

ЎЗБЕК
ТИЛИНИНГ
ИЗОХЛИ
ЛУФАТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶУЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Тошкент

ЎЗ 81.633.1.12

ЎЗ - 18

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

БИРИНЧИ ЖИЛД

А — Д

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти

СЎЗБОШИ

Тилнинг ривожланиш жараёнида унинг луғат таркиби (лексикаси) бошқа соҳаларига қараганда тез, сезиларли, жиддий ўзгаришларга учрайди. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Бу ўзгаришлар лексиканинг фақат миқдор жиҳатдан эмас, балки сифат жиҳатдан ҳам ривожланишини акс эттиради. Лексикадаги тараққиёт, ўзгаришлар янги луғавий birlikларнинг пайдо бўлиши ва маълум луғавий birlikларнинг йўқ бўлиши (истеъмождан чиқиши), сўзларнинг янги маънолар касб этиши ва айрим маъноларининг йўқолиши каби ҳодисалардан иборат бўлади. Бу жараёнда луғавий birlikларнинг адабий меъёр (норма)га бўлган муносабатида, қўлланиши ва бошқа хусусиятларида турлича ўзгаришлар юз беради. Ана шундай ўзгаришлар маълум даражага келганида, уларни назарий ва амалий жиҳатдан акс эттирувчи тадқиқотларга эҳтиёж туғилади. Амалий ишларнинг асосийларидан бири эса изоҳли, тарихий ва этимологик луғатлар тузиш ҳисобланади. Икки жилдди “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” юзага келгандан буён ўтган йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида ўзбек тили лексикасида юз берган ўзгаришлар эътиборга олинса, аллақачон ана шундай луғатнинг янгисини яратиш вақти келганлиги ва бу иш ҳозирги куннинг талаби эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Шу билан бирга, мамлакатимизнинг мустақилликка эришуви арафасида ва мустақилликнинг дастлабки йилларида тил сиёсатида жиддий ўзгаришлар юз берди. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши, Давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши, қонун моддаларида қайд этилган йўл-йўриқ ва вазифалар ўзбек тили тараққиётида янги даврни бошлаб берди. Тил тараққиёти жараёнида унинг ўз ички имкониятлари асосида ривожланиши қонуни тўла, эркин амал қила бошлади. Бу – масаланинг бир томони. Иккинчи томондан, республикамиз ҳаётининг барча соҳаларида юз бераётган катта ўзгаришлар, ривожланган жуда кўп мамлакатлар билан алоқаларнинг тобора кучайиб бораётганлиги қисқа вақт мобайнида ўзбек тили, хусусан, унинг лексикаси ривожига сезиларли таъсир кўрсатди.

Ана шундай омиллар таъсирида ўзбек тили луғат таркибида юз берган жиддий ўзгаришлар муносабати билан ўзбек тилининг давр талабига жавоб берадиган кўп жилдди изоҳли луғатини тузиш ва чоп этиш республика ҳукуматининг махсус қарори билан Давлат дастурига киритилиб¹, уни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтига юклатилди.

Янги кўп жилдди изоҳли луғатни тузишда 1981 йилда нашр этилган икки жилдди изоҳли луғат материалларидан фойдаланилди. Лекин у икки жилдди луғатнинг тўлдирилган ёки қандайдир ўзгаришлар билан қайта ишланган наشري эмас, балки лексикографиянинг янги ютуқларини ҳисобга олган ҳолда яратилган мутлақо янги луғатдир. Бир умумий луғавий маънога эга бўлган сўз шаклларида асосийсини бериш, қолганларининг эса, маънода муайян силжиш, ўзгариш бўлмаган ҳолларда берилмаслиги; аввалги луғатда “эскирган”, “диний” каби белгилар остида берилган (ёки умуман берилмаган) тарихий, этнографик, диний терминларга янгича ёндашув; ўзбекча ёки умумтуркий бўлмаган сўз ва терминларга (арабча, форсча, байналмилал, русча ва бошқа тилларга мансуб сўзларга) мумкин қадар тўлиқ этимологик маълумот бериш кабилар ҳам ушбу луғатнинг ўзига хос хусусиятларидан ҳисобланади. У ҳозирги ўзбек тили лексикасининг ҳолатини ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 сентябрдаги 311-сонли қарори ва унга илова қилинган Давлат дастури.

ривожланиш тамойилларини ҳисобга олган ҳолда яратилди. Бунга ўзбек тилшунослигининг кейинги йиллардаги эркин тараққиёти, Тил ва адабиёт институтида тўпланган катта миқдордаги лексикографик материаллар имконият туғдирди.

Ўзбек лексикографиясининг тарихи Маҳмуд Кошғарийнинг XI асрда яратилган машҳур “Девону луготит турк” асари билан бошланган. Ушбу лугат фақат сўзлар ва уларнинг маъноларини тавсифлаб қолмасдан, туркий халқлар тарихи, урф-одатлари, географик жойлашуви каби кенг маълумотларни ҳам қамраб олган. Шу билан бирга, у дастлабки икки тилли (туркийча-арабча), изоҳли лугатлардандир. Яна бир юртдошимиз Маҳмуд Замахшарий ўзининг “Асос ул-балоға” асари ва “Муқаддимат ул-адаб” (XII аср) деб номланган тўрт тилли (араб, форс, ўзбек, мўғул) лугати билан ҳам амалий, ҳам назарий лексикография ривожига катта ҳисса қўшди. XIII асрда эса “Ат-туҳфату-закияти фил-луғатит-туркия” деб номланган ноёб лугатлардан бири яратилди. Алишер Навоий ижодига бўлган катта қизиқиш XV асрдан кейинги даврда буюк шоир асарлари тили, умуман эски ўзбек тили билан боғлиқ бир қанча лугатларнинг яратилишига сабаб бўлди: Толе Имони Ҳиравийнинг “Бадое ул-луғат” (XV аср) номли чигатойча-форсча лугати, “Абушқа” номи билан машҳур бўлган чигатойча-туркча изоҳли лугат (XVI аср, Туркия), Муҳаммад Ёқуб Чингийнинг “Келурнома” деб номланган ўзбекча-форсча лугати (XVII аср), Муҳаммад Ризо Хоксорнинг “Мунтахаб ул-луғот” номли изоҳли лугати (XVIII аср), Мирзо Маҳдийхоннинг “Санглоҳ” номли чигатойча-форсча лугати (XVIII аср), Сулаймон Бухорийнинг “Луғати чигатойи ва турки усмоний” (XIX аср) каби ва бошқа лугатлар шу жумладандир. Шарқшунослик ва туркийшунослик фанларининг ривожланиши туфайли анъанавий лугатчилик билан бир қаторда XIX аср 2-ярмидан янгича йўналишдаги ўнлаб русча-ўзбекча, ўзбекча-русча ва умуман туркий тиллар лексикасини изоҳловчи лугатлар ҳам пайдо бўла бошлади. Бу жиҳатдан Л.З.Будаговнинг 2 жилдли “Сравнительный словарь турецко-татарских наречий” (“Туркий лаҳжаларнинг қиёсий лугати”, СПб., 1869-71), В.В.Радловнинг 4 жилдли “Опыт словаря тюркских наречий” (“Туркий лаҳжалар лугати тажрибаси”, СПб., 1893-1911), В.П.Наливкин ва М.Наливкиналарнинг 1884-1912 йилларда бир неча марта нашр этилган “Русско-сартковский и сартовско-русский словарь” (“Русча-сартча ва сартча-русча лугат”) каби лугатлар диққатга сазовордир.

Ўзбек лугатчилиги тарихида XX аср алоҳида ўрин тутди. Бу даврда турли мақсадларни кўзда тутган кўплаб терминологик лугатлар, ўқув ва имло лугатлари, икки ва уч тилли сўзлашгичлар яратилди. Бунда, айниқса, русча-ўзбекча ва ўзбекча-русча, шунингдек, ўзбек тилини бошқа европа ва хорижий шарқ тиллари билан қиёслаб ўрганишга мўлжалланган лугатлар алоҳида ўрин тутди. Уларнинг энг муҳимлари сифатида Е.Д.Поливановнинг “Қисқача русча-ўзбекча лугат”и (Тошкент-Москва, 1926), Ашурали Зоҳирийнинг 2 жилдли “Русча-ўзбекча мукаммал лугат”и (34 минг сўз; Тошкент, 1927-28), К.К.Юдахиннинг “Қисқача ўзбекча-русча лугат”и (араб графикасида; Тошкент, 1927), У.Аҳмаджонов ва Б.Илёзовнинг “Ўзбекча-русча лугат”и (лотин графикасида; Тошкент, 1931), С.Раҳматий ва Абдулла Қодирийларнинг “Русча-ўзбекча тўла сўзлик” (2-жилд, 34 минг сўз; Тошкент-Қозон, 1934; лугатнинг 1-жилди нашр этилмай қолган), В.В.Решетовнинг “Қисқача ўзбекча-русча лугат”и (Тошкент, 1935) кабиларни кўрсатиш мумкин. 40-йилларнинг бошларида 17 минг сўзли “Ўзбекча-русча лугат” (Тошкент, 1941) ва 30 минг сўзли “Русча-ўзбекча лугат” (Тошкент, 1942) яратилди ва нашр этилди. Проф. Т.Н.Қори-Ниёзий ва проф. А.К.Боровковлар таҳрири остида тайёрланган ушбу лугатлар сўзлигининг таркиби жиҳатидан ҳам, лугат мақолаларининг тўлалиги жиҳатидан ҳам аввал нашр этилган лугатлардан анча мукаммал эди. Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти лексикографларининг республикадаги тажрибали таржимонлар билан ҳамкорликда яратган 5 жилдли “Русча-ўзбекча лугат”нинг босилиб чиқиши (78 минг сўз; Тошкент, 1950-55), 50 минг сўзли 1 жилдли “Русча-ўзбекча лугат” (М., 1954) ва 40 минг сўзли 1 жилдли “Ўзбекча-русча лугат” (М., 1959) каби лугатларнинг нашр этилиши ўзбек лексикографияси тарихида муҳим воқеа бўлди.

Мазкур луғатлар, айниқса, 1959 йилда нашр этилган “Ўзбекча-русча луғат” ўзбек тилининг дастлабки, биринчи изоҳли луғатини тузиш учун асос бўлди ва унинг илмий базасини юзага келтирди. Ушбу луғатларда ўзбек лексикографиясининг тажрибалари умумлаштирилган, ҳозирги замон ўзбек тилининг лексик-семантик тизими ва XX асрда шаклланган меъёрлари биринчи марта кенг тавсиф этилган эди.

Шундай қилиб, икки тилли луғатлар, хусусан, “Ўзбекча-русча луғат” устида олиб борилган барча ишлар, маълум маънода, изоҳли луғатни яратиш учун тайёргарлик бўлди, унга замин ҳозирлади. Бу ишлар давомида ўзбек тилининг изоҳли луғати ва ўзбекча-русча луғатларнинг тузилиши учун умумий бўлган кўпгина масалалар, жумладан, луғатда бош сўзларнинг шакли, сўз танлаш принциплари, сўзларнинг маъновий, услубий ва грамматик тавсифлари, лексикографик белгилар тизими ва бошқа масалалар амалий равишда ҳал этилди. 60 минг сўз ва сўз бирикмасини қамраб олган 2 жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (М., 1981), 2 жилдли “Русча-ўзбекча луғат” (Тошкент, 1983–84) ҳамда 1 жилдли “Ўзбекча-русча луғат” (Тошкент, 1988)ларнинг нашр этилиши ўзбек луғатчилиги тарихида янги босқични бошлаб берди.

Амалий лексикография соҳасида эришилган муайян муваффақиятлар билан бир қаторда луғатчиликнинг назарий муаммоларига – луғатшуносликка ҳам эътибор қаратилди ва изоҳли ҳамда икки тилли луғатларнинг маълум лексикографик масалаларини ҳал этишда орттирилган бой тажрибани, шунингдек, бу соҳадаги мавжуд камчиликларни ёритишга бағишланган бир қатор илмий ишлар ҳам амалга оширилди. Бундай изланишларнинг натижа ва хулосалари тузилажак луғатларнинг сифатини яхшилашга ёрдам бериши шубҳасиз.

Бу ўринда шунини таъкидлаш керакки, ўзбек тилининг турли тарихий даврларига, турли функционал услубларига оид битмас-туганмас сўз бойлигини тўла-тўқис қамраб олиш учун маълум хронологик чегараларга эга бўлган, аниқ мақсадга мўлжалланган луғатлар тузиш тақозо этилади. Масалан, Алишер Навоий ва бошқа мумтоз шоирларнинг асарларини ўқиш учун махсус луғат зарур, чунки эски ўзбек тили ҳозирги ўзбек адабий тилидан луғат таркиби жиҳатидан ҳам, грамматик қурилиши жиҳатидан ҳам сезиларли фарқ қилади. Бундай луғатлар тузилган ва нашр этилган ҳам. Масалан, П. Шамсиев ва С. Иброҳимовларнинг “Навоий асарлари луғати” (Тошкент, 1972). Бу луғат биринчи марта 1953 йилда “Ўзбек классик адабиёти асарларини ўқиш учун қисқача луғат” номи билан нашр этилган эди. 1983–85 йилларда эса проф. Э.И.Фозилов раҳбарлигида шоир асарлари тилининг 4 жилдли анча мукамал луғати нашр этилди.

Ўзбек тили лексикаси, ҳатто XX асрнинг ўзини олиб қараганда ҳам, таркиб жиҳатидан бир хил эмас. Унда айрим муаллифлар томонидан ишлатилган, лекин ҳали ўзбек адабий тилига кириб улгурмаган, шунингдек, шеваларга оид сўзлар ҳам анчагина. Бундан ташқари, Ўзбекистонда қадимдан ривожланган касб-ҳунарларга оид, фақат ҳунармандлар ўртасида ишлатиладиган лексика ёки XX асрда ўзбек тилида пайдо бўлган сон-саноксиз илмий-техникавий терминлар борки, буларнинг ҳаммасини битта луғатга сиғдириб бўлмайди. Айни шу сабабли касб-ҳунар, шева луғатлари, терминологик луғатлар тузиш тажрибаси ҳам мавжуд. Бу жиҳатдан С. Иброҳимовнинг 3 қисмли “Фарғона шеваларининг касб-ҳунар лексикаси” луғати (Тошкент, 1956–59), О. Усмон ва Р. Дониёровларнинг “Русча-интернационал сўзлар изоҳли луғати” (Тошкент, 1965; 2-нашри – 1972), академик Ш.Ш.Шоабдураҳмонов таҳрири остида нашр этилган “Ўзбек халқ шевалари луғати” (Тошкент, 1972), Олим Усмон раҳбарлигида тузилиб нашр этилган “Ижтимоий-сиёсий терминлар луғати” (Тошкент, 1976) ва бошқа ўнлаб луғатлар эътиборга лойиқ. Ўзбек тилининг янги изоҳли луғати ана шундай бой лексикографик тажриба асосида юзага келди.

Ўзбек тилининг ушбу изоҳли луғати кенг хронологик доирада ўзбек тилининг бутун сўз бойлигини эмас, балки ҳозирги замон ўзбек тилининг кенг истеъмолдаги сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлашни ўзига мақсад қилиб қўяди. Чунки ўзбек тили XX асрнинг 2-ярмида, хусусан, кейинги ўн йилда янги-янги сўзлар, сўз шакллари ва ифода воситалари билан бойиди, шу билан бирга, сифат жиҳатидан ҳам анча ўзгарди. Унда янги меъёр (нормалар,

янги хусусиятлар шаклланди ва ривожланиб бормоқда. Бундай ўзгаришлар тилнинг фонетик таркиби ва алифбосида ҳам, имло ва талаффузида ҳам, морфологик ва лексик-семантик тузилмасида ҳам, стилистикаси ва грамматик қурилишида ҳам озми-кўпми ўз аксини топди. Айниқса, ўзбек тили лексикасида катта ўзгаришлар содир бўлди. Ўзбекистонда sanoat, қишлоқ хўжалиги, фан, техника ва маданиятнинг беқиёс тараққиёти, мамлакатимизда янги иқтисодий ислохотлар ҳамда бозор муносабатларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ўзбек тили луғат таркибида жуда кўп янги сўзлар ва терминлар юзага келди. Кўпгина сўзларнинг маъноси ўзгарди, кенгайди, айрим сўзларнинг маъноси янада аниқлашди, ўзаро фарқланди. Буларнинг барчаси луғатда ўз ифодасини топган.

Шундай қилиб, луғатнинг асосий вазифаси ҳозирги ўзбек адабий тилининг сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлаш билан бирга унинг меъёрларини белгилаш ва барқарорлаштиришдан иборатдир. Айни замонда у нутқ маданиятининг юксалишига ҳам хизмат қилади.

Луғатнинг меъёрийлиги шундан иборатки, унда адабий тилнинг имло, талаффуз, сўз ясаш ва уни ишлатиш меъёрлари тавсия этилади. Бунинг учун сўзлар луғатга, ўзларининг умуммиллий адабий тилга муносабати, унда тутган ўрни ва қўлланиш доирасига кўра танлаб киритилган. Луғатда ҳар бир сўзнинг мақбул ёзилиш шакли, (ўзлашма сўзларнинг) келиб чиқиши – этимологияси, зарур ҳолларда, талаффузи кўрсатилган, маъноси (ёки маънолари) аниқланган ва изоҳланган, сўзларнинг аниқланган маънолари ва шу маъноларда тўғри қўлланиши ўзбек бадиий ва илмий адабиётидан, матбуотдан олинган мисоллар – иқтибослар билан далилланган.

Лекин меъёрни пайқаш, меъёрий ҳолатларни ажратиб олиш осон иш эмас. Шу сабабли адабий тил меъёрларини белгилашда луғатда айрим камчиликлар, мунозарали, баҳсли ҳоллар бўлиши табиийдир. Луғатнинг юзага келиши, адабий тил меъёрларини қатъий, барқарор ҳолга келтириш билан бирга, унда узил-кесил ҳал этилмаган масалаларни аниқлаш ва бартараф қила бориш учун ҳам ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш керакки, меъёрий луғат адабий тил меъёрларини белгилашга интилар экан, меъёрларни абадийлаштирамайди. Чунки тил меъёрлари ҳам, тилнинг ўзи каби, ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда ўзгариб, ривожланиб туради.

Ўзбек тилининг ушбу изоҳли луғатини тузишга киришишдан олдин катта тайёргарлик ишлари олиб борилди. Бадиий адабиёт намуналарига таяниб, луғатнинг лексик асоси – луғат картотекаси фондини тўлдириш ва бойитишга алоҳида эътибор берилди. Чунки тилнинг бойлиги ва меъёрлари, аввало, сўз усталарининг асарларида акс этади, сайқал топади. Натижада картотека фондида Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийдан бошлаб то шу кунгача бўлган ўзбек ёзувчилари асарларидан ҳамда ўзбек тилида нашр этилган ижтимоий-сиёсий, илмий-техникавий, диний-фалсафий, илмий-оммабоп асарлар, дарсликлардан, вақтли матбуот ва қисман бошқа тиллардан ўзбекчага қилинган таржималардан олинган уч миллионга яқин мисол-карточка тўпланди.

Луғат картотекаси фондини бойитиш билан бир вақтда Ўзбекистон Республикаси ФА академиги, филология фанлари доктори, профессор А. Ҳожиев томонидан “Ўзбек тилининг кўп жилдли изоҳли луғатини тузувчилар учун йўриқнома” ишлаб чиқилди ва нашр этилди (Тошкент, 2000). “Йўриқнома” нашр этилишидан олдин унинг қўлёзмаси мутахассислар орасида кенг муҳокама қилинди.

Луғатнинг айрим ҳарфларини Ўзбекистон Республикаси ФА академиги, филология фанлари доктори, профессор Ш. Шоабдурахмонов, Ўзбекистон халқ шоири Э. Воҳидов, филология фанлари докторлари, профессорлар А. Нурмонов, Н. Маҳмудов ва А. Маматов, физика-математика фанлари доктори, профессор Ш. Эгамбердиев, география фанлари доктори С. Қораев, филология фанлари номзоди С. Олимовлар кўриб чиқдилар. Луғат сифатини яхшилашга хизмат қилган қимматли фикр-мулоҳазалари, маслаҳатлари учун муаллифлар жамоаси ва Институт раҳбарияти уларга самимий миннатдорчилик билдиради.

Луғат қўлёзмасининг дастлабки ва сўнгги, якуний таҳрири, этимологик маълумотларни тегишли манбалар асосида аниқлаштириш, муҳокама ва тақриزلарда билдирил-

ган барча фикр-мулоҳазалар ҳисобга олинган ҳолда филология фанлари номзоди А. Мадвалиев томонидан амалга оширилди.

“Лугатнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш” қисми А. Ҳожиев томонидан ёзилди. А, В, Е, И, Й, К, Л, М, Т, У, Ш, Э, Ю, Я, Ў, Қ, Ғ, Ҳ ҳарфлари А. Ҳожиев, Б, Д, Ф ҳарфлари филология фанлари доктори, профессор Э. Бегматов (Б, Д ҳарфлари А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Г, Е, Ж, З ҳарфлари филология фанлари доктори Э. Умаров (ҳар тўртала ҳарф А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Н, О ҳарфлари филология фанлари номзоди Н. Маҳкамов, П, Р ҳарфлари филология фанлари номзоди З. Мираҳмедова, С, Х, Ц, Ч ҳарфлари филология фанлари номзоди Д. Худойберганова (С ҳарфи А. Мадвалиев билан ҳамкорликда) томонидан тузилди (С ҳарфининг дастлабки вариантини тузишда филология фанлари доктори М. Содиқова иштирок этган).

Лугатнинг дастлабки таҳрирдан кейинги компьютер нусхаси кичик илмий ходимлар Р. Қиличев, И. Панасенко ва Д. Ҳақимовлар томонидан, сўнгги таҳрир асосидаги компьютер нусхаси қатта илмий ходим Э. Панасенко томонидан тайёрланди. Техник ишларни бажаришда кичик илмий ходимлар Ж. Маматов, Н. Чинниқулов, Д. Акбарова, С. Сатторова ва О. Жумаевлар иштирок этишди.

Муаллифлар жамоаси ушбу лугатнинг нашр этилиши кенг ўқувчилар оммасининг эҳтиёжини маълум даражада қондирар, ўзбек адабий тили меъёрларининг барқарорлашувиغا, нутқ маданиятининг янада юксалишига ёрдам берар, деб умид қилади.

Азиз ўқувчилардан лугат ҳақидаги мулоҳазаларини, таклиф ва истакларини қуйидаги манзилларга юборишларини сўраймиз: ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтига — 700170, Тошкент-170, академик И. Мўминов кўчаси, 9-уй ва “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриётига — 700129, Тошкент-129, Навоий кўчаси, 30-уй.

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти*

ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ

Луғат унга киритилган луғавий бирликлар ва уларга тузилган луғат мақолаларидан ташкил топган.

Луғавий бирлик деганда, одатда, луғатга киритилган ва луғат мақоласи тузиладиган сўз (бош сўз) тушунилади. Лекин бу терминни кенгроқ маънода, яъни изоҳли луғатда маъноси (маънолари) белгиланиб, унга (уларга) изоҳ бериладиган – луғат мақоласи тузиладиган бирлик маъносида тушуниш тўғри ва мақбулдир. Шундай тушунилганда, фақат луғатга киритилган сўзларнигина эмас, ёрдамчи сўзлар билан ҳосил қилинган (ажратиб ёзиладиган) *масдиқ қилмоқ* каби ясама сўзларни, шунингдек, бош сўз иштирокида юзага келган турғун бирикмаларни (мас. *бош сўзи иштирок этган боши осмонга етди, боши қотди* каби ибораларни) ҳам луғавий бирлик (изоҳланувчи бирлик) деб қараш ўринли бўлади.

Луғатга киритилган сўзлар алифбо тартибида берилади ва улар, одатда, луғатнинг сўзлиги деб қаралади. Бу нотўғри эмас. Лекин масалага (ҳодисага) юқоридаги каби кенгроқ маънода қаралган тақдирда, фақат луғатга киритилган сўзларгина эмас, балки луғатга киритилган ва маънолари белгиланиб, изоҳ билан таъминланувчи ажратиб ёзиладиган ясама сўз ва турғун бирикмалар ҳам луғатнинг сўзлигини ташкил этади. Лекин улар, маълум принцип асосида, бош сўзга тузилган луғат мақоласи ичида берилади.

1. Бош сўз. Луғат сўзligидан ўрин олган ҳар бир сўз *бош сўз* дейилади. Қуйидаги сўз ва сўз шакллари луғатга киритилди, яъни бош сўз сифатида берилди:

Умумистеъмолдаги сўзлардан: 1. Ҳозирги ўзбек тилида умумистеъмолда бўлган, адабий тилга оид мустақил (туб ва ясама) сўзлар, ёрдамчи сўзлар, ундов ва тақлид сўзлар, шунингдек, модал сўзлар.

2. Сўзнинг ўз вазифа ва маъносидан ташқари луғавий маъно ҳам касб этган шакли. Мас., *қушдек, қип-қизил, ўқувчи* сўз шакллари “*енгил*”, “*ғирт*”, “*ўтакетган*”, “*талаба*” маъносига ҳам эгаллиги туфайли бош сўз сифатида берилади.

Феълнинг нисбат шаклларини киритиш-киритмасликда ҳам шу йўл тутилади, яъни нисбат шакли нисбат маъносидан ташқари луғавий маънога ҳам эга бўлса, луғатга киритилди.

3. Бир ёки ҳар иккала қисми мустақил қўлланмайдиган жуфт ва такрорий сўзлар: *бозор-ўчар, ола-қула, ади-бади, лаш-луш, ўлда-жўлда, чақма-чақар, бирдан-бир, лов-лов, мўлт-мўлт* ва ш.к. Лекин иккинчи қисми фонетик ўзгариш билан қўлланувчи (жамлик ифодаловчи) *ош-пош, ирим-сирим* каби жуфт сўзлар луғатга киритилмади.

4. Сўзнинг адабий тилда параллел қўлланувчи *адаб-одоб, кантар-кабутар, набира-невара, маъно-маъни* каби, *шоир-шоира, муаллим-муаллима* каби жинс билдирувчи вариантлари, шунингдек, бир сўзнинг тарихий, бадий ва б. асарларда қўлланувчи вариантлари: *бирлан-бирла, била* каби.

Чегараланган лексикадан: 1. Кўпчилик қўллайдиган ва тушунадиган, дарслик, илмий-оммабоп асар ва даврий матбуотда кўп қўлланадиган терминлар: *инқилоб, иқтисод, кўпайтирув, акция, тола, рақс, эмлаш, шудгорлаш* ва б.

2. Касб-ҳунар лексикасидан ҳам кўпчилик тушунадиган ва қўллайдиган *чарх, арра, танда, ранда, эгов, искана* каби сўзлар, шунингдек, *косиб, дурадгор, қурувчи, кулол, пардозчи* каби касб эгасини билдирувчи сўзлар ва улардан ясалган *дурадгорлик, ҳунармандчилик, кулолчилик* каби соҳа номини билдирувчи сўзлар.

3. Оддий сўзлашув нутқиға оид сўзлардан кўпчилик қўллайдиган, ёзма нутқда ҳам кўп учрайдиган *бирам, ўлғудай, кетворган, шунақанги, муллажириг* кабилар, шунингдек, нутқнинг маълум бир турига хос бўлган *нанна, ҳачу* (болалар нутқиға хос); *ўргилай, қоқиндиқ* (аёллар нутқиға хос) каби сўзлар.

4. Шеваға оид сўзлардан: 1) адабий тилда параллел қўлланадиган *каравот-сўри-чорноя* каби сўзлар; 2) адабий тилға мансуб бўлмаса ҳам, кўпчилик шеваларда қўлланадиган ва ёзма манбаларда ҳам учрайдиган *сурунг, манглай, қўноқ* каби сўзлар; 3) адабий тилда варианти бўлмаган, маълум бир ёки бирдан ортиқ шевада қўлланадиган *елвизак, елвагай, арчимоқ, арна* каби сўзлар.

5. Тарихий сўзлардан ўтмишни ёритиш ва тасвирлашға оид ишларда қўлланадиган *хон, амир, қарол, чоракор, батрак, қози, миршаб, омоч, чақирим* каби сўзлар.

6. Эскирган сўзлардан ўз вақтида кенг истеъмолда бўлиб, ҳозирда бошқа сўз билан алмашган ёки илмий, бадий асарлар ва бошқа манбаларда қўлланувчи *дорилфунун, кашшоф, чағир, илик, айламоқ* каби сўзлар.

7. Ҳозирги тилда мустақил ҳолда деярли қўлланмайдиган, ҳатто бутунлай истеъмолдан чиққан, лекин истеъмолда бўлган мақол, матал ва турғун иборалар таркибида, шунингдек, маълум бир сўз билангина қўлланувчи *нил* (бўёқчининг нилими), *бебилиска* (бебилиска пул), *чумак* (чумак урмоқ), *барҳам* (барҳам бермоқ), *миқ* (миқ этмаслик), *ато* (ато қилмоқ) каби сўзлар.

8. Диний тушунчаларни билдирувчи, оғзаки ва ёзма нутқда кенг қўлланадиган *ақиқа, азон, рўза, ийд, намоз, никоҳ, фотиҳа, черков, буддизм, насроний* каби сўзлар.

9. Халқлар номларидан: 1) кўпчиликка маълум халқларни билдирувчи *ўзбеклар, турклар, англизлар, немислар, французлар, араблар, хитойлар* каби сўзлар; 2) тарихда маълум роль ўйнаган, шу туфайли номи ҳозирги ёзма манбаларда учрайдиган халқ, қабила ва сулоаларни билдирувчи *сугдлар, саяжуқийлар, қорахонийлар, хазарлар* ва ш. к.; 3) ўзбек халқи таркибига кирувчи қабила ва уруғ номлари: *қарлуқлар, қипчоқлар, манғитлар, қирқлар, найманлар* каби сўзлар худди шундай (кўплик) шаклида луғатға киритилди.

10. Шўро даврида кенг истеъмолда бўлган, ўзбек тилиға давлат тили мақоми берилгандан кейин бошқа сўз билан алмаштирилган *революция* (инқилоб), *экономика* (иқтисодиёт), *план* (режа), *район* (туман), *область* (вилоят), *массив* (даҳа), *минут* (дақиқа) каби сўзлар киритилди.

Юқоридаги бандларда қайд этилган талабларға мос келмайдиган (жавоб бермайдиган) сўзлар ва сўз шакллари, шунингдек, қисқартмалар (ХДП, ИИБ каби), атоқли отлар изоҳланувчи бирлик (бош сўз) сифатида луғатға киритилмади.

Луғатға сўз танлаш ҳақидаги қисқа тарзда айтилганлардан маълум бўлдики, буларға амал қилиш билан шу масалада (луғавий бирлик, унинг вариантлари ва ш. к. жиҳатдан) адабий меъёр (норма) белгиланди ва бу ишға алоҳида эътибор қаратилди. Натижада шу вақтға қадар давом этиб келаётган баъзи нуқсон ва хатоликлар тузатилди. Мас., 1976 йилда “Фан” нашриёти томонидан чоп этилган “Ўзбек тилининг имло луғати”да *кавламоқ, ковак* сўзлари худди шундай берилган. Икки жилдли изоҳли луғатда эса *кавак, ковламоқ* шаклида берилган. Ваҳолонки, бу икки сўздаги “К” ҳарфидан кейинги ҳарф бир хил бўлиши, аниқроғи “О” ёзилиши керак. Чунки уларнинг иккаласи ҳам аслида *ков* сўзидан ясалган: *ков+ак, ков+ламоқ* (Луғатда улар худди шундай шаклида берилди).

Луғатға киритилган бош сўздан ёрдамчи сўз орқали ҳосил қилинган (ажратиб ёзиладиган) ясама сўзлар, турғун бирикмалар бўлса, улар бош сўзға тузилган луғат мақоласи ичида, бош сўзнинг ўзига тузилган луғат мақоласи ниҳоясига етгач, янги абзацдан қора ҳарфлар билан аввал ясама сўзлар, уларға тузилган луғат мақолаларидан сўнг эса турғун бирикмалар изоҳланувчи бирлик сифатида берилди. Демакки, уларнинг ўзига луғат мақоласи тузилди.

Турғун бирикмалар ҳам луғатға киритиладиган сўзларға қўйиладиган (юқорида қайд этилган) талаблар асосида луғатға киритилди. Яъни умумистеъмолда бўлган, шунингдек,

қўлланиш доираси чегараланган турғун бирикмалардан кўп ишлатиладиган. Ёзма нутқда ҳам кўп учрайдиганлари киритилди. Булар қуйидагилар:

1. Оғзаки ва ёзма нутқда кўп қўлланадиган, турли соҳага оид бирикма терминлар: *миллий даромад, даромад солиғи, атроф муҳит, маъмурий жазо, меҳнат дафтари, қон босими, жарима тўғи* ва ш. к.

2. Маъноси таркибидаги сўзлар маъносига тенг бўлмайдиган (одатда “қўшма сўз” деб қаралувчи) *назар солмоқ, жавоб бермоқ, лойиқ кўрмоқ, озор бермоқ* ва ш. к.

3. Таркибидаги бирор сўз кўчма маъноли бўлган бирикмалар: *оқ кўнгил, кўнгли оқ, қора кўнгил, кўнгли қора, қўли гул* ва ш. к.

4. Кўчма маъноли иборалар (фразеологизмлар): *амманнинг бузоғи, уччига чиққан, оёғини қўлга олмақ, тошингни тер* ва ш. к.

5. Изоҳ талаб этувчи мақол ва маталлар: *Темирни қизигида босмоқ. Синамаган отнинг сиртидан ўтма. Сўқир кўзга сурма. Кўза кунда эмас, кунда синади* ва ш. к.

Бирор сўзга тузилган луғат мақоласига киритиладиган юқорида келтирилган типдаги турғун бирикмалар бўлса, улар худди шу беш банддаги тартибда берилди ва ҳар бирининг маъноси (маънолари) қайд этилиб, уларга изоҳ берилди. шунингдек, бу маъно ва изоҳларни тасдиқловчи мисоллар ҳам келтирилди.

Маълум бўлдики, луғат мақоласи бош сўзнинг ўзига тузилган бўлиши ёки шу бош сўздан ҳосил қилинган ясама сўз ҳамда таркибида шу сўз иштирок этган турғун бирикмалар бўлса, уларга тузилган луғат “мақолача”ларини ҳам ўз ичига олиши мумкин. (Мас., АМАЛ сўзига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Бош сўзлар (муस्ताқил сўзлар) ноль шаклда (бош шаклда) берилди (Унинг “шакл” дейилиши ҳам шартли бўлиб, ҳеч қандай грамматик маънога эга бўлмайди). Фақат халқ, қабил, элат номлари, шунингдек, айрим терминлар кўплик шаклида берилди. Шу билан бирга, бирлик шакли ҳам бош сўз сифатида берилди. Мисол:

ЎЗБЕК [изоҳ]...

ЎЗБЕКЛАР [изоҳ]...

Омонимлар алоҳида-алоҳида сўз сифатида рим рақамлари билан (нуқтасиз) бош сўз қилиб берилди. Мисол:

БОҒ I I Мевали дарахт, гул, ток ва ш. к. банд этган ер майдони...

БОҒ II I Боғлайдиган нарса ва унинг туғилган (боғланган) жойи...

Омографлар ҳам бошқа-бошқа сўз сифатида бош сўз қилиб берилди. Уларнинг ургулдаги фарқи қайд этилди. Мисол:

МЕХАНИК (от)...

МЕХАНИК (сфг.)

ҲОЗИР [изоҳ]. *Ҳозир аҳвол бошқача.*

ҲОЗИР (шу онда). *Ҳозир кетди.*

Феъллар -моқ шаклида (*ишламоқ, келмоқ*) берилди. Лекин бу шакл шартли бўлиб, ҳеч қандай грамматик маънога эга бўлмайди.

Сўзнинг бирор шакли шу шаклга хос маъно ва вазифадан бошқа маъно ва вазифа касб этган бўлса, шу шакл бош сўз сифатида берилди ва ҳар бир маъно, вазифаси қайд этилди. Мисол:

ТОРТИБ I **Тортмоқ** фл. рвдш. *Тортиб йиқитмоқ...*

2 кўм. [изоҳ] *Катталардан тортиб ёшларгача.*

Бош сўз муस्ताқил қўлланмай, бирор сўз билан ёки турғун ибора таркибида қўлланадиган бўлса, унинг кетидан остин-устун икки нуқта (:) қўйилиб, сўнгра шу сўз билан берилди. Мисол:

ЛОМ-МИМ: лом-ним демаслик...

НИЛ: бўёқчининг нили...

Ажратиб ёзиладиган ясама сўз ва турғун бирикмалар ҳам, асосан, юқоридаги принципга, яъни от бўлса, бош келишикла, феълга тенг бўлса, -моқ шаклида берилди. Лекин баъзи турғун бирикмалар (фразеологик бирикмалар) нутқда маълум бир шаклдагина қўлланади

ва улар луғатда ҳам худди шу шаклида берилди. Мас., *шоннинг ёғини ялаган, ёғ тушса ялағудай, шон нўст ташлайди* иборалари фақат шу шаклида қўлланади ва луғатда ҳам шу шаклида берилди. Мисол:

Бош сўз кўп маъноли бўлса, фразеологик иборалардан бошқа иборалар бош сўзнинг қайси маъносига алоқадор бўлса, шу маъносидан (шу маъносининг изоҳи ва унга берилган мисоллардан сўнг) берилди. Фразеологик ибора (иборалар) луғат мақоласи охирида берилди. Мисол:

БОШ 1. Тананинг бўйиндан юқори қисми. *Одамнинг боши... Бошини олмақ... Бошим кал, кўнглим нозик...*

2 Ақл, эс... *Бошига келмоқ...*

6 Энг олдинги, биринчи (ўриндаги)...

Бош гап (тлш.)... **Бош сўз 1)** *айн. сўз боши...*; 2) изоҳли луғатда алифбо тартибида берилган, унга луғат мақоласи тузиладиган муайян сўз...

Бош олиб кетмоқ... **Бир ёқадан бош чиқариб...**

Эслатма 1. Турғун иборалар шу ибора таркибида албатта қатнашадиган (мажбурий компоненти бўлган), шу иборанинг шаклланишида асосий сўз ҳисобланувчи сўзга тузилган луғат мақоласида берилди. Мас., *ҳамма бир ёқадан бош чиқарса* жумласидан *бир ёқадан бош чиқармоқ* ибора сифатида берилди ва у бош ёки ёқа сўзига тузилган луғат мақоласига киритилди (*ҳамма сўзи* ибора таркибига киритилмади).

2. Бир сўз ёки унинг маъноларига киритиладиган бир типдаги иборалар, мақол ва маталлар бирдан ортиқ бўлса, алифбо тартибида берилди. Фразеологик иборалар ҳам алифбо тартибида берилди.

3. Турғун ибораларнинг вариантлари (таркибий қисмида бўладиган ўзгариш) қавс ичида *ёки* сўзи билан кўрсатилди. Мас., *азоб тортмоқ (ёки чекмоқ), кўнгли (ёки феъли) тор, кўнгли жойига (ёки ўрнига) тушмоқ, кўнгли оқ (ёки оқ кўнгли).*

2. Луғат мақоласининг бош сўздан кейинги компоненти бош сўзнинг **этимологияси** ҳақидаги маълумотдир.

Этимологик маълумот қардош бўлмаган чет тил сўзларига берилди. Бунда муайян сўз асли мансуб бўлган тил (шартли қисқартма билан), сўзнинг шу тилдаги ёзилиши ва маъноси қайд этилди.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [лот. differentia – фарқланиш] ...

СУКУТ [а. سكوت – индамаслик]...

Ўзлашма сўз таркибий қисмлардан, жумладан, сўзлардан ташкил топган бўлса, бу ҳолат ҳам қайд этилди. Мисол:

АНТРОПОЛОГИЯ [юн. anthropos – одам + logos – таълимот]...

Бир сўз ясалиш асосидан ҳосил қилинган ясама сўзларга, зарурат бўлмаган ҳолларда этимологик маълумот берилмади. Фақат сўз ясалишга асос бўлган сўзгагина этимологик маълумот берилди. Мас., *анархия, анархизм, анархист (анархиячи)* сўзларидан фақат *анархия* сўзига этимологик маълумот берилди:

АНАРХИЯ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик]...

Ўзлашма қўшма сўзларнинг қисмлари луғатда алоҳида-алоҳида бош сўз қилиб берилган бўлса, уларга этимологик маълумот берилиб, қўшма сўзнинг ўзига бундай маълумот бериш шарт бўлмади. Мас., *айбнома* сўзининг (луғатга киритилган) *айб* ва *нома* қисмларига (шу сўзларга) этимологик маълумот берилди. Лекин *айбнома* қўшма сўзининг ўзига эса – шарт эмас. *Агротехника, гидробиология* сингари терминлар ҳақида ҳам айни фикрни айтиш мумкин.

Эслатма. Ўзлашма сўзнинг аслида қайси тилга мансублиги аниқ бўлмаса, шунингдек, уни ҳозирги ёзув ёки ёзувлардан бири билан ифодалаш қийин ёки умуман мумкин бўлмаса, этимологик маълумот берилмади.

Луғат мақоласининг этимологик маълумотдан кейинги қисми бош сўзга, унинг маъноси олдида бериладиган **грамматик, услубий ва ҳавола этувчи қайдлардир**, Улар қисқартма шаклида берилди.

Грамматик белгининг қисқартмалари: *бирг. н.* (биргалик нисбати), *бирл.* (бирлик сон), *боғл.* (боғловчи), *вазф.* (вазифасида), *куч.* (кучайторма шакл), *кичр.* (кичрайтиш шакли), *кўм.* (кўмакчи), *кўпл.* (кўплик сон), *мажҳ. н.* (мажҳул нисбат), *мод. с.* (модал сўз), *оам.* (олмош), *орт. н.* (ортторма нисбат), *равдш.* (равишдош), *рви.* (равиш), *сфди.* (сифатдош), *сфт.* (сифат), *тақл. с.* (тақлидий сўз), *унд. с.* (ундов сўз), *фл.* (Феъл), *эркл.* (эркалаш шакли), *юкл.* (юклама), *ўзл. н.* (ўзлик нисбат), *ҳар. н.* (ҳаракат номи).

“Услубий белги” деганда, “услубий” сўзи кенгроқ маънода, яъни грамматик белгидан бошқа характеристикаларни қайд этувчи белгилар маъносида қўлланди.

Улар: *бол.* (болалар нутқига оид), *махс.* (касб-ҳунарга оид), *поэт.* (поэтикага, поэзияга оид), *кт.* (китобий сўз), *с.т.* (сўзлашув тилига оид), *фольк.* (фольклорга оид), *х.-қ.* (хотин-қизлар нутқига оид), *шв.* (шевага оид), *эск.* (эскирган сўз), *ҳақр.* (ҳақорат сўзи).

Ҳавола этувчи *қ.* (қаранг), *айн.* (айнан) ҳам шундай белгилар қаторига киради. Илм-фан соҳаларига оид сўзларда шу соҳани билдирувчи қисқартмаси қўйилди: *мат.* (математика), *тилш.* (тилшунослик), *иқт.* (иқтисодиёт) ва б.

Грамматик характеристикани қайд этувчи белги зарур ҳоллардагина берилди. Мас., *китоб, гўзал, келмоқ* сўзларининг от, сифат, феъл экани ҳеч қандай белгисиз ҳам маълум. Шунинг учун бу сўзлардан сўнг *от, сфт., фл.* белгилари қўйилмади.

Куйидаги ҳолларда махсус қисқартма (қисқартмалар) билан грамматик характеристика берилди:

1) бош сўз ўзи мансуб бўлган (асосий) сўз туркумидан бошқа туркумга оид маънога ҳам эга бўлса, қайси маъноси (ёки маънолари) билан қайси сўз туркумига оидлиги қайд этилди. Мисол:

ИССИҚ 1 *от* Жисм таркибидаги молекулалар ҳаракати (ёниш, кимёвий реакция ва ш. к.) натижасида юзага келадиган кинетик энергия; иссиқлик, ҳарорат. *Оловнинг иссиғи. Қуёшнинг иссиғи...*

3 сфт. Бирор манба ҳарорати билан исиган, қизиган, ҳароратли. *Иссиқ ҳаво. Иссиқ кум;*

2) сўзнинг муайян шакли шу шаклга хос маъно ва вазифасидан ташқари луғавий маъно ҳам касб этган бўлса, ҳар икки ҳолат грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 *Қизил* с. куч. *Қип-қизил олма...*

2 рви. с.т. Турган-битгани; бутунлай, ғирт. *Қип-қизил тухмат. Қип-қизил маст.*

ЯХШИЛАБ 1 *Яхшиламоқ* фл. рвдш. *Шароитни яхшилаб, кейин иш бошлайлик.*

2 рви. Яхши даражада, бекам-кўст, талаб даражасида. *Яхшилаб қурмоқ. Яхшилаб текширмоқ.*

ИККИНЧИ 1 *Икки* с. тртб. сон шакли. *Иккинчи қават.*

2 рви. Бундан бошқа, такрор. *Иккинчи айтсанг, хафа бўламан.*

3) феълнинг нисбат шакллари бош сўз сифатида берилганда, биринчи навбатда, ана шу маъно ва вазифаси грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

КЎРСАТМОҚ 1 *Кўрмоқ* фл. орт. н. *Уйини кўрсатмоқ.*

КЎРИЛМОҚ 1 *Кўрмоқ* фл. мажҳ. н.;

4) мустақил сўзнинг ёрдамчи (кўмакчи) сўз вазифасида қўлланиши грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

КЕЛМОҚ 1 [Изоҳ] *Қишлоқдан келмоқ. Ишга кеч келмоқ...*

14 Равишдошнинг *-(и)б* ёки *-а/-й* шаклидаги етакчи феълга бирикиб, ҳаракатнинг бошланиш даражаси юз бериши, йўлақай бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Эртапишар гилослар қизариб келяпти. Ишдан қайтишда ўғлингни ола кел* (*Келмоқ* феългата тузилган луғат мақоласига қаранг).

Мустақил бўлмаган сўз туркумларига оид сўзларнинг ҳаммасига грамматик характеристика берилди. Мас., ундов сўзлар учун *унд. с.*, тақлид сўзлар учун *тақл. с.*, модал сўзлар учун *мод. с.* белгиси қўйилди. Ёрдамчи сўзлардан: боғловчи учун *боғл.*, кўмакчи учун *кўм.*, юклама учун *юкл.* белгиси қўйилди.

Эслатма. Тургун бирикмаларга грамматик характеристика берилмади.

Услубий характеристика ва уни қайд этувчи белгилар, асосан, чегараланган қатламга оид сўзлар учун берилди ва улар изоҳли лугатда жуда муҳим вазифа бажаради. Мас., бундай белги қўйиш билан сўзнинг қўлланиш соҳаси, ўрни ва ш.к. қайд этилади. Натижада, сўз маъносиининг изоҳи билан бирга унга хос бошқа белги-хусусиятлар ҳам қайд этилади. Мисол:

ИККИҚАТ *с.т.* Ҳомиладор.

Демак, *с.т.* белгиси билан, биринчидан, *иккиқат* сўзининг сўзлашув тилига мансублиги қайд этилса, иккинчидан, бу сўз адабий тилдаги *ҳомиладор* сўзига ҳавола қилинапти ва изоҳдан “озод қилинапти” (изоҳ *ҳомиладор* сўзида берилади). *Бўғоз* сўзининг (одамга нисбатан) ишлатилишида ҳам худди шундай йўл тугилди:

БЎҒОЗ 1 [изоҳ]...

2 *с.т.* (одам ҳақида) Ҳомиладор.

Бош сўз бирор маъноси ёки бирдан ортиқ маъноларида қ. ёки *айн.* белгилари билан бошқа сўзга ҳавола этилган ҳолларда ҳам худди юқоридаги каби ҳодисалар юз беради.

Ана шу бир фактнинг ўзи билан, яъни бошқа сўзга ҳавола қилиш йўли билан қанчадан-қанча ортиқча изоҳлардан ва блардан қутулиш, лугатнинг ихчамлигини таъминлашга қай даражада эришиш ҳақида, бунда услубий характеристикадан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

Бош сўз маъноси ёки маъноларидан бирининг изоҳи олдидан грамматик ва услубий белги қўйиладиган бўлса, аввал грамматик, сўнгра услубий белги берилди. Мисол:

АЙБДОР *сфт.* 1 [изоҳ]...

3 *от* ҳуқ. Жиной жавобгар шахс...

Агар бирдан ортиқ маънога эга бўлган сўз маълум бир маъноси ёки маънолари билан чегараланган қатламга мансуб бўлса, услубий белги шу маъноси ёки маъноларининг изоҳидан олдин қўйилди. Мисол:

АМАЛ 1 [изоҳ]...

7 *мат.* Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Арифметик амаллар...*

8 *эти.* Иситиш, совитиш ва ш. к. мақсадларда дам солиб.. тайёрланган нарса...

4. Изоҳланувчи бирликлар (бош сўз ва тургун иборалар) **маъносиини** (маъноларини) **белгилаш** ва **қайд этиш** лугат тузиш ишининг энг асосий, лугат мақоласининг доимий қисмларидан бири ҳисобланади. Лугатнинг қиймати, муваффақияти ана шу ишнинг қай даражада бажарилганлиги билан ҳам белгиланади.

Лугатда бош сўзнинг ҳар қандай маъноси эмас, балки унинг ҳозирги умумистеъмолда бўлган, кўпчиликка тушунарли бўлган маъноси (маънолари) қайд этилди.

Бош сўз бир маъноли бўлса, лугат мақоласи шу маъносига тузилди. Кўп маъноли бўлса, ҳар бир маъноси, маълум тартибда, тўқ қора рангли араб рақами билан алоҳида-алоҳида қайд этилди (Рақамдан кейин нуқта қўйилмайди). Бунда:

1) бош сўз барча маънолари билан бир туркумга оид бўлса, бу маънолари, уларнинг ўзаро боғланишини ҳисобга олган ҳолда тартибланади. Мас., *шиша* сўзи “қаттиқ ва шаффоф материал” – “ойна” ва “шу материалдан ясалган бўғзи тор идиш” – “бутилка” маъноларига эга бўлиб, изоҳли лугатда худди шу тартибда берилди (Аксинча бўлиши мумкин эмас):

ШИША 1 [изоҳ]; ойна. *Шшадан ясалган...*

2 [изоҳ]; бутилка.

2) сўзнинг маънолари умумистеъмолга ва чегараланган қатламга оид бўлса, умумистеъмолга оид маъноси (маънолари) олдин, бошқа маънолари кейин берилди. Мисол:

ЎЗАК 1 [изоҳ]...

3 *тлш.* [изоҳ]...

3) бош сўз тўғри ва кўчма маъноларга эга бўлса, тўғри маъноси аввал, кўчма маъноси ундан кейин берилди. Мисол:

ҚИММАТЛИ 1 [изоҳ] *Қимматли буюмлар...*

3 кўчма [изоҳ] Қимматли маслаҳат...

4) бош сўз бирдан ортиқ сўз туркумига оид маънога эга бўлса, сўз мансуб бўлган туркумга оид маъноси олдин, бошқаси кейин берилди. Мисол:

ОҚ 1 сфт. [изоҳ] *Оқ от...*

5 от с.т. *Ароқ...*

5) алмаштирилган сўзларда қуйидагича йўл тутилди:

1. Агар сўз бутунлай (яъни бир маъноли бўлса, шу маъносида, кўп маъноли бўлса, барча маъносида) бошқа сўзга алмаштирилган бўлса, унинг маъноси (маънолари) қайд этилмайди. Уни қ. (қаранг) ёки айн. (айнан) белгиси орқали, алмаштирилган сўзга ҳавола этиш билан чекланилди. Мисол:

СЕКРЕТАРЬ қ. *котиб.*

2. Алмаштирилган сўз ўрнида ҳозир икки ёки ундан ортиқ сўз қўлланаётган бўлса, ана шу сўзларга ҳавола этилди. Мисол:

СОЮЗ қ. *уюшма, иттифоқ.*

3. Алмаштирилган сўз бирор маъноси ёки маънолари билан истемолда қолган бўлса, ўша маъноси (маънолари) қайд этилди. Қайси маъноси (маънолари)да бошқа сўзга алмашган бўлса, арабча **1** рақами билан ўша сўзга ҳавола этилади. Мисол:

АЛИФБЕ 1 эск. айн. *алифбо...*

2 [изоҳ] *Алифбе китоби*

АНАЛИЗ 1 айн. *таҳлил...*

3 [изоҳ] *Қон анализи. Анализга қон топширмақ.*

6) сўзнинг бирор шакли луғавий маъно касб этган бўлса, дастлаб (**1** рақами билан) қандай вазифа ва маъноли шакл экани қайд этилди. Сўнгра (тегишли) тартибни қайд этувчи рақам(лар) билан луғавий маъноси (маънолари) берилди. Мисол:

ҒУДАЙГАН 1 *Ғудаймоқ* фл. сфлш...

2 сфт. [изоҳ]. *Жуда ғудайган одам...*

УНАШМОҚ 1 *Унамоқ* фл. бирг. н... *Айтганларига унашибди.*

2 [изоҳ] *...қизини қариндошининг ўғлига унашибди*

ТИНЧИТМОҚ 1 *Тинчимоқ* фл. орт.н...

2 [изоҳ]...

3 [изоҳ]...

7) бош сўз ёрдамчи (кўмакчи) сўз вазифасига эга бўлса, бу ҳолат унинг асосий маъноларидан кейин, тегишли рақам билан қайд этилди. Мисол:

ИЧ 1 [изоҳ]. *Уйнинг ичи...*

6 (Эгалик ва макон келишиклари шаклида – *ичига, ичида, ичидан*) кўм. *взф.* Макон, вақт муносабатларини билдиради. *Уй ичидан товуш эшитилди. Бир йил ичида жуда кўп нарсаларни ўрганиб олди.*

КЎРМОҚ 1 [изоҳ]...

16 кўм. фл. *взф.* -(и)б, -а/-й аффиксли равишдош шаклига қўшилиб, турли грамматик маънолар ифодалайди. *Ёзиб кўр. Бора кўрма;*

8) от туркумига оид сўзларнинг киши исми бўлиб қўлланиши унинг барча маъноларидан сўнг, тегишли рақам билан бош ҳарфда қайд этилади. Мисол:

АЗИЗ 1 [изоҳ]...

6 *Азиз* (эркаклар исми).

Ёрдамчи сўзлар (боғловчи, кўмакчи, юктамалар) ҳам кўп маъноли бўлиши мумкин. Лекин, луғатнинг вазифаси ва мақсади талабига кўра, уларнинг барча маъноларини қайд этиш шарт бўлмайди.

Ёрдамчи сўзлар асл вазифасидан, маъносидан бошқа маъно ва вазифага эга бўлса, бу ҳодиса алоҳида (тегишли рақамлар билан) қайд этилди. Мас., *лекин* боғловчиси от вазифасида ҳам қўлланади: *Пулни ундириш учун акам унча шошилмас эди, бир нарча боғ биз учун керак эмас. Унинг лекин бор...* Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин* сўзига хос бу хусусиятлар алоҳида қайд этилди:

ЛЕКИН 1 боёл ...

2 от өзф ...

Билан сўзи, кўмакчи вазифасидан ташқари, боғловчи вазифасига ҳам эга. Бу ҳолат ҳам изоҳли лугатда қайд этилди:

Ажратиб ёзилувчи ясама сўзлар ва тургун бирикмаларнинг маъноси ҳам қайд этилди. Агар улар бирдан ортиқ маънога эга бўлса, тегишли тартибда, ёпиқ қавсли араб рақами [1), 2)...] билан қайд этилди. Мисол:

Қойил қилмоқ 1) ўринлатиб, бошлаб адо этмоқ, бажармоқ...; 2) [изоҳ]. **Бошига кўтармоқ** 1) ўта ҳурмат қилмоқ...; 2) бақирӣқ-чақирӣқ, шовқин-сурон қилмоқ...

5. Лугат мақоласининг энг асосий қисми (компоненти) **изоҳланувчи бирликлар маъноси (маънолари)га бериладиган изоҳдир**. Лугатнинг “Изоҳли лугат” деб аталиши ҳам, асосан, худди шу вазифасига кўради. Бинобарин, изоҳли лугатнинг муваффақияти, қиймати ана шу вазифанинг қай даражада бажарилганлиги, шу мақсадга қай даражада эришилганлиги билан белгиланади.

Сўз маъносини изоҳлаш таъриф, тавсиф, тушунтириш каби йўллар билан бўлади.

Мустақил сўзнинг, аниқроғи, номловчи сўзнинг маъноси унинг таркибий қисмлари (семалари) асосида изоҳланади. Мисол:

ОДАМ 1 Фикрлаш, сўзлаш ва меҳнат қилиш қобилиятига эга жонли зот.

ХУНУК 1 Ёқимсиз ҳуснли...

Олмошларга бериладиган изоҳ, уларнинг қайси сўз туркумига оид сўз ўрнида қўланишига қараб, ҳар хил бўлади. Мисол:

КИМ 1 Шахс ҳақида сўроқни билдиради...

БИЗ 1 Сўзловчи ва у мансуб бўлган шахслар гуруҳи...

Сон туркумига оид сўзнинг маъносига берилган изоҳ айни шу рақам ва у билдирадиган сонга тенг бўлади. Мисол:

ЙИГИРМА 1 20 рақами ва у билан ифодаланган сон, миқдор.

Ёрдамчи сўзларнинг маъноси (маънолари) алоҳида (махсус рақамлар билан) қайд этилмаслиги ва бунинг сабаби юқорида айтилди. Ёрдамчи сўз маъно ва вазифага эга бўлса, у таърифланди ва тасдиқловчи мисол келтирилди. Мисол:

АГАР юкл. Шарт маъносини кучайтиради, таъкидлайди. *Агар кўчада бўлмаса эди, йўлчи шу онда бу гўзал.. қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

СИНГАРИ кўм. Ўхшатиш, қиёсни билдиради. *Мен ҳам сен сингари йигирма икки ёшимда қайнаб, тошиб юрган кезларим эди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

Ёрдамчи сўз бирдан ортиқ маъно ва вазифага эга бўлса, уларнинг асосийлари айтилиб, тасдиқловчи мисоллар келтириш билан чегараланилди. Мисол:

УЧУН кўм. Сабаб, мақсад, аталганлик каби маъноларни билдиради, шундай маъноли муносабатларни кўрсатади. *Ёрмат шаҳардан ниёда қайтиб, ўлғудай ҳоригани учун, ҳамма отларга йўлчи қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерга Мадали аканинг жигига тегиш, рашиқни келтириш учун кирганлигимни эслаб, мулзам бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Хўжайиннинг қизи учун палак, дорпеч, қийиқ тикади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ёрдамчи сўзлар асл вазифасидан ташқари яна бошқа маънога (бошқа сўз туркумига ҳос маънога) эга бўлса, уларнинг ҳар бири лугатда алоҳида қайд этилиши юқорида айтилди. Бундай ҳолларда изоҳ масаласи қуйидагича ҳал этилди:

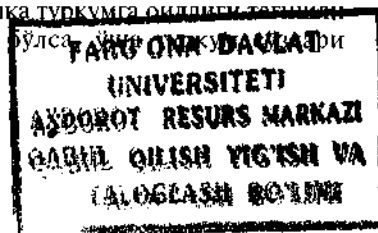
1. Агар муайян сўз ҳар бир вазифасида ҳам ёрдамчи сўз бўлса (масалан, *билан* сўзи каби), уларнинг изоҳи юқорида қайд этилганидек амалга оширилди.

2. Агар ёрдамчи сўз бошқа сўз туркумига оид маънога ҳам эга бўлса, 1 рақами билан унинг ёрдамчи сўз (боғловчи, кўмакчи ёки юклама) эканлиги қайд этилди ва ёрдамчи сўз сифатида (юқорида айтилган йўл билан) изоҳланди. Бошқа туркумига оид маънога эга рақам билан қайд этилди ва қайси сўз туркумига оид бўлса, изоҳландиган йўл билан изоҳланди. Мисол:

БАЛКИ 1 боёл. [изоҳ]...

2 мод.с. [изоҳ]...

2—Ўзбек тилининг изоҳли лугати

Ундов, тақлид сўз ва модал сўзларда, асосан, унинг нимани билдириши, ифодалаши кўрсатилди, яъни изоҳ таркибиди “билдиради”, “ифодалайди” каби сўз бўлади. Мисол:

ВОЙ 1 Қаттиқ оғриқ, азоб ҳиссини ифодалайди...

3 Хаяжон, ҳайрат ҳиссини билдиради...

ГУМБУР 1 Портлаш, ағдарилиш ва ш. к. натижасида юзага келадиган товушни, шундай товушга тақлидни билдиради.

АЛБАТТА 1 Фикр, иш-ҳаракат ва ш. к. нинг қатъийлигини билдиради...

Сўзнинг луғатда қайд этилган биронта ҳам маъноси изоҳсиз қолмаслиги кераклиги юқориди айтилди. Лекин бу дегани сўзнинг луғатда қайд этилган ҳар бир маъноси шу ўринда изоҳланиши шарт деган сўз эмас. Изоҳли луғатда бундай йўл тутиш мумкин ҳам эмас. Чунки, бундай йўл тутиладиган бўлса, луғат такрор ҳолдаги изоҳлар билан тўлиб кетади. Мас., тилда маънодош (синоним) сўзларнинг кўплиги маълум. Уларнинг ҳар бирида айни бир маънога изоҳ берилаверса, луғатда такрорий изоҳларнинг қай даражада кўпайишига эътибор беришнинг ўзи кифоя. Ана шу ҳолатга йўл қўймасликка, шу билан бирга, сўзнинг луғатда қайд этилган ҳар бир маъноси изоҳга эга бўлишини таъминлашга икки хил йўл билан эришилади: 1) сўз маъносини таъриф, тушунтириш йўли билан изоҳлаш, яъни маънога изоҳ бериш; 2) сўз маъносини бошқа сўзнинг маъносига ҳавола этиш. Булардан биринчиси сўз маъносини изоҳ билан таъминлашнинг асосий йўли бўлиб, сўзнинг умумистеъмолга оид, адабий тилдаги маъноси (маънолари), албатта, ана шундай изоҳ билан таъминланди.

Иккинчи йўл эса ўзаро маънодош сўзларни изоҳлашда қўлланади. Мас., маънодош сўзлардан бири умумистеъмолга оид бўлса, бошқаси чегараланган қатламга мансуб бўлади; бири услубий жиҳатдан бетараф бўлса, бошқаси услубнинг бирон турига мансуб бўлади ва ҳоказо.

Бош сўзнинг умумистеъмолга оид, адабий тилда кенг қўлланишда бўлган, услубий ва б. жиҳатдан бетараф бўлган маъноси (маънолари) албатта изоҳланди. Бу сўзнинг синонимлари эса тегишли маъноси (маънолари) билан унга ҳавола этилди.

Сўзлар умуман эмас, балки маъноси, маълум маънолари билан синоним бўлади. Шунга кўра, изоҳли луғатда умуман сўз сўзга эмас, балки сўз маълум маъноси ёки маънолари билан бошқа сўзнинг маъносига ёки маъноларига ҳавола этилади. Луғат мақоласида ана шу нарса ўзининг аниқ ифодасини топиши керак. Бунда:

Агар бир маъноли сўз бошқа бир шундай маъноли сўзга ҳавола этиладиган бўлса, изоҳланган сўзда ҳеч қандай рақам қўйилмайди. Мисол:

ИЗН қ. руҳсат...

Ижозат сўзи ҳам *руҳсат* сўзи билан маънодош ва улар орасидаги фарқ жуда сезиларсиз. Лекин *ижозат* сўзи маълум даражада китобийлик хусусиятига эга. Шунинг ўзиёқ унинг қўлланиш доирасини чегаралайди. *Рухсат* сўзида эса бирон жиҳатдан чегараланиш йўқ. Шу тўғрисида у ўз синонимик қаторида асосий сўз ҳисобланади ва унинг маъноси албатта изоҳланиб, қолган сўзлар (синонимлари) унга ҳавола этилиши мумкин.

Кўп маъноли сўз бирор маъноси ёки бир неча маъноси орқали бошқа сўзга синоним бўлса, шу маъноси билан синонимик қатордаги асосий сўзга ҳавола этилади.

Синонимлар бир қатор хусусиятлари билан ўзаро фарқланади. Фақат ҳавола этишнинг ўзи билан ана шу фарқларни тўла қайд этиш мумкин бўлавермайди. Демак, сўз маъноси изоҳининг тўғри ва тўлиқлигига путур етказилмайдиган ҳоллардагина изоҳнинг бу усулини (ҳавола этиш йўлини) қўллаш мумкин. Фактларнинг кўрсатишича, икки ҳолатда шундай йўл тутиш мумкин:

Биринчидан, ўзаро синоним сўзнинг бир-биридан фарқи йўқ, деярли йўқ бўлган ҳолларда. Бундай сўзларнинг бири қўлланиши жиҳатидан асосий эканлиги сезилиб туради, лекин бирон-бир услубий белги (кенг маънода) қўйилиши талаб этилмайди ҳам. Ана шу сўзга изоҳ берилиб, синоними унга ҳавола этилади. Мас., *илғор*, *пеиқадам* сўзларидан *илғор* сўзига изоҳ берилиб, *пеиқадам* сўзи *айн.* белгиси билан унга ҳавола этилади. Бу билан *пеиқадам* сўзи ҳам *илғор* сўзи маъносига берилган даражадаги изоҳ билан таъминланади:

ИЛҒОР [изоҳ]...

ПЕШҚАДАМ айн. **илғор**...

Иккинчидан, синоним сўзларнинг асосийси изоҳланиб, бошқаси (бошқалари), ўзига хос хусусиятни билдирувчи характеристика билан (характеристикани билдирувчи белгини қўйиб), унга ҳавола этилади. Мисол:

ШОТИ шв. Нарвон...

ОРАЗ поэт. Юз...

АЛАЛХУСУС эск. кт. Айниқса, хусусан...

Демак, бунда, биринчидан, асосий сўзнинг маъносига берилган изоҳ ҳавола этилган сўзнинг маъносига тегишли экани, иккинчидан (услубий белги билан), ҳавола этилаётган сўзнинг ўзига хос хусусияти қайд этилади. Бу билан изоҳнинг муқамаллиги таъминланади.

Ана шундай имкониятлар бўлмаган тақдирда, маънодош сўзларнинг ҳар бирига (унинг маъносига) изоҳ бериш талаб этилади. Мас., *яхши, дуруст, соз* сўзлари ўзаро синонимлардир. Улар белгининг даражаси нуқтаи назаридан бир-биридан фарқланади. Бу фарқни бирон белги билан эмас, ўзига хос изоҳ билан бериш мумкин. Мисол:

ЯХШИ 1 Ижобий белги-хусусиятли...

ДУРУСТ Бир оз яхши, ёмон эмас...

СОЗ 1 Жуда яхши...

Ҳавола йўли билан изоҳлашни, асосан, маънодош сўзларда фойдаланилишини кўрдик. Бундан ташқари, яъни сўз маъноси таъриф, тушунтириш орқали изоҳланган ҳолларда, изоҳнинг қўшимча таркибий қисми сифатида, маънодош сўздан ҳам фойдаланиш мумкин. Бунда сўз маъносига берилган изоҳдан сўнг нуқтали вергул (;) қўйиб, маънодош сўз келтирилади. Мисол:

АЙБ 1 Тартиб-қоида, одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш; гуноҳ...

4 Расоликни бузувчи белги; нуқсон...

Бундай ҳолларда изоҳдан сўнг шу сўзнинг ҳар қандай маънодоши эмас, балки ҳар тарафлама унга яқин бўлган, сўзга берилган изоҳни англашга ёрдам берадиган синоними берилиши керак (келтирилган мисолдаги каби). Бирон белгиси ёки белгилари билан изоҳланган маънодан кескин фарқланувчи сўзни келтиришга ҳожат бўлмайди, ҳатто бундан сақланиш керак. Мас., *юз* сўзининг бир маъносига берилган изоҳдан кейин *бет* сўзини келтириш мумкин, лекин *ораз* сўзини келтириш мумкин эмас.

Алмаштирилган сўз ҳам изоҳдан сўнг (синоним сифатида) келтирилмайди. Мас., *инқилоб* сўзининг маъноси (маънолари)га берилган изоҳдан сўнг *революция* сўзи келтирилмайди.

Феълнинг нисбат шакллари ишлаш ва изоҳлашда ҳам юқоридагича йўл тутилди, яъни луғатга киритилган нисбат шаклининг қайси нисбат шакли экани кўрсатилди ва қайд этилган луғавий маъноси тегишли рақамдан сўнг изоҳланди. Мисол:

КЎРСАТМОҚ 1 Кўрмоқ фл. орт.н...

2 Намойиш қилмоқ, билдирмоқ. *Ҳақ эканини кўрсатди...*

3 [изоҳ]...

Сўзнинг вариантларидан (*каптар — кабутар, набира — неvara, билан — бирлан — бирла* каби) фақат биттаси (асосий ҳисоблангани) изоҳланиб, бошқаси унга ҳавола этилди.

Ажратиб ёзиладиган ясама сўзлар ва турғун бирикмаларнинг қайд этилган маъноси (маънолари) ҳам изоҳ билан таъминланди. Бунда ҳам юқорида қайд этилган йўлларга амал қилинди.

6. Луғат мақоласининг сўнгги компоненти **изоҳланувчи бирлик маъноси изоҳдан кейин бериладиган иллюстратив мисол** (мисоллар)дир. Иллюстратив мисол, гарчи ҳар бир маънонинг изоҳдан сўнг берилса-да, лекин у олдинги беш моддада қайд этилганларнинг, яъни изоҳланувчи бирлиكنинг (жумладан, бош сўзнинг) айтилган талаблар асосида киритилганлигини, унга қўйилган грамматик ва услубий белгиларнинг тўғрилигини, изоҳланувчи бирлик маъноси (маънолари)нинг тўғри, аниқ белгиланганлигини, ниҳоят, ҳар бир маънога берилган изоҳнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун келтирилади. Кўринадики,

иллюстратив мисоллар луғат мақоласида муҳим вазифа бажаради ва унинг қиймати ана шу вазифаларни бажаришга қай даражада муносиблиги билан белгиланади.

Иллюстратив мисол, мисол-цитата юқоридаги талаблар нуқтаи назаридан, эҳтиёж бўлган ҳолларда берилди. Аксинча ҳолларда мисол бериш шарт бўлмайди. Мас., бошқа сўз билан бутунлай алмаштирилган сўзлар учун (маъноси, маънолари қайд этилмаслиги туфайли) уларнинг тилда қўлланганлигини тасдиқлаш учунгина мисол берилди.

Иллюстратив мисолнинг қандай шаклда, яъни сўз бирикмаси ёки гап шаклида бўлиши, шунингдек, унинг маълум манбадан олинishi кераклиги сўзнинг, сўз маъносининг хусусиятига қараб белгиланади. Мас., маънога берилган изоҳ ва бошқа қайдларни шу сўз иштирокида тузилган сўз бирикмаси тасдиқлай олса, шундай мисолни бериш ва шу билан чекланиш мумкин. Мас., *чекмоқ* сўзининг (бир маъноси) изоҳидан сўнг *сигарета чекмоқ*, *нос чекмоқ* мисолларини, ҳатто улардан бирини келтиришнинг ўзи kifоя. Лекин айрим сўзларнинг маъноси изоҳидан сўнг тегишли манбадан гап шаклидаги мисол келтирилиши талаб этилади. Мас., *турқ*, *чеҳра* сўзлари учун, *кўтармоқ* феълининг “дош бермоқ, чидамоқ” маъноси учун шундай мисол бериш шарт.

Баъзи сўзлар кенг (кенгроқ) тушунчани билдиради. Биргина мисол бундай сўзлар маъносининг хусусиятини тасдиқлай олмайди. Бинобарин, уларнинг маъноси изоҳидан кейин ана шу изоҳни етарли тасдиқлайдиган мисоллар келтириш керак бўлади (Мас., *анжуман* сўзига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Тургун иборалар учун луғат мақоласига мисол беришда ҳам юқорида қайд этилган талаблар асосида иш кўрилади.

Эслатма: 1. Мисол-цитаталар 1956 йилгача амалда бўлган эски имло қоидалари асосида чоп этилган манбадан олинган бўлса, улар ҳозирги (амалдаги) имлога мослаб берилди.

2. Манбалардан келтирилган мисоллар тузувчи томонидан берилган мисоллар ҳамда мақол ва маталлардан тўртбурчак шакли (■) билан ажратилди.

3. Келтирилган мисол-гаплар ҳаддан ташқари чўзиқлиги ва б. сабабларга кўра қисқартирилган бўлса, бу қисқартириш кетма-кет қўйилган икки нуқта (..) билан белгиланди.

4. Мисол-далил сифатида айрим, кичик шеърлардан келтирилган парчаларда, аксар ҳолларда, шу парча олинган шеърнинг номини эмас, фақат шеър муаллифи (шоир)нинг номини келтириш билангина чекланилди. 10 дан ортиқ марказий газеталардан олинган мисолларнинг манбаи умумий тарзда “Газетадан” сўзи билан берилди.

Луғат ва луғат мақоласининг тузилиши, унинг компонентлари, ҳар бир компонентнинг вазифаси ва б. хусусиятлари ҳақида жуда қисқа тарзда тўхтадик. Буларнинг ҳар бири юзасидан тўлиқ тасаввурга эга бўлиш, аниқ маълумотлар олиш, қолаверса, луғатнинг ютуқ ва камчиликларига баҳо бериш учун луғатнинг ўзига, ундаги тегишли луғат мақолаларига мурожаат қилиш мумкин.

ЛУҒАТДА ҚўЛЛАНГАН ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР РўЙХАТИ

- a.* — араб тилига мансуб сўз
авиа. — авиацияга оид термин
ад. — адабиётга, адабиётшуносликка оид термин
айн. — айнан
айр.боғл. — айирувчи боғловчи
айр.юкл. — айирув юкламаси
анат. — анатомияга оид термин
археол. — археологияга оид термин
архит. — архитектурага оид термин
астр. — астрономияга оид термин
африкаанс — африкаанс (бур) тилига мансуб сўз
белг.олм. — белгилаш олмоши
бетклф. — менсимасликни ифодаловчи ёки бетакаллүф муомаллада қўлланувчи сўз, ибора
биол. — биологияга оид термин
бирг.н. — биргалик нисбати
бирл. — бирлик сон
б.к. — бош келишик
бнк. — бинокорликка оид термин
бол. — болалар нутқида хос, болалар ишлатадиган сўз
бот. — ботаникага оид термин
боғ. — боғдорчиликка оид термин
боғл. — боғловчи
бркт. боғл. — бириктирувчи боғловчи
буйр.м. — буйруқ майли
бухг. — бухгалтерияга, ҳисоб-китобга оид термин
ва б. — ва бошқа(лар)
ва ш.к. — ва шу каби(лар)
венг. — венгер тилига мансуб сўз
вет. — ветеринарияга оид термин
взф. — (бирор сўз, гап бўлаги) вазифасида
г. — грамм
геогр. — географияга оид термин
геод. — геодезияга оид термин
геол. — геологияга оид термин
геом. — геометрияга оид термин
геофиз. — геофизикага оид термин
гидр. — гидрологияга, гидротехникага оид термин
голл. — голланд тилига мансуб сўз
груз. — грузин тилига мансуб сўз
гум.олм. — гумон олмоши
дағл. — дағал, қўпол сўз, ибора
денг. — денгизчиликка оид термин
дин. — диний сўз, ибора
дип. — дипломатияга оид термин
ёрд.фл. — ёрдамчи феъл
жамл.сон — жамловчи сон
жарг. — жаргон сўз, ибора
ж.к. — жўналиш келишиги
зид. — (бирор сўз, иборанинг) зидди, антоними
зидл.боғл. — зидловчи боғловчи
зоол. — зоологияга оид термин
ингл. — инглиз тилига мансуб сўз
индейс. — индейс тилларига мансуб сўз
исл. — исланд тилига мансуб сўз
исп. — испан тилига мансуб сўз
итал. — итальян тилига мансуб сўз
иқт. — иқтисодиётга оид термин
й. — йил
кам қўлл. — кам қўлланадиган сўз, ибора
камс. — камситишни ифодаловчи сўз, ибора
карт. — карта ўйинига оид сўз, ибора
кг — килограмм
кел.зам. — феълнинг келаси замон шакли
кест. — кесатиқ, киноя англатадиган сўз, ибора
ким. — кимёга оид термин
кино — кинематографияга оид термин
кичр. — кичрайтиш шакли
км — километр
кон. — кончиликка оид термин
кри.с. — кириш сўз
кт. — китобий сўз, ибора
киш.олм. — кишилик олмоши
кул. — кулинарияга, ошпазликка оид термин
куч. — кучайтириш шакли
куч.юкл. — кучайтирув юкламаси

- кўм.* — кўмакчи
кўм.фл. — кўмакчи феъл
кўпл. — кўплик сон
кўрс.олм. — кўрсатиш олмоши
кўчма — кўчма маънода, кўчма маъноси
л. — литр
л.м. — луғавий маъноси
лот. — лотин тилига мансуб сўз
м. — метр
мавҳ.от — мавҳум от
мажҳ.н. — мажҳул нисбат
малайяча — малайя тилига мансуб сўз
мас. — масалан
мат. — математикага оид термин
махс. — махсус сўз, термин
мг — миллиграмм
метеор. — метеорологияга оид термин
мех. — механикага оид термин
мин. — минералогияга оид термин
миф. — мифологияга оид термин
мл. — молияга оид термин
млн. — миллион
мм — миллиметр
мнт. — мантиққа оид термин
мод.с. — модал сўз
метр. — метрологияга оид термин
мус. — мусиқага, мусиқашуносликка оид термин
мўғ. — мўғул тилига мансуб сўз
н. — нисбат (феъл нисбати)
назм. — назмда ишлатиладиган сўз, ибора
нафр. — нафрат, жирканиш англатадиган сўз, ибора
нем. — немис тилига мансуб сўз
неол. — неологизм, янги сўз
ов. — овчиликка оид термин
олм. — олмош
опт. — оптикага оид термин
орт.н. — орттирма нисбат
палнт. — палеонтологияга оид термин
пед. — педагогикага оид термин
пгрф. — полиграфияга оид термин
пол. — поляк тилига мансуб сўз
порт. — португал тилига мансуб сўз
поэт. — поэтик сўз, поэзияда, назмда ишлатиладиган сўз, ибора
психл. — психологияга оид термин
р. — рус тилига мансуб
радио — радиотехникага оид термин
расм. — расмий услубда қўлландиган сўз, ибора
редш. — равишдош
рви. — равиш
рум. — румин тилига мансуб сўз
с. — сўз
салб. — салбий маънони ифодаловчи сўз, ибора
санск. — санскрит тилига мансуб сўз
сиёс. — сиёсатга, сиёсатшуносликка оид термин
сканд. — скандинав тилларига мансуб сўз
снт. — санъатга оид термин
сноқ.сон — саноқ сон
спорт. — спорт ва физкультурага оид термин
с.т. — сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлландиган сўз, ибора
суд. — суд тилига мансуб сўз
сфдш. — сифатдош
сфт. — сифат
сўк. — сўкиш ёки койишни ифодалайдиган сўз, ибора
сўр.олм. — сўроқ олмоши
сўр.юкл. — сўроқ юкламаси
т. — туркий, умумтуркий сўз
такр.с. — такрорий сўз
тар. — тарихга оид, тарихий термин
тасв.с. — тасвирий сўз
тат. — татар тилига мансуб сўз
тақл.с. — тақлид сўз
тақс.сон — тақсим сон
театр — театрга оид термин
тех. — техникага оид термин
тиб. — тиббиётга оид термин
тиж. — тижоратга, коммерцияга оид термин
т.й. — темир йўлга оид термин
т.к. — тушум келишига
тлиш. — тилшуносликка оид термин
топ. — топографияга оид термин
трнс. — транспортга оид термин
тртб. сон — тартиб сон
турк. — турк тилига мансуб
тўқм. — тўқимачиликка оид термин
укр. — украин тилига мансуб сўз
унд.с. — ундов сўз
ф. — форс ва тожик тилларига мансуб сўз
фарм. — фармацевтикага, фармакологияга оид термин
физ. — физикага оид термин
физиол. — физиологияга оид термин
фин. — фин тилига мансуб сўз
фл. — феъл
флс. — фалсафага оид термин

фольк. – фольклорга оид сўз
фото – фотографияга оид термин
фр. – француз тилига мансуб сўз
хит. – хитой тилига мансуб сўз
х.-қ. – хотин-қизлар нутқида хос,
 хотин-қизлар нутқида ишлатиладиган
 сўз, ибора
ч.к. – чиқиш келишиги
ш. – шахс
шахм. – шахматга оид термин
шев. – шевага оид сўз, ибора
ш.к. – шу каби(лар)
эг.олм. – эгаллик олмоши
эл. – электрга, электротехникага оид термин
эрг.боёл. – эргаштирувчи боеловчи
эркл. – эркалашни ифодалайдиган сўз, ибора
эск. – эскирган сўз, ибора
этно. – этнографияга оид термин
юкл. – юклама
юн. – юнон (грек) тилига мансуб сўз

юқ.усл. – юқори услуб
яп. – япон тилига мансуб сўз
ўзл.н. – ўзлик нисбати
ўзл.олм. – ўзлик олмоши
ў.-п.к. – ўрин-пайт келишиги
ўтг.зам. – феълнинг ўтган замон шакли
қ. – қаранг
қад.р. – қадимги рус тилига мансуб сўз
қад.яҳ. – қадимги яҳудий тилига мансуб сўз
қарғ. – қарғиш сўзи, ибораси
қ.к. – қаратқич келишиги
қ.х. – қишлоқ хўжалигига оид термин
ғалат. – нотўғри ишлатилган (ёзилган) сўз
ҳазил – ҳазил қилиб айтилган сўз, ибора
ҳарб. – ҳарбий ишга оид сўз, термин
ҳар.н. – ҳаракат номи
ҳақр. – ҳақорат ифодалайдиган сўз, ибора
ҳинд. – ҳинд тилига мансуб сўз
ҳоз.зам. – феълнинг ҳозирги замон шакли
ҳуқ. – ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид термин

Иллюстратив мисоллар олинган айрим илмий ва бадий манбаларнинг лугатда қабул қилинган қисқартмалари:

- “ЎЗМЭ” – “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 12 жилдли. 1-11-жилдлар.
 Тошкент, 2000-2005.
- “ЎТА” – “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали (1960-96 йиллардаги сонлари).
- С. Анорбоев, Оқсой. – С. Анорбоевнинг “Оқсой шалолалари” қиссаси ва
 “Оқсой” романи.
- М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. – М. Жўрабоевнинг “Мулла Бурҳоннинг мартабаси” қиссаси.
- М. Исмоилий, Фарғона т.о. – М. Исмоилийнинг “Фарғона тонг отгунча” романи
 (1–2-китоблар).
- “Латифалар” – “Афанди латифалари” тўплами.
- Ҳ.Назир, Сув гадоси – оқпадар.. – Ҳ.Назирнинг “Сув гадоси – оқпадар денгизни бошлаб
 келди” қиссаси.
- Ойбек, О.в.шабадалар – Ойбекнинг “Олтин водийдан шабадалар” романи.
- “Эртақлар” – “Ўзбек халқ эртақлари” тўплами.
- “Кўшиқлар” – “Ўзбек халқ кўшиқлари” тўплами.

ЎЗБЕК АЛИФБОСИ

Аа	Лл	Чч
Бб	Мм	Шш
Вв	Нн	Ъ
Гг	Оо	Ь
Дд	Пп	Ээ
Ее	Рр	Юю
Ёё	Сс	Яя
Жж	Тт	Ўў
Зз	Уу	Ққ
Ии	Фф	Ғғ
Йй	Хх	Ҳҳ
Кк	Цц	

А *юкл.* (турли даражадаги талаффуз билан) Таажжубли, эътирозли ва ш.к. мазмундаги сўроқни билдиради: Нима? Нима дединг? Нима дедингиз? *Ун тўрт сўм берасиз. -А, ўн тўрт сўм? Ойбек, Танланган асарлар. Рафиқ, найни ким чалди? - Йўлчи акам. - А! Ростданми? Алдама! Ойбек, Танланган асарлар. Қанақа ўйин? - Қимор, - секин жавоб берди Қамбар. - А, меҳмонлари қиморбозга сира ўхшамайди-ку. Ойбек, Танланган асарлар.*

АБАД [*а. ابد* – доимийлик] *эск. кт.* 1 Сўнги йўқ келгуси замон; *зид. азал.*

2 *рвш.* Абадий суратда, доимо. *Икки нарса бир-бирига абад йўлдошдир, Бири тигдор аёз бўлса, бири қуёшдир. Ё. Мирзо.*

То абад Абадий суратда, ҳамшиша, умрбод. *Кўкрагимда яшнар то абад Ҳаёт тақиб кўйган гулдаста. Уйғун.*

АБАДИЙ Вақт эътибори билан охири йўқ; мангу, доимий. *Абадий ҳаёт. Абадий хотира. ■ Шаҳарларнинг номи абадий, Бу номларни кўйган эл-улус. М. Шайхзода.*

АБАДИЙЛАШМОҚ Абадий мавжудликка эга бўлмоқ; мангулик касб этмоқ. *Хотираси абадийлашди.*

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ Абадий унутилмайдиган, йўқолмайдиган қилмоқ; авлодларга мангу қолдирмоқ. *Олимнинг номи абадийлаштиради.*

АБАДИЙЛИК Мангулик, доимийлик. *Материянинг абадийлик қонуни.*

АБАДИЯ: саодати абадия *эск. кт.* Абадий бахтлилик, мангу бахт-саодат. *Бу байроқ машғал бўлиб, саодати абадия йўлини ёритди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

АБАДИЯН *рвш. кт. кам қўлл.* Абадий суратда. *Султонмурод у қизнинг абадиян қўлдан кетганлигига ишонади. Ойбек, Навоий.*

АБАДИЯТ [*а. ابدیت* – мангулик, сўнгсизлик] *кт. кам қўлл.* Абадийлик, мангулик. *Нур сочилган, гул очилган баҳор тунда Абадият қўшиғига солардим қулоқ. Уйғун.*

АБАДУЛАБАД [*а. ابدالابد* – абадларнинг абади] Абадий суратда, бутун ҳаёт давомида, доимо. *Шу сабабли ҳам ул ҳазратнинг [Имом ал-Бухорийнинг] муборак номи абадулабад инсоният хотирасидан ўчмағай. Газетадан.*

АБАЖУР [*фр. abat-jour* – ёруғликни қайтарувчи] Керакли ёруғликни бир жойга тўплаб тушириш ёки кўзни ёруғлик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатилдиган, шиша, мато, металл ва ш.к. дан ясалган қалпоқ. *Чинни абажур. Шойи абажур. Шифтда абажур осиглиқ. ■ Абажурдан таралган кўкиш нур унинг юзида товланарди. С. Зуннунова, Янги директор.*

АБАЖУРЛИ Абажур ўрнатилган. *Абажурли электр чироғи хонага ёғду сочиб, чарақлаб турарди. М. Хайруллаев, Кўнгил.*

АБАС [*а. ابس* – беҳуда, фойдасиз] *эск. кт.* Фойдасиз, беҳуда, натижасиз, бекор. *Бевафодир бу жаҳон, суду зиён барча абас. Нодира. Бас, энди у шеър ёзишни йиғиштиради. Барчаси абас экан. С. Сиёев, Аваз.*

АББАТ [*лот. abbas, abbatis*] 1 Эркаклар католик монастирининг бошлиғи.

2 Францияда: католиклар руҳонийси.

АББОСИЙЛАР *тар.* Бағдодда 132–656 ҳижрий ёки 750–1258 милодий йилларда ҳукмронлик қилган араб халифалари сулоласи ва унинг вакиллари.

АББРЕВИАТУРА [итал. abbreviatura < лат. abbrevio — қисқартираман] тлш. айн. **қисқартма сўзлар**. *Драмтуғарак* (драма туғараги). *ДАН* (Давлат автомобиль назорати), *ХДП* (Халқ-демократик партияси) каби.

АБГОР [ф. афгар — яраланган, мажруҳ; толиққан] Ночор ҳолатли, аҳволи хароб. *Умарқул абгор бир аҳволда ўрнидан туриб, хуржунини очди*. Х. Ғулом, Машъал. *Жуда тирикчилигинг ўтмай, абгор бўлиб қолдингми?* Х. Назир, Кўктерак шабадаси.

АБГОРЛИК Абгор ҳолат, ночор аҳвол. *Бойлар ва руҳонийлар қувватлаб келган бу хурофий урф-одатлар кўп касиб ва деҳқонларнинг.. абгорлик билан ҳаёт кечирishiларига сабаб бўлар эди*. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

АБДОЛ [а. ابدال — авлиё(лар)] эск. кт. Валийликнинг белгили бир даражасига эришган гуруҳ; авлиёлар, худога яқинлар.

АБДОЛВАШ эск. кт. Авлиё табиатли, қаландарсифат. *Муслимий.. абдолваш йиғит эрди*. А. Навоий, Мажолисун-нафоис.

АБЕРРАЦИОН Аберрацияга оид. *Аберрация ҳодиса*.

АБЕРРАЦИЯ [лот. aberratio — ўзгариш, узоқлашиш, четланиш] 1 биол. Маълум бир навга мансуб ҳайвонлар организмида (унинг тузилиши ёки функциясида) пайдо бўладиган ўзгалик, ўзгариш, нормадан четлашиш.

2 физ. Ёруғлик нурларининг линза орқали ўтишида линза фокусидан оғиши, четга чиқиш ҳодисаси.

Сферик аберрация Нурларнинг фокусдан оғиши натижасида тасвир четларининг хиралашиб, чаплашиб тушиши. **Хроматик аберрация** Куёш ва ш.к. лар нурининг линзадан ўтиб, таркибий рангларга ажралиши, товланиши.

3 астр. Ернинг ўз ўқи ва Куёш агрофида айланиши натижасида Ер билан бирга ҳаракат қилаётган кузатувчига юлдузларнинг асл ўрнидан бир оз силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЁТ [а. ابيات — байтлар] эск. 1 Байт, байтлар. *Абётига назми оташолуд*. А. Навоий.

2 Умуман, шеър. шеърлар. *Ким билсин, эҳтимол, Мавлоно унинг таъби назмини, машқ йўсин абётини муборакбод этармиди*. Х. Султон, Бобурийнома.

АБЖАД [а. اجد] 1 Қадимги араб алифбоси таркибидаги ҳарфлардан тузилган ва ҳар қайси ҳарфнинг бирдан минггача сон қий-

матини ҳамда қадимий араб алифбоси тартибини эсда сақлаш учун ўйлаб топилган саккизта сўздан (*абжад, ҳавваз, ҳутти, каламан, саъфас, қарашат, сахаз, зазағ*) биринчисининг ва шу саккиз сўз мажмуининг номи.

Абжад ҳисоби ёки ҳисоби абжад Араб ҳарфларининг абжад тизимидаги сон қийматига мувофиқ бирор сўз ёки иборадан маълум бир сон, санок, тарих чиқариш.

2 Эски усулдаги мактабларда ўқитилган бошланғич таълим алифбоси. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар абжаддан, ҳафтияждан бўлак китоб кўрмаган эдилар*. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АБЖАДҲОН Эски усулдаги мактабда эндигина таълим ола бошлаган, абжад ўқувчи бола. қ. *абжад 2*.

АБЖАДҲОНЛИК Абжад ўқиш, абжад ўрганиш. *Бунименга отам абжадхонлик вақтимда ўргатган эди*. С. Айний, Эсдаликлар.

АБЖАҚ: **абжақ бўлмоқ ёки абжағи чиқмоқ** кам. қўлл. 1) пачоқланиб, эзилиб, пуртурдан кетмоқ. *Абжағи чиққан машина. Аварияга учраган машиналар абжағи чиқиб ётибди*. Сўзлашувдан, 2) калтак ёки бошқа нарса зарбидан эзилиб ҳолдан кетмоқ, абжақ ҳолга келмоқ. **Абжағини чиқармоқ ёки абжақ қилмоқ** 1) қаттиқ жароҳатламоқ. *Фашистни ур, абжағини чиқар..* Ойбек, Куёш қораймас; 2) урилиб, эзилиб, яроқсиз ҳолга келмоқ (келтирилмоқ).

АБЖАҚЛАМОҚ кам қўлл. Абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ, дабдала қилмоқ.

АБЖИР Оёқ-қўли тез, тез ҳаракат қила оладиган; эпчил, чаққон. *Абжир бола*. ■ *Йўлчибой.. барвасталигига қарамасдан абжиргина йиғит*. Ойбек, Танланган асарлар. *Отамдан ёши катта бўлса ҳам, лекин ўзи абжир, ғулабир киши эди*. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АБЖИРЛИК Эпчил ҳаракат; чаққонлик. *От мункиб кетганда, эгарнинг устидан думбалоқ ошиб тушган паранжисиз қиз ўйноқи каптардай абжирлик билан ўзини унғариб олди-да, жувонга ёрдам бергани шошилди*. А. Қаҳҳор, Мастон.

АБЖЎШ шв. 1 айн. *абжўш*.

2 айн. *абжўши*. *Оёғин тош урмасин деб, Абжўшдан нағал қоқилган*. Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

АБЖЎШИ шв. сфт. Сув бериб ишланган (темир, пўлат кабилар ҳақида). *..ўйна-*

тиб шу тулпор отти, абжўши нўлат нағаллар тоғнинг тошин ёнғоқ этди. Ислом шоир, Зулфизар билан Авазхон.

АБЗАЛ [ф. *abzar* — асбоб, иш қуроли] От-уловни миниш ёки аравага қўшиш учун зарур бўладиган асбоблар мажмуи. — Мана буларни ямаб қўй, — деб жаҳл билан олдимга узилган-юлинган бир тўда қайиш, жаазлик, юган — от абзалларини бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. Ёзи отнинг абзалларини елкасига кўтариб, йилқилар орасидан бўз отни ахтариб кетди. “Ёзи билан Зебо”.

АБЗАЛЛАМОҚ Отга эгар-жабдуқ, юган ва ш.к. урмоқ. Ёрнинг ишқи мани бунда бўзлатти, Абзаллаб минарман бу қора отти. “Муродхон”.

АБЗАЦ [нем. *Absatz* < *absetzen* — янги сатрдан бошлаш] **1** Матн (текст)нинг дастлабки қаторини бир оз ўрин (уч ҳарф ўрни) қолдириб бошлаш; хатбоши, сатрбоши. Янги абзацдан ёзмоқ.

2 Матннинг бир хатбошидан кейинги хатбошигача бўлган қисми. Уч абзаци ўқимоқ. Бир абзац ташлаб ёзмоқ.

АБИРА кт. айн. *эвара*.

АБИТУРИЕНТ [лот. *abituriens, abituriensis* — кетмоқчи бўлган киши] **1** Ўрта мактабни битираётган ўқувчи.

2 Олий ёки ўрта махсус ўқув юртига кириш учун даъвогар. *Имтиҳонларни бошлашдан аввал кўрба ташланади. Билетларни олиш учун абитуриентлардан тўрт киши чақирилади.* Газетадан.

АБЛАҚ [а. *ابلاق* — ола-була, оқ-қора] Чипор, чавқар (от туси ҳақида).

АБЛАҲ [а. *ابله* — тентак, беақл, нодон] **1** Хулқ-атвори тубан, ярамас ахлоқли. *Аблаҳ одам. — Мендақа бефаҳм-бефаросат аблаҳларни аяш — гуноҳ! Фельетон қилинг, фельетон! О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.*

2 Шу белги-хусусиятга асосланган ҳақоратни билдиради. *Не, аблаҳ, бошқа ган қуриб қолдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

АБЛАҲЛИК Ярамас хатти-ҳаракат, аблаҳга хос қилиқ. *Бош вазир жаноблари, бу кўрнамак билан қадрдон дўст эдик, бундай аблаҳлик қилишига сира кўзим етмас эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АБЛАҲОНА Аблаҳга хос, аблаҳники каби. *Лекин Гуландом билан сўзлашган сари у баъзи кўпол ҳаракатлардан, аблаҳона қилиқлар-*

дан ўзини тийишига тириша бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

АБО [а. *عبا* — чопонга ўхшаш жун кийим] *тар.* Авраси жун ёки бошқа матодан тикилган узун, кенг, лекин енги калта эркаклар уст кийими. *Шайбонийхон бошига қизил бўрк устидан салла ўраган, кўк мовутдан або кийган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

АБОЛИЦИЯ [лот. *abolitio* — бекор қилиш] Қонун ёки қарорнинг бекор қилиниши.

АБОНЕМЕНТ [фр. *abonnement*] Бирор нарсадан (мас. телефон, театрдаги ўрин, автотранспорт ва ш.к. дан) маълум муддатга фойдаланиш ҳуқуқи ва шу ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжат. *Кутубхоналараро абонемент. Абонемент ҳақи. Абонемент олмоқ.*

АБОНЕНТ [фр. *abonne* — ёзилмоқ, обуна бўлмоқ] Абонементага эга бўлган шахс ёки ташкилот.

АБОРИГЕН Аборигенларга мансуб.

АБОРИГЕНЛАР [лот. *aborigine* — аввалдан, бошидан] **1** Мамлакат ёки бирор жойда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли; тубжойликлар. *Австралия аборигенлари.*

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг қадимдан бир жойга мансуб (маҳаллий, жайдари) турлари, зотлари. *Абориген гўза.*

АБОРТ [лот. *abortus* — бола ташлаш, муддатидан олдин туғилиш] Ҳомиланинг ҳаётга лаёқатсиз даврида, яъни дастлабки 28 ҳафта мобайнида тушиши ёки туширилиши (олдирилиши).

Сунъий аборт Аёлнинг истагига кўра ёки касаллиги сабабли ҳомилани олдириш. **Ғайрихитиёрӣ (табиӣ) аборт** Ҳомиланинг турли сабабларга кўра (мас., касаллик туфайли) тушиши.

АБОРТИВ **1** тиб. Оғриқни, касалликни бирдан тўхтатадиган, қолдирадиган. *Абортив даволаш. Абортив дори-дармонлар.*

2 биол. Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил, чала. *Ўсимликларнинг абортив органлари.*

АБР [ф. *ابر* — булут] **1** эск. кт. айн. булут **1.** *Абр ичига беркиниб, мотамсаро бўлсин қуёш.* Э. Воҳидов.

Абри найсон Баҳорги серёмғир булут. **Абри навбаҳор** Эрта баҳорнинг ёмғирли булут. **Чун абри навбаҳор** Худди эрта баҳор булутидек. *Зор-зор чун абри навбаҳор йиғлаб.* Ғ. Фулом. **Абри бало** Бало, офат булут.

Аёллар хонадонлари узра ёпирилиб келаётган абри балони эрларидан аввалроқ сезади-лар. Т. Малик, Шайтанат.

2 Тўқимачилик, меъморлик, кулолликда учрайдиган, тархи булутсимон амалий безак тури.

АБРАЗИВ [лот. abrasio — силлиқлаш, тарашлаш, қириш] Абразивларга оид. *Абразив асбоблар.*

АБРАЗИВЛАР Металл, сопол, ойна, ёғоч ва ш.к. нинг юзини силлиқлаш, жилолаш, пардозлаш, шунингдек, асбобларни чархлаш учун ишлатиладиган майда дондор ўта қаттиқ моддалар.

АБРАШ эск. Чавқар, холдор от. *Абраш-ни елдуруб етгач йиқилдим, дўстлар.* Бобур.

АБРБАНД [ф. اير + بند — боғ, боғлам, тугун] **1** Атлас, шойи тандасига махсус усулда гул (нақш) солиш. *Эски абрбандчи усталар абрбанд техникасини жуда қадим замонларданоқ билганлар. “Фан ва турмуш”.*

АБРБАНДИ Атлас, шойи танда иплари-га гул (нақш) солиш усули.

АБРБАНДЧИ Абрбанд ишловчи. *Абрбандчи рассом ингичка чўнни қорақуя ара-лаштирилган сувда намлаб, у безакнинг яр-мини туширади. “Фан ва турмуш”.*

АБРИШИМ [ф. ابريشم — ипак] **1** эск. айн. ипак.

2 Ипак газлама, шойи; шу газламадан тикилган кийим. *Унинг эғнида.. ранг-баранг порлаган қизил абришим тўн.* Ойбек, Навоий.

АБРЎ [ф. ابرو] эск. поэт. Қош.

АБРЎКАМОН [ф. ابروڪمان — қоши камон] эск. поэт. Қайрилма қош, қошлари камон сингари қайрилган. *Абрукамон қиз. ■ Қулбачча ва чўрилар орасида абрукамон, мўр-чамийён, нистадаҳан.. сарвиравонлари жуда кўп.* С. Айний, Қуллар.

АБСЕНТЕИЗМ [лот. absens, absentis — йўқ бўлган, ҳозир бўлмаган] Сайловчи-ларнинг давлат органларига бўладиган сай-ловга қатнашишдан оммавий равишда бош тортиши.

АБСОЛЮТ [лот. absolutus — чегаралан-маган, шак-шубҳасиз] айн. мутлақ.

АБСОЛЮТИЗМ Мутлақ, чегараланма-ган яккаҳоқимлик.

АБСОРБЦИЯ [лот. absorbtio — ютиш, ютилиш, шимилиш, сингиш]. физ., ким.

Эритма ёки газлар аралашмасидаги модда-ларнинг қаттиқ жисм ёки суюқликка юти-лиши; ёруғликнинг модда орқали ўтаётган-да ютилиши. *Газ абсорбцияси. Ёруғлик абсорб-цияси. Товуш абсорбцияси. Газ абсорбцияси.*

АБСТРАКТ айн. мавҳум.

АБСТРАКЦИОНИЗМ [лот. abstractio — мавҳумлик, узоқлашиш] 20-аср тасвирий санъатида, ҳайкалтарошлик ва графикаси-да ўта формалистик оқим бўлиб, унинг та-рафдорлари объектив воқеликни мавҳум геометрик шакллар, пала-партиш чизиқлар, нуқталар бирикмаси (боғланмаси) сифатида тасвирлайдилар.

АБСТРАКЦИОНИСТ Абстракционизм намоояндаси.

АБСТРАКЦИЯ [лот. abstractio — мавҳум-лик, номаълумлик] **1** Билишда нарса, ҳо-ди-саларнинг муҳим ва муайян белги ва қону-ниятларини ажратиш, бўрттириб кўрсатиш мақсадида уларнинг жузъий, иккинчи да-ражадаги томонлари ёки боғланишларидан ҳаёлан узоқлашиб фикр юритиш.

2 Абстракциялаш йўли билан ҳосил қилинган мавҳум тушунча, назарий умум-лаштирама, назарий хулоса.

АБСЦЕСС [лот. abscessus — йирингли яра, чипқон] тиб. Тўқима ёки аъзоларнинг шикастланган жойида йиринг тўпланиши; йиринг йиққан, газак олган жой.

АБУ [а. ابو — “ота” сўзининг изофа ҳола-тидаги шакли] Арабларда ва бошқа баъзи мусулмон халқларда куняларнинг таркибий қисми бўлиб, “отаси” деган маънони бил-диради. *Абу Абдуллоҳ, Абу Райҳон.*

АБХАЗ **1** Абхазия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Абхаз йи-гити. Абхаз тили.*

АБХАЗЛАР Абхазиянинг асосий (туб) аҳолиси, абхаз халқи.

АВАЙЛАМОҚ Озор, зарар ва завол таъ-сиридан эҳтиёт қилмоқ. *Нега ўз жонимизни авайлаймиз-у, милицияни дуч келган ишга балогардон қиламиз.* Газетадан. *Сен кўчат эк-динг, авайлаб мевасин бунёд қил.* Воқиф.

АВАНГАРД [фр. avant-garde — олдиндаг қўриқчи] **1** Ҳарбий юришларда асосий куч-ларни қўриқлаш учун олдинда борувчи ас-карий қисм.

2 Бирор халқ, синф ёки ижтимоий гу-руҳнинг илғор қисми.

АВАНГАРДИЗМ [фр. *avant-gardisme* — илгорлик] 20-аср санъат ва адабиётида реалистик бўлмаган (ҳатто реалистик оқимга зид) оқимларнинг умумий номи. Унинг тарафдорлари адабиёт ва санъатнинг аввалдан мавжуд анъаналарини тан олмай, уни тубдан янгилашни, унинг тасвирий ва шаклий имкониятларини кенгайтиришни мақсад қилиб қўйган, шунга кўра, ҳатто реализмни ҳам рад этганлар.

АВАНПОСТ [фр. *avant-poste*] Кўшиндан илгарироққа, душманга яқин қўйилган соқчилар ва улар эгаллаб турган жой.

АВАНС [фр. *avance*] Бир жисмоний ёки юридик шахс томонидан бошқасига келгусида тўланадиган ҳақ ҳисобидан олдиндан бериладиган пул миқдори. *Аванс бермоқ*.

АВАНТЮРА [фр. *aventure* — қалтис ҳаракат; саргузашт] Тасодифий муваффақиятга эришиш учун реал куч, шароит ва имкониятларни ҳисобга олмай, таваккалга қилинган хатти-ҳаракат.

АВАНТЮРИЗМ Осонгина муваффақиятга эришиш, фойда олишни кўзлаб, таваккалчилик билан қилинган иш, хатти-ҳаракат; авантюрага мойиллик. *Сийёсий авантюризм*.

АВАНТЮРИСТ Авантюризмга, авантюрага мойил одам.

АВАНТЮРИСТИК Авантюрага, авантюризмга асосланган, авантюристларга хос бўлган.

АВАР 1 Доғистоннинг ғарбий, Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий ҳудудларида яшовчи халқнинг номи.

2 Авар халқига тегишли. *Авар тили. Авар аёли*.

АВАРА ив. Эвара.

АВАРИЯ [итал. *avaria*] 1 Машина, самолёт ва ш.к. нинг ишлаб турган вақтида тўсатдан бузилиши, ишдан чиқиши. *Авария сигнали*.

2 Бахтсиз ҳодиса, фалокат. *Автомобиль аварияси. Аварияга учрамоқ*.

Авария бригадаси Авариянинг олдини олиш ёки оқибатларини тугатиш учун тузилган бригада.

АВАРИЯЧИ (асосан кўпл. шаклида — **авариячилар**) Авариянинг олдини олиш ёки унинг оқибатларини тугатиш, тузатиш ишларини бажарувчи шахс. *Авариячиларнинг боқулик бригадаси.. мисли кўрилмаган мардлик кўрсатди*. Ч. Айтматов, Дўстлик трассаси.

АВАРЛАР Доғистонда ва Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий қисмида яшовчи ерлик халқ; авар халқи.

АВАХТА [нем. *Hauptwache*] эск. с. т. Қамоқ уйи, қамаш жойи: қамоқхона, турма. *Оқ пошшонинг авахтаси ҳам кўп, Сибирини ҳам кенг*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Авахта бўлмоқ Қамоққа олинмоқ. *Акам яна авахта бўлгандан кейин ҳалиги эликбоши мени ҳам "ўлди"га чиқариб, хотинга совчи устига совчи кўяверипти..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Авахта қилмоқ** Қамоққа олмоқ, қамамоқ.

АВАҒА 1 айв. чевара.

2 с. т. Узоқ қариндош, чатишган қариндош.

Авағамнинг авағаси, умуртқамнинг шўрваси Жуда узоқ, чатишган қариндош ҳақида.

АВБОШ [ф. *اوباش* — безори, бадкирдор, саёқ] эск. Безори, бевош. *Шаҳарнинг машҳур авбошларидан бир тўпи, бир-бирлари билан баслашгандай, косаларни пайдарпай сипқаришади*. Ойбек, Навоий.

АВВАЛ [а. *الاول* — бошланиш; биринчи] 1 *от кам қўл*. (асосан 1-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бош(и), бошланиш(и). *зид. охир*. *Ишнинг аввали ва охири*. ■ *Хуллас, бугун ёшлигимни эслашим ва гапнинг аввалини шундан бошлашимнинг сабаби бошқа*. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Мулоҳазаларимиз аввалида видеофильм ҳақидаги айрим фикрлар, баҳоларни муштарийга етказмоқчи бўлдик*. Газетадан.

Аввал-охир Бир умр; бутунлай, батамом. *Ҳеч ким баробар келмас энди, улларим (ўғилларим), Мен биламан, аввал-охир сизларга. "Эрали ва Шерали". Бунча жозиб, бунча соҳир, Якто бўлдинг, Кўҳинор? Соҳибингга аввал-охир Бало бўлдинг, Кўҳинор*. Э. Воҳидов.

2 *рвш*. Ўтган вақтлар(да), ҳозирга қадар; илгари. *зид. ҳозир*. *Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай*. Ойбек, Танланган асарлар. *Бу кенг хонага Ғуломжон авваллари ҳам кўп келган эди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3. Биринчи навбатда, биринчи бўлиб; дастлаб. *Аввал қариялар дастурхонга таклиф этилди. Аввал таом, бағдаз калом*. Мақол. ■ *Аввал тўнғич ботир пойловчилик қилибди. "Чалпак ёққан кун"*.

4 Бошланишда; бошда. *Аввал ҳеч нарса сезилмади, бир оз ўтгач, оғриқ тура бошлади*.

5 кўм. *взф.* Бирор воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бо- раётган вақтдан олдин бўлганлигини билдиради. *Учрашувимиздан аввал. Бундан тўрт йил аввал.* ■ Мана сўнгги хотира: икки ярим йил аввал меҳрибон она уни шаҳарга узатади. Ойбек, Танланган асарлар.

АВВАЛАМБОР *кри. с. взф.* Аввали шуки, аввало. -*Авваламбор, — деди зардаси қайнай бошлаб Холмирза, — менинг бригадамда сизбон иш йўқ.* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

АВВАЛАН [а. *أڧان*] *рвш. айн. аввало.*

АВВАЛБОШИ Биринчи навбатда; аввало. *Аввалбоши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтиришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛГИ Вақт эътибори билан бошқасидан олдин, илгари бўлган; илгариги, олдинги. *Аввалги хат. Аввалги ваъда. Урушдан аввалги йиллар.* ■ Йўлчи тилсиз каби ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди. Ойбек, Танланган асарлар.

Аввалги кун (ёки аввал куни) Кечадан олдинги кун, ўтган куни. *Аввалги кун улардан бирига калла солганман, беш йилга қаматиб юбормоқчи бўлишувди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

АВВАЛГИДАЙ, -*дек рвш.* Аввал ёки аввалги қандай бўлса, шундай; илгаригидай, бояғидай. *Бу ерда ҳеч ўзгартиш йўқ, ҳамма нарса аввалгидай.* ■ *Лектор четга қараб, аввалгидай наст товуш билан: — Эшикни ёпинг, — деди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АВВАЛГИЧА *айн. аввалгидай.* Ота-бодан қолган чордевор.. *сомонсувоқ қилинган эски томда ҳаёт яна аввалгича.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

АВВАЛИ 1 *айн. аввал 1.*

2 *рвш.* Бошда, аввал бошда. *У аввали севинди, кейин ўйланиб қолди.*

3 *кри. с. взф.* Биринчидан. *Аввали, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон.

Аввали шуки Биринчидан, авваламбор. *Аввали шуки, ухлаганим йўқ, ундан кейин..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛИГА *айн. аввал 4.* Бошда. *Аввалига ширин эрмак бўлган бу гаплар, бола 5-6 ёшга борганда, катталарни ўнғайсиз ҳолга солиб кўядиган бўлиб қолди.* Газетадан. *Аввалига таксичи бунга эътибор бергани йўқ.* Газетадан.

АВВАЛО 1 *рвш.* Энг аввал, даставвал, дастлаб, биринчи галда. -*Тақсир, — деди Олахўжа махсум отдай пишқириб, — агар бу киши болаларни ўқитмоққа келган бўлса, аввало унинг ўзини ўқитмоқ лозим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кри. с. взф.* Аввали шуки, биринчидан. -*Аввало, менинг уйим йўқ. Ундан кейин мени муборакбод қилиб турган танишларим ҳам йўқ, — деди Анвар кўл силтаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АВГУСТ [лот. *augustus* — олий, муқаддас, улуг; Рим императорининг номи] Янгича йил ҳисобида саккизинчи ой.

АВЖ [а. *اوج* — юксалиш нуқтаси, юқори нуқта, чўққи] 1 Ривож олиш, ўсиш (ўсимлик, дарахт кабиларга нисбатан). *Биринчи қадамда, биринчи бўлиб, Экилган чигитнинг авжини кўрсам, Битта туп гўзанинг мавжини кўрсам.* Ё. Мирзо.

Авж олмоқ 1) ўсмоқ, ўсиб ривожланмоқ. *Кўчат яхши авж олмапти. Ҳаво исини билан экинлар авж ола бошлади.* ■ *Кўшимча ўғитланган гўзалар сувдан чиққач, жуда авж олиб кетди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла; 2) ривож топмоқ; юксалмоқ, кучаймоқ. *Фонд бозори шаклланиб, қимматли қоғозлар савдоси авж оляпти.* Газетадан. *Давлати халқи-га, халқи давлатига қайишган мамлакатлардагина тараққиёт авж олади.* Газетадан. *Инсоният қонунарсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади, адолатсизлик авж олади.* Газетадан.

2 Энг юқори(си). *Муборак Ўзбекистон, осмон авжиди парвозинг. Муборак сенга истиқлол, баландроқ янгарисин сазинг.* Воқиф. *Бу роман ижодининг авж нуқтасини ташиқил қилувчи асар бўлмоғи керак эди.* Газетадан.

Авжиги чиқмоқ (ёки авжиги минмоқ) Юқори даражасига кўтарилмоқ, кучаймоқ. *Уйин-кулги, хурсандчилик авжиги чиқяпти.* ■ *Мамлакатда порахўрлик кучайди, хонбеклар зулми авжиги минди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *мус.* Куй ёки кўшиқдаги энг юқори нота. *Қизлар айтса кўшиқни авжиги талашиб, Маставага қатиқдай гапга тиқилар.* Ф. Ғуллом. *Бу кўшиқ гоҳо авж пардаларда, гоҳо пастроқ оҳангларда жаранглаб туради.* Газетадан.

АВЖИ 1 *Авж с. 1-ш., бирл. эгаллик шакли.* Куйнинг авжи.

2 рвш. Худди, нақ, Авжи пишиқчилик вақти. ■ Авжи кетиш пайти, бир оздан кейин тонг омади. Ойбек, Танланган асарлар.

АВЖИДА рвш. (кесим взф.) Авжига чиққан, авж олган; қизгин. Қурилишда иш авжсида. ■ Тайёргарлик ишлари авжсида. Газетадан. ..бир-бирини соғинган ўқувчиларнинг қий-чуви авжсида. Газетадан.

АВЖЛАНМОҚ 1 Авж олмоқ, ривожланмоқ. Экинлар авжланмаяпти.

2 Авжига чиқмоқ, кучаймоқ. Шунда булбул нағмаси, қизларимиз ялласи, йигитларнинг ғурури айниқса авжланади. Ғ. Ғуллом.

АВЗО [а. اوضاع — ҳол, ҳолат, равиш, юриш-туриш] 3-ш.бирл. **авзойи** (асосан инсон ва ҳавога нисбатан) 1 Оз кўринишининг муайян ифодаси. Аёл йигитнинг авзойидан ёмон ниятли киши эмаслигини пайқади. Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. Баратов Саодатхоннинг авзойига қаради-ю, гапини ютди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Рухий (ички) ҳолат; кўриниш. Шарофат.. кечқурун Канизак келганда яна захарга тўлиб ўтирган эди, бироқ уни чўчитмаслик, ғафлатга солиб туриб, бирдан қўлга тушириш учун авзойини сира билдирмасликка ҳаракат қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Авзойи бузуқ Кайфияти, кўриниши ёмон, ёмон томонга ўзгарган. Аёл ҳайрон бўлиб, унга қаради. Толиб аканинг авзойи бузуқ эди. Ф.Мусаёнов, Ҳиммат. Ҳавонинг авзойи бузуқ. Осмон тўла қоп-қора булут.. Т. Ашуров, Марварид тут.

АВИА- [лот. avis — қуш] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида “авиация” сўзи ўрнида, шу сўзга алоқадор маъноларда қўлланади: *авиабаза* (авиация базаси), *авиаразведка* (авиация разведкаси), *авиапочта* (авиация почтаси) ва б.

АВИАКОМПАНИЯ Авиалинияларга ёки самолёт ишлаб чиқарувчи корхоналарга эга бўлган бирлашма. “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси.

АВИАКОМПАС [авиа.. + компас] Учиш аппаратларида ишлатиладиган навигация асбоби.

АВИАЛИНИЯ [авиа.. + линия] қ. **ҳаво**, **ҳаво йўллари**.

АВИАМОДЕЛЧИ Авиамоделчилик билан шуғулланувчи шахс.

АВИАМОДЕЛЧИЛИК Техника ва спорт мақсадларида учиш аппаратлари моделларини лойиҳалаш ва ясаб учирриш.

АВИАМОДЕЛЬ [авиа.. + модель] Учиш аппаратининг қўлда учирриш учун ясалган модели, нусхаси.

АВИАНОСЕЦ [авиа.. + р. носец < носитель — олиб, кўтариб борувчи] Сув усти жанговар кемаси — сузувчи авиация базаси.

АВИАПОЧТА [авиа.. + почта] Почта юклари самолётда ташиладиган алоқа тармоғи.

АВИАСАЛОН [авиа.. + салон] Ҳавода учиш аппаратлари (самолёт, вертолёт ва ш.к.)нинг янги моделлари намоиш этиладиган ва сотиладиган махсус кўргазма. *Халқаро авиасалон*.

АВИАТОР [фр. aviateur] Авиация ва умуман учиш ишлари билан шуғулланувчи шахс; учувчи.

АВИАТРАССА [авиа.. + трасса] Фуқаро ҳаво флотининг самолёт ва вертолётлари мунтазам равишда қатнайдиغان ҳаво йўли.

АВИАЦИЯ [фр. aviation < лот. avis — қуш] 1 Ҳаводан оғир аппаратларда фазода учиш назарияси ва амалиёти. *Авиация техникаси*.

2 Учиш аппаратларининг мажмуи; ҳаво флоти. *Фуқаро авиацияси. Ҳарбий авиация*.

АВИЗО [итал. avviso < лот. avis — қуш] Банк, тижорат амалиётида ҳисоб-китоб муомалаларининг бажарилганлиги тўғрисида бир аҳдлашувчи томоннинг иккинчисига юборадиган расмий хабарномаси.

АВИТАМИНОЗЛАР [юн. а — инкор қўшимчаси + витамин] *тиб.* Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касалликлар. *Организмда витаминлар етарли бўлмаса, турли авитаминоз касалликлар юзага чиқади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

АВЛИЁ [а. اوليا — валилар] 1 *дин.* Валилар, эътиқодли, диндор кишилар; азиз, муқаддас, оллоҳга яқин кишилар; руҳонийлар. *Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг Бухорода авлиё сифатида шухрат топишида бир воқеа сабаб бўлган экан.* Газетадан.

2 *с.т.* Каромат, башорат қила оладиган, мўъжизалар кўрсата оладиган одам. *Мен шундай авлиёманки, агар тош ёки дарахтни чақирсам, олдимга дарров келади.* “Латифалар”. *Тантибойвачча олазарак бўлиб, елкасини қисди ва ерга қараб деди: -Биз авлиёмизми? Қарда эканини айтиш жуда мушкул.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *с.т. кест.* Улуғ, зўр фаҳмланувчи одам ёки нарса. *Нима, звено бўлиб, авлиё бўпти-*

ми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Хотин киши эса ожиза, авлиёси ҳам ҳасаддан холи эмас. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 с. т. Ҳеч нарса билан ниши йўқ, дарвешсифат, дарвешнамо одам. Юрагингда Ўринбой отанинг ўғити бор-да. Даданг пок одам. Қишлоқнинг авлиёси у. Нишонаман. Ойбек, Қуёш қораймас. Фор оғзида, баланд ясси тош устида, Ялангоч авлиё — ориқ бир кекса одам гулхан ёқиб ўтирарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

АВЛИЁНАМО [a.+ф. اوليانما] Авлиёга ўхшаш. қ. авлиё 4.

АВЛИЁУЛЛОҲ [a. اوليائو] Худога яқин кишилар.

АВЛО [a. اولى — энг яхши, энг муносиб] эск. кт. Нисбатан афзал, яхши. Улар учун минг мулланинг сўзидан ёвжонлик Шокиргулмоннинг бир оғиз.. сўзи минг марта авлороқ. С. Айний, Қуллар.

АВЛОД [a. اولاد — ўғиллар, болалар, насл] 1 Ота-бободан қолган насл (аждодга нисбатан). Биз эски қулларнинг авлодимиз.. ота-боболаримиз озод бўлган чоғларда ўзлари учун қурган чайладек уйларда тирикчилик қиламиз. С. Айний, Қуллар. Аждодлар бўлмагай авлодсиз, Авлодлар зийнати аждодлар. Б. Бойқобитов.

2 Ота-бобо ва унинг насли; сулола; зот. Темур авлоди (темурийлар). Бобур авлоди (бобурийлар). ■ Девонбегилар авлодига мансуб бўлган Шерназарбой Исломуҳжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Фисқ-фужур уяси бўлган бу оила ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлоди бўлган ана шу катта бойга асло тил тегизмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Замоннинг маълум қисмига мансуб одамлар; бўгин. Кекса авлод. Ўрта авлод. Ёш авлод. Келгуси авлод. ■ Ўйлайманки, мана шундай обод ва озод юртни кўрганда, нафақат катта ёшдаги кишилар, балки ёш авлод ҳам янги куч-қувват олади, ғурурланади. Газетадан.

4 кўчма Замонавий электрон-ҳисоблаш машиналарининг ва б. техник жиҳозларнинг янгиланган, такомиллашган туркуми. Бу аппарат компьютерларнинг тўртинчи авлодига мансуб.

АВЛОҚ қ. овлоқ.

АВОМ [a. عوام — умум, омма] 1 Оддий халқ, “қора халқ” (ўтмишда). Авом шоир-

мизни ҳурмат қилади, шоиримиз ҳам авом тилини яхши биладилар. Уйгун ва И. Султо Алишер Навоий.

2 Ўқимаган, тушунмаган, хат-саводсиз киши(лар). Улки устозликда танҳо, мен эди хатсиз, авом. С. Зуннунова.

АВОҚ с.т. айн. авахта. Э, кечагина авдан чиқиб келган одамни яна нима қилмас чисизлар? П. Турсун, Ўқитувчи.

АВРА [ф. ايره < اوره] Кийим, кўри кўрпача каби нарсаларнинг ташқи, сирт қавати. Тўннинг авраси. ■ Тушак авро олти метр қизил духоба олиб бермасанг уят бўлади. “Муштум”.

Авра тўн Астарсиз тўн. **Авра камзул** тарсиз камзул. Унсун хола.. авра камзул бошига ёпинди-да.. далага йўл олди. А. Ҳайметов, Унсун хола.

2 Ёстиқнинг сиртқи жилди.

АВРА-АСТАР [ф. اوره - استر] Авра астар. Авра-астари бутун кўрна.

Авра-астар чопон Авра билан астард гина иборат (яъни пахтасиз) чопон, 1 ..эгнида авра-астар чопон, бошида беўхи роқ ўралган чалма. Ш. Тошматов, Эрк қу **Авра-астарини ағдармоқ** (ёки **қоқм сўкмоқ**) Бутун кирдикорларини очиб тламоқ. Шошмай тур, авра-астарингни а. риб ташламасам.. отимни бошқа кўяман. “ниш башаралар”.

АВРАБАНД с.т. 1 айн. абрбанд. Намози гул атласга тўққиз хил ранг ишлатилди бўлса, итак ўримлари аврабанд цехидан цехига тўққиз марта бориб келади. С. Азбоев, Майда тароқ.

2 айн. абрбандчи.

АВРАМОҚ 1 Айтганига (мақсад юргизиш, кўндириш учун ёлгон-яшиқлар қилмоқ, усталик билан алдаб-сулда Баққол бу сўзларни эшитмагандай авверди: -Мен сизнинг фойдангизни ўйлай Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Гипноз қилмоқ (илон ҳақида). заҳарли тилини чиқариб туриб, сеҳрли билан учар қушларни аврайди. “Қахрамон

АВРАТ [a. عورت — жинсий аъзолағнанинг уятли жойлари] 1 биол., тиб. жинсий аъзолар (эркак ва аёлларда). Ўрни турсам, уятли жойларим очилади, сенинг раисинг “авратингни очиб, хишарь ишладинг” деб, мени бир кам қирқра уради. С. Айний, Қуллар.

2 дин. Тананинг, шариатга мувофиқ, бекитиб юрилиши талаб қилинадиган, уятли жойлари.

АВРАТПЎШ [a.+ф. عورتپوش - авратни беркитувчи] Авратни бекитиб турадиган нарса, кийим, лунги.

АВРАҒИЧ айн. **авроқчи**. Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўкракларига уриб, дарё-дарё сўз қуядилар.. Ойбек, Нур қидириб.

АВРОД [a. اوراد - дуолар] Бомдод, тонг намозидан сўнг ўқиладиган дуо, оят; кўп такрорланадиган, ўқиб юриладиган оятлар, дуолар. *Истарамким, эй пари, ҳар эрта аврод ўрнига Исми аззамдек отинг пайваста такрор айласам.* Фурқат.

АВРОДЧИ Аврод ўқувчи. Бу ерда тонг азонда авродчи сўфиларнинг қичқириб гўлдирайдиган ҳар хил дуолари кишини уйқудан безовта қилмас эди. Ғ. Фулом, Шум бола.

АВРОН айн. **тошқин**. Илгари бу жой саккиз ариқнинг бош лабгардони эди. Аврон келган вақтларда сувни ариқларга тақсимлаш катта моҳирлар билан ўтарди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

АВРОҚ Авраш гаплари, хатти-ҳаракати. -Мен хомкалла, домланинг авроқига учиб, розилик билдирибман, - деди чол. А. Муҳиддин. Ёлгорликнинг тўйи.

АВРОҚЧИ Алдоқчи, йўлдан оздирувчи. Унинг қора йўлини давом эттирган бошқа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товланачиларни фош этаман. Ойбек, О. в. шабадалар.

АВСАТ [a. اوسط - ўрта, ўртача] эск. кт. Ўрта, ўртача, ўрта даражадаги. *Мадраса талабалари "аъло", "авсат" ва "адно" номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш урнишлари.

АВТАРКИЯ [юн. autarkeia - ўз-ўзини қондириш] Ўз-ўзини таъминлаш қондасига асосланган, бошқалар билан иқтисодий алоқалардан узилиб қолган биқиж хўжалик тизими ва шунга асосланган иқтисодий сиёсат.

АВТО с.т. кам қўл. айн. **автомобиль**. *Паркка кетди трамвайлар, автолар..* М. Шайхзода.

АВТО- [юн. autos - ўзи, ўзим] Ўзлашма сўзлар таркибида қуйидаги маъноларни билдиради: 1) ўз қўли билан. *Автобиография*; 2) ўзи ҳаракатланадиган, автоматик. *Автомилот. Автоюклагич*; 3) автомобильга оид. *Автовокзал. Автокорхона.*

АВТОБАЗА [авто.. + база] Автомобилларда юк ва пассажирлар ташиш учун ташкил этилган транспорт корхонаси, шунингдек, автомобиллар турадиган ва ремонт қилинадиган жой.

АВТОБИОГРАФИК Муаллиф таржимаи ҳоли билан боғланган; автобиографияга асосланган. *Автобиографик асар.*

АВТОБИОГРАФИЯ [авто.. + биография] Бирор шахснинг ўзи ёзган таржимаи ҳоли.

АВТОБЛОКИРОВКА Машина ва аппаратлар ҳаракатини ҳамда технологик жараёнларни бошқаришда хатоликларнинг олдини оладиган ёки бартараф этадиган автоматик асбоблар мажмуи. Мас., поездлар қатновини тартибга солиб турадиган автоматик сигнализация тизими.

АВТОБУС [авто(мобиль) - лот. omnibus - ҳамма учун] Йўловчилар ташийдиган кўп ўринли катта автомобиль. *Ўттиз ўринли автобус. Автобус қатнови. Автобус парки.* ■ *У охирги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ тиб келганини ўзи ҳам билмайди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АВТОВОКЗАЛ [авто.. + вокзал] Шаҳарлараро автобуслар қатнови йўларининг охирги ва оралиқ нуқталарида йўловчиларга хизмат кўрсатадиган иншоотлар мажмуи. *Янги автовокзалда йўловчилар учун барча қулайликлар мавжуд.*

АВТОГЕН [юн. autogenos - ўз-ўзидан, мустақил ривожланувчи] Газ алангасида эритиб пайвандлашга оид. *Автоген усулида пайвандлаш.*

АВТОГРАФ [авто.. + юн. grapho - ёзма] 1 Асарнинг муаллиф қўли билан ёзилган нусхаси, асл қўлёзма. *Мазкур девонни унинг Наманган нусхасига таққослаб текшириш натижасида девоннинг.. автографлигига ишонч ҳосил қилдик.* "ЎТА".

2 Ўз қўли билан ёзилган ёзув ва имзо; дастхат (кўпинча хотира учун).

АВТОДРОМ [авто.. + юн. dromos - югуриш йўли] Автомобилларни синовдан ўтказиш ва уларнинг тезкор мусобақаларини ташкил этишга мўлжалланган майдон.

АВТОДУКОН Қишлоқ жойларда, бозорларда асосан озиқ-овқат ва саноат моллари билан савдо қилиш учун жиҳозланган (мосланган) автомобиль.

АВТОЗАВОД [авто.. + завод]: **автомобиль заводи** Автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган завод.

АВТОИНСПЕКЦИЯ *айн.* **автоназорат.**

АВТОКАР [авто.. + *ингл.* car – аравача] Ички ёнув двигателли (резина гилдиракли) ўзинорар аравача (вокзалларда, корхоналар ҳовлисида, цехларида юк ташиш учун ишлатилади).

АВТОКАЧКА [авто.. + *р.* качка – силкиниш, чайқалиш] Тўғинларига резина қопланган тўрт гилдиракли арава. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишида Тўламат мўйловнинг пичан ортилган автокачкасига минишга мажбур бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АВТОКЛАВ [*фр.* autoclave < авто.. + *лот.* clavis – калит] Нарсаларни юқори босимда қиздириш учун ишлатиладиган, жипс ёпиладиган идиш (турли физик-кимёвий жараёнларни амалга ошириш, тиббий асбоблар ва ҳоказоларни стериллаш ва ш.к. учун ишлатилади).

АВТОКОЛОННА [авто.. + колонна] **1** Автомобиллар колоннаси, кетма-кет тизилиб келаётган автомобиллар қатори.

2 Автомобиль базаларининг филиали, бир неча автомобили бўлган бўлими.

АВТОКОРХОНА Аҳолига автомобиллар билан хизмат қилувчи корхона.

АВТОКРАН [авто.. + кран] Автомобилга ўрнатилган кўтарма кран.

АВТОЛ [< авто (мобиль) + *лот.* ol(eum) – ёғ] Автомобиль, трактор ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефдан олинадиган маҳсулот.

АВТОЛАВКА қ. **автодўкон.** *Бозорга кираверишида автолавка турган экан.. Яраш полвон яқинлаб, бўйинини чўзиб қаради.* С. Сиёев, Отлик аёл.

АВТОМАГИСТРАЛЬ [авто.. + *лот.* magistralus – бош, асосий] Тез ҳаракатланадиган кўп соғли автотранспортга мўлжалланган, қарама-қарши ҳаракат қаторлари ўртасига чегара қўйилган, бошқа йўллар билан бевосита кесишмайдиган узун ва кенг йўл.

АВТОМАТ [*юн.* automatos – ўзи ҳаракатланувчи] **1** Муайян жараёнлар бўйича белгиланган ишни ички механизми ёрдамида инсоннинг бевосита иштирокисиз ўзи бажарадиган аппарат, машина, асбоб. *Токарлик автомати.* *Сув сотадиган автомат.*

2 Тезоғар автоматик қурол. *Булар [пиёда аскарлар] ҳаммаси ҳам милтиқ ва автомат-*

ларни тайёр тутган ҳолда рўйроқ бостириб келмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 сфм. *айн.* **автоматик 1.** *Автомат суғургич.* *Автомат қурол.*

АВТОМАТИЗМ Файрихтиёрий равишда, автоматик суратда ҳаракат қилиш (қўникма ва одатлар асосида).

АВТОМАТИК 1 Автомат тарзида ишлайдиган; ўз-ўзидан ишлайдиган. *Автоматик тормоз.* *Автоматик телефон станцияси.*

2 Файрихтиёрий, ихтиёрсиз, беихтиёй Автоматик ҳаракат.

АВТОМАТИКА 1 Фан ва техникани ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларни автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратиш ва такомиллаштиришни назарий ва амалий асослари билан шуғулланувчи тармоғи. *Автоматика, телемеханика, радиотехника, электроника санаят ишлаб чиқаришида тобора кенг қўлланмоқда.* Газетадан.

2 Автоматик равишда ишлайдиган механизмлар, асбоблар мажмуи. *Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, ўро яқинлашиши, бир-бири билан тутаниш борт автоматикаси ёрдамида бажарилади.* Газетадан.

АВТОМАТЛАШМОҚ Автомат асбоблар, машиналар билан қуролланмоқ, автоматика усулларига кўчмоқ. *Автоматлашган ишлаб чиқариш.*

АВТОМАТЛАШТИРМОҚ Иш, иш чиқариш ва бошқариш жараёнларини томатик асбоблар, машиналар асосига казмоқ. *Таржима ва сўзлик яратиш жараёнларини автоматлаштириш жуда қулай ватта иқтисодий самара беради.* Ф. Сёмов, Таржима назариясига кириш.

АВТОМАТ-СПРАВОЧНИК Автоусулида ишлайдиган ва бирор соҳа бўйича қисқача маълумот берадиган қурилма. *1 кент вокзалининг кутиш залларида автомат-справочник қурилмалар ўрнатилган.* “Фан ва турмуш”.

АВТОМАТ-ТЕЛЕФОН Автомат усулида ишлайдиган телефон қурилмаси. *Автомат-телефон будкаларидан тагин атиқ келади бўлиб қолади.* Ў. Ҳошимов, бингга қулоқ сол.

АВТОМАТЧИ 1 Автомат билан қўлланган, автомат билан жанг қилувчи яшири. *Бектемир танклар панасида югур-*

келаётган душман автоматчиларини кўрди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Автомат машина, аппарат ёки дастгоҳда ишловчи шахс.

АВТОМАШИНА айн. **автомобиль**. Гулчеҳра кўчага чиқиб, қутиб турган енгил автомашинага тушиди. Р. Файзий, Уч қиз.

АВТОМОБИЛСОЗ (асосан кўпл. шаклида – **автомобилсозлар**) Автомобилсозлик мутахассиси. Республика автомобилсозлари.

АВТОМОБИЛСОЗЛИК Автомобиль ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу соҳага оид тармоғи. Автомобилсозлик заводи. Автомобилсозликни ривожлантириши. ■ Ўзбекистоннинг истиқболи самолётсозлик ва республика учун тамомила янги бўлган автомобилсозлик саноати, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожланишига боғлиқдир. Газетадан.

АВТОМОБИЛЬ [авто.. + лот. mobilis – қўзғалувчи, ҳаракатланувчи] Ички ёниш двигатели ёрдамида ҳаракатланадиган, йўловчилар ёки юкларни ташишга мўлжалланган, ғилдиракли, рельсиз транспорт воситаси. Енгил автомобиль. Юк автомобили. Автомобиль транспорти. Автомобиль заводи. ■ Қиём пайтида.. кўнғиз нуха бир автомобиль келиб тўхтади. А. Қаҳҳор, Каргина.

АВТОНАЗОРАТ Автомобиль назорати; автомобилларнинг, умуман, автотранспортнинг ҳаракати, йўл ҳаракати қондаларига амал қилиниши, машиналарнинг ҳолати устидан назорат. Давлат автомобиль назорати (ДАН).

АВТОНОМ Автономиядан фойдаланадиган, автономия ҳуқуқига эга бўлган; автономияли. Автоном вилоят. Автоном республика.

АВТОНОМИЯ [авто.. + юн. nomos – қонун] қ. мухторият.

АВТОНОМИЯЛИ айн. **автоном**.

АВТОНОМИЯЧИ Автономия тарафдори.

АВТОПАРК [авто.. + парк] Автомобиллар турадиган ва таъмирланадиган жой.

АВТОПИЛОТ [авто.. + фр. pilote – учувчи] Учиш аппаратларини автоматик равишда бошқарадиган қурилма.

АВТОПОИЛКА айн. **автосуғорғич**. Сигирлар сув ичадиган автопилкалар Муроднинг ақлини ўғирлаб қўйди. А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

АВТОПОЙГА Автомобиль пойгаси, автомобильда ўтказиладиган пойга.

АВТОПОРТРЕТ [авто.. + фр. portrait – тасвир] Рассом ёки ҳайкалтарошнинг ўз қўли билан ишлаган ўз тасвири, портрети.

АВТОПРИЦЕП Автомобилга тиркаладиган бир ёки бир неча ўқли арава, автотиркама.

АВТОР айн. **муаллиф**. Мана шу тадбирларнинг авторларидан бири.. келаёттир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АВТОРАЛЛИ [авто.. + инг. rally – йиғин] Автомобиль спорти бўйича кўп кунли мусобақалар.

АВТОРЕМОНТ Автомобиллар таъмирига оид, автомобиллар таъмири билан шуғулланадиган. Авторемонт ишхонаси. Тошкент авторемонт заводи.

АВТОРЕФЕРАТ [авто.. + реферат] Илмий асарнинг ўз муаллифи томонидан ёзилган қисқача баёни. Диссертация автореферати.

АВТОРИТАР [фр. autoritaire – ҳукмини ўтказадиган < лот. auctoritas – ҳокимият, таъсир] **1** Ҳокимиятга, обрў-эътибор (нуфуз)ли шахсга сўзсиз бўйсунишга асосланган. Авторитар тузум.

2 Ўз ҳукмини, ҳукмронлигини ўтказишга интилувчи.

АВТОРИТАРИЗМ Антидемократик, яккахокимлик хусусиятларига эга бўлган давлат тузуми. Шахсий диктатура ҳам унинг кўринишларидан ҳисобланади.

АВТОРЛИК айн. **муаллифлик**.

АВТОРУЧКА [авто.. + р. ручка – қўл; қўлда] Перосига сиёҳ ўз-ўзидан келиб турадиган ручка.

АВТОСАЛОН [авто.. + салон] Автомобилларнинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган кўргазма ёки унинг бир бўлими.

АВТОСАРОЙ айн. **автопарк**. ..Қишлоғимиздаги автосаройда шофёр бўлиб ишлай бошладим. Газетадан.

АВТОСТАНЦИЯ [авто.. + станция] Автомобиль станцияси; автомобиллар тўхтаб ўтадиган, йўловчиларга хизмат кўрсатиладиган жой.

АВТОСТОП [авто.. + инг. stop – тўхташ] т. й. Йўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик суратда тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРАДА [итал. autostrada < авто.. + итал. strada – кўча] Автомобиллар қатнови учун махсус қурилган ва ускуналанган катта йўл, автомагистраль. *Тошкент-Мирзачўл йўлининг Тошкент-Чиноз участкасида.. биринчи автострада қурилиши бошлаб юборилди.* Газетадан.

АВТОСУФОРГИЧ Чорва моллари ва паррандаларни суғориш учун мўлжалланган автоматик қурилма.

АВТОТРАНСПОРТ [авто.. + транспорт] Автомобиль транспорти. *Вагон тегса, йўл бўш эмас, йўл бўшаса, станция банд, қолаверса, автотранспорт етишмасди.* И. Раҳим. Тинимсиз шаҳар.

АВТОУЙ Қурилиш ва ш.к. ишлар давомида яшаш учун ўрнатиладиган вагон, автобус кўринишли кўчма уй. *Хиёл сўнги сўзларни дилида такрорлаб улгурмасиданоқ автоуйлардаги чироклар чарақлаб ёнди.* И. Раҳим. Тақдир.

АГАР [ф. اگَر] юк.л. Шарт эргаш гапларнинг бошида келиб, -са, -са ҳам, -ганда ва ш.к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Агар у келган бўлса, ўзини билдирган бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар шу колхозлар ҳам бош қўшадиган бўлса, дамба йиғирма-йиғирма беш кунлик иш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. *Агар унинг [қутидорнинг] ёнида уста Олим бўлмаганда эди, эҳтимол, у қай вақтларгача серрайиб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АГАРДА айн. агар.

АГГЛЮТИНАТИВ тлш. Агглютинацияга асосланган. *Агглютинатив тиллар.* Ўзбек тили – агглютинатив тил.

АГГЛЮТИНАЦИЯ [лот. agglutinatio – ёпиштириш] 1 биол. Суюқлик ичида муаллақ сузиб юрадиган заррачаларнинг, мас., қизил ва оқ қон таначалари, микроблар ва ш.к. нинг бир-бирига ёпишиб, қумоқ-қумоқ бўлиб чўкиши.

2 тлш. Сўз ясалиш ёки шакл (форма) ясалиш асосини ўзгартмаган ҳолда унга стандарт аффиксларни қўшиш орқали сўз ёки шакл ясалиши. Агглютинацияда ҳар бир аффикс фақат бир грамматик маънога эга бўлади. Мас., *теримчиларимизга* сўзидаги ҳар бир қўшимча (-им, -чи, -лар, -(и)миз, -га) ўзига хос маъно ва вазифага эгадир.

АГЕНТ [лот. agens, agentis – ҳаракатдаги; иш юритувчи] 1 Ташкилот, муассаса

ва ш.к. нинг маълум вазифаларни бажару учун тайинланган вакили. *Таъминот агент Молия агементи.*

2 Бировлар томонидан қўйилган, биларнинг манфаатлари учун махфий хил қиладиган шахс. *Халқаро терроризм агент.*

3 Бирор давлат разведкасининг махходими; жосус, айғоқчи. *Лекин гоят эҳтилик билан ишлар, чунки агентлар ва.. сўловчилар қишлоқларда оз эмас.* Ойбек, қидириб.

АГЕНТЛИК I Агент фаолияти, ижосуслик; айғоқчилик.

АГЕНТЛИК II Бирор идора, муалёки корхонанинг жойлардаги (маҳал бўлими, шунингдек, ахборот йиғиш ва қатиш, воситачилик қилиш вазифаси баъзи муассасалар номи. *Телеграф агентли.* Молия агентлиги. *Ахборот агентлиги Телевидение ходимлари, ахборот агентлари бир-бирлари билан яхши алоқа тганлар.* Газетадан. *..тадбиркорлар ва ишлаб чиқарувчилар палатаси, сул агентликлари, турли жамғармалар ҳамкорликда ишлаши уларнинг ваки иштирокида семинар ўтказиш зарур тақозо этмоқда.* Газетадан.

АГЕНТУРА Махфий маълумотлаш ва кўпорувилик ишлари олиб ёл мақсадида ташкил этилган разведка ти. *Агентура маълумотлари.*

АГИТАТОР айн. ташвиқотчи.

АГИТАЦИОН айн. ташвиқий.

АГИТАЦИЯ [лот. agitatio – ҳар келтириш, кўзгагиш] қ. ташвиқот.

АГЛОМЕРАЦИЯ [лот. agglomerare ламоқ, қўшмоқ, бирлаштирмоқ] Бирса, мас., ташкилот, корхона ва ш.к. илаштириш, қўшиш; қўллаб шаҳар ва масканларининг ягона шаҳар си қўшилиб кетиши.

АГНОЗИЯ [юн. а – инкор қўшим gnosis – билим, билиш] тиб. Бош миянинг зарарланиши натижасида фа тушуниш жараёнининг бузилиши аъзолари билан нарсаларни идрок қи маслик.

АГНОСТИК I Агностицизм тара

АГНОСТИК 2 Агностицизмга а ган.

АГНОСТИЦИЗМ [юн. agnostos – бўлмас] Борлиқни, нарса-ҳодисалар

нинг моҳиятини билиш мумкинлигини қисман ёки бутунлай инкор этувчи назария.

АГОНИЯ [юн. *agonia* — кураш; олишиш] *тиб.* Ўлим олдидан бир қатор физиологик жараёнлар билан кечадиган ҳолат; ўлим талвасаси.

АГРАР [лот. *agricolus* — ерга, далага оид] **1** Ер-сув, ерга эгаллик ва ер-сувдан фойдаланишга оид. *Аграр масала. Аграр ислоҳот.* ■ *Шунинг учун ҳам ҳозирда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча меҳнат қилувчиларни саноатга, хизмат кўрсатиш соҳасига жалб қилиш аграр сиёсатимизнинг ғоят муҳим йўналишидир.* Газетадан.

2 Саноатига нисбатан қишлоқ хўжалиги кўпроқ ривожланган. *Аграр мамлакат.* ■ *Вилоятимизнинг илгари аграр воҳа сифатида машҳур бўлгани сир эмас.* Газетадан.

АГРЕГАТ [лот. *aggregatus* — бирлаштирилган, қўшилган] **1** Умумий бир ишни бажариш учун бир неча ҳар турли машинадан тузилган мураккаб машина. *Ер текислайдиган агрегатлар.* ■ *Даладаги агрегатлар сурони тинган, одамлар уй-уйларига қайтар..* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Бир машинанинг маълум ишни бажарувчи яхлит, мустақил механизми. *Трактор юрмай қолгач, бирор агрегати ишдан чиққанлигини сезиб, Абдусаттор трактор остига шўнғиди.* “Ўзбекистон кўриқлари”.

3 Муайян тоғ жинсини ташкил этувчи минераллар йиғиндиси. *Литосферада кўп жойни эгаллаган бир ёки бир неча минераллар агрегатидан иборат бўлган табиий жинсларга тоғ жинслари дейилади.* М. Баҳодиров. Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

АГРЕМАН [фр. *agreee* — маъқулламоқ] Бир мамлакат томонидан ўзининг дипломатик вакили сифатида таклиф этилган шахсни қабул қилиш ҳақида иккинчи бир мамлакатнинг олдиндан розилик билдириши.

АГРЕССИВ 1 Агрессия сиёсатини қўловчи, тажовузкор, босқинчи. *Агрессив давлатлар.*

2 Агрессиядан, босқинчиликдан иборат бўлган, тажовузкорликка асосланган. *Агрессив сиёсат. Агрессив ҳаракатлар.* ■ *У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив-миллатчилик ғояларининг бутун жафоаларини тортиб келди.* Газетадан.

АГРЕССИВЛИК Агрессив хатти-ҳаракат.

АГРЕССИЯ [лот. *agressio* — ҳужум] Бир давлат (давлатлар гуруҳи) томонидан бошқа

давлатнинг ёки халқнинг (миллатнинг) суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши БМТ Уставига кўра ғайриқонуний ҳисобланган ҳар қандай куч ишлатиш; тажовуз.

АГРЕССИЯЧИ *айн.* **агрессор.**

АГРЕССИЯЧИЛИК *айн.* **агрессорлик.**

АГРЕССОР Агрессия сиёсатини юргизувчи; тажовузкор, босқинчи. *Агрессорларни жиловламоқ.* ■ *Давлатимизнинг мудофиа қудрати ҳар қандай агрессорнинг хуружини ўша ондаёқ парчалаб ташлаш имкониятини беради.* Ф. Норхўжаев, Тинчлик посбонлари.

АГРЕССОРЛИК Агрессив ҳаракат, тажовузкорлик, босқинчилик. *Агрессорлик сиёсати.*

АГРО- [юн. *agros* — дала; қишлоқ] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, “агрономия”, “деҳқончилик” маъноларини ифодалайди. *Агротехника. Агробиология.*

АГРОБИОЛОГИК Агробиологияга оид. *Агробиологик тадқиқотлар.*

АГРОБИОЛОГИЯ [агро.. + биология] Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан.

АГРОКИМЁ, агрономик кимё Ўсимликларни озиқлантириш, юқори, барқарор ҳосил олиш мақсадида уларни ўғитлаш, кимёвий воситалар ёрдамида зараркундалардан сақлаш ва ш. к. кимёвий жараёнлар тўғрисидаги фан.

АГРОМЕЛИОРАЦИЯ [агро.. + мелиорация] Ҳосилдорликни ошириш мақсадида ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. *Бунинг учун.. алмашлаб экиш, ерга сифатли ишлов бериш, ўғитлаш, шўрни ювиш, эрозияга қарши кураш каби агротехника ва агро-мелиорация тадбирларини.. ўз вақтида амалга ошириш керак.* “Фан ва турмуш”.

АГРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [агро.. + метеорология] Иқлим ва об-ҳаво каби метеорологик шароитларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши объектлари ва жараёнларига таъсирини ўрганадиган фан.

АГРОНОМ Агрономия мутахассиси. *Бош агроном.* ■ *..қишлоқ хўжалиги бошқармасида Баракаев деган агроном бор. Оёқ-қўли чаққон.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

АГРОНОМИК Агрономияга оид, агрономияга боғлиқ бўлган. *Агрономик тадбирлар.*

АГРОНОМИЯ [агро.. + юн. *nomos* — қонун; одаг] Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, унинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан; қишлоқ хўжалик ва деҳқончиликка доир назарий ва амалий билимлар мажмуи. 1982 йилда Андижон пахтачилик институтининг агрономия факультетини ташкил қилган. Газетадан.

АГРОНОМЛИК Агроном касби. *Агрономлик қилмоқ. Агрономликка ўқимоқ.*

АГРОСАНОАТ Қишлоқ хўжалик саноати. Қишлоқ хўжалигининг хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоғи ва унга мансуб корхоналар. *Агросаноат мажмуини мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш.*

АГРОТЕХНИК Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИК Агротехникага оид. *Агротехник тадбирлар.*

АГРОТЕХНИКА [агро.. + техника] Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб, то ҳосилни йиғиб-териб олгунга қадар бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни амалга ошириш техникаси, деҳқончилик технологияси. *Пахтакорлар гўзани илгор агротехника қоидалари асосида парвариш қилиб, механизацияга янада кенг йўл очдилар.* Газетадан.

АГРОФИЗИКА, **агрономик физика** Ўсимликларнинг ташқи ҳаёт шароитларини тадқиқ этишнинг физикавий усуллари, улар ҳаёт фаолиятининг физикавий жараёнлари ҳақидаги фан.

АДА *шв. айн. ота 1. Ада, қоғоз, қалам бергин деб, Гоҳ ёнимга келиб ўлтирар. С. Жўра.*

Адаси 1) Ада с. I-ш. бирл. шакли. *Акбарнинг адаси;* 2) хотинлар ўз эрига мурожаат қилганда, унинг исми ўрнида ишлатадиган сўз.

АДАБ [а. ادب — адабиёт; яхши тарбия, маъқул ҳаракат] Ижтимоий ва шахсий ҳаётдаги яхши ахлоқ, тарбия, ҳушмуомалалик. *Адаб бозорда сотилмас. Мақол. Адаб доирасидан чиқмаслик. ■ Киши қадрин оширмоқ боиси аввал адаб дерлар. Воқиф.*

Адабини бермоқ Ножўя хатти-ҳаракатлар учун гап-сўз, калтак ва ш.к. билан жазо бермоқ; таъзирини бермоқ. *Жўраҳон отган ўқдан ўндан ортиқ фашист қулаб, бошқалари орқага чекинди. — Адабини бердик. Назармат. Адабини емоқ* Азобини тортмоқ (қилмишига жавобан). *..енгилроқ жерси пальтода чиққан экан, подвездга кириб олгунча*

роса адабини еди. Д. Нурий, Осмон устун Адаб сақламоқ Ўзини ахлоқ, одоб доирасида тутмоқ. *Ёшлар “янги фикр”, “эски фикр” деган гапларни йиғиштириб.. уламолар олдида адаб сақлашлари керак. Ойбек* Танланган асарлар.

АДАБИЁТ [а. ادبيات] 1 Бир халқнинг даврнинг бадий, илмий, фалсафий ва бошқа асарлари мажмуи. *XX аср ўзбек бадий адабиёти. Жаҳон адабиёти.*

2 Санъатнинг сўз, тил воситасида бадий образлар яратувчи тури; бадий адабий *Адабиёт назарияси. ■ Адабиёт ҳамми ҳақиқат ва адолат байроғини баланд тут яшамоғи лозим.* Газетадан.

3 Муайян бир фан ёки соҳага, масал: оид асарлар, китоблар. *Сиёсий адабиёт. Таника адабиёти. Мавзу юзасидан тавзе этилган адабиёт рўйхати.*

АДАБИЁТЧИ 1 Бадий адабиёт, адаб ёт фани мутахассиси, ўқитувчиси. *Кунди кун очилиб бораётган ҳарбий таълим уффа Элмурод адабиётчи-педагог, Дубел иқтисодчи нуқтаи назаридан қараганда Ўлдош энергетик-инженер сифатида яқлашарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

2 *айн. адабиётшунос. Тилчи ва адабий олимлар биринчи тадқиқотларини шу ебошлаганлар. “Фан ва турмуш”.*

АДАБИЁТШУНОС [адабиёт + ф. تاسيس] ўрганувчи] Адабиёт илми (фани) билан шуғullanувчи мутахассис.

АДАБИЁТШУНОСЛИК Адабиёт илми-фаннинг адабиётга оид соҳаси; бадий адабиётни, унинг моҳияти, ижтимоий зифаси ва адабий жараён қонуниятлар ўрганувчи фан.

АДАБИЙ 1 Бадий адабиётга оид. *бий асар. Адабий мерос. Адабий оқим.*

2 Ёзувчиларга, ёзувчилик фаолияти оид. *Адабий ҳаёт. Адабий муҳит. Адабий халлас.*

Адабий тил *тлш.* Умумхалқ тилини ишланган, сайқал берилган, маълум ма (меъёр)ларга солинган шакли. *Адабий тилда сўзлашмоқ.*

АДАБЛИ Хулқ-одоби яхши; одо тарбияли. *Адабли бола.*

АДАБСИЗ 1 Хулқ-одоби ёмон, тарсиз.

2 Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келдиган, одоб-ахлоқ доирасидан ташқари.

шунингдек ганлар билан юз ёқдан унга ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АДАБСИЗЛИК Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган иш, одоб-ахлоқ доирасига сифмайдиган хатти-ҳаракат. Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида "юзсиз, беандиша" дерди. А. Қажҳор, Сароб.

АДАД [а. عدد — миқдор. сон] эск. I Сон, миқдор. Қўшиқчиларнинг адади борган сари ортди. Ойбек, Навоӣ. [Тўпламни] Тўплаб нашрга тайёрловчи ва муҳаррир Аҳмадҷон Мелибоев. Адади 5000 нусха. Газетадан.

2 нумератив с. Дона. Алалхусус, яна шунини баён қиладурмизким, кофирлар юртига кетувчиларнинг сони икки юз ададга боради. Ж. Шарипов, Хоразм.

АДАДСИЗ I Сон-саноксиз, ҳисобсиз. Ададсиздир бойларининг йишқиси. "Ёдгор".

2 Чек-поёни йўқ. Бу ададсиз чўл эди, сира меъёри йўқ эди. "Баҳром ва Гуландом".

АДАМ [а. آدم — йўқ, йўқлик] эск. I Йўқлик, мавжуд эмаслик; зид. борлик.

Адам айламоқ Йўқотмоқ, йўқ қилмоқ. Адам йўлини тутай зарра менда ғам бўлса. Бобур.

АДАПТАЦИЯ [лот. adaptatio — мослашув] I биол. Организмнинг, мас., сезги аъзоларининг атроф муҳит шароитларига мослашиши, кўникиши. Кўз адаптацияси.

2 ҳўқ. Бошқа, янги жойда яшаш шароитига мослашиши.

3 Чет тилларни ўрганувчилар учун асар матнини соддалаштириб бериш ва шу тарихқа соддалаштирилган матн. Адаптация қилинган матн.

АДАШ I I Исми бошқа бирор кимса билан бир хил бўлган одам, исмдош. Биз иккимиз адашимиз.

2 Шундай кишиларнинг бир-бирига мурожаатида қўлланади. -Яша, адаш! — хурсанд бўлиб кетди Қудрат. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АДАШ II I Адашган, бир пойин алиш (алмаш). Қалишим адаш бўлиб қолди.

2 рвш. Янглиш, ноўрин. Бу ерга адаш келиб қолибман. ■ Хат бу ерга адаш тушиб қолибди. Газетадан.

АДАШМОҚ I Йўлини йўқотиб қўймоқ. У ёрқин кундузда йўлга чиқиб, қоронғи кечанда адашган кишидай, нима қиларини билмай

қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Адашган кимсадек, Фурқат, қаён борғум билолмасман. Фурқат.

2 Нотўғри (хато) иш тутмоқ, нотўғри йўлга кирмоқ. Ҳа, ўз манфаатини халқ манфаатидан юқори қўйганлар доим адашади. Уйғун. Адашсанг, тўғри йўл сўргил, уялма. Воқиф.

3 Ажраб йўқотмоқ. Ватанидан адашмоқ. Ўз тўпидан адашмоқ. ■ Отардан адашган бир талай қўй-кўзи ўтлай-ўтлай, бир томони зов, супрадай майдонга тушиб қолибди. С. Анорбоев, Оқсой. ..Адашган ошиқлар бир-бирин излар. "Муродхон".

4 с. т. Алмаш бўлмоқ. Қалпоғим адашибди. **АДАШТИРМОҚ** I Адашмоқ фл. орт. н. Йўлдан адаштирмоқ.

2 Хато тарзда бир-бирига алмаштирмоқ, бири ўрнига бошқасини белгиламоқ. Касса билан киссани адаштирманг. Газетадан.

АДВОКАТ [лот. advocatus < advocare — ёрламга чақиритиш] I Судда жавобгарга ҳуқуқий ёрдам (маслаҳат) берувчи, жавобгар (айбдор)ни ҳимоя қилувчи юрист; оқловчи, ҳимоячи. Адвокат, тараф сифатида, суд ишларини юриштишининг барча босқичларида процесснинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга бўлади. Газетадан.

2 с. т. салб. Маслаҳатчи; ҳимоячи.

АДВОКАТУРА I Адвокатлар ташкилоти, адвокатлар коллегияси.

2 Адвокат фаолияти, адвокатлик.

АДДОИЙ [а. الداعي — даъват этувчи] эск. Дуо қилувчи, яхшилик тилувчи (мактуб охирида имзодан олшин ишлатиладиган сўз). Мунда барча ёру дўст саломат, мендан Ҳасаналига салом айт! Аддоий отанг Юсуфбек ҳожи. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АДЕКВАТ [лот. adequatus — тенглаштирилган] I от Билиш назариясида нарса ва ҳодисаларнинг хоссалари ва алоқаларини уларнинг объектив мазмунига тўғри келадиган, аниқ ва мос қилиб билиб олиш.

АДЕКВАТ II сфт. Ҳар жиҳатдан мос, тенг келадиган; ўхшаш, мувофиқ. Адекват ташунчалар. Адекват таржима.

АДЕНОИДЛАР [юн. aden — без + eidos — ўхшаш] Бурун-ҳалқум муртагининг ортиқча ўсиб катталашиши.

АДЕНОМА [юн. aden — без + oma — ўсма-ни билдирувчи қўшимча] Бир қатор без тўқималаридаги хавфсиз ўсма касаллиги.

АДЕЛ [р. одеяло – ёпинғич, ўранғич] Кўрпа ўрнида ишлатиладиган, енгил, унча қалин бўлмаган ёпинчиқ. *Жун адел. Адел ёпиниб ётмоқ. ■ Муқаддас каток-каток адел тўшалган каравотнинг бир чеккасига ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АДИБ [а. ادیب – тарбияли, маърифатли; ёзувчи] Адабий асарлар ёзиш билан шуғулланувчи шахс, ёзувчи. *Бизга адиблар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашчилар лозим. Ойбек, Нур қидириб. Ҳозирги кўзга кўринган йирик адиб ва шоирлар шу даргоҳ лабораториясидан етишиб чиққан кишилардир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

АДИБА 1 Адиб аёл, ёзувчи аёл.

2 Адиба (хотин-қизлар исми).

АДИ-БАДИ Бир-бирига тегадиган гап-сўз, вақтни беҳудага ўтказиб айтишиш, беҳуда тортишув. *Насимнинг бригадир билан ади-бадидан боши чиқмади.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Энди ади-бадиги ўрин йўқ. Очiq гаплашамиз.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

Ади-бади айтишмоқ Бир-бирига тегадиган гап-сўз қилишмоқ, беҳудага тортишмоқ. *Ҳотам ортиқча ади-бади айтиб ўтиришини эп кўрмади.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Халжон хола бир ўзи тўққизта кундошга бас келиб, роса ади-бади айтишиб олди.* Файратий, Довдираш. **Ади-бадига бормоқ** Жанжаллашишгача бормоқ; сан-манга бормоқ, ..аммо бу ташкилотлар бирор вазифа топширса, ҳеч ади-бадига бормас, кўнглига ёқмаса ҳам, бажарар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

АДИБЛИК Адиб касби, ёзувчилик.

АДИГЕЙ 1 Адигея Республикаси туб халқининг номи.

2 Адигей халқига мансуб. *Адигей аёл.*

АДИГЕЙЛАР Адигея Республикасининг асосий аҳолиси ҳисобланган халқ; адигей халқи.

АДИЗ Бугдойи ёки арпаси ўриб олинган майдон. *Уни теримчилар ёнида.. қузги шудгор қилинаётган адизда учратиш мумкин.* М. Назаров, Дақиқа ва мисқол.

АДИЛ [а. عدیل – тенг, баробар] 1 Тўғри, эгилмаган, букилмаган, тикка. *Икки ёнида адил тераклар шовуллаган кенг асфальт йўл.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Қиз.. бўйчан ва самбитгул новдасидай адил эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмаган, тўппа-тўғри. *Шаҳар тўғри тўртбурчакли кўринишида бўлиб, планнинг бош*

ўқи шаҳарнинг шимолдан жанубига қаради адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуг Хитойда.

АДИНАМИЯ [юн. а – инкор қўшимча + dinamia – куч, қувват] Кексалик, касалик, очлик сабабли тинка-мадор куриш ҳолсизлик.

АДИП Тўн, чопон ва ш.к.нинг ёқасдан этагигача ички четига тutilган энс газлама. *Тўннинг адипи.*

АДИПЛАМОҚ Четига адип тутмоқ, тикламоқ. *Кўрпани адипламоқ.*

АДИР Тоғларга яқин, тоғ этақларида алоҳида тепалик ерлар. *Туманга қарашли адирларнинг кўпгина қисмини адирлар ташкил қилишига қарамасдан, деҳқонлар пахта ёюқори ҳосил олишга муваффақ бўлдилар.* 1 зетадан. *..шаҳар боғлари орқада қолиб.. пас баланд адирлар бошланди.* О. Ёқубов, Эр ёшга иш тушса.

АДЛ [а. عدل – адолат, тўғрилик] Адолат, одиллик. *Халқ билан бўлгуси муомала қилишга эмас, адл кучига суянмоқ.. лозим.* С. бек, Навоий.

АДЛИЯ Судлов муассасалари тизими суд идоралари фаолияти. *Адлия ходими.. адлия маслаҳатчиси.*

АДМИНИСТРАТОР қ. маъмур. *..администратор дағдаға билан хонага кириб, жони бўшатинг, деб туриб олди.* Газетадан.

АДМИНИСТРАЦИЯ [лот. administratio – бошқарув, раҳбарият] қ. маъмурият 1.

2 Муассаса, корхона, ташкилот раҳбарлари мажмуи.

АДМИРАЛ [голл. admiraal < а. رالبحر – денгиз ҳокими, қўмондон] Ҳарбий-денгиз флотининг олий қўмондонлик таркиби бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвон эга бўлган шахс.

АДНО [а. ادنا – тубан, энг паст] эск. 1 Паст, қуйи, учинчи даражали. *Мадраса ва лабалари “аъло”, “авсат” ва “адно” исми билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммажонов, Турмуш уринишлари.

АДО 1 [а. ادا – ўташ, бажариш] Иш-ракат, воқеа-ҳодисанинг охири, тамом ижроси. *Не қаро даврон экан бу, тингла ҳеч ким уним! Хору зорлик топдим-у, хур адосин топмадим.* М. Исмоилий, Фарғона 1

Адо бўлмоқ 1) тамом бўлмоқ, тугам битмоқ, охирига етмоқ. *Бу ривоят эшитганингиз билан адо бўлмайди.* Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кучма ташвиш, дард орқаси

ҳолдан тоймоқ, тамом бўлмоқ. *Йиғлай-йиғлай адо бўлдим, Элатимдан жудо бўлдим. "Равшан". Адо бўлгур! қарғ. Ўлгур! [Хонзода Масстонга:] Қаримай адо бўлгур, Масстон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Адо этмоқ айн. адо қилмоқ I. Адо қилмоқ 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ. Бурчни адо қилмоқ. Вазифани адо қилмоқ. ■ Анвар "ҳузури муборак" нинг эшигида тўхтаб, таъзим адо қилди. А. Қодирий. Меҳробдан қаён; 2) ҳолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ, Уни дард адо қилди. ■ Тез замон бўлди қиморга мубтало, Барчани ўйнаб қимор, қилди адо. Ҳамза.*

АДО II Ишва, жилва, ноз-карашма. *Ҳаёт жаҳжжи қизларга хос адо билан: -Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагида юриб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Йигитни маст этар жонон адоси.. "Гўрўғлининг туғилиши".*

АДОВАТ [а. عداوت — душманлик, нафрат] I Душманлик муносабати, шундай муносабатга хос ҳис-туйғу. *Гина — адоватнинг қўиниси. Мақол. ■ Агар сиз нафсиламрга қарасангиз, икки халқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Кек, хусумат. *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой. Адоват ноҳақликни юзага келтиради. К. Яшин, Ҳамза.*

АДОЙИ: адоий тамом бўлмоқ айн. адо бўлмоқ қ. адо I. *Ўйинчоқ адоий тамом бўлди. ■ Бечора кампир бу шум хабардан адоий тамом бўлди-ку! С. Аҳмад, Ойдин кечалар.*

АДОЛАТ [а. عدالت — одиллик] I Одилона иш тутуш, одиллик. *Яқинда суднинг ҳал қилув қарори ҳам ижро этилди. Мулкимизни қайтариб олдик. Адолат тантанасидан мамнунмиз. Газетадан. Маҳалла йўли — эзгулик, ҳиммат ва адолат йўлидир. Газетадан.*

2 Адолат (хотин-қизлар исми).

АДОЛАТЛИ I Адолат билан иш тутувчи; одил. *Адолатли жамият. Адолатли киши. ■ Бир адолатли подшоҳ келиб, ғариб-ғураболар бошини силайди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бундай муносабат республикамизда муборак ҳаж зиёратига борувчиларни танлаб олиш*

борасида адолатли ва одилона иш тутушини таъминлайди. Газетадан.

2 Адолатга, ҳаққонийликка асосланган. *Адолатли ҳукм. ■ ..жамият тарихида ўйнаган ва ўйнайдиган ролига виждонан, холисона, адолатли баҳо берадиган кунлар келди. Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.*

АДОЛАТПАРВАР Адолат тарафдори, адолат, ҳаққоният учун курашувчи. *Адолатпарвар бўлиш осон, аммо эътиқодинг учун курашиш қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

АДОЛАТСИЗ I Адолатга зид иш тутувчи. *Жиззах халқи исёнининг тиғи чоризмнинг адолатсиз тузумига қаратилган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Адолатдан ташқари, унга хилоф бўлган. *Адолатсиз ҳукм.*

АДОЛАТСИЗЛИК Адолатсиз хатти-ҳаракат, адолатга зид ҳолат. *Элмурод ўйланиб, ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, адолатсизлик унинг ичини ўртай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Инсоният қонунларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади. Адолатсизлик авж олади. Газетадан.*

АДОҚ I эск. айн. оёқ I. *Қуёш юзунг кўруб ерга йиқилди, Адоғинг туфроғини сурма қилди. Хўжандий, Латофатнома.*

2 3-ш.бирл. адоғи. *Тугаш жойи, ниҳояси. Одатда ҳар қандай ҳикоянинг ҳам боши, ўртаси, адоғи бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Аҳмад сунбулани — ёзнинг адоғи, кўзнинг бошланишини яхши кўрарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

АДОҚЛАМОҚ кам қўлл. *Охир томон (қуйи томон) йўналмоқ. Йўл арғамчидайин — бир юқорилайди, бир адоқлайди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

АДОҚСИЗ кам қўлл. *Поёни йўқ, чексиз. Қашқадарёнинг қуйи оқимида ер учсиз-адоқсиз-у, сув йўқ. Газетадан. Атрофда тун билан тонгнинг ораси, Нимтатир пардалар тинч ва адоқсиз. Ш. Қурбонов, Шеърлар.*

АДРАМКАШ I шв. *Учи илмоқли катта жуволдиз.*

АДРАМКАШ II шв. *Ҳар қандай нарсага бефарқ қарайдиган, лоқайд, кўкноринамо одам.*

АДРАС [ф. ادريس — оқ мато, йўл-йўл гулли мато] *Ўриши ипак, арқоғи эса ипдан бўлган, атласга ўхшаш. аммо қалинроқ маҳаллий газлама. [Махдум:] -Бўлмаса, — деди иккиланаб, — жўнроқ адрасдан ол-чи. А. Қодирий,*

Мехробдан чаён. ..кенг меҳмонхонада қатқат атлас, адрас кўрпачалар устида нар болишларга кўмилиб, ёнбош қилиб ётган.. К. Яшин, Ҳамза.

АДРАСБОФ [ф. *ادرس ياف*] Адрас тўқувчи уста, косиб. Мулла Шокир асли ўртаҳол бир адрасбофнинг ўғли бўлиб.. М. Осим, Элчилар.

АДРАСМАН айн. **нсирик**.

АДРЕС [фр. *adresse* – юбормоқ] 1 Бирор киши ёки ташкилот ўрнашган жой, манзилнинг номи ва б. белгилари (уй ёки квартира рақами ва ҳ.к.) мажмуи, унинг қайди. *Институт адреси. Уй адреси.* ■ *Менга адресингизни беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан хабар олишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Почта орқали юборилган нарсалар устидаги уларнинг борадиган жойи ва олувчининг номи кўрсатилган ёзув. *Унинг [Замиранинг] номига ғалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри.* П. Қодиров, Уч илдиш.

3 (эгалик ва ж.к.да) Номига, шаънига тегишлиликни билдиради. *Менинг адресимга айтилган барча гапларни халқ шаънига айтилган гаплар деб ҳисоблайман.* Ойбек, Халққа хизмат – бахт. *Қодировга берилган бу айбнома қолоқ, ҳаётдан узоқда бўлган раҳбарлар адресига айтилган айбнома ҳам эди.* Газетадан.

4 Бирор тантана муносабати билан муассаса, ташкилот ёки айрим шахс номига юборилган, одатда, папка ва ш.к. нарса ичига солинган табрикнома; ёднома.

Адрес столи (ёки **бюроси**) Бирор ерда яшовчиларни рўйхатга олиб борувчи ва уларнинг тураржойлари тўғрисида маълумотномалар берувчи муассаса, идора. **Адреслар дафтари** Кишилар ва идораларнинг адреслари ёзилган дафтар, журнал.

АДРЕСАНТ [нем. *Adressant* – юборувчи] Почта орқали телеграмма, хат ва ш.к. юборувчи шахс ёки ташкилот.

АДРЕСАТ [нем. *Adressat* – олувчи] Адресига хат, телеграмма ва ш.к. юборилувчи киши ёки ташкилот.

АДРЕСЛАНМОҚ Адрес қўйилмоқ, адрес қўйиб юборилмоқ ёки айтилмоқ. *Марказий газетга бошқармасига адресланган бу хат шу кунгача кечкурун Муродхўжа домланинг қўлида очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АДСОРБЦИЯ (лот. *adsorbere* – шимиш, сўриш) физ., ким. Газ ёки эритилган модда

зарраларининг қаттиқ модда сиртига сингиши, шимилиши.

АДУ эск. кт. айн. **адув**. *Қилинчидан адулақон ичинда.* Хоразмий, Муҳаббатнома.

АДУВ [а. *عدو* – душман, ёв] эск. кт. Ёв душман. *Адув ҳайлига ғолиб ўлмоқ учун халқ бирлашдилар ушбу кун.* С. Хондайлиқий *Фарғона аҳли адув йўлига тушиб, ислом динидан чиқиб кетди, деганлари ёлғон.* Мирмуҳсин, Меъмор.

АДУЛИҚ, адувлиқ эск. кт. Душманлик. *Адулиқ шир айлаб ағёр эли, Аён этгус бўйла баҳсу жадал.* Аваз.

АДЪЮНКТ [лот. *adjunctus* – қўшилган] Ҳарбий илмий-тадқиқот институтларид ёки олий ўқув юртларида номзодлик диссертацияси устида илмий тадқиқот олиб бораётган олий маълумотли ёки магистр даражасигада мутахассис.

АДЪЮКТУРА Юқори малакали ҳарбий илмий ва илмий-педагог кадрлар – фаномзодлари тайёрлашнинг асосий шакл бўлиб, у Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

АДЪЮТАНТ [лот. *adjutans, adjutantis* – ёрдам берувчи] Хизмат топшириқлари ёки штаб ишларини бажариш учун ҳарбий бошлиқ ихтиёрида бўлган ёрдамчи офицер.

АЁ эск. Мурожаат ёки хитобни билдиради; эй. *Аё, шоҳим, гулдай сўлган тарзим бо, Хизматқорман, сизга айтар арзим бор.* “Мўродхон”.

АЁВ Аяш, раҳм-шафқат ҳис-туйғуси шундай ҳис-туйғули муносабат. *Қиттак ҳа аёв кутмас эрта кун ҳакамидан.* Миртеми

Аёв бермаслик Аямаслик.

АЁВСИЗ Аёв бермай, аямай қилинган раҳм-шафқатсиз. *Аёвсиз кураш. Аёвсиз зарб Аёвсиз танқид.* ■ *Аёвсиз туширилган икки муштан кейин Қудратнинг бурнидан қон кетди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АЁЗ Кеч куз, қиш ва эрта баҳордаги ачиқ совуқ, қора совуқ. *Гарчанд ҳозир кеч кў аёз бўлса ҳам, Олоқулибой ҳамон терла семиз гавдасини кўтаролмасди.* Ж. Шарипо *Хоразм. Тун аёз, изғириқ ел тўрт тараф югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодрий, Ўтган кунлар.

АЁЗЛАМОҚ Аёзда совқотмоқ. *Аёзлабмас савил.* *Кеча келинни келтиргунча, совуқ қалтираб чиқдим.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АЁЗЛИ Аёз бўлиб турган. Қирчиллама қишининг аёзли кунларини.. куҳ-қуҳлаб, дағ-дағ титраб ўтказдилар. Газетадан.

АЁЛ I [а. عيال — оила; хотин] Умуман эр-какка қарама-қарши жинседаги шахс; хотин; Бу маънода асосан кўплик шаклида қўлланиб, умумлаштириш маъносига эга бўлади, “хотин-қизлар” маъносини билдиради. Ориятли бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудида ўн эркакнинг ор-номуси бор эди. Т. Ашуров, Оқ от. Шарқ аёллари, шу жумладан, ўзбек аёлларининг таърифи.. олам аҳлини ҳайратга солиб келаётгани сир эмас. Газетадан.

2 Шундай жинседаги етук ёшдаги шахс (қизга нисбатан). Бугунги кунимизда тенгсиз хислатларни ўзида мужассамлаштирган қизларини, аёлларимиз кўп. Газетадан.

3 Хотин, рафиқа (эрга нисбатан). [Ёрмат:] Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қилади; кир ювади, уй-жойни супуради, нон ёпади, кўрпа қавийди. Ойбек, Танланган асарлар. Аҳмад бригадирнинг юрагига гўлгула тушди, сергак тортиб, аёлига қаради. С. Нуров, Нарвон.

АЁЛМАНД Оилали, бола-чақали; болачақаси кўп. Аёлманд одам ишламай туролмас экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Бир томони хўжалик камбағалроқ, бир томони аёлманд бўлганидан анча қийналибди. Т. Малик, Шайтанат.

АЁН [а. عيان — зоҳир, кўриниб турган] кам қўлл. **1** (ж.к. сўз билан) Маълум. [Ёрмат:] Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён. Ойбек, Танланган асарлар.

2 рвш. Аниқ-равшан. Аён кўрмоқдамиз нур болқишини, Мардлар шарафига халқ олқишини. Х. Расул.

АЁНЛАШМОҚ кам қўлл. Маълум бўлмоқ, Ҳадислардан ул зотнинг.. юксак фазилатлар эгаси бўлганликлари аёнлашади. Газетадан.

АЁҚ I айн. оёқ I.

АЁҚ II эск. Коса, пиёла, қадаҳ. Насибанинги бир аёқ ош эрур бас.. А. Навоий.

АЁҚЧИ Шароб қуювчи, косагул. Меҳмонлар белларини маҳкам танғиб олган кўк саллалли аёқчилар қўлидан қадаҳни олиб, шароб ичиб.. М. Осим, Карвон йўлларида.

АЖАБ [а. عجب — қизиқ, таажжуб] I Ажабланарли, ҳайрон қоларли. Ажаб савдолар. ■ Ажаб Ҳирот экан! Ҳалвофуруши ҳам шоир. Ойбек, Навоий.

2 (Якка ҳолда) Ажабланишни билдиради; таажжуб, қизиқ. Бир неча қадам босиб, орқасида қолган дарвозага қаради-да, бу ерда гўзал қиз Ойпоиша яшаганини эслади. -Ажаб, — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи. Ажабким, муқаддас нарсалар ёнмаёن бўларкан. Газетадан.

Ажаб бўлди (ёки бўпти) Жуда яхши бўлди, кўнгилдагидай бўлди (бирор кимса қилмишига яраша жазо олганда айтиладиган ибора). ..газетада чиққан фельетонни кўрган Ҳафиза.. ажаб бўлибди, дермикин? Ёки ачинармикин? Мирмуҳсин, Умид. **Ажаб қилди** Жуда яхши қилди, жуда тўғри қилди, болади. -Чийиллама, — деди ҳайқириб Йўлчи. Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб, “ажаб қилдинг” дегандай, бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ажаб эмас** 1) шояд, шоядки. Энди шифони ёлғиз олодан сўра.. Ажаб эмас, шифо берса. Ойбек, Танланган асарлар; 2) мод.с.взф. мумкин, эҳтимол. ..бу мақол шу чўлларда тўқилган бўлса, ажаб эмас. Ж.Шарипов, Хоразм. Сөвўқни қаранг, қор ёғиб қолса ҳам ажабмас. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Во ажаб(о) айн. ажабо** (қ.) [Бой ўз-ўзига деди:] Во ажабо, бу ким бўлди? Чўримми ёки бир офатижон фариштами? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 шв. Хўп, бўпти. Полвон, Мадрайим қорани чақир.. — Ажаб, оға. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖАБЛАНМОҚ Ҳайрон бўлмоқ, таажжубда қолмоқ. Сени қочиб кетган дейишганди, чирогим. — Қаёққа? — ажабланди Шербек. С. Анорбоев, Оқсой.

АЖАБО унд. с. Таажжуб, қизиқ. Ажабо, бу қандай гап!

АЖАБСИНМОҚ Бир оз ажабланмоқ. Ишлаб ўтирган хонамда ўзимча ажабсиндим: Дадажонга нима бўлди. Р. Раҳмон, Одат.

АЖАБТОВУР [ажаб + а. طور — ҳол, ҳолат; муомала тарзи] I Ажаблантирадиған. Ҳаётнинг ажабтовур ҳангомалари, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеалари бисёр. Газетадан.

2 с.т. Биноийдай, дурустгина. Ажабтовур ийигит бўлибди. ■ Бугун ажабтовур тинч ва салқин кун бўлди-да. Л. Батъ, Ҳаёт бўстони.

АЖАЛ [а. اجل — вақт оралиғи; белгили муддат] Ўлим пайти, қазо вақти; ўлим. Дард бошқа, ажал бошқа. Мақол. Қўрққанни ажал қувлар. Мақол.

Ўз ажали билан ўлмоқ Қазо вақти етиб (бошқа сабабларсиз) ўлмоқ. *Гулнорнинг ўлимини улар гоят совуққонлик билан қарши-лашга уриндилар. Улар: -Гулнор ўз ажали билан ўлди. Ажалга даво йўқ, — дейишди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ажал(и) етмоқ** Ўлим соати, қазоси етмоқ. *Қирқ йил қиргин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол. ■ *Ажал етса, жон айрилар бу тандан.* “Муродхон”. Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим. Етмайин ажалим, қутулиб қолдим. “Рустам”, **Ажал олсин** (ёки **тортсин, чақирсин!**) қарғ. Ўлсин! Куриб кетсин! **Ажалидан беш кун бурун** Кун битмасдан, қазоси етмасдан, бевақт. *Уғрилар тешиб, олдимга чиққанларида, нима қилар эдим? ..Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ажал ҳайлаб келган экан** (ёки **келди**) Бирор жойдан бошқа жойга бориб, ўша ерда қазо топган киши ҳақида айтилади. *Ажал ҳайдаб келди гулгун қошима, Кетмасан қўлимдан бу замон омон.* “Ширин билан Шакар”. **Ажал тўнини бичмоқ** Ўлдиришга шайланмоқ, ўлими ҳозирлигини кўрмоқ. *Ажал тўнин бичиб, минганман отга.* “Тўрўғли”. *Ёвга қирмай ботир, душман санчмайди, Ёв бўлмайин ажал тўнин бичмайди.* “Юсуф ва Аҳмад”.

АЖАМ [а. *عجم*] 1 эск. кт. Араб халқи ва мамлакатларидан бошқаси (хусусан, форслар, эронликлар).

2 мус. Шашмақом куйларидан бирининг номи. *Савти ажам. Ажам тароналари.*

АЖАМИЙ эск. кт. Араблардан бошқаларга, хусусан, форсларга, эронликларга мансуб бўлган.

АЖДАР [ф. *аждар*] 1 Афсонавий катта илон. *Ўртанча ботир қараса, ғордан боши хумдай, узунлиги харидай аждар чиқиб келаётган эмиш.* “Чалпак ёққан кун”.

2 Калтакесакнинг дарахтларда яшовчи, учишга мослашган, Жанубий Осиёда тарқалган тури.

АЖДАРГУЛ айн. **итоғиз**.

АЖДАРНАФС Ебтўймас, мечкай, очофат. -*Наинки Хўжа Абдулло Хотибдек бир аждарнафсининг бошига тушган тошни салтанатга нисбат берурсиз, — деди Навоий.* Ойбек, Навоий.

АЖДА(Р)ҲО 1 айн. **аждар** 1.

2 кўчма нафр. Қонхўр, ёвуз одам ҳақида. *Уни отган аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган — инсоният*

олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўди. А. Қаҳҳор, Иккиннинг бири.

АЖДОД [а. *اجداد* — “жадд” (бобо) сўнининг кўплиги] 1 Илгари ўтган насл-насоота-боболар (авлодга нисбатан). *Муस्ताқлигимиз йилларида Имом ал-Бухорий к буюк аждодларимиздан аз-Замашар Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақибаларнинг таваллуд саналари нишонланган* ги.. *жамиятимизнинг маданий-маърифий юксалишига илжобий таъсир этмоқда.* Газетадан. *Аждодлар ибрати авлодлар учун наодир.* Газетадан.

2 биол. Ўсимлик ва ҳайвонларнинг қадги бўғини.

АЖЗ [а. *عجز* — заифлик] эск. кт. Куетмаслик; ожизлик, заифлик. *Биросҳақиқий инсон ўз ажзини иқрор қилмоқ завқ олу.* Ойбек, Навоий. *Илтижо қиле ёронлар, ажз ила мен найлайин, Ноз ила ким, манга кўп илтижо даркор эмас.* С. Хдайлиқий.

АЖИ бол. Юзини қўллари билан тўсаҳён-аҳёнда кўрсатиб (кўриниш бериб) тиладиган сўз (болалар ўйинида).

АЖИ-АЖИ 1 Болаларнинг шундай айтиб ўйнайдиган ўйини. *Юзини икки билан тўсиб, ажи-ажи қилгандай илжаулар [болалар] кулишди.* Ибохон, Улуғ к

2 кўчма Шундай маъноли қараш, ти-ҳаракат. *Ҳақиқатни минг қават қамасангиз ҳам, кавакдан “ажи-ажи” мўралаб тураверади.* “Муштум”.

АЖИБ [а. *عجيب* — ажойиб, қизик] Ҳрон қоларли, ҳайратга солиб, қизивуйғотадиган, ғалати. *Ажиб манзара. ...фаввораҷалардан офтоб нурида кумдай товланиб таралаётган сув зарраҷри атрофга ажиб бир тароват бахш этди.* Газетадан.

АЖИ-БУЖИ Эгри-бугри. қинғир-ишиқ (хат, расм ва ш. к. ҳақида). *Жума муқовасига ажи-бужу суратлар солин, ғалати китобни анграйиб томоша қилади.* С. Сиёев, Аваз.

АЖИВА [а. *عجوبة* — ажойиб] с.т. Мара бўладиган; кўримсиз, хунук, бедаво

Ажива қилмоқ Масхаралаб кулги қил. *Кишини ажива қилишни дўндиради у.* Ой О. в. шабадалар. *Деворий газетага [расм ажива қилиб солган эканлар. Ҳ. Нуъв Фаслар.*

АЖИВАҚА *шв.* Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмагил. *Ғанани алмаштириш вақтида мана бундақа аживақаларни — ўсмай қолган қуртларни олиб кўрсатди Олияхон.. Н. Сафаров, Олияхон Султонова.*

АЖИЗ *айн. ажз.* Ноилож ажизни иқрор қилишга, “қаламим ожиздир” дейишга мажбур бўлилади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЖИЛЛАМОҚ *айн. алжимоқ.* ..обрўи зўр бўлган кишилар учиб қолганда ёки ажизлаб ўтирганда, у хушёр бўлса — ёмонми? А. Қаҳор, Сароб.

АЖИН Теригаги йўл-йўл, ботиқ чизиклар (асосан юз ва пешонада бўладиган). *Нормат онасининг ажин босган юзига, ёшли кўзларига терилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АЖИНА [а. جن — жинн] **1 айн. жин 1.** Кампирларнинг миш-мишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ажина чалмоқ Жин тегиб, ақлдан оздирмоқ. *Фалончи одам ёнғоқ тагида ухлаб ётган экан, ажина чалиб кетибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Кичкина, жиккак, кўримсиз одам ҳақида. — *Юзбошини нима қилдинг, ажина? — деди Нишонбек Муҳаррамга. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.*

АЖИНДОР Кўп ажин тушган. *Лаблари ҳамон қалтирар, ажиндор юзларининг ҳар қатида ғайришуурий ҳаракат акс этарди. “Шарқ юлдузи”.*

АЖИОТАЖ [фр. agiotage — ҳовлиқиш, тартибсизлик] Биржа бозорларида чайқовчилик мақсадларида атайлаб юзага келтириладиган жонсараклик; қимматбаҳо қоғозларнинг курси ва товарларнинг нарҳини сунъий равишда кўтариш ёки тушириш.

АЖИРВОҚИ *шв. айн. аживақа.* Ажирвоқи ўтларни кўрмасдан қолган экан, шунга настбаланд гапми? Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЖНАБИЙ [а. اجنبى — бегона, чет киши] **1 сфт.** Чет элга ёки чет эллиқларга оид, хорижий. *Ажнабий давлатлар. Ажнабий тиллар.*

2 от Чет эл фуқароси, чет мамлакат одами. *Республикамизга кўп ажнабийлар келади.*

АЖОЙИБ [а. عجايب — ажиб нарсалар] **1** Жуда ҳам яхши, таърифга сиғмайдиган.

Ажойиб манзара. Ажойиб санъаткор. ■ Узоқ қишлоқда жуда содда турмуш кечиршига ўрганган бу бечоралар мана энди ажойиб шаҳарга келиб қолдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳиндистоннинг ажойиб, ранг-баранг гўзал гуллари секин барқ уриб ўсар эди. Ойбек. Нур қидириб.

2 Таажжубга соладиган, гаройиб. *Унинг [Бектемир] учун паровозлар қудратли, ажойиб жонли махлуқлар эди. Ойбек, Куёш қораймас.*

3 Кишини қизиқтирадиган; қизиқарли, қизик. *Ажойиб ҳикоя.*

АЖОЙИБОТ Кишининг ақлини шоширадиган, ғайриоддий кўринадиган нарсалар ёки воқеа-ҳодисалар. *Элмурод тўрт томонга аланглаб, шаҳар ажойиботларини томоша қилиш билан ўз-ўзини овтганини эслади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЖОЙИБХОНА эск. **1** Ҳайвонот боғи. *Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги ҳайвондек, одамларни қизиқтирадиган бўлиб қолган. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.*

2 айн. музей.

АЖР [а. اجر — мукофот, эваз] Эваз, эвазига бўладиган нарса, тўлов. *Она буларнинг ҳаммасига бардош берди. Энди шу бардошнинг ажрини кўряпти. “Шарқ юлдузи” ...савобини қабристон аҳлига бағишласа, Аллоҳ таборака ва таоло майитлар сонига тенг миқдорда ажру савоб ёзар экан. Газетадан. У билмайдик, Худо нолаю фиғонларга қараб эмас, бандасининг юрган йўлига қараб ажр беради. Т. Малик, Шайтанат.*

АЖРАЛИШ 1 Ажралмоқ фл.ҳар. н. Тўдасидан ажралиш. *Ажралиши қийин.*

2 Никоҳнинг бекор қилиниши (бекор бўлиши), қўйди-чиқди. *Кейин мен ҳам ажралиш ҳақида ариза ёзишга мажбур бўлдим. Газетадан. Бу қишлоқда ажралишлар, бевафоликлар, ахлоқий номатлубликлар йўқ даражада экан. Газетадан.*

АЖРАЛИШМОҚ 1 Ажралмоқ фл. бирг. н. Гуруҳларга ажралишди. ■ ..улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб ажралишдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Никоҳни бекор қилмоқ, қўйди-чиқди бўлмоқ. *Мен мана бу турмушнинг сирларини билолмай қолдим. Фақат битта йўл қолди: ажралишамиз. Ойдин, Кўнгли тўлди-*

ми, яхши йигит. *Айтишларича, бир ёшга тўлганимда, отам билан онам ажралишган экан.* Газетадан.

АЖРАЛМАС 1 Ажратиб бўлмайдиган, ўзаро чамбарчас боғланган. *Адабиёт ва санъат маданиятининг ажралмас қисмидир.*

2 Бири биридан сира айрилмайдиган; иноқ, қадрдон. *Ажралмас дўстлар. Халқларнинг ажралмас дўстлиги.*

АЖРАЛМОҚ 1 Бириккан, ёпишган еридан кўчмоқ, узилмоқ. *Ўстлоғи танасидан ажралмоқ.*

2 Бирлик, биргалик ҳолатидан чиқмоқ, алоҳида бўлмоқ. *..ота-онамининг розиликлари билан улардан ажралиб, холамникида турдим.* С. Айний, Қуллар.

3 Бирлик ҳолатини йўқотмоқ, алоқани узмоқ (алоқаси узилмоқ). *Бугунги тараққиёт эса табиийликдан ажралиб қолмоқда.* ТВ дастуридан. *Элга қўшилсанг — эр бўласан, элдан ажралсанг — ер бўласан.* Мақол. ■ *Бир минут ҳам ажралмайман элимдан..* Ҳ. Олимжон.

4 Маҳрум бўлмоқ, жудо бўлмоқ; айрилмоқ, Мансабдан ажралмоқ. *Бойликдан ажралмоқ. Ёридан ажралган етти йил йиғлар, элдан ажралган ўлгунча йиғлар.* Мақол. ■ *Бечора Гулбаҳор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Кўнглингиз ошуфта бўлган нарсадан ажралиш — азоб.* Газетадан.

5 Никоҳдан чиқмоқ. *Мени тергайдиган бўлсанг, ЗАГСга бораман, ажраламан, дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Алоҳидалик касб этмоқ, фарққа эга бўлмоқ; фарқланмоқ. *Бу ерда ҳаммадан ажралиб турган шахс — самарқандлик Тўғонбек эди.* Ойбек, Навоий. *Йигит кўнгини фазилатлари билан тенгдошларидан ажралиб туради.* Газетадан.

7 Алоҳида таркиб ҳосил қилмоқ. *Иссиқлик энергиясининг ажралиши.* ■ *Етмағи ажралиб қолган нишолдадек..* Шукрулло.

8 кам қўлл. айн. **бўлинмоқ.** *Одатда булоқлар ўзларининг қайси тоғ жинсларидан чиқишига қараб, бир неча турларга ажралади.* Газетадан.

9 (ж.к.билан) Алоҳида-алоҳида бўлмоқ; бўлинмоқ. *Иккига ажралмоқ. Гуруҳларга ажралмоқ.*

АЖРАЛУВЧАН Яхши ажралиш хусусиятига эга.

АЖРАМАЧИЛИК Ажралиш, алоҳида бўлиш йўлида қилинган хатти-ҳаракат. *Ажрамачилик тантана қилган тақдирда муқаррар юз берадиган иқтисодий, ижтимоий ва маданий оқибатларни билмасликдан келиб чиқадиган тасодифларни истисно этиш учун ҳамма шини қилиш керак.* Газетадан.

АЖРАМОҚ қ. **ажралмоқ.**

АЖРАТМА Бирор мақсад учун ажратилган, чиқарилган маблағ, пул ва ш. к. *..лул даромадлари ва бўлинмас фонд учун белгиланган ажратмалар кўпаймоқда.* *Давлат бюджетига ажратмалар ёки..* Газетадан.

АЖРАТМОҚ 1 Ажратмоқ фл. орт. н. *Ғуштини суякдан ажратмоқ. Иш жойини ажратмоқ. Ғумон дўстни дўстан ажратар.* Мақол. ■ *—Сенинг муддаонг, — деди ҳожи, — марғилонлик келишни ўғлиндан ажратиб юбориш ва бу келиннинг билан қолдириш — шундоғми?* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Орага тушиб, икки ёққа айирмоқ (мас., ёқалашувчиларни). *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 Айириб олмоқ, халос қилмоқ; қутқазмоқ. *..ўртага Бойсунқор мирзо тушиб, ўғлини зўрға жаллод қўлидан ажратиб олган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Бирор мақсад учун атаб, белгилаб айирмоқ. *Маблағ ажратмоқ.* ■ *Бунга қанча ер ажратамиз? — Урмонжон унинг саволига жавоб бермади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Навларига, турига, хилига қараб айирмоқ; хилламоқ. *Сарагини саракка, пучагини пучакка ажратмоқ.* ■ *Анвар ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

6 Фарқига бормоқ, фарқламоқ. *Буларнинг қишлоқ болаларими ё шаҳар болаларими эканлигини ажратиб бўлмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Севги бор, фақат уни саробдан ажрата билиш керак.* Газетадан.

7 Айирмачилик қилмоқ, бошқалардан алоҳида (ёмон) муносабатда бўлмоқ, ўгай кўз билан қарамоқ. *Нуқул менинг боламни ажратасиз. Сўзлашувдан.* ■ *Йўқ, сен ўзбекларни ажратма.* Ойбек, Куёш қораймас.

8 Алоҳида (таъсирсиз) ҳолатга олмоқ. *Агар хонадонингизда грипп билан хасталанган бемор бўлса, уни бошқа оила аъзоларидан ажратиб талаб этилади.* Газетадан.

АЖРАШМОҚ 1 Ажрамоқ фл. бирг. н.

2 айн. ажралишмоқ 2. [Заргаров:] Оқила билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тўлди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

АЖРИМ 1 Икки ўртадаги иш юзасидан хулосавий натижа; келишув, келиштирув.

Ажрим қилмоқ 1) келишмовчиликни, низоли ҳолатни бир ёқлик қилмоқ. Сидиқжон ўрнидан туриб, кўча эшиги томон йўналган эди.. хотини тўхтатди: -Тўхтанг, ажрим қилиб кетинг! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёшларнинг кўпчилиги Маннон Тўраевга нисбатан қай муносабатда бўлишларини ажрим қилиб олдилар. Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон; 2) ҳуқ. томонлар иши юзасидан ҳукм чиқармоқ. Яхшиси судга беринг – бизни ажрим қилсин. “Муштум”.

2 ҳуқ. Суд қарори. Бекобод шаҳар суди.. Аҳмедовнинг жинорий иши юзасидан чиқарилган хусусий ажримни юборган. Газетадан. -Тўрани чақиртирамиз, сиз энди кетаве-ринг, ажримини маълум қиламиз, – деди қозикалон. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖРИҚ Бошқоқдошларга мансуб кўп йиллик сериалдиз ёввойи (бегона) ўт.

Ажриққа ағанагаңдай Нотинч, безовта ҳолда азоб чекиб (ётмоқ). [Ҳомид] Ўша куни туни билан ажриққа ағанагаңдек ухлулман-ти. Ш. Гуломов, Бахт бўстониға.

АЖРИҚЗОР Ажриқ босган ер, ажриқ ўсган майдон. Ажриқзор сойлик.

АЖУВА с. т. айн. ажива. Баққолнинг май-мунидек, ким кўринганга ажува бўлиб юрма.. Ғ. Фулом, Шум бола.

АЖУЗ [а. عجون – қари, кампир, чол] эск. кт. Қари хотин, кампир. Ёнимда қаламдоним, Нечук қайтарай, жоним! Эзиб ички, тумор, деб Келса чол, ажужлари. Ҳамза.

АЖУЗА айн. ажуж.

АЖУЗ-МАЖУЗ с. т. айн. айёми ажуж. қ. айём.

АЗА [а. عزا – сабр-тоқат тилаш; таъзия билдириш] 1 этн. Аёлларнинг маййит чиққан уйда йиғи билан ўтказадиган мотам маросими. Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлар. Мақол. ■ Камбағал уруғ-аймоқ, кўни-қўшилар, тўйда, азада семирадиган юримсак аёллар қоронғида туртиниб, пиеда жўнашди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маййит чиққан уйдаги мотам жараёни. Азада қатнашмоқ. Азага кириб, фотиҳа ўқиб чиқмоқ.

Аза очмоқ 1) айтиб йиғлаш билан мотам маросимини бошламоқ. Қонқоғи қалайланган темир тобут уй ўртасига қўйилгач, хотин-халаж бирдан уввос солиб, аза очди. Э. Усмонов. Ёлқин; 2) бошқа хонадон маййитига (одатда, қариндош-уруғ кишисига) йиғи билан мотам маросими ўтказмоқ (аёл киши ўтказали); 3) уруш, савдо ва ш.к. га кетган ёки дом-дараксиз йўқолган кишиларнинг вафоти маълум бўлиши билан, шунингдек, тириклигидан умид узилган киши учун мотам маросими (аза) ўтказмоқ. Уста Ҳасанбек бўлса ўғли Шодмонбекнинг жангда шаҳид бўлгани тўғрисида аза очди. Мирмуҳсин. Меймор. **Аза тутмоқ** 1) азали ҳолатда бўлмоқ. Жаббор ака ўлган вақтларда қора кийиб, аза тутиб юрган чоғларида ҳам у ўзини ҳозиргидек якка-ёлғиз сезмаган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) диққатчилик билан йиғи-сиғи қилмоқ (одатда, арзимаган нарсага).

3 кўчма Умуман, мотам каби ҳолат; зид. тўй, хурсандчилик. Бу ҳолат кимга тўй, кимга аза. Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза.. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма. с. т. Умуман, йиғи-сиғили ҳолат, беҳуда йиғи-сиғи (аёлларга нисбатан). Шунга ҳам азами, йиғиштир йиғи-сиғингни.

АЗАВОЗЛИК с. т. Ортиқча хафагарчилик, йиғи-сиғи. [Бой Жамилага:] Битта гадо учун шунча азовозликми? Энди Гофирни оғзингга олма! Сенга у номахрам. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Азовозлик қилмоқ Ортиқча (бекорга) йиғи-сиғи қилмоқ, кўз ёши тўкмоқ.

АЗАДОР Аза тутувчи. Инсон вафотидан сўнг, табиийки, маййит аҳли азадор бўлади, мотам тутади. Газетадан. Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгул сўраш учун борилади, аслида. Газетадан.

АЗАЙИМХОН [а.+ф. عزاييمخوان – афсун ўқувчи, сеҳрловчи, афсунгар] этн. Касалларга дам солиб, сеҳр-афсунлар ўқиб “даволаш”ни ўзига касб қилиб олган одам; дуохон. Жаҳолатпараст сохта табиблар, азайимхонлар.. беморларни дуо ёзиш, тумор тақиш каби бемаъни тадбирлар билан алдашган. Газетадан.

АЗАЙИМХОНЛИК Азайимхон иши.

АЗАЛ [а. ازل – ибтидоси йўқлик, ибтидосиз замон] Бошланиш даври йўқлик, бошла-

ниши номаълум замон. *зид. абад. Ариқ қазии, сув чиқариши тўғрисига келсак, бу эски гап, азалинг иши.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Азал наққоши (*ёки наққоши азал*) Тангрининг яратувчилиқ сифати. *Сарвақадлар сурагин чекканда наққоши азал, Бир алиф шаклида ёзмиши қадди зебо сурагинг.* Фурқат.

АЗАЛГИ Қадимдан қолган, узоқ замонлардан давом этиб келаётган, узоқ тарихга эга бўлган; қадимги. *Азалги одат. Азалги орзу.*

■ *Бу ўлканинг ариқларини азалги тажриба ва уқув билан ва бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗАЛДА 1 Аввал бошда; тугилишдан. *Лекин азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда қадим замонларда.

АЗАЛДАН *рвн.* Қадим замонлардан бери, эскидан, қадимдан. *Азалдан маълум гап.* ■ *Дўст, қардошдир азалдан ўзбегим тожик билан.* А. Орипов.

АЗАЛИ 1 *айн. азалдор.* Азали аёл.

АЗАЛИ 1 *айн. азалдан.* Азали шундай.

АЗАЛИЙ *эск. кт.* Бошланиш даври йўқ, азалга оид. *Мен коинот, яъни моддий дунё нури илоҳийдан пайдо бўлган, ул азалий ва абадийдур, деб айтганман.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

АЗАЛИК Азадорга, аза кунларига мўлжалланган (кийим, кийимлик ҳақида). *Шунинг учун бўхчаларини титкилади, сандиғини очди, азалик матоларини бир-бир кўрди-ю, бўшашиди..* “Ёшлик”.

АЗАМАТ [а. عظمت — буюклик, катталиқ; фахр, гурур] 1 Кўриниш-тузилиши эътибори билан жуда катта; ҳайбатли, улкан. *Азамат чинорлар. Азамат тоғлар.* ■ *Ўйлаб қараса, [ота] шу ёшга келиб, бунақанги азамат қурилишни сира кўрмаган экан.* Р. Файзий. Чўлга баҳор келди.

2 Катта куч-қувватга эга; қудратли. *Одамлар ўттизлаб, эликлаб азамат машиналарни бошқарадилар.* М. Жўра. Куёшдан нур эмганлар.

3 Файрат-шижоатли; баҳодир, ботир. *Тўрт томондан ёпирилиб, ўқ ёғдириб келаётган душман солдатларининг яна олти ҳамласини даф этди азамат пулемётчилар.* Т. Рустамов. Мангу жасорат.

4 Жисмонан етук; забардаст. *Ёнида арслондек, тоғни урса толқон қиладиган азамат*

эри турганда, ташвиш қилишга ҳожат йў эди. С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳар бир одам олтинга теги бўлиб турган бир маҳалда уч азамат йигитни беғуноҳ-беёуроқ қамаб қўйишса..* О. Ёқубов. *Эр бошига иш тушса. Ун тўрт ёшга кирдин. бўлдинг азамат.* “Муродхон”.

5 Шундай белги-хусусиятга эгаллик қайд этувчи муносабатни билдиради. *Шоки Файратнинг елкасига қўлини ташлади: Оби азамат-эй, зап ажойиб йигит экансан-қ.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Чарчабсан, азамат юр энди, блиндажга кириб ухлаб ол.* И. Раҳим Чин муҳаббат.

6 Азамат (эркаklar исми).

АЗАХОНА Азали жой, хонадон. *Кеча боғча бугун азахоналар каби кишининг кўнлини гап-қайгу билан тўлдирарди.* С. Айни Эсдалиқлар.

АЗБАРОЙИ [ф. ازبیرای — учун, сабабли] юкл. кўм. Таъкид, кучайтиришни билдиради. *Бу гаплар айниқса сиз билан мен келишмаса ҳам, азбаройи мени ёлғиз ташлаб қўйганингиздан айтдим.* А. Қодирни Ўтган кунлар. *Қудрат азбаройи ҳаяжон тушганидан гапни нимадан бошлашни билма қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Азбаройи худо 1) худо учун, худо йўлиг; 2) худо ҳақи, ўлай агар. *Буни эшитиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Азбаройи шиф** 1) шифо бўлсин учун, даво бўлсин деб. *Шдорини азбаройи шифо ичине;* 2) *айн. азбаройи худо* *Азбаройи шифо, бу нима деган гап-а?*

АЗЗА-БАЗЗА *рвн. с. т.* 1 Кўнгил амр билан, атайлаб, махсус. *Омоновдек одам сини табриклаш учун азза-базза трест ўрн босари кабинетидан чиқиб келармиди?* Б. Рамонов, Хўжайин кўчди. *Ҳа, шундай ёмғир азза-базза узоқдан келган кишининг бир нати бўлиши керак.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ростакамига, астойдил. *-Ўттиз йил хотинингизга раҳмингиз келмайдими? — Бой энди азза-базза йиғига тушди.* Ҳ. Фуло Машғал.

АЗИЗ [а. عزیز — улуғ, қадрли] 1 Ка топиладиган, ноёб ва қадрли; тақчил. *Эр озки, фируза бўлмиш азиз..* А. Навоий. *Сув бои қа жойларга ҳам худди шу ердан тақсимланади. Саккиз кун Марғилон билан Симе саккиз кун Чимён.. Олтиариққа оқади. Шунинг учун ҳам сув бизда одам қонидай азиз.* (Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳаёт учун энг зарурий ва қадрли, тенги йўқ. *Азиз таом.* ■ Бугдой шундай азиз овқат. Ойбек, Танланган асарлар. *Ғалла халқимизнинг пешона тери билан, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан.

3 Эъзоз-эътиборга, иззат-ҳурматга лойиқ, ардоқли, қадрли. *Азиз Ватан.* *Азиз меҳмон.* *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. *Эр — сийланган ерда азиз.* Мақол. ■ *..наҳот сен, менинг пушти камаримдан бўлган, жондан азиз фарзандим, шу ҳақиқатни тушунмасанг.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Олий қадрга эга, табарруқ. *Уерда [Шоҳмардонда] алақандай бир азизнинг қабри бор дейишади..* К. Яшин, Ҳамза. *Ўзбекистон — азизлар Ватани.* Газетадан.

5 Қайд этилган белги-хусусиятларга эгалликни таъкидловчи муносабатни билдиради. *Азиз дўстим.* *Азиз устозлар.* ■ *Азизим, қизингизнинг бахтини бировларнинг остонасидан қидирманг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

6 Азиз (эркаклар исми).

АЗИЗ-АВЛИЁ (*асосан, кўпл. шаклида — азиз-авлиёлар*). Эътиқодга кўра (одатда, ўтган), мўъжизалар кўрсатувчи, каромат, башорат қилувчилар. *Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳожи хола анча азиз-авлиёларни айтди-ю, аммо Оқтўпни эшонни бир марта ҳам оғзига олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АЗИЗЛАМОҚ *кам, қўлл. Иззат-ҳурмат қилмоқ, азиз тутмоқ.* *Бу сўзни эшитиб, Барчин.. азизлаб юрадиган бола — Ёдгор.. қандай бўлиб юрибди. — деди. “Ёдгор”.*

АЗИМ [*а. عظيم — улуг, буюк, катта*] **1** Кўриниш, тузилиш эътибори билан ғоят катта, улкан. *Азим терак.* *Азим тоғлар.* *Азим дарё.* *Шаҳри азим.* ■ *..Эски Жўвада азим бир жамоа йиғиб, Азизбек билан бўлган можаросини сўзлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гуноҳи азим (азим гуноҳ) Катта гуноҳ. *Беҳуда қон тўкмоқ, юртни парчаламоқдан азим гуноҳ йўқ!* Ойбек, Навоий. *..олимларни ҳақорат қилиш ва азоблаш кечириб бўлмайдиган гуноҳи азим сифатида таърифланган.* Э. Юсупов, Истиклол йўлида. **Балойи азим 1)** катта бало, кулфат. *Бўтам, ношаръий байту ғазал битиб, мени балойи азимга қўйманг.* С. Сиёев, Ёруғлик; **2)** қўлидан ҳар бало келадиган. *Қилмайдиган, билмайдиган иши йўқ — балойи азим экан.* Сўзлашувдан.

2 Азим (эркаклар исми).

АЗИМАТ [*а. عظيמת — интилиш, ирода, қатъият, қатъий қарор*] *эск. кт.* Интилиш, жазм, қасд.

Азимат қилмоқ (ёки этмоқ) *Жазм қилмоқ.* *Қочиб чиқмога қилдилар азимат.* Лутфий. *Кобул сори гар азимат этсанг, қурбон қилай ўзни санга, эй шоҳ.* Бобур.

АЗИМКОР Ғоят катта ишларга қодир. *Каттакон йўлларда кўзингиз чароғ, Азимкор бир халқнинг зурётларисиз.* Ғ. Фулом.

АЗИМУТ [*фр. azimuth < а. السموت — йўллар, йўналишлар*] **1** *астр., геод.* Кузатилмоқда бўлган осмон жисми ва кузатиш нуқтаси орқали ўтказилган вертикал текислик билан меридиан текислиги орасидаги бурчак.

2 *ҳарб.* Бирор нуқтага ҳамда шимол томонга қарата чизилган икки чизиқ оралигидаги бурчак; харитадан ва компасдан фойдаланиб аниқланадиган энг қисқа йўналиш.

АЗИЯТ [*а. اذيت — ранж, азоб, оғриқ; зарар*] **1** Рухий ёки жисмоний эзилиш, озор, азоб. [*Қори:*] *Ундоқ бўлса, бу ерга келишдан сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор?* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

Азият чекмоқ (ёки торгмоқ) *Азобланмоқ.* [*Эмурад*] *Онасидан ажралгандан бери кун бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зарарли таъсир, зарар-заҳмат. *Агар шу қўрбоши ўлдирилмаганда, Мухторхонга бир азият етар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Азият етказмоқ 1) шикаст етказмоқ; **2)** хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Муборак кўнгалларига азият етказганидан қўрққанлигини сўзлаб, узр тилади.* Ойбек, Навоий.

АЗИЯТЛИ Рухан ёки жисмонан азоб-азият берувчи. *Гўё ариқда унинг бахтиёр ҳам азиятли хотиралари оқиб кетаётгандай эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЗИЯТСИЗ Меҳнат-машаққатсиз, азият чекмай. *Азиятсиз бол тотмоқ — турмуш кечирмоқнинг муқаддас қонунларига хилофдир.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

АЗЛ [*а. عزل — бўшатиш, четлатиш*]: **азл қилмоқ (ёки этмоқ)** *эск. кт.* Бекор қилмоқ, четлатмоқ, бўшатмоқ (ишдан, мансабдан). *Азизбек мақсадга кўчди: Мени Тошкент ҳокимлигидан азл этмоқчи ва қўлларидан келса, ҳатто ўлдирмоқчи бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЗМ [а. *عزم* – қасд, қатъий қарор, киришиш] *кт.* Қасд, киришиш жазми, қатъий мақсад-интилиш. *Бу манба – улуғ аждодларимизнинг қонимизда жўш ураётган азму шижоатидир.* Газетадан.

Азм қилмоқ 1) қарор қилмоқ, отланмоқ. *Уэнди пойтахтга келмоққа азм қилган.* Ойбек, Навоий; 2) жазм қилмоқ, ботинмоқ. *Мен ўн йилдан бери азм қилолмай юрган бу ишга бугун жазм этдим.* А. Мухтор. Тонг билан учрашув.

АЗМКОР *кт. кам қўлл.* Азму шижоатли, азм-жазм билан ҳаракат қилувчи. *Фақат чўлнинг қиёфасигина эмас, айна вақтда уни бўйсундираётган азмкорларнинг ўзи ҳам ўзгармоқда.* Газетадан.

АЗМОЙИШ [ф. *آزمایش* – синов, текшириш; тажриба] *кам қўлл.* Синаш, билиш мақсадидаги хатти-ҳаракат. *Қизлархон тушунмади: бу киши азмойишга гапиряптими ёки гапи жиддийми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Азмойиш(ини) олмақ 1) синаш-билиш ҳаракатида бўлмақ. *..Кечгача дала айланиб, азмойиш олиб юрди.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Мундоқ азмойиш олсам, колхозчилар орасида “миш-миш” гап кўпайиб кетибди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) сир-синоатини билиб олмақ. *..ё иш енгиллашган, ё ишнинг азмойишини олиб, кўп куч сарф қилмай, вазифасини адо этишга ўрганган.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЗОБ [а. *عزَاب* – қийналиш, уқубат] 1) Жисмоний ёки руҳий қийноқ. *Виждон азоби.* *Руҳий азоб.* Илгари “*йўл азоби – гўр азоби*” дердилар. ■ [Фулумжон] Юрагидаги бор дардларини, тортган азобларини бир-бир айтиб берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2) Иш-меҳнат қийинчилиги, машаққати. [Хадича] *Ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқариб уйлаётган синиқларини кўриб, дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Азоб бермоқ Қийнамоқ, қийноққа солмоқ. *Йўтал ёмон азоб берапти.* ■ Зиндон-боннинг даромади қамалганларга азоб бериш воситаси билан улардан олинадиган 4-5 танга пулдир. С. Айний, Дохунда. **Азоб чекмоқ** (ёки **тортмоқ**) Руҳан ёки жисмонан қийналмоқ. *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Очликдан нечоғлиқ азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли

тунлар. **Гўр азоби** Ўта азоб, қаттиқ азоб. [Азобиди етиштирган пахтасини заводга келтириб, сувтекин сотади.. М. Исмоилий Фарғона т. о. **Ит азобиди** Ниҳоятда азоб чиқиб, ўта азоб билан. *Ит азобиди тунга ўтказди.* С. Сиёев. Ёруғлик. **Нима азоб** Нимжазо, нега мунча қийналиш (қийналиб бирор иш қилаётган кишига ачиниб айтилган ибора). *-Нима азоб, дадаси, ўтканга қирилиб кетди-ю, – Ойшабону эрига ачинганчиди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

АЗОБЛАМОҚ Жисмоний ёки руҳий азоб бермоқ. *Кимнинг дилида нима гап борли, номаълум.* Аммо Адолатни “*уруш қимлари тула қилмаяпти*” деган гап азобламоқда. 1) Раҳим, Чин муҳаббат.

АЗОБЛИ Азоб берувчи. *Нусратулла кийинги вақтларда бу азобли ўйлардан вақтинча бўлса ҳам қутулишининг бирдан-бир йўли топиб олган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АЗОБ-УҚУБАТ Турли азоб ва уқубатлар, машаққат ва қийинчиликлар. *Ул фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва марлик билан тула кунларни.. хотирлар.* Ойбе О. в. шабадалар.

АЗОЗИЛ [а. *عزائيل* – шайтон] Шайтон иблиснинг номи. *Уламога тил тегизган аззил бу, уринлар.* Ойбек. Улуғ йўл.

АЗОН [а. *اذان* – намозга чақиритиш] 1) *ди* Намоз ўқишга чақиритиш. *Масжиддан шом азони эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ш. кур сўфи мезанага чиқиб, азон айтди.* 1) Қодирий, Меҳробдан чаён.

2) Тонг ёришиш, ғира-шира пайти: эртонг. *-Шу бўйи тун билан йиғлаб чиқибд сўнг, “сендай эрга теккунча, қора ерга тиб қўя қолай” деб, азонга яқин бир ило қилиб қочибди, – деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қулоғига азон айтмоқ *эти.* Янги туғилга чақалоқнинг қулоғига тегишли дуоларни ўқимоқ. *Катта бобоси унинг қулоғига аз айтиб, танглайини кўтарди.* Мирмуҳсин Меъмор. **Сўфи азон айтмасдан** Жуда барвақ тонг саҳарда. *Сўфи азон айтмасдан нил қилиб юрибсан?* ■ *Кунлардан бир кун, сўф азон айтмасдан, ўрнимдан туриб.. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.*

АЗОНДА *рви.* Эрта тонг билан, тонг тар пайтда. *Эрта билан азонда ўрнимдан бошини кўтаради-ю, онасининг иш саватчаси эпишади.* Ойдин, Бечора.

АЗОНЛАБ айн. азонда. Боғ ичидаги узун курсида азонлаб келган Умид кутиб ўтирарди. Мирмуҳсин, Умид.

АЗОНЧИ с. т. Муаззин, сўфи. Минорада азончилар айтар азон.. Ойбек, Зафар ва Захро.

АЗОТ I [фр. azot <юн. а — йўқ (инкор) + zoos — тирик)] Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб, рангсиз ва ҳидсиз кимёвий элемент, ўсимликлар озиқланишида муҳим аҳамиятга эга.

АЗОТ II: азот кўтармоқ с. т. Даст кўтармоқ, тик кўтармоқ, -*Ёрдамнингиз учун катта раҳмат!* — деди Турсун ой ва юкни ердан азот кўтарди-да, кифтига қўйиб жўнаб қолди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЗОТЛАМОҚ Азот ёки азотли моддалар билан тўйинтирмоқ, бойитмоқ. *Тупроқни азотламоқ. Пулатни азотламоқ.*

АЗОТЛИ Таркибида азот бўлган. *Азотли ўғитлар.*

АЗРОИЛ [а. عزرائيل — ўлим фариштаси] Ислом динида тўрт бош фариштадан бири, жон олувчи фаришта; ажал фариштаси. -*Гарданимдаги қарзларимни узгунимча, Азроил жонимни олиб қўймаса эди.* — деди қарзга ботган киши афандига. “Латифалар”.

АЗТАҲИДИЛ [ф. از ته دل — бутун қалбининг. юракнинг тубидан] эск. кт. айн. астойдил. ..*Азтаҳидил Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЙ айн. эй. Ай сиз, менинг кичик дўстларим. З. Диёр.

АЙБ [а. عيب — нуқсон] I Расм-қоидага ёки одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш, хатти-ҳаракат; гуноҳ. *Ўз айбига иқрор бўлмоқ. Айбини бўйнига қўймоқ. Айбини яширган ўнмас.* Мақол. ■ *У Ойқизнинг ёнига келди-да, айбига иқрор бўлган гуноҳкордек, маъюслик билан гапирди.* Ш. Рашидов. Голиблар.

Айб қилмоқ Айб содир этмоқ, айбли иш қилмоқ.

2 ҳуж. Қонунга хилоф хатти-ҳаракат; жиноятга тортишнинг зарур шартин. *Тўрт нафар ҳарбий Ватанга хиёнат қилишидаги айби учун судга тортилди.* Газетадан.

3 Киши уяладиган, хижолат тортадиган хатти-ҳаракат; уятли иш, уят. *Сўраганинг айби йўқ.* Мақол. *Орзуга айб йўқ.* Мақол. ■ [Холисхон Тожибойга:] *Кўйинг, хафа бўламан. Бу ўзимнинг укам, айб бўлади.* Ҳамза, Холисхон.

Айбга буюрмайсиз. Айб ҳисобламайсиз (бирор иш, хатти-ҳаракат учун кечирим, узр маъносида қўлланади). *Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Энди, меҳмонлар, айбга буюрмайсизлар, менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўп.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Энди, айбга буюрмайсиз, негадир кўнглим сизга тортди, ука.* Газетадан. **Айбга қўшмайсиз айн. айбга буюрмайсиз. Айб қилмоқ** 1) айбли, уятли иш қилмоқ. *Айб қилдингми, узр сўра;* 2) айб (айбли) деб қарамоқ, уят қилмоқ *Ундай қилма, одамлар айб қилади;* 3) айб қилмайсиз. айн. **айбга буюрмайсиз.** *Канизак дастурхон ёзиб, овқат келтирди. У бир коса ошини Самандаровнинг олдига қўяр экан: -Айб қилмайсиз-да, Мақсудали ака, холам сўк ошини қилибдилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Меъёрни, одатий ҳолатни бузувчи белги-ҳолат, нарса; камчилик, нуқсон. *Ҳар тўқисда бир айб. Бировнинг айбига кулмагил зинҳор, сенинг айбингга ҳам кулгучилар бор.*

АЙБАКИ [а.+ф. عيبكي — айби, нуқсонини бор] Сифати паст, жўн чарм. *Айбаки маҳси.* ■ ..*оёғида эскироқ айбаки теридан тикилган этик.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

АЙБДОР I от Айб иш қилган киши; гуноҳкор. [Ота] *Болалари олдига айбдордек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа тикилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от, ҳуж. Жинойий иш қилган, қонунга хилоф иш қилган, жинойий жавобгар киши. *Навбатчи милиционер айбдорни олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Айбдор ва лоқайд раҳбарларга нисбатан муросасизлик қилиб келинган.* Газетадан.

3 сфт. Жисмоний жиҳатдан камчилиги, нуқсонини, илллати бор; айбли. *Айбдор қиз.* ■ -*Бир кўзидан айбдорми?* — Шунақа. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙБЛАМОҚ I Айбли деб топмоқ, айб қўймоқ. *Биров у деди, биров бу деди, ким келинни айблади, ким — куёвни.* Газетадан. [Тантйбойвачча] *Қизни олиб қочганда, эҳтиётсизликда, бушангликда қора Аҳмадни айблади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 ҳуж. Жинойий айб қўймоқ. *Ўша вақтларда маҳаллий раҳбарларни айблашга баҳона топилмай қолганда, уларнинг фарзанд-*

лари ва қариндош-уруғларини туҳмат билан қамашарди. Газетадан.

АЙБЛАНУВЧИ 1 Айбланмоқ фл. сфдш.

2 ҳуқ. ЎЗР Жиноий-процессуал кодексинда белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида жиноят ишида иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида айблов қарори чиқарилган шахс.

АЙБЛИ айн. айбдор 1, 3. Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Нафсамбирини айтганда, биз ўзимиз айбли. А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБЛОВ 1 Айбламоқ фл. ҳар.н.

2 ҳуқ. Муайян жиноий ишни қилганликда айбланган шахснинг айбдорлигини неботлаш учун қилинган ҳаракат.

Айблов хулосаси Жиноят юзасидан тергов натижасида аниқланган ҳолатлар ва айб мазмуни баён этилган ҳужжат.

3 ҳуқ. Айблаш қайди, айб (айблар) қайд этилган (нарс). Айблов қогози. ■ Судланувчилар устидан чиқарилган айблов ҳукми қанчалик оғир ва аёвсиз бўлмасин. "Муштум".

АЙБЛОВЧИ 1 Айбламоқ фл. сфдш.

2 ҳуқ. Судда жиноий иш юзасидан айблов фикрини қувватловчи шахс. Давлат айбловчиси. Жамоат айбловчиси.

АЙБНОМА 1 Умуман айбни кўрсатувчи, қайд этувчи ёзма баён, шундай вазифани бажарувчи ҳужжат. "Оқ қон" рангли фильми атом қуролини ишлатишга зўр бериб уринаётганларни фош қилувчи сиёсий айбномадир. Газетадан.

2 ҳуқ. Жиноий айбнинг ёзма баёни. Айбноманинг хулосасида айбдорларнинг ҳаммаси тергов давомида ўз жиноятларига иқроп бўлганлиги айтилади. Ҳ. Фулом, Машғал.

АЙБОНА эск. Жамоат тартибини бузганлик, ахлоқсизлик, етказилган зарар кабилар учун ундирилдиган (тўланадиган) жарима; товон. Айбона тўлаш. ■ Эгамберди, шу бугдоянинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пул ун ҳам қўш! А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБСИТМОҚ Айб топмоқ, айб тақмоқ. У нимадан айбситуини билмай юрибди. ■ Айб ҳаммамизда бор.. Лекин ҳозир айбсйтиб ўтирадиган пайт эмас. М. Мансуров. Ёмби.

АЙВОН [а. ايوان — қаср; олди очиқ бино] Кўпинча уч томони берк, олди очиқ

хона. Ўзганинг тоқу равоқидан ўзининг вонинг яхши. Мақол. ■ Уйнинг орқаси бир замонлар шунинг сингари уй бўлса ке, лекин бузилгандан кейин, олди деворни ташлаб, айвон қилинибди. А. Қаҳҳор, Қ. чинор чироқлари.

Жаҳон айвонида поэт. Оламда, дунжаҳонда. ..Йўқ жаҳон айвонида онинг шўху зариф. Аваз.

АЙЁМ [а. عَم] — кунлар] 1 кт. Кун; кунлар. Бугун ҳар биримиз учун қўтағ а "Муштум".

2 Байрам куни; байрам кунлари. 3 айём. Айёмлари (айёмингиз) муборак!

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шулар билдирган вақт, фасл ва ш.к. га ол, кун, кунларни билдиради. Баҳор мида гул гашт этарга бир чаман бўлса.. Ф қат. Йигитликнинг айёмини ёд қил. А. Навс Шукр қил, ҳижрон тунни ўтгач, келур ай васа. Воқиф.

Айёми ажуз Қишнинг охириги ҳафта Айёми ажуз олти кун, қаҳр айласа — қ тикиқ кун. Мақол.

АЙЁР [а. عيار — мугамбир; ялангоёк, корчи] 1 сфт. Макр-ҳийлага уста; мугамб фирибгар. Айёр бой. Айёр тулки. ■ Тулк алдаб соғурлар, Турфа айёрдир турам. "Мү тум". Мирзакаримбой илоннинг ёғини яла одам: ҳамма бойлар каби айёр.. Ойбек, Т ланган асарлар.

2 сфт. Макр-ҳийла ифодаси бўлган; м корона. Айёр боқиш. Айёр табассум. ■ айёр кўзларини Раззоққа қаратди. Ҳ. Фул Машғал.

3 от Ўзбек халқ дostonларида: ҳий гар; айғоқчи. Шу орада Алпомиш Қалмоқш нинг айёрларини ўтда куйдириб юборди. "и помиш".

АЙЁРЛИК Айёрона иш, хатти-ҳарак қувлик. Назаримда, Турдиев нимжон, ҳеч қ дай айёрлик қўлидан келмайдиган, содда ринди. Шухрат, Шинелли йиллар.

АЙЁРОНА рвш. Айёрлик билан, қувл билан, айёрларча. У айёрона кулиб кўйди. Комил унинг айёрона боқиб турган кўзла га тикилди. "Ёшлик".

АЙИЛ Эгарнинг усти билан отнинг қс нидан айлантриб боғланадиган тўқали йиш. Айилни тортиб кўймоқ. ■ Ҳеч к ҳориган отларининг айилини бўшатма, қуролиниям қўлдан кўймади. "Ёшлик".

Айил ботмоқ Қаттиқ тегмоқ, оғир ботмоқ, ранжитмоқ. *Айтган гапларим.. айил ботган бўлса, узр, Қумри келинойи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида софдил кишилар устидан тухматлар уюштирди.* “Муштум”. **Айил маҳкам** с.т. Қорин тўқ. *Ҳа, оғайни, айил маҳкамми, ҳеч нарса емаётирсиз?*

АЙИРБОШ: айирбош қилмоқ айн. айирбошламоқ. *Мухаббат виждонни латта-путтага айирбош қилди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

АЙИРБОШЛАМОҚ 1 Бошма-бошига ёки бошқа бирор шарт билан бирор нарса-ни алишмоқ, алмашмоқ, алмаштирмоқ. *Сотишга ва айирбошлашга ярайдиган нарсалар ҳам сон бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Янгиламоқ, ўзгартирмоқ. *Ишдан кейин кийимларни айирбошламоқ.*

АЙИРБОШЛАШ иқт. Кишиларнинг меҳнат фаолияти ёки маҳсулотларини ўзaro алмаштиришлари.

АЙИРГИЧ Айириш, бўлиш, тақсимлаш учун хизмат қилувчи асбоб, мослама, қурилма. *Ўнлаб сув айиргич иншоотлар.. қурилиб ишга туширилди.* Газетадан.

АЙИРИШ 1 Айирмоқ фл. ҳар. н.

2 мат. Тўрт арифметик амалнинг бири: бир сондан бошқа сонни олиб ташлаш.

Айириш белгиси 1) *мат.* бир сонни иккинчи сондан олинини кераклигини кўрсатадиган ишора; минус (–) белгиси; 2) *тлш.* айириш белгиси (ъ) номи.

АЙИРМА 1 Бирида бор, бошқасида йўқ белги-хусусият, ажаратувчи белги-хусусият; фарқ, ўзгачалик. *Бир хил шароитда ишланиб.. тупроғининг табиати бир хил бўлган икки ер турлича бўлмайди. Буларнинг орасида қандайдир бир айирма бор.* С. Айний, Қуллар.

2 мат. Айириш натижасида юзага келган сон. *Беш билан учнинг айирмаси – икки.*

АЙИРМАЧИ 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмайдиган, кимгадир бошқача кўз билан қарайдиган (киши).

2 сиёс. Айирмачилик тарафдори, айирмачилик йўлини тутувчи шахс. *..Қайта қуриш йўлидаги қурашчилар билан айирмачилар айнан бир хил тарзда талқин этилмоқда.* Газетадан.

АЙИРМАЧИЛИК 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмаслик, кимларгадир бошқача

кўз (“ўғай кўз”) билан қараш. *Бу ерда айирмачилик йўқ, тақсир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сиёс. Кўпчиликдан ажралишга интилиш, шундай хатти-ҳаракат.

АЙИРМОҚ 1 Бутунни бўлмоқ, таркибий қисмларга бўлмоқ, бўлакламоқ. *Тухум саригини оқидан айирмоқ.*

2 Турига, навига қараб бўлмоқ, ажратмоқ. *Тўй бекаси, Мирзакаримбойнинг хотини, аёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Хиллаб алоҳидаламоқ. *Бобо Қамбар дугторга лойигини айириб олиб, йўниб чархляпти..* “Юсуф ва Аҳмад”.

4 Узоқлаштирмоқ, ажратмоқ. *Болани кўкракдан айирмоқ.* ■ - *Майли, ойи, сиз мани беш-ун кун бағрингиздан айирманг. Орзум шу.. – деди Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фигонким, гардиши даврон айирди ўз диёримдан.* Фурқат.

5 Маҳрум қилмоқ, жудо қилмоқ. *Уни ёр олдига кириш минутининг яқинлиги, ёр нафасининг яқинлиги эс-ҳушидан айираёзган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир гал тарк эт, фалак, удуминг – ошиқдан айирма маъшукни.* А. Шер, Қадимги куй.

6 Ажрата билмоқ, фарқига бормоқ. - *Ман, ман! Дардинда куйган дадангман! – Гулнор ўз دادасининг товушини базўр айира билди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ясама кароматчининг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаяқдан билсин.* “Муштум”.

7 Орага тушиб ажратмоқ. *Сўз таъсир қилмагач, ўзи [домла] оломон орасига кириб, одамларни айира бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Айирмачилик қилмоқ, турли кўз билан қарамоқ. *Биз миллат айирмаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 мат. Айириш амалини бажармоқ, бир сондан иккинчи сонни олмоқ, ажратмоқ. *Ўттиздан ўн бешни айирмоқ.*

АЙИРУВ Айирмоқ фл. ҳар. н.

Айирув боғловчилари тлш. Уюшиқ бўлаклар, шунингдек, қўшма гап қисмлари билдирган нарс-ҳодисалардан бири бўлишини (борлигини) ёки улар галма-гал бўлишини билдирувчи боғловчилар: *ё.., ёки..; баъзан.., баъзан..* ва б.

АЙИҚ Паҳмоқ юнгли, бесўнақай, катта, сутэмизувчи йиртқич ҳайвон. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол.

Айиқ полвон 1) айиқнинг лақаби; 2) бесўнақай, қўпол одамга нисбатан қўлланади.

Катта Айиқ, *айн.* Етти оғайни (*ёки қароқчи*) қ. етти. **Кичик Айиқ** *айн.* Кичик Етти оғайни (*ёки қароқчи*) қ. етти.

АЙИҚМУРУТ Раънодошлар оиласига мансуб паст бўйли дарахт (нокнинг бир тури).

АЙИҚТОВОНДОШЛАР Иккипаллалилар синфининг айритождилар кенжа синфига мансуб, асосан кўп йиллик ўсимликлар оиласи.

АЙИҚТОВОНЛАР Айиқтовондошлар оиласига мансуб, асосан кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

АЙЛАМОҚ *эск. кт.* 1 Қилмоқ. *Кимга кўп яхшилик айлай, ўзинг айт..* А. Орипов.

2 *ёрд. фл.* Қўшма феъл ясайди. *Шод айламоқ. Саёр айламоқ. Сабр айламоқ.*

АЙЛАНА 1 *от* Теварак, атроф. [*Жамила ўз-ўзига:*] *Мени бу темир қафасга солдилар, ихтиёримни ўзимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровулар бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

2 *от геом.* Ҳамма нуқталари марказдан баравар узоқликда бўлган ёпиқ эгри чизиқ. *Айлананинг узунлиги. Айлана чизмоқ.*

3 *сфт.* Доиравий, тўгарак, гилдирак шаклидаги. *Айлана йўл. ■ Айлана клуб деворлари турли шиорлар ёзилган қизил сатинлар билан зийнатланган. А. Қодирий, Обид кетмон.*

АЙЛАНАЙ 1 *Айланмоқ* фл. 1-ш. буйр. м.

2 *унд. с.* Садағанг кетай, қурбон бўлай; ўргилай (эркалаш, суйиш ва ш.к. муносабатни билдиради). *Вой, Тўлажонимдан айланай! Вой, шундай шеърлар ёзган ўғилжонимдан ўргилай. М. Исмоилий, Бизнинг роман.*

3 Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи мурожаат шакли. [*Сифатбуви Жамилага:*] *Айланай, қизим, наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтаклаб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЙЛАНАСИДА *кўм. вэф.* Теварагида, атрофида. *Шаҳар айланасида.*

АЙЛАНИБ-ЎРГИЛМОҚ Айланай, ўргилай, дея парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам уни [Қумушни] маҳкам сиқиб кучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўниб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб, нима учундир йиғлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АЙЛАНИШ 1 *Айланмоқ* фл. ҳар. н. *Ернинг айланиши. Чўғнинг қулга айланиши.*

2 Тўғри йўлдан четдаги, айланиб ўтаган, айланма. *Айланиш йўл. ■ У апилапил кийинди-да, айланиш бўлса ҳам, Қаскатовнинг бағри билан юқоридан кетди. Анорбоев, Оқсой.*

Пул айланиши Пулнинг муомалада юрши. *..жойларда пулли хизмат кўрсатиш илари ниҳоятда сусткашлик билан амаллаштирилади. Бу эса пул айланишини секинлаштиради. "Меҳнат".*

АЙЛАНИШМОҚ 1 *Айланмоқ* фл. би н. *Даврани тўрт айланишди ҳамки, жуге ёнбош бермади. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

2 Бирор ерда ёки бирор иш билан овс бўлиб, тутилиб қолмоқ, бирор ерда айланиб ўралишиб юрмоқ. [*Ҳакимбойвачча:*] *-Эртал келган эдим. Банкда айланишиб қолдим, - дес да, сўзлаб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Асосий, одатдаги бўлмаган бирор иш нарса билан шугулланмоқ. *Қиморга айланмоқ. Бозорга (савдога) айланишмоқ.*

4 Бирор нарса илинжида ораламоқ, падо бўлмоқ; ораламоқ. *Бегона кишилар айланишиб қолди.*

5 *манф.* Бирор кимсанинг илинжида бўлмоқ; илакишмоқ. *Унинг [Шарофатнинг] н зариди, бу тахминлардан ҳақиқатга яқинроғи Сидиқжоннинг "шу жувон ўлгур" Қани закка айланишиб қолганлиги эди. А. Каҳҳо Қўшчинор чироқлари.*

АЙЛАНМА 1 *сфт.* Айлана шаклида бўлган, доира шаклидаги, доиравий, ҳалқасимон. *Айланма темир йўл.*

Айланма ҳаракат *физ.* Доиравий ҳаракат. айлана бўйлаб йўналган ҳаракат.

2 *сфт.* Тўғри йўлга нисбатан узоқроқ в чалкаш, айланиш.

Айланма йўл 1) тўғри йўлдан узоқроқ чалкаш йўл. *Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлдан қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақтида Шоқосимникига бошлаб келди. Ойбек Танланган асарлар; 2) доиравий, ҳалқа шаклидаги йўл.*

3 *от* Трамвай ва ш.к.нинг айланиб, орқага қайтадиган жойи. *Трамвай айланмаси. Троллейбус айланмаси.*

4 *от* Дарё, денгиз ва ш.к.нинг кўпинча қарама-қарши оқимлар тўқнашадиган жойларида сувнинг уст қисмида содир бўладиган уярма ҳаракат, шундай ҳаракатли жой.

5 Муомалада юрадиган (пул, маблағ ва ш.к. ҳақида). *Корхоналар қачонгача.. касодега*

учраган молларини қалаштириб ташлаб, яна айланма маблағлар беришни сўраб, ялиниб юридилар. Газетадан.

АЙЛАНМАЧОҚ 1 сфт. Айланиш ва бурилиш жойлари кўп, айланма, чалкаш. Айланмачоқ йўлларда кўринмай кетган қизлар лип этиб яна кўзимизга чалинди. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

2 от Қиз болаларнинг коптокни ерга уриб ва айланиб, уни ерга туширмай ўйнайдиган ўйини. Айланмачоқ ўйнамоқ.

АЙЛАНМОҚ 1 Ўз ўқи ёки бирор нарса теварагида ҳаракат қилмоқ, айлана бўйлаб давра олиб юрмоқ. Ер ўз ўқи атрофида айланади. ■ Жувон даврани уч айлангандан кейин ўзи сингари кийинган бир йигитни тортди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Сайр-томоша ёки бошқа мақсадда кезмоқ. Фуломжон.. шаҳар айлангани кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тирикчилик ўтказиш учун Юсуфжон қизиқ Туркистонни, Қозоғистонни айланиб чиқди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Эрталаб қурилишга келганда, энг аввал ҳамма участкаларни айланиб чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бирор ерда ёки доирада ўралашиб юрмоқ; айланишмоқ. [Абдишукур] Татар савдогарлари орасида айланаркан, уни-буни таниди. Ойбек. Танланган асарлар.

4 иқт. Муомалада бўлмоқ, юрмоқ. Капиталнинг айланиши.

5 Бошқа нарсага, бошқа ҳолатга ўтмоқ. Сув музга айланди. Ёмғир аста-секин қорга айланди. Овацияга айланган давомли қарсақлар. ■ Мирзаев шу кунни жуда зерикди. Бу зерикши кечқурунга бориб диққатликка айланди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

6 (айрим сўзлар билан) Тусини касб этмоқ, шундай бўлмоқ. Ҳар йили бувимни эслаш, худди шу кунни амма-амакилар йиғилиши одатга айланган. Газетадан. Келажакда эса бу макон ислом аҳли учун муқаддас қадамжо ва ғоят гўзал зиёратгоҳлардан бирига айланишига ишонч билдирди. Газетадан.

Боши айланмоқ 1) мувозанатини йўқотиб, ҳаммаёқ айланаётгандай, чайқалаётгандай туюлмоқ. Ботирали айвон устунига суяниб ўтирди-ю, кўзи тиниб, боши айланиб кетди. Ҳ. Фулом, Машъал; 2) кўчма нима қиларини билмай, эсанкираб, гангиб қолмоқ. Дастгоҳларни кўриб, аввал бошимиз айланиб қолди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ай-

ланиб ўтмоқ 1) бирор нарсанинг атрофи билан ўтмоқ. Бинони айланиб ўтмоқ; 2) ҳисобга олмаслик, четлаб ўтмоқ. Улар қонунни маълум даражада билишади, аммо ўзларига боғлиқ масалаларда уни айланиб ўтишга ҳаракат қилишади. Газетадан. Гап айланиб Гап гапга уланиб, гапдан гап чиқиб. Гап айланиб, бригадалар ишига кўчди. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Гап айланмоқ Гап кўзгалмоқ, гап юрмоқ. Яна шу ҳақда гап айланиб қолди. Тили айланмай қолди Тили лол бўлиб қолди, тили гапга келмай қолди. Ҳаво айланиб турибди Ҳаво ёғадигандай булутланиб турибди.

АЙЛАНСИН 1 Садақа кетсин, ўргилсин. -Ашула сиздан айлансин, эшон, айтиб беради, бир оз нафасини ўнглаб олсин, - деди Вали ака. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эркалатиш ёки ҳурматни ифодалайди; ўргилсин, тасаддуқ. Онанг (ёки онаси) айлансин. Акагинанг айлансин.

АЙЛАНТИРМОҚ 1 Айланмоқ фл. орт. н. Ҳазилни чинга айлантирмоқ. Паррақни айлантирмоқ. Шаҳар айлантирмоқ. Капитални айлантирмоқ. ■ Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир томондан иккинчи томонга ағдармоқ, бошқа томонини ўтирмоқ, тўнкармоқ; Шкафни айлантириб кўймоқ. ■ [Ҳасанали] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с. т. Гап билан чалғитмоқ, лақиллатмоқ.

Айлантириб келганда Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. Айлантириб келганда бир соатлик иш экан. **Айлантириб ташламоқ** Бошдан айлантириб, ўгириб садақа қилмоқ. **Айлантириб туширмоқ** Қулочкашлаб урмоқ. **Бошини айлантирмоқ 1)** гангитмоқ, мияни говлатмоқ, каловлатмоқ. У ерда отлар, аравалар, туяларнинг шовқини.. нонвойларнинг қичқирришлари бир-бирига қўшилиб, аллақандай маъносиз, бошни айлантирадиган доимий бир говур-ғувур ясайди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) эс-ҳушни олиб қўймоқ, мафтун қилмоқ; 3) йўлдан оздирмоқ, аврамоқ, алдаммоқ. [Мақсуд Ялангтўшга:] Оғайни, мен қора одамман. Занғар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Гапни айлантирмоқ Гапни чўзмоқ; гапни бошқа томонга бурмоқ, чалғитмоқ. Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантирар эди. С. Зуннунова, Олов. *Гапни кўп айлантирмасдан, очигини айтиб кўя қол.* О. Ёқубов.

АЙМАШМОҚ Ҳалииб олмоқ, чирмашмоқ, чирмалмоқ. Теракка аймашиган ток. Печакгул дарахтга аймашибди.

АЙМОҚ I Мўгул ва туркий халқлар қадимий уруғларининг парчаланишидан келиб чиққан турли тармоқдаги ўзаро қон-қардош оқлалар бирлашмаси, иттифоқи.

АЙМОҚ II эск. кт. Айтмоқ, демоқ, *Айди, эй, бемора, қилдинг на учун тарки ватан?* Фурқат.

АЙМОҚИ Дарахтларга чирмашиб ўсадиган (ток ҳақида). Фақат бақатерак уларидоги аймоқи узумларгина қолди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЙНАМА кам қўлл. айн. **айнамачи I**. Бўшаширманг теримни ҳаргиз, Куз — айнама, серқилиқ осмон. Ойбек, Қизлар.

АЙНАМАЧИ айн. **айнимачи**. Айнамачи кузнинг қилиқларига биз халқнинг уюшқоқлигини, фидокорлигини қарши кўямиз. Ойбек, О. в. шабадалар.

АЙНАМОҚ айн. **айнимоқ**. Ранги бир қадар айнаган гиламча.. Ойбек, Танланган асарлар. *Қиз айнаб қолмаганмикин-а, — деди Ўктам бошқаларга сал кўзини қисиб.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Адолат билан ҳам бир оз яхши гапиршиб ўтирди. Кейин бирдан айнаб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Баракалла, Марғилонга келиб, бу гапдан айнадингизми-а? — Айнадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *— Ҳаво айнамоқчи, — деди у секин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙНАН [а. عينا — худди ўзи] рвш. кт. I Қандай бўлса, шундай, ҳеч қандай ўзгаришсиз. *Айнан таржима.* ■ Элмурод жавоб бериш учун кўп ўйлаб турмади. Илгари бўлган воқеани бугунга айнан кўчириб айтиб кўя қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 юкл. Худди. *Отасининг айнан ўзи.* ■ Айнан ҳуқуқий маълумотнинг этишмаслиги кўплаб ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келмоқда. Газетадан. *Марям характерининг яна алмақандай жиҳатлари очилмай қолгандек. Айнан қайси жиҳати — ҳозир аниқ айтолмайман.* Газетадан.

АЙНИ [а. عيني — жиддий, муҳим; худди] I олм. Нарса, ҳодисага ишора қилади;

худди шу (ўша). *Ашула ниҳоятига етди. . . кин бир зумдан кейин яна айни товуш нар қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чол а саволни Матюнусга ҳам берди.* М. Исмоил Фарғона т. о. *Айни кунларда республиканинг барча вилоят ва туманларида пал терими қизғин давом этмоқда.* Газетадан.

2 юкл. Тъькид-кучайтиришни ифодалай худди, роса. *Имтиҳон айни қизиган кунлар:* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айни пайти. Темирни қи гада босинг, Қамчивой! Ҳ.* Фулом, Машғал

Айни замонда 1) шу вақтнинг, шу палнинг ўзида; 2) кри. с. өзф. шу билан бир шунинг билан бирга.

АЙНИМАЧИ I Бир маромда турмайган, ўзгарувчи, беқарор. *Айнимачи ҳаво.*

2 Бир фикрда қатъий турмайдиган, I тайин, субутсиз. *..ишчилар ҳаракатини тенасига ҳар турли айнимачиларни ва аветюрисларни қўйишга уриниб, дўқ-пўпни ни амалга оширмоқдалар.* Газетадан.

АЙНИМОҚ I Ранг-туси, сифатини I қотмоқ, эскирмоқ; ўнгмоқ. *Айниган эс гимнастёркаси ҳам сувга чайқалгандай жў қа ҳўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Асл белги-хусусиятини, софлигини I қотмоқ (нав, насл ва ш.к. ҳақида). *Илгари қизилуруғ, босволди қовунлар йўқ. Ҳаммаси айниган. Насл айнимасин десанг, ҳар уч йил да кўчқорни алмаштир.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Соф (одатий) ҳолати ёмон томон ўзгармоқ. *Ҳаво айниди.* ■ *Замона айниди.* Яшин, Ҳамза.

4 Истеъмолга яроқсиз бўлмоқ; бузилм (егулик-ичгуликлар ҳақида). *—Йўқ, — де онаси, — чой айниб қолади, келишгандан й йин дамларсан..* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Ту сунбой ота, эчкининг гўшти айниб қолмадан, хотинига мушкулкушод ўқитгани эш аяни уйига чақирганди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Тўғри фикрлаш, сўзлаш қобилияти йўқотмоқ, шу жиҳатдан аҳволи оғирлашмас Беморнинг аҳволи дуруст эди, лекин кеч бориб айниди. ■ *Бу айниган чолни олиб ёриб, зиндонга солинганлар.* "Юсуф ва Аҳмад"

6 Хулқ-атвори, одоб-ахлоқи жиҳатид; ёмонлашмоқ, ёмон томонга ўзгармоқ; бзилмоқ. [Музаффар Дадавойга:] *Вақти жуда хурсанд бўлганмиз! Сиз билан фахрланганмиз. Аммо кейинги йилларда айниб қолдингиз, димоғингиз кўтарилиб кетди, кўзи гизни ёғ босди.* Уйғун, Навбахор.

7 Одоб-ахлоқ чегарасидан чиқиб кетмоқ, одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари гапларни гапира бошламоқ. *Буни қаранг, ёмғирда қолган мушукнинг ҳиди келади! — Айнима, айнима! — деди йўғон бир товуш. — Ёмғирда қолган мушукни ҳидлаб кўрганмисан? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

8 Фикрини, ниятини ўзгартирмоқ, ниятидан, сўзидан қайтмоқ. *-Уртоқ командир танкист бўлар эмишлар, — деди Тоғжонхон кулиб. — Учувчи бўлишдан айнибдилар. А. Қаҳҳор, Йиллар. Арслонқул. баъзи оғайнилари кидирмоқчи бўлди, лекин яна айниди. Ойбек, Навоий. Ҳожя хола нули кўрди-ю, яна айниб қолмасин деб, қўлидан юлиб олди. М. Исмонлиев, Фарғона т. о.*

9 Алоқани узмоқ, кечмоқ. *Биздан айниб, бошқа ишга ўтиб кетди. Мижозлар айниб, келмай қўйишди.*

Кўнгли айнимоқ 1) кўнгли беҳузур бўлмоқ, кўнгли озмоқ, қайт қилгиси келмоқ; 2) феъли озмоқ, аччиғи чиқмоқ. **Мияси айниб қолган** Эси-хуши жойида эмас, эси кирарли-чиқарли бўлиб қолган. **Феъли айнимоқ** 1) асаби кўзгамоқ; 2) жаҳли чиқиб, кайфияти бузилмоқ.

АЙНИЯТ [а. عَيْتِيَت — айнан ўзи эканлик, ўхшашлик] 1 *кп.* Айнан ўхшашлик, бир хиллик.

2 *мат.* Таркибидаги барча ҳарфий белгиларнинг ҳамма қийматларида ҳам бузилмайдиган тенглик. *Тригонометрик айниятлар.*

АЙНИҚСА *мод.с.* Ўзи боғланиб келган сўз билдирган шахс ёки нарсани алоҳида қайд этади; хусусан. [Йўлчи] *Ёрматни, айниқса, Гулсумбибини ўйлаб, уларга ачинди. Ойбек, Танланган асарлар. ..Қизнинг чехрасида Гулнорнинг руҳини кўрди: юз бичими, айниқса, кўзларининг ички маъноси ва жилваси Гулнорни ёдлатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *Жуда ҳам, ғоят даражада, бениҳоят. Атом энергиясидан фойдаланишнинг истикболи айниқса кенгдир. "Фан ва турмуш".*

АЙРАМ *шв.* Оқар сувнинг энг чуқур жойи.

АЙРИ 1 *сфт.* Бирор жойидан иккига тармоқланган. *Айри йўл. Айри ёғоч. ■ ..рўпарадази баланд теракнинг айри шохида қағилаб турган ола ҳақкага анграйиб қолган эди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

2 *сфт. кам қўлл.* Бирин-биринга зид, қарама-қарши. *Уларнинг гапи айри чиқди. Гапи билан иши айри чиқиб қоляпти.*

3 *кам қўлл.* Бирга эмас, алоҳида, бўлак. *Дастурхонга.. гуручи айри, гўшти айри, моҳирлик ила тайёрланган палов келтирилди. Ойбек, Нур қидириб.*

Айри тушмоқ Алоҳида, ажралган ҳолга тушмоқ, биргаликдан узилмоқ. *Ҳазрат билан айри тушиб қолган эдик. У киши Афғонистонга кетган эдилар. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

4 *от* Икки шохчали таёқ, ёғоч; тиргак. *Шафтоли шохларига айрилар қўйилди. ■ Бабзи гўзалар айри билан тираб қўйилган. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.*

5 *от* Беда, пичан, похол кабиларни кўтариш, ёйиш, тўплаш учун паншаха ўрнида ишлатиладиган икки шохли, узун сопли асбоб. *Ёғоч айри. Темир айри. ■ Майданников айрида бир қучоқ жавдар похол олиб келаятган эди. М. Шолохов, Очилган кўрик.*

Айри туёқлилар *зоол.* Туёқлари баб-баравар иккига айрилган сутэмизувчи ҳайвонлар туркуми, қўш туёқлилар. **Айри туя** Икки ўрқачли туя.

АЙРИБОШ: айрибош қилмоқ қ. айрибош (айрибош қилмоқ). *..бошқасига айрибош қилиб беринг... С. Аҳмад, Ҳукм.*

АЙРИЛИК 1 Бирга бўлмаган, алоҳида ҳолат.

2 Ўзгалик, бошқачалик.

3 Айрига мос, айри қилса бўладиган (қ. айри 5).

АЙРИЛИШ 1 Айрилмоқ фл. ҳар.н. *Дўстдан айрилиш.*

2 Йўлнинг тармоқланган жойи. *Айрилиш келиб қолди. -Қаёққа юрамиз? — деди Сидиқжон унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга, — деди хотин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 Бир-биридан ажралиш; айрилиқ, жудолик. [Ёдгор Маматга:] *Тирик айрилиш ўлиб айрилишдан минг-минг марта ёмонроқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

АЙРИЛИҚ Жудо бўлиш, жудолик ҳолати. *Айрилиқ ўлимдан қаттиқ. Мақол. ■ Гулнор бутун юраги билан Йўлчига мафтун, унинг кўксини севги ҳасрати ва айрилиқ лимлим тўлдирган. Ойбек, Танланган асарлар.*

АЙРИЛМАС *айн. ажралмас.* Ҳисобли дўст айрилмас. Мақол.

АЙРИЛМОҚ *Айирмоқ* фл. ўзл. н. *Улар бир-биридан сира айрилмайдилар. Бола онасининг ёнидан айрилгиси келмасди. Айрилганни айиқер, бўлинганни бўри ер. Мақол. Элдан айрил-*

гунча жондан айрил. Мақол. Хисобини билмаган ҳамёнидан айрилар. Мақол. ■ Бола “қулоқдан айрилдим”, деб ўйлаган бўлса керак, кўрқиб, дарров ушлаб кўрди — йўқ, қулоқ жойида. А. Қаҳҳор, Йиллар.

АЙРИЛУВЧИ 1 Айрилмоқ фл. сфдш.

2 мат. Бирор сондан айриладиган бошқа сон.

АЙРИМ 1 Ўзига мустақил, алоҳида, якка. Айрим хона. Айрим хўжалик. Айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузмоқ. ■ Бу масалани айрим ҳал қиламиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи, баъзи бир. Район газетаси ишнинг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлаётгани тўғрисида тез-тез ёзиб турар эди. А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироклари.

АЙРИЧА кам қўлл. Бошқалардан фарқли равишда, бошқача, ўзгача. Таассуфки, бунини айричароқ тушунадиган савдо ходимлари ҳам учраб туради. Газетадан.

АЙРО кам қўлл. Ажратилган ҳолда, алоҳида. Ўзбек билан тожик бир боғнинг гул ва булбули, улар айро ҳолда бахтли бўла олмайдилар. Газетадан.

Айро тушмоқ айн. айри тушмоқ қ. айри 3.

АЙРОЛИҚ айн. айрилиқ. Айролик ўтига бағримни доғлаб.. “Маликаи айёр”.

АЙРОН Қатикнинг кувда мойи ажратиб олингандан кейин қолган суюқ қисми, шунингдек, қатик ёки сузмага сув қўшиб тайёрланган ичимлик. Айрон ош бўлмас, нодон бош бўлмас. Мақол. ■ Ҳар бир қозоқнинг ўтотида қимизи, қимрони ёки айрони доим осиглик туради. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

АЙРУ кам қўлл. Бўлак, бошқа. Менинг йўқтур муродим сандин айру. Бобур.

АЙСБЕРГ [ингл. iceberg — муз тоғ] Қутб денгизларида қирғоқдан ёки муз тепаликларидан ўпирилиб тушиб, сувда сузиб юрадиган катта муз.

АЙТАЙЛИК 1 Айтмоқ фл. 1-ш. қўпл. буйр. м. шакли. Бу гапларни дўстларимизга айтайлик.

2 кри. с.взф. Фараз қилайлик; дейлик, масалан. Айтайлик, ваэни 70 килограммлик одам танасида 45,5 килограмм кислород бўлади. “Фан ва турмуш”.

АЙТАРЛИ (фақат бўлишсиз фл. билан) Айтса бўладиган, гапирса арзийдиган; унчалик. Айтирли чиройли эмас. ■ Нима иш қилди? — Айтирли катта иш эмас. Газетадан.

АЙТГАНДАЙ, -дек 1 Айтгани каби, айтгани сингари. Сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кри. с.взф. Сўзловчининг ёдига келиб қолган воқеа-ҳодиса ҳақидаги гап бошида келади ва шундай маънони (эсига тушиб қолган гап эканлигини) билдиради. Ҳа, айтгандай, қудангизниқига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айтгандай, Шариф билан кўришиб турасизми? А. Қаҳҳор, Сароб.

АЙТГАНЧА айн. айтгандай. Айтганча, сизни кимдир сўраган эди. ■ Хўжайин айтганча, “ўзилмаган гул” бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин, бугиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТИЛИШ 1 Айтилмоқ фл. ҳар. н.

2 Талаффуз. Айтилиши қийин сўзлар.

АЙТИМ 1 кам қўлл. Айтилувчи нарса (гап, қўшиқ ва ш.к.). “Отовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, тўртовлон тугал бўлса, унмаганни ундирар” деган доно айтим бор. Газетадан.

2 Хонанда иштирокида ижро этиладиган турли шакл ва ҳажмдаги ўзбек мусиқа фольклори жанрлари (қўшиқ, лапар ва б.).

Айтим йўли Хоразм мақомлари ашула бўлимига нисбатан қўлланадиган умумий ном. Отажон Худойшукуров.. қадим айтим йўллари, мумтоз қўшиқларни маромига етказиб ижро этди. Газетадан.

АЙТИШМОҚ 1 Айтмоқ фл. бирг. н.

2 Гап талашмоқ, тортишмоқ, сан-манга бормоқ. Сиз билан айтишиган енгилди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ўртароқда икки бола айтишиб, тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди. Ҳ. Фулом, Машғал.

АЙТИШУВ 1 Айтмоқ фл. ҳар.н., айтишиш.

2 Бирор мавзуда (назмда) тортишиш, беллашиш тарзидаги навбатма-навбат (бир-бирига жавоб қилиб) айтишиш. Ой тепага келганда, бахшилар айтишувини авжига минди. “Саодат”. Собит билан айтишувга яраймон. Ҳ. Фулом. ...термалар айтишини ўрганган, тўйларда, йиғинларда айтишувларда қатнашган. Газетадан.

3 Фольклор жанри. Туркий халқлар оғзаки ижодида бахши, жирова ва ш.к. нинг мушоира йўлидаги, уларнинг истеъдодини белгиловчи, ўзига хос синов мусобақаси.

АЙТМОҚ 1 Оғзаки (гап билан) маълум қилмоқ, билдирмоқ, Ростини айтмоқ. *Ўз мулоҳазаларини айтмоқ. Узр айтмоқ. Бетга айтганинг захри йўқ.* Мақол.

Айтинг-айтинг Нарса-ҳодисанинг юз бериши-бермаслиги маъқуллигини ифода-лайди. *Айтинг-айтинг, биз боргунча, кетиб қолшмасин.* ■ *Айтинг-айтинг, ҳеч ким эл назаридан қолмасин.* Газетадан. **Айтмайсизми** ёки **айтинг** Тилга олинган нарсани алоҳида таъкидлайди. *Ширинлигини айтмайсизми (айтинг).* *Одоблигини айтмайсизми (айтинг).* **Шуни айттинг, нимасини айтасиз, секинроқ айтасизми** Сўзловчининг айтилган гапга тўла қўшилишини билдиради. *-Шуни айттинг, — деди Амин бува ҳам қулиб. — Сув ўзини жуда азиз қилиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Эй, нимасини айтасиз, дугонажон, алоҳида уй олмасам бўлмайди.* Газетадан. *Одамохун, деб секинроқ айтасизми.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллабой. **Айтгани айтган, дегани деган** Айтган нарсаси албатта бўлади, амалга ошади. *Онаси умрида эрига тик гапирмаган хотин.. эрининг айтгани айтган, дегани деган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Маслаҳатга кўнмайди. Айтганим айтган, деганим деган, деб туриб олади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Айтган жойидан кесади** Айтганини албатта амалга оширтиради, айтганини ба-жартиради.

2 Ёддан оғзаки баён қилмоқ, сўзламоқ (эртақ, ҳикоя ва ш.к. ҳақида). *Эртақ айтмоқ. Топишмоқ айтмоқ. Шеър айтмоқ.* ■ *Зерикмайман кеча афсона айтсам.* Ҳабибий.

3 Талаффуз қилмоқ. *Мўйлови майса бўлиб қолган кап-катта йигитнинг "р"ни айта олмаслиги Элмуродга галати туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Таклиф этмоқ, чақирмоқ. *Тўйга айтмоқ. Ҳашарга айтмоқ. Айтмаган ерга борма, айтган ердан қолма.* Мақол. *Айтмаган кўноқ — йўнмаган таёқ.* Мақол. ■ *Маҳалладан ҳам уч-тўрт киши айтдим, ошни кўпроқ қилиши керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 ёрд. фл. вэф. Боғлама вазифасини бажаради. *-Қиморбоз деб кимни айтасиз? — оғзидаги оши билан ёлдиради Қамбар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТМОҚЧИ 1 Айтмоқ фл. 3-ш. мақс. шакли. *Сенга бир гап айтмоқчи.*

2 айн. айтгандай 1. *Кечкурунлари кўпинча одамлар билан гурунлашиб ўтирадиган* Иб-

роҳимов, *Қурбон ота айтмоқчи, гулларни ўз илмидан баҳраманд қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 айн. айтгандай 2. *-Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланиб, — Фуломқорини тушира қолсангиз, қалай бўлади?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Айтмоқчи, комиссия келиб кетди.* С. Зуннунова, Олов.

АЙТТИРМОҚ 1 Айтмоқ фл. орт. н. *Ашула айттирмоқ.* ■ [Отабек онасига:] *Табиб айттирайми? — Айттир. Менинг ҳам кўнглимга шу келиб турган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Унаштирмоқ; унашмоқ. *Айттириб қўйилган.* ■ [Ҳасанали:] *Бек учун бир неча жойларга қиз айттирмоқ истал(ин)ган бўлса ҳам.. бекнинг уйланишга бўлган қаршиликларидан бу кунгача тўй қилмай келамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙТУВЛИ 1 Ҳурматли, қимматли, азиз. *Айтувли меҳмон.*

2 Донг чиқарган, номдор. *Йигинда.. Карим понсодлардан тортиб, Тошкентнинг айтувли.. аёнидан ўн бешлаб одам бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙШ [а. عيش — ҳаёт, турмуш; озиқ-овқат] 1 Ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; нашъу намо, нашъа. *Қариллик айшини сурмоқ.* ■ *Мана, ўзингиз кўрган жой, бемалол айшларингизни қилинглар. Хўпми, синглим?* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Кайф-сафо, ишрат. *Уй ичида икки мастона кўз бир-бирига тикилиб ўтирар, дунёнинг айшу лаззатини алақачон тотиб бўлган ўрта яшар аёл хўриллатиб чой хўпларди.* Д. Нурий, Осмон устун.

АЙШГОҲ Айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона. *Бу ёш бойвачча учун ресторанда гўё ҳеч ким йўқ, бу жой ёлғиз унинг айшгоҳи.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙШ-ИШРАТ, айшу ишрат Давомли ёки сурункали кайф-сафо, майхўрлик, ишрат. *Айш-ишрат қилмоқ.* ■ *Бутун бойлигини айш-ишрат, фаҳш, бузуқлик оламида со-вуриб.. ниҳоят тақдир уни завқ-сафо тахтидан унинг ифлос остонасига отган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙЮҲАННОС [а. أَيُّهَا النَّاسُ — эй одамлар] 1 унд. с. Оломонга, тўдага қарата қилинадиган хитоб, нидо. *Ўрда жарчиси бозор ва уруниш жойларда тўхтаб: "Айюҳаннос! Билмаган билсин, эшитмаган эшитсин.."* ман-

зумаси билан жар солиб юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Шовқин-сурон, ҳайқириқ; дод-фарёд. *Исбот қилинмаган даъво! Мунча айюҳаннос! Ойбек, Танланган асарлар.*

Айюҳаннос солмоқ Бақириқ-чақириқ, дод-фарёд билан бошига кўтармоқ. *Э, одамлар, эримнинг дастидан дод! Бу олим эмас, зотим-ку! — дея у баттар айюҳаннос солди.* Газетадан.

АЙҚАШМОҚ Устма-уст қалашиб, уйлиб ётмоқ. *Тунги сменадан қайтиб келганлар эса, баъзилари жемакорларини ҳам ечмай, палаткаларида бир-бирига айқашиб, ухлаб ётишарди.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди. *Пошишоман деган тортишди. Улик ўликка айқашди.* “Равшан”.

АЙҚАШ-УЙҚАШ 1 Устма-уст қалашган, уйилган, бетартиб. *Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Аралаш-қуралаш, қоришиб кетган, нотайин. *Юлдузхон айқаш-уйқаш хаёллар билан.. тонг оттирди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

АЙҚИН *шв.* Айқириб оқадиган. *Иичининг томиридай бўртиб кетар, кўрсангиз, Айқин дарёларимиз олма гули маҳалда.* Ғ. Ғулом.

АЙҚИРМОҚ (*асосан -иб рвдиш. шаклида — айқириб*) Шидаат ва ҳайқириқ билан (оқмоқ). *“Шўхсой” қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЙҒИЗ Толнинг бир нави.

АЙҒИР 1 Умуман эркак от. *зид. бня.*

2 Бичилмаган эркак от. *зид. ахта (от).* [Туламат] *Вақти-вақти билан калхознинг зотли айғирларига эгар уриб, сосутгани олиб чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЙҒОҚ 1 *от, айн. айғоқчи.*

2 *сфт. эск.* Хушёр, сергак. *Оғиз — айғоқ, тил — тойғоқ.* Мақол.

АЙҒОҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Зимдан, махфий равишда текширмоқ, азмойиш олмоқ. *Иккинчи кўланка кўча томонни яши айғоқлаб бўлгач, қоронғироқ тамонга ўтиб, деворга тирмаша бошлади.* Ғайратий, Тун кўйнида.

АЙҒОҚЧИ Махфий агент, жосус. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юришибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Зоргенинг сафдошлари бу оқшом ўзларига душман айғоқчиларнинг қуришида қайтишди.* Газетадан.

АЙҒОҚЧИЛИК Айғоқчи иши, фаолияти.

АЙҲАЙ *унд. с. кам қўлл.* Узоқдаги одамга қаратилган мурожаат овози.

Айҳай солмоқ 1) узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ; **2)** шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ.

АЙҲАЙЛАМОҚ 1 (*асосан -иб рвдиш. шаклида — айҳайлаб*) Узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ.

2 Шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ. *У айҳайлаб, ҳаммаёқни бошига кўтарди.*

АКА 1 Бир ота-онанан туғилган катта ўғил (ўзидан кичикларига, укаларига нисбатан). *Катта ака. Ўртанча ака. Кичик ака.*

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки унга ҳурмат юзасидан ишлатилади (бунда якка ҳолда ёки нутқ қаратилган шахсни билдирувчи сўз билан қўлланади). *Ака, эски шаҳарга қайси автобус қатнайди? — Деҳқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобон, — бошини чайқаб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи масала юзасидан Бўтибой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Акаси Эр кишининг ўзидан кичикларга эркатлагиш ёки ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Йўқ, акаси, мен бугун ишга чиқа олмайдиганга ўхшайман.* Куч, мажолим йўқ. Ойдин, Бечора.

АКАДЕМИЗМ [*фр. academisme*] **1** Илмий-тадқиқот муассасаларида ва ўқув юртлиларида: куруқ назарияга берилиб кетиш, ҳаётдан, амалиётдан узилиб қолиш, куруқ назариябозлик.

2 Тасвирий санъатда: антик дунё ва Уйғониш даврининг мумтоз намуналарига кўр-кўрона эргашувчи ва илғор реалистик оқимларга қарши курашувчи оқим.

АКАДЕМИК *от* Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси; бирор академиянинг аъзоллигига сайланган олим, адиб, рассом, ҳайкалтарош ва ш.к.нинг унвони.

АКАДЕМИК *сфт.* Академиянинг илмий муассасаси ёки олий ҳамда ўрта махсус ўқув юртига оид тушунчаларга алоқадорликни (тааллуқлиликини) билдиради.

Академик йил қ. йил. Академик лицей қ. лицей. Академик нашр Фан, адабиёт, санъат асарларининг илмий асосда тайёрланган, асосан, мутахассислар ва илм аҳлига мўлжалланган нашри. **Академик соат қ. соат.** **Академик театр қ. театр.**

АКАДЕМИЯ [юн. Academia – афсонавий қаҳрамон Академ номи ҳамда Платон ўз таълимотидан дарс берган, Афина яқинидаги кичик ўрмон номидан] 1 Илм-фан ёки санъатни ривожлантириш учун тузилган, юқори малакали олимларига эга бўлган олий илмий муассаса. *ЎзР Фанлар академияси.*

2 Баъзи бир олий ўқув юртларининг номи. *Ички ишлар вазирлиги академияси. Ҳарбий тиббиёт академияси.*

АК-АК: ак-ак қилмоқ Акилламоқ, во-вилламоқ.

АКАПЕЛЛА [юн. а – инкор қўшимчаси + лот. capella – кичик ибодатхона] Хор жамоаси томонидан чолғу асбобларисиз ижро этиладиган ашула.

АКАС с. т. Акация. *Ҳошимжон рўнарадаги акас дарахти тагига газета ёзди-да, қўлидагиларни қўйди. Ў. Усмонов, Қиёмат.*

АКАЦИЯ [лот. acacia < юн. akantha – тиканкли ўсимлик] Бурчоқдошлар оиласига мансуб хушбўй гулли дарахт ёки бута. *Оқ акация. Сарик акация. ■ Акация, беда, липа дарахти гулидан йигилган асал ниҳоятда тиниқ бўлади. Л. Икромов. Минг дардга даво.*

АКАШАК с. т. 1 Мушақларнинг қаттиқ тортишуви натижасида қўл-оёқларнинг йиғилиб, тортишиб қолиши. *Қўлинг акашак бўлсин! (қарғ.).*

2 Бирор аъзонинг (асосан, оёқ-қўлнинг) ҳаракатланмай қолиши билан кечадиган касаллик; шол. *Шундай нарсани бузсангиз, уволи тутиб, қўлгинангиз акашак бўлмай-дими! “Ёшлик”.*

3 Оёқ, қўлнинг қотиб, тараша бўлиб қолган ҳолати. *Оёқ-қўллари акашак, жағи тарракдай очилиб ётган мурдани кўриб, Ҳусния додлаб юборди. Х. Султонов, Онамининг юрти.*

Акашак қилмоқ Оёқ-қўлни шундай майиб ҳолатга солмоқ. *Ҳисомхон хотинини уриб, қўлларини акашак қилиб ташлади. К. Алиев, Миллат пешвоси.*

4 Тоб ташлаган, қайишган. *Ефим тоға.. дик этиб ўрнидан турди ва болгани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдиға борди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

АКАШАКЛАНМОҚ 1 Акашак бўлмоқ, тортишиб қолмоқ. [Гулнор] *Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сизди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Тоб ташламоқ, қайишиб қолмоқ.

АКБАР [а. اکبر – энг катта] 1 эск. кт. Энг улғуф. улкан, катта.

Жиҳоди акбар 1) дин учун қилинган муқаддас уруш; газоват; 2) кўчма катта жанг, катта уруш. **Вазири акбар** Бош вазир, катта вазир. *Исфандиёр тахтга ўтирган кечаси Одилбикага қанча-қанча ваъдалар қилди: отасини вазири акбар қилиш, бошқа уйланмаслик ва ҳоказо. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Акбар (эркаклар исми).

АКВАЛАНГ [ингл. aqualang < лот. aqua – сув + ингл. lung – ўпка] Одамнинг сув остида бемалол нафас олиб сузишига ҳамда ишлашига имкон берадиган аппарат. *Швейцариялик Келлер деган киши аквалангда 305 метр чуқурликка тушган. “Фан ва турмуш”.*

АКВАНАВТ [лот. aqua – сув + юн. nautes – денгизда сузувчи] Сув остида текшириш, изланишлар олиб борувчи денгиз тадқиқотчиси. *Асаби темирдан ва руҳияти ниҳоятда мустаҳкам кишилардан акванавтлар тайёрланади. “Фан ва турмуш”.*

АКВАРЕЛЬ [итал. acquerello < лот. aqua – сув] 1 Сувда эритиб ишлатиладиган бўёқ, сув бўёқ. *Урол аканинг.. акварелда чизган асарларининг икки фазилати кўза ташланади. Т. Одилбеков. Табиат куйчилари.*

2 Шундай бўёқ билан солинган сурат, расм.

АКВАРИУМ [лот. aquarium – сув; сувдон] 1 Сув ҳайвонлари ва ўсимликларини асраш ва урчитиш учун фойдаланиладиган шиша идиш. *Лекин аквариумда боқиладиган кўпгина балиқлар.. кўк ва қизил ранглари ажратилиш қобилиятига эга бўлади. “Фан ва турмуш”.*

2 Сув жониворлари ва ўсимликларини ўрганиш ва намойиш қилиш билан шуғулланадиган махсус муассаса.

АКВАТОРИЯ [лот. aqua – сув + territorium – жой; вилоят] Сув ҳавзаси юзасининг бир қисми. *Порт акваторияси. Ҳарбий ҳаракатлар акваторияси.*

АКВЕДУК [лот. aquaeductus – сув йўли, сув ўтказгич қувур] Жар, дара, дарё, йўл устидан ўтказиладиган нов ёки қувурдан иборат кўприксимон, кўтарма сув ўтказувчи иншоот.

АКИЛДОҚ 1 Бўлар-бўлмасга, унар-унмасга акиллайверадиган, ҳадеб вовиллайверадиган (ит ҳақида). *Акилдоқ кучук.*

2 кўчма дағ. Бўлар-бўлмасга валдирайверадиган; вайсақи.

3 кўчма дағл. Ҳадеб йиглайверадиган, йиглоқи, жағи очик (гўдак ҳақида).

АКИЛЛАМОҚ I Ҳадеб вовилламоқ, вакилламоқ. *Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек. Танланган асарлар.

2 кўчма дағл. Бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ; вайсамоқ, валдирамоқ. -Э, э, *акиллай берасан-да, Сафар! — деди буқоқ, — биз нима деяпбиз-ку, сен нима деясан!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 кўчма дағл. Ҳадеб йиглайвермоқ, ариллайвермоқ (гўдак ҳақида).

АКИНЕЗИЯ [юн. akinesia — ҳаракатсизлик] *тиб.* Бир қатор касалликлар, патологик ҳолатлар оқибатида фаол ҳаракатларнинг сустайиши ёки бўлмаслиги; ихтиёрий ҳаракатнинг қийинлашуви.

АККЛИМАТИЗАЦИЯ [лот. ad — ёнида, -га + юн. klima — иқлим] Организмларнинг янги яшаш шароитларига мосланиши; иқлимга мосланиш. қ. **иқлим.**

АККОМОДАЦИЯ [лот. accomodatio — мослашув] Кўзнинг турли масофадаги нарсаларни аниқ кўришга мослашуви.

АККОРД I [итал. accordo — уйғунлик, ҳамоҳанглик] **1** Мусиқада турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларнинг кўшилиб, яхлит ҳолда янграши. *Бир йўла бир неча аккорд олиш.*

2 Чолғу асбоблари торларининг ўзаро ҳамоҳанглиги.

АККОРД II [итал. accordo — келишув, битим] *сфт.* Шартнома асосида бажариладиган; ишбай.

Аккорд иш ҳақи Шартнома асосида ишбай усулида бажарилган иш учун бирйўла тўланадиган иш ҳақи (асосан қурилиш соҳасида).

АККОРДЕОН [фр. accordeon] Ўнг қўл билан ушланадиган томонида фортепиано типидagi клавиатураси бўлган гармонь.

АККОРДЕОНЧИ Аккордеон чалувчи.

АККРЕДИТАЦИЯ, аккредитлаш [лот. accredo — ишонмоқ, ишонч билдирмоқ] *ҳуқ.* **1** Дипломатик ваколатхона бошлиғи ёки давлатнинг бирон-бир халқаро ташкилотидаги доимий вакили лавозимига тайинлаш ва шу лавозимни бажаришга киришиш тадбирлари.

2 Журналистга муайян ҳудудда бўлиш ва у ерда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ёритиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АККРЕДИТИВ [лот. accreditivus — ишончли, ваколатли] *мл.* **1** Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар олиб бориладиган банк ҳисоб варағи.

2 Томонлар ўртасида тузилган шартномага кўра амалга ошириладиган ўзаро ҳисоб-китоб тури.

3 Номига ёзиб берилган шахсга кўрсатилган суммани кредит муассасасидан олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматбаҳо қоғоз.

4 ҳуқ. **Аккредитив (ёрлик)** Дипломатик вакилнинг ваколатини тасдиқловчи ҳужжат.

АККУМУЛЯТОР [лот. accumulator — тўпловчи] Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш учун тўплайдиган қурилма, асбоб. *Электр аккумулятор. Аккумуляторлар батареяси. — Шофёр аккумулятор ўтириб қолмасин, деб токни узиб кўйган эди. С. Аҳмад. Уфқ.*

АКОБИР [а. اکابر — энг катталар] **1** *эск. кт.* Юқори мартабали киши, катта одам. *Кимхоб, зарбоф, шойи тўн кийган мутакаббир ақобирлар, аъёнлар. бирин-кетин сарой боғига кириб кела бошладилар. М. Осим, Карвон йўлларига.*

2 Ақобир (эркаклар исми).

АКРОБАТ [юн. acrobatis — юқори кўтарилувчи] Акробатика билан шуғулланувчи гимнастикачи; циркда мураккаб гимнастика машқларини фоят эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи.

АКРОБАТИК Акробатикага оид. *Акробатик машқ.*

АКРОБАТИКА Спорт гимнастикаси ва цирк санъатининг мураккаб тури.

АКРОБАТЧИ *айн.* акробат.

АКС I [а. عكس — нарсанинг силлиқ, тиниқ сатҳдаги тасвири; тескари, тўнқарилган] **1** *от* Бирор нарсанинг силлиқ, ярқироқ сатҳда кўринган тасвири, шакли. *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза, одамнинг акси кўринади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Акс этмоқ **1)** силлиқ, ярқироқ сатҳда (тасвири) кўринмоқ. *Кўзгуда акс этмоқ;* **2)** қайтмоқ (мас., акс садо ҳақида); **3)** кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.;* **4)** ўз ифодасини топмоқ. *Асарда объектив воқелик акс этган. Аксини топмоқ айн. акс этмоқ 4).* *Маълумки, Бош қомусимизда халқимиз руҳига мос кела-*

диган иймон-эйтиқод, адлу инсоф, диёнат, иффат ва ҳаё каби энг эзгу фазилатлар ўз аксини топган. Газетадан.

2 сфт. Қарама-қарши, тескари, зид. *Акс натижа. Акс таъсир.*

Аксига олмоқ (ёки юрмоқ) 1) хоҳиш-истакка ёки буйруққа қарши иш тутмоқ, кесма-кесарлик қилмоқ; 2) хоҳиш-истакка қарши юз бермоқ. *Аксига олиб, ёмғир ёғди.*

3 сфт. Тутган ерини кесадиған, гапга кўнмайдиган, ўжар, қайсар. *Акс бола.*

4 от Таъсир. *Одамнинг одамга акси уради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Акс садо 1) товушнинг узоқдаги бирор нарсага, тўсиққа урилиб, ундан қайтиб эшитилиши. *Унинг [Алим буванинг] овози ниҳоят даражада йўғон эди, у тоғ-тоишлар орасида гуриллаб, акс садолар билан ёйилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) кўчма жавоб садоси, жавоб ҳаракати, ишораси ёки аломати. *Қурувчилар мажлисида кўтарилган бу масала шаҳардаги ҳамма корхоналарда акс садо топди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Акс ҳолда** Шундай бўлмаган (қилинмаган) тақдирда; бўлма-са. *Ҳар бир маданиятли ота-она фарзандлари қалбида кечаётган ўйлар билан албатта ҳисоблашишлари керак. Акс ҳолда, орада бўлиқ пайдо бўла бошлайди.* Газетадан.

АКС II Диний-хурофий тасаввурда: жин, ажина.

Акс тегди Жин тегди.

АКСА Димоғ қичиши натижасида гайри-ихтиёрий равишда бурундан (димогдан) ҳавонинг куч билан (отилиб) чиқиши; аксириш. *Кимнингдир қаттиқ аксаси Элмуродни чўчитди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

Акса урмоқ Аксирмоқ, чучкирмоқ.

АКСАР [а. اكثر — кўпроқ, энг кўп] 1) Кўпчилик қисм, кўп қисм; кўп, *Аксар вақт.* ■ *Аксар уйлар хароб ва кимсасиз эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Меҳмонларнинг аксари ўрта ёшли — ўттиз, қирқ орасидаги одамлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо аксар хўжалик раҳбарлари шартномавий муносабатларга бармоқ орасидан қараб.* Газетадан.

2 рви. Кўпинча, кўп ҳолларда. [Юсуфбек ҳожи] *Отабек билан бирор тўғрида сўзлашмоқчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиртириб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АКСАРИ I **Аксар** с. 3- ш. эгаллик шакли. *Ўқувчиларнинг аксари.*

2 рви. Кўпинча, кўп ҳолларда. *Соҳилда кучли шамол турган вақти ҳам кўп, бироқ бундай шамоллар аксари кечалари бўлади.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

АКСАРИЯТ Кўпчилик; кўп. *Марям тимсоли ўзига хос талқини ва ижроси билан аксарият томошабинларда зўр қизиқиш уйғотди.* Газетадан. *Энг қувончлисиди, дўкондаги аксарият маҳсулотлар шу ернинг ўзиди тайёрланмоқда.* Газетадан.

АКСИГА *рви.* Истакка, хоҳишга зид равишда; одатдагига зид ҳолда. *Аксига қор ёққанини қаранг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кеча аксига уйга барвақт жўнаган эдим.* Ойбек, Нур қидириб.

Аксига олиб *айн. аксига.* *Аксига олиб, пахта терими пайти эди.* Газетадан.

АКСИЛИНҚИЛОБ [а. عكس الانقلاب — инқилобга қарши] Инқилобни, унинг самараларини йўқ қилишга қаратилган ҳаракат.

АКСИЛИНҚИЛОБИЙ Аксилинқилобга оид. *Аксилинқилобий унсурлар.*

АКСИЛИНҚИЛОБЧИ Аксилинқилоб тарафдори. *...аксилинқилобчилар томонидан бўлаётган ташвиқот халқни ишдан қочириб, руҳини сўндирмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

АКСИЛҲАРАКАТ [а. عكس الحركة — қарши ҳаракат] *эск. I айн. реакция I.*

2 Реакцион ҳаракат, аксилинқилобий фаолият.

АКСИЛҲАРАКАТЧИ *эск. айн. реакционер.*

АКСИНЧА *рви.* 1) Кутилганнинг аксича, унга зид ҳолда. *Ҳамма иш аксинча бўлиб чиқди.*

2 Тескари, нотўғри равишда. *У ҳамма нарсани аксинча талқин қилган.*

3 *кри. с. вэф.* Айтилганга ёки кутилганга зид ўлароқ. *Аксинча, ҳамма нарса гўзал ва ёқимли бир шакл олди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *юкл. вэф.* Зидлашни ифодалайди. [Тургун Муҳаббатга:] *Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб, яна ҳам чиройли бўлибсиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АКСИОМА [юн. αξιωμα — асосий қоида] Ўз-ўзидан аниқ-равшанлиги сабабли исбот талаб қилмайдиган, исботсиз қабул қилинадиган ҳолат, фикр. «Коллектив — катта куч» деган аксиома бу ерда ҳам ўзини кўрсатди. П. Қодиров, Уч илдиш.

АКСИРИШ *тиб.* Организмнинг ҳимоя реакцияларидан бири. Бунда (аксирганда) бурун бўшлиғидаги ёт жисмлар: чанг, йи-

ғилиб қолган шилимшиқ ва б. чиқиб кетади ҳамда уларнинг нафас йўлига тушишининг олди олинади.

АКСИРМОҚ Акса урмоқ, чучкирмоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин аксириб, рутубатдан шикоятланди. Ойбек, Навоий.*

АКСИЧА *рвн.* 1 Акси ўлароқ, тескари-сича. *Зайнаб, эгачисининг аксича, ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиғи чиққанда, «мингаймас ўлгур» деб уни қарғар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *с. т. айн. аксича 1, 2.*

АКСЛАНМОҚ 1 Акс этмоқ, акси қайтмоқ. *Йўлак четидаги кўлмакда чироқ шуъласи хира аксланди. «Ёшлик».*

2 Акс этмоқ, намоён бўлмоқ; кўринмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *..бошқаларнинг кўнгилларидан нима ўтганлиги ўз башараларидан аксланиб турмоқда эди. С. Айний, Қуллар.*

АКСЛАНМОҚ 2 *дин.* Акс тегиб оғримоқ.

АКСЛИК Акс, қайсар одамга хос хатти-ҳаракат. *Акслик қилмоқ.*

АКТ [*лот.* actus; actum — амал, ҳаракат; ҳужжат, қарор] 1 Бирон-бир содир этилган иш, хатти-ҳаракат ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса. *Террористик акт.*

2 Муассаа ёки айрим шахс (шахслар)га оид хатти-ҳаракат (воқеа, ҳодиса) ёки ҳолатни тасдиқлаш, гувоҳлик асосида қайд этувчи, бирдан ортиқ киши томонидан тuzилган ҳужжат; далолатнома.

3 ҳуж. Юридик аҳамиятга эга қарор ёки ҳужжат. *Ердан фойдаланиш ҳақидаги акт.*

4 Драматик асар ёки театр томошасининг тугалланган қисми; парда.

АКТЁР [*фр.* acteur < *лот.* actor — ижро этувчи] Спектакль ва кинофильмларда роль ижро этувчи артист. *Томошабинлар актёрларнинг ҳар бир сўз, ҳар бир ҳаракатига ўз муносабатларини билдириб турдилар.* Газетадан.

АКТЁРЛИК Актёр касби. *Актёрлик факультети. Актёрлик маҳорати.*

АКТИВ 1 [*лот.* activus — фаол, ҳаракатчан] 1 Корхона ёки ташкилотнинг мулки ва ресурслари (бино, машина, қимматбаҳо қоғозлар ва б.). *..бир қанча савдо-сотиқ майдончалари мавжуд: давлат активларини сотиш майдончаси, рақобатли-устувор савдолар майдончаси..* Газетадан. *Пулга тез айланиши (сотилиши) мумкин бўлган.. активлар*

(*векселлар, олтин, нақд пул ва б.*) *активлар дейилади. “ЎЗМЭ”.*

2 *бух.* Балансининг кирим, дароми; бухгалтерия балансининг бир қисми **пассив.** *Молия менежменти, актив пассивларни бошқариш..* Газетадан.

АКТИВ 2 *қ. фаол.*

АКТИВЛАШМОҚ *айн. фаоллаш*

АКТИНИЙ [*юн.* aktis, aktinos — нур делеев даврий системасининг III гу мансуб радиоактив кимёвий элемент

АКТРИСА Актёр аёл.

АКТУАЛ [*лот.* actualis — ҳақиқий лий] Энг муҳим, энг зарур, долзарб. *ал масала.*

АКТУАРИЙ [*лот.* actuarius — тезк ёзувчи мирза] Суғурта компаниясининг гурта хатларини баҳолаш ҳамда с. тўловлари ҳисоб-китоби билан шунувчи мутахассис, иш юритувчи.

АКУЛЯ [*исл.* hakall — балиқнинг бири] Денгизда яшайдиган йирик йиртқич наҳанг.

АКУСТИК Акустика мутахассиси.

АКУСТИК Акустикага оид, акустик мансуб. *Акустик аппаратлар. Залнинг тик шароити.*

АКУСТИКА [*юн.* akustikos — эши қулоқ солишга доир] 1 Физиканингда ҳодисаларини ўрганадиган бўлими.

2 Бирор бинода товушларнинг эшитилари ва хусусиятлари, товушлар яхши эшитилиши ёки эшитилмаслик ҳолатини ўрганиш мақсадида қилинган тадқиқотларнинг умумий асослари.

АКУШЕР-ГИНЕКОЛОГ Хотин-қасалликларининг олдини олиш ва уларнинг касаллигини аниқлаш, тугулаш билан шуғулланадиган мутахассис врач.

АКУШЕРКА [*фр.* accoucher — туғу ёрдам бермоқ] Ҳомилдорларни мундоқ кузатиш, диспансер кузатув рўйхатига олиш уларнинг касаллигини аниқлаш, туғу вақтида ва туғруқдан кейинги (чилла) вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш ва б. билан шуғулланувчи, махсус ўрта маълумотли биёт ходими.

АКУШЕРЛИК 1 Клиник тиббиёт ҳомилдорлик, туғруқ вақтида ва туғруқдан кейин (чилла даврида) аёл организмиде содир бўладиган физиологик ва патологик жараёнларни ўрганувчи соҳаси.

2 Акушер касби. *Акушерлик қилмоқ.*

АКЦЕНТ [лот. *accentus* — оҳанг; ургу] тлш. Она тилидан бошқа тилда сўзлаганда, товушларни ўша тилдагидан бошқача ҳолда, ўз тили товушлари каби ёки унга яқин талаффуз этиш. *Ўзбекча акцент билан гапирмоқ.*

АКЦИЗ [фр. *accise* < лот. *accidere* — кесмоқ] Асосан кенг истеъмол товарлари ва хизматларга кўйиладиган эгри солиқ, билвосита солиқ тури. *Маркаланадиган товарларни импорт қилувчилар акциз солиғини тўлиқ миқдорда тўлаганларидан кейин акциз маркаларини сотиб оладилар.* Газетадан.

АКЦИОНЕР қ. **акциядор**.

АКЦИОНЕРЛИК қ. **акциядорлик**.

АКЦИЯ I [фр. *action* — қимматбаҳо қоғоз] Акциядорлик жамияти чиқарган қимматбаҳо қоғоз. *Иш самарадорлиги ошгани сари жамоа аъзоларига тегишли акцияларга тўланадиган дивидендлар миқдори ҳам кўпайиб боради.* Газетадан.

АКЦИЯ II [лот. *actio* — ҳаракат] Бирор мақсадга эришиш учун қилинадиган иш, ҳаракат. *Дипломатик акция.*

АКЦИЯДОР Акциялар эгаси; ундан фойда кўрувчи жисмоний ёки юридик шахс; акциядорлик жамияти аъзоси. *..акциядорлик жамиятида.. акциядорларнинг навбатдан ташқари йиғилиши бўлиб ўтади.* Газетадан.

АКЦИЯДОРЛИК Акция ишлари билан боғлиқ фаолият.

Акциядорлик жамияти Турли корхона, ташкилот, банк, компания ва айрим шахслар пул маблағларини уюшган шерикчилик асосида бирлаштирадиган жамият. *Акциядорларнинг умумий ҳисобот йиғилишларини ўтказишдан олдин акциядорлик жамиятининг йиллик молиявий-хўжалик фаолияти мустақил аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувдан ўтказилиши шарт.* Газетадан.

АЛАЙ-БАЛАЙ с. т. У-бу гап, бўлар-бўлмас гап (одатда, номақбул, ёқмайдиган гап ҳақида). *Алай-балайга қулоқ солма.*

Алай-балай демоқ Бўлар-бўлмас, ёқмайдиган гап қилмоқ. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

АЛАЙКУМ [а. *عليكم* — сизнинг устингизда]: **ассалому алайкум** [السلام عليكم] (л. м. сиз тинч-омон бўлинг!) 1) салом бериш, саломлашиш шакли. [Саид Жалолхон:] *-Асса-*

лому алайкум, — деди раисга рўпара бўлиб. А. Қаҳҳор, Башорат; 2) *кўчма кўпинча қасос қайтганда таъзир бериш, уялтириш ифодаси.* *Ассалому алайкум, хўш, энди қалайсиз?* **Ва алайкум ассалом** (л. м. сиз ҳам тинч-омон бўлинг) Саломга жавоб шакли. [Солиҳ маҳдум:] *-Ассалому алайкум, келган эканлар, тақсирим!* [Эшон:] *-Ва алайкум ассалом! Хўш, саломатмисиз, Солиҳ маҳдум? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АЛАЙНО [а. *علينا* — бизга]: **алайно ошкор** Очиқдан-очиқ; рўй-рост. *Кўрсанг, кўзинг тўйгудек, барваста, қуёш кўрасида тобланган йигитлардан, юрагининг ургани алайно ошкор билиниб турибди.* Ф. Фулом, Оқариб кўринар бир матрап.

АЛАЙҲ [а. *عليه* — унга, шунга]: **биноан алайҳ** [بناء عليه] эск. кт. Шунга биноан, шу асосда, бинобарин. *Биноан алайҳ, шу ердаги сирга воқиф бўлганларнинг вазифаси — бу ҳодисани кишига сўзламаслик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙҲИЛЛАЪНА [а. *عليه السلام* — л. м. унга лаънатлар бўлсин] дин. Шайтоннинг сифати. [Фазлиддин:] *Одамнинг ичини билиш жуда мушкул нарса. Кўринишида фариштадай одамнинг ичида шайтон алайҳиллаъна ўтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАЙҲИССАЛОМ [а. *عليه السلام* — унга тинчлик ва омонлик] дин. Пайғамбарлар номига кўшиб айтилади: *Муҳаммад алайҳиссалом.* ■ *Тарихда, яъни Одам алайҳиссалом замонидан то шу кунгача уч одил подшо бўлган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу куни Жаброил алайҳиссалом бошчилигидаги фаришталар заминга тушадилар.* Газетадан.

АЛАК Пахта ипдан кўл дўконда тўқилган мато; силлиқ бўз. *Алак тўн.* ■ *Чит бирла бир ерда алак Бозори тангу тор экан.* Муқимий.

АЛАЛАБАД [а. *على الابد* — абадий, мангу] айн. **абадулабад** Лочин парваришин тонган шунқордек. *Ўзбек алалабад сендан миннатдор.* Ф. Фулом.

АЛАЛОҚИБАТ [а. *على العاقبت* — охири, оқибатда] Оқибатда, охир-оқибат. *Уларнинг қолитга сиғмайдиган бу қилмишлари алалоқибат ўзларини қора курсига етаклаб келди.* Газетадан.

АЛАЛХУСУС [а. *على الخصوص* — хусусан, айниқса] эск. кт. Айниқса, хусусан. [Мирзакаримбой Йўлчи:] *Биласан, хотин аҳли*

молга ўч бўлади, алаҳхусус, сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМ I [a. الم — оғриқ, дард] 1 Жисмондан ҳўнг-ҳўнг йиғлаётган боладан яна сўради. Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Рўҳий азоб, изтироб. Ҳижрон алами. Жудолик алами. Алам чекмоқ (тортмоқ). ■ Биз у вақтлар севоги нима, севиши, севилиши нима — буларнинг дард ва алами, завқ ва шавқи нималигини ҳам билмас эдик. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Алам қилди с. т. Кўнгилга қаттиқ тегди, дилни оғритди; ранжитди. Эрининг “бош қоронғи бўл, эвида бўл-да” дегани унга жуда алам қилди, хўрлиги келди, ўпкаси тўлди. А. Ҳажир, Шир.

3 Қасд, ўч, қасос. Мунча серпичинг бўлиб кетибсиз. Менда аламингиз борми! Шўхрат, Шинелли йиллар.

Алам(ини) олмоқ 1) қасд, ўч олмоқ. — Мени ташлаб кетганингиз аламини Зайнобдан олмасам, кимдан олай, — деди кулиб Кумуш. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма бирор иш қилиб ёки бирор иш билан шуғулланиб, юракни бўшатмоқ, хафагарчиликни ёзмоқ, хумордан чиқмоқ. Балки аламини ишдан олгандир? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Исанинг аламини Мусадан олмоқ Бировдан етган ранж, озор қасдини бошқа, айбсиз одамдан олмоқ.

4 Ғазаб, нафрат; заҳр.

Аламдан тарқамоқ (ёки чиқмоқ) 1) айн. алам(ини) олмоқ 2. қ. алам 3. [Собираҳон:] Йиғладим, ўтириб хат ёздим. Бу билан ҳам аламдан чиқмай, хатни кўтариб, Комила холамининг олдларига арзга бордим. А. Қаҳқор, Хотинлар; 2) қасдини, ўчини олмоқ. Мингбоши тек ётмаган эди, қизининг аламини чиқариб олиш учун баҳона изларди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ғазабдан тарқамоқ. Сиз кўй демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, бир аламдан чиқай деган эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Аламини ичига ютмоқ Ғазабини сиртга чиқармаслик, билдирмаслик. . . аламини ичига ютиб, ҳаловат иштайди. Газетадан.

АЛАМ II [a. علم — байроқ, туғ] 1 эск. кт. Байроқ, туғ.

2 дин. Азиз-авлиёлар дафн этилган мазорга сифнувчилар томонидан шу мазор

дарахтларига боғланган латта. Эр Ҳўб бориб, астойдил сифниб, шайхларга тўнгизди, кекса чинорларга алам боғлади, бўди. С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАМАНГИЗ [a. +ф. علمانگيز — алам Рўҳий азоб берадиган, қийнайдиған қиладиған. Аламангиз ҳодиса. ■ Дўст айрилмоқ гарчи бениҳоя қийин ва алам дур. Ойбек, Навоий.

АЛАМ-АЧЧИҚ Рўҳий азоб-уқуб дард-ҳасратлар.

АЛАМДИЙДА [a. +ф. المديده — ала ган] Юраги дард-аламли, жабр-жафокан, азоб-уқубат тортган. [Йўлчи] Ўз эмас, халқ учун, юрт учун, жамики а. далар, аламдийдалар учун қон тўкди. С. Танланган асарлар.

АЛАМДОР [a. +ф. علمدار — байро бўлган, байроқдор] эск. Байроқ, туғ рувчи; байроқдор.

АЛАМЗАДА 1 айн. аламдийда.

2 Алампдан тўйиб, қасос, ўч олини дига тушган, кимсада алами бўлган. нонни ушатиб қўяётган Полвон: — Оқсо, аламзада бўлганлар кўн-ку, — деди м да кулиб. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМ-ИЗТИРОБ айн. алам-аччиқ, нинг ички ҳиссийтини юзидаги ўзгари дан тезда пайқаб олувчи Исломуҳжа даги алам-изтиробнинг изларини дарҳ ди. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМЛАНМОҚ кам қўл. 1 Алам-кўзгамоқ, жаҳли чиқмоқ. . . домланинг даги тескари ушланган болтанинг м елкамга келиб тўшди, аламланиб кети Фулом, Шум бола.

2 Азоб-оғриқ ҳис этмоқ, оғримо бим жуда аламланиб турса ҳам. . . кўре шимни ярим-ёрти айтиб бериб, таъби дим. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

АЛАМЛИ 1 Алами бор, оғриқ-а Аламли ва ярали кўнгиллардан рўй-роси либ, ҳавони янграган ҳақиқат овози бутун вужудини титратди. Ойбек, Т. ган асарлар.

2 Алам-оғриқдан, азобдан юзага л Йўқ, бу одамнинг рўҳини енгиллатадиг эмас, юракдан оққан қондек аламли, икки томчи эди. Ў. Ҳошимов, Қал кўлоқ сол.

3 Дард-алам ифодаловчи. Аламли ■ -Кечир демоқчисиз, — деди Иноба

ийн, аламли оҳанг билан. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

4 Дард-алам чеккан, аламдийда. Тоҳирим келмайди деб қаҳр этма, э, жон Зухраҳон. Бир гуруҳ дардли, аламлиларга мен ёр ўлмишам. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

АЛАМНОК айн. аламли. [Жомий:] Кўнгул бўлса агар ҳар қанчалик пок, Бўлур у шунчалар кўпроқ аламнок. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Асрорқул ғазабини аранг босиб, аламнок хўрсинди. Н. Қиличев, Ёронгул.

АЛАМОН с. т. Оломон. Бу сиёсат учун керак кўмондон, Бўлмаса ҳеч тинчимайди аламон. Ҳ. Олимжон.

АЛАМ-СИТАМ айн. алам-изтироб. Бугун жуда сиқилиб кетдим. Дардлашадиган, юрагимни эзган алам-ситамларни эшитадиган дўст йўқ.. С. Аҳмад, Севгинга содиқман.

АЛАНГА 1 Ёниб турган ўтдан, оловдан кўтарилаётган ёлқин. Газ алангаси. ■ Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебранар эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ёруғлик; ёруғ шуъла. Ашулачиларнинг кўёшда қорайган юзлари машъалларнинг алангасида йилтилар эди. А. Мухтор, Опасингиллар.

3 кўчма Ўт олдирувчи, жўшқин жараён; жўшқинлик, ҳовур; юракка ўт солувчи, ёндирувчи ҳис-туйғу. Фироқ алангаси. Ишқ алангаси. Уруш алангаси. Ғазаб алангаси. ■ Дўсти ғариб, кел, қўлингни тут, Юрагинга ёқай аланга. А. Орипов. Муздай чой ичини қовураётган аланга тафтини сал пасайтиргандай бўлди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

Аланга олмоқ 1) алангаланиб ёна бошламоқ. Жанг майдонида душманнинг етти танки аланга олиб ёнди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир; 2) кўчма шиддатли тус олмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. Ўзбек олимнинг ғазоби тагин ҳам аланга олди: Сўзимни эшитасанми, кар? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛАНГАЛАНМОҚ 1 Аланга олмоқ, аланга олиб, ёлқинланиб ёнмоқ, ўт олмоқ. Радиокарнайи осилиб қолган танк тўхтадида, бир оздан кейин алангаланди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Жўшқин тус олмоқ, тутатмоқ. Бу сўзни эшитиш билан Нурунинг сўнган умиди алангаланди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди. Ойбек, Танланган асарлар. -Жўна кўзимдан, оқнадар, кет, нақ илигингни син-

дираман қайтиб келсанг, - борган сари алангаланди чол. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

АЛАНГАЛИ 1 Аланга бериб ёнаётган; ёлқинли. Алангали гулхан.

2 кўчма Қизгин, оташин. Алангали салом.

АЛАНГ-ЖАЛАНГ рви. Ҳайрон, бесаранжом кўз юритиш, олазарак. Кўзлари аланг-жаланг бўлди. ■ Анвар Шавкатий атрофга аланг-жаланг қараб, ҳовлиққанича келарди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Мулла Обид орадан ўтган гапни эшитмаганликдан аланг-жаланг бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бўтабойнинг кўзи аланг-жаланг бўлиб қолди. С. Аҳмад, Хукм.

АЛАНГЛАМОҚ Аланг-жаланг қарамоқ, олазарак бўлмоқ. Кампир набираси Назирали билан қаёққа борарини билмай, тўрт томонга аланглаб қолди. Ойдин, Мардлик - мангулик.

АЛАПИ шв. Етилмаган хом жўхори.

АЛАС-АЛАС этн. 1 Оғир ётган беморни "даволаш" мақсадида таёқча учига ўраб ёндирилган латтани ёки беморнинг кийимини унинг бошидан ўгириш. Чиллаёсин ўқиб, алас-алас қилишиб, олло таолодан унинг дардига шифо тилашади. К. Яшин, Ҳамза.

2 Кишига илашган жин, ажина ва ш.к. дан халос бўлиш учун Сафар ойида гулхан ёқиб, устидан сакраш. Холангизнинг алас-алас ва кўчирдисидан кейин Эшмат аканинг ҳушлари кетади. "Муштум".

АЛАСЛАМОҚ этн. Алас-алас қилиб "даволамоқ". Домла касал бетига сув сочди. Катта бир латтани ёндириб, бошидан айлантириб ташлади - аласлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

АЛАФ [a. علف - ўт, хашак] Умуман, ўт, кўкат.

Сассиқ алаф 1) бурган, супурги ўт. Айвон олдида сассиқ алафдан қилинган узун сопи супурги ётарди. С. Зуннунова, Кўк чироклар; 2) кўчма умуман, ёқимсиз, ярамас шахс ёки нарсага нисбат. Сассиқ алаф билан тўлган миянни тозалаб қўйиш керак. "Муштум". Золимни юз карра ўлдирар эдим. У сассиқ алафни ҳаёт боғидан Юлиб ташлар эдим, сўлдирар эдим. Уйғун.

АЛАХСИМОҚ Бирор иш билан овора бўлиб, илакишиб қолмоқ; асл иш, муддао қолиб, бошқасига чалғимоқ. Гапга алахсиб, ишдан қолмоқ. ■ Уктамхон опа меҳмон билан алахсиб, ҳозиргина койиб ўтиргани магизинчи йигитни унутган эди. Ш. Фуломов,

Ёрқин уфқлар. *Дарс тугаши билан ҳеч нарсага алахсимамай, уйига жўнайди.* Ў. Умарбеков, Чарос.

АЛАЧА Қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мато. *Бир чопонлик алача.* ■ *Ўзбекистон халқи бўз, алача.. сахтиён, айбаки терилар билан Ўзбекистонни таъмин қилиб келди.* Газетадан.

АЛАЧАБОФ Алача тўқувчи уста.

АЛАҚ-ЧАЛАҚ Бир-бири билан чалкаш (туш ҳақида). *Ҳайдар.. кўзи уйқуга кетганини сезмай қолди. Кўп ўтмай, алақ-чалақ тушлар кўриб, инграй бошлади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЛАҒ фольк. айн. **алағда.** *Отинг мана, алағ бўлма, бўл ҳушёр.* "Авазхон".

АЛАҒДА Нотинч, безовта (кўнгиш, хаёл ва ш. к. га нисбатан). *Йўлдош ҳамроҳлари қуршовида анча ерга бориб қолган бўлса ҳам, орқасига ўгирилиб қарарди.. кўнгли алағда эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Чол, хаёли алағда, нима қиларини билмай, дастурхон четини қайириб ёнбошлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Алағда бўлмоқ Алағда ҳолатни кечирмоқ. *Ҳар учрашганимизда ўғрига ўхшаб кўнглимиз алағда бўлиб юрганимизча, бир йўла тўйини қилиб, давр-даврон сурганимиз яхши эмасми, эмиш.* Н. Сафаров. **Ҳаёт мактаби.** **Алағда қилмоқ** Алағда ҳолатга солмоқ. *Акасининг без бўлиб олиши Ҳусниддинни алағда қилиб ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона, т.о.

АЛАҲЛАМОҚ 1 Босинқираб ёки иситманинг зўридан қовушмаган, ноаниқ сўзлар сўзламоқ. *Тун ярмига борганда, Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини йўқотиб, алаҳлай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Тутуриқсиз, бемаъни гап қилмоқ, валдирамоқ. *Ҳамёнингда бир мириг йўқ, намуноча миллат, миллат деб бизиб алаҳлайсан.* К. Яшин, Ҳамза.

АЛАҚДАШ Ояғ ўзгариб, воқеаларни аңлаш қобилиятининг бузилиши

АЛАҲСИРАМОҚ айн. **алаҳламоқ** .. тушиларида алаҳсирар, баъзан эса уйқусиз оқшомни тонга уларди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛБАН 1 Албанияда яшовчи асосий (туб) миллат (халқ)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб. *Албан тили.*

АЛБАНЛАР Албаниянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛБАТ назм. айн. **албатта.** ..*Юрагинга албат қўл солгум.* Миртемир.

АЛБАТТА [а. **البته** – шубҳасиз] мод. с. 1 Фикрнинг ёки иш-ҳаракатнинг қатъийлигини, муқаррарлигини, шубҳасиз эканлигини билдиради. *Қори ўриқдан иккитасини Сидиқжонга узатди: -Зап ўриқ экан-да, канал битиб, сув сероб бўлиб, боғ-роғ қилганимизда, албатта, шунинг данагидан экамиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кри. с. өзф. Шундай мазмунли муносабатни билдиради; шубҳасиз, турган гап, табиий, бўлмаса-чи. *Мен, албатта, кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярмас, бўлмагур кишига тутиб берарсиз, дег билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛВАСТИ 1 Шарқ мифологияси ва хурוףий тасаввурда: гўё ҳар хил қиёфада кўринадиган афсонавий махлуқ. *Кампирларнинг мишмишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган "ажина" ва "алвасти"лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бич сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Шу махлуққа нисбатлаш, у билан аталувчи шахс (асосан хотин-қизларга нисбатан). *Шу чоққача бировга сўзини бермаган, бировдан гап эшитмаган Бегим, нотаниш хотиндан дакхи едингми, у алвастининг ола-кула кўзларидан кўрқиб, калтадан қочдингми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛВИДО [а. **الوداع** – хайр, кўришгуча, хуш қолинг] унд. с. Абдий хайрлашу видолашувни билдиради. *Алвидо, эй муни гамхўр, меҳмоним, онам.. Воқиф. .. тўплар гулбури остида утказилган беш минутлик сукнатдан сўнг кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди: Алвидо, эй жонажон дўстимиз, алвидо!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВИР-ШАЛВИР Усти-боши осилган солинган, шалвираган; бесўнақай. *Ўзи ҳа дарров салла-чопонни ечиб ташлаб, содда алвир-шалвир деҳқон сифатига хириб олаб* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЛВОН [а. **الوان** – ранглар] 1 Қизил тули, қип-қизил, қирмизи. *Бунда гулнинг э аслари, Бахмал гилам, алвон пойандоз.* Олимжон. *Кўёш теракзор орқасига ботаётган, гарб уфқида алвонранг шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Чамда бир гўзал жонон кўринди, Юзи гул-ёниб, алвон кўринди.* Ҳабибий.

Қизил алвон Сидирга қизил ип газлама. Ёвариқ буйидаги ёзлик ошхона устунларига узун қизил алвон тортилган. И. Раҳим, Ихлос. Қизил алвон ёпилган столга ҳаммадан бурун келиб ўтириб олган Тожибой мажлисни очди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қизил рангли мато.

3 Хилма-хил, турли-туман. Бир уядан неча алвон куш учади. Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши. Остимда ўйнайди юз алвон отим. М. Алавия.

АЛВОН-АЛВОН Ранг-баранг, хилма-хил, турли-туман. Атрофида алвон-алвон йиғитлар, Шундай қилиб элда давронин су-рар. "Рустам". Йўл ёқалаб.. оқиш, қизғиш рангли сарин гуллар алвон-алвон бўлиб ёзилган. Уйғун.

АЛГЕБРА [лот. algebra < а. الجبر] Математиканинг ҳарфий миқдорлар устида (уларнинг сон қийматларидан қатъи назар) бажариладиган амалларнинг умумий қонуниятларини ўрғанадиган бўлими.

АЛГЕБРАИК Алгебрага оид, алгебрага мансуб. Алгебраик сон. Алгебраик тенгламалар.

АЛГОРИТМ, алгоритм [лот. Algorithmi – X асрда яшаган буюк ўзбек математиги Ал-Хоразмийнинг номидан] Маълум бир турга оид масалаларни ечишда ишлатиладиган амалларнинг муайян тартибда бажарилиши ҳақидаги аниқ қоида (дастур). Алгоритм эса муайян кетма-кет бажариладиган жараёнлар мажмуаси бўлиб, назарий ва амалий масалаларни ечишда ишлатилади. Газетадан.

АЛДАБ-СУЛДАБ рви. Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан алдаб, турли йўллар билан авраб. [Майсара Мулла Рўзига:] Киргандан кейин уни алдаб-сулдаб ухлатиб, ундан кейин чиқариб юбораман. Ҳамза, Майсаранинг иши.

АЛДАМОҚ 1 Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан лақиллатмоқ, аврамоқ. Халқ халқ бўлиб бировни алдаган эмас, аммо.. халқни алдаганлар бўлган, ҳа, сиз бизни алдамасангиз бўлди, бой, биз сизни алдамаймиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Яхши гап, ваъда ва ш.к. билан йўлга солмоқ, кўндирмоқ. Кувёнинг қаерда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган – на ёлворганга кўнади, на алдаганга. А. Қаҳор, Тўй.

3 Йўлдан урмоқ, йўлдан оздирмоқ. [Хонзода Жамилага:] Эй тентак.. Юзингни биров кўрган билан ейилиб қоладими?. Шундай қилиб акамни алдайсан-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Ёлғон гапирмоқ, ёлғончилик қилмоқ. -Рафиқ, найни ким чалди? -Йўлчи акам. -А! Ростданми! Алдама! Ойбек, Танланган асарлар.

5 Нотўғри тасаввур туғдирмоқ, чалғитмоқ. [Муса:] -Сен бировни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама: мана бу ерда дардинг бор, – деди-да.. унинг кўкрагига аста урди. – Мана бу ерда. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛДАМЧИ 1 Кишини алдашга, аврашга, лақиллатишга уста; алдоқчи. Бир алдамчи, ўзинг кашмир бўлмасанг, Мадинадан дарров қандай келасан?! "Ёлғор".

2 Фирибгар, қаллоб. Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши.. яхши, бор баракадан боши осмонга етган алдамчи савдогарми деб ўйлар, муқаррар шундай деб ўйлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ваъдасида турмайдиган; субути йўқ; ваъдасиз. -Алдамчи! -Бу алдашлар – алдаш эмас, сиз ҳали қараб турунг, қочқоқ! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ёлғон-яшиқ гапларни кўп гапирувчи; ёлғончи.

5 Чалғитувчи, чалғитадиган, алдайди-ган. Кўнгида бир лаҳза учган беҳуда, алдамчи хаёллардан қутулди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДАМЧИЛИК 1 Алдамчига хос иш, хатти-ҳаракат.

2 Қаллоблик; қалб, эгри иш,

АЛДАМ-ҚАЛДАМ Алдаш, лақиллатиш мақсадидаги, ёлғон-яшиқ. ..ҳечам ёлғон гапирмас, алдам-қалдам гапни хаёлига ҳам келтирмасди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

АЛДОҚЧИ айн. алдамчи. [Йўлчи:] ..Бойларнинг сўзига сира учини керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДОҚЧИЛИК айн. алдамчилик.

АЛЕБАСТР [юн. alabastros] Куйдирилган ва туйилган оқ гипс; ганч (ҳайкаятарошлиқда, тиббиётда ва қурилишда ишлатилади).

АЛЕУТ 1 Алеут ва Командор ороллари-нинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб (шахс, жой ва ш.к.). Алеут тили.

АЛЕУТЛАР Алеут ва Командор ороллари-нинг туб аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛЁ қ. алло. *Алёл! Кадрлар бўлимими? “Муштум”.*

АЛЁР тар. Ўтмишда зиёфат ва ш.к.да қадаҳ тутиб айтиладиган сўз ёки қўшиқ. [Аҳмад сардор] *Ўзи косагул бўлиб, алёр ай-тиб, коса бераётинти. “Хушкелди”. Қўлла-римда лиммо-лим қадаҳ, Менга келди алёр навбати.* Э. Воҳидов.

АЛЁРЧИ Алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛЖИМОҚ 1 Бўлмагур, бемаъни гап қилмоқ, маза-бемаза, тутуриқсиз гаплар гапирмоқ; валдирамоқ, айнимоқ. *Менинг очиқ кўнгиллик қилиб алжиётганим учун кечир. Шухрат, Шинелли йиллар. -Бас, ал-жима, нардали гапир! — деди хон. Мирмуҳ-син, Чўри.*

2 Гап-сўздан янглишмоқ, боши гангиб, мияси айниб, оғзига келганини гапирмоқ. *-Аҳ, нима? ..Билишибдими? — деди у [Олахў-жа] ва ўз пешонасига ўзи қаттиқ бир мушт-лади-да, яна сўради: -Нима бало, мастлик қилиб алжиб кўйдингми? А! П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛЖИРАМОҚ айн. алжимоқ. *Беиш-олати қадам нарида кайф билан алжираётган йи-гитларнинг бири келиб, унга тегажаклик қилди. С. Зуннунова. Кўк чироқлар.*

АЛИ 1: али деса, бали демоқ Гап қайта-равермоқ, бир гапдан ҳам қолмай тортиш-моқ. *Мен али десам, у бали деб, оғзимни ҳам очирмайди. Али хўжа — Хўжа али Бари бир; иккиси ҳам бир, фарқи йўқ. Элмурод унинг [Мамасиднинг] мақсадини тушуниб, шундай жавоб қилди: -Бари бир. Али хўжа — Хўжа али! П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Али (эркаклар исми).

АЛИБИ [лот. alibi — бошқа жойда] ҳуқ. Айбдор деб гумон қилинаётган шахснинг жиноят содир бўлган пайтда шу жойдан бош-қа жойда бўлиши (бу ҳол унинг жиноятга алоқаси йўқлигини тасдиқловчи далилдир). *Шожамил Кабировичнинг қотиллик юз бер-ган кунга тўла алибиси бор. Демак, аввало қотилни топиш лозим. С. Мирзо, Ярим тун-даги қотиллик.*

АЛИЗАРИН [фр. alizarine < исп. alizarí — рўяннинг қуруқ илдизи] Рўян ўсимлиги ил-дизидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган бўёқ.

АЛИК [а. عليك “алайка”, “а-кум” сўзларининг бузилган, қисқарган шак-ли] с. т. Саломга қайтариладиган жавоб; воб саломи. *Алик олмақ (қайтармоқ). С. ҳам фарз, алик ҳам фарз. Мақол. ■ Синф оғиздан “Ассалому алайкум!” деб қичқи Аммо салом аликсиз қолди. М. Исмои Фарғона т. о. -Гулистонликлар андак нар — дейишди кампирнинг саломига алик о кишилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АЛИМЕНТ [лот. alimentum — қарам-даги, боқимидаги] Қонунда белгилан ҳолларда оиланинг бир аъзоси томони бошқа аъзоси ёки аъзоларини моддий минлаш учун мажбуран тўланадиган тўлағ, нафақа. *..эри билан уришиб-жанжа-шиб ажрашмагани учун.. алимент ҳам-лаб қилмади. П. Қодиров. Уч илди.*

АЛИФ 1 [а. الف] Араб алифбосини биринчи ҳарфи ва унинг номи.

Алифни калтак (ёки таёк) деёлмайди ичнини (ёки қорнини) ёрсанг, алиф чикди Бутунлай хат-саводи, маълумоти йўқ нарсга билмайди. *Акам фақирнинг қорнин санг, алиф чикмайди-ю, тагин фалону мадон деганига куяйми! П. Турсун, Ўқи-чи. Йўғ-э, қанақа қилиб ўқирдим. Алифни так деёлмайман-ку. Ойдин, Садағанг к командир. Алиф қомат Қадди-қомати кел-ган, хушқомат, сарвқомат. [Ҳайитжон 1 хонга:] Кўзимиз билан кўрдик, худога шў қоши, кўзи қундуздек, бурунлари бодом қизил юз, алиф қомат, суқсурдек йигит э Ҳамза, Холисхон.*

АЛИФ II [юн. aleipha — ёғ] Ўсим асосан зиғир ёғидан қиздириб тайёрла-ва бўёқчиликда ишлатиладиган мой.

АЛИФБЕ 1 айн. алифбо.

2 Бошланғич савод чиқариш китоби. *ринчи синф ўқувчилари учун алифбе. ■ қир халқнинг фарзандлари алифбега зор. бек, Нур қидириб.*

3 кўчма Бирор маслак, таълимот, ил-ш.к. нинг бошланғич асослари, энг ол қомдалари. *Муҳаммад Жамол алифбесидан-лаб, дўстнинг онгидан хурофотлар булу-тарқатишига тиришиди. Ойбек, Нур қиди-*

АЛИФБО [Араб алифбоси бошидаг ва 2-ҳарф (алиф ва бо) номидан] Бирор ёзув шаклларининг (ҳарф ва белгил-нинг) маълум тартибда жойлашган маж-*Ўзбек алифбоси.*

АЛИФЛАМОҚ Алиф бермоқ, алиф сурт-моқ.

АЛИФМОЙ қ. алиф II.

АЛИШ шв. I Сувайирғич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик.

2 айн. **тўғон I, 2.** Низом полвон сой ва дарёга сепоялар тикиб, алишлар кўтаргани учун. уни миробоби деб аташган. Й. Шамшаров. Тошқин. ..икки улкан қувурни бир-бирига қўшган алиш устига чиқди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 айн. алаш II.

АЛИШИНМОҚ I Алишмоқ фл. ўзл. ва мажх. н.

2 кам қўлл. Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтмоқ, айланмоқ. *Отабекдаги бояги тушунмаслик бир шубҳага алишинди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АЛИШМОҚ Айирбош қилмоқ, айирбошламоқ. *Кел, соатимизни алишамиз. Қаламни ручкага алишмоқ. Бу китобни бошқа ўта китобга ҳам алишмайман.*

АЛКАЛОИД қ. алкалоидлар.

АЛКАЛОИДЛАР [а. القلى/القلى — ишқор + юн. eidos — ўхшаш, кўриниш] ким. Асосан ўсимликларда бўладиган азотли органик моддалар (уларнинг баъзилари, мас. атропин, морфин, хинин, кодеин кабилар дори сифатида қўлланади).

АЛКАШ [р. “алкоголик” сўзидан] с.т. Ичкиликка берилган, ружу қилган. -Э, ҳозир ичмайман, — деди Неъмат, — нима бир ўзим ичиб. Алкашманми. “Ёшлик”. Улар учун академик ҳам бир, кўчада ётган алкаш ҳам бир. Т. Малик. Шайтанат.

АЛКИМЁ [а. الكيمياء — кимё, химия] I Кимё фанининг арабча номи.

2 Ҳозирги кимёнинг ибтидоси бўлиб, ўрта асрларда унинг асосий мақсади оддий металлларни олтин ва қумушга айлантириш бўлган.

АЛКОГОЛИЗМ тиб. Ашаддий ичкиликбозлик, саломатликка ва меҳнат қобилиятига зарар етказадиган даражада, мунтазам равишда меъридан ортиқ спиртли ичимликлар ичиш, алкогольга берилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК Алкоголизмга мубтало бўлган шахс; арақхўр, пиёниста, ичкиликбоз.

АЛКОГОЛЬ [а. الكحل — майин кукун, الكحول — спирт] I ким. Молекулалари тар-

кибида кислород ва водород атомлари гуруҳи бўладиган бирикмалар; спиртлар.

2 Арақ, вино спирти ва умуман спиртли ичимликлар.

АЛЛА I I Гўдакни ухлатишда яккаҳон усулида айтиладиган қўшиқ. *Алла айтмоқ.*

■ *Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўроқли йиллар жасорат берди онам алласи. Ё. Мирзо. Кейин [Тўхтаҳон] бирдан алла айта бошлади: -Бўйларингга бўй тумор бўлай, болам, алла, Кўзларингга кўз тумор бўлай, болам, алла. С. Зуннунова, Гулхан.*

2 Бешиқ тўйида бешиқ олиб келган аёллар томонидан айтиладиган қўшиқ.

АЛЛА II: алла бўлмоқ с. т. Чархпалак бўлмоқ, чирпирак бўлиб, умбалоқ ошиб йиқилмоқ, қуламоқ. *Қоқилиб кетиб, алла бўлди. Алла қилмоқ* 1) чархпалак қилмоқ, даст кўтариб йиқитмоқ, кўтариб урмоқ. У [Элмурод] кийимларини қоқар экан, йигитлар атрофини ўрашиб, шовқин, кулги билан ҳазил қилишди: -Бай-бай, зўр экансиз-а! Полвонни алла қилиб қўйдингиз-а! П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўчма бошлаб алламоқ, фириб бермоқ. -Ўзимизам алла қилиб қўлга туширувдик, — деди Соли совуқ. М. Исмоилий, Фарона т. о.; 3) ухлатмоқ.

АЛЛАВАҚТ Анча кеч пайт, ярим кеча. *Аллавақтгача уйқум келмади. Уйга аллавақтда келди.*

АЛЛАКИМ гум. олим. Қандайдир номаълум шахс, кимдир. *Мишмишларни унга ҳамма вақт аллаким айтган бўлади. Ким айтганини сира эслай олмайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.*

АЛЛАЛАМОҚ I Алла айтиб ухлатмоқ. *Насиба боласини беланчакка солиб аллаламоқда. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

2 *кўчма* Ардоқламоқ, паҳпаҳламоқ. [Жамила Ғофирга:] *Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам, ишқимни куйлаб, сизни аллалай.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЛЛАМАҲАЛ I айн. аллавақт. *Болалар ухлаб қолди-ю, катталар алламаҳалгача ухлашмади. Ҳ. Фулом, Машғал. Алламаҳалда Давлатёр Элмуродни хужрасига узатиб қўяр, улар йўл-йўлакай ҳар тўғрида бир талай гаплашардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛЛАНАРСА айн. алланима.

АЛЛАНЕЧА гум. олим. Қанчалиги номаълум, аллақанча, бир неча. *Алланеча киши.* ■ *Йигитлар, қизлардан алланечаси ўйинга тушмоқда, сузиламоқда май. С. Назар.*

АЛЛАНЕЧУК Қандайдир ноаниқ бир тарздаги, аллақандай. *Унинг кўнглини алланечук шубҳалар қоплаб олди.* ■ *Ўктам алланечук ўнғайсизланиб, қизариб, Жўрага қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нури юрак сирини яширишига қанча уринмасин, она нимадир пайқаб, тинчсизланди: -Нега бундай алланечуксан? — шивирлаб сўради у.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛЛАНИМА *гум. олам.* Ноаниқ, номаълум бир нарса; нимадир. *Девор остига алланималар уйиб қўйилган.* ■ [Самандаров] *Қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимани тушунтира кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АЛЛА-ПАЛЛА Анча кеч вақт, аллавақт; ярим кеча. *Келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди.* ■ *Навоий фикрларнинг базмига, қаламнинг оҳангига берилиб, вақтнинг алла-палла бўлганини сезмай қолди.* Ойбек, Навоий.

АЛЛАҚАЙСИ *гум. олам.* Қайсиллиги аниқланмаган, номаълум ёки ёддан кўтарилган. *Аллақайси куни мен уни кўрган эдим.* ■ *Эшелон Оренбурдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АЛЛАҚАНДАЙ *гум. олам.* 1 Қандайдир ноаниқ, номаълум, нотаниш. *Отаси бечора.. эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарга бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Ҳолисхон.

2 *айн. алланечук.* *Элмурод собиқ хўжайин билан кўчада дуч келиб қолса, дастлабки кезларда аллақандай бўлиб кетар, ноиллож бош ирғаб саломлашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАҚАНЧА *гум. олам.* Қанчалиги номаълум, бир қанча, бир талай, кўпгина. *Аллақанча одам. Аллақанча вақт. Аллақанча пул.* ■ *Йигитнинг наслини айбсотиб бўлмайди, тўғрисига кўчганда, бу йигит наслан биздан аллақанча юқорида туради!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛЛАҚАЧОН *рвш* Анча вақт олдин, анча илгари, анча бурун. *Аллақачондан бери.* ■ *Отабек онасининг аразига аллақачон тушунган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тонг аллақачон ёришган. Осмон, ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛЛЕГОРИК Аллегорияга оид, аллегориядан, мажоздан иборат бўлган; мажозий.

АЛЛЕГОРИЯ [юн. allegoria — ўзгача ифода далаш] Мажоз тушунча ёки гоёларни аниқ бир образ воситаси билан ифодалаш; мажоз. Масалан, *бўри сўзининг ёмонлик (ёмонлик), тўлки сўзининг айёрлик* ифодаси ушбу қўлланиши.

АЛЛЕРГЕН [аллергия + юн. genos — гилиш, пайдо бўлиш] Аллергияни юз келтирувчи модда. *Кимёвий аллергенлар.*

АЛЛЕРГИК Аллергияга оид, аллергия туфайли юзага келган. *Аллергик касаллик.*

АЛЛЕРГИЯ [юн. allos — бошқа + ergo — таъсир] Организмнинг атроф муҳитда райдиган, аллергенлар деб аталувчи баъзи омиллар (кимёвий моддалар, микроблар) уларнинг ҳаёт фаолиятида ҳосил бўладиган маҳсулотлар, озиқ-овқатлар) таъсиринисбатан ўта сезгир бўлиши.

АЛЛЕРГОЛОГИК Аллергологияга оид. *Хасталикни келтириб чиқарган "сабабчи аллерген"ни махсус аллергологик текшириш луби билан аниқлаб оламиз.* Газетадан.

АЛЛЕРГОЛОГИЯ [аллергия + юн. logos — таълимот] Тиббиётнинг аллергик касалликларнинг юзага келиш сабаблари, ривланиш механизми ва уларни даволаш усуллари билан шуғулланувчи бўлими.

АЛЛИГАТОР [исп. el lagarto — калтасак] Тимсоҳлар туркумига кирувчи сулолиб юрувчилар оиласи.

АЛЛИТЕРАЦИЯ [лот. ad — олд, -га, + litera — ҳарф] Мисралар, ундаги сўзлар шидда бир хил ундош товушларнинг таққўлланиши, сажъ. *Қаро қошинг, қийиқ қошқуюқ қайрилма қошинг қиз..* Э. Воҳидов.

АЛЛО [ингл. hallo] унд. с. Телефон орни сўзлашганда, "эшитаяпман" ёки "эшитаяпсизми" деган маъноларда қўлланади. *Алло ким гапиряпти?*

АЛЛОМА [а. عَلاَمَة — энг билимдон, олим] *кт.* Илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукаммал эгаллаган шахс; қиссий олим. *Жаҳон илми хазинасига буюк ҳаққўшган алломаларимизнинг таваллуд савдослари.. кенг нишонланаётганлиги.. мустақиллигимиз самарасидир.* Газетадан.

АЛЛОФ [а. عَلاَف — хашак, пичан тувчи] *эск.* Ун, буғдой савдоси билан гулланувчи савдогар. *Ун ялаган аллоф, ялаган қассоб.* ■ *Баҳори арпаннинг уру мен бир аллофдан олган эдим.* С. Айи Эсдаликлар, 1990-йил 2-дунда — ил

АЛЛОХ [a. اللّٰه — илоҳий куч, худо] Ислом динида бугун мавжудотни яратган олий илоҳий куч; худонинг номи (Кейинги йилларда, маҳаллий талаффузга мос ҳолда “оллоҳ” тарзида ҳам қўллана бошлаган ва қўлланыпти).

АЛМАНАХ [лот. almanachus < a. المنح — совға; инъом, мукофот; вақт, календарь] Турли муаллифларнинг жанр, мавзу ва бошқа белгилар асосида бирлаштирилган бадий асарлари тўплами. *Ёш талантларнинг асарлари ҳозирча алманах ҳолида чиқарилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АЛМАШИНМОҚ Алмашмоқ фл. ўзл.н.

АЛМАШИНУВ Алмашинмоқ фл.ҳар.н.

Модда алмашинуви қ. модда. *Организмда бирон хил витаминнинг етишмаслиги модда алмашинувини жиддий издан чиқаради. “Саодат”.*

АЛМАШЛАМОҚ Айирбошламоқ, алиштирмоқ; янгиламоқ.

Алмашлаб экиш Қишлоқ ҳўжалик экинларини далалар ва йиллар бўйича илмий асослаган ҳолда навбатлаб экиш.

АЛМАШМОҚ 1 айн. алишмоқ. *Кел, оти-мизни алмашамиз.*

2 Бир-бирининг ўрнини олмоқ, эгалламоқ; алмашинмоқ, янгиламоқ. *Катта станцияларда паровоз алмашади. ■ Жабборнинг кўзларидаги табассум яна таажежуб билан алмашди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Германияда каниқлар алмашди.* Газетадан.

3 Адаш бўлиб қолмоқ. *Шляпам алмашиб қолибди.*

Фикр алмашмоқ Бир-бирининг фикри билан ўртоқлашмоқ.

АЛМАШТИРМОҚ 1 Алмашмоқ фл. орт. н. *Смена алмаштирмоқ. Кийимни алмаштирмоқ. Калишимни кимдир алмаштириб кетибди. ■ [Моҳира ойим] Олбирган кийимлик Хуш-рўйга ёқмас, дарров ярамаганини айтиб, алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнелидагини ҳосил қилиб тинчир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айирбош қилмоқ, алишмоқ.

АЛМИСОҚ [a. الميثاق — аҳд; қасам; шартнома, битим]: **алмисоқдан бери** (ёки **буён**) Жуда қадим замонлардан бери. *Алмисоқдан бери ерда, захда ўтириб, қоронғи хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада, ўриндиқларда ўтириб ўқишса-я, бу ҳурматни ким кўрган, ким*

эшитган? М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Алмисоқдан қолган** Қадимги замондан, дақёнусдан қолган, жуда эски. *Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛМИСОҚИ 1 Қадимги, бурунги, жуда эски. *Алмисоқи лип-лип чироқ. Алмисоқи омон-бўйинтуруқ.*

2 кўчма Сийқаси чиққан, чайналган, кўнгилга урган (гап, сўз ҳақида).

АЛМОЙИ-АЛЖОЙИ с. т. Бўлар-бўлмас, келишмаган, қовушмаган. *Алмойи-алжойи хат. ■ Анвар бу йигитчанинг тўй-мавраларда бир-икки алмойи-алжойи гапларини эшитиб, энсаси қотгани учун унга рўйхуш бермас эди.* Т. Малик, Шайтанат.

АЛО [a. على — устига]: **нур(ан)** ало нур (л. м. нур устига нур) қ. **нур.** *Ихтиёр ўзингизда, кутмайман десангиз, айтиб кўринг, хўн деса, нур ало нур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛОЙ айн. алоэ. *Алойдан.. уй табобатида жуда қадимдан фойдаланиб келишган. “Саодат”.*

АЛОМАТ [a. علامت — белги] **1** от Шартли равишда қабул қилинган ёки қўйилган белги, ишора. *Савол аломати. Тенглик аломати. ■ Чайко ўз сумкасидан харитани олиб, топографик аломатлар билан белгилаб қўйилган дарё қирғоғидаги уйни кўрсатди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 от Бирор воқеа, ҳодиса, вазият, ҳолат ва ш.к. дан дарақ берувчи белги, нишон. *Шодлик аломати. Кўрқув аломати. Сукут — аломати ризо. Мақол. ■ Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломатлари сезилмас ва тусида ҳам унча ўзгариш йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Касалликнинг бу аломатларидан ташқари, беморнинг боши оғриди, тинкаси қуриди, ланж бўлади.. Газетадан. Аваз, “бу қандай аломат бўлди?” деб, ҳар тарафга қаради. “Маликаи айёр”.*

3 от Рамз, символ, нишон, эмблема. *Унинг [жувоннинг] эғнида темир йўл ишчиларининг формасида тикилган костюм, ёқасида қизил юлдуз аломати ҳам бор.* Ойдин, Эр юрак.

4 сфм. Ижобий хислатларга эга бўлган, жуда ажойиб, олижаноб. *Тавба, [Матқовул] аломат одам-да. Бу дунёда шунақа одамолар.. бор экан-да!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳозиргина “бунинг тағига етсак, аломат*

иш бўлар эди” демадингизми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 сфт. Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажиб. *Не аломат савдолар.*

АЛОЭ [юн. aloe] **1** Пиездошлар ёки лоладошлар оиласига мансуб, серсув ва этдор баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур.

2 Шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган дори.

АЛОҶА [a. علاقه — боғланиш, муносабат] **1** Турли воситалар ёрдамида ахборотларни узатиш ва қабул қилиш; халқ хўжалигининг почта, телефон, телеграф, радио, телевидение ва б. орқали ахборотларни узатиш ва қабул қилишни, почта орқали буюмлар юборишни таъминлайдиган тармоғи. *Почта алоқаси. Телефон алоқаси.*

2 Кишилар ёки нарсалар, воқеалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро муносабат, ички боғланиш. *Саноатнинг деҳқончилик билан алоқаси. Фаннинг ишлаб чиқариш билан алоқаси. Ҳокимиятнинг кенг меҳнаткашлар оммаси билан алоқаси.*

3 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги муомала, муносабат, боғланиш; борди-келди. *Қардошлик алоқаси. Дўстлик алоқаси. Савдо алоқалари. Алоқамиз яхши. Алоқалари ёмон. Алоқа боғламоқ. Алоқада бўлмоқ. Алоқа қилмоқ. ■ Хуллас, алоқамиз бузилиб қолди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Анвар] Яхши ошлага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Ҳакимбойвачча] Абдишукур билан яхши алоқада бўлишга тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Дахлдорлик, тегишлилик, дахл. *Очил “бу гапларнинг менга алоқаси йўқ” дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди ва коридор тўла студентларга аралашиб, кўринмай кетди. П. Қодиров, Уч илди. Уларни, биринчи навбатда, жиноятга алоқаси бор, шубҳали ҳаёт кечирувчилар ёқтирмайди. Газетадан.*

5 Севги муносабатлари. *Анвар ҳусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АЛОҚАДОР Муносабати, алоқаси бўлган; дахлдор. *Мавзуга алоқадор китоб ва кўшимча материаллар. ■ Кундалик дафтарда бу сафаримга алоқадор ва алоқасиз кўп нарсалар ёзилган. Н. Сафаров, Оловли излар.*

АЛОҚАДРИҲОЛ [a. على قدر حال — ҳога қараб] *эск. рвш.* Кучи, қурби етгани қўлдан келганча, ҳолига яраша. *..деҳқондан баъзилари алоқадриҳол бир лағанда жир, тўртта қатлама.. кўтариб кириб бердилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

АЛОҚАЛИ *айн. алоқадор.*

АЛОҚАЧИ **1** Алоқа ходими, алоқачилари хизматчиси.

2 *ҳарб.* Алоқа хизматининг аскар, зоб Эмуроднинг ўйини кириб келган полк алоқачи *чалғитди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

АЛОҚ-ЧАЛОҚ: *алоқ-чалок туш* Қовмаган, боши-кеги йўқ, қўрқинчи туш. *Эшон эрининг йўлини тўсиб, қаттиқ туриб с.. Алоқ-чалок туш кўриб чиқдим. кўйинг, май кўя қолинг. Ҳ. Фулом, Машғал.*

АЛОҶА(Л) [a. على حال — ҳозир, шу да] *рвш. кам қўлл.* **1** Ахири, ниҳоят. *..сувликдан, мадорсизликдан ўлар ҳолатга келаркан алоҳа ям-яшил дарахтзор, гўзал мавзегга келиб кўнди. С. Зуннунова, Олс*
2 Зўрға, базўр, аранг. *Ундан алқутулдим..*

АЛОҶИДА [a. على حده — ажратил бўлак ҳолда] **1** Бошқалардан ҳоли, айқин Алоҳида ҳужра. Алоҳида уй. ■ Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари — обрўли оилалар қизлари билан ултирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзига мустақил; бўлак. *Шу мақсунга [беморга] қайноқ сувда қайнати алоҳида идиш-товоқ, сочиқ, дастрўм берилади. Газетадан.*

3 Ўзига хос, бошқалардан фарқ қилган, ажралиб турадиган; бошқача. *Алопарварии. Алоҳида меҳрибонлик. Алоҳида эбор. Алоҳида эътибор бермоқ. ■ Утмиш санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида эгаллаб келганлар. Т. Обидов, Юсуфжон қи.. алоҳида ўрناق кўрсатган ходимлардан гуруҳини мукофотлаш тўғрисида. Газета Катталар билан машғулот Эмуродга алоҳида завқ берар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛОҶИДА-АЛОҶИДА Ҳар бири ўз холи, мустақил, бўлак-бўлак, айрим-айқин Алоҳида-алоҳида хона. *Алоҳида-алоҳидан кечирмоқ.*

АЛОҶОЛ қ. алоҳа (л). *Хотинлар чечкадан тобора қаттиқ ёпишишарди. ҳол Шакар мингиллаб тилга кирди. Ҳ. Н. Кўктерак шабадаси.*

АЛП 1 Қадимги туркий халқларда икки қўшин ўртасидаги жанг бошланишидан олдин яккама-якка олишувда иштирок этувчи жангчи.

2 фольк. Ўзбек халқ дostonларида гайри-табiiй куч-қуввати, мардлиги, жасорати ва ш.к. билан ажралиб турадиган қаҳрамон сифати. *Ўзи экан номи кетган паҳлавон, Алп Авазни кўрдингизми, онажон. "Зулфизар билан Авазхон".*

АЛПАНГ-ТАЛПАНГ *рвш.* Лапанглаб, у ёқдан-бу ёққа чайқалиб, энтак-тентак. *Гудак алпанг-талпанг юра бошлади.* ■ [Солиҳ маҳдум] *Алпанг-талпанг ичкарига кириб, ўқувчи қизлар ичидаги Нигор ойимни ўз ёнига чақирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АЛПИ-САЛПИ *айн.* алпанг-талпанг. [Гулнор] *Қўлларини али-салпи қимирлатиб, гўё онасини қучоқламоқчи бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.*

АЛПОЗДА *с. т.* (маълум сўзлар билан) Аҳволда, тарзда. *Кеча кечқурун бинойидек юрган Муаззаб она, тун ярмидан оққанда, оёқлари зирқираб оғриб, уйғониб кетди. Шу алпозда она чағача ухлалмай ётди. Р. Файзий, Балли, она қизим. Ҳоким халққа минг алпозда ўқиб, ҳаммани ҳақорат қилиб кетгандан кейингина у уйига қайтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Бир алпозда 1) бир тарзда. *Бегижон билан оқсоқол беўхшов бир алпозда қотиб қолишди. "Ёшлик";* 2) ночор аҳволда. *Бир алпозда кийинган йигитни кўриб, саломига зўрға алик олинти. "Олтин бешик".*

АЛПОН-ТАЛПОН *айн.* алпанг-талпанг. [Халжон хола] *Алпон-талпон қадам кўйиб чиқар экан.. оёғи тойиб, йиқилиб тушди. Ғайратий, Довдираш.*

АЛФАВИТ [юн. alfabetos – юнон алифбосининг дастлабки икки ҳарфи (алфа + бета) номидан] *қ. алфбо.*

АЛФОЗ [а. الفاذ – сўзлар] *эск. кт.* Сўз, сўзлар, иборалар. *У менга яқин келгач, уни оғзимга келган алфоз билан сўка бошладим. С. Айний, Жаллодлар.*

АЛФОЗДА *қ. алпозда.* *Муфтий эса шу алфозда токи пешингача Қуръон оятларидан тиловат қилишда давом этди. Газетадан.*

АЛЬАМОН [а. الامان – раҳм-шафқат, ёрдам] *унд. с. эск.* Жангда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати. *Девлар дейди: альамон, Одамхўрку бу Замон. "Нигор ва Замон".*

АЛЬБАТРОС [фр. albatros] Найбурунли қушлардан бири, тумшуги узун, қанотлари ингичка ва кенг, учқур йирик денгиз қуши.

АЛЬБОМ [фр. album < лот. albus – оқ, ёрқин] Расм чизиладиган, шеър, қўшиқ, хотира ва ш.к. ёзиладиган, дафтар ҳолида муқоваланган қалин варақлар мажмуи; фотосуратлар сақланадиган ёки турли-туман марка ва ш.к. ёпиштириладиган қалин муқовали дафтар; бирор мавзуга доир расмлар, суратлар, чизмалар ва ш.к. нинг изоҳлар билан таъминланган босма тўплами. *Суратлар альбоми. Чизмалар альбоми.* ■ ..альбом кўриб ўтирар экан, суҳбатни қандай бошлаш ҳақида ўйлар эди. С. Зуннунова, Янги директор.

АЛЬПИНИЗМ [Альп тоғлари номидан] Спортнинг тоғ чўққиларига, тик қояларга, муз тоғларига чиқиш билан боғлиқ тури.

АЛЬПИНИСТ Альпинизм билан шуғулланувчи киши. *Альпинист деганча бор экан. Юришининг кўп ҳаддини олган экан. М. Мансуров, Ёмби.*

АЛЬТ [итал. alto < лот. altus – юқори, баланд] *мус. 1* Умумий хорда – хонанда хотин-қизлар ёки болаларнинг ингичка овози (тенордан баландроқ эшитилади).

2 Шу овоз билан ашула айтувчи хонанда.

3 Паст регистрда камонча билан чалинадиган, скрипкадан каттароқ, торли мусикий асбоб.

АЛЬТЕРНАТИВ Мумкин бўлган икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлашга асосланган; муқобил. *Альтернатив хизмат.*

АЛЬТЕРНАТИВА [фр. alternative < лот. alter – иккитадан биттаси] **1** Бир-бирини инкор этувчи имкониятлардан бирини танлаш; муқобиллик.

2 Шу имкониятлардан ҳар бири.

АЛЬТИМЕТР [лот. altum – баландлик + юн. metron – ўлчам, ўлчов] Учиш аппаратларининг ердан баландлигини ўлчовчи асбоб; баландлик ўлчагич.

АЛЬТЧИ Альт чалувчи созанда (*қ. альт 3*).

АЛЬФА [юн. alfa] Юнон алифбосининг биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

АЛЬФА-ЗАРРАЛАР Баъзи радиоактив моддаларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган зарралар оқими.

АЛЬФА-ТЕРАПИЯ Альфа зарралар таъсирида даволаш; нур билан даволашнинг бир тури.

АЛЪЯНС [фр. alliance – бирлашма] Иттифоқ, бирлашма (одатда, давлатлар, ташкилотлар иттифоқи).

АЛЮМИН с.т. айн. алюминий.

АЛЮМИНИЙ [лот. alumen, aluminis – аччиқтош] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб, енгил, кумушранг-оқ кимёвий элемент.

АЛҚАМОҚ с.т. айн. олқамоқ. .. “*тупроқ олсанг – олтин бўлсин, мартабали бўлинглар*”, дея алқаганлари-алқаган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛҚАНДОЗ с. т. Қийшанғи, серқилик одам; масхарабоз, майнабоз.

АЛҚИССА [а. القصة – тарих; ҳикоя] эск. кт. Шундай қилиб, хуллас калом; қисқаси, хуллас. Алқисса, тўй тўғрисида волида бирлан маслаҳатлашиб.. А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.

АЛҚОР қ. архар. Тоғда асов алқоримдан, ҳар нима йўғу боримдан, қаторда юрган норимдан – барисидан жудо бўлдим. “Равшан”.

АЛҒОВ тар. Икки деҳқон ўртасидаги қўш ҳўкиз.

Алғов қилиб ер ҳайдаш Ўртадаги қўш ҳўкиз билан бир-бирининг ерини галма-галдан ҳайдаш.

АЛҒОВ-ДАЛҒОВ с. т. 1 Ағлар-тўнтар, ур-йиқит, тартибсизлик. Ҳозир ишбилармон одамлар озми! Лекин алғов-далғовдан фойдаланиб, раислик лавозимига яна Равшан полвон чиқиб олса-чи? О. Ёқубов, Ларза. Ҳамма ёқ алғов-далғов, машинанинг эҳтиёт қисмлари, автомагнитофон ва бошқа бир қанча қисмлари ўғирлаб кетилган эди. Газетадан.

Алғов-далғов ишламоқ Узаро ёрдамлашиб, ерларини ишламоқ. Улар ёз пайтларида, дала иши айни авжига чиққанда, бир-бирларининг ерида алғов-далғов ишлашиб, оғирларини енгил қилиб яшашар эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тинчсизлик, бесаранжомлик, ғулғула, ғалаён, тўс-тўполон. Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги нуқиллаб қолган муллавачча яна бир тасо-дифдан қутулганига шукур қилиб, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу вақтда юрт алғов-далғов эди. Й. Шамшаров, Гурумсойликлар.

АЛҲАЗАР [а. الحذر – ҳазар қил, эҳтиёт, хушёр бўл, сақлан] 1 дин. Худо сақласин. Алҳазар, ярамас кўздан алҳазар. Ф. Фулом.

Парихон отин бир нималар деб, Баҳоуддин пиримни тилга олди-да, “ҳов ёмондин алҳазар..” деди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 унд. с. өзф. Тавба. [Хусайн:] Иблис, муттаҳам, нега айтмадинг? [Мажиддин:] Нимани, шохим? [Хусайн:] Алишер билан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблаҳ! [Мажиддин:] Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшитиб турибман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Ҳ) [а. الحمد – худого шукур] Оллога шукур, худого шукур. [Ёрмат] Ҳалқумини бўғган йиғидан қийналиб базўр ганирди: -Алҳамдулилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам. Ойбек, Танланган асарлар. Алҳамдулиллоҳ, 1993 йил ҳукуматимиз фармони билан ҳазрат Баҳоуддиннинг 675 йилликларини нишонлаган эдик. Газетадан.

АЛҲОЛ [а. الحال – ҳозир, шу пайтда] эск. кт. Ҳозирда, шу пайтда, айни вақтда. Алҳов сенга-да шу ҳукм жорий этилади. Т. Мурод, Отамдан қолган далалар.

АЛҲОСИЛ [а. الحاصل – қисқаси, алқисса] эск. кт. Хуллас калом, қисқаси.

АМАКИ [ф. <а. عم – амаки] 1 Отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан). Катта амаки. Кичик амаки. ■ [Абдишукур] Бир қанча вақт бекор юрач, “ишбилармон” амакисининг ёрдами билан, ниҳоят бир бойга мурза бўлди ва хизмат учун Тўқмоқ шаҳрига жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўздан катта эр кишига мурожаатда ёки ҳурмат юзасидан ишлатилади. [Мирзакарим қутидор:] Мени эслай оласизми, бек? – Отабек диққат ва эътибор билан қуммодарни кузатиб, жавоб берди: -Йўқ, амаки Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳали куёв бўлиш ватини аниқлай олмаган ва Хадичанинг ролигини ололмаган бўлсам ҳам, ёшлар м “Нормурод ака” ёки “Нормурод амаки” масдан, “Нормурод куёв” дея бошладилар. Айний, Қуллар.

3 Умуман эр киши (ўздан кичиклар нисбатан). Зиё шохичи уларни Отабек танитди: -Амакиларингизни сиз танимагиз дирсиз, албатта, – деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бу иш (ёки нарса) амакингиз эмас Бу иш (нарс) ҳазил эмас, бу иш (нарс) осс эмас; жиддий, қийин.

АМАКИВАЧЧА Ака-укаларнинг ўғи қизлари (бир-бирларига нисбатан). -Асл

да Фотима менга туғишган жигар, биз амаливачамиз.— дейди Зухраҳон. Н. Ёқубов, Ўсагада.

АМАЛ [a. عمل — иш, ҳаракат] 1 Илм, наърия, фикр ва ш.к.нинг ҳаётий реаллашуви. *Илм амал билан шарофатлидир.* Ғ. Фулом.

Амалга ошмоқ Юзага чиқмоқ, вужудга келмоқ; барпо бўлмоқ; бажарилмоқ. *Орзулар амалга ошди. Режа амалга ошди.* ■ Бу ишга ҳам бирорта азамат бош қўйса, ажаб эмас, амалга ошса. Ойдин, Ҳазил эмиш. **Амалга оширмоқ** Юзага чиқармоқ, вужудга келтирмоқ; бажармоқ; жорий қилмоқ. *Мақсадни амалга оширмоқ. Режани амалга оширмоқ.* **Амал қилмоқ** 1) ҳисобга олиб иш тутмоқ, иш қилмоқ. *Қонунга амал қилмоқ. Илмига амал қилмаган мулладан устига хуржун орнатишган эшак яхши.* Мақол; 2) таъсир қилмоқ (дори-дармон ҳақида). *Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон заҳардек амал қилар экан.* Ўйбек, Танланган асарлар.

2 Эътиқодга оид иш, ақида иши. *Зотан, исон хотиржам яшамас экан, унинг кўнглига ибодат ҳам, хайру эҳсон ҳам, бошқа яхши амаллар ҳам сиғмайди.* Газетадан. *Ал-маъруф легенда.. бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларни тушунамиз.* Газетадан.

3 Умуман, бажарилиши лозим бўлган иш, амалий иш. *Вирусли гепатит касаллиги билан оғримаслик учун куйидаги амалларга ишорат қилиш лозим.* Газетадан. *Биз ҳам ўз ҳаракатларимиз, амалимиз билан ёшлар орасига ўнроқ кириб боришимиз керак.* Газетадан.

4 Масъул вазифа, мансаб. *Амалга маъруф бўлсанг — тўздирар.* Мақол. ■ *Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанга, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Амал тегмоқ кест. Катта иш, мансаб тегмоқ. *Бо-о худо! Амманга ҳам амал тегиб қолган. Кечаю кундуз чурвақалар билан ўралашгани ўралашган.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

5 Илож-имкон, чора. *Ҳарчи режа бузилди, лекин бир амалини қиламиз.* Ўйбек, Танланган асарлар.

6 Кўма Уйғониш, ҳаёт бошланиши (ўсимик, дарахт кабилар ҳақида). *Амал вақти етганда, ток, анор, анжир кўмишган жойида туйиб ҳам кўкараверади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

Амал олмоқ Кўкармоқ, тутмоқ. *Ниҳол килдираб сув оқиб турган жўякка экилмади, амал олмайди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

7 мат. Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Тўрт амал. Арифметика амаллари.*

8 этн. Иситиш, совитиш, бировнинг ишини орқага кеткизиш, турган уйдан бездириш ва ш.к. мақсадларда дам солинган нарса; сеҳр-жоду. *Фолбин бир нимани енг учидан чиқариб берди. Бу “амал” эди. Бу кичкина туғунчак ичида мазор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди.* Ўйбек, Танланган асарлар. *Унинг гапига кўра, шомонлар ўз амаллари билан турли бало-қазоларни даф этиб.* Газетадан.

АМАЛДА 1 Амал с. ў.-п. к. Амалда бунга ўзи ҳам риоя қилмайди.

2 Иш-амал билан. *У катта танаффусда укасининг зўрлигини амалда кўрсатмоқчи бўлди.* Газетадан.

3 Ҳақиқий ҳолда, факт сифатида; ҳақиқатда. *Амалда юбилей адилақачон мамлакат бўйлаб кенг нишонлана бошлади.* Газетадан.

АМАЛДОР [a.+ф. عملدار — амал эгаси] Мансаб-амал эгаси, лавозимли шахс. *Аканг жуда тентак йигит, — деди ниҳоят пўнғирлаб бой, — ахир амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ўйбек, Танланган асарлар.

АМАЛИЁТ [a.عمليات — амалий масалалар] Амалий иш, амалий жараён, кундалик тажриба. *Ҳўжалик шартномаларини ҳуқуқий экспертиза қилиш ҳам амалиётга киритилган.* Газетадан. *Амалиёт республикамиз маданий ҳаётида халқ чолғу оркестри гоят зарур эканини кўрсатиб турибди.* Газетадан.

АМАЛИЁТЧИ Амалиёт билан шуғулланувчи. *Унда олимлар, суд-ҳуқуқ амалиётчилари иштирок этди.* Газетадан.

АМАЛИЙ 1 Кишининг кундалик фаолиятига оид, кундалик иш, ҳаёт билан боғлиқ бўлган. *Дўрмон қароргоҳида Ўзбекистон ва Туркманистон ҳукуматлари вакиллари билан иборат икки мамлакат делегацияларининг амалий учрашувлари бўлиб ўтди.* Газетадан.

2 Бевосита амалга ошириладиган, амалда кўриладиган, қилинадиган. *Амалий ёрдам. Амалий натижа. Амалий чора.* ■ *Бир неча кундан кейин.. колхозчиларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари

3 Амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланадиган, татбиқий. *Амалий фанлар. Амалий механика. Амалий санъат.*

АМАЛИЯ эск. кт. айн. амалиёт. Назарияни амалия билан боғлаш.

АМАЛЛАБ I Амалламоқ фл. рвдш. ..мен амаллаб олдинроқ кираман-да, Рихсининг уйдаи-уйдамаслигини билиб чиқаман. С. Зуннунова, Олов.

2 рвш. Қандай қилиб бўлмасин, бир илож қилиб, амал-тақал қилиб; эплаб-сеплаб. [Иброҳим ота:] Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвонбойнинг бошини ҳам қўшиб кўярмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. ..қайиқни бир амаллаб соҳилга тортиб чиқарди-да, қумлоққа ўзини ташлади. "Ёшлик".

АМАЛЛАМОҚ Илож қилмоқ, иложини топмоқ. Болам, гана алмаштириш бўлса, Абдусаттор билан ўзим амалларман. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. У ҳамон янги келган кишиларнинг тунда, очиқ ҳавода қолишидан кўрқар эди. «Кўз кўрқоқ — қўл ботира» деган кексалар, бир амаллармиз, — деди у, ўзига тасалли бериб. Ойдин, Мардлик — мангулик.

АМАЛПАРАСТ [a.+ф. عملپرست — амални севувчи] Амални яхши кўрувчи, амалга интилувчи; мансабпараст.

АМАЛПАРАСТЛИК I Амалга берилиш.

2 Амалпарастларга хос иш, хатти-ҳаракат. Шеровнинг баъзи ишлари амалпарастлик доирасидан чиқиб кетади. А. Қаҳдор, Сароб.

АМАЛ-ТАҚАЛ: амал-тақал қилиб с. т. Бирор чора, илож топиб, бир амаллаб, эплаб-сеплаб. Муваққат ҳукумат халққа нафи тегадиган иш қилмайди.. Мехнаткаш омма аввалгидек бир амал-тақал қилиб кун кўради. Ю. Тошпўлатов, Бинокорлар.

АМАЛЬГАМА [лот. amalgama < a. ملغمه — қотишма] Симобнинг бирор металл билан қотишмаси ёки металлнинг симобдаги эритмаси.

АМБРАЗУРА [фр. embrasure — шинак] Турли мудофаа истехкомларида тўп, пулемёт ва ш.к. нинг оғзини чиқариб ўт очиш, ўқ отиш учун қўйилган туйнук, шинак. Қудрат чуқурликка талпинаркан, икки кўзи ўт очиб турган амбразурада. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АМБУЛАТОРИЯ [лот. ambulatus — юриб бажариладиган; кўчма] Қатнаб даволанувчиларга ва уйда ётган беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган кичик даволаш-профилактика муассасаси.

АМВОЛ [a. اموال — моллар, ашёлар эск. кт. Хусусий шахсга қарашли мол-мулк мол-дунё, бойлик.

АМЕТРОПИЯ [юн. ametro — ўлчовсиз, номуносиб + orsis — кўриш] Кўзнинг ёрулик нуруни нотўғри синдириши натижасида хиралашуви (Бунда кўз узокдан ёки яқиндан яхши кўра олмайди).

АМЁБАЛАР [юн. amoibe — ўзгариш] Сох оёқлилар синфига мансуб, барқарор ташаклига эга бўлмаган бир ҳужайрали умурқасис ҳайвонлар туркуми.

АМИН I [a. امين — ҳалол, ишончли; в. кил қилинган; назоратчи] фақат кесим ва **1** Катъий ишонган, астойдил инонган, имни комил. Биз бу йил, шунча шодлик келтирган янги йилда, энг яхши орзуларимизнинг рўёга чиқишига амин эдик! О. Ёқубов, Янги йил кечаси. У битта нарсага аминки, бутун траса бўйлаб ўртага ташланган ширда Учқўғон участкаси тилга олинади. С. Аҳмад, Уф

2 Ҳимоя қилинган, қафолатланган, саланган. Чегараларимиз ҳар қандай хавф-хатардан амин. Ҳушёр бўлсак, ватанимиз ҳар қандай тасодифлардан амин бўлади.

АМИН II тар. 1 Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиғи ёки қишлоқ оқсоқоли. -Аминларини маҳкам ушла, эликбошилар одаларга кўз-қулоқ бўлсин,— деди у [ҳоким]. I Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бозорларда солиқ ундирувчи амалда бозор оқсоқоли. Пулнинг ҳам олти танасини бозор аминлари олишди. «Гурўғлини туғилиши».

3 Чоризм даврида: Фарғона водийси сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли.

4 Амин (эркаklar исми).

АМИНОНА тар. Чоризм даврида: бқатор вилоятларда бозорларда сотилган маво буюмлар учун аминлар томонидан олинган солиқ тури.

АМИР [a. امير — ҳоким, ҳукмдор; болик] **1 тар.** Бухорода ва баъзи мусулмон мамлакатларида: хонлик, подшолик унвоҳамда шу унво эгаси. Амирнинг ошидан қирнинг мушти яхши. Мақол. ■ Зарбофпонлар, зардўзи этикларни фақатгина алу амирзодалар кийишган. «Фан ва турму

Амири лашкар Темурийлар даврида кейинчалик Туркистон хонликларида: юқори ҳарбий унво; умуман: лашкарбиши, кўшин бошлиғи. Унинг [Азизбекни

орқасидан кўзлари ичига ботиқроқ бир киши келар эди. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Амир (эркактар исми).

АМИРАЛМУМИНИН [а. أمير المؤمنين — мўминлар ҳукмдори] Илк ислом давридаги халифаларнинг унвони; илк дафъа иккинчи халифа Умарга берилган, кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан аталган.

АМИРЗОДА тар. Амирнинг ўғил ва набиралари; амир авлоди.

АМИРИ 1 Пўчоғи ва эти кўкиш, хипча, узунчоқ, эртапишар қовун нави. Яна бир фикрга кўра, халқ Навоийнинг таъби нозиклигига ишора қилиб, нусти юпқа қовунга «амири» деб ном берган. «Фан ва турмуш».

2 Узумнинг бир нави.

АМИРКОН [Америка қитъаси номидан] 1 Қора лок билан ишланган ялтироқ чарм. Бир этиклик амиркон. Амиркон этик. ■ Сал ўтмай атлас кўйлак, амиркон шиптак билан чиқди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Пахтанинг бир вақтлар Америкадан келтирилган нави. -Хоразм водийсига амиркон пахта экишни каминан камтаринингиз жорий қилган, — деди Авазбой қози. Н. Сафаров, Оловли излар.

АМИРЛИК тар. 1 Амир лавозими.

2 Амир кўл остидаги мулк, мамлакат. Бухоро амирлиги.

АМЛОК [а. املاك — мулклар] 1 Катта ер-мулк, ер-сув, ҳовли-жой, боғ-роғ.

2 Умуман мулк, мол-дунё.

Амлок рўзгор Рўзгор мулклари. Шаҳарда бир неча кун қолишдан, қишлоқдаги «амлок рўзгор»ни эгасиз ташлашдан.. ташвишланмайди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй.

3 тар. Бухоро хонлигида: ер-мулкдан ўлпон олиш учун ажратилган ҳар бир кичик маъмурий-худудий бўлинма.

АМЛОКДОР [а. + ф. املاكدار — амлок эгаси] тар. 1 Катта ер эгаси; заминдор, мулкдор. ..ўшал ер ислоҳот деб, амлокдорлардан базур тасарруф қилинган заминларни.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй.

2 Амлокни (қ. амлок 3) бошқарувчи ва амлок аҳолисида солиқ, ўлпон йиғувчи мансабдор. Меҳмонхонанинг тўрида.. қози, амлокдор, раис ва миришаб, яъни тумanning чорҳокими ўтирар эдилар. С. Айний, Қуллар.

АММА [а. عمة] Отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нисбатан). Катта амма.

Кичик амма. ■ Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Амманнинг бузоғи Ҳеч бир ишни эплотмайдиган; лаванг, шудсиз. Индамай кўя қолай дедим-у, Марзия олдига амманнинг бузоғи бўлиб ўтиргим келмади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Пешонам шўр бўлмай ўлсин, пешонам шўр бўлмаса, шу амманнинг бузоғига тегаманми? «Ёшлик».

АММАВАЧЧА Отанинг опаси ёки синглисининг фарзандлари (ўғил-қизлари).

АММИАК [юн. ammoniakon — Ливия саҳросидаги қадимги Аммоний воҳасида олинадиган новшадил шундай аталган] Азотнинг водород билан ҳосил қилган энг оддий бирикмаси; ўткир ҳидли рангсиз заҳарли газ. Суюқ аммиак. Аммиак заводи.

АММИАКЛИ Таркибида аммиак бўлган. Аммиакли бирикмалар. Аммиакли селитра.

АММО [а. اتم] 1 боғ. Кўшма гап қисмларини зидлаш муносабати билан боғлайди; лекин, бироқ. Розиман, аммо ҳаммасига эмас. Бу жуда қийин иш, аммо бажарамиз. ■ Майли, сиз яширдингиз. Аммо ман яширмайман. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Фикрга таъкид, кучайтириш маъносини беради; аммо-лекин. Аммо роса вақтида келибмиз-да.

АММО-ЛЕКИН юкл. Фикрни алоҳида таъкидлайди. Аммо-лекин Эш қаттиқ ишлади. С. Аҳмад, Уфқ.

АММОНИЙ [юн. ammoniakon] ким. Азот ва водороддан иборат атомлар гуруҳи (техника ва қишлоқ хўжалигида кенг ишлатиладиган бир қатор тузлар таркибига киради).

АММОФОС [амм(нак) + фос(фор)] Таркибида азот билан фосфор бўлган, концентранган кўшалок минерал ўғит.

АМНИСТИЯ [юн. amnestia — унуттиш; кечиритиш] Олий ҳокимият қарори билан муайян тоифадаги судланган шахсларнинг жазосини юмшатиш ёки уларни жазодан озод этиш. Саёқлиги, фирибгарлиги учун илгари ҳам жазоланган. Бироқ амнистияга илиниб, озод этилган. Газетадан.

АМНИЯТ [а. امنيت — омонлик; кечирим] эск. кт. Хавф-хатардан омонлик; хавфсизлик, бежавотирлик. [Солиҳ маҳдум:] Амниятингиз учун бу тадбирни кўп пухта идрок қилдим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АМОМА [а. *عمامة* – салла] *эск. айн. салла* **1** *Тасбеҳи риб бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахуринг хум била паймонаси яхши. Ҳамза.*

АМОРТИЗАТОР [фр. *amortir* – кучсизлантириш, юмшатиш] Урилиш зарбини, силкинишни юмшатадиган, камайтирадиган асбоб, мослама (автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. да). *Пружинали амортизатор.*

АМОРТИЗАЦИЯ [лот. *amortisatio* – қоплаш] **1** *икт.* Меҳнат воситаларининг (машина, жиҳоз, бино ва ш.к.) эскиришига қараб, улар қийматини муайян давр мобайнида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот устига қўя бориш, шу йўл билан эскирган воситалар баҳосини қоплаш.

2 *мл.* Алоҳида шахс ёки ташкилотнинг узоқ муддатли қарзни аста-секин (ҳиссаларга бўлиб тўлаб) ёки қарзни сотиб олиб узиши.

3 Йўқотиш, ўғирлатиш ва ҳ.к. оқибатида қарз мажбуриятини ҳақиқий эмас деб эътироф этиш.

4 Автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к.нинг урилиш зарбини, силкинишни камайитириш.

АМОРФ [юн. *amorphos* – шаклсиз] **1** Тузилиши кристалл шаклида бўлмаган, кристалланмаган. *Аморф моддалар. Аморф углерод.*

2 *кт.* Шаклсиз, формасиз; уюшмаган. *Аморф ҳолат.*

Аморф тиллар Шакл (форма) ясовчи қўшимча (морфема)ларга эга бўлмаган, сўзлар орасидаги грамматик алоқалар битишув йўли билан ёки ёрдамчи сўзлар воситасида бўладиган тиллар.

АМПЕР [француз физик олими А. Ампер номидан] Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.

АМПЕРЛИ Муайян ампер кучга эга бўлган. *Беш амперли сўчтик.*

АМПЕРМЕТР Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕР-СОАТ Электр муқдорининг ўлчов бирлиги.

АМПЛИТУДА [лот. *amplitudo* – катталиқ; катта ҳажм, ўлчам] *физ.* Тебранувчи жисмнинг тебраниш кенглиги, унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа. *Соат маятниксининг тебраниш амплитудаси.*

АМПЛУА [фр. *emploi* – фойдаланиш; лавозим] Актёр имкониятларига мос тушадиган роллар туркуми.

АМПУЛА [лот. *ampulla* – бўғзи тор, қорни катта, қўшқулоқли шиша ёки сояндиш] Ичига дори солинган ва оғзи пайванлаб бекитилган найчасимон шиша иди *Ампулани синдириб, шприцга сиворотка (я доб) тўлдирди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АМПУТАЦИЯ [лот. *amputatio* – кесиб кесиб ташлаш] Қўл-оёқнинг носоғ қисми жарроҳлик йўли билан кесиб ташла *Лозим бўлган жарроҳлик амали қилинган қорасонга мойил бўлган оёқ-қўллар холи қилиб (ампутация), ярадор денгизчиларни ҳаёти сақланган. Газетадан.*

АМР I [а. *امر* – буйруқ, йўл-йўриқ] **1** Буйруқ, фармойиш, фармон. *Бизлар мерган, амрини қиламиз. «Маликаи айёр»*

Амр қилмоқ (ёки этмоқ). Буйруқ берм буюрмоқ. *Жаноблари амр қилган экан хизматларига бош эгиб келдим. Н. Сафар Уйғониш. Гўрўғли амр этди: бизлар келам «Маликаи айёр». Амри маъруф қ. амримаҳол.*

2 Иштиёр, изм. *Бунинг ҳам боиси эрми ким аждар. Унинг амрида эрмиш салтан зар. Туйғун.*

АМР II [а. *امر* – иш, ҳолат] *эск. кт. а* **иш 1.** *Икки диллик, икки тиллик Мен эмман сен айтган. Ҳақ амридан юз ўгириб, Аимонин сотган. Ҳамза.*

АМРИМАЪРУФ [а. *امر معروف* – яхилликка буюриш] **1** Савоб ишларга, бажақлиши лозим бўлган барча исломий амрларга даъват этиш.

2 Шундай ишга бағишланган марос маърака.

АМРИМАҲОЛ I Бажарилиши жуда йин иш. *Тарки одат – амримаҳол.*

2 *асосан, кесим өзф.* Қийин, мушкул. *..! лом отага ўхшаганлардан ақалли беш с чиқиши ҳам амримаҳол. Н. Аминов, Қаҳқа Қуноқ туман тушиганидан ўн қадам нарид нарсани кўриш амримаҳол. «Ёшлик».*

«АМФИБИЯ» [юн. *amphibios* – икки] ҳаёт кечирувчи] **1** Сувда ва қуруқликда оладиган автомобиль.

2 Ердан ва сувдан кўтарила олади ҳамда ерга ва сувга қўна оладиган самолёт.

3 Қорда, сувда, музда ҳаракатлана оладиган аэроҷана.

4 Сувда ва қуруқликда ҳаракатланадиган жанговар машина (танк, бронетранспор ва б.).

АМФИБИЯЛАР [юн. amphibia – сувда ва қуруқда яшовчи] **1** зоол. Умуртқалиларнинг бир синфи, сувда ва қуруқликда яшашга мосланган жониворлар. Бу заҳар балиқлар.. шунингдек, амфибияларга зиён етказмайди. «Фан ва турмуш».

2 бот. Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ўсимликлар.

АМФИТЕАТР [юн. amphitheatron – икки томонлама томоша] **1** Қадимги Юнон ва Римда оммавий томошалар, театр спектакллари кўрсатилган маҳобатли бино.

2 Томоша зали (театр, цирк) даги ёки аудиториядаги ярим доира шаклида қия кўтарилиб борувчи ўриндиқлар.

АМФОРА [лот. amphora – қўшқулоқли катта идиш] Кўзасимон қўшқулоқли сопол идиш. Ҳатто қўшқулоқли амфорада юнон коньяклари ҳам бор эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АНА 1 кўрс. оим. Кўз ўнгида турган, ўзидан нарироқда бўлган нарсани ёки юз бераётган воқеа-ҳодисани кўрсатишда ишлатилади. -Аҳмад қани? – Ана, келяпти.

Ана у айн. анави. Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади. А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Ана шу 1)** шу, шунинг ўзи, худди шу. Сизни сўраган ана шу киши эди; **2)** юқорида айтилган, зикр қилинган, мазкур. Домла бу гапни менга айтганида, дарров унинг ёқасидан ушлагундай бўлибман. Ана шу чакки бўлган экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинон чироқлари.

2 юк. Кўрсатиш, таъкид маъноларини ифодалайди. Ана кўрдингми, нима бўлди? Ана бўлмаса, мен кетдим! Ана энди, сендан келадиган ши шу-да. Ана тантана-ю, мана тантана! ■ Ана, энди борсанг бўлади. С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжуб, ҳайратланишни билдиради. Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-да! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АНАБИОЗ [юн. anabiosis – жонланиш, тирилиш] биол. Баъзи бир тирик организмларда ҳаётий жараёнларнинг ноқулай шароитларда секинлашув ёки тўхтаб қолиш ҳолати (мас., баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишда ухлаши).

АНАВИ 1 кўрс. оим. Ўзидан наридаги, тилга олиб ўтилган, ўтган нарса, ҳодисаларни кўрсатади, унга ишора қилади. [Давлатёр] Элмуродни туртиб: -Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Ҳу, анави, уртадаги. П. Турсунов, Ўқитувчи. Отабек.. гарангисинан

қиёфада. Анавилар [Зиё шоҳичи ва унинг ўғли Раҳмат] ўзларини бирмунча тетик тутмоқда эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гапираётган вақтда кўз олдида йўқ, назарда тутилаётган шахс, нарса ва ш.к.га ишора қилади. Бунга Отабек пайқаманган бўлса ҳам.. анави гапнинг аниқ шу мажлисда очилишига кўзи етиб, чиқиб кетишнинг иложини қилолмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анави кундан мендан хафа бўлдингиз-а.. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

АНАКОНДАЛАР [исп. anaconda] Бўғма илонлар оиласига мансуб энг йирик илонлар тури.

АНАЛИЗ [юн. analysis – ажратиш, ажратиш] **1** Текшириш объектини фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилиш усули. зид. синтез. Анализ шундай бир мантиқий усулдирки, унинг ёрдами билан биз буюмларни, ҳодисаларни фикран қисмларга бўлиб, уларнинг айрим қисмларини, белгиларини, хусусиятларини ажратамиз. «Логика».

2 айн. таҳлил.

3 Модданинг таркибини аниқлаш. Кимёвий анализ. Қон анализи. Сифат анализи.

Математик анализ Олий математиканинг бир бўлими.

АНАЛИЗАТОР оит. Ёруғликнинг қутбланиш хусусиятини аниқловчи асбоб.

АНАЛИЗАТОРЛАР физиол. Юксак даражадаги ҳайвонлар ва одам нерв тузилмаларининг мураккаб тизими (ташқи муҳит ва организмдаги таъсиротларни идрок этиб, анализ қилади).

АНАЛИТИК Анализ, таҳлил усулига асосланган; таҳлилий. Аналитик метод.

Аналитик геометрия Математиканинг алгебра ва анализ ёрдамида геометрик шаклларни текшириш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик кимё** Кимё фанининг моддалар кимёвий таркибини аниқлаш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик тиллар** Гапда сўзлар махсус шакллар ёрдамида эмас, балки тартиб (сўз тартиби), ёрдамчи сўзлар, интонация ва ш.к. орқали боғланадиган тиллар.

АНАЛОГИК Бир-бирига ёки бошқасига ўхшаш, ўхшаган.

АНАЛОГИЯ [юн. analogia – мувофиқлик, айнанлик, ўхшашлик] **1** флс. Нарса ва ҳодисаларда бирор хусусиятнинг ўхшашлиги.

2 мнт. Хулоса чиқариш шакли бўлиб, бунда икки нарса, ҳодиса ўртасидаги бирор

жиҳатдан ўхшашлик асосида уларнинг ўхшашлиги ва бошқа жиҳатлари ҳақида ҳулоса чиқарилади.

3 ҳуж. Бирор аниқ ҳаракат қонунда ўз аксини топмаган ҳолда шунга ўхшаш ҳаракат (ҳодиса)ни кўзда тутадиган ҳуқуқий меъёрни мазкур ҳаракатга татбиқ этиш.

4 тил. Тил бирликларининг ўзаро қандайдир муносабат таъсирида вазифа ёки бошқа жиҳатдан ўхшашлик, бир хиллик касб этиши. Мас., *боқ, қара* объектсиз феълларининг мустақил ва кўмакчи феъл ҳолида кўр объектли феълга вазифадош, маънодош бўлиши: *ўқиб кўр – ўқиб қара – ўқиб боқ.*

АНА-МАНА Ҳар хил важ-баҳона, ваъда, гап. *Ана-мана билан бу ой ҳам тамом бўлди.*

Ана-мана деб юрмоқ Ҳар хил важ-баҳоналар кўрсатмоқ, важ-баҳона йўлини тутмоқ. *Сўрасам, ана-мана деб бермади.* А. Қаҳҳор. Сароб.

АНАНАС I [исп. ananas] **1** Ананасдошлар оиласига мансуб ўтлар туркуми.

2 Шу ўсимликлардан баъзисининг йирик, чўзинчоқ, хушбўй ва ширали меваси.

АНАНАС II Эртапишар, тўрлама, эти ва уруғи қизғиш куврак ва хушбўй қовун нави.

АНАРХИЗМ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик, бебошлик] Раҳбар сифатида фақат алоҳида шахснинг хоҳиш-иродасинигина тан олиб, ҳар қандай ҳокимият ва давлат тузумини рад этувчи ижтимоий-сиёсий оқим.

АНАРХИСТ Анархизм тарафдори.

АНАРХИСТИК Анархистга ва анархизмга оид. *Анархистик қарашлар.*

АНАРХИСТЛИК Анархистларга хос хатти-ҳаракат, ўзбошимчалик, бошбошдоқлик.

АНАРХИЯ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик] **1** сиёс. Жамиятнинг ташкилотчи ҳокимиятнинг, ҳамма учун мажбурий қонунқоидаларнинг, одоб-ахлоқ меъёрларининг йўқлиги билан характерланувчи ҳолати; ҳокимиятсизлик.

2 кўчма Раҳбарсизлик, бошбошдоқлик, бебошлик. *Сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳамма ёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров. Уч илдиш.

АНАРХИЯЧИ айн. анархист.

АНАТОМ Анатомия олими, мутахассиси. *Анатом жасад тўқималарига ўзи кашф этган суюқ пластмассани шимдиради.* Газетадан.

АНАТОМИК Анатомияга оид. *Анатомик текширишлар. Анатомик атлас.*

АНАТОМИЯ [юн. anatome – кесмаи ёраман] Тирик организмнинг шакли ва тузилиши ҳақидаги фан.

Одам анатомияси Одам организмида айрим аъзо ва системалар шакли, тузилиши ва ривожланиши ҳақидаги фан – назрий ва амалий тиббиётнинг асосий фанларидан бири.

АНАФОРА [юн. anaphora – юқорига чиқариш] Параллел тузилган нутқ парчалар (мас., мисралар) бошида айнан бир унс (элемент)нинг такрорланишидан иборат услубий фигура. Мас., *Бутун қарашларни, барча сезгини, Бутун ифодани, бутун сезгини..* Ҳ. Олимжон.

АНБАР I [а. عنبر – хушбўй модда] **1** Кашалотлар танасидан – ошқозон ёки ичакларидан чиқадиган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияда атир ҳидига турғунлик бердириш учун ишлатилади). [Қулмуҳаммад:] *Ўза Ғоят нафис!* [Хондамир:] *Ҳиди анбардин ўтқу, Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

2 Анбар (хотин-қизлар исми).

АНБАР II этн. Эркаклар тобутининг тўб бурчига тик қоқилган таёқларга ўралган гахлама, сурп; шунингдек, аёллар тобутини тепасига ишқом тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН [а. + ф. عنبرافشان – анбар таратувчи] Анбар ҳиди сочувчи; хушбўй муаттар. *Ҳусни ортар, юзда зулфин анбарафшон айлагач.* А. Навоий.

АНБИЁ [а. انبييا – «пайгамбар» сўзининг кўпл. шакли] Набийлар, пайгамбарлар. *Луқмони Ҳаким.. хулқ-одоби, юксак дид, хушмуомаласи билан анбиё мақомига етишган эди.* Газетадан.

АНБУҲ [ф. انبوه – кўп, сон-санокси Сон-саноксиз; кўп. *Гуноҳларим эрур анбу кечиргайму ани субуҳ.* «Маликаи айёр».

АНВАР [а. انوار – энг нурли] **1** Нур сочувчи, ёруғ, порлоқ. *Сўзи яхши анвар Оху бобоев.* «Фольклор».

2 Анвар (эркаклар исми).

АНВО(И) [а. انواع – навлар, хилла] **1** эск. кт. Тур; турлар, жинслар.

2 Ҳар хил, турли-туман. *Минг анво гулар ичидан ёр кўзини эслатувчи нарғисни уз олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шунд анвои – турли фитна-фасодларни кўра-кўр бозорга етдим.* А. Қодирий, Калвак маҳзуниг хотира дафтаридан.

АНГ-АНГ тақл. с. Итнинг калтак ёки бошқа нарса азобидан чиқарадиган шундай товушини билдиради.

АНГАР [фр. hangar] Самолётлар ва вертолётлар турадиган, уларга техник хизмат кўрсатиладиган ва улар таъмирланадиган иншоот.

АНГИДРИД [юн. а – инкор қўшимчаси + hydor – сув] ким. Бирор элементнинг кислород билан бирикмаси; тегишли кислотадан сувни ажратиш йўли билан олиш мумкин. *Карбонат ангидрид.*

АНГИЛЛАМОҚ Анг-анг қилмоқ *Ит умбалоқ ошиб, ангиллаганча деворга бориб урилди.* С. Нуров. Нарвон.

АНГИНА [лот. angina – бўғилиш] Танглай муртақ безларининг яллиғланиши билан кечадиган ўткир юкумли касаллик.

АНГИОМА [юн. angion – томир + oma < otos – нам, зах; хом] Қон ёки лимфа томирларида пайдо бўладиган хавфсиз ўсма.

АНГИШВОНА [ф. انگوشتوانه – бармоқни сақловчи] Иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм. *Кўзгусини хушламай, ерга отиб ташлабди, Ангишвона, игнасин занглар боса бошлабди.* М. Қўшмоқов.

АНГЛАМОҚ 1 Гап, фикр-мулоҳаза ва ш.к. нинг мазмунини билиб олмоқ; тушунмоқ. *Гапингизни-ку англадим.. «Шарқ юлдузи». Бу сўзларни англамайин мерганлар, Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳкор.* «Маликан айёр».

2 Идрок этмоқ, фаҳмламоқ. *Эшқобил тоғасининг раис олдиди гирдиқаналак бўлиш сабабларини бир қадар англагандай бўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Бобош бирдан англадики, мана шу махлуқдан қутулиш учун, танимай ўтиб кетармикан, деб Бобошга ёпишган.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *...ҳаётга қарашим чуқурлашди, адабиётни янгича англай бошладим.* Газетадан.

Ўзликни англамоқ (ўзини англамоқ, ўз-ўзини англамоқ) Ўзининг асли ва ҳозир ким эканлигини идрок этмоқ (қ. ўз, ўзлик). *Биз мустақиллик тўғрисида ўзликимизни англаганимиз сари Имом ал-Бухорийнинг муборак сиймосини янада яққолроқ тасаввур этамиз.* Газетадан. *Бошқача айтганда, тарихга мурожаат этиш ўз-ўзини англаш демакдир.* Газетадан. *Ўзини англаш эса, юртбошимиз йўл кўрсатганларидек, она-Ватандаги табаррук жойларни, улуғларнинг қадамжоларини зиёрат этишдан бошланади.* Газетадан.

АНГЛАТМОҚ 1 Англамоқ фл. орт. н.

2 Ифодаламоқ, билдирмоқ *Бу нимани англади? ■ [Азизбекка халқ:] Сендек итдан бизга қипчоқ яхши! — Халқнинг бу жавоби ишнинг на даражага етганини англади эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Косметика» аслида грекча сўз бўлиб, у «ғўзаллаштириш» деган маънони англади. «Саодат».

АНГЛАШИЛАРЛИ Англаб, тушуниб бўладиган; тушунарли. *Масала англашиларли. Жавоб англашиларли бўлмади.*

АНГЛАШИЛМАС 1 Англашилмоқ фл. сфлш.

2 сфл. Англаб бўлмайдиган; тушунарсиз, ноаниқ. [Йўлчи] *Ниҳоят, ички бир туртки, англашилмас бир кучнинг сеҳрли таъсири остида, ғайришуурий равишда орқасига — қиз томонга қайрилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК 1 Хато тушуниш ёки тушуниб етмаслик орқасида содир бўлган ҳолат; хатолик. *Англашилмовчилик орқасида хафлашиб қолмоқ. ■ Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. *Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзаро келишмовчилик; тушунмовчилик. *Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва мурося йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОҚ Тушунилмоқ, фаҳмланмоқ. *Зайнаб ялт этиб қайнанасига қаради, чунки Ўзбек ойимнинг бояги гапи энди унга англашилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГОР кам қўлл. қ. афт-ангор. Унинг [Хайрининг] *ангори кўрққулик, сиёқи одамга ўхшамайди.* «Ёшлик».

АНГРАЙМОҚ 1 Эс-ҳушини йўқотгандай, паришонхотирлик билан лоқайд қараб турмоқ. *Нега анграйиб турибсан? ■ Пул йўқ. Аммо пул йўқ деб анграйиб турилса, ҳовли кўлдан кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳайратда қолмоқ, ҳайратдан оғзи очилмоқ. *Балиқнинг катталлигини кўриб, полвон анграйиб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Вафо аттор ханг-манг бўлиб, йигитга анграйди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

АНГРОВ Эс-ҳушини йиғиб ололмайдиган; меров, анқов. Ангров бола.

АНДА Қадимги турк-мўғул халқларида тутинган ака-ука.

АНДАВА [ф. انداوه — сомонли лой суваш асбоби] Сомонли лой, ганч ва ш.к. ни силлиқлаб суваш учун ишлатиладиган, дастали, таги силлиқ асбоб. *Андава юргизмоқ.*

АНДАВАЛАМОҚ 1 Андава билан сувамоқ, текисламоқ, силлиқламоқ.

2 кўчма Бекитиб, ёпиб кетмоқ, хаспўшламоқ, текислаб юбормоқ. *У ўглининг айбини андаваламоқчи бўлди.* ■ [Фуломжон] *Сал асабийроқ, сўзини андавалаб ўтиришни билмайди, шартта юзга солаверади.* М. Худойкулов, Жонли ва жонсиз тўсиқларни енгиб. *Ниҳоят, у сир бермасликка уриниб, гапини андавалади.* М. Мансуров, Ёмби.

АНДАЗА [ф. اندازه — ўлчов, қолип] **1** Кийим-бош, пойабзал ва ш.к. ни бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва ш.кдан ясалган нусха-қолип. *Этик андазаси. Челақ учун андаза ясамоқ. Андаза билан иш бичмоқ.*

Андазаси келишган 1) бичими яхши, усталик билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойабзал ҳақида); **2)** кўчма қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган: хушқомат, хушбичим. **Андаза олмоқ 1)** бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; **2)** кўчма ўртак олмоқ, ибрат олмоқ. *Қулоч ёзинг, қизлар, меҳнат мавжсида, Мусобақадорлар олсин андаза.* Т. Тўла.

2 Тайёр қолип, намуна. *Шарқнинг ҳаво дарвозаси биз, Янгилкнинг андазаси биз. Шайхзода, Тошкентнома. Ёдгорлик мажмуини яратишда.. ўлкамиздаги буюк бобокалонларимиз зиёратгоҳлари андазасига таяниш зарурлигига эътибор қаратилди.* Газетадан.

3 Ўлчов, меъёр. *Мамлакат раҳбарининг фармони.. миллий ҳаётимизни энг юқори замонавий андазаларда қуришга чақиряпти.* Газетадан.

АНДАЗАСИЗ 1 Андазаси, қолипи йўқ, беандаза тикилган, ясалган.

2 кўчма Андазаси хунук, беўхшов.

3 кўчма Ўлчови, меъёри йўқ, беўлчов; беқийс. *Нозу неъматга фаровон ҳимматинг андазасиз, Бағри кенг меҳмоннавозу меҳрибоним, асسالом.* Ҳабибий.

АНДАК [ф. اندک — кам, озгина] *рвш. 1* Озгина вақт, бирпас. *Андак сабр қилинг.* ■ *—Сиз шу ерда андак ўтириб туринг, опа! —*

деди ҳалиги қиррабурун одам. П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўрақдан кейин андак мизғимоқчи бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Бирмунча, бир қадар. *Касал андак бери қаради. Иссиқ андак пасайди. Ош андак тирик бўлибди.* ■ *Саудий хатни икки-уч қайта ўқигандан сўнг, ўзини андак босиб олиб, атрофга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Унча катта ёки кўп эмас; бир оз, қиттак. *Сендан андак хатолик ўтди. Сизда андак ишим бор. Менга андак туз беринг.* ■ *Аммо оғиз теваракларида андак қон аломатлари ҳам намоён эрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНДАЛИБ [а. عندليب — булбул] *эск. кт. айн. булбул.* *Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоғ минг савт этса, қайси дил паришондир анга.* Ҳамза.

АНДАРМОН [ф. اندرمان] Банд, машғул. **Андармон бўлмоқ** Бирор машғулот, иш ва ш. к. га берилмоқ, қизиқиб кетмоқ. *Обид Йўлдошевчи, бошқа ишларга андармон бўлиб, газета чиқаришга бевосита қатнаша олмадик.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Робия билан андармон бўлиб, Комил табибниқига ҳам боролмадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

АНДИ с.т. 1 Бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди. *Чолу камтирнинг ҳар бир ўтиришларида сўз.. марғилонлик «анди» келин устиди бўлар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Таги, зоти паст (зодагонлар, бойлар назарида).

АНДИЗ Истеъмол қилинадиган кўкати-нинг бир тури. *..уйдан келтирилган таомлар қаторига Отамурод териб келган равоқ, андиз, кийик ўти, алқар ўтлари ҳам қўшилиб кетади.* «Ёшлиқ». *Қора андиз.. нам ерларда, ўтлоқларда, тоғ ёнбағирларида ўсади.* Газетадан.

АНДИША [ф. انديشه — фикр, ўйлаш] **1** Кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза. *Андишанинг оти кўрқоқ.* Мақол. ■ *—Фўзаларингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, — чуқитиб юбормайлик деган андиша билан оҳиста сўрадик.* Газетадан.

2 Умуман фикр, мулоҳаза. *Қандайдир андиша тутди тилини.* А. Мухтор.

3 Шарм-ҳаё, ор-номусга амал ҳисси. *Би: Зулфия опанинг ёнларида бўлиб, у кишидан нафақат журнал ишини, одоб-андишани, ҳалолликни ҳам ўргандик.* «Саодат». Ҳалоя ва

пок, виждонли ҳамда инсофли бўлайлик, андиша ва ҳаёни унутмайлик. Газетадан.

АНДИШАЛИ Андиша, мулоҳаза билан иш тутадиган. Андишали йигит. ■ Лекин андишали, мулоҳазакор Аҳмадали опасига бунақа гапларни айтишига.. журъат қилолмаслиги ойдек равшан. «Ёшлик».

АНДИШАСИЗ Андиша билан иш тутмайдиган, андишаси йўқ.

АНДОЗА айн. анлаза.

АНДОМ [ф. اندام – бадан, гавда] кам қўлл. Қад-қомат, қиёфа, бичим. Икки ою икки йил Юрсанг маҳкам боғлаб бел, Маконига борарсан, Андомига қарарсан. Ҳ. Олимжон, Семурғ. Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли.. қиз эди. Ойбек, Навоий.

АНДУҲ [ф. اندوه – гам, қайғу] эск. кт. Рухий азоб, гам, гусса, хафагарчилик, қайғу. [Кумуш онасига:] Мен сиёҳбахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНЕМИЯ [юн. an – инкор қўшимчаси + haima – қон] Қонда эритроцитлар ва гемоглобин миқдорининг камайиши билан характерланувчи касаллик; камқонлик.

АНЕМОМЕТР [юн. anemos – шамол + metreo – ўлчайман] Шамолнинг, ҳаво ҳаракатининг тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД [юн. a – инкор қўшимчаси + peros – намлик, сув + eidos – кўриниш] Атмосфера босимини ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб.

АНЕСТЕЗИЯ [юн. an – инкор қўшимчаси + aesthesia – сезги, ҳис этиш] Кўпинча жарроҳлик ва бошқа ҳолларда турли воситалар ёрдамида амалга ошириладиган оғриқсизлантириш, сезгини йўқотиш.

АНЖИР [ф. انجير – анжир] 1 Тутдошлар оиласига мансуб, сутсимон ширадор, шاپалоқ баргли ўсимлик. Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон анжир кесар. Мақол. ■ Анжир Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида ўсади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шу дарахтнинг серуруғ, ейишли меваси. Қора анжир. Хоки анжир. Анжир қоқи. Анжир қиём. ■ Агар кирсанг бир кишининг боғига, Қўл узатма анжир, узум, нокига. «Қўшиқлар».

Анжир шафтоли Меваси анжирга ўхшаш шафтоли тури. Анжир бўлмоқ (ёки анжир

чиқмоқ) Жисмонан қаттиқ эзилмоқ. Автобус тикилинчида анжир бўлган одамни қандай ўзига келтирса бўлади. «Аския»дан.

АНЖИРЗОР Нуқул анжир билан банлар, боғ.

АНЖОМ [ф. انجم – тугаш, охир] 1 Уй-рўзгор нарса-буюмлари, асбобларига тегишли нарса. Торроқ бўлсаям уй-жой, анжомларимиз бор. С. Нуров, Нарвон. Анжомини туяга ортди, Бола-чақа, кучуклари ҳеч қолмайин чиқиб кетди. «Юсуф ва Аҳмад».

2 Ҳар қайси соҳанинг ўзига хос нарсалари, керак-яроғлари; асбоб-қуроллар. Йўл анжомлари. Уруш анжомлари. Ҳарбий анжомлар. Ўқув анжомлари. ■ Мана шу зираклар, пардоз анжомлари солинган чамадонимни кўтариб, ўттиз йил қишлоқма-қишлоқ.. кездим. С. Зуннунова, Олов. ..манам дунёни боумид Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомларини бутлаб қўйганман. Н. Сафаров, Оловли излар. Европада безорилик анжомлари музейи илк бор Венгрия пойтахтида очилди. Газетадан.

АНЖУМАН [ф. انجمن – йиғин, мажлис] Умуман, бирор ҳодиса, тантана муносабати билан бўладиган йиғин, мажлис. Одатда у [Аваз] бир ғазал айтар, келаси анжуманда шоири замонлар мазкур ғазалга назира боғлар эдилар. С. Сиёев, Аваз. Мазкур анжуманда олий ўқув юртлари тайёрлаган 118 иш намойиш этилди. «Фан ва турмуш». ..Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги муносабати билан Ўзбекистонда биринчи марта халқаро анжуман ўтказилди. Газетадан.

АНЗУР: пиёзи анзур Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг тоғли худудларида ўсадиган кўп йиллик ёввойи пиёз.

АНИЛИН [a. النيل – нил бўёғи; кўк бўёқ] Ҳар хил бўёқ, дори-дармон, портловчи моддалар тайёрлаш учун ишлатиладиган бадбўй, заҳарли, туссиз суюқлик; нил бўёғи.

АНИҚ [a. عنيق – нафис, нозик; равшан, тушунарли] 1 Эшитиш, кўриш, тушуниш жиҳатдан яхши, тўла ифодали. Аниқ жавоб. Аниқ кўрсатмалар. Аниқ эшитмоқ. ■ Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантлар эди. С. Зуннунова, Олов. Кўпчилик томонидан маъқуланган амалий, аниқ таклифлар киритилди. Газетадан.

2 Ҳақиқатга мос, ҳақиқий. Буни қарангки, шундай соддагина, лекин аниқ фактлар-

га асосланган фикр-мулоҳазалар республика партия ташкилотининг ўша вақтдаги раҳбариди қаҳр-ғазаб уйғотибди. Газетадан.

3 Бекам-кўст ва тўтри. Аниқ ҳисоб-китоб ва режа билан бошланган иш унумли бўлади. «Саодат».

4 Белгили, маълум. *Келиш вақти аниқ.* ■ Гулрўйнинг фарёди сабабми ё оқсоқолларнинг ўзлари аниқ бир тўхтамга келишдими, ишқилиб, шу туннинг ўзидаёқ қабристонга йўл олишди. «Ёшлик».

5 мод. с. вэф. Фикрнинг чинлигини билдиради; албатта, шубҳасиз. Холмирза ака ичидан «шу ғайратинг бўлса, икки йилда Хирмонтепадан аниқ айриламиз», деб ўйлайди. А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Энди кимга оғиз солсанг, гиринг демай тегishi аниқ.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНИҚЛАМОҚ 1 Сўраб-суриштириб, аниқ маълумот олмоқ, билиб олмоқ. *Меҳмонларнинг кимлар эканини аниқламоқ. Масалани аниқламоқ. Вазифани аниқламоқ.* ■ Йигитлардан бири меним ким эканлигимни аниқлаб олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Тайинини, воқе ҳолатни белгиламоқ. *Оғирлигини аниқламоқ. Масофани аниқламоқ.* ■ Беруний мучал ҳисобининг асли сабабини аниқлай олмаган бўлса ҳам, тахмини ҳақиқатга анча яқин туради. «Фан ва турмуш».

3 Воқе ҳолатли қилмоқ; топмоқ. *Ер ости конларини аниқламоқ.*

АНИҚЛАНМИШ тлш. Аниқловчи аниқлаб келган гап бўлади; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг ҳоким қисми.

АНИҚЛАШМОҚ 1 Аниқламоқ фл. бирг. н. **2** Аниқ-равшан бўлмоқ, аниқ тус олмоқ. *Масала аниқлашди. Вазифа аниқлашди.*

АНИҚЛИК Аниқ ифодалилик. *Ўлчов асбобларининг аниқлиги. Фикрнинг аниқлиги.* ■ Энди бизга аниқлик кўпроқ ёқади. «Саодат».

АНИҚЛОВЧИ 1 Аниқламоқ фл. сфдш. *Оғирликни аниқловчи асбоб.*

2 тлш. Предмет билдирувчи бўлакка тобеланиб, унинг белгисини англатадиган (иккинчи даражали) бўлак; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг аниқланмишга тобе қисми. Мас., *қизил олма бирикмасида қизил сўзи аниқловчидир. Аниқловчининг уч тури бор: 1) сифатловчи (қ.), 2) қаратувчи (қ.), 3) изоҳловчи (қ.)*

АНИҚ-ТАНИҚ Жуда ҳам аниқ, тайинли, белгили. *Аниқ-таниқ одам.* ■ Алижон

автомашиналарга тикиларди. Уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

АНКЕР {нем. Anker — якорь, лангар} **1** Соат механизмнинг мўътадил, бир маромда юриб туришини таъминлайдиган қисми.

2 Станок, машина, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини бириктириш ёки ўрнатишда ишлатиладиган унсур (деталь). *Анкер болт.*

АНКЕТА {фр. enquete — суриштириш, хабар, маълумот олиш} **1** Тегишли маълумот олиш, тўплаш учун белгиланган сўроқ варақаси, сўровнома. *Кадрларни ҳисобга олиш анкетаси. Анкета маълумотлари. Анкета тўлдирмоқ. Анкета сўрови. Анкета асосида сўров ўтказиш.* ■ Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиш ўзига хос модага айланиб бораётгани кўзга ташланади. «Тафаккур».

2 Сўроқ (савол) орқали тўпланган маълумотлар, шундай йўл билан маълумотлар тўплаш. *Анкета ўтказмоқ.*

АННЕКСИЯ [лот. annexio — қўшиб олиш] Бирор давлат ёки халққа тегишли ҳудудни зўрлик билан қўшиб олиш, босиб олиш сиёсати.

АННОТАЦИЯ [лот. annotatio — мулоҳаза, қайд; эслатма] Китоб, мақола ва ш. к.нинг мазмуни, аҳамияти ҳақидаги қисқача маълумот, қисқача таъриф. *Китоб аннотацияси. Аннотация ёзмоқ.*

АННУЛЯЦИЯ [лот. annulare — йўқ қилмоқ] Ҳужжат, шартнома, ҳуқуқлар ёки ваколатларнинг бекор қилиниши, ҳақиқий эмас деб топиллиши.

АНОВ с. т. Анави, ана у. *Анов, ким, ҳа, йўлчига чиқиб айт, айвонда ётсин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сен ўзинг билмайсан, анов булутлар юрагинг оҳлари, хўрсиниқлари.* «Ёшлик».

АНОВИ олам. **1** Ўздан наридаги шахс, нарса ва ш. к. га ишора қилади, уни кўрсатади. *Сен отингни чиқарган бўлсанг, анови тутга боғла.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.

2 Гапирилаётган вақтда кўз олдида йўқ, аммо маълум шахс, нарса ва ш. к. га ишора қилади. *Ўтган йили анови оморчи Абдусамднинг ўғли ҳам имтиҳондан ўтолмай қайтиб келди.* С. Зуннунова, Олов.

АНОВ-МАНОВ с. т. Унча-мунча, жўн. *Ҳусанбек тўрам анов-манов одамни меҳмонга чорламайди.* С. Сиёев, Аваз. *Бу анов-ма-*

нов гап эмас, афандилар. Кўпчилик ичида айтишганингиз чакки бўлибди. К. Яшин, Ҳамза.

Анов-манов билан У-бу қилиб, жиддий бўлмаган юмушлар билан. *Кундузларини-ку анов-манов билан ўтказиб овуняман-а.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АНОД [юн. anodos – юқорига ҳаракатланиш; кўтариллиш, юқориллаш] физ. Мусбат зарядланган электрод; зид. **катод**. *Мис анод. Анод токи.*

АНОЙИ Ўз ишига пухта эмас, бировнинг сўзига лаққа учадиган; содда, гўл. *Бойлар, бойваччалар анойи эмас, унга ўз меҳмонхоналаридан жой бериб, зиёфат қилишлари бежиз эмас экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..оғзидагини олдирадиган анойи борми.* Т. Ашуров, Оқ от.

АНОМАЛИЯ [юн. anomalía – нотекислик; меъёрдан четлашиш] Меъёрдан, умумий қонуниятдан четга чиқиш; нормага, умумий қонуниятга хилофлик. *Ўсишдаги аномалия. Жисмоний ривожланишдаги аномалия.*

АНОНИМ [юн. anonymos – номсиз] 1 Ҳат ёки асарнинг ўз номини яширган муаллифи.

2 Муаллиф номи қайд этилмаган хат ёки асар. *Аноним хат.*

АНОНИМКА с. т. Муаллифи кўрсатилмаган, имзосиз хат; аноним хат, юмалоқ хат.

АНОНИМЧИ Аноним ёзувчи, аноним ёзишни касб қилиб олган шахс. *Буюк ва беқиёс ҳамда ветеран анонимчи устидан тунроқ тортилади.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНОНС [фр. annonce – оммавий ахборот, эълон] Гастроль, спектакль, концерт ва ш.к. ҳақидаги олдиндан тарқатилган эълон. *Анонс тарқатмоқ.*

АНОР [ф. انار] 1 Анордошларга мансуб, кичикроқ дарахт ёки бута шаклидаги субтропик ўсимлик. *..ҳар жой-ҳар жойда кўмилаган анор туплари дўмбайиб ётибди.* С. Зуннуова, Олов.

2 Шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси. *Ачиқ анор. Чучук анор. Анор суви.* ■ *Учинчи кунни Ҳафиза олма, асал.. анорлар билан тўла сеткани.. бир қиздан Умидга киритиб юборди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Анор (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

АНОРГАНИК [юн. an – инкор қўшимчаси + organismus – тирик мавжудот] Ўсим-

лик ёки ҳайвонот оламига мансуб бўлмаган, ноорганик. *Аноганик моддалар.*

Аноганик кимё Кимёвий элементлар ва улардан ҳосил бўлган бирикмалар ҳақидаги фан.

АНОРДОШЛАР Ёпиқ уруғлилар бўлимига мансуб ўсимликлар оиласи.

АНОРЗОР Нуқул анор билан банд ер, боғ.

АНОРМАЛ [юн. a – инкор қўшимчаси + лот. norma – қоида, меъёр, раҳбарий кўрсатма] Нормадан четга чиққан, нормага, умумий қонуниятга хилоф, нономал. *Аномал ҳолат. Аномал ҳодиса: Аномал ўсиш.*

АНСАМБЛЬ [фр. ensemble – бирга, биргаликда; бирлик, уйғунлик, оҳангдошлик] 1 Ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бириквидан иборат бино ва иншоотлар мажмуи. *Шаҳар марказида улғвдор архитектура ансамллари барно этилди.* «Фан ва турмуш».

2 Бир бутун бадий жамоа бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар гуруҳи, жамоаси. *Ашула ва рақс ансамбли.* ■ «Баҳор» *Давлат рақс ансамблининг бадий раҳбари.. Кундуз Мирқаримова бундай деди.* Газетадан.

3 Театр санъатида: драматург, режиссёр, рассом, композитор ва актёрлар ижодининг уйғунлиги.

4 Амалий санъатда: туси бир хил, бичими бир-бирига монанд бўлган кийим-кечаклар мажмуи.

АНТАГОНИЗМ [юн. antagonisma – баҳс, кураш] Келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршилиқ, зиддият. *Синфий антагонизм.*

АНТАГОНИСТ Муросасиз душман, келиштириб бўлмайдиган душман.

АНТАГОНИСТИК Бир-бирига тамоман зид, душман бўлган; келиштириб бўлмайдиган, бартараф қилиб бўлмайдиган. *Антагонистик синфлар. Антагонистик қарама-қаршилиқлар.*

АНТАРКТИДА Антарктика (Жанубий қутб) ҳудудининг марказий қисмини эгаллаган материк.

АНТАРКТИКА [юн. anti – қарши, тескари + Арктика] (А – катта) Ер шарининг жанубий қутбий ҳудуди: унга Антарктида материги, унинг атрофидаги ороллар қиради.

АНТЕННА [лот. antenna – кема мачтасидаги кўндаланг ёғоч; ҳашарот мўйлови] Электромагнит тўлқинларни фазога узатувчи ёки қабул қилувчи қурилма. *Радио антен-*

наси. Телевизор антеннаси. Узатувчи антенна. Қабул қилувчи антенна.

АНТИ- [юн. anti – қарши, зид] Маълум сўзларга олд томондан қўшилиб, шу сўз ифодалаган нарса (белги, ҳаракат)нинг қаршисини, зиддини билдирувчи қўшимча. *Мас., антифашист.*

АНТИБИОТИК қ. антибиотиклар.

АНТИБИОТИКЛАР [анти.. + юн. bios – ҳаёт] Баъзи микроорганизмлар, ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳаёти жараёнида ишланиб чиқадиган ва турли хил микробларнинг ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб қўядиган моддалар.

АНТИГЕНЛАР [анти.. + юн. genos – насл; келиб чиқиш] Организмга юборилганда, қон ва бошқа тўқималарда антитаналар ишланиб чиқиши ва иммунитет ҳосил бўлишига сабаб бўла оладиган моддалар.

АНТИК [лот. antiquus – қадимги] Қадимги Юнон (Греция) ёки Рим ижтимоий тузумига, маданиятига, санъатига оид ёки хос бўлган. *Антик фалсафа. ■ Жумладан, антик давр олимлари Геродот. Аристотель.. ва бошқаларнинг асарларини келтирди. Газетадан.*

АНТИНОМИЯ [юн. antinomia – қонуннинг ички зиддияти] Мантиқан ҳар бири исботланадиган икки қонун, мулоҳаза ёки хулоса ўртасидаги зиддият.

АНТИПАТИЯ [юн. antipatheia – қимнидир ёки ниманидир яхши кўрмаслик] Хуш кўрмаслик, ёқтирмаслик муносабати, совуқ муносабат. *зид. симпатия.*

АНТИСЕМИТИЗМ [анти.. + Сом – Нуҳ пайгамбарнинг ўғилларидан бирининг номи] Миллий ва диний муросасизлик шакллари-дан бири бўлиб, у яҳудийларга душманлик кўзи билан қарашда ифодаланади.

АНТИТАНАЛАР Организмга оқсил табиатли модда (антиген) киритилганда, унга қарши ҳосил бўладиган моддалар.

АНТИТЕЗА [юн. antithesis – қарама-қарши қўйиш] 1 *ад.* Қиёсланувчи фикр, тушунча, образларни қарама-қарши қўйишдан иборат услубий йўл. *Мас.: Яхши топиб гапирар, ёмон қошиб гапирар. Мақол.*

2 *айн.* **антитезис.**

АНТИТЕЗИС *флс., мнт.* Тезиста қарши қўйилган ҳукм, муҳокама, фикр; қарама-қарши тезис.

АНТИТЕЛОЛАР қ. антитаналар.

АНТИФРИЗЛАР [анти.. + *ингл.* freeze – музлатиш] Паст температурада ишловчи ичдан ёнув двигатели ва б. турли қурилмаларни совитиш учун ишлатиладиган, анча паст температурада (-75° гача) музламайдиган суюқликлар.

АНТИФАШИСТ [анти.. + фашизм] Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи; фашизмга қарши кураш қатнашчиси. *Антифашист ҳаракат.*

АНТИЦИКЛОН [анти.. + циклон] метеор. Ҳаво оқимлари ҳаракатидан ҳосил бўладиган жуда катта атмосфера гирдобии.

АНТИҚА [лот. antiquus – қадимги] 1 *эск.* Қадимдан қолган, қадимга оид. У [Искандар] энди девор гиштларини бузиб, антиқа белгиларини йигитларга узатар экан.. хумча очилиб боргани сари юрагидаги гулгула ҳам ортар эди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Жуда қойил, ҳайратга соладиган. *Отамурод оддий бодринг, помидорларни турли усулларда қирқиб, антиқа салатлар тайёрлар.. Зулхумор бўлса, унинг бу санъатига маҳлиё бўлиб ўтирар эди. М. Мансуров, Ёмби. «Дўстлик» меҳмонхонасигача бўлган масофани эринмай босиб ўтсангиз, антиқа бозорга дуч келасиз. Газетадан.*

3 Юқори навли қорақўл терининг бир тури.

АНТИҚИЙ *айн.* антиқа.

АНТОЛОГИЯ [юн. anthologia < anthos – гул + lego – териш; гуллар дастаси] *ад.* Турли муаллифларнинг танланган асарлари (қўпинча шеърлари) тўплами.

АНТОНИМЛАР [анти.. + юн. onoma – ном] *тлш.* Қарама-қарши, зид маъноли тил (нутқ) birlikлари. *Мас., оқ – қора, қаттиқ – юмшоқ, аччиқ – ширин* антоним сўзлар.

АНТОНИМИЯ Антонимлик ҳодисаси

АНТРАКТ {*фр.* entracte < entre – орасида, ўртада + acte – иш, ҳаракат} 1 Спектакль пардалари ёки концерт бўлимлари орасидаги танаффус.

2 Опера ёки драматик спектакль пардалари, кўринишларига муқаддима ҳисобланадиган мусиқа асари.

АНТРАЦИТ [юн. anthrakos – қўмир] Тим қора, ялтироқ, зич, кучли иссиқ берадиган тошқўмир.

АНТРОПО- [юн. anthropos – одам] Одамга алоқдорликни билдирувчи ясама сўзларнинг таркибий қисми.

АНТРОПОЛОГ Антропология олими, мутахассиси. *Антропологлар қадимги одамлар тўғрисида нодир маълумотлар олишда.. имкониятлардан кенг фойдаланишмоқда.* «Фан ва турмуш».

АНТРОПОЛОГИК Антропологияга оид. *Антропологик текширишлар. Антропологик музей.*

АНТРОПОЛОГИЯ [антропо... + юн. logos – таълимот, тушунча] Одамнинг келиб чиқиши, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги табиий фарқтафовут, ўзгарувчанлик ҳақидаги фан.

АНТРОПОМЕТРИК Антропометрияга оид. *Антропометрик маълумотлар.*

АНТРОПОМЕТРИЯ [антропо.. + юн. metro – ўлчаётман] Антропологик тадқиқотларда одам танаси ва унинг аъзоларини ўлчаш усулларидан бири.

АНТРОПОНИМИКА [антропо.. + юн. onoma – ном] Ономастиканинг киши исмлари, уларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ва ш.к. масалаларни ўрганувчи бўлими.

АНУВ с.т. *анави.*

АНУРИЯ [юн. an – инкор қўшимчаси + uron – сийдик] Сийдик тутилиши (буйракда ҳосил бўлган сийдик қовуққа тушмайди).

АНЧА *рвш.* Нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг миқдор, даража, вақт нуқтаи назаридан «кўпроқ» белгисини билдиради. *Комилжон ана шу боғни тиклашга киришган, анчагина жойга кузги кўчатлар ўтқаздирган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Асроранинг хати Низомжонни анча руҳлантириб қўйганди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кел, қизим, меҳмонларинг сени анча кутиб қолишди-ку.* С. Зуннунова, Олов.

АНЧАЙИН 1 Сезиларли даражада, анчагина. *Албатта, [Амир Темура тимсолини] яратиш жараёнининг анчайин қийин кечганини айтиб ўтиш жоиз.* Газетадан.

2 Йўли учун, шунчаки. *Ўқтам бу таклифлар чинми ё анчайин одамгарчиликми, илжайшининг маъноси не экан, деб ичида ўйлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АНЧАКИ *айн. анчайин.* **АНЧА-МУНЧА**

Талайгина, анчагина. *Анча-мунча нарса. Анча-мунча одам йиғилди. Анча-мунча иш қилинди.* ■ *Чорбоғдаги дарахтлар ҳам анча-мунча.* «Ёшлик».

АНЧАР [малайяча] Танасининг ниҳоятда заҳарли сут шираси тиббиётда фойдаланиладиган тропик дарахт; заққум.

АНШЛАГ [нем. Anschlag – афиша, оммавий эълон] Театр, кино ва б.нинг кассасида билетлар сотилиб бўлганлиги ҳақидаги махсус эълон.

АНЪАНА [а. عننة – наслдан наслга ўтувчи қоида] Ҳаётда қарор топган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар. *..Яъни табиат гўзаллигидан баҳра олиш – бу оиланинг авлоддан авлодга ўтиб келаётган анъанаси!* «Тафаккур». *Қолаверса, хайрия тadbирларини марказимиз ёшлари учун доимий анъанага айлантириш мўлжалланмоқда.* Газетадан. *..лавозимини суиистеъмол қилаётган раҳбарлар.. миллий расм-русмларимизга путур етказмоқдалар, муқаддас анъаналаримизнинг обрўсизланишига сабаб бўлмоқдалар.* Газетадан.

АНЪАНАВИЙ Анъанага айланган. *Бу йилги анъанавий навоийхонлик республика пойтахтида бошланди.* Газетадан.

АНҚАЙМОҚ 1 Ҳайронлик билан қарамоқ, ҳайрон бўлиб оғзи очилиб қолмоқ. *Кўёвимизнинг ўзи лақабини эшитганда, ростдан ҳам анқайиб қолди, қизарди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Миришаблар Йўлчига зугум билан ўқрайиб ўтишди. Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг [миришабларнинг] изига тушди.* Ойбек. Танланган асарлар.

2 Бефарво, лоқайд қарамоқ; анграймоқ. *-Анқайманглар, тезда гўжа тайёр бўлади, – деди ишлаётганлар олдига бориб навкар, мўйловини бураркан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шодийёр.. жиянига ўшқирди: –Сувдан қуй, нега анқаясан.* «Ёшлик».

АНҚИМОҚ Тарқалмоқ, гуркураб турмоқ (ҳид ҳақида). *Саодатхон акация ҳиди анқиб ётган маданият ва истироҳат боғига ёндош кўчага бурилди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

АНҚО [а. عنقا – афсонавий қуш; самандар] Оти бор, ўзи йўқ афсонавий қуш (Гўё Қоф тоғида қушларнинг подшоҳи бўлиб яшар эмиш).

Анқонинг уруғи (ёки тухуми) ёки анқога шафе Сира топилмайдиган ёки гоят кам учрайдиган нарса ҳақида. [Кенжа] *Ҳар ёққа аланглаб, бошпана кўзлашга тушди. Даштда бундай бошпана анқонинг уруғи.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

АНҚОВ Эс-ҳушини ҳадеганда йиғиб ололмайдиган, гапга ҳадеганда тушуниб етолмайдиган; оvsар, эсар. *Элмурод ичида:*

«Анқовни топдинг, билганингни маъқуллай бер, чол!» — деб кўйди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Кекса эшон эса ўз тажрибасидан чиқарган лўнда хўлосани анқов отинойига чайнаб бермоқда.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

АНҚОВЛАНМОҚ айн. **анқовсирамоқ**. -Йўқ, — деди Баширжон анқовланиб, — тушунмадим. Н.Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АНҚОВЛИК Анқовга хос ҳолат, хатти-ҳаракат. *Бошда ўзим анқовлик қилдим. Бўлма-са, ўз қўлим билан қўзичоқдай боқиб ўстирган қизни эшикдан кириб келган бегона одамлар қўлига топшириб ўтирармидим?* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

Ўзини анқовликка солмоқ Ўзини анқов, меров қилиб кўрсатмоқ. *Викторнинг нимага шама қилаётганини сезса ҳам, ўзини анқовликка солиб: -Қанақа ишлардан? — деди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АНҚОВСИРАМОҚ Анқовлардек довдирамоқ ёки ўзини анқовликка, овсарликка солмоқ. *Ортиқ унинг тепасида нима қиларини, нима деярини билмай, анқовсираб турарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Элмурод секин кулиб кўйди. Муса эса анқовсираб сўрай берди: -Тавба! Бунинг ишқи нимага экан-а, ота?* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

АНФИЗ 1 Экини ўриб-йиғиб олинган ер, майдон. *Сувонжон.. қир бағридаги анғизга қўйларни ёйиб юборди-да, ўзи ажриқ устига ёнбошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Муайян экин ўриб олингандан кейин унинг далада тиккайиб қолган пояси. *Аҳён-да бир беда анғизда ўтлаб юрган хўкиз ва отлар кўринади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

АНФИРТ Ҳозсимонлар туркумининг ўрдақлар оиласига мансуб парранда: тўра-мижоз.

АНФИШЛАМОҚ фольк. Ирғишлаб ўйнамоқ, гижингламоқ. *Кетди бедов от анғишлаб, Авазнинг вақтини хушлаб.* «Интизор». *Анғишлайди Заргарнинг минган оти.* «Маликаи айёр».

АНҲОР [а. انهار — дарёлар] Катта ариқ, катта сугориш канали. *Тогдан эриб тушган қор ва ирмоқлардан каттагина анҳор ҳосил бўлган.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Илгари канал тўғрисида гап бўлганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, тупроқни кўриб: -Э-ҳа, — деди, — каттакон анҳор-ку.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АОРТА [юн. aorte < aeiro — кўтараман] *анат.* Юракнинг чап қоринчасидан бошланадиган энг катта томир, шотомир, шоҳ-томир. Ундан тарқаладиган артериялар бутун аъзо ва тўқималарни кислородга бой қон билан таъминлайди.

АПАРТЕИД [африкаанс. apartheid — алоҳида-алоҳида яшаш] Ирқий камситишнинг энг ашаддий кўриниши.

АПАТИТ [лот. apatetikos — алдовчи адаштирувчи] Вулкандан отилиб чиққан кўпгина жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал (асосан фосфатли ўғитлар ишлаб чиқариш учун ишлатилади).

АПАТИЯ [юн. apatheia — лоқайдлик, қизиқишнинг йўқолиши; ҳиссизлик] **1** Одамнинг теварак-атрофидаги воқеа ва ҳодисаларга лоқайд бўлиб қолиш ҳолати.

2 тиб. Ташқи муҳитга қизиқмай, бутунлай бепарво бўлиб қолиш билан ифодаланадиган касаллик ҳолати.

АПЕЛЛЯЦИЯ [лот. appellatio — муурожаат, шикоят] **1** Бирон-бир қарор, фикр олинган натижа юзасидан юқори ташкило ёки идорага шикоят аризаси билан мурс жаат этиш.

2 Суд ҳукми юзасидан норозилик билдириб, уни моҳиятига кўра қайта кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўлган юқори судга шикоят қилиш шаклларида бири. *Тараққи этган чет мамлакатлардагидай бизда ҳс апелляция судларини ташкил этиш пайн келди.* Газетадан.

3 Маслаҳат бериш, қўллаш учун мурс жаат.

АПЕЛЬСИН [голл. appelsien — айн: “хитой олмази”] **1** Жануб томонларда ўсдиган доим яшил шитрус дарахт ёки бута

2 Шу дарахтнинг пўсти тўқ сариқ, гўш юпқа пардалар билан каржларга бўлинг юмалоқ ёки чўзинчоқ серсув меваси. *Апельсин, лимон ва мандариннинг бебаҳолиги қотғида ифори мойи бўлишлигидир.* К. Маҳмуд Ўзбек тансиқ таомлари.

АПИЛ-ТАПИЛ рвш. Тезлик билан, 1 ридан-бери, шоша-пиша. *Апил-тапил 1 йинмоқ.* ■ *Ҳожия.. чўчиб кўзини очди-апил-тапил сочларини тўзатди.* А. Мухт. Опа-сингиллар.

АПИР-ШАПИР рвш. Шапир-шултур, 1 тез, наридан-бери. *Апир-шапир ювинмоқ.* *Башорат овқатни ўғил болалардай т*

апир-шапир ичиб, ҳаммадан олдин тугатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПОГЕЙ [юн. *apogeios* – Ердан узоқда (жойлашган)] *астр.* Ер йўлдоши орбитасининг Ер марказидан энг узоқ нуқтаси.

АПОПЛЕКСИЯ [юн. *apoplexio* – зарб билан шикаст етказаман] *тиб.* Бош миёга қон қуйилиши ёки миё томирига қон қуйқаси текилиб қолиши натижасида ҳушдан кетиш ёки бирор-бир фалаж билан ўтадиган касаллик ҳолати.

АПОРТ(ЛАР) [лот. *apporto* – келтираман, олиб келаман] Сотилган акцияларга тўлов сифатида акциядорлик жамиятига келиб тушадиган мулк.

АПОСТЕРИОРИ [лот. *a posteriori* – кейингидан, кейин турганидан] *флс., мнт.* Тажрибага асосланган, тажрибадан келиб чиқадиган; *зид. априори.* *Апостериори мулоҳаза.*

АПОСТРОФ [юн. *apostrophos* – четга, орқа томонга қараган, қаратилган] Ёзувда (баъзи тилларда) ҳарфий белги билан кўрсатилмайдиган унли ўрнида сатр устига қўйилладиган, вергул кўринишидаги белги (*).

АПОҚ-ЧАПОҚ Ўзаро аҳил; иноқ, тотув. *Ҳўш, энди даромаду буромадингни қўй, иккинчи хотининг билан апоқ-чапоқмисан? [сўради шериги шофёрдан]. «Муштум». [Қозикалон:] Тортишманглар, апоқ-чапоқ яшанглар.* И. Раҳим, Ихлос.

АПОҚ-ЧАПОҚЛАШМОҚ Иноқлашмоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ. *Фотима билан апоқ-чапоқлашиб юрганларингизни ўз кўзи билан кўрганлар бор-ку!* М. Жабборов. Севинч ёшлари.

АППАРАТ [лот. *apparatus* – тайёргарлик; жиҳоз, ускуналар] **1** Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиладиган асбоб, мослама, механизм ва ш.к. нинг умумий номи. *Телефон аппарати. Фотография аппарати.* ■ *Ҳозир армиямиз.. радиотехника ва электрон-ҳисоблаш аппаратларига.. эга.* «Фан ва турмуш».

2 *физиол.* Маълум вазифани бажарувчи аъзолар мажмуи. *Кўриш аппарати. Нафас олиш аппарати.*

3 Бошқарма ёки ҳўжаликнинг бирор соҳасига хизмат қиладиган муассасалар мажмуи, мазкур муассасаларнинг ходимлари. *Давлат аппарати. Партия аппарати. Бошқарув аппаратини қисқартирмоқ.* ■ *Раис (оқсоқол), котиб ва аппарат ходимларига*

туман, шаҳар бюджети маблағлари ҳисобидан ҳақ тўланади. Газетадан.

АППАРАТУРА Муайян бир ишни бажарувчи аппаратлар мажмуи; лаборатория, цех, катта қурилма ва ш.к. нинг асбоб-ускуналари. *Кимёвий аппаратура. Электр билан бошқариш аппаратураси.*

АППАРАТЧИ Аппаратлар ишини бошқариб ёки назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи.

АППЕНДИКС [лот. *appendix* – ортқ, ўсимта] *анат.* Кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТ *тиб.* Аппендикснинг яллиғланиши.

АППЛИКАЦИЯ [лот. *applicatio* – мойиллик; бирлашиш, қўшилиш] **1** Бирор газлама, қоғозга ранг-баранг газлама ёки қоғоз парчаларини ёпиштириб ёки тикиб нақш солиш усули.

2 Шу усул билан солинган сурат, нақш; шундай нақшли буюм.

АПРЕЛЬ [лот. *aprilis* < *apricus* – куёш иситадиган] Янгича йил ҳисобида тўртинчи ой. *Биринчи апрель. Апрель кунлари.*

АПРИОРИ [лот. *a priori* – аввал бошдан, аввал тургандан] *флс. мнт.* Тажрибага асосланмаган, тажрибадан олинмаган, тажрибадан олдинги; *зид. апостериори.* *Априори даъво.*

АПРОБАЦИЯ [лот. *approbatio* – маъқуллаш, тасдиқлаш] **1** Текшириш, синаш ва муҳокама асосида расмий суратда маъқуллаш. *Ўқув дастурларини апробация қилиш.*

2 қ. х. Энг яхшиларини уруғликка ажратиш мақсадида экинларнинг ҳосили сифатини аниқлаш.

АПТЕКА [юн. *apotheka* – омбор, склад] **1** Врачларнинг ёзиб берган рецептларига қараб дори тайёрлайдиган, шунингдек, дори-дармон ва бошқа тиббиёт молларини сақлайдиган ва сотадиган муассаса, дорихона.

2 *айн. аптечка.*

АПТЕКАЧИ **1** Аптекада дорилар тайёрлайдиган ходим; фармацевт.

2 *эск.* Аптека эгаси, хўжайини.

АПТЕЧКА Биринчи тиббий ёрдам кўрсатишда, асосан, ўз-ўзига ва ўзаро ёрдам беришда ишлатиладиган дори-дармонлар ҳамда улар сақланадиган қутича.

АПШУ *тақл. с.* Аксириш товущининг ёзувдаги шартли ифодаси.

АПШУРМОҚ кам қўлл. айн. аксирмоқ.

АР [фр. аге < лат. агеа — майдон, сатҳ, юза] Метр ўлчови тизимида юз квадрат метрга тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ [а. عرب] 1 Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (миллат) номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс, мамлакат ва ш.к.) Араб зиёлилари. Араб тили.

АРАБИ Арабларга ва Арабистонга оид. Араби гилам. Араби от. ■ Дуторбўйин араби отлар, Чу деса бир қирдан хатлар. «Равшан».

АРАБИЗМ тлш. Араб тилидан ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

АРАБИЙ эск. Арабларга, араб тили ва адабиётига оид; арабча. Арабий адабиёт. ■ Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла, биз тушунмайдиган машаққатли ўқишга шўнғиб кетдик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АРАБЛАР Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомий тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАБЧА 1 Арабларга, араб алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. Арабча ёзув. Арабча кийим. ■ Тожибой саводсиз эди. Фақат кимдандир ўрганилган учта арабча ҳарф билан «Тоғ» деб жуда галати қилиб қўл қўяр эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Араб тили. Сиз арабчани биласизми? Арабча гапирмоқ.

АРАБШУНОС Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихи бўйича мутахассис олим.

АРАБШУНОСЛИК Араб халқининг тили, маданияти, иқтисодиёти ва тарихини ўрганувчи фанлар мажмуи.

АРАВА, **ароба** [а. عربية — арава, вагон, автомашина] Асосан икки ёки тўрт гилдиракли, от, эшак ёки ҳўкиз қўшиладиган транспорт воситаси. Кун ботгандан кейин келин ва унинг дугоналари тушган узун соябон аравалар етиб келди. М. Осим, Карвон йўлларида. Устига икки-уч боғ беда ташланган арава келиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

Оташ арава с. т. эск. Поезд. **Шайтон арава** с. т. эск. Велосипед. **Аравангни торт** Жўнаб қол, юришингни қил, ишингни қил. Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торт, шуни билиб қўй, оч қолсам

қоламанки, бу ишларни қилмайман. Р. Файзий, Биринчи баҳор. **Аравани (курук) олиб қочмоқ** Курук, баландларвоз гап қилмоқ беҳуда мақтанмоқ. -Саидғози ака! — дед [Назаров] кинояли жилмайиб, — ҳадеб аравани курук олиб қочаверманг. Сиз билган сўз ёқатни биз ҳам биламиз. С. Анорбоев, Оқсоқол. **Ўз аравасини тортмоқ** Ўз ишини, тиричилигини ўзи қилмоқ. Бу кунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, содда қилиб айтганда, ўз аравасини тортиб келишарди. Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

АРАВАК шв. Булоқи (бурунга тақилдаган сирга).

АРАВАКАШ 1 от От-арава билан минувчи, арава минувчи, ҳайдовчи ода [Йўлчи] Отнинг жиловидан тортди, аравакаш гилдиракдан тортди. От силжисмаси Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфм. Аравага қўшиладиган, юк тортадиган. Аравакаш от.

АРАВАСОЗ Арава ясовчи уста. Энди сенга битта арава керак. Мен уста Мадам аравасоз билан гаплашиб келдим. А. Қодир Фирвонлик Маллавоӣ.

АРАВАСОЗЛИК Арава ясаш касби.

АРАЗ [а. عرض — рад, инкор қилиш; текари қараш] Айбситиб, гина-кудурат саҳаб гаплашмаслик, мулоқотда бўлмаслик ҳолати. Шунга ҳам аразми? У мenden ар Ака-ука бир-биридан араз. ■ Жўраҳон йиламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати ҳақ қилинган жағжғи қизнинг аразига ўхшар э. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қирқ йил қандон дўст бўлиб ажралиб кетган одамдай, ҳа соғинч, ҳам араз аралаш мавҳум бир тучира тўлғаниб элади. С. Сиёев, Аваз.

АРАЗЛАМОҚ Араз қилмоқ. Моҳлар ой маҳдумдан аразлаб, Марғилон кетиш мажбур бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаҳеч бир мусулмон киши ўз биродаридан кечадан ортиқ аразлаб юриши жоиз эмдир. Газетадан.

АРАЗЛАШМОҚ Аразламоқ фл. бирг. Бир-бири билан аразлашганлар кўришмай ■ Сиз билан биз аразлашганимиз йўқ, кимли? П. Турсун, Ўқитувчи. [Кумуш:] Мдан бошқа хотин бўлса, Зайнабингиз биринчи кунданоқ аразлашар эди. А. Қодир Утган кунлар.

АРАЗЧИ Ҳар нарсага аразлайверадиқ бўлар-бўлмасга тумшайверадиған. Ара

қиз. Аразчи одам. ■ Аразчи десангиз ҳам шу [Қумуш], ичи қоралик десангиз ҳам шунда. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЙИШ [ф. *آرایش* – безак; тартиб] Бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча жойи, қўсти.

Арайинини олмоқ 1) бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча ерини қийиб тўғриламоқ, бичимини келтирмоқ; 2) қўчма бирор нарсдан бир қисмини ўғирламоқ, ўмармоқ.

АРАЛАШ 1 *сфм. рвш.* Қўшилган, қоришган, бирга ҳолатда (турли хил кишилар, нарсалар). *Аралаш ўрмон. Аралаш сонлар. ■ ..теразадан мўраласам, бир уй хотин, эркак аралаш!* А. Қодирий, Жинлар базми. *Ёшу қари, эркак-аёл аралаш, олти даврага бўлинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *қўм. өзф.* Билан. *Бобо бирдан қорни аралаш кўкрагини ушлаб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Ортиқ жаҳл аралаш четга тупурди.* М. Мансуров, Ёмби. *-Қўп ўрнида кўрасизлар-да энди, – деди хижолат аралаш.* М. Мансуров, Ёмби.

АРАЛАШИБ-ҚУРАЛАШИБ *рвш.* Аралаш-қуралаш бўлиб, қўшилиб-қоришиб. *Тўйда аралашиб-қуралашиб юраверади, киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАЛАШИГА *рвш.* Катта-кичик, яхши-ёмони биргаликда. *Аралашига икки сўмдан. Аралашига танқид қилмоқ.*

АРАЛАШИМА Турдош, жинсдош бўлмаган моддаларнинг, элементларнинг механик қўшилмаси; турли моддаларнинг қўшилувидан ҳосил бўлган маҳсулот. *Алебастр билан қум аралашмаси. ■ Бемор ётган хона поллари.. хлорли аралашмадан фойдаланган ҳолда 2-3 марта артилади.* Газетадан.

АРАЛАШМОҚ 1 Бир-бирига қўшилмоқ. *Икки томон қўйлари аралашиб кетди. ■ Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб.. ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор гуруҳ, тўда ва ш.к. га қўшилмоқ, кирмоқ. *Ўқимайдиём, ишламайдиём бу такасалтанлар. Сен нимага буларга аралашиб қолдинг? «Ешлик». Одамларга ҳам аралашмай, бир чеккага бориб, бошини эгиб ўтираверди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳаром аралашган турмушда бахт бўлмайди.* С. Зуннунова, Олов.

3 Бош қўшмоқ; қотишмоқ, қатнашмоқ (гап, сўз, иш ва ш.к. га). *Ноилож менинг ҳам*

аралашшимга тўғри келди. Газетадан. [Ёрмат:] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён. Тўй, аза – барисига аралашаман.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Алоқа, муносабатда бўлмоқ; одамларга қўшилмоқ. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб кулмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Оқибатда маҳаллага чиқиб аралашиб юришдан ҳам тортилдим.* Газетадан.

АРАЛАШ-ҚУРАЛАШ Аралаш (аралашган) ҳолатли; қоришган. *Унинг бошидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди. ■ Келинлар, жувонлар, кампирлар аралаш-қуралаш бўлиб, Мирзакаримбойнинг данғиллама дарвозасига кирадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАНГ *рвш.* Катта қийинчилик билан, қаттиқ уриниш, машаққат билан; зўр-базўр, зўрға. *Йўлчи «дўппи бозор»дан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотин-қизлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳишт зинадан Зулфизар аранг чиқиб келар, у бемажол, рангида ранг қолмаган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

АР-АР I: **ар-ар қилмоқ** Унар-унмасга арилламоқ, ариллаб йиғламоқ.

АР-АР II: [а. *عرعر* – арча] **ар-ар терак** Пирамидасимон терак; шотерак. *Тахта кўприкнинг нариги томони.. янги бинолар бўлиб, олдиларига қатор ар-ар тераклар эканлар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АРАСОТ [а. *عرصات* – майдонлар; ҳовлилар] I *дин.* Ислом динида айтилишича, қиёмат қойим бўлганда, жамики одамзод тирилиб тўпланадиган қўрқинчли дашт, қиёмат майдони.

2 *қўчма* Шовқин-сурон, ола-тўполон, қирғин-барот. *Арасот солмоқ (кўтармоқ).*

Арасотда қолмоқ На у ёқли ва на бу ёқли бўлмай, аро йўлда қолмоқ; қилар ишидан янглишиб, гангиб қолмоқ.

АРАФА [а. *عرفة* – Макка ш. яқинидаги тоғ номи; билиш, таниш] I *дин.* Рамазон ёки Қурбон ҳайитидан олдинги кун. *Арафадан уч кун олдин. ■ Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тилабой яна бир қўй келтириб ташлади. Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ёлгон арафа Ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинга ҳайит деган кун. **Чин арафа** Ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун.

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун (кунлар). *Янги йил арафаси. Тўй арафаси.* ■ - *Бугун байрам арафаси, — деди Тургенев, жангчиларга ўйчан тикилиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРАФАСИДА 1 Арафа с. ў.-п. к.

2 кўм. ваз. Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган нарса. ҳаракат-ҳодиса олдидаги кун (кунлар)ни билдиради. *Наврўз арафасида кексалар оқ кийим тайёрлашади, ёшлар ранг-баранг гулли кўйлақлар тиктиришади.* «Саодат». *Сессия арафасида сайлов округларида Олий Мажлис депутатлари билан учрашувлар ўтказилганлиги алоҳида таъкидланди.* Газетадан.

АРАҚ [а. عرق — тер; буғланиш] Сув билан вино (этил)спирти аралашмасидан иборат ичимлик.

АРАҚИ архит. Шипнинг гир айланасига, бўғот остига, эшик, дераза тепасига ишланган ёғоч нақш; карниз.

АРАҚХЎР Ичкиликка берилган, арақни кўп ичадиган киши; пиёниста.

АРАҚХЎРЛИК Арақни кўп ичиш; май-хўрлик, ичкиликбозлик.

АРБИТР [лот. arbiter — гувоҳ, томошабин; ҳакам, судья] Томонларнинг розилиги билан тайинланган судья; ҳакам.

2 Спорт ўйинлари, мусобақаларининг қоидаларига риоя қилинишини кузатиб баҳоловчи судья.

АРБИТРАЖ [фр. arbitrage — ҳакамлик суди] ҳуқ. **1** Низоли масалаларни ҳал қилиш учун махсус ташкил этилган ва доимо фаолият кўрсатувчи суд органи, ҳакамлик. *Транспорт ва алоқа соҳаси, божхона, банк, арбитраж ва суғурта тизимларида келажакда икки томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлиги эътироф этилди.* Газетадан.

2 Фойда олиш мақсадида бир валюта бозоридан сотиб олинган хорижий валюта-ни курсдаги фарқига қараб иккинчи валюта бозорида сотиш.

АРБОБ [а. ارباب — жаноблар; хўжайинлар; амалдорлар] **1** Фан, маданият, санъат соҳасида ёки давлат ишида ўз фаолияти билан танилган, шу соҳада ўзини кўрсатган шахс. *Жамоат арбоби. Маданият арбоби. Санъат арбоби. Сиёсий арбоб.*

2 Давлат, ҳукумат аппаратида ишловчи юқори мартабали шахс, раҳбар. *Ўрта Осиё*

аёлларидан давлат арбоблари, меҳнат қаҳрамонлари, олимлар этишган. Ойбек, Нур қидириб.

3 тар. Бухоро хонлигида: маҳалла бошлиғи, элликбоши ёки қишлоқ оқсоқоли. *Ҳайдар учинчи ғалвирни тўлдираётганда, қишлоқ томонидан ҳар бири бир хуржун кўтариб имом, сартарош ва арбоб шошиб-пишиб етиб келдилар.* С. Айний, Қуллар.

АРВОҲ [а. ارواح — «руҳ» сўзининг кўплиги, руҳлар] **1** Диний тасаввурларга кўра: фақат одам тириклигида, ҳаётида у билан бўладиган, вафотидан кейин тандан чиқиб, абадий мавжуд бўладиган ғайримоддий асос; руҳ. *Тирик мўминлар қарғишидан кўрқмасанг, марҳумлар арвоҳидан кўрқ.* Газетадан. *Шу ерни обод қилинглар. Ҳар ҳолда ота юртинг. Отангинг арвоҳи ҳам шод бўлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Арвоҳ оши Ўтган ота-боболарнинг руҳига бағишлаб ўтказиладиган кичикроқ маърака, йўқлов. *Султонбек сўз олди: «Арвоҳ оши» бермайман, ўғлимни тўй қилмоқчиман, тўй дедим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Арвоҳи пир** ёки **арвоҳ пири** Устоз кўлида касб-ҳунар ўрганиб, мустақил иш бошлаш учун фотиҳа олаётган шогирдининг шу муносабат билан ҳамкасаба усталарга ва ўтган пирлар арвоҳини шод этиш мақсадида берадиган зиёфати. *Бўламаса, уста Олим ўз уйига дўкон қурибдир денг-чи! — Дўкон қурибдир. Арвоҳ пири бермасдан-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Марҳумнинг киши ҳаёлида кўринган шарпаси. *Севғувчи ийигитни солмишдир йўлга, Тунда эртас айтган бир мудҳиш арвоҳ.* Ҳ. Олимжон. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Аваз.

Арвоҳ капалак Одатда, кечаси чироқ ёруғига келадиган йирик кўнғир капалак (ўлган кишининг руҳи ўз уйига гўё шу капалак суратида келармиш). **Арвоҳ урди** Ишнинг расво бўлиши, ёмон ҳодиса юз беришини руҳнинг ёмон таъсиридан кўришни билдиради. [Қози] *Тавба қилдим, худо!* [Мулладўст.] *Арвоҳ урди, қози!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оч арвоҳ** ёки **арвоҳга ўхшаган** Жуда ориқ, қилтирик; гўё жонсиздек кўринишли.

АРҒО [фр. argot — жаргон] тили. Ясама тил. Бирор ижтимоий гуруҳ, тоифанинг (мас., талабалар, спортчилар, ўғрилар ва б.) ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган луғавий бирликлардан иборат тили.

АРГОН [юн. argos — ҳаракатсиз] Кимёвий элемент, ҳаво таркибида бўладиган туссиз ва ҳидсиз газ (электр лампалари ва ёритувчи реклама асбоблари ичини тўлдириш учун ишлатилади).

АРГОТИЗМЛАР [фр. argotisme < argot — жаргон] тилш. Бирон аргодан адабий тилга ўзлашиб қолган сўз ва иборалар. Мас., *қуён* (чиптасиз йўловчилар — шофёрлар тилида).

АРГУМЕНТ [лот. argumentum — яққол исбот, аниқ далил] 1 Фикр, даъво ва ш.к. ни исботлаш учун асос, далил.

2 мат. Эркин ўзгарувчи миқдор.

АРГУМЕНТАЦИЯ [лот. argumentatio — далиллаш, далил келтириш] Керакли фикр ёки қондани исботлаш учун далилларни ташкил этиш, муҳокама қилиш.

АРДОБ 1 [ф. آرد — ун + آب — сув] Молларга ичириш учун сувга ун чалиб тайёрланган озуқа.

2 кўча Ундан, дондан пишириладиган ёғсиз суюқ овқат.

АРДОҚ Иззат-ҳурмат, эъзоз-эътибор ҳисси, шундай ҳис-туйғули муносабат. *Айни дамда фарзандлар ардоғида, иззат-ҳурматда умр кечирмоқда.* Газетадан.

АРДОҚЛАМОҚ 1 Иззат-ҳурмат, ардоқ билан муносабатда бўлмоқ. *..эл ардоқлаган санъаткорлардан бири.* Газетадан. *Қишлоқларимизнинг энг иззатли, энг ҳурматли, халқимиз ардоқлаб, қўлида кўтараетган кишилари.. механизаторлардир.* С. Абдуқаҳҳор. Олтин водийларни кезганда.

2 Эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ. *Мен сени ардоқлаб губордан, чангдан, Йўлингга ҳар қуни сув сепаридим!? Шухрат. Умр бўйи ардоқлаган азиз нарсасини йўқотгандек эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АРДОҚЛИ Эъзоз-эҳтиромга лойиқ. *Ардоқли меҳмон.* ■ *Элимга таниқли, ардоқли чоллар. Ҳамиша беллари белбоғли чоллар.* Миртемир.

АРЕАЛ [лот. area — майдон, макон] 1 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг бирор тури, туркуми ёки оиласи тарқалган ҳудуд.

2 Тил ҳодисалари — фонетик, лексик ва б. ҳодисалар тарқалган ҳудуд, лингвистик ареал.

Ареал лингвистика 1) тилшуносликнинг лингвистик ареалларни ўрганиш билан шуғулланувчи соҳаси; 2) тилшуносликда лингвистик ареалларни ўрганишга алоҳида эътибор берувчи йўналиш.

АРЕОМЕТР [юн. araios — зич бўлмаган, бўш; суяқ + metreo — ўлчайман] Суяқлик ва сочилувчан қаттиқ jismlарнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕСТ [нем. Arrest — қамоққа олиш; тақиқлаш < лот. arrestum — ҳукм, қарор]: **арест солмоқ** ҳуқ. мл. Мулк ёки пулдан фойдаланиш ҳуқуқидан вақтинча маҳрум этмоқ, мол-мулкни хатлаб, муҳрлаб қўймоқ.

АРЖУМАНД [ф. ارجمند — қадрли, иззатли] эск. кт. Азиз, қадрли; қимматли. *Фарзанди аржумандига гўдакликдан гўзал тарбия, ҳусн-ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий.

АРЗ 1 [а. عرض — баён, изҳор; тақдим этиш] Дард-ҳасрат, шикоят тарзидаги (асосан оғзаки) гап, мурожаат. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб, қайтадан сўради: -Қуш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар. Подшоийим, бизлар сизга арзга келдик.* «Равшан».

Арзи ҳол ёки арзи бандачилик Ўз аҳволи ҳақидаги оғзаки баён: дард-ҳасрат; ўтинчли илтимос. *Мен минарман энди аста қушимга, Арзи ҳолим айтдим денгу дўшимга.* «Маликаи айёр». «Қуш тилини қуш билади» деганларидек, *Нодиранинг самимий арзи бандачилиги Моҳлар ойим билан Нигор келиннинг юракларини эзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Арз қилмоқ** 1) билганини, ўйлаганини ёки дард-ҳасратини оғзаки айтмоқ, баён қилмоқ; ўтинчли илтимос билан мурожаат қилмоқ. *-Мен хонни Тошкентдан жўнатиш олдидан унинг холи вақтини топиб, бу фикримни бир даража арз қилиб ўтган эдим, — деди [қушбеги].* А. Қодирий, *Ўтган кунлар; 2) шикоят қилмоқ. [Ғофир бой ва қозиларга:] Ҳой, бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса, ҳокимингга бормаيمان, мингбошингга ялинмаيمان, халққа арз қиламан, халққа! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Арз сўрамоқ* эск. Илтимос ёки шикоят билан келганларга, уларни эшитиб, тегишли жавоб-муомала қилмоқ. *Арқ — қадим Хоразм шоҳларининг арз сўрайдиган жойи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРЗ II [а. ارض — ер, замин] эск. кт. Ер шарни ёки унинг бир қисми.

Курраи арз Ер шарни. *Глобусни боболар Курраи арз, дебдилар. Яшаган сайёрангни билмоқлик фарз, дебдилар.* А. Орипов. **Арзи Рум тар.** Рим империяси. **Арзу само** Ер билан осмон, бутун коинот.

АРЗА с.т. 1 айн. арз 1. *Ҳар тарафга арза қилиб, Номи бекарни йиғарман. «Гўрўглининг туғилиши».*

2 айн. **ариза**. {Қодирқул:} *Обор, менга арза керак эмас, ерни берсанг, қутуласан.. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

АРЗАНДА [ф. ارزنده – арзийдиган, лойиқ] 1 Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз. *Беш яшар қизчасини чақариб, у болага кўрсатиб: -Ана кўрмайсанми, бу қандай олоқ, дўндиқча! Мана шу менинг бирдан-бир арзандам, – деди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 Энг севикли, эрка ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа, арзандасига сарф қилиш учун уринар, бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюкли кишиси, эркаси. *Гулнорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига сўялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади. Ойбек, Танланган асарлар.*

АРЗАНДАИ-КИРОМАНДА [ф. арзанда + كرامند – очиқ кўнгил, олижаноб] *Жуда ҳам арзанда. {Шарофат} Биттаю битта арзандаи-кироманда қизи билан умри ўтиб кетганини сезмади ҳам. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.*

АРЗАЧИ с. т. 1 Одамларга ариза ёзиб беришни касб қилиб олган киши; аризанавис. *Шу яқинда, ўзи ўрдада турадиган бир арзачи бор эмиш. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Мансабдор шахсга ёки бирор идора, муассасага ариза берган, арз қилган шахс. *Золимлиги, порахўрлиги, арзачиларни қақшатганлиги туфайли халқда: «Бизнинг ҳоким – Фишмандир.. Пули йўққа душмандир!..» деб табрифланган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

АРЗҒҮЙ [ф. عرضگوی – арз айтувчи] эск. Арз билан келган ёки мурожаат қилган киши. *Қабулхонада кутиб ўтиравериб тоқати тоқ бўлган арзғўйлар раис олдига киришга интиладилар. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

АРЗ-ДОД, **арзу дод** Тўлиб тошган дард-ҳасрат ва ундан шикоят. *Камбағал ҳар ерда мушт ерди, четга қоқиларди, арзу додини ҳеч ким тингламасди. Ойбек, Танланган асарлар. ...арз-дод учун боргонларни отиб ташлаб, гуноҳсиз қонларни сув каби ичишни қўмсайсан. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ.*

АРЗИГУДЕК айн. арзийдиган 2.

АРЗИГУЛИК айн. арзийдиган 2. *Арзулик совға.*

АРЗИГУНДАЙ айн. арзийдиган 2.

АРЗИЙДИГАН 1 Арзимок фл.сфдш.

2 сфт. *Мақтовга, диққат-эътиборга млик; лойиқ. Мақтаса арзийдиган йиғи Ўрнак олса арзийдиган хўжалик. ■ Қои иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса! О бек, О. в. шабадалар.*

АРЗИМАГАН Унча қиймати, аҳамия бўлмаган; арзимас. *Арзимаган баҳона. Арзимаган гап. Арзимаган жанжал. ■ Арзимаган нарсага овора бўлиб, ишдан қолибсиз-да, оқс қол? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Нега ўзи гизни ерга урасиз? -Нега арзимаган бир одамга ўз ихтиёрингизни бериб қўясиз? – дед Саида Қаландаровга. А. Қаҳҳор, Синчалай [Бой Ғофирга:] Тўй баҳонасида мена сенг ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очик қилиб қўйсақ деган эдим. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

АРЗИМАС айн. арзимаган. *Арзимас баҳона. Арзимас сабаб. Арзимас гап. ■ Шу арзимас хайр-саховатидан ўз қалбида мамнулик, таскин сезиб роҳатланади. Газетадан.*

АРЗИМОҚ 1 Белгиланган ёки сўралган (олинган, сотилган) нархга лойиқ, мос бўлмоқ. *Бу нарса неча пулга арзийди?*

2 *кўчма Қиймати ёки аҳамияти жиҳатидан тенг келмоқ, баравар бўлмоқ. Ёлғиз ўғлингиз унта йигитга арзийдилар. Ҳ. Ғуллом, Машғал. [Йўлчи] Эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди: -Ҳай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма! Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Лойиқ, муносиб бўлмоқ. *Уни мукофотласа арзийди. ■ [Қози Қодирқулга:] Юзида оз-моз чиройи бўлгани билан ўзи таги наст. Сизнинг остонангизга сира арзимаиди. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

4 Оқламоқ, зое кетмаслик. *Тер тўкканга арзимаидиган иш. Мен сизга ҳар қанча яхшилик қилсам арзийди. ■ Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

Арзимаиди «Раҳмат»га камтарлик билан қайтариладиган жавоб сўз. *Ёрдамларингиз учун катта раҳмат. – Арзимаиди.*

АРЗИРЛИ айн. арзийдиган 2. *Арзирли совға. Мақтовга арзирли иш. ■ Уқиганингиз*

уста, мен сиздан аристонларни қандай қочиртирганлигингизни суриштирмоқчи эмасман, — деди Тешабой шарақлаб кулиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРИТМИЯ [юн. arhythmia — маромнинг, ритмнинг бузилиши] *тиб.* Юрак уришидаги одатий ритмнинг, маромнинг бузилиши. *Мен, ўн йилдирки, каравотда шифтга тикилиб ётаман. Юрак касал — аритмия.* Газетадан.

АРИФМЕТИК Арифметикага оид. *Арифметик масала. Арифметик амаллар.*

АРИФМЕТИКА [юн. arithmetike — ҳисоб ҳақидаги фан < arithmos — сон] Математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни (қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлиш) ўрганадиган бўлими; ҳисоб. *Арифметиканинг тўрт амали. ■ Ал-Форобий математикани арифметика, геометрия, оптика ва механикадан иборат деб қаради. «Фан ва турмуш».*

АРИФМОМЕТР [юн. arithmos — сон + metro — ўлчайман] Арифметик амалларни механик равишда бажарадиган ихчам ҳисоблаш машинаси.

АРИХОНА I с. т. Ариси кўп бўлган, арилар ғужгон ўйнаган жой.

2 Асалариларни боқиш ва асал тўплаш учун махсус ясалган яшик, қути.

АРИЧИ қ. асаларичи.

АРИЧИЛИК қ. асалариччилик.

АРИШ I Аримоқ фл. ҳар. н. Абдулвоҳид.. Аҳмаднинг фалокати ариши эҳтимоли борлиги ҳақида қисқакгина сўзлади. Ойбек, Нур қидириб.

АРИШ II Ғалла ўсимликларидан бири, қора бугдой ва унинг дони, ғалласи. *Ариш уни. Ариш ғони. Ариш бошоқ чиқарди. Бир тонна ариш.*

АРИЯ [итал. aria — кўшиқ] Оркестр ёки бошқа мусиқа асбоблари жўрлигида бир киши ижро этадиган (айтадиган) вокал асар, ашула (кўпинча опера, оратория ва ш.к. нинг таркибий қисмини ташкил этади).

АРИҚ I Сунъий равишда ҳосил қилинган сув йўли, ўзани ва ундаги сув. *Бир одам ариқ қазийди, кўп одам сув ичади. Мақол. Отанг мироб бўлса ҳам, ариқни тозалаб сув ич. Мақол.*

Ариқ оқсоқол тар. Туркистонда 19-асрда қишлоқ мироби. *Бу киши [Мадамин] қишлоқ-*

нинг мироби бўлиб, кўпчилик бу одамни «Ариқ оқсоқол» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Экин экиш ва суғориш учун экин майдонида тортилган махсус сув йўли, жўяк.

Ўқ ариқ Экин майдонида жўякларга сув тарқатиш учун олинган марказий ариқ.

АРИҚЧА I Кичкина ариқ, жилға(ча). *Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан.. оқиб турибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *тех.* Турли деталларнинг ариқсимон ўйилган ери. *Поршень ҳалқасининг ариқчаси.*

АРК I [ф. ark — ички қалъа] тар. Пойтахтдаги қаср; хон ёки амирнинг атрофи баланд девор билан ўралган кўрғон-саройи. *Фитначилар амир жўнаб кетган куннинг эртаси тунда аркка ҳужум қилди. Б. Аҳмедов, Улуғбек. Арк ичи кимжоб ва зар чакмон кийган, қумуш камар боғлаган ва катта салла ўраганлар билан тўлди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

АРК II с. т. Арка.

АРКА [лот. arcus — ёй, ёйсимон эгик] I *архит.* Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва ш.к.

2 Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот. *Кўрғонга кираверишда баланд ёғоч арка бор. Аркага: «Урганч районидagi Охунбобоев номи кохоз» деб ёзилган. З. Сотиев, Юрак сўзлари.*

АРКОН [а. ارکان — «рукн»нинг кўплиги, яъни устунлар, асослар] *эск. кт.* Улуғ мартаба эгалари, катта амалдор, мансабдор, арбоблар. *Супага ўн чоғлиқ аркон чиққандан сўнг, хон ҳудайчига яна бир нарса деб кўйди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Аркони давлат Давлат арбоблари, юқори мартаба эгалари. **Аркони дин** Дин асослари **Аркони ҳарб** Кўшинларнинг бош штаби, ҳарбий кўмондонлик.

АРКОНИ(Й) Қовуннинг ширин бир нави. *..бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг умрвоқи, аркони каби номларини ҳамма вақт ҳам билавермайдилар. «Фан ва турмуш».*

АРКТИКА [юн. arktikos — шимолий] (Акатта) Ер шарининг шимолий кутб қисми.

АРМАН(И) I Арманистон Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халққа (миллатга) мансуб (шахс, тил ва ш.к.). *Арман(и) аёл. Арман тили.*

АРМАН(И)ЛАР Арманистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АРМАТУРА [лот. *armatura* — қурол-аслаҳа, қурол тури] **тех.** 1 Аппарат, машина, иншоот ва ш.к. нинг асосий қисмига кирмайдиган ёрдамчи қисмлари мажмуи. Бу қозоннинг *арматураси*.

2 Темирбетон иншоотларнинг пўлат чивиклардан иборат қарқаси, синчи, шунингдек, иншоотларни мустаҳкамлаш учун уларнинг ораларига қўйиладиган металл қисмлар мажмуи. *Шлюз деворлари арматураси*. ■ *Кечаги катта котлован ўрнини.. арматура симлари қоплаган.* А. Мухтор, Опасингиллар.

АРМАТУРАЧИ Арматура тайёрловчи ёки ўрнатувчи ишчи.

АРМИЯ [лот. *armate* — қуроллангирмоқ] 1 Давлатнинг барча қуролли кучлари мажмуи. *Республикамиз армияси*. ■ *Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида хунари йўқ она икки бола билан қолди.* П. Қодиров, Уч илди.

Ҳаракатдаги армия Армиянинг уруш вақтида фронтда бўлган қисмлари.

2 *айн. ҳаракатдаги армия Шу узилиб тушган иккита бармоқ туфайли у армиядан қолиб кетди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Биз ўстирган ўғиллар Армияга борурлар, Тикилиб келса душман, Жазосини берурлар.* «Қўшиқлар».

3 Қуруқликдаги қуролли кучлар.

4 Бир ёки бир неча қўшин турларининг бир неча корпус ёки дивизиядан ташкил топган, уруш ҳаракатларини олиб бориш учун белгиланган қўшилмаси. *Танк армияси*.

5 *кўчма* Умумий иш, умумий мақсад билан бирлашган кишилар. *Механизаторлар армияси*.

АРМОН {ф. *ارمان* — кучли истак, орзу] 1 Кўнгилга тугилган, лекин(ҳали)юзага чиқмаган, амалга ошмаган орзу-ният. *Шунингдек, минглаб ватандошларимиз умра амалларини бажариб келишяптики, бу илгари қанчадан-қанча юртдошларимизнинг армонлари эди.* Газетадан. *Шоир юрагида энинг дарди, раиятнинг эртакка солиб қўмсаган тиллаклари.. армонлари акс садо бермагайми, Аваз? С. Сиёев, Аваз.*

2 Кўнгилга тугилган орзу-ниятнинг рўёбга чиқмаслигидан афсус-надомат. -Э, беар-

мон одам бўларканми, Назар ака, — дея таскин берган бўлдим. — Айтишларича, худоям Одам Атони тўқисроқ яратолмаганидан армонда экан. М. М. Дўст, Лолазор.

Армон қямоқ Амалга ошмаган орзу-ниятдан афсусланмоқ. *Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур.* Мақол.

АРМУҒОН {ф. *ارمغان* — совға, тухфа] **кт. назм.** Совға, тортиқ, тухфа. *Бугуним яхши, аминманки, эртага ҳаёт менга ўз армуғонларидан яна қанчасини тайёрлаб турибди.* А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда. *Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона, Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

АРНА 1 Баъзи шеваларда (мас., Хоразм шевасида) — бош канал.

2 Баъзи шеваларда (мас. Жиззах шевасида) — кичик жар. *Арна келса ирғитди, Ўр келса ўрмалатди, Шундай Ҳаким йўл тортди.* «Алпомиш».

3 Шимолий ўзбек шеваларида (Қозғистонда) — дарё ўзани, қуруқ ўзан.

АРО *юқ. усл. 1 айн. ора.* *Эрди бу сўзда Тўтию Булбул, Ки этишди арога Қирғовул.* Нишотий, Қушлар мунозараси. *Манга қилди бори фикри хиёнат, Ародин кўтариб дину диёнат.* С. Қосимий, Садоқатнома. *Хирож тўлар эди Шош фуқароси, Чўзилди, узилмай жанглар ароси.* Шайхзода, Тошкентнома.

2 *кўм.* Ораси, орасида. *Оҳ уриб майдон аро Рустам каби солсам уриш.* «Нурали». *Лашкар аросида ўғлонни кўрдим.* «Нурали».

3 *кт.* Кўплик шаклидаги отларга қўшилиб, шу сўз билдирган нарсалар «ўртасида», «ўртасидаги» маъносини билдиради. *Республикалараро, давлатлараро, хўжаликлараро.*

АРОБА *эск. усл.* Арава. *..Отлар хўркуб, узуб, аробалар олуб қочуб, неча одамларни босиб ўлдурмадимми? Ҳамза.*

АРОСАТ *с. т.* Арасот. *Маҳмудхонга бўлиб турур қиёмат, Алғов-далғов Оқтош шаҳри аросат.* «Нурали». *Товушқон туюқли, марал беллидир, Аросат кунда ажаб ҳоллидир.* «Маликаи айёр».

АРОҚ {а. *عرق* — тер] 1 **эск. тер.** Тўкмаса деҳқон ароқ, пойи бел, Емишининг фойдасин топмас эл. Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.

2 *айн.* **арак.** Ароқдан сақланганлар, чунки у барча ёмонликларнинг калитидир. «Фан ва турмуш». *Кассир акамни қаранг, Ароқ ичиб маст келади.* «Қўшиқлар».

АРОҚХҲҮР *айн. арақхӯр. Ароқхӯр* — ўзига қонхӯр. Мақол.

АРПА Ғалладошлар оиласига мансуб, дони овқатга ва ем сифатида ишлатиладиган бир ва кўп йиллик ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи. *Арпа эккан арпа олар, бугдой эккан бугдой олар.* Мақол. *Арпа қаерда пишса, чумчуқ ўша ерда.* Мақол. ■ *Сополитепаликлар, кўпинча, бугдой, арпа ва тариқдан тайёрланган атала истеъмол қилишгани аниқланди. «Фан ва турмуш».*

Арпангни хом ўрдими? Нима ёмонлик қилди? (ёмонлик қилмаганликни қайд этувчи ибора). *Алишер Навоийда қарши тилларингни мунча қайрай бердиларинг! У жаноб сенларнинг арпаларингни хом ўрдими?* Ойбек, Навоий.

АРПАБОДИЁН Уруғи, мевасида асосан эфир мойи, шунингдек, оқсил ва бошқа моддалар бўлган, зиралошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. *Сўнгра арпабодиёни туйиб ёки кафт орасида уқалаб, димламага ва лағмон важусига солинади.* К. Маҳмудов. Ўзбек тансиқ таомлари.

АРПАПОЯ 1 Арпа экилган ер, майдон.

2 Арпа ўсимлигининг пояси.

АРПАҒОН Бугдойдошлар оиласига мансуб, чўлда ва адирларда ўсадиган паст бўйли бир йиллик ўсимликлар туркуми. [*Бобо*] *Кўйларнинг арпағон.. каби ўтларни талашиб-тортишиб ейишларини завқ қилиб кутатди.* С. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

АРРА [ф. *ара*] Ёғоч, металл, тош ва ш. к. нарсаларни қирқиш, кесиш учун ишлатиладиган қирра тишли асбоб. *Камон арра. Лентасимон арра. Қил арра. Кўл арра. Арра тиши. Арра тортмоқ.* ■ *Бошқа бир ҳовлида икки бола эринчоқлик билан арра тортади. «Ёшлик».*

Арра қилмоқ Тенг бўлишиб олмоқ. *Ортиқча.. сутдан келган даромад жиноятчилар ўртасида арра қилиб келинган.* Газетадан. **Аррани барабар тортмоқ** Бирор иш, меҳнатда тенг иштирок этмоқ. *Рўзғор аррасини баробар тортишиб келади. Шўҳрат, Умр поғоналари.*

АРРАКАШ [ф. *араکش* — арра тортувчи] Арралаш, арра тортиш билан шуғулланувчи шахс.

АРРАКАШЛИК Арракаш иши. *Қиши билан арракашлик қилиб, тўнғак кавлайдиган бўлиб турибмиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АРРАЛАМОҚ 1 Арра билан кесмоқ, бўлмоқ. *Ёғоч арраламоқ.*

2 *кўчма* Тинч қўймай, гап-сўз билан жонга тегмоқ. *Бу ёқда қариб қуйилмага хотин арралаб турса..* М.М. Дўст, Лолазор.

АРРАЧИ с. т. Арракаш.

АРСЕНАЛ [фр. *arsenal* < а. *دارالصناعة* — ишхона, устахона] **1** Курол-аслаҳа ясайдиган, тузатадиган, сақлайдиган жой; курол яроғ омбори.

2 Кўп сонли бирон нарса, катта захира

АРСЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб баҳайбат йиртқич сугэмизувчи ҳайвон; шер. *Йигит сўзидан, арслон изида (қайтмас).* Мақол. *Арслоннинг ўлиги, сичқоннинг тириги.* Мақол.

2 *кўчма* Баҳодир, забардаст, довжур одам ҳақида (шу жониворга нисбат берилади). *Машғум Калон минорасидан ўлимга итарилган эл арслонларининг наъраси қалъа осмонини ҳамон ларзага келтирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Арслон (эркаклар исми).

АРТЕЗИАН [фр. *artezian* — Франциядаги Артуа (*лот. Artesium*) вилояти номидан] **артезиан сувлари** Босим таъсирида бўлган ер ости сувлари. Улар сув ўтказмайдиган қатламлар оралиғида ҳосил бўлади. Бурғулаб очилганда (бурғу қудуқлардан) отилиб чиқади. **Артезиан қудуқ** Бурғулаб кавланган теран қудуқ; бурғу қудуқ. *Ойқиз бу ерларда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АРТЕЛЬ [фр. *artel* < *итал. artigiere* — ҳунарманд] Фуқароларнинг, касб-ҳунар эгаларининг биргалашиб, жамoa бўлиб ишлаш учун тузилган уюшмаси шаклларида бири.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ [артерия + *юн. sclerosis* — қотиб қолиш] тиб. Артериялар деворларининг қалинлашуви ва зичлашуви натижасид юз берадиган сурункали касаллик.

АРТЕРИЯ {*юн. arteria* — нафас йўли *aertereo* — сақламоқ} *анат.* Кислородга тўйинган қонни юракдан аъзолар ва тўқималарга элтувчи томирлар. *Ўпка артерияси. Кўз артерияси. Артерия босими.*

Уйку артерияси Бўйин бўйлаб кетган катта кўш артерия.

АРТИЗАН с. т. *айн. артезиан.* Улар қудуқдан сугоради, энди бизга атаганиям бордир Қани у, артизан деган матоҳинг, ўртоқ Маҳ сумов. М.М. Дўст, Лолазор.

қор, тоғ қўйи. *Меҳмон ўз насибаси билан келади, хўжайин. Бугун эрталаб битта архар отиб эдим! С. Анорбоев, Оқсой. Баланд тоғ яйловларида яшайдиган архарларнинг ғалати бир одади бор. «Фан ва турмуш».*

АРХЕОЛОГ Археология олими, мутахассиси. *Ҳазорасп шаҳри харобаларини тадқиқ этишни.. устод археолог Яхё Фуломов бошлаб берди. «Фан ва турмуш».*

АРХЕОЛОГИК Археологияга оид. *Археологик экспедиция. Археологик қазилмалар.*

АРХЕОЛОГИЯ [юн. archaios — қадимги + logos — таълимот] Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи фан. *Археология музейи.*

АРХИВ [лот. archivum ва юн. archivum — муассаса] **1** Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган махсус муассаса. *Давлат архиви.*

2 Муассасанинг эски ҳужжатлар, тугалланган ишлар ва ш.к. сақланадиган бўлими. *Институт архиви.*

3 Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар ва ш.к. йиғиндиси, мажмуи. *Ёзувчининг шахсий архиви.*

АРХИВАРИУС айн. архивчи.

АРХИВЧИ Архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВШУНОС Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИВШУНОСЛИК Қўлёзмаларни, ҳужжатларни тўплаш, тартибга солиш ва сақлаш, шунингдек, архив иши тарихини ўрганиш, ташкил қилиш каби масалалар билан шуғулланувчи илмий соҳа.

АРХИЕПИСКОП [юн. archi — ясама сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «юқори», «юқори даража», «катта» маъноларини билдиради: archiepiskopos — катта епископ] Епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

АРХИЕРЕЙ [юн. archiereus — биринчи, катта руҳоний] Христиан черковларида: юқори даражали руҳонийлар (епископ, архиепископ ва митрополит)нинг умумий унвони.

АРХИМАНДРИТ [юн. archimandrites] Эраклар монастири бошлиғининг ва монахларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АРХИПЕЛАГ [юн. arche — ибтидо; бош + pelagos — денгиз] Бир-бирига яқин турган денгиз ороллари гуруҳи, ороллар тўдаси.

АРХИТЕКТОНИК Архитектурага оид. *Архитектоник формалар.*

АРХИТЕКТОНИКА [юн. architektonike (techne) — қурилиш (санъати)] снт., архит. Санъатда, хусусан архитектурада бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги уйғунлик, мутаносиблик, мослик; бадийий элементларнинг ўзаро монандлиги, мослашуви.

АРХИТЕКТОР [юн. architekton — архитектура мутахассиси] Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис; меъмор.

АРХИТЕКТОРЛИК Архитектор касби.

АРХИТЕКТУРА [лот. architectura < юн. architektonike] Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати; меъморлик. *Самарқанд архитектураси. Замонавий архитектура. — Шаҳар марказида улугвор архитектура ансамбллари барпо этилди. «Фан ва турмуш».*

АРЧА 1 Сарвдошлар оиласига мансуб, доим яшил бута ёки дарахтлар туркуми. *Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол.*

2 айн. қорақарағай.

3 Шу дарахтнинг янги йил кунларида кесиб олиб безатилган шохи ёки тупи. *Арча ясамоқ.*

Арча байрами Безатилган арча атрофида ўтказиладиган болалар байрами. *Қишлоқ мактабида ва уйлarda арча байрами ўтказишни одат қилган киши ҳам шу эди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

АРЧАЗОР Нуқул арча билан банд ер, майдон. *Кўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман.. арчазор устига салобат билан бостириб бормоқда. С. Анорбоев, Оқсой.*

АРЧ(И)МОҚ 1 Пўстини олмоқ. *Жувон Сиддиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг арчиди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Севаргул қутидаги нақш олмалардан бирини олиб, пўстини арчмай, карсиллатиб тишлади. «Ёшлик».*

2 Пўстлогини олмоқ, шилмоқ. *Терак пўстлогини арчимоқ.*

АРШ 1 [а. عرش — тахт; шийпон] **1** Осмоннинг энг юқори қавати, юқориси.

2 маж. Энг юқори жой. *Саҳарлар сийнадин оху фиғоним арига чиққанда.. Зебинисо.*

Арши аъло 1) энг юқори арш. *Кўз юмиб очгунча ер ютиб кетдими, ё арши аълога ўтиб кетдими?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар; 2) маж. юксак жой, осмон, фалак. *Ёғилмас ҳеч чалтак сабабсиз арши аълодан.* Воқиф. **Арши аълога кўтармоқ** Кўкка кўтармоқ, юқори тутмоқ. *Бир вақтлар унинг олдида ўзини арши аълога кўтарган Жамол Каримий Улфат энди ўзининг шеърларини бериб, унинг фикрини сўраб эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРШИ II: арш қилмоқ с. т. Кайф-сафо қилмоқ, айш-ишрат қилмоқ. *Аввалгидан кўра каттароқ арш қилиб юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРШИН I Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланган узунлик ўлчов ирлиги (0,71 метрга тенг).

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби; газ, изчўп.

Ўз аршини билан ўлчамоқ Ўз нуқтан напри, ўз ўлчови билан баҳоламоқ. *Ҳар ҳал, кимки ким ҳақида ёзмасин, ўша одамниг ўзига ўхшашини хоҳлайди, бошқача айтганда, ўз аршини билан ўлчайди.* М.М.Дўст, мазор.

АРЬЕРГАРД [фр. *argiere* – орқадаги + *de* – соқчи, кўриқчи] Ҳарбий юриш, кум ёки чекиниш вақтида асосий кучларнинг кетидан борувчи ва уларни душманнинг орқадан келиб ҳужум қилишидан сақчи аскарний кўшилма, қисм. *Учинчи октябрь куни кечаси душман марказ группасига арьергард қисмлари Чайка дарёси бўйишқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРҚИРАМОҚ фольк. Қудратли товуш армоқ, наъра тортмоқ, пишқирмоқ. *Арқан эрдай бўлиб, борди девларнинг усти-Маликаи айёр.* *Арқираган шердай бўлиб.. сўй арабнинг устига.* «Юнус пари».

АРҚОН Зигир, каноп, наша пояси торидан, ипдан ёки жундан эшиб тайёрлан, боғлаш учун ишлатиладиган буюм; мчи. *Қил арқон. Жун арқон. Каноп арқон.* *Чаққан ола арқондан кўрқади.* Мақол. *Нано шуни ўйлаб, арқонни омон дастачирмади.* С. Сиёев, Аваз.

АРҚОН СОЛМОҚ этн. Янги келатган келак йўлини арқон билан тўсмоқ (келак келатганлардан пул, рўмол ва пар олиш мақсадида). *«Арава пойга»-гумбури, аравакашларнинг қийқириги, энинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бо-*

раркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар. Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйнига арқон солгандай айн.** *бўйнидан бойлагандай.* қ. **бўйин.** **Арқонни узун ташламоқ** Бировнинг ноўрин, ножўя хатти-ҳаракати учун танбеҳ беришда, қўлга олишда шошмай, «ўзига кўйиб бериб» иш тутмоқ. **Арқонни устига ташлаб юбормоқ** Сафдан чиқармоқ, ҳайдаб юбормоқ. *Ячейка унинг арқонини устига ташлаб юборган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРҚОНЛАМОҚ Ўтлаш учун узун арқон билан қозиқ ёки бошқа нарсага боғлаб қўймоқ (уй ҳайвонларини). *Отни бедапоёга арқонламоқ.* *Бир деҳқон сизирини ёп-зо-вур четига арқонлаб қўйган экан, илон чақиб ўлибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АРҚОҚ тўқм. Газламанинг ўриши билан кўндалангига кесишувчи иллари. *Ўриши-арқоқи мустаҳкам мато аъло тўқилгуси.* Воқиф.

АРҒАМЧИ шв. Арқон. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. *Кал ўроғи билан арғамчисини бир кўкатнинг тағига беркитибдида, товушини чиқармай ётаверибди.* «Зумрад ва Қиммат».

АРҒИМЧОҚ I Дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига икки учини боғлаб осилган арқон; ҳайинчак. *Арғимчоқ солмоқ. Арғимчоқ учмоқ.*

2 Умуман, шундай учиб ўйнаш учун ишланган мослама, қурилма. *..арғимчоқларни тўла таъмирдан чиқариб, болаларга ҳада этишди.* Газетадан.

АРҒУВОН [ф. *ارغوان*] 1 Ёғоч ўймакорлигида ишлатиладиган, баҳорда очиладиган қирмизи гулли бир дарахт (бурчоқдошлар оиласига мансуб дарахтлар туркуми). *Ибодилла.. отни бино олдидаги қатор арғувон дарахтларининг бирига боғлаб кўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Шу дарахтнинг гулига ўхшаш, қирмизи ранг. *Арғувон юз. Арғувон шафақ.* *Юзларинг олмадек ёнар, гунчаи арғувонмусан.* Машраб.

АРҒУВОНИЙ Арғувон гули рангли. *Кўйди уфқнинг пиёласига Арғувоний бодасини шом.* «Ёшлик».

АРҒУМОҚ, арғумоқ от Зотли чопқир отларга берилган умумий ном. *..бахмал ёпқичли арғумоқлар кўкка сапчийди.* С. Сиёев, Аваз. *Остимда ўйнайди арғумоқ отим.* «Маликаи айёр».

АСАБ [а. عصب — нерв; пай, томир] 1 анат. физиол. Бош ва орқа миядан барча аъзоларга тарқалган ва уларнинг фаолиятини бошқариб турадиган жуда ингичка нерв томирлари тизими ва шу томирларнинг ҳар бири. *Ўзи ёш, асаблари бутун.* С. Зуннунова, Олов.

2 Организм фаолияти ва инсон хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган шундай тизимлар мажмуи.

3 Шу тизимлар мажмуининг ҳолати. *Бошининг таранг асаблари бўшашиб, енгил тортди-да..* А. Мухтор. Бўронларда борлек ҳаловат. *Гўзал манзара руҳингизни бардам, асабларингизни осойишта қилади.* «Саодат».

4 Асабий ҳолат. *Адолат асабдан титраб, бошини ушлаб, ўтириб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Асабига тегмоқ Асабини қўзғатмоқ, ғижинтирмоқ, жигига тегмоқ. *У Карим билан Меҳрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Асаби бузилмоқ** Кайфияти ёмон томонга ўзгармоқ. *Бўлар-бўлмасга асабинг бузилмасин.*

АСАББОЗЛИК Асаб билан ўйнашиш. *Э, каттаконинг билан қўшмозор бўл, деб ўйлади Яхшибоев, бунақа асаббозликда соғайиб бўладими.* М.М.Дўст, Лолазор.

АСАБИЙ 1 Салга асабийланаверадиган, бўлар-бўлмасга қизишиб, тутаклиб кетадиган; зардаси тез, жиззаки. *Асабий киши. Асабий бола.* ■ *Отам асабий одам эди. Шундай бўлса ҳам, мени қаттиқ урмаган ва ёмон.. сўкмаган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Асабларнинг қўзғалиши билан боғлиқ. *Асабий ҳолат. Асабий товуш.* ■ *-Бегонадан ҳам баттарсиз! — қизишиб кетган Холисаннинг лаблари асабий титради.* С. Нуров, Нарвон. *Юзини асабий тимдалаётган онасининг аҳволига ачинибми, аёл жаҳдан тушди.* «Ёшлик».

АСАБИЙЛАНМОҚ айн. **асабийлашмоқ**. *-Нима қилай, қўлимдан келган бутун яхшиликни қилиб кўрдим, — чой хўплади Маҳмудов ва асабийланиб, титраб, ғазаб билан сўзида давом этди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йнгит.

АСАБИЙЛАШМОҚ Асаби қўзғамоқ, асабий ҳолатли бўлмоқ. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У*

нимадандир асабийлашиб, тез-тез қошичмирар, йиғинга тезроқ яқун ясашга ош қар эди. Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

АСАБИЙЛИК Асабий ҳолат. *Элбек кабинетига қайтгандан кейин асабийлик билан нари-бери юриб, узоқ ўйлади.* А. Мутор, Туғилнш.

АСАБИЯТ 1 айн. **асаб**. *Унинг асабият тегувчи.. сўзлари ҳар кун Саудийнинг егинини заҳар-заққумга айлантирар эди.* Қаҳҳор, Сароб.

2 Асабий ҳолат; асабийлик. [Ҳакимбс ваччанинг] *Ранги ўчган.. ҳаракатларида қўқув ва асабият.. сезилади.* Ойбек, Танлаган асарлар.

АСАД [а. اسد — арслон, шер] 1 (А — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Саътон ва Сунбула буржлари ўртасида жойлаган (ҳ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи (22 июль — 21 август оралигига тўғри келади). *Кекса пахтакорларимиз «а — гўзани ясаг» дейдилар.* Саратонда сув қасада тинч қўй. Мақол.

3 Асад (эркаклар исми).

АСАКА (А — катта ҳарф билан) Жой номи. **Асакаси кетмайди** Кам бўлиб қолмай. *Шу ердан жой ажратилса, кимнинг асака кетибди..* Газетадан.

АСАЛ [а. عسل] 1 Ўсимликлар гулид шира (нектар)нинг ишчи асаларилар оралигида қайта ишланишидан ҳосил бўлади ширин, суюқ озиқ маҳсулоти. *Меҳнат қилганнинг — қанду асал тотганинг.* Мақол. *..кунига уч маҳал бир стаканига бир ош қовдан асал аралаштириб ичган маъқул.* «Саол

2 кўчма Жуда ширин нарса ҳақида. *ойлари бошланишида бу ерда ҳовли атрофидаги етинқираган мевалар, сўридаги ҳуни узумлардан асал томиб туради.* Тўй Дўстлик севинчлари. *Ҳа, ўзимизникидан: рабулоқнинг.. сувини ичади-ю, асал бўлиб майдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Асал (хотин-қизлар исми).

АСАЛАРИ Ўсимликлар нектарини ғиб, асалга айлантирувчи ари. *Асаларининг ҳалокати билан атроф муҳит заланганлиги ҳақида ташвишли хабар берди.* «Фан ва турмуш».

АСАЛАРИЧИ Асал олиш учун асарчилик, уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи шахс; асаларчилик мутахассиси

АСАЛАРИЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг асал олиш учун асалари урчитиш ва уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи тармоғи. *Янтоқ қишлоқ хўжалигида ем-хашак сифатида ишлатилиши билан бирга асалари-чиликда ҳам асқатади.* «Фан ва турмуш».

АСАР [а. اثر — аломат, белги, нишон] 1 Бирор нарсадан қолган ёки ундан дарак берувчи белги. *..танада хасталик, шикастланиш ёки зарарланиш белгиларидан асар ҳам йўқ эди.* Газетадан. *Илгарилари анҳорларни тўлдириб оққан зилол сувлардан бугун асар ҳам йўқ.* Газетадан.

2 Киши ёки нарса ҳолати, фаолиятини ўзгартирувчи ташқи омил; таъсир. *Асари тегмоқ. Асари урмоқ.*

Асар қилмоқ 1) таъсирини ўтказмоқ, таъсир қилмоқ. *Дори асар қилмади.* ■ [Кумуш:] *..айниқса мусофирчилигим ёмон асар қилди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар. Отнинг ориқлиги асар қилиб, ғадир-будур ерга бориб, суруниб йиқилди.* “Гўрўглининг туғилиши”; 2) кўчма қаттиқ тегмоқ; нашъа қилмоқ. *Абдулазиз баққолга қайнисининг ундан ҳазар қилгандай, “баққол” деб сансираб гапириши қаттиқ асар қилди.* С. Анорбоев, *Оқсой.*

3 Ижодий меҳнат маҳсули. *Адабий асар. Босма асар. Илмий асар. Саҳна асари. Му- сиқа асари. Танланган асарлар тўплами. Асар ёзмоқ. Асар яратмоқ.* ■ *Отажон Ҳошимов- нинг кўп асарлари, суд ишига ҳеч қандай ало- қаси бўлмаса ҳам, йўқотилди.* «Фан ва тур- муш». *Рассом 50 йиллик ижоди давомида кўлаб графика асарлари яратди.* Газетадан.

АСБЕСТ [лот. asbestos — ўчмайдиган, емирilmайдиган] Ўтга чидамли, кислота ва ишқор таъсир қилмайдиган, иссиқлик ва электрни ўтказмайдиган тотали минерал; тошпахта.

АСБОБ [а. اسباب — сабаблар] Умуман, фаолиятда ишга солинадиган, фаолият учун хизмат қиладиган нарсалар: қурол- яроғ, уй-рўзгор буюмлари ва б. *Уруш ас- боблари. Қишлоқ хўжалиги асбоблари. Ду- радгорлик асбоблари. Чоғу асбоблари. Жар- раҳлик асбоблари, Косибчилик асбоблари. Иситиш асбоблари.*

АСБОБ-АНЖОМ [асбоб + ф. انچام — охир, оқибат; ижро] Асбоб ва анжомлар мажмуи. *Унинг ўз таърифича, бу сўзлар илга- ри бизнинг ҳаётимизда мутлақо бўлмай, эн- дигина оммалашаётган фанлар ва техника*

қуроллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «Ўзбекча атамаси» эди. П. Турсун, *Ўқитувчи.*

АСБОБСОЗЛИК Турли асбоблар ишлаб чиқариш, саноатнинг шу иш билан шу- гулланувчи тармоғи. *Асбобсозлик заводи. Ас- бобсозликни ривожлантирмоқ.*

АСБОБ-УСКУНА Асбоб ва ускуналар мажмуи. *Завод асбоб-ускуналари.*

АСЕПТИКА [юн. а — инкор қўшимчаси + septikos — йирингли] Йирингли жароҳат- ларга инфекция туширмасликка қаратилган чора-тадбирлар тизими.

АСИЛ [а. اصیل — насли, зотли] 1 Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф (қалбаки, паст эмас). *Асил мол. Асил шойи. Асил буюм. Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол. ■ *Оёққа чулғов қилсанг ҳам, асил шакл бўз бўлмас, деб шунни айтади.* А. Мухтор, *Кумуш тола. Кеп қолинг, лалми қовун, мрамар тар- вуз.. сабзининг асили.* Газетадан.

Асил тош Қимматбаҳо тош (мас., лаъл, зумрад, бриллиант).

2 кўчма Яхши хислатларга, фазилатлар- га эга бўлган; олижаноб, бебаҳо; соф, пок. *Асил одам. Асил фарзанд.* ■ [Комилов Қо- дирга:] *Яна бўрк ол десам, бош олиб юрма! Дадавой ака каби одамлар бизга керакли одамлар. Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асил кўринади.* Уйғун, *Навбахор.*

3 Асил (эркаклар исми).

АСИЛЗОДА Феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга ман- суб шахс; оқсуяк.

АСИММЕТРИК Симметрик бўлмаган, симметриясиз; *зид. симметрик.*

АСИММЕТРИЯ [юн. asymmetria — ўлчо- ви бир хил эмаслик] Симметриянинг йўқ- лиги ёки бузилганлиги; симметриясизлик; *зид. симметрия.*

АСИР [а. اسير — тутқун, банди; мафтун, шайдо] 1 Уруш вақтида душман қўлига ту- шиб, озодликдан маҳрум бўлган шахс; банди. *Асир олмоқ. Асир тушмоқ. Асирларни алмаш- моқ.* ■ *Турдиев асирни тўғри батальон шта- бига олиб жўнади.* Шуҳрат, *Шинелли йиллар.* — *Кўрбоши қани? — деб сўради Ботирали ҳамон қўл кўтариб турган асирлардан.* Ҳ. Фулом, *Машғал. Тўнхона қурилишида, биз билан бир- га, асир тушган австралиялик солдатлар ҳам ишларди.* А. Толибов, *Ҳақиқат енгди.*

2 кўчма Тутқун, банди ҳолатида яшов- чи шахс. *Тўрт девор асири бўлиб ўтирган аёл-*

лар бундай пайтларда каттакон боғда қафасдан чиққан қуш сингари яйрар. Х. Ахро-рова, Орифнинг давлати.

3 кўчма Бирор кимса ёки нарсага ўзини бутунлай топширган, унинг «қули» ҳолатидаги шахс. *Мана шу кундан бошлаб Ўлчи шу қизнинг асири, мафтунни бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Асир қилмоқ (ёки этмоқ) 1) душманини қўлга туширмоқ, асир олмоқ; 2) *кўчма* ўзига тортмоқ, жалб этмоқ, мафтун, шайдо қилмоқ. *У [Ҳаловат] хаёл суриб қолди, эҳ, хаёллар.. сиз кишини асир этишга нақадар устасиз.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

АСИРА Асир аёл. *Ҳасан ота ўлгач, Сожида чин етимлик гирдобиди асира бўлди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

АСИРЛИК Асир ҳолат. *Асирлик даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АСКАР [а. *عسکر* — лашкар, қўшин] 1) Ҳарбий хизматдаги шахс. *..бир гуруҳ ота-оналар Қашқадарё вилоятидаги аскарларнинг ҳаёти билан танишиши мақсадида келдилар.* Газетадан.

2 Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки уларнинг бир қисми; қўшин, армия.

Отлиқ аскар тар. Иккинчи жаҳон урушидан олдин от билан хизмат қилувчи аскар, қўшин. *Қоронғида отлиқ аскарларнинг қанчалигини билмаган жанман..* Файратий, Унутилмас кунлар. **Қизил аскар тар.** Совет армиясининг ва унга мансуб жангчининг урушдан олдинги номи.

АСКАРБОШИ Катта аскарний қисм бошлиғи, саркарда. *Остонақул додхоҳ ва аскар-бошилар қилчларини пешоналарига тўғри-лаб таъзим қилдилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

АСКАРИЙ Аскарга, қўшинга оид, ҳарбий. *Аскарний қисм. Аскарний қўшилмалар.* ■ Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. *Ниҳоят, Аҳмаджон аскарний хизматга чақирилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АСКАРЛИК Ҳарбий хизмат, аскар хизмати. *Аскарликка олмақ. Аскарликка чақирмоқ.* ■ *Аниқ билган одамларнинг айтишига қараганда, Мадрайим аскарликка ўзи ариза берган ва ҳатто бунинг кетидан хийла овра бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар аскарликка от тайёрлаши керак экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АСКАРЧА *реш.* Ҳарбийларча, ҳарбий-часига. *Аскарча юриш.*

АСКЕТ [юн. *asketes* — машқ қилувчи; зоҳид] Аскетизм тарафдори, тарки дунё қилган киши; зоҳид.

АСКЕТИЗМ 1 Ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечишни, тарки дунё қилишни, зоҳидликни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария.

2 Эҳтиёжларни қондиришдан, ҳаёт лаззатларидан, ҳамма дунёвий ишлардан, бахтсаодатдан воз кечиш, тарки дунё қилиш; зоҳидлик, гўшанишинлик.

АСКИЯ [а. *ازكيا* (бирл. *زكى*) — зийраклар, закийлар] 1) Ўзбек халқ оғзаки ижодининг бир жанри бўлиб, унда сўз ўйинига, қочириқларга асосланган ҳолда икки ёки ундан ортиқ киши ёки тарафлар мусобақалашади. Аския, одатда, тўй-томоша, сайл, зиёфат каби йиғинларда ўтказилади. *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса қулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Латифа, лоф, аския, топишмоқ ва мақол жанрлари янги воқеликни ўзига хос ихчам шаклда акс эттиради.* «ЎТА».

Аския айтишмоқ Шундай мусобақада (аскияда) тарафкаш сифатида қатнашмоқ. **Аския қилмоқ** 1) *айн.* аския айтишмоқ; 2) сўз ўйини, қочириқлар билан масхара, майна қилмоқ.

2 с. т. Аскиябоз, аскиячи лақаби.

АСКИЯБОЗ Аскияга уста, аския айтишни яхши кўрадиган ва айтадиган одам. *Аскиябоз ва масхарабозлар тўй маъракасига жон киргизиб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯБОЗЛИК Аския айтишиш. *Мулла Наби.. чапани йигитлар билан чойхонадан чойхонага юриб, аскиябозлик, улфатчилик билан умр кечира бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..ҳазил-хузул, кулги, ана аскиябозлигу мана аскиябозлик.* «Ёшлик».

АСКИЯЧИ *айн.* аскиябоз. Буларга.. колхозчи ҳаваскор ашулачилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят, тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронғи тушгунча давом этди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АСЛ [а. *اصل* — келиб чиқиш] *от* 1 Келиб чиқиши, келиб чиқиш эътибори билан қарашлилиги; насли, таги. *Мен аслимни, чўтон,*

сенга айтайин, Кўхи Қофда Ойша пари боласи. «Ойсулув». Мадаминнинг асли кимлигини, Тожибой уни қачондан танишини суриштирди. П. Турсун, Ҳикматувчи.

2 Келиб чиққан (асос) жойи. Асли тошкентлик. ■ Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан. А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

3 Яратилишдаги, бош, дастлабки. Асл нуسخа. ■ Бундан икки йил аввал хон саройининг ички бинолари таъмирланиб, асл ҳолига қайтарилган эди. Газетадан.

4 сфм. Чин, чинакам, ҳақиқий. Асл муддао. Асл ном. ■ Отабек, уялмай, тортинмай жавоб берингиз, бу гал Тошкентдан чиқишининг асл мақсадингиз нима эди? А. Қодирӣ, Ҳикмат кунлар. Билим олишга асл йўл энди очилди. П. Турсун, Ҳикматувчи.

АСЛИАН [a. اصلا — аслига кўра] кам кўлл. Келиб чиқиш жиҳатидан, насл-насаб томонидан.

АСЛАҲА [a. اسلاحة — қуроллар] Уруш-жанг қуроллари, қурол-яроғ. Уруш аслаҳалари. Ҳарбий аслаҳа. ■ Лашкарлар.. ёв-яроғини гамлаб, ҳар ким ўз аслаҳасини олиб, жўнашга ҳозирлик кўрди. «Маликаи айёр».

АСЛАҲА-АНЖОМ Уруш-жанг учун керакли қурол-яроғ ва анжомлар. -Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин янги кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди, — деди генерал. Ойбек, Кўёш қораймас.

АСЛАҲАҲОНА 1 эск. айн. арсенал 1.

2 кўчма Уруш эҳтиёжлари учун яроғ-аслаҳа ва керак-яроғлар етказиб берадиган база. Бунинг устига, Афғонистон ҳудуди ва чегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳахонасига айланган. Газетадан.

АСЛИ 1 Асл с. 3-ш. шакли. Одамларнинг яхшиси — қазаби секин келиб, аслига тез қайтадиганидир. «Фан ва турмуш».

2 айн. асл 1, 2. Ҳилолий Равшанбекнинг асли зотини сўраб.. бир сўз деди. «Гўрўглининг тўғилиши». Асли ўсган ерим менинг Кўйистон. «Маликаи айёр».

3 Ҳақиқат эътибори билан; аслида. Қарови биздан бўлгани билан.. мол асли Жовлибойники.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Ганнинг қисқаси, таомилимизда асли бор бўлиб, сўнги даврларда истеъмолдан чиқиб кетган. Газетадан.

4 Олата кўра, табиатан; аслида. Дадам асли хатти онда-сонда ёзади. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 мод. с. өзф. Фикрнинг тўғрилигини (сўзловчининг шундай муносабатини) билдиради; аслида. Асли, либос эмас, улғўдир одам.. Воқиф. Асли, одам насли деддан улғўдир.. «Маликаи айёр».

АСЛИДА айн. асли 3-5. Аслида бу хурсандчилик Рамазон ойи кириб келиши билан бошланади, десам муболага бўлмайди. Газетадан. Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгул сўраш учун борилади, аслида. Газетадан.

АСЛИЙ: аслий сифат тлш. Предметнинг белги-хусусиятларини бевосита англатувчи сифат, туб сифат (мас., оқ, яшил, енгил, иссиқ, совуқ).

АСЛО [a. اسلا — бутунлай.. эмас] юкл. Таъкид, кучайтирув ифодалайди. Асло мумкин эмас. ■ Ҳаёсизда ор бўлмас, асло вафодор бўлмас. «Кўшиқлар». Зебихоннинг отаси қизининг нозига қарайдиган кишими? Йўқ, асло йўқ! Чўлпон, Кеча ва кундуз. Юртим, сенга шегъ битдим бу кун, қиёсингни топмадим асло. А. Орипов.

АСНО [a. اسنا — замон, вақт; замон ораси] кт. кўм. (асно, аснода, асносида шаклларида) Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган вақтга оидликни билдиради. ..ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Сўхбат асносида ён чўнтагидан маҳорка олиб, оддий қоғозга авайлаб ўрай бошлади. Газетадан. Шу аснода бир қора мушук лип этиб, ўзини ташқарига олди. «Ёшлик».

АСО [a. عسا — таёқ, ҳасса] эск. айн. ҳасса. Соялар тагида — дилкаш сўхбатда Асога суянган кексалар қатор. Миртемир.

АСОВ 1 Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ювош тортмаган. Асов туя. ■ Кулги учун бўлса керак, ноиб.. уни асов бир отга миндирган эди. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Чўлга ўрганган асов кўй оғилни бузиб юбореудай тирчилайди. С. Аҳмад, Қадрон даладар.

2 кўчма Инсон иродасига бўйсундирилмаган, жоловланмаган (табиат кучлари ҳақида). Норин. Шўх дарё, асов дарё. Тутқич бермас телба дарё. Н. Сафаров, Оловли излар.

АСОРАТ 1 [a. اسارت — асирлик, тутқунлик] Озодлик (эрк) дан маҳрумлик, тутқунлик. [Фурқат] Жуда кўп асарларида зулм ва асорат исканжаларида инграган меҳнаткаш халқнинг орзу-умидини куйлади. Газета-

дан. *Адолат бошинга озодлик байроғини илди, Асоратдан қутулган меҳри дарё, меҳрибон ўлкам. Воқиф.*

АСОРАТ II [а. اثارت – излар; қолдиқ] **1** Одатда, салбий таъсир. *Узоқ, оғир йўл ва жадал юришининг асорати бўлса керак, отларнинг сагриси совундай кўпириб турибди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 тиб. Бирор нарсадан қолган ёмон оқибат; асар. *Грипп ва у қолдирадиган асоратнинг олдини олиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим. Газетадан. Аёллар болани олдиришга.. шошилишади-ю, бунинг қандай асоратлар қолдириши ҳақида ўйлаб ҳам кўришмайди. «Саодат».*

АСОС [а. اساس – негиз; манба] **1** Нарсанинг барча қисмларини тутиб ёки кўтариб турувчи қисми, таянчиги. *Шамдон асоси. Станок асоси.*

2 Ижтимоий ҳаёт ёки табиат ҳодисаларининг негизини ташкил этган нарса; таянч, негиз, пойдевор. *Илмий асос. Назарий асос. ■ Ижодий меҳнат кадр-қимматининг ҳуқуқий асосларини яратиш керак. Газетадан.*

Асос солмоқ Асосини яратмоқ, юзага келтирмоқ. *Шаҳарга асос солмоқ. ■ Демак, бундан беш минг йил муқаддам асос солинган деҳқончиликда шоли ҳам бўлиши керак. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. Камол Иқоний асос солган иқония тармоғи тарикат шажарасининг Зангиота тармоғидан бошланади. «Фан ва турмуш».*

3 (фақат кўпл. шаклида) Бош қондалар, элементлар, асосий принциплар. *Фан асослари. Кимё асослари.*

4 Содир бўлган ёки қилинган иш-ҳаракат, айтилган фикр ва ш.к. ни далилловчи нарса. *Мен бу ишнинг ишини текшириб кўрдим. Маҳкамни айблашга асос тополмадим. Н. Сафаров, Уйғониш. -Ишоншига асос бор, — деди Рамазонов дадиллик билан. «Шарқ юлдузи».*

5 ким. Кислоталар билан ўзаро таъсир қилиб, туз ҳосил этадиган бирикма.

АСОСАН *рвш.* **1** Асос эътибори билан, умуман олганда. *Тўғон участкасида ер иши асосан битди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Республикамизда кўп болали оналарнинг катта қисми асосан қишлоқларда яшайди. «Саодат».*

2 (ж.к. с. билан) кўм. *взф.* Сабаб, асос муносабатини билдиради; кўра, биноан. *Қонунга асосан. Буйруққа асосан бажармоқ.*

АСОС(И)ДА 1 Асос с. ў-п к. шакли. *1* гапнинг асосида жуда кўп маъно бор. Сўзлашувдан.

2 кўм. *взф.* **1)** сабаб, асос муносабатини (маъносини) билдиради; кўра, биноан. *Кўнун асосида. Лойиҳа асосида қурмоқ. ■ Жимиятимизнинг рисоладагидек қонунлари асосида яшашни ўрганяпмиз. Газетадан.; 2)* ҳаркат-ҳодисанинг йўли, тарзини билдиради йўли билан. *Шу асосда. Шерикчилик асосида. ■ ..институтларнинг ташкилот ва муассасалар билан хўжалик шартномалари тузи асосида олиб бораётган тадқиқотлари кўлми тобора кенгаймоқда. «Фан ва турмуш».*

АСОСИЙ 1 Аҳамият эътибори билан муҳим, бирламчи. *Асосий вазифа. Асосий мисала. ■ Конкурда ёш тадқиқотчиларнинг диққати фан ва техниканинг энг асосий йўналишларига қаратилгани намоён бўлди. «Фан ва турмуш».*

2 Асос ҳисобланувчи, асосида ётувчи белгиловчи. *Асосий фонд. Асосий хулосалар. ■ Мумдан ясалувчи валиклардан нусха олиб бўлмайди, фонографнинг асосий камчилиги ан шунда эди. «Фан ва турмуш». Чекиш энг оғир касаллик — қон томирларининг тиқилиб қолшига асосий сабабчи ҳисобланади. Газетадан*

3 Шахсни иш-фаолият жиҳатдан белгиловчи, унинг ҳаёти асосан боғлиқ бўлган *Асосий касб. Асосий иш жойи.*

4 ким. Асос ва кислоталарнинг ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар. *Асосий тузлар.*

АСОСЛАМОҚ 1 Далил-исботлар билан мустаҳкамламоқ. *Ўз фикрини асосламоқ Лойиҳани асосламоқ. ■ Арасту [Арис тотель] Ернинг шарсимон тузилиши ҳақидаги таълимотни кенгайтирди ва асослади «Астрономия».*

2 кам кўлл. Асос солмоқ, пойдевор қурмоқ, бошлаб бермоқ.

АСОСЛАНМОҚ 1 Асосламоқ *фл.* маҳд. *1* *Даъво тўла асосланди. Асосланмаган мулоҳаза*

2 Асосида иш кўрмоқ; таянмоқ, суянмоқ. *Мана шу ўлка сунъий суғоришга асосланган энг ҳосилдор деҳқончиликнинг ватани бўлган. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. Аёлнинг берган таъриф ва тафсилотларига асосланиб, ҳожатбарор «юлдуз»ни тутиб келтиришди. Газетадан.*

АСОСЛИ 1 Етарли асосга эга бўлган далиллар билан мустаҳкамланган, исбот қилинган. *Асосли хулоса. Асосли даъво.*

2 Асоси, таянч қисми бўлган. *Чуян асосли лампа.*

АСОССИЗ I Етарли асоси бўлмаган, далиллар билан мустаҳкамланмаган. *Асоссиз ҳудоса. Асоссиз таъна. Асоссиз далил. Асоссиз гумонсираш.*

2 Ноҳақ. *Асоссиз хафа бўлмоқ.*

АСОСЧИ Бирор нарсага асос солган, пойдевор курган шахс; бирор нарсани барпо қилган, таъсис этган ёки бошлаб берган киши; яратувчи. *Бутун дунё олимлари Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг сафдошларининг фанга улкан ҳисса қўшганликларини тан олиб, уларни жаҳон илм-фани асосчилари сифатида ҳурмат қиладилар.* Газетадан.

АСОТИР [а. اساطير – ривоятлар, уйдирмалар] Ривоятлар. *Жамшид афсона ва асотирларини ўқиганда жуда ҳам жонли чиқаради.* А. Қодирий. *Гирвонлик Маллавоӣ. Илонлар жаҳон халқларининг қадимий тасаввурлари ва асотирларида сезиларли ўрин тутади.* Газетадан.

АСОТИРИЙ Асотирга оид, ривоятларга асосланган, турли афсона, нақллар асосидаги. *Биз қуйида аجدодларимизнинг асотирий дунёқарашдаги илон тотеми билан бевосита боғлиқ айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан.

АСП [ф. اسپ – от] **I шв.** От. *Майдонда уйнаткин аспу тозингни.* «Равшан».

2 шахм. От шаклидаги сипоҳ; от. *Аспни юрмоқ.*

3 айн. от II 2. *Унинг йили асп.*

Асп йили айн. от йили. қ. от, йил.

АСПАЛАСОФИН с. т. қ. асфаласофиллин.

АСПЕКТ [лот. aspectus – нуқтаи назар; кўриниш] Нарса-ҳодиса, тушунча ва ш.к.нинг ўрганилишига асос бўладиган нуқтаи назар. *Масалани турли аспектда текширмоқ.*

АСПИЖАЛЛОБ [ф.+а. اسپ جلاب – от сотиб олиб келувчи] эск. От олиб сотувчи савдогар.

АСПИРАНТ [лот. aspirans, aspirantis – интилувчи] Аспирантурада шуғулланувчи, яъни номзодлик диссертацияси устида иш олиб боровчи шахс. *Институт биносига кирди-да, тўппа-тўғри аспирантлар ўтирадиган умумий хона эшигини очди.* Мирмуҳсин. Умид.

АСПИРАНТКА Аспирант аёл.

АСПИРАНТУРА Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми, олий малакали илмий ва илмий-педагогик ходим-

ларни (фан номзодларини) тайёрлаш тизими. *Аспирантурага қабул қилинмоқ. Аспирантурани тамомламоқ.*

АСР I [а. عصر – давр, замон] Юз йиллик давр, юз йил. *Йигирманчи аср. ■ Ўтган асрнинг сўнги кузи Қорабулоққа очиқ чехра билан келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу дарахтлар бир неча аср умр кўрган.* Ойбек, Нур қидириб.

АСР II [а. عصر – тушдан кейинги, қуёш ботишига яқин вақт] Қуёш ботиш чоғидан бир соатча олдинги пайт ва шу пайтда ўқиладиган намоз. *Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртароқ ҳукумат аскари билан халқ орасида уруш бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баззоз дўконини катта ўғлига қолдириб, ҳар кун аср намозини уйига келиб ўқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСРАМОҚ I Ёмон таъсирдан, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ. *Мақсадимиз элни асраш. ■ Шундан буён Унсин йиғлайди. Шокир ота: «Золимнинг зулмидан асра!» деб Йўлчи учун қайгуради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ бўлиш ва ш.к. га қўймай, эҳтиёт ҳолда тутмоқ. *Ўғли Муҳаммад Расул Мирзабоши отасидан қолган ва ўзи тўплаган икки мингдан зиёд.. китобларни ҳеч кимга бермай, келажак учун асрайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оролни асраш комитетининг ташаббуси билан Ўзбекистон мелиорация ва сув хўжалиги вазири К. Сапаев билан учрашув бўлиб ўтди.* Газетадан.

3 Бирор мақсадда парваришлаб қарамоқ; боқмоқ. *Мол асрамоқ. Қуш асрамоқ.*

АСРАНДИ Бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган. *Асранди бола. Асранди ўғил. Асранди қиз. ■ Лиза ўн учга кирган бўлса ҳам, ўзининг асранди эканлигини мутлақо билмайди.* Н. Назаров, Замон.

АСРДОШ Бирор шахс билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган шахс; замондош. *Навоийнинг асрдошлари. ■ Эй, жаҳонга арзиган инсон, Асримизга асрдош бўлган, Кўнглимизга чин сирдош бўлган.* Э. Аббос.

АСРИЙ кт. Асрлар бўйи яшаб, давом этиб келаётган. *Асрий обидалар. Меҳнаткашларнинг асрий орзулари. ■ Чўққиси булутлардан ошган асрий тоғлар, ер юзига мангу нур сочиб турган тўлин ой ва чарақлаб*

турган сон-саноксиз юлдузларга ҳасад билан қарайди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АСРОР [а. اسرار — сирлар] 1 эск. кт. Сир; сирлар. *Зайнаб энди ўз асрорини, Армонини, истак, зорини Опасига этиб ошкора, Қилмоқчидир дардига чора.* Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. *Сергей Қобилнинг юрагида кўмилиб ётган сир асрорини билиш учун олисдан гап бошлашга қарор берди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Асрор (эркаклар исми).

АСРЧИЛИК: ўрта асрчилик Тарихда 5–15-асрларни ўз ичига олган давр ва шу даврга хос ҳамма нарса. *Мавзу устида узоқ.. сўзлаб, шеърдаги эскилик, ўрта асрчилик, сунъийликка кескин қарши чиқди.* Ойбек, Нур қидириб.

АССАЛОМ [а. السلام — тинчлик; соғлик] 1 Тўғри шакли: ассалому алайкум қ. алайкум.

2 Салом йўллов, қутлов шакли. *Ассалом, тошкентлик уста пахтакор, Мирзачўл бағрига келтирдинг баҳор.* А. Пўлат.

АССАМБЛЕЯ [фр. assemblee — мажлис, йиғилиш] 1 Халқаро ташкилотларда баъзи раҳбарлик органлари номи (мас. *Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси*).

2 Йиғилиш.

АССИМИЛЯЦИЯ [лот. assimilatio — ўхшатиш, қиёс, тенглаштириш] 1 биол. Ўсимлик ёки жонивор организми фаолияти жараёнида ташқаридан қабул қилинган моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирилиши, ҳазм қилиниши.

2 Бир халқ (ёки унинг бир қисми)нинг бошқа бир халқ урф-одатларини, маданияти ва тилини ўзлаштириб, ўз тили, маданияти ва миллий онгини йўқотиши натижасида ўша халққа кўшилиб кетиши.

3 тлш. Бир товушнинг бошқа бир товуш таъсирида ўхшашлик (бир хиллик) томон ўзгариши. Масалан: *ошии < ошни, туссиз < тузсиз.*

АССИСТЕНТ [лот. assistens, assistentis — қатнашаётган, ёрдамлашаётган] 1 Мутахассиснинг ёрдамчиси. *Профессор ассистенти.* ■ -*Курсини берироқ суринг, — беди ассистента кўзини аппаратдан узмаган ҳолда.* Ҳ. Аҳмар. Омонат.

2 Олий ўқув юртларида кичик ўқитувчилик лавозими ва шу лавозим эгаси.

АССИСТЕНТЛИК Ассистент иши, лавозими. *Ассистентлик қилмоқ.*

АССОРТИМЕНТ [фр. assortiment — терма, йиғма, тўплам, сараланган] Товарларнинг турли хиллари, номлари ва навларига кўра тўплами. *Корхонани реконструкция қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини кенгайтириш бўйича дадил қадам ташланди.* Газетадан.

АССОЦИАЦИЯ [лот. associatio — кўшилма, бирлашма] 1 Умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифоқ. *Ўзбекистон Бухгалтерлар ва аудиторлар ассоциацияси сизни ўқишга таклиф қилади.* Газетадан. *Ассоциациянинг асосий вазифаси йўлбошимиз судлар фаолияти моҳиятини тубдан ўзгартириш борасида қўйган вазифаларни изчиллик билан бажаришдан иборатдир.* Газетадан.

2 псих. Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик актлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйғулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок. *Ўхшашлик натижасидаги ассоциация.*

АСТА рвш. 1 Паст тезлик билан; секин. *Шоқосим ўрнидан турди, этагининг чангини қоқиб.. ўз чайласи томон аста жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўқай устига тун қоронғилиги аста бостириб келаётган пайтда, у вағишлар орасидан чиқди.* С. Аҳмад. Урф.

2 Паст даражадаги товуш билан; секин. *Мирзақаримбой яна ўширайиб тикилди, ammo маслаҳатгўйлик билан аста гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Сезилар-сезилмас даражада, шундай хати-ҳаракат билан, секин. *Аста кўзини очмоқ. Эшикни аста ёнмоқ.* ■ *Аҳмад дик этиб туриб, елкамга аста уриб қўйди.* С. Сиёев. Ёруғлик.

АСТА-АСТА рвш. Секинлик билан, секин-аста. қ. **секин** ва **аста**. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қизлар бўлса, нималарнидир аста-аста сўзлашиб, ниқир-ниқир кулишарди.* Ойдин, Келин ўғил туғди.

АСТАР [а. استر — ёпинчиқ, парда; ф. Астер — ичдан тикилган мато] Кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал. *Бўз астар. Кўрпанинг астари.* ■ *Учпа кўлини силтаб тортиди, кейинги силташда тўнининг астари «тирр» этиб йиртилди.* «Ёшлик».

АСТАР-АВРА Астар ва авра.

АСТАР-АВРАСИ ағдармоқ айн. авра-астарини ағдармоқ қ. **авра-астар**.

АСТАРЛИК Астар қилишга ярайдиган; астарбоп. *Астарлик чит. Астарлик газлама.*

АСТАР-ПАХТА: астар-пахтасини чиқармоқ (ёки агдармоқ) 1) тит-пит қилмоқ, тилка-пора қилмоқ, дабдаласини чиқармоқ; 2) қаттиқ койимоқ, танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, фош қилмоқ.

АСТА-СЕКИН рви. 1 айн. *аста. Отлар ўз ўзидан аста-секин юриб кетди. А. Қаҳҳор. Хотинлар. [Мастура Норга:] Ахир, сиз, қизиқ-сиз! Беш кун сабр қилинг, кув-туёвга чиқсин, бир ой, ярим ой утсин, ундан кейин аста-секин қашлаб, ишга солайлик-да. Ҳамза. Паранжи сирлари. Аста-секин бошланган чонак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 айн. **аста-аста.** *Узоқдаги тоғ оралиқларидан бошланган қоронғулик аста-секин ҳамма ёққа тарала бошлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [Раҳматилла] Аста-секин ўзини ўнгарди, уй-жой қилди, хотин олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Асталик билан ва давомий тарзда. *зид. жадал. Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирларини очишга олимлар аста-секин яқинлашиб келишяпти. «Фан ва турмуш».*

АСТАҒФИРУЛЛО [а. استغفر الله — худо, ўзинг сақлагин; худо, ўзинг кечир] унд. с. 1 Ажабланишни, ҳайратни билдиради. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади: «Астағфирулло!» Ойбек. Танланган асарлар.*

2 Ғазаб, аччиқланиш аралаш ҳайратни, норозиликни билдиради. *Олишда — бисмилло, беришда — астағфирулло. Мақол. ■ Маҳдум айвонга чиқиб ўтирар чоғида яна бир «астағфирулло» деб кўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АСТЕРОИДЛАР [юн. aster — юлдуз + eidos — кўриниш; ўхшаш] *астр.* Куёш тизимининг Марс ва Юпитер ўрталиғида айланадиган кичик планеталари, кичик осмон жисмлари; кичик сайёралар.

АСТИ с. т. Асло. *Бир нарсага асти чида-ёмайман. С. Аҳмад, Ҳукм. Мен бешик қучоқлаб, асти китрик қоқмай чиқдим. Ҳамза. Бой или хизматчи.*

АСТМА [юн. asthma — ҳаллослаш, бўғилиб қолиш] Бронхлар тешигининг тўсатдан торайиб қолиши ёки юрак касалликлари натижасида тутадиган бўғилиш хуружи. *Шолғом шарбати.. бронхиал астма касалликларига тавсия этилади. «Саодат».*

АСТОЙДИЛ [ф. از ته دل — юракнинг чуқур жойидан] рви. 1 Чин кўнгилдан, сидқидил билан. *У [Зебо] Элмуродни астойдил севиб қолган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. Бекор қилаётирсиз, оға.. мен сизга астойдил хизмат қилмоқчи эдим. С. Сиёев. Аваз.*

2 Жиддий равишда; ростакамга. *Сафар аканинг астойдил аччиқланганини сезган имом орага тушди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Астойдил куйиб гапираётган меҳмон, Ҳакимжоннинг кўзи уйқуга кетганидан кейингина сўздан тўхтади. «Шарқ юлдузи».*

3 Ҳалоллик билан, виждонан. *Ҳамма кеча демай, кундуз демай, астойдил ишляпти. Ж. Шарипов, Саодат.*

АСТРО- [юн. astron — юлдуз] Кўшма сўзлар таркибидаги биринчи сўз бўлиб, юлдуз ва сайёраларга алоқадорликни билдиради.

АСТРОБИОЛОГИЯ [астро.. + биология] Коинотда кечадиган ҳаётнинг барча кўринишдаги турларини ўрганадиган фан.

АСТРОБОТАНИКА [астро.. + ботаника] Астрономиянинг сайёралардаги (биринчи галда Марсдаги) ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРОЛОГ Астрология билан шуғулланувчи шахс, мунажжим.

АСТРОЛОГИЯ [астро.. + юн. logos — билим, тушунча] Қадимда осмон ёритқичларининг ҳолатига қараб фол очишдан иборат бўлган сохта фан, илми нуҷум. *Даврларнинг ўтиши ва тажрибаларнинг тўпланиши натижасида сохта фан бўлган илми нуҷум — астрология юзага келган. «Фан ва турмуш».*

АСТРОЛЯБИЯ [юн. astrolabion < астро.. + labe — ушлаб, тутиб олиш] Астрономияда узунлик ва кенгликларни аниқлаш учун 18-асргача қўлланиб келган бурчак ўлчаш асбоби. *Ал-Хоразмий куёш соатлари, асролябиянинг тузилиши ва қўлланишига оид рисоалар ёзиб, амалий астрономиянинг ривожига катта ҳисса қўшди. Газетадан.*

АСТРОНАВТ айн. **космонавт.** *Жон Гленн 1962 йилнинг февраль ойида фазога учиб, Ер шарини айланиб чиққан эди. У Американинг биринчи астронавтидир. Газетадан.*

АСТРОНАВТИКА [астро.. + юн. nautike — кемани бошқариш] айн. **космонавтика.**

АСТРОНОМ Астрономия олими, мутахассиси.

АСТРОНОМИК Астрономияга оид. *Астрономик асбоб. Астрономик обсерватория. Астрономик кашфиётлар.*

Астрономик сонлар (ёки рақамлар) Жуда катта сон билан ифодаланадиган миқдорлар, катталиклар.

АСТРОНОМИЯ [юн. astronomia < astron + nomos — қонун] Осмон жисмлари, умуман коинот тuzилиши ва тараққиёти тўғрисидаги фан.

АСТРОФИЗИКА [астро. + физика] Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолатини ва кимёвий таркибини ўрганадиган бўлими.

АСФАЛАСОФИЛИН [а. اسفل السافلين] — тубанларнинг тубани, энг ярамас, энг тубан] *дин. Дўзахнинг энг таги, жаҳаннам.*

Асфаласофилин бўлмоқ ёки асфаласофилинга кетмоқ 1) чуқурликка, жарликка тушиб кетмоқ; 2) кўчма ҳалок бўлмоқ, ҳалокатга учрамоқ. *Қани, суюнчини чиқараверинг, Мўминжон ака! Падарлағнат золим Николай подшо йиқилибди, асфаласофилинга кетибди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

АСФАЛЬТ [юн. asphaltos — тоғ смоласи, қатрон] 1 Йўллар, тротуарлар қуришда ва сааноатнинг баъзи тармоқларида ишлатиладиган табиий ёки сунъий, қорамтир, смоласимон модда. *Тротуарга асфальт ётқизмоқ. ■ Фром дарёси қирғоқларида нефть ва асфальт конлари мавжуд бўлган. «Фан ва турмуш».*

2 Йўлга, ер юзасига ётқизилган шундай модда қатлами. *Паннога киравериш йўлагидаги асфальт қатламлар ўрнига қадимий усулда пишиқ гиштлар ётқизилди. Газетадан.*

АСФАЛЬТЛАМОҚ Асфальт ётқизмоқ, асфальт билан қопламоқ. *Йўлни асфальтламоқ.*

АСФАЛЬТЛИ Асфальт ётқизилган, асфальтланган. *Асфальтли кўчалар. Асфальтли майдон. ■ Ҳамма борар асфальтли йўлдан.. Х. Салоҳ.*

АСФИКСИЯ [юн. а — инкор қўшимчаси + sphuxia — пульс] Бўгилиб қолиш — организмда кислород етишмай, карбонат ангидрид кўпайиб кетиши натижасида пайдо бўладиган патологик ҳолат.

АСЪАСА-ДАБДАБА [а. عصصه دبدبه — излаш, қидириш; тақиллаш, дуқиллаш] Зўр маҳобат; катта тантана, дабдаба. *Амири лашкар, сармунийлари атрофида, асъаса-дабдаба билан киради. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.*

АСҚАТМОҚ Керак бўлмоқ, кунига ярамоқ, иш бермоқ. *Бўздан тикилган халталари йўлда асқатадиган нарсалар билан лиқ тула.. «Ёшлик». Одам одамга шунақа пайтда асқатмаса, қачон асқатади? М. Мансуров. Ёмби. ..уруи қатнашчиси бўлгани асқатиб, отам зўрға қутулиб қолган экан. Газетадан.*

АСҲОБ [а. اصحاب — дўстлар, ўртоқлар; соҳиблар, эгалар] Дўстлар, ўртоқлар, ҳамсуҳбатлар. *Риҳлатга ният қилган ҳадис асҳоблари учун бир қатъий шарт бўлганки, у сафарга чиқишдан олдин ўз юртидаги ровийлардан бирортасини ҳам қолдирмасдан ҳадислар ёзиб олган бўлиши ва шундан кейингина бошқа мамлакатларга сафарга отланиши мумкин эди. Газетадан.*

2 *дин. Саҳобалар, Муҳаммад пайгамбарни кўрган, унинг пайгамбарлигини тан олган, бинобарин, дастлаб мусулмонликни қабул қилган кишилар; Муҳаммад пайгамбар сафдошлари, суҳбатдошлари.*

АТАВИЗМ [лот. atavi — аждод, ота-боблар] биол. Қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик бошқа авлодларда яна пайдо бўлиши.

АТАВИСТИК Атавизмга оид. *Атавистик ҳодисалар.*

АТАЙ с. т. атайин. *Илгари усталар пичоққа соп излаб, атай сайғоқ овиға чиқаркан. М. Мансуров, Ёмби.*

АТАЙДАН айн. атайин.

АТАЙИН рвш. 1 Махсус равишда, алоҳида бир мақсад билан. *Оромбахш, салқин боғда сайр этиб юрган икки ёш юрак бу сафар ҳам тунда уйлариға атайин пиёда жўнашди. Мирмуҳсин. Умид. [Бозоров:] Қани, Адолатхон, извоиға чиқинг, атайин сизни олиб кетгани келдим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Махсус ҳолда, жўрттага. *Йигитлар атайин хиралик қилиб, уни ўтказгани қўйишмайди. «Шарқ юлдузи».*

АТАЙЛАБ айн. атайин. *Энди бўлса, Фафур Ғулом уни атайлаб йўқлаб кепти. С. Аҳмад, Уфқ. Хотин ёш келинчақлардай хоҳишини сездирмай, атайлаб эринчоқлик билан тахмондан тушақларни ола бошлади. С. Аҳмад, Ҳукм.*

АТАКА [фр. attaque — ҳужум] 1 Шиддатли ҳужум; ҳужумнинг ҳал қилувчи пайти. *Рўпарадан қилинган атака. Ҳаво атакаси. Атака бошламоқ. Атака қилмоқ. Атакага*

ўтмоқ. ■ Батальон шу кунни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Бирор нарсага, кимсага қарши жаҳду жадал билан олиб борилган кураш. Чўлга қарши бир атака ясайлик. Ойбек, О. в. шабадалар.

АТАК-ЧЕЧАК: атак-чечак қилмоқ 1) секин-аста қадам ташлаб юра бошламоқ (асосан, эндигина юра бошлаган бола тўғрисида). *Бир неча кун бурун ўғилча думалаб-думалаб, атак-чечак қила бошлади.* Ойбек, Навоий; 2) кўчма с. т. эндигина йўлга тушган, ҳали ўзини тутиб олмаган иш, фаолият ҳақида.

АТАЛА 1 Қиздирилган ёққа ун чалиб, сув қўшиб пишириладиган суюқ овқат. *Қийма(ли) атала. Ёвғон атала.* ■ Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб, аталами, угра ошми, апир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик. Ғ. Фулом, Шум бола.

2 кўчма Шундай овқат сингари суюқ нарса. *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Атала махсум Бўшашган, лалайган, ланж одам ҳақида. **Атала ичдингни?** Ҳалеб йиқилаверадиган ёки бўшашган одамга ҳазил тариқасида айтиладиган ибора. **Аталага бисмилло шв.** Жуда осон, енгил битадиган иш ҳақида.

АТАЛАМОҚ Қориштириб, аралаштириб, бирдек суюлтирмоқ. *Қатиқ(ни) аталамоқ.* ■ ..бир қошиқ эчки сутини куйган сабзи чойига аталаб ичиб, яна лойга тушишлари керак. А. Мухтор, Кумуш тола.

АТАЛАНМОҚ Аталасмоқ фл. мажҳ. н. Аталанган қатиқ.

АТАЛА-УМОЧ Ундан тайёрланадиган ҳар хил суюқ овқатлар. *Кечкурун декчани қайнатиб, қора шўрва, атала-умоч, мошхўрда каби камбағалча овқатларни пишириб, Шокир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АТАЛМОҚ 1 Атамасмоқ фл. мажҳ. н.

2 : деб аталади айн. дейилади қ. демоқ.

АТАМА 1 айн. термин.

2 Умуман, ном. *Лекин шаманни ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган. «Фан ва турмуш». Республикамизнинг ўзидагина 400 дан ортиқ турли-туман қовун атамалари мавжуд экан. «Фан ва турмуш».*

АТАМАШУНОС Атамалар билан шугулланувчи мутахассис.

АТАМАШУНОСЛИК Атамаларга оид илм; атамаларга оид масалалар билан шугулланувчи соҳа. *Шу муносабат билан мамлакатда Атамашунослик қўмитаси тузилди.* Газетадан.

АТАМАН 1 Ихтиёрий казак дружиналарининг сайлаб қўйилган бошлиғи. Чор Россиясида: казак қўшинлари ёки қишлоқларида ҳарбий, полиция ва маъмурий ишларни бажариш учун тайинланган ёки сайлаб қўйилган бошлиқ. *Станица атамани. Қўшин атамани.*

2 Бирор тўда ёки гуруҳнинг бошлиғи; кўрбоши. *Босқинчилар атамани.*

АТАМОҚ 1 Ном бермоқ, от қўймоқ, номламоқ. *Шундан бери одамлар кўприкни «Хотинкўприк» деб аташади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Юсуфбек ҳожи [Кумушни]. «Фаришта» деб атамасмоққа ҳам ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Деб тилга олмоқ, юритмоқ; айтмоқ. *Болалар уни [Толибжонни] орқаваротдан Отқулоқ десалар, олдида Эргаш тоға деб аташарди.* С. Аҳмад. *Жимжитлик. Ахир, нима қилаётганини билмаган одамларни ким деб аташ керак бўлмаса?* М. Мансуров. Ёмби.

3 Тилга олмоқ, айтмоқ (киши исмини). *Хайриятки, исмини атамади, деб ўйлади Яхшибоев, демак, ҳали умид бордай.* М.М. Дўст, Лолазор.

4 Бирор киши, тарихий воқеа ва ш.к. учун бағишламоқ, шунга мўлжалламоқ. *Улуғ бо-бокалонимиз хотирасига атаб амалга оширилган меъморий ишлар бу билан тугаб қолмайди, албатта.* Газетадан. *Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тиктирган сарутолари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 дин. айн. бағишламоқ. *Толеим курсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Худойи атаганимизга бир йилдан ошиб қолди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

6 ёрд. фл. вэф. Ҳисобламоқ, демоқ. *Мард атаймиз, кимки турса аҳду паймон устида..* Ҳабибий.

АТАН Қишга асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган махсус дор, ёғоч. *Ишқомлар ёқуту ақиқ хазина, қирқ беш ном узум(лар) осилган атан.* Ғ. Фулом.

АТАНМОҚ 1 Атамоқ 1 фл. мажҳ.н.

2 Ном чиқармоқ. [Шавкат Ҳакимович] *Ўзининг воҳасида атанган одам эди.* М.М. Дўст, Лолазор.

АТВОР [а. اطوار – юриш-туришлар, қилиқлар, феъл] кам қўлл. Хатти-ҳаракат, феъл. *Айниқса, жойлардаги баъзи арбобларнинг атворидан ранжсийман.* Газетадан.

Феъл-атвор қ. феъл. Одамнинг феъл-атвори – унинг қисматидир. Газетадан.

АТЕИЗМ [юн. а – инкор + theos – худо] Динни, диний таълимотни, худони, умуман илоҳий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш; даҳрийлик.

АТЕИСТ Атеизм тарафдори; даҳрий, худосиз.

АТЕИСТИК Атеизмга оид, атеизм руҳидаги, динга қарши қаратилган. *Атеистик адабиёт. Атеистик ташвиқот.*

АТЕЛЬЕ [фр. atelier – рассом устахонаси] **1** Рассом, ҳайкалтарош, фотограф ишхонаси.

2 Кийим-кечак, пойабзал ва ш.к. ни тикиш, радио, телевизор ва ш.к. ни тузатиш билан аҳолига хизмат кўрсатувчи устахона. *Ателье олинган суратнинг олти ойгача эгасига ўхшашини гарантия билан таъминлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АТЕРОСКЛЕРОЗ [юн. athera – бўтқа + scleros – қаттиқ] Артерия қон томирларининг торайиши ва функцияларининг аста-секин бузилиши; умумий ва маҳаллий қон айланишидаги нуқсонлар билан кечадиган сурункали касаллик. *Юрак-томир касаллигининг яна бир кўриниши атеросклероздир.* «Фан ва турмуш».

АТИГИ *реш.* Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, ниҳояти, фақатгина. *Қози поччам туш кўрсалар, атиги учтагина қолган сўйлоқ тишларидан биттаси тушиб кетибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Истиқлолга эришгунимизга қадар республикамиздан бир йилда атиги икки-уч киши ҳаж зиёратига борар эди.* Газетадан.

АТИР [а. عطر – хушбўй модда] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат косметик суюқлик. *Бир шиша атир. Атириси.* ■ *Бозоров «Ландиш» атиридан юзига, сочига, кителининг ёқасига суртди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АТИРГУЛ Раънодошлар туркумининг хушманзара ўсимлик сифатида экиладиган

бир қанча турининг умумий номи. *Бу йўлнинг иски четига атиргул эмас, бир текисда мирзатерак ўтказилган.* С. Зуннунова, Олов.

АТИРСОВУН Юз-қўл ювадиган хушбўй совун. *Обдаста билан дастийўй олиб кириб, Ҳафиза қўлини атирсовун билан ювдирди.* Мирмуҳсин, Умид.

АТИҚА: осори атиқа қ. осор.

АТЛАС 1 [юн. Atlas – мифологияда Ливия подшосининг номидан; гўё у биринчи бўлиб осмон глобусини яратган эмиш] **1** Муайян мақсадларда ва муайян тизим асосида танлаб олинган қарталардан иборат бўлган ва тушунтириш матнлари билан альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Географик атлас.*

2 Инсон аъзолари, ҳайвонлар, ўсимликлар, турли механизмларнинг қисмлари тасвири туширилган ва альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Анатомик атлас. Ботаника атласи. Зоология атласи.*

АТЛАС 2 [а. اطلس – текис, силлик; ипакдан тўқилган майин мато] Бир томони ялтироқ, гулдор, қудунгланган маҳаллий ипак газлама. *Қора атлас. Сарик атлас. Хон атлас. Саккиз тепки атлас.* ■ *Мен келтирган атласни Ёрим солди сандиққа. «Кўшиқлар».* *Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан турар экан, қизил атлас кўйлагининг ранги юзига ургандай қип-қизариб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АТЛЕТ [юн. athletes – курашчи, баҳодир] *айн. атлетикачи.*

АТЛЕТИК 1 Атлетикага оид. *Атлетик машқлар.*

2 Келишган, бақувват. *Атлетик қомат.*

АТЛЕТИКА [юн. athletikos – курашчиларга хос, ўхшаш] Куч ва чаққонлик талаб қиладиган ва уларни камолга етказадиган спорт машқлари мажмуи.

Енгил атлетика Югуриш, сакраш, найза, диск улоқтириш, ядро иргитиш ва ш. к.ни ўз ичига олган спорт турлари. **Оғир атлетика** Оғир юк (штанга) кўтариш машқларини ўз ичига олган спорт тури.

АТЛЕТИКАЧИ Атлетика билан шуғullanувчи спортчи. *Илгари енгил атлетикачиларимизнинг муваффақиятли иштироклари тўғрисида хабар бергандик.* Газетадан.

АТМОСФЕРА [юн. atmos – нафас; буг; ҳаво + sphaira – шар] **1** Ерни ва бошқа баъзи планеталарни ўраб турган газсимон қобик. *Ер атмосфераси. Қуёш атмосфераси.*

Атмосфера босими. ■ *Бинобарин, атмосферани покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари лозим.* «Фан ва турмуш».

2 физ., тех. Босим ўлчов бирлиги.

АТМОСФЕРАВИЙ Атмосферага оид; атмосферада содир бўладиган. *Атмосферавий электр разряди.*

АТО [а. عطا — бағишлаш, ҳада бериш]; **ато қилмоқ** Инъом қилмоқ, бахш этмоқ, бермоқ. *-Шу инимга ҳам худо яхши қиз ато қилсин, — яна валдиради хотин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уйлаш, англаш бахтини табиат фақат одамга ато қилган.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

АТОМ [юн. atomos — бўлинмас] Кимёвий элементнинг барча хусусиятларини ўзида сақлаган энг кичик массали ва ўлчамли зарраси.

АТОМБОЗ Атом қуролидан фойдаланиш тарафдори, атом қуралини дастак қилувчи.

АТОМИСТИК Атомистикага оид. *Атомистик назария.*

АТОМИСТИКА Материянинг атомлардан тузилганлиги тўғрисидаги таълимот.

АТОМЧИ I Атом энергиясини ажратиш ва ундан фойдаланиш бўйича мутахассис, олим.

2 айн. атомбоз.

АТОРИД, Уторид [а. عطارد — Меркурий сайёраси] (А — катта) эск. айн. **Меркурий.** (Мифда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади).

АТОҚ кам қўлл. Ном, донг. *Эрнинг атоғи эга сизга ҳам, чатоғи сизмас.* Мақол.

АТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Атамоқ. *Севганимга атоқлаб Шойи белбоғ тўқидим.* «Кўшиқлар».

АТОҚЛИ Бирор соҳада ном чиқарган, донг таратган, шуҳрат қозонган, донгдор, машҳур. *Атоқли олим. Атоқли давлат арбоби.* ■ *Темур, тарихчилар тасвирича, ўрта асрнинг атоқли давлат ва ҳарбий арбобларидан эди.* «Фан ва турмуш».

Атоқли от тлш. Бир шахс ёки предметга хос ном. *Карим. Гулистон.*

АТРИБУТ [лот. attributum — қўшиб берилган, таъминланган, қўшимча қилинган] I флс. Предмет ёки ҳодисанинг ўзига хос, ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим характерли хусусияти, белгиси. *Ҳаракат материянинг атрибутидир.*

2 тлш. Гапда бирор бўлакнинг сифатини, белги-хусусиятини характерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; аниқловчи.

АТРИБУТИВ тлш. Атрибутга, аниқловчига оид; аниқловчили. *Сўзларнинг атрибутив боғланиши. Атрибутив алоқа.*

АТРОФ [а. اطراف — томонлар, чекка жойлар] I Теварақдаги фазо, жой, ер; ҳамма тараф. *Кун ботган, бутун атроф қоронгилашган эди.* С. Айний, Куллар. *Йўлчи атрофга кўз ташлар, шамолда шилдираган ҳар баргдан чўчир эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куй кечанинг жимлигида атрофга равон оқади.* С. Зуннунова, Олов.

2 Теварақдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар. [Ермат] *Атрофдан биронта тарвуз топиб келтириш учун Урозга ялинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор нарсанинг гир айланаси, тевараги ёки чети, зиҳи. *Атрофи қора, ўртаси гулли патнис. Дастурхон атрофи. Ҳовуз атрофи.* ■ *Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум аке этди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 кўчма Теварақдаги муҳит, кишилар. *Марямхон ўзи тўқиганми ё атрофдан эшитганми, ҳар вақт шундай жавоб берар эди: Кундош — бошингда тош, кўзингда еш.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 3-ш. ж. к. ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **атрофига, атрофида**).

АТРОФИГА I Атроф с. ж.к. шакли. *Фосих афанди, мингбоши ва аёнлар садақайрағоч тагидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўм. *взф.* Теварагига, қошига, ҳузурига. *Баҳовиддин султон-дарвеш ўз атрофига.. оқими руҳидаги ҳамфикрларни йиғади.* «Фан ва турмуш».

АТРОФИДА I Атроф с. ў.-п. к. шакли. Теварагида, гир айланасида. *Майдонча атрофида одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўм. *взф.* 1) тахмин билдиради; чамаси (да). *Эллик килограмм атрофида. Юз центнер атрофида.* ■ *Ёши йигирмалар атрофидаги.. бир йигитча.* Газетадан.; 2) теварагида, хусусида. *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиқ кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

АТРОФИЯ [лон. atrophía — кам озиқланиш; сўлиш, озиш] Тўқималар озиқланишининг бузилиши натижасида аъзоларнинг кичрайиб, ҳужайралар сифатининг ўзгариши.

АТРОФЛАБ *рвш.* Атрофидан айланиб ёки айлантириб; атрофида давра олиб. *Атрофлаб ўрамоқ.* ■ *Самоварнинг кулдонини ингичка сим билан атрофлаб кавлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошкўмир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АТРОФЛИ: атрофли равишда *айн.* атрофлича.

АТРОФЛИЧА *рвш.* Асосли равишда, ҳар томонлама, ҳамма томондан синчиклаб. *Масалани атрофлича муҳокама қилиш.* ■ *Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараш, ундан кейин фикрлаш ва ўйлаш керак.* Ойбек, Нур қидириб.

АТТАНГ(А) *унд. с.* Афсусланиш ёки пушаймонни ифодалайди. *Аттанг, от бўлганда, орқасидан тушар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Аттанг қилмоқ ёки **аттанг демоқ** Афсусланмоқ. *Қилса нодонликда иш нодон ахир аттанг қилур.* Ҳабибий. *Табиийки, бундай нахтакор кузга бориб аттанг деб юради.* Газетадан.

АТТАШЕ [фр. attache — қўшиб қўйилган, биркитилган] **1** Кичик дипломатик мартаба, унвон.

2 Бирор соҳа, масалан, ҳарбий соҳа вакили бўлган дипломатик ходим. *Ҳарбий атташе.* *Савдо атташеси.*

АТТЕСТАТ [лот. attestari — тасдиқламоқ, гувоҳлик бермоқ] **1** Ўрта мактабни тугатганлик тўғридаги ҳужжат; шаҳодатнома.

2 Илмий ёки махсус унвон берилганлиги ҳақидаги ҳужжат. *Профессорлик аттестати.* *Катта илмий ходимлик аттестати.*

3 **1)** ҳарбийларга, улар бошқа хизматга ўтказилганда, узоқ муддатли хизмат сафарига юборилганда ва б. ҳолларда бериладиган ҳужжат; **2)** офицернинг оила аъзосига офицер маошининг бир қисмини олиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АТТЕСТАЦИОН Аттестацияга оид. *Аттестацион варақа.* *Аттестацион комиссия.*

АТТЕСТАЦИЯ [лот. attestatio — гувоҳлик бериш; гувоҳнома; тасдиқнома] Ходим малакасини, билим даражаси ва ҳуқ-атворини аниқлаш ва шу асосда ишга тайинлаш

ёки унвон бериш. *Аттестациядан ўтказ* *Аттестация комиссияси.* *Аттестация и* *датномаси.* ■ *Аттестация ўтказиш б* *тавсияномалар ишлаб чиқилди.* Газетад

АТТОР [а. عطار — атир-упа сот **1** Упа-элик, турли дориворлар, хушбуй салар ва ш. к.лар билан савдо қилувчи дўқондор. *Хуржун ортилган эшакни қи* *ма-қишлоқ олдиға солиб: «Фаранги ип,* *совун, оқ сақич, қора сақич!»* деб қичқи *ган аттор ҳам бедарак йўқолди.* П. Ту Ўқитувчи.

Атторнинг қутисида йўқ Топилмайд йўқ нарса ҳақида. *Ўзбошимчалик бил* *торнинг қутисид*а йўқ *бир номаъқул* *қилиб қўйди.* С. Нуров, Нарвон.

2 «Мантикут-тайр» асарининг му: **фи** — Фаридуддин Атторнинг тахаллус

АТТОРЛИК Аттор нарсалари, атт моллари сотиладиган жой. *Ундан атт* *дўконига ўтди.* «Ёшлик». *Эна, мана бу ап* *лик, базозликда бир йигит бор эмиш...* *мони Ҳаким».*

АТТРАКЦИОН [фр. attraction — т лиш] **1** Циркда томошабинларни орти ражада қизиқтирадиган ўйинлар мажм

2 Оммавий сайр қилинадиган жой даги кўнгилочар мосламалар (карусель ва ш. к.).

АУДИТ [лот. auditis — эшитиш, тинг Аудиторлик ваколати бўлган шахслар (торлик фирмалари) томонидан хўж субъектлари молиявий ҳисоботининг пертизаси ва таҳлили; тафтиш.

АУДИТОР [лот. auditor — тингла Белгиланган тартибда аудиторлик фас ти билан шугулланиш ҳуқуқини олган колатлар берилган) ва аудиторлар ка рўйхатига киритилган шахс (мутахасс

Аудитор фирма (ёки **аудиторлик фи си**) Корхона ва ташкилотларнинг мс вий-хўжалик фаолиятини текшириб б чи, улар ишининг иқтисодий эксперти ни ўтказувчи мустақил фирма.

АУДИТОРИЯ [лот. auditorium — т лаш жойи] **1** Машғулот, маъруза (до ва ш. к. ўтказиладиган ҳона, бўлма. *т* *торияда олинган билим билан чекланм* *керак, албатта.* Газетадан.

2 Машғулот, маъруза ва ш. к.ни т ловчилар, шунингдек, радиотингловч ва телетомошабинлар.

АУКЦИОН [лот. *auctio, auctionis* – ўсиш, кўпайиш; оммавий савдо] Оммавий кимошди савдоси.

АУТ [ингл. *out* – ташқарида, нарида] **1** Спорт ўйинларида: тўп (шайба)нинг майдонни чегараловчи чизик (девор)дан ташқарига чиқиши.

2 Ҳакамнинг боксчи нокаутда эканини эълон қилиши.

АУТСАЙДЕР [ингл. *outsider* – чет, бегона; ташқарида қолган] Мусобақада охириги ўринлардан бирини эгаллаб турган спортчи ёки жамоа.

АФАНДИ **1** эск. Жаноб, жаноблар (мурожаатда). *У аёёнларга қараб: -Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келадилар, – деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 эск. Киши номига кўшилиб, ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Фосих афанди сўрига эмас, извошга чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Командир афанди телеграмма беришни билмас эканлар. А. Умар, Мухтор.*

3 эск. Ўқитувчи, муаллим. *Элмурод.. унинг [Сотволдининг] «Муаллим ўзимизники.. Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган» деганини эслади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

4 Афанди (Хўжа Насриддиннинг эпитети).

5 с. т. ҳазил Ишидан янглишиб, кулгили ишлар қилиб юрадиган одам ҳақида. *Афанди одам. Афанди экансиз-ку!*

6 с. т. Латифа, анекдот. У. [Сидиқжон] эди.. аския ва афанди айтишар, ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АФВ [а. *عفو* – гуноҳидан ўтиш, кечирриш] кт. Кечирим, узр. *Сиздан бу улуг гуноҳим учун афв сўраб, ҳайдалган ўғлингиз – Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Афв этмоқ (ёки қилмоқ) Кечирмоқ, узрни қабул қилмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. *Бу лапашанглигимиз учун раҳнамоларимиз бизни афв этурларми? Ҳ. Фулом, Машғал. Афв этасиз* Кечирасиз (одатда сўзловчи гап бошида олдиндан узр сўраб ишлатади). [Саидбек:] *Афв этасиз, сиз буни қаёқдан биласиз, генерал жаноблари? К Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё. Афви умумий айн. амнистия.*

АФГОР [ф. *афгар* – яраланган, мажруҳ] кт. **1** Жароҳат олган, мажруҳ.

2 Эзилган. *Қуллик занжирида афгор бўлганлар.. Ғ. Фулом. Чори ота.. узун, серқадок бармоқлари билан чаккаларини ушлаб, афгор бир ҳолда чўкиб ўтирди. С. Нуоров. Нарвон.*

Афгор этмоқ (ёки айламоқ) Афгор ҳолга солмоқ. *Енголмаса ақлинг гар, Ҳаётинг афгор этар. Қ. Муҳаммадий. Таънаю маломат тошлари мажруҳу афгор айлади. Ҳабибий.*

АФЗАЛ [а. *افضل* – энг фозил, энг фазилатли] **1** (асосан ч. к. билан, икки нарсани бир-бирига чоғиштирувда) Яхши, аъло, ортиқ. *Номуссиз юрмоқдан номусли ўлмоқ афзал. Мақол. ■ Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз.. учун тилладан афзалдир. Ойбек, Навоий. Чирогим, бу ерни ўз уйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сан ҳам манга шундайсан. Балки ундан афзалсан. Ойбек, Танланган асарлар.*

Афзал кўрмоқ Аъло ҳисобламоқ, ортиқ деб билмоқ. *Аммо Умид ҳозирча.. кўпроқ илмий иш билан шуғулланишни афзал кўрди. Мирмуҳсин, Умид.*

2 Афзал (эркаклар исми).

АФЗУН [ф. *افزون* – ортиқ, зиёда, кўп] эск. кт. Ортиқ, зиёда. *Ул юзи кўёшкни, бордур ойдин афзун. Бобур.*

Ҳаддан афзун Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Абдулкаримбек ҳаддан афзун хурсанд бўлиб, меҳмондорлик қилди. «Фан ва турмуш».*

АФИФ [а. *عفيف* – ифбатли] эск. кт. Покиза, тоза, ифбатли.

АФИФА **1** эск. кт. Покиза, тоза, ифбатли (аёл ҳақида). *Шу дақиқадан бошлаб бекда у афифага.. чин бир ишқ туғиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Афифа (хотин-қизлар исми).

АФИША [фр. *affiche* – эълон] Спектакль, концерт, маъруза ва ш. к. ҳақида кўринарли жойларга ёпиштириладиган эълон. *Фигурали учуш мусобақаси ҳақидаги суратли афишани синчиклаб кўздан кечирди. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.*

АФКОР **1** қ. афгор. *Агар сен унда кўрсанг ногоҳ озор, Мен эшитиб бўлурмен бунда афкор. Юсуф Амирий, Даҳнома.*

АФКОР **II** [а. *افكار* – фикрлар]: афкори омма Бутун омма. *Жаҳон афкори оммасини даҳшатга солган зилзила 1988 йил 7 декабрида Арманистонда юз берди. «Фан ва турмуш».*

АФЛОТУН [қадимги юнон олими Платон номининг арабча айтилиши]: **Афлотун** мия Ақли ўткир, донишманд одам ҳақида.

АФОРИЗМЛАР [юн. aphorismos – ҳикматли сўз] Ихчам шаклли, чуқур мазмунли, муаллифи аниқ гап; ҳикматли сўзлар. Масалан: *Оз демак ҳикматга боис, оз емак сихатга боис.* А. Навоий.

АФОРИСТИК Афоризм шаклидаги, афоризмга хос белгилли. *Афористик иборалар.*

АФСОНА [ф. афсона – ҳикоя, нақл; уйдирма] **1** Фольклор жанри: авлоддан авлодга, оғиздан оғизга ўтиб келган уйдирма, тўқимадан иборат, баъзан диний мазмундаги ҳикоя, ривоят ва ш. к. *Тоғ қишлоқларининг теша тегмаган, ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган ғалати эртаклари, афсоналари бўлади.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Оқсойликлар ўртасида бу жойнинг номи ҳақида афсона ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

Афсона бўлмоқ Эл-халққа гап-сўз бўлмоқ, элга дoston бўлмоқ. *Изаб сени ҳар кўчада, Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

2 кўчма Асоссиз гап, ёлғон-яшиқ, уйдирма.

Афсона тўқимоқ Уйдирма гап қилмоқ, бўлмагур гап-сўз тўқимоқ. *«Минг бир кеча»нинг Шахризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 кўчма Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сизмайдиган нарсa, иш. [Одамлар] *«Мирзанўл» аталмиш қадимий, бағри кенг саҳрода бирга қўл туттишиб.. афсоналарни ҳақиқатга айлантиришмоқда.* В. Абдуллаев, Қанотли орзулар.

АФСОНАВИЙ **1** Афсона жанрига мансуб бўлган, фантастик, *Афсонавий ҳикоя.*

2 Фақат афсоналарда мавжуд бўлган, оламда йўқ, хаёлий. *Зеби хола деяри ҳар куни туш кўради. Тушида Пулатжон ҳали қандайдир афсонавий қуш тутиб олган, ҳали саман йўрға миниб, сув кечаётган бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 кўчма Уйдирма, тўқима. *Афсонавий гап.*

4 кўчма Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сизмайдиган. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улугворлик бахш этиб, бир текис чувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АФСОНАВОР айн. афсонавий **4.** *Афнавор дамлар билан келиб юзма-юз.. Ота Оқ фасл.*

АФСУН [ф. افسون – сеҳр, авраш, маг Сеҳр, макр. *Бу қандай афсундир, бу қандин куч, сени мenden айиролмаслар.* У. Абазимова, Ишқли умрим.

Афсун ўқимоқ Сеҳрловчи хатти-ҳаркат қилмоқ. *Тун ўрмалар ойнамда секи Афсун ўқир ва аврар руҳим.* М. Қўшмоқс Али Қамбар.

АФСУНГАР Афсун билан сеҳрловчи Телепат қадимги ҳинд афсунгарини эслаб «Ёшлик». *У соҳир ҳислардан кечди беом Афсунгар туйғулар бўлганлар ғойиб.* А. Орпов. Йиллар армони.

АФСУНГАРЛИК Афсун иши. *Бу афсунгарликнинг сири ҳақида анча тортишиди «Гулистон».*

АФСУНКОР айн. фусункор.

АФСУНЛАМОҚ Сеҳр-жоду қилмоқ.

АФСУНЧИ айн. афсунгар.

АФСУС [ф. افسوس – надомат, пушаймон] **1** Ўқиниш, ачиниш туйғуси; пушаймон. *Кўрқувдан катта-катта очилган кўзларда афсус ва меҳрга ўхшаши бир ифода жоланди.* С. Зуннунова, Олов. *Надомат нима, ва афсус нечун? Оламда неки бор, ўнча башафқат.* А. Орипов, Йиллар армони.

Афсус қилмоқ Пушаймон бўлмоқ, афсусланмоқ. *Пахта бригадасидан кетганингиа афсус қилмадингизми? Ш. Рашидов Бўрондан кучли.*

2 мод.с. Нарса-ҳодисанинг хоҳиш-истакка зидлигини, сўзловчининг шундай муносабатини билдиради. *Бекор кетди, афсус, шунча уриниш.* А. Шер, Қадимги куй. *Биродари билан топшидим-ку, деб ўйлаган эди, афсус қувончига қор ёғди.* С. Анорбоев, Ҳамсўхбат

АФСУСКИ **1** айн. афсус **2.** *Бу образнинг прототипи ҳам бор эди, афсуски, бу ҳикоятугалланмай қолди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

2 боғл. вэф. Зидлаш, тўсиқсизлик маъносини билдиради. *Минг афсуски, у [ишйон] иккинчи уй бўла олади.* Газетадан. *Афсуски сансалорлик одамларда ишонсизлик уйғотилади* Газетадан.

АФСУСЛАНМОҚ **1** Пушаймон қилмоқ, пушаймон емоқ. *Йўлчи ўз қишлоғидан келган одам билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашмаганига афсусланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дили оғримок; ўқинмок. Афанди камбағаллигидан афсусланиб, ҳар кун кечалари нола қилар эди. «Латифалар». ..нега бу воқеани бизга айтишмаган экан, деб афсусланар эди. М. Мансуров, Ёмби.

АФТ I Одам бошининг олд қисми; юз, бет. Сафар бўзчи бошини қашиб, яна маҳдумнинг афтига қараб кўйди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Сорахон. «шу тобда кириб нима қилар эди» дегандай қилиб, афтини буриштирди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Юз кўриниши, қиёфа; турқ. Ҳавонинг афтига боқ, одамнинг афтига боқ. Мақол. ■ Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

Афти курсин Нафрат, қарғишни ифодалайди. ..кўйдирган калладай иржаёди, уялмайди ҳам! Афти курсин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

АФТ-АНГОР Юз кўриниши, қиёфа. ..дунё тарихини ҳикоя қилиб бериш чиндан ҳам азоб эканлиги унинг афт-ангоридан сезилиб турарди. Газетадан.

АФТ-БАШАРА I Кишининг афти, башараси, афт-боши. Афт-башараси хунук одам. ■ [Каромат хола:] ..ораларингизда оталиқдан келган вакил борми? Қани у, афти-башарасини бир кўриб, дийдорига бир тўяй! — деди. М. Маҳмудов, Ҳайбаракаллачлар.

2 кўчма Кишининг ички дунёси, маънавий қиёфаси. Афт-башарасини очиб ташламок.

АФТ-БОШ айн. афт-башара. Афт-боши тузуқкина йигит.

АФТИДАН мод. с. Тахмин билдиради; чамаси. Афтидан, улар эндигина заводдан чиққан бўлса керак, бўёқ исси гупиллаб димоққа уриб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АФТОДА [ф. افتاده] — йиқилган, дармонсиз] эск. I Нотавон, ночор, абгор. Эл бахтсиз эди афтода, Золимларни беомон кўрдим. Миртемир.

2 Тушқунликка тушган, тушқун ҳолатли. Утанинг қистови билан ошга қолган Жўравой ота ҳамон ўй суриб ўтирган афтода қизига деди: -Ҳадеб ўй сура берма, Эъзоз. Ҳ. Гулом, Машғал. Хонавайронлар билур афтодаларни(нг) ҳолини. Машраб.

АФТОДАҲОЛ айн. афтода. У энди тамоман таслим бўлиб, афтодаҳол бир алпозда бошини эгиб ўтирарди. С. Аҳмад, Жимжит-

лик. Институтдан «ҳайдалган»идан бир ҳафтача кейин қутилмаганда уйимга афтодаҳол ҳофиз кириб келди. Газетадан.

АФФЕКТ [лот. affectus — руҳий ҳаяжон, эҳтирос] Ташқи ёки ички таъсирлар туфайли тез пайдо бўлиб, қисқа муддатли, аксарият ҳолларда “портлаш” тарзида бўладиган кучли ҳиссий ҳолат.

АФФИКС [лот. affixus — бирлаштирилган, бириктирилган] тлш. Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ҳосил қилувчи тил бирлиги. Мас., -чи (хизматчи), -лар (болалар).

АФЮН [а. افیون — қора дори] I Кўкнорнинг думбул бошогидан олиб қуритилган шира (қора дори, таряк кўринишида, кайф қилиш учун, тиббиётда эса наркотик модда сифатида ишлатилади). Афюннинг кайфи курсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди. Ҳ. Гулом, Машғал.

2 кўчма Киши онгини заҳарлайдиган нарсага нисбат берилади.

АФҒОН I I Афғонистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс ва б.). Афғон аёли. Афғон тили.

Афғон рубоби Торли чолғу асбобларидан бирининг номи. Замира афғон рубобини қўлига олди-да, «Қари наво»ни чалди. Газетадан. **Афғон шамоли** Шимолий Афғонистонда ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятида кузда эсадиган куюнли шамол. Икки кун афғон шамоли эсиб, кўз очиргани кўймади. Газетадан.

АФҒОН II [ф. افغان — нола, йиғи] кт. Фарёд, нола. Афғон чекмоқ. ■ Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлғаниб. Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон кўзгалур. Ҳабибий.

АФҒОНИЙ I Афғонларга, афғон халқига оид, афғонча. Афғоний ханжарингизни бераман деган эдингиз-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афғонистоннинг асосий пул бирлиги.

АФҒОНЛАР Афғонистоннинг туб аҳолиси; афғон халқи.

АХБОР [а. اخبار — «хабар»нинг кўплиги] кам қўлл. Хабар; хабарлар; маълумот. Ер ичида кўмилиб ётган ҳамма [ҳамма] олтин, кумуш Юзага чиқди бари, боис анга ахбор, ўқув. Ҳамза.

АХБОРОТ I Иш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тушунча берувчи хабар, маълумот. Маж-

лида сўзга чиққан парламент қўмиталарининг раислари.. ахборот бердилар. Газетадан.

2 Радио эшиттириши, телевидение кўрсатувида махсус информацион дастурнинг номи. *Концерт, кино, «Ахборот» майли-я, спорту об-ҳаво мағлумотиғача.. кўради.* С. Нуоров, Нарвон.

3 Вақти-вақти билан чиқиб турадиган баъзи тўпламларнинг номи. *Фанлар академиясининг ахбороти.*

АХБОРОТНОМА 1 Ёзма ахборот. *Биз ким имзо чекиб, ахборотнома битувчилар..* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 Махсус нашрнинг номи. *Шўъба томонидан нашр этилаётган ахборотнома бизни Миср ҳаёти ва янгилекларидан хабардор қилиб турибди.* Газетадан.

АХИ(Й)РИ [а. اخير — поён; хотима] с. т. Ахир, охири, пировардида. *Ахийри октябрь ойи ҳам тугади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Фотима Қосимжонга:] *Хўп, майли, бўлмаган нарсага ўзингизни ўзингиз қийнаб юрсангиз, ахийри уялиб қоларсиз.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. *Бригадирлар эса тортишиб, баҳслашиб, ахири кўнишди.* С. Нуоров, Нарвон.

АХИР 1 [а. اخير — сўнг, пировард] рви. Охири, пировардида, ниҳоят. *Ахир бўлмади. Ахир кўнди.* ■ *Қазисан, қартасан, ахир зотингга тортасан!* — деди кампир омборни қулфлаётиб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АХИР 2 юкл. Маънони кучайтиради, таъкидлайди. -*Низомиддинов, — деди раис ўрнидан туриб, — сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ, *Ахир театрни бир вақтлар бекорга «ибратхона» деб аташмаган.* Газетадан.

АХИРИ қ. ахи(й)ри.

АХЛАТ [а. اخلاط — ахлатлар] 1 Супуринди ва ташландилар, супуриш-сидириш натижасида тўпланган ифлос нарсалар. *Ҳовли юзи турли-турли ахлатлар билан булганч, гўё йшлардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нажас, најосат.

АХЛАТХОНА 1 Ахлат босиб ётган жой. *Мақбара ва масжид атрофидаги ахлатхонани тозалаш учун..* Газетадан.

АХЛОҚ [а. اخلاق — кишининг табиати] Муомала, хатти-ҳаракат одоби. *Аслини олганда, ахлоқ — маънавиятнинг ўзаги.* Газета-

дан. *Раҳбар ахлоқидаги асосий нарса сўзи иш бирлигини ўз фаолиятининг мазмуни биллишидир.* «Фан ва турмуш».

АХЛОҚИЙ Ахлоқ-одобга оид. *Ахлоқ принциплар.* ■ *Бир вақтлар бу уйга она билан меҳмон бўлиб келган бир татар қарусча бир ахлоқий романи унутиб қолдирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АХЛОҚЛИ Яхши тарбия кўрган; одоли, хушахлоқ. *Ахлоқли бола. Ахлоқли қиз.* ■ *Қишлоқ аҳли ишчан, ахлоқли.* Шайхда. *Врачлик касбини бажаришда ҳам ахлоқий омил ҳал қилувчи роль ўйнайди.* «Фан ва турмуш».

АХЛОҚСИЗ 1 Яхши тарбия кўрмаган ахлоқ қондаларига бўйсунмайдиган, инзомсиз. *Ахлоқсиз бола.*

2 Ахлоқи бузуқ, суугоёқ, фосиқ.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқадиган, одоб нормаларига хилоф, беадаб. *Ахлоқсиз хатти-ҳаракат. Ахлоқсиз гап.*

АХЛОҚСИЗЛИК 1 Ахлоқ қонун-қоидаларига хилоф иш, хатти-ҳаракат. *Салим сингисин билан номаълум, нотайин бир студент орасидаги алоқа муҳаббатдан, ўз тили билан айтганда, «ахлоқсизликдан» холи экинга қанча ишонса ҳам, миш-мишлар кўйилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АХТА [мўғ.] Жинсий безлари, мойги ол ташланган, бичилган. *Ахта от.* ■ *Бу ахт кул.. аянчли бир махлуқ эди.* Ойбек, Навоӣ. *Терга нишган сариқ ахта эринибгина қор қаболди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Ахта қилмоқ Бичмоқ. *Агар ўша жейроқ ахта қиламан деб шу кўйга гирифторм бўлганимда..* Н. Аминов, Ёлғончи фариштал.

АХТАЛАМОҚ Ахта қилмоқ, бичмоқ.

АХТАРМОҚ Топиш ҳаракатида бўлмақидирмоқ, изламоқ. *Қоронғида гузурт ахтармоқ. Ахтарган топар.* Мақол. ■ *Киши куч-қувватларини сотишига иш ахтариб, ахтариб, овқат, кийим-кечак ахтариб, туғилган ерларидан чиқиб кетар эдилар.* Турсун. Ўқитувчи.

АХТАХОНА эск. кам қўлл. айн. отхона. *Ҳасанали.. қайта-қайта ахтахонага киритиб ўрғанинг у ер-бу ерини супурар эди.* Қодирий, Ўтган кунлар.

АЦЕТИЛЕН [лот. acetum — сирка] Улғурод ва водороддан таркиб топган заҳарли бадбўй ёнувчи газ.

АЦЕТОН [лот. acetum — сирка] Лак, портловчи модда, сунъий ипак ва ш. к. тайёрлашда эритувчи сифатида ишлатиладиган органик бирикма, рангсиз суюқлик.

АЧА шв. 1 Буви. *Охири она қизига насиҳат этди: -Исфарага бориб, ачамни кўриб келаман, деб отангдан руҳсат ол. «Ёшлик».*

2 Катта буви (бувининг онаси).

3 Она, ойи. *Оқ сут берган ачам қолди. «Тўлан ботир».*

АЧАМБИТИ қ. жағжағ.

АЧИМОҚ 1 Микроорганизмлар таъсирдаги биокимёвий жараён натижасида ачимсиқ ҳид ёки маза ҳосил қилиб етилмоқ (лой, вино кабилар ҳақида). *Ачиган лой. Вино ачий боилади.*

2 Шундай жараён натижасида айнимоқ, бузилмоқ. *Ачиган сут. Ачиган овқат.*

3 Жизиллаб оғримоқ; ачишмоқ. *Тутундан кўзим ачиди. ■ Гумай тигида унинг кўли яна қийилди. Қон оқиб, бармоғи ачий бошлагандан кейин, рўмолчасига кафтини ўраб олди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

4 кўчма Аччиқ-тиззиқ гап қилмоқ.

Ачиб (ёки ачиб-бижиб) ётибди с. т. Жуда ҳам кўп, қалашиб, тиқилиб ётибди, гиж-гиж. *Бозорда картошка ачиб ётибди. Жони (ёки ичи, юраги) ачимоқ* Ниҳоятда куюнмоқ. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб топганингизда, жонингиз ачир эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Офтоб ойим] Кумушни кўрган сайин, алланечук юраги ачир, жудодлик кунларини асло тасаввур қилолмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аппон чолнинг Тиллага ичи ачиди. «Ёшлик».* **Мияси ачимоқ** 1) тўғри фикрлаш, эслаш қобилияти ёмонлашмоқ. *Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам. С. Аҳмад, Ҳукм;* 2) мияси ғовлаб, гангиган ҳолда бўлмоқ. *Тожибой таажжеубда қолиб, бошини лиқиллатди: Бир ўзингиз-а? Ёнирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими? П. Турсун, Ўқитувчи. Хамири ачимаган қ. хамир. Қариб куюлмаган, ачиб суюлмаган. қ. суюлмоқ.*

АЧИМСИҚ Ачиган нарсани эслатадиган, бир оз аччиқ (ҳид, таъм ҳақида). *Тезак, хом тери иси аралаш ачимсиқ, бадбўй ҳид димоғига урилди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

АЧИМТИР шв. айн. ачимсиқ. Ипақдек майин, шилдироқ саҳифалардан ачимтир могор ҳиди келарди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

АЧИНАРЛИ 1 Ачиниш ҳиссини уйғотадиган. *Ачинарли қиёфа. Ачинарли ҳолат. Ачинарли аҳволга тушиб қолмоқ. ■ Бурчакда ётган бола уйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Афсус аралаш ранжиш ҳиссини уйғотадиган. *Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим пулпарастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишни касб қилиб олмақдалар. Газетадан.*

АЧИНИШ 1 Ачинмоқ фл. ҳар.н. У Мурзиннинг ҳолига ачинишни ҳам, қиз муҳаббатига сазовор бўлгани учун қувонишни ҳам билмасди. *Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Раҳм, куюниш туйғуси. *Адолат ўзига нисбатан нафрат эмас, меҳр ва ачиниш сеза бошлади. С. Зуннунова, Гулхан. Шу бир оғиз сўзда меҳр, ҳурмат, ачиниш.. яна қандайдир туйғуларни ифодаловчи оҳанг борлигини мана энди англаб турибди Абдураҳмон. «Ёшлик».*

АЧИНМОҚ 1 Раҳм, куюниш ҳиссини туймоқ; куюнмоқ. *Иброҳим отанинг бу қадар тез ўзгариб, чўкиб қолганига Жумагул қаттиқ ачинди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Афсус аралаш ранжишмоқ, хафа бўлмоқ, ўкинмоқ. *-Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, — деб ачинди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Шу пайт қадрдон дўстлари, мактабдошлари орасида бўлмаганига ачинди. С. Аҳмад, Уфқ.*

АЧИТМА Қаттиқ, ачитқи каби нарсалар билан ачитилган, ачитиб тайёрланган. *Ачитма гўжа. Ачитма патир.*

АЧИТМОҚ 1 Ачитмоқ фл. орт. н. *Тутун кўзни ачитди. Гўжа ачитмоқ. ■ Ёз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдимасликни танбехлабгина ўтирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кучли изғирин, юзнинг терисини шилгандай, ачитади, қулоқларни кесади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Аччиқ гап қилмоқ. *Дўст ачитиб гапиради, душман — кулдириб. Мақол. ■ -Тўғри айтасиз, мавлоно, — деди Ҳамза ачитиб. К. Яшин, Ҳамза.*

Жон(ни) ачитмоқ 1) айн. жон(ни) койитмоқ 2; 2) жонини оғритмоқ. *Тун аёз, изғириқ ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мияни ачитмоқ* Бошни ғовлатмоқ, гангит-

моқ, миясини қоқиб кўлига бермоқ. [Абду-расул:] «Янги одамни авраб, миясини ачит-масинлар, ўзим бориб, бошлаб чиқа қолай», дедим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Юракни ачит-моқ** Раҳмини келтирмоқ.

АЧИТҚИ Ачитма ҳосил қиладиган нарса; ивитқи, туруш, хуруш. *Ачитқи кўлга киритилди-ю, бироқ тайёрлаш усули ҳамон номаълум.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

АЧИШМОҚ I Ачиб, жизиллаб оғримоқ. *Ярам ачишяпти.* ■ -Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун,— Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина, эшикни тегиб очди. Ойбек, Танланган асарлар. *У гоҳ кўлини кўлига ишқаларди, гоҳ тўхтамай чопарди, гоҳ ачишган.. юзларини сийпаларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичи ачишмоқ I қорин очлигидан ичи жизиллаб оғримоқ. [Йўлчи] *Қорни очганлигидан, ичи ачишиб, қандайдир беҳузурлик сезд.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ачиниш, раҳм ҳиссини туймоқ. *Она ўғлининг аҳволига қараб, ичи ачишди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Юраги ачишмоқ айн. жонни (ёки ичи, юраги) ачимоқ қ. ачимоқ.** .. мана шу жафокан хотиннинг ёши қайтганида ёлғиз қолаётганига юраги ачишарди. С. Зуннунова, Олов.

АЧОМ: ачом қилмоқ айн. ачомламоқ.

АЧОМЛАМОҚ бол. айн. кучоқламоқ. *Раъно бувисининг «болагинамнинг болагинаси» деб эркалашларини, ачомлаб пешонасидан ўпишлари — яна аллақанақа одатларини кўрсарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЧЧИҚ I Таъми оғиз-тилни ачитадиған, ловиллатадиған. *Аччиқ гармдори.* ■ *Фарғона водийсидан бошқа жойларга экиладиган турп негандир аччиқ таъм, тахир мазага эга бўлади.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазанадлик.

Аччиқ чой Куюқ дамланган чой. *..чол майингина кулиб кўйди ва хизмат қилаётганларга битта аччиқ чой олиб келишни буюрди.* Газетадан.

2 Нордон, тишни қамаштирадиған. *Аччиқ (донали) анор. Отаси аччиқ олма еса, ўғлининг тиши қамашади.* Мақол.

3 Сезги аъзоларига қаттиқ таъсир қиладиган, ўювчи. *Аччиқ газ. Аччиқ тамаки. Аччиқ ҳид.* ■ *Жиққа хўл ўтин ёлғиз «пире-пире» қилиб, аччиқ заҳар тутун буриқтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Жазиллатадиған, жонни ачитадиған. *Далаларда кеч кузнинг аччиқ шамолли эса бош-*

лади. С. Аҳмад, Кадрдон далалар. *Таишқарида шамол увуллар, аччиқ совуқ нақ баданни кесиб кетгудай эди.* Газетадан. [Шербек] *Тўригини эгарлади. Ўзини эгар устига олар-олмас, отга аччиқ қамчи босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 кўчма Кишига қаттиқ тегадиган, кўнгилга озор берадиган; қаттиқ, нохуш. *Аччиқ истеҳзо. Аччиқ танқид. Ҳақ сўз — аччиқ сўз.* Мақол. ■ *У ҳатто бу аччиқ таъналарни эшитмагандай.. сур бўлиб турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

Тили аччиқ Кишига қаттиқ тегадиган қилиб гапирадиған, гап билан узиб оладиған. *Элмуродга рота командири ёқмадиған. Қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 кўчма Ғам-изтиробли; аламли. *Унинг аччиқ кўз ёшлари ҳар қандай одамга таъсир қилмасдан қолмасди.* «Ёшлик». *Чеки кўринмас бу сўқмоқ йўловчининг мадорини, наинки мадорини, жонини оладиган қисматдай аччиқ.* «Саодат».

7 от Қаҳр, жаҳт; зарда. *Ҳозир менинг аччим ҳам қаҳрим бор.* «Эрвали ва Шерали». *Бобонинг аччиғи кўрсин, ёмондир.* «Нурали».

Аччиғи бурнининг устида (ёки учида) Бекорга, сал нарсага жаҳт қистайверадиган одам ҳақида. *-Ҳа, қизи тушмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я. Аччиғи ҳам бурнининг учида, — деди Муротали.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Аччиғи келмоқ (ёки чиқмоқ, қистамоқ)** Жаҳт қўзғамоқ. *Гўрўғлининг аччиғи келганини билиб.. Соқи ўрнидан турди.* «Маликаи айёр». *Хуришид аччиғи чиқди, деб ўйлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Айтсам, яна аччиғингиз қистайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аччиқ устида** Жаҳт қўзғаган пайтда. *Бас энди, аччиқ устида ҳар ким ҳар гапни айтади.* Ҳамза. **Аччиқ қилмоқ** Жаҳт қилмоқ, зарда қилмоқ. *Бир талатўнни сотиб олдинг, қаттиқ гапирдинг, деб аччиқ қилди.* «Маликаи айёр».

Жон аччиғида Жаҳт-алам билан, жон-жаҳт билан. *От жон аччиғида олд оёқларини девор барабар кўтариб сапчиди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У [Ортиқ] сапчиб ўрнидан туриб.. жон аччиғида машина орқасига айланиб ўтиб, брезентни очиб ташлаб, ўриндиқлар тагини титкилай кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

8 от Қийинчилик, машаққат; ғам-ғусса, ғам-ҳасрат; азоб-уқубат, *Аччиқ билан чучукни тотган билур, узоқ билан яқинни юр-*

ган билур. Мақол. Бир аччиқнинг бир чучуги бор. Мақол. ■ Турмушнинг аччиқларини тотиб кўрган.. қадимги батрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЧЧИҚЛАНМОҚ Жаҳли чиқмоқ, газабланмоқ, Бегим, гарчи аччиқлансанг ҳам, айтишига мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тез аччиқланадиган, жиззаки ва қўпол одамларни милицияда хизмат қилишига йўл қўйиб бўлмайди. Газетадан.

АЧЧИҚЛАШМОҚ Ўзаро қаттиқ-қурум гап қилишмоқ, хафалашмоқ, Гулнор ўзи ким? Унинг туфайлидан дадам билан аччиқлашдим. Ойбек, Танланган асарлар.

АЧЧИҚМИЯ Бурчоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

АЧЧИҚ-ТИЗЗИҚ Аччиқ-алам ифодали, жаҳл-зардали (гап-сўз, хатти-ҳаракат ҳақида). Никоҳ куни ниманинг жўнидандир қуданг билан аччиқ-тиззиқ айтишибсан. Ойбек, О. в. шабадалар. Шавкатнинг аяси билан дадаси бирпасда нари-бери бўлишиб, аччиқ-тиззиқ билан туриб кетишади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. Эломонов хотинининг аччиқ-тиззиқ гапларига хийла кўникиб қолган эди. М.М.Дўст, Истеъфо.

АЧЧИҚ-ТИРСИҚ айн. аччиқ-тиззиқ.

АЧЧИҚТОШ Алюминий, хром, темир сингари металлларнинг сульфат кислота билан ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар (кўн саноатида ва тиббиётда қўлланади). Бир куни дошқозонда аччиқтош сувига каҳрабони солиб қайнатаётган эди, саройдан фаррош келиб: -Зоти олийлари сизни чорлаёттирлар, - деди. М. Осим, Карвон йўлларида.

АЧЧИҚ-ЧУЧУК I Дунёнинг, ҳаётнинг лаззати ва ғам-ташвишлари. Бу икки тенгқур бир кўрпада катта бўлишган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини баравар тотиб кўришган. «Ёшлик».

АЧЧИҚ-ЧУЧУК II Тўғралган помидор ва пилёздан тайёрланадиган совуқ таом. Чорпоёда оёқ узатиб, ўн чоғли киши чой ичар, бирови аччиқ-чучук тайёрлаб, бирови турп майдаларди. С. Нуров, Нарвон.

АШАДДИ(Й) [а. اشد - энг қаттиқ, энг кучли] Ўта даражада. Ашаддий фирибгар. Ашаддий юлғич. Ашаддий безори. ■ Энг ашаддий душмани Зебихон эди; энг яқин ўртоғи Зебихон бўлиб қолди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Японияликларнинг ашаддий коллекционер эканлиги кўпчиликка яхши маълум. Газетадан.

АШЁ [а. اشيا - буюмлар, нарсалар] кт. Нарса, буюм (асосан бирор нарсага қарашли, онд нарса-буюмларни билдиради). Уй-рузғор ашёлари. ■ Котиб.. ёзув ашёлари турган.. курси олдида тиз чўкди. Ойбек, Навоий. Текширув чоғида машина пешона ойнаси.. олчаранг бўёқнинг кўчма бўлаклари далилий ашё сифатида олинди. Газетадан.

Хом ашё, хомашё Ишлаб чиқаришда маҳсулотлар тайёрлаш учун қўлланадиган (фойдаланиладиган) нарса. Масалан, пахта тўқимачилик саноати учун хомашё ҳисобланади. Хом ашё сотиб олиш ҳажмлари анча ўсди. Газетадан.

АШЁВИЙ: ашёвий далил Далил бўладиган нарса, буюм. У марҳум калтакланган жойни кўрсатиб беради. Балки ашёвий далиллар топилиб қолар. «Ёшлик».

АШИР I: ашир ойн с. т. айн. муҳаррам ойн қ. муҳаррам.

2 Ашир (эркаклар исми).

АШК [ф. اشك - кўз ёши] эск. кт. 1 Кўз ёши, ёш. Оҳим била эшикда ўт, ашким била девор нам. А. Навоий. Булут бағрин ой ҳажри гўё сўжар, Недин йўқса ашқини юммай тўқар. А. Навоий.

АШРАФ [а. اشرف - энг шарафли, энг олижаноб, энг улуғ] эск. кт. Иззат-обрўли, улуғ. Ўзи давлатманд бир киши, Тошкент ашрафларининг кўплари билан алоқадор бўлганликдан, балки отангиз билан таниш чиқар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШТАК шв. Аштак-паштак.

АШТАК-ПАШТАК Данагини ажратиб олиб, ўрнига мағиз солиб қуритилган ўрик, мағизли туршак.

АШТАРХОНИЙЛАР Шайбонийлар сулоласидан сўнг 1601-1757 йилларда Мовароуннаҳрни идора қилган сулола.

АШУЛА Якка хонанда, гуруҳ ёки хор ижро этадиган, қуй басталанган (қуйга солинган) асар ва унинг ижроси; кўшиқ. Ўзбек халқ ашулалари. Ашула овози эшитилди. ■ Гуландом.. дуторни чертиб, энгил, шўх ашулани бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Домла чапак чалибди, ашулага қўшилибди. А. Қаҳҳор. Минг бир жон. Ичкаридан болаларнинг ашуласи билан музика эшитиларди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

Эски ашула Эски гап, кўп айтилган гап. Бу гап [Ҳожил] Ўзбек ойимининг ўша эски ашуласини.. тўзимсизлик билан кутар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШУЛАЧИ Ашула айтувчи, хонанда. Қўнғиз мўйловли, гавдаси бузуқ ашулачи ўрнидан туриб, торини черта боилади. Н. Аминов, Қаққаҳа.

АШША бол. Ош, иссиқ овқат.

АШЪОР [а. اشعار — шеърлар] эск. кт. Шеър; шеърлар, байтлар. [Навоий] Форсий ашъорда «Фоний», туркий ашъорда «Навоий» тахаллусини қўлаган. Ойбек, Навоий.

АШҚОЛ-ДАШҚОЛ с. т. Рўзғорда ёки бирор касб-корликда керак бўладиган нарсалар, буюмлар; қақир-қуқур. лаш-луш. Тўртинчи аравада чодирлар, кўрпа-тўшаклар, жўнаб кетаётганларнинг ашқол-дашқоллари. С. Анорбоев, Оқсой.

АЪЁН [а. اعيان — улуғлар, таниқли кишилар] эск. кт. Энг юқори қатламга мансуб, ҳукмдорга яқин турган, баланд мартабали кишилар; амалдорлар. Қандайдир бир ҳаёл ичида ўтирувчи бу илгит Тошкентнинг машҳур аъёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли — Отабек. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АЪЗАМ [а. اعظم — энг катта, энг буюк] 1 эск. кт. Улуғ, буюк.

Вазир(и) аъзам тар. Бош вазир. Вазир аъзам подшога қўллақ қилиб.. жарчи жўнатди. «Эртақлар».

2 **АЪЗАМ** (эркаклар исми).

АЪЗО [а. اعضا — узвлар, қисмлар] 1 Одам ёки ҳайвон организмнинг муайян бир вазифани бажарувчи қисми. Сезги аъзолари. Ички аъзолар. ■ Ҳар бир аъзоси қақшаб оғрирди. «Шарқ юлдузи».

2 Кишининг бутун вужуди; бадан, тана. -Сиз нима жавоб бердингиз? — деди бутун аъзосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб. Ойбек, Танланган асарлар.

Аъзойи бадан Бутун аъзо, бутун вужуд. Ота уйишга етиб борганида ҳам аъзойи баданидаги қалтироқ босилмади. С. Нуоров, Нарвон.

3 Бирор гуруҳ, ҳудуд ва ш.к.да яшовчи, унга мансуб шахс. Оила аъзоси. Маҳалла аъзолари.

4 Бирор гуруҳ, кенгаш, жамоа, жамият ва ш. к.га расмий қабул қилинган, сайланган, унда фаолият кўрсатувчи шахс, жамият, мамлакат ва ш. к. лар. Партия аъзоси. Кенгаш аъзоси. ■ Гуруҳ аъзолари қидирув ишларини мой томчиси изидан бошлашга қарор қилишди. Газетадан. Жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли бир аъзосига айланган Ўзбекистон ҳеч қачон уруш тарафдори эмас ва у

тинчлик учун курашда мудом иштирок этиверади. Газетадан.

АЪЗОЛИК Аъзо ҳолати; мансублик. Птия аъзолиги. Аъзолик вноси. Аъзолик ҳа

АЪЛАМ [а. اعلام — энг билагон, энг дол эск. дин. 1 Шариат қонунлари билимдон

2 Шариат қонун-қондалари юзасид берилган фатвони тасдиқ ёки рад этувчи; ний арбоб; бош муфти. Маросимга етиб кган қози, мингбоши, аълам, муфти, дом имомларга ўз мартабаларига қараб «аъ» «авсат» чопонлар кийдирилмоқда. М. Муҳмадҷонов, Турмуш уринишлари. Ҳасан пулни бераверса, аълам чиқиб ўлчаб, ва қасини қилиб бераверади. Ҳамза, Майсанинг иши.

Валлоҳи аълам қ. валло(ҳи).

3 Аълам (эркаклар исми).

АЪЛО [а. على — энг юқори; буюк] 1 фати, фазилати ва ш.к. жиҳатидан юқори; асил. Корхонадан ҳар кун 28 та аъло сифатли маҳсулот олинимоқда. Газдан. Мактабда Сатторни ҳамма яхши кўрди: зехли, ўқишда ҳам, хулқда ҳам аъло эди. Ў. Усмонов, Қисмат.

2 Ўқув юртларида: беш балли тизи энг юқори баҳо. Ўй, ҳозир кўраманиз. «Яхши» «Ўқма».. «Ўқма».. Қани «аъло»? Рўснадан н учун «яхши»? А. Қаҳҳор. Айб кимда?

3 Аъло (эркаклар ва аёллар исми).

Арш(и) аъло қ. арш 1 1.

АЪЛОЧИ 1 Аъло баҳога ўқувчи. -Ичимиз ҳам бир институтда ўқидик. У ҳаррам] ҳам аълочи эди. — деди Элмурод. 1 рат, Шинелли йиллар.

2 Ўз ишини, вазифасини аъло дара бажарувчи ёки фақат аъло сифатли м лот ишлаб чиқарувчи. Аълочи бригада. чи сотувчи. Корхона аълочиси.

АЪМО [а. اعضا — кўр] эск. кт. Кўзи кўр. Тўғрилиқдан юрса аъмоларга йўл бетаёғ. Ҳабибий. Оқил бўлур аъмолар, пулна, пул ўлсин. Воқиф.

АЪМОЛ [а. اعمال — амаллар, ишлар кт. Қилинган ёки қилинадиган иш амал. Бу ҳолни, айниқса, муборак Рамази муносабати билан ўтказиладиган маъ аъмолардан ҳам билиш мумкин. Газета

Номаи аъмол қ. нома.

АЪРОФ [а. اعراف — аросат, ўртал Қуръонда таърифланган жаннат билан орасидаги жой]: аърофда қолган Аро

қолган; на у ёқли, на бу ёқли бўлган; икки жаҳон овораси бўлиб қолган.

АЭРО I с.т. айн. самолёт. *Автолардан қолиб юраман. Аэрлардан қолиб юраман. Хаёлимда олиб юраман. Сени кўргим кела-веради.* У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

АЭРО- II [юн. aer — ҳаво] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида сўз ясовчи сифатида қатнашади ва «авиация», «ҳаво» сўзларига алоқадорликни билдиради: *аэропорт, аэросъёмка, аэродинамика* ва б.

АЭРОБИКА қ. ритмик гимнастика.

АЭРОВОКЗАЛ [аэро.. + вокзал] Аэропортларда ҳаво транспорти йўловчиларига хизмат кўрсатиладиган бино ёки бинолар мажмуи.

АЭРОДИНАМИК Аэродинамикага оид. *Аэродинамик лаборатория.*

АЭРОДИНАМИКА [аэро.. + динамика] Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ҳамда уларнинг қаттиқ jismlар ҳаракатига кўрсатилган таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ [аэро.. + юн. dromos — югуриш, югуриш жойи] Учиш аппаратларининг туриши, учиш кетиши, қўниши учун керакли барча иншоотлари бўлган кенг майдон.

АЭРОКЛУБ [аэро.. + ингл. club] Авиация ҳаваскорларининг клуби, авиация билан шуғулланувчиларнинг оммавий ташкилоти.

АЭРОМЕХАНИКА [аэро.. + механика] Механиканинг газлар мувозанати ва ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ [аэро.. + лот. navigatio — кемада сузиш] Учиш аппаратларини тегишли асбоб ва воситалар ёрдамида белгиланган йўлдан олиб бориш ҳақидаги фан; ҳаво навигацияси.

АЭРОПЛАН эск. айн. самолёт.

АЭРОПОРТ [аэро.. + фр. port] Ҳаво линияси трассасида жойлашган ва транспорт авиациясининг мунтазам қатновини таъминлаб туриш учун керакли иншоотлар билан жиҳозланган аэродром.

АЭРОСТАТ [аэро.. + юн. states — кўзгалмас] Ҳаводан енгил учиш аппарати; ҳаво шари.

АЭРОСТАТИКА Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонунлари ҳақидаги фан.

АЭРОСЪЁМКА айн. аэрофотосъёмка.

АЭРОТЕРАПИЯ [аэро.. + юн. therapeia — даволаш] Организмни чиниқтириш ва даволаш мақсадида очиқ ҳаводан фойдаланиш усули.

АЭРОФЛОТ Ҳаво флоти, учиш аппаратлари мажмуи, авиация.

АЭРОФОТОСЪЁМКА, аэрофотосуратга олиш Учиш аппаратларидан туриб, Ер ва ундаги нарсалар суратини олиш; шу усулда олинган сурат.

АЭРОЧАНА Моторли паррак воситаси билан юрадиган чана.

АЮҲАННОС қ. айюҳаннос.

АЯ шв. I Она, ойи. [Мирзакаримбой:] *Қалай, онанг бақувватми?* [Йўлчи:] *Аям, шукур, соғ-саломат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тарбиячи аёл, мураббия. *Аяга битта ачиқ чой қилиб беринг, қизим.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар номига қўшиб айтилади ёки аёллар номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Эртага азонлаб далага чиқиш кераклигини эслаб, Дилдор айвонга Малика ая учун ҳам жой қилиб, чироқни ўчирмай ётди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Ўзидан катта аёлларга ҳурмат билан муносабат қилишда ишлатилади. [Хонзода Ғофирга:] *Белинда белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* [Ғофир:] *Ая! Ҳақорат қилманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЯМАЖИЗ с. т. айн. айём(и) ажуз қ. айём. *Бирдан аямажизнинг «ҳўкиз ўлдирар» изғирини бошланди.* С. Нуоров, Нарвон.

АЯМОҚ I Раҳм-шафқат қилмоқ, раҳмдиллик қилмоқ, *Аямасдан урмоқ. Аямасдан танқид қилмоқ. Ёвни аяган яра ер.* Мақол. ■ *Девларни аяманг, ўлдиринг, Заргар.. «Маликаи айёр». Зулфия опа.. муғамбир ва алдоқчини ва айниқса айёр одамни ёмон кўради, аямайди.* «Саодат».

2 Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиётлик билан муносабатда бўлмоқ. *Аяган кўзга чўн тушар.* Мақол. ■ *Баъзи ота-оналар болаларини аяган бўладилар-да, уларни ҳаёт учун яроқсиз, жисмоний заиф қилиб қўяётганларини билмай қоладилар.* С. Зуннунова, Олов.

3 Дариг тутмоқ, ҳайф кўрмоқ; қизганмоқ. *Умendan ҳеч нарсани аямайди.* ■ *Маънавиятни мустаҳкамлашга меҳнат ва маблагни аямоқ ўзини келажакдан маҳрум қилиш демакдир.* Газетадан. [Инсоф-диёнатли одам] *..қўли калталардан мурувватини аямайди.* Газетадан. *Меҳнатингни аямасанг, сув бўлса, ўзинг ҳам, молинг ҳам тўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЯНЧ кам қўлл. айн. аянчли. *Ғуломжон Матқовулнинг аянч аҳволига.. қараб, юраги*

эзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғалати, ювош, мулойим, беозор ва аянч назар билан Зебига қаради. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

АЯНЧЛИ Алам-изтироб акс этувчи ҳолатли, ачиниш ҳисси уйғотадиган. *Дунёда ҳамма нарсадан мосуво бўлган бу аёлнинг ҳозирги аҳволи жуда аянчли эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

АҚАЛЛИ [а. *اقل* — энг оз, жуда кам] юкл. **1** Жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаса. *Ақалли бу ерда, меҳмонга келган жойида дам олса, нима қилар эди. С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.*

2 Таъкид билдиради; ҳатто. *Нигоранинг бепарвозгина қайтарган жавоби, юзида ақалли қитдай ҳам ўзгариш сезилмагани Хўжабековнинг газабини қайнатди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АҚИДА [а. *عقيدة* — эътиқод, ишонч; тушунча] кт. **1** Эътиқод қилинадиган нарса, хатти-ҳаракат, у ҳақдаги гап; тушунча. *Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олижаноб мақсадни амалга ошириши йўллари мнг йиллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишимиз лозим. Газетадан. Ҳақиқат қиёсда очилади, деган маишур ақида бор. Газетадан.*

2 Ҳақиқатга зид, кўр-кўрона қабул қилинган фикр, қоида. *Фақат шуни таъкидлайманки, халқчиллик ва ҳаққонийлик, адолат ва виждонийликка хизмат қилиш, инсонга садоқат адабиётнинг кеча тўқиб чиқарилган ақидалари эмас. Газетадан. Биз яқин кунларгача, тез орада жаннатмакон — коммунизмда яшаймиз, деган ақидага ишониб яшар эдик. «Саодат».*

2 Ақида (хотин-қизлар исми).

АҚИДАВИЙ Ақидага (ақидаларга) оид. *Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит нафақат мусулмончиликдаги энг йирик мазҳаб — ҳанафийлик таълимоти, балки умуман исломнинг ақидавий асосларини шакллантиришга қўшган беназир ҳиссаси учун Имом Аъзам (энг буюк имом) деган фахрли унвонга сазовор бўлган тарихий шахсдир. Газетадан.*

АҚИДАПАРАСТ Ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, ақидаларга ёпишиб олган шахс. *..ваҳҳобийлик кўринишидаги ақидапарастлар халқни кўрқувга солиб, ҳукуматга нисбатан ишонсизлик уйғотиш учун турли жиноятлар содир этдилар. Газетадан.*

АҚИДАПАРАСТЛИК Ақидапарастга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Улар диний ақида-*

парастлик билан ниқобланган кимсалардир, асл ниятлари эса юртга эга бўлиб, халқимизни асрий қуллик ва жоҳилия замоналарига қайтаришдир. Газетадан.

АҚИРМОҚ шв. Бўқирмоқ (йиртқич ҳайвонлар ҳақида). *Айиқдай бўлиб ақирди. ■ Тогда ақирган шердай бўлиб. «Маликаи айёр».*

АҚИҚ [а. *عقيق* — қизил рангли қимматбаҳо тош] **1** от Турли рангли қимматбаҳо тош; ҳақиқ (зеб-зийнат буюмларига ишлатилади). *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид. баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди. С. Айний, Дохунда.*

2 кўчма сфт. Шу тош рангига ўхшаш рангли. *Холинга маҳлиё кўр, кўргач ақиқ лабингни. Ш. Шомухамедов, Одам борки.*

АҚИҚА [а. *عقبة* — ярим қимматбаҳо тош; чақалоқ сочини олиш; қурбонлик қилиш] Оилада «янги меҳмон», яъни чақалоқ дунёга келганлиги муносабати билан унинг туғилганига 7 ёки 14 ёхуд 21 кун бўлганда ўтказиладиган зиёфат, маросим. [Имом] *Китобларда фарзанднинг отага бир неча ҳаққи бор деганлар: ..агар бола ўғил бўлса, икки кўй сўйиб, агар қиз бўлса, бир кўй сўйиб, туғилган кунининг еттисида ақиқа қилиши фарз. С. Айний, Дохунда.*

АҚЛ [а. *عقل* — эс, ҳуш] **1** Инсон миясининг дунёни акс эттириш ва шахснинг воқеликка муносабатини бошқариб турадиган фаолияти; фикрлаш қобилияти. *Жонзотлар ичида биргина одамзотга ақл ато этиб, юрагига диёнатни жойлабди. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

Ақдан озмоқ Фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ, эс-ҳушидан айрилмоқ. *Биринчи қадаҳ чанқоқни босиш учун, иккинчиси — хурсандчилик, учинчиси — кайф қилиб ҳузурланиш, тўртинчиси эса ақдан озиш учун ичилади. Газетадан.*

2 Фикрлаш қобилиятининг амали; фаҳмидрок, зеҳн. *Ақлинг билан кўр, кўз алдайди. Мақол. ■ Қайси вазирим ақли зийрак, донишмандлигини билдирса, хазинамдан ўн тилло ва бош-оёқ сарпо берман. «Луқмони Ҳаким».*

Ақл бовар қилмаслик, ақлга сигмаслик Тасаввурга сигмаслик, тасаввур эта олмаслик. *Нурлан ақл бовар қилмайдиган ҳикоясини базур тамомлади. Газетадан. Ақлдан адашмоқ ёки ақлини йўқотмоқ, ақлини емоқ, ақли кетмоқ. Тўғри фикр-мулоҳаза юритиш, тўғри*

идрок этиш ҳолатини йўқотмоқ, эс-хушини йўқотмоқ. *..Қизнинг чиройлиликсига баззоз бола беҳуш бўлиб, ақлдан адашиб ётиб қолибди.. «Луқмони Ҳаким». «Яхши кўрганда, қизлар ақлини йўқотиб кўяди», дейишади. П. Қодиров, Уч илдиз. Қани, жўна ҳамманг ҳам, ақлинг ебсан, ёр-ёр. У. Исмоилов. Бобо, хафа қилдинг мендай ўзингни, Ақлинг кетиб, бобо, сенга не бўлди. «Нурали». **Ақлдан эмас** Ақл юритиб қилинган тўғри иш эмас. *Гийҳвандлик билан кураш йўлида табиатни хонавайрон қилиш ақлдан эмас. «Саодат». **Ақли етмоқ** Тўғри идрок этмоқ, моҳиятини тушунмоқ. **Ақл кирмоқ** (ёки **битмоқ**) Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, эс-хушини йиғиб олмоқ, *Қачон сенга ақл киради?! Сўзлашувдан. **Ақли олмоқ** Эс-хушини оғдирмоқ, маҳлиё қилмоқ. Кийгани гулгун қирмизи, Ақлингни олар жоду кўзи. «Маликаи айёр». **Ақлини танимоқ** Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. *Инсон туғилиб, ақлини таниган кунданоқ те-варак-атрофни ўраб турган борлиқ.. ҳақида ўйлай бошлайди. Газетадан. **Ақл тиш қ. тиш. Ақл ўргатмоқ** Панд-насихат, ўғит, йўл-йўриқ тарзидаги фикр-мулоҳаза айтмоқ. *Биров қоқилганда, ақл ўргатувчилар, тафтишчилар кўпаяди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*****

3 Мулоҳаза, маслаҳат тарзидаги фикр. *Кўндан кўп ақл чиқар. Мақол. ■ Энди меним ақлим шуқим, ўшал кандидатингиз томони-га ўтганларни кўлга олиш учун Нурмат акамнинг ҳовлисига чақириб, бир оз зиёфатча билан кўнгилларини топиб.. шояд кўлга олиб қолармиз. Ҳамза, Бурунги сайловлар.*

АҚЛАН кам кўлл. **1** Ақлий жиҳатдан. *Асадбек, фақат жисман эмас, ақлан ҳам оқсоқ бўлганлар валдираганида жим утиролмасди. Т. Малик, Шайтанат.*

2 Ақл билан. *Маданиятли инсон ҳар қандай қийин шароитда ҳам ўзини йўқотмайди, ақлан йўл топиб, мушкулени осон қилишга интилади. Газетадан.*

АҚЛИЙ Ақл-идрок фаолиятига оид, фикр юритиш билан боғлиқ. *Ақлий меҳнат. ■ Улимйгача бемор ақлий қобилиятини тўлиқ сақлаб қолганди. Газетадан.*

АҚЛЛАШМОҚ Фикрлашмоқ; муҳокама қилмоқ; маслаҳатлашмоқ. *Ётиғи билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Уртага ташланг! Ақллашайлик. С. Аҳмад, Хукм. Сизлар ақллашиб, қаерда Фанибон келин борлигини билиб, рўйхат қилинлар. С. Аҳмад, Юлдуз.*

АҚЛЛИ 1 Ақли расо; мияли. *Ақлли бола. Ақлли йигит. Ақлли ўзини айблар, ақлсиз — дўстини. Мақол. ■ Муаллим ўрта яшар, ақлли, ёшларга меҳрибон киши эди. Ойбек, Нур қидириб. Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ақл билан вужудга келган; фаҳм-фаросатдан, билимдонликдан далолат берадиган. *Ақлли таббир. Ақлли иш. ■ Унинг [Давлатёрнинг] баъзан лўнда ва ақлли гапларини эшитганда, Элмурод хузур қиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Зийрак, фаҳмли, хушёр (ҳайвон ва кушлар ҳақида). *Ақлли ит. ■ Даврага эълончи чиқиб: -Ҳов, яхшилар, ҳозир биз сизларга номерларни: ақлли отлар ўйинини.. кўрсатамиз, — деди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

АҚЛЛИЛИК Ақл билан иш тутиш, ақлли хатти-ҳаракат. *Сукут сақлаш ҳамма вақт ҳам ақллиликдан дарак беравермайди. Мирмуҳсин, Умид.*

АҚЛСИЗ 1 Ақли йўқ, беақл. *Мусулмон-қул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир сўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ақл ишлатмасдан қилинган, аҳмоқона. *-Бундоқ ақлсиз ишларни кўяйлик, хотин! — деб мулоимона сўзлаб кетди [Ҳожи]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АҚЛ-ХУШ, ақлу хуш Эс-хуш, фаҳм-идрок, фаросат. *Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: -Ўзининг ақлухуши жойидами? Кўринишидан ёмонга ўхшайди-а, ўзи!? П. Турсун, Ўқитувчи.*

АҚОИД [а. عقايد — ақидалар, қоидалар] кам кўлл. Эътиқод қилинадиган нарсалар. *«Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» деган ҳикматнинг яшовчанлигида ҳам айнан диний ақоид ва одобнинг хизмати бор. Газетадан.*

АҚРАБ [а. عقراب — чаён] **1** (А — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири; Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (22 октябрь — 21 ноябрь кунларига тўғри келади). *Ёзга пайров куз эди, қишга ҳам баҳор, Ҳамал гулга ёр эди, ақрабга ҳам қор. Шайхзода.*

АҚРАБО [а. اقربا — яқинлар] эск. кт. Яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар. *Оҳқим, ҳолимни сўрмас оинолардин бири, Оинолар, балки ҳешу ақраболардин бири. Муқимий.*

АҚЧА эск. айн. пул. [Хусайн:] *Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишига ваъда бераман.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АҒАНАМОҚ 1 Ётган ҳолда у ёни, бу ёнига ағдарилмоқ, юмаламоқ. *От ағанаган жойда юнги қолади.* Мақол. ■ *Ҳар кун шомдан тортиб азонгача ётган жойида у ёқ-бу ёққа ағанаб, ўй ўйлайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Қўчқор устма-уст икки дўппи сув ичиб, ўзини ажриққа отди, худди ёш боладай ағанаб ўйнарган, хушнуд қичқирди..* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Куламоқ, ағдарилмоқ. *Арава ағанади. Машина ағанади. Нодира турган жойидан диванга ағанаб тушди.*

АҒДАРМА 1 Ичи сиртига, ости устига ағдарилган. *Ағдарма чакмон.*

Ағдарма этик Хом теридан ичи сиртига қилиб тикилган этик. *Йигитнинг уст-боши, ёмғирда ивиб кетган ағдарма этиги кўнжигача лой эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Юкини ўзи ағдаралиган. *Ағдарма арава.*

АҒДАРМОҚ 1 Тикка ҳолатдан ётқизмоқ; йиқитмоқ. *Бирлашган тоғни ағдаради.* Мақол. ■ *Оқсой қирғоқлардан ошиб-тошади. Кўкка буй чўзган, мағрур дарахтларни ағдариб, арзимаган бир хасдай оқизади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тепадан пастга қулатмоқ. *Отдан ағдармоқ.* ■ *Қақвон шахрининг шоҳини шоҳи Аббос дер эди.. Аббосни филдан ағдарди.* “Нурали”.

3 Идишни тўнкариб, ундаги нарсани бўшатмоқ; қуймоқ, тўкмоқ. *Косадаги сутни тоғорага ағдармоқ. Кўмирни ерга ағдармоқ. Қондаги картошкани ўрага ағдармоқ.*

4 Остини устига қилмоқ, ичини сиртига, бир томонини иккинчи томонига айлантирмоқ. *Ерни ағдармоқ. Лойни ағдармоқ. Хирмонда пахтани ағдармоқ.* ■ *Муюлишида ётган оқ қоғоз Муроджоннинг диққатини тортди ва олиб ағдариб кўрди.* Газетадан.

5 Кўчма Ҳокимият теласидан ёки юқори мансабдан туширмоқ; олиб ташламоқ. *У [Йўлчи] деди: ...жамики меҳнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Кўчма Йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ. [Қорабулоқликлар] *Елкаларида эзиб келган қора қашшоқликни ағдариб ташлаш умиди-*

да шод ва хуррам бўлиб борадилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

7 Кўчма Айб, жиноят ва ш. к.ни тақамоқ. *Салим ҳам бутун айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла унга бўхтон ағдариб чиққанини фаҳмлаб, ҳақиқатни айтмаса бўлмаслигига жазм этди.* Мирмуҳсин, Умид.

Астар-аврасини ағдармоқ айн. авра-астарини ағдармоқ. қ. авра-астар. **Йил ағдармоқ** Мучал йил ҳисобидан фойдаланиб, тутилган йилини аниқламоқ. **Кўнгилни ағдармоқ** Кўнгилни оздирмоқ. **Ўзига ағдармоқ** 1) ўз томонига ўтказмоқ, ўзига тортмоқ, жалб қилмоқ; 2) ўзлаштирмоқ. *Гапиринг, Абдишукур, жухуднинг пулини қандай қилиб ўзимизга ағдарамиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

АҒДАР-ТЎНТАР Алғов-далғов, бетинч ва бетартиб. *Пул деб оқар дарёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин, Ағдар-тўнтар дунёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин.* Воқиф.

Ағдар-тўнтар қилмоқ 1) остин-устин қилмоқ, бутунлай бетартиб қилиб ташламоқ; 2) обдан қовлаштирмоқ, синчиклаб текширмоқ, ахтармоқ, тинтимоқ. -*Орлов мелисалари [милициялари] билан ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилаётибди, — деди Фани ота.* Ҳ. Фулом, Машғал.

АҒЁР {а. اغيار — бегоналар; рақиблар} эск. кт. 1 Ўзгалар, бегоналар. *Ағёрларга лутф ила эҳсон қачонгача?* Муқимий.

2 Рақиб; рақиблар. *Билмам, на гуноҳим бор, олмайди хабар бир йўл? Ё рашк ила ағёрим бегона қилиб кетди.* Ҳамза. *Жўралари ташлаб кетган, Ағёр тиғи кўксига ботган.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

АҒНАМОҚ айн. ағанамоқ. *Бектемир пулемёт ёнида ағнаб ётган душманга тикилиб, кейин милтигини ҳавода силкиб, ўртоқларига ишора қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АҒРАЙМОҚ айн. анграймоқ. *Баширжон тили сўзга келмай, «қиёматли» укасига анча вақт ағрайиб турди, ниҳоят, зўрма-зўраки жилмайгандек бўлди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Фотима опа эшикдан кириб келаётган Умидни кўриб, аввал ағрайиб қолди.* Кейин қовоғини солиб, ерга қаради. Мирмуҳсин, Умид.

АҲ унд. с. Кўркув, ҳаяжон ёки севинч, газаб туйғуларини ифодалайди. -*Тезроқ келинг, Ҳомид ака. Отабекни ўлдирдик!* — деди

шошиб Отабек. -Аҳ! — деб югуриб келди Хомид. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АҲА унд. с. Бировнинг қийин аҳволидан кулиш, масхаралаш, истеҳзо ва ш. к.ни ифодалайди. -Аҳа, қалай, ёмон ботиб кетдими?.. — деди Ҳамза чўрт кесиби. К. Яшин, Ҳамза.

АҲАМИЯТ [а. اهميت — жуда муҳим] Ҳаётда ва фаолиятда тутган ўрин, қиймат; муҳимлик. Саноат жадал ривожланаётган бир пайтда ҳавони заҳарли газлардан тозалашнинг аҳамияти тобора ортаётир. «Фан ва турмуш». Нотиқлар алломанинг ҳаёти ва фаолияти, у қолдирган улкан илмий мероснинг аҳамияти ҳақида сўзладилар. Газетадан.

Аҳамият бермоқ Диққат-этибор қаратмоқ, муҳим деб муносабатда бўлмоқ, Мева-ли дарахтларни кўпайтиришга алоҳида аҳамият бериш керак. «Фан ва турмуш».

АҲАМИЯТЛИ Аҳамиятга эга бўлган; муҳим. Йиғинда аҳамиятли бир масала кўрилиб қолса, қишлоқликлар тез-тез мулла Обидга маъноли қилиб қарашади. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

АҲАМИЯТСИЗ 1 Аҳамияти йўқ, муҳим эмас. Анвар .. нома ва аризаларнинг муҳимини аҳамиятсизидан ажратиб, ҳудайчига топириш учун тайёрлар.. эди. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.

2 Ҳечқиси йўқ, арзимаيدиган. Бўксам устига бир оз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АҲБОБ [а. احباب — дўстлар] эск. кт. Дўст, дўстлар. Яхшилар доим насиҳат айлар ўз аҳбобига: Ичамаги, хушёр бўл, тушма бало гирдобига. Воқиф.

АҲВОЛ [а. احوال — ҳолатлар] 1 Муайян вақт ва шароитдаги ҳолат; вазият. Водийдаги аҳвол хавотирли эди. Т. Малик, Қалдирғоч. Йўлчи Қоратойдан замон аҳволини сўради. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Турмуш ва иш-фаолиятдаги ҳолат; ҳола-аҳвол. -Аҳволингиз қалай? — Йўлчи Шокир ота-нинг аҳволини, тирикчилигини сўради. Ой-бек, Танланган асарлар. Хатда аҳволини очиқ-ошкор айтди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Жисмоний, руҳий ҳолат. Беморнинг аҳволи. ■ Шундай бўлди девлар аҳволи, Ту-рай деса йўқдир ҳеч ҳоли. «Маликаи айёр».

Аҳволи руҳия эск. кт. Руҳий ҳолат, кай-фият. Эъзозхоннинг аҳволи руҳиясини жуда яхши тушуниб олган Тозагул дугонасининг қалбида, руҳида, кайфиятида юз берган ўзга-

ришини.. сўрашга ботина олмади. Ҳ. Фулом, Машғал. **Аҳвол сўрамоқ** айн. кўнгил сўрамоқ, қ. кўнгил. Улар ачиниби, Муроддан аҳвол сўраш-ди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўта-ришди. Т. Ашуров, Оқ от.

3 Ташқи кўриниш ҳолати; қиёфа (одат-да, ёмон, ёқимсиз ҳолатга нисбатан). **Аҳво-лингни қара, тағин сен ҳаммомга тушган бо-ласан, чиннидек кўйлакни нима қилдинг?** Ой-дин, Ўзи монанд.

Бир аҳволда Ночор, бўлмағур аҳволда. Азизхон бундай қараса, Лутфинисонинг ус-тидаги кўйлак бир аҳволда. С. Аҳмад, Уфқ. **Не аҳволда** Қийин аҳволда, қийинчилик билан. Бемадор, бутун вужуди қалтираб титраётган қадди дол Эна одим жойда на-фас ростлай-ростлай, не аҳволда уйига етиб олди. «Ёшлик».

АҲВОЛОТ кт. кам қўлл. қ. аҳвол. [Раҳ-мат Отабекка:] Отам сиз билан ўтиришиб, Тошкент аҳволоти тўғрисида сўзлашмаққа муштоқдирлар! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АҲД [а. عهد — ваъда, сўз бериш] 1 Ўзига ёки ўзгага берилган қатъий сўз, ишонтириш сўзи; қарор. Аҳдида турмоқ. Аҳдан қайтмоқ.

■ Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бир-лан. Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кет-ди. Ҳамза.

Аҳд қилмоқ Жазм қилмоқ. Сизни жуда кўп эсладим, жуда кўп ўйладим, кейин шу хатни ёзишга аҳд қилдим. О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Шартнома, келишув, битим. Биринчи сентябрь, бутун халқимиз Тинчликнинг аҳди-га кўяди қўлин. Ҳ. Фулом.

Аҳд қилишмоқ айн. аҳдлашмоқ. [Танти-бойвачча] Кечқурун Гулнорга боришга вагон-чи билан аҳд қилишганлиги ёдига тушди. Ой-бек, Танланган асарлар.

АҲДЛАШМОҚ 1 Ўзаро қатъий ваъда бермоқ; ваъдалашмоқ. Жон, Полвон оға, мени кумгами, даштгами олиб кетинг. [Полвон:] Севганим бор, бика, аҳдлашганмиз. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 расм. Ўзаро шартнома тузмоқ, битим-га келишмоқ. Ўзаро фойдали ҳамкорлик тўғрисида дастлабки аҳдлашувга эришилди. Газетадан.

АҲДНОМА Расмий шартнома, битим; пакт. Ўзаро ёрдам тўғрисида аҳднома. Аҳдно-мани тасдиқламоқ.

АҲД-ПАЙМОН, аҳду паймон Ўзаро қатъий келишув, битим, ваъда. Охири она-

лар ичкарида нон ушатдилар-у, ташқарига «Замира билан Муҳаммаджон ўқишдан кейинга аҳд-наймон қилди», деб маълум этдилар. П. Қодиров, Уч илдиз.

АХЁН [a. احيان — вақтлар, муддатлар]: **аҳёнда ёки аҳён-аҳёнда** 1) ҳар замон-ҳар замонда, гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзида. Бу икки улфат аҳёнда мана шундай дилкашлик қилганларида, суҳбат бошдан-оёқ икки мавзудан четга чиқмас эди. А. Қаҳҳор, Ўжар. Аҳён-аҳёнда Қурбон ота ўтмишини ҳикоя қилиб қолса, Бегижон учун у мудҳиш ва афсонадек бўлиб туюлар эди. Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) у ер-бу ерда, сийрак, Аҳён-аҳёнда жангчиларнинг каскалари кўриниб қолади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АХИЛ [a. اهيل — яқин, иноқ] Ўзаро жуда тотув муносабатли, иноқ-иттифоқ. Аҳил жамоа. Аҳил яшамок. ■ Аёл бор жойда меҳнат мазмунли, фарзандлар бахтиёр, оила фаровон ва аҳил. «Саодат». Босқинчилар нима бўлса ҳам бу аҳил одамларни бир-биридан жудо қилиш, ораларига низо солиб, кейин босқин қилишга аҳд қилишибди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АХИЛЛАШМОҚ Аҳил-иноқ муносабатли бўлмоқ. Биз Холмат ака билан аҳиллашиб қолдик. Газетадан.

АХИЛЛИК Аҳил муносабат, шундай муносабатли ҳолат. Оғайнилар ўзларининг аҳиллиги, бир-бирига меҳри, шафқати билан ҳамманинг диққатини жалб этар, ҳавасини келтирар эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

АХИЛЧИЛИК айн. аҳиллик.

АҲКОМ [a. احكام — ҳукмлар, буйруқлар, қонунлар] эск. кт. Қонун-қоидалар, йўл-йўриқлар, ҳукмлар. Унинг тўпламига киритилган ҳадислар фақатгина шарият аҳқомларига оид умумий қоидаларни акс эттириб қолмай, балки инсонларга хос барча хислат ва фазилатлар.. тарғиботига бағишланган. Газетадан.

АҲЛ [a. اهل — халқ, аҳоли; лойиқ] кт. 1 Маълум бир қараш (нуқтаи назар), дин ва ш. к.га мансуб кишилар, одамлар. Ислоҳ аҳли.

2 Истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар: аҳоли. Шаҳар аҳли. Қишлоқ аҳли. Жаҳон аҳли.

Маҳалла аҳли. ■ Олур бизлардан ибрат аҳ олам.. Ҳабибий.

3 Иш-фаолият, касб-хунарнинг маълум турига мансуб, шу соҳада фаолият кўрсатувчи кишилар, одамлар. Меҳнат аҳли. Садоғар аҳли. Илм аҳли. ■ Коммуна она бағ кенг, сахий бир ижодкор сифатида ҳам санат аҳли ичида машҳурдир. «Саодат».

4 Қатнашчи, иштирокчи. Конференция аҳли. Суҳбат аҳли. ■ Мажлис аҳлининг а сарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқ олқишлади. Ойбек, Нур қидириб.

АҲМОҚ [a. احمق — эси паст, тентак] 1 А билан иш қилмайдиган, ақлга зид, бемаърифат ишлар қиладиган, шундай ишларга йўл қўядиган. Эсинг кирмади сен аҳмоқнинг. Бошимизни балога қўйиб, ўзинг бу ёқларда тупроққа қоршиб юрибсан. С. Аҳмад, Уфқ.

АҲМОҚ ҚИЛМОҚ Лақиллатмоқ, алдамо. Иннайкин, ишим битди, эшагим лойдан ўтди деб ўзини лақиллатиб кетаверардим. Ҳам за, Бой ила хизматчи.

2 Ҳақорат ифодалайди. -Аблаҳ одам экансан! — деди [имом]. -Сиз ҳам аҳмоқ мулк экансиз! — деди Сафар бўзчи. А. Қодирини Меҳробдан чаён.

АҲМОҚГАРЧИЛИК с. т. айн. аҳмоқлик.

АҲМОҚЛИК Аҳмоқона хатти-ҳаракат: ноҳўя иш; шундай хусусиятга эгалик. -Аз Фотима шунга тегса, аҳмоқлик қилади. устидан ялтирагани билан, асли паст одам. — деди Муса. П. Турсун, Ўқитувчи.

АҲМОҚОНА Аҳмоқларга хос йўсинд: аҳмоқларча. Аҳмоқона ҳаракат қилмоқ. Аҳмоқона савол. ■ Марямхон дастлаб ўз кундешини билан чиқишолган эмас. Ҳатто мусулмонларнинг бундай «аҳмоқона зақуни»ни фикри ҳаёлига асло сиғдирма олмаган. Ойбек, Таъланган асарлар.

АҲМОҚЧИЛИК айн. аҳмоқлик.

АҲОЛИ [a. اهالى — «аҳл» сўзининг кўпчилиги] Маълум бир ҳудуд, вилоят, мамлакат ва ш. к.да истиқомат қилувчи одамлар. Маҳаллий аҳоли. Шаҳар аҳолиси. Аҳолин рўйхатга олиш. ■ Зарафшон воҳасида 4 миллионга яқин аҳоли яшайди. «Фан ва турмуш»

Б

БА [а – қисқа] *унд.с.* Баъзи уй ҳайвонларини чақириш учун ишлатилади. *Ба қуррай!* (Қўйни чақириш учун).

БА [а – чўзиқ] *тақл. с.* Қўйлар маърагандаги товушни ифодалайди. *Тўрабой аканинг қўлидаги ҳали териси қуримаган қўзичоқлар аҳён-аҳён майингина «ба» деб қўяди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

БА- [ф. *با* – олд қўшимча] Асосан, арабча, форсча-тожикча сўзлар олдидан қўшилиб, бирор сифат-белгига эгаликни билдирувчи, -ди аффиксига тенг сифат ясовчи қўшимча, мас., *бадавлат, басавлат, бақувват.*

БААДАБ *айн. боадаб.*

БААЙНИ [ба.. + айни] *рвш.* Ажратиб бўлмайдиган даражада ўхшаш, айнан, худди ўзи. *Хулласи калом, бу биринчи уйланишим анвоёи таввиш ва тўполон бирлан баайни тушдагидек бўлиб ўтди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БАБАҚ *шв.* Хўрознинг бир хил йирик тури. *Бабақ хўроз.* ■ *Баланд тутдан қичқирганда бабақ хўроз, жавобига теваракдан минглаб овоз.* Ф. Фулом, Қўкан батрак.

БАБ-БАРАВАР *қ. баравар.* Бўйи баб-баравар. *Оғирлиги баб-баравар.* ■ *Ҳамма мусулмонлар баб-баравар деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми? Ойбек, Танланган асарлар.*

БАББИТ [америкалик ихтирочи Баббит (Babbitt) номидан] *тех.* Қалай ёки қўрғошинга сурма, мис каби металлларни қўшиб тайёрланадиган, ишқаланиб ейилишни камайтирувчи қотишма. *Қалай баббитлари. Қўрғошин баббитлари. Баббит подшипниклар.*

БАВОСИР [а. *بواسير* – касаллик номи] *тиб.* Тўғри ичакнинг ва орқа чиқарув йўли веналарининг кенгайиши ҳамда тугунчалар ҳосил бўлиши натижасида пайдо бўладиган касаллик. *Сурункали бавосирга янтоқ аралашмасидан тайёрланган малҳам қўлланади.* «Фан ва турмуш». *Бавосирни мутахассис врач даволайди.* «Саломатлик».

БАВОСИТА *айн. билвосита.*

БАГАЖ [фр. *bagage* < *bagues* – йўлга олинган буюмлар; боғланган тугун] 1 Йўловчининг жўнатиш, ташиш учун тайёрлаб қўйган юки, умуман юк. *Қўл багажи. Багажни топширмақ. Багажни олмоқ.*

2 Йўл транспортининг йўловчилар юки жойлаштириладиган жойи, бўлмаси. *Найчи машинасининг багажини очиб, иккита ўртамиёна қовун олиб, хотинига тутқазди.* Газетадан.

3 *с. т. кўчма* Билим даражаси, савия. *Улар [инспекторлар] бошқаришнинг янги органларига эски багаж билан келган, қишлоқ хўжалигининг конкрет тармоқларида чуқур билимга эга бўлмаган кишилардир.* Газетадан.

БАГАЖНИК [р. – «багаж жойи» маъносини ифодалайди] Йўл транспорти (велосипед, мотоцикл ёки автомобил)нинг юк ортиладиган махсус жойи (бўлмаси), юкхона. *Багажникни очмоқ. Багажникни беркитмоқ.* ■ *Домла куни бўйи елиб-югуриб ҳолдан тойганига қарамай, иккита оғир чамадонни машинага ўзи олиб чиқди ва багажникага ўз қўли билан жойлаштирди.* А. Қаҳҳор, Тўйла аза. *Мен багажникда қўчқор олиб келганман.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАД [ф. *بد* – ёмон, ярамас] Зарарли, ёмон. Қизим ақали, хушли қиз. дадасининг бундай бад ниятини билади. Шундан хафаланади, куюди. Ойбек, Танланган асарлар. [Зиё шоҳичи:] Бизнинг бу ҳолга тушишимиз ўз феъли бадимиздан! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ганжа ёлғиз қолгач, турли бад хаёлларга борди. Э. Самандар, Дарёсинни йўқотган қирғоқ.

Бад олмоқ Шубҳаланмоқ, шубҳа қилмоқ, ҳадиксирамоқ. Чамаси Султонули аблаҳлик қилиб, Анварни бад олдириб қўйган ва тонг вақти, улар уйқуда экан чоғида ғойиб бўлиб, яна шубҳани орттирган бўлса керак. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бад емоқ** Шубҳа билан қарамоқ, ишончни йўқотмоқ. У энди ҳеч нарсадан бад емас, Жўмард кўриб қолса рашк қилади, деб ўйламасди. Мирмуҳсин. Илдишлар ва япроқлар.

БАД- [ф. *بد* – ёмон] Асосан форсча-тожикча ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, «ёмон», «ярамас», «зарарли» маъноларини ифодалайди, мас., *бадбўй, баднафс, бадфеъл*.

БАДАВИЙ [а. *بدوي* – саҳро кишиси, саҳрода яшовчи] Арабистон яримороти ва Шимолий Африкада яшовчи кўчманчи ва яримкўчманчи араб қабилалари; саҳройи, кўчманчи. -Саҳрода арабларнинг бадавий деган ёввойи тоифаси бор экан. Ўшалар ҳажга келган-кетганларни талар экан, – деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бадавий ғазабдан титраб ногаҳон, Тик боққан кўзларга санчийди шамшир. Х. Даврон, Қақнус.

БАДАВЛАТ [ба.. + давлат] Катта бойликка, бисотга эга бўлган; бой. Бадавлат одам. ■ У ўз ажойиб ғоясини амалга ошириш учун маблағ билан таъминлаб туришга бир бадавлат одамни унатди. «Фан ва турмуш». Бу давлатнинг бадавлат кишилари менинг оға-инимдек, етим-есирлари болаларимдек бўлиб қолди. «Фан ва турмуш».

БАДАВЛАТЛИК Катта бойликка эгаллик; давлатмандлик. Бадавлатлик бўлган сўнг, Бегоналар дўст бўлар. Мақол.

БАДАЛ [а. *بدل* – алмаштириладиган буюм; эваз] **1** Бирор нарсанинг ўрнига, эвазига бериладиган ҳақ ёки нарса, нарсанинг қийматига тенг келадиган бошқа бирор нарса; эваз. Аммо бунинг бадалига, юқоридаги моллардан ташқари бир таноб ердан олтиши

пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Бирор ташкилот (жамият, уюшма) аъзосининг шу ташкилотга тўлаган ёки даврий тўлаб турадиган пули; взнос. Аъзолик бадали. Партияга аъзолик бадали.

3 Бадал (эркаклар исми).

БАДАЛИДА кўм. *взф.* Давомида, мобайнида, ўтган вақт ичиди. Икки йил бадалида отамнинг топиб-тутиб тўлагани қарзининг фойдасинигина қоплай олди. Ғ. Расул, Адолат. Ун йил бадалида юрагидаги захри заққумга айланди. «Ёшлик».

БАДАН [а. *بدن* – тан, тана] **1** Тананинг, гавданинг сирти, сиртқи қисми. Орқада келган Пўлагур манглай рўмоли билан яланғоч баданини артиб, терини қуритди. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. Ёмғирданми, терданми бутун бадани шалаббо ҳўл. А. Мухтор, Чинор.

2 Тана, гавда, вужуд. Кўнжси тўла сув, кийимбош жиққа ҳўл, совуқдан бадан қалт-қалт титрайди. Ойбек, Куёш қораймас. Кечаси Жаҳонғирнинг баданида оғриқ турди. «Шарқ юлдузи». Игитнинг лаблари қўлига текканда, Маҳвашининг аъзойи бадани жимирлаб кетди. Т. Ашуоров, Оқ от.

БАДАНТАРБИЯ *эск. айн. жисмоний тарбия.* қ. *тарбия.* Ғозиддин тонг қоронғисиди туриб, бадантарбия қилиб, обдан ювиниб олгач, китоб ўқиб утирар, баъзан эса қайтиб бир оз мизғирди. О. Мухторов, Эгилган бош. У ҳар кунни бадантарбия қилгиси келарди-ю, иш кўплигидан бу истагига эриша олмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бадантарбия – дам олиш, ўпка ва юракни меъёрга солиш учун мўлжалланган бўлса майли эди-я! Афсус, уники муштлашувни, қасосни мўлжаллаган бадантарбия эди. «Ёшлик».

БАДАР [ба.. + ф. *در* – эшик]: **бадар кетмоқ** Ном-нишонсиз кетмоқ, дом-дараксиз кетмоқ, ғойиб бўлмоқ. Ўша келган бўйи бадар кетган. «Ёшлик». -Боққа бир бордингиз-у, бадар кетдингиз, – деб гинахонлик қилиб кўришди амма. С. Анорбоев, Меҳр.

БАДАРҒА [ф. *بدرقه* – кузатиш; кузатиб борувчи] **1** Ўз ватани (юрти)дан бошқа жойга сурилиш, ҳайдалиш, қувғун. Айрилиқ устига энди бадарғаси ҳам чиқди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

Бадарға бўлмоқ Бирор сабаб, мажбурият билан ўзга юртларда сурилиб юрмоқ; ўз

жойдан бошқа жойга ҳайдалмоқ. *Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарга бўлиб, яқинда келди. Ҳамза, Паранжи сирларни. Бадарга бўп чиқдик юрту қалангдан, Туташиб ўт чиқар сенинг танангдан.. «Эрали ва Шерали». Бадарга қилмоқ* Ўз жойидан бошқа жойга ҳайдаб юбормоқ, қувгун қилмоқ. *Кўп халқлар ўз ватанидан бадарга қилинди. «Шарқ юлдузи».*

2 ҳуқ. Суд ҳукми билан бошқа ерга юбориш; кўчириш, сургун.

БАДАСТИР [ф. *بادستوری* – маълум тарзда; тартиб-қоида асосида] *кам қўлл.* Ҳар жиҳатдан тўла-тўкис таъминланган, барча керакли нарсаси мавжуд, бекаму кўст. *Ўзи ҳам ўлимлигини бадастир қилиб қўйган экан. «Шарқ юлдузи».* -Ҳамма нарсаси бут, тўкис, бадастир одамсан, – деди Эргаш Мирвалига. С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАДАХЛОҚ [бад.. + ахлоқ] Юриш-туриши, ҳаракатлари жамиятнинг ахлоқий метёрларига зид бўлган; ахлоқсиз. *Бадахлоқ одам.*

БАДБАХТ [бад.. + бахт] **1** Бахти кулмаган, турмушдан ёлчимаган; бахтсиз, бахти қаро, бебахт. *Мени қарғаманг, қарғаманг бадбахт қизингизни, онажон! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Манави гўдак – жигарингиз Низомни ҳам бадбахт қилган одамсиз. С. Аҳмад, Уфқ. Қўз очиб кўргани алдадими – бас, шўрлик умр бўйи ўзини бадбахт ва айбдор ҳисоблайди. «Ёшлик».*

2 *кўчма, с.т.* «Ярамас, аблаҳ, шафқатсиз» маъносидаги ҳақорат, қарғишни ифодалайди. *Эй, бадбахт, бултур биров пайғамбарлик даввосини қилиб осилиб ўлган эди, сен шундан ибрат олмадингми, дебди. «Аския». Бадбахт одамдагина раҳму шафқат бўлмайди. «Фан ва турмуш». Тортмоққа Ёдгорда дармон қолмади, Ўз ҳолига бадбахт душман қўймади. «Алпомиш».*

БАДБАХТЛИК **1** *айн. бахтсизлик.* Бошимизга тушган неки кулфат, фалоқат, бадбахтлик, зулм, хорлик – бари шундан, нафсимиздан. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Пасткашлик, аблаҳлик. *-Сен бадбахтлик қилма!.. – деб Рўзи .. сўзига қўшимча қилди. С. Айний, Жаллодлар.*

БАДБАШАРА [бад.. + башара] Кўрниши ёқимсиз; хунук, кўримсиз юзли. *Мелиқул ота кун ботиш олдидан Эралининг*

ҳовлисига қирқ-элик ёшлардаги бадбашара бир одам билан кириб келди. «Ёшлик». Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали, бадбашара бир йигит экан. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БАДБИН [бад.. + ф. *بین* – кўрувчи, қаровчи] **1** Бировга ёмонлик истовчи, бузуқ ниятли, бадхоҳ. *Тушунман, умр қисқа, Ҳақ дасти ҳам қисқароқ, Аммо нечун шу умрда Бунча бадбин яшамоқ? А. Орипов, Йиллар армони.*

2 Жамият ахлоқий нормаларига тўғри келмайдиган; ярамас. [У] *Эски Шарқдаги бадбин урф-одатларга қарши, хотин-қизларни ҳуқуқсиз қулга айлантиришларига.. қарши исён қиларди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Тақсири олам, бу ғаламис гапларга асло қулоқ сола кўрманг. Булар сизни чалғитиш учун атайин айтилган бадбин гаплардир. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Умидсиз, тушқун ҳолатли; пессимист. *Қайғура бил, лекин бадбин бўлмагил, Қайғу табиий ҳол, бадбинлик ёмон. Уйғун. Кимсалар, бадбин дея боқманг бу кун Абдуллага, Тингласа гоҳи юриб мозий элидин зорлар. А. Орипов.*

БАДБИНЛИК **1** Ярамас, ёмон ниятли хатти-ҳаракатларга одатланиш.

2 Умидсизликка берилиш, умидсизлик. *Унинг тақдири ҳақида энг некбин бўлган Ҳайдар ҳожи энди бадбинликка тушиб, хатлар ёзади. А. Қаҳҳор, Сароб. Зикриё афанди, бадбинлик ҳам жаҳолат каби ёмон илат. Т. Малик, Қалдирғоч.*

БАДБУРУШ **1** Юзи, башараси бурушган. қ. **бадбашара.** *Гулсанам қамчи зарбидан чинқириб, ўрnidан турган эди, бадбуруш бир киши уни қисқичдай қўллари орасига олди. С. Кароматов, Бир томчи қон.*

2 Ҳайбатли, қўрқинчли. *Ҳар бири эшакдай келадиган учта ити занжирда. Бадбуруш зўр итлар. Ойбек, Болалик. Нусратилланинг қора, чўтир юзи ситилган бақадай бадбуруш бўлиб кетди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ростини айтсам, эшитган эдим-у, аммо эчкемарнинг бундақанги каттасини, бадбурушини кўрмаган эдим. Й. Шамшаров, Тошқин.*

БАДБЎЙ [бад.. + ф. *بوی* – ҳид, ис] **1** Ёқимсиз ҳид тарқатувчи; ёқимсиз ҳидга эга; қўланса, сассиқ. *Аваз бадбўй ҳиддан бўғилиб уйғонди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ошхо-*

нанинг мендан ҳам каттароқ раҳбарлар овқатланадиган хилват бурчагидан одам боласи чидай олмайдиган бадбўй ҳид анқий бошлади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 кўчма Ёмон, ярамас; хавfli. *Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. Ватанимизнинг зангори осмонини бадбўй булутлар қоплаган оғир синов дақиқаларида ҳам унинг [Фафур Фуломнинг] баланд наъраси узоқ-узоқларга эшитилиб турди. Газетадан.*

БАДБЎЙЛИК Ёқимсиз ҳидга эгалик. *Соғлиқни сақлаш бўлимнинг.. ифлослиги.. ариқларда.. ахлат оқиб туришидан.. бадбўйликдан билиниб турар эди. «Муштум».*

БАДГИР [бад.. + ф. *گیر* – олувчи] Тўғри ишни, гапни тескарига бурувчи; ҳадеб гина қилаверувчи, гина сақловчи; кекчи. *Бадгир одам. ■ Борди-ю, шеърият даҳоси Ҳофиз бугунги кунда бадгир фикрли деб саналган экан, мендай мухлисини ҳам мардуми даврон қилинглр. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

БАДГУМОН [бад.. + гумон] Ҳар кимдан, ҳар бир нарсадан шубҳа, гумон қилувчи, ҳадикчи; рашкчи. *Бадгумон одам. Бадгумон бўлмоқ. ■ Бўстон хўжаси Маждиддинни биринчи кўрган ондаёқ ундан бадгумон бўлган эди. Ойбек, Навоий. Не сабаб бўлади-ю, оқсоқолнинг кенжа қизи бир пой олтин ҳалқасини йўқотади. Мендан бадгумон бўлишди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

БАДГУМОНЛИК Шубҳаланиш, ҳадиксираш ҳолати. *-Менда баъзи кишилардай ҳар нарсага шубҳа билан қараш, бадгумонлик хусусиятлари йўқлигини биласан, дўстим, - деди раис Камолга. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Рашкдан холи эмас ошиқлар дили, Лек бадгумонликнинг бўлма мойили. Ф. Зоҳид.*

БАДГУЙ [бад.. + ф. *گوی* – гапирувчи] **1** Ёмон сўзлар айтиб юрувчи, ғийбатчи, игвогар. *Шу бадгуй, борларни кўролмайдиган, йўқларга беролмайдиган оч арвоҳ-а! Зиёли эмас, миллатга зиёнли чаён. К. Яшин, Ҳамза.*

2 шв. Тили заҳар. *Бадгуй хотин.*

БАДЖАҲЛ [бад.. + жаҳл] **1** Аччиғи тез, жаҳли ёмон. *Баджаҳл одам. ■ Баджаҳл ва қаттиққўл Валихоннинг бу хушнудлигидан бек навкарлари энгил тортиб, зўрма-зўраки илжайрдилар. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

Сажия баджаҳл, тили заҳар хотин, с нарсага чақиб олади. С. Сийёв, Отлиқ аёл

2 кўчма Қудратли, кучли; ҳайбатли даҳшатли. *Омочнинг тишини созлаш сандонда темир нарчинлашни, турли асб ясашни ўрганар, қур-қур темирни кем. раётган, сеҳргар, баджаҳл оловга уз тикилиб уй суради. К. Яшин, Ҳамза. Кую баҳайбат, баджаҳл булутлардан йири ёмғир томчилари савалаб турарди. Ойбе Қуёш қораймас.*

БАДЖАҲЛЛИК Жаҳли, аччиғи тезли ўзини тута олмаслик хусусияти. *Қайн танинг бутун вужуди хукмронлик ва ба жаҳллик билан тўлиб-тошган эди. Ш. Р шидов, Қудратли тўлқин. Шунақа одам бўлади. Ўзининг одамгарчилигидан ийма гандек, уни юзаки баджаҳллик, қўполлик ё сергаплик билан ниқоблашга уринади. Мухтор, Чинор.*

БАДЗАБОН [бад.. + забон] Ёқимси гаплар айтувчи; қўпол тилли. *-Сенга айт диган гапим шуки, - деди бойвачча черти чертиб, - Сен бадқадам, бадзабон одамса К. Яшин, Ҳамза. Найзанинг захми бити кетади, аммо бадзабон захми сира бин майди. К. Яшин, Ҳамза.*

БАДЗОТ [бад.. + а. *ذات* – киши, шахс] Ёмон насли, зоти паст, тағи паст. *Бадзо одам. ■ Ё олло, наҳотки бадзот бир таби нинг ўғли газетага ёзиб, эл-юртга мени ёмор отлик қилса-я? К. Яшин, Ҳамза.*

2 Ҳақорат, сўкиш маъносини ифода лайди. *Менинг шунчалар қаттиқ гапларим қандай чидадинг? Нега сен ҳам жавоб бер майсан, бадзот? К. Яшин, Ҳамза.*

БАДИА [а. *بديعه* – ажойиб, ғаройиб ноёб нарса; санъат асар] **1** Нафис, нодир *Шоир, ёзмайсаними, қани йил бўйи Авайла асраган бадиа сатринг? Ф. Фулом.*

2 Кишининг диққатини тортадиган бадний асар. *Шоирдан бизга лирик бадиалар, фалсафий мушоҳадаларга бой манзума лар мерос бўлиб қолди. «Фан ва турмуш» Алишер болалик йилларида икки тилда ба диалар ижод қилиб шуҳрат топган. Ойбек Навоий.*

БАДИИЁТ [а. *بديعیات* – бадиалар; баднийлик] *эск. кт.* Бадийлик ва эстетик талабларга жавоб бера оладиган ижод ва унинг маҳсули. *У. «адабиёт пирлари» ҳақида ёзган мақолаларида чин бадиийетни сохта*

бадиётдан ажрата билиш таълимини берди. Газетадан.

БАДИЙ [а. *بديعی* — бадиятга, нафис санъатга оид; гўзал, ажойиб] **1** Воқеликни нафис санъат воситалари, усуллари, образлари орқали ифода этувчи; тасвирловчи. *Бадиий адабиёт. Бадиий асар. Бадиий санъат. Бадиий фильм.* ■ *Бадиий адабиётнинг замири ҳаётдир.* Х. Ёдгоров, *Ҳаёт тўлқинлари. Эмүрод бадиий асарлар одамларнинг ташна дилларига нақадар роҳат бағишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда қамлигидан куйинар эди.* П. Турсун, *Ўқитувчи.*

2 Бадиийликка тегишли, мансуб. *Бадиий маҳорат. Бадиий тасвир. Бадиий тафаккур. Бадиий дид. Бадиий салоҳият.* ■ *Ижодда фақат ниятнинг ўзи кифоя қилмайди, шунга яраша бадиий салоҳият ва теран фикр ҳам зарур.* Газетадан. *Бадиий фикр ўзининг шакли билан тугилади.* У. Норматов, *Талант тарбияси.*

3 Бадиий ижод билан боғлиқ бўлган фаолиятга оид. *Бадиий раҳбар. Бадиий ҳаваскорлар тўғараги. Бадиий жамоа. Бадиий муҳит.* ■ *Бадиий ҳаваскорлик тўғараги репетиция қилаётир.* П. Турсун, *Ўқитувчи. Ўзбекистонлик бадиий коллективлар ва ижрочиларнинг концертларида олтинчи мингдан ортиқ киши ҳозир бўлди.* Газетадан. *Янги инсонни вояга етказиш ва тарбиялашда ижтимоий ва бадиий муҳитнинг роли катта.* Газетадан.

БАДИЙЛИК Бадиий-эстетик хусусиятга, бадиий мазмунга эгаллик; санъатга алоқадорлик. *Бадиийлик — асарнинг эстетик тасвир кучи.* Газетадан. *Ойбек романининг мушавийлиги, бадиийлиги, образли бўлиши учун курашган.* «ЎТА».

БАДИЙЯТ кам қўлл. қ. **бадиийлик.** *Бадииятдан маҳрум, хом шеърлар газетада босилаверади, деган гап қаердан чиққан?* Шукрулло, *Жавоҳирлар сандиги.*

БАДИК **1** шв. Дудуқланиб гапирувчи; чучук тил.

БАДИК **II** фольк. этн. Беморни сўз ёки ашула айтиш йўли билан даволаш усули; дуохонлик, авраш. *Бунга сўзнинг магик қудратига асосланувчи кинна, бадик, авраш, бурей-бурей ҳамда мавсум-маросим кўшиқларидан «Суст хотин», «Чой момо» кабилар мансуб.* «ЎТА».

БАДИКХОН Беморни бадик усулида даволовчи.

БАДИКЧИ айн. **бадикхон.**

БАДИҲА [а. *بديهة* — ички ҳис-сезги; толқирлик, ҳозиржавоблик] *ад.* Бирор воқеа, ҳодиса муносабати билан тўсатдан, бирданига ижод қилинган, айтилган шеър ёки шеърини парча, мусиқа асари ёхуд кўшиқ; экспромт. *Бадиҳа айтувчи ё енгиши, ё мажлис аҳли олдига мулзам бўлиши керак.* Газетадан. *Бундай ҳолат ҳам ёр-ёрчи гўяндаларнинг ижро жараёнида эркин бадиҳа қилишларига қулайликлар тугдиради.* «ЎТА».

БАДИҲАГҲҲЙ [бадиҳа + ф. *گوی* — айтувчи] Тўсатдан шеър тўқий олувчи; ҳозиржавоб. *Айтувчининг бадиҳагўйлиги билан боғлиқ ҳолда «Олқиш»нинг ҳажми турлича бўлади.* «ЎТА». — Ёлғон, — деди *Ғайбаров*, — *Мен бадиҳагўй эмасман.* М.М.Дўст, *Галатепага қайтиш.*

БАДИҲАГҲҲЙЛИК Бирданига, тўсатдан ижод қила олишлик. *Бадиҳагўйлик — ижрочилик санъатини узил-кесил эътироф этувчи босқичдир.* Газетадан.

БАДКАРДА [ф. *بدکرده* — ёмон ишлар қилувчи] кам қўлл. **1** айн. **бадқирдор.** *Бир бадкарда сўз сўзласа, ҳеч қулоқ солгучи бўлма.* «Эрали ва Шерали». *Бадкардага кўнма зинҳор. Хушёрдирсан, ақлинг бисёр.* «Эрали ва Шерали».

2 Ёмон отлик, ёмон ном чиқарган. *Бадкарда одам.*

БАДКИР [ф. *بدکار* — ёмон амалли] кам қўлл. Ёмон, қабиҳ, разил; шундай ишлар қилувчи. *Жаноби қороғулбеги, бу бадқирлар амир одамлари эмас.* Ш. Холмирзаев, *Сўнмас ўт. Бадқир полвонни ўлдириб келдим, армоним қолмади.* «Хушкелди».

БАДКИРДОР [ф. *بدکردار* — разил, ёмон ишлар қилувчи] *кт.* Ёмон, қабиҳ ҳаракатлар қилувчи; ярамас одам. — *Тилида қурбон сўзи, аммо қилмиш-қидирмиши гуноҳдан иборат бўлган ҳаромхўрлар, бадқирдорлар, золимлар озми? — деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, *Нур қидириб. Бадқирдор одамлар бир кун беомон ярадор қилдилар кўшиқни.* А. Орипов.

БАДКИРДОРЛИК Ёвузлик, разиллик хусусиятига эга бўлган ҳаракат, иш. *Зағнакўз Бақоҳўжанинг бадқирдорлигидан юрагини олдириб қўйган кампир Зин қишлоғида ҳаммадан ҳадиксирарди.* Мирмуҳсин.

БАДКОР [ф. *بدکار* — ярамас ишлар қилувчи] кам қўлл. **1** Қабиҳ ишлар қилувчи, ёмон ниятли. *Офатингдан сақла, ё пар-*

вардигор! Норасида қизга қўл солди бадкор.
Миртемир. *Йўлда йўлдошликка бадкор туш-*
масин. Ҳеч киши юртидан канор тушмасин.
Миртемир.

2 кўчма Бераҳм, шафқатсиз. *Раиш этиб*
бадкор тароққа, Гоҳи кўнглим гаши бўлур,
Жонга пайванд сочларингни Нега тирноғлар
тароқ? Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАДКОРЛИК кам қўл. Нияти бузуқлик,
ёмон, қабих ишлар билан шуғулланишлик.
Ҳотам бува, раисликни ол, деб қўймайди.
Бадкорлик қилиб, чин кўнгиладан айтма-
ётгандир, деб ўйлайман, лекин қараб турсам
– чин кўнгиладан айтаяпти. М.М.Дўст,
Лолазор. *Амир навкарлари Когонга бостириб*
кириб, мислсиз бадкорликлар қилишган. Ш.
Холмирзаев, Қил кўприк.

БАДЛАНМОҚ шв. Хўмрайиб, ёқтирмас-
дан қарамоқ, хушкўрмаслик. *Қўл тутушиб*
кирдик узун даҳлизга, Не бало, бадланиб
қарайсиз бизга. «Кўшиқлар».

БАДМАСТ [бад.. + маст] Ҳаддан зиёд кўп
ичимлик ичадиган, ёмон маст бўладиган ва
маст бўлиб ноҳўя қилиқлар қиладиган. *Шуҳ-*
ратли қароқчи ўлгунча бадмаст, оғзидан
гуниллар ароқнинг ҳиди. Уйғун, Тонг кўшиги.
Бадмастга дамодам ичмоғидин не баҳр, Ки
одамийлик қатлуға ичар қадаҳ-қадаҳ захр.
Газетадан.

БАДМАСТЛИК Ўта мастлик ҳолати;
ғирт мастлик. *У бадмастлик билан текканга*
тегиб, тегмаганга кесак отди. «Муштум».
Бадмастлик ва баднафслик шифокор тегир-
монига сув қуюди. Газетадан.

БАДМИНТОН [ингл. Англиядаги Bad-
minton – Бадминтон шаҳри номидан] Патли
копточка (волан)ни ракетка билан уриб,
тўрдан оширишга асосланган, яккама-якка
ёки жуфт-жуфт бўлиб, залда ёки очиқ
майдончада ўйналадиган спорт ўйини.
Қўлтиғига бадминтон ракеткаларини қис-
тириб олиб, икки қўлида иккита тўр халта
кўтариб турибди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик
ораси. *Бадминтон машғулотлари пайтида*
шикастланиши, болдир бўғимлари чўзилиши
мумкин. «Саломатлик».

БАДНАМО [бад.. + ф. نما – кўринувчи;
кўриш] 1 Хунук башарали, турқи совуқ;
жирканч. *Рангини кўринг бу баднамонинг,*
Ҳангги эшаги эрур худонинг. Аваз Ўтар.
Зевархонни уят ўлдирди.. Ажаб баднамодир
бошдан оёғинг. «Баҳром ва Гуландом».

2 Кўримсиз, хунук, равшанмас. *Сай-*
фиддин бир варақ қатини ёйиб, Аваз томон
сурди: -Хатимиз сал баднамороқ, оға, айб
этмайсиз.. С. Сиёев, Аваз.

БАДНАФАС [бад.. + нафас] Бирор иш
ёки ҳаракатнинг натижасидан фақат ёмон-
лик кутувчи; нафаси совуқ. *Баднафас одам.*
■ *Ҳай, бундай баднафас бўлма-я.* Ойбек,
О.в. шабадалар.

БАДНАФС [бад.. + нафс] 1 Кўп еб-
ичадиган; нафсини тия олмайдиган, очкўз.
Ҳиёл ўтмай Сардорнинг ўзи кириб келди.
Ҳийла баднафс эмасми, киши билан бир
жойда ётиб ея берганидан хўп семириб
етилибди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Мол-дунёга тўймайдиган, бойликка
ҳирс қўйган. *Мулла Фазлиддин.. буларнинг*
баднафс талончилар эканини кўриб, нафрати
келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БАДНАФСЛИК Ўз нафсини тия ол-
маслик, очкўзлик. *Касаллик – баднафс-*
ликдан, фалокат – ҳасаддан. Газетадан.
Бадмастлик ва баднафслик шифокор тегир-
монига сув қуюди. Газетадан. *Икки оёқли*
бузоқнинг баднафслигига чидай олмаган сигир
шатиралибди унинг пешонасига тепди. С.
Аҳмад, Уфқ.

БАДНИЯТ [бад.. + ният] Фақат ёмонлик
истовчи, бузуқ фикрли. *Менинг ҳақимда*
Алишер Навоийдек одам шундай бадният..
бўлсин? Ойбек, Навоий. Бадният қилганинг
боғи кўкармасин. «Шарқ юлдузи».

БАДНОМ [ф. بدنام – ёмон ном] Ёмон
иш билан ном чиқарган, ёмонотлик бўл-
ган, номига доғ тушган. *Бадном одам. Бадном*
бўлмоқ. Бадном қилмоқ. ■ *Ёмон одамлар-*
нинг сўзига қулоқ солиб, бундай ноҳақ гап-
ларни гапирмагин! Қиз бола-я! Бадном бўлиб
қолса, нима бўлади?! – деди Қудратжонга
бувиси. Мирмуҳсин, Умид. *Маориф мудирига*
арз қилсам, алақачон мени бадном қилиб
қўйган экан, гапимни инobatга олишмади. С.
Аҳмад, Уфқ. *Бўтани тезроқ бадном қилайлик*
десангиз, ҳозир чолга босиб-босиб ичирасиз.
С. Аҳмад, Ҳукм.

БАДНОМЛИК Ёмонотлик бўлмоқлик;
шармандалик. *Гитлер, гитлерчилардан нима*
қолди?.. Бадномлик қолди. Н. Сафаров,
Тирилган одам.

БАДНУСХА [бад.. + нусха] Хунук баша-
рали, турқи совуқ. *Ернинг юзида юриб-*
туришингни кўролмайдиган, одам сиёқидаги

баднусха, баднафс махлуқнинг бетингга тушган тарсақисини, агар одам бўлсанг, то абад унутма! К. Яшин, Ҳамза.

БАДРАНГ [ф. بدرنگ — ёмон, кўримсиз ранг] кам қўлл. Хунук, кўримсиз рангли. Қай кўз билан кўрсинки, поллар ўйнаб ётарди. Бўёқлари бадранг. «Муштум».

БАДРАФ [бад. + ф. رفتن — «бормоқ» феълидан] шв. Ҳожат учун бориладиган жой; ҳожатхона. Кондукторлар нима қилишларини билмай, мени бадрафга қамаб, устимдан қўлаб кўйишди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БАДРАФХОНА айн. **бадраф**. Бирон бадрафхонанинг ўртасига улоқтириб кетса бўлмасмикан, бу гурбат юкини? «Ёшлик».

БАДРАШК [бад. + рашк] Ортиқ даражада рашк қилувчи, қизғанчиқ. Бадрашк эр. ■ Баъзилар жуда бадрашк бўлиб, ҳаёт йўлдошини эзади. Газетадан.

БАДРҲҲЙ [ф. بدروى — хунук чехрали] Хунук юзли, совуқ башарали; турқи совуқ. Ўрмонро ўтган йўлчадан Чиқиб келди учтўрт кўланка. Бири бадрўй, қон томар юздан. З. Диёр.

БАДСУРАТ [бад. + сурат] Хунук кўришниш, турқи совуқ. Бир бало, бир офат, бадсурат хунук, Оғздан очилган қора бир тўйиқ. Кўзлари оловли, тишлари ханжар. Миртемир, Асарлар.

БАДТАР [ф. بدتر — ёмонроқ] айн. **баттар**. Гулор бир зум тараддудда ўтириб қолди. Унинг бир нуқтага тикилган чиройли кўзларига бадтар ғам чўкди. С. Зуннунова, Гулхан. Бувисининг кўзлари бадтар чақчайиб, бошини сарак-сарак қилди. «Ёшлик».

БАДТАРИН [ф. بدترين — энг ёмон, ярамас] айн. **баттарин**. Ахир бу ерга салтанат душманлари, бадтарин кимсалар, ғоятда хавфли шахслар ташланар эди-ку! Мирмуҳсин, Меъмор.

БАДТАРЛАШМОҚ айн. **баттарлашмоқ**. Бу воқеадан кейин хоннинг бош вазирга муносабати яна бадтарлашди. Ж. Шарипов, Хоразм.

БАДФЕЪЛ [бад. + феъл] Хулқ-атвори ёмон; тарбиясиз. Бадфеъл одам. Бадфеълнинг бети қора. Мақол. ■ Олимжон эса Комилжоннинг тескариси.. Улғудай тўнг, бадфеъл. «Муштум». Масалан, баъзи одамлар бадфеъл ёки итфеъл, баъзилари эса хушфеъл бўлиши мумкин. «Ёшлик».

БАДФЕЪЛЛИК 1 Ёмон хулқлилик, феъли ёмонлик. Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги бахиллик, бадфеъллик, ғийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратишган. «ЎТА».

2 Ёмон ниятлилик, ёмон хаёлда бўлишлик. Отаман, деб бадфеълликни ўйладинг, мен Мажнунман, мени жуда қийнадинг. «Баҳром ва Гуландом».

БАДХАЁЛ [бад. + хаёл] Ёмон хаёл, гумон. -Баъзида кўнглим алақандай бадхаёлларга бориб кўяди-ю.. шайтонга «ҳай» бериб, зўрга ўзимни тўхтатиб қоламан, — деди Шум бола. Ғ. Гулом, Шум бола.

БАДХАТ [бад. + хат] Аниқ, равшан қилиб ёзмайдиган, хати хунук. Бадхатроқ экансиз, турар жойингизни топгунча нича вақт ўтди. «Шарқ юлдузи». Кўп ёзиш-чизиш натижасида хатим бир даража тузалиб, ўқиладиган бўлса ҳам, асосан бадхатлар қаторига кириб қолдим. С. Айний, Қуллар.

БАДХОҲ [бад. + ф. خواه — хоҳловчи, истовчи] Бировга ёмонлик истовчи, бузуқ ниятли. Буларнинг гапи бадхоҳ хайрхоҳларнинг тарбияси, насиҳати, танқидига ўхшар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

БАДХОҲЛИК Нияти бузуқлик, пинҳона душманлик. Унинг феълига тушуниб қолган бу ердаги мутахассислар бу хайрхоҳлик ос-тида ашаддий бадхоҳлик ётишини билар эдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

БАДХУЛҚ [бад. + хулқ] Ёмон хулқли, қилиғи совуқ. Бадхулқ одам.

БАДХҲЙ [ф. بدخوى — ёмон феълли, адабсиз] айн. **бадфеъл**. Бадхўйнинг бети қора. Мақол.

БАДХҲР [бад. + ф. خور — еювчи, ичувчи] Истеъмол қилиб бўлмайдиган, таъмсиз, лаззатсиз. Бадхўр овқат. ■ Буларнинг ҳаммаси кўшилиб, бадхўр бўлиб кетмасин деб кўрқаман. У. Исмоилов, Рустам.

БАДЧЕҲРА [бад. + чехра] Хунук юзли, башарали; кўримсиз, бадбашара. Қовоғи солиқ, хўмрайган, бадчеҳра Маъмур сигарета чекиб ўтирибди. Ойбек, Нур қидириб.

БАДЯ [ф. باديه — мис ёки сополдан ясалган катта идиш] **1** Ёғоч, сопол ёки металлдан ясалган махсус катта челақ.

2 тех. Бетон қоришмасини солиш учун ишлатиладиган идиш. Кран ғирчиллайди, кўтарилаётган бадядан тақир-туқур тош, шалоп-шалоп қоришма тушади. А. Мухтор, Тугилиш.

-Буниси — пневматик юкчи, буниси — бадя, буниси — осма насос, — деб Йўлдош ҳафсаласи келмайроқ менга бир нималарни кўрсатди-ю, уққан бўлсам ўлай агар. «Ҳарорат».

БАДҚОВОҚ I Қовоғи солиқ, хўмрайган. *Бадқовоқ одам.* ■ Кенжа нариги столда утирган бадқовоқ йигитга қаради. А. Қаҳҳор, Сароб. *Гитлер экан бадқовоқ, Одати хунук, карқулоқ.* «Бойчечак».

2 кўчма Куюқ, ҳайбатли (булут ҳақида). *Ташқарига чиқиб, кўнгли янаям ёришиб кетди: бадқовоқ кулранг булутлар узоқ-узоқларга чекинган.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

БАДҲАВО I [бад.. + ҳаво] Ҳавоси бузук, ёқимсиз. *Бадҳаво жой.*

БАДҲАВО II [бад.. + ҳаво] Ўзини ўзгалардан юқори олувчи, димоғдор; такаббур. *Бадҳаво одам.* ■ Фақ(и)р аҳлига ниҳоятда тавозеъли Муқим, Не керак баъзи такаббур, бадҳаволарга салом! Муқимий.

БАДҲАЗМ [бад.. + ҳазм] Тезда ва осон ҳазм бўлмайдиган, сингиши қийин бўлган. *Бадҳазм таом.*

2 кўчма Кўнгилга тўғри келмайдиган, феъл-атвори совуқ. *Шафриндан илгари ёшгина бир йигит кирди. Бу — Эҳсоннинг яқин дўстларидан, Саидий «бадҳазм» деган кишилардан бири.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Уша бегона, бадҳазм хотин, нима бўлса ҳам, болам, деб юрибди.* А. Мухтор.

3 кўчма Жирканч, ярамас. *Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир.* Н. Сафаров. *Узоқни кўзлаган қиз.*

БАДҲАЙБАТ [бад.. + ҳайбат] айн. баҳайбат **2**.

БАЁВ Ҳар нарсага ишонаверадиган; соддадил; бўшанг. *Мени бўш, баёв, бемалол сизир қилиб соғса бўлаверадиган лақма деб ўйлаяпти, шекилли. Ҳали қараб тур, ўзингни шилиб, ширяланғон қилиб қўйганимни билмай қоларсан.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАЁЗ [a. بياض — оқ, оқлик; оққа кўчирилган шеър, матн] **1** Оқ ранг; оқлик.

2 ад. Бир ёки бир неча шоирнинг шеърларидан танлаб олиб тузилган шеърый тўплам. *Баёз тузиш ўзбек, озарбайжон, турк, шунингдек, эрон ва араб халқларининг адабиёти тараққиётида салмоқли ўрин тутган.*

«ЎЗМЭ». *Баёзини олиб кирди айвона. Ўқиб бериб, мени қилди девона.* «Кўшиқлар».

БАЁН [a. بيان — аниқлик, равшанлик, тавсифлаш, ифодалаш] **1** Табиат ва жамият ҳақидаги тушунча ҳамда тасаввур юзасидан инсон фикри ва мулоҳазаларининг оғзаки ёки ёзма ифодаси. *Оғзаки баён. Баён қилмоқ. Фикр баён қилмоқ.* ■ *Бу ёғини қайси тил билан баён этсам экан..* Х. Тўхтабоев, Сеҳрли қалпоқча. *Гўрўғлибек бошидан ўтган воқеаларни бирма-бир баён этди.* «Гўрўғли». *Ҳа, кўрасан, лекин шуни унутма асло, Аҳволингни баён қилгин фарзандларга хос.* А. Орипов. *Агар чиндан ҳам сени пул қизиқтирмай, муҳим деб ўйлаган гапингни қисқа баён этиш қўлингдан келса, қучоқ-қучоқ асар ёзишининг фойдаси йўқ.* Шукрулло.

2 ад. Адабий асарнинг содир бўлган ёки бўлаётган воқеалар ҳамда воқеаларнинг бориши ҳақида ҳикоя қилинадиган қисми. *Романда тавсиф, муаллиф мулоҳазалари ва баёнлар кўп.*

3 ад. Тавсиф; изоҳ бериш. *Асарнинг қимматли бобларидан бири шеърят ва аруз баёнидир.* «Фан ва турмуш».

4 Ўқиб ёки айтиб берилган бирор матн асосида ёзиб чиқилган иш; ёзма иш (ўқувчилар билимини баҳолашнинг ёзма шаклларида бири). *Ўқувчилар баён ёзишди. Баёни текшириб чиқмоқ. Баёнлар тўплами.*

Баён аломати тлш. кам қўлл. Остинустин турган икки нуқтадан иборат тиниш белгиси (:).

БАЁННОМА [баён + нома] **1** айн. баёнот **1**. *Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг баённомаси.*

2 Мажлис, йиғилиш, кенгаш ва бошқа тур анжуманларнинг боришини ва улар қабул қилган қарорларни аниқ, сиқик ҳолда қайд қилувчи ҳужжат. *Мажлис баённомаси. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти илмий кенгаши мажлисининг баённомаси.* ■ *Баённомани ёзишни ташкил қилиш котибнинг асосий вазифаларидан биридир.* «Иш юритиш».

3 эск. айн. манифест.

БАЁНОТ [a. بيانات — «баён» сўзинин кўплиги — билдириш, эълон қилиш; декларация] **1** Давлатлараро дипломатик муносабатлар, музокаралар, халқаро аҳвол в шу каби масалалар ҳақида манфаатдош томонларнинг расмий фикрлари, қараш

лари ҳамда мақсадларини ифодалайдиган ҳужжат. *Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги баёноти.*

2 Бирор нарса ёки воқеа ҳақида ёзилган маълумот, хабар. *Биз бу икки маймун тўғрисида қисқагина баёнот шаклида изоҳот кўришида бир нарса ёзиб кетсак.. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ.*

БАЁНЧИЛИК эск. ад. Баён жанри (қ. баён 2).

БАЁТ I [а. بیات – тунаш, тунаб қолиш] мус. I Шашмақомнинг учинчи – Наво мақомларига кирадиган куйлар гуруҳларидан бирининг номи (қ. шашмақом). *Баёти Ажам. Баёти турк, Уйин баёти.* ■ «Гулёр»га сол созингни, «Баёт»га сол бозингни. Тинчлик кўшигин бошла, Эшитай овозингни. «Халқ кўшиқлари».

2 кўчма Овоз; қичқирик. *Хўролар баётин авжи тонготар, Суйимли нигоҳи эркаларидан.. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.*

БАЁТ II этн. Қадимги ўғуз қабилаларидан бирининг номи.

БАЖАРМОҚ I Бирор иш, режа, мажбурият ёки топшириқни амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, адо этмоқ. *Белгиланган ишни ўз вақтида бажариш керак. С. Кароматов, Бир томчи қон. Хоҳиш-иродамизни сўзсиз бажарасан. «Шарқ юлдузи». Агар менинг топширган топширигимни бажарсанлар, вазирлик ўринларингда қолдираман. «Луқмони Ҳаким».*

2 Бирор ҳаракатни ижро этмоқ (роль, мусиқа, рақс ва ш. к. ни.). *Баъзан у ролни жуда қийинчилик билан бажарар, кейин ёлғиз қолганда, ўзи қотиб-қотиб куларди. Ойбек, Танланган асарлар.*

БАЖО [ба.. + ф. (ج) جا – ўрин, жой] **1** рвш. Маъқул тушадиган, мақсадга мувофиқ бўлган; чакки эмас; дуруст, жойида. *Хўб бажо иш қилдингиз-да.* ■ *-Пастқам жой экан, – Аҳмад Ҳусайн шивирлади, – Манзил бажо! Ойбек, Нур қидириб. -Ишлар бажо! Отланлар! – деди уста Замон. Ш. Тошматов, Эрк қуши. ..ана шу чўпонга чўлиқ бўлсам, айтганларини югуриб-елиб бажо қилардим. «Ёшлик». -Қиличим ўтқир, тўғим бурро. Ҳўқмингизни бажо келтираман, – деди хон. «Луқмони Ҳаким».*

Бажо келтирмоқ (ёки этмоқ, қилмоқ) Бирор ишни, топшириқни ўрнига қўймоқ, адо этмоқ. *Ҳар ҳолда.. хўрматларини бажо*

келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бандаликни бажо келтирмоқ қ. бандалик 1.

2 кесим взф. Хўп, хўп бўлади, бажонидил. *Эртага Ғузорнинг оғзи катталарини қалбага тўплангиз! -Бажо! – қуллуқ қилди бек. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

БАЖОНИДИЛ [ф. باجانردل – жон ва дил билан] рвш. Жон-дилдан, сидқидилдан; жон деб, жон-жон деб. *-Хон чақирган бўлса, бажонидил борайик, – деб шогирди билан хоннинг олдига кетган экан. «Луқмони Ҳаким».*

БАЗА [юн. basis – асос, негиз] **1** архит. Устуннинг, колоннанинг асоси, пастки йўғон таянч қисми.

2 Халқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва маданий-маънавий соҳаларнинг асоси, негизи, таянчи: *Моддий-техника базаси. Экспериментал база. Иқтисодий база.* ■ *Моддий-техника базамиз маълум даражада янгиланади ва сифати яхшиланади. Газетадан. Мактаблар ва ўқув юртларининг моддий базаси анча мустаҳкамланди. Газетадан. ..адабий тилимиз илгариги китобийликдан қутулиб, жонли халқ тили базасига ўтди. «ЎТА».*

3 Муайян моддий нарсалар тўплами, мажмуи; заҳираси. *Озуқа базаси. Ем-хашак базаси. Хомашё базаси.* ■ *Мустаҳкам озуқа базасини вужудга келтирмай туриб, чорвачиликни ривожлантириш ҳақида ўйлаб ҳам бўлмайди. Газетадан.*

4 Муайян хизматлар кўрсатиш ва керакли жиҳозлар билан таъмин этиб туриш мақсадида барпо қилинган махсус жой, макон. *Туристлар базаси. Авиация базаси. Ҳарбий-денгиз базаси. Спорт базаси.* ■ *Ўқувчилар.. туристик базаларда дам олишни бошлаб юбордилар. Газетадан. Пойтахтимиз ва Республиканинг бир қатор шаҳарларидаги йирик спорт базалари Спартакиада ихтиёрида бўлади. Газетадан. Болалар майдончалари, спорт комплекси, спорт-байдарка базаси қурилди. Газетадан.*

5 Моддий заҳиралар сақланадиган бино, иншоот; омбор. *Таъминот базаси. Савдо базаси.* ■ *Жуман ака чойнак-пиёла олгани станцияга тушса, базага бир вагон мол келиб, омбор мудури юк тушириш билан банд экан. С. Аҳмад, Кадрдон далалар. Нормамат узок*

йиллар район нефть базасида ишлади. Газетадан.

БАЗАВИЙ кам қўлл. Бирор нарса ёки соҳанинг таянчини, асосини ташкил этувчи. Резервадагиларнинг кўпчилиги.. базавий корхоналарда икки ҳафталик стажировкада бўлди. Газетадан. Бунинг учун эса ҳар бир район базавий хўжаликларга эга бўлиши керак. Газетадан.

БАЗАЛЬТ [лот. basaltus – синов тоши] Пайдо бўлишига кўра магматик, қорамтир-бўзранг, шишасимон тоғ жинси. *Атрофи чўл эмас, дашт эмас, аммо бўм-бўш, қақраб ётибди, йўл атрофида баъзан базальт қоялар тиккайиб кўринади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Уша вақтларда лой кумуши деб аталган бу металл тез-тез учраб турадиган тоғ жинсларидан гранит ва базальт таркибида учрайди.* «Фан ва турмуш».

БАЗЗОЗ [а. بزاز – газлама сотувчи] эск. Газлама билан савдо қилувчи дўкондор; газламафуруш. *Улгуржи, чакана савдогарлар, атторлар, базозлар, мўинадўзлар карвон келиб тушган саройлар атрофида уймалашиб қолдилар.* М. Осим, Ўтрор. *Қиз бу гапга чимматини сая кўтарган экан, базоз бола қизнинг чиройлилигига беҳуш бўлиб, ақлидан адашиб, ётиб қолибди..* «Луқмони Ҳаким».

БАЗЗОЗЛИК 1 Газлама сотиш, базоз иши билан шуғулланишлик. *-Ун йил базозлик қилган бўлса, жуда бойиб кетгандир, – деди Дилшод.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Газламафуруш (базоз) дўконлари жойлашган, улар савдо қиладиган раста. қатор. *Пахтачилик зироатчиликда энг кўп даромад келтирадиган бўлгач, базозликдаги дўконини акаси Аҳмадхўжага топшириб, ўзи Соғариқ қишлоғига кўчиб кетди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Эна, мана бу атторлик, базозликда бир йигит бор эмиш, хусну жамоли офтобни хира қилар эмиш.* «Луқмони Ҳаким».

БАЗИС [юн. basis – асос] **1** иқт. Асос, негиз. қ. база **1,2**.

2 флс. иқт. Жамият тараққиётининг маълум тарихий босқичида юзага келадиган ишлаб чиқариш муносабатлари йиғиндиси. *Базис жамият тараққиётининг муайян босқичидаги иқтисодий тўзумдир.* Газетадан.

3 геод. астр. Ер юзининг маълум жойидан жуда аниқ қилиб бевосита ўлчаб олинадиган асосий чизик. *Жисм кузатишган икки*

нуқтани бириктирувчи тўғри чизик кесмаси базис дейилади. «Астрономия».

БАЗЛ [а. بزل – совға, ҳадя] эск. кт. Хурмат-эҳтиром юзасидан сахийлик қилиб бериладиган ёки бағишланадиган нарса инъом; тўхфа.

БАЗМ [ф. بزم – дабдабали зиёфат] **1** Мусиқа ва ўйинлар билан ўтказиладиган зиёфат, тўй, ўтириш; ўйин-кулги кечаси. *Қий-чув билан ўтган наҳорликдан сўн ҳовлида яна базм бошланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин, базм тағин ҳам жонланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табиб, сиз карнай-сурнай чалдиринг, ноғоралар жарангласин, базм қураминг.* «Ёшлик».

Базми жамшид Катта базм, дабдабали, шоҳона базм. [Ҳусайн:] *Ухў, базми жамшид қизиган экан-да, кулгиларингиз осмонни фалакка кўтаришмоқда.* Уйғун ва И. Султон., Алишер Навоий. *Катта ҳовлининг тўридаги шийпонда базми жамшид авжида эди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Базм қурмоқ** Ўйин-кулгили, кўнгилочар йиғилиш, ўтириш уюштирмоқ. **Қизлар базми этн.** Никоҳ тўйида қиз фақат ўз дугоналари иштирокида ўтказадиган ўйин-кулги кечаси. *Унинг [Кумушининг] вужуди қизлар базми ичида бўлса ҳам, хаёли аллақайларда учиб юргандек, кўзлари уйнагувчи қизларда бўлса ҳам, ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Табиатдаги жонли ва жонсиз нарсаларнинг кишига завқ берувчи хатти-ҳаракатларини ифодалайди. *Чумчуқлар дарахт шоҳларида ёздаги каби базм қуришган.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Кечаси ўрдаклар базми бошланади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Гулдурас, даҳшатли гулдураслар; чақмоқлар, чақинлар. Осмонларда чақмоқлар базми..* У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё. *Олисдаги зовурда ёлғиз бақа аҳён-аҳёнда вақиллаб, шерикларини базмга чорлайди.* «Гулдаста». *Хилма-хил ёввойи гуллар теварагида капалаклар базм қуради, асаларилар гувиллайди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

БАЗМАРО поэт. Базм пайти; базмда. *Базмаро қилганда хиргойи майин овоз этиб..* **Ҳабибий.** *Бу кеча базмаро раққосан янги замон ўйнар, Чунон ўйнарки, ҳар ким кўрса гар мастона жон ўйнар.* Ҳабибий.

БАЗМГОҲ [базм + ф. *مازح* — жой, макон] Базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган жой, хона. *Аста-секин унинг уйи чоллар базмгоҳига, кичик «бойхона»га айланиб бораётганди.* «Шарқ юлдузи».

БАЗМОРО [базм + ф. *مور*] — безатувчи, зийнатловчи] *поэт.* Базмни қизитувчи, базмга жон киритувчи, ўтиришни қизитувчи.

БАЗМҲОНА Базм ўтказилаётган ёки ўтказиладиган жой, уй, хонадон. *Ҳирот саройидаги ҳашаматли базмхона сарой амалдорлари билан гавжум.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *У истаган пайтида базмхонага кириб ишрат қиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БАЗМЧИ 1 Базм иштирокчиси, қатнашчиси. *Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..базмчиларга қараб, гоҳ Аваз, гоҳ Холдор бир сўз айтиб, шаҳарга кираётибди.* «Гулихиромон».

2 Базмда иштирок этаётган санъат аҳли. *Базмчилар, ноғорачилар нағмасини кўйди, ўйинчилар ўйинини кўйди, либосларини кийди.* «Равшан».

3 Базм ўтиришини уюштирувчи шахс. *Тор кўчангиз тор экан, Йўлда базм бор экан. Базмчининг қизлари Шол кўйлакка зор экан.* «Оқ олма, қизил олма».

БАЗЎР [ба.. + ф. *زور* — қувват, қудрат; куч] *реш.* Қийинлик билан, зўр келган ҳолда: зўрға, аранг. *Қўлини базўр чўзиб, қўнғироқ шини тортди.* С. Сиёев, Аваз. *Аслида эса бу дардли сўроқ титраб, лабларидан базўр учди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Уша кўни зерикканидан кўни базўр кеч қилди.* «Ёшлик».

БАЙ [а. *بيع* — савдолашиш, сотиш, келишиш] Савдо муомалаларида, ишга ёллаш ва ёлланишда ҳар икки томоннинг ўзаро келишуви.

Бай очмоқ Биринчи харидорга мол сотиб, савдони бошламоқ. **Бай пули** Савдода ёки ишга ёллаш-ёлланишда ўзаро келишувни мустақламлиш мақсадида, тўланадиган пулнинг олдиндан бериладиган қисми. *Савдогар қулмсираган ҳолда бай пулини бериб жўнагандан сўнг, савдо устида ҳозир бўлган Исҳоқ сўфи ўзича бармоқлари билан ҳисоб юргизиб қарайди-да, домлага томон бошини чайқаб кулади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мардонбойга савдо қилиб олиш, бай пули бериш учун ваколат бериб.. юборилди.* А.

Қодирий, Обид кетмон. **Байида шундай эди** Шундай келишилган эди. **Бай қилмоқ** Савдо қилмоқ; келишмоқ. *Ахир бошда бай қилган эдик-ку, ҳар замонда бир ёлғон гапираман деб.* Ғ. Фулом, Шум бола.

БАЙ-БАЙ *унд. с. 1* Ҳайратланиш, ажабланиш ҳолати ёки таҳсин маъносини ифодалайди. *Бай-бай, шаҳанишоҳлар турадиган уйлар-а!* С. Нуоров, Нарвон. *Бай-бай, унинг яқовлиги, аммо тил деган бир қулоч.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эндигина ётоқхона зина-поясига етган ҳам эдики, балқондан пастга қараб турган қизга кўзи тушди: Бай-бай, чакки эмас-у!* «Ёшлик». *..баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти.* «Бай-бай, мунча ҳиди яхши-я?» — деб ўйлади у, оғзининг суви келиб. М. Осим, Ўтрор. [Бурҳон:] *Бай-бай, бу вино эмас, асал-ку, дўстим.* Уйғун, Ҳуррият.

2 Хушёқмаслик, норозилик, таассуфни ифодалайди. *Бай-бай! Келин деган ҳам шундоқ, латта кўғирчоқ бўладими?* С. Аҳмад, Сайланма. *Бай-бай, бу болаларнинг дастидан ўлиб бўлдим; ахир бу тош қурт, жиғилдонларингни тешиб юборадик-ку.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Бай-бай, гоят хунук иш бўлибди, — деди домла ғамгинлик билан.* «Муштум».

БАЙБАЙЛАМОҚ 1 Бай-бай дея, афсус, ажабланиш, таҳсин, норозилик кабиларни ифодаламоқ, билдирмоқ. *Мамарайим афанди байбайлаб келиб, кавушни дарров олди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Бир гал апил-тапил калласини сувга пишаётганда, қоровул чол кўзи тушиб қолиб, байбайлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Икки киши Азизийнинг байбайлашига қарамай, чалпақ қилиб, Қодир-жоновнинг уйига судрашди.* «Муштум».

2 *кўчма* Амалга ошмай қолмоқ. *Қуллик график байбайлаганича қоғозда қолиб кетди.* «Муштум».

БАЙДАРКА [р. байдара — қайиқ]•*Ўрта-*сида бир ёки бир неча эшкакчи сиғадиган тешик (люк)лар қолдирилган, қолган жойлари берк қилиб ишланган, икки томони кураксимон эшкакли, тор ва енгил спорт қайиғи. *Байдарка шумтол ёғочидан ясалиб, фанер, мато ёки алюминий билан қопланади.* «Саломатлик».

БАЙДОҚ *фольк. 1* Туг, байроқ. *Ол байдоғи пиртираб, Қолинди майдон ичида.* «Эрали ва Шерали». *Оқу қизил — кўп байдоқлар*

Қурилди майдон ичинда. «Эрли ва Шерали». Қистаб етди туғ-байдоқнинг остига, Юсуфман Аҳмаднинг отин Аширбек.. «Юсуф ва Аҳмад».

2 тар. Ҳарбий бўлинма, бир байроқ остида хизмат қилувчи аскарлар гуруҳи. *Неча байдоқ лашкар келди, Келганининг бари ўлди. «Маликаи айёр». Лашкарлар байдоқ-байдоқ бўп, ёвмитларнинг устига қараб жўнаб кета берди. «Гўрўглининг туғилиши».*

БАЙЗО I [a. بيزو — оқ] **1** Ўта оқ, оппоқ. *Гарданинг байзолигини тирадур субҳи сафо. Ҳабибий. ..Субҳи байзодек гул узра Шоми савдо тусли барг. Э. Воҳидов.*

2 Қадимги пўлатнинг оқ, ялтироқ бир тури. *Байзо сифат жиҳатидан исфаҳон пўлатидан сўнг иккинчи ўринда туради. «ЎЗМЭ».*

БАЙЗО II эск. поэт. Куёш, офтоб.

БАЙИР I **1** Қўлга ўргатилган ҳайвон (асосан от); жайдари. *Байир от. ■ ..раис билан Ўктам оёқ устида бир пиёладан қайноқ чой ичишди-да, қора байир ва қизил жийронга минишди. Ойбек, О. в. шабадалар. Мен унинг йигитларига бир кам тўқсон байир берганман. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 кўчма с.т. Шароитга қўниқиб, қадрдон бўлиб қолган. *Тақсирим байир хотинларининг устига.. ўн тўрт яшар қиз олиб.. ишрат камарини боғладилар. «Муштум».*

БАЙИР II Қумли чўлларда шамол оқибатида пайдо бўлган ботиқ жойлар. *Байирда кичик-кичик чуқурликлар билан бирга қатор қум тепаликлари ҳам бўлади. «ЎЗМЭ».*

БАЙИРЛАШМОҚ I Маҳаллий шароитга ўрганиб, мослашиб қолмоқ (асосан от ҳақида).

2 с.т. Синалиб, қадрдон бўлиб қолмоқ.

БАЙЛАШМОҚ Савдо ёки ишда нарх ёки иш ҳақи ҳақида келишмоқ, савдолашмоқ; аҳдлашмоқ. *Қоплонболиклар синч иморат қуришда тенги йўқ эди. Шунинг учун ҳам улар тўрт-беш киши бўлиб, яхлит иморатни байлашиб олишади. С. Аҳмад, Жимжитлик. -Ишни кўнглингиздагидек қилиб бероламанми-йўқми, буни ҳозир ўзим ҳам айтолмайман, сиз ҳам билмайсиз. Шунинг учун байлашмаймиз, — деди уста. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.*

БАЙНАЛМИЛАЛ [a. بين الملل — миллатлар ўртасидаги, миллатлараро] **1** Халқаро, умуминсоний, умумхалқий. *Байнал-*

милал терминлар. Байналмилал қадриятлар. Байналмилал аҳвол. ■ Таржима — бу байналмилал жароённинг муҳим, қудратли омилларидан бири. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 тар. эск. Қўшиқ ва мусиқа номи. *Кейин залда байналмилал куйи янгради. Ш. Холмирзаев. Сўнмас ўт. Байналмилал айтиб, байроқ кўтариб, Кўчага чиққанда ўктам сафдошлар.. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

БАЙНАЛМИЛАЛЛИК кам қўлл. айн. **байналмилал.** Булар ўзларининг байналмилаллик бурчларини адо этиш йўлида.. қурбон бўлишди! Буни унутмайлик! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

БАЙНАЛМИЛАЛЧИ Байналмилал гоялар, мақсадларда олиб борилган халқаро сиёсий ҳаракатлар, ишлар, урушлар иштирокчиси. *Байналмилалчи жангчилар. ■ Шоҳида она бу ердаги олти йиллик меҳнат фаолиятида жуда кўп байналмилалчи малякали машинисткалар билан танишди. Газетадан.*

БАЙНАЛМИЛАЛЧИЛИК эск. тар. Ишчилар синфи, уларнинг сиёсий партиялари мафкураси, сиёсатининг асосий тамойилларидан бири.

БАЙНАЛМИЛЛИЙ Миллатлараро муштарак бўлган; умумбашарий, умумхалқий. *Байналмиллий кадр ҳам — шахсий ҳамда миллий кадрдан кам эмас. Газетадан.*

БАЙНАЛХАЛҚ [a. بين الخلق — халқаро] эск. айн. халқаро. *Байналхалқ авантюрист, жосус Фредерик Бейли 1967 йил апрелида ўлди. А. Ҳақимов, Илон изидан.*

БАЙРАМ I Тарихий, маданий-маънавий анъаналарга кўра расмий ёки норасмий равишда уюштирилаётган умумхалқ шодиёнаси куни, тантана куни. *Мустақиллик байрами. Наврўз байрами. Ғалаба байрами. Янги йил байрами. ■ Янги йил байрами.. дилимизга яқин, ҳаммага бирдай қувончу фараҳ бахш этадиган, ёрқин туйғуларни уйғотадиган қутлуғ айём! «Саодат». Бугунги Наврўз байрами барча-барчага янги бахт, улкан зафарлар келтиради. Газетадан. Мен байрамларни жуда-жуда севар, жуда-жуда орзиқиб кутардим. «Ёшлик».*

2 Бирор-бир муносабат билан ўйин-кулги иштирокида тантанали равишда ўтказилаётган тадбир. *Оилавий байрам. Арча байрами. Спорт байрами. Шеърят байрами.*

Санъат байрами. Пахта байрами. Болалар арча байрамидан уйларига хурсанд бўлиб қайтадилар. ■ Пахта байрамини ёр-журалар билан Гулистон районида ўтказдик. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Вакилларимиз санъат байрамига жиддий тайёргарлик билан келдилар. Газетадан.

3 кўчма Вақтичоғлик, хурсандлик; бахт, омад. Жони соғга кунда байрам, кунда тўй. Мақол. Эшакнинг ўлими — итнинг байрами. Мақол. ■ Унинг [аёлнинг] борлигининг ўзи — жамиятнинг байрами. Газетадан.

БАЙРАМБОЗЛИК с.т. Фойдали иш ўрнига ҳадеб ўйин-кулги билан овора бўлиш. Жамиятда дангасалик ва байрамбозлик эмас, балки ҳалол меҳнат тантана қилмоғи керак. Газетадан.

БАЙРАМЛАШМОҚ с.т. Байрам кунлари кўпчилик бўлиб сайр-томоша қилмоқ; байрамни биргаликда нишонламоқ. Байрамлашиб, шаҳар айландик. Байрамлашиб келди.

БАЙРАМЛИК Байрам муносабати билан яқин кишиларга бериладиган тухфа; байрам совғаси; ҳайитлик. Келингиизга мана бунни [крендешинни] олдим, сизга уч-тўрт байрамликни бир қилиб олиб келаман. Ў. Умарбеков, Она.

БАЙРАМОЛДИ Байрамга яқин қолган, байрам арафасидаги. Байрамолди режалари. Байрамолди тadbирлари. Байрамолди тайёргарликлари. Байрамолди концерти. ■ Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим пул-парастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолгани ўзларига касб қилиб олмақдалар. Газетадан. Полк омборига ўтиб, байрамолди совғаларини олиш ҳақида интендант билан гаплашиши керак эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

БАЙРАМОНА Байрам тантаналарига мос; байрам маросимларига муносиб. Байрамона безатилган минбарга ҳамма учун таниш кишилар кўтарилдилар. «Ўзбекистон кўриқлари». Шанбаликнинг барча қатнашчилари байрамона кўклам кайфиятида. Газетадан.

БАЙРОҚ 1 Ёғоч ёки металл дастага, сим ёки чилвирга маҳкамланган, бир ёки бир неча рангли, давлат, ташкилот, уюшма, ҳарбий қисм ва ш. к. ларга қарашлиликни ифодаловчи герб, эмблема ва бошқа рамзий белгилар, безаклар тасвири туширилган муайян ўлчамдаги мато; алам, ялов; туг.

Давлат байроғи. Дивизия байроғи. Кўчма байроқ. Байроқ ўрнатмоқ. ■ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1991 йил 18 ноябрь ва 1992 йил 3 июлда бўлиб ўтган сессияларида Республика Давлат байроғи, Республика Давлат герби тасдиқланди. «Ўзбекистон Республикаси». Бирдан унинг кўзи байроқ кўтариб турган бир тўда наранжили хотинларнинг суратига тушди. С. Зуннунова, Олов.

2 кўчма Мақсад, гоёя, йўл. Тинчлик байроғи. Озодлик байроғи, Мустақиллик байроғи. Адолат байроғи. ■ Буюк орзу қовуштирғай халқлар бошини, Буюк орзу адолатни айлағай байроқ! «Ёшлик». Ёш ойбеклар байроғини Кўтарайлик баландга. Дўстим, жонни бахш этайлик Фақат она-Ватанга. А. Орипов.

3 махс. Ўзбек кулолчилигида кенг қўлланадиган, байроқча ўхшаш безак. Сопол идишларнинг четларидаги ҳошиянинг баъзи тури ҳам байроқ дейилади. «ЎЗМЭ».

БАЙРОҚДОР 1 Қўшин сафида ёки намойишчилар олдида байроқ кўтариб борадиган шахс. Элмурод саф олдида югуриб кетди ва байроқдор билан ўрин алмашди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Байроқча билан ишора қилиб, бирор йўлга ёки томонга йўналтириб турувчи киши. Байроқдорлар учувчига нишон белгилаб туришарди, бунни энди билди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 кўчма Кўзланган мақсадни, илғор гоёяни амалга оширишда етакчилик қилувчи, олдинда намуна бўлиб борувчи. Халқимиз тинчлик учун кураш байроқдоридир. ■ Эзгу ниятларнинг байроқдори деб, Сени шарафлайди замин у замон. А. Орипов.

БАЙРОҚЛИ 1 Байроқча эга бўлган, байроғи мавжуд.

2 Байроқ билан тақдирланган, байроқ олишга сазовор бўлган. Кўчма байроқли полк.

БАЙРОҚЧА 1 Таниқлик белгиси, бирор нарсанинг ишораси, рамзи бўлган, байроқ шаклидаги мато парчаси; вимпел. Лейтенант қизларнинг қўлига байроқчалар бериб, у ёқ-бу ёққа йўл кўрсатишни ўргатяпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 ҳарб. Харитада, ҳарбий машгулот столи ёки доскасида кичкина байроқ шаклида чизилган ёки қадалган белги. Муҳим шаҳарлар харитада байроқчалар билан кўрсатилган.

БАЙТ I [a. بيت – уй, хона; бўлма] **I ад.** Шарқ шеъриятида аруз вазнида ёзилган ғазал, қасида, маснавий каби асарларнинг бир бутун икки мисраси, банди. *Ғоявий-бадий томондан бир бутунликни ташкил қилган икки мисра шеър байт саналади. «ЎЗМЭ». Адабиётимизда рубоий каби тўрт йўл, байт каби икки йўлдан иборат шеър шакллари пайдо бўлиши ҳам бежиз эмасдир. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку, мавлоно! С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Умуман, ҳар қандай шеър, шеърини парча. *Нечоғ бахтиёрман таъзимда шу тоб Сизнинг шаънингизга битмоқдаман байт. А. Орипов. Мунча ширин байтингиз, омон бориб қайтингиз, Ғолиб, барно йигитга биздан салом айтингиз. Т. Тўла.*

3 кўча Ёқимли овоз, оҳанг. *Ёмғиржон, бир қўшиқ айтки, томларни тарақлат. Япроқларни ювиб қайт, йўлчаларда байт тарат. Отаёр, Оқ фасл.*

4 махс. Ўзбек халқ амалий санъати (бадий мискарлик, кулолчилик, рихтагарлик)да қўлланидиган нақш ва безак турларидан бири. *Байт буюмга ўзига хос нафосат, бадиийлик бахш этади. «ЎЗМЭ».*

БАЙТ II эск. кт. Истиқомат қилиш, яшаш учун қурилган уй, хона; манзил. *Байти вайрона – хароба, вайрона бўлган уй. Байти маъмур – ободон уй. ■ ..уйни араб байт дер. А. Навоий, Мезонул-авзон.*

БАЙТАЛ Урғочи от; бия. *Байтал чопиб пойга олмас. Мақол. ■ Тоғ этакларидан қор кетиб, настликлар яшилганиб қолган апрель ўрталарида байталим қулунлади. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БАЙТАЛМОН [байтулмол сўзининг маъно ва талаффуз жиҳатидан бузилган шакли] с.т. қарғ. Эгасиз, қаровсиз қолгур; сабил, ордона. *–Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг, – деди Холнисо [Бутакўзга], – байталмонни мунча қучоқлайсиз. Мирмуҳсин, Чинқиш. Байталмон кетмон ярим пуд бўлса, жамул-жам бир ярим минг пуд дегин. А. Қодирий, Обид кетмон.*

БАЙТАР [a. بيطار – мол табиби, доктор] эск. айн. **ветеринар.** *Хаста молга байтар даркор бўлганидек, жони оғриган улусга ҳам бир табиб лозимдир. С. Сиёев, Аваз.*

БАЙТАРИЯ [a.] эск. айн. **ветеринария.**

БАЙТУЛАҲЗОН, байтулҳазан [a. بيت الاحزان, بيت الحزن – ғам-ҳасрат(лар) уйи, ғамхона] эск. кт. **I** Ғам-ҳасрат уйи; ғамхона. *Лабингнинг ёди-да қонлар ютубон, Ётибмен бир ғариб байтулҳазанда. Фурқат.*

2 кўча Фақирона, зерикарли уй; кулба. [Мунтазир] *Тожибойнинг қўлидан хуржунини олди: –Байтулаҳзонга марҳамат қилинсин. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўрай, Камина Фурқатийнинг маскани байтулҳазан бўлса. Фурқат.*

БАЙТУЛЛО(Х) [a. بيت الله – Оллоҳнинг, таңгининг уйи] Маккадаги зиёратгоҳ – Қабанинг иккинчи номи. [Мастура Мирзарайимбойга:] *Сизни деб қора бўлган бў юзларимни байтуллога суркамай ўлсам, рўзи қиёматда қандай бош кўтараман? Ҳамза, Паранжи сирлари.*

БАЙТУЛМОЛ [a. بيت المال – хазина, мол турадиган жой] эск. **I** Давлат хазинаси; давлатга қарашли бўлган бойлик.

2 Эгасиз қолиб, давлат ихтиёрига ўтган мол-мулк.

3 Давлатга тегишли бўлган бойликлар сақланадиган махсус жой, бино.

БАЙТҚЎРҒОНИ(Й) бот. Ўртапишар қовун нави. *Лекин куз фаслида бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли байтқўрғон, кўкча каби номларни ҳаммавақт ҳам билвермайди. «Фан ва турмуш».*

БАЙТ-ҒАЗАЛ, байту ғазал I Байтлар ва ғазаллар. *Бу сўзларни бунда қаландар айтди. Бир неча байт-ғазалини айтди. «Ширин билан Шакар».*

2 кўча с.т. Насиҳатомуз ёки шикоят-муз гап; дард-ҳасрат қилиш. *Шолипояни сотаман, индин пул оламан, фалон-туғун, деб анча байт-ғазал ўқиди. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

БАК [голл. bak – тоғора; эски қайиқ] **I** Суюқликлар сақланадиган металл идиш. *Бензин баки. ■ Ўзлари кабинага чиқиб олиб, керосин бак кўринмайди дейдилар. «Аския».*

2 Сув иситиш, чой қайнатишга мўлжалланган, самоварга ўхшаш қатга металл идиш. *Ғанижон, катта бакларнинг чойи ширин бўлмайди, ичи қотиб қоларкан. «Аския».*

БАКА-БАНГ тақл. с. Ноғора, чилдирма, барабанлар товушини ифодаловчи сўз. *Уша захоти қулоқни ёргудек бўлиб чилдир*

ма бака-банги янгради. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БАКАЛАВР [лот. baccalaureus] Баъзи мамлакатларда ва Ўзбекистонда: олий таълим дастурининг биринчи босқичини тугаллаган талабаларнинг илмий даражаси.

БАКАЛАВРИАТ Баъзи мамлакатларда ва Ўзбекистонда: мутахассисликлар бўйича фундаментал ва амалий таълим берадиган, ўқиш камида 4 йил давом этадиган таянч олий таълим.

БАКОВУЛ, **буковул** 1 эск. тар. Подшоҳ, хон ва лашкарларга овқат тайёрлаш устидан назорат олиб борувчи, ҳукмдорга таом тортишдан олдин уни аввал ўзи тотиб кўрувчи мансабдор; бош ошпаз (15-аср ва ундан кейинги давр). *Нақл қилишларича, ушбу таом [ажабсанда] Бобур саройининг баковуллари ижодига мансуб эмиш. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. - Гуноҳ шулким, — деди Бобур қатъий оҳангда, — баковулларимиз сиздан қаттиқ ранжиб-дирлар: тортган таомларидан лоқал бир лўқма танавул этмас эмишсиз. «Ешлик». Баковул бўшаганча бир чеккада турарди. «Шарқ юлдузи».*

2 тар. Олтин Ўрда хонлигида кўшинга маош улашиш, ўлжаларни тақсимлаш сингари вазифаларни бажарувчи юқори мансабдор.

3 шв. Тўйларда таом тайёрловчи ошпаз, пазанда. *Юзлари тандирдан энди узилган нондаин қип-қизил, мўйловли бир одам баковул бўлди. «Ешлик».*

4 Тўй ва байрам (ҳайит) муносабати билан ўтказиладиган кураш, пойга, улоқ (кўпқари) каби мусобақаларни бошқарувчи. *Булар тўйга баковул ҳам бўлади. Ҳар ким қўлдан келганини қилади. «Интизор». Аҳмаджон ота, Мелиқўзи ва баковуллар музыка садолари остида ўртага тушдилар. «Ешлик».*

Тайёр ошга баковул Тайёрига айёр, қулай вазиятдан фойдаланиб қолувчи одам. *Қиз бўйига етгандан кейин, Мамасайд «тайёр ошга баковул» бўлди: «Мен энг яқин тоғаман, шунинг учун ота ўрнига отаман», деб даъво қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Тайёр ошга баковул, деб шунни айтарканлар-да! С. Зуннуова, Олов.*

БАКОВУЛБОШИ эск. тар. Ошпазлар бошлиғи, ошпазлар устидан назорат қилувчи амалдор, бош ошпаз. *Баковулбоши,*

юзбоши, саркардалар иш устида эдилар. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

БАКОР [ф. بكار — ишга, иш билан]: **бакор келмоқ** 1 Кунига ярамоқ, яроқли, керак бўлмоқ, бирор кор-ҳолига асқатмоқ. *Туркистондан чиққанимда, ҳавонинг иссиғига куйлакчан чидай олмас эдим. Энди пахтали камзулим ҳам бакор келмай қолди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

2 Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Унга ҳеч ким бакор кела олмайди.*

БАКОРАТ [а. بکارت — поклик, қизлик] эск. Қизлик, бокиралик, ифбатлилик.

БАКРА, **бакрабалиқ** Осётрсимонлар туркуми ва осётрлар оиласига мансуб, танаси дуксимон, тумшуги узун балиқ. *Бакрабалиқ моллюскалар, умуртқасиз жониворлар ва сув ўсимликлари билан овқатланади. «ЎЗМЭ».*

БАКТЕРИАЛ 1 Бактерияга оид, бактерияга хос. *Бактериал касалликлар. Бактериал фильтрлар.*

2 Бактериялар ёрдамида ҳосил қилинадиган, тайёрланадиган. *Бактериал ўғитлар. ■ Бактериал ўғитлар тупроқ шароитига қараб ишлатилади. «ЎЗМЭ».*

БАКТЕРИОЛОГ Бактерияшунослик мутахассиси, бактериология олими.

БАКТЕРИОЛОГИК 1 Бактериологияга оид. *Бактериологик лаборатория. Бактериологик усул. Бактериологик тадқиқот.*

2 Бактериялар иштирокида тайёрланган, бактериялар ёрдамида олиб бориладиган. *Бактериологик қурол. Бактериологик уруш. Бактериологик ҳужум.*

БАКТЕРИОЛОГИЯ [бактерия + юн. logos — билим, тушунча] Бактериялар ҳақидаги илмий таълимот, микробиологиянинг бактерияларни ўрганадиган бўлими. *Умумий бактериология. Тиббиёт ва ветеринария бактериологияси. Қишлоқ хўжалик бактериологияси.*

БАКТЕРИЦИД [бактерия + лот. caedo — ўлдираман] Бактерияларни ва бошқа микроорганизмларни ўлдирувчи, зарарсизлантирувчи. *Бактерицид моддалар. Бактерицид қоғоз.*

БАКТЕРИЯ [юн. bacterion — таёқча] Бир хужайрали, асосан таёқча шаклида бўладиган микроорганизмларнинг катта гуруҳи. *Зарарли бактериялар. Фойдали бактериялар. ■ Бактериялар тупроқда, сувда, сув ҳав-*

залари заминда ва бошқа жойларда тарқалган. «ЎЗМЭ».

БАЛ [фр. bal < baller < лот. ballare – ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Бирор воқеа муносабати билан оммавий кўнгил очиш учун уюштирилган рақс кечаси, ўйин-кулги кечаси. *Бал-маскарад. Янги йил бали.* ■ *Дўстлик тараоналари энди халқлар дўстлиги бали ўтаётган бинода янада кучлироқ янгради.* Газетадан.

БАЛАБОН, **буламон** эск. мус. Сурнай шакли, аммо ундан кичикроқ бўлган, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби. *Балабон ёнғоқ ёки ўрик ёғочидан ичи ўйилиб ясалади.* «ЎЗМЭ». ..қизлар.. гижжак, балабон чалиб.. неча ўйинчи барнолар қош қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. «Равшан».

БАЛАДИЯ [а. بلديّة – шаҳар бошқармаси] эск. Коммунал хўжалик. *Баладия шўъбаси – коммунал хўжалик бўлими.*

БАЛАЛАЙКА [қад. р. балы – гап сотиш; ҳазил. + байка – ҳикоя; эртақ; гапириш] Қорни учбурчак шакли, уч торли, ҳамма торлари баравар чертиб чалинадиган рус халқ мусиқа асбоби. *Балалайкадан якка-хонликда ва ансамблда, қўшиқ, ланар, рақсларга жўровозликда фойдаланилади.* «ЎЗМЭ». *Коля балалайкасини чертар, Аҳмаджон.. лунжини шишириб, най чалар, Қобил фарғонача рақсда Рағнони энгизга тиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БАЛАНД [ф. بلند – юқори] 1 Пастдан юқорига томон ўлчами узун; қадди, бўйи узун; новча. *Баланд микора. Баланд девор. Баланд том. Бўйи баланд. Баланд тоғ.* ■ *Икки ёғи баланд тоғ – пиёда юрса, оёғи куюди.* «Нурали». *Машина бир баланд тепанинг орқасига ўтиб тўхтади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

2 Ер юзасидан ёки бошқа бирор сатҳдан, нуқтадан юқорида жойлашган. *Баланд остона. Баланд токча. Тошкент денгиз сатҳидан 480 метр баланд.* ■ *Ҳовуздан йигирма қадамча нарида ердан одам бўйи баланд кўтариб солинган каттагина шийпон.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Куч даражаси белгиланган меъёрдан ортиқ, кучли; юқори. *Баланд босим. Баланд ҳарорат. Баланд овоз.* ■ *Иситмаси баланд, босинқираяпти.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Янғаси овозини баланд кўтариб шанғиллади.* М. Ҳазратқулов, *Журъат. Хотин овозини*

баланд чиқазшига қўни-қўшидан андиша қиларди. С. Аҳмад, Уфқ. *Кулги баландроқ кўтарилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 *Кўчма* Баъзи белги, хусусиятларнинг ортиқ, юқори даражадалигини ифодалайди. *Қишлоқ қизининг гурури баланд бўлади.* «Ёшлик». *Меҳнатдир тупроқдан бизни кўтариб, Азиз бошимизни қилолган баланд.* Ғ. Гулом. *Баланд мартабали меҳмон ёнбошлаб сизга чекар, бошқалар камтарлик билан чўкка тушиб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Ер сатҳига нисбатан юқорида жойлашган нуқта; тепалик. *Арслон ака кранлар гуриллаган баланддан тушиб, атрофга қаради.* С. Зуннунова, *Кўк чироқлар. Бу сўзни эшитиб ойим Марғумон, Зина билан тушиб келди баланддан.* «Нурали». *Парисан, учарсан, албатта кўкка, Қирқ газдан юқори баландга учма.* «Гулшанбоғ». *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, *Кўёш қораймас.*

6 *Кўчма* Қадр-қимматли, эъзозли, юқори. *Ота ўғли бўлсанг, ота номин баланд тут.* Мақол. ■ *Мижғов ва наст, гийбат гаплардан Жажжи шеғрим кўюрман баланд.* А. Орипов.

7 *Кўчма* Унумли, самарали; мўл, кўп. *Агар сув олиб келинса, минг йиллардан бери чорва қийлари қатлам-қатлам бўлиб кетган бу жойда пахтадан энг баланд ҳосил олас бўлади.* С. Аҳмад, *Жимжитлик.*

Баланд келмоқ 1) устун келмоқ, голиб чиқмоқ. -*Оғзингизга қараб гапиринг, гийбат қилиб нима қилдик? – Обидов баланд келмоқчи бўлиб бўйинини чўзди.* С. Зуннунова, Олов. *Эр баланд келди, чойнакни чил-чил сундирди.* Газетадан; 2) бир-биридан ошиб тушмоқ, бир-биридан ўзмоқ, паст келмаслик. *Ҳай-ҳай.. болаларим, биттанг баланд келганда, биттанг наст бўлсанг-ку, олам гулистон.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор? **Баланд охурдан сув ичган қ. охур.** **Баланддан келмоқ** 1) ўзини катта олиб гапирмоқ, катта кетмоқ; 2) катта, юқори нарх қўймоқ, меъёридан ошириб юбормоқ. *Бунча баланддан келманг, наст тушинг. Сотасизми ахир, олайлик (Савдолашинида). Димоғи (ёки тумшуги) баланд қ. димоғ. Кибр-ҳавоси баланд* Жуда ҳам ўзига ишонган, такаббур. **Қўли баланд** 1) омадли, иши йирик, омади келган. *Бу йил мўл ҳосил олсак, қўлимиз баланд бўлишини унутманг,*

азизим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) ғолиб келган, устун чиққан. Аммо сугдийларнинг қўли баланд келиб турган бир пайтда ғаним томон Мароқанддан бир туман миқдориди қўшимча мадад олдим. «ЎЗМЭ».

БАЛАНДЛАМОҚ 1 Пастдан юқорига қараб ҳаракатланмоқ, йўналмоқ; юқориламоқ. Самолёт жуда баландлаб кетди. ■ Кўтарма кўзга кўриниб, сув баландлаб борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Меъёрдан ошмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. Умар акам тажанлаша бошлади, овози яна баландлади. Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

3 кўчма кам қўла. Қимматлашмоқ (асосан, баҳо, нарх-наво ҳақида).

БАЛАНДЛАТМОҚ Баландламоқ фл. орт. н. Овозни баландлатмоқ. ■ Қачон кўргансан, — деди.. чироқни баландлатаётиб. А. Қаҳҳор, Сароб.

БАЛАНДЛИК 1 Ер сатҳидан юқоригача бўлган оралик масофа; юксак жойлашган фаза. Ниҳоят, асфальт кўчадан ўнг томонга буридик ва баландликка ўрлаган ўнқир-чўнқир йўлга тушидик. «Саодат». Узоқдан, ой баландлигидан она-Ер янада гўзалроқ кўринади. «Гулдаста». Баландлиги тўрт-беш терак бўйи келади. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

2 Текис ер ёки пастликдан юқори турадиган жой; макон; тепалик. Кўктепа баландлиги, агар «тили бўлса айтарди..» Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. Олдинда йўл бошловчи, кейинда Назирали билан кампир баландликка кўтарилишди. Ойдин, Мардлик-мангулик.

3 кўчма Ингичка ёки йўғонлик (товуш, оҳанг ҳақида). Ҳаракат тезлиги ошганда, товуш баландлигининг ўзгаришини изоҳлаш осон. «Фан ва турмуш».

4 геом. Геометрик шаклнинг (кўпбурчак, кўпёк, конус, цилиндр ва б.) юқори нуқталаридан асосига туширилган энг катта перпендикуляр. Конуснинг баландлиги. Кўпбурчакнинг баландлиги. Кўпёқнинг баландлиги.

БАЛАНДПАРВОЗ [ф. بلندپرواز] — юқори учувчи) 1 Юқори, юксак учадиган. Бургутдай баландпарвоз бўлиш учун қўлоч-қўлоч қанот керак. Ойбек, О. в. шабадалар.

2 кўчма Ўзини катта олувчи; гердайган. Баландпарвоз одам.

3 кўчма Ҳавойи (бежама) гаплар билан меъёридан оширилган; қуруқ, сохта. Баландпарвоз ваъдалар. Баландпарвоз услуб. Баланд-

парвоз гаплар. ■ Восифийнинг сарлаҳалари жимжимадор, баландпарвоз услубда тузилган. «ЎЗМЭ». Яширишининг ҳожати йўқ, баландпарвоз гапларнинг мавриди эмас. «ЎЗМЭ». Биз театр билан драматург ҳамкорлиги тўғрисида кўп вақт баландпарвоз гаплар айтамыз. Н. Сафаров, Оловли излар.

БАЛАНДПАРВОЗЛИК Дабдабалилик, жимжимадорлик; сохталик. У [Ойбек] халқ тилининг беқиёс имкониятларидан тўла-тўқис фойдаланган, аммо айни пайтда, мутлақо сунъийликка, баландпарвозликка, ялтироқликка йўл қўймаган улкан сўз заргаридир. «ЎТА».

БАЛАНД-ПАСТ 1 айн. паст-баланд. Қўшин жунар баланд-пастда, Саф-саф бўлиб, даста-даста. «Гулшанбоғ».

2 кўчма Турли-туман; тайинсиз. Баланд-паст гаплар.

БАЛАНД-ПАСТЛИК Ер сатҳининг нотекис ерлари, жойлари. Бешинчи кун деганда ариқча баланд-пастликлардан ўтиб, эски изга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЛАНС [фр. balance — тарози < лот. bilanx — тарозининг иккита палласи] 1 Мувозанат, тенглик. Ош тузи организмнинг сув баланси билан боғлиқ бўлган туз алмашинуви таъминлайди. «Фан ва турмуш».

2 бухг. Доимо ўзгаришда бўлувчи қирим-чиқим, даромад ва буромаднинг ўзаро нисбати ёки мувозанатини ифода этувчи кўрсаткичлар тизими. Савдо баланси. Бухгалтерия баланси. Аҳолининг даромадлари ва харажатлари баланси. Жамоа хўжалиги баланси. ■ Улар жамоа хўжалиги балансида турибди. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Иссиқлик баланси физ. тех. Иссиқликнинг ажралиши ва сарф бўлишини ўзаро қиёслаб чиқарилган яқун. Двигателнинг иссиқлик баланси. **Фаол (актив) баланс** Қирим (даромад) чиқимдан, буромаддан ортиқ бўлган баланс. **Нофаол (пассив) баланс** Қирим (даромад) чиқимдан, буромаддан кам бўлган баланс.

БАЛАНСИР [фр. balancier — шайин; тарози] тех. 1 Машиналарда, механизмларда уларнинг турли қисмларига илгариланма-қайталанма ҳаракатни узатувчи икки елкали ричаг, икки елкали пишанг. Жуман машинани кўриб, ҳайрон бўлди: ричагга тош тақалиб, балансир портлаган эди. А. Мухтор, Тугилиш.

2 айн. лангар II. *بىلگىر* [а. билиги]

3 Соат механизмининг асосий йўналтирувчиси (регулятор).

БАЛАНСИРОВКА *тех.* Машиналарнинг айланувчи қисмларини баланслаш, мувозанатлаштириш, мувозанатга келтириш. *Машина баллонларини балансировка қилдирдим.*

БАЛАНСЛАМОҚ I *икт.* Хўжалик ва савдода ўзаро боғланган соҳаларни бир-бири билан мувофиқлаштирмақ, тўғри нисбатга келтирмақ.

2 *бухг.* Балансларни яқунламақ, баланс чиқармақ.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг айланувчи қисмларини мувозанатга келтирмақ.

БАЛАНСОМЕР [баланс + *р.* мерить — ўлчамақ] *тех.* Ер сиртининг ёки атмосферадаги исталган нуқтанинг радиация (нур) балансини ўлчайдиган асбоб. *Ўзбекистонлик олимлар.. биринчи бўлиб Тошкентда ўзлари ихтиро қилган балансомер ёрдамида ер сиртининг радиация балансини узлуксиз ёзиб бориш усулини ишлаб чиқдилар.* «ЎЗМЭ».

БАЛБАЛА [а. *بالبلة* — жўмрак] *тар. эск.* Май (ичимлик) қуйиладиган идиш, қадаҳ. *Ялангтўш сукутга толди. Анчадан кейин бошини кўтариб, бурчакдаги зар юритилган хонтахтада турган балбалага ишора қилди.* «Ёшлик».

БАЛДОҚ *шв. айн. ҳасса, қўлтиқтаёқ.* У балдоққа суяниб юради.

БАЛЕ [а. *بلى* — тасдиқ юкламаси] Ҳа, дуруст, яхши. *Фурқатий қошу кўзингдин фитналар кўрди, бале! Шўриш ўлмақ расмдур, ой тугса ахтар устида.* Фурқат.

БАЛЕРИНА [итал. *ballerina* < лот. *ballare* — ўйнамақ, рақсга тушмақ] Балет раққосаси. *Балерина атамаси.. 20-аср бошидан барча балет раққосаларига нисбатан ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЕТ [итал. *bailetto* < лот. *ballare* — ўйнамақ, рақсга тушмақ] Асар мазмунини мусиқали хореографик образлар воситасида ифодалайдиган сахна асари ва шундай асар учун ёзилган мусиқа. *Балет мактаби.* «Севги тумори» балети. ■ *Балетда классик, характерли халқ рақсларидан, баъзи акробатик ва пластик рақслардан фойдаланилади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЕТМЕЙСТЕР [нем. *Balletmeister* — балет устаси] Балет, опера, оперетта ва

бошқа сахна асарларидаги рақслар, хореографик кўринишларни сахналаштирувчи шахс. *Балетмейстер балетда бош ижодкор бўлса, бошқа жанрларда ёрдамчидир.* «ЎЗМЭ».

БАЛЕТЧИ I Балет раққосаси, раққоси.

2 *айн. балетмейстер.*

БАЛИ I [а. *بلى* — тасдиқ юкламаси] *с.т.* Балли. *Келиб тоиларни иргитгай тўғонга. Бобо Рустам бали, дер паҳлавонга. Ҳабибий.*

БАЛИ II: али деса, бали демоқ қ. али.

БАЛИҚ I I Сузгичлари бўлган, ойкулоқлари орқали нафас оладиган, умуртқалилар кенжа типига мансуб сув жонивори. *Лаққа балиқ. Қора балиқ. Олтин балиқ. Зоғора балиқ. Сачратқи балиқ. Қизил балиқ. Балиқнинг тириклиги сув билан. Мақол. Қўлнинг отини балиги чиқарар. Мақол. ■ Балиқлар гавда ҳарорати беқарор, совуққон жониворлардир.* «ЎЗМЭ».

2 Ушбу сув жониворининг гўшти. *Қовурилган балиқ. Тузланган балиқ. Балиқ комбинати. Эшак минган от сўрамас, Балиқ еган эт сўрамас. Мақол. ■ Балиқни ҳар кун истеъмол қила бошлаган одамлар орасида инфаркт 50 фоизга камаяр экан.* «Фан ва турмуш».

3 Мучал йил ҳисобидаги бешинчи йил номи.

Балиқ йили қ. мучал.

БАЛИҚ, **балиғ** II [қад. турк.] *эск.* Шаҳар, қўрғон. *Беибалиқ. Бойбалиқ. Оқбалиқ, Қорабалиқ (жой номлари).* ■ *Туркий тилларда балиқ, балиғ, балуқ.. Энг сўнги маъноси — шаҳар.* «ЎТА».

БАЛИҚКЎЗ I *бот.* Шўрадошлар оиласига мансуб, шўрхок ерларда ўсадиган бир йиллик ўт. *Илгари ана шу адирларда бутун бир қишлоғга етиб, ортиб қоладиган ем-хашакбоп сунбул, сўзан, рўян, олабўта, балиқкўз, жингул сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАЛИҚКЎЗ II Кўзи чақчайган, чақчайма кўз. -*Йўқ, бир нарсага пушаймон қилаялман, — деди арслонқомат, балиқкўз йигит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАЛИҚПАЗ Балиқ пиширувчи, балиқдан таом тайёрловчи ошпаз. *Балиқпаз икки бўлак чала пишган балиқ думини келтириб, чипта устига қўйиб кетди.* С. Сиёев, Аваз. *Балиқпаз кирди. Капитан унинг ҳам кимлигини ёзиб олди.* «Ёшлик».

БАЛИҚТОЗАЛАГИЧ *тех.* Балиқни тозалашга мўлжалланган махсус асбоб, қурилма. Чўзиқ алюминий чўмич шаклидаги пластмасса қопқоқли балиқтозалагичдан фойдаланиш қулай. «Уй-рўзғор энциклопедияси».

БАЛИҚТУТ *с.т.* Балхи тут. Ҳовлининг ўрта ерида нақанагина балиқтут ўсиб, остига кул ва бошқа ахлатлар тўпланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЛИҚФУРУШ Хом ёки қовурилган балиқни сотиш билан шуғулланувчи шахс. Балиқфуруш, нўхатишўракчи ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-тавсифини қилиб, овозлари борича бақирардилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Энди менга бир қармоқ қилиб берсанг, енгил иш-да, мен балиқфурушлик қилсам.* «Нурали».

БАЛИҚЧИ **1** Балиқ тутиш (овлаш) билан шуғулланадиган шахс. *Бобом балиқчи дондор, Мўйноқда чиқарган от.* А. Орипов. [У] *Математик, музикачи, балиқчи бўлиш билан бирга пазандаликка ҳам катта ҳисса қўшган одам бўлган.* К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

2 *зоол.* Сувдаги балиқлар билан тирикчилик қилувчи, чўлдуқсимонлар туркумига мансуб қушлар оиласи. Кўк балиқчи. Қумуш балиқчи. Қорабош балиқчи. ■ *Балиқчининг ташқи тузилиши сув-ҳаво муҳитида яшашига мослашган бўлиб, оёқлари тўрт бармоқли, олдинги уч бармоғи орасида сузгич пардалари бор.* «ЎЗМЭ».

БАЛИҚЧИЛИК **1** Балиқ овлаш билан шуғулланиш; балиқчи касби.

2 Сув ҳавзаларида балиқ заҳирасини кўпайтириш ва сифатини яхшилаш билан шуғулланувчи соҳа; балиқ етиштириш билан шуғулланиш. *Балиқчилик хўжалиги. Балиқчилик саноати.* ■ *Балиқчилик табиий сув ҳавзалари балиқчилигига ва сунъий ҳовуз балиқчилигига бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БАЛИҚЧИ-УККИ *зоол.* Балиқлар билан озикланувчи, япалоққушлар оиласига мансуб қуш. [Балиқчи-уккиннинг] *Бармоқлари ва узун кафти патсиз, яланғоч, тирноқлари чангал бўлиб, сувда балиқ тутишига мосланган.* «ЎЗМЭ».

БАЛИҚҚИЙГИР *зоол.* Йиртқич қушлар туркумининг қийғирсимонлар оиласига мансуб бўлган, усти тўқ қўнғир, қорин томони оқ, оёғи кулранг, тумшуги қора қуш.

Балиққийғир атрофи дарахтзор сув ҳавзаларининг қирғоқларида яшайди. «ЎЗМЭ».

БАЛКА [лот. balkus – хода] **1** Кўндалангига таъсир этувчи куч (оғирлик)ларни қабул қилувчи, ёғоч, металл ёки темир-бетондан ясалган тўсин. *Темир балка. Ёғоч балка.*

2 Машина ва механизмлар деталли. *Балка бино ва иншоотларнинг муҳим қисми, машина ва механизмларнинг деталли ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

БАЛКАР *этно. қ.* болқор.

БАЛКАРЛАР *этно. қ.* болқорлар.

БАЛКИ [ф. балки – эҳтимол; аммо] **1** боғл. Зид маъноли гапларни, гап бўлакларини бир-бирига боғлаш, қиёслаш учун хизмат қилувчи сўз. *У содиқ қул, балки ундан баттар одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғиз ўзи эмас, балки бутун касиб аҳлининг аҳволи пачава эканини очиб ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куччилик – курашда йиқитишда эмас, балки ғазаб келганда, ўзини босиб олишдадир.* «Фан ва турмуш».

2 *кри. с.* Гумон, тахмин маъноларини билдиргали. *Балки, маҳалласидан ҳам хотинлар келгандир.* С. Зуннунова, Олов. *Балки, кутар мени бир қиз, кўзёшлари оқизоқ.* «Шарқ юлдузи». *Балки, бу қиз Она бўлур туғилажак ўғлимга.* Миртемир.

БАЛКИМ *эск. айн.* балки. Қалби пок ишқ аҳлининг виждони, балким жонидир. Ҳабибий.

БАЛКОН [фр. balcon < лот. balkus – хода] **1** Кўп қаватли бинонинг кўпинча иккинчи ва ундан юқори қаватларида ички хоналарга бириктириб, унинг олд, орқа ёки ён томонлари ташқарисига, ҳовли ёки кўчага қаратиб қурилган айвонча, майдонча. *Палатасига қайтаётиб, қўшилларининг эшиги ланг очиқ турганини кўрди.* Балконга чиқадиган эшик ҳам очиқ. М.М.Дўст, Лолазор. *Ташқарида кимдир уришиб-жанжаллашаётганини эшитиб, Нусратбек балконга чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Театрнинг иккинчи ва ундан юқори қаватларида осма ҳолда қурилган томоша ўринлари.

БАЛЛ [фр. balle – соққа, шар] **1** Табиий ҳодисалар (зилзила, шторм, довул, шамол)нинг кучини ўлчаш учун қабул қилинган ўлчов бирлиги. *Зилзиланинг кучи саккиз балдан ошди.*

2 Ўқувчилар, талабалар, спортчилар ва ш. к. ларга бериладиган, рақам билан ифодаланадиган баҳо. - *Менга бир балл қўшадиган бўлдингиз, домла, - билетни олгач, уни доцентга кўрсатди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. - *Энг юқори балли сизнинг қизингиз олди, - дейишиб кетма-кет Чинорий билан хотинини қутлай бошладилар.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

БАЛЛАДА [фр. ballade < лот. ballo - рақс тушаман] Драматик, тарихий-афсонавий, фожиавий ёхуд қаҳрамонлик мавзуларида ёзилган, муайян шаклдаги лирик, лиро-эпик шеър; шеърини жанр. *Баллада сюжетига кўпинча инсонлар ҳаётида тасодифан рўй бериб, уларнинг тақдирини ҳал этадиган ёки ҳаётида бурилиш ясаб оладиган кескин воқеалар асос қилиб олинади.* «ЎЗМЭ». *Энг катта бурун ҳақида кичик баллада.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

БАЛЛАСТ [гол. bal - қум, last - юк] 1 Кемалар, аэростат, локомотив ва ҳ.к.нинг ҳаракатланиш сифатини ёки учиниш баланглигини ростлаш учун уларга ортिलाдиган юк.

2 трнс. Темир йўл шпаллари тагига қум, шағал, тош, домна тошқоли (шағали) каби материаллардан ётқизиладиган қатлам. *Балласт поезддан шпалларга тушадиган зўриқшини из кўтармасига бир меъёрга ўтказди, шпалларнинг силжиб кетишига йўл қўймайди, поезд гилдирақларининг рельсга юмишқ урилишини таъминлайди.* «ЎЗМЭ».

3 кўчма Кераксиз (ортиқча) юк; дахмаза, дардисар.

БАЛЛАСТЕР тех. Темир йўл изларини балласт устига кўтариб қўювчи, текисловчи ҳамда ифлос балластни сидириб ташлайдиган машина. *Электр балластер. Пневматик балластер.* ■ *Балластер йўл қурилиш ишларини анча енгиллаштиради, ишнинг унумини оширади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЛИ 1 [а. بَلِي - ҳа, албатта; тўғри] унд. с. 1 Маъқуллаш, тасдиқлаш, мақтов, таҳсин маъноларини ифодалайди. [Жойини] *Ўша очлик йиллари солганмиз. - Балли. А. Қодирий, Ўтган кунлар. - Балли, она қизим, - деди Меливой ака завқланиб.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иzzатулла ака боланинг бошини чипор шанқачаси устидан силаркан: «Балли» деб қўйди.* Газетадан. *Унинг фикрини маъқулловчи овозлар эшитилди: - Балли! Отангизга раҳмат.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Чўзиб талаффуз қилинганда, норо-зилик, кесатиқ маъноларини ифодалайди. - *Қўчада сен билан етаклашиб юрадиган хотинга балли-ей!* - деди Зумрад. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БАЛЛИ II [фр. balle - шар] сфт. 1 Муайян балл кучига эга бўлган. *Беш балли зилзила. Тўққиз балли довул.* ■ *Кундузи олти балли зилзила, иморатларнинг қисир-қисир ваҳимани кучайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Рақамлар системаси билан ифодаланган. *Беш балли система.*

БАЛЛИСТИК физ. Баллистикага оид, унинг қонуниятларига асосланган. *Қитъалараро баллистик ракета.* ■ *Баллистик ракета қанотли ракетадан аэродинамик кўтариш кучи ҳосил қилувчи сиртининг йўқлиги билан фарқланади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЛИСТИКА [юн. ballo - иргитаман, отаман] Ўқ, снаряд, мина, бомба, ракета ва ҳ. к. ларнинг отилган маҳалдаги ҳаракати қонунларини ўрганадиган фан. *Ички баллистика. Ташқи баллистика.* ■ *Ички ва ташқи баллистика физика-математика фанларига суянади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЛОН [фр. ballon - бўш шар < итал. pallone - тўп, копток] 1 Ҳаракатланувчи транспортнинг (мотоцикл, машина, трактор ва б.) ҳаво дамланадиган резина гилдираги. *..сеякадан тортиб экскаваторгача, бульдозердан тортиб машина баллонгача.. унинг кўлида.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ундан нарида, томига сандал курси, машина баллони, хашак-хушак уйиб ташланган бос-тирма.* «Ёшлик».

2 Аэростатнинг газ ўтказмайдиган қобиғи.

3 Суюқлик ёки газ сақлашга мўлжалланган шиша, металл ёки резинадан ясалган оғзи тор идиш. *Шиша баллон. Резина баллон. Газ баллони.* ■ *Касалхоналарда оксиген [кислород] ёстиғини тўлдириш учун алоҳида оксиген баллони бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БАЛЛОНЛИ Баллони бор, баллон билан таъминланган; баллонга жойлаштирилган. *Икки баллонли газ қурилмаси. Газ баллонли автомобиль.* ■ *Кейин газ киргизиб берди. Тўғри, табиий эмас, баллонли.* «Ҳарорат».

БАЛО 1 [а. بَلَو - синов; офат, мусибат, бахтсизлик] 1 Бирор воқеа-ҳодиса, ҳаракат туфайли юзага келган офат, фалокат; ташвиш. *Тақдирнинг балоси кўп, сақланса панаси*

кўп. Мақол. *Ёмон тил бошга бало келтирар, Яхши тил давлат, дунё келтирар.* Мақол. Садақа балони ер, тавба – гуноҳни. Мақол. ■ *От бошига бало бўлди.* Файратий. - *Илоё омин, – кампир ҳам фотиҳа ўқиди, – қадам етди, бало етмасин!* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Бало борми? Ўринсиз иш, ҳаракат, ёқимсиз нарса ёки кимсага дуч келганда, ёқтирмаслик, норозилик (нима бор? нима қилиб юрибди?) маъносини ифодалайди. *Салтанатни қаерда кўрмай, сатанг бўп ясаниб олган бўлади. Икки чаккасидаги гажакка бало борми дейман!* «Ёшлик». *Пахта терими кетаётган долзарб пайт карантинга бало борми? «Ёшлик». Шу аёзда чарм кастумга бало борми?* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. **Балога қолмоқ** Ёмонликка дучор бўлмоқ, даъвосига қолмоқ. *Билмасдан гапирма! Балога қоласан, қизим!* Ҳамза. **Балойи азим** Улкан офат, мислсиз кулфат. *Монокультура деб аталмиш бу яккахоқимлик бора-бора шундай бир балойи азимга айландики.. «ЎЗМЭ».* **Балойи нафс ёки нафс балоси** Очқўзлик, нафси бузуқлик орқасида бошга тушган кулфат. **Бало урмаслик** Ҳеч қандай шикаст емаслик, эсон-омон қутулиб кетиш. **Бало ўқи** Ўлим маъносини ифодалайди. *Бало ўқига нишон бўлмасдан бурун бу ишларни охирига етказишга ҳаракат қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида. **Бир бало** Номаълум, сирли, билиб бўлмас салбий нарса ёки ҳодиса. *Олдин, бу кампирга бир бало бўлган, деб ҳайрон бўлиб юрганлар.. бу аёл бир нарсани билар экан, деб тан беришди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Бир бало борга ўхшайди ораларида.* С. Зуннунова, Олов. **Бошга бало бўлмоқ** Ортиқча ташвиш, дардисар бўлмоқ. **Нима (ёки не, қандай) бало** Таажжуб, ҳайратланиш, ҳайрон қолишни, баъзан кинояомуз сўроқни билдиради. *Нима бало, тўйни насия қилиб, келинни олиб кеволдингизми? дегувчилар ҳам бўлди.* С. Зуннунова, Олов. *Нима бало, болачақангиз кўпайиб кетдими?* «Гулдаста». **Сув балоси** Тошқин, сел ва ш. к. лардан келган офат. **Тухмат балоси** Тухмат орқасида бошга тушган кулфат. *Содиқ қулингиз.. тухмат балосига гирифтор бўлиб, зиндонда саргайиб ётибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ўт балоси** Ёнғин маъносини ифодалайди. *Сув балоси, ўт балосини кўрганлар бор.. «Ёшлик».* **Ҳар бало**

1) турли-туман нохушликлар; турли салбий ҳолатлар. *Асли Юнус олган ақлу ҳушимни, Ҳар балога солган менинг бошимни.* «Маликаи айёр»; 2) ҳар қандай нарса. *У ҳар балони билади. Ҳеч бало* Ҳеч нарса, ҳеч нима. *Бобо кўзларидан қочмас ҳеч бало, Бир зумда далани чиқар айланиб.* Миртемир. **Ҳеч балода йўқ ёки ҳеч балони билмайди** Ҳеч нарсани билмайдиган, қўлидан ҳеч иш келмайдиган (одам). *Бизда ҳам серган, қуруқ маслаҳат берадиганлар жуда кўп-у, лекин [улар] амалда ҳеч балода йўқ.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўчма с.т. Уддабурон, ишнинг кўзини билувчи, ўз ишига пишиқ. *Бало қиз экан бу.* С. Аҳмад, Уфқ. - *Эиниёз ака бало! – деб давом этди Равшан Рўзи.* Ш. Холмирзаев, Ёшлик. *Сайфиддин Умаров эсингдами, математикадан бало эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БАЛО-БАТТАР, балойи багтар с.т. Ҳар хил майда-чуйда нарсалар, у-бу, қақир-қукур. *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мих, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарларга кўзи тушса, дарров олар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЛОГАРДОН [бало + ф. گردان – даф қилувчи, қайтарувчи] Бало-офатлардан муҳофаза қилувчи; уларни даф қилувчи; қутқарувчи, халоскор. *Бир фалокат босиб иш пачава бўлса ҳам, шуларнинг ўзи балогардон.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Олис қолди Чамбил кўрган, Ҳиммат берсин балогардон.* «Нурали».

Балогардон бўлмоқ Бировни ҳимоя қилиш учун ўзини ҳар қандай хавфу хатарга рўбарў қилмоқ. *Иғволарга балогардон бўлардинг, билсанг, Наҳот ўша савобинг ҳам бўлибди абас.* А. Орипов.

БАЛОДАЙ, -дек рвш. с. т. Туппа-тузук, бинойидек. *Ҳа, балодай хизматга яраб қолди. Ўқишни балодай билади.* ■ *Муҳаббатингиз балодай кийим танлайди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

БАЛОКАШ [бало + ф. كاش – тортувчи, чекувчи] Балога мубтало бўлган; дард-алам чекувчи, бахтсиз. *Худое худовандо.. якка ягоналигинг, раҳим ва раҳмонлигинг ҳаққи, мендек бир болокаш гуноҳкор, ожиза бандангдан марҳаматингни дариг тутмагайсан.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳужум этгай рақиблар бир болокаш хаста жонимга.* Ҳабибий.

БАЛО-ОФАТ, балою офат Турли кулфатлар, бахтсизликлар. *Бало-офатларни ен-*

гиб ўрганган халқ бу сафар ҳам жасорат кўрсатди. ■ Асрармиш у одамзодни Ҳар хил бало-офатдан. О. Ҳакимов.

БАЛОН қ. болон, болонья Балон плаш. ■ Хотин башанг кийинган: эғнида шому саҳар атлас кўйлак, унинг устида шафақдай балон плаш, бошида плаш рангидан қуюқроқ дурра.. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАЛОХҲҲ [бало + ф. خور — еювчи] Бировнинг ҳақини еювчи, текинтомоқ. Сизга бир қадоқ тилла бериб, халқдан ун қадоқ қилиб олади. Бу шунақа балохўр! «Муштум». Нафси ҳақкалак отган балохўр кассир дастидан кўнчилик дод деб келган экан, раис уларни қайтариб юборибди.. «Муштум».

БАЛО-ҚАЗО, балойи қазо Инсон бошига тушадиган турли офатлар, мусибатлар. Робия, инон, мен тирик бўлсам, сенга бало-қазони йўлатмасман! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бахтингиз энди кулади, синглим! Бало-қазодан қутулдингиз! Ҳ. Фулом, Машғал.

Бало-қазодек Кутилмаганда, тасодифан. Шу замон бир тўда йигитлари билан бало-қазодек Мардонбек пайдо бўлади. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. Улуғ саркарда экансиз, бизни гафлатда қолдириб, устимизга бало-қазодай бостириб келиб қолдингиз. М. Осим, Карвон йўлларида.

БАЛОҚ шв. айн. поча. ..у бола йигирмага киргунча шим кўрмаган, етти ёшгача мутлақо иштонсиз юрган, кейин балоқлари кенг бўз иштон кийган. М. М. Дўст, Лолазор. ..эғнидаги кийимининг бутуни йўқ, енгларини иштонининг балоқларигача рўдаподай осилиб ётибди. «Ёшлик».

БАЛОҒАТ [а. بلاغت — вояга етиш, бўйига етиш; етуклик] 1 Жисмоний жиҳатдан етилганлик, болиғлик. Балоғат ёши. Балоғатга етмоқ. ■ Қизик, балоғатга етган қиз муҳаббатни эмас, муҳаббатнинг ўзи уни излаб топади, деганлари рост экан. Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Назиранинг ҳарир кўйлаги баданларига ётишиб, унинг балоғат таровати ёғилиб турган бор қоматини кўз-кўз этарди. Д. Нурий, Осмон устуни.

2 кўчма Ақлий ва маънавий жиҳатдан етуклик, камолот. Ҳозирги замон фани ва унга муносабат олимнинг дунёқараши, идеали ва маънавий балоғати билан чамбарчас боғлиқ. «Фан ва турмуш». Сапар — балоғат палласига кириб бораётган ижодкор. Газетадан.

3 кўчма Нотиқлик, сўзамоллик маҳоти, санъати. Ҳамза мадрасада ўқиб юр кезларида толиби илмларга тафсир, ҳадис, фикҳ, араб тили ва адабиёти, мантиқ, балоғат ва шунинг каби диний ҳамда дунёвий фанлардан сабоқ берадиган хатиб ва мударрис Сафоҳон тўрага ихлос қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

БАЛХ(И) 1: балх(и) жўхори Оқ жўхорининг эртапишар бир нави. Балх(и) тут [Афғонистондаги Балх шаҳри номидан] Мевами йирик, оқ рангли ширин тут, оқ тут. Фарғоналиклар марвартак, тошкентликлар балх тутди деб аташади уни. «Муштум». Шербек ҳовли ўртасидаги япасқи балхи тут тағидаги каравотга ечиммасдан чалқанча ётди. С. Анорбоев, Оқсой. Балхи гумбаз архит. Тўғри тўртбурчак хоналар устига қуриладиган пас-так, ясси гумбаз. «Қирқ қиз»нинг ўзига хос.. хусусияти яна шундан иборатки, хоналарнинг устуни бекитишда турли-туман конструкциялар, яъни тоқи гумбаз.. балхи кабилар қўлланган. Газетадан.

БАЛХ(И) 2 фольк. Оқ рангли рўмоннинг бир хили. Балхи рўмоли бошидан, кўзи тўлмасин ёшидан. «Нурали».

БАЛЧИҚ 1 Ёгингарчиликдан ёки сув босгандан кейин ҳосил бўладиган суяқ, ёпишқоқ лой. Гавҳар балчиққа тушгани билан қиммати ўзгармас. Мақол. Олтин балчиқда ҳам олтин. Мақол. ■ Устма-уст ёққан баҳор ёмғирлари йўлларни балчиқ қилиб юборди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Сув ҳавзалари (ариқ, дарё, ҳовуз, кўллар) тағига чўккан лой қатлами. Билсангиз, бу ҳовузда балчиқ йўқ, Назар ота. М.М.Дўст, Лолазор. Қумрини чиқариб олиши билан Қамчининг ўзи ҳам балчиққа ботиб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 кўчма Оғир шароит; қийинчилик. Вақти келганда, жиян, дўстлар қўлтиғингга кириб, балчиқдан тортмайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Мен балчиқда ётган бир аёлни ҳалоллаб олиб, савоб учун қўл чўзсам, ҳеч бўлмаганда худодан қайтар, деб ўйлагандим. К. Яшин, Ҳамза.

4 кўчма Нотўғри, номақбул турмуш тарзи; жаҳолат. Болалиқнинг мусаффо дунёсидан чиқиб, балчиққа ботганлар кимлар? Кимларнинг фарзандлари? «ЎТА». Муҳиддин мингбошидан тортиб қишлоқ қозиларигача ҳафталаб шу ерда айш-ишрат балчиғига ботиб ётишмасмидилар? Ҳ. Шамс, Душман.

гиб ўрганган халқ бу сафар ҳам жасорат кўрсатди. ■ *Асрармиш у одамзодни Ҳар хил бало-офатдан.* О. Ҳакимов.

БАЛОН қ. болон, болонья *Балон плаш.* ■ *Хотин башанг кийинган: эгнида шому саҳар атлас кўйлак, унинг устида шафақдай балон плаш, бошида плаш рангидан куюкроқ дурра.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАЛОХҲҲР [бало + ф. خور — еювчи] Бировнинг ҳақини еювчи, текинтомоқ. *Сизга бир қадоқ тилла бериб, халқдан ўн қадоқ қилиб олади. Бу шунақа балохўр! «Муштум». Нафси ҳақкалак отган балохўр кассир дастидан кўпчилик дод деб келган экан, раис уларни қайтариб юборибди.* «Муштум».

БАЛО-ҚАЗО, *балойи қазо* Инсон бошига тушадиган турли офатлар, мусибатлар. *Робия, инон, мен тирик бўлсам, сенга бало-қазони йўлатмасман!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бахтингиз энди кулади, синглим! Бало-қазодан қутулдингиз!* Ҳ. Фулом, Машъал.

Бало-қазодек *Кутилмаганда, тасодифан. Шу замон бир тўда йигитлари билан бало-қазодек Мардонбек пайдо бўлади.* С. Азимов, Олпоқ тонг кўшиғи. *Улуғ саркарда экансиз, бизни ғафлатда қолдириб, устимизга бало-қазодай бостириб келиб қолдингиз.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БАЛОҚ шв. айн. *поча.* ..у бола йигирмага киргунча шим кўрмаган, етти ёшгача мутлақо иштонсиз юрган, кейин балоқлари кенг бўз иштон кийган. М. М. Дўст, Лолозор. ..эгнидаги кийимининг бутуни йўқ, енглариню иштонининг балоқларигача рўданодай осилиб ётибди. «Ёшлик».

БАЛОҒАТ [а. بلاغت — вояга етиш, бўйига етиш; етуклик] I Жисмоний жиҳатдан етилганлик, болиғлик. *Балоғат ёши. Балоғатга етмоқ.* ■ *Қизик, балоғатга етган қиз муҳаббатни эмас, муҳаббатнинг ўзи уни излаб топади, деганлари рост экан.* Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Назиранинг ҳарир кўйлаги баданларига ёпишиб, унинг балоғат таровати ёғилиб турган бор қоматини кўз-кўз этарди.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 кўчма Ақлий ва маънавий жиҳатдан етуклик, камолог. *Ҳозирги замон фани ва унга муносабат олимнинг дунёқараши, идеали ва маънавий балоғати билан чамбарчас боғлиқ. «Фан ва турмуш». Сапар — балоғат палласига кириб бораётган изодкор.* Газетадан.

3 кўчма Нотиқлик, сўзамоллик маҳорати, санъати. *Ҳамза мадрасада ўқиб юрг кезларида толиби илмларга тафсир, ҳад фиқҳ, араб тили ва адабиёти, мантиқ, балғат ва шунинг каби диний ҳамда дунёв, фанлардан сабоқ берадиган хатиб ва мударр Сафохон тўрага ихлос қўйди.* К. Яшин, Ҳамза

БАЛХ(И) I: **балх(и) жўхори** Оқ жўхорининг эртапишар бир нави. **Балх(и) тут** [Афғонистондаги Балх шаҳри номидан] Мевас йирик, оқ рангли ширин тут, оқ тут. *Фарғоналиклар марвартак, тошкентликлар балтуту деб аташади уни.* «Муштум». *Шербё ҳовли ўртасидаги япасқи балхи тут тагидаг каравотга ечинмасдан чалқанча ётди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Балхи гумбаз** *архит.* Тўғри тўртбурчак хоналар устига қуриладиган пас так, ясси гумбаз. *«Қирқ қиз»нинг ўзига хос хусусияти яна шундан иборатки, хоналарнинг устини бекитишда турли-туман конструкциялар, яъни тоқи гумбаз.. балхи кабилар қўлланган.* Газетадан.

БАЛХ(И) II *фольк.* Оқ рангли рўмоннинг бир хили. *Балхи рўмоли бошидан, кўзи тўлмасин ёшидан.* «Нурали».

БАЛЧИҚ I Ёгингарчиликдан ёки сув босгандан кейин ҳосил бўладиган суюқ, ёпишқоқ лой. *Гавҳар балчиққа тушигани билан қиммати ўзгармас.* Мақол. *Олтин балчиқда ҳам олтин.* Мақол. ■ *Устма-уст ёққан баҳор ёмғирлари йўлларни балчиқ қилиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Сув ҳавзалари (арик, дарё, ҳовуз, кўлар) тагига чўккан лой қатлами. *Билсангиз, бу ҳовузда балчиқ йўқ, Назар ота.* М.М.Дўст, Лолозор. *Қумрини чиқариб олиши билан Қамчининг ўзи ҳам балчиққа ботиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 кўчма Оғир шароит; қийинчилик. *Вақти келганда, жиян, дўстлар қўлтиғинга кириб, балчиқдан тортмайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен балчиқда ётган бир аёлни ҳалоллаб олиб, савоб учун кўл чўзсам, ҳеч бўлмаганда худодан қайтар, деб ўйлагандим.* К. Яшин, Ҳамза.

4 кўчма Нотўғри, номақбул турмуш тарзи; жаҳолат. *Болалиқнинг мусаффо дунёсидан чиқиб, балчиққа ботганлар кимлар? Кимларнинг фарзандлари? «ЎТА». Муҳиддин минебошидан тортиб қишлоқ қозиларигача ҳафталаб шу ерда айш-ишрат балчиғига ботиб ётишимасмидилар?* Ҳ. Шамс, Душман.

Балчиққа қормоқ (ёки ботирмоқ) Бировни ҳаддан ташқари ёмонламоқ, бировга ноҳақ тухмат қилмоқ. *Раият олдиди уламо-ларни балчиққа қориб булғаш яхшими? С. Сиёев, Аваз. Худо кўрсатмасин, бир ёмонлашга тушсак, уриб қулоғигача балчиққа ботириб юборамиз. С. Нуров, Нарвон.*

БАЛЧИҚЛИ Балчиқ билан қопланган. *Балчиқли кўл. Балчиқли кўча.*

БАЛЧИҚЛИК Бутунлай балчиқ билан қопланган, фақат балчиқдан иборат бўлган жой. *Ўрмонга балчиқликдан ўтиб борилади.*

БАЛЧИҚЧИ(ЛАР) зоол. Қушлар синфининг бир туркуми. *Йилқичи, қизқуш, катта қизилоёқ, лошхўрак, жиктоқ, торғоқ — балчиқчининг типик вакиллари.* «ЎЗМЭ».

БАЛЬЗАМ [юн. balsamon — хушбўй смола] Баъзи ўсимликлардан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган, таркибида смола, эфир мойлари бўлган қуюқ хушбўй модда. *Одатда бальзам хушбўй ширага ўхшаш таъми ўткир, қуюқ суюқликлардан иборат бўлиб, сувда деярли эримайди, аммо спирт, эфир, хлороформ, бензин ва бошқа органик эритувчиларда эрийди.* «ЎЗМЭ». *Ичкилик ҳам минг хил: шотланд вискисидан тортиб Риганинг бальзамигача бор. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

БАЛЬЗАМЛАШ Мурда ёки унинг айрим аззоларини махсус моддалар воситасида чиримайдиган қилиш, мумиёлаш. *Қадимги вақтларда бу шарбат «аждар қони» аталиб, ундан мурдаларни бальзамлашда (чиришдан сақлашда) фойдаланилар эди.* Газетадан. *Чиришга қарши ишлатиладиган махсус химиявий моддаларни мисрликлар мурдаларни бальзамлаш учун ишлатганлар.* Газетадан.

БАЛЬНЕОЛОГ Бальнеология мутахассиси ёки олими.

БАЛЬНЕОЛОГИК Бальнеологияга оид; бальнеология билан шуғулланадиган. *Бальнеологик реакция. Бальнеологик лаборатория. Бальнеологик курорт.* ■ *Чортоқ минерал сувидаги қабул қилгандан кейин қаттиқ оғриқ пайдо бўлди.. бальнеологик реакция юз берди.* «Фан ва турмуш».

БАЛЬНЕОЛОГИЯ [лот. balneum — ванна, ҳаммом; чўмилиш + юн. logos — билим, тушунча] Тиббиётнинг минерал сувлар ҳамда шифобахш балчиқларнинг физикавий ва кимёвий хоссалари, уларнинг организмга таъсири, шифобахшлигини ўрганадиган

бўлими. *Бальнеология институти. Бальнеология курси.* ■ *Боқи ака билимини ошириш ниятида Москвага бориб, врачларнинг малакасини ошириш марказий институтида махсус физиотерапия ва бальнеология курсини битирди.* Газетадан.

БАЛЬНЕОТЕРАПИЯ [лот. balneum + юн. therapeia — парвариш, даволаш] Беморларни минерал сув билан даволаш усули.

БАЛЬНЕОТЕХНИКА Санитария техникасининг бальнеология соҳасида қўлланадиган турлари. *Шифобахш балчиқни манбаидан шифохоналарга келтириш ва табиий хоссаларига путур етказмасдан иситиб бериш ва ишлатиш ҳам бальнеотехниканинг вазифасидир.* «ЎЗМЭ».

БАЛҚ айн. барқ. *Ярқиллайди юлдуздай икки кўзи, Ойдайн балқ урар гулдайн юзи.* «Ойсулув».

БАЛҚИМОҚ 1 Ёрқин нур сочиб жилва қилмоқ; нурга тўлмоқ, ярқирамоқ. *Дала сутдек ойдин, Нур қўйнида балқиб ётарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қулоч ёйди атрофлар, Уфқ балқиди.* А. Мухтор, Асарлар. *Қучоғида нур кўтариб балқимоқда тонг.* А. Мухтор, Асарлар.

2 кўчма Гуллаб яшнамоқ, гул-гул яшнамоқ, равнақ топмоқ. *Саодат ойдаи балқиб, йўлакда пайдо бўлади.* «Ешлик». *Гўрўглибек Ҳасанхонга қараса, ойдаи балқиб турибди.* «Гулнорпар». *Шодлик билан тўлсин тўртала уфқ, Қулги билан балқсин бу қадим жаҳон.* А. Орипов.

3 Барқ уриб кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Комилжоннинг синглиси Шоҳида чўзинчоқ юзли, кўзларидан самимият балқиб турадиган ўн саккиз ёшлардаги сўзамол қиз эди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Султон қувонч порлаган, меҳр балқиган кўзлари билан Гулчехрани кузатар, илиқ боқарди.* М. Хайруллаев, Ҳикоялар.

4 кўчма Рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ, намоён бўлмоқ. *-Йўқ, отажон! — деди Шермат, — тинчликни, хурриятни, ҳақиқат офтобининг балқиб чиққанини сиз ҳам кўрасиз! Ойбек, Улуғ йўл. Эй замин, бўшаима, дадил бўл, балқи.* Газетадан. *Осмон деган нимаю қуёш деган нимадир? Барчасидан устунсан, ўзинг яша, ўзинг балқ!* Ғ. Фулом.

5 кўчма Ўзига мафтун, ром қилмоқ; бўшаштириб юбормоқ. *Ойдайн барқ урар анинг жамоли, Одамни балқитар тегса*

шамоли, бойсарининг шундай қизи бор экан. «Алпомиш».

БАЛҚИМОҚ II Юмшоқ, майин ҳолатга келмоқ; бўшашмоқ, кўпчимоқ. *Ҳовли хамирдай балқиган, ундан енгил буғ кўтарилади. Ойбек, Танланган асарлар. Баданлари мумдайин балқиб кетди. «Ойсулув». ..ерлар кўрғошиндай балқиб кетган. «Юсуф ва Аҳмад».*

БАЛҚИТМОҚ I Балқимоқ I 5 фл. орт. н. *Ун тўрт ёшда ҳозир унинг камоли, Одамни балқитар унинг жамоли. «Муродхон».*

2 кўчма Тўлдирмоқ, янгротмоқ. *Улоқ маърар кўп дарани балқитиб. Миртемир, Асарлар.*

3 Балқимоқ II фл. орт.н. *Тонг уйқуси Ҳасанжонни(нг) Бадангинасин балқитди. «Гулнорпари».*

БАЛҒАМ [a. بلغم — шилимшиқ, шиллиқ, балғам] Нафас аъзоларининг шиллиқ пардасидан ажралиб чиқадиган шиллиқли ёки йирингли чиқинди. *Йўталгандан кейин нафас йўлларида ташқарига чиқазиб ташланадиган нарсага балғам дейилади. Н. Исмонлов, Касалларни парвариш қилиш. ..инсон аъзоларида тўрт хил суюқлик бўлиб, булар қон, сафро, балғам ва савдодан иборат. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Баҳор келиб, унинг касали хуруж қилган, дам-бадам балғам тупуриб, юк орқалаган ҳаммолдай энтикарди. С. Сиёев, Аваз.*

БАЛҒАМИ Оч-яшил ва кўкиш оралиғидаги ранг. *Уйга меҳмон келганда, мезбон чойга уннайди. Балғами пиёлани кўлга оларкансиз, кўзингиз беихтиёр унинг нафис гулларига тушади. «Гулистон». Миркомилбойга хушомад қилиб, балғами пиёлада кўк чой тутуди. К. Яшин, Ҳамза.*

БАМАЗА [ба. + маза] фольк. Маъноли, мазмунли; ёқимли. *Келганлар тоза одамлар, ҳар бир гапи бамазалар, кийганлари тозалар. «Юсуф ва Аҳмад».*

БАМАЙЛИХОТИР [ба. + a. ميل خاطر — қалб, хоҳиш майли билан] рвш. Шошилмасдан, хотиржам ҳолда; бемалол. ■ *Марат бамайлихотир Бекжоннинг қўлини нари итарди. «Ёшлик». Бир соатча вақт ўтгач, эшикдан бамайлихотир кириб келган Қудратжон камтир бувининг фиғон бўлиб ўтирганини кўрди. Мирмуҳсин, Умид. Акбаров кўнчилсиз аҳволни сезмагандай, бамайлихотир гапирарди. П. Қодиров, Уч илдиш.*

БАМАЙЛИХОТИРЛИК Ўзига ишонганлик, хотиржамлик. *У биров билан суҳбатлашаётганида, юзида бамайлихотирлик аломати шундоққина сезилиб турарди. Н. Ҳайитқулов, Ер тафти.*

БАМАСЛАҲАТ [ба. + маслаҳат] рвш. Ўзаро фикрлашиб, маслаҳатлашиб. *У ҳамма ишни халқ билан бамаслаҳат қилади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кундошларининг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да. Ҳамза, Танланган асарлар.*

БАМАЪНИ [ба. + маъни] I Ақл-идрок билан, пухта ўйлаб айтилган, маъноли; ахлоқ-одобли. *Юрагида кири йўқ, гаплари бамаъни, ўзини кўрган кишининг кўзи қувнайди, шўхлиги, қўйинг-чи, барча қилиқлари ўзига ярашади. К. Яшин, Ҳамза. Кўпчилик хонадонлар каби йигиталикида ҳам осойишталик ҳукм сураб, бу икки ёш ўзларининг бамаъни утиришлари билан қуйилиб қолган нафақадор чол-камтирларни эслатишарди. Д. Нурий, Осмон устун.*

2 Пухта, ўйлаб иш қиладиган, ўзини тутиб олган. *Кўримсизгина бўлса ҳам, анча эсли, бамаъни, хунарига жуда берилган қиз экан. А. Мухтор, Чинор. Менга бу ҳоқимларинг маъқул келди. Очiq, бамаъни одам экан. К. Яшин, Ҳамза.*

БАМАЪНИЛИК Маънодорлик, мантиқлилиқ, ўзини тутиб олганлик, ақл-идроқлилиқ. *Жавобнинг бамаънилиги. ■ Айни вақтда унинг бамаънилиги, ўзига ярашган салобати, фозила аёлларга хос гапларининг маънодорлиги Ҳайри опани лол қолдирди. Д. Нурий, Осмон устун.*

БАМБУК [малайяча bambu — дарахтсимон ўсимлик] Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, танаси қамишга ўхшаш, ичи кавак, бўйи баланд ўсимлик. *Бамбук ҳасса. Бамбук чайла. ■ Бамбук халқ хўжалигида уй, кўприк қуришда, дурадзорликда ишлатилади, толасидан қоғоз тайёрланади. «ЎЗМЭ».*

БАМБУКАЙИҚ зоол. Думи жуда қисқа, мўйнаси асосан оқ, кўз атрофи, оёқлари ва елкаси қора айиқ; панда. *Бамбукайиқнинг тишлари йирик ва тўмтоқ бўлиб, ўсимликлар, бамбук билан овқатланишига мослашган. «ЎЗМЭ».*

БАМБУКЗОР Бамбук дарахтлари ўсиб ётган майдон. *Колхоз даласини айланиб юрганимизда, худди бамбукзорни эслатадиган*

экин майдонларига кўзимиз тушиб қолди. Газетадан. *Баъзи жойлар кетганча бамбукзор ва бананзор. "Ўқувчилар китоби"*.

БАМИСЛИ [ба.. + мисли] эск. айн. **бамисоли**. Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку, мавлоно! С. Сиёев, Аваз. *Қиз эмас, бамисли олов! О. Ёқубов, Излайман.*

БАМИСОЛИ [ба.. + мисоли] Худди, гўё (гўёки), каби, янглиғ; ўхшатиш, қиёс маъносини ифодалайди. *Билим яхши нарса, қизим. Бамисоли чироқ: йўлингени ёритади. Ҳ. Фулом, Феруза. Ақл ва маданият, ҳақ ва адолат бамисоли офтоб: уни тўсиши ва йўқотиши мумкин эмас. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

БАНАН [исп. banana, banana < а. بنان — бармоқ] бот. Меваси узунчоқ йирик, ейишли, банансимонлар оиласига мансуб бўлган кўп йиллик тропик ўсимлик ва унинг меваси. *Дўстлар бир оз сўлган бананларнинг олтинсимон нўстларини арчиб, нон билан ея бошладилар. Ойбек, Нур қидириб. Салқин нам шамол тепалардаги кактус дарахтларининг сертикан шохларини секин чайқайди, пальмалар бўйнига осилган шода-шода бананларни билинар-билимас тебратади. И. Раҳим, Такдир.*

БАНАНЗОР Банан ўсиб ётган майдон. *Баъзи жойлар кетганча бамбукзор ва бананзор. «Ўқувчилар китоби».*

БАНАНХЎР(ЛАР) зоол. Катталиги қаргадек, патлари ранг-баранг кўринишли, какқусимонлар оиласига мансуб қуш. *Бананхўрлар кўп вақтини дарахт шохларида ўтказишади, кўпинча дарахт шохларига уя қўяди. «ЎЗМЭ».*

БАНГ [ҳинд. बङ्ग — ҳинд нашаси, канопи] 1 айн. **наша** 2. *Ўтириб шу замон бангни ийлади, Катта сархонага буни жойлади. «Интизор».* Шароб билан банг қилиб, бошини айлантирди. «Бир соатлик халифа».

2 Мастлик; кайф. *Шайхлар борки, банг хаёлотини элга каромат деб сотадилар, жоҳиллар борки, китоб қўлтиқлаб, олимлик даъво қиладилар. Ойбек, Навоий.*

3 айн. **банги**. *Охири Абдурахмон.. бобойи банглар орасидан ўзига замин топди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

БАНГИ [ф. бнги — банг, наша чекувчи; наркоман] 1 *Наша чекишга одатланган шахс; нашаванд. Мулла паловга уч, банги — оловга. Мақол. ■ Оқсоч ҳам, отбоқар ҳам*

аллақачон донг қотиб ухлаб ётишибди. Бири кар, бири банги. К. Яшин, Ҳамза. Ана, банги тўра юмшоқ курсида, афюннинг кайфини суриб, кўзлари сузилиб ўтирибди. С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма фольк. Наша. Шерободда мен кўрдим Банги чеккан бангини. «Нурали».*

3 Умуман наша, кўкнори, қорадори ва ш. к. га ўрганган, гнёҳванд шахс, шунингдек, унинг лақаби. *Мирвали бангининг кўмагида аравадан замбилгалтакни тушириб олдилар. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.*

БАНГИДЕВОНА I [банги + девона] бот. Итузумдошлар синфига мансуб бир йиллик заҳарли ўсимлик. *Бангидевона, ёввойи наша, кампирчопон, ҳатто кучала билан сириқнинг ортиқчаси ҳам ёш вужудни заҳарлаб қўйиши ҳеч гапмас. Газетадан.*

БАНГИДЕВОНА II кам қўлл. Бангилик касалига дучор бўлган шахс, наркоман, нашаванд. *Исфандиёр Мадрайимхон эмас, бу бангидевонадан ҳар нарса кутса бўлади. С. Сиёев, Аваз.*

БАНГИБАШАРА [банги + башара] Кўриниши бангиларга ўхшаш, бангисифат. *Алқисса, бақ-бақалоқ Мулла Мамасолиҳ бин Мулла Мадқарим Маҳдум билан новча бўйли, бангибашара ҳудҳуд сўфи хонақоҳда ўтиришиб, бир соат чамаси мудрашдилар. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.*

БАНГИЛИК Гнёҳвандликнинг бир тури; нашавандликка бутунлай берилиб кетишлик. *Тўрангизнинг бангилиги махфий эмасдир, уни барча беш кўлдай билур. С. Сиёев, Ёруғлик. Бангилик тўғрисида аниқ статистика маълумоти йўқ. Газетадан.*

БАНГИНАМО [банги + ф. نما — кўринувчи] Хатти-ҳаракати, ҳолати бангига ўхшаган; бангитабиат. [Қоровул] *Узун мўйловли, кўзлари ола-була бангинамо киши эди. Ойбек, Болалик. Сочим ўсиб бангинамо, Хўв деб борарман борҳо.. «Тоҳир ва Зухра».*

БАНГИНУСХА [банги + нусха] Ташқи кўриниши бангиларга ўхшаш; бангинамо. *-Эй тақсир, хато қилибсиз, тушунинг, бу — мажлис! — деди чил томирдай қотма, новча, катта кўзли, бангинусха, лекин кийингантовланган бир шахс. Ойбек, Нур қидириб.*

БАНГИХОНА [банги + хона] эск. Наша чекувчилар тўпланишиб, нашавандлик қиладиган жой, хонадон; бангилар уйи. *-Бангихонани билмайсанми, рўдапо? — деб сўради*

у. Бола калласини тебратди — билар экан. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

БАНД I [ф. بستن < بند — «богламоқ», «тўсмоқ», «беркитмоқ» фл. ҳоз. з. ўзаги] **1** Нарса, қурол-асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп, тутқич; даста. *Чойнакнинг банди. Челақнинг банди.* ■ Ойим қиймалағич бандини айлантирар экан, менга қарамай сўради.. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Рашид икки қулча нон орасига олинган кабобнинг сихи бандини Муҳаррамга тўғрилади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Бир нарсанинг бошқа бирор нарсага суқиб, қистириб қўйиладиган, уланадиган қисми. *Бўйнида тугма банди Бир ёққа силкиллайди. Эргаш Жуманбулбул ўгли. Бойқаронинг қалпоғига қадалган жиғанинг олтин банди эрталабки қуёшда.. ёнарди. Ойбек, Навоий.*

3 Бўғим (бўғин). *Занжирнинг бандлари. Банди-бандидан ажралмоқ.* ■ *Ҳар сўнганнинг бандида юз минг гиреҳ.. Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.*

4 Дарахтлар (олма, нок, гилос, узум ва ш. к.), полиз экинлари (қовуни, тарвуз, бодринг, помидор ва бошқа ўсимликлар) мевасининг дарахт новдасига ёки палакка бирикадиган ингичка қисми. *Гилос банди. Узум банди.* ■ *Ушанда отнинг калласидай келадиган чим тўрлама шакарпалакни бандидан ушлаб, тортиб юборсам, қарс ёрилиб кетса бўладики! С. Ашурбоев, Ҳамсуҳбатлар. -Иккинчи олманинг узун банди бор эди, — деди комбат. — Шу бандидан ушлаб кўрмоқчи эдим, узилди-ю, олманинг қавати-га қистирилган қоғознинг учи кўринди. О. Ёқубов, Излайман. Изгин шамол эсиб турган. сап-сарик барглари бандидан «чирт-чирт» узилиб, йўлкаларни қоплаб ётган кеч куз кунларидан бирида у урушга жўнади. Газетадан.*

БАНД II [ф. بند — боб, қисм, модда] **1** Расмий ҳужжатлар (қарор, баённома, қонун, шартнома ва ш. к.)нинг рақам ёки ҳарф билан бўлиб кўрсатиладиган кичик бир қисми; модда, параграф. *Қарорнинг бешинчи банди.* ■ *Муассасаларнинг вакиллари қарорнинг биринчи моддаси «а», «б», «д» бандларида кўрсатилган масалалар юзасидан.. норозилик билдиришлари мумкин. Газетадан.*

2 Қофия, ритм ва мазмун жиҳатдан ўзаро боғланган шеърий парча; манзума. *Умумий*

қофия тартиби билан боғланган шеърий мисраларнинг йиғиндисида банд дейилади. «Ватан адабиёти». Муродига етиб шеърий банд, таскин тонди кўнгул каптари. Т. Тўла.

3 Ашула ёки мусиқа асарининг маълум бир қисми. *Собир ашуланинг бир бандини айтиши билан Солижон унга жўр бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Қори Ёқубов кўшиқ бандларини алоҳида урғу билан куйларди. К. Яшин, Ҳамза.*

БАНД III [ф. بند — боғлам; тўсиқ; қамоқ] **1** Ип, арқон ва шу кабиларнинг боғланган, тугунланган жойи. *Ипнинг банди. Бандни бўшатмоқ. Бандни ечмоқ.* ■ *Нозик дилни огритма. қаҳр айлама, панд айла, Гар боғлар эсанг илгин, сочим била банд айла. Ҳабибий.*

2 Тўсиқ, тўғон, ғов. *Сув келмай, банд ташлама. Мақол.* ■ *Кейинчалик бошига банд солинди-ю, сув чекинди. «Ёшлик». Гоҳ сой сувини банд қилиб, болалари билан балиқ ҳам тутади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

3 кўчма Тутқунлик, асирлик ҳолати; қамоқ. *Улар бу банддан халос бўлганини Ава билиб, димоғи чоғ бўлди. «Маликаи айёр». Тубсиз зулумотда банд бўлган шуур, Бир-бирин қалбидан ахтарди зиё. А. Орипов. Озод бўлсин кишидан, банддан Олтин сочли, қоши қийиқлар. Ҳ. Олимжон.*

БАНД IV [ф. بند — тўсилган, беркитилган] **1** Эгалланган, ишғол қилинган, бўш эмас. *Уй одамлар билан банд. Телефон ҳозир банд.* ■ *У ўтирган ўқув залида ҳамма ўриқлар банд. П. Қодиров, Уч илдиз. Купега кирганимда, пастки қаватнинг иккаласи ҳам банд эди. С. Аҳмад, Сайланма.*

2 Бирор иш, фаолият билан ўта машғул, қўли бўш эмас; вақти йўқ. *Мен ҳозир иш билан бандман.* ■ *Гулбахор эркаларга дастурхон тузаши билан банд, елиб-югурарди. Й. Шамшаров, Тошқин. Балкон ўртасидаги стол атрофида икки хотин ўтириб, чучвара тугиши билан банд. «Ёшлик». Султонов банд экан, қутиб қолди. «Ёшлик».*

Банд бўлмоқ **1)** бирор нарса билан ишғол (тўла, эгалланган) бўлмоқ. *Яхши жойлар банд бўлиб қолибди.* ■ *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб қолади. А. Қаҳҳор, Сароб;* **2)** бирор иш, ҳаракат билан машғул, овора бўлмоқ. *Фуломжон кузгача мактаб тайёргарлиги билан банд бўлди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.;* **3)** кўчма мафтун бўлмоқ. асир бўлмоқ

берилмоқ. *Бир зум гўзалликнинг ҳузурда жим Самовий ҳисларга бўлиб қолдим банд.* А. Орипов. **Банд қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) жойни расмий ёки норасмий (сўроқсиз) олдиндан эгалламоқ. *Аллақачон кириб улгурган йигитлар, қизлар гўвлашиб, саҳнага яқинроқ стулларни банд қилишмоқда эди.* Н. Қиличев, Чигирик; 2) мафтун қилмоқ, қамраб, эгаллаб олмоқ; ўзига тортмоқ. *Банд этган дилмни гўзал туйғулар.. «Ёш куч». Унинг бутун ўйларини Лола банд қилган эди.* М. Ҳайруллаев, Тилла маржон. **Қўлим банд** 1) қўлимда нарса бор; 2) қўлимда иш бор, иш билан машғулман.

БАНДА I [ф. *بندہ* — қул, итоткор; камина] I *дин.* Оллоҳ яратган, тақдири унинг қўлида бўлган киши; Оллоҳнинг қули. *Худонинг бандаси.* ■ *Тангри ўз бандалари орасида ғайратлисини ёқтиради.* «Ҳадис». *Тангрининг биродар бандалари бўлинглар, ўрталарингда ҳасад, адоват, аразлаш бўлмасин.* «Ҳадис». *Бандаси Оллоҳнинг иродасидан чиқа олмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *с.т.* Умуман одам, киши. *Яхшиликка ўрганган бир банда осонлик билан ўз яхшилигини кўймайдир.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳеч вақт ҳукмдорлар ҳузурига бош эгиб борган банда эмасмен.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Агар банда сидқидил билан худодан сўраса, томчи ўрнига дарё бағишлайди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *Кимгадир, бирор кишига қарам киши; фуқаро.*

Бандангиз ёки бандалари *эск.* Мактубларда ёки бирор кишига мурожаатда ўзини камтар олиш, мурожаат қилинаётган шахсга ҳурмат билдириш шакли; камина. *-Амирим, — деди мўйсафид соқолини тутамлаб, — бу хокисор бандангизнинг бир қошиқ қонидан кечинг.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Доно тadbирни ўртага солдингиз, тирим. Бандангизнинг фикрича, Заҳриддин Муҳаммад Бобур Мирзони қонуний подшоҳ атаб, муборак номларини хутбага кўшиб ўқитмоқ керак!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 *кўчма* Бирор нарсага бутун вужуди билан берилган кимса. *Нафс бандаси.* Пул бандалари. *Жигилдон бандаси.* «Ғилоф бандаси». ■ *-Нафс бандаси.. Биров ишдан келса, сиз ошдан келасиз, — деди Мели полвон жаҳли чиқиб..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фабрикага ин қурган бир ҳовуч «пул бандалари» ана шу шиор*

остида ишлаганлар. Газетадан. *Лекин бир кун эмас, бир кун жигилдон бандаси Абдуллаев билан чўталчи Мўминовларнинг чув тушиши турган гап.* «Муштум». *-Сизнинг назарингизда. ҳамма хотинлар латта-путта бандалари, шундайми, — деди Қумуш Камалиддинга.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Озодлик маъноси бу эмас, ёлғон! Доллар бандасининг сохта сўзидир.* Р. Бобожон, Шеърлар.

5 *кўчма* Ошиқ, мафтун, шайдо бўлган киши ҳақида. *Қизнинг чўлпон кўзи юракларга ўт ёқаркан, қора қўнғир сочи тақимиға уриб.. турганини кўрган ҳар бир йигит унга банд бўлар экан.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлида. *Уч йил бўлди, мунтазирман ўзингга, Жоним банда ярқиллаган кўзингга.* Пўлкан, Ҳасан батрак.

Хом сут эмган банда *қ. эммоқ.*

БАНДА II [итал. *banda* — тўплам, тўда] Опера ва симфоник оркестрга қўшимча чолғу ансамбли сифатида киритилувчи пуфлама мис созлар оркестри. *Банда ижро вақтида саҳна орқасига жойлашади.* «ЎЗМЭ».

БАНДА III [итал. *banda* — тўда] Босқинчилик, ўғрилик, зўравонлик, қотиллик билан шуғулланувчи қуролланган тўда. *Гитлер бандалари.. бостириб кирганларида, Нарзи мактабда ўқир эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАНДАЖ [фр. *bandage* — белбоғ, боғич] I *Ҳомиладорлик ва ундан кейинги даврда, операциядан олдин ёки кейин тананинг тегишли (касал) жойини нормал ҳолатда тутиб туриш учун танғиб боғланадиган (кийиладиган) махсус камар, белбоғ.* *Бандаж врач назорати остида танланади.* «ЎЗМЭ».

2 *тех.* Машина деталлари ёки конструкцияларнинг пухталлиги ва чидамлилигини ошириш мақсадида уларга кийгизиладиган металл ҳалқа.

БАНДАК I [ф. *بندک* — кичкина банд] *эти.* Паранжининг елкадан ён томонга осилтириб тикилган иккита енгсимон қисми, сохта енг. *Кўёшдан ва чангдан оқариб кетган, бандагига катта ямоқ тушган паранжиси бу иссиқ ҳавода уни ниҳоятда қийнаб кўйгани биллиниб турарди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Бир кун танноз.. паранжи ёпиниб, олдимдан ўтиб қолди.. бандаги лой ҳам бўлибди.* «Муштум».

БАНДАК II Лойдан ясалган хом идишларни кулоллар чарҳида текислаш ва сил-

лиқлаш учун ишлатиладиган чарм, латта ёки кийиз.

БАНДАЛИК I *дин.* Банданинг оллоҳ олдидаги қарзи; қисмати: ўлим, қазо қилиш. қ. **банда** I.

Бандалик қилмоқ, бандаликни бажо келтирмоқ ёки топширмоқ. Вафот этмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *..Баҳромбекни зўрға ташқарига олиб чиқди, фотиҳа қилиб, бандаликни бажо келтирган мусофирнинг юзига оқ доқа ёнди. «Ёшлик». Дано мамо бандалик қилди. Жанозага бордим. Т. Мурад, От кишнаган оқшом. Содиқ чўпон бандаликни топширди. «Ёшлик». Бандалик ёки бандалик-да Вафот этган кишининг яқинларига таъзия изҳор қилишда айтиладиган сўз; «афсус, вафот қилибди» маъносида. -Бандалик, ўғлим, отангдан ажралдик, - деб бағрига босди. «Ёшлик». -Бандалик экан, ая! - нотаниш йигит маъюсланиб гапирди. С. Кароматов, Олтин кум. Машинага яқинлашаётганда, шофер йигит туриб келиб, тирсақларидан ушлади: -Бандалик, Раҳимжон ака! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

2 Шахснинг бирор муносабат билан қарамлилик, тобелик ҳолати. *Асарнинг охирида қотилни полиция қамоққа олади ва бир муаллим чиқиб, чор ҳукуматига қуллуқ ва бандалик мадҳиясини ўқийди. Ҳамза.*

БАНДАР I [ф. بندر - тижорат жойи] кам кўла. Кема, савдо кемаси. *Қайдадир, кўк замин билан туташган жойда, Соҳилларга лангар ташлар яна бир бандар. А. Исроилов, Биз - дунё одамлари.*

БАНДАР II *айн. бандаргоҳ 2.*

БАНДАР III Иссиқ мамлакатларда ўсадиган хушбўй, мевали дарахт (манго).

БАНДАРГОҲ [ф. بندرگاه - кема тўхтайдиган жой] эск. I Чўл, дашт ёки тоғли ерларда йўллар кесишган, савдо қиладиган гавжум жой; карвонсарой. *Олти ойлик йўлда бир бандаргоҳ бор эди. Келган савдогарлар.. кўнмай ўтмас эди. «Ойсулув».*

2 Дарё ва денгиз қирғоқларида кемалар тўпланадиган, тўхтаб ўтадиган порт ва унга кириш-чиқиш йўллари. *Од қиз билан хайрлашиб, бандаргоҳда турган кема палубасига кўтарилди. «Ёшлик». Минг қатла шукрки.. она юртимизга қайтдим, қайтдим-у бандаргоҳга тушиб, тупроғини ўндим. М.М.Дўст, Лолазор.*

БАНДАХОНА [ф. باندوخانه] кам кўла

Фақир, хоксорларнинг уйи, хонадони. Навоий дарҳал ўзини тугиб олиб, шаҳанишоҳ элчи дўстларини эслаб, бандахонага таширф буюрганларидан боши осмонга етганини изҳор этди. М. Осим, Карвон йўлларида.

БАНДАЧИЛИК *айн. бандалик I. -Бандачилик, кўп ташвишлар тушибди бошингизга. -Нима қиламиз, ҳар банданинг бошида бор бу савдо. С. Нуров, Нарвон.*

БАНДЕРОЛЬ [фр. bande - тасма + role - ўрам] I Қоғозга ўраб, почта орқали жўнатиладиган корреспонденция тури (босма нашрлар: китоб, журнал, газета, кўлэзма, кичикроқ буюм ва б.). *Бандероль жўнатмоқ. Бандероли очмоқ.*

2 Мол (товар) учун акциз ва бож тўланганидан далолат берадиган, мол устига ёпиштириб кўйиладиган тасмасимон қоғоз.

БАНДИ [ф. بندی - маҳбус, асир] эск. I Асир тушган одам, тутқун, асир. *Банди бўлмоқ. ■ Сарбозлар ўн чоғли кишини банди қилиб, Хивага ҳайдаб кетдилар. С. Сиёев, Аваз. Холхўжа бандиларнинг қўлини ечишни буюриб, кўрпачадан жой кўрсатди. С. Аҳмад, Хукм.*

2 Зиндонга ташланган, қамоққа олинган одам. *Тўрт бандини зиндондан олиб келдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Жўра шу Бекнинг сассиқ қамоқхонасида бир ярим ой банди бўлиб ётганида, ўша Назар жаллод ҳар куни икки маҳал Жўрани қамчилатар.. эди. Ҳ. Шамс, Душман.*

3 кўчма Бирор нарсага, ҳолатга берилиб кетган, бирор кимса ёки нарсага боғланиб қолган; мафтун. *У хаёлларига банди бўлиб, дам ғазабланиб, дам ўзига-ўзи тасалли бериб борарди. «Ёшлик». Кўзи ўтган-кетганларда, хаёли эса турли ўйлар тўфонига банди бўлган. «Ёшлик». Одам борки, киндик қони томган ерга банди у. «Ёшлик». У ҳануз бу қадар бекорчиликка банди бўлмаган эди. Т. Малик, Қалдирғоч.*

4 кўчма Кишанланган, занжирбанд. *Болам Аваз, эшит менинг ҳасратим, кўлоғим банди, кимга айтайин дардим. «Маликан айёр».*

БАНДИБАСТ [ф. بندوبست - тил бириктириш, яширин битим; кишан солиш] Кимсанинг бахту иқболини, омадини тўсиш, унинг йўлини боғлаш мақсадида турли хил ип, ипак ёки матодан сеҳру жоду

ёрдамида тайёрланган банд, тугун. *Парича уларга дам солади, ранго-ранг ипдан бандибаст қилиб беради.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАНДИБОН [ф. *бандион* — зиндончи] эск. Зиндон кўриқчиси, турма назоратчиси. *Икки бандибон тагдаги зиндондан икки бандини.. чиқариб, хоннинг ясовулларига топширди.* «Эрали ва Шерали». *Бир неча соат ўтгандан кейин, обхона эшиги очилиб, бандибон йигитчани озодлик билан табрик қилди.* С. Айний, Дохунда.

БАНДИЗИНДОН [ф. *бандизиндон* — зиндонга солинган, зиндон тутқуни] Зиндонда тутқунликда ётган; зиндонга ташланган шахс. *Подшоҳи Хунхор Абдуллога қараб айтди: -Бу давлатлар бунга [Авазга] писанд бўлмади, бун тугиб, бандизиндон қилинглар.* «Бўтакўз». *Аваз ўлса, сени хундор тутарман. Кўзинг ўйиб, бандизиндон этарман.* «Нурали».

БАНДИЛИК Тутқунлик, асирлик ҳолати; тутқун бўлишлик. *Борсанг, салом дегин султон бобомга, Бандилигим билдир гамхўр отамга.* «Нурали». *Келиб сени бандиликдан бўшатди..* «Ойсулув».

БАНДИСИФАТ [банди + сифат] *рвш.* Тутқунга, асирга ўхшаш; бандилик ҳолатига тушган. *Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни ўз ихтиёри ила тарк этган эди. Мана энди зуғум билан, бандисифат, қўллари орқасига қайрилиб, қайтиб келди.* С. Сиеев, Аваз.

БАНДИТ [итал. *bandito* — қувғун; қарқчи] Босқинчилик, ўғрилик, каллакесарлик билан шуғулланувчи қуролланган шахс. *Бандитлар шайқаси.* ■ *Улар (милиция) қуролланган бандитлар, пихини ёрган жиноятчиларга қарши қурашиши керак.* «Фан ва турмуш». *Зайнаббиди бандитлар билан мислсиз олишувда жасорат кўрсатиб, ҳалок бўлади.* «Гулистон».

БАНДИТИЗМ Қуролланиб, якка ёки гуруҳ бўлиб босқинчилик ва зўравонлик билан шуғулланиш, бандитлик. *Озодликдан маҳрум қилиш муҳлатини.. камайтириш.. алоҳида хавфли жиноятлар, бандитизм ва босқинчилик учун татбиқ қилинмайди.* Газетадан.

БАНДИТЛИК айн. бандитизм.

БАНДИХОНА [банди + хона] Асирлар, тутқунлар сақланадиган, қамаб қўйиладиган жой; зиндон, қамоқхона. *Раис навкарларга: -Ушланглар, бандихонага олиб кетинглар! — дебди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

БАНДЛИ I Ушлашга мўлжалланган дастаси, банди, тутқичи бор. *Хотин ўртага бандли, гулдор хумчада вино билан икки стакан олиб келиб қўйди, балиқни кесиб тозаллади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Эшон ая ичкарига ўрин солиб, обрез олдида обдас-тада таҳорат суви қўйиб, кумуш бандли ўнинчи чироқни кўтарганича, меҳмонхонага чиқди.* С. Аҳмад, Хукм. *Урта асрларда бандли қум соатлар урф эди.* «Фан ва турмуш».

2 Бирдан ортиқ банд, бўлим, параграфдан иборат бўлган. *Беш бандли қарор.* *Саккиз бандли шеър.*

БАНДЛИК I Бирор нарса учун тутқич, даста қилишга мўлжалланган материал, хомашё.

БАНДЛИК II айн. бандли I. *Ёзган дастурхонини кўрсанг, зар ўралган попуқларни [конфетни] бандлик катта ликобларда қўйибди.* «Муштум».

БАНДЛИК III Бирор нарса билан банд эканлик, бўш эмаслик.

Бандлик хизмати Мамлакат миқёсида аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатини амалга оширувчи ва фуқароларга тегишли кафолатларни таъминлаб берувчи давлат хизмати.

БАНИБАШАР [а. *бани* — ўғил, фарзанд + *башр* — киши, инсон] эск. *кт.* Одам боласи, одамзод; одамлар.

БАНИНСОН [а. бани + инсон] эск. *кт.* айн. банибашар.

БАНИОДАМ [а. бани + одам] эск. *кт.* айн. банибашар. *Баниодам учун нажот ахтариб, жон берган шаҳидлар руҳига қасам.* А. Орипов.

БАНК I [фр. *banque* < итал. *banco* — сарроф пештахтаси, курсиси] Вақтинча бўш пул маблағларини тўплаш, корхоналарга кредит (қарз) бериш, нақд пулсиз ҳисобкитоб қилиш, кредит маблағларини муомалага чиқариш ва ш. к. билан шуғулланувчи кредит-молия муассасаси. *Давлат банки. Миллий банк. Халқ банки. Банк муомалалари.* ■ *Омонат банки таъсис этилиши билан барча мураккаблик ва ноқулайликлар барҳам топади.* Газетадан.

БАНК II Қиморда, карта ўйинида: ўртага қўйилган, тикилган пул; ган.

БАНКА I с.т. эск. айн. банк I. *Бахтима бўлаганда отам, ҳам онам, Банканинг пуллари киссамда менинг.* «Кўшиқлар».

БАНКА II [р. баня — идиш] 1 Шиша, тунука ёки пластмассадан ясалган, одатда цилиндрик шаклга эга бўлган идиш. *Шиша банка. Темир банка. Консерва банкаси.* ■ *Шу лаҳзада қўлида бир шиша банка қатиқ, югурганича кампир буви кириб келди. Мирмуҳсин, Умид. Чўнтагидан апил-тапил бояги пулни чиқарди, эшикка бир қараб олгач, банкага жойлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

2 тиб. Киши танасининг касал жойига қўйиладиган оғзи тор, чети қалин ва силлик, ноксимон стаканча. *Тиббиёт банкалари. Банка қўймоқ.*

БАНКАБРОШ [фр. banca broches — тўқув, йигирув дастгоҳи] тўқм. эск. Хом ип тайёрлайдиган машина. *Бу залга ўқиш-ўрганиш учун.. банкаброш ва тўқув станогни ўрнатилиши керак. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БАНКЕТ [фр. banquet — катта зиёфат; ўтириш] Бирор киши шарафига ёки бирор воқеа муносабати билан бериладиган тантанали, расмий зиёфат; ўтириш. *Банкет бермоқ. Банкет зали.* ■ *Табриклардан кейин илмий совет секретари — узун бўйли, хушчирой бир аёл барча олимларни банкетга таклиф этди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

БАНКИР [фр. banquier — ўриндик; банк эгаси] Банк эгаси ёки банкнинг йирик акциядори; банк ходими. *Укўз қисди. Банкир шимининг орқа чўнтагидан кармонини олиб, қатидан бир неча фунт санаб, меҳмонга узатди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзла.*

БАНКНОТ [ингл. bank-note — банк белгиси] Марказий эмиссия банклари чиқарадиган, муайян моддий қийматга эга бўлган қоғоз пул.

БАНКОМАТ [банк + (авто)мат] Муайян банкка қарашли автоматик қурилма; банкнинг ўзида, шунингдек, бошқа жойларда (кўча, метро, магазинларда) ўрнатилади ва банк мижозининг унинг ўзигагина берилган қатъий белгиланган код бўйича нақд пул олишига хизмат қилади. *Шуни кўшимча қилиш керакки, пластик карточкаларни Ўзбекистонда муваффақиятли жорий этиш етарли даражада ривожланган банкомат ва терминаллар тармоғини талаб этади. Газетадан. Банкимиз яқин келажакда хизмат кўрсатиш тармоғини анча кенгайтириб, терминаллар сонини 850 тага, банкоматларни эса 100 тага етказишни режалаштирган. Газетадан.*

БАНКРОТ [нем. Bankrott < итал. banco rotto — синган курси] Қарзини тўлашга қурби етмай қолган, синган касб-хунар эгаси ёки корхона. *Банкрот бўлмоқ.* ■ *Банкротлар тез-тез рўй бериб туради, у иқтисодий инқирозлар вақтида айниқса кучаяди. «ЎЗМЭ».*

БАНКРОТЛАШМОҚ 1 Инқирозга учрамоқ, синмоқ.

2 кўчма эск. Эътиборини, нуфузини тамоман йўқотмоқ. *Бу тарихий синов II Интернационалнинг тамоман банкротлаганини очиб ташлади. Газетадан.*

БАНКРОТЛИК Фуқаро, корхона, фирма ёки банкнинг маблағи етишмаслигидан ўз жаббуриятлари бўйича қарзларни тўлашга қурби етмаслиги ҳолати.

БАНОГОҲ [ф. بناگواه — тўсатдан, кутилмаганда] рвш. Кутилмаган, хаёлга келмайдиган вақтда; кутилмаганда, бирдан. *Бола ёрда айланиб юрганда, баногоҳ сувнинг шилдираганини эшитиб қолибди. «Бир соатлик халифа». Баногоҳ қиз ўзини четга олди. «Ёшлик». Қодир эгам, сўнги бора сабот бер ўзинг, Дариг тутма бардошингни мендан баногоҳ. А. Орипов.*

БАНОРАС [Ҳиндистондаги Банорас шаҳри номидан] Материали, тўқилиши ва пишиқлиги жиҳатдан беқасамга ўхшаш, аммо гуллари билан фарқланувчи, қўлда тўқилган газлама. *Банорас тўн. Банорас паранжи. Банорас чопон.* ■ *Эғнида қизғиш банорас тўн. С. Сиёев, Аваз. Эғнимга оқ дока қўйлак, оқ банорас нимча кийгизиб, бошимдаги дўппи ўрнига оқ дока рўмол ўратдилар. Ойдин, Ҳикоялар. -Сизни ҳар замонда извошда духоба, банорас паранжиларда кўриб қолардик, — деди Ўғилой опа. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

2 кўчма Банорас рангидек қумушранг оқ тусли, шунингдек, оч пушти, сариқ, яшил рангли. *Атроф зим-зиё, фақат тиниқ, банорас осмоннинг у ер-бу ерида юлдузлар милтиллайди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Осмон гардишининг туби аста-секин ёришиб, банорас уфққа қизғиш ранг ёйилаёттибди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Осмон жуда тиниқ, банорас экан. А. Мухтор, Чинор.*

БАНОТ шв. фольк. айн. духоба. Ҳавода учиб юрган қанот бўлсам, Бозорда ярқираган банот бўлсам. «Оқ олма, қизил олма». *Турванг банот, еминг кишимиз, ҳай-ҳай, тактак, ўзбекнинг оти. «Гулихиромон».*

БАНТ [нем. Band – тасма, лента; тугун] Капалакнусха қилиб боғлаш ёки шу тарзда боғланган лента, жияк ва б. *Бу санъат асарлари атиргуллар, аждарҳолар, қуш қанотлари, бантларни акс эттирувчи гулли нақшлар билан безатиларди.* «Фан ва турмуш».

БАНТИК [нем. Band – тасма, тугун] Кичкина бант, бантикча. *Уларнинг бири – сочига бантик таққан қизча чумчуққа ўхшаб бир оёқлаб ҳақкалар, бошқаси – атлас кўйлакча кийиб олгани эса санаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАНТУЛАР этн. Марказий ва Жанубий Африкада яшовчи халқлар гуруҳи. *Банту тили. Бантулар маданияти.*

БАОБРУ [ба. + обрў] айн. обрўли. *Тўйни бошқариб бориш нозик масала. Раисликни олиб бориш баобрў, маданиятли, сўзга чечан одамга топширилса, шодиёна маромида ўтади.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

БАПТИЗМ [юн. baptizo – сув билан чўқинтираман] Христиан дини мазҳаб (секта)ларидан бири.

БАПТИСТ Баптизм мазҳабига мансуб шахс. руҳоний.

БАПУРЖА с.т. қ. бафуржа. *Қўй, хотин, кўни-қўшилларнинг олдиди шарманда қилма. Ўйда бапуржа гаплашамиз.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

БАР I [ф. بر – чекка, қирра] Уст кийимнинг икки ён этаги. *Бола терга пишиб кетган эди, этак бари билан юзидаги терини артиб олиб, бизга салом берди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Табибий яктагининг барини боса-моса ирғиб турди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бар урмоқ 1) икки барини белбоғига қистирмоқ. *Ота-бола чопонларининг этакларини бар уриб, қазувга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма ишга астойдил киришмоқ. *Алдар кўса этагини бар уриб, бойниқига жўнабди.* «Алдар кўса». **Баридан тутқазмаслик** Қочиб юрадиган, тутқич бермайдиган кимса ёки нарса ҳақида; бўйсунмаслик. *Чул шамоли эсади, Тутқич бермай баридан.* Н. Нарзуллаев. *Бир томондан, ёшликнинг залворли қадами, беқийс кўрки, у бахш этган туйгулар, бошқа ёқдан эса, шу сўлим фаслининг субҳидан шамолдек бар тутқазмай ўтиб кетиши ҳақидаги ўйлар қўшилиб, шоир кўнглида ҳислар уммонини яратди.* «Ёшлик».

БАР- II [ф. بر – олд қўшимча] Арабча ва форсча-тожикча сўзларга қўшилиб,

бирор сифат-белгига эгаликни, давомийликни, йўналишни ифодаловчи сўз (сифат)лар ясовчи, ба- қўшимчаси билан деярли бир хил бўлган қўшимча, мас., *бардавом, барқарор.*

БАР III [ингл. bar – тамаддихона; кичик ресторан] 1 Кичик ресторан, майхона. *Йигит-қизлар кўноқ тунлар барларда, Уртўполон, тинтув чорраҳаларда.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

2 Турли хил ичимликлар сақланадиган кичик буфет (ёки сервант, жавоннинг бир бўлмаси, тоқчаси).

БАР IV [ингл. bar – тўсиқ] Денгизнинг қирғоққа яқин қисмида ёки дарёларнинг денгизга қуйилиш жойларида ҳосил бўладиган камбар кум тўсиқ, кумлоқ; саёзлик.

БАР V [юн. baros – оғирлик, юк] физ., мтр. Босимнинг МКС бирликлар тизимидан ташқари бирлиги. Метеорологияда: атмосфера босимининг ўлчов бирлиги.

БАРАБАН I [т. بالابان – баланд овозли < ф. بالابانگ – баланд овоз] Гардишининг бир ёки ҳар иккала томонига тери қопланган, урма (зарбли) мусиқа асбоби. *Фан-фараларнинг овозлари, ноғора ва барабанларнинг товуши байрам бошланганлигидан дарак берарди.* Газетадан. *Барабанлардан симфоник ва пуфлама созлар оркестрида.. фойдаланилади.* «ЎЗМЭ».

БАРАБАН II тех. Турли машина ва аппаратларнинг цилиндр шаклидаги ичи ковак қисми. *Тош майдаловчи машинанинг барабани хунук ғирчиллаш бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳозир барабанлар кўсак чувиш агрегатларининг энг муҳим қисми ҳисобланади.* Газетадан.

БАРАБАНЧИ Барабанда мусиқа ижро этувчи, барабан чалувчи. *Оркестр барабанчиси.*

БАРАВАР [ф. برابر – тенг, бир хил; тенг қийматли] 1 сфт. Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сон-қиймати, ҳаракати жиҳатидан бир хил, тенг. *Бўйи баравар девор. Баравар ҳажмли шишалар. Ёши баравар болалар. Баравар вақт оралиқлари.* ■ *Болага оила ҳам, мактаб ҳам баравар тарбия бериши, одоб-ахлоқ ўргатиши керак.* Газетадан. *Анвар ҳар ким учун сеvimли ва хушмуомаласи барчага баравар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Иккала от бир қиёмда, баравар қадам ташлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Баравар келмоқ 1) турли кўрсаткич ва белгиларига кўра бир хил чиқмоқ; тенг келмоқ. *Қонларнинг оғирлиги баравар келди. Кирим билан чиқим баравар келди;* 2) мувозанатга келмоқ, тенглашмоқ. *Тарозининг паллалари баравар келди;* 3) кўчма бирор ҳаракатда (жанжалда, мунозарада, курашда) тенг келмоқ, бас келмоқ. *У билан баравар келиб бўладими?* 4) «тенг, бир хил» маъноларидаги кесим вазифасида. *Унга ёшу қари баравар. Беш қўл баравар эмас. Мақол. ■ Ўзинг биласан, қачон қарасанг, катта-кичikka баравар, ҳамиша камбағаллар фойдасини кўзлайди. Х. Шамс, Душман. Баравар кўрмоқ* Тенг муносабатда бўлмоқ, тенг кўрмоқ. *Ота-она ўз фарзандларини баравар кўради.*

2 рвш. Бир вақтда, бир пайтда; бир-биридан қолишмай. *Баравар ишламоқ. Баравар жўнамоқ. Ўрнидан баравар турмоқ. ■ У эшикдан кирганда, даҳлизда ўтирган уч киши баравар ўрнидан туриб салом берди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Карвон кетидан кезаётган икки сарбоз орқадан эшитилган ногаҳоний чинқириқдан баравар тўхташди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

3 Саноқ сонлар, шунингдек, «неча», «бир неча» сўзларидан кейин келиб, шу миқдор даражасида қайтарилганликни, карралиликни ифодалайди. *Бригада ҳосилдорликни.. икки баравар кўтаришига муваффақ бўлди. «Ўзбекистон кўриқлари». Князь сув пушини уч баравар ошириб юборибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..[Отабек] унинг [Кумушининг] ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини англади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қутганидан бир неча баравар ортиқ калтак еган душман ақл-ҳушидан озаётган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 «Бирга», «шунингдек» маъноларини ифодалайди. *Лекин шу билан баравар. Мирзакаримбой Йўлчининг бутун сиймосида катта жасорат ва гурур сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Нури бу йигит тўғрисида кўпроқ нарса билишини исташ билан баравар, бу қизнинг унга муносабатини очиш каби яширин бир ният билан гапни чувалатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 3-ш. эгалик, ж. к., ў-п. к. шаклларида келиб, кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **бараварига II, бараварида**).

БАРАВАРИГА I рвш. Бир вақтда, пайтда, баравар, бир-биридан қолишмай, бирдай. *Одамлар бараварига қарсақ чалишар, Алимардоннинг рақибини олқишлашарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. -Ким? - ишқовлари бараварига сўрашди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

БАРАВАРИГА II кўм. вэф. Ўрнига, эвазига. *Она-бола бир неча йиллик меҳнат бараварига келган ишқирт ўрикни ўртага қўйиб, хўрлик ва ҳақорат алаmidан аччиқ-аччиқ йиғлашди. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ. Бир таноб ердан олтинчиш пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ.*

БАРАВАРИДА кўм. вэф. 1 ..билан бирга, ..билан баробар. *Шу мақола бараварида маълум қиламанки, суд Иброҳимов мендан пора сўрагани ёлгон. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Баландлигида, тенглигида, даражасида. *Агар сувни қайтаришига тўғри келса, унгуруни сув бараварида юқоридан чопиб тушириш керак бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварида ўсишлари керак. Газетадан.*

3 Бир хил, тенг қийматда. *Бизнинг ерларда сув олтин бараварида юради.*

БАРАВАРЛАМОҚ Икки ёки ундан ортиқ нарсани ҳажми, ўлчами, катталиги, миқдори жиҳатдан тенг қилмоқ; мувозанатга келтирмоқ. *Қатимларнинг учини бараварламоқ. Тарози паллаларини бараварламоқ.*

БАРАВАРЛАШМОҚ I Бараварламоқ фл. ўзл. ва бирг. н. *Юклар бараварлашди. Тарози паллалари бараварлашди.*

2 Бирор ҳолати (аҳамияти, нуфузи, маъқеи)га кўра тенглашмоқ. *Илғорларга бараварлашмоқ. ■ 21 март куни бутун Ер юзида кеча ва кундуз давомийлиги бараварлашади. «Фан ва турмуш».*

3 Тенг қаторга келмоқ, ёнма-ён келмоқ. *Пойгачилар бараварлашди. ■ Машина жувон билан бараварлашиб, яна бир марта сигнал берди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

4 кўчма Тенг келмоқ, бас келмоқ (мунозара, айтишув, жанжал ва ш. к. да.). *Манзура айтишуведа қолишмади, унга бараварлашди.*

БАРАВАРЛИК I Тенг, баравар эканлик; тенглик. *Ёшимиз бараварлигини энди билдим.*

2 Ижтимоий тенглик, тенгҳуқуқлилик; адолат. *У [етимча] азонда турар, кеч ётар*

эди. Уни худо номидан уришар ва урар эдилар. Мана энди ўзингиз айтинг-чи, жиловнинг ҳамма учун бараварлиги қаерда? П. Турсун, Ўқитувчи. У [Шокир] бу сўзлари билан ўзига қарши чиққан ва «хуррият»дан сўзлайдиган «бой билан камбағалларнинг бараварлиги»ни пучакка чиқарган эди. С. Айний, Куллар.

БАРАВЖ [бар. + авж] кам қўлл. I Авжли, авж олган, ривожланган, кучайган, юксак даражада. *Ғўзалар бир текис баравж ривожланиб, қийғос гулламоқда.* Газетадан. *Уфқларга тўташиб кетган яйловлардаги баравж майсалар шамолда аста чайқалади.* Газетадан. *Қалбларда қувонч баравж.* Газетадан. *Сафарқул ҳар бир хатнинг бошига юрт тинч, ўзи саломат, иши баравж эканлигини ёздирди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 кўчма Камолга етган; дуркун. *30 йилдан бери золим сайёдларнинг ноҳақ ўқларига кўкракларини сипар қилиб келган баравж ёшларгина бу кунги қадрилик кўнларнинг қадрини билур.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БАРАК I [итал. baracca — лой чайла < бапо — лой] Ёғочдан қурилган вақтинчалик уй, яшаш жойи. *Барак системасида бинолар бир қават бўлиб, кўпинча ёғочдан солинади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Йўлдош, баракнинг ўртасидаги тахта скамейкада ўтириб.. лекторнинг салобатли овозига қулоқ солди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

БАРАК II [ф. برك] шв. айн. *чучвара.* Хоразм ва Қорақалпоғистон муҳитида гўма, юмurtқа барак тансиқ таом ҳисобланади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Дук-дук этади бувим. Барак букади бувим.* «Бойчечак».

БАРАКА [а. برکه — дуо; розилик, ижозат; оллоҳнинг марҳамати] I Бирор нарса-нинг (асосан, нозу неъматлар, экин ҳосили) кутилган даражадан мўллиги, сероблиги. *Барака кўтарилди. Барака йўқолди. Жанжалли уйда барака бўлмас.* Мақол. ■ *Ғўза чилла сувига қонсагина, хирмонга барака киради.* Газетадан.

Баракаси кетди ёки барака кўтарилди Сероблиги йўқолди, мўллиги барҳам топди. *Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака кўтарилади.* Мақол. **Хирмонга барака!** Хирмон кўтараётганларга «ҳосил мўл бўлсин!» маъносидан айтиладиган тилак. **Қўлида барака йўқ ёки қўлининг баракаси**

йўқ Тежаб-тергаб, ўринли сарф қила олмайдиган киши ҳақида.

2 Оллоҳ берувчи насиба, неъмат; эҳсон. *-Худо барака берсин, тераверинлар! — деб фотиҳа берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Худо умрингга, молингга барака берсин.* Ҳамза.

3 Бирор нарса ёки ҳаракатдан келувчи фойда, наф; самара, унум. *Қайтган молда барака бор.* Мақол. ■ *Йиғлама, йиғидан ҳеч қим барака топган эмас!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Мени олиб нима барака топдинг? Нуқул гавгога қоласан.* «Ёшлик».

Барака топ (кур) «Кам бўлма», «омадингни берсин» маъносидан айтиладиган олқиш, ундов. **Бор барака, бор барака топ, барака де(нг), барака қил(инг)** Олди-сотди савдосида «сўралаётган нарҳга хўп денг» маъносидан ишлатиладиган ибора. *Қани, ҳа, ука, «барака де, барака де»лардан кейин ярим соатча.. савдолашиб, молни бир сўм ўн ти-йинга сотдик.* Ф. Фулом, Шум бола. *Қўли беринг, боринг, барака топинг, олти юз.* С. Нуоров, Нарвон. **Бориға барака** Бориға шукур, бори ҳам етиб қолар. *Бориға барака, у ёғини оғзаки болайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма с.т. Кўшалоқ кўсак ва шундай кўсакда очилган пахта; кўшалоқ мева. *Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, «барака» қидиришлари ҳам, ғўзалар орқасига яшириниб олганча, қизларга хом кўрак отиб шўхлик қилишлари ҳам — ҳамма-ҳаммасида алланечук қувноқ, зинҳор-зинҳор қайтиб келмас орзулар бор эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАРАКАЛИ I Тўкин-сочин, мўл-қўл, яхши натижали. *Кўклам дўл, жала бўлишига қарамай, баракали ҳосил олишга эришдик.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Хирмонимиз баракали бўлса, давлатимиз, халқимиз олдида юзимиз ёруғ бўлади.* Газетадан.

2 Мавжуд ҳолатидан қатъи назар кўпчилиқка етадиган; фойдали; татимли. [Тошхон:] *Ҳа, жуда баракали қозон, ўзига ҳам юз челақ сув кетади.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

Қўли баракали Қўлига тушган, қўлида бўлган нарсанинг, ишнинг баракасини оширадиган одам ҳақида. *Чўлоқ бўлса ҳам, қўли баракали.* Экинчи ҳар йили ҳам чакки бўлмайди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Серунум, сермаҳсул, самарали. *Баракали иш. Баракали меҳнат.* ■ *Эрталабки терим унумли, баракали бўлади.* «Ёшлик».

Бу рақамлар кекса санъаткорнинг баракали умрини ва унинг халқ олдида қилган катта хизматларини кишининг хотирида жонлантиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

БАРАКАЛЛА [а. بارك الله — сени худо муборак қилсин; офарин] унд. с. 1 Кимсанинг бирор ҳаракатидан мамнунликни, маъқуллаш, мақтовни англатади. *Баракалла, йигит! Мана бунисига қойил!* К. Яшин, Ҳамза. — *Баракалла, чеварим. Балли, ҳимматли қизим, — деб Нор ота сўзини завқланиб тугатди.* Қ. Муҳаммадий. *Баракалла, баракалла, ажаб қилибсизлар! Хўп қилибсизлар!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Маъқуллаш, тасдиқ маъносини англатади. *Баракалла, мана энди ўзингизга келдингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Норозилик, қониқмаслик маъносини англатади. — *Баракалла-е!* — *дедилар масҳара қилгандай қулиб.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] — *Дўппи тикиб ўтирибсиз-ку, менинг олдимга чиқармидингиз, баракалла сизга!* — *деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАРАКАЛЛАЧИ айн. ҳайбаракаллачи.

БАРАКАСИЗ айн. беварака.

БАРАКАТ [а. برکت — дуо, оқ фотиҳа; оллоҳнинг марҳамати] кам. қўлл. айн. **барака**. *Барвақт қилинган ҳаракат — ҳосилга берар баракат.* «Қанотли сўзлар». Сендан ҳаракат — мендан баракат. Мақол.

БАРАКАТЛИ кам қўлл. айн. **баракали**. *Улуғлар назар солса, қўли баракатлидир.* «Бойчечак». *Олло Таоло ёшларга тинч ва баракатли умр берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАРАКАТСИЗ кам қўлл. Баракаси йўқ, баракасиз, беварака.

БАРАЛ(Л)А [ф. برملا — аниқ, очик; рўйирост] рвш. 1 Аниқ, равшан; яққол (бирор нарса, ҳаракат ёки ҳолат ҳақида). *Деразадан тушиб турган ёруғликда унинг кекса кўзларидан тирқираб чиққан кўз ёшлари барала йилтираб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Асалхоннинг тинч, осуда кўзларидан миннатдорчилик туйғуси барала порлаб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тун сукунатида отларнинг дуқури қулоққа барала чалинарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Дангал, рўйирост, очикдан-очик; дадиллик билан, тортинмасдан, бемалол. *Баралла айтмоқ.* ■ *Қиз бўлиб турсанг-у, йигит сўзини Баралла айтолсанг ўз душ-*

манингга. Ю. Ҳамдам, Тинчлик баҳори. *...ҳали ўзбек аёли ўзининг инсонлик ҳуқуқи ҳақида минбардан туриб, баралла гапирган эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ойимхон сирни барала очиб гапира бошлаган эди, Гулсум уялганидан мулоийм овоз билан кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Матқовул яктагининг енги билан кўзларини артди, бошини барала кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хотин чачвонини барала кўтариб, орқасига ташлади.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Муфти келганлар билан барала рус тилида гаплашарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 Бор овоз билан; овозининг борича. *Давлатёр шу бугун эрталаб от суғоргани кетаётиб, кўчадан ашулани барала қўйиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хотин тураётиб, барала йиғлаб юборди.* А. Қаҳҳор. *Попук барала чинқариб юборганидан сўнг, эшикка чиқишга мажбур бўлди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БАРАНГОР [туркий — ўнг, ўнг тараф] эск. ҳарб. Ўрта асрда: аввал чингизийлар салтанатида, кейинча Амир Темур ва темурийлар даврида кўшинлар жанговар тартиби (сафи)нинг ўнг томонида турадиган ҳарбий қисм (корпус).

БАРАҲМАН [ф. ابرهمن қ. браҳман.

БАРАҲНА [ф. برهنة — яланғоч, юзи очик] эск. кам қўлл. Очик-сочик, бемалол. *Шоолимҳожии.. хотинларида чачвон йўқ.. кўчаларда бараҳна кезадилар.* «Муштум».

БАРБОД [ф. برباد — беҳуда, бекорга, зое] Хароб, вайрон, бузилган, совурилган. *Ўзаро талашлар, фитнаю фасод Меҳнатни, савдони, қушиқни эзди, Экин найҳон ўлди, кўприклар барбод.* Шайхзода. *Бузуқни тузатиши, барбодни обод* Бизнинг халқимизга бўлур муяссар. Ф. Фулом.

Барбод бўлмоқ 1) йўққа чиқмоқ, чиппака чиқмоқ, пучга айланмоқ, йўқ бўлмоқ. *Душманнинг тўрт бор ҳужуми ҳам барбод бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ёшилиги, номус-иффати, умид-армонлари барбод бўлди.* К. Яшин, Ҳамза. *Уф.. энди-чи, энди.. ҳаммаси барбод бўлди.. ҳа, барбод бўлди.* Ж. Жабборов, Севинч ёшлари: 2) бузилмоқ, пачава, расво бўлмоқ. *Турабек бу топшириқни бажара олмаса, эртага ишимиз барбод бўлади.* А. Раҳмат. *Қочса, ҳамма иш барбод бўлишини, ўзи устидаги гумон чинга айланишини биларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) совурилмоқ, беҳуда сарф бўлмоқ. *Ноқобил ўғил туфайли*

униги бор топган-тутгани тез фурсатда барбод бўлди. Газетадан. **Барбод қилмоқ** (ёки этмоқ) Хароб, вайрон қилмоқ; йўққа, чип-лакка чиқармоқ, йўқ қилмоқ. *Кимдир тузар уни, кимдир бузади, Кимдир борини ҳам қилади барбод.* А. Орипов. *Душманнинг мудофаа истехкомлари барбод этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Чўлни обод қилган ҳам сув, Боғни барбод қилган ҳам сув.* Газетадан. *Чорва планини барбод қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БАРВАСТА [ф. *برېسته* — боғланган, маҳкамланган; ёпилган, ривожланмай қолган] I Гавдали, кенг яғринли. *Барваста йигит.* ■ *Арслонқул барваста қомат, ўмровли, содда, ўн саккиз яшар йигитча эди.* Ойбек, Навоий. *Акахоннинг оёғида орқаси босилган кигиз шиппак, барваста гавдаси оғир чайқалади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Тик қоматли, келишган, кўркам. *Барваста қиз.* ■ *Мен ўзим ошиқ бўлибман Бўйлари барвастага.* С. Зуннунова. *Қўлида китоби, барваста, лобар, Манглайи кенглиги бахтидек равшан.* Ф. Фулом.

Барваста қилмоқ Катта қилмоқ, вояга етказмоқ. *Барчани барваста қилган, Билсанг, ота-энади.* «Нурали».

БАРВАСТАЛИК Катта, келишган гавдага, кенг яғринга эга бўлишлик. *Йўлчибой очик, хушчақчақ, муғамбирликни билмайдиган, барвасталигига қарамасдан абжиргина йигит.* А. Қаҳқор, Сароб.

БАРВАҚТ [бар.. + вақт] *рвш.* Мўлжалланган вақтдан, одатдаги вақтдан илгари; эрта билан, вақтли. *Барвақт қилинган ҳаракат ҳосилга берар баракат.* Мақол. ■ *Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Асрорқул эрта билан барвақт туриб кетди.* А. Қаҳқор, Асарлар.

БАРГ [ф. *برگ* — япроқ; варақ] *айн.* **япроқ.** *Олма барги. Ток барги. Тамаки барги. Барг чиқармоқ.* ■ *Мана, баҳор келиб, гуллар барг ёзди.* «Муштум». *Дарахт баргидаги шода-шода шудринглар ботаётган қуёш нурида бирдан оловланиб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

Ёлгон барг с. т. Ўсимлик (кўкат, гўза ва б.) ердан энди униб чиққан пайтда пайдо бўлиб, кейинроқ тўкилиб кетадиган барг. *Гўза ёлгон барг чиқариши билан дарҳол ягана қилиниши шарт.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Тут дарахтининг ипак қуртига озуқа сифатида бериладиган япроғи. *Ўқишдан чиқиб, қуртга барг кесгани борамиз.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. *Тоza барглар соламиз, Қуртимизга ёқсин деб.* «Қўшиқлар».

Барги нозик Қовуннинг навларидан бири. **Сен дарахтнинг шохида юрсанг, у баргида юради** Унинг ишбилармонлиги, қувлиги, шумлиги сеникидан ошиб тушади.

БАРГАК I [ф. *برگه* — данаксиз қуруқ мева] Данаги олинган ҳолда қуритилган ўрик; ўрикқоқи. *Ориф ота чой дамлаб, патнисга бир ҳовуч баргак солиб келтирди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. -*Айтгандай, Қурбон акани биринчи марта томга баргак ёяётганимда кўрганман.* — деди Меҳри она. А. Эшонов, Дутор.

БАРГАК II [ф. *برگه* — баргча] Аёллар пешонасига, кўксига тақадиган, олтин ёки кумуш тангалардан тузилган баргнусха зийнат буюми, тақинчоқ. *Бобур унинг [Ойша бегимнинг] юзига ботиниб қарай олмай, кўкрагидаги олтин баргакларга кўз ташлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сенга тухфа бўладурган олтин зирак, баргак, чўли, атир, упаларни улоқтир.* К. Яшин, Ҳой қиз.

БАРГАК III [ф. *برگه*] I Толнинг эрта кўкламда барг ёзиб, попук чиқарадиган сурх новдаси. *Баргак тақди яшил фусункор Мажнунтолнинг чилвир сочлари.* «Шарқ юлдузи». *Ариқ лаблааридаги эндигина баргак ёзаётган толларга табассум билан қарайсан, чарчоқларинг унутилади.* Ў. Умарбеков, Баҳор нафаси. *Эндигина баргак ёзган толзордан майин шамол эсди.* «Шарқ юлдузи».

2 Шундай тол новдаларидан сидириб (шилиб) олинган пўстлоқдан ясалган соч-попук. *Чучмома излаган қизлар сочига Баргак улаганда, эсладим сени.* Э. Воҳидов. *Эрта баҳор, болалар томда варварак учирадиган, қизлар сочларига баргак тақадиган вақт.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Оқ уй, ола баргак Серҳашам, дангиллама уй ҳақида. -*Нима, бегона бўлмай, сен мана шу даштликмисан, ё ўзинга оқ уй, ола баргак солгани келдингми?* — деб гўнғиллади Холдор кўрпа тагидан. А. Мухтор, Туғилиш.

БАРГИЗУБ [ф. *برگ زب*] *бот.* Йирик баргли калта пояли, гуллари майда кўп йиллик ўт ва унинг халқ табобатида доривор сифатида ишлатиладиган барги. *Баргизубнинг барглари наитарсимон, текис қиррали, гул-*

лари майда, кўримсиз бўлиб, баргсиз поянинг учида бошоқсимон тўпгул ҳосил қилади. «ЎЗМЭ». Қорабойни уйга опкелиб, айвонга ётқиздик. Ярасига баргизуб қўйиб, отқулоқ босдик. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

БАРГИЗЎТ *айн. баргизуб. Яра-чақа бўлганларга кампирнинг отқулоқ, зиғирак, баргизўтлардан «дори» тайёрлаб бериши-чи. Бу ишни кампир «халисанлило бажараман» дерди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

БАРГИКАРАМ [барг + карам] 1 Оч яшил ранг, карам рангли. - Баргикарам, қовоқ, сариқ, гилос, нимпушти, - дейди чол инакларни бир-биридан айириб. Ойбек, Болалик. Гўё баргикарам барқут устига Чўян ётқизгандай.. Учамиз ҳамон. Уйғун.

2 Хонатласнинг баргикарам рангли гуллар солинган бир тури. Ўйлаб қолар тонедда гунчалар, Кийиб баргикарам нимчалар. Э. Охунова.

БАРГЛАМОҚ Барг ёзмоқ, барг чиқармоқ. Кўчатлар барглади.

БАРГЛИ Япроқли, япроқ чиқарган ёки чиқарадиган. Игна баргли дарахтлар. ■ Тайгадан жануброқда қишда ўз баргини тукадиган аралаш ва баргли ўрмонлар бошланади. «География».

БАРГРЕЗОН [ф. برگريزان - барг тўкилиши] Хазонрезги давр; куз. Ёшлик зангор фасл. Кечди. Сарғайди. Тўкилди у. Шафқат билмас баргрезон. «Гулдаста». Кўз билан кезаман. Йўллар ҳўл, хазон, Телбадай алаҳлар гоҳ-гоҳ баргрезон. Т. Қаҳҳор, Оқ ўрик.

БАРДА [р. барда - тўпон; чиқинди] Қанд ва спирт заводларининг қишлоқ хўжалик ҳайвонларига озуқа сифатида ишлатиладиган чиқиндиси, тўпон, турп. Озиқ-овқат саноатининг чиқитлари: барда, жом, мелеса.. озуқаларнинг ўрнини тўлдиришининг катта манбаидир. Газетадан.

БАРДАВОМ [бар.. + давом] Доимий, пайдарпай, бир-бирига уланиб кетган. Адабиётда ўзича бўлтак авлодлар бўлмайди, авлодлар бир-бирига бардавомдир. Газетадан.

БАРДАМ [ф. барدم < бар.. + دم - нафас, вақт: соғлом; қувватли] 1 Куч-қувватга эга; куч-қувватини йўқотмаган, тетик. Бардам чол. Бардам бўлмоқ. ■ Уйқуси бутунлай тарқаб кетгач, [Аҳмад] ўзини жуда тетик ва бардам сездим. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Даданг.. Шерали қалай, бардамми? Ойдин, Ҳикоялар. Вақт хуфтондан ўтгандан кейин

Умурзоқ ота ўзини анча бардам ҳис бошлади. Д. Нурий, Осмон устун.

Бардаммисиз? Сўрашиш, ҳол-аҳвол раш шакли. - Бардаммисиз, отахон? - с. Муса. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳўш, бардаммисиз, Шарипова. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Куч-қувват, ғайрат, тетикликдан дар берувчи; ғайрат, тетиклик билан. Барда юриш. Бардам қадам. ■ Ота залворли таёғни қорға ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди. С. Анорбоев, Оқсой. Мастура.. бардам қадам ташлаб, операция залининг эшигини ўзи очиб кириб кетди. А. Қаҳҳор.

3 Ишончга тўла, шижоатли; сергак, хушёр. Доимо умидим бардам бўлса ҳам, Баъзан васвасалар босар дилимни. Ф. Гулом. Унинг ютуқ ва зафарларга чорловчи бардам овози.. жаранлаб эшитиларди. Газетадан. Темир йўлнинг баҳодир посбонлари - стрелкачилар ўз постларида бардам турадилар. Газетадан.

БАРДАМЛАШМОҚ Кучга, куч-қувватга кирмоқ; ўзини тетик сеза бошламоқ. Сал бардамлашгунча беморни уйида даволаб турган Ҳабибахон кейинчалик Тўлғонийни туғуруқхонага келтирди. Газетадан. Кўк чойини ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужудини бардамлашди. «Ўзбекистон кўриқлари».

БАРДАМЛИК 1 Куч-қувватга кирганлик ҳолати; тетиклик. Чўл ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олсанг, танангда бардамлик, янги куч пайдо бўлади. «Ўзбекистон кўриқлари». Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва хушёрлик зарур бўлади. Газетадан.

2 кўчма Шижоатлилиқ, ўзига ишонишлиқ. Қарашларида ҳаётда ўз мавқеини тўла аниқлаб олган хотинлардек ишонч. бардамлик мавжуд. Шухрат, Шинелли йиллар. Босиб ўтган ҳаёт йўли ҳам уни [Рўзбойни] бардамликка ўргатди. Газетадан.

БАРДАСТ [бар.. + ф. دست - қўл]: бардаст кўтармоқ Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ. Қумрихон жўнайди шошилиб шу пайт, Йиғилган баргини бардаст кўтариб. О. Қўчқорбеков, Куйларим ва ўйларим.

БАРДИ [а. بردى - папирус] Ботқоқ ва зах ерларда ўсадиган барги узун ва уч қиррали, кўп йиллик ўсимлик; қиёқ. Токлар кесилгандан сўнг, ота-бола уларни ётқизиш.. устига барди - қуритилган қиёқ ўт.. ташлади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Қишда [сигирларни]

БАРИ жамл. олл. Бир турдаги нарса, ҳодиса ёки кимсаларнинг ҳаммаси, барчаси. *Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғир.* Мақол. ■ *Мен уни севаман. Бу рост. Қолган гапларнинг бари ёлғон, бари тўхмат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отлар, одамлар – бари аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Дилда неки журъатим бор, Дилда неки ҳаяжон – Бари-бари сенга бўлсин, Сенга бўлсин, онажон.* А. Орипов.

Бари бир 1) ҳаммаси бирдек, ҳеч қандай фарқи йўқ, фарқсиз. *Тухуми бирнинг бари бир.* Мақол. ■ *Фарзанд ўғилми, қизми – бари бир, ота-онанинг юраги бўлар экан.* Ойбек. Танланган асарлар. *– Менда ихтиёр йўқ, ойижон! – деди Кумуш. Сизлар нимани маъқул кўрсаларингиз, менга бари бир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) крш. с. ҳеч нимага (нарсга) қарамай, нима бўлса ҳам, ҳар қандай бўлганда ҳам. *..мен банди, сотилган чўри қатори одам бўлсам ҳам, хоҳлаган-хоҳламагани, бари бир, ёнимга келтирмасликка кучим етади.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Иш қанча оғир бўлмасин, бари бир кетмон, белкурак асосий иш қуроли бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАРИБОҒ Бир йилга ижарага олинган боғ. *Барибоғ олмоқ.*

БАРИВОЖ [ба.. + ривож] Ривожланган, авж олган; ўнгидан келган. *Баривож ғўзалар. Иши баривож топмоқ.* ■ *Файбулло деган бир имом.. ундай деб-бундай деб, таловчилик ишини баривож қилиб бормоқда.* Газетадан.

БАРИЙ [лот. Barium < юн. barus – оғир] Менделеев даврий системасининг II гуруҳидаги оқ рангли, кумушсимон кимёвий элемент, металл. *Барий гидроксид. Барий карбонат. Барий сульфат.* ■ *Металл барийни инглиз кимёгари Г. Деви электролиз йўли билан олган.* «ЎзМЭ».

БАРИКАРАМ с.т. айн. **баргикарам.** *Ибодулла бошидаги барикарам духоба дўпписини тузатар экан, гап кўшиди.* Ҳ. Ғулом, Машғал.

БАРИМТА эск. тар. Кўчманчи қабила-ларда бир уруғга бошқа бир уруғ томонидан етказилган зарарни тўлашга ёки ҳақоратланган томоннинг иззат-нафсини қондиришга мажбур қилиш мақсадида, гаров тариқасида унинг молларини зўрлик билан ҳайдаб кетиш ёки мол-мулкини босиб олиш одати. *Чигирткадан кўрққан экин экмас, Баримтадан кўрққан – мол йиғмас.* Мақол.

■ *Баримта дастлаб айбдор уруғ ёки қабила ўзи етказган моддий зарарни тўлашдан бош тортган тақдирда, бий (қабила, уруғ бошлиғи)лар тарафидан уюштирилган.* «ЎзМЭ» *Дехқон ҳаётининг сўнги манбаи бўлган би парча ери билан суви ҳам қарзига баримт қилинар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАРИН [р. боярин, бояр < бой – «уруш», «кураш» сўзидан ёки туркий – бой эр, бой эркак] Ўтмишда Россияда хукмрон синф вакиллари, катта ер эгаларининг унвони, ўша унвон эгаси; оқсуяк, зодагон.

БАРИНА [р. барин + а] с.т. Дворян аёл оқсуяк аёл. *Валихон сўфи ҳамон касал, дўконимизга тўра келгани, уйимизга барина киргани обрўйимизни ошириб, тинчгина ишлар эдик.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *Бутунлай кўринмай кетгандан кейин эса Тўра қизга қараб: – Вой, яхши барина экан: – деди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАРИСФЕРА [юн. barusphaera – оғир шар] Ернинг ички қисми. *Барисферанинг руда қобиғи темир, хром, никель, магний ва кремнезёмга бой.* «ЎзМЭ».

БАРИТ [юн. barus – оғир] Табиатда ҳар хил (тиниқ, сариқ, қўнғир, кулранг, қора) рангда учрайдиган, сульфатлар синфига мансуб минерал. *Барит.. тиббиёт, резина ва қоғоз ишлаб чиқариш, пиротехника, кўнчиликда, озиқ-овқат саноати, куллулчилик, оқ бўёқ тайёрлашда ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БАРИТОН [юн. barus – вазмин, оғир + tonos – таранглик; товуш] Мус. I Эркак хонандалар овозининг баландлиги жиҳатидан бас билан тенор ораллиғидаги тури. *Баритон.. лирик ва грамматик турларга бўлинади.* «ЎзМЭ».

2 Шундай овозда ашула айтувчи киши.

3 Трубадан бир октава паст овоз берувчи мундштукли пуфлама чолғу асбоби.

БАРКАМОЛ [бар.. + камол] I Жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга эришган, вояга етган. *Бўлган эди бир соҳибчирой, Ой сингари тўлин, баркамол.* «Саодат». *Бир Тўлғоной деган қизи бор эди, бу ҳам бўйи етиб, баркамол бўлиб қолган эди.* «Ойсулув». *Малика Оққизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 кўчма Етукликка эришган, камол топган, бекаму кўст, мукамал. *Уюракнинг ўзидек ҳассос, Табиатдек эди баркамол.* Э.

Воҳидов. *Ота ўз орзусига эришди — фарзанд баркамол зот бўлиб етишди.* «Ёшлик». Табиат уни баркамол этиб яратмиш: ҳусну малоҳатию ақлу заковати бир-бирдан зиёда. С. Сиёев, Аваз. *Маҳоратимни ошириш устида олиб борилган ижодий изланишлар бадий баркамол асарларнинг вужудга келишига омил бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАРКАМОЛЛИК Етуклик, мукамаллик ҳолати; камолот чўққиси. *..унинг ижодидаги маълум йўналишлар у баркамоллик шиллапоясида турибди, дейишимизга асос беради.* Газетадан. *Кишини кулдириш учун биринчи навбатда қобилият, хушчақчақ кайфият ва маънавий баркамоллик керак.* Газетадан. *Инсон доимо мукамаллик, баркамолликка интилади.* Газетадан.

БАРКАШ [ф. *بركشیدن* < *بركش* — «кўтармоқ, тортиб чиқармоқ» феълдан] **1** Жез ёки мисдан тайёрланадиган ва патнис ўрнида ишлатиладиган, доира ёки тўртбурчак шаклидаги рўзгор асбоби. *Манзураҳон оппоқ сочиқ тўшалган баркашда қаҳва кўтариб кирди.* А. Аъзамов, Жавоб. *Қизил белбоғли ёш йигит кириб, дастурхон ёзди, баркашда нон, турли ноз-неъматлар ва уч коса шарбат келтириб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кўчма Тўгарак, гардиш, юмалоқ, доирасимон. *Қўёнинг олтин баркаши. Ой баркаши.* ■ *Қип-қизил қўёш баркаши қоялар учларини ҳам қизилга бўяб ботаётир.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Денгиз ўйнари ой баркашин тўп қилиб, Унинг ёзи кўринади сепкилли.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. *Ўсиқ киприклари орасидаги чарос кўзлари олов баркаш — қўёшдек жозибали.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Баркаш-баркаш **1)** мўл, жуда кўп. *Шунда ўша мўсафид чиқиб, [бойваччанинг] олдига баркаш-баркаш ноз-неъматлар қўйибди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **2)** кўчма катта, бўлиқ. *Говмишлар пода-пода, Баркаш-баркаш елинлик.* Миртемир, Асарлар. **Бошини баркаш, елкасини обкаш қилмоқ** Бутун борлигини бахшида қилмоқ. *Ахир не-не кўреликлар билан, бошимни баркаш, елкамни обкаш қилиб вояга етказдим.* С. Сиёев, Райҳон.

БАРЛОС тар. этн. **1** Темурийлар ва бобурийлар даврида асосан Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларида, қисман Афғонистон ва Ҳиндистонда яшаган, аксарият чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланиб

келган ўзбек қабилаларидан бири. *Ҳа.. биз асли шахрисабзлик, барлос уруғлариданмиз. Отамиз сарбоз бўлганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У шундайки, яхши тигни дилрабо маъшуқасидан афзал кўради, ўзи барлос бекзодалардан.* Ойбек, Навоий.

2 этн. Барлос қабиласига мансуб шахс. *Бекларбеги Музаффар барлос подшоҳга яқин, энг юқори ўринни ишғол этди.* Ойбек, Навоий. *Эрта тонгда боргоҳлар йиғиб олиниб, саркарда Амир Довуд барлос олдинда, қўшин яна йўлга тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАРМЕН [ингл. *barman* — бар эгаси; барда ишловчи] Бар эгаси; бар хизматчиси, буфетчи.

БАРМОҚ 1 Қўл ва оёқ панжасининг бешта ҳаракатчан қисмидан ҳар бири. *Бош бармоқ. Кўрсаткич бармоқ. Урта бармоқ. Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғрир.* Мақол ■ *Кучли изғирин.. қулоқларни кесади, совуқдан оёқларнинг бармоқлари увушади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Момиқ нахталар унинг [Гавҳарнинг] нозик бармоқларига ўзи илашиб чиқар, чаноқлар ҳайратдан оғиз очиб, силкиниб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг [Гуландомнинг] бармоқлари дутор қилларида моҳир уйнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бармоқ билан санарли Оз, жуда кам (қолган). *Сизга ўхшаш моҳир қурувчилар бармоқ билан санарли, бетончилар эса, битта ҳам йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Агар бундай кишилар илгари бармоқ билан санарли бўлган бўлса, бундан кейин юзлаб, минглаб чиқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бармоқ босмоқ** Хужжатга имзо ўрнига бармоқ изларини туширмоқ. *Деҳқон йигит қувонч ва умидга тўлиб, Аҳмад Ҳусайндаги варақага бармоғини босади.* Ойбек, Нур қидириб. *Отабувамизнинг расмича шу бармоқни босаверамиз-да.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бармоқ вазни ад.** Ҳар бир сатрда бўғинлар сонининг бир хил бўлишига, мутаносиблигига асосланган шеъринг вазн. «Алломчи» ўзбек халқининг миллий шеър вазни бўлган бармоқ вазнида тўқилган. Ҳ. Олимжон, Алпомиш. *Сизнинг ғазалларингизни бармоқдаги шеърларингиз билан қиёс қилганда, ғалати бир ҳодисага дуч келганман.* У. Норматов, Талант тарбияси. **Бармоқ орасидан қарамоқ** Бепарво, лоқайд бўлмоқ, етарли даражада аҳамият, эътибор бермаслик. *Бўтабой ака баъзан мураса*

йўлини тутганда, сиз бунга бармоқ орасидан қараётисиз. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. **Бармоғини бигиз** (ёки найза) қилмоқ Кўрсаткич бармоғи билан ишора қилмоқ, танбеҳ бермоқ. -*Ҳақорат қилма, - Қобил бармоғини бигиз қилиб, Утапга ўшқирди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бармоғини қизнинг кўзига бигиз қилган экан, қиз дод деб юборибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бармоғини тишламоқ** 1) афсус қилмоқ, аттанг демоқ. *Билган билганин ишлар, Билмаган бармоғин тишлар.* Мақол. *Эринчоқ икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол. *Вақтингни ўтказиб, бармоғингни тишлаб қолма.* «Қанотли сўзлар»; 2) лол қолмоқ, ҳайрон бўлиб, ўйланиб қолмоқ, хаёл сурмоқ. *Ҳовузни қишлоқ ичидан сув ташиб тўлдиришга келганда, ҳамма бармоқ тишлаб қолди.* «Муштум». *Қосимов унга [Комилжонга] дарҳол жавоб қилмади, аксинча, бармоғини тишлаб, узоқ вақт жим юрди.* И. Раҳим, Ихлос. **Беш бармоғини оғизга тикмоқ** (ёки урмоқ) айн. **беш қўлни оғизга тикмоқ** (ёки урмоқ). қ. **беш.** *Беш бармоғинг оғзинга тикма, инсоф сари барака деганлар.* **Беш бармоқдай билмоқ** Жуда яхши билмоқ; аниқ тасавур қилмоқ. *Нарсаларнинг қадрини беш бармоқдай билади.* Қ. Муҳаммадий. *Тошкентдан келган Миршарипов Хоразм ўлкасини беш бармоғидай яхши биларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ноша ҳаммани беш бармоғидай билади.* С. Зуннунова, Олов. **Икки бармоқни бурунга тикиб қолмоқ айн. икки қўлни бурунга суқиб (ёки тикиб) қолмоқ қ. бурун** 1. *Бизнинг шартимиз шуки.. ерсиз ва кам ерли камбағаллар икки бармоғини бурнига тикиб қалмасин!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Ҳали икки бармоғимизни бурнимизга тикиб юраверамиз денг? - Замон ҳаяжонланиб яна сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тахминан ўрта қўл (бармоқ) энига баравар узунлик ўлчови. *Кимга бармоқдай, кимга тирноқдай.* Мақол. *Бешта бало недан келар, Икки бармоқ тилдан келар.* Мақол. ■ *Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган гўза ораларига ёйилган хотин-қизлар пахта оралигидаги ёт ўтларни термоқда эдилар.* С. Айний, Қуллар.

Ўн икки бармоқли ичак анат. Ингичка ичакнинг ошқозондан бошланадиган ва узунлиги ўн икки бармоқ энига тенг келадиган қисми.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг гўлача шаклидаги қисми.

БАРНО [ф. *барна* - ёш йигит, ўсмир] 1 Ёш, навқирон. *Ёки бирор барно йигитни кутармикан интизор бўлиб.* Уйғун. *Юмишқ муомалали бу барно йигитларни кўриб, Холжон хола ҳам талтайиб кетди.* Ғайратий, Довдираш.

2 Ҳусни одатдагидан ортиқ; чиройли, гўзал, соҳибжамол; қадди-қомати келишган. *Балки сиз ҳам кўргандирсиз ўшал барнони, Кулгич юзли, қалам қошли, кўзи шаҳлони.* «Муштум». *Ҳаммаёқда тўп-тўп гулчеҳралар, барнолар, санамлар, малоҳату ойҳуморлар, гулпошияю гулойимлар!* С. Сиёев, Аваз.

3 Барно (аёллар ва эркаклар исми).

БАРНО [юн. *baros* - оғирлик] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг «босим» маъносига қўлланувчи биринчи таркибий қисми.

БАРОБАР [ф. *барбар* - юзма-юз; тенг] 1 айн. **баравар.** *Шошган шамол билан баробар.* Мақол. ■ *Лекин ул қирқ минг элат ичиди бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит йўқ эди.* «Бўтакўз». *Менинг олдимда шоҳу гадо баробардир.* С. Сиёев, Аваз.

2 *мат.* Маълум миқдорнинг тенг, баравар келиши. *Уч қарра уч - баробар тўққиз.*

БАРОГРАММА [баро.. + юн. *gramma* - ёзув; ёзаман] Барограф ёзиб олган, атмосфера босимининг ўзгаришларини кўрсатадиган эгри чизик.

БАРОГРАФ [баро.. + юн. *grapho* - ёзаман] Атмосфера босимини автоматик ва узлуксиз равишда ёзиб оладиган асбоб, ўзиёзар барометр. *Барограф метеорология станциялари, самолёт ва азростатларда ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

БАРОКАМЕРА [баро.. + лот. *camera* - гумбаз, хона] Барометрик босимни сунъий равишда ўзгартиришга имкон берувчи зич ёпиладиган (герметик) камера. *Паст босимли барокамера.* Юқори босимли барокамера.

БАРОККО [итал. *barocco* - ажиб, ғалати, жимжимадор] 16-аср охири - 18-аср ўрталарида Европа санъатида мавжуд бўлган, манзаравий серҳашамлиги, жимжимадорлиги, тасвирий ранг-баранглиги билан ажралиб турадиган услублардан бири. *Барокко услубида қурилган меъморий мажмуалар фазовий ечими, майда меъморий безакларга мўллиги ва ягона ғояга бўйсунуши билан ажралиб туради.* «ЎЗМЭ».

БАРОЛ с.т. айн. **барор**. Ов баролидан келмаса ҳамки, афсус қилишмади. Ш. Рашидов. Қудратли тўлқин. Мен ҳам батрак бўлдим, лекин бу вақтда батракка барол боққан эди. Газетадан.

БАРОМЕТР [баро.. + юн. *metreo* – ўлчайман] **1** Атмосфера босимини ўлчайдиган асбоб. Символи *барометр* баъзан металл косасиз, фақат шиша найдан ясалади. «ЎЗМЭ».

2 кўчма Ўлчов, мезон. *Савдо иқтисодиётнинг энг тўғри барометридир*. Газетадан. *Қисқаси, даврнинг зарурий эҳтиёжлари фанчун барометрдай гап*. С. Кароматов, Олтин қум. *Адабиётни ҳақли равишда ижтимоий ҳаётнинг энг сезгир барометрига қиёс этишди*. «ЎТА».

БАРОМЕТРИК геофиз. Атмосфера босимига оид. *Барометрик ўлчамлар. Барометрик формула*. ■ *..барометрик босимнинг самийиши организм ҳаёт фаолиятининг тизмагина издан чиқишига сабаб бўлади*. «Фан за турмуш».

БАРОН [фр. *baron* < лот. *baronis* – анов, лапашанг; ёлланма аскар] Фарбий Европа зодагонлари, дворянларининг графдан йир поғона паст унвони ва шундай унвон олган киши. *Барон ўрндан тураётиб, хушонад тарзида не машаққатлар билан илжайи.. А. Қаҳҳор, Асарлар. Мендан узоқ қочсинмиш ой, юлдуз, кўёш, Немис барон, князлари ўжа бўлсинмиш*. Ҳ. Пўлат.

БАРОР [ф. *بارار* – мевали; маҳсулдор; бойдали] Ишнинг ўнгидан келиши, ривож; ивож. *Барор топмоқ. Бароридан келмоқ*. ■ *Ўлга биринчи марта пахта экдик. Дехқончилигимиз бароридан келди*. Газетадан. *Булар ҳуерда кечгача ётишди, бироқ ов бароридан елмади: биронта фашист кўринмади.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз*.

БАРОТ **1** [а. *برات* – оқлаш; бегуноҳлик; оддадиллик] *тар*. **1** Подшо томонидан берилган озодлик хати; подшоҳ, хон томонидан бирор солиқ ёки жаримадан озодтиш ёки муайян ваколатлар, ҳуқуқлар ериш ҳақидаги махсус гувоҳнома, ёрлик. *аротда уни олувчининг исми ва мансаби, азкур барот қандай муносабат билан ерилгани, унга қандай вазифа юклатиллиги кўрсатилган*. «ЎЗМЭ».

2 Бирор нарса, чунончи, унвон олганлик ҳақидаги ёрлик, гувоҳнома. *Дил сиёҳица*

берур ул шоҳ нутқидин барот, То юзун кўрмай демам: берган бароти рост экан. Увайсий.

БАРОТ **II** [а. *برات* – шаъбон ойининг 15-куни] **1** *дин*. Қамарий йил ҳисобидаги саккизинчи ой – шаъбоннинг 15-куни: бу кунда Муҳаммад алайҳиссаломга пайғамбарлик хабари нозил қилинган.

2 с.т. Қамарий саккизинчи ой – шаъбоннинг халқ орасидаги иккинчи номи. *Барот ойи*. ■ *-Мен айтаманки, йўқ, барот ойида туғилган эканман, олтмишларда бўлсам керак, – деди кампир*. Мирмуҳсин, Умид.

3 Барот (эркаклар исми).

БАРОТЕРАПИЯ [баро.. + терапия] *тиб*. Атмосфера босимини ўзгартириш йўли билан даволаш усули. *Баротерапияда шакли ва ҳажми ҳар хил идишлар, камералардан фойдаланилади*.

БАРОТРАВМА [баро.. + травма] *тиб*. Атмосфера босимининг бирдан ўзгариши натижасида эшитув аъзосининг, ўпканинг шикастланиши. *Баротравмада дастлаб қулоқ оғрийди, кейин одам яхши эшитмайди, қулоғи шанғиллайди, баъзан боши айланади*. «ЎЗМЭ».

БАРОҚ Қалин, узун ва бир оз жингалак (юнг, жун). *Бароқ қош. Бароқ соч. Бароқ мўйлов. Бароқ ёл. Бароқ мушук*. ■ *Қудратнинг бароқ қошлари бир-бирига тортилди*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Жондор ота қирра бурнининг тагида яйраб ўсган оппоқ бароқ мўйловини уйнаб, мийиғида кулди*. Газетадан. *Ертандир устига чиқиб, офтобда юз юваётган бароқ мушук миёвлади*. Ҳ. Назир, Сув гадоси – оқладар.. *Йўл устида ястаниб ётган харсангтошларнинг елкасидаги.. кўнғир бу-журлари арслоннинг бароқ ёлини эслатар эди*. «Шарқ юлдузи».

БАРОҚҚОШ Ўсиқ, жингалак қошли (одатда шахс ҳақида). *Убароққош, кўзи чақчайган, афти ишшайган*. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Яхшибоев ёшулдининг қиёфасини эслатади: рапидаяз, бароққош бир кимса.. М.М.Дўст, Лолазор*.

БАРПО [ф. *барпа* – барқарор, турғун; қурилган, ўрнатилган]: **барпо бўлмоқ** Бунёдга, вужудга келмоқ, қурилмоқ. *Ёлғон, эгрликка ўрганма асло, Жаҳон тўғрилиқдан бўлмишдир барпо*. «Ақл ақлдан қувват олади». *..бирон нарса, бирон ваъда эвазига яна уйда номаълум муддатга тинч-тотувлик барпо бўларди*. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Барпо қилмоқ** (ёки **этмоқ**) Бунёдга, юзага кел-

тирмоқ, ташкил этмоқ, қурмоқ. *Наврўз, Маржонбулоқ шаҳарлари тезкорлик билан барпо этилмоқда.* «Ўзбекистон қўриқлари». Янги қишлоқ барпо қилиниб, атрофига чинорлар экилиб, қишлоққа Мингчинор номи берилган. «Ўзбекистон қўриқлари». Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч, бахтини. З. Диёр.

БАРРА [ф. *برزه* — қўзичоқ; оху боласи] **1** Янги туғилган қўзичоқ. *Барра гўшти.* ■ *Бир барра қўзи бор эди, ота ҳозир шуни саранжом қилиб кирди.* Н. Фозилов, Қиссалар.

2 Янги туғилган қўзининг гўшти. *Барра кабоб.* ■ *-Қани, баррадан олинг, ўғлим, — деди у илик узатиб.* А. Мираҳмедов, Қўйлар қўзилади.

3 Қўзичоқнинг жингадак жунли териси; қоракўл. *Барра пўстин. Барра ёқа.* ■ *Усубалининг сербар телпак остидаги калласи барра пўстин ичига кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мунавварнинг ўрнига ёқасига кўк барра тутилган қишлоқ пальтодаги жувон жавоб берди.* С. Анорбоев, Мехр.

4 кўчма Янги униб, ўсиб чиққан, ёш, майин; диркиллама. *Барра ўтлар. Барра ниёз. Барра беда. Барра барг. Барра бодринг.* ■ *Гуллай бер, шафтолим, қантак ўригим, кўкариб ўса бер, барра ўт, майсам.* С. Акбарий, Мехригиё. *Сув бўйида ям-яшил барра кўкатлар.* С. Сиёев, Ёруглик. *Сўнера ҳовлида кўкариб турган барра ниёздан ҳам бир боғ юлиб чиқди-ю, уйга кириб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Акбарали барра мўйловини икки ёнга устма-уст силади.* Р. Раҳмонов, Довруғ.

БАРРЕЛЬ [ингл. *barrel* — бочка, бочкача] АҚШ, Буюк Британия ва б. бир қатор мамлакатларда: суюқликлар ва сочилувчан моддаларнинг 115 дан 164 литргача бўлган сифим ва ҳажм ўлчов бирлиги.

БАРИКАДА [фр. *barricade* — тўсиқ, ғов] Кўча жанглирида, шунингдек, кўприк ва тоғ йўлларида дуч келган нарсалардан (хода, тош, дарахт, қум тўлдирилган қоп ва б.) фойдаланиб, ҳимоя, мудофаа мақсадида қурилган тўсиқ, ғов. *Баррикада жанеларидан кейин чор охранкаси уни турмага ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАРС зоол. **1** айн. **илвирс 1, йўлбарс 1.**

2 Мучал ҳисобида учинчи йил номи.

Барс йили.

БАРТАРАФ [бар. + тараф]: **бартараф бўлмоқ 1)** у ёки бу томонга ҳал бўлмоқ; бир

ёқли бўлмоқ. *Тортишув бартараф бўлди.* **2)** битмоқ, тугамоқ, йўқ бўлмоқ; сафл чиқмоқ. *Уларнинг жанжаллари ҳеч ҳ бартараф бўлмади.* **Бартараф қилмоқ 1)** ёки бу томонга ҳал қилмоқ, бир ёқ қилмоқ. *Сиз бир ҳафтанинг ичида иш бартараф қилиб, судга чиқарасиз.* А. Қаҳҳор Сароб; **2)** битирмоқ, тугатмоқ; йўқ қилмоқ. *Капитан Аҳмаджонга, ҳар қандай қил бўлса ҳам, немис пулемётларини бартараф қилишни буюрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз

БАРТЕР [ингл. *barter* — товар айни бошлаш] иқт. Пул маблағлари иштирок сиз бевосита товарга товар айирбошлаш шу ҳақдаги шартнома. *Бартер битим Бартер усули.*

БАРХАН(ЛАР) Сахро ва чўлларда ш мол таъсири (кучи) билан пайдо бўладиге кўчма қумтепалар. *Сахролардаги дюнала, нинг бир ёнбағри ётиқроқ.. иккинчиси тирроқ бўлади.* Бундай тепаликлар барханлар д аталади. «География». *Рўпарадан кўрине ётсан қизил-сарғиш барханлар қотиб қолса океан тўлқинларини эслатади.* «Ўзбекисто қўриқлари».

БАРХИТ [итал. *barbakan* < а. *براق* — ялтироқ, ярқироқ; нур сочувчи; бир хи қора кийим] **1** от Духоба, бахмал. *Мошра бархит.*

2 сфт. Бархитдан, бахмалдан тайёрланган Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқаси бошигача кўтарган.. бировни кутган вазятда турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Поши хола.. янги қора бархит камзулининг ич чўнтагига алланималарни шошиб-пишиб ти ди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БАРЧА жамл. оим. Мавжуд бўлган нар кимса ёки ҳодисаларнинг ҳаммаси; бека кўст; ҳамма. *Тўй — тегишлиники, ҳайит барчаники.* Мақол. *Сахий топса — бағ ер, бахил топса — босиб ер.* Мақол. ■ *Ду даги кўриб ўта турган барча орзуим ҳавасимиз фақат сенгагина қараб қолган.* Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар ҳар ким у севишли.. барчага баравар эди.* А. Қодир Мехробдан чаён.

БАРШ [а. *برش* — бангидевона; ба Афюн, асал ва хушбўй дориворлардан т ёрланган наркотик модда. *Кўкалдош м расасида.. барш дейсанми, чакида дейсан қисқаси, кайф берадиган ҳар бир нарса дес бор.* С. Айний, Жаллодлар.

БАРШЧИНА [р. барщина – баринга текин ишлаб бериш] *эск. тар.* Ўрта асрларда Россияда крепостной деҳқонларнинг ўз меҳнат қуроллари билан помешчик фойдасига ҳақ олмай мажбурий суратда бажарадиган иши; феодализм давридаги ер рендасининг бир шакли. *Шарқ мамлакатларида барщина кенг тарқалмаган.* «ЎЗМЭ».

БАРЬЕР [фр. barrière – тўсиқ, ғов] *спрт.* 1 Югуриш ва от спортида ёки цирк номерларида: сакраб ўтиладиган тўсиқ.

2 Девор, тахта девор. *Ҳовлини барьер билан тўсмоқ.*

БАРҚ [а. برق – чақмоқ; ялтиллаш] *поэт.* Яшин, чақмоқ; ёлқин, аланга. *Воқеалар барқ суръати билан давом этди.* Ойбек, Навоий. *Севги барқу оташида ўртанишни ғам демам, Ошиқона бу дилим бебарқу оташ бўлмасин.* Э. Воҳидов. Муҳаббат.

Барқ урмоқ 1) ярқирамоқ, чақнамоқ, жилоланмоқ. *Кўнглида бир зум, бир зумгина барқ уриб ўтган бу нидо отига қамчи бос-тирди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Кўёшдек барқ уриб чиқса нигорим, Боқолмасман кетиб ақл, ихтиёрим.* Ҳабибий. *Ой туққандай, жамоллари барқ урар, Не гўзаллар унга бўлган харидор.* «Муродхон»; 2) аниқ намоён бўлмоқ, баралла сезилмоқ, кўринмоқ. *Суннатнинг хати ўзидай шўх, ҳар жумладан ҳазил-мутойиба барқ уриб турар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БАРҚАРОР [бар.. + қарор] 1 Қарор топган, қатъий, узил-кесил ўрнашган; устувор. *Истиқлолимиз барқарор бўлсин.* ■ *Бахтинг барқарор бўлсин.* Т. Тўла. *Муродхон элга, меҳнаткаш халққа бўлган бу ғамхўрликда изчил ва барқарор туради.* «Муродхон».

2 Ҳеч қандай ўзгариш таъсир этмайдиган, доим бирдек турадиган; ўзгармас. *Барқарор валюта.* Ҳосилнинг барқарор бўлиши учун курашайлик. ■ *Халқим, сенсан эларга Тўкин дастурхон тузган, Неъматинг ўзинга ҳам Барқарор бўлсин, дейман.* А. Орипов.

3 Бир ерда ўрнашиб қолган; муқим. *Муҳаррир икки йилдан бери шу вазифада барқарор эканига хурсанд.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Баҳор юзларингда барқарор.* «Гулдаста».

Кўнги́л барқарор бўлди Кўнги́л тинчиди, кўнги́л таскин топди. *Муборак бошларига ҳумоюн қуши кўнди, кўнги́ллари барқарор бўлди.* Ойбек, Навоий.

БАРҚАРОРЛИК Турғунлик, мустаҳкамлик, ўзгармаслик ҳолати. *Барқарорликка эришмоқ.* *Давлат сиёсатининг барқарорлиги.*

БАРҚУТ 1 с.т. айн. **бархит.** Шундан сўнг *дарवेशни гилам, барқут болишлар ташланган меҳмонхонага олиб кирдилар.* У. Исмоилов, Сайланма. *Муттихон кўз югуртирди. Ҳақиқатдан ҳам кўчада жуда кўп учрайдиган, этакдай чиммат тутиб, барқут паранжи ёпинган аёллар бунда йўқ эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *кўчма* Барқутсимон; юмшоқ, майин. *Барқут осмон.* *Барқут уфқ.* *Барқут чехра.* *Барқут яроқ.* ■ *Ёдимда, эрталаб турли товланган Шудрингли гулларнинг барқут чехраси.* Уйғун. *Ҳавасларга тўлиб, мен қарайман Барқут водийларга сузилиб.* Уйғун. *Фақат узоқлардан, ёқут уфқдан, Не ёқут, қип-қизил барқут уфқдан Муралаб оҳиста қочарди қуёш.* Файратий.

БАРҲАВО [бар.. + ҳаво] айн. **баҳаво.**

БАРҲАЁТ [бар.. + ҳаёт] 1 Яшаб турган ҳолатда; ҳаракатда, тирик. *Ҳозир барҳаёт бўлган темирый шаҳзодалардан энг тадбиркори, энг қобили.. шубҳасиз, Ҳусайн Бойқародур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Баъзан олисда сузиб бораётган баҳайбат кемаларнинг беҳисоб чироқлари само юлдузларидек чарақлаб, зимистон денгиз барҳаёт эканидан далолат бериб туради.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 *кўчма* Мангу, абадий, доимо яшовчи. *Ҳаёт абадий, аммо у ёш авлод билан барҳаёт.* Р. Усмонов, Одобнома. *Барҳаёт Ойбек бу – қутлайди мамнун, Қутлар Фафур Ғулом – донгдор замондош.* А. Орипов.

БАРҲАМ [ф. برهم – чигал, аралаш; пароканда]: **барҳам бермоқ** Йўқ қилмоқ, тугатмоқ; хароб қилмоқ; тўхтатмоқ. *Амир Темур сарбадорлар ҳаракатига барҳам бергандан кейин, бу ҳаракатга алоқадор одамлар ҳар томонга тарқаб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..ёвузликка барҳам бериш учун озмунча қурбонлар бермадикми биз!* Н. Сафаров, Оловли излар. *Иста, қисматимга ўзинг бер барҳам, Иста, яхши кунда номим қилгил ёд.* А. Орипов. **Барҳам емоқ** (ёки **топмоқ**) Йўқ бўлмоқ; тугамоқ, тўхтамоқ. *Кўзларидеги аввалги хурковучлиги, тортинчоқлиги барҳам еган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Истар эди жафокаш инсон: ..Барҳам топса қуллиқ, кишан, ғам.* Уйғун.

БАРҲАҚ [бар.. + ҳақ(қ)] эск. кт. Ҳақиқатан ҳам мавжуд; ҳақиқий; адолатли. *Дини исломият барҳақ, масжидларимиз гавжум, бозорлар обод.* Х. Тўхтабоев, Қасоскорнинг олтин боши. *Зиёрат айлади насиб қилган халқ, Каримсан, самадсан, расулинг барҳақ.* «Маликаи айёр».

БАС I [ф. *باس* — етарли; кифоя] **1** унд. Бошқа керак эмас, шу билан етар; тўхтат. *-Бас!* — қичқирди Мирзакаримбой, — манманлик — худо урганлик. Ойбек, Танланган асарлар. *Бас энди, ётаберма. Сал меҳнатга ҳам қайиши.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

Бас қилмоқ Тўхтатмоқ, хотима бермоқ. *Нега қўшиқни бас қилдинг, яхши йигит? Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Мастура опа.. уйда утиришни бас қилиб, савод мактабини битиради, болалар боғчасига мураббия тайёрловчи курсга киради, паранжини ташлайди.* П. Қодиров, Уч илди.

2 кри с. Демак, шундай экан. *Бас, биринчи буйруқни сиз олган экансиз, нега яна қўшбегидадан фотиҳа кутиб ўлтирибсиз?! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йўлчи бир нафас тўхтаб.. давом этди: -Уруш бойларнинг ҳаминини тўлдирадими? Бас, улар борсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАС II [а. *باحت* — муҳокама, мунозара, тортишув]: **бас боғлашмоқ** (ёки **ўйнамоқ**) Гаров боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Бас боғлашиб, эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан олдин Жипаройни кўрасиз.* «Қаҳрамоннома». *У чаққонликда мен билан бас боғлашгандай, баланддаги ингичка шохга тармашибди.* П. Қодиров, Қадрим. **Бас келмоқ** Баравар, тенг келмоқ, тенглашмоқ. *-Сизга бас келиб бўладими! — деди Элмурод ва бошқа гапирмай, одимлай берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ким экан у, сенга бас келган йигит?* Ойбек, Танланган асарлар.

БАС III [итал. *basso* — паст] **1** мус. Эркаларнинг энг паст, йўғон овози ва шундай овозга эга ашулачи. *Баланд ёки куйчан бас ҳамда паст бас.. фарқ қилинади.* «ЎЗМЭ».

2 Кўп овозли мусиқа асарларидаги энг пастки овоз, партия. *Хорда бас биринчи ва иккинчи овозларга бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БАСАВЛАТ [ба.. + савлат] Қиёфаси, кўриниши ҳавас уйғотадиган, улугвор, савлатли. *Басавлат одам.* ■ *Онам жуда басавлат аёл эди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *Вой буйгинангдан-ей.. тушимми-ўнгимми, болагинам..*

Бирам басавлат бўлиб, гунгурдай бўлиб кетибсанки.. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАСАЛОБАТ [ба.. + салобат] кт. айн. **салобатли.** *Басалобат одам. Басалобат нуруний чол.*

БАСИР [а. *بصير* — ўткир кўзли; ўта зийрак] эск. **1** Кўрувчи, кўзи ўткир, ўта сезгир. *Қилурни айла риоят демакта асра адаб, Ки дўст феълингу қавлунгадур басиру самев.* Навоий, Хазойинул-маоний.

2 Кўриш қобилияти йўқ; кўр, сўқир. *Ҳатто умри бўйи қорни тўймаган қашшоқ ҳам, кўзи басир тиланчи ҳам, бир кун бўлсада, кўнроқ яшасам, дейди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пинҳон эди унга бор умр, чунки ҳаёт этмишиди басир.* У. Носир, Юрак. *Ахир шунчалик басир эмас-ку, йўл бўйида турган одамни кўрмайдиган.* М. Хайруллаев, Кўнгул.

3 кўчма Нарса, воқеанинг моҳиятини тушуна олмайдиган; онгсиз; билимсиз; жоҳил. *Тўғри-ку, лекин бу басир оломонни маърифатли қилиш учун жуда узоқ муддат керак бўлади.* К. Яшин, Ҳамза. *-Азбаройи ўшал кўзи очиқ, қалби басирларга қаҳрим туфайлидир. Аларнинг китоб кемирувчи сичқонлардан не фарқи бор? — деди Бобур.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БАСИРАТ [а. *بصيرت* — ақл, онг; зийраклик] кт. Кўра олишлик; зийраклик. *Вале кимки бўлғай басират фани, Не мумкин адо айлай олмоқ ани.* Навоий, Сафди Искандарий.

БАСИТ [а. *بسيط* — содда, оддий] эск. кт. Содда, мураккабмас; соддадил. [Ҳусайн:] *Соҳиби тадбир, доно Навоийнинг бугун басит ва савз мулоҳазалар юритишининг боиси не бўлса экан?* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

БАСКЕТБОЛ [ингл. *basket* — сават, тўр + *balle* — тўп] спорт. Икки команда аъзоларининг тўпни бир-бирига қўлма-қўл ошириб, муайян баландликдаги тахтага ўрнатилган тўрли ҳалқага тушириш ўйини. *Баскетбол майдони. Баскетбол ўйнамоқ. Баскетбол мусобақаси.*

БАСКЕТБОЛЧИ Баскетбол билан шуғулланувчи, баскетбол ўйновчи. *Янгиариқлик баскетболчи қизлар Ҳазораспга борди.* «Муштум».

БАСКИ [ф. *باسكە*] эск. кт. айн. **бас I 2.**

БАСЛАШМОҚ с.т. Бас боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Тўқсон беш центнердан пахта беришга баслашибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАСМА-БАС 1 Бирор ишда, соҳада ким ўзди, ким ўзар мусобақаси. *Басма-басда ютган эр Йўлига гул сочайлик!* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

2 рвш. Бас боғлашгандай, бир-биридан ўзишга ҳаракат қилгандай, қолишмай. *Мели полвон ва Юсвали отага ўхшаш баъзи бир артивлар ўзларини тутолмай, улар [Олахўжа ва Турдвой халфа] билан басма-бас сўкишдилар.* П. Турсун. *Ўқитувчи. Ўртоғим билан бирга Кетмон чопдик басма-бас.* «Қўшиқлар».

3 Тўхтовсиз, қайта-қайта. *Боғлари кўзғар ҳавас, Булбул куйлар басма-бас.* С. Очил, Умидвор қушча. *Ўртоғини ҳайқириб басма-бас чақирди.* Ф. Фулом, Шум бола.

4 кўчма с.т. Муносиб, ярашиқ, мос. *Атлас кўйлак басма-бас, шойи кўйлак ранги наст.* «Оқ олма, қизил олма».

БАСМА-БАС(И)ГА *рвш.* Худди бас боғлашгандай, бир-биридан қолишмай, ким ўзарга. *Гўё.. табиат бастакорлари ким ўзар уйнашарди. Басма-басга бири чўзиб хониш қилса, бошқаси шодлигини ичига сиғдирилмай, шўх-шўх куйларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қудам икковимиз, басма-басига орзу-ҳавас, деб бозаларни қийнаб кўйдик.* «Муштум».

БАСМАБАСЛАШМОҚ Бас боғлашмоқ, баслашмоқ; ким ўзарга бирор иш, ҳаракат қилмоқ. *Басмабаслашиб сузишмоқ.*

БАСМАБАСЛИККА *айн.* басма-бас(и)га.

БАССЕЙН [фр. bassin – тоғора; ҳовуз] Катта сунъий сув ҳавзаси. *Спорт бассейни.* ■ *Кўлаб ёшлар хоналари, бассейнлар, майдончалар барно этилди.* Газетадан.

БАСТ [ф. بست – паноҳгоҳ; бирикма, тузилма; боғланиш] Гавданинг бутун борлигича, яхлит кўриниши, қад, қомат. *Ўзига зан ярашган қомати, бўйи, баста.* С. Акбарий. *Ҳайитхон бастини ростлаб, атрофига қаради.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

2 кўчма Нарсанинг табиий кўриниши. *Қоялар бастига ҳайратда боқдим, Хаёл мавжларида чўққига оқдим.* Ж. Жабборов.

БАСТА [ф. بستن < بسته – «боғламоқ, маҳкамламоқ, уламоқ» фл. ўтг. зам. сфдш. шакли] *эск. кт.* Боғланган, боғлиқ.

БАСТАКОР [баста + ф. کار – иш, машғулоти] Анъанавий мумтоз мусиқа асарлари ижодчиси; композитор. *Йиғилди бастакору соз ила созанда, ҳушхонлар.* Ҳабибий. *Бахт тенгдир шоиру бастакорга ҳам, Абдурайим деган нахтакорга ҳам.* А. Орипов.

БАСТАКОРЛИК Мумтоз, анъанавий мусиқа асарлари (куй ва ашулалар) яратиш машғулоти, касби; мусиқа ижодчилиги. *Бастакорлик санъати, айниқса, 15–16-асрларда оммавийлашган: қатор шоир, олим ва б. лар айни пайтда бастакор ҳам бўлган.* «ЎЗМЭ».

БАСТАЛАМОҚ Мусиқий асарлар яратмоқ. *Эркин меҳнат қўшиқларини басталаб, яхшилаб чал, ҳордиқларим тўқайин.* Файратий.

БАСТАЛИК Тўсиқ, ғов; тўсқинлик.

Басталик келтирмоқ Ишнинг ривожига ғов бўлиб тушмоқ; ишни кейинга тортмоқ. *Унинг йиғлаганини билиб қолган домла: –Кўз ёшининг хосияти йўқ, касб-корга басталик келтиради.. – дейди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАСТИОН [фр. bastion – мустаҳкам қўрғон] кам қўлл. Атрофи мустаҳкам девор билан ўралган, одатда беш бурчак шаклида қуриладиган, ҳар бир бурчагида ўқ отар нуқтаси бўладиган ҳарбий истеҳком. *Бастаион биринчи марта Италияда 15-асрда пайдо бўлган.. ўз вақтида зўр ва ишончли истеҳком вазифасини ўтаган.* «ЎЗМЭ».

БАТАЛЬОН [фр. bataillon – жангчилар бўлинмаси] Бир неча ротадан ва махсус бўлинмалардан иборат бўлган ҳарбий қисм. *Пулемётчилар батальони. Ўқчи батальон. Инженерлик батальони. Батальон комиссари.* ■ *Батальон шу куни кечгача душмanning ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шаҳарда қирувчи ва тикловчи батальонлар тузилди, халқ қасоскорлари отрядлари барно этилди.* Газетадан.

БАТАМИЗ [ба.. + тамиз] Фаросатли, зеҳнли. *Кўшиқда ўтирган қизлар. Баринг бирдай батамизлар.* «Равшан».

БАТАМОМ [ба.. + тамом] *рвш.* 1 Сира ҳам қолдирмасдан, тўла-тўқис, тўлиқ, тугал, қолдиқсиз,. *Ҳақимни батамом олдим.* ■ *Ҳикоянинг деярли ярмини ташкил қиладиган охириги фасли батамом ўчирилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Буткул, бутунлай, тамомила. *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи батамом битган.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Янги туғилган боланинг ички аъзолари батамом ривожланиб етмаган бўлади.* «Саодат». *Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан қуюқ тутун кўтарилмоқда – қишлоқ батамом ёниб битган.* А. Қаҳҳор,

Асарлар. Қани энди, орамиздаги баъзи бир сизга ўхшаган жигилдон касалига мубтало бўлганлардан батамом қутулсак. Уйғун, Навбахор. Батамом бузилган бу шаҳарчада бирон киши учрамади. Газетадан.

БАТАНГ [ба.. + ф. *تنگ* – тор, тигиз; энсиз]: **кулоқ(лар)ни батанг қилмоқ** (ёки батангга келтирмоқ) Кулоқни битирмоқ, кулоқни гаранг қилмоқ. *Денгизнинг бетиним шовқини билан басма-бас ўйнаган қушларнинг қийқириқлари кулоқни батанг қилади. «Ишчилар». Овқатфурушларнинг бақириқ-чақириқлари кулоқни батангга келтиради. «Муштум».*

БАТАРЕЯ [фр. *batterie* < *battre* – урмоқ] 1 Бир неча түп, замбарак ёки миномёт билан қуролланган артиллерия бўлинмаси. *Миномётлар батареяси. Зенит батареяси. Батарея командири.* ■ *Тепаликдаги батарея ўт очиши билан бир танк тутаб, кейин ёниб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Бир неча түп, замбарак ёки миномёт жойлашган истехком. *Тепаликнинг чўққисидан танкка қарши отадиган батарея паллапартиши ўқ узар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Танкларимиз душманнинг олдинги окопларидан ўтиб, танкка қарши отадиган батареяни түпга тутта бошлади. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

3 физ. Ўзаро бириктирилган бир неча гальваник элемент, аккумулятор, конденсаторлардан иборат қурилма. *Аккумуляторлар батареяси. Чўнтак фонарининг батареяси.* ■ *Батарея йўқ, батарея бўлса, радиолани ҳам ишга солардик. И. Раҳим, Ихлос. Чўлқуварлар батарея излаб, узоқ шаҳар ва район марказларига қатнамоқ-далар. Газетадан.*

4 тех. Бир турдаги бир неча элемент бирикмасидан иборат бўлган қурилма. *Истиш системасининг батареяси.* ■ *Етти йил мобайнида.. энг катта домналар, кокс батареялари, прокат станлари.. қурилди. Газетадан.*

БАТАР [ф. *بتر* < *بتر* сўзининг қисқарган шакли] **айн. батгар (бадтар).**

БАТАРИН [ф. *بترين* – баттарроқ] Шилқим, безбет, ўжар. *Айниқса, олакўз набираси жуда батарин. Йигитнинг елкасига эски тўнни ташлаб, миниб олади-да, энди тўрт оёқлаб чопасиз, дея талаб қилади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

БАТАРТИБ [ба.. + тартиб] 1 Муайян тартибга келтирилган, ўз ўрнида тартиб билан

жойлашган; саранжом-сарништа, тартибли. *Батартиб уй. Батартиб хўжалик. Батартиб кўчалар.*

2 рвш. Маълум тартибга амал қилган ҳолда, тартибли равишда. *Ўқувчилар синфларга батартиб кира бошлади.*

БАТАФСИЛ [ба.. + тафсил] рвш. Бутун тафсилоти билан, ҳеч қолдирмасдан, икир-чикиригача қолдирмасдан; борича. *Батафсил ўрганмоқ. Батафсил текиширмоқ. Батафсил сўзламоқ. Батафсил баён қилмоқ. Батафсил тўхтамоқ. Батафсил тушунтирмоқ. Батафсил танишмоқ.* ■ *У «Қўшчинор»га юбормоқчи бўлган одамнинг ким эканини айтиб, унинг тўғрисида батафсил сўзлаб берди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Аҳмад Хусайн бутун воқеани батафсил ҳикоя қилгандан кейин, ота оқариб, қалтираб кетди. Ойбек, Нур қидириб.*

БАТИСКАФ [юн. *bathus* – чуқур + *skaphos* – кема] Денгиз ва океанлар остида океанографик ва б. тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган ўзиюлар аппарат.

БАТИСТ [фр. *Batiste* < француз *Batiste de Chambrai* номидан] Пишитилган ингичка ипдан тўқилган юпқа, энгил газлама. *Батист рўмол. Батист кўйлак.* ■ *Хурматой ипагидай Асл, нафис батистга Санъаткор қиз кўли-ла ҳаёт узи босар гул. Зулфия. Совғада 200 граммча тамаки, битта галати батист рўмолча, кўк конвертга солинган икки элликкина хат. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БАТИСФЕРА [юн. *bathus* – чуқур + *sphaîra* – шар] Сув остидаги кузатиш аппаратлари билан жиҳозланган шарсимон чуқур сув ости камераси.

БАТОМЕТР [юн. *bathos* – чуқурлик + *metreo* – ўлчайман] *ддрл.* Сувнинг кимёвий таркибини ва ҳароратини аниқлаш мақсадида денгиз, кўл, дарёларнинг турли чуқурликларидан намуна оладиган асбоб.

БАТОН [фр. *baton* – чўп, таёқ] Чўзинчоқ оқ булка нон.

БАТРАК [р. < туркий] тар. Помешчик ёки кулоқ хўжалигида ёлланиб ишлайдиган деҳқон. *Мен Қўқоннинг Қумқишлоғида бир батрак оиласида туғилганман. Ойдин, Ҳикоялар.*

БАТРАКЛАШМОҚ Ер-мулкдан айрилиб, батракнинг аҳволига тушиб қолмоқ.

БАТТАР [ф. *بدر* – ёмонроқ; зиёда] рвш. 1 Аввалгидан, қиёс қилинаётганидан ортик, зиёда (хатти-ҳаракат). *Баттар бўлмақ.*

Баттар қилмоқ. ■ [Йўлчининг] Бошида шу фикр учқунланди: «Мен чақирсам, баттар уялади, ерга киради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман!» Ойбек, Танланган асарлар. Домла бозор қилишни, магазинга боришни жинидан баттар ёмон кўрар эди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

БАТТАРИН [ф. *بدر < بدرين* сўзининг куч. шакли: жуда ҳам ёмон] Ўтакетган даражада ёмон, жуда ёмон. *Маждиддин Мухаммад ким? Ундан баттаринроқ ҳам бор.* Ойбек, Навоий. *Билмаган киши: «Бу баттарин раис экан», деб ҳайиқади ҳам.* Ш. Тошиматов, Тонгдаги кўланка. *...саркор кўриб қолса, яна хўжайинга чақиб юбормасин, кўп баттарин одам, — деди Замон Дилишодга.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

БАТТАРЛАШМОҚ Аввалгидан ҳам ёмонлашмоқ, оғирлашмоқ, зўраймоқ, Унинг касали аввалгидан ҳам баттарлашди.

БАТТОЛ [а. *باطال* — бекорчи, ишсиз; ёмон] 1 Ўтакетган ёвуз, бераҳм, ваҳший. *-Бенумус баттоллар!* — деган ғазабнок товушлар эшитилди. *Отлиқлар қилчларини яланғочлаб, қий-чув кўтарган аёлларни чопа бошладилар.* М. Осим, Ўтрор. *Бўридан ҳам ёмон.. Одамнинг бўриси, баттол.* Газетадан.

2 Ўтакетган разил, ярамас. *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ўзиникини тўғри деб туриб оладиган; тўғри йўл-йўриққа юрмайдиган, ўтакетган ўжар, қайсар. *Бугун дарвозада жуда баттол сарбоз турибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *..ўжар бўлганда ҳам бориб тургансан. Бекорга «баттол» деб лақаб қўйишган эмас.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

4 кўчма Хосиятсиз; шиддатли. *Намозгардан бошлаб ёмғир чунонам қўйишга турдики, Жаҳон ота: -Бунақа баттол ёғинни умримда камдан-кам кўрганман, — деди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

БАТТОЛЛИК Ёвузлик, ваҳшийлик. *Неча беадаб, неча баттоллик этди, Қилични бўйнига солиб шул бадбахт.* «Юсуф ва Аҳмад».

БАФАРМОН [ф. *بفرمان* — фармон бўйича, фармон билан]: **бафармони** худо Худонинг хоҳиши, иродаси билан. *Бора-бора, бафармони худо, тортишув шундай қизиб кетибдики..* Ойбек, Навоий.

БАФУРЖА [ба.. + ф. *فرجام* — охир, интиҳо, тугаллаш] 1 рвш. Хотиржамлик билан, хотиржам ҳолда; шошмасдан, бамайлихотир, бемалол. [Қосимжон:] *Ҳозир идорага бориб келаман, кейин бафуржа гаплашамиз.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар. *Бугун дам олиш куни бўлгани учун Элмурод бафуржа турди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *-Чойни ўзингиз бафуржа ичаверинг, — деди у..* Х. Фулом, Машъал.

2 Кейинчалик, қулай пайтда; кечроқ. *-Юринг, [фермани] кўрсатаман, — деб қис-тади Татьяна.* Кампир бафуржа келишга ваъда берди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *-Кўз-ғалманглар, — деди бизга самоварчи, — ҳали аравакаш бу ерда дам олиб, бафуржа жўнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАХАБАР [ба.. + хабар] айн. **бохабар.**

БАХАЁЛ [ба.. + ҳаёл] айн. **бахаёл(га).**

БАХАЁЛ(ГА) рвш Савдода мўлжалга тўғри келмаса ёки ёқмаса қайтиб бериш ёхуд қайтиб олиш. *Бахаёлга олмоқ. Бахаёлга сотмоқ.* ■ *Аранг отанг яхши, онанг яхши билан бир сўлкавойга бахаёл иторибман.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БАХАЙР [ба.. + хайр] 1 Хайрли, эзгули; яхшиликка олиб борадиган, охири яхшилик билан тугайдиган. *Худо охири бахайр қилсин энди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Киши бир касбга ёшликдан меҳр қўйса, охири бахайр бўлади.* «Ишчилар». *Ишқилиб, охири бахайр бўлсин. Кўнглим бир нарсдан ғаш, дадаси! О.* Ёқубов, Пьесалар.

2 Касал ёки бирор бахтсизликка учраган кишини кўрганда, ундан кўнгиел сўраш учун қўлланадиган сўз. *Бахайр? Не бўлди, тақсир!* Ойбек, Навоий.

БАХИЛ [а. *بخيل* — хасис, зиқна, қурумсоқ] 1 Бировга ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; сарф-ҳаражатни ёқтирмайдиган; хасис, қизганчиқ. *Сахий топса — барча ер, бахил топса — босиб ер.* Мақол. *Бахил эҳсондан қочар, хасис — меҳмондан.* Мақол. ■ *Ҳиммати-ку эрта кунда йўқ, яна ўзи ҳам ўлгундек бахил, нияти қалб йиғит.* «Муштум».

2 Ўзгани кўра олмайдиган, ичи қора, ҳасадчи, рашкчи. *Бахилнинг боғи кўкармас.* Мақол.

БАХИЛЛИК 1 Бирон шахснинг ўсишини, даражаси, обрў-эътибори ошишини, ютуғи, истеъдоди ва б. ни ич-ичидан кўролмасликдан иборат ахлоқ тушунчаси.

2 Умуман, бировни кўра олмаслик; ҳасад. Носир мулланинг донгани чиқарган Абди мулла оинасининг мол-дунёга ботаётганини кўриб, зимдан бахиллиги келди. «Муштум». Тўраҳон Зебининг қаршилиги аста-секин синиб бораётганини ичи қоралик ва бахиллик билан кузатиб турарди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БАХМАЛ [ф. *مخمل* — тукли; духоба, бархит] от, сфт. 1 айн. духоба. Қизил бахмал. Чий бахмал. Бахмал дўппи. Бахмал тўн. ■ Бахмал нўстин киясан, алла-ё, алла, Зўр паҳлавон бўласан, алла-ё, алла. «Кўшиқлар». Улар бахмал кўрпа ёпилган иссиқ сандалнинг икки четида ўтириб, кечки таомни бирга емоқда эдилар. П. Қодиров, Юлдузли туллар.

2 кўчма Дала ва тоғларни қоплаган майин майсалар ёки қалин ўт-ўланлар. Бахмал далалар. Бахмал қирлар. Бахмал қирғоқлар. ■ Қандай гўзал бахмал қир, Ям-яшил денгиз гўё. А. Пўлат, Тасаддуқ. Жилвага бурканди кумуш қирғоқлар, Бағрига тортарди бахмал ўтлоқлар. Ғайратий. Сокин тунда тўлган кумуш ой, Бошин кўйиб бахмал қирғоққа. Ғайратий. Бахмал соҳилиннга кўз тикиб қолдим, Асрлар сирдоши, эй улуғ дарё. Ғайратий.

3 кўчма Қуюқ қоронгулик. Кумуш тонгни, бахмал кечани далада қаршилаб. Газетадан. Тонг олди тинч. Ёқимсиз туннинг қори бахмали. А. Мухтор, Асарлар.

4 кўчма Майин, ёқимли. Буниси кўп соз, У бахмал овоз Сақланган экан Улуғ ҳофиздан. М. Шайхзода.

БАХМАЛПЎШ [бахмал + ф. *پوش* < *پوشیدن* — «киймоқ; ёпмоқ, қопламоқ» фл. ҳоз. зам. ўзаги] кўчма поэт. кам қўлл. Майсалар, ўт-ўлан билан қопланган. Кўзларингни яшнатади бахмалпўш дара. Х. Салоҳ, Қорабоғ.

БАХТ [ф. *بخت* — тақдир; насиба, улуш] 1 ижт. Кишининг ўз фаолияти натижаларидан, ҳаётда қўлга киритган ютуқларидан тўла қониқиши, яшаш тарзидан мамнунлиги, муайян мақсадга етгани, орзумидининг ушалиши сифатида намоён бўладиган маънавий-ахлоқий тушунча.

2 Ҳаёт (турмуш)дан тўла мамнунлик ва беармонлик ҳолати; саодат, қут. Меҳнат — бахт келтирар. Мақол. ■ Она-ер нафасига, меҳрига, инъомларига тўйиб яшайдан ортиқ бахт борми? «Саодат».

Бахти кулмоқ (ёки очилмоқ) Бахтиёр ҳаётга, хушнуд онларга эришмоқ; бахтли, бахтиёр бўлмоқ. Ажаб эмас, бахти очилиб, Гулнор ҳам яхши, обрўли жойларга келин бўлса. Ойбек, Танланган асарлар. Қисқаси, боладан бахтим очилмади, дўстим. Т. Ашуров, Оқ от. **Бахтинг очилсин ёки бахтингни берсин** Ёшларга муҳаббат ва ширин оилавий турмуш тилаш шакли. Илоё, бахтингни берсин, яхши қайлиққа учраб, бу кунларинг унут бўлсин, болам! Ойдин, Чақалоққа чакмонча. **Бахти қора (ёки қаро)** Турмушдан ёлчи-маган; бахтсиз. [Холисхон:] Азиз дўстлар, нетай, бахти қаро бўлганга йиғлайман, Азимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман. Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 Омад, толе; иқбол. Уф, нима иш қилсам, кетга қараб кетади, холос, менинг бахтим курсин. Ҳамза, Тухматчилар жазоси. — Ана шу қизлар сафида менга ҳам жой бордир, — деб ўйлади Адолат. — Бахтимни бир синаб кўрай-чи? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳамма гап пешонада, тақсир. Пешона иўр бўлгандан кейин, унда бахт гули унадими! Ҳ. Фулом, Машъал.

Бахт куши (бахти ҳумоюн) бошига қўнди Бахти, омади келди, иши юришди. Нега бошинга қўнган бахт кушини калтак олиб қувлайсан? С. Аҳмад, Уфқ. ..бошимизга қўнган бу бахти ҳумоюнни учуриб юбормаслик учун ҳали анча ҳаракат қилишимиз керак. К. Яшин, Ҳамза. **Бахтга (бахтимга, бахтимизга, бахтига ва ҳ.) кри.с.** Содир бўлган ёки бўладиган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эканлигини ифодалаш учун ишлатилади. Бахтимизга, замон ўзгариб, бундай яхши кунларга етдик. Э. Раҳим, Янги қадам. Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бахтга қарши кри.с.** Юз берган, содир бўлган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эмаслигини ифодалаш учун ишлатилади. Мариянинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди. Ойбек, Танланган асарлар. **Бахтдан кўрдим (бахтимдан кўраман)** Таваккал, нима бўлса бўлар. **Бахти боғланмоқ ёки бахтига куя тушмоқ** Оилавий омадсизлик; фарзандсизлик. Сиз туғмас жансиз, бахтингиз боғланган. К. Яшин, Ҳамза. Сен унинг борлигин унутма сира, Унутсанг бахтингга куя тушади. Шухрат, Ёшлигимнинг давоми. **Бахти кулмоқ (ёки чопмоқ)**

Омади юришмоқ, бахтга эришмоқ. *Эл боқса, бахтинг кулар, Эл боқмаса, тахтинг кулар.* Мақол. ■ *Бир сўз айтмай, сенга малол келмасин, Бахтинг чопсин, зафаринг ҳеч қайтмасин.* «Маликаи айёр». **Бахти очилмоқ** Бахтли, бахтиёр бўлмоқ; турмушга чиқмоқ, оилали бўлмоқ. *Қизининг бахти очилмаётганидан куйган она бошини тиззаларига қўйиб, ҳасрат билан юм-юм йиғлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БАХТАШ [ф. *بختاش* — унинг бахти]: **бахташ таваккал** Омадини, толеини синаб кўриш, таваккал қилишда қўлланадиган ибора. *Бундай улоқни ердан олиннинг бир йўли бор.. Бахташ таваккал.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. —*Ҳа, бўлди. Хўш, бахташ таваккал қилиб кўрайлик бўлмаса, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАХТИЁР [ф. *بختيار* — бахт ёр бўлган, бахтли] **1** Ўз ҳаёти, толеидан мамнун, бахти кулган; бахтли, саодатманд. *Бахтиёр ўзбек халқи. Бахтиёр оила.* ■ *Бахмал қирғоқларни тўладириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончли саси.* Файратий. *Ойқиз иссиқ юзини сеvimли эрининг кўксига қўйиб, қалби қувонч билан тўлиб-тошарди ва ўзини чиндан ҳам бахтиёр ҳис қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Хурсанд эди беҳад икки ёр, Хурсанд эди икки бахтиёр.* Ҳ. Олимжон.

2 Ширин, беармон. *Бахтиёр ҳаёт.* ■ *У кунлар Назирқул учун энг бахтиёр кунлар эди.* С. Аҳмад, Хукм. *Зокир унинг Наримон билан ўтказган бахтиёр дамларини унутолмаётганини сезганда, жуда раҳки келар ва жеркиб гапирарди.* П. Қодиров, Уч илди.

3 Мамнун, шодон. *Қайғуси йўқ бирор кунни кўрмадим, Бирор соат мен бахтиёр бўлмадим.* Ҳ. Олимжон. *Матқовул бахтиёр эди. Бугун қозон осиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аззамжон бахтиёр, ўз хотинининг ҳуснидан маст эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАХТИЁРИ(Й) бот. Хўраки ва винобоп жайдари узум нави. *Бахтиёрий.. қурғоқчиликка анча чидамли, шунинг учун лалмикор ерларда яхши ўсади.* «ЎзМЭ».

БАХТИЁРИЙЛАР этн. Эроннинг жануби ва жануби-ғарбида яшайдиган кўчманчи ёки ярим кўчманчи қабилалар.

БАХТИЁРЛИК Ўз ҳаётидан мамнунлик, кушбахтлик, саодатмандлик; саодатли, ширин ҳаёт. *Оилавий бахтиёрлик.* ■ *Икковининг гул-гул яшнаган юзларидан бах-*

тиёрлик нури ёғилиб турар, кўзларида эҳтирос чақмоқ чақар, улардан гўё баҳор гулларининг нафис ҳиди анқирди.. С. Анорбоев, Оқсой. *Чехрасида ошкор бахтиёрлик бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАХТ-ИҚБОЛ, **бахту иқбол** [бахт + иқбол] Саодатли ҳаёт ва бахтли келажак. *Мавлон ака Утап хонадонига бахт-иқбол, юртга тинчлик тилаб, дуо қилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Мана энди тонг отиб, бахт-иқбол кулиб боқди.* «Қўшиқлар».

БАХТИҚАРО Бахтсиз, иқболсиз; турмушдан ёлчимаган. *Қайноғам рост айтган экан. Бахтиқаро қилади, деганди-я!* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Эси-ку, жойида, унда балонинг эси бор. Лекин у [қиз] бахтиқаро бўлиб туғилган.* «Ёшлик».

БАХТЛИ 1 Ўз ҳаётидан мамнун, бахти кулган; бахтиёр. *Бахтли қиз.* ■ *Бундай бахтли ёшлик бир марта келадир. Завқини суриб қолинг, айланай.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Илоҳим, бахтли бўл! Онанга, отанга раҳмат, сенга иш ўргатишибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **бахтиёр 2.** —*Ҳа, майли, — деди хўрсиниб [Қирмизхон], — Сиз билан ўтказган онларимни шу нотавон умримнинг энг бахтли дамлари деб биламан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *У бу уйда энг ширин, бахтли кунларини ўтказди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Толеи баланд, омади бор, омадли. *Бахтли овчига чўлоқ кийик йўлиқар.* Мақол. ■ *Айланай, куёв бола, бахтли йигит экансиз, шундай одамларга ўғил бўлибсиз.* «Муштум».

БАХТНОМА [бахт + нома] кам қўлл. Бахтиёр ҳаётни, улуғ истиқболни мадҳ этувчи асар, ёдгорлик ва ш. к. *Абдулла Орипов шеърояти ўзбек халқининг бахтномасидир.*

БАХТ-САОДАТ, **бахту саодат** [бахт + саодат] Бахт ва иқбол. *Зебонинг шўх қараши, туриши, қувноқ кулгиси, табасеуми Элмуродни ҳали маълум бўлмаган сеvimч тўла, бахт-саодат тўла бир оламга имлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *..миллатни бахт-саодат соҳилига олиб чиқини учун бирдан-бир йўл маърифат йўлидир.* К. Яшин, Ҳамза.

БАХТСИЗ 1 Бахтга эришмаган, бахти кулмаган, бахти қора. *Она боласининг бахтини кўролмай, бахтсиз бўлгани учун.. йиғлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лоқал*

бу бахтсиз синглингиз учун биргина бош оғритсангиз-чи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бироқ Анвар ўқишда қанча бахтли бўлса, пешонада ўшанча бахтсиз эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳаёти кулфат, дард-алам билан тўлиб-тошган, турмуш лаззатидан бебаҳра, рўшнолик кўрмаган. Болам, шу муштинар, шу бахтсиз онангининг ярасига туз сепмасанг, юрак-бағрини қон қилмасанг, даданг келтирган хабарни айтаман. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор-бир кўнгилсиз ҳодисага учраган: бечора. ..Муҳаммаджон сингари болалар, Абдуазиз ота сингари чоллар, кампирлар, ўлим тўшагида ётган беморлар, бахтсиз майиблар.. оз бўлганмикан? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Нима, буни машина майиб қилиб-димики, бахтсиз ҳодиса деса.. К. Яшин, Ҳамза. Илҳомжон ўз одаига кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йўтим ҳақида гапира бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БАХТСИЗЛИК 1 Бахти кулмаганлик, бахтга эришмаганлик; омадсизлик. Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юраркан-да доим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Анварнинг бу ҳолати балки оила бахтсизлигидан, ота-она бағрида яйрамаганлигидан туғилгандир десак, унинг икки оғаси бундай эмас эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Севувчилар васл оқшомида бахт шаробини ичишса, булар бахтсизлик оғусини ичмоқда эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о. У бўйбаси чўзилиб, турмуш қурди-ю, бошига бахтсизлик ёғилди. Ҳ. Шамс, Душман.

2 Кўнгилсиз, нохуш ҳолат ва унинг сабабчиси бўлган воқеа, ҳодиса. -Хон зўр бахтсизликка учраган, — деди чўпон. «Чалпак ёққан кун». Адолат ҳам кейинги воқеалар қандайдир катта бахтсизликдан хабар бераётганини тушуниб. бўшашиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАХШ [ф. بخشیدن < بخشیدن — «бермоқ, бағишламоқ; афв этмоқ» фл. ҳоз. зам. ўзаги]; бахш этмоқ (ёки айламоқ). 1 Йўқ нарсага муяссар қилмоқ, йўқ нарса билан таъминламоқ; ато қилмоқ; бағишламоқ. Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улўғворлик бахш этиб, бир текис гувуллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди. С. Анорбоев, Оқсой. Дўстим, жонни бахш этайлик Фақат она-Ватанга. А. Орипов.

2 Бермоқ, пайдо қилмоқ. Қачонки Тангри бирор подшоҳга яхшиликни хоҳласа, унга содиқ вазир бахш этади. «Фан ва турмуш».

БАХШАНДА [ф. بخشنده — берувчи, бағишловчи; афв этувчи] поэт. Бахш этувчи, бағишловчи; очиқ кўл. Кетур соқий, ул майки рахшандадур, Анинг нашьаси файз бахшандадур. А. Навоий, Садди Искандарий.

БАХШИ [санск. бхикшу — будда руҳонийси, донишманди; дуохон; дарвеш] 1 Халқ кўшиқлари ва достонларини ёддан куйловчи шоир, оқин. Ўзбек халқ бахшилари. Бахшилар репертуари. Тўйда сўз бер бахшига, Харидор бул яхшига! Мақол. Дуторсиз бахши бўлмас, Ёмонсиз — яхши. Мақол. ■ Достон ва терма бахшиларнинг репертуарида ёнма-ён яшаб келади. «ЎТА».

2 этн. Ирим-сиримлар қилиб, дуолар ўқиб, дам солиб даволовчи табиб. Жинга ишонган бахшини тинглагунча, Чинга ишонган яхшини тингла. Мақол. ■ Сотиболдиннинг хотини оғриб қолди. Бахши ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади. А. Қаҳҳор, Бемор. Бахши, кушнот, азайимхонларни йиғиб, ўқитиб-чўқитди, у ҳам бўлмади, дарди зўрайиб кетди. «Баҳром ва Гуландом».

3 эск. тар. Бухоро хонлигида қурилиш учун белгиланган маблағларнинг ҳисоб-китобини назорат қилувчи лавозимли киши. Бухоро хонлигида мавмурий бинолар қуришда маблағ ҳисобини олиб борувчи кишиларни, туркманларда уруғ оқсоқолларини бахши деб аташган. «ЎЗМЭ».

БАХШИДА [ф. بخشیده — бағишланган, ато этилган]: бахшида қилмоқ (ёки айламоқ). Бағишламоқ, ато қилмоқ, ҳадя қилмоқ. Умр, вақт.. одамларга бахшида этилган жамики яхшилик, бахт-саодат йўлида тўқилган тер, тортилган азият билан ҳам ўлчанади. «Гулистон». Тирик мавжудотга қуёш ҳаёт бахшида этганидек, аёл — инсониятга жон ато этган, зеро аёл инсоннинг онаси. Газетадан. Меҳмонлар ҳам фотиҳани ёши ўзларидан улўғроқларга бахшида этишди. «Ёшлик».

БАХШИШ [ф. بخشيش — туҳфа, ҳадя, инъом] Салақа, эҳсон, мурувват. -Сарроф тўнини ҳеч қачон сўрамас, қайтага, ҳайдалганимни билиб, яширинча икки сўлаковий бахшиш берган эди, — деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола. [Қушбеги] Кумушибига юзини ўғирди: -Қизим, сизнинг бунчалик

заковат ва жасоратингизга отангиз билан эрингиз ҳар қанча ташаккур айтсалар ва ўзларининг мунтазам сўнги умрларини сизнинг бахшишингиз деб билсалар арзир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар ўтганда қараб, қўл чўзади чол, «Бахшиш» ташлаб ўтдим суяк кафтига. Уйғун.

БАХЯ [ф. *بخیه* — чок] Кийим-кечакнинг тўғри чок билан бостирилган қирғоғи (чети, эки) ва шундай чокнинг ўзи. Олтинларни абонинг ёқа бахяси орасига тикиб яширганман. «Муштум».

Бир бахя Озгина, бир оз, кичкина. *Бир бахя ҳам сувли ерлар бўш қолмасин.* Ғ. Фулом, Кўкан батрак. *Шундай ёшларимизнинг ишини эшитганда, кишининг кўнгли яна бир бахя кўтарилиб, кўнглинг қувончга тўлади.* И. Ўктамов, Ҳикоялар. **Бир бахя ўтади** Ошиб тушади, ўзади. *Маҳмадоналикда сен ундан бир бахя ўтасан. Бир бахя қолди* Сал қолди, оз қолди. *Ўлишимга бир бахя қолди.* Ҳамза, Танланган асарлар. [Маҳкам:] *Оёғим узилиб, жағим осилиб тушишига бир бахя қолди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БАХЯДЎЗ [ф. *بخیه دوز*] Бахя тикувчи.

БАХЯЛАМОҚ Тўғри чок билан бичиқ четини бостирмоқ.

БАЦИЛЛАЛАР [лот. *bacillum* — таёқча] Таёқча шаклидаги бактериялар. *Сил бацилласи. Бацилла ташувчилар.*

БАЧА || **БАЧЧА** [ф. *بچه* — одам боласи; ҳайвон насли] шв. Бола. *Бачага иш буюр, Изидан ўзинг югур.* Мақол. ■ *Менинг бачам, ёшгинам, алла-ё, алла, Ёнимда йўлдошгинам, алла-ё, алла.* «Қўшиқлар». Э. савдогар бача, мени сенлама! *Мен пайғамбар ёшидаги одамман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАЧАДОН [ф. *بچه دان* — боланинг жойи] анат. 1 Аёллар таносил аъзосининг ҳомила ўсиб етиладиган ички қисми. *Бачадон.. қовуқ билан тўғри ичак орасида жойлашган, шакли тўнтарилган нокка ўхшайди.* «ЎзМЭ».

2 Ургочи ҳайвонларнинг айни шундай ички жинсий аъзоси.

БАЧАЖИШ с. т. 1 Янги туғилган бола; чақалоқ.

2 Қушнинг янги тухумдан чиққан, ҳали пати чиқмаган боласи.

3 кўчма салб. Ёш бола, гўдак; сўтак.

БАЧАЛИК шв. фольк. Ёшлик, болалик; тажрибасизлик. *Ҳали ўзи ёш, Андак бачалик*

қилди. «Ҳасанхон». *Бачаликдан қайтармадим райингни..* «Нурали».

БАЧКАНА [ф. *بچگانہ* — болаларча, болаларга хос] 1 эск. Болалар учун мўлжалланган (уст-бош, оёқ кийим ҳақида). *Бачкана махси.* ■ *Ҳайитга нарса олишга улеуролмаганлар чин арафа кечаси типирчилаб қолар.. каттаю кичигининг фарқига бормай.. «мардона», «заифона», «бачкана» кийимларни сотиб олар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 кўчма Ёш болаларга хос бўлган, катталарга, катта ёшдаги кишиларга ярашмаган, келишмайдиган. *Бачкана қилиқлар. Бачкана одам.* ■ *Ҳабиба укасининг бачкана қилиқларига гаши келсаям, индамай кўйиб берди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *У ўзига ярашмайдиган бачкана ҳаракатлар қилар эди.* «Муштум». -*Хи-хи-хи,* — *бачкана кулди чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Болаларча мулоҳаза юритилган; қисқа ўйланган; юзаки, хом. *Бачкана асар.* ■ *Жиноятчиларнинг кўпи.. бачкана масалалар устида шикоят қиладилар.* Газетадан. *У ҳозирги бир неча шоирларнинг эски шаклда, бачкана мазмунли шеърларидан мисоллар кўрсатиб, мажлисни кулдирди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Ярашмайдиган, мос келмайдиган; сохта. -*Тавба. Бувниса, [паранжи] бачкана кўринар экан-а? — деди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..ўзлари ўралашиб қолган бачкана ҳиссиёт ва кечирмаларини юксак граждандлик пафосига қарама-қарши қўйдилар.* Газетадан.

БАЧКАНАБОЗ [бачкана + ф. *باز* — ясама сўзларнинг «ўйновчи, ишқибоз» маъноларидаги иккинчи қисми] Бачкана қилиқ, хатти-ҳаракатни яхши кўрадиган, майдакаш. *Бачканабоз одам.*

БАЧКАНАБОЗЛИК Ёши улуғларга номуносиб, ярашмаган, бачкана хатти-ҳаракатлар қилишлик; майдакашлик. *Агротехника тадбирларини ўтказишда.. бачканабозликни йўқотишимиз керак.* Газетадан.

БАЧКАНАГАРЧИЛИК айн. *бачканалик* 2. *Бачканагарчилик ҳам эви билан-да!* «Муштум».

БАЧКАНАДЎЗ [бачкана + ф. *دوز* — ясама сўзларнинг «тикувчи; тикилган» маъноларидаги иккинчи қисми] Болалар кийим-кечагини тикувчи. *Бачканадўз уста.* ■

[Унсин] Бачкана маҳсиларни (Шокир ота бачканадўз эди) силлиқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қора гул суркаб, уларга нардоз беради. Ойбек, Танланган асарлар.

БАЧКАНАЛАРЧА рвш. Худди ёш болалардек, ёши катталарга номуносиб бўлган, енгилтаклик билан. *Бачканаларча мулоҳаза юритиши. Бачканаларча хатти-ҳаракат.*

БАЧКАНАЛАШМОҚ 1 Катталарга, ёши улуг кишиларга номуносиб бўлган хатти-ҳаракатлар қилмоқ. [Раис:] *Нима қиласиз бачканалашиб? Эркак одамга ярашмайди бундай ожизлик.* Ф. Мусажонов, Чикинди. *Бачканалашиб кетманглар. Майда-чуйда гаплар билан ўралашиб қолманглар.* Уйғун, Асарлар. [Уктам:] *Жуда бачканалашиб кетибсиз, хотин!* С. Зуннунова, Кўзлар.

2 кўчма Сийқалашмоқ, саёзлашмоқ, суюқлашмоқ. *Аския бачканалашди.* ■ *Айрим ёзувчилар ижодида мавзунинг майдалашиб, бачканалашиб кетиши.. каби ҳодисалар ҳам кўринмоқда.* «ЎТА».

БАЧКАНАЛАШТИРМОҚ Бачканалашмоқ **2** фл. орт. н. Сиз.. фанимизни бачканалаштириб юборманг. «Муштум». Фозилга қолса ҳамма нарсани бачканалаштиради. А. Мухтор, Асарлар.

БАЧКАНАЛИК Бачкана хатти-ҳаракатларга одагланганлик, енгилтаклик. *Юлдузхон бачканалик, худа-беҳудага тишининг оқини кўрсатишни ёқтирмайди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..жанобларини яхши биламан, у киши сипо одам. У кишида бачканалик бўлмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАЧКИ [ф. بچگى – болалик; бачканалик] **1** Ўсимлик танасининг, поясининг остидан, ён-веридан ўсиб чиққан майда шохчалар, ниҳоллар. *Дарахт танасининг остида кўшимча бачкилар ўсиб чиқиб, улар дарахтни толиқтириб кўяди.* «Шарқ юлдузи». *Кимнингдир заиф кўллари билан тол чивикқа чала кўтарилган зангларда онда-сонда чарослар қорайиб кўринарди-ю, тоқларни бачки новда босиб, ғовлаб ётарди.* А. Мухтор, Чинор.

Бачки барг Ўсимлик танасининг тагидан чиққан барг. *Дехқонлар шоналайдиган барғени – чин барг, шоналамайдиганини эса бачки барг деб атайди.*

2 Кўклигида ўриб олишга мўлжаллаб экилган маккажўхори. *Бачки экмоқ. Бачки ўрмоқ.* ■ *Бачки маккапоялар пишиб етил-*

ганига қарамай ўрилмаётир. Газетадан. *Шу кунларда ўрилган майдонларда маккажўхори тагнояси тез кўкариб, сал кунда бачкиси силосбоп бўлади.* Газетадан.

3 с. т. эск. Болалар пойабзали. *Ўғлим, беш бачкини пуллаб, ип, мум, сирач, лок оламит, хўпми?! Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма Майда, арзимайдиган, иккинчи даражали, кераксиз. *Адабиёт боғимизда чиллиб ташлайдиган бачки новдалар кўпайиб қолди.* Газетадан. *Биз.. бачки мавзуларга қарши.. кураш олиб боришимиз лозим.* Газетадан. *..мен ўн йилдан бери, аллақандай бачки сабаблар билан бир-биридан аразлашиб гаплашмай келган икки кўшинини танир эдим.* Газетадан.

БАЧКИЛАМОҚ 1 Бачки чиқармоқ (қ. бачки **1**). *Ҳийдаги тоқлар бачкилаб қолган эди.* «Шарқ юлдузи».

2 Кўкпоя чиқармоқ (жўхори ҳақида). *Оқжўхори пояси ўриб олингач, тагидан яна бачкилаб чиқади ва иккинчи марта кўкпоя олиш мумкин бўлади.* Газетадан.

БАЧЧА [ф. بچه – одам боласи; ҳайвон насли] **1** шв. Бола. *Дуойи салом ўша баччаларнинг онасига, умид билан бир ёстиққа бош кўйиб, кеча-кундуз дуойи жонимда бўлганга!* Ойдин, Ширин келди.

2 этн. Бировнинг (акавазчасининг) қарамоғида ва ихтиёрида бўлган хушрўй, келишган ўйинчи ўғил бола; бесоқол. *Ўша бачча ҳам одам фарзанди. Ота-онаси камбағалликдан уни баччаликка сотгандир.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Умуман ўйинчи бола, раққос. *Ноғорачининг баччаси.* ■ *Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ноғора чўтининг тез урилиши, баччанинг бир айланиши ва кучли, ялпи қийқириқ билан базмининг биринчи қисми тугади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЧЧАБОЗ [ф. بچه باز – бачча ўйновчи, бачча ишқибози] этн. Бачча сақловчи шахс; болабоз, бесоқолбоз. *Боз-боз, дорбоз, найрангбоз, баччабоз, қиморбоз, беданабоз, каптарбоз каби бозларни ман қилсангиз, менга иш топиб бер дейдиган кўпаяди-қолади.* «Луқмони Ҳаким».

БАЧЧАБОЗЛИК Бачча асраш билан шуғулланишлик; болабозлик. *Ўғирлик, қиморбозлик, кўкнорихўрлик, баччабозлик, безорилик каби разилликлар машъум ўт-*

мишининг жирканч томонлари эди. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

БАЧЧАЛИК 1 шв. Гўдаклик, болалик даври. *Баччаликдаги қилиқлари эсига тушди, уйқуси қочди, дарёдай тошди. «Қўшиқлар». Отининг ёлин таради, Баччалик даврин суради. «Гулшанбоғ». ..бир безори ва чапани ҳолда баччалик даври билан хайрлашди. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.*

2 этн. Бачча мақомида, ҳолатида бўлиш (қ. **бачча** 2) *Баччанинг ота-онаси. [боласини] баччабозга баччалик учун берса.. олти ойдан кам бўлмагон муҳлатга.. озодликдан маҳрум қилинур. Газетадан.*

БАЧЧАТАЛОҚ [бачча + талоқ] айн. Талоқ қилинган хотиндан туғилган бола, талоқ қилинганнинг боласи; енгил койишни ифодаловчи сўкиш шакли. *Ҳе, гап билгунча ши бил, баччаталоқ. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. Нима демоқчисан, шу баччаталоқ чолнинг боласига қизимни берайми? «Эртақлар».*

БАЧЧАХЎРАК Эндигина пишиб келатган, ҳали гўра мева ҳақида. *Баҳорнинг олд меваси тут баччахўрак бўлиши билан мени кидирган одам дарвозамиз рўпарасидаги қалондархона хиёбонидан топарди. Н. Сафаров, Наврўз.*

БАЧЧАҒАР [бачча + ғар] сўж. 1 Нафрат, ғазаб билан қаттиқ койишни ифодалайди. [Бой:] *..хотинлик бўлиб қолганинга шукур қилсанг-чи, баччағар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *-Олиб бор, баччағарни! Қамаб қўй! — деб бақирди мингбоши. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 Енгил койиш, норозиликни ифодалайди. *Жилла қурса, оқ соқолимни ҳурмат қилмади-я, баччағар. «Ёшлик». -Ма, баччағар, ҳазиллаб эдим, ҳазилни билмайсанми, — деб рўмолини қўлига берди. «Ойсулув».*

БАШАНГ 1 Ясанган-тусанган, ниҳоятда чиройли, кўркам; олифта. *Кийимлари башанг.. қозоқ бийлари, бўлислари ва қўйчи бойлари виқор билан от устида юрадилар. Ойбек, Болалик. У [Соҳиба] худди улуғ байрамлардагидек башанг кийинган. Газетадан. Меҳмонхонага башанг кийинган ёшгина йигит кириб келди. «Ёшлик». Одамлар ҳозирги кунда янги, башанг кийиниш учун сарф-харажатдан қочмайдиган бўлиб қолишган. Газетадан.*

2 Ўзига зеб беришни, модага мувофиқ кийинишни яхши кўралган, модабоз, олифта. *Башанг аёл. ■ Жой бермади трамвайда*

Аллақандай бир башанг, Касофатнинг касри уриб, Яна тагин сиз тажанг. А. Орипов.

3 кўчма Чиройли, дид билан безатилган. *Дастурхон бир нафаснинг ўзида худди байрамдагидек башанг тус олди-қўйди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Уни башангина жиҳозланган хонага таклиф қилди. Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.*

БАШАР [а. بشر — одам; одамзод] кт. Инсон, одам; киши; одамзод. *Тарихни орқага буриб бўлмайди, Орқага қайтмайди йўлдан башар. Уйғун. Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда.. Бири олим, бири аҳли хунардир, Мамлакатга садоқатли башардир. Ҳабибий. Шу нокаслар бўлмаганида, Қандай овоз яшарди башар. «Шарқ юлдузи».*

БАШАРА [а. بشره — тери; пўст] 1 Киши бошининг олд қисми; бет, юз. *Эшик ғич этиб очилди-да, тирқишидан бошини яшил чорси билан танғиб, юзига қатиқ суриб олган аёлнинг башараси кўринди. У. Назаров, Одамлар. Вой, башаранг қурсин, нима бало бўлди? Ҳаммомнинг гўлаҳига ўхшаб кетибсан. Ойдин, Ҳазил эмиш. Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама. «Қанотли сўзлар».*

2 Кишининг руҳий ҳолатини, характери гавдалантирувчи ҳолат, кўриниш; афт, авзо. *-Исфандиёрнинг заҳар башарасини кўришдан қутулибсан, — деди Кўкан. Ж. Шарипов, Хоразм. Ака-уканинг башарасига разм солиб, киноя билан деди: -Кўзларингиз бежо, нима бўлди, тинчликми? Ойбек. Танланган асарлар.*

3 кўчма Кишининг маънавий қиёфаси. *Одамларнинг «ҳар икки дунёси» учун ҳам гўё жонқуярлик қилган бу худо вакили [Зағчақўз] хуржунини тўлдириб, шаҳарга борганда, асл башарасини кўрсатар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ғофир тобора авжига чиқар, бойнинг ҳақиқий башарасини очишда давом этар эди. К. Яшин, Ҳамза.*

4 Аниқланмиш вазифасидаги сўз билан бирга келиб, «ўхшаиш», «ўхшаган», «симон» маъноларини билдиради. *Одамлар гуркираб кулиб турган пайтда уларнинг ёнига мулла башара бир киши келиб қўшилди. М. Исмонлий, Фарғона т.о. Шу пайт думи, қулоқлари қирқилган айиқ башара ит отни қувиб қолди. М. Мансуров, Ёмби. Қоп-қора, хабаиш башара Муса соатга қараб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БАШАРИЙ [а. بشرى – инсонга тегишли] Инсонга, одамзодга тегишли; инсон томонидан яратилган (илоҳий эмас), инсонга хос, инсоний. Башарий орзулар. Башарий ўйлар. ■ Ишондим башарий жаннатга бугун. У – Одам ва Ҳаво танбеҳ еб, сургун қилиб чиқарилган жаннатдан ўзга. Ҳозирдан жамоли кўринар кўзга. Шайхзода. Унинг ўйларида сон минг муаммо, Башарий мушкуллар, фронтлар. А. Мухтор, Асарлар.

БАШАРИЯТ [а. بشرية – одамзод; инсоният] кт. Инсоният, кишилиқ; инсонлар. Башарият дунёси. Башарият орзуси. ■ Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир. Ойбек, Нур қидириб. Тўкилган қон муқаддасдир. Бу қон болаларимиз учун, башарият саодати учун тўкилган қондир. Н. Сафаров, Оловли излар.

БАШАРТИ [ба + а. شرط – талаб, шарт] шарт боғл. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади ва шарт маъносини кучайтиради; вазифасига кўра «агар», «агарда», «мабодо», «борди-ю», «магар» сўзларига тўғри келади. Башарти йўлдан адашсам, қўлга тушиб қолишдан қўрқдим. Файратий. -Йўқ, – деди бек, – мен бу ишга, башарти кўнганимда ҳам, қизингиздан яширмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Башарти канизингиз уялмасалар, бизнинг ҳам бир амримиз бор: амр қилсак, уялмасмикинлар? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАШНЯ [итал. bastia – қалъа] 1 Ҳарбий кема, бронланган машиналарнинг гумбаз шаклидаги қурилмаси ва танкнинг айланадиган ана шундай қисми. Башнялардан ўт очмоқ.

2 Минора шаклидаги қурилма. Юсуф фермадан чиқиб, силос башняси томон юрди. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан. Янги материалдан тикланган башня тез битди ҳам мустаҳкам бўлди. Газетадан. Текишувда сув башнясининг ишламаслиги натижасида бу ердаги механизмлар бекор турганлиги аниқланди. Газетадан. Залнинг ўртасида реакторнинг башняси қад кўтариб турибди. Газетадан.

БАШОРАТ [а. بشارت – яхши, хуш хабар, мужда] кт. 1 эск. Хушхабар; мужда. Худайчи кўргон беги қошига етиб, бек ҳазратларининг ҳозир етиб келишларига башо-

рат берди, яна отининг бошини буриб, йиғитлари билан орқага қайтди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Самовий мавжудотлар шоҳаншоҳнинг бахт ва саодатидин башорат бердилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Олдиндан кўриш, олдиндан айтиб бера олиш; олдиндан айтилган фикр; тахмин, мўлжал. Бу орада онасининг башорати тўғри чиқиб, ёмғир томчилай бошлади. Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

Башорат қилмоқ Бирор воқеа-ҳодисанинг натижасини олдиндан кўрмоқ, олдиндан айтиб бермоқ, Улар.. отанинг ҳадемай туриб кетишини башорат қилишарди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Табиатнинг йил давомида кўрсатгувчи инжиқликларидан ҳеч ким башорат қилолмайди. «Саодат». Ҳатто палакдаги калий миқдорига қараб бўлажак ҳосил сифатини башорат қилиш мумкин. «Фан ва турмуш».

3 Башорат (хотин-қизлар исми).

БАШОРАТЛИ Келгусида юз бериши мумкин бўлган воқеа, ҳодисани билдирувчи, айтиб берувчи; олдиндан айтиб қўйилган. Башоратли фикрлар.

БАШОРАТЧИ Бўлажак воқеа, ҳодисаларни олдиндан айтиб бера олувчи, келажакни кўра олувчи шахс.

БАЪД [а. بعد – узоқлик, масофа; кейин, сўнгра] эск. кт. Кейин, сўнг, баъдаз. Мулалар тўдасида адашиб юриб, зое кетган йилларимга.. баъд афсусланаман. И. Маматқулов.

БАЪДА [а. بعد – кейин, охири] эск. кт. айн. баъдаз. Баъда махфий қолмагайким, куёв ўғлингиз хизматларига юборилган эрди. Иншоолло, саломат етган бўлса керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЪДАЗ [баъд + ф. از – «дан» қўшимчасига тенг сўз; олд кўмакчи] кт. Кейин, сўнг, сўнгра; «аввал»нинг акси. Аввал таом, баъдаз калом. Мақол. ■ Баъдаз унинг устидаси шубҳам бир оз зойил бўлиб, кўнги кўтардим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Биздан баъдаз салом, дил меҳри билан, Юртдошлик қувончин зўр фаҳри билан. Ф. Фулом.

БАЪЗАН [а. بعضاً – ҳар замон-ҳар замонда] рвш. 1 Ҳамма вақт ҳам эмас, ҳар замон-ҳар замонда, ахён-ахёнда, гоҳ-гоҳида. [Йўлчи:] Хўжайинларникига бориб турасизми? [Абдишукур:] Баъзан бориб тураман. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, баъзан шун-

дай шўхлик ҳам қилиб туриш керак. П. Турсун, Ҳукутовчи. У [меъмор] баъзан кампирга ҳам дағдага қилиб қоларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Айрим ҳолатларда, баъзи вақтларда. *Баъзан Гуморнинг юраги тошиб, бутун дардини, яра-ларини Унсинга очишни истайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меъмор баъзан шундай узоқ хаёларга борарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 боғл. Гапнинг уюшиқ бўлақларини боғлаш учун қўлланади. [Йўлчи] *Баъзан Қоратойнинг ишхонасида, баъзан чойхонада тунаб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йўлчи баъзан ёлғиз, баъзан ўз ёнига бировни ҳамроҳ қилиб, қанча жар, қанча кўрғон ва қулоқларни кезиб, сув келтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЪЗИ [а. *بعضى* — бирор қисм; кимдир, аллаким] 1 белг. олт. Ёлғиз ҳолда ёки «бир» сўзи билан ишлатилиб, бир турдаги ёки ҳар хил нарса, кимса, воқеа-ҳодисалардан айримларини, бутундан бўлакни ажратиб кўрсатиш учун қўлланади. *Баъзи (бир) нарсалар. Баъзи (бир) одамлар. Баъзи (бир) кунлар.* ■ Гулнор.. [Унсиннинг] бурнини, пешонасини ва баъзи ҳаракатларини Йўлчига ўқитарди. Ойбек, Танланган асарлар. *Оғайнида ҳам оғайни бор. Баъзи оғайни бўлади, жонингга жонини миҳ қилиб қоқиб ташлайди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

Баъзи вақт(лар)да Баъзида, баъзан, гоҳо, гоҳида. *Ҳеч нимадан хабарсиз Унсин, баъзи вақт: -Нега акамни кўрмайман, тоғам қаёққа юборган,— деб Гулнордан сўрайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 от өзф. Айрим киши, нарса ва ш. к. ни ифодалайди. *Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинарди, баъзилар — томошабин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хотинларнинг баъзилари қизиққанларидан чачвонларини қия олиб, Йўлчига яширинча мўралашади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Буни эшитиб, баъзилар қотиб-қотиб кулар, баъзилар бўғилар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАЪЗИДА айн. **баъзан 1, 2.**

БАЯКБОР [ф. *بيکبار* — бирданига, бир-йўла; тўсатдан] кам қўлл. Тўсатдан, кутилмаганда, ногоҳ. *Ғам кетса нетонг, бошимда дилдор етушгач, Ким соя қочар, нур баякбор етушгач.* Мирмуҳсин, Чўри. *Дарёйи муҳаббатга тушубман, Қағрида кўриб гуҳар баякбор.* Увайсий.

БАЯН [р. қадим рус бахши шоири Боян номидан] Катта гармонга ўхшаш, клавишли, дамли чолғу асбоби. *Уч киши саҳнада ўтириб олиб, баян чалмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЯНЧИ Баян чалувчи. *Шу баянчиларнинг бири — Никита Григорьевичнинг яхши шогирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАҚА 1 шв. Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жонворлар оиласи вакили; қурбақа. *Бақа ботқоғини қўмсар, балиқ — кўлини.* Мақол. ■ *Бақани боссангиз ҳам «вақ» этади-ю, ахир мен инсонман-ку!* Газетадан.

Бақа бурун, бақабурун 1) ялпоқ ва чаноклари кенг бурун. *Дилора билан эрини мингбошининг бақа бурун мишабидай олдимга солиб ҳайдаб келдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) шундай бурунли киши. **Бақа кўз, бақакўз** 1) чақчайган кўз; 2) шундай кўзли киши. **Бақа бош, бақабош** 1) ялпоқ бошли; 2) боши шунга ўхшаш одам.

БАҚА II Тегирмон парраги ўқининг учига бириктирилган ва паррадан ҳаракат олиб, тегирмон тошини айлантирувчи металл қисм. *Бақа воситасида тегирмон айланади ва донни эзиб ун қилади.* «ЎЗМЭ».

БАҚАВЛИ [ба.. + а. *قول* — сўз, гап; айтилган фикр] модал с., эск. Бамисоли, худди. [Маждиддин:] *Шоҳим, мендан бекорга ранжийсиз, мен бақавли бир итингизмен, топган-тутганимни тишлаб келиб, хазинангизга ташлаймен.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Умрбод зор бўлиб, бир томчи сувга.. Бақавли ўликдек чўзилиб ётар.* Уйғун.

БАҚАДРИҲОЛ [ба.. + а. *قدر* — миқдор, даража + *حال* — вазият, аҳвол, ҳолат] рвш. Имкониятига яраша, ҳоли, қурби етганча, қўлдан келганча, баҳоли қудрат. *Бақадриҳол ёрдам қилмоқ.* ■ *Аҳли раста, аҳли савдо ўз дўконин бақадри ҳол безаган.* Ғ. Фулом.

БАҚАЙ шв. Поча; тўпик; болдир суяги. *Нурали бориб, отнинг бақайдан ушлаб, қулоғини тутса, булут кўчгандек бўлиб.. ердан душман зарби келаёттибди.* «Нурали». *Шу бир бақай Ҳасанинга қўшиб, терингга сомон тикдираман!* С. Сиёев, Ёруғлик.

Калта бақай Калта бўйли, бақалоқ.

БАҚАЖҲҲОРИ бот. Пояси қаттиқ, туксиз, бут гулдилар оиласига мансуб бўлган кўпйиллик ўт. *Бақажҳҳори июнь ва сентябрда уруғидан ва шидиз бачкисидан кўпаяди.*

БАҚАЛОҚ 1 шв. 1 Ҳайвонларнинг туёқ билан илик ўртасидаги бўғини. *Сайсларнинг*

отга солган давири Тушади тарлоннинг бақалоғига. «Ойсулув».

2 Шу бўгин ва унга ёпишган гўштдан иборат овқат. *Сўнгра.. тугунини очди. Роса иштаҳа билан қўйнинг бақалоғини нонга қўшиб ея кетди.* Газетадан.

БАҚАЛОҚ II I Эни бўйига номутаносиб; семиз, дўмбоқ. *Бақалоқ йигит. Бақалоқ қўллар.* ■ *Рўпарамда оппоқ нейлон кўйлакни тўлдириб, бақалоқ бир киши турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Маликахон семиз, бақалоқ сонига шапатилаб, оғзини кукка қаратиб, завқ билан кулди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Қипқизил, семиз, бақалоқ танасини зўр бериб елтирди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

2 кўчма Йўгон, семиз. *Зум ўтмай, бақалоқ ишишли француз коньяги билан бир тарелка хусайни узум кўтариб чиқди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Қайрағочнинг қалин, бақалоқ шохлари ташлаб турган соя ҳам.. нафаслари бўғилиб турган аёнлар жонига ором беролмай қолди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.*

БАҚАМ айн. **бақамти.** *Бақам келиб суҳбатлашар икки ошна. Т. Йўлдош, Аттанг. Мана, бугун икковимиз бақам келиб турибмиз. С. Аҳмад, Сайланма.*

БАҚАМТИ [ба.. + туркий қамти – яқин ҳолда] *реш.* Бир-бирига юзланган ҳолатда, бир-бирига қараган ҳолда; бир-бирига яқин, юзма-юз, рўбарў. *Камол Жалолов монтажчи билан бақамти, дўстона суҳбатлашди. Газетадан. -Мана энди бақамти гаплашайлик, — деди Жаҳонгиров. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Энди мен Хусан ака билан бақамти ўтириб гаплашишни истардим. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

Бақамти келмоқ Юзма-юз келмоқ, юзлашмоқ, учрашмоқ. *Офтоб ўчаётган маҳал икки одам бир-бирига бақамти келиб, чурқ этмай турарди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*
Бақамти қилмоқ Юзма-юз қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Ораларидан гап қочиб, ўрталаридан қора мушук ўтган пайтларда Раҳимов кўпинча икковини бақамти қилиб, аҳил бўлинглар, деб насиҳат қиларди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БАҚАНГ шв. Сув ёки бошқа хил юкларни елкага қўйиб ташиш учун мўлжалланган икки учи илмоқлик ёғоч (қ. **обқаш**). *Бир куни у бойнинг хотинлари билан бақанг кўтариб, икки челақни икки учига илиб.. дарёга сувга борибди. «Зумрад ва Қиммат».*

БАҚАР [а. بقر – буқа, ҳўкиз] айн. **сигир йили** қ. **сигир 2.** *Ундан ёшини сўраганларида, у – муш, бақар, паланг, харғўш, наҳанг дея, эскича йил ағдариб.. жавоб беради. Ф. Расул, Адолат. -Афанди, бузоқни арабча нима дейди? -Сигир бўлгунча сабр қилади, ундан кейин бақар дейди. «Латифалар».*

БАҚАРА [а. بقره – қорамол, сигир] Қуръони каримдаги иккинчи, 286 оятдан иборат энг катта суранинг номи. *Қуръоннинг.. “Бақара” сурасидаги оятдагина рўзанинг фарз ва ҳукмларини баён қиладилар.* Газетадан.

БАҚАСАЛЛА бот. Қалпоқчали замбуруғларнинг еб бўлмайдиган захарли тури. *Бақасалла, ўт хуружиди Кенг кўл саёз – на кўрк, на чирой.. А. Шер, Куз ҳилоли.*

БАҚАТЕРАК бот. Теракларнинг тарвақайлаб ўсадиган, толдошларга мансуб тури, қоратерак. *Норматпарангнинг ҳовлиси гузарда, бутун маҳаллага кўриниб турадиган баланд, қари бақатеракнинг соясига жойлашган эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Даладан қайтсак, [у] мактаб ҳовлисидаги бақатеракнинг настки шохига шинган қўйнинг терисини шиллапти. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.*

БАҚАТЎН бот. Сув бетини тўда-тўда бўлиб қоплайдиган бир турли сувўти. *Улар ҳўл, бақатўн қоплаган, сирпанчиқ тошлардан сакраб-сакраб, шовванинг нариги томонига ўтишди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БАҚАЧАНОҚ зоол. Чучук сув ҳавзаларининг секин оқадиган жойларида яшовчи пластинка жабрали моллюскалар тури. *Бақачаноқ сув оқими орқали нафас олади ва озикланади. «ЎЗМЭ».*

БАҚАЯПРОҚ бот. айн. **баргизуб.**

БАҚАҚУРУЛЛОҚ Думсиз амфибиялар туркумининг бир тури. *Бақақуруллоқ, асосан, дарахтларда яшайди. Шунинг учун у дарахт бақаси деб ҳам аталади. «ЎЗМЭ».*

БАҚБАҚА [а. بقبقه – гурра, қавариқ, пуфак ҳосил бўлиши] с.т. айн. **бағбақа.** *Шакархон енгилгина кулиб қўйди. Томоғи тагидаги муштаткина бақбақаси силкиниб кетди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Узун бўйнидаги бақбақаси лиқиллаб кетди. «Шарқ юлдузи». Ойнинг сутдек нурида унинг [Гулсумнинг] Бақбақаси Некқадамнинг кўзига жуда жозибали кўринди. С. Айний, Қуллар.*

БАҚБАҚАЛИ с.т. қ. **бағбақали.**

БАҚ-БАҚАЛОҚ с.т. қ. бақалоқ II. Бақ-бақалоқ бола. ■ Қабулхонада тиқмачоқдек тўла, бақ-бақалоқ бир қиз ўтирарди. «Ёшлик».

БАҚИЛЛАМОҚ кам қўлл. айн. бақир-ламоқ, Нарироқда бақиллайди қирққулоқли зўр қозон. Т. Тўла.

БАҚИР I эск. Қизил мис. Номаълум ерда олтин бор, борсанг — бақир топилмас. Мақол.

БАҚИР II эск. тар. Мисдан зарб қилинган чақа пул.

БАҚИР III шв. айн. пақир, челақ. Бир бақир сув.

БАҚИР-БУҚУР : бақир-буқур қайнамоқ Бақирлаб қайнамоқ, қаттиқ қайнамоқ. Гўшт тўла қозон бақир-буқур қайнамоқда.

БАҚИРИШМОҚ Бақирмоқ фл. бирг. н. Ҳар ёқдан эркаклар бақиршиди, хотинлар қаргаишиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бир-бирига қарамайди, Сира ҳолин сўрамайди, Қочаётир бақиршишиб, Бир-бирини чақиршишиб. «Ширин билан Шакар». Сел қутур-гандан қутуради, болалар бақиршади. С. Аҳмад, Уфқ.

БАҚИРИҚ I Қўрқинч, даҳшат ёки оғриқдан қилинадиган дод-фарёд, қичқириқ. Ваҳимали бақирӣқ кўнга чўзилмади, яна жимлик чўкди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Тўқайда олов ловиллаб ёнаётган қамишзор томонидан бақирӣқ кўтарилиб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Хурсандчилик, хушчақчақликни ифодаловчи баланд овоз, қийқириқ, ҳайқириқ. Тўйхонадан йигитларнинг бақирӣғи эшитилиб турар эди. Уларнинг [ёшларнинг] бақирӣқ, чақирӣқ, қаҳқаҳалари узоқ-узоқларда акс-садо берди. «Шарқ юлдузи».

3 Бор овоз билан қилинган дағдаға, пўписа, дўқ. Кишандагилар занжирларини

сурон, бақирӣқ-чақирӣқ босиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ичкаридан отишма, шовқин-сурон, бақирӣқ-чақирӣқлар эшитилиб турарди. «Ёшлик». Ҳадемай кеч кириб, қишлоқни подадан қайтган молларнинг маъраши, одамларнинг бақирӣқ-чақирӣғи тутиб кетди. «Ёшлик».

БАҚИРЛАМОҚ Бақир-буқур овоз чиқариб қаттиқ қайнамоқ. [Ҳамробиви] Дастурхон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб кўйди. Р. Файзий, Эл меҳри. Катта бакда бақирлаб сув қайнамоқда. Ҳайдарбой хилма-хил чойнакларга жуда чаққонлик билан чой дамлаб, ичкарига ташиб турибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҚИРМОҚ I Бор овоз билан қичқириқ, шовқин солмоқ. Катта дарё ҳайқирмас, ақали киши бақирмас. «Қанотли сўзлар». ■ Олахўжа товушининг борича бақиради: -А!? Тарғил хўкиз ўлиб қолди? Нима? Нега ўлар экан? П. Турсун, Ўқитувчи. Бектемир кўкрагига сигмаган ҳаяжон ва меҳрни ифодалагандек, ғайришуурий равишда бақириб юборди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Оғриқдан ёки кўрқувдан дод солмоқ, дод-фарёд кўтармоқ. [Салимбойвачча] Ҳар он, ҳар лаҳза фалокатни кутди. Гўё Гулнор ҳозир ошини ичади-да, дарров бақиради. Ойбек, Танланган асарлар. Лаъли бехосдан: «Дод, ўламан», деб бақириб юборди. Ҳ. Фулом, Машғал. «Войдод!» деб бақирмоқчи бўламан, овозим чиқмайди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

3 Овози борича бақириб дағдаға қилмоқ, дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. -Бақирманг, — деди хўмрайиб Йўлчи, — шу вақтга давр эшитдим, чидадим, энди-чи? Йўқ! Ойбек, Танланган асарлар. [Мўлтон Муталга:] Бақиргингиз келса, хотинингизга бақиринг! О. Ёкубов, Ларза. Унинг бировга бақирганини,

сиз бўлар. Мақол. Ёлғиз бола йиғлоқ бўлар. Ёлғиз туя бақироқ бўлар. Мақол. ■ Бақироқ эчкидай мунча шанғиллайсан. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 кўчма Шовқин-суронли; гулдуросли. Офтоб акси тушиб нақшларга бўғилади бақироқ бозор. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Бақироқ булутлар қандай яхши! Шариллатиб ёмғир ёғиб юборди. Мирмуҳсин, Умид.

БАҚИР-ЧАҚИР Кўп кишиларнинг, кўпчиликнинг баланд ва бетартиб овози. Маҳалла кўчалари ҳеч қачон бунчалар гавжум бўлмаган эди: бақир-чақир овозлар, арраларнинг шийллаши, болгаларнинг тақиллаши эшитиларди. «Саодат». ..ташқарида чироқлар ёнган, йўлакда тапир-тупур қадам товушлари, бақир-чақир, кулги. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БАҚИЯ [а. بقیه — қолдиқ; ортиб қолган нарса] эск. Солиқ, тўлов, қарз қабилярнинг вақтида тўланмаган қисми; қолдиқ, боқимонда. Солиқ бақиялари.

БАҚИЯДОР [бақия + ф. دار — бирор нарсага эгаликни билдирувчи аффикс] эск. Солиқ, тўлов ёки қарзни ўз вақтида тўлмаган; қарздор.

БАҚЛАЖОН [а. بقله — полиз ўсимлиги, сабзавот] Томатдошлар оиласига мансуб бўлган бир йиллик ўсимлик ва унинг бинафшаранг, серэт ҳосили. Кампир иккита ликончада булғор қалампирни аралаштириб қовурилган бақлажон келтириб кўйди. Э. Усмонов, Ёлқин. Кўзимга оччиқ қалампир билан бақлажон тўла баққола дўконларидан бошқа нарса кўринмайди. «Ёшлик».

БАҚО [а. بقا — абадийлик, мангулик; давомлилиқ] 1 эск. кт. Абадийлик, мангулик; чексиз ҳаёт, абадият. То муҳаббат умридек Умри бақо бўлсин кўёш. Э. Воҳидов. Истибдод ҳеч маҳал билмагай бақо. Ж. Жабборов.

Бақо ва фано фмс. Ўрта асрлар Шарқ фалсафасида чексизлик маъносидаги тушунча.

2 кўчма Нариги дунё, абадий уйку олами. Жойингиз жаннатда бўлгай, Эй падар, нур боимон. Рихлат айлабсиз бақога, Унда нурсиз ломакон. Н. Аминов, Суварак. Ким ул шаҳ ўтди бу дорул-фанодин, Хабар келтиргали мулки бақодин. Саййид Қосимий, Салокатнома.

3 Бақо (эркаклар исми).

БАҚОСИЗ айн. бебақо. Эй воҳ, бақосиз фалак! Ойбек, Навоий. Бақосиз билдинг эмди бу жаҳон раъноларин, эй дил, Бориб майхона кунжида фанолиғ қилганинг яхши. Увайсий.

БАҚРАЙГАНЧА рвш. Ҳайратга, лаҳшатга тушган ҳолда. Севаргул ирғиб ёстиқдан бош кўтарди-ю, бақрайганча, қотди-қолди. Н. Қиличев, Чигирик. Бундай қарасам, Ювош, каллага бақрайганча, суратдай қотиб қолибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

БАҚРАЙМОҚ 1 Ҳайрат ва таажжубдан, кўрқувдан ёки ғазабдан кўзларини катта очиб, чақчайиб қарамоқ, тикилмоқ. Ҳа, маймун ўйнатяпманми, нега менга бақрайиб қарайсан? «Саодат». Утирган паранжели хотинлардан бири буларга ҳадеб бақрайиб қараган ёш қизчасини етаклаб, четга чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Берирокда утирганлар нима ҳақида баҳс кетаётганига унча тушунолмай, бир-бирига бақрайишарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. -Бақрайманг, мулла Муҳсин, — деди кулимсираб Ҳатиб домла.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоё. Боқижон оғзини очиб, бақрайиб қолди. Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Кўзлари катта очилган ҳолда қотиб турмоқ. Кейин кўзлари ўлган бузоқнинг кўзларидай бақрайиб қолди. К. Яшин, Ҳамза. Саид аввал бақрайиб турди-да, кейин Мадинанинг гапини тушунди. Ойбек, О. в. шабадалар.

БАҚРАЙТИРМОҚ: кўзин бақрайтириб 1 Кўзларини катта очиб, чақчайтириб қараб туриб (ғазабдан ёки назар-писанга қилмагандай). Ҳакимбойвачча Гулсумбидини куч билан силтаб тортиди, кўзларини пиёладай бақрайтириб бобиллади: «Бас, уятсиз махлуқ!» Ойбек, Танланган асарлар. Акмал акам сал нарироқ турган бўлса ҳам майлига эди, кўзини бақрайтириб туриб сўрагани нимаси? Н. Фозилов, Куш қаноти билан.

2 Кўзларини бир нуқтага тиккан ҳолда уйқусиз. Айвонда кўзимни бақрайтириб ётибман-у, шуларни ўйлайман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Одамнинг кўзини (ёки кўзингни) бақрайтириб Одамнинг кўз олдида, одамнинг кўзига қараб туриб. Одамларинг ярамас бўлса, ўғриларга йўл очиқ. Куппа-кундузи кўзингни бақрайтириб талайдилар.. Ойбек, Кўёш қораймас.

БАҚРАЙТМОҚ қ. бақрайтирмоқ. Кўзларини бақрайтган Тожибой Элмуродга

бақирди: -Нима, нима? Нима қилиб қўйибман кўнчиликка-а?! П. Турсун, Ҳўқитувчи.

БАҚУВВАТ [ба.. + қувват] 1 Куч-қуввати нормал даражадан ортиқ, зўр жисмоний кучга эга бўлган; кучга тўла, кучли. Бақувват одам. Бақувват йигит. Бақувват аёл. Бақувват от. ■ Мирзабой жисмонан анча бақувват эди. «Ёшлик». Тоғда гавдали, бақувватлар керак бўлади, деб ўйлади. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Бу эркак ўзи сўяниб турган қоядек дағал ва бақувват, қўйидек иссиқ ва ҳўзурбахш эди. «Ёшлик».

Бақувватмисиз? Ҳўл-ақвола сўраш, саломлашиш, қўришишда айтилади. -Бақувватмисиз, отажон? -Алҳамдулилло. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзинг саломатмисан? Ўзинг бақувватмисан, Шокир? «Ёшлик». **Бақувват тортмоқ** Кучга кирмоқ, кучига-куч қўшилмоқ. Меҳнат билан киши қаримайди, етилади, бақувват тартади. Газетадан. **Бақувват қилмоқ** Куч-қувват бағишламоқ; сўянчиқ, таянч бўлмоқ. ..кўкрагимни иситиб, белимни бақувват қилиб турган хатни-я! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Организм бирор қисмининг соғлом, бўлиқ ва кучга тўлалигини ифодалайди. Бақувват қўллар. Бақувват тишлар. Бақувват елка. Бақувват панжа. Бақувват соч. ■ Йигит суна олдидан тўхтаб, халтасини қўйди, узун, бақувват қўлларини чолга қўзди. Ойбек, Танланган асарлар. Заргаров бақувват иягини аста кўтариб, киприкларини кирпиратганча Зиёдага тикилиб қолди. А. Мухтор, Асарлар. ..кўкрак чўнтагидан тароғини олиб, қўндуздай бақувват сочини тарлади. С. Анорбоев, Оқсой. Ем еган отлар бақувват оёқларини кириб ташлаб, қўш қосилгани эркин судраб кетдилар. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Пишиқ, мустаҳкам. Бақувват ип. Бақувват курси. Бақувват панжара. ■ Тоғжини амирзода қарамига олиб боришиб.. бақувват курсига ўтқазиб, қўла-оёғини унга маҳкам боғлашди. Мирмуҳсин, Меъмор. Дороббек деразанинг бақувват темир панжаларидан ичкарига мўралади. Д. Нурий, Осмон устунни. Ҳовлида бир ўй, бир айвон, яна бир хўжра бор. Эски, аммо ҳали бақувват. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Яхши ўсган, баравж, бўлиқ, йўгон. Йўнғичқа сизникими? Ёш экан ҳали, жуда бақувват ўсибди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳўзанинг ҳосилдор шохлари бақувват, етук эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Толнинг тўғри ўсган бақувват шохлари ҳодача ўрнида ишлатилади. Газетадан. Адил, бақувват қарагайлар кўзларни беихтиёр ўзига тортди. Ойбек, Қўёш қораймас.

5 Ҳаракатлантирувчи катта кучга эга, қувватли. Бақувват мотор. Бақувват техника. Бақувват трактор.

6 Кўчма Бадийий жиҳатдан пишиқ, мазмунли. Драматик поэмада персонажлар нутқи шеърлий жиҳатдан бақувват, афоризмга бой, ҳаяжонли, таъсирли бўлиши керак. «ЎТА». Бақувват шеър керак дастгоҳ вазнида. Азамат болганинг ҳар зарби бир шеър. А. Мухтор, Асарлар. Театрнинг ҳам асосий, ҳам кичик сахнасида бир неча бақувват спектаклар кўрсатилади. «ЎТА».

7 Катта бойликка эга бўлган, бадавлат, давлатманд; таянчи, сўянчиги бор. Тангриқул ҳўжи бақувват хўжалик эди. А. Қадҳор, Қўшчинор чироқлари. -Таги бақувватмикин? -Бақувватки, у ёқ-бу ёғи йўқ. «Ёшлик».

Бели бақувват Бой, давлатманд. Эли бақувватнинг бели бақувват. «Қанотли сўзлар». ■ Шундай замонда унинг қизига ўн беш минг берадиган «бели бақувват» топи-лармикан? П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Илиги бақувват** Соғлом, кучли, забардаст. Илиги бақувват экан! Ойбек, О. в. шабадалар. **Имони бақувват** Маънавий, ахлоқий жиҳатдан баркамол; покиза, ҳалол. Имонингиз доимо бақувват бўлсин.. К. Яшин, Ҳамза. ..ғазал мулкининг султони ҳазрат Алишер Навоий ва булар каби азиз уламою фузалолар.. му-сулмон, имони бақувват зотлар бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза. Бақувват экандир танда имонинг. «Юсуф ва Аҳмад».

БАҚУВВАТЛИК Куч-қўдратга, қувватга, бойликка эгалик, мустаҳкамлик. У ўзининг бақувватлигини кўрсатди. Хўжалигимиз мустаҳкам ва бақувватлигини исботлади.

БАҚҚА с. т. шв. айн. буюққа. Э, полвон бола, баққа юр! С. Аҳмад, Уфқ. -Қани, па-китни олинг, жиян, - деди Даврон тоға. - Олинг баққа! Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

БАҚҚОЛ [a. بَقَال — озиқ-овқат моллари, сабзавот сотувчи] эск. Майда-чуйда рўзгор моллари ва озиқ-овқат (мева, ширинликлар ва ш. к.)лар сотувчи майда савдогар. Сўз кўрки

— мақол, Гузар кўрки — баққол. Мақол. ■ Ҳар йили ҳамалнинг унинчи кунини шаҳардаги нуфузли баққоллардан бири етти хил кўкат, етти хил тармева солинган барқаш кўтариб саройга борарди. С. Сиёев, Аваз.

БАҚҚОЛЛИК 1 Баққол иши, касби, хунари. Урганжиларнинг кўнчилиги баққоллик қиларди, шунинг учун уларни «баққолон» — баққоллар деб ҳам юритардилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Баққол дўкони ва ўшандай дўконлар жойлашган раста. [Ҳасанали] Узун кун уйда бекор зерикканлигидан, ҳожига айтиб, бирмунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҚҚОЛХОНА [баққол + хона] Баққол дўкони, баққоллик билан шуғулланиш жойи. [Шерали] Етти йилдан сўнг саргардон бўлиб, балиқфурушларга хизмат қилиб, ақасини ёд қилиб, бир чет бозорга келиб, бир баққолхонада ўтира бошлади. «Эрали ва Шерали».

БАҚҚОЛЧИЛИК айн. баққоллик. Матнано баққолчиликка ўтиб, бир белбоғ мевачева олди. С. Сиёев, Аваз. Бир қассоб дўкони; бунинг ёнига суқилган кичкина баққолчилик. Ойбек, Танланган асарлар.

БАҒАЗ [ф. بغاز — пона, ёғоч қозик] Сўри ёки ишқомнинг поясига кўндаланг боғланадиган ёғочлар. Қатор кетган ишқом. Ҳосилидан сим бағазлар қаддини аранг кўтариб турибди. Газетадан. ..ўсиб чиққан янги новдалар юқори бағаздан ошиб, пастга — заминга қараб ўса бошлади. Газетадан.

БАҒАЙРАТ [ба.. + ғайрат] айн. ғайратли. Йўлдош ака — ақли расо, бағайрат, баҳиммат йигит, ўз қардошлари орасида камол топмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар. Кексалари йигитлардай бағайрат, аммо йигитлари кексалардай солдийда, доно. Ф. Фулом.

БАҒБАҚА [а. بقبة — қулқуллаш; пуфак ҳосил бўлиш ёки غبغبه — иккинчи ияк, бақбақа] Ияк остидаги бир оз осилинқираб турган юмшоқ эт. [Кумушинг] Бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бағбақаларини ўпиб ётар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анча озиб, бағбақалари шалвираб қолган Салимхон Обидий ҳам залда ўтирарди. Мирмуҳсин, Умид.

БАҒБАҚАДОР [бағбақа + ф. دار — бирор нарсага эгалликни ифодаловчи аффикс]

Бағбақаси бор, катта бағбақали. Мадина чодра ичида овозини чиқариб, бағбақадор адвокатни дуо қилди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БАҒ-БУҒ тақл. с. Бир-бирига қулоқ солмай, тартибсиз равишда шанғиллаб гапириш, шунга ўхшаш шовқин. Хуллас, «Болалик уй — бозор» деганларидек, бу уйда бағ-буғ кўп бўлса ҳам, ғийбат йўқ. Ҳ. Фулом, Машғал. Болалари кўп, уйи бағ-буғ. Ойбек, Болалик. — Ана холос, — деди Эъзозхон, болаларининг бағ-буғидан қулоғи битиб, — энди ишга ҳам юборишмайди бу гиргиттонлар. Ҳ. Фулом, Машғал.

БАҒДАШ шв. айн. чорлана. Уйда бундай қилиб, бағдаш қуриб ўтирмайди (канизлар). «Муродхон».

БАҒДОДИ 1 Яхлит тахталардан ясаиб, геометрик шакли нақшлар билан безатиладиган икки табақали энг қадимги эшик тури.

2 Ёғочсозлик ва кулолчилик маҳсулотларига геометрик шакли нақшлар солиш усулларидан бири.

БАҒДОДИЙ 1 Бағдод шаҳрида ишланган, Бағдод шаҳридан келтирилган. Бобурнинг яловбардори олиб юрган тиглар орасида олтин дастали катта бағдодий қилич бор эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бағдод шаҳрида таввалуд топган; бағдодлик.

БАҒИЗ кам қўл. Нуқсон, айб, камчилик; баҳона. [Бой] Ҳе йўқ-бе йўқ ўшқиради, ҳар нарсадан бағиз топиб, болаларни қойишди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БАҒИЛЛАМОҚ 1 Куйиб-пишиб норози оҳангда тинимсиз гапирмоқ. Самандар тутққанча подадан адашган эчкиларини олдига солиб келаётган экан, бағиллаб берди. «Ёшлик».

2 Тинимсиз, қотиб йиғламоқ. Бола кечаси билан бағиллаб чиқди.

3 Шовқинли овоз чиқармоқ (техник асбобларда). Самовар бағиллаб қайнамоқда. ■ [Насос станциясида] Қанча-қанча ақли машиналар бағиллаб ишлаб турибди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БАҒИР (3-ш. бирл. бағри) **1** айн. житар **1**. От — сағридан, қўй — бағридан. Мақол. Бағринг оғриси, бол ҳам тотимас. Мақол.

2 Кўчма Тананинг бўйиндан қорингача бўлган олд қисми; кўкрак, кўкс, тўш. Бағрига босмоқ. ■ Нилуфар кўғирчокни бағрига босганча, югуриб ойисининг ёнига борди. С.

Аҳмад, Юлдуз. Аҳмад билан бағир бериб кўришдик. «Ёшлик». Анвар овқатдан бирикки лўқма олиб, қўлини артди, сандал кўрпасини бағрига тортиб, кучли ва узун тин олди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 кўчма Кучоқ; ҳимоя, паноҳ; ён. Отабек сунбул исли сочлардан руҳ олар, Кумуш гўё унинг бағрига сингиб кетган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Синглингиз бағримда бўлади. Ойбек, Таъланган асарлар. Усмонжоннинг кампир онаси бағрида туриш унга ўнғайроқдек кўринарди. С. Зуннунова, Гулхан.

Бағрига олмоқ 1) қаттиқ кучоқламоқ; 2) кўчма ўз паноҳи, ҳимояси остига олмоқ. Катта ҳовлида Пошшахон ўзи ёлғизланиб қолгандан сўнг, Лавлини дурустроқ бағрига олади. Д. Нурий, Осмон устунни.

4 кўчма поэт. Юрак, қалб, дил. Бағри қонлар бирла ёрнинг зарра дарди йўқ, нетонг. А. Орипов. Поездининг сўнги гудоги бағримни нашта мисоли тилиб юборди. С. Сиёев, Кўрмайин босдим тиканни. Айрилиқ ўтида бағри пораман, Қани энди Шоқаландар меҳрибон. «Маликаи айёр». Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди, Бунда ёлғиз эрди бағри эзилди. «Маликаи айёр».

5 Жуғрофий ҳудуднинг ён, нишаб томони. Улар [Суннат билан Элмурод] сув ёқалаб юриб, пастликка тушдилар. бир оз юргач, тоғ бағрида бир неча уй кўринди. Шўхрат, Шинелли йиллар. Тоғ бағриларида асалариларнинг мўл ва шифобахш асал тўп-лаши учун шароит етарли. Газетадан.

6 кўчма Улкан, чўзилган ҳудудли макон, фазо; кўйин, кучоқ. Чўл бағри. Урмон бағри. Ўлка бағри. Тун бағри. ■ -Мирзачўлнинг бағри кенг, — деди Сайрамов. Ойбек, О. в. шабадалар. Қамишката кичкина ва хунуккина қишлоқ бўлса ҳам, бағри кенг, хушхаво. П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг овози сукунат бағрини чок-чокидан тилади. «Шарқ юлдузи». Кўк бағрини чок қилди вулқон. Парчалади шум ният тунни. «Гулдаста». Кечки пайтда баданни ачитувчи бундай изғирин чўл шамоли чўл бағрида кезиб қоларди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Бағри бутун Ғамсиз, ташвишсиз, беармон. Дунёда бағри бутун киши йўқ экан-да, ҳар кимнинг юрагида бир андуҳ. Мирмуҳсин, Меъмор. **Бағри доғли** (ёки бағри кабоб, бағри қон, бағри хун) Ўта хафа, дилтанг, ғам, қайғу оғушида; куйиб адо бўлган; тамоман

умидсиз. [Ғофир:] Лекин шу нотавонларни, бағри қон бечораларни ёқлайман. К. Яшин, Ҳамза. Тахта полсиз, нимқоронғи, тор уйчага жойлашгунча бағри хун, тоқати тоқ бўлганидан, бунда ўзини бахтли ҳисоблар эди у. Ойбек, Нур қидириб. Кўзларида лиммо-лим кадар, бағри доғли, юраги адоқ. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Оқ юзимдан тавоф қилиб, Йиғлай-йиғлай, бағрини кабоб қилиб. «Нурали». **Бағри кенг** 1) даргоҳи, кучоғи, майдони кенг. ..битта бола бўлса, юмалаб-сумалаб ўсади, ҳеч ташвиш тортманг, колхознинг бағри кенг. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари; 2) жўмард, сахий, кенг феъл. Раис Ҳотамдан беш-олти ёш катта, одам-оҳун, мулоҳазали, бағри кенг бир киши. М. Ҳазратқулов, Журъат. Кўпинча куз деганимизда, кўз олдимизга шукуҳли, доно ва бағри кенг кексалар келади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Бағри куймоқ** Алам, ҳасрат, фалокат, жудоликка гирифтор бўлиб қийналмоқ. Боланг ўлса бўлмасмиди. Бағринг куйса бўлмасмиди, Гитлер ўлгур, бошингдан Яшин урса бўлмасмиди. «Кўшиқлар». **Бағри қора** Бировнинг ютуғини кўра олмайдиган, ичи қора, ёвуз. Бағри қора одам. ■ [Жамила хотинларга:] Йўқол номус, юрак ўғрилари, кўзимдан йўқол! Қассоблар, бағри қора калтакесаклар, илонлар, чаёнлар. Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бағрингиз бутун бўлиб қолдингиз?** Йироқдаги, кутган кишини келган одамдан кўнгил сўраш учун ишлатиладиган ибора. **Бағрини кўтариб олмоқ** 1) қоматини ростлаб, олмоқ; ғурур билан дадил юрмоқ. Сен ҳам бундай бағрингни кўтариб юрсанг-чи!; 2) моддий ёки маънавий қийинчиликлардан қутулиб, ўзини ростлаб олмоқ. Худога шукур, бу йил деҳқончиликдан анча бағримни кўтариб олдим. **Ер бағрида** 1) ер ичида, ер остида. Ўзбекистон ер бағриларида жуда кўн, хилма-хил фойдали қазилмалар бор; 2) ер тагида, гўрда. Навқирон Тоҳиржон ер бағрида ётганда, мен келинни ўйлайманми? Ойбек, Таъланган асарлар.

БАҒИР-БУҒУР айн. бағ-буғ. Болаларнинг бағир-буғурдан қулоғим тинди. Бағир-буғур гаплашиб ўтиришибди.

БАҒИРЛАБ: ер бағирлаб Ерга яқинлашиб, ерга ёпишиб, ер бўйлаб. Ер бағирлаб учмоқ. ■ Икки ёндаги ҳазонрез гуллар ёмғир шиддатидан ер бағирлаб ётибди. С. Сиёев, Ёруғлик. Булар талай ергача эмаклаб, талай

ергача ер бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ана, бизнинг қанотли соямиз ер бағирлаб сузмоқда. А. Мухтор, Асарлар.

Ер бағирлаб қолмоқ Қариб мункайиб қолмоқ, қартаймоқ. Бечора кампир ер бағирлаб қолибди. *Нормат унинг қонсиз, тиришган юзларига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАҒИРЛАМОҚ айн. бағилламоқ.

БАҒИШЛАМОҚ 1 Бирор нарсага эга қилмоқ, эриштирмоқ; бермоқ, бахш этмоқ. *Файрат бағишламоқ. Илҳом бағишламоқ. Орзу инсонга қанот бағишлар.* Мақол. ■ *Агар банда сидқидил билан худодан сўраса, томчи ўрнига дарё бағишлайди.* Ойбек, Нур қидириб. *Камтарлик, ақл-заковат кишиларга улуглик бағишлайди.* Газетадан. *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишладингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Бутун борлигини бировга бермоқ, унинг ихтиёрига топширмоқ; бахшида этмоқ. *У [Шукр Саъдулла] бутун умрини ёш авлод қалбига эзгулик сингдиришга бағишлади.* «Саодат». *Тўлғоний билан Пардабой, шундай қилиб, бир-бирига танини бағишлаб, неча замонлар ўйнаб-кулиб қўша қаршиди.* «Ойсулув». - *Юзта жоним бўлса, ҳаммасини устодга бағишлайман, — деди Зулфиқор.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бирор нарсани (одатда бадий асар, мусиқа ва ш. к. ни) бирор кимсага, масала ёки маросимга атамоқ, қаратмоқ. *Улкан шоир ва таржимонимиз Миртемирнинг маъсум хотирасига бағишлайман.* Ғ. Салом. *Шоир бўлсам, ёмонми? Ҳамма шеърларимни ёлғиз сизга бағишлардим.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Гулжамол жангчи ёри Беғижонга бағишлаб қўшиқлар тўқиб, оқ олтин далаларини янграптиб кўйламоқда.* Н. Сафаров, Севги.

4 дин. Дуо ўқиб, савобини худога, азиз-авлиёларга ва арвоҳларга атамоқ, бахшида қилмоқ. *Қуръон бағишламоқ.* ■ *Бир қария Холматжоннинг бувисига қуръон бағишлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *«Қул-хуваллоҳу аҳад»ни уч марта такрорлаб, фотиҳа ўқиди ва: -Кеча, бугун ўлган ҳамма ўзбекларга бағишладим, — деб шивирлади Полвон.* Ойбек, Кўёш қораймас.

5 эск. Кечирмоқ, афв этмоқ. *Қутбижоним, мени бағишла, деб ёлворган ҳолда Ҳамдам*

унинг қўлини тутиб, сўзини давом С. Айний, Қуллар.

БАҒИШЛОВЧИ Бирор нарса (бағиш қилмоқ, бағиш берувчи, бахш этувчи. *Бу кеча ҳамма бағишловчи ва иккинчи ўлимдан қутқазувчи ва иккинчи менга ҳаёт бағишловчи сиз бўласиз.* Дирий, Ўтган кунлар. *Рўҳга енгил бағишловчи, дилни маст қилувчи ашқордан ҳид димоққа урилади.* М. М. Мангу куй излаб.

БАҒОЯТ [ба.. + гоят] рвш. Юқор даражада, жуда ҳам, ўта. *Каро бағоят тўғри.* Ойбек, Навоий. *Унинг ўзига бағоят ярашар эди.* Э. Усмонсалиев. *Ишлари бағоят кўп бўлгани сабаб Мирзодан ҳамма гапни эшитиб тиндирилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАҒРИКЕНГЛИК Масалага қарата қилинган, масалада, очик кўнгиллик билан ёндашув. *Гап бағрикенгликда, холисликда, шайхонликда, мизнинг келажоғи учун чинакам бағрикенгликда.* Газетадан. *Ана шу «коммунистик бағрикенглик биринчи навбатда Ўзбекистоннинг ягона бир мотивни пойма-пойма таништириш санъатида кўзга ташланадиган бағрикенглик».* «ЎТА».

БАҒРИТОШ Бераҳм, шафқатсиз, қаттиқ, қаттиқ одам. ■ *..бари бир бағритош ҳали кўрасиз, қасос олмай қўймайсиз.* Яшин, Ҳамза. *Гўдакларни ота маҳрум этиб, уларни тирик етказиб бағритош — сиз эмасмисиз?* «Танитилар».

БАҒРИҚОРА зоол. Сийнасида қанчалар бўлган қўш. *Қодиржон ака, мени бағриқора осмонда парвоз қилиб юрсалар, андиқайлар, деманг яна.* «Аскния».

БАҒРИҚУРТ зоол. Қўйларнинг қўшларидан бири. *Тушадиган бир хил қурт. Айниқса қўшлари нозик бўлади: зах ерга ётса, ўпкасига бағриқурт тушиб, ўлиб кетди.* Анорбоев, Эртаги куннинг товуси.

БАҲАВО [ба.. + ҳаво] Ҳавосиз, мусаффо; кенг ва очик. *Шоир ёшларидан бераҳм оломқ учун тоза, баҳаво бўлиб кетди.* Ойбек, Навоий. *Йўлкалари бағри кенг, баҳаво бир хиёбон.* Асрорқул чойхонани жуда баҳаво қилган эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАҲАЁ [ба.. + ҳаё] айн. ҳаёли, баҳаво қиз. ■ *..ишингиз бормиди?* -

баҳаё оҳангда сўради кулимсираб, уялганидан ёноқлари қизариб кетди қизнинг. Ойбек, Улуғ йўл. Болаларникидай кулимсираган, жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтарлар устида югуради. Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАЙ [ба.. + ф. *هى* – хўш, қани; ҳой] Нима гап, қалай; тинчликми; яхши. -Ҳа, уста Фарфи, баҳай? – деди Ҳомид. А. Қодирӣ. Ўтган кунлар. -Баҳай? Тинчликми? – сўради бозор ишчиси. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Саломатмисиз, қимирламанг, қимирламанг. Ҳа, баҳай? Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БАҲАЙБАТ [ба.. + ҳайбат] 1 Ҳажм-ўлчови одатлагидан ортиқ; жуда катта, жуда улкан, ҳайбатли. Баҳайбат минора. Баҳайбат тоғ. ■ Асрий қорлардан бошига салла ўраган баҳайбат қоялар шаҳар теграсида виқор билан турганча қотиб қолган. К. Яшин, Ҳамза. Баҳайбат ўрик остидаги каравотда элик ёшлар чамасидаги бир аёл утирарди. Д. Нурий, Осмон устуни. Баҳайбат пармаловчи машиналар қишлоқ биқинида қудуқ қазитир. «Ёшлик».

2 Қўриниши ваҳимага соладиган. қўрқинч ҳиссини туғдиралган; ваҳимали, даҳшатли. Лочин деганда, кўз олдимизда баҳайбат йиртқич қуш пайдо бўлади. «Фан ва турмуш». Икки-уч юз қадам наридаги якка-ёлғиз даррактлар ва пасткам уйларнинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, баҳайбат кўринарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Утовдай шўнпайган улкан тошлар ортида қандайдир баҳайбат махлуқ пойлаб тургандай. Ж. Абдуллахонов, Орият.

БАҲАМ [ф. *بهيم* – бирга, биргаликда]: баҳам кўрмоқ ёки баҳам кўришмоқ 1 Ўртада тенг бўлишиб ёмоқ ёки ичмоқ; бўлишиб олмоқ. Аҳмадҷон ака.. ўзлари серҷон бўлсалар ҳам, битта нонни топсалар, биз билан баҳам кўришган. М. Қориев, Ойдин кечалар. Ҳаммамиз худди бир ота-онанинг боласидек аҳилмиз. Ҳамма нарсани баҳам кўрамиз. Ҳ. Нурий, Лочин боласи лочин. Ҳеч бўлмаса, бундай бирга утириб, шу чойнакдаги чойни баҳам кўрса, нима қиларкин? С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Ўртоқлашмоқ, сирлашмоқ, ўзаро фикр алмашмоқ. Дўст фақат ташвишда эмас, қувончни баҳам кўришда ҳам билинади. «Ёшлик». Мавлуда ўз тажриба-

ларини ҳеч вақт сир сақламайди, балки уни доимо ўз дугоналари билан баҳам кўради. У. Муҳамедов, Опа-сингиллар. Бекмирза иккимиз фильм ҳақидаги таассуротларимизни орада баҳам кўрдик. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. Аҳмадларни тезроқ учратиб, шодлигимни баҳам кўргим келади. С. Сиёев, Ёруғлик.

БАҲАМЖИҲАТ [ба.. + ҳамжиҳат] рвш. 1 Бир тан, бир жон бўлиб, бир ёқадан бош чиқариб, ҳамжиҳатлик, аҳиллик билан. Туркистон шаҳридаги кўп дўкондорлар тошкентликлар бўлиб, улар Анорбой деган катта бир бойнинг кўрасини ижарага олиб, шу ерда баҳамжиҳат туришар экан. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. ..оила ҳамда кенг жамоатчилик баҳамжиҳат иш олиб борсагина, кўзланган мақсадга эришиши мумкин. Газетадан. Хоразм элчиси Маҳмуд Жанда Ўзган шаҳрига беҳисоб совға-саломлар билан бориб, баҳамжиҳат бўлмоққа даъват этибдур. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кесим өзф. Иноқ, тотув. Келинларим жуда чиқишмоқ, ҳар ишда баҳамжиҳат. Ойбек, О. в. шабадалар. Гап иттифоқда, баҳамжиҳат бўлишда, укам. Орага фитна солиши ёмон нарса. Ойбек, Танланган асарлар.

БАҲАМЖИҲАТЛИК Бир ёқадан бош чиқариш; иноқлик, биргалик. Ҳамма баҳамжиҳатлик билан бир-бирини кўлласа, чўлларимиз бойроқ гулистонга, олтин водийга айланиб кетади, албатта айланади. «Шарқ юлдузи». Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур. Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАРНАВ [ба.. + *هر* – ҳар қандай + *ا. نوع* – усул, йўл, восита] рвш. 1 Ҳар қалай, дуруст, ҳар ҳолда, бир навъи. Катта одамнинг, ҳадеб суриштира бермай, ўз ҳолича юргани ҳам баҳарнав экан. С. Анорбоев, Оқсой. Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юрганиям баҳарнав экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Қўшалоқ ўғлининг еттииси кунни бутунлай овози чиқмай қолди. Сочини юлиб йиғлаганиям баҳарнав экан. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Қандай қилиб бўлмасин, қандай қилиб бўлса ҳам, амаллаб. Баҳарнав, шу эҳтимолни хоннинг кулоғига еткизсак бас-да, Калонишох. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.

БАҲАРҲОЛ [ба.. + *هر* – ҳар қандай + *ا. حال* – ҳолат, вазият; аҳвол] рвш. кт. Ҳар

қолда, ҳар қалай. Султонали Анвар билан қизни тутиб беролмаса ҳам, баҳарҳол, хонга яхши кўриниб, Анварнинг ўрнини олишга муваффақ бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..ўтириб зерикканиданми, баҳарҳол, биронта ҳамсухбатга муҳтожлик кўринар эди. Ҳ. Абдуллаев. Қулимсиради-ю, йигитни баҳарҳол, тушовлаб олгандек тутди ўзини. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

БАҲАҚ(К) [ба.. + а. *حَق* — ҳуқуқ; адолат, ҳақиқат; оллоҳ] 1 Худо учун, худо йўлида (жон таслим қилиш). -*Бултур жон баҳақ таслим этганлар, — деди кампир хўрсиниб.* М. Осим, Карвон йўлларида. «Омонатингдан қутулдим», деб баҳаққи жон таслим қилиб, бу бобо ҳам дунёдан ўтди. «Баҳром ва Гуландом».

2 Худо ҳаққи, худо йўлида; тўғри. Орамизда бу кўрқинч ҳолатга баҳаққи тушунадиган яхши одамлар йўқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҲ-БАҲ унд. с. Ҳайвонларни чақиритиш учун қўлланадиган ундов сўз.

БАҲБАҲЛАМОҚ «Баҳ-баҳ» деб чақирмоқ. Баҳбаҳлашиб чўпонлар, чонаётир изидан. «Ойсулув».

БАҲИММАТ [ба.. + ҳиммат] айн. **ҳимматли**. Йўлдош ака — ақли расо, бағайрат, баҳиммат йигит, ўз қардошлари орасида камол топмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар.

БАҲО [ф. *ба* — нарх, қиймат] 1 Бирор нарсанинг пул билан ўлчанадиган қиймати; нарх. *Юқори баҳо. Паст баҳо. Чакана баҳо. Бозор баҳоси. Келишилган баҳо. Қатъий баҳо. Уйдаги нархни бозордаги баҳо бузар.* Мақол. ■ *Отимнинг ўмилдириғига уларнинг ҳаваси келиб, баҳосини сўрадилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 кўчма Аҳамият, моҳият, қадр-қиммат. *Бизда сувнинг баҳоси олтинга тенг.*

Баҳо бермоқ 1) баҳосини, нархини белгиламоқ; 2) бирор кимса, нарса ёки воқеа-ҳодисанинг аҳамияти, қадри ҳақида фикр билдирмоқ. *Биз эса бунга тўғри баҳо бермай, раҳмдиллик қиламиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Одамнинг ҳуснига баҳо берма, ақлига баҳо бер.* Мақол. ■ *Негадир бу воқеага керагидан ортиқча баҳо бериб, унга, Оқилага синовчан назар ташлаб юридиган бўлишди.* М. Жалололидинова, Шонли авлод. **Баҳоси йўқ** 1) ҳеч баҳолаб бўлмайдиган, жуда улкан аҳамиятга молик бўлган, бебаҳо. *Ҳаётда газ*

— баҳоси йўқ нарса экан. ■ *..Лекин [ўр монжон] яхши одам, худога қараб айтганда баҳоси йўқ одам.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноқ чироқлари; 2) топилмайдиган, тенгсиз, ноёб. *Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Айниқса мусаффо ҳавосининг, танга ором баҳси этувчи сарин елларининг баҳоси йўқ.* «Ёшлик».

3 Таълим тизимида ўқувчиларнинг билимини ўзлаштириши, ахлоқи ёки маълум ютуққа эришиш даражасига қараб қўйиладиган балл. *Беш баҳо. Қониқарли баҳо.* ■ *Энди мактаб бораман, Беш баҳони оламан. Онамни қувонтириб, Шоколадни оламан.* «Бойчечак». *Нутқи равон болаларнинг баҳолари кўпинча юқори бўлади.* «Саодат». *Бу баҳолар билан институтни орзу қилмаса ҳам бўларди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БАҲОДИР [мўғ. баатар — жасур, кўркмас] 1 *фольк.* Жисмонан қудратли, паҳлавон; девқомат. *Рустам баланд бўйли, кенг елкали, баҳодир йигит бўлиб етишибди.* «Эртақлар». *Баҳодирлар бу майдонда Туриш бермоқда ҳавасда.* «Гулшанбоғ».

2 Ҳеч нарсадан ҳайикмайдиган, довиюрак ботир; ҳимматли. *Ватанпарвар, жангварар бўл, хушёр бўл, Баҳодир бўл, халқинг билан ҳамкор бўл.* Ҳабибий. *Ҳосил жонкуярлари ва яйлов баҳодирлари сафида кўнлаб мардумайдонлар бор.* Газетадан.

3 кўчма Қудратли, улкан, азамат. *Бўялтироқ кўзли, қоп-қора узун гавдали, нўлат баҳодир (поезд) ўз бағрида бутун бир ҳаёт олиб келмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Баҳодир (эркаклар исми).

БАҲОДИР (ЛАР) тар. эск. Мўғуллар ҳукмронлиги даврида хоннинг шахсий жанговар гвардияси. Баҳодирлар уруш вақтида илғор қисм билан ҳаракат қилган. «ЎзМЭ». *Бадианинг яна «баҳодир» бўлиб юриши Зулфиқор билан Зарфарнинг юрагига тўлғула салди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАҲОДИРЛИК Жасурлик, мардлик, мардонаворлик. *Бу соҳибжамол қиз [Бадиа] олдида от ўинатиб, баҳодирлигини намойиш қиладиган худодод беклар қани? Мирмуҳсин, Меъмор. Баҳодирлик даъво қилиб юрардим. Душманларга шўр гавғолар солардим. «Маликаи айёр». Ёв ичига ёриб кирган жангчиларимиз мислсиз баҳодирлик кўрсатдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БАҲОДИРЛАРЧА *рвш.* Баҳодирларга хос, баҳодирлар каби, жасурина. *Мен баҳодирларча бир иш кўрсатай, сиз ёш деманг..* Ҳабибий.

БАҲОДИРОНА *айн. баҳодирларча.* Баҳодирона жанг. Баҳодирона меҳнат. ■ Чўлқуварларнинг баҳодирона юриши улуғ адиб кўз олдига юз бераётган эди. «Ўзбекистон кўриқлари». Баҳодирона садоқатли ҳур дийёр аҳлин, ҳар ишда қалбига сайқал бериб, зиё қиламиз. Ҳабибий.

БАҲОИЙ, баҳоийя *тар.* 19-асрнинг ўрталарида Эрондаги бобийлар (бобийлик) ҳаракатининг давоми сифатида Ироқда вужудга келган диний-сиёсий оқим ва ушбу оқим тарафдори.

БАҲОИЙЛИК, баҳоизм *тар.* Баҳоийлар таълимоти, баҳоийлик ҳаракати.

БАҲОЛАМОҚ I Нарх кўймоқ, пулга чақмоқ. *Дадаси қазо қилганда, Махсумнинг отасидан қарз кўтариб кўмбди. Эчкисини, ерини баҳолаб, қарзига ўтказибди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Баҳолаб олмоқ Байлашиб, кўтарасига бай қилиб олмоқ. *У [Йўлчи] чойхонада уйи шу томонда бўлган ва илгари таниш бир одам билан учрашиб, унга ўн минг хом ғишт қуйиб беришни баҳолаб олди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Нарса, ҳодиса ёки ҳаракатга баҳо бермоқ, унинг аҳамияти, кадр-қиммати ҳақида фикр билдирмоқ. *Қилмаган хизматимни шундай юксак баҳоладингиз. Шухрат, Шинелли йиллар. ..ўзини билган одам бу гуноҳни катта жиноят деб баҳолайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолади. Х. Тўхтабоев, Ширинов қовунлар мамлақати.*

БАҲОЛАШМОҚ I Баҳоламоқ *фл.* бирг. н. *Молни қанча баҳолашди?*

2 Баҳоси, нархи ҳақида талашмоқ, тортишмоқ; байлашмоқ. *Сизнингча, совчи юбориб, қизингизнинг қалин пулини баҳолашши керакмиди? Р.Раҳмон, Меҳр.*

БАҲОЛИ I Муайян баҳога, нархга эга бўлган; баҳо, нарх кўйилган; қимматбаҳо.

БАҲОЛИ II [ба.. + ҳол]: **баҳоли қудрат** Қудрати, қурби етганча, қўлдан келганча, имконият даражасида. *Баҳоли қудрат дастурхон ёзилган. А. Суюн, Олис тонглар. Хоним, қирқ йилдирки, эшигингизда баҳоли қудрат хизмат қилаётирман. С. Сиёев,*

Ёруғлик. У адолат ва ҳақиқат учун баҳоли қудрат курашади. «Ёшлик».

БАҲОЛОВЧИ Баҳо берувчи; нарх кўювчи; кадрига етувчи. *Аслида буюртмачи ҳам, ишингни баҳоловчи ҳам, қабул қилувчи ҳам ўшанинг ўзи эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

БАҲОНА [ф. بهانه – сабаб, асоссиз узр] **1** Бирор ҳаракат ёки ниятни амалга ошириш ёки оширмаслик учун ўйлаб топилган сохта, асоссиз сабаб; важ, дастак, рўқач. *Баҳона қилмоқ. ■ Гулнор.. Йўлчиға сўзлашга ботинмас, сўзлашув учун бирон баҳона, сабаб қидиришига тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мен унга рўйхуш бермай юрдим. Шундай бўлса ҳам, ҳали уни баҳона қилиб, ҳали буни баҳона қилиб кириб юрди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Бошланғич сабаб, боис. [*Бой Ғофирга:*] *Туй баҳонасида мандан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очик қилиб қўйсак, деган эдим. Ҳамза, Бой ила хизматчи. [Ғотиманинг] Амакиси «қизга кийим-кечак» баҳонаси билан унинг отасидан қолган бор бисотини сотди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кенгашбойнинг суҳбати баҳона бўлди-ю, Убай ўйланиб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Бола баҳона – дийдор ғанимат (иборанинг ўзгарган шакллари: **гул баҳона.., ғўза баҳона..**) Бирор баҳона билан бутунлай бошқа мақсадда (хусусан, севгилисини кўриш учун) келган кишига нисбатан айтиладиган ибора. *Бола баҳона, дийдор ғанимат, деб улар олдинга йигитлар билан ёнма-ён ўтиришига ўрганишади. Ҳамза. Ҳа ёқмай кетсин-а, ғўза баҳона-ю, аллакимларнинг дарди ғанимат экан-да, Юлдузхон? Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Гулни баҳона қилиб, ёр кўргани келганмиз. «Кўшиқлар».*

БАҲОНАЧИ Ҳадеб ҳар нарсага баҳона, важ топаверадиган, важ кўрсатаверадиган. *Баҳоначи одам. Жуда баҳоначи бўлиб кетяпсан-да! Ҳа, баҳоначи, яна қандай баҳона топиб келдинг?*

БАҲОР [ф. بهار – кўклам фасли] **1** Йилдаги тўрт фаслнинг бири, қишдан кейинги, ёздан олдинги фасл; кўклам (йилнинг март, апрель, май ойларига тўғри келади). *Эрта баҳор. Баҳор қуёши. Баҳор шамоли. Дарё сувини баҳор тоширади. Одам қадрини меҳнат оширади. Мақол. ■ У [Гулнор] букун шод, баҳор унинг нашьасига нашьа, гўзал-*

лигига гўзаллик қўшган. Ойбек, Танланган асарлар. Баҳор жой танламас экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 кўчма Ҳар нарсанинг (умрнинг, ҳаётнинг) яшнаган, камолга етган пайти, шундай чоғлар рамзи. Умр баҳори. Ҳаёт баҳори. Севги баҳори. Яхши хотин – ҳамиша баҳор. Мақол. ■ Шу ердадир мардлик, жасорат, Шу ердадир ҳаёт баҳори. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. Ахир ёшимиз кетяпти, умр баҳоримиз ўтиб, кузимиз яқинлашиб келяпти, Ҳаётхон! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Фуломжоннинг кўнглида яйраган қувонч баҳори кўзларида жавлон урди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Умрнинг маълум қисми, муддати, ёши. Бизнинг Нарзимиз ўзининг йигирманчи баҳорини худди шу Молдавия ерида қарши олди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бахтли қизим, мен ўйлаб боқсам, Икки баҳор кўрибди ёшинг. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 кўчма Қувонч, шодлик, бахт. Ишқингда мен баҳорлар топдим, Баҳор ичра наҳорлар топдим. Х. Олимжон. Сизда бўлган умид, ишончлар, Қунлар келар, яратар баҳор. Ғайратий.

5 кўчма Севги, муҳаббат; умид. Кимнингдир кўнглида баҳор гуллади. Кимдир кимгадир интизор бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 кўчма Севгили, маъшуқа, гўзал ёр. Гуллаган баҳорим, сени севаман. У. Исмоилов, Сайланма. Сўлдимиқан гул чечакли баҳорим, Ҳам қишимдан, ҳам ёзимдан айрилдим. «Нурали». Ҳазон этмоқчи бўлмиш, ажратиб фасли баҳоримдан. «Гулдаста».

7 Баҳор (хотин-қизлар исми).

БАҲОРГИ 1 Баҳорга, кўкламга оид, баҳорда бўладиган, баҳорга мўлжалланган. Баҳорги экинлар. Баҳорги тошқин. Баҳорги беғамлик – кузги пушаймонлик. Мақол. Баҳорги ҳаракат – кузги баракат. Мақол. ■ Наврўзи олам ўлкамизга таширф буюргандан бери, барча боғларда баҳорги ишлар қизиб кетди. Газетадан.

2 айн. баҳори. Баҳорги экинлар. Баҳорги ғалла.

БАҲОРИ(Й) [ф. بهاره, بهارى – баҳор фаслига мансуб] **1** Баҳорда экилиб, шу йилнинг ёзида етиладиган (асосан, дон экинлари ҳақида). Баҳори ғалла. Баҳори экинлар. ■ ..баҳори ғалла майсалари инсон меҳнатининг мўъжизакор қудратини кўз-кўз

қилиб.. турибди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Аллоф баҳори арпа ўрнига кузгисини берган экан. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Кўкламга мансуб, хос; яшил, ям-яшил.. Дўстимдир пишқирган баҳорий селлар. Оҳудек талпинган ўйноқи еллар. Газетадан. Қанотини камалак қилиб, чарх уради баҳорий қушлар. «Шарқ юлдузи». Баҳорий либос кийган бахмал чўл ўзига сайқал берган фидойиларни унутмади. Газетадан. Уйга кириб, баҳорий ранг костюминини кийди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Баҳордай ёш, навқирон; мусаффо. Қуёш васли баҳорий ҳаёт Инсон меҳри билан оинадир. Н. Нарзуллаев. Бу кўзларда туйғунлик, олижаноблик, кўнглининг баҳорий тозаллиги, илиқлиги.. жилваланар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

БАҲОРИКОР [ф. بهارىكار – баҳорга мўлжалланган, баҳорда қилинадиган] Баҳори экинларга мўлжалланган, баҳори экинлар экиладиган; сугорилмайдиган. Баҳорикор ерлар. Баҳорикор деҳқончилик. ■ Баҳорикор ерларга экиладиган экинлар орасида зарур миқдорда ем бўладиган дон экинлари бўлсин. Газетадан. Тошхўжа ўйлаб турди-да, оғмихонадан қари биясини эгарлаб чиқиб, баҳорикор қирлар томонга йўрттириб кетди. А. Мухтор, Чинор.

БАҲОРИКОРЛИК Баҳорги экинлар экиш билан шугулланишлик, баҳорикор деҳқончилик. Ҳалигача баҳорикорлик районларида кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган энг юқори ҳосил олишга эришилди. Н. Сафаров, Дон.

БАҲОРИСТОН [ф. بهارستان – гуллаб-яшнаган боғ] *поэт.* Баҳорларга макон бўлган, доимо яшнаб турган ўлка, мамлакат. Баҳористон атадим, ўлкам, Тасвиригга бўёқ етишмас. Т. Ражабий, Ўзбекистон. Фарғонани бир баҳористонга, бир боғистонга.. айлантириш учун бошланган музаффар юриш давом этяпти. М. Мансуров, Ойдин йўлда.

БАҲОСИЗ 1 Баҳосини, қимматини ҳеч белгилаб бўлмайдиган, баҳоси йўқ; бебаҳо. Э-э, нимасини айтасан, баҳосиз одам эди-ку! С. Анорбоев, Оқсой. Одам тухми кўрса, қолмайди қарор, Зулфига боғлаган баҳосиз гавҳар. «Баҳром ва Гуландом».

2 Баҳога эга бўлмаган, баҳо олмаган. Баъзи баҳосиз ўқувчиларнинг чорак баҳосини чиқариш муаммо бўлиб турибди.

БАҲР I [а. بحر — улкан дарё, денгиз] **1** Денгиз; океан. *Бепоен олам, баҳри муҳитлар, ўзи кўрмаган маҳобатли тоғлар, дунё мамлакатлари, номаълум қитъалар.* С. Сиёев, Аваз. *Бир ёнингда эса Севандай баҳр, Мисоли булутлар ичида қамар.* А. Орипов.

2 кўчма Олам, дунё; бойлик. *Терди санъат баҳрининг қимматбаҳо инжусидан.* Ҳабибий.

3 кўчма Тугён, тўфон. *Булоқларда қайнади ғазабнинг баҳри, Қотиларни совурди ўлканинг қаҳри.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

4 кўчма Меҳр; ишқ-муҳаббат доми. *Йигитлар талтаяр қизлар баҳрига.* «Гулнорлари». *Булбул сайрар тоза гулнинг баҳрига.* «Ойсулув». *Мен тушувдим Нигоройнинг баҳрига, Шунинг-чун борувдим сиз хон шаҳрига.* «Нигор ва Замон».

БАҲР II [а. بحر] *ад.* Аруз шеърий тизимидаги ўн тўққизта шеърий вазн гуруҳларидан ҳар бири (қ. аруз). *Рубоий, анъанага кўра, арузнинг «хазаж» баҳрига мансуб «ахрам» ва «ахраб» вазнларида ёзилади.* «Ўзбек адабиёти».

БАҲР III [ф. بهر — баҳра, насиб; фойда] *айн.* баҳра. *Навоийнинг санъати зўр назмида, Эл баҳр олур ўз суҳбати, базмида.* Ҳабибий.

Баҳри (ёки баҳридили)ни очмоқ Кўнглини очмоқ, руҳини енгил, кайфини чоғ қилмоқ. *..Оромбахш ҳаво, хушбўй ҳид уларнинг [Саодат билан кампирнинг] баҳрини очмоқда.* И.Раҳим, Ихлос. *Кишининг баҳрини очадиган салқин бир оқишом эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Эшик очилиб, бирдан ичкарига урган шамолдан бир оз баҳри очилди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Майса барглари учидан ялтираган шудринг доналари одамнинг баҳридилини очар эди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Баҳридан ўтмоқ (ёки кечмоқ)** Фойдасидан, нафидан, ҳатто ўзидан ҳам воз кечмоқ. *Яхшиси бундай бевош хизматкорнинг баҳридан кечиш керак.* С. Айний, Дохунда. *Бўри полвон пирига ошна бўлмайди. Валихўжа ака, боши олтиндан бўлса ҳам, шу одамнинг баҳридан ўтинг!* Н. Сафаров, Наврўз.

БАҲРА [ф. بهره — ҳисса; қисмат; фойда] **Баҳра олмоқ 1** Фойда, манфаат, наф олмоқ. *Дарёлар суви беҳуда оқди. Деҳқон истаганича ундан баҳра ололмади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Баҳра ололдими бир зот юраги? Бирор қалб губорин юва олдинми?* Э. Воҳидов.

2 Лаззат, хузур, роҳат олмоқ. *Ўзи сувга қонгач, гўё ғўзалари ҳам ундан баҳра олгандек қувонди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Табиат яратган мўъжизалардан баҳра олмоқ учун инсон соғлом, бақувват ҳамда зукко бўлмоғи зарур.* Газетадан. *Унинг ҳаёти эса кулги билан сугорилган, ундан баҳра олган, узоқ умр кўрган санъаткор ҳаётидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 кўчма Илҳомланмоқ, руҳланмоқ; таълим олмоқ. *Ойбек рус шеъриятига кўп мурожат қилган, ундан баҳра олган ижодкор эди.* Газетадан. *Олурман баҳра ҳикматли сўзингдан, Сухандонсан, сухандонсан, сухандон.* Ҳабибий. *Нарзи вақти билан ҳаёт мактабидан баҳра олиб, донишманд бўлиши мумкин эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кўчма Озиқланмоқ, тўйинмоқ. *Тупроқ наmidан баҳра олиб, чигит бир текис униб чиқди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БАҲРАЛАНМОҚ 1 Баҳра олмоқ; фойда топмоқ, наф, манфаат кўрмоқ, баҳраманд бўлмоқ.

2 Лаззат олмоқ, маза, хузур қилмоқ.

БАҲРАМАНД [ф. بهرماند — омадли; шеърик; фойда олувчи; роҳатланувчи] Баҳра олган; бирор манфаат, фойда кўрувчи. *Оламда нимаши бўлса, қуёшдан баҳраманд, унга интилади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

Баҳраманд бўлмоқ Баҳра олмоқ; бирор фойда, наф кўрмоқ. *..мен бир ҳафтада олти таклама этик тикиб, сиздан олти сўм баҳраманд бўламан.* С. Айний, Қуллар. *Шеъриятни ҳар ким иқтидорига яраша тушунади ва унинг бойликларидан ўзича баҳраманд бўлади.* Газетадан.

БАҲРАСИЗ *айн.* бебаҳра. **1** Баҳрасиз қолмоқ. ■ *Баҳрасиз илму ҳунардан ҳам муқаррар дангаса..* Ҳабибий.

2 Фойдасиз; тушунмайдиган, дидсиз. *Ҳавода пайдо бўлган қора булутлар осмон гумбазида сайр этар, баҳрасиз сояларини экинлар устига ташлаб, кўк юзидан бир зумда ғойиб бўлар эди.* Н. Сафаров, Наврўз. *Баҳрасиз олдиди, Эркин, Очма кўнгли дафтارينг, Неки ёзсанг, дил сўзини Англаган инсонга ёз..* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАҲРИБАЙТ [а. بحر بيت — баҳр ва байт] Шеър айтишиш ўйини бўлиб, унга кўра тарафлардан бири бир банд шеър айтади. иккинчи бири шу шеърнинг охириги тову-

шидан бошланадиган шеърӣ банд билан жавоб беради. *Баҳрибайт ўйнамоқ. Баҳрибайт айтишмоқ.* ■ *Мадрасада Мулла Шомухаммад охундан дарс олиб юрган маҳалимда.. баҳрибайт айтишардик.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Сизлар икковингиз баҳрибайт айтишиб ўтиринглар, мен озгина мизғиб оламан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Бир-бирдан гўзал, бир-бирдан қолншмайдиган. *Донолар баҳрибайт деган эканлар, Кўриб бир-бирдан гўзал қизларни.* Т. Тўла.

БАҲРИДИЛ [ф. بهردل — кўнгил ҳузурӣ, дил лаззати]: *баҳридилни очмоқ айн. баҳрини очмоқ қ. баҳр III. Кечаги чанғосди ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилни очиб юборди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Чинни пиёладай тоза уй баҳридилнингизни очиб, ярақлаб туради.* Газетадан.

БАҲРИН I [мўғ. баарин] *этно.* Туркийлашган мўғул қабилаларидан бирининг номи. 1924 йил маълумотиға биноан, *Ўзбекистонда 9000 га яқин баҳрин яшаган.* «ЎЗМЭ».

БАҲРИН II *зоол.* Йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб қуш. *Маҳаллий овчилар уни оқ юзли лочин, шунингдек, баҳрин деб атайдилар.* «Фан ва турмуш».

БАҲС [а. بحث — муҳокама; тадқиқот, мубоҳаса] **I** Бирор нарса, ҳолат ёки масалани ёқлаш мақсадида ўтадиган мунозара, тортишув. *Фикр баҳсда қиёмига етади, дейди олимлар.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Баҳс кетаётганда, одатда бақирган томон ютқзади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Одатда фикрлар баҳси бўлган жойда тараққиёт ҳам тезроқ ютади.* Газетадан.

2 *Илмий ёки диний адабиётда бирор масала, муаммога бағишланган қисм, бўлим. Хатиб домла ҳам ушр баҳсини ортиқча узайтирмади, тезда китобни ёпди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *спорт.* Мусобақа, беллашув. *Республика енгил атлетикачилари йирик баҳсларга қизғин тайёрланмоқдалар.* Газетадан. *Мерганлар баҳсида иштирок этаётган вакилларимиз ҳам бўш келишмаяпти.* Газетадан.

Баҳс очмоқ 1) мунозара очмоқ; 2) сўз очмоқ, гап бошламоқ. **Баҳс қилмоқ** 1) мунозара қилмоқ; талашмоқ, тортишмоқ;

2) с. т. бирор масала ҳақида гапирмоқ. [*Хасанали*] *Унар-унмасдан баҳс қилиб, ниҳоят, бу унар-унмаснинг охирига шу саволни ҳам улаб юборди: -Бу гап Марғилонга кечикдингизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҲСДОШ Мунозара (баҳс)да биргаликда қатнашаётган шахс; мунозарачи, баҳсчи. [У] *Ўз даввосини исботлаб берган, баҳсдоши: «Сеники маъқул» дейишга мажбур бўлди.* Газетадан.

БАҲСЛАШМОҚ I Баҳс (мунозара)да қатнашиб, ҳар хил фикрлардан бирини, хусусан ўз фикрини ёқлаб сўзламоқ; тортишмоқ, талашмоқ. *Ботир ёв келганда билинар, чечан — баҳслашганда.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки — мақол. *Ёшлик, севги-садоқат ҳақида қизғин баҳслашдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Баъзан тўғри келмай қолса дидимиз. Дўстим, баҳслашамиз, ёнамиз лов-лов.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 *спорт.* Мусобақалашмоқ, голиблик учун курашмоқ. *Турнирда дастлабки тўрт ўринни эгаллаган шашкачилар.. биринчи лигада баҳслашиш ҳуқуқига эга бўладилар.* Газетадан.

БАҲСЛАШУВ Бирор масала юзасидан ўзара тортишув, мунозара қилиш. *Бу таклиф баҳслашувға сабаб бўлди.* ■ *Адабиёт назариясининг кўп масалалари юзасидан ҳали ҳам келишмовчиликлар, баҳслашувлар бор.* «Адабиёт назарияси». *Кўпинча бундай баҳслашувлар даҳанаки жанг доирасидан чиқаётган кезларда Шерали.. ҳар икки томонни тинчлантирар эди.* С. Карматов, Олтин кум.

БАҲСЛАШУВЧИ Мунозара, баҳсга қатнашувчи, мунозара иштирокчиси; ниялашувчи. *Поэмада баҳслашувчи томон овози етарли даражада кескин ажралиб ту, майди.* Газетадан.

БАҲС-МУНОЗАРА [баҳс + мунозара] Тортишувлар, мунозаралар. *Энди, катти мавзулардаги баҳс-мунозаралардан кейин, мушкуллик зиғирдаккина кўринди.* П. Қодирий, Уч илдиш.

БАҲСТАЛАБ [баҳс + талаб] Баҳс, мунозара орқали ҳал қилинадиган, баҳс сабаб бўладиган, мунозарали. *Хайридиннинг асариде эса айрим баҳсталаб жиҳатлар бор.* Газетадан.

БАҲСЧИ Баҳс юритувчи шахс, баҳслашишни яхши кўрувчи одам; мунозарачи

бахчи тўғри айтса ҳамки, ҳақ ганига ён босмай, Дўсти турган паллага тез тушиб олар посанги. Т. Ражабий, Нусхалар.

БАХУЗУР [ба.. + а. حضور — иштирок лш; келиш, кўриниш] *рвш.* 1 Хотиржам ҳолда, ўнғайсизлик сезмасдан, ташвишдан холли ҳолда, шошилмасдан, бамайлихотир; бемалол. -Бахузур ёйилиб ўтираверинглар. Далада ёз палласида ёйилиб ўтириш роҳат, — деди меҳмонларга мурожаат қилиб бой. Ойбек, Танланган асарлар. Бу одамлар.. дунёни сув босса, тўпниғига чиқмайдиган, бахузур ёнбошлаб ётиб.. бамайлихотир, хузур қилиб кулишар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ҳеч қандай қийинчиликсиз; бемалол. Бу ишни у бахузур бажаради. ■ Мен ўзига тўқ одамнинг боласиман, отамнинг топгани, ўзимнинг деҳқончиликдан топганим битта қорнимга бахузур етади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ора узоқ бўлса ҳам, [Мастон кампирнинг] эркакча овози Фуломжонга бахузур этиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 *кесим ʒф.* Бемалол, рухсат; майли. -Ченинга қаршилик қилмайсизларими? -Бахузур. Ойдин, Суҳбати жонон.

Ўзига бахузур Ҳеч нарсдан муҳтожлиги йўқ, ўзига тўқ. У ўзига бахузур одам.

БЕ (е — чўзик) *унд. с.* Эътироз ёки ажабланишни, норозилик маъносини ифодалайди. Бе-е, менда нўлат нима қилади, тақсир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бе! Биз нимани тушунамиз. Тушунасан, сиздан сўраб ўтирармидик. П. Турсун, Ўқитувчи. -Бе, шонгиллаган билан иш битар эканми? — деди Тажибой қўл силтаб. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕ- [ф. *би* — отлардан инкор маъносига сифатлар ҳосил қилувчи олд кўшимча, мас.: беақл, безарар, беқарор].

БЕАДАБ [бе.. + адаб] 1 Тарбия кўрмаган; тарбиясиз, адабсиз. Беадаб бола. Адабни беадабдан ўрган. Мақол. Беадабдан хайр кутма. Мақол.

2 Одоб, ахлоқ доирасига сиғмайдиган, адабдан ташқари; кўпол. Обиджон жуда кўпол ва беадаб бир топшимоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади. Ойбек, Танланган асарлар. Болалар қочишар жан, одатда никоҳ кунни айтиладиган хунук, беадаб сўзларни баланд қичқиршиди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Хато; адабсизлик. Беадаб биздан ўтибди, ёр кечирмасми бугун. «Оқ олма, кизил олма».

БЕАДАБГАРЧИЛИК *с. т. айн.* беадаблик.

Беадабгарчилик бўлмаса айн. беадаблик бўлмаса қ. беадаблик. [Рўзимат:] Агар беадабгарчилик бўлмаса, шу сабаблардан биттасини айтиб бермоқчиман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕАДАБЛИК Одоб-ахлоқ нормаларига сиғмайдиган хатти-ҳаракат, адаб доирасидан чиқиш; одобсизлик. Э.. Турдиоҳун мулла, кечиргайсиз, беадаблик ўтибди-ку биздан.. «Ёшлик». Агар қорнинг очиб, ичакларинг узилаёсса ҳам, овқат сўрамагин. Беадаблик бўлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Аҳмоқнинг катта-кичиги бўлмайди деганларидек, беадаблик ҳам ёшга қарамайди. «Ёшлик».

Беадаблик бўлмаса ёки беадаблик бўлса ҳам крш с. Айтмоқчи бўлган гапи ёки қилмоқчи бўлган ҳаракати учун бошқаларга ҳурмат юзасидан олдиндан узр сўраш шакли, йўли. Агар беадаблик бўлмаса, мен ҳам бир-икки оғиз сўзламоқчиман.

БЕАДАБОНА *рвш.* Тарбия кўрмаган кишилардек, одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилмаган ҳолда; беадабларча. ..уни шоҳ қизига тама қилишида ва олий зотларга беадабона муносабатда бўлишида айблаб, эртага тошбўрон қилиб ўлдирмоқчилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕАДАБЧИЛИК *с. т. 1 айн.* беадаблик. Беадабчилик қилмоқ. ■ -Ўртоқ Сафаров, мендан ўтди, сизнинг олдингизда беадабчилик қилдим, — деди [Бўтабой]. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *айн.* беадаб 2. Эй қариндошларим, бундай беадабчилик сўзни сўзламангизлар, подшо ҳақиқий худонинг ўзи. «Юсуф ва Аҳмад». Юсуфбек йигитларга қараб: -Бундай беадабчилик сўзни сўзламанглар, — деди. «Юсуф ва Аҳмад».

БЕАДАД [бе.. + адад] Катта миқдорли, сон-саноксиз, бениҳоят кўп, беҳисоб. Шоирларнинг дарди ҳам, қувончи ҳам беадад. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Ўлкамининг табиати ўзига хос. Ҳатто сувда ҳам беадад бойлигимиз бор. Газетадан. Урта Осиё ўрмонларини шимолдаги беадад ўрмонларга қийслаб бўлмайди. «Фан ва турмуш».

Жаҳли беадад Жуда кўп, керагидан ортиқ жаҳл. Мана, тақсир, ҳали каминани гапир-

дилар, бизга жаҳли беадад қилдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕАЁВ *рвш.* Раҳм-шафқат қилмай, омон бермай; аямасдан, аёвсиз, шафқатсиз. Қани шерлар, олға томон, ғалаба томон! Душманларни даҳшат билан қуёинг беаёв. Ҳ. Олимжон. *Муротали ишқасларга беаёв эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шабада эсиб турган бўлса ҳам, қуёш беаёв ўт пуркайди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БЕАЁВЛИК Шафқат нима эканини билмаслик; шафқатсизлик, аёвсизлик. *Табиат ва инсон юзма-юз қолган эди. Кимсасиз чўл беаёвлигини кўрсатди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

БЕАЖАЛ [бе.. + ажал] Ажали, вақт-соати етмасдан; ажалсиз. *Сенга насиҳатим шулдир, қулоқ сол, Асло ҳеч ким ўлмас, болам, беажал. «Маликаи айёр». Шоҳнинг ғазаби келса, қаландар, Беажал ўласан, келган меҳмонлар. «Маликаи айёр».*

БЕАЖИН Ажин тушмаган; ажинсиз. *..ошпазнинг бўтқа сачраган этигининг учидан тортиб силлик, беажин, тор пешонасигача разм солиб чиқди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

БЕАЗИЯТ [бе.. + азият] *рвш.* Ҳеч қандай азият чекмасдан, ҳеч бир қийинчиликсиз, осонлик билан; беозор, бемашаққат. *Беазият топилган пул суд қилмас. Мақол.*

БЕАЗОБ [бе.. + азоб] Азобсиз, қийинчиликсиз; машаққатсиз. *Бир кун келадики, бу золим фалак Бир қултум сўзни ҳам бермас беазоб. Умар Хайём, Рубонилар.*

БЕАЙБ [бе.. + айб] **1** Гуноҳи, айби йўқ; айбсиз, бегуноҳ. *Бейиб одам. ■ Бейиб фуқаро кетди қутулиб. «Нигор ва Замон».*

2 Камчилиги йўқ, нуқсонсиз; беиллат. *Ҳар иш қилсанг, Ҳабибий, пухта қил, бейибу бенуқсон. Ҳабибий.*

Бейиб парвардигор Айби, нуқсони бўлмаган ҳеч банда йўқ, деган маънода ишлатилган ибора. -*Бейиб парвардигор,— деди Тунқотар. — Банда ҳамиша маъзур ва хатолидир, тақсир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

БЕАМАЛ [бе.. + амал] **1** Амали, лавозими йўқ, лавозимсиз. *Кишим йўқ, давлатим йўқ, камбигалман, Яроғ йўқ, мансабим йўқ, беамалман. Ҳабибий.*

2 Ҳеч нарса билан шуғулланмайдиган, ишсиз; танбал. *Қизи ўн бешдан ошмай эрга берган ваҳший мардумни — ..беамал муллани ер ютсун. «Ўзбек шоиралари».*

БЕАМР [бе.. + амр] *рвш.* Амр-фармс бўлмасдан, ҳали буйруқ олмасдан; рухсатси *Бехуда сўзлаб турмагин менга, Подшоҳда беамр очмайман сенга. «Рустамхон». Ҳақда беамр иш бўлмас, Ажал етмай чивин ўлма. «Муродхон».*

БЕАНДАЗА [бе.. + андаза] **1** *рвш.* Андазада фойдаланмасдан; андазасиз. *Кийимни беандаза бичмоқ. Беандаза кийим.*

2 *сфт. кўчма с. т.* Ўхшовсиз, беўхшов. *.. гапим беандазами? А. Қаҳҳор, Сароб.*

3 *сфт. кўчма с. т.* Чекини, меъерини билмайдиган, қуюшқондан ташқари бўлган ҳаддан ошириб юборадиган. *Йўқ, таажжуб ланманг, чунки беандаза редактор бундан нарига ўтолмаса, нима қилсин. «Муштум» Ҳаттоки балғамим сендан тозадир, Сенин; ифлослигинг беандазадир! «Шарқ юлдузи».*

БЕАНДИША [бе.. + андиша] Андишани билмайдиган, уялиб-нетиб ўтирмайдиган; андишасиз. *Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида «юзсиз, беандиша» дерди. А. Қаҳҳор, Сароб. Исфандиёرنинг беандиша мулоҳазаси бош вазирга оғир ботди. С. Сиёев, Аваз.*

БЕАНДИШАЛИК Андишага риоя қилмаслик, андишасизлик. *Нусратбек хотиндан бу қадар беандишалик, йўқ, шафқатсизликни кутмаган эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Назар Рўзининг беандишалик билан айтган сўзидан Ёдгорбекнинг гаши келди. «Ёшлик». Баъзи аёллар баланд ҳуқуқи, оналиги, аёллигини пеш қилиб, беандишалик, беҳаёлик кўчасига кириб оладилар. М. Алавия, Болаларингизнинг отаси.*

БЕАНДУҲ [бе.. + андуҳ] Ранжимасдан, шикоятсиз. *Оналар бизлардан бир зумда кетмас, йўқ, Улар узоқлашар оҳиста, беандуҳ. М. Мирзаев, Оналар кетмоқда.*

БЕАРАЗ [бе.. + араз] Араз қилмасдан, хафалашмасдан, ранжимасдан. *Баҳслаша берайлик холис, беараз, Токи баҳсимиздан гулласин жаҳон! Шукрулло, Баҳслашув.*

БЕАРМОН [бе.. + армон] **1** Барча орзумидлари рўёбга чиққан; армони қолмаган, армонсиз. *Беармон одам. Беармон яшамок. ■ Кошки эди сўнг қўлингда эрқаланиб берсам жон. Сўнги нигоҳ сенда қолса, мен кўз юмсам беармон. Зулфия.*

2 *рвш.* Роса тўйгунча, мириқиб, қониқиб. *Чиндан ҳам ҳар бир тўйда тўполон қилиб,*

беармон ўйнаб-қулишга ўрганган болалар бу «улуг тўй»дан норози эдилар. Ойбек, Танланган асарлар. *Хайр, эй, беармон кезган қирларим. Хайр, эй, йироққа қонган сўқмоқлар.* А. Орипов.

БЕАСО [бе.. + а. عاصا — таёқ, ҳасса] Қўлида ҳассаси бўлмаган; таянчсиз, суянчиқсиз. *Борсанг кўйиға, қосидо, айтгил Муқимийдин дуо, Баским заифу беасо, мен мубтало қайга борай? Муқимий. Менга чечан десам, сўзга ҳам чиқдинг расо. Сўз тополмай лол қолдим, кампирдайн беасо.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

БЕАСОРАТ [бе.. + асорат] Ҳеч қандай таъсири, асорати қолмасдан, асоратсиз. *Комилжон Назирага тиббий ёрдам бериш йўларини излади, унинг беасорат соғайиб кетишини ўйлайди.* Д. Нурий, Осмон устун.

БЕАХЛОҚ [бе.. + ахлоқ] Ахлоқ-одобга амал қилмайдиган; ахлоқи ёмон; ахлоқсиз.

БЕАХЛОҚЛИК Ахлоқ-одобдан маҳрумлик.

БЕАҚЛ [бе.. + ақл] 1 Онги, фаҳм-фаросати паст; ақли йўқ; ақлсиз, *Беақлнинг охи йўқ, Боғламоққа шохи йўқ.* Мақол. *Ақлни беақлдан ўрган.* Мақол. ■ *Беақл йўлдошдан яхшидир таёқ.* «Муродхон».

2 Ақл ишлатмасдан, ўйлаб ўтирмасдан қилинган; аҳмоқона, номаъқул. *Беақл гап. Беақл маслаҳат.*

БЕБАДАЛ [бе.. + бадал] Бадалсиз, ўрнини алмаштириб бўлмайдиган; қўлдан кетган, фойдасиз. *Қайлардасан, бебадал имкон, Қайлардасан, бетакрор қудрат.* У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

БЕБАРАКА [бе.. + барака] Унуми кутилган даражада бўлмаган, баракаси йўқ; баракасиз. *Бебарака овқат.* ■ *Бўйдоқ юр-версанг, ишинг бебарака, рўзгоринг бефайз бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Оила бошлигини ҳамма бебарака дерди. Балки онаси шунинг учун куйиб кетгандир.* «Ёшлик».

БЕБАРКАШ [бе.. + баркаш] Хоҳлаганча, ўлчамасдан; чексиз. *Эрали, Шерали.. бебаркаш ем бериб, уларга [отларга] муносиб абзаллар тузатиб, олти ой боқди.* «Эрали ва Шерали». *Жисмимда иситма тобидин оташдур, Жонимга балоу ғусса бебаркашдур.* Бобур.

БЕБАРОР [бе.. + барор] Ҳеч қандай фойда келтирмайдиган; тарбиясиз, ёмон. *Бебарор ўсган ўғилдан қилиқли ўсган қиз яхши, дейдилар.* Т. Сулаймон, Интизор.

БЕБАХТ [бе.. + бахт] айн. бахтсиз. *Бебахт қиз.* ■ *Бебахт Зубайда! Шу кўшиқни яхши кўрар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Мутавалли Рухилло хонадонидagi ўша бебахт кунлари ёдига тушса, юраги орқага тортиб кетарди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БЕБАҚО [бе.. + бақо] Тез ўтиб кетадиган, доимий, абадий турмайдиган, сақланмайдиган; ўткинчи. *Бебақо дунё.* ■ [Ҳусайн:] *Тахт бебақо, дунё бевафо.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *-Илло, бу бебақо дунёда фақат ҳақ сўз боқий қолур, — деди Бобур Мирзо.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БЕБАҲО [бе.. + баҳо] Ҳеч баҳолаб, баҳосига етиб бўлмайдиган, ўта қимматли; баҳосиз. [Навоий:] *Сенга беш бебаҳо ҳайкал қурурмен. Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб сен, Яшарсен доимо дostonларимда.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз, Ҳар они ўтмишининг юз йилига тенг.* Ф. Фулом. *Муҳаббат деган нарса жуда оз кишиларга nasib бўладиган бир дурри бебаҳодир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕБАҲРА [бе.. + баҳра] 1 Баҳра (фойда, лаззат) олиш ҳуқуқидан ёки имкониятидан маҳрум бўлган; баҳрасиз. *Хуллас, у болагиди отасиз қолиб, ота меҳридан бебаҳра ўсган эди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Бошқа йигитлар қатори, Набижон ҳам Нафисани севиш бахтидан бебаҳра қолмади.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

2 Фойда бермайдиган, фойдаси йўқ, фойдасиз. *Бевафо дўстан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол. ■ *Бебаҳра гийҳдан яхшидир япроқ, Муҳаббатсиз гулдан ортиқдир тупроқ.* «Муродхон».

БЕБИЛИСКА с. т. 1 Осонлик билан, меҳнат-машаққатсиз топилган; текин ва ҳисобсиз. *Бебилиска даромад.* ■ *Отасининг паноҳида бебилиска пул билан ҳаёт кечирган Шоқир ичи қора бир одам эди.* Ҳ. Нўъмон, Фасллар. [Насимжон] *Бебилиска пул топишга одатланиб, хизматини тарк этади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бебилиска пул топишга ўрганиб қолган Исмоилов кўп вақт дами ичида юрди.* Газетадан.

2 Пала-партиш, бетартиб; режасиз. *Шундай фактлар ҳам борки.. суғориладиган ерлардан бебилиска фойдаланилмоқда.* Газетадан. *Баъзан металл нақадар бебилиска сарфлаб юборилаётганини айтмайсизми! Ш.*

Рашидов. Душман пулемёти бибилиска ниқобланганидан, артиллериямиз овозини ўчиришдан ожиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕБИЛЧАК шв. Оёқ юзининг дўнг жойи. Туфли бибилчагимни сиқяпти. ■ Аскар оёгини кўтариб, бибилчагини пешонасига текказди. Т. Мурод, Кўшиқ.

БЕБОЗОР [ф. *بي بازار* – бозорсиз, бозор бўлмаган]: **бобозор кун** Бозор кунидан бошқа кун; бегим кун. Бу ерда бозор кунлари билан бобозор кунларининг фарқи сезилмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

БЕБОК [ф. *بي باک* – қўрқмас, жасур; кўпол, дағал] Ҳеч нарсадан қўрқмайдиган, ҳеч қандай ножўя ишдан қайтмайдиган, ҳайиқмайдиган; тап тортмайдиган; шум, баттол. Ярим кечаси «Ўғлон азиз» қабристонни ёнида уч бебок, номаълум қароқчи йўл устида пайдо бўлибди. Мирмуҳсин, Чўри. Ёмон йўлда адабсиз юрса ким бебоку беҳуда, Топиб бир кун гирибонидан олмоққа бало истар. Ҳабибий.

БЕБОШ 1 Боши (каллasi) йўқ; боши кесилган, бошсиз. Бир севгини айларканман фош, Истамасман, севгингиз асло Ҳайкал каби бўлишин бебош. Сайёр.

2 кўчма Ақлсиз, нодон. Мен бебош қулингизни маъзур тутинг. «Шарқ юлдузи». Дадажон, бебош ўғлингизни кечиринг, начора, дунёга сизларни ғам-ғуссага ботиргани келган жанман. К. Яшин, Ҳамза.

3 кўчма Тўғри маслаҳатга юрмайдиган; ҳеч кимга қулоқ солмайдиган; гапга кирмайдиган; қулоқсиз; тарбиясиз. Неча кундан бери акангни кириб кўр, дейман, бу бебош уяламан, деб ҳеч кирмайди. А. Қаҳҳор, Сароб. Азизхон бебош, ерга урса кўкка сапчидиган, қилиш-қилмишидан элга нафи тегмайдиган бебошвоқ йигит. У. Норматов, Талант тарбияси. ..ёшлигим ҳам бебош ўтган. Ахир, бебош йигитга ким ҳам кўнгил қўярди, – деди Усмон. А. Эшоннов, Бир оғиз сўз.

4 кўчма Тарбия-интизомга бўйсунмай қўйган; итоатсиз, ўзбошимча. Подшоҳларини бекор қилган Россия халқи.. жуда бебош бўлиб кетган, ҳозир ҳужумат бошида ўтирганларга ҳеч ким итоат қилмайди. С. Айний, Қуллар. Ғузор фуқароларига маълум бўлсинким, тоғу тошларда қочиб юрган бебошлар келиб, Бек жанобларининг оёқларига йиқилсалар, афв этурлар. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳозирча исён туғини кўтариб келган бу бебошларнинг

гапига кўнишдан бошқа илож йўқ. М. Осим. Ибн Сино қиссаси.

5 кўчма Ёмон йўлга кирган, ахлоққа бузилган. Отаси, қандайин нозанин жувор тўғри келса ҳам, кўз қирини ташламасди. Бу бебош бўлиб кетди, тиядиган кишиси бўлмади. Ойдин, Ҳикоялар. Шундай бебош бўлиб кетди қизгинанг, Ота-эна фарзандини тиймайми? «Гулнорпари».

6 кўчма Тийиб, тўхтатиб, қайтариб бўлмайдиган; жиловсиз. Бебош шамол. Бебош дарё. Бебош тўлқинлар. ■ Амударё дали – телба дарё, бебош дарё дейишади. Раҳим Бекниёз. Бебош изғирин бу кенг даштда елиб-югуради. Ҳ. Шамс, Душман. – Сесканиб уйғониб кетдим. Урнимдан туриб ўтирдим, бебош хаёл мени олиб қочди, – деди Нафиса. Файратий, Узоқдаги ёр.

БЕБОШВОҒ айн. бебошвоқ.

БЕБОШВОҚ 1 Бўшатиб, ечиб юборилган, бошвоқсиз. Бебошвоқ мол. ■ Сигир жониворни йил-ўн икки ой бебошвоқ қўйдингни – тамом, ундан қўлингизни ювиб, қўлтигинга уравер. Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари. Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар чамали бир ола танача бебошвоқ ўтлаб юрар эди. Ғ. Фулом, Шум бола.

2 кўчма айн. бебош 3, 4, 5, 6. Бетончиларимиз орасида бир-иккита бебошвоқ болалар бор, улар кўпинча одамларни ишдан қўйиб, сандироқлаб юради. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Азизхон.. элга нафи тегмайдиган бебошвоқ йигит. У. Норматов, Талант тарбияси. Чақмоқдай бебошвоқ, тошқиндай бераҳм, Лекин кўзларингда бир олам ҳаё. Миртемир.

БЕБОШЛИК 1 Эркинлик, шўхлик; ақлсизлик; тарбиясизлик. Ёшлик – бебошлик. Мақол. ■ Нурли чехрангизда қолдиргандир из Болалигимизнинг шўх бебошлиги. А. Мухтор, Асарлар. Вой ўлай, шотини олиб қўйиш эсимга келмаганини қаранг.. Ҳой қиз, тушинг. Бундай бебошлик қилманг. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўзбошимчалик, қонунсизлик. Амалда сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳаммаёқ анархия бўлиб кетади. П. Қодиров, Уч илди.

БЕБУРД [бе.. + бурд] 1 Бир гапда турмайдиган, вадасининг устидан чиқмайдиган; тайинсиз, субутсиз. Бебурд одам. Бебурд бўлмоқ. Нодондан ақл кутма, бебурддан

– номус. Мақол. ■ *Олманинг оқидан кўки яхшироқ, Ернинг бевурдидан йўғи яхшироқ.* «Кўшиқлар».

2 Тутуриқсиз, маъносиз, бемаъни. *Бевурд гап. Бехуда ҳаракат бевурд қилар.* Мақол.

БЕБУРДЛИК Сўзида, ваъдасида турмаслик; тутуриқсизлик. *Жамоамиз бунинг бемаъни иш эканини дарров пайқайди, қурилиш бошқармасининг бевурдлиги..* деб аглайди. А. Мухтор, Туғилиш.

БЕВА [ф. *بيوه*] – эри ўлган ёки талоқ қилинган хотин] Эри ёки хотини ўлган ва бошқа турмуш қилмаган; тул. *Бева чол. Бева хотин. Номарднинг хотини бўлгунча, марднинг беваси бўлган яхши.* Мақол. ■ *Домла бундан уч йил бурун бева қолиб, унга гоҳ синглиси, гоҳ узатган қизи қараб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Балки қаршингизда келгандир мунис, Бева келинчакнинг сўник рўхсори.* А. Орипов.

БЕВА-БЕЧОРА Қаровчиси йўқ, гамхўрликка муҳтож, ночор кишилар. *Мардикор, аҳли косиб, бева-бечора ўз қорнини тўйдирса, бас-да!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оху зорлари кўнглингизни юмшатмайdimи?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАЖ(Х) [бе.. + важ(х)] *рвш.* Бирор сабаб, асос бўлмагани ҳолда; вазсиз, сабабсиз. [*Ҳайитжон Тўлаҳонга:*] *Кўй, қизим, йиғлама. Расми, ота-она, ака деган беваж шунақа қилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БЕВАЛИК Эрсизлик ёки хотинсизлик ҳолати; эрсиз ёки хотинсиз ўтаётган умр. *Энди, тақсирим, бевалигим ҳам жонимга теги.* Ҳамза. *Беваликда не ҳасратда катта қилганман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕВАСИҚА [бе.. + васиқа] **1** Хужжати йўқ; васиқасиз. *Бевасиқа уй.*

2 *кўчма с.т.* Бурдсиз, лафзи йўқ, бетайин. *Бевасиқа одам.*

БЕВАТАН [бе.. + ватан] **1** Уй-жойи, бошпанаси, ватани йўқ; дарбадар. *Сўхбатнинг охирига бориб, Полвон ўзини жуда эркин ҳис қилди, «бу яхши одам экан, беватан, бечора экан», деб қўйди ичида.* Ж. Шарипов, Ҳоразм. *Рустамов қайси ҳовлида туради? – У саёқ, беватан.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ўз элидан, ватанидан ажралган, муҳожир, ватангадо. *Не гуноҳим бор экан, Душманлар қилди беватан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 тар. Хива хонлигида заминдорлардан ёки давлатдан ижара ер олиб, ўша ерда ишлаган деҳқон.

БЕВАФО [бе.. + вафо] **1** Аҳд-паймонни бузувчи; садоқатсиз, вафосиз. *Бевафо ёр. Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебахра гулдан янроқ яхши.* Мақол. ■ *Асло бевафога берманглар кўнгул, Бағрингни қон этиб кетади бир кун.* «Кўшиқлар».

2 *кўчма* Ҳеч кимга абадий берилмаган, вафо қилмайдиган, вафосиз; ўтқинчи, бебақо. *Эй дунёйи бевафо!.. Шу йиғитдан бир қатра бахтни аядингми! Ойбек. Танланган асарлар. Ки дунё бевафодур, бевафодур, Кўнгул қўймоқ анга айни хатодур.* «Таашшукнома».

БЕВАФОЛИК Ўз аҳдида, ваъдасида турмаслик, вафо қилмаслик; хиёнат, садоқатсизлик. *Ўз навбатида, у ҳам бир қизнинг бевафолигидан шикоят қилиб, пича ёш ҳам тўкди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Жамила Ғофирга:*] *Хайр, Ғофиржон, бир умр хайр! Сенга бевафолик қилмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАҚТ [бе.. + вақт] *рвш.* **1** Одатдаги, белгиланган вақтдан илгари, вақт-соати етмасдан. *Бевақт ўлим.* ■ *Қурбон ота яна неча йиллар эшоннинг хизматида бўлиб, бевақт кучдан қолди.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Қодир оллоҳ, сен биласан ҳолимни, Доно эгам, бевақт берма ўлимни.* «Маликаи айёр».

2 Ноқулай, номатлуб вақтда; бемаврид. *Бевақт келиб, сизларни йўлдан тўхтатдимми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мансур бевақт кирганидан хижолат чекиб, ҳамон эшик орқасида турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Кеч тунда; бемаҳал. *Бевақт йўл юрма.* ■ *Бевақт бўлиб қолганидан ўша ерда тунаб қоладиган бўлишди.* С. Аҳмад.

БЕВОСИТА [бе.. + восита] *рвш.* Бирор-бир воситасиз, ёрдамсиз, тўғридан-тўғри. *Муҳокамада бевосита қатнашмоқ. Ишга бевосита раҳбарлик қилмоқ.* ■ *Сўз бойлиги боланинг хотираси билан ҳам бевосита боғлиқ. “Саодат”. Ахир, у бевосита энг юқорига бўйсунди. “Шарқ юлдузи”.*

БЕВОШ *с.т. айн.* **бебош 3-6.**

БЕВОШЛИК *с.т. айн.* **бебошлик.**

БЕГЕМОТ [қад. ях. behemoth – сув оти] Тропик Африка кўл ва дарёларида, шунингдек, уларнинг атрофида яшайдиган,

териси қалин йирик сутәмизувчи ўтхўр ҳайвон; сув айғири.

БЕГИМ: *бегим куни шв.* Белгиланган бозор кунларидан бошқа кун. Э ўғлим, булар бозор куни халқни алдайди, бегим куни бир-бирини алдайди. «Муштум».

БЕГИМСУЙДИ Пўстида тарам-тарам белгиси бор қовун тури. ..докторларнинг елкасидаги халталар бегимсуйди қовуннинг пўстига ўхшаб йўл-йўл эди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

БЕГОЙИМ айн. бек ойнм (қ. бек I) Шошмай турсанг, бегойим.. остимда гижинлаган отим ҳам бўлади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЕГОНА I [ф. بیگانه – қариндош ёки таниш бўлмаган; ёт] I Қариндошлик ёки бошқа жиҳатдан бир тоифадаги, гуруҳдаги кишилардан четда турувчи, уларга муносабати бўлмаган; ёт. Менга бегона бўлсангиз, ўғлингизга бегона эмассиз-ку. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Йўлчи учун бу қиз энди бегона эмас. Ойбек, Танланган асарлар. Элмурод унинг ёнида ўтирар ва беихтиёр унинг чиройли кўзларига дамба-дам қараб қўяр, назарида, Фотима тобора узоқлашиб, тобора ёт ва бегона бўлиб бораётганга ўхшар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Бегона қилмоқ 1) ўзидан узоқлаштирмоқ, ёт кишилар қаторига ўтказмоқ; 2) кўчма четга кеткизмоқ, бировнинг қўлига, ихтиёрига ўтказиб юбормоқ. Агар бундан кейин ҳам насияга гўшт олмоқчи бўлсалар, савдони бегона қилмай, менинг олдимга келаверсинлар. «Латифалар». Ақлни бегона қилманг! Агар чора кўриш лозим бўлиб қолса, мен бу ерда. Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

2 Тегишли бўлмаган, четдан келган; чет. Тунлари ҳар ҳовли эшигида ўша ерда яшовчилардан навбатчилар тайинланади – бегона кирмасин. Шухрат, Шинелли йиллар. Бир ерга янги келган бегона одам дарров ҳаммани таний олмайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзгаларга тегишли, нотаниш; ўзга. Бегона шаҳар. ■ Мана энди, бегона кўз, бегона кулоқнинг йўғида учови хохлашиб, оғиз-бурун ўпишиб келаётир. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аёл.. бегона тилда гаплашувчиларга тикилиб, ранги ўчиб, ўрнидан турди. Ойбек, Куёш қораймас. Уларнинг [меҳмонларнинг] гаплари, муомалалари, юриш-туришлари Йўлчига татом бегона туюлади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Хабари бўлмаган, кўрмаган. билмаган; ёт. Ҳаётнинг дағал муомаласидан бегона, фақат унинг чучук сўзларининггина тинглаб келган Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аммо Унсиннинг кўнгли ўйин-қулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Бегона ўт Одамлар экмайдиган, аммо маданий экинлар орасида тасодифий уругдан кўкариб чиққан ёввойи ўт. Ердан яхши унум олиш учун ернинг бегона ўтлардан тозаланиши, кузда чуқур чопилиши, гўнг солиниши каби масалаларга кўп аҳамият бериб қолади. А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕГОНА II Бекларга, беклар наслига хос бўлган, дабдабали, ҳашаматли; бекларча.

БЕГОНАЛАШМОҚ Қариндошлардан, яқин кишилардан узоқлашмоқ, ёт кишидек бўлиб қолимоқ. [Кумуш] Кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб борганини яхши англади эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Саидий ҳануз Муниҳондан бегоналашиб кетгани йўқ. А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕГОНАЛИК I Бегона кишининг ҳолатига тушишлик. У [Элмурод] кун сайин ака-ука, ёр-оғайнига айланиб бораётган кишилар орасида ўзининг бегоналигини унутма борди. П. Турсун, Ўқитувчи. Аввалига ётсираш, бегоналик уни қийнади. Кейин эса Мирзони одамларнинг ўша баланд тоғлардек улуғ қалби, покизалиги ўзига ром қилиб олди. «Ёшлик».

2 Ёт, чет кишиларга хос бўлган муносабат. [Гулсумбиби:] Бегона ҳар вақт бегоналигини қилади. Қизим бахтли бўладими, ўтда ёнадими, Мирзакаримбойга бари бир. Ойбек, Танланган асарлар.

БЕГОНАСИРАМОҚ Ҳали ўрганиб улгурмаган, нотаниш, ёт кишилар ўртасида ўзини бир қадар ноқулай сезмоқ, ўзини ёт ҳис қилмоқ. Бола Нормат полвонга бегонасираб қаради. «Ёшлик». Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қараимаса ҳам, ҳар ҳолда, у бегонасираб, сал нарсани кўнглига олиб ўқир эди. П. Қодиров, Уч илди.

БЕГОР [ф. بیگار – мажбурий ва бепул хизмат] шв. Мажбурий хизмат, ҳашар (ўтмишда хон-беклар томонидан камбағал фуқарони бепул ишлатиш усули). Хоннинг фармонида кўра, ҳар ким бегорда ўн икки кун текинга ишлаб бериши керак эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

БЕГУМОН [бе.. + гумон] *рвш.* 1 Гумонсиз, шак-шубҳасиз; бирор фикр, нарса ҳодисага шубҳаланмай ишонишни англатади. *Бегумон билдим, Ҳабибий, бор экан меҳру вафо. Ҳабибий.*

2 Ҳайлаб, гумонсираб ўтирмасдан. *Ҳовлига келди азиз меҳмон, Чопа келинг бегумон. «Нурали».*

БЕГУНОҲ [бе.. + гуноҳ] Гуноҳи, айби, жинояти йўқ; гуноҳли иш қилмаган; айбсиз, гуноҳсиз. *Бегуноҳ гўдак. ■ Бегуноҳ мўминларни ўлдиривериб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз. «Латифалар».* *Бегуноҳ гўдакка ўхшарди у. Бундан беш йил илгариги каби ҳамон мунис эди. «Ёшлик».*

БЕДА Дуккакдошлар оиласига мансуб, бир ва кўп йиллик ўсимлик. *Ҳўл беда. Беда сепмоқ. Беда ўрмоқ. ■ Супа, чорная атрофларида янги ўрилган беда ҳиди гупириб анқиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕДАВ [ф. *بدو* – югурик, учқур ёки *ا. بدوى* – саҳройи от] 1 Учқур, ўйноқи (от ҳақида). *Кун ҳисобин ой олар, бедав ўрнин той олар. Мақол. Бедав бойловда семирар, Қўй-қўзи – яйловда. Мақол.*

2 *кўчма* Қаттиқ эсувчи, шиддатли. *Туркман чўлларининг бутун тақдири Бедав кўнларнинг изида қолди. Ғ. Фулом.*

БЕДАВЛАТ [бе.. + давлат] Бойлиги, давлати йўқ; камбағал, қашшоқ. *Бедавлат бозорга борса, шум хабар келтирар. Мақол.*

БЕДАВЛАТЛИК Камбағаллик, қашшоқлик, фақирлик. *Бедавлатлик бўлган сўнг, Қариндошлар гап бўлар, Бадавлатлик бўлган сўнг, Бегоналар дўст бўлар. Мақол.*

БЕДАВО [бе.. + даво] 1 Давоси йўқ, тузалмайдиган, тузатиб бўлмайдиган. *Тоҳир-жон кино билан жилмайди: «Меники бедаво дард, укам. Бирон кун енгиланиш йўқ».* Ойбек, Танланган асарлар. *«Ҳамма дардга бор даво, ошиқнинг дарди бедаво», дебди шоир. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Дарди бедаво 1) давоси йўқ, тузалмас касаллик. *Вафосиз ёр, деб тушдим бу дарди бедаволарга, Ўлимнинг ваҳмидан ҳардам юрак тўлганга йиғлайман. Ҳамза, Паранжи сирлари;* 2) *кўчма с. т.* тузатиб, эпакага келтириб бўлмайдиган (иш, нарса ёки одам); дахмаза. *Бу жуда дарди бедаво иш бўлди-да!*

2 *кўчма с. т.* Кўриниши хунук, ёқимсиз; чиройлининг акси. *Эрим қиморвоз бўлса ҳам, чўтир, бедаво бўлса ҳам, ёмон эмасди. М.*

Исмоилий, Фарғона т.о. *Чиройлимисан? Ҳа, ҳа, хунуксан, бедавосан! Бўйнингга ол, хунукман де! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Туркийда келтирибдурларким: «Кўнса давлатнинг қуши бир бедавонинг бошига, Кўргали келгай Сулаймон ул гадонинг қошига».* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕДАЗОР Беда экилган, беда ўсиб турган майдон; бедапоя. *Улар пича юриб, тўрт-беш таноб жойни шигол этган бедазорга чиқшиди. Ойбек, Танланган асарлар. Беданаларнинг парвозни унутиб, семириб кетганлари йўргалаб, бедазорга ўрмалаб кириб кетишди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕДАКОР Беда экиш билан шугулланувчи, беда етиштирувчи.

БЕДАКОРЛИК *айн. бедачилик.* *Хўжаликларда бедакорликни қатъий суратда яхшиламоғимиз.. керак. Газетадан.*

БЕДАНА 1 Товуқсимонлар туркумининг қирғовулсимонлар оиласига мансуб парранда, кичик сайроқи қуш. *Урушқоқ бедана. Тезотар бедана. Салмоқи бедана. Бедананинг «вит» дегани – қочгани. Мақол. Утлоқда бедана қўн, дангасада – баҳона. Мақол. Бедананинг уйи йўқ, қайга борса – битбилдиқ. Матал.*

Бедана юриш Майда қадам ташлаб, тез-тез юриш. *Бегимхон гузардан тезлаб ўтиб, катта йўлдан бедана юриш қилиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Анпончи бедана юриш қилиб, гўрковнинг олдига ўтиб, йўл бошлади. «Ёшлик».*

2 Шу қушнинг гўшти (овқат сифатида). *Бедана билан каклик еб, бизга зог қолдирасиз. «Аския».*

БЕДАНАБОЗ Бедана асрашни ва уриштиришни яхши кўрадиган шахс, бедана ўйновчи. *Беданабоз одам. ■ Бир ой ўтар-ўтмас туппа-тузук беданабоз бўлди-қўйди. С. Нуров, Нарвон. Боз-боз, дорбоз, найрангбоз, бачабоз, қиморбоз, беданабоз, каптарбоз каби бозларни манъ қилсангиз, менга иш топиб бер, дейдиган кўпаяди-қалади. «Луқмони Ҳаким».*

БЕДАНАМАШАК, **беданамошак** Балқичилар туркумининг лойхўрақлар оиласига мансуб қуш. *Беданамашак тунги қуш бўлиб, кечаси овга чиқади; чувалчанглар, ҳашарот, қисман ўсимликлар билан овқатланади. «ЎЗМЭ».*

БЕДАПОЯ *айн. бедазор.* *Намозшомда бедапояга ёлғиз бордим. М. Хидир, Қирғоқ-*

лар. Нусратбек ариқдан сакраб, бедатояга ўтди. Энгашиб, бир тутам йўнғичка юлди. С. Нуров, Нарвон.

БЕДАРАК [бе.. + дарак] *рвш.* Ҳеч қандай хабар (дарак) йўқ, ном-нишонсиз, хат-хабарсиз; дараксиз. *Бедарак кетмоқ. Бедарак йўқолмоқ.* ■ *Индинига эрталаб она-бола йўлга чиқиб, бедарак кетган отани излаб кетдилар.* П. Турсун, Уқитувчи. *Уэрта билан шаҳардан келган суратчи йигит билан Қўқоролга кетганича ҳамон бедарак эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БЕДАРВОЗА [бе.. + дарвоза] **1** Дарвозаси йўқ, дарвоза қўйилмаган. *Ҳовли бедарвоза эди.*

2 Қоровулсиз, назоратсиз. *Ҳой, иним, шофёрга айтиб қўйинг, шаҳар бедарвоза бўлиб қолганми?* С. Нуров, Нарвон. *Аввал келишин, кейин бир гап булар, ҳар тугул шаҳар бедарвоза эмас.* «Ёшлик».

БЕДАРД [бе.. + дард] Ғам-ташвиши йўқ, бепарво, лоқайд. *Бедарднинг ёнида гапирсанг, боши оғрир.* Мақол. ■ *Муҳаббатсиз кўнгли ўлмоғи маъқул, Кимки бедард, хазон бўлмоғи маъқул.* «Ёшлик». *Сўнг шеър ўқиб ҳайқирдик чунон, Бедардларга бўлсак ҳам кулги.* «Ёшлик».

БЕДАРМОН [бе.. + дармон] **1** Дармони, мадори йўқ; қувватсиз, ҳолсиз, заиф. *Бедармон чол. Оёқларим бедармон.* ■ *Қанча юрди шу тахлит, суянмоққа нимадир қидирди чоғи, қулочларини ёзди.. бедармон оёқлари чалишди, нимагадир қоқилди-ю, юз тубан ерга йиқилди.* «Ёшлик».

Бедармон тортмоқ Қуч-қуввати кетиб, мадори қуриб бормоқ. *Доим захда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми, ишқилиб.. кўп вақтдан бери бедармон тортиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Яхши ўсолмаган, нимжон (ўсимлик ҳақида). *Бедармон ниҳол.* ■ *- Кўп звеноларнинг ғузаси жуда бедармон. Чопиқ ва сўғориш сифати ҳар жойда бир хил эмас, — деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕДАРМОНЛИК Дармонсизлик ҳолати, дармонсизлик, мажолсизлик.

БЕДАХМАЗА [бе.. + дахмаза] *рвш.* Ортиқча дахмазаси йўқ, ташвиш орттирмайдиган; беташвиш.

БЕДАХОНА Беда ва умуман хашак босиладиган (сақланадиган) уй ёки болохона.

Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, тоқчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар.

БЕДАЧИЛИК Беда экиш, беда етиштириш ишлари; бедакорлик. *Бедачиликни юксалтириш. Бедачилик хўжалиги.*

БЕДИЛ [ф. *بيدل* — севиб қолган, севилган] **1** *кт.* Маъюс, ҳасратли; ғамгин. *Бунчалар қаттолсан, о сирли олам, Бунчалар бедилсан, бепоеъ хилқат.* А. Орипов.

2 *кўчма* Кўнглисиз бўлган, кўнгли совиган. *Дардсиз, бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмағил.* Ҳамза.

3 *кт.* Ўта даражада ошиқ, ишқ ўтида куйган. *Чирғоноядаги шам бедиллар юрагидек титраб, меҳмонхонани аранг ёритар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бедил (эркаклар исми).

БЕДИЛОНА Шoir Бедил (Мирзо Абдуқодир — 1644-1721 йиллар) гагина хос бўлган, бедилсифат. *Бедилона мисралар. Бедилона шеърят. Бедилона руҳ.*

БЕДИЛХОНЛИК Бедил шеърларини ўқиш, уларнинг мазмунини ўрганиш билан машғул бўлиш ҳамда шу асосда ташкил этиладиган шеърят кечаси. *Бедилхонлик кечаларини уюштириш ва ўтказиш.*

БЕДИН [бе.. + дин] *айн.* **динсиз.** *Бир фабриканинг ёнига етиб эрдим, эшикдан бир хуносаи мушқил соч қўйғон бедин чиқуб келди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕДОВ *айн.* **бедав.**

БЕДОД [ф. *بيداد* — адолатсизлик, зулм] Зулм, қаҳр, шафқатсизлик. *Фалак бедодидин, дўстлар, омон йўқ.* «Ёшлик». *Инглиз қуроалларин асрий жавру бедодин, Қиссаларда ҳиссасин шарқлик халқлардан сўранг.* Ғ. Фулом.

Бедод бўлмоқ Ҳеч кимга арз-дод қилмай, ноилож қолмоқ. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Бир одамга берайликки, дўстлар шод, душманлар бедод бўлиб, ота-она, қавму қариндошларингниям бундай орзу-армони ушалсин.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Таралла бедод** Ҳеч нарса парвойига келмай санғиб юрувчи, енгилтак; ишёқмас. *Таралла бедодга жон ғанимат.* Мақол.

БЕДОДЛИК Арз-додга ҳеч ким қулоқ солмайдиган, адолатсизлик, қонунсизлик ҳукм сурган ҳолат. [*Ғофир қозига:*] *Бу қандай зулм, бу қандай бедодликки, севган хотинимни зolim бой тортиб олмоқчи бўлса-ю,*

менга ёрдам бериш ўрнига, бойнинг ёнини оласиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ахир қандай бедодлик бу, Миянгизга урар қон, Қолмаётир бу дунёда На инсофу на виждон. А. Орипов.

БЕДОМ-ДАРАК, бедому дарак *рвш*. Ҳеч қандай дараги бўлмай; бутунлай бедарак; хат-хабарсиз. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолиптилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Оббо сиз-эй, мунча бедому дарак бўлиб кетмасангиз? Тинчликми ўзи? С. Абдуқаҳҳор. Санамай саккиз дема.*

БЕДОНА I [ф. *بيدانه* — уруғсиз, ланаксиз] Уруғсиз қора кишмиш узум ва ундан тайёрланган майиз.. *Серсув ва хилма-хил узум кўп. Қоражанжал, бедона, соҳиби, диликафтар, буваки — хуллас буларнинг нави беҳисоб.* Ойбек, Болалик.

Бедона тут Тутсимонлар оиласига мансуб, меваси оқ, ширин, уруғсиз дарахт.

БЕДОНА II Бир-икки яшар молнинг терисидан ишланган чарм. *Енгил бедона маҳсиси билан қала кафши [Раънонинг] кичкина оёғига жуда келишган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕДОР [ф. *بيدار* — уйғоқ; хушёр] I Уйқуга кетмаган, ухламаган ҳолатда; уйқусиз, уйғоқ. *Бедор кўзлар. Тунни бедор ўтказмоқ. Бедор тунлар.* ■ *Мактабни тугатаётган фарзандининг тунларни бекорга бедор ўтказмаётганлиги кўриниб турарди.* Газетадан.

2 *кўчма* Хушёр, сергак. *Бедор чегара соқчилари.* ■ *Мен осойиш тунда беғам, беозор, Бахт берган тупроқни сақлайман бедор.* Зулфия. *Фарзандлар бошида она чироқдай Оламда танҳо у бедор посбон.* Г. Жўраева, Иқбол.

БЕДОРЛИК Уйқусизлик; сергаклик. *Ҳалжондан, бедорликдан мадори қуриган аёлни юпатадиган юмшоқ муомала, илиқ-иссиқ сўз керак эди.* Н. Саломова. *Ҳурматга лойиқ. Шу кеча, бутун тун бедорликда ўтди, ухламади.* «Ёшлик».

БЕДОҒ [бе.. + доғ] Ҳеч қандай доғ, гард юкмаган; губорсиз. *Хонқиз чўққилари нақадар бедоғ. Ҳар қари чўпонинг — бир улуғ бахши.* Миртемир.

БЕЖАМА I *от* Безак, зеб, ҳашам. *Бежамаси кўп, бачкана иморат.*

2 *сфт.* Безатилган, безакли, сернақш, серҳашам. *Бежама эшик. Бежама уй.*

3 *сфт.* *кўчма салб.* Дабдабали, қуруқ, сохта сўзлар, қочиримлардан иборат бўлган. *Бежама гаплар. Бежама услуб.*

БЕЖАМАДОР *айн.* бежама 2, 3. *Бежамадор қути. Бежамадор услуб.*

БЕЖАМОҚ I *айн.* бежамоқ. *Қўғирчоқни бежамоқ.* ■ *Бу узатиш мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун энг асл, энг нафис кийимларини кийиб, фавқулодда хусн оламини яна бир қат, яна бир қайта бежабдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *Чиройли қилмоқ, келиштирмоқ. Янги кўк шоҳи тўн кийган устод янги тақяга саллани бежаб ўрамоқда эди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма салб.* Дабдабали қилмоқ, сохта ибора ва қочиримлар билан тўлдирмоқ. *Гапни хўп бежайсиз-да.*

БЕЖАНЖАЛ Жанжалсиз, тортишувсиз. *Иш бежанжал битди.*

БЕЖИЗ [ф. *بي چيز* — буюмсиз, камбағал; ҳеч нарса] Бекор, бекорга, бекордан-бекор, асоссиз (*фақат бўлишсиз феъллар билан*). *Ҳар ким ўрганини олади деб, бежиз айтилмаган.* ■ *Эртўғон деган отни Отам қўймаган бежиз. Онам тўғон бошида Тўққан экан ўша кез.* Қ. Муҳаммадий.

БЕЖИРИМ Тузилиши, бичими ихчам, шинам ва чиройли; хушбичим. *Бежирим уй. Оёқларида бежирим туфли.* ■ *Муҳаррам ширин табассум билан кулди, бежирим лабининг икки бурчагини нозик тўр тутилган дастрўмолчаси билан артиб қўйди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ойқиз.. қабулхонада бежиримгина, қадди қомати келишган.. нотаниш қизга назар ташлади.* Ш. Рашидов. *Бўрондан кучли. Турсуной газетага бежирим қилиб ўралган бир китобни очиб, кўздан кечира бошлади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БЕЖО [ф. *بيجا* — уй-жойсиз; беҳуда; ўринсиз] *рвш.* I Алланечук, безовта ҳолатда; бесаранжом, безовта. *Юрагим бежо бўляпти.* ■ *Қудрат уч бурчак қилиб тахланган қогозни очаркан, ҳайратдан кўзлари чақнар, юраги бежо типирчиларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳамроҳи саманнинг бежо пишқирганини.. эшитиб, чўчиб, орқасига қаради.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Доимо ўйчан ва сокин боқадиган кўй кўзлари бежо, қандайдир изтиробли эди.* «Ёшлик».

2 *Ножўя, ғалати; шубҳали. Мулла Қосим-жон! Сизнинг хотинингиз сал бежо юрадиган*

бўлибдир. Ҳамза, Тухматчилар жазоси. Сўнг қарасам, олиқнинг келиши бежо. «Шарқ юлдузи». Йигит қизнинг қўлларини силай бошлади. Қиз унинг бежо ҳаракат қилишидан хавотирланиб, сапчиб ўрнидан турди. «Ёшлик». Қариганда бежо бир иш қилибсан, Бир шаҳарга ўзинг юриш қилибсан. «Зулфизар билан Авазхон».

Юриши (ёки қадам олиши) бежо Юриши, қадам олиши бесаранжом, шубҳали. У қўлигага бир нарса қистириб олган, юриши ҳам бежо эди. Ҳ. Назир, Яхши исм.

3 Ўз жойида эмас, жойидан қўзғалган. Китоблар бежо бўлиб қолибди.

БЕЖОЙ [бе.. + жой] **1** Жойи йўқ, жойсиз, маконсиз.

2 шв. Нотўғри, ноўрин. Подшонинг отига бежой минибсиз, жондан кечиб, ажаб ишни қилибсиз. «Рустамхон». Бежой қилдинг, она, ҳолим билмадинг, Илгаридан нега хабар бермадинг. «Рустамхон».

3 Жуда, ўта; жуда ҳам. Болдан ширин ҳангомада сўзлари, Бежой ўтқир экан икки кўзлари. «Юсуф ва Аҳмад». Айтай десам, оти эсдан чиқибди, Сўзлаганда бежой тотли сўзлари. «Гулнорпари».

БЕЖОЛАНМОҚ Шубҳали, ғалати ҳолатга тушмоқ; безовталанмоқ. Унинг ранги оқарди, кўзлари бежоланди, узун, ингичка бармоқлари қалтирай бошлади. Ҳ. Фулом, Замин юлдузи. Осойишта кўзлари бежоланиб, аввалгидек ғазабга тўлади. Ф. Ҳўжаев, Обид Жалилов.

БЕЖОН [бе.. + жон] Жон таслим қилган; жонсиз, ўлик. Жон жонга куяр, Бежон кимга куяр. Мақол. ■ Сокин, бежон ва тилсиз чўлнинг ҳам ўз жони, ўз тили, товуши ва ўз туғғени бўларкан. А. Ҳакимов, Илон изидан.

БЕЖОҒЛИҚ **1** Безатилган, бежалган, ясатилган. Тежоғлиқ рўзғор — бежоғлиқ қўғирчоқ. Мақол. ■ Бир тўп ёш-яланг одоб-тавозе билан тўйхонага кириб келдида, бежоғлиқ столга ўтирди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Саранжом, саришта. Тежоғлиқ иш — бежоғлиқ. Мақол. ■ Режали иш — бежоғлиқ деганларидек, Исмоил Солиев чойхона ҳисобига келтирилайётган ўтин-кўмирларнинг ҳам режасини олиб қўйган. Т. Ортиқов, Пона емаган танобчи.

Бекники бежоғлиқ Бекнинг ҳақи, тегиши доим тайёр.

БЕЗ **1** анат. Тирик мавжудотнинг яшаши учун зарур бўлган моддалар ишлаб чиқарадиган кўп ҳужайрали аъзо. Қалқонсимон без. Бодомча безлар. Лимфа безлари. Ошқозон ости беzi. Ички секреция безлари. ■ Маълум ёшдаги болаларда томоқдаги бодомча безлар яллиғланиши, қулоқ оғриши мумкин. Газетадан. Ёши катта одамнинг қалқонсимон безида 15 миллиграмм йод бўлади. «Фан ва турмуш».

2 с.т. Шу аъзонинг яллиғланиш натижасида шишган, дўмбоқчага айланган ҳолати. Қўлтиғимга без келибди. ■ -Соғолмайсизлар ҳам, боқолмайсизлар ҳам, болам, — деди ота ачиниб, — елинига без келибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. Битта эмчагининг ич томонида без пайдо бўлиб, фасод бойлабди. «Ёшлик».

3 кўчма с.т. Гап таъсир қилмайдиган; безбет, сурбет. Без одам.

Без бўлмоқ Безраймоқ, бақрайиб, назарписанд қилмай туравермоқ. Оёқсиз бўлганиндан кейин ярим одамсан-да. Бағритошлар бўлса, без бўлиб ўтирибдилар. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. Асад қори, сўнги киноя ҳам ўзига тааллуқи йўқдай, без бўлиб ўтираверди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қияғликни қилиб, нега без бўлиб ўтирибсан. Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси.

4 кўчма Эмчак, сут безлари. Ҳожини хола келинчакнинг безларига кўз югуртирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўкрагида кўринар, Худойим берган безгина. «Нурали».

Без термоқ Тубан ишга қўл урмоқ; ёмон ниятда бўлмоқ; бекор юрмоқ. [Аъзам] Бир нияти бўлмаса, кунда Ҳожиникида без терадими? Шухрат, Жаннат қидирганлар. -Қассоб бозорининг итлари-ку, мени без тергани келган, деб қизганиши мумкин эди. Хўш, кулликнинг итлари нимани қизганади? — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

БЕЗ **II** [р. бязь < а. بَز — ип газлама; оқ газлама] Сурпга қараганда қалин ва пишик ип газлама. Оқ без. Без тўшак.

БЕЗАБОН [бе.. + забон] **1** Сўзлаш қобилиятидан маҳрум; тилсиз; ғалсиз-сўзсиз. У қоп-қора юзидаги оппоқ соқолини силкитиб: -Ҳайвон безабон! — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. У менга безабон жонивордек муомала қилар, гапирмас.. эди. А. Мухтор, Асарлар. Безабон куйлайди санъатдан Лувер, Зукко халқ умрига қўшиб қўш умр. Г. Жўраева.

2 кўчма От, хайвон. Баданинг қизлардан юзик, Безабон, келгин юганга. «Гулихирон». Узининг юртига елдай еладир. Безабон, безабон! «Ёшлик».

БЕЗАВОЛ [бе.. + завол] 1 Ҳеч қандай авол, зарар кўрмайдиган; заволсиз; абадий, сўнмас, барқарор. Безавол ҳаёт. Безавол қўёш. ■ Илоё, шу йигитчаниям умри узок бўлсин. Бахти безавол бўлсин. Ҳ. Ҳошимов, Ўтки эшик ораси. Назариди, нур тўшалган бу йўл болаларнинг шодмон кулгиси янграган безавол оламга элтадигандек туюлади. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Ривожи тўхтамайдиган, орқага кетмайдиган, доимо омонда бўладиган. Сизни кўрсам, эсга тушар тоғ қизи, Безавол ўжанинг беғуноҳ қизи. Ҳ. Салоҳ, Токи мавжуд жан заминда аёл, ҳаёт абадийдир, дунё — безавол. Газетадан.

БЕЗАК 1 Безатиш, ясатиш воситаси; ҳусн, кўрк, чирой берувчи нарса; зийнат берувчи буюм ёки нақш. Архитектура безаклари. Арча безаклари. Безак буюмлари. Бадий безак. ■ Эгар жабдуқларидаги олтин безаклари қўёш нурида ялт-ялт қилаётган бўз отни жиловдор етаклаб келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Нури кийиниши, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зеби-гардон каби.. буюмлардан қўти-қўти йиққан. Ойбек, Танланган асарлар.

Дастурхон безаги Дастурхонга кўйилган ёки кўйиладиган ноз-неъматлар. Ҳар гуҷуми асалдек татийдиган узум, ҳар бир тилими тилини ёрадиган қовун, шифобахи тарвуз, олма, нок, қўйинг-чи, қўли гул боғбонлар етиштирган мева-чева, дарҳақиқат.. дастурхон безагидир. Газетадан.

2 кўчма Ҳусн, кўрк. Сўз — кишининг ўзаги. Одоб — кишининг безаги. Мақол. Тил — ақл безаги. Мақол. ■ Яхши фазилатлар инсон камолотининг безаги, ҳусни, жон роҳати ва фароғатидир. Газетадан.

БЕЗАКДОР айн. безакли. Оғзига, учига мис қопланган безакдор қинини айтмайсизми, тебранганда, кун тушиб, ялт-ялт этади. С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. Пичоқчанинг учини консерва банкчасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕЗАКЛИ Безатилган, безалган, нақшдор, зийнатли. Шу безакли, адил кошона

Меҳнаткашга чин роҳатхона. Шайхзода. Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕЗАКОТ [бе.. + закот] Закот берилмаган; хайр-садақа қилинмайдиган. Безакот молларни ҳаром билибди. «Алпомиш». Безакот, хайрсиз бойдан, Утсиз, сувсиз қолган тилла саройдан Кир, демаган узрли том яхшидир. «Оқ олма, қизил олма».

БЕЗАКСИЗ 1 Безаги йўқ, зийнатланмаган, жўн. Шайбонийхон безаксиз, жўн кийинган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Ўз ҳолича, борича, ҳеч бир кўшимчасиз; табиий. Утган яшианба кунни тонгдан тунгача ўз кўзим билан кўрган, билганларимни бўёқсиз, безаксиз, холис айтиб ўтмоқчиман. Газетадан.

БЕЗАКЧИ 1 Нарсаларга безак, зийнат бериш билан шуғулланувчи шахс. Унинг каштачи ва безакчи, тўқувчи ва тикувчи, кулол ва мискарлари доғруғи узок-яқинларга маълум. Газетадан. Бир оздан кейин Дўстмат ҳам чиқиб, безакчи қиздан қарз сўрагани расомлар хонасига йўл олди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 кўчма Зийнат, кўрк берувчи; обрў келтирувчи. Хотин — уй безакчиси, Эр — уй кўмакчиси. Мақол.

БЕЗАМОҚ 1 Зийнат, безак бериб чиройли қилмоқ; ҳусн киргизмоқ; кўзни қувонтирадиган ҳолга келтирмоқ. Баҳор келди. Мактаб саҳнидаги ўрикларни оқ, пушти гуллар безади. П. Турсун, Ўқитувчи. Кечаси билан ёққан қалин қор ҳар бир томни, деворни, ҳар дарахт ва гўмбазни майин оқ хошия билан безаб чиққан. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ерлар кўк гиламлар билан безалганда.. биз ҳам тўй қилармиз.. Шундайми, Раъно? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 кўчма Ақлий ва маънавий жиҳатдан бойитмоқ; обрў келтирмоқ. Қариликни донолик безайди, Ёшликни — камтарлик. «Сўз кўрки — мақол». ■ Дарахтни — ширин мева, устозни — оқил шоғирд безайди. Р. Усмонов, Одобнома. Инсонни уч нарса зийнат фазилатлари билан безайди: ақл-заковати, меҳнат-машаққати ва одамларга бўлган меҳр-муҳаббати. Газетадан. Инсонни кучли қиладиган, уни безайдиган нарса мақсади, тўғрироғи мақсадлари бирлигидир. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини.

БЕЗАНГЛАМОҚ Бирор нарсадан зада бўлиб ёки қўриқиб зириллаб турмоқ, безовта ёки бетоқат бўлмоқ; чўчиб, ирғиб тушмоқ. *Дори деса, безанглайди.* ■ *Анор Узоқов.. ҳадеганда ёмғирнинг тинмаётганини кўриб безанглаб қолди.* С. Маҳкамов, Катта рулда. *Бу сўздан Офтоб ойим безанглаб тушди ва эрига қарши ризосизлик вазиятини олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Булар уша.. Ёруғликдан безанглашиб, Қоронғида топшиганлар.* Т. Йўлдош, Аттанг.

БЕЗАНЖИР [бе.. + занжир] Занжирга солинмаган; бандсиз, занжирсиз, эркин. *Миттихон тўрамнинг қаландарлари безанжир айиқлардай.. талқин уқиб, растани бошларига кўтариб келар эдилар.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Маллаев хирси безанжир эмасми, бир силтаниб, Маматқуловнинг қўлидан чиқиб кетди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БЕЗАНМОҚ Безаклар билан ороланмоқ; ўзига оро бермоқ. *Эшиги нафис уймакорлик билан безанган кўшкда ҳозир Бобурни фақат хона ўзига тортар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ушанда олам камалак нурлари билан безанган, майсалар шивирлаган, гуллар табассум қилган, қушлар газалхон-у энг яхши «қўшиқ»ларни Аҳмадҷонга куйлайди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. *Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдур, Эғнида яшил жомаси зебо безанибдур.* Ҳабибий.

БЕЗАРАР [бе.. + зарар] Зарар, зиён келтирмайдиган, зарарсиз, зиёнсиз; зарар етмаган ҳолда; хавфсиз. *Ўғлим, шиқилиб, безарар қайтсанг бўлгани.* Газетадан. *Илгариги тўйларнинг, ҳар қалай, шўх уйинлари, куёв-келин бир умр эслаб юрадиган безарар ирим-сиримлари бўларди.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

БЕЗАҲА [ф. *بی زخم* — ярасиз, шикаст емаган] Эзилмаган, урилмаган, лат емаган. *Безаха қовун.* ■ *Болалар олмаларни безаха қилиб тера бошладилар.* «Ўзбек тили дарслиги».

БЕЗ-БЕЗ: без-без қилмоқ, без-без оғримоқ Безиллаб, қақшаб оғримоқ. *Турай дейман, оёғим без-без қилиб, турулмайман.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу бошинг зирқираши ҳароратники эмас, тош тегиб захалангандек, аллақандай без-без қилмоқда.* С. Абдулла, Соялар. **Юраги без-без қилмоқ** айн. **юраги безилламоқ, қ. безилламоқ.** *Улфатлари юз ўғирди, қолди ёлғиз, Ота-она юраклари қилар без-без.* «Муштум».

БЕЗБЕТ Ор-номусни билмайдиган, таъсир қилмайдиган; уятсиз-андиша бети қаттиқ, сурбет. *Безбетга қошиқ берди.* *Бир ўрнига беш ошар.* Мақол. ■ *-Улг, безбет экансан-да, Набигул! — деб [шунинг] берган дашномига одатдагича харабозлик билан жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Шу йўл билан сирингни ёлме бўлдингми? Ёполмайсан! Безбет!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БЕЗБЕТЛИК 1 Уят-андишасизлик, сурбетлик. *Бойнинг безбетлигини Жамол повон кўриб турар эди.* М. Исмоил, Фарғона т.о. *Олимжон эса безбетлик беодамларга тик қарайди, кекса маст тўхматчиликда айблайди.* «Муштум».

2 Сурбетларча, уятсизларча қилиниш, хатти-ҳаракат. *Суннат валат безбет билан дастлаб терговда ҳеч нарсани бўйи олмади.* И. Қаландаров, Шохидамас, барг. *Фақат алдамчилик, безбетлик, номуссизлик жандасини кийган кимсагина ўз виждонидан кўрқмайди.* Газетадан.

БЕЗГАК 1 Вақти-вақти билан исчиқариб, қалтиратадиган юқумли касаллик. *Саратоннинг айна қизгин кунлари безгак авж олади.* Ҳ. Фулом, Феруза. *Безгакдан қалтираб, гоҳ музлаб, гоҳ бўлиб ёниб, алаҳсираб ётарди.* М. Маҳкамов, Мангу куй излаб.

2 Безгак касаллиги билан оғриган одам. *Нури бу воқеанинг учини эшитган ҳал безгакдай қалтираб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗГАКДОРИ Безгакни даволаш билан қўлланадиган, безгакка қарши дори; хилма-хил.

БЕЗГАКНАМО Худди безгак касалидан турмуш дучор бўлгандек, безгак касалидан турмуш ўхшаш. *-Ҳой, Ойниса бувингни чақириб болаларга аралашмай, бир чеккада турган пар, безгакнамо қизга буюрди бой.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗГАКПАШША биол. Одамга безгак касаллигини юқтирадиган ва безгак касаллигини қўзғатувчи ҳашарот. *-Безгакнамога ўхшаб гингиллай берман!* — А. Қаҳҳор, Асарлар. *..бўри бўлгандан безгакнамо бўлган яхшироқ, чунки уни қор билан тутиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БЕЗГАЛДАК зоол. Тувалоқлар туркумига мансуб чўл қуши.

БЕЗДИРМОҚ *Безмоқ* фл. орт. н. *Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил.* Мақол. *Яхши сўз ийдирар, Ёмон сўз бездирар.* Мақол. ■ *Бундай ҳаёт бир қаричликдан йўқчиликка, меҳнатга кўникиб усган қизни сира бездирмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗИЁН [бе.. + зиён] *айн. безарар.* *Энг безор, безиён жонивор йилқи-ку!* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. *Яширмайман. Ҳимматилла шўхроқ эди, лекин безиён.* Шухрат, Умр поғоналари.

БЕЗИЛЛАМОҚ 1 *айн. безангламоқ.*

Юраги безилламоқ *Юраги ботинмаслик, кўркмоқ; ҳадик ва кўркнчга тушмоқ. Хотиним кир юваман деса, менинг юрагим безилайди.* М. Хайруллаев, Рашк. *Ундан ҳамма безилларди. Ким асаб, ким юрак, ким қон босимига чалинса ва ёки ишдан ҳайдалса, барчасига шу — Ҳамида сабабчи бўларди. «Ёшлик». Хотинининг ер тагидан хўмрайиб қарашлари юрагини ёмон безиллашиб қўйган эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 *Зирллаб, қақшаб оғримоқ, без-без қилмоқ. Баданидан иситма чиқар, чакка томирлари урар, кўнгли озар ва бутун вужуди безиллар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жангчилар, оёқларининг безиллаб қолганидан бўлса керак, ўрдадек лапанглаб юрардилар.* Шухрат, Шинелли йиллар. *..қабариб, қонталашиб кетган товоғлар бари бир, чўғ теккандай безилайди.* О. Ёқубов, Излайман.

БЕЗМОҚ *Зада, безор бўлмоқ; жонига тегмоқ. Доридан бездим. Бекорчиликдан бездим. Эрдан безсанг ҳам, эздан безма.* Мақол. *Эндан безган эр ўнгмас. Мақол. ■ -Залим подшодан бездик, ўла қолсин у! — деб қичқирди хотинлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Янглиш туйғу менда бўлмас! Янглиш сезги сезганлар, Йўқлик сари бора беринг, эй, ҳаётдан безганлар.* Файратий.

БЕЗОВТА 1 *Одатдаги ором, тинчи бузилган, ҳаяжон ва изтиробга тушган; ҳаловати йўқолган, бетинч, ғаш. Мадамин бу ердан чиқиб, яна безовта жонига малҳам қидирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқ кўчалари жимжит. фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қизни безовта қилмай, дегандай ўрнини осойишта йиғиб, ҳовлига тушиди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 *Тинчлиги бузилган; нотинч. [Жўра:] Кўрбоши ака, неча йилдан бери замона*

безовта. И. Султон, Бургутнинг парвози. *Бу ернинг ўжар табиатига, гилдирак устидаги безовта турмушга у тез кўникди.* Газетадан. *Яна Норин суви безовта чайқалди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Безовта шамол бирданига кучайиб, қора булут нардасини суриб келди.* М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

3 *Ҳаловати йўқ; бетоқат, беором. Бола туни билан безовта бўлиб чиқди. ■ ..қишлоқда табиблик қилиб юрган вақтларида бундай безовта бетобларни кўп кўрган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЕЗОВТАЛАНМОҚ *Одатдаги тинч ҳолатини йўқотмоқ, ташвишланмоқ; ташвиш тортмоқ, ташвишга тушмоқ. Вақт ўтган сари меҳмонлар безовталана бошлашди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. *Кўнгли аллақандай нохушликни сезиб, безовталанди. «Ёшлик». Қушлар галаси безовталаниб, дарё томонга тез учиб кетди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БЕЗОВТАЛИК 1 *Ташвишланиш, ҳавотирлик; кўнгли ғашлик, бетоқатлик. Уйига келганда ҳам, руҳидаги безовталиқ уни тарк этмади.* С. Сиёев, Аваз. *Қор кўчкилари мавсумида отарларда безовталиқ сезилади.* Газетадан.

2 *кўчма Кўзғалиш, ўзгариш. Ўлкамизда баҳор.. Она-табиат ажиб безовталиқ, ширин ўйғониши даврида. «Саодат».*

БЕЗОВЧИ *Безайдиган; гўзал, комил қилиб кўрсатадиган. Умуман, гўзаллик киши учун катта бахт, аммо кишини безовчи барча сифатлар ичида меҳнатсеварлик бебаҳо зийнатдир.* Р. Усмонов, Умр сабоқлари.

БЕЗОР [ф. بيزار — майлсиз] *Бирон нарса ёки кимсадан безган, юрак олдириб қўйган; тўйган. Бекорчидан ҳамма безор.* Мақол. *Дилозордан худо безор.* Мақол. ■ *Эрназар дангасага айтинглар: менинг томонимга қарамасин, мен унақа одамдан безорман.* С. Айний, Қуллар.

Безор бўлмоқ *Жонига тегмоқ, кўнглига урмоқ. Пашшадан безор бўлдим. ■ ..Унинг ёлғон-яшиқ гапларидан кўни-кўшилар ҳам безор бўлиб кетган. «Муштум». Безор қилмоқ* *Жондан тўйдирмоқ, обдан зериктирмоқ. Жондан безор қилмоқ* *Жондан тўйдирмоқ, жуда ҳам жонга тегмоқ, зериктириб юбормоқ. [Оқила:] Узингиз қачон борасиз? Болалар дада деб, жонимдан безор қилишяпти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БЕЗОРИ [ф. *بيزارى* — нафрат, ёмон кўриш, жонга тегиш] Ножўя хатти-ҳаракатлари билан ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи, ҳаммани безор қилувчи. *Бетамизда бет бўлмас, безориди уят бўлмас.* Мақол. *Безоридан ҳамма безор.* Мақол. ■ *Ойим билан дадам мени жуда эркалатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам, мenden қип-қизил безори чиқар эмиш.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

Ота безори Ножўя харакатлари билан ҳаммани, ҳатто ўз отасини ҳам безор қилган. *-Ота безори бўлмоқчимисан? — Абдурахмонбой кутилмаганда кўзига ёш олди.* Х. Фулом, Машғал.

БЕЗОРИЖОН [ф. *بيزارجان* — жондан тўйдириш; жондан тўйдирувчи]: **безорижон қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, жонига тегмоқ, зериктирмоқ. [*Аҳмаджон*] *..равийига қарши чиққан суҳбатдошини безорижон қилиб, айтганига кўнишга мажбур этар эди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Шавкат поездда ҳам типирчилайвериб, ота-онасини безорижон қилиб юборди.* Қ. Кенжа. Тоғ йўлида бир оқшом.

БЕЗОРИЛИК 1 Кўпчиликнинг тинчлигини бузишлик, одамларни бездирувчи хатти-ҳаракат. *Безорилик қилмоқ.* ■ *Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик — ҳаммаси бекорчиликдан чиқади.* А. Мухтор, Чинор. *Отаси башарасига тупургандан кейин ҳам Раҳматуллонинг кўзи очилмади, баттар бўлди. У безориликни авжига чиқараверди.* «Муштум».

2 хў. Шахсининг жамоат тартибини кўпол равишда бузиш ва жамиятга ошқора ҳурматсизлик кўрсатишдан иборат хатти-ҳаракати. *Майда безорилик.* ■ *Ичкилик туфайли безорилик рўй беради, жиноят содир бўлади.* Газетадан.

БЕЗОТ [бе.. + зот] 1 *айн. зотсиз.* *Безот сизирлар.*

2 *эск.* Аслзодалар, зодагонлар наслига мансуб бўлмаган; насли, зоти паст. *Сидиқжон безот, Сидиқжон гадобачча.. -Тўғри, лекин замон шуларники бўлса, нима дейсан?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [*Эшон:*] *Гапирма, безот. Тағин қайтаради-я!* Ҳамза. *-Бирор безот ўғирликка келса-чи? — деб ваҳима қилади кампир.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.

БЕЗРАЙМОҚ 1 Кўзни лўқ қилиб туриб олмоқ, бақраймоқ, без бўлиб турмоқ. *Мингбоши.. «яна нима дейсан?» дегандай, безрайиб тураверди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Илғари унча-мунча даққини сиртига юқтирмай, безрайиб тураверадиған Авезов ҳозир хотини билан онаси олдиди мўминтой боладай бўйин эгиб турарди.* Х. Назир, Ўтлар туташиганда.

2 Ҳайратдан, кўркув ва ш. к. дан донг қотмоқ, сэрраймоқ. *Ойшабону нима дейишини билмай, ўтирган ерида безрайиб қолди.* Х. Фулом, Машғал. *Йўл бўйидаги янтоқнинг тағидаги калтакесак менга қараб, безрайиб турар эди.* М. Хайруллаев, Меҳр кўзда.

3 *кўчма* Бир ҳолатда қотиб турмоқ; ҳеч бир ўзгаришсиз ётмоқ. *Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудида турардик.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Чўлга қарадим: сарғайиб, безрайиб сукут этади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳали барг ёзмай, безрайиб турган сада тағидаги чойхона сўриларида одам кўн.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БЕЗУРРИЁТ [бе.. + зурриёт] Фарзанди йўқ; насл-насаби қолмаган. *Бобоёр кессин ёлғиз бошингни.. Дунёдан безурриёт ўтгин, Гурўгли.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

БЕИБО [бе.. + ибо] 1 Ор-номусни билмайлигини, шарм-ҳаёси йўқ; уяти йўқ, уятсиз. *Қизини бир умр заҳарлаган беибо кишига яна нима керак?* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 *кўчма* Кўпол, дағал, уятли. *Зеби овозини барала қўйиб шанғиллар, беибо гаплар ёғдирар эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Бундай беибо, шарманда байтларни ким ижод қилган?* Газетадан.

БЕИДРОК [бе.. + идрок] Фаҳхламайлигини, фаҳм-фаросатсиз, идроксиз. *Башарти бул замондағи саводсиз одамларнинг беҳирад ва беидрок бўлгонларини назарда тутиб..* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоий.

БЕИЖОЗАТ [бе.. + изожат] *айн. руксатсиз.* *-Қоронғи кечада нега бировнинг учоғига беижозат кирасан?! — деди йигит Шум болага.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Расулуллоҳ беижозат икки кишининг ўртасини ёриб, ораларига кириб ўтиришни ман этганлар.* «Фан ва турмуш».

БЕИЗ 1 *айн. релъсиз.* *Беиз транспорт.* 2 *реш.* Бирор асар, белги қолдирмай; ном-нишонсиз, бедарак; изсиз. *Қуюн ту-*

тундек буралиб кўтарилади-ю, кумга сепилган сувдай беиз йўқолади. М. Назаров, Сирли хат. Беиз кетмади, йўқ, шахидлар қони Қузгундан асради маъсум дунёни. А. Орипов. Севинмасинми, ахир ундан зурёд қолади, зурёд! Узнди оламдан беиз, ном-нишонсиз кетмайди. Р. Раҳмон. Меҳр кўзда.

БЕИЗН [бе.. + изн] айн. рухсатсиз. Биздан беизн иш қилманг, уқдингизми, қария? Ойбек, Улуғ йўл. Ва беизн қилган ишимдан Пушаймоним ва оҳим йўқдир. Ҳ. Олимжон.

БЕИЗТИРОБ [бе.. + изтироб] Парво қилмаган ҳолда, изтироб чекмасдан, лоқайд. Аслида-ку.. Беизтироб хўлаб қора қаҳвани, Деразадан оқ тан жаноб Кузатар можарони. Э. Воҳидов.

БЕИЛЛАТ [бе.. + иллат] айн. иллатсиз. Арзон беиллат бўлмас, қиммат беҳикмат эмас. Мақол. ■ Мендан ўтган бўлса, кечиринг, профессор.. ўзингиздан қолар гап йўқ, беиллат одам борми дунёда? Ж. Абдуллаханов. Тўфон.

БЕИМОН [бе.. + имон] айн. имонсиз. Беимон кетма дейман. Қани калима келтир! К. Яшин, Ҳамза.

БЕИНСОФ [бе.. + инсоф] айн. инсофсиз. Фашист беинсоф экан, жуда тирриқ экан.. Ойбек, Куёш қораймас. Шотўрамдан уялмайин, беинсоф, Калланг чайқаб, билагимдан ушладинг. «Ойсулув».

БЕИНТИҲО [бе.. + интиҳо] айн. интиҳосиз. Худди ана шу фарзандлар шарофати билан умр боқий, беинтиҳодир. К. Яшин, Ҳамза.

БЕИСТИСНО [бе.. + истисно] рвш. Бирортасини ҳам четда ёки қатордан қолдирмай, мустасно қилмай; ялписига. Биз беистисно ҳамма мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш йўлини танлаб олдик. Газетадан.

БЕИХТИЁР [бе.. + ихтиёр] рвш. Ўз ихтиёридан ташқари ҳолда, ғайриихтиёрий равишда; ихтиёрсиз. Бекнинг вужуди титраб, беихтиёр «ух» деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Зумрад билан бир қур учрашган, икки оғиз гаплашган киши беихтиёр унга маҳлиё бўлиб қоларди. С. Сиев, Отлиқ аёл. Нафиса беихтиёр ўрнидан диқ турди. Мирмуҳсин, Умид.

БЕИШ Бирор иш билан машғул (банд) бўлмаган, ишламайдиган; ишсиз. Беватан, беиш, боштанасиз қолган Аъзам.. шаҳар четдаги кўримсизгина бир масжид қоровули-

нинг мол боғласа турмас хужрасига бориб тиқилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. -Беиш ўтириб ўрганмаганман, — деб очигини айтди хола. «Гулдаста».

БЕИШКАЛ [бе.. + ишқал] Чалкаш (чатоқ) жойи йўқ; силлиқ. Икки ўртадаги суҳбат беишқал ўтди. Газетадан.

БЕИШТАҲА [бе.. + иштаҳа] айн. иштаҳасиз. -Соппа-соғ, — деди Хумкалла беиштаҳа кавшаркан. — Овқат егиси келмасмиш. М.М.Дўст, Лолазор.

БЕИШТИЁҚ [бе.. + иштиёқ] Хоҳиши, истаги йўқ; иштиёқсиз. Аламазон билетга анча маҳал беиштиёқ тикилиб ўтирди. «Шарқ юлдузи».

БЕИШҚ [бе.. + ишқ] поэт. Ҳеч кимга кўнгил қўймаган; муҳаббати йўқ, ишқсиз. Беишқ ҳаёт — беғул баҳор. «Қанотли сўзлар». ■ Севгининг дарди фақат беишқ учун бегонадир. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Ваҳки, ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун. А. Орипов.

БЕИҚБОЛ [бе.. + иқбол] поэт. Келажаги порлоқ бўлмаган; омадсиз; иқболсиз. Гарчи яшамадим беиқбол, нигун, Гарчи давраларим нурли, оташи. А. Орипов.

БЕК I 1 тар. Туркий халқларнинг баъзиларида хонликлар даврида давлат арбобларига, шаҳар ёки вилоят ҳокимларига, уларнинг болаларига берилган фахрий унвон ҳамда шундай унвонга сазовор бўлган шахс. Бошлаб ҳудайчи от устидан бир кимхоб тўнни олиб, қўрғон бегига кийдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Атроф шаҳар ва қишлоқ беклари.. аксар Мусулмонқулнинг ўз одамларидан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аслида бу отни, Улуғбек Мирзо Самарқанд тахтига чиққанда, Бухоро беги туҳфа этган эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Беклар беги қ. бекларбеги. Бек ойим // бегойим Бекнинг онаси ёки хотини ва уларга мурожаат шакли. Ҳасанали танитди: -Мана бу киши қайин онангиз — бек ойим бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эркаклар исмининг таркибий қисми, мас., Йўлдошбек, Отабек, Юсуфбек.

3 (1-ш. эгалик шаклида) Ўз беги ёки хўжайинига мурожаатда ёки улар ҳақида гапирганда ишлатилган сўз. Қайғурма, бегим! Ҳасанали отанг бу тўғрида ҳам сени ёдидан чиқармайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эски вақтда ер-сув эгаларининг хизматкорлари

хонлар замонидаги расм-русми қилиб, ўз хўжайинларини «бегим», «хоним», «ойим» деб ҳурматлар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Ўзи(га) хон, ўзи(га) бек қ. хон. Ҳар ким ўзига хон, ўзига бек. Мақол.

БЕК II Берк, ёпиқ.

БЕКА I тар. Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, боёнларнинг хотини. Чўри қиз Бўстон.. бекасининг ҳозиргина саройдан канизак келиб.. зиёфатга олиб кетганлигини билдирди. Ойбек, Навоий. Лаббай, Бадиа бекам! [деди Заврак]. Бадиа ўз исмига «бекам» сўзини қўшиб айтганини ёқтирар, чунки подшонинг гўзал кенжа қизи Гулгун Ақонинг номига ҳам «бека» қўшилди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Оилага, хонадонга ёки хўжаликка бошчилик қилувчи аёл. *Богбонсиз бог мисли чўл-ёбон. Бекасиз уй – сувсиз тегирмон.* «Қанотли сўзлар». ■ *Тўй бекаси – Мирзакаримбойнинг хотини аёлларни уч гуруҳга айирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. –Ярим кечада қаёққа борамиз, ўзингиз ўйланг! – деди кўёв меҳмонхона бекасига. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 кўчма *поэт.* Бошқарувчи, сардор, эга, соҳиб. *Нечун, ахир, мард гўзаллар бекаси, Гумбурамас Асқар тоғнинг теграси. А. Шер, Қадимги куй. Уч ой йўлингизда ётдим кўз тикиб, Эй, баҳор бекаси – май чечаклари. А. Орипов.*

БЕКАМ-КЎСТ, бекаму кўст [бе.. + ф. *کم* – оз, *کاست* – озлик, камлик] Ҳеч қандай камчилиги, нуқсонни йўқ, ҳар жиҳатдан тўлиқ, мукамал, бенуқсон. *Рўзгоримиз бекаму кўст. Топшириқни бекаму кўст ба-жармоқ.* ■ *Ойнадан табиатнинг бекаму кўст, мукамал бир фарштаси нозланиб қараб турарди. С. Сиёев, Отлик аёл. Тўхтасин Жалилов.. минглаб халқ куйларини хоти-расида сақлаб қолар, уларни чолғу асбобида бекам-кўст чала биларди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

БЕКАНОР [ф. *بیکنار* – соҳилсиз, қирғоқсиз, чегарасиз] Чегараси йўқ, ҳалсиз, чексиз. *Сен қайга ҳовлиқасан, эрта-кеч билмай тиним, Сен қайга ҳовлиқасан, беканору кўр, басир. А. Орипов.*

БЕКАРАМ [бе.. + карам] Ҳеч кимга яхшилик қилмайдиган; мурувват кўрсатмайдиган, ҳимматсиз. *Қайда виждон, қани инсоф?*

Сиз одам бўлмай кетинг, Мунча ҳам номех рибону Бекарам бўлмай кетинг. «Муштум»

БЕКАС [ф. *بیكاس* – кимсасиз, танҳо] Ҳеч кими йўқ, кимсасиз; ёлғиз. *Ҳазрат Юнус фақир ва бекас.. «Гулистон». Бир ғариб, бекас та ғойи хоксорим бор эди. Муқимий.*

БЕКАС-БЕНАВО Кимсасиз ва ғариб, ҳеч кими йўқ. *У [Али] Мирзони бус-бутун, бекас бенаво ғариб билиб, «теп-текин хизматкоҳ бўладиган экан», деб ўйларди. А. Ҳакимов Илон изидан.*

БЕКАСЛИК Кимсасизлик, ёлғизлик ғариблик. *Бу ёлғизлик шоир қалбида бекасликка монанд. «Шарқ юлдузи». Отанг ҳажга кетгандан бери яна бекаслигим ортди. Ю. Султон, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий.*

БЕКАТ I тар. Қадимда йўлларда қарвонлар ва йўловчилар тўхтаб дам оладиган махсус жой, манзил. *Отабек бир неча бекатга меҳмонларни кузатиб бориб, сўнгра қайтмоқчи эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. I [Тўрғай] ўзига маълум бўлган икки бекатд отни ўзгартирди. Мирмуҳсин, Темир Малик*

2 тар. Почта станцияси. *Хат ҳам те келмайди, баъзан бекатларда йўқолиб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Йўловчиларнинг бирор транспорт тури (мас., автобус, трамвай ёки метро)га чиқиш ва ундан тушишлари учун белгиланган жой *Автобус бекати.* ■ *Ер ости бекатлари пар дозида кулолчилик санъати намуналарида кенг фойдаланиляпти. Газетадан. Эшаклар дикир-дикир йўрғалаб, Косондан чиқди ва темир йўл бекатига қараб бурилган йў бўйлаб кетди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

4 кўчма Ҳаётда босиб ўтиладиган йўлнинг маълум босқичи, марраси. *Ҳаётнинг умумий оқими билан бирга ҳамшиша олғинтилиб, янгидан-янги бекатларни босиб ўтаётганини, улуғ манзил сари ҳормай-толмай сузаётганини эслаб, қалби севинч ва қувонч билан тўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Янги йил бўсағаси уларнинг яна бир бекати гўё. «Саодат».*

БЕКАТЧА Кичик бекат, оралиқ бекат; разъезд. *Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин, ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади. А. Қаҳҳор, Асарлар. ..темир йўлларда «дуварақ» бекатчалар шундай кўнайганки, булардан кўпининг отини йўловчилар эмас, баъзан кондукторлар ҳам билмайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Анорбоев, Оқсой. Тушга келиб, офтоб булутлар ортига бекинди. Газетадан.

БЕКТИҚЧА *реш.* Киши (ўзгалар) билмайдиған қилиб, бошқалардан яшириб; яширин, пинҳона. Қизнинг феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқча.. узоқ таъқиб этди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу киши энди «художўй» бўлиб қолдилар. Беш вақт бекитиқча намоз ўқийдилар. Ў. Хошимов, Икки эшик ораси. Ҳасан чойхоначи ҳинд чойини ҳалиям бекитиқча сотар эканда. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Ҳозир эса, бошқалар назарида, йигит бекитиқча равишида буларни [аёлларни] пойлаб тургандек бўлди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БЕКИТМОҚ 1 Ёпиқ (берк) ҳолга келтирмоқ; очиқ ёки очилиб-ёпиладиган жойни маҳкамламоқ, ёпмоқ. Сандиқни бекитмоқ. Эшикни бекитмоқ. Хумнинг оғзини бекитмоқ. Тешик-ёриқларни бекитмоқ. ■ Эшикни бекитиб, дон солинадиган эски хампа остига энгашиди. Н. Аминов, Суварак. У қутини бекитиб турган силлиқ мис парчасига қаради. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Устини, атрофини ўраб (қоплаб, тўсиб) олмоқ; кўринмайдиған қилиб ёпмоқ, паналамоқ. Юкни брезент билан бекитмоқ. Юзни бекитмоқ. Булутлар ойни бекитиб қўйди. ■ Зебо яна қизариб кетди. Чакка сочларини тузатиш баҳонаси билан кўзини бекитди. Шухрат, Шинелли йиллар. Чўпон мени чакмони билан бекитиб: -Суюнчисига нима берасиз? — деб сўрабди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Раҳима Камолнинг муштидан юзини бекитиб, мук тушиб олди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Кимса билмайдиған қилиб кўздан йўқотмоқ; яширмоқ. Бола ўйинчоқни бекитди. ■ -Ханжарингизни ҳам бекитиб қўйинг! — деди Зулфиқор. Мирмуҳсин, Меъмор. Бўри югуриб келиб, чолга: -Ота, бир мерган қувиб келаётибди, мени бекитиб қўйинг, — дебди. «Чалпак ёққан куни».

4 Сир тутмоқ; сақламоқ, яширмоқ. Мен сени яхши биламан, укажон.. тўғри сўз, виждонли боласан. Аммо Раимнинг сирини била туриб, бекитганинга ҳайронман. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Наҳотки қайнонасидан бекитиб кийинса, наҳотки кампирнинг гаплари рост бўлса? «Муштум».

5 Тўсиб ёки тақиқлаб ўтказмай қўймоқ, ёпмоқ; маҳкамлаб тўхтатмоқ. Йўлни бекит-

моқ. Чегарани бекитмоқ. Сувни бекитмоқ. Газни бекитмоқ.

6 кўчма Иши, фаолиятини тўхтатмоқ ёки тамом қилмоқ. Кўргазмани бекитмоқ. Савдони бекитмоқ. ■ Эски шаҳар ижрокўли Мозорхон, Оқмачит маҳаллаларидаги эски мактабларни бекитди. Газетадан.

7 Букиб ёки ёпиб, йиғиқ ҳолатга келтирмоқ (очилиб-ёпиладиган, букланадиган нарсалар ҳақида). Соябонни бекитмоқ. Қалам-тарошни бекитмоқ. Китобни бекитмоқ.

БЕКЛАМОҚ *с. т. айн. бекитмоқ 1, 5.* Ўзбек ойим уйини эшигини беқлаб келди-да, Ҳасаналининг яқинроғига ўтирди. А. Қопирий, Ўтган кунлар. Эшикни беқлаб, кўча дарвозасининг тағида пойлаб тураман! Ҳамза. Музаффар орқа ўриндиққа ўрнашиб, эшикни қарсиллатиб беқлагач: -Ҳайдан! — деди. Н. Қиличев, Чигириқ.

БЕКЛАРБЕГИ *тар.* Хонликлар даврида юқори маъмурий унвон ва лавозим; вилоят ва катта шаҳарларнинг ҳокими. Беқларбегининг асосий вазифаси солиқ ва бошқа мажбуриятларнинг ўз вақтида тўланишини таъминлаш, ҳукмдор фармонларини амалга ошириш, тегишли масалаларни.. ҳал этишдаги иборат эди. «ЎЗМЭ».

БЕКЛИК *тар. 1* Бек мавқеи, лавозими ёки вазифаси. Мен Ойим қишлоғининг беклигининг урдасидан чиқолмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бек Алпомиш беклик қилиб, Қоражон билан бирликда даврон суриб, мамлакатни обод қилиб, Барчин билан ўйнаб-кулиб юраверди. «Алпомиш».

2 Бек қарамоғидаги маъмурий ҳудуд. Мадрдоҳлар — худонинг даҳлсиз бандалари уларни хонликнинг ҳар бир беклиги, ҳар би ноиблигига жўнатсак, зарар қилмас. С. Сиёев, Ёруғлик. Бу йил Ҳазорасп беклигининг ўзида ўн минг таноб гўзага қурт тушиб, ҳоси бўлмабди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Беқларга хос хатти-ҳаракат, юриш-туриш. Айниқса сиз ҳамон ўзингизнинг беклигингизга бориб, истиғноингизни эскича олиб борасиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бой ота сенга беклик қилибдилар. Н. Сафаров, Уйғониш. Юнус пари беклик қилиб, ёронлар, Сарпой берди жами турган қизига. «Юнус пари».

Ҳам хонлиги бор, ҳам беклиги Жуда яхши арзийдиган нарса (мас., от, кийим) ҳақида **БЕКОЙИШ** [бе.. + ф. *کامش* — камли; хароблик; азоб] Шодон, мамнун. Буту

юртни осойиш топди, Элу юртни бекойиш топди. Ҳ. Олимжон.

БЕКОР [ф. *بيكار* – ишсиз] **1** Ишдан холи, иши йўқ; бўш, ишсиз, беиш. *Бекор тургунча, бекор ишла.* Мақол. *Бекордан ҳамма безор.* Мақол. ■ [Ҳасанали] *Уззу кун уйида бекор зерикканликдан, Ҳожига айтиб, бир-мунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бекор бўлмоқ **1)** амал-вазифадан тушмоқ; ишдан бўшамоқ; **2)** кучини йўқотмоқ. *Бу қонун янги йилдан бекор бўлади;* **3)** ярамайдиган, арзимайдиган, фойдасиз бўлиб қолмоқ. *Бекор бўлди иқтидорим, бекор бўлди юрагим, Бекор бўлди шеъриятим у гўзалнинг қошида.* А. Орипов. **Бекор қилмоқ** **1)** ишдан бўшатмоқ, озод қилмоқ. *-Гап яна Бўтабой тўғрисида, – деди Бектемиров, – уни вақтинча раисликдан бекор қилган эдик.* С. Аҳмад, Ҳукм; **2)** амалдан, кучдан қолдирмоқ. *Қарорни бекор қилмоқ;* **3)** беҳуда овора бўлмоқ.

2 Беҳуда, бефойда; ўринсиз, чакки. *Бекор гап! Улимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. *Вали ака.. кейин босиги билан гапирди: -Бекор хафа бўласиз, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, – деб ачинди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

Бекор айтибсиз Чакки айтибсиз, айтмасангиз ҳам бўларди. *Менинг келганимни унга бекор айтибсиз.* **Бекор кетди** Беҳуда кетди, зое бўлди; фойдаси бўлмади. *Ҳалол меҳнат бекор кетмайди.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бува: Унга тушунтирсак, зора .. «Халқ меҳнати бекор кетмасин, халқ беҳуда жабр кўрмасин», деб халққа ачинар, шафқат қилар, деб келган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Узоқ машқлар бекор кетмаган экан.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кесим взф. Ёлғон, нотўғри; фойдасиз. *Бир йилдан бери ярали қалбида ардоқлагани, жамоа мени бир кўрсам деб зору интизор бўлгани бекор, бекор!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Йиғламагин, асло кўрқма, Аҳмаджон, ҳамма сўз бекордир, Худойдан бўлди.* «Юсуф ва Аҳмад».

БЕКОРГА *рвш.* **1** Ҳеч қандай наф-фойдаси бўлмагани ҳолда; бефойда, беҳуда. *Мухаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди.* А. Қаҳҳор,

Бек. *Одамлар бекорга овора бўлмасин дейманда.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Танланган асарлар, муқаддас қурбонлар бекорга кетмади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Арзирли сабаб, асос бўлмагани ҳолда; бўлар-бўлмагга, важ-сабабсиз; ўринсиз. *Аниқроқ қилиб айтинг, Муса ака, Бўтабой бекорга ёмон отли бўлиб қолмасин.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бекорга йиғлайсан, Раъно! Йиғидан бир фойда чиққанини эшитганмисан ёки мени ҳам йиғлатмоқчимисан?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *«Чумчуқ сўйса ҳам, қасосб сўйсин». деб бекорга айтмаганлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Пул ёки ҳақ олмай, тўламай, текинга; бепул. *-Юкни бекорга ташиймизми, қобиргамиз синай деди! – қичқирди бошқалар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бекорга ҳам олмайди ҳеч ким бу эшагингизни.* «Латифалар».

БЕКОРДАН-БЕКОР(ГА) **1** Мақсадсиз, беҳуда. *Бекордан-бекорга ўзини утга-чуққа уришдан нима фойда.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Асоссиз, сабабсиз. *Бекордан-бекорга ишдан олиб ташлаш қийин.* С. Зуннунова, Янги директор. *Мўминлар, нега қараб турибсиз, бу шайтонбачча битта авлиё одамни бекордан-бекорга ўлдириб кета берадимиз?* К. Яшин, Ҳамза. *Уни бекордан-бекорга қамаб қўйиши қизиқ-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕКОРЛИК **1** Ҳеч нарса билан шуғулланмаслик, ишсизлик, беишлик; бўшлик.

2 *айн. бекорчилик.*

БЕКОРЧИ **1** Ишсиз, бекор юрувчи, қўли бўш. *Бекорчидан безиб қоч, Чақимчидан – кўчиб.* Мақол. ■ *Қаёққа қарасанг, камбағал, бекорчи, нонга зор одамларни кўрасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ошхонада мудир эди – бўшатишди, ҳозир уйда, бекорчи.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган; ортиқча; кераксиз. *Менда бекорчи пул йўқ. Бекорчи қоғоз.*

3 Асос-ҳақиқати йўқ; шунчаки, шунчаки айтилган. *Бекорчи ҳазил чинга айланиб кетди, ахир.* «Аския».

Бекорчи гап Асос-исботи йўқ гап; таги пуч гап, бўлмағур, ёлғон гап. *Бекорчи гапларни қўйинг, касал бўлмасангиз, нега келдингиз?* А. Мухтор, Чинор.

БЕКОРЧИЛИК Ишдан холилик, ишдан қўли бўшлик; иш бўлмаган пайт. *Мамарасул бекорчиликдан пашша тутиб ўтирибди.* А.

Қаҳҳор, Асарлар. .. соғ одамга бекорчиликдан ёмон дард йўқ экан. С. Сиёев, Аваз. Одамни балога дучор қилса қилсин, бекорчиликка маҳкум этмасин. А. Мухтор, Асарлар.

БЕКОРЧИХҲУЖА Бекор юрувчи; бе-мақсад санғувчи. *Куруқ қайтиб борсанг, анави бекорчихўжалардан қутулиб бўсан. «Ёшлик». Бир-икки бекорчихўжа унга ҳамроҳ бўлди. П. Гадов, Тушини сувга айтсин. Қишлоқ аҳолисига яхши бўлиши баробарида бир гуруҳ бекорчихўжа қаланғи-қасанғиларнинг ҳам кунни тугди. «Ёшлик».*

БЕКУЧ кам қўл. айн. **кучсиз**. -Тўғри, — деди афанди, — сиз қудратли подшоҳсиз.. Биз ожсиз, бекучимиз. «Латифалар». Қари-қартанг бекучлар, Суяниб юр ҳассангди, Ҳасандайин мардларга, Қани жўра бўсангди. «Равшан».

БЕЛ 1 1 Орқа суякнинг (умуртқа поғонасининг) пастки қисми. Одамнинг бели. Отнинг бели. Бели букчайган. Бел мускуллари. Бел оғриғи. ■ Бели синиб ётган сарбоз ҳам ойга тикилар, ундан нажот йўқ. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бели оғримок Меҳнат билан машғул бўлмоқ; меҳнат-машаққат қилмоқ. -Ёш, янги деҳқон-да, ҳали бели оғримаяган! — дейди Холмирза ака. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй. **Бел оғритмоқ** (ёки қайиштирмоқ) Жон койитиб, астойдил меҳнат қилмоқ. Ҳа, бўлмаса, жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб чопанингизда, жонингиз ачир эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бели оғримаяганининг нон ейишига қара** (ёки нон ейишини кўр) Ўзи ишламасдан, бировнинг меҳнати билан топилган нарсани қадрламай, тежамай сарф қилувчи одамга нисбатан айтилади.

2 Гавданинг кўкрак қафаси билан бўкса ўртасидаги энг хипча қисми; биқин. Бели йўғон одам. Бели хипча қиз. ■ «Тортиш-мачоқ» бошланди: қиз томондан гунчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди. Ойбек, Танланган асарлар. Улар қизнинг бўйи, бели, елкаси ва қўлларини ўлчаб ёзиб олишди. И. Раҳим, Ихлос. Бувинисо икки қўли билан белини ушлаб, қаддини кўтарди. Ойдин, Ҳикоялар.

3 кўчма Ён, чўнтак ёки белбоғ маъносида. *Белимда нул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт кумри. Ғ. Фулом, Шум бола. Беш-ўн қоғозни*

белимга тугиб, уст-бошимни бут қилиб. юртимга жўнаб кетай дегандим. Ойбек, Танланган асарлар. -Белимдаги зогора нонни сувга ботириб еб, кунни кеч қилдим, — деди қаландар йигит Авазга. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирор нарсанинг ўрта қисми, ўртаси. *Шўхсой қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади. Ҳ. Назар, Сўнмас чақмоқлар. Пулат абзал, найзалар синиб борар белидан. «Нурали». У [Қўқон] Сўх дарёси ва ундан таралиб чиқадиган кўлаб ариқлардан суғориладиган воҳанинг ўрта белида жойлашган. К. Яшин, Ҳамза.*

5 кўчма Жисмоний ёки моддий кучнинг рамзи. *Ёмонга эл бўлгунча, Яхшига бел бўл. Мақол.*

Бел олишмоқ (ёки ушлашмоқ) 1) куч синашмоқ (курашда, жангда). *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди. Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўчма ким ўзарга ўйнамоқ, мусобақа, рақобат қилмоқ. Бел ушлаганда, отангни аяма. Мақол. ■ Сидиқжон сизга шогирд тушмоқчи. Маллавоёй кўлди: -Мен билан бел ушлашмоқчи денг. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 геогр. Тоғ ва тепаликларнинг эгарсимон энг баланд жойи. *Бўз йиғитлар бир ғайрати тошиб, Неча тоғдан, неча беллардан ошиб. «Ёдгор». Сени минган беклар дарёдай тошди, Неча белу неча тоғлардан ошди. «Маликан айёр».*

Бел боғламоқ Бирор ишга астойдил киришмоқ, жазм қилмоқ. *Дўстларим.. Сиз билан биз улуғ ишга бел боғладик. Бу ғоят хатарли иш. Аммо биз қўрқмаймиз. Ҳ. Фулом, Машъал. Бобур жуда бир қалтис ишга бел боғлаганини сизди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Белига тепмоқ** Бирор ишга, айни қизиб турган, долзарб пайтида истамаган, кутилмаганда халал бермоқ, путур етказмоқ. *Сенмисан? Аммо уйқунинг ҳам белига тепдинг-да, Тинчликми ўзи? О. Ёқубов, Пьесалар. Сўхбат авжига чиққанда кириб келган икки йигит гапнинг белига тепди. С. Маҳкамов. Дала тонги. **Белини кўтармоқ** 1) қаддини тик қилмоқ; қоматини ростламоқ; 2) моддий жиҳатдан кучли, қудратли бўлмоқ, қилмоқ. ..экин майдонларини кўпайтириш.. колхознинг белини кўтаришига катта куч бўлар эди. С. Зуннунова, Олов. **Белини сиқдирмоқ** Катта**

моддий, жисмоний ёки маънавий зарар етказмоқ. *Беҳуда ҳаракат белини синдиради.* Мақол. ■ *Гапнинг белини синдирманглар, жим туринг, Ҳайдарча гапираверсин.* С. Айний, Жаллодлар. *..ҳосил нобуд бўлди, шимизнинг бели синди.* С. Айний, Қуллар. **Бели узилмоқ** Ҳалок бўлмоқ; енгилмоқ. *Биз худонинг суйган бандаларимиз, бизга осилганларнинг бели чўрт узилади!* К. Яшин, Ҳамза. **Белини букмоқ** Енгмоқ, майиб қилмоқ, ҳалок қилмоқ. *Тўғри, сенинг қароринг жуда тўғри, қуролимиз бўлмаса, Куропаткин белимизни букиб кўяди!* Н. Сафаров.

БЕЛ II Ер қазниш, сочилган нарсаларни олиб солиш, тўплаш учун ишлатиладиган ёғоч сопли темир қурол; белкурак. *Бел билан ер кавламоқ. Белни пешлаган билар, ерни ишлаган билар.* Мақол. ■ *Кўп гапиргандан кўра, кўлингга белни ол-да, газгага чиқ.* «Ёшлик».

БЕЛАЗЗАТ [бе.. + лаззат] айн. лаззатсиз I. *Нархи қиммат, ўзи белаззат овқат қайси ошхоналарда топилади.* «Муштум».

БЕЛАК шв. Чақалоқ беланадиган мато; кўттик, кетлик.

БЕЛАМОҚ I Чақалоқни бешикка ётқизиб, кўлбоғ, оёқбоғ билан боғламоқ. *Салима ўз боласини бешикка белади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Жубарой қизчасини бешикка белади-да, ошга уннаб кетди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БЕЛАМОҚ II I Юқадиган нарсаларга (ун, тупроқ, бўёқ сингари) ботириб, қорштириб ёки булғаб, ҳамма ёғини шу нарса билан қошламоқ; буламоқ, чапимоқ. *Тупроққа беламоқ. Қонга беламоқ.* ■ *Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимизни лойга беладинг, доғи ўзгунча кетмайдиган бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Энди эшикдан бир қадам нари жилсанг, пичоқни тўрт жойингга ураман-у, танингни қонингга белейман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма с.т. Бошдан-оёқ ўрамоқ, кийинтирмоқ; қошламоқ. *Шойига беламоқ.* ■ *-Вой, овсар, — деди энтикиб. — Мен сени зарга белаб кўяман, билдингми?* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Ман ношуд болаларни оч, сизни кир-чирга белаб кўйиб, ўзим олтин-зар тақиб юрибман!* С. Нуров, Нарвон. *Кўёш ерни нурга беламай, Эркак кетди жанггоҳга томон.* Х. Даврон, Қақнус.

БЕЛАНГ фольк. айн. беланги. *Бели-бели беланг от, Бели нозик курранг от.* «Топишмоқлар».

БЕЛАНГИ I Бели майиб бўлган ёки оғир ишдан белини кўтара олмай қолган. *Беланги от. Оғир тош кўтариб, беланги бўла ёздим.* ■ *Йўқ-йўқ, ҳовлиқма! Бердисини айтгунча, кишини беланги қилиб кўйма тагин.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *Беланги бўлиб қолувдим. Пидина [ялғиз] толқонига новот гулини кўшиб, кап отгандим, шу ёрдам бердим.* шифо топдим. С. Нуров, Нарвон.

2 кўчма Иқтисодий жиҳатдан кучсиз, ўтириб қолган; хонавайрон бўлган. *Бир нобон раис кўлида беланги бўлиб қолган бу колхозга Раҳимахон Исмоилова раис қилиб сайланди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕЛАНМОҚ I **Беламоқ** I фл. мажҳ. н. *Ношлож бола яна бешикка беланди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил. *Бола онасига кўзи тушиши билан, беланган оёқ-кўлини питиллатганча бўшаттишга уринди.* «Ёшлик».

2 **Беламоқ** II I фл. мажҳ. н. *Қонга беламоқ. Лойга беламоқ. Чангга беламоқ. Мойга беламоқ.* ■ *Чол қора қонга беланиб, ерга чалтак бўлиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза. *Энди у чангга беланиб, тупроққа ботиб юрган гўдак эмасди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Балчиққа беланган кўлларида бир даста бойчечак силкиниб-силкиниб келар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 кўчма Қопланмоқ, чулганмоқ, тўлмоқ. *Катта биналар пештоқида сон-саноксиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Осмон самовий нурларга беланиб, музайян бўлди.* «Шарқ юлдузи».

4 Кийинмоқ; ўранмоқ, кўмилмоқ. *.. муқарриблар кимхобларга, хитойи шоҳларга беланиб киришди.* Ойбек, Навоӣ. *Оққа мунча беланибди у одам?* Ҳ. Олимжон.

БЕЛАНЧАК I Чақалоқларни ётқизиб овутиладиган ёки ухлатиладиган, арғимчоқдек ёки бешикдек тебратиладиган мослама. *Ойим эса беланчакка уланган инни ҳар замон-ҳар замон силкиб-силкиб кўяди.* М. Хидир, Қирғоқлар. *Четан девор ортидаги кўрғонча айвонида ёшигина жувон беланчак тебратиб, кўшиқ айтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 кўчма Дунёга келиш учун сабаб бўлувчи, вояга, камолга етказувчи; аллаловчи нарса ҳақида. *Бахт беланчаги. Замин белан-*

чаги. ■ Кетмасин бошимиздан асло бахт беланчаги. А. Орипов. Сенга алла айтди кекса самовот, Эгилиб заминнинг беланчагига. Э. Воҳидов. Ҳалигина ширин уйқунинг беланчагида аллаланилаётган жангчилар дув кўтарилди, гўё сокин ўрмонда ногаҳон ўқ узилди. Шухрат, Шинелли йиллар.

БЕЛАНЧАКСИМОН Беланчакка ўхшаб кетадиган. *Беланчаксимон замбил ёнига чўнқайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БЕЛАНҒИЧ Тебранадиган, айланадиган. *Биринчи хонада давра стол ва 4–5 та юмшоқ стул, бурчагида беланғич кресло.* А. Ҳакимов, Илон изи.

БЕЛАТ [р. билет] с. т. Билет.

БЕЛАТЧИ с. т. Билет сотувчи ёки билет текширувчи. қ. билетчи.

БЕЛАШМОҚ I *Беламоқ I* фл. бирг. н. *Чақалоқни бешикка белашиди.*

БЕЛАШМОҚ II I *Беламоқ II* фл. бирг. н. *Улар мени қорга белашиди.*

2 айн. беланмоқ 2. *Ярим кечада.. бир оғилнинг охуридан [куёвни] қонга белашиб ётгани ҳолда топганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕЛБОҒ I Белга боғланадиган, тўрт-бурчак рўмол шаклидаги гулли ёки гулсиз, четлари тикилган мато парчаси; қийиқ, қийиқча. *Шоҳи белбоғ.* ■ *Нозим Зухранинг бошини аста силаб, ўз кўз ёшини белбоғи учига артди. «Гулдаста».* У дўпписининг жиягини қайтариб, шоҳи белбоғ билан боғлаб олган эди. К. Яшин, Ҳамза.

2 Умуман белга белбоғ каби боғланадиган нарса. [Шарофат:] *Эшигимизга увада тўну чилвир белбоғ билан келган эдинг. - Нима билан чиқиб кетдим? [деди Сидиқжон].* А. Қаҳҳор. Кўшчинон чироқлари.

3 Ҳар нарсанинг ўрта белидан ўтган фаразий чизиқ ёки ҳалқа; экватор. *Энди биз Ернинг белбоғидан ўтдик, Жанубий яримшарга кирдик.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. *Бу ердан ўтибди ернинг белбоғи, Беқасам тўн демак бу рангин диёр.* А. Орипов.

4 *кўчма* Кувват, мадор, кўмақдош. *Ошнам — белбоғим. «Қанотли сўзлар».* - *Нега ташлаб кетаман буни, — деди кампир, келиннинг сўзини рад қилиб, — Белимнинг белбоғи энди бу.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мен бораман элимга, алла, болам, Белбоғлар бергин белимга, алла. «Бойчечак».*

Белбоққа ёлчимаслик Бойимаслик, бири икки бўлмаслик. *Бўзчи белбоққа ёлчимас,*

кулол — мўндига: эшитганмисан? Ойбек Танланган асарлар. Водопровод бор-у, бўзч белбоққа ёлчимас дегандек.. Қоратена, Пан жикент кўчаларидаги кранларда сув йўқ «Муштум». **Белбоғ ечилмай** Қийинчиликсиз, тезда. *Сиз тикилган иш белбоғ ечилмай битади. Ҳаммага қоронғи бўлса ҳал менга аён.* Ҳамза, Танланган асарлар. **Белингда белбоғнинг борми?** Йигитмисан Йигитлик гуруринг борми? [Ҳонзода *Ғофирга:*] *Белингда белбоғнинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Одамларни ҳашарга айтиб қўйдим. Белида белбоғи бори келаверади.* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БЕЛБОҒЛИ Белида белбоғи бўлган, белбоғ боғлаган. *Қизил шоҳи белбоғли йигит.*

БЕЛБОҒЛИК Белбоғ учун ярқоли ёки етарли. *Бир белбоғлик газлама. Белбоғлик шоҳи.* ■ *Найкамалак деҳқон белида, Белбоғликка ярайди арқон.* Абдулла Шер, Қадимги куй.

БЕЛБУРМА Бел қисми (бели) бурмалаб тикилган; бели бурмали. *Заргаровнинг қабулида белбурма бахмал камзул кийган дилбаргина бир жувон ўтирарди.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕЛГИ I Таниб олиш, кўрсатиш ёки фарқлашга хизмат қилувчи нарса; нишон, аломат; тамға. *Йўқолган боланинг белгилари. Фабрика белгиси. Белги қўймоқ.* Белги солмоқ. *Белги бўлса, йўлдан адашмас, Ақ бўлса, сўздан адашмас. «Ақл ақлдан қувват олади».* *Яхши хотин белгиси — хиром қилар терини, Ёмон хотин белгиси — ерга букар эрини.* Мақол. ■ *Инсонликнинг энг дастлабки белгиси меҳнатсеварликдир.* Газетадан.

2 Бирор маъно, мазмун ёки миқдор ифодалайдиган график аломат, ишора. *Сўроқ белгиси (тлш.). Тенглик белгиси (мат.). Нота белгилари. Тиниш белгилари (тлш.) Товушларнинг график белгиси. Кимёвий элементларнинг белгилари. Стенография белгилари.* ■ *Кирди-ю, эшик олдида сўроқ белгиси бўлиб тураверди. «Ёшлик».* *Олисда оқ қобирғали улкан кемалар кўринади. Ундан берироқда чекловчи белгилар — қизил байроқчалар липилаб турибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Нарса, воқеа-ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти, сифати. *Буюмларнинг сифат ва хусусиятлари логикада белгилар деб аталади. «Логика».* *Ганда отнинг бирор белгисини бил-*

дириб, «қандай?», «қанақа?», «кимнинг?», «ниманинг?», «нечани?» каби сўроқларга жавоб бўлиб келган иккинчи даражали бўлак аниқловчи деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

4 Ички кечинма, ҳолатдан, касалликдан палолат берувчи ташқи аломат; рамз. *Сукут – розилик белгиси. Мақол. Бахт белгиси – билим. Мақол. ■ Содда муомала яқинлик ва меҳрибонлик белгисидир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Гулнорнинг] Думалоқ қора кўзларида яширинган алам-ҳасрат белгисини Адолат дарров пайқаб олди. С. Зуннунова, Гулхан. *Раъно табассум билан жавоб берди ва унда бир оз қизариниш белгиси бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Эрининг бу жасоратига қарши Офтоб ойимнинг юзига ризосизлик белгиси чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Касалликнинг [тепкиннинг] асосий белгиларидан бири кулоқ атрофи ва жағ суюқларининг оғришидир.* «Саодат».

БЕЛГИЛАМОҚ 1 Белги қўймоқ; белги, аломат қўйиб, таниқли қилмоқ, ажратмоқ. *Ислоҳотда ўзимга теккан ерни белгилаб, қозиқ қоққанамда.. кўп нарсаларни мўлжаллаб қўйган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

2 Бирор шартли аломат, ишора билан ифодаламоқ. *Номаълум сонни «х» билан белгилаймиз. Буйруқ мазмунини ундов белгиси билан белгиламоқ.*

3 Бирор хусусияти, кўриниши ва ш. к. га асосан аниқламоқ, фарқламоқ. *Қирқ ёшлардаги бир киши кирди. Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

4 Олдиндан чизиб, режалаб, тайин қилиб қўймоқ. *Мажлис кунини белгиламоқ. Тўй кунини белгиламоқ. ■ Ҳукуматимиз Наврўз кунини дам олиш кунини этиб белгилади.* Газетадан. *Соат олтига белгиланган тўй соат ўндан ошганда бошланибди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йиғилиш жуда қисқа бўлганига қарамай, одамлар белгиланган вақтдан анча эрта тўпландилар.* С. Кароматов, Олтин қум.

5 Бирор мақсад учун мўлжалламоқ, танламоқ, кўзлаб қўймоқ. [Ҳасанали] *Миниб кетиш учун Қутидорнинг саман йўрғасини белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳолида анча айланиб юрди. Ит боғлайдиган жойини ўзи белгилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

6 Ишга, мансабга қўймоқ, тайинламоқ. *Директор қилиб белгилади. ■ Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Саримсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек золимни белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Ҳусайн Бойқаро] *Жилонғорга Валибекни, Мирзойи Кичик ҳам Ислим барлосни сардор белгилади.* Ойбек, Навоий.

БЕЛГИЛАНМОҚ Белгиламоқ фл. мажҳ н. *Белгиланган вақтда. Белгиланган тартибда. ■ Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* Газетадан. *Кема эскадрасининг тезлиги ундаги энг секин сузадиган кеманинг тезлигига қараб белгиланади.* Газетадан.

БЕЛГИЛАШ Белгиламоқ фл. ҳар. н. *Тўй вақтини белгилаш. Раис белгилаш. ■ Мен хотин-қизлар учун ҳам бир нарса белгилашни сўрайман.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. *Анварнинг тўйларини қилмоқ ниятимиз бор эди.. деб тўғридан-тўғри фақат тўй вақтини белгилашни сўраши Султонали мирзога яна бошқа сирларни аңлатган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Белгилаш олмоши тли. Нарса ёки белги ўрнида қўлланиб, уларни ажратиб, таъкидлаб ва умумлаштириб кўрсатадиган олмош. мас., *ҳар, ҳар ким, ҳар нарса, ҳар қандай. ■ Предметларни белгилаш учун қўлландиган олмошлар белгилаш олмоши дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БЕЛГИЛИ 1 Нима экани аниқ кўриниб турган; белги қўйилган, белгиси, нишони бор; таниқли. *Белгили жой. Белгили қалам. ■ Отабек китобни белгили қилиб ёпди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унга бир рўмол ўраб, белгили қилган ерим йўқ эди.* «Ёдгор».

Белгили қаратқич тли. -нинг қўшимчасини олган қаратқич, мас., *мактабнинг қоровули. ■ Баҳорда очилган боғнинг гулсан..* «Нурали».

2 Маълум, аниқ; белгиланган, муайян, тайинли. *Белгили тартибда. Белгили вақтда. Пайшанбанинг келиши чоршанбадан белгили.* Мақол. ■ [Сафар чўтир] *Тушининг узук-юлуқ гапларини бир-бирига улаб, белгили маъно чиқаришига тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Оталар учун бундай гаплар унчалик ёмон таъсир бермаса-да, хотинларга қандай асар қилиши белгилidir.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Машҳур, таниқли. *Белгили одамлар.*

БЕЛГИЛОВЧИ 1 Бирор белги, хусусиятни аниқлаш билан шуғулланувчи (шахс). Мол (товар)нинг сифатини белгиловчи бўлиб ишламоқ.

2 Нималигини, қандайлигини аниқ белгилаб, кўрсатиб берувчи; ҳал қилувчи. *Белгиловчи омиллар.* ■ Киши характерини белгиловчи омиллардан бири — унинг нутқи(дир). Шухрат, Шинелли йиллар. Достон ва терма жанри бахшилар репертуарини белгиловчи жанрлар бўлиб, улар ҳаммавақт ўзларининг етакчи хусусиятларини сақлаб келади. «ЎТА».

БЕЛГИСИЗ 1 Нималиги, қандайлиги аниқ ифодаланмаган; белги қўйилмаган, ишораси йўқ, таниқли эмас. Бу моллар дўконга белгисиз келди. Сўзлашувдан.

2 Номаълум, тайини йўқ, тайинсиз. *Келин-куёв ўз тўйларидан бенасиб бўлиб, белгисиз ёққа кетиб боришар эди.* С. Сиёев, Аваз. У бу уйга яна қайтиб келаманми ё шу кетганча белгисиз йўлда дарбадар кезаманми, деган фикрни бошдан ўтказарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ногоҳ энтиқди-ю, эгилди камон. Ўқ учди белгисиз ёқларга томон. А. Орипов.

Белгисиз қаратқич тлш. -нинг қўшимчасини олмаган қаратқич, мас., мактаб директори, қишлоқ оқсоқоли.

БЕЛДАМЧА шв. 1 Белга ичдан боғлаб олинадиган иссиқ (одатда пахтали) белбоғ.

2 Бирор нарсага кўндалангига, белига қўйиладиган, ўрнатиладиган нарса. ..ҳар ўтовнинг белдамчаси кимхобдан.. керагаси кумушдан, остонаси тиллодан, бўсағаси ёқутдан.. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

БЕЛДОВ шв. 1 Тикилган ўтовнинг белидан ўраб боғланган арқон. Уйни сулув кўрсатади оқ белдов ҳам бўсағаси. «Кўшиқлар». Куйамон аял отдан тушиб, отни уйнинг белдовига илдириб.. ичкарасига кирди. С. Раҳимов, Алп.

2 Бешиқнинг тепа қисмидаги ёғоч. Чақалоқ бирдан тушган ёруеликдан кўзларини пирпиратиб, аввал бешиқ белдовидоги кўз-мунчоққа, сўнг юзига бармоқ теккизган Муаззамхонга қаради. «Ёшлик».

БЕЛДОР 1 сфт. Бели йўгон, бели бақувват; кучли. *Жўра.. аскарнинг юкени олиб.. белдор эшакка илдам ортиб.. пиёда кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар. Йўгон Усмон мироб — барваста, белдор, Соқол кўксиди, кўзлар катта, хушёр. Ҳабибий.

2 от. тар. Белжурак билан ишловчи; бе билан қуролланганлар. *Кўрғон ҳамоячилар дўлдек ёғайтган тошдан ва ўқлардан сақланиш учун ўзларини панага олган пайтларида, белдорлар хандақнинг анчагина қисмини тўдириб ташладилар.* М. Осим, Ўтрор.

БЕЛИЛА [*р. белый* — оқ, оқ рангли] Барча турдаги бўёқларга ва эмалларга қўшиладиган оқ бўёқ. *Кўрғошинли белила. Рухли белила.* ■ Юқорида айтиб ўтилганлар ичида рухли ва титанли белилалар кўйишлатилади. «ЎЗМЭ».

БЕЛКАШ Пахсачининг бел билан лоғ отиб бериб турувчи ёрдамчиси. *Белкаш бақувват бўлса, иш унади.*

БЕЛКУРАК айн. бел 11. Ҳар хондоннинг томида қум тўлатилган яшиқ, ёнида белжурак, чангак ва қизилга бўялган челақ бор. Шухрат, Шинелли йиллар. *Иш қанча оғир бўлмасин, бари бир кетмон, белжурак асоси иш қуроли бўлиб қолади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЕЛЛАДОННА [итал. belladonna — тўза; хоним, соҳибжамол] 1 бот. Томатдошлар (итузумдошлар) оиласига мансуб кўп йиллик заҳарли ўт. *Белладоннанинг ҳамма қисми алкалоидларга бой.* «ЎЗМЭ».

2 Ўша ўтдан тайёрланган дори. *Оққатдан олдин ва кейин кодеин, белладонна, валериан томчиси каби дорилар берилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БЕЛЛАШМОҚ 1 Бел олишмоқ, қўсинашмоқ (қурашда, жангда). -Қани, бахташ таваккал. *Ўртоқ Дўсматов билан бир беллашиб қўяй, — деди Мели полвон.* П. Турсун. Ўқитувчи. *Қураш майдонига тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар..* М. Шайхзода, Ташкентнома.

2 Мусобақалашмоқ, ким ютар (ўзар) ўйнамоқ. *Шу куни футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилди.* Газетадан. *Каналда не-не полвонлар беллашмади, не-не одамлар ўзини кўрсатмади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Куйди-пишди йигит Мўминов ўз устози билан беллашмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕЛЛАШУВ Мусобақа, кураш. *Беллашувга чақирмоқ. Беллашувни бошламоқ. Бизнинг синф беллашувда ютиб чиқди.* ■ *Беллашувга келган созандалар ҳаммаси бўлиб 57 киши.* Газетадан.

БЕЛЛЕТРИСТ Беллетристик асар ёзувчи адиб, насрий асарлар муаллифи.

БЕЛЛЕТРИСТИК Беллетристикага, насрға оид. *Беллетристтик асар. ■ Шу нарса аниқки, очеркнинг.. баъзи намуналари ҳикоя ва қисса каби соф беллетристтик жанр намуналарига ўхшайди.* «Шарқ юлдузи».

БЕЛЛЕТРИСТИКА [фр. belles lettres – гўзал, нафис адабиёт] Наср билан ёзилган бадиий адабиёт (роман, қисса, ҳикоя ва бошқалар). *Мемуарларда ҳам, беллетристикада ҳам, афсуски, тарихий ҳақиқатдан айрим чекинишлар рўй бермоқда.* Газетадан. *Ҳақиқатан ҳам очерк бадиий-публицистик жанр бўлиб, унда беллетристика элементлари публицистика элементлари билан узвий бириккан ҳолда учрайди.* «ЎТА».

БЕЛЛИ I Дангал, фойдали, мазмунли. *Элик гандан белли гап яхши.* Мақол.

БЕЛЛИ II: **марал белли, қиз белли** Марал (кийик)нинг, қизнинг белига ўхшаш, нозик. *Илқи ичинда ўзи келган синлидир, Тубичоқ туюқли, марал беллидир.* «Муродхон». *Остимга минганим қиз белли тулпор.* «Маликан айёр».

БЕЛЛИК I *шв.* Жазлиқнинг остига қўйиладиган от абзали. *Чиргининг устидан қўйди белликни, Белликнинг устидан жаҳалдирикни.* «Ширин билан Шакар». *Омборхонадан от абзалларини – терлик, беллик.. қуюшқон, юган, узангли эгарни қўлтиқлаб келдим.* «Ёшлик».

2 *шв.* Белбоғ. *Белига беллик, қўлига қўллик, тўшига чоройна, бошига дубулға кийди.* «Нурали».

3 *махс.* Арава гилдираги тўгинининг икки учи бирлашган жойни қисиб турадиган иккита параллел кетай.

БЕЛМА-БЕЛ : **белма-бел олишмоқ** айн. *бел олишмоқ қ. бел* I 5. *Белма-бел олишса, ажрим бўлади. Зўр деганинг маълум бўлиб қолади.* «Алпомиш». *Белма-бел олишди бу икки шерлар, Шудгор бўлиб кетди олишган ерлар.* «Баҳром ва Гуландом».

БЕЛОРУС I Белоруссия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи. *Концертда рус, украин, белорус, ўзбек, қозоқ, грузин, тожик, марийдан иборат саккиз миллат иштирок этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Белорус аёл. Белорус адабиёти.*

БЕЛОРУСЛАР Белоруссия Республикасининг (туб) аҳолиси, белорус халқи.

БЕЛОРУСЧА I Беларус санъати ва маданиятига, белорусларга оид. *Белорусча рақс. Белорусча кийим.*

2 Беларус тили. *Белорусчага таржима қилмоқ. Белорусча гапирмоқ.*

БЕЛУГА [р. белый – оқ, оқ рангли] Осётрсимонлар оиласига мансуб, ярим ой шаклидаги катта офизли оқ балиқ.

БЕЛУЖ этн. Асосан Эрон, Афғонистон ва Покистонда яшовчи, эроний тиллар гуруҳига мансуб тилда сўзлашувчи халқ ва шу халқ вакили. *Белуж халқи. Белуж тили. Белуж рақси. Белуж аёл.*

БЕЛУХА зоол. Дельфинсимонлар оиласига мансуб сутэмизувчи ҳайвонларнинг ягона вакили; йирик дельфин.

БЕЛЧА I Бел II с. кичр. шакли. Сабзавот экинларини ўташ, тагини юмшатиш учун ишлатиладиган ёғоч дастали кураксимон темир асбоб.

2 Пойафзалга миҳ қоқилганда, ичидан тешиб чиқадиган миҳларни қайтариш («ўлдириш») учун ишлатиладиган асбоб.

3 Тикилаётган оёқ кийимлар (этик, маҳси, кавуш) тагчарми, пошна дастагининг ортиқча жойини кесиб ташлаш учун ишлатиладиган асбоб. *Унинг отаси – Обидхўжа вофурушини дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Тунукасозлик ва темирчиликда: қўрага кўмир солиб туриладиган темир куракча. *Белча билан кўмир ташламоқ.*

БЕЛЧАЛАМОҚ Белча билан юмшатиш; чопмоқ. *Қулуннайни белчаламоқ.*

БЕЛЧИ айн. **белкаш.** *Оқтанги қишлоғи қабристонининг паҳса деворига қўли теккан. Манман деган белчиам бас келолмайдиган паҳсачи Аҳмад кўчакка лой олиб берган.* «Ёшлик». *..деворга кўнгилдагидек лой узатиб турадиган белчи ягона.. У ҳам бўлса, Эргаш даканг.* «Ёшлик».

БЕЛЬВЕДЕР [итал. belvedere – кўркем манзара] Бино усти ёки баланд жойга призма ёки доира шаклида, баъзан гүмбазли қилиб қурилган алоҳида хона.

БЕЛЬГИЯЛИК Бельгиянинг туб аҳолиси. *Бельгиялик аёл. Бельгиялик киши.*

БЕЛЬТИНГ [ингл. belting – ҳаракатлантириш тасмаси] Транспортёр, элеватор ленталари ва резиналанган қайишлар тайёрланадиган оғир ва пишиқ газлама.

БЕЛЬЭТАЖ [фр. bel – чиройли, etage – қават, ярус] Томоша залида партер ва амфитеатр устига қурилган, ўриндиқлар қўйилган айлана пешайвон, биринчи ярус.

БЕЛЎРОҚ Ўтти тик туриб ўришга мўлжалланган узун сопли катта ўроқ. [Уста] Ўроқ, пойтеши, белўроқ, узанги.. кўпроқ отларга нағал ясарди. А. Суюн, Олис тонглар.

БЕМАВРИД [бе.. + маврид] рвш. 1 Номақбул пайтда; бемаҳал, бевақт. *Бемаврид келган меҳмон. Эшик бемаврид тақиллади.* ■ *Бемаврид бўлса ҳам, келавердим. Мирмуҳсин, Умид. Бемаврид ярасига туз сепганимдан афсусландим. «Ёшлик».*

2 Ўринсиз, ноўрин. *Кечирасиз, ўртоқжон, бемаврид ҳазил қилибман.. Қаердансиз? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Козим бемаврид қизишганини, Назар билан хотиржам гаплашиши зарурлигини сизди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

БЕМАДОР [бе.. + мадор] айн. **мадорсиз.** Уст-боши йиртилган сонсиз чоракор, Меҳнат, алам даштида кезар бемадор. Файратий. У [Абдулла Саид] чўндек озиб, бемадор бўлиб қолган. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

БЕМАДОРЛИК Куч-қуввати камлик, дармонсизлик, кучсизлик. *Онажон, ҳозир етмиш икки томирингизда ёшлик қони югуради, сиз бемадорликдан, кам қувватликдан.. бари-баридан халос бўласиз. «Ёшлик».*

БЕМАЖОЛ [бе.. + мажол] Мажоли, кучи, дармони кам, ҳолдан тойган; кучсиз. *Бемажол кампир.* ■ *Салимхоннинг юраги кўрқинч бир нарсани сезиб, оёқларидан мадор кетди, креслога бемажол ўтирди. Ҳ. Фулом, Маишғал. Ҳафиза шу кундан бошлаб кўрпачи қилиб ётиб қолди, у негадир бемажол ва берух эди. Мирмуҳсин, Умид.*

БЕМАЖОЛЛИК Дармонсизлик, кучсизлик. *Мунисхон бирдан орқага тисарилди. Юраги қаттиқ ўйнаб, бемажоллик билан олдинга тикилди. С. Зуннунова, Излар.*

БЕМАЗА [бе.. + маза] 1 Оғизга хуш ёқмайдиган, таъми ёмон; таъмсиз, лаззатсиз. *Бемаза овқат. Бемаза тарвуз. Бемаза қовуннинг уруғи кўп. Мақол.* ■ *Касалга асал ҳам бемаза бўлиб кўринади. «Қанотли сўзлар».* Йўлчининг тақачи оинаси Қоратой оч қорини бемаза мошхўрдага тўлдириб.. совуқ уйда хомуш ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Оғзи бемаза 1) оғзи овқатнинг мазасини, таъминни сезмайдиган (баъзи касалликлар

сабабли). *Сидиқжон, гарчи ҳануз оғзи бемаза боши оғирроқ бўлса ҳам.. кампирнинг мрибончиликлариданми, кўнгли кўтарил жуда енги тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчи чироқлари; 2) беадаб гапларни кўп гаг радиган; чакки оғиз. Оғзи бемаза одам.*

2 Кўчма Бадний заиф, эстетик завқ беолмайдиган; бемаъни, сийқа. *Бемаза ас* ■ *Бемаза китобни-ку жонга теккан жон шартта ётиб қўйса бўлар, бироқ умр кин бини-чи? Х. Султонов, Онамнинг юр Бунақа бемаза суратларнинг авторлари и титутда кўп эмас. «Муштум».*

3 Ярамас, ёқимсиз, бемаъни, ёмс *Бемаза одам.* ■ *-Акам бемаза чиқди-да деди Ҳамид Мунавварга. С. Анорбоев, Ме: Бемаза қизнинг бўлмас ҳаёси.. «Гулихир мон».* Э, бунақа бемаза телевизорни сот юборинг. «Аския».

4 Одоб-ахлоққа хилоф, одобдан таққари; беҳуда, бекорчи. *Бемаза қилиқс Бекорчидан бемаза гап чиқади. Мақол. 1 [Гулшан:] Бемаза гапларни қўйинглар, у лайлик! А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Бемаза қилмоқ 1) мазасини, туз-намгини меъёрда қилмаслик; 2) таъбини хи қилмоқ, жонига тегмоқ, тинчини бузмо *Аmmo шаллақи бир кампирнинг уйида турман; кўп бемаза қилаёттир-да. А. Қаҳҳор Сароб. Айниқса тўриқ тойча тутқич бемай, Мирвали аканинг бемазасини бешп қилади. А. Қодирий, Обид кетмон; 3) тобиқочирмоқ; баттар қилмоқ. Иситма жуе бемаза қилди.*

БЕМАЗАГАРЛИК айн. **бемазагарчилик**
БЕМАЗАГАРЧИЛИК Бўлмағур ии ножўя хатти-ҳаракат; номаъқулчилик. *1 қанақа бемазагарчилик! Ошдан пашша чиқд С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Ҳаюл, пешона тер билан топилган пулга бунақанги бемазагарчилик қилинмайди, албатта. Газетадан.*

БЕМАЗАЛАШМОҚ 1 Одоб-ахлоқ чеграсидан ташқари чиқмоқ; ёмонлашмоқ *Ишлар бемазалашиб кетди.* ■ *Ҳури аскияда ҳеч қачон бачканалашиб бемазалашмас, мезёридан ўтиб кетмасди. Ф. Му сажонов, Ҳури.*

2 Суюқлашиб, сийқалашиб кетмоқ *Санъатнинг бемазалашуви.*

БЕМАЗАЛИК 1 Таъми, мазаси йўқлик мазасизлик, таъмсизлик. *Бемазалигда оғизга олиб бўлмайди.*

2 Бўлмагур иш, ноҳўя хатти-ҳаракат. *Бемазалик қилмоқ.* ■ Яқин бўлиб бемазалик чеккандан, олис бўлиб интизорлик яшидир. «Кўшиқлар». *Тарғилойнинг гапи ҳақ. Сенинг ўзинг бемазалик қилиб юрибсан, облаҳ!* «Муштум».

БЕМАЗАЧИЛИК с.т. айн. бемазагарчилик. *Бекорчилик — бемазачилик.* Мақол.

БЕМАКОН [бе.. + макон] Бошида уйи, ватани йўқ; турар-жойсиз, бошпанасиз. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар.* «Ширин билан Шакар». *Бир бошимга раҳм қилди Қодир ўзи, бемакон.* «Нурали».

БЕМАЛОЛ [бе.. + малол] рвш. 1 Малоллик, ўнғайсизлик сезмай, тортинмай, ёзилиб; эркин, баҳузур. *Майли, хафа бўлманг. Аям билан бемалол тураверасиз.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бемалол ёзилишиб ўтиринглар! Ёмон кўрганам — ёшларнинг суҳбатига қариларнинг суқилиши.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Клара аёлларга хос чиройли ҳаракат билан сочини орқасига ташлаб юборди. Кейин ўз эри олдида тургандай бемалол ечина бошлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Бемалол бўлса крш. с. Малол келмаса, малоллик қилмаса. [Фотима домлага:] *Келинг, домла почча! Бемалол бўлса, ана шу турган стулни менинг яқинроғимга қўйиб ўтиринг.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. *Кўшини, бемалол бўлса, бизни холи қўйсангиз!* Уйғун, Асарлар.

2 Бамайлихотир, хотиржам; шошилмай. *-Хўп, майли, — деди Урмонжон, — бўлар иш бўлиб ўтибди. Энди бемалол, беҳавотир ишлай беринг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Девор тагида катта сизир бошвоғини ерга ёйиб, бемалол кавш қайтариб ётарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Тўсқинликка учрамай, беҳавотир, осон, хавфсиз. *Эрталаб кўприк бошқатдан қилинди, энди ҳар қандай оғир юк билан бемалол ўтса бўларди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Орасидан қўқонарава бемалол юрадиган кенг, узун ишқомлар икки танобдан мўлроқ ерни ишғол этган.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аниқ, яққол. Алим бува юқоридаги қийғоч тешиқлардан қаради. *Ҳамма ёқ бемалол кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Юпқа каррон кўйлакдан елкасидаги*

ҳуснбузарлари бемалол кўриниб турибди. С. Аҳмад, Сайланма.

5 Тўлиқ равишда, бекам-кўст; етарли. *Жой ҳаммага бемалол етади.* ■ [Ернинг] *Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўтакетган бепарво, ғам-ташвишсиз киши ҳақида. *Ўзи бемалолнинг сўзи бемалол.* Мақол.

БЕМАСЛАК [бе.. + маслак] Бирор аниқ мақсадга, нуқтаи назарга эга эмаслик, ғоясиз. *Ахир ким кечирар бизни, биродар, Бемаслак қолдирсак, жон деб дунёни?! У. Кўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.*

БЕМАСЛАҲАТ [бе.. + маслахат] Бошқалар билан кенгашмай қилинган; маслахатсиз. *Маслахатли иш битар, Бемаслахат иш кетар.* «Луқмони Ҳаким». *-Иниоолло! — деди Зағнакўз ва яна уқтирди: -Асло биздан бемаслахат иш қилманг, Мадаминбой.* -Албатта, албатта, тақсир! П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕМАШАҚҚАТ [бе.. + машаққат] Қийинчиликсиз қилинган, осон, машаққатсиз. *Бемашаққат иш. Бемашаққат пул топмоқ.*

БЕМАШВАРАТ [бе.. + машварат] кт. кам қўлл. Кенгашмасдан, келишиб олмасдан, маслахат қилмасдан. *Улардан бемашварат иш қилинмагай.* Ойбек, Навоий.

БЕМАЪНИ [бе.. + маъни] 1 Одоб-қоида дойрасидан ташқари; маъноси, мазмуни йўқ; маъносиз. *Бемаъни жумла.* ■ *Кишининг бемаъни гаплардан ўзини тийиши унинг мўминлиги нақадар чиройли эканлигидан далолат беради.* «Фан ва турмуш». *Унинг бемаъни жавдираган кўзларида ҳали ҳам қандайдир ҳусн сақланиб қолган эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Талғат биринчи курсданок Ҳамида деган қизни суюб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Қуруқ сафсатадан иборат бўлган; ҳақиқатга мутлақо зид; асоссиз; кераксиз, беҳуда. *Ҳа, бугун ҳам анча бемаъни суҳанбозлик қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Қанчалик бемаъни, қанчалик бемаъни ўйлар! — юзини кафти билан бекитиб жилмайди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу айб шунчалик уйдирма ва бемаъники, прокуратура ходимига батафсил жавоб бериб ўтиришни лозим топмадим.* О. Ёқубов, Излайман.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, ярамас; беаза, бўлмагур. *Беаъни қилиқлар.* ■ *Асалнинг шунақа беаъни ишлари кўплигидан биз ҳам.. куйиб ётибмиз.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Хотинларнинг беаъни қий-чуви.. ҳамма ёқни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад ҳам жилмайди. У беаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 Ножўя, беаза ишлар қиладиган, ёмон, ярамас; бўлмагур. *-Ҳози эшон ҳузурингизда экан! — деди маҳдум, — ўзи кўп беаъни одам. Зиёфат-миёфат деб, яқин бир соат вақтимни олди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

БЕМАЪНИГАРЧИЛИК Кишига нуноносиб, одобдан ташқари хатти-ҳаракат; беазагарчилик, номаъқулчилик. *Бошлиқларга ҳам ҳайронсан-да, айрим кишиларнинг шунақа беаънигарчилигини кўра-била туриб, индашмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕМАЪНИЛИК 1 Одоб қондаларига сизмаслик; номаъқуллик; ножўялик. *Шу қисқа умрни ҳам дағаллик, беаънилик, ярамас хулқ-атвор билан ўтказиш одамга жуда алам қилади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Ядро урушининг беаъничилигини яхши тушунувчи олимларнинг овози бугун бутун планетада баралла янграмоқда.* Газетадан.

2 айн. **беаънигарчилик.**

БЕМАЪНО [бе.. + маъно] юк. усл. айн. **беаъни** 1-3. *Бектемир[га].. атрофдаги ҳамма нарса алақандай беаъно, ноўрин, робитасиз туюларди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Содиқ чўпонни келтиришиганида, у гоҳ ўзига келар, гоҳ яна оғзидан кўпик чиқариб, беаъно кўзларини шипга тикканча чақчайиб қоларди.* «Ёшлик».

БЕМАЪРИФАТ [бе.. + маърифат] Илму саводдан бебаҳра; таълим кўрмаган, чаласавод. *Эй, беаърифат эшон! Эшон бўлмай қол, афв қилмоқ — худога, осий бўлмоқ бандага хос.* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт. *..ўзимиз мадраса кўрмаган бўлсак ҳам, беаърифат эмасмиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕМАҚСАД [бе.. + мақсад] Бирор орзу ёки ниятга қаратилмаган ёки интилмаган; мақсадсиз. *Беақсад юриш. Беҳуда, беақсад ўтган умр.* ■ [Темиржон] *Сершовқин, серқатнов йўлка бўйлаб беақсад, беихтиёр борар экан, ҳеч нарса ҳақида ўйламасликка*

уринарди. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ё сад одамдир — асли ўликдир.* «Нурали»

БЕМАҲАЛ [бе.. + маҳал] 1 *от* Көпайти. *Пирим бойваччаникидалар. Бе бўлиб қолганидан, ўша ерда тунаб қолган бўлдилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳожиди кўлини олар экан, ўрнидан турди: —Эно кетай, беаҳалга қолмай, — деди.* А. ҳор, Асарлар.

2 *рвш.* Номувофиқ, номақбул, ўрпайт. *Бировнинг уйига боқма, беаҳални қоқма!* Мақол. ■ *Дехқонлар билики, беаҳал [ёққан] ёмғир ғўзага ширшириб юборади.* Ҳ. Назир, Сўнмас моқлар. *Беаҳал даштликка кўтаре кўл.* «Ёшлик».

3 *Жуда эрта, ёшлик пайтда: одавақтдан олдин. Беаҳал бўлмасин ҳеч ўлим. Отим Аваз, Булдур қассоб ул «Гулихиромон»..инсон боласи ота-она беаҳал ажралар экан, унга бундан кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Вақти беаҳал айн. вақт-бевақт қ. 1 **БЕМЕРОС** [бе.. + мерос] 1 Мерос меросга эга бўлмасдан. *Мероссиз қолмоқ*

2 Бирор фойда кутмасдан, тамликсиз. *Одамлар бор — надарин мозиғнаб бож, Бемерос йиғламас — там аъмолида.* А. Орипов, Юртим шамоли

БЕМЕЪЁР [бе.. + меъёр] Одатдаги гиланган ўлчовдан ташқари; ортик; сиз; бевақт, кутилмаганда. *-Кетиш меъёр бўлди-да, яхши боргин, — дефқараб ўтиб кетди.* «Маликан айёр». *оғир юкни Бўрибойли нор келтирар.. даги мушкул ишни Олтин, кумуш, тирар.* «Оқ олма, қизил олма».

БЕМЕҲР [бе.. + меҳр] Меҳрибобилмайдиган; раҳмсиз, шафқатсиз. *қариндошдан меҳр билган ёт яхши.* М. *Нафиса йиғлади-ялинди, ялинди-й.* *Лекин Аъзамнинг бемехр кўнгли юм.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

БЕМЕҲРЛИК Раҳм-шафқатсизлри йўқлик. *Бу оғирликни [ҳижронни унчалик сезмаётгани Ойша бегиме бемехрлик нишонасидек туюлди..* П. К Юлдузли тунлар.

БЕМИННАТ [бе.. + миннат] 1 иш. яхшилиги учун миннатдорлик этмайдиган; миннат, тама қилмай боши унинг ҳуснига маҳлиё бўлибди а

унга беминнат хизматкор керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Малоҳат буларнинг ҳаммасига яхши тушунади ва беминнат хизмат қилади. «Ишчилар».

2 Фақат фойдаси тегадиган, аммо бунинг эвазига ҳеч нарса талаб қилмайдиган; қулай; арзон. *Электр энергияси ҳожатбарор, қудратли, беминнат кучдир.* Т. Аҳмедов, Хотамтойлик. *Илм-ҳунар шундай беминнат мулкки, одамга ҳеч қачон уларнинг оғирлиги тушмайди.* Р. Усмонов, Одобнома.

Дастёри беминнат Миннатдорлик талаб қилмайдиган дастёр, кўмакдош (одатда дастёрликка яраб қолган ўз фарзандлари ҳақида).

БЕМИСЛ [бе.. + мисл] *кт. айн. мислсиз.* *Атторнинг уйда кўрганман, рақси бемисл, эсингдами? Ойбек, Улуғ йўл. Буларнинг барчаси — қаламининг сеҳрли қудрати туфайли, бемисл жезибаси туфайли содир бўлади.* «Ёшлик».

БЕМИСОЛ [бе.. + мисол] Ўхшаши йўқ, тенгсиз; ҳадсиз, ҳаддан ташқари. *Гуноҳинг оғирдир, бемисол дардинг, Шоирнинг малаги, гўзал Наталья.* Газетадан. *Орзулари осмондай тиниқ, Бағри денгиз қадар бемисол.* «Саодат». *Кўрқиб кетди жиккак бемисол: «Э, муштунинг нарироққа ол!»* М. Али, Боқий дунё.

БЕМИҚЭС [бе.. + миқёс] Кўлами (чегараси) чексиз; тенгсиз, ўхшаши йўқ. *Шаҳарларнинг одамларниқига ўхшаши ўз ҳаёт йўли, тақдири бўлса-да, уларнинг ҳаёт ва умр ўлчовлари бемикёсдир.* Газетадан.

БЕМОР [ф. بیمار — касал] **1** Организмининг одатдаги бирор ҳолати бузилган; касал, хаста. *Бемор бола. Бемор тузалгиси келса, табиб ўз оёғи билан келар.* Мақол. ■ *Бир кечаси бемор жуда азоб тортди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бемор она бошини қизчаси силаб қўйса, оғриқлар барҳам топади.* «Саодат».

2 кўчма Севги, муҳаббат дардини, ошиқлик ҳолатини ифодалайди. *Ҳар ким беёрдир — бемордир.* Мақол. ■ *Дарди фироқинг айлади бемор, Қайда борайин эмди давога.* Машраб. *Муҳаббат дардидан бемор қалблармиз, Ўғай бўлсак, не тонг, соғлар орасида.* А. Орипов.

3 кўчма Касалланган, нимжон, ўсишдан қолган. *Сувсизликдан бемор гўзалар гулини тўка бошлади.*

БЕМОРЛИК **1** Организмининг одатдаги ҳолатда эмаслиги, касаллик, хасталик. Бе-

морлик асорати. ■ *Заргаров кириб келди.. озғин юзида беморликдан кейинги заҳмлик асорати билиниб турарди.* А. Мухтор, Асарлар. *Сен менинг жонимни олгин, Мен сенинг дардинг олай, Барча соғлик сенга бўлсин, Барча беморлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 кўчма Ишқ, муҳаббат кўйидаги ҳолат; севги азоби, дарди. *Кунлар аро беморликни қолдириб кетдинг менга.* «Саодат».

БЕМОРОНА Касалларга ўхшаб, беморларга хос; худди касалдек. — *Мен касал эдим-ку! — деди Баширжон афтига беморона тус бериб.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БЕМОРХОНА *кам қўлл. айн. касалхона.* *Сув оқайтган тарафдагилар четланиб, йўлни очди. Беморхона машинаси кўринди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Қирқ йилнинг нақ ярми йўлларда ўтди, Ярми эса ўтди беморхонада.* А. Орипов.

БЕМУДДАТ [бе.. + муддат] Муддати аниқ белгиланмаган, вақти чекланмаган; абадий. *Жамоа хўжалиги ихтиёридаги ерлар уларга текин ва бемуддат, яъни абадий фойдаланиш учун мустаҳкамланиб берилади.* Газетадан.

БЕМУЛОҲАЗАЛИК Мулоҳаза қилиб, уялиб-тортиниб ўтирмаслик; пухта ўйла-масдан иш тутишлик. *Латифжон ҳақиқатан ҳам бемулоҳазаликка борганлигини сезиб, қип-қизариб кетди-ю, нафасини ичига ютди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕМУРОД [ф. بىمرواد — ноумид, муродига етмаган] Бирор-бир мақсадга, режага эга бўлмаган; орзу-умидсиз. *У деразадан ташқарига хомуш, бемурод тикилиб тураркан, ҳаёти мазмунсиз романдек зерикарли бўлиб қолганини.. пайқади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Сенсиз қолар эдим зулматда тугал, Сенсиз қолар эдим буткул бемурод.* А. Орипов.

БЕМУРУВВАТ [бе.. + мурувват] **1** Ҳеч кимга яхшилик, одамгарчилик қилмайдиган, саховатсиз. *Бемурувват қариндош.* ■ *..Қалби офтобдай иссиқ Онаи зорим! Кечир бемурувват дайди фарзандингни!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бераҳм, шафқатсиз. *Уни [Салтонбунни] бойлар эшигида хўрланишга, бемурувват турмушининг қақшатқич азоблари ичида қийналишга мажбур қилган куч балки болаларига бўлган ўша меҳру муҳаббатидир.* М.

Исмонлий, Фаргона т.о. Бу чархи бемурватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. Увайсий.

БЕНАВБАТ [бе.. + навбат] рвш. Навбатдан ташқари, навбатсиз. -Кела қолинг, Собиржон ака, бугун сизларга бенавбат, — деди чойнакларга қайнаган сув бураётган Муҳаббат. В. Ғофуров, Вафодор. Ким манфаат кўрсатса, парво қилдим, ҳе аттанг! Арзасига бенавбат имзо қилдим, ҳе, аттанг! «Муштум».

БЕНАВО I [ф. *بی‌خو* — товущсиз] Овозсиз, унсиз; хомуш, сокин.

БЕНАВО II [ф. *بی‌خو* — бечора, фақир, мискин] Турмушнинг хузур-ҳаловати, роҳат-фароғатидан бебахра қолган, рўшнолик кўрмаган; ғариб, нотавон, шўрлик. Авазнинг юраги ачинди. Бенаво, бемажол халқига зигирдек кўмак беролмаслигини ўйлаб, қалби вайрон бўлди. С. Сиёев, Аваз. Ўзинг кўриб турганингдек, мен бир дили пора, ғариб, бенаво, ожиза онаман, ўғлим. К. Яшин, Ҳамза.

БЕНАЖОТ [бе.. + нажот] Ҳеч бир имконияти, иложи қолмаган, нажотсиз; бечора. Рангпар чехрасида унинг шоҳ Бобур Бенажот салтанат рамзин кўради. Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.

БЕНАЗИР [бе.. + *اظير* — тенг, бир хил; ўхшаш] **1** Тенги, мисли йўқ; мислсиз. -Алишербек беназир зот эрди, — деди Бобур китобдан бошини кўтариб. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Хонзода бегим ҳалолу покизаликда беназирлар! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Хуллас, бу бетакрор ва беназир санъат асарининг маъноси, оламча мазмуни бор. «Фан ва турмуш».

2 Беназир (эркаклар ва аёллар исми).

БЕНАМОЗ [бе.. + намоз] Намоз ўқимайдиган, кофир, динсиз. ..бенамоз Аваз Ўтар ўғли.. аркони дин ҳукми ила тошбўрон қилинсун! С. Сиёев, Аваз.

БЕНАРВОН [бе.. + нарвон] Нарвон кўймасдан, нарвонсиз.

Юлдузни бенарвон урадиган Ўтакетган олғир. У юлдузни бенарвон уриб, ҳатто ойга човут соладиган устаси фаранглардан. «Муштум». Мадбархон Раҳмонова ҳам мўмай даромад борасида юлдузни бенарвон урадиганлардан. «Муштум».

БЕНАСАБ [бе.. + насаб] Наслу насабининг тайини йўқ, паст насл фарзанди; тарбия кўрмаган. Пошиаойимлар, Хонзодалар қоқ сахар туриб, хизматимга ҳозир бўлса-ю,

сен бенасаб, исқирт, атлас кўрпада мени писанд қилмай, хуррак отиб ётсанг! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕНАСИБ [бе.. + насиб] Тегишли ҳиссадан, насибадан маҳрум бўлган, қуруқ қолган; насибасиз. Бенасиб бўлмоқ. Бенасиб қолмоқ. ■ Бу хушнуд нағмалардан бенасиб бўлмаг, деб атайин уйғотдим, бир эшитиб қолинг! О. Ёқубов, Айтсам тилим куюди, айтмасам — дилим. Болалик хаёллари, орзуларидан бенасиб бўлиб улғайганман. С. Аҳмад, Чўл бургути. Халқим, мозий ўтди, толе кўрмадинг, Пиширдинг, ўзинга бенасиб таом. А. Орипов.

БЕНАФ [бе.. + наф] Бирор наф-манфаати, фойдаси йўқ; фойдасиз. самарасиз. Бенаф ўтган ҳаётинг учун Вақт олдида берурсан жавоб. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома. Шабнамдек мақтаниб бўлма тутуриқсиз, Ҳавога учоди, бенаф қуруқ сўз. «Муштум».

БЕНГАЛ I Жанубий Осиёда, асосан Бангладеш мамлакатида ва Шарқий Ҳиндистонда яшовчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халққа мансуб, оид. Бенгал аёл. Бенгал адабиёти.

БЕНГАЛЛАР Бангладеш мамлакатининг ва Ҳиндистондаги Фарбий Бенгалия штатининг асосий аҳолиси. Бангладеш аҳолисининг 98% и бенгаллардир. «ЎЗМЭ».

БЕНГЗАМОҚ шв. Ўхшатмоқ, қиёс қилмоқ; бировнинг тимсолида кимнидир кўрмоқ. Онама бенгзадим жамолинг сани. «Кўшиқлар».

БЕНЕФИС [фр. *benefice* — фойла; имтиёз, афзаллик] Тушуми, фойдаси тўлиқ ёки қисман театр жамоаси ёки айрим актёрга тўланадиган спектакль ёки концерт.

БЕНЗИН [фр. *benzine* < лот. *benzol* < *ايبان جاوى* — Ява хушбўй шираси] Нефтдан ёки нефть газидан олинадиган рангсиз, учувчан суюқ ёнилғи. Домладай босиқ одам ҳам, сўё унга ишонмагандай, ялт этиб бензин кўрсаткичга қаради. М. Мансуров, Ёмби. Чори бензин узаткични шақиллата-шақиллата қайтиб келди-да, яна рулга ўтирди. М. Мансуров, Ёмби.

БЕНЗОБАК [<р. бензин баки] Техника ва транспорт воситаларининг бензин билан тўлдириладиган қисми; бензин қуйиладиган бак. Шиша тўппа-тўғри танк бензобаки устига бориб тушиди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Утти машина биқинига, бензобак

устига боғлаб, шийпонга қаради. С. Сиёев. Отлиқ аёл.

БЕНЗОВОЗ [<р. воз(ить) — бензин ташувчи] Бензин ташишга мосланган; бензин ташувчи машина. *У бир сакрашда бензовознинг устига чиқди-да, тўппончасини қинидан чиқариб, осмонга устма-уст бешолати ўқ узди. О. Ёкубов, Излайман. Кеча шомдан кейин бўпти. Бензовози билан ёниб кетибди.. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.*

БЕНЗОКОЛОНКА [бензин + лот. columna — устун(ча)] Автотранспорт воситаларига бензин қуйишга мўлжалланган устунсимон қурилма; насосли станция.

БЕНЗОЛ [бензин + лот. ol (eum) — ёғ; мой] Тошқўмир смоласидан олиниб, бензинга қўшиладиган, шунингдек, лак, бўёк, портловчи моддалар, пластик массалар ва ш. к. тайёрлашда ишлатиладиган, рангсиз, тез ёнувчан, учувчан суюқлик. *Суюқ бензол териға кучли таъсир қилади. «ЎЗМЭ».*

БЕНИШОН [бе.. + нишон] 1 *Ҳеч қандай дараги, хабари бўлмасдан, ҳеч ким билмас бўлиб, нишонсиз. Балиқларға емиш бўлиб кетасан, Дунёдан бенишон бўлиб ўтасан. «Баҳром ва Гуландом». Бенишон кетганди қўлимдан қушим. «Ойсулув».*

2 *кўчма* Бола кўрмасдан, орқасида насл қолмасдан; фарзандсиз. *Бобонгиз амир-султон Дунёдан ўтган бенишон. «Нурали».*

БЕНИХОЯ(Т) [бе.. + ниҳоя(т)] 1 *сфм.* Юқори даражада, ортиқ даражада; чеки йўқ, ниҳоясиз, чексиз. *Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан бўён бениҳоя бир дард билан оғрир эди. А. Қодиррий, Ўтган кунлар.*

2 *рвш.* Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари; жуда ҳам. *Бениҳоя ориқ. Бениҳоя узоқ. Бениҳоя кўп. Бениҳоя қувонмоқ. ■ У нимадандир бениҳоя хурсанд, нимадандир хижолат.. бўлиб, уйға кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кишининг молини сақлаш бениҳоят қийин, ука. Ойбек, Танланган асарлар. У [Элмурод] ўз олдига шундай бир одамнинг келиб қолганидан бениҳоят хурсанд эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕНОМ [бе.. + ном] *айн. номсиз.* Мен сизга айтсам, шаҳарда беном кўча бўлмайди. Олимнинг номи аввалдан беном бўлган янги кўчага қўйилди.

БЕНОМ-НИШОН, *беному нишон* Ҳеч қандай дараги (хабари) йўқ; ному нишон-

сиз, бедарак, дараксиз. *Шаҳар уламо, ашрафлари бугунги ҳақиқат олдига ҳар замон ёқа ушлаб: «Бир беному нишонга бунча штифот!» дер эдилар. А. Қодиррий, Меҳробдан чаён. Бу тахти салтанатлар беному нишон йўқолур, фақат меъмору мусаввирлар яратган зўр санъат асарлари тирик қолур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

БЕНОМУС [бе.. + номус] Шарм-ҳаё билан иш тутмайдиган, шарм-ҳаёсиз, орномуссиз, уятсиз. *Беномус одам. Беномусга кунда тўй. Мақол. ■ Нуридай бетайин, беномус эмасман. Ойбек, Танланган асарлар. Шу аёл, шу беномус аёл менинг хасмиим эди. С. Аҳмад, Уфқ.*

БЕНОМУСЛИК 1 Уятсизлик, номуссизлик. *Унинг бунчалик беномуслигини билмас эдик. ■ Рустамбекнинг қайғу-ҳасратини чекиб, дунёдан зор йиғлаб ўтгунча, ҳар беномусликни ўзимга олиб, севганим билан кун кўрай. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

2 Уятсизларча, юзсизларча қилинган иш. *Бу қандай беномуслик. Бу қандай ҳаёсизлик. Ё шариатда шарм йўқ дедингларми? П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕНТОНИТЛАР [юн. benthos — чуқурлик] геол. Асосан, қадимий вулкан куллари ва туфларнинг денгиз остида нурашидан пайдо бўлган гиллар; тошсовун. *Геология фанида гилмоя «бентонит» термини билан юритилади. М. Зокиров, Бебаҳо хазина.*

БЕНТОС [юн. benthos — чуқурлик] Денгиз ва чуқук сувлар тубидаги балчиқда ва унинг устида яшайдиган ўсимлик ва ҳайвонлар. *Бентослар кўпчилик балиқ ва б. ҳайвонлар учун озиқ ҳисобланади. «ЎЗМЭ».*

БЕНУР [бе.. + нур] *айн. нурсиз.* Мен сизсиз — бир уйман, бенур, бечироқ. Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар. *Гар уни кўрмаса, яшолмас бир кун, Бу ёруғ олам ҳам кўринур бенур. Б. Бойқобилов, Садоқат.*

БЕНУҚСОН [бе.. + нуқсон] Камчилиги йўқ, нуқсондан холи, мукаммал, тўла-тўқис. *Бенуқсон одам. Бенуқсон иш. Бенуқсон ишламоқ. Ўзгада нуқсон кўрсанг, ўзингни бенуқсон дема. Мақол. ■ Нигора ечинмоқда эди. Унинг.. бенуқсон, қуйиб қўйгандай қомати чироқ ўчиши билан қоронғиликка сингишиб кетгандек бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ожиза ҳаёлида ўзини бенуқсон қизлар қаторида ҳис қилди, ич-ичидан севиниб кетди. И. Раҳим, Тақдир.*

БЕНЎХТА 1 Нўхта солинмаган, нўхта-ланмаган. *Бенўхта, яйдоқ от.*

2 кўчма Ўзини тия олмайдиган; бебош. *Нега жамоат тартибини бузади, қанақа бенўхта бойвачча у? «Муштум».*

БЕОБРЎ(Й) [бе.. + обрў(й)] Иззат-хурмати, обрўйи йўқ, обрўйсиз. *Беобрў одам. Обрўли обрўйдан қўрқар, Беобрў недан қўрқар. Мақол. ■ Кўп ўтмай, Абдурахмон мадраса аҳли орасида ҳам беобрў бўлиб қолди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Беобрў қилмоқ Обрўсини тўкмоқ. *Халойиқ олдида мени беобрў қилишинг оқибатини.. бир кўрсатиб қўяй ҳали. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

БЕОДОБ [бе.. + одоб] *айн. беадаб. Одобни беодобдан ўрган. Мақол. ■ Ота-онасиз қолганинга шундай ўзбошимча, беодоб бўлиб кетдингми ҳали? П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕОДОБЛИК Тарбия кўрмаганлик; одоб меъёри, қоидаларига тўғри келмайдиган ҳаракат, қилиқ; ҳолат. *Ҳар бир саводсиз одам минбарга чиқиб, шундоқ эътиборли одамлар олдида беодоблик қилса, қандоқ чидаб туриш мумкин. Газетадан. Қорақўз бегим.. уйқудаги Мирзони ўпиш беодоблик саналишидан таҳликага тушган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

БЕОЗОР [бе.. + озор] **1** *сфм.* Озор бермайдиган, дилни оғритмайдиган, ранжитмайдиган, мулойим. *Беозор танқид. ■ [Дадавой Хадичага:] Мен илгари билмай у кишидан [Комиловдан] ранжиб юрган эканман. Гаплари мулойим, беозор, бамаъни.. одам экан. Уйғун, Навбахор. Бу мулойимхулқ тоғ йигитининг ўша кунни айтган сўзлари беозор қизнинг юрагида тугён қўзгаган эди. Т. Расулов, Шонли авлод.*

2 *рвш.* Озор бермай, қийнамай; астагина; усталик билан. *Эъзозхон пишиллаб ухлаб ётган Учқуннинг юзидан беозоргина ўпиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машъал. Шерзод елкасига кимдир беозор туртганидан уйғониб кетди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Нозик, эпчил бармоқлар орасида беозоргина ушланган ингичка игна дўппи юзида нафис излар қолдириб борди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

3 Осойишта, тинч, осуда, ғам-ташвишсиз. *У кунлар Назирқул учун энг бахтиёр кунлар эди. Ушандай беозор кунларнинг таги-га суғ кетди. С. Аҳмад, Ҳукм. Туғилиб ўсган, беозор болалик йилларининг хотирасини ўз*

қўйнида сақлаган ҳовлисига бир қарамасб кетолмади. С. Зуннунова, Олов.

БЕОЗОРЛИК Зарар, озор келтирмалик; безарарлик, мулойимлик. *Ҳуббиж молнинг овозидан ширин бир шўхликни, озорликни уқдим. Ш. Холмирзаев, Бодқишда гуллади. [Саъди] Отасидаги беозорлик, одамовилик белгиларини ҳам кеч на қади. Газетадан.*

БЕОМОН [бе.. + омон] *рвш.* Омон бемай, шафқат қилмай, аёвсиз, шафқатси *Кечаси алаким гўё унинг устига бостирикелди-да, қўлини кўкрак қафасига суқ юрагини беомон эзгилай бошлади. «Ёшлик Шифтолини бир чумчуқ беомон чўқилаяти. С. Аҳмад, Таъзим. Бадқирдор одамлар бир кун беомон Ярадор қилдилар қўшиқт. А. Орипов, Йиллар армони.*

БЕОР [бе.. + ор] **1** *айн. орсиз.* Ҳар ўли ҳар тўй бошида таппа-тайёрдир тўра: *Улғудай шилқим, шилимишқ, роса беорд тўрам. «Муштум».* *Йўлдан урди қайси б маккор?.. Очиғини сўзлагил, беор! Ҳ. Олижон, Зайнаб ва Омон.*

2 кўчма Ҳар қандай жойда ҳам ўсавердиган, ер танламайдиган (асосан ўсимли ҳақида). *Гулхайри ҳар қандай жойни безашқодир беор ўсимликлардан ҳисобланади. Газетадан. Тут беор эмасми, тез тутиб, ў бошлади. Т. Ашуоров, Марварид тут.*

БЕОРЛИК 1 Уятсизлик, ҳаёсизлик, безбетлик; ориятсизлик. *Бўғоз сичқонни кўзларидаги ҳадик ўрнини совуқ беорлик эгалади. «Шарқ юлдузи».*

2 Беорларга хос хатти-ҳаракат, қили Абдибиллолнинг беорлигидан Нодирнинг иқадар ғазаби қўзиб кетдики, аввалига нил қилишни билмай қолди. *С. Юнусов, Кутимаган хазина.*

БЕОРОМ [бе.. + ором] **1** Ҳаловат, оробилмайдиган; бетинч, безовта. *Беором ту ■ Туни билан йиғлоқ набирасини овути беором бўлган она, яна ҳаммадан эрта турд Газетадан. Гулноз айниқса бу оқшом беоро. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Яна бир одам баъазиздан-азиз, Юраги бедору беором тенга. Ҳовлининг бир парча кунгай ерида Келар демен учун ўсмалар эккан. «Ёшлик».*

2 *рвш.* Тинимсиз, бетўхтов. *Чайқалаб денгиз беором. Гайратий. Тун бўйи беоро тўқиганим ул — Тивит рўмол эмас, кечик, онажон. Г. Жўраева, Иқбол.*

БЕОҚИБАТ I [бе.. + оқибат] айн. **оқибатсиз**
1. Унсиз йиғлар, пушаймонидан бошини деворларга урмоқчи бўлар, дунёнинг бу қадар бевафолигидан, одамларнинг, ўзининг бунчалик беоқибатлигидан куйарди. «Ёшлик». Юраги ачишди, ҳали ҳам одамлар шунақа беоқибат, бевафо, бераҳм эканми.. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар.

БЕОҚИБАТ II айн. **оқибатсиз II**. Балки, аризанинг беоқибат қолдиришини сўраб, ариза берарлар. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Аввал қозикалон Ҳакимхўжага, кейинчалик Тошкент беги Алимқулига берилган арзнома ҳам беоқибат қолди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

БЕОҚИБАТЛИК Ўз аҳди, сўзида турмаслик, тутуриқсизлик; меҳр кўрсатмаслик. Полвон.. божасининг беоқибатлигидан нафси койиб, ўз қадрига ачинмоқда.. аламини ичига ютганча, эртаги учрашувни кутмоқда эди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

БЕПАДАР [бе.. + падар] Отаси йўқ, отаси номаълум, отасиз. Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла, Талай ёшлар қолди бепадар. Ғайратий. Сўрсанг наслимни, асли бепадар, Бепадар ўғлиман, ўзим дарбадар. «Рустам».

2 Сўкиш, қарғиш вазифасида «отасининг тайини йўқ; ҳароми» маъноларини ифода қилади. Ўз устозини билмаган бу бепадар, олампаҳоннинг ҳам бетларига оёқ қўйишдан тоймай.. бу кун кечаси уни қочириб, менинг ҳовлима олиб келди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Наслсиз, бепадар, бадбахт золимнинг Не билан тугалур охир таг-туғи. Ғ. Ғулом.

БЕПАЙРОВ [бе.. + пайров] Пайровга амал қилинмаган; пала-партиш; одоб доирасидан ташқари; пайровсиз. У [Талмонтоз] бир вақтлар Аллонбойнинг маддоҳлик маъракаларида.. бепаиров аския қилиб ўтирадиган ширинзабон гийбатчиларидан эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БЕПАНД [бе.. + панд] Унча пухта, мустаҳкам бўлмаган; омонат. Бепанд стол. ■ Айвон шунақанги бепанд қурилганки, кўрсангиз, ёш болаларнинг ўйинчоқ уйи ундан мустаҳкамроқ дейсиз. Газетадан. Янги тўғоннинг.. бошқа жойлари ҳам шундай бепанд бўлса-чи? А. Мухтор, Тўғилиш. -Мен жудаям бахтли эдим. Бахт бепанд нарса бўлар экан, — деди Ўктам. Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

БЕПАРВО [бе.. + парво] Эътиборсизлик, совуққонлик билан қарайдиган; эътибор

бермайдиган; совуққон, камҳафсала, лоқайд. Бепарво дўстдан ёғоч яхши. Мақол. ■ Бойларимиз.. қорни тўқлар, халқ аҳволидан беҳабар ва бепарво. Ойбек, Нур қидириб. Унинг кайф билан бепарво кулиши Зухра бегимнинг ғашини келтирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕПАРВОЛИК Эътиборсизлик, ҳафсаласизлик, беғамлик, лоқайдлик. Нури бундай гапларни бепарволик билан эшитишга уриниб боқарди. Ойбек, Танланган асарлар. Нафратни сир тутуши осон, севгини яширса бўлади, бепарволикни эса сақлаш жуда ҳам мушкул. «Ақл-ақлдан қувват олади».

БЕПАРДА [бе.. + парда] 1 Парда тутилмаган, пардасиз; ниқобсиз, очиқ, Бепарда ойна. ■ Сендай қизлар ҳозир кўча-кўйларда Ёр танлайди юриб очиқ, бепарда. Ҳ. Олимжон.

2 кўчма салб. Очиқдан-очиқ, қўпол равишда айтилган, беҳаёларча, пардасиз. Бепарда гап. ■ Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо, Бўлмагай деб кўрқаман ногоҳ сангсор авлиё. Муқимий. Эломонгова ҳали ҳеч бир аёл бундай бепарда гапирмаган эди, ғалати бўлиб кетди, жаҳлланди. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.

3 мус. Парда боғланмаган ёки пардасиз (чолғу асбоби ҳақида).

БЕПАРДОЗ [бе.. + пардоз] 1 Пардозандоз қилмаган, упа-элик, ўсма-сурма қўйиб, ўзига оро бермаган. Бепардоз хотин. ■ Онангни отанга бепардоз кўрсатма деганлар-ку. Ойбек, О.в. шабадалар. Қарибчириб қолсак ҳам, ўзимизни бегона эркакка бепардоз кўрсатгимиз келмайди. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Жумлалари пойма-пой, содда, бепардоз лаблари куюниб титрарди. «Ёшлик».

2 Жило берилмаган, нақшланмаган, оддий, жўн. Бепардоз этик.

БЕПАРОВУЗ Паровуз, адип тутилмаган, адипланмаган. Бепаровуз кўрна.

Оғзи бепаровуз Оғзидан бўлмағур, беадаб гаплар чиқадиган, тилини тия олмайдиган; оғзи бузук. Оғзингни бепаровуз қилма, бу ерда улугимиз турибди. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. Айб Манноннинг ўзида.. Оғзи бепаровуз. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕПАРҲЕЗ [бе.. + парҳез] 1 Парҳез буюрилмаган ёки парҳезни бузган. Бепарҳез бемор.

2 *кўчма* эск. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган; нопок. *Башарти сиз.. ул бепарҳез золимни мингбошилик вазифасидан четлатишга.. бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қосиримизга бир андиша келадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕПИСАНД [бе.. + писанд] Диққат-эътибор қилмайдиган; менсимайдиган; лоқайдлик билан муносабатда бўладиган. *Энди ҳаммаси мен билан шундай беписанд гаплашади, деб хаёл қилди Эломонов. М.М. Дўст, Галатепа қиссалари. Қундуз йигитнинг беписанд муносабатига энсаси қотар эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Аёл эрига беписанд, таҳқиромуз қаради. Н. Аминов, Суварак.*

2 *кўчма* Ҳеч нарса таъсир эта олмайдиган, парво қилмайдиган, мустаҳкам. *Мен қояман энди беписанд, Кор қилмагай тож отинг ҳарчанд!* А. Шер, Қадимги куй.

БЕПИСАНДЛИК Менсимаслик, лоқайдлик, эътиборга олмаслик ҳолати. *..йигит тўртта йигирма беш сўмликни беписандлик билан пештахтага иргитди. «Муштум». Унинг бу «беписанд»лиги Қора Қоплоннинг баттар жиғига тегиб, қутуртириб юборди.. К. Яшин, Ҳамза.*

БЕПИЧОҚ Пичоқ ишлатмасдан, пичоқсиз.

Бепичоқ сўймоқ Руҳан эзиш, азоблаш. *Сен-ку алвастисан, зарил бўлиб қолса, отангнинг судраб чиқасан. Бепичоқ сўясан, лекин.. қон чиқмайди. «Ёшлик».*

БЕПОЁН [бе.. + поён] 1 Охири, чегараси йўқ, ниҳоятда кенг; сарҳадсиз. *Бепоён саҳро. Кўз қулочи сизмайдиган йироқлар.. К. Яшин, Ҳамза. Мен камалак гўзаллигини бепоён самонинг табаррук замин бўйнига таққан марваридига қиёс қиламан. «Ёшлик».*

2 Бениҳоя, беҳад, чексиз. *Ҳамма илларга бепоён муҳаббат боғлаган. Ойбек, Навоий. Мангу ёнар лаҳзалик оташ, Қотиб қолган хаёл бепоён. «Гулдаста».*

БЕПОЁНЛИК Бениҳоялик, чексизлик, ҳадсизлик. *Ер юзида инсонга ҳеч қандай наф келтирмай, бўм-бўи ётган бепоёнликлар жуда кўп. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Хору зорлик бепоёнлиги, бемуруватлиги билан тантана қиларди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

БЕПОСАНГИ [бе.. + посанги] 1 Тарози палласини тенглаштирувчи тошсиз; ўлчов тошисиз; посангисиз. *Бепосанги тарози.*

2 *кўчма* Ўлчовсиз, чексиз. *Ёшлигимнинг тарозуси бепосанги, Бир палласи баҳор тоши билан оғир. У. Носир, Юрак.*

БЕПОШНА [бе.. + пошна] 1 Пошналар қилиб тикилмаган, пошнасиз. *Пошнасиз этик. Пошнасиз туфли.*

2 *кўчма* Оғизга олиб бўлмайдиган, ододдан ташқари; беҳаё, қўпол. *Сизга бундай бепошна гаплар эп бўлмайди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Телевидениенинг-ку йўрини осон, ашуланининг оғзидан бепошна сўз чиқиши билан «шақ» этиб ўчириб қўйса бўлади. «Муштум».*

Оғзи бепошна Шалоқ оғиз. *..оғзи бепошна киши хоҳлабми-хоҳламайми катта ёндаги кишини ҳақорат қилиб қўяди. М. Исмоилий, Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл.*

БЕПУЛ [бе.. + пул] 1 Пули йўқ, пулсиз. *Бепул бозорга боргунча, кафан олиб мозорга бор. Мақол. ■ Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин! Бепул келиб, бизлардан гап сўрама! «Равшан».*

2 Ҳақ олинмайдиган, пул тўланмайдиган; нархсиз, текин. *Бепул билет. Бепул йўланма. ■ Ўқиш Бақақуруллоқда.. чойхонада бўлади. Дафтар, қалам бепул. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сиз бепул дорбозлик курси борлиги тўғрисида эшитмаган бўлсангиз.. керак. «Муштум». Давлатнинг шунча харажатлари бор. Беморларни бепул даволаб, боқиб ётибди. С. Нуров, Нарвон.*

БЕПУЛ-БЕБАДАЛ [бепул + бе.. + бадал] Эвазига ҳеч қандай пул, нарса олмасдан, текинга, пулсиз. *Улар илму урфонни равнақ топтирмақчилар, шифохоналар барпо этиб, бепул-бебадал муолажа қилмоқдалар. С. Сиев, Аваз.*

БЕПУШТ [бе.. + пушт] Бола кўрмаган, наслсиз, бефарзанд, боласиз. *Шоди Мударрисовичнинг отаси эскижўвалик Гулпошиша деган.. танноз бир бепушт жувонга ўралашиб юрди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

БЕПУШТЛИК тиб. Вояга етган (эркак ёки аёл) организмнинг насл (авлод) қолдиришга ожизлиги; туғдира олмаслик, туғмаслик. *Бепуштликни иложи борича барвақт аниқлаб, сабаблари бартараф қилинса, яхши натижага эришиши мумкин. «ЎзМЭ».*

БЕРАРМОН Бериши лозим бўлган киши. *Берармонга бешов кўп, олармонга олтов оз. Мақол.*

БЕРАСИ Берилиши, қайтарилиши керак бўлган нарса; қарз. *Менинг унга берасим йўқ. Унинг менга бир оз бераси бор.* ■ -Сатимхон, — деди ўзини тутиб, — эрингиз бирон одамга берасим бор, демаганмиди мабодо? Шухрат, Умр поғоналари.

БЕРАҒОН Беришга ўрганган, беришга одатланган; сахий. *Берағон қўлим — олағон. Олағон қўлим — берағон.* Мақол.

БЕРАҲМ [бе.. + раҳм] Раҳм-шафқатни билмайдиган, раҳми йўқ, қаҳри қаттиқ; раҳмсиз. [Жамила ўз-ўзига:] *Бераҳм бой, токайгача хунибийрон йиғлатасан, бу тўқилган ёшлар.. бу оху зорлар сени ёқандан тутмай қўймас.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бир бераҳм сен бечоранинг қанотингни қайирибдику!* С. Анорбоев, Сухбатдошлар. *Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕРАҲМЛИК Раҳми йўқлик, шафқатсизлик, меҳрсизлик. *Алихонни бундай ҳолатда ташлаб кетиш ўта бераҳмлик эди.* М. Хайруллаев, Қўнғил. *Ота бераҳмлик қилиб, бизни оналаримиздан айирди, деган мазмунда ариза тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕРБЕРЧИ Ҳадеб бирор нарсани сўрайверадиган; олишга уста; шилқим. *Олалчининг дўсти кўп, Берберчининг дўсти йўқ.* Мақол.

БЕРДАНКА 19-аср ўрталарида америкалик полковник Х. Бердан ихтиро қилган биротар милтиқ. *Бердивой берданка билан отадиған овчилардан эмас.* И. Раҳим, Ихлос. *Қўй тери нустин кийиб, елкасига берданка осиб олган чол эшик олдида Ботирали билан қўл олишиб кўришди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

БЕРЕТ(КА) [итал. beretta — ясси шапка] Гардишсиз, жияксиз енгил ва юмшоқ, ялпоқ бош кийими. *Оқ, қизил, кўк береткалар остидан тошган олтин сочлар майин ҳилтирайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Береткасини ушлаб қолишга улгуролмади, шамол уни юлқиб учуриб кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕРИ рвш. **1** Сўзловчига, шунингдек, сўз бораётган пайт ёки ўринга яқин. *Ҳечқиси йўқ, бир кун нари, бир кун бери.* ■ [Қизлар] «Нари ёт, бери ёт» билан бир-бирларини итариб, суриб, кўрпани тўрт томонга тортишиб жанжаллаша бошладилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. -Бери кел, қизим! — қўли билан имлади кулиб. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўм. (ч.к. билан) Ҳаракатнинг бошланиш пайтидан бошлаб, буён; маълум вақт давомида, мобайнида. *Кечадан бери. Яқиндан бери. Анчадан (кўндан) бери. Алмисоқдан бери.* ■ *Асқар аканинг дами ичига тушиб кетди. Шу сабаб, мана кечадан бери қовоғи очилмайди.* Н. Фозилов, Қиссалар. *Элмурод эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганликдан кўнгли озганини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Институтга киргандан бери Козимжон орқасидан соядек эргашиб юрибди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тахминан уч йилдан бери шу ишни қиламан.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бери қарамоқ Тузалиш, яхшиланиш томонига ўтмоқ, яхшиланмоқ (беморнинг аҳволи ҳақида). *Беморнинг аҳволи сал бери қаради.* **Йиғламоқдан бери бўлмоқ** Йиғлагудек бўлмоқ. *Отам тайёрлаган узангиларини бозорда эртадан кечгача сарғайиб кўтариб юриб, сота олмасдан, ҳовлига қўллари қуруқ (ҳолда) йиғламоқдан бери бўлиб қайтар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Нари олиб бориб, бери олиб келмоқ қ. нари.** *Бир томонда Зулфиқор, бир томонда Худодбек — бир-бирига мутлақо ўхшамаган икки йигит унинг хаёлини нари олиб бориб, бери олиб келарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕРИГА с.т. айн. **бери 2.** Қамалган кунимдан берига ундан хабарим йўқ, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИГИ Сўзловчига ёки сўз бораётган ерга яқинроқ бўлган. *Бериги уй. Самарқанддан бериги станция.* ■ *Отабек бериги бурчакдан туриб, уни [Кумушни] қўли билан янар ва кулимсираб хўмрайар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сирдарёнинг нариги боши, бериги боши, Сойда битган қамишимкан қизнинг қоши.* «Қўшиқлар».

БЕРИДА кўм. (ч.к. билан) Сўзловчига, шунингдек, сўз бораётган нарса, пайт ёки ўринга яқинроқда. *Рўпарада Чотқол тоғлари, ундан берида эса.. бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастон юқорироққа чиқиб, дашт томонга қаради. Уфқдан берида ўргимчакдай ўрмалаб арава келар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

БЕРИЁ [бе.. + риё] Иккиюзламачилик, мунофиқлик қилмасдан; риёсиз. *Тарихни яққол, бериё кўрсатишда Завқийнинг сатираси ҳаммасидан устундир.* Ф. Фулом.

БЕРИЛГАН 1 Берилмоқ фл. сфдш. *Диплом ўрнига берилган маълумотнома. Берилган сон. Берилган вақт.*

2 кўчма Бирор кимса ёки нарсага ихлос, меҳр қўйган; содик; фикри-зикри бир нарса билан банд бўлган, чулганган. *Фанга берилган одам. Мусиқага берилган ёшлар.*

3 салб. Бирор нарсага майл қўйган, ружу қилган, ўрганган, ўч. *Пулга берилган одам.* ■ *Башорат унинг катталарга ўхшаб хаёлларга берилганини кўриб, қадамини секинлатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕРИЛГАНЛИК 1 Бирор нарсага ихлос, меҳр қўйганлик; фикри-зикри бандлик. *Китобга берилганлик. Мусиқага берилганлик. Хаёлга берилганлик.*

2 Садоқат, содиқлик.

БЕРИЛЛ [юн. *beryllos* – кўк-яшил рангли қимматбаҳо тош] Ҳалқасимон силикатлар кенжа синфига мансуб, турли рангдаги шишасимон ялтироқ минерал; қимматбаҳо тош.

БЕРИЛЛИЙ [лот. *Beryllium* < юн. *beryllos*] ким. Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб, эриши қийин бўлган, қаттик, енгил, кумушранг металл.

БЕРИЛМОҚ 1 Бермоқ **1, 2, 4-6** фл. мажҳ. н. *Хат эгасининг ўз қўлига берилади. Ёзма ишга бир соат вақт берилади. Китоб уйга берилмайди.* ■ *Бу қий-чув орқасидан меҳмонларга қуюқ-суюқ берилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор кимса ёки нарсага ихлос, меҳр қўймоқ, садоқат боғламоқ; бирор нарсага ружу қилмоқ, ўрганиб кетмоқ. *Мусиқага берилмоқ.* ■ [Хўжаев:] *Қайси кўзим билан кўрай. Ҳалиги нотик ўзимизнинг Шукрулло афанди экан. Наҳотки, у киши шу қадар берилиб кетган, деб ўйладим.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Айта қолинг, Авлиёота – қозоқ юрти, норинхўрликка кўпроқ берилганга ўхшайсиз-а? Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Чўммоқ, ботмоқ, маҳлиё бўлмоқ. [Гулнор] *Ўзининг паришон хаёлига берилиб, кимсасиз ҳовлида кеза бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бўш келмоқ; таслим бўлмоқ. *Отабекнинг бу мактуби Қумушга бўлган муносабатининг ҳамон боқийлигини. ўзининг осонлик билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИЛУВЧАН 1 Бирор нарсага тез бериладиган, майл қўядиган; ўзини тия олмайдиган. *Ёмон таъсирга берилувчан бола*

2 тиб. Юқумли касалликларга мойил касалликка унча қаршилик кўрсата олмайдиган. *Касалликка берилувчан организм.*

БЕРИЛУВЧАНЛИК Бирор нарсага те: берилишлик; мойиллик. *Организмининг берилувчанлиги.* ■ *Тана температурасининг пасайиши организмнинг тириклик фаолиятини заифлаштиради, касалликларга берилувчанлигини оширади.* «Анатомия».

БЕРИШМОҚ Бермоқ **1, 2, 4-6** фл. бирг. н. *Ўйлашга ҳам вақт беришмади. Сизга яхши маслаҳат беришибди.* ■ *Севишганларига, кўнгил беришганларига беш йил тўлиб, олтинчи йил тугай деб қолди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

БЕРК 1 Бекитиб, ёпилиб ёки тўсиб қўйилган; ёпиқ зид. **очик.** *Дарвоза берк. Уй берк. Йўл берк. Чегара берк.*

2 Ҳамма ёғи ёки бир қисми ўралган ёпилган. *Усти берк йўлак. Усти берк арава Берк машина.*

Боши берк кўча Йўлини, иложини топиш қийин бўлган, мушкул аҳвол. *Илми тажриба – боши берк кўча.* П. Турсун-Ўқитувчи. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРМОҚ 1 Қўлига тутқизмоқ; қўли ёки ихтиёрига топширмоқ. *Берганининг бети қарама.* Мақол. *Олмоқнинг бермоғи бо Мақол.* ■ *Ҳалиги хатни у танаффус чиққанда Рустамга бермоқчи эди.* Ў. Ҳошмов, Қалбингга қулоқ сол. *Виктор ҳи кўришиб, ҳол-аҳвал сўрашгач, қўлига теграммани берди.* С. Кароматов, Олтин қу

2 Эҳтиёжини, талабини қондирмоқ; й нарса билан таъминламоқ. *Экинга сув бермоқ. Молга хашак бермоқ. Қурилишга маб бермоқ.* Бола йиғламаса, она сут берм Мақол. ■ *Қурилиш трести унга ётоқхона жой берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қу сол. *Банданинг ризқини олло беради.* К. Яш Ҳамза. *Бойнинг қизига раҳми келиб, унга берибди.* «Булбулгўё». *Қўша қариндош: яхши фарзандлар берсин.* Ў. Ҳошимов, К бингга қулоқ сол. *Шеригим унга бир ста сув берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Қурёз ака и кутиб тургандай: -Мен қўйларга то. берай, – деб кўзгалди.* С. Сиёев, Еруғли

3 Бахш этмоқ, бағишламоқ; руҳий ҳолат, кайфият, кўриниш пайдо қилмоқ. *Муסיқа дилларга ором беради.* ■ *Саёҳат гашти, тоғлар ўрқачи, ранго-ранг табиат кўзларни яшинатиб, дилларга ором беради.* Газетадан. *Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, далда берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Нури] *Гулнор тўғрисида сўзлаганда, товушига сирли оҳанг берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг [Кумушининг] нафис қора совлари орқа-ўнгига тўзғиб, ажиб бир манзара бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор муассасага ўрнаштирмоқ, киритмоқ, Болани боғчага бермоқ. *Уғлини ўқишга бермоқ.* ■ *Бошқа бирор ҳунарга берсақ бўлмайдимиз?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ, *Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен Марусяга тайинлаб қўйдим, эртадан бошлаб боғчага бер.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Маҳсулот етиштириб, тайёрлаб етказиб турмоқ; ўз маҳсули билан таъминламоқ. *Бу халқ хўжалигига нима беради? Қишлоқ хўжалиги аҳолига озиқ-овқат, саноатга хом ашё беради.* ■ *Этак-этак пахтани икки қўллаб терганман, Гектаридан юз-юзлаб пахта берай деганман.* «Кўшиқлар».

6 Нашрга киритмоқ, босмоқ, эълон қилмоқ; эшиттирмоқ; кўрсатмоқ. *Мақолагини келгуси сонда берамиз. Концерт бермоқ.*

7 Айрим отлар билан қўшма феъл ясайди; мас.: *аҳамият бермоқ, бардош бермоқ, жарвоб бермоқ, бой бермоқ, жой бермоқ, зарба бермоқ.* ■ *Ўн бир киши қарши овоз берди.* «Шарқ юлдузи». *У кўприқдан ўтиб, катта йўлга чиққанидан сўнг отга қамчи берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мана, сени деб қандай балоларга бардош бераман.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуруқ одамлар кийимга зўр беради, деганлари бежиз эмас экан.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳаё қайси нарсада бўлса, унга зийнат беради.* «Фан ва турмуш». *Қўлоқларида уч қалима сўз ўрин талашиб, акс садо берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Кўмакчи феъл вазифасида *-(и)б* аффиксли равишдош шаклидаги етакчи феъл билан бирикади ва: 1) ҳаракатнинг биров, ўзга учун бажарилганлигини ифодалайди. *Янганга айт: илиқдан ош қилиб берсин.* «Гулдаста». *Энди ишингга қара, болам, эртага қўйлак тикиб бераман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Мен бўлган воқеани айтиб бердим. Т. Ашуоров, Оқ от. *Тутнинг устига чиқиб қоқиб бердим.* С. Зуннунова, Олов. *Бу чолдан ҳар бало кутса бўлади. Уни ҳукуматга тутиб бериш керак.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) етакчи феълдан англашилган маънони кучайтириб ифодалайди. *У қўлини силтаб бақириб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қамбаралидан эшитиб ишонмади ва иккаловини ҳам сўқиб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Зулайҳо опамлар уришиб берадилар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 Кўмакчи феъл вазифасида *-а, -й* аффиксли равишдош шаклларидаги етакчи феъллар билан бирикиб келганда, кўпинча *-вер* шаклида талаффуз қилинади ва қўйдаги маъноларни ифодалайди: 1) етакчи феълдаги ҳаракатнинг бажарилши учун қаршилиқ, монелиқ йўқлигини, у бемалол бажарилши мумкинлигини англатади. *Қатқламасдан косаларга суза бер.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Баҳузур ўтира бер, чарчагандирсан?* У. Исмоилов, Сайланма; 2) етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлиги, такрорийлигини билдиради. *У сув ташиб, хумларга қуя берди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ўлимдан бошқа ҳамма яхшиликнинг барвақт келгани маъқул, деб она-бола изғий берди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Сенинг муштингни ея бериб, жонимда жон қолган эмас.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳа-деб катта шаҳарда яшай бериш ҳам одамни диққинафас қилиб юборади.* Т. Ашуоров, Оқ от.

10 Етакчи феъл сифатида қўшма феъллар таркибига киради, мас.: *бериб тур, бера қол, бериб юборди.*

Бердисини айтгунча уриб ўлдирмоқ Гапни охиригача эшитмасдан ҳукм (хулоса) қилмоқ. *Бердисини айтгунча уриб ўлдирадиган кўринадан, сабр қилгин, болам.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕРТОЛЛЕ [< француз кимёгари Клод Луи Бертолле (Berthollet) номидан]: **бертолле тузи** ким. Тиббиётда дезинфекция учун, техникада портловчи моддалар тайёрлаш учун қўлланадиган, садаф каби товланувчи порошок; калий хлорат.

БЕРТОЛЛИДЛАР Француз кимёгари Клод Бертолле номи билан аталган кимёвий бирикмалар.

БЕРУХСАТ [бе.. + рухсат] рвш. айн. **рухсатсиз.** *Берухсат кириш мумкин эмас. Мен-*

дан берухсат кетманг. ■ Ундан берухсат қадам ташламайдиган бўлди. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БЕРУХ [бе.. + рух] Руҳан эзилган, руҳи паст, руҳсиз. *Ҳафиза шу кундан бошлаб кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди, у негадир бемажол ва берух эди. Мирмуҳсин, Умид.*

БЕРЧ Дағал, эзилмайдиган; чайнаб бўлмайдиган. *Берч лой. Берч нон. Олманинг берч жойи.* ■ Мирвали баъзан текисланган ердан бир сиқим тупроқ олиб, кафтида эзиб кўради. *Сап-сариқ, олтинга ўхшайди: эзгиласанг, берч бўлиб, қўлингга ёпишмайди. Уқаланиб кетади. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БЕСАБАБ [бе.. + сабаб] айн. **сабабсиз**. *Бесабаб оёққа тикан кирмас. Мақол.* ■ Юзингдан олар беадаб, Ишдан қолар бесабаб. «Кўшиқлар». *Кулфату роҳат кишига келса, келмас бесабаб. Ҳабибий. Эслаيمان, болалик чоғимда бир кун Безори тош отди менга бесабаб. А. Орипов.*

БЕСАБР [бе.. + сабр] Сабри, тоқати йўқ, чидамсиз, тўзимсиз. *Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар, бесабрлар ўз оёғидан йитар. Мақол.* ■ *Басавлат, шаддод аёллар бесабр бўладилар. «Шарқ юлдузи».*

БЕСАБРЛИК Сабр, чидами етмаслик; чидамсизлик, тоқатсизлик. *Бесабрлик билан кутмоқ.*

БЕСАВОД [бе.. + савод] 1 Ёзув-чизувни билмайдиган, саводи йўқ. *Бесавод одам. Бесавод бола.*

2 Илму маърифатдан беҳабар; билимсиз. *Бизам жа-а бесаводмас, ҳеч қандай инфекция йўқлигини биламиз. Баччағар, юқади дейди-я! Ҳи-ҳи! «Ёшлик».*

БЕСАМАР [бе.. + самар] Фойдасиз, натижасиз, беҳуда. *У миясини ҳоритган бесамар ўйлар, вужудини чулғаган ҳардамхаёл кайфиятдан фориг бўлиш учун боши оққан томонга кетишга рози. С. Нуров, Нарвон. Оқсоқол уларнинг сафари бесамар кетишини қайдан билди — бу ҳол ҳали-ҳали сир эмиш. М. Мансуров, Ёмби.*

БЕСАМАРА айн. **бесамар**. *Афсуски, бесамара меҳнат қилибсиз. «Шарқ юлдузи».*

БЕСАНОҚ айн. **саноқсиз**. *Дашт этагидаги адир ва қумтепаликлардан парвоз қилиб ёпирилган гирдоблар.. осмон кўксига бесаноқ найзалар отар.. домига нимаики илашса, чиртирак қилар эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

БЕСАР [ф. *بيسر* — бошсиз, боши йўқ] **бесар бўлмоқ** Бесаранжом бўлмоқ, тинчлигини, ҳаловатини йўқотмоқ. **Бесар қилмоқ** (ёки **этмоқ**) Бесаранжом қилмоқ, тинчлигини, ҳаловатини бузмоқ; издан чиқармоқ. *Қалб танҳо сени ўйлаб, кулиб гоҳ, гоҳи йиғлардим, Нетай, ҳижрон азоби айламыш беихтиёр, бесар. Н. Муҳаммад, Баҳор тароналари. Кўкда ой кезади бесару сомон, Ироқ замин узра ташлаб ҳорғин из. А. Орипов.*

БЕСАРАНЖОМ [бе.. + саранжом] 1 Саранжом-саришта қилинмаган; саранжом топмаган, айқаш-уйқаш. *Бесаранжом ўй. Оишона доим бесаранжом.* ■ *Болаларнинг ўйинчоқлари, китоб, газеталар билан бесаранжом бўлган хонада бир аёл ётарди. С. Зуннунова, Қанот. Барча ҳовлилар қатори уларники ҳам бесаранжом. «Шарқ юлдузи».*

2 Саранжом-саришталикни билмайдиган, пала-партиш иш, рўзгор тутадиган. *Бесаранжом хотин.*

3 Ҳаяжон, изтиробга тушган; ташвишли, изтиробли, безовта. *Мўйлов бесаранжом кўзларини жовдиратиб, дарров гапира олмади. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. Чол бесаранжом бўлиб, кўзи бежо, олма-кесак тера бошлади. Й. Қаландаров, Шохидамас, баргида.*

БЕСАРАНЖОМЛИК Тинчи бузилганлик, безовталик, тартибсизлик. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Татьяна Ҳайдарнинг авзойида қандайдир бесаранжомлик борлигини сездди. И. Раҳим, Ихлос. Энди қорачиқлари кенгайиб, бесаранжомлик ўрнини мунгли ифода эгалади. «Ёшлик».*

БЕСАРИШТА [бе.. + саришта] айн. **бесаранжом**. *Бу хил одамлар ўта бесаришта, инжик ва ўта сершубҳа бўлади, сизнинг ҳар бир ҳаракатингиздан гўмонсирайди. «Ёшлик».*

БЕСАС Ҳеч нарса демай, товуш чиқармай, унсиз. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди. С. Сиёев, Аваз. Лекин асир бесадо, бесас, Боши ёриқ, яраланган, қон, Мурда каби ётарди бежон. Ҳ. Олимжон. Қудуқ тубидаги оқ тошдек бесас Кўксимда ётибди хотираманам. «Саодат».*

БЕСОАТ 1 [бе.. + соат] 1 Соати йўқ, соатсиз.

2 Вақти, соатининг тайини йўқ; бемаҳал, бемаврид. *Кўздан тўкилган ёшдан Бесоат кун чиққан экан. «Нурали». Уст-*

устига гала душман, Бу урушлар бесоати: ё кечаси, ё кундузи. «Гулихиромон».

БЕСОҚОЛ 1 Ҳали соқол-мўйлови чиқмаган, ёш ёки соқол қўймаган; соқолсиз. Қуш учса қаноти куюдиган чўлларда.. бесоқол болам, йўл бўлсин? «Кундуз билан Юлдуз».

2 от этн. Бачча вазифасида сақланган, ҳали соқоли чиқмаган чиройли бола. йўлларнинг талаши — вақф, масжид, тўй эши, Бесоқолдир ўйнаши, йиғла миллат, йиғлайлик. Ҳамза. [Турсун] Ёдорнинг самоварчи ҳам ошпаз исмида юрган бесоқолидир. Ҳамза.

БЕСОҚОЛБОЗ айн. баччабоз. Ана энди бу Ҳасан чопсон қурғури ҳам бесоқолбоз эди, ҳам хотинбоз эди. «Гулнорпарни».

БЕСОҲИБ [бе.. + соҳиб] Эгаси йўқ, қаровсиз; ташландиқ, хароб. Бефарзанднинг бесоҳибдир қўрғони.. «Эрали ва Шерали». Ким шиттар менинг қилган ноламни, Бесоҳиб йиладди шаҳру қаламни (қалъамни). «Эрали ва Шерали». Бесоҳиб бўлмасин ҳеч кимнинг мойи.. «Юнус пари».

БЕССЕМЕР Бессемерлаш усули билан пўлат олиш жараёни.

Бессемер пўлати Бессемерлаш йўли билан олинган пўлат.

БЕССЕМЕРЛАШ [инглиз ихтирочиси Ғенри Бессемер (Bessemer) номидан] тех. Эриган, суюқ чўян орқали ҳаво ёки кислород ўтказиб, ундаги ортиқча углерод ва б. ўшимчаларни куйдириш йўли билан пўлат ҳосил қилиш.

БЕСУБУТ [бе.. + субут] Бир гапта, ваъдада турмайдиган; бурди, тутуриғи йўқ. Ганимасман, кўрмасман, ёт у мен учун, баски бирор дўзахидир, шилқим, бесубут. А. Ҷрипов.

БЕСЎНАҚАЙ 1 Кўриниши ҳаддан, тельёрдан ташқари, катта; кўпол, келишмаган. Бесўнақай одам. Бесўнақай гавда. ■ Тиллабой] Суяги йўғон, семиз, кўзлари қисик, бесўнақай кимса эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саримани кўриб, ёқа ушлайсиз. Девдай, оёқ-ўллари бесўнақай, кўнолгина қиз эди. Ёшлик».

2 Ҳаддан ташқари кўримсиз, хунук; беҳшов. Унинг [Полвоннинг] кўзи олдиди Умарекнинг бесўнақай башараси гавдаланди. С. Ҳмад, Қадрдон далалар. Унинг [Қобилоннинг] ошида эскироқ кўк лепка, шу рангда узун нил пальто, оёғида эса катта, бесўнақай ирза этик. Б. Даминов, Одамдан яхши ном

қолсин. [Поччамнинг] Бошида бесўнақай ўралган кўпол салла. Ойбек, Болалик.

3 Жуда ҳам бемаъни, келишмаган; ўринсиз, кўпол. Бесўнақай гап.

БЕСЎРОВ айн. бесўроқ. Сен бесўров боққа кирдинг, бемаъни, Тўкилади сендай аҳмоқнинг қони. «Маликаи айёр».

БЕСЎРОҚ рвш. **1** Рухсат олмай, рухсат бўлмагани ҳолда; сўрамай, берухсат. Бу бефаҳм.. Шеров менад бесўроқ иш қилмайди, деб вақти чоғ. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 с.т. Тергов қилмай-нетмай, терговсиз. Бесўроқ қамоқда ётмоқ.

БЕТ 1 Одам бошининг олд қисми, олд томони; юз. афт. Унинг [қизнинг] бетидаги қуюқ қора қоши, қорачиғи, йирикдан келган ўйноқи кўзлари Элмуроғга Муҳаррамни эслатди. Шухрат, Шинелли йиллар. Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хон, Авазнинг гапини эшитмагандек, бетини буриб, қаватидаги наққошга нимадир тайинлаган бўлди. С. Сиёев, Аваз.

2 Юзнинг ёноқдан ияккача бўлган икки томонидан ҳар бири; чакка. Икки бети қипқизил олмадай. ■ Дока рўмолин дол қўйган, ўнг бетига хол қўйган. «Кўшиқлар». Икки бети йилтиллаб, Новвой ширмой кулчадай.. «Нурали».

3 Бирор нарсанинг беткай, сирт томони, юзаси. Ернинг бети сергиб, тобига келиши билан чигит экишга киришувимиз керак. Газетадан. Ҳовуз бетига кумушдай йилтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Сол қалқиб турибди сувнинг бетиди. «Нурали».

4 айн. саҳифа 1. Газетанинг тўртинчи бети. ■ Эртасига ҳалиги шеър газетанинг иккинчи бети бошида босилиб чиқиб, ҳамманинг оғзида қироат қилинди. А. Қодирий, Кичик асарлар. Ахир неча юз бет келадиган асарни кеча-кундуз ухламай, кўз нурини тўкиб, кўлда ёзиб чиқишининг ўзи ҳам меҳнатга кирмайдими? Шукрулло, Сайланма.

5 кўчма Томон, чет, соҳил. Салорга яқинлашганда, сувнинг нариги бетидан хотинларнинг товуши келди. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Сал юришгандан кейин аёл, етдик, деб кўчанинг чап бетидеги эшик олдиди тўхтади. С. Аҳмад, Уфқ.

6 кўчма Темирдан ясалган асбоб-қуролларнинг тиғи, дами. Ер кетмоннинг бетини

қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. С. Анорбоев, Оқсой.

Бет бўлмоқ Юзма-юз бўлмоқ, рўпара келмоқ, учрашмоқ. *..бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда бўлган одам қайта бошдан уларга бет бўлишга ҳадди бўлмайди. «Ёшлик». Бет бўламан деб тағин мелисага тушиб қолма. «Шарқ юлдузи». Бет олмоқ* Қалинлашмоқ, қаймоқланмоқ. *Эрталаб сут бет олади ва бир оз қуюқ тортади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Бет чидамайди* Уяласан, номус қиласан киши. *Ҳадеб гап эшита-веришга бет чидамайди. Бетга айтмоқ* Аямасдан (яширмасдан) ўзига айтмоқ. *Бетга айтганининг захри йўқ. «Аския». Бетга чопмоқ* Юз-хотир қилмай тик гапирмоқ. **Бетига оёқ қўймоқ қ. оёқ. Бетига қарамай** 1) ҳисоблашмай, сахийлик билан. *Пулнинг бетига қарамай сарф қилмоқ; 2) аямай, аяб ўтирмасдан. Отнинг бетига қарамай, кечикмай номани етказ. «Юсуф ва Аҳмад». Қараманг отнинг бетига, Қамчилар уринг этига. «Гул-норпари». Бети йўқ* Ор-номуси йўқ, юзсиз. *Элга қўшилганинг кўнгли тўқ, элдан ажралганинг бетини йўқ. Мақол. Бекорчининг бетини йўқ, Қозон осар эти йўқ. Мақол. Бетинг борми? Уятинг, ор-номусинг борми? ..бетини кўрмаган* Ҳеч кўрмаган, бошдан кечирмаган, ўзи нима эканлигини билмайдиган. *Эсини танигандан буён хаста бўлмаган, табиб бетини кўрмаган* Йўлчи.. Ойбек, Танланган асарлар. **Бетини кўрмай кетмоқ** Йўқолиб, узоқлашиб кетмоқ; жудо бўлмоқ. *Ўн беш йил Шодмонбойнинг пулсиз хизматини қилиб, охирида ўн тўрт йил қишлоқ бетини кўрмай кетсин. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. Бетини сидирмоқ* Уятни йиғиштириб қўймоқ, лўлилик қилмоқ. *Қилиб шармандалик, бетни сидирди, Юлиб кўз, ҳийлаи найранг қидирди. Ҳабибий. Бетини юлмоқ* Дод-фарёд солиб, бетини тимдаламоқ. *Онам ёнимга келиб, бетини юла бошлади: -Нима бало қилдинг, жувонмарг? Энди эл-юрт олдида қандоқ тирик юрамиз? П. Турсун, Ўқитувчи. Бетини қайтармоқ* Шаштини тўхтатмоқ, орқага буриб ташламоқ, чекинишга мажбур қилмоқ. *Лағнати фашистнинг бетини бир қайтариб олсак, марра бизники.. С. Сиёев, Ёруғлик. Бети қалин (ёки қаттиқ)* Гап таъсир қилмайдиган, ор-номуси йўқ, сурбет. *Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури. Мақол. ■ Умид қилма энди суту*

қаттиқдан, ўргилдим-ку сендек бети қаттиқдан. А. Пўлат. Бети қолмаслик Ботин олмайдиган, уяладиган бўлиб қолмоқ. *Ўзи чиқай десам, бетим қолмади. С. Сиёев Ёруғлик. Бети қора* Эл олдида уятга қолган юзи шувут. *Бадфезънинг бетини қора. Мақол Бети қотмоқ* Гап таъсир қилмайдиган, уялмайдиган бўлиб қолмоқ. *Болани сўксанг, бет қотар, Урсанг — эти қотар. Мақол. Бет кўрсин қарғ. Юзини кўришга тоқатим йўқ* кўзга кўринмасин, йўқолсин, ўлсин, қури кетсин. *-Бетларинг кўрсин, одамхўрлар!— де ғижинарди. Файратий, Унутилмас кунлар Қайси (ёки не, қандай) бет билан* Қанда қилиб, уялмай-нетмай. *Акам — жигарил Суюнаман! Лекин.. энди унга қайси бетини билан рўпара бўламан! А. Қаҳҳор, Қўшчино чироқлари. Не бет билан Кўнғирот элг бораман. «Алпомиш». Қўлини бетга тортомоқ* Фотиҳа қилмоқ, дуо қилмоқ, фотиҳа бермоқ. *Душман битган — бари жонни сотади, Мир: Маҳмуд қўлни бетга тортади. «Юсуф ва Аҳмад».*

БЕТА [юн. beta] 1 Юнон алифбосининг иккинчи ҳарфи (β) ва шу ҳарфнинг номи
2 Модданинг муайян ҳолатини ҳамд маълум сўзнинг бета-зарралар ёки бета нурларга алоқадорлигини билдирувчи сўз бўлаги. *Бета-зарра.*

Бета-емирилиш Атом ядроларининг элементар зарралар — электрон ёки позитрон чиқариб, радиоактив емирилиш парчаланиши. **Бета-зарралар** Бета-емирилишда радиоактив ядролардан ажрали чиқадиган элементар зарралар — электрон лар ва позитронлар. *Бета-зарралар оқим бета-нурлар дейилади. «ЎЗМЭ». Бета-терапия* Касаллик туфайли организмнинг ўзгарга тўқималарини бета-нурлар ёрдамида даволаш усули.

БЕТАВФИҚ [бе.. + тавфиқ] 1 Дин йўл йўриқларига ишонмайдиган, диний эътиқодсиз; имони йўқ; муртад. *Калима келтир бетавфиқ!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ким да-ким худонинг осий бандаси.. бетавфи. Аваз Утар ўғлининг дўконига оёқ босса.. соч соқол олдира, имони куйга-ай!* С. Сиёев, Аваз

2 кучма Уятни (номуси, ҳаёси) йўқ; уятсиз. *Мард йигитнинг номус-ори бўлади. Юлдузойни ёрим дема, бетавфиқ. «Кундуз билан Юлдуз». Бетавфиқ чол, ичиб, йиқилиб ётибди* Газетадан.

БЕТАЙИН [бе.. + тайин] 1 Бор-йўқлиги, юз бериши ёки бермаслиги аниқ бўлмаган, номълум, тайинсиз. *Фуломжон хушига келди. Уни энди бетайин бир кўрқув хушига келтирган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Йигитманки, таваккални қиламан, Бетайин юртларга кетиб бораман. «Муродхон». Кўзи-бой чолнинг касби бетайин. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.*

2 Бир зайлда, бир гапта турмайдиган; тутуриги, бурди йўқ, беқарор. *Бетайин одам. ■ Кўрқоқ, бетайин, иродасиз, маслаксиз, ношуд одам бошига оғир бир мушкул тушганда сотқинлик қиларкан-да! С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Болалар одамгарчилиги йўқ, бетайин кимса экан, дейишмасмикан? С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Таги пуч, асоссиз, беҳуда; мужмал; мақсадсиз. *Бетайин гап. Бетайин жавоб. ■ Камтир, йиғлаб, бунда савол қиласан, Бетайин гапирсанг, тайин ўласан. «Гулшанбоғ». Ҳаранг қилди бу бетайин юришлар. Соқибулбул, йўлаб, бергин маслаҳат. «Маликан айёр».*

БЕТАКАЛЛУФ [бе.. + такаллуф] Ортиқча мулозаматни ёқтирмайдиган ёки ана шундай мулозамат қилишни билмайдиган; камсуҳум; ортиқча такаллуфдан, мулозаматдан холи. *Бетакаллуф одам. ■ Булар орасидаги бетакаллуф муомала ва муносабатга одамлар ўрғаниб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Ҳабиб бу йиғитлар билан бетакаллуф кўришиб чиқди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Чол бетакаллуфгина чордана қуриб ўтирди-да, хотини қуйиб узатган аччиқ памил чойни пуфлаб ича бошлади. Ҳ. Фулом, Феруза.*

БЕТАКРОР [бе.. + такрор] 1 Такрорланмайдиган, қайтиб келмайдиган. *Умр бир берилгай, қайтмас, бетакрор. «Саодат». Биламан, Хизр ким ва бидъат нима, Биламан, ёшлик ҳам кетди бетакрор. А. Орипов. Болалик.. шодлигу қувончларга, орзу-ўйларга тўла беғубор ва бетакрор ўйинқароқ дамлар.. «Саодат».*

2 Тенги йўқ, ноёб, топилмас. *Ҳалима Носированинг беқиёс санъати, табиий ва бетакрор овози халқимиз қалбидан чуқур жой олган. «Саодат». Ўлкамиз тарих ва маданиятида.. кўҳна Тошкентнинг ўрни бетакрор. Газетадан. Тиббиёт олимларини Косонсойнинг бетакрор табиати қизиқтиради. «Саодат».*

БЕТАМИЗ [бе.. + тамиз] Ўз ақли, фаросати билан бир иш қилолмайдиган; нарса-

ҳодисанинг моҳиятига фаҳми етмайдиган; дид-фаросати йўқ, бефаҳм. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас. Мақол. ■ Аммо дуч келган одамга ўзи ва ўзгалар ҳақида оғзига келганини гапирадиган бунақа бетамизни учратмаган эди. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

БЕТАМИЗЛИК Фаҳму фаросатсизлик, идроксизлик. *Меҳмоннинг қизарганини пайқазган кекса бой ўз хотинининг катта оғиз ва бетамизлигига аччиғланиб, юзини тескари бурди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ўринда, гар бир қадар муносабатсиз бўлса ҳам, мулла Муҳсиннинг бир бетамизлигини айтмасдан ўтолмаймиз. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоё.*

БЕТАРАФ [бе.. + тараф] Ҳеч қайси томонга, гуруҳга ён босмайдиган, қўшилмайдиган; холис. *Бетараф мамлакатлар. ■ Уч киши бетараф қолди. «Шарқ юлдузи».*

Бетараф зона Ҳеч кимга қарашли бўлмаган ҳудуд.

БЕТАРАФЛИК Қўшилмаслик, холислик. *Бетарафлик сийёсати. Бетарафлик йўлини тутуши.*

БЕТАРАФОНА рвш. кам қўлл. Ҳеч қайси томонга ён босмай, қўшилмай; холис ҳолда. *Бетарафона иш тутмоқ.*

БЕТАРТИБ [бе.. + тартиб] 1 Тартибга солинмаган ёки тушмаган, айқаш-уйқаш; тартибсиз ҳолдаги. *Бетартиб хўжалик. ■ Кўра этагидаги девор устига бетартиб шох ёйган қора тол зулмат қўйнида хаёлий шарпаларни эслатади. Ҳ. Фулом, Машъал. Аёл кийим-кечаклар бетартиб сочилган хона ўртасида гангигандек сўппайиб турарди. «Ёшлик».*

2 Тартиб-интизомга риоя қилмайдиган; тартибни бузувчи; қонун-қоидага бўйсунмаган ёки бўйсундирилмаган, тартиби йўқ; пойма-пой. *Бетартиб гап. Бетартиб бола. Жуда ҳам бетартиб бўлиб кетярсан.*

БЕТАСКИН [бе.. + таскин] Тинчлик, тасалли бермайдиган; бетинч, бесаранжом. *Беадад, бетаскин бир алам вужудини қамраб, бўғзини қаттиқ бўға бошлади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕТАШВИШ [бе.. + ташвиш] 1 Ғам-ташвишдан холи, ғам-ташвиши бўлмаган. *Беташвиш бой қайда, Меҳнатсиз ош қайда. Мақол. Гулга, нурга бурканган хиёбонларда бахтиёр, беташвиш одамлар орасида чарча-*

гунларича [Набижон билан Муборак] юришди.
С. Зуннунова, Қанот.

2 Ғам-ташвишсиз, осойишта, тинч. Беташвиш иш. Тун беташвиш ўтди. ■ Аввалига секин бошланган, кишининг беғам, беташвиш шўх кунларини эслатадиган куй, бориб-бориб жуда авжига чиқиб кетди. Шўхрат, Шинелли йиллар.

БЕТАЪЛИМ [бе.. + таълим] Таълим, тарбия кўрмаган; тарбиясиз. Бетаълим бола.

БЕТАЪРИФ [бе.. + таъриф] Бирор-бир таърифга, тавсифга сифмайдиган, таърифичексиз. Наврўзи олам — табиатнинг бетаъриф яшаши, демак, умрларнинг бошланиши ҳам. «Ёшлик».

БЕТАЪСИР [бе.. + таъсир] 1 айн. таъсирсиз. Бетаъсир гап.

2 Гап таъсир қилмайдиган, териси қалин; сурбет. Бетаъсир одам.

БЕТАҲЛИКА [бе.. + таҳлика] Хавф-таҳлика солмайдиган; хавф-хатарсиз, тинч. Бетаҳлика иш. Кун бетаҳлика ўтди. ■ Гулрўй унга тегибдики, бирор кун бетаҳлика ўтганини эслолмайди. «Ёшлик».

БЕТАҲОРАТ [бе.. + таҳорат] 1 Таҳорат қилмаган, олмаган ҳолда. Ана энди кўнглини хотиржам қилгандан кейин, бет-қўлини юшиб, бекарнинг раъйига қараб, кунда бетаҳорат намоз ўқуғувчи эди. «Юсуф ва Аҳмад».

2 кўчма Динсиз, имонсиз. Бетаҳорат одам.

БЕТГАЧОПАР Андиша қилиб ўтирмай, тортинмасдан, одамнинг юзига тикка айтувчи. -Агар боланинг руҳи синмаса, шунақа бетгачопар.. бўлади, — деди [Акбархўжа]. П. Турсун, Ўқитувчи. -Бетгачопар! — деди гижиниб. — Шу туришингиз бўлса, косангиз оқармайди, Алиев! «Ёшлик».

БЕТГАЧОПАРЛИК Оғзига келганини қайтармасдан айтиб юборишлик, андиша қилиб ўтирмасдан, юзига тикка айтишлик. Ҳеч бўлмаганда, «менда нима айб», деб бетгачопарлик қилмадингиз-а?! Э, балли-ей. «Ёшлик». Унақа бўшашаверманг, бийрон бўлганга нима етсин, деб турган одам беихтиёр тортинчоқликни мақтади, бетгачопарликни жини суймаслигини билдирди. «Ёшлик».

БЕТЕРГОВ с. т. айн. терговсиз. Бетергов қамоқда ётмоқ.

БЕТИЗГИН айн. тизгинсиз 2. Бетизгин ҳаёл. ■ Унинг шоирона руҳи бетизгин. «Ёшлик».

БЕТИЙИҚ Тутиб, тўхтатиб бўлмайдиган тизгинсиз. Каримнинг ранги бўзаради, ларидаги бетийиқ ифода қаҳрга айлана. «Ёшлик». Оила бошлиғи ҳар жиҳатдан е бўлса.. фарзандлари ахлоқ-одобли, меҳнатс бўлиб етишади. Акс ҳолда, бола эмас — б Бетийиқ бўлади. Н. Сафаров, Оловли изле

БЕТИЛСИМ [бе.. + тилсим] Очиқ кўниб турган, яширинмаган. Холи ва ёве Қоратоғ бағри, Бағрингда бетилсим та кон кўрдим. Миртемир, Асарлар.

БЕТИМСОЛ [бе.. + тимсол] Тимс йўқ; мислсиз, тенгсиз. Бир ёнда ҳаёлий Э боғидек Буюк ва бетимсол менинг Ватав. А. Орипов. Дунё бир гулзордир, кенг ва тимсол, Юлдузлар гунчадир унинг ичиди Орипов, Йиллар армони.

БЕТИНИМ 1 айн. тинимсиз 1. Бетинаёл. ■ Жуда бетиним одам экансиз. Ё мунча овозгарчилик! Ойбек, О. в. шабада Бу бақалоқ, оғиргина йиғит бирдан ўзгар лабини ялаб, ҳовлиққанча бетиним гапи эди. «Шарқ юлдузи». Соҳилда одам дег бамисоли чумолидек, тўғрироғи, қишдан о чиққан асаларидек, бетиним ғимирлайди. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Узлуксиз, давом этадиган, тинмайган. Бетиним ёмғир. ■ Бетиним қор ёр ти.. «Ёшлик».

БЕТИНЧ Тинчлиги, ҳаловати бузилг безовта, нотинч. Бетинч вақт. Бетинч и Бетинч уйқу. Тун бетинч бўлди. ■ Эл тинч, одамларнинг юзлари ғамгин, суҳба лари серташвиш эди. П. Турсун, Ўқитув Нега кўзинг безовта, бетинч, Боқишлар бу қадар мунгли? «Ёшлик».

БЕТКАЙ 1 Нарсанинг кузатувчига ё бирор нарсага қараган олд қисми, с томони. Кун[га] беткай жойда бўлгани, а шабадасига кўндаланг тургани учун бу доимо қақраб ётади. И. Раҳим, Ҳаёт локлари. Ўтов тикилган кенглик кўёт беткай бўлгани учунми, ўт-ўланлар ях униб, ер бетини қоплаган. Х. Тўхтабоев, Йилар ва йўллар. Шамол теккан гиеҳларн астарни кумуш рангга кирар, шамол тегма беткайи тиниқ яшил тусда қимирлам турарди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 шв. айн. бет 3. Кўча беткайида бўлади ҳар кунги очиқ олашовур бозорлар йўқ. Гулом. Ҳовли беткайига қатор-қатор стлар, курсилар қўйилган. «Шарқ юлдузи».

БЕТЛАМОҚ I Ботиниб бетма-бет келмоқ, рўпара бўлмоқ, юзма-юз келишга журъат қилмоқ. *Унга ҳеч ким бетлай олмайди.*

Юраги бетламади Журъат қила олмади, ботина олмади, рўпара кела олмади; қўрқди. *Сувонжон дарчаси боққа қараган уйга киришга юраги бетламай, бир дам туриб қолди. С. Анорбоев, Оқсой. Қамариддиннинг онаси билан учрашишга юраги бетламайди. «Ёшлик». Саид ариқча тушишга юраги бетламади. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БЕТЛАМОҚ II Ёзма нарсаларнинг бетларини, саҳифаларини рақамламоқ. *Қўлёзгани бетлаб чиқдим.*

БЕТЛАШТИРМОҚ Бетлашмоқ фл. орт. н. Бирор нарса, масалани аниқлаш учун икки одамни юзма-юз қилмоқ. *Ҳалимани Олим билан бетлаштирдим.*

БЕТМА-БЕТ I айн. юзма-юз. *Шундай деб икки ботир, Бир-бирига бўлди бетма-бет. «Нурали». Сен билан турибман бу кун бетма-бет.. А. Орипов.*

2 рвш. Бирор бетини қолдирмай. *Китобни бетма-бет қараб чиқдим.*

БЕТОБ [ф. *بی‌تاب* — бесаранжом; куч-хуввати кам; касал] Бирор касаллик билан оғриган; тоби қочган; касал, бемор. *Гап десанг — қоп-қоп, Иш десанг — бетоб. Мақол. ■ Бетоб, дармонсиз Гулнор.. офтобда қуриган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақайёқдан йиғиштириб келар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Адолат юзига иситма тошиб ёндида, бетоб бўлиб ётиб қолди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

2 кўчма Севги, муҳаббат дардига дучор бўлган. *Дарди тушган чоғидан бетоб ва лекин соғман. У. Исмоилов, Сайланма.*

3 кўчма Зўрға, ожиз бир ҳолда. *Довул етмас жойларда ҳамон У бўроннинг кучсиз ва бетоб Увлашини тингларди шодон. Ҳ. Олимжон.*

БЕТОБЛИК Беморлик, касаллик, хасталик. *Кўзларимга мунча хомуш, мунча маънос боқасан, Ёки мурғак дилгинанг бетоблигимни сезади. С. Зуннунова, Олов.*

БЕТОЛЕ [бе.. + толе] айн. толесиз, бахтсиз. *Бетоле ёр, нега бурунлар Бўлмагандинг кўзга намоён. Ҳ. Олимжон.*

БЕТОН [фр. *beton* < лот. *bitumen* — тоғ смоласи] Цемент, қум ва шағалга сув қўшиб тайёрланган қоришманинг зичлашиб қотишидан ҳосил бўладиган қурилиш материали.

Бетон қормоқ. Бетон девор. Бетон тўсин. Бетон зовур. Бетон қорадиган машина. ■ Кеча ишчилар ГЭС пойдеворида бетон қуйиб, станция деворини тиклаб бўлдилар. С. Аҳмад, Кадрдон далалар. Қишда совуқ бетон уни муздек қисар, саратонда нозик танасини оловдек куйдирарди. «Ёшлик».

БЕТОНЛАМОҚ Бетон қуйиб ишламоқ, бетон қуйиб мустаҳкамламоқ. *Каналларни бетонламоқ. ■ Шунинг учун қиш киргунча тўғоннинг бир қисмини бетонлаб, қўлдан чиқариш керак экан. С. Сиёев, Ёруғлик.*

БЕТОНЧИ Бетон қуювчи ёки қорувчи ишчи. *Бетончилар бригадаси. ■ У кезларда ёш бетончи эдим, фабрикани қуришга қуриб бўлди-у, энди уни қўриқлаш ўзи бир азоб эди. А. Мухтор, Асарлар.*

БЕТОНҚОРГИЧ Бетон қоришмасини тайёрлашда ишлатиладиган, электр двигатели, ағдарма қисми қўзғалмас қориштириш барабанидан иборат бўлган машина.

БЕТОҚАТ [бе.. + тоқат] Тоқати йўқ, сабр-тоқат қилиб, бардош бериб тура олмайдиган; тоқатсиз, чидамсиз. *Бетоқат одам. ■ Баъзи бир бетоқатлар кастрюл-қошиқларни тақиллатади. П. Турсун, Ўқитувчи. У бетоқат, интизор кўзлари ёлғизоёқ сўқмоқда. «Шарқ юлдузи». Севаргул бору борлиғида бетоқарор бир ҳадик кезаётганини ҳис этиб, бетоқат ортига бурилади. Н. Қиличев, Чигириқ.*

Бетоқат бўлмоқ 1) сабр-тоқати тугаб, тоқати тоқ бўлиб ҳаяжонланмоқ. *Нигоранинг кўз қорачиқлари кенгайди. ҳаяжондан бетоқат бўла бошлади. С. Анорбоев, Оқсой; 2) ортиқ даражада безовта бўлмоқ, ўзини у ёқ-бу ёққа уриб тўлганмоқ. *Оёғим оғриб, кечаси билан бетоқат бўлиб чиқдим. ■ Бобоқул ота ётган жойида узоқ йўталди, сўнг ўпкаси қисиб, хириллай бошлади. Бетоқат бўлиб, кўрпани очиб ташлади. С. Анорбоев, Оқсой. Баъзи кунлари иситмаси кўтарилиб, [Абу] бетоқат бўларди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.**

БЕТОҚАТЛАНМОҚ Тинчи, ҳаловати бузилмоқ, тоқат қила олмай қийналмоқ, безовта бўлмоқ. *Офтоб ҳам энди аллақандай бетоқатланиб, кўчага қараб кўйди. М. Мансуров, Ёмби. Холиса бирдан бетоқатланди, аста ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Машина қанотига суяниб турган Султонов бетоқатланиб, чуқур тин олди. М. Мансуров, Ёмби.*

БЕТОҚАТЛИК Тинчи, ҳаловатини йўқотганлик, безовталиқ. У [Адолат] Усмонжонни бетоқатлик билан кутар, лекин унинг келишидан қўрқар эди. С. Зуннунова, Гулхан. Қоронғилиқ тушишини бетоқатлик билан кутарди. Мирмуҳсин, Темури Малик. Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келдию, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради. Н. Қиличев, Чигириқ.

БЕТСИЗ айн. юзсиз. Шу билан нафсларинг ором оладими, қандай бетсиз одамсанлар! Ойбек, Танланган асарлар. -Бетсиз! — деди Пайғамов. Даллолов бу сўз кимга тегишли эканини англамай, донг қотиб қолди. С. Нуров, Нарвон.

БЕТУТУРИҚ айн. тутуриқсиз. Бетутуриқ одам. Бетутуриқ гап. ■ Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб, бундай бетутуриқ айблов фикрини.. кўрганам йўқ. А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕТЎХТОВ рвш. 1 Тўхтаб қолмасдан, тўхтамай, тинмай, тўхтовсиз. Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. Орасида бир ҳафта бетўхтов қор ёғди. С. Анорбоев, Оқсой. Қўл кўтарар бетўхтов Биринчи бўлиб Анвар. А. Орипов.

2 Сўз бораётган оннинг ўзида дарҳол, кечиктирмай. Ганимни тезда, бетўхтов холанга етказ, хўпми? ■ Аҳмаджон.. урушга бетўхтов юборилишини кутар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЕУН поэт. Умуман дамани, товушини чиқармасдан; ичида; дилида. Олимхўжа юзини ўғирди, у беун йиғлади. «Шарқ юлдузи». Ўғиллар, келинлар оғир хўрсиниб, Назотсиз термулиб бўзлашар беун. «Ёшлик». Кечалар боқаман юлдузли тунга, Гоҳ шеърлар ўқийман соғиниб, беун. «Ёш куч».

БЕУНУМ айн. унумсиз. Беунум иш. Беунум харажатларни камайтирмоқ.

БЕУСТУХОН [бе.. + устухон] Суяги йўқ; суяксиз. Беустухон гўшт.

БЕФАЙЗ [бе.. + фазиз] Дилни, кўзни қувонтирмайдиган; кўримсиз, фазизсиз, совуқ. Бефайз иморат. ■ Сен ҳам менинг ўғлим тенгсан, ҳовлинг қаровсиз қолиб, жуда бефайз бўлиб қопти. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Чойхона бефайз, уч-тўрт хўранда тўрда юпқа шолчага ёнбошлаб, чой ичарди. С. Сиёев, Аваз.

БЕФАРЗАНД [бе.. + фарзанд] Боласи, фарзанди йўқ; бола кўрмаган. Бефарзанд одам

■ [Ўғилни] Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса, эсон бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар. У олтмиш тўрт ёшга кирган бўлса ҳам, бефарзанд эди. «Эрали ва Шерали».

БЕФАРЗАНДЛИК Фарзандсизлик, бола-чақага эга эмаслик; бепуштлиқ. Бефарзанд сийнаси доғли, бефарзандликдан азоб тортган неча чоғли. «Нурали». Кўзим тўлди бугун қонли ёшим, Бефарзандлик ситам қилди бошим. «Нурали».

БЕФАРМОН [бе.. + фармон] Буйруқсиз, кўрсатмасиз, амрсиз. Иш бўлмас қудратли ҳақдан бефармон, Ажал тўғи бошингдадир, момажон. «Маликаи айёр».

БЕФАРОСАТ [бе.. + фаросат] Фаҳму фаросати йўқ, унча-мунчага фаросати етмайдиган, бетамиз. Бефаросат одам. ■ Ёмон йўлларга бошовчи рафиқу ошнадан кеч, Расоларга яқин бўл, бефаросат, норасодан кеч. Ҳабибий. -Эртага ишга тушаверинг! — деди у. Буни эшитиб хурсанд бўлганимни кўринг. Бунча бефаросат бўлмасам-а. «Ёшлик».

БЕФАРОСАТЛИК 1 Фаҳму фаросат билан иш кўра олмаслик, бефаҳмлиқ, фаросатсизлик. Бефаросатлик қилибман, кечирасиз! ■ Кўпчилик бу одамни [Мадаминни] «Ариқ оқсоқол», севмаганлар эса, калласининг катталиги ва бефаросатлиги учун, «Мадамингов» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕФАРҚ [бе.. + фарқ] 1 Ҳар нарсага, ҳар ишга эътиборсиз қарайдиган; лоқайд, бепарво. Бефарқ, беандиша киши экан-дараис. Ойбек, О.в. шабадалар. Уларга бамайлихотир, бефарқ анграйиб туриш ҳам хато. А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

2 Фарқи йўқ; тенг, ўхшаш.

Бефарқ қарамоқ 1) эътиборсизлик, бепарволик билан қарамоқ, лоқайд бўлмоқ. «Наҳот эрининг тақдирига шунчалик бефарқ қараса!» — кўнглидан ўтди Элмуроднинг. Шухрат, Шинелли йиллар. Содик ака бу бедодликка бефарқ қарамади. «Шарқ юлдузи»; 2) баравар қарамоқ, тенг кўрмоқ. Мен иккалангизга ҳам бефарқ, тенг қарайман.

БЕФАРҚЛИК Эътиборсизлик, лоқайдлик; фарқи йўқлик. Шу гапларни айтаркан, кўзларидаги куюнчақликни бирдан бефарқлик эгаллаган эди. «Ёшлик».

БЕФАҲМ [бе.. + фаҳм] Нарса-ҳодисани тезда фаҳмлай олмайдиган, унча-мунчага фаросати етмайдиган, калтафаҳм, фаҳмсиз. Бефаҳм киши. Бефаҳмининг дарди ўзига юк.

Мақол. ■ Йўқ, бунга ҳаёт эмас.. бефаҳм, енгилтак Зайнабнинг ўзи айбдор. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

БЕФАҲМЛИК Ўйламай иш тутишлик, фаросатсизлик. Бундай жинояткорона бефарволик қилишга.. ўзимнинг гўллим, бефаҳмлигим сабаб бўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Абдумажид] Жуда катта бефаҳмлиқ қилдим-да, деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

БЕФИРИБ [бе.. + фириб] Ҳийла-найрангсиз; фириб бермасдан. Савоб керак барчага ҳам ҳалол, бефириб, Мана менинг савобларим учма-уч экан. А. Орипов.

БЕФОЙДА [бе.. + фойда] Манфаати, нафи йўқ; фойда, даромад келтирмайдиган; фойдасиз. Бефойда иш. Бефойда ўтган умр. Бефойда сўзни айтма, Фойдали сўздан қайтма. Мақол. ■ ..атрофга бир қараб тушунди: ҳаракат қилиш ҳам бефойда. Ш. Холмирзаев, Сунмас ўт. Пулатов ортиқча гап энди бефойда деб билди ва ҳеч нарса демади. «Ёшлик».

БЕХАБАР [бе.. + хабар] 1 Хабардор бўлмаган, воқиф бўлмаган, хабари йўқ; хабарсиз. Беҳабар қолмоқ. ■ Ҳаётхон бундан беҳабар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Уқун ойисининг бошига тушган мусибатдан беҳабар. Ҳ. Фулом, Машғал. Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор, Бу ишлардан мендай жўранг беҳабар. «Маликаи айёр».

2 Маълумоти йўқ, билими йўқ. Адабиётдан беҳабар киши. ■ ..баъзан биз ўз ижодимиздан тўртта-бешта китоб ўқиган, дунё адабиётидан беҳабар, маҳалла савиясидаги оғайниларимизнинг диди билан қувонамиз. Шукрулло, Сайланма.

3 Дуч келинадиган нарса, воқеа-ҳодисадан хабари бўлмасдан туриб, хабари бўлмаган ҳолда, билмасдан, бирдан. Чиқиб қолди ўзи беҳабар, Ташлаганди қия шол рўмол. Миртемир, Асарлар. Банда бехато бўлмас, бойвачча, беҳабар хонадонингизга кириб қолибман! А. Қодирий, Кичик асарлар.

Худо(дан) беҳабар Худо бор деб ўйламайдиган; худодан кўрқмайдиган, инсофсиз. Қарисанг ҳам, сен шумликни ўйлайсан, Худодан беҳабар, кўйгин, ётайлик. «Нурали».

БЕХАВОТИР [бе.. + хавотир] Ҳеч хавотирланмаса ҳам бўладиган; шубҳаланмишга ўрин бўлмаган, хотиржам, тинч. Беҳавотир жой. Беҳавотир ухламоқ. Тўғри

бўлинг, беҳавотир бўласиз. Мақол. ■ У ер иссиқроқ, беҳавотирроқмикан дейман. Ойбек, Танланган асарлар.

БЕХАВОТИРЛИК Осойишталик, хотиржамлик; ўзини тутиб олганлик. Чўлоқ турначанинг қалтираши босилган, унинг вужудига бир беҳавотирлик ва ишонч кирган эди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

БЕХАВФ [бе.. + хавф] айн. хавфсиз. Бе-хавф яшамоқ. Беҳавф бўлмоқ.

БЕХАЛАЛ [бе.. + халал] Ҳеч бир қийинчиликсиз, осойишта, тинчгина. Энди унинг масжидига бежанжал Борган одам яшар эмиш бехалал. Ҳ. Олимжон.

БЕХАРХАША [бе.. + хархаша] Жанжалсиз, бежанжал, хархашасиз, тинч. Турсунони ма қилсин? Машинани ташлаб, бежанжал, беҳархаша.. қўл теримига қайтиб келсинми? И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БЕХАТАР [бе.. + хатар] Хавф-хатардан холи, зиён-заҳмат етказмайдиган, хатарсиз. Бехатар йўл. Бехатар жой. Сафарингиз бехатар бўлсин. ■ Довондан ўтиб олишса, у ёғи осон. Катта тош йўлга чиқишади-ю, шаҳарга бехатар етиб олишади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бу бехатар масканда бухоро бугуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва турмуш».

БЕХАТО [бе.. + хато] 1 Хатолардан холи бўлган, янглиш ери йўқ, хатосиз. Бехато мати. Бехато гап. Бехато ёзмоқ. ■ Банда бехато бўлмас, бойвачча, беҳабар хонадонингизга кириб қолибман! А. Қодирий, Кичик асарлар. Бу ўқи ҳам бехато бориб, аждарнинг кўзига тегди. «Булбулигўё».

2 кўчма. Тўлиқ, бирдек, бир текисда. Анорхоннинг гўзаси.. тамоман бехато униб чиқди. Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕХИРАД [бе.. + хирад] эск. кт. Ақли йўқ; ақлсиз. Беҳирадлардан жаноби тождорларга ҳар рўз, балки ҳар соат хавф бордир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу беҳирад бандаларингнинг жазоларини ўзинг бергайсан! А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕХИСЛАТ [бе.. + хислат] Ижобий фазилатларга эга бўлмаган, яхши фазилати йўқ. Бехислат одам. ■ [Мастура Мирзакаримга:] Ҳар бало бўлсаям, шу сафаргиси бошқа жойда бўлсин! Жудаям бехислат тушлар кўрялман. Ҳамза, Паранжи сирлари. Бехислат бўлмайди тоғларнинг тоши. «Эрали ва Шерали».

БЕХОР [бе.. + ф. خار – тикан, тиканак] поэт. Тикансиз. *Ки олам боғида топмоқ гули бехор мушкулдур. Бобур. Даҳр гулзорида кўп гулларни кўрди эл, вале Кўрмади сендек латифу, нозикун бехор гул. Фурқат.*

БЕХОС [ф. بیخواست – ногоҳ, тўсатдан. кутилмаганда] айн. бехосдан, қўққисдан. *Бозорга ун учун бораётганимда, бехос том бошидан гувала ташлаб юборди. А. Қодирий, Кичик асарлар. Тўрабек нима хаёлда экан, бехос чўчиб тушди. «Ёшлик».*

БЕХОСДАН рөш. 1 Кутмаган, хаёлга келмаган вақтда; кутилмаганда, тўсатдан, қўққисдан. *Назокат бехосдан берилган бу сўроққа жавоб беришга ўнғайсизланиб, узоқда сарғайиб турган адирларга тикилди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Бехосдан унинг қўли тегиб кетганидан, тикан кирган ери ловуллаб ачишиди. «Ёшлик».*

2 Файрихтиёрини равишда. *Ичкарида гап тугаб, маънос сукунат бошланган, Элмурод бехосдан қичқириб юборишдан қўрққандай, қўли билан оғзини босиб, ён-верига аланглади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕХОСИЯТ [бе.. + хосият] Яхши, ижобий хосиятларга эга бўлмаган, ёмон; хосиятсиз. *Бехосият одам. Бехосият туш. ■ Ҳозирдан бехосият йигитнинг нима кераги бор. Н. Қиличев, Чиғирик. Болаларим, асти шамани ютманглар, кўп бехосият нарса бўлар эмиш. С. Аҳмад, Хукм.*

БЕХУД [ф. بيخود – сабабсиз, бекорга; беҳуш; продаси бўш] Ўзидан кетган, парижон, беҳуш, ҳушсиз.

Гоҳ худ, гоҳ беҳуд қ. худ. *Хотинларнинг кўнглига ҳеч тушуниб бўлмайди: гоҳ худ, гоҳ беҳуд. С. Нуоров, Нарвон. Беҳуд бўлмоқ* Ўзини ёмон ҳис этмоқ, беҳузур бўлмоқ. *Уша ерда мен жуда ҳам беҳуд бўлиб, ўзимдан кетдим. Ғ. Ғуллом, Шум бола. Нусратбекнинг юраги беҳуд бўлиб, тоза ҳаво олиш учун ота-болани дим хонада қолдириб, ташқарига чиқди. С. Нуоров, Нарвон. Бағдазон фақир бангнинг асорати билан беҳуд бўлиб қолибдирман. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

БЕХУДЛИК Ўзини билмай қолишлик, беҳушлик; мастлик. *Масту беҳудлик била умрунгини ўтқардинг, дариг, Эй кўнгиш, мундин бери бўл бир нима ҳушёрроқ. Бобур.*

БЕЧИЗ [ф. بيچين – бирон-бир, алоҳида нарса; камбағал ҳолат] кам қўлл. айн.

бежиз. *Ҳоким тўранинг келиши бечиз эл М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

БЕЧИҚИМ айн. чикимсиз.

БЕЧИҚИТ Хомашёдан юз фойда чиқитсиз фойдаланадиган. *Ишлаб чиқариш бечикит ишлаш усулига ўтказиш муҳ вазифадир. Газетадан.*

БЕЧОРА [ф. بيچاره – чорасиз; муҳтс бахтсиз] 1 Яшаш учун зарур нарсалаф етарли даражада эга бўлмаган; қашшс *Бойми, бечорамми, ишқилиб, рўзи машаққатини елкасидан узмайдиған б одам бўлса, тўйни бошлармиз, сабр қл Ойбек, Танланган асарлар. Афсуе, фақир бечораман. Ҳамза. Ярмини ўзи сарф қил қолганини кўчада юрган бева, бечоралар улашиб берур эди. Ҳамза, Майсаранинг иш*

2 Мушкул, аянчли аҳволга тушг қолган, чорасиз, иложсиз. *Бечора Гулбахс карвондан ажралган бўтадай бўзлайд шўрлик. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

3 Ачиниш, аянч ҳиссини ифодалайди 1 маъно жиҳатидан «боёқиш», «шўрли сўзларига тўғри келади. *Бу фожиадан.. уст Олим, «вой бечора-бечора» дер эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ойш. Бечора ойш Неча минг чақирим узоқларда бўлга урушининг барча машғум изларини унинг юзис кўрдим мен. А. Мухтор, Асарлар.*

БЕЧОРАЛИК Ноиложлик, чорасизлик; камбағаллик. [Майсара:] *Энди, тақсирим бечоралик-да. Ҳамза, Майсаранинг иши Ёшлигида хор-зорликни кўп кўрган Пайғамом камбағаллик, бечораликни ҳақорат де тушунар, яна мутеликдан жуда қўрқар эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕЧОРАПАРВАР [бечора + ф. پرور – тарбияловчи, ғамхўрлик қилувчи] Мухтожларга ёрдам қўлини чўзувчи; камбағалпарвар. *Баччаталоғингни бечорапарвар деи эшитаман: қўйлак-иштонга беш-ўн газ мат сўрасанг, берармикан.. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

БЕЧОРАЧИЛИК Моддий жиҳатдан муҳтожлик; камбағалчилик. *Ўзимга муносиб йигитга тегиб, бечорачилик билан бўлса ҳам, тинч кўнгиш билан умр кечирини истар эдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

БЕЧОРАҲОЛ [бечора + ҳол] Моддий имкониятлари етарли бўлмаган; моддий аҳвали ночор; камбағал, йўқсил. *Бечораҳол одам. ■ Ёқубжон айтган киши алақачон*

оламдан ўтган экан. Ёшироқ кетибди. Бечораҳол экан. М.М.Дўст, Лолазор.

БЕШ I I снқ. сон Беш рақами ва шу рақам билан ифодаланган, тўрт билан олти орасидаги сон, миқдор. *Беш киши. Беш килограмм олма. Беш карра беш — йигирма беш.* ■ *Толибжонбойнинг беш ўғли, уч қизи бор экан. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзингиз ўйлаб қаранг, ўқувчилар бундан беш йил аввалги ўқувчилар эмас. С. Зуннунова.*

2 Беш балли баҳо тизимида энг юқори (аъло) баҳо. *Математикадан беш олдим. Унинг аттестатида нуқул бешлар.*

Беш кетмоқ с.т. 1) пирра (карта) ўйинида беш очко олмақ; 2) гапни ёки ишни ўринлатиб бажарувчи одамга тан бермоқ, қойил қолмоқ. **Беш кунлик дунё қ. кунлик.** *Беш кунлик дунёда ўйнаб қолайлик.* «Эрали ва Шерали». **Беш қўл баравар эмас** Ҳамма бир хил, бирдек эмас, ҳамма бирдек яшай олмайдди. *-Беш қўл баравар эмас, — деди Ҳақимбойвачча, — биров олим, фозил бўлади, биров мардикор, ҳаммол бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Беш қўлни (ёки бармоқни, панжани) оғзига урмоқ (ёки тикмоқ)** Нафсни тия олмай, бирдан ҳаммасини ўзлаштириб олишга ҳаракат қилмоқ. **Иши беш** с.т. Иши жуда яхши, иши жойида, авжида. *Пухтанинг иши беш.* Мақол.

БЕШ II [ф. *بيش* — ортиқроқ, кўпроқ] Кўп, ортиқ, зиёда. қ. **бешбаттар.**

БЕШАК I [бе.. + шак] Шаксиз, шубҳасиз. *Мен яхши англайман, мозий не демак, Тарихда ҳар кимнинг бор ўз замони. Лекин танимизда кезар-ку бешак Олис боболарнинг минг йиллик қони.* А. Орипов.

БЕШАК II Эртапишар қовун турларидан бири. *Ёзга бориб, шунақанги ширин-шакар бешак қовунлар, сергўшт тарвузлар етилиб бердики, баайни тилингни ёрадиган.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БЕШАМАК қ. х. Ўқарикдан сув олиб, беш-ўн эгатга бирдан таратиб сугориш усули ва ана шундай ариқча. *Сугоришни бошлашдан аввал участка пухта тайёрланади. Бунинг учун ўқариқлар.. тузатилади, қулоқлар мустаҳкамланади, бешамаклар очилади.* Р. Аҳмедов, Ғўзани сугориш тўғрисида.

БЕШАРМ [бе.. + шарм] I Шарм-ҳаёни билмайдиган, шарм-ҳаёси йўқ; уятсиз. *Бешарм одам. Бешармга арна уни баҳона.* Мақол.

2 Одоб доирасига сиғмайдиган; беадаб. *Бешарм гап.*

БЕШАРМЛИК Шарм-ҳаёсизлик, уятсизлик. *Бу не бешармлики, ўлик чиққан уйдан нон тама қилсалар?! С. Сиев, Аваз.*

БЕШАФҚАТ [бе.. + шафқат] айн. **шафқатсиз.** *Бешафқат одам. Бешафқат уруш.* ■ *Бешафқат касал қизнинг ҳуснинигина эмас, ёшлик ғурурини ҳам олиб кетди. С. Шамсиева, Шифокор. Надамат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, учар бешафқат.* А. Орипов.

БЕШБАРГ бот. Атиргулдилар оиласига мансуб кўп йиллик ўт. *Бешбаргнинг пояси ингичка, узун, ётиқ ўсади. Барги беш япроқ, барг банди узун.* «ЎЗМЭ».

БЕШБАРМОҚ Тўртбурчак шаклида кесилган, гўшт, думбаёғ солиб пишириладиган хамир; шилпилдоқ. *Баковул дастурхон ёзиб, товоқларда бешбармоқ келтирди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Фақат бешбармоқда гўшт ҳам, хамир ҳам катта-катта бўлакларга бўлиб пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БЕШБАТТАР [ф. *بيش* — ортиқ, кўп + *بدر* — жуда ёмон] Ниҳоят даражада, ўта-кетган даражада, ҳаддан ортиқ; жуда оғир, қийин (салбий маънода). *Қассобнинг эсига дафъатан тунов кунги дилхиралик тушиб, кўнгли бешбаттар гап тортди.* «Ёшлик». *Бошингга бундан бешбаттар кунлар тушса, кимларга сиғинасан, Қумриой? «Ёшлик».* Эй бечоралар.. *Бу шаҳарда биздан ҳам бешбаттар камбағаллар борга ўхшайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕШБЕЛ Бел қисмининг беш жойига чок солиб тикилган уст кийим. *Зебихон туғундан иккита нарпаша паранжи, бири миср инидан, бири духобадан тикилган бешбел тўн, бир жуфт эскироқ амиркон маҳси олди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бешбел камзул ихчам бўлиб, гавдага ёпишиб туради.* «ЎЗМЭ».

БЕШИК I этн. Чақалоқни бела ва тебрлатиб ухлатиш учун тол ёки тут ёғочидан ясалган йўрга оёқли маҳсус мослама; тебрлатма беланчак. *Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳадеганда ухлай бермади.* Ҳ. Ғулум, Машғал. *Муборакнинг отаси қишда дурадгорлик қилар, эшик, бешик, сумак, сандал, заранг товоқ ясарди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Бешик асбоб Болани бешикка белаш ва бешикни тузаш, безатиш учун зарур нарсалар (тўшакча, кўрпача, ёстиқча, кўлбоғ, оёқбоғ, тувак, сумак ва ш. к.) мажмуи. **Бешик кетди айн. бешиккертти.** [Қози Қодирқулга:] *Бешик кетди бўлгандан буёқ ҳар йил расм-русмларини қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйибди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бешик тўйи** Болани (асосан тўнғич фарзандни) бешикка солиш муносабати билан ўтказиладиган тантанали маросим. *Муллажон қози бешик тўйи қилган.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 кўча Бирор нарсанинг, воқеа-ҳодисанинг туғилган ери, макони, манбаи. *Бахт бешигин кучоқлаб, бизни улғайтирдингиз..* Ғ. Фулом. *Бир қатор дор билан шарманда бўлди Фашизм бешиги бўлган Нюрнберг.* Ғ. Фулом. *Ям-яшил ўтлоқлар миллион-миллионлаб қўзи, тойчоқларнинг бешиги бўлур.* Ғ. Фулом.

Бешигини тебратмоқ Янги туғилаётган нарсани ардоқлаб, вояга етказмоқ. *Ўртоқ Орипов билимдон инженер, мамлакатимизда карбамид ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича янги корхона бешигини тебратаётганлиги бежиз эмас.* Газетадан. **Сен менинг бешигимни тебратганмисан?** Бетакаллуф муомалада бўлган, ўзидан кичик кишига жавобан ишлатиладиган ибора.

БЕШИКАСТ [бе.. + шикаст] **1** Шикаст емаган, зарарланмаган, бутун. *Бешикаст ғиштарни ажратмоқ. Юкларни манзилга бешикаст етказмоқ.* ■ *Султонмурод хумдонга идиш қалашда уста эди. У қалаган идишлар бешикаст, тиниқ бўларди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

2 Лат емаган, соғ-саломат, эсон-омон. *Урушдан бешикаст қайтди.* ■ *Ёлғиз.. ўзи шунча нарсани гумдон қиялти-ю.. ўзи ҳали ҳам бешикаст юрибди.* «Муштум».

БЕШИК-БЕЛИК Бешик ва унинг асбоблари, икир-чикирлари.

БЕШИККЕРТТИ этн. Болаларни бешиққалигидаёқ унаштириб қўйиш одати. *Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккертти» қилиб қўйган.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бешиккертти* — уруғ-қабилачилик даврининг қолдиғи. Қўшни, уруғ, қабилалар ўзаро дўстликни мустаҳкамлашда бешиккерттидан фойдаланганлар. «ЎЗМЭ».

БЕШИКСЎПОҚ Бешикда бир тарзда, бир вазиятда ётавериш, боши япасқи (сўпоқ)

бўлиб қолган. *Бешиксўпоқ бошида сочининг Қорасидан кўпроқдир оқи.* Мирмуҳсин.

БЕШИКТЕРВАТАР зоол. Бешик каби тебраниб турадиган, оёқлари узун, яшил рангли, тўғри қанотли кемирувчи ҳашарот. *Бешиктерватар иссиқ иқлимли мамлакатларда кенг тарқалган йиртқиш ҳашарот ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Бешиктерватар хавф-хатар сезиши билан олдинги оёқларини юқори кўтариб, тебраниб туради. Номини ҳам шундан келиб чиққан.* «ЎЗМЭ».

БЕШИНЧИ 1 тртб. сон Тартиб ўрни 5 рақами билан белгиланган, тартиб сонлар тизимида тўртинчи ва олтинчи сонлар оралиғида турган. *Бешинчи ўрин. Бешинчи кун. Бешинчи марта.* ■ *Бешинчи бўлтакдан Алибой Обид ўғлига тўртинчи ҳовли!* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй. *Бешинчи кунини эрта саҳарда далага эмас.. станцияга қараб жўнади.* С. Зуннунова, Қўқ чироқлар.

2 Катта-кичик нарсаларнинг ўлчам рақами. *Бешинчи қалиш.* ■ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕШКАШТА Палосларга қўлдан тўқиландиган панжарағулчин безаклар. *Бешкашта* — режали бўртма гуллар солинган кашталарга ўхшайди. «ЎЗМЭ».

БЕШКОКИЛ этн. Сочни бешта-бешта кокил қилиб ўриш усули ва шу усулда ўрилган соч. *Бешкокил(ли) қиз.*

БЕШКУРАШ Спортнинг беш турини ўз ичига олган мусобақа. *Бешкурашда терма командамиз ғолиб чиқди.*

БЕШКЎТАРАР Карта ўйинининг карталарни бешта-бешта тарқатиб, бештадан кўтариб ўйналадиган тури.

БЕШЛИК 1 ад. Беш мисрадан иборат бўлган қитъа; мухаммас.

2 тар. Беш кишидан иборат бўлган гуруҳ. *Бешлик комиссия.*

3 Бешта холи бўлган карта. *Ғиштининг бешлиги.*

БЕШМАТ [ф. پيش‌بند — пешбанд, фартук] шв. Бели хипча қавима уст кийими. *Қора бешмат.* ■ *Бирига кавказча бешмат кийдириб, бирининг елкасига ёғочдан ясалган бешотарни осиб қўйиб, суратга олади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Кўп-кўп тиллақошлар, бешмат, кашталар — бувисининг, хуллас, қолган мероси.* «Шарқ юлдузи».

БЕШОВ Беш киши ёки бир турдаги бешта нарса. *Бешовимиз биргаликда.* ■ *Кўкиш ҳаво билан чулганган жилга этагида бир қора пайдо бўлган эди.. Бир зумда икков, учов, тўртов, бешов бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕШОВЛОН Беш киши, беш киши бўлиб, беш киши биргаликда. *Бешовлон ола бўлса, оғзидагин олдирад, бешовлон бирга бўлса, битмаганин битирад.* Мақол.

БЕШОТАР Ўқдонига бешта ўқ жойлаштириладиган, беш зарядли. *Бешотар митиқ.* ■ *Ҳар икки кўрбошига бир хилда сарпо кийгизилди: зарбоф тўн, симобий салла. Елкарига бешотар милтиқ, ёнларига япон тўлпончаси тақилди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЕШТА Беш дона, беш нафар. *Бешта қалам. Бешта нарса. Бешта одам.* ■ *Бу тўғрида ҳам талай тортишиш боргандан сўнг, охири бешта кўлмашина белгиланиб, тақлифи ҳам товушга қўйиладиган бўлади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БЕШУРУҒ I Бўйи қалта, тухумсимон, сирти оч яшил, сертўр ва сал тилим-тилим кўринишли жайдари қовун.

БЕШУРУҒ II Уруғи кам бир нав тарвуз.

БЕШУУР [бе.. + шуур] айн. **шуурсиз.** *Севареул, бешуур, ётоқ бўлмадаги тошойна ёнига бориб, қадди-қоматига синчков назар солди.* «Ёшлик».

БЕШҚАРСАК Қарсак ва қийқириқ билан ижро этиладиган эркаклар давра ўйин-қўшиғи. *Далани тўлдирган минглаб йигитлар қурол-аслаҳаларини жаранглатиб, силкитиб, қарсак чалишар, бешқарсакнинг «хумма-хумма»си карнай-сурнай, ноғора садосига қўшилиб, оламни тўтганди.* «Ёшлик».

БЕШҚАРТА айн. **бешқўтарар.**

БЕЭҒА айн. **эғасиз.** -*Онангининг қарамоғида бўлган сизиллар беэга. Биласан, у илғор соғувчи эди. Истасанг, унинг ишини ол, — деди.* «Ёшлик». *Беэга қилибди Булғор элини, Энди кесар икки ўғлон сарини.* «Эрали ва Шерали».

БЕЭЪТИБОР [бе.. + эътибор] Совуққонлик билан, эътиборсизлик билан қарайдиган, эътибор қилмайдиган, эътиборсиз. *У бойликка, олтин-зарга беэътибор эди.*

БЕЭЪТИҚОД [бе.. + эътиқод] Ҳеч нарсага ишончи, ҳаваси бўлмаган; маслаксиз, эътиқодсиз. *Сен зехни наст, беэътиқод одам экансан.* «Луқмони Ҳаким».

БЕЮЗ Юэсиз, уятсиз. *Э, ўлим берсин, сен беюз шапшақка!* Ҳамза, Асарлар.

БЕЮЗЛИК Уятсизлик, шармандалик, беобрўлик. *Боя хўп деганингда, шунчалик беюзликлар бўлмас эди.* Ҳамза, Асарлар.

БЕЎЛЧОВ Ўлчови йўқ, ўлчанмаган; ўлчовсиз. *Беўлчов мол.* ■ *Бойнинг ҳиммати тугиб кетиб, мошхўрдани беўлчов тоғорада олиб чиқиб, ўртага қўйди.* Ф. Фулом, Шум бола.

БЕЎРИН айн. **ноўрин.** *Беўрин гап. Беўрин ҳазил.* ■ *Сарфланди беўрин, қоқланди ҳамён йиғласин.* Ҳабибий.

БЕЎХШОВ I Кўриниши ёқимсиз, гавдаси, ташқи бичими келишмаган, бесўнақай; рўдапо. *Беўхшов йигит. Беўхшов кийим.*

■ *Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бурни бир оз беўхшовроқ эса-да.. унинг умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тишлари беўхшов, қийшиқ. Қулса, қўрқардингиз.* «Ёшлик».

2 **Ғайриоддий, хунук.** *Беўхшов овоз.*

3 **қўчма** Келишмаган, ёпишмаган. *Беўхшов гап. Беўхшов қилиқ.* ■ *Носир сакраб турди. У ҳам беўхшов тағзим қилган бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Узун пахтали камзул кийиб, бошларига катта рўмолни беўхшов боғлаб олган аёллар бизни кутиб олишди.* «Саодат». *У худди ҳазиллашгандай беўхшов бир илжайиб қўйди.* «Ёшлик».

БЕҚАДР [бе.. + қадр] айн. **қадрсиз.** [Тут:] *Жами дарахтлар ичида менинг мевам беқадр.* «Луқмони Ҳаким». *..қазиб олиниши осон бўлгани учун, у [туз] оқиб турган сувдек беқадр.* К. Мақмудов, Қизикарли пазандалик.

БЕҚАРОР [бе.. + қарор] I Бир зайлда, бир гапта турмайдиган, ҳадеб ўзгараверадиган, бурди, тутуриғи йўқ; қарорсиз. *Беқарор Аму.* ■ *У [Асрор] беқарор ўйлар, беқарор туйғулар банди.* «Ёшлик». *Зарафиюн водийсининг об-ҳавоси жуда беқарор, бир кунда юз марта ўзгаради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Бир жойда қўним топмайдиган, ҳадеб кўчиб юрадиган. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор, саёқлигимдан жуда ўқинар эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

3 **қўчма** Тинчлиги йўқолган, ороми бузилган; бетоқат. ■ *Фарзанд йўқлигидан бўлдим беқарор.* «Эрали ва Шерали». *Қорахон дер: йиғлар эдим зор-зор, Едга тушган вақти эдим беқарор.* «Эрали ва Шерали». *Бўлажак*

завжамни ўша ерда кўриб, ошиқи беқарор бўлдим. «Шарқ юлдузи».

БЕҚАРОРЛИК Бир зайлда, бир ҳолатда турмаслик; ўзгарувчанлик. *Баъзи тахминларга қараганда, апрель ҳазиллари апрель ойида об-ҳавонинг тез-тез ўзгариб туриши, беқарорлиги туфайли келиб чиққан. Газетадан. Ҳамма гап сенинг такаббурлигингу беқарорлигингда. «Ёшлик».*

БЕҚАСАМ 1 Ўриши ипак, арқоғи ипдан тўқиладиган, йўл-йўл гулли пишиқ газлама; шу газламадан тайёрланган кийим. *Бир жўра беқасам. Беқасам тўн. ■ Тоға ҳам эғнида беқасам тўн, узун-узун қўлларини кўксиди чирмаштирганча, виқор тўкиб турибди. М. Мансуров, Ёмби. Гулдор тоқилик, баланд ойнали уйнинг тўри ва икки томонига беқасам кўрпачалар ёзилган бўлиб, ҳар бир меҳмон орқасига, суякса-суякмаса, катта парёстиқлар ташланган. «Ёшлик». Бақовул уларнинг белига биттадан тўнлик беқасам боғлади. Т. Мурод, Қўшиқ.*

2 кўчма Турли рангда жилоланувчи, беқасамдек тарам-тарам бўлиб товланувчи. *Офтоб тераклар орқасига ўтиб, ҳовлига беқасам соя ташлади. С. Аҳмад, Уфқ. Беқасам жилולי шу буюк фазо рангини, тўғриси, Тошкентдан олар. Ф. Фулом.*

БЕҚИЁС [бе.. + қиёс] **1** Қиёс қилиб, солиштириб бўлмайдиган даражада; беҳад, чексиз. *Беқиёс ҳурмат. ■ Алишер Навоий ижоди беқиёс уммон. «Ёшлик».*

2 Ўхшаши, тенги йўқ; мислсиз. *Беқиёс гўзаллик. ■ Енгил оромбахш шамолда ети-наётган гиёҳлар беқиёс чиройли, сўнги йўқ ёқимли эртақ айтаётгандек бўлди. Шухрат, Умр поғоналари. Ҳалима Носированинг беқиёс санъати, табиий ва бетакрор овози халқимиз қалбидан чуқур жой олган. «Саодат».*

БЕҚУВВАТ [бе.. + қувват] Қуввати, дармони оз; ҳолсиз, нимжон, заиф. *Беқувват чол. Оёқларим беқувват. ■ Қизлар беқувват бўлиб, сап-сарик, заъфарондай бўлиб, поғонадан ийқила берибди. «Луқмони Ҳаким».*

БЕҚУВВАТЛИК Қувватсизлик, мажолсизлик, нимжонлик. *Беқувватлик хасталик натижасида келиб чиқади.*

БЕҒАЛВА [бе.. + галва] Жанжал-сурондан, галвадан холи; тинч. *Беғалва иш. ■ Беғалва юра олмайсанми?! Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. Хайрият, кайфи беғалва тарқаб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕҒАМ [бе.. + ғам] **1** Ғам-ташвиши йўғам-ташвишдан холи; беташвиш. *Беғам ода ■ Бу кунлар, дунёнинг иши кўпроқ маша, емоқ-ичмоқ, тўй-томошадан иборат, дўйлайдиган беғам Тожибойга катта ташви бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Боқи беғам Жуда ҳам беғам, бепарв одам ҳақида. *Шўх Чокар билан боқи беғам Ҳасан ҳам қилт этмай нафасларини юти қолишди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Бепарво, хотиржам. *Мўғуллар хужуми тўхтатиб қўйганларидан кейин, қўрғоқ химоячилари беғам бўлиб қолишган эди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

БЕҒАМЛИК Хотиржамлик, бепарволик. *Баҳорги беғамлик — кузги пушаймонлик. Мақол. ■ Самандаровнинг хотини.. буларнинг кулгисини эшитиб, эрининг беғамлигидан фйғони чиқиб, вайсаб юриб чой қўйди, дастурхон ёзди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноқ чироқлари.*

БЕҒАРАЗ [бе.. + ғараз] **1** Ўз манфаатини кўзламасдан, холис иш тутадиган, ёмонликни истамайдиган, ғаразсиз. *Беғараз одам. Беғараз дўст. ■ Халқ ғамида, эл ғамида келган беғараз.. кишиларни мингбоши масхара қилар.. қувар деб ўйламаган эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Балки биз беғараз, шунчаки дўстларча гаплашиб юргандирмиз. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

2 Ёмон ниятни кўзда тутмаган, сидқидиллик билан қилинган; холисона. *Беғараз танқид. Беғараз гап. Беғараз ёрдам. ■ Кўнчилик ўз тарихи ва маданиятининг беғараз тарғиботчиси сифатида қолди. Газетадан. Етук кишиларни яна минг йиллар Халқ фарзанд атайди, жондан — беғараз. Ф. Фулом.*

БЕҒАРАЗЛИК Ғараз қилмаслик, ўз манфаатини кўзламаслик, холисоналик. *Беғаразлик, мардлик каби хусусиятлар характернинг ижобий белгиларидир.*

БЕҒАРАЗОНА айн. **беғараз**. Беғаразона қилинган танқид фақат фойда келтиради.

БЕҒУБОР [бе.. + ғубор] **1** Чанг-ғубордан, ифлосликдан холи; мусаффо, тоза. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади. Ойбек, Танланган асарлар. Беғубор, майин шабада эсади-ю, одамларни боғу роғларга чорлайди. Газетадан. Осмон кўнглим каби кенг, Кўнглим каби беғубор. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

2 кўчма Кўнглида ёмонлиги, кири йўқ; пок, софдил, сидқидил. *Беғубор йигит. ■*

Юзидан меҳр ёғилиб турган бу ажойиб, содда, беғубор қизга шартта уйланиб, ойимни бахтиёр қилишга нима халақит беради? А. Мухтор, Асарлар. *Толибжон бу содда ва лекин беғубор кишиларнинг ўзларидек беғубор суҳбатларига кулиб-кулиб, қулоқ солиб ўтирар эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

3 кўчма Доғ тушмаган, покиза. Элмурод. *қаршисида чуғурлашган, кўзлари тиниқ, қалблари беғубор болаларнинг ҳар бирини кучоқлаб, юзларидан ўнгиси келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Дўптимни ерга олиб, энди ўйлаб қарасам, Ёшлик дегани асли поклик экан, беғубор. А. Орипов.*

БЕҒУБОРЛИК Софлик, покизалик; ғуборсизлик. *Кўзлар бахт-саодат ваъда қилар жим. Қалбни талпинтирар беғуборлиги. А. Мухтор, Асарлар.*

БЕҒ [ф. به — яхши; дуруст] эск. кт. Яхши, дуруст; афзал. *Уларнинг олдида менинг гумроҳлигим беҳроқ! С. Сиёев, Ёруғлик.*

БЕҒАД [бе.. + ҳад] Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари; чексиз, ҳадсиз. *Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди. С. Зуннунова, Олов. Соядаги тонг салқини беҳад ёқимли ва алланечук сирли эди. П. Қодиров, Уч илди. Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эди. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. Алжабр муаллимаси эликдан ошган, беҳад семиз аёл эди. «Ёшлик».*

БЕҒАДИК [бе.. + ҳадик] Ҳеч бир ҳадик-сирамаган, тортинмаган ҳолда; бемалол, хавфсиз. *Кореянинг ерини қонли ёшга фарқ қилиб, Беҳадик уча бермас ўлаксахўр лочинлар. Ғ. Фулом.*

БЕҒАЁ [бе.. + ҳаё] 1 Шарм-ҳаёси йўқ, орномусни билмайдиган, уятсиз, бешарм. *Беҳаё одам. ■ Ўғлим, бунақа беҳаё қиз экан, вақтида билиб, ўзингизни четга олганингиз яхши бўлибди. Мирмуҳсин, Умид. Эшқобилнинг хотини ўта шаддод, беҳаё эмас, уни хурмат қилади. «Ёшлик».*

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, беадаб. *Беҳаё хатти-ҳаракат. Беҳаё ибора. Беҳаё сўз. ■ Тангри беҳаё сўзларни ганирувчи кишини ёмон кўради. Газетадан.*

БЕҒАЁЛИК Шарму ҳаёсизлик, уятсизлик, андишасизлик. *Бузуқчилик, беҳаёлик, бўхтон-туҳматлар унинг [Амирнинг] касби бўлиб қолган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. - Бе-*

ҳаёлик қилиб нима қилибман? — деди Салтанат Мўмин акага. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

БЕҒАЛОВАТ [бе.. + ҳаловат] Ҳузур-ҳаловатдан холи, тинчлик бермайдиган; бесаранжом, тинчи йўқ, ҳаловатсиз. *Беҳаловат турмуш. ■ -Докторларнинг иши ўзи шунақа беҳаловат бўлар экан, — деди Ҳалима. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Беҳаловат кеча унинг назарида анча чўзилди. «Шарқ юлдузи». -Тсс! — қизи кўрсаткич бармоғини қонсиз лабига босганча, беҳаловат нигоҳини унга қадади. «Ёшлик».*

БЕҒАФСАЛА [бе.. + ҳафсала] Ишга астойдил ёпишмайдиган, қунт қилмайдиган, лоқайд; ҳафсаласиз. *Беҳафсала одам. ■ ..ўғлининг дангаса ва хотинига нисбатан беҳафсала кимсага айланганини унинг башарасидан, келиннинг кўзларидан, ўтириб-туришларидан сезиб олганди. «Ёшлик».*

БЕҒАФСАЛАЛИК Қунтсизлик, лоқайдлик.

БЕҒАШАМ Ҳеч қандай безаги бўлмаган; безаксиз. *Чарақлаб кетди роса кўм-кўк беҳашам само, Остимда оппоқ булут, Тепам, ўнг, сўл ҳам само. Газетадан.*

БЕҒ-БЕҒ унд. с. Ҳайвон ва паррандаларни чақирриш учун қўлланадиган сўз. *-Беҳ-беҳ, — деб товуқларни донга чақирар ва унинг олдида бир тўда товуқ қутқутлашиб, дон талашар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕҒБЕҒЛАМОҚ «Беҳ-беҳ» деб чақирмоқ. [Ҳайдар:] *Шу иккала хўрознинг баҳридан ўтсакмикин? — [Йўлдош:] Олдин дон сениб, беҳбеҳлашиб кўрайлик, қани, чўқийдими, йўқми? Уйғун, Хуррият.*

БЕҒБУД [ф. بهبود — яхши бўлиш; саломатлик] эск. кт. Яхшилик томонга ўзгарган; соғлом; хушҳол. *Юбориб ё бориб, беҳбуд топса Бу савдосида, яъни суд топса. Фурқат.*

БЕҒБУДЛИК эск. кт. Яхшилик; рўшнолик; хушҳоллик. *Ғамгин бўлмай, доим беҳбудлик бўлсин. «Нигор ва Замон».*

БЕҒИ [ф. بهی , بهی — олмасимон хушбўй мева] бот. Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, атиргуллилар (раънодошлар) оиласига мансуб, хушбўй мевали дарахт. *Боғнинг турли жойларида ҳар хил мевали дарахтлар: нок, ўрик, беҳи, жийда ва ҳоказо анчагина. Ойбек, Танланган асарлар. Моҳидил қайтиб ҳовлига тушаётганида, беҳи шохи шитирлаб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.*

2 Шу дарахтнинг олмага ўшаш меваси. *Сидиқжон уни [онасини] кузатиб қайтиб келганида, ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳиларга кўзи тушиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хонани зира, долчин, беҳи, зиғир мойининг хуштаъм ҳиди қоплади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕҲИГУЛ Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, барглари тўгарак ёки узунчоқ бута. *Ўзбекистонда беҳигулнинг эрта баҳорда гуллайдиган тури хушманзара ўсимлик сифатида истироҳат боғларига экилади.* «ЎЗМЭ».

БЕҲИЗОР Фақат беҳи дарахтлари ўсиб ётган ер, жой; беҳи боғи. *..беҳизор манзараси ўзгача, ёш-ёш, бўйи пакана беҳи дарахтларининг серҳосил шохлари қиз кокилидек ҳар томонга паршон таралиб, ер ўпиб ётмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕҲИКМАТ [бе.. + ҳикмат] **1** Теран маънога эга бўлмаган; ҳикматсиз. *Ўжарни урмайсўкмай йўлга сол.. деган гаплар дарҳақиқат беҳикмат эмас экан.* В. Рўзиматов, Сув.

2 Ижобий ёки сирли хусусиятларга эга бўлмаган. *Арзон беиллат эмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол. ■ *Ғамга чулганмасин ҳеч кимнинг боши, Беҳикмат эмасдир тоғларнинг тоши.* «Эрали ва Шерали».

БЕҲИС [бе.. + ҳис] **1** Бирор нарсани сезиш, ҳис этиш қобилиятини йўқотган, жонсиз, ҳиссиз. *Беҳис бармоқлар.*

2 кўчма Ҳис-туйғудан маҳрум, завқшавқсиз. *Беҳис одам.* ■ *Уста Сирожиддин Тўйчи ҳофизга жўр бўлиб юрган вақтларидан бошлаб то шу маҳалгача: «Қассобдан шоир чиқмаганидек, беҳис чалинган ғижжак арра тортишдан фарқ қилмайди», — деб юради.* Мирмуҳсин, Созанда.

БЕҲИСОБ [бе.. + ҳисоб] **1** Сон-саноғига етиб бўлмайдиган, саноғи йўқ; ҳисоби йўқ, ҳисобсиз. *Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл кўйлари утлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. *Ёрматнинг қизи унга беҳисоб текин пул манбаи очган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕҲИШТ [ф. بهشت — жаннат] Жаннат. *Саҳий хор бўлмас, Бахил беҳиштга кирмас.* Мақол. ■ *Бай-бай-бай, ҳусну латофатини қаранг, беҳишт қизларидек, ҳуру филмонларидек.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Сенинг оғушинг офтобнинг ётоғига ўхшайди, баданингдан беҳишт ялпизининг бўйи*

келади, кўкрагингдан олма ҳиди анқиб и ради. «Ёшлик».

БЕҲИШТИ бот. Узумнинг сарғи яшил бир нави. *Ишқомларда ток баргасарғайиб, тоифи ва беҳишти узумлар қаҳр тусга кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕҲОЛ [бе.. + ҳол] **1** Ҳолдан тойга тинка-мадори қуриган; бемажол, ҳолсиз. *Туна хола саданинг ғадир-будур пўстлоғи беҳол бармоқлари билан силаб, юзига сурте* И. Раҳим, Ихлос. *Боши айланиб, кўзи тинк Тўшакка беҳол чўзилди.* С. Сиёев, Аваз. *Аларов беҳол инграб ётган беморга нил даярини билмай, каловланиб қолди.* «Ёшлик».

2 Касал бўлиб қолган, бемор. *У [қиз] жуда беҳол, врачлар ва ота-онасининг сўроларига аранг жавоб қайтарарди.* Газетада.

3 кўчма Кучсиз, заиф. *Меникига нил мақсадда чилвир кўтариб бориб эдингиз-Ўзим, — деди, беҳол, нимжон товуш билс [Жуман].* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..қизликларда беҳол чайқалаётган ёввойи пистилар кўнгиаларига мунг чўктирди.* «Ёшлик» *Беҳолига куйлайди бир қиз Бир-бир босит ишқом оралаб.* «Ёшлик».

БЕҲОЛЛИК Кучсизлик, мадорсизлик заифлик. *Боши айланиб, кўзлари юмилди Авзойи баданида ёқимли титроқ, беҳоллиш туйди, дард элитди.* «Ёшлик». *Тўтихон эриниб, катдан тушаркан, оёқларида аллақандай беҳоллик сезди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕҲТАР **1** [ф. بهتر — яхшироқ] эск. кт Афзал, яхши; яхшироқ. *У. бу кунни беҳтар билар.. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕҲТАР **II** Қулупнайнинг йирик бир нави.

БЕҲУДА [ф. بهوده — фойдасиз, маъносиз, бекор(га)] **1** Ҳеч қандай нафи, фойдаси йўқ; бефойда. *Беҳуда жанжал.* *Беҳуда кучаниш белни синдираб.* Мақол. ■ *Баъзилар эса умрини беҳуда ўтказади.* Т. Ашуоров, Оқ от. *Қамолддин унинг олдига беҳуда келганини тушунди.* «Шарқ юлдузи».

2 Амалга ошмайдиган, рўёбга чиқмайдиган; пуч, хомхаёл. *Беҳуда умид.* ■ *Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади, ҳар бир фикрнинг беҳуда эканини тушунтиришга тиришди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўринсиз, ноҳақ. *Шокир ота беҳуда тухматга қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беҳуда жабр кўрганлардан меҳримизни дариг тутмайлик.* Газетадан. *Нусратбек ўғлини*

беҳуда ургани учун унга қарашга уялиб, ўзини беаёв койиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕХУДАГА *рвш.* Бўлар-бўлмаста, бе-корга, ўринсиз. *Беҳудага хафа бўлманг. ■ «Обид кетмон» лақабини беҳудага тақадиларми? – дейди кулиб Хатиб домла. А. Қодирӣ, Обид кетмон.*

БЕХУДАЛИК Бирор-бир иш-ҳаракатнинг фойдасизлиги. *Нусратбекнинг Гулхайрига югургиси келди, лекин энди беҳудалигини ўйлаб, ҳазин хўрсинди, қалқиб кетди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Кечаги эҳтиросли сўзларни эсларкан, энди уларнинг беҳудалигини ҳис қилди. «Ёшлик».*

БЕХУДУД [бе.. + ҳудуд] Чексиз, чегарасиз, чеки кўринмайдиган, беҳисоб. *Онаҳон беҳудуд фалак сари учиб бормоқда. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. У туфайли чеккан аламлари шунчалар беҳудудки, у дунёбу дунё унутолмаса керак. Н. Қиличев, Чигирик. Севги – бир дунёдир, сирли, беҳудуд, Унда бор айрилиқ, унда бор висол. Н. Муҳаммад, Баҳор таронаси.*

БЕХУДУДЛИК Чегараси кўринмаслик, чексизлик, беҳадлик. *Инсон ўз оқибати билан, меҳр-карами, шафқатининг беҳудудлиги билан, керак бўлганда, бир-бирининг ёнига кира олиши.. билан улуг. Газетадан.*

БЕХУЗУР [бе.. + ҳузур] Безовта, ҳаловатсиз. *Туни билан алоқ-чалоқ туш кўриб чиққани учунми, ўзини беҳузур сезди. «Ёшлик».*

Беҳузур бўлмоқ Ўзини алланечук ёмон ҳис этмоқ. [Элмурод] *Беҳузур бўлиб, саратон иссиғига чидамаган семиз одамдай тўлғанди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кўнгли беҳузур бўлмоқ* Кўнгли алланечук ёмон бўлмоқ. *Денисов.. кўнгли беҳузур бўлиб, қаттиқ ўқчиди. Ойбек, О. в. шабадалар. Кўнглини беҳузур қилмоқ* Кўнглини айнитиб, алланечук ёмон аҳволга солмоқ. *Тўғрисини айтганда, гап тинглаш ҳам кўнглини беҳузур қилади. А. Қодирӣ, Обид кетмон. Нусратбекнинг томоғи ачишиди, ачиқ тамаки қиди ва тахир таъми кўнглини беҳузур қилди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Илққина сув юрагини оздириб, кўнглини беҳузур қилди. «Саодат».*

БЕХУНАР [ф. *بيهنر* – истеъдодсиз, қобилятсиз] *айн. ҳунарсиз.*

БЕХУРМАТ [бе.. + ҳурмат] Ҳурмат-эътибор қозона олмаган; ҳурматга сазовор бўлмаган, ҳурмати йўқ; ҳурматсиз. *Беҳурмат одам.*

Беҳурмат қилмоқ Ҳақорат қилиб ёки бетакаллуф (дағал, кўпол) муомала билан кимсанинг обрўсини тўкмоқ. *-Қариб, миянгизни еб қопсиз, кўздан ҳам қопсиз, – деди [Тешабой] чолни беҳурмат қилиб. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Олим, фозилларни беҳурмат қиладиган, одобдан беҳабар, тўнг кимса билан худо ҳаттоки гўр кўшини қилмасин. К. Яшин, Ҳамза.*

БЕХУРМАТЛИК Ҳурмат, иззатга сазовор эмаслик; ҳурмати йўқлик.

БЕХУШ [ф. *بيھوش* – ҳушини йўқотган, ҳушсиз; ақсиз] 1 Ўзини билмайдиган ҳолда; ҳушидан, ўздан кетган, ҳушсиз. *Беҳуш бўлмоқ. ■ Нормат.. беҳуш хотиннинг юзига сув сепди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бир кечаю бир кундуз беҳуш бўлиб ётибман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Беҳуш қилмоқ 1) ҳушидан кеткизмоқ, ухлатиб қўймоқ (мас., дори бериб). *Хлороформ билан беҳуш қилмоқ; 2) кўчма эс-ҳушини олиб қўймоқ; бошини айлантирмоқ (мас., бирор руҳий таъсир кўрсатиб).*

2 Эс-ҳушини йўқотган, хаёли паришон; руҳсиз. *Маърифат бошини эгиб, беҳуш уйга кирди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.*

БИ- [лот. *bi* – икки < *bis* – икки марта] Байналмилал ясама (қўшма) сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, нарса ёки белгининг иккиталигини билдиради, мас: *биметалл, бином.*

БИАТЛОН [би.. + юн. *athlon* – мусобақа, тортишув] *спорт.* Қишки спорт ўйинларидан: 20 км ли чанги пойғасида милтиқдан икки марта (тик турган ва ётган ҳолда) нишонга отишдан иборат мусобақа.

БИББИНОЙИ [ф. *بيبنوایی* – кўриш; узоқни кўришлик] *с.т.* Туппа-тузук, балодек; кўнгилдагидек. *Ўғлим ўртоқлари билан биббинойидек юради. Газетадан. Ҳозир ҳаммом биббинойи тураржой хизматини ўтаяпти. Т. Аҳмедов, Таажжуб.*

БИБИ 1 шв. Онанинг ёки отанинг онаси; буви (набирага нисбатан). *Танглайим кўтарган бишим бечора Ким эди, билмайман, ўлгандир, эсиз. Ф. Фулом.*

2 Ҳурмат юзасидан, одатда кекса аёллар исмига қўшиб ишлатилади, мас. *Меҳри биби, Хайри биби. ■ Тонг отар-отмас Сидқий ҳовлисига икки ён кўшни – Зайнаб биби билан Ҳамида хоним – ранги оқариб кириб келишиди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Жаҳон*

биби Зубайданинг кўнглини олиб, онасининг аҳволини сўради. К. Яшин, Ҳамза.

3 Хотин-қизлар исмининг олд ёки орқа қисмида келиб, қўшма исмларни ҳосил қилади: *Бибигул, Бибинисо, Бибинор, Биби-санам; Давлатбиби, Кенжабиби, Кимсан-биби.* ■ [Йўлчи] Сингиси билан бирга, мумкин бўлса, унинг [Гулнорнинг] онаси *Гулсумбибини ҳам аравага солиб, қишлоққа олиб боришни истаганини айтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Биби Сешанба этн. Ип йигирувчи хотинларнинг муқаддас саналган афсонавий ҳомийси (пири) бўлиб, тақводор хотинлар унинг шарафига сешанба кунлари махсус маросим ўтказилади. [Холжон хола] Ҳар икки ҳафтада *Биби Сешанба онанинг дастурхонини ёзиб, «мушкулкушод», чилтонларга атаб шавла қилади.* Ғайратий, Довдираш. «*Биби Сешанба*», «*мушкулкушод*» каби маросим, урф-одатларни билишга Ҳамзанинг ўзи ҳам жуда қизиқар.. эди. К. Яшин, Ҳамза.

БИБИШ 1 эск. Ҳукмронлар, зодагонлар наслига мансуб бўлган аёлларга мурожаат ёки ҳурмат билдириш шакли. -Эй бибишим, мени десангиз, Чамбилга борманг.. - деди Оққиз Зулфизарга. «Зулфизар билан Авазхон». *Кўрсангиз, кўнглингиз тўлар, Рост айтаман-да, бибишим.* «Нурати».

2 Ҳурмат юзасидан хотин-қизлар исмига қўшиб ишлатилади. *Адолат бибиш, Холнисо бибиш.*

БИБИШАК [«биби» ва «шоҳ» сўзларидан] Майда мунчоқлардан териб ясалган, бўйинга ёки бошга тақиладиган заргарлик буюми, тақинчоқ. *Бибишак икки учи юқорига қайрилган ярим ой шаклида бўлиб, ўртасига ромб ёки гунча шакли жойлаштирилади..* «ЎзМЭ».

БИБЛИОГРАФ Турли соҳаларга оид адабиётлар рўйхатини, библиографиясини тузувчи мутахассис, библиография олими. У кутубхонада библиограф бўлиб ишлайди.

БИБЛИОГРАФИК Библиографияга, адабиётлар рўйхатига оид. *Библиографик кўрсаткич. Библиографик маълумотлар.* ■ Ҳиндистон ҳақида библиографик асар ҳам тайёрланмоқда. «ЎТА». Кутубхона ўқувчилар учун ҳар ойда тўрт марта библиографик обзор ўтказиб туради. Газетадан.

БИБЛИОГРАФИЯ [юн. *biblion* – китоб + *grapho* – ёзаман] 1 Босма асарларнинг

илмий тавсифи ва батартиб кўрсаткичларини тузиш, улар ҳақида ахборотлар тайёрлаш, уларни тарғиб қилиш билан шугулланувчи соҳа. *Бир қанча кутубхоналарда библиография билимларини тарғиб қилиш суст ташкил қилинган.* Газетадан. *Библиография бўлими ташкил топган йиллардан то ҳозиргача 90 хил адабиётлар кўрсаткичи тузди ва нашрдан чиқарди.* Газетадан.

2 Бирор мавзу ёки соҳага оид илмий асарлар, манбалар, китоблар рўйхати. *Терминологияга оид библиография. Ўзбек тилшунослиги бўйича библиография.*

БИБЛИОТЕКА [юн. *biblion* – китоб + *theke* – омбор] 1 Китоблар тўплами. *Олимнинг шахсий библиотекаси.*

2 айн. кутубхона.

БИБЛИЯ [юн. *biblia* – китоблар] Яхудийлик ва христианликда муқаддас ҳисобланган диний китоблар мажмуаси. *Библия энг қадимги адабий ёдгорликлардан бири бўлиб, диний панд-насиҳатлар, ақидалар, башоратлар, дуолар, солномалар, масаллар, ишқий ва фалсафий достонлар, ҳикоят, ривоят ва мактублардан иборат.* «ЎзМЭ».

БИГИЗ 1 Пойабзалдўзларнинг кўнни, терини тешиш учун ишлатадиган ёғоч сопли, нина учли металл асбоби. *Хунари йўқ кишидан Бигизи бор ямоқчи яхши. Мақол. Уста пичоққа ёлчимас, этикдўз – бигизга.* Мақол. ■ Чол бигиз билан тасмани тешаркан, муртида кулиб қўйди. «Ёшлик».

2 Найзадек, нинадек учли, ингичка нарса. *Юраги бигиз санчилгандай оғриди.* «Шарқ юлдузи». *Оқ қайинга сўяниб, махорка чекиб турган.. бигиз мўйлов йигит саҳнадан асло кўз узмади.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

3 Ништардай ўткир, аччиқ сўз, таъна; койиш. [Йўлчи:] *Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳнатда чириган кўксиги бигизни қадайверманг!* Ойбек, Танланган асарлар.

Бармоқни (ёки қўлни) бигиз қилмоқ қ бармоқ 1. **Тили бигиз** Аччиқ сўзли; баджаҳл қаҳрли. *Не-не тили бигиз келин-аймоқ, э қилиб, эрга ёлчимаган қизлар борки, эши қолиб туйнукдан захрини сочиб кетади* Шухрат, Умр поғоналари.

БИГИЗЛАМОҚ 1 Ҳамма ёғига биги санчмоқ, бигиз уриб тешик-тешик қилмо

2 кўчма Ништардек ўткир, аччиқ сўз; айтмоқ. -Ҳа, энди икковлашиб, мени биги

ланлар! — деди жаҳли чиққандай қошларини чимириб Комила. Ойбек, О.в. шабадалар.

БИГИЗПОШНА Бигизсимон, бигизга ўшаш пошнали оёқ кийими. *Қайиқсимон бигизпошналар, нейлон кўлқопчалар.* Газетадан.

БИГИЗТУМШУҚ зоол. Калта думли, тумшуги узун жуда кичкина сайроқи кушча.

БИДИЛЛАМОҚ айн. бидирламоқ. — *Опа-чи, опа, дадам хўп дедилар, — деди бидиллаб Ёдор. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. Бош агроном ранглар, чувак юз, бидиллаб гапирадиган йигит эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

БИДИР-БИДИР тақл. с. Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирадиган; шундай гапирши. *Бидир-бидир бола. ■ Ҳадеб бидир-бидир қилаверма! Бидир-бидир тинмайди. Т. Мурод. От кишнаган оқшом.*

БИДИРЛАМОҚ Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ, атрофдагиларга эътибор бермай гапиравермоқ. *У [Ҳафиза] лаби лабига тегмай бидирлаётган Раънонинг самимий гапларига қулоқ соларди-ю, хаёли бошқа ёқда эди. Мирмуҳсин, Умид. -Ада, адажон, келдингизми! — Умида отаси бағрига энтикиб, бидирлаб кетди. Д. Нурий, Осмон устунги.*

БИДОН [фр. bidon <юн. pithon — бочка, ёки сканд. bida — ваза] Суюқлик солинадиган қопқоқли идиш. *Баширжон бидон ва халтани кўтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Манави бидонда жувоз ёғи, бу сатилда намадўр, бодринг, мева-чева бор. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.*

БИДЪАТ [а. بدعت — янгилик, янгилик киритиш; динга қарши хатти-ҳаракат] **1** дин. Диний ақидаларга киритилган ўринсиз ислоҳ, динга хилоф янгилик, динда кейинчалик пайдо бўлган нарса. *Мирараб мадрасасининг катталари бу «бидъатнинг гуноҳини ҳам» Мулла Туроб бўйнига юкладилар. С. Айний, Эсдалниклар. -Ислоҳ, албатта, лозим, — патнуснинг четини бармоқлари билан чертиб, бепарволик билан сўзлади Ҳакимбойвачча, — бизда ҳар хил бидъат ишлар кўп. Ойбек, Таъланган асарлар.*

2 Эскидан қолган урф-одат, расм-русм. *Катта эна, катта бувалардан қолган урф-одатларга унамай, бидъат деб қарашар экан, биз ота-оналарда нима гуноҳ? К. Яшин, Ҳамза. -Чилим чекиши бидъат, — деди мулла, — буни қилган одам гуноҳкор бўлса ҳам, кофир бўлмайди. С. Айний, Қуллар.*

БИДЪАТКОР дин. Диний ақидаларга, динга уларга нисбатан хилоф бўлган ислоҳлар киритиш тарафдори; бидъатчи. *Зоҳиран қилган ҳурмат ва таъзимларимиз садқаи кетсин унга.. кўнгил учун қиё боқмай ўтди-я, бидъаткор. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

БИДЪАТЧИ 1 айн. бидъаткор.

2 Эски урф-одатларга, расм-русмларга берилган киши.

БИЁ-БИЁ [ф. بيا — бу ёққа кел]; **кўз(лар)ни биё-биё бўлмоқ ёки сузилмоқ 1)** кўзини уйку босмоқ, кўзи қисилмоқ (мастлик ёки чарчоқдан). *Валихоннинг кайфи ошиб, кўзлари биё-биё бўлиб сузиларди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Толибжон мудраб, аранг уйига етиб келди. Иккинчи қаватга чиққанида ҳам, кўзи биё-биё бўлиб, тикка турганча ухлаб қолгудек ҳоли бор. С. Аҳмад, Сайланма; 2) ишва билан, хумор билан боқмоқ. ..аввал манави титраб-қақшаётган аёлни.. жой қолса, кўзларини биё-биё сузиб турган анави офатижон жувонни миндирасан. Н. Қиличев, Чигирик.*

БИЁБОН [ф. بيابان — қақроқ чўл, сахро] Сувсиз ва гиёҳсиз тақир, чўл, сахро. *Яхшиликни дарёга қил, биёбондан топ. Мақол. ■ Пашиша Саиджалолхонни эргаштириб, бир биёбонга олиб чиқди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БИЁВ-БИЁВ тақл. с. Кўбиз, чанг, қовуз ёки баъзи кушлар чиқарувчи овоз ҳақида. *[Юнус Ражабий] Карнаю сурнай, қизлар ҳайитларда лабига кўйиб, биёв-биёв қилиб чаладиган чангдан тортиб мусиқа санъатимизнинг меросхўр хазиначиси бўлди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Зарғалдоқ, нима-нима дегандай, яна «биёв-биёв» қилади. М. Мансуров, Ёмби.*

БИЖ-БИЖ тасв. с. Бижирлаб, гимирлаб ётган, гиж-гиж; сон-саноксиз (қурт-қумурсқа ва ш.к. ҳақида). *Ариқдаги сув биж-биж қурт.*

БИЖАНАК Милодий I-минг йилликнинг иккинчи ярмида Орол денгизи бўйлари ва Каспий денгизининг шарқи ва шимолда яшаган бир қанча туркий қабила-ларнинг умумий номи; печенеглар.

БИЖИЛДОҚ с.т. **1** Ҳеч кимга гап бермайдиган, гап билан ҳаммани енгадиган; гапдон. *Бижилдоқ хотин. ■ Айвонида бу хонадоннинг бижилдоқ бекаси. Ойбек, Навоий. Исмат ака 30 йиллик педагогик фаолияти давомида бир неча минг олов болалар*

ва бижилдоқ қизалоқларнинг миясига билим, мурғак қалбига.. одоб сингдирган моҳир тарбиячилардан. Газетадан.

2 Тинимсиз сайрайдиган, шовқин қила-диган (қушлар ҳақида). *Фақат ўнгда, терак бўйи настликда, сой шовуллаиди, рўпарадаги қалин боғлар кўйнида бижилдоқ қушларнинг чулдираб сайрагани эшитилади.* «Ёшлик».

БИЖИЛДОҚЛИК Ҳеч кимга гап бермаслик, эзмалик. *Ўз бижилдоқлиги билан колхозда «Қумри қақилдоқ» деб ном чиқарган аёл. А. Мираҳмедов, Ўтюрраклар.*

БИЖИЛЛАМОҚ I айн. бижирламоқ I. *Осон савол тушиди, «беи» кўйса ҳам бўларди, деб хурсанд бижиллади. Мирмуҳсин, Умид. Бора-боргунча бижиллаб, қулоқни батанг қилаверди.* «Ёшлик».

БИЖИЛЛАМОҚ II айн. бижирламоқ II. *Кўкариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар, тушган ерида бир-икки қилтанглаб, дарров ўларди. М. Исмоилӣ, Фарғона т.о. Барларда бижиллаб ётган кўм-кўк, хира ширинча юз-кўзинг демай ёпишиб олади. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

БИЖИМОҚ айн. бижғимоқ. *Йўлчи отхонанинг бир томонида уйилиб, сасиб, бижиб ётган гўнгни катта ерга элтиш учун арава қўшишга киришган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу бижиб, сасиб кетган хонани шамоллатинг, тозаланг! А. Мухтор, Асарлар.*

Бижиб ётибди с.т. *Жуда кўп, тўлиб ётибди. Унда нул бижиб ётибди. ■ Ҳали ичи қора душман чиёндек бижиб ётипти. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БИЖИР-БИЖИР I 1: бижир-бижир қилмоқ (ёки гапирмоқ, сўзламоқ, товуш чиқармоқ) айн. бижирламоқ I. [Қизлар] *Шокир отанинг томи лабига қатор тизилишиб, бу «маҳсидўз қиз» билан бижир-бижир сўзлашиб кетар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Гавҳарнинг бижир-бижир қилиб гапириб ташлагани шунчалик кулгили эдики, у ўзини тўхтатолмай, нафаси етмай, энтикиб қоларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

БИЖИР-БИЖИР II тақл. с. I айн. биж-биж. *Гўшти бижир-бижир қурт босибди.*

2 *Кўзга ғимирлаётгандек, жимир-жимир қилаётгандек туйиладиган ва бир-бири билан чатишиб, туташиб, чаплашиб кетган майда нарсалар ҳақида. Бижир-бижир хат. Бижир-бижир қилиб тикилган гул. ■ Поён-сиз қирларнинг ниҳоятсиз бижир-бижир кўк*

гиламлири. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Атла кўйлак киймайман, Бижир-бижир гули боғ «Кўшиқлар».

БИЖИРЛАМОҚ I Ҳеч кимга гап бермай тез-тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ гапдонлик, маҳмадоналик қилмоқ. *«Си ҳовлиқмароқ бўлса ҳам, жуда очиқ қиз экан бижирлайвериб, келган докторларнинг ҳа бошини айлантириб юборди» — дилида ўтказди Равшан. Ф. Мусажонов, Равша-Карима хола кўлларини паҳса қилиб бижирлай кетди.* «Муштум».

БИЖИРЛАМОҚ II Бижғиб, ғужғо ўйнаб, қайнаб ётмоқ; бижғимоқ (қурт кумурсқа, майда жониворлар ҳақида).

БИЖҒИМОҚ I Микроорганизмлар ёк улар ажратадиган ферментлар иштирокид парчаланиб ачиб, қайнай бошламоқ (органик моддалар ҳақида). *Ёзда қимизлар бижғиб ётади. Ойбек, Танланган асарлар. Қаердаки бижғиган ахлат мавжуд бўлса унинг устида бадхўр ҳашаротлар ғужғо ўйнайди.* «Муштум».

2 *Ҳавоси бузилиб, сасиб кетмоқ; озодаликка риоя қилмай ивирсиб ўтирмоқ. Худо ҳақи, уйингдан ялти вагоннинг иси келади. Бижғиб кетибди. А. Қаҳҳор, Сароб. -Пайпо-ғингиз қурсин, бижғиб кетибди.. ахлатга опчиқиб ташладим, — деди хотини Ориф-жонга. С. Аҳмад, Сайланма. -Мен биламан, — деди домла, — опангиз табиати жуда нозик кўринади. Бунинг олдида Тўнанинг бижғиб ётиши яхши эмас. А. Қаҳҳор, Сароб.*

3 *кўчма* Аччиқ гап, фисқу фасод қилмоқ. *Нималар деб бижғияпсиз?*

4 *кўчма* Тўлиб-тошиб, ғуж-ғуж бўлиб ётмоқ; авж олмоқ, кўпаймоқ (игво, фитна ва ш. к. ҳақида). *Бижғиб борур фитнаю фасод, Имонларга, ҳайҳот, туши дарз. М. Али, Боқий дунё. Унинг [Қоплонбекнинг] айёр кўзи ичида қайнаб, бижғиб ётган алам ва нафратни, баъзан-баъзан юрагини фош қилиб кўяй дер эди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

БИЗ ки. олм. 1-ш. кўпл. **I** Сўзловчи ва унинг атрофидагилар; сўзловчи ва у кўзда тутётганлар. *Кеча станциядан чиққан автобус бугун бизни тонготарда мўлжалдаги жойга ташлаб кетди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Бизлар, бизлар, биз эдик, Бизлар бир талай қиз эдик. Бизларни уздилар. Бир илга тиздилар (Гармдори). З. Хусанова, Ўзбек халқ топишмоқлари.*

2 Биринчи шахс «мен» ўрнида ишлатилиб, камтарлик ёки, аксинча, мақтаниш, гурурланиш, пинҳона гурур маъноларини ифодалайди. - *Ким талабгор? - Мана, биз талабгор.* ■ - *Бизга ҳам хат борми? - дейди Мунисхон.* «Гулдаста». *Асал отликқа йўқ, ҳали биз ниёда-ку!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Энди бизни қийнамай, ўзлари қуйсинлар! Қўларидан ҳеч шароб ичмаганмиз.* «Гулдаста».

3 Ўрин-пайт келишиги қўшимчасини олиб, «юртимизда», «элимизда», «орамизда» каби маъноларни англатади. *Сурнайчининг зўрлари бизда бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нон-насибанг бизда бўлса, қоларсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин, ўртоқлар, бизда ялқовлар йўқ.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БИЗ-БИЗ тақл с. Визиллаган нозик товуш ҳақида. *Бизбизак биз-биз айланади.*

БИЗБИЗАК Тўғарак шаклдаги чарм ёки тутмача тешиқларидан ип ўтказиб ясалган ва ипини чийратиб, икки учидан тортганда, тез айланиб, «биз-биз» овоз чиқарадиган ўйинчоқ. *Бизбизакни инга тақиб, гиз-гиз ўйнайман.* Ойбек, Болалик. *Мотор бизбизакдай гувуллаб, жон-жаҳди билан айлана бошлади.* «Ёшлик».

БИЗБОП Сўзловчи ва у кўзда тутаётганларга тўғри келадиган, уларнинг дидига мос. *Айланай, болам, бир бизбоп сотадиган нарсаларинг борми?* «Луқмони Ҳаким». Афсуски, улар орасида бизбоп, яъни халқнинг тили учидан турган муҳим муаммолар кўтарилган асарлар кам учрайпти. Газетадан.

БИЗИЛДОҚ зоол. Бизиллаган овоз чиқарадиган ҳашарот. *Супа ёнида шўрага кўнган бизилдоқ бир маромда мунгли бизиллайди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

БИЗИЛЛАМОҚ Бизиллаган товуш чиқармоқ. *..атрофда сукунат ҳукмрон.. На бир қуш сайрайди, на бир бизилдоқ бизиллайди..* С. Нуоров, Нарвон.

БИЗНЕС [ингл. businnes – иш, машгулот] Даромад келтирадиган, фойда олиш мақсадлари кўзланган ва қонунларга хилоф бўлмаган ҳар қандай ташкилий, ҳўжалик фаолияти; тижорат; ишбилармонлик. *Бизнес, ҳўжалик юритиши кўламига қараб, йирик, ўрта ва кичик турларга бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БИЗНЕСМЕН [ингл. businessman – бизнес билан шуғулланувчи шахс] айн. ишбилармон.

БИЗНЕСЧИ айн. ишбилармон. *Орамизда пешқадам зиёллар, номдор бизнесчилар.. бор.* «Муштум».

БИЗНИКИ эг. олим. 1-ш. кўпл. 1 Сўзловчига ва у кўзда тутаётганларга тегишли. қарашли. *Бу йилги экинлар, мевалар бизники бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гапир, ҳа, гапир! ..Сенинг гапинг гап-у, бизники гап эмасми! А.* Қаҳҳор, Жонфигон.

2 от вэф. Бизнинг уй, бизнинг ҳовли. *Ўрмонжон Сидиқжоннинг қулоғига: -Меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан бораман, - деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Оббо, жиян-е, бизникини топиб келдингми? Ҳа, сўраб-сўраб, Маккани топадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 от вэф. (асосан кўпл. шаклда) Бизга тегишлилар; биз томондагилар. *Бизникилар галаба қозонди.* ■ - *Бизникиларнинг аҳволи қалай? - сўради Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИЗОАТ [а. بضاعت – мол, товар] эск. Орттирилган, тўпланган мол-дунё, бойлик; бисот. *Агарда бирон истаб келган нимарса ўз бизоатида бўлмаса, бир бошқа бор одамдан бўлса ҳам олуб бермоққа хизмат қилур.* Ҳамза.

БИЗОН [лот. bison – ёввойи буқа] зоол. Жуфт туёқлилар туркумининг қувушшохлилар оиласига мансуб ёввойи қорамол. Бизонлар зубрларга қараганда бирмунча кичикроқ бўлади. Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

БИЗГАЛДОҚ зоол. Турнасимонлар туркумининг тувалоқлар оиласига мансуб чўл қуши.

БИЙ | 1 тар. Қабиланинг ёки қабилалар иттифоқининг бошлиғи, тўраси; кўчманчи ёки ярим кўчманчи туркий халқларнинг уруғ оқсоқоли. *Хон билганни бий билар, Сўзлагудай ҳадди йўқ.* Мақол. ■ *Излаганим бийнинг қизи, Жоним синглим, хуш қол энди.* «Алпомиш». *Яна катта-кичикларни йиғиб, номдор бийлардан ўн кишини Бойсарини олиб келгани юборди.* «Алпомиш».

2 Юқори мартабали кишиларни улуғлаш учун ишлатилган сўз ёки уларга берилган унвон. *Сиз улуғ мартабали меҳмондўст Фиждудовон беги Норбўтабий бинни Шодибекка етиб маълум бўлсинки..* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 Қозоқларда ва қирғизларда: оқсоқол (қ. оқсоқол 2). *Мен умримда түрт хон кўрдим, Талай бий кўрдим.* Миртемир.

БИЙ II Танасининг узунлиги 3,5 см гача бўлган, узун сариқ тук билан қопланган заҳарли катта ўргимчак. *Дарвоқе, заҳарли бий ҳам ўз авлодларини худди шу тарзда ташқи душмандан ҳимоя қилади. «Фан ва турмуш». Пилладан эндигина чиққан бийчалар дарҳол она бий устига ғуж-ғуж бўлиб жойлашиб олади. «Фан ва турмуш».*

БИЙ III: бий дала Очиқ, кенг яланг дала, бийдай дала. *Бий далада ўзимизни совуққа олдирмаслик учун белкуррак билан окопни чуқурроқ қазирдик.* Б. Имомов, Ҳорманг, Қуролдошлар. *Қуни кеча ўт қовжираб ётган бий далада бир неча соат мобайнида азим бино қад кўтармоқда.* Газетадан.

БИЙБУВА тар. эск. Эркаклар уюштирадиган зиёфатларда бошчилик қилувчи киши.

БИЙДАЙ, -лек I Очиқ, яланг; кенг. *Бийдай дала. Бийдай чўл. Бийдай дашт. Бийдай сахро.* ■ *Атроф бийдай дала, илқ чўл шамоли эсади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бийдай дашт. Сокинлик. Отлар олға босади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Роса, боплаб. *Вой-й, соат тўққиз, Сайфиддин ака. Ойим мени бийдай қовурадиган бўлдилар-да.* Газетадан. *Маратни бийдай қовурди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БИЙИ шв. айн. **биби.** Она бийим соғмилар, жияним Жумагул бардамми? Ж. Шарипов, Хоразм. -*Бийи, сиз ҳам кетинг, — деди Баҳригул.* Н. Қиличев, Чигирик.

БИЙЛАМОҚ I Ботиниб рўпара келмоқ, яқинига йўламоқ, бетламоқ. *Унга ҳеч ким бийлай олмайди.*

2 шв. Эгалик, хўжайинлик қилмоқ, бошқармоқ. *Яхши ўғил бийлар ота молини, Ёмон ўғил сочар ота молини.* Мақол. ■ *Садқайи ота кетинг! Шу муштумдай қизни ҳам бийлай олмайсизми?!* Ойбек, Улуғ йўл.

БИЙЛАТМОҚ Бийламоқ фл. орт. н. *У ҳеч кимни ёнига бийлатмайди.* ■ *Ҳар бир иш унинг [кундошининг] буйруғи билан бўлади, ҳеч нимага мени бийлатмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Салим чол] ариқ лабига ўрнатилган каравотини саҳарлардан ҳеч кимга бийлатмай ўтирарди.* «Гулистон».

БИЙЛИК I Уруғ ёки қабила бошлиғи вазифасини адо этишлик. *Бийлик қилмоқ. Бийлик ҳуқуқи.*

2 Эгалик, идора қилиш ҳуқуқи; ҳукмронлик, хўжайинлик; эрк, ихтиёр. *Ўз бийлигинг ўзингда, Ишрат, сафолар қурдинг.* Файратий. *Рўзғорга ким бийлик қилади? Жанжалга мана шу нарса кўпроқ сабаб бўларди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қиз меники, бийлиги ҳам менда.* Уйғун, Асарлар.

3 Хоҳиш, ирода, буйруқ. *..даврининг шундай развездлари келадикки, унда тўхтаб-тўхтамаслик амирлар, хонлар, хоқонлар амри билан эмас, балки оддий машинист бийлиги билан бўлажак.* Ғ. Фулом. *Агар ҳар бир ташкилот.. ўз бийлигича қувур ётқизса, бу кўча уч қайта кавланади.* П. Қодиров, Эрк. -*Ўтир, дам ол! — бийлиги ўтадиган кишилар оҳангида деди она.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БИЙРОН I [ф. بَران — ўтқир, кескир] 1: **тили бийрон** Бурро-бурро гапирадиган, гапга чечан; сўзамол, гапдон. *Қизлик уйнинг тили бийрон, Совчиларнинг тили тийрон.* Мақол. ■ *Нуқра шаддодгина, тили бийрон қиз эди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Бироқ Ҳабибанинг тили узунроқ, бийронроқ эди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

2 кўчма Сайроқи. *Дехқон тол тагига чўзилди бирпас, Тинди шохчадаги қушча ҳам бийрон.* А. Орипов. *Уртанган авжлари бир бор титраса, Бийрон булбуллардан кабоб муҳайё.* Ғ. Фулом.

БИЙРОН II [ф. بريان — қовурилган; қовурилган гўшт] Тобига етказиб қовурилган, пиширилган. *Кўрган киши ҳуснига бўлув ҳайрон, Ҳар ким кўрса, бўлар юраги бийрон.* «Эрали ва Шерали».

Жиғи бийрон қ. **жиғибийрон.** Кампирнинг жиғи бийрони чиқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БИЙРОН-БИЙРОН рөш. Бурро-бурро, аниқ-аниқ, пухта-пишиқ. *Унинг [Лаълининг] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил буткул маҳлиё бўлиб, термилиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ўзингиз ёш бўлсангиз ҳам, сўзларингиз бийрон-бийрон экан.* С. Зуннунова, Гулхан.

БИЙРОНЛАШМОҚ Нутқи тиниқлашиб бормоқ; тобора гапдон, сўзамол бўлмоқ. *Гўё зеҳни боягидан ҳам утқирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёкубов, Мирзатерак. *Бу оҳанг Пулатжоннинг юзларида табассум пайдо қилди, кўзлари сузилиб, тили бийронлашди.* Ойбек, Ҳикоялар.

БИЙРОНЛИК Сўзга чечанлик, гап-донлик; нотиклик. *Набиранинг бийронлиги, ҳозиржавоблиги бувини лол қолдирди.* «Муштум». -Сиз бошламайсизми, Рўзихон! — деди шогирдининг бийронлигини яхши кўрадиган Шоира. «Ёшлик».

БИЙЧА Бий II сўзининг кичр. шакли. *Пиладан эндигина чиққан бийчалар дарҳол она бий устига гуж-гуж бўлиб жойлашиб олади.* «Фан ва турмуш».

БИКА I шв. айн. **бека.** *Тиккан тўни қамчидай, Қайин бикасига бир салом.* «Кўшиқлар».

2 шв. Аёллар қўшма исмларининг биринчи ва иккинчи қисми. *Бикабуви, Бикажон; Ойбика, Холбика, Суюмбика.*

БИКАМЕРАЛИЗМ [фр. bicameralisme] ҳқ. Парламентнинг икки палатали тизими.

БИКАРБОНАТЛАР [би.. + карбонат] ким. Карбонат кислотанинг нордон тузлари.

БИКАЧ шв. айн. **бекач.** *Бойбўрининг Бодом бикачдан бўлган Ултонтоз деган яна бир ўғли бор эди.* «Алпомиш». *Ултонтознинг энаси Бодом бикачнинг тилини олаҳакка чўқиб, соқов бўлиб қолган эди.* «Алпомиш».

БИКВАДРАТ [би.. + квадрат]: мат. **биквадрат тенглама** Тўртинчи даражали тенгламанинг хусусий ҳолати.

БИКИР Пишиқ, бақувват. *Биқир йиғит.* ■ *Ҳамроқул ака — бақувват, биқир киши.* Газетадан. *Дўстмуҳаммад мешкобчи ўрта бўйли сариқ мўйлов, биқир йиғит бўлиб.. бошқа мешкобчилардан кўпроқ меҳнат қилар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

БИКР [а. بکر — соф, тоза; боқира] эск. кт. 1 Янги, очилмаган, қўл тегмаган; тоза.

2 кўчма эск. кт. Ифбатли қиз, боқира.

БИЛА эск. поэт. айн. **билан.** *Лаби лағлинг била сарву равонинг Бағишлар оби ҳайвону тириклик.* Атоий. *Олимжон 16 соатлик муддатни газета, журнал каби кўнгул очқичлари бўлган саҳифалар била ўтказуб, Тошкент истансасига етди.* Ҳамза, Асарлар.

БИЛАГУЗУК Аёллар билакка тақадиган зийнат буюми, тақинчоқ. *Япалоқ билагузук. Бодомча билагузук. Илонбоши билагузук. Бақабоши билагузук. Олтин билагузук.* ■ *Ҳаммасини этагимга тўкди: билагузук, тилла баргак, тиллақош, марварид-маржон, ҳар хил узуклар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Узун кўнғир сочлар ўтирганда ер ўпар, билагузук таққан билаклари оппоқ, беғубор эди.* С. Зуннунова, Олов.

БИЛАК I Қўлнинг тирсакдан кафт бўғи-мигача бўлган қисми. *Ота — билак, Она — юрак.* Мақол. ■ *Унинг билаклари оппоқ, эр кишининг иштаҳасини кўзгайдиган ажиб эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Чарос титраб энтикар, аммо қаршилик қилмас, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча, ожизгина силкинарди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 с.т. айн. **қўл** 1. *Ғайратсиз билак — ўринсиз тилак.* Мақол. *Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар.* Мақол. ■ *Ҳозир юрагида ўти, билагида кучи, қалбида виждони бўлган ҳар бир кишининг ўрни пахтазордадир.* Газетадан.

Билак кучи 1) қўл кучи, жисмоний куч. *Ғалла халқимизнинг пешона тери, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан; 2) меҳнат ва унинг маҳсули. *Хонлар, подшоҳлар хазинасидаги олтинлар манбаи ҳам фуқаронинг билак кучидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Билагида кучи бор** *Куч-қуввати бор, меҳнатга лаёқатли, бақувват. Менга билагида кучи бор эр йиғит керак!* С. Сиёев, Ёруғлик. *Энди яна бир билагида кучи борга муҳтож экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Билак шимариб** айн. **енг шимариб** қ. **шимармоқ.** -*Бўрон тўхтагач, ундан ҳам яхшироқ ишляпмиз, — деди Бекбўта билакларини шимариб.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БИЛАКС айн. **билъакс.** *Хатиб домла ўз фикрини, эмиш-мемишни янгилаб олишга мажбур бўлади, чунки, билакс, унга нон қолмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БИЛАКМА-БИЛАК Бир-бирининг билакларини тутган ҳолда. *..анҳор ёқасида билакма-билак сайр этиб юришлар.* «Ёшлик».

БИЛАКУЗУК Калтакесакларнинг кўпинча танаси тўқ кулранг, икки ёнида қорамтир йўллари бўладиган тури.

БИЛАН кўм. I Бош келишиктаги турли сўзлар билан ишлатилиб: 1) иш-ҳаракатнинг амалга ошишидаги биргалик, ҳамкорликни ифодалайди. *Отам билан келдим.* ■ *Кўчаларни, қишлоқни, айниқса Маҳваш билан бирга дарс тайёрлаган жойларни.. жуда-жуда кўмсадим.* Т. Ашуров, Оқ от; 2) иш-ҳаракат ёки ҳодисага восита бўлган нарсани билдиради. *Ошнинг таъми туз билан, одам таъми сўз билан.* Мақол. *Сут билан кирган — жон билан чиқар.* Мақол. ■ *Косада лағмон кўтариб кирган Марғуба бир қўли билан*

ишшани ушлади. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан содир қилади.* Газетадан; 3) иш-ҳаракатнинг тарзи, ҳолати ва ш. к. ни билдиради. *Бутун кучи билан. Ботирлик билан. Осонлик билан. Диққат билан.* ■ *Хатда Санобар эрининг.. қайтишини сабрсизлик билан кутаётганини ёзар эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Акбарали тупроққа ёнбоши билан тушди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ойша хола бу овозни бутун қалби, борлиғи билан тингларди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 4) иш-ҳаракатнинг қачон содир бўлгани ва қанча вақт давом этганлигини билдиради. *Маҳваши ҳам кундузи билан шу ерда бўлади.* Т. Ашуров, Оқ от; 5) иш-ҳаракатнинг бирор жой бўйлаб йўналишини билдиради. *Бу растада икки томонда бешолтита катта дўкон бўлиб, тор, камгак йўл билан базозликка, шоҳифурушлик растасига туташар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 6) иш-ҳаракат ёки ҳолатнинг рўй бериши, юзага чиқишига қайси нарса сабаб (асос) бўлганлигини билдиради. *Командирнинг буйруғи билан келдим.* ■ *Ҳар бир нарсага олдиндан ҳужм этиш тўғри эмас.. ҳар бир иш Оллоҳнинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 бркт. боғл. өзф. 1) гап бўлақларини, асосан, уюшиқ бўлақларни боғлайди ва вазифасига кўра «ва» боғловчисига тенг келади. *У қалам билан қоғозни чўнтагига солиб, ўрнидан турганда, Бўтабой келди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Булар кўздан ғойиб бўлгандан кейин, Канизак билан Сидиқжон бутанинг орқасидан чиқишди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) пайт ва тўсиқсиз эргаш гапли кўшма гапларда бош гап билан эргаш гапни боғлаш учун хизмат қилади. *Дераза очилиши билан, Йўлчи бошини кўтарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бармоқ сараклатиб, сўзга оғиз жуфтлаши билан, бирдан йўтали тутди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. *Ҳалво деган билан, оғиз чучимади.* Мақол. *Ер бўлгани билан, ҳосил бўлмаса қийин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

Шу билан 1) қ. **шу(нинг) билан;** 2) шу ерда, шу ерга келганда. *Шу билан ишни тўхтатамиз. Шу билан мажлис тамом;* 3) шундай қилиб; хуллас. *Шу билан, Умри бе-ном-нишон йўқолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Шу(нинг) билан** Шунинг баробарида, шу билан бир қаторда. *Шунинг билан маълум*

қиламизки.. Шунинг билан етиб маълум бўлсинки..

БИЛАНГ-БИЛАНГ: биланг-биланг қилмоқ айн. билангламоқ. *Балиқдай биланг биланг қилиб, гоҳ униси ўзиб кетади, гоҳ буниси.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БИЛАНГЛАМОҚ 1 Эгилиб-тўғрилан ҳаракат қилмоқ, илондек тўлганмоқ, ҳаттомонга чайқалмоқ. *Унғирнинг қоқ ўртасида йўғонлиги биланглай келадиган илон биланглаганча у томон ўрмаламоқда эс «Ёшлик».* *Илон биланглаб қоча бошлаган эҳода билан урдим.* С. Анорбоев, Йўлда йўлош бўлганлар.

2 кўчма Қинғир-қийшиқ, эгри-бут кўринишда бўлмоқ. *Тоғнинг кунгай ёнбе-ридан биланглаб тушган ёлғизоёқ сўкмоқ йўнга ёд бўлиб кетган.* «Ёшлик».

БИЛАР-БИЛМАС рвш. Аниқ билмагача хабардор бўлмаган ҳолда, аниқ билмасд туриб. *Билар-билмас гапирма.* ■ *Зулук билар-билмас, касалликни аниқламай тургудуч келган жойга солиш ярамайди.* «Саода: Дунёда олтиндан китобдир қиммат, Била билмас, устоз, жавоб айладим. «Нурали».

БИЛАРМОН 1 Ҳар нарсадан хабардор билагон, билимдон. *Билармон одам.* ■ *.. ишига ақли етадиган, анчагина билармон бўлгани учун.. уни ҳам ёнимга ишига олди.* Шукрулло, Сайланма. *..Икки билармон текширишга юбориб, олган маълумоти шуми? Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

Иш билармон қ. ишбилармон. Сўз умума Қосимжон бойвачча тўғрисида кетди, уни иш билармонлиги, тараққийпарварлиги айтилди. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Ўз билармон** **ўзбилармон.** *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрган бу «ўз билармон» одам ёгал жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..халқнинг айтган сўзи эрга урма, ўзи билармон бўлма.* «Муродхон»

2 кест. Ўзини билимдон деб фаҳмлайдиган; ўзбилармон. *Ҳар вақт ўз гапини маъқуллашга, билармон бўлиб кўринишга уринади.* Газетадан.

БИЛАРМОНЛИК 1 Бой билимга эгаллик билимдонлик, билимлилик.

2 Билагонлик, билармонлик даъвоси.

Билармонлик қилмоқ Ўзини билимдон фаҳмлаб иш тутмоқ, билар-билмас иш қилмоқ, гапга аралашиб кетмоқ. *Баъзи билармонлик одамлар, билармонлик қилиб, ҳада*

бидилайверса, ҳай, сал оғирроқ бўл, дегандек елкасидан босиб кўйилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

БИЛАҒОН 1 с.т. Кўп нарсадан хабардор бўлган, кўп биладиган, билармон. У баъзи нарсаларни катта танаффусда билағон ҳамкурсларидан сўраб олмакчи эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Узиям чўрткесар, билағон одам эди. «Ёшлик».

2 «Аслида ҳеч нарсани билмайдиган», арагани куруқ олиб қочувчи. Сен жуда билағон, ҳаддан ташқари билағон бўлиб кетибсан. С. Зуннунова, Кўзлар. Доимо ўзингизни билағон, бошқаларни нодон ҳисоблайсиз. Мирмуҳсин, Меъмор.

БИЛАҒОНЛАРЧА рвш. Кўп нарсани билганларга ўхшаб, билағонлар каби. Болалардан бири нимадир демоқчи бўлиб, энди оғиз очган эдиямки, иккинчиси билағонларча жавоб берди. Н. Улуғзонов, Кичик ҳикоялар.

БИЛАҒОНЛИК Кўп нарсани билишлик, кўп нарсадан хабардорлик; билимдонлик. Билағонлигимни кўрсатиб қўйгим келди. «Шарқ юлдузи». Миробиднинг билағонлиги кўзиб, гап бошлаётувди, атроф ола-тасир бўлиб кетди. Газетадан.

БИЛВОСИТА [a. بالواسطة – ёрдамида, воситасида] Бирор кимса ёки нарса воситасида, бавосита. Бирор соҳа йўқки, унга ўқитувчининг бевосита ёки билвосита кўшиган ҳиссаси бўлмасин. Р. Усмонов, Одобнома. Муаммо янги метод – билвосита ўлчаши билан ҳал этилади. Газетадан.

БИЛГАНИЧА рвш. Қайси даражада билганига, хабардор бўлганига яраша, баҳоли қудрат, қўлидан келганича; режасиз, палапартиш. Ҳамма ўз билганича қичқиради, зулмдан, жабрдан шикоят қилади, зорланади. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар ким билганича насиҳат қила бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозир Амударё ва Сирдарё сувларидан ҳар ким ўз билганича ишлатиб, фойдаланмоқда. «Фан ва турмуш».

БИЛГИЛАРИЧА айн. билганича. ...маъмураар ўз билгиларича халққа янги солиқ соладилар. Ойбек, Навонӣ.

БИЛГИР айн. билгич. Билгирларни мунда айтиб келинганлар, Нима бўлса, ҳисобида бўлинган. «Юсуф ва Аҳмад». Билгир экан келган Саҳмон, ҳамма гапни айта солди. «Ҳасанхон».

БИЛГИЧ Яхши биладиган, билармон, топқир (одам). Бозорга хабар қилинганлар, бу-

ларнинг тилини билгич одам чиқиб қолар. «Ёдгор». Халқдан чиққан билгичлар ахир тўғри йўлни топади-да. Ойбек, Болалик. Билгич одамлар, ҳар қандай ҳолда ҳам тажрибага мурожаат қилган маъқул, дейишади. «Фан ва турмуш».

БИЛГИЧА рвш. айн. билганича. Амайтжон ердан ўз билгича фойдаланади. С. Сиёев, Аваз.

БИЛДИРГИЧ айн. маълумотнома.

БИЛДИРИШ 1 Изҳор қилиш, маълум қилиш, хабар бериш. Миннатдорчилик билдириш. Ишонч билдириш. Эътироз билдириш. ■ Абдулла ака.. кейинчалик ҳам [қора хатни] билдиришга журғат этолмади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Биров келганини билдириш учун секин йўталиб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Йўлчи қизнинг бундай туйғунлиги ва фидокорлигига ўзининг чуқур ташаккурини қандай билдиришни билмай қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 расм. Кўпчиликка етказиш, маълум қилиш учун тайёрланган ёзма ёки босма хабар, эълон; билдиришнома.

БИЛДИРИШНОМА Юқори органлар ёки мансабдор шахсга бирор маълумотни етказиш лозим бўлганда тақдим этиладиган муфассал ёзма ахборот. Кимга йўлланганига қараб, билдиришнома ички ва ташқи турларга бўлинади. «Иш юритиш».

БИЛДИРМОҚ 1 Билмоқ 1-5 фл. орт. н. Қоровул томоқ қириб, ўзининг уйғоқ эканини билдирди. Мирмуҳсин, Умид. Наврўз Янги кун, Янги йил деган маънони билдиради. «Фан ва турмуш». Бу ҳам сенинг ўз ишинга садоқатининг зўрлигини билдиради. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Ошкор қилмоқ, сездирмоқ; очмоқ. Жўмард йўқлигини билдирмас, тулпор – очлигини. Мақол. ■ Кўрганнинг тили билдирар, Қуйганнинг – дили. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бу сирни эрингдан бошқа ҳеч кимга билдирма. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Меҳмон борса бахилларнинг уйига, Атай қопиб, ҳарна феълин билдирар. «Юсуф ва Аҳмад».

3 Изҳор қилмоқ, айтмоқ. Азизхон қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик билдирди. С. Аҳмад, Уфқ. Улар ачиниб, Муроддан аҳвол сўрашди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди. Т. Ашуров, Оқ от. Ҳар қандай инсон ўз фикрини билдириб, қалбини ёзишга ҳақли. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

4 Далолат бермоқ, кўрсатмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳой-ҳўйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қизил чироқ ёнди бирдан, Тухташимни билдириб. «Ёш куч».*

БИЛЕТ [фр. billet < лот. bulla – хатча, расмий ёзувли кичик хат] 1 Бирор нарса (транспорт воситалари)дан фойдаланиш, бирор жойга (театр, спорт саройи ва б.) кириш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, чипта. *Трамвай билети. Циркка кириш учун билет. ■ Тўғри вокзалга келиб, Қўнғирот поездига билет олдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Кондуктор бизнинг рўпарамизга келиб қолди. Мен дарҳол Ҳафизахонга илтифот қилдим: -Билет олдингизми, йўқми, Ҳафизахон? «Гулдаста».*

2 Бирор ташкилот, партия, ижтимоий-сиёсий гуруҳга ёки ҳарбий соҳага аъзоликни, алоқадорликни тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Партия билети. Аъзолик билети. Студентлик билети. Ҳарбий билет. ■ Халқ-демократик партиясининг янги аъзоларига партия билетлари топширилди. Газетадан. У ерда [туғунчада] Дадахон аканинг ҳарбий билети, алақандай ташаккурномалар.. бор эди. Э. Раимов, Ажаб кишлоқ.*

3 Имтиҳон саволлари ёзиб қўйилган варақа. *-Билет олинг, – деди. Имтиҳон пайтида билет нима-ю, чўғ нима! Шафқат тилагандай секин қараб қўйдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Имтиҳон қоғозини ташлаб, дуч келган билетни олдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

4 Ўйинда пул ёки бошқа хил ютуқлар чиқишини ваъда қилиб сотиладиган ҳужжатлар. *Лотерея билети. ■ Жўравой билетларни қўлига олгач, мажбурлаб берилган лотереяларга кўпинча ютуқ чиқади, деган миш-мишларни эслаб, кўнглида қандайдир умид учқунини йилт этди. «Ёшлик».*

БИЛЕТЧИ Театр, кинотеатр, истироҳат боғи, стадион ва ш. к. жойларда томошабинларнинг билетини текширувчи ходим, назоратчи.

БИЛЖИНГ-БИЛЖИНГ: билжинг-билжинг қилмоқ Кўп гапирмоқ, эзмалик қилмоқ, ўринсиз гапни кўпайтирмоқ. *Бир бедаво, эзма, чакагига сўянган экан, Зухранинг уйидаги аҳволи, машғулотини суриштириб, билжинг-билжинг қилади. А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор.*

БИЛЖИРАМОҚ 1 Алжирамоқ, жуда эзмалик қилмоқ, кераксиз гапни кўпайтирмоқ. *Ваксил.. маориф тўғрисида ҳам «оқ ваҳма» қилган ва куракда турмайдиган мантиқлар ёзиб, билжираган эди. Газетадан.*

БИЛЖИРАМОҚ 2 айн. билчилламоқ. *Тўсатдан шамол эсди. Билжираб ётган далада ёйилиб юрган қўй-қўзиларнинг туёқлари, жунларига ёпишган лой музлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

БИЛИК эск. Билим, илм; ақл. *Кетурдилар ҳақими нуктадонни, Билик бирла жаҳон ичра жаҳонни. А. Навоий, Фарҳод ва Ширин.*

БИЛИМ 1 Объектив борлиқ ҳақидаги ёки муайян (илмий, маданий, маърифий, маънавий, ҳарбий ва б.) соҳаларга оид илмий, амалий маълумотлар, тушунчалар мажмуи; илм. *Тил билими. Ер билими. Ҳуқуқ билими. Билим бахт келтирар. Мақол. ■ Билим – олтиндан қиммат, қиличдан кескир, замбаракдан кучли. Газетадан. Чинакам ҳаёл гениал билим талаб қилади. С. Кароматов, Олтин кум. Биздан талаб қилинадиган нарса бутун куч ва ҳарбий билимни ишига солиш.. Н. Сафаров. Шу [газета ва журналлар ўқиш] билан дунёвий билимларга бўлган ташналикларини қондирар, оламдаги гаплардан хабар топар эди, К. Яшин, Ҳамза.*

2 Ўқимишлилик даражаси, маълумот, қобилият (эрудиция). *Унинг билими зўр. Билимим етишмайди. Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар. Мақол. ■ Бу мансабга у ҳалол меҳнати, билими, эл ишига садоқати туфайли эришди. Газетадан. Менга қолса, институтга эшик қолиб, тешикдан кирмагани маъқул.. Ўз билими билан кирсин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам, билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапларини, чиройли чехрасини унутолмай юрган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Билим юрти 1) ўқув юрти (мактаб, институт ва ш. к.) *Педагогика билим юрти;* 2) тар. 1930 йилгача: ўрта педагогик ўқув юртиларининг номи. *Тошкент ўзбек билим юрти.*

БИЛИМДОН 1 Билимларни мукамал эгаллаган; катта илмга, маълумотга эга бўлган; билагон, ўқимишли; билимли. *Билимдон одам. ■ Нодон зарбоф тўнда ҳам нодон, Билимдон чирик чопонда ҳам билимдон. «Қанотли сўзлар». У – билимдон ва меҳрибон*

устоз, мураббий, сирдош дўст, куюнчак ва меҳнаткаш инсон. «Ёшлик». Ақлли, билимдон киши суви мўл дарёдек шовқин-суронсиз умр кечиради. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Катта иш тажрибасига эга; ўз ишини, соҳасини яхши биладиган; омилкор, билармон. *Билимдон ишчи.* ■ Уни [Хадичани] кишлоқ аёлларининг энг ўқтами, билимдони деб мақташар эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БИЛИМДОНЛИК Билимларни пухта эгаллаганлик; билагонлик. *Мударрислар ўз билимдонликларини кўрсатиб обрў орттириш учун бирон масала устида итдек олишар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Билимдонлик қилмоқ айн. билармонлик қилмоқ қ. билармонлик.

БИЛИМДОР кам қўлл. айн. **билимли.** -Хўп бўлмаса, — деб темирчини етти йил ўқитиб, илмдор, билимдор қилган экан. «Луқмони Ҳаким». -Сизни илмдор, билимдор қилишликка тоқатим камроқ, — дебди. «Луқмони Ҳаким».

БИЛИМЛИ айн. **билимдон 1.** *Билимли ўзар, билимсиз тўзар.* Мақол. *Устоз билимли, шогирд илмли.* Мақол. *Олтин ерда қолса ҳам, билимли йўлда қолмас* Мақол. ■ Азизанинг назарида, ҳар томонлама мукамал, одобли, билимли йигит шу эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўз касбининг устаси, моҳири, тажрибакор. *Зироат илмига олим, билимли деҳқонсан.* Ҳабибий. *Билимли, кўзли деҳқонларни кўрдик.* Ҳабибий.

БИЛИМСИЗ 1 Билими, илми йўқ; маълумоти йўқ, ўқимаган; нодон. *Билимсизга иш йўқ, ишсизга ош йўқ.* Мақол. ■ *Навоий билимсиз табибларни жаллод шогирдига ўхшатади.* «Фан ва турмуш».

2 Турмуш тажрибасига эга бўлмаган, турмушнинг иқир-чиқирларини билмайдиган; тажрибасиз. *Чўл ўзлаштириш, чўлда ишлаш билимсизга қийин экан.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БИЛИМСИЗЛИК Билим бойликларидан беҳабарлик, жаҳолат. *Жаҳолат зулматида кўп замон беҳуда умр ўтди.* *Оғир гафлатда қолганмиз, билимсизлик бало келди.* Ҳабибий. [Латофат] *Кўпинча театр санъатидан билимсизлигини ўйлаб, ҳозирги муваффақиятларининг вақтинчалигини тобора яққолроқ ҳис этиб, ич-этини ер эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

БИЛИНАР-БИЛИНМАС Деярли сезилмайдиган, билинмайдиган даражада, салпал билинадиган. *Раъно бурни устидаги билинар-билинмас марварид резаларини рўмоли билан артди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аланга ёлқинида қизнинг киприклари, лаблари билинар-билинмас нафис ҳаракатлар қилаётганга ўхшаб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИЛИНАРЛИ Билинадиган, сезиладиган, сезиларли. *Билинарли ўзгарши.* *Ер билинарли даражада силкинди.*

БИЛИНГВИЗМ [би.. + лот. lingua — тил] Икки тилда сўзлай олишлик; икки тилни билишлик; икки тилдан фойдаланишлик; икки тиллилик. *Ўзбек-тожик билингвизми.* *Ўзбек-рус билингвизми.* ■ *Бу диалект.. билингвизмни сақлашига қараб характерланади.* «ЎТА».

БИЛИНИБ-БИЛИНМАЙ рвш. Унчалик сезилмаган ҳолда, билинар-билинмас даражада. *Бек бир муддат унинг ниҳолдек бўйбастига, ҳалитиллаган кўйлак тагида билиниб-билинмай турган ингичка белчаси, озгин елкаларига илк дафъа мўъжизага дуч келган одамдек маҳлиё термилди.* «Ёшлик».

БИЛИНМОҚ 1 Очиқ-ошкор ҳолатли бўлмоқ; ошкор бўлмоқ. *Мард майдонда билинар.* Мақол. *Дўст юзидан билинар, Душман — изидан.* Мақол. *Қинғир иш қирқ йилдан кейин ҳам билинади.* Мақол.

2 Намоён бўлмоқ, сезилмоқ, акс этмоқ. *Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида билинади.* «Фан ва турмуш». *Унинг энсаси қотгани билиниб турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИЛИНТИРМОҚ Билинмоқ фл. орт. н. *Алимардон чолғунинг у ёқ-бу ёғини айлантириб кўраркан, тағин билинтирмай уф тортиб кўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Севги юракка билинтирмай кириб олади, деганлари шу бўлса керак.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИЛИТТИФОҚ [a. بالائتفاق — ҳамжиҳатлик билан, келишиб; тасодифан] рвш. эск. Иттифоқлик, аҳиллик билан, маслаҳатлашиб, келишиб. *Икки меҳрибон билиттифоқ фақир бошимни икки қилишга қарор берибдилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БИЛИШ 1 Билмоқ фл. ҳар. н. *Ҳид билиш.* *Ҳар ким ўз вазифасини билиши керак.* ■ *-Пул топиш қийин, — соқолини тараб деди бой, —*

аммо пул харажат қилишни билиш ундан ҳам қийин. Ойбек, Танланган асарлар. Агар ҳамма нарсани олдиндан билиш мумкин бўлганида, унинг ҳеч бир қизиги қолмасди. Т. Ашуров, Оқ от. Олдин дарёнинг чуқур, саёз жойларини билиш керак. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Борлиқ ва унинг объектив қонуниятларини ўрганиш, англаш, ўзлаштириш, эгаллаш. *Билиш назарияси. Тилнинг ривожланиш қонуниятларини билиш.* ■ *Шариат ақидаларига доир масалалардан яна бири худони билиш хусусиятидир.* «УТА». Китобни ҳақли равишда дунёни билишнинг қудратли воситаси деб атайдилар. Газетадан.

3 Бир-бирини яхши билиш. *Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш.* Мақол.

4 Хабар олиш, кириб кўриш. *Зумрадни билиш эсингиздан чиқмасин, ая!* С. Зуннунова, Олов.

БИЛИШИМЧА *кри. с.* Менга маълум бўлишича, менинг билишимга қараганда, менинг тахминимча. *Бу ишга, билишимча, ҳозир жазм қилдинг.* Ойбек, Танланган асарлар. [Ҳожин:] *Бурунги замонда битта одам, менинг билишимча, жуда нари борса, уч ярим пуд пахта терар эди, ҳозир йигирма беш пудга етказиб терар эмиш.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БИЛКУТ *этно.* Қадимий туркий қабилалардан бирининг номи. *Уша кезларда Улуғбекка оталиқ қилиб туркларнинг билкут қабиласидан чиққан йирик амир Шохмалик тайинланади.* Б. Аҳмедов, Улуғбек.

БИЛЛА *с.т.* Бирга, биргаликда. *Билла бормоқ. Билла бўлмоқ.* ■ *Соқибулбул Шодмон мерган, Ҳасанхонман билла кетди.* «Гулнорпар». *Исфаҳондан билла келган, Қўшинимга сардор бўлган.* «Юсуф ва Аҳмад».

БИЛЛИАРД *айн. бильярд.* *Биллиард столи.* ■ *Бировлар овқатланмоқда, яна бировлар биллиард ўйнамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

БИЛЛИАРДХОНА *Биллиард ўйини учун мўлжалланган, биллиард ўйналадиган хона.* *Уртада оиҳона, катта биллиардхона.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Ёзги мавсумга пухта тайёргарлик кўрилди. Биллиардхона ҳам кенгайтирилди.* Газетадан.

БИЛЛО *с.т. айн. биллоҳ.* *Билло, азиз хислатда мандан яхшидур хасчи.* Ҳамза.

Биллоин азим айн. биллоҳи азим қ. биллоҳ. *Минг биллоин азим, агар шу ерларга араванинг гупчагини кўмангиз, қайрағоч кўкариб чиқади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Биллоҳил-азим айн. биллоҳи азим қ. бил *Қичқирма, биллоҳил-азим, бошингни кеса.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БИЛЛОҲ [а. *بلاق* – Аллоҳга қасамки] *Худо ҳақи. Биллоҳ, ҳар рақат намозга юлганимда, Бобо Маширофни ёдга олиб, хал олам раҳматини тилаймен.* «Ёшлик». *Жадин ким десун биллоҳ керакмас манга сонсиз.* Бобур.

Биллоҳи азим *Улуғ худо ҳақи.*

БИЛЛУР [ф. *بلور* – хрусталь; криста] **1** *Юқори навли тиниқ оқ шиша ва ун, ясалган қимматбаҳо идиш-оёқ; хруста Биллур қадаҳлар. Биллур қандил. Биллур кдон.* ■ *Асл молга ўхшайди, биллур гуло М.М.Дўст, Лолазор. ..уй эгасига яна кат мартабалар тилаб, биллур қадаҳларни э ранглатишди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *..ишда биллур қандил, деворда афғон гил С. Сиёев, Эркаклар эртаги.*

2 *эск. айн. кристалл.* *Энди кўтари бошлаган офтобнинг нури довсиз-дарахт чўлли қоплаб, қор биллурларини олмос ма даларидай ялтираётган бўлса ҳам, улар эрита оладиган таъсирга эга эмас эди.* Айний, Қуллар.

3 *кўчма* *Оппок, бегубор, мусаффо. В лижон биллур тошлар орасидан қайн, чиқаётган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жет қолди.* О. Ёқубов, Лолазор. *Шағал тошл устида шарқираб оқаятган тоғ суви – биллу Мирмуҳсин, Меъмор.*

БИЛЛУРИЙ *айн. биллурсимон.* *Қани дарёлар – биллурий сувлар, Қани у тўқинлар, зангори ҳаво!* И. Маҳмуд, Эътироф *Таъзим сенга, она ер! Биллурий сувларинг эса зилол боғлар, сўлим оромгоҳлар ҳаёттади.* Газетадан. *Яхмалак отасан шодо қийқириб, Овозинг жаранглар биллури боғда.* А. Орипов.

БИЛЛУРИН *кам қўлл. поэт. 1* *Биллурдан қилинган; биллур қаби тиниқ, шаффоф. Биллуриин қадаҳ.* ■ *Шифтда биллури қандил.* С. Аҳмад, Пойқадам. *Зумурад бу тоққа олтин чаноқда Биллуриин май тута, кўркем пахтазор.* Ф. Фулом.

2 *эск. Кристаллардан тузилган; кристалтик* **БИЛЛУРСИМОН** *Биллурга ўхшаш монанд; биллур қаби. Ҳаво очик, аёз, ер кўк оппоқ қор. Тўлин ой шўғласида қор парчаси биллурсимон товланади.* Файратий. *Узоқдаги ёр.*

БИЛМАК *поэт. айн. билмоқ 1.* Ҳолингни билмакка келдим, Сўзлашиб турмакка келдим. «Нурали». Билмак бўлсанг унинг севгисин, Қалбинг тингла, шошма, ошиқма! Шукрулло, Сайланма.

БИЛМАМ *поэт.* Билмадим, билмайман. Билмам, авлоди башарму ё пари фарзандиму? Ҳабибий. Билмам, на таманнодир фикри билла шод улмас, Ҳар кеча тонг отгунча рухсору чароғ истар. Ҳабибий.

БИЛМАСЛИК Бирор нарса, воқеа ёки ҳодисадан беҳабарлик. Тил билмаслик биринчи ҳафталарда уларни қаттиқ қийнади. Ойбек, Танланган асарлар. Отабек ила қутидорларнинггина эмас, ҳатто поччам ила жиянимнинг ҳам маним бу ишда иштироким борлигини билмасликлари керакдир! А. Қодирий, Утган кунлар.

Билмасликка олмоқ Ўзини беҳабардек қилиб кўрсатмоқ, билмагандай бўлмоқ, ўзини беҳабардек тутмоқ. Тантубойваччанинг нафаси ичига тушиб кетди, лекин бу ўн-гайсиз, чатоқ аҳволдан қутулиш учун яна ўзини билмасликка олди. Ойбек, Танланган асарлар. Паролга жавоб берса берди, бермаса ўзини билмасликка олиб, алоқанинг бошқа йўлини излайман. К. Яшин, Ҳамза.

БИЛМОЛ: таъзири билмол [а. تعزيربالمال] эск. Мусодара; жарима. -Дарра билан таъзир бердиргандан кейин, — деди бошқа бири, — таъзири билмол ҳам қилдириш керак, токи ҳокимга бир нарса унсин. С. Айний, Қуллар. Таъзири билмол қилдириш учун уларнинг ортиқча моллари йўқ. С. Айний, Қуллар.

БИЛМОҚ 1 Бирор нарса, ҳодиса ёки фикрнинг моҳиятига етмоқ, бирор соҳада маълумотга эга бўлмоқ. У биладиган одам. Сиз математикани биласизми? ■ Кошки тил билса-ю, у билан суҳбатлаша қолса! Ойбек, Танланган асарлар. Тирик бўлганда, ўнта ўғилнинг ўрнини босадиган қизи борлигини биларди. С. Аҳмад, Уфқ. Сиз ярамаснинг қилиб юрган ишларингизни биламан. С. Аҳмад, Уфқ.

Хат билмоқ Хат-саводли бўлмоқ. Уста Мўмин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бирор соҳа ёки ишда маълум ўқув ёки малакага эга бўлмоқ. Шахмат уйнашни биласизми? У дўппи тикишни яхши билади.

■ Янги от, янги файтун. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласизми? Ойбек, Танланган асарлар.

3 Турмуш тажрибаси туфайли хабардор, ошно, таниш бўлмоқ. Кўп яшаган билмас, кўпни кўрган билар. Мақол. Қари билганни пари билмас. Мақол. ■ Ақл ёшда эмас, бошда деган одам, билиб айтган. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Хабардор, воқиф бўлмоқ. Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. Кўп гапларни билиб қайтди. С. Аҳмад, Уфқ.

Биламан, биласан, биласиз ёки **биласизки** кри с. Таъкид, тасдиқлаш, уқтириш маъносини ифодалайди. Биламиз, Бобомурод полвон, сизнинг қўрангиз марказдан олисда. С. Анорбоев, Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари. Биламан, тилларнинг ёмони йўқдир, Ҳар тилнинг ўз кўрки, улуғлиги бор. Шухрат, Ёшлагимнинг давоми. **Биласанми, биласизми** кри с. Хабаринг(из) борми. -Биласанми, бу ерда фақат «95» дамлайди, — деди у Муродга ниёла тутиб. Т. Ашуров, Оқ от. **Биласанми,** меласадан дадамнинг эшагини ҳайдаб кетаётганимни ҳамма кўрди. С. Аҳмад, Уфқ. **Биласизми,** Мансур ака, мактабни битириб, институтга кирмоқчиман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Билмадим 1)** хабарим йўқ. **Билмадим,** бугун нима ваз жилди экан. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; **2)** эҳтимол, балки. **Билмадим,** қайси бир ишимиз худога хуш келмаган экан. К. Яшин, Ҳамза. Бу дабдабаю бу ҳурмату эъзозни кўриб, билмадим, қай аҳволга тушар экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Билмадим,** бу хаёл чол бўлиб букчайиб қолганимда ҳам ўзгармаса керак. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Билмай** ёки **билмасдан 1)** хабари бўлмаган ҳолда, тушунмай-нетмай. -Эҳтимол, жуда ҳам катта гуноҳ эмасдир, чунки билмасдан, тушунмасдан қилинган иш, — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; **2)** тасодифан, ногаҳон. **Кечирасиз, билмасдан келибман.** **Билмасам айн. билмадим 1.** **Билсанг, билсангиз** кри с. Сенга (сизга) маълумки. **Имон, Аваз, билсанг, сувдай ган.** С. Сиёев, Ёруғлик. **Ким билсин ёки ким билади** Ҳеч кимга маълум эмас, ҳеч ким айта олмайди. **Ҳай, мен нега уни бевақт уйғотяпман, ким билсин, бу хил уйқу кенжамга яна қачон насиб қилади, бир**

оз ором олсин. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Киши билмас қ. киши. Худо билсин (ёки билди)** айн. **ким билсин.** Қоронғуда яхши ажрата олмадим, тусини ғира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим. Тағин уми, бошқами, худо билсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзинг биласан кри с.** Ўзингга, сенга маълумки. *Ўзинг биласан, Раббим ака битта чивин чақса, Африкагача бориб тутиб, эзгилама-гунча қўймайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

5 Ҳис этмоқ, сезмоқ; идрок этмоқ, англамоқ, фаҳхламоқ, тушуниб этмоқ, уқмоқ, пайқамоқ. *Ҳар ким ўз айбини билмас.* Мақол. **Аҳмоқ ҳориганин билмас.** Мақол. **■ Сен билан бўлсам, вақт қандай ўтганини билмайман.** Ойбек, Нур қидириб. *Гапни айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бор гапни айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Биз энди ўз ҳақ-ҳуқуқимизни биламиз.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Мен сенга муносиб эмаслигини бугун билдим.* С. Аҳмад, Уфқ.

6 Тан олмақ, қадрига етмоқ, тақдирламоқ. *Эр йигитнинг қадрини оғаси эмас, эл билур.* Мақол. **■ Шошмай тур, ҳали у иззатини билмаган итваччани тутиб, адабини бердирмасам, Мадумар отимни бошқа қўйиб юбораман.** М. Исмоилий, Фарғона т.о.

7 Танимоқ, таниш бўлмоқ. *Бу ерда мени ҳеч ким билмайди.* **■ Норматовни сизлар қанча билсаларинг, мен ҳам шунча биламанда.** А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Мен сиз билган Шокирбек эмас, тошкентлик Юсуфбек ҳожининг ўғли ва марғилонлик Мирзакарим аканинг куёви — Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 ..деб ҳисобламоқ, ..деб санамоқ, ..деб билмоқ. *Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил.* Мақол. **■ Ҳалиги гапимни сир деб бил!** Ойбек, Танланган асарлар. *Бола ўз қайғусини бутун бир дунёнинг қайғусидек билар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чунки у «оддий ҳақиқат бир минг бўёқдан соз», деб билади.* С. Зуннунова, Олов.

9 Улдасидан чиқмоқ, эплай олмақ. *Ҳали сиз ёлгон гапиришни ҳам биласизми?* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Сиз икки келин ушлашни билмасиз, Зайнабга жабр қилган кўринасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Ихтиёри, измида бўлмоқ. *Сиз тушунмаяпсиз, ойи.. ҳали тағин дадаси биладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўзингиз биласиз 1) ўзингиз хабардорсиз, ўзингизга маълум. *Ўзингиз биласиз, мен гапирмасдан туrolмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) ихтиёр ўзингизда. *Офтоб ойим.. тилар-тиламас «ўзингиз биласиз» жавобини берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..бир кор-ҳол бўлмасин дейман. Тағин ўзингиз биласиз.* К. Яшин, Ҳамза.

Билганинг билган Ҳаммасидан ўз ақлингга келгани, ўз билигинг билан қилганинг дуруст. *Кўпчилик бир нафас жим ўтиришди. Сўнгра ора-ордан: -Сизнинг билганингиз билган, мулла, — деган маъқулловчи товушлар эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Билганингдан қолма** Ўз ақлингга таяниб иш тут, ўз ақлингга келганини қилавер. **Билганини қилсин** Хоҳлаганини, кўнглига келганини қилсин; ихтиёр ўзида. *-Шунчаллиги ҳам бор, — деди Зокир ота кетгани қўзғалиб, — майли, билганини қилсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Тилни билмоқ** Бирор нарсанинг сирини, ундан фойдаланиш йўлини билмоқ. *Упахта териш машинасининг тилини яхши билади.* **Қуш тилни қуш билади** Ҳар тоифа кишилар билан муомала қилишни, сўзлашишни шу тоифа кишиларининг ўзи яхши билади.

БИЛМОҚЛИК Бирор нарса, воқеа ёки ҳодисанинг моҳияти, мазмунини билиш, ундан хабардорлик. *Парво қилманг, тил билмоқлик ўзи таланти.* А. Шер, Қадимги куй. *Бу сафар ҳам қабулига ким келганини билмоқлик учун эшикни зарб билан очди-ю, пешонасини ғурра қилди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Яшаган сайёрангни Билмоқлик фарз, дебдилар.* А. Орипов.

БИЛОНИҲОЯ [ا. بِلَانِيَه — ниҳоясиз, чексиз] Чегараси йўқ, ҳаддан ортиқ; ниҳоятсиз, чексиз. *Қиёмат кунининг сўнги бор ахир, Бўлмагай бу зулмат билониҳоя.* Ғ. Фулом. *Кўнглинг ғам бўлса ҳам билониҳоя, Онажон, кўзингдан оқизма кўп ёш.* Уйғун, Тонг кўшиғи.

БИЛТАНГЛАМОҚ Ўзини у ёққа-бу ёққа ташлаб ҳаракат қилмоқ. *Марди тинимсиз билтанглаётган балиқни халтага солди.* «Ёшлик».

БИЛФЕЪЛ [ا. بِالْفِعْل — ҳақиқатан, аслида] Ўзича, ўзбошимча; мустақил равишда, бевосита. *Маълумингиз, улардан Азизбек билан Юсуфбек Тошкентда билфеъл исён чиқариб ётадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИЛЧ-БИЛЧ тақл.с. Лойни босганда чиқадиган товуш. *Билч-билч лой. Билч-билч лой кечмоқ.* ■ *Йўллар, ажриқли сўқмоқлар, жўяклар билч-билч лойлигидан отларнинг думини тугиб қўйдик.* «Ёшлик».

БИЛЧИЛЛАМОҚ «Билч-билч» овоз чиқармоқ (суяқ лой, лой аралаш сув ёки қотиб улгурмаган қон ҳақида). *Шўрхоқ сув билчиллаб ётган тўқай ичидан югуриб борарканман, чап оёғим ерга муздек тегаётганини пайқадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Қўрбошилар йўлда калтаклаган бўлса керак, юзлари ёрилган, кўйлақларига оққан қон қотиб улгурмасдан, билчиллаб турибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БИЛЪАКС [а. بالعكس – аксинча] рвш. кт. Аксинча, акс ҳолда. -Янглишасиз, ота. -Янглишмайман, билъакс, билиб.. сўзлайман. А. Қодирий, Утган кунлар. *Аваз ғазал битиб, бутун нон емади. Билъакс калтакка тўйди.* С. Сиёев, Аваз.

БИЛЬЯРД [фр. billard < bill – шар, соққа] 1 Мовут қопланган махсус столда шар(соққа)ларни таёқ (кий) билан уриб, столнинг бурчақлари ва ёнидаги чуқурчалар (лузалар)га тушириш ўйини. *Шофёри билан бильярд ўйнаб, ҳовузда раҳат қилиб чўмилди.* «Ёшлик». *Сиртда рўй берадиган жараёнларни бильярд ўйинидаги шарларнинг ҳаракатига қиёслаш мумкин.* «Фан ва турмуш».

2 Бильярд ўйналадиган стол ва кий-шарлари. *Бильярд столи. Бильярд шари (соққаси).* *Дам олиш уйида иккита катта бильярд бор.*

БИЛҚ-БИЛҚ тасв. с. Билқилдоқ нарсалар (мас., майин тупроқ, лой, бўтқа ва ш. к.) нинг ҳаракатидан чиқадиган товуш ёки уларнинг ҳолати. *Билқ-билқ лой. Шавла билқ-билқ қайнапти.* ■ *Йўл жуда оғир. Ҳаво иссиқ, дим ва чанг. Билқ-билқ иссиқ тупроққа ботиб бормоқдамиз.* Ойбек, Болалик.

БИЛҚИЛДОҚ Кўпчиб, билқиллаб турадиган; оёқ ботадиган юмшоқ, майин. *Билқилдоқ лой. Билқилдоқ тупроқ.* ■ *Шерзод билқилдоқ қум устидан кетаётиб, тик қирғоқдан шағал тошчаларнинг шитираб тўкилганини эшитиб қолди.* Ш. Ҳолмирзаев, Оқ отли.

БИЛҚИЛЛАМА айн. билқилдоқ. *Баъзан шундай.. жойларда билқиллама шўрхоқ ҳосил бўлади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

БИЛҚИЛЛАМОҚ 1 Кўпчиб ёки қайнаб «билқ-билқ» товуш чиқармоқ. -*Ривоятда гап кўп, — деди Жамшид билқиллаб қайнаётган булоққа ўйчан тикилиб.* «Ёшлик». *Йўллардаги тизза бўйи тупроқ билқиллаб қайнайди, оёқ боссангиз, куйдиради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гул этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Бўлиқ, семиз, тўлишган ҳолатда бўлмоқ. *Етим-есир қилинг Ширвон элини, Бўлиб онлар билқиллаган молини.* «Юнус пари». *Узиям байталмисан байтал! Сағрилари билқиллайди.* «Ёшлик».

БИМЕТАЛЛ 1 [би.. + металл] қ. **биметаллар.**

БИМЕТАЛЛ 2 сфм. Икки хил металлдан иборат бўлган, ясалган (лента, сим, пўлат тахта, пластинка ва б.). *Бир-бирига нарчинлаб куйилган икки хил металл, масалан, темир ва жез пластинка биметалл пластинка деб аталади.* «Физика курси».

БИМЕТАЛЛАР Икки хил металлдан иборат бўлган сим, пластинка ва ш. к.

БИМЕТАЛЛИЗМ ҳўж. Қиймат ўлчови вазифасини икки нодир металл — олтин ёки кумуш бажарадиган пул тизими ва шу икки металлдан ясалган тангаларнинг муомалада бўлиши.

БИН [а. ابن, ابن — ўғил] айн. **ибн.** *Унинг бошқа томонларини қадимги табиблардан Юсуф бин Муҳаммад Юсуфий ҳам синаб кўрган.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БИНАР [лот. binarius — икки; қўшалок]: **бинар сонлар** Иккита рақам (цифр) билан ёзиладиган, икки қисмли сонлар, мас., 10, 15 ва ҳоказо. **Бинар қотишмалар** Икки жинсдаги металл ёки қотишмаларнинг бирикшидан ҳосил бўлган қотишмалар.

БИНАФША, гунафша [ф. بنفشه — бир нав хушбўй гиёҳ] 1 **бот.** Бинафшадошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик ва унинг баҳорда очиладиган тўқ сафсарранг хушбўй гули. *Яхшибоев димоғида бинафша ҳидини туйди, юраги орзиқди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Заъфарон зулфингга тақиб кетайин Олис чўлларимнинг бинафшасини.* А. Орипов.

2 сфм. Шу гул рангидаги, сафсарранг. *Тўрт бурчагида кўк, бинафша, шафтолиранг ипақлар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БИНАФШАГУЛ, гунафшагул махс. Кулолчилик, наққошлик ва каштадўзликда ишлатиладиган нақш тури. *Риштон ва Ғиждубон кулолчилигида бинафшагул ислимий гуллар орасига қалами услубида чизилиб, шу усулда бўялади.* «ЎЗМЭ».

БИНАФШАЗОР Нуқул бинафшалар қалин ўсиб ётган майдон; бинафшалар экилган ер. *Навоий ўз бинафшазорида айланиб юрган вақтда Жомийнинг ўғли салом бериб кирди-да, қўлидаги китобни узатди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИНО [a. بناء — қурилиш; иншоот; иморат] Кишиларнинг яшаши, ишлаши ва бошқа эҳтиёжлар учун қуриладиган иншоот, улкан уй, иморат. *Театр биноси. Турар жой бинолари. Шаҳримизда янги-янги кўркем бинолар қад кўтармоқда.* ■ *Бинонинг ўнг томонидаги икки хонали уйда ўғли билан келини туради.* «Саодат». *Дангасага меҳнат ёқмас, ош ёқар, Ёмон одам тик бинони қулатар.* «Кўшиқлар».

Бино бўлмоқ 1) қурилмоқ, барпо бўлмоқ. *Бу қишлоқлар урушдан кейинги йилларда бино бўлган эди;* 2) юзага келмоқ; етилмоқ, туғилмоқ. *Бир йигит қирқ йилда бино бўлади.* Мақол. ■ *Одам ўз табиатини ўзи бино қилади.* «Шарқ юлдузи». *Бино бўлдинг қайси гавҳар дондан, Сендай ўғлон бино бўлмас энадан.* «Маликаи айёр». **Бино қилмоқ** Қурмоқ, барпо этмоқ. *Учинчи йил шифохона қаторида ёнида омборчаси билан махсус кооператив магазин бино қилади.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоёй. *Канизак бу айтилган нарсаларнинг ҳаммасини ҳозир қилиб, иккови шу чўлда шаҳар бино қилишган экан.* «Луқмони Ҳаким». **Бино қўймоқ** 1) ортиқ даражада берилмоқ, эътиқод қилмоқ. *Ҳеч ким мендай сенга бино қўйган йўқ.* «Равшан». *Паловни ким ёмон кўради, лекин профессор Обидийчалик унга бино қўйиб, чиройли ошайдиган одам кам бўлса керак.* Мирмуҳсин, Умид; 2) зеб бермоқ, оро бермоқ. *Бино қўйиб, олтин сочин таради, Кўклам қизил гул ҳидини сочганда.* М. Алавия; 3) ўзига ортиқ даражада ишонмоқ, мағрурланмоқ. [Хонзода Гулбаҳорга:] *Сен ниманга бино қўясан! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ҳа, чиройинга бино қўйдингми, ўзбошимча? К. Яшин. Ҳамза. Умри бино бўлиб, дунё бино бўлиб ёки дунё бино бўлганидан бери Дунёга келганидан, туғилганидан бери; узоқ муддат*

давомида. Умри бино бўлиб мен сендан бирон нима тама қилмаганман. «Шарқ юлдузи». *Бунақа чиройли қизни умрим бино бўлиб кўрмаганман.* У. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Умри бино бўлиб бундай даҳшатли манзарани кўрмаган.* «Ёшлик. Ўзига бино қўймоқ 1) ўзига оро, зеб бермоқ. *Ортиқ бино қўйдим ёр деб ўзимга.* Ҳамза. *Энди мўйлабим чиқиб, ойна олдида турганимни кўрган уйдагилар: — Ҳадеб ўзига бино қўйиш яхши эмас, — дейишарди.* Шукрулло, Сайланма. *Қирқин қизлар созланиб-нозланиб, ўзига бино қўйиб, кўлига хино қўйиб, боққа жўнади.* «Нурали»; 2) ўзига ишониб кетмоқ, мағрурланмоқ. *Гердаийб ўтириши, бошини кўтариб, шошмасдан гапирishi [Ҳожибнинг] мағрур ва ўзига бино қўйган одам эканини кўрсатарди.* М. Осим, Ўтрор. *Жонибек ўзига бино қўйган бола.* «Шарқ юлдузи».

БИНОАН [a. بناء — ..га асосан, ..га кўра] кўм. (ж. к. билан) Нимагадир амал қилган, асосланган ҳолда; мувофиқ, кўра. *Ваъдангизга биноан.* Юқоридаги сабабларга биноан. *Шунга биноан.* ■ *Қуллуқ, чақирганингизга биноан хизматингизга келдик, нима дейсиз.* «Луқмони Ҳаким». *Мазахўрақларнинг буюртмасига биноан, официант устрицани лисонга солиб олиб келади.* «Саодат».

БИНОБАРИН [ф. بينابارين — шунга кўра, шунга қараб] эрг. боғл. Шунга кўра, шу сабабли, демак. [Забонинг] *Назарида бу муҳаббат ҳеч кимникига ўхшамас, бинобарин, ҳеч ким уни тўла.. тасаввур этолмас эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бинобарин, атмосферани покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари керак.* «Фан ва турмуш».

БИНОЙИ [ф. بينايى — кўриш; кўзи ўткирлик, сезгирлик] Туппа-тузук, дуппа-дуруст, яхшигина, созгина; кўрса, кўргудай. *Бинойи йигит. Бинойи иш.* ■ *Қойилман, саркор, гапларингиз бинойи.* «Аския». *Юриштириши бинойи. Тинчгина юради.* «Ёшлик».

БИНОЙИДАЙ, -дек, -деккина айн. **бинойи.** Қишлоқ қизи шаҳарга келин бўлиб тушса, *бинойидай рўзгор тутиб кетади.* «Ёшлик». *Хотиним минг пардоз-андоз қилсаям, тапига ўхшайди. Лекин қиз пайтида уям бинойидек эди.* «Ёшлик». *Севаргул сал бурнини жийриб қўйди: ўзимиз бинойидеккина чақ-чақлашиб ўтирибмиз-ку, дугонажон.* «Ёшлик».

БИНОКЛЬ [лот. *binī* – икки + *oculus* – кўз] Узоқни яқин қилиб кўрсатадиган кўш трубади дастаки оптик асбоб, дурбин. *Театр бинокли. Дала бинокли.* ■ *У йўлда парашют тушган жойни бинокль билан кузатиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БИНОКОР [бино + ф. *كار* – қилувчи, қурувчи] **1** Бино, иморат қурувчи ишчи, уста. *Моҳир бинокор. Бинокорлар байрами. Бинокор уста.* ■ *Чор атрофи бетон деворлар билан ўралган бу қурилиш майдонида бинокорларнинг иш бошлаганига кўп бўлгани йўқ.* Газетадан.

2 кўчма Бунёд этувчи; бунёдкор, ижодкор. *Мустақиллигимиз бинокорлари. Маданиятимиз бинокорлари.*

БИНОКОРЛИК 1 Бино қуриш билан шуғулланишлик; бинокор касби. *Бинокорлик – менинг ота касбим.* ■ *Али тажсанг жуда тўғри ўсган, йўғон ва баланд қарағайни суйиб қучоқлади. Бинокорликдан нича хабардор эди у.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қурилиш иши; қурилиш соҳаси, қурилиш. *Мен бинокорликда ишлайман. Бинокорлик материаллари.* ■ *Тепанинг талай ҳиссаси кўчанинг бу бетидеги янги биноларнинг хом гишти, сувоғи каби бинокорлик эҳтиёжларига ишлатилиб, бир нимтаси олинган тундек кўринишга келиб қолган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БИНОМ [би.. + юн. *popen* – ном] *мат.* Икки алгебраик ифоданинг йингиндиси ёки айирмаси; икки ҳад. *Ньютон биноми.*

БИНТ 1 [нем. *Binne* – боғич, боғ] Яраларни боғлашга мўлжалланган дока (бўз, фланель, лента ва б.). *..бинт тайёрлаш цехида Бувинисо Маннонова етакчилик қилаётган бригада аъзолари бошқаларга ўрناق бўлмақда.* Газетадан. *Тесқари амаки бинт билан чандилган қўлларимга қараб қўйиб, тагин пичинг қилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИНТ 2 [а. *بنت* – қиз] эск. Хотин-қизлар исмидан кейин «қизи» маъносини билдириб келадиган сўз. *Кумушбиби бинти Мирзакаримбойга.. Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИНТЛАМОҚ Бинт билан ўраб боғламоқ, тангимок. *Ярани бинтламоқ.* ■ *Сони бинтлаб ташланган, қон бинтнинг сиртига сизиб чиққан.* «Ёшлик». *Унинг оёғини бинтлаб (қўйилганди).. қушчанинг оёғи тез тузалди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БИО- [юн. *bios* – ҳаёт] Байналмилал ясама (қўшма) сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, шу сўзнинг ҳаётга, ҳаётгий жараёнларга ҳамда биологияга алоқадорлигини билдиради.

БИОАКУСТИКА [био.. + акустика] Биологиянинг ҳайвонлар товушини ва уларнинг товуш орқали бир-бири билан алоқа боғлашини ўрганалган бўлими. *Биоакустика катта амалий аҳамиятга эга.* «ЎЗМЭ».

БИОБИБЛИОГРАФИЯ [био.. + библиография] Босма асарлар ҳақидаги маълумотлар уларнинг муаллифлари тўғрисидаги маълумотлар билан қўшиб талқин қилинадиган библиография, шахсий библиография. *«Ўзбекистон олимлари. Биобиблиография».* «Ўзбек тилишунослари. Биобиблиография».

БИОГЕНЕЗ [био.. + юн. *genesis* – тугилиш, пайдо бўлиш] Тирик мавжудотлар Ерда анокорганик материядан пайдо бўлганлигини инкор этувчи қараш, назария.

БИОГЕОГРАФИЯ [био.. + география] Биология фанининг тирик организмларнинг Ер юзиде тарқалишининг умумий қонуниятларини ўрганувчи соҳаси.

БИОГРАФИК Биографияга, таржимаи ҳолга оид. *Биографик роман. Биографик маълумот.*

БИОГРАФИЯ [био.. + юн. *grapho* – ёзман] Бирор кишининг ҳаётгий йўли ва унинг тавсифи, баёни. *айн. таржимаи ҳол қ. таржима. Ойбек биографияси.* ■ *Элмурод биографиясини Борисов кутганидан ҳам қисқа қилганда, ҳамма ҳайрон бўлди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бахтиёрлик ҳақида гапиришга барвақтроқ деб ўйлайман.. ҳали биографиям тугалланмаган.* А. Мухтор, Асарлар.

БИОИНДИКАТОРЛАР, биологик индикаторлар, кўрсаткичлар [био.. + лот. *indicō* – кўрсатаман, аниқлайман] Миқдори ва ривожланиш хусусиятларининг ўзгариши орқали яшаш муҳитида содир бўлаётган табиий жараёнлар, шароит ёки антропоген ўзгаришлардан дарак берувчи тирик организмлар. *Табиий муҳитнинг ифлосланиши даражасини назорат қилиб бориш биоиндикаторлардан фойдаланишнинг энг муҳим томонларидан бири ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

БИОИҚЛИМШУНОСЛИК Иқлимнинг одам фаолияти ва соғлиғига, ҳайвон-

лар ва ўсимликлар ривожига таъсирини ўрганувчи фан.

БИОКИМЁ, биологик кимё [био.. + кимё] Тирик организмларнинг кимёвий таркиби ва уларда содир бўладиган кимёвий жараёнлар ҳақидаги фан. *Биокимё физиология билан чамбарчас боғлиқ.* ■ *Тиббиёт биокимёси ёки клиник биокимё касал организмдаги биокимёвий ўзгаришларни текширади.* «ЎЗМЭ».

БИОКИМЁВИЙ Биокимёга оид, биокимё билан алоқадор. *Биокимёвий жараёнлар.*

БИОКЛИМАТОЛОГИЯ айн. биоклим-шунослик.

БИОЛАБОРАТОРИЯ [био.. + лаборатория] Қишлоқ хўжалик экинларини зараркунанда ҳашаротлардан, касаллик, бегона ўтлардан биологик усулда ҳимоя қилишни амалга оширадиган ва назорат қилиб турадиган муассаса.

БИОЛОГ Биология фани, соҳаси мутахассиси. *Антарктидадаги пингвинлар этидан ҳам биологлар дуст моддасини топилди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИОЛОГИК Тирик организмларнинг ҳаёти ва ўсишига, яъни биологияга оид. *Биологик жараёнлар. Биологик тадқиқотлар.* ■ *Ичимликнинг биологик қиммати ундаги минерал модда, витамин, оқсил, фермент ва ҳоказолар миқдорига кўра белгиланади.* «Фан ва турмуш». *Онанинг фарзандига бўлган биологик, руҳий ва ижтимоий боғлиқлиги бу бетимсол қўшиқнинг таъсирчанлигини кучайтиради.* «Саодат».

БИОЛОГИЯ [био.. + юн. logos — сўз, таълимот] Тирик организмларнинг ҳаёти ва ривожланиш қонуниятлари ҳақидаги таълимот, фан. *Ўсимликлар биологияси. Биология кабинети. Биология дарси. Биология ўқитувчиси.*

БИОЛОКАЦИЯ [био.. + лот. locus — жой] Ҳайвонларнинг кўриш, эшитиш, ҳид билиш ва б. сезги аъзолари ёрдамида бирор объект ўзига нисбатан қандай ҳолатда турганлигини, жойлашганини аниқ била олиш қобилияти.

БИОЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ [био.. + лот. lumen, luminis — нур, ёруғлик + escent — кучсиз, суст]. Тирик организмларнинг ўз ҳаёт фаолияти жараёнида кучсиз, кўзга кўринарли нур чиқариш, йилтираш хусусияти.

БИОМАЙДОН Биологик таъсир ўтказиш доираси, майдони. *Ҳаммаси бекор гап. Биомайдон, экстрасенс деган гапларга ишонмайман.* «Ёшлик».

БИОНИКА [юн. bios — ҳаёт элементи; яшовчи] Тирик организмларнинг тузилиши ва ҳаётини фаолиятини таҳлил қилиш тажрибалари асосида техника муаммоларини ечадиган фан.

БИООПТИКА [био.. + оптика] Биологиянинг нур ҳосил бўлиши ва тарқалиши, унинг турли моддалар билан ўзаро таъсирини текширадиган бўлими.

БИОПОЛИМЕР(ЛАР) [био.. + полимер] Барча тирик организмларнинг ҳаёт фаолиятида муҳим роль ўйнайдиган юқори молекулали табиий бирикмалар.

БИОСИНТЕЗ [био.. + синтез] Тирик организмларда ёки улардан ташқарида ферментлар таъсири билан бирмунча оддий бирикмалардан органик моддалар ҳосил бўлиши ва уларда модда алмашинуви жараёни.

БИОСФЕРА [био.. + юн. sphaîra — шар] Ернинг ҳаётга макон бўлган, тирик организмлар тарқалган жойи, қисми. *Инсон фаолияти Ер юзини тубдан ўзгартиришга қодир бўлган ҳозирги даврда биосферанинг ривожланиши янги поғонага кўтарилди.* «ЎЗМЭ».

БИОТЕЛЕМЕТРИЯ [био.. + юн. tele — узоқда + metreo — ўлчайман] Биологик ҳодисаларни ўрганиш ва биологик кўрсаткичларни (ҳарорат, қон босими, юрак уриши, нафас олиш ва ҳ. к. ни) узоқдан туриб ўлчаш, текшириш усуллари мажмуи.

БИОТЕХНОЛОГИЯ [био.. + технология] Қишлоқ хўжалиги, саноат ва тиббиётнинг турли соҳаларида тирик организм ва биологик жараёнлардан фойдаланадиган саноат усуллари мажмуи. *Ёш биотехнология соҳасининг илдизи қадимги замонларга бориб тақалади.* «Фан ва турмуш».

БИОТИП [био.. + юн. typos — қиёфа, нусха] Ташқи кўринишидан бир-бирига ўхшаса ҳам, айрим яшаш хусусиятлари билан фарқ қиладиган биологик турлар.

БИОФИЗИК от Биофизика олими, мутахассиси.

БИОФИЗИК сфм. Биофизикага оид. *Биофизик тадқиқотлар.*

БИОФИЗИКА, биологик физика. [био.. + юн. physike — табиат] Тирик организмларга

хос физикавий хоссаларни, биологик ҳодисалардаги физикавий қонуниятларни, тўқима ва аъзолар фаолиятидаги физикавий жараёнлар ва шунга ўхшаш хусусиятларни ўрганувчи фан.

БИОХИМИК *от* Биокимё олими, мутахассиси.

БИОХИМИК *қ.* биокимёвий. Биохимик тадқиқотлар. ■ Биохимик жиҳатдан инсон организми жуда мукамал ва мураккаб тузилган. Газетадан.

БИОХИМИЯ *қ.* биокимё. Медицина биохимияси ёки клиник биохимия касал организмдаги биохимиявий ўзгаришларни биохимиявий усуллар билан текширади. «ЎзМЭ».

БИОҚУВВАТ Таъсир этиш кучига эга бўлган биологик энергия. Ахир 10 йилликлар давомида таъботимиз биоқувват усулида даволашдан юз ўгириб келди. Газетадан.

БИОФИЛЬТР [био.. + фильтр] Оқова сувларни биологик йўл билан тозалайдиган иншоот. *Атроф муҳит экологиясини.. яхшилашда биофильтрнинг аҳамияти катта.* «ЎзМЭ».

БИПАТРИД [би.. + *юн.* patris – ватан] ҳуқ. Айни бир пайтда икки ёки бир неча давлат фуқароси бўлган шахс.

БИПЛАН [би.. + план] *тех.* Иккита устма-уст жойлашган қанотга эга бўлган самолёт.

БИР *снқ.* *сон* 1 1 рақами ва шу рақам билан ифодаланган энг кичик сон, миқдор. *Бир кам қирқ. Ундан бир. Биру бир – икки. Яхши отга – бир қамчи, ёмон отга – минг қамчи.* Мақол. ■ *Етти қиз бир онанинг боласидай аҳил туришарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

Бир пул *қ.* пул. Мана энди арзимаган кўнгилочар ов деб экспедициянинг бир ойлик тоат-ибодати бир пул бўлди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Ҳисоб, миқдор, ўлчам, чама маъноларини англатувчи сўзлар билан келиб, предметларнинг миқдори, ўлчамини англатади. *Бир жуфт. Бир метр. Бир ҳафта. Бир таноб. Бир йил. Бир минут. Бир ўрам. Бир тўда. Бир соат. Бир аср. Бир бурда. Бир даста.* ■ *Бир ойдан бери тутолмаймиз.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бир зум иккиланиб турди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорабой бир ҳафта ишга чиқмади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Унга бир даста гул узатиб,*

ўтиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бир ҳафта деганда кўзини очди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тиниқ осмонда бир жуфт лайлак беозор сузади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Одам дунёга бир марта келади.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Баъзи отлардан олдин келиб, ноаниқлик тушунчасини ифодалайди ва «қандайдир», «аллақандай», «аллақайси» каби маъноларни билдириб келади. *Сизни бир одам сўраб келган эди.* ■ *Унинг кўкрагини бир нима чуқур эзди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу чоғ бир хотин бир бўлак нон олиб кирди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар. *Ҳидоятхонни бир нарса чаққан экан, шошилиб келдилар-да, эшикни берклаб олдилар.* Ҳамза. *Маҳваш ўшанда ўртоқлари билан бир тўйга борганди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Йўқ, ҳовлиқмангиз, бунда фойдали бир сир бор! А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ. ..ўқ теккан оёғини бир хотин оқ дока билан боғламоқда эди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

Бир кун 1) кўёш чиққандан кўёш ботгунча (12 соат) ёки кўёш чиққандан эртаси кўёш чиққунча (24 соат) бўлган вақт. *Уйни озода қилишга роса бир кун кетди.* Бир кун бир йилни боқади. Мақол; 2) кунларнинг бирида, аллақайси куни. *Бир кун(и) биз боққа чиққан эдик.* ■ *Бир кун аҳволини билай, деб уйига телефон қилдим.* Шукрулло, Сайланма. *Бир куни Арслон хотини ишдан қайтгунча ўтин ёриб қўймоқчи бўлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. **Кунлардан бир кун** Ўтган кунларнинг бирида. *Кунлардан бир кун кўпни кўрган, жаҳон кезган оғайниларимдан бири уйимга келиб қолди.* Шукрулло, Сайланма.

4 Фёъллар олдидан келиб, фёълдан англашилувчи иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилиши ёки юз беришини ифодалайди. *Одам дунёга бир келади. Етти ўлчаб, бир кес.* Мақол. *Бир синалган ёмонни қайта-қайта синама.* Мақол. ■ *Унга маҳиё бўлиб тикилиб турган хотиннинг киприклари бир силкинди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *-Биз энди сени турли-турли балоларга соламыз, бунга бир бил! – деб мушт дўлайдилар.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ. *Тумтоқ қошлари, чақнаган кўзлари бир кўрганни доводиратиб кўярди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

5 Белги-хусусият ифодаловчи сўзлар олдидан келиб, ўша сўз маъносининг кучайишига хизмат қилади. *Ўғли бир яхши йигит экан, бир келишган, чиройлики.* ■ *Боя*

Маҳваш бир ажойиб гап айтди. Т. Ашуров, Оқ от. Шаҳноза деган бир қақажон қиз газетани юлиб олиб ўқиди. С. Сиёев, Ёруғлик.

6 Ажратиш, таъкидлаб кўрсатиш учун хизмат қилади. *Ҳамма рози бўлди, бир мен рози бўлмадим. Бу ишни бир ўзи бажарди. Уйда бир ўзим қолдим. Камтарлик ҳам бир хислат.* Мақол. ■ *Бу бир ибрат.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Шуни бир билиб қўйгинки, Хонзода тирик экан, сенларга кун йўқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

7 Кесим вазифасида келганда, бирдамлик, умумийлик ёки бир хиллик, ўхшашлик маъноларини ифодалайди. *Уларнинг ҳаммаси бир. Бизнинг ёшимиз бир. Бизнинг сўзимиз билан ишимиз бир. Кемага тушганинг жони бир.* Мақол.

Бари бир қ. бари. *Бари бир ётиб ётолмади, ўтириб ўтиролмади.* С. Аҳмад, Юлдуз. - *Бари бир етишмайди, — дейди Мулла Обид.* **Бир бўлмоқ** 1) бирлашмоқ, бир жон, бир тан бўлмоқ. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз энгилар.* Мақол; 2) бир хил бўлмоқ; ўзаро мувофиқ, мос бўлмоқ. *Одамнинг дили билан тили бир бўлсин.* Мақол. **Бир қилмоқ** Бирлаштирмоқ. **Гапни бир қилмоқ** 1) бир марта гапирмоқ, бир гапириб, масалани узил-кесил ҳал қилмоқ; 2) гапни бир ерга қўймоқ, келишмоқ, битишмоқ.

8 Баъзи отлар билан қўлланганда, «шундай», «шунақа» сўзларига тенг келиб, бўрттириш маъносини англатади. *Бир иморат қурайки, барчанинг оғзи очилиб қолсин. Бир ўйнаб берайки, ҳамма қойил қолсин.* ■ *Бир ўлкаки, тупроғида олтин гуллайди.* Ҳ. Олимжон, Ўлка.

9 Қўшма сўзлар таркибида келиб, турли хил маъноларни ифодалайди: *мас., бир вақт, бир маҳал, бир мунча, бир оз, бир қанча, баъзи бир, ҳар бир, ҳеч бир, бир асосли, бир жинсли.* ■ *Абдужалил бойниқидаги зиёфатни Мулла Обид бир мунча таажжуб ичида ўтказди.* А. Қодирий. Обид кетмон. *Бир оздан кейин у кийиниб олиб, йўлга отланди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

10 Айирувчи боғловчи вазифасида келиб, гапнинг уюшган бўлақларини ёки қўшма гап қисмларини боғлашга хизмат қилади. *Бир ундай бўлади, бир мундай бўлади. Бир каттанинг гапига кир, бир — кичикнинг.* Мақол.

■ *Умри бир оқарди, бир қизарди-ю, мени кучоқлаб йиғлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бу гапга чиндан ашонган Нилуфар таажжубланиб, бир ишонига, бир мушукка қаради.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бир бор экан, бир йўқ экан Ўзбек халқ эртақларининг бошланиш ибораси. **Бир бўлса кри с.** Эҳтимол; ажаб эмас. *Ҳожия, бир бўлса, докторга кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бирн икки бўлмайди** Рўзгорига, топган-тутганига барақа кирмайди, муҳтожликдан чиқмайди. *Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишини умид қилиб келдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бирини олиб, бирнга уралдиган салб.** Иккаласи бир хил, бир-биридан яхши эмас, бир-биридан қолишмайди. **Бирини иккига олмоқ** Икки баравар қимматга олмоқ. **Бир кун эмас бир кун айн.** бирда эмас, бирда қ. бирда. **Бир сўзни икки қилмоқ** Кимсанинг сўзини, гапини ерда қолдирмоқ, бир айтгандаёқ бажармай, такрор айтишга мажбур қилмоқ. *Ўринбой бир сўзни икки қилмай, хаёл суриб чиқиб кетди, раис унинг ортидан илжайиб қолди.* Ойдин, Ўзи монанд.

БИРАКАЙ 1 сфм. Биттагина бўлса ҳам жуда яхши, зўр; кўпнинг ўрнини босадиган; арзирли. *Ҳа, отахон, қирқи кетиб, бири қолган, лекин биракайи қолган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 рвш. Бир йўла; бирданига, бараварига. *Эрта-индин саф-саф темир туюқлар Далаларга биракай ҳаммаси чиқур.* Миртемир, Асарлар. *Ҳар ёққа таралсин танбурум товуши, Биракай тўхталсин кўзларнинг ёши.* Миртемир, Асарлар.

БИРАКАЙИГА рвш. Ҳеч қолдирмасдан, бир сидра, бир йўла. *...асфальтни биракайига шипиллатиб супуриб ўтган муздек ел энди Умматалининг этини жунжитди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *...охирида икки оғиз гапирадилар-у, биракайига гапирадилар.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БИРАМ [асли бир + ҳам] с.т. Ортиқ даражада, юқори даражада, жуда ҳам. *Ери кучли экан, бирам экан бўлдики, ҳавасингиз келади.* Ойдин, Мардлик-мангулик. *Бирам кўли бўлди, Сатторқул бирам уялди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бирам хуш ёқдики, севинчидан кўзлари чақнаб қўяверди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Жарликда ҳар хил сомсабон ўтлар бирам кўп эдики.* Р. Раҳмон, Мехр.

БИРАТҮЛА(СИ) *рвш.* 1 Узия-кесил ҳолда, бутун борича, ҳеч қолдирмай; бутунлай, тамомила, батамом. *Искандар қолган режаларини ҳам биратўла айтиб қўя қолди.* «Ёшлик». *Ёмғир ҳамон челақлаб қуяр.. гўё табиат бутун оламнинг гўборларини биратўла ювиб ташламоқчидек, ҳеч жаҳлдан тушмас.* М. Мансуров, Ёмби. *Хўрозча биратўла кўзларини юмиб олгандан кейин, Ёдгор ердан жўхориларни йиғиб, дўпписига солди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бирваракайга, бирдан, бир йўла. *-Аввал қиладиган ишларимни қилиб олай, кейин биратўла ювиниб, овқат ейман, — деди Тўла онасига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Салом кўнгилдагини биратўла тўкиб солди.* Ҳожи Аҳмар, Ким ҳақ? *Фуломжон кўча эшикни биратўла тамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БИР-БИР 1 Тартиби, навбати, гали билан, бирма-бир. *Қумуш бошқалар билан бир-бир кўришиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Рисолат «гапирайми, йўқми» дегандай, ҳаммага бир-бир назар ташлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қани, айтингчи бир-бир, ўсган жойингиз отин. Билармисиз, болалар, ўлкангизнинг ҳаётин?* А. Орипов.

2 айн. **БИТГА-БИТГА** 3. *Жононга бордим бу кеча, Бир-бир босиб астагина.* «Кўшиқлар». *Бир-бир босиб, илгари елди, Соё бўйига яқинлаб келди.* Ҳ. Олимжон.

БИР-БИРИ: **бир-бири билан** Бири бири билан, бири иккинчиси билан, ўзаро. *Бир-бири билан телефон орқали сўзлашмоқ.* *Бир-бири билан кўришмоқ.* ■ *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даражабадаража оширишга тиришади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир-бири билан шивирлашиб, институтдан ҳайдатиш ҳақидаги гапларни тарқатгандай бўлишарди.* Мирмуҳсин, Умид. **Бир-бирига** 1) бири иккинчисига. *Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яна кулги бир-бирига илашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дарҳақиқат, бир-бирига ўхшамаган нонлар тарашадек қотиб қолган эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён; 2) бири бирига нисбатан, бири бири билан, ўзаро. *Бир-бирига зид тушунчалар.* ■ *Ҳовузнинг нариги четига бир-бирига яқин ўтказилган.. уч туп олма дарахти.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лутфиниса оппоқ, юрса сўлқиллайдиган, икки*

қошининг учи бир-бирига туташ, бўйи сал пастроқ тўлагина қиз. С. Аҳмад, Уфқ; 3) (т.к. билан) бирини иккинчисига, бирини иккинчиси билан. *Қўлларни бир-бирига ишқаламоқ.* ■ *У [Йўлчи] жўрттага, лоқайдлик билан икки қолитни бир-бирига уриб сўради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Маҳдум мулла Абдураҳмон билан Анварни бир-бирларига таништирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Бир-биридан** (ч.к. билан) 1) бири иккинчисидан. *Бир-биридан ўрнак олмоқ.* ■ *Одамлар тўпланишиб, бир-бирларидан сўрашади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чодирларнинг ранги бир-биридан фарқ қилади.* «Фан ва турмуш»; 2) бири бирига нисбатан. *Бир-биридан чиройли.* *Бир-биридан ширин.* *Бир-биридан узоқ жойлар;* 3) бирини биридан, бирини иккинчисидан. *Боғчаларни бир-биридан айирган деворлар.* ■ *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳамид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир-бирини** Бири бирини, бири иккинчисини, ўзаро. *Бир-бирини севмоқ.* ■ *Хотинлар бир-бирларини сийлаб, бир-бирларига йўл кўрсатиб.. меҳмон она кетидан уйга бирин-кетин киришди.* **Бир-бири учун** Бири иккинчиси учун, иккинчиси биринчиси учун. *Агар одамлар.. бир-бири учун меҳнат қилса, ер юзининг ўзи жаннат бўлади.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

БИР-БИРОВИГА айн. **бир-бирига қ. бир-бири.** *Ҳол-аҳволларини бир-бировларига айтишган.* «Маликан айёр».

БИР-БИРОВИДАН айн. **бир-биридан қ. бир-бири.** *Эр ва хотин икки ўртоқ, тўла хуқуқли, Бир-бировдан на устиндир, на остин.* Ғ. Фулом.

БИР-БИРОВИНИ айн. **бир-бирини қ. бир-бири.** *Негаки бир-бировларини ўлдиришиб, бизга зарар бермасдан, қуруққина кетмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРВАРАКАЙ(ИГА) *рвш.* 1 Бир галдаёқ, ҳаммасини бир қилиб, биратўласи. *Қумуш ўн беш кунлардан бери йиғилиб келган аччиғини бирваракай тўкиб солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Ўлмас] ҳозир Мирҳожибойни қўлга туширса, ҳамма ёмонликлари учун бирваракайига қасос олишга тайёр эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

2 Бирдан, бараварига. *Ҳаммаси бирваракайига «йўқ» деган маънода бош чайқашди.*

«Ёшлик». Қатор тўплар бирваракайига қаттиқ гумбуради. П. Қодиров, Уч илдиш. Бирваракай ёққан ёмғир ҳаммасини шошириб юборди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

БИРВАРАКАСИГА с.т. Бирваракай(ига).

БИРГА рвш. 1 Бир бўлиб, қўшилиб, биргаликда, ҳамкорликда. Бирга ишламоқ. Бирга ўқимоқ. Бирга ўсган ўртоқлар. ■ Нишонбой бирга ишлайдиган йигитлар билан чорпояда ўтирарди. Т. Ашуров, Оқ от. У билан бирга кечган ширин дамларни, дилрабо суҳбатларни эслайди. Т. Ашуров, Оқ от. Қани, ўзинглар ҳам ўтиринглар, бирга ичамиз. С. Зуннунова, Олов. Келажак бахт йўлимни сиз билан бирга босмоқни орзу қиламан. П. Турсун, Ўқитувчи. Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бир вақтда, баравар. Ўғлим эрталаб мен билан бирга туради. ■ Содиқжон Юлдузхон билан ёшликда бирга ўсган, бир мактабда ўқиган. Р. Файзий, Чўлта баҳор келди.

3 Билан кўмакчисидан кейин келиб, «қаторида, бир қаторда; шунингдек» маъноларини англатади. Бизнинг вазифамиз илми халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмининг элагидан ўтказишдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Янги мактаблар очиб.. диний дарслар билан бирга жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Менда бир таклиф бор: бугун Канизакни янги уй билан бирга янги ном билан ҳам мукофотласак — отини Ҳанифа қўйсак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Кимса ёки нарса билан бирликда; унинг ёнида, бағрида. Масалаларни бирга муҳокама қилмоқ. Хат билан совғани бирга юбормоқ. ■ Домла.. болалардан иккитасини бирга олиб юра бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Эри, бахти, хусни, шўхлиги яна у билан бирга. С. Аҳмад, Уфқ. Эри? Эри борми? — Бор. Шу ерда. Беш ойдан бери бирга! А. Қаҳҳор, Асарлар.

Тўйда бирга бўлиш Тўйга таклиф этиш шакли. [Ёрмат] Бағзи бир «таъби тортган» одамларга «тўйда бирга бўлинг» деб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар.

БИРГАЛАШМОҚ Бирга бўлмоқ, бирга қўшилмоқ, қўшилишмоқ; биргаликда, бир бўлиб уюшмоқ. Биргалашиб овқатланмоқ. ■ Дарвоқе, хатни биргалашиб ёзамиз. К. Яшин, Ҳамза. Мансурни кўриши биланоқ Гавҳар ҳеч

қаёққа бормай, унинг ёнида қолгиси, м шу ёмғир ҳавосида биргалашиб кўча кез келиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қу сол. Отабек билан Қутидорнинг йўллари бўлганликдан, биргалашиб кетдилар. А. дирий, Ўтган кунлар. Келин билан би лашиб келди давлат, ёр-ёр, келди дав л «Кўшиқлар».

БИРГАЛИК Бирлик, ҳамжиҳатлик, тифоқлик. Биргаликни мустақамламоқ.

Биргалик нисбат тлш. Иш-ҳаракатни бир неча шахс ёки нарса томонидан биғ ҳамжиҳат ёки ўзаро бажарилишини ифо лайдиган феъл шакли. Феълнинг бирга нисбати. **Биргалик эргаш гаплар** тлш. Т ридан-тўғри бош гапта боғланиб келган : гаш гаплар.

БИРГАЛИКДА рвш. 1 Жам бўлиб, б бўлиб, қўшилиб. Иккинчи қайиқ ҳам соҳи этиб келиб, Саидушмон жангчилари бил биргаликда олдинга кетишди. Назарм Жўрлар баланд сайрайди.

2 Бирга, биргалашиб, уюшиб; бир ёк дан бош чиқариб, ўзаро келишиб. Бирг ликда курашмоқ. ■ Биргаликда ўтган шо қин-суронли болалик, қувноқ ёшлик тугас П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРГИНА юкл. вэф. Фақатгина, ёлғи таңҳо. Қишин-ёзин биргина иштонда юрган учун уни ҳамма Яланғоч Полвон деб атард. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. Биргин Азизхон унга лоқайд қаради. С. Аҳмад, Уфқ У биргина илмининг эмас, балки санъатни ҳам ҳомийси эди. К. Яшин, Ҳамза.

БИРДА рвш. Қайсиям бир кун, би пайтда, тунов кун. У Зебихонга кўзи тушиш билан орқасига қараб қичқирди: -Буви, ҳ бирда келган аям келди! С. Зуннунова, Олов Ҳўв бирдаги байтингиз жонимни ўртади. С Сиеёв, Аваз.

Бирда эмас, бирда ёки бирда бўлмаса, бирда Бир кун эмас, бир кун: қачондир бир кун. Тўрахоновга ўхшаш кишилар бирда бўлмаса бирда, бари бир, тумшуқларидан илинадилар. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БИРДАЙ, -дек I сф. Ҳар жиҳатдан тенг, айнан бир хил. Менга ҳамма бирдай. Ҳаммага бирдай қарамоқ. Ой билан кундай бўл, Ҳаммага бирдай бўл. Мақол. ■ Сатта бирдай ботирлар, Йўл юрди тун ҳам кундуз. «Юсуф ва Аҳмад». Баринг бирдай хизмат қилгин, канизлар. «Маликаи айёр».

2 Бир текисда, бир ўлчовда, бир маромда, текис. *Ҳамма кўчатлар бирдай ўсмоқда. От бирдай йўртиб бормоқда.* ■ *Йиллар бирин-кетин шундай ўтаверади, турмушимиз бирдай ширин.* М. Жўра, Изтироб. *Қийғир қушлар бирдай учар қиёда, лочин қушлар баҳра олар уёда.* «Нурали».

3 Вақт жиҳатдан узлуксиз; ҳамиша, ҳамма вақт, доимо. *Бирдай вақтим йўқ, дейди.* ■ *Гул ҳамиша чаман бўлиб турмаганидай, инсон ҳам ҳаётининг ҳамма дамларида бирдай тахтиёр бўлиши қийин.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

4 Бир хил ҳолатда, бир зайлда, ўзгаришсиз. *Беморнинг аҳволи бирдай. Отинойи бирдай такрорлайди: -Чаққон-чаққон, тез-тез бўла қол! П. Турсун, Ўқитувчи.*

БИРДАМ Ҳамжиҳат, якдил, ҳамнафас; мақсади, маслағи бир. *Бирдам бўлмоқ.*

БИРДАМЛИК Ҳамжиҳатлик, якдиллик, ҳамнафаслик. *Бутун рўйи заминга ядро фалокати соя ташлаб турган айни пайтда хажжаро бирдамлик тантанаси улкан аҳамиятга эгадир.* Газетадан. *Мустақил Ўзбекистон халқлари бирдамлиги — улуг, қудратли куч.* Газетадан.

БИРДАН *рвш.* 1 Кутилмаган, хаёлга келмаган вақтда; тўсатдан, кўққисдан. *Бармоқ сараклатиб, сўзга оғиз жуфтлаши билан, бирдан йўтали тутди.* А. Обиджон, Акант қарағай Гулмат. *Миллакат Санжарга қараб туриб, бирдан меҳри товланиб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Бу унинг қалбида бирдан уйғониб кетган оталик туйғуси эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Айни бир вақтда, барабар. *Иккиси [Офтоб ойим ва Кумуш] ҳам сачраб, Қутидорга қарадилар-да, бирдан сўрадилар: -Нима, қандай сир? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Ҳали машинанинг қораси кўздан ўчмасдан, бирдан икки самолёт насланди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Бир йўла, бирварақайнга. *-Ҳа, ҳаммасини.. бирдан олма, — секин гапирди Эшвой, — бир бўлагини ол.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Бобур] чорбоғ четидаги ялангидан бўз отни чоптириб чиқди-ю, бирдан жилловини қўйиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Дарров, тезда. *Фозилжоннинг юзидаги илжайиши бирдан ғазаба айланди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Бирдан ош ва ошини*

қатиқлаш баҳси ҳаммининг эсидан чиқди. А. Қодирӣ, Гирвонлик Маллавоӣ. *Кўзлари бирдан жиққа ёшга тўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИРДАН-БИР Фақат битта; ягона, ёлғиз, биттагина. *Бирдан-бир чора. Бирдан-бир сабаб.* ■ *..унинг суйангани — эри, бирдан-бир орзуси — анор эди, бирданига ҳар иккиси ҳам йўққа чиқди.* А. Қаҳҳор. *Учламчи даврдан ўтиб келаётган бу дарахт табиатда ноёб бирдан-бир мажнун арча нухасидир.* Газетадан.

БИРДАНИГА *рвш.* айн. **бирдан.** *Бирданига кўз олдида яшин чақнагандай бўлди.* «Шарқ юлдузи». *Темиржон бирданига маънос тортиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Безовта шамол бирданига кучайиб, қора булут нардасини суриб келди.* М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

БИРЁН [ф. *бирян* — қовурилган, пиширилган] Тоза куйган, ғам-аламга ботган; ғам-ғуссали. *Унинг ҳамдарди ва ҳамсуҳбатлари ҳам ўзи каби бағри бирён кишилар эди.* «ЎТА». *Дилим бирён, кўзим гирён.. «Маликаи айёр». Эртақ эмас, буving айтган орзу эди, Буving бирён бўлиб ютган оғу эди.* Т. Тўла, Асарлар.

БИРЁҚЛАМАЛИК Ноҳолислик, нообъективлик, бир томонга тортишлик, субъектив ёндашишлик. *Маълумки, илгари колхоз раҳбарларини сайлаб қўйишда кўпинча бирёқламалик, расмиятчиликлар содир бўлиб турарди.* «Муштум».

БИР ЁҚЛИ: бир ёқли қилмоқ Ё нари, ё бери қилмоқ, тугатмоқ; ўлдирмоқ. *Улар етиб келмай туриб, буни бир ёқли қилмоқ керак.* «Ёшлик». *Ваҳолонки, Қодирбек билан ганни бир ёқли қилиб олиш ҳам керак.* «Шарқ юлдузи». *Ёшуллини бир ёқли қилсак, кейин навбат Тўпарига.* М.М.Дўст, Лолазор.

БИРЖА [юн. *burga* — ҳамён, халта] Қимматбаҳо қоғозлар ва ҳар хил моллар билан савдо-сотғиқ қиладиган йирик савдо муассасаси; бозорни уюштиришнинг ташкилий шакли. *Бугун.. меҳмонлар Нью-Йорк биржасини бориб кўрадилар.* Газетадан.

Меҳнат биржаси Ишга ёллаш ва ёлланишда ишчи ва иш берувчи ўртасида воситачилик қилувчи муассаса. **Товар биржаси** Ҳар хил оммавий товарлар (дон, пахта) билан савдо-сотғиқ қиладиган биржа. **Фонд биржаси** Қимматбаҳо қоғозлар билан олди-сотди муомаласини олиб борадиган биржа.

БИРЖАЧИ Биржа ҳаракат (операция)лари билан шуғулланувчи шахс, биржа корчалони.

БИРИКИШ 1 Икки ёки ундан ортиқ нарсанинг ўзаро қўшилиб, бир бутун ҳолга келиши.

2 ким. Икки ёки бир неча модданинг атомларидан ёки молекулаларидан янги бир модданинг ҳосил бўлиши. *Бирикиш реакцияси.*

БИРИКМА 1 ким. Молекуласи бир неча элемент атомларидан таркиб топган модда. *Кимё фанининг ҳозирги давридаги асосий вазифаси халқ учун муҳим хоссали бирикмалар олишдан иборат. «Фан ва турмуш». ..органик бирикма сифатида барча тирик организмларда бўлади. «Фан ва турмуш».*

2 тлш. Маълум грамматик қонуниятлар асосида ўзаро боғланган икки ёки бир неча сўз. *Сўз бирикмаси. Барқарор бирикмалар. Фразеологик бирикма. ■ Тугал бир фикр билдирадиган сўз ё сўз бирикмаси гап дейилади. «Ўзбек тили грамматикаси». Баъзан сифатлар икки ёки бир неча сўздан, яъни сўз бирикмасидан иборат бўлади. «Ўзбек тили дарслиги».*

БИРИКМОҚ 1 Қўшилиб, бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирга қўшилмоқ. *Бел билан билак бирикса, иш битар. Мақол. ■ Жувозхона ичидан тезак, шиптир, мой ва кунжара ҳидларидан бириккан алақандай қўланса ҳид Йулчининг димоғига дарров урди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бир-бирига уланмоқ, туташмоқ. *Деталларнинг бириккан жойлари. ■ Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, яқинлашиши, бирикиши ва туташуши борт автоматикаси ёрдамида бажарилди. Газетадан.*

3 Бир маслак, мақсад йўлида бирлашмоқ, уюшмоқ; бир жон, бир тан бўлмоқ. *Бириккан енгар. Мақол. Бириккан куч — куч, Бирикмаган куч — пуч. Мақол. Кўпчилик бирикса, тоғни қулатар. Мақол.*

4 ким. Бирикиш реакциясига киришмоқ. *Водород билан кислород бирикиб, сув ҳосил қилади. ■ Чақмоқ пайтида ҳаво таркибида азот билан кислород бирикиб, нитрат ҳосил қилади. «Фан ва турмуш».*

БИРИКТИРМОҚ 1 Бирикмоқ фл. орт. н. *Деталларни бириктирмоқ. Моддаларни бириктирмоқ. ■ Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузамиз ва*

фикримизни баён қиламиз. «Ўзбек тили дилиги». Тирик қолган жангчиларни дарҳол иккала тўп расчётига бириктириб, тўплас жанговар ҳолатга келтирди. Газетадан.

2 Ихтиёрига бериб қўймоқ, топширмоқ. *Дехқон-фермерлар фойдаланиб турган ер уларга доимий бириктириб қўйилади. Янгидан ташкил қилинган боғлар тажрибли боғбонларга бириктириб қўйилмоқ Газетадан.*

3 Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдам бериш қараб туриш учун боғлаб, қўшиб қўйиш. *Бирмунча тажрибали ёзувчилар консульташига бириктириб қўйилди. Н. Сафар Оловли излар. Ҳар бир ўқув кабинети устахонага комбинат бўлимларининг рабарлари бириктириб қўйилган. Газетадан.*

Бошини бириктирмоқ қ. бош. Т бириктирмоқ қ. тил. *Барно билан п. бириктириб қўйганига қарамай, совчи қайтгунча, оёғи куйган товўқдай питир қолди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

БИРИКТИРУВЧИ 1 Бириктириш иш ни амалга оширувчи шахс.

2 Икки нарсани ўзаро боғловчи.

Бириктирувчи боғловчи тлш. *Тенг бўланган гапларни ёки уюшиқ бўлаклари бир-бирига боғловчи ёрдамчи сўзлар (мава, ҳам, билан). Бириктирувчи тўқима бис. Организм қисмларини бириктирувчи, туттурувчи ва озиклантурувчи тўқима.*

БИРИН-БИРИН рвш. **1** Бирининг кетидан бири, бирин-кетин, кетма-кет. *Меҳмолар бирин-бирин тарқалишди. ■ Беклар ҳасозланиб, бирин-бирин салом бериб кела берди «Нурали». Ғўза ичида юрувчилар бирин-бирин уват орқали йўлга чиқа бошладилар. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 Тартиби, гали билан, бирма-бири [Отабек] *Ҳасаналига ўтган гапларни бирин бирин айтиб бергиси.. келар эди. А. Қодирий ўтган кунлар. ..Офтоб ойим бирин-бири кузатувчи хотинлар билан кўришиб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўнгра бирин-бири сўзлаб берди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Азо билан туриб ойга қарадим, Ўтганларда бирин-бирин сўрадим. «Кўшиқлар».*

БИРИНЖ 1 [ф. برنج — бронза; сариқ мис эск. айн. бронза. [Ҳайкални] ..атайин қоли ясатиб, атай биринждан қуйганидан кейин. изидан бирор илтимоси бўлмоғи ҳам тайинда, ахир. М.М.Дўст, Лолазор.

БИРИНЖ II {ф. *برنج* – гуруч} айн. **гуруч**. Юсуриб бозорга борса, Гушт, биринж олиб келса. «Бойчечак».

БИРИН-КЕТИН *рвш.* Бирининг кетидан бири, кетма-кет, орқама-орқа; навбат билан. Камбағаллар бирин-кетин дастга тушишди. К. Яшин, Ҳамза. Мажлис тугаб, одамлар идорадан бирин-кетин чиқа бошладилар. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Элмурод орқасига бурилиб, Латифий билан Араббойнинг бирин-кетин келаётганини кўрди-да, газабланди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Артиллерия.. душман окопларини, ўт очиб нуқталарини бирин-кетин тор-мор қилмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Олма-ўрик ва шу каби тар мевалар ҳам бирин-кетин пишиб, одамларнинг оғзигарига теги. К. Яшин, Ҳамза.

БИРИН-СИРИН айн. **бирин-бирин**. Қизлар бирин-сирин ўринларидан кўзгалашди. «Ёш куч». Эрталаб одамлар яна бирин-сирин Отахўжа аканинг ташқарисига йиғилишди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. Бутун бошидан кечирганлари бирин-сирин кўз олдидан ўтаверди. Ойдин, Ҳикоялар.

БИРИНЧИ {ф. *برنج* – гуруч} айн. **гуруч**. Азизим, деб босиб келди Девзира биринчи ошини. «Нурали». Мани берган ёғ, биринчим билан ота-онанг ош кўрди-ку! Ҳамза.

БИРИНЧИ I *тртб. сон* Тартиб ўрни I рақами билан белгиланган, I номерли. Биринчи жыл. Биринчи бет. Биринчи қатор. Навоий кўчасидаги биринчи уй. ■ У биринчи қўшиқни яхши айтди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Йўлчи биринчи кун бозорни айлана-айлана, кечга қадар уч-тўрт ерга юк орқалади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаторда энг олдинги ўринда турган, энг олдингиси, энг аввалгиси. Биринчи арава тўхтамай ўтиб кетди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уша кун биринчи сўроқ шу билан тугади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Бошқаларига нисбатан энг олдинги, бош; тўнғич. Биринчи фарзанд.

Биринчи хотин 1) энг олдинда (турган, ўтирган) хотин; 2) *эти. эск.* Кўп хотинли кишининг энг катта хотини, бош хотин. Бу уйланишдан биринчи хотини ва бошқалар сира хабардор бўлмаслиги ҳам мумкин. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Санаб ўтилган, зикр қилинган ёки кўзда тутилган нарсаларнинг олдингиси, аввалгиси. Фолиблар учун уч мукофот белгиланди: биринчиси – 10000 сўм, иккинчиси – 5000 сўм, учинчиси – 3000 сўм. ■ Мирзаев.. Латофатхонга иккита хат ёзди. Биринчи хати-ку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисиди «қулоғингизга айтмадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

5 Иш-ҳаракатда ҳаммадан олдин қатнашган ёки қатнашадиган, энг аввалги, илк. Уни энг биринчи мен кўриб қолдим. ■ ..жазога лойиқ муштумзўрларни ном-баном айтмайлик. Қани, ёзинг, ўртоқ Самандаров! Биринчи ким? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Биринчи бўлиб Энг аввал, ҳаммадан олдин. Биринчи бўлиб сўзга чиқмоқ. ■ Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусамадқори эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Биринчи бўлиб финишга яқинлашиб келаётган спортчини қўллаб-қувватловчи товушлар эшитилди. Газетадан. **Биринчи галда** (ёки навбатда) Энг аввал, аввало, ҳамма(си)дан олдин. Иш жуда соз бошланди, энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак! Ойбек, Танланган асарлар. Гулнорни қочириб тўғрисида таклиф қилганда, биринчи галда шу мақсад ўйланган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Энг аввал, илк бор пайдо бўлган, юзага келган; ҳаммадан олдин содир бўлган, юз берган; дастлабки. Биринчи хил муҳаббат – тилда, иккинчи хил муҳаббат дилда бўлади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Турғуной биринчи товушни эшитганда, сесканди, сўнгилари эса уни ваҳимага солди. А. Қаҳҳор, Мастон. Атроф жимжит. Узоқдан хўрознинг биринчи қичқирғи эшитилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

7 Олдин кўрилмаган, энди илк бор юз берган. Ота мажлисда биринчи сўзга чиқиши экан. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Танклар жангини Аҳмаджон биринчи кўриши.. эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қумушбиби ўзига томон келувчи бу даҳшатли хотинни умрида биринчи марта кўриши эди. А. Қодирий, Утган кунлар. Нури чидай олмади, биринчи марта аччиғланиб гапирди. Ойбек, Танланган асарлар.

8 (-лар қўшимчаси билан) Олдинги ўринни олган, олдинда борувчи; пешқадам, илғор. Бу йилги мусобақаларда командамиз биринчи. ■ У биринчилар қаторида фронтга бориш ҳақида ариза ёзди. Газетадан. У Мирзачўлга биринчилар қаторида келган эди. «Гулдаста».

9 Малакаси, маҳорати жиҳатдан энг юқори, устун; энг моҳир. Шаҳарда биринчи уста.

10 Ҳаммасидан зарур, энг муҳим, асосий, бош. Ҳукуматга ёрдам бериш бизнинг биринчи вазифамиз бўлиши керак. Ойбек, Танланган асарлар. *Фан-техника* ғоят тараққий этган ҳозирги даврда ҳам нон элнинг энг биринчи ҳаётий негизи бўлиб қолмоқда. Газетадан.

Биринчи даражали Энг олий, энг юқори; энг аҳамиятли маъноларини ифодалайди. *Биринчи даражали диплом ва пул мукофоти билан қайтди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Фикрнинг ана шу йўсинда ифодаланиши учун.. бадиий деталлар ҳам биринчи даражали ўрин тутади.* «УТА».

БИРИНЧИДАН крш. с. Гапда санаб ўтиладиган нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг энг асосийсини, энг олдингисини кўрсатади ва «биринчи шуки», «аввали шуки», «аввало» каби маъноларни билдиради. *Биринчидан, халққа нуқул фойдали иш, чунки сиз халқни тўғри йўлга бошлайсиз; иккинчидан, юрт тинчийди, учинчидан, номингиз кўтариллади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ман санга икки оғиз гапирай: биринчидан, пулнинг қадрини бил, лўлининг эшагини суғор, пулни ол.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИРИНЧИЛИК Бирор масалада (сифат, хусусият, маҳорат, иш-ҳаракат ва ш. к. жиҳатидан) энг устунлик, юқорилик; биринчи ўринда туриш, илғорлик. *Ҳолбуки, «Четан» бунда ҳам биринчиликни олади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. *Европа бўйича узун мўйловчилар орасида биринчиликни олган туркиялик Аюб Тўпчи ўз мўйловини беш миллион лирага суғурта қилди.* Газетадан.

БИРИСИ I: бириси кунӣ Эртадан кейин, учинчи кунӣ, индин(ига). *Бириси кунӣ, намози асрда озон айтилган вақтда, сени Қўйдарвоза ёнида кутаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мирзачўлга араваларимиз бириси кун озонда жўнайди.* Ҳ. Фулом, Феруза.

БИРИСИ II Иккисидан бири ёки кўп нарсадан бирортаси. *Бирисини бердим ҳайло (ҳув ана) гулима, Бирисини ўзим олдим кўлима.* «Эрали ва Шерали». *Бириси илму ҳаё гулзори, Бириси меҳру вафо гулзори.* М. Солиҳ, Шайбонийнома.

БИРИЧ шв. айн. бронза. *Узангиси тилла, миҳи биричдан.* «Интизор». *Алпомишининг Олимпий бобосидан қолган, ўн тўрт ботмон биричдан бўлган парли ёйи бор эди.* «Алпомиш».

БИРЙЎЛА, бир йўла Бирданига, ҳаммасини бирдан, барчасини, бутунлай. *..уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирийўла уч қизини тутдай тўкиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устунӣ. *У [Зулфиқор] хужрага кирибоқ ҳамма гапни бир йўла айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БИРКА [р. бирка — белгилар қўйилган тахтача] Молларнинг ва, умуман, нарсанинг раҳами (номери), нархи ва ш. к. лар ёзиб қўйилган тахтача; ёрлик. *Қарасам, бечора сизирнинг бирка тақилган чап қулоғи ярмидан кесиб ташланибди.* «Муштум».

БИРКИТИЛМОҚ Биркитмоқ фл. мажҳ. н. *Дастлабки фаолиятини Расулжонга биркитилган соҳаларни текширишдан бошладилар.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Буви-ражабга биркитилган ўн беш сизирнинг таги доим тоза, охури ем-емишга тўла.* «Ёшлик».

БИРКИТМОҚ айн. бириктирмоқ **3.** *У [раис] бизни тўртинчи бригадага биркитмоқчи. Мен кўнмадим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Тил биркитмоқ Келишиб олмоқ, гапни бир жойга қўймоқ. *-Биламан, — деди хотин қошларини чимириб, — ҳамманглар бир одамсизлар. Тил биркитиб қўйгансизлар.* С. Аҳмад, Уфқ.

БИРЛА эск. **1** кт. айн. билан. *Садоқат бирла ўзбек шухратини ёймоқда оламга.* «Гулдаста». *Қўшинларинг бўлди ер бирла яксон.* Ҳ. Олимжон. *Феруз бирла бир хонада ўтириб гурунг этмакка, бир қозонда пишган овқатни емакка ор қилганими бу?* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кам қўлл. айн. бирга.

БИРЛАМЧИ I с.т. Биринчи. *Уни севгани билан қовуштирамиз. Бирламчи шартим шу!* К. Яшин, Ҳамза.

2 Бирон ҳодиса жараёнида биринчи ўрин тутган; асосий, биринчи. *Материя бирлам-*

чидир (флс.). ■ От туркумига оид сўзларда лексема бирламчи нутқий негиз ҳолатида бўлади. «ЎТА». Бирламчи космик нурлар ер атмосфераси орқали ўтаётганида, ўз энергиясини жуда тез сарфлайди. Газетадан.

Бирламчи жинсий белгилар Эркак билан аёл кишини, шунингдек, эркак ва урғочи ҳайвонни бир-биридан ажратиб турадиган асосий белгилар, хусусиятлар. **Бирламчи ўрама физ.** Электр машина ёки трансформаторларнинг бошланғич ток ўтадиган ва магнит майдони ҳосил қиладиган ўрамаси.

БИРЛАН эск. кт. айн. **билян.** Халқинг бирлан баҳодирсан, яна сен баҳодирсан. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Бу нобакор айтсун, нечун мурдашўйлар бирлан қўл олиб кўришур? С. Сиёев, Ёруғлик. Мушк бирлан райҳон файз бериб уйга. Аламнок кўнгилни солар минг куйга. Б. Бойқобилов, Садоқат.

БИРЛАШГАН 1 **Бирлашмоқ** фл. сфдш. Ўзаро жипслашган, ўзаро келишишган, дўстлашган. *Бирлашган* — ўзар, бирлашмаган — тўзар. Мақол.

2 Бир турдаги нарсалар ёки тенг ҳуқуқли кишилардан, ташкилотлардан, давлатлардан ва ш. к. дан ташкил топган; муштарак. *Бирлашган хўжалик. Бирлашган қасаба уюшмалари қўмитаси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.*

БИРЛАШИМА Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзда тутиб уюшиш натижасида вужудга келган ташкилот, уюшма. **Сиёсий бирлашмалар.** ■ *Бирлашма ташаббуси билан яқинда бир яхши ҳаракат бошланди.* Газетадан. *Бирлашма уч қаватли янги бинода эди.* А. Мухтор, Асарлар.

БИРЛАШМОҚ 1 Ўзаро туташмоқ, уланмоқ; қовушмоқ. *Ниҳоят, уларнинг лаблари беихтиёр бирлашди, қонларида, томирларида баҳор кўёши эригандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ақл ва бахт бирлашса, инсоннинг ҳаётини йўли равон бўлади.* Газетадан. *Тоғ ўнгирларидан оқиб чиқаётган Еттикечув, Уринлисой, Кўксувлар бирлашиб, Заминсой ҳосил бўлди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзлаб, бирга қўшилмоқ, уюшмоқ. *Бўрини кўрса, овул ити бирлашар.* Мақол. ■ *Ахир барча темурийлар бирлашиб, иттифок тузсалар бўлмасми? — деди Ниғор хоним куюниб.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИРЛАШТИРМОҚ **Бирлашмоқ** фл. орт. н. *Камқувват корхоналарни бирлаштирмоқ.* ■ *Бизларни мактаб бирлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зулм хўрланганларни бирлаштиради.* «Қанотли сўзлар».

БИРЛИК 1 Бир ёқадан бош чиқариб бирлашганлик; ҳамжиҳатлик, яқдиллик. *Куч — бирликда. Бирлик бор — тириклик бор.* Мақол. *Ҳикмат — бирликда.* Мақол.

2 Бир бутунлик; умумийлик, муштараклик. *Оймиҳон билан уни [Элмуродни] самимиёт, очиқлик, ният-тилак бирлиги маҳкам боғлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инсонни кучли қиладиган, уни безайдиган нарса — мақсади, тўғрироғи, мақсадлар бирлиги!* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Бола тарбиясида мактаб билан оила ўртасида мақсад бирлиги бўлиши лозим.* Газетадан.

3 Санаш, ўлчаш, ҳисоблаш, қиёс қилиш учун мезон сифатида қабул қилинган катталиқ. *Ўлчов бирликлари.* ■ *Электр сифимининг бирликлари.* «Физика курси». *Биз ёруғлик кучини ёки товуш кучини ўлчаймиз, лекин ҳид кучини ўлчайдиган бирлик йўқ.* Газетадан. *Геокимё текширадиган асосий бирлик — кимёвий элемент ва унинг атомидир.* А. Е. Ферсман, Қизиқарли геохимия.

4 тлш. Тил сатҳларининг лисоний категориялари. *Тил бирлиги. Луғавий бирлик. Фразеологик бирлик. Нутқий бирликлар.* ■ *Нутқ бирлиги бўлган сўз, негиз, сўзнинг маъноли қисмлари ўзгармайдиган турғун ҳодиса эмас.* «ЎТА». *Фразеологик бирлик шоир томонидан шеърнинг ритм, банд, вазн, қофия каби воситалари талабларига бўйсундирилган ҳолда ишлатилади.* «ЎТА».

Бирлик категорияси Шаҳс ёки предметнинг битталигини билдирувчи грамматик шакл.

БИРЛИКДА айн. **биргаликда** 2. *Бирликда иш олиб бормоқ.* ■ *Кўриб ҳар ким деди бирликдаги қувватга салламно. Ҳабибий. Шу билан бирликда, Ҳасанали ҳам Отабеклар билан.. кўшилиб қамалган бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРМА-БИР рвш. 1 **Тартиби, гали билан, бирин-бирин, бирин-кетин, кетма-кет.** *Ғишларни бирма-бир олишган эди, олтин тўла хумнинг оғзи кўринди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Манзура она ҳар бир синфга кириб, болаларнинг тозаллиги борми, кундалиги борми — бирма-бир текшириб*

чиқдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ, Сафаров уларни кузатиб қайтди ва аризаларни бирма-бир кўздан кечирди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бирор воқеа-ҳодисанинг бутун тафсилоти билан. битта-битта, битталаб. *Элмурод.. бўлиб ўтган суҳбатни бирма-бир гапириб бермоқчи бўлиб ўйланиб, қоғозга ёзди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ҳар бирини алоҳида-алоҳида, якка-якка, битта-биттадан, битталаб. *Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда, қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир қирқ-элик хонадоннинг молини бирма-бир уйга элиб бериш осонми? Ойдин, Ҳикоялар.*

БИРМУНЧА *рвш.* **1** Бир қанча, анчагина. *Бирмунча вақт.* ■ *Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач тўхтади-да, йўл четидаги бир тошга ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Абдужалил бой тегирмонга яна бирмунча вақт айланишади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ёз ойлари эди. Ҳаво бирмунча салқин.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 Бир қадар; маълум даражада. *Беморнинг аҳволи бирмунча яхшиланди.* «Шарқ юлдузи». *Элмурод қизга яқинлашар.. ва унинг олдида бирмунча хижолат чекиб, кўпинча гап тополмай, қизарар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Публицистикада конфликт бирмунча ўзига хос шаклда акс этади.* Газетадан.

БИРНЕЧА (*тўғриси бир неча*) *қ. неча.* *Яна бирнеча дақиқалардан кейин Анвар садаф пардалари ярақлаб турган яп-янги тор кўтариб кирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИРНИМА (*тўғриси бир нима*) *қ. нима.* *У ҳақда, ўзим ҳақимда бирнима айтсангиз..* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бирнимали бўлиб қолмоқ *Бирор нарсага эга бўлмоқ. У шу ҳаракати билан «вақти келганда бирнимали бўлиб қолмаймизми» демоқчи эди.* Газетадан.

БИРОВ *1 снқ. сон* Бир, битта. *Икковга биров ботолмас, Отлиққа яёв етолмас.* Мақол. *Бировни кўриб фикр қил, Бировни кўриб шукр қил.* Мақол.

БИРОВ *II гўм. олим.* **1** Кимлиги номаълум, қандайдир бир номаълум киши, кимдир, аллаким. *Бирни биров беради, Кўнни — меҳнат.* «Қанотли сўзлар». *Биров билганини мақтар, биров — кўрганини.* Мақол. ■ -Қа-

лайсан, ука? — биров келиб туртди Йўл» Ойбек, Танланган асарлар. *Биров бор бору — бор бўлса ҳам йўқ, Биров борким, — йўқ бўлса ҳам тўқ.* Ҳабибий.

2 Бошқа бир киши; ўзга, бегона. *Б хонада иккаламиз турганимизни тағин ров кўриб қолмасин.* К. Яшин, Ҳамза. *Уни [Умидни] кўриши ҳам, у ҳақида ўй-ҳам мумкин эмас, У энди бировнинг ба Мирмуҳсин, Умид. Бировнинг кўнглига зў билан эгалик қилиб бўлмайди.* С. Аҳмад, 1

Баъзи бировлар *Баъзи бир киши ўзгалар. Баъзи бировлар ушлашиб кўл Тополмай овора бўларлар йўлини.* «шиқлар». **Бировлар** *Уришиб, аразла қолган кимсанинг номини тилга о. хоҳланмаганида, унинг номи ўрнида ил тиладиган сўз. Аммо [Отабекда] «биров тўғрисида, нима бўлганда ҳам, бир эшитмак ҳаваси туғилган эди.* А. Қодиқ Ўтган кунлар.

БИРОДАР [*ф. برادر — ака, ука*] **1** *ёки ука; оға ёки ини. Бойсунқур мирз қобилияти, ўтқир зехни, ишбилармон. билан биродарларидан ажралиб туради.* М муҳсин, Меъмор.

2 Фаолияти, қарашлари, муносаба кўра ўзаро яқин шахс; ҳамдам, дўст. *Та биродарларига қовоғини солиб қаровчи шиларни ёқтирмайди.* «Ҳадис». *Мури кишини биродар, оға тутиниб, Авазнинг кунлари зиёда бўлди.* С. Сиеёв, Аваз. *М ташаккур, минг раҳмат, ёнимизга ки, деҳқончиликка ўргатган ўзбек бирос ларимизга.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Ўртоқ, оғайни (мурожаатда). *Сиз кўл кунларда етиб келдингиз, азиз биродарлар Мухтор, Дўстлигимиз барқ урсин. Биро Азизхон деган полвон болани қайдан топ бўлади?* С. Аҳмад, Уфқ. -*Қаёққа, биродар деди шопмўйлов таксичи, машинанинг деразачасидан мўралаб.* Ў. Ҳошимов, К бингга қулоқ сол.

Биродари азиз *Азиз дўстим, оғайн Биродари азиз, сиз менинг бу сўзларимдан х бўла кўрмангиз..* А. Қодирий, Ўтган кунл.

4 Биродар (эркаклар исми).

БИРОДАРЗОДА [*ф. برادرزاده — жи ака ёки уканинг фарзанди*] *Ука ёки акан ўғли, қизи; амакивачча.*

БИРОДАРКУШЛИК [*биродар + ф. — ўлдирувчи*] *Ака-укаларнинг, ўзаро як*

қариндош кишиларнинг бир-бирини қирин-ши; улар ўртасидаги ўзаро қиргин-барот. Сизнингча, бу биродарқушликнинг илдизлари қаерда, уларни қандай қилиб йўқотиш мумкин? «Ёшлик». Мен яқин ўтмишда юз берган биродарқушлик вазвасаси қачондир бизга сабоқ бўлишига.. умид боғлаб сукут сақладим. Газетадан.

БИРОДАРЛАРЧА айн. биродарона. Биродарларча ёрдам бермоқ. Биродарларча муносабат. Биродарларча ғамхўрлик.

БИРОДАРЛАШМОҚ Ака-укалардек, оға-инилардек бўлиб кетмоқ; иноқлашмоқ, дўстлашмоқ. Биродарлашган шаҳарлар. ■ Тошкент — биродарлашган шаҳарлар жаҳон федерациясининг авзосидир. Газетадан.

БИРОДАРЛИК 1 Ака-укалик, оға-инилик.

2 Ака-укалардек, оға-инилардек дўстона муносабат; иноқлик, дўстлик. Биродарлик — баробарлик. Мақол. ■ Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз етиб келган порлоқ манзиллар, юксак доволарнинг тамал тоши бўлиб қолади. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

БИРОДАРОНА [ф. бирادرانه — акаларча, укаларча] рвш. Ака-укалардек, оға-инилардек; яқин, қадрдон кишилардек; дўстона. Биродарона ёрдам кўрсатмоқ. Биродарона салом. Биродарона муносабатлар.

БИРОЗ (тўғриси бир оз) қ. оз **2**. Қўлидаги қаламни уйнаб, бироз жим қолди. Т. Ашуров, Оқ от. Чол қаддини бироз тиклаб, оғзи билан чуқур нафас олди. «Ёшлик». Зовур ёқалаб бироз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик. «Ёшлик».

БИРОН(ТА) айн. бирорта. Қимирлаётган бирон жонзот кўринмайди. К. Яшин, Ҳамза. Аҳмедов унинг сўзини бирон марта ҳам бўлмасдан, тек ўтириб тинглади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БИРОН-БИР айн. бирорта. Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир теналикнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Нусратбек лойқаланган хотиралари гирдобада ўралатиб, бирон-бир бахтли кунини эълонлади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИРОНҒОР тар. ҳарб. Қўшиннинг ўнг қаноти, ўнг фланг. Ҳусайн Бойқаро.. бу ерда қўшин тартибини кузатиб турди. Биронғорга амир Бадриддинни сардор қилди. Ойбек,

Навоий. Узоқда душман қўшини кўзга чалинганда, биронғордан Ислим барлос, Валибек Мирзо Ёдгорнинг жиронғорига зўр сурон билан от солишди. Ойбек, Навоий.

БИРОР гум. оим. Қандайдир бир; кимдир; бирон-бир; маълум, муайян. Мана энди мирзам оталик қилиб, ўрдадан бирор иш топиб берсалар, тақсиримга ҳам офтоб тегса ажаб эмас. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён. Бирор чақиримдан сўнг торгина йўлак кўринди. «Ёшлик». Бирор одамнинг иши юришишига кўмаклаша ол. Шукрулло, Сайланма.

БИРОРТА 1 айн. бирор.

2 Битта, битта-яримта; битта ҳам. Ҳали ўйноқи кўзларини юммаган ёруғ юлдузларни ҳисобга олмаसा, Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қалмаган эди. М. Исмоилӣ, Фарғона т.о. Саройда бирорта тирик жоннинг қораси кўринмайди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ахир, бирорта чуқур-пуқур йўқми, дейман. Ҳамза, Паранжи сирлари.

БИРОТАР Милтиқнинг тури. Афғон аскарлари.. кийимлари яхши, қўлларида биротар инглиз миттиғи. «Шарқ юлдузи».

БИРОҚ зидл. боғл. Тенг маъно ва вазифали гап бўлаклари ёки гапларни зидлов йўли билан боғлайди ҳамда мазмунан аввалгисига зид фикрнинг бошланишини англатади. Ҳаво булут бўлди, бироқ ёмғир ёғмади. ■ Чавандозлардан бири маррага яқин қолганда йиқилиб тушди, бироқ унга ҳеч ким нарво қилмади. К. Яшин, Ҳамза.

БИРПАС Қисқа вақт, унча кўп бўлмаган фурсат; бир оз, сал, озгина, андак. Нусратбек машина ортидан бирпас маънос тикилиб турди. С. Нуров, Нарвон. Мансур тағин бирпас ўйланиб турди-ю, индамай чиқиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бирпасдан кейин Кўп вақт ўтмай, бир оздан кейин. Бирпасдан кейин эшик қоқилди. «Гулдаста». Уртоғининг гапларидан ҳанг-манг бўлиб қолган Нодир бирпасдан кейин ойисини огоҳлантиргани уйга югурди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

БИРПАСДА рвш. Қисқа вақт ичида, тезлик билан, бир нафасда, сал вақт ичида; дарров, тезда. Одам бўлмоқ секин-аста, Ҳайвон бўлмоқ бирпасда. Мақол. ■ Йўлчи улар билан.. бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ўзим сизни бирпасда тузатиб юбораман, — деди у жилмайиб. «Гулдаста».

БИРПАСЛИК Кўп чўзилмаган, унча кўп бўлмаган. *Бирпаслик ҳузур деб, қадрингни кетказма.* ■ *Бирпаслик ёгингарчиликдан сўнг осмоннинг туси тозаланди.* «Ёшлик».

БИРРАВ, бирров Қисқа вақт ичида, бир зум; бир бор. *Одамлар эрталаб ишга кетиш олдидан марҳумнинг қариндошларидан биррав кўнгила сўраб чиқайлик, деб йиғилишди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Бир ҳафта олдин кенжатайи Улмас бирров келиб кетганди.* «Муштум». *..биррав бориб, болаларни тинчи-тиб келмасам бўлмайди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

БИРСЎЗЛИ (тўғриси **бир сўзли**) Гапида, берган ваъдасида қатъий турувчи, қатъиятли. *У бирсўзли, зугумли, жаҳлдор бўлиб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

БИРТАГИНА *шв. айн. битга, биттагина.* Энди биртагина ўғил бўлса, мана ўзини тўй қилганимга ўн-ўн беш йил бўлиб қолди. Ҳамза, Танланган асарлар.

БИРТАЛАЙ (тўғриси **бир талай**) қ. **талай**. Менинг ҳам бирталай умрим беваликда ўтди. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Дарё сувидан тўпланган кўлмаклар бирталай жойни қоплаб ётибди.* Газетадан.

БИРУ БОР *дин.* Яккаю ягона, ёлғиз (Аллоҳнинг сифатларидан бири). *Қаерга борсанг ҳам, биру бор сени ўз паноҳида асрасин.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИРХИЛ (тўғриси **бир хил**) I Алла-нечук, алақандай. *Тамаранинг кўнгли бирхил бўлиб кетди, беихтиёр аёл томонга қараб юрди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бирхил бўлиб кетяпман, ойи...* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БИРХИЛ II *айн ўхшаш; баравар, тенг.* Хўжайинлардан ҳеч бирига сир бермай, уларга бирхил сўзла. Ойбек, Танланган асарлар. *Юрагингиз ҳам, томир уришларингиз ҳам, бор вужудингиз ўн саккиз яшар қизники билан бирхил.* С. Аҳмад, Юлдуз.

БИРХИЛЛАШТИРИШ Бирор нарсани (алифбо, имло, термин ва ш.к.) бир хил нормага, умумий бир шаклга келтириш, унификация. *Терминологияни бирхиллаштириш.*

БИРҚАДАР (тўғриси **бир қадар**) қ. **қадар**.

БИРҚАНЧА (тўғриси **бир қанча**) қ. **қанча**.

БИРҚАТОР (тўғриси **бир қатор**) қ. **қатор**.

БИРҚОЗОН *зоол.* Куракоёқли қушлар туркумига мансуб бир хил йирик қуш; сақоқуш. *Қайиқ «яланглик»ларга чиққанда, бир-*

қозонларнинг оқ булутдай катта галаси эринчоқлик билан осмонга кўтарилади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БИРҚУЛОҚ Экин чиқарган биринчи барг. *Бодринг эккан эдим, бирқулоқ бўлиб қолди.*

БИРҚУР, бир қур Бир бор, бир марта, бир қарра. *..лойқанинг йўлини бир қур тозалаб чиқдим.* П. Қодиров, Эрк. *Теваракка бирқур синчқов назар ташлаб чиқди-да, тиста шохчаларини синдириб, хуржунга тиқа бошлади.* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

БИРҲАД *мат.* Ҳар бири бирор мусбат даража билан олинган сонлар ёки ҳарфларнинг иккитаси ёки бир нечтасининг кўпайтмасидан иборат бутун алгебраик ифода.

БИСЁР [ф. *بىسار* — кўп сонли, кўп; жуда, ниҳоятда] *рвш. эск. кт.* I Катта миқдорда; жуда кўп, чексиз, чегараси йўқ. *Яхшиликни бисёр қил, зарра ёмонликни ҳам бировга раво кўрма.* Газетадан. *Кўп эрур бисёр душман Бўлса у бир дона ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Ҳа, қушинам, ҳали заминда макр бисёр, зулумот бисёр..* Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари.

2 Юқори даражада; ғоят даражада, жуда; бениҳоя. *Тўй бисёр шуқуҳлик эрди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Аммо маърузангиз бисёр фосих ёзилган эркан, ўқуб ҳузурлар қилдим.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БИСКВИТ [фр. *biscuit* — қотирилган нон] Ун, крахмал, тухум, қанд, ёғ, суг, қаймоқ ва ш.к. кўпиртирилган масаллиқдан тайёрланадиган печенье ёки нон. *Бисквит хамирдан пиширилган нонлар ҳамма нонлар орасида энг сўлими, юмшоғи ва энг енгилли ҳисобланади.* Д. Сиддиқов, Лаззатли таомлар.

БИСМИЛЛО(Ҳ) [а. *بِسْمِ اللّٰهِ* — Аллоҳ исми билан] I Қуръон сураларининг ва умуман эски китоб, ҳужжат, хат ва ш. к. нинг «Аллоҳнинг номи билан» маъносидаги бошланиш ибораси («бисмиллоҳи раҳмонир раҳийм») таркибидаги сўз. [Асад қори:] *Бошидан ўқиётиман, тақсир.* — *Қози Асад қорига жаҳл билан ўқрайди:* -Бисмиллоси қани? М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Уни шайтон, ҳа-ҳа, заводдаги мастеровлар билан бисмиллоси йўқ китоблар айнитди!* К. Яшин, Ҳамза. *Бисмилло, деб Авазхон Шивирлади Ғиротга.* «Нурали».

2 с.т. Бирор ишта киришишда, хусусан овқат ейишни бошлашда айтиладиган сўз.

Мирзакаримбойнинг хотини, ҳарсиллаб-гурсиллаб, нарвончанинг ҳар поғонасига қадам қўйганда, «бисмилло»ни такрорлаб, аравага ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Оғзидаги носини тупуриб, «бисмилло» деганича, шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўрага тушиди. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма с.т. Бирор ишнинг аввали, бошланиши, муқаддимаси, дебочаси. {Мирза-раим Мاستурага:} Пул ҳали сомон.. бўлиб қолади. Бу ҳали бисмиллоси-да. Ҳамза, Яллачилар иши. Бу гал зиёфатнинг бисмиллоси сарғат пловдан бошланяпти. «Шарқ юлдузи». Уни [шеъримни] ранжитмаслик учун.. ушбу китобимнинг бисмиллосини ҳам шеър билан бошладим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

Олишда – бисмилло(ҳ), беришда – астаг-фурулло Қарз олишни яхши кўрадиган, ammo қайтаришни ёмон кўрадиган одамга нисбатан ишлатилади.

БИСОТ [с. بساط – гилам] 1 Шахснинг, кўпинча хотинларнинг ўзига тегишли бўлган, тўплаб қўйган моли, мол-дунёси. Мاستонбиби сандиқдан бисотидаги мовут мурсагини олиб кийди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Оналар Кумушининг бу ҳайқирғини уялганга йўйдилар-да, уйга кириб, бисот кавлашга, тўй ҳозирлигини кўришга машгул бўлдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тайёрланар Баҳри сафарга, Сандигини очиб, бисотин Тита бошлар барин бирма-бир. Ҳ. Олимжон.

2 Кишига, оила ҳўжалигига қарашли мол-дунё, бойлик. Утган замонда бир фақир эру хотин бор экан. Уларнинг бисотида фақатгина битта эчкиси бор экан. «Эртақлар». Ҳосила йиққан бисотини сарфлаб, анча тузук тўй қилди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Мاستура хола бисотидаги зогораларни олиб чиқиб, ўртага қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм.

3 кўчма с.т. Кимсада бор бўлган ҳар қандай нарса; маданий, маънавий бойлик. Эзгин-эзгин куйласин энди Бисотдаги энг назик торлар. «Шарқ юлдузи». Мулла Қутбиддин бисотида бор энг нодир китобларини бирма-бир олиб, чангларини артиб, Бобурга кўрсата бошлади. П. Қодиров, Юлдузлн тунлар. Бугун шоирлар ҳам ўз бисотидан Энг яхши байтларни излаб турибди. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Нурбек бисотидаги бор сўз билан уни [Ширинни] авради. «Ёшлик».

4 Бирор хона ёки жойдаги мавжуд нарсалар. Бу шинам, кўркам хона ўзининг бисоти ва безаклари билан кирган одамни дарров қамраб оларди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. У ер [меҳмонхона] бой бисотлари, чиройли безаклари, юмшоқ тўшак ва пар ёстиқлари билан кўзларга ором берар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 кўчма Табиатнинг борлиги, бойлик-лари, эҳсони. Баҳор бутун тонган-тутганини, бутун безак ва бисотини ёйиб юборган. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бисотида ҳур эл учун сақлаган не бор бўлса, қилди аён Мирзаҷўя. Ҳабибий. Ҳар недан гўзалроқдир балки чўя кечалари, Уфқлар кафтдек равон, кўк сочган бор бисотин. А. Орипов.

БИСОТ-БАҒАЛ [бисот + ф. بخل – қўлтиқ; кўчоқ, оғуш] Барча бор нарсалар, бор-йўқ бойлик. Эртами-индин Дилдор албатта кетади. Бисот-бағални шипириб, уйни шипишйдон қилиб кетади. С. Аҳмад, Уфқ.

БИСОТЛИ Бирор-бир моддий нарсага, бойликка эга бўлган, бисоти бор. Қариндошларинг Машҳадда нима иш қилади? Агар улар давлатманд, бисотли кишилар бўлмаса, бу юртларда қаттиқ қийналасан. А. Ҳакимов, Илон изидан.

БИСЕКТРИСА [би.. + лот. secare – кесиш, кесувчи] мат. Бирор бурчак учидан чиқувчи ва уни тенг иккига бўлувчи тўғри чизик. ..мана бизнинг мактабимиз, биз бу ерда биссектриса ва келишик кўшимчалари ҳақида маълумот оламиз. Газетадан. Учбурчакнинг ички бурчагидан шу бурчак қаршисида ётган томон билан кесишиш нуқтасигача тушган кесма учбурчакнинг биссектрисаси дейилади. «Геометрия» дарслиги.

БИСТАР [ф. بستر – кўрпа-тўшак, кўрпача] эск. Тўшак, кўрпача; бошпана. Қўйлар бўшатган бу ер тутқунлар учун иссиққина бир макон, тиканлари бўлса ҳам, юмшоққина бир «бистар» эди. С. Айний, Қуллар. Онам бечорани ғам бистарига зор ташлатманг! Ҳамза.

БИТ Одам ёки ҳайвон танасида улар қонини сўриб яшовчи паразит ҳашарот. Билмаганга бит ўлдирши ҳам қийин. Мақол. Боланинг эркаси – битнинг сиркаси. Мақол. ■ Битнинг бир жуфт оддий кўзи бор, кўпчилигида кўз ривожланмаган. «ЎЗМЭ».

Бити тўкилди с.т. Роса тўйиб, мириқиб, қилар ишни қилиб олди; маза қилди.

Йигитлар алламаҳалгача бир-бирларига қор олишиб, узук-юлуқ ялла айтиб, тоза битларини тўкишди. «Ўзбекистон қўриқлари». Иту бит; Ит ҳам, бит ҳам; Ит бўлса ҳам, бит бўлса ҳам Ким бўлишидан қатъи назар, каттами-кичикми, бари бир. *Ит бўлса ҳам, бит бўлса ҳам, айтганим бўлсин.* ■ *Йўлбарсли тоғларда аниқдир сарҳад, Ит ҳам, бит ҳам мулкин талаб кетишмас.* А. Суюн, Олис тонглар.

БИТБИЛДИҚ тақл. с. 1 Бедананинг сайрашига тақлид. -*Битбилдиқ, битбилдиқ!* — бедана алақандай эҳтирос билан сайрар эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Онда-сонда якка беданаларнинг битбилдиғи эшитилиб қолади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Лақаб вазифасида келади. У [Мулла-мамат] бу кавушни Муса битбилдиқ аллақайққа сафарга кетадиган кунни домлага тортиқ қилиб кетганлигини аниқ билар эди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

Бедананинг уйи йўқ, қайга борса — битбилдиқ Турар жойининг таъини йўқ, дарбадар, аммо беғам, хушчақчақ одам ҳақида. -*Бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдиқ — деди Мавлон.* Б. Раҳмонов, Мардлар киссаси.

БИТБОЗЛИК фольк. кам қўл. Битларини боқиш, битларини ўлдириш. [Мастон кампир] *Бир кунни томининг орқасига чиқиб, офтоб рўйига қараб, битбозлик қилиб ўтирса, Гўрўғлибек оҳиста-оҳиста ўтиб кетиб бораётир.* Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

БИТИК I эск. кт. 1 айн. ёзув. Аҳмад Хусайн қинғир наст девор қаршисида тўхтади, унда беўхшовгина йирик ўйма битикларни ўқиди. Ойбек, Нур қидириб. Кўргазмага қўйилган тош битиклар кўринмас эди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. Шохизинда тошларининг битигини Уқолмасдан қайғу чеккан болалигим. Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 Ҳат, мактуб, асар. -*«Насойимул-муҳаббат!» — Бобурнинг кўзлари чақнаб кетди.* — *Мир Алишернинг битиклари-ку!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. -*Ҳой чирогим, — деди у [почтальон], — сенга битик бордай эди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БИТИК II шв. Эт битиб, тузалиб кетган ёки бирикиб бекилиб қолган; битов.

Кўзи битик I) кўзи очилмаган ҳолда туғилган (баъзи ҳайвонларнинг янги туғилган

боласи ҳақида); 2) эт битиб, очилмайдиган бўлиб қолган. *Кўзи битик яра.*

БИТИКЛИК Ёзилган, ёзиб қўйилган ёзнелик. *Онам отам исмини балки миллионла марта такрорлагандир. Сўнги сўзларини битиклик хатини саноқсиз кўзга сургандир* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

БИТИКЧИ тар. Ўрта асрларда хон ва маҳаллий ҳокимларнинг барча ёзув ишларини олиб борувчи; котиб. *Сарой битикчиси — белбоғига қаламдон қистирган, кўк салла ўраган йигит Чингизхоннинг форс тилида ёздирган ёрлигини ўқиб эшиттирди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Битикчи Хожжа Исмоил настроқда чордана қуриб, чап тиззасидаги жузвдон устига қўйилган қоғозга қооннинг фармоишини ёзар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИТИЛМОҚ I Битмоқ I фл. мажх. н. *Қайноқ қалб сўзлари битилган мрамар лавҳа ғарибгина қабр тепасида қолди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

2 кўча дин. Аллоҳ томонидан ёзилган, буюрилган. *Рашиднинг қисматида ота юртига бориб яшаи битилган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *..азалдан тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биридан қочсанг, бошқасига тутиласан. Ундан кўра қочмаймиз! Таваккал. Пешонага битилгани бўлур!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИТИМ I Ўзаро келишув, тўхтам, қарор. *Туй тантанасини кечқурун куёвникида ўтказишга битим қилинган бўлса-да, қизникида ҳам қариндош-уруғлар, кўни-қўшнилари лиммо-лим эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Мулла Муҳсин ўз маслакига, яъни фатвосига тескари бўлган бу битимга қарши чурқ этиб оғиз очмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 ҳуқ. Тарафлар томонидан расмий равишда тузилувчи, қабул қилинувчи аҳднома, шартнома, контракт. *Битим тузмоқ. Битимга келмоқ.* ■ *Жунайд Хива хони билан бўлган битимдан кейин тинч қўймади, кетимиздан одам юборди, қўлига тушсак, ўлдирмоқчи бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тузилган битимга кўра, Абдулатиф Самарқандга юборилди.* Мирмуҳсин, Меймор.

3 ҳуқ. Фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, ўзгартириш ва бекор қилишга қаратилган ҳаракати. *Меҳнат битими. Бир тарафлама битим.*

БИТИРМОҚ *Битмоқ* I фл. орт. н. Якунига, охирига етказмоқ, тугалламоқ. *Зайнаб сўзини битира олмади, четга қараб, кўз ёшини тукди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Ашулани битириб, дуторни четга суяб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзимизнинг мирзатераклар мўрт чиқиб қолди. Мўйловдор шаҳар кўнғизи уни еб битирди.* Газетадан. *Биласизми, Мансур ака, мактабни битириб, институтга бормоқчиман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Тўққизинчини битирганимда, онам қишлоққа келиб, ўз отамнинг васиятини айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Кулоқни битирмоқ 1) кулоқни қар, ба танг қилмоқ. *Янғроқ арра товуши, болга, боқонларнинг гуп-гупи кулоқни битиради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) гапиравериб чарчатмоқ, жонга тегмоқ.

БИТИРУВЧИ Бирор иш-ҳаракат, фаолиятни, мас. ўқишни тугаллаш арафасида турган. *Битирувчи курс. Институт битирувчилари.* ■ *Мудир докладининг охирида битирувчиларни номма-ном чақириб, «гувоҳнома» тақдим қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ярим соатдан кейин, битирувчилар билан ўқитувчилар учун зиёфат бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Биринчи қор битирувчиларнинг йўлига пойандоз бўлди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

БИТИШМОҚ I 1 Ўзаро бир фикрга, тўхтамга, қарорга келмоқ; сўзни бир жойга қўймоқ; келишмоқ. *Қуда бўлиш тўғрисида Содиқа хола Шаҳри хола билан аллақачон енгичида битишиб қўйган эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Шундан сўнг бир-бирлари билан битишидилар, икки ёр бир бутун бўлиб иш кўришга ваъдалашдилар.* У. Исмоилов, Сайланма.

2 Сулҳга, муросага келмоқ, ярашмоқ. *Тагин ким билади, ўртага нозик одамлар тушса, у кўз ёш қилиб, тавбасига таянса, битишиб кетадими.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

3 тлш. Мослашмай, бошқарилмай боғланмоқ (сўз бирикмалари ҳақида).

БИТИШМОҚ II *Битмоқ* III фл. бирг. н.

БИТИШУВ I *Битишмоқ* I фл. ҳар. н. *Ўзаро битишув.*

2 тлш. Мослашмай, бошқарилмай боғланиш (сўз бирикмалари ҳақида). *Бир сўзнинг иккинчиси билан мослашмай, бошқарилмай боғланиши битишув деб аталади.* «Ўзбек тили грамматикаси».

БИТКЎЗ, *бит кўз* I Қисик, чўзиқ кўз. *Милиционернинг бит кўзи сариқ, лаби олдинга бўртиб чиққан эди.* «Ёшлик». [Одилнинг] *Бит кўзлари тағинам қисилди, пешонасидан ажин ўрмалаб ўтди.* «Муштум».

2 Шундай кўзли одам. [Аломат:] *Ҳў, биткўз, қани, чиқ бу ердан.* «Ёшлик». *Бир кун ичида талай маълумотлар тўплаган бу биткўз ўзининг аниқ жавоблари билан ҳокимни қониқтирди.* М. Осим, Ўтрор.

БИТЛАМОҚ Бит босиб, битлиқи бўлиб кетмоқ. *Боши битлаб кетибди.*

БИТЛИҚИ Ҳамма ёғини бит босиб кетган, бити қўп.

БИТМА эск. Қўлда ёзилган, қўлёзма. *Битма китоб.*

БИТМАС I *Битмоқ* I фл. сфлш. *Кетар бахтининг қораси, Битмас кўнглиннинг яраси.* «Кунтуғмиш».

2 Ҳеч тугамайдиган, чеки йўқ. *Ер-сув — битмас кон.* Мақол.

БИТМАС-ТУГАНМАС I Охир-поёни йўқ, узундан-узоқ. *Битмас-туганмас йўл.* ■ *Бир тутам қиш кунни Гулнор учун битмас-туганмас узоқ кўринди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳеч тугамайдиган, тугатиб бўлмайдиган, беҳисоб қўп. *Битмас-туганмас бойлик.*

■ *Унинг бу қарашиде битмас-туганмас ҳурмат ва эҳтиром, севги ва меҳрибонлик сезилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *У битмас-туганмас муҳаббат, севинч, садоқат кони бўлиб кўринади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

БИТМОҚ I I Сўнгига, охирига, ниҳоясига етмоқ, тамом бўлмоқ, тугамоқ; тўхтамоқ. *Ғап битди. Тилак билан битмаган билим билан битар.* Мақол. ■ *Катта Фарғона канали қирқ беш кунда — 15 сентябрда битди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Иш битди 1) иш тугади, иш тамом бўлди. *Эринчоқнинг иши битмас.* Мақол. *Ўйчининг уйи битгунча, таваккалчининг иши битади.* Мақол; 2) иш, режа, мақсад амалга ошди, мурод ҳосил бўлди. [Бой ўз-ўзига:] *Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Иши битди,** *эшаги лойдан ўтди кест.* Ўз ишини битириб олгандан кейин, хайр-маъзурни насиия қилиб кетган ёки аввалги муомаласини ўзгартириб юборган одам ҳақида. *Иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин зўравонлар*

чиқиб, ерларни талаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Куни** (ёки умри) **битмоқ** Умри тугамоқ; ўлмоқ. Мен нима қилсам, илм учун, илм йўлида қиламан. Куним битиб ўлсам, ўлигимни ҳам илм йўлига бераман.. А. Қаҳҳор, Асарлар. Яхшибоевнинг куни битган, аниқроғи, яна бир кунлик умри қолган. М.М.Дўст, Лолазор. Улар одамларни хонавайрон қилаётган уруш эканини, агар уруш битса, ҳамма ёқ яхши бўлиб кетишини сўзлардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тайёр бўлмоқ (қурилаётган, ясалаётган нарса ҳақида). Қурилиши битди. Кўприк битди. — Мана, канал ҳам битай деб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Тилла узук] Буюрдим, эрта-индин битиб қолар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ, тугамоқ. — Уҳ! — тоқатсизланиб куюнди Аҳмад Хусайн. — Қачон бу ёвузлар, хоинлар битади?! Ойбек, Нур қидириб. Халқ товуши тинимсиз гувуллайди: «Битсин золим подшо!» Ойбек, Танланган асарлар. Барча ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, қипчоқнинг эски адоватлари битди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, -(и)б аффиксли равишдошлар билан биргаликда иш-ҳаракатнинг тўла бажарилиши, тугаланишини билдиради. Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан куюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб битган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди. Ойбек, Танланган асарлар. Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди. И. Раҳим, Ихлос.

БИТМОҚ II 1 Ўсиб-унмоқ; етишмоқ. Мана шу юқорига кўтарилган дарёдан Мирзачўл сув ичади, экин битади. Ойдин, Ширин келди. Омад келса, дарахтда ҳам нон битар. «Қанотли сўзлар».

2 Эт униб, бирикиб тузалмоқ, тўлишмоқ ёки бекилмоқ. Жароҳатларим битиб кетиши билан, ўз қисимга қайтиб бордим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Сал кунда Аъзамга эт битиб, рангига қон югурди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Жир битди қ. жир. Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Иzzати битмоқ**

Ҳурматини билмаслик, кўрсатилган иззат ҳурмат қадрига етмаслик. — *Бас! Иззатин битди, доя бувингга бориб айт! Агар озодли келтирмасанг, янги сабоққа тушмайсан! деди [домла].* Н. Сафаров, Султон бўзчинин неваралари. **Қулоғи битмоқ 1)** қулоғи гаран бўлмоқ, батангга келмоқ. *Хайр, юмушинги бўлмаса, мен кетдим, шамолдан қулоғи битди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Лаъл нима қилишини билмай, болалар шовқинида: қулоғи битиб туради.* Х. Фулом, Машғал; 2 эшитавериб чарчамоқ, жонидан тўймоқ **Қулоғи том битмоқ** Эшитмайдиган, пай қамайдиган бўлиб қолмоқ. *Шу дақиқда бошлаб, Суяркулнинг қулоқлари том битди Танаффус бошланишини ҳам ҳаммадан кейин — синфда говур-губур бошланганда билди.* А. Кўчимов, Халқа. **Ҳақи битди** Ҳақи қолмади. *Илгариги сўзингиз билан ўзингизни ҳақ(қ)ингиз битганлигини била туриб ҳаляна уялмай-нетмай, виждонсизлар амри бериб қўясиз-да, уятсизлигингизни яна биқат орттирасиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар

БИТМОҚ III эск. 1 айн. **ёзмоқ.** II. *Юртим сенга шеър битдим бу кун, Қиёсингни тоғ мадим асло.* А. Орипов, Юртим шамоли Хўжа Абдулла Марворий.. хатни чиройл битарди. Ойбек, Навоий. *Рўёб Маматое Мирзачўлни ўзлаштириб, ўз жасорати сономасига илқ сатрларини битганда, ёшигиз қизча эди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 (ж.к. билан) Муяссар, эга бўлмо пайдо бўлмоқ. *Мана, худо хоҳласа, бошинг дўппи, оёғингга этик, эгингга чопон, кўйла иштон битади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ақл битмоқ Ақл кирмоқ. *Бу нима тагин.. сенга сира ақл битмади.* Бўйинг қара, менга етай деб қолди. Ойдин, Ўмонанд. **Бошга битган бало** Қутулиш қий бўлган ташвиш, қуруқ ташвишдан ибор; *Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-с Герман ҳам қурсин.. оқ ношио ҳам қурси Энасининг маҳрини талашармикан!* Ойбек, Танланган асарлар. **Мугуз (ёки шох, қан ва ш.к.) битди** Мугуз (шох, қанот ва ш. пайдо бўлди. *Эшакка мугуз битса, жа жониворларни сузиб ўлдирар экан, мушук қанот битса, ҳеч бир паррандани кўйла экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қай бола мактада ўқиса авло, Ушанга ҳеч толмас зўр қан битар.* Қ. Муҳаммадий. *Ҳожар опанинг оҳангидан ён берганини сезиб, Расул ақ*

қанот битди. «Ўзбекистон қўриқлари». Пешонага битган (ёки битиб қўйилган) эск. Тақдирда бор, тақдирда белгилаб қўйилган. [Юсуф:] Мана, хотиндан ҳам айрилдик! — [Меҳри:] Нима қилай, бу ҳам бўлса, пешонага битган бир кўргилик, болам. О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. Пешонага битган ёлғиз от эди. Уни ҳам ўртага қўяйми? П. Турсун, Ҳўқитувчи.

БИТОВ I айн. битик II.

БИТОВ II Аёл жинсий йўллариининг табиий (туғма) ҳолда берк бўлиши ёки битиб қолиши.

БИТТА дона сон I Бир (санокда). Битта, иккита, учта. Эрнинг сўзи битта. Мақол. ■ Шаҳарда битта докторхона бор. А. Қаҳҳор, Асарлар. Мелибойга битта авторучка сояга олиб келди. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Бир дона; ягона, ёлғиз. Унақа оғайни мингтадан битта! А. Қаҳҳор, Оғайнилар. Мана, сиз битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар эмишсиз. А. Қаҳҳор, Йиллар. [Хонзода:] Шаҳарда битта десам ёлғончи бўламан. Уни чиройи бошига бало бўлди. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Биттаю битта Ягона, ёлғиз. Сорахоннинг онаси ҳаммага: -Биттаю битта қизимга ичкўёв орзу қилиб юрар эдим, худо ниятимга еткизди, — деб юрди. А. Қаҳҳор, Сароб. Ўзиям гап эшитмаган биттаю битта одам — Гулсум она бўлди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 «Қандайдир бир», «аллақандай», «кимдир» каби маъноларда ишлатилади. Касалхонага бориб, ўзи кўрган эшикка кириб кетаётганида, битта хотин қайтарди. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. Ахир, биттаси оппоқ сочи билан менга тегишди-да! А. Қаҳҳор, Асарлар. Ердан чиқдим, осмондан тушдим, йўлда биттаси пайдо бўлиб қолсамми?! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

4 Бирлик, бирдамлик, яқдиллик ҳамда бир хиллик, ўхшашлик маъноларини англатади. Уларнинг иккови битта одам. ■ Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар. -Иккови битта одам-ку! — деди Суяр, нима гап эканини билмай. А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 Фейълардан олдин келиб, шу феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилишини билдиради. Ҳали кеккайиб, бозордан қайтади. Болга билан битта уриб

абжақ қилсанг, томоша қилсанг. Ойбек, Танланган асарлар.

Ер (ёки ҳовли, дала, уй..) билан битта бўлмоқ Ёйилиб, ҳамма ёқни тутиб ётмоқ. Ҳовли билан битта бўлиб тўкилган довулчалар, барглар ва хас-чўпларни дастаси узун сунурги билан сунуришга тушди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Дўл уриб, синиб кетган гўзалар дала билан битта бўлиб ётарди. Л. Тожиева, Тош устидаги гул. [Дадам] Уй билан битта бўлиб сочилиб ётган нарсаларни яна бир кўздан кечириб чиқдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. У Дилдорнинг орқаси билан битта бўлиб ерга осилиб тушган, қирқ бир кокил қилиб ўрилган узун кўнғир сочларини ҳам узоқдан кўриб, узоқдан завқланиб турибди! М. Исмоилий, Фарғона т.о. кўчма **Ер билан битта қилмоқ** Обрусини тўкиб, қаттиқ изза қилмоқ. Мени ер билан битта қилиб кетяпти. Майли, қулоғида бўлсин. Сўнги пушаймон ўзига душман бўлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Кечиккан, ишни чала қолдиргани кўрса, қатағонга олиб, ер билан битта қилиб ташлайди. С. Нуоров, Нарвон.

БИТТА-БИТТА рөш. 1 Ҳар бири(ни) алоҳида-алоҳида, якка-якка, бирин-кетин, битталаб, бирма-бир. Битта-битта тарқалишмоқ. Олмани битта-битта термоқ. ■ У оппоқ кафтини чўзиб, йигитлар билан битта-битта хайрлашди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Бўрон ўзини бу жойларнинг эгасидай тутиб, битта-битта тушунтирди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Кейин семиз бармоқларини битта-битта оғзига солиб, сўриб олди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Мана бун қаранг: қовурғасини битта-битта санаса бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Эшонбоев, ўзига эргашган одамларни битта-битта орқада қолдириб, деканатга қараб борар эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Дона-дона қилиб, салмоқлаб. Битта-битта гапирмоқ. Битта-битта ўқимоқ. ■ Қурбон ота икки қўлини белига қўйиб, битта-битта қадам ташлаб борар, унинг кўз алдидан янги қишлоқ манзараси кетмас эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Шошмай битта-битта айтиб берди. С. Сиёев, Ёруғлик.

БИТТА-БИТТАДАН тақс. сон Бир дондан, ҳар кимга биттадан. Қалам ва дафтарларни битта-биттадан бўлишиб олдик.

БИТТАГИНА Ёлғизгина, биргина. *Ахир кўзимнинг оқу қораси биттагина ўғлим бор, садағанг кетай. Ойбек, Танланган асарлар. Мамадали амакининг ҳар йили бешта-олтита туғадиган кучуги бу йил биттагина туғибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

БИТТАДАН тақс. сон 1 Бир донадан. *Биттадан бўлиб бермоқ. ■ Баъзи қурилиш ташкилотларининг раҳбарлари.. биттадан юк машинасини эгаллаб олиб, эртадан кечгача уни банд қилишар экан. «Муштум». Ҳар бир бола биттадан қаҳрамон топшига келишиб олдиқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 рвш. өзф. Битта-битта бўлиб. *Биттадан тарқалишмоқ.*

БИТТА-ИККИТА жуфт сон Ноаниқ миқдорни ифодалайди; оз-моз, озгина, салгина. [Эшиқни] *Сочига битта-иккита оқ оралаган хотин чиқиб очди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Уерда битта-иккита ёмон одамлар бор эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БИТТАЛАБ рвш. Битта-битта, битта-биттадан, бирма-бир. *Бир кунни ўрикнинг учига чиқиб, ғураларни битталаб териб, липпамга қистирдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Эмурод Фотима билан тенглашиб олгач, бир энтикди-да, гўё қалбини жисиллатиб турган оғриқни битталаб олиб ташлаётгандай гапирди.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БИТТАНГА (тўғриси бир танга) с.т. Йигирма тийинлик танга, бир танга. [Туробжон:] *..юзта мушак отилса.. биттангадан — юз танга. А. Қаҳҳор, Анор. Самоварчи.. камбағал-қашшоқлар билан биттанга, ярим танга устида фикиллашиб ўтиришни истамас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БИТТА-ЯРИМТА сум. ош. Бирорта, бирор. *Балки топилди қолар, битта-яримта шундай бамаъни. Ойбек, Танланган асарлар. Тағин қашқир оралаб, битта-яримта қўйни елкалаб кетса, эгасидан балога қолмай дедим. С. Сиёев, Ёруғлик. Чакалакзорни айланар экан, дам-бадам бирорта қушни ҳуркитиб юборарди. Зора битта-яримтасини ушлаб диққат билан кузатар.. эди. «Ёшлиқ».*

БИТУМЛАР [лот. bitumen — тоғ смоласи, қатрон] Углерод ва водород бирикмаларидан иборат қаттиқ ёки смоласимон табиий ёки сунъий бириктирувчи моддалар (мас., озокерит, асфальт, нефть, гудрон). *Ҳамма чуқур томонга ёпирилди, лекин қу-*

вурларга ҳамон яқинлашиб бўлмас, битум, изоляция қолдиқлари тутаб ётар эди. А. Мухтор, Чинор. Битум ташийдиган гудронатор машинасига кимдир «губернатор» деб ном қўйиб юборибди. Х. Назир, Ўтлар туташганда.

БИФИДОБАКТЕРИЯЛАР [лот. bifidus — иккига бўлинган, айри + юн. bacteria — таёқча] Эмизикли болалар ва ҳайвон болаларни ичагида учрайдиган фойдали микроблар.

БИФШТЕКС [ингл. beefsteak: beef — мол гўшти, гўшт, steak — қийма, парча] Қовурилган мол гўшти ва қайладан иборат куюқ овқат. [Умид] *Салимхон Обидий бифштекарни хуш кўрмаслигини билиб, йўл-йўлакай бозорга кириб, уч-тўртта ёпилган иссиқ нон олиб борарди. Мирмуҳсин, Умид.*

БИХ [ф. بېخ — ўсимлик илдизи] Илдиз кўпикланувчи моддага бой, тўқимачилик сановати, тиббиёт ва қандолатчиликда ишлатиладиган ўсимлик.

БИЧИБ-ТЎҚИМОҚ Билар-билмас галларни тўқимоқ, ўйлаб топмоқ; ўзича ҳукм қилмоқ, фикр юргизмоқ. *Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, алақандай ваҳималарга шўнғийман. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Йигитлар ўзларича бу бирон қиздан деб бичиб-тўқишмоқда. Х. Назир, Кўктерак шабадаси.*

БИЧИЛИШ тиб. Баданнинг табиий бурмаларидаги терининг ишқаланиб қизариши. *Кўп терлаш ва кўп ёғ чиқиб туриши.. бичилишга сабаб бўлади. Бичилиш йшнинг иссиқ пайтларида кўпроқ кузатилади. «ЎЗМЭ».*

БИЧИЛМОҚ I Бичмоқ 3 фл. мажҳ.н. I *Бичилган ҳўкиз. ■ Оғушида парилар гул-гул. Ҳарам ичра ғулум бичилган. У. Қўчқор. Ҳаяжонга кўмилган дунё.*

2 Тикишга мўлжаллаб қирқилган, андозага солинган. *Кенг бичилган тўн тўзмас. Мақол. ■ Кўп вақт ишхонасидан бўҳча-бўҳча янги бичилган кийим кўтариб келиб, ёқасини ўрнатар, этагини тикарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

БИЧИЛМОҚ II Ишқаланиб, яллиғланиб қизармоқ, йиртилмоқ (тери қатларни лаб бурчаклари ҳақида). *Чақалоқнинг қўлатиғи бичилибди. ■ Энди, ўртоқ Исмоилов, гап сотиш ҳам эви билан бўлса, лабларингиз бичилиб ҳам кетгандир. «Муштум». Иссиқ кунларда баданнинг айрим жойлари терлайди, бичилади. Газетадан.*

БИЧИМ 1 Кийим-кечакнинг тахлити, фасони, бичиғи. *Айттишларича, бутун Японияда бир неча миллион кимоно бўлса ҳам, ё рангида, ёки гулларида, ёки бичимида албатта тафовут бўлади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. Қизлар бу кийимнинг материални, бичимини зўр иштиёқ билан мақтаб кетишди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Тана (гавда) тузилишининг яхлит кўриниши, қад-қомаг; қиёфа. *Бичими келишган йигит.* ■ Саидғози уларнинг [Пўлат ва Шерматнинг] бичимига қараб, дарров таниди. С. Анорбоев, Оқсой. Бу ердаги отлар турли тусда ва турли бичимда бўлиб, зотли, нодир отлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қиз ҳали ёш бўлса-да, буйчан эди, бичими илгичка ва самбитгул новдасидай адил эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Шақл, ўлчам. *Китоб бичими 84 x 108 бўлган қоғозга босилган.*

БИЧИМЛИ Бирор бичимга эга бўлган, ташқи тузилиши, қиёфаси ўхшовли, хушбичим. *Бичимли кийим.* ■ Бораётса, шер бичимли, кўзи кўр, сулув бир киши саройнинг оғзида ҳассасини суяб турибди. «Гўрўғли».

БИЧИМСИЗ Бичими келишмаган, беўхшов. *Бичимсиз кийим.* ■ Миркомилбойвачча.. оёғини чалиштириб, кичкина, бичимсиз юзини мастларча буриштириб, панирос тутатади. Ойбек, Танланган асарлар.

БИЧИШ-ТИКИШ Бичувчилик ва тикувчилик иши, бичиш ва тикиш. *Баъзи кунлари менга бичиш-тикишни ўргатишдан кўра кўпроқ панд-насихат бериш билан ўтади.* «Гулдаста». Нозимахон кечқурунлари бичиш-тикиш курсига қатнай бошлади. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

БИЧИҚ 1 айв. **бичим 1.** *Тиккан костюмингиз шуми, бичиғи қавиғига тўғри келмайди-ку?* «Муштум».

2 кўчма Гавда (тана)нинг яхлит кўриниши, қиёфа. *Бир бичиқда яратилган, ўзига хос феъл-атвори бўлмаган одамлар Аҳмадда кизиқиш уйғотмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..хуллас, турли тус ва бичиқдаги кишилар бечора, заҳматкаш санъатчилар машаққат билан қўлга киритган зафар завқини баҳам кўрадилар. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.

3 кўчма Тузилиш, тарх; манзара. *Гулхона бичиғи.* ■ Ҳовлининг бичиғи Назаровга ёқинқирамади. Ҳ. Тошхўжаев, Қийиғи чикди.

БИЧИҚЛИК Тикиш учун бичиб тайёр қилиб қўйилган. *Бичиқлик материал.*

БИЧИҚЧИ Кийим-кечак бичувчи уста, мутахассис. *Навбатимиз яқинлашгани учун шу кун бичиқчи ҳам қабул қилиб олди.* «Муштум». «Янги мода» саломида ҳадемай миждозларни электрон бичиқчи қабул қила бошлайди. «Фан ва турмуш».

БИЧИҚЧИЛИК Бичиқчи касби, кийим-кечакни бичиш иши. *Бичиқчилик — жуда мураккаб, аммо завқли ҳунар.*

БИЧМОҚ 1 Кийим-кечак тикиш учун мўлжалланган материални маълум андоза ва ўлчамларда кесмоқ. *Бўйига қараб тўн бич.* Мақол. *Отанинг очган йўли бор, Онанинг бичган тўни бор.* Мақол. *Тиккан чевар эмас, бичган чевар.* Мақол. ■ Чол дўконхонада ўтириб, иш бичиб беради, Унсин ичкари ўйда тикади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Белгиламоқ, қўймоқ, кесмоқ (нарх, иш ҳақи ва ш.к. ҳақида). *Нарх бичмоқ.* ■ [Даллол:] -*Хайр бўлмаса, мен бичай.. шу бола юз тиллалик «мол» бўлса ҳам, қарвонбоши бобом рози бўлсинлар, сиз олтиши тилла беринг, — деди.* С. Айний, Қуллар. *Ўзимга ўзим ҳақ бичиб олганим йўқ-ку! Ҳаммаси қонун-қоида билан бўлган.* «Шарқ юлдузи».

3 Ахта қилмоқ. *Улоқни бичиш учун олиб бордим.*

Бировга кафан бичмоқ Бировга ўлим тиламоқ ёки ўлдиршига аҳд қилмоқ. *Душманларга кафан бичган Пийёдалар — марди майдонлар.* Ҳ. Олимжон. *Оббо, ҳали у ёқда бувим кафан бичиб ўтиргандирлар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ажал (кафан) тўнин бичмоқ** фольк. *Ўлдирмоқ, қирмоқ.* *Ажал тўнин бичайлик, Душман кўрагидан санчайлик.* «Юсуф ва Аҳмад». *Саваш бўлса, ширин жондан кечади, Душманларга кафан тўнин бичади.* «Муродхон». **Гапга бичган** Гапга уста, сўзамол, гапдон. *-Ҳожимуқомнинг хотини. Жуда ҳам гапга бичган-да. Қофияли қилиб гапиради, — деди Нуъмонжон.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Абдишукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ердан бичиб олган** Паст бўйли, жуда ҳам пакана. *У ердан бичиб олгандек пак-пакана.. хотин эди.* А. Қодирий. *Унинг [Қумушининг] тўғри, мавзун қоматига ердан бичиб олинган мудҳиш хотиннинг қўллари зўрға етди-да, «эсонмисиз, омонмисиз, пошша қиз», деб сўрашди.* А. Қодирий,

Ўтган кунлар. **Тўн бичмоқ** с.т. Баҳо бермоқ. Сояга қараб тўн бичма. Мақол. ■ Кадрларнинг савлатига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар. «Муштум».

БИЧУВЧИ айн. бичиқчи.

БИЮРГУН I Шўрадошлар оиласига мансуб, шохлари жигарранг, майда баргли, паст бўйли, сершоҳ, ярим бута.

2 Тиканак баргли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

БИЯ Вояга етган урғочи от. Қулунли биядан қудуқ суви ортмас. Мақол. Қудандалик жойингдан қулунли бияни аяма. Мақол. Алл — энадан, тулпор — биядан. Мақол. ■ Аҳмад еттига кирганда, шу бия бир қулун тугди. «Ойсулув».

БИҚ-БИҚ I тақл с. Қуюқ ёки суюқ нарсаинг қайнаши, қуюлиши ёки шунга ўхшаш бошқа товушлар ҳақида. Бўтқа биқ-биқ қайнапти. ■ Хипча бел кўзачалардан май «биқ-биқ» қуйилиб, қадаҳларни лимиллатди. Ойбек, Навоий. Биқ-биқ йиғлаб ўтирибди. «Муштум».

БИҚ-БИҚ II: биқ-биқ (бўлиб) семирмоқ Жуда ҳам семирмоқ, ёг битиб, биққилай семирмоқ.

БИҚИЛЛАМОҚ Узук-узук ва бўғиқ товуш чиқармоқ, биқ-биқ овоз чиқармоқ (асосан қайнаб турган қуюқ нарсалар ҳақида). Шавла биқиллаб қайнапти. ■ [Валижон] Вагранка ёнига келди-да, кўк кўзойнакдан биқиллаб қайнаётган металлга тикилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Биқиллаб қайнаётган булоққа, унинг четларидаги.. майин ўтларга тикилиб, хаёлга толдим. О. Ёқубов, Аямажуз.

БИҚИН I Гавданинг қўлтиқдан то тос суягигача бўлган икки ён қисми. Ўнг биқин. Чап биқин. Биқин гўшти. Текин томоқ биқин тешар. Мақол. ■ Уот йўрғасини, чопишини билмоқчи бўлиб, биқинига ниқтади. С. Аҳмад, Уфқ. Яйловдаги қўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

Оч биқин Биқиннинг кўкрак қафасидан пастки қисми. Бозорбойдек йигитнинг қўлига ўн беш червонни босиб, елкасига қоқиб қўйсанг, қўйнидан пичогини сугуради-ю, оч биқинига битта уриб, бир кунда саранжомлаб беради. П. Турсун, Уқитувчи. ..бошидан сув квясанми ёки оч биқинига бир-икки тўши-

расанми, ўзинг биласан. Хуллас, кўзини мошдек очиб қўймасанг бўлмайди. «Муштум».

2 Ҳар нарсаинг ён қисми, ён томони, ёни. Қашқатовнинг кунботиш биқинидаги жилғада оппоқ қор ётибди С. Анорбоев, Оқсой. Жўрақул келганини билиб, «тигр»нинг биқинини нишонга олади. Назармат, Жўрлар биланд сайрайди. Ҳисор тоғи биқинидаги Тўпчоқ қишлоғининг чироқлари милтиллаб кўрина бошлаганда, йўл четига чиқиб, тор-мозни босди. Газетадан.

БИҚИНИДА (3-ш. эгаллик ва ў.-п. к. қўшимчалари билан). кўм. өзф. Яқинида, ёнида. Шундай биқинида ўтирган Шербек ҳам «бундан қандай гап чиқаркин?» дегандай, кўзини ундан узмай, қизиқсиниб қараб турибди. С. Анорбоев, Оқсой. Зумрад уч кун қилт этмай, ўелининг биқинида ўтирди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БИҚИНМОҚ шв. Яширинмоқ, бекинмоқ, Содиқ темир йўл кўприги тагида биқиниб ётибди. Н. Сафаров, Уйғониш. Турсуной онасининг этагидан маҳкам ушлаб, унинг соясига биқинди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ёмонлик қилиб қўйиб, ота-онасига кўри-нишдан кўрқар, уйига биқиниб кириб, биқиниб чиқар эди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БИҚИР-БИҚИР айн. биқ-биқ I. Шавла биқир-биқир қайнапти. ■ Учоқда тезак милтиллаб ёнар, қора човғум биқир-биқир қайнади. С. Анорбоев, Оқсой. Ақл — нурдир, ақл — сувдир: ташна қолган йўловчи Жонга олур биқир-биқир қайнаб чиққан булоқни. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

БИҚИРЛАМОҚ I айн. биқилламоқ. Уч-тўрт қадам наридаги тол тагидан биқирлаб сув қайнаб чиқяпти. Э. Усмонов, Ёлқин. У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва биқирлаб қайнаётган эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Биқирлаб-биқирлаб чучвара қайнар, Завқ билан термулиб ҳавасим ўйнар. Ҳ. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

2 кўчма Кучаймоқ, авжига чиқмоқ. Яна қаҳқаҳа самовардай биқирлаб кетди. «Шафқ юлдузи». Акмални кўриб, бувининг зардаси ўша суна устида турган мис самовардай яна биқирлаб қайнай бошлади. Газетадан.

БИҚИҚ шв. I Бошқалардан ажралиб, ўз-ўзи билан бўлиб қолган, якка-ёлғиз ҳолдаги. У ўзича биқиқ ҳаёт кечиршига одатланиб қолган.

2 Нафасни сиқувчи, оғир; бузилган. *Уй боси биқик, ёқимсиз ҳид билан тўлган эди.*

БИҚИҚЛИК Ўзи билан ўзи бўлишлик. *Журналистика касби бир қолинда ишлашни, ижозий биқикликни ёқтирмайди.* Газетадан.

БИҚМОҚ: биқиб турмоқ ёки ётмоқ 1) биқниб, бекиниб ётмоқ; 2) пистирма ўйиб, пойлаб ётмоқ. *Мард бўлсанг, ўзингни юмард қилмагин, Урушли кун сира биқиб пурмагин.* Фольклордан. *Бурчақда биқиб ётган чолнинг инграши эшитилиб туради.* Ўзбекистон кўриқлари».

БИҚСИМОҚ 1 Ёниб-ёнмасдан, ўчиб-ямасдан тутаб турмоқ. *Аёллар.. болаларини биқсиб ётган гулхан тепасига тўплайдилар.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ўртадаги ёқда ҳўл тўнка биқсимоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана бу қора чирогинг ўлгур биқсиб, кўзимни кўр қиладиган бўлди.* Уйғун, Қадёт кўшини.

2 Ачиб-сасиб, яроқсиз ҳолга келмоқ, асиб кетмоқ. *Қолган-қутгани бўлса, тузлаб ўйинг, биқсиб кетмасин, ўзингизга керак бўлади.* Уйғун, Дўстлар.

3 кўчма Бир жойда қимирламай узоқ ётиб, нохуш ҳолга келмоқ, ётавериб земжиб, диққинафас бўлмоқ. - *Тур болам, ётасанми биқсиб-сасиб, — дейди энаси Шавкатга.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *Дамиққан уйда ҳаво кўрмай, тоза биқсиди болам боёқши, айланиб, овуниб келсин.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ўчиб кул бўлгунча, биқсиб ётавераманми?* А. Мухтор, Тонг йилан учрашув.

4 кўчма Аччиқ-тирсик гап қилмоқ, бўлмағур гаплар гапирмоқ. *Жамоатчилик заардан ҳисоб сўрайди.. чекка-чеккаларда биқсиб юрмай, гапинг бўлса, ҳамманинг олдида очик гапир, дейди.* Уйғун, Замон талаби.

БИҚТИРМА 1 сфт. Бекитиқча, яширман, махфий. *Бандаргоҳ ерларда қушбегидан қоровул қўйилган биқтирма одамлар бор эди.* «Ёдгор».

2 от айн. пистирма. *..Асқар товнинг оёғига юмтиз минг қўшинни биқтирма ташлаб келарди.* «Юсуф ва Аҳмад».

БИҚҚА айн. биққи. *Дарвоқе, адирларда ёйлиб юрган қўйлар ҳозирнинг ўзида биққа семиз.* Газетадан.

БИҚҚАДАЙ: биққадай семирмоқ Жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб семирмоқ.

БИҚҚИ Жуда ҳам семиз, ёғ битиб семирган. *Бир маҳал Тўхта опа ҳарсиллаб кириб келди. Ундан қовурдоқ ҳиди келар, биққи бармоқлари мой эди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Лаълихон ўтирган жойида биққи билакларини елкасигача очиб, эсноқ аралаш керишди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Биққи семиз саман от.. бир-бир босиб келар эди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. *..совлиқ, кичик бўлишига қарамай, тахтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй йўқ, деса бўлади.* С. Абдулла, Соялар.

БИҒ-БИҒ тақл. с. Чақалоқларнинг қаттиқ йиғисига тақлид. *Биғ-биғ.. чинқираётган бола кўкариб кетди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Бир кун тонгда ичкари уйдан боланинг биғ-биғ йиғлагани эшитилди* Газетадан.

БИҒИЛЛАМОҚ Қаттиқ йиғламоқ (асосан чақалоқнинг йиғиси ҳақида). *Тинчи бузилган чақалоқ биғиллаб йиғлай бошлади.* М. Мусаёнов, Нозик масала. *Бола биғиллаб йиғлар, Мунира эса бунга эътибор бермасди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

БИҒИЛЛАБ кулмоқ Роҳатланиб, завқланиб кулмоқ. *Сўйлоқ биғиллаб кулди.* «Шарқ юлдузи».

БИҒИШТ [ф. بهشت — жаннат] кт. айн. беҳишт, жаннат 1. *Биҳиштдаги хурга ўхшаш жасадинг.* «Эрали ва Шерали». *Биҳиштда икки гул бор, Бириси бўлмагай — сан.* «Оқ олма, қизил олма».

БИҒИШТИ [ф. بهشتى — жаннатга мансуб, жаннатий] Узумнинг ўртапишар винобоп тури ва шу узумдан тайёрланган май. *Бир бош биҳишти.* ■ *Ўктам бир шиша «биҳишти» очиб, кичкина ниёлаларга қўйди.* Ойбек, О.в.шабадалар.

БЛАНК [фр. blanc — оқ], **бланка** Графаларининг бўш, очик қолган ўринларини керакли вақтда тўлдириш учун мўлжаллаб босмаҳонада нашр этилган тайёр варақа, босма иш қоғози (сўровнома, хат-ҳужжат ва ш.к.). *Анкета бланкаси.* ■ *Машиинистка тушлик чоғида, сувоғи кўчган лабларини ремонт қилиб бўлиб, бланкани тўлғазди.* «Муштум». *Зумрад.. бланкага ёзилган хатга тикилди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Телеграмма бланкасига хунук ҳарфлар билан қўйидаги сўзлар ёзилган эди..* «Шарқ юлдузи».

БЛЕФАРИТ [юн. blepharon — қовоқ] тиб. Қовоқ четлари (қирғоғи)нинг яллиғланиши.

БЛИНДАЖ [фр. blindage – қалқон, ғов, тўсиқ] *ҳарб.* Уруш майдонида ерни чуқур қилиб қазиб, йўғон ходалар, бетон ва тупроқ билан мустаҳкамланган ҳарбий истеҳком. *Тена ёнбағирлари ҳам гўё жангчиларни бомба ёки снарядлардан сақлайдиган блиндажлар учунгина яратилгандек.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Блиндажлар, окопларда найзобозлик жанги бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Душман бомбаси шундай блиндаж устига тушиди.* Ҷ. Умарбеков, Севгим, севгим.

БЛОК I [ингл. block, фр. bloc – ёғоч, тўсин] I Гардишида занжир, арқон, тасма ўрнатиладиган нови бўлган, гилдирак шаклидаги энг содда юк кўтариш механизми, мосламаси. *Кўзғалмас блок. Кўзғалувчи блок.*

■ *Механика фанида эса блок, винт, пресс, парма каби содда механизмлар атрофлича таҳлил қилинган. «Фан ва турмуш».*

2 Бирор нарсанинг яхлит бир қисми. *Бетон блок. Мармар блок. Керамик блок.*

3 Бинолар ва иншоотларда айрим бўлма, хона; бинонинг маълум қисми. *Тунларнинг бирида хотинлар блокнинг орқа томонидаги симларни қирқиб, бир юз етмиш икки кишини тоққа қочирини мўлжаллашади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ракета яратилишида иштирок этган конструкторлар нима қилишига ақллари етмай, ўз блокларидан бошларини чиқариб, бўйсунмаётган ракетадан кўзларини узмас эдилар.* Газетадан.

4 *тех.* Механизм, иншоот ва ш. к. нинг бир неча бир хил қисмларини ўзига бириктирган йирик қисми. *Цилиндрлар блоқи.*

5 Бирор нарсанинг бир ўрами. *Бир блок сигарет.*

БЛОК II [фр. bloc – бирлашма] I Айрим давлатлар, партиялар, ташкилотлар ёки кишилар гуруҳининг бирор умумий мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилиш учун доимий ёки вақтинчалик тузилган иттифоқи; коалиция. *Ҳарбий блок. Сиёсий блок.* ■ *Бу ерда блокларга қўшилмаган давлатлар координация бюросининг навбатдан ташқари мажлиси тугади.* Газетадан.

БЛОКАДА [ингл. blockade – қамал; қуршамоқ] I *ҳарб.* Душман эгаллаб турган ҳудуднинг айрим қисмини ёки ҳаммасини қуршаб олиш, қамал қилиш; муҳосара. *Уруш йилларидаги уч йиллик блокада Ленинград ҳимоячиларининг иродасини синдира олмади.* Газетадан.

2 *сиёс. иқт.* Бирор давлатни сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан яққалаб қўйишга, унинг бошқа давлатлар билан алоқасини узишга, қўйилган талабларни қабул қилдиришга қаратилган сиёсий, иқтисодий ва молиявий тадбирлар тизими. *Иқтисодий блокада. Сиёсий блокада.*

3 *тиб.* Касалликни даволашнинг бирор аъзо ёки система фаолиятини вақтинча тўхтатишдан иборат бир усули. *Юрак касалликларидан бўлган блокадада томирнинг уриш сони жуда камайиб кетади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БЛОКНОТ [фр. bloc-notes: bloc – бирлашма; гуруҳ + notes – хатча; қайдлов] Ён дафтарча, қўйин дафтарча. *Шербек ёнидан блокнот, қалам олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Зиёда кўк муқовали блокнотини дам у чўнтагига, дам бу чўнтагига солар, дам варақлар.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЛУЗА [лот. pelusia – Мисрнинг Pelusium шаҳри номидан олинган] Кўйлак бичимидаги белбоғсиз кенг устки иш кийими.

БЛУЗКА [р.] Хотин-қизларнинг енгил материаллардан тикилган, юбка ёки шим билан кийиладиган кўйлакчаси.

БЛУМИНГ, блюминг [ингл. blooming – қуйма пўлат хомашё] *тех.* Темир ёядиган юқори қувватли прокат стани.

БО I *шв. I* Яна, тагин. *Еганинг ёғ, ичганинг кўк чой. Бо нимага хафа бўласан? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. Бо шикаста шўрман, қайда бораман, Ўғилсизга ўғил, қизсизга қиз бўламан.* «Муродхон».

2 *унд.с. вэф.* «Э», «бе» тарзида инкор, эътироз маъноларини ифодалайди. *«Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига», дедим.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Бо.. Ўзи-ку саҳарда ишдан келди. Уйқуни бузиб, табриклашга чиққанини қара? А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. Бо-о, энди шунинг ҳам ташвишини тортиб, ўйлайсизми? С. Нуров, Нарвон. -Бо-о худо! Амманга ҳам амал тегиб қолган. Ҳ. Назар, Бир туп гўза.*

БО II [ф. б – биргаликни, алоқадорликни ифодаловчи олд кўмакчи] *кўм. айн. билан. -Ота, бу синглим, – табассум билан деди Йўлчи, – қишлоқдан олиб келганимни эшитгандингиз. Бойникида яшашини маъқул кўрмадим. – [Шокир ота:] Яхши қилибсан: «Кабутар бо кабутар, жинс бо жинс».* Ойбек, Танланган асарлар.

БО- [ф. ب — бирор-бир сифатга, белгига эгаликни, унинг борлигини билдирувчи префикс] *айн. ба.*

БОА [лот. boa — илон] *зоол.* Бўгма илонлар оиласига мансуб заҳарсиз улкан илон. *Боа териси жуда юқори баҳоланади, ундан кўнтери саноатида фойдаланилади.* «ЎЗМЭ».

БОАДАБ [бо.. + адаб] *юқ. усл.* Хулқ-одоби яхши; тарбия кўрган, одобли. *Бундай туйғун, бундай зиёрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг туйғун, меҳнаткаш, боадаблигидан эр-хотин ниҳоятда хурсанд эдилар.* С. Зуннунова, Олов.

БОБ [а. باب — эшик, дарвоза] **1** Китоб, асар ва ш. к. нинг маълум тугалликка эга бўлган ҳар бир қисми, фасли. *Романнинг боблари. Диссертациянинг боблари.* ■ *Бу жанг варақасини тилга кирита олган ёзувчига ҳар бир сатр улкан жангнома учун бир боб бўлаверади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Романнинг бир неча боби ёзилгандан кейин, ўзим ҳам сизга ўхшаб, қаҳрамонининг қилётган ишларига шубҳалана бошладим.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Али Мешкобчи хусусида аввалги бобларда сўз айтган эдик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма Давр, саҳифа. Терим машинасида қизларимиз руль олиб, галаба китобида оча олди янги боб.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

3 *Ҳар хил йўл, усул. Уйнашмағи арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан.* Мақол. ■ *Дод деганда, эшитмаймиз сўзини, Ҳар боб билан ўярмиз икки кўзини.* «Нурали».

4 (3-ш. эгалик ва ў.-п.к. к. қўшимчалари билан) *кўм. взф.* Соҳасида, борасида, масаласида. [Муҳаммад] *Илму ҳиммат бобида Арастудан сўнгра устоди соний бўлиб, Ал-Фаробий номи билан мушарраф эди.* А. Мухтор, Чинор. *Ул (бойнинг) қизи хусн бобида яккаю ягона эди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Севги ҳақидаги фикрларим ҳам бутунлай ўзгарган, негаки қизлар бобида анча омадим юришиганди.* «Ёшлик».

БОБАРАКОТ [бо.. + а. بركات — роҳат, ҳузур; дуо, самовий инъом] *Худо сийлаган, муборак. Сизнинг ҳузурингизга йўланмиш ишбу зоти бобаракотнинг арзини эшитсангиз ва ул кимсанинг атолари қабри тошига тўрт қатор ашъор ёзиб берсангиз.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ул зоти бобаракот бошчилик қи-*

лаётган ҳарбий ташкилот истаган кунда газавот тугини кўтариб чиқа олади, иншоолоҳ. К. Яшин, Ҳамза.

БОБИЙ [ф. بابى — бобийлик асосчиси Сайид Али Муҳаммад Боб номидан] *тар.* Бобийлик мазҳабидаги киши. *Бўлмаса, бобийман денг-чи, китобларим жадид-мажид китоблари денг-чи.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *..бобийлар ҳам худого ишонурлар.* «Муштум».

БОБИЙЛИК *тар.* 1848–1852 йилларда Эронда шиачилик ичида вужудга келган, ислом динини тафтиш қилишга интилган, оммавий антифеодал кўзғолонларга бошчилик қилган диний мазҳаб. *Ер эгалари, шоҳ зулмига қарши қаратилган йирик халқ кўзғолонлари бобийлик байроғи остида кўтарилган.* «ЎЗМЭ».

БОБИЛЛАМОҚ *Овози борича бақириб, лаби-лабига тегмай гапирмоқ. Замира то мақсадини тушунтиргунча бўлмай, кампир бобиллай кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

Бобиллаб бермоқ *Овози борича бақириб уришиб бермоқ, койймоқ. -Одам ҳам шунақа бўладими, қаёқларда юрибсиз? — Назокат бобиллаб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Кокила лаби-лабига тегмай бобиллаб берди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

БОБИНА [фр. bobine — ғалтак] *тех.* Тўқимачиликда ип, тола, лента ва шу кабилар ўраладиган ғалтак.

БОБМА-БОБ *Бирор бобини қолдирмасдан, ҳар бир бобини бирма-бир. Китобни бобма-боб ўқиб чиқмоқ. Романни бобма-боб ҳикоя қилиб бермоқ.*

БОБО [ф. بابا — ота; бува; оқсоқол] **1** *Отанинг ёки онанинг отаси (набирага нисбатан). Бобонинг тол эккани — ўзига ном эккани.* Мақол. ■ *Бобом бургут боқини билан менга қарадилар.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бола бобосини икки-уч кун кўрмай ичикиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 (фақат кўпл. шаклида) *Ўтмишда яшаб ўтган қариндош кишилар, аждодлар. Агар Бобур мирзо Самарқандни тезроқ эгалламасалар, боболардан қолган салтанат бегона сулола илкига ўтиб кетгусидур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Боболардан сўзладим, аммо Бир зот борким, баридан суюк.* А. Орипов, Юртим шамоли.

3 *Ҳурмат юзасидан қариялар номига қўшиб ишлатилади. Мурод дарров туриб,*

Ҳожи билан сўрашди ва назокат билан унга жой кўрсатди: -Келинг, Ҳожи бобо! Кўринмайсиз, келмайсиз? А. Қаҳҳор, Йиллар. Утар бобонинг отаси Гадоиниёз бобо ҳам хон табиби эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қолаверса, ўзимизнинг шоир бобомиз Бобораҳим Маширабнинг ҳақ, ҳақиқат, адолат ҳақидаги.. газалларини ким билмайди? К. Яшин, Ҳамза. Раис бобо уларнинг ёнгинасига келиб, отдан тушди, тўриқ йўргани ўз ҳолига қўйиб, дастурхон ёнига ҳорғин чўкди. Н. Фозилов, Дийдор.

4 Азиз-авлиёлар номига қўшиб ишлатилади. Шайх Зайниддин бобо. Занги бобо. ■ Хизр бобо қўлингизни баланд қилсин. У. Исмоилов, Сайланма.

5 тар. Ўтмишда Бухоронинг катта даҳаларини назорат қилувчи бош миршаб унвони.

6 фольк. Оқсоқол, отахон. Камбағаллар Тоғайки бобо кўтарган эди. У камбағалларга бош бўлиб турган эди. «Рустамхон».

7 Бобо (эркаклар исми).

Қор бобо, қорбобо 1) одамнинг қордан ясалган шакли ва болаларнинг шу билан боғлиқ ўйини. Болалар катта қилиб Қор бобо ясашди; 2) арча байрамида қиш рамзида ясанган (оқ пўстин ва оқ қалпоқ кийган) ва янги йил байрамларини қиздирувчи киши. Бирдан эшик очилди, Кириб келди Қорбобо. З. Диёр, Асарлар.

БОБОВ бол. Кучук; ит. Болаларни шайтонлардан қўрқитмангиз, Бобов келди, деб кўрпага беркитмангиз. То улгайиб, дуч келганда «бобов»ларга, Ўхшамасин итдан қўрққан соқовларга. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БОБОДЕҲҚОН 1 Деҳқончилик касбининг устаси, моҳир, тажрибали кекса деҳқон. Далаларда ҳаёт қайнайди, бободеҳқоннинг қўли қўлига тегмайди. Газетадан. Ўзбекистонда боғ-роғлар яратган менинг бободеҳқонларим эканлар-да. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўрта Осиё халқлари орасидаги ривоятларга кўра, деҳқончилик ҳомийси, пири. ..экин экиш, ўриш-йиғиш вақтида «Бободеҳқон қўлласин» деб айтилади. «ЎЗМЭ».

БОБОЙ с.т. 1 Қари киши, чол. [Йўлчи:] Бобойнинг сўзларига тош ҳам эрийди. Сиз одамсиз-ку! Ойбек, Танланган асарлар. Мана ҳозир бобойнинг чақасини олдим, кетаман. Ойбек, Танланган асарлар. Бобой дуо қилди, дегин. А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Қарияларга бир оз кибр араташ мурожаат шакли. Бардаммисиз, бобой? Ойбек, Танланган асарлар.

БОБОЙИ бот. Бир хил ўрик нави. [Ўрикнинг] Қандак, исфарақ, субхони, хурмойи, мирсанжали, муллагадойи, бобойи.. сортлари яхши туршак беради. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

БОБОКАЛОН [ф. باباكلان — энг катта бобо] 1 Бобонинг отаси, катта бобо (эварага нисбатан). Манави мадрасада бобокалонимиз мударрис бўлганлар. М.М.Дўст, Лазор. Қишлоқнинг энг бадавлат, энг муътабар кишиси бўлган Махсумнинг бобокалони Ғойиб отани Ҳазрати султоннинг муриди бўлган деган нақл бор. С. Анорбоев, Оқсой.

2 (фақат кўпл. шаклида) Ўтмиш ота-боболар, аждоқлар. Бобокалонларимиз дўстликни тириклик суви деганлар. Газетадан. Бобокалонларимиз етти хазинанинг бирига сигирни ҳам қўшганлар. Газетадан.

3 кўчма Улкан вакил, улкан сиймо, асосчи. Ёдгор бахши уста Қулай ўғли Қўрғон достончилик мактабининг бобокалонидир. «Гулистон». Садриддин Айний.. тожик ва ўзбек адабиётларининг бобокалон арбоби сифатида танилди. Газетадан.

БОБОКЕНТ [бобо + сўғд. кент — қишлоқ] Қадимий қишлоқ, ота-боболардан қолган қишлоқ. Уша бобокентимсан, девзот бобомсан; Оҳ нечоғлик суюксан, соз, дилоромсан. Миртемир, Асарлар.

БОБОМЕРОС [бобо + мерос] Ўтмиш ота-боболардан, аждоқлардан қолган моддий, маънавий бойлик. Ўзининг бобомерос мулки ҳисобланмиш Самарқандни икки марта забт этади ва икки мартасида ҳам қўлдан беради. Газетадан. Чол қишлоққа қайтишдан аввал.. қишлоқдошларим мана шу бобомерос ҳовлимда оёқ узатиб, бандаликни бажо келтиришимга рози бўлишса, деган қарорга келди. «Ёшлик».

БОБОТИЛ, бобо тил Бир қатор тилларнинг илк манбаи деб ҳисобланувчи ва қиёсий-тарихий текшириш йўли билан тикланиши мумкин бўлган қадимий тил. ..туркий тиллар, хусусан ўзбек тили, олтой бобо тилидан бошланади. «ЎЗМЭ».

БОБОТОҒ Қадимий ва улғу тоғ. Гўжум маддасидек қўлларинг қадоқ, Бироқ боботоғдек қадди тик, мардсан. Миртемир, Асарлар.

БОБОЧҶҶПОН Чўпонлик касбининг устаси, устоз чўпон. *Манман деган бобо-чўпонлар эрталабдан бошлаб топган-тутганини кўтариб, бу ерга кела бошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БОБОЧИНОР Қадимий ва кекса чинор. *Бобочинор уйғонар чўчиб, таниб қолар илонларни, оҳ.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

БОБР [р. бобр — кундуз] зоол. Кемирувчилар туркумининг бобрсимонлар оиласига мансуб, сувда яшашга мослашган ҳайвон, сув кундузи. *Бобрлар кечаси ва шомда фаол ҳаёт кечиради, қишда фаоллиги камаяди.* «ЎЗМЭ».

БОБРИК [р. бобр — кундуз] Жуда пишиқ қилиб тўқиладиган, қалин тукли мовут. *Бир пальтолик бобрлик. Бобрлик пальто.* ■ *Бири хушмўйлов, устида янги бобрлик пальто, бошида қулоқчин.* «Муштум». — *Кийим бозорга кириб, кундуз ёқалик бобрлик пальтоларга харидор бўлиб кўраман, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БОБУНА [ф. بابونه — мойчечак, ромашка] айн. **мойчечак**.

БОБСЛЕЙ [ингл. bob-sleigh — тоғдан сирпаниб тушиладиган бошқарувчи чана] спорт. 1 Тоғ (баландлик)дан махсус жиҳозланган трасса — қия бурилишлари бўлган музлама новдан шиддат билан тушишга мўлжалланган, яхлит металлдан ясалган чана.

2 Шундай чаналарда тоғ (баландлик)дан шиддат билан тушиш.

БОБУРИЙЛАР [Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидан] 1526–1858 йилларда Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган, Заҳириддин Муҳаммад Бобур асос солган сулола ва унинг вакиллари. *Бобурийлар сулоласи. Бобурийлар империяси.*

БОБУРШУНОСЛИК Фаннинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур меросини илмий тадқиқ қилувчи соҳаси. *Ўзбек бобуршунослиги. Бобуршунослик соҳаси. Жаҳон бобуршунослиги.* ■ «Бобурнома»нинг янги, мукамал наъри маданий меросимизни ўрганиш ишига, бобуршуносликка қўшилган муҳим ҳиссадир. Газетадан.

БОВ с.т. айн. **боғ** I, II. *Мўрча кўйлак кийдим, бовин бойламай, Ёрга ваъда бердим, сўнгин уйламай.* «Кўшиқлар».

БОВА шв. айн. **бобо** I. *Бизнинг бир бовамиз бўлардилар. Ҳеч тинчимаган.* «Ёшлик». Шайх

бова, мен бекорчиликни ёмон кўраман. С. Сиёев, Ёруғлик. *Холчучукнинг отаси Юсуф бова ном чиқарган чавандоз.* «Саодат».

БОВАР [ф. باور — ишонч]: **бовар қилмоқ** (ёки **этмоқ**, **айламоқ**) Ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. *Илгарироқ мен уларнинг гапига бовар қилмай юрсам ҳам, сўнгдан тўғри сўз айтганларини билдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бовар этдинг сўзларимга, она, онажон, Жаннат руҳин туймоқдаман суҳбатингизда.* А. Орипов. *Дуоғўйинг ўзим, Бовар айла менинг сўзимга.* «Нурали».

Ақл бовар қилмайди Ақл ишонмайди, ақлга сиғмайди. *Пўлат дадасини сира-сира эсдан чиқармасди, унинг ёрқин сиймоси кўз олдидан гавдаланарди-ю, ўлганлигига сира ақли бовар қилмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бир одам мунча ишга қодир бўлишига ақлим бовар қилмайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БОВЛИҚ шв. Ўрилган ғалла, пичан ва шунга ўхшашларни боғлаш учун ўсимликлар поясидан эшиб тайёрланган ип. *Бовлиқ эшар эдим бир кун пичанда, Ҳамла қилиб қолди чинқироқ илон.* А. Орипов. *Ўроқчининг қўлида бовлиқ турар, Қўй ичиди иргалиб совлиқ турар.* «Оқ олма, қизил олма».

БОВУЖУД [ф. باوجود — таниқли, машҳур] эск. кт. Шунга қарамасдан, шундай бўлса ҳам. *Фақир неча муддатлар бўлдиким, назм айтурга табиати ланже эрдим. Бовужуд бир ёзув назм паишаларни шаънига айтиб эрдим.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Бовужуд, Ҳоким тўранинг ўзлари ғайридин бўлатуриб, шу зиндиқларнинг чулчитлигини билиб айтган эканлар.* Ҳамза.

БОВУР шв. фольк. 1 Бағир, жигар; дил, кўнгил. *Уйнашгин, кулишгин ёшлик даврингга, Ҳақ муяссар қилади қордай боврингга.* «Гулихиромон». *Сени кўриб, болам тушиди ёдимга, Бола деб жигарим-боврим куядир.* У. Пўлкан, Бир баҳор достони.

2 кўчма Қариндош, фарзанд. *Шундоқ ажиб юртсан, жон Қозоғистон, Қардошим, кўрдошим, бовурим азал!* А. Орипов. *Ҳаммамиз кўнғиротнинг бовурларимиз.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БОВУРДОШЛИК Қариндошлик, туғишганлик. *Бовурдошлик мундоқ бўлибди, Кўнгли эгриларнинг кўзлари куйсин.* Миртемир, Асарлар.

БОВУРЧИ, бавурчи тар. Ўрта асрларда Ўрта Осиё ва Яқин Шарқда подшоҳ (хон)-нинг баковулдан кейин турувчи хусусий ошпази. *Овқат тайёрлаш вақтида бовурчилардан бошқа ҳеч ким подшоҳ ошхонасига киритилмаган.* «ЎЗМЭ». *Бовурчи қўлида паринг юлдирар.* «Юсуф ва Аҳмад».

БОД I [ф. باد — ҳаво оқими, шамол] *кт.* Шамол, ел. *Чархим қургай айланади бод билан, Мени ёрим ошна бўлди ёт билан.* «Кўшиқлар». *Эй бод, еткур ёра саломим.* Машраб.

Боди сабо Тонгги шамол. *Арзимни айтай боди сабоға, Шояд гапиргай ул гул қабоға.* Муқимий. *Қиз бахтини кутар боди сабодан.* У — заифа, ожиз эмиш, лол эмиш. «Муштум».

БОД II [ф. باد — шиш, яллиғланиш] Бўгин ва мушакларнинг яллиғланиши (ревматизм, радикулит ва ш. к. касалликлар). *..эки дарди кўзиб, белининг боди тутиб қолди.* Ў. Ҳошимов, *Икки эшик ораси. Сал совуқ тушди дегунча, жонини эговлайдиган бод касали туфайли айвонга ҳам чиқолмай қоларди.* «Ёшлик».

БОД III *бот.* Дарахтнинг бир хил тури. *Боғнинг ичида.. япроқлари ёнғоқникига ўхшаш, меваси гилосни эслатадиган бод дарахти ўсяпти.* З. Акрамов, *Ҳиндистон лавҳалари.*

БОД IV Танда (ўриш) ипларининг бир-бирини кесиб (мингашиб) турган жойи.

БОДА [ф. باده — шароб, вино] Май, ичкилик, шароб. *Бодани ақлигдан ғолиб этмагил.* Мақол. ■ *Алишер Навоий яшаган даврда эса май, бода ва ҳар хил мева шарбатлари истеъмол қилинган.* «Фан ва турмуш». *Иккови ҳам бир қадаҳдан бода ичгандек, атрофдаги нарсаларни кўрмас эди.* М. Осим, *Карвон йўлларида.*

Аргувон(ий) бода 1) қизил рангли бода. *Қўлимда порлайди аргувон бода.* «Гулдаста»; 2) кун ботиш пайтидаги самовий қизиллик. *Қуйди уфқнинг тиёласига Аргувоний бодасини шом.* «Ёшлик». **Висол бодаси, ишқ бодаси** Муҳаббат, висол завқи, лаззати. *Эйтибор бўлса агар — илтижосиз бўлмагай, Севадир, ишқ бодасин бир кун турса сенга.* Э. Охунова, *Мен тонгни уйғотдим. Майпараст этди Ҳабибийни висолинг бодаси.* Ҳабибий, *Девон.*

БОДАПАРАСТ [ф. بادپاراست — бодани яхши кўрувчи, майхўр] Ичкилик (май) ичишни яхши кўрувчи; майпараст, майхўр. *Бугун биз, ошиқлар, ошуфтаю маст, Санам-*

лар кўйида хўп боданараст. У. Хайём, *Рубойлар.*

БОДАФУРУШ [ф. بادهفروش — бода, май сотувчи] *поэт.* Май (ичкилик) билан савдо қилувчи, ичкиликлар сотувчи. *Жонимга наво етди-ю, кўнглумға хуруш Бир журға била, муғбачан бодафуруш.* Навоий.

БОДАХЎР [ф. بادهخور — майхўр] Май, шароб ичувчи. *Табиҳи риё бирла амомандин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била паймонаси яши.* Ҳамза. *Бодахўр эшон.. улфатлари билан май ичишиб ўлтирган экан.* Чустий, *Кезгучи бодахўр эшон.*

БОДБЕЗАК [ф. بادبېزك — шамолпаррак, елпигич] Кулолчиликда лаганлар ичига кўк, сариқ ва қорамтир-қизил бўёқлар билан солинадиган, парраксимон (елпигичга ўхшаш) нақш.

БОДИ [ф. بادی — шамолга оид; димоғдор, кеккайган] 1) Ёмон, беадаб сўзлар айтувчи. *Боя анови боди қизни боладим-а? «Ёшлик».* *Қамар раиснинг учирма гаплари жонига тегар, асабини бузар эди. Гоҳо но-зиксан дейди, гоҳо бодисан дейди.* М. Ҳазратқулов, *Журъат.*

Оғзидан боди кириб, шоди чиқмоқ Жуда ҳам беадаб гаплар гапирмоқ; одоб доирасига сиғмайдиган сўзлар билан сўкинмоқ. *Қачон кўрсанг, тараллабедод, хурсанд, хушчақчақ, сал айниса, оғзидан боди кириб, шоди чиқиши бор.* Шуҳрат, *Шинелли йиллар.* *Арзимаган нарсага оғизларидан боди кириб, шоди чиқади. Сўкишларига одамзод чидаб туролмайди.* «Муштум».

2) *кўчма с.т.* Мақтанчоқ, манман. *Аҳмад-вой жуда боди-да.*

3) Шахснинг лақаби сифатида қўлланади. *Холиёр бодидек безорини қонига белаган шу хотин Мамат қассобдан ҳайиқармиди? «Ёшлик».*

БОДИБИЛДИНГ [ингл. bod-building — тана тузилиши] Мускулларни ривожлантириш мақсадида тренажерларда бажариладиган атлетик машқлар тизими. *Бодибилдинг билан шуғулланмоқ.*

БОДИЁН [ф. باديان — арпабодиён, анис] *айн.* **арпабодиён.** Қишлоқ аҳолиси укропни *кўпинча шивит, бодиён деб аташади.* Газетадан. *Ижозат берсинлар, камина куйруқ мойи, кўзи эти ва пиёзни кўшиб, мурчу бодиён била димлаб пиширай, мазаси меҳмонларнинг оғзида қолсин.* М. Осим, *Сехрли сўз.*

БОДИЛАНМОҚ *шв.* Мағрурланиб, бе-
лаб бўлиб кетмоқ. *Мўминбой укангиз таъ-
бимни кўп хира қилди, ука.. Бача шаҳарга
бориб, бодиланиб кетибди. Дўқ уриб, бир хат
ёзибди денг.. «Ёшлик».*

БОДИЛИК Ўзини юқори олиб мағрур-
ланишлик; беадаблик. - *Бу оригиналлик эмас,
бориб турган бодилик, маҳмадоналик, Фай-
баров, — деди Соқол. М.М.Дўст, Галатепага
қайтиш. Упкангни бос. Кўп бодилик қила-
верма. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

БОДИЯ I [а. باديه — сахро, чўл] *эск. кт.*
Сахро, чўл, биёбон.

БОДИЯ II [а. باديه — катта мис коса] Таги
баланд, қирғоғи тик, катта сопол идиш (ла-
ган). *Бодия.. Хоразм кулолчилигида қадимдан
кенг тарқалган. «ЎЗМЭ».*

БОДОМ [ф. بادام — бодом] I Атиргул-
лилар оиласига мансуб, сермой мағзи ис-
теъмол қилинадиган дарахт. *Олмадан бодом
бўлмас, таги наст одам бўлмас. Мақол. ■
Бодом минг йиллардан бери халқ таботатида
шифобахш бўлган усимлик сифатида машҳур.
М. Набиев, Бодом.*

2 Шу дарахтнинг меваси (данаги). *Аччиқ
бодом. Бодом ёғи. Одам — одам билан, ниста
— бодом билан. Мақол. ■ Мехмонларга..
ниста, бодом, қуруқ мевалар жуда мўл-кўл
тортилади. Ойбек, Навоий. Жажжи мушт-
чаларига бодомми, ёнғоқми қисиб олган. С.
Сиёев, Отлиқ аёл. Абдишукур бодом-ниста
чақиб, аччиқ чой ичиб, яйраб ўтирди. Ойбек,
Танланган асарлар.*

Бодом гулли Гули бодом шаклига ўх-
шаган. *..бодом гулли лас кўйлагини липпасига
қистириб, рўмоли бўйнига тушиб ётибди. А.
Мухтор, Кумуш тола. Бодом (гулли) дўппи
Бодом нусха гуллари бор дўппи. Мен беқасам
тўн кийиб, бошимда бодом дўппи, Садага
бўлиб кетай ғалаба қадамига. Ғ. Фулом.*

БОДОМЗОР Бодом дарахтлари экилган
ер; бодом боғи. *Бодомзорда отим яйраб,
ўтлаган дам, Ўша ўғлон куйлар эди шўх
шеърлар. Газетадан.*

БОДОМИЙ *бот.* Меваси бодомга ўх-
шайдиган серҳосил, жайдари ўрик нави.

БОДОМСИМОН Бодом шаклига ўх-
шаш (кўз ҳақида). *Табиат Маҳмудадан
хотин-қизларга хос латофатларини аяма-
ган: кийғоч қошлар, бодомсимон кийиқ кўз-
лар, хумор кўзлар.. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи
мактуб.*

Бодомсимон безлар анат. Ташқи кўри-
ниши бодомга ўхшаш безлар. *Дифтерия
микроблари кўпинча томоқдаги бодомсимон
безларда бўлади. «Анатомия».*

БОДОМОЙ Хоразмда кенг тарқалган,
асосида учта бодом шакли ва ой тасвири
бўлган мураккаб шаклли яхлит тақинчоқ.
*Қулоқларида бодомой — арабак сирға, сий-
насида зеби гардон, манглайдўзи эса пайваста
қошларини парвоздан сақлашга қўйилган соқ-
чидек шай турибди. С. Сиёев, Аваз. Дав-
латбегим тиллақошни олиб, яна у [Биби-
гул]нинг пешонасига танғиб боғлади. Ундан
сўнг икки чаккасига бодомойни осди. Мир-
муҳсин. Чўри.*

БОДОМЧА I *тиб.* Организмни ҳимоя
қилиш жараёнларида қатнашувчи, ҳалқумда
жойлашган, бодом шаклли лимфасимон
тўқималар мажмуи. *Маълум ёшдаги болалар-
да томоқдаги бодомча безлар яллиғланиши,
қулоқ огриши мумкин. Газетадан.*

БОДОМЧА II *бот.* Раънодошлар (атир-
гуллилар оиласи)га мансуб сершоҳ ва сер-
тикан бута.

БОДОМҚОВОҚ Кўз қовоғи бодом шак-
лида бир оз дўппайган; шундай қовоқли одам.
*..ёш бир жувон.. беллари хипча, бодомқовоқ..
ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги гўзал бир
малак. Мирмуҳсин, Меймор. Унинг бодом-
қовоқлари остидаги кичик қора кўзлари қан-
дайдир ноз ва эҳтирос билан ёнади. Ойбек,
Танланган асарлар. Умидим бор, оларман,
албатта, бодомқовоғимни. «Нигор ва Замон».
Ёр кўлида мис товоқ.. Уйнасин бодомқовоқ.
«Оқ олма, қизил олма». Ўзим айланаман
бодомқовоқдан, Миннатдорман ёрим берган
сабоқдан. «Кўшиқлар».*

БОДПАРРАК [ф. باد — шамол + پزک —
пат; учувчи] *шв.* Варрак, варварақ.

БОДПО(Й) [ф. بادپا(ي) — шамолдан
тез, югурик, йўрға] *фольк.* Елиб тез юра-
диган, учқур, чопқир (от, туя ҳақида). *Шу
дарёдан ирғир кунинг, Эй қиблагоҳимнинг
бодпойи. «Нурали». Остида ўйнайди бодпой.
«Нурали». Сўзгинангдан йўловчини кулдир-
гин, Бодпой туя миниб, ўзинг елдирган.
«Юсуф ва Аҳмад».*

БОДРАМОҚ I Бўртиб, қаппайиб чиқ-
моқ; бўртиб, қаппайиб турмоқ. - *Анови ўтир-
ган — эрим, — Марьяна Ефимовна томирлари
бодраб чиққан, ғадир-будир, озгин қўлини рам-
ка томонга чўзди. С. Анорбоев, Дўстлар.*

2 Дувиллаб, тошиб чиқмоқ. *Бир лаҳзада пешонасига бодраб тер чиқди.* С. Анорбоев, Меҳр.

Бодраб очилмоқ Лўппи-лўппи бўлиб, шига очилмоқ, текис очилмоқ. *Кенг майдонлардаги кўм-кўк кўсаклар ўрнини бодраб очилган оппоқ пахталар эгалламоқда.* Газетадан. *Осмон тўла юлдуз пахтаси бодраб очилган пайкалга ўхшайди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БОДРЕЗАК [ф. بادريزك — бодрезак, калина] Шилвидошлар (учқатгуллилар)га мансуб сарғиш гулли бута ва унинг еб бўладиган аччиқ қизил меваси. *Кўёшнинг илк нурлари.. бодрезак, бойчечакнинг зумрад барглари.. олис-олисларга элтувчи даракчи ҳамдир.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Бу бодрезакнинг тортқилашидан озурда баргнинг шитирлашими ё зарғалдоқ қанотларидан чиққан сасми, билмадим.* «Ёшлик».

БОДРИНГ [ф. بادرينگ — бодринг] Қовоқгулдошлар оиласига мансуб, бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейишли ҳосили. *Барра бодринг. Тузланган бодринг.* ■ - *Урмонжон акамга яқин одам экансиз, — деди хотин бодрингни карсиллатиб тишлаб, — ёмон одам бўлмасангиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноқ чироқлари. *Олтиариқнинг бодринги, Қуванинг ҳандалаклари Найман томонларга ҳам келди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бодрингни ёғлиқ, гўшти оқатлар билан ейиш катта аҳамиятга эга.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БОДРОҚ Қиздирилган қумда ёки электр асбобда қовурилган ва оппоқ пахтадек бўлиб бодраб очилган жўхори (овқат ўрнида). *Сара бодроқ.* ■ *Олағовур бозор. Бақириқ-чақириқлар: -Кеп қолинг, сара бодроқ.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

Бодроқ-бодроқ гулламоқ Дувиллаб, лўппи-лўппи бўлиб очилмоқ. *Суна пастидаги ўриклар бодроқ-бодроқ гуллаган.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Бодроқ-бодроқ бўлиб гуллаган дарахт олдида турганида, одамнинг юзига ҳеч боққанмисиз?* А. Мухтор, Асарлар.

БОДРОҚЧИ Бодроқ қовуриш ва сотиш билан шуғулланувчи шахс.

БОДРОҚҚАНД Сирти шакар билан ундан бодроққа ўхшатиб ясалган, ичига мағиз ёки нўхат солинган ширинлик.

БОД-ҲАВО *жуфт с.* Табиат, шароит, об-ҳаво. *Шарофат Капсанчилар қишлоғининг*

бод-ҳавоси, «бирим чиройлик» тўқайлари, дарёси тўғрисида гапириб туриб, Канизакнинг кўзига қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчиноқ чироқлари.

БОЁВ *с.т.* Сода, соддадил; гўл. *Кундошиннинг кўриниши боёвга ўхшаса ҳам, амми ўзи писмиқ экан..* А. Қодирий, Ўтган кунлар *Янгангиз боёвлик қилиб, ҳамма ганини айтиш кўйибди.* «Муштум».

БОЁВУТ *этно.* Қадимий ўзбек қабила уруғларидан бири.

БОЁК [р. боек — ургич; муҳра] 1 *ҳарф* Отиш қуролларининг ўқ, снаряд пистонинг урилиб, уни чақнатадиган қисми.

2 *тех.* Буг болгаларининг ишлов берилаётган деталга зарб билан урилиб, уни тегишли шаклга киритадиган қисми.

БОЁН [ф. بايان — бойлар] Бой; бойлақ *Боёнларимизнинг бари хушёр. Ақли бўлган учун бой бўлган-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳовуз теварагидаги аёёну боёнлар нашинкор устунни қучоқлаб турган султонда кўзларини узолмас, улар гўё илон сеҳри илинган бақалардай жой-жойларида серри йиб қолишган эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

БОЁНА *эск.* Бойларга хос; бойларде бойларча. *Боёна тўн.*

БОЁҚИШ Ачиниш уйғотувчи ҳолат. бечора, шўрлик. - *Отанг боёқиш чарчаб, бўганича бўлди, — деди она.* П. Турсун, Ўқувчи. *Боёқиш кўп яхши одам эди; инсофли ҳамиятли эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боламга кўз тегдими, билмайман. Болам боқиш нотинчроқ бўлиб қолди.* Мирмуҳсин Умид.

БОЖ [ф. باج — ўлпон, бож, солиқ] *тар. эск.* Ўрта асрларда Шарқ мамлакаларида савдогарлар, хунардандлар ва б. ладан олинадиган солиқ. *Шош аҳли, тамоми фуқаро божни ўз вақтида тўлаган.* Миқ муҳсин, Темур Малик. *Қорахитойлар қувганидан сўнг, шаҳар маҳкамаси биз хунардандларни бож билан қисиб қўйди.* М. Осий Карвон йўлларида. *Золимлар оларкан златда божин, Ёзиб кундан-кунга нафс қулочин «Тоҳир ва Зуҳра».*

2 Четдан келтирилган мол учун олинадиган, расмий равишда белгиланган ҳақ. *Бол тўламоқ.* ■ *Сарой дарвозаси ёнида божхон бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажнабий савдогарларда озмунча бож.. тушади, деб ўйлайсизми?* М

Осим, Карвон йўлларида. *Аваз карвонларнинг молидан бож олганида Авазни таниб олган.* «Нурали».

Бож тарифи Давлат чегараси орқали ўтадиган товарлардан ундириладиган божлар ставкалари мажмуи.

3 кўчма Бирор нарса, воқеа, ҳолат учун кетадиган ҳақ, бадал. *Тошга тегар, синар дил, Юрак қони тўлар бож.* Миртемир, Асарлар. *Орзуларим олтин тожи, Менинг жоним шунинг божи.* «Бойчечак». *Ҳаёт шундай мўъжизаки, Қанча жабрин тортсанг оз. Улим эса унинг учун Арзимас бождир, холос.* А. Мухтор, Асарлар.

БОЖА Опа-сингилларнинг эрлари (бир-бирига нисбатан). *Божга божгага бўз бермайди, сўз беради.* Мақол. ■ *Фуломжон унинг [Ашуур Мирзонинг] божаси уста Баҳромдан парталарнинг қандай ясалишини сўраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БОЖАЧИЛИК Ўзаро божалик муносабатлари. *Салом берган эдим, у худди ўрта-мизда божачилик бордек, менга ўкрайиб туриб: -Мирзақандмисан? - деб сўради.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

БОЖГИР [ф. *باجگیر* – бож олувчи, солиқ тўловчи] тар. Бож олувчи, йиғувчи; бож ундириш лавозимига эга шахс; божхона ходими, божмон. *Ун икки қонқадан, ўн икки йўлдан Божгирга пул тўлаб кирган карвонлар.* Шайхзода, Тошкентнома. *Биз Бухоро ичига қараб бир оз юрган эдикки.. кўлида катта фонуси бор, рўдапо тўн кийган бир киши фойтунимизни тўхтатди. У амир Бухоронинг «божгири» экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

БОЖДОР [ф. *باجدار* – бож олувчи] айн. **божгир**. *Биров – бождор, Биров – тождор.* Мақол.

БОЖМОН [ф. *باجمان* – божхона ходими] тар. айн **божгир**. Биотехнологияга, ёввойи ўрдақларнинг ёш жўжаларини сотиб олиш, шунингдек, божмонларга иш ҳақи тўлашга тўрт минг сўмга яқин маблағ сарфланган. Газетадан. *..буйруққа мувофиқ балиқ овлаш тақиқланганини божмонларнинг ўзлари ҳам инкор этмайдилар.* Газетадан.

БОЖРАЙМОҚ фольк. Бақраймоқ, бақрайиб қараб турмоқ. *Божрайган кўзи курсин, Ёнаштирма асло бунда.* «Ҳасанхон».

БОЖ-ХИРОЖ, **божу хирож** [бож + хирож] тар. Турли-туман солиқ ва тўловлар.

Учирди бошидан Хисравнинг тожин Ва лекин сўрмади божу хирожин. Ҳабибий, Девон. *Девонхонага шахар бож-хирожга мутасадди бўлган бир амалдорни топиб келтирдилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БОЖХОНА [бож + хона] Бож олинадиган жой, идора, пост. *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хуллас, ВТЭКни ўзининг божхонасига айлантирди.* «Муштум».

БОЗ I [ф. *باز* – яна, тагин] эск. кт. Яна, тагин; бунинг устига. *Оз сўзлаган боз сўзлар, Боз сўзлаган саз сўзлар.* Мақол. ■ [Ғули:] *Йўқ асло! Бўлмасин қурбон Алишер, Қўйинг, эл булбули боз сайрасин оз!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган уч набира.* Ҳаммаси шу чолга қарам. Ойбек, Танланган асарлар.

Боз устига Бунинг устига, устига устак. *Боз устига қурувчилар дарёни тўсишга киршидилар.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Боз устига уфқ ҳам оч бинафша тусда эди.* «Саодат». *Отаси қариди, боз устига касалманд.* С. Сиёев, Аваз.

БОЗ II [ф. *باز* – қирғий, лочин] шв. Лочин, қарчиғай. *Ўрдақ ўзини ғоз санар, Чумчуқ ўзини боз санар.* Мақол. ■ *Сен-ку бор экансан, шунқорим – бозим, Фалақдан июнат менга не лозим.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

БОЗБАНД, **бозубанд** [ф. *بازبند* – билангузук; тумор; билакка боғланган нарса] Билакдан юқорига, бўйин ёки қўлтиққа осиб юриладиган заргарлик буюми, аёллар безағи. *Мис бозбандга эришолмай йиғлаган кўкрак нишон тақди.* У. Носир, Юрак. *Ўзинг дуохон эшонга ўтакетган ихлосманд бўлиб, ҳаммадан илгари туморгина эмас, катта бозбанд ҳам олиб тақиб юрганнинг ҳолда, шаккоклар қаторида зиндонда чириб ётибсан-ку!* С. Айний. Дохунда.

БОЗБАРАК шв. айн. **бодпарак**. Чехралари ширин болакай Учиради оппоқ бозбарак. *Хаёллари – беҳад самодай, Хаёллари – оппоқ бозбарак.* «Гулистон».

БОЗГҲЙ [ф. *بازگوی* – қайта, яна айтиш] Шашмақом ва бошқа йирик мусиқа асарларининг такрорланадиган ҳамда ўзгармайдиган нақарот қисми.

БОЗИ I [ф. *بازی* – ўйин; эрмак, ҳазил] Ўйин, эрмак. *Зўр бозилар қилишали, Ким зўр экан, билишали.* «Тоҳир ва Зухра». *Бача-бача*

бози, Ким қора қози, Ким ўйинга чиқмаса, Бўйнига тош-тарози. «Бойчечак».

БОЗИ II [ф. بازو – билак, қўл] I Эшик, деразаларнинг уст, ост ва ён томонларига кўйиладиган материал, кесаки.

2 Уй деразасининг атрофидаги деворга ганч ёки алебастрдан қавартириб ишланган ва деразага чирой бахш этувчи ҳошия.

3 Бешикнинг икки ёнига устма-уст ўрнатиладиган иккитадан тўртта ёғоч қисми.

БОЗИГАР [ф. بازىگر – моҳир ўйинчи, артист] айн. **бозингар**. Ҳиндистон азалдан бозигарлар, афсунгарлар макони. «Гулистон».

БОЗИЛЛАМОҚ I Боз-боз, виз-виз овоз чиқармоқ, визилламоқ.

2 кўчма Жуда ҳам қизимоқ, исимоқ. *Бозиллаган танча жонига ором берди. Мирмуҳсин, Умид. Печкага олов ёқди. Хона ичи бирпасда бозиллаб, исиб кетди. М. Муҳидинов, Инсон мадҳи. Саратон чиласининг ҳар бир кунни тандирдан янги узилган нондек бозилайди. «Саодат».*

3 кўчма Қизимоқ, ловулламоқ; газабланмоқ. *..кунлар ўтган сари юраги бозиллайди, наҳотки энди улар билан қайтиб кўришмасам, деган гумондан вужуди ларзага тушди. С. Сиёев, Аваз. Авазнинг сал бурун айтган ғустохона сўзлари шайхнинг юмшоқ дилини бозиллатиб турарди. С. Сиёев, Аваз.*

БОЗИНГАР [ф. بازىگر – моҳир ўйинчи, бозигар] I эск. ўйинчи, раққос, раққоса.

2 Кўзбойлоқчи, афсунгар. *Уни билсанг, жуда бозингар, айёр, Кўп айёрлар бўлолмайди баробар. «Гулшанбоғ». Бора-бора айланиб қолдим Бозингарнинг қўғирчоғига. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.*

3 Айёр, туллак одам ҳақида.

БОЗИРГОН, бозургон [ф. بازىرگان – савдогар, тижоратчи] эск. кт. айн **савдогар**. *Савдогарлар юрар мойли, норли, Бозиргон савдоси кумушли, зарли. «Хушкелди». Тушибон кўп бозиргоннинг қўлига, На ишлар айлади тоғнинг чўлига. «Эрали ва Шерали».*

БОЗОР [ф. بازار – бозор, савдо растаси] I Аҳоли савдо-сотик қиладиган махсус жой, майдон. *Отанг – бозор, онанг – бозор. Мақол. Ақл бозорда сотилмас. Мақол. ■ Юрт бой бўлса, унинг бозори ҳам тўкин бўлади. У. Норматов, Талант тарбияси. Бир айланиб келай, деб Қува бозорига чиқдим. С. Аҳмад, Уфқ.*

Бозор қилмоқ I) бозордан у-бу нарсалар олмоқ, харид қилмоқ, харж қилмоқ. *Сиддиқа бозор қилгани кетди. С. Зуннунова, Кўзлар. Нусратбек икки кун эрталаб ўзи билан тўрва олиб кетиб, ишдан кейин бозор қилиб келди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди; 2) шовқин-сурон қилмоқ, тўполон кўтармоқ.*

2 Шундай жойда савдо-сотик қилинадиган кун. *Ойда-йилда бир бозор, унияж ёмғир бузар. Мақол. ■ Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Қўяверинг, бугун бозор-ку, бирпас дам олсинлар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

Бозор(и) касод Талаб бўлмаган, ўтмай қолган нарса, мол ҳақида. *-Аммо, – давом этди Гуландом, – бозор касодлигиданми ё иши яхши унмаганлигиданми, дадам тўқувчиликдан ёлчимади. Ойбек, Танланган асарлар. Бозор кун* айн. **бозор** 2. *Бозор кун, одам қалин. Ойбек, Танланган асарлар. Бозор кўтармайди* 1) бу нархга бозорда ҳеч ким олмайди; 2) кўчма с.т. бошқаларга ёқмайди, ҳеч ким тингламайди. *..ишхоналарда, айниқса кўпчилик билан муомала қилинадиган жойларда ..дағаллик ва майнавозчиликларни бозор кўтармайди. Т. Алимов, Илжайинг, асақангиз кетмайди. Бозор нон(и)* Сотиш учун тайёрланадиган махсус нон нави. *Ҳаял ўтмай, бир чойнакда кўк чой, сирни кўчган патнисда тўртта бозор нони кўтариб келди Қудрат. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бозор қайтди* Бозор вақти тамом бўлиб, бозорчилар қайтадиган вақт. **Бозорга солмоқ** 1) молни сотиш учун бозорга олиб кирмоқ, харидга қўймоқ. *Гаждумбек бозорга борса, Ҳамза бир қулни бозорга солиб турибди. «Гўрўғли». Эрта барча халойиқлар келади, Қули, чўрисини бозор солади. «Нурали»; 2) кўчма диққатни жалб қилиш учун бирор нарсани кўз-кўз қилмоқ, айлантириб, кўрсатиб юрмоқ. Бозор қизигандан кейин, отни миниб, у ёқ-бу ёққа чопиб, қамчилаб, сакратиб уйнатиб, бозорга сола берди. «Ҳасанхон». Ўз ишини битириши учун туйғуларини бозорга солишдан тоймайди. С. Кароматов, Олтин қум. Бозори чаққон 1) харидори кўп бўлган, тез ўтадиган мол, нарса ҳақида. *-Марғилонда газмол билан пойабзалнинг бозори чаққон, – деди Ҳамид. А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Туркистонда ўрик бозори чаққон экан, сотиб келай», деб баҳона қилдим. С.**

Сиёев, Ёруғлик; 2) кўчма эҳтиёж катта, талабгорлар кўп бўлган. Имомликнинг бозори чаққон бўлиб кетганидан бизга ўхшаши ўртача аҳли илмларга шафқат кўзи билан боқувчи бўлмай. қолган эди. Файратий, Довдираш. Табибнинг бозори чаққон ҳовлисида камдан-кам булар экан. Мирмуҳсин, Меъмор. **Бозор** **ўтмади** 1) бозорда ўтмай, сотилмай қолди; 2) кўчма ўзига ёки гапига тарафдор чиқмади; номери, ҳийла-найранги ўтмади. **Бозор(ини) олмоқ ёки бозор қилмоқ** Бозорга бориб, савдо-сотиқ ишларини битириб келмоқ. *Бозорингни ўзинг қил, тегирмонингни ўзинг торт!* Мақол. ■ *Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туячининг туяси-га иккита-иккита мингашиб, чопон бозорга қараб йўл солдик.* Ғ. Фулом, Шум бола. **Борига бозор айн. борига барака қ. барака.** **Ўзини бозорга солмоқ салб.** Ўзини элга кўз-кўз қилмоқ. *Агар севгининг нималигини билсангиз, юзингиздаги пардани йиртиб ташлаб, ўзингизни бозорга солиб ўтирмас эдингиз, Жўра-хон!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Лоф уриб, ўзини бозор соларми? Лоф билан кўлидан бир гап келарми?* «Алпомиш».

3 кўчма Гала-говур, чуғур-чуғур, шовқин-сурон, шўхлик ҳолати. Болали уй – бозор, боласиз уй – мазор. Мақол. ■ *Бугун дала шийпонида бозор бўлди. Ҳамма сиздан дарғазаб, раисликдан туширмақчилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мунира туг-руқхонадан чиққан кунни уй бозор бўлиб кетди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Тонг ёришиб, гўжумларда қушлар бозори бошланган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 иқт. Сотувчилар билан харидорлар ўртасидаги товар айирбошлаш муносабатлари. *Жаҳон бозори. Ташқи бозор. Ички бозор. Бозор ислоҳотлари. Бозор хўжалиги.* ■ *Бозор иштирокчилари товар ва хизматларни пул воситасида айирбошлаш юзасидан муносабатларга киришадилар.* «ЎЗМЭ». *Дунё бозорида териларимизнинг нархи тушмаса дейман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бозор иқтисодиёти Товар-пул муносабатларига асосланган, турли мулкчиликка ҳамда иқтисодий эркинликка таянган ва рақобат асосида тартибга солиб туриладиган демократик иқтисодиёт. **Бозор мувозанати** Бозордаги талаб ва таклифнинг миқдоран ва таркиб жиҳатидан бир-бирига мувофиқ келиши.

5 кўчма Тақдир, қисмат. *Изинда жўраси кўрмакка зордир, Маъшуклик деганинг қизиқ бозордир.* «Кўшиқлар». *Қурилганда ишқ савдонинг бозори, Уйнаб-қулиб шу кун турса дилдори.* «Эрали ва Шерали».

6 кўчма Бирор ҳаракат ёки фаолиятнинг ҳаддан ошиши, авжига чиқиши, қизиши. *Ўлим бозори (уруш). Гап бозори.* ■ *Феруза билан Норқўзининг тўйи овоза бўлгандан бери «Меҳнат – роҳат» қизларининг гап бозори қизиди.* Ҳ. Фулом, Сента интиламан. *Хуросон мамлакатида ўлимнинг бозори қизиб, хароб бўлган бинолар устида бойқушлар сайрашга киришди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ажалнинг бозори шундай қизиди, Қизил қонга тулпор отлар тўзиди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Базми жамшидларда, кўнглим тиламаган давраларда, сафсата бозорларида кунларим тамаки тутунидай кўкка учди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

7 Бозор, Бозорхон (эркаклар ва аёллар исми).

БОЗОРБОН [ф. بازاربان – бозор кўриқчиси] 1 Бозор қоровули.

2 Бозорнинг бошлиғи, раҳбари. *Ҳар юртнинг матоин қув бозорбонлар Жойлаб кўяр экан, ўтказиб қўлдан.* М. Шайхзода, Тошкентнома.

БОЗОРБОП Бозор суюдиган, харидор ёқтирадиган; бозоргир, тезкетар. *Бозорбон мол.* ■ *Улар бебозор кунлари шаҳардаги магазинларни кезиб, бозорбон молларни тўплайдилар.* Газетадан. *Катта участканинг тевараги ва саҳни бозорбон экинлар билан банд эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БОЗОРБОШИ 1 Бозорнинг асосий, бош қисми, майдони. *Бозорбоши тим бўлди, кесак отган ким бўлди.* «Оқ олма, қизил олма».

2 айн. **бозорком.** *Оёғида гирч этик Юриши бозорбоши.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЗОРГИР [ф. بازارگیر – бозорда олиндиған, харидори бор] айн. **бозорбон.** *Бозоргир молимиз бўлмагандан кейин нима билан савдо қиламиз?* Газетадан. *Пахта тердеса, кучи етмасмиш-у, савдогарчилик қилишга, арзонга сотиб олган бозоргир маҳсулотини кўтаришга бели оғримасмиш..* «Муштум».

БОЗОРГОН [ф. بازارگان – сотувчи, савдогар] айн. **бозиргон.** *Бизни сотгандилар шум бозоргонлар, Оқ пошио, кўк пошио, бек, зодагонлар.* Миртемир, Асарлар.

БОЗОРИ [ф. بازارى – бозорга оид] 1 Бозорда сотиш учун мўлжаллаб тайёрланган; бозорбоп ёки бозордан келтирилган. *Бозори атлас.* ■ Кигиз устидаги тугунга кўзи тушди, очса, сирли тоғорада ош, икки ишиша арақ, нон, бозори кулчалар. «Ёшлик». *Водил* – қадимдан бозори қишлоқ. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бозорда ўтирувчилар, сотувчилар. «*Нохудшўрак*» байтини ўқуғонсиз.. у кимларни кулдирмаган.. ўйқу босқон бозорилар ўқуса ҳам кулади. А. Қаҳҳор, Ким нимадан завқ олади?

БОЗОРКОМ, бозорқўм Бозор қўмитаси ва унинг раҳбари, бошлиғи; бозор бошқарувчиси. *Шу иши эвазига бозоркомдан маош олади.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. - *Бўн-ти, эртага эсга солинг, бозоркомга телефон қиламан, – деди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. Бу йигитни магазин мудиридан тортиб.. бозоркомгача ҳамма танийди. Газетадан.

БОЗОРЛАМОҚ Бозор қилмоқ, бозорга бориб келмоқ, бозорни айланмоқ. *Ҳамсоямиз Қулмат полвон бозорлаб келди. Девордан бўйлаб, нарх-навони сўрадим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Майизни орқалаб, бозорладим.* Ярим букилиб, «пўшт, пўшт» деб бордик. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

БОЗОРЛАШМОҚ с.т. Бозорга бориб айланиб, томоша ёки савдо-сотик қилиб келмоқ. -*Йўл бўлсин?* -*Бир бозорлашиб келайлик!*

БОЗОРЛИК 1 айн. бозори 1.

2 Бозордан савдо-сотик қилиб, қайтишда олиб келинган совға. *Эликбоши хуржунини кўрсатиб: -Мана буларни Мирзо бериб юбордилар, жанобларидан бозорлик экан [деди Ойша холага].* Ш. Тошматов, Эрк қуши. ..ўша ердаги [кўкнорихонадаги] ғариб-ғураболарга мендан бозорлик бўлсин учун уч нақирга ярим қадоқ пашмак ҳалво олиб, такяга қараб кета бошладим, – деди Шум бола. Ф. Ғулом, Шум бола.

БОЗОРЧИ 1 Савдо-сотик эҳтиёжи билан бозорга келган киши, бозорда кўп юрувчи. *Шаҳарда очлар ва хайр сўровчилар кўпайган эди. Улар хайр сўраб чўзган қўллари билан дўкандорларни ҳам, бозорчиларни ҳам, самовардаги чойхўрларни ҳам безор қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кундузи бозорчиларнинг ғала-ғовуридан чарчаган Бухоро сукунат*

қўйнида ором олмоқда. М. Осим, Ка йўллариди.

2 Бозорда савдо-сотик билан шуғулланувчи, бозор-ўчарни яхши билладиган савдогар. *Мен билан яшайдиган кампир бозорчи эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бозор бу шаҳарга кирайин, Мен ҳам бозорчи бири бўлайин.* «Интизор».

БОЗОРЧИЛИК 1 Бозорга хос мулклар, қондалар, расм-русм ва ш. к.

2 Бозорчи касби. -*Бозорчилигимни номус қиламан, – Дадавой ака унга [Лобе эгилиб, аста гапирди.* Ҳ. Ғулом. Тошкентликлар.

БОЗОРШАБ [ф. بازارشб – кечки бозор] Тунги бозор, тунда ишлайдиган бозор. *Йили рамазон ойида бозоршаб, яъни тунги бозор бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Муш уринишлари. *Масхарабоз ва қизиқчи асосан, турли мазмундаги оилавий тўйларда зиёфат, базмларда, бозоршаб ва гап-гап такларда ўйин кўрсатардилар.* М. Қодир Халқ актёрлари.

БОЗОР-ЎЧАР Бозор, савдо-сотик улар билан боғлиқ бўлган икки-чикирла [Бек ака] савдо-сотик, бозор-ўчарга ас аралаштирмас, црим қиларди. С. Нуоров, Нарвон. *У киши ишлай қолсин, деб бозор-ўчар югуртирмадим.* С. Нуоров, Нарвон. *Ахир, ҳам бундай туриб, кўчага чиқсангиз, одлардай бозор-ўчар қилсангиз-чи!* «Ёшлик»

БОЗУБАНД айн. бозбанд. -*Ўнг елка тамғам бор, ўнг билагимда бозубандим* – деди. «Зумрад ва Қиммат».

БОЗУРГОНИЙ [ф. بازارگانی – бозор савдогар] Мумтоз ашулалардан бири (танилларга кўра «Бозиргон» дostonи қаҳмонни номи асосида пайдо бўлган).

БОИС [а. باعث – сабаб] 1 Сабаб, асбоб. *Бунинг боиси нима? ■ Рисолат хола бўйи қисиб, ўзининг ҳам бу сирнинг боисидан хабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зубайда бунинг боисини суриштириши ўзини сақлаб, унга хайрон бўлиб қараб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Боис (эркаклар исми).

БОЙ 1 Мол-дунёси, давлати, бойлиги кўп; бадавлат, давлатманд. *Бой одам. Фақирликда юрар, Бой – туяда.* Мақол. *Чорак чораклаб олар, бой акам – ботмонлаб.* Мақол. ■ *Хўжайиннинг дадаси катта бой эди, меҳнат мулкни беҳад йиққан эди.* Ойбек, Танланган

асарлар. Ёшлигимда бойлар эшигида қаролик қилганман. Газетадан.

2 Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкам, ҳеч нарсадан камчилиги, муҳтожлиги йўқ; тўқис, бадавлат. *Юрт бой бўлса, унинг бозори ҳам тўқин бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Биз бой эканмиз, деб қазилмаларнинг кулини кўкка совурдик.* «Фан ва турмуш».

3 (кўпинча ж.к.даги сўз билан). Таркибида, бағрида керакли ва фойдали нарсалар кўп, мўл. *Темирга бой руда. Ери бойнинг эли бой.* Мақол. ■ *Ўзбекистон замини ҳам мавданларга бой.* «Фан ва турмуш». Булар ҳам доривор моддаларга бой, ҳам озуқабоп ўсимликлардир. «Фан ва турмуш». *Жийда гулининг атирга бой ҳиди уфуриб турибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

4 Бирор нарсаси, жиҳати, хусусияти етарли даражада, тўла-тўқис, бекаму кўст. *Бой тил. Бой тажриба. Бой кутубхона.* ■ *Отаси ўзининг бой кутубхонаси билан бежиз фахрланмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга, айниқса нозик санъат буюмларига, эшик ва деразаларга назар ташлаб кўярди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ўтган ҳар бир кун серзавқ, сермазмун, турли воқеаларга бой бўлди.* Газетадан. Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди. Газетадан.

5 (одамда эгалик кўшимчалари билан) с.т. шв. Эр; турмуш ўртоғи. *Бойим уйда йўқ эдилар. Оч киши мой танламас, қари қиз бой танламас.* Мақол. ■ *Айланайин бойимдан, Кишиоқи шу тойимдан.* «Бойчечак». *Ман билдим: амманнинг бойи ўлибди, Билсанг, амман есир бўлиб қолибди.* «Интизор».

6 Бойларга мурожаатда ёки улар ҳақида сўз борганда, уларнинг номи ўрнида ёки номига кўшиб ишлатилади. *Бой ота! Бу гапни бир айтдингиз, яна қайтиб гапирманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Хушxabарлар мана энди жанобингиздан бўлади-да, бой почча.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Ниҳоят, ичкари ҳовли эшиги тарақ этиб очилиб, Миродилбой кўринди.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Киши исмининг таркибий қисми бўлиб келади: *Болтабой, Тешабой, Жўрабой.*

Бой касал Ўзи оғир бўлмаса-да, парвариш талаб қиладиган ёки шундай парвариш учун баҳона бўлган касаллик; шундай касалликка учраган одам. *Дард деган*

нарса анойи беморни топса, танасидан чиқмай ўтириб олади. Шунинг учун ҳам оғригининг тайини йўқ беморларни «бой касал» дейишади. «Муштум».

БОЙ 1: **бой бермоқ** 1) ютқизмоқ, маҳрум бўлмоқ (ўйинда, ишда, курашда, турмушда). *Бой берилган ишга пушаймон бўлишдан фойда йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Менинг бой берадиган нарсам йўқ, акаси, бой бериб бўлганман.* А. Мухтор, Асарлар; 2) бекор ўтказмоқ, зое кетказмоқ, қўлдан бериб қўймоқ. *Қўлай фурсатни бой бермоқ.* ■ *Шу ганимат пайтни бой берсак, пахта ҳақида ўйлашнинг ҳождати ҳам қолмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қандай тўғри келса, шундай яшашлик — умрни бой беришликдир.* Газетадан. **Сир(ни) бой бермоқ** Маҳфий нарсани ёки заиф томонларини билдириб қўймоқ. *Сир бой бердинг — бош бой берма.* Мақол. ■ *Бўтабой энди кўрқиб кетди, лекин.. сир бой бермади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У сал оғринди, лекин сир бой бермади.* М.М.Дўст, Лолазор.

БОЙБАЧЧА айн. **бойвачча.** *..Ҳотам Тойга ўхшайди бойбаччаси.* «Гулнорпарӣ».

БОЙБИЧЧА, бойбича айн. **бойвучча.** *Бойбиччалар тўйда бўлар, Хизматинда чўри бўлса.* «Оқ олма, қизил олма». *Болали, чақали бўлгин, Мисқолжон, Чамбил элга бориб бўлгин бойбича.* «Гулнорпарӣ».

БОЙ-БОЁНЛАР Давлатмандлар, бойлар, ҳоким кишилар. *Халққа ҳақиқатни ким тушунтиради? Ҳамма амалдорлар, бой-боёнлар бу ҳақиқатни халқдан яширадилар.* Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

БОЙБУВА Бой, бадавлат кекса; бой бобо. *Олдин бир ўзи бўлса, тўйдан кейин бойбуванинг хизматини икки кишилашиб қилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тогда қулон изи бор, Қумда қуён изи бор, Бойбуванинг уйида Нортуюдек қизи бор.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЙ-БҮЙ унд. с. Ҳайронлик, ҳайратланиш ҳиссини ифодалайди. *Бой-бўй, одам деган ҳам шу қадар мукамал бўладими? А.* Муқимов, Донишманд.

БОЙВАЧЧА [бой + ф. *бола*, фарзанд] 1 Бойнинг боласи, фарзанди. *Таниди: Мирзакомилбойнинг ўғли Миробид бойвачча.* Т. Ашуров, Оқ от. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бой гапирсин-у, бойвачча гапирсин.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бой ўғли — бойвачча, Оёғида — нўғайча.* «Бойчечак».

2 Бойларнинг болаларига мурожаатда ёки улар ҳақида гап борганда, уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилади. *Янги касб қуллуқ бўлсин, бойвачча!* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Сизни танимади чоғи, бойваччам, акс ҳолда, саломлашар эди, у жуда дилкаш йигит.* К. Яшин, Ҳамза. *Содиқжон бойваччанинг чангалига тушган қизнинг кимлигини билгиси келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қосимжон бойваччанинг итлари, мени танийди.* Маҳ. Тўртқўз, маҳ! А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 кест. Ўзини бой боласидек тутувчи. *Ёнида бир пул йўқ, Қиз сайлайди бойвачча.* Мақол.

БОЙВАЧЧАЛИК Бойвачча мавқеи; бойваччаларга хос ҳаракат, қилиқ. [Тўла-хон ўз-ўзига:] *Мен кичкина гўдакми, алданиб? ..Бойваччалигидан менга нима фойда? Ҳамза, Паранжи сирлари. Давлат маблағи ҳисобига бойваччалик қилишга чек қўйиш лозим.* Газетадан.

БОЙВУЧЧА I Бойнинг хотини ёки қизи; бой хотин. [Оқилжон:] *Пулнингизни ишлатман, ер-сув қиламан, сиз бойвучча хотин бўлиб давру даврон сурасиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқшомгача пода боқасан.* Ғ. Фулом.

2 с.т. эск. Уй бекаси; хотин. *Бойвуччам бир ёққа кетган эдилар* (эр киши ўз хотини ҳақида).

БОЙДОҚ тар. айн. **байдоқ 2.** Шаҳарда мўғул бойдоқлари ғалаёнчиларга зарба беришга журъат эта олмадилар. «Ёшлик». *Бойдоқ-бойдоқ бундан лашкар борибди.* «Ал-поминиш».

БОЙЁНҒОҚ Ёнғоқнинг бир хил нави. *Ариқнинг нари юзида бойёнғоқ тагида иккита бўйра, бир шолча ёзиғлиқ турибди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

БОЙЗОДА Бойнинг боласи, фарзанди; бойлар насли, авлодига мансуб. *Ота-бола мардикорлик қилишди, она эса бой уйида чўри: кир ювади, ҳовли супуради, бойзодаларни кўтаради.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Давлатингдан шоли-шоллар киярсан, Ўзингдай бойзода бўлса тиярсан.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

БОЙИМОҚ I Мол-дунёси, бойлиги кўпаймоқ; бойлик орттирмақ, давлатманд бўлмоқ. *Суқ тўймас, ўғри бойимас.* Мақол. *Ёлғончи ёлчимас, ўғри бойимас.* Мақол. ■ *Мирза бойигандан бойиб кетди.* «Ёшлик».

2 Таркибида бирор фойдали нарса миқдори кўпайиб, сифат жиҳатидан яхшиланмоқ. *Руда маълум ишловдан кейин анча бойийди.*

3 Тўлмоқ, эга бўлмоқ, мукаммаллашмоқ. *Кутубхонамиз янги китоблар билан бойиди.* ■ *Кунлар сеvimли хунар йўлидаги интилиш ва машғулотлар билан ўтиб, қиз ҳаёти янги воқеа, янги мазмун билан бойиб борди.* С. Абдуқаҳҳор, Галия Измайлова. *Ҳар гал бу тафсилот янгидан-янги сўзлар ва таъбиҳлар билан бойиб боради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БОЙИТМОҚ **Бойимоқ** фл. орт н. *Рудани бойитмоқ.* *Кутубхонани бойитмоқ.* ■ *Анвар.. ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Меҳнат ҳаёт чироғига ёғ қуяди, тафаккур уни бойитади.* Газетадан.

БОЙИТИЛМОҚ **Бойитмоқ** фл. мажж. н. *Бойитилган руда.* *Витаминлар билан бойитилган озуқа.* ■ *Республикамизда кўплаб боғча ва яслилар барпо этилди, уларнинг жиҳозлари бойитилди.* «Фан ва турмуш».

БОЙКЕН бот. Совуққа чидамли, меваси оч-сарик, эти оқ, серҳосил олма нави.

БОЙКОТ [ингл. boycott — англиялик катта ер эгаси Ч.К.Бойкот (Boycott) номидан] Алоҳида шахс, ташкилот ёки давлатни назар-эътибордан четда қолдириш. *яккалаб қўйиш мақсадида у билан муносабатларни тўлиқ ёки қисман тўхтатишдан иборат сиёсий ва иқтисодий кураш шакли.* *Бойкот эълон қиламоқ.*

БОЙЛАМ I айн. **боғлам.** *Қиз чиқар боғдан: қўлида бир бойлам ранго-ранг чечак.* Р. Бобожон, Танланма. *Чўгдай ёниб турган атлас бойламини кўриб, Пошиша холанинг қувончи ичига сиғмай кетди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

БОЙЛАМ II тиб. Организмдаги аъзоларни бир-бирига улаб ёки уларни ушлаб турувчи пишик, букилувчан, чўзилувчан ҳамда тарангланувчан тўқимадан иборат тузилма.

БОЙЛАМОҚ с.т. Боғламоқ. *Ҳамма беклар салом бериб кўришиб, Отларимиз иззат минан бойлади.* «Юсуф ва Аҳмад». *Уйда бўлсанг, чиқиб отим бойлагил.* «Ойсулув».

БОЙЛАНМОҚ айн. **боғланмоқ.** *Кела қолса менинг ёрим айланиб, Душманларнинг тили қолар бойланиб.* «Кўшиқлар». *Икки*

томоннинг келишувидан сўнг фотиҳа қилиниб, қизнинг боши бойланди. «Муштум».

БОЙЛАШМОҚ *Бойламоқ* фл. бирг. н. айн. **боғлашмоқ.** *Бас бойлашиб, эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан аввал Жапаройни кўрасиз. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. Биз, фарғоналиклар.. хоразмликлар билан шарт бойлашган эдик, — деди отахон Гулчехрага. С. Азимов, Оппок тонг кўшиғи.*

БОЙЛИК 1 Бой бўлишлик, бой мавқеи; мол-мулкнинг йиғиндиси, мажмуи; мўллик. *Ота бойлиги ерга сингар, Меҳнат бойлиги — элга. Мақол. ■ Бу йигит яхшигина давлатманд бўлса ҳам.. нима учундир, бойлиги билан бўлмай, «Ҳамид хотинбоз» деб шуҳратланган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳовли саҳнига, айвонларга «сеп» ёйилди. Сепнинг бойлиги, тури, ранг-баранглиги ҳаммани ҳанганг этди. Ойбек, Танланган асарлар. Йирикроқ тошлар ҳукмронлик ва бойлик ифодаси саналган. С. Кароматов, Олтин кум.*

2 Дунё, давлат, мол-мулк. *Муҳаббат бойликка боқмас. Мақол. Рўзгор ўлчов билан, Бойлик тежов билан. Мақол. ■ Ўн олти минг кўй, икки ярим минг йилқи ҳазилакам бойлик эмас. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бойлик бор жойда самимийлик ўрнини сохталик эгаллайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

3 Табиий, моддий ресурслар мажмуи. *Ер ости бойликлари. Моддий бойликлар. Табиий бойликлар. Қазилма бойлик. ■ Эндиликда Ўзбекистон улкан табиий бойликлар, кўндан-кўп ноёб саноат маҳсулотлари ватанидир. «Саодат». Улкамиз табиий бойликларини ўрганиш.. ишига нуфузли олимларимиз салмоқли улуш кўшмоқдалар. Газетадан. Эндиликда инсониятга зарур моддий бойликларнинг учдан икки улуши аёл қўли, аёл ақлзаковати билан яратилади. Газетадан.*

4 Ақлий, руҳий, маънавий фаолият ҳосиласи, мажмуи. *Миллий бойлик. Маданий бойлик. Маънавий бойлик. Ақлдан ортиқ бойлик йўқ. Мақол. ■ Тарихий ва маданий ёдгорликлар — бизнинг миллий бойлигимиз, чексиз фахримиздир. Газетадан. Халқ ўз тилини энг улкан миллий бойлик сифатида асраши керак. Газетадан.*

БОЙЛОВ *шв. фольк.* Молни боғлаб боқиш, семиртириш усули. *От бойловда семирар, Қўй ҳайдовда семирар. Мақол. ■ «Оқ олтин»имиз бир миллион тонна бўлганда, Тарлонни бойловга ташладим. Т. Мурод, От*

қишнаган оқшом. *Хабарини топган бандага Бойловда моли суюнчи. «Оқ олма, қизил олма».*

БОЙПАРАСТ Бойларга хушомад, мулозамат қилувчи, бойларнинг содиқ мухлиси. *Бошқа бир хавф унинг [Гулнорнинг] кўз олдидан яна даҳшатлироқ гавдаланар эди: онасининг таъбирича, бойпараст ота бир кун тўсатдан: —Бой отам фалон одамни маъқул кўрдилар, эрта тўй, фалон кун никоҳ, тайёрлигингни кўравер, хотин! — деса, у нима қила олади? Ойбек, Танланган асарлар.*

БОЙТЕВАТ *с.т. 1* Катта, баҳайбат, кўп-пак ит. *Калласи ҳудди гов саватдай. Тиши сўйлоқ, хўн қопғир бойтеватдай. «Гулнорпарии».*

2 *кўчма* Бойнинг содиқ хизматкори, бойга қуллуқ қилувчи. *Бой ошини бойтеват кўрибди, дегандай, бойтевати кўп. Бойнинг ўзидан бойтевати ёмон. «Қанотли сўзлар».*

3 *кўчма* Сочлари пахмоқ, уст-боши жулдур одам. *Ўзинга сал қарасанг-чи, бойтеват бўлиб кетибсан.*

Бойникини бойтеват қизғанади Бойнинг мол-дунёсидан ўзига ҳеч қандай наф бўлмаса-да, уни бошқалардан қизғанадиган одам ҳақида айтиладиган ибора. *..Бойникини бойтеват қизғонур, деб эшитар эдик. «Муштум».*

БОЙТУЗОҚ *Куш тутиш учун қилдан ясалган маҳсус тузоқ. —Қушчага бойтузоқ кўйдинг, энди болу парини юласан, муттаҳам! — деди-да, унинг кўзларига ғазаб билан узоқ тикилди. К. Яшин, Ҳамза.*

БОЙХАЛЧА *бот.* Зиркдошлар (зиркгуллилар оиласи)га мансуб, япроғи панжасимон қирқилган, тугунак илдизли кўп йиллик ўт.

БОЙЧА Йирик бойлардан бойлик жиҳатдан паст турувчи бой; чакана бой, кичик бой. *Эшик олдига, кўчанинг икки юзига қатор қўйилган скамейкаларда Мирзакаримбой, маҳалланинг имоми, бойлари, бойчалари уларни кутиб оладилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

БОЙЧЕЧАК 1 Пиёзгулдошлар (пиёзгуллилар оиласи)га мансуб, илк баҳорда очиладиган кўп йиллик ўсимлик. *Баҳор келгач, ҳар йили далаларга чиқардик. Этак-этак чучмома, бойчечаклар йиғардик. Ҳ. Салоҳ. Бойчечак — баҳорнинг биринчи элчиси. Газетадан. Қаттиқ ердан таталаб чиққан бойчечак, Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак. «Кўшиқлар».*

2 этн. Эрта кўклам, бойчечак чиққан пайтда, эшикма-эшик юриб айтиладиган махсус халқона кўшиқ. *Бойчечак айтмоқ.*

БОЙЎҒЛИ зоол. **1** Япалоққушлар туркумига мансуб, тунда ов қиладиган бир турли йиртқич қуш. *Оқшом тушганда, Тозабоннинг олис бурчагида бойўғли сайрайди.* С. Сиёев, Аваз. *Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «хув-хув» лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Авалло, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқма.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 кўчма Бехосият, машғум одам ҳақида. *Ўртоғинг бойўғли бўлса, турмушинг — вайрона.* Мақол. ■ *Бундан буён боғимга қадам кўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз!* Кўнган ерингизни қуритасиз. Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бутун борлиқ оғир уйқуга чўмгандай. Фақат Бегмат бойўғлигина ухлаёлмасди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

БОЙҚИЗИ зоол. Гавдаси қизғиш, қора юмалоқ доғлари бор ҳашарот. *Ариқ бўйидаги майсалар орасида очилган жимитдек зангори гуллар устида бойқизи сарғиш қанотини пирпиратиб учади.* Ў. Хошимов, Икки эшик ораси.

БОЙҚУШ **1** айн. бойўғли. *Бойқушнинг кетидан эргахсанг, вайронага борасан.* «Қанотли сўзлар». *Одам шарпасини сезган бойқуш учиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Салбий ёқимсиз воқеа-ҳодисалар даракчиси, сабабчиси. *Бир у [Темиртош] шу бахтга эришган пайтда, юрт устида фалокат бойқуши қанот қоқа бошлади.* М. Осим, Ўтрор. *..жаҳалат, хурофот, бидъат бойқушлари.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЙҚУШХОНА Бойқушлар яшайдиган жой, вайрона. *Сунбуланинг охирларигача кўп ҳовлилар, бутун-бутун маҳаллалар ҳувиллаб, бойқушхонага айланади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БОЙҒОЗА шв. Янги буюм харид қилган кишидан олинадиган суюнчи.

БОК [ф. *бок* — хавф, кўрқинч]: **ҳеч бокиси йўқ** Ҳеч зарари йўқ; кўрқинчли эмас, ҳеч нарса қилмайди. *-Мен ҳовлига кирганим учун узр сўрадим, — деди Камолиддин. Чол олижаноблик билан: -Ҳеч бокиси йўқ, болам. Қани, ичкарига киринг, — деб таклиф қилди.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *..она тилимизда одам «ўзида» эмас, аниқ бир жойда, масалан,*

кабинетда бўлади. — Узр, Саидмурод ака. — Ҳеч бокиси йўқ. «Ёшлик».

БОКАЛ [юн. *bankalis* — идиш] Суюқ ичимликлар ичишга мўлжалланган чўзинчоқ шиша ёки биллур идиш, қадаҳ. *Чарос бокал ушлаганча энтикиб кўйди.* Ў. Хошимов. *Қалбингга қулоқ сол. Мезбон шкафдан бир шиша вино олди. Бокални тўлдириб, олдимга кўйди ва шишани яна бекитди.* Х. Аҳмар, Яккама-якка. *Бокалга қуйилган боржомдан битта хўплаб, қоғоз салфеткага оғзини артди-да, шошмасдан жавоб берди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БОКИР [а. *باکر* — эрта, барвақт; соф, покиза] Покиза, мусаффо; кўркам. *Бокир, соф, яхши табиат юракларга куч бағишлайди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *..қиз нози ва ғамзасининг нашо намоларини татимаган бокир йигит учун. ҳаёсизликдан бошқа нарса бўлиб туюлиши мумкин эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз бола ўзининг малоҳати, бокир латофати, иффати, ширин муомаласи.. беғубор табассуми, мулоийм кулгиси билан қиз.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

БОКИРА [а. *باکره* — дастлабки мева; иффатли қиз бола] **1** Эр кўрмаган, турмушга чиқмаган; иффатли. *Бокира қиз.* ■ *Ҳеч қаёққа кетмайман, менга осилманг, бўлмаса, бир бокира жоннинг уволига қоласиз!* К. Яшин, Ҳамза. *Сенга шундай бокира жонларни топиб берайки, ҳусини кўриб, ақлинг оғмаса — ҳисобмас.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 кўчма Кўл тегмаган, киши оёғи етмаган. *Қудратли тракторлар чўлининг бокира бағрини илк дафъа ёриб, ағдариб, ҳавони гўмбурлатар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 айн. **бокир.** *..сирқираб ётибсиз тошлар оралаб, бокира сувларим, гўзал сувларим.* Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. *Сен менинг қоримсан, биринчи қорим, Гўё бутун олам сендай бокира.* А. Мухтор, Асарлар. *Баҳорнинг бокира таровати ҳам Арслоновнинг кўнглини очолмади. «Шарқ юлдузи».* *..шунда қизнинг бутун борлиғи изтиробга тушиб, бокира қалбида нималар кечмайди.* Газетадан. *Мен сизни япроқлар рангига уйқаш, Бокира муҳаббат билан севаман.* Х. Даврон, Тунги боғлар.

БОКС **1** [ингл. *box* — мушт уриш, зарб] **спрт.** Икки рақибнинг махсус кўлқоп кийиб, маълум қоидалар асосида яккама-якка муштлашиш мусобақаси. *Ҳарбийда бокс спортига қизиқиб, разряд ҳам олибди.* Мир-

муҳсин, Асарлар. Бокс спорти ҳақида баъзан узоқ гапириб, Ҳафизани зериктирган вақтлари ҳам бўлган эди. Мирмуҳсин, Умид.

БОКС II [ингл. box — қути, хона] тиб. Касалхоналарда юқумли касаллик билан оғриганликда гумон қилинган кишиларни бошқалардан алоҳида ётқизиш учун ажратилган махсус хона ёки бино.

БОКС III [ингл.] Эркакларнинг соч қўйиш усулларидан бири. Сочини боксга олдирмоқ.

БОКСЁР айн. боксчи. Бу қисқа муддат боксёрларнинг шиддатли раундлари ўртасида нафас ростлашга бериладиган қисқа танлафулга ўхшарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БОКСЁРЛИК Бокс тушишлик, бокс билан шуғулланишлик. Мен ёшлигимда боксёрликни яхши кўрардим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОКСИТ [фр. bauxite — Франциядаги Бо (Веах) деган жой номидан] Асосий таркибий қисмини алюминий оксид ташкил қилган тоғ жинси; алюминийга энг бой руда. Боксит — цемент ва ўтга чидамли материаллар олиш учун ишлатиладиган тоғ жинси. А. Ашрапов, Ш. Қосимов, Қурилиш терминлари луғати.

БОКСЧА Боксчасига, бокс усули билан. Умид ёқасидан ушламоқчи бўлган Шоксияни тасвирламоқ, боксчи ури кетди. Мирмуҳсин, Умид.

Аноргулнинг ҳар сўзидан Боллар томар, ёр-ёр. «Қўшиқлар». Ҳар сўзингдан бол томсин, Кўрган орзулаб қолсин. Қ. Муҳаммадий. Катта-кичикка оғзидан бол томиб муомала қиладиган хола негадир мен билан тил учида сўрашиб қўя қолди. «Муштум». Лабларингиздан бол томади, ёниб турган оловсиз. К. Яшин, Ҳамза.

БОЛА I Янги туғилган, ҳали кўкракдан, она бағридан ажратилмаган гўдак; чақалоқ. Бола эмизмоқ. Болани аллалаб ухлатмоқ. Бола йиғламаса, она сут бермайди. Мақол. ■ Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳали ёш, вояга етмаган одам. Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра. Мақол. Яхши боладан — раҳмат, Ёмон боладан — лаънат. Мақол. Мен куяман боламга, Болам куяр боласига. Мақол. Алдагани бола яхши. «Қанотли сўзлар». ■ -Ҳали бола экансиз, — деди Қумуш. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар келишган, дўндиқ бола эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Аёл кишининг фазилати бола билан бўлган муносабатида очилади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Аскар бола с.т. Аскарликка янги олинган ёш солдат. Уруш йиллари аскар болаларни аўқлаб турдик. К. Қадҳор, Асарлар. Буз бола Ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини тот-

деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. - Меники

БОЛАКАЙ Бола I, 2 с. кичр-эп

деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. - Меники

БОЛАКАЙ Бола I, 2 с. кичр-эп

деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. - Меники

деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. - Меники

дам чиқди: -*Ўтир бу ёққа! Хўш, сен нима учун кўча болаларига ўхшаб ахлоқсизлик қиласан? А. Қаҳҳор, Айб кимда? Ота(си)нинг боласи* Ўз отасига ўхшаган; ўз отасининг ишини тута билган фарзанд ҳақида. *Отабек хуфтон намози учун таҳорат олишга меҳмонхонадан чиққан эди, унинг кетича: -Отанинг боласида, - деб Зиё шохичи меҳмонларга қараб кўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўғил бола** 1) эркак жинсидаги бола. *Ўғил болани уриш гуноҳ деб биладиган Умматали бу гал ўзини тутолмади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) кўчма эркакларга хос хусусиятли шахс; мард одам. -*Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман, - деди Ҳомид ва давом қилди, - ўғил бола учун - ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) кўчма тўғриси, бўладигани. *Гапнинг ўғил боласини айтсам, биз тарафда беморларга наридан-бери қарашади.* «Муштум». **Қиз бола** 1) аёл жинсидаги бола. *Шу ёшга кириб қиз бола билан биринчи марта кинога тушиши эди.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. *..қиз боланинг бунчалик шўх бўлишини биринчи кўришим.* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бўш, заиф ёки қизларга хос қилиқлар қиладиган ўғил болаларни масхаралаб айтиладиган ибора.

3 Фарзанд, ўғил-қиз, зурриёт. *Оданинг меваси - бола.* Мақол. *Бол ширин, болдан бола ширин.* Мақол. *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. ■ *Бир онадан алвон хил бола туғилади, деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Бола кўрмоқ Фарзандли бўлмоқ. *Орада тўққиз йил ўтди. Булар тўрт бола кўришди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4 кўчма Ёши улуг, аммо гўдакларча иш тутадиган, болаларча мулоҳаза юргизадиган одам ҳақида. -*Нега кўнглимга олмай, мен ёш боламанми! - деди [Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй хотин, бола бўлиб қолгансан десам, аччиғинг келади. Ахир гапнинг охирига қадар тинглаб турмайсанми. Ойдин, Ширин келди.*

5 (кўпинча 1-ш. эгалик аффикси билан) Ёши катталарнинг ёшларга мурожаат шакли. -*Узр айт, болам. Золим билан тенглашма! - деди чол.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Меники бедаво дард. Уҳ! - енгил хўрсинди Тоҳиржон.* -*Ундай дема, болам. Ноумид шайтон.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Янги туғилган, тухумдан чиққан, ҳали вояга етмаган ёш ҳайвон ёки парранда. *Кўнғиз боласини оппоғим дер, кирпи боласини юшоғим дер.* Мақол. *Илоннинг боласи - илон, Чаённинг боласи - чаён.* Мақол.

7 Ҳомила, қориндаги гумона. -*Боланг неча ойлик бўлди, ер юткур? - бўғилиб сўради ва қизни бир тепди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меҳри иккиқат. Бола икки ойлик, уч ойлик.. беш ойлик.. Қандай қилиб бўлса ҳам, болани тушириш керак.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

БОЛАЖРАТГИЧ Рамкадаги мумкатакни бузмасдан ундаги асални ажратиб оладиган, марказдан қочма куч таъсирида ишлайдиган цилиндрсимон машина.

БОЛА-БАҚРА Катта-кичик ёшли болалар; бола-чақа. *Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув; қаердадир патефон хириллаб айланар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кенгроқ кўчада бола-бақра чуввос солиб, у ёқдан бу ёққа югуришарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Дудуллатинг, Қулмуҳаммадбой, бизнинг кўчада бола-бақра кун!* «Ёшлик».

БОЛАБОП Болаларга мўлжалланган, болалар учун аталган ёки болалар бажариши мумкин бўлган. *Ўзим икки марта бордим. Болабоп иш йўқ дейишади.* «Ёшлик».

БОЛАЖОН 1 Бола 1, 2 с. кичр.-эркл. *Ма, е шуни, болажоним, атайин сенга илиниб олиб келдим.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил. *Уша қонхўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми? Болам, болажоним! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

2 сфт. Болаларни ниҳоятда яхши кўрадиган, болага ўта меҳрибон, болапарвар. *Озод ақлини танигандан бери бу қадар меҳрибон, болажон аёлини учратган эмас.* «Ёшлик». *Балки менда пайдо бўлган меҳр тоғанинг болажон бўлганидандир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОЛАЖОНЛИК Болаларни жондан ортиқ севишлик; болажон бўлиш. *Фотима холадаги болажонлик, фарзандларига бўлган муҳаббат, уларнинг тарбияси йўлидаги фидокорлик [фильмда] ўз ифодасини топган.* Газетадан. *Унинг сиймосида мушфиқ онадаги болажонликни, жафокашликни, олижанобликни кўрасиз.* Газетадан.

БОЛАКАЙ Бола 1, 2 с. кичр.-эркл. *Қани, уша бир пайтлар катталарнинг суҳбатига аралашмасдан, меҳр билан кузатадиган тортинчоқ болакайлар ва қизалоқлар.* Газетадан.

-Ҳа, болакайлар, нима гап? – деди Жўранинг дадаси, туюдаги болалар етиб келгач. Н. Фозилов, Ирмоқ.

БОЛАЛАМОҚ 1 Ўзидан насл қолдирмоқ; бола туғиб ёки очиб кўпаймоқ; урчимок. Мушук болалади. Каптар болалади. ■ Ум-мат сурнайчининг ити болалаган эди, битта кучугини олдим. С. Сиёев, Ёруғлик. ..айни баҳор пайтида тоғдаги ноёб қуш ва ҳайвонлар тухум қўйган ва болалаган бўлади. Н. Раҳмонов, Бетайин овчилар.

2 кўма Кўпаймоқ, урчимок, Чипқон болалади. Бир орзу ун орзу болалайди. Мақол. ■ Билишмайдики, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари ингилламайди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўзидаги тунд-лиги арилади, қайтага болалади, оғирлигини ташлаб, кўзини чўктирди. «Ёшлик».

БОЛАЛАРБОП Болаларга мос, болалар учун тўғри келадиган, болаларга мўлжалланган. Ёзувчиларнинг болаларбоп энг яхши асарлари танлаб олинади. Газетадан. ..эртанга усул давр нафасини, қайноқ руҳини қизиқарли, болаларбоп тарзда тасвирлашнинг бирдан-бир йўлидир. «ЎТА».

БОЛАЛАРЧА рви. Болаларга хос тарзда, болаларга ўхшаб; гўдакларча. Болаларча ўйламоқ. Болаларча муҳокама юргизмоқ. ■ ..бу қизариш айна ҳолда бир нав болаларча рашкни ҳам ифода қиларди. С. Айний, Эсдаликлар. Уктамхон болаларча самимият билан эътироз билдирди. К. Яшин, Ҳамза.

БОЛАЛАТМОҚ 1 Болаламоқ фл. орт.н. Қорамолларни болалатмоқ.

2 кўма Кўпайтирмоқ. Таъбир жоиз бўлса, ҳозир йўқни йўндирса, борни болалатса бўладиган пайт. Ж. Холқосимов, Қаёққа қараб эснаяписиз. [Абзам] Ҳожининг давлатини талон-тороғ қилавермайди. Аксинча, ёнига қўшади, болалатади, тишида тишлаб, шу хонадонга олиб келади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

БОЛАЛИ Боласи, фарзанди бор, болачақали. Болалилар бош бўлар, боласизлар ёш бўлар. Мақол. Болали уй – бозор, боласиз уй – мазор. Мақол. Болали уйда гийбат бўлмас. Мақол.

БОЛАЛИК 1 Ёш болаларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ. Бола болалигига боради. ■ Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Сафарали қаерда туради десак,

бирова айтиб берадимиз? Болалигинг қурсин.. Дунёда Сафаралидан кўни йўқ. Ойдин, Мардлик – мангулик.

2 Одамнинг ҳали вояга етмаган даври; ёшлик. У болаликданоқ отларни севад, яхши отларни боқиб, томоша қилишдан ҳар вақт завқланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Дунёдаги энг мароқли сайр болалик ишлари ўтган кўчалар бўйлаб сайр этиши бўлса керак. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Фарзандлик, фарзанд қилиб олиш, фарзанд қилиб асраш. [Ўғилни] Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса, эсон бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар.

Ўғил болалик Мардонавор хатти-ҳаракат, мардлик. -Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман, – деди Ҳомид ва давом қилди, – ўғил бола учун – ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОЛАЛИ-ЧАҚАЛИ айн. бола-чақали.

БОЛАПАРВАР Болаларни ортиқ даражада яхши кўрадиган, болаларга меҳрибон; болажон.

БОЛАПАРВАРЛИК Болаларни ниҳоят даражада яхши кўришлик; болажонлик.

БОЛАПАҚИР Бечора, иложсиз. Гавдалироқ бир эркак бир мушт туширган эди, боланинг телпаги бошидан учиб, қорга тушди. Болапақирни бирпасда оломон қилиб юборишди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Болапақир бу гапларни ичига солавериб сиқилиб кетган экан, шекилли, сал юрагини бўшатиб олсин. «Ёшлик».

БОЛАРИ айн. асалари. Яхши чечакка болари кўнади. Мақол. ■ Боларилар шошиб зувиллар, Ҳатто кўнғиз ясаатар инин. А. Шер, Бешиктерватар ҳақида баллада.

БОЛАСИЗ Боласи йўқ, бола кўрмаган, бефарзанд. Боласиз хотин. Хотинсиз ўтиш – хато, боласиз ўтиш – жафо. Мақол. Болали уй – бозор, боласиз уй – мазор. Мақол. ■ Боласизга тангриси ҳам, бандаси ҳам бермас экан. Йигирма йил турмуш қилиб, бола кўрмадим. И. Раҳим. Чин муҳаббат.

БОЛАСИЗЛИК Фарзандга эга эмаслик; бефарзандлик. Боласизлик учун хафа бўлиш керак эмас, ҳали ёшсиз, бек ака! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОЛАТОЙ Бола 1, 2 с. кичр-эркл.

БОЛАЧА 1 Бола 1, 2 с. кичр.

2 Кичкина қовун; сапча, хомак.

3 Бир турдаги нарсаларнинг энг кичиги, жажжиси.

БОЛА-ЧАҚА *жуфт. с. 1* Катта-кичик болалар; бола-бақра. *Йигит ялт этиб, қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувиллашиб, пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ходимларнинг учовида ҳам бола-чақалари бор экан.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. *Бола-чақаларининг орзу-ҳавасини кўришсин.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Оила аъзолари (хотин ва болалар). *Мусофирлик қийин, бола-чақани соғинади киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бола-чақа қилмоқ (ёки кўрмоқ) Уйланиб бола-чақали бўлмоқ. [*Мамат Холисхонга:*] *Бола-чақа кўргандан кейин бир умр бориб туришга ҳам ваъда берман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БОЛА-ЧАҚАЛИ Уйланиб бола-чақа кўрган; оилали, аёлманд. *Биринчидан, бола-чақали одам хотин устига хотин олса, уйда ҳар кун жанжал-сурон бўлиши шубҳасиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *У йигитлигида уйланиш, бола-чақали бўлиш ҳақида ўйлаганида, хотинининг ҳам чиройли, ҳам ақали бўлишини орзу қиларди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

БОЛБОЛЛАР Қадимда тепаликларга ва қабрлар устига ўрнатилган тош ҳайкаллар ёки тош тахталарга бўрттириб ишланган одам тасвири. *Болболлар Қозоғистон, Қирғизистон, Олтой, Жанубий Сибирь, Мўғулистон ва Шарқий Европада учрайди.* «ЎзМЭ».

БОЛГАР 1 Болгария мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Болгар халқи. Болгар тили. Болгар аёл.*

БОЛГАРИ *с.т.* Болгар қалампери.

БОЛГАРЛАР Болгариянинг асосий (туб) аҳолиси.

БОЛГАРЧА 1 Болгар халқи (тили, адабиёти ва маданияти)га оид. *Болгарча кийим. Болгарча рақс.*

2 Болгар тили. *Болгарча(ни) биласизми?*

БОЛДИЗ *шв.* Хотиннинг синглиси, қайинсингил. *Болдиз болдан тотли.* Мақол. ■ *Езнам мени таниса, болдизиман, ёр-ёр, Болдоғига қистирган қундузиман, ёр-ёр.* «Кўшиқлар». *Ёнимда на қайлиқ, на болдиз, На бир ютум қирмизи шароб.* Миртемир, Асарлар.

БОЛДИР 1 *анат.* Оёқнинг тизза билан тўпиқ орасидаги қисми. *..Турсунбой қизил этигининг кўнжини болдирига бурма қилиб тушириб.. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *..бўйчангина Муҳаббат, лозимини болдирларигача кўтариб қўйиб, шакароб қилиб сув сепилган ҳовлини супураётган экан.* Н. Қиличев, Чигирик.

2 Оёқнинг шу қисми орқасидаги сўм, мушак гўшти. *Унинг диркиллаган болдирлари, тирсиллаган кўкраклари, оппоқ бағбақалари, кўйинги, гулмисан-гул!* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг [Зумраднинг] тиқмачоқдай оппоқ болдирларига қараб қўйиб, Холқўзи хаёлланди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БОЛДИРҚОРА *бот.* Қирққулоқдошлар оиласига мансуб бир турли доривор ўсимлик; сочисунбул. *Болдирқора тоғлардаги ёрларда, қояларнинг соя ва сернам ёриқларида, булоқ ёқасида ўсади.* «ЎзМЭ».

БОЛДИРҒОН *бот.* Раънодошлар (агиргуллилар оиласи)га мансуб ўсимлик, маймунжон.

БОЛДОҚ 1 Кўзсиз силлиқ узук.

2 *айн. зирак.* Назиранинг елкалари, бошидаги зар рўмоли, қулоқларидаги болдоқлари ялтиради. С. Аҳмад, Уфқ. *Зубайдани чиндан ҳам кўғирчоқ қилиб ясашишган эди: қулоқларида олтин болдоқлар, бармоқларида гавҳар кўзли тилла узуклар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 *кўчма* ўсимлик ва дарахтларнинг болдоқ каби осилиб турган қисми (кўса, япроқ ва б.). *У [Мамат]нинг ўткир кўзлари олдида бепоён нахтажорлар кумуш болдоқлари билан жилмайиб кўринади.* «Шарқ юлдузи».

4 Баъзи нарсаларни маҳкамлаш учун уларга кийдириладиган ҳалқа. *Қилич болдоғи.*

5 *шв.* Ҳасса, қўлтиқтаёқ. *Болдоққа суюниб юрмоқ.*

БОЛИД [*юн. bolis, bolidos* — ирғитиладиган найза] *астр.* Осмонда гоҳо-гоҳо кўринадиган энг равшан, йирик метеорит. *Болид планеталараро фазодан Ер атмосферасига келиб кирган тошдир.* «Астрономия». *Агар метеор жисм катта бўлса, учган вақтида осмонда олов учгандай бўлади. Фанда буни «болид» дейилади.* «Фан ва турмуш».

БОЛИШ 1 1 [*ф. بالاش* — ёстиқ] *айн. ёстиқ.* Ҳар бир айвоннинг тоқчасида беҳисоб бахмал, ипак кўрначалар, болишлар. Ж. Шарипов, Хоразм. *Мамат қассоб болиш четини маҳкам чангаллаган кўйи ўғлига қаттиқ тикилиб*

қолди. «Ёшлик». *Ўтган кунни Бобур ўзига келди, болишига суяниб, бир оз бошини кўтарди.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

Лўла болиш қ. лўла.

2 Диваннинг суянишига мўлжалланган болиш шаклидаги суянчиги. Акбаров қаддини ростлаб, диваннинг болишига билагини кўйди. П. Қодиров, Уч илдиз. Диваннинг клеёнка қопланган суянчиқ болишида бир китобнинг беш-олти нусхаси турибди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БОЛИШ II тар. Мўғуллар, қисман турклар орасида 13–14-асрларда муомалада бўлган тилла ёки кумуш пул.

БОЛИҒ [а. بولغ — вояга, камолга етган] кп. Балоғатга, вояга етган; етук. *Оқил ва болиғ.. бўлагиниғиз ҳолда, бу хайрли мажлисда ҳозир бўлган сиз, йигит, шу мажлисда ҳозир бўлиб турган шу қизни.. хотинликка қабул қиласизми?* С. Айний, Эсдалиқлар.

БОЛИҒА Балоғатга етган аёл. *Хотундан.. хурсанд бўлдим.. Эр ҳурматини бажо келтирувчи оқила ва болиға эрди.* «Мушғум».

БОЛИҒЛИК Балоғат ёшига, вояга етганлик.

БОЛО [ф. Ўла — тепа, баланд; баландлик] кам қўлл. Баланд, юқори, баландпарвоз. *Жаҳонда сўз тўла, аммо бари баробар эмас, Тафовут айлади қийматда пасту боло сўз.* Ҳабибий.

БОЛОМЕТР [юн. bole — нур + metron — ўлчаш] Нур энергиясини ўлчайдиган асбоб.

БОЛОН с.т. айн. болонья. *Болон плаш(ч).*

БОЛОНИШИН [ф. بالانشين — юқори ўрин эгалловчи] Юқорида, тўрда ўтирувчи; барчадан баланд турувчи, ўзини баланд олувчи. *Шарақлаб ҳар қаю суҳбатда ҳам беҳуда кулқулар, Раиси суҳбату болонишинман, нуктадонман дер.* Ҳабибий. *Халқда мундин бўлак болонишин йўқ охири, Қилмағай деб кўрқаман Ҳазратга даъво баччағар.* Муқимий.

БОЛОНЬЯ [Шимолий Италиядаги Болонья (Bologna) шаҳри номидан] Бир томони сув ўтказмайдиган қопламали сунъий материал ва шундан тикиладиган уст кийим (плаш, куртка ва ш. к.). *Одамлар ишида сочини бароқ қилиб орқасига туширган, болонья плаш кийган Жанна ҳам турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЛОПҶШ [ф. بالاپوش — устки кўйлак; плаш; ёпинғич] кам қўлл. Устки кийим-бош,

устки кийимлар. *Шоистани кечаси болопўш дўкони ёнидан ёпиқ машинада кўзини бойлаб олиб кетишибди.* «Саодат».

БОЛОР [ф. بولور — тўсин; устун] шв. Иморат томига кўндалангига ташланадиган ёғоч; тўсин. *Пойтешада болор чолавериб, белларинг қотиб кетгандир.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Бу айвоннинг болорлари орасига тахтачалар қоқиб, каптарлар учун уя тайёрланган.* С. Айний, Куллар.

БОЛОРЛИ Томига болор ташлаб қурилган, болорли. *Назар аканинг уйи оила аъзоларига нисбатан кичик, тўққиз болорли экан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Базмхона тўққиз болорли бўлиб, ичи одам билан тўла эди.* С. Айний, Доҳунда.

БОЛОХОНА [боло + хона] Маҳаллий типдаги иморатнинг иккинчи қавати ва шу иккинчи қаватдаги хона. *Эъзозхон чойхона тепасида, болохона деразасидан кўчага қараб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Умид болохонада, шинам ҳужрасидаги эски сим каравотда чалқанча ётарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЛОХОНАДОР I айн. болохонали. *Шу он мингбоши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган болохонадор баланд, баҳайбат дарвоза томонга югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мансур болаликдан қадрдон бўлиб қолган уйнинг болохонадор томини кўзлари билан излаб топди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 *кўчма салб.* Дабдабали, тамтароқли. *Болохонадор ганлар.* ■ «*Ҳосилни нобуд қилмай йиғиб-териб оламиз*» деган болохонадор ваъдалар қани? Газетадан. *Раҳим Салимович хушхабарни жуда болохонадор ташаккурлар билан кутиб олди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Болохонадор (қилиб) сўкиш Одоб донрасидан жуда ҳам четга чиқиб, ўтакетган беалаб, чўзиқ иборалар, сўзлар билан сўкиш. *Шундайм понсад тўнғиздек олишар, йиғитларни болохонадор қилиб сўкарди.* «Ёшлик». *Одил ловуллаб ёнаётган қулоғини тез-тез силар экан, болохонадор қилиб сўкинди.* «Ёшлик».

БОЛОХОНАЛИ Болохонаси бўлган, икки қаватли. *Болохонали иморатнинг пастки қаватидаги деразалардан ёруғ тушиб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дарвоза тепаси болохонали бостирма бўлиб, тагидаги ёруғ гаражда зангори «Волга» ялтиллаб турарди.* Ҳ. Фулом, Феруза.

БОЛОҚ айн. поча қ. **балоқ**. Келиннинг болоғида каштасиз жияк. А. Мухтор. Кумуш тола. Шунни айтадилар ўзи, болоқдаги бит бошга чиқар деб. «Шарқ юлдузи».

БОЛТ [нем. Volt — маҳкамловчи темир чивик] Бир учида каллаги, иккинчи учида резъбаси бўлган, машина ёки иншоотларнинг ажралувчи қисмларини бириктирувчи маҳкамлаш деталли. Кўзойнакнинг ошиқмошиғи кўпинча бўшашиб қолади, шунда унинг болтини маҳкам бураб қўйинг. Газетадан. Бу болтларни, гайка бўлмагач, ҳеч нарсага ишлатиб бўлмас экан. «Муштум».

БОЛТА I Бирор нарсани (ёғочни, гўштни ва ш. к.) чопиш, кесиш, ёриш учун ишлатиладиган, тиғи дастасига параллел металл асбоб. Болта тушгунча, кунда дам олар. Мақол. Минг дарахтнинг бошини бир болта чопар. Мақол. ■ Ақлли, тўнғакнинг нозик ерини — ёриладиган ерини топиб туриб, болта уради — ақли билан ёради, ўзини қийнамайди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ҳовлида қор устида болта билан ўтин ёраётган йиртиқ-ямоқ тўнли бир йигит Элмуродни имлаб чақирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Оёғига (ёки тағига, илдиизига, томирига) болта урмоқ (ёки қўймоқ) Асосини, заминини бўшаштириб, қирқиб, ҳалокатга йўлламоқ, путурдан кеткизмоқ. Ўз оёғингизга ўзингиз болта қўйманг, дейман! А. Қодирий. Ўтган кунлар. Савдо ходими бўлиб ишлаган вақтида Мажид Қурбоновнинг нафс илдиизига болта урилган эди. «Муштум». ..менинг оёғимга болта урган шу бўлади. «Муштум». Узум илдиизига болта урди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Болта (эркаклар исми).

БОЛТАЛАМОҚ Болта билан кесмоқ, чопмоқ.

БОЛТАТУМШУҚ зоол. Чумчуқсимонлар туркумининг тарғилбошлилар оиласига мансуб данакхўр, сайроқи қуш.

БОЛТАЧИ Болта билан иш кўрувчи; болта билан ишловчи. Ўроқчининг минг ургани, Болтачининг бир ургани. Мақол.

БОЛТАЮТАР зоол. Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиқлар билан овқатланувчи йиртқич қуш. Болтаютар одамга ва йиртик сутэмизувчиларга ҳужум қилмайди. Баъзан каклик, қуён, суғурларга ҳужум қилади. «ЎЗМЭ».

БОЛТИРИҚ бот. Крестгудлошларга мансуб кўп йиллик бегона ўт. Болтириқ экинлар орасида, боғлар, уватлар ва йўл ёқасида ўсади. «ЎЗМЭ».

БОЛТЛИ Болти бўлган, болти бор; болт билан маҳкамланган ёки маҳкамланадиган. Болтли бирикма.

БОЛ-ПАР, болупар [ф. بالوير — қанот ва пат; ҳаракат эркинлиги]: **болупардан айрилмоқ** Энг яқин кишисидан, таянчигидан айрилмоқ; жудо бўлмоқ; қаноти қайрилмоқ. Гулдай бахтим бор эди, чанг солиб, унга зомин бўлишди, қанотимни қайириб, болупаримдан айирдилар. К. Яшин. Ҳамза.

БОЛУТ Қорақайингуллилар оиласига мансуб йирик дарахт; айн. эман. ..икки жасур жангчи болут тағига дафн қилинди. Т. Рустамов. Мангу жасорат.

БОЛУТЗОР Болут дарахти билан қопланган ер, майдон. айн. эманзор.

БОЛЬШЕВИЗМ [р. большой, больше — катта; кўп] эск. тар. Большевиклар партияси амал қилиб келган назария ва сиёсий-партиявий оқим.

БОЛЬШЕВИК эск тар. Большевизм тарафдори, большевиклар партияси аъзоси.

Большевиклар партияси эск. тар. Россия социал-демократик ишчилар партиясининг 1903 йилдаги II съездида партия аъзоларининг кўпчилиги асосида ташкил топган партия.

БОЛҚИМОҚ айн. балқимоқ.

БОЛҚИН бот. Юлғундошлар оиласига мансуб, туксиз, барглари тухумсимон чала бута.

БОЛҚОН Бўлиқ, тўла. -Тирик ҳам гап эканми, болқондек бола, — деб кулганича, яна ичкарига кириб кетмоқчи бўлди. Ойдин, Гулсанам.

БОЛҚОР I Россия Федерациясидаги Кабарда-Болқория Республикасида яшовчи, туркий тилда сўзлашувчи туб халқнинг номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. Болқор йигит. Болқор тили.

БОЛҚОРЛАР Кабарда-Болқориянинг асосий (туб) аҳолиси.

БОЛҚУРАЙ бот. Соябонгуллилар оиласига мансуб, пояси ва илдиизи сутли, кўп йиллик ўт.

БОЛҒА I Мих қоқиш, нарсаларни уриш, текислаш, эгиш ёки букиш каби иш-

ларда қўлланадиган, ёғоч ёки темир дастали асбоб. *Остонада мункайиб ўтирган чол ёнбошига қўйиб олган пақирдан қийшиқ-қинғир миҳларни олиб, болға билан тўғрилди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Унинг [Замоннинг] бир қўлида мушук калласидай калтасоп болға, бир қўлида темир пона.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 тех. Металларга, умуман нарсаларга зарб билан ишлов берадиган оғир механизм. *Бир қозикнинг ерга кириши қийин бўлди, моторни бошқараётган йигит болғани анча юқоридан ташлади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БОЛҒАБАЛИҚ зоол. Бошининг икки ёнидаги ўсимтаси болғага ўхшаган, акула-симонлар туркумига мансуб балиқ.

БОЛҒАБОШ зоол. Сувга яқин ўрмонларда яшовчи, узуноёқ қушлар туркумига мансуб қуш, сояқуш. *Болғабош кундузи офтобдан қочиб, ўсимликлар остида юради, шунинг учун «сояқуш» ҳам деб аталади.* «ЎЗМЭ».

БОЛҒАЛАМОҚ Болға билан урмоқ, болға билан уриб ишлов бермоқ. *..сандон устига қўйилган мис тунукани терлаб, бир меъёрда болғалаётган қотма арабга кўз ташламай иложимиз йўқ.* Мирмуҳсин, Хикоя ва қиссалар. *Корпусда металл болғалаш машиналарининг одатдаги шовқинини эшитмаймиз.* «Фан ва турмуш».

БОЛҒАЛИ Ўзбек уруғларидан бири.

БОЛҒАЧА 1 Кичкина болға. *Ниҳоят, докторим болғачасини тап эткизиб столга ташлади-ю, бурчакка бориб, қўл ювди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 анат. Одам ва сутэмизувчи ҳайвонларнинг ўрта қулоғидаги қулоқ пардасига ёпишган эшитув суякчаларидан бири.

БОМАЗА [бо.. + маза] айн. мазали. *Барингани бомаза, Кийган кийими тоза.* «Гулнорлари».

БОМАСЛАХАТ [бо.. + маслахат] айн. бамаслахат.

БОМБА [фр. bombe < лат. bombus – шовқин] Портлатувчи ёки ёндирувчи снаряд. *Атом бомбаси. Водород бомбаси. Бомба ташламоқ.* ■ *Мабодо атом бомбасини бир елкамга, водород бомбасини бир елкамга осиб қўйиб, шу Сотимхўжага тегмасанг, ҳозир портлатвораман деса, портлатвор-е, жоним роҳат олади, дердим.* С. Аҳмад, Сайланма.

БОМБАПАНА Бомба, ўқ ва ш. к. дан сақланиш учун махсус қурилган жой. *Бомбапана қурмоқ.* ■ *Йўл портлади, ўзин урди бомбапанага.* Газетадан.

БОМБАРДИМОН [фр. bombardement – бомба ташлаш; ўт очиш] Бомба ташлаш, бомба ташлаб қириш. *Бомбардимон қилмоқ.* ■ *Бомбардимон кучайгандан кучайиб борди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Кичкина станцияда батальон поезддан тушишга улгурмасданоқ, бомбардимонга учради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БОМБАРДИМОНЧИ 1 Бомбардимон қилишга мослашган (самолёт). *Бомбардимончиларнинг ҳужуми 15 минут давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Фронлда бомбардимончи самолёт учса, ҳамма тупроққа кириб кетгудай бўлиб, ерга ёпишарди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 с.т. Шундай самолёт учувчиси.

БОМБАОТГИЧ ҳарб. айн. бомбомёт.

БОМБОМЁТ ҳарб. Тузилиши миномётга ўхшаш отиш қуроли, бомбаотгич.

БОМДОД [ф. بامداد – саҳар, тонготар] **1 дин.** Эрта билан кун чиқмасдан ўқиладиган биринчи намоз. *Муздай куз сувига юз-қўлини ювди-да.. ўчоқ бошида ивирсиб юрган хотинидан сўради: -Онаси, болангиз бомдодга чиқиб кетдими? М. Исмоилий, Фарғона т.о.* *У, бомдодни адо этгач, харсантошлар оралаб шарқираб оқаетган сой бўйига тушиб, табиатнинг мислсиз жамолини томоша қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бомдод намози айн. бомдод 1. Мақсуд қори бомдод намозидан бугун эртароқ қайтди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Сешанба куни бомдод намозидан то тушга қадар Вафо аттор интиқ бўлиб Кимёхонни кутди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Эрта тонг пайти; саҳар. *Бомдодда турмоқ. Бомдод билан жўнамоқ.* ■ *Осмонда юлдузлар чарақлар, Етти қароқчи мағриб уфқида ёнбошлаб ётар, бомдодгача бир неча соатгина қолган эди.* С. Сиёев, Аваз. *Ўтиришма тонгга яқин тугади. Сайфий бомдод маҳали.. чиқиб кетди-ю, тўйхонага қайтиб келмади.* С. Сиёев, Аваз.

БОНГ [ф. بونگ – қаттиқ қичқирик, фарёд; шовқин] **1** Баланд овоз, қаттиқ товуш, ҳайқирик. *..замондан, ҳақсизликдан, зулмдан норозилик бонги тобора жаранглай берди.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

Бонг урмоқ Баланд овоз билан даъват қилмоқ, ҳайқирмоқ. *Йигитлардан бири.. йўғон товуши билан атрофга бонг урди: -Юра-вер! Майдонга чиқиб, рўйирост чиқиб, ҳақимизни дов қиламиз! Ойбек, Танланган асарлар. Нарзи Ражабов сиймоси кўз ўнгимда қад кўтарди, назаримда гуё у қурултой минбарига чиқиб бонг урарди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Кўнғироқ, занг, чақирӣқ. Суюнчини бер, ҳаммамиз орзиқиб кутган галаба бонги чалиняпти! С. Кароматов, Олтин қум. *Шу пайт бригада шийпонидан теримчиларни тушликка чорловчи бонг эшитилди. М. Хайруллаев, Кўнғил.*

БОНУ [ф. بانو — мўтабар аёл, хоним] **1** эск. Юқори табақалар, зодагонлар авлодига мансуб аёллар унвони.

2 кўчма Мўтабар, эйтиборли аёл. *Озар бунда, белорус бор, гуржи, латиш, Қоратегин, Олтойдан не бонулар ҳам. Мирмуҳсин, Асарлар.*

3 Ҳурмат юзасидан аёллар исмига қўшиб ишлатиладиган сўз. *Шаҳрибону, Нигорбону.*

БОНУС [лот. bonus — яхши, марҳаматли] ҳуқ. Турли хил муносабат билан қўшимча ҳақ (мукофот, қўшимча дивиденд ва б.) тўлаш.

БООБРЎ [бо.. + обрў] айн. обрўли. -Ахир *Қутидор ҳам бообрў одам-да, — деди биринчи киши. А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. Сирож маҳсум маҳалланинг бообрў кишиларидан эди. «Шарқ юлдузи». Сиз понсад, бекнинг маслаҳатдон, бообрў қўрбошларидан бирисиз. К. Яшин, Пьесалар.*

БООДОБ [бо.. + одоб] айн. одобли. *Наҳотки, шундай мулоим, боодоб қиз чакки оёқ бўлса. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Юришинг боодоб, ширин сўз бола. «Равшан».*

БОП [ф. باب — лойиқ, мос, мувофиқ] **1** Тўғри келадиган, талаб қилингандек; жуда мос келадиган, муносиб. *Уйлаб кўрсам, саркотиб одамга шундан боп совға йўқ экан. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Текин бойлик ахтаргунча Ўзингга боп хунар топ. «Ақл ақлдан қувват олади». Қиз йигитдан гап кутар, йигит эса у боп гап қидирар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Белги-хусусияти ижобий, талаб даражасида, яхши. *Ким минса, шу билар отнинг бопини, Сайис олар илдам отнинг тобини. «Ҳасанхон».*

3 Қўшма сўзларнинг иккинчи қисмида «мос», «муносиб», «тўғри келадиган» маъноларини ифодалайди: *оммабон, деҳқонбон, уруғбон, этикбон каби.*

БОПЛАБ 1 **Бопламоқ** фл. рвдш.

2 рвш. с.т. Ижросини ўрнига қўйиб, ўринлатиб, ўхшатиб. *Ёрмат.. қочган болаларнинг орқасидан боплаб сўкишини мўлжаллади-ю, лекин қаерда, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди. Ойбек, Танланган асарлар. Ушанда ичига ях кўмилган қор билан боплаб туширган эди. Мирмуҳсин, Умид.*

БОПЛАМОҚ 1 Ижросини ўрнига қўймоқ, кўнғилдагидек қилиб бажармоқ, ўринлатиб бажо келтирмоқ, қойил қилмоқ. *Аммо келин мантини яна боплабди. С. Аҳмад, Сайланма. Хотиржам бўлинг, разрядди устамиз, боплаймиз. С. Аҳмад, Сайланма. Чойни ҳам хўп боплаб дамлабсиз-да, Рокия она. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

2 Фириб бермоқ, панд бермоқ. -*Бопладимми, — деди Набигул кетига қараб, — йилига олти сўм эмиш, олти тийин бермасман! А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтақ.*

3 Адабини, таъзирини бермоқ. *Боплаб пўстагимни қоқишибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. -Нишолдани маза қилиб еб ўтирган ҳов ану саллаликни кесак билан боплайми? — деди Маҳмуд. Ойбек, Танланган асарлар. -Э сўраманг, — деди Исломов, — Зиём Вазиров мени боплади. «Муштум».*

БОПТА шв. Белги-хусусияти талаб даражасида; тўғри келадиган, муносиб, боп, мос. *Ғанивой жуда бопта иш қилти, бунақа ишини йигитнинг хўрози қилади. С. Аҳмад, Лочин. ..ойинг билан магазинга чиқинглар-да, етмаганига қўшиб, битта бопта костюм олинглар.. М. Исмоилӣй, Бизнинг роман. Ўрнига тайин қилинган кишинглар ҳам бопта тушмабди. С. Аҳмад, Ҳуқм.*

БОР 1 1 Қўлда, ихтиёрда ёки умуман воқеликда мавжуд бўлган; мавжуд. *Бор имкониятлардан фойдаланмоқ. Бор кишилар билан иш бошламоқ. Бор маблағларни аниқламоқ. ■ [Отабек] Бир оз кучини йиғиб олгач, ҳиқилдоқни бор кучи билан сиқа бошлади. А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.*

2 кесим взф. Бўлади; мавжуд. *Бугун мажлис бор. Отангиз борми? Кўнғилдан кўнғилга йўл бор. Мақол. Ўз дўстим деб сир айтма, Дўстининг ҳам дўсти бор. Мақол. ■ Хўш, Содиқ*

полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Инсон борки, ҳаммаси орзу-умид, мақсад ва ният билан яшайди. Газетадан. Азизанинг тикилиб турган кўзларида даҳшат аралаш ғазаб бор. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Қирқ ўғлининг орасида бир ёлғиз қиз бор эди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. Ҳали тонг отишига анча бор. С. Аҳмад, Сайланма.

Бормисиз ёки бор экансиз-ку! Узоқ вақт кўринмай, бедарак бўлиб кетган киши келганда ёки бирор киши кўнгилдагидек иш қилганда, унга хитобан, миннатдор оҳангда ишлатиладиган ибора. *Уста Олим келувчининг истиқболи учун ўрнидан турди: -Э уста Фарфи, келинг, келинг, бормисиз! - деди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Бор бўлинг!** Яшаб юринг, ўлманг (кўпинча «ҳорманг!» сўзига жавобан ишлатилади). [Давлатёр:] -*Ҳорманг, ўртоқ муаллим! Элмурод тўхтади: -Ҳа, бор бўлинг, ишлар қалай? П. Турсун, Ўқитувчи. -Э, ҳа, бор бўлинг, олим қиз, - деди Элмурод, - ишларингиз қалай, ҳеч кўринмайсиз? П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Бойликка, давлатга эга бўлган; бой, бадавлат. *Бор бўлсанг, кўролмайди, йўқ бўлсанг, беролмайди.* Мақол. *Бор мақтанса, топилур, йўқ мақтанса, чопилур.* Мақол. ■ [Ёрмат:] *Ука, бор-борича, йўқ ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Қанча бўлса — шунча, ҳаммаси борича. *Бор гапни айтиб бермоқ. Бор борини ейди, уятсиз орини ейди.* «Қанотли сўзлар». ■ *Ёввойи чўл буюк кенгликда менга борин очиб ташлади.* И. Раҳмон, Юрак қирралари.

Айтганича (ёки деганича, мақтанганича) бор Худди айтганидек, шундай деб айтишга (дейишга, мақташга) арзирли. -*Тўйбеканинг мақтаганича борми? -Бор, - деди қутидор, - ..худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Қосимжон бойваччанинг уйларига кўп келаман-да, биламан. Арслон, арслон деганича бор.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. **Бор бўйича** 1) бошидан-оёқ; бутун борлигича. *Бор бўйича суратга олмоқ; 2) кўчма тўлиқ равишда, бутунича. Масалани бор бўйича қўймоқ. Бўлса бордир* Балки шундайдир; эҳтимол; шундай бўлса ажаб эмас. *Келган бўлса бордир. Айтган бўлса бордир. Жон бор* Асос бор, тўғри. *Бу гапингизда жон бор.* Н. Сафаров, Жасорат-

нинг давоми. **Шуниси (ёки шунчалиги) ҳам борки** Шуниси ҳам айтиш керакки.. Шуниси ҳам эътиборга олиш керакки.. Аммо шуниси ҳам борки, кейинги вақтларда Азизбек Қўқоннинг ёрлик ва фармонларини илтифотсиз қолдира бошлади. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Эс (ёки ақл) бориди** Вақтни қўлдан бермай, ўз вақтида. [Юсуфбек ҳожи:] *Ҳозир сизларга икки йўл бор: ўғил-қизингни сотиб бўлса ҳам, ўттиз икки тангани Азизбек хазинасига тўлаш ёки эс бориди этакни ёниб, Азизбекни орадан кўтариш.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Қўли бор** Иштироки бор, иштирок этган, қатнашган. [Мансур:] *Зухранинг йўқолишида бу афандининг қўли бор. Иши терговга берилсин.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 3-ш. эгаллик қўшимчасини олган отлар билан «бирор нарсага эга» маъносидати таркибли сифат ҳосил қилади. *Пули бор одам. Қизи бор уй доим саришта.* Мақол. *Ўғли борнинг ўрни бор, Қизи борнинг қадр бор.* Мақол. ■ *Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак? А. Қаҳҳор, Мунофиқ.*

6 Риторик сўроқ гапларда «аслида йўқ, мавжуд эмас, топилмайди» каби инкор маъноларини ифодалайди. *Дунёда тўғри яшаб, юртга хизмат қилиб ўтишдан ортиқ бахт борми инсон боласи учун? Т. Ашуров, Оқ от. Ахир, инсоф, виждон деган нарса борми сизда? С. Аҳмад, Юлдуз.*

БОР II [ф. بار — марта] кт. Марта, дафъа, қарра. *Бир терининг ичида қўй неча бор семириб, неча бор озар.* Мақол. ■ *Равшан унинг чехрасио чуқур ботган кўзларида илк бор изтироб тантанасини кўрди.* «Ёшлик». *Бу борада Абдуваҳҳоб билан кўп бор маслаҳатлашганди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки соя бор. *Сирасини айтганда, минг бор эшитгандан бир бор кўрган афзал.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БОР III [лот. borum, borax < a. بورق — танакор; селитра] Менделеев даврий системаси III гуруҳидаги кимёвий элемент. *Минерал сувларнинг шифобахилиги сабаби уларнинг таркибида.. йод, бром, бор, литий, барий, стронций каби моддалар бўлишидир.* «Фан ва турмуш».

БОРА I [ф. باره — марта] кт. I Марта, қарра. *Яраланган Абдулла хумор кўзларини ўз она диёрининг ҳусну жамолига сўнги бора ташлайди.* Б. Бойқобилов, Алангали юраклар. *Суна устидаги сўри ҳар замон тўрт*

томонга чайқалиб.. теваракка ҳусайни ғужумларини бир-икки бора узиб ташлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳ.-п. к. қўшимчаси ёки 3-ш. эгалик ва Ҳ.-п. к. қўшимчаси билан келиб, кўмакчи ва-зифасида қўлланади. Худди шу борада ўртоқ Нурмухамедов билан жанжаллашиб ўтирган эдик. «Муштум». -Кўп улуг иш бўлади, бу борада қўлдан келган ёрдамни дариф тут-маймиз, — деди мулла Исмоил. «Муштум». У деҳқон кўнглига маъқул тушган янги нав борасида сўзларди. С. Маҳкамов, Деҳқон қувончи. Албатта, Турсунбой ташаббускор-лик ва тасвирий санъат борасида Асада бас келолмайди. «Муштум».

БОРА II [юн. boreas — шимол шамоли] Денгиз бўйи ҳудудларида қишда тоғ бағридан пастга қараб эсадиган кучли совуқ шамол. Бора эганда, ҳавонинг температураси кес-кин пасаяди.. «ЎЗМЭ».

БОРА-БОРА I Бормоқ фл. такр. рвдш. Бора-бора кўз илғамас кенгликларга чиқдик. Х. Назир, Ёнар дарё.

2 рвш. Вақт ўтган сари, борган сари, аста-секин, тобора; кейинчалик, пировар-дида. Бора-бора суҳбат жиловни унинг қўлига ўта бошлади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Бора-бора фикримга фикр, ақлимга ақл қў-шиладиғандек бўлаверди. Х. Тўхтабоев, Ши-рин қовунлар мамлақати. Бора-бора Ғойиб-жон билан иноқлашиб кетдик. М. Жўра, Изтироб. Дунёдаги барча нарзалар унутилгани каби, ўша гўдаклик хотираси ҳам бора-бора тонгги тумандай тарқалди-кетди. Ж. Аб-дуллахонов, Орият.

БОРАКАЛЛО с.т. айн. баракалла. ■ Баракалло, гўшт тўғрашда сенга етадигани йўқ. К. Яшин, Ҳамза. -Муборак, муборак! Баракалло, мирзо Анвар! — деди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БОРАСИДА кўм. вzf. қ. бора. I 2.

БОР-БУД Бисотдаги бор нарса, мол-мулк, буд-шуд. Шўро давлати бор-будимни тортиб олди. Ҳ. Фулом, Машғал. Уйига бирон меҳмон, айниқса азиз меҳмон келса, бор-будига кифояланмай, оёғи куйган товўқдай югуради, ўзида бўлмаса, қўшнисиникига югу-ради. С. Нуоров, Нарвон.

БОРГОҲ [ф. بارگاہ — подшоҳ саройи, қабулхонаси; подшоҳ чодир] эск. кт. Мах-сус ижозат билан кириладиган жой, подшоҳ ва хонларнинг қабулхонаси. Рафқон ва Шўр-

сув даштида душман билан тўқнашувни ҳаёл қилиб, Рафқон текислигига боргоҳ қурди. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрта тонгда боргоҳ-лар йиғиб олиниб, саркарда Амир Довуд бар-лос олдинда, қўшин яна йўлга тушди. Мир-муҳсин, Меъмор.

БОРДИ-КЕЛДИ I Бир-бириникига бор-иб-келиб туриш, бориш-келиш, ўзаро яқин алоқа. Кейин-кейин оилавий борди-келдига ҳам ўтдилар, эски гиналар унут бўлди. Э. Аъзамов, Жавоб. Икки томон — ота-оналаримиз орасида борди-келди бош-ланиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Уша вақтларда Зокир Фаридани унутиш учун Лола билан борди-келди қила бошлаган эди. Очиқ буни кўриб, тутаб кетди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Бирор манзилга бориб, ундан қайтиб келишгача бўлган масофа. Ҳозир борамиз, борди-келдиси машинада бир ярим соатлик йўл. А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 кўчма Турмушда учраб турадиган май-да-чуйда, икир-чикир ташвишлар, машақ-қатлар. Эргаш ҳали гўдак эди, дунёнинг борди-келдисини билмас.. эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Юнусали ота шу кунгача уларнинг борди-келди гапларига аралашмай, чидаб келарди. С. Аҳмад, Уфқ.

БОРДИ-Ю шарт. боғл., с.т. Мабодо, агар, башарти. Борди-ю, ҳеч нарсага эриша олмасак, режа бузилади. Х. Тўхтабоев, Йил-лар ва йўллар. ..кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: «Борди-ю, шу бўлса-чи?» А. Қаҳҳор, Қўшчи-нор чироқлари.

БОРДОН [ф. باردان — катта ҳуржун] I Қо-биғи олинмаган қамишдан бўйрага ўхшатиб тўқилган қалин, дағал тўшама. Қамишдан уй-рўзғор учун бордон ва бўйра тўқишади: меваларни қуритишда фойдаланилади. М. Тўйчиев, Қамиш. Низомжон бордонни штирлатмай, оҳиста кийиниб, чодирдан чиқди. С. Аҳмад, Уфқ. Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ бўйида сершоҳ тол тагига сув секиб, бордон тўшаб қўйилган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шундай тўқимадан тайёрланган мах-сус қоп, идиш. Бир бордон бугдой. ■ Ўч олиш-нинг моҳирисан танқид этган кимсадан, Шахсият дони қуйилган ё чувўқ бордонмисан? Ж. Абдулла, Кимсан?

БОРДОНДАЙ, -дек с.т. Бордон (қоп) сингари, семиз, гавдали одам ҳақида. Бордон-

дай хотин. ■ Рўзғорни қўлингга олиб, бордондай семириб ўтирасанми? Ойбек, Танланган асарлар. Сарикқина, чилтондай ориққина қизингни бордондай семиртириб юборди. Ойбек, О. в. шабадалар.

БОРДОНЧИ Бордон тўшама ёки қопни тўқувчи уста. Ҳамма айб бордон тўқийдиган устада. Агар бордончи сийрак тўқимаганда, бундай аҳвол бўлмас эди. «Муштум».

БОРЖОМ[И] [груз. Грузиянинг Боржоми шаҳри номидан] Шифобахш минерал сув. Зардаси қайнаган кишиларга бир озгина сув ёки боржом берилса, ошқозон суюқлигининг кучини камайтириб, енгиллик келтириши мумкин. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БОРИ Ҳаммаси бўлиб; бор-йўғи; атиги, бўлгани. Айтадиган гапининг бори шуми? Қўлашувдан.

БОРИБ-БОРИБ I Бормоқ фл. такр. рвдш.

2 рвш. Охири, пировардида, пировард-натижада. Саид бориб-бориб ўша уй бекаси Малоҳатга уйланган. А. Мухтор, Чин муҳаббат. Бориб-бориб ўз маҳалламизнинг болалари ҳам мени келгинди, деб ўйинга қўшмайдиган бўлишган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БОРИ-ЙЎҒИ қ. бор-йўғи. Бори-йўғи кафтдек келадиغان эски ошхонанинг томини қайта ёпиш учун нари бориб, бери келдим. «Муштум».

БОРИНГКИ кри с. Хуллас, қисқаси. Богда олма, узум .. борингки, йўқ нарсанинг ўзи йўқ. ■ Бегим.. сизда виждон, инсоф, вағда, вафо, яхшиликни билди, борингки, одамгарчиликдан ҳеч гап йўқ эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОРИЧА рвш. Борига қараб; борига яраша; имконияти доирасида, қўлдан келганча, борини ншга солиб. Бор — борича, йўқ — ҳолича. Мақол. Ҳар ким борича полвон. Мақол. ■ Кучим борича дарвоза томонга югурдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. У ўзини имкони борича бепарво тутушга ҳаракат қилди. Т. Ашуров, Оқ от.

БОРИШ-КЕЛИШ I Бир бориб, қайтиш. Қишлоғимизга бориш-келиш — олтинчи километр.

2 Ўзаро яқин муносабат, ўзаро алоқа; борди-келди. Қариндошлар билан бориш-келишингиз борми? ■ Мулла Туроб.. ҳеч бир киши билан бориш-келиш қилмас экан. С. Ай-

ний, Эсдалиқлар. ..ўзбеклар, қозоқлар, қирғизлар, тожиклар нечалаб доvon ошиб, бориш-келиш қилиб турганлар. Газетадан.

БОРИШЛИ-КЕЛИШЛИ фольк. айн. **БОРИШ-КЕЛИШ.** Богдон бўлиб қизил гулин терайик, Боришли-келишли бўлиб юрайик. «Ёдгор».

БОР-ЙЎҒИ I Бисотида, ихтиёрида бўлган ҳамма нарса; бойлик, буд-шуд. Қумда таланиб, бор-йўғидан ажралган кичик карвон сочилган нарсаларни йиғиб, отларни эгарлаб, араваларга қўшишга ҳозирлик кўрди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бечоранинг бор-йўғи, пешонасидаги боласи шу — бизнинг келинимиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Дарағи, борлиги ёки йўқлиги. Бор-йўғини билмайдик, Бол тилайди томоғим. Мақол. ■ Қанча элат Бойсидан кетди. Шунча вақтдан бери бор-йўғи маълум бўлмай ётган.. «Ёдгор».

3 Ҳаммаси бўлиб; атиги, фақат. Ҳа, дарвоқе, чўпон-чўлиқлар қишлоғи бор-йўғи ўн икки хонадонли қишлоқ. «Ўзбекистон кўриқлари». Томонларнинг келишувига мувофиқ, бор-йўғи олти партия ўйналиши керак эди. «Гулдаста». Биз бор-йўғи уч жонмиз, уч коса етади. С. Сиёев, Ёруғлик.

БОРЛАМОҚ I Пулат ёки бошқа металлдан тайёрланган буюмлар сиртини борга тўйинтирмоқ. Борлаш натижасида буюм сирти қаттиқлашади, иссиққа ва ейилишга чидамлилиги ошади. «ЎЗМЭ».

БОРЛАМОҚ II шв. Хабар олмоқ, ҳол-аҳвол сўрамоқ.

БОРЛИК I Бор бўлишлик, мавжудлик. Пул борликка бор-у, оз-да. ■ Бир нарча ерларинг борлигини эшитар эдим, қўлларингдами? Ойбек, Танланган асарлар. Отабек Зайнабнинг шу қадар юрак дарди борлигини биринчи марта билар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аскарлар деворни уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тавба, хўп аломат одам-да. Бу қўтир дунёда шунақа одамхонлар борлигига ҳеч ақлим етмайди. Бор экан-да! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бойлик; тўқлик. Борликдан мақтанма. Мақол.

БОРЛИҚ I флс. Инсон онги ва сезгисидан ташқаридаги объектив дунё, олам, мавжудот. Аҳмад кўчага чиқди. Кун иссиқ, борлиқ лов-лов ёнарди. Ф. Мусажонов, Ҳим-

мат. ..чўл ҳам, бутун борлиқ ҳам ноз уйқуда ётгандек. «Ўзбекистон кўриқлари». Интилар борлиқни инсон Баркамол этмоқ учун, Не ажаб, инсонни борлиқ Баркамол этган эмас. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Кишининг вужуди, жиёми, туриш-турмуши. Борлигим муҳаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда завжингиз Отабек. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Оғриқ унинг бутун борлиғини чулғарди. «Ёшлик». Дарё ёқасида ўтириб, бутун борлиғи билан кўшиқ айтаётган қизга кўзим тушди. «Шарқ юлдузи». Борлиғидан совуқ тер қуйилиб кетди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

3 Барча, ҳамма, бутун. Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганнинг устига чиқиб тепиш» қабилдан бўлган бу ҳаракатидан тутун кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўқади. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

БОРМОҚ 1 Сўзловчининг турган жойидан узоқлашмоқ, нари кетмоқ; бирор жой (манзил)дан иккинчи жой (манзил) томон ҳаракат қилмоқ, йўл олмоқ; наридаги бирор манзилга етмоқ. Ҳозир институтга бораман.

■ -Нима бўлди сизга, қайёққа борасиз? — Марғилонга.. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Боринг, Насибани мактабдан айтиб келинг, иссиғида бора қолайлик. А. Қаҳҳор, Асарлар. Сидиқ-жоннинг назарида, агар [Шарофат] шу кайфиятида кетса, шу ердан бориб, жўрттага бир бўйни йўғонга тегадиган. А. Қаҳҳор, Асарлар. Шу ердан.. Шайхонтовургача қанчада борасиз? — Кўз очиб юмгунча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртасига у мактабга бормади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

2 Умуман, бирор йўналишда, йўлда нари томон ҳаракат қилмоқ, илгариламоқ, узоқлашмоқ. Поезд.. бепоен саҳродан борар эди, эртасига эрталаб бирор соатга яқин тўхтаб қолади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қизни излаб, узоқ боргач, унинг кўчасида тўхтади. Ойбек, Нур қидириб. Биз олға бораверамиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 Жўнатилган, тарқатилган жойидан, манбаидан наридаги, мўлжалдаги жойга етмоқ (овоза, гап, хат-хабар ҳақида). Сиздан бир марта ҳам хат бормади. ■ Бу гаплар амирзода кулоғига бориб етганига асло шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Бўтабой ўйлаб туриб: -Бизнинг қишлоқдан ҳам маълумот борган экан-да, а? — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Бирор транспорт воситаси билан нари томон юрмоқ, силжимоқ, узоқлашмоқ. Автобусда бормоқ. Самолётда бормоқ. ■ [Қурбон ота:] -Намангангача машинада борсангиз, у ёғи яқин, — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Бирор жой, объект ёки шахс томон йўналмоқ, ўша жойда ёки шахс ҳузурда бўлмоқ; ташриф буюрмоқ. Тўйга борсанг, тўйиб бор. Мақол. ■ Тағин бир марта Талъатнинг олдига боришига тўғри келади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Юсуфжон Фиёсов ўрнидан туриб, дераза ёнига борди. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Амаллаб яқин борганида, бахт деган ўша нур яна бир олам нарига кетиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бирдан уйига, болаларининг олдига боргиси келди. С. Аҳмад, Уфқ.

6 Доимо бир йўналишда юрмоқ, қатнамоқ. Ишга бормоқ. ■ Фижим рўмол тўқийман, Мактаб бориб ўқийман. «Кўшиқлар».

7 Ўз иши, фаолиятида ёки тараққиёт жараёнида бирор йўлдан кетмоқ, бирор йўналишда ҳаракат қилмоқ. Ўзбекистон демократик жамият қуриш йўлидан бормоқда. ■ Чин инсон, ёмонлар бўхтон қилганда ҳам, тўғри йўлдан адашмай бораверади. Газетадан. Улар ўзларига, ўз ерларига, ўз уйларига ҳаёт, сув келтириш учун.. курашга борадилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

8 Кўйилмоқ, кўрсатилмоқ (спектакль, томоша ва ш.к. ҳақида). Кинотеатрда янги фильм бораётир.

9 Давом этмоқ, бўлмоқ, кетмоқ, ўтмоқ, кечмоқ (иш, суҳбат, вақт ва ш. к. ҳақида). Қизгин баҳс бормоқда. Гап ёш мутахассислар ҳақида борди. Кунлар кетидан кунлар борар эди.

10 с.т. Сигмоқ, бемалол кирмоқ. Тахта қаттиқ экан, миҳ бормаяпти. Этик оёғимга бормаяпти.

11 Сони, миқдори, катталиги жиҳатидан маълум юқори чегарага, даражага етмоқ, эришмоқ. Кўйлар сони беш юзга борди. Хонанинг узунлиги тўрт метрга ҳам бормади. ■ Одамда мия нўстлогининг сатҳи, ўртача олганда, 1250 кв. см. бўлиб, отда 350 кв. см. га ҳам бормади. «Анатомия».

12 Давом этиб, ривожланиб, бирор даражага етмоқ, бирор оқибатга келмоқ. Аҳвол шунгача борди. ■ Отабек ёрилиш даража-

сига бориб қайтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир ўзингиз кучанганингиз билан узоққа бора олмайсиз. С. Сиёев, Ёруғлик.

13 Ўтиб, кечиб, муайян паллага, вақтга етмоқ (вақт ҳақида). *Тонг отарга бориб, кўзи ёриди.* ■ *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб кетди.* ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бемор яна кўзини юмди, шу юмганича очмади – саҳарга бориб узилди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

14 Маълум ёшга кирмоқ, етмоқ. *Солиҳ Махдум ўттизга борганда, мактабдорлиги ҳам яхшигина шухрат топади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Дўттифуруш – эликка бориб қолган одам.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Катта – ўғай қайнона, ёши олтимишларга борган, семиз, забардаст, димоғдор кампир эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

15 Етакчи феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг: а) даражама-даража ривожланишини, кучайиб ортинини билдиради. *Қор ва шамол кучая борди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳозир косиб билан деҳқоннинг сабр косаси тўлиб боряпти.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ғазал интиҳосига етган сари Авазнинг чехраси ёришиб борарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Серқуёш ўлкамиз халқимизнинг бунёдкорлик меҳнати туфайли тобора гўзаллашиб бормоқда.* Газетадан. *Душман танг аҳволда қолган, қуршов ҳалқаси тобора торайиб борарди.* Газетадан; б) давомийлигини билдиради. *Нима бўлса ҳам, теварагидаги кўклам беақларини кўздан кечира борадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мастон уни орқасидан суяб борди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Матқовул ака одамлар орасидан аста ўтиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; в) тугалланганлигини билдиради. *Зайнаб жуда ишонган ҳолда ўз уйига етиб борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёнбошдаги хонани тақиллатмасдан кириб борди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. *Уч кун деганда шаҳарга кириб бордим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

16 Жўналиш келишиги шаклидаги айрим мавҳум отлар билан ишлатилади ва маъносига кўра бош келишик шаклидаги айни шундай отлар билан келган «қилмоқ» сўзига тўғри келади, мас.: *андишага бормоқ* – *андиша қилмоқ.* ■ *Тоҳиржон болалигига бориб, тихирлигини қўймади.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Жувон бу гапни ҳазил аралаш айтдимди, чин айтдимди – Сидиқжон фарқига борол-*

мади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бўтабой ҳовлидаги супада чалқанча ётиб, минг хил хайларга боради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Келганим унга ёқмади шекилли, деган андишага ҳам борди.* Ойбек, Танланган асарлар.

17 Қўшма феъл таркибига киради, мас.: *бориб етмоқ, бора келмоқ.* ■ *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшининг боласи югуриб кириб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Олиб бормоқ 1) бошлаб, йўл кўрсатиб, бирга бормоқ. *Жўнар олдидан Ўрмонжон Сидиқжоннинг қулоғига: -Меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан етиб бораман, – деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) элтмоқ, элтиб бермоқ. *Бу нарсаларни уйга олиб бор.* ■ [Йўлчи] *Анча ергача кузатиб, уни [Ёрматни] турмага олиб боришларини англагач, ноилоҳ орқага қайтди.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) узатмоқ, чўзмоқ. [Отабек] *Эшик занжирига қўлини олиб боргани ҳолда, уйланиб тўхтади ва эшикни очмай, орқасига қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 4) бирор даражага, чегарага етказмоқ. *Биринчи квартал режасини 150 фоизга олиб бордик;* 5) бошқармоқ. *..Эргаш Ҳамроқулов раислик қилиб, мажлисни олиб бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи; 6) мунтазам равишда амалга оширмоқ, ўтказмоқ. *Иш олиб бормоқ. Тажриба олиб бормоқ.* ■ *Одамларнинг ўт кечиб, сув кечиб олиб борган курашлари натижасида турмушлари қандай ўзгарганлигини кўрсатмоқчи, холос.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

Бориб турган Бирор белги-хусусиятнинг ортиқлигини ифодалайдиган ибора. *Бориб турган ёлғончи.* ■ *Мен бўлсам, отам бориб турган камбағал бўлгани учун, у ўртоғимга узил-кесил жавоб қила олмасдим.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. **Борса келмас фольк.** Борган одам қайтиб кела олмайдиган, жуда хатарли афсонавий жой. *Энди унинг зўравонлик қиладиган замони борса келмасга кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уч кун ичида уста Юнуснинг авзойи ўзгариб.. табибнинг берган дориси ҳам кор қилмади шекилли, борса келмас сафарга отлангани ростга ўхшаб қолди.* С. Абдулла, Соялар. *..аллақайси гўрга, «борса келмас»га узатилган экан.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Нари борса қ. нари. Ой бориб, омон кел қ. ой. Пичоқ бориб суякка тақалди қ. суяк. Тил бормади қ. тил 2. Оғиз бормади айн. тил бормади.** Қумушининг

«йўқ» дейишга оғзи бормай, «майлингиз, оғир бўлмаса», деб жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳози ўзи сапиришга оғзи бормай, «сен сапир» дегандек, Умаралига қаради.* И. Раҳим, Ихлос. **Юрак бормайди** Юрак бетламайди, юрак безиллайди. **Қайга борай?** Нима қилай, қаердан ва нимадан нажот топай? *Ўзимдан чиққан балога, қайга борай давога?* Мақол. **Қўл бормайди** қ. қўл.

БОРОНА [умумславянча: бор — кесиш] Ҳайдалган ернинг юза қисмини текислаш, кесакларни майдалаб, қатқалоқни юмшатиш ва бегона ўтларни йўқотиш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалик қуроли; сихмола. *Дискли борона. Тиркама борона. Борона қилмоқ.* ■ *Плуглар орқасига тиркалган бороналар.. ханжар тишлари билан кесакларни чайнаб.. борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аввалги йиллар Кенжабой ака боронани серунум ва сифатли қиладиган мола ўйлаб чиқарган.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

БОРОНАЛАМОҚ Ҳайдалган ерни борона билан юмшатиш, текисламоқ, мола-ламоқ. *Эртага бороналаб, енгил мола орқасидан тракторда экавериш керак.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Бороналаш билан бир вақтда тупроққа маҳаллий ўғит ҳам солиб кетишди.* Газетадан.

БОРТ [нем. Bord ёки Borte — чекка, ён] **1** Кема, космик кема, юк машинаси, самолёт ва ш.к. нинг ёни, ён девори. *Машина шитоб билан тепаликка тирмашиб, оғир юкдан бортлари бетиним гичирлаб бормоқда.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Тўрабек бортга суяниб ўтирган еридан алам билан тўлғаниб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бортига «гўшт» деб ёзилган машина ўқдай учиб келди-да, омборхона олдида тўхтади.* Газетадан.

2 Келишиқ аффикси билан келган шаклларда самолёт, кема ва ш. к. нинг ичи маъносини билдиради. *«Восток» космик кемаси бортидаги одам билан космосга кўтарилди.* «Келажакка парвоз». *Кема бортига ўрнатилган ҳамма асбоблар ва системалар аниқ ва пухта ишламоқда.* Газетадан.

БОРТМЕХАНИК [борт + механик] Учиш аппарати (самолёт, космик кема ва б.)га ўрнатилган асбоб ва ускуналарни ишга солиш, назорат қилиб борувчи шахс. *Борт-механик шунчалик қистаса ҳам, Жумабой ўзини шамолдан четга олишни истамасди.* «Ишчилар».

БОРТПРОВОДНИК [борт + проводник] Жамоа транспортида (самолёт ва б.) йўловчиларга хизмат қилувчи шахс. *Галина Азизова Тошкент реактив самолётлар бўлинимасида беш йилчадан бери бортпроводник бўлиб хизмат қилади.* Газетадан.

БОРШЧ [р. борш — доривор ўт; лавлаги солинган ёвгон шўрва] Лавлаги, карам ва бошқа сабзавот ҳамда резаворлар, гўшт солиб пиширилган суюқ овқат; карам шўрва тури. *Жумладан, шу кунларда боршчининг мавсуми, бунинг учун харидор дўконга келганда, карам, лавлаги, қизил сабзи, томат, пиёз ва турли резаворларни олиши керак.* Газетадан.

БОСА-БОСА *такр. с. 1* Оёқ билан қайта-қайта эзиб, мажақлаб; оёғости қилиб. *Боса-боса талқон қил, майда-ё, майда, Босган еринг талқон қил, майда-ё, майда.* «Бойчечак». *Туркманлар.. устма-уст ҳаммалар билан олдинги қисмларни боса-боса силжиб келар эдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Тинмай, тўхтовсиз. *Боса-боса юринглар, Бод бўлсин жонивор.* «Бойчечак». *Пишқириб машиналар, Боса-боса ҳарсиллар.* Қ. Муҳаммадий.

БОСАБОТ [бо.. + сабот] Ўз сўзида, қарорида мустақкам турувчи, собитқалам, саботли. *Бетимсол талатўнда Музаффару босабот, Ўзбек яна дўпписин Қиялаб қўндирибди.* А. Орипов. *Эй, менинг давроним, ўзинг босабот, Кукда ҳам кўкрагинг кериб турибсан.* А. Орипов.

БОСАР-ТУСАР: *босар-тусарини билмай қолмоқ* **1** Ҳаддан ташқари мағрурланиб, кеккайиб кетмоқ, манманлик қилмоқ; ҳеч нарсани назар-писанд қилмай қўймоқ. *Ҳасанча, анави Сойиб танбурчига ўхшаганлар «хўжайин-хўжайин» дейишавергач, босар-тусарини билмай қолди.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Икки оғиз ширин гап эшитса ёки учта-тўртта янги кўйлаги бўлса, босар-тусарини билмай қоладиган қизлар ҳам бор.* А. Эшоннов, Бир оғиз сўз.

2 Ҳовлиқмоқ, шодликдан ўзидан кетмоқ. *Ҳабиба кечадан бери босар-тусарини билмай, зиёфат тараддудини кўрмоқда.* Ҳ. Назир. *Очерк ва ҳикоялар. Умиднинг чехраси очилиб, хурсанд бўлиб кетганидан, босар-тусарини билмай қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОСАФО *айн. сафоли.* Хурсандлик, шодлик кайфиятини туғдирувчи, ҳузур ба-

ғишловчи. Сайр этгали боғ босафо, Ёр келур, жононим келур. «Кўшиқлар».

БОСВОЛДИ Шақли тухумсимон, сирти сал тилим-тилим, олапўчоқ, тўрсиз, эти юмшоқ, ширин ўртапишар қовун нави. Бу босволди, бу чала пишган бегимсуйди. бу бир ёнига офтоб тегмаган қизилуруғ, деб бехато айтавераман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Кўёш ботиб, салқин тушиди. Полизнинг тароватли, ҳандалак, босволди бўйини уфурган файзли оқишми бошланди. Н. Фозиллов, Дийдор. Салқин ҳавода чўгири, босволдиларнинг ёқими ҳиди анқирди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

БОСДИ-БОСДИ айн. бости-бости. бирорта ҳам жавобгарликка тортиладиган шахс топилмади, иш босди-босди бўлиб кетди. Н. Сафаров. Узоқни кўзлаган қиз. Хотиржам бўлинг. Ҳаммасини босди-босди қилиб юбордим, бу ёғининг ҳам эҳтиётини қилиб қўйдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кўнгилсиз воқеа шундай қилиб босди-босди бўлиб кетгандек эди-ю, бироқ орадаги муносабат борган сари кескинлашиб борди. А. Мухтор, Чинор.

БОСИБ-БОСИБ тақр.с. 1 Кўп-кўп, тўлдириб-тўлдириб. Биттасидан бир қоп олма олар эдим, Анорлардан босиб-босиб солар эдим. А. Мухтор, Асарлар. Ичмайман деганимга қарамай, босиб-босиб беравердиларинг, эшикка чиқсам, кўнглим айнади. Файратий, Ёшлигимиз. Бутани тезроқ бадном қилайлик десангиз, ҳозир чолга босиб-босиб ичирасиз. С. Аҳмад, Хукм. Валихон кайфини тарқатиш учун босиб-босиб кўк чойдан ичди. Ш. Тошмагов, Эрк қуши.

2 Тез-тез, пайдар-пай, қониб-қониб. Рангсиз йигит эса нима деб жавоб қиларини билмай, қўлидаги аччиқ чойни босиб-босиб хўплай бошлади. «Шарқ юлдузи». Поезд жўнаш олдидан босиб-босиб қичқирди. А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

БОСИЛДИРИҚ фольк. Тинчлик сақловчи, осойишталик посбони. Шўрим қурсин, тўрамдан айрилиб эдим, отамдан ҳам айрилдим, ёмон бўлса ҳам, элининг босилдириғи эди. «Ойсулур».

БОСИЛМОҚ 1 Босмоқ 1–7, 10–13, 16–17, 21, 24 фл. мажҳ. н. Тепки босилди. Минг километр йўл босилди. Мақола босилиб чиқди. Оғир босилгунча, енгил кўтарилар. Мақол. ■ Қинғир-қийшиқ сертунроқ кўчанинг

ҳар ер-ҳар ерида пастак, томига пичан, беда босилган уйлар. С. Аҳмад, Хукм. Э, унғача уруш ҳам босилади. С. Сиёев, Ёруғлик. -Ултиринг, ултиринг, меҳмон! — деди уста Фарфи, — ошга сабзи босилди-пишиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Уч ойдан сўнг роман «Ёлқин» журналда босила бошлади. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Исфандиёرنинг муҳри босилган қоғоз таъсир қилдими, оломоннинг шайшти пасайди. С. Сиёев, Аваз. Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзиллиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий.

2 Босмоқ 5, 16–17, 23 фл. ўз. н. Оғриқ босилди. Оёғининг қалтироғи энди босилди. ■ Бош оғригингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли. С. Аҳмад, Сайланма. Даҳлизда бир пиёла совуқ сув ичди. Юраги куйгани босилмади шекилли, яна куймоқчи бўлди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Тўзон босилар-босилмас, бир эшикдан кетмон, чўкич, болта кўтарган кишилар чиқиб қолишди. «Гулдаста». -Билмадим-билмадим, — деб қўйди доктор ҳамон таажжуби босилмай. К. Яшин, Ҳамза. Ғовур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг, кулги кўтарилди. А. Қаҳҳор, Асарлар. -Кўнглингиз босилдими? — Кумуш жавоб ўрнида ёстиқдан кўзгалди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Йўталиб босилди, ойи, — деди Пўлат Хайрини юнатиб. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 кўчма Тартибга тушмоқ, сиполашиб қолмоқ, вазминлашмоқ, қуйилмоқ, тийилмоқ, -Анча босилиб қолган, ҳаётига қайтган йигитимиз шу бўлади, — деди Исмоил. Газетадан.

БОСИМ I физ. Бирор жисм юза бирлигига тик йўналишда таъсир қиладиган бошқа кучни ифодаловчи физик катталиқ. Қон босими. Атмосфера босими. ■ Бир миллион атмосфера босимида темир ҳажми, тақрибан, 30 фоизга камаяди. «Фан ва турмуш». Жаҳл чиққанда, бош мия мушакларининг таноби тортилади, қон томирлари сиқилади, ички қон босими ошиб кетади. «Саодат».

БОСИМ II рви. Тин олмай, тўхтамай, сурункасига. Жамила қизи билан олти кун босим ўтириб тиккан тағдўзи дўппиларини сотгани кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Рихснвой ака ҳосилотлик вазифасидан олингач, уч кун босим қишлоқда кўринмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Уч кундан бери босим чап кўзим учар эди. С. Аҳмад, Кадрдон далалар.

БОСИМ III шв. фольк. Устун, баланд; афзал. *Босим келмоқ.* ■ *Бизлардан [парилардан] одамнинг сулуви босим келади.* «Балогардон».

БОСИМ IV эск. айн. урғу. Китобни эса, русча тез ва босимларини жойига қўйиб ўқий билгани учун, Саидий ўқиши керак эди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Бундан ташқари, баъзан сўздаги босимнинг ўрни атайин алмаштирилиб.* «Адабиёт назарияси».

БОСИМЛИИ физ. сфм. Бирор босимга эга бўлган. *Бизнинг заводимизда баланд босимли, пухта буғ қозони қурилади.* Газетадан.

БОСИНҚИ сфм. 1 Сунъий равишда, атайлаб пасайтирилган; паст, бўғиқ. *Идоранинг ҳолисиди ўн чоғли одам нима тўғридадир босинқи товуш билан сўзлашиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қатор кетган аудиториялар ёпиқ, ичкаридан босинқи говур эшитиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Гавҳар қўшини хонада акасининг босинқи овозда гўнғир-гўнғир гапирганини, аячасининг кулганини эшитиб, девор томонга ўгирилиб ётди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Оғир, ларзага солувчи. *Йўқ, йўқ, туш, даҳшатли, босинқи туш.* Э. Аъзамов, Жавоб.

БОСИНҚИЛИК айн. босиқлик. *Жобирнинг бояги ҳолати йўқолди, номуслари келди, энди кулги билан эмас, босинқилик билан енгмоқчи бўлди Қўшоқни.* Х. Шамс, Душман.

БОСИНҚИРАМОҚ Ёмон туш кўриб безовта бўлмоқ, қўрқмоқ, уйқу аралаш гапирмоқ, алаҳсирамоқ. *Бойвучча ойи босинқираб, уйғониб кетди.* «Шарқ юлдузи». *Уша кеча Элчиев яна ухлаёлмай, алаҳлаб, босинқираб чиқди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Бир бинокор инженер уйқусида босинқираб, сапчиб ўрнидан турди.* «Муштум».

БОСИРИҚ I I Ёмон туш, даҳшатли туш. *Урушда кечирганлари қора босириқдай, баъзан хотирадан ўтажак.* Ойбек, О. в. шабадалар. *..бирдан паришон хаёллар қуюнидан, оғир босириқдан қутулгандай қичқирди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Даҳшат, хавф, қўрқинч. *..қаёққа кўз юритсанг, уччига чиққан қашишоқликнинг, забунликнинг босириғи худди чуқур ўпқондай ютаман деб турибди.* «Шарқ юлдузи».

3 шв. Ёпиқ, от ёпиғи. *Мироҳўр юганлаб Фиротни, босириқ жулини шипириб тортди.* «Нигор ва Замон».

БОСИРИҚ II шв. айн. босим II.

БОСИРИҚ III Босилган, топталган, эзилган, янчилган. *Нари тур-бери тур қилиб, беш-олти киши отга босириқ бўлганни ўртадан олиб чиқдилар.* А. Қодирий, Улоқда. *Қушбеги билан мен гўё тоғ остида босириқ бўлган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОСИРИҚМОҚ шв. айн. босинқирамоқ. *..шундай қўрқаманки, эсласам босириққандай бўламан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БОСИРҚАМОҚ шв. Босинқирамоқ. *Иситмаси баланд, босирқаяпти.* ■ *Нуқул Миша билан гаплашади, гоҳида босирқаб кулади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БОСИШМОҚ Босмоқ 1-7, 9-14, 16, 18-19, 24 фл. бирг. н. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Кўйлакнинг тоза еридан йиртиб олишди-да, қон оқимини тўхтатадиган дори шимдириб, ярага босишди.* «Ёшлик».

БОСИҚ I Босиғлик, босилган; эзилган; пачоқ бўлган.

2 Чеккага ёки пешонага туширилган (бош кийими, дўппи ҳақида). *Беқасам тўн, қўш шоҳи қийиқ, Тус дўптиси манглайда босиқ.* Ойбек.

3 Ўзини тута биладиган, оғир, вазмин; сипо. *Ушаларнинг гапи гап. Сенам, укам, ловиллаб кетмагин-да. Ҳа, босиқ бўл! С. Анорбоев, Оқсой. Миржалил ўттиз етти ёшларга кирган, анча босиқ, оғир йигит.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Тилак поччам босиқ йигит.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ойсанам – босиқ табиатли, камгап, ифбатли жувон.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

4 Босинқи, вазмин; салмоқли, салмоқдор. *Босиқ, лекин таъсирчан сўзламоқда эди.* «Шарқ юлдузи». *Аҳмад ўспиринлар томонга ўгирилди. Босиқ овоз билан гапирди.* Ф. Музажонов, Ҳиммат. *Заргаровнинг паришонлигини пайқаган Зиёда шўхликни қўйиб, босиққина хайрлашди.* А. Мухтор, Асарлар.

Босиғи билан Вазминлик, босиқлик билан; тушунтириб, ётиғи билан. *Валижон ака.. кейин босиғи билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *–Матқовул ака, мен нон топармиканман деб, қорин ғамида мактаб очганим йўқ, – деди у босиғи билан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Япасқи, ялпоқ; пучуқ. *Бурнини жийирганида қалин лаби босиқ бурнига тегай деб кетади.* «Муштум».

БОСИҚЛИК Вазминлик, осойишталик, ўзини тутиб олганлик. *Маҳкамнинг босиқлиги.. уни Очилга нисбатан бир неча ёш катта кўрсатарди.* П. Қодиров, Уч илди. *Ашуралининг овозидан босиқлик йўқолди, қалбига ғазаб тўлди.* Ҳ. Фулом, Сента интиламан. *Рашид ота наст, ширали овозда, кексаларга хос босиқлик билан куйларди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БОСИҒЛИҚ Устма-уст тахлаб, босиб қўйилган. *Тахмонда босиғлиқ кўрпалар турбди. Омборда дони босиғлиқ, камчилиги йўқ.*

БОСМА 1 Босмаҳонада босилган, чоп қилинган, нашр этилган. *Қўлғезма ва босма асарлар.* ■ *Мустақиллик даврида босма маҳсулотлар янада кўпаяди.* Газетадан.

Босма лист қ. босма табок. Туроб аканинг ҳамма ёзган асарлари 150 босма листга яқин тўпламни ташкил этади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Босма машина** Китоб, газета, журнал, рисола, плакат ва б. матбаа маҳсулотлари чоп этиладиган машина; босмаҳона машинаси. **Босма табок** Нашрнинг ҳақиқий (амалдаги) ҳажми ўлчов бирлиги бўлиб, бичими 60 x 90 см бўлган қоғоз варағининг бир томонидаги нусхани ташкил этади. **Босма ҳарф** 1) босмаҳона ҳарфи; 2) босма асарларда қўлланадиган ҳарф.

2 *от. эск. айн. нашр.* *Эҳсон стол устида ётган бир китобчани Саидийнинг олдида сурди: -Буни кўрдингизми? Иккинчи босмаси.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Адабий ходимнинг асосий вазифаларидан бири — материални таҳрир қилиб, босмага тушириши.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *-«Истеғдод» нима дегани-а? Ҳеч тушунмадим-да шу гапга, — деди Ҳусниддин. Муса яқиндагина босмадан чиққан, ҳеч қўлидан туширмайдиган луғатни олди-да, тез варақлаб топди: -«Талант» — деди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Босмага тайёрлаш Қўлғезмани босиш, нашр этиш учун тайёрлаш.

3 *айн. босмаҳона.* У *Хевада босма очиб (1874 йил), кўп китоблар бостирган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 *Нашриёт, ношир, нашрчи.* ..*Сен Отажон босма билан бир сўлаши.* *Тошбосмада Авазнинг шеърларини чоп этиб, нусхасини кўпайтирсин.* С. Сиёев, Аваз.

5 *Каштачиликда кенг тарқалган яхлит гул-чоклардан бири. Айвонда босма гулли бўз кўрпа ёпилган настаккина танчада қиз-*

лар ўтирарди. Ойбек, Улуғ йўл. Босма тиккан ботир қиз, Жамалай тиккан чевар қиз. «Бойчечак».

6 *Жундан тайёрланган, тикилган (матоеки уст кийим ҳақида). Босма чакмон. Босма кигиз.* ■ *Босма чакмонни ечиб, сандалга оёғини тикди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

7 *Кулолчиликда сопол идишларни безашда қўлланадиган гул нусхалари.*

8 *Сиёҳни шимиб қуритадиган қоғоз ва шундай қоғоз ўрнатилган асбоб. Жалғаш Нурибетов ғазаб билан кириб, Пошишохон Мадраҳимованинг бошига сиёҳдон ёнидаги сўлоқмондек босма тош билан туширди. «Муштум».*

9 *Босқин, босқинчилик. Ҳамма ўғри, каллакесар, ялангоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туради! Кечалари йиғитлари билан босма қилади! Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

БОСМАХОНА Босма асарлар чоп қиладиган корхона; матбаа, типография. *Босмаҳона замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Тошкентдаги Икромов номидаги босмаҳона адабий тўғараги ишининг боришини суриштирдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОСМАЧИ 1 Бировларнинг мол-мулкани таловчи шахс, босқинчи, босқинчилик қилувчи; бандит. *Иби, мен ўлай, сен ҳам босмачи бўлдингми? С. Айний, Куллар. Бир неча марта йўлтўсарлар ва босмачилар қўлига тушишига сал қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 «Босмачилик» ҳаракатининг иштирокчиси, қатнашчиси. *Абдужалилбой мулла Обидга аниқ босмачи сифати билан баҳо берди.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

БОСМАЧИЛИК 1 Зўравонлик ва босқинчиликка таянувчи ҳаракат; босқинчилик, ўғрилик, бандитлик. *..ўша йиллари босмачилик ҳаракати авж олиб, Фарғона водийси ўт-олов ичида қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..Тилмоч босмачиликда ҳалок бўлган, деб эшитганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *тар. Туркистонда 1918–1925 йилларда кенг халқ оммаси вакилларининг босқинчи қизил армияга қарши олиб борган қуроли ҳаракатига шўро ҳукумати даврида буюк давлат шовинистлари томонидан берилган расмий ном.*

БОСМОҚ 1 Устига оёқ қўймоқ. *Бемаҳал юрган гўнг босар.* Мақол. *Қурбақани боссанг, вақирлайди.* Мақол. *От босган ерни той*

босади. Мақол. ■ Кўрмайин босдим тиканни, Тортадирман жабрини. «Оқ олма, қизил олма». Муҳиддин асфальт юзидаги оқ муз доналарини босиб, телефон станцияси томон юриб кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Зулайхо яланг оёқлари билан пояни чип-чип босиб, унинг тепасига келди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Устидан юриб, ўтиб эзмоқ, шикаст-ламоқ ёки ўлдирмоқ. Бу қандай майнабозлик! Босиб-янчиб ўтабермайсанми? Ойбек, Танланган асарлар. Машина олганига икки ой бўлган бўлса, шу икки ой ичида нақ бешта товук, еттига мушук босди. С. Аҳмад, Тоғларда. Мансур куз чечакларини босиб бораркан, тагин Гавҳарни ўйлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Кўл билан ушлаб турмоқ, эзгиламоқ, бўғмоқ. Чап қўлим билан қаттиқ босиб турдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Полвон уни бир тепиб, ерга ағанатди-ю, бўғзидан босиб тураверди. С. Сиёев, Аваз. Энгашиброқ икки қўллаб Шералининг тўпиклари атрофини босиб турди. С. Кароматов, Олтин қум. Табиб дарров кўзини юшиб, бармоғи билан босди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Елкасидан босмоқ 1) тўхтатмоқ, тинчлантирмоқ. Ҳамма ўрнидан турди. Асқар ота ҳам турмоқчи бўлган эди, оқсоқол етиб келиб, елкасидан босди. А. Қаҳҳор, Асарлар; 2) оғирлик қилмоқ, зўр келмоқ. Бу оғир юк унинг елкасидан босди. У уй остонасини ҳатлаб ичкари кира олмади. Н. Сафаров, Оловли излар. Мола босмоқ айн. молаламоқ. Унинг ўрнига Мамажон далага борар, мола босар, хирмонда майдачилик қиларди. С. Нуоров, Нарвон. Оёғини босмоқ кўчма Халақит бермоқ, қарши чиқмоқ. -Шарт шу: мактабда менинг оёғимни босадиган ҳеч ким бўлмалиги керак. Авж олганини чеканка қилиб, кемтиб тураман, — деди ўзича Мирсалим. Шухрат, Олтин зангламас.

4 Куч билан итармоқ, сиқмоқ, Тугмани (тугмачани) босмоқ. Кўнғироқни босмоқ. ■ Сулаймонов трубкани қўйиб, тантанали равишда кнопкани босди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Кабир Отақулович икки тавақали кўк эшик чеккасидаги тугмачани босди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Аҳмад одати бўйича кўнғироқни уч марта кетма-кет босди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Жаҳл билан дуч келган тарафга қараб тепкини босди. С. Аҳмад, Уфқ.

5 Куч билан сиқиб, из туширмоқ, қолдирмоқ. Муҳр босмоқ. Тамга босмоқ. Чигга гул босмоқ. ■ Аввалига почта муҳр босишни унутгандир, дедик. С. Сиёев, Ёруғлик.

Бармоқ босмоқ қ. бармоқ 1.

6 Тирамоқ, сиқиб итармоқ. Зиёдулла томоғи қирлиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, ўйга толди. Ҳ. Фулом, Машъал. Узоқ қиш кунлари давомида оппоқ сийнасини ерга босиб ётган қор баҳор қуёшининг илиқ тафтига дош бера олмай сингиб кетди. Газетадан.

7 Зарб билан уриб ясамоқ, зарб қилмоқ. Танга, чақа босмоқ.

8 физ. Ўз оғирлиги ёки эластик кучи билан таъсир қилмоқ, сиқмоқ. Суюқликлар ҳар томонга баравар куч билан босади.

9 Маълум бир нарсани бошқа бор нарса устига қўймоқ, тегизмоқ; тўсмоқ. Назирқул унинг елкасини ишқади, латта ҳўллаб, пешонасига босди. С. Аҳмад, Ҳукм. Қизнинг қўлларига аста қўлимни босдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Рустамжон Меҳрихоннинг юмишқ қўлларини, бинафшаларни юзига босди. «Саодат». Кампир дока рўмолининг учини лабига босиб, ерга қаради. А. Қаҳҳор, Асарлар. Халча хола бўлса, бир чеккада гунг бўлиб, рўмолининг учини оғзига босиб турибди, бир акамнинг афтига, бир оёқларига қарайди. М. Мансуров, Ёмби.

Лаб босмоқ Ўпмоқ, бўса олмоқ. Шаҳзодани шарт бағрига тортиб, чанқазган лабларини «мана, мени ўп» деб турган гунча лабларига қаттиқ босди. К. Яшин, Ҳамза. Бу кун суратингга сўзсиз босдим лаб, Шу сенми, ёлғизим, шу сенми, она.. А. Орипов. Тишини тишига босмоқ қ. тиш 1.

10 Чоп қилмоқ, нашр этмоқ. Китоб босмоқ. Матнни машинкада босиб кўпайтирмоқ. Суратини босиб чиқармоқ. ■ -Бу ерда ўтган можарони Қумрихонга айтиб беринг, ҳикоя қилиб ёзсин, албатта, босиб чиқарамиз, — деди. А. Қаҳҳор, Бек. Шундан кейингина газеталарда подшо тахтидан тушганлиги хабарини босиб чиқаришга «руҳсат тегди». К. Яшин, Ҳамза.

11 Кўп миқдорда устма-уст қўймоқ, тахламоқ, зичлаб йиғиб қўймоқ, зичлаб жойламоқ ёки ортмоқ. Қанорга ун босмоқ. Аравага беда босмоқ. ■ Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди. М.

Исмоилий, Фаргона т.о. *Хайдар ота қараса, шу ялангликка янтоқ босиб күйишибди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Уй эгаси ошга сабзи босиб, Отабек ёнига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Тўшамоқ, ётқизмоқ; тўсмоқ, беркитмоқ. *Йўлга шох босмоқ.* ■ *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Шартта фуфайкамни ечим-у, ўпирилган жойга босдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

13 Кўймоқ, суртмоқ, тортмоқ. *Бу ким бўлди? ..Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бир вақт қарасам, сурма босган кўзлари ғамгин бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

14 Илгари сурилмоқ, илгарилаб бормоқ, юрмоқ. *Йўлчи олдинги қатордаги эркак ва аёллар билан бирга ҳайқириб, яна маҳкама сари босиб борди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Босиб ўтмоқ 1) маълум масофа йўл юрмоқ. *Мастон неча километр йўл босиб ўтганини ва яна неча километр босиш кераклигини билар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 2) кесиб ўтмоқ, устидан ёки ёнидан ўтиб кетмоқ. *Биз Тошкентни босиб ўтдик.* ■ *Султонали мирзо Солиҳ маҳдум кўчасини босиб, тўғрига ўтди, ўн қадамча юриб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *...касалхонани босиб ўтолмадим: кириб, таниш ҳамширадан сўрасам, Мастура бир соатдан кейин операцияга ётаркан.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) кўчма енгиб ўтмоқ, енгмоқ, орқада қолдирмоқ. *Нафис соддаликка эришиш учун ёзувчилар машаққатли ва узоқ йўл босиб ўтадилар.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *У йўлида учраган ҳар қанақа ғовни босиб-янчиб ўтишга, доимо ғолиб чиқишга ўрганган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 4) бошдан кечирмоқ. *Домланинг босиб ўтган қайноқ умр йўли, самарали иш фаолияти университет ҳаёти билан чамбарчас боғланган.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Йўл босмоқ** қ. йўл. **Олга** (ёки олдин, илгари) **босмоқ** 1) йўл юриб, илгари сурилмоқ, илгариламоқ. *Халқ тўлқини.. олға босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз беҳтиёр бир қадам олға босди.* С. Сиёев, Аваз. *Баширжон ундан ҳам сўраб кўриш учун бир-икки қадам илгари босди.* Н. Аминов, Суварак; 2) кўчма раванқ топмоқ, ривож-

ланмоқ; олға силжимоқ. *Соат сайин ишларинг олдин боссин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

15 Қопламоқ, ўраб олмоқ, қамрамоқ; эгалламоқ; элитмоқ. *Тер босмоқ. Туман босмоқ. Қоронғилик босмоқ. Зулмат босмоқ. Ажин босмоқ. Уйқу босмоқ.* ■ *Маҳмуджонни муздек тер босди.* «Муштум». *Ранглари оқарди, кўз олдини қуюқ туман босди.* Ж. Абуллаонов, Орият. *Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Зулмат босган атрофлар гўё қирон етган ўлкадай бесас.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *У Насимларнинг эшигига етганда, бир зумда юрагини ҳаяжон босди.* Ф. Мусажонов, Ҳукм. *Унинг [Онахоннинг] вужудини кўрқув босди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қўллари титради, кўзларини ҳасрат босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулнорнинг юраги кучли тўлқинланди, бутун гавдасини тотли бир титроқ босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шамол турди, қум кўча бошлади, ер-кўкни қум босди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қоп-қора ис босган шишидан қамишлар осилиб турарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отлиқлар қор босган қирғоқ бўйлаб ярим соатча кезишди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Тухтабуванинг ажин босган юзуда ғурур ва бахт порлади.* С. Зуннуова, Янги директор. *Ҳаммаёқни оғир сукунат босди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ёнбош кўйган ҳамон, кўзи юмилиб, уйқу босарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *...қўлимга қоғоз-қалам олдим дегунча, эсноқ босади.* «Муштум».

16 Тинчлантирмоқ, тинчитмоқ, тиймоқ; ҳовуридан туширмоқ, эпга келтирмоқ. *Жанжални босмоқ. Тўполонни босмоқ.* ■ *Самандаров.. қаламининг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Орифжон хотинини босиб кўйди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Халқни босиш келмайдими қўлингдан?* Ҳ. Олимжон.

Ўзини босмоқ Ўзини тутмоқ, тиймоқ. *Бир амаллаб ўзимни босдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳамдам ака бир қизишди-ю, ўзини босиб олди.* Р. Файзиев, Чўлга баҳор келди. **Ўпкасини босмоқ** 1) айн. **ўзини босмоқ.** -*Ўпкангни бос!* - деди Сапов унга ўшқириб. «Муштум»; 2) ўзини йиғидан тутмоқ. -*Йиғлама, қизим, йиғлама,* - деди Онахон, ўпкасини зўрға босиб. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Во болам, деб ўпкасини босолмай, Сочин ёйиб, бетин суйиб йиғлайди.* «Ойсулув».

17 Камайтирмақ, пасайтирмақ ёки тўхтатмоқ; қондирмоқ. -*Оғриқни босадиган япроқ топиб келаман, — деди Мажид. — Шу билан овунаман, Ҳовримни босаман, ака. Н. Сафаров, Оловли излар. Бу уқубатли кунларнинг аламини девор ошиб келган йигитнинг эркалашларигина боса оларди. С. Аҳмад, Ҳукм. Шафтолининг сершарбат этлари ёзнинг иссиқ кунларида. «чанқоқ босди» бўлади. К. Маҳмудов, Мевалар. Ҳайдарбойнинг кўримсиз чойнакларигаги қуюқ ва суюқ чойлари. Утган-кетган йўловчиларнинг ҳам чанқовини босиб туради. П. Турсун, Ўқитувчи.*

18 Куч (зўрлик) билан бостириб келмоқ, эгалламоқ, ишғол қилмоқ. *Йигитнинг сараси ёв босганда билинар. Мақол. ■ Кунлардан бир кун мана шу бойнинг уйини куппа-кундуз кунини намозгар пайтида ўғри босди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дод! Вой дод! Қароқчилар босди!!! М. Исмоилий, Фарғона т.о. Душман босган она юрт учун Ясалгандек қиличу найза. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Бирдан босди жоҳил оломон. «Гулдаста». Душманлар кечуздан ўтиб, шаҳарни босиб олишибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

19 Тўсатдан келмоқ, кўпчилик бўлиб келиб қолмоқ. *Уйни меҳмон босди. ■ Не, Холмат акани меҳмон босган, шекилли. «Ўзбекистон кўриқлари».*

20 Қуламоқ, ағанамоқ. *Бу оғил босиб қолмаса, деб кўрқаман. Ойбек, Танланган асарлар. Икки бўлмали кичкина настқам уй, том босай деб турибди. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлкаларни босиб қолган харобалар устида болалар иргилиб юрар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

21 Ушлаб, четириб қолмоқ. *Ишлаган ҳақини қарзига босиб қолибди.*

22 Устун келмоқ, устун келиб ошиб тушмоқ. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳалиги гажакдор жувон икки кўлини ҳам, овозини ҳам баланд кўтариб, ғала-ғовур, шовқинни босиб тушди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

23 қ. бостирмоқ. *Дастурхоннинг четини босмоқ. ■ ..ким ёнига борса, Зебини мақтаб гапирар, унинг дутор чалиши, чок тикиши, тўпни босишларини ҳикоя қилар эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

24 айн. тахтакачламоқ **1.**

25 Махсус усулда (тўқимасдан) тайёрламоқ (кигиз, жун мато ҳақида). *Кигиз босмоқ.*

26 Равишдошнинг -иб шаклида келиб, бирон-бир иш-ҳаракатнинг сурункасига, тўхтамай, кетма-кет, пайдар-пай бўлишини, амалга ошишини билдиради. *Кечгача босиб ишладик, жуда толиқдим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Мен бари бир ниятимдан қайтмадим. Босиб совчи кўявердим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. ..аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни кўшди. Ойбек, Танланган асарлар. Бир ҳафта босиб ёққан ёмғир қора тупроқни кўпчилик юборган. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Бағрига (ёки **кўксига**) **босмоқ** айн. **бағрига олмоқ** **1.** қ. **бағир**. *Дадамат ака Асадни маҳкам қучоқлаб, бағрига босди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Муқаддам унинг кўлидан ўғилчасини олди, меҳр билан бағрига босди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бу, Эргашга уни худди кўксига босгандай бўлиб кўринди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Башорат китобчани икки кўли билан олди. Унга узоқ тикилди-да, кўксига босди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ём босди* Отга ем берилгандан кейин уни совитиш, бирмунча вақт салт миниб юриш. -*Отимнинг бир одати бор эди: икки хуфтондан кейин ем ерди.. сўнгра майдонда ем босди одати бор эди, — деди Муродхон Гўрўглига. «Зулфизар билан Авазхон. Авазхон, сен йигитларга хабар бергин, отларига қарасин, ем босди қилиб, қантариб кўйсин. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Ён босмоқ қ. ён. Оёққа босмоқ қ. оёқ. Салобати босди қ. салобат. Тош (ёки палла) босмоқ* **1)** ҳажми кичкина бўлгани ҳолда оғир, салмоқдор бўлмоқ. *Пўкак тош босмайди. ■ -Ҳа, сиз айтганингиздек, — деди Олияхон, — палласи ҳам тош босмайди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова; 2) оғир келмоқ, салмоғи жиҳатидан устун келмоқ. Қўй билан қорамол бошқа гап, тош босади. «Муштум». Тарозининг маҳсулот кўйилган палласи босиб кетди, план артиғи билан блжарилди. Газетадан. Тухум босмоқ қ. тухум. Фалокат босди қ. фалокат. Ўрнини босмоқ қ. ўрин. Қадам (ёки оёқ) босмоқ **1)** қадам қўймоқ, қадам ташламоқ, қадам ташлаб юрмоқ. *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини ушлаб, зўрга қадам босарди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Йўлчи атрофига кўз югуртириб,**

қизга томон икки-уч қадам босди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. У бизникига қадам босмади. ■ Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман. С. Аҳмад, Уфқ; 3) кўчма бирор йўлда, йўсинда хатти-ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. Тиканнинг заҳрини тортган оёғини билиб босади. Мақол. ■ Убаъзан.. Ўрмонжондан бирон қадам олдинда юришга интилар, шунинг орқасида баъзан ножаъя қадам ҳам босиб кўяр эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уғри энди ўйлаб қадам босади. С. Сиёев, Ёруғлик. **Қамчи босмоқ, қ. қамчи.**

БОСТИ-БОСТИ: бости-бости бўлмоқ Барчага ошкор бўлмасдан тинчимоқ ёки хаспўшланмоқ (бирор жанжалли иш, можаро ва ш. к. ҳақида). Аммо ишлар бояги-бояги, сирлар бости-бости бўлиб кетди. «Муштум». Актга кўл кўйилиб, бости-бости бўлгач, жанжалкаш илжаяди. «Муштум». **Бости-бости қилмоқ** Улғайтирмасдан, барчага ошкор қилмасдан тинчитмоқ ёки хаспўшламоқ, силлиққина тинчитиб юбормоқ. Тўлолонни бости-бости қилган бежирим новча йиғитнинг кимлигини сўраб қолди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. - Бўта ишдан бекор бўлиб юрган пайтларда шу ишни бости-бости қилиб юборган эдим, - деди Низомидинов. С. Аҳмад, Сайланма.

БОСТИРИЛМОҚ Бостирмоқ фл. мажж. н. Бир йилга етарли силос бостирилди. ■ Сув устига икки ёғоч ташлаб, шох солингач, тупроқ бостирилган лопиллама ингичка кўприкдан ўтиб, улар Ҳадра томон бурилдилар. Ойбек, Улуғ йўл. Исён бостирилди. Сарбозлар ўн чоғли кишини банди қилиб, Хивага ҳайдаб кетдилар. С. Сиёев, Аваз. Канал атрофига бетон бостирилди. «Гулдаста».

БОСТИРИҚ I Овқат, дори ва ш. к. устидан истеъмол қилинадиган бошқа овқат ёки ичимлик. - Бостириққа мана буни ичиб юбор, бўтам, - деди бош йилқичи, Соколовга қимиз тутиб. К. Яшин, Ҳамза. Кейин бир хўплам чойни бостириқ қилиб ичди-ю, «Болта» деб кимнидир чақирди. К. Яшин, Ҳамза.

БОСТИРИҚ II I Яйдоқ от устига ёпиб кўйиладиган қалин мато. Бойнинг ўттиз беш болорли кенг сайв² энаси эгарлари олиниб, бостириқ билан ёпи³, хўракка кўйилган отлар билан тўла эди. С. ¹ йний, Қуллар. Бедов от-

нинг бостириғи гуллидир, От устида ўтириши баллидир. «Кўшиқлар».

2 Кийим-кечак чоки устидан яна бир бор бостириб тикиш, бостирма чок. Бостириқ қилиб тикмоқ.

БОСТИРМА I Тўрт томони ёки икки ёни ва олд томони очик, усти енгилгина ёпилган қурилма, (усти ёпиқ узун) йўлак. Бостирма солмоқ. Ёмондан ҳайвон яхши, Бостирмадан - айвон. Мақол. ■ Йўлакнинг ўнг томонидаги бостирмада қовурғаси саналиб қолган тарғил сигир билан шалпанг қулоқ бузоқ. «Ёшлик». Ҳар замонда ҳовлининг нариги бурчагидаги бостирмадан кўй-молларнинг маъраган овозлари қулоққа чалинади. «Ёшлик». Дадам эгардан инқиллаб тушиб, отни бостирма устунига боғлади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Шойиста бостирмадан ўтиб, кенг-мўл суяга чиқди. Н. Қиличев, Ёронгул.

БОСТИРМА II Таомни устидан маҳкам бекитиб, бирор оғир нарса бостириб кўйиб пишириш усули ва шундай усулда пиширилган таом. Бостирма кабоб. ■ Бостирма кабоб учун кўй ёки бузоқ гўштининг сон ёки биқин қисмларидан оласиз. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Фарғона, Марғилон тарафларда гўжа оши, бостирма кабоб ва шу каби таомлар машҳурдир. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БОСТИРМАНАМО Бостирмага ўхшатиб қурилган, бостирмага ўхшаш. Бошқарувчи ариқ ёқасидаги бостирманамо кўлбола шийпонда ҳисоб-китоб қилиб ўтирган экан.. «Ёшлик».

БОСТИРМОҚ I Босмоқ 1-5, 7, 9-12, 16-17, 23-25 фл. орт. н. Ҳужжатга муҳр бостирмоқ. Қўлёмани машинкада бостирмоқ. Ариқларнинг четига чим бостирмоқ. ■ Кўк-лам келиб, Олтиной ерни бир оз юмшатиб, пол олдирибди, донни сепиб, сув бостирибди. «Ўзбекистон кўриқлари». Ошнинг сабзи-пиёзани бостириб кўйди. Ҳ. Фулом. Тошкентликлар. Махсумов кўй сўйиб, гўштини товоқларга бостириб, шўрвасини каттакон термосга солиб келди. М.М.Дўст, Лолазор. Чопонимга ўраниб, қалпоғимни бостириб олдим. Ш. Холмирзаев, Йўллар. Бостириб келмоқ 1) куч, зўрлик билан босиб келмоқ. Зарифбой отини ниқтаб, Авазнинг устига бостириб келди. С. Сиёев, Аваз. Убойваччанинг устига бостириб келди-да, болтани кўтарди. К. Яшин, Ҳамза; 2) бехосдан келиб қолмоқ.

Нега уйга бостириб келасиз?! Кетинг.. «Ёшлик»; **Бостириб кирмоқ** 1) куч, зўрлик билан босиб кирмоқ, кириб келмоқ. *Эй, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради?* А. Қаҳҳор, Майнз емаган хотин. *Оломон ёнига қипчоқ сипоҳилари келиб қўшилгандан кейин, Ўрдага бостириб кирдиларда, Азизбекни ушлаб ҳам олдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..ичкарига мўр-малладек бир неча саллал ийгит бостириб кирди.* «Ёшлик». 2) кўчма чулғамоқ, эгалламоқ. *Айқаш-уйқаш кўрқинчи уйлар миясига бостириб кираверди.* А. Кўчморов, Халқа. **Бостириб бормоқ** Зўрлик билан, рухсатсиз кириб бормоқ. *Биз ҳеч кимнинг ерига бостириб бормадик.* «Ёшлик». - *Мен ҳали галаба қозониб, душман устига бостириб боришни истаيمان, — деди Низомиддин.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Зўрлик билан бўйсундирмоқ, тор-мор қилмоқ; тинчлик ўрнатмоқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Устидан оғир нарса билан босиб қўймоқ. *Дўппи елимлангандан кейин, тахти яхши чиқсин деб, уни тахтакачага бостириб қўяди, тўғрими?* Шукрулло, Сайланма. *Соғларини наридан-бери ўраб, қалапоқ билан бостирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Қайириб тикмоқ. *Дастурхоннинг четини бостирмоқ.*

БОСТОН [фр. boston – Бостон шаҳри номидан] Майин кўй жунидан саржали ўрилиш усулида тўқилган, костюмбоп ва пальтобоп газлама. *Бостон костюм.* ■ *Одми кўйлак, тринка нимча қайқда-ю, янги тўқ бинафшаранг бостон костюм қайқда.* С. Анорбоев, Меҳр.

БОСҚИ 1 с.т. Болаларда бўладиган бўғма касаллиги. *Қолганларидан икки-учтаси босқи деган бир бедаво касалликни ўзларига юқтириб олишибди.* «Муштум».

2 шв. Босқин.

3 мус. Мусиқа унқатори, гаммаси, пардасининг ҳар бир товуши.

БОСҚИН Кўққисдан қилинадиган хужум, босқинчилик; агрессия, тажовуз. *Қишлоқда ҳар кеча босқин, отишув, ёнғин.* С. Аҳмад, Хукм. *У Ватанни сақлар босқинлардан, Шижоати ёв учун даҳшат.* Миртемир. *Кўшни қишлоқларга босқинлар уюштирди, ўзга юртырни вайрон қилди.* С. Кароматов, Олтин қум.

БОСҚИНЧИ 1 Зўрлик билан бостириб келиб таловчи қуроли ўғри, бандит. *Бу ўша — Юсуфбек, хотинини ўғирлаб кетган босқинчи.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. *Қадимда Ургуут қишлоқларига босқинчилар тез-тез хужум қилар экан.* «Саодат». «Босқинчи» сўзининг маъноси шулки, *Нонга тўйганда ҳам, тўймас маконга.* А. Орипов.

2 Ўзга юртни, элни босиб олувчи; тажовузкор, агрессор. *Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан уч оламиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Босқинчилар шаҳарга кира олмабди, лекин қамални узок давом эттирибди.* «Фан ва турмуш». *Эркинлик жазмида халқнинг бариси Босқинчи лашкарга қиларди ҳамла.* М. Шайхзода. *Юртни босқинчилардан ҳимоя қилиш — ҳамманинг иши.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БОСҚИНЧИЛИК 1 ҳуқ. Бировнинг мол-мулкини талаш мақсадида ошқора амалга оширилган ўта оғир ижтимоий жиноят. *Босқинчиликми, подачиликми, кетмончиликми — қандай иш бўлса ҳам, майли.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Ўзга юртни босиб олиш, истилочилик, тажовузкорлик, агрессорлик. *Минг-минглаб бебаҳо обидаларимиз турли сабаблар билан, айниқса, босқинчилик урушлари натижасида йўқ қилинган ёки ўзга юртларга олиб кетишган.* «Фан ва турмуш».

3 Бировнинг номусига тегиш, тажовуз қилиш. [Тантибойвачча] *Гулнорга босқинчилик қилишга Жондорбойни шерик қилмоқчи бўлди-да, пиёладаги аччиқ чойни ҳўплаб, гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОСҚИЧ 1 Зинанинг ёки нарвоннинг ҳар бир поғонаси. *Мадраса ичига бормай, ўша ерда.. бир тош босқичга отам қадам босди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 кўчма Ўзаро боғланган кўйи ва юқори идора, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ҳар бир поғонаси, ҳалқаси.

Биринчи босқич суд Кўйи даражадаги суд. **Биринчи босқич мактаб** Бошланғич мактаб.

3 кўчма Даража, разряд.

4 кўчма Тарихий, маданий-маънавий, иқтисодий тараққиёт, ривожланишнинг белгили бир поғонаси; давр, палла. *Бирон-бир босқич ўртасида турган халқ орасида аввалги босқич кишилари кўриниб қолса, бунга табиий бир ҳол деб қараш керак, деган фикрни айтдим.* «Гулдаста»; *Одамлар фан-*

техникани инсон кўзи кўрмаган, қулоғи эшитмаган босқичларга олиб чиқдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг форс-тожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди. «ЎТА». Маънавий камолот босқичлари ичида хушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллайди. «Саодат».*

5 Бирор яхлит иш-ҳаракатни амалга оширишнинг айрим-айрим даврлари ҳақида. *Бош планга кўра, Қарши даштини ўзлаштириш уч босқичда амалга оширилади. «Ўзбекистон кўриқлари». Республикамиз меҳнаткашлари пахта йиғим-теримида ҳал қилувчи босқичга кирдилар. Газетадан. Реконструкциянинг биринчи босқичи ниҳоясига етганлиги натижасида самолётларнинг учishi хавфсизлиги анча ошди. Газетадан.*

6 биол. тиб. Биологик ривожланиш поғонаси, даври. *Абдураимовдан турли босқичларда шוליға қандай ишлов беришни ўрганишди. «Ўзбекистон кўриқлари». Улар [олимлар] медиклар билан бирга одамдаги турли касалликларни эрта босқичларда топшининг диагностик модели ва программасини ишлаб чиқдилар. Газетадан.*

БОСҚИЧЛИ 1 Маълум босқичи, поғонаси бўлган; поғонали. *Кўп босқичли зина.*

2 кўчма Ўзаро боғланган бир неча босқичдан, поғонадан иборат бўлган. *Саноат ва қурилиш вазирликларининг мавжуд структураси кўп босқичли ва мураккаблашган тушмадир. Газетадан.*

3 кўчма Даражама-даража, босқичма-босқич ривожланадиган, даражали. *Кўп босқичли тараққиёт йўли.*

БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ Маълум босқичлар, даврлар асосида, бирин-кетин, поғонали. *Иқтисодиётнинг босқичма-босқич ривожи. Янги таълим тизими ва дастури босқичма-босқич амалга оширилади. ■ Участкада ишни босқичма-босқич ташкил этамиз. «Ўзбекистон кўриқлари».*

БОСҚОН 1 Темирчиларнинг катта, оғир болғаси. *Бир йил ўтгач, олов ёнида туриб, босқон билан қизиган темирни ура бошлади. М. Осим, Утрор. -Юрагим темирчининг босқонидек гурсиллаб урарди. — деди Меҳри опа. А. Эшонов, Дутор. Ҳеч қандай тиг, ҳеч қандай босқон, ҳеч қандай қурол инсон саховатининг қудратига тенг кела олмайди. Газетадан.*

БОСҚОН 2 Чилангарлар кўрасидаги кўрага ҳаво ҳайдовчи ва кўмирнинг ёнишини кучайтиришга хизмат қилувчи қурилма. *Босқон босмоқ. Босқон тортмоқ. ■ Мискарнинг ёнида ўтириб, терлаганига ҳам қарамай босқон тортаётган жамалак сочли олти яшар қиз — Ал-Маҳдийнинг етим наби-раси. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Устахонада ўзи билан катта ўғли Болтабой ишлар, босқон босарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Саиднинг кўз ўнгидан ёшлигида қишлоғига келган мискарлар, уларнинг босқони ва шу босқоннинг дами билан ялтилаган бир ҳовуч олов ўтди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.*

БОСҚОНЧИ Темирчининг босқон билан ишловчи ёрдамчиси. *Болғачининг минг ургани — босқончининг бир ургани. Мақол. ■ Буларга [халфа-шоғирдларга] «босқончи», «халфа», «дамгар».. деб ном берилар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

БОСҚОҚ 1 тар. Мўғул хонлари томонидан ўзларига қарам ўлкаларга махсус ёрлик билан юбориладиган ва назорат ишларини олиб борувчи мансабдор шахс, ноиб. *Кўп ўтмай, кўзғолончилар билан сонсаноксиз мўғул босқоқлари ўртасида қонли жанг рўй берди. «Ёшлик». Мўғул босқоқлари, амирлар халқ тўлақинини тинчланттириш чоралари хусусида кенгаша бошладилар. «Ёшлик».*

2 шв. Уйндан эшикка чиқмайдиган одам; одамови.

Босқоқ тери шв. Қорақўл терисидан бошқа ҳамма тери. *Мамнун Жиззах бойларин шери, Ҳар йил сотар юз минглаб тери, Босқоғи йўқ, бари — қорақўл. М. Али, Боқий дунё.*

БОТ 1 рвш. Орадан кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; тез. *Экинлар бот авж олди. Бировнинг бахтига суянган бот қоқилар. «Қанотли сўзлар». ■ -Бир ишга тез киришиб, бот қайтарсан. Ўзингни босиб ол, — деди Нафиса Ҳафизага. Мирмуҳсин, Умид. Ҳаёт ташвиши-ла бўлиб овора, Аждодлар руҳини унутмангиз бот. Б. Бойқобилов.*

2 Яна, қайта. *Эломонов Собиржонга батафсил хат ёзиб, аҳволини тушунтирди, тезроқ кел, деб бот ўтинди. М.М.Дўст, Галатепи қиссалари. Сен чиндан ҳам гўзалсан, Ҳузурингга келдим бот. А. Орипов. Аввал бек гашини келтирган пайтларини бот ва бот эслайди.. М.М.Дўст, Лолазор.*

БОТАНИК Ботаника фани олими, мутахассиси. *..америкалик ботаник А. Декондаль, рус табиатшуноси Н.И. Вавилов.. ва бошқалар ёзган асарларида ёввойи шолининг учта ватани ҳақида фикр юртадилар.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БОТАНИК Ботаникага оид. *Ботаник география.*

БОТАНИКА [юн. botanikos – ўсимликка тааллуқли < botane – ўт, гиёҳ, ўсимлик] Ўсимликлар ҳақидаги фан, наботот. *Ботаника фани. Ботаника дарслиги. Ботаника олими.* ■ Музейда геология, география ва ботаника бўлимлари мавжуд. Газетадан.

БОТАРТИБ айн. **тартибли.** *Вазифа шундан иборатки, пойтахтимизнинг ҳар муюши, ҳар кўчаси доим озода, доим ботартиб.. бўлиши зарур.* Газетадан.

БОТ-БОТ I **рвш.** Дамба-дам, тез-тез; бирин-кетин. *Бот-бот келиб турмоқ.* ■ *Том бўғотида уя қурган чумчуқлар бот-бот полонларини учирма қилишарди.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар. *Мен мактабда ўқиб юрган чоғларимда бот-бот колхоз даласига чиқиб, ота-онамга қарашар эдим.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Асли қишлоқ боласи эмасми, у бот-бот далани соғинарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 **Қайта-қайта, такрор-такрор.** *Турсунқул газетадаги исми шарифга бот-бот тикилди.* «Ёшлик». *Тепакал, шилтиқ кўз домласи бўлар эди. Уша: -Ҳар қандай муносабат замирида шахсий манфаат яширин бўлади, – деб бот-бот такрорлар эди.* «Ёшлик».

БОТИЛ I [а. بادل – ёлгон, сохта; бефойда] **эск. кт.** Сохта, ёлгон, асоссиз; фойдасиз. *-Айтиб кел у фикри ботилми?! – деди у шиддат билан Асад қорига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ботил.. сўзларга қулоқ солма.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Қил яхшилигу демакни дохил қилма, Миннат била яхшиликни ботил қилма.* А. Навоий, Ҳикматли сўзлар.

БОТИЛ II **шв.** Яроқсиз ҳолга келиб, ишлатилмай қолган (ариқ, зовур ҳақида). *Бу дамба қачонлардир ботил бўлиб қолган Бўзёп ариқ дамбаси эди.* «Шарқ юлдузи».

БОТИН [а. باطن – ич, ички; яширин, махфий] **эск. кт.** Ич; чуқур; қалб, кўнги. *Аҳмад Қосим унинг [Бобурнинг] титраётган елкаларини кўрди-ю, ботиндан бўзлаб йиғлаётганини англади.* Х. Султонов, Бир оқшом

эртаги. *Сизни олиб чиқар бу сўзлар Юракларнинг ботин қаъридан.* Х. Даврон, Қақнус.

БОТИНАН Ич-ичидан, қалбан. *Бонунинг боягина айтган сўзларига зоҳиран эътибор бермаган бўлса-да, ботинан қалбини тирнаган эди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Элчиев жаваб бермади, ботинан хўрсинди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Содиқжон бойвачча Шавкат афандининг гапидан ботинан гижинса ҳам, буну сиртиги чиқармади.* К. Яшин, Ҳамза. *Фарҳод турар: рангида ранг йўқ, Ботинан бир изтироб ичра.* М. Али, Боқий дунё.

БОТИНИЙ I Яширин, ички, сирли. *Унинг кўнгида ботиний бир дард бор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бу фавқулодда ҳиди туфайли Бобурнинг дилида кўзгалган ўши ботиний ҳаялжон ҳануз сўнмаган эди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Хиёл фурсатдан сўнг Севаруел ботиний мамнунлик билан дорихонадан чиқди.* «Ёшлик».

2 **кўчма Юмуқ; кўр.** *Сен аслида шаккок, ботиний кўзларинг очилмаган, яхшиликни билмайдиган, бадбахт одам экансан.* К. Яшин, Ҳамза.

БОТИНКА [р. ботинка < фр. botte – этик] Ип тақиб ёки тутмалаб кийиладиган қисқа кўнжли пойафзал. *Оёғида ипсиз, орқаси майишган ботинка.* С. Сиёев. *Баҳодир отаси олиб келган шим, гимнастёрка, ботинкани кийиб, йигитчага ўхшаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОТИНМОҚ Бирор ишга юрак ютиб киришмоқ, журъат қилмоқ, юраги дов бермоқ. *Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди-ю, яна ботинмади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дераза тагида одамлар тўпланган, улар мўралашар, лекин ичкарига киришга ҳеч ким ботинмасди.* С. Зуннунова, Олов. *Подшоҳнинг аскарлари ботиниб келмас, Тирик қоламиз, деб кўнглига олмас.* «Маликаи айёр».

БОТИНҚИ **с. т.** Ичига ботган, ботиқ. *Ботинқи кўзгу. Ботинқи линза.*

БОТИР [мўғ. баатар – қўрқмас, жасур, баҳодир] I **Хавф-хатардан, қийинчиликдан қўрқмайдиган, қўрқмас, довиюрак, жасур.** *Кўз – қўрқоқ, қўл – ботир.* Мақол. *Мерган овда билинар, ботир ёвда билинар.* Мақол. ■ *Муса умрида бойга бунчалик тик, ботир боқмаган.* Н. Фозилов, Дийдор. *Қўрқоқ бўлмай ботир бўлинг, беқларим, Ботир одам ҳар офатдан қолади.* «Нурали».

Оғзи (ёки тили) ботир Ҳеч кимни ва ҳеч нарсани андиша қилмай ва кўрқмай гапирерадиган. *Оғзи ботир одам.* ■ *Оғзи ботир одамлар йўқ дейсизми? Эл оғзига элак тутиб бўлмайди.* «Ўзбекистон кўриклари». Унинг [Тожининг] жуда оғзи ботир; гап келганда, ҳеч кимни аямасди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ботир (эркаклар исми).

БОТИРИЛМОҚ Ботирмоқ фл. мажҳ. н. Муллажон амаки қайноқ сувга ботирилган сочикни юзига бир зум босиб турди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Содиқ кесма ёнига келиб энгашиди. Энгашиши ҳамон қўл ҳиқилдоққа тўғри келган эди ва ханжар қорнига ботирилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОТИРЛАНМОҚ Ботирлик қилмоқ, ботирлик кўрсатмоқ, журъат қилмоқ. *Ҳар бир мўйи ёвга қадалган тикан, Арслон каби ботирланар бус-бутун.* Ғ. Фулом.

БОТИРЛАРЧА рвш. Ботир, жасур кишиларга ўхшаб, ўшаларга хос йўсинда. *Ботирларча иш тутмоқ.* ■ *Рустамбекнинг ҳавасида ботирларча қадам олганимни ғира-шира сездим.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БОТИРЛАШМОҚ Тобора жасур, довюрак бўлиб бормоқ, ботирлиги ошмоқ.

БОТИРЛИК 1 Жасурлик, довюракликка хос ҳолат, хусусият. *Сўз ботирлиги — тилда, Эл ботирлиги — белда.* Мақол. ■ *Тўрақулнинг ботирлиги Раҳматуллага ҳам куч бағишлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Муҳаббат ҳозир Гавҳарга ботирлик талаб қиладиган бир томони билан кўринар, у бошқа вақтларда қиёлмайдиган ишларни қилишга интиларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Ботирларга, довюрак кишиларга хос иш, мардонавор хатти-ҳаракат; жасорат. *Ботирлик қилмоқ. Ботирлик кўрсатмоқ.* ■ *Аъзам Юсупович тунги жангларда жуда моҳирлик, ботирлик кўрсатарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

БОТИРМОҚ Ботмоқ 1-3, 5 фл. орт. н. *Гулнор челақни лойқароқ сувга ботирди ва ариқ бўйига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ювош бир бурда нонни олдин чойга, кейин шакарга ботирди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Рўзимат кетмонни зўғатасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. *Пайғомов ниёладади коньякни қолдирмай симириди, кўкниёзни қатиққа ботириб, чайнади.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. *Чўли бобо катта қозиқ*

учларини ерга ботириб, қўлини фотиҳага очди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Чиройига** (ёки хуснига) нон ботириб ермидим Чиройидан нима фойда; фақат чиройига учаманми? *Чиройига нон ботириб еб бўлмас.* Мақол. ■ *Хуснига нон ботириб ермидим, демоқчисанда?* О. Ёкубов, Учрашув. **Қонга ботирмоқ** Қонга беламоқ; қирғин қилмоқ. *Гитлерчи каллакесарлар панжаларини оқ соқол оталарнинг, оқ сочили оналарнинг, бахтли болаларнинг.. қонларига ботириб, илгариламоқда.* Ойбек, Куёш қораймас. **Қўлни қонга ботирмоқ** Қотиллик қилмоқ, ўлдирмоқ. [Ёрмат:] *..Нима иш қилдим? Гуноҳми? Савобми? Соқолим оқарганда, қўлимни қонга ботирдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОТИҚ 1 сфт. Ичига ботган, ботинқи. *Ботиқ оптик шиша. Ботиқ кўзгу.* ■ *Мавлоно Биноийнинг ботиқ кўзларида киноя, наъза ёниб кетди.* Ойбек, Навоий. *Йигитнинг ияги олдинга туртиб чиққан, кўзи чуқур, нешонаси ботиқ эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишла гуллади. *Унинг кўркам, нузли юзида, катта-катта ботиқ кўзларида куйинганликка монанд ифода қалқиди.* «Ёшлик». *Темирчи советнинг кўкрак қисмини ичдан ботиқ, сиртдан қабарик қилиб ясайди.* М. М. Дўст, Галателага қайтиш.

2 от. геог. Куруқликда ер юзасининг, шунингдек, океан ва денгизлар тубининг атрофга нисбатан анча пастга ботган жойлари. *Кучли шамолда ер сатҳи ўзгаради, ботиқлар ва турли хил рельеф шакллари пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

БОТМА-БОТ айн. бот-бот. *Хаёли қочади ботма-бот жувонмарг Тўхтамишининг ҳолига.* Т. Тўла, Асарлар. *Қудратнинг ярасини тезроқ тузатмоқчи бўлиб, меҳпунктга ботма-бот кириб-чиқиб тургани, Назокат билан самимий суҳбатга берилиши.. Холдорнинг назаридан четда қолмаган.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

БОТМОН [ф. باتمان < а. من — 898,5 г га тенг оғирлик ўлчови] тар. 1 Ўрта Осиёнинг, шунингдек, Ўзбекистоннинг турли ерларида турли мезонга, салмоққа эга бўлган (икки пуддан ўн бир пудгача) оғирлик ўлчов бирлиги. *Чумчуқ семиргани билан ботмон бўлмас.* Мақол. *Бедананинг ҳам ўзига яраша ботмони бор.* Мақол. ■ *Етмиш ботмон тошни кўтариб отди.* «Интизор». *Худо сенга бир ботмон куч берган-у, бир мисқол ақлни аяган!* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Тахминан бир гектарга тенг сатқ ўлчов бирлиги. *Мавлон аканинг мерос махрига тушган икки ботмон ери бор. Ҳ. Фулом, Машғал. Шу ўттиз чақиримли ариқ қазилиб битганда, Наманган ва Андижон туманларидан икки минг ботмонгача ер суғорилар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Раисни касал деб ўйлаб, ҳамманг қутуриб кетдинг. Қўш ҳўкиз овора-ю, бир ботмон ер ҳайдамайсан. М.М.Дўст, Лолазор.*

БОТМОН-БОТМОН Қанча-қанча ботмон, неча-неча ботмон. *Асқархўжага қарашли ботмон-ботмон ерлардан кўп қисмини қароллар аллақачон бўлишиб олишган эди. Файратий, Ёшлигимсиз. Ботмон-ботмон сувли ерлар кўз илғамас, Бизнинг кучдан яшадилар, бас, энди бас! Ҳ. Фулом.*

БОТМОН-ДАҲСАР [ботмон + ф. *ده سير* — тахм. 750 г келадиган оғирлик ўлчови] *Жуда катта; жуда оғир, жуда кўп. Боғни боқсанг, боғ бўлар, ботмон-дахсар ёғ бўлар. Мақол. ■ У [Яхё] оғир-оғир қадам босар, гўё оёғига ботмон-дахсар тош осилган эди. «Ёшлик».*

БОТМОНЛАМОҚ Ботмон билан ўлчамоқ, ботмонлаб сараламоқ. *Ботмонлаб соевурмоқ. ■ Ўрда дарвозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган мевазор бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хийлагина бор эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аканг-ку мисқолаб тонган обрўйимни ботмонлаб совуриб юборибди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Хавотир олма, болам, худо халлоқ. У бандасига дардни ботмонлаб бериб, мисқолаб олар экан. К. Яшин, Ҳамза.*

БОТМОНЛИК Ботмон ўлчовидаги оғирликка ёки майдонга тенг бўлган. *Ошхонанинг бир чеккасида ерга қазилган кенг бир ўчоққа ярим ботмонлик бир қозон қурилиб, сув иситилмоқда эди. С. Айний, Қуллар. Қани энди, унда Рустам қуввати бўлса-ю, тўқсон ботмонлик гурзи билан золимнинг бошига тушириб, миҳ қилиб қоқиб юборса. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.*

БОТМОҚ I Суюқлик, сочилувчан жисм ва ш. к. ичига ёриб кирмоқ, чўймоқ. *Сувга томган ёғ ботмас. Мақол. ■ [Шокир ота] Олдида ётган керакли асбобларни тез топа олмас, кувани қидирган қўли ширач косага ботар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Кечани чоршанба бозор бир сугир олдим денг, егани қуруқ хашаг-у, сутига қошиқ ботмайди — шундоққина қаймоқ. «Аския».*

2 Беланмоқ, кўмилмоқ; қопланмоқ. *Терга ботмоқ. Қонга ботмоқ. ■ Юсуфбек шундай қараса, Амирбек ўзидан кетиб қоляпти, ҳамма ери билчиллаб, қонга ботиб келаяпти. «Юсуф ва Аҳмад». Замбаракнинг ўқи тегди сонима, Оқ кўйлагим ботди қизил қонима. «Кўшиқлар». Отлар оппоқ кўпикка ботган, ҳар жунидан тер кетган. «Юсуф ва Аҳмад». Мадаминнинг йўғон, семиз қора бармоқлари ёққа ботган гуручлар орасида ўрмалай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. У [Рукниддин] терга ботиб, сув бўлиб кетган эди. Мирмуҳсин, Темур Малик.*

3 Фарқ бўлмоқ, чўкмоқ. *Душман кемаси сувга ботди. Таваккалчининг кемаси ботмас. Мақол.*

4 Босиб, эзиб ёки ёриб ичига кирмоқ; кўмилмоқ; суқилмоқ, санчилмоқ. *Баданига аччиқ қамчи ботибди. «Юсуф ва Аҳмад». Этак ярим бўлар-бўлмас, боғичи бўйинини кесиб юборгудай ботади. С. Нуров, Нарвон. Биллаузук биллагима ботади, Уста йигит рўлимдан тортади. «Кўшиқлар». Уларнинг ўлими бу хоин чолнинг Кўксига ханжардек абадий ботди. Х. Даврон, Қақнус. Қилич, найза синдида, Икковига ботмайди. «Нурали».*

5 Тиқилиб ёки кўмилиб, юролмай қолмоқ, зўрға юрмоқ. *Этиги тўпигигача лойга ботиб кетди. «Ёшлик». Баъзан Бектемир тиззагача лойга ботади. Қалавланади, йиқилади. Ойбек, Қуёш қораймас. Олдинда бархан тена пайдо бўлиб, машина ундан ўта олмай, фариллай-фариллай қумга ботиб қолди. М. Мансуров, Ёмби. Тиззасигача тупроққа ботиб, бир ёнбошига қийшайиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.*

Қарзга ботмоқ Катта миқдорда қарз бўлмоқ. *Отамуродни уйлантирганларида қарзга ботди. «Шарқ юлдузи».*

6 кўчма Бирор руҳий ҳолатга тушмоқ, кўмилмоқ; бирор салбий муҳит, гоё ва ш. к. таъсирига берилиб ёки гирдобига тушиб қолмоқ. *Шербек хаёлга ботиб, узоқ жим қолди, сўнг чуқур уҳ тортди. С. Анорбоев, Оқсой. Гулнор бошини эгиб, чуқур сукутга ботди, бир лаҳзада юзини изтироб кўланкаси қоплади. Ойбек, Танланган асарлар. Уларга тикилиб гоҳ жимлайди, гоҳ қайғуга ботди. «Ёшлик». Гуноҳга ботмасизлар! Бор, юз-кўлингни ювиб чиқ, хазон бўлгур. Ҳамза. -Дадаси! Гуноҳга ботманг, дадаси! — деди чириллаб. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.*

7 кўча Каттиқ тегмоқ, оғир туюлмоқ. Бу гап менга анча оғир ботди, лекин чидадим. «Ёшлик». Исфандиёрнинг беандиша мулоҳазаси бош вазирга оғир ботди. С. Сиёев, Аваз. Лодон дединг, сенинг сўзинг менга ботибди, Шундай лодон неча девни ютибди. «Маликан айёр».

Айил ботмоқ айн. қаттиқ ботмоқ қ. қаттиқ. Бу гаплар Назокатга айил ботди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида софдил кишилар устидан тухматлар уюштиради. «Муштум».

8 Ичкари томон эзилиб, ботиқ ҳосил бўлмоқ, ичкари кирмоқ. Али тажанг бир томони ичига ботган каскасини.. кўзигача бостириб кийди. Ойбек, Куёш қораймас. Унинг қизаринқираган кўзлари ич-ичига ботиб кетган эди. С. Зуннунова, Олов.

9 Уфқ орқасига яширинмоқ, яшириниб, кўздан ғойиб бўлмоқ (асосан Куёш, Ой ҳақида). Кун қизариб ботса, қизингни узат, Тонг қизариб отса, томингни тузат. Мақол. Ой ботса ҳам, бой ётмас. Мақол. ■ Мана узукун бутун борлиқни қиздириб, ўз кучини кўрсатган куёш уфқни оловлантириб ботмоқда. Газетадан.

10 Сингмоқ, ҳазм бўлмоқ; насиб қилмоқ. Бировни норози қилиб олинган нон менга ботмайди. «Шарқ юлдузи». Айронни қандай ичайин, Оч юрагимга ботмайди. «Нурали».

БОТУЛИЗМ [лот. botulus – колбаса] Одамларда, шунингдек, айрим сутэмизувчи ҳайвонларда учрайдиган ўтқир юқумли касаллик. Ботулизм микроби фақат анаэроб (ҳавосиз) шароитда ривожланади. «ЎЗМЭ».

БОТҚАЛДОҚЛАР зоол. Ўрдакларнинг гозсимонлар туркуми кенжа оиласига мансуб, орқа бармоқларидаги кенг тери пардалари билан бошқа ўрдаклардан фарқланувчи хили. Ботқалдоқлар яшии учади, сузади ва шўнғийди, сув тагидан ўлжа тутиб ейди. «ЎЗМЭ».

БОТҚОҚ 1 Оёқ босиб бўлмайдиган бўш лой ва шундай лой билан қопланган ер, майдон; ботқоқлик, ботқоқзор. Бақа ботқоғини қумсар, Балиқ – кўлини. Мақол. Эшак югурар қатқоқда, ҳали маълум ботқоқда. «Қанотли сўзлар». ■ Ариқни ботқоқдан тозалаб турмасанг, келадиган сув ҳам кейинчалик камайиб, охири бутунлай келмай қолиши мумкин. Шукрулло, Сайланма.

2 сфт. Бўш лойли, шундай лой билан қопланган. Ботқоқ ва балчиқ ерларда олиб бориладиган деҳқончиликни биз бир қатор халқларда ҳануз учратамиз. К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

3 кўча Салбий муҳит, гирдоб. Улар мени жинойат ботқоғига итармоқчи бўлдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Баландпарвоз мақтанчоқлик билан осмонга қараб, неча йиллик турғунлик ботқоғидан қандай ўтиб келганимизга ҳайронман. Газетадан. Хизмат бурчи нуқтаи назаридан олиб қаралганда майор ҳақ: жинойатчилик ботқоғидан тортиб чиқариб, одам қаторига қўйиш керак. «Ёшлик».

БОТҚОҚЗОР Ботқоқликдан иборат жой. Ботқоқзорни қуритмоқ. Ботқоқзордан ўтмоқ.

БОТҚОҚЛАНМОҚ Ботқоқликка айланмоқ. Тупроқларни текширишдан асосий мақсад маълум ҳудуддаги тупроқнинг тури ва хилларини аниқлаш.. шўрланиш ва ботқоқланиш жараёнларини ўрганишидир. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машгулотлар.

БОТҚОҚЛИ Ботқоқ ерлари кўп бўлган; ботқоқ билан қопланган. Ботқоқли ерлар.

БОТҚОҚЛИК Доимо ва узоқ вақт нам ва захдан балчиқ ва лой ҳолатда ётишлик. Йўллар ботқоқлигидан юриб бўлмайди.

2 Ботқоқ ерлардан иборат бўлган жой; ботқоқзор. Ер юзасининг 21,3 миллион квадрат километрини музликлар, кўллар, ботқоқликлар эгаллаган. «Фан ва турмуш». Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак. Ж. Шарипов, Хоразм. Эҳтимол, улар шолкорликда ботқоқлик ва ачима ерлардан фойдаланганлар. К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

БОУМИД [бо.. + умид] Умид қилувчи, умидли, умидвор. Боумид бўлмоқ.

Дунёйи боумид айн. умидли дунё қ. умидли 1. -Дунёйи боумид, жигарпорамни бир кўрсам, деб келган эдим, – деди Сурхонбой кўзига ёш олиб. И. Раҳим, Тақдир. Дунёйи боумид, таъзияни ташлаб келган эдик. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Мамадалижон, манам, дунёйи боумид, Аҳмадхўжам билан Ҳамза-хўжамга бисот йиғиб, тўй анжомини бутлаб қўйганман. Н. Сафаров, Оловли излар.

БОФАНДА [ф. يافنده – тикувчи, тўқувчи] Тикувчи, тўқувчи. Маълумки, бофандалар

олдига кўпинча хотин-қизлар келиб, янги нусха қидириб юришадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бофанда(лик) хунарингиз бўлса, бизнинг илларимиз бор.* «Луқмони Ҳаким».

БОХАБАР [бо.. + хабар] Хабар бўлган, хабари бор, хабардор. *Ҳар нарсадан бохабар одам.* ■ *Дудуқ худонинг берган куни подани барвақт Тешиктепа атрофидаги настқамликларга ёяр, шу билан бирга, чолнинг аҳволдан бохабар бўлиб турар эди.* «Ёшлик». *Эшикдан бохабар бўлиб туринг.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *- Нима гап, тинчликми ўзи? - дейди у ҳамма гандан бохабардек.* «Ёшлик».

БОЦМАН [голл. bootsman < boot — қайиқ, кема + тап — одам] Денгиз флотига (кемаларда) ҳамма хўжалик ишлари, тартиб ва тозалик учун масъул шахс ва шундай шахснинг ҳарбий унвони.

БОЧКА [р. бочка — қавариқ шакли идиш] Ёғоч ёки металлдан ишланган цилиндрлик идиш. *Ёғоч бочка. Темир бочка.* ■ *Сидиқжон бочкани ўчоқ бошига туширган, қайтиб ишга борди.* «Шарқ юлдузи». *Ёниги тўла бочкалар, тракторларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма қум тагидан чиқарилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БОЧКАСИМОН Бочкага ўхшаш, бочка шаклидаги. *Сўриб олинган пахта машинадаги бочкасимон бункерга келиб тушяпти.* Газетадан.

БОШ 1 Тананинг бўйиндан юқориги, олдинги (одамда, ҳайвонларда) қисми; калла. *Бош косаси (анат.). Бош мия. Бош кийимлар магазини. Дўст бошга боқар, Душман — оёққа.* Мақол. ■ *Ўзбек ойим боши билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *- Баданим ўт бўлиб ёнди, бошим оғриб, кўзларим тинди, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У шошиб, от бошини чап тарафга бурди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бошга тушган (ёки келган) Ҳаётда учраган, дуч келган; пешонасига ёзилган. *Бошга тушгани кўз кўрар.* Мақол. ■ *Ўзбек ойим ҳам бошига тушган бу кулфатни кўришга мажбур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уф. Муҳаббат нима эканини бошинга тушганда биласан!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бошимизга тушган неки кулфат бўлса, фалокат, бадбахтлик, зулм, хорлик бўлса, бари шундан — нафсимиздан.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бошда бор** Тақдирда, қисматда бор; пешонага ёзилган.

Гулсумбибининг ёнига Хонимбиби қўшилиди: - Кўп ўйлашманг, ўртоқлар! Бари бир, бу гап ҳаммамизнинг бошимизда бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *- Тақдири азал, ўғлим, хафа бўлма, ҳамманинг бошида бор гап, — деб юпатди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Бошдан кечир(ил)ган (ёки ўтган)** Ҳаётда, тақдирда кўрилган, юз берган, кечир(ил)ган. *Табиб табиб эмас, бошидан ўтган — табиб.* Матал. ■ *Сайид Жалолхон бутун бошдан кечирганларини инқиллай-инқиллай ҳикоя қилиб берди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Бекмуродов бошидан ўтган воқеаларни ўзи айтиб берган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Кизи ҳаёт йўлида бошдан кечирган воқеалар орасида бахтли деб ўйлаган замонларини ёдлашдан ҳар чоқ завқланади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига ёғилган айн. бошга тушган.** *Ногаҳоний бошига ёғилган фалокатни ўзинг даф қилгин.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Бошига солмоқ** Оғир қийинчиликка, азобга дучор қилмоқ. *Жоним, ман мунча бахти қора яратилган эканманки, худо шўрлик бошимга шунча кулфатларни солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бундан кейин кўрган азобимни худо ҳеч банданинг бошига солмасин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошим кал, кўнглим нозик қ. кўнгил 1.**

2 кўчма Ақл-хуш, мия. *Бош билан иш қилмоқ. Тоғнинг кўрки тош билан, одамнинг кўрки бош билан.* Мақол. ■ *Агрономга ўз боши билан иш қилишга рухсат бериш керак.* С. Нуров, Нарвон. *Қоратой Йўлчининг елкасини дўстона қоқиб деди: - Роса бошинг бор, иним Йўлчи, олтин бошинг бор. Гапларинг — бари ҳақ.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бош оғритмоқ (ёки қотирмоқ) 1) қаттиқ ўйламоқ, фикр юритмоқ; ташвиш қилмоқ. *Ҳаётни мукамал қиламан, деб сиздан олдин ҳам не-не одамлар бош қотирган.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳосил Ёқубов нозикроқ бир нарса устида бош қотириб ўтирган экан.. «Муштум».* Ҳар нарсага ақлингиз етади.. *Лоақал бу бахтсиз синглингиз учун биргина бош оғритсангиз-чи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) мияни ачитмоқ, гаранг қилмоқ. *Агар бошни оғритмоқчи бўлсангиз — катта кўча; тўрт томонингиз қибла.* Х. Фулом, Машғал. *Нима учун бошимни оғритганингизга тушуна олмадим, ўртоқ раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Сўз билан деҳқоннинг бошини қотириб,*

ниҳоят, тўрт ярим сўмга кўнишига мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига келмоқ** Миясига, эсига келмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 **Бошлиқ**, раҳбар. *Яхши йигит — давранинг боши.* Мақол. *Яхши хотин эрни элга бош қилур, Ёмон хотин эрини гадо қилур.* Мақол. *Ёмонга бош бўлгунча, яхшига йўлдош бўл!* Мақол. ■ *Қирқ йигитга бош бўладиган хотин эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Синглининг тўйига сен бош бўласан, сенинг тўйингга Робия бош бўлади.* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

4 **сфт.** Лавозим, мансаб жиҳатдан катта, юқори турувчи. *Бош врач.* *Бош агроном.* ■ *Рустам Сурхондарё вилоятидаги колхозда бош агроном бўлиб ишлаётибди.* «Муштум». *Директорнинг бу гапи бош инженерга қаймоқдай ёқиб кетди.* «Муштум». *Унинг отаси бош чўпон, ўзи эса чўпон ёрдамчиси бўлиб ишлай бошлади.* Газетадан. *Бундан сўнг ҳам бош мирзолигингизни эмас, мирза Анварлигингизни эҳтиром қиламиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 **Улкан**, катта, асосий. *Озгина юргач, «Боғигоғон»нинг бош арки олдидан чиқдилар.* Ойбек, Навоий. *Мана Хоразмнинг жанубий бош дарвозаси.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бош соврин таъсис этилди.* Газетадан.

Бош ҳарф тлш. Катта ҳарф. *Ёзувда ҳар бир гап бош ҳарф билан бошланади.* «Ўзбек тили дарслиги». *Кимнинг номига хат ёки бошқа нарса келса, почталъон адресат номининг бош ҳарфида ёзилган яшикка кўйиб, юбориладиган хат бўлса, олиб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 **сфт.** Энг муҳим, асосий, етакчи. *Бош масала.* *Бош сабаб.* *Пахта — бош вазифа.* ■ *Кейинчалик мактаб саҳнасида ўйналадиган спектаклларда ҳаминча бош ролларни ижро этадиган бўлди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *«Ўзбекистонга келишимнинг бош сабаби шундадир!» — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бош гап тлш. Мустақил, асосий гап. *Ўзича мустақил, бошқа гапга эргашмаган гап бош гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги». **Бош мақола** Газета ва журналларда тахририят томонидан бериладиган, долзарб масалага

бағишланган мақола. *Бош мақолада.. илгор колхозчиларнинг иш тажрибалари умумлаштирилган эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Бош тўғон** Гидротехник иншоотнинг энг юқори томонидаги асосий тўғон. *1940 йилнинг май ойида бош тўғон битди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

7 **сфт.** Энг олдинги, биринчи. *Бош бола.* *Бош келин.* ■ *Қутидор бўлса, кўз очиб кўрган қудамиз, хотининг бўлса, бош келинимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёши улғайганда уйланданидан, бош боласи мен эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бош бармоқ айн. **бошмалдоқ**. *Сал нарида қаердандир Шукруллони бош бармоғи билан имлаб чақирарди.* «Ёшлиқ». *Эшагини тепганда, чап оёғининг бош бармоғи чиқиб кетган экан.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Бош хотин** 1) энг олдинги хотин; 2) этн. энг катта хотин. *Нажмиддинбойнинг бош хотинидан Абдуллабой, кичик хотинидан Фазлиддин туғилган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қилич халифанинг бош хотини Қумрибиби жуда таъвишга тушган эди.* С. Айний, Қуллар. *Ул кишига кувёга чиқсанг, сен бош хотин, барча хотинлари сенинг чўрин бўладилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

8 **кўчма с.т.** Одам, киши. *Бир бошга бир ўлим.* Мақол. ■ *Бир бошга юзта хўжайин бор.* С. Нуоров, Нарвон. *Бу бош дунёга келиб нималарни кўрмади-а!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Жон бошига Ҳар бир одамга, ҳар қайси кишига. *Бизнинг ферма мудиримиз жон бошига сут истеъмол қилишда Америкадан аллақачон ўтиб кетган.* «Муштум». **Сўққа бош** (тўғриси **сўққабаш**) Якка ўзи, бир ўзи. *Ҳидоят қори, сўққабаш бўлгани сабабли онасини ишга чиқарарди.* Мирмуҳсин, Михлар ва пўпанаклар.

9 (саноқ сонлар билан) **Чорва** ҳисобида ҳар бир алад жонивор. *Ўн бош от.* *Икки бош қўй.* *Ҳар бош сигирдан икки ярим минг литрдан сут соғиб олинди.* ■ *Колхоз чорвасига бир юз ўн тўққиз бош мол кўшилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

10 **Тик** нарсаларнинг тепа қисми, учи, чўққиси. *Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди.* Мақол. *Тоқатлига тоғлар эгар бошини, тоқатсизнинг бировлар ер ошини.* Мақол. ■ *Кўёш тик кўтарилиб.. иссиқдан майсаларнинг боши эгилди.* Шухрат,

Шинелли йиллар. Гул очилгай қояларнинг бошида, Лолалар бор булоқларнинг тошида. Ҳ. Олимжон.

11 Бирор маросим, тадбир, воқеа-ҳодисанинг рўй бериш, амалга ошириш жараёнидаги дастлабки босқич. Юсуфбек ҳожининг ўзи иш бошида туриб, Ойбодоққа ташқари ҳовлини тозалатарди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юринг, холажон, қизни ўзим топман, тўйнинг бошида ўзим бўламан, ёр-ёрни ҳам ўзим айтаман. О. Ёқубов, Пьесалар. Билдимки, бу иғволарнинг бошида ўзи бошқош. К. Яшин, Ҳамза.

12 Ён, олд, томон. Саидмурод ака хашакчилар бошига борганда, улар тушликка чиқишган экан. Н. Қобул, Беморлар. Тез-тез бошимга бориб тур. С. Аҳмад, Юлдуз.

13 Ўрин, каравот ва ш. к. нинг бош қўйиладиган юқори томони; шундай ўринда ётган кишининг белдан юқори томонидаги жой. ..сўри устига ёзилган ўриннинг бош томонидаги учи тенага чўнқайтириб қўйилган ёстиқлар.. озода ҳаётдан хабар берарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. ..ўрнидан дик этиб туриб, каравот бошига ташлаб қўйилган шимнинг камарини суғуриб олди. М.М.Дўст, Лолазор. Асқар ота бориб, сағананинг бош томонига чўкка тушди ва баланд овоз билан қуръон ўқиди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ҳожи Қумушининг бошига келиб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Бир вақт ҳушимга келсам, отам бошимда йиғлаб ўтирибди, - деди Ҳожи хола. М. Исмонлиев, Фарғона т.о.

14 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от орқали ифодаланган нарсанинг ўзини ёки у ўрнашган жойни, ён-атрофини билдиради. Нигор ойим ўчоқ бошида овқат нишириш билан машғул эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мулланаврўз хирмон бошида қолди. С. Айний, Куллар. Отам машғалани тутиб, охур бошига бордилар. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча. Ҳайдар ота шу баҳона билан у ёқ-бу ёқни ҳам кўрай деб, айланишироқ бўлса ҳам, бозор бошидан юрди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

15 Чўзиқ, давомли, бўйли нарсалар, жой, майдонларнинг бошланиш жойи ёки охири, этаги; шундай нарсаларнинг икки ўчидан, чеккасидан, томонидан бири. Дарё бошланган жой дарё боши дейилади. «География». Ёрмат Йўлчини судраб, кўчанинг бошига, аравалар тўхтаган жойга югурди. Ойбек, Танланган асарлар. Хиебоннинг бу

бошида нақидор, ҳаворанг баланд айвонини бир чеккаси кўриниб турарди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Аваз дала бошида, омонат бир чайла соясиди соч олиб турарди. С. Сиёев, Аваз. Хонанинг у бошидан бу бошига юрди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Боши берк кўча 1) бир томондан кириб, иккинчи томондан чиқиб кетиб бўлмайдиган кўча. Извош боши берк кўчада тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Бу боши берк кўчада у узоқ қамалиб қолмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма мушкул, қийин аҳвол, чорасизлик, иложсизлик. Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахир ҳали биз боши берк кўчага кириб қолганимиз йўқ-ку. Улар билан олишиб кўрамиз. С. Аҳмад, Уфқ. **Боши-кети йўқ** (ёки кўринмаслик) Бошланиши ва охири номаълум, чексиз, тугамас Траншея қирғоғи бўйлаб ялтироқ йўғон қувур чўзилиб кетган, боши-кети кўринмайди. Ҳ. Назир, Ўтлар тугашганда. ..боши-кети йўқ меҳнат давом этмоқда. П. Турсун, Ўқитувчи

16 Воқеа, ҳодисанинг, бирор муддат ёки фаслнинг, асар, матн ва ш. к. нинг бошланиш жойи, пайти, аввали, муқаддимаси. Ҳи қоянинг боши. Йилнинг боши. Ишимнинг боши йўқ, Ошимнинг моши йўқ. Мақол. Тўйнинг боши - бошлангунча. Мақол. ■ Қиз сўзининг бошини эшитиб илжайди, охири эшитиб кўрқувдан бўзарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мамлакат урушининг бошидаёқ отада айрилиб, она қўлида қолди. Ў. Умарбеков, Сирли соҳил. Тўти бу хатнинг бошини эшитибок, ўзини ерга кўтариб урган эди. С. Зуннунова, Олов. -Мен, бўлмаса, гап бошидан бошлай, - деди Абдурашул. П. Турсун, Ўқитувчи. Сентябрь бошларида полгарба томон йўл олди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳомиднинг совчиси бошқа совчиларнинг муқаддимаси, ёз бошида келадиги қалдирғочларнинг йўлбошчиси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Аввал боши Аввало, даставвал. Бу гап аввал бошида ўзи қовлаб қўйганлиги учун жи туришга мажбур эди. К. Яшин, Ҳамза. Ё саволга аввал боши Бўтабой акам жавоб беришлари керак: А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Аввал боши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтириш керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. **Бир бошдан** 1) бошидан, бошланиш жойидан, тартиби билан, бафурж.

Мен ҳадеб савол бераверганимдан кейин ин-женер ҳамма воқеани бир бошдан гапириб берди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. У ўз бошидан кечирган кулфатлар қанчалик оғир бўлса ҳам, бу жонажон дўстларига бир бошдан сўзлаб беришга тайёр эди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бир чеккадан, тартиби билан. *Проводник кўзойнагини бурун четига тушириб олиб, бир бошдан билетларни текширишга киришди.* 3. Фатхуллин. *Ойимхон унга [Гулсумга]: -Майли, қийналиб ўтирма, сенга бир бошдан ҳамма ҳарфларни ўргатиб қўя қолай, - деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хат (ёки сатр) боши айн.** *абзац. Хат бошидан такрор ўқимоқ. Қайта бошдан* Қайтадан, янгидан.

17 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. нинг бошланиши учун баҳона бўлган нарса, дастлабки сабаб. *Қўшимнинг оши — жанжалнинг боши.* Мақол. ■ *Қумринисо Собирахонга кўз қисиб: -Ўйин-қулгимизнинг боши Бахрихоннинг тўйи бўлади, - деди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бахтни бировларнинг остонасидан қидиришининг ўзи бахтсизликнинг боши!* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

18 Баъзи ўсимликларнинг калла ёки чочоқ шаклидаги ҳосили, меваси. *Бир бош узум. Бир бош қарам. Тонган гул келтирар, топмаган — бир бош пийёз.* Мақол. ■ *Пештахта олдига бориб, саватдаги узумдан бир бош танлади-да, тарози палласига қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қаёқдан ҳам бир бош кўкнор топиб ичирдик, оғзига жийданинг сувини томизиб кўрдик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

19 (саноқ сонлар билан) Қарра, ҳисоб. *Беш бош қилиб олмоқ. Ўн бош қилиб тўламоқ.*

20 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п.к., ч.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **бошига, бошида, бошидан**).

Аёл (ёки хотин) боши билан Хотин киши бўлгани ҳолда, аёл, ожиза бўла туриб. *Энди хотин боши билан Марғилоonga мурожаат қилсинми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аёл боши билан мистовоқдек кетмонда ишлаганда, биз юрамизми кафтдек кетмон тугиб.* Т. Ашуров, Оқ от. **Бева (ёлғиз) боши билан** Эрсиз (хотинсиз) ҳолатда қийналиб, ёлғизлик билан, ёлғиз ўзи. *Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сени севмасам, ярим кечада, қоронғи кўчада ёлғиз*

бошим билан орқандан югуриб юрармидим?! С. Айний, Қуллар. Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. Зайнаб ҳам умид билан бир ёстиққа бош қўйган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир ёқадан бош чиқармоқ** Бир жон, бир тан бўлиб, ҳамжиҳатлик, якдиллик билан. *Кўпчилик бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилса, унинг кучи океан тўлқинидан ҳам зўр бўлади.* С. Маҳкамов, Шоғирд. *Эндиги гап ўзларингда қолди. Бир ёқадан бош чиқаринглар.* С. Аҳмад, Уфқ. **Бирор ишнинг бошини ушламоқ (ёки тутмоқ)** Бирор ишни, ҳунарни пухта эгаллаб, шу ишда муқим бўлмоқ ёки умуман ишламоқ; бекор юрмаслик. *Бундоқ далаларга чиқиб, бирор фойдалироқ ишнинг бошини тутсангиз бўлмайдими?* С. Нуров, Карвон. *Вақти-соати келса, ўқиб оларман.. ундан кўра бир ишнинг бошини тутай.* М. Ҳазраткулов, Журъат. **Бош бурмоқ** Ваъдасидан чиқмаслик, бўйсунмаслик. *Мен шу қилган яхшилигинга сендан рухсатсиз бош бурсам, ўттиз пора каломулло урсин!* Ҳамза, Танланган асарлар. **Бошга битган бало қ. битмоқ** III. *Ўртоғингиз бошимга битган бир бало бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Бошга қўймоқ айн. бошига кўтармоқ I. Бошга қўндирмоқ Киймоқ, *Курткани елкамга ташладим, дўнғалак «грузинча» шапкани бошга қўндирдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Боши билан**

1) бутун вужуди билан, астойдил. *Олимжон кўпдан кутилган ишга боши билан кўмилиб кетган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) жони, ҳаёти билан. *..агар бундан бир хиёнат чиқмаса, ҳаммадан бурун мен бунга бошим билан жавоб бераман.* С. Айний, Қуллар; 3) боши ёрдамида, бош ҳаракати билан. *Қоратой боши билан «йўқ» деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзбек ойим боши билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Боши боғлиқ Унаштириб қўйилган. *Аччиқланма, бек йигит, ўзи уятчан қиз, яна боши боғлиқ.* Ойбек, Навоий. **Боши бузуқ ёки бузуқ бош** Ифвогар, тескаричи, бузуқ фикрли. *Мана сенга, уйинга боши бузуқларни йиғганинг учун!* С. Сиёев, Ёруғлик. *Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқяланларни ва эски қулларнинг авлодини тугиб қама, деган.* С. Айний, Қуллар. **Бошига етмоқ** 1) ўлдирмоқ, ҳалок қилмоқ, нобуд қилмоқ. *Отангнинг бошига етган ўшалар.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ўпкасида қолган осколка ўн*

ийлагача азоб бериб, охири бошига етди. Х. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси; 2) охиригача бориб, етиб тугатмоқ; тугатмоқ. *Ҳозиргача олтмиш тугуннинг бошига етдингиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бошига кўтармоқ** 1) жуда иззат-хурмат қилмоқ, ҳурмати бажо келтирмоқ. *Шарафларга буркаб ота номини, Бошига кўтарди онажонини.* Б. Бойқобилов, Садоқат. *Қани энди бошқа оталардек бўлса, бошимга кўтармасидим.* С. Аҳмад, Уфқ. 2) ҳаммаёқни бузгудек шовқин солмоқ, жанжал қилмоқ. *..товоқнинг жиндай жойи учган экан. Қайнанам шуни кўриб қолди-ю, бутун ҳовлини бошига кўтарди.* «Муштум». *Шунча эракнинг орасида уялмайсанми ҳовлини бошинга кўтариб бақиргани, шарманда!!!* К. Яшин, Ҳамза; 3) шодликдан, хурсандчиликдан бақирмоқ, шовқин солмоқ. *Тўйиб-тўйиб шўхлик, бебошлик, «жиннилик» қилсанг, водийни бошинга кўтариб қаҳқаҳа урсанг.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Қизлар уйни бошларига кўтариб, «ёр-ёр» айтишаётган пайтда, Санобарга яқин келиб, унинг кифтига қўлини қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бошига сув қўймоқ** 1) ноўрин сарфламоқ, тугатмоқ, тамомламоқ. *Ҳаш-паш дегунча бригадага берилган 14 минг сўмнинг бошига сув қўйди.* «Муштум». *Сендан нима кўряпман? Қайтанга топган-тутганимнинг ҳам бошига сув қўяпсан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) пачавасини, расвосини чиқармоқ. *-Манави-ку, -бувим мени кўрсатдилар, - уқининг ҳам бошига сув қўйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Бошига урадимми?** Унга нима кераги бор? Кераги йўқ. *Опоқижон, ундай деманг, бошингизга урасизми ўша бетайин қизларнинг молу дунёсини?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. *Ҳе, иззатини билмаган насткашлар, икки мингни бошимга урамани?* «Муштум». **Бошига чиқиб (ёки миниб) олмоқ** Бировга ҳукмрон ёки хўжайин бўлмоқ, бўйсунмай қўймоқ. *Бундай йигитнинг эса у бошига миниб олиши турган гап эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Сенларда ўзи инсоф деган нарса борми? Пенсияман деб бошимизга чиқиб оласанлар, шекилли.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Чўри қиз бошимизга чиқиб, бизларни оёқ учи билан кўрсатади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига ўтқазиб қўймоқ** Ҳаммадан устун қўймоқ, роса эъозламоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиб, унинг кўнглини кўтариш учун уни ҳаммамизнинг бошимизга ўтқазиб қўйди.*

Ойбек, Танланган асарлар. **Бошида ёнғоқ (ёки тош) чақмоқ** Доимий равишда хўрламоқ, азобламоқ, жабрламоқ. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб.. кўнглига нима келса, шуни қилади.. бошимизда ёнғоқ чақади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч кун ўтмай [кундошим] бошимда тош чақишга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошида калтак (ёки таёқ) синмоқ қ. калтак.** *..мудирнинг таёғи кўпроқ унинг бошида сина бошлади.* «Гулдаста». **Бошидан зар қўймоқ қ. зар.** **Бошида қолмоқ** Керакмас, зарурмас; қуриб кетсин маъноларида ишлатилади. *Қараб туринг, тўйига ҳам бормайман, тўйи бошида қолсин.* Т. Алимов, Совга. *Топиб келган матоҳинг бошинга қолсин.* С. Аҳмад, Юлдуз. **Боши ёстиққа тегмоқ** 1) ётмоқ, ухламоқ; 2) касалланмоқ, бетобланмоқ. **Боши кетмоқ** Ўлдирилмоқ, қурбон бўлмоқ. *..тўғри гапир, бўлмаса бошинг кетади.* У. Исмоилов, Сайланма. *Бошимиз кетсаям, қайтмаймиз бу йўлдан.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. **Боши кўкка (ёки осмонга) етмоқ** Ҳаят хурсанд бўлмоқ, жуда ҳам кўнгли кўтарилмоқ. *Масалани шундай ҳал қилиш керак эди. Каримқул акадан эшитиб, бошим кўкка етди.* Ойбек, О. в шабадалар. *Тусатдан кириб борсам, онам бечоранинг боши кўкка етар..* «Гулдаста». **Бошинг тошдан бўлсин** Умринг узоқ бўлсин, завоқ кўрма, ўлма. *Ҳа, ишқилиб, боши тошдан бўлсин.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Хайр, ўғлим, қаерда бўлсанг ҳам, омон бўл, бошинг тошдан бўлсин.* «Гулдаста». **Бошини айлантирмоқ қ. айлантирмоқ.** *Ошлал бўла туриб, ёш қизнинг бошини айлантиришга уялмадингизми?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Бошини боғламоқ** Унаштириб ёки уйлантириб қўймоқ. *Биз Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бошини боғламасак, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Иккала томоннинг келишувидан сўнг фотиҳа қилиниб, қизнинг боши боғланди.* «Муштум». **Бошини букмоқ** 1) уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ. *Секин гапир, секин.. шарманда қилдинг, бошимни ера букдинг, сен жувонмарг!* Ойбек, Танланган асарлар. *-Туринг, қизим, - эликбошининг товуши бирдан мулоимлашади, - ота-онанинг бошини букманг.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бўйсундирмоқ, тиз чўқтирмоқ, тобе қилмоқ; тушқунликка туширмоқ. *Ўйла, Қора-*

той. Ишқилиб, Йўлчи боламга таянч бўл, ёлғизлатма, йигитнинг кўнгли бузилмасин, боши букилмасин. Ойбек, Танланган асарлар. Қарз кишининг бошини букади. Ойбек, Танланган асарлар. **Бошини емоқ айн. бошига етмоқ.** Хуснинг бошингни ейди.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ота-онасининг бошини еган шум етим. П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Бошини иккита қилмоқ (ёки кўшмоқ)** Уйлантириб қўймоқ. -Биз ҳам орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак: кўзимизнинг очиқлигида бошингни иккита қилиб қўйсак деймиз-да, ўғлим, — деди чол. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полавонбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. **Бошини силамоқ** 1) эркаламоқ, юпатмоқ. Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди. Ойбек, Танланган асарлар. **Нозим Зухранин**г бошини аста силаб, ўз кўз ёшини белбоғи учига артди. «Гулдаста»; 2) ўз паноҳига олиб ардоқламоқ, боқмоқ, тарбия қилмоқ. *Элга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни.* Мақол. ■ **Нодира онаси** ўрнида Анварнинг бошини силаб, истиқболи учун қайғурди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бошини тикмоқ** Ўзини қурбон қилишга тайёр бўлмоқ. *Нега энди.. меҳнаткаш мусулмон учун бошини тиккан.. йигитни жаллод болтасига топширар экан?* К. Яшин, Ҳамза. *..Ҳа, Ҳомид ака, сиз жонни аямасангиз, мен ҳам йўлингизга бошимни тикдим..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошини ҳам қилмоқ** Уятга, номусга қолдириб кетмоқ, бошини (юзини) ерга қаратмоқ. *Эл-юрт олдида бошимни ҳам қилиб кетдинг, орқангдан қувмадим.* С. Аҳмад, Уфқ. *Арзимаган иш деб бошини ҳам қилманг.* С. Аҳмад, Уфқ. **Бошини қовуштирмоқ (ёки бириктирмоқ) қ. қовуштирмоқ.** **Бошини қотирмоқ (ёки оғритмоқ)** 1) бўлар-бўлмас иш, ҳаракат, гап ва ш. к. билан жонига тегмоқ, безор қилмоқ. *Бемаъни саволларинг билан бошимни қотирма;* 2) узоқ ва жиддий ўйламоқ; ташвиш чекмоқ. *Бу азалий жумбоқ устида не-не алломалар бош қотирмади дейсиз.* «Фан ва турмуш». *Букун ҳам худди шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатилиш ғамида бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий. **Боши очик (ёки бўш)** 1) паранжи ташлаган, паранжи ёпинмайдиган; очик; 2) унаштирилмаган, уйланмаган ёки ажралишган. *Энди у [Мунаввар] боши очик қиз бола эмас.* Оилали. С. Анорбоев, Меҳр. -Бугун-

дан бошинг очик. *Уч талоқ қўйдим.* «Ёшлик». *Ўзбекларнинг яхши қизи бор бўлса, Боши бўшими дейин, аввал сўрайин.* «Алпомиш». **Боши чиқмаслик (ч.к. билан)** Сира қутулмаслик, бўшамаслик; доимо ташвиш, ғалва билан яшамоқ. *Унинг боши касалдан чиқмай қолди.* ■ *Ана шундан бошлаб ташвишдан боши чиқмай қолди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..ҳеч яхшилик қилмай дейман-у, кўнгли бўшлиқ қилиб қўяман, кейин бошим ғалавдан чиқмайди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Боши қоронғи** Баъзи ҳомиладор аёлларда ҳомиладорликнинг дастлабки ойларида бўладиган ҳолат, аҳвол (мас. бирор нарсани тусаш ёки унга тоқат қилолмаслик). *Унинг анорга боши қоронғи.* *Боши қоронғига олам қоронғи.* Мақол. ■ *Вика ҳомиладор, унинг иттифоқо «кока-кола»га боши қоронғи бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар. **Боши қотмоқ (ёки шишмоқ)** Нима қиларини билмай қолмоқ, гангиб қолмоқ; доимо ўйлаб, бирор хулосага келолмай юрмоқ. *Бу битмайдиган савдодан Элчиевнинг ҳам боши қотиб юрарди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Ёш журналист топшириқни олишга олиб қўйиб, боши қотиб қолди.* «Муштум». *Эшитдим, лекин нима чора? Шу кунда ҳамманин*г боши шишган. Ойбек, Танланган асарлар. **Бош кўтариб юрмоқ** Юзи ёруғ, пок, ҳалол бўлганлиги учун кишилар ўртасида бемалол, ҳижолат бўлмай, ерга қарамай юрмоқ. *Сиз эсингизни еб қўйибсиз, ўғлингизни марғилонликка топшириб қўйиб, яна эл ичида бошингизни кўтариб юрмоқчи бўласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизингизни деб шаҳарда бош кўтариб юролмайдиган бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош кўтармоқ** 1) оёққа турмоқ, тузалмоқ. *Бемор касалдан бош кўтарди;* 2) машғул бўлган бирор ишдан тўхтамоқ, узилмоқ. *Профессор Шерзоднинг касаллик варақасидан бош кўтарди-да, негадир жилмайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *-Яхши, — деди Турсунбой ишидан бош кўтармай.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) униб чиқмоқ, кўкармоқ. *Кўклам келиши билан бегона ўт бош кўтармасин деб.. ер молаланди, чизелланди.* Ҳ. Нурий, Яшил хирмон. *Қишлоқ ёмғирдан ювилиб, яшнаб кетган эди.* *Деворлар тагида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан беҳабар яшнаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 4) уфқдан кўтарилмоқ,

чиқмоқ (асосан Куёш, Ой ҳақида). *Куёш уфқдан аста бош кўтариб, ўзининг заррин нурларини соча бошлади. «Ёшлик».* Қишлоқ қизларидай лўппи юзли ой Бошини кўтарди, кўлди саҳро, сой. Файратий; 5) қарши ҳаракат қилмоқ, исён қилмоқ, кўзгалмоқ. *Тошкент ҳокими бўлган Азизбек Қўқонга қарши бош кўтарган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Камбағал бош кўтарса, бой тош кўтаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бир вақт келиб, дадамнинг куни етса, Гулнорнинг чур-вақалари бош кўтаради.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош олиб кетмоқ** Ҳамма нарсадан воз кечиб, бошқа жойларга бутунлай кетиб қолмоқ. *Ўз акамга мен сиғинди бўлгунча, Бу ўлкадан бошим олиб кетайин.* «Алпомиш». *Бугун у саройдан мутлақо бош олиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Меҳри касалхонадан чиққандан кейин, Нисо буви иккала қизи билан номаълум томонга бош олиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бош оққан томонга кетмоқ** Дуч келган томонга, тўғри келган ёққа қараб кетмоқ. *У кўчага чиқди, қаёққа бораётганини билмай, боши оққан томонга юриб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бечора иш қидириб, боши оққан томонга борар экан.* Ойбек, Нур қидириб. **Бош оғриғи** Дардисар нарса, ортиқча ташвиш, даҳмаза. *Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъноси йўқ, борида ҳам маза-матра йўқ.* Ҳаммаси бош оғриғи гаплар. Ойбек, Танланган асарлар. *Булса бўлар, бўлмаса йўқ-да.* *Бекорга бош оғриғи қилиб, ичингдан ўртаниб юрасанми?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бош суқмоқ (ёки тикмоқ)** 1) оёқ кўймоқ, кирмоқ, етишмоқ. *Кампир энам қиз қидира-қидира тинкаси қуриди, қайси эшикка бош тикса, сўрашармиш: савдогарми, боғи борми, уй-жойи борми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Сен ўлгур бу уйга бир марта ҳам бошингни тикмадинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонага Эргаиш бош суқади: -Мумкинми?* «Гулдаста». *Шербек кечки пайт оғилхонадан қайтиб келаётиб, идорага бош суқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) ўрнашмоқ, жойлашмоқ. *У айтган толлар қулабди, бош тикмоқчи бўлган мактаб-маориф соҳасига тамоман янги одамлар, олов нафасли ёшлар келибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 3) аралашмоқ, қотишмоқ. *Собиржон бировларнинг гапига кириб, шунақанги ишларга бош суқмаса эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сиз ҳам мени болам десангиз,*

шу бугун менинг ишимга бош суқманг. О. Ёқубов, Пьесалар; 4) бошни тикиб, киритиб қарамоқ, текширмоқ. *Улар эшик тиққиларидан мўралайдилар ва қия очиб, бошларини суқадирлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тоҳир пастки қаватдаги очик эшикларга бош тикиб қаради.* П. Қодиров, Юлдуз тунлар; 5) кўймоқ, тирамоқ. *Гулнор бошини Йўлчининг кўкрагига суқиб йиғлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош тортмоқ** 1) бошоқ ламоқ, гунчаламоқ. *Сизни оғзи қон бўри дедим, чунки... сиз янги очилган гулларни, энди бош тортган лолаларни вақтсиз сўлдирасиз очилиб битмай ўлдирасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бирор иш, вазифа, бурч ва ш. к ни бажаришдан юз ўгирмоқ, қочмоқ. *Арманни уста қора мрамар лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта ёзишдан кескин бош тортди.* Н. Аминов, Суварак. *Кўйдек ювоши мусулмонлар бугун мардикорга боришдан бош тортмоқдалар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Бош тўлғамоқ айн. бош тортмоқ** 2. *Бу тақдирда итоатдан бош тўлғаган Тошкент устига, албатта, Мусулмонқул золим кўшин тортар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош урмоқ** 1) бормоқ, мурожаат қилмоқ. *Йўлчи қаёққа бош уришини, кимнинг ёқасидан тутишини билмай, анча вақтгача кўчаларда тентираб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ёрдам сўрамоқ, бош эгиб келмоқ. *Сенинг учун азизларга бош урдим, Боргин, болам, сени ҳаққа тониширдим.* «Маликаи айёр». *Ахир фарзанд учун она нималарга бош урмайди?* «Гулдаста». *Нега ўйламай-нетмай, эшигига бош уриб келган бир йиғитни қувлаб солади?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош устига** Бажонидил, жону дил билан. *Учрашганингиз тўғрисида менга маълумот ёзсангиз, тагин миннатдор қилардингиз. -Бош устига.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табибийнинг гапи но-жсуя бўлиб, бир чаламулла боланинг сўзлари эътиборга лойиқ десангиз, миннатдормиз, бош устига, хоним.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бош эгмоқ** 1) бошини туширмоқ, ерга томон пасайтирмоқ. *Қушиқ тамом бўлди-ю, у боляидой табассум билан оҳиста бош эгиб қўйди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. *Аҳмад Ҳусайн бошини сал эгди, унинг туси ҳам алланечук ўзгарди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) бўйсунмоқ, итоат қилмоқ, тиз чўкмоқ; сажда қилмоқ. *Қачонгача энди биз ётларга бош эгамиз, пора бериб кун кўрамиз.* Н. Сафаров.

Танланган асарлар. Амирга бошини эмаган кекса шоирни отга боғлаб, қуриб ётган ўт устида ёқиб юборишган. Газетадан. Кимдир тош отса ҳам гоҳо ортимдан, Қошимда бош эди, келиб сўнги дам. А. Орипов, Йиллар армони; 3) ёлвормоқ, ялинмоқ. Эркак бошимни эгиб қайтиб бораманми, унақада хотиним бўйнимга чиқиб олади, дерди. С. Аҳмад, Уфқ; 4) мотам тутмоқ, мотамсаро бўлмоқ. Мунгли дўптайган қабрлар устида бағри қон қизгалдоқлар бош эди. У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Балки у кун бошим узра Дўстлар бош ҳам эгадир. А. Орипов, Йиллар армони. **Бош қашимоқ** Ноиложликдан нима қилишини билмай ўйлаб қолмоқ, хаёл сурмоқ, бош қотирмоқ. Ҳовли ўртасида бош қашиб қолди ва кўзини қисиб, хотинига қаради. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бош кўшмоқ** Аралашмоқ, қотишмоқ; кўшилмоқ. Бой, мен ўйлаган бу ишга сиз ҳам бош кўшсангиз, савоб бўлармиди? Н. Сафаров, Танланган асарлар. Укаларимнинг кир-чирини ювиб, бағрига олиб ўтирсин деб, бу ишга мен ўзим бош кўшдим. Ойбек, Танланган асарлар. **Менинча, муҳими ишни бошлаб олиш, у ёғига халқнинг ўзи бош кўшади.** К. Яшин, Ҳамза. **Бош ҳарф тлиш.** Катта ҳарф. **Иши бошидан ошиб ётибди қ. ошмоқ 1.** Набирали бўладиган Ўзбек ойимнинг иши бошидан ошган.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Катта бошини кичик қилиб қ. катта.** Аммо-лексин хатосини тан оляпти, кечирим сўраяпти катта бошини кичик қил. А. Кўчимов, Ҳалқа. **Менинг сенга бошим қоронғи эдими? кест.** Сенга кўзим учиб турганмиди? (номатлуб киши келиб қолганда айтилади). **Оёғига бош қўймоқ 1) айн. бош урмоқ.** Душман қурсин, эсларимни шоширди, Мирза Маҳмуд оёғига бош урдим. «Юсуф ва Аҳмад»; 2) бош эгиб, ҳурмат, эҳтиром билдирмоқ. Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди. Ойбек, Танланган асарлар. **Эркак боши билан** Эркак киши бўла туриб. **Эркак боши билан кўчада оғизга сўрғич тиқиб, бола кўтариб юрсинми?! Т. Алимов, Ишқилиб ўқимаган бўлсин-да. Эркак бошлари билан оғизлари ғийбатдан бўшамайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Ўз бошига** Ҳар ким ўз ҳолича, ўзича, мустақил. -Бу ўтирганларнинг кўпи.. ер олиб, ўз бошига деҳқон бўлиб олди, — деди Абдурасул. П. Турсун, Ўқитувчи.

БОШАРИҚ Асосий, катта ариқ. *Файбулланинг ўзи бошариқ олдида шланг тортиб, гўза сугормоқда эди. «Шарқ юлдузи».*

БОШАФҚАТ [бо.. + шафқат] Ўта шафқатли, меҳрибон, раҳмдил. *..ул соябони марҳамат ва меҳрибони бошафқатнинг хизматларига камари хизматни берк боғлаган бўлур эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БОШБОШДОҚ Ҳеч кимга ва ҳеч қандай қонун-қоидага, тартиб-интизомга бўйсунмайдиган; ўзбошимча, тартибсиз, бебош.

БОШБОШДОҚЛИК Ҳеч қандай тартиб-интизом бўлмаган, ҳар ким ўз бошига иш тутадиган бир ҳол; ўзбошимчалик, бебошлик; анархия. *Баъзан қаттиққўллик ҳам керак. Усиз тартиб-интизом издан чиқади.. бошбошдоқлик бошланади. С. Анорбоев, Оқсой. Қорабулоқда том маъноси билан бошбошдоқлик ҳукм сурар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Булар натижасида адабий талаффузда ва имлода турлилик пайдо бўлди, бошбошдоқлик келиб чиқди. «ЎТА».*

БОШВОҚ (асли **бош + боғ**) Чорва молларининг бошига боғланадиган арқон; нўхта. *Сигир ўғирлаган қутулди, Бошвоқ ушлаган тутулди. Мақол. ■ Ойниса энди сигирнинг бошвоғига қўл чўзганини билади, нақ боши устида алланарса қаттиқ гумбурлаб кетди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

Бошвоқ солмоқ Бўйсундирмоқ, жиловламоқ. *Ҳа, огоҳ бўлинглар, одамлар, огоҳ, Урушга йўл қўйманг, солингиз бошвоқ!* Газетадан. **Бошвоғини йўқотиб қўймоқ** Ўзини тута олмай, босар-тусарини билмай қолмоқ, ҳовлиқиб кетмоқ. *Бавзи нодон қизлар бошвоқларини йўқотиб қўядилар. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. Бошвоғи маҳкам бўлмоқ* Мустаҳкам, собит, пухта бўлмоқ. *Босадиган қадамингиз, оғиздан чиқадиган сўзингиз бошвоғи маҳкам бўлсин. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бошвоғи йўқ итдай* Ўз эркига ташлаб қўйилган, қаровсиз, назоратсиз. *Ҳамма айб ота-онангда, бошвоғи йўқ итдай қўйиб юборишади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.*

БОШВОҚСИЗ 1 Бўйнида боғичи, арқони, югани йўқ. *Гўзал боғларда, экинзорларда энди бошвоқсиз қорамолларнинг диринглаб чопганини.. кўрди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 кўчма. Ўз эркига қўйиб юборилган, назоратсиз. *Эрсиз хотин — бошвоқсиз от. Мақол. ■ Бошвоқсиз қолган нортую нима-ю,*

эл назаридан қолган одам нима? С. Кароматов, Бир томчи қон. Уғлимнинг феъли ўзимга аён-да: бошвоқсиз қолса, боши оққан томонга оғиб кетаверади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 кўчма Эркин, озол. Бошвоқсиз давронни сурмоқдаман хўн, Маза қилиб қандимни урмоқдаман хўн. Р. Бекниёз, Тўтиё.

БОШВОҚСИЗЛИК Ўйламай-нетмай иш тутаверишлик, назоратсизлик. Шошма-шошарлик, беқарорлик, енгилтаклик. Ғайирлик ва бошвоқсизлик энг зарарли одалардир. Газетадан.

БОШБАРМОҚ айн. бошмалдоқ.

БОШДА рвш. Аввалда, дастлабки вақтда, дастлаб, аввал. Мен сизга бошда нима деган эдим? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Офтоб ойимни юпатиш учун ўтган-кетгандан ва бошда йиғлаб эрга теккан қизларнинг чимилдиқда йигит билан апоқ-чапоқ бўлишиб кетганларидан ҳикоя қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошда дарёнинг чап соҳили устидан жарликка қия тушган торгина сўқмоқ йўлдан юришга тўғри келди. И. Шамшаров, Тошқин.

БОШДАН рвш. Аввалдан, дастлабки вақтдан. Кийимни — бошдан, болани ёшдан асра. Мақол. ■ Кўнлар ақл-идрок билан ҳаёт йўлларини бошдан оқ тўғри белгилаб. кун сайин юксакликка интилаверадилар. Газетадан.

БОШДАН-ОЁҚ рвш. 1 Бошидан то оёғигача. Йўлда кета туриб, Ботирали Эъвозхонга бошдан-оёқ разм солди. Ҳ. Фулом, Машъал. Дилдорга бошдан-оёқ назар ташлаб олди-да, индамай юриб ўтиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Аёл зотининг бошдан-оёғи зарга ўралгани билан, ўзи ёмон бўлса, кимга кераги бор. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

Бошдан-оёқ кийим (ёки сарпо) қ. бош-оёқ. Марияга дарров бошдан-оёқ кийим кийдирадилар. Ойбек, Танланган асарлар. Хуллас, янга зўр келиб, камарни еча билса, куёв тараф енгилган бўлади. Янгага бошдан-оёқ сарпо кийгизади. С. Сидёв, Ёруғлик.

2 Бошидан то охиригача; тугал, батамом; батафсил. Башорат воқеани бошдан-оёқ айтиб берди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Шошманг, бошдан-оёқ гапирмасам, ишонмайсиз. Ойбек, Танланган асарлар. Сарой маст уйқуда, бошдан-оёқ майин ипак гиламлар тўшалган узун йўлак кимсасиз эди. О.

Ёкубов, Кўҳна дунё. Ернинг бошдан-оёғига экиб пиёз, Тепасига чайла қуриб, кутибдир ёз. Ф. Фулом.

БОШИГА кўм. өзф. Ёнига, олдига, қошига. Битар ишнинг бошига, яхши келар қошига. Мақол.

Гектар бошига 1) ҳар бир гектарга. Гектар бошига бир машинадан гўнг солинди; 2) ҳар бир гектардан, ҳар бир гектар ердан. Ҳосилни гектар бошига 40 центнерга етказмоқ.

БОШИДА 1 кўм. өзф. Ёнида, олдида, қошида. Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиршиди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. бошда. [Малика:] Ажаб қипти! Бошида айтдим, Зулфиядек қизни йиғлатманглар, кўз ёшининг уволига қоласизлар, дедим, кўнмадиларинг. О. Ёкубов, Биринчи муҳаббат. Томдан тараша тушгандек қилиб сўзланган гапларга бошида уларнинг иккови ҳам тушунмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШИДАН кўм. өзф. Ёнидан, олдидан, қошидан. Учоқ бошидан овқатни олиб келмоқ. Қозон бошидан туриб гапирмоқ.

БОШИЖОАТ [бо.. + шижоат] айн. ши-жоатли. Мана, унинг қаршиида бошижоат отаси гавдаланди. Ойбек, Куёш қораймас.

БОШКЕСАРЛАР Каллакесарлар, безорилар, газандалар. Айтмадимми! Ҳамма ўғри, бошкесар, ялангоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туради! Чўлпон, Кеча ва кундуз. ..Бу бошкесарлар жонимизга тегдилар. Ҳ. Олимжон.

БОШЛАБ 1 Бошламоқ фл. рвдш. Бир лаҳзадан кейин Муяссарни бошлаб орқага қайтишиди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Аввало, шуни айтиб кўяйки, сенга бошқа муаллим топиб кўйдим, Эртага бошлаб келгайман. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 рвш. Энг аввал, ҳаммадан олдин, дастлаб. Оғриқнинг биринчи кунни Қумуш ҳеч кимга сездирмай юрди. Аммо иккинчи кун буни бошлаб Отабек, ундан кейин Узбек ойим сезди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Азизбек] Бошлаб фуқарога салом берди, сўнгра синиқ ва ожиз қолган бир товуш билан халққа узр айтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошлаб ҳудайчи от устидан бир кимхоб тўнни олиб, кўрғонбегига кийдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўм. (ч. к. от билан) Бери, буён. Шу кундан бошлаб у ҳам раиснинг олдида тўнғиллаб

гагирадиган бўлиб қолди. «Муштум». ..Тош-
пўлат туғилган кунидан бошлабоқ кулфат,
ғам-қайғуга йўрғакланди. К. Яшин, Ҳамза.

БОШЛАМА Бирор ишга қўйилган би-
ринчи қадам; ишнинг боши, бошланиши,
ибтидоси. *Тўй кейинроқ бўлади, бу фақат
бошламаси.* ■ Бошламасига Саида билан
Роҳила бир-бирларининг чилвир сочларини
шарт-шарт кесиб ташилашди. А. Муҳиддин,
Оташ қалбли қиз. *Ёр-ёр сўнгида анъанавий
бошлама бир оз ўзгартирилган шаклда қў-
шқининг тугалланмаси сифатида такрор-
ланиб келади.* «ЎТА».

БОШЛАМОҚ I I Бирор ишга киришмоқ,
У қўлларини орқасига қовуштириб, ўнг
екасани нича олдинга чиқариб туриб гап
бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Гу-
ландом чойдан бир хўлаб, яна ўз ҳикоясини
бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. *Гулсин
ўзининг кўнғироқдек товуши билан «Йиғ-
ларман» куйидан бошлади.* А. Қодирий, Ўт-
ган кунлар.

2 Йўл кўрсатиб, етаклаб, бош бўлиб
бормоқ; тортмоқ, олиб кетмоқ. *Яхши билан
овина бўлсанг, яхши йўлга бошлайди.* Мақол.
Бошлиқ бўлиш осон, Бошламоқ қийин. Мақол.
■ Норқўзи мухбирларни шийпон ёнидаги
толзорга бошлади. Ҳ. Гулом, Феруза. *Ақл ва
виждон қайси йўлга бошласа, ўша йўлга
кираман.* Ойбек, Нур қидириб. *Хаёл уни яна
уруш фронтларига бошлади.* И. Раҳим, Чин
муҳаббат.

3 -н(б) аффиксли равишдош шаклида
қўшма феъллар таркибига киради, мас. *бош-
лаб бормоқ, бошлаб келмоқ.* ■ *Йигитча уни
лоий атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб
кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фаввос Меъмори
ўша шинам хона сари бошлаб борди.* Мир-
муҳсин, Меъмор.

4 -а, -й аффиксли равишдошлар билан
ифодаланган иш-ҳаракатнинг бошланган-
лигини ёки унга киришилганлигини бил-
диради, мас. *тўкила бошламоқ, қарий бош-
ламоқ.* *Шабада эса бошлади.* ■ *Тавҳидий
дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб,
ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ойбодоқ
кетга бошлаган эди, Отабек уни тўхтатди.*
А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШЛАМОҚ II махс. Бошлиқ солмоқ,
янги бошлиқ солиб тикламоқ (этик, маҳси
па ш. к. ни). *Мен эски этигимни бошлатиб
олдим.*

БОШЛАНМА айн. бошлама. Бу икки
сатр ҳар вақт анъанавий бошланма вази-
фасини ўтайди. «ЎТА».

БОШЛАНҒИЧ I Дастлабки, бошла-
нишдаги; ўлчаш, қиёслаш учун асос қилиб
олинган; бош. *Снаряднинг бошланғич тезлиги.
Бошланғич далиллар.* ■ *Меридианларнинг
бири, яъни Лондон орқали ўтадиган мери-
диан, «бошланғич меридиан» деб ҳисобланади.*
«География».

2 Куйи, биринчи босқич. *Бошланғич синф.
■ Бошланғич таълим билимлар пойдевори
ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Бошланғич
маълумотни олгач, у ўқитувчилар тайёрлаш
курсига ўқишга кирди.* Газетадан. *Башорат-
ни бошланғич мактабга беришнинг фойдаси
йўқ.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Энг оддий, элементар. *Бошланғич физика.*

4 Дастлабки ҳолдаги, ибтидоий. *Бошлан-
ғич жамият.* ■ *Бошланғич вақтда одамлар
ёввойиликда, тушқунликда ҳаёт кечиришган.*
О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

5 от, айн. бошлама. *Эришилган муваф-
фақиятлар катта ишларнинг бошланғичи,
холос.*

БОШЛАШМОҚ Бошламоқ I 1, 2 фл.
бирг. н. *Бийдай даштда иш бошлашди.* «Ўз-
бекистон кўриқлари». Анвар Раёно билан
бошлашиб, хужрадан чиқди. А. Қодирий,
Мехробдан чаён. *Тўртинчи кун кечқурун
Назиржон Тўхтақул ака билан бошлашиб
кириб келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *..сизга
ишонман. Лекин кечаси иккаламиз бош-
лашиб юришимиз уят бўлади.* С. Кароматов.

БОШЛИ I Боши, калласи бор. *Етти
бошли илон (эртақларда).* ■ *У [Қоратой]
ўттиз саккиз-қирқ яшар, юмалоқ, катта
бошли, билаклари йўғон киши эди.* Ойбек,
Танланган асарлар. *Бунинг орасида илон
бошли билагузукдан тортиб ҳар хил та-
қинчоқларгача чиқди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 кўчма с. т. Ақли, ақли-ҳушли. *Бошли
йигит. Олтин бошли отанг билан қолгунча,
пахмоқ бошли онанг билан қол.* Мақол. *Бошлиқ
бўлсанг, бошли бўл.* Мақол.

Бутун бошли Бутун, бир бутун; бутун-
лигича. *Ҳаммаси менга ёпишади: -Бутун
бошли отнинг қаёққа йўқолганини билмасанг,
нима қилиб юрибсан қоровулликнинг кафи-
лини олиб, - дейишади.* Ҳ. Назир, Сўнмас
чақмоқлар. *Лашкарбошининг қурумсоқлигини
қаранг.. бутун бошли хумча кўмиб, ичида чақа*

ҳам қолдирмабди-я. М. Мансуров, Ёмби. Мен сендайлигимда бутун бошли оилани тебратганман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди. «Ўзбекистон кўриқлари».

БОШЛИҚ I 1 Идора, муассаса, ташкилот ва ш. к. га раҳбарлик қилувчи шахс; раҳбар. Бошлиқ бўлиш осон, бошламоқ қийин. Мақол. ■ Бошлиқ ўзини бу қадар яқин олишидан Мансур Обидович сал талтайиб кетди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бошлиқ бува, минган отинг қоп-қора, Бошлиқ бўлсанг, ҳаммаларга тенг қара. «Кўшиқлар».

2 Умуман, бошчилик, раҳбарлик қилувчи; раҳнамо. Оила бошлиғи. Рўзғор бошлиғи. Қабила бошлиғи. ■ Табибий бошлиқ шоири замонлар баъзи кунлари тўрт мартабагача Тозабоққа қатнади. С. Сиёев, Аваз.

БОШЛИҚ II 1 Баъзи Шарқ халқларининг совуқ, қор-ёмғир ва офтобдан сақланиш учун бошга киядиган жун ёпинчиғи.

2 Оёқ кийимининг юзи ва ёнини қоплаб турадиган қисми ва шу қисм учун бичилган тери. Этикнинг бошлиғи йиртилибди. Этикка янги бошлиқ солмоқ.

БОШЛИҚ III 1 Юганнинг юқори (отнинг бошида турадиган) қисми.

2 Мокининг ичида унинг икки қовурғасини бирлаштириб турган иккита темир қисм.

БОШЛОВЧИ I Бирор нарса, ҳаракатни бошлаб берувчи ёки унга ундовчи. Эркак умрининг қисқаришига оиладаги жанжал-суронлар, шу жанжалларни бошловчи аёллар ҳам сабабчи бўлади. Газетадан. ..ичкилик касофат эканини, унга бошловчи улфатлар кулфат келтиришини Носиржон тушуниб етса, тўғри йўлга тушиб олади. Газетадан.

2 Бошлаб борувчи, етакчи. Ақл бошловчи, тана ишловчи. Мақол. ■ Кумушибиби бошловчи қизлар билан уйга кирди, ундан таралган атир ислари билан уй тўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўпти, яхши.. Сен олдинда борасан, бошловчи бўлиб.. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришларни олиб борувчи шахс.

БОШМА-БОШ рвш. I Бошни бошга қилиб, бошни бошга қаратиб. Бошма-бош ётмоқ.

2 Бирни бирга (устига пул ёки бошқа нарса бермасдан, олмасдан). Бошма-бош

қилмоқ. Бошма-бош алмаштирамоқ. ■ отинга бошма-бошга кўнайин, Бошма-алишсанг, шолни берайин. «Гулшанб. Отанг олиб келган бойнинг қизини, қизига сени қилдик бошма-бош. «Бўтакў:

БОШМАЛДОҚ (асли бош бармоқ) ёки оёқ панжасидаги биринчи йўғон бармоқ. Бу узукни олиб бошмалдоққа тақибди. «J мони Ҳаким». Бир вақтлар Тожибуви бошмалдоғига хасмол чиққан эди, туз кетдими? Мирмуҳсин, Умид. Болалар бошмалдоқларини букиб айтувчи эдилар: бошмалдоқорамалдоқ, том тешаман, бўҳча ўғирман, худодан кўрқаман. М. Мансуров, Ёмби.

БОШМОҚ Кигиз этик, пийма; уму оёқ кийими. Бир бошмоғи сувга тез чўкикинчиси ивиди — бўкди. И. Муслим. ..узбола, кичкина бола, оёқларида эчки тисидан тикилган кичкина бошмоқча. М.М.Дўст, Лолазор.

БОШ-ОЁҚ; бош-оёқ кийим (ёки сарпо) Бир кишилик бир сидра кийим-бош пойабзал. Сунбулхон ая Фотимага жикатта ҳурмат кўрсатиб.. бош-оёқ сарпо кўйди. Мирмуҳсин, Умид. -Сизга бош кийим! -Сўзингдан қайтма, Офтоб. Қодирий, Ўтган кунлар. -Сен менга бош сарпо, юз тилла пул берсанг, қўлини гизмасдан олиб бераман, — деган эди «Луқмони Ҳаким». Бош-оёқ разм солмоқ. Бошидан то оёғигача қарамоқ, кузатиш. Самандар ҳаяжон ичида қизга бош-оёқ разм солди. С. Кароматов. Бир томчи қон.

БОШОҚ I I Бугдой, арпа сингари ўсмаликларнинг пояси учидagi дон ҳосил бўладиган чўзинчоқ тўпгули ҳамда дон бўлмаган шундай тўпгул, бош. Бошоқ чийчи моқ (тортмоқ). ■ Бир гал яримта бошмоқ судраб кетаётган чумолини кўрганман. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Меҳнатинг гани учун ҳар бошоқ Оёғости бўлса, кўрмувол. Ф. Фулом. Норматга бу ерда ҳар бош тагида бир одам ётгандай туюлди. И. Раҳимов, Чин муҳаббат.

2 айн. машоқ. Бошоқ термоқ. ■ Колнинг бугдойи йиғиб бўлингач, бошоқ термоқга рухсат берилади. Ш. Жўраев, Бола дунда ни тебратар. Кўрсаки, болалар шамол олиб Бошоқлар теради уйқуларида. «Шош юлдузи».

БОШОҚ II Эск. Камон ўқининг бош уч қисми.

БОШОҚЛАМОҚ 1 Тўпгул, бошоқ чиқармоқ, бош олмоқ (ғалла ўсимликлари ҳақида). *Ҳозир шולי ёппасига бошоқлади.* Газетадан.

2 Бошоғини юлиб, териб олмоқ. *Сутқаймоқ бўлганидан бошлаб аёллар бошоқлаб, донини болаларга қовуриб егизади.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БОШОҚЛИ Бошоқ чиқарадиган. *Бошоқли дон экинлари.* ■ *Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади.* Газетадан.

БОШОҚЧИ айн. **маншоқчи.**

БОШОҒРИҚ 1 Бошда оғриқ сезиш касаллиги. *Бошоғриқингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

Бошоғриқ гаплар Кераксиз, маъносиз, ноўрин, жига тегадиган гаплар. **Бошоғриқ қилмоқ** Спиртли ичимликларни кўп ичгандан кейин эртасига эрталаб яна бир оз ичиб олмоқ. *..мияси ғовлаб, бир «бошоғриқ» қилгиси ҳам келиб кетди-ю, тийилди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Лекин ўзимда бошоғриқ қилишга ҳам пул қолмади.* Шукрулло, Сайланма.

2 *кўчма.* Ортиқча юк, бошга бало, ташвиш, дардисар. *Бу Толибни нима қилсам экан? Роса бошоғриқ бўлди-ку.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БОШПАНА 1 Турар жой; уй. *Уша пайтларда, уйсиз-жойсиз, бирор раҳнамосиз юрган кезларимда орзу қилардимки, токи менинг ҳам бир бошпанам бўлса.* М.М.Дўст, Лолазор. *..одамзод умр бўйи бошимда бир яхшироқ бошпанам бўлсин деб, тинмай елиб-югуради.* Н. Қиличев, Чигириқ. *Ҳар оила ўчоғин ўз қутлуғ тарихи бор, Ҳар бошпана — кишилар меҳнатин обидаси.* Ғ. Ғуллом.

2 Жон сақлаш, яшириниш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун яроқли жой; паноҳ, маскан. *Онаси қамоқдан қутулиб чиққан ўғлини кутиб олмади.. Унга бошпана керак эди.* «Ёшлик». *Хуллас, бошпана бўлгулик ғор ҳам, бошқа бирор ўнгир ҳам топилмади.* «Ёшлик». *Қишлоққа етишдан умидимни уздим. Бошпана излаб, у ёқ-бу ёққа алангладим.* Ў. Ҳошимов, Кўприк.

Бошпана бермоқ 1) ўз уйдан жой бермоқ, ўз паноҳига олмоқ. *Эъзозхон ўзига, болаларига бошпана берган бу меҳрибон кишиларга кўмаклашиш йўлларини ахтариб кўрди.* Ҳ. Ғуллом, Машғал. *Шу кеча унга бошпана бе-*

риб.. меҳмон қилдилар. С. Абдулла; **2)** *ҳўж.* ўзга эллардан келган муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш ҳуқуқини бермоқ. **Бошпана ҳуқуқи** *ҳўж.* Бирор мамлакатда ўзга эллардан қочиб келган сиёсий муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш учун бериладиган ҳуқуқ.

БОШПАНАСИЗ Уй-жойи бўлмаган. *уй-жойи йўқ.* *Бошпанасиз қолмоқ.* ■ *Элчибек узоқ тоғ-тош ораларида бошпанасиз дийдираган болаларни кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Тугилиш. *Оғир кулфатдан минглаб одамлар бошпанасиз қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОШПУРТ с.т. айн. **паспорт.** *Бошпуртнингда қанақа ёзилган бўлса, ўшандоқ қилиб айт.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ишқилиб, бошпуртни Нормўмин деб ўзгартирганингиз йўқми?* М.М.Дўст, Лолазор.

БОШСИЗ 1 Боши, калласи йўқ. *Мансур бахшига никоҳлаб берилган Зухра бегим ёлғиз ўғлининг тобутда бошсиз ётган танасини кўрганда.. дод солди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Камолон дарвозаси билан Самарқанд дарвозасигача бўлган кўрғон остлари бошсиз ва иштондан бошқаси тўналган инсон гавдалари билан тўлибдир.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Ақли, мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Ўқитувчиларга.. маҳкам бир куч деб қараб бўлмайди, улар орасида ишга ярамаганлари, бошсизлари.. жуда кўбдир.* Газетадан.

БОШЧИ Раҳбарлик қилувчи; бошлиқ, раҳбар. *Минг кўшчига бир бошчи.* Мақол. *Ёмонларга бошчи бўлгунча, Яхшиларга кўшчи бўл.* Мақол. ■ *Илгари ҳам чоракорларга бошчи эдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОШЧИЛИК 1 Йўлбошчининг, раҳбарнинг, бошлиқнинг иши, мавқеи. *Бошчилик қилмоқ.* ■ *Бошчиликни энди ўзи қўлга олиши керак.* М. Мансуров, Ёмби. *-Айт, пичан ташинга ўзи бошчилик қилсин! — деди..* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Раҳбарлик, бошқарувчилик, йўлбошчилик, раҳнамолик. *Шу кишининг бошчилигида дадамлар отларга тақа қоқиб, сонларига белги қўя бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳмад бошчилигидаги бир гуруҳ болалар бригада даласида ишлаб, кечаси дала шийпониди ухлашар эди.* «Ёшлик».

БОШЯЛАНГ Бош кийим киймаган, ялангбош. *Йигитлар ҳаво анча аёз бўлишига қарамай, бошяланг, кўйлақчан бўлиб олишган.*

Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. [Чол] Оёқ-яланг, бошяланг, эшикка қараб югурди. Н. Қиличев, Аббос чол.

БОШҚА 1 Зикр қилингандан, айтилгандан, кўрилгандан ёки кўзда тутилгандан бўлак; ўзга. Жони бошқанинг тани бошқа. Мақол. Бошқанинг тилла-гавҳаридан онангининг сариқ чақаси яхши. «Қанотли сўзлар». ■ Бизга бош бўлиб турган одам шунақа деб ўтирса, бошқалардан нима ўпкалаймиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Қиз кўнмайдимми, демак, унинг кўнгли бошқа бировда, — деди Қадамбой оға. С. Сиёев, Ёруғлик. ..унинг қалби гоҳ-гоҳ бошқа бир қиз ёди билан тўлиб-тошар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Менга бошқа сўзингиз бўлмаса, сизга жавоб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Мустақил, алоҳида; бирор хусусияти билан фарқ қиладиган; бошқача, ўзгача. Унта бўлса, ўрни бошқа, қирқта бўлса — қилиғи. Мақол. Билак — бир, бармоқ — бошқа. Мақол. ■ [Абдурахмонбой:] Тақсир, аслида кўтармаликларнинг эли бошқа, суви бошқа бўлган. Н. Сафаров, Ҳуснижамол. Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сен мени ким билан тенглаштирмақчисан? - Гулнор бошқа, мен бошқа демоқчи. Ойбек, Танланган асарлар. -Э, у вақтлар, — деди хўрсиниб Рихси хола, — бошқа эди. С. Зуннунова, Янги директор.

■ **Бошқа бўлмоқ 1)** ажралиб, бўлак бўлиб чиқмоқ. Кичик ўғли уйланиб, бошқа бўлди; **2)** ўзгармоқ, бошқача бўлиб қолмоқ. ..бу мен билган, синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, тамом бошқа бўлиб қолган. П. Турсун, Ўқитувчи. **Бошқа гап 1)** шундай демайсизми; шундай десангиз дуруст. - Мана бу бошқа гап, — деди миришббоши тиржайиб. Газетадан. -Ҳа, бундай дегин, — Мирзакаримбой. гапни давом эттирди, — бу энди бошқа гап. Ойбек, Танланган асарлар; **2)** бошқача, ўзгача. -Кучер аҳли ҳам. тирикликда уйқуга қонадимми, ука? Ўлганда — бошқа гап, — деб жавоб берди Жўра. Ойбек, Танланган асарлар. Бу кампирнинг устидан қаёққа дод деб бораман, бирон жойда ишласа бошқа гап эди. «Муштум».

3 Бегона, ўзга, ёт; биров. Бошқалар олдидан уялтириб қўймоқ. ■ -Пичоқни ўзингга ур, оғримаса — бошқага, деган бир гап бор, — деди жиддий вазиятда қутидор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 рви. Тагин, яна, қайта, такроран. Кейин ётоқхонага бореунча бу ганга бошқа қайтишмади. Ў. Усмонов, Қисмат. Қодир бошқа ичмаслик шарти билан иккинчи пиёланинг ярмини ичишга рози бўлди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 (ч. к. сўз билан) кўм. өзф. Бўлак, ташқари. Бундан бошқа. ■ -Менга қолса, ўртада шундан бошқа ҳеч гап йўқ, ўғлим! — деди [ҳожи]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚА-БОШҚА 1 Бир-биридан бўлак, алоҳида-алоҳида; мустақил. Шаҳарга кирганда, улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб, ажралишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жой ажратди чарх бизга Бошқа-бошқа хонадан. А. Обиджон, Кетмағил.

2 Бир-биридан фарқ қиладиган; ҳар хил. Лекин.. тил билан кўнгли бошқа-бошқадир, ўғлим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тилимиз, динимиз, мазҳабларимиз бошқа-бошқа! К. Яшин, Ҳамза. Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

БОШҚАЛАМОҚ 1 Ўзгартирмоқ, янгиламоқ. Уйни бошқалаб олишибди.

2 Бўлак қилиб қўймоқ, ажратиб чиқармоқ (мас., оиладан); ажратмоқ. Беморнинг идиш-оёғи бошқалаб қўйилди.

БОШҚАЛИК Бир-бирига ўхшамаслик; бошқа бўлишлик. Шароитнинг бошқалиғи. ■ Тилим билан кўнглимнинг бошқалиғини исбот қилингиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚАРИЛМОҚ Бошқармоқ фл. мажҳ. н. Бошқариладиган ракета. Бошқариладиган бомба. ■ Ҳужайралар ва умуман организмнинг ғоятда хилма-хил вазифалари ҳужайра мембраналари ёрдамида бошқарилади. «Фан ва турмуш».

БОШҚАРИШ 1 Бошқармоқ фл. ҳар. н. Ҳўжаликни бошқариш. Оилани бошқариш.

2 иқт. Ҳўжалик объектининг иқтисодий тизими ҳолатини тартибга солиш ва йўналтириш жараёни. Бошқаришнинг иқтисодий усули. Бошқаришнинг маъмурий усули.

БОШҚАРМА Давлат бошқаруви тизимида бирор йирик тармоқ ёки ҳўжалик соҳасида юқори (олий) ёки ўрта бўғиндаги идора, ташкилот. Сув ҳўжалиғи бошқармаси. Ободонлаштириш бошқармаси. Марказий банкнинг вилоят бошқармаси. ■ Искандаров бошқармадан эшитадиганини эшитди. С. Аҳмад, Лаъли Балахон. Университетда ҳам, геология бошқармасида ҳам

домлани қўллаб-қувватлайдиган одамлар борлигини орқаворатдан эшитган эди. С. Кароматов, Олгин қум.

БОШҚАРМОҚ 1 Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. ишини идора қилмоқ, йўлга солиб турмоқ. *Заводни бошқармоқ.* ■ *Йирик-йирик қурилишларни бошқардим.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Оркестрни бошқармоқ Оркестрга раҳбарлик ёки дирижёрлик қилмоқ.

2 Юргизмоқ, тебратмоқ, олиб бормоқ (хўжалик, рўзгор; давра ва ш. к. ни). *..уйимни бошқарадиган бирдан-бир фарзандим – шу қизим.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Оила бошлиғи – Зуннунхўжа, рўзгорни кампир бошқаради..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бугал ҳам утиришни Сайхоний бошқарарди.* «Ёшлик».

3 Тегишли мослама ва усуллардан фойдаланиб ҳаракатга келтирмоқ, ишга солмоқ, юргизмоқ, ҳайдамоқ. *Кемани бошқармоқ. Машинани бошқармоқ.* ■ *Пайғамов машинани уйчан бошқариб борар.. вижирлаб турган тўрғайлар нағмасини эшитмасди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

4 *тлш.* Синтактик алоқа қонуниятларига мувофиқ маълум келишик шаклини талаб қилмоқ. *Утимли феъллар тушум келишигини бошқаради.*

5 фольк. Кўрсатмоқ, бошлаб бормоқ, етакчилик қилмоқ. *Йўл бошқариб, яйлов кўриб боради, Эргаштириб кўчган Кўнғирот элтини.* «Ёлгор». *Ҳаялламай йўл бошқаргин шу замон, Жўнаб кетсин бундан боланг Рустамжон.* «Муродхон».

6 Тўғриламоқ, йўналтирмоқ. *Ўза эгатиға сувни бошқариб кўярди-ю, ўзи пайкаликниг этагига тушиб кетарди.* «Ёшлик». *Мустафо тагин юмшади: -Бор, сувингни бошқариб кел.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

БОШҚАРУВ 1 *айн. бошқариш* 1. *Иш(ни) бошқарув.* *Бошқарув аппарати* 1. *Ўз-ўзини бошқарув органилари.* ■ *Бошқарув аппарати.. қисқартирилган бўлса ҳам.. ҳамон катта бўлиб турибди.* Газетадан. *Операторлар бошқарув нуълти ёнидан жойи эгаллашди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Давлатни идора қилиш усули. *Президентлик бошқаруви.*

3 *тлш.* Синтактик алоқа талабига кўра тобе сўзнинг ҳоким сўзга маълум келишик шакли ёки кўмакчи ёрдамида боғланиши. *Тобе сўзнинг ҳоким сўз талабига кўра маълум*

келишик ёки кўмакчилар орқали боғланиши бошқарув деб аталади. «Ўзбек тили дарслиғи».

БОШҚАРУВЧИ 1 Бошқариб, йўналтириб турувчи. *Бошқарувчи аъзоларга бош мия, юрак, икки мойк ва жигар киради.* Абу Бакр Розий.

2 Бошқарма ва умуман корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. бошлиғи, раҳбари. *Охунбобоев стол устидаги қора телефонлардан бирининг трубкасини кўтарди: -Мени давлат банкининг бошқарувчиси билан уланг.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бошқарувчининг имоси билан Ниёз тоға ташқарига отилди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

Иш бошқарувчи Иш юритувчи; идорада ёзишма, ёзув-чизув ишларини олиб борувчи ходим, котиб. *[Тўқсонов] Ғишт заводига иш бошқарувчи бўлиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полтавский бойнинг иш бошқарувчиси, суялган тоғи, ишончли одами, маслаҳатгўйи эди.* «Ёшлик».

БОШҚАТДАН *рвш.* Қайта бошдан, қайтадан, янгидан. *Бошқатдан кўриб чиқмоқ. Бузиб, бошқатдан қурмоқ.* ■ *Бўта қовоғини солиб, унга тикилиб турди-да, дўпписини олиб, бошқатдан кийди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди хатни бошқатдан чиройли қилиб кўчириш керак.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Умиднинг чехраси очилиб, кампир буви билан бошқатдан қизқиб гаплаша кетди.* Мирмуҳсин, Асарлар.

БОШҚАЧА Бошқалардан бирор жиҳатдан ёки бутунлай фарқ қиладиган; ўзгача, бошқа, бўлакча. *Олинг, бу бошқача узум.* ■ *Агар гап шундай экан, сиз билан бошқача гапиршишимиз.* С. Зуннунова, Янги директор. *Бир онадан алвон хил бола туғилади деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сафарбойнинг кўриниши отасига ўхшаса ҳам, қилиқлари тамом бошқача эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Сен билмайсан-да, Асрора, Дилдор чўлга келиб, бошқача бўлаб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бунинг бошқачароқ бир элини топиб бўлмасмикан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошқача (қилиб) айтганда Бошқа сўз билан, иккинчи турли қилиб айтганда; яъни. *[Отабек] Ҳатто баъзи кунлар хужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гушанишинликка яқинлашиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НИК 1 Ўзгачалик, фарқ қи-
ти.

ларқ, тафовут. Улар орасида
илмайди.

1 Бошқирдистон Республи-
суб халқ (миллат)нинг номи.

миллатига мансуб. *Бошқирд*
или. Бошқирд адабиёти.

ЛАР Бошқирдистон Респуб-
аҳолиси.

ЧА 1 Бошқирд тили, ада-
ятига оид. *Бошқирдча кийим.*
иқ.

или. *Бошқирдчадан таржи-*
узлашмоқ.

НФИ Бошқоронғилик ҳо-
шу ҳолатни кечираётган;
сўз унга [хотинига] қандай
и фақат бошқоронғи хотини

Қаҳқор, Асарлар. *..кечаси*
: хотин олган эмиш, хотини
қоронғи бўлган эмиш. А. Қаҳ-

НФИЛИК Асосан ҳомила-
глабки даврида аёл организ-
а рўй берадиган турли хил
дрор нарсани қўмсаш ёки
фодаси. *Қудрат хотинининг*
бошқоронғиликники» деб қўл
гжа, Тоғ йўлида бир оқшом.
[Бошлиқ, раҳбар, бошқа-
тепасида турувчи. *Розилик*
бош-қош бўляпти. «Шарқ
н бу ишга бош-қош бўлди. Н.
қа. Одила ака тўй ва маъра-
ш-қош бўларди. Газетадан.
шв. Чорва молларида учрай-
асаллик. Бир ҳафтадан бери
али бошқурт.. касалларининг
ин кўтонма-кўтон, ўтарма-
та ташлади. Т. Сулаймон,

ўз бораётган пайтдан бир-
н; ҳали; яқинда. *Боя шивалаб*
чир тинганди. М. Муҳамедов,
ан. Мунира ҳам, Аҳмад ҳам
т бўлиб ўтган тўқнашувни
р. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.
ерн Анчадан бери (сўз бо-
тисбатан). *Чокар боядан бери*
и бўлар, аммо Авазнинг феъ-

лини билганидан тилини тишлаб тургандек
эди. С. Сиёев, Аваз. Жоним билан, боятдан
бери айтсангиз бўлмасиди.. Ойбек, Танлан-
ган асарлар.

БОЯГИ Боя, ҳали содир бўлган, боя юз
берган, кўрилган, эшитилган; ҳалиги. *Зокир*
ота холаининг бояги шикоятини эслаб, кўнг-
лидаги ганни айтолмади. «Гулдаста». Анвар
кулди. Аммо бу кулиш унинг бояги кулги-
ларидан тамоман бошқа, яъни бахтиёрлик
кулгиси эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.
Ёмғир боягидан анча тезлашган бўлса-да,
осмон ёриша бошлаган эди. С. Кароматов,
Олтин қум.

Бояги-бояги – бойхўжанинг таёғи Ҳеч
ўзгаришсиз, ўзгармаган, қандай бўлса, шун-
дай қолаверган. [Олимнинг] *Бошини иккита*
қилиб қўйишса, очилар деган эдим, бояги-
бояги – бойхўжанинг таёғи. Ҳ. Назир, Қа-
нотлар. Бояги-бояги(дай) Эскича, аввалги-
дек, олдингидек, олдин қандай бўлса шун-
дай. *Бутун оила аъзолари уч кунгача бир-бир-*
ларига тўрсайишиб юришди. Рўзгорчилик
эмасми, яна бояги-бояги бўлиб кетишди. С.
Аҳмад, Сайланма. Барваста йигит бояги-
бояги сиполик билан илжайди. «Ёшлик».

БОЯГИДАЙ, -дек **1** Аввал, илгари қан-
дай бўлса шундай, ҳеч ўзгаришсиз. *Тўтиқиз*
авзойини ўзгартмай, боягдай жиддий қи-
либ: -Бувимнинг қизиман, – деди. М. Исмои-
лий, Фарғона т. о. Раиса онасининг ҳамон
боягдай соддалигидан қотиб-қотиб кулди.
М. Хайруллаев, Тилла маржон. Яна боягидек
бўғиқ кулги овози эшитилди. С. Кароматов,
Олтин қум.

2 Белги, хусусияти жиҳатидан олдингига
ўхшаш. *Бунинг катталиги боягдай бор. ■*
Қўшиқ тамом бўлди-ю, у боягдай табассум
билан оҳиста бош эгиб қўйди. Ҳ. Ҳошимов,
Қалбингга кулоқ сол. Асқар ота, Баҳри ҳеч
бўлмаса ўзича дўнғиллаб қўяр, деб уйлаган
эди, ундоқ қилмади. У, боягдай очилиб, иши-
ни қилаверди. А. Қаҳқор, Асарлар.

БОЯГИЧА айн. **боягдай.** *Анвар боягича*
кулди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..дам
олиш куни бўлса ҳам, боягича ишладим, –
деди Ҳамбер Фарҳодга. А. Ҳакимов, Илон
изидан.

БОЯКБОР [ф. *بايكبار* – бирданига, бир
мартада; тўсатдан] фольк. Яна, яна бир бор.
Отаси билан бирга Аваздай номдор, Шоду
хуррам йўл тортади боякбор. «Маликан айёр».

Ўғил-қизин эсга олиб мерганлар, Бу сўзларни
инглаб айтди боякбор. «Маликаи айёр».

БОЯЛИЧ Чўлларда ўсадиган, шўрадош-
ларга мансуб сершоҳ бута. *Шўрхокларда..*
саксовул, боялич ва бошқа буталар учрайди.
«Ўзбекистоннинг иқтисодий географияси».
Қида ўсимлик учун шароит яхши бўлган-
лигидан.. жузгун, саксовул, боялич.. кўп. П.
Ғуломов, Зарафшон этакларида.

БОЯР(ЛАР) [р. боярин — жангчи] тар.
10–17-асрлар Рус давлатида феодал жамият-
нинг олий табақаси унвони ва шу унвонга
эга бўлган киши. *Боярнинг бошидаги узун*
телпаги, узун соқоли юзини янада сало-
батлироқ қилиб кўрсатар эди. М. Осим,
Карвон йўлларида.

БОЯҚИШ (тўғриси: **боёқиш**) *Майли,*
қувонсин бояқиш, у ҳам одам-ку. А. Мухтор,
Опа-сингиллар. Отам бояқиш эртаю кеч
маҳси тикади, жўжабирдай жонмиз, топ-
гани етмайди. Ойбек, Улуғ йўл.

БОҚИ қ. **боқи(й).**

БОҚИБЕҒАМ [боқи(й) + беғам] с. т. кест.
Ортиқ даражада беғам, бепарво, парвойн-
фалак. У [Йўлдош ака] *Кенжага дунёни сел*
олса, тўпигига чиқмайдиган боқибегам бў-
либ кўринди. Ҳ. Назир, Васият. -Заб боқи-
бегамлар бор-да дунёда, — ўйлади ичида Саид.
Й. Мўминов, Олов ва ниҳоллар.

БОҚИБЕҒАМЛИК Бепарволик, пар-
войифалаклик. *Эллик ёшлардаги девқомат*
шофёр боқибегамлигиданми, машинани жу-
да секин ҳайдар эди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида
бир оқшом. ..бу ерда гап.. айрим раҳбар-
ларнинг боқибегамлик сирлари ҳақида бора-
ди. «Муштум».

БОҚИЗМОҚ с. т. **Боқмоқ** 9 фл. орт. н.
Докторга боқизмасам, йиқилиб қоладиганга
ўхшайман. С. Аҳмад, Ҳукм.

БОҚИ(Й) [а. باقى — давомли, абадий] 1
Донмий, абадий, мангу, ўлмас. *Илдизи мус-*
таҳкам дарахтнинг умри боқий бўлади.
«Шарқ юлдузи». Эй яша, порлоқ кун, бахтли
келажак, Омон бўл, Ватаним, минг йиллар
боқий. Ғ. Ғулом. Ҳаёт талвасаси тинмагай,
аммо Мангу боқий қолур Инсон ва Хаёл. А.
Орипов, Йиллар армони.

2 **айн. бок.** *Яхшибоев жиламайди, ҳеч бо-*
қиси йўқ, демоқчи бўлди. М. М. Дўст, Лолазор.
Ҳеч боқиси йўқ, бемалол, бу киши ўзимизни-
ки. А. Ҳақимов, Илон изидан.

3 **Боқи** (эркаклар исми).

Боқи(й) сўзим тамом эск. Шу билан сўзим
тамом (мактуб охирида ишлатиладиган
ибора). **Боқи(й) ўн беш сўм** Қолдиқ ўн беш
сўм; қолган пул ўн беш сўм. **Боқи(й) қарз**
Қолган қарз. **Хизмати боқи** Хизмати учун
тегадиган ҳақ. [Қози Майсарага:] *Мана, опа,*
бунни олинг.. Хизмати боқи! Ҳамза, Май-
саранинг иши. **Боқий дунё** У дунё, нариги
дунё. *Во ажабо, онамни ҳам худди шу тахлит*
Сўзлар билан кузатгандим боқий дунёга. А.
Орипов, Йиллар армони.

БОҚИЙЛИК 1 Абадийлик, мангулик,
доимийлик. *Ариқларнинг шилдираб оқиши,*
тўлқинларнинг мавжси боқийлик тимсолидир.
Газетадан. *..асрлар давомида инсоният бунёд*
этган маданий ёдгорликлар умрининг боқий-
лиги демакдир. Газетадан.

2 Узок умр кўришлик. *Барака — иноқ-*
ликда, Боқийлик — қувноқликда. Мақол.

3 Мустаҳкамлик, собитлик. *Отабекнинг*
бу мактуби ортиғи билан ўзининг Қумушга
бўлган муносабатининг ҳамон эски ҳолида
боқийлигини эълон қилар ва ўзининг осонлик
билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди. А.
Қодирий, Ўтган кунлар.

БОҚИМ 1 Боқув, қаров, парвариш. *Бо-*
қимга кўювдим, сўйиб сотишга кўзим қий-
мади. «Ёшлик». Пешқадам сут соғувчилар ўз
боқимларидаги сигирлардан мўл-кўл сут со-
ғиб олишга эришдилар. Газетадан.

2 *шв.* Бировнинг қарамоғида бўлган,
қарам. *Жияним менга боқим. Эримникига*
ҳокимман, Ўғлимникига боқимман. Мақол.
■ *-Бировга боқим бўлиб яшагандан ўлиб*
кетганим яхши-да, — дейди. И. Раҳим,
Меҳр кўзда. Юрагининг касаллигини баҳона
қилиб, ишдан ҳам бўшаб олди. Боқим бўлиб
ўтирибди текинхўр! Ў. Ҳошимов, Икки
эшик ораси.

БОҚИМОНДА [боқи(й) + ф. مانده — қол-
ган, аввалдан қолган] 1 Қолдиқ қарз, унди-
рилмаган, тўланмай қолган солиқ ва ш.к.
Валихон бориб, Ғузор беклигидаги солиқларни,
ҳатто боқимондаларигача ундирди. Ш. Тош-
матов, Эрк қуши. Ҳар гал эски йилнинг боқи-
мондаси янги йилга ўтавериш, жонга тегди.
«Муштум». Икки киши ўтган йили боқимон-
да қарзи учун банди қилиниб, зиндонга олиб
кетилди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Эски, аввалдан йиғилиб қолган. *Идора*
ҳовлисидан ўн икки тонна боқимонда ахлат-
лар чиқариб ташланди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БОҚИМОНДАЛИК Аввалгидек иш тутишлик, лоқайдлик, бепарволик. *Боқимондалик кайфияти.* ■ *Программа саводсизларча, юзаки тузилган бўлиб.. унга боқимондалик билан ёндашиш асос қилиб олинган.* Газетадан.

БОҚИМСИЗ 1 Қаровсиз, ота-онасиз қолган; етим. *Нега менинг қизим ишлар экан? Сизга ўхшаб боқимсиз қолибдими? Ў. Рашид, Қудалар. ..боқимсиз қолган болаларни йиғиб, мактаб-интернатларга топширишда фаол қатнашардик.* Газетадан.

2 Парваришсиз, қаровсиз. *Боқимсиз боғ тоғ бўлар, Юрак-бағринг доғ бўлар.* Мақол. ■ *Қабристон кимсасиз ва боқимсиз бир боғчани эслатарди.* Ҳ. Олимжон.

БОҚИНДИ: боқинди бўлмоқ Бировнинг боқимида юрмоқ, бировга ортиқча ташвиш, дардисар бўлмоқ. *Мен бу ерда ортиқча бир юк бўлиб, қорига боқинди бўлиб қолдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -*Бо-бо яхши гап айтди, — дедим унга, — чиндан ҳам баъзи биз тенглар ота-онасининг боқиндиси бўлиб юришади.* А. Эшон, Сарбон.

БОҚИШ Боқмоқ фл. ҳар. н. *Шербек бир боқишда унинг нимадандир руҳан қаттиқ азоб чекаётганини пайқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг бу боқишида чуқур миннатдорлик, ғарибнинг ғарибга бўлган меҳри ёнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОҚИШМОҚ Ёрдамлашмоқ, қарашмоқ. *Ёшлари етмаганлари.. акаларининг ишларига қизиқиб, уларга боқишадилар.* Ҳ. Шамс, Душман. *Бувимга мен илгари унчамунча боқишиб турардим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Қизлардан ўргилай, уй ишларига боқишади.* С. Шамсиева, Кенг кўнги.

БОҚИЯ айн. боқимонда. *Уезд молия бўлими.. Бекобод бўлиmidан 23-йил учун 1800 сўм боқия талаб қилган.* Газетадан.

БОҚЛА [a. بولاق — сабзавот; ошкўк] бот. Дуккакдошлар (дуккакгуллилар оиласи)га мансуб, пояси тўрт қиррали, барглари патсимон, гуллари оқ бир йиллик ўсимлик.

БОҚМОҚ 1 Назар ташламоқ, назар солмоқ, қарамоқ. *Кўзуга боқмоқ. Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ.* Мақол. ■ *Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулоим ва меҳр билан боқарди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қора кўзлари жуда шўх боқиб, жаз этиб, бағринга ботади.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизнинг атрофга жовдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди.* С. Аҳмад, Меҳрибон.

2 кўчма Мўраламоқ; кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Йўлчи Шокир отанинг дўконхонаси эшигини астагина очиб боқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорли тоғлар чўққисидан боқади кўёш.* Файратий. *Зангори денгизнинг тиниқ кўйнидан Кумуш ой нозлаиб, кулиб боқади.* Уйғун.

3 Фикран назар ташламоқ, кўз олдига келтирмоқ, кўздан кечирмоқ. *Ўзига боқма, сўзига боқ.* Мақол. ■ *Тарихга боқинг, минг йил илгари Хоразмда Беруний ўтган, у жуда кўп китоблар ёзиб қолдирган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сиз билан замоннинг зайлига боқмасак, қиёмат қойим бўлажак.* С. Сиев, Аваз. *Ўйлаб боқсам: қалбим муштдек! Ватан жуда кенг! Ўйлаб боқсам: Ватан ва дил бирига тенг.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Боқсам, йўлинг ойдин экан, Кел, пойингни ўпай, ўғлон.* Б. Бойқобилов, Шарора.

4 Илтифот қилмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳурмат қилмоқ. *Яхши яхшига боқар, Ёмон дарёга оқар.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки — мақол. *Эл боқса, бахтинг кулар, Эл боқмаса, тахтинг кулар.* Мақол. ■ *Бой бойга боқар, сув сойга оқар. Бўлмайди. Сиз билан иттифоқ бўлолмаймиз.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 Тарбиялаб вояга етказмоқ, парвариш қилмоқ; қараб турмоқ. *Бола боқмоқ.* ■ *Биттаю битта ўғил Марғилон деган жойда, аллакимларнинг қўлида, асли номаълум кишиларнинг қизига уйлансин-да.. ўғил боқиб катта қилган она — Ўзбек ойим икки қўлини бурнига тикиб қараб қола берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Худойқул менинг ўз жигарим, аммадан қолган сағир. Етти ёшидан боқиб, одам қилдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Укаларимни боқса, тегаман, — дедим кампирга.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўз қарамоғида бўлганларни моддий жиҳатдан таъминламоқ; тирикчилик эҳтиёжларини ва ш. к. ни қондириб, таъмин этмоқ. *Оила боқмоқ.* ■ *Етим набираларни оғир меҳнат билан ҳам боқа олмаган бу жафокаш чол.. ҳовлисининг қолган қисмини сотишга мажбур бўлган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баҳорнинг бир куни қишни боқар.* Газетадан. *Отадан қолган шу қўл дастгоҳ чол-кампирни умр бўйи боқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сизнинг кетмонларингиз ўзингизни ҳам боқади, деҳқонни ҳам.* С. Сиев, Ёруғлик.

7 Парваришлаб етиштирмақ, асрамоқ (уй ҳайвонлари ва парранда ҳақида). *Товуқ боқмоқ. Қурт боқмоқ.* ■ Бир хўроз боқиб ўтирибман, тенса, хонни ўлдиради. С. Сиёев, Ёруғлик. *Шароит ёмон, жўжа боқадиған жойимиз йўқ, катаклар жуда тор.* Газетадан.

Мол (ёки **сиғир, қўй ва ш. к.**) **боқмоқ** 1) мол асрамоқ. *Мол боқсанг, оғзи-бурнинг мой, Бури боқсанг, оғзи-бурнинг лой.* Мақол. ■ *Бегимжон бу йил кўзда эримнинг келишига сўяман, деб қўй боқиб юрган эди, уруш бошланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) молни етаклаб ёки ҳайдаб юриб ўтлатмоқ. *Мен ёшликдан отамга қарашидим, пода боқдим, машоқ тердим.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Қидириб топиб ўлдирмоқ (битни, бургани).

Бош (ёки **соч**) **боқмоқ** Бошдаги битларни, сиркаларни топиб ўлдирмоқ, *Ойгул кампирнинг бошини боқишга ўтирибди.* «Олтин олма». Қўшилар савоб учун малакнинг сочини боқиб, ювиб-тараб қўярди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

9 с. т. Даволамоқ, шифоламоқ. Унинг касалини боқмаган врач қолмади. Касални боқиб тузатмоқ. ■ *Ужар экан бу солдат, деб ташлаб қўймадилар. Кўп қатори ярамни боқдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

10 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатни бажаришга уриниш, синаш маъносини билдиради. *Мингбоши Зеби киргунча, дутор олиб чертиб боқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. «Камбағал бўлсанг, кўчиб боқ, бойвачча бўлсанг, ўлиб боқ», деган гапда ҳикмат кўп экан. С. Аҳмад, Сайланма.

Фол боқмоқ қ. фол.

БОҚОН I : **боқон солмоқ этн.** Туҳфа олиш учун янги келаётган келин йўлига гов солмоқ, келиннинг йўлини тўсмоқ.

БОҚОН II Бошлиқ, раҳбар, вазир. «Туркистон» жамиятининг боқони Аҳад Андижонийнинг сиёсий билимига тан бердим. «Ёшлик».

БОҚУВ I айн. боқиш.

2 Қаров, парвариш. *Боқуви яхши.* ■ *Боқувда ётган ҳар қўйларимиз борки, ўрнидан туролмайдиган бўлиб кетган.* «Муштум». Ғўзаларнинг бўлиқлиги, ҳосилнинг тўлиқлиги экинга боқув бениҳоят зўр бўлганлигини кўрсатиб турибди.

БОҚУВЛИ Парваришла, боқувда турган. *Менинг ўн бир минг тиллага олган дўнон отим бор. Етти ойдан бери таблада боқувли турибди.* «Гулихиромон».

БОҚУВЧИ I Назар солувчи, қараб турувчи. *Тушига отаси кирибди. Қора қош, сал қисик кўзлари негадир маънос боқувчи, ягриндор одам эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Оила бошлиғи, оилани моддий жиҳатдан таъминловчи. *Боқувчиси бўлмаган оилалар.*

3 Чорва, парранда ва ш. к. ни асровчи, парвариш қилувчи. *Мол боқувчи. Қурт боқувчи.* ■ *Болалар.. ипак қурти боқувчи хонадонларга югуриб кетишди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *От боқувчи сайислар Ғиротга яқин етибди.* «Нурали».

БОҚЧА I айн. боғча 1. Суд бўладиган бинонинг боқчасида тикка туриб, айбдор билан гаплашди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Боқчаларни бир-бирдан айирган деворлар кўринмас; ишқомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **боғча 2.** Бир бева қўшимиз бор, боласини қачондан бери боқчага жойлолмайди. Шукрулло, Сайланма.

БОҒ I [ф. غلچ — мевазор, чаманзор, бўстон] I Мевали дарахт, ток ва гул билан банд ер майдони; мевазор. *Олма боғи. Бахилининг боғи кўкармас.* Мақол. ■ *Қиз ҳамон кўнғирокдек кулар, сокин боғ унинг шодон қаҳқаҳаси билан тўлган эди.* Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бизнинг юртда шу паллада токда узум, полизда қовун, боғда анор.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Зарқишлоқ кўчаларида, адир ва сойларида, сердарахт боғларида кўклам намойиши кезади.* С. Аҳмад, Уфқ.

Боғи эрам 1) дин. жаннат боғи; 2) кўчма жуда ҳам кўркам, ажойиб боғ. *Севганим қошимда бўлса, менга чўл — боғи эрам.* Ҳамза.

Боғ кўча Шаҳардан ташқаридаги кўрғонлар, боғлар орасидан ўтган кўча. *Шербек.. боғ кўчага етганда, тўп-тўп, якка-якка бўлиб, клубга кетаётган таниш ҳамқишлоқларига дуч келди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Боғ қилмоқ**

1) мевали дарахтлар экиб, боғ юзага келтирмоқ, *Сафар бобо «Янгиобод» хўжалигига жойлашиб олган, турли кўчатлар экиб, боғ қилди.* «Ўзбекистон кўриқлари»; 2) кўчма обод қилмоқ, ғўзалаштирмоқ. *Тўғри, кенг кўчалар солдирамиз, ҳамма ёқни боғ қиламиз.* «Муштум». **Истироҳат боғи ёки томоша боғ**

Дам олиш, ҳордиқ чиқариш учун қурилган махсус боғ, парк. *..қишлоқнинг ўртасида.. маданият ва истироҳат боғи бўлиб, бугун очилган канал унинг ўртасидан кесиб ўтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. Салим билан Фазлиддин «*томоша боғ*»да кезган сингари, секин-секин юриб, боғнинг ҳар жиҳатини кўздан кечириб бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. **Ором боғи фольк. айн. истироҳат боғи.** *Шаҳри Тилсимнинг қирқ дарвозаси бор. Қирқ ором боғи бор.* «Маликаи айёр». **Ҳайвонот боғи** Халққа томоша қилдириш ва илмий-текшириш ишлари олиб бориш учун сунъий шароитда турли жониворлар боқиладиган махсус муассаса. *Ҳайвонот боғидаги ҳайвонларнинг тури ҳам, сони ҳам кўп.* «Муштум». Яқинда Термиз ҳайвонот боғида туғилган шер боласининг ҳаёти ўнгидан келмади. Газетадан.

2 кўчма Гуллаб-яшнаб турган обод жой: гулшан. *Юрган ерларингиз боғ билан бўстон, Жонимни жонингга айлайин қурбон.* «Ойсулув». *Мактаб боғ бўлса, бола ниҳол бўлса, бу боғнинг боғбони, илм чароғбони ўқитувчидир.* Газетадан.

3 кўчма Суянчиқ, таянч, умид. *Фотиманинг суянган тоғи, ишонган боғи шу – Турғунбой.* Т. Ашуров, Оқ от. *Кейин у, ягона ўғли, «ишонган боғи, суянган тоғи» Раззоқнинг айрилиқ дардини тортди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 кўчма Ҳаёт, турмуш; оила. *Тинч элнинг боғи гуллар.* Мақол. ■ *Бу қиз [Бадиа] амирзодалардан бирининг боғини обод қилғуси.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Севдим сени, боғим гули Тоза очилган чоғида.* У. Исмоилов, Сайланма.

5 кўчма Оғуш, олам; ўчоқ, маскан. *Шунда унинг хаёл боғида яна Адолатнинг чеҳраси кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эрка кўнглим эрк боғида яйрасин.* Файратий. *..Ҳусн боғининг бу янги эркаси [Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаммамизга маълумки, мактаб билим-фаннинг, одоб-ахлоқнинг асосий масканидир, боғидир.* Газетадан.

6 кўчма Нариги дунё; жаннат. *Энди қолар тоғни эмас, борар боғни ҳам ўйлаш керак.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади) Гаплари пойма-пой, бири-бирига ёпишмайди, қовушмайди. *Салкам бир соатдан бери дала шийпониди дув-дув гап бориб, бири боғдан келса, иккинчиси тоғдан*

келиб.. Хосият хола ҳақида баҳслашар эдилар. М. Муҳамедов, Ҳикоя ва шеърлар. **Боғдан гапирса, тоғдан келмоқ айн. бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади).** *..ман боғдан гапирсам, сен тоғдан келсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боғдан гапирсанг, тоғдан келадулар!* А. Қодирий, Қичик асарлар. **Узумини е, боғини суриштирма** Берганни ол, олдинга қўйганни е, ич, лекин «қаердан олдинг» деб сўрама; берганнинг бетига қарама. *Йўли шунақа, узумини енг-у, боғини суриштирманг.* «Муштум».

БОҒ II 1 Боғлаш учун хизмат қиладиган нарса ва унинг боғланган жойи, тутуни; боғич. *Чимилдиқнинг боғидан Сичқон қочди, ёр-ёр.* «Қўшиқлар». ■ *Амин нўхта боғининг қозикда боғлиқ бўлагини кўрди-да, қилличини суғуриб, у билан итни кесди.* С. Айний, Куллар. *Атлас кийдим, боғин бойлайман, Сизга вағди бердим, сўнгин ўйлайман.* «Қўшиқлар». Бў кўринган тоғлар Асқар тоғидир, Оёғимди тилла кишан боғидир. «Оқ олма, қизил олма»

Оёқнинг боғи бўлмоқ Бошига ташвиш дардисар бўлмоқ; халақит бермоқ. *-Акал Қурбон бир оз эслроқ бўлгани учун, кўпинч. ўз ўртоқлари билан кўчадан бери келмас, ме бўлсам онам оёғининг боғи, юрагининг доғ бўлиб, хархашадан бошим чиқмас эди, – деди Пўлат.* Файратий, Ёшлигимиз. **Оғзининг боғи қочмоқ айн. оғзининг боғичи қочмоқ қ. боғич.** *Оғзининг боғини қочирган Мараҳим.. яна кўп ёлгон-яшиқларни айтиб чарчади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

2 Тўплаб, дасталаб, белидан боғланган пичан, беда, похол, кўкат ва ш. к. *Бир боғ бўғдой. Бир боғ сабзи.* ■ *Қиз кимсан – Султоновга катта бир боғ ўтинни орқалатиб, олдига солиб келарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ғўза ўтоғига чиққан Ойшаҳон кечки пайт бошига бир боғ ўт қўйиб, ўйларига қайтди.* П. Қодиоров, Эрк. *Турғуной гапга аралашолмай, бедалар ичида бир боғ бедадай силкиниб борар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒБОН [ф. باغبان – боғни асровчи, қўриқловчи] **1** Боғдорчилик мутахассиси.

2 Боғ ва ундаги мевали дарахтларга, ток ва гулларга қаровчи, уларни парваришловчи киши. *Боғбон бўлмай, билмас гулнинг қадрини, Ари боқмай, билмас болнинг қадрини.* Мақол. ■ *Чўлбобонинг пайвандларини ҳавас қилмайдиган боғбон кам топилади.* Ҳ. Фулом, Феруза.

3 айн. **боғдор I**. *Боғдорлар билан қишлоқларда,*

4 кўчма Қўриқловчи, гамхўр, посбон. *Ўқитувчи бамисоли боғбон, у ёшлик гулашининг раҳнамоси. «Фан ва турмуш». Бу кўхна жаҳон боғида боғбон отахонлар..* Ҳабибий, Девон. *Боғинг аро боғбон бўлиб, Терсам қизил гулларингдан. «Қўшиқлар».*

БОҒБОНЛИК Боғни парвариш қилиш билан шуғулланиш, боғбон касби. *Фаррошлик, қоровуллик, боғбонликни хотини ва болалари номига расмийлаштириб, маошини олиб юрган Бақалоқ катта хум чойнак кўтариб кирди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БОҒБОНЧИЛИК айн. **боғбонлик**. *Ижрокўм бува! Аммо боғбончилигингизга мен ҳам ишқибоз бўлдим. «Аския».*

БОҒ-БЎСТОН, **боғу бўстон** [боғ + бўстон] 1 Яшнаган боғлар ва гулзорлар. *Шарафли мақдами ҳар жойга етса, Бўлиб сермева боғу бўстони.* Ҳабибий, Девон. *Анингдек жаннатосо боғ-бўстонлар қаён қолди?* Газетадан.

2 кўчма Гуллаб-яшнаган, сербоғ жой; боғистон. *Дўстлар, менинг юртимни Ўзбекистон дейдилар. Донғи тутган дунёни Боғу бўстон, дейдилар. З. Дийр. Муқаддас, хур дийрим, Ўзбекистон, пахтага консан, Улуғ номингга лойиқ хушҳаво, кенг боғу бўстонсан.* Ҳабибий, Девон.

БОҒДОР [ф. باغدار — боғ эгаси, боғбон] 1 от Боғ эгаси; боғбон. *Домладан кейин сўз олган бир киши Николайнинг вақтида боғдорларга, дўкдорларга қанча солиқ чиққанлиги.. тўғрисида узоқ сўзлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 сфт. Боққа, боғларга эга бўлган; боғлардан иборат бўлган. *Боғдор колхоз. Боғдор туманлар.*

БОҒДОРЛИК I айн. **боғбонлик**.

2 айн. **боғдорчилик**. *Сув бўлмагач, боғдорлик ҳам бўлмади. С. Айний, Қуллар.*

БОҒДОРЧИЛИК I Қишлоқ хўжалигининг мева, узум ва резавор мевалар етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Боғдорчиликни ривожлантириш. Боғдорчилик бригадаси. ■ Қишлоқ аҳли асосан тамакичилик, қисман боғдорчилик билан шуғулланади. «Ёшлик». Бу йигит ўтган йил институтни битирган агроном бўлиб, боғдорчилик бригадасига бошчилик қиларди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

2 Мевали дарахтларнинг тузилиши, ўсиши, ривожланиши, кўпайиши ҳамда ҳосил бериш қонуниятларини ўрганувчи, уларнинг яхши ўсиши ва ҳосил беришини таъминловчи илғор агротехник усулларни ишлаб чиқувчи фан соҳаси.

БОҒИСТОН [ф. باغستان — боғларга бой жой; боғлар] *Сербоғ жой; боғлар ўлкаси, боғ-роғлар билан қопланган майдон. Чирчиқнинг ёқасини, Тошкентнинг воҳасини Мен боғистон дегандим, Боғу бўстон дегандим. Шайхзода. Ҳар қишлоқда ўз боғистонимиз бўлсин. «Ёшлик».*

БОҒИЧ Турли нарсаларнинг учма-уч қилиб, сиқиб ёки бекитиб боғлаш учун хизмат қиладиган қисми, боғи. *Яқтакнинг боғичи. Ёстиқ жилдининг боғичлари. ■ Бўронбой ғилофнинг боғичини ечиб, дуторни созлади. О. Хусанов, Қўшиқчининг тақдири. У эгилиб, туфлисининг боғичини ечди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

Оғзининг боғичи қочмоқ 1) оғзи катта очилмоқ (хурсандликдан, ҳайратдан). *Иқбол деганда, ўша қишлоқ йигитларининг қулоқлари динг бўлиб, оғиз боғичлари бир қарич қочади. С. Абдулла, Иқбол; 2) гапга тушиб кетмоқ, ўзини гапдан тўхтата олмаслик.*

БОҒИЧЛИ Боғичи, боғланадиган ипи, боғи бор. *Унинг кўлига боғичли ёғоч яшиқчани тутқазиб, Чорсуга ташлаб ўтишини тайинлади. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. Кашта тикилган боғичли кўйлақда эканлар. «Эртақлар».*

БОҒИЧСИЗ Боғи, ипи, боғичи йўқ. *Оёғидаги қора ялтироқ боғичсиз туфлисининг ингичка тумшугига бир оз гард юққан эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БОҒЛАМ I Тўплаб, дасталаб боғланган нарсаларнинг ҳар бир боғи, дастаси. *Бир боғлам пиёз. Бир боғлам шох. ■ Елкасидаги икки боғлам саксовул ўтинни остонага гур эткизиб ташлади. А. Мухтор, Асарлар. Бу фикр унга, бошида бир боғлам тут баргини кўтариб, марзадан чиқиб келаётганида яна қайтиб келди. А. Мухтор, Кумуш тола.*

2 тиб. айн. **боғлов**. *Гипс боғлам.*

БОҒЛАМА тли. Ўз луғавий маъносини қисман ёки батамом йўқотган, феъл бўлмаган сўзни феълга хос маъно ва вазифага мословчи ёрдамчи феъл.

БОҒЛАМОҚ I Боғ, тугун солиб уламоқ, пайваста қилмоқ; бириктириб турмоқ. *Ип-*

ларнинг учини.. боғлаб узайтирмоқ. Ботинканинг итини боғламоқ. Қопнинг оғзини боғламоқ. Юз қопни боғлаб бўлар, Юз оғизни боғлаб бўлмас. Мақол. ■ Қўлидаги ўтти ерга ташлаб, туфлиси боғичини қисиброқ боғлади. «Ёшлик».

2 Арқон, занжир, ип ва ш.к. воситасида бириктириб, чандиб, танғиб, ўз жойидан жилмайдиган, қимирламайдиган, нари кетмайдиган қилиб қўймоқ. Қўйни боғлаб боқмоқ. Каптарнинг қанотларини боғламоқ. ■ Анварни кўрсангиз.. ҳеч нарсага қарамай, қўлини боғлангиз. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Молхона олдидидаги гулини тўккан гилосга боғлаб қўйилган каттакон ола сигирга кўзим тушди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Фазлиддин отни илдам чиқариб, дарахтга боғлади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Бирор ердан ёки кишидан айрилмайдиган қилиб қўймоқ. Тақдир уларни бир-бирига маҳкам боғлади. ■ Шарофат.. Сидиқжонни бу ерга боғлаган нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ипсиз боғламоқ 1) бирор мажбурият билан эркини олиб қўймоқ. [Қудрат Мирзақулга:] Деҳқонларни ипсиз боғламоқчилар денг! Уларни ерга боғлаб, қул қилмоқчилар денг! Н. Сафаров, Уйғониш. -Бизни ҳоким Тешабойга ипсиз боғлаб кетди, — деди Қудрат. М. Исмоилий, Фарғона т.о; 2) дудмол гап, ваъда ва ш.к. билан мунтазир қилиб қўймоқ. Шу ерда туринг, ҳозир келаман, деб бизни ипсиз боғлаб кетди.

4 Боғич ёки бирор бошқа нарса воситаси билан бириктирмоқ ёки тиркамоқ, осмоқ. Аҳмаджоннинг орқасига боғлаб олган сумкасига.. мина парчаси теккан эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Иложи бўлса, мени от думига боғлаб, пойга қилсалар. Ойбек, О. в. шабадалар. Олмос нўлат боғлаб мен ҳам белимдан, Дев излаб чиққанман ўсган элимдан. «Маликан айёр».

5 Тўплаб, дасталаб, белидан боғ солмоқ, боғ солиб тутмоқ, дасталамоқ. Пичан боғламоқ. Пиёз боғламоқ.

Супурги боғламоқ Супурги ясамоқ. [Йўлчи] Саватни анҳор бўйида супурги боғлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга физиллади. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўраб танғимоқ, ўрамоқ, тақмоқ. Рўмол боғламоқ. Камар боғламоқ. Галстук боғламоқ.

■ Бошига оқ доқа рўмол боғлаган, ранги заҳил бир аёл кўринди. Н. Аминов, Қаҳҳора Жувон эшикдан кириши билан буларни кўриб бир тўхтади-ю, дуррасини қайта боғлаб тўғри суна томонга келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

7 Оғриқ ерни эҳтиётлаш, даволаш мақсадида дори-дармон қўйиб ёки шундайлигич ўраб, чандиб, танғиб қўймоқ. Ярани бинт билан боғламоқ. ■ У бирор ҳафта касалхонада ётиб чиққандан кейин, бир неча кун лунжини боғлаб юрди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бошимга сассиқ бир суюқ дорида чаплаб, рўмол билан танғиб боғлаб қўйди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Тик турганча бармоғимга йод суркаб, бинт билан танғиб боғлади. С. Сиёев, Ёруғлик.

8 кўчма Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдам бериш учун бириктирмоқ, бириктириб қўймоқ. Бошқарма бизга кекса ишчилардан боғлаб қўйсин. А. Мухтор, Тўғилиш. Раиснинг кўнгли келмасин, деб машинасига ҳам тегмади шофёрни Мирзааҳмад аканинг эшигига боғлаб қўйди. Ўзи шалоқ аравада тоғу тош кезиб юрибди. С. Сиёев, Оғлик аёл.

9 Бўғиб, тўсиб, керакли томонга йўналтирмоқ (сувни). Экинларга сув боғламоқ. Сувни боғлагунча, ариқ оч. Мақол. ■ Сувни ким боғлади, тўғонни ким кўтарди? Н. Сафаров, Танланган асарлар. Султон Санжаҳ Мозий ўйлаб, шу дарёни боғлашга қарор қилибди. «Эртақлар».

10 Ўзида бирор нарса пайдо қилмоқ; йиғмоқ, тўпламоқ. Яра фасод боғлади. ■ Барқашда шарбат боғлаб кетган анжир, олтин сингари ҳусайни узум ва шафтоли боғ эди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. Боғ вез полизларда таърифи йўқ минг хил нозу неъматлар шакар боғлайди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

Шира боғламоқ қ. шира 1 5. Ҳозиқ Шерозийнинг овози айни шира боғлаган пайт. Донғи Хоразмга тарқалган. Ж. Шарипов, Хоразм. Ёғ боғламоқ Семирмоқ. Тўр боғламоқ Тўрламоқ (қовун, ҳандалак ҳақида).

11 кўчма Узвий равишда бирлаштирмоқ, бирга қўшмоқ, уламоқ. Таълим-тарбия ишларини ҳаёт билан боғламоқ. ■ Меҳнат билан муҳаббатни боғлагин, Сўнгра ҳарна тилак бўлса чоғлагин. Ҳабибий, Девон.

12 Узвий боғланиш, муносабат асосида бир-бирига қўшмоқ, дахлдор қилмоқ, ула-

моқ, бириктирмоқ. *Икки фикрни ўзаро боғламоқ. Сўзларни боғлаб гап тузмоқ. ■ Чол асл мақсадини унутиб, анча гапларни айтиб юборганини ўзи ҳам сезиб қолди-да, сўзининг охирини яна эчкига боғлади. С. Аҳмад, Ҳукм. Наврўзни динга боғладик. Ҳолбуки, бу байрамнинг ислом динига мутлақо алоқаси йўқ эди. Газетадан.*

Алоқа боғламоқ Муносабатда, алоқала бўлмоқ, муносабат ўрнатмоқ. *Пахтакор билан алоқа боғламаган селекциячининг ҳолига вой! У нўпанак босиб ётаверади. Мирмуҳсин, Умид. Шоир ҳарамдаги канизакларнинг бири билан алоқа боғлаган экан. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бахтини боғламоқ* Бахтсиз қилмоқ, бахтига тўсиқ бўлмоқ. *Тақсир, қизнинг бахтини боғлаб қўйманг, кувёга беринг. «Олтин бешик». Бел боғламоқ қ. бел. Бошини боғламоқ қ. бош. Боғлаб олмақ* Ўзига ром қилмоқ, ўзига қаратмоқ, домига илтирмоқ. *Нозли нигоҳларинг керакмас сенинг, Боғлаб оларман деб энди ўйлама. Миртемир. Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб тургандан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болали бўлишни хоҳларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бас, сен ҳам нега ўғлингнинг кўнглини Зайнабга хиппа қилиб боғлай олмадинг? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йўлини боғламоқ* Йўлини тўсмоқ, олдига рўпара бўлмоқ, тўсиқ бўлмоқ. *-Вой, ўқисин, отин бўлсин, айланай, унинг йўлини боғлаб қўйганимиз йўқ, - деди Ўғил хола Аҳмедовага чимирилиб. Т. Алимов, Совчи. Билмайман, йўлингни яна ким боғлар, Гулингни бегона айлама, булбул. «Қўшиқлар». Кўсак (ёки довучча) боғламоқ* Ҳосилга кирмоқ; мева тутмоқ. *Ғўзалар энди шоналаб, кўсак боғлаб келаётган бир маҳалда.. шаҳар пахта заводларига пахта ташилиши Ғуломжонни ажаблантирмади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ўтган йили апрель ойининг охирлари, ўриклар алақачон довучча боғлаб бўлган пайт эди. Газетадан. Муҳаббат боғламоқ* Муҳаббат қўймоқ, севиб қолмоқ. *Муҳаббат боғладинг [Навоий], Меҳнаткаш элга меҳрибон бўлдинг. Ҳабибий, Девон. Тилини (ёки тил-жағини) боғламоқ* Тилини лол қилмоқ, гапиртирмай қўймоқ. *Латофат шу пайтгача тилини боғлаб турган алақандай кучни енгиб, тез гапирга бошлади. О. Ёкубов, Мирзатерак. Хотинининг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин*

бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса дея олмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Бироқ қизи тушкурнинг ҳусними, ширин сўзларими, ҳар қалай, Ғиёсиддиннинг тил-жағини боғлаб, қулоғини қар, кўзини кўр қилиб қўйган эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Умид боғламоқ қ. умид 1. У менга катта умид боғлаган эди, бари нучга чиқди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Янги сайланган депутатлар фаолиятига, уларнинг ҳалол ва фидокорона меҳнатига ҳамма умид боғляпти. Газетадан. Қанот боғламоқ Ўзида гўё қанот пайдо қилмоқ, бирор жойга учиб боргудай бўлмоқ. *Ҳовлидаги.. дастурхон теварагида текин овқат топилган жойга қанот боғлаб учиб борадиган Зағнакўз домла, Тожибой, оқсоқол ўтирар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саломат бу қишлоққа ёшлигини кўмсаган кезларда гўё қанот боғлаб учиб келишни истамасиди? С. Аҳмад, Ҳукм. Қўл боғламоқ* Қўл қовуштирмоқ (таъзим, салом белгиси). *Қўрган устида ясов тортган қаҳрамонлар қўл боғлаб.. таъзим билан Азизбекни илгарига ўтказга бошладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хон тахтда эди. Ўнг тараф курсида Абдураҳмон офтобачи ва сўлда шоир мулла Ниёз домла қўл боғлаб ўтирар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қўл-оёғи (ёки оёқ-қўли)ни боғламоқ* Мажбур қилмоқ, зўрламоқ. *Агар қўл-оёғини боғлаб беришганда ҳам, бари бир, тўйни азага айлантираман. С. Зуннунова, Кўк чироклар. Насибанинг оёқ-қўлини боғлагани Ҳузуржоновга сиз арқон эшиб бердингиз? А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БОҒЛАНИШ 1 айн. боғлиқлик. *..ўша нотаниш йигит билан Ваҳобжон ўртасида қандайдир боғланиш, ҳатто бир қондошлик бордай туюлиб кетди. А. Мухтор, Асарлар.*

2 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. ўртасидаги ўзаро муносабат, алоқа. *Ўзвий боғланиши. Мантиқий боғланиши. Ганда сўзларнинг ўзаро боғланиши. ■ У [Мирзакаримбой] Йўлчининг қишлоқдан қайтиб, бирдан ғойиб бўлиши билан ўзининг Гулморга уйланиши ўртасида бир боғланиш борлигига қаноат ҳосил этган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Лексик элементларнинг синтагматик боғланиши сўзларнинг валентлилик хусусияти билан ҳам боғлиқ. «ЎТА».*

БОҒЛАНМОҚ 1 Боғламоқ 1-9, 11, 12 фл. мажҳ. н. *Белига қўш белбоғ боғланган. ■ Умид — парвозга отланган лочин, умидсизлик*

— оёққа боғланган тош. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Қиз ва йигит бундан қарийб икки йил бурун бир-бирларига самимий муҳаббат билан боғланган эдилар. Ойбек, Навоий.

Боғланган кўшма гап тили. Тенг ҳуқуқли содда гаплардан тузилган кўшма гап. *Ўзаро тенг боғловчилар ёрдами билан боғланган содда гаплардан тузилган кўшма гап боғланган кўшма гап дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

2 Боғламоқ 1, 2, 11, 12 фл. ўзл. н. *Иннинг учи боғланиб қолибди. Улар бир-бирига боғланиб қолган. Юқори идоралар билан боғланмоқ.* ■ *Лайло вафотидан кейин мен уларнинг ошласига қаттиқ боғланиб қолдим.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 Бириктириб қўйилмоқ. Гулноз.. бугунги қабулини тугатиб, ўзига боғланган маҳаллани айланишга боришга отланди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

Ипсиз боғланмоқ Иложсиз, ҳаракатсиз бўлиб, бирор жойдан қимирлай олмаслик. *Анвар ипсиз боғланиб, икки оёғи полга михлаб қўйилгандай, на у ёқ, на бу ёққа юролмай, ҳушини йўқотиб қўйган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Тили боғланмоқ қ. тил 1.** *Тиллари боғланиб, ақлдан шошди. Алами Тулабнинг ҳаддидан ошди.* «Гулихиромон». **Қўли боғланиб қолмоқ** 1) қўли банд бўлиб қолмоқ; 2) қўли бекор қолмоқ, иш қилолмай қолмоқ. *Косиб чоршанба кuni бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) имкони, кучи етмаслик. *Орага қалин масаласи тушди-ю, қўли боғланди.* «Шарқ юлдузи».

БОҒЛАШМОҚ **Боғламоқ 1-9, 11, 12** фл. бирг. н. *Шундан сўнг уларни [отларини] серкўкат ерга боғлашиб, то таом нишеунича, отларнинг ёнида ўтиришди.* Мирмуҳсин, Меймор. *Улар Исломуҳжанинг қўлларини қайириб боғлашди.* С. Сиёев, Аваз.

Бас боғлашмоқ қ. бас II.

БОҒЛАҒИЧ: **кўз боғлағи** с. т. эск. Кўз боғловчи, фокусчи.

БОҒЛИ I Боғи, боғчаси бўлган, боғ-роғли. *..беш ҳўкиздан бир қўшини, боғли ерларининг ярмини ўғлига ажратса, унинг юки анча камаяди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қирқ кеча, қирқ кундуз йўл юриб, бир боғли ерга етди.* «Баҳром ва Гуландом».

БОҒЛИ II 1 Боғланадиган, боғичи бўлган. *Боғли тўн.*

2 айн. боғлиқ. [Элмурод] *Ўзининг кичкина бир қишлоқда олиб бораётган иши.. амалга оширилаётган буюк план билан боғлиқ эканини фаҳмлагач, бениҳоя фахрланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қўли (ёки қўлу оёғи) боғли Эрксиз, қарам, асир. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёғ боғли?* Ҳамза. **Кўзи боғли** Хат танимайдиган, саводсиз. *Буни қарангки, бутун бобокалони билан бу дунёга икки кўзи боғли келиб, боғли кетган чорвачи қашшоқнинг боласи — дўхтир!* С. Анорбоев, Оқсой.

БОҒЛИҚ I 1 Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлоғлик. *Боғлиқ от.* Ҳунарсизнинг қўли боғлиқ. Мақол. ■ *Раззоқ буқачининг ити ёввойи жийдага оёғидан боғлиқ турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Боши боғлиқ Унаштириб қўйилган. *..баъзи йигитлар Норбувига одам қўйишди. Бироқ Норбуви уларнинг ҳаммасига ҳам бир хил — икки оғиз сўз билан жавоб қайтарарди: Бошим боғлиқ.* Ҳ. Шамс, Душман. Гулноз *Йўлдошга унашилди, энди боши боғлиқ.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 Бирор жиҳатдан, мас., тобелик ёки алоқадорлик муносабати билан узвий равишда боғланган; алоқадор. *Тегирмоннинг айланиши юкига боғлиқ.* Мақол. ■ *Ҳар бир нарсдан катта хулосалар чиқариш шоирнинг ақл уфқи кенглигига боғлиқ.* Шукрулло, Сайланма. *Умрнинг дарозлиги ҳам наслу насабга боғлиқдир.* «Шарқ юлдузи».

БОҒЛИҚ II махс. Арава гилдирагининг тўғин учларини бириктириб тутиб турадиган қўшалоқ кегайи.

БОҒЛИҚ III шв. Шох-шабба, беда, бугдой, шоли каби чочиқ нарсаларни йиғиб боғлаш учун ўша нарсаларнинг ўзидан ёки новда, похол кабилардан эшилган боғ; белбоғ.

БОҒЛИҚЛИК Нарса ва ҳодисаларнинг ўзаро алоқада бўлишлиги; алоқадорлик. *Ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги.* ■ *Кўриб турибсизки, ҳар иккала хат ўртасида маънавий боғлиқлик бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БОҒЛОВ тиб. Синган, чиққан, жароҳатланган, лат еган аъзоларни ифлосланиш ва б. таъсирлардан сақлаш, шунингдек, гавданинг бирор қисмини қимирламайдиган қилиб қўйиш учун қўлланадиган восита. *Гипс боғлов. Боғлов материаллари.* ■ *Боғ-*

ловлар қаттиқ ва юмшоқ ҳамда оддий ва мураккаб бўлади. «ЎЗМЭ».

БОГЛОВЧИ 1 **Боғламоқ 1-9, 11, 12** фл. сфдш. Беда боғловчи. Боғловчи звено. Боғловчи модда. ■ Бетон таркибидаги цемент боғловчи модда дейилиб, қум, эланган шағал ва чақиртош эса тўлдиргичлар деб аталади. А. Аскарлов, Бетончилар учун эсдалик.

2 тлш. Гап бўлақларини ёки гапларни ўзаро боғлаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз. Улошиқ бўлақлар орасига вергул ёки ва, ҳам, ҳамда сингари боғловчилардан бири қўйилади. «Ўзбек тили дарслиги».

БОГЛОВЧИСИЗ тлш. Боғловчи сўзлар ёрдамисиз, таркибида боғловчи сўз бўлмаган. Ўзаро боғловчисиз ёки боғловчи вазифасидаги сўзларсиз боғланган содда гаплардан тuzилган қўшма гап боғловчисиз қўшма гап деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

БОГЛОГЛИК Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлиқ. Боғлоглиқ от. ■ Чайлага боғлоглиқ турган қора от бизни кўриб кишнади. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Отамурод операция столида қўл-оёғи маҳкам боғлоглиқ ётибди. М. Мансуров, Ёмби. ..унинг [Жаннатнинг] отаси билан боғлоглиқ жойим бор, у киши менинг илмий раҳбарим, — деди Умид. Мирмуҳсин, Умид.

БОҒМА-БОҒ Боғларни кезиб, боғдан боққа. Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОҒОТ [ф. باغات — «боғ» сўзининг кўплиги; боғлар] Боғлар, боғлар билан қопланган ерлар. Отпоқ тонгдек ҳаётбахш.. бу садо, бу фарёд девор, том, чаман, боғотлар оша таралиб, тун бағрини тилим-тилим қилар эди. К. Яшин, Ҳамза.

БОҒ-РОҒ, боғу роғ Мевазор, тоқзор, гулзор боғлардан иборат майдон, парк ва ш. к. [Холжон хола:] Отангдан қолган боғ-роғларни ташлаб, қайёққа борасан, болам? О. Ёқубов, Пьесалар. Ойижон! Дадам билан албатта келинг. Бизнинг ўзимиз яратган шаҳарни, боғ-роғларимизни кўринг. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

БОҒЧА 1 Кичкина боғ. Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Хувиллаб қолди мана гавжум боғлар, боғчалар, Яшил элларга томон учиб кетди қушчалар. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Мактабгача ёшдаги болалар учун белгиланган таълим-тарбия ўчоғи. Навбатдаги сўз завод боғчасининг мудираси Расуловага тегди. С. Аҳмад, Сайланма. Хадича холам ҳам шу боғчада ишлар экан. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Болалар боғчаси айн. боғча 2. Клуб у ёқда турсин, битта болалар боғчаси қуролмайди. Шукрулло, Сайланма. Жувон болалар боғчасининг мудираси экан. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЧАЧИЛИК айн. боғдорчилик. Озми-кўпми боғчачилик иши бўлган бошқа одамларни ҳам биламан, боғчачилик уларнинг ишларига халақит бермайди-ку. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЧИЛИК айн. боғдорчилик.

БРАДИКАРДИЯ [юн. bradys — секин + kardia — юрак] Юрак қисқаришларининг секинлашуви, юракнинг секин, кам уриши. Томир уриши сонининг ортишига — тахикардия, камайишига — брадикардия дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БРАК [нем. Brack — нуқсон, камчилик; яроқсиз мол] Ишлаб чиқаришда яроқсиз деб топилган, давлат андозаларига тўғри келмайдиган, сифатсиз маҳсулот; умуман яроқсиз иш, чиқит нарса. Брак шиша. Брак мол. Брак қилмоқ. Бракка чиқармоқ. ■ Мастура ўз ишида ҳали бирор марта бракка йўл қўйгани йўқ. Газетадан. Таълимдаги брак эса энг хавфли брак эканини унутмаслигимиз керак, ўртоқлар. Газетадан.

БРАКОВКА [р. — бракка чиқариш] Ишлаб чиқариш корхоналарида: сифатли ва брак маҳсулотларни бир-биридан ажратиш, саралаш.

БРАКОНЬЕРЛИК [фр. braconnier — ит билан ов қилувчи] Ноқонуний ов — ёввойи ҳайвонларни ман қилинган жойда ва даврларда ёки ман қилинган қуроллар билан, муайян рухсатсиз овлаш ёки йўқ қилиш.

БРАКЧИ Ишни сифатсиз бажарган, яроқсиз (брак) маҳсулот ишлаб чиқарган ишчи. Корхона бракчилари юборган 80 дона қимматбаҳо камзул ўтган йилнинг декабрь ойидан буён ўтмас мато бўлиб ётибди. Газетадан.

БРАНДСПОЙТ [голл. brandspuit — ўт ўчириш насоси] Ўт ўчиришда, боғдорчиликда, кема ва паровозларда ишлатиладиган суюқлик пурковчи мослама, асбоб. Қатор

брандспойтлар оёғим остида сув сочиб, ерни совитади, бошимда соябон бўлиб кузатиб боради. П. Қодиров, Қадрим. *Ут ўчирувчилар дарҳол насослари билан брандспойтларини ишга солиб, оловга ҳужум қилиб кўрдилар.* П. Қодиров, Эрк.

БРАСЛЕТ [фр. bracelet < bras — қўл] айн. **билагузук.** Унинг бир қўлига кичкина қўл соат кумуш браслет билан осиб қўйилган. П. Қодиров, Уч илдиз.

БРАСС [фр. brasse < bras — қўл] сирт. Иккала қўл (сувдан чиқармай) ва оёқни бир маромда симметрик ҳаракатлантириб, кўрак билан сузиш усули.

БРАУНИНГ [америкалик конструктор Ж. Браунинг (Browning) номидан] Автоматик тўппонча ёки пулемётнинг бир тури. *Уддасидан чиқолмасам аҳдимнинг, унда — Браунингни қўлимга бер қоп-қора тунда.* У. Носир, Юрак.

БРАҲМАН, бараҳман Қадимги ва ҳозирги Ҳиндистонда олий табақа — кастага мансуб киши; қадимда қоҳинлик вазифасини бажариб, қурбонлик маросимларига раҳбарлик қилган шахс. *Бараҳманлар довул қоқиб, Фатво берди имомлар.* Э. Воҳидов, Шарқий кирғоқ.

БРАҲМАНИЗМ, бараҳманлик [санск. Ҳиндуизмдаги уч олий маъбуд (худо)дан бири — Браҳма номидан] Табиий мавжудотларни илоҳийлаштирувчи қадимги Ҳинд дини. *Браҳманизмда илгариги тотемистик тасаввурларнинг қолдиғи сифатида ҳайвонлар (сиғирлар, маймуналарни, айрим ўсимликларни ва бошқаларни илоҳийлаштириш мавжуд.* «ЎЗМЭ».

БРАҲМАНЗОДА, бараҳманзода Браҳман фарзанди, браҳманлар авлодига мансуб шахс. *Ул бараҳманзода ҳар дам барқдек уйнаб кулар, Йиғлатиб, кўз ёшимни абри баҳорон айлагач.* Фурқат.

БРЕЗЕНТ [голл. presentning < лот. praesentere — ўрамоқ] **1 от.** Зиғир толасидан ёки зиғир толаси билан пахта ипидан тўқиладиган, сув ўтказмайдиган қалин, кўпол мато. *Ўрмон четига брезентдан чодир-палаткалар тикланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 сфт. Брезентдан тайёрланган. *Брезент этик. Брезент туфли. Брезент носилка.* ■ *Қутбиддин брезент этигини тапиллаптиб ерга уриб, чангини туширди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..бошига эски қулоқчин, эгнига*

брезент ёмғирнўш кийган жиккаккина чол югуриб чиқди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БРИГАДА [фр. brigade < итал. brigata — отряд, одамлар гуруҳи, қўшин] **1** Бир неча полк, батальон ёки дивизиондан ва махсус қўшинлар бўлинмаларидан, денгиз флотига эса бир неча турдаги ҳарбий кемалардан иборат ҳарбий-тактик қўшилма. *Танкчилар бригадаси. Бригада қўмондони.* ■ *Бригаданинг жангчилари кўтаринки руҳ билан ҳужумга ўтди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Меҳнатнинг муайян бир турини бригаликда бажариш учун тузилган ва иш натижаси учун умумий жавобгар бўлган жамоа, меҳнатчилар гуруҳи. *Пахтачилик бригадаси. Оилавий бригада. Бинокорлик бригадаси.* ■ *Тўқайда ишлагани хилланган одамлардан махсус бригадалар тузилди ва бу бригадаларнинг ҳар бирига биттадан гушницали трактор берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Раиснинг машинаси.. сабзавотчилик бригадаси томон бурилиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 с. т. Бригада бошлиғи; бригадир. *Кимсаной бўлганда, ҳозир бригада бўлар эди. Ғайратли, ориятли жувон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БРИГАДАДОШ Бир бригадада ишловчи. *..ерни солашининг бирдан-бир йўли — яҳоб. Бу фикрни Мамасоли дастлаб бригададошларига айтди, фикрлашди.* Газетадан.

БРИГАДИР [фр. brigadier — бригада бошлиғи] Ишлаб чиқариш, далачилик бригадасининг бошлиғи. *Ўрта мактабни тугатгач, Холчучук бир йил звено бошлиғи бўлди, иккинчи йилга ўтиб эса бригадир бўлиб олди.* «Саодат».

БРИГАДИРЛИК Бригадир лавозимида ишлашлик, бригадир бўлишлик. *Бригадирлик қилмоқ. Бригадирликка сайламоқ.* ■ *Сенларга ўзим бригадирлик қиламан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бутабой.. Болтабойни бригадирликдан бекор қилмоқчи эканини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БРИЗ [фр. brise — шабада] Денгизлар, катта кўллар, баъзан йирик дарёлар соҳилида эсадиган, кеча-кундузда даврий ўзгариб турадиган шамол, шабада. *Денгизлар қирғоғида эсадиган шамол бриз деб аталади.* «География».

БРИКЕТ [фр. brique — гиштча] Гишт шаклида прессланган нарса. *Кунжара бри-*

кети. Кўмир брикети. ■ *Оддий табиий маҳсулот махсус идишларда пресслаиб, брикетлар ҳолига келтирилади.* Газетадан.

БРИКЕТЛАМОҚ Брикет ҳолига, шаклига келтирмоқ. *Торфни брикетламоқ. Брикетлаш фабрикаси.* ■ *Шаргун кўмирини брикетлаш технологияси ишлаб чиқилди.* Газетадан.

БРИЛЛИАНТ, брильянт [фр. brillant – ялтироқ] Тарашланган ва сайқал берилган олмос. *Бриллиант кўзли узук.* ■ *Рисолатнинг қулоғида бриллианти данакдек келадиған зирак ялтирарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Тўй кунини эри совға қилган бриллиант кўзли узугини бармоғидан чиқазди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БРИНЗА [рум. brinza – пишлоқ] Асосан кўй сутидан, шунингдек, сигир, эчки сутидан ёки уларнинг аралашмасидан тайёрланган шўртанг пишлоқ. *Аҳолининг ёғ, қатиқ, бринза, сузма каби озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжини қондиришда анчагина ютуқларга эришайтирмиз.* Газетадан.

БРИОЛОГ бот. Йўсинларни ўрганувчи мутахассис, йўсиншунос.

БРИОЛОГИЯ бот. [юн. bryon – йўсин, моx + logos – таълимот] Ботаниканинг йўсинлар, моxларни ўрганувчи бўлими. *Бриология торф ҳосил бўлиши, йўсинлар ўсган ерларда аста-секин тупроқ ҳосил бўлиши каби.. жараёнларни ўрганади.* «ЎЗМЭ».

БРИТГ(ЛАР) Милоддан аввалги 8-аср бошидан милодий 5-асргача Британиянинг асосий аҳолиси ҳисобланган қадимги кельт қабиласи.

БРИФИНГ [ингл. briefing – йўл-йўриқ < brief – қисқа; қисқача хулоса] Расмий шахсларнинг оммавий ахборот воситалари вакиллари билан расмий нуқтаи назар билдириш ёки расмий хулосаларни қисқача баён этиш мақсадидаги учрашуви.

БРИЧКА [укр. бричка < пол. bryczka, bryka < нем. Birutsche – усти очик енгил арава] Тўрт гилдиракли узун арава. *Ўрмонда тўртта бричка турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *„устига бочка юкланган бричкалар узун йўлдан кетма-кет ўтиб турарди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

БРОЙЛЕР [ингл. broiler – гўштга боқиладиган жўжа < broil – ўтда қовуриш] Тез етиладиган ва вазни 1,4-1,6 кг бўлганда сўйиладиган гўштдор жўжа. *Бройлер фабрикаси.* ■ *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ*

бройлердан танлаб оласиз. Қ. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Бройлер гўшtidан парҳез таомлар тайёрланади.* «ЎЗМЭ».

БРОКЕР [ингл. broker – ўртада туриб воситачилик қилувчи, даллол, маклер] Товар, валюта, савдо биржаларида олди-сотди битимлари тузишда воситачилик (даллолик) қиладиган айрим шахс ёки фирма.

БРОМ [юн. bromos – қўланса, сассиқ хид] 1 Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб, ёқимсиз, қўланса хидли, қизғиш-кўнгир, суюқ кимёвий элемент. *Минерал сувларнинг шифобахшилиги.. уларнинг таркибида киши организми учун зарур бўлган йод, бром, бор, литий, барий, стронций каби моддалар бўлишидир.* «Фан ва турмуш».

2 Таркиби шу элемент бирикмаларидан иборат бўлган дори. *Бром ичмоқ.*

БРОНЕАВТОМОБИЛЬ [р. – зирҳли автомобил] Бронланган, зирҳ билан қопланган ҳарбий автомобиль. *Қуроллар броневтомобилнинг айланадиган зирҳли минорасига ўрнатилади.* «ЎЗМЭ».

БРОНЕВИК айн. *броневтомобиль.*

БРОНЕМАШИНА [р. – зирҳли машина] Зирҳли ҳарбий машина қ. *броневтомобиль, бронетранспортёр.* *Орадан кўп ўтмай, бронемашина ҳимоясида фашистлар шиддат билан бостириб кела бошлади.* А. Раҳим, Фронт йўлларида.

БРОНЕНОСЕЦ [р. – зирҳли кема] 19-аср охири ва 20-аср бошларида пайдо бўлган, зирҳ билан қопланган улкан ҳарбий кема.

БРОНЕПОЕЗД [р. – зирҳли поезд] Паровоз ва платформалари зирҳ билан қопланган ҳарбий поезд. *Фашистлар.. бутун Европа шахарларини бронепоездларда, танкларда, машиналарда саёҳатдагидек кезиб ўтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОНЕТРАНСПОРТЁР Моторлаштирилган ўқчи қисмларни ташиш ва оғир қурол-яроғларни судрашда, разведка ишларида қўлланадиган зирҳли ҳарбий машина. *Кундузи соат тўртларда немисларнинг учта бронетранспортёри пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОНЗА, биринж [фр. bronze < ф. биринж] 1 Миснинг қалай, алюминий, кремний, бериллий, қўроғшин элементлари билан қотишмаси. *Қалайли бронза. Бронза ишлаб чиқариш.* ■ *Бронзадан ясалган ҳайкал*

эрталабки қуёш нурларида ярақлаб кўзга ташланади. Газетадан.

2 Шу қотишмадан ясалган (меъморчилик асари). *Ботаётган қуёш нурида узоқдан бир нима олтиндай чарақлади. Бу ҳайкал эди. Бронза бюст.* А. Мухтор, Чинор.

Бронза даври (ёки асри) Милоддан аввалги 3-1-мингйилликда ҳали темир маълум бўлмаган, қурол ва уй-рўзғор буюмлари бронзадан ясалган давр. *Сопол буюмлар тайёрлаш, хусусан, бронза даврида анча ривожланганди.* «Фан ва турмуш».

БРОНЗАЛАМОҚ Металл буюмлар сиртини бронза билан қопламоқ, бронза югуртириб беэмамоқ.

БРОНЛАМОҚ I Бронь, зирҳ билан қопламоқ, зирҳламоқ.

БРОНЛАМОҚ II Бирор кимса ёки нарса учун атаб, банд қилиб қўймоқ. *Вагонда иккита ўринни бронламоқ.*

БРОНЛИ Бронь, зирҳ билан қопланган, бронланган; зирҳли. *Бронли автомобиль.*

БРОНТЕШАР Брон (зирҳ)ни тешиб ўтадиган қурол тури. *Бронтешар тўп.* ■ *Бронтешарлар нишонга олиб, энди ўқ узоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қулай бир позиция топиб тўхтаган танк аланга тубига бронтешардан ўқ уза бошлади.* П. Қодиров. Эрк.

БРОНХ, бронхлар [юн. bronchos – томоқ; кекирдак, трахея] Кекирдакнинг ҳаво ўтадиган найсимон тармоқлари, нафас йўллари. *Кекирдак (трахея) 4–5-кўкрак умуртқаси қаршида ўнг ва чап бронхларга бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БРОНХИТ тиб. Бронхлар (асосан, шиллик пардаларининг яллиғланишидан иборат нафас йўллари касаллиги. *Биз тез-тез шамоллаб турамыз. Бу касаллик, айниқса, кузда хуруж қилиб, тумов, бронхит, ангина шаклида юз беради.* Газетадан.

БРОНХОГРАФИЯ [бронх + юн. grapho – ёзаман] тиб. Трахея ва бронхларни рентгенографик текшириш усули.

БРОНХОСКОПИЯ [бронх + юн. skopeo – кўраман, текшираман] тиб. Трахея ва бронхларни махсус асбоб [бронхоскоп] ёрдамида кўриб текшириш усули.

БРОНЬ I [р. < нем. Brunn – совут, қоплама] Ҳарбий машиналарнинг ўқ ўтмайдиган қалин пўлат ниқоби, қопламаси; зирҳ.

У отган ўқ танк брониға тегиб, нўхатдек уқаланиб кетди. Н. Сафаров, Оловли излар.

БРОНЬ II [нем.] Махсус ажратилган ёки имтнёз берилган нарсалардан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. *Билетни бронь қилмоқ.* ■ *Не, айтгандай, суюнчи беринг, хола, бронь топдим, урушга бормайдиган бўлдим!* Уйғун, Асарлар. *Пошшахоннинг эри заводга керакли одам бўлгани учун икки йилча бронь билан юрди.* Д. Нурий, Осмон устун.

БРОШЮРА [фр. brochure < brocher – тикмоқ] айн. **рисола.** *Мамлакатда ҳар куни 190 номда 3 миллион нусха китоб ва брошюра чиқарилмоқда.* Газетадан. *Бу брошюрада.. васиятнома, ваколатномаларни қай тартибда ёзиш лозимлиги кўрсатилган.* Газетадан.

БРУС [р. < қадимги «бреснути» фл. – қириш, ўткирлаш; қириб артиш] **I** *тех.* Чорқирра ёки бошқа бирор шаклдаги узун металл, ёғоч ва ш.к. таёқча, ходала.

2 *спрт.* Тўрт устунга параллел горизонтал ҳолда маҳкамланган иккита ходала кўринишидаги гимнастика асбоби. *Тошкент тўқимачилик институти гимнастика секциясининг аззоси брусда машқ қилаёттир.* Газетадан.

БРУТТО [итал. brutto – қўпол; соф эмас] **I** Товарнинг идиши, ўрови билан биргаликдаги оғирлиги. *ид. нетто.*

2 Сарф-харажатлар чегирилмаган умумий, ялпи даромад.

БРУЦЕЛЛЁЗ [бруцелла микробини кашф этган инглиз врач Д. Брюс (Bruce) номидан] тиб. Уй ҳайвонларида бўладиган ва уларнинг сути, гўшти, қони орқали одамга ҳам ўтадиган оғир юқумли касаллик, қора оқсоқ. *Бу йил тоғдан битта йиلاقчи, учта чўпон бруцеллёз билан оғриб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БУ I (ж. к. бунга, ў.-п. к. бунда, ч. к. бундан) кўрс. олим. **I** Сўзловчига яқин, унинг кўз ўнгидаги, олдидаги, ёнидаги ёки қўлидаги нарсани, кимсани билдириб келади ёки ўшанга ишора қилади. *Бу киши – бизнинг ўқитувчимиз.* ■ *Мен учун энди бу жаҳонда ёлғиз сиз борсиз, холос!* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Бу ният унинг хотини Собирахонга жуда маъқул бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *- Сен ўғлимсан, – Йўлчиға меҳр билан тикилди чол, – бу ожиза – қизим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қарама-қарши икки нарсадан бирини ёки бирор томонни кўрсатиш учун хизмат қилади. *Қўчанинг бу бетидаги уй. Дарёнинг у бетидан бу бетига сузиб ўтмоқ.* ■ *Душман.. ўқ еган тўнғиздай, ўзини у ёқдан бу ёққа урар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик — йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Чоғиштириладиган икки нарса, кимса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан бирини кўрсатиш учун хизмат қилади. *У бошқа, бу бошқа. Ундан бу яхши.* ■ *Бировга у деди, бировга бу деди.. Хуллас, йўнма шеърини бостиришга муяссар бўлди. «Муштум».*

4 Сўз бораётган пайтга ёки унга яқин фурсатга ишора қилади. *Бу кунларда Бўтабой.. бутун рўзғор ўзига қолган ёш йигитчадай бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу кеча Шоқосим жуда хурсанд эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу йил ёгинсочин кўп бўлиб, ер-кўк чамандай яшнаб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Бу ўртада 1) яқин атрофда. *Бу ўртада магазин йўқми?;* 2) бирор иш ёки вақт давомида. *Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Бу ўртада дадам қазо қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бунинг устига Устига устак, бори етмагандек. -Раҳматли эрим мардикор эди, — деди кампир, — ёзда топгани қишга етмас эди. Бунинг устига дардага чалиниб, эртароқ ишдан чиқиб қолди. Уни бокдим. Ойбек, Танланган асарлар. Сиздан уғина, биздан бугина* Муомалага яраша муомала қилиш ёки бирор нарса эвазига бошқа нарса бериш керак бўлганда қўлланадиган ибора. *У ёқдан кыриб, бу ёқдан чқмоқ* Ишни наридани-бери, чалакам-чатти бажармоқ, чала-чулпа қилиб кетмоқ. *Ундан-бундан* 1) ҳар кимдан; ҳар нарсадан. *Ундан-бундан сўраб билмоқ;* 2) ҳар тўғрида. *Ундан-бундан гаплашиб ўтирмоқ. Уни қўй, буни қўй* Бошқасини қўятур. *Уни қўй, буни қўй, қачон йўлга чиқамиз? У эмас, бу эмас* криш с. Авваламбор; иш, гап, масала бутунлай бошқа ёқда. *У эмас, бу эмас, айб ўзингда.*

БУ II юкл. Гапдаги маънони кучайтириш, таъкидлаш учун хизмат қилади. *Бу дейман, ишлар йирик экан-да!*

БУБЛИК [укр. буба — шиш, бўртик; сув кўпиги] Тешик кулча. *Кеннойшлар бир кўришда қаймоққина, ўзлари ҳам бублик нондек отмоққина. Мирмуҳсин, Сатанг.*

БУВА I с. т. Бобо. *Буваси иш қилса, Нигора кўмаклашар, «Оҳ, оҳ, эрмаккинам, дастёргинам!» — деб хурсанд бўларди буваси. С. Анорбоев, Оқсой. Бувамнинг сўзлари оҳиста қайнаб турган зилол булоқни эслатарди. «Саодат».*

2 Гап кетаётган, тилга олинаётган шахннинг ёши катта, кекса эканлигини, унга ҳурмат, яқинликни ифодалайди. *Раис бува билан турадиган уйларингизни кўриб келди. С. Аҳмад, Уфқ. Боғбон бува билан Зарифа опа Муродни бағирларига босиб ўпишди. Т. Ашуров, Оқ от. Очил бува бугун чинор билан хайрлашмоқда. А. Мухтор, Асарлар.*

БУВАДЕҲҚОН айн. бободехқон. *Районга маълумотни юборибоқ ўчоққа олов ёқтирибсиз-да, Фармонқул ака, бувадехқонники беҳато чиқаверади, деб ўйлагандирсиз-да. С. Маҳкамов, Шогирд.*

БУВАК шв. Янги туғилган бола, чақалоқ. *Бувак, қорни тўқ бўлса-да, аллани соғинади. С. Сиёев, Аваз. -Нима бўлди, айтсангиз-чи? — деди Салтонбу, кўкрагига зулукдек ёпишиб олиб эмиб ётган ориқ, заҳил, оёқлари ингичка, қорни катта бувагини тиззасига ўтқазиб. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

БУВАКИ Узумнинг маҳаллий, винобоп нави. *Ишқомларда узумлар мушт-мушт бўлиб ётибди.. қирмиска ёки бувакими, тоифи ё бўлмаса чаросми. Газетадан.*

БУВИ I Отанинг ёки онанинг онаси. *Мунгли кўзлари меҳрга тўла бу нозик кампир Шукуровга марҳум бувисини эслатди. О. Ёқубов, Диёнат. Бола бувисига талпинди. «Саодат».*

2 шв. Она, ойи. *-Йиғламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Фуломжон, бундай гаплар онасининг қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Тилга олинаётган киши исмидан кейин келиб, шахннинг кексалигини, унга яқинлик, ҳурматни ифодалайди. *Гулсум опа идорадан чиқиб, тўғри Моҳира бувиникига кетди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Нисо буви, эри ўлиб, иккита ёш қизи билан қолди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БУВИШ с. т. Бибиш. *Албатта оламан Нигор бувини. «Нигор ва Замон». Биз бўламиз Маликанинг канизи, Келсин, деб чорлайди бувини сизни. «Маликан айёр».*

БУВРА шв. айн. бугро. *Икки қирғоқ икки қоя сингари тик, Соё гувиллар маст бувра-*

дай сочиб кўник. Миртемир, Асарлар. Туянинг буёраси яхши, Сўзнинг тўғриси яхши. «Ақл ақлдан қувват олади».

БУВУЛДУРУҚ *шв. айн. булдуруқ* I. Дарахт шоҳларида қуюқ бувулдуруқ. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

БУГУН [асли бу + кун] I *рвш.* Сўз бораётган пайтда кечирилаётган ёки кечирилган кун, кеча-кундуз. Мен сенга муносиб эмаслигини бугун билдим. С. Аҳмад, Уфқ, Азизхоннинг бугунига, эртасига Лутфинисо жуда-жуда зарур эди. С. Аҳмад, Уфқ. Утган кунни ҳам, кеча ҳам, бугун ҳам шундай қилмоқчи бўлди-ю, бари бир кўнгли чопмади. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

2 *от өзф.* Ҳозирги пайт, ҳозирги кун. Бугунимиз жуда яхши, эртанимиз бундам ҳам яхши бўлади. Бугунни уйлама, эртани уйла. Мақол.

Бугун эмас, эрта ёки бугун бўлмаса, эрта(га) Яқин фурсатда, тез орада, ҳадемай. Мана шуларни [душман тайёргарлигини] назарга олганда, бугун бўлмаса, эртага жуда даҳшатли жанг бошланиши муқаррар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БУГУНГИ I Сўз бораётган кунни содир бўлган, юз берган, юзага келган ёки шу кунни бўладиган. Бугунги газета. Бугунги машғулот. Бугунги ишни эртага қўйма. Мақол. ■ Бугунги газетада унинг Азизхон тўғрисида каттакон мақоласи босилди. С. Аҳмад, Уфқ. Шу бугунги мажлисда тилини қисиб ўтира қолса бўларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Ҳозирги пайтдаги, ҳозирги кундаги, ҳозирги. Бугунги вазифалар. ■ Утмишимиздан, тарихдан бугунги авлодни хабардор қила оладиган спектакллар кам. «Саодат».

БУГУНЧА *рвш.* Бугун, шу бугун, бир кунга, бир кунчалик. Заргаров бугунча кулбасида тунашига рози бўлди. А. Мухтор, Асарлар. Уста, бугунча ишни қўйинг, уйга боринг. Р. Файзий, Сен етим эмассан. -Оғриқ туяга бугунча дам бериб, кейин келадиган карвонларга қўшилиб кетиш учун булоқ бўйида қолдик, - деди Ҳожиди хола. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

БУГУН-ЭРТА *рвш.* Бугун ёки эртага, бугун ёки эрта ичида; яқин фурсатда, тез орада. Бугун-эрта эшикдан кириб келса-чи?! С. Кароматов, Олтин кум. Ҳужжатларни бугун-эрта расмийлаштириб, душанбаданок ишга киришинг. А. Обиджон, Аканг қарагай

Гулмат. Отабек ёш, ёшлар муҳаббати — учар қуш, балки бугун-эрта унутиб ҳам юборар! А. Қодирий, Утган кунлар.

БУД [ф. بود — мавжудлик; бутун мол-мулк] Бор нарсаси, бутун мол-мулки. Бор будини тортиб олиб, кўчага ҳайдаб чиқарди. Н. Қобул, Унутилган соҳиллар. Шу даврада омадсизлардан, яъни ютқизганлардан бири — Намоз банги деган бор будидан ажраган. «Муштум».

БУДДА [санск. Буддха — хотиржам, нурланган]: будда дини Милоддан аввалги 6-аср охирларида Ҳиндистонда юзага келган ва Ҳиндистон, Хитой, Япония ва баъзи бошқа шарқ мамлакатларида кенг тарқалган динлардан бири, буддизм. Бу йўллар кўн қади йўллардир, Конфуций, шомоний, ислом — будда. Ф. Фулом. Бизнинг эрамиздан икки а бурун будда роҳиблари қояларни ўйиб, иб датхона ва монастырлар қурганлар. Н. С. фаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БУДДАПАРАСТЛИК Будда динига э тикод қилиш, буддага сиғиниш. Бизни фикримизча, Навоий бу ўринда буддапарастликни назарда тутди, чунки Буддани тасвирлари жуда кўп бўлган. «ЎТА».

БУДДИЗМ, буддавийлик [Будда динининг афсонавий асосчиси Буддха номида] Жаҳонда кенг тарқалган динлардан бир будда дини. Жамиятнинг касталарга бўлиниши тўғрисидаги брахманизм таълимоти қарши буддизм барча кишилар тенг ҳуқуқ баробар деб эътироф қилади. «ЎЗМЭ».

БУДИЛЬНИК [р. «будить» фл.дан. — «уй готтич»] Белгилаб қўйилган пайтда жинглаб, вақт билдирадиган махсус соа Лаълихон будильникни соат еттига тўғр лаб буради ва чироқни ўчириб, кўрпа ичи бурканди. Газетадан. Будильник Халил ака уйғотиб юборди. Газетадан.

БУДКА [қад. р. < буда — қамиш уйч кулба] I Қоровуллар учун мўлжалланган кичик уйча; кичик қоровулхона. Шлагбау биринчи куниеқ йўл устига қуриб битказиди, ёнига будка ўрнатилди. И. Раҳим, Чў муҳаббат.

2 Савдо-сотик ва б. мақсадларга мў жалланган уйча; дўконча. Кимдир газ бу кадан сув олиб келиб ичирди, кимдир апт кадан дори олиб чиқди. Газетадан. Раҳим уни жавобини кутмасданоқ мороженое будка томон чопиб кетди. С. Зуннунова, Кў

чироқлар. Саидий будкадан бу журнални олиб, жуда севинди. А. Қаҳҳор, Сароб. Аҳмад телефон будкасига яқинлашди ва Иродага телефон қилди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Суфлёр будкаси Саҳнада махсус жиҳозланган ва суфлёр ўтирадиган чуқур жой.

БУДКАЧИ с.т. Будкада ишловчи савдо ходими. Будкачи Саидийга шу бугун олинган бир журнални тақдим қилди. А. Қаҳҳор, Сароб.

БУД-ШУД [ф. *بود-شود* – бори, бўлгани] Кишининг ихтиёридаги, бисотидаги барча нарсалар, бор-йўқ бойлик. Менглибой ўн битта кўчқорни боқаман деб, бор буд-шуддан айрилди. Газетадан. Сафарнинг нечанчидир кунни тўфонда қолиб, бор буд-шудларидан айрилибдилар. М. Мансуров, Ёмби.

БУЁН кўм. (ч. к. билан) Бери; бошлаб. Янги йилдан буён. Кечадан буён. Бундан буён. Кўндан буён. ■ *Ўзбек халқи қадим-қадимлардан буён ҳашар усулида жуда кўп иншоотлар барпо қилган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Неча йиллардан буён хаёлини банд этган фикр уни амалий ишга бошлади.* С. Кароматов, Олтин кўм. *Лутфинисони дафн қилганларидан буён у, бир дақиқа бўлсин, уни хаёлидан нари кетказмади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУЁҚ I кўм. (ч. к. билан) Буён, бери; бошлаб. Учинчиси шулдирким, бешиккетди бўлгандан буёқ ҳар йили расм-русмлар қилиниб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйишти. Ҳамза, Танланган асарлар. Мени шунча ҳақорат қилиб келганлари етар. Энди бундан буёқ ҳақимни ҳеч кимга бермайман. П. Турсун, Ўқитувчи. *Заифа деган нарса эрининг хасми бўлади. Сиз бундан буёқ менинг изимда бўласиз.* К. Яшин, Ҳамза.

БУЁҚ II (тўғриси бу ёқ.) қ. ёқ. Қани, устоз, тупроқни буёққа ташланг. С. Аҳмад, Уфқ. *Буёғини бизга қўйиб беринг, аралашманг..* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

БУЖ [фр. *bougie* – шам; зонд] Одам организмдаги найсимон аъзолар (сийдик чиқариш канали, қизилўнғач ва б.)ни кенгайтириш ва текшириш учун ишлатилган, каучук, металл, пластмасса ва б.дан ясаладиган жарроҳлик асбоби.

БУЖМАЙМОҚ I Совуқдан, безгақдан ёки бирор ёқимсиз нарсадан тиришмоқ, жунжикиб букчаймоқ, қунишмоқ. *Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эғни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг*

бужмайганини сизди. Ойбек, Танланган асарлар. *Мирвали, кўли қалтираб, шишани очди. Қўяётганда, димоғига қўланса коньяк ҳиди урилиб, башараси бужмайиб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Тўрда ялпайиб ўтирган совчи хотинларнинг юзи, мени кўриб, бехос лимон тишлагандай бужмайди.* «Ёшлик».

2 Ажин босиб бурушмоқ, тиришмоқ; бурушиб-тиришиб қолмоқ. [Ёрматнинг] Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверди. Ойбек, Танланган асарлар. *Кампир.. бужмайган кўллари билан унинг сочларини силай бошлади.* Газетадан. *Кувёв яшариш учун токнинг зангидек бужмайган бўйинларини хўл сочиқ билан ишқалайдиган бўлди.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 Қовжираб, сувсизланиб бурушмоқ, қуруқшамоқ. *Барглар бужмайиб қолибди.* ■ *Дўрдоқ лаблари узум нўстлоғидек бужмайган.* М. Назаров, Сирли хат. *Шамол қаттиқ эсиб, бужмайган ток баргларини унинг устига олиб келиб сочди.* Ш. Холмирзаев. *Бодом қишда гуллади. Қирғоқдаги бужмайган, қовжироқ ўтлар дарёдан эпкин сўрагандай.. мўлтирашарди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БУЖМАЙТИРМОҚ Бужмаймоқ фл. орт. н. *Эргаш башарасини бужмайтириб, мазах қилди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Алима, худди тиш оғриғи хуруж қилгандек, башарасини бужмайтирди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БУЖУН айн. бужгун **1.** Каттакон бужун остидаги қизил дарвозадан.. чиққан бир мўйсафид қоматини ростлаб, буларга бир қаради-да, югурганича.. кириб кетди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Кампир ғаш билан бужун таёғини ерга ура бошлади..* Ш. Тошматов, Мазанглар.

БУЖУР I Ажин босган, бужмайган, бурушиқ. *Темиртош ҳар вақт кўзини юмганда.. юзлари бужур отасининг чўкич ураётгани кўринарди.* М. Осим, Ўтрор.

2 Бужмайган, бурушиқ юзли одам. *Бужур, кафтини «фонус» қилиб, ичкарига тушди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *-Соли бужур ҳам бир ярим ойлар йўқолиб кетиб, Самад акамдан қаноатланарли бир хабар келтира олмади, – деди Пулат.* Ғайратий, Ёшлигимсиз.

3 Сирти, кўриниши ғадир-будур, ўйдимчуқур. *Мирвали ухламаётган экан, бужур*

тутга тирмалашиб, томга чиқди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Вафо аттор ўрнидан енгил туриб, бужур, тирналган маҳси билан шипилаб, даҳлизга чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУЖҒУН 1 Қайрағочнинг бир тури. қаттиқ танали дарахт. Зокир ота белига тешиқини қистириб, бужғун ва қуриган ёнғоқ шохларидан ўтин тайёрлашга киришди. Ғайратий, Ёшлигимиз. Тош бўлсанг ҳам, ёраман, Чинор бўл ёки бужғун. Қ. Муҳаммадий.

2 Писта дарахтининг мағиз қилмай бужмайиб қолган меваси (халқ тиббиётида ва буюқчиликда ишлатилади). Табиб қўй жигарини ҳам кабоб қилиб, бужғун сепиб енг, деган экан, бир-икки қилибди, лекин дарди шифо топмабди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Ўсимликлар танасининг турли қисмларида кўпинча вирус, бактерия, замбуруғ, ҳашаротлар таъсирида ҳосил бўладиган гурралар. Бужғун, асосан, писта, қайрағоч каби дарахт баргларида ҳосил бўлади. «ЎЗМЭ». Баъзан серкўз, бужғун қайрағочларни эғиш жуда қийин бўларди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

Бужғун сўйил Бужғун ёғочидан ясалган, уч томони оғир ва юмалоқ шаклли уруш куроли; йўғон таёқ. ..эртасига ер остида елкасига уч ботмонлик чўян гурзи, қўлида бужғун сўйил ушлаган барзанги мункарнакир пайдо бўлади. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. **Бужғун таёқ** Бужғун ёғочидан ясалган таёқ, ҳасса. Қўлга олиб бужғун ҳассасини. А. Мухтор, Асарлар. Энг олдинда бир нуруний қаландар.. анвои ранг-баранг латталар белига боғланган, қўлида боши қайнаб битган бужғун таёқ.. Ф. Фулом, Шум бола.

БУЗАРЧИ фольк. айн. бузғунчи. Йўлни кезган гузарчилар, Тинмай элни кезарчилар, Жўн савдони бузарчилар, Қалпоқ бозори қайсиди? «Равшан».

БУЗИ [ф. بزى — эчки; эчкига мансуб] Эчки терисидан тайёрланган чарм; шевро. Бир маҳсиллик бузи. Бузи маҳси. ■ Буни сотиб, бузи, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёлар олади. Ойбек, Танланган асарлар.

БУЗИЛИШ 1 Бирор нарсанинг табиий, соф ҳолатини йўқотиши; емирилиш, парчаланishi. Ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши ҳам терида нес пайдо бўлишига олиб келиши мумкин. Газетадан. У, уйимнинг бузилишини кўрмай, деган хаёлда

орқасини ўзирганча, ивирсиб ўт ёқа бошлади. У. Усмонов, Сирли соҳил.

2 кўчма. Нотинчлик, парокандалик, издан чиқиш. Маънавий бузилиш. Ахлоқий бузилиш. ■ Оилада осойишталикнинг бузилишига, ғурбат бошланишига мана шу сабаб бўлди. А. Қаҳқор, Кўшчинор чироқлари.

3 Издан чиқиш, барбодлик. Бу масалага икковимизнинг ҳам жинояткорона совуқ қарашимиз орқасида қатор чиришлар, бузилишлар, кўнорилишлар юз бердими? А. Қаҳқор, Нутқ. Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик — ҳаммаси бекорчиликдан келиб чиқади. А. Мухтор, Чинор.

4 Меъёрий, қоидавий ҳолатлардан четга чиқиш, уларга амал қилмаслик. Йўл қоидаларининг бузилиши. Инсон ҳуқуқларининг бузилиши. ■ Адвокат қонуннинг бузилишига қарши курашиш йўлини кўрсатди. Шукрулло, Сайланма.

БУЗИЛМАС Сира ҳам бузилмайдиган, мустаҳкам. Ўзбекистон халқларининг бирдамлиги, бузилмас дўстлиги қудратли кундир.

БУЗИЛМОҚ 1 Бузмоқ 1-3, 6, 8-10, 12 фл. мажх. н. Кўприк бузилди. Уйинчоқ бузилди. Бедапоя бузилди. ■ Тушдан кейин Мавлуданинг станогини бузилиб қолди. «Саодат». Аҳмадали анҳорга яқинлашаётганида, осмонда уни бузилган арилардек тўзиб учаётган қарғаларга кўзи тушиди. «Ёшлик». Қандолат билан Бердиқулнинг асал ойи тугамаёқ оилада тинчлик бузилди. «Саодат». Кечаси билан минг тўлғаниб, тушлари бузилиб, тонг отдирди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

Кўнгли бузилди. қ. кўнгли. Тоға Азизхонга қараб туриб, кўнгли бузилиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. **Ораси бузилди.** қ. ора. Бир муддат Мирвали билан оралари бузилиб кетди. С. Аҳмад, Жимжитлик. **Тахи бузилмаган** Кийилмаган, тутилмаган, яп-янги (кийим, ўрин-бош ва ш.к. ҳақида). Тахи бузилмаган шим. ■ Она тахи бузилмаган кўрпачаларни ташлаб, айвонга жой қилди. О. Ёқубов, Ҳавас.

БУЗИЛУВЧАН Тез бузиладиган, айнийдиган. Бузилувчан озиқ-овқатлар.

БУЗМАКОР кам қўлл. айн. бузғунчи. Аҳмад сардор.. кўп бузмакор, дилозор, кўп ёмон одам эди. «Хушкелди».

БУЗМАКОРЛИК кам қўлл. айн. бузғунчилик. Бузмакорлик — бошга бало. Мақол. ■ Мен сўйласам, нега қарши келасан, Бузмакорлик қилиб, бунда уласан. «Ойсулув».

БУЗМОҚ 1 Парчалаб ёки кўпориб, ағдариб йўқ қилмоқ; ишдан чиқармоқ, яроқсиз ҳолга келтирмоқ; вайрон қилмоқ, емирмоқ. *Деворни бузмоқ. Уйни бузмоқ. Уйинчоқни бузмоқ. Уй бузганнинг уйи бузилар.* Мақол. *Отнинг ёмони охур бузар.* Мақол. ■ *..илоннинг ўрдасини бузганингиз чакки бутти-да, ўғлим.* М. Мансуров, Ёмби. [*Дадавой Хадичага:*] *Соат меники. Бузадиган ҳам ўзим, тузатадиган ҳам ўзим.* Уйғун, Навбахор. *Жайноқ, қулни бузма, яхшилик кўрмайсан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Ўзгартириб, бошқа мақсадда фойдаланиш учун мосламоқ. *Бедани бузиб, пахта эжмоқ. Пальтони бузиб, костюм қилмоқ.* ■ *Мана, канал битди, мана бу тўқайларни бузиб, янги ер очаётимиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Уйда бир эски гиламча бор эди, уни бузиб, яна бир хуржун қилиб олар эдим.* Миртемир.

3 Инсоннинг бирон-бир руҳий ҳолатига, осейншталигига зиён келтирмоқ, зарба бермоқ. *Икромжон хотинининг қувончини бузгиси келмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эски турмуш қузғунлари, бир янги турмуш қурган оиланинг турмушини бузмоқ учун қандай ҳийлалар қилгансиз.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

4 Жамоавий қондаларга, турмуш тарзига хилоф иш қилмоқ, унга риоя (амал) қилмаслик. *Қонунни бузмоқ. Интизомни бузмоқ.* ■ *Сен, раис, умумий йиғилиш қарорини бузма, ўзбошимчалик қилма, ҳа, ёмон оқибатларга олиб келади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўз аҳдингни бузиб, инкор айлама.* Ҳабибий, Девон.

5 Зарарли таъсир кўрсатиб, ишини, фаолиятини ёмонлаштирмоқ. *Ёғли овқат меъдани бузади.*

6 Мавжуд вазиятни, ҳолатни ўзгартирмоқ, унга халал бермоқ. *Тинчликни бузмоқ. Сўхбатни бузмоқ.* ■ *Бу жимликни охири Жаннат бузди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Беғам, беташвиш дўстлар ширин уйқуда эдилар.* Элмурод уларнинг уйқусини бузмаслик учун *аста каравоти ёнига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Ҳақиқатдагидан, аслидагидан бошқача қилиб юбормоқ. *Ҳақиқатни бузиб кўрсатмоқ. Сўзни бузиб ёзмоқ. Фикрни бузиб талқин қилмоқ.* ■ *-Мезбон қани, Тешабай? — деди у, рус тилини немисларга хос бир талаффуз билан бузиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Удласидан чиқа олмай, ёмон ёки яроқсиз қилиб қўймоқ. *Ошни бузиб қўйибсиз. Суратни бузиб қўйибсиз.*

9 Инсон ахлоқи, феъл-атворини ёмон томонга ўзгартирмоқ. *Кишининг зари кишини бузар, зарни кўрган — занжирни узар.* Мақол. ■ *Ҳали эримниям бузаялман денг?* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

10 Ўзаро муносабатларни ёмонлаштирмоқ, чатоқлаштирмоқ. *Яхши ўғил юрт тузар, ёмон ўғил юрт бузар.* Мақол. ■ *Жаҳл устида уришиб қолган бўлсангиз, эҳтимол, ярашиб қоларсиз. Оилангизни бузманг!* Мирмуҳсин, Умид. *Кимки одамлар ўртасини бузиб юрувчи бўлса, у ҳам мўмин эмасдир.* «Фан ва турмуш».

11 Бокираликдан жудо қилмоқ, номусига тегмоқ. *Аҳмоқ йигит нодонлик қилиб, қизни бузиб қўйибди.*

12 Бирор ҳаракатни, маросимни тўхтатмоқ. *Сен буздинг Нодиршоҳнинг тўйини..* «Юсуф ва Аҳмад».

13 Фойдалана бошламоқ (яхлит ёки янги нарсалардан). *Пулни бузмоқ. Бочкадаги ёғни бузмоқ.*

Гўштни бузмоқ Бутун молнинг гўштини бўлақларга бўлмоқ, бурдаламоқ. **Кўнглини бузмоқ 1)** кўнглини вайрон қилмоқ, дилини оғритмоқ. *Дилдор ана шундай кўнглини бузадиган ўйлар билан банд эди.* С. Аҳмад, Уфқ; **2)** бошқа хаёлга келмоқ, умидсизланмоқ. *Умидингни узма, кўнглингни бузма.* Мақол. **Оламни (ёки дунёни) бузмоқ** Атрофни бошга кўтармоқ, ларзага солмоқ. *Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хохлаб, дунёни бузади..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бағзилар борки, қилар ишининг тайини йўқ, даъвоси оламни бузади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Тахнини бузмоқ** Кийилмаган кийим, тутилмаган ўрин-бош ва ш. к. дан фойдалана бошламоқ. **Хаёлни бузмоқ** Хаёлни бўлмоқ, сочмоқ. *Фақат ошхонадан чиқиб келаётган келиннинг саломигина унинг хаёлини бузди.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. **Хусн бузмоқ** Хуснига мос тушмай, кўзга ёмон қилиб кўрсатмоқ. *Энди унинг хаёлини банд қилган нарса қишлоқнинг хуснини бузиб турган эски гўристонни кўчириш муаммоси эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Маҳаллада, шоир Шукрулло тахта иморат қуриб, кўчамизнинг хуснини бузди, унда дид*

йўқ экан-ку, деган гап тарқалибди. Шукрулло, Сайланма.

БУЗОҚ Сигирнинг боласи. Яхши бузоқ икки онани эмади. Мақол. Сигирнинг сутида бузоқнинг ҳақи бор. Мақол. ■ Подадан адашган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тикаверасанми? Ойбек, Танланган асарлар. Тонг отганда, апил-тапил сигирни соғишга борса, сигири ҳам, бузоқ ҳам йўқ. «Муштум».

Амманнинг бузоғи қ. амма. Бузоқнинг югургани сомонхонагача Қўли қисқа, имконияти чекланган одам югургани, ҳовлиққани билан ҳеч нарса қилолмайди, деган маънода ишлатиладиган мақол. Қўлингиздан келганини қиласиз, бек, аммо унутмангки, бузоқнинг югургани сомонхонагача. Ҳ. Фулом, Машғал. Бузоқнинг югургани сомонхонагача, зириллалликлар унига кириб кетди. Энди у ковакдан ҳали-вери чиқолмайди. С. Аҳмад, Уфқ. **Номаъқул бузоқнинг гўштини ебсиз** Номаъқул айтибсиз, номаъқул (бекор) қилибсиз каби маъноларда ишлатиладиган ибора. -Номаъқул бузоқнинг гўштини бир едик-да, — дейди Берди татар. А. Қодирий, Обид кетмон.

БУЗОҚБОШ(И) 1 Тўғри қанотлилар туркумининг қора чигирткасимонлар оиласига мансуб, устки қаноти калта терисимон, остки қаноти узун пардали зараркунанда ҳашарот. Боғни қуритадиган бузоқбоши ҳам қурт, ҳавони тилла қилиб берадиган тилла қурти ҳам қурт. А. Мухтор, Кумуш тола. Ут-ўланлар орасида яшириниб олган бир бузоқбошигина тунни билан чур-чурлаб, тонг оттирди. С. Кароматов, Ҳижрон.

БУЗОҚБОҚАР Бузоқларга қаровчи, уларни парвариш қилувчи. Зухранинг ойиси Муаззам Қўзиева сут-товар фермасида бузоқбоқар бўлиб ишлайди. Газетадан.

БУЗОҚЛАМОҚ Бузоқ туғмоқ, болаламоқ (сигир ҳақида). Қўйни боқсанг, қўзилар, Моани боқсанг, бузоқлар. Мақол. ■ Болалар қўзилаган қўйларни, бузоқлаган елини катта сигирларни яйловга ҳайдаб, тўда-тўда бўлиб.. латтак, зувиллоқ ўйнашади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БУЗОҚЛИК Сигирнинг 6 ойликкача бўлган даври. ..[молларнинг] кўпини бузоқлигидан катта қилиб олганмиз. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. Ўзимизнинг жайдари моллар бу касалга бузоқлигидаёқ йўлиқиб, тузалиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

БУЗОҚХОНА Бузоқлар турадиган, боқиладиган оғилхона. Ҳикмат бузоқларни бузоқхонага томон ҳайдаб борарди. Газетадан.

БУЗОҚЧИРИГ бот. Буюдойдошлар оиласига мансуб илдизпояли кўп йиллик ўт.

БУЗРУК [ф. بزرگ — бузург, катта, улуг] 1 эск. кт. Катта, улуг. Вазири бузрук Исломухўжа катта ишлар бошлаб юборди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 дин. Азиз, авлиё. -Бузрукдан сўрайдиган тилакларингиз бор экан-да, — деди уста Олим ва кулди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳазрати Лизир, қирқ чилтон, жами бузруклар чодирнинг ичида утирибди. «Гулнорпар».

3 ҳазил Туянинг лақаби.

4 (Б — катта) Шашмақом таркибидаги биринчи мақом номи (қ. шашмақом).

БУЗРУКВОР [ф. بزرگوار — улуг, олижаноб, ҳурматли] эск. кт. 1 Улуғ, буюк. -Умидимиз фақатгина бир бузруквор иксонда, — деди Абдулвоҳид ёстиқдан бош узиб, ингичка белига қўлларини тираб. Ойбек, Нур қидириб. Рухсат этинг, бузруквор, ўша муборак омонатни муаззам манзилга етказишга биз ҳам уриниб кўрсак. М. Мансуров, Ёмби.

2 Улкан ҳурматга лойик, мухтарам.

Падари бузруквор Улуғ ҳурматга лойик, мухтарам ота. -Шунча ил таълим берган устозингга қуруқ борасанми? — дедилар падари бузрукворимиз. С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма. Эй ота, падари бузруквор, сўздан қайтиш — номарднинг иши. «Маликаи айёр». Қуни кеча падари бузрукворимиз мени ўз ҳузурларига чақириб, фотиҳа бердилар. «Муштум».

3 дин. Азиз авлиё; мулла. Эй бувиш, кўнглингизда шундай бўлса, шу ерда бир бузруквор бор. «Нурали».

БУЗУҚ 1 Бузилиб, яроқсиз ҳолга келган, ишдан чиққан; синган, вайрон бўлган. Бузуқ арава. Бузуқ машина. Бузуқ кўприк. Уйи бузуқ ўнгалур, ўйи бузуқ ўнгалмас. Мақол. ■ Турдиев бузуқ девордан ўтаётганда, яра қўлини уриб олди. Шухрат, Шинели йиллар.

2 Айниган, истеъмолга яроқсиз бўлиб қолган, сифатсиз; бемаза. Бузуқ сирка. ■ Сизга бузуқ ҳавони тозалаб берсак. Табиатдек покиза бўлсинлар десак. 3. Диёр. Сув сўраган экансиз, аянг айлансин. Бизнинг сувларимиз жудаям бузуқ бир турли. Ҳамза, Танланган асарлар.

3 Қоидага тўғри келмайдиган, нотўғри. [Абдишукур] Шоирлик истеъдодидан тамом

махрум бўлишига қарамай. вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ахлоқи ёмон, суюқ; нияти ёмон. *Асли қора оқармас, Асли бузуқ тузалмас.* Мақол. Ёлгон, ёлгон, Нури ўзи бузуқ. Ойбек, Танланган асарлар. *Шерназарбой бузуқ одам чиқди, укўрнамак. Мени сиздан ажратмоқчи у аблаҳ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Ёмон, ўринсиз. *Йиғлама, ёринг топилур. Кўп айлама бузуқ гумон.* «Тоҳир ва Зухра».

6 кўчма Айниган, булутли, ёгин-сочинли. *Ҳаво бир кун тузук бўлса, уч кун бузуқ бўлиб турди.* Н. Сафаров, Наврўз. *Осмонда на ой ва на юлдуз кўринарди — ҳаво бузуқ эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Авзойи бузуқ қ. авзо 2. Боши бузуқ айн. бузуқбош. *Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқланларни ва эски кулларнинг авлодини тутиб қама, деган эмиш.* С. Айний, Қуллар. *Аваз Ўтар ўғлининг дўкони боши бузуқлар жойи деб эълон қилинур!* С. Сиёев, Аваз. **Кайфи бузуқ айн. авзойи бузуқ.** *Бир оздан сўнг Қосимбек кирди. Унинг кайфи бузуқ эди.* С. Сиёев, Аваз. **Нафси бузуқ қ. нафс 1. Нияти бузуқ ёки бузуқ ният** Бировга яхшилиқ тиламайдиган, мақсади ёмонлик қилиш бўлган одам ҳақида айтилади. *Бузуқ ният рақибларни ҳама бахти қаро дерлар.* Ҳабибий, Девон. **Ораси бузуқ** Ўзаро муносабати ёмон, муносабатлари бузилган. *Кабиров билан Ҳомидхўжанинг ораси бузуқ эди.* С. Аҳмад, Порахўрнинг ўлими. *Домла Бурҳон маҳдумнинг бўлса, шоговул домла билан оралари бузуқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Оғзи бузуқ** Одобсиз сўзлар айтадиган; сўкинаверадиган, беадаб. *Ҳой оғзи бузуқ, мени чуқурдан олиб чиққанинг рост! Лекин бунга ҳаммага кўрсата берма.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Суяги бузуқ** Суяклари йўғон; беўхшов гавдали. *Ярим ҳарбийча кийинган, суяги бузуқ бу йигитнинг ўзи армияда артиллерия наводкачиси бўлган экан.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Суяги бузуқ бу одам шу тонда тошдан йўнилган беўхшов ҳайкалга ўхшарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БУЗУҚБОШ Бузғунчи, орага рахна солувчи; итоатсиз, бебош; исёнчи. *Амирнинг силлиқ мийиқлари асабий ниртиради: -Бузуқбошларнинг давоси ёлғиз қилич!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Жайноқ деган ким*

ўзи? Бир бузуқбош, тақсир. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚ-ЁРИҚ Бузилиб-ёрилиб кетган, у ер-бу ери бузилган, ёрилган. *Бузуқ-ёриқ уй.* ■ *Кўчанинг икки томони бузуқ-ёриқ паҳса девор, фақат кўчанинг бошида кичкина бир эшик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Акбар тўхтаб, Қамарга қишлоқ чеккасидаги катта чинорни, унинг ёнидаги бузуқ-ёриқ девори қолган уйни, эгасиз ётган боғни кўрсатди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

БУЗУҚИ 1 Тўғри йўлдан оздирувчи, орани бузувчи, орага рахна солувчи, ивogar, бузғунчи, ғаламис. *Юсуфбек ҳожининг ўғли ва ўзимизнинг Марғилондан ҳам яна бир неча бузуқилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўражон, арзимиз шуки, бебоши бузуқи биргина шариятга эмас, балки подшоҳ ҳазратларининг шаънига ҳам ёмон гаплар айтган.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ахлоқсиз, фоҳиша. *Бузуқи қариса ҳам, Ғамзаси қаримас.* Мақол.

БУЗУҚИЛИК Бузуқ ишлар билан шуғулланиш; бузуқларга хос хатти-ҳаракат. *Бузуқилигинг бошинга етди.* ■ *Жиноятлар одат тусига кириб қолган жойларда ўғрилик, ҳаромхўрлик, бузуқилик ҳеч кимни ҳайрон қолдирмайди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

БУЗУҚЛИК 1 Ишламай қолишлик, ишдан чиққанлик, бузилганлик. *Машинанинг бузуқлиги ишга халақит берди.*

2 Ахлоқсиз кишиларга хос юриш-туриш, ахлоқсизлик, фаҳш. *Ҳаммасига чидаш мумкин эди, аммо қизларнинг бузуқлигига ҳеч чидай олмадим.* Мирмуҳсин, Умид. *Ярим кечагача у ёққа ағанаб, бу ёққа ағанаб ухломмай, Ҳанифанинг бузуқлигини ўйлади.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

Авзойи бузуқлик Кайфиятсизлик, таъби тирриқлик. *Бечора энди мени таниган, авзойимнинг бузуқлигини ҳам пайқаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Даштдаги қизлар Адолатнинг авзойи бузуқлигини кўриб, кечаси билан фолбинлик қилиб чиқдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУЗУҚЧИ айн. бузуқи. [Абдураҳмонбой Алексейга:] *Бузуқчиларга бош ўзим дегин.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚЧИЛИК 1 Бузуқилик, ғаламислик, орага рахна солишлик; ярамас хатти-ҳаракат. *Бутун фиску фасодларингни, қилган*

бузукчилик, порахўрлик, ноҳақ қон тўқканликларингни... айтиб дод соламан. Ҳамза, Танланган асарлар.

2 айн. бузуклик 2. [Неъматилла] Уғирлик нулларни бир неча йил машаатга, бузукчиликка сарфлаган. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ..бузукчилик, беҳаёлик, бўҳтон-туҳмат унинг касби бўлиб қолган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

БУЗГУН Оғир аҳволга тушган, нотинч, вайрон. Мен туғилиб кўз очган дунё хароб эди, бузгун, бенаво. Х. Олимжон. Хукмронлик қилган чоғда истибод, Хўжаликлар бузгун, қишлоқлар барбод. Ғ. Фулом.

БУЗГУНЛИК Нотинчлик, парокандалик; вайроналик. Мамлакатда рўзғор бузгунлиги, босмачилик, очлик ва бошқа харобатлар. А. Қодирий, Кичик асарлар. Бу бузгунлик манғит сулоласи хукмронлигининг бошларида ҳам давом этди. С. Айний, Эсдаликлар.

БУЗГУНЧИ айн. бузукчи. Унча катта бўлмаган қишлоқнинг ўз кайвонисию бузгунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахтсизлари бор. «Ёшлик». Бу ғурбатларнинг бари сенинг оёғингнинг тагидан чиққандир, мамлакатни буздинг-ку, бузгунчи, беқибат. «Эрали ва Шерали».

БУЗГУНЧИЛИК айн. бузукчилик. Кейин аниқланишича, ўша бузгунчиликларнинг тепасида ҳам Шавкат афанди турганлиги маълум бўлди. К. Яшин, Ҳамза. -Бузгунчилик қилманг, Темуров! — жаҳли чиқиб ушқирди раис. Н. Қобул, Беморлар. ...хатарли жиноятчилар ўз қилмишларини одатда арзимайдиган бузгунчиликлардан бошлашади. Газетадан.

БУЙДАЛАМОҚ Сиқимлаб юлмоқ, юмдаламоқ. Муҳаббат.. туҳматчининг сочидан буйдалаб, бир таъзирини бериб қўймоқчи бўлиб, Оқсойга атайин тушиб, Ёқут ойимни тополмай қайтибди. С. Анорбоев, Оқсой. Салиманинг оёғига нимадир, юмшоқ нарса теккандек бўлди. Қараса, жунлари буйдаланган Мош оёғига суркаларди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Йўловчи отининг қорни ботқоққа тегаётганини, ёлларини ёввойи жийда буйдалаётганини ҳам сезмайди. С. Аҳмад, Одамнинг изи.

БУЙРА Кўнғироқ, жингалак. Шербек энди қайтиб кетмоқчи бўлган эди, буйра соч йигит уйига таклиф қилди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ёшгина, чувак юзини буйра-буйра

малла сочлари босган йигит ён дафтарини чиқариб, варақлади. С. Анорбоев, Оқсой.

БУЙРАК 1 анат. Одам ва умуртқали ҳайвонларда сийдик ҳосил қилувчи ва уни ажратувчи, ловия шаклидаги жуфт аъзо. Ўн буйрак. Чап буйрак. Буйрак тоши. ■ Буйрак ловия шаклида бўлиб, ботик томони гавданинг ўрта чизигига қараган. «Анатомия». Баъзан тепки касаллигида сут бези, ошқозон ости бези, қалқонсимон без, буйрак ости безлари ҳам жароҳатланади. «Саодат».

2 Баъзи ҳайвонларнинг шундай аъзосини пишириб тайёрланган таом номи. Қовурилган буйрак. ■ Тошхол буғланиб турган ўнка, жигар, буйрак, қоринларни пичоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларига пуф-пуфлаб, тўғрай бошлади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУЙРАЛАНМОҚ Жингалак бўлиб осилиб тушмоқ. Шу аснода хонадан яшнаб Зумрад чиқиб келди. Сочлари чаккаларига буйраланган, бошида лоладай ёнган товар дурра.. Ойбек, Улуғ йўл.

БУЙРУҚ 1 Ташкилот, муассаса, корхона, ҳарбий қисм ва ш.к. бошлиғи, раҳбарининг ўз тасарруфидаги ташкилот, муассаса, корхона бўйича чиқарилган расмий фармойиши, амри ва шундай фармойиш матни ёзилган қоғоз; расмий ҳужжат. Директор буйруғи. Олий Бош Қўмондон буйруғи. Гарнизон бошлиғининг буйруғи. Ишга тайинлаш ҳақидаги буйруқ. Буйруқ билан расмийлаштирмоқ. Буйруқни кўринарли жойга осиб қўймоқ. Буйруққа қўла қўймоқ. ■ Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экинаж ташкил этилибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нима десам экан, қани.. юринг-чи, буйруқда нима дейилган экан. С. Аҳмад, Кадрдон далалар. Нусратбек Пайғомов билан гангур-гунгур сўхбатлашиб турган маҳалда, котиба буйруқни олиб кирди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Оғзаки ёки ёзма топшириқ, амр, фармон. То эсини танигандан бошлаб буйруқларига сўзсиз бўйсуниб келган Гулнор, ҳеч нима ўйламасдан, ўрнидан турди. Ойбек, Танланган асарлар. Мўминнинг овозидаги қатъият, буйруқ Лайлини бўшаширди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Шу аснода котиба шофёрга раиснинг буйруғини айтди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Буйруқ майли тлш. Ҳаракатни бажариш-бажармаслик ҳақида буюриш, ундаш, истак

каби маъноларни ифодаловчи феъл шакли. *Буйруқ майлидаги феъллар тингловчи.. томонидан бажарилиши зарур бўлган иш-ҳаракатни англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БУЙРУҚБОЗ Буйруқбозликни, буйруқ беришни яхши кўрадиган одам. *Хўш, ишчан бир ходимнинг манман ва буйруқбозга айланиб кетишига нима сабаб бўлди?* Газетадан.

БУЙРУҚБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга, ўринли-ўринсиз буйруқ беравериш, ҳамма ишни фақат буйруқ бериш йўли билан олиб бориш. *Шундай ходимлар борки, улар раҳбарликни.. буйруқбозлик билан амалга оширишга уринмоқдалар.* Газетадан. - *Ёз бўйи амалий ёрдам бермай, қуруқ буйруқбозлик билан шуғулланиб, энди бенуқсон бўлинг, деганига доғман, - деди инженер пичирлаб.* «Муштум». *Ваъдабозлик, буйруқбозлик бақиласи бу кишининг аъзойи баданида кучайиб кетяпти.* Газетадан.

БУЙРУҚНАМО Буйруқ оҳангида, буйруқ қилганга ўхшаш.

БУЙРУҚНОМА Буйруқ матни ёзилган қоғоз, хужжат. - *Фармонов ўз қўли билан, тўйга келинг, деб хат юборибди. Бу таклифномадан кўра ҳам буйруқномага ўхшарди, - деди уста.* Мирмуҳсин, Созанда.

БУЙРУҚОМУЗ Буйруқ тарзида; буйруқ оҳангидаги, буйруқнамо. *Тойлоқовнинг гапи буйруқомуз бўлиб, у гўё Онахоннинг келишига юз фоиз ишонгандай гапирарди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *Аввалига боланинг буйруқомуз гаплари эриш кўринса-да, бориб-бориб ҳамма кўнигиб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Мен мезбонлар билан хайрлашиб, хурсанд бўлиб, кўчага чиққанимда, Ўйғурнинг буйруқомуз овозини эшитдим: - Овозингизни эҳтиёт қилинг! Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

БУКЕТ [фр. bouquet — дарахтлар тўпи, кичик ўрмон] 1 Хиллаб дасталанган гул; гулдаста. *Улар оқ атиргуллардан ҳамда оқ ва қизил қалампиргуллардан қилинган букетларни кўтариб олганлар.* Газетадан.

2 *кўчма* Хилланган, сараланган нарсалар дастаси, туркуми. *Дўстим, мардлинингга қадаҳ кўтариб, Шегрдан букет ясаб, сенга тутаман.* Ю. Ҳамдам, Тинчлик баҳори.

Ғўза букетн қ. х. Букетлаш натижасида ҳосил бўлган бир тўп ғўза. [Бешинчи босқичга] *..яганалаш, ғўза букетларини ростлаб қўйиши, чопиқ қилиши.. шу кабилар киради.* Газетадан.

БУКЕТЛАМОҚ қ. х. Қаторлаб экилган ғўза тупларини машинада яганалаб, кўндалангига культивациялаб, тўп-тўп қилиб ажратмоқ. *Ғўза тупларини ғўжлаб қўйиши — букетлаш сингари меҳнатни энг кўп талаб қиладиган ишни батамом йўқотишга имкон беради.* Газетадан.

БУКИК 1 Букланган; буклоғлик; букилган, эгилган. *Прокурор Насриддинов чўнтагидан тўрт букик бир қоғозни чиқариб, қўлини столдаги кўнғироққа чўзди.* К. Алиев, Мараз. *Ранг-баранг кийимдаги болалар қадди букик, сочлари оппоқ, кенг юзли.. кампирнинг атрофини чуғурлашиб ўраб олишди.* С. Нуров, Меҳригиё. *Унинг [Икромнинг] букик елкалари ростланган, кўзлари катта-катта очилиб, олайиб кетган эди.* А. Асиллов, Икром индамас. *Кимлар хушбахт, кимлар хоксор, Кимлар қадди букик, мисли ёй!* Миртемир.

2 Қуйи солинган, эгилган. *Ҳамманинг боши букик, кўнгли синиқ эди.* Ойбек, Навоий.

БУКИЛМА 1 Бирор нарсанинг букилган ери, букилган жой. *Трубканинг букилмаси.*

2 *геол., геог.* Ер пўстининг чўккан ёки эгилган жойлари.

БУКИЛМАС Сира ҳам букилмайдиган, мустаҳкам. *Букилмас ирода.* ■ *Сиз мардлар авлоди, сиздаги ғурур Пўлат найза каби ўтқир, букилмас.* Ғ. Фулом.

БУКИЛМОҚ **Букмоқ** фл. мажҳ. ва ўзл. я. *Икки букилган қоғоз. Букиладиган каравот.* ■ *Ўғлининг қилиқларидан деярли хабардор бўлиб турган читфуруш номусдан қадди букилиб, кўчага чиқолмай қолди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Юк орқалаган, оғир қонлар остида икки букилган аравакашлар.. кўрнниб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУКИЛУВЧАН Осон букиладиган, эгиладиган, эластик. *Букилувчан новда. Букилувчан металл.*

БУКЛАМ 1 Букланган. буклоғлик, букик. *Икки буклам қоғоз.* ■ *Устингга кийганинг буклам кўйлакди, Урганибсан нағма билан юрмакни.* «Кўшиқлар».

2 Қат-қат букланган нарсаларнинг ҳар бир қати. *Букламини ёзмоқ.*

БУКЛАМА Буклаб йиғиб қўйиладиган, ёпиладиган. *Буклама пичоқ. Буклама каравот.* ■ *Мен шамшод хивичдан тўқилган буклама курсичани тахладим.* С. Азимова, О. Лайло. *Восит буклама каравотни ошхонага олиб чиқиб ётадиган бўлди.* Ш. Холмир-

заев, Бодом қишда гуллади. Обид ака буклама ничоғини тарвузнинг думига шундай тегизиши билан ёрилиб кетди. Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

БУКЛАМОҚ 1 Бир учини иккинчи учига етказиб қайирмоқ, букмоқ, шу тарзда букиб тахламоқ. Қоғозни букламоқ. ■ Зайнаб букланган бир қоғозни эрига узатди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Қалами тўнини ечиб, бир четга буклаб қўйди. С. Сиёев, Аваз. Газетани буклаб, чўнтагига солиб қўйди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Йиғмоқ, ёпмоқ (буклама нарсаларни). Қаламтарошни букламоқ. Зонтикни букламоқ. ■ -Бу бир, — деди у катта бармоғини буклаб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 кўчма Бўйсундирмоқ, тобе қилмоқ, енгмоқ. Одамга эгиладиганга ўхшамайди бу бола, сиз бир ган билан икки буклаб қўйдингиз. И. Раҳим, Ихлос.

БУКЛЕТ [ингл. booklet — китобча] Яхлит бир қоғозга босилиб, икки ва ундан ортиқ саҳифаларга букиладиган, йўлқўрсаткич, маълумотнома хусусиятига эга бўлган нашр тури. Кўрғазмадан ноёб фотосуратлар, музей ишига бағишланган брошюралар, буклетлар, марка, эсдалик нишонлари кенг ўрин олган. Газетадан. ..ранг-баранг рисоалар, буклетлар, плакатлар кўнроқ чиқарилмоқда. Газетадан.

БУКЛОҒЛИК 1 Букланган, букик, қайрилган, букланган ҳолатдаги. Ички киссасидан бояги буклоғлик қоғозни олди, стол устига ёзиб текислади, яна бир карра ўқиб чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Одамлар энди мингбошининг оғзига эмас, қўлида буклоғлик қамчига тикилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дарвоза олдида тўхтаб, буклоғлик қалпоғи билан пешанасини артиб, нафасини ростлади. А. Мухтор, Чинор.

2 Ёпилган, йиғиштирилган. Буклоғлик қаламтарош.

БУКМОҚ 1 айн. **букламоқ 1**. Салимбойвачча хатни ўқиб, аста букди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўтабой хатни букар экан, уф тортди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Қайирмоқ, эгмоқ. Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ҳаёт келинчакларча, бир оёғини йиғиштириб, иккинчи оёғини тиззадан букиб ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Мунир бармоқларини букиб, хотинига кўрсатиб, санай

бошлади. «Ёшлик». Фуломжон чиройли қаддини букиб, онаси устига энгаиди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 кўчма Синдирмоқ, енгмоқ, тобе қилмоқ. Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. На баланд кўрғонлар, на қалин дарвозалар ва на жаллодлар халқнинг иродасини бука олмади. Ж. Шарипов, Хоразм. Об-ҳаво эса қўшимча қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Аммо у пахтакорларимизнинг ғалаба йўлидаги иродасини бука олмайди. Газетадан.

Бошини букмоқ 1) бошини қуйи солмоқ. Болалар ҳам, гўё отадан абадий айрилгандек, бошларини етимона буккан эдилар. Ойбек, Нур қидириб; **2)** кўчма эл олдида уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ. Қарз кишининг бошини букади. Ойбек. Танланган асарлар. -Туриг, қизим, — эликбошининг товуши бирдан мулойимлашди, — ота-онанинг бошини букманг. Ойбек, Танланган асарлар. **Ерга букмоқ** Ерга кириб кетгудай уялтирмоқ ёки таҳқирламоқ. Бир куни одамлар олдида Носиримни ерга букиб: «Сиз занглаган кетмонсиз, оловга тоблаб, ўтқир эговда чархлаш керак», деса-я, юзсиз! Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Номусини букмоқ** Номусга қолдирмоқ. Нодон билан юрма, номусингни букма. Мақол.

БУКРАЙМОҚ шв. Букчаймоқ. Бели букрайиб, қўлоғи тикрайиб, шу ерга бир кампир келиб қалди. «Муродхон».

БУКРИ 1 айн. **букур**. Букри одам. Таёқ ўғрини тўғрилар, Гўр букрини тўғрилар. Мақол. ■ Кўчадаги шовқинга дарвозадан пакана, букри одам бир қўлида фонус, бошқа қўлида курси кўтариб, чопиб чиқди. Ҳ. Фулом, Феруза. Ҳамма ялт этиб букри ишгитга қаради. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Эгилган, майишган. Букри кўприк. Букри тол. ■ Қачон кўрма, бир пой ҳўкиз, букри омон, Бағри шамол кўрмай, қишда қолади оч. Ҳ. Фулом, Кўкан. Эшагини йўл четидеги букри тутга боғлади. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

БУКРИЛИК Умуртқа поғонасининг лат ейиш ёки турли касалликлар оқибатида дўппайиб чиқиб қолиши. Марям бахши етмишлардан ўтган кампир.. қаддининг туғма букрилиги бўлмаса, уни ҳеч ким етмишини кўрган демас эди. Ҳ. Шамс, Душман.

БУКСИР [р. < нем. Bugsieger – тортувчи кема, арқон] **I** Бошқа кема, баржа ва ш.к.ни шатакка олиб борувчи махсус кема. *Пароходнинг буксирини эслатувчи бу агрегатлар бир йўла уч ишини адо этарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Шатакка олиш учун қўлланадиган махсус пўлат арқон, трос.

БУКУН айн. **бугун**. *Шеър ёзилган саҳарларга гул ураб келдим букун.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Нури, букун Гулнор уйини холи топиб, калиди бурнида унутилган бир қутини топди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУКУНГИ айн. **бугунги**. *Мирсоат, сен букунги ишингни хотирлайсанми? А. Қодирий, Обид кетмон. Букунги шонли буюк ҳурматингга минг раҳмат.* Ҳабибий, Девон.

БУКУР **I** Умуртқа ёки кўкрак қасасининг қийшайиб ўсиши натижасида ҳосил бўладиган дўмбоқ, букри жой. ■ *Ўн беш ёшидан бошлаб.. то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шундай иллати, нуқсонни бўлган одам. *Букур одам.*

3 Эгилган, майишган, қийшиқ, букри. *Темир йўл ёқалаб кетган дала йўли букур жийда тағида тугарди.* С. Маҳкамов, Шоғирд.

БУКЧАЙМОҚ **I** Елкаларини чиқариб, кўрагини ичига олиб энгашмоқ. *Найман она букчайиб ўтириб қолди.* «Ёшлик». *Салимбойвачча букчайганича қимир этмай қотди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нормат поёлон аранг ўрнидан турди-да, букчайганча ўликнинг тепасига борди.* «Ёшлик».

2 Белини, кўкрагини кўтара олмай энкайиб қолмоқ, қадди эгилмоқ. *Букчайган чол. Бели букчайган кампир.* ■ *У ғамдан букчайиб қолган ҳаким Абдусамадга ачинар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Уйда ўтириб, чўкиб, букчайиб қолди.* «Шарқ юлдузи».

БУЛ эск. кт. айн. бу. *Фақир андақ фурсат бошини қуйи солиб туриб дедики, эй хўжа, бул ишда сир бордир, мандин тиламагилки, ул сирнинг пардасини кўтарсам.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Рост, бул ўғлингиз серғайрат ва зехли эканлиги унинг юриш-туриши, ва-жоҳатидан билиниб турибди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Аммо бул иш иккитамизнинг ҳам охиратимиз учун яхши иш эрмас.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоёй.

24-Ўзбек тилининг изоҳли луғати

БУЛАМИҚ **I** Унни сутга булаб (қориб) тайёрланадиган аталасимон овқат. *Иш юриш-маса, буламиқ дандон синдираб.* Мақол. ■ *Бир-икки кун сутли овқатлар, буламиқ еб турсинлар.* Мирмуҳсин, Умид. *-Буламиқ, оз-оздан ширгуруч еяпти, – куёви ўрнига Ёркиной жавоб қилади.* Р. Раҳмон, Мехр. *Икки чакмоқ қанд бўлганида, буламиқ қилиб берардим.* Газетадан.

2 кўчма с. т. Аралаш-қуралаш, чалкаш нарса. *Ишни буламиқ қилиб юборибсиз.*

БУЛАМОҚ **I** Юқадиган нарсага ботириб ёки белаб, ҳамма ёгини қопламоқ, айлан-тириб ботирмоқ. *Унга буламоқ, қаймоққа буламоқ.* ■ *Қани, нонни синдириб, қаймоққа булаб-булаб уриб олинлар-чи.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ҳалим эшон юмшоқ нонни олча қиёмига булаб еркан..* И. Раҳим, Тақдир. *Сочимдан тортиб, тупроққа буламоқчи мени у хотин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Бўлар-бўлмас айблар билан қораламоқ, асоссиз айбламоқ; фош қилмоқ. *Салима йиғилишида Қодирни роса булади.*

БУЛБУЛ **I** [ф. بلبُل – булбул] **I** Чумчуқ-симонлар туркумининг қораялоқлар оиласига мансуб сайроқи қуш. *Булбул чаманни севар, Одам – Ватанни.* Мақол. *Қуш йўқ жойда қурбақа – булбул.* Мақол. ■ *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Ҳаммаёқ жимжит. Фақат онда-сонда булбуллар носаси эшитилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Хушовоз хонанда; моҳир нотик. *Зўрға-зўрға қайрилиб, ёнига қаради: севимли булбули, сочларини тўзғитиб, ширин уйқуда роҳат қилмоқда эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Эргаш ота ҳақиқатан ҳам халқ кўнглини хониш қилувчи шоир, халқ дардини, тилак-орзусини куйловчи булбул эди.* «ЎТА».

3 кўчма Ошиқ, хуштор. *Гул шохига булбул кўнса, бир кўнсин, Икки булбул кўнса, сира кўнмасин.* «Кўшиқлар». *Қайтайин, сўлганди чаманда гулим, Қўлимдан учди-ку менинг булбулим.* «Нурати». *Қиз қизил гул бўлганда, йигит – булбул, Гулни излаб булбул боғда тунамасми?!* «Кўшиқлар».

БУЛБУЛ **II** Ўзбек халқ амалий санъатининг кўп соҳаларида қўлланадиган, ўйма ва куйма усулларда бажариладиган нақш.

БУЛБУЛАК [ф. بلبُلک – булбулча] **I** Торли мусиқа асбоблари дастасининг юқори қисмидаги, ёғоч ёки суякдан ясалган харак.

2 Лойдан куш шаклида ясалган ва оловда қиздириб пиширилган, болалар пуфлаб ча-
ладиган хуштак (ўйинчоқ).

БУЛБУЛИГУЎ [булбул + ф. *گويا* – сўз-
ловчи; нотик] 1 Булбул каби сўзловчи, куй-
ловчи. -*Илгари оринг келмас эди, булбулигуЎ
эдинг, – деди аста Табибий. С. Сиёев, Ёруғ-
лик. Сайрасанг, сен сайра, булбулигуЎ, Сен
сайрасанг, ошиқ ўзин ўлдирур. «Оқ олма,
қизил олма».*

2 с.т. кўчма Ҳаддан ташқари кўп гапи-
рувчи; вайсақи; маддоҳ. *Аъзамнинг булбули-
гуЎлиги суҳбатдошимга кутганидан ортиқ
озуқа берди, шекилли, у формадаги ҳамроҳига:
-Бу лаққага ўхшайди-ку! – деб, сўл кўзини
қисиб қўйди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

БУЛБУЛНАВО [булбул + наво] Булбул
каби куйловчи, булбулдек хушовоз. [Қизлар:]
*Боғда булбуллар баҳор мадҳини куйлар тин-
майин, Жўр бўлинг, вақт ўтмасин, булбул-
наволар, қайдасиз? Уйғун, Лақма.*

БУЛДИРАМОҚ шв. фольк. Элас-элас,
айқаш-уйқаш бўлиб кўринмоқ. *Йиғлай-
йиғлай ёш ёғилди юзимга, Ёруғ дунё бул-
дирайди кўзимга. «Юнуспари». Чанг асар қи-
либди менинг ўзима, Сувсизликдан ер бул-
дирар кўзима. «Гулнорпари».*

БУЛДУРҒУН Оддий малина. қ. хўжағат.

БУЛДУРУҚ 1 1 Аёзли, совуқ кунлари
ёки туман пайтларида нам ҳаво зарралари-
нинг музлаши натижасида ҳосил бўладиган
майда қаттиқ қор; қиров. *Тушдан кейин ос-
мон юзини сарғиш туман қоплаб, майда бул-
дуруқ ёға бошлади. Мирмуҳсин, Чиниқиш.
Кўприк устидаги қайрағоч новдаларини бул-
дуруқ ўраб, танасигача оппоқ қилиб қўйган.
С. Аҳмад, Уфқ. Эрталабки туман тарқалиб,
дарахт шохларига ёпишган булдуруқ зар-
ралари гавҳардай ялтирай бошлади. А.
Мухтор, Чинор.*

Булдуруқ боғламоқ Булдуруқ зарралари
билан қопланмоқ. *Йўлакда булдуруқ боғлаган
оппоқ акация тагида келишгангина бир қиз
билан Акбарали турарди. А. Мухтор, Чинор.
..қамишлар булдуруқ боғлаб, оппоқ бўлиб
қолган экан. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.*

2 кўчма Сочнинг оқи; оқарган соч. *Бир
вақт юрагимни севгига маскан этган қора
сочга кўнмиш булдуруқ. С. Зуннунова.*

БУЛДУРУҚ 2 Каптарсимонлар оила-
сининг булдуруқлар туркумига мансуб
бўлган чўл куши; қорабовур. *Азимхон. ёвшан*

*тоғларидан учган булдуруқларни кўзи билан
узоқларга қадар кузатиб қолар эди. А. Мух-
тор, Чинор. Юртга куз келганин аста бил-
дириб, Дарахтлар шохидан учар булдуруқ. Х.
Салоҳ, Излар ва ҳислар.*

БУЛДУРУҚ 3 Балиқ тухуми, уруғи,
увулдирик, икра. *Дастурхон кўнгила тусаган
нарсаларга тўла. ..қора, қизил булдуруқлар,
қовурилган беданая ранг-баранг узум, олма..
каржланган қовун-тарвузлар кўзни ўйната-
ди. «Ёшлик». ..бу қалдирғочлар ўзининг наси-
басини денгиз қирғоққа улоқтирган балиқ-
ларнинг лаҳм гўшти ва булдуруғидан кўради.
К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.*

БУЛДУРУҚЎТ Алисмадоиллар оиласига
ёки булдуруқдошларга мансуб, ботқоқлик
ҳамда сувда ўсувчи кўп йиллик ўт.

БУЛЖОР қ. бўлжор.

БУЛКА айн. бўлка. Она *Жўрабой ота
билан Эъзозхонни Ботирали олиб келган қора
булка ва.. ёнғоқ, нонжўйда билан меҳмон
қилди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

БУЛЛИТ [ингл. bullet – ўқ] сирт. Хок-
кейда: гол бўлиши эҳтимоли бор вазиятда
шайбани эгаллаган хоккейчини кўпол ра-
вишда тўхтатиб қолиш учун белгиладиган
жарима шайба.

БУЛОН Ёввойи от. *Қари ҳам бўлса ку-
лондай, бўйинини чўзиб булондай сувга кела-
ёттибди. «Равшан». Булон юрмас ерлардан
Бўғиб ўтиб боради. «Равшан».*

БУЛОҚ 1 Ер остидан отилиб, қайнаб чи-
қувчи сув ва шундай сув чиқиб турган жой,
чашма. *Иссиқ булоқ. Булоқ суви. Сўзнинг онаси
– қулоқ, сувнинг онаси – булоқ. Мақол. ■
Булоқ бўйида жой қилишибди. Дастурхон
устини ноз-неъматга тўла. «Саодат». Махсум..
чўққининг шундай биқинидан қайнаб чиқаёт-
ган булоқда ювинди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 кўчма поэт. Бой манба. *Ижод булоғи.
Онанинг қалби – меҳр булоғи. Мақол. ■
Ижод, нашъа кундан-кун зиёд, Йўқдир орзу
булоғига банд! Газетадан. Фольклор халқ
дахосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма
адабиёт ҳар доим ундан баҳра топиб келади.
«ЎТА». Даромаднинг яна бошқа булоғи чиқиб
қолди. «Муштум». Онанинг кўкраги битмас
булоқдир! Дили оқ бўлганидан сути ҳам оқ-
дир! Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.*

Бурнидан булоқ бўлди Бурнидан чиқди,
татимади, зое кетди. *Тўйчи дўкончининг ҳам
еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади. А.*

Кўчимов, Ҳалқа. **Кўз булоғи қайнамоқ** Қаттиқ йнеламоқ, кўз ёши тўкмоқ. *Энди она анча тузалиб қолди. Фақат Ботиралини эсласа, бағри эзилади, дили эриб, кўзларининг кўш булоғи қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУЛОҚИ Бурунни тешиб тақиладиган зирак, зийнат буюми. *Уйинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма қўйган, бурнига булоқи таққан, бодомқовоқ йўғон бир жувон ўртага чиқиб йўргалай бошлади.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Кичкина бурнига каттагина булоқи таққан кенжа қизча нималарнидир ғужиллаб, қўғирчоқ ўйнарди.* Ойбек, Нур қидириб.

БУЛОҚЧИЛАР зоол. Булоқ, қўл, ариқ ва дарёларда учрайдиган, қисқа муддат яшовчи, капалакча ўхшаш бир хил ҳашарот.

БУЛОҒОЧУН 92 бовли ўзбек уруғлари насабномаларида қайд қилинган қадимги туркий (ўзбек) уруғлардан бири.

БУЛТУР с. т. Ўтган йили. *Мен сизни бултур кўрувдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бултур экилиб, кўп қошларни қорайтирган ўсма илдизидан яна бош кўтариб чиқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

БУЛТУРГИ с. т. Ўтган йилги; ўтган йили бўлган. *Бултурги қиш.* ■ *Бултурги майизнинг суви, Учқораники.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Усарик чўпақлари диккайиб турган бултурги бурган қолдиқлари орасидан ялпиз тера бошлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БУЛУТ 1 1 Осмонни бутунлай қоплаб олган ёки унинг у ер-бу ерида ғуж бўлиб тўпланган, қуюқлашган сув буғлари. *Оқ булут. Баҳор булутлари. Сукутда ҳикмат кўп, Булутда – ҳиммат.* Мақол. *Ўтган булутдан ёмғир кутма.* Мақол. ■ *Булутлар шамолга эргашиб, тоғ томон йўл олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўкни булут қоплаган, милт этган юлдуз йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳаво (ёки осмон) булут Осмонни булут қоплаган, ҳавонинг авзойи бузуқ. *Осмон булут. Биронта юлдуз кўринмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаво булут. Одамларнинг шошиб югуришига қараганда, қорми, ёмғирми ётса керак.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

2 кўчма Осмонни булут каби қоплаб олган ҳар бир нарса. *Эргаш чанг булутини ёриб, извошга етиб олишга шошилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аввал ҳалиги тикроқ қора бола, кейин бошқалари ғойиб бўлди, улар*

ўйнаган жой устида анчагача чанг булутини туриб қолди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 кўчма Таҳдид солувчи ёки дилни қоронғи қилувчи ҳар бир нарса, ҳолат. *Боя, қиз овозини эшитганда, қалбида чақнаган қуёш юзини мана энди қора булут босди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар ҳолда, Тошкент устига яна қонли булутлар чиқди, ишнинг охири нима билан тинчланар, бу бир ҳудодагина маълумдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 с. т. Бир турли денгиз жониворининг ғовак, юмшоқ танаси (чўмилишда баданни совун билан ишқаш учун ишлатилади).

БУЛУТ 11 Қулолчиликда ишлатиладиган булутсимон бўртма ёки илон изига ўхшаш нақш.

БУЛУТДАЙ, -дек **1** Булутга ўхшаш, булут сингари. *Унинг бутун юрагини қора булутдай қоплаган ғам бир онда йўқолгандай бўлди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келди-ю, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради.* Н. Қиличев, Чигирик. *Икки мартадан иргитилган тупроқ тўзиб, шамолсиз дим ҳавода булутдек муаллақ туриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Булутларга етгудек, юксак, баланд. *Ёш йигитнинг.. нахтажорга кириб.. шавқ билан тез-тез тергиси, булутдай хирмон қилгиси келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 кўчма Катта ва учқур (от ҳақида). *Остингда булутдай от, эгининг бут.* Ойбек, Навоий.

БУЛУТЛАНМОҚ Булут билан қопланмоқ, булут босмоқ. *Бир неча кун булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

БУЛУТЛИ Булут билан қопланган, булут босган. *Булутли қиш кунининг юракка зиклик берувчи хира тонги эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бўм-бўш эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

БУЛЬВАР [фр. boulevard – шаҳар девори] Икки томонлама ҳаракатли кўча ўртасидаги кенг хиёбон. *Бизнинг гулбоғларимиз, хиёбону бульварларимиз ёз кезларида айниқса кишини ўзига мафтун этади.* Газетадан. *Шундай кезлари – табиат уйғонаётган паллада тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб шимиришининг, бульварда ўтириб, хаёл суришининг гаитига нима етсин.* Газетадан.

БУЛЬДЕНЕЖ [фр. *boule de neige* — юмалокланган қор] Май ойида гуллайдиган декоратив бута ва унинг оқ шар шаклидаги гули. Таманно иккита атиргул, Эркиной битта қирқоғайни, Турғун битта сирень билан бульденеж, бошқалар шойигул, қашқаргул, кўқонгул, картошкагул, ҳусниюсуф кўчатлари олиб келишди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БУЛЬДОГ [ингл. *bulldog* — буқасимон ит] Катта япаски тумшукли, кўкраги кенг, оёқлари калта ит. Итлар ҳам ҳар хил бўлади: бульдог, кўптак, исковуч, този, лайча, бўрибосар.. хуллас, санайверсам жуда кўп. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУЛЬДОЗЕР [ингл. *bulldozer* — катта кесакларни майдаловчи] Ер суриш ва текислаш учун махсус кескич-сурғич билан ускуланган трактор. Бульдозерлар бири олиб, бири кўйиб вағиллайди. Орқага тисарилади, олдинга интилади. Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. Орадан ўн кун ўтиб, ўнлаб бульдозерлар, тракторлар, скреперлар адир томон ўрмалади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

БУЛЬДОЗЕРЧИ Бульдозер ҳайдовчи. Бульдозерчи.. тик трассадаги тошларни суриб, йўл очиб берди. И. Раҳим, Тақдир. Зойиржон тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини сўкди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

БУЛЬОН [фр. *bouillon* — қайнатма] Гўшт, шунингдек, балиқ, сабзавот кабилар қайнатилган сув; қайнатма шўрва суви. Бу таомнинг ташқи кўриниши бир оз сарғишроқ, ёғсиз бульён. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БУЛҒАЛАМОҚ 1 айн. булғамоқ. Шокир кучлироқ бўлгани учун бир чалишида уни [Сатторни] ағдариб йиқитди ва то узоқдан ўқитувчилари кўрингунча тупроққа булғалаб турди. Ҳ. Умарбеков, Қисмат.

2 Қўлини кўтариб, ҳавода муаллақ айлантирмоқ. Бир қўлини кўтариб булғалаб, ҳадеб чақираверди. «Равшан». Муни кўриб, масти беҳштиёр бўлиб, икки қўлини кўтариб, булғалаб.. қизларни чақириб, бир сўз айтди. «Равшан».

БУЛҒАМОҚ 1 Бирор нарсани ифлос, кир нарсага беламоқ, ботирмоқ, ҳамма ёғини ифлос қилмоқ. Эшакни сийласанг, охурини булғар. Мақол. Оёғи ифлос тўр булғар, Ҳзи ифлос эл булғар. Мақол. ■ Ифлосланган оқар

сувлар сизиб ўтиб, ер ости сувларини булғамоқда. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Бадном қилмоқ; ҳақоратламоқ. Мараҳим ҳақида сўз очдилар, унинг арвоҳини булғадилар. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Нега у пашшаҳурда бўлиб қолди десам.. ўз нафсини кўзлаб, виждонимни ўз шалтоғига булғаб, ширин турмушимни бузмоқчи экан. С. Юнусов, Осон ишнинг охи бор. Номини булғаманг! Шербек акам тилла йигит. С. Анорбоев, Оқсой. Поданинг ичида битта тиррақиси бўлса, ҳаммасини булғайди. С. Зуннунова, Олов.

Наслини булғамоқ 1) наслини бузмоқ; **2)** кўчма насли-насабини иснодга қолдирмоқ. Сен базнинг наслимизни кўтариш ўрнига ерга уриб булғадинг. А. Қодирий, Утган кунлар.

3 Лойқатмоқ, лойқа қилмоқ. Сувни булғамоқ.

4 шв. Қўл билан имламоқ. Ўтирибди айвончада азонда, Алин булғаб, қичқиради хирмонда. «Кўшиқлар».

5 Беламоқ, буламоқ, ботирмоқ. Раъно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳомид нонни шиннига булғар экан, сўради: -Ёшингиз нечада, бек? А. Қодирий, Утган кунлар.

6 Бузмоқ, иснод келтирмоқ. Энди улар [болалар] баттар бўлса бўладими, яхши томонга ўзгармайди. Жамиятни булғаб яшайверади. «Ёшлик». Лекин сиз билан том маънодаги тиланчилар, таъбир жоиз бўлса, жамиятимизнинг кўркам жамолини булғаб турган ўша сўгаллар, ҳуснбузарлар ҳақида гаплашмоқчиман. Газетадан.

7 кўчма Зўрламоқ, номусига тегмоқ. Ўша бувайдалиқ Саидахрор эшон ўн бир яшар қизни булғаган, шарманда бўлишдан кўрқиб, уни бўғиб ўлдирган экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

БУЛҒАНМОҚ 1 Булғамоқ **1**, **2**, **5** фл. мажҳ. ва ўзл. н. Лойга булғанмоқ. Ўз шалтоғига булғанмоқ. ■ Булғаниш бўлса, шаъним бир марта булганган. Менга мурувват қилмай қўя қолинг. С. Анорбоев, Меҳр. Йигитлар кўйларнинг сийдик ва тезакларига булғаниб ётган тутқунларнинг қўл-оёқларини ечиб, қўрадан ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар. С. Айний, Қуллар.

2 физиол. Ихтилом бўлмоқ.

БУЛҒАНЧ Булганган, ифлос; лойқа. *Ҳовли юзи турли ахлатлар билан булганч, гўё йиллардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БУЛҒАНЧИҚ айн. булганч.

БУЛҒАТМОҚ 1 Булғамоқ 1, 3, 6 фл. орт. н. *Олти йилдан бери қанча пок ёстикларни булғатмади Фуод афандининг бу учирмаси. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 айн. булғамоқ 1, 2, 3. *Ўзбеклар айтади: «Ифлос бузоқ подани булғатар». Ойбек, Қуёш қораймас. Туз ичиб, тузлигимни булғатиб кетмоқчимисан?! М. Бобоев, Гўзаллик истаб. .бир кун икки ясовул чашма бошида: «Сен, ярамас келгинди, сувни булғатдинг», деб қамчи билан [мешкобчини] чунонам савалашди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БУЛҒОВИЧ шв. 1 *Ип йигирадиган чархни айлантирувчи чўп, пилтакач. Кампир, қулоқ солгин айтган тилимга, Булғовичинг хўп ярашар қўлингга. «Гулшанбоғ».*

2 *Хамир ва ш. к.ни қорадиган курак.*

БУЛҒОР айн. болгар. *Янги ерларга кўчиб келган гагаузлар ўзларини булғор деб атаганлар. «ЎТА». Бу Аҳмад яхши кўрадиган, лекин харид қилишга доим ҳам қурби етавермайдиган камёб булғор сигарети эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Булғор гармдорининг унча пишиб кетмаган, нўсти яшил ва нозик хилларидан танлаб оласиз. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

БУЛҒОРИ: булғори тери Қорамол терисидан ишланган юмшоқ кўн. *У қувонганича юғуриб, ўтовга кирди-да, кўнжи узун булғори этигини кийиб чиқди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

БУЛҒОРЛАР 1 тар. 10-15-асрларда Волга ва Кама дарёлари атрофида яшаган туркий қабилалар номи.

2 айн. болгарлар.

БУМАЗЕЙ [итал. bambagina — пахта] Тескари томони пахмоқ тукли, қалин ипагазлама. *Бир кўйлақлик бумазей. Бумазей халат. ■ Унинг илгаридан дуркун гавдаси яна ҳам тўлишиб, олачинор бумазей халатини тўладириб турарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БУНАҚА с. т. айн. бундай. *-Бунақа гаплар кимдан чиқади? — деди Аҳмедов мийиғида кулиб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Умрингизда бунақа ош емагансиз. Узим дамладим. О. Ёқубов, Излайман. Бунақа хотин-*

ни хотин дейилмайди, бебаҳо хазина дейилди. С. Аҳмад, Юлдуз.

БУНАҚАНГИ с. т. айн. бундай. *Бунақанги гапларга ишонаверманг. ■ Бунақанги ишларга суяги йўқ. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ўзи жуда галати одам-да устозим, бунақанги ақлли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.*

БУНДАЙ 1 кўрс. олам. *Худди айтилганга, кўзда тutilганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, тенг; бунақа, бу каби. Бундай пайтларда Луғумбек тарафларда ҳаво ниҳоятда дим бўлади. С. Аҳмад, Уфқ. Бўтабой бундай саволни кутмаган бўлса керак, гангиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 рвш. вэф. *Шу қадар, шунчалик, бунчалик. Бир жойга бориб, сира бундай кеч қолган эмас эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтақ. Агар сан бир хум олтин топсанг, бундай севинмас эдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *Куйидагича. Бир хатида бундай дебди: «Катта походдан кейин ҳозир дам олиб ўтирибмиз. Жуда чарчаганман». А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

4 рвш. *Айтилганга, кутилганга, кўзда тutilганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш бир зайлда, тарзда; шундай. Йўқ, бундай бўлмаслиги керак, бундай бўлмаслиги керак, бу инсофдан эмас.. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Қоратой, сан бундай қил, ҳозир бориб ёт, чарчагансан. Ойбек, Танланган асарлар. Йўқ бундай эмас! Менинг зотимда жиноятчилар йўқ. Мирмуҳсин, Меъмор. -Бундай қиламиз, — капитан ўрнидан турди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

5 -лар *қўшимчаси олиб отлашганда, бирор гуруҳ вакили бўлган шахсни англади. Ким билади, унақалар кўп ахир, укам, Ким ҳам ахир бундайларни йўлга солибди. А. Орипов, Йиллар армони. Бундайлардан мингтасининг қоши бир тола сочинга арзимайди. Биламан, қизим.. Ойбек, Танланган асарлар.*

Биров ундай, биров бундай *Ҳамма бирдек аҳволда эмас, ҳамма бир хил, барабар эмас. Шунга ўхшаш биров ундай, биров бундай. Ўзингизни билинг, ўзга билан нима ишингиз бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

БУНДАЙИН шв. *Бундай, бу каби. Бир мардни бундайин хафга қилибсан. «Муролхон». У билан менда қандай чора бор эдики, бун-*

дайн ишларни бўлдирмасак? Ҳамза, Паранжи сирлари.

БУНДАҚА с. т. Бундай.

БУНДАҚАНГИ шв. Бундай.

БУНДОҚ, бундоғ с. т. Бундай. *Бундоқ бўйнимни чўзиб қарасам, Муяссар билан. Гулчеҳра шафтоли теряпти. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Воқеа бундоқ бўлган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Хилват қилиб, бундоғ гапирсангиз бўлмайдими? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бундоғ ёзай яхши-яхши дostonларинг. Ҳабибий, Девон.*

БУНЁД [ф. بنياد – асос, негиз, пойдевор; ибтидо] **1: бунёд бўлмоқ** ёки **бунёдга келмоқ**: **1)** юзага келмоқ, барпо бўлмоқ; пайдо бўлмоқ, Сарбаланд хирмонлар ўз-ўзидан бунёдга келмайди. Газетадан. *Ғалла халқимизнинг нешона тери, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир. Газетадан. Газли посёлқаси асосан 1954 йилда бунёдга келди. «Муштум»;* **2)** туғилмоқ, Фарзанд бунёд бўлди, ўлим йўқ демак.. «Ёшлик». **Бунёд қилмоқ** (ёки **этмоқ, айламоқ**) Юзага келтирмоқ; барпо этмоқ, яратмоқ, қурмоқ. *Не керагинг бор эса, бунёд қил, Яхшиси, инсон дилин обод қил. «Ақл ақлдан қувват олади». Йўқолган кўллари қайта бунёд қилиш амри маҳол. «Муштум».*

2 Бор, барқарор. *Жаҳонда токи бунёдсен Ки номи одамизодсен. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

3 Бунёд (эркаклар исми).

БУНЁДКОР [ф. بنيادكار – асос солувчи, яратувчи] Асос солувчи, барпо қилувчи, яратувчи. *Бунёдкор халқимиз Қарши ва Жиззах даштларини яшнаб турган пахтазорларга айлантирмоқдалар. «Ўзбекистон кўриқлари». Ахир аёл сени, барча одамзодни дунёга келтириб, оқ сут бериб катта қилган бунёдкор-ку! Газетадан. Ҳа, қишлоқларимизнинг тупроғи олтин, кишилари бунёдкор, келажаги яна ҳам порлоқ. Газетадан.*

БУНЁДКОРЛИК Бунёд этиш, яратувчилик, ижодкорлик. *Бунёдкорлик меҳнати туфайли серқуёш диёримиз йил сайин гўзаллашиб бормоқда. Газетадан. Улуғвор бунёдкорлик режаларини амалга ошириш учун халқимизга тинчлик керак. Газетадан. Икки томонлама кураш кетяпти. Бунёдкорлик кураши. «Ўзбекистон кўриқлари».*

БУНЁДКОРОНА Яратишга, бунёд қилишга боис бўладиган, асос соладиган. *Дилнавоз эса суҳбатдошини мафтун этганига маҳлиё бўлиб, Чотқол этакларидан бунёд-*

корона меҳнат таронасини ашула қилиб куйлаётгандай, завқ билан сўзларди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

БУНКЕР [ингл. bunker – кўмир солинадиган қути] **1** Комбайн, пахта териш машинаси ва ш. к. нинг йиғилган нарса келиб тушадиган, тўпланадиган қисми. *Сўриб олинган пахта машинадаги бочкасимон бункерга келиб тушяпти. Газетадан. Бу йил Эргашев ўз бункеридан 100 тонна «оқ лотин» териб тўкди. Газетадан.*

2 Кум, шағал, цемент, дон, кўмир ва ш. к. нарсаларни қисқа муддат сақлаш ёки ташишга мўлжалланган идиш.

3 Мудофаа учун мўлжалланган ер ости иншооти. *Улар бункерни қамал қилиб, тобора яқинлашиб борарди. «ЎТА».*

БУНТ [нем. Bund – боғлам; алоқа] Пахта гарами. *..пахта тайёрлаш нунктларида эндигина дастлабки бунтлар қад ростлади. Газетадан. Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди. Й. Шамшаров, Довруг.*

БУНЧА **1** рвш. Бу қадар, бунчалик, шунчалик. *Бунча кеч қолдингиз. ■ О, бунча дардкашсан, она сайёра. А. Орипов, Йиллар армони. Оққа бунча беланибди у одам. Ҳ. Олимжон.*

2 белг. олим. Шу миқдорда; шу миқдордаги. *Бунча гапни қаердан топиб ёздингиз? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бунча хотин, бунча бола-чақа.. қаерга сиғади? Ойбек, Танланган асарлар. Келиш-кетишингдан не эди матлаб, Не учун бошимга солдинг бунча ғам. А. Орипов, Йиллар армони.*

БУНЧАЛИК рвш. Бу қадар, бунча, шунчалик. *Дунёда ҳали бирор товуш Фазлиддинга бунчалик ёқимли туюлмаган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Мансур авваллари, Гавҳарга хат ёзиб юрганида, бу шўх шабада қизга бунчалик боғланиб қолганини билмасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Жавоб бериб кўр-чи, номард табиат, Бунчалик гўзални нечун яратдинг?! Ҳ. Олимжон.*

Бунчалигини билсам Иш, аҳвол шундайлигини билсам. *Бунчалигини билсам, келмас эдим.*

БУР [ф. بر – мева, ҳосил] Барг, озуқабоп қисм. *Парнининг кўзи ногаҳон чуқурчага тушди. Чуқурчада ўтган йили кўкарган бурган бурлари тўкилиб, ёғиндан ивиган танаси букилиб ётарди. Й. Шамшаров, Бахт*

излаб. *Пичан тез ўриб олинмаса, бури тўкилиб, шираси кетади.* И. Раҳим, Ихлос.

БУРАЛМА айн. **бурама** 1. Иккинчиси, ёшироғи, буралма мўйловли, қотмагина. Ойбек, Танланган асарлар.

БУРАЛМОҚ 1 **Бурамоқ** фл. мажҳ. ва ўзл. н. Винт буралмайпти. Мўридан буралиб чиқаётган тутун. ■ Норин дарёси тоғ ораларидан буралиб, кўпириб оқиб чиқяпти. С. Аҳмад, Уфқ. *Чайла олдидаги сувала ўчоқдан буралиб-буралиб тутун кўтарилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ичида алланима буралиб, ўқтин-ўқтин санчиқ турарди.* «Ёшлик».

2 Гавдани бир турли тўлгантирмоқ, шу ҳолатда юрмоқ, қилпанглатмоқ. *Паризодлар ўйнаб турар, Нозик беллари буралиб.* «Маликаи айёр». *Ичи ёниб, каравотда буралиб, тириша бошлади.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРАМА 1 Спирал шаклда буралган, ўралган; буралма. ..кичкина бурама мўйловли йигит ҳеч қаерда кўринмасди. С. Сиёев, Аваз. *Айниқса каттақон бурама карнай овози ажралаб турарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Улар бурама сўқмоқдан занжирдек олдинма-кетин боришар(ди).* С. Кароматов, Олтин қум. *Шаҳзода Мўмин қатлхонага олиб чиқадиган бурама зинапоядан деворни икки қўли билан сийтаб, секин орқага тисланмоқда.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Бураб очилиб-ёпиладиган; винтсимон; винтли. *Дарвозабон отнинг калласидек келадиган бурама қульфга узун калитни солиб, анчагача буради-да, дарвозани очди.* М. Осим, Ўттор. *Ҳасанали хужранинг узун бурама қулфини очиб, ичкарига шам ёқди ва бекнинг тўшагини ёзиб, унинг кириб ётишини кутиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бурама миҳ с.т. Винт, шуруп. *Шербек ичкарига сирганиб тушиди-да, девор тагига бекина қолди. Энди шарманда бўлдим, деган фикр маҳкам ёпишиб, миясини бурама миҳдай пармалай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Гирдоб, уюрма. *Этакда Сир тўлиб, ўқтин-ўқтин буралмағлар ҳосил қилиб, тўлганиб оқмоқда.* Й. Шамширов, Енгиш.

4 айн. **бурма** 1, 2. Бурама кўйлак кийибсиз, Севкли укам, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

5 кўйма Тесқари маъноли, кинояли; аччиқ. Бурама гап қилмоқ.

БУРАМ-БУРАМ такр. с. Буралиб-буралиб кетган, жингалак, кўнгироқ. *Бурам-бурам гажгагинга кўнсинми чанг..* «Муштум».

БУРАМОҚ 1 Доиравий ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ. *У телефонни қанча бураса ҳам, жавоб бўлмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дуторчи дуторининг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Азонда Муроднинг уйқуси қочди. Бош томонидаги столда турган муштдайгина радионинг қулоғини буради.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Ўраб, айлантириб, бурама шаклга киритмоқ, эшмоқ. *Арқонни бурамоқ.* ■ *Сидиқжон мўйловини бураб, кулимсиради ва ер остидан Зуннунхўжага қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қозиқ лиқиллай бошлаганида, ердан чиқдим, осмондан тушдим, ишқилиб, биров қулоғини бураб тортди.* «Шарқ юлдузи». *Бекнинг асабийлиги ниҳоясига етди ва у Лавлининг сочидан бураб, теракзорга судраб кетди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Айлантириб жойига туширмоқ, маҳкамламоқ ёки жойидан чиқармоқ, бўшатмоқ, Гайкани бурамоқ. ■ *Дарвозадан ичкарига кириши билан, галадонни очиб, шурупларини бурашгани бурашган.* С. Нуоров, Нарвон.

4 Пружинали механизмларни ҳаракатга келтирмоқ. Соатни бурамоқ. *Уйинчоқни бурамоқ.* ■ *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча чир-чир айланиб, ашула, дутор, танбур ванғирлайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эрининг қўлидаги соатни олиб буради.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кампир минди ёғоч отни, Буради нўлат мурватни.* «Муродхон».

Бураб гапирмоқ с.т. 1) ҳар сўзни алоҳида таъкид, акцент билан ажратиб гапирмоқ. *Элмуродга рота командири ёқмади: тили қалампирдек аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапирди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Улар [кўноқлар].. бизнинг тилимизда сал бураб гапиршарди.* «Ёшлик»; 2) мақсадга мос равишда сўзламоқ. *Кейин чапанича бураб гапирди.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Бураб емоқ** Зўрлик билан тортиб олиб емоқ. *Биров сўраб ейди, Биров бураб ейди.* Мақол. **Қулоғини (ёки думини) бураб кўймоқ** Тартибга чаққисиб, тасбеҳ ёзиб кўймоқ. *Думини қўн-дай бураб кўй, ортиқ ақилмасин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРАНГ 1 Буралган, эгри-бугри. *Буранг ёғоч.*

БУРАНГ 2 Кўй ва эчкиларда учрайдиган бир хил касаллик. *Мирзачўл, Оҳангарон, Қарши ва Ёзёвон чўлларида боқиладиган кўзи*

ва улоқлар кўпинча буранг деб аталувчи касаллик билан оғрийди. Газетадан.

БУРАНДА (ф. برنده — кесувчи, қирқувчи) Косибчиликда териларни кесиш учун қўлланадиган пўлат тиғли, ёғоч дастали асбоб.

БУРБОНЛАР тар. Ўрта асрларда баъзи Европа давлатларида ҳукмронлик қилган қироллар сулоласи.

БУРГА Сақраб юрадиган, қон сўрувчи. қанотсиз майда ҳашарот. *Бурга туттишга ҳам бармоқ ҳўллаш керак. Мақол. ■ Шу пайт ўчакишгандек елкасида, кураклари остида чумолими, бургами ўрмалай боилади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

Бурга тепди Енгил, ўткинчи касалга дучор бўлди. *Бурга тепди, шекилли, врачларни нича безовта қилиб қўйдик. «Муштум». Қалай, тузукмисиз, анча-мунчага сўз бермас эдингиз, нима бўлди ўзи, ё бу сафар бурганинг каттаси тепдимиз, дейман-а? Т. Ашуров, Оқ от. Бурганинг кўзини кўрган салб. Кўпни кўрган, пихини ёрган. Бурганинг кўзини кўрган одам. ■ Требенко ўз атрофига Пруго сингари бурганинг кўзини кўрган қаллобларни тўплай боилади. «Муштум». Бургага аччиқ қилмоқ Бирор нарсадан (кимсадан) аччиқланиб, ноўрин ҳаракат қилмоқ. Кейин ҳам бургага аччиқ қилиб, олти яшар қизчасини қайнонасига қолдириб, турмуш қуриб кетган. «Муштум». Ахир бургага аччиқ қилиб, кўрпа куйдириши ярамайди. Мирмуҳсин, Умид.*

БУРГАН Мураккабгуллиларга мансуб бир йиллик бегона ўт. *Бурган босган ер. Бурган супурги. ■ Ошқовоқ палаклари чирмашган қопқа ортида.. бурган говлаб ётибди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Файрат пахта аралаш гўзанинг ҳидини туйди. Унга уватлардаги ёвшан, бурган иси қўшилиб кетди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

БУРГАНЗОР Бурган босган ер, майдон. *Ҳилэ этақларини қоқди-да, қўл силтаб, бурганзорга йўл олди. И. Раҳим, Тақдир. Бешинчи кун деганда ариқча янтоқзор, бурганзор, баланд-пастликлардан ўтиб, эски изига тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

БУРГУТ I I Қарчиғайсимонлар (лочинсимонлар) оиласига мансуб катта йиртқич овчи қуш. *Бургут — анча йирик, чаққон ва кучли қуш. «Фан ва турмуш». Халқимизда бургутнинг кучи — қанотида, одамнинг кучи — дўстлигида, деган гап бор. Газетадан.*

Бургут боқиш қилмоқ Таъсирчан, ўткир қараш қилмоқ, тикилиб қарамоқ. *Бобом бургут боқиш қилиб менга қарадилар. С. Аҳмад, Юлдуз.*

2 кўчма Йиртқич, ёвуз (одам ҳақида). *Ўзи мулоим кўрингани билан, чангалидан чаён ҳам омон чиқолмайдиган бургут бу қори! И. Раҳим, Чин муҳаббат. Хотинларнинг эркига чанг солган бир бургутдан хайраи бир иш кутиши мумкинми? Газетадан. Мен кабутар бўлсам, ул бир бургутдир, Мен муштипар бўлсам, ул бир йигитдир. «Маликаи айёр».*

3 кўчма Жасур, қайтмас, эпчил. *Мирзо, сиз сарқарда Ёқуббекнинг бургутлари билан сўл қанотда борсангиз. Мирмуҳсин, Меъмор. Иш кўрсатмай ўлиш номард ишидир, Бургутларим, келиб бергин маслаҳат. «Нурали».*

БУРГУТ II астр. Осмон экватори атрофида Дельфин, Кавс, Далв юлдуз туркумлари оралигида жойлашган юлдузлар туркуми.

БУРГУТОНА Бургутларга хос, бургутники сингари. *Эҳтимол, ҳамма вақт олиб, олдирмай келган бу соҳибчангалнинг биринчи бор юмшаб очилшидир. Қандайдир бир куч бу бургутона чангални очди. Мирмуҳсин, Умид.*

БУРГУТСИМОН Бургут каби; бургутга ўхшаш. *Анқақалъа харобаларининг бирида эрамизнинг 3-асрига оид бўлган, бошига бургутсимон темир қалпоқ кийган шоҳнинг расми солинган Хоразм мис тангаларидан иккитаси топилган. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. Кенг дала йўлларида учди бургутсимон. Қ. Муҳаммадий.*

БУРГУТСИФАТ Бургутга ўхшаш, мисоли бургутдек. *Қари чинор тепасида бургутсифат бўлиб турган Аҳмон девни кўриб, кўзидан ёши тирқираб кетди. «Маликаи айёр».*

БУРД (ф. برد — ютуқ, муваффақият; фойда) Ишончга сазоворлик, тайинлилик, ростлик; эътибор, обрў. *Ғийбатчининг бурди бўлмас, Тўхматчининг юзи бўлмас. Мақол. ■ Нигора тўхмат гапларга ишонади: Шербек унинг учун бевафо, бурди йўқ. С. Анорбоев, Оқсой.*

Бурди йўқ Эътибори йўқ, ваъдасида, лафзида турмайдиган, гапига ҳеч ким ишонмайдиган, бетайин, бурдсиз. *Бурди йўқ одам. Халқ олдида бурчи йўқнинг бурди йўқ. Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки — мақол. Бурди кетмоқ (ёки қолмаслик) I) эл олдида ишонччи.*

этиборни йўқотмоқ, гапининг тайини қолмаганлик. -*Менга қара, — деди Ражаб бобо [Ҳожиматга], — бир бурдинг кетгандан кейин, ҳеч ким сени одам қаторида кўрмай кўяди.* С. Аҳмад, Қадрлон далалар. Сўз бердингми, уни, албатта, бажариш керак. Йўқса, бурдинг қолмайди. С. Кароматов, Бир томчи қон; 2) мазаси, баракаси кетмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Ҳосил мўл, тобида силос қилмасак, шираси камайиб, бурди кетади.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Қишлоқдаги кўнчилик иморатлар эскириб, бурди кетиб қолган, бундай ёмғирларга бардош беролмас эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Фотима она унинг бурди кетиб қолган йиртиқ ботинкасини эски чўтка билан мойламоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

БУРДА [ф. *برده* — кесилган, бўлинган] Кичик парча, бўлак (нон, гўшт ва ш.к. ҳақида). *Бир бурда патир. Кўнчилик бир муштан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдиради.* Мақол. ■ *Эрталаб туриб, бир бурда нон билан бир ниёла қатиқ ичдим, кейин қайнатманикига жўнадим.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. *Мана, гўжа ҳам тайёр: унда на ёғ бор ва на бир бурда гўшт.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мана, кўринг, кўйлақларини бир бурдадан қилиб ташлабди-я!* «Шарқ юлдузи».

Бир бурда бўлиб қолмоқ Озиб-тўзиб, жуссаси кичрайиб, ожиз бўлиб қолмоқ. -*Рустам ака, Азизани шу кунда кўрсангиз, бир бурда бўлиб қолди, — деди ачиниб Муҳаббат.* В. Ғофуров, Вафодор. *Санд отасининг елкалари чўкиб, юзлари бир бурда бўлиб қолганини пайқади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. **Бир бурда ер (тоғ ва б.)** Кичик ер парчаси. *..бир бурда тоғ қуласа, бутун бошли қишлоқ аҳлиси табиатнинг бу бебошлигидан танг қоларди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. **Бир бурда одам (юз ва б.)** Жуссаси кичик, ожиз, озгин одам. *Энди у бутун умидини ҳали кўзларини очмаган бир бурдагина қизалоққа кўйган.* Ё. Хаимов ва М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *..бобо айвон пешига омонатгина чўнқайиб, хотинининг бир бурдагина сўлгин юзига тикилди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. **Ҳам хўрдани, ҳам бурдани урмоқ** Унисидан ҳам, бунисидан ҳам барабар манфаатдор бўлмоқ, фойдаланмоқ ёки ҳам емоқ, ҳам олиб кетмоқ (олғир одам ҳақида). *Айниқса, фартуқли кишиларнинг серсоқоли ҳам хўрдани, ҳам бурдани урадиган кўринади.* «Муштум».

БУРДА-БУРДА тақр. с. Парча-парча, бурдаланган, парчаланган. *Бурда-бурда нон. ■ ..чопонларим бурда-бурда бўлиб, ҳушимдан кетиб қолдим.* Газетадан. *Фалокат боссин-да, йўлинг тўсилсин, Бурда-бурда сенинг гўштинг узилсин.* «Ҳасанхон».

Бурда-бурда қилмоқ 1) парча-парча, тилка-пора қилмоқ. *Яна не маломатларинг бор, эй яратган эгам, бор бўлса, ташла бошимга. Танамни бурда-бурда қил! «Ёшлик».* Жанна. *Ҳафизанинг қулиб турган суратини бурда-бурда қилиб, корзинкага ташлади.* Мирмуҳсин. Умид. *Отаси ўлгандан кейин, кўрна-ёстиқ ва энгилларини бурда-бурда қилиб, титкилаб қарасалар, қирқта қизил тилла йўқ эмиш.* «Луқмони Ҳаким»; 2) *кўчма вайрон қилмоқ, пора-пора қилмоқ.* [Низомжон] *Танини зирқиратган, юрагини бурда-бурда қилган кечмишини эслади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУРДАЛАМОҚ Бўлак-бўлак қилмоқ, парчаламоқ, тилка-пора қилмоқ. *Нонни бурдаламоқ. Қоғозни бурдаламоқ. ■ У ҳай-ҳайлашимга қарамай, қатламадан иккитасини бурдалаб, олдимга суриб кўйди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Акамни, Худойқулни еган бури энди бизларни ҳам шу ерда бурдаламоқчимми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёнаётган бағрини қандай қилиб совитса экан?! Ҳеч совитиб бўлмайди! Девордан Ҳафизанинг суратини олиб бурдаласинми?* Мирмуҳсин, Умид.

БУРДА-СУРДА Парча-пурча, бўлтак-сўлтак. *У чой билан қотган бурда-сурда нон ва баъзан салқит ошлар билан менинг парваришимга бошлади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Хотин сандал устидаги шира томган дастурхондан бурда-сурда нон, мураббо юқи ниёлаларни йиғиштириб олади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БУРДЛИ Ваъдасида, сўзида турадиган, бурдини, этиборини йўқотмаган, ишонса бўладиган, тайинли. *Бурдли одам. ■ Мана шу ёмон бўлди, чунки Пулатовнинг унга бундай муносабатда бўлиши Баратнинг бурдсиз гапларини бурдли қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг суратини дарров олардим. Лекин ишчан, бурдли бошлиқ деб эмас, мақтанчоқ, ваъдабоз сифатида.* «Муштум».

БУРДСИЗ Ваъдасида, сўзида турмайдиган, ишониб бўлмайдиган; бетайин, бебурд. -*Эл орасида [Маҳмуд] бурдсиз экан, ваъдасида турмабди, деган сўз бўлади, — деди*

Камол. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *..сурбет, юлғич, текинхўр, бурдсиз.. маишатпарастларнинг нўстагини қоқишда сатира, юмор жанрларидан фойдаланиш керак. «Муштум».*

БУРЖ [а. برج — минора; қалъа; юлдузлар туркуми] **1** астр. Куёшнинг йиллик кўринма ҳаракати доирасидаги ўн иккита юлдузлар туркуми: уларнинг ҳар бири (Хут, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жадй, Далъ). Туркий халқларда ойлarning номи ҳам бурж номидан олинган. «ЎЗМЭ». Тақсиримнинг юлдузлари Қавс буржига кирди. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Қалъа деворига туташтириб, унга тиргак сифатида ташқи томонидан минора шаклида қурилган кўшимча бино. *Девор бўйлаб ҳар 60 метрда бурж бино қилинган. «Фан ва турмуш». 19-асрда бунёд қилинган қалъа деворлари кўйлаб буржлар билан мустаҳкамланган. «Фан ва турмуш». Шу пайт қалъа буржиди пайт пойлаб ўтирган бир курд мерган уни аниқ нишонга олди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.*

3 Бурчак, бурч. Насиба боғнинг.. анор кўчатлари ўсаётган ўнг буржини кўрсатди. «Ёшлик». Бугун ҳар буржиндан, ҳар бир тошингдан Фақат дўстлик деган садо келади. А. Орипов, Йиллар армони.

БУРЖУА I [фр. bourgeois — шаҳарлик] Буржуазия синфига мансуб киши, буржуазия синфининг вакили.

БУРЖУА II с. т. от Буржуазия. *Майда буржуа. Буржуа маданияти. Буржуа матбуоти. ■ Савдо-сотиқни ривожлантиришни кўзлаган Исломуҳаммад ёш миллий буржуа вакилларининг йўлбошчиси эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

БУРЖУАЗИЯ [фр. bourgeoisie — шаҳарликлар] Савдо-сотиқ, саноат, кредит-молия каби тадбиркорлик фаолияти орқали фойда олувчи капитал эгаларининг ижтимоий синфи — асосий ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилувчи ҳоким синф, капиталистлар. *Экранда миллий буржуазиянинг турли бўғинларига мансуб бўлган образларни кўрамыз. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари. Мен илк буржуазия реализмининг намоёндаси бўлган Чехов ҳақида сўзлаётиман. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БУРЖУАЧА Буржуаларга ва буржуазияга онд, буржуаларга ва буржуазияга хос бўлган.

Буржуача ҳаёт. Буржуача тартиб-қоидалар. Буржуача ишлабчиқариш усули.

БУРЖУЙ с. т. айн. буржуа. -Буржуялар дедингизми? У нима тагин? — деди Шокир ота. -Ўрислар бойларни буржуя дер экан, — деди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. *Ботирали шу ердан биринчи марта буржуя, капиталист деган гапларни эшитди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

БУРИЛИШ I Бурилмоқ фл. ҳар н. [Сидиқжон] *..чапга бурилиши билан пастқамликдаги Бақақуруллоқ яққол кўринди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Йўл, дарё ва ш. к. нинг бурилган жойи, муйилиши. *Анвар, бурилишга етганда, ўзидан ўн қадам орқадаги ҳамроҳини кутиб турди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Бурилишда автобус кўринди. «Ёшлик». Кетмонтепадан бу ёғига Норин дарёси минг бурилишлардан ўтиб, минг бир пастликларга бош уриб, кўтарилиб, қутуриб келади. С. Аҳмад, Уфқ.*

3 Ўзгариш, янгиланиш, янги босқичга ўтиш. *Бола етти ёшга тўлиб, мактабга борган йили унинг хулқ-атворида бурилиш пайдо бўлади. «Фан ва турмуш». Эндиликда Ер ҳақидаги фанларда ҳам кескин бурилиш рўй бермоқда. «Фан ва турмуш».*

БУРИЛМОҚ I Бурилмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Ўнга бурилмоқ. ■ Жаҳон ўрндан турди-да, эшикка қараб бурилди. «Ёшлик». Извош кўчадан ўтгач, ўнга бурилиб, тўхтади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Ўгирилмоқ, ўгирилиб қарамоқ. *Қизча ётсираб, қовоғини солиб, тескари бурилди. Ойбек, Куёш қораймас. Ҳокимнинг кўзи хотин томонга бурилди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Сигир ўқтин-ўқтин ёнига бурилиб, бузоқни ялар, нишиларди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.*

3 с. т. Араз қилмоқ, араз қилиб тумшайиб олмоқ. *Уят эмасми, келин? Кеча келдинг сурилиб, бугун кетгин бурилиб. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Кўтинча сув ташийдиган одам топилмай, сувсиз ўтирамыз, — Нури яна бурилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Лабн бурилмоқ Йиғламосирамоқ. *Бола онасига кўзи тушиши ҳамон, беланган оёқ-кўзини питиллатганча, бушатишга уринди. Бироқ урдасидан чиқолмагач.. лаблари бурилиб, йиглаб юборди. «Ёшлик».*

БУРИМ Бурилиш жой, бурилма. *Тоғ тепасига яқинлашганимиз сайин йўл тобора*

кийинлашади, ҳатто буримлар ҳам анча нишаб ва тик эди. М.М.Дўст, Лолазор. Катта буримда сув кўпираси, тўлқинлар илондек тўлганиб, қирғоққа ёпишади. «Ёшлик».

БУРИШИҚ қ. **бурушиқ**. [Шокирота] Эти суякка ёпишган, чувак юз ва пешонаси чуқур чизиклар — буришиқлар билан куюқ қопланган камсоқол кекса эди. Ойбек, Танланган асарлар. Онаси буришиқ бармоқлари билан жигарранг кўйлагининг этагини текислаб ўтираркан, индамади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БУРИШМОҚ I айн. **бурушмоқ** (юз, кўл ҳақида).

БУРИШМОҚ II **Бурмоқ** фл. бирг. н. Улар аравани ўнга буришди. Ингитлар гапни бошқа ёққа буришди. ■ -Вой, қочмаган анойийей! — қизлар лаб буришди. М. Мансуров, Ёмби.

БУРИҚМОҚ I Димиқиб ёки буркалиб терга ботмоқ. Бола бешикда буриқиб кетибди.

2 айн. **буруқсамоқ**.

БУРКАМОҚ I Бирор нарса билан бекитмоқ, ўрамоқ ёки ўраб кўймоқ. Кумушбиби онаси билан бувисининг уйдан чиқишлари ила бошини сандалнинг кўрпасига буркаб, ётиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар доим юзини рўмоли билан буркаб юрадиган Адолат ҳозир ҳеч кимдан тортинмай, дадил борар эди. С. Зуннунова, Олов.

2 Бирор очик жойини қолдирмай, батамом ўраб, қоплаб олмақ. Ҳавони булут буркади. Ҳамма ёқни чанг буркаб олди. ■ Кеча ёна бошлаган қор ҳадемай атрофни оппоқ чойшабга буркаган эди. С. Зуннунова, Олов.

3 кўйма Тўлдирмоқ, қопламоқ. Ўлкамизни боғларга, бўстонларга, гулзорларга буркайлик. ■ Тоғ этақларидаги жилғаларда баҳор суви тошиб, водийни яшил либосга буркади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Бағишладинг меҳру муҳаббат Ва умримни буркадинг нурга. Р. Бобожон, Танланма. Турмушни қувноқ, хушчақчақ қилишимиз керак, гулрайхонларга буркашимиз керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Шон-шухратга буркамоқ Донг таратмоқ, машхур бўлмоқ; шарафламоқ. Зиёев улуғ ғалабага муносиб ҳисса қўшиб, ўзини шон-шухратга буркади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БУРКАНМОҚ Бирор нарса билан бекинмоқ, ёпинмоқ ёки қопланмоқ. Кўрпага

бурканмоқ. Шаҳар байрам либосига бурканди. Осмон булутларга бурканди. ■ Кумушбиби бир неча фурсатгача шу кўйи бурканиб ётди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Фузор адирлари бу йил ҳам ям-яшил либосга бурканди. «Ёшлик».

БУРЛОҚ [р. бурлак — шовқин солувчи, қичқирувчи] Денгиз ва дарё қирғоқларида туриб, кемаларни арқон ёрдамида судраб юргизувчи ёлланма деҳқонлар. Бурлоқларнинг чеҳраси сарғиш, Арқон судрар, қалби тўла роз. Е. Мирзо, Ўғил меҳри. Балки жонланарди қанчалар тилак, Балки бурлоқларнинг оҳи солар из.. Мирмуҳсин.

БУРМА I сфт. Буриб-буриб ишланган, бурмалаб тикилган; бурмали. Бурма юбка. Кўкрак бурма кўйлак. ■ Эрта билан суянаман дарахтга, Бурма кўйлак ярашади билакка. «Кўшиқлар». Сочларинг сумбулдир, попугинг бурма. «Гулшанбоғ». Отингнинг қамчиси бурмадан бурма. «Кўшиқлар».

2 от Шу хилдаги кийимнинг, нарсанинг бурилган, бурмаланган жойи. Кўйлакнинг бурмаси. ■ Айиқдай кўпол, тенакал директор лоқайд диплом варақлайди-ю, кўйлагининг бурмасидан кўз узмасди. «Ёшлик». Кўйлак бурмаларини туртиб турган кўкраклари қисқа-қисқа нафас олганидан тинмай қалқирди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бураб ишлатиладиган, бураб очадиган. Осмонга қарасам нарча булутлар, Парчанинг ичинда бурма калидлар. «Кўшиқлар».

4 от. геол. Ер қобиғининг қатланган жойи.

БУРМАБЕЛ сфт. Бел қисми бурмалаб тикилган. Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган: эғнидаги келинлар киядиган оппоқ бурмабел нарча кўйлакнинг этақлари ерда судралиб келар, кўша-кўша узукли кўллари дуркун кўксидан қовуштирилган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУРМАБЎЙИН зоол. Қизилиштонлар туркумига мансуб, бўйни пармадек буралдиган қуш. Бурмабўйин чумолилар, ўсимлик ширалари ва б. ҳашаротлар билан озиқланади. «ЎЗМЭ».

БУРМАЛАМОҚ Бурмалар ҳосил қилмоқ, бурмалар ҳосил қилиб тахламоқ, тикмоқ.

БУРМАЛАНИШ геол. Ер пўстининг узун, чуқур чўкмаларида ёки уларнинг айрим қисмларида қатламларнинг эгилиши ва дарзлик, узилмаларнинг пайдо бўлиши. Бурмаланиш фазаси.

БУРМАЛАНМОҚ Бурмаламоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Бу тоғ жинслари геологик тарихда ер ости кучлари таъсирида бир неча бор турли йўналишда бурмаланган.* Газетадан. *Чўл бурмаланган наमतдек нотекис.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

БУРМАЛАШ 1 Машинасозлик, қурилиш ва б. соҳаларда тахта (лист) материалларнинг мустаҳкамлигини ошириш мақсадида уларни тўлқинсимон ва шокиладор қилиб ясаш.

2 Тикувчиликда асосан аёллар кийимларида бурмалар ҳосил қилиб тикиш. *Кўйлақни бурмалаш.*

БУРМАЛИ 1 Бурмаси бўлган, бурма қилиб тикилган. *Жўраҳоннинг барваста гавдаси, кўкраги бурмали ҳаворанг чит кўйлагини тўлатиб, тошиб кетгудай кўпириб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кўйлақлари бурмали, Қоши, кўзи сурмали Қайнонасига бир салом.* «Кўшиқлар». *Бинафшахон бурмали кечки кўйлақда, сочлари паришон, эшик ёндорига суюниб турарди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.

2 Бурма ҳосил қилган, бурмаланган. *Мушукда мия яримшарининг сирти бурмали бўлади, бу билан мия пўстлоғининг сирти кенгайди.* «Зоология».

БУРМА-СУРМА Сербурма, бурмаси кўп. *Кийимни жуда қунт билан бурма-сурма, сертуғма қилиб тикадилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРМАҚОРА бот. Кўкноригулликлар оиласига мансуб бир ёки бир неча поялы, туганак илдизли кўп йиллик ўсимлик.

БУРМОҚ 1 Ҳаракат йўналишини ўзгартирмоқ, бир томонга қайирмоқ. *Чавандоз отини орқага буриб, сув оқимиغا қараб кетди.* Ҳ. Гулом, Машғал. *Асрор кўп уйлаб ўтирмай, йўлни Қамариддиникига бурди.* «Ёшлик». *Агар сув шу қияликдан оқадиган бўлса, уни тўсиб ҳам, буриб ҳам бўлмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор томонга ўгирмоқ, қаратмоқ. *Салимбойвачча ачиқкланиб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жаҳонгир бу қарашга дош беролмай, юзини бурди.* «Шарқ юлдузи». *Домла бўйинини шартта буриб, Элмуродга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-олти қари сизир тумшугини буриб, ётган ерида думини ликиллатиб қўя қолди.* «Муштум».

3 кўчма Йўналтирмоқ, қаратмоқ; оғдирмоқ, мойил қилмоқ. *Ёш кўнгилинг майлини Ишга бураман.* Файратий. *Нима қилай, узок гапирдим, Тушунчангни ҳар томон бурдим.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

Гапни (ёки сўзни) бурмоқ 1) фикрни чалғитиб, гапни бирор бошқа мавзуга кўчирмоқ. *Мулозамат шу ерга етганда, Раззоқ гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Гулом, Машғал. *..қизлар бирпас жим бўлиб қолишди. Кейин Ўрозгул опа гапни буриб кетди.* «Ёшлик». *Отахўжа ака отанинг сир бериб қўйишидан чўчиб, гапни бурди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина; **2)** фикрни бутунлай бошқача талқин қилмоқ, бошқача англамоқ. *Сўзимни бурманг, Раҳимжон ака! Бу номардлик бўлади!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

4 Бурмаланадиган нарсани ёйиқ ҳолидан бурма ҳолига келтирмоқ, йиғмоқ. *Халтанинг оғзини бурмоқ.* ■ *Зиёдахон.. қонинг оғзини яна буриб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Айлантирмоқ, бошқармоқ. *Машина рулини буриб, Тонна тўкар Қизларой.* «Кўшиқлар».

6 Сиқмоқ; чимчиламоқ. *Кўлини бураб-бураб олди.* ■ *Олтин узук бармоғимни буради, Бир йиғит бор йўлларимда туради.* «Кўшиқлар».

Бўйин бурмаслик Итоаткорлик, бўйин товламаслик, тобелик. *Сиз, устод, бир нима десангиз, биз бўйин бурган эмасмиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..буларнинг барчаси бойвачанинг етовига ҳеч бўйин бурмай юришади.. унинг зулм болтасини қайраб беришдан чарчашмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Лабини бурмоқ 1)** бирор иш-ҳаракат, гап-сўз, имо-ишора ва б. ни маъқулламаганлик, ёқтирмаганликка ишора қилмоқ. *Хотини қалин бўялган лабларини асабий бурди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ойим ишонмай, лабини бурди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Абдишукур «шу ҳам гапми» дегандай, лабини бурди.* Ойбек, Танланган асарлар; **2)** йиғламосирамоқ.

БУРНАКИ қ. бурунаки.

БУРНОҒИ 1 Ўтган йил (ой, кун, ҳафта)дан олдинги. *Бурноғи кун. Бурноғи ой.* ■ *Бурноғи йили теракка ўн хил атиргул пайванд қилган.* С. Аҳмад, Суд. *Бурноғи йили отаси безгак билан оғриб қазо қилганидан бери рўзгор Абду Сирожнинг ёш бошига тушиб қолди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Бурноғи қиш-*

нинг охирлари эди. Мен қандайдир юмуш билан, эшикни тақиллатмасдан, беканинг уйчасига кирдим. «Ёшлик».

2 кам қўлл. Бурун яшаб ўтганлар, бурун-гилар. Бурун-гилар масалидурки, булар ишнинг бошига, яхши келур қошига. Гулханий, Зарбулмасал.

БУРОВ 1 Бураш, айлантириш.

Бурови кам Етарлича буралмаган (соат, патефон сингари пружинали нарсалар ҳақида).

2 Уй ҳайвонларининг тумшугига солинадиган сиртмоқ. У ҳар инграганда, Сотиболди, чаккасига буров солинган кишидай, талвасасага тушар эди. А. Қаҳҳор, Бемор. Исломбой жони жаҳони ўртаб бораркан, икки чаккасига буров солингандек, бошида оғриқ кўзгалганини сезди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 кўчма Авж, сиқув. Менинг деҳқон бобом, андак ором ол, Қуёш буровига олган палла бу. А. Орипов, Йиллар армони.

4 кўчма Кучоқ, қуршов. Шу азоблар буровида ўтирганида, эшик очилиб, аввал даволочи врач, сунг.. Нозима кириб келди. «Ёшлик».

Оғзига (ёки тилига) буров солмоқ Гапириш имкониятидан, ҳуқуқидан маҳрум қилмоқ, галиртирмай қўймоқ. -Хунармандларнинг оғзига буров солиб қўймоқ керак экан, - деди у [хон] кўзини чақчайтириб. М. Осим, Элчилар. Муаллим, тилига буров солингандек, қаққайганича туриб қолди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

БУРОМАД [ф. برآمد - чиқиш; харажат, чиқим] Чиқим; сарф-харажат. зид. даромад. Даромадга қараб буромад. Мақол. Буромад бўлмаса, даромад бўлмас. Мақол. ■ Саврихон узун даромаднинг буромадини эшитиб, гангиб қолди. «Ёшлик».

Галнинг буромади Галнинг хулосаси, якуни. Галнинг буромади шуки, сенинг гапларинг менга ёқмади.

БУРОҚ [а. براق - ярқироқ] 1 дин. Мейрож кечаси Муҳаммад пайғамбарнинг Қуддусга бориши ва у ердан осмонга кўтарилиши учун худо томонидан юборилган қанотли от.

2 кўчма Учқур от. Қувонибон миндим деб яхши буроқ, Кетай десам, отамнинг юрти йироқ. «Бўтакўз».

БУРРО [ф. بَرّاء - кесувчи, кескир; ўткир] 1 Кескир, ўткир. Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. қиличи бурро.. кимнинг

ажали етса.. бошини кесиб келтирамиз-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қиличим ўткир, тўғим бурро, ҳукмингизни бажо келтираман.. «Луқмони Ҳаким».

2 кўчма Аниқ-равшан, бийрон, ўткир. Бурро гап. Тили бурро одам. Уринсиз ҳақорат соқовни бурро қилар. Мақол. ■ Ҳар қандай шер юрак, ҳар қандай бурро тил ҳам муҳаббат сўзларини изҳор этишга ожизлик қилади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Токи ул фармон қўлга кирмас экан, Исломхўжанинг тили бурро, мартабаси зиёда. С. Сиёев, Ёруғлик.

БУРРО-БУРРО рвш. Ғоят аниқ-равшан; бийрон-бийрон. Севарагул ҳовлига чиқаркан, чиндан ҳам ҳализамон бурро-бурро гапириб юборадигандек.. аста-секин гўлдираб қўйди. «Ёшлик». Гаплари бурро-бурро. Ундай-бундай даврада оғзидагини олдирмайди. «Ёшлик».

БУРРОН [ф. بُرّان - кесувчи, кескир; ўткир] айн. бурро 1. Қасос найзасини қайранг, полвонлар, Нафратингиз бўлсин тиғи бурронлар. Миртемир, Асарлар.

БУРСИТ [лот. bursă - халтача] Айрим юқумли касалликлар ёки шикастланишлар туфайли бўғим шиллиқ халтачасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

БУРТ кам қўлл. айн. мурт. Ҳеч ким уят қилмайди, буртингни болта кесмайди, бошингда ёнғоқ ҳам чақилмайди. С. Нуоров, Нарвон.

БУРУЛ Холдор, кўкиш (от туси ҳақида); шу тусдаги отнинг ўзи. Бурул от. ■ [Абдужалыл бой:] Бўлмаса, бурулни туқимлаб келтир. А. Қодирий, Обид кетмон. Фозил бахши от жиловини бир бора бурмаса-да, бурул таниш хонадонни бемалол топиб боради. «Ёшлик».

БУРУН 1 (3-ш. бирл. бурни) 1 Ҳидлаш, ҳид билиш аъзоси; шу аъзонинг ташқи қисми. Қирра бурун. Қийғир бурун. Бурун катаги. Уртада бурун бўлмаса, кўз кўзни уяр. Мақол. ■ Шарофатнинг юпқа лаблари кўкариб пиртиради, бурни оқариб, катаклаари керилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Искандар, ёмон ҳид келгандай, бурнини жийириб, оиҳона тарафга қаради. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. Унинг бурун ва юзлари совуқдан қитқизариб кетган. С. Зуннунова, Олов.

2 с. т. Жўмрак. Чойнакнинг бурни.

3 Қулфнинг калит солинадиган тешиги. Нури бугун Гулнорнинг уйини холи топиб, калити бурнида унутилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, эшик-

нинг калити бурнида қолган экан.. С. Аҳмад, Сайланма.

4 Кеманинг олд қисми, тумшуги. *Темур Малик энг олдинда бораётган кемада эди, у икки қават совут ва дубулага кийиб, кема бурнига чиқди. М. Осим, Темур Малик.*

Аччиғи бурнининг учиди қ. аччиқ 7. Бурни билан гапирмоқ (ёки куйламоқ) Димоғи билан гапирмоқ (куйламоқ). *У [Собираҳон] нима тўғридадир ўйлар, ихтиёрсиз бўлса керак, аллақандай ҳазин куйни бурни билан куйлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Бурнига сув кирмоқ* Ақли кирмоқ, мақсадидан воз кечмоқ. *Бу қандай гапки, ахир, ҳали ҳам Ҳамзахоннинг бурнига сув кирмабди. Мактабни шарият номи билан неча бор боғладик, у ўзбошимчалик билан қайта очаверди. К. Яшин, Ҳамза. У тонган-тутганини.. қиморга ютқазиб, ўйиндан чиқди, унинг бурнига эрта сув кирди. «Ешлик». Бурнидан ип ўтказиб олмоқ* Ўз домига тушириб, тамоман қўлга олмоқ, ўз измига солиб олмоқ. *Болагинамга эга чиқиб, бурнидан ип ўтказиб олди бу доғули. «Муштум». Бурнидан оша (ёки ортик) гапирмоқ* Бировга керагидан ошиқ, ёқмай-диган гап айтмоқ. *Дунёнинг жабру жафосини бошидан ўтказган. Ҳеч бир одамга бурнидан оша гапирмайди. «Ёдгор». Бурнидан тортса (ёки бурнига чертса), йиқилгудай* Ҳолдан тойган, рамақижон бўлиб қўлган. *Гавдасининг шундай катталигига қарамай, қандайдир узоқ касалдан турган одамдек, бурнидан тортса, йиқилай деб қолди. Ойдин, Бечора. Мана бугун ҳам илигидан дармони қуриб қайтди. Бурнига чертсанг, йиқилади! Шухрат, Умр поғоналари. Бурнидан чиқди* Тати-мади: зое бўлди. *Уриш эшитиб, уйнагани ҳам бурнидан чиқди. Бурни кўтариламоқ* Мағрурланиб, кеккайиб кетмоқ. *Ҳўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз. Ойбек, Танланган асарлар. Бурнини тишлаб қолмоқ* Армонда қолмоқ. [*Гулнор:*] *Бу ҳужрага бошлаб келдингиз, менга жуда ёқди, энди уйга қайтиш йўқ, Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин. Ойбек, Танланган асарлар. Бурни ҳам қонамади қ. қонамоқ. Буруннинг тагида (ёки остида) с.т.* Олдингинасида, ёнгинасида. **Бурун суқмоқ (ёки тикмоқ)** Ўзига алоқаси бўлмаган ишларга аралашмоқ, қотишмоқ. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз: у, эликбоши бўлгани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тикади.*

Ойбек, Танланган асарлар. Икки қўлни бурнига суқиб (ёки тикиб) 1) куруқ; ҳеч нарса-сиз. *Эртаси кун ёки шу кун кечасиёқ икки қўлларини бурунларига тикиб.. ҳўжайинларининг ҳузурига борадилар. А. Қодирий, Обид кетмон; 2)* куруқ; бенасиба. [*Йўлчи:*] *Ман кучимни, теримни тўкай, фойдасини сояларвар бойлар кўрсин, ман икки қўлимни бурнимга тикиб қолаверай! Қани инсоф!* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУН II [*3-ш бирл. бурни*] *геогр.* Куруқликнинг сув ҳавзасига кўпроқ туртиб кирган чўзинчоқ қисми. *Челюскин бурни. ■ Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб биқини маълум Чақар суви билан, ғарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган бурун. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БУРУН III I рвш. *Илгари, илгариги, ўтган вақтларда. Аҳвол бурун қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эмас. ■ Мана бу жойлар бурун Абдуваққос деган бир кишига тегишли экан. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироклари.*

Бурунлари *Илгарилари, илгариги замонларда. Эл-юрт бошидаги оғир кулфатни.. бурунлари, фақат камбағалчиликдан деб билиб, бундан нарисини кўрмай келган бўлса, энди – о, йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 рвш. *Олдин, илгари, муқаддам. Яхши хотин кулмасдан бурун кулдирар, Ёмон хотин ўлмасдан бурун ўлдирар. Мақол. Бир кун бурун сочсанг, ҳафта бурун ўрасан. Мақол. ■ Элмурод Фани Мардоннинг сўнги хатини бир ҳафтача бурун олган бўлса ҳам, жавоб ёза олмаган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 кўм. (ч. к. билан) *Муайян воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бораётган пайтдан олдин бўлганлигини билдиради. Бундан беш йил бурун. Бундан сал бурун. Иш мўлжалдан ўн беш кун бурун бошланди. ■ Эрта билан, офтоб чиқмасдан бурун бойнинг ҳовлисида икки арава тайёр бўлди. С. Айний, Қуллар.*

Ҳаммадан бурун 1) *энг аввал, дастлаб, биринчи бўлиб. Золотарёвка қишлоғига Аҳмадҷон ва унинг бўлинмаси ҳаммадан бурун кириб борди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2)* биринчи галда, биринчи навбатда, аввало. *Ҳаммадан бурун шу масалани ҳал қилиш керак. ■ Ҳаммадан бурун шартига тўғрилаб, байроқни осмонга кўтариб қўйганини қара. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. Элдан бурун қ. эл.*

БУРУН IV Дегрезликда ишлатиладиган, дўкон тарновларидан кирган шамолни кўмирга йўналтириш учун ясалган қуйма чўян мослама.

БУРУНАКИ I Доривор, наркотик ва ш. к. моддаларни кайф қилиш ёки даво мақсадида искаш.

2 Ўша мақсадда бурунга отиладиган, искаладиган моддаларнинг умумий номи. *Шу вақтда кимдир бурунаки отгандек, қайта-қайта апишурди.* Ойбек, Навоий. *Чол.. бармоғи орасидаги бурунакисини босиб-босиб ҳидлади.* «Ёшлик».

БУРУНГИ I Аввалги, илгариги, ўтмишдаги. - *Тагин нима дейсиз? - Ҳеч нарса демайман.. Лекин сиз икки йил бурунги Кумуш эмассиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўхтаев чамаси бир сония бурунги гашигини унутиб, савол берди.* «Шарқ юлдузи».

Бурунгилар Қадимги, ўтмишдаги одамлар, ота-боболар. *Бурунгилар.. югурганники эмас, буюрганники, дейишган.* А. Қаҳҳор. *Кўшчинор чироқлари.*

2 Қадимий, кўҳна, эски. *Бурунги гап.* ■ *Бурунги замонларда Иби Сино, Луқмони Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Исмоил аканинг айтишига қараганда, бурунги замонда бойваччаларнинг жиловдор мулозимлари бўлар экан.* А. Мухтор, Танланган асарлар.

БУРУНГИДАЙ, -дек Аввал қандай бўлса, шундай; ўзгаришсиз, бурунгича. *Аҳвол бурунгидай. У бурунгидай хушчақчақ.* ■ *Йўлда ўтган саргузашт унутилди. Икки ошна бурунгидай апоқ-чапоқ бўлиб, пивоҳонага кирди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

БУРУНГИЧА айн. **бурунгидай.** *Аҳвол бурунгича.* ■ [Зайнаб] *Ўн оғизга бир оғиз сўз қайтармас, тинчгина, мулойимгина, яъни шундан бир йил бурунгича эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУНДИҚ I Асов, тишлонғич туянинг ёки қопагон итнинг тумшугига кийдириб қўйиладиган махсус тўр. *Асов нортундай уриб бурундиқ, Ёввойи буқадай солгаймиз бошвоқ.* Миртемир, Асарлар. *Ййдоқ дала келганда, бурундиқни бўшатар.* А. Мухтор, Асарлар.

БУРУНДИҚ II зоол. Кемирувчилар оиласига мансуб бир хил ҳайвон.

БУРУНДОР I Бурни катта, катта бурунли. [Ортиқ Холиқов] *Пакана, гўштдор.. серқош, бурундор, бурнининг остида жиндак мўйлови ҳам бор эди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 кўчма Бурнини кўтариб гердаийб юрвчи, димоғдор.

БУРУТ (3-ш. бирл. **бурти**) шв. Мўйлов. *Қора бурти кўкка ўсган, бет қип-қизил.* Ғ. Ғулом. *Худо хоҳласа, Қайсарни Румда амакигинамнинг бурутини бундан кейин ҳам ҳеч бир болта чополмайди..* Н. Қиличев, Чиғирқ.

БУРУШГАН I **Бурушмоқ** фл. сфдш.

2 Ажин босган, серажин, бурушқоқ. *Лаълихон кампирнинг сўлиган олмадек бурушган юзидан ўпди-да, югурганча ювиниш учун уйга кириб кетди.* «Саодат». *Гугурт қутидай устма-уст жойлашган айвонларда хотинларнинг, кампирларнинг бурушган башаралари кўринди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУРУШИҚ I сфт. Ажин босган, бурушган. *Йигит унинг буқилган қаддида, бурушиқ юзларида оддий қариллик ожизлигини эмас, балки қуллик изтироби ва синган гурурнинг забунлигини кўрди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Суви қочиб қолган, бужмайган. *Бурушиқ олма.*

3 от Терининг, матонинг ва ш.к. нинг бурушган, тиришган жойи; бурма, қат. *Кийимнинг бурушиғи.* ■ *Шокир отанинг юз бурушиқларида ҳам мавжланган каби туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУШИҚ-ТИРИШИҚ Жуда ҳам ажин босган, бурушиб, тиришиб кетган. *Скелет каби нуқул суюқдан иборат бўлган кичкина хотин, бурушиқ-тиришиқ юзи — олқинди совун.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУШМОҚ I Ажин билан қопланмоқ, Янганинг бурушган, кесакранг чехраси ёришиб, супага, дастурхон тепасига келди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *У [Анзират хола] олтмишларга бориб қолган, нимжон, юзи жуда бурушган бўлса ҳам, қизил, товуши майин ва ёқимли бир кампир эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Болалардан кейин юзлари шафтолиқоқидай бурушган аллақандай митти кампирлар, мункиллаб қолган кўса чоллар кўринди.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бирор руҳий таъсир натижасида тиришмоқ, чимирилмоқ. *Унинг тишлари ғирчиллаб кетди, афт-башараси бурушди.* Ў.

Усмонов, Сирли соҳил. *Юзлари ташвиш ва қандайдир мажхулият ҳисси билан бурушди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Куришиб ёки тортишиб қат-қат бўлмоқ, бужмаймоқ. *Бурушиб қолган олма.* ■ *Ҳаммадан Аҳмаднинг туриши аломат: бошидаги оқ қалпоғи эзилиб бурушиб кетгани учунми, афтини ошпазларга ўхшатиб юборибди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУРУШТИРМОҚ Бурушмоқ фл. орт. н. *Ойимхон бу гапларни лабларини буруштириб, шундай бир оҳангда айтдики, ҳамма барабар кулиб юборди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУРУШҚОҚ 1 Бурушган, бурушиқ. *Бурушқоқ олма.* ■ *Кампир аллақандай бўлиб кетди.. тишсиз оғзи очилиб қолди, бурушқоқ лаблари титрай бошлади.* У. Назаров, Одамлар.

2 Бекорга, салга бурушиб, тиришиб қолаверадиган. *Бурушқоқ газлама.*

БУРУҲ: юрак (*ёки ич*) **буруғи** (*тўғриси: ичбуруғ, юракбуруғ*) 1) айн. *дизентерия. Келса хотиннинг уруғи, Топилади йўриғи, Келса эрнинг уруғи, Бўлар юрак буруғи.* Мақол; 2) *кўчма* дағл. мужмал одам.

БУРУҲСАМОҚ 1 Паға-паға бўлиб чиқмоқ, кўтарилмоқ (тутун, чанг ва ш. к. ҳақида). *Мўридан буруқсаб тутун чиқаётир.* ■ *Баъзи уйларнинг мўриларидан буруқсаб чиққан кулранг тутун эринчоқлик билан осмонга ўрмаларди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Тутаб ёнмоқ, тутамоқ; куюқ тутун чиқармоқ. *Самовар буруқсаб кетди. Ҳазон буруқсаб ёнмоқда.* ■ *Олов, қора тутун буруқсаб турибди.* Шухрат, Умр поғоналари.

3 Анқимоқ, гуркираб тарқалмоқ (ҳид ҳақида). *Сочингдан буруқсар эди сунбулнинг исси.* Ф. Фулом.

4 *кўчма* Ичдан чиримоқ, сасимоқ, инқирозга юз тутмоқ. *Мақсумжоннинг сўзидан қандайдир тутуриқсизликнинг ҳиди буруқсаб турибди.* Файратий, Довдираш.

5 *кўчма с. т.* Ножўя, бўлмағур гаплар гапирмоқ, алжимоқ.

БУРЧ 1 Адо этилиши, бажарилиши мажбурий бўлган вазифа; мажбурият. *Ватанпарварлик бурчи. Виждон бурчи. Хизмат бурчи. Ҳарбий бурч.* ■ *Оналик — хотин-қизларнинг энг муқаддас бурчи деб қаралади.* «Саодат». *Ерли халқ тилини билиш ўша яшаш жойини инъом этган маҳаллий халққа нисбатан инсоний бурч ва ҳурмат ҳамдир.* «Саодат».

БУРЧ II 1 айн. **бурчак** 2. 3. *Казарма қоронғи, унинг бир бурчиди кичкина чирог милтилллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шийпоннинг нариги бурчиди эса Қобул Комилович соқолини қиртишлаш билан овора.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Чекка, чет. *Ошиқ-машиқларга дунёнинг нариги бурчи ҳам бир, оғайни.* П. Турсун. *Ўқитувчи. Олдинги тишлари тушганидан, лабининг икки бурчи кириб, юзининг бурушқлари билан тутайиб кетган.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бу Шарқ кичик эмас, бурчдан бурчига Аранг ярим кунда етади қуёш.* Ф. Фулом. *Биз тўқиган рўмолнинг Гуллари бор бурчиди.* «Қўшиқлар».

БУРЧАК I мат. Бир нуқтада кесишган икки чизиқ (ёки нур) ҳосил қиладиган оралик, текислик; шундай текислик турли ҳодисалар ўлчови сифатида. *Бурчак даражалар билан ўлчанади. Тўғри бурчак. Утмас бурчак. Ўтқир бурчак. Бурчак боши. Мўлжалга олиш бурчаги. Кеманинг курсдан оғиш бурчаги. Нурнинг тушиш бурчаги қайтиш бурчагига тенг.*

2 Нарсаларнинг томонлари, қирралари кесишган жой; бурч. *Дафтарнинг бурчаги. Столнинг бурчаги.* ■ *Тўрт бурчагига кўк, бинафша, шафтолиранг ипақлар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Хона, бино, ҳовли ва ш. к. нинг ички деворлари туташган жойи ва унинг атрофи. *Ҳовлининг бурчаги. Айвоннинг бурчаги. Қўрғоннинг бурчаги.* ■ *Укўзларини бурчакка тикканича, қимирламай ўтирарди.* С. Зуннунова, Олов. *Мен ҳужранинг бурчагида турган қанордаги сомон устига чиқиб, донг қотиб ухлаб қолибман.* Файратий, Унутилмас кунлар. *Кампирнинг амру фармони билан уйнинг етти бурчагига етти шам ёқилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

4 Кўчалар, йўлларнинг кесишган жойи; муюлиш, муюш. *Бизники мана шу бурчадаги эшик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Чекка, чекка ер, тараф, томон; овлоқ, панажой. *Дунёнинг у бурчагига боришга розиман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тоғнинг ҳар бурчаги ва ёнбағридан акс садо келиб, дарани ларзага келтирди.* С. Айний, Дохунда. *Ҳар зумда дунёнинг бурчакларига Хабарлар жўнайди қатор ва қатор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ҳасанни Сафарқул бир бурчакка олиб бориб, нима хусусидадир у билан гаплаша бошла-*

ганида, Қутбия учун тинч нафас олишга, овоз гапиришга фурсат топилди. С. Айний. Куллар. *Шу чоққача қайси бурчакда моғор босиб ётган эдингиз?* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

6 Санок сонларга қўшилиб, қўшма сўзлар ясайди, мас., *учбурчак, тўртбурчак, бешбурчак.*

БУРЧАКЛИ Бурчаги мавжуд. *Тўғри бурчакли учбурчак (мат.). ■■ Кампир Эргашнинг қўлидан уч бурчакли кўк конверт билан телеграммани олиб, бағрига босди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Чол вафотидан уч кун ўтгач, у ётган жойдан, тупроқ ичидан уч бурчакли тумор топилди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.*

БУРЧАКТИШЛАР зоол. Танглай тишлари бурчак шаклида қайрилган думли амфибияларнинг бир тури.

БУРЧЛИ Бирор бурчи, мажбурияти бўлган; қарздор. *Мен сизнинг олдингизда бурчлиман. ■■ Муҳаррир ҳар кунги газетага бир мақола ёзишга бурчли. А. Қаҳҳор, Сароб.*

БУРЧОҚ Дони қора-кўнғир рангли, озуқабоп бир йиллик дуккакли ўсимлик ва унинг дони.

БУРЯТ(ЛАР) Бурятиянинг туб аҳолиси бўлган халқ, бурят халқи. *Бурят аёл. Бурят тиши. Бурят санъати.*

БУРҚИМОҚ айн. **бурқирамоқ**. *Машҳадий кимдан ранжиса, ўша соатда бир ҳажв ила ўз «душмани»ни сўз балчиғига шундай бўлгандики, ўқиркансан, энг чиркин ҳид бурқиб туради. Ойбек, Навоий. Узоқда, кўзга хира чалинган тепаликнинг орқасида қора, қуюқ тутун бурқиб, ҳавода оғир кезарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ертўланинг мўрисидан бурқиб, Тупроқ уюмларин оралар тутун. А. Мухтор, Асарлар.*

БУРҚИРАМОҚ 1 Паға-паға кўтарилмоқ, буруқсамоқ, бурқимоқ. *Мўридан бурқираб тутун чиқаётир. Бурқираб чанг кўтарилди. ■■ Телпаги тагидан қозон қайнаётгандай буг бурқирайди. С. Анорбоев, Оқсой. Қуёш уфқ қопқасида бурқираб ётган губор ичига кирди. «Ёшлик».*

2 Анқимоқ, гуркираб таралмоқ (ҳид ҳақида). *Ошхона томондан бурқираб сомса ҳиди келди. Ойбек, Улуғ йўл.*

БУРҚСИМОҚ айн. **бурқимоқ**. *Хиёл нарида оппоқ тўзон бурқиб кўтарилди. «Ёшлик».*

БУРҚУТ(ЛАР) этн. Мўғулларнинг туркийлашган уруғларидан бири.

БУРҒИ тех. Кончиликда, геологик қидириш ва ш. к. ишларда ерни тешиш, пармалаш учун ишлатиладиган асбоб, парма. *Ер ости сувларидан турли мақсадларда фойдаланиш учун жумхурият ҳудудида 40825 та бурғи қудуғи қазилган. «Фан ва турмуш».*

БУРҒИЛАМОҚ Бурғи билан қовламоқ, пармаламоқ. *Бурғилаш техникаси. ■■ Қазини усуллариға кўра бурғилаш зарбли, айланма, колонкали бўлади. «ЎзМЭ».*

БУРҒУ Карнай ёки сурнай шаклидаги қадимий чолғу асбоби. *Сўғдлар ногора ва бурғулар овози остида боғ-бўстонлариға бостириб кирган ёвни аямай қиравердилар. М. Осим, Искандар ва Спитамен. Чамбил-белнинг энг бахтиёр кунида Бурғу чалиб, зар камарни сираман. А. Шер, Қадимий куй.*

БУС-БУТУН 1 Тўлиқ, бекаму кўст, бутун. *Бахтини бус-бутун топгунича то, Нене балоларни кўрган ўзбекман. А. Орипов, Йиллар армони. Фақат савоб борки, жаҳон бус-бутун, Фақат савоб борки, азиздир Инсон! А. Орипов, Йиллар армони.*

2 рвш. Бутунлай, тамомила. *Ҳозирги Мирзачўлнинг руҳсори бус-бутун бўлакча. М. Жўра, Куёшда нур эмганлар. Шундан сўнг Обиджон билан алоқам бус-бутун узилиб қолди. М. Жўра, Ноширнома.*

БУТ 1 1 Тўлиқ, ҳеч қандай камчилиги йўқ; бекаму кўст; етарли; таъмин этилган. *Уст-бошим бут, қорним тўқ, қайғум йўқ. Ғ. Фулом, Шум бола. Бердибойнинг ўз хунарлариға тегишли бўлган ҳамма асбоблари бут. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ. Қорнинг тўқ, устинг бут, ношукурчилигинг бошингни ейди. «Ёшлик». Қуш қанотсиз учолмаганидек, машина ҳам ёқилғисиз ёки бирор қисми бут бўлмаса, бир қадам ҳам силжий олмайди. «Муштум».*

Имони бут 1) Оллоҳга, динга ишончи мустаҳкам; **2)** виждонли, эътиқодли. *Тилангим: ёшлар асло завол топмасинлар, имонлари доимо бут бўлсин. М.М.Дўст, Лолазор. Кўнгли (ёки бағри) бут* Камчилиги йўқ, бахтли. *Назар акам етим ўсмаган, бағри бут одам, лекин шундай бўлса-да, негадир унга раҳмим келади. М.М.Дўст, Лолазор. Токи унинг [Мухсиннинг] кўнгли бут бўлсин, умр дафтариға доғ тушмасин.. М.М.Дўст, Лолазор. Нони бут* Тирикчилиги тўлиқ таъ-

минланган, рўзгордан камчилиги йўқ. *Нони бут кишининг сўзи ҳам бурро.* Ф. Фулом.

2 Синмаган, бутун, шикастланмаган, соғ. *Сўнг қўл-оёқларини ҳаракатлантириб кўрди. Шукур, авзойи бадани зирқираб оғриб турса ҳам, суяклари бутга ўхшайди.* «Ёшлик». **Бут қилмоқ** Ўз ҳолига келтирмоқ, бутун қилмоқ. *Коса синди. Энди уни бут қилиб бўлмайди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. [Саидхон] *Икки парчани бир-бирига улаб, бут қилиб кўрди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. **Тўрт** (ёки чор) **ишкали бут қ. чор.**

БУТ II 1 с. т. Икки оёқ ораси; чот. *Олақаргага етаман деб, чумчуқнинг бути йирилибди.* Мақол. ■ -Тезроқ юраверинг, *Исомов, бутингиз йирилмайди, — деди Зумрад. Аёллар гуруллаб кулди.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Ойим челақни бутига қистирганча, зирллаб турган елинга яна қўл чўзди.* Ҳ. Хошимов, Икки эшик ораси.

2 шв. Оёқ, пут. *Наби Фарҳоднинг қўл-оёғига боғлаган оддий кишанни ечди ва бўғовли кишанлардан бирини олиб, унинг бути ва бўйнига урди.* С. Айний, Қуллар. *Зўр деган девлар йиқилиб қолди, Икки бути товдай бўлиб.* «Маликаи айёр».

БУТ III [ф. بٚت — санам; гўзал] **дин. 1 айн. санам.** *Бу йўллар кўп қадим йўллардир, Конфуций, шомоний, ислом ва будда. Бут ва тасбех юкланган карвон.* Ф. Фулом. *Балки у Буддани бутга алишмас, Космос мўъжизасин англамас балки.* А. Мухтор, Асарлар.

2 с. т. Хоч (крест) шаклидаги нарса; хоч, салиб. *Отряднинг ўлиқларини тўлаб, қайинзордаги қабристонни ёғоч бутлар билан тўлдириб кетишдан бошқа иложи йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУТА [ф. بٚتە — бута, бутазор; нақш, расм] **I** Тагидан шохлаб ўсадиган майда пастак дарахт. *Пича юришгач, уларнинг кўзларига қалин ўт ва сийрак буталар ўсган катта сайхонлик очилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Канизак Сидиқжонни настга, буталар орқасига тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Тўнғак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коп-токдек сакраб, буталар орасига яширинди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 кўчма Ўзбек халқ амалий санъатида кўпинча бир тутам ўсимлик гулини ифода этувчи нақш.

БУТАДОР Миллий зардўзликда кийимга гулдасталар ёки буталар шаклида тикнандиган гул шакллар.

БУТАЗОР Фақат бута ўсган, бута ишғол этган ер. *Бақақуруллоқдан чиқилгандан кейин йўл бутазор, қумлоқ, қўриқ ер ва эки майдонларини оралаб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар [болалар] нах тазор, бутазор оралаб, дарё соҳилига чиқдилар.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БУТАМОҚ I Дарахтнинг кераксиз шоҳ шаббаларини кесмоқ. *Бутамасанг — мева о. Бутасанг — ейсан қишу ёз.* Мақол. ■ *Сидиқжон.. иштов билан дарахт бутар экан, Ке низакни излаб, атрофга кўз ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нурхон нарвон миниб, тут бутамоқда.* О. Ёқубов, Ларза.

2 кўчма Кесмоқ, ўлдирмоқ. *Бой катт бошини кичик қилиб чиққанда, ўйлаб ўти, масдан, қўлидаги даскалла билан шартт ўша бошни бутаб ташлабди.* М. М. Дўс Лолазор. *Тоғай унинг башарасига тикли тураркан, кўнглида шу истакни туйди: қай энди бу сурбетни бутаб ташласа..* «Ёшлик».

3 Кийинтирмоқ, устини бут қилмоқ. *Икки-уч кун ичида усти-бошини айтгани гиздек бутаб кўяман.* П. Турсун, Ўқитувчи.. *сон-саноқда йўқ кишиларга йил ўн икки овқат едириб, уст-бошини бутаб, кийи кечак берамиз..* М. Ўринхўжаев, Унутилм кунлар.

БУТАФОРНИЯ [итал. buttafuori — ташрига чиқариб ташла, улоқтир] Театр саҳнаси ҳақиқий буюмлар, жиҳозлар (масалан, ҳа кал, мебель, идиш, тақинчоқ каби) ўрни қўлланадиган ясама нарсалар, воситалар.

БУТ-БУТУН **Бутун 1 с. куч.** *Бут-бут этик. Бут-бутун қоп.* ■ *Республикамиз кишиларнинг меҳнат севинчи, оила тўйин доврўғ-шони, бут-бутун нони — ҳаммаси па тадан.* Газетадан.

БУТЕРБРОД [нем. Butter — ёғ + Brot нон] Устига сариёғ суртилган ёки пишла колбаса япроғи қўйилган бир кесим нон. *Бутербродни паққос туширялман-у, у ки бўлсалар, ҳеч нарсага қарамасдан, яна ти ёрлаб келяптилар.* Газетадан. *..буфетга қа ва қизил икра суртилган бутерброд.. кел С. Аҳмад, Юлдуз.*

БУТИЛКА [лот. butticula < buttis — бо кача] Бўғзи тор шиша идиш. *Ярим литр бутилка. Бир бутилка лимонад.* ■ *Сухб*

қизиб борарди. Чойнак-пиёлалар ўрнига бутилка, рюмкалар келтирилди. «Муштум». 1804 йили Париж кўчаларидан бирида турли озиқ-овқат бутилка ва қутилларда сотиладиган дўкон очилди. «Фан ва турмуш».

БУТИЛКАДОШ Спиртли ичимликларни биргаликда ичувчи. Бу зўравоннинг турқи бутилкадошиникига сира ўхшамайди. Газетадан.

БУТИРОМЕТР [юн. butyron — ёғ, мой + metron — ўлчов] Сут таркибидagi ёғ миқдорини аниқлайдиган асбоб.

БУТИФОС ким. Ғўза баргини тўкишда (туширишда) ишлатиладиган қўланса ҳидли, оч сариқ рангли суюқлик, дефолиант. *Илдизни кемирган бузоқбошисимон, йўқолсин бутифос! Ҳаёт давом этсин!* Газетадан.

БУТКУЛ рвш. Бутунлай, тамомла, батамом, фақат. *Дадам буткул бошқа бир дунё. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Хотинимдан ҳам, буткул рўзгоримдан, умуман дунёдан, яшаб ўтган умримдан розиман. М.М.Дўст, Лолазор. Атроф буткул тош, сувдан асло нишон йўқ. «Шарқ юлдази».*

БУТЛАМОҚ Чаласини, камини, етмаганини тўлдирмоқ, расоламоқ, бекаму кўст қилмоқ. *Агар бошқа одам бўлганда, Маҳмудага тўғри йўл кўрсатар, рўзгорини бутлаб олишни ўргатарди. Газетадан. ..Мамадалижон, манам дунёни боумид, Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомини бутлаб қўйганман. Н. Сафаров. Оловли излар.*

2 *кўчма* Кийинтирмоқ, ясантирмоқ. *Хотинга хуррият — қорини тўйғизиш ва эгинини бутлашдир. «Муштум». Оламнинг эгини бутлаш — Ўзбекда шудир матлаб. А. Орипов, Йиллар армони.*

3 Бутунламоқ; бирлаштирмоқ. *Кеч бўлса-да, икки синиқ кўнгила бутланди. «Саодат».*

БУТЛИК Бутунлик, бекаму кўстлик; расолик, мукамаллик. *Саранжом-саришта ясатилган уй. Бир қарашдаёқ рўзгор бутлиги сезилиб турибди. «Шарқ юлдази». Нима, менинг мафкурам бутлигига шионмайсанми, ука? М.М.Дўст, Лолазор.*

БУТОҚ 1 Дарахтнинг танасидан ёки йўгон шохларидан тармоқланиб чиққан ён шох. *Қуш бутоққа сиғинар, Одам — Ватанга.*

Мақол. ■ *Дарахтларнинг бутоқларида қушлар чуғур-чуғур сайрай бошладилар. «Ёшлик». Юлғуннинг қовжироқ бутоқларини териб, гулхан ёқди. С. Сиёев, Аваз.*

2 *кўчма* Тармоқ, шохобча; поғона; авлод. *Сомонийлар шажарасининг сўнги бутоғи бўлган подшо Нух бин Мансур касалманд одам эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

БУТОҚ ОТМОҚ 1) *айн. бутоқламоқ*; 2) *кўчма* ажралиб чиқмоқ, тармоқланмоқ. *Қишлоқ ўртасидан ўтган катта йўл бутоқ отиб, далаларга туташган. Й. Шамшаров, Бобгон.*

БУТОҚЛАМОҚ Бутоқ чиқармоқ, шохламоқ.

БУТПАРАСТ [ф. *бутпараст* — бутга сиғинувчи; мажусий] Бутга, санамларга топинувчи. *Маликшоҳ бутпараст эди. «Баҳром ва Гуландом». Малик Хоқон бутпарастнинг закотчилари келди. «Баҳром ва Гуландом».*

БУТПАРАСТЛИК Бутга, санамга чўқиниш, топиниш, сиғиниш.

БУТСИ [ингл. boots — ботинка] Футбол ўйинида кийиладиган қаттиқ тумшукли ботинка. *У [Жамол] спорт майдонидан яқинда қайтганга ўхшайди: оёғидаги бутсиси, эгнидаги қизил тўр кўйлагини алмаштирмабди ҳам. С. Анорбоев, Меҳр.*

БУТУН 1 Синмаган; синдирилмаган; шикастланмаган; синиқ-мертик жойи йўқ. *Бутун нон. Бутун коса. Бутун фиш. ■ Мураббия ҳалиги қўли синган қўғирчоқни олиб, ўрнига бутун қўғирчоқни ётқизиб қўядиган экан. Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ. Улар синиқ жомашовни ҳамон бутун жомашов демоқдалар. «Муштум». Кўприк бутунми ёки мажаклаб ташландими — бутунга қоронғи. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сиртим бутун бўлса ҳам, ичим тутун. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 Йиртилмаган, тешилмаган, йиртик жойи, тешиги йўқ. *Бутун калиш. Бутун қон. ■ Арслоннинг ўша тўни ҳали бутун, эскирмаган. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Қудандани ўйлаган ойим сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Бузилмаган, очилмаган; яхлит. *Бутун консерва. ■ Бой айтади: -Бутун бергин пулимни, Кўп сўйлатиб қичитмагин тилимни. Эргаш Жуманбулбул ўғли.*

4 Расо, тўлиқ. *Эси бутун одам. Ҳайр қилсанг, бутун қил. Мақол. ■ Орзиқул опамнинг*

онаси: «Насибанг бутун бўлсин, болам» деб, дадамга нон тишлатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 мат. Каср қисми бўлмаган. Бутун сонлар. Икки бутун ўндан беш. Беш бутун бир тақсим икки.

6 Бор(и). борлик, барча, ҳамма. Бутун имкониятлардан фойдаланмоқ. Воқеани бутун тафсилоти билан айтиб бермоқ. Бутун куч, бутун ғайрат улуг вазифаларни бажаришга қаратилган. ■ Унинг бутун вужудидан ёшлик, навқиронлик, балоғат тантанаси акс этиб турарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бутун борлигидан гуниллаб хушбўй атирнинг ҳиди ҳам келиб турибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатни.

7 Ўрин, жой, макон билдирувчи сўзлар билан келганда, уларни таъкидлаб ёки бутунисича, яхлит кўрсатиш учун хизмат қилади. Бутун бир институтда ундан чиройли қиз йўқ эди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Ошнинг ҳиди бутун уйни тўлдирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Тош фонуслар парпираб ёниб, бутун боғни чароғон қилиб турибди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Собир бутун дунёни унутганди, унинг атрофида қоғоз, қалам ва айтмоқчи бўлган сўзлардан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Бу кўзлар учун бутун оламни ҳада этса арзирди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Бутун Фаргона водийсида Чортеракдан олдин ўрик пишмайди. С. Аҳмад, Уфқ.

8 Ўрин, жой, макон ёки кишилар жамоасидаги барча кишиларни билдиради. Азон паллада бутун Қорабулоқ тоққа жўнади. М. Исмоилий. Фаргона т. о. Бутун Яккатут, балки бутун олам уйқуга чўмганди. Н. Фозилов, Дийдор. Бугун Чимён кишлоғини бутун мамлакатимиз билади. Газетадан. Ердан қор кетиши билан кўчиб келиб, бутун оила чумолидай ишлар эдик. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Вақт, муддат билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўз орқали ифодаланган вақт, муддатнинг бошидан охиригача бўлган чегарасини, оралиғини ифодалайди. Бутун йил. ■ Қутидор эса бутун кун меҳмонхонасига келиб-кешиб турган кўнгил сўровчи ошина, ёрдўстлари билан овора бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эрталаб далага жўнайди. Бутун кун ер ҳайдайди. Ойбек, Танланган асарлар. Бутун умр елкаларидан обкаш тушмаган. С. Аҳмад, Уфқ.

Бағри бутун 1) армонсиз, бахтли, камчиликсиз, тўқис. Дунёда бир бағри бутун киши йўқ экан-да, Ҳар кимнинг юрагида бир андуҳ. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бола-чақаси, яқин кишилари ўз олдига бўлган. -Болаларингизнинг дийдорига тўйдингизми? – деб сўради. Эйтибор она. -Раҳмат, айланай Эйтиборхон, бағрим бутун бўлиб қолди, – деди Роҳатбиби. Х. Фулом, Машғал. Бечора дадаси, тўй қилсам, ичкўёв бўлса, бағрим бутун, уйим обод бўлиб қоларди, деб ният қиларди. С. Аҳмад, Уфқ. **Бир бутун** Яхлит ёки бўлинмайдиган. Бир бутун қилиб ясалган деталь. ■ Тиктепа ерларини бириктириш, орадаги чегараларни бузиб, бир бутун қилиш қийин гап эмас. А. Қодирий, Гирвонлик Маллавоёй. **Бутун бошли** Катта, бутунлай; катта бир. Бўри увлаб, тикан чатнаб ётган ташландиқ жар-жилғалар ўрнида бутун бошли янги шаҳар барпо этилди. Ж. Холқосимов, Янги уйлар муборак. Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди. «Ўзбекистон қўриқлари». Мен сендайлигимда бутун бошли оилани тебратганман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Нони бутун** Ризқ-насибали, тўқ, фаровон яшовчи, ҳеч нарсдан камчилиги йўқ. -Худонинг ўзи азалдан шайдларнинг нонини бутун қилган, – деди Фозил ака. Н. Сафаров, Оповли излар. Сартарош у дунё, бу дунё хор бўлмайди. Ҳамма вақт нони бутун. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Эси (ёки ақли) бутун** Эс-хуши жойида, ақли. Ҳар ҳолда, эсинг бутун-да, қўрғур. Х. Назир, Ёнар дарё. Уқимаган бўлсанг ҳам, ақлинг бутун йигит экансан. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тегирмондан (ёки тегирмонга тушса) бутун чиқади** Жуда эпчил, уддабурон; ҳар қандай мушкул аҳволда ҳам ўзини йўқотмайдиган одам ҳақида. Йигитмисан йигит! Кучли, тегирмондан бутун чиқади. А. Мухтор, Туғилиш. Ҳакимовни Сарюсиёда «тегирмонга тушса, бутун чиқади», дейишади. «Муштум».

БУТУНИЧА *рвш.* 1 Бутунлигича, бутун ҳолда, бор бўйича; тўлиқ, батамом. У ўлжасини бутунича ютади. К. Яшин, Ҳамза. Камерон шикастланган меъда ости безини бутунича кесиб олди. «Фан ва турмуш». Очиқиб турган эдим, паловни бутунича ютгим келди. И. Раҳим, Ҳилола.

БУТУНЛАЙ *рвш.* 1 Тамомила, тамоман, батамом. Бу бутунлай бошқа гап. Сизни бу-

тунлай унутибман. ■ Ушига бутунлай шўн-
габ кетди. Т. Ашуров, Оқ от. Дўстматов
довдираб, бутунлай узини йўқотиб қўйди. С.
Аҳмад, Уфқ. Унинг овозидаги бу яқинлик
Нодирани бутунлай эритиб юборди. С. Зун-
нунова, Янги директор.

2 Катъиян, узил-кесил. Чекиш бутунлай
ман этилган. ■ Қурбон ота МТСдан жавоб
олиб, Капсанчиларга бутунлай кўчиб келди.
А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 (бўлишсиз феъллар билан) Сира, асло,
ҳеч. Бутунлай кўрқмайман. ■ Оқила билан
Баҳодир бир-бирлари билан бутунлай ган-
лашмай қўйдилар. М. Жалолитдинова, Ке-
йинрок.

БУТУНЛАЙИН *рвш.* 1 Бутунлигича, бу-
тун ҳолда. *Фозни бутунлайин пиширма.*

2 Бутунлай, тамоман. *Бутунлайин кет-
моқ.*

БУТУНЛАМОҚ 1 Бутун қилмоқ, бутун
ҳолга келтирмоқ. *Шаҳарда Шокир ота деган
махсидўзнинг дўконхонасида ўз этигини бу-
тунлаб олибди. Ойбек. Танланган асарлар.*

2 Камини тўлдириб бут қилмоқ, расо-
ламоқ, бутламоқ.

БУТУНЛИГИЧА *рвш.* Бутун ҳолда.
*Дорини бутунлигича ютмоқ. Балиқни бутун-
лигича қовурмоқ. Бутунлигича сақланган
ёдгорлик.*

БУТУНЛИК 1 Бирон-бир шикаст ема-
ганлик, синмаганлик. *Бутунлигини ҳам,
синиқлигини ҳам билиб бўлмайди.*

2 Яхлитлик, тўлиқлик. ...бу ўринда шоир
учун энг муҳими фикр бутунлиги ва аниқ-
лигидир. «ЎТА». *Шоҳрух мамлакат бутун-
лигини сақлаш ва ўзига содиқ фарзандларни
ўрни-ўрнига қўйиш мақсадида. Мирмуҳсин,
Меъмор.*

3 Мукамаллик, тўла-тўқислик. *Пахта
деганда юртимизнинг бойлиги, тўқин-сочин-
лигини, бахтимизнинг бутунлигини тушу-
намиз. Газетадан.*

Бир бутунлик Яхлит ҳолда бўлишлик,
бўлинмаслик, яхлитлик. *Бош ва орқа мия бир
бутунликни ташкил этади. «Анатомия».*
Фразеологик бутунлик *тлш.* Маъносини
таркибидаги сўзларнинг маънолари асосида
изоҳлаш мумкин бўлган луғавий birlik.
*Айрим фразеологик бутунликлар ўзининг эр-
кин уюшмасига жуда яқин туради. «ЎТА».*

БУТХОНА [ф. *پختخانه* – бутпарастлар
ибодатхонаси] 1 *с. т.* Бутга сизгинувчилар

ибодатхонаси, черков. *Бутхона қўнғироғи
кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун жа-
ранглади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Бутхонадан
тонган экан бир санам, Олтин билан ро-
роса қирқ минг дирҳам. Ҳ. Олимжон.*

БУФЕР [ингл. *buffer, buff* – зарбани
юмшатиш] Транспорт воситалари (локо-
мотив, вагон, автомобиль)да пайдо бўла-
диган зарбаларни юмшатиш учун ўрнатила-
диган, одатда пишиқ пўлат, резина ёки
пластмассадан тайёрланадиган мослама.
*Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзгал-
ди. Вагонларнинг буферлари ғижирлаб,
поезд яна ел қувиб учди. М. Муҳамедов,
Қахрамон изидан. Бетон тўсин қийшайиб,
буфер теккан жойнинг симлари чиқиб қолган
эди. Н. Алимов, Ёлғончи фаришталар. Бу-
ферларнинг бир-бирига урилишидан ҳосил
бўлган овозлар бирданига тиниб қолди. Н.
Сафаров, Оловли излар.*

Буфер давлат *сиёс.* Узаро зиддиятда ёки
уруш ҳолатида бўлган йирик давлатлар
ўртасидаги ҳарбий жиҳатдан заиф, худудий
жиҳатдан кичик давлат.

БУФЕТ [фр. *buffet* – стол] 1 Идиш-
товоқ, мева-чева, ичимлик ва ш. к. сақла-
надиган маҳсус жавон (шкаф). *Латофат
буфетдан гулдор тарелка олиб, ҳужрага
кириб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.
Зевархон буфетдаги «Чайка» деган шоко-
ладдан олиб, Ашурга тутқазди. Н. Аминов,
Қаҳқаҳа.*

2 Катта ошхона ва ресторанлар, муайян
корхоналар қошида ташкил этиладиган,
енгил-елпи овқатланиш учун мўлжалланган
дўкон; тамаддихона. *Станция буфетида
кунини кеч қилиб, қоқ ярим тунда қайтарди.
С. Аҳмад, Уфқ. Тўрахўжа синфдошларини
буфетга тақлиф этиб, музқаймоқ, сув, ши-
ринликлар билан меҳмон қилди. Д. Нурий,
Осмон устун.*

БУФЕТЧИ Буфетда ишловчи савдо
ходими. *Буфетчи Розиковой руҳсат сўраб,
кабинет этигини очди-ю, бедана юриш қилиб
келиб, қўл чўзди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.
Савлатидан от ҳуркадиган йигит кафега
кириб келганида, буфетчи аёл кўз қирини
ташлаб қўйди. «Муштум».*

БУФЕТЧИЛИК Буфетчи касби; буфет-
да ишлаш. *Ўзи [Мусахон] шу яқин ўртадаги
разъездлардан бирида буфетчилик қилади. С.
Аҳмад, Сайланма.*

БУФФОНАДА [итал. buffonata — ҳазил саҳна томошаси; қизиқчилик] Комик актёрнинг қаҳрамоннинг ўзига хос ташқи белгиларини ўта бўрттириб кўрсатишга йўналтирилган ўйин услуби.

БУХАНКА [ўрта нем. Vochenze — оқ нон ёки лот. focarius — печда пишган нон] Бир бутун булка нон. *Полвон ҳар ёққа югуриб, бир буханка нон топа олди.* Ойбек, *Кўёш қораймас. Нусратбек магазиндан ярим буханка нон, шакар, сариёғ олиб, кулбасига қайтди.* С. Нуоров, *Майсаларни аёз урмайди.*

БУХГАЛТЕР [нем. Buch — китоб + halter — олиб юрвчи, тутиб турувчи] айн. **ҳисобчи.** Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи мутахассис; ҳисобчи. *Умаржон Матқулов турган йўл колхоз бухгалтери Ҳасанбой Раҳимовга ҳам маъқул тушди.* «Муштум». *Чўтинини булбул этган, Идорани гул этган Бухгалтерга бир салом.* «Кўшиқлар».

Бош бухгалтер Барча ҳисоб-китоб ишларини бошқарувчи; бухгалтерлар раҳбари.

БУХГАЛТЕРИЯ 1 Ҳисоб-китоб назарияси ва амалиёти. *Бухгалтериядан дарс бермоқ.*

2 Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг барча молиявий, ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи бўлими ва у жойлашган хона; ҳисобхона. *Бухгалтерия ходимлари. Колхоз бухгалтерияси.* ■ *Гулсум опа Барнони бир кўрай, деб бухгалтерияга кирди.* О. Ёқубов, *Эр бошига иш тушса.*

БУХГАЛТЕРЛИК Бухгалтер, ҳисобчи касби. *Унинг бухгалтерлик ишини молия бўлимидаги ёрдамчи бухгалтер, кассирлик ишини бюджетчилар бажаришади.* «Муштум».

БУХОР: **Бухор сақич тар.** эск. Бухорода тайёрланадиган оқ сақич. **Бухор танга тар.** Бухоро хонлигида зарб қилинган 15 тийинлик танга.

БУХОРИ(Й) Бухорода тайёрланган, Бухорога хос; бухороча. *Токчалар ўртасидаги бухорий сўзана орқасида ноёб газламалар жойланган сандиқ.* Н. Қиличев, *Чигириқ.*

БУХОР(О)ЧА с.т. Бухоро шаҳрига, бухороликларга хос. *..у этик кийиб, бошидаги бухорча дўпписини салла билан ўраб олди.* Мирмуҳсин, *Меъмор. Билмадим, нима учундир у кишига икки-уч кунга битта бухороча беқасам тўн, мисқоли дока салла, дўппи керак бўлибди.* А. Ҳакимов, *Илон изидан.*

БУХОРХУДОТ Бухорода 7-8-асрларда мавжуд бўлган Бухорхудоотлар ҳокимлигини бошқарган ҳукмдорлар унвони.

БУХТА [нем. Bucht — қўлтиқ; хавфсиз жой] айн. **қўлтиқ.**

БУШЛАТ [нем. Buschurunk — матрос нимчаси] Матрослар курткаси. *Бу кишини ҳам солдат бушлагида ўтказадиганга ўхшайман.* С. Анорбоев, *Оқсой. У индамай эшик олдида тўхтади-да, негандир, эгнидаги пахтали бушлатидан чиқиб турган узун қора юбкасига тикилди.* Ш. Тошматов, *Эрк куши.*

БУЮК 1 Ҳажм-ўлчови одатдагидан ортиқ, катта; улкан. *Буюк тоғ. Буюк давлат. Буюк бино.* ■ *Заргаров атрофидаги буюк саҳрони, шу саҳродек чексиз сукунатни сезар, ўзининг беҳаловат руҳи шу бўшлиқларни бусбутун тўлдириб тургандек туюларди.* А. Мухтор, *Асарлар. Фарғона канали ўз кўлами билан.. буюк аталмиш ўша каналлардан ўн баравар буюқдир.* С. Аҳмад, *Уфқ. Фалакка буй чўзган аллақандай буюк қаср рўпарадан намоён бўлиб, Меъморнинг хаёлини олиб қочди.* Мирмуҳсин, *Меъмор. Аҳмад ўзини буюк коинот қаршисида зарранинг миллиарддан бир заррачасидек ҳис этди.* Ф. Музажонов, *Ҳиммат.*

2 Улуғвор, юксак, тенгсиз, мислсиз. *Буюк, етук одамлар ниҳоятда камтар, камсухан, дилбару меҳрибон бўлишини.. бу доно қиз яхши биларди.* Мирмуҳсин, *Меъмор. Буюк воқеалар олдида вақт ўз ҳукмини ўтказа олмайди.* «Саодат». *Инсоният ўз камолоти жараёнида қўлга киритган буюк кашфиёти — тилдир.* Ф. Саломов, *Таржима назарияси. Баҳор буйи, ёз буйи заррама-зарра йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига тўкаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади.* М. Исмоилий, *Фарғона т.о.*

3 Азиз, мўътабар, муқаддас. *Дунёда ҳеч сўз борми Она сўздан буюк.* Ҳ. Олимжон. *Биз биринчи навбатда авлодларнинг буюк хотираси олдида қарздормиз.* Газетадан.

4 Буюк (эркаклар исми).

БУЮКЛИК Одатдагидан катталиқ; улуғворлик, табарруклик. *Инсоннинг буюклиги ақл-идроки билан.* ■ *Муқимийларнинг буюклиги ҳам мана шунда эмасми? Шукрулло, Сайланма. Унинг [она тупроқнинг] сокингина тин олишида Бордир оналарга хос бир буюклик.* Э. Воҳидов, *Муҳаббат.*

БУЮМ I Тирикчилик ва рўзгорда ишлатиладиган, керак бўладиган ҳар бир нарса. *Рўзгор буюмлари. Заргарлик буюмлари. Чинни буюмлар. Зеб-зийнат буюмлари. Шахсий буюмлар.* ■ Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби буюмлардан қути-қути йиққан эди. Ойбек, Танланган асарлар. -Граммфон деган буюмни кўрганмисан ё эшитганмисан? — кулиб сўради Ёрмат. Ойбек, Танланган асарлар. Энди эса ўша тарафга боргиси келиб, бирпас бўлса ҳам туғилиб ўсган уйини, онасининг қўли теккан буюмларни кўргиси келди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ишлаб чиқарилган нарса, маҳсулот. Маҳсимнинг буюми оғир экан, савил. С. Аҳмад, Хукм.

БУЮР шв. Оч биқин. Шу куни.. жонивор Фирқук сузилиб, буюри-буюрига қанишиб.. Ширвонга кириб борди. «Равшан». Уйқулар қовоққа қотди, Отлар буюрин тортди. «Нигор ва Замон».

БУЮРМОҚ I 1 Истак-талабни бажаришга кўрсатма бермоқ; буйруқ бермоқ, амр, фармон қилмоқ. *Иш буюрмоқ. Болани ишга буюр, кетидан ўзинг югур. Мақол. Ишқасмас иш буюрсанг, Сенга ақл ўргатар. Мақол.* ■ Унинг нозиклиги, кўҳликлиги хурмати аяб, энгил-елти ишларни буюрарди. С. Аҳмад, Уфқ. *Мен ҳазрати олийлари буюрган мадраса тарҳини чизиш билан бандмен. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳоқим ясовулни чақириб, йўлга ҳозирланишини буюрди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ўлимга буюрдингиз, бизнинг нима гуноҳимиз бор экан? «Луқмони Ҳаким».*

Буюрнинг ёки буюрсинлар 1) буйруғингизни бераверинг, буйруғингизни бажаришга тайёрман (тайёрмиз). *Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста! -Буюрингиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу ишларни менга буюринг, бекам! Мирмуҳсин, Меъмор. ...Жуман писмиққа мурожаат қилди: -Буюрингиз, афандим! М. Исмоилий, Фаргона т.о.; 2) марҳамат қилинг, марҳамат. {Велков:} Афандимиз тилла буюрсинлар! Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

2 Бирор нарсани тайёрлаб бериш учун мурожаат қилмоқ; буюртма бермоқ, буюртирмоқ. *Пальто буюрмоқ.* ■ Муҳиддин толега официант ҳам тез кела қолди. Чой ва овқат буюрди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Келин пошшага тилла узук буюрдингизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Туфлини дарҳол гиламга қўйиб, кийиб кўрди: -Ўзимга буюртирилгандай! Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

3 Топширмоқ, бермоқ (қонун йўли билан). *Нафақа керак бўлса, даромадимнинг ярмини олинг, лекин болани тинч қўйинг. Бермайман, овора бўлманг! -Нега? Болани онага буюради-ку! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 тиб. Тавсия қилмоқ, ёзиб бермоқ, (доридармон, парҳез ва ш. к. ҳақида). *Парҳез буюрмоқ.* ■ Фақир бу сабилга оғуштабиз, баважҳ дафъи савдои табиб буюрган. Ҳамза, Танланган асарлар. *Менми? Менга нима ром келишини ўзим ҳам билмайман. Лекин докторлар коньяк буюрадилар, майли, коньяк бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Бирор иш, топшириқ билан бирор жойга юбормоқ, жўнатмоқ. *Хушрўй хизматчини ўчоқ боши юмушларига буюриб, чойни ўзи қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тукиб келишга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хизмат деса жуда абжир бўламан, Нима буюрсангиз, ишлаб келаман. «Муродхон».*

6 Тақдир қилмоқ; хохламоқ, истамоқ. *Тангрининг буюргани шу экан. Лекин, Меъмор, сиз яхши одамсиз, дилимга ёқасиз. Мирмуҳсин, Меъмор. -Ўғлим, кўнгул буюрган ишдан зарури бўлмайди, — деди раис Тошнўлатовга. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

Айбга буюрмоқ қ. айб 2. *Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим. Мирмуҳсин, Меъмор. Ташриф буюрмоқ қ. ташриф. Бир ҳафтадан кейин қиз Жамолзоданинг устaxonасига ташриф буюрди. «Ёшлик».*

БУЮРМОҚ II Насиб бўлмоқ, насиб қилмоқ. *Уялган буюргандан қуруқ қолар. Мақол. Югурганники эмас, буюрганники. Мақол.* ■ Қўша қаринглар. Ўғилларингга ҳам шунақа сарполар буюрсин. Т. Малик, Ажаб дунё. *Ўша куни Матпанога ўз тўйи буюрмади. С. Сиёев. Аваз. Хўпам ярашдики, қуллуғ бўлсин, оўғурсин. «Сўзбек га».*

БУЮРТИРМА айн. буюртма. *Буюртирма пальто.*

БУЮРТМА I от Бир нарса ясаб, тайёрлаб, ишлаб бериш ҳақидаги топшириқ, талаб. *Буюртма бермоқ. Буюртмалар қабул*

қилмоқ. ■ Тошкентда катта концерт залининг фойесини безашдек катта буюртма ҳам унга топширилди. «Ёшлик». Кўзойнакка буюртма берар экансиз, мос келадиган гардиш танлаш керак. Газетадан. Официантка буюртма олгани келди. П. Қодиров, Уч илди.

2 сф. Топшириқ асосида тайёрландиган; буюртирилган. Буюртма этик. ■ Қундузнинг онаси азондан туриб, нари-бери ҳовлиларини супуриб, буюртма тўппиларни тикишига ўтиради. Ойдин, Бечора. Асадов ҳафтада уч кун тикувчилик артелида ишласа, тўрт кун уйида буюртма тўғли тикади. Газетадан.

БУЮРТМАНОМА Бирор нарсани ясаб, тайёрлаб ёки ишлаб бериш ҳақидаги талаб (таклиф, илтимос) ёзилган расмий ҳужжат, хат.

БУЮРТМАЧИ Буюртма берган шахс ёки ташкилот. Буюртмачилар кўп бўлган кун [уста] жуда ҳам дилкашлашиб кетадилар. Н. Аминов, Устоз. Султон тандирчи қотирмани яхши кўради.. Буюртмачининг аёли эсли бўлса, эрта туриб, қотирма пишириб кўяди. «Ёшлик». Аслида буюртмачи ҳам, ишини баҳоловчи ҳам, қабул қилувчи ҳам ўшанинг ўзи эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БУЮҚ Қаттиқ совуқ, аёз. Кечга яқин Чирчиқ томондан изғирин турди, бўғотларни ялаб, қорини учирди. Буюқ кучайди. Ҳ. Гулом. Машғал. Очиқ эшикдан кирган буюқданми ё юраклари чиққанидан, болалар дир-дир титрашар эди. М. Исмоилӣ, Фарғона т.о.

Буюқ урдими ёки буюқда қолдингми кест. Унча совуқ бўлмаса-да, иссиқ кийиниб олган одамга айтиладиган ибора. У, узоқ Фарғона қишлоғининг серқилиқ иқлимни болалигидан билгани учунми, буюқда қолгандай, эгнига брезент чакмон, бошига намат қалпоқ кийган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУҚА Бичилмаган эркак қорамол. Буқа шохидан илинар, Одам — тилидан. Мақол. ■ Ҳар кун бир нағма кўрсатадиган буқамиздан хавотирланиб, нода олдига илгарироқ чиқиб турмоқчи бўлдим. «Ёшлик». Буқа, худди уятчан келинчақдек, ювош тортиб, хонасига кириб кетса бўладими. «Муштум».

Буқа бўйин Бўйни буқанинг бўйнидек йўғон. Буқа бўйин одам. ■ Меҳмоннинг бири афтини буриштириб олган, буқа бўйин одам эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Буқа бўйин,

ҳўкиз қорин хумсалар! Чучварани хом санайсиз. «Муштум».

БУҚАЛАМУН [а. بوقلمون — говланувчан; хамелеон] 1 от зоол. Жанубий Осиёда тарқалган, дарахтда яшовчи, судралиб юрувчи, шароитга қараб рангини ўзгартиб турувчи калтакесаксимон жонивор; хамелеон. Назирбой тўғри айтади: ..буқаламун шароитга қараб тусини ўзгартади. Ж. Шарипов, Хоразм. Вой, дийдорингни ел есин-э, буқаламуннинг ўзисан. Т. Тўла, Асарлар. Жаҳоннинг иши худди буқаламунга ўхшайди. Ойбек, Улуғ йўл. Савдогарчилик касби одами буқаламун қилиб кўяди чоғи. «Ёшлик».

2 сф. кўчма Ўзгарувчан, бирдек турмайдиган; ранг-баранг. -Бу буқаламун фалакнинг гардишига боқ, чирогим! — деди Шокир ота. Ойбек, Танланган асарлар.

БУҚАЛАМУНЛИК Ўзгарувчанлик, моллашувчанлик; тайини йўқлик, бирдек турмаслик. Мирзонинг бахти учун ҳозирдан бошлаб тадбирлар кўрмоқ зарур. Нечунким, тақдирнинг буқаламунликлари бениҳоятдир. Ойбек, Навоӣ. Алоиддин Машҳадӣ.. дунёнинг буқаламунлиги ҳақида шикоятланди. Ойбек, Навоӣ.

БУҚИНМОҚ Пастга эгилиб яширинмоқ, ўзини панага олмоқ, кўринмасликка ҳаракат қилмоқ. Буқиниб, нафасларимизни ютиб туриб, ҳаяжон билан биттадан тош отамиз. Ойбек, Болалик. Кетидан автомат ўқи узилди. Турдиевнинг барини ялаб ўтди, у пастроқ буқинди. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

БУҚОҚ 1 тиб. Қалқонсимон без фаолиятининг бузилиши натижасида ушбу безнинг катталашуви билан боғлиқ касаллик; шу касаллик натижасида катталашган қалқонсимон без. Мен жуда-а чарчаганман, биласиз. Олдин шу сабил буқоғимни даволатиб олсайдим. С. Нуров, Нарвон. Малоҳатнинг кўк пиёладан кўра кичикроқ буқоғи бўлиб, шуни ўтган йил кузда кестирган экан. А. Қаҳҳор, Жонфигон. Нусратбек унинг томоғидаги буқоғига қараб қолди. С. Нуров, Нарвон.

2 Шу касалликка йўлиққан, қалқонсимон беzi катталашган одам. Салим буқоқ. Ҳей, буқоқ, бу ёққа қара!

3 Дарахт танасининг зарарланиши натижасида унда ҳосил бўлган шиш, гурра. Ёнғоқ буқоғи.

БУҚТИРМА айн. **биқтирма**. ..булар [савдогарлар] молларни ўз фойдалари учун буқтирма қилаётгандирлар. Газетадан.

БУҚЪА [а. بقمه — бир бўлак ер; жой] эск. кт. 1 Мадрасаларда фақир ёки қаландарлар учун белгиланган хужра.

2 Фақирона уй, кулба. Алқисса, арақ-арақ тер босиб, буқъага етдим. «Муштум».

БУҒ Суюқлик ёки қаттиқ жисмларнинг газсимон ҳолати. Сув буғи. Симоб буғи. Қуруқ буғ (физ.). Буғ кучи (физ.). Буғ қозони (тех.). Буғ двигатели (тех.). ■ Самовардан чиққан буғ уйни тутди. Ойбек, Танланган асарлар. Айвон меҳмонхонадан гупиллаб урилган тутун ва қуюқ буғга тўлди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

Буғи чиқиб турган Эндигина қозондан олинган, тандирдан узилган, иссиқ. Буғи чиқиб турган сомса. ■ Ҳаммамиз бир пиёла-бир пиёла буғи чиқиб турган сутдан ичдик. Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун. Халил ота катта лағанда буғи чиқиб турган паловни кўтариб, ҳовлига кирди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БУҒДОЙ Ғалладошлар оиласига мансуб ўтсимон ўсимлик ва унинг дони, ғалласи. Жайдари буғдой. Оқ буғдой. Буғдой уни. Буғдой сепмоқ. Буғдой ўрмоқ. Буғдой нонинг бўлмасин, буғдой сўзинг бўлсин. Мақол. ■ Одам Атонинг ўзлари биринчи марта ер ҳайдаб, буғдой сочганлар. Ойбек, Танланган асарлар. -Бу ерда бизнинг қайроқи буғдойларимиз бор, — деди Анорхон. Ойбек, О. в. шабадалар.

БУҒДОЙЗОР Буғдой экилган ер, буғдойпоя. Буғдойзорга чиққанимдан кейин отни чоптиргим келди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Узоқда олтинланган буғдойзорлар, пахта далаларини шартта кесиб, уфққа санчилган йўллар ялтирар.. эди. А. Мухтор, Асарлар.

БУҒДОЙИҚ Ғаллагуллилар (буғдойдошлар) оиласига мансуб, ем-хашак учун экиладиган ёки ёввойи ҳолда ўсадиган кўп йиллик ғалласимон ўт. Адир ва тоғларда буғдойиқ ва ҳар хил ўтлар ўсадиган яйловлар бор. «Ўзбекистон географияси». Ётганда буғдойиқнинг изи тушиб қолган ўнг бети ачишарди. Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

БУҒДОЙКОР 1 Буғдой экувчи, буғдой етиштирувчи. Халқ нонини бут қилган Буғдойкорга шараф-шон. «Фунча».

2 Буғдой экишга, буғдой етиштиришга хосланган, мосланган. Буғдойкор хўжалик.

■ -Баъзида хўжайинга пул зарур бўлиб қолса, хом-хатала олмаларни аравага ортиб.. буғдойкор қишлоқларга олиб бориб сотиб келаман, — деди Шум бола. Ғ. Ғулом, Шум бола. ..республика бўйлаб буғдойкор майдонлар кенгайтирилди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

БУҒДОЙКОРЛИК 1 Буғдойкорлар касби.

2 Буғдой экиш, буғдой етиштириш. Буғдойкорлик билан шуғуланувчи туманлар. Буғдойкорлик хўжаликлари.

3 айн. **буғдойзор**. Буғдойкорликлар энди пахтага айлантирилса керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БУҒДОЙМАҒИЗ айн. **буғдойранг**.

БУҒДОЙПОЯ 1 Буғдой ўсиб ётган майдон, ер. Аҳмаджон ўттиз-қирқ метр наридаги буғдойпоя орасида бир немиснинг бошини.. кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. ..ракетачиларнинг буғдойпоя билан ҳеч қандай иши бўлмайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Буғдой пояси. ..офтобли кўчалар, шудгор қилинмаган ерлар, йўнғичқаноя ва буғдойпоялар бир даражада қуриган эдилар. С. Айний, Қуллар.

БУҒДОЙРАНГ Юзи буғдой рангига ўхшаш, қорачадан келган, қорачага мойил. Бу одамнинг туси буғдойранг бўлиб, юзи тўла ва сийлик эди. С. Айний, Эсдаликлар. Нусратбек эшикка яқинлашганда, машинадан қора атлас кўйлак кийган, буғдойранг юзли аёл тушди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Раҳимнинг буғдойранг бети жиддийлашган, ақлли, тийрак кўзлари бир нуқтага қадалган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Новчадан келган, буғдойранг, сочлари тим қора, кўзлари чақнаб турган Зарина ўзининг саҳройи гўзаллиги билан бошқа аёллардан ажралиб турарди. М. Осим, Аждоғларимиз қиссаси.

БУҒЛАҒИЧ Буғ сочувчи, гурковчи асбоб. Ем-хашак иссиқ сув буғи билан буғлагичда буғланади. «Зоология».

БУҒЛАМА 1 Буғда пиширилган, димланган. Буғлама кабоб ҳар иккала кастролкалар орасига қўйилган сувнинг буғида пишиди. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шундай усулда пиширилган таом. Мантти, хунон, буғлама, чўп кабоб каби тансиқ таомлар борки, булар қасқонда пиширилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БУҒЛАМОҚ I Буг билан ишлов бермоқ. *Пиллани буғламоқ. ■ Шивитни биласан-ку, шуни зира қўшиб буғлайди. Қайнагандан кейин, зиранинг ҳиди ўтга уннаб қолади. А. Қўчимов, Ҳалқа.*

2 Ўраб, буркаб терлатмоқ (даволаш мақсадида).

БУҒЛАНМОҚ I Буғламоқ фл. мажх. н. *Сигирларга овқат беришдан илгари ем-хашак майдаланади ва буғланади. «Зоология».*

БУҒЛАНМОҚ II I Буг чиқармоқ. *Талабалар буғланиб турган нонни бирпасда еб битиришди. Ойбек, Навоий. Баҳор ҳидидан бесаранжом бўлган қарғалар буғланиб турган далалар устида у ёқдан-бу ёққа учарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қатл этилганларнинг иссиқ қони майдоннинг тошларига сачраб, совуқда ҳовур чиқариб буғланар эди. П. Кодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Бугга айланмоқ. *Орол денгизи сатҳидан ҳар йили 60 куб километрга яқин сув буғланади. «Фан ва турмуш».*

3 Буг билан қопланмоқ, бугга тўлмоқ, буг босмоқ. *Ойна буғланиб қолди. Уй буғланиб кетди. ■ Буғланиб кетган дераза ортида қамиш томдан сизиб тушаётган томчилар кўриниб қоларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

БУҒЛАНУВЧАНЛИК Мавжуд атмосфера шароитида мумкин бўлган энг юқори буғланишни ифодалайдиган шартли катталик. *Бошқа жойларга нисбатан Ўрта Осиё шароитида буғланувчанлик юқори. «ЎЗМЭ».*

БУҒЛАТКИЧ физ. Суюқликни бугга айлантириб берувчи асбоб (аппарат).

БУҒЛИ Буғи бурқираб турган; иссиқ. *Мунгли ишинг бўлмаса, Буғли ошинг ташлама. Мақол.*

БУҒРИҚМОҚ Иссиқдан ёки буғдан, тердан шишинқирамоқ, қизариб кўринмоқ. *Носиржон буғриқиб кетган, нақ ёнар эди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Унинг [Маликахоннинг] юзлари буғриққан, оппоқ тирсиллаган билақлари тирналиб, гўза баргига тушган ширадан қорайган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Иссиқдан буғриқиб кетган старшина ювиниб чиққан жангчиларнинг эски кийим-кечаклари қуриб қолди, иссиқ уст-бошларни улашарди. В. Ғофуров, Вафодор.*

БУҒРО айн. *бўғра*. Фақат буғролар, яъни туяларгина баҳорнинг бошида хавфли бўлади. М. Осим, Карвон йўлларида.

БУҒРОЛАР тар. Қорахонийлар хоқонлиги (X-XI асрлар)нинг ғарбий қисмини хоқон номидан идора қилган сулола қонларининг унвони.

БУҒСИМОН Бугга ўхшаш, буг тарзидаги, бугга айланган. *Тупроқ қатламаари орасидаги ҳаво билан биргаликда ҳаракат этаётган буғсимон сув сернам жойдан нами оз томонга.. кўзғалади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.*

БУҒУ Жуфт туёқли, думи қалта, боши узунчоқ, оёқлари ингичка сутэмизувчи ҳайвон (кийикнинг бир тури). *Шимол буғуси. Буғу мўйнаси. ■ Бу бехатар масканда бухоро буғуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва турмуш». Менга тинчлик бермай қийнар Мана энди тушларимда Энасойнинг буғулари. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.*

БУҒУЧИЛИК I Буғу боқувчи касби.

2 Буғуларни асраш, боқиш, кўпайтириш билан шуғулланиш. *Шимолда бугучилик жуда ҳам ривожланган.*

БУҒҲОНА махс. Буг ҳосил қилиш жойи; хомашёга ёки маҳсулотга буг билан ишлов бериш, буғлаш бўлими. *Йўловчи уч сўм тўлаб, кийим-кечакларини буғҳонада битдан тозалатиб чиққандан кейингина вагонга қўйиларди. С. Нуоров, Нарвон. ..буғҳонани кенгайтириш мутлақо қониқарсиз суръатлар билан олиб борилмоқда. Газетадан.*

БУҒҲОН [a. بحران — танглик, оғир ҳолат; алаҳлаш] эск. айн. **кризис, танглик.**

БЮДЖЕТ [ингл. budget — ҳамён, маблағ] **1** иқт. Муайян вақт (йил, йилчорак) учун ишлаб чиқилган, меъёрлаштирилган ва қонуний тарзда тасдиқланган даромадлар ва харажатлар йиғиндиси. *Бюджет йили. Бюджет тизими. Давлат бюджети. Ҳарбий бюджет.*

2 Шахсий кириш-чиқим мажмуи. *Ўқиш даврида менинг ойлик бюджетим уч минг сўмдан ошмас эди. ■ Тўғри, оилада ошавий бюджетни бошқарадиган бир киши бўлиши керак. Газетадан.*

БЮЛЛЕТЕНЬ [фр. bulletin < итал. bulletino — кичик ҳат, янрақ] **1** Бирор муассасанинг вақт-вақти билан чиқариб туриладиган босма нашри номи; ахборотнома. *Олий аттестация комиссиясининг бюллетени. ■ Академиянинг ахборот ва бюллетенларида ўзбек диалектологиясига оид 15*

Мен артиқ илмий мақола эълон қилинди. «УТА». Токча-токча эски-янги уставлар, дугалар, бюллетенлар, газета ва ажабий журналлар ҳам бор. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бирор муҳим воқеанинг бориши ҳақида эълон қилиб туриладиган ахборот. *Валюталар курси ҳақидаги бюллетень.*

3 Маълум шаклдаги сайлов (овоз бериш) варақаси. *Сайлов бюллетени. Бюллетени сайлов қутисига ташламоқ.*

4 с. т. Касаллик туфайли ишчи ёки хизматчининг меҳнатга вақтинча яроқсизлиги ҳақида тиббиёт муассасалари томонидан бериладиган ҳужжат; касаллик варақаси. *Бюллетень олмоқ. Бюллетень бўйича пул тўламоқ. ■ Махсус комиссия Н. Шодиевнинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет бюллетенига ҳақ тўланадиган бўлди. «Муштум». - Орадан икки ҳафта ўтказиб, хабар олгани борсам, Хўжахоновнинг қўлига игна кириб, бюллетенга чиқиб кетган экан, - деди Ўтбосар. Файратий, Эпчил куёв.*

БЮРО [фр. bureau – девонхона, идора; ёзув столи] 1 эш. Баъзи муассаса, ташкилот ва ш. к. да раҳбарлик ишини олиб бориш мақсадида сайланадиган ёки таъсис этиладиган коллегиял орган; шу орган ўтказадиган мажлис. *Бюро аъзолари. ■ Омонов хонадан чиқиб кетгач, Муродов бюро аъзоларига мурожаат қилди. «Муштум». Қодиржон, батафсил сўзлаб, бюрода жуда баҳодирлик кўрсатибсиз. Уйғун, Асарлар. Бюрода унга жуда кўп савоаллар беришди Г. Нуруллаева, Юрак ёнмоғи керак.*

2 Баъзи бир муассаса, ташкилот ёки улардаги бўлимлар номи. *Маълумотномалар бюроси. Машина бюроси. Конструкторлик бюроси. ■ Нормативлар бюросига машина-созликда техник нормалашга доир инженерлар ва техниклар керак. Газетадан. Раҳим ака машина бюросига кирди, кўп ўтмай, қўлида бир даста қоғоз билан қайтиб чиқди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Убир неча йилдан бери Тошкент саёҳат ва экскурсиялар бюросида меҳнат қилмоқда. Газетадан.*

БЮРОКРАТ [бюро + юн. kratos – қудрат, ҳокимият] Ўз вазифасига расмиятчилик билан қаровчи, расмиятпараст, тўра. *..инсоннинг қимматли вақтини ўғирловчи,*

сансалорчи, бюрократларга, оловни ўзгалар қўли билан ушловчиларга нега чора кўрилмайдими? «Муштум». ..бюрократ ваъдани беради-ю, ўша одамни тамоман унутиб юборади. Ю. Шомансур, Қора марварид.

БЮРОКРАТИЗМ Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик ва совуққонлик билан қараш, қуруқ расмиятчилик билан иш тутиш; қоғозбозлик, тўрачилик. *Талаблар вақтида бажариб борилганда, бюрократизм ва сансалорлик аломатларига қатъий барҳам берилади. Газетадан.*

БЮРОКРАТИК Бюрократларга ва уларнинг иш услубига оид, расмиятчиларга хос бўлган.

БЮРОКРАТИЯ 1 айн. бюрократизм.

2 Расмиятчилар, тўралар.

БЮРОКРАТЛАРЧА рви. Бюрократларга хос услубда, расмиятчилик билан, тўраларча. *Ишга бюрократларча қараш.*

БЮРОКРАТЛАШМОҚ Расмиятчилик, тўрачилик руҳи билан сугорилмоқ, тўралашмоқ, тўрачилик услубида иш юритмоқ. *Бюрократлашган идора. Бюрократлашган раҳбар.*

БЮРОКРАТЛИК 1 Эски ва қотиб қолган услубда иш тутиш; тўрачилик, расмиятчилик. *Бюрократлик биз учун ёт ва зарарлидир.*

2 Бюрократларга хос хатти-ҳаракат, иш: тўрачилик. *Бюрократлик қилмоқ. Ишга бюрократлик билан қарамоқ.*

БЮРОКРАТЧА айн. бюрократларча. *Ишга бюрократча ёндашиш.*

БЮСТ [фр. buste – кўкрак, кўкс < итал. busto – кўкрак < лат. bustum – марҳумнинг қабрига ўрнатилган, унинг белдан юқори қисми тасвирланган ҳайкали] Одам гавдасининг кўкрагидан ёки белдан юқори қисми тасвирланган ҳайкал. *Қаҳрамоннинг бронза бюсти. ■ Хона ўртасига шоирнинг бюсти қўйилган. Ф. Хусаинова. Кўқон адабиёт музейида. Қумри институт боғидаги профессор бюсти ёнига қўйилган скамейкада китоб ўқиб ўтиришни яхши кўради. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.*

БЎ унд. с. Моллар (сигир, бузоқ ва б.) чиқарувчи чўзиқ товушни ифодалайди. *Атрофи сим билан ўралган ёзги молхонадаги бузоқ, сигирнинг овозини эшитиб, «бў-бў» деди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

БЎДАНА шв. айн. бедана. *Эшикка чиқса, унинг ҳуснига маст бўлиб, сўфитўрғай, как-*

лик, будана — жами қушлар беадад сайрашар эди. «Ойсулув».

БҮЁВ 1 Бўяш, ранг бериш.

2 шв. Бўёқ. Бўлар иш бўлди, бўёви синди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БҮЁВЧИ шв. айн. бўёқчи.

БҮЁЁҚ 1 Бўяш, ранг бериш учун ишлатилдиган модда; нарсаларга суртилган шундай модда қатлами. Акварель бўёқ. Мой бўёқ. Кўк бўёқ. Бўёғи кўчган идиш. Бўёқнинг яхшииси — бўзчининг бойлиги. Мақол. ■ Тўрт қадам юриб, сутранг бўёққа бўялган эшик олдиға борди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Ҳозиргача ишлатилиб келинган органик бўёқлар ўрнига табиий бўёқлардан фойдаланиш мумкин. «Фан ва турмуш». Очиқ платформаларда зангор бўёқлари ярқираб танклар турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Нутқни безовчи бадий тасвир воситалари. Гапга бўёқ бермоқ. ■ Бу шеърларда табиат ёрқин бўёқларда моҳирлик билан чизиб берилган. Газетадан. Навоий йил фасллрининг жонли манзараларини яратади, уларни чизиш давомида алоҳида бўёқлар қидирарди. Газетадан.

3 Лаб бўёғи, помада. Қиз қошларига оро беришни тугатиб, энди лабларига бўёқ суртаётган экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Бўлар иш бўлди, бўёғи синди Кимсанинг розилигисиз бўлиб ўтган иш-ҳаракат ҳақида, «энди на чора», «энди пушаймоннинг фойдаси йўқ» маъноларида ишлатилади. -*Ке, кўй, Қаршивой! Утган гапга саловат. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди, — деди Ҳаққул ота кўл ситтаб. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.*

БҮЁЁҚДОР 1 Бўёқ берилган, бўялган, бўёқлар билан безатилган; рангдор. Бўёқли уй. ■ Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнавон нақили, бўёқдор эшиклари, деразалари бекик. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Бадий тасвир воситаларига бой; жозибадор. Бўёқдор тасвир. ■ *Асқад Мухторнинг «Пўлат қуювчи» поэмасининг тили ҳам етарли равон, бўёқдор эмас. «Ўзбек адабиёти тарихи».*

БҮЁЁҚДОРЛИК кўчма, поэт. Услубий бўёққа эгалик, ранг-баранглик. *Ана шунинг учун бу жанр сўзда, образда, шаклда ортиқча мумтозликни, бўёқдорликни талаб қилмаган. «ЎТА». Ифодалиликка интилиш.. бўёқдорлик сўзлашув нутқи учун характерлидир. «ЎТА».*

БҮЁЁҚЛИ айн. бўёқдор. Бўёқли эшик. Бўёқли тасвир. ■ *Мисралар узунлиги оригиналликдан ошмайди, сўзлар эса қисқа, бўртма ва бўёқли. «ЎТА».*

БҮЁЁҚ-СҮЁЁҚ Бўёқ ва шунга ўхшаш пардоз ашёлари. *..бўёқ-сўёқ, майда-чуйда резавор сотиб.. шаҳарма-шаҳар кезиб.. «Тоҳир ва Зухра». Қизларга ачинаман. Ҳали она сути оғизларидан кетмай туриб, бўёқ-сўёққа мунча ружу қўйишган-а? «Ёшлик».*

БҮЁЁҚХОНА Бўёқчи усталар ишлайдиган ёки бўяш учун лозим бўёқлар, бошқа хил нарсалар сақланадиган махсус хона; дўкон.

БҮЁЁҚЧИ 1 Ип, ипак ва ш. к. ни бўёвчи, уларга ранг берувчи уста, рангворчи. Бўёқчининг бўёқчилиги қўлидан маълум. Мақол. ■ *Сингелиси Ойжамол пластмасса цехида меҳнат қилади. Умр йўлдоши Садрия ҳам шу ерда бўёқчи. Газетадан.*

2 Сиркор уста. уй сирловчи, бўёвчи мутахассис. *Саодатнинг назарида бу чўққиларни гўё бўёқчилар атайлаб пушти рангга бўяб қўйганга ўхшайди. И. Раҳим, Икхос. Бунда [институтда] қоровулу ҳовлида ишлаётган бўёқчилардан бўлак ҳеч кимса йўқ эди. Мирмуҳсин, Умид.*

Бўёқчининг нилими Қийин ишни осон фаҳмлаб, тез битириб беришни талаб қилган кишига «бу сиз ўйлагандай осон иш эмас», деган маънода айтиладиган ибора. **Бўёқчининг хуми айниди** Эл орасида тагитуги йўқ «миш-миш» тарқалганда айтиладиган ибора (илгари бўёқчи усталарнинг хуми, нили айниса, ирим учун халқ орасида бирор ёлгон гап, хабарни тарқатар эдилар. Гўё шундай қилинса, бўёқ айнимайди, деб тушунардилар).

БҮЁЁҚЧИЛИК 1 Бўёқчи касби; бўёқ ишлари билан шуғулланишлик. Бўёқчилик унга ота касб. Бўёқчилик ишлари. Бўёқчининг бўёқчилиги қўлидан маълум. Мақол. ■ *Биз бўёқчилик ва дурадгорлик ишларини бажармоқдамиз. Газетадан.*

2 тар. Бўёқчилар дўкони жойлашган раста ёки бўёқчилар ўрнашган маҳалла. Бўёқчилик маҳалласи. Бўёқчилик растаси.

БҮЎЖАМА Киши вояга етганда, баданига (кўпинча бет ва кўкрагига) тошадиган қизил бўртмачалар; хуснбузар. *Саттор.. бўйсунмаган сочларини сув билан тараб ялтиратиб, пешонасига тошган бўжамасини слайди. А. Мухтор, Кумуш. Лимон шарбати юзни тоза*

қилади, бўжамаларни даволайди. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БЎЖИ бол. Болаларни қўрқитиш ёки алдаш учун «жин», «ажина» каби маъноларда ишлатиладиган сўз. *Қўғирчоқни бўжи олиб кетди. Бўжи келди, бўжи келди, Чингиз билан Жўжи келди.* Матал. ■ *Ҳа дегани ҳожиси йўқ, кўрқитгани — бўжиси.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Чолдеворда ётган кўрар бўжини.* «Баҳром ва Гуландом».

БЎЗ I [а. بَز — газлама, ип газлама, бўз] **1** Хом пишитилган пахта ипидан қўл дастгоҳида тўқилган мато. *Малла бўз. Сўз эмгак бўлар, бўз — кўйлак.* Мақол. *Арқоғини кўриб, бўзини ол, Онасини кўриб, қизини ол.* Мақол. ■ *Бўзчилик бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. Аёли чарх йиғирса, эркаги бўз тўқирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 сфм. Бўздан тайёрланган, тикилган. *Бўз яқтак қичитар, яхши хотин тинчитар.* Мақол. ■ *Ноз-неъматнинг кўплигидан бўз дастурхоннинг ямоғи кўринмай кетди.* С. Сиёев, Аваз. *Низор ойим бўз тўнни текшириб кўрди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

БЎЗ II Кўкка мойил оқ ранг (асосан от туси ҳақида). *Бўз от. Бўз турғай. Бўз қарчиғай. Бўз эшак. Бўз туя.* ■ *Уктам ёш бўз отда илжайиб турар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У чорбоғ четидан бўз отни чоптириб чиқдию, бирдан жиловини кўйиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сафидан адашган бўз турна бўзлар.* А. Суюн, Олис тонглар. *Катта, кучли бўз эшакни болаларга тутқизиб, дастаси йўғон қамчини катта, жуда кир салласига қистирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қўлдан бир киши чиқиб кела берди, кўлида бўз қарчиғай.* «Интизор».

Ранги бўз бўлиб кетмоқ ёки бўздай оқармоқ Ранги оппоқ бўлиб кетмоқ, ранги қув ўчмоқ. *Назокатнинг юзи бўздек оқарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг ранги бўздай оқариб кетган, аъзойи бадани қалт-қалт титрар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ажабо, бу одам нега кулади, деб афтига қарасам.. ранги бўз бўлиб кетибди!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БЎЗ III: бўз ер Экин экишга яроқли, лекин узоқ вақт ишланмай, экилмай ётган ер. *Бўз ерга қадалган чигит бағрига баҳор нафаси тегди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофлари, қақир — бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бўз тупроқ**

Субтропик ҳудудлар ва яримчўл ерларга хос тупроқ. *Пойлаб деҳқон йўлини, бўрсиллайди бўз тупроқ.* А. Суюн, Олис тонглар. *Гул боғим, боғим-боғим, Боғ бўлган бўз тупроғим.* Миртемир, Асарлар.

БЎЗ IV: бўз бола (ёки йиғит) Эндигина кучга тўлиб келаётган, турмуш аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом бола, ўсмир. *Кўнчилигимиз жанг кўрмаган бўз йиғит эдик.* Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. *Бўз йиғит эмасманми, қон гуп этиб мияга урди.* «Муштум». *Сулув қизинг бор бўлса, Бўз болага ёқарсан.* «Шарқ юлдузи». *Шу кичкинагина бўз йиғит дилида сўнгсиз умидлар бор экан.* Ҳ. Фулом, Машъал.

БЎЗ V Ўтсимон чўл ўсимлиги; чалов.

БЎЗ VI Қаттиқ, уввос йиғи. *Унутмоқ ҳам шунчами, Дунё тўлди бўзимга.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БЎЗА I [ф. بوزە — тарикдан қилинган ичимлик] Оқшоқ, тарик, арпа ва ш. к. донлардан тайёрланадиган, кайф берадиган ичимлик. *Бўза солмоқ. Бўза ичмоқ.* ■ [Отам] *Бўза ва мусаллас сингари нарсаларни сира оғзиларига олмас эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бўза, айрон, қимиз-қумронлар идишларда дастурхонга тортилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЎЗА II бнк. Фишт териш ёки пойдевор кўйиш учун тайёрланган қоричма.

БЎЗАГАР [ф. بوزەگار — бўза тайёрловчи, бўзачи] Бўза тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланувчи киши, бўзачи. *Бўзагар Отабекни.. бўзанинг гули билан меҳмон қилар эди.* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Шоди бўзагарнинг работида бўза ҳамшиша қайнаб ётади.* «Ёшлик».

БЎЗАГАРЛИК I Бўза тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланиш.

2 Бўза ичувчилар даврасини бошқариш, даврабошилиқ. *Бўзагарликка бир оғиздан Болибек сўзамол сайланди.* А. Суюн, Олис тонглар.

БЎЗАРМОҚ I Ранги қув ўчиб, оқариб кетмоқ. *Остонада турган аёлнинг сўлгин юзи докадек бўзарди, кўзларида ёш томчилари милтиллади.* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. *Тешабойнинг лавлагидай қизариб кетган юзи бирдан бўзарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Гира-шира ёришмоқ, хира тортиб оқармоқ. Тонг бўзарди. Оламга ёруғлик ёйла бошлади. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Осмон бўзариб борарди. Терада фақат бир юлдуз, у ҳам сўнай-сўнай деб милтиллаб турибди. М. Мансуров, Ёмби. Оппоқ қор босган далалар устида бўзариб тонг отди. Ҳ. Фулом, Машғал.

Бўзариб турмоқ Серрайиб, қаққайиб турмоқ; қимирламай турмоқ. Пича бўзариб тургандан кейин Қоражон секин жилди. «Ёшлик». Ибодулла Ботиралининг ёнида индамай, бўзариб турган Бўронбекка хўмрайиб қаради. Ҳ. Фулом, Машғал. Бўзариб турмоқдан бошқани билмайди. Энди бу бир Мажнун-да, дейишди. «Баҳром ва Гуландом».

БЎЗАФУРУШ [бўза + ф. فروش – сотувчи] айн. **бўзагар**. -Йўғ-э! – деди Самадов. – Ахир, Қўшшабой бўзафуруш қирқ олтинчи йилда ўлган-ку! «Ёшлик».

БЎЗАХОНА [бўза + хона] эск. Бўза сотиладиган ёки ичиладиган жой; хона; майхона. Мулла Наби чапани бир йигит бўлиб, кечаси билан бўзахоналарда, чойхоналарда санқиб юрарди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уришилари. Бу ўтиришдан сўнг у [Отабек] бир ойлаб бўзахонага келмай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗАХЎР [бўза + ф. خور – ичувчи] Бўза ичувчи; бўза ичишни яхши кўрадиган, бўзани кўп ичадиган. Бўзагар Отабекни.. оддий бўзахўрлар ёнига ўтқизмай, ўзининг махсус хўжрасига олиб кирар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мен бўзахўр, эски бўзахўр, Кўзаларни синдирган ўғлон. С. Акбарий, Аму билан дардлашув.

БЎЗАХЎРЛИК I Бўза ичишга одатланганлик.

2 Бўза ичиш, бўза ичиб кайф-сафо қилиш. Бўзахўрлик қилмоқ. ■ Уша давралар.. бўзахўрлик, қиморбозлик.. «Шарқ юлдузи».

3 Эркакларнинг бўза ичиб отамлашиш учун махсус уюштирилладиган йиғини.

БЎЗАЧИ айн. **бўзагар**. Ўзиям қишоғимизда Тиркаш бўзачи зап бўза қилади-да! А. Суюн, Олис тонглар.

БЎЗБОЛА қ. бўз IV. Унинг изидан бешолти ёшлардаги бўзбола шодон йўрғалаб бормоқда. С. Сиёев, Аваз. У [Омон] – мактабни эндигина тугатган бўзбола, олис тоғлар орасидаги кичкина қишлоғидан улкан шаҳарга тушиб келди. Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги. Бир кун сизларга ўхшаган бўзболалар

йиғилиб, қандай қилиб бўласаям, олмадан олишга қарор қилдик. А. Кўчимов, Ҳалқа.

БЎЗДОҚ Кўкқарғалар туркумига мансуб кўчманчи қуш; куркунак.

БЎЗЛАМОҚ I Ўқириб, уввос тортиб, нола қилиб йиғламоқ, зор-зор йиғламоқ. Супага чиқиб, чинакамига: -Ота, отажон! – деб бўзлади. «Ёшлик». Уларнинг орасида энг кўп бўзлагани кенжа ўғил эди. «Ёшлик». Ҳар водийни бир-бир изладим, Етим кўзи янглиғ бўзладим. Ҳ. Олимжон.

Бўтадай бўзламоқ Зор-зор йиғламоқ. У озмунча кўз ёш тўқдимми, гоҳ бўтадай бўзлади, гоҳ ун чиқармай, ичида нола тортди. Й. Шамшаров, Довруғ. Ишқингда йиғладим, бўтадай бўзлаб.. «Баҳром ва Гуландом». Ҳолинг кўрса, отанг бўтадай бўзлар. «Баҳром ва Гуландом».

2 кўчма Мунгли, дардли товуш чиқармоқ; нола қилмоқ. Бир шўх бўзтўрғай Фуломжон бошидан кетмай ҳадеб бўзлар, нималардир сўзлар эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Тўрғай бошлари узра чарх уриб бўзлади. «Ёшлик». Бағримда бўзлайди алданган умид. Бетиним тўлганар ўзини уриб. М. Эгамбердиева, Гулбарг. Хаёлар қошимда Сиз бўлиб бўзлар. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. Козимнинг назарида танбур ҳамон ўқиб-ўқиб бўзларди. Э. Усмонов, Ёлқин.

БЎЗЛАШМОҚ Бўзламоқ фл. бирг. н. Онабола узоқ йиғлашдилар, кўз ёшлари битунча бўзлашдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗЛИК I Бўз ер. Умумий мажлисда «Ҳақ йўл» деб ном берилган колхоз худди шу кунни Қамшикапанинг.. шарқдаги бўзликка ва лалмиқор адирга қўш чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЗЛИК II I Бўз болаларга хос хомлик, гўрлик. Таваккал билан бўлган ишининг тағи яхши чиқмайди, болалар бўзлик қиляптилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

2 Юздаги оқ, бўз ранг. Кечаси гул япроқчаларига кўнган оппоқ қиров кўёш чиққанда аста-секин кўтарилгани сингари, унинг чехрасидаги ваҳм бўзлиги ҳам тарқалиб борди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

БЎЗНОЧ Мураккабгулдилар (қоқидошлар) оиласига мансуб, пояси қалин тук билан қопланган, сариқ гулли кўп йиллик ўт. Бўзноч гулларидан тайёрланган қайнатма жигар касалликларини даволашда ишлатилади. «ЎЗМЭ».

БЎЗРАЙМОҚ 1 айн. безраймоқ. Нега хўракка териб ташланган бездек бўзрайиб турибсан? Б. Раҳимов, Мардлар қиссаси. У менга бўзрайиб қараб турди-да, саломимга алик ҳам олмай, бепарволик билан юзини ўгириб олди. Х. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

2 Ҳайрон бўлмоқ, анграймоқ. Мирзолар бир-бирига қарашиб олдилар. Шаҳодат муфти бўзрайиб, ҳамроҳига қаради. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Зайнаб ишини тўхтатиб, бўзрайганча Кумушага қараб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗРАНГ Кўкка мойилроқ бўлган оқ ранг. Дарахтзорлар адоғи бўзранг адирларга туташиб кетган. Н. Қиличев, Чигирик. Энди кўзи ҳеч нарсани кўрмас, мияси фикрлашдан тўхтаган, ўзи тағ-туғи йўқ бўзранг бўшлиқ аро оҳиста сузиб кетар эди. «Ёшлик».

БЎЗТИКАН Мураккабгуллилар оиласига мансуб кўп ва бир йиллик бегона ўт. ..ўзбек тилида мавжуд қорағат ўрнида смородина, қорақайин ўрнида бук, бўзтикан ўрнида будяк.. деб ишлатишининг нима ҳождати бор? «ЎТА».

БЎЗТУПРОҚ Ўзлаштирилмаган бўз ер, экин экилмаган тупроқ ёки кулранг тупроқ. Ўрта Осиё бўзтупроқларида карбонатлик даражаси бошқаларга нисбатан кучлироқдир. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

БЎЗТЎРҒАЙ Чумчуқсимонлар туркумининг тўрғайлар оиласига мансуб, бўз рангли, асосан кумлоқ ва шўр жойларда яшовчи куш. Бунда кушлар учмас гур-гур. Бўзтўрғай ҳам бўзламас. А. Шер, Қадимий куй. Осмондаги бўзтўрғай, Бўзламасанг на бўлғай? Муштаккина жонингга Куйламасанг на бўлғай? «Кўшиқлар».

БЎЗЧИ 1 Бўз тўқувчи қосиб. Бўзчи билганин тўқир, мулла билганин ўқир. Мақол. Бўзчи белбоққа ёлчимас. Мақол. ■ Сафар бўзчи кўзида ёши билан Анварни табрик қилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Ғалаён кўтарганлар олдида қилич яланғочлаб Ҳорун бўзчи борарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бўзчининг моқисидай югурмоқ (ёки қатнамоқ) Тўхтовсиз бориб-келиб турмоқ, кўп қатнамоқ; сарсон бўлмоқ. Онажон биринчи ва иккинчи қаватнинг ноқулай зиналаридан бўзчининг моқисидай югурди. Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар. Йигитни

қалтироқ босди, кўзлари бўзчининг моқисидай югура бошлади. Х. Шамс, Душман.

БЎЗЧИ II Зубтурумдошлар оиласига мансуб катта япроқли, майда бошоқсимон гулли, кўп йиллик ёввойи ўт. Бўзчининг баргидан тайёрланган дорилар ичак ва меъда яраларини даволашда ишлатилади. «ЎЗМЭ».

БЎЗЧИЛИК Бўз тўқиш касби; бўз тўқиш билан шуғулланиш. Бобом ҳам бўзчиликни яхши билар эди. Ойбек, Болалик. Бўзчилик — бу ердагиларнинг ота касби. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЎЙ I 1 Киши қоматининг баландлиги; гавданинг бошдан-оёқ кўриниши; бўй-бост, қомат. Бўйи баланд одам. Бўйи наст одам. Бўйингга қараб тўн бич. Мақол. Ўзига енг бўлмаган ўзгага бўй бўлмас, Мақол. Туядай бўй бергунча, Нинадай ақл берсин. Мақол. ■ Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшанган чоқда, бойвачча.. уни кўз тағига олиб кўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Уйингнинг ортидан ўтлар тераман, Бўйингени бўйимга тенглаб кўраман. «Кўшиқлар». Кампир кўчага чиққанида, кўча эшигидан баланд бўйли, қош-кўзлари қоп-қора ўғли Қодир кўринди. «Саодат».

2 Юқорига чўзилган қўл баландлиги. Токчага бўйим етмаяпти. ■ Девор ўлғудай баланд-да, бўйи етмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бўй бермоқ 1) сувнинг чуқурлигини ўз бўйига ўлчамоқ. ..саёзликнинг нариги томонидаги дарё тармоғига тушиб кўрган эди, чуқур экан, бўй бермади. Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма бўйсунмоқ, сўзга, гапга кирмоқ. [Роҳат Шарифга:] Кечирасиз, жазманингизни шу маҳалдан жиловлаб олмасак, кейин бўй бермайдиган бўлиб кетади. Уйғун, Ҳуррият. Бир фалокатни сезган нортунга эгасига бўй бермай, шаталоқ отиб, уни йиқитибди.. М. Мансуров, Ёмби. **Бўйи(га) етмоқ** Бўйи ўсиб, балоғатга етмоқ. Қизинг бўйи етса, қизи яхши билан кўшини бўл, Ўғлинг эр етса, ўғли яхши билан кўшини бўл. Мақол. ■ Бўйига етган қиз билан йигит бир-бирлари билан топилсалар, бунга ҳеч ким қарши келмайди. С. Айний, Эсдалиқлар. **Бўй эгмоқ** айн. **бўйсунмоқ**. Тўрахоновнинг кўзи олдида.. бўй эгмаган Баҳорнинг, мағрур турган Ҳайрининг юзлари яққол гавдаланди! Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Бир кезлар бўй эгмай

келган Сирдарё суви энди жиловланганича нишиқриб, пастга отиляпти. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Тик турган нарсаларнинг баландлиги. Миноранинг бўйи. Бўйи узун терак. ■ Райондаги мактаб бинолари билан бўй ўлчашадиган мактаб биноси солдик. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бор бўйича қ. бор 1. Бўй чўзмоқ 1) бўйи ўсиб баландлашмоқ, ўсмоқ; баланд бўлмоқ. Айни гўзалар бўй чўзиб қолганда, қора қурт унинг илдизини қирқа бошлайди. Г. Нуруллаева. Сўнгги довон эмас; 2) балоғатга етмоқ. Қиз бола бўй чўзиб қолгандан кейин, йигит кишининг унинг уйига ҳадеб келавериши одобга ҳам, ахлоққа ҳам тўғри келмайди: қизнинг боши маломатга қолади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; 3) юқорига кўл чўзмоқ, узатмоқ. *Кўёшли баҳор эртаси жуда ҳам ёқимлики, юрган сари юргинг келади, гуллаган олма шохларига бўй чўзиб, барра майсаларни босиб юргинг келади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўкка (ёки фалакка) бўй чўзган** Жуда баланд, юксак; улугвор. *Кўкка бўй чўзган бинолар. ■ Ерда ёпишиб ётган ниҳоллар, сув берилгач, қаддини ростлаб, кўкка бўй чўзди.* Газетадан. *Кўп қаватли гўзал уйлар кўкка бўй чўзиб туради.* Газетадан. *Янги мадрасанинг пештоқлари ҳам фалакка бўй чўзиб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Одам бўйи** Одам бўйи бараварида, одам бўйича. *..одам бўйи баланд кўтарилиб солинган каттагина шийтон, атрофи гўлзор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жўрахон етиб борганда, юздан ортиқ хотин-қиз одам бўйи бўлиб гўлаб ўсган, кўм-кўк ёввойи ўтга ёпирилган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қамишлар икки одам бўйи ўсган, поёни кўринмас, шабадада бир оҳангда мунгли шовуллайди.* Ҳ. Гулом, Феруза. **Терак бўйи 1)** бўйи терак билан баравар; баландлиги терак бўйига тенг. *Мана, кун ҳам терак бўйи кўтарилиб қолди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Зиёбек бой уйдан чиқиб, йўнғичқазорга келганда, кун аллақачон ботиб, ой терак бўйи кўтарилиб қолган эди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) терак баландлигида. *Самолёт терак бўйи пасайди.* *Варрак терак бўйи чиқди.* **Тизза бўйи** Тиззадан келадиган, баландлиги тиззага етадиган. *Уша йили қиш эрта тушди. Устма-уст ёққан қор икки кунда тизза бўйи бўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. **Том (ёки найза, одам) бўйи**

Ушбу нарсалар бўйига тенг. *Шу пайт рўпарамдан том бўйи бетон уюмлари ортидан лип этиб қулоқчин кийган, узун бўйли йигит чиқди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нарх-наво ҳар кун том бўйи сакраб турибди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жимжит кечқурун Самарқанддан чиқиб, кун найза бўйи кўтарилганда, Темур дарвозасидан ўтди* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Баъзи нарсаларнинг (уй, ер, майдон ва б.) узун томони. *Бўйи олти метр, эни тўрт метр уй. ■ Унгуз энига бир қулоч, бўйига бир ярим қулоч қилиб қазилаётган бўлса ҳам.. айтишга осон, қазишга қийин катта унгуз эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Қуруқликнинг ариқ, дарё, денгиз кабиларга туташ жойи; қирғоқ, соҳил. *Дарё бўйи. Сув бўйи. Ҳовуз бўйи. ■ Элмурод билан Абдурасул йўл бўйидаги тепаликка чиқдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саломатлигини соғураётган одам ариқ бўйида сув қаддини билмай ўтирган кишига ўхшайди.* Газетадан. *Рихси хола нафасини ростлаш учун ариқ бўйига чўнкайди.* С. Зуннунова, Олов. *Ҳовузнинг бўйида томингиз борми, Хастадай турибсиз, ҳолингиз борми? «Кўшиқлар».*

6 (3-ш. эгалик аффикси билан) кўм. Давомида; мобайнида. *Кун бўйи. Йил бўйи. ■ Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча кўйлакчан чиқиб, кун бўйи соғуқ едим.* Газетадан. *Бирам ширин, асрлар бўйи ҳаёт сувини ва дехқон кўлини кутиб ётган даштдагина шундай қовун битади.* Й. Шамшаров, Тошқин.

Бўйида бўлмоқ Ҳомиладор бўлмоқ. *-Сахро воқеасидан уч ой ўтганда, бўйимда бўлиб қолганига ортиқ гумоним қолмади, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу-шу, қайтиб бўйида бўлмади.* *Бормаган доктори қолмади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Қизининг бўйида бўлмаётгани Кундуз опани ташвишга солар, кечалари уйқуларини олиб қочарди.* Газетадан. **Бўйи(нгиз) етмайди** Улдасидан чиқа олмайсан, кўлинг қисқалик қилади, қаршилик қила олмайсан. *Биламан, сиз кўрқмай-сиз! Суянган тоғингиз баланд! Ўртоқ Носировга ҳеч кимнинг бўйи етмайди.* А. Қаҳҳор, Синчалак. **Шу бўйи 1)** шу кўйда, шу ҳолда. *Шу бўйи тун билан йиғлаб чиқибди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундан буён, шу-шу. *Шу бўйи мен Анварни қайтиб кўрмадим.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Шу бўйи бир ҳафта Меъмор уйдан чиқмади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БҮЙ II [ф. *بوي* (بو) — ҳид] Ҳид, ис. *Анвар*. қизнинг юзидан ўтди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларининг муаттар бўйини ҳидлади. А. Қодирӣ, Меҳроблан чаён. *Лолалар яшил майсазор узра бўй таратиб, бош эгади*. Й. Шамшаров, Тошқин. *Сув сепилган кўчаларда райҳон бўйлари билан қоршиб, тупроқ ҳиди анқиди*. «Саодат».

БҮЙ-БАСТ жуфт. с. Киши гавдасининг тўлиқ, яхлит кўриниши; қадду қомат, гавда, жусса. *Бўй-бастни келишган йигит*. ■ *Бўй-бастингга онасинанг қоқиндиқ бўласин, Мамадалижон*. Н. Сафаров, Оловли излар. *Кўз ўнгидан бутун бўй-бастни, гўзаллиги ва таровати билан Қирмизхон гўлдек яшнаб турарди*. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар. *Акрамнинг дид билан кийиниши, келишган бўй-бастни унга ёқар эди*. «Ёшлик». *Зумрадни эслади*. *Унинг расо бўй-бастни, қуралай кўзлари, лўппи юзи, ўнг бетидоғи кулгичи.. кўз ўнгидан ўтди*. С. Сийёев, Отлик аёл.

БҮЙДОР I I Бўйи баланд; бўйчан, дароз, новча. *Бўйдор йигит*. ■ *Бекнинг онаси ўрта ёшлардан ўтган, бўйдор, сочларига сал оқ оралаган нуроний хотин эди*. А. Мухтор, Туғилиш. *Қиз бўйдоргина, озғин экан*. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Баланд, ўсиқ. *У пайкал четида гуллаб ётган бўйдор ўсимликларга ишора қилиб, гапни бошқа ўзганга бурди*. С. Нуров, Нарвон. *Электростанциянинг иккита бўйдор мўрисида буралиб-буралиб чиқаётган тутун кулранг осмонда ғойиб бўлади*. Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли.

БҮЙДОР II [ф. *بویدار*, *بویدار* — муаттар ҳидли; сассиқ ҳидли] Ўткир, муаттар ҳидли, кўшбўй. *Бўйдор гуллар*.

БҮЙДОШ Бўйлари тенг; бўйи-бўйига мос тушувчи. *Ҳабиба Хатибнинг Қутбия номли қизи билан бўйдош бўлиб, ҳар иккилари бу мактабдаги қизларнинг барчасидан катта эдилар*. С. Айний, Эсдалиқлар.

БҮЙДОҚ Уйланмаган, хотин олмаган; сўққабош. *Бўйдоқ йигит*. *Бўйдоқнинг ақли икки кўзида*. Мақол. *Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ, Ёмон хотин олгунча, бўйдоқ ўтган яхшироқ*. Мақол. ■ *Йигитнинг қўлида гўлдай хунари бор экан, бўйдоқ экан, уй-жойи тайин экан*. Ойбек, Танланган асарлар. *Бу чиройли.. жонон қиз, қурмағур, шаҳардаги ҳамма бўйдоқларни михлаб, арқонлаб, эгарлаб ташлади*. С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Дайди, бемаҳал эсган. *Нур тўкилган сайҳонда бўйдоқ шамол билан ўйнаргийёҳлар*. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

БҮЙДОҚЛИК Уйланмаганлик, оила-сизлик ҳолати, уйланмаган давр. *Подшонинг бўйдоқлигини Оқтош элининг ҳамма қизи ҳам билар эди*. «Муродхон».

БҮЙИМОДАРОН [ф. *بوي مودارون* — она-лар иси] Мураккабгуллиларга мансуб патсимон баргли, майда тўп гулли, кўп йиллик доривор ўт. *Оддий бўйимодарон адир ва қирлар, йўл ёқалари ва ўрмон чеккаларида ўсади*. «ЎЗМЭ». *Бўйимодарон патсимон баргли кўп йиллик ўт бўлиб, ер ости поясидан бўғиз барглари ва поялар чиқаради*. «Фан ва турмуш».

БҮЙИНИ I (3-ш. бирл. **бўйини**) I Одам ва умуртқали ҳайвонлар гавдасининг бош билан танани бириктирувчи қисми. *Ўғрини солсанг қўйингга, Сиртмоқ тушар бўйингга*. Мақол. *Хотин — бўйин, эр — бош*. Мақол. ■ *Тонгнинг майин шабадаси Нусратбекнинг бўйинларини ёқимли силаб-сийталади*. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Тўрткўз бўрининг бўйиндан қаттиқ тишлаб, у ёққа-бу ёққа юлқилаб кўрди*. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Қора кўзлари учқун сочиб порлайди*. *Кўкраклар баланд*. *Бўйини оқ марвариддай силлиқ, лаблари эҳтиросли*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бўйини букмоқ айн. бўйини эгмоқ 4. Бу даҳшатни, офатни, у, эҳтимол, бир тақдир, бир зарурият.. деб тушунганда, балки камтарлик билан бўйинини буккан бўлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйини эгмоқ** (ёки **солмоқ**) I) бошни қуйи солмоқ. *Иккала от узоқ йўл босиб ҳориганидан, оғир бошларини кўтаришига мажзоли келмагандай, бўйинларини эгиб турарди*. С. Анорбоев, Оқсой; 2) кўчма айбини бўйинига олмоқ, айбига икрор бўлмоқ. *Эгилган бўйинни қилич кесмайди*. Мақол. ■ *Шунда ҳам ўзидан наст деб юрган кишисига бўйин эггиси келмади*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 3) таъзим қилмоқ. *Кумуш уялиб, зўрғасина салом берди ва Юсуфбек ҳожининг яқинига келиб, бўйин эгди*. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Бўйин эгиб ҳаммаси, Таъзим қилиб туради*. «Ойсулув»; 4) бўйсунмоқ. *Душманга бўйин эгма*. Мақол. ■ *Эски раислар бўйин эгармикан бу ёш жувонга*. И. Раҳим, Ихлос. *Эшбоев бу такаббур, безбет болани бўйин эгишига мажбур қилмаган эди*. «Ёшлик». **Бўйини қисмоқ айн. бўйини**

эгмоқ 2. [Отам] Бир кун эримнинг узоқ саяилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйинни қисиб кириб келди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Баъзи асбобларнинг ингичка узунчоқ қисми; бўғиз. *Дуторнинг бўйни. Шишанинг бўйни.* ■ *Деворига толгул ва бўйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нўш этиб, уйга келурман, ерда турмайдура оёқ, Шишалар бўйни узилсин, бош эгиб қон ийғласин.* Ҳабибий. Девон.

3 *тех.* Ўқ, вал ва ш. к. нинг подшипникка ўрнатиладиган қисми. *Вал бўйни.*

Бўйин бермоқ Бўйсунмоқ, гапга кирмоқ, кўнмоқ. *У бировга бўйин беришни ёмон кўради.* С. Аҳмад, Уфқ. *Икки ийгит чопа келиб, унинг жиловидан тутишди. Қора Бахмал бўйин бермай, силтаб ташларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Бўйин бурмоқ** айн. **бўйин товламоқ**, *Сал норозилик қилиб, ишдан бўйин бурганларнинг боши балога қолар, бундайларга сургул, бадарға доим таҳдид солиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *—Сиз, устод, бир нима десангиз, биз бўйин бурган эмасмиз, — деди Меъморнинг чехраси очилиб.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Бўйин сунмоқ** айн. **бўйсунмоқ**. *Номардларга асло сунма бўйинингни, пуч ёнгоққа тўлдирди кўйинингни.* Мақол. **Бўйин товламоқ** (ёки **тортмоқ**) Бирор ишни бажаришдан, унга қатнашишдан бош тортмоқ. *Дарвеш Али кўзғолонини бостиришга Алишернинг ўзини юборинг. Ё Алишер бу ишдан бўйин товлайди, ё.. бориб, фитнани бартараф қилади.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бу подшоҳимизнинг олий фармони, ундан бўйин товлайдиганларга у шафқат қилиб ўтирмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйин тўлғамоқ** айн. **бўйин товламоқ**. *Бизлар бамаслаҳат нима десак, у бўйин тўлғамас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бўйин қўймоқ** 1) кўникиб, бирор ишга кириша бошламоқ. *Ғуломжон сўнги кунларда меҳнатга бўйин қўйган бўлса ҳам, энди бундан ўзи қониқа олмади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) кўнмоқ, бўйнига олмоқ, рози бўлмоқ. *Аширбек ношлож жиянларининг гапига бўйин қўйди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Бу ишлар худонинг иши, кўн энди, Бўйин қўйгин Оллонинг қудратига.* «Юсуф ва Аҳмад». **Бўйин боғлиқ** Тутқун, асир; эргаштириб, судраб юрилган. *Бўйини боғлиқ ит овга ярамас.* Мақол. ■ *Бўйиним боғлиқ ҳам эмас,*

ечик ҳам эмас. Қамоқ бўлмаса ҳам, қамоқда ўхшайди. Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйинга** 1) гарданига, зиммасига, устига. *Катта рўзгорнинг ҳамма гуноҳи раиснинг бўйнига.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Буларнинг барчаси унинг бўйнига қарз бўлиб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) виждонига; виждонига ҳавола. *Нима уволи бўлса — ҳақ бўлсин, ноҳақ бўлсин — гувоҳнинг бўйнига, деб ҳукм қиламан.* «Луқмони Ҳаким». *Мен қўлимдан келганини қилдим, энди [боланинг] уволи сизнинг бўйингизга — ерсиз қоладими, етим бўладими.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бўйнига арқон солмоқ** Мажбур қилмоқ. *Албатта, менинг бўйнимга биров арқон солаётгани йўқ, Тушунган одам [колхозга] киради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бўйнига миниб олмоқ** 1) бўйсундириб, эзмита тушириб олмоқ. *Эркак бошимни эгиб, қайтиб бораманми, унақара хотиним бўйнимга миниб олади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ишламай-нетмай бутунлай бировнинг қарамоғига ўтиб олмоқ. *Кампир кўзига ёш олди: —Уғилгинамнинг бўйнига миниб олган бу жувонсўхта.* «Муштум». **Бўйнига олмоқ** 1) ўз устига, зиммасига олмоқ. [Ҳамид:] *Башарти шу хизматни бажариб беришни бўйингга олсанг, онт билан айтаманки, давлатимнинг ярмиси сеники бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Марғуба оғирликни яна ўз бўйнига олмоқчи бўлиб турган эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Воҳидовга шитиштиб қўйишни мен бўйнимга оламан.* С. Зуннунова, Янги директор; 2) рози бўлмоқ, кўнмоқ, кўникмоқ. *Бир гап билан бойлаб бердим қўлимни, Бойлоғлиман, бўйнимга олдим ўлимни.* «Рустам». *Биз жаллод даррасига, оқ पोшио сурғунига, хон болтасига, тўралар, бойлар калтагига чидашни бўйнимизга олганмиз.* С. Сиёев, Аваз; 3) иқрор бўлмоқ. *Саммад, ўзинг гуноҳингни бўйингга ол, шундай қилсанг, жазонг ҳам енгил бўлади.* «Ёшлиқ». *Бўлди энди, айбни бўйнимга олдим-ку ахир.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳамон айбни ўз бўйингизга олмайсиз, астаффулло.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бўйнига осилмоқ** Бировга хиралик қилиб ёпишиб олмоқ. *Бунча менинг бўйнимга осилиб олдинг?* **Бўйнига тушмоқ** 1) гарданига, зиммасига, устига тушмоқ. *Башарти мажлисдан ўтказишса, бўйнимга катта қарз тушади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шундай қилиб, мовут менинг бўйнимга тушиб турибди, денг?!* С. Зуннунова, Янги директор;

2) далил-исбот билан бўйнига қўйилмоқ. *Айб кимнинг бўйнига тушиди? Бўйнига қўймоқ* 1) гарданига, зиммасига, устига юкламоқ, топширмоқ. *Мен ҳозир бой билан гаплашаман, ҳовлигини ўзинга қайтартираман, туй харажатларини бойнинг бўйнига қўяман.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *..келган совчиларнинг ўзларига ёқмаганига гуноҳнинг барини Кумушнинг бўйнига ағдариб жавоб берар, аммо иккинчи ёқдан тузукроқ жойни кузлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) далиллар билан ўз айбига иқроф қилмоқ. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, гурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳеч ким бирор айбни бўйнимга қўя олмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғон айтмаган бўлса, юзлаштир, бўйнимга қўйиб берсин!* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бўйнида(ги)** Гарданида(ги), зиммасида(ги), устида(ги). *Уй-рўзгор, бўйнида эди.* С. Нуоров, Нарвон. *Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг бўйнида.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. *Авалло бўйниндадаи қарзингни уз, ундан кейин кигиз билан бигиз сўра-да.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйнидан бойлагандай** Бирор иш-амални бажаришга мажбурлик ҳолати; мажбуран, эркин равишда; истаб-истамай. **Бўйнидан соқит қилмоқ** Қутулмоқ, озод бўлмоқ. *Улар эшакларни бўйинларидан соқит қилиш тўғрисида маслаҳат қилишибди.* «Луқмони Ҳаким». **Бўйни ёр бермаслик** Бўйсунмаслик, ўзига эп кўрмаслик, истамаслик. *Ўқишга бўйни ёр бермаган Абдусаттор ёшлигида кўча-қўйда судралиб юрди.* «Гулдаста». *Пўлатжон Абдурахмонов ўз ота-онасига ёрдам беришдан боти тортиб, колхозда ишлашга бўйни ёр бермай, текин томоқ излаб, шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ дайдиб юрибди.* М. Абдуллаев, Текин томоқ. **Бўйни йўғон кўчма** Зўравон, муштумзўр; чапани одам. [Ўғлинизнинг] *Бошига бир мушт уриб, бир бурда қаттиқ нон берадиган бир бўйни йўғонга тегмасам, мен ҳам юрган эканман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Бўйни синмоқ** Мағлуб бўлмоқ, енгилмоқ. *Канизлар эса: -Осимжон сўзида туролмади, бўйни синди-ку, - деб таъна қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Бўйин II геог. Сув билан ажралиб қолган қуруқлик қисмларини, ҳатто материкларни бир-бирига қўшадиган тор, узунчоқ

ер бўлаги. *Осиё билан Африка орасидаги Сувайш бўйнининг кенлиги 164 км га тенг.* «Табийий география».

БўЙИН III қ. х. Ҳайдалаётган ер майдонининг у бошидан бу бошигача бўлган масофа (тахминан 120—150 қадам).

БўЙИНБОҒ I Уй ҳайвонларининг бўйнига боғланадиган арқон ёки қайиш.

2 с. т. Галстук. *У ўтар ўз сафида, кийинган содда, Бўйинбоғ кўкрагига қандай ярашган.* Миртемир, Асарлар. *Оқ кўйлаги ёқасига каштали бўйинбоғини тақди.* С. Нуоров, Нарвон.

БўЙИНТУМОР I Аёллар бўйнига тақадиган зийнат буюми.

2 этн. Ичига диний мазмундаги дуо ёзиб солинган тумор. *Бўйинтумор ўрнига галстук бойланади қизлар бўйнига.* Уйғун.

БўЙИНТУРУҚ I қ. х. Омочнинг иш ҳайвони бўйнига тақилладиган қисми. *Қаёқдандир Қўшоқ пайдо бўлди. Қўлида бир тўп каноп ва битта бўйинтуруқ бор эди.* Ҳ. Шамс, Жуволдиз. *Ҳўкизнинг гарданига кўзи тушиди: қорамтир жуллар тагида тери кўришиб турарди - бўйинтуруқнинг ўрни бу.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 кўчма Жабр-зулм, асорат, оғир меҳнат. *Мустамлакачилик бўйинтуруғи.* ■ *У икки ярим йил бойнинг бўйинтуруғини судради. Нима олди! Ойбек, Танланган асарлар.* *Умрбод омоч-бўйинтуруқни ўз гарданида тортишининг азобини кечирган деҳқонлар кўп.* С. Аҳмад, Сайланма.

БўЙИНТУРУҚЛАМОҚ Ҳўкизга бўйинтуруқ кийгизмоқ. *Шундай қилиб, кўклам бўлди, хўжайин менга хўкизларни бўйинтуруқлаб: -Энди кўш ҳайдашга чиқасиз! - деди.* «Эртақлар».

БўЙИНЧА Иш ҳайвони бўйнига хомут остидан кийдириладиган, усти тери, ичига похол солинган ҳалқа шаклидаги от-улов абзали. *Ҳуснибийнинг дадаси Омонбий бўйинча тикар эди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Тешабой отни дарвоза оғзида тўхтатди-да, бўйинчасини ҳам чиқармай, миниб, шаҳар томон босди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Ич бўйинча Катта бўйинча остидан кийдириладиган юмшоқ бўйинча.

БўЙИНЧАДЎЗ Бўйинча тикувчи уста, саррож. *..бозорда ўз маҳаллам, ўртоғим, бўйинчадўз Омонбийнинг ўғли Ҳуснибийни учратиб қолдим.* Ғ. Фулом, Шум бола.

БҮЙИЧА кўм. (б. к. сўз билан) 1 Мувофиқ, биноан, кўра. *Буйруқ буйича. Қонун буйича.* ■ У. шарт буйича Шоқосимга оқат, ётиш учун жувозхона олдидан бир хужра берди. Ойбек, Танланган асарлар. *Бир кун кечаси у [Отабек] янги одати буйича аллақайққа кетган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу Ўроз ҳар кунги одати буйича, жийдага суялиб, ўзи ясаган кичкина дўмбирасини чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Оид, тегишли, доир. *Классик кураш буйича мамлакат чемпионати бошланди. Газетадан. Рота буйича навбатчи, кичик сержант Назаров эшитади. Газетадан. Чиннига гул солиш буйича ишларни ишчи-рассом бажаради. Газетадан. Саводсизликни тугатиш буйича ўқиш бир қадар йўлга тушиб қолди. К. Яшин, Ҳамза.*

3 Соҳасида, масаласида. *Ҳотам ака бригадаси мева етиштириш буйича биринчи ўринга чиқиб олди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Станциянинг директори мен эмас, Сизсиз, қолаверса, министрликнинг асалари-чилик буйича инспектори ҳам сизсиз. «Муштум».*

4 Ҳолатида, шаклида. *Атроф тинч, саҳро яратилган буйича гўё қотиб қолгандай. К. Яшин, Ҳамза.*

5 Ҳудуд-жой номлари билан бирга келиб, ҳаракат, ҳодиса ёки воқеанинг шу жойга тааллуқли эканлигини билдиради. *Туман буйича. Вилоят буйича.* ■ Бултур бутун Ўзбекистон буйича пахтадан рекорд ҳосил олинди. Газетадан. 1985 йили Европа буйича узун мўйловчилар орасида биринчиликни олган туркиялик Аюб Тўпчи ўз мўйловини беш миллион лирага сугурта қилди. Газетадан.

Шу буйича айн. шу бўйи қ. бўй 1.

БҮЙЛАБ рвш. 1 Ёқалаб, ёқасидан. *Дарё буйлаб. Темир йўл буйлаб.* ■ Ака-сингил — Олияхон билан Абдурахмон — Бўзсув буйлаб техникум томон йўл олдилар. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Оёққа елимдай ёпишган сўқмоқ буйлаб кетишди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Улар Беруний майдонидан ўтиб, кенг ва катта кўча буйлаб кетдилар. Ф. Мусажонов, Ҳури.*

2 Иш-ҳаракатнинг йўналиш, амалга ошиш доирасини, ўрнини билдиради. *Жаҳон буйлаб саёҳат қилмоқ. Дала буйлаб кезмоқ.* ■ Шу кун Юсуфжон аканинг севиқли шогирдларидан бири Тамарахоним Қрим буйлаб

гастролда эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Она биладики, энди ҳар наҳор Бутун Ватан буйлаб тўлишар баҳор. Ҳ. Олимжон. Эрталабки шамол бу қоғозларни чўл буйлаб учира бошлади. С. Аҳмад, Уфқ.

БҮЙЛАМОҚ 1 Ўз бўйи билан ўлчамоқ, сувни буйламоқ. ■ *Улан эсга келмайди, ўйласам; Қорасув буй бермайди, буйласам. «Оқ олма, қизил олма». Ёр ваъдаси қийин экан, дўстларим, Дарёга ташладим, буйим буйламай. «Кўшиқлар».*

2 Бўйинини чўзиб қарамоқ; интилмоқ. *Ҳамсоямиз Қўлмат полвон бозорлаб келди. Девордан буйлаб, нарх-навони сўрадим. Т. Мурод. От кишнаган оқшом. Қизчадан негадир дарак йўқ. Садбархон айвондан ўша томонга буйлаб кўярди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Нигора دادасининг ёнига бориб, секин газетага буйлади. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Ўзинг яшаётган чаманзордан туриб, олисдаги, энди сенга бегона бўстонга буйлайсан. «Ёшлик».*

3 Сув, йўл ва ш. к. ни ёқалаб бормоқ. *Йўл буйлаб бормоқ. Ариқ буйлаб юрмоқ.* ■ *Юринг, ўртоқ, ўйнайлик, дарёларни буйлайлик. «Кўшиқлар». Дунёдаги энг мароқли сайр болалик ишларини ўтказган кўчалар буйлаб сайр этиш бўлса керак. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Йўлчи саватни кафтида тутиб, Қалковуз суви-ни буйлаб, Тахтапул гузарига чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.*

БҮЙЛАНМОҚ Ҳидланиб қолмоқ, сасимоқ, Гўшт буйланиб қолибди.

БҮЙЛАШМОҚ 1 Бирга айланиб юрмоқ, сайр қилмоқ. *..дарахтларга отларини бойлашиб, иккиси ҳам кўл атофида буйлашди. «Эрали ва Шерали». У подшо саккизта вазири билан сўйлашиб, йўқ ердаги гапларни ўйлашиб, дарёларни буйлашди. «Луқмони Ҳаким».*

БҮЙЛАШМОҚ 2 Бўй ўлчашмоқ; тортишмоқ, мусобақалашмоқ. *Дўстлар билан ўз касбимиз тўйлашдик биз, Баланд-баланд чўққиларни буйлашдик биз. С. Абдулла, Қозоғистон дафтари. Тоғми у дегинг келар ёки хирмон, Кўк билан буйлашувни қилар армон. Газетадан.*

БҮЙЛИ 1 Муайян бўйи бўлган, бўйга эга. *Баланд бўйли йигит.* ■ *Шу пайт кўча бошида ўрта бўйли, қотмадан келган бир аёл кўринди. Газетадан. Кабинетга баланд бўйли, нозиккина, чиройли бир қиз кирди. С. Зуннунова, Янги директор.*

БҮЙЛИ II Исли, ҳидли, ҳиди бор. *Муттар буйли гуллар.*

БҮЙРА [ф. بوريا — бўйра, бордон; қамиш] Тозаланган қамиш чўпидан тўқилган тўшама. *Эсларингиздами.. Зокирхўжа қас-соблар гилам устида ўтирганда, биз ўтиришга бўйра ҳам тополмас эдик. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Гадоийбой бўйрага чордона қуриб ўтирди-да, фотиҳа қилди. Ҳ. Фулом, Феруза. Толзордаги тепаси бўйра билан ёпилган ёзлик чойхонада одам унча кўп эмасди. С. Аҳмад, Сайланма.*

Бир бўйра 1) эни-бўйи бўйра ҳажмича келадиган. *Бир бўйра ер.* ■ ..уйнинг орқа девори бир бўйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринарди. А. Қодирий, Ҳўтган кунлар. *Бир бўйра ернинг пичани уриб олинса, бир машина чиқаверади. М. Аҳмаджонов, Балли, зарбдорлар! Рихсixon бир бўйрагина ерга экилган пиёзни ўтоқ қилаётган эди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди; 2) бир бўйранинг устига жой бўладиган. *Бир бўйра шoли. Бўйра пули тар.* Эски мактабларда талабалар ўтирадиган бўйраларни янгилаш учун вақти-вақти билан ота-оналардан олинган пул. -Чoнимда, пайшанба пули ҳам, супурги пули ҳам, бўйра пули ҳам олмас керак. Ё олармикан-а? - Йўғ-е, улибдим! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ҳозирги эски мактабларимизда болалар ҳар пайшанба non ёки nonнинг пулини олиб борадилар. Бундан бошқа бўйра пули, кўмир пули.. ҳам бор. Ойбек, Танланган асарлар.*

БҮЙРАЧЎП эск. Бўйра тўқиш учун ишлатиладиган қамиш чўпи ёки бўйрадан синдириб олинган чўп. *Домлани кўз қирлари билан кузатган ҳолда, бўйрачўпнинг бир ёнидан жиндек кертик қилиб, қўчқор ясадилар, сўнг иккови «қўчқор» уриштира бошладилар. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

БҮЙРАФУРУШ [бўйра + ф. فروش — сотувчи] эск. Бўйра сотувчи, бўйра тўқиб, у билан савдо қилувчи. *Бўйрафурушни ҳам арвоҳ уриб кетди. «Гулихиромон».*

БҮЙСАРА айн. **бўйсира**. Қандолатнинг қовоғи ҳам очилиб, суратга тушаётган дугоналардай, Барнонинг елкасига елкасини қўйиб, бўйсара турибди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БҮЙСИРА Бўйларнинг паст-баландига амал қилган ҳолда саф тортиш; саф. *Бўйсиранинг энг олинда турган қизча.. олдинга чиқди-да, қабрни айланиб ўтиб, қўлидаги*

гулдастани ҳайкал тагига, мармар устига авайлаб қўйди. А. Мухтор, Чинор.

Бўйсира бўлмоқ (ёки турмоқ) Бўйига қараб сафланмоқ, сафда турмоқ. *Бу мактабнинг талабалари — ўспирин йигитлар бўйсира (саф) бўлиб, шарқий мақомга гурс-гурс қадам ташлаб ўтганда, кўчанинг икки юзика одам тутиб кетар эди. А. Қаҳқор, Ҳўтмишдан эртақлар.*

БҮЙСУНДИРМОҚ **Бўйсунмоқ** фл. орт. н. *Душманни бўйсундирмоқ. Ҳўз манфаатларини халқ манфаатларига бўйсундирмоқ.* ■ *У орзуларини, туйгуларини иродага бўйсундириб, йўлини ўзгартирар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Кўзингни ақлингга бўйсундир, бу ҳаммаси ишқ телбалиги. У. Исмоилов, Сайланма. Нарзи ҳақидаги ҳикояни қовуштириш, мантиққа бўйсундириш осон бўлмайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

БҮЙСУНМОҚ 1 Бировнинг буйруғига, топшириғига итоат қилмоқ; йўл-йўриғига юрмоқ. *Кўнчиликка бўйсунмоқ.* ■ *Начора, отанинг ҳукми возжиб, унинг иродасига бўйсунмай иложинг йўқ. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан сўраб ҳам ўтирмайдиган ўз қонунлари бор. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Тан бермоқ, рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Тақдирга бўйсунмоқ.* ■ *-Раис ўз сўзларида шундай ноўрин, ноҳақ гапларни айтдиларки, бунга индамай қўя бериш ноҳақликка бўйсунмиш бўлар эди, — деди Элмурод. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Зотан, «фотиҳа» ўқилгандан сўнг, тақдирга бўйсунмишдан бошқа чора қоладими — сурштиришининг бирон фойдаси бўладими? Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кўчма Тобе, қаратилган, йўналтирилган бўлмоқ, хизмат қилмоқ. *Бутун иш пахтани ўз вақтида йиғиб-териш олиш вази-фаларига бўйсунмиш керак.* ■ *Гапнинг бошқа бўлакларга бўйсунмай, эргамай, ўзаро мослашиб келган бўлаклари бош бўлак дейилади. «Ўзбек тили дарслиги».*

4 Қарамоғида, раҳбарлиги остида бўлмоқ; итоат қилмоқ. *Қуйи давлат идоралари юқори идораларга бўйсунди.* ■ *У ўзига бўйсунган командирларга вазифани содда, равшан тушунтирди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ахир, у бевосита юқорига бўйсунди. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

БҮЙСУНУВЧАНЛИК Итоаткорлик, тобелик; розилик. *Васила Назаровна бу қиз-*

нинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БҮЙЧАН Бўйи, қадди баланд; бўйдор, новча. *Бўйчан йигит.* ■ Қиз ҳали ёш бўлса-да, бўйчан эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Жавҳар эса нозик қоматли, оқиш юз, кўзлари чақнаб турган, сочлари жингалак, бўйчан йигит.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ногаҳон фалакка урган каби дўқ, Сўзсиз қотиб турар бўйчан тераклар.* А. Орипов, Йиллар армони.

БҮЙҮСАР с. т. Қўлтиқ остида ёки чов орасида бўладиган без, бўйўсар без (эътиқолга кўра, гўё шу безлар шишган пайтда бўй ўсар эмиш).

БҮЙҚИЗ Бўйига етган, балоғат ёшидаги қиз. *Бўйқизларнинг ўсмаю сурма, баргагу тиллақош қутиси ҳам ишга тушиб, неча кун, неча ойлар тўйга тўй, қўшиққа қўшиқ ула-ниб ётди.* Т. Сулаймон, Қорасоч.

БҮКА I Баъзи ҳашаротларнинг туҳумидан чиқадиган, қўшқанотлилар туркумига мансуб қурт (ўқалоқ); ҳайвонларнинг те-риси остида, ошқозонида, бурнида паразитларча яшаб етиладиган, қўшқанотлилар туркумига мансуб ҳашаротларнинг умумий номи. *Қўй бўкаси. Қорамол бўкаси.* ■ -[Сигир] *Мен етиб боргунимча, ўт чимдиб туради, етиб борганимдан кейин, менга бир қараб қўяди-да, худди сағрисига бўка тушгандай, яна ўйноқлаб қочади, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

БҮКА II шв. Сайгоқ.

БҮКАЛАК айн. бўка I.

Бўкалак (ёки **бўкалаги бор**) бузоқ Тери-си остида ўқалоғи бор бузоқ. *Ям-яшил қирларда бўкалак бузоқдай шаталоқ отиб юрган бир бола келиб-келиб хумга қамалган юмрондай бўлиб қолса.* Ф. Фулом, Шум бола.

БҮКАЛАМОҚ Бўкадан зарарланиб, касал бўлмоқ ёки ирғишламоқ (от, мол ҳақида). *Фафлатда қолган, эсанкираган фа-шистлар ёмғирдек ёғилаётган ажсал ўқидан қутулиш учун бўкалаган молдек қоча бош-лади.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

БҮКИРМОҚ I Овози борича бақирмоқ, ҳайқирмоқ. *Бойиб кетсанг, бўкирма, Йўл юрганда сўкинма.* Мақол. ■ *Эгамбердиев маст туюдай бўкирди.* А. Муҳиддин, Ҳада. *Оллоберган тағин бир марта даҳшат билан:*

«Айт, айт, манжалақи!» деб бўкирди-да, хотинининг сочини бўйнига ўраб бўғмоқчи бўлди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Ўкирмоқ (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Жума куни, қўйлар маъраган, туюлар бўкир-ган, отлар кишнаган.* Ф. Фулом, Шум бола. *..ҳўкиз икки марта устма-уст бўкирса, «ўлиб қолса, нима қиламан»* деб, кечаси билан жин-чиरोқ кўтариб чиқаман. А. Қаҳҳор, Кўш-чинор чироқлари.

3 Овози борича, бор овоз билан бақириб йиғламоқ, уввос тортмоқ. *Баҳромбек мар-ҳумнинг жонсиз савдасини кучоқлаб, бўкириб йиғлар, на хотинига, на болаларининг фарё-дига қулоқ соларди.* «Ёшлик». *Туролмади Холийёр, Йиғлаб берди бўкириб.. «Ойсулув».*

4 кўчма поэт. Қаттиқ, шовқинли товуш чиқармоқ (техника ва жонсиз нарсалар ҳақида). *Ишонмасанг, ўқ отиб кўргил — бўкирворар саноқсиз қоя.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *..ел кетма-кет бўкирар, бунга чидай олмаган шох-шаббалар қарс-қарс си-нар, кекса ёғочлар «ғийқ-ғийқ» этиб, ёлбориш товуши чиқарар эди.* А. Қодирий, Ўтган кун-лар. *Газ ҳамон бўкириб ёнар, куйган темир-ларни чиқариш давом этарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Танклар ўкириб, автоматлар бў-кириб, гиз-гиз ўтиб туришарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БҮКМОҚ I Нам тортиб, намиқиб кўп-чимоқ, шишмоқ. *Сувда бўккан нон. Бўкиб қолган тахта.* ■ *Кеча ёмғир ёққан, ер бў-киб ётган бўлишига қарамай, гўзапоя суғу-ришга тушишди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *Гугурт қути ҳам қозонсочиқ остида бўкиб ётган экан, сув юзига қалқиб чиқди.* С. Ну-ров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Сув шимиб, шилта, шалаббо ҳолатда бўлмоқ, ивимоқ. *Ёмғирда бўккан Сафар ўзи-ни торгина, олди очиқ йўлакка олиб, эшик-ни занжирлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..опанинг бўкиб кетган уст-бошига қараб, Юнусалининг юраги ачишди.* Ў. Ҳошимов, Камалак.

3 Керагидан ортиқ овқат еб, қорни ши-шиб, ўзини кўтара олмай қолмоқ. *Олдимда тоғ-тоғ ишлар турсин-у, мен, бўкиб қолган сизирдек, оёғимни узатиб ётайми?* Ў. Умар-беков, Юрак сўзлари. *Халфанинг ҳовли ке-зиб, у ёқдан-бу ёққа юраётганини кўрган Мелиқул ота ҳайрон бўлди.* «Бу баднафс бў-киб қолди, шекилли», деб ўйлади. Ё. Шукуров,

Қасос. Бўкиб қолдингми, очофат, тур ўрнингдан, терт тайёрла. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БЎКСА Гавданнинг бел билан сон оралигидаги қисми; ёнбош суяги қиррасининг атрофи. *Бўксам оғрийпти. ■ Мана йигирма кундирки, Аваз калтак зарбидан бўксасини кутаролмай, тор ҳужрада шифтга беҳол термилиб ётибди. С. Сийев, Аваз. Саодат кампир қўлини бўксасига тираганча, паст, қийшиқ эшикдан ҳовлига кирди. «Саодат».*

БЎКТАРГИ I Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб кўчманчи йиртқич қуш. *Дашт бўктаргиси. ■ Бўктарги ҳар хил ҳашаротлар, майда кемирувчилар, қушлар, калтакесаклар, қурбақалар ва б. жониворлар билан озиқланади. «ЎЗМЭ».*

БЎКТАРГИ II Эгарнинг орқасига боғлаб қўйиладиган лўла ёстиқча. *Бўктарги оддий газламадан эски пахта солиб тикилади ва у сағриси камгўшт от устида эгарнинг текис, мустақкам туриши учун хизмат қилади. «ЎЗМЭ».*

БЎКТАРМОҚ I Эгар орқасига бўктарги боғламоқ. *Отларнинг чирғи, жаҳалдирик, эгарини босиб, айилини тортди, кўрпачани солиб, бўктариб, зартанг-зебартанг қилиб, айил-пуштанини тортди. «Юсуф ва Аҳмад». Совутини бўктариб, Қалқонини тўнтариб, Йўлга тушиди мард Ҳасан. «Равшан».*

2 Юмалоқлаб ўрамоқ (мас., шинелни).

БЎКТИРМОҚ Бўкмоқ фл. орт. н. *Шўрвага нон бўктирмоқ. ■ У [Эшқобил] ариқ бўйига чўзилиб оларди-да, қотган нонни сувга бўктириб ер эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. [Жўра] Ярим пиёла сутга бир қисм сўкни солиб, бўктириб қўйди. Н. Назаров, Замон.*

БЎЛА I Бўлик, етилган; меъёрига етган. *Туйнугидан кўринмоқда қоплар тўла, Олтин каби тўқ донлари тоза, бўла. Ф. Фулом. Ҳар битта бўла қусак қалбдан бемалол уриб, Кўм-кўк томирларида жони билиниб турсин. «Ёшлик». Ҳусни тўлган, кўркам, бўла, Қарашимни асир айлади. Уйғун, Тонг қўшиғи.*

БЎЛА II Опа-сингилларнинг болалари (бир-бирига нисбатан); холавачча. *Шу пайт эшикдан холамнинг шаҳарда ишлайдиган ўғли – Рашид бўлам кириб келди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Гўрдами, айланай, Асқад бўланг мен шўрликни қон қақшатиб кетиб қолгани рост. «Ёшлик». Ҳанифа унинг қўлига осилди: -Мени ўлдир, ўлдир, бўлажон! «Ёшлик».*

БЎЛАЖАК кт. I Бўлмоқ I фл. кел. зам. шакли. *Бу совга бўлажак ўлкамизга зеб, «Фарҳод ва Ширин»да ёзилганидек. Ф. Фулом. Шундагина аблаҳлар тезда яксон бўлажак. З. Диёр.*

2 Бўлиши маълум бўлган, кейинчалик бўладиган, бўлгуси. *Бўлажак кувёв. ■ Ўрмонжон бу нарсаларнинг ҳаммасига бўлажак лаборатория, бўлажак клуб, кутубхона, дам олиш уйи, радиотелефон, умуман янги қишлоқнинг куртаги деб қарар.. эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бўлажак завжамни ўша ерда кўриб, ошиқи беқарор бўлдим. «Шарқ юлдузи». Майли, бугун бўлажак келиннингиз билан танишайлик бўлмаса. «Гулдаста».*

БЎЛАК I Бутуннинг бир қисми; қисм, парча, кесим. *Энгашиб, яшиқдан икки бўлак кўмир олиб солди. С. Кароматов, Олтин қум. Қози пиёлани олдига қўйди-да, сўйилган анордан бир бўлагини олиб, йирик қизил доналарни кафтига уқалай бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ниҳоят, у жонлироқ кесилган гўшт бўлақлари қолиб, бундайроқларини олиб, узата бошлади. М. Мансуров, Ёмби.*

Бўлак-бўлак қилмоқ Пора-пора қилмоқ, ўлдирмоқ. *Душманларни бўлак-бўлак қилмадим, Қайтайин, доғ қолди юрак ичиди. «Юсуф ва Аҳмад». Гап бўлаги тлш. Гапни ташкил этган ҳар бир мустақил сўз ёки сўз бирикмаси.*

2 Нарсаларнинг тортиб, ўлчаб ажратилган ҳар бир қисми, донаси, ўрами. *Бир бўлак совун. ■ Мирзакаримбойнинг хотини бир катта бўлак чойни Йўлчига бериб, Гулнорни имлади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўйимизнинг эртасига совгага икки бўлак кирсовун олиб келган. С. Аҳмад, Уфқ.*

3 сфт. Бошқалардан фарқ қиладиган; бошқа, ўзга, бошқача. *Бу бўлак гап. У бутунлай бўлак одам. ■ Бундай пайтларда у ҳеч нарсани эшитмайди, ҳеч кимга қулоқ солмайди; ўзига хос бир бўлак дунёда – хаёл дунёсида яшайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ундоқ эмас, янга, энди замон бўлак, энди давлат ҳисоб-китоб билан барака топади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

4 Ўзига мустақил, алоҳида, ажратилган; бошқа-бошқа. *Уларнинг рўзгорлари бўлак. ■ Ҳар кимнинг гўри бўлак! Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

Бўлак қилмоқ I) қисмларга бўлмоқ, *Кўрсат йўлни, не кунларни соларман, Аждар-*

ҳони неча бўлак қиларман. Фозил шоир; 2) оила-рўзгорни ажратмоқ, бошқа қилиб қўймоқ. *Рўзгоримизни бўлак қилдик.*

5 кўм. өзф. (ч.к. сўз билан) Бошқа, ташқари. Бундан бўлак гапим йўқ. ■ *Элмурод, эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганидан, кўнгли озганлигини сезди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Карим аканинг ота-онаси эрта ўлиб кетган. Фазилат онадан бўлак ҳеч кими йўқ, камбағалгина йигит эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Укасидадан бўлак Ҳамида-нинг яқини қолмади. «Ёш куч».*

БЎЛАКДАН *шв. рви.* Қайтадан, қайтатдан, бошқатдан. *Аризангиз бўлмайди, бўлакдан ёзинг. ■ Шомирот Арасхонга гапирган гапини тилмочлик қилган одамларга бўлакдан маъқуллаб чиқди. «Ўзбек халқ достонлари». Нурали Ғиротнинг айил-пуштанини бўшатиб, қашлаб, сунуриб, бўлакдан эгарлади. «Нурали».*

БЎЛАКЛАМОҚ 1 Бўлақларга, қисмларга ажратмоқ, бўлмоқ, парчаламоқ. *Бутунни бўлақламоқ. ■ Дарвозасин бир тегиб, Бўлақлаб синдириб кетди. «Гулнорпари». Қиз тоғорачадан битта сабзи олди-ю, сочиққа артди, сўнг шошимай бўлақлади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Бошқалардан ажратмоқ, алоҳида қилмоқ. *Отни бўлақладим.*

БЎЛАКЧА 1 Кичкина бўлак, парча; бўлакнинг бўлаги. *Тош бўлакчалари. ■ Бир неча ҳафтами, ойми, сен яшаган ана шу жойда алланарсанг қолгандай бўлади. Аллақаеринг жисз этиб кетади! Шунда қалбининг кичик бир бўлакчасини қолдиргандай ҳис қиласан. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 Бошқаларидан, аввалгиларидан бирор жиҳати билан ёки тамомила фарқланган; бошқача, ўзгача. *Бўлакча илтифот. Бўлакча қараш. ■ Тоғ-яйловнинг гашти бўлакча. «Ёшлик». Обиджоннинг бу қараши аввалги бефарқ қарашлардан мутлақо бўлакча эди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Хато қилибман, сен олов экансан, бўлакча йигит экансан. Ойбек, Танланган асарлар.*

БЎЛАЛИ Яхши, меъёрда ўсган, дуркун, бўлиқ. *Бўлали бола. Бўлали кўзилар. ■ Бўлали бола Нуралининг кўзига биров билан қучоқлашиб тургандай бўлиб кўринди. «Нурали». Ёшлигида ҳам бўлали бола эди, кўзимга таниш кўриниб турипти. Ойбек, Танланган асарлар.*

БЎЛАЛИК 1 Етилганлик, тўлиқлик, бар-васталик. *Гавдангиз, бўлалигингизга қараганда.. тоғни урса толқон қиладиган азамат йигит кўринасиз. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.*

2 Меъёр даражасида бўлган; бўлали. *Бир қиз кўрдим бўлаликкина. Газетадан. «Қаримахон, бўлалик туғибсиз» дейиши биланок хола «ҳай-ҳай, туф денг, оноғойи, туф-туф» деганини эслатди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.*

БЎЛАР 1 Бўлмоқ 1 1 *фл. сфлш.* Бўлар иш бўлди. *Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар. Мақол. ■ Уганга тутмаганида, чол бошини кўтариб, сафни кўрган бўларди. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

2 *кесим өзф.* Ётар, бас, кифоя. *Шу ҳам бўлар. ■ Отабекнинг бу сўзларидан кейин понсадобоши: «Энди бўлар», дегандек қилиб, қушбегига қаради. А. Қодирий, Утган кунлар.*

БЎЛАР-БЎЛМАС 1 *рви.* Бўлмасданок, бўлай деб қолганда. *Бечора турмуш қилганига бир йил бўлар-бўлмас шу дардга йўлиққан экан. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Булар ётганига ярим соат бўлар-бўлмас, тахминан юз элик метр наридаги якка бута хиёл қимирлади. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

2 Бирор иш, ҳатти-ҳаракатга асос, баҳона бўла олмайдиган; бўлмағур; арзимас. *Бўлар-бўлмас гап. Бўлар-бўлмас гапларни гапирмаверма. ■ Аҳмад бригадир бўлар-бўлмас гапларни айтиб, Нусратбекнинг фикрини чалғитишини истамади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

Бўлар-бўлмасга Арзимаган нарсага, гапга. *Анзират хола ҳам юраги торгина бир кампир, бўлар-бўлмасга хархаша қилади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўринишидан жуда ёқимтой, қаттиқ гапирмайди, бўлар-бўлмасга тутақиб ҳам кетмайди, сабр-тоқатли бир киши. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

БЎЛАШМОҚ 1 Бўлиб олмоқ; бўлишиб олмоқ, ўзаро тақсимламоқ. *Бир зоғорани бўлашиб едик. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Бир қоп ёнғоқни болаларга бўлашиб бераётсам, Иброҳимжон ёнимда турган экан. «Аския».*

2 Тарафини олмоқ, Энди салом берганда ҳам сўрашмайман, Бировлар гап отганида бўлашмайман. *М. Юсуф, Уйқулаги қиз.*

БЎЛЖОР [мўғ. бўлзўр / бўлзўу – келишганлик, шарт, ваъда] *тар.* 12–19-асрларда

Мовароуннаҳр ва Хуросондаги туркий салтанатлар ҳарбий қисмларининг келишуви асосида тўпланадиган жойи; ваъдагоҳ; ҳарбий позиция.

БҮЛИБ I I Бўлмоқ I фл. рвдш. *Жами (ҳаммаси) бўлиб ўн киши. Нима бўлиб йиқилганини билмайман. ■ Урмонжон қўшини колхозлардан келган меҳмонларни кузатиши билан бўлиб, уйига хийла кеч келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 От туркумидаги сўзлар билан бирикиб, «вазифасида», «сифатида», «ўхшаб» маъносида ишлатилади, мас. *тракторчи бўлиб ишламоқ, ўрнак бўлиб хизмат қилмоқ. ■ Самарқандлик бир бойга қарол бўлиб ёлланди. Ойбек, Танланган асарлар. Чорладим бўлбул бўлиб: Шоҳиста, кел, Шоҳиста, кел! А. Шер, Қадимги куй. Ҳар тонгда қуёш унга йигит бўлиб боқади. «Гулдаста».*

БҮЛИБ II Бўлмоқ II фл. рвдш. *Иккига бўлиб, ярмини менга берди. ■ -Ботир акам тўғри айтяптилар, — деди Маҳсим унинг сўзини бўлиб. С. Аҳмад, Ҳукм.*

БҮЛИБ-БҮЛИБ тақр. с. рвш. **1** Бўлақларга бўлиб, бўлак-бўлак қилиб; бўлақлаб. *Овқатга гўштини бўлиб-бўлиб солмоқ. Конфетни болаларга бўлиб-бўлиб бермоқ. Қарзни бўлиб-бўлиб тўламоқ.*

2 Ҳар бирини ёки ҳар бир қисмини алоҳида, айрим-айрим ҳолатда. *Юкни бўлиб-бўлиб ташимоқ. Дорини бўлиб-бўлиб ичмоқ. ■ Тўхта-чи, бу сўз бўлиб-бўлиб ёзилган, демек, биттамас, у учта бўлса керак. К. Яшин, Ҳамза.*

БҮЛИМ I Қисм, хона ва ш. к. га ажратилган нарсаларнинг ҳар бир қисми, хонаси; бўлмаси. *Бинонинг бўлимлари. Кеманинг бўлимлари.*

2 Идора ва турли ишхоналарнинг маълум иш билан шуғулланадиган ҳар бир қисми; муайян идорага қарашли қўйи идора, шўъба. *Вазирликнинг кадрлар бўлими. Институтнинг бўлимлари. Шаҳар молия бўлими. ■ Вакилларнинг унча катта бўлмаган отаратида озиқ-овқат, молия ва маъмурий бўлимлар бор. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. Маориф бўлимида иш қизғин эди. П. Турсунов, Ҳуқуқчи. Маъмуриятнинг отаси — район молия бўлимининг мудирини. Т. Ашуров, Оқ от. Нусратбек алоқа бўлимига икки-уч марта бориб, уйи билан гаплаша олмади. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.*

3 Магазин, музей, омбор ва ш. к. нинг бир турдаги нарсалар тўпланган (қўйилган) ҳар бир қисми. *Магазиннинг пойабзал бўлими. Музейнинг қадимги дунё бўлими. ■ Магазинда ҳозир ўн бешта бўлим ишлаб турибди. Газетадан. Вақт ўтказмай, [магазиндан] ўзингизга керакли бўлимда бир зумда ишингизни битириб чиқасиз. Газетадан.*

4 Илмий иш ёки бадий асарнинг, даврий нашрлар ва тўпламларнинг ҳар бир мустақил қисми. *Диссертация беш бўлимдан иборат. Романининг учинчи бўлими. Журналнинг библиография бўлими. Газетанинг эълонлар бўлими. ■ Бирор абзацга келиб, сўнгра қараса керак, деб ўйладим. Йўқ, бир неча бет ва ҳатто катта бир бўлимдан ҳам ўтиб кетди, қарамади. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. Студентлик чоғларимда редакциялардан бирига шеър олиб бордим. Бўлимдагиларга маъқул бўлиб, олиб қолишди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

5 Ўлчов асбобларининг кўрсаткичлари оралиғи. *Термометр бўлимлари.*

БҮЛИМЛИ кам қўлл. **1** Бўлалли, бўлиқ, дуркун, етилган. *Беклар, қадимнинг бўлимли йигити деб, унинг [Тўғонбекнинг] елкасини қоқдилар. Ойбек, Навоий.*

2 Ишнинг қўзини билладиган, ишбилармон. *Ёш бўлса ҳам, ўзи бўлимлигина, қизларга бошроқ. «Юсуф ва Аҳмад».*

БҮЛИМСИЗ кам қўлл. айн. **ландавур.** *-Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит, — деди ниҳоят пўнғиллаб бой. Ойбек, Танланган асарлар.*

БҮЛИМЧА Бўлим ичидаги, таркибидаги кичик бўлим; шўъба. *Идоранинг бўлим ва бўлимчалари. Диссертациянинг бўлим ва бўлимчалари.*

БҮЛИНИШ I Бўлақларга, қисмларга, шохобчаларга ажралиш. *Маъмурий бўлиниши. Сонларнинг касрсиз бўлиниши.*

2 биол. Энг содда организмларнинг иккига ажралиб урчиши. *Ҳужайранинг бўлиниши.*

БҮЛИНМА I мат. Бир соннинг иккинчи сонга бўлиниши натижасида келиб чиққан учинчи сон, бўлиш амалининг натижаси. *Мас., 18 : 6 = 3. Бу ерда 3 сони бўлинмадир. «ЎЗМЭ».*

2 ҳарб. Йирикроқ ҳарбий қисм таркибидаги кичикроқ ҳарбий бирлик (мас., полкда — батальон, дивизион; батальонда — рота). *Минометчилар бўлинмаси. Ўқчилар*

бўлинмаси. ■ Бўлинма кечагина душман батареяси турган тепаликни айланиб ўтди ва жангсиз илгарига қараб юрди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БЎЛИНМАС Бўлиб, ажратиб, тақсимлаб бўлмайдиган. «Атом» юнонча сўз бўлиб, «бўлинмас» деган маънони билдиради.

Бўлинмас фонд Жамоа хўжаликлари, ширкат хўжалиklarининг аъзолари ўртасида тақсимланмайдиган жамғармалар. Бу йил кўпгина хўжаликлар жамоа даромадининг деярли 30 фоизини бўлинмас фондларга ажратмоқдалар. Газетадан.

БЎЛИНМОҚ I (фақат кўм. фл. өзф.) Бўлмоқ I фл. мажх. н. У [Отабек] эгарлаб бўлинган отини ҳовлига қараб етаклай бошлаганда, ҳалиги қараб турган бош ҳам девордан қўйига тушиб йўқолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛИНМОҚ II Бўлмоқ II фл. мажх. ва ўзл. н. Ёнғоқ иккига бўлинди. Сўз бўғинларга бўлинади. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер. Мақол. ■ Бир нарча гўшт ўн парракка бўлинди. М. Мансуров, Ёмби. Жангчилар, кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ ораб кетдилар. Ойбек, Куёш қораймас. Болам, оиланинг иккига бўлиниб туриши қийин. Мирмуҳсин, Умид.

БЎЛИНУВЧИ I Бўлақларга, қисмларга ажралувчи, ажраладиган.

2 мат. Бирор сонга бўлиниши керак бўлган иккинчи сон.

БЎЛИС [р. волость — эгалик қилмоқ] с. т. тар. I Ўтмишда Россия ва унга тобе ҳудудларда уезд таркибидаги бир қанча қишлоқни ўз ичига олган маъмурий бўлинма. — Мингбоши, — деди у [ҳоким]. — Бўлисингда ишга чиқмайдиган битта ҳам одам бўлмаслиги керак! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Андижон атрофидаги Қўқонқишлоқ бўлисида рўй берган воқеа маъмурларни ғоят таҳликага солиб қўйди. «Фан ва турмуш». Бўлис маҳкамасининг кенг ойна равонли ёруғ хонасида гоҳ туриб, гоҳ ўтириб, тинмай ўй суряпти. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Шундай маъмурий-худудий бўлинма ҳокими. Бўлисимиз Раззоқвойнинг қоғози билан кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, қоғоз, қалам, яна аллақанча дов-даскак олдим. Х. Фулом, Машғал.

БЎЛИШ I Бўлмоқ I фл. ҳар. н. [Эшвой] Камбағал бўлишига қарамай, Йўлчининг ои-

ласига қўлдан келганча ёрдам кўрсатар эди. Ойбек. Танланган асарлар. Ким эдик?. Бу саволга бериладиган жавоб ҳам қизиқарли бўлиши керак. Н. Сафаров, Оловли излар. Овчи бўлиш учун қизиқишининг ўзи кифоя қилмайди, нишонга тўғри ура билиш зарур. Шукрулло, Сайланма.

Маълум бўлишича кри. с. Шу (нарса) маълум бўлдики, аниқланишича. Маълум бўлишича, булар бу ерга ўтиргани эмас, бир одамни қидириб киришган экан. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

БЎЛИШ II I Муайян қисм, бўлақларга ажратиш; тақсимлаш. Даромадни колхозчилар ўртасида бўлиш. Пулни тенг бўлиш.

2 мат. Бир сонни иккинчи сонга тақсимлаш амали.

БЎЛИШЛИ: бўлишли феъл тлш. Тасдиқни ифодаловчи феъл шакли. зид. бўлишсиз феъл.

БЎЛИШМОҚ I Бўлмоқ I фл. бирг. н. Дўстлар ўйланиб туриб, кейин бахтларини синамоқчи бўлишибди. «Эртақлар». Илгари «синглим» деб турган йигитлар, сал ўтмай, «опа» дейдиган бўлишди. А. Қаҳҳор, Мاستон.

БЎЛИШМОҚ II Кўмаклашмоқ; ён босмоқ, тарафини олмоқ. Бўлмаганга бўлишма. Мақол. Ёмон ёвга бўлишар. Мақол. ■ Сизга Шукуржон айтган экан-ку унинг қанақа ишлар қилганини, нима қилардингиз унга бўлишиб. О. Ёқубов, Ота изидан. Ун тўрт кунда осмонда ой тўлишаркан, Меҳнаткашлар бир-бирига бўлишаркан. «Кўшиқлар».

2 этн. шв. Битишмоқ, унашмоқ, келишмоқ. Асрорқўлнинг ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз, деб туришган эди, мана бу уруш чиқди-ю, тўй кейинга қолди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

БЎЛИШМОҚ III I Бўлмоқ II фл. бирг. н. Тенг бўлишмоқ. ■ Ўрмонжон Абдусаматқори билан тил бириктириб, икки юз йигирма беш саржин ўтин сотган ва пулини иккови бўлишиб олган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Ифтордан сўнг чуғурлашиб, рамазон айтиб, йигилган нарсаларимизни бўлишиб бўлгач, катталар олдига секин бўйларимизни кучимиз етгунча чўзишиб борардик. «Ёшлик».

2 кўчма Ўртада баҳам кўрмоқ. Топганини бўлишмоқ. ■ У [Фотима] мактаниш учун эмас, балки ўз қувончини бирдан-бир яқин

қариндошлари билан бўлишмоқчи, улардан.. яхши сўзлар эшитмоқчи эди. П. Турсун, Ҳикитувчи.

БЎЛИШСИСЗ: бўлишсиз феъл тлш. Инкор ифодаловчи феъл шакли. зид. бўлишли феъл.

БЎЛИҚ 1 Яхши ўсган, дуркун; тўлишган; тўла, семиз. *Лаълининг бўлиқ гавдаси унга икки-уч ёш улугворлик қўшиб турар, яқинда мактабни битирган қизга ўхшамасди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Тез-тез нафас оганида, бўлиқ кўкраклари кўтарилиб-кўтарилиб тушади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бу нариваши.. жиякли қизил атлас лозими ял-ял ёниб, бўлиқ болдирини кучоқлаб турган, ўзи алгон турли гулларни суғориб юрган Шаҳзодадон эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шарофат хола қуртхонага кириб, сўкчакдаги вишиллаб барг еб ётган бўлиқ қуртларни кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолди.* Файратий, Довдираш.

2 Бўрсилдоқ, кўпчиб турган, бўз. *Биров бўлиқ ерга омон соляпти, бирови ёш-ёш ўғилларини ёнига олиб, ариқ ковлаб, юқорига тупроқ отади.* Х. Тўхтабоев. *Йиллар ва йўллар. Бўлиқ тупроқ бағрини ёриб, нозик-яшил майса уйғонди.* «Саодат». *..аллақайда бўғиққан момақалдиروқ гўлдураб, беозоргина ёмғир савалаб ўтди, бўлиқ тупроқ ҳиди анқиди.* А. Мухтор, Чинор.

3 Яхши ривожланган, баравж; тикмачок, Бугдой шундай ўсиқ ва бўлиқ эдики, бу масофадаги настқам тепаликлар, сойликлар билинмасди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Қовунлар бўлиқ палак орасидан мўралаб, мени уз деяётгандек.* Газетадан. *Пахтакорларимиз асосий эътиборни.. бўлиқ кўсақ тўплашга қаратдилар.* Газетадан. *Ўзанинг шохларида маржондек тизилган бўлиқ, семиз кўсақлар гўё чимматларини очиб, жамолини кўз-кўз қилаётган гўзал қизларга ўхшайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Мўл, баракали (ҳосил ҳақида). *Бўлиқ ҳосил билан сахий куз келди.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Ўз вақтида, хатонинг олдини олиб берилган ишлов гўзаларнинг бўлиқ ҳосилга киришига ёрдам берди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар.

БЎЛИҚМОҚ Тўлишмоқ, чирой очмоқ. *Тула унинг [Самаднинг] санаторийдан анча бўлиқиб, тарам-тарам қизил югуриб келган иссиқ юзига ҳавас билан тикилиб: -Тузуксанку, - деди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БЎЛКА [пол. bulka — кичикроқ юмалоқ нон] с. т. Бугдой унидан тайёрланган, кўпинча гишт шаклидаги узунроқ нон. *Оқ бўлка. Ширин бўлка.* ■ *..кейинги ҳафтада, ўртоқлар, меҳнат интизоми заводимизда худди сувга тушган бўлкадек бўшашиб кетди, - деди Мирҳайдаров.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

БЎЛМА 1 айн. хона. *Икки бўлмали кичкина, настқам уй, томи босай деб турибди.* С. Сиёев, Аваз. *Келин-куёв хонага киришди. Уй эгаси нариги бўлмага ўтиб, нимадир деб гўнғиллади.* С. Сиёев, Аваз. *Низом хушлархушламас овқатланганидан сўнг, ётоқ бўлмага кирди.* «Ёшлик». *Дўкон икки бўлмдан иборат эди: кичкина айвончадан ўтиб кирладиган даҳлиз ва соч-соқол олинадиган ичкари хона.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 айн. бўлим **2.** *Фабрикаларнинг ишга чақирувчи гудоклари чалинди: бўлмаларда, цехларда, станоклар ёнида яна қизгин ҳаёт бошланди.* Туйғун, Станоклар ёнида.

БЎЛМАГАН 1 Бўлмоқ **1** фл. сфдш. *Уйимизда меҳмон бўлмаган кун йўқ. У ҳеч вақт бу ерда бўлмаган.* ■ *Поэзиянинг менга маълум бўлмаган сирларини айтиб берди.* Шукрулло, Сайланма. *Меҳмондўст бўлмаган одамдан яхшилик кутилмайди.* «Фан ва турмуш».

2 Асоси йўқ, бўлмағур, пуч. *Бўлмаган гап. Бўлмаган хаёллар.*

БЎЛМАСА 1 Бўлмоқ **1** фл. 3-ш. бўлишсиз шакли. *Бўлмаса, бўлмас! Униси бўлмаса, буниси бўлар. Бир балоси бўлмаса, шудгорда кўйруқ на қилур.* Мақол. ■ *Зарур иш бўлмаса, чақиртирармиди.* «Гулдаста».

2 зидл. боғл. Акс ҳолда, йўқса. *Ҳар кунни хонадонимизда янги гап чиқиб туради. Бўлмаса, қайнонамнинг уйқуси келмайди.* Газетадан. *Уйлансам, Маҳбубага уйланаман, бўлмаса, фронтга ариза бериб кетаман, деб икки оёғини бир этикка тиқиб туриб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 крш. с. Шундай бўлса, шундай бўлган тақдирда, у ҳолда. *Бўлмаса, нима қил дейсиз, яна икки иш қут, дейсизми?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Майли, бўлмаса, бориб жиндек мизғиб олай.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қизингни Тошкент жўнатинишга кўн, бўлмаса.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, ҳозир борайлик-да, кейинги мажлисда ёзармиз.* Ҳамза, Танланган асарлар.

Ё бўлмаса Ё, ёки, ёхуд. Кампирнинг аҳмоқлиги, ё бўлмаса, душманингизнинг ифвоси учун мени шундай дейишга қандай тилингиз борди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..ё бўлмаса машу [мана шу] қилтириқ бўйнингдан жонингни сугуриб оламан! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

4 Демак, маълум бўлдики. Бўлмаса, илгаридан эрингизнинг ўша ҳаракатларини ҳам билар экансиз-да? А. Қодирий, Утган кунлар. -Бўлмаса, мени хушламабди-да! — деди йигит чолнинг сўзини бўлиб. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Бўлмасам-чи Тасдиқ жавоб сифатида ишлатиладиган ибора. ■ -Бўлмасам-чи, — деди Элмурод, — ўзим курашга тушмайман-да. Тушсам, бу полвон писанд эмас, кўтариб ура бераман! П. Турсун, Ўқитувчи. Бўлмасам-чи! Теварак-атрофда мен кўрмаган жой йўқ. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Оз бўлмаса қ. оз.** **Ҳеч бўлмаса** Лоақал, ақалли; жуда бўлмаганда. Мирза Муҳиддин ўрин кўрсатиб, ҳеч бўлмаса, пойгакдаги кўрпачага ўтиришини сўради. А. Қаҳҳор, Сароб. Сатторқул баҳорда қари-қартанларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса, бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎЛМАҒУР 1 Асоси йўқ, асоссиз, таги пуч. Бўлмағур хаёллар. ■ Бе, бўлмағур гапни қўйсангиз-чи. Эшитмасангиз, кўрмасангиз, қаёқдан биласиз! П. Турсун, Ўқитувчи. Бўлмағур гапни бу ерда бозор кўтармайди, Холжон. Файратий, Довдираш.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, одобдан ташқари, қўпол, ножўя. Бўлмағур гапларни оғизга олманг. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ярамас, разил; ахлоқсиз. Мен албатта кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярамас, бўлмағур кишига тутиб бера-сиз, деб билмайман. А. Қодирий, Утган кунлар.

БЎЛМИШ эск. **Бўлмоқ 1 1** фл. сфдш. Келин бўлмиш қиз. Куёв бўлмиш йигит. Отамиз бўлмиш киши. ■ -Қуда бўлмишимиз ҳолжонимга қўймапти, узатиб, ўйинқароқ қизи тушмағурдан тинчиб қўя қолсаммикин деган ўйим бор, — деди Тошхоннинг онаси. А. Мир-аҳмедов, Ўт юраклар. Шу кундан бошлаб Муҳаммад ибн Аҳмад ҳам, унинг она бўлмиши ҳам муҳтожлик балосидан қутулди. М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎЛМОҚ 1 1 Юз бермоқ, воқе бўлмоқ. Кеча мажлис бўлди. Бугун бир қизик воқеа бўлди. ■ Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда дангиллама тўй бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бўлади кулги! Айниқса, Мирраҳимов завқ қилиб кулди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Келмоқ, бошланмоқ; ўтмоқ, кечмоқ (фасл, давр, пайт ва ш. к. ҳақида). Баҳор бўлди. Кеч бўлди. Вақт бўлди. ■ Бувайдадан чиқиб кетганимга йигирма йилдан ошгандир, кўп ҳам бўлгандир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Баҳоланмоқ, бирор нархга олинмоқ ёки сотилмоқ. Сигир қанча бўлди? — Арзон бўлди. Бўлиши қанча? — Олаверинг, от билан тўя бўлармиди!

4 Амалга ошмоқ, битмоқ. Бўладиган иш. Бўлмайдиган иш. Ҳамма иш бир ҳафтада бўлади. Уқши қаноат билан бўлади. ■ Шунақасиз-да, бўлмайдиган гапга ишониб, бўладиганига ишонмайсиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Энди бўлар иш бўлди. Асрорқул отага айтманг. А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 Тахт ҳолга келмоқ, тайёр бўлмоқ, битмоқ. Қишлигимизни ҳозирдан ғамлаб олдик. Кийим-кечагимиз бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Етарли бўлди деб ҳисобламоқ; тўймоқ. Ошни олинг! — Раҳмат, мен бўлдим.

7 (ч. к. сўз билан) кўчма Тўймоқ; кўриб-билиб хафсаласи қайтмоқ; жонига тегмоқ. Мен доридан бўлдим. Мен ҳаммаларингдан ҳам бўлдим.

8 Тугатмоқ, охирига етказмоқ. Ишим кўп эмас, бир-икки соатда бўлиб қоламан. ■ -Мана, бўлди, — Муқаддам игна ўрнини спиртли пахта билан артиб жилмайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

9 Ярамоқ; тўғри, мувофиқ келмоқ. Бу иш менга бўлмайди Бу пальто сенга бўлади. Ўзига бўй бўлмаган, ўзага енг бўлмас. Мақол.

10 Эга бўлмоқ; бор, мавжуд бўлмоқ. Бўлгани шу, бошқа йўқ. Бундай ёрдамчининг бўлганидан бўлгани яхши. ■ Бунинг ўрнига ҳидлар таркибида бўлган зарралардан фойдаланса бўлмасмикин? Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Деҳқоннинг оти бўлади-ю, ишга солинмайдими? М. Исмоилий, Фарғона т.о.

11 Бирор жойга бориб, ташриф буюриб, маълум вақт турмоқ, кўнмоқ, яшамоқ.

Хоразмда кўп бўлганман. Хайвонот боғида бўлмаганман. ■ Сиз бизнинг ҳовлида бўлганмисиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар. - Кўп марта лаб меҳмон бўлгандим, — деди қутидор, — ул вақтда бобонгиз ҳам ҳаёт эдилар, А. Қодирий, Ўтган кунлар. Даданг бу ерда ҳам, шаҳар ҳовлимизда ҳам бўлган. Ойбек, Танланган асарлар.

12 Бирор-бир тadbирда иштирок этмоқ, қатнашмоқ, ҳозир бўлмоқ. Тўйда бўлдингизми? ■ Яхши, сен бу тўртовининг ўтиришларида бўлганмидинг? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Ўсмоқ, битмоқ (ўсимлик, ҳосил ҳақида). Бизнинг ерларда хурмо бўлмайди. Ўзбекистонда пахта яхши бўлади. ■ Бу ерга анжир эк, лагандай бўлмаса, калламни ол. Ойбек, О. в. шабадалар.

14 Бирор даражага етмоқ, ўз наслига тортмоқ. Одам бўлмоқ. Ўқиб инженер бўлмоқ. Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл. Мақол. ■ Университетни битирман, кандидат, доктор бўлман. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

15 (ч. к. сўз билан) Дунёга келмоқ, тугилмоқ. Чўридан бўлган бола.. унинг устига — қиз, бийнинг шавнига иснод эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. - Ҳой, мингбошининг ҳаромидан бўлган қизи, қанисан, бу ёққа кел! — ўшқирди бойвачча. К. Яшин, Ҳамза.

16 (ч. к. сўз билан) Келиб чиқмоқ, тугилмоқ. Саломат Наманганнинг Чортоқ қишлоғидан бўлади. С. Аҳмад, Хукм.

17 Бирор ҳаракат ёки нарсанинг етарли бўлганини, меъёрдан ошганини, қониққанликни, мамнунликни ифодалайди. Бўлди, кетмонларни бир ерга тўпланглар, кетдик. С. Кароматов, Олтин қум. - Бўлди, — қиз кулакула кафти билан юзини тўсди. — Бўлди, Марат ака, тавба қилдим.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Э, бўлди-бўлди. Шодибекнинг ўғлиман, денг? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мана, Эрмат ота, мана бу иш бўптида. П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Бирор ҳаракат, тadbирни маъқулламоқ, унга қўшилмоқ. Бўпти. боради! Бирок Хўжабекова кўнармикан? С. Анорбоев, Оқсой. Бўпти. Сизнинг ташаббусингизни қувватлаймиз. П. Турсун, Ўқитувчи. - Ҳўп бўлади, — дедим-у, ўрнимдан турдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

19 Сифат туркумидаги сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас.,

хайрон бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ, кир бўлмоқ. Оз бўлсин, оз бўлса ҳам, соз бўлсин. Мақол. ■ Жоним билан, Рустамжон ака. Бундан кўнглингиз тўқ бўлсин. К. Яшин, Ҳамза. Шовшув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

20 -(а)р, -(а)диган, -(й)диган, -моқчи аффиксли феъллар билан қўшилиб, истак, майл маъноларини билдиради. У [Отабек] кўз ёшларини тўхтатмоқчи бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шундан кейин четдан келган одамларга хушёр кўзим билан қарайдиган бўлдим. «Муштум». Уй қиладиган бўлсангиз, менинг кўнглимга ҳам қаранг-да. А. Қаҳҳор, Асарлар. Гулсумбиби қизи дам олгандан кейин, кечаси ёки эртага астагина билдирмоқчи бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

21 -дай, -дек аффиксли феъллар билан қўшилиб, иш-ҳаракатнинг жараёни, ҳолатини билдиради. Ҳамроқул сувни ичиб, бир оз ўзига келгандай бўлди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ногоҳ Бектемир даҳшатли тушдан уйғонгандек бўлди. Ойбек, Қуёш қораймас. Туриб-туриб, гоҳо уни тушимда кўргандай бўлман. С. Сиёев, Ёруғлик.

22 -(и)б аффиксли равишдошдан кейин кўмакчи феъл вазифасида келиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. Самандаров хатни ўқиб бўлди, унинг устига кафтини кўйиб, Тўлаган акага қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аёл пахтасини тўкиб бўлгунча, Ғуломжон унга ер остидан разм солиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

23 Бўлишсиз шаклларда келиб, иш-ҳаракатнинг амалга оширилиши қийинлигини ёки мумкин эмаслигини билдиради. Ит оғзидан суяк олиб бўлмас. Мақол. Сўз чумчуқ эмас, Оғиздан чиқса, тутиб бўлмас. Мақол. Ёз ёмғири лой бўлмас, Ўғри асло бой бўлмас. Мақол. ■ Уйиғлаб юбормасликка ҳар қанча ҳаракат қилса ҳам, бўлмади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

24 От кесим таркибида боғлама вазифасида келади. Ўктам Абдуллаев мактабга директор бўлди. Бу киши бизнинг тоғамиз бўладилар. ■ Эркак одам бир сўзли бўлади. С. Аҳмад, Уфқ. Бола вужуди нозик бўлади. Газетадан. Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Қушбеги:] Қутидор билан Отабекнинг кими бўласиз, синглим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хоразмда кўп бўлганман. Хайвонот боғида бўлмаганман. ■ Сиз бизнинг ҳовлида бўлганмисиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар. - Кўп марталаб меҳмон бўлгандим, - деди қутидор, - ул вақтда бобонгиз ҳам ҳаёт эдилар, А. Қодирий, Ўтган кунлар. Даданг бу ерда ҳам, шаҳар ҳовлимизда ҳам бўлган. Ойбек, Танланган асарлар.

12 Бирор-бир тadbирда иштирок этмоқ, қатнашмоқ, ҳозир бўлмоқ. Тўйда бўлдингизми? ■ Яхши, сен бу тўртовининг ўтиришларида бўлганмидинг? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Ўсмоқ, битмоқ (ўсимлик, ҳосил ҳақма). Бизнинг ерларда хурмо бўлмайди. Ўзбекистонда пахта яхши бўлади. ■ Бу ерга амжир эк, лагандай бўлмаса, калламини ол. Ойбек, О. в. шабадалар.

14 Бирор даражага етмоқ, ўз наслига тортмоқ. Одам бўлмоқ. Ўқиб инженер бўлмоқ. Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл. Мақол. ■ Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

15 (ч. к. сўз билан) Дунёга келмоқ, туйлмоқ. Чўридан бўлган бола.. унинг устига - қиз, бийнинг шағнига иснод эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. - Ҳой, мингбошининг ҳаромидан бўлган қизи, қанисан, бу ёққа кел! - ўшқирди бойвачча. К. Яшин, Ҳамза.

16 (ч. к. сўз билан) Келиб чиқмоқ, туйлмоқ. Саломат Наманганинг Чортоқ қишлоғидан бўлади. С. Аҳмад, Ҳукм.

17 Бирор ҳаракат ёки нарсанинг етарли бўлганини, меъёрдан ошганини, қониққанликни, мамнунликни ифодалайди. Бўлди, кетмонларни бир ерга тўпланглар, кетдик. С. Кароматов, Олтин кум. - Бўлди, - қиз кулақла кафти билан юзини тўсди. - Бўлди, Марат ака, тавба қилдим.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Э, бўлди-бўлди. Шодибекнинг ўғлиман, денг? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ, Мана, Эрмат ота, мана бу иш бўптида. П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Бирор ҳаракат, тadbирни маъқулламоқ, унга қўшилмоқ. Бўпти, боради! Бирок Ҳўжабекова кўнармикан? С. Анорбоев, Оқсой. Бўпти. Сизнинг ташаббусингизни қувватлаймиз. П. Турсун, Ўқитувчи. - Хўп бўлади, - дедим-у, ўрнимдан турдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

19 Сифат туркумидаги сўзлар билан бириктиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас.,

ҳайрон бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ, кир бўлмоқ. Оз бўлсин, оз бўлса ҳам, соз бўлсин. Мақол. ■ Жоним билан, Рустамжон ака. Бундан кўнглингиз тўқ бўлсин. К. Яшин, Ҳамза. Шовшув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

20 -(а)р, -(а)диган, -(й)диган, -моқчи аффиксли феъллар билан қўшилиб, истак, майл маъноларини билдиради. У [Отабек] кўз ёшларини тўхтатмоқчи бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шундан кейин четдан келган одамларга хушёр кўзим билан қарайдиган бўлдим. «Муштум». Уй қиладиган бўлсангиз, менинг кўнглимга ҳам қаранг-да. А. Қаҳҳор, Асарлар. Гулсумбиби қизи дам олгандан кейин, кечаси ёки эртага астагина билдирмоқчи бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

21 -дай, -дек аффиксли феъллар билан қўшилиб, иш-ҳаракатнинг жараёни, ҳолатини билдиради. Ҳамроқул сувни ичиб, бир оз ўзига келгандай бўлди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ногоҳ Бектемир даҳшатли тушдан уйғонгандек бўлди. Ойбек, Қуёш қораймас. Туриб-туриб, гоҳо уни тушимда кўргандай бўламан. С. Сиёев, Ёруғлик.

22 -(н)б аффиксли равишдошдан кейин кўмакчи феъл вазифасида келиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. Самандаров хатни ўқиб бўлди, унинг устига кафтини қўйиб, Тўлаган акага қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аёл пахтасини тўкиб бўлгунча, Гуломжон унга ер остидан разм солиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

23 Бўлишсиз шаклларда келиб, иш-ҳаракатнинг амалга оширилиши қийинлигини ёки мумкин эмаслигини билдиради. Ит оғзидан суяк олиб бўлмас. Мақол. Сўз чумчуқ эмас, Оғиздан чиқса, тугиб бўлмас. Мақол. Ёз ёмғири лой бўлмас, Ўғри асло бой бўлмас. Мақол. ■ У йиғлаб юбормасликка ҳар қанча ҳаракат қилса ҳам, бўлмади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

24 От кесим таркибида боғлама вазифасида келади. Ўктам Абдуллаев мактабга директор бўлди. Бу киши бизнинг тоғамиз бўладилар. ■ Эркак одам бир сўзли бўлади. С. Аҳмад, Уфқ. Бола вужуди нозик бўлади. Газетадан. Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Қўшбеги:] Қутидор билан Отабекнинг кими бўласиз, синглим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бор бўлинг қ. бор. Бўлган экан Иш, аҳвол яхши эмас экан. *Ия-ия, улуғ, сиз ҳам шу гапни айтдингизми? Сизки шундоқ десангиз, роса бўлган экан-да.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Йўл бўлсин қ. йўл.** Муборак бўлсин қ. **муборак.** Ош бўлсин қ. **ош.** Шу-шу бўлди-ю қ. **шу.** Кутлуғ бўлсин қ. **кутлуғ.** ..билан бўлмоқ

1) бирор томон билан бирга қолмоқ. *Ё мен билан бўл, ё у билан бўл;* 2) бирор нарса ёки кимса билан банд ёки овора бўлмоқ. *Тупанисо Сидиқжоннинг сўзини эшитмаган ва ўз ўйи билан бўлиб, бошқа ёққа қараб ўтирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **-са бўлгани** -са яхши бўлур эди. *У келса, бўлгани. Ёмғир ёғмаса, бўлгани. -са бўладими* Ногаҳон юз берган воқеа-ҳодиса ҳақида ҳикоя қилаётганда ишлатилади. *Саҳарга яқин Аччида кетаётган эдим, рўпарамдан йўлбарс чиқиб қолса бўладими.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Роҳилабуви ўлгур, тикиб кийиб олса бўладими!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎЛМОҚ II I Бутунни (синдириб, қирқиб, ёриб ёки бирор бошқа йўл билан) бўлақларга ажратмоқ, бўлақ-бўлақ қилмоқ. *Патирни тўрт бўлмоқ. Қоғозни иккига бўлмоқ.* ■ *Шерзод қиличи билан шерни иккига бўлиб ташлади. «Эртақлар».* Юк машинаси чанени қоқ иккига бўлиб, йўлга тушди. Н. Қобул, Беморлар.

2 Маълум қисмларга, гуруҳларга ажратмоқ, тақсимламоқ. *Асарни бобларга бўлмоқ. Балаларни гуруҳларга бўлмоқ.*

3 мат. Бўлув амалини бажармоқ, ечмоқ. *Катта сонни каррали кичик сонга бўлмоқ.*

4 Ўртада тақсим қилмоқ, улашмоқ. *Даромадни бўлмоқ. Меросни бўлмоқ.* ■ *Хотинлар дастурхондаги.. туз, майиз ва чойни бўлиб олишди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Йигитлар истеҳкомга боришиб, ўқ-дориларини бўлиб олишди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Ташкилот, муассаса, корхона ва ш. к. ни кичикроқ мустақил қисмларга, бўлимларга ажратмоқ. *Институтни иккига бўлмоқ.*

6 кўчма Гап, сўз, суҳбат ва ш. к. ни тўхтатиб ёки кесиб қўймоқ. *Эшикдан кириб келган маҳдум уларнинг сўзини бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бектемиров гапини тугатмаган ҳам эдики, Турсунбой ота келиб, суҳбатни бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

7 Шахснинг хаёли, фикри, ўйи ва б. га халақит бермоқ, уни чалғитмоқ. *Ёқимсиз, жирканч кулги Аҳмаднинг хаёлини бўлди.* Ф.

Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳамиша иш чоғида келиб, фикримни бўласан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ғайрат унинг фикрини бўлмаслик учун, миқ этмай бормоқда.* М. Ҳазраткулов, Журъат.

БЎЛСА I Бўлмоқ I фл. шарт шакли. *Олам бўлсанг, олам сеники.* Мақол. *Тўғри бўлсанг, бежавотир бўласан.* Мақол. ■ *Кимнинг хулки ёмон бўлса, у ўзини азобга гирифтор қилади. «Фан ва турмуш».*

2 зидл. боғл. Эса. *Мен келавердим, у бўлса қолди.* ■ *Қушбеги бўлса негадир узоқ ўйлаб ўтирар, тезда гап очмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаққуш бўлса тўхтовсиз сайрар, ёз шабадасида унинг овози гоҳ секин, гоҳ баралла эшитиларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинта кулоқ сол.

БЎЛТАК шв. I Майда қисмларга бўлинган, парчаланган; бўлак-бўлак. *Бу ерларнинг тарихи деганда, отанинг кўз олдида.. яланғоч дашт, кўрғонлар, пастак деворлар, бўлак ерлар.. гавдаланади.* Й. Шамшаров, Довруғ.

2 эск. Гуруҳ, бригада. *Ҳар бир бўлакка тарозу бериш бирмунча оғир кўчади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БЎЛТАК-СЎЛТАК Ҳар хил бўлакларга бўлинган; бўлак-бўлак, парча-пурча. *Бўлак-сўлак ерлар.*

БЎЛУВ I Бўлмоқ I фл. ҳар. н. *Чет за делегацияларининг Ўзбекистонда бўлуви.* ■ *Менимча, бу мироб — ҳосилотликка муносиб бўлуви мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЎЛУВ II I Бўлмоқ II фл. ҳар. н. *Ахир Иброҳимбек билан айри тушув — кучни бўлув демакдир.* «Шарқ юлдузи».

2 мат. Бир сонни бошқа бир сонга тақсим қилиш амали. *Касрларни бўлув. Бўлув ишораси.*

БЎЛУВЧИ I Бўлмоқ I фл. сфдш. *Уларнинг ҳар бир ўйинига, ҳар бир ҳангомасига «она-боши» бўлувчи Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Умид, дарҳақиқат, безори, қолоқ фикрли, хотин-қизларга бой-феодалларча муносабатда бўлувчи шахс қилиб кўрсатилибди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЎЛУВЧИ II I Бўлмоқ II фл. сфдш. *Бўлувчига оз, Оз бўлса ҳам саз.* Мақол. ■ *Ғапирганин бўлувчи, йиқилганин тепувчи бўлма.* Газетадан.

2 мат. Бирор сонни бўлиши керак бўлган бошқа сон. *Бўлувчи билан бўлинманинг кўпайтмаси бўлинувчига тенг.*

БЎЛУК тар. 1 Мўғуллар истилоси давридан 19-асргача Мовароуннаҳр ва Хуросонда шаҳар атрофидаги шаҳарга тобе ҳудудлардан иборат маъмурий-ҳудудий бирлик.

2 Ҳарбий қисм, бўлинма. *Мингбоши Қулназарҳожии ўз бўлуғи билан дарвозадан чиқиб, шарқ томон йўл олди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сиз бу йигитни ўз бўлуғингизга олиб, от минмоқ, қилич урмоқни ўргатинг.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎЛУҒСИ 1 Бўлмоқ 1 фл. кел. зам. шакли. *Ҳар ким таъма йўлин тутса агар пеш, Оқибат бир кун бўлғуси дарвеш.* Газетадан.

2 сфт. Келажакда бўлиши муқаррар ёки эҳтимолга яқин; бўлажак. *Ҳурмат момо кечқурун урчугини қўлтиғига қистириб, гурунг баҳона, бўлғуси қўдасиникига ўтди.* «Саодат». *Моҳира оғзи қулоғида, бўлғуси келинини мақтади.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

3 от Яқин ёки узоқ келажак вақт; келажак. *Буни бўлғуси кўрсатади.*

БЎМ-БЎШ Тамоман, мутлақо бўш, куруқ; тап-тақир; хувиллаб ётган. *Бўм-бўш идиш.* Бўм-бўш уй. ■ *Соҳил бум-бўш, хувиллаб ётибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Олдинда душман, орқада эса бузилган йўллар, бум-бўш саҳро.* «Шарқ юлдузи». *Биттаю битта шам ёқилган юз кишилик улкан саропарда бум-бўш ва нимқоронғи эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бум-бўш эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Юраги (ёки кўнгли) бўм-бўш Бирор иш қилишга ҳафсаласи, иштиёқи қолмаган, ҳафсаласи пир бўлган; ноилож. *Ҳеч бир нарса жалб этмас уни. Бу кун бум-бўш менинг юрагим.* «Гулдаста». *Шу топда бу одамга ҳеч қандай ёрдам бериш қўлидан келмаслигини ўйлади-ю, кўнгли бум-бўш бўлиб, палатага кирди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Бўм-бўш бўлиб қолади юрак, Ўғлим, меҳр адо бўлган чоқ!* «Саодат».

БЎНАК 1 тар. Бирор иш юзасидан иш берувчиларнинг иш бажарувчиларга олдиндан берадиган қарзи. *-Баракалла! — деди Абдухалилбек. — Буниси — бўнаги, иш битгач, яна.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ем-хашак йўқ, бир пой ҳўкиз ориқ-туруқ, Қайдан бўнак олиш билмай, ҳамён қуруқ.* Ф. Фулом. *Мен ишимга*

қараб сўрай бераман, сиз бўнак қилиб бераверасиз. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

2 тар. Устанинг ўз шогирдига унинг ишлаб бериши ёки кейинчалик қайтариши шарти билан берадиган қарз пули. *Бечора косиблар олдинроқ олиб, еб қўйган бўнакнинг эвазига тишларини тишларига қўйиб, ҳар қанча оғир гап эшитсалар ҳам, чидаб туриб.. жавоб қилар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 бух. Маош ҳисобидан ой охирида ҳисоб-китоб қилиш шарти билан олдиндан бериладиган пул; аванс.

БЎНАҚДОР Бўнак олган, бўнак олиб қарздор бўлган шахс; дебитор.

БЎНАҚЧИ тар. 1 Бўнак бериб, одам ишлатувчи шахс. *Мендан бўлак бўнакчининг қўлига тушганингизда, бирини икки қилиб оларди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

2 Бўнак олган шахс, қарздор. *Битта менмас, бечора-бекас Бўнакчилар бойдан норози.* М. Али, Боқий дунё. *Фойда тушар! Кеч куздан деҳқон — Бўнакчилар беришар пахта.* М. Али, Боқий дунё.

БЎПТИ с. т. 1 Бўлибди. *Яхши бўпти. Ажаб бўпти.* ■ *Иш деган мундоқ бўпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Энди мени кўпчиликнинг ичида изза қилмоқчи бўпти-да.* Шукрулло, Сайланма.

2 Таклифга розиликни билдиради: бўлади, хўп, майли, яхши, маъқул. *Бўпти, ҳозир фақат бир шарт билан.. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Бўпти, қайноқ-қайноқ чой ич-да, бориб ёт.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўпти, ака, полвон бола билан ишласак ишлабмиз-да, шу баҳона бизнинг ҳам суратимиз газетада чиқиб қолса.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЎР Оҳақтошнинг майда заррали оппоқ юмшоқ тури. *Бўр билан оқламоқ. Бўр билан ёзмоқ.* ■ *Ҳеч гапдан хабари йўқ Искандар ака, бир қўлида латта, бир қўлида бўр, анграйиб қолди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Дераза ойнасини бўр ёки ярим стакан сувга икки қисм тиш порошоғи солиб артсангиз, ялтираб кетади.* «Саодат».

БЎРАЛАМОҚ Шиддат билан ёғмоқ (бўронли қор ҳақида). *Бўралаб қор ёғарди, ноилож машинани тўхтатиб, қор тинишини кутдик.* «Шарқ юлдузи». *Бўралаб ёғайтган қор кўз очиргани қўймас, лекин йиғилган одамлар.. совуқдан киприк қоқмас эдилар.* С.

Зуннунова, Гулхан. *Қор шамол аралаш ҳамон бўралаб ёғарди.* «Ёшлик».

Бўралаб сўкмоқ Оғизга келганини қайтармай устма-уст сўкмоқ. *Мен бўралаб сўкиб бердим, бу ургандан ҳам баттар бўлди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ошно нонвой бўлишга кўнди, лекин Яхшибоев унамади. Саройбонни бўралаб сўкди.* М. М. Дўст, Лолазор.

БЎРАМОҚ кам қўлл. айн. **бўраламоқ.** Кун ботиб, осмон қорайган, аммо тўхтовсиз бўраб ёғиб турган қордан ер тобора оқарётган пайтда Элмурод.. қор учқунларини томоша қилар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРБОЙ шв. Тақим, болдир. Азонда туриб этик кияман деса, этик кўнжидан ўтмайди бўрбойи. М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

БЎРДОҚИ I Гўшт учун боқиб семиртирилган мол. *Бўрдоқи кўй. Бўрдоқига боқмоқ.* ■ *Бўрдоқини сўйишга қасосбни чақирайми?* Ҳамза, Танланган асарлар. *Орадан икки ой ўтгандан кейин қараса, кўй бинойидек бўрдоқи бўлиб қолибди.* А. Мухтор. *Тонг билан учрашув. Ярим ойлик мойнасига саккизта бўрдоқи товуқ келади.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Бекор ётиб ёки бировнинг ҳисобига яшаб семирган одам ҳақида. *Ҳа ўша.. бир умр меҳнаткашининг сувини сиқиб ичган бўрдоқи Матқоёулнинг ўзи.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Бўрдоқидай лорсиллаб кетясан кундан-кунга, озишинг керак.* Ж. Абдуллахонов, Хоналон.

3 кўчма Бўлик, тўлик, етилган. *Бўрдоқи ҳар бир кўсак. Етилган дурдонамиз.* Р. Бобожон, Танланма.

БЎРДОҚИБОҚАР Молларни бўрдоқига боқиб билан шуғулланувчи киши.

БЎРДОҚИЧИЛИК Чорвачиликнинг молларни бўрдоқига боқиб иxtисослашган тармоғи; бўрдоқи боқиб. *Бўрдоқичилик фермаси. Бўрдоқичилик давлат хўжалиги.* ■ *..бўрдоқичилик базаси тоғлар бағрида жойлашган.* Газетадан. *..бўрдоқичилик базасида яна бир ем-хашак тақсимловчи линия ишга туширилди.* Газетадан.

БЎРЁ шв. эск. айн. **бўйра.** Юрган — дарё, ўтирган — бўрё. Мақол. ■ *Гурбату андуху меҳнат бошига айлаб ҳужум, Най каби жисмимни янчиб, бўрё қилди мени.* «Ўзбек шоирлари».

БЎРИ I I Сутэмизувчиларнинг итсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон; қашқир. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри*

ер. Мақол. *Бўридан кўрққан тўқайга кирмас.* Мақол. ■ *Сувонжон кўрага ҳужум қилган бир оч бўрини олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу чўлда бирим бўри кўп эканки, кечаси билан кўрқиб чиқдим.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Ёвуз, қонхўр, шафқатсиз одам ҳақида. *Юрагим сан эдинг, Гулнор, кўзим илгари очилган бўлса эди, ман ўз юрагимни бўриларга едирардим?* *Тонгла маҳшиарда қай юз билан санга боқаман?* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад Ҳусайн оқариб кетдию, лекин индамади, чунки бўрилар орасида эканини яхши биларди.* Ойбек, Нур қидириб. *Бадиа хона бурчагига тисарилди. Рўпарасида турган даҳшатли бўридан кўз узмасди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бўри (эркаклар исми).

Бўри боқиб (ёки қараш) қилмоқ Кўрқинчли, даҳшатли қарамоқ, еб қўйгудек қарамоқ. *Бир қўлида теша, Санобарга бўри қараш қилиб яқинлашди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўри ейдими** «Нимадан кўрқасан» деган маънода ишлатиладиган ибора. [Ҳаёт:] *-Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Латифжон ҳиринглаб: -(дипломни) бўри ермиди, уйнинг тўрига экиб қўйганман, — деди.* «Муштум». **Бўримсиз, тулкимсиз?** «Қуруқ қайтдингизми ёки ундириб?» деган маънода ишлатиладиган ибора. [Ҳасан:] *Қуруқ келишга уялдим-да, тақсир! [Қодирқул:] Қани, бўримсиз, тулки?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бўрининг оғзи еса ҳам қон, емаса ҳам қон** «Ёмонлиги билан танилган, ёмонлигини қўйса ҳам, қўймаса ҳам — ёмон» деган маънода ишлатиладиган ибора. *Бўрининг еса ҳам, емаса ҳам оғзи қон.* Шукрулло, Сайланма. **Бўри туғди (ёки болалади)** Кун чиқиб туриб, ёмғир ёғаётганда айтиладиган ибора. **Бўри қулоғи овда** Номаялум кишилар ёки айғоқ-ағёрлар гап пойлаб юргани ҳақида ўз кишини огоҳлантириш учун ишлатиладиган ибора. **Қўйни бўрига топширмоқ** Бирор нарсени ёки ишни энг кўп зарар етказадиган ёки суистеъмом қиладиган, оқибатсиз кишига топшириб қўймоқ. *Муродова билмайди. Шунинг учун кейинги аризани Давроновга юборибди. — Қўйни бўрига топширибди-да.* И. Раҳим, Ихлос.

БЎРИ II астр. Осмоннинг жанубий ярим-шарида жойлашган юлдузлар туркуми.

БЎРИБАҒИР бот. Итжумуртгуллилар оиласига мансуб, барги тухумсимон, гуллари сарғиш-яшил бута ёки паст бўйли дарахт.

БЎРИБОСАР Чорва моллари подаларини бўрилардан сақлайдиган ва ўтовқўраларни, уй ва ҳайвонларни қўриқлайдиган, кўкраги кенг, оёқлари бақувват кучли ит. *Яхшиям, ишончли бўрибосарлар бор. Улар бўлмаса, молчиларнинг аҳволига вой, деяверинг.* К. Яшин, Ҳамза. *Ақали бўрибосарлар сурувларни бўйлаб олдинга чопиб борадиларда, то ҳаммаси ўтиб бўлгунча, чўзилиб ётиб дам оладилар.* А. Мухтор, Чинор. *Йўловчи [чўпонга] яқинлашган заҳоти дум ва қўлоқлари кесилган бўрибосар итлар галаси унга ташланди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БЎРИГУЛ бот. Кендирдошлар оиласига мансуб, ётиқ илдизпояли, доимо яшил бўлиб турадиган кўп йиллик ўт. *..бўригулдан нафас олишни кучайтирувчи эрвинин, қон босимини камайтирувчи эрвалин алкалоидлари олинади.* М. Аҳмедов, Колхозда химия кечаси.

БЎРИКАЛЛА Қовун навларидан бирининг номи. *Лекин куз фаслида бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг «бўрикала», «асати» каби номларини билавермайди. «Фан ва турмуш». Ҳар бўрикала қовун тимсолида кўра билинг, она қизим, яратувчи, донишманд халқимиз меҳрин.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

БЎРИКЎЗ бот. Меваси ейиладиган, тиканли ўсимлик тури.

БЎРИТАРОҚ бот. Гулхайридошларга мансуб, пояси тик, сершоҳ, гуллари сариқ, бир йиллик бегона ўт.

БЎРИҚ шв. Оқжўхорининг пояси, жўхориюя.

БЎРИҚМОҚ айн. **буриқмоқ 1.** *Яхшибоев ўрнидан санчиб турди. Кўзлари қонга тўлган, юзи бўриқиб кетган эди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Йигитларнинг киприкларини чанг босган, юзлари иссиқдан терлаб, бўриқиб кетган эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

БЎРК эск. Ошланган қорақўл теридан цилиндр шаклида тикилган бош кийим, телпак. *Бош омон бўлса, бўрк топилади.* Мақол. *Бошсиз бўрк бўлмас, Тойсиз — турк.* Мақол. ■ *Шу пайт шийтон ичидан бошига бўрк кийган Ботир чиқди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қилич зарбидан Хонзода бегим-*

нинг бошидаги бўрки учиб кетди-ю, узун сочлари ёйилиб, елкасига тушди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бош ёрилса, бўрк остида (ёки ичида) Оилавий ёки ички жанжал, низоларни ташқарига чиқармаслик кераклиги ҳақида айтиладиган ибора. *Бош ёрилса, бўрк ичида, дейдилар, — бўлар-бўлмасга катталарни ишдан қўйиб фириллайвериш хунук нарса.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Эҳтимол, бошқаларнинг хотинлари ҳам шунақадир, у қаёқдан билсин: бош ёриги бўрк ичида, қўл синиғи енг ичида.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. **Бўрк ол деса, бош (ёки калла) олмоқ** Буюрилгандан ортиқ жазоламоқ, ҳаддан оширмақ. *Бўрк ол деса, бош олиб келадиган довьюрак йигит эдинг-ку! Нима бўлди? Уйғун, Асарлар. Санамай саккиз дейдиган, бўрк ол деса, калла оладиган баъзи терговчилар қўлини тиззасига уриб, шошиб қолдилар.* Газетадан.

БЎРЛАМОҚ Бўр суркаб оқартирмоқ. *Деворларни бўрламоқ.*

БЎРОЗ шв. 1 Бўйи етган, етилган қиз.

2 кест. Қари қиз. *Худо кўтарсин сен инжиқ бўрозни!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У кейинги йилларда қизини бўлар-бўлмасга урадиган, ҳаёсизларча «бўроз» деб сўкадиган бўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЎРОН 1 Тўзон ёки қор-ёмғир аралаш эсадиган шиддатли шамол. *Бўри бўронда қутурар.* Мақол. ■ *Ҳамма ёқни қум бўрони қоплади. Омон кўринмай қолди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Қум бўрони ўтов кизиларини, балиқчиларнинг тўрларини осмонда учириб юрди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Заргаров тўхтаб, настга тушди. Атроф зим-зиё, бўрон қутуриб кўз очирмасди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 кўчма Тўхтамасдан ёғ(ил)аётган нарса. *Тўрларнинг ўқ бўрони аввалги куч ва ғазаб, қаҳр билан самода хужирон эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 кўчма Шиддатли, давомли ҳаракат, оқим; тўфон. *-Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас! — деди-да, Султонмурод чиқиб кетди.* Ойбек, Навоий. *Наҳот ёвуз бўрон хасдек учиргай? Қайнар томиримда оташин қонлар.* «Гулдаста». *Халқ қўшиқчиларни қарсак ва қийқириқ бўрони билан олқишлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Ички, руҳий кечинмалар галаёни, тугёни. *Лекин ичидаги ҳалиги жанг бўрони бир*

нафас ҳам тинмади. «Муштум». Мана, ўзингиз кўриб турибсиз, шунақа гаплардан кейин ошиқ қалбида бўрон кўтарилмайдими? Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини. Қўзғалинг, ҳей, ҳис-туйғулар бўрони, Кўндан сизга кўз тутардим умидвор. Дилшоода. Умидим. Бу сўзлар Йўлчининг юрагида бўрон ясади, у тотли, завқли ҳаяжон билан қалтиради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Хавф-хатар, даҳшат. Тинчлик дарахтини оловлардан, бўронлардан асрашимиз керак. «Саодат». У не-не дарёларнинг тўлқинларини ўлим бўронлари орасида кечиб ўтмади. Ойбек, О. в. шабадалар. Сенга на бўронлар қор қила олур, Сени на йўқотиб, бор қила олур. А. Орипов, Йиллар армони.

6 кўчма Бало, офат, кулфат. Нифоқ бўрони хароб этган Хоразмни осонликча забт этиб, беҳисоб ўлжалар олиб келганидан у хурсанд. М. Осим, Карвон йўлларида. Ана ўшанда кўрасан Хоразмда фитна бўронининг бошланишини. М. Осим, Карвон йўлларида. Халқлар бошига зулм бўронини ёғдирган ва офатлар келтирган сариқ вабо — Гитлер машинаси зил кетди. Н. Сафаров, Оловли излар.

7 Бўрон (эркаклар исми).

БҮРОНЛИ 1 Бўрон билан ўтган ёки бўрон бўлиб турган. Бўронли қиш тунни. ■ Кечаси бўлиб ўтган бўронли ва момақалдироқли жаладан сўнг ҳаво сокин эди. Газетадан.

2 кўчма Кескин, шиддатли кураш, қизгин жанг ва ш. к. билан тўлиб-тошган. Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи. Ё. Мирзо.

3 кўчма Жўшқин, тугёнли. Уни ёш ва бўронли қалби олиб кетди олис шаҳарга. А. Орипов, Руҳим. Юлдузлар мисоли кулганда руҳим, Бўронли ҳисларга тўлганда руҳим. А. Орипов, Йиллар армони.

БҮРОНҚУШ(ЛАР) зоол. Найбурунлилар туркумига мансуб, сувда яшашга яхши мослашган денгиз қушларининг бир тури. У Фурқатни бўронни олдиндан кўра билган бўронқуш деб атади. Газетадан.

БҮРСИЛДОҚ 1 Бўрсиб, кўпчиб, билқиллаб турган. Бўрсилдоқ тупроқ. ■ Ер қор сувига тўйдими, деҳқоннинг омади келгани шу: тупроқ кўпчиб, бўрсилдоқ бўлиб кетади. М. Назаров, Жилвон жилвалари. У она кучо-

ғининг иссиқ тафтини бериб турган юмшоқ, бўрсилдоқ ерга чўккалади, ундан бир чимдим тупроқ олиб, кўзларига суртди. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

2 Биққидай семиз, лўппи. Баҳодир қизининг бўрсилдоқ қўлини ушлаб хайрлашар экан: -Демак, театр, санъат институтига кирар экансиз-да? — деди. М. Жалолиддинова, Кейинроқ. У [Жавҳарий] ўзининг бўрсилдоқ бош бармоғини эгиб, Раҳимовани кўрсатди. «Фан ва турмуш».

Бўрсилдоқ нон Кўпчиб пишган юмшоқ нон. Ресторан ёнгинасида, новвойхонада иссиқ бўрсилдоқ обинон ёпиляпти. Газетадан. Лекин ҳаёт дегани фақат мураббою бўрсилдоқ нондан иборат эмас-да. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БҮРСИЛЛАМОҚ 1 Етилиб, бўшашиб кўпчимоқ, семирмоқ. Кечаги ёмғирдан кейин бўрсиллаб ётган ҳовлига ялангоёқ сакраб тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кечагина пахталар бодроқдай очилиб ётган майдонлар шудгордан кейин қор остида бўрсиллаб ётибди. Газетадан. Пойлаб деҳқон йўлини Бўрсиллайди бўз тупроқ. А. Суюн, Олис тонглар.

2 Иссиқдан ёки тез ҳаракатдан терлаб-пишиб кетмоқ. Уринбой ҳам велосипедда ҳарсиллаб-бўрсиллаб келиб қолди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадалари. Қўпол ботинкасини дўқиллатиб, иссиқда бўрсиллаб-ҳарсиллаган Аҳмад келди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БҮРСИМОҚ 1 Бир оз димиқиб, ҳидланиб қолмоқ, сасинқирамоқ. Айниқса, ҳозирги саратон кунларида тўйларда тез бузилиб, бўрсиб қоладиган таомларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан истеъмол қилиш керак. Ш. Хўжаев, Тўйдан сўнг. Бизга берилган овқатнинг гўшти бўрсинган экан. «Ёшлик».

2 Намдан шишмоқ, кўпчимоқ. ..ер қузда ҳайдалса, айни муддао бўлади, қиши билан қор тагида кўпчиб, баҳор чиққанда, ошган хамирдай бўрсиб туради. Газетадан.

БҮРСИҚ Сутэмизувчилар туркумининг сувсарсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон. Тоғларда одатда айиқ, бўри, ёввойи чўчқа, силовсин, бўрсиқ, тулки, жайра учрайди. «Ўзбекистон Республикаси» (энциклопедия).

Бўрсикдай семирмоқ Ҳаддан зиёд семирмоқ. Элмурод молларнинг тагини кўрар экан, ўзича ўйлади: сенлар бўрсикдай семирив яша-

ю, шунча одам очликдан қирилсинми? П. Турсун, Ҳақитовчи.

БҮРТИК Бирор нарсанинг бўртиб, туртиб чиққан ери. Бадаандаги бўртик. Деталнинг бўртиги. ■ Унинг юзи сўлиган, кўзларининг оқи кўкарган, тиришган бўйинининг бўртик кўкиш томирларида юракнинг уриши сезилиб турар эди. П. Турсун, Ҳақитовчи.

БҮРТИҚ айн. бўртик. Хонага бир неча йигит кирди. Ғулабурроқ, бўртиқ қовоқли йигит бугунги иш якунини баён қилди. Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли.

БҮРТМА I Новданинг кесилган, ўсимликнинг пайвандланган жойида ҳосил бўладиган қадоқ ёки қабариклар. ..новдалар бугимга тақаб кесилганида, бу жойда бўртмалар ҳосил бўлади. Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили.

2 сфт. Бўртиб, туртиб чиққан; бўрттириб ишланган. Бўртма нақи. ■ ..бир устунда «Амали Саидумархўжа» деб бўртма нақи билан ёзиб қўйган. С. Айний, Эсдалиқлар. Комила.. ўртоғининг оқ-сарик, узунчоқроқ нозик юзига, бир оз бўртма қовоқларига.. тикилди. Ойбек, О. в. шабадалар.

БҮРТМОҚ I Амал олмоқ; кўкара бошламоқ; унмоқ. Баҳор.. ўриқлар оппоқ гулади, олча новдалари мунчоқ-мунчоқ бўртди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар. Қор кетди ва заминда Бўртди илк гиёҳ. «Ёшлик».

2 Кўтарилиб чиқмоқ, туртиб чиқиб турмоқ. Собир аканин.. чакка томирлари бўртиб чиққан, кўзлари ичга ботган. Ж. Шарипов, Хоразм. У умр бўйи кўксини беркитмаган, анордек қизғин кўксидеги суяклар бўртиб чиқиб турарди. Мирмуҳсин, Умид. ..бўйи чўзилиб, кўкраклари бўртиб чиққан гўзал қиз. Мирмуҳсин, Меъмор. Бу тор, таранг кийимда унинг келишган қомати янада бўртиб турарди. С. Сиёев, Оглиқ аёл. Ёлғоннинг юзига бўртиб чиққан йўғон илдизи устидики икки ёш ўтирибди. «Ёшлик».

3 Қизариб шишинқирамоқ, андак шишмоқ. Салтанатхон кўчага чиққанда, икки юзи қизариб, бўртиб турарди. «Муштум». Мирзия хола иссиқдан юзлари бўртиб кетган неварасини бағрига босди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

4 Кўчма Ёрқин кўринмоқ, намоён бўлмоқ; уйғонмоқ. Бунда қариндошчилик муносабатининг давр ўзгаришига ҳос товланишлари бўртиб туради. «ЎТА». Чўккалаб ичаман

ҳовуч-ҳовуч сув, Дилларда яшамоқ ишқи бўртади. Газетадан.

БҮРТОҚ айн. бўртик, бўртиқ. Туркистонга келди навбахор! Яшил қирлар, бўртоқ куртаклар. М. Али, Боқий дунё.

БҮРТТИРМОҚ I Бўртмоқ фл. орт. н. Томирларини бўрттириб гапирмоқ. Нақшини бўрттириб ишламоқ.

2 Кўчма Жуда аён, яққол қилиб кўрсатмоқ, ифодаламоқ; ошириб юбормоқ, кўпиртирмоқ. Ҳамон бетўхтов ёғаетган қор эса нимтатир ойдинликни янаям бўрттириб кўрсатарди. «Шарқ юлдузи». Мардиев.. сув масаласида вазият оғирлигини янада бўрттириб кўрсатиш учун чуқур хўрсинди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Расулжон Комилович.. ҳадеб нуқсонларни бўрттиривергандан кўра, уни бартараф қилишга киришинг. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Омил ўртоғининг кўнглини очиб учун тунги воқеани бўрттириб ҳикоя қилди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БҮСА [ф. بوسه – ўпич, муччи] кт., поэт. Меҳр, муҳаббат, эркалаш, ўта ҳурмат изҳори сифатида лабни бирор кимса ёки нарсага тегизиш, ўпиш; муччи. Бўса бермоқ. Бўса олмоқ. ■ Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухломлади. Шухрат, Шинелли йиллар. Севишганлар қўли бир-бирига чирмашди. Дудоқларда бўса чақнади. Шухрат, Шинелли йиллар. Бўсасини алмашмайман бол билан, Ёрга етдим армон билан, зор билан. «Кўшиқлар».

БҮСАҒА I айн. остона. Ёмоннинг тўрида ётгунча, Яхшининг бўсағасида ёт. Мақол. Ёмон кучук бўсағада ҳурар. Мақол. ■ Алимат эшик тутқичини ушлаб, бир нафас бўсағада туриб қолди. Э. Усмонов, Ёлқин. Бўри Пайғамбар, эшик очилиб, бўсағада Нурратбек кўриниши билан, юзлари яшнаб, ўрнидан туриб кетди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Кўчма Бирор ҳудуд, манзилнинг кириш, бошланиш жойи, остонаси. Қорабугроҳон бошлиқ кўчманчилар ўрдаси ҳозир Самарқанд бўсағасида. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. «Берлиннинг бўсағасида турибмиз», деб мартда бир хат келган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Минглаб кичкинтойлар мактаб бўсағасига биринчи марта қадам қўядилар. Э. Қодиров, Янги марралар сари.

3 кўчма Бирор маросим, муҳим сана ва ш. к. арафаси, бошланиш даври. *Утган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг қутлуғ бўсағасига қадам ташладик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У ғалаба қасрининг олтин бўсағасида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Армия бўсағасида турган навқирон йигитларга тилагим – Ватанимизнинг муносиб қалқони бўлишин.* Газетадан. *Сидиқжон худди зўр бахтга эришган ёки ўшандай бахтнинг бўсағасида тургандай, терисига сиғмай.. эски ҳаётини эслагиси ҳам келмай юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎСТОН [ф. *بستان* – боғ, томорқа, поллиз] *поэт.* 1 Гул билан қопланган, гул экилган майдон; гуллаб-яшнаган боғ. *Меҳнат қилинмаса, бўстон қаерда.* Ғ. Фулом. *Тоғлар қопқасини ошиб утган он, Рўнарамда очилди бўстон.* Т. Тўла. *Хилма-хил гуллар хушбўй ҳид сочиб, бўстонни яшатиб турар, шишадек тиниқ сувлар шилдираб оқиб ётар эди.* «Чалпак ёққан кун».

2 кўчма Боғ-роғли обод ер, яшнаган, гуллаган жой. *Ўзбекистон – бўстон.* ■ Чўлни бўстон қилишига Келди сочи сунбуллар. «Кўшиқлар». *Салом, мактаб, ҳаёт бўстони.* *Келдим тўнғич ўғлим етаклаб.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Яхши киши чўлда бўстон яратар, тиканликда чин гулистон яратар.* «Кўшиқлар». *Соқижон, энди қаддим буқилди, Душманларим кўнгли энди бўстондир.* «Нурали».

3 кўчма Оғуш, кучоқ; дунё, олам. *Истадим сайр айламоқни мен газал бўстонида.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони. *У бир умр маъшуқасига интилиб, ниҳоят, унинг васлига етган бахтиёр ошиқдай, шеғрият бўстонида қулоч ёйиб кирди.* С. Сидёев, Ёруғлик. *Соф бу ишқ бўстонида рағноланибсиз мунча ҳам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Энди болалик бўстондан ҳатлаб ўтиб, ўспирилик фаслига қадам қўйгансиз.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 кўчма Севгили, ёр, рафиқа. *Қайда қолди ёру дўстлар, умр бўстоним қани?* «Шарқ юлдузи». *Эй ҳаёт, сен мени бўстонимдан айирдинг, қувончга тўла севгимдан айирдинг.* Газетадан.

БЎТА I I Туянинг бир ёшгача бўлган боласи, бўталоқ. *Сабр қилсанг, туянинг юқини бўта кўтарар.* Мақол.

Бўтадай бўзламоқ қ. бўзламоқ.

2 кўчма Болаларни, ёшларни бўталоққа қиёс қилиб, эркалатиб айтиладиган сўз.

Лекин, бўтам, бу фикрга мен унча қўшилмайман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Мен, бўтам, сизнинг тадбири саботингизни синаб кўрмоқчи эдим.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бўта (эркаклар исми).

БЎТА II эск. Олтин, қумуш, мис ва ш. к. ни эритиш учун ишлатиладиган қадимий асбоб, думалоқ косача; тигель.

БЎТАКЎЗ I Мураккабгуллилар оиласига мансуб, бинафша ёки ҳаворанг гулли бир йиллик бегона ўт. *Уйимиз олдида чучмоалар ўсарди. Биз уларни бўтакўз деб терар эдик.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Олтиндай товланиб ётган ариқлар ичида тўқ сафсар рангли бўтакўзлар очилиб ётар, улар тунги юлдузлар сингари кўз қисиб товланарди.* Ш. Тошматов. Эрк қуши.

2 кўчма Туя боласининг кўзига ўхшаш чиройли кўз; шаҳло кўз ва шундай кўзли киши. [Фарғонанинг] *Қизлари сизга ўхшаган бодомқовоқ, бўтакўз бўлади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Улан айтиб ўтирган бўтакўзим, Бари қиздан яхшисан ёлғиз ўзинг.* «Оқ олма, қизил олма». *Яхши экан сизнинг олган қизингиз, Қутли бўлсин, жезна, бўтакўзингиз!* «Гулнорпар».

3 Бўтакўз (хотин-қизлар исми).

БЎТАЛА Лойқалашган, яширин, муҳшиш, ифлос. *Нафиса эса зийрак «одамгарчилик» тубида қанақа бўтала ниятлар ётганини фаҳмлаб.. ўзи улуғ, супраси қуруқ.. «ватанпарварлар»дан хафа бўлди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

БЎТАЛОҚ I Туянинг боласи, бўта. *Ҳа, эсимда, бўталоқ бирам кўҳлик, кўзлари катта-катта, мулойим, ёқимли, зийрак эди.* Ойбек, Болалик. *Шайбонийхон бўталоқ жунидан тўқилган майин жойнамоз четига қайтиб ўтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма айн. **бўта** 2. *Сира ҳам ташвиш тортма, бўталоғим. Тез-тез келиб, ҳолингдан хабар олиб тураман.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Биласанми, бўталоғим, табиий фанлар даврининг зарурий эҳтиёжларидан вужудга келди.* С. Кароматов, Олтин қум.

БЎТАЛОҚКЎЗ айн. **бўтакўз** 2. *Мен қадди чоғроқ, бўталоқкўз, кенг ёноқли, сариқ бола бўлиб ўсдим.* А. Мухтор, Асарлар.

БЎТАМЛАМОҚ Болани бўтага қиёс қилиб, бўтам деб эркалатмоқ, ардоқламоқ.

Шул замонда Гулистоннинг султони бўтама-
лаб, кўзимлаб.. йиғлади. «Муродхон».

БЎТАМОҚ Аралаш-қуралаш ҳолатга келтирмоқ, чалкаштирмоқ, чувалаштириб юбормоқ. Бу уй яна кун уйларни эргаштириб келиб, фикрини бўтаб юборди. А. Қаҳҳор, Сароб.

БЎТАНА 1 Лойқа, кум, тупроқ кабилар аралашган (сув ҳақида). Бир жойга тўпланиб, тугун бўлиб турган бўтана сув қирғоқни бузиб юборди. Э. Усмонов, Ёлқин. Соё ва ариқларда сумалакранг бўтана шиддати ошиб боради, пишқиради. С. Нуоров, Нарвон.

2 Лойқасимон, кир тусли, хира. Қиём бўтана бўлмай, тиниқ тусда бўлиши лозим. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

БЎТАНОҚ шв. кам қўлл. айн. **бўтана**. Ёзда лойқа, қишда бўтаноқ ариқ суви ҳамманинг меъдасига теккан эди. Газетадан. Қишлоқнинг ўтмиш қиёфаси ёзда чанг, қишда лой тор кўчалар.. қора чироқ, бўтаноқ сув. Газетадан.

БЎТҚА 1 Гуруч, бугдой каби донлардан қайнатиб пиширилган қуюқ овқат (ҳалим, шавла, ширгуруч кабилар). Бир тариқдан бўтқа бўлмас. Мақол. ■ -Тўйга ҳеч кимни чақирмадик. Ахир икки товоқ бугдой бўтқа билан қилинган тўйни тўй деб бўладими? — деди чол. О. Хусанов, Кўшиқчининг тақдири. [Саид] Уртоқларининг қистови билан бўтқадан бир неча қошиқ егандай бўлди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

2 Аталасимон қуюқ нарсаси. Қоғоз бўтқаси (қоғоз саноатида). ■ Эриган шиша бўтқаси нуфлаш найчасига эмас, балки темир таёқчага олинади. М. Аминжонов, Шишанинг кашф этилиши.

3 кўчма Чалкаштириб, аралаш-қуралаш қилиб юборилган нарсаси. Биз мадрасада арабча, тожикча сўзлар бўтқасини кавшашдан бошқа нарсани билмас эдик. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Хаёлларинг бўтқа бутун ўлда-жўлда.. Т. Тўла, Асарлар.

Бўтқа бўлмоқ 1) аралашиб, эзилиб, бўтқа ҳолига келмоқ. Кучанинг лойи бўтқа бўлиб кетибди; 2) кўчма аралаш-қуралаш бўлиб кетмоқ, чалкашмоқ. Ҳамма иллат шундаки, Ўктамжон келди-ю, иш бўтқа бўлди. Ойбек, О. в. шабадалар. Тўғриси айтганда, тилимиз кундан-кунга ўзимиз ҳам гангиб қоладиган даражада бўтқага айланиб бормоқда. «Муштум». Бўтқасини чиқармоқ Эзиб, мажақлаб

юбормоқ, адабини бермоқ. Сени бугун булар бўтқангни чиқаришмоқчи. И. Раҳим, Ихлос.

БЎХЧА Кийим-кечак, латта-путта ва ш. к. ўраб тугилган қийиқча, рўмол; тугун, тугунча. Бир бўхча сарпо. ■ Навоий бўхчани ешиб, лоқайд ва камтарона табассум билан амирлик кийимини кийди. Ойбек, Навоий. У олдимга икки бўхча келин сарпосини ташлади. «Муштум». Абдуваҳҳоб Шоший мурдадек чўзилиб ётган чол ёнидаги ўз бўхчасини титкилаб, ундан бир китоб олди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

Бўхчаси тушмаган ёки бўхчасини ташламаган 1) энди тухумдан чиққан, жиш (қуш болалари ҳақида); 2) кўчма ҳали гўдак, тажрибасиз. Сиз ҳали бўхчасини ташламаган чумчуқ боласиз. А. Қаҳҳор, Сароб. **Бўхча қорин** Бўхчага ўхшаб қаппайган қорин ва шундай қоринли одам. Мулла Мамасолиҳ бўхча қоринни силаб кинояомуз деди: -Э домла! Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳамиша бўшдир. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

БЎХЧАЛАМОҚ Бўхча қилиб тугмоқ; бўхчаларга тугмоқ. У-буларини бўхчалаб қўйибди.

БЎШ 1 1 Ичида ҳеч нарсаси бўлмаган; куруқ, Бўш идиш. Бўш қоп тик турмас. Мақол. ■ Келинни олиб келишга кетган арвалар бўш қайтибди. С. Аҳмад, Уфқ. У бўш сават, хуржун кўтариб олган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Соё бўйида турган бўш кўзани ёмғир чертиб-чертиб қўяди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кимсадан ёки нарсадан холи, ҳеч ким ёки ҳеч нарсаси йўқ. Гиждувоннинг бозор кунни бўлганига қарамай, бозор жойи бутунлай бўш эди. С. Айний, Қуллар.

3 Банд бўлмаган, ишғол этилмаган, бекор. Бўш ўрин. Бўш ер. ■ Баширжон олазарак бўлиб, жой қидирди. Хайрият, чеккароқда битта стул бўш экан. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ҳашаматли бинода биронта бўш жой қолмаган. «Шарқ юлдузи». Бўш ўрин ахтариб, ўртада туриб қолди. Э. Саманларов, Дарёсини йўқотган қирғоқ. Дарахт соясидаги бўш ўриндиқ томон юришди. «Ёшлик».

Боши бўш айн. боши очик қ. бош. Ҳуруғилмон сифат ўлтиришингдан Бошинг бўшми, севар ёрга етишдим. «Баҳром ва Гуландом». Ука, айтай десам, кўнглинг хуш эмас, Олиб кетай десам, бошинг бўш эмас. «Оқ олма, қизил олма».

4 Иш билан банд бўлмаган, ишдан холи; бекор, беиш, ишсиз. *Бўш кун. Бўш вақт.* ■ *Жиндак тинч, бўш вақт бўл қолса, бас, у дарҳол китобга ёпишарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бўш бўлсангиз, Мингўриққа қимизга борар эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отининг бирдан-бир хунари ва бўш қолгандаги овуноғи — чархни гариллатишига киришади.* П. Турсун, Ҳаётини.

БЎШ II I Салга узилиб, юлиниб ёки йиртилиб кетадиган, пишиқ-пухта эмас, жонсиз. *Бўш ип. Бўш арқон. Бўш латта.* ■ *Сухсур деган қуш бўлар, Тортсам, пати бўш бўлар.* «Оқ олма, қизил олма».

2 Салга синиб, уваланиб, эзилиб кетадиган, юмшоқ. *Бўш кесак. Бўш ер. Бўш ёнғоқ. Бўш ёғочни қурт ер.* Мақол. ■ *Бу ёқнинг тоши у ёқники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғураша эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Кучсиз, заиф; оҳиста. *Бўш овоз.* ■ *Анвар юзини тутиб берди. Раёно унинг юзига бўшгина уриб қўйди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Ҳаявий бўш, бадиий оқсоқ асарлар ўз баҳосини олаёттир.* Газетадан. *Сен, болам, ҳали кўп ёшсан, Уруш қилмоққа сен бўшсан.* «Маликан айёр».

4 Қаттиқ сиқилмаган, таранг тортилмаган, пишиқ-пухта боғланмаган; эркин. *Дуторнинг торлари ҳали бўш. Машинанинг тормозлари бўш экан.* ■ *Қамишни бўш ушласанг, қўлингни қияди.. [деди Аллонбий].* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Сендан баттар қилиб мени боғлаган. Бўш бўлганда сўрар эдим ҳолингни.* «Ширин билан Шакар».

Бўш қўймоқ (ёки тутмоқ) Эркинлик бериб, ўз ҳолига қўйиб қўймоқ. *Сени ҳозир бўш қўяман, лекин товуш қилмайсан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Пул асов қушга ўхшайди, сал бўш тутдингми, қўлингдан учади-кетади.* Ойбек, Танланган асарлар. *У отининг бошини бўш қўйиб, иккала қўлини оғзига қарнай қилиб бақирарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *Кўчма* Гапни, ишни эплай олмайдиган; қаттиққўллик, талабчанлик қила олмайдиган; ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қила олмайдиган, бўшанг, ландавур. *Бўш раҳбар.* ■ *- Бўшсиз, лақмасиз! — оғзини кўпиртирди Мастура.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сен бўшсан, латтасан, урғочисан! Пул санаидан бошқасига ярамайсан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

Бўш қарамоқ Қаттиққўллик, талабчанлик кўрсатмай иш тутмоқ. *Унинг бир қисм ғўзаси сувдан қолиб, қатқалоқ босган экан, юзига солиб: -Ўзингиз хўб пишиқ деҳқонсизку, одамларга бўш қарабсиз-да.. — деб ёмон изза қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

6 Пухта, билимдон, омилкор бўлмаган; заиф. *Математикадан жуда бўшман. Араббой ўқишда жуда бўш.* ■ *У ўқишда жуда бўш, аммо ғирромлик ва шумликка абжир.* П. Турсун, Ҳаётини. *Роҳат хола айвонда сабзи артиб, келинини койирди: -Бўшсиз, болам, бўшсиз!* «Гулдаста».

7 Етарли асосга эга бўлмаган; пуч, хом. *Бўш ҳаёллар.* ■ *Энди унинг ҳаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сан бўш ҳаёл қилма, Ман ҳеч бир вақт сандан ажралмам.* Ҳамза.

Бўш(га) кетмоқ Бекор кетмоқ, зое бўлмоқ. *Шунча ҳаракат бўш(га) кетди.* **Бўш(га) чиқмоқ** Асоссиз, пуч бўлиб чиқмоқ. *Ҳасаналининг шубҳаси бўшга чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бахтга қарши, бу умид ҳам бўш чиқди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Таги бўш I** етарли асосга эга эмас; асоссиз. *Таги бўш гап;* 2) етарли таянчиги бўлмаган. *Сизнинг тагингиз бўш, тарафингизни оладиган одам бўлмайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

Бўш келмоқ Ютқизмоқ, енгилмоқ, ён бермоқ (баҳс, кураш, жанг ва ш. к. да). *Курашда қайтади деб ўйлайсанми, ахир биз ҳали бўш келадиган йигитлардан эмасмиз.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Лекин энди Тўрткўз ҳам бўш келмади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Одатда офтоб билан ошно киши унча-мунча касалликларга бўш келмайди.* Газетадан. **Жони бўш I** тез нобуд бўладиган. *Жони бўш махлуқ. Жони бўш ўсимлик.* ■ *Буку мол, териси қалин; жони бўш қўй, эчкиларимиз ҳам чўп тишлаб, тупроқ ялаб, қишни ҳавода ўтказишди.* «Муштум»; 2) *кўчма* ҳеч нарсага бардош бера олмайдиган, қийинчиликдан қўрқадиган; жони ширин. *Бу орада Викторга ўхшаган жони бўшлар эса қуён бўлишди.* Ш. Фуломов, Чўл белида. **Кўнгли бўш** Кўнгличан, мулойим, раҳмдил. *Хотин кишининг кўнгли бўш бўлади, ичида сир ётмайди, деб қўрққан эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У анча шонувчан, итоатқўй, кўнгли бўш қизга ўхшайди.* «Ёшлик». **Оғзи (ёки тили) бўш I** оғзига кучи етмайдиган; сир сақлаёлмайдиган. *Унинг оғзи бўш, сир айтиб бўлмайди унга;* 2) гапни

эплаб гапира олмайдиган, гапиришга кўрқадиган. [Абдухолик:] Катталарнинг кўзи менинг чумчуқдай ўғлимга, яна бир қанча оғзи бўш камбағалларга тикилибди. Ойбек, Танланган асарлар.

БЎШАЛМОҚ с. т. айн. **бўшалоқ** I–II. Уй бўшалди. Жой бўшалди. ■ Йўлнинг бўшаллишини кутиб турган миришаб даҳбошиси зеркиб, жаллодларга қараб: -Бошланг! — деди. С. Айний, Куллар. Бир маҳал кўзини очса, тарғил ҳўкиз бўшалиб кетибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎШАМОҚ I 1 Банд этиб ёки ишғол қилиб турган кимсадан, нарсадан ҳоли бўлмоқ. Зал бўшади. Йўл бўшади. Уй бўшади. Иноқ оилада бешик бўшамас. Мақол. ■ Сабзавот, полиз экинларидан бўшаган ерларни нешма-неш ҳайдашга киришилади. Газетадан. Ҳафиза бўшаган бир стулга бориб ўтириб, сумкасидаги конспектни ўқишга тутинди. Мирмуҳсин, Умид. Ёдгор ён-верига алинглаб, зал бўшаб қолганини кўрди-да, дарров ўрнидан турди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ишдан, амалдан, мансабдан қутулмоқ, озод бўлмоқ. У раисликдан бўшади. ■ -То «босди-босди» бўлгунча, ишдан бўшаб турасизми-ё? — деб сўради. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ўрозмат бу ерлардан бўшаб, бошқа ишга ўтиб кетди. Газетадан. Қизлархон охири эр амрига кўниб, вазифасидан бўшади. «Муштум».

3 Қутулиб чиқмоқ, қутулмоқ; холи, эркин бўлмоқ. Турмадан бўшалоқ. Бировнинг қўлидан бўшалоқ. ■ Фуломжон онасининг иссиқ қучоғидан бўшаб, секин ўрнидан турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳомиладан бўшаган она организми 3-4 йил дам олиши керак. «Саодат». Зухра мактабдан бўшади дегунча далага чопади. С. Зуннунова, Олов. Қишлоқ аҳли қиш ойларида ишдан бир оз бўшаб қолишади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

4 Ечилиб кетмоқ. Ит бўшаб кетибди.

БЎШАМОҚ II 1 Бўш, юмшоқ бўлиб қолмоқ. Ер намиқиб, бўшаб қолибди. ■ Қаторда нордай кавшайсан, Баҳорда қордай бўшайсан. «Нурали».

2 Таранглигини ёки мустақкамлигини йўқотмоқ, солқаланиб қолмоқ, бўшашмоқ. Отнинг айили бўшаб қолибди. Винт бўшаб қолибди. ■ Оғи кенг иштонининг бўшаб кетган боғичини шоша-пиша қайтадан боғ-

лашга уринди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Докаси бўшаб кетган, қайта боғлаш керак. Ойбек, Танланган асарлар.

Кўнгли бўшалоқ Қувонмоқ, яйрамоқ; ўзини енгил ҳис қилмоқ. Сен десам, кўнглим бўшаб, Баданларим қордай яшаб.. «Нурали».

БЎШАНГ Гапни, ишни эплай олмайдиган, бўш, лаванг, лапашанг. Анвар ёшлигида бўшанггина бир бола эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Болалар уни бўшанг деб билиб, барабар тортишишдан тап тортишмасди. «Ёшлик». Шунчалик ҳам бўшанг бўладими одам, лоҳал ўғли тенги болани тартибга чақириб қўёлмаса! «Ёшлик».

БЎШАНГЛИК Қаттиққўл бўла олмаслик; юмшоқ кўнглилик; лапашанглик, ожизлик. Биз бўшанглик қилсак, бошқа жамоалар ҳам қуролланади. Унда ҳолимизга вой! Ҳ. Фулом, Машғал. Тақсир, қаттиқроқ қамчиланг, бўшангликнинг вақти эмас, орқадан қувишаётганлигини кўрмайсизми? А. Ҳакимов, Илон изидан. Ироданинг уятчанлиги бўшанглик ёки ношўдликка эмас, ишга ва адабга асосланган эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БЎШАНМОҚ I Бўшалоқ I 3 фл. ўзл. н.

2 Кўзи ёримоқ, туғмоқ. Янги бўшанган аёлларнинг то соғайиб, қувватга кириб кетгунча бўлган даври халқ ўртасида «чилла даври» деб юритилади. С. Исмоилова, Кўкрак касалликлари. Қайнонасининг ўжарлиги туфайли Санобархон уйда бўшанди. С. Ҳамидов, Чақалоқ нега нобуд бўлди? Янги бўшанган совлиқ кўзисини яларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳожатхонага бормоқ. Уч кун уни [Мансурни] ҳожатхонага йўлатмай, бўшанишини пойладик. Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

БЎШАНҚИРАМОҚ Бир оз бўшашмоқ, мулоиймлашмоқ, юмшалоқ. Кекса милиционер ҳужжатларни чироққа тутиб, қайта-қайта кўздан ўтказди-да, бўшанқираб, йўлдошига берди. Ойбек, Куёш қораймас.

БЎШАТМОҚ I 1 Бўшалоқ I фл. орт. н. Йўлни бўшатмоқ. Уйни бўшатмоқ. Вагонларни бўшатмоқ. ■ Нурали Ғиротнинг айил-пуштанани бўшатиб, қашлаб, сутуриб, бўлакдан эгарлади. «Нурали». Минг боло билан Қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Милтиқ (ёки тўп, ўқ) бўшатмоқ Ўқ узмоқ, Майна унинг ўнг қўлига устма-уст икки

ўқ бўшатди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Катта тўпни гумбурлатиб, Ҳар тарафга тўп бўшатди. «Нурали». Намойишга йўлда лашкар Неча тўпларни бўшатди. «Баҳром ва Гуландом». Аямай, баччағар милтиқ бўшатди. «Ойсулув».

Кўнгилни (ёки юракни, дилни) бўшатмоқ Кўнгилдаги дардни айтиб енгиллашмоқ, губорини тарқатмоқ. Юрагини бўшатди охир, Дардларини юмшатди охир. Ҳ. Олимжон. Ким биландир роса уришиб, кўнгилни бўшатгиси келар, лекин бунга баҳона тополмас.. эди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Ишдан, вазифасидан озод қилмоқ; руҳсат бермоқ. Ишдан бўшатмоқ. Лавозимидан бўшатмоқ. ■ Орадан уч-тўрт кун ўтиб, мени ишдан бўшатиб юборди. С. Аҳмад, Уфқ.

БЎШАТМОҚ II Бўшамоқ II фл. орт. н. Қатқалоқларни бўшатмоқ. Винтни бўшатмоқ. Чолғу торини бўшатмоқ. ■ Котиб бир қўли билан, томоғини қисиб турган бўйинбоғини тортиб, бўшатиброқ қўйди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЎШАШМОҚ I Бўшамоқ I фл. бирг. н. Кузда болалар дала ишларидан бўшашса, мактабни очиб юбориш ниятида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎШАШМОҚ II I Юмшоқ бўлиб қолмоқ, юмшармоқ. Ер етилиб, анча бўшашиб қолибди.

2 Таранглигини ёки мустаҳкамлигини йўқотмоқ, солқиланиб қолмоқ. Стулларнинг оёқлари бўшашиб қолибди. Тормоз бўшашиб қолибди. Тишларим бўшашибди. ■ Кўзойнак ошиқ-мошиғи кўпинча бўшашиб қолади, шунда унинг болтини маҳкам бураб қўйинг. Газетадан.

3 Кучи кесилиб, пасаймоқ, қайтмоқ. Шамол бўшашди. Совуқ бўшашди. ■ Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Муқаддам кучли эди. Узоқ олишди. Кейин бирдан бўшашди-ю, жимиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Мадори қуримоқ, жисмонан заифлашмоқ; шалпаймоқ. Адолат бўшашди. Индамай, ҳолсизлик билан стулга ўтирди. С. Зуннунова, Олов. Тамом бўшашиб, дармони қуриганча, деворга суяниб қолди. «Ёшлик». Оёқларим бўшашиб, титраб кетдим. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

Бўгини бўшашмоқ қ. бўгин I.

5 кўчма Ҳовуридан тушмоқ, гапидан, ниятидан қайтмоқ, бўш кела бошламоқ; ҳафсаласи пир бўлмоқ. Офтоб ойим эрининг кейинги сўзи билан анчагина бўшашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Зумрад аввалига енгил қаршилик қилган бўлди, сўнг бегона эркакнинг оғуши ҳам иссиқ бўлишини сезиб.. бўшашди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Таманнонинг тарвузи қўлтиғидан тушиб, бўшашди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

6 Бўш қўйилганлиги натижасида сусайиб кетмоқ. Интизом бўшашмасин. Иш бўшашмасин. Талабчанлик бўшашмасин. ■ Ишларни бўшаштириб юборибсиз. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган соҳил.

БЎШАШТИРМОҚ Бўшашмоқ II фл. орт. н. Иссиқ одамни бўшаштириб юборди. ■ Сал тизгинини бўшаштирсанг, бўйинга миниб олишади. Шухрат, Шинелли йиллар. Ҳодикўлнинг бақирган овози Равшаннинг аъзойи баданини бўшаштириб юборди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган. П. Қодиров, Уч илди.

БЎШ-БАЁВ Ишни, гапни эплай олмай-диган, лапашанг, гўл. Каримжон бўш-баёв бўлгани учун «аммамнинг бузоғи» деган лақаб олган эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Нусратбекнинг бу қадар бўш-баёв, содда, нота-волиги унинг жаҳлини чиқариб юборган эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЎШЛИК I Ичида ҳеч нарса йўқлик. Идишининг бўшлиги. Уйни бўшлигида ремонт қилиб олайлик. ■ Аҳмад на севинч, на қайғу сезади, юрагида алақандай бўшлик ҳукмрон эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БЎШЛИК II Пишиқ-пухта, мустаҳкам эмаслик; юмшоқлик; лапашанглик. Ин бўшлигидан салга узилиб кетяпти. ■ Ҳой, мен бу гапни сизга ишониб айтяпман-а! Яна оғзингиз бўшлик қилиб, бирон ерда гуллаб қўйманг. Н. Сафаров, Оловли излар.

БЎШЛИК I Маълум чегаралар билан ўралган бўш жой; ҳавол жой. Қорин бўшлиғи (анат.). Цилиндр ичидаги бўшлиқ. ■ Оқибатда оқсил моддалар қорин бўшлиғига сизиб туша бошлайди. Газетадан. Оғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсиқларга учрамай ҳосил бўладиган, таркиби овоздан иборат товушлар улаш товуш деб аталади. «Ўзбек тили дарслиғи».

2 Чексиз олам, фазо, осмон; чеки йўқ бўш жой. Олимлар яқин вақтларга қадар

космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар. ■ Зумрад кўзларини қоронғи бўшлиққа тикканича қимирламай ўтирарди. С. Зуннунова, Гулхан. Хувиллаб изғиётган тоғ шамоли чўққиларни ялаб ўтиб, бепоён бўшлиққа сингиб кетарди. С. Кароматов, Олтин қум.

3 Бўш ётган ер, жой. Шундан кейин бир бўшлиқ ер билан кўргоннинг жанубига қараб кетиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айниқса, булар биринчи қадам кўйган йиллари бу ерлар хувиллаб ётган бўшлиқ — сахро эди. А. Мухтор, Асарлар.

4 физ. Ҳавосиз жой, вакуум. Торичелли бўшлиғи. Цилиндр ҳавосини тортиб олиб, бўшлиқ ҳосил қилмоқ.

БЎШОҚ Бўш кўйилган, боғланмаган, арқонланмаган.

Кўшоқнинг орқасида (ёки ичида) бўшоқ қ. кўшоқ. Бор! Бор! Ишимизга кўшилмаган — расмга ҳам кўшилма! Кўшоқнинг ичида бўшоқ нима қилади. Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

БЎШТОБ 1 Унчалик пишиқ-пухта бўлмаган, бўшроқ, жонсизроқ. Совуқ баданидан ўтиб, тану жонини чақади, бўштороғи учраса, шамдек қотиради. К. Яшин, Ҳамза. Елкасидан тўнтариб боғини, Кўкрагидан бўшторб қилиб бойладим. «Юсуф ва Аҳмад».

2 кўчма Ишни унча яхши удалай олмайдиган, бўшангрок. Бўшторб бригадир. Бўшторб раҳбар.

БЎШТОБЛИК Пишиқ-пухта, қаттиққўл бўлмаслик. Баъзи бир раисларнинг, айниқса, Умар аканинг бўшторблигидан нолир эдим. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

БЎЯГИЧЛАР ким. Ҳар хил материалларни турли рангга бўяш учун синтез усулида олинадиган органик моддалар; бўёқлар.

БЎЯМА 1 Бўялган, ранг берилган. Бўяма тери.

2 кўчма Сохта, қалбаки. Бўяма гап.

БЎЯМАЧИ Ҳақиқатни бўяб ёки тескари қилиб кўрсатувчи, алдовчи, кўзбўямачи, алдоқчи.

БЎЯМАЧИЛИК Ҳақиқатни бўяб ёки тескари қилиб кўрсатишлик, кўзбўямачилик.

БЎЯМОҚ 1 Ранг бермоқ, бўёқ суртиб безамоқ. Хонанинг шифти ва деворлари кўҳсиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Сочи эркакча қирқилган.. лабини шундоғам бўя-

ганки, худди помидор тишлаб келаётганга ўхшайди. С. Аҳмад, Сайланма.

2 Бирор нарса билан қошлаб, тусини ўзгартирмоқ, бошқа тусга киритмоқ. Чанг бутун маҳаллани: томларни ҳам, деворларни ҳам, сувсизликда қақраб қолган яккам-дуккам дарахтларни ҳам бир хилдаги жонсиз, оқши рангга бўярди. А. Мухтор. Опа-сингиллар.

3 Беламоқ, булғамоқ, ботирмоқ. Пулат ота, кўкраги қип-қизил қонга бўялиб, гурс этиб йиқилди. К. Яшин, Ҳамза. Утларини бўямас табаррук қонга, Тупроқни муқаддас рангга бўямас. Х. Даврон, Қақнус.

4 кўчма Бузиб, ўзгартириб ёки ёмон томонларини яшириб, яхши томондан кўрсатмоқ; пардоз бермоқ. Ҳақиқатни бўямоқ.

■ **Ғофир бўлса, барча сўзларим Муроталига маъқул бўлаётир, деб кўнглидан ўтказди-да, Ойқиз билан бўлган суҳбатини анчагина бўяб кўрсатди.** Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кўплаб айтдинг сўзингни, Лекин бўяб айтмадинг. «Шарқ юлдузи».

Кўз бўямоқ қ. кўз.

БЎЯШМОҚ 1 Бўямоқ фл. бирг. н. Улар уйларини бўяшибди.

2 Бўяш ишига қарашмоқ, бўяшга ёрдамлашмоқ. Акамга эшикни бўяшдим.

БЎҚОҚ с. т. Буқоқ. ..лакана, оппоқ соқоллари тагидан қип-қизил бўқоғи билиниб турган чол эди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Ҳикоя битгач, заҳарханда билан Самад бўқоққа қаради, дами кесилаёзган бўқоқ бундан руҳланди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЎҚЧА с. т. айн. бўҳча. Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқчи бўлди. С. Айний, Қуллар.

БЎҒДИРМА Яширин, ўғри чўнтак. Пешматнинг сиртида учта, ичкарисиди икки ва яна катта чўнтаклар ичида танга соладиган чўнтаклари бўлиб, бўғдирмаларини кўшганда, ҳаммаси бўлиб саккиз чўнтаги бор эди. Мирмуҳсин, Чиниқниш.

БЎҒЖОМА 1 Кийим-кечак, кийимлик газламалар, эски-тускилар тугиб кўйиладиган катта мато; чойшаб. Беруний ўзига керакли буюмларни бўғжоммага жойлаб, тонгсаҳарда карвон билан йўлга чиқди. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Шундай матога тугилган бўҳча, тугун. Олқишдан сўнг Бўриевга икки бўғжома сар-

по келтириб берадилар. А. Қодирий, Обид кетмон. Бобораҳим бугжомасини олиб, эшик олдига келганда, онаси фарёд кўтариб, уни бағрига босди. М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎҒИЗ (3-ш. бирл. **бўғзи** ва **бўғизи**) **1** анат. Томоқнинг қизилўнгач ва кекирдак бошланадиган ери; томоқ. *Одам оғзидан, мол бўғзидан осилар.* Мақол. ■ *Ҳазратқул қўзи-чоқнинг бўғзига пичоқ тортди.* С. Аҳмад. Юлдуз. *Қитиғига тегсанг, бўғзингга устара тортишдан тоймайди баттол.* С. Сиёев. Ёруғлик.

Жони бўғзига келди қ. жон.

2 кўчма Жон, ҳаёт-мамот рамзи. *Муслмонқулнинг омонсиз қилчи оғайнимнинг бўғзида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қумгон, офтоба ва ш. к. идишларнинг қорнидан юқорисидаги тор, найсимон қисми. *Шишанинг бўғзи. Обдастанинг бўғзи. Бўғзи тор идиш.* ■ *-Қайси биридан бўлсин? — деди шишаларнинг бўғзидан ушлаб туриб.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 Ўсимлик танасининг илдизга туташган жойи. *Бундан мақсад: кўчатнинг бўғзидаги тупроқ чўкиб, ҳаво киритмайди, илдизи яхши ривожланади.* Газетадан.

Гапи, сўзи бўғзига тиқилмоқ ёки бўғзида қолмоқ Муайян шароит, руҳий ҳолат таъсирида ўз фикрини айта олмай қолмоқ, гапиролмай қолмоқ. *Индамади-ю, айтадиган гапи бўғзига тиқилиб қолгандай бўлди.* А. Мухтор, Асарлар. *Шу сўз бўғзига тиқилди. Айтай деди, айтолмади.* «Ёшлик». *Шу найт эшик зарб билан тақиллаб қолди. Муҳаббат чўчиб тушди. Сафаралининг гапи бўғзида қолди.* Н. Фозилов, Дийдор.

БЎҒИЗЛАМОҚ 1 Бўғзига пичоқ солмоқ, сўймоқ. *Юмалатсам, жони йўқ, Бўғизласам, қони йўқ (хамир).* ■ *Севинчнинг зўридан битта кўйни бўғизладик.* «Ёшлик». *Чолим, Кимсан келса, оёғига сўймоқчи бўлиб юрган кўчқорини бўғизлади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Бўғзидан тишлаб, ғажиб ўлдирмоқ. *Бу ўша бўри.. итларни ғафлатда қолдириб.. тўрт кўйни бўғизлаб, бирини олиб қочган ҳам шу!* «Ёшлик».

3 кўчма Қийнаб ўлдирмоқ, маҳв этмоқ. *Ўша бола кеча яна йўлимни тўсиб: —Эртага охирги муҳлат, жавоб қил, йўқ десанг, бўғизлаб кетаман! — деяпти. Ёнида катта пичоғи бор.* И. Раҳим, Ихлос. *Сидқийни елкасидан уш-*

лаб, қулатиб бўғизлашга тайёр эдилар. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БЎҒИЗЛАНМОҚ **Бўғизламоқ 1, 3** фл. мажх. н. *Кўплар куйдирилди, кўплар бўғизланди. Кўп тик бошлар кундага қўйилди.* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

БЎҒИЛМОҚ **Бўғмоқ** фл. мажх. ва ўзл. н. *Дарё бўғилди. Сув бўғилди. Иштаҳаси бўғилди.* ■ *Шу бедовнинг шаштидан Дарбанд дарё бўғилди.* «Ойсулув». *Искандар боя бўғилиб бўлган экан, ош емади, ош уни еди ҳисоб.* М. Мансуров, Ёмби. *Нафаси бўғилган Шарофат юзини ёстиқдан олиб, осмонга қараб ётди.* «Ёшлик».

БЎҒИЛТИРМОҚ **Бўғилмоқ** фл. орт. н. **Дастрўмолни роса бўғилтириб юборибсиз** **Дастрўмолни очилмайдиган, тоза бўлмайдиган даражада кир қилибсиз.**

БЎҒИМ с. т. **Бўғин.** *Умуман бод, бўғим касалликлари турлари бир неча ўн кўрнишига эга.* «Фан ва турмуш». *Бўғим-бўғим бармоқлар хиноларни қўмсаган.* «Шарқ юлдузи».

БЎҒИМОЁҚЛИЛАР, бўғиноёқлилар зоол. Танаси ва оёқлари турли хил бўғинлардан тузилган умуртқасиз ҳайвонлар типиди. *Бироқ авлодни сақлаш учун қайғуриш ҳисси бўғиноёқли жониворларда айниқса кучли.* «Фан ва турмуш». *Бўғиноёқлилар тинига қисқичбақасимонлар, ўргимчаксимонлар, ҳашаротлар киради.* «Зоология».

БЎҒИМДУМЛАР, бўғиндумлар зоол. Калтакесакларнинг Африка жанубида тарқалган бир оиласи. *Бўғимдумлар тоғларда, серқоя қалтис ерларда юради.* «ЎЗМЭ».

БЎҒИН 1 анат. Гавда суякларинини тоғайлар, пайлар билан бириккан жойлари **Бармоқ бўғинлари.** ■ *Қўл суяклари бири-бирига бириккан ҳаракатчан бирикмада ҳосил қилади, бу бирикмалар бўғинлар дейилади.* «Зоология». *Бўғинлари ғадир-будуқ бўлиб кетган бармоқлари билан оғзининг икки четини артди.* С. Нуров, Майсаларни аё: урмайди.

2 Бир турдаги қисмлардан ташкил топган суякнинг ҳар бир қисми; сегмент *Умуртқа бўғинлари. Бўғинларим оғрияпти* ■ *Пайғамов бармоқларини бир-биридан ўтказиб букканда, бўғинлари қирсиллади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Мафо силга гирифторм бўлган кимсадек, етмиш икки бўғини зирқираб оғриди.* С. Сиёев, Аваз

Бўғини бўшамоқ (ёки қалтирамоқ) 1) оёқ-қўли бўшашиб кетмоқ (қўрқув, ҳаяжон ва ш. к. дан). *Жуман қабулхонага чиқиб, қўлидаги қозғозга қараган эди, бўғинлари бўшашиб, тиззаси қалтираб кетди.* А. Мухтор, Тугилиш. *Бирданига бўғини қалтираб, қўрқиб қолган-да.* «Баҳром ва Гуландом»; 2) мамнун, шод, осойишта бўлмоқ. *Топарманми, ёрим, сени? Бўғинларим тол-тол бўшаб.* «Ширин билан Шакар». *Сени кўриб, болам, бўғиним бўшади, Сенинг кўнглинг дарёдайин тошади.* «Ойсулув».

3 Танаси бир турдаги қисмлардан, сегментлардан тузилган жониворлар ёки ўсимликларнинг ҳар бир қисми. *Чувалчанг бўғинлари. Қамиш бўғинлари.*

4 кўчма Узвий равишда боғланган воқеа-ҳодиса, жараён ёки ташкилот ва ш. к. нинг ҳар бир ҳалқаси, босқичи, поғонаси. *Тўғри, қозғозбозлик қамайди. Лекин ходимлар қўйи бўғинларни безовта қилишининг бошқа усулларидан фойдаланмоқдалар.* Газетадан. *Ошкоралик, демократия ҳам интизомнинг бўғинига айланади.* Газетадан.

5 кўчма. Авлод, насл. *Ёш бўғин.* ■ Шу илдиздан ўсиб чиқар келажак бўғин. *Ғ. Ғулом, Шеърлар. [Ҳожар:] Мен қандай қилай! Етти бўғинимизда қулоғим бундай сатанг номини эшитгани йўқ эди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Энг аъло сифатли — биринчи ёки иккинчи бўғин дурагайлар ўз-ўзидан кўпайтирилади.* «Ўзбекистон парандачилиги».

6 тлш. Сўзнинг бир нафас билан айтиладиган, бир ёки бир неча товушдан иборат бўлаги. «Тош» сўзи бир бўғиндан, «болта» сўзи жа икки бўғиндан иборат.

БЎҒИН-БЎҒИН 1 Айрим бўғинлардан, сегментлардан тузилган. *Бўғин-бўғин чувалчанг. Бўғин-бўғин ғаров қамиш.*

2 Барча бўғинлар; фақат бўғиннинг ўзи. *Қўсақлари тупнинг бўғин-бўғинида қубба-қубба бўлиб пайдо бўлар экан.* «Шарқ юлдузи». *Томирида тўнди гўё қайноқ қон, Тамоман бўшади бўғин-бўғини.* О. Ҳакимов, Дostonлар.

БЎҒИНЛИ 1 Бўғини бор, бир қанча бўғинлардан иборат. *-Агар биз, — деди бригадир Бекбой.. бўғинсиз ва.. бўғинли пояларни олиб, — донни уч кун илгари сочиб улгурганимизда, ажойиб иш қилган бўлар эканмиз-да.* Н. Сафаров, Дон.

2 тлш. Маълум миқдордаги бўғиндан тузилган. *Бир бўғинли сўз. Тўрт бўғинли сўз. Кўп бўғинли сўз.*

БЎҒИРСОҚ Сут, тухум, ёғ солинган ҳамирдан юмалоқлаб, ёғда пиширилган овқат. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёндириш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎҒИШ БЎҒМОҚ фл. ҳар. н. *Сувни бўғиш. Томоқни бўғиш.*

Ёқа бўғиш Ёқалашиш, муштлашиш. *Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни ўзига ор билди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎҒИШМА Олишиш, ёқалашиш. *Оқопларда, блиндажларда қизгин, омонсиз, ҳаддан ташқари қонли ва даҳшатли бўғишмалар қайнайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИШМОҚ 1 Бўғмоқ фл. бирг. н. *Сувни бўғишибди.* ■ *Отхонага олиб тушиб бўғишибди.* «Гулхан».

2 кўчма Ёқа олишмоқ, уришмоқ, ёқалашмоқ. *-Ўртада чўкиб қолган танк учун бирпас қизгин бўғишдик, — деди Пахомов.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИҚ 1 *Бўғиллаб, кириллаб қолган, хирилдоқ, аниқ-тиниқ эмас, ноаниқ (овоз ҳақида).* *-Ёқмайди! — деди Анзират аламноқ, бўғиқ овозда.* Н. Қиличев, Қуюн. *-Ўзи нима дейди, сўрадингми? — Абдусамд амакининг овози бўғиқ чиқди.* М. Мансуров, Ёмби. *Яна боядек бўғиқ кулги овози эшитилди.* С. Кароматов, Олгин кум.

2 Бўғов солиб тўсилган, бирор нарса билан бўғилган. *Кейин, бир вақт ҳушимга келдим. Оғзим бўғиқ. Қалин нарсага ўралганман.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бўғиб, буриб, сиқиб қўйилган; тор. *Ёқаси бўғиқ кўйлак.* ■ *Катак кўйлаги. почаси бўғиқ кўк сатин шалвари озода ва ўзига ярашган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 Ҳавоси нам ва бузуқ, эркин нафас олиб бўлмайдиган. *Давраларнинг бўғиқ ҳавосини жирканмай шимирадилар.* Ғ. Ғулом, Ёдгор. *Биз оздан кейин Амударё томондан эсан салқин шабада бўғиқ ҳавони тарқатиб юборади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Эркин яшаб, ишлаб бўлмайдиган; сиқиқ, зиқ, танг. *Хужайин айтганча, «узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Унча очик бўлмаган, хира (ранг, тус ҳақида). *Бўғиқ ранг. Ранги бўғиқ чит.*

БЎҒМА I Бўғиб қўйладиган ёки бўғиб, буриб қўйилган, бурмали. *Бўғма ёқа кўйлак.* ■ *Ҳотамова.. новча кишининг почаси бўғма шимини кўриб иккиланди, шекилли, нима дейишини билмай қолди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Ҳаял утмай, остонада қош-кўзларини ҳафсала билан бўяган, олақарға крепдешиндан калта енгли бўғма кўйлак кийган Қирмизхон кўринди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

Бўғма илон Улжасини танаси билан ўраб, сиқиб, бўғиб ўлдириб хусусиятига эга, турли катталиклдаги илонлар оиласи. *Бўғма илон ваҳшат билан бир тўлғанди-да, настга арғимчоқдек осилиб, вишиллади.* «Муштум».

БЎҒМА II тиб. Томоқнинг яллиғланиши ва нафас йўлининг торайиши натижасида нафас олишнинг қийинлашуви, хириллаб йўталаш билан кечадиган юкумли касаллик. *Дифтерия бўғмасида дифтерияга қарши зардоб эмланади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариб қилиш. *Полиомиелит, бўғма ва шиллиқ кабилар касаллик сифатида тугатилди.* Газетадан.

БЎҒМОҚ I Қаттиқ қисмоқ. *Томоғидан бўғмоқ. Галстук бўғиб юборяпти.* ■ *Сафаров югуриб бориб, уни бўғаетган йўғон кишининг елкасига бир тепди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ойшабону, эрини биров бўғиб ўлдираётгандек, дод сола бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Пиёз ўташ — хотинларнинг иши.. Нима бўпти! Ариққа ўтириб оласиз-у, пуштадаги пиёзни бўғиб қўйган ўтти юлиб ташлай-верасиз.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Нафас олишни қийинлаштирмоқ, дамини қайтармоқ. *Совуқ жонларингни оладими? Тутун бўғади-ку, эшикни очинглар!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаетган тутун эса нафасини бўғар эди.* Н. Сафаров. *Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булутни ҳавони тутди.* Ойбек, Навоий.

Овозни (ёки гапни) бўғмоқ I) товуш пайчаларини зарарлантириб, овозни чиқармайдиган ёки хирилдоқ қилиб қўймоқ. *Йўтал овозимни бўғиб қўйди;* 2) кўчма сўз эркинлигидан маҳрум қилиб, гапиртирмай қўймоқ. *Нега бировнинг гапини бўғасиз? Балки ўша қиз Мирзавони яхши кўрар?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қачонгача овозимни*

бўғадилар, тирикман — тинчимайман, тинчимайман. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қаттиқ сиқиб, чандиб ёки бураб боғламоқ. *Қопнинг оғзини бўғмоқ.* ■ *Улжаларимиз ҳам кўпайиб қолди, — деди қопнинг оғзини бўғиб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 Ғов, бўғов солиб тўсмоқ. *Дарёни бўғмоқ. Кўчани бўғмоқ.* ■ *Тўғон тахтасини настга босиб, сувни бўғмоқчи бўлганида, тўғонга қулф солинганини кўради.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Халқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди.* «Муштум».

5 кўчма Исканжага олиб, танг аҳволга солмоқ ёки ҳалок қилмоқ, маҳв этмоқ. *Мудҳиш ўргимчак уяси, қуллик даврининг машъум соялари, ҳурликни бўғувчи қора юраклар!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бундай пайтларда яшил кўкат қанчалик кўзни қувонтирса, шўрхоқ шунчалик таъбини хира қилар, бамисоли бири ҳаётга талпинса, иккинчиси уни бўғмоқчи бўларди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 кўчма Тўсқинлик қилиб, ўсишдан, ривожланишдан тўхтатмоқ, барбод қилмоқ. *Ташаббусни бўғмоқ.* ■ *У ўз майл-истагини бўғмайдиган, кўркам ҳам урдабурон ишгитга турмушга чиқишни ўйлайди.* «Ёшлик».

Иштаҳани бўғмоқ I) иштаҳани кеткирмоқ. *Ҳаёт.. бояғидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ҳафсаласини ўлдирмоқ; бирор ишдан бездирмоқ, совутмоқ. *Иштаҳасини бўғиб қўйиш керак ундай одамларнинг, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 кўчма Ортиқ даражада асабийлаштирмоқ, хуноб қилмоқ, диққатини оширмоқ. *Ўзингни ҳам диққат қилма, мени ҳам бўғма.* ■ *Ҳижрон панжалари унинг [Зулфиқорнинг] томоғидан бўға бошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кишини бўғасиз, Зайнаб! Гапга темирчилик яхши эмас!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рангини, тусини хиралаштирмоқ; кўринишини бузмоқ. *Пахса деворлар табиат манзарасини бўғиб турибди.* ■ *У.. ўрта бўйли бир жувон бўлиб, эғнидаги тўқ-қизил кўйлаги, унинг устидан кийиб олган қора жилеткаси, бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бўғиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига ҳўп ярашган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

9 Оғирлаштирмақ, бузмақ, *Куни билан кўеиш таптини еган нахса деворлар ўзидан иссиқлик чиқариб, ҳавони бўғиб кўяди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БЎҒОВ I Кишан, банд, исканжа. *Мустамлака бўғовлари. ■ Тупроқ қорасовуқ бўғовида. Унинг касри дов-дарахтга ўтди. Р. Умаров, Дўрмон боғлари.*

2 Тўсиқ, гов. *Сув йўлига бўғов солмоқ.*

3 кўчма Зулм, асорат. *Сиз шу кунларда юз йиллардан бери чекиб келаётганингиз зулмдан, азоб-уқубатдан ва бўйингизга солинган қуллик бўғовидан қутулиб, ўз тақдирингизга ўзингиз эга бўласиз. С. Айний, Духунда.*

БЎҒОВЛАМОҚ I Кишанламоқ, занжирбанд қилмоқ. *-Покистон учун мен миллионлар қаторида не-не жафолар чекмадим: қамадилар, бўғовладилар, таёқладилар, — деди Абдуллоҳид. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Бўғов солиб тўсмоқ, бўғмоқ.

БЎҒОЗ I I Қорнида боласи бор (хайвонлар ҳақида). *Бўғоз сигир. Бўғоз совлиқ. ■ Бўғоз кўёнларни ҳомиладорлик даврида ўз вақтида сифатли озуқа ва тоза сув бериб парвариш қилиш лозим. «Фан ва турмуш».*

2 с.т. Ҳомиладор. *Туғишига тўрт ой қолган бўғоз хотинлар ҳам ишга чиқмайдилар. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир неча бўғоз хотинлар Қулишиб, ўзидан кетди. «Ҳасанхон».*

БЎҒОЗ II геогр. Икки сув ҳавзасини туташтирувчи тор сув йўли. *Гибралтар бўғози. ■ Душманни изма-из қувиб бораётган қўшинлар билан Абдуллаевнинг взводи ҳам Керчь бўғозига етиб борди. А. Раҳмат, Қаҳрамон сапёр.*

БЎҒОТ I Қамиш солиб ёпилган томинг девордан ташқарига чиқиб турган қисми. *Пешиндан бери ёғаетган ҳўл қор том бўғотларини, ариқ бўйларини оқарттирди. Ҳ. Фулом, Машъал. Кўешининг иссиғи нам тупроқдан, ивиган бўғотлардан ҳовур кўтаради. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

Бўғот том Бўғот чиқарилган, бўғоти бор том. *Болаҳона бўғот томли, тишдан кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим — қадимча эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Сув йўлининг (мас., ариқ ёки ариқчанинг) бўғилган жойи. *Бўғот солмоқ. Бўғотни очиб юбормоқ. Сувдан бурун, бўғот сол. Мақол.*

БЎҒРА, бўғро Икки ўрқачли нар туя.

БЎҒРИҚМОҚ I Иссиқдан, чарчоқдан ёки жаҳдан юзнинг, бўйиннинг қизариб тўлишиши, бўртиши. *Султоновнинг аччиғи юзига тепиб, қизариб бўғриқди. М. Мансуров, Ёмби. Онам нон ёпади бўғриқиб, бўртиб, Дам-бадам кўяди қўли енгсақда. Миртемир, Асарлар.*

2 кўчма Қизғиш рангга кирмоқ, қизармоқ, шафақланмоқ. *Ботмоқдадир кўеиш ҳам ахир, ҳансирар-да, бўғриқар осмон. «Гулдаста».*

БЎҒУВЧИ I Бўғмоқ фл. сфдш.

2 Нафас олишни қийинлаштирадиган, нафасни сиқадиган. *Бўғувчи газлар. ■ Беда ораси жуда иссиқ, гўё кўешининг бутун олови беда ичига яширингандай, қизғин бўғувчи ҳаво юзга уради. Ойбек, Танланган асарлар.*

БЎҒЧА эск. айн. **бўхча.** Керакли анжомларни икки бўғчага тугиб, бир четга кўйди. *С. Сиёев, Аваз. Амалдорларнинг ёнида бир бўғча турли-туман чопонлар турарди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

БЎҒТОН [a. بهتان — ёлғон, тўхмат] Бировни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; тўхмат. *Бўхтон қилмоқ. Бўхтон тарқатмоқ. Бўхтон ёғдирмоқ. ■ Бир-бирларингизга тўхмат ва бўхтон қилманглар. «Ҳадис». Бўлакни англа тўғри, тўғри юр, бўхтонни касб этма. Ҳабибий.*

БЎҒТОНЧИ Бўхтон қилувчи, бўхтон тарқатувчи; тўхматчи. *Бўхтончилар чиндан ҳам бахтсиз махлуқларки, улар ўз ғалабалари натижасида юзлари бадтарроқ қорайганини сезмайдилар. Ойбек, Нур қидириб.*

ВА [а. و] боғл. Тенг ҳуқуқли гап бўлаклари ва гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Шаҳар ва қишлоқ. Қор ва ёмғир. Кеча ва кундуз.* ■ *Уй кичкина, лекин ёруғ ва тоза эди. Ойбек, Танланган асарлар. Баҳри хийла олдинда Рисолат билан бирга борар ва отнинг қадам ташлаши мақомига ашула айтар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Кўнгил хазинасининг қулфи тилдир ва ул хазинанинг калити сўздир. Алишер Навоий.*

ВА [а – чўзиқ] унд. с. Нарса, кимса, ҳаракат кабиларнинг белгиси меъерий даражадан пастлигини, мақтайдиган даражада эмаслигини ифодалайди. *Ва-а, бор қилган ишинг шуми?! ■ Бағзилари кўзларини ўйнатиб, “ўхў! ўхў!” деса, бағзилари лабини буриб, “ва-а! ва-а!” дерди. Ҳ. Назир, Бир туп гўза.*

ВАЛАЙКУМ [а. وعليکم – сизнинг устингизда ҳам] (тўғриси – **ва алайкум**). Саломлашувда саломга жавоб беришнинг қисқарган шакли. *Бой унга қарамасдан, “ва-алайкум” деб ўтиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ВАБО [а. ويا – юқумли касаллик номи; ўлат] **1** Организмнинг сувсизланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик; ўта хавфли ичак касалликларидан бири. *Очлик орқасидан вабо келди. Оч, бир бурда нонга муҳтож, қип-яланғоч бўлиб қолган халқ битталаб, ўнталаб эмас, юзталаб, қишлоқлаб ўла бошлади. С. Айний, Куллар. Шаҳарни босиб олган мўғуллар ҳам вабодан қирилатган эканлар. М. Осим, Карвон йўлларида.*

2 кўчма Ўз амали, натижаси билан вабога тенг нарсага нисбатан қўлланади, нарсани вабога тенглаб ифодалайди. *Уруш!*

Инсоният бошига қандай мусибатлар солмади бу лаънати вабо. М. Самадов, Карим партизан. ..XX аср вабоси – СПИД билан касалланганлар пайдо бўлибди. Газетадан.

3 кўчма айн. эпидемия. *Бухоро ва шофир-конликлар ҳикоя қилишди: ..Абу Али ибн Сино одамнинг мадорини кетказиб, ўлимга олиб борадиган ришта вабосига қарши тадбир излашга уринган. Туйғун, Йиллар ва кишилар.*

ВАВАҒ 1 тақл.с. Бедана сайраганида эшитилдиган овозни, унга тақлидни билдиради. *Ҳа, субҳи козибда эмас, субҳи содиқда.. тезотар беданалар на тун демай, на тонг демай, “вавағ, вавағ, питпилик, питпилик”лаб сайраб турган бир паллада, елкасига халтасини осиб олган тўрт аскар.. этиб келишганди. “Ёшлик”. Кўзлар илғагунча поли. бедазор, Бедана вавағлар тўрғай кетидан. Миртемир.*

2 кўчма Бирон жиҳатига (беданага ишқибозлиги ёки бошқа хусусиятига) кўра киши номига кўшиб, лақаб сифатида ишлатилади. *-Қаймоқ бозорга кириб.. юрсам, бир бурчакда икки хурма қатигини ерга кўйиб маҳалладаги оғайнилардан тегирмончи Абдулла вавағнинг укаси.. Убай ўтирибди, – деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола.*

ВАГОН [ингл. wag(g)on – арава] Темир йўлларда йўловчилар ва юкларни ташиш учун мўлжалланган, очиқ ёки ёпиқ (уй) шаклдаги филдиракли махсус қурилма. *Темир йўл вағони. Трамвай вағони. Вагон ўқи. ■ Поезд яқинлашди. Вагонларда тик туриб келаётган солдатлар кўринди. Р. Файзий, Сен етим эмасан. Бир изли трамвай йўлида биргина вагон бекат-бекатда кутиб турарди.*

Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳа, у юк ташийдиган вагонда жўнайди.. юкларнинг орасида писиб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАГОНЕТКА [фр. wagonnet — кичик вагон] Тор изли темир йўлда ва осма йўлларда юк (баъзан одам) ташиш учун хизмат қиладиган, вагонга ўхшаш кичик қурилма. *Вагонеткалар карьер, шахта, завод, шунингдек, қурилиш майдонларида яқин (одатда 0,5-2 км) масофага юк ташишда ишлатилади. "Политехника лугати". Гўнгни олиб кетиш ва сигирларга ем-хашак олиб келиш учун ерда ярабдиган осма вагонеткалардан фойдаланилади. "Зоология".*

ВАГОНЕТКАЧИ Вагонетка билан ишлайдиган, вагонеткани бошқарувчи ишчи. *Йўлдошнинг ўзи авваллари темир-бетон конструкцияларни омборга узатадиган кранда ёрдамчи бўлиб ишлар эди. Ҳозир блокларни неча ташийдиган вагонеткачиларнинг бригадири.* А. Мухтор, Чинор.

ВАГОНЛАБ Вагондаги ҳолича, вагонга кириб. *Вагонлаб сотмоқ.* ■ *Қорақўл тери дейсизми, ипак молми — барини вагонлаб соттирдим.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАГОНСОЗЛИК Машинасозликнинг вагон ишлаб чиқарадиган тармоги. *Вагонсозлик заводи.*

ВАГОНЧА 1 Кичкина вагон. *Темир йўлимиз обод ва кўркем, Вагончаларда ўйнаб кетамиз.* И. Муслим. *Чекадиган эркалар учун алоҳида, чекмайдиган леди ва жентльменларга алоҳида вагончалар кўзда тутилган.* Газетадан.

2 Дала, йўл, қурилиш шароитида яшаш (туриш) учун фойдаланиладиган тўрт филдиракли кўчма уйча. *Тошқин рўй берган зондан кўчирилган аҳоли вагончаларга, меҳмонхоналарга жойлаштирилди.* Газетадан. *Чўлқуварлар ҳақидаги очерклар, репортажлар ва лавҳалар чодирларда, вагончаларда ёзилган эди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ВАГОНЧИ эск. 1 Ғалла, пахта сингари молларни бошқа шаҳарларга вагонлаб олиб бориб савдо қилувчи катта савдогар. [Жондор] *Нари борса шу икки йил мобайнида гуриллаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун вагончи деб аталди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вагончи бойнинг ўғли эди.. Ваҳоб.. Биласанми? Ана, пул деган нарса ўшанда! Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 Шундай шахснинг исмига қўшиб (лақаб каби) ишлатилган. - *Биз сеникига меҳмон бўлиб келдик. Бу киши дўстим Жондор вагончи, — деди Тантибойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАГРАНКА [р. вагранка — чўян эритиш печи] тех. Чўян ва рангли металллар эритиладиган махсус печь. *Қуюв цехи тинмай гўмбурлар.. оёқ остидаги ер доимо титраб турарди.. олов пурковчи вагранкалардан оқиб келаётган лава ариқчалардан жилдираб келиб, қолипларга қуйиларди.* Мирмуҳсин, Дегрез ўғли.

ВАГРАНКАЧИ Вагранкада ишловчи ишчи, мутахассис.

ВАДАВАНГ с.т. тақл.с. Жуда авжида (ашула, мусиқа, рақс ва ш. к. ҳақида). [Рус-там:] *Бугун ашулалар вадаванг-ку, Шер ака! О. Ёқубов, Чин муҳаббат. Сув бўйида ҳарсиллайди подалар, тўқайларда қушлар базми вадаванг.* Миртемир.

ВАДАВАНГЛАТМОҚ с.т. Авжига чиқармоқ, вадаванг қилмоқ (бирор иш, қўшиқ, чолғу ва ш. к. ҳақида). *Бодомхон чирмандасини вадаванглатиб юборди. Шакархон «Яхши бор!» деган қўшигини бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..чайқовчилар бу ёқдан тавбатазарру қилган бўлади-да, у ёқдан яна ўз ишини вадаванглатиб юборди.* Газетадан.

ВАЖ 1 [а. وجه — юз, чеҳра; томон; сабаб, асос] 1 Бирор нарса, ҳодиса ва ш. к. ни келтириб чиқарувчи асос; сабаб. *Кўктемирни қўшиб чала ўлик қиятни.. дўхтирга юборганинг вожини энди билдим, аблаҳ! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Менга айтгин йиғлаганинг вожини, Не сабабдан бундай ўқсиб йиғлайсан?* «Баҳром ва Гуландом».

2 Иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш. к. ни оқлаш учун кўрсатиладиган, келтириладиган сабаб, асос; баҳона. *Дангасанинг важи кўп, оҳангсизнинг — авжи.* Мақол. ■ *Билиб, кўриб туриб.. узини оқлашга важ қидиряпти.* С. Нуров, Нарвон. *Йилнинг охирида миллион-миллион ажратилган маблағ фойдаланмай қолиб кетади. Унғаям важ топиб берадилар.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Важ қилмоқ Сабаб қилиб кўрсатмоқ, баҳона қилмоқ. *Чавандоз аллакимлар билан маслаҳатлашиб олишни важ қилиб, справкани пайсалга солди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 Бирор нарсага тааллуқли жиҳат, томон. - *Қорин важи унча мақтарли эмас.. — деди*

Шум бола. *Ф. Фулом, Шум бола. Аммо мендан сўрасанг, Маргилондаги на қудамиз ва на келинимизни ҳеч бир важ билан камсита олмайман, балки бизга қуда бўлмоққа энг мувофиқ кишилар эди, балли, ўғлим, дейман. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ВАЖ II [a. *وجه* – хизмат ҳақи, бадал] Муайян мақсадга мўлжалланган нарса. *Деҳқон ёки боғбон бозорга олиб келган вожини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади. К. Яшин, Ҳамза.*

ВАЖИДАН кўм. Бирор нарсага алоқадорликни, сабаб муносабатини билдиради: жиҳатидан, хусусидан; сабаби билан, сабабли. *Хушрӯй иккинчи ва учинчи ҳафталарда ўчоқ бошини ўз қўлига олиб, кундошини иккита ёш боласи билан томоқ вожидан ҳам сиқа бошлайдир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Билмаган одам уни тирикчилик вожидан қийналиб қолган гумон қилади. А. Қаҳҳор, Асарлар. .. нима вождан ётганингизни биламан-у, чалғитмоқчи бўласиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Мен хизмат вожидан ҳар йили неча марта лаб ўлкамиз қўриқларида бўламан. «Ўзбекистон қўриқлари».*

ВАЖ-КОРСОН Ўз қилмишини асослаш, далиллаш учун келтириладиган сабаб, баҳоналар. *Важ-корсон кўрсатмоқ. ■ Бояги йигит – терговчи шу ерда эди. У Ҳикматилла камерасининг ҳавосини олиб, вож-корсонларини режалаб қўйгунча чақириб суҳбатлашди. Шухрат, Умр поғоналари. Ҳасанов ва Хидировларнинг вож-корсонларига маҳли бўлса керак-да. «Муштум». Йиғи-сиғи, вож-корсон билан қутулиб бўлмайди, одам ўлиб турибди! Одам! Кимдир бунга жавоб бериши керак. А. Мухтор, Туғилиш.*

ВАЖОҲАТ [a. *وجاهت* – донгдорлик, муносиблик; аҳамият, муҳимлик] 1 Одамнинг кўзга ташланувчи гавда бичими, қиёфаси, савлати. *Бу «улфати чор» ичида катта саллалли, оппоқ соқолли, лекин вожоҳати йигитдай бир кекса киши диққатни ўзига жалб этади. Ойбек, Танланган асарлар. Шукр-жонни яна унинг бутун вожоҳатидан ёғилиб турган куч-қувват.. юзининг қизиллиги ҳайрон қолдирди. О. Ёқубов, Ота изидан.*

2 Рухий ҳолат, кайфиятнинг кўзга ташланувчи ифодаси, кўриниши; авзо. *Мунира ялт этиб эрига қаради, вожоҳатини кўриб, ўрнидан турди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Отахўжа ака Эсон бобонинг эрталабки вожоҳатидан ташвишли гап борлигини сезганди. С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина. Маҳкам кўларини мушт қилиб, кўрқинчи вожоҳат билан Зокирга отилди, аммо бир неча киши бирдан орага тушди. П. Қодиров, Уч илди.

ВАЖОҲАТЛИ Гавда бичими, кийиниши, кўриниши билан ажралиб турадиган; савлатли, салобатли. *Бир қанча вақтдан буюн вожоҳатли, салла-каллалли уламо, мударрис, ағламлар орасида қолдим. Ойбек. Танланган асарлар. Биз болалар кўрқадиган вожоҳатли бўлмасак керак. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ВАЖ-ТАҚАЛ айн. **важ-корсон**. *Хўп, вож-тақал қилиш на ҳожат, жаноб бой. Яширин фотиҳа қилинганлигини билмаган эканман, жанобларидан узр сўрайман. К. Яшин, Ҳамза. Мен истеъфодаги одамман, сўзим ҳам ўтмайди, илтимосим ҳам, деб вож-тақал қилдим. Газетадан.*

ВАЖУ Лағмон хамири устига солиш учун қийма, сабзи ва ш. к. дан тайёрланган махсус пиширик, қайла. *Лағмон вожусига, албатта, саримсоқ солиб пиширилади ва паловнинг бир тури – «саримсоқ палов» дамлаганда, бу таом ғоят шифобахш бўлиб қолади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

ВАЖХ [a. *وجه* – сабаб, асос] эск. кт. айн. **важ**. *Фақир бўлсам, бу вожҳдан бисёр малохотир бўлиб, ҳар турлик чораларни кўрар эрдим. А. Қодирӣ, Гирвонлик Маллавоӣ. ..совуқ хабар бўлса керак, эшондан ором қонди. А. Муқимов, Қопқон. Хоқонимиз назарларида шахзодамнинг эътиборларини ҳар вожҳ билан илгари сурурмен. Ойбек, Навоӣ.*

ВАЗА [лот. *vas* – идиш] 1 Мева-чева; ширинлик солиб дастурхонга қўйиладиган идиш. *Бир вазада бандидан янги узилгандек тилла олмалар, иккинчи вазада ҳар биттаси кичикроқ чойнакдай келадиган анорлар. С. Анорбоев. Оқсой.*

2 Гул солиб қўйиладиган ёки уйларга, жамоат биноларига зийнат учун қўйиладиган нақшдор, чиройли идиш, кўра. [Гулвор] *Безак учун у ерга, бу ерга қўйилган катта-кичик чиройли хитой вазаларини латта билан яхшилаб артди. Ойбек. Танланган асарлар.*

ВАЗЕЛИН [фр. *vaseline* < нем. *Was (se)l* – сув + юн. *elation* – мой] Нефтан олинандиган ва тиббиётда, косметикада, техникада ишлатиладиган куюқ мой. *Агар вазелинга норка, қорақўзан ёғи қўшилса, у яллиғланшига*

қарши доривор хоссага эга бўлар экан. «Фан ва турмуш». Тиббиёт вазелини.. яллиғлинишига қарши таъсир этади ва терини ҳар хил заррли таъсирлардан сақлайди. Газетадан.

ВАЗИР {a. وزير – вазир, министр} **1 тар.** Ўрта асрларда Яқин ва Ўрта Шарқ давлатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида ҳукумат идораси ёки кенгаши (девоњи) бошлиғи. Сарой вазирини ношолж бош эгиб, фармони олий ҳозирлагани чиқиб кетди. М. Осим, Қарвон йўлларида.

Вазирини аъзам Улуғ вазир, вазирлар бошлиғи. Ўрта асрларда ҳукуматнинг олий идораларини бошқарган юқори мансабдаги шахс – ҳозирги бош вазир.

2 Мамлакатда муайян тармоқ фаолиятини бошқарувчи шахс. Соғлиқни сақлаш вазирини. Олий ва ўрта махсус таълим вазирини. ■ Республика Молия вазирининг таъкидлашича, келаси йилда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш харажатларига 65 млрд сўм ажратилади. Газетадан.

Вазирлар Маҳкамаси Баъзи мамлакатлар, жумладан Ўзбекистонда, ҳукуматнинг номи.

3 кўчма Оилада, жамоада бошлиқдан кейинги мавқеда турувчи шахс. Ахлоқ-одобда ҳам ўрнатқ бўла бил, Эрлар бош бўлишига, кучли оила. Рўзғорда аёллар ҳар доим вазир, Фарзандлар равақини ўйлайди она. Газетадан. Овулингни оқсоқоли мулла Фозил, Ўлтирар бек олдидан икки вазир. «Оқ олма, қизил олма».

ВАЗИР-ВУЗАРО {a. وزرا – “вазир” сўзининг бирлиги ва кўплиги} Подшоҳ ва хонлар саройидаги вазирлар ва бошқа катта амалдорлар, аъёнлар. Хон ўзининг вазир-вузаролари, посбонлари билан етиб келибди. «Ўзбек халқ эртаклари».

ВАЗИРЛИК Ривожланган давлатларда (мас. АҚШда) алоҳида бир соҳага раҳбарлик қиладиган ижрочи орган. Ўзбекистон Республикасида давлатнинг марказий бошқарув органи, давлат маҳкамасининг муҳим қисми.

ВАЗИФА {a. وظيفه – амал, лавозим; хизмат, топшириқ; иш ҳақи} **1** Амалга оширилиши, ҳал қилиниши лозим бўлган, кўзда тутилган мақсад, мақсадли иш. Миллатни уйғотиш – уйғонганларнинг вазифаси. Чўлпон. Кеча ва кундуз. Иккинчи жуда муҳим вазифа – халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришни ривожлантириш. Газетадан. Эндиги муҳим вазифа – ўрим-ийғимни ғоятда

қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказиш.. Газетадан.

2 Зиммада бўлган муайян иш, ишлар. Руслан билан Нормат кўчага чиққанларида, ўз вазифаларини бажарган партизанлар бугдойтояга қайта бошлаган эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сиз қишлоқда бўлганингиз сабабдан, келгунингизча ишлар тўхтаб қолмасин, деб вазифамдан ташқари ишларга уриндим. А. Қодирий, Меҳробдан чайн. Тоға, Сизнинг вазифангиз – меҳмонни истаган одам билан гаплаштириш, истаган ерига олиб бориш. «Гулдаста».

3 Доим амалга ошириш, амал қилиш, бажариш лозим бўлган иш; бурч. Эр топганини саранжом-сарийшта қилиш – хотиннинг вазифаси. «Муштум». Унинг [элининг] овозига қулоқ солмоқ, шикоятларини сабртоқат билан тингламоқ вазифамиздир. Ойбек, Навоий.

4 Бажариш учун берилган, топширилган иш; топшириқ. Эртаси кунни [Элмурод] ўз шогирдларига вазифа бериб қўйди-да, аёлларнинг ўқишини кўришга келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўқитувчи уй вазифаларини бера бошлади. Ў. Усмон, Сирли соҳил.

5 Бирор нарса бажарадиган иш, хизмат. Товуш тўлқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси таъоботда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш». Ётоқхонада истиқомат қилувчилардан ҳар бирининг китоб ва дафтарлари кечаси ўзига ёстиқ вазифасини ўтар эди. С. Кароматов, Олтин қум.

6 Хизмат лавозими, мансаб, амал доирасида бажариладиган ишлар мажмуи. Директорлик вазифаси. ■ Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи. Вилоят халқ депутатларидан беш киши.. жиддий камчиликлари учун ўз вазифаларидан бўшатилдилар. Газетадан.

ВАЗИФАДОР эск. тар. **1** Темурийлар даврида муайян мансабдаги шахс; мансабдор, амалдор. У Абдусамод мирзо даврида.. майда вазифадорлардан эди. Ойбек, Навоий.

2 Хонлик даврида ўрдада ишлаб, маълум миқдорда маош, пул олиб турувчи. Бухорода хатми кутуб қилиб келган бир “олим” ақалли бир маҳалла имоматига хархашасиз ўтол-

масин-да.. бир бесавод етим.. ўрдадан фалон тилла вазифадор бўлсин. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВАЗИФАДОШ Бир хил вазифага эга, бир хил вазифа бажарувчи. «Яшмоқ» феълнинг асл маъноси «барҳаёт бўлмоқ»дир. Бу феъл ҳам «истиқомат қилмоқ»қа вазифадош ишлатилади. «ЎТА».

ВАЗИЯТ [a. وضعيت — мавқе, ҳолат] 1 Бирор нарсанинг фазода эгаллаб турган ҳолати, ўзини тутган ҳолати (бошқа нарсаларга нисбатан). Нуқтанинг вазиятини аниқлаш. ■ Ой ўзининг Ер атрофидаги ҳаракатида Кўёшга нисбатан турли вазиятларни олиб турганлигидан Ойнинг кўриниши ўзгаради. «Астрономия».

2 Кишининг ташқи кўриниш, руҳий ва б. жиҳатдаги ҳолати; қиёфа, авзо. Ҳар хил вазият ва турли кайфиятда ўтирган кишиларнинг сон-саногги йўқ. А. Қаҳҳор, Сароб. Тантйбойвачча мағрур ва мамнун бир вазият олди. Ойбек, Танланган асарлар. Уша қувноқ вазиятини ўзгартирмай кўшиб кўйди: Оёгингиз оғримаяптими? С. Кароматов, Олтин қум. Темура ҳам уйчан вазиятда, кулмай-нетмай жавоб берди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Тутган ўрин, мавқе, нуфуз. Одамлар устидан хусусий мулк ҳукмрон бўлган, кишининг жамиятдаги вазияти, салмоғи, ҳуқуқи, обрўси унинг мулки билан ўлчанадиган бир замонда инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Жамиятдаги, ҳаётдаги шароит, ҳолат. Оғир вазият. Жиддий вазият. Сиёсий вазият. Халқаро вазият. Вазиятни тушунтирмоқ. ■ Мен унинг ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута билишига.. қойил қолардим. Мен ҳатто бориб, вазиятни билиб келмоқчи ҳам бўлган эдим. С. Кароматов, Олтин қум.

ВАЗМИН [a. وزين — оғир; вазндор, салмоқдор] 1 Оғирлик ўлчами катта, катта оғирликка эга; енгилнинг акси, оғир. Вазмин тош. Вазмин юк. ■ Йигиталининг ҳовлисига вазмин чўян дарвоза орқали кирилар, унинг ёнбошидаги.. кичик уйчада чўққисоқол қоровул ўтирарди. Д. Нурий, Осмон устун. Вазминроқ жангчи йўлиқиб қолса, жанг майдонидан олиб чиқишда қийналар эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Кўчма Бир маромда, оғир, оҳиста ва салобатли (ҳаракат, юриш-туриш ва ш. к.

ҳақида). Воҳид Миробидов олимларга муносиб дид билан безатилган кенг, баҳаво хонасида вазмин одимлаб, яна узоқ юрди. О. Ёқубов, Диёнат. Жийдаларнинг эгилган новдалари вазмин тебранади. Ойбек, О.в.шабадалар. Атрофдаги сахро тунининг вазмин сукунати алламаҳал бўлиб қолганини билдирарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

3 Табиатан босиқ; оғир. Бир қарашда вазмин, мулоим кўринган бу жувон анча шўх экан. С. Нуоров, Нарвон. У [Миржалил] вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради. Газетадан.

ВАЗМИНЛАШМОҚ 1 Оғирлик ўлчами ошмоқ; оғирлашмоқ. Юки вазминлашмоқ.

2 Вазмин характер-хусусият касб этмоқ. Аҳмаджон анча етилиб, вазминлашиб, бригадага бошлиқ бўлиб олган эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

ВАЗМИНЛИК 1 Сезиларли вазмин даражага эгаллик. Яланғоч теракларнинг шохлари тизилишиб ўтирган қаргаларнинг вазминлигидан эгилган. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Кўчма Вазмин хусусият. Оқил кишиларга истиғно ва қазаб эмас, андиша ва вазминлик зеб-зийнатдир. С. Сиёев, Аваз. Чидан даркор, вазминлик даркор, Куйлагани эрлар туйғусин. Миртемир.

3 Вазмин ҳолат, тарз. Навоий вазминлик билан [подшоҳга] мурожаат қилди. Ойбек, Навоий. Юсунов боланинг ёнига борди-да, гуллаб турган дарахтни кесма, деб вазминлик билан тушунтирди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ВАЗН [a. وزن — ўлчов, вазн] 1 кам қўлл. Ўлчов. Табиатда қудрат борми, Биздан вазн олмасин.. Ғ. Фулом.

2 Оғирлик; оғирлик ўлчами; салмоқ. Юк вазни. Молнинг тирик вазни. ■ Эгамберди, шу бугдойнинг вазнига барабарлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам кўш! А. Қодирий, Обид кетмон. Сафо маҳсум таҳорат учун қумғонни кўтарди-ю, вазни енгиллигидан бўм-бўшилигини фаҳмлади. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

3 Кўчма кам қўлл. Шахснинг мавқеи, мавқе даражаси. Салимхон жон-дили билан Саидийни бегонасирашмасликка, ўзи билан бир текисликка қўйишга тиришар ва ҳатто ўзини нодонликка солиб, Саидийнинг вазнини орттирар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 ад. Шеъринг сатрда шеърнинг ритм оҳанги ва тизилишини белгиловчи бўғинлар

сони ва жойланиши; шеър ўлчовлари. *Аруз вазни. Бармоқ вазни.* ■ *Шеърлар маълум ўлчовда ёзилди. Шеър ўлчовлари вазн деб аталади. “Адабиёт назарияси”.*

5 мус. Мусиқа асарида унинг ритм оҳангини ва тузилишини белгилловчи ритмик бирликлар сони ва жойланиши. *Ҳали олдиндадир гўзал кунларим, Ҳали лаб тегмаган кулгулар олда. Вазнга тушмаган қўшиқлар олда. Ҳеч нима эмасдир бу кўрганларим. А. Орипов, Йиллар армони.*

ВАЗНДОШ Бир хил вазнга эга. *Мисрадаги шеърларнинг ўзаро оҳангдошлиги, вазндош ва қофиядош бўлиб келиши шеърнинг эмоционалликни оширган. «ЎТА».*

ВАЗНЛИ 1 Маълум оғирликка эга бўлган; салмоқли. *Оғир вазли курашчи (спрт).*

■ *Сўнгра мулла Обидга хитобан айтади: -Ҳар бир деҳқони мўминга, яъни мусулмонга ўзининг зироатгоҳидан ҳосилотининг ўндан бирини, яъни вазли ўлчовларда ўн пуддан бир пудини мустаҳиқларга бериш вожиб экан. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.*

2 ад. Бирор шеърӣ вазнга эга бўлган, бирор ўлчовда ёзилган. *Аруз вазли шеър.*

ВАЗНСИЗ Вазнга, оғирликка эга бўлмаган. *У вазнсиз, еру осмон ўртасида гард мисоли ҳаволағиб борарди. Газетадан.*

ВАЗНСИЗЛИК 1 мех. Жисмнинг муаллақ физик ҳолати. *Учиш вақтида вазнсизликнинг инсон организмга салбий таъсирини йўқотиш учун мускуллар машқи, мускуллар электр стимуляцияси ва бошқалар бажарилади. «Политехника лугати». Космосда узок яшаган космонавтлардан бири Георгий Греҷкониғ фикрича, инсон вазнсизлик шароитида анча узок вақт бемалол ишласа бўлади. «Фан ва турмуш».*

2 кўча Шахснинг муайян вазиятда ўнғайсиз ҳолатга тушиши. [*Баҳром*] *Рўпарасидан келаётган Насибаниғ дугонаси ва унинг ёнида Матлубани кўриб, ўзини ғалати бир вазнсизлик ҳолатида ҳис этди. Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.*

ВАЙИШ шв. Ишқом. *Инғичка ходачаларга омонатгина кўтарилган вайишларнинг шохларини япроқлар кўмиб юборган, тоқлар шўраток, гўраток ҳам қилинмаган эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

ВАЙРОН [ф. *ويران* – йиқик, бузуқ, хароб] **1** Бузилиб, қулаб, харобага айланган (уй-жой, иморат ва б. қурилмалар, қурил-

мали жойлар ҳақида). *Уч кундан кейин, улар келганда, қишлоқ вайрон бўлган, баъзи бинолари ҳамон буруқсаб ёнарди. Шуҳрат. Шинелли йиллар. Бир қулатум сув учун хонаси вайрон, Қишлоғин тарк этиб, адашарди эл. Файратий. Ёғди тўрт ёндин асрлар Бошингга тийри камон, Умри қурбон, мулки торож, Юрти вайрон, ўзбегим. Э. Воҳидов, Ўзбегим.*

2 кўча Умуман, бузилган, синган ва б. жиҳатдан яроқсиз ҳолдаги нарса ҳақида. *Устбоши вайрон, юз-кўзлари қон.. сочлари тўзғиб кетган Шаҳзодаҳон тонготарга яқин «ғит» этиб эшикни очиб, ҳовлига чиқиб, бўлиб ўтган даҳшатли ҳодисадан уйдигиларни хабардор қилди. К. Яшин, Ҳамза. Зулму истибдод ила миллатни вайрон этдингиз. Аваз. Айронингдан бермасанг, Қозонларинг вайронди. «Бойчечак».*

Кўнгли (ёки қалби, дили) вайрон Рухан, қалбан жуда ночор, эзилган ҳолатли, кўнгли бузилган. *Хусусан, яқинда эшитган хунук бир хабарни хотирлаб, Авазнинг кўнгли вайрон бўлди. С. Сиёев, Аваз. Вайрон дилинг бўлғуси бир лутф ила обод. «Гулдаста».*

ВАЙРОНА [ф. *ويرانه* – вайрон бўлган жой, хароба] **1** от Вайрон бўлган жой; хароба. *Қузғуннинг севгани фақат вайрона.. Миртемир. Санобархон зўр қийинчилик билан жойидан кўзгалди. Вайрона, култепага айланган бошпанасини ташлаб кетиш оғир мусибат эди унга. С. Зуннунова, Гулхан. Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам. Э. Воҳидов.*

2 сфт. қ. вайрон. *Фуломжон ҳувиллаб, ўти сўниб қолган вайрона хонада бир зум гангиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Камбағалларнинг ўғил-қизлари ота-оналарига ҳайитга уст-бош қилиб беринг, деб йиғлар, ота-оналарнинг вайрона кўнглини яна бузишар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ВАЙРОНАГАРЧИЛИК айн. **вайронгарчилик.**

ВАЙРОНАЗОР кам қўлл. Вайроналар бўлган (эгаллаган) жой. *Гапнинг қисқаси, қишлоққа тушаверишида бир ўйиқ жой бор. Худди вайроназорга ўхшайди. Ш. Холмирзаев, Юр, тоғларга кетамиз.*

ВАЙРОНАЛИК айн. **вайронгарчилик.** *Зўравонлик – охири вайроналик. Мақол. ■ Зулму вайроналиклар, талон-торожлар тинкасини қуритган бухороликлар Мирзо Улғабекнинг.. мадраса қурмоқчи эканини эшитиб қувондилар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Вайрон-валангор Бузилган, вайрон бўлган. *Бориб қарасам, учала водокачка ҳам вайрон-валангор, эгилган, букилган темир-терсаклари занглаб ётибди.* А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

ВАЙРОНГАРЧИЛИК 1 Вайрон қилиш иши, хатти-ҳаракати, вайрон қилиш. *Эндиликда бизнинг муддаомиз у ўта қонли, ўта вайронгарчилик урушини биз кўрдик, келажак авлод кўрмасин, деймиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Вайрон бўлган ҳолат; вайронлик. [*Биринчи секретар*] *Уруш ва гитлерчи босқинчиларнинг талончилиги орқасида Польшада вужудга келган даҳшатли иқтисодий вайронгарчилик ҳақида гапирди.* Газетадан.

ВАЙРОНЛИК Вайрон ҳолат. *Катания шаҳридаги ҳарбий аэродромда довул натижасида катта вайронлик рўй берди.* Газетадан.

ВАЙСАМОҚ Эътиборга лойиқ бўлмаган, кераксиз, бемаъни гапларни гапирмоқ. *Юз-кўзини соқол босган мулозим эшакка эшар экан, тинмай вайсарди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Хотинлар бетиним вайсаб.. ўз уйларидай, шовқинлаб [коридордан] чиқиб кетдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ВАЙСАҚИ Ҳалеб вайсайверадиган, кўп гапиришни яхши кўрадиган. *Вайсақи одам. ■ Аммо энг ёмони шу бўлдики, бу вайсақи ошина Ҳафизадан гап очиб қолди: -Кўриб турибсанми? — деди у суюгоёқ кимсаларни эслашга ўхшаши бир оҳангда.* Мирмуҳсин, Умид. *Мен индамасам, у индамаса, ҳалиги вайсақи авжига чиқаверади-да.* М. Ҳазраткулов, Журъат.

ВАЙСАҚИЛИК Бўлар-бўлмас гапларни вайсаш. *..мусобақа юзакичилик, гандонлик, вайсақилик, кўзбўямачиликдан йироқ бўлиши керак.* Газетадан. *..пленум.. вайсақилик, мажлисбозлик ва қоғозбозликни қаттиқ қоралади.* Газетадан.

ВАЙСИРАМОҚ кам қўлл. айн. **вайсамоқ.** *Қутлуғ турмуш режалар-ла тўлиқ бўлса-да, ўғит этмас, бир вайсираб ўтмоқ бўламан.* Ғ. Фулом. *Саҳарга яқин унинг вайсираши тўхтади.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

ВАКАНСИЯ [лот. vacans — кераксиз, ортиқча; бўш, эгалланмаган] Бўш ўрин, банд қилинмаган лавозим (идора, муассаса ва ш. к.). *Вакансия йўқ. Вакансияни эгалламоқ.*

ВАКАНСИЯЛАР физ. Қаттиқ жисмнинг кристалл панжарасида атом ёки ион бўлмаган бўш тугунлар.

ВАКАНТ [лот. vacantis — бўш, эгалланмаган] Ҳеч ким эгалламаган, бўш (идора, муассаса ва ш. к. штатидаги лавозим, хизмат ўрни тўғрисида). *Эшонбоев аспирантурани битиряпти, кафедрада вакант ўрин йўқ, борини Акбаров банд қилиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВАКИЛ [а. وكيل — ишончли, ваколатли шахс] **1** Бирор киши, муассаса, ташкилот ва ш. к. номидан иш кўришга ваколати бўлган, унинг манфаатларини кўзловчи ва ҳимоя қилувчи шахс. *Икки вакил у мулладан келади, Келиб қизнинг ихтиёрин сўради.* «Ал-помиш». *Бир оздан сўнг юқоридан келган вакил билан трест бошлиғи ўзларининг ишларидан гап очди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Олим жамиятнинг бир неча вакиллари билан Венгрияга боради.* «Фан ва турмуш».

Вакил ота Мусулмонларнинг никоҳ маросимларида келин томонидан тайинланадиган вакил шахс (никоҳ ўқиш, қувё томоннинг келинга бериладиган мол-мулки ва ш. к. ларни келишишда қатнашади).

2 Бирор давлат ёки ташкилотнинг ваколати билан ўзга элларда унинг номидан иш кўрувчи, унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи лавозимли киши, элчи. *Дипломатик вакил. Мухтор вакил. ■ Мен Закаспий ҳужуматининг вакили Азизбек бўламан.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор соҳа, ижтимоий гуруҳ, жамият ва ш. к. га мансуб киши; намоянда. *Республикамизнинг ҳар бир соҳа вакили 10 йилликни меҳнатда ажойиб ютуқлар билан кутиб олмоқда.* Газетадан. *Даврада бир маҳалла кишилари, аммо турли фан вакиллари тўнланган эди.* «Фан ва турмуш».

ВАКИЛА Вакил аёл. *Саводхон авар йигити ўз халқининг вакиласига уйланади.* Газетадан. *Балки сиз энди халқ вакиласи бўлиб, шулар ҳақида ҳам ўйлаётгандирсиз.* «Саодат».

ВАКИЛЛАМОҚ қ. **акилламоқ.** *Узоқ ва яқиндан бошқа итлар ҳам вакиллашиб, унга овоз бера бошладилар.* Газетадан. *Тўғри, бой отам мол-мулкени ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вакиллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАКИЛЛИК 1 Бирор шахс (вакил)нинг иккинчи шахс (ваколат берувчи) номидан ишонч қоғози ёки маъмурий ҳужжатта асосан қиладиган юридик ҳаракатлари.

2 айн. **ваколатхона.**

ВАКОЛАТ [a. وکالت – вакиллик; ҳуқуқ-дорлик] Бирэр шахс, муассаса, ташкилот, давлат ва ш. к. номидан иш қилиш учун берилган ҳуқуқ, вакиллик ҳуқуқи. *Кенг ваколат. Депутат ўзининг юксак ваколатини сайловчилардан олган.* ■ [Имом Сафар бўзчига:] *Мен сизга мирзодан хизмат сўраб беринг, деб ваколат берган эмас эдим-ку!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ваколат ёрлигини қўлингдан тортиб олиб, ўзингни Шохимардондан қувлаганим бўлсин!* К. Яшин, Ҳамза.

ВАКОЛАТДОР эск. Ваколатли. *Расмий намолянда бўлишим сифатида сиз жаноб комиссарга баён этишига ваколатдорманки..* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ВАКОЛАТЛИ Ваколати бор, вакиллик ҳуқуқига эга бўлган. *Улар орасида.. мустамлака ва қарам мамлакатларнинг ваколатли кишилари бор эди.* Газетадан.

ВАКОЛАТНОМА Ташкилот ва фуқароларнинг вакиллик қилиши учун берилган ёзма ҳужжат; ишончнома, ишонч қоғози. *Бу брошюрада.. васиятнома, ваколатномаларни қай тартибда ёзиш лозимлиги кўрсатилган.* Газетадан. *Азизим, омонат сақлайсиз, ишюлло, вақт-соати келса, ўзимга ёки менинг ваколатномамни кўрсатган кишига берарсиз.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ВАКОЛАТХОНА Бирор давлат томонидан ўзга мамлакатда таъсис этилган ва унинг манфаатларини кўзлаб иш кўрадиган муассаса. *Шу билан бир қаторда Ўзбекистонда тўрт немис банки ўз ваколатхоналарини очди.* Газетадан. *Москвадаги Венгрия савдо ваколатхонаси биносида «Электроника» фирмасининг кўرғазмаси ишлаб турибди.* Газетадан.

ВАКУУМ [лот. vacuum – бўшлиқ] 1 Идишга қамалган, босими атмосфера босимидан анча паст бўлган газнинг ҳолати. *Вакуумда эритиш усулидан нозик буюмлар учун металллар ишлаб чиқаришда муваффақиятли фойдаланиш мумкин.* «Политехника лугати». *Медиклар тавсия этган вакуум мосламалар 18 суткалик учидан 96 суткалик учини сари катта одим ташлаш имконини берди.* «Фан ва турмуш».

ВАКУУММЕТР [вакуум + юн. metron – ўлчов] Сийраклаштирилган газлар босими ўлчанадиган асбоб.

ВАКЦИНА [лот. vaccinus – сигирга оид < vascula – сигир] Юкумли касалликларнинг

олдини олиш ва даволаш учун ишлатиладиган эмдори; эмлашда ишлатиладиган дори. *Вакцина билан эмлаш.* ■ *Бугунги кунда вирусларга қарши вакцина ёрдамида организмда иммунитет ҳосил қилишдан ортиқ ўткир, ишончли қурол йўқ.* «Фан ва турмуш». *Сарагулни шидан чақириб келишди, келса – вақт ўтиб қолибди, боланинг ҳоли оғир, эмлашга вакцина керак эди.* А. Мухтор, Чинор.

ВАЛ [нем. Walze – жўва, гўла, вал] тех. Турли машина ва механизмларда ўз ўқи атрофида айланадиган ва ўзига ўрнатилган деталга айланма ҳаракат ва куч узатадиган деталь; ўқ. *..вал орқали ҳосил қилинган айланма ҳаракатни шатун ёрдамида тебранма ҳаракатга келтириш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ВАЛАД [a. ولد – ўғил бола, ўғил; фарзанд] 1 с.т. эск. Шариат йўли билан инкоҳланмаган ота-онадан туғилган бола; ҳароми.

2 сўк. Шундай шахсга нисбатли ҳақоратни билдиради; ҳароми. *Бора-бора мени менсимай қўяди бу валад!* М. Осим, Карвон йўлларида. *..электросушилка қилиб берайми, деб ничинг қилди. Қаяқда қилиб беради ўша валад.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

Валади зино Ҳаромдан бўлган бола; ҳароми. *Биласиз-ку ануни! Жуда ёмон чиқдида, валади зино эканми, билмайман.* «Муштум». *Бу валади зинонинг чангалига сен ҳам тушдингми? Бировнинг ҳалолини биров суюдиган замон экан-да, водарин!* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ВАЛАКИСАЛАНГ с.т. Ўтакетган бегам, бепарво; ишёқмас; хумпар, девона. [Абдурайим:] *Кўздан қолдингми, валакисаланг, колхозимизнинг бўрдоқига боқилган олди кўйлари-ку.* «Муштум».

ВАЛАНГОР Бузуқ-юлуқ; бузуқ, яроқсиз. *Аллақачон фойдаланишга топширилиши лозим бўлган 12 квартиралари 9-уй тепаси ёпилмай, валангор бўлиб ётибди.* «Муштум». *Бир кун яна жўрамни кўргани борсам, аҳволи оғир, хувиллаган валангор ҳовлида, катта садақайрағоч тагида ёлғиз ўзи.. ётибди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ВАЛАҚЛАМОҚ Тўғри келган мавзуда бўлар-бўлмас, ҳуда-беҳуда гапларни гапирмоқ. *Нимага буларни ишдан қолдириб, валақлаб ўтирибсан?* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Совуқ қилиқлари, ҳуда-беҳуда валақлай бериши, ҳамма ишга бош суқиши билан одамларни ўзидан бездирган.. эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ВАДИРАМОҚ с.т. Бўлар-бўлмас, нотаин гапларни гапирмоқ, оғзига келганини сўзламоқ. *Тожибой яна нималардир валдиради. Эмурад қулоқ солмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. - *Укамиз Салим, — деди Ҳакимбойвачча, — оғзига нима келса, шуни валдирайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Валдираб қолибсиз, кўтаролмасангиз, ичиб нима қилардингиз.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ВАДИРВАСАР с.т. қ. **валдирвоқи.**

ВАДИРВОҚИ с.т. Бўлар-бўлмас гапларни кўп гапирадиган, валдирайверадиган; эзма. *Нафисахон назарида қизи енгилтак эмас.. Баъзи қизлардек валдирвоқи эмас.* Мирмуҳсин, Умид.

ВАЛЕНКА [р. валенки < валять — думалатиб босиш (наматы)] қ. **пийма.** *Қирқ икки градус.. беш яшар Олег, Оёқда валенка, эғнида тулуп, Чана судрамоқда қаҳ-қаҳа уриб.* Ф. Ғулом.

ВАЛЕНТЛИ ким. Муайян валентлик хусусиятига эга бўлган. *Икки валентли кимёвий элемент.*

ВАЛЕНТЛИК [лот. valens, valentis — кучли; мустаҳкам; соғлом] **1** ким. Бирор элемент атомининг бошқа элементнинг муайян сондаги атомини бириктириб ёки алмаштириб, кимёвий боғ ҳосил қила олиш қобилияти, хоссаси.

2 тил. Тил бирикларининг (мас., сўзнинг) гапта бошқа сўзлар билан ўзаро бирика олиш қобилияти, имконияти. *Валентлик назарияси, луғавий бирикларнинг семантик валентлари.. бўйича бир қанча илмий мақолалар, махсус монография босилиб чиқди.* «ЎТА».

ВАЛЕРИАНА [лот. valeriana < Valeria — шу ўсимлик келиб чиққан жой номи] Пуштиранг гулли, илдизидан шифобахш дамлама тайёрланадиган кўп йиллик ўт ўсимлик.

ВАЛЕРЬЯНКА Валериана ўсимлигининг илдизидан эфир ёки спиртда тайёрланган, асабни тинчлантириш учун истеъмол қилинадиган дори. *Овқатдан олдин ва кейин қодеин.. валерьянка томчиси каби дорилар берилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ВАЛИАҲД [а. *ولى عهد* — тожу тахт меросхўри, тахт вориси] Подшоҳ ёки хон ўз тириклигида ўрнига тайинлаб қўйган тахт вориси. *Хон ўй дарёсига фарқ бўлди: "Кимни валиаҳд қилай? Шуними? Катта ўғилларим бир-бирлари билан уришмасмикинлар, тахт*

талашмасмикинлар?" Ж. Шарипов, Хоразм. *..Самарқанд подшошининг қизи бизнинг валиаҳдимиз Бобур мирзога беш яшарлигидан унаштириб қўйилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВАЛИДОЛ [лот. validus — кучли, ўткир; соғлом + oleum — ёғ, мой] Марказий нерв системасини тинчлантирадиган ва томирларни рефлекс йўли билан кенгайтирадиган дори. *Бирдан "ғум-бур!" Чўчиб кетган болакай безовталаниб йиғлаётган бошлади, бир санчиб тушган юраги хаста одам тил тагига валидол ташлайди.* Газетадан.

ВАЛИЙ [а. *ولى* — эга, соҳиб; авлиё] дин. Худонинг гўё бўлажак ҳодиса, воқеаларни олдиндан айтиш, ғойибдан хабар бериш қобилиятига эга бўлган энг севимли, энг азиз бандаси; авлиё. *Одамлар Султон девонани "оташинафас" валий деб мақташар эди. Уша нодон, алданган кишиларнинг мақтаб.. юрган "соҳиби каромати", бир алжиллаб ўтирган банги экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ғайбдан хабар берувчилар икки турли бўладилар: биринчиси — валий, иккинчиси — коҳин (фолбин).* С. Айний, Эсдалиқлар.

ВАЛИНЕЪМАТ [а. *ولى نعمت* — неъмат эгаси, боқувчи; олиҳиммат, саҳий] **1** Ўзига қарам кишиларни моддий жиҳатдан таъминлаб турувчи, уларга неъмат берувчи шахс. *-Бу киши [Жамолбой] менинг валинеъматим, пирим бўлади, — жиддий жавоб берди Абдишукур.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мулла Абдураҳмон ҳам валинеъмати бўлган Анварнинг риоясини унутта ёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *-Баракалла! Акбарали мингбоши сенга ким бўлади?!* — Отахон. *Валинеъмат..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Олиҳиммат, саҳий одам; хайр-саховатли, қўли очиқ киши.

ВАЛИШ ив. Ишқом. *Ҳовли унчалик катта эмас, лекин атрофи қатор уй, уйлар устигача валиш. То қиров тушгунча турли хил узумлар сарғайиб, қуёшда товлакиб ётади.* Газетадан.

ВАЛЛАМАТ **1** с.т. айн. **валинеъмат** **1.** Ёрим Аҳмад, азаматим бўлмаса, Ҳолим сўрар валламатим бўлмаса. «Ойсулув».

2 Элнинг каттаси; бошлиқ, амалдор. *Юртнинг валламатини чақир.* Ойбек, Навоий. *Отажон, сендирсан юртнинг эгаси, Қаддиндан, валламат, сенга йўл бўлсин.* «Равшан».

3 Эл хизматида бўлган; сахий (шахс ҳақиди). -*Раҳматли валламати одам эдилар, — паасуф билан гапирарди кимдир, — маҳалла пашвиши, маҳалла дарди билан яшардилар.. «Ёшлик». Шеър-ку борликка бор, аммо мушпумбон эмас, нахтамиз, «оқ олтин» етиштираётган валламати нахтакорларимиз хушуда эди. «Муштум».*

4 кўчма Мард киши; мард. *Ана, бек Гўрғли жомни кўтарди. Олиб ичадиган валламати борми? Эргаш Жуманбулбул ўгли.*

5 (3-ш. кўшимчаси билан — **валламат**). Ман-ман дегани, ҳар қандайи. *Валламатидам дунёга икки марта келмайди-ку, ҳаммага ҳам жон ширин. Х. Султонов, Онамининг орти. Бугун-эрта менга сув тегадиган. Ма, кендан бошқа валламатиди айтсаям, берма! С. Ёйеёв, Ёруғлик.*

ВАЛЛАМАТЛИК Бағри кенглик, сийлик маъносида. *Шундан тезроқ қутулис келиб, Искандарнинг кўнглига беихтиёр ир гап келиб, қувлиги тутди. Бундан ўзининг ҳам чиройи очилиб кетди: -Қанча кечак? — деди валламатлик билан. М. Мануров, Ёмби.*

ВАЛЛОҲ(И) [a. والھ — худо ҳаққи, азбайи худо] Худо ҳаққи, азбаройи худо. *Бундандай маъно бор? Валлоҳи, тушунмайман!* Ёйбек, Навоий.

Валлоҳи аълам [a. والھاعلم — Аллоҳ яхши илвувчидир] Аниқ эмасликни, аниқ билмасликни ифодалайди; Аллоҳ, худо биллади, илмамид. *Қора паранжиси бориди.. Валлоҳи аълам, отасининг исми.. бир нарса суфи.. Ҳа, аззоқ суфи. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ВАЛФАЖРИ [a. والفجر — тонг; ибтидо; (уръондаги 89-сура номидан): **валфажри қимоқ** Қалдирғочнинг ўзига хос овоз билан уйлаши, сайраши ҳақида. *Қалдирғоч матининг.. баланд панжарасига ўтириб олиб, адеб валфажри ўқимоқда. М. Исмоилий, Ҳарғона т.о. Бир неча қалдирғоч Салор оқими ўйлаб учар ва учган кўйи «валфажри» ўқирдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ВАЛЬВАЦИЯ [фр. evaluation — баҳо; аҳолаш < лот. valere — кучаймоқ; баҳоламоқ] Чет эл валютаси ва қимматбаҳо нарсаарни миллий пул бирлигида белгилаш.

ВАЛЬС [фр. valse < нем. Walzer < walsen — думалатмоқ, айлантирмоқ] 1 Одатда суфт-жуфт бўлиб, уч тактда бир айланиб, ҳиста давра олиб ўйналадиган равон ва

вазмин рақс ва шу рақс мусиқаси. *Қадаҳлар жаранглар.. юзлар худди чўғ. Радио вальсидан дилларда тугён. Ж. Жабборов.*

2 Уч чоракли мусиқа асари. *Денгиз тўлкинида тиниқ бир куй янгради. «Штраус.. Мовий Дунай вальси», — деб ўйлади Алимардон. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ВАЛЮТА [итал. valuta — қиймат, баҳо < лот. valere — кучли бўлмоқ; қадрланмоқ, баҳоламоқ] 1 Муайян давлатнинг пул бирлиги (сўм, танга, доллар ва б.).

2 Пул тизимининг тури (олтин, кумуш ёки қоғоз валюта).

3 Хорижий давлатларнинг пуллари, халқаро ҳисоб-китобларда қўлланадиган хорижий пул бирлигидаги кредит ва тўлов ҳужжатлари (векселлар, чеклар ва ҳ.к.).

Валюта бозори Чет эл валюталари ва чет эл валюталари ҳисобидаги тўлов ҳужжатларининг олди-сотдиси бўйича барқарор иқтисодий ва ташкилий муносабатлар тизими. **Валюта курси** Мамлакат пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланган баҳоси. **Валюта тизими** Валюта ҳаракати билан боғлиқ бўлган иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар тизими.

ВАМПИР [фр. vampire < нем. Vampir] Герман ва славян халқларидаги хурофий ривоятларга кўра, гўрдан чиқиб, тириклар қонини сўрувчи афсонавий одам-махлуқ.

ВАМПИРЛАР [нем. Vampire] Субтропик ва тропик Америкада тарқалган, иссиққонли жониворлар қони билан озиқланадиган кўршапалаклар оиласи.

ВАНАДИЙ [лот. Vanadium < қадимги скандинав гўзаллик маъбудаси Ванадис номидан] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кумушранг қаттиқ, мўрт металл.

ВАНГ-ВАНГ қ. англ-англ.

ВАНГИЛЛАМОҚ қ. англ-англ.

ВАНДАЛИЗМ [лот. vandali] Маданий-тарихий ва моддий бойликларни ваҳшийларча бузиш, йўқ қилиш.

ВАНДАЛЛАР [лот. vandali ва нем. Wandalen — қадимги немис қабиласи номидан]

1 Қадимги германларнинг шарқий тармоғига мансуб қабилалар.

2 кўчма Маданий бойликларни, тарихий ёдгорликларни оёғости қилувчи, ваҳший одамлар.

3 кўчма Маданиятсиз, жоҳил одамлар.

ВАНИЛИН [фр. vanilline] Ваниль ҳиди келадиган, сунъий йўл билан олинадиган рангсиз аччиқ кристалл модда. Кобальт гамма нурлари билан ғўзапояни нурлантириб, саноят учун қимматбаҳо хомашё – ванилин олиш мумкин эканлиги аниқланди. «Фан ва турмуш».

ВАНИЛЬ [фр. vanille ёки исп. vanilla – қўзоқча; тропик мамлакатларда ўсадиган ўсимлик] бот. Орхисдошларга мансуб, узунчоқ ингичка мевали тропик ўсимлик ва унинг зиравор сифатида ишлатиладиган меваси.

ВАННА [лот. vannus – идиш, коса] 1 Чўмилиш, ювиниш учун ясалган катта узунчоқ тос, идиш. Сирланган ванна. Ваннада чўмилмоқ. ■ Нам сочининг йилтиллаб туриши қизнинг ҳозиргина ваннадан чиқиб келганлигидан далолат берарди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 тех. Ҳар хил эритма, суюқлик ва ш. к. ни солиш ёки турли жараёнларни олиб бориш учун фойдаланиладиган махсус идиш. Ремонт олиб борилаётган ёпиқ майдонча бу ишга мутлақо мослаштирилмаган: бу ерда верстаклар, ванналар йўқ. Газетадан.

3 Гигиена ва профилактика мақсадида сув, балчиқ, ҳаво ёки офтоб таъсир эттириш йўли билан амалга ошириладиган муолажалар; даволаш (даволаниш)нинг шундай воситаси. Қуёш ваннаси. Ҳаво ваннаси. ■ Ёз ойларида бу ерда [Чимён сувида] ҳар куни беморлар икки юзга яқин ванна олишади. М. Мансуров, Чимён суви. Соғуқ пайтда – иссиқ, иссиқда – соғуқ суви оёқ ваннаси қабул қилинади. «Фан ва турмуш». Турли хил даволаш ванналари беморларнинг соғлиғини яхшилашда катта роль ўйнамоқда. Газетадан.

ВАННАХОНА Ванна ўрнатилган уй, хона. Энди ўрнимдан турсам.. бир ваннахонага чиқиб.. яхшилаб ювинсам.. Чўлпон, Кеча ва кундуз. [Расул ака] Боя ўзи ўт ёққан ваннахонага чўмилгани кириб кетди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ВАНН I с.т.. Авжид, баравж. – Турмуш ванг дегин ҳали, – деди Элмурод истеҳзоомуз. Шухрат, Шинелли йиллар.

Ванг бўлмоқ Ҳанг-манг бўлмоқ, ҳайрон қолмоқ. Мен шундоғ оғзим очилиб, ванг бўн қолдим. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ВАНН II тақл с. Шовқинли овозга тақлидни билдиради. Милтиқнинг ванг этган овози эшитилди.

ВАНФИЛЛАМОҚ I с.т. Яхши йўлга тушиб кетмоқ, юришиб кетмоқ. Мана шундайлари топилди-ю, унинг иши яна ванфиллаб кетди. А. Муҳиддин, Ўтники ўтга, сувники сувга.

ВАНФИЛЛАМОҚ II Шовқинли, ёқимсиз баланд овоз чиқармоқ (ҳаракатдаги нарсалар ҳақида). Трамвай ванфиллаб кетаётир. Самолёт ванфиллаб учиб юрибди. ■ Деворга – миҳга илиб қўйилган кичкина радио бирдан ванфиллаб гапириб юборди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Худди шу пайт настда, қасрнинг ичида, нимадир портлаб, бўш хоналар ванфиллаб кетди. О. Ёқубов, Излайман.

ВАРАЖА шв. Титроқ, қалтираш. Мен энди қизий бошладим. Баданим жимирлаб, ваража қилди. Файратим келди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир кун денг, шундай иситма қилдим, ваража тутди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ВАРАНГЛАМОҚ Қаттиқ жарангли товуш чиқармоқ. Азмиддин чўнтагидан наганини олишга улгурди. Ўқ варанглади. Ҳ. Ғулوم, Машғал. Варангламай овозинг ўчкур, эски карнайдан ясалганми, нима бало! «Гулдаста».

ВАРАҚ [а. ورق – барг, япроқ; қоғоз варағи] I Бўйи ва эни маълум ҳажмга эга бўлган, асосан ёзиш учун ишлатиладиган қоғоз, қоғоз бўлағи. Эртөөв стол тортимасидан бир варақ қоғоз олиб, нималарнидир тез ёзди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. У бир варақ қоғозга тажрибанинг формуласини шоша-пиша ёзиб кўрсатди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Дафтар, китоб ва ш. к. ни ташкил этувчи олд-орқа саҳифадан иборат ҳар бир қат, бўлак. Ўз каравотида ёнбошлаб олиб, китоб ўқиётган Зулайҳо варақларни шитирлатиб очётганида, унга қараб-қараб қўяр, аммо индамасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Аҳмад варақнинг учини буклаб, журнални ёнди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Маишхур хат-тотлар катта пулар эвазига кўчирган, ҳар бир варағига нафис безаклар ишланган бу қўлёзма китобларнинг ҳар бири бир неча минг динор туришини Бобурнинг ёнида турган Қосимбек ҳам билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўча Ўтмиш ҳаёт, тарихнинг муайян даврлари, қисмларидан ҳар бири. саҳифаси. Узилмасин замоннинг риштаси дея, Асрларнинг ораси қолмасин деб бўи, Емасин деб тарихнинг варағин куя, Қуликка эрк тилаги кериб турди тўи. М. Шайхзода, Тошкентнома.

Ўн варақ ўтади *шв.* Ўн чандон ўтади, ор-тиқ (қиёслашда маънони, фикрни кучайтиради). *Сизнинг шеригингиз Файзи дастурхончи бўлса, сиздан ўн варақ ўтади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ВАРАҚА [а. ورقه — барг, япроқ; қоғоз, кўжат] **I** Муҳим бир гап, матн босилган ва оммага тарқатиш учун мўлжалланган қоғоз; ижтимоий-сиёсий ташвиқот воситаларидан бири. *Ташвиқот варақаси.* ■ *Раиса шу атрофдаги қишлоқларга бориб, аҳоли ўртасида варақалар тарқатар, душман ҳақида маълумотлар олиб қайтарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маълум бир нарсалар ҳақида маълумот ёзиш учун белгиланган расмий қоғоз, бланка. *Касаллик варақаси. Мукофот варақаси.* ■ [Отаҳон] *Тортмадан рўйхат варақасини олди.* Газетадан. *Кадрлар бўлиmidан шахсий варақангизни олдирдим.* «Ёшлик».

ВАРАҚ-ВАРАҚ I Жуда кўп варақлардан иборат бўлган, варағи кўп. *Варақ-варақ қоғоз.* ■ *Варақ-варақ хат ёзганлар гапни қаёқдан топаркин-а?* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ВАРАҚ-ВАРАҚ II *айн. жарақ-жарақ. Пул десанг — варақ-варақ, тилла десанг — хумлари тўла.* Ойбек, Болалик.

ВАРАҚ-ВАРАҚ III *тақл. с.* Қайнаётган ёки оқаётган суюқлик товуши ҳақида. *Қумгонни варақ-варақ қайнатиб, аччиқ-аччиқ чой дамлаб берарди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ВАРАҚИ Юпқа ёйилган варақ-варақ ёғли хамир ичига қийма солиб, ёгда пиширилган таом; сомсанинг бир тури. *Офтоб ойим варақи пиширишдан бу кунги меҳмоннинг унча-мунча киши бўлмаганлигини билди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Патнусларда, тоғораларда.. қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАРАҚЛАМОҚ I I Китоб, дафтар ва ш. к. нинг варақларини бирма-бир очмоқ, *Журнални варақламоқ. Альбомни варақламоқ.* ■ *Ботирали қизнинг дафтарларини чироққа яқинроқ тутиб, бирма-бир варақлаб кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 *кўчма* Тарих, ҳаёт варақларини хаёлан (назардан) ўтказмоқ. *Аста варақлайман ўтган кунларни..* Рауф Парфи.

ВАРАҚЛАМОҚ II Варақ-варақ, бақир-бўқир овоз чиқармоқ (қайнаётган ёки оқаётган суюқлик ҳақида). *Ариқда сув варақлаб*

оқаётир. ■ *Эргашев пулемётидан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожеухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнаб кетди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ВАРАҚЛИ Варақлари бор, маълум миқдордаги варақдан иборат бўлган. *Юз варақли китоб. Уттиз варақли кўлёмза.*

ВАРАҚЧИ *эск.* Куръон оят ва сураларини ёддан билмайдиган, фақат китобга қараб ўқийдиган чаламуллаларни англатади. *Мулланинг ёмони — варақчи, одамнинг ёмони — қароқчи.* Мақол.

ВАРВАР [юн. barbaros — Шимолий Африкадаги қабилалардан бири] **I тар.** Қадимги юнонларда ва римликлар назарида ҳар қандай чет эллик киши, бошқа эл одами.

2 *кўчма* Ваҳший, қолоқ, маданиятсиз. **ВАРВАРАК** *айн. варрак. Чучмомали тепанинг кўм-кўк бошида* Бир тўда шўх болалар — *тўзимсиз юрак, Кулгисидан осмоннинг жоми жаранглар, Тентак шамол йўлини пойлар варварак.* Ҳ. Фулом.

ВАРВАРИЗМЛАР [юн. barbarismos — «келгинди» сўзидан] Она тилига ўзлашмаган, унинг меъёрларига хос бўлмаган, ўзга тил ҳодисаси сифатида қўлланадиган сўз ва иборалар. *Комедия персонажлари нутқида учрайдиган варваризмларни қайси тилга алоқадорлигига кўра тўрт гурпуага ажратилиши мумкин..* «ЎТА».

ВАРЗИШ [ф. ورزش — машқ, кўникма]. *эск.* Уста, уддасидан чиқадиган. *Қўлларим жазм этса, саранжом ҳар иш, Ҳар қандай жумбоқни ечишга варзиш.* Миртемир.

Варзиш етказган Тажрибали, моҳир. *-Ҳар қанча варзиш етказган ғассол бўлса ҳам, бир ўликни шунчалик ювар-да, — деди Шум бола.* Ҳ. Фулом, Шум бола.

ВАРИАНТ [лот. variantis — ўзгарувчан] Лойиҳа, режа, илмий, бадий, адабий асар, машина ва ш. к. нинг бошқача ишланган тури, бошқа хил ишланган нусхаси. *Икки вариантда тайёрланган лойиҳа.* ■ *“Алпомиш” достонининг Фозил шоирдан ёзиб олган варианты. Албатта, ўзи эмас, бу қайта ишланган варианты..* Ҳ. Мусаёнов, Ҳиммат.

ВАРИЛЛАБ I «Вар-вар» деган ва шунга яқин давомли товуш чиқариб. *Тракторлар чуриллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал.. дўлана сингари бута ва майда дарахларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Саид ва-*

риллаб айланиб турган кучли вентилятор ёнига келиб, кўкрагини тутди. Й. Муқимов, Оловли соҳиллар.

2 Тез ва кучли, равон ҳаракатланиб. *Кишимларини ечиб, вариллаб оқаятган крандан ювинаркан.. молбоқар Эргаиш ака унинг ёнига келди.* Р. Файзий, Раҳмат, она қизим.

ВАРИОМЕТР [лот. *varia* — ҳар хил + юн. *metron* — ўлчов] **1** Самолётнинг баландлашиш ва пастлашиш тезлигини аниқлайдиган, учишнинг горизонталлигини кўрсатадиган назорат-ўлчаш асбоби.

2 Горизонтал йўналишдаги эркин туриш тезланиши ва оғирлик кучи потенциалига тенг сирт эгрилиги ўлчанадиган асбоб.

3 Магнит майдонининг вақт бўйича ўзгариши ўлчанадиган асбоб.

4 Икки индуктивлик галтагининг вазиятини механик ўзгартириб, ўзаро индуктивликни текис ўзгартирадиган асбоб.

ВАРРАК Бир тахта юпқа қоғозга ёки матога қамиш ёки савағич чўпларини белгили тартибда кўйиб, елимлаб тайёрланадиган ва ипга улаб, шамолда учириладиган ўйинчоқ; варварак. *Варрак учирмоқ.* ■ Шамол келмас, кўтарилмаз доқа варрагим, Дардарақдай типирчилар, тошар юрагим. Ғ. Фулом. *Бир вақтлар у ўша том устида варрак учирарди.* Ҳ. Ҳошимов. Қалбингга кулоқ сол.

ВАРРАНТ [ингл. *vagrant* — ваколат, вакиллик ҳуқуқи] **1** Маълум муддат ёки чекланмаган муддат давомида белгиланган нархда қимматли қоғозларни сотиб олиш ҳуқуқини берувчи гувоҳнома.

2 Товар оморга сақлаш учун қабул қилинганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

ВАРТА [а. *ورطه* — оғир, қийин аҳвол; ҳалокат; кўнгилсизлик] Ҳалокатли, жуда ёмон ҳолат, аҳвол. *..Офтоб ойим учун куёвнингизина эмас, ҳатто эрининг ҳам бу вартага тушмоғи чидай оларлик бир ҳол эмас эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ВАРЬЕТЕ [фр. *variete* — хилма-хил, ҳар хил] Томошаларида рақс, мусиқа, эстрада ва цирк санъатининг турли жанрлари кўшилиб кетадиган, асосан комедия хусусиятига эга бўлган театр тури.

ВАСВАСА [а. *وسوسه* — тўғри йўлдан оздириш; хавф-хатар, хавотир] Одамда гайритабиий ҳаёллар, ғоялар пайдо бўлиши, фикрлаш ва фараз қилиш фаолиятининг бузилиши, шундай руҳий ҳолат. *Уруш вас-*

васаси. ■ Фуломжон севги васвасасига учганини, шаънига ярашмаган қилиқ қилганини энди англади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Одам васвасасага тушса, ёмон бўларкан.* «Ёшлик».

2 Кишини йўлдан оздирадиган гап, хатти-ҳаракат, иғво ва ш. к. [Юсуфбек ҳожи *Отабекка:*] *Қайин отангдан, мени қувлади, деб кўнглинг олинмасин, чунки бу бечора ҳам бир шайтоннинг васвасаси билан бу хатога тушган.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Эй улуғ шоҳ, бу йўлдан қайт, шайтоннинг васвасасига учма, кейин пушаймон бўлиб юрма.* «Олтин бешик».

3 Ваҳимали, ғулгулага солувчи ўй-фикр, хаёллар, шундай ўй-фикр, хаёлли ҳолат. *Дилингиздаги васвасаларни ҳайданг.* К. Яшин, Ҳамза. *Доимо умидим бардам бўлса ҳам, Бабзан васвасалар босар дилимни.* Ғ. Фулом.

4 кам қўлл. *айн. васвос.* *Нега васваса дейсан мени, Берди?..* И. Раҳим, Ихлос.

ВАСВАСАЛИ Васваса ҳолатли, васваса ҳолатдаги. *У чинакам, ҳаммавақт бу хотиннинг ёнида ўтириб, у билан бир хонада ётиб боришга мажбур бўлса ҳам, унга қўл узатиш деган васвасали фикр билан доимо курашиб келарди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ВАСВОС [а. *وسواس* — йўлдан оздирувчи, васваса қилувчи] Бошига савдо туриб ёки бирор нарсага ортиқ даражада берилиб, эс-ҳушидан озган; васвасага тушган, савдойи. *Васвос одам.* ■ [Бўри-деғ] *Ғамгин қиёфада қайтиб келиб, Ҳодикўл боя ўтирган ерга тикилиб қолди. Кексароқ бир деҳқон: -Васвос бўлиб қолибди, қариндошингизми? — деди Бўри-деғга.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Васвос дардига йўлиққан ҳокимдон ҳар нарсани кутмоқ мумкин.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Бекам, васвос бўлиб қолибсиз! ..бир оз давия бўлинг!* *Ваҳима қилаверманг..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ВАСИЙ [а. *وصى* — ҳомий; васиятни ба-жарувчи] Вояга етмаган етим болаларга ғам-хўрлик қилишни ва уларга мерос қолган мол-мулкка (болалар вояга етгунча) қараб туришни ўз устига олган (васият қилинган) шахс; маънавий ота. *..ота-оналар ва васийлар розилигисиз никоҳ тузиш мумкин эмаслиги ҳақидаги қондалар ҳам бекор қилинди.* Газетадан.

ВАСИЙЛИК Вояга етмаган болаларнинг, руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги туфайли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахсларнинг ҳуқуқ

да манфаатларининг давлат томонидан жумоя қилиниши, ҳимоя қилиниш ҳолати. *Васийлик ва ҳомийлик мажбуриятларидан четлаштирилган шахслар болаларни тарбия-ларига ололмайдилар.* Газетадан.

ВАСИЛА [а. *وسيلة* — восита; баҳона] эск. 1 Бирор ишни амалга ошириш учун йўл, баҳона, сабаб. *Маъсумани эзарга бу бир васила эрди, Дин исмидан қилинган найрангу ҳийла эрди.* Ғ. Фулом.

2 **Васила** (хотин-қизлар исми).

ВАСИЯТ [а. *وصيت* — ўлим олдида ай-тиб қолдириладиган гаплар, ўлим олдидаги охириги сўз] Марҳумнинг ўз яқинларига ай-тиб ёки ёзиб қолдирган топшириғи, истаги, насиҳати. *Ўқини.. Уни ўзим жондан истаганим каби, отамнинг ҳам охириги нафасида менга қилган бирдан-бир васияти шу эди.* С. Айний. Эсдаликлар. *..даданг фронтдан ёзган охириги хатида «Зулайхо катта бўлса, менинг ишим-ни охирига етказсин», деб васият қилганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Хадича хола ўлиmidан олдин уй-жойларини набираси Эргашга васият қилиб қолдирди.* Газетадан.

ВАСИЯТНОМА [васият + нома] Ўзма васият; муайян шахснинг (васиятчининг), у вафот қилган тақдирда, ўзига қарашли бўлган мол-мулкнинг тасарруф этилиши бўйича хоҳиш-иродаси баён қилинган ҳуж-жат. *Васиятнома қолдирмоқ. Васиятномани тасдиқламоқ.* ■ *Борингки, мингбоши ўлишига яқин унинг Пошиахондан бошқа меросхўри қолмаслиги керак эди. Ё бўлмаса, васиятнома бўйича ҳамма нарса ўшанинг номига ёзи-ларди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Васият-номани кимдир ёзган-у, охирига Тўхтасин ака лотинча имзо қўйган эди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ВАСИҚА [а. *وثيقة* — ҳужжат, шаҳодат] Яқин ва ўрта Шарқ мамлакатларида (жум-ладан, Туркистонда) ер-мулк олди-сотдиси тўғрисида тузилган расмий ҳужжат. *Ўз уйимга ўзим кира олмайман.. Ўз уйим. Васиқам бор.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сотувчи ва олувчи ўзаро келишганларидан кейин.. қозихонага бориб, васиқа қилиб, қозикалонга тегишли муҳ-ронани бериб, муҳр бостирганлар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 **Шахсий гувоҳнома, ҳужжат.** *Маж-диддин.. муҳрлар босилган бир тахта қоғоз чиқариб: «Мана бу сизнинг васиқангиз», — деди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма* Ҳужжат, далил ўрнидаги нарса. *Сайлов бюллетени — бу оддий қоғоз эмас. Бу — меҳнат, ижод, бахт-иқбол васиқаси.* Газетадан. *Ариқлар чалгани ширин мусиқа, баракат — кузакдан дарак — васиқа.* М. Шайхзода.

Васиқаси йўқ Гапида турмайдиган; бетайин, бебурд. *..дийдаси қаттиқ бек ва унинг васиқаси йўқ яқинлари учун масала аён.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. *Мен Асадни васиқаси йўқроқ, ҳойнаҳой, бу мулоҳазага қўшилмайди, деб ўйлаган эдим..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ВАСИҚАЛИ Эғалик ҳақида тегишли ҳужжат билан расмийлаштирилган; керакли хат-ҳужжатга, васиқага эга бўлган. *Васиқали жой.* ■ [Бобомирза] *Ёшлигидаёқ отасининг васиқали вориси бўлиб қолди.* И. Раҳим, Тақдир.

ВАСЛ [а. *وصل* — бирикиш; боғланиш; учрашув] кт. Ёрга эришув, ёр билан учрашув. *Гар вафо бўлмаса, васл бегумон бўлмас эди.* С. Абдулла. [Анвар:] *Ишқ давоси авом ўйла-ганча васл эмас — ҳажрдир. Зеро, васл ишқ ўтини сундирувчи, ҳажр эса камолотга эриш-тирувчидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Васлига етмоқ Висолига эришмоқ; етиш-моқ. *Унинг васлига етган йигитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда!* К. Яшин, Ҳамза.

ВАССА бнк. Оқ тол ғўлаларидан бир томони ясси, иккинчи томони дўнг қилиб тайёрланадиган, иморатнинг тўсинлари устига зич қилиб кўндаланг териладиган калта таёқча; тоқи. *Васса ўрнига орасини очиқ-очиқ қилиб эгри-бугри тараша терил-ган.. пастаккина қоронги чойхонада.. само-варчи чойнакка янги чой дамлаб олиб келди.* Ш. Ризо, Қор ёғди — излар босилди. *Қурбон шифтга, вассаларни кўрмай, тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ВАССАЖУФТ бнк. Тўсинлари устига зич қилиб васса териб қурилган. *Вассажуфт иморат.* ■ *Эринмай, устунларига нақш со-либди, кўчма қироатхонанинг китоблари учун жавон ясабди, шипини вассажуфт қи-либ, қадимги бўёқларда безабди.* И. Раҳим, Ҳилола. *Мақбара ёнидаги кўҳна, вассажуфт шифтли масжидда аср намози ўқилди.* Х. Сул-тонов, Бобурийнома.

ВАССАЖУФТЛИ айн. **вассажуфт.** *Жамшид вассажуфтли, деворларига қозиқ-лунги осилган, нимқоронги ва салқин меҳмон-*

хонани жимгина томоша қиларкан, шунча йўл босиб келиб, уйда қамалиб ўтирганидан норози эди. «Ёшлик».

ВАССАЛ [лот. *vassalus* < *vassus* — хизматкор] 1 Ўрта асрларда: Фарбий Европада йирик феодалга ундан ер-сув инъом олгани учун тобе бўлган кичикроқ феодал.

2 Бўйсундирилган, тобе одам ёки давлат. *Вассал давлат.* ■ Амударёнинг ўнг қирғоғидаги Тўрткўл, Шобоз, Нукус шаҳарларидан тортиб то Орол денгизига қадар Россияга ўтган, Хива хонлиги эса оқподшонинг вассалига айлантирилган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАССАЛЛИК Қарамлик, қарашлилик. *Аваз тикка кириб, Ферузга қаради. У ўз ўрнида, эғнида яшил мовут тўн, елкаларида генераллик рутбасини билдирувчи нишонлар, кўкрагида оқподшога вассаллик тимсоли — кўк шойи тасма қийшиқ ташланган.* С. Сиёев, Аваз.

ВАССАЛОМ [а. *والسلام* — бўлгани шу; охири, тамом] 1 унд. с. Гап тамом, гап шу, бошқа гап йўқ, бошқа гап бўлиши мумкин эмас. *Бўлган воқеа шуки, мени от оққонди.. Вассалом! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзингни гаровга қўйиб бўлса ҳам якан топасан, вассалом! Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Шунинг ўзи кифоя; бўлди, тамом. *Орқасидан бир тош юмалатиб юборсанг, вассалом, тош ўз ишини қилади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ВАСФ [а. *وصف* — таъриф, мақтов; белги, хислат] эск. кт. Таъриф, тавсиф (кўпинча оғзаки тарзда). *Жамолинг васфини, эй ой, неча элдин эшитгаймен. Бобур. Шунда менга деди у, эвоҳ, Ишқ васфига топилмас сўзлар.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ВАТАН [а. *وطن* — туғилиб ўсган жой, юрт] 1 Кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр. *Булбул чаманни севар, одам — ватанни. Мақол. ■ У [Бектемир] узоқ ватани, ота-онаси, сермеҳнат, серташвиш, ҳаммавақт болаларнинг қийчуви билан тўлган катта оилани.. эсларди. Ойбек, Қуёш қораймас. Туғилган ватаним — шу Ўзбекистон.. Фозил Йўлдош ўғли.*

2 Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакат; она юрт. *Она ватан. Улуғ ватан. ■ Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

3 Тураржой, бошпана, маскан, уй. *Ёши йигирма бешни қоралади. Лекин бошида на бўйрадек ватани бор, на жонида ҳаловати. С. Сиёев, Аваз. Тиктепада турадиган ватани йўқ, отасидан қолган чолдевор бузилиб, ёрилиб кетган. А. Қодирий, Обид кетмон.*

4 Ўсимлик ва ш. к. ларнинг асли келиб чиққан ерини билдиради. *Уй лимони — рутагуллилар оиласига мансуб, доим яшил субтропик ўсимлик. Ватани — Хитой, Япония, Шарқий Ҳиндистон.* «Уй-рўзгор энциклопедияси».

Ватан қилмоқ Яшаш жойи қилиб ўрнашмоқ. *Тақдир қилган жойга ватан қиламиз, Ажал етган жойда бир кун ўламмиз. «Юсуф ва Аҳмад». Андижондан Мирзачўлга келиб, чўлни ватан қилган, гўзани ўз фарзанди билган Фанишер Юнусов номини халқимиз бир умр ёдда сақлайди. «Ўзбекистон кўриклари».*

ВАТАНГАДО [ватан + гадо] Ватандан кечиб, қочиб, ўзга элларда дарбадар юрвучи; қочқин. *Ватангадо бўлгунча, кафангадо бўл. Мақол. ■ Ажаб ҳол! Ҳатто бир сиқим тупроқ ҳам ватангадонинг кўз ёши ўз бағрига сингишини истамайди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. Бераҳм замон ва шўр нешонам мени фарзандларимдан, эл-юртимдан жудо қилиб, ватангадолар қўйига солди.. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ВАТАНГАДОЛИК Ватангадога хос ҳаёт, ҳолат, ватангадо бўлиб яшаш. *Ватангадоликнинг азоби гўр азоби билан тенг экан. Ун уч йил сарғардонликдан кейин, юрагини ҳовучлаб бўлса ҳам, юртига қайтди. А. Мухтор, Чинор.*

ВАТАНДОШ Ватани бир, бир мамлакатда туғилиб ўсган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Фурқат чет элларда яшаган йилларида ватани ва ватандошлари билан доимо алоқада бўлди. “Ватан адабиёти”. Уйлайманки, бу йўлда бошқа ватандошларимиз ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини ўртага ташлашга шошиладилар. Газетадан.*

ВАТАНЖУДОЛИК Ватандан жудо ҳолатдаги ҳаёт, шахсининг шундай ҳаёт кечирishi. *— Оламда ватанжудоликдан ёмон нарса йўқ, Хайриддинжон ака, — деди у хўрсиниб. Х. Султонов, Бобурийнома.*

ВАТАНЛИ Тураржойга, бошпанага эга бўлган; уйли-жойли. *Ватанли бўлмоқ.*

ВАТАНПАРВАР [ватан + ф. *پرور* — ғам-хўрлик қилувчи] Ўз ватанини, она юртини, халқини чексиз севувчи, ватан манфаатлари

учун жонбозлик кўрсатувчи. Бу тўрт ватанпарвар хизмат қилаётган взвод қаттиқ жанг кўралидан бирида душманни қувиб чиқариб, қўриб ташлаш ҳақида буйруқ олди. Назарлиқ, Мангу жасорат. Сиз ўқиётган афандилар мактаби ватанпарварлар мактаби эмас, ватанфурушлар мактаби. Ҳ. Фулом, Маишбал.

ВАТАНПАРВАРЛИК Ватанпарварларга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Ватанпарварлик бурчи.* ■ Куйида матбуотимиз учун голят муҳим бўлган, лекин негадир панжа орасидан қаралаётган ҳарбий ватанпарварлик мавзуси борасида бир оз сўз юритмоқчимиз. Газетадан.

ВАТАНФУРУШ [ватан + ф. فروش – сотувчи] Ўз ватанига хиёнат қилувчи, ватанини сотувчи. *Ўз юртини империалистларга сотган ватанфуруш хоинларга қарши, ўт (оч)!* Ш. Тошматов. Эрк қуши.

ВАТАНФУРУШЛИК Ватанни сотиш, унга хиёнат қилиш. *Ватанфурушлик уят, паралик, ўғирлик уят. Юртни соғиниш уят бўлибдики!..* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ВАТАР [а. وتر – мусиқа асбоби тори; камон ипи] *мат.* Айлананинг икки нуқтасини туташтирувчи тўғри чизик кесмаси.

ВАТЕРПАС [голл. water – сув + pas – ўлчагич] Горизонталликни текшириш ва кичик қиялик бурчакларини ўлчаш учун ишлатиладиган оддий асбоб.

ВАТЕРПОЛИСТ Ватерполо ўйинида қатнашувчи спортчи.

ВАТЕРПОЛО [ингл. water – сув + polo – тўп] қ. сув полоси.

ВАТИН [нем. Watte – момиқ пахта] Исик (қишлик) кийимнинг авраси билан астари орасига солинадиган, сийрак тўқилган сермомиқ трикотаж мато.

ВАТМАН [ингл. < қоғоз фабрикаси эгаси Ж. Уотмен (Whatman) номидан]: **ватман қоғоз** Чизма чизиш ва расм солиш учун ишлатиладиган юқори навли қалин оқ қоғоз.

ВАТТ [ингл. watt < инглиз физиги Жеймс Уатт (Watt) исмидан] Халқаро бирликлар тизимида қувватнинг универсал ўлчов бирлиги (белгиси – Вт). *200 ватт қувватли лазер нури бир ярим миллиметр қалинликдаги титан тахтасини минутига ярим метрдан зиёд тезликда кесади.* «Фан ва турмуш».

ВАТТМЕТР [ингл. watt + юн. metron – ўлчов] Фаол электр қувватини Вт ларда ўлчайдиган асбоб.

ВАУЧЕР [ингл. voucher – тилхат] Ёзма гувоҳнома, кафиллик, кафолат ёки тавсия; товар ёки хизматлар тўловини, кредит беришни, пул олишни ва бошқаларни тасдиқловчи ҳужжат.

ВАФЛИ [нем. Waffel < Wabe – асал] Шакар, қаймоқ, тухум қўшиб пиширилдиган, усти катак-катак печенье. [Июлят] Патнисдан вафли қувачали мороженолардан бирини олди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Мўмин онаси берган пулни ҳеч нарсага харж қилмади. Эрталаб мактаб ошхонасидаги вафлидан жуда-жуда егиси келса ҳам олмади. А. Жўраев. Тошбақалар пойгаси.

ВАФО [а. وفا – садоқат; ваъдани бажариш] 1 Ёрга, дўстга, яқин кишиларга садоқат; ўз аҳд-паймонини муқаддас тутиш; сўзда, ваъдада қатъий туриш. *Яхшидан вафо – ёмондан жафо.* Мақол. *Ваъдага вафо – марднинг иши, ваъдасиз – субутсиз киши.* Мақол. ■ Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

Вафо қилмоқ 1) содиқ турмоқ, садоқат кўрсатмоқ. *Мен унга Умри тўғрисида билганларимни айтдим, сўзимнинг охирида: -Ўз эрига вафо қилмаган хотиндан вафо кутма, – дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) кунига ярамоқ, асқатмоқ. *Не қилайким, дунё вафо қилмади, Вафо эмас, қатра шафқат қилмади.* Ҳ. Шамс. **Ваъдага вафо қилмоқ** Ваъдаси устидан чиқмоқ, ваъдани ўрнига қўймоқ, лафзида турмоқ. *Ваъдага вафо қилмоқ – мардларга хос фазилат.* Файратий.

2 Баъзи иш, уй ҳайвонларининг эгасига «садоқат»ига нисбатан қўлланади. *Мақол тўқийдилар мослаб ўзига, Масалан, ит – вафо, дейдилар ҳайҳот.* А. Орипов, Йиллар армони. *От вафоси тўғрисидаги оталар нақли икки рақибнинг от устидаги жангида синалди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВАФОДОР 1 Ўз аҳд-паймонини муқаддас тутувчи, сўзида, ваъдасида қатъий турувчи; содиқ. *Вафодор ёр. Вафодор дўст.* ■ *Аниқ билдим: менга кўнгли бор экан, Икки йилдан бери интизор экан, Ҳақиқат, Нигор қиз вафодор экан.* «Нигор ва Замон».

2 кўчма Эгасига содиқ (ит, от ва ш.к. ҳақида). *Белгиланган жойда вафодор от пайдо бўлибди.* «Олтин бешик». *Икки тозим эди, она, вафодор, Душман келса, булар эди баробар.* «Рустамхон».

ВАФОДОРЛИК Вафодор кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; вафодорларга хос хусусият. *Мендан қолсин элга яхши от: вафодорлик ва мардоналик.* Т. Тўла, *Ҳабибанинг мақсад-муродини билиб олиб, унинг вафодорлигини кўрганимдан кейин, ҳалиги вазаб яна ҳам кучайди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ВАФОЛИ *айн. вафодор.* Вафоли дўст йўлга солар, Ифвогар дўст пайдан олар. Мақол. ■ Умидим шул эди, вафоли ёрим. «Ойсулув». *От вафоли бўлади, хотин вафосиз – Бек буни ўз турмушида синаб билган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ВАФОСИЗ Вафоси йўқ, бевафо. *Вафосиз одам. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ■ [Фуломжон устага:] *Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кунгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Виждонсиз, вафосиз ул она ҳали бу гўдакнинг тирноғига ҳам зор бўлади.* М. Алиев, Шонли авлод.

ВАФОСИЗЛИК Вафосизга хос иш, ҳислат, хусусият. *Инсон бўлсанг, вафо қил, Вафосизлик – хато, бил.* Мақол. ■ *Чунки мен ўзимнинг вафосига ишонганим бир ийгитдан улуғ вафосизлик кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машраб вафосизлик тўғрисидаги китобларни ўқиса, эсига ҳамиша Мастура тушади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ВАФОТ [а. وفات – ўлим, ажал] Ўлим. *Солиҳ маҳдум отасининг вафотида йигирма ёшлик талаба эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Бугун Гулнор вафотининг саккизинчи куни.* Ойбек, Танланган асарлар.

Вафот этмоқ (ёки қилмоқ) Ўлмоқ, оламдан ўтмоқ. *Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммам вафот қилганидан кейин, тоққа кетиб қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАХЛИ(К) с.т. қ. вақтли. *Вой боламей, вахлик келадиган кунинг ҳам бўлар экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Хўжайин, эртага вахлироқ келарман.* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимда.

ВАХТА [нем. Wacht – қўриқчилик, қоровуллик хизмати] 1 *Кемада посбонлик, навбатчилик.*

2 *Бирор иш-меҳнат, жараён ҳолати, пости, Юбилей вахтаси. Тинчлик вахтаси.* ■ *Атом қуроли билан қуролланишга қарши*

норозилик вахтаси уюштирилди. Газетадан. *Меҳнат вахтасида туриб ишлаётган жамоа ўз зиммасига янги мажбурият олди.* Газетадан.

ВАХТЁР [нем. Wachter – қоровул] Муассасаларда навбатчи қоровул. *Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб қўйилар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВАШИЛЛАМОҚ «Ваш-ваш» деган (шунга яқин) товуш чиқармоқ. *..ўғлининг «Давотим қани?» деб, у ёқдан-бу ёққа югургани эшитилди, примус вашиллади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бошиқа мурватни бураган эди, нимадир вашиллаб, цемент чангиди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ВАЪДА [а. وعدة – сўз бериш, ваъда; мудат] Нимадир қилиш-қилмасликка берилган сўз. *Қуруқ ваъда.* ■ *Ваъда осон, лекин гап ваъдага вафода.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Тўқсонов жўнаётганида, муаллимни алмаштириш тўғрисидаги ваъдаси билан Тожибойни қаттиқ ишонтириб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўрмонжонга, Бўтабойга, Канизакка кўндан-кўп салом айтди ва «Қўшчинор»га шу ҳафта ичи, яъни ваъдасидан бурунроқ боришини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ваъда бермоқ айн. ваъда қилмоқ 1) *Фуломжон кечқурун келишга ваъда бериб, Ольга Петровна билан чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Ваъда олмоқ** Бирор ишнинг, мажбуриятнинг бажарилиши ҳақида сўз олмоқ. [Юсуфбек ҳожи Зайнабга:] *Жуда тўғри гапирдинг, болам, сендан олган ваъдани ундан [Кумушдан] ҳам оламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ваъда қилмоқ** 1) бирор ишни, вазифани адо этиш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Хафа бўлманг, опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) бирор нарса бериш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Фотима ваъда қилинган гапни кутар, Элмурод эса, нимадан, қандай бошлашни билмай, мувофиқроқ сўз қидирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ваъдага вафо қилмоқ қ. вафо.** **Ваъдани бузмоқ** Лафзини ютмоқ, берган сўздан, ваъдасидан қайтмоқ. **Ваъданинг устидан чиқмоқ айн. ваъдага вафо қилмоқ қ. вафо.** *Ваъдамизнинг устидан чиқмасак, ҳамқишлоқларга қайси юз билан қараймиз.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ВАЪДАБОЗ салб. Куруқ ваъдалар бераверадиган. «Хун-хун» деган ибора ваъдабознинг қиёфасини беркитиш учун бир парда жи. Газетадан.

ВАЪДАБОЗЛИК Ваъда бериб, устидан чиқмаслик, бажармаслик хислати. Ҳар кунги ваъдабозликдан бир кунги жонбозлик яхши. Мақол.

ВАЪДАЛАШМОҚ Бир-бирига ваъда бермоқ, бир-бири билан аҳд-паймон қилмоқ, сўзни бир жойга қўймоқ. [Отабек тага:] Туякашлар билан Андижонда бутга учрашиш учун ваъдалашган эдим. А. одирий, Ўтган кунлар. Бу ёққа келишда у тоҳар билан ёзишиб туришга ваъдалашган, шови ҳам хатларни почтадан.. оладиган эган эди. П. Қодиров, Уч илди.

ВАЪДАСИЗ Ваъдасиз, лафзида туртилган; субути йўқ, субутсиз. Ваъдасиз ам. Ваъдага вафо — марднинг иши, ваъдасиз субутсиз киши. Мақол.

ВАЪЗ [а. وعظ — панд-насиҳат; насиҳат олиш] 1 Диний тушунчаларни халққа, втга тушунтиришга, тарғиб қилишга ратилган нутқ; яхшилик ва эзуликка кирувчи даъват. Орадан уч кун ўтиб, намоз умдан кейин, Абдуваққос эшон ваъз айбди, газота фатво берибди. А. Қаҳҳор, ишчинор чироқлари.

2 Маъруза; лекция; нутқ. Ўз ваъзини имомлар экан, деди: «Танқид келтирар йда». М. Икром, Кўнгил гули. Халил ота раҳоновнинг баландпарвоз ваъзини жимча ўтириб тинглади. Ш. Рашидов, Кудгли тўлқин.

3 Насиҳатомуз ёки ташвиқий нутқ; панд-насиҳат. ўгит. Мажлисда озиқ-овқат раз-хтқаси ҳақида ваъз айтади-ю, уйда шови ўрага кўмади. Ҳ. Фулом, Машъал.

Ваъз айтмоқ (ёки ўқимоқ, қилмоқ) маъруза қилмоқ, нутқ сўзламоқ; ташвиқий тарзидаги сўзлар айтмоқ. Ниҳоят, тайган икки гўр устида Олимжон ака кўш тўлдирган халққа қарата ваъз айтди. Холмирзаев, Қил кўприк. У [қаландар] зини баланд қўйиб, охира кундан ваъз парди. С. Сиёев, Ёруглик. Фиёхон жиғирони чиқиб, унга ваъз ўқишга тушиб келди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Биз уни ихоз радиозелида микрофон ёнида ваъз айтганида учратдик. Ҳ. Назир, Ўтлар ашганда

ВАЪЗ-НАСИҲАТ Ташвиқ-тарғиб, насиҳат тарзидаги сўзлар. Халқ подшо амалдорларининг: «Мардикорлар фақат фронт орқасидаги ишларнигина бажаради..» деган ваъз-насиҳатларига ишонмас эди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

Ваъз-насиҳат қилмоқ Ваъз, насиҳат тарзидаги сўзларни айтмоқ. Имом, тўлолонда бошидан тушиб, тупроққа қоришган салласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ВАЪЗХОН [ваъз + ф. خوان — ўқувчи, ўқийдиган] эск. Ваъз айтувчи; нотик. Меҳриниса Зоҳиданинг гапларига қотиб қолганди. Уни сира танимади.. Одам деганам шунақа ўзгариб кетадими? Ваъзхон-а, ваъзхон! Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ваъзхон йигит овозини баланд қўйиб, Боқирғонийдан, Иброҳим Адҳамдан, Румийдан кетмакет байтлар ўқиб ташлади. С. Сиёев, Ёруглик.

ВАЪЗХОНЛИК 1 Диний мазмундаги ташвиқий нутқ. Баҳромбек намозга зўрға улгурди. У имом Шариф Исмоилнинг узундан-узоқ чўзиладиган ваъзхонлигининг ниҳоясини сабрсизлик билан кутди. «Ёшлик».

2 Амалий, аниқ иш ўрнига ҳадеб нутқ сўзлайвериш, қуруқ гап сотиш, ҳамма ишни оғизда битириш. Ҳар кунги ваъзхонликдан бир кунги жонбозлик яхши. Мақол. ■ Тарғибот ишларида дабдабозликка, ваъзхонликка, расмиятчиликка қатъиян барҳам бериш лозим. Газетадан. Баъзан маърузалар ҳаёт билан боғланмай, қуруқ ваъзхонликдангина иборат бўлиб қолаётир. Газетадан.

ВАЪЗЧИ эск. айн. ваъзхон.

ВАҚ-ВАҚ тақл. с. Қурбақанинг овози ҳақида.

Вақ-вақ қилмоқ 1) вақирламоқ, вақирвақир сайрамоқ; 2) кўчма маза-бемаза гап қилмоқ, валақламоқ.

ВАҚИЛЛАМОҚ 1 «Вақ-вақ» деган товуш чиқармоқ (қурбақа ҳақида). Ҳовузда қурбақа вақиллайди, нодон — даврада. Мақол. ■ Олисдаги зовурда ёлғиз бақа аҳён-аҳёнда вақиллаб, шерикларини базмга чорлайди. «Гулдаста».

2 кўчма Бўлар-бўлмас, бемаъни гаплар гапирмоқ; валақламоқ. Кўп вақиллайверма! Кўриб турибсан-ку, бола эсини таниб олсинчи.. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. —Бас, кўп

вақиллама! — деди махдум қўл сийлаб. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 «Вақ-вуқ» ва шунга яқин товуш чиқармоқ (оқаётган ёки қайнаётган сув ҳақида). Гулханнынг олдида қора қумғонлар вақиллаб қайнамоқда. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВАҚИР-ВАҚИР, вақир-вуқур тақл. с.
1 Қурбақанинг тўхтовсиз сайраш овози, шу овозга тақлидни билдиради. *Вақир-вуқур қурбақа, нега афтинг бундақа.*

2 Сувнинг қайнашдаги товушини, шу товушга тақлидни билдиради. *Кўп ўтмай гулхан ёқилди. Қумғонлар вақир-вуқур қайнаб қолишди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ВАҚИРЛАМОҚ қ. вақилламоқ. Бу ерда қурбақаларнинг бир маромида вақирлаши билан бирга электр узатувчи симларнинг галати чийиллаган товуши ҳам эшитилиб турарди. Газетадан. Чол вақирлаб қайнаб турган қумғонга кўк чой солиб дамлади. С. Аҳмад, Иқбол чироклари. *Декча бир неча дақиқа вақирлаб қайнади-ю, ўт пасайиши билан яна жимиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Мингбоши хотинини жеркиб ташлади: -Уч талоқ қўйиб кетибди-ку, энди дидингдагини топиб берарсан, кўп вақирлайверма!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАҚО {*ا. وقايح* — воқеалар, ҳодисалар}; **ҳеч вақо** Ҳеч нарса. *Шудгорларга уруғ ташланмаган, ерлар ҳайдалмаган — бари бир эккани ҳеч вақо йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Шерниёз жун қалпоғини кийди-да, ҳеч вақодан хабари бўлмаган Анор томонга кетди.* «Ёшлик». *Лекин ҳозир Солиҳнинг кўзлари ҳеч нарсани кўрмас, қулоғи ҳеч вақони эшитмасди.* О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув.

ВАҚТ {*ا. وقت* — замон, вақт муддати; он; мавсум} 1 Юз бериб турувчи воқеа-ҳодиса, нарсаларнинг асрлар, йиллар, соатлар, минутлар ва ш. к. билан ўлчанадиган давомийлиги, шундай ўлчов белгисига эга бўлган объектив ҳодиса. *Вақт ғоят имиллаб ўтарди.* Ҳамма хавотирланиб безовта бўла бошлади. К. Яшин, Ҳамза. *Лекин вақт ўз ишини қилди — ойни ғарб уфқидан тортиб кириб кетди. Демак, тонг отди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Шу объектив ҳодисанинг минут, соат, кун, йил ва ш. к. билан алмашинувидаги оралиғи, қисми, бўлаги. *Байрамлардагина киядиган, бошқа вақтларда чамадониди авайлаб сақлайдиган оқ сурп қўйлагини кий-*

ди. С. Кароматов, Олтин қум. *Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтларни жамоат ишига сарфлардик.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Отабек кейинги вақтларда савдога юришни тарк қилиб қўйгани учун, Ҳасанали ишсиз қолган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Соат, кун, ой, йил ва ш. к. нинг ўз-ўзидан изчил алмашувида бирор мақсад учун белгиланган ёки бирор мақсад учун фойдаланилиши мумкин бўлган муддат оралиғи; фурсат. *Вақтни қўлдан бермоқ. Вақтдан ютмоқ. Вақтдан тўғри фойдаланмоқ. Вақтинг кетди — нақдинг кетди.* Мақол. ■ *Унинг овозини эшитиб, кўни-қўшилар йиғила бошлади. Вақтни бой бериш мумкин эмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *..бошингизни икки қилиш учун, албатта, вақт етгандир, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Вақт ўтди, биз озчиликмиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Вақтингиз бўлса, бирпас гаплашайлик.* С. Аҳмад, Юлдуз.

4 Вақтнинг бирор нарса, иш-машғулот учун белгиланган, ажратилган бўлаги; муддат. *Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчираётганида, вақти тугаб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Танаффус вақтида ҳамма мукофотланганларни, мукофотланганлар эса бир-бирларини табриклаб, зал ва фойелар говур бўлиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. *Сўхбатимиз шу ерга етганда.. соқчи кириб, вақтларинг тугади, дея огоҳлантириб қўйди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

5 Объектив ўтувчи вақтнинг маълум ижтимоий ҳодиса, ҳолатлар билан боғлиқ, улар билан кечган бўлаги; замон, давр. *Қулдорлик вақтида. Мўғуллар ҳукмронлиги вақтида.* ■ *Чор ҳукумат вақтидаги қул-лигинини ўйласанг.* Ҳамза.

6 Объектив тарзда кечувчи замон, даврнинг, киши ҳаётининг маълум, аниқ биш бўлаги, нуқтаси, оралиғи. *Вақт кеч бўлиб қолди. Болалик вақти. Ёшлик вақти. Ё. вақти. Намоз вақти.* ■ *Эрталаб Қўқонда чиқса, аср вақтларида Марғилонга кирадир.* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Вақт пешинда ўтган, кўк юзида қуёш чарақлаб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..қизлик вақтид Нури уларнинг кулбасига жуда оз чиқар эди* Ойбек, Танланган асарлар.

7 *Ҳис.* Борлиқнинг, макон каби, объекти реал шакли, материянинг яшаш шакллари

дан бири. *Нисбийлик назарияси — материя мавжуд бўладиган фазо ва вақт назариясидир. «Фан ва турмуш».*

Айни вақт(да) 1) шу вақтда, ҳозир(да), ҳозирнинг ўзида. *Айни вақтда концерт давом этапти; 2) шу билан бирга. Журналистика шу қадар оммавий, айна вақтда, шу қадар ёқимли ишки, шу касбнинг соҳиблари доимо юртининг фикри-зикрида яшайдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. У биров билан шахмат ўйнар ва, айна вақтда, йиғирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Куюшқон. Аксар вақт Кўпинча. Аваз.. ёзда.. боғ-ҳовлига чиқиб кетар, кўллarga бориб, балиқ овлар, аксар вақти ижод билан банд бўлар эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Баъзи вақт Баъзи-баъзида, баъзан. Баъзи вақт шуларни ўйлаб қоламан. Беш вақт намоз* Кунига беш марта ўқиладиган намоз (фарзлардан бири). *Беш вақт намозни қанда қилмасдан ўқийди, ислоҳ билан рўза тутади. Ойбек, Танланган асарлар. Бир вақт* 1) айн. **бир вақтлар.** Унинг ўзи бир вақт *Рустамни яши кўрарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) ўйламаган, ҳаёлга келмаган, билмаган бир вақтда. Бир вақт эшикдан икки ўспирин кириб келди. «Гулдаста». Бир вақт мундай қараса, уни чақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли қиз экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бир вақт Мажид кулоғи тепасида Файзи отанинг овозини эшитиб, бошини кўтарди. «Гулдаста». Бир вақтлар Ўтган вақтларда, илгар (лари). *Бир вақтлар эркак зотини телба қилишига қодир бўлган бу оҳу кўзларига, ҳамон бичими бузилмаган қадди-қоматига тикилганча, миқ этмай ўтираверди. К. Яшин, Ҳамза. Бир вақтлар жўр бўлиб ўтли ёшиқка, Юрардим ҳеч сўнмас тилагим билан. А.Орипов, Йиллар армони. Бир вақти келиб айн. вақти келиб. Бу қишлоқда ўсадиган болалар бир вақти келиб, эҳтимол, бизнинг кўп ишларимиздан кулишар. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Вақти келиб Вақти етганда, тақозо вақти етиб (етганда). *Вақти келиб, бу одамга нима учун «инобатлик» сифати берилгани кишиларнинг эсидан чиқиб кетади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Шундай янги хил ўсимликларни яратиш мумкинки, улар, вақти келиб, овқат хилларини кўпайтиради. Газетадан.***

ВАҚТБАЙ Вақтга қараб тўланадиган, белгиланадиган. *Вақтбай иш ҳақи.*

ВАҚТ-БЕВАҚТ Маълум (тайин), но-маълум (нотайин) вақт(да); белгили ёки белгисиз вақт(да); белгили бўлмаган вақтда; ҳар замон-ҳар замон(да). *Менинг уйим — сизнинг уйингиз. Вақт-бевақт келиб туринг. Х. Фулом, Машъал. Кампир мен туғилганимда, киндигимни кесиб, энағалик қилган экан, шу боис ўз онамдай кўриб, вақт-бевақт ҳолидан хабар олиб турар эдим. «Ёшлик». У энди вақт-бевақт кирадиган бўлиб қолди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ВАҚТ-ВАҚТ: вақти-вақти билан Баъзи-баъзида, вақти-вақти келиб, ора-сира, ўқтин-ўқтин. *Кўзга чалинмаслик учун, мен вақти-вақти билан Тошкентдан чиқиб кетар.. эдим. Мирҳодиев, Унутилмас лаҳзалар. У музиқани ва ашулани ҳам севар.. вақти-вақти билан бировга эшиттирмай ашула айтар экан. Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ВАҚТИДА 1 «Вақт» сўзининг ўрин-пайт келиши шакли. *Ишга бораётган вақтида. Ухлаб ётган вақтида.*

2 Белгили, ўз, қонуний, зарур вақтида. *Бевақт айтилган азондан вақтида узилган хазон яхши. «Қанотли сўзлар». Яхшиямки, фаросатли Табибий вақтида этагини тортиб қолди. Йўқса, Аваз ирғиб турар, «Бас!» деб қичқирарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Хайриятки, шулар бор экан, кўзимни вақтида очиб кўйишди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.*

ВАҚТИНЧА Доимий бўлмаган (доимий эмас), маълум вақт доирасида амал қиладиган, амалиёти маълум вақт билан чегараланган. *Бир қарасанг, ҳамма нарса бор. Яна бир қарасанг, ҳеч нарса йўқдай. Бари вақтинча.. А. Муҳтор, Туғилиш. Ҳозир-чи? У киши вақтинча директорми? «Муштум». Шундай қилиб, вақтинча бўлса-да, бошпана топилди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ВАҚТИНЧАЛИК айн. **вақтинча.** *Лекин бу вазият вақтинчалик эсан кўклам шамолга ўхшар эди. Ш. Холмирзаев, Шудринг тушган бедазор. Сизга.. Давид ҳам вақтинчалик керак, ишингиз битиб, эшагингиз лойдан ўтгунча даркор бўлса керак. Ё. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

ВАҚТИХУШЛИК Кўтаринки кайфиятли ҳолат; хурсандчилик. *Одамлар қандайдир вақтихушлик билан қизиқиб, Хуррамга қарашди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ҳамманг ҳам шундай ўйлаб, Вақтихушлик, ўйин бўлсин. «Баҳром ва Гуландом».*

Вақтихушлик қилмоқ Яхши кайфиятли, хурсанд ҳолатни кечирмоқ, хурсандчилик қилмоқ. *Улар анча маҳалгача коллектор ёқасидаги чайлада вақтихушлик қилиб ўтирдилар.* Газетадан.

ВАҚТИЧОҒЛИК айн. вақтихушлик. *Тақдир ҳамиша унинг вақтичоғлигининг ғамини еб юргандай эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Жангчилар бу кунни ўйин-кулги, вақтичоғлик билан ўтказдилар.* А. Қаҳҳор. Олтин юлдуз.

ВАҚТЛИ 1 айн. вақтинчалик. *Ер ислоҳоти — вақтли кампания.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шундай қилиб, вақтли маконни ташлаб, шаҳарга келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одатдагидан, белгили вақтдан олдин; эрта, барвақт. *Вақтли келинг. Болалар вақтли ётиб ухлашди.* ■ *-Эсизгина, — дедим ўз-ўзимга, — вақтлироқ уйланган эканман.* «Гулдаста». *Жума кунни эрталаб дўконни вақтли очдим.* «Гулдаста».

Вақтли матбуот Вақти-вақти билан, белгили муддатларда босиб чиқариладиган, нашр этиладиган газета ва журналлар.

ВАҚТСИЗ кам қўлл. қ. **бевақт.** - *Вақтсиз сизни бетинч қилганимиз учун кечирасиз, — деди Зухров.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Вақтсиз тугалди бебаҳо умринг.* Файратий.

ВАҚТ(И)-СОАТИ Бирор иш, воқеа ва ш. к. нинг юз беришига имкон берадиган пайт, амалга ошиш пайти; фурсат. *Билмадим, биров заҳарлаганми, ҳайтовур, вақтисоати етган экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вақти-соати келур, Самарқанд орзусига ҳам эришурсиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳа, майли, бунинг ҳам вақт-соати келиб қолар.* К. Яшин, Ҳамза.

ВАҚФ 1 [а. وقف — хайрия мақсадларида васият қилинган мулк, вақфий мулк] тар. **1** Мулкдор шахслар ёки давлат томонидан диний муассаса ихтиёрига даромадидан фойдаланиб туриш, аммо ўзини сотмаслик шарти билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган мулк (ер-сув, мактаб, шифохона, уй-жой, дўкон ва ш. к.). *Мадрасаи олиянинг уч юз олтимишта вақф дўконидан ижара ҳақиға олтинлар оқиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Валихон мадрасада диний таълим олиб, мударрис бўлиб чиққанда, отаси уни сон-саноксиз вақф мулкларига эга қилишни ният қилганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАҚФ 2 [а. وقف — тик туриш, тўхталиш] **1** Сўзлаш пайтида, Куръон сураларини ўқиётганда (ҳар бир оят охирида) тўхташ.

2 Мусиқа асарларини ижро этиш пайтидаги тиним, кичик пауза.

ВАҚФНОМА [вақф.. + нома] тар. Ер-сув, хўжалик бинолари ва даромад келтирадиган бошқа мулкларни диний эҳтиёж ёки хайрия ишлари учун диний муассасалар ҳамда айрим руҳонийлар тасарруфига ихтиёрий суратда ўтказганлик тўғрисидаги ҳужжат.

ВАҚФХҲҲР [а. + ф. وقف خور — вақф еювчи] тар. Вақф даромадидан фойдаланувчи ёки вақф маблағи ҳисобига яшовчи талаба. *Демак, эллик минг тангали ижара бадалидан.. уч минги барча вақфхўрга ва ўн уч минги бир неча шериклар орасида бўлинган.* С. Айний, Қуллар. *У ҳужраларнинг эгалари вақфхўрлар эмас. Улар юксак оилаларнинг ўғиллари эдилар.* Ойбек, Навоий.

ВАҒИЛЛАМОҚ 1 «Вағ-вағ» деган товуш чиқармоқ, шундай товуш билан гапирмоқ. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди. Орқага тисарилади, олдинга интилади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Қаердадир йироқда радиоприёмник вағиллайди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Тешабойнинг доим оғзи ганда, вағиллагани вағиллаган.* Ойбек, Болалик.

2 Тўлиб, куч билан ҳаракат қилмоқ (баъзи табиат ҳодисаларига нисбатан қўлланади). *Печъ ёнидаги мўридан вағиллаб олов ва учқунлар чиқа бошлади.* Мирмуҳсин, Чинқиш.

ВАҒИР-ВУҒУР тақл. с. Говур-гувур ва шунга яқин товуш ҳақида. *Вағир-вуғур қилмоқ. Хонадаги вағир-вуғур босилди.* ■ *У сўзларни вағир-вуғур такрорлаш билан овора бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Теварагимдаги кишилар орасида вағир-вуғур гап, тўзимсизланиб, улоқнинг бошланишини кутадилар.* А. Қодирий, Улоқда.

ВАҒИРЛАМОҚ қ. вағилламоқ. Бақириб, шовқин солиб гапирмоқ, вағир-вуғур қилмоқ. *Вағирламанг беҳуда, бу гал навбат бизники.* Ойбек, Болалик.

ВАҲ унд. с. Бировни чўчитиш учун тўсатдан, билдирмасдан айтиладиган сўз. *Орқадан келиб «ваҳ» деса, бир чўчиб тушибман.*

ВАҲДАТ [а. وحدت — бирлик, яккаю ягоналик]: **вахдати вужуд** флс. дин. Абадий ягона Аллоҳ бор деб ҳисобловчи таълимот;

пантеизм. *Навоийнинг фалсафий дунёқарashi тасаввуфнинг ваҳдати вуҷуд, яъни борлиқнинг бирлиги таълимотига асосланади. "ЎТА". Ваҳдати мавҷуд флс. дин. Аллоҳ билан бирга ягона моддий олам бор деб ҳисобловчи таълимот. Айтмоқчи, Спиноза ҳам сизга ўхшаган материалист. Уям ваҳдати мавҷуд тарафдори. "Ёшлик".*

ВАҲДОНИЯТ [a. وحدانیت — бирлик, яккалик; яккахудолик, монотеизм] *дин. Аллоҳнинг якка-ягоналигини таниш ва эътироф этиш (Ислом динининг асосий гоёси).*

ВАҲИЙ [a. وحى — илоҳий хабар] *дин. Ислом ақидасига кўра, пайгамбарларга фаришталар орқали Аллоҳ томонидан юборилган буйруқ ёки кўрсатмалар. -Пайгамбар бўлсанг, худодан нима деб ваҳий келди? — деб сўради ҳоким афандидан. «Латифалар». Тендошларидан ўйчанлиги ва ювошлиги билан ажралиб турадиган бу болакайга ўн икки ёшида ваҳий келади. Газетадан. Овозаларга қараганда, жаноб эшоннинг қаландархонасига кечалари Жаброил осмондан ваҳий олиб келиб турар экан.. Ф. Фулом, Шум бола.*

ВАҲИМ [a. وهم — хаёл, тасаввур; гумон, шубҳа] *1 Кўрқинч, кўрқув. Бошида тўсатдан бир ваҳим, кўрқинчли фикр уйғонди. Ойбек, Танланган асарлар. Фуломжон кўрдию, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шоҳларни икки ёнга қайирди—да, орасидан суқилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ваҳимали, кўрқувга солувчи, таҳликали. *Тўғонбек, гарчи вазиятини озгина бўлсин ўзгартирмаган бўлса ҳам, тили кесилиб, ваҳим бир сукутга кетди. Ойбек, Навоий. Ҳамма ерда ваҳим тушининг оғир қаноти. Ф. Фулом.*

ВАҲИМА [a. واهمه — кўрқув, таҳлика; хаёлот; руҳий безовталиқ] **1** Ҳис-туйғу ва кайфиятнинг бузилиши; кўрқув босиш, хавфсираш, юракни гулгула босиши натижасида юзага келадиган руҳий ҳолат, кўрқув ҳолати, руҳий безовталиқ. *..кичкина дарчадан ваҳима билан мўралаб турган Бекажону Тўлғонийнинг мунгли кўзлари кўринади. С. Сиев, Аваз. Онабиби бундан ҳеч хавотир оладиган нарса топмайди-ю, лекин яна қўли ишга бормайди, кўнглидан ваҳима аримайди. А. Мухтор, Чинор. Осмондаги жимир-жимир этиб турган сон-саноксиз юлдузларга тикилгандагина киши ваҳимани унутарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Серкалар бутун сурувни ўз*

орқаларидан эргаштириб, худди бўри қувгандай, ваҳима ичида тўппа-тўғри жарликка қараб чопмоқда эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ваҳимани қайд этувчи, ваҳима билдирувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш. к. *-Яна нима ваҳима? — деди. — Менга ишонмасангиз, мана, Муҳаммад Султон жанобларидан сўранг. фитначилар бугун кечаси Сузангарон дарвозасини Бобурга очиб бермоқчи эмишлар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳаҳ, ҳали гап шуми? Ваҳимангиз бор бўлсин, одамни кўрқитиб юбордингиз-а. К. Яшин, Ҳамза. Ҳали шунга шунча ваҳимами? «Муштум».*

3 Шундай руҳий ҳолатга соладиган нарса, гап, манзара ва ш. к. *Ўрмон қоронғилигининг ваҳимаси. ■ Кечаги ваҳималарни ўз кўзлари билан кўрган шоҳаншоҳлар бир-бирларига сездирмай, кечасининг ўзидаёқ қуён бўлиб қочиб қолган эканлар. «Эртақлар». Кўчаларда аскарлар, ҳар ёқдан физиллаган ҳарбий машиналар кўп бўлишига қарамай, бу ердан урушининг қора ваҳимаси оз сезиларди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

4 Кўриниш, тузилиш ҳолати ваҳимали туюлувчи; баҳайбат, салобатли. *Ваҳимаси зўр. ■ Қоронғида ваҳима бўлиб кўринган тоғ унча баланд эмас экан. С. Кароматов, Олтин қум. Самолётга етдик. Эҳе, унинг ваҳимасини кўринг. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

5 Ваҳимали гапларни кўп гапирадиган, бўлар-бўлмасга ваҳима қиладиган шахсга нисбатан қўлланади. *Ҳе, ваҳима бўлсан, укам. С. Анорбоев, Оқсой.*

6 айн ваҳимали. *Бу ваҳима гапларни қаёқдан топасиз-а, бекам. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Ваҳима босмоқ Ваҳима ҳис-туйғуси эгалламоқ. *Ваҳима босди, юрагини кўрқув тешиб, оёғидан мадор кетди. «Ёшлик». Уни ваҳима босди, кўз олдидан аллақандай пажмурда гавдалар ўта бошлади. К. Яшин, Ҳамза. Ваҳима касали с.т. Ўзини доим таъқиб ёки хавф остида сезишдан иборат руҳий касаллик. Ваҳима кўтармоқ* Ваҳимага туширувчи иш-ҳаракат, ҳолатни кўзгамоқ. *Пировардида йигитлар поҳолларга ўт қўйиб, душман тўдаси ичида ваҳима кўтардилар. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ваҳима солмоқ* Безовта қилувчи, ваҳимали руҳий ҳолат кўзгамоқ. *Аллақаердан тун қушининг юракка ваҳима солувчи ҳорғин ноласи эшитиларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ваҳима тушмоқ* Руҳиятида ваҳима, кўрқув

ҳисси кўзгалмоқ. *Душман сарбозлари рўпараларида қандайдир бир телба.. кимсага кўз ташлашиб, юракларига ваҳима тушиди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Ваҳима қилмоқ** 1) ваҳима, ҳайрат ҳолатида бўлмоқ; кўрқмоқ. *..қозон тўла этга қараб, «шунча гўшти ким ейди», дегандек ваҳима қилиб ўтиришар.. эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ваҳима қиладиган жойи йўқ.* *Арзимаган гап [деди Ҳожимат].* С. Аҳмад, Қадрон далалар; 2) ваҳима кўзгатадиган (ваҳимали) гап-сўз қилмоқ. [Марасул:] *Аҳаджон ака, жуда қалтис иш-да.. бир чувингиз чиқса борми, бу ёгингиз — райком, у ёгингиз — прокурор-а!* [Заргаров:] *Э, ваҳима қилаверма!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ваҳима қилган Ҳожиматга бир ўқрайди-ю, яна чўкка тушиди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. **Ваҳимага тушмоқ** Ваҳима, кўрқув ҳиссига берилмоқ. *Очил аканинг гапларидан Шермат ака нақ ваҳимага туша бошлади.* А. Ҳайитметов, Шонли авлод. *Ваҳимага тушган кўшин бирдан ўзини орқага ташлади..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Ваҳимаси учмоқ** Ўта даражада ваҳимага тушмоқ, кўрқув, ҳаяжон ва ш. к.дан ҳангу манг бўлмоқ. *Чирманда бўғиқ гумбурайди. Кўнғироқларнинг жарангидан ваҳиманг учади, гўё чирмандани одам чалмайди, қоронғи кечада мудҳиш жар ёқасида дев чалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАҲИМАЛАНМОҚ Ваҳимага тушмоқ, таҳлика тортмоқ, кўрқмоқ. *Вали ака ваҳималаниб: -А!! — деб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *«Умр алдоқчи нарса, бирпасда ўтади-кетади» деган гапнинг нечоғли тўғри эканлигини ваҳималанганча ўйлади.* «Ёшлик».

ВАҲИМАЛИ 1 Кишини ваҳимага соладиган; кўрқинчли. *Ваҳимали кўриниш. Ваҳимали товуш.* ■ *Фронт Бектемирга дастлаб унча ваҳимали кўринмади.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ҳаял ўтмай, ваҳимали гулдурраш яйловни ларзага солди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Унғирнинг тепаси баланд жар. Унинг тагида ғор ҳам бор. Бу ваҳимали жойларга кундузлари ҳам ҳеч ким келмайди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Салобатли, ҳайбатли. *Олис-олисдан ваҳимали кўринган қоялар аста қиёфаларини ўзгартириб, чала-ярим кўрғонларга ўхшаб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Ваҳимани, кўрқинчни ифодаловчи, шундан дарак берувчи. *Омил Нодирнинг бу ваҳимали гапларга ҳам эътибор бермаган-*

лигига ажабланиб турди-да, амакнинг олдидан туришини айтиб, чиқиб кетди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Хотин, ранги оппоқ, кўзларини катта-катта очиб, унга ваҳимали қарар ва бошини чайқаб пичирлар эди.* А. Қаҳҳор, Анор.

ВАҲИМАЧИ Ваҳима қилувчи, ваҳима тарқатувчи; лоф уриб, кишилар юрагига гулгула солувчи. *Ўзи докторлар ҳам ваҳимачи бўлади-да, сал нарсага касалхона..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бир ваҳимачининг қутқуси билан одамлар тўзиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ваҳимачи старшина сизларни роса кўрқитганга ўхшайди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ВАҲМ 1 айн. **ваҳима.** *Ўлимнинг ваҳмидан ҳар дам юрак тўлганга йиғлайман.* Ҳамза. *Чолнинг ваҳми, Ҳасан сўфининг ерга ётиб қулоқ солиши Фуломжонларни ҳайрон қолдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг овозидан кўрқинч аралаш ташвиш, боя ўзи айтганидек, ваҳм аломатини сезган Шерали хохолаб юборди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Бари чопқу олда, Эркин, не учун ваҳм айладиң..* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Барот полвоннинг хотини уйда ёлғиз; эри ҳам, ўғли ҳам гузарда.. кўчадаги хотинлар чувури, болалар йиғиси юрагига ваҳм соларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. **ваҳимали.** *Кейинги кунларни.. Анорхон ваҳм ўйлар билан ўтказди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВАҲМА с. т. 1 айн. **ваҳима.** *Бу ерда илк бора янграган Темур саси, Чингизийлар бошига солиб кўрқув, ваҳмалар.* А. Орипов. *Нега бу йигитнинг юрагига ваҳма соляисиз? С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Ваҳима касаллигига учраган одам.

ВАҲМАК [а. + ф. وهمك — гумонли, ваҳимали] 1 шв. айн. **ваҳимачи.**

2 зоол. Кўртларнинг танасига тухум қўювчи ҳашарот.

ВАҲМАҚУШ Читтақлар оиласига кирувчи, ранги оқшидан тўқ жигарранг ва қорамтиргача бўлган, бошининг икки ёнида қора йўли бор майда қушча.

ВАҲМКОР айн. **ваҳимали 2.** *Бўлса ҳамки ваҳмкор, улкан, Чекинади оч тўда четга.* «Ёшлик».

ВАҲОЛАНКИ, ваҳолонки [ф. وحالآنکه — ҳолбуки] боғл. Тенг ҳуқуқли, лекин зид маъноли гапларни боғлаш учун хизмат қилади; ҳолбуки. *Бойваччадан гумоним йўқ деяисиз,*

вахоланки, сизни йўлдан урган ўша. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ВАХШАТ [а. وحشت – ёлғизлик, бегоналик; хавотир; жаҳолат, ваҳшийлик] 1 Кишини даҳшатга соладиган аянчли аҳвол, ўтакетган маданиятсизлик; нодонлик, жаҳолат. *Яшасин мактаб, шогирдлар ўқисин. Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсин!* Ҳамза. *Ваҳшат билан инсон юзма-юз келди, Даҳшат билан инсоф юзма-юз келди.* Ж. Жабборов.

2 Кишини даҳшатга соладиган ваҳшийлик, йиртқичлик, ёвузлик; ваҳшиёна ва мудҳиш хатти-ҳаракат. *Душман ваҳшатида эҳтиётланиш учун томда ётган Собирнинг қонсиз юзига ҳам қўёш нури тушган, у сесканиб уйғонди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар. *Иброҳим Дўлдой сарбозлари кенг саҳрода бўрондай чанг кўтариб, қийқириб, ваҳшат билан фарғоналиклар устига от қўйишди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Умуман, кўркүвга солувчи ҳолат; даҳшат. *Андижонда юз берган ваҳшатлар хабарини Самарқандга етказиш учун лой саҳратиб от чоптириб бораётган Тоҳир энди Қувага яқинлашди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ваҳшат солмоқ Даҳшат, кўрқинч солмоқ, шундай ҳолат кўзгатмоқ. *Шоқосимнинг башараси ҳам унинг танига ваҳшат соларди, бу безори бир кун эмас, бир кун шикаст етказишидан чўчирди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ваҳшат қилмоқ** Дўқ-пўписа қилмоқ, даҳшат қилмоқ, -*Хуш, тўғриси айтасанми, йўқми!* – деб ваҳшат қилди Бахўрға кўрбоши. Ё. Ханмов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ВАХШАТЛИ Даҳшатли, кўрқинчли, мудҳиш. *Ваҳшатли товуш. Ваҳшатли манзара.* ■ *Мен шайтондан минг мартаба ваҳшатли бўлган Олчоқларни кўриб, чидаб турганман аввал.* А. Орипов. *Уруш тугади. Ажал тўпларининг ваҳшатли қаҳқаҳаси тинди.* Газетадан.

ВАХШИЁНА 1 Ваҳшийларга хос бир йўсинда; ваҳшийларча. *Ваҳшиёна қийнамоқ.* ■ *Онахоннинг яраси ўнг елкасида, ваҳшиёна урилган пичоқ яраси эди.* А. Мухтор, Опасингиллар. [Амир] *Бухоро аркига борган ишгирма бир кишини ваҳшиёна ўлдирган.* С. Айний, Куллар.

2 Ёввойи, жаҳолатпараст кишиларга хос равишда; ёввойиларча, нодонларча. *Қани, менга айтинг-чи, бу ярамас, ваҳшиёна одатлар, қалин олишлар, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳам ейди?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАХШИЙ [а. وحشى – ёввойи, йиртқич(ларча)] 1 Ибтидоий босқичдаги, маориф, маданиятдан узоқ, жуда ҳам орқада қолган; ёввойи. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *Кўчма* Шундай шахс, жамоа, халқ ва ш. к. га хос одат, хатти-ҳаракат ва б. *Аваз кўндан бу ваҳший удумни ўйлаб изтироб чекар, бу забун, меҳнаткаш тўда хусусида бир шеър ёзишни мўлжаллаб қўйган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Булар нега бир-бирларини ҳеч аямай қамчи билан савалашяпти. Шунчақам ваҳший ўйин бўладими?* К. Яшин, Ҳамза.

3 Жониворлар гўшти билан яшовчи, инсонлардан холи тоғ, саҳро ва ш. к. жойларда яшайдиган, кўрқинчли бўлган (жониворлар ҳақида); йиртқич. *Ҳар турли ваҳший жондорларни кўриб, Зевархон ов қилмоқчи бўлди. “Баҳром ва Гуландом” Тоғдаги ваҳший жониворлар Муродхонни кўриб, унга ҳамла қилди.* “Муродхон”.

4 *Кўчма* Шундай жониворларга хос хусусиятли, инсон қиёфаси йўқ, ёвуз. *Оромингни бузди сенинг ҳам фашист деган ваҳший оломон.* А. Орипов. *..надари бузрукворининг ўлимга кўз тикиб, тиш қайраб утирган Исфандиёрдек ваҳший шербаччага қамчи кўтариб, Аваз гумроҳлик қилмадими?* С. Сиёев, Аваз.

5 *Кўчма* Кўрқинч солувчи, бало-офат келтирувчи, ёввойи. *Кўрқиб қарар ваҳший суварга ва денгизни айланиб ўтар.* Ш. Раҳмон. *Нусратилла ваҳший кўзларини йилтиратиб, титраб, шивирлаб, ёлворган йиғи товуши билан гапирар эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

ВАХШИЙЛАРЧА айн. ваҳшиёна. *Ҳаж йўлида икки беғуноҳ ўғли билан ваҳшийларча ўлдирилган Хўжа Яҳёнинг тарафдорлари.. косиб ва деҳқонларни кўзгатдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВАХШИЙЛАШМОҚ Ваҳшийга хос хусусият, одат касб этмоқ, тус олмоқ. *Чунки улар аламзада! Ваҳшийлашиб кетганлари ҳам шунинг учун.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Бундай ўйин-кулги, танца-панца қилиб келмасак, одам жуда ваҳшийлашиб кетди.* Ф. Мусажон, Хури.

ВАХШИЙЛИК 1 Ваҳший ҳолат. *Шунинг учун.. жаҳолат ва ваҳшийликнинг томирини қирқиб ташлаётибди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ваҳшийларга хос иш, феъл, хатти-харакат. *Бундан ортиқ ваҳшийлик борми? Ҳали бу Иброҳим Султон мингларча бухорийларни ёқади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзбеклар эрга хиёнатни қон тукиш, фожиа билан яқунлашини қолақлик, ваҳшийлик деб атарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ВАҲҲОБИЙ Ваҳҳобийлик оқимининг издоши, тарафдори.

ВАҲҲОБИЙЛИК, ваҳҳобизм [а. Муҳаммад Абдулваҳҳоб (оқимнинг асосчиси) номидан] Марказий Арабистонда XIX асрда пайдо бўлган, ислом динининг суннийлик йўналиши — ханбалия мазҳабидаги ақида-параст оқим (дастлаб Ислом динининг илк даврдаги ҳолатини тиклаш учун курашувчи диний оқим сифатида майдонга чиққан, кейинчалик унинг фаолияти сиёсий, ҳатто террористик тус олган).

ВЕГЕТАРИАНЛИК [ингл. vegetarian < лат. vegetariū — ўсимликка оид] Гўштли ва балиқдан тайёрланадиган овқатларни тан олмай, фақат ўсимлик овқатлар (мева ва сабзавотлар) билан овқатланиш тарзи.

ВЕГЕТАТИВ [лат. vegetativus — ўсимликка оид] биол. Ўсимликларнинг озикланиши, ўсиши ва кўпайиши учун хизмат қилувчи.

Веgetатив аъзолар Ўсимликларнинг ўсиш ва озикланиш аъзолари (илдиз, поя, барглар). **Веgetатив кўпайиш** Ўсимликларнинг гайрижинсий йўл билан, яъни қаламча ёки пайванд қилиш каби йўллар билан кўпайиши. **Веgetатив нерв системаси физиол.** Нерв системасининг овқат ҳазм қилиш, қон айланиш, нафас олиш аъзолари фаолиятини, шунингдек, организмда моддалар алмашувини бошқаришда иштирок этувчи қисми. *Раъно Салоҳиддинова одам веgetатив нерв системасининг тузилишини ўрганиш устида қатор тажрибалар ўтказмоқда.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ВЕГЕТАЦИОН бот. Веgetацияга, ўсишга оид.

Веgetацион давр айн. веgetация даври қ. веgetация.

ВЕГЕТАЦИЯ [лат. vegetatio — уйғониш, жонланиш] биол. Ўсимликлардаги ҳаёт жараёнлари (кўкариш, ўсиш, етилиш). *Веgetация даврида гўза тупида кўп миқдорда шона, гул ва ҳосил тугунчалари пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

Веgetация даври 1) метеорологик шароитларга кўра йилнинг ўсимликлар ўсиши ва ривожланиши мумкин бўлган даври; 2) қишлоқ хўжалиги экинларининг тўлиқ ривожланиш циклини ўтиши учун зарур бўлган давр.

ВЕДАЛАР [санск. «веда» — билим] Ҳиндистон адабиётининг энг қадимги, будда дини пайдо бўлишидан олдинги намуналари, диний-бадний асарлар. *Хунрезлик қил демаган-ку на ведаю на Курьон.* Э. Воҳидов, Садоқатнома.

ВЕДОМОСТЬ [р. ведомый — «таниш, таниқли» сўздан] 1 Бирор турдаги маълумотлар йиғиндиси; қайднома. Мас., иш ҳақи ведомости. *Ҳалим ака, идора хизматчиларининг ведомостини олиб кириш-чи.* С. Сиёев, Отлик аёл.

2 эск. Ахборот, ахборотнома (баъзи даврий нашрларнинг номи).

ВЕЗДЕХОД [р. «езде ходить» бирикмасидан — «ҳамма ерда юрувчи» маъносидан] Ҳар қандай оғир йўлда, йўлсизликда ҳам юра оладиган автомашина. *Вездеходлар билан вертолётлар яйловларга озик-овқат.. етказиб бермоқдалар.* Газетадан.

ВЕЙ унд. с. Ҳайронлик, таажжуб, норозилик ҳис-туйғуларини ифодалайди. *Вей, ўзинг қимсан? Хотиниммисан? Мен фронтда қон тукиб келганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

ВЕКСЕЛЬ [нем. Wechsel — ўзгариш; алмаштириш] Қонун билан қатъий белгиланган шаклдаги ёзма қарз мажбурияти: қарз олувчи томонидан кредиторга берилиб, кредиторга белгиланган муддатдан сўнг қарздордан векселда кўрсатилган пул суммасини тўлашни талаб қилиш ҳуқуқини беради. *Шўринг қурғур саводсиз деҳқонлар бойдан олган юз сўм пуллари бадалига юз йигирма, баъзан юз элик сўмлик вексель бериб кетардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. - *Шу бас, — деди бойвачча, — буни вексель дейдилар. Муддатида тўлайди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ВЕКТОР [лат. vector — олиб борувчи; кўчувчи] мат. физ. Тўғри чизиқнинг муайян сон қийматига ва йўналишга эга бўлган кесмаси.

ВЕЛОДРОМ [лат. velox — тез + юн. droptos — югуриш; югуриш жойи] Велосипед машқлари ва мусобақалари ўтказиладиган махсус майдон.

ВЕЛОПОЙГА Велосипедда ўтказиладиган пойга, мусобақа; велосипед пойгаси.

ВЕЛОСИПЕД [фр. *velocipede* < лот. *velox* – тез + *pedis* – оёқ] Педаллар ёрдамида ҳаракатга келтириладиган икки ёки уч гилдиракли транспорт воситаси. *Пойга велосипеди. Велосипед спорти. Велосипед пойгаси. Велосипед минмоқ.* ■ *Қудрат велосипедда қушдай учиб кетаётиб, Марҳаматнинг гаплари устида ўйлайди. Х. Назир. Сўнмас чақмоқлар.*

ВЕЛОСИПЕДЧИ Велосипед минувчи; велосипед спорти билан шуғулланувчи.

ВЕЛОСПОРТ, велосипед спорти Велосипедда сайр қилиб юриш, велосипед сайёҳлиги ва велосипед пойгасини қамраб олувчи спорт тури.

ВЕЛОТРЕК [лот. *velox* – тез + ингл. *track* – сўқмоқ, йўлка; югуриш йўлкаси] Велопойгалар ўтказиладиган, айланма қия югуриш йўлкаси бўлган спорт иншооти.

ВЕЛЮР [фр. *velours* – духоба < лот. *villus* – тук билан қопланган, пахмоқ] 1 Буғу, қўй ва б. ҳайвонлар терисидан ошлаб ва хромлаб тайёрланадиган, асосан устки кийим-бош ва пойабзал тикиладиган калта тукли юмшоқ бахмалсимон чарм.

2 Тоза, сифатли жун толаларидан тўқиладиган калта тукли газлама ёки калта ва майин тукли мато (мовутнинг бир тури).

ВЕНАЛАР [лот. *vena* – қон томир] анат. Аъзо ва тўқималардан юракка қон олиб келадиган томирлар. *Венадан қон олмоқ. Вена қони.* ■ *Ҳужайраларда моддалар алмашинуви натижасида ҳосил бўлган қолдиқ моддалар ва карбонат ангидрид вена капилляр қон томирларига ўтади. «Одам ва унинг саломатлиги».*

ВЕНГЕР 1 Венгриянинг асосий (ерли) аҳолисида иборат халқ, миллатнинг номи. *Венгер халқи. Венгер миллати. қ. венгерлар.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Венгер тили.*

ВЕНГЕРЛАР Венгриянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. *Янги йил куни венгерлар фақат бахт-саодат ҳақида ўйлашади. Бу ерда ғалати бир одат бор.* Газетадан.

ВЕНЕПУНКЦИЯ [лот. *vena* – қон томири + *punctio* – санчиш; санчик] Таъхис (диагноз) қўйиш ёки даволаш мақсадида вена қон томирига нина санчиш.

ВЕНЕРА [В – катта < лот. *Venus, Veneris*] 1 Қадимги Рим мифологиясида – севгимухаббат ва гўзаллик маъбудаси.

2 астр. айн. Зухра.

ВЕНЕРИК [лот. *Veneris* – Венерага алоқадор]: **венерик касалликлар. айн. таносил касалликлари. қ. таносил.**

ВЕНЕРОЛОГ Венерология мутахассиси, таносил касалликлари врачлари.

ВЕНЕРОЛОГИЯ [лот. *Venus, Veneris* + юн. *logos* – таълимот] Клиник тиббиёт соҳаси; таносил касалликларининг юзага келиш ва тарқалиш сабаблари, диагностикаси ва клиник кечишини ўрганади, уларнинг олдини олиш ва даволашнинг самарали усулларини ишлаб чиқади.

ВЕНТИЛЬ [нем. *Ventil* – клапан; жўмрак] 1 Суюқлик, буғ, газ ва ш. к. нинг оқими, чиқшини тўғрилаш, бекитиш, уларни кўпайтириш ва камайитириш учун хизмат қилувчи қурилма; клапан. *Вентиль ишлаб чиқариш.*

2 мус. Пуфлаб чалинадиган мис чолғу асбобларида ҳаво чиқувчи қувур йўллари узунаштирадиган мослама.

ВЕНТИЛЯТОР [лот. *ventilator* – елпигич; совурувчи, шамоллатувчи] Ёпиқ бинодаги ҳавони янгилайдиган, ҳавони тозалаб турадиган, машина қисмларини совитадиган шамолпарракли механизм. *Электр вентилятор.* ■ *Тажрибали пармакаш эди-ю, фалокат босиб, қўли ишлаб турган дизелга кирди-ю, вентилятор парраклари икки бармогини узиб кетди. Газетадан.*

ВЕНТИЛЯЦИОН Вентиляцияга оид. *Вентиляцион қурилма. Вентиляцион труба, қувур.*

ВЕНТИЛЯЦИЯ [лот. *ventilatio* – совитиш, шамоллатиш, елпиш, совуриш] 1 Турли система ва мосламалар ёрдамида бинолар ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш. *Турли тешик, очик жой, ёриқлар орқали ҳавонинг янгилашига табиий вентиляция дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

2 Бино ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш учун қурилган мослама ёки мосламалар тизими. *Қурилиш гипсидан архитектура-бинокорлик буюмлари, вентиляция қутилари.. тайёрланади. «Фан ва турмуш». Вентиляция системалари, иситиш қозонхонаси.. бир меъёрда ишлашга тахт қилиб қўйилди. Газетадан.*

ВЕРГУЛ [фр. virgule — айна тиниш белгиси] тлш. Гапда интонацион бўлак ёки синтактик гуруҳларни айирувчи тиниш белгиси (.). *Вергул қўймоқ. Вергул билан ажратмоқ.* ■ *Ундашни кучли ифодалаш учун ундалманинг олдидан ундовлар қўлланади, ундов билан ундалма орасига вергул қўйилади.* «Она тили» (8–9-синфлар дарслиги).

ВЕРДИКТ [лот. vere dictum — тўғри айтилган] Суд маслаҳатчиларининг судланувчини айбдор ёки айбдор эмас деб чиқарган қарори.

ВЕРМИШЕЛЬ [итал. vermicelli — чувалчанглар < лот. vermiculus — чувалчанг; қурт] Бугдой ундан қорилган хамирдан тайёрланадиган ингичка, узун озиқ-овқат маҳсулоти. *Суюқ ошлар гуруч, оқшоқ.. оқшоқ уни, макарон, вермишель ва ҳоказолардан пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ВЕРНИСАЖ [фр. vernissage — локлаш] Бадний кўргазманинг тантанали очилиши.

ВЕРНЬЕР [ихтирочи француз олими П. Вернье (P. Vernier) номидан] 1 Узунлик ва бурчакни аниқ ўлчаш учун ишлатиладиган мослама.

2 Радиоприёмник ва бошқа радиоаппаратураларни аниқ созлаш учун мўлжалланган мослама.

ВЕРСИЯ [лот. versio — бурилиш, ўзгартириш; кўринишини ўзгартириш] 1 Пайдо бўлиши жиҳатидан бир асосга эга бўлган, бироқ сюжет ҳалқасидаги айрим ўринлар, айрим талқинларда фарқланувчи бир асарнинг бир неча нусхаси. *..натихада эпик асарнинг тарқалиши ва яшаш шароитлари.. версия ва вариация, маълум ижтимоий-иқтисодий шароитларнинг конкрет асарга таъсири каби масалаларни ёритишда ижодий ютуқларни қўлга киритди.* «ЎТА».

2 ҳуқ. Тергов ва суд фаолиятида терговчи ёки суднинг воқеа ва фактларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги ҳақидаги тахмини.

ВЕРСТАК [нем. Werkstatt — устахона] Дурадгорлик, слесарлик ва ш. к. қўл ишлари бажариладиган махсус дастгоҳ. *Ҳасан ўйчанлик билан верстак устида турган электромоторлар корпусига бошини бурди.* Ибонхон, Улуғ йўл.

ВЕРТИКАЛ [лот. verticalis — осма, тик] 1 *от* Осмон сферасида зенит нуқтаси орқали ўтувчи ҳар қандай катта доира.

2 *от* Текисликка 90° бурчак остида ўтказилган тик чизик, вертикал чизик.

3 *сфт.* Горизонтал текисликка нисбатан тик, осма. *Вертикал чизик.*

ВЕРТОЛЁТ [р. верт(еться) — айланмоқ + лет(ать) — учмоқ] Тикка учиб чиқиб, ерга тикка қўнадиган ва осмонда муаллақ тура оладиган, парракли, ҳаводан оғир учуш аппарати. *Бирнас ўтмай вертолётнинг мотори гуруллаб, устидаги катта парраклари айлана бошлади.* Н. Фозилов, Дийдор.

ВЕРФЬ [голл. verf — кемасозлик корхонаси] Бевосита сув ҳавзаси соҳилида жойлашадиган, кемалар ясаيدиган ва ремонт қиладиган корхона.

ВЕРШОК [р. верхушка > верх + ок] Россияда метрик тизим жорий қилинганига қадар қўлланган ва 4,4 сантиметрга тенг бўлган узунлик ўлчов бирлиги. *Бир газ ўн олти вершок бўлади.* ■ *Мулла Обиднинг ўз синовича, ғумайнинг томири йигирма, ҳатто йигирма беш вершок чуқурда ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ВЕСТЕРН [ингл. west — ғарб; ғарбий] 19-асрдаги Шимолий Американинг ғарбий штатларида кечган ҳаёт тарзи мавзуга бағишланган саргузашт фильм.

ВЕСТИБЮЛЬ [лот. vestibulum — уйга кираверишдаги майдонча, даҳлиз] Кино, театр, метро ва ш. к. бошқа жамоат иншоотларининг ичкари қисмига кириш жойидаги катта, кенг саҳн, майдон. *Театр вестибюли. Клуб вестибюли. Метро вестибюли. Мактаб вестибюли.* ■ *..вестибюль деворини тўлдирган узундан-узюк буйруқ-рўйхатларда Шавкатнинг фамилияси ҳам чиқди.* П. Қодиоров, Уч илдиз. *..узун йўлак, кенг вестибюлдан ўтиб, кўчага чиққанларида, ҳамма ёқ қопқоронғи ва совуқ эди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ВЕТВРАЧ Ветеринария врачлари. *айн. ветеринар.* *Бунақа жигарранг «Жигули»дан совхозда етти кишида бор. Қайси бири экан? Бош зоотехникми, ветврачми, ким бўлди?* Газетадан.

ВETERАН [лот. veteranus — кекса, тажрибали; кекса жангчи] қ. **фахрий.** *Уруш ветерани. Меҳнат ветеранлари.* ■ *Ҳар қандай.. қимматли ташаббусларнинг бошида ветеранларнинг доимо бош-қош бўлиб туриши ажойиб анъанага айланиб қолди.* Газетадан.

ВETERИНАР [лот. veterinarius — ветеринария мутахассиси, врачлари] Ветеринария

бўйича олий малакали мутахассис; мол доктори. *Ҳозирги замон ветеринарлари фақат касал ҳайвонларни даволабгина қолмай, соғломларини ҳам текшириб туришади, уларни касаллик юқишидан эҳтиёт қилишади, касалга чалинмаслиги учун эмлашади.* «Уким, бу нима?»

ВЕТЕРИНАРИЯ [лот. veterenarius – ҳайвонларни боқувчи, парваришловчи; ҳайвонларни даволовчи] Ҳайвонларнинг касалликлари, уларнинг олдини олиш усуллари ҳамда ушбу касалликларни даволаш тўғрисидаги фанлар тизими. *Ўртоғим танишганимиздан буён мол доктори бўламан, деб юрарди. Хужжатларини ветеринария техникасига топширди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ВЕТО [лот. veto – рухсат бермайман, ман қиламан] ҳуқ. **1** Ривожланган давлатларда биронта орган, ташкилот қонуни ёки қарорнинг кучга киришини тўхтатиш ёки кучга киришига йўл қўймаслик ҳуқуқи.

2 Бирор қарорнинг қабул қилинишига тўсқинлик қилувчи бирдамликнинг йўқлиги.

ВЕШАЛКА [р. «вешать» сўздан – илгич] Уст кийимларни илиб қўйишга мўлжалланган буюм, илгич. *Лолахон уни [пальтони] олиб, уйга кирaverишдаги вешалкага илиб қўйди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ВЁРСТКА [р. «верстать» сўздан – саҳифалаш] полигр. **1** Босма қолип тайёрлаш жараёни; терилган матн ва унга тегишли бошқа унсурлардан газета, журнал ёки китоб саҳифаларини шакллантириш. *Унинг [китобнинг] муқоваси, титул варағи.. эътиборсизлик ва дидсизлик билан вёрстка қилинбди.* Газетадан.

2 Тайёр қилинган саҳифа ва ундан олинган нусха. *Вёрсткани ўқимоқ.*

ВЗВОД **1** [р. «взводить» сўздан – юқори кўтариш] ҳарб. Рота, батарея таркибига кирадиган кичикроқ бўлинма. *Танкчилар взводи. Автоматчилар взводи.* ■ Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ВЗВОД **II** Қуролнинг тепкини кўтаришга имкон берувчи кичикроқ мосламаси.

ВЗНОС [р. «вносить», «внести» сўздан – тўлаш, тўлов] қ. бадал. *Аъзолик вноси.* ■ Кабинетда взнос қабул қиладиган қиз ўтирган эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

ВИБРАТОР [лот. vibrare – тебрлатмоқ; титратмоқ, қалтиратмоқ] тех. Тебранма ҳаракат ҳосил қиладиган асбоб, ускуна.

ВИБРАЦИЯ [лот. vibratio – улоқтириш; тебратиш; титраш] тех. Қаттиқ жисмларнинг механик тебраниши, силкиниши. *Фойдали вибрация вибраторлар билан ҳосил қилинади ва турли технологик операцияларни бажаришга хизмат қиладди.* «Политехника лугати».

ВИБРО- [лот. vibrare – титратмоқ, қалтиратмоқ, тебрлатмоқ] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, шу сўзларнинг тебранишга, вибрацияга алоқадорлигини кўрсатади.

ВИБРОБОЛГА техн. Зарб билан ишлайдиган асбоб.

ВИБРОИЗОЛЯЦИЯ [вибро.. + фр. isolation – ажралиш, ажратиш, узиш] Одамлар ва иншоот, машина, асбобларни вибрациянинг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш.

ВИБРОМЕТР [вибро.. + юн. metron – ўлчов] Тебранувчи жисмларнинг силжишини, турли қурилмалар вибрациясини ўлчайдиган асбоб.

ВИБРОТЎҚМОҚ Зарба ва тебранишлар таъсирида ерга қозиқ, труба қоқадиган, шунингдек, музлаган материалларни юмшатадиган, тупроқни зичлайдиган зарбий вибрацион машина.

ВИБРОГАЛВИР Вибрация таъсирида ишлайдиган механик галвир.

ВИВЕСКА [р. «вывесить» сўздан – осиб, ёпиштириб қўйилган нарса] қ. пешлавлға. *Шамол.. китобларни варақлар, осилиб қолган вивескаларни тебратарди.* Ойбек. *Қуёш қораймас. «Чайная № 5» деган вивескага кўзим тушиб, «кўк чой ичиб, бир ҳўзур қилай», дедим.* «Муштум».

ВИГОВОР [р. «выговорить» сўздан – танбеҳ бериш] қ. ҳайфсан. *Выговор бермоқ. Выговор эълон қилмоқ.* ■ *Ҳакимов қаттиқ виговор билан деканликдан ва кафедра мудирлигидан туширилган, энди фақат лекция ўқиб юрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

ВИДЕО- [лот. video – кўряпман] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, сўзнинг тасвирни электрон сигналлар асосида етказиб беришга алоқадорлигини билдиради. *Видеомагнитофон. Видеотелефон.*

ВИДЕО айн. **видеомагнитофон.** *Йигитлар видео кўриб ўтиришибди. Қўшниларимиз ви-*

део олишибди. ■ Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган матбаа нашрларини, кино, фото, аудио, видео маҳсулотларини.. Газетадан.

ВИДЕОАППАРАТУРА [видео.. + аппаратура] Видеотасвирни олиш ва қайта кўрсатишга хизмат килувчи мосламалар мажмуаси.

ВИДЕОБАР [видео.. + бар] Видеотехника билан жиҳозланган кўнгилочар жой. Унинг бир хонаси видеобар, қолганлари иш юртишга, ҳордиқ чиқаришга мўлжалланган эди. Т. Малик, Шайтанат.

ВИДЕОЁЗУВ Овоз ва рангтасвир ёзиб олиш жараёни ва шу жараён маҳсулотининг номи. *Ҳажмий кинематография, бир ангстремга қадар ажратиб олиш қобилиятига эга бўлган микроскопия, рангли видеоёзув ва бошқалар шулар жумласидандир. «Фан ва турмуш».*

ВИДЕОКАНАЛ [видео.. + канал] Телекўрсатувларда видеофильмлар намойиш этиладиган махсус канал. «*Чинор*» видео-канал. Газетадан.

ВИДЕОКАССЕТА [видео.. + кассета] Видеотасма жойлаштирилган юпқа кутича. Айрим хусусий дўконларда, жамоат жойларида безорилик ва бузуқликни ўргатадиган видеокассеталар, 18–19-асрларда Франция ва Россияда урф бўлган фаҳш китоблари сотилмоқда. Газетадан.

ВИДЕОКУЧАЙТИРГИЧ Телевизион узаткичларда ва телевизорларда тасвир сигналларини кучайтирадиган мослама.

ВИДЕОМАГНИТОФОН [видео.. + магнитофон] Телевизион дастурларни ва умуман воқеа ва ҳодисаларни магнит тасмасига ёзиб олиб, қайта кўрсатадиган ва эшиттирадиган аппарат.

ВИДЕОСАЛОН [видео.. + салон] Видеофильмлар кўрсатишга мослашган хона, жой. Кейинчалик бу видеосалонда томошабинлар учун бир қанча қулайликлар яратилади. Газетадан.

ВИДЕОСЕРИАЛ [видео.. + сериал] Телекўрсатувларда узоқ вақт кўрсатишга мўлжалланган кўп серияли видеофильм.

ВИДЕОТАСВИР Видеотехникада намойиш қилишга мўлжалланган воқеа ва ҳодисалар тасвири. *Бугун барча айбни видеотасвирларга қўйиб, тўғри қилишимизми?* Газетадан.

ВИДЕОТЕКА [видео.. + юн. theke – омбор, сақлов жойи] Видеокассета ва видеодисклар тўплами ва улар сақланадиган жой.

ВИДЕОТЕЛЕФОН [видео.. + телефон] Абонентлар бир-бирини кўриб гаплашадиган, шунингдек, расм, фотосурат ва матнлар намойиш қилинадиган алоқа тури.

ВИДЕОТЕХНИКА [видео.. + техника] Турли мақсадларда воқеа ва ҳодисаларни магнит тасмасига ёзиб олиб, қайта намойиш қилишга мўлжалланган техник жиҳозлар мажмуаси. *Оддий видеотехниканинг бугунги ҳаётимизда тутаётган ўрни муҳим бўлиб бормоқда.* Газетадан.

ВИДЕОФИЛЬМ [видео.. + фильм] Видеомагнит тасмасига ёзилган фильм. Айниқса, шу кунларда томошабинлар эътиборига ҳавола этилаётган «*Чархпалак*» видеофильмини ўзига хос воқеа деб аташ мумкин. Газетадан.

ВИДЕОЧИ Видеоаппаратура билан видеофильмлар намойиш қилиш ва турли тадбирларни видеотасвирга тушириб олиш ишлари билан шуғулланувчи шахс. *Улар видеочи таниш акаларининг олдига кетган эдилар. Ҳозир келиб қоладилар.* Газетадан.

ВИДО [ا. وداع – хайрлашув, кузатув] Сўнги хайрлашув, айрилиш. *Етмасмиди видо, етмасмиди ғам? Етмасмиди шўрлик онанинг зори..* С. Ақбарий.

ВИДОЛАШМОҚ 1 Марҳум билан (ёки ҳаётдан кўз юмаётган шахс ўзгалар билан) абадий хайрлашмоқ. *Жангчилар.. милтиқдан бир йўла ўт очиб, Сариков билан сўнги дафъа видолашдилар. Н. Сафаров, Дон. Қутидор видолашиб, аравага чиққанида, кўча тарафдан Отабек келаберди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахир келган-кетганга ризолик бериб, видолашиб ётган эмиш. Мен ҳам сўнги бурчимни адо этиб қўйсаммикан? С. Сиёев, Аваз.*

2 кўчма Умуман, кимса ёки нарса билан ундан абадий ажралиш олдидан хайрлашмоқ. *Бек унинг [отининг] тизгинидан тортиб, синиқ товуш билан: «Кел, жонивор, видолашайлик!» – деди-да, болта сопини камарига суқиб, отнинг бўйнидан икки қўллаб кучоқлаб олди. Ҳ. Фулом, Машғал. Эрали чўнтагидан эскириб кетган хатни олиб очди-да, гўё у билан видолашаётгандек, бошқатдан ўқиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

Ҳаёт билан видолашмоқ Оламдан ўтмоқ, вафот этмоқ, ўлмоқ. *Эртаси, яшианба кун,*

тонг чоғида шоир ҳаёт билан видолашди. Өйбек, Навоий. *Ичкилик — захарли қора шон, унга ружу қилган одам ҳаёт билан видолашиши.. турган гап.* Газетадан.

ВИЖ-ВИЖ I айн. **биж-биж.** ..гўрис-тонда-чи, жин ҳам, ажина ҳам, арвоҳ ҳам — ҳаммаси виж-виж эмиш. А. Мухтор, Опаскигиллар.

ВИЖ-ВИЖ II тақл. с. Ҳўл ўтиннинг ёниши, ачиган, бижиган нарсанинг қайнаши ва ш. к. да чиқадиган товуш ҳақида. *Юнқа тери (ўрдакнинг териси) орасида яшиллаб турган сап-сарик ёғ оловда куйиб, виж-виж қайнади.* О. Ёқубов, Ларза.

ВИЖДОН [a. وجدان — эҳтирос, ҳис-туйғу; инсоф, диёнат] Кишининг ўз хатти-ҳаракати, қилмиши, юриш-туриши учун одамлар, жамоатчилик олдидаги масъулият ҳисси, инсонийликнинг асосий белгиларидан бири; диёнат, инсоф. *Виждонни асрангиз ҳар недан ортиқ, ягона заминни асрагансимон.* А. Орипов. *Бу одамгарчиликдан, виждондан эмас. Бу — настлик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Наҳотки улар гурур, орият, виждон деган инсонийликнинг улғу хислатларидан юз ўгиришган бўлса?* Газетадан.

Виждонни ютмоқ Инсоф, диёнатдан ташқари, виждонсизлик билан иш тутмоқ. *Кимки нора берса, у виждонини ютган, поклигини йўқотган бўлади.* Газетадан.

ВИЖДОНАН рвш. Виждон билан, виждонли кишига хос тарзда. *Виждонан меҳнат қилмоқ. Ишдаги камчиликларни виждонан очиб ташламоқ.* ■ *Халқимизнинг энг муҳим маънавий-ахлоқий фазилати ўз иш жойида виждонан ва фидокорона меҳнат қилишдан иборатдир.* Газетадан. *Уларнинг [ҳашарчиларнинг] кўплари ҳалол, виждонан тер тўкмоқдалар.* Газетадан.

ВИЖДОНИЙ Виждонга оид, виждон тақозо этадиган. *Виждоний азоб. Виждоний вазифа. Виждоний иш.* ■ [Элмурод:] *..ўша қамалда ётганларни тезроқ озод қилишимиз керак. Мана бу бизнинг инсоний ва виждоний бурчимиз, дўстим!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИЖДОНЛИ Виждонан иш тутадиган, виждонли бор, инсофли, диёнатли. *Соф виждонли кишилар.* ■ [Элмурод] *Гулсум, Давлатёр каби виждонли одамларнинг ҳаётлари ёруғ ва ўзлари чинакам бахтиёр бўлмоқлари учун қандай чоралар бор, деб ўйлайдиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..асар*

одамларни тўғрилиқка, ҳалол ва виждонли бўлишга ўргатади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ВИЖДОНСИЗ Виждонан иш тутмайдиган; виждони йўқ, диёнатини ютган. *Виждонсиз, вафосиз у она ҳали бу гўдакнинг тирноғига ҳам зор бўлади.* М. Алиев, Шонли авлод. *Отабек.. ҳиссиётини босолмади — [Ҳомидни] «виждонсиз тўнғиз» деди-да, ихтиёрсиз ўрнидан туриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВИЖДОНСИЗЛИК Виждонсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бирон буюмни сифатсиз ишлаб, аъло навга ҳақ олиш ноинсофлик, виждонсизлик, тўғрироғи, ўғрилиқнинг бошқа бир тури-ку!* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВИЖИЛЛАМОҚ «Виж-виж» деган ва шунга яқин товуш чиқармоқ (қ. **виж-виж**). *Гир-гир шабада юзни сийпайди, Қалдирғочлар вижиллайди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Гоҳ-гоҳ шамнинг вижиллагани эшитилиб қолади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ВИЖИР-ВИЖИР тақл. с. I Баъзи қушларнинг сайраганда чиқарадиган товушини, унга тақлидни билдиради. *Атрофдаги овозга гала-гала чуғурчуқларнинг вижир-вижири кўшилади.* Х. Назир, Бир туп гўза. *Қиш бўйи аллақайси гўр остларида жунжиб чиққан қуш зотлари: чумчуқлар, читтаклар, тўрғайлар, саъвалар ва бошқа аллақанча қуш туркумлари ўз тўплари билан вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб кўйлайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Болаларнинг чуғурлашига нисбатан қўлланади. *Директор болаларнинг вижир-вижирларини эшитиб, қулоғи битди.* «Муштум».

ВИЖИРЛАМОҚ «Вижир-вижир» товуш чиқармоқ, чуғурламоқ. *Қиз борар ишига, унга ёнма-ён Атласпўш қалдирғоч вижирлаб учар.* Х. Расул. *Сўри ёғочиди туриб олиб, вижирлаб сайраётган қалдирғоч жимиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби.

ВИЗ тақл. с. Тез айланувчи ва умуман тез ҳаракат қилувчи нарса ҳосил қиладиган товуш ва унга тақлидни билдиради. *Виз-виз учиб арилар, Гул ўпар шарбат ялаб.* Қ. Муҳаммадий. *Уҳ, тинди тиғларнинг совуқ жаранги, Тинди камон ўқин машъум виз-визи.* О. Ҳакимов.

Виз этмоқ «Виз» деган товуш чиқармоқ. *Тилла кўнғиз виз этиб учди. Ўқ виз этиб ўтиб*

кетди. ■ [Асаларилар] Кўз илғамас хартумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна виз этганча келиб.. уйларига кириб кетдилар. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВИЗА [лот. visum — кўрилган] 1 Бирор хорижий мамлакатга бориш, унда яшаш ва унинг ҳудудидан ўтиш учун тегишли маъмурий идора томонидан паспортга қўйиладиган махсус рухсат белгиси. Америка президенти Хитой маъмурларига «Озод Осиё» радиостанциясининг мухбирларига ташриф визалари бермаганликлари учун норозилик билдириш ниятида. Газетадан.

2 Мансабдор шахс томонидан бирор ҳужжатга унинг тўғрилигини тасдиқлаб қўйилган ёки унга ҳуқуқий куч берувчи имзо, белги.

ВИЗВИЗАК Тугма ёки бошқа нарсадан ип ўтказиб, икки қўл бармоқларидан бирига ўрнатиб, икки ёнга тортиш ва бўшатиш билан виз-виз товуш чиқартириб ўйналадиган болалар ўйини. Шу ондан бошлаб йигитча унинг [Мирсалимнинг] бармоқларига боғланган визвизак бўлди: истаса — айлантиради, истаса — ёнига солиб қўяди. Шуҳрат, Олтин зангламас.

ВИЗИЛДОҚ с. т. Қора чигиртка, чирилдоқ. Далалар визилдоқларнинг музыкасини тинлагандай жимжит. Ойбек, О. в. шабадалар.

ВИЗИЛЛАМОҚ «Виз-виз» овоз чиқармоқ (тезучар ҳашарот, отилган ўқ, шамол ва ш. к. ҳақида). Шамол кимга тегажаслик қилишни билмай тургандек, ўзини уларга урди, кийим-бошларини тортқилаб, қулоқлари тагида визиллаб шўхлик қила бошлади. Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси. Тўқай чеккасидан икки ўқ варанглади. Бемўлжал отилган бу ўқлар анча наридан визиллаб ўтди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ВИЗИР [нем. Visier < лот. visere — кўрмоқ, қарамоқ] 1 Ўқотар қуролларнинг мўлжалга олиш, мўлжалга тўғрилаш мосламаси.

2 Фотоаппаратларда кўриниш (тасвир)ни қидириш, унинг фотоплёнкага сиғадиган қисмини аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб; тасвир қидиргич.

3 Геодезик асбобларда уларни бирон-бир нуқтага йўналтиришга имкон берадиган мослама.

ВИЗИТ [фр. visite — ташриф < лот. visere — кўрмоқ; ташриф буюрмоқ] Расмий

суратда бирор элда, бирор шахс ҳузурда қисқа фурсат бўлиш, ташриф буюриш, ташриф. Дўстлик визити. Жавоб визити. ■ АҚШ давлат секретарининг Африка масалалари бўйича ёрдамчиси Ч. Крокер расмий визит билан Луандага келди. Газетадан.

ВИЗИТКА [<р. «визитная карточка» (ташриф варақаси) бирикмасидан] Расмий мансабдор шахснинг исми, фамилияси, унвони, тураржойи кўрсатилган, шу шахс томонидан бирон-бир ташриф, учрашув, танишув пайтида бошқаларга бериладиган кичикроқ қалин варақча.

ВИЗУАЛ [лот. visualis — кўришга оид] Кўриш мумкин бўлган, кўринадиган.

Визуал кузатиш Бирон-бир воқеа-ҳодисани оддий кўз билан ёки дурбин, телескоп ёрдамида кузатиш, ўрганиш.

ВИКЛЮЧАТЕЛЬ [р. «выключить» сўзидан — узувчи] Электр токини узатиш ва улаш учун хизмат қиладиган мослама. Виключатель мен томонда экан, чироқни ёқдим. П. Қодиров, Эрк.

ВИКОНТ [фр. vicomte — вице-граф < лот. vicescomes — тарбиячининг ўринбосари] Фарбий Европа мамлакатларида дворянларнинг граф билан барон оралиғидаги унвони.

ВИКТОРИНА [лот. victoria — ғалаба] Билимнинг муайян соҳасига доир саволларга жавоб бериш ўйини. Адабий викторина. Муסיқавий викторина. ■ Болалар учун концертлар, мароқли эртаклар, викториналар тайёрланган. Газетадан.

ВИЛКА [р. вилка — санчқи] 1 Овқатни санчиб оладиган дастали асбоб; санчқи. Овқатни вилка билан емоқ. ■ Учинчи қадаҳдан кейин Зокирнинг гўштга санчмоқчи бўлган вилкаси тарелкага санчиладиган, лаблари ясама лабдай қўпол-қўпол қимирлайдиган бўлиб қолди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 тех. Айри учли ҳар хил деталларнинг номи. Штепсель вилкаси. Велосипед вилкаси. ■ Ихтирочи стол лампасининг ипини розеткадан чиқариб олиб, ўрнига машинасининг вилкасини тиқди. «Муштум».

3 шахм. Асп (от) ёки пиёданнинг айрисимон, бир йўла икки сипоҳга ҳужум қилиш ҳолати.

ВИЛЛА [лот. villa — шаҳар ташқарисидаги шинам уй, ҳовли] Шаҳарлар атрофида, хушманзара жойга қурилган катта

боғли ҳовли-жой. *Вилла деганлари ғоятда азода боғ, уч қаватли иморат, мрамар ҳовуздан иборат эди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИЛОЯТ [а. ولايات — бошқарув; чекка жой, ўлка] **1 тар.** Мамлакатнинг пойтахтдан йироқдаги чекка ўлкаси. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улуғбек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжиҳату обод бўлса.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 эск. Умуман, мамлакат, ўлка, юрт. *Қадимдан ложувард, лаъл ва бошқа қимматбаҳо тошлари билан машҳур бўлган Бадахшон вилоятида [Афғонистонда] ҳам холоғлар янги конларни аниқладилар. “Фан ва турмуш”. Ота, Чамбил дерлар вилоятинг-ни. “Ҳасанхон”. Худди ўша йили. Шимолий Ҳиндистон ҳокими Акбар тобелигидаги Марказий Ҳиндистон вилоятига элчилар юборди. С. Кароматов, Олтин қум. Сенда кўндир, ўғлим, ақлу фаросат, Охир сеникидир тахту вилоят. “Эрали ва Шерали”.*

3 эск. Шаҳардан чекка жой(лар). *Кезиб шаҳру вилоят, кў-бакўйин дарбадар кўрдим. Увайсий.*

4 Мамлакатнинг бир ва ундан ортиқ шаҳарларини ҳам ўз ичига оладиган йирик маъмурий-ҳудудий бўлинма. *Тошкент вилояти. Навоий вилояти. Қашқадарё вилояти.* ■ *Андижон вилояти пахтакорлари бу йилги режани муддатидан илгари амалга оширдилар.* Газетадан.

ВИЛТ [ингл. wilt — сўлимоқ, қуримоқ] *Ўза, картошка, маккажўхори, кунгабоқар, қарам сингари ўсимликларда бактериялар, замбуруғлар, вируслар орқали тарқаладиган касаллик (бу касаллик ўсимликнинг сўлиб қолишига, барглари қовжираб, ҳалок бўлишига олиб келади). Тўғри, пахтанинг ашаддий офати вилт эди. Ҳозирча олимларимиз унинг тайини қирқдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. Салимхон Обидийнинг айтишича, селекцияда ҳозир чирсиллаб турган масала — вилтга қарши кураш.* Мирмуҳсин, Умид.

ВИМПЕЛ [голл. wimpel — байроқ] **1** Кеманинг қайси давлатга мансуб эканлигини кўрсатадиган айри учли энсиз байроқ.

2 Меҳнатда намуна кўрсатган бригада ёки айрим кишига бериладиган энсиз ва узун ёки учбурчак байроқча. *Энг яхши тракторчига бериш учун “Меҳнат жасорати” вимпели тасвир этганмиз.* Газетадан.

3 Учиш аппаратадиган турли маълумот, хабар, газета ва ш. к. ташлашга мўлжалланган махсус ғилоф ва унга солиб ташланган нарса. *Полвон отряди турган жойини қийинчилик билан топиб, устидан бир неча марта айланиб ўтди-да, кейин настлаб, вимпел ташлаб учиб кетди. Полвон вимпел ичидаги қоғозни ўқиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВИНДИКАЦИЯ [лот. vindicatio — ҳимоя, қўриқлаш; даъво, талаб қилиш] *иқт.* Мулк эгасининг ўз мол-мулкини унга қонунсиз эгаллик қилаётган шахслардан суд орқали талаб қилиб олиши.

ВИНЕГРЕТ [фр. vinaigrette — сиркали салат, қайла] *қул.* Майда тўғралган сабзавотлар, гўшт ёки балик, тухумга сирка, мой ва ш. к. қўшиб тайёрланган яхна овқат.

ВИНО [лот. vinum — узум, ток танаси; айланувчи, ўралувчи] Узум ва мевалар шарбати ёки турпини ачитқилар иштирокида спиртли бижғитиш йўли билан тайёрланадиган ичимлик. *Йўлчи винони ҳидлаб, юзини буриштирди. Ойбек, Танланган асарлар. Хўжабеков пиёлачага лола-ранг вино тўлдириб, жувонга узатди. Ўз пиёласига беш юлдузли коньякдан қуйди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ВИНОЧИ Вино тайёрлаш бўйича мутахассис, шу соҳада ишловчи шахс. *Республика виночилари ҳар йили 16,5 миллион декалитр вино материаллари тайёрламоқдалар.* Газетадан.

ВИНОЧИЛИК Узум ва бошқа мевалар шарбатини бижғитиб вино тайёрлаш. *Виночилик саноати.*

ВИНТ [нем. Gewinde — қирқма, резьба] **1** Бурама резьбали стержень; маҳкамлаш мосламаси. *Винт кесиш. Винт билан маҳкамлаш. Винт ясайдиган станок.*

2 Кема ёки самолётни ҳаракатга келтирадиган механизмнинг айланувчи ўққа ўрнатилган парраги. *Кема винти. Самолёт винти.*

ВИНТОВКА [р. «винт» сўздан] Стволнинг ичида ўқни айланма ҳаракатлантирадиган винтли қирқмалари бўлган милтиқ. *Кичик калибмли винтовка. Автоматик винтовка. Винтовка затвори.*

ВИНТСИМОН Винт шаклидаги, спираль шаклидаги; бурама, айланма. *Винтсимон зинапоя. Винтсимон ҳаракат.* ■ *Таркибий дейилишининг сабаби, у икки қисмдан — стержень ва унга винтсимон қилиб, спирал*

тарзда ўраладиган тишли нўлат лентадан иборат. «Фан ва турмуш».

ВИНЬЕТКА [ф. vignette — узум новдалари ва баргларидан қилинган безак < vigne — узум] Китобнинг, матннинг бошида ёки охирида расм, нақш кўринишида бўлган безак.

ВИОЛОНЧЕЛЬ [итал. violoncello — кичик контрабас (violone — контрабас)] Бас-тенор регистрли, катта скрипка шаклидаги тўрт торли, камонли мусиқа асбоби.

ВИРАЖ [фр. virage — бурилиш, айланиш] махс. 1 Оддий учувчиликда горизонтал текисликда самолётни кескин ёнга оғдириш, 360° буриб учиш усули.

2 Юқори тезликда бораётган автомобиль, мотоцикл ва велосипеднинг эгри чизик бўйлаб бурилиши.

3 Автодром, велодром ва яхмаклакларда нишабли бурилиш жойи.

4 Фотосуратларга ранг беришда ишлатиладиган суюқлик.

ВИРИЛИЗМ [лот. virilis — эркекларга хос, алоқадор] Аёлларда эркекларга хос иккиламчи жинсий белгиларнинг мавжудлиги (мас., соқол, мўйловларнинг ўсиши, овознинг дўриллаши ва б.).

ВИРТУОЗ [итал. virtuoso — ўз ишининг устаси, талант < лот. virtus — жасорат; истеъдод] Ўз ҳунарини мукаммал, санъат даражасида эгаллаган санъаткор (созанда, хонанда ва б.).

ВИРУСЛАР [лот. virus — ўсимлик шираси; заҳар] Фақат тирик ҳужайраларда кўпайиб, одам, ҳайвон, ўсимликда юқумли касалликлар қўзғатувчи микроорганизмлар. *Грипп вируси.* ■ Вируслар маълум филтёрлардан ўтиб кетадиган бактериялар бўлиб, улар бактериядан кичик бўлади. 3. Орипов, Кўз илғамас дунё. *Вильсон Смитнинг аниқлашича, гриппни бактериялар эмас, балки ниҳоятда майда-майда, кўз илғамас вируслар вужудга келтирар экан.* «Фан ва турмуш».

ВИРУСЛИ Вируслар кўзгайдиган, вируслар келтириб чиқарадиган. *Вирусли касалликлар.* ■ Вирусли гепатит — юқумли касаллик бўлиб, унда асосан жигар шикастланади. «Фан ва турмуш».

ВИРУСОЛОГИЯ [вирус + юн. logos — билим, таълим] Вируслар ва улар тарқатадиган касалликларни ўрганадиган фан. *Вирусология соҳасидаги муваффақиятлар хавфли вирусли касалликларга қарши янги..*

воситаларни ишлаб чиқишга имкон берди. Газетадан.

ВИСИР-ВИСИР шв. Пичир-пичир, шивир-шивир. *Улар «Ёқут бошқоронги, Қодиржондан боласи борга ўхшайди», деган висир-висирни қулоқдан қулоққа ўтказиб юборишди.* А. Абдувалиев, Бизнинг йўлимиз.

ВИСИРЛАМОҚ шв. Пичирламоқ, шивирламоқ. *Ҳожи хола, араванинг гижир-гижирда биров эшитиб қоладигандай, шивир-шивирни яна ҳам насайтириб, жувон қулоғига висирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ВИСКИ [ингл. whisky — ҳаёт суви; ароқ] Ўткир (кучли) инглиз ароғи. *..қўярда-қўймай хонасида роппа-роса тўрт соат олиб ўтирди. Эшикни қулфлаб қўйиб, эликтадан виски қўйди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ВИСКОЗА [лот. viscosus — ёпишқоқ; қовушоқ] 1 Целлюлозадан махсус йўл билан ишлаб олинган ёпишқоқ модда ва ундан тайёрланган сунъий ипак. *Жаҳонда ишлаб чиқариладиган сунъий ва синтетик тола-ларнинг 75 фоизидан ортироғи вискоза тола-лардир.* «У ким, бу нима?»

2 Шундай толадан тўқилган газлама.

ВИСКОЗИМЕТР Суюқлик ва газларнинг қовушоқлигини аниқлайдиган асбоб.

ВИСКОЗИМЕТРИЯ [вискоза + юн. metron — ўлчов] Физиканинг қовушоқликни ўлчаш билан шуғулланадиган бўлими.

ВИСМУТ [лот. Bismuthum; нем. Wismut < Wissmat — оқ масса] 1 Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент; қизғиш-кумушранг, оғир, мўрт металл.

2 Шу металл бирикмаларидан тайёрланган дори.

ВИСОЛ [а. وصال — боғланиш; севи алоқалари; эришув, етишув] айн. *васл.* Мен биламан, соғингансан, вафоли дилдор, Яқинлашиб келмоқдадир висол кунлари. Миртемир. *Қул учун озодликдан, ошиқ учун ўжонони висолидан яхшироқ нарса йўқ.* С. Айний, Дохунда.

ВИСТАВКА [р. «выставить» сўздан — кўрсатиш; кўргазма] қ. **кўргазма.** *Илғор тажрибаларни оммалаштириш мақсадида ташкил этилган виставка жуда катта аҳамиятга эга бўлди.* Газетадан.

ВИТ тақл. с. Бедана ва ш. к. қушларнинг овози ҳақида. *Бедананинг «вит» дегани — қочгани.* Мақол.

Вит демоқ с. т. дағл. Қочмоқ, енгилмоқ, ўйиндан чиқмоқ. Қўлидан келмаса, «вит» деб майдонни бўшатиб қўя қолсин-да! У. Исmoilов, Сайланма.

ВИТАМИН(ЛАР) [лот. *vita* — ҳаёт + *amin* < *amīas*] Инсон ва ҳайвон организмнинг ошаддаги ҳаётий фаолияти учун зарур моддалар, шундай моддалари бор препарат; дармондори. *Ҳозирги кунда 30 га яқин витамин маълум. Витаминларни соддароқ белгилаш учун латинча ҳарфлар қўлланади. «У ким, бу нима?». Нои маҳсулотлари таркибида оқсил, турли минерал моддалар ва витаминлар бўлиши муҳим аҳамиятга эга. «Фан ва турмуш».*

ВИТАМИНЛИ Таркибида витамин бўлган; витаминга бой. *Витаминли овқат. Витаминли ўсимликлар. ■ Бу йил ўт-ўланларнинг кўп бўлиши кўпроқ витаминли ўт уни тайёрлаш имконини беради. Газетадан.*

ВИТ-ВИТ «Вит» ва шунга яқин товушларни, унга тақлидни билдиради. *Ҳар томондан «вит-вит», «чиғи-чиғи» деб сайраган қушларнинг турли қўшиқлари сойнинг наъбасига мос бир музика ҳосил қилган. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ВИТРАЖ [фр. *vitrage* < *vitre* — дераза ойнаси < лот. *vitrum* — шиша] Дераза, эшик ва ш. к. га рангли шиша парчаларини териб ёки ёруғлик ўтказадиган бошқа материалдан фойдаланиб, нақш, тасвир ишлаш санъати. *Мозаикага яқин турадиган санъат турларидан бири витраж — шишани ҳар хил суратлар билан безаш санъатидир. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан. Жануб томонида металл витраждан ташқари қуёш нурларини қайтарувчи осма темир-бетон панжаралар ишланган. Газетадан.*

ВИТРИНА [фр. *vitrine* < *vitre* — дераза ойнаси] Савдо корхоналарида, магазинларда, суратхоналарда моллар, экспонатлар ва ш. к. ларнинг намуналарини қўйиш учун махсус жиҳозланган ойнаванд кўти, шкаф, ойна. *Магазин витринаси. Витринага қўйилган мол. ■ Витамин танқислиги эндиликда хавfli эмас; дорихоналарнинг ойнали витриналарига қўйилган турли хил витамин нўхатчалари, эритмалари ва шарбатлари соғлиғимизнинг ишончли дўстларидир. «У ким, бу нима?». Уодати бўйича дархонадан ҳаммадан кейин чиқиб, сеvimли гўшасига —*

газета витриналари хиёбонига йўл олди. Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари.

ВИЦЕ- [лот. *vice* — ўрнига; бамисоли, ўхшаш] Ўзлашма қўшма сўзларнинг «ўринбосар», «ёрдамчи» деган маъноларни англатувчи биринчи таркибий қисми. *Вице-президент.*

ВИЦЕ-АДМИРАЛ [вице.. + адмирал] Адмираллик унвонининг контр-адмиралдан юқори, адмиралдан қуйи даражаси ва шу унвонга эга бўлган киши.

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ [вице.. + президент] 1 Президент ўринбосари.

2 Баъзи илмий муассасалар (академия, илмий жамият кабилар)да, халқаро ташкилотларда сайлаб қўйиладиган лавозим (мас. Ўзбекистон Фанлар академиясининг вице-президенти. Халқаро Олимпия комитетининг вице-президенти.).

ВИШ тақл. с. Чўзиқ «ш» тарзидаги товуш ва унга тақлидни билдиради. *Илон виш этиб, бошини кўтарди. ■ Тахталардан ясалган икки қават сўрида чақалоқ бармоғидай келадиган, сон-саноксиз ола-була қуртлар шамолдай виш-виш овоз чиқариб, сўнги барглари шипирмоқда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ВИШИЛЛАМОҚ «Виш-виш» товуш чиқармоқ, «виш-виш» қилмоқ. *Паровоз вишиллади. Утин вишиллаб тутаёттир. Илон вишиллади. ■ Чол қопқоғидан вишиллаб буғ чиқаётган самовар олдида келди. С. Кароматов, Олтин кум. Абдулаҳад.. гоҳ оловга қарайди, гоҳ бурқиган идишларда вишиллаган моддаларни темир асбоб билан айлантиради. Ойбек, Навоий.*

ВИШКА [р. вишка — тепалик; минора] 1 Баланд минора шаклидаги иншоот. *Кузатиши вишкаси. Бурғилаш вишкаси. Парашют вишкаси. ■ Унг томонда тоғ оралигидаги нефть қудуқларининг вишкалари кишига шох-шаббалари куйиб кетган дарахларни эсла-тади. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.*

2 кўчма Олий жазо — ўлим жазосининг маҳбуслар орасидаги номи. *Бунақа шилта ишни менга илма, начальник.. Бу қилигингдан вишканинг ҳиди келиб турибди. Т. Малик, Шайтанат.*

ВИҚОР [а. وقار — жиддийлик, салобат, улуғворлик] кт. 1 Мағрурона ва улуғвор кўриниш; салобат. *Водийдан ўтарди дарёйи азим, Вазмин оқишида салобат, виқор. С. Абдуқаҳҳор. Қордай ярқироқ янги салла ўраган*

махдум виқор билан йўталиб, меҳмонхонага кирди. Х. Фулом, Машғал.

2 Мағрурлик туйғуси, мағрурлик, гурур. Қиёфасидан ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди. С. Анорбоев, Оқсой. Ойнанинг остида, музей тўрида Шишада туради бир сиқим тупроқ.. Уни кўрганларнинг кўкси тоғ бўлиб, Кўзида тенги йўқ виқор ёнади. Шухрат.

ВИҚОРЛИ Мағрур, улугвор ҳолатли, мағрурлик ва улугворлик ифодасига эга. Фарғона, Қўқон шаҳарларининг виқорли қиёфаси, Самарқанднинг қадимий обидалари ва, ниҳоят, Ўзбекистон пойтахти Тошкентнинг чиройи, улугворлиги мени мафтун этди. Газетадан. Унинг юзи виқорли тус олди. С. Анорбоев, Оқсой. Аллақандай таниш башаралар кўз олдига келди: бири виқорли, бошқаси нозли. С. Анорбоев, Оқсой.

ВКЛЮЧАТЕЛЬ [р. «включить» сўзидан – улагич] Электр токини улайдиган асбоб; электр калити. Анна туриб, девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди. П. Қодиров, Уч илдиш.

ВОАЖАБ(О) [ф. + а. واعجباً – жуда қизик, ажойиб] эск. айн. **ажабо**. .. бизнинг хотинга қорнингиз орқа умуртқангизга ёнишиб юрса, ёқасиз. Воажаб, воажаб! Ф. Мусажонов, Сабоқ. Сурааткаш илжайди. Воажаб! С. Сиёев, Ёруғлик.

ВОБАСТА [ф. وابسته – боғлиқ, алоқадор; қарам] эск. кт. Бир-бирига боғлиқ, мос, мувофиқ; уйғун. Мухаббат хуснага вобаста. ■ Аждодларимизнинг асотирий дунёқарашидagi илон тотеми билан вобаста айрим саҳифалар билан танишамиз. Газетадан. Бу улкан майдондаги сон-саноксиз одамлар орасида шу икки дилгина бир-бирини англаб, бир-бирига ҳамоҳангу вобаста эди. «Ёшлик».

ВОВ тақл. с. Ит вовиллаганда чиқарадиган товушни ва унга тақлидни билдиради. Мирёқуб Мирзобобони ёнига олиб, дарвоза дарчасидан кўчага чиққан ва қишлоқ итларининг вов-вовлари ўртасида кета туриб, жоҳил сўфининг қайсарлигини синдириш учун турли-туман тadbирлар ахтарарди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ВОВАЙЛАТО 1 айн. **вовайло**.

2 Войвойлаш, байбайлаш.

ВОВАЙЛО [а. واوللا – афсус, аттанг, эвоҳ] унд.с. Оҳ-воҳни, ҳасратни, афсус-надо-

матни ифодалайди. Вовайло қилмоқ. Нега булут аро боқасан, офтоб, Нега куйларда ҳам дариг, вовайло? Миртемир.

ВОВИЛЛАМОҚ 1 «Вов-вов» деган овоз чиқармоқ; ҳурмоқ. Ит вовиллади. ■ Ғазаланган кучукларнинг вовиллаши, томошчиларнинг қийқириши кўкни қоплайди. Ойбек. Танланган асарлар. Изма-из келаётган Ўзбек вовиллади. Ота орқасига қайрилиб қараса, салт отлиққа кўзи тушди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма с. т. Акилламоқ, ўшқирмоқ, қопмоқ. [Эшон:] – Сенга ким кўйибди бундай гапларни! – деб вовиллаб берди. П. Турсун. Ҳукутовчи.

ВОДАРИҒ(О) [ф. وادريغ – э афсус, аттанг] унд. с. Афсус-пушаймонни, оҳ-воҳни ифодалайди. Водариғо! Бу қандай гап! ■ Яккалашса, келар эди зўрлигим, Водариғо, кўрсатмадим эрлигим. Асир қолиб, келди қаттиқ хўрлигим, Қизилбошга банди бўлдим, найлайин. «Гўрўглининг туғилиши». Бировнинг ҳалолни биров суядиган замон экан-да, водариғ! С. Сиёев, Ёруғлик.

ВОДЕВИЛЬ [фр. vaudeville < vau de Vire – Вир дарёси водийси – “водевр” халқ ашулалари тарқалган жой] **1** Куплетли кўшиқ, романс, рақс, мусиқа жўрлигида ижро этиладиган, латифасимон мазмунга асосланган ангил комедия.

2 Водевиль охирида унинг ижрочилари томонидан томошабинларга қарата айтиладиган сўнгги кўшиқ.

ВОДИЙ [а. وادى – водий; қуриб қолган ўзан; жарлик] **1** Дарё бўйлаб чўзилган ёки тоғлар орасидаги кенг текислик. Дарё водийси. Тоғ водийси. ■ Катта-кичик водийларни қоплаб ётган туман худди кўлга ўхшаб кўринар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бир томонингиз – харсанглар макони, иккинчи томонингиз – уфққа туташи ям-яшил водий. Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Умуман экин экиладиган, обод ер. Амударёни жиловласак, Ўзбекистонда бутун бутун янги пахта водийлари яратилади. Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Умуман, мамлакат, юртнинг бир бўлаги; диёр. Чўлқуварлар бир мақсад – Сурхон, Шерободни боғ-роғли водийга айлантириш орзуси билан яшамоқдалар. «Ўзбекистон кўриқлари». Бу чол Гулистондагина эмас, бутун водийда «чавандоз» номини олган улоқчи эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Бирор нарса учун хос бўлган жой, макон. *Афтидан, унинг ўзи ҳам афсонавий гўзаллик водийсини кўришга ошиқарди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ротамиз жангчилари ярадорларни кўтариб чиқишар, ҳалок бўлганлар ўрнига ёрдамчи жангчиларни эргаштириб, «ажал водийси»га кириб боришарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. - *Мен ўлим водийсида хизмат қилганман, — деди ошпаз.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Жунун водийси Мажнунлик, телбалик олами. *Жунун водийсига мойил кўрармен жони зоримни.* А. Навоий. **Ишқ водийси** Ишқ-муҳаббат олами. **Фано водийси** Йўқлик (йўқ бўлиш) олами. *Чиқолмай сира маълум гирдобдан, Фано водийсини кезган бандалар.* Файратий.

ВОДОВОЗ [р. вода — сув + воз(ить) — ташимоқ] с.т. Сув ташийдиган машина. *Шахарча томондан ҳам водовозлар кела бошлади.* П. Қодиров, Эрк. *Водовоз келиши билан вагонлардан кишилар, хотинлар, болалар сакраб тушишди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ВОДОКАНАЛ [р. вода — сув + лот. canalis — қувур, нов] Сув ўтказиш тизими, тармоғи. *Водоканал ходимлари келиб, машиналар билан кавлашади, тўғрилашади, кўмишади.* Газетадан.

ВОДОКАЧКА [р. вода — сув + качка — (насос билан) босиб чиқариш] Сув чиқарувчи насослар ўрнатилган махсус бино. *Водокачка очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайишга айланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

ВОДОЛАЗ [р. вода — сув + лаз(ить), лезть — кирмоқ, тушмоқ] с.т. қ. **Ғаввос.** ..сув ости техника бошқармасининг водолазлари ва электрпайвандчилари.. газ қувурларини дарё тубига ўрнатадилар. Газетадан.

ВОДОПРОВОД [р. вода — сув + про-вод(ить) — ўтказмоқ] Саноат ва маиший эҳтиёжларни сув билан таъминлаш учун қурилган сув қувурлари, насос станциялари ва ш. к. тизими. *Тошкент водопроводи. Водопровод тармоғи. Водопровод суви.* ■ *Водопровод учун кавлаб қўйилган чуқурлар қоронгида ваҳимали кўринади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Кампир водопроводдан сув олиб, ҳовлига сепмоқчи бўлди.* «Гулдаста».

ВОДОПРОВОДЧИ Водопровод қуриш ва тузатиш ишларида ишловчи мутахассис ишчи.

ВОДОРОД [р. вода — сув + род(ить) — туғиш, туғдириш] Кислород билан қўшилиб, сув ҳосил қиладиган, Менделеев даврий системасининг I гуруҳига мансуб рангсиз, ҳидсиз енгил газ; кимёвий элемент. *Водород билан тўлдирилган азростат.* ■ *Лойиҳага кўра, уй чердагига ўрнатилган қуёш батареяси сувни кислород ҳамда водородга ажратади.* «Фан ва турмуш».

ВОЕЙ унд. с. Қаттиқ алам ёки ортиқ даражадаги завқ, қувонч каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *Воей, ёш бола деган шунақа ширин бўладими!* ■ [Майсара Ҳидоятга:] *Келин кўрққанидан хуши кетиб қолди, икковингиз-ку майли, бу ўртада мени худо урди. Худди тилка-тилка қилади-да, воей!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ВОЕНКОМ [р. “военный комиссар” бирикмасининг қисқартмаси] с.т. эск. Ҳарбий комиссар. *Ана энди военкомнинг мардикорга қараб айтаётган сўзи.. “Ўзбек фольклори”.*

ВОЕНКОМАТ [р. “военный комиссариат” бирикмасининг қисқартмаси] Ҳарбий комиссарлик. *Нормат узр айтгунча, шофер жавоб қилди: Соат тўққизда военкоматда бўлишимиз керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ВОЖАК [р. “вожати” < “водить” сўзидан — бошлаб, бош бўлиб борувчи] с.т. эск. Бошқариб, раҳбарлик қилиб борувчи шахс; бошлиқ. - *Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожакингиман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз? — Вожак бўлиш у ёқда турсин, пайғамбар бўлсанг ҳам, айтмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВОЖАТИЙ [р. “вожати” < “водить” сўзидан — бошлаб борувчи] эск. 1 Пионер отряди, болалар уйи, комсомол қабиларда отряд, дружинанинг раҳбари. *Пионерлар лагерини тарбиячи ва вожатийлар билан таъминлаш масалалари ҳал этиб қўйилди.* Газетадан.

2 с.т. Трамвай ҳайдовчиси. ..*Тошкент трамвай ишхонасига кирди. Вожатий бўлиб ишлади.* Газетадан.

ВОЖИБ [а. واجب — зарур, керакли, мажбурий; мажбурият, бурч] 1 дин. Ҳар бир мусулмонга пайғамбар томонидан буюрилган, бажарилиши мажбурий, зарур бўлган амал тури. *Уч хил амал бордирки, улар ҳар бир мўмин зиммасига вожибдир.* «Фан ва турмуш».

2 с. т. Бажарилиши мажбурий. [Барногул:] *Амри подшо вожиб, ҳеч ким тарки вожиб қилолмайди. «Орзигул». Биз дўжонни ёпиш хусусида амри фармон берган эдик. Ё бизнинг амримиз сенга вожиб эмасму?* С. Сиёев, Аваз.

ВОЗ: воз кечмоқ 1 Эгалик ёки фойдаланиш ҳуқуқидан, имкониятидан кечмоқ, фойдасидан, баҳридан ўтмоқ. *Меросдан воз кечмоқ. Ҳақидан воз кечмоқ.* ■ У [Тургун] *Саодат учун ҳамма нарсадан воз кечишга ҳозир эканини ёзган эди. О. Ёқубов, Тоғ қизи.*

2 Бирор фикр, хатти-ҳаракат ва ш. к. нинг зиддига қарор қилмоқ, ундан қайтмоқ. *Немислар роса қирғин ўқига учрагач, хужумдан воз кечиб, орқага.. қайтишга мажбур бўлди. Т. Рустамова, Мангу жасорат. Аҳмаджон ҳозирча хат ёзишдан воз кечди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ВОИЗ [ا. واعظ — тарғиб қилувчи, ваъзхон] 1 дин. Диний мазмунда ваъз қилувчи, ваъз айтувчи, ваъзхон, ваъзғўй. *Кейинчалик Доий Хивадаги Жоме масжидига воиз қилиб тайинланди. «ЎТА».*

2 эск. кт. Насихатомуз ёки ташвиқий нутқ сўзловчи, нотик. *-Энди реакциянинг аврағи воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўрақларига уриб, дарё-дарё сўз қўядилар, — деди Муҳаммад Жамол. Ойбек, Нур қидириб.*

ВОИЗЛИК Воиз вазифасини бажариш; ваъзхонлик, нотиклик.

ВОЙ унд. с. Каттик оғриқ, алам туйғусини ифодалайди. *Мен унинг қўлини қаттиқроқ қисдим. Маҳбуба «вой» деб юборди. О. Ёқубов, Ыкки муҳаббат. Уринг, Ўрмонжон ака! Сўйинг! Қоним оёғингизга тўкиласин. Вой десам, инсон эмасман! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Ҳаяжон, қўрқув ва, аксинча, севинч, ҳайрат, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *-Бу нима? Вой, қулогингиз орқаси ҳам озгина қонабди, — деди Гулнор кўрқиб [Йулчиға]. Ойбек, Танланган асарлар. «Вой шайтонлар, роса ўхшатибди!» деди-да, жимгина томошага берилди. Ойбек, Танланган асарлар. Кечқурун кўча эшиги тақиллади-ю, кампирнинг «Вой ўргилай! Вой, гиргиттон» деган товуши эшитилди. Ҳаял ўтмай эшикдан Самандаров кирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Охири вой Охири, оқибати ёмон (бўлади). *Ваъдабозлик, ёлғончилик, кўзбўямачиликнинг ҳам умри қисқа, охири вой!* «Муштум» **Ҳолига вой** Ҳоли ёмон, аҳволи оғир. *Йиғидан кўзлари, қовоқлари қизариб шишган Шоқосим етиб*

келди: -Вафот қилди жонкашим, дардқашим. Ҳозир қўлимда жон берди. Ҳолимга вой! Ойбек, Танланган асарлар.

ВОЙБЎ(Й) унд. с. Ажабланишни, ҳайратни ифодалайди. *Муса Назарович соатиға қараб, шошилиб ўрнидан турди: -Войбўй, ўтириб қолибман, у ёқда ишим ошиб-тошиб ётибди. П. Қодиров, Уч илдиз. [Орипов:] Ҳўш, хоним, қаерга келган эдик? Менга қаранг, войбўй, мунча қовоғингиздан қор ёғяпти. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

ВОЙВОЙЛАМОҚ Дод-вой қилмоқ, вой-вой деб қичқирмоқ (оғриқ, қайғу-алам, қўрқув ва ш. к. туфайли). *Миршаб кучаниб туриб, (боланинг ўнг қулогини) зарб билан тортган эди, оғриқ жонидан ўтиб кетди, шекилли, бола войвойлаб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ВОЙДОД унд. с. 1 Ёрдамга чақириш, бирон иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. га чидай олмаслик, норозилик нидоси. *-Дод! Войдод! Қароқчилар босди!!! — довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Войдод, халойиқ, бу қандай эркакки, хотинини бировга қўшиб қўйиб, ўзи эшик пойлаб ётади. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.*

2 Ўта завқланиш, хурсандликни ифодалайди. *-Войдод! — Мирсалимов бамисоли товўқдай қийқанглаб кулди. «Гулдаста». [Мулладўст:] Войдод, мен айтдим, чимматнинг ёнбошидан қарайдиган бўлиб қолди, деб. Ҳамза, Майсаранинг иши.*

ВОЙДОДЛАМОҚ Войдод деб қичқирмоқ, дод-фарёд кўтармоқ, ёрдамга чақириб додламоқ.

ВОКАЛ [лот. vocalis — овозли, хушовоз; унли] Ашулага, ашулачиликка оид: ашула қилиб айтиш учун мўлжалланган. *Вокал мусиқа.* ■ *Фестиваллар Ўзбекистон пойтахтида кучли вокал мактаби шаклланаётганидан далолат беради. Газетадан.*

ВОКАЛИЗМ Бирор тилнинг унли товушлар тизими. *Бухоро шевасининг вокализмидаги специфик хусусиятлар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин.. «ЎТА».*

ВОКАЛИСТ Ашулачилик санъати мутахассиси; моҳир ашулачи; санъаткор. *Республикамизда мусиқа санъатининг тез суръатлар билан ривожланиши.. малакали вокалистлар етишиб чиқишига замин тайёрлади. Газетадан.*

ВОКЗАЛ [ингл. Vauxhall, айн. Вокс кошонаси – Лондондаги сайргоҳ боғнинг номи] Йўловчилар ва транспортга хизмат кўрсатиш учун мўлжалланган бино, бинолар мажмуи (Вокзалнинг темир йўл вокзалли, автовокзал каби турлари бор). *Кеч соат ўнга яқин поезд жўнади-ю, у деразадан қўл силкита-силкита кўринмай кетган Гавҳарни кўз олдидан кетказолмай, вокзалдан секин чиқди. П. Қодиров, Уч илдиз. Йўлдош вокзалда эшелон жўнашга тайёр турганини кўрди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ВОЛА [а. والو – шайдо; мафтун, ҳайратда қолган; ақл-ҳушини йўқотган] *эск. кт. Мафтун, ҳайратда, ҳайрат ҳолатида бўлиш. Не ажаб, сизга ҳама вола экан.. Ҳабибий. Тушимми ё ўнгимми – унга қараб қолдим, кўзимда вола. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.*

Вола бўлмоқ Мафтун бўлмоқ, ҳайратли ҳолатга тушмоқ. *Бўлибман, нетай, бир пари воласи, Қизил юзлари гулшаним лоласи. Ҳабибий. Йўқ, ул ниёла эрмас, Санъат экан мукамал, Кўрганда етти иқлим Ҳайрону вола бўлгай. Э. Воҳидов, Мухаббатнома.*

ВОЛАН [фр. volant – учадиган] Бадминтон ўйинида: бир томони патли тўпча, копточка.

ВОЛАПЮК [volapuk < ингл. world – жаҳон + speak – гапирмоқ, сўзламоқ; “жаҳон тили”] Сунъий халқаро тиллардан бирининг номи (оммалашмаган).

ВОЛДИР Шох ёки металлдан ясалган соққа; золдир. *Биласизми, қаҳратон қиш, қор бўрони қутурган пайт. Туф десанг, тунугинг ерга муз волдир бўлиб тушиб ўйнаб кетади. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.*

ВОЛЕЙБОЛ [ингл. volley – уриб қайтармоқ + ball – тўп] *стрт.* Қарши команда майдонига тўпни қўл билан уриб, тўрдан ошириб тушириш ўйини. *Волейбол ўйнамоқ. Волейбол майдони. Волейбол командаси. ■ Волейболни ҳамма ерда ўйнаш мумкин. Бунинг учун фақат тўп, тўр, 9 x 18 метрли текис майдонча ва ҳар бири 6 ўйинчидан иборат икки команда керак. «У қим, бу нима?» [Қўдрат].. мактаб майдончасида волейбол ўйнаётган болаларга қўшилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ВОЛЕЙБОЛЧИ Волейбол ўйновчи спортчи. *1963 йили Москвадаги жаҳон чемпионатида япон волейболчилари тўп узатишда кўп очкони қўлга киритдилар. «У қим, бу нима?»..*

ВОЛИДА [а. والده – она] *эск. айн. она. Волидамиз бетоб ётган эканлар, мени кўриб ҳушдан кетдилар. А.Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Икки тарафимизни ёғий босган. Волидангиз тайинлаб юбордилар. Дарҳол Андижон қўрғонига бориб, бекларни тўпламоқ керак. П.Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ВОЛИДАЙН [а. والدين – ота-она] Ота-она. *Ота-оналар фарзандларига, болалар эса волидайн умрига барака беришини сўраб, Яратганга ёлбордилар. Т. Малик, Шайтанат.*

ВОЛИ(Й) [а. والى – ҳоким, ҳокимият вакили] Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларида хон ва подшоҳ томонидан тайинланадиган вилоят ҳокими.

ВОЛОСТЬ [р. волда – ҳокимият] *тар.* Чор Россиясида ва СССРда 1919–1929 йиллардаги районлаштиришга қадар уезд таркибига кирувчи қўйи маъмурий-ҳудудий бўлинма. *..ер бўлиш вақтида волость ер қўмитасидан тўқайга Арслонбеков вакил бўлиб келган. Ҳ. Фулом, Машғал. Қисқаси, намуна фирқа ячейкаси билан волость комсомол ёшлар қўмитасининг ношир афкори “Ёш куч” деворий газетасини чиқара бошлади. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.*

ВОЛЬТ [итал. < итальян физиги А. Вольта (Alessandro Volta) номидан] *физ.* Халқаро бирликлар тизимида электр токи кучланиши ва электр юритувчи кучнинг ўлчов бирлиги.

ВОЛЬТА [итал.]: **вольта ёйи** *физ.* Электр токи занжирига уланган электроллар орасидаги газда ҳосил бўладиган чўғ ёй.

ВОЛЬТЛИ Маълум вольт кучланишга эга бўлган. *Паст вольтли электр тармоғи. Юқори вольтли қурилма.*

ВОЛЬТМЕТР *физ.* Электр занжирининг икки нуқтаси орасидаги кучланишни ўлчайдиган асбоб.

ВОЛЬФРАМ [лот. Wolframium < нем. Wolfram < Wolf – бўри + Rahm – сўлак, кўпик] Юқори температурада эрийдиган, оғир, жуда қаттиқ оч кулранг металл. Менделеев даврий системасининг VI гуруҳига мансуб кимёвий элемент. *Вольфрам қотишмалари. ■ Вольфрам нўлатларни легирлашда, ейилишга чидамли ва иссиқбардош қаттиқ қотишмалар олишда кенг қўлланади. «Политехника луғати».*

ВОЛОНТАРИЗМ [лот. voluntas – ирода; хоҳиш-истак; интилиш] **1** *флс.* Иродани борлиқнинг энг олий кўриниши, тамойили

деб қаровчи, ақл-идрок ва таҳдилга суянишга қарши бўлган фалсафий оқим.

2 Тарихий жараёнларнинг объектив қонуниятларига риоя қилмасдан, мавжуд шарт-шароитлар ва имкониятлар билан ҳисоблашмасдан, ўзбошимчалик билан сиёсат юритиш, ўз хоҳиш-иродасини ҳамма нарсдан юқори қўйиш.

ВОЛЮНТАРИСТ Волюнтаризм тарафдори.

ВОЛЮНТАРИСТИК Волюнтаристга хос, волюнтаризмга асосланган. *Волюнтаристик дунёқараш. Волюнтаристик назария. Волюнтаристик сиёсат.*

ВОНА Корея Республикаси ва Корея Халқ Демократик Республикасининг пул бирликлари.

ВОРИЛЛАБ Равон ва тез (сувнинг оқиши ҳақида) қ. **вариллаб**. *Чинорлар тагидан вориллаб бир ариқ сув чиқиб ётарди. «Ёшлик». Қор эриб, тунука тарновлардан сув вориллаб оқа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВОРИС [а. وارث — меросхўр, мерос қилиб олувчи] **1** Мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс, мерос эгаси, меросхўр. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноксиз.. ерли-сувли, пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққамушт қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ўтмишдан, ота-боболардан мерос қолган моддий ва маданий бойликларга эгалик қилувчилар, уларнинг ишларини давом эттирувчилар. *Иичи ва деҳқонларнинг муносиб ворисларини тарбиялаш — хунар-техника билим юртининг асосий вазифаси.* Ҳ. Иброҳимов, Ворислар.

ВОРИСЛИК Вафот этган шахс (мерос қолдирувчи) ҳуқуқ ва мажбуриятларининг ўз меросхўрларига ўтиши.

ВОРОНКА [р. — «ичи тешик нарса; найча»] **1** Оғзи тор идишларга суюқлик қуйиш ва филтрлаш учун ишлатиладиган, бир (қуйи) томони найчали, конус шаклидаги асбоб. *Шиша воронка. Керосин воронкаси. Сут воронкаси.*

2 Шу асбоб шаклига эга бўлган нарсага нисбатан қўлланади. *..сартарош оғзидаги носини қўлидаги воронка қилиб ўралган қоғозга ташларкан, «бўлмайди», деди. «Муштум».*

ВОСИЛ [а. واصل — эришувчи, етишувчи; етиб келувчи; бириктирувчи]; **восил бўлмоқ** эск. кт. Эришмоқ, етишмоқ; бориб етмоқ,

Ёнимга тезроқ келсанг-а, Васлимга восил бўлсанг-а, Тинмай бўсалар олсанг-а, Ёрини нидо айлади. «Тоҳир ва Зухра».

ВОСИТА [а. واسطه — чора, талбир, усул; ўрта, ўртадаги] **1** Бирор мақсадга эришиш ёки бирор ишни амалга ошириш учун дастак бўлиб хизмат қиладиган нарса, қурол. *Ахборот воситалари. Техника воситалари. Транспорт воситалари. Ишлаб чиқариш воситалари. ■ Дарёдан сузиб ўтиш учун Умаровда қайиқ ҳам, оддий сузиш воситаси ҳам йўқ эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш учун хизмат қиладиган, фойдаланиладиган нарса, омил. *Дейдиларки, одатда, севишганлар ўз кўнгилларини тил билан изҳор этолмайдилар, имо-шиора ва баъзан қочирик гаплар жуда яхши восита эмиш.* Шухрат. Шинелли йиллар. *Меҳнат интизоми шундай бир воситаки, у ишда уюшқоқликни, ташаббускорликни, ижодкорликни таъминлайди. «Ўзбекистон кўриқлари».* Қорақанд меваси билан чинор нўстлогидан тайёрланган шарбат ҳам қандли диабетни даволашда яхши восита экан. «Фан ва турмуш».

3 (ў.-п. к. да — **воситасида**) кўм. вэф. Орқали, туфайли. *..фақат у менинг воситамда тўйни бошлаш учун сиздан изн олгани келган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..уларнинг [давлатмандларнинг] зиёфатлари воситасида баъзи мадрасаларнинг мударрислари, муҳаррирлари билан ҳам танишди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Восита қилмоқ Восита сифатида ишга солмоқ, фойдаланмоқ. *Мунисхонни шунча ваҳима босдики, онасини восита қилишга сабри чидмай, акаси билан юзма-юз ўтириб гаплашишга мажбур бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ВОСИТАЛИ Воситага эга бўлган, бирор кимса ёки нарса воситаси билан амалга ошириладиган; бавосита.

Воситали тўлдирувчи тлш. Тушум, қаратқич, бош келишикларидан бошқа келишикларда, шунингдек, айрим кўмакчилар билан келган сўзлар орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАСИЗ қ. бевосита.

Воситасиз тўлдирувчи тлш. Тушум келишигидаги сўз орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАЧИ Бирор ишнинг амалга оширилишида восита ролини ўйновчи кимса

ёки нарса. У билан биз подшонинг амрини юзга чиқарадиган воситачилар, холос. К. Яшин, Ҳамза. *..малакали таржимонларнинг етишмаслиги натижасида ханузгача француз адабиёти намуналари воситачи тил орқали таржима қилинмоқда. «УТА».*

ВОСИТАЧИЛИК Воситачи ишини ба-жариш, воситачи бўлиш. *Махдум Сафар буючини мулла Абдурахмон тарафидан воситачилик учун жўрттага келган, деб ўйлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ВОТУМ [лот. votum — тилак, истак, хоҳиш] Сайловчилар ёки вакиллик органларининг кўпчилиги овоз билан қабул қилган қарори ёки фикри.

ВОФУРУШ [ф. فروش — очик + وا — сотувчи] эск. 1 Оёқ кийимлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Исоқ отанинг кўлидан чиққан кавуш бежирим, бекам-кўст бўлгани учун, вофурушлар уларни жон деб сотиб олишарди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Кўнчилар қайиш, сахтиён.. тайёрлаб, вофурушларга улгуржи ёки пойабзал тикадиган косибларга чакана сотадилар. Н. Сафаров, Наврўз.*

2 Эгар, ўроқ каби буюмларни олиб сотувчи дўкондор.

ВОЯ [ф. وایه — ҳисса, насиба; истак, эҳтиёж; ақл, эс]: **вояга етмоқ** 1 Улғайиб балоғатга (балоғат ёшига) етмоқ. *Вояга етган қиз. ■ Маълумки, сўнги йилларда ичкилик-бозлик ва гиёҳвандлик вояга етмаган болалар ўртасида ҳам кенг тарқалмоқда. Газетадан.*

2 Умуман, ёш ва бошқа жиҳатдан етук (етилган) даражага эришмоқ. *— Мен шундай табаррук, фидокор инсонни туғиб вояга етказган онани албатта кўришим керак, — деди меҳмон. Назармат. Жўрлар баланд сайрайди. Мадатов оиласида 8 фарзанд туғилиб вояга етди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

3 Маълум бир иш, фаолиятда етуклик-ка, камолотга эришмоқ. *..оқсоқол ёзувчилар қурултойга ўз кўз қорачиқларидек ардоқлаб вояга етказган ўнлаб талантли шогирдларини эргаштириб келдилар. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 Униб, ўсиб етилмоқ. *Даромадни егани-ку еган, вояга етган мева дарахтларини кесиб кетаётгани нимаси? «Муштум». ..ташлаган данаклар кўкариб, вояга етиб, ҳосилга ҳам кирибди. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.*

ВОҚЕ(Ъ) [а. واقع — йиқилаётган; содир бўлаётган; рўй бераётган; ҳақиқий]: **воқе бўлмоқ** кт. Содир бўлмоқ, рўй бермоқ, юз бермоқ; келиб чиқмоқ. *Эртаси кун бутун Марғилон деярлик Маликбойнинг майдонида воқеъ бўлган ишга жуда ҳайрон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ВОҚЕА [а. واقعه — ҳодиса; ҳол, ҳолат; жанг] Воқе нарса, иш-ҳодиса, ҳолат ва ш. к. *Қутилмаган воқеа. Тарихий воқеа. Халқаро воқеалар. Қувончи воқеа. Қизиқ воқеа. Нохуш воқеа. Муҳим воқеа. ■ Бу фильмдаги воқеаларни айтишга одам боласининг тили бормас эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ўзи билан боғлиқ бўлган бир неча воқеаларни ҳам сўзлаб берди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Фарғона водийсида энг буюк, тарихга кирган воқеа Катта Фарғона каналининг қазилишидир. «Ўзбекистон кўриқлари». Романнинг бадиийлигига соя ташлаб турган воқеалар баъзи ўринларда ортиқча чўзилиб кетади. С. Кароматов, Олтин қум.*

ВОҚЕАН [а. واقعا — ҳақиқатан] рвш. эск. кт. Ҳақиқатан, дарҳақиқат; дарвоқе, ай-танча. *Қутидор ўзича нима тўғрисидадир ҳисоб юритди-да: —Воқеан, сиз мени эслай олмайсиз, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. —Ҳай, воқеан, — деди махдум, кулги ораси тўхтаб. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ВОҚЕАНАВИС [воқеа.. + ф. نویس — ёзувчи] 1 Воқеликда юз берган, ҳақиқий ҳодисаларни акс эттирувчи ёзувчи. *Шолохов — атоқли санъаткордир.. талантли ва ростўй воқеанависдир. Газетадан.*

2 эск. Расмий йўл билан кўйилган махфий агент; махфий кузатувчи; айғоқчи, жосус. *—Эҳтиёт бўлиш керак, — астагина шивирлаб насихат қилади халфа ва шогирдларга бобом. — Шу кунларда палиса гиз-гиз санғиб қолди, воқеанавислар урчиб кетди. Ойбек, Болалик. Ҳусайн Бойқаро.. ўзининг воқеанавислари орқали.. олиб турган маълумотларини сўзлади. Ойбек, Навоий.*

ВОҚЕИЙ [а. واقعی — ҳақиқий, амалдаги] 1 Воқе ҳолатли, ҳақиқатан рўй берган; чин, реал. *Воқеий ҳодисалар.*

2 Воқе ҳолатда бўлган нарсаларга оид, улар ҳақидаги. *Воқеий ҳикоя. ■ Адабиётимиздаги ҳужжатга, ҳаётда бор фактларга асосланиб ёзилган воқеий асарлар катта салмоққа эга. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.*

ВОКЕЛИК Табиий ва ижтимоий-тарихий ҳодисаларни ифодаловчи объектив реаллик. Ҳар бир миллий тил воқеликни билиш жараёнини мустақил, ўзига хос равишда акс эттириши характериға эга. «ЎТА». Бу даврда эртак ва афсоналар чинакам воқеликка айланмоқда. Газетадан.

ВОКИФ [a. واقف – тўхтаб қолган, тургун; хабардор, билувчи] Бўлиб ўтган ёки бўлажак воқеа, ҳодисадан, махфий нарса, сир ва ш. к.дан хабари бор; хабардор. *Ота-она ва ҳатто ҳамма нарсадан воқиф буви кўз олдиди.. Ҳафиза тамоман ўзгаргандай бўлди. Мирмуҳсин, Умид. У амирнинг қушбегиси.. давлатнинг барча ички-ташқи сирларидан воқиф.. ҳазратнинг наздида кемадай қалқиб турган шаҳар сирларидан ҳам хабардор. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

Воқиф бўлмоқ Хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ; билмоқ. *Сиз шундай қилингни, бола сиздан сир яширмасин. Ана унда.. сиз унинг бутун хатти-ҳаракатидан воқиф бўлиб турасиз. С. Зуннунова, Янги директор. Орадан уч кун ўтгач, Довуд ҳукумати бу шов-шувдан воқиф бўлиб, Тоҳирни саройға чақиринди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.*

ВОҲ унд. с. Фам, қайғу, алам, афсус ёки огриқни ифодалайди; оҳ, вой. *Турфа савдолар бошига тушди, кетди ихтиёр, Воҳ, утарга ўхшади энди умр занжирда. Ҳамза. Қизил гулдай хотиним қолди.. Воҳ, воҳ, пешонам.. Ёдимга тушса, жигарим хун бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ВОҲА [a. واحه – саҳро ўртасидаги сувли, кўкаламзор жой] Чўл ва чалачўлларда обод қилинган ер. *Зарафшон воҳаси. Хоразм воҳаси. ■ Бир томчи сувға зор бўлиб ётган дашт ўзлаштирилиб, маъмурчилик воҳасига айлантирилиб, Оқар қишлоғи аҳолиси қараб турармиди. «Ўзбекистон кўриқлари». Воҳанинг узунлиги нари борса уч-тўрт фарсанг, кенлиги кўп бўлса бир фарсанг келар. О. Ёкубов, Кўҳна дунё. Тупроғи серунум, иқлими мўътадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларға айлантириши қадимий орзу эди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ВОҲАСРАТО [ф. +a. واحسرتا – қаттиқ қайғуриш, ачиниш ва ш. к. да айтиладиган сўз] кам қўлл. **1** унд. с. Ачиниш, қайғуришни билдиради.

2 Ачинарли, аянч ҳолатли. *Наҳотки унинг қисмати бир умрга шундай воҳасрато бўлиб*

қолиб кетса. К. Яшин, Ҳамза. 1930 йилда Қашқадарё қишлоқларига.. борганимизда, камбағал деҳқонларнинг воҳасрато кулбаларини.. кўриб келган эдик. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ВОҲИД [a. واحد – ягона; бир; бирлик] эск. кт. **1** Бир, якка, ёлғиз; бирдан-бир. *Туй тугагач, ваъдаи воҳид қайта-қайта эслатилиб, қуюқ хайрлашилди. Н. Аминов. Ёлгончи фаришталар.*

2 эск. мат. Бирлик (ўлчов бирлиги).

3 Ягона субстанция (алкимёчилар тасавурида).

4 Воҳид (эркаklar исми).

ВРАЧ [р. врач < врати – гапирмоқ, сўзламоқ; авроқчи; сеҳргар] Олий маълумотли (ўрта маълумотли тиш врачларидан ташқари) тиббиёт ходими. *Болалар враччи. Ветеринария враччи. ■ Эмизикли она ҳар қандай дорини ҳам врач маслаҳатисиз ичмаслиги керак. Газетадан. Пахтакор – пахта, боғбон – мева етиштиради, рассом расм чизади, врач даволайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ВРАЧЛИК Врач касби, иши. *Врач кузатувчан ва сабр-тоқатли бўлиши шарт. У врачлик сирларини гапириб қўймаслиги учун тилини тия билиши ҳам керак. «У ким, бу нима?» Врачлик нақадар олижаноб касб ва бу касб эгалари жуда ажойиб кишилар эканлигини сиз яхши биласиз. «У ким, бу нима?»*

ВУЖУД [a. وجود – борлик, мавжудлик; гавда, жисм] **1** Кишининг бутун борлиги, жони-тани; аъзойи бадан. *Ҳўжабеков бўмбўш кўчада якка ўзи. Бутун вужуди асабий титрайди. С. Анорбоев, Оқсой. Ота домдараксиз кетган ёлғиз ўғли Раззоқни эслаб, бутун вужудида алақандай бир ҳолсизлик сезди. Ҳ. Фулом, Машғал. У қоп-қора, қотма, вужуди най бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.*

Бутун вужуди билан Бор (тамоми) имконияти, диққат-эътиборини ишга солиб. *Мана шу бахтиёр кунларни халқимиз ўзининг қони билан, жони билан, бутун вужуди билан ҳимоя қилган. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Устоз гапларини тушуниб олиш учун бутун вужудим билан тинглардим. Н. Сафаров, Оловли излар. Саидқосим ўринбосарлик ишига бутун вужуди билан киришди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 кўчма Одам, шахс, зот. [Отабек:] -Сизми, Кумуш? — деб сўради. [Кумуш:] -Мен, мен! — Бу савол-жавоб ила икки вужуднинг ҳамма ҳасратлари, аламлари бир-бирларига англашилган.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Умуман, жонли ва жонсиз нарсаларнинг борлиги, жисми. Жамики мавжудотнинг вужудида ҳам тебранма ҳаракатни кўрамаиз. «Фан ва турмуш».

Вужудга келмоқ Дунёга келмоқ, юзага келмоқ, яралмоқ. Унинг [Ботиралининг] ҳисобича, шу поёнсиз тўқайнинг ўзида бир неча янги қишлоқ вужудга келиши мумкин. Ҳ. Фулом, Машғал. Нон қанчадан-қанча кишиларнинг ҳалол меҳнати билан вужудга келади. Газетадан.

ВУЖУДИЯТ [a. وجودیت — мавжудлик билан боғлиқ барча нарсалар] эск. кт. қ. **вужуд** 1. Агарда бутун вужудиятини.. йигитнинг ишқи тўлдирмаган бўлса эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ВУЗАРО [a. وزر — «вазир» сўзининг кўплиги] қ. **вазир-вузаро**.

ВУЙ унд. с. Муболагани, ҳайратни ифодалайди. Вуй, одам! Вуй, ари! — Вуй, чиройлигини! Кокил, бу кимники, ўзингикими? С. Сиёев, Ёруғлик. -Вуй, мунча-а! — Лобар сирли пичирлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВУЛКАН [лот. vulcanus — ўт, олов < қадимги Рим мифологиясида: олов ва темирчилик маъбуди номи] Ер пўстидаги ёриқлар, каналлар орқали лава, иссиқ газ, сув буғлари ва жинс бўлақларини чиқариб турадиган геологик тузилма. Вулканлар Ер пўстида содир бўладиган тектоник ҳаракатлар натижасида пайдо бўлган ёриқ (канал)лар орқали лава, иссиқ газ, сув буғлари

ва бошқа жинсларни чиқариб турадиган конус шаклидаги баландликлардир. «У ким, бу нима?»

ВУЛКАНИЗАЦИЯ, вулканлаш [ингл. vulkanization — каучукни резинага айлантириш] тех. 1 Вулканизация агентлари деб аталувчи олтингутурт, органик пероксидлар ва баъзи синтетик смолалар иштирокида каучукни резинага айлантириш ва резина буюмлар тайёрлаш жараёни.

2 Автомобиль, велосипед, мотоциклларнинг резина камераларини, шиналарини ямаш. Вулканизация аппарати. Вулканизация устахонаси. Вулканизация қилмоқ.

ВУЛКАНОЛОГИЯ [вулкан + юн. logos — фан, таълимот] Вулканларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг ривожланиши, тузилиши, Ер юзида тарқалиши, жойлашиши ҳақидаги фан. Вулканология институтидан хабар беришларича, иккита оловли лава отилиб чиқиб.. Газетадан.

ВУЛЬГАР [лот. vulgarus — оддий; одатий] Дағал, қўпол, одобдан ташқари. Вульгар сўз. Вульгар ибора.

ВУЛЬГАРИЗМ тлш. Адабий тилда ишлатиладиган вульгар сўз ёки иборалар. Фафур Фулом поэзиясида образлиликни таъминловчи воситалар сифатида архаизм, профессионализм, вульгаризм каби алоҳида махсус лексика ресурслари эмас, балки кенг истеъмолдаги «оммавий» сўзлар асосий роль ўйнайди. «ЎТА».

ВУЛЬГАРЛАШТИРМОҚ Обьектив ҳақиқат, воқеа-ҳодиса, таълимот ва ш. к. нинг туб маъносини жуда ҳам содалаштириб, сохталаштириб, бузиб кўрсатмоқ, нотўғри ва сийқа талқин қилмоқ.

ВУЛҚОН эск. айн. вулкан.

ГАБАРДИН [фр. gabardine – узун камзул] Пальто ёки костюмбоп бир нав жун мато ва шу матодан тикилган уст кийим. *Бир костюмлик габардин. Габардин костюм. ■ Фақат бутун завод коллективи номидан жиянимга ушбу габардин макинтошни кийдириш билан чекланаман. С. Аҳмад, Сайланма.*

ГАБАРИТ [фр. gabarit – ўлчам] Бино, кема, вагон, машина ва ш. к. нинг сиртқи чегаравий ўлчами. *Кўпгина радиоприёмниклар ва телевизорлар аслида ранги ва габарити билангина бир-бирларидан фарқ қилдилар. Газетадан.*

Габарит дарвоза Усти очиқ темир йўл вагонларига юкланган юкларнинг ўлчамини, габаритини текшириш учун қурилган махсус дарвоза.

ГАББРО [итал. gabbro – Италиянинг Ливорно шаҳри яқинидаги жой номидан] Таркибида оҳак-натрий моддаси бор магматик тоғ жинси. *Республикада 20 та мрамор, 15 та гранит ва габбро кони борлиги аниқланган. Газетадан.*

ГАБР (ЛАР) [ф. گبر – зардуштий; кофир] 1 эск. Номусулмон, яъни мусулмон бўлмаганларнинг мусулмонлар орасидаги номи.

2 Эронда: зардуштийликка эътиқод қилувчилар.

ГАВАЗ [ф. گوزن – катта сигир] қ. говвос.

ГАВАНЬ [голл. haven] Денгиз ва дарёларда сув сатҳининг тўлқин, шамол ва сув оқимларидан сунъий ёки табиий ҳимояланган, кемалар турадиган ва таъмирланадиган қирғоқ қисми. *Пароход гаванда турибди. ■ Қайдан кўтарилди бу янгероқ кўшиқ, Гаванлардан учди куйлаб оққувлар. Т. Тўла.*

ГАВАРА, ГАВРА [ф. گهواره – бешик] шв. Бешик.

ГАВДА 1 Инсон ёки ҳайвон танасининг умумий кўриниши: жусса, қад. *Жўрабой отанинг узун қотма гавдаси қоронғида кўздан ғойиб бўлди. Х. Фулом, Машъал. Қиз семиз гавдасига ярашмаган эпчиллик билан лип этиб олдинга ўтди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Тан, тана (вужуд билан жон қарама-қарши қўйилганда). *Йўқ, юрди эмас, оёқларини ихтиёрига қарши судради. Лекин жони қолиб, қуруқ гавдаси кетар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Жонсиз тана, мурда, жасад. *Дарвозадан ўн одим нарида боши танидан узилган уч кишининг гавдасига йўлиқдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Бирор нарсанинг борлиги, танаси, кўриниши. *Ҳовли ўртасида чирик гавдаси ўрадай ўпирилган қари баҳайбат тол. Ойбек, Таңланган асарлар. Мудҳиш бўлиб кўринар Тунда тоғлар гавдаси. Ғайратий.*

ГАВДАЛАНМОҚ 1 Кўринмоқ, кўриниб турмоқ, кўзга ташланмоқ. *Ярим йўлга етганда, узоқда қоп-қорайиб гавдаланиб турган адир томондан «қууқ» деган чўзиқ товуш эшитилди. А. Қаҳҳор, Мастон. Шохдор ола сигир ғира-шира гавдаланиб турарди. «Гулдаста».*

2 Хаёлан кўз олдига келмоқ, назарида пайдо бўлмоқ. *Уша жанг тафсилотини эслаганимда, барча қуролдош дўстларим кўз олдимда бирма-бир гавдаланади. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Яна онасининг ўлим олдидagi қиёфаси кўз ўнгида гавдаланди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

3 ай. Акс этмоқ, мужассамлашмоқ, кўринмоқ. Бу томонда ниҳоятда зийнатланиб бини қилинган олий иморатлар бўлиб, шаҳар усталирининг ҳамма санъат ва маҳоратлари шу биналарда гавдаланар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАВДАЛИ 1 Гавдаси, жуссаси катта, норгул, барваста; жуссали. *Бир вақтлар гавдали ва чиройли бўлган ўттиз яшар йигит ҳозир чўндай озиб кетган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёш, лекин гавдали бир милиционер йигит кириб, ҳамма билан саломлашиб ўтирди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Аниқловчи сўз орқали ифодаланган жуссага эга бўлган. *Йўғон гавдали.* ■ *У ўрта бўйли, кичик гавдали, сийрак сариқ мўйловли, тийрак кўзли.. серҳаракат йигит.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАВЖУМ Одам кўп, зич бўлган, одам кўп йиғиладиган (жой, вақт ҳақида). *Денов бозори — Сурхондаги энг гавжум бозор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Гулноранинг кўзидан чароғон, гавжум кўчаларда сайр қилиб юрган одамларнинг бахтиёр чехралари ўтар, у уйқу аралаш жилмаярди.* С. Зуннунова, Кўк чироқ.

ГАВЖУМЛАШМОҚ 1 Гавжум бўлмоқ, кишилар билан тўлмоқ. *Чимён тоғи этаклари яна гавжумлашди, момиқ қор билан қопланган қияликларда анъанавий мусобақа бошланди.* Газетадан.

2 *кўчма* Файзли бўлмоқ, обод бўлмоқ. *Яқингача ҳам яшнаб, гавжумлашиб турган қишлоқ йилдан-йилга пилиги тугаган чироқдай хира тортиб, ҳувиллаб борарди.* Ж. Абдуллаонов, Хонадон.

ГАВИР [ф. *گیر* — зардуштий; оташпараст] эск. Фирром, шайтон.

ГАВИРЛИК Фирромлик, шайтонлик. *Аммо бизлар ул ҳаромзоданинг бунчалик гавирлигини билмаган эдик.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоё.

ГАВРАПЎШ [ф. *گهواره* — бешик + *پوش* — ёпувчи, ёпқич] Бешик устига ёпиладиган мато. *Бешикка осилиб ўтирган Лаъли боласи ухлаши билан гаврапўшни ёпиб кўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қишлоқнинг табаррук онахонлари уйда бешикка гаврапўш ёпишайётган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГАВРОН [ф. *گاوران* — сугир ҳайдовчи] қ. *гаврон.* *Боғбон амаки нақ гаврон билан тириктиради.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАВРОНЛАМОҚ Гаврон билан урмоқ; саваламоқ, калтакламоқ, Сўфини ҳовуздан чиқариб олиб, ингичка новда билан гавронладилар. «Шарқ юлдузи».

ГАВҲАР [ф. *گوهر* — қимматбаҳо тош; марварид] 1 Тарашлаб сайқал берилган олмос; умуман қимматбаҳо тошларнинг умумий номи; жавҳар. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу — дур, мана бу — марварид. Мана бу ёнган — гавҳар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гавҳар косада сув тутиб, қизлар кўшиқ айтиб, Нуралига парвона бўла берди.* «Нурали».

2 *кўчма* Қимматли, бебаҳо, нодир нарсаси. *Ер — хазина, сув — гавҳар.* Мақол.

3 Гавҳар (хотин-қизлар исми).

Кўз гавҳари анат. Кўз қорачиғи орқасида жойлашган, икки томони қавариқ линза шаклидаги тиниқ танача.

ГАВҲАРАФШОН [ф. *گوهرافشان* — гавҳар сочувчи] *поэт.* Гавҳардек нур сочувчи; гавҳар тўкувчи. *Равшан айларман чароғи оҳни, Кўзларимдур гавҳарафшон, марҳабо.* Нодира.

ГАВҲАРШУНОС [ф. *گوهرشناس* — гавҳарни билувчи, ўрганувчи] 1 Қимматбаҳо тошларни яхши биладиган мутахассис.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг кадр-қимматини яхши биладиган, қадрига етадиган шахс. *Ўз сўзимизнинг гавҳаршуносини, ўз шеъримизнинг Фирдавсий ва Низомийсини кўрмоққа муҳтож эдик.* Ойбек, Навоий.

ГАГАРАЛАР [р. < нем. *gaskern* — ғоғоламоқ] Сув муҳитида яшашга яхши мослашган, нисбатан йирик қушларнинг бир туркуми. *Гагаралар Шимолий яримшарнинг совуқ ва мўътадил минтақаларида тарқалган.* «ЎЗМЭ».

ГАГАУЗ 1 Украина, Молдавия, Болгария, Руминияда ва бошқа мамлакатларда яшовчи туркий халқнинг номи. *Гагауз халқи.* қ. *гагаузлар.*

2 Шу миллатга мансуб. *Гагауз тили.*

ГАГАУЗЛАР Украина, Молдавия, Болгария, Руминияда яшовчи туркий халқ.

ГАДО [ф. *گدا* — камбағал; тиланчи] 1 Тиланчилик билан кун кечирадиган одам; тиланчи. *Фуломжон гадонинг бўши, очиқ қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтақларини кавлай бошлади.* М. Исмоилтий, Фарғона т. о.

2 Камбағал, қашшоқ. [Жамолiddин:] *Хазинани бойитаман, деб халқни гадо қилдингиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 кўчма Бирор нарсага қизиқувчи, астойдил берилган ёки зор, муштоқ одам. *Аёл ширин сўз гадосидир.* ■ Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз каби илм гадолари учун тилладан афзалдир. Ойбек, Навоий.

Тирноқ гадоси Фарзандга зор одам. Сизнинг бўлса, йўлингиз бошқа. Сиз — тирноқ гадоси. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ГАДОБАЧЧА [гадо + бачча] эск. I Тиланчининг боласи. қ. гадо I.

2 Камбағал, бева-бечорага нисбатан ҳақорат, камситиш сўзи. *Худодан қўрқинг, Махсум. Гадобачча одам эмасми? Ё шариятда гадобаччани ўлдириш гуноҳ эмас, деб битилганми?* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАДОЙ қ. гадо I. Қўли суяк қосибдан оёғи илдам гадоёй яхши. Мақол. ■ Қовоқхона атрофини гадоёйлар, чайқовчилар қуршаган. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

Гадоёй топмас Топиш қийин, пастқам (жой). *Бу гадоёй топмас жойда ким ҳам юрарди бемаҳалда?* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

ГАДОЙВАЧЧА айн. гадобачча.

ГАДОЙЛИК Тиланчилик қилиш; тиланчилик билан кун кўриш. *Итдан қўрққан гадоёйлик қилмас.* Мақол. ■ -Гадоёйликдан ўлим яхши, минг марта яхши, — йиғлаб деди Шоқосим. Ойбек, Танланган асарлар.

ГАДОЙЧИЛИК айн. гадоёйлик.

ГАДОЛИК айн. гадоёйлик.

ГАДОЛИНИЙ [фин кимёгари Ю. Гадолин (Gadolin) номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент.

ГАЖ [ф. گچ — эгри, эгилган, қийшиқ] I Терс, тескари, акс. *Оҳ десам, тўкилар кўзимнинг ёши, Илоҳим, қурисин подшолар иши. Гажга айланган шум фалакнинг гардиши.* «Алпомиш».

2 айн. гажак 3.

ГАЖАК [ф. گچک — эгик, эгри] I Юзнинг икки чеккасига ёки пешонага ҳусн учун тушириб қўйиладиган ярим ҳалқа шаклидаги соч; зулф. *Гажак қўймоқ.* ■ *Бегимжон икки чеккасидаги гажагини силкитиб, муштарини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 этн. Олтин, кумуш ва ш. к. дан эгик ҳолда ясашиб, чаккага тақиладиган безак буюми. *Сухсур олиб боқмайди, Гажагини тақмайди, Ишламаган дангаса Кўпчиликка ёқмайди.* «Кўшиқлар».

3 сфт. Эгилган, қайрилган. *Думи гажак ўрдак.* ■ *Кўпларнинг қўлларида дастаси гажак, кунгурадор ҳасса, лабларида жим-жима муштук.* Ҳ. Назир, Ҳайкал. Камолхонов, илтимосига «хўп» деган жавобни кутиб, савол аломатидай гажак бўлиб турганида, телефон жиринглаб қолди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Уйнаб, думини гажак қилиб, сағрисига ташлаб, Гаждумбек [от] кетиб бораётибди.* «Гўрўғли».

ГАЖАҚДОР [ф. گچکدار — гажакка эга] I Гажаги бор, гажакли. *Кўнгиш қўйгани у кўзлари хумор, Сизга келин бўлар Нигор гажакдор.* «Нигор ва Замон» *Шу пайт дарвозадан хўпна семиз, юзлари кепчикдай, гажакдор сатанг хотин ҳарсиллаб-гурсиллаганча савлат тўкиб кириб келди.* Газетадан.

2 кўчма Бежама, серҳашам. *Гажакдор хат.* ■ ..тагига эса: «Ўзингизнинг Каримжонингиз», деб гажакдор қилиб ёздик. «Ёшлик».

ГАЖАҚЛИ қ. гажакдор.

ГАЖИМ Рўмол, дарпарда, дастурхон, сочиқ каби нарсаларнинг зиҳига тикиладиган ёки ўзидан титиб чиқариладиган шокила; попук. *Ғижим рўмол бошимда, Гажимлари қошимда, Отам сенга бермайди. Ўн беш яшар ёшимда.* «Кўшиқлар». *Чўнтагига духи сепилган, чети гажим рўмолча солиб қўйишди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ГАЖИМДОР Гажими бўлган, гажимли. *Гажимдор дастурхон.*

ГАЖИМЛИ айн. гажимдор. [Шарофат] *Бошида гажимли қора рўмол, бир елкаси билан деворга суяниб.. маънос бир қиёфада ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГАЖИР Жангари, қайсар, ўжар. *Гажир бола. Гажир от.*

ГАЖИРЛИК: гажирлик қилмоқ Ўжарлик, қайсарлик қилмоқ. *Ўшанда Эмомонов кўп кутди, лекин Тошўлат келмади, гажирлик қилди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. *Гажирлик қилма, ўттиз кило деярти-ку Нишонбой ака! [деди Қодир].* «Ёшлик».

ГАЗ I [ф. گز — тахминан 105 см га тенг узунлик ўлчови ва шу узунликдаги чўп] эск. I Метрик система қабул қилинганга қадар ишлатилган, 0,71 метрга тенг узунлик ўлчови бирлиги; аршин. *Нуриой, ойингиздан тўрт газ чит олиб берасиз, албатта.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бердибой тепанинг мўлжалга келган жойидан ўн беш газ чамаси*

жойни кесиб туширди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай.

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби. *Букма газ.* ■ *Ҳинди қўлидаги газни пештахтага қўйди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Турсунбой очилган қўриқни аввал қадам-бақадам, сўнг газ билан ўлчаб кўрди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Ўз газни билан ўлчамоқ Бирор ишга, ҳолисига ўзича, ўз нуқтаи назари билан баҳо бермоқ. *Ҳамма нарсани ўз газни билан ўлчайдиган Абдурахим, ўзи ёлгончи бўлгани учун, ҳеч кимнинг гапига ишонмайди.* «Муштум».

ГАЗ II [фр. gaz < юн. chaos – бетартиблик] I Зарралари ўзаро кучсиз боғланган, бўшлиқни бир текис тўлдириб турадиган енгил модда. *Заҳарли газ. Газ баллони.* ■ *Кечаги боржом оғзи очик қолинти, газни чиққандан кейин, бир пулга қиммат.* А. Қаҳқор. Санъаткор.

2 Ёриш, ёритиш, иситиш ёки двигателларни ҳаракатга келтириш учун ишлатиладиган газсимон модда; олов. *Колхозчиларнинг уйларига газ киради. Жуда яхши!* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

3 қ. газплита. У [Ёдгор] ошхонага кириб, шойсумни газга қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Газ бермоқ Акселераторни босиш билан машина тезлигини оширмоқ. *Йугит газ бериб, олдида кетаётган юк машинани қувиб ўтиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Танкчи қаттиқ газ бериб, олдинга юрди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат.

ГАЗ III [фр. gaze – шаффоф шойи] Юпқа шаффоф ипак газлама; ҳарир. *Бир қўйлаклик газ. Газ рўмол.*

ГАЗ IV [ф. گز] I айн. юлгун.

2 эск. Камоннинг патсиз ўқи.

ГАЗА шв. Адир, дўнг, баландлик. *Қўн гапиргандан кўра, қўлингга белни ол-да, газга чиқ.* «Ёшлик». *Бугун катта газанинг мачитида гап бўлди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Очил буларнинг юриш қилганини кўриб, бир газанинг панасига ўтди.* Фозил шоир, Очилдов.

Оч газа Икки чўққи, дўнг оралиғи.

ГАЗАК I Яранинг, шикастланган жойнинг яллиғланган, йиринг олган ҳолати. *Ҳалқ жуда кўп шишларни пахтадоғ билан доволайди. Агар бу шиш газак шиши бўлса, пахтадоғ фойда қилади.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.

Газак олмоқ 1) айн. газакламоқ I. *Қулоғимнинг яраси газак ола бошлади.* Т. Рус-тамов, Мангу жасорат; 2) кўчма Ривожланиб, хунук оқибатлар келтириб чиқармоқ. *Радиодан эшиттирилган кичкина хабар тўфайли бошланган жанжал газак олиб, катталашиб кетди.* «Муштум». *Аъзамжон бу гаплар шунчалик газак олиб кетишини ўйламаган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАЗАК II [ф. گزک – мусаллас, шароб ичилгандан кейин ейиладиган енгил овқат; گزیدن – «тишламоқ» феълдан] Ичкиликдан кейин ейиладиган егулик; иштаҳа очар енгил овқат. *Нусратбек газакга ҳеч нарса емай, шишаси терлаб турган муздай сувдан ниёлага қўйиб олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Газак қилмоқ Емоқ, тановул қилмоқ. *Кейин, Ҳакимжон ликобчага солиб қўйган жиззадан битта-битта газак қилишди.* Ў. Усмонов, Қисмат. *Газак ҳам бўлмайди* Сира ҳам кифоя қилмайди, жуда ҳам оз. -*Анави кунни юборган пахтагиз газак ҳам бўлмади,* – деди Аҳмад Жўрага. С. Шокаримов, Уругаймоқлар.

ГАЗАКЛАМОҚ I Газак олмоқ, йиринг боғламоқ. *Яра газаклабди.*

2 кўчма Кучаймоқ, зўраймоқ, жиддийлашиб кетмоқ. *Дилсиёҳлик газаклаб кетди.* *Нарзи тоға изза тортди.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Фиску фасод газаклаб кетса, хунук бўлади.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси.

ГАЗАН [ф. گزند – зарар, зиён] Косибларнинг чарм қирқадиган махсус пичоғи. *Тоғам Эгамберди қўлимдан газанни йириб олади-да, қиймаланган чармларни йиғиштиради.* Ойбек, Болалик.

ГАЗАНДА [ф. گزنده – чакувчи; заҳарли] I Ари, илон, чаён каби чақадиган жониворларнинг умумий номи. *Газандалар чақиб олса, райҳон баргини эзиб суркалган.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Шундай нарсаларга нисбатланган одам; ўтакетган ёвуз, қабиҳ, ярамас. *Адашевнинг ёлғиз ўзи 50 дан ортиқ газандани қириб ташлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Мен нодон сендай газандага ишонганим учун етарли жазоландим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Азоб кўриб ширин жоним бутанда, Отингнинг тизгинин тортгин, газанда!* «Муродхон».

Газанда ўт айн. чаёнўт.

ГАЗАНДАЛИК Газандага хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Умарали совунчининг неварасида Шоқосим, анча нобон бола чиққанидан хабарим бор. Аммо бунчалик газандалигини билмасдим. Мирмуҳсин, Умид. Унинг газандалигини фош қилиш учун аввал ўзимни эҳтиёт қилишим керак. «Шарқ юлдузи».*

ГАЗАТ *шв.* Икки ўрқачли туя.

ГАЗЕТ *с.т.* Газета. *Лекин маҳалламизда газет ўқийдиган бир шумтака бор. Ойбек, Танланган асарлар. Ёзлик чойхонанинг атрофига чий тугилиб, ҳар ер-ҳар еридан туйнук қўйилган, бу туйнуқларга газет, қоғозлар ёпиштирилган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ГАЗЕТА [итал. *gazzetta* – чақа пул] Ҳаётнинг турли соҳаларига оид воқеа-ҳодисаларни ёритадиган, шунингдек, сиёсий-ижтимоий ва илмий-оммабоп мақолалар босиладиган вақтги нашр. *Кундалик газета. «Миллий тикланиш» газетаси. ■ Белявский ҳозир газетани унга кўрсатмоқчи эмас. С. Аҳмад, Уфқ. Тушлик пайтида одамларга газета, журналлардан турли янгиликларни ўқиб берарди. Т. Ашуров. Оқ от. Кимдир газета ўқиб ётипти. С. Кароматов, Олтин қум.*

Деворий газета Бирор ижтимоий ташкилот ёки муассасанинг қўлда ёхуд машинада ёзилиб, деворга осиб қўйиладиган газетаси. *Бундан бир йил бурун шу чойхонанинг деворий газетасида «Сўнги саводсиз» сарлавҳаси билан бир мақола босилган эди. А. Қаҳҳор, Мирзо.*

ГАЗЕТАЧИ *с.т.* 1 Газета ходими, газета таҳририятида ишловчи киши. *Газетачилар ҳамisha одамлар орасида бўладилар. М. Жўра, Ноширнома. Озод Авлиёқулов газетачидан чиққан ёзувчи. «Ёшлик».*

2 Газета тарқатувчи, газета сотувчи.

ГАЗЕТХОН [газета + ф. *خوان* – ўқувчи] Газета ўқувчи, газетани қанда қилмай ўқиб юрадиган одам. *Газетхонларнинг биронта ҳам саволи жавобсиз қолмаганди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ГАЗЕТХОНЛИК Газета ўқиш, газета ўқиш билан машғул бўлишлик.

ГАЗЕТЧИ *с.т.* Газетачи. *Ёқубжон деган газетчи укамиз бор. Одамнинг жонидай йиғит. М.М.Дўст, Лолазор.*

ГАЗИК [р. ГАЗ < «Горький автомобил заводи» бирикмасининг қисқартмаси] *с.т.* ГАЗ русумли автомашина. *Бир овчи керак нарсаларни гамлаб, узоқ чўлга овга отланади.*

Ошиналари газик машинада уни айтган жойига олиб бориб қўядилар. Ҳ. Аҳмар, Энгр чашмаси. Газик келиб, соҳидаги баланд йўл чеккасида тўхтади. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ГАЗЛАМА Тўқиб ёки бошқа йўл билан тайёрланган мато; газмол. *Ип газлама. Газлама ишлаб чиқариш. ■ Йўлчи уч ҳафтадан бери шаҳарда.. ҳар кун аравада газлама ташийти. Ойбек, Танланган асарлар.*

ГАЗЛАМАФУРУШ [газлама + ф. *فروش* – сотувчи] *эск.* Газлама савдоси билан шуғулланувчи; баззоз.

ГАЗЛАМОҚ I Газ билан ўлчамоқ, газлаб ўлчаб кўрмоқ. *Ҳар киттининг ораси газла-сангиз чиқади ўн саккиз газ. «Нурали». Сизнинг соянгизда газламани газлаб ётибмиз. Аммо-чи, ака, газлама ҳам резинкадай гап экан. С. Анорбоев, Оқсой.*

ГАЗЛАМОҚ II Суюқликни газ билан тўйинтирмоқ, суюқликка газ бермоқ, қ. газ II.

ГАЗЛАШМОҚ Газ билан таъмин этилмоқ (саноат корхоналари ва тураржойлар ҳақида). *Нечоғлик газлашибдур шахру қишлоқ, Бутун меҳнаткаш элнинг кўнгли порлоқ. Ҳабибий.*

ГАЗЛАШТИРМОҚ Саноат корхоналари ва тураржойларни газ билан таъминламоқ. *Қишлоқларни газлаштирмоқ.*

ГАЗЛИ I Газ узунлигидаги (қ. газ I 1). *Сўнроқ тепанинг ўртасидан катта доиравий қадди етти газли бир супа қилиб, устига бир шийпон салади. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ГАЗЛИ II Ичида гази бор, газланган, газ билан тўлдирилган ёки тўйинтирилган. *Газли сув. Газли баллон.*

ГАЗМОЛ *с.т.* айн. газлама. *Унинг [Ҳасаналининг] хужраси Отабекники билан бир қаторда бўлиб, газмол, пойабзал ва шунинг сингари моллар ила тўлган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ГАЗНИҚОБ [газ + ниқоб] Зарарли нарсалардан юзу кўзни асрайдиган филтрли ниқоб. *Бурчакдаги столда кимёвий дорилашга оид буюмлар, плакатлар; қозикда газниқоб. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳамма газниқобни ки-йиб, йўлда давом эта берди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ГАЗОГЕНЕРАТОР [газ + генератор] Қаттиқ ёки суюқ ёқилгиларни ёнувчи газга айлантирадиган аппарат. *Янги газогенератор.*

ГАЗОЛИН [фр. газ + лат. oleum — ёғ] Табиий нефтни ҳайдаш ёки саноат газларини ажратиш усули билан олинadиган суюқ ёнилғи.

ГАЗОН [фр. gazon — майсазор] Парк, боғ, биноларнинг олди ва ш. к. жойлардаги ўт экилган ер, майдон; майсазор. *Трамвай Алишер Навоий номли опера ва балет театри биносига яқинлашганда, Малоҳат сакраб тушиди-да, гулзорларни, газонларни ҳатлаб ўтиб, театр майдонига чиқиб олди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГАЗОПРОВОД [газ + р. провод(ник) — ўтказгич, қувур] Газ манбаидан уни истеъмол қилувчи жойларга олиб борадиган трубалар ва иншоотлар тизими. *Вақти келганда, биз топган газ шу қудуқдан юзага чиқиб, газопровод бўйлаб оқади.* П. Қодиров, Эрк.

ГАЗПЛИТА Газ ёрдамида чой ва овқат тайёрлашга мўлжалланган уй жиҳози. *Уйда бўйи етадиган ҳамма нарсани: газплитами, телевизор қулоғими — барини бурайди, китоб жавонларининг ойнасини очиб ёпади, ичидан китобларни сугуриб олади.* Газетадан.

ГАЗСИМОН Газ хусусиятига эга бўлган, газ ҳолидаги, газга ўхшаш. *Газсимон моддалар.*

ГАЗСУВ 1 с.т. Газли сув, газга тўйин-пририлган сув. *Газсув ичмоқ.*

2 Газли сув сотиш учун мўлжалланган мослама. *Автомат газсув ёнида навбат кутиб турган Аламазон Азизага, ошиқма, ҳали вақт бор, дегандек ишора қилди.* А. Обиджон, Акант қарағай Гулмат.

ГАЗЧИ с.т. Газ соҳасида ишловчи мутахассис. *Янги хўжалик механизмини жорий этиш туфайли Ўзбекистон газчилари дастлабки йирик муваффақиятни қўлга киритдилар.* Газетадан.

ГАЗЧУП 1 Узунлиги бир газга тенг ўлчов асбоби. *Анави Холиқ-ку, тоғанга таассуб қилиб, газчўп билан нуқул деворлар, деразаларнинг кирган-чиққанини ўлчади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Киночилар келиб қарашса, директорлари бирор йигирма қутидаги очилмаган плёнкани очиб, чувалтириб, қўлидаги газчўп билан газмолдай ўлчаётган экан.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Сувоқчиликда девор раҳини текис чиқариш учун ишлатиладиган қиррали узун ётоқ асбоб.

ГАЗЎЧОҚ 1 Газплита. *Севаргул паришон ҳолда газўчоқнинг оловини пасайтириб, қозоннинг қопқоғини ёпиб қўйди.* «Ёшлик».

2 Газ плитанинг димлама қисми, духовка. *Холиса газўчоққа товуқларни димлаб қўйган.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

ГАЙКА [р.] Болтга бураб киритиладиган, машина ва механизмларнинг қисмларини бир-бирига маҳкамлаш учун ишлатиладиган ўртаси тешик деталь. *Болт, гайка ва бошқа буюмларни коррозиядан сақлашнинг энг ишончли усули рух қатлами остидан темир қоплашдан иборат.* «Фан ва турмуш». Самандаров латтани олиб, икки дона гайка, бир дона тишлик мис парракни кўрди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГАЙМОРИТ [ингл. Highmore — инглиз врачлари ва анатоми Н. Гаймор номидан] тиб. Юқори жағ (Гаймор) бўшлиғи шиллиқ пардасининг, баъзан эса суяк деворларининг яллиғланиши (кўпинча гриппнинг асорати сифатида намоён бўлади).

ГАЛ 1 Бирин-кетин содир бўладиган воқеа-ҳодисалар, бажариладиган ишлар тартиби, навбати. *Бугун менинг галим. ■ Минг бало билан Қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Биринчи галда Аввало, биринчи навбатда, биринчи бўлиб. *[Йўлчининг] Қорни жуда оч эди. Лекин унга, биринчи галда, сочсоқолини қирдириш машаққати тушиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртаси эрталаб Марғилоннинг Қўқон дарбозасидан биринчи галда чиқувчи Ҳасанали бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қаторда эгалланган, ишғол этилган ўрин, навбат.

Гал бермай Бир-бирига навбат бермай. *Улар [йигит-қизлар] бир-бирига гал бермай, аллақандай воқеани гапиритиб келишяпти.* С. Анорбоев, Оқсой. **Галга солмоқ** Бирор баҳона билан ишни орқага сурмоқ, овора қилмоқ. **Гали билан** Навбати билан, бирин-кетин, ўз навбатида. *Йўлчи гали билан меҳмонларнинг отларини.. дарахтларга қантариб боғлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 («бу», «шу», «ҳар», «бир» каби сўзлар билан) Сафар, навбат. *Бир гал Дўстмат ҳар сафаргидай иш қидириб кетди-ю, лекин қайтиб келмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон оғир юмуш қилдирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЛА I [ф. گالا — тўда, пода, утор] **1** Бир турдаги қуш, ҳайвон-жониворлар тўдаси. [Ботирали] Шарпага ортиқ парво қилмай, қушлар галасини завқ билан томоша қила бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал. Қушлар галаси безовталаниб, дарё томонга тез учиб ўтди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Бир тўда одам, оломон. Қизлар галасини кўрган Бозоров от бошини ўша ёққа бурди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Анча йиғилишиб келибди гала баччалар. «Юсуф ва Аҳмад».

Бир гала Анча, кўп. -Йигитларнинг раҳки ёмон бўлади, эҳтиёт бўл, — деб бир гала гапни қулогига қўйди. Ойдин, Ўздан кўрсин.

ГАЛА II [фр. gala] Ўтмишда: Европа подшолари саройида бўладиган тантанали байрам; ҳозирда: от туркумидаги сўз билан қўшилган ҳолда тантанали, ёрқин, халқни, оммани ўзига жалб этувчи томоша. Гала-концерт.

ГАЛАГОВ [ф. گالاگو — сигир галаси] **1** Ҳайвонлар тўдаси; тўда. Чиябўри галагов бўлиб келдими, ундан яхшилик кутиб бўлмайди. С. Муҳиддинов, Невара шаҳар.

2 Бугдой янчишда бир-бирига маташтирилган ҳайвонлар. Хирмондаги чоллар Бўрига галагов ҳайдаттирмади. Т. Мурод, Қўшиқ.

ГАЛАКТИК астр. Галактикага оид. Туманликларнинг биринчи группаси галактик туманликлар деб аталади. «Астрономия».

ГАЛАКТИКА (Г — катта) [юн. galaktikos — сутли, сутсимон] астр. Қуёшни ва Қуёш системасидаги бошқа сайёраларни ҳам ўз ичига олган, ўзаро умумий тортишиш кучи билан боғланган 200 миллиарддан ортиқ юлдузларнинг улкан гравитацион системаси; Сомон йўли. Ҳамма юлдузлар ва уларнинг тўпламлари бирликда юлдузларнинг гоят катта — гигант системасини ташкил этади, бу система Галактика деб аталади. «Астрономия». Маълумки, ёшлар техникага, Галактикага, инсон ақлини ром қилувчи ажойиб мўъжизаларга жуда қизиқадилар. Газетадан.

ГАЛАЛАШИМОҚ: галалашиб Гала-гала, тўда-тўда, тўп-тўп бўлиб, тўпланиб. Болаларнинг қий-чувлари галалашиб учаётган қушларнинг товушларига ўхшаб эшитиларди. ■ Йироқдан — қабристон орқасидан бўри ва шақаллар галалашиб ув тортади. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ГАЛАНТЕРЕЯ [фр. galanterie — назокат, мулойимлик, хушфёъллик] Ясаниш-тусаниш учун зарур бўлган атторлик моллари. Галантерея магазини.

ГАЛВАРС Ўзининг ярамас ҳулқи билан ажралиб турадиган шахс; тентак, нодон. -Қачонгача бировлар сенинг шалтоғингни тозалаб юради, галварс?! — деб ўшқирди Шамси Тўраевич. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар. Ёшироқ муаллим, мана, кўрдингизми бу галварсни, дегандай устозига зимдан бир қараб қўйди. М.М.Дўст, Лолазор.

ГАЛВАРСЛИК Галварсларга хос хусусият; тентаклик, нодонлик. Айлантirma гапни бунча, иккаламиз ҳам Ўзимизни галварсликка солмайлик бекор. А. Орипов, Йиллар армони.

ГАЛГИ: бу галги Навбатдаги, бу сафарги. Тўғриси, دادаси хоҳ ёқтирсин, хоҳ ёқтирмасин, Қудратнинг бу галги аҳди қаттиқ эди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Ҳар галги Ҳар доим, ҳар сафар бўладиган. Фашистларнинг ҳар галги ҳужуми муваффақиятсиз чиқаверади. Т. Рустамов. Мангу жасорат.

ГАЛГИДАЙ, дек: ҳар галгидай Ҳар вақтдагидай. Олаҳўжа уни ҳар галгидай уйига таклиф қилди. Элмурод ҳам ҳар сафаргидай иш кўплиги, вақт йўқлигини важ қилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАЛДАГИ Навбатда турган, навбатда қилиниши лозим бўлган; навбатдаги. Галдаги вазифалар.

ГАЛДИР I Бошига ишқ савдоси тушган одам; телба, девона.

2 Халқ куйларидан бирининг номи.

ГАЛДИРАКЛАМОҚ I айн. галдирамоқ. Мен бечоранинг тилим галдираклаб, арзи ҳол қилдимки, мени ҳам.. қаландарбаччалikka қабул қилсалар. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Галдиракламоқ, чайқалмоқ. Авазбой комиссиянинг сўзларидан кейин бир оҳ урдида, қалқиб, галдираклаб, супага ўтириб қолди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ГАЛДИРАМОҚ Тили сўзга келмай, тили айланмай гўлдирамоқ; эсанкираб қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. Эшон ая ўзини йўқотаёзди. Тили гапга келмай галдиради. С. Аҳмад, Ҳукм. Тўғайсари галдираб қолди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАЛЕРЕЯ [фр. galerie — пешайвон] **1** Бинонинг икки қисмини бирлаштирувчи усти ёпиқ узун йўлак; тураржойдан холи

қилиб солинган, ёнлари очиқ ёки ойнабанд балкон. *Аэропорт ва унинг ойнабандли шаф-фогалерейлари гўзал безатилган.* Газетадан.

2 Ер остидаги айрим иншоот, қурилмаларни бирлаштирувчи, туташтирувчи тор йўл, йўлак (ҳарбий истеҳком, шахта ва ш. к. жойларда).

3 эк. Томоша залида энг юқориги ярус.

4 кўчма Қатор, саф-саф тизилган нарса ёки кишилар; силсила. *Адабий типлар галерейаси.* ■ *Уста шу ўн икки паҳлавон галерейасини яратди.* Х. Аҳмар, Трансцендент.

Суратлар галерейаси Суратлар намоиши қилинадиган бино, музей.

ГАЛИФЕ [фр. Galiffet – отлик аскарлар учун махсус шим жорий қилган француз генерали Г. Галифе номидан] Этик билан кийиладиган, тиззадан юқори ён томонлари жуда кенг шим. *Галифесининг чўнтагидан дастрўмол чиқариб.. юзларини, буйинини арта бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЛЛАМОҚ 1 кам кўлл. Бирор ишни галма-гал, навбатма-навбат бажармоқ; навбатлашмоқ.

2 фольк. Алдамoқ, лақиллатмоқ. *Бой қиз-жоннинг отасини алданглар, Пули кўп, деб жасини галланглар.* «Ҳасан батрак».

ГАЛЛИЙ [лот. Gallia – Франциянинг қадимги номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кулранг нодир металл.

ГАЛЛИЦИЗМ [лот. Gallia – Франциянинг қадимги номидан] Француз тилидан бирор тилга ўзлашган сўз ёки ибора.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ [лот. hallucinatio – хом хаёл; алаҳлаш] тиб. Бош мия фаолиятининг бузилиши натижасида кўрув, эшитув, сезув, ҳидлов аъзоларининг чалғиши, йўқ нарса ва ҳодисаларни бордек идрок этиш. *Шу чоғ аллаким, ҳамдардлик билдиргандек, астагина кифтидан кучди.* «Б-и-е, Зафар шу ерда жан-да, демак, кетган бошқа, галлюцинация шекилли», – ўзини-ўзи овутиди у ва ортига ўгирилди. «Ёшлик». *Фронтида контузия бўлган бир одам ўзининг галлюцинация деган касали ҳақида гапириб берган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ГАЛМА-ГАЛ рви. Навбатма-навбат, навбатлашиб. *Чуқурчага ўтин қалаб, чуқурча теварагига Уроз билан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб, тўнқайиб, галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЛОГЕНЛАР [юн. hals, halos – туз + genes – туғилган, туғилувчи, пайдо бўлувчи] ким. Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб элементлар (фтор, хлор, бром, йод).

ГАЛОИД(ЛАР) [юн. hals, halos – туз + eidos – тур, кўриниш; ўхшаш] айн. **галогенлар.**

ГАЛОФИТЛАР [юн. hals, halos – туз + phytos – ўсимликлар] Шўрадошлар оиласига мансуб, ўта шўрланган, тузли тупроқларда (денгиз қирғоқлари, шўрхоқлар каби) ўсувчи ўсимликлар.

ГАЛСТУК [нем. Halstuch – бўйин рўмол] Кўйлак ёқаси остидан ўтказиб, олдини тугун ёки бант қилиб тақиладиган мато; бўйинбоғ. *Қодирнинг кўйлаги оқ, галстуги кўк экан.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ГАЛЬВАНИЗАЦИЯ [итальян олими Л. Гальвани (Galvani) номидан] Тиббиётда кучи ва кучланиши паст бўлган ўзгармас электр токи билан даволаш.

ГАЛЬВАНИК [итальян олими Л. Гальвани номидан]: **гальваник ток** Кимёвий реакция натижасида ҳосил бўладиган ток, электр энергияси. **Гальваник элемент** Электродит ва унга ботирилган иккита турли хил электроддан иборат электр токи манбаларининг умумий номи.

ГАЛЬВАНОМЕТР [Л. Гальвани + юн. metro – ўлчайман] Гальваник токни ва умуман кучсиз тоқларни ўлчайдиган асбоб.

ГАМАДРИЛ [юн. hamadryas – ўрмон, дарахтлар илоҳаси] Африкада, қисман Осиёда яшовчи тумшуғи узун, тор бурунли маймунларнинг бир тури.

ГАМАК [фр. hamac < индейс тилларидан] Очиқ ҳавода ухлаб дам олишга мўлжалланган осма тўр беланчак. *Дағал канопдан тўқилган гамакда ётсангиз, юмшоқ ўринда ётгандай бўласиз.* «Қизиқарли физика».

ГАМБИТ [фр. gambit < итал. dare il gambetto – чалиб йиқитмоқ] Шахмат ўйинининг бошида тезроқ ҳужумга ўтиш, қулай вазиятга эга бўлиш мақсадида бир пиёда ёки сипоҳни қурбон бериш. *Шошма қани. Мен сенга шундай гамбит кўрсатайин!* «Ёшлик».

ГАМБУРГЕР [ингл. hamburger < ham – дудланган сон гўшти + burger – ичига бирор нарса тикилган булочка] Тоблаб, қизартириб пиширилган гўшт ёки қайноқ гўштли қийма ҳамда қайла, ошкўклар қўшилган бутерброд.

ГАММА I [юн. gamma] **I** мус. Бир ёки бир неча октава таркибидаги яқин товушларнинг босқичли, кетма-кет тартиби.

2 кўчма Бир-биридан муайян муносабатда фарқланадиган нарсалар, ҳодисалар мажмуи. *Бўёқлар (ранглар) гаммаси.*

ГАММА II [юн. gamma] **I** Юнон алифбосининг учинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

2 Гамма-нурланиш билан алоқадор бўлган кўшма сўзларнинг таркибий қисми. *Гамма-аппарат. Гамма-астрономия.*

Гамма-нурланиш, гамма-нурлар физ. Радиоактив ядролар ва элементар заррачалар парчаланганда пайдо бўладиган қисқа тўлқинли электромагнит нурланиш. *«Чигитга гамма-нурлар бериш вилтга қарши курашдаги асосий омиллардан бири» деган мавзу ҳаммани қизиқтирарди. Мирмуҳсин, Умид.*

ГАН Ёнғоқ ёки данак ўйинида: маълум шаклда терилган ёнғоқ, данак тўпи, уюми; пулли қимор ўйинларида: пул тикилган жой, ўрта.

ГАНАК Ёнғоқ ёки данак ўйинида тикиладиган ёнғоқ ёки данаклар. *Ганак тикмоқ. -Қимор ўйнайсанми? — Ҳа, ганак топилса, эрмак-да. А. Қодирий. Фирвонлик Маллавой.*

ГАНГ [ф. گنگ — эгилган, букилган]: **ганг бўлмоқ** айн. **гангимоқ.** *Меҳнаткаш боши ганг бўлди, зулмдан ҳамма қон бўлди. «Фольклор».*

ГАНГИМОҚ Кутилмаган воқеа, ҳодисадан, фавқулодда ҳолатдан нима қиларини билмай қолмоқ, эсанкирамоқ, саросимага тушмоқ. *Раис уни даст кўтарди-да, давранинг ўртасига келтириб қўйди, Қурбон ота бир лаҳза гангиди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гангиб қолган Маҳкам ўзини уқувсизгина мудофаа қиларди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

Боши (ёки мияси) гангиди 1) боши айланди; 2) боши қотди, нима қиларини билмай қолди. *Кўзибой бу янгиликнинг тагига етолмай, йўл-йўлакай ўйланиб, мияси гангиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ГАНГИРАМОҚ шв. қ. **гангимоқ.** *Боши гангираб, ўрндан турган бой яна йиқилиб.. кўчанинг ўртасидаги лойга тушди. С. Айний, Куллар.*

ГАНГИРБОШ: гангирбош бўлмоқ Эсанкирамоқ, каловланмоқ. *Чертки еб гангирбош бўлган пашша ўзини деворга ё деразага уриб,*

ерга чархналак бўлиб тушар эди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ГАНГИР-ГУНГУР Кўпчиликнинг қизгин, тортишувли суҳбатидан ҳосил бўлган шовқин. *Деразалар ланг очик эди, гангир-гунгир гап-сўзлар ҳовлига баралла эшитилиб турарди. «Ёшлик». Султонмурод.. гангир-гунгур суҳбатга қулоқ солиб ўтирди. Ойбек, Навоий.*

ГАНГИТМОҚ **Гангимоқ** фл. орт. н. *Ойсулувнинг жавоби уни гангитиб қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ГАНГРАМОҚ айн. **гангирамоқ.** *Бироқ уларни ака дейишимниям, отларини айтишимниям билмай ганградим. С. Сиев, Ёруғлик.*

ГАНГРЕНА [юн. gangraina — ириш, чириш] тиб. Биологик тўқима ёки бирор аъзоннинг қон таъминоти бузилиши оқибатида жонсизланиб, тириклайин ириб нобуд бўлиши, чириши; қорасон. *Чап қўлининг кесилган жойидан гангрена бошланибди. Т. Ашуров, Оқ от.*

ГАНГСТЕР [ингл. gangster — бандит] Уюшган жиноятчилар гуруҳининг иштиракчиси; босқинчи, бандит.

ГАНДА [ф. گنده — бадбўй; ачиган, чириган] Ахлат, нажас. *Жанда бўлса бўлсин, ганда бўлмасин. Мақол. — Яқин фурсатда ёв шарманда бўлгай, Палид жисми титилгай, ганда бўлгай. Ҳабибий.*

ГАНДБОЛ [ингл. hand — қўл + ball — копток, тўп] спорт. Қўл тўпи. *Комплексада волейбол, баскетбол, гандбол майдончалари бор. Газетадан.*

ГАНДИРАКЛАМОҚ Мувозанат сақлай олмай, чайқалиб, энтак-тентак қадам ташлаб юрмоқ. *Турғуной маст кишидай гандираклаб борар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Бобур айвон эшигига қараб чонди. Лекин эшик олдида гандираклаб йиқилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ГАНЖ [ф. گنج — хазина, қон, бойлик] **I** кт. Олтин, қумуш; жавоҳир; хазина. *Ўлтурур маҳрамни султон, ганж пинҳон айлагач. Навоий. Не иложким, давлатим йўқ Ганжи меҳримдин бўлак.. Э. Воҳидов.*

2 кўчма Бойлик, мол-мулк, давлат; қадр-қимматли нарса.

ГАНЖИНА [ф. گنجينه — хазина, омбор] қ. **ганж I.** *Мирзачўл мамлакатимизнинг пахта ганжинасига айланди. Миртемир. Эй,*

Шаҳрихон, жоножон маскан, Эй, тупроғи ангина диёр. М. Али.

ГАНТЕЛЬ [нем. Hantel] *спрт.* Калта даста билан бирлаштирилган иккита чўян шардан иборат гимнастика асбоби. *Гантелда машқ қилмоқ.*

ГАНЧ [ф. گچ — алебастр; бўр] Алебастрнинг бир тури; сувоқ, нақш учун ишлатиладиган қурилиш материали. *Ганч қормоқ.*

ГАНЧКОР [ф. گچکار — сувоқчи; ганчдан қилинган] 1 *от* Ганчдан нақш ясовчи уста, ганчсувоқ устаси. *Отаси уста Мурод ҳам, бобоси уста Носир ҳам Бухоронинг кўзга кўринган ганчкорларидан бўлган.* Газетадан.

2 *сфт.* Ганчланган, ганч билан ишлов берилган. *Ганчкор уй.* ■ *Буфетнинг ганчкор, ойнаванд зали одамга тўла эди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ГАНЧКОРЛИК 1 Ганчкор касби; ганч ўймакорлиги билан шуғулланиш. *Маълумки, нозик ва нафис ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, ранг-баранг наққошлик намуналари халқ меъморчилиги тараққиётини, унинг замонавий услуб хусусиятларини кўрсатувчи бадиий воситадир.* Газетадан.

2 Амалий санъатнинг ганчда ишлаш билан боғлиқ соҳаси; бадиий ҳунармандчилик тури.

ГАНЧЛАМОҚ Ганч билан сувамоқ, ганч сувоқ қилмоқ. *Деворни ганчламоқ.*

ГАП 1 [ф. گپ — қуруқ сафсата; мақтанчоқлик; сўз] 1 Сўзлар орқали баён этилган фикр; сўз, нутқ. *-Сиз тушунмай ётибсиз! — деди Қумуш ва эшикдан оёқ товушини сезиб, гапни шу ерда тўхтатди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *-Бу ерда гапимга ҳеч ким қулоқ солмаса, райкомга бораман! — Тўнанисо шу гапни айтди-ю, рўмолини бошига солиб, уйдан чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Нутқ воситасида ифодаланган фикр, ўй, мулоҳаза. *Фуломжон ғалати бўлиб кетди.* Кўнглига: «*Наҳотки, худо балоларни менга гоҳ пари, гоҳ дев сифатида юборса!*» — деган гап келди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Маълумот, шингил ахборот, хабар; миш-миш. *Ёдгор замонавий Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Умуман бирон иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. *Оламда нима гаплар? Улимдан хабарим бор-у, бу гапдан хабарим йўқ.*

5 Гина, кудурат. *Кўнглингизда шунчалик гапингиз бор экан, ота-онам шунчалик жонингизга теккан экан, бир оғизгина, «ҳай хотин, мен сиқилиб кетдим, уй ажратиб чиқиб кетайлик», десангиз бўлмасмиди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 *тлш.* Тугал фикр англатган сўз ёки сўзлар бирикмаси. *Бош гап. Содда гап. Кўчирма гап. Гап бўлаклари.*

Гап билан бўлиб Гапга берилиб, эзмаланиб, кўп гапириб. *Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Гап бир жойдан чиқди** Ҳамманинг гапи, маслаҳати бир хил бўлиб чиқди. **Гап бу ёқда** Масала бошқа тарафда. *Гап бу ёқда экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша! Гап бундай* Энди шундай. *Гап бундай, қани яқинроқ ўтир-чи.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Гап бўлмоқ Бошқалар муҳокамасига тушмоқ, гап-сўз бўлмоқ. **Гап йўқ** 1) ажойиб, жуда зўр. *Каримга гап йўқ, у ўз ишининг устаси;* 2) албатта, бошқача бўлиши мумкин эмас. **Гап келганда, отангни аяма!** Танқидий фикр бўлаётганда, ҳеч кимни юзхотир қилма. *-Мажлисда катта-кичик деган гап бўлмайди, гап келганда, отангни ҳам аяма! — деди Сафаров.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап ковламоқ** Гапни айлан-тириб, турли маълумотлар олмоқ. *Нима қиласиз гап ковлаб! Ундан кейин, бу гаплар ҳам орага совуқчилик солса солар-ку, лекин менинг колхозга кириш ниятим совуқчиликни аллақачон солиб куйган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап кўп** Қандайдир муаммо, сирли нарса бор. *Энди пахтани нимага кузда сотмай, ёзда сотаётганига келсак, бунинг тагида гап кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Гап кўтара олмайдиган Танқидга чидамсиз, жиззаки, Тўғри, сизнинг гап кўтара олмаслигингизни биламан. *Лекин, нима қилай, гап келганда, отамни ҳам аямайдиган одатим бор.* «Муштум». **Гап орамизда қолсин** Ўртамиздаги гапни, бу нарсани ҳеч ким билмасин. *Мен, албатта, ишонмадим. Рост бўлган тақдирда ҳам.. ҳи-ҳи.. бу гап орамизда қолсин..* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. **Гап отмоқ (ёки қотмоқ, ташламоқ)** Тегишиб ёки жаҳлини чиқариш учун киноя, кесатиқ маъноли гап, сўз айтмоқ; пичинг қилмоқ. *-Ҳорунбек, иним, сиз нима дейсиз? — гап қотди меъмор.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Гап очмоқ** Гап бошламоқ, гапир-

моқ, сўзламоқ. *Шароф Рашидович Отамурод билан сўрашгач, ипак пахта этиштириши истиқболларидан гап очди. «Ўзбекистон кўриқлари». Ифторни қилиб чиққан Маҳмуд Тоҳирга дарвоза олдида учради. Робиянинг акаси бўлган бу косиб йигит Андижон кўрғонига кетишдан гап очган эди: -Э, бу ниятлар ҳаммаси пучга чиқди! - деб Тоҳир унга тоғасидан эшитганларини айтиб берди. П. Қодиров. Юлдузли тунлар. Гап сотмоқ 1) бўлар-бўлмас, кераксиз гаплар гапиравермоқ, кўп гапирмоқ; 2) гапирмоқ, сўзламоқ. Бир жангчи ҳозиргина рўй берган шовқинсурон тўғрисида гап сотаркан, у овқатини бемалола еб, ўрндан тургач, этигининг кўнжиги қонга тўлганини пайқайди. Ойбек. Куёш қораймас. Гап тағида гап бор Бу гап заминиди қандайдир нарса, гап бор. Йўқ, Софья Борисовна, сиз сабр қилинг, мен тахминан фаҳмлаётман, гап тағида гап бор. [деди Эргаш]. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Гап талашмоқ Ўзаро бир фикрга келиша олмай баҳслашмоқ. Мана шунақа гап талашиб қолишса, илжайиб туриб, бир-бирини гап билан савалаб кетишади. С. Сиёев, Ёруғлик. Гап тамом! Ҳаммаси аниқ бўлди; иш битди, бўлди; ортиқча гапга ҳожат йўқ. Чавандоз «гап тамом!» деган маънода қамчисини кўлига олди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Гап тамом. Бошқа саволга ўрин қолмади. Х. Тўхтабоев. Ширин қовунлар мамлақати. Гап ташимоқ Бирор ерда айтилган фикрни иккинчи ерга, бошқа кишига етказиб турмоқ; чақимчилик қилмоқ. Гап тегизмоқ (ёки тегдирмоқ) Бировни танбеҳга дучор қилмоқ, танбеҳ олишига сабаб бўлмоқ. Гап тегмоқ Танбеҳ эшитмоқ, танқидга учрамоқ -Қани.. Ҳа, ундан кейин, ўртоқлар, - деб яна изоҳ берди Алимқул, - кўл кўйиши масаласида менга юқоридан ҳам, наstdан ҳам бир оз гап тегиб қолаётибди.. П. Турсун, Ўқитувчи. Гап тўқимоқ Бирор шахс ёки нарса ҳақида уйдирма, ёлғон-яшиқ тўқимоқ, тарқатмоқ. Унинг [Йўлчининг] «ахлоқсизлиги» тўғрисида [Салимбойвачча] бир-мунча гаплар тўқиди. Ойбек, Танланган асарлар. Гап бунда (ёки унда) эмас Бу асосий масала эмас. -Гап унда эмас, - деди ҳожиги, - умр, мураса деган гаплар бор.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гап шу ерда қолсин қ, гап орамизда қолсин. -Лекин гап шу ерда қолсин, дурустми? - эликбоши қоронғи кўчага чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. Гап шу Хулоса*

шу, бўладиган гап шу. -Сиз менинг кўнглимни билмайсиз, Ўрмонжон ака. - Кўнглимни билиб қолармиз. Колхоз нима эканлигини сен ҳам билиб оларсан. Гап шу: ҳеч қайёққа бормайсан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гап эшитмоқ Бошқалардан танбеҳ олмоқ. Сени деб ўқитувчидан мен гап эшитдим. Гап ўтмоқ Икки киши орасида паст-баланд гап бўлиб ўтмоқ. Шу қий-чув ичида Мирзақаримбой билан хотини ўртасида бир оз аччиқтизиқ гап ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Гап ўғирламоқ (ёки термоқ) Бошқаларнинг айтганларидан уларнинг фикр-ниятларини билиб олмоқ. Гап қайтармоқ Ўжарлик, қайсарлик қилиб, сўзга кирмаслик. Гап қайтарганингиз учун яна беш кун кўшаман. Йигирма кун ишлаб берганингиздан кейин келасиз. Х.Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Гап қилмоқ 1) ҳамма ерда гапирмоқ, гап тарқатмоқ. Бошларига ҳеч тушмаса можаро, Ҳамма жойда гап қилмаса фуқаро. Ҳ. Олимжон. -Тағин одамлар бунга ҳам гап қилиб юришимасин! - деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бирор шахс ҳақида нотўғри фикр тарқатмоқ. -Сизни Зиёдахон билан гап қилдим, - деди Қори Ўрмонжонга. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гап қистирмоқ Айтилаётган сўз, нутқ орасига луқма киритмоқ. -Рўзимат ука, яхши, гапингга яна битта гапни қистириб ўтгин.. - деди Қамбарали ака. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гапга бичган ёки онаси гапга туққан Гапга уста, гапдон, маҳмадона. -Абдишукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди, - деди Жамолбой пихиллаб. Ойбек, Танланган асарлар. Гапга кирмоқ Сўзга қулоқ солмоқ, бўйсунмоқ. Ҳазратқул ювош, нима деса, гапга кирадиган боладан бунақа гап чиқишини сира ўйламаган эди, гангиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Гапга солмоқ 1) яхши гап билан йўлга солмоқ. Аҳмоқни урма, сўжма, гапга сол. Мақол; 2) гап билан банд қилмоқ; турли сўроқлар бериб, воқеани аниқламоқ. Утган-кетган кампирларнинг кўлига чой тутқазиб, гапга солади. «Муштум». [Кампир] Келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини эрига сўзлар, чол эса дарров Қоратойга етказар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Гапга тўн кийгизмоқ Бежаб гапирмоқ, муболағали гапирмоқ. Оббо сиз-эй.. Хўп гапга тўн кийгизасизда.. Н. Сафаров. Гапдан гап чиқиб Гап бир-бирига уланиб. Гандан гап чиқади, деган-

ларидек, нонушта пайтида бек тўсатдан мейморга мурожаат этиб, бу ерда бирон ой қилиш иложи йўқмикан, муҳим бир илтимос, узимиз бор эди, деди. Мирмуҳсин, Меймор. Гапдан гап чиқиб, одамзоднинг пасткаши қанақа бўлишига бориб тақалди. С. Аҳмад. **Гапидан илнимоқ қ. илнимоқ. Гапи оғзида қолмоқ** Бирор сабаб билан сўзлаётган вақтда тўхтаб қолмоқ; гапи узилмоқ. Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очик либи титради. П. Қодиров, Уч илди. **Гапим гап** Сўзим бир, аҳдим ягона, қатъий. *Йўқ, ҳалиги гапим гап.* Х. Тўхтабоев, Ширин қонилар мамлакати. **Гапини бировга бермайдиган** Ўзининг гапини маъқуллайдиган, унинг билагон ҳисоблайдиган. *Шаддод, гапини бировга бермайдиган, эркакшода Асрора женога бошлиқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Гапини икки қилмаслик** Илтимос ёки таклифни сўзсиз бажаришлик. *Иноят оқсоқол ёшлигидан бир гапини икки қилмаган қизини бунақа ларжлардан тиёлмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Соҳиб қори яна нўнуса қилди: -Гапимни иккита қилсанг, сендай қизим йўқ! Билиб қўй шуни.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Гапини йўқотиб қўймоқ** Маълум руҳий таъсир натижасида фикрнинг давомини унутиб қўймоқ; эсан-кираб, нима дейишини билмай қолмоқ. -*Йўқ, мен ҳаммаси демоқчи эмасман, баъзи бирлари, - деди Бўтабой ака ва гапини йўқотиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гапини олмоқ** 1) бирор нарса, иш ҳақида ўзганинг фикрини, мақсадини билмоқ. [*Қосим:*] *Тезроқ ўзим бориб, терговчининг гапини олай, фалокат босиб, ишнинг миси чиқиб қолмасин.* «Муштум»; 2) маълумот олмоқ. *Кампирдан бошқа ортиқча гап ололмагач, у [қўшини хотин] ингичка бўлиб, бурилиб чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. **Гапини оғзидан олмоқ** (ёки **илиб кетмоқ**) Сўзлаб турган кишининг гапини тўхтатиб, ўзи гап бошламоқ. -*Бизлар билан кўлга овга чиқинлар, - деди у Жапақнинг гапини оғзидан олиб.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Гапини айлантирмоқ** Суҳбат йўналишини бошқа тарафга бурмоқ. *Алимардон ҳаммаси тамом бўлганини янада чуқурроқ ҳис этди. Гапини айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бир гапини айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Гапини бир ерга (ёки жойга) қўймоқ** Бир маслаҳатга келмоқ, келишмоқ. **Гапини (бошқа ёққа) бурмоқ қ. гапини айлантирмоқ.**

Икромжон гапини бошқа ёққа бурворди. С. Аҳмад, Уфқ. -*Гапини бошқа ёққа бурмоқчиси-а, хап сизними! Хотинлардек ҳийлақори бўлмас экан дунёда, - деб уни гапга солмоқчи бўлдим.* Ойдин, Ҳикоялар. **Гапини бўғмоқ** Бир кишини сўзлашдан тўхтатмоқ. *Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Нарғиза ўрнидан туриб кетди. Олпоқ юзи жаҳлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади: -Нега бировнинг гапини бўғасиз! Ў.* Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Гапини чуваламоқ** Бирор нарсани билиш учун гапини чўзмоқ. *Нури бу йигит тўғрисида кўпроқ нарса билишни исташ билан баравар, бу қизнинг унга муносабатини очиш каби яширин бир ният билан гапини чувалади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гапнинг белига тепмоқ** Суҳбатга ҳалал бермоқ, суҳбатни бузмоқ. **Гапнинг мағзини чақмоқ** Масаланинг моҳиятига тушунмоқ. *Бувнуса хола, Салтанат Маҳкам акаларникига кириб кетгандан сўнг, гапнинг мағзини чақди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. **Гапнинг очиги** Тўғриси айтганда, тўғриси. *Лекин, гапнинг очиги, Каримовнинг ҳам аҳволи паришонроқ эди.* «Муштум». **Гапнинг очиги, мана шу ҳовли сеники.** У. Исмоилов, Сайланма. **Гапнинг пўст калласи** Хулласи калом, хуллас. *Гапнинг пўст калласи, дўстинг Хўжақул ҳам Ҳамроқул Турсунқулов бўлишини бир орзу қилган эди-да, оғайни!* О. Ёқубов, Учрашув. **Гапнинг тагига етмоқ** Бирор воқеа-ҳодисанинг асл сабабини аниқламоқ; масаланинг туб моҳиятига тушуниб етмоқ. **Гапнинг қисқаси** Хулласи калом. **Ана шунақа гаплар** Ишлар шундай. -*Ана шунақа гаплар, Сидиқжон, шунақа гаплар. Йигирма бирни бир қилишимиз керак, бир! - деди ва ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бир гап бор** Бирор сирли нарса мавжуд, қандайдир маълум бўлмаган нарса бор. *Изланишларим шунга келиб тақалди, демек, миҳда бир гап бор.* «Фан ва турмуш». -*Бунда бир гап бор, - деди Ольга Петровна, курсидан туриб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бир гап бўлар** Охири бир натижа билан яқунланар. *Қани, турларинг, лапашанлар, қоринни тўйгазиб олайлик, кейин бир гап бўлар.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Масалан, беш ҳўкиздан бир қўшини, бовли ерларнинг ярмини ўғлига ажратса, унинг юки анча камаяди. Обжувоз бўлса, майли, бир гап бўлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бир гап бўлдимиз?** Бирор воқеа, ҳодиса содир

бўлдимми? Мансур Муслим! Сенга бир гап бўлдимми? ..шундай вақтда иш кўрсатмасак, қачон кўрсатамиз?! Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Бошқа гап** эди Бошқача иш туттиш мумкин эди. Бу кампирнинг устидан қаёққа дод деб бораман, бирон жойда ишласа, бошқа гап эди. «Муштум». **Бу бор гап** Бу ҳақиқат, бу аниқ. Чол бошини буриб, носини туфлади, сўнг-ра тамшаниб туриб, ишонч билан деди: «Бу бор гап! П. Турсун, Ўқитувчи. **Бўладиган гап** Амалга ошиши мумкин бўлган тўғри фикр. -Низомиддинов, — деди раис ўрнидан туриб, — сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир. **Бўладиган гапни гапиринг!** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бўлмаган гап** Бехуда, йўқ нарса, асоссиз нарса. -Риёзиёт бўлмаган гап, ўзини билган кимса бунақа ишлар билан бошини қотириб юрмай, ҳарбу зарбни машқ қилгани маъқул, — деди [Иброҳим Султон]. Мирмуҳсин, Меъмор. **Бўладиган гап шуки қ. гапнинг пўст калласи.** **Бўладиган гап шуки,** камбағаллар мажлис қилиб, сизнинг хўжалигингизни тугатишга, ўзингизни Капсанчилар қишлоғидан бадарға қилишга қўл кўтаришди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Дув-дув гап** Бирор воқеа, ҳодиса ҳақида миш-миш. **Кунлардан бир кун маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди:** «Мухторхон домла уйланармишлар!» А. Қаҳҳор, Тўйда аза. **Икки гапнинг бирида** Ҳар бир гапида, мунтазам, доимо. **Бувим ҳам, болалар ҳам икки гапнинг бирида «кал», «Ҳожикал», деб камситишади [деди Саид].** Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Икки гапнинг бирида нешонасига уриб, гоҳ бўғилиб ва гоҳ қотиб-қотиб қулиб, одамларни кулдириб ҳикоя қилди.** А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Катта гап** 1) катта, муҳим масала, иш; 2) кўчма ўз имкониятидан ташқари гапларни гапирадиган қуруқ одам. **Кўнглингизга (бўлак) гап келмасин** Хафа бўлманг, кўнглингиз оғримасин. **Мезбонлар дилсиёҳлик кайфиятини яширишга уринишди,** аммо ётар маҳалигача бу бир неча мартаба юзага чиқди ва, оқибат, меҳмоннинг кўнглига бўлак гаплар келмасин учун, икки орада ўтган гапни айтишга мажбур бўлишди. А. Қаҳҳор, Мирзо. **Майда гап** 1) турли хил иккинчи даражали гап-сўз. **Қани, шулардан бирини анҳор бўйига ташлаб, барча майда гапларни унутиб, кўнглига яқин чор улфатинг билан отамлашсанг.** «Гулдаста»; 2) шундай гапларни кўп гапирадиган шахс; вайсақи; иғвогар. **Нима гап?**

Нима бўлди, нима янгилик? **Қишлоқларда нима гаплар бор экан? Бир суҳбат қил.** Аста-секин сўра сен. Ҳ. Олимжон. **Нима гапу нима сўз** Нима бўлади-ю, нима қолади. У аллақандай офатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртирди. **Суннат:** «Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очиқ, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деган мазмунда ёзибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Оғир гап** 1) дилни оғритадиган, кишига озор берадиган гап, хабар; 2) мушкул иш, қийин муаммо. -**Менимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир,** — деди Раҳмат ва Отабекка юз ўғирди: — Уйланган хотининг таббингга мувофиқ келса, бу жуда яхши, йўқса, мунчалик оғир гап дунёда бўлмас. А. Қодирий. **Ўтган кунлар. Тайинли гап** Аниқ, маълум, муайян гап, фикр. **Бироқ доктор уни [Сидиқжонни] қўл учигагина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Турган гап** Аниқ, шубҳасиз. **Фурсат бой берилдимми, ишнинг кейин кетиши турган гап.** Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. **Эртага, турган гап, далага одам чиқмайди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Хунук гап** Ёмон, совуқ хабар, иш. **Лекин кузда, подани кўчириб қишлоққа тушганимизда, Сайфидан хунук бир гапни эшитдим.** С. Сиёев, Ёруғлик. **Ўзингиздан қолар (ёки ўтар) гап йўқ** Ўзингизга маълум, сиздан яширадиган нарса йўқ. **Гап ўргатмоқчи эмасман, ўзларидан қолар гап йўқ.** А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бу иш кечаси булгани маъқул.** **Кундузи бўлса, ўзингиздан ўтар гап йўқ, хунукроқ кўринади.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ўтган гапга салават** Бўлар иш бўлди, энди бефойда. **Қурбон ота.. Урмонжоннинг ёнига чўкка тушиб:** -Урмонжон, ўғлим, бола бечорага бир ёрдам қилгин, ўтган гапга салават, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ўғил бола гап** Энг тўғри гап, ҳақиқий гап. -**Ҳа балли! Мана буниси ўғил бола гап бўлди,** — деди чол завқланиб. О. Ёкубов, Қаҳрамон излаб. **Ҳеч гап йўқ** 1) бирор ҳодиса рўй бермади, тинчлик. **Бизнинг ора-мизда ҳеч гап йўқ, қасам ичаман. Ҳеч гап йўқ!** **Ҳеч гап бўлмаганидан кейин раиш ҳам бўлмайди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) ҳеч нарса йўқ. **Ҳеч гап эмас** Қийин эмас, арзимайдиган, осон иш. **Қурбон ота бошлаб берсалар, у ёғи ҳеч гап эмас.** А. Қаҳҳор, Қўш-

чинор чироқлари. Ёш олимнинг [Берунийнинг] мусофирчиликда бошидан кечирган кулфатлари бу ташвишлар олдидан ҳеч гап эмасди. М. Осим, Жайхун устида булутлар. Қўшниларга ёрдам бериш сиз учун ҳеч гап эмас. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГАП II [ф. *گپ*] Дўст-тенгқур, ҳамкасаба улфатлар орасида навбати билан ҳафта ёки ойда улардан бириникида ўтказиладиган зиёфат; улфатчилик. *Бугун жума бўлгани учун Ҳакимбойвачча ва Мирзакаримбой ўз улфатлариникига — гапга кетишган. Ойбек, Танланган асарлар.*

Гап бермоқ Ўз навбати келган куни улфатларига зиёфат бермоқ. *Яна бир ҳафтадан кейин Салим акам гап берармишлар. Ойбек, Танланган асарлар. Гап емоқ* Шундай улфатчилик, зиёфатда мунтазам иштирок этмоқ. *Қишининг узун кунлари бу ерда улфатлар гап ейишади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГАПБОЗЛИК Куруқ, бефойда гап билан машғул бўлишлик. *...мақтанчоқликни, куруқ ваъдабозликни фош қилиш, шу билан бирга, сиёсий гапбозликка берилиб кетмаслик керак. Газетадан.*

ГАП-ГАШТАК [гап + ф. *گشتى* — сайр, томоша қилиш] айн. **гап II**. Тошкентдаги ҳамқишлоқларнинг бари шу ерда «туғилар», катта-кичик гап-гаштаклар ҳам шу ерда ўтказилар эди. «Ёшлик». Масхарабоз ва қизиқчилар, асосан, турли мазмундаги оилавий тўйларда.. зиёфат-базмларда, бозоршаб ва гап-гаштакларда ўйин кўрсатадилар. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ГАП-ГУРУНГ Гаплашиб ўтириш; суҳбат. *Гап-гурунг устида у тоғамнинг қачон бўлмасин кириб келишини кутаётганини сезар эдим. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ГАПДОН [ф. *گپدان*] — гапни, гапиришни яхши билувчи] 1 Гапга уста, чечан; топиб гапирадиган, тили бурро. *Ҳайдар азалдан гандон бўлса ҳам, шу чоғ, шу ерда ҳаяжондан соқов эди. И. Раҳим, Ихлос.*

2 салб. Маҳмадона, ўйламасдан гапирадиган. *Тунугини эпломасан одам экан десам, гандон чиқиб қолди-ку. Мана шундақалар кишининг сирини дўмбира қилиб чалади-да, эҳтиёт бўлиш керак. А. Муҳиддин, Қитмир.*

ГАПДОНЛИК 1 Сўзга чечанлик, гапга усталик. -Гандонликка келганда, Бозорбой ҳам сен билан мени бир чўқишда қочиради, — деди Олаҳўжа. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Куруқ сўзлаш билан овора бўлишлик, маҳмадоналик. *Мусобақа юзакичилик, гандонлик, вайсақилик, кўзбўямачиликдан йироқ бўлиши керак. Газетадан.*

ГАПИРИШМОҚ 1 Гапирмоқ фл. бирг. н. *Усмонжон овқатдан кейин онаси кетидан уйга кирди-ю, анча гапиришиб қолди. С. Зуннунова, Гулхан.*

2 Бирор масалада ўзаро битишмоқ, келишмоқ. *Мен у билан гишт тўғрисида гапиришиб қўйдим.*

ГАПИРМОҚ 1 Фикрини оғзаки баён этмоқ; сўзламоқ, айтмоқ; нутқ сўзламоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир. Мақол. Сафаров кулди ва эртага қилинадиган ишлар тўғрисида гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Улфатларда ҳар ерларда ўлтирди, Султонхон дардини энди гапирди. «Рустамхон». Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиқ кетди. Гапирмаган, тортишмаган одам қолмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Оғзингга қараб гапир Ўйлаб, нима деяётганингни тушуниб гапир; ножўя, ахлоқдан ташқари иборани ишлатма.

2 Гапириш, сўзлаш қобилиятига эга бўлмоқ; тилга кирмоқ. *Нусратнинг икки ёшли ўғли катта бўлиб қолди, гапирди.*

3 Талаффуз қилмоқ. *Сабозул одатича сўзларни бузиброқ русча гапирарди. С. Кароматов, Олтин кум. Қовоқлари ва бир қадар йирик юз ёноқларининг фарқига бормаган одам, уни [Ўрозни] асло қирғиз демас, «сартча»ни жуда яхши гапирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Бир гапириб, ўн куладиган Жуда хушчақчақ, кўнгли очиқ одам ҳақида. *Она ўлимига дастлаб чидай олмаган каби кўринган Нури, секин-секин тақдирга тан берган, ҳатто аввалгидай бир гапириб, ўн куладиган бир ҳолга келган эса-да, ҳар келишда бақириб кирар эди. Ойбек, Танланган асарлар. У [Рисолат] бир гапириб, ўн кулар, гап орасида Дилдордан гина ҳам қилиб кўярди. С. Аҳмад, Уфқ. Катта гапирмоқ* Ўз имкониятини ҳисобга олмасдан сўзламоқ, ваъда бермоқ; куруқ гаплар билан мақтанмоқ. -*Катта гапирманг!* -*Катта гапирсам, гапирмасам, — деди Хушрўй, — менинг феълим ҳар кимга маълум ва ҳаммадан ҳам сенга очиқ!*.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қаттиқ гапирмоқ** 1) бақириб гапирмоқ; 2) кўнглини оғритади-

ган гап қилмоқ. -*Оғир бўлинг, қаттиқ гапирманг, бекам! Ханжарингизни ҳам бекитиб қўйинг!* — деди Зулфиқор. Мирмуҳсин, Мельмор. **Қизиқ гапларни гапирасан** Содда фикрлайсан, содда ўйлайсан. *Қизиқ гапларни гапирасан. Ахир, соқолим газлама савдоси билан оқарди. Мен дадил бўлмай, ким дадил бўлсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАПЛАШМОҚ 1 Суҳбатлашмоқ; сўзлашмоқ. *Нега одамлар шивирлашиб гаплашяпти?* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Дилора дугонаси билан узоқ гаплашмади.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

2 кўчма. Ўзаро келишмоқ, битишмоқ. -*Шағал гаплашиб қўювдим, Курёз ака, — дедим ростига кўчиб.* С. Сидёев, Ёруғлик. *Темирни гаплашиб қўйдим. Эрта саҳар шу ердан олиб кетамиз.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

3 Муҳокама қилмоқ, кенгашмоқ. *Ундан кейин соат тўққизга бутун колхозчиларни йиғиш керак. Газетани ўқиймиз, ҳамма гапни очиқчасига гаплашамиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -*Мен тегишли жойда гаплашаман, — деди Низомиддинов қоғозларини йиғиштираётиб, — мен очдим бу ишларни, мен фош қилдим.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Ўзаро муносабатларни ойдинлаштирмоқ; орани очиқ қилмоқ; адабини бермоқ. -*Пайти келади сен билан гаплашишининг, — деди-да, нари кетди.* М. Ҳазратқулов, Журбат. -*Шошма, даданг йўқлигида сан ўлгу билан гаплашиб олай, юрак-бағримни заҳарладинг!* — *ўрнидан туриб, илдамлик билан қўрган эшигини занжирлади Гулсумбиби.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отасиман, унинг топгани меники, қани, битта шolini у ёқ-бу ёқ қилиб кўр-чи, гаплашиб қўлман.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАПСОТАР Беҳуда гапни кўп гапирадиган; сергап.

ГАП-СЎЗ 1 Айтиладиган гап, сўз; нутқ. *Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас [деди Абдусалом].* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Суҳбат, гурунг. *Икки ўртадаги гап-сўз йўл узоқлигини билдирмас эди.* ■ *Гап-сўз бири-бирига илашмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Овоза, миш-миш гап. *Қўқонда Ҳакимбойвачча хизматкорининг қизини олибди, деган гап-сўз ҳам бўлмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар сизга оғир тушмаса, юртдаги гап-сўз босилгунча, бирор йил Тошкентда турсин, сўнгра Марғилонга борсин, дердим!* А. Қодирий, Утган кунлар.

Гап-сўзга қолмоқ Уятга қолмоқ. -*Ҳа, ўқидик [хатни], — Ҳалима опа қизарини кулди. — Ким билсин, ёш раис, гап-сўзга қолмасин деб кўрқувдик-да, айланай.* О. Ёқубов. **Бир фельетон қиссаси.** -*Олган мажбуриятини бажариб келмасам, гап-сўзга қоламан, — деди Нафиса онасига.* Гайратий, Узоқдаги ёр. **Гап-сўзда йўқ 1)** гапга нўноқ; нутқи норавон; **2)** кўчма ношуд, лалайган. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнгина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГАПХОНА [гап + хона] эск. Гап ўтказиладиган, гап қатнашчилари йиғиладиган жой. *Элмурод Мели полвоннинг қистови билан гапхонага боришга мажбур бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАПХЎР [ф. *گپخور* — гап еювчи] Гап қатнашчиси, гап базмларига мунтазам қатновчи киши; жўра, улфат. *Мулла Жўра билан Кўшок.. гапга борганларида, гапхўрларга қишлоқдаги ҳаракатни сўзлаб беришди.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

ГАПХЎРЛИК Улфатчилик, меҳмондорчилик. *Қиш бўйи гапхўрлик қилиб, сўқим гўшту қази солинган паловларга ўзимизни боқинг деб, баҳорда қишлоқ бойларининг тўрт-беш таноб ерининг учдан бирига эккандим.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ГАПЧИ салб. Бир кишининг гапини иккинчи кишига етказиб турувчи, гап ташувчи; ивгогар. *Гапчи одам.*

ГАПЧИЛ шв. Гапга уста, гапдон, чечан; сергап. *Гапчил бола.*

ГАР [ф. *گر* — *اگر* “агар” сўзининг қисқарган шакли] кт. айн. **агар.** *Душманинг гар мўр эса, Сен бўлмагил андишасиз.* Ҳамза. *Шу ишга гар қилса қасд, Расо ишга тушса бас.* З. Диёр.

ГАРАЖ [фр. *garage* < *geler* — пана жойга қўймоқ] Автомобиль, мотоцикллар турадиган ва жорий таъмир қилинадиган иншоот, бино. [Шофёр] *Машинасини гаражга қўйиб, уйига кетди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

ГАРАЗОН шв. Жуда кир, ифлос. *Жуда гаразон бўлиб кетибсан-ку. Устингдаги кўйлакни еч, гаразон бўлиб кетибди.*

ГАРАНГ 1 Кулоғи эшитмайдиган, кар. *Гаранг одам.* ■ *Бу гаранг оловни ҳам ўзи ёқади, ўчиришда ҳам ўзи сув сепеди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 кўчма Боши қотган, нима қиларини билмай гангиб қолган; ганг. Болаларнинг жавдираган кўзлари отада. Ота эса нима қиларини билмай гаранг. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

Гаранг бўлмоқ 1) қулоғи битиб, эшитмайдиған, қар бўлиб қолмоқ. Автомат тириллашидан гаранг бўлган ўн уч немис бараварига қўл кўтариб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) кўчма нима қиларини билмай, гангиб қолмоқ, гангимок. Уста хийлағача тили сўзга келмасдан, гаранг бўлиб қолди. О. Ёқубов, Ларза. **Гаранг қилмоқ** Бошини қотирмоқ; гангитмоқ; хуноб қилмоқ. Мурод мирзонинг хабари эр-хотинни ҳам, Майнани ҳам гаранг қилиб қўйди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. -Жонгул кунни билан йиғлайвериб, ҳаммамизни гаранг қилиб юбордику, - деди Худойқул ака Умарқулга. О. Хусанов, Қўшиқчининг тақдири. Бу мол билан сен ҳам сарсон бўлмагин, Бехуда ўзингни гаранг қилмагин. «Алпомиш».

ГАРАНГЛИК Карлик, қулоғи эшитмаслик. Эшон-қози буларнинг гапини эшитмасе ҳам, оғзининг қимирлаётганини кўриб, калласини ликиллатиб, гаранглигини билдирмай турганда, иккинчиси арз қилибди. «Луқмони Ҳаким».

ГАРАНГСИМОҚ Нима қиларини билмай, эсанкираб қолмоқ; гаранг бўлмоқ. Мутал хануз эшикда гарангсиб ўтирган чолнинг ёнидан ўтиб, ташқаруга чиқди. О. Ёқубов, Ларза. Қурбон гарангсиб, олдинга тушди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАРАНГТОБ шв. қ. гаранг 2. Муродхоннинг кўнглидан ҳалиги кўрган паризоднинг ишқи кетмай, гарангтоб бўлиб бораётир. «Муродхон».

ГАРАНТИЯ [фр. garantie — бирор нарса ни таъминлаш; таъминот] қ. кафолат, кафиллик. Гарантия бермоқ. ■ Халол, ошқора позицияни ҳимоя қилиш учун ҳуқуқий гаранцияларга келсак, бугунги кунда бундай гаранциялар бор. Газетадан.

ГАРАНТИЯЛАМОҚ қ. кафолатламоқ. Мустақиллик меҳнатқашларга жуда катта ҳуқуқ ва эркинликлар берди ва уларни ҳуқуқий жиҳатдан гаранциялади. Газетадан.

ГАРБИЛ [р. горбыль — пўстли тахта] Пўстлоғи арчилмаган ходанинг четидан чиққан тахталар. Ҳовли ҳам жимжит, настқи тахталари олиб ташланган зинадан юқорига чиқди, эшикка қоқиб қўйилган гарбил тах-

таларни тортиб кўрди, аммо кучи етмади. Мирмуҳсин. Умид.

ГАРД [ф. گرد — чанг, ғубор; кукун] 1 Чанг, ун, кўмир кабиларнинг юқи. Ун гарди.

■ Тегирмонга кирганнинг кипригига гард илашади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. У дўл тағида шўх айланаётган ялпоқ катта тош атрофидаги ун гардларини сидирар, тегирмон тошининг ғув-ғувида ҳеч нарса эшитилмасди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 кўчма Доғ, нуқсон. Муборак номига гард юқтирмай яшамоқ.

Ўзига гард юқтирмаслик Ўз обрўсига доғ туширмаслик. Ҳамма ҳайрон: ўзига гард юқтирмайдиган, гап тегизмайдиган абжир қиз негадир шунча мазахларга чидаб, индамай юрибди? Газетадан. Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оилаи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашном эшитмаслик учун интилган. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 кўчма Зарра, белги, асар, нишон. Рўпарамда чордона қуриб ўтирган бу ажойиб мўйсафиднинг бошига йиллар оппоқ гардини аямай тўкибди-ю, лекин вужудини сўндиrolмабди. А. Ҳасанов, Яшариш. Қўшиқчи англаб шу чоғ Темирохун дардини, Чехрасига ўрнашган Қайғу, кулфат гардини. Ғайратий.

ГАРДАН [ф. گردن — бўйин] Гавданинг бош билан елка орасидаги қисми; бўйин; бўйиннинг орқа қисми. Полвон ўрнидан турди, нима қилишни билмай, гоҳ пешонасини уқалар, гоҳ гарданини қашир эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Сочлари чаккаси ва гарданигача тушган, елкасига фотоаппарат илган ёшгина новча сариқ йиғитча ҳаммага бир-бир жилмайиб турарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

Гарданига олмоқ 1) ўз устига олмоқ, зиммасига олмоқ. Ишнинг оғирини ўз гарданига оламан: пули, озиқ-овқат, асбоб-ускунаси, улови мандан; меҳнат — халқдан. М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 2) иқрор бўлмоқ, тан олмоқ, бўйнига олмоқ. Гарданига юкламоқ (ёки қўймоқ) Зиммасига юкламоқ, топширмоқ. Директор бу ишни унинг гарданига юклади. Пахтачиликдаги энг оғир ишлар машиналар гарданига юкланди. Гарданига тушмоқ Зиммасига тушмоқ. Енгсалар — нур устига нур. Енгилсалар — масъулият Анварнинг гарданига тушади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАРДАНКАШ [ф. گردنکش — исёнчи, кўз-голончи; ўжар, гапга кирмайдиган] кам. қўлл. Қайсар, ўжар. *Очил куч шундай гарданкаш одам эди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.*

ГАРДАНКАШЛИК Қайсарлик, ўжарлик. *Ҳа, гарданкашлик қилиб, кўзга кўканак, бетга тиканак бўлишдан ҳазар қил [деди бойвачча]. К. Яшин, Ҳамза.*

ГАРД-ГАРД: гард-гард қилмоқ Чилпарчин қилмоқ, майда-майда қилмоқ, яксон қилмоқ, тор-мор келтирмоқ. *Аскар ўраб олди ўнгдану сўлдан, Қочар пайт икковин қилдилар гард-гард! Миртемир.*

ГАРДДАЙ Жуда оз, оз миқдорда; озгина, жиндай. *Гарддай дори. Юрагида гарддай чўғ йўқ.*

ГАРДЕРОБ [фр. garde-gobe < garde — сақлаш + gobe — кўйлак] 1 Кийим-кечак қўйиладиган шаф; кийим жавони. *Зебо паршон ҳолда пиджагини гардероба кўйди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Жамоат биноларига, муассасаларга кираверишда уст кийимлар топшириш ва сақлаш учун ажратилган махсус жой. *Зокир гардероба похол шляпасини топшираётганда, ёқимли пиёздоғ ҳиди димоғига урилиб, оғзи сув оча бошлади. П. Қодиров, Уч илдиз.*

ГАРДЕРОБХОНА қ. гардероб 2.

ГАРДЕРОБЧИ Гардеробда ишловчи шахс. *Ҳикмат ака гардеробчи бўлиб ишлай бошлади. Газетадан.*

ГАРДИН [ф. گردين < گردين — айланмоқ] Доира шаклидаги, доира. *Махсум ясатиғлик гардин патнис кўтариб кирди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ГАРДИШ [ф. گردش — сайр; айланиш; айлана] 1 Буюмнинг айланма сирти; чамбар, чамбарак. *Чилдирманинг гардиши. Филдирак гардиши. ■ Раъно.. дўпписини қозиққа олиб, гардиши кенг кигиз қалпоғини олиб, устига ура-ура, чангини қоқди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Доира шаклидаги нарса; доира. *Ойнинг гардиши. Қуёшнинг гардиши. ■ Ҳа, ой атрофида гардиш ясади: эртага ҳаво яхши бўлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. [Ойниса] Патирларни дастурхонга тугди, устига кеча бозордан олиб келган икки гардиш ҳовани кўйди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Фалакнинг гардиши Дунёнинг ўзгаришлари; тақдир, қисмат, пешона; кўргилик. *Фалакнинг гардишини қарангки, ўша қариб*

уйланган отаси ҳали ҳаёт, онаси эса ёшгина оламдан ўтиб кетди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Фалакнинг гардиши билан лўли қиз подшога кўнгул берибди. Н. Сафаров, Катта қарвон йўлда.

ГАРДКАМ унд. с. 1 Қимор ўйинида ошиқ ташлашда айтиладиган хитоб. *Тавба! Эшон «гардкам» деб ошиқ отадими-а? Ойбек, Танланган асарлар.*

2 с.т. Нима бўлса бўлар, таваккал. [Абдулазиз] ..қўлини кўкрагига урди: -Бизнинг иш гардкам! Ё у ёғлик, ё бу ёғлик. С. Анорбоев, Оқсой.

ГАРДУН [ф. گردون — осмон, фалак] эск. кт. Осмон, осмон гумбази. [Навоий:] *Йиқил устимга, эй гардун, йиқил тез! Йиқил, бошимни янч! Гавдамни бос, эз! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ГАРД-ТЎЗОН Чанг, чанг зарралари. *Супа устини, ўчоқбошини қалин гард-тўзон қоплаган. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ГАРД-ЧАНГ Кўп миқдордаги гард ва чанг. *Унинг сариқ тукли кенг юзи пахта гардчанги билан қопланган эди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ГАРД-ҚУРУМ Кўп миқдордаги чанг ва қурум. *Гард-қурумга беланиб, бедор, Кўмирларни қулатар яхлит! Ё. Мирзо.*

ГАРД-ҒУБОР қ. гард-чанг. *Дафтарнинг гард-ғуборини аста артиб, илк саҳифасини очишим биланоқ, олис ўтмиш гуп этиб димоғимга уршди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ГАРМА [ф. گرمک — эртапишар қовун нави; ҳандалак] Қовуннинг бир тури. *Майдонларда душман билан қувшиган, Қумзор ерга гарма қовун экишган. «Эрали ва Шерали».*

ГАРМДОРИ [ф. گرمدارو — иссиқ, қайноқ дори ёки گرمدار — иссиқликка, қайноқликка эга] Инсон истеъмол қиладиган бир йиллик сабзавот ўсимлиги ва шу ўсимликнинг ҳосили. *Гармдори кўчати. ■ Қариш томондаги болохонада Иқбол холанинг саришта қўллари билан ипга тизилган маржон-маржон гармдорилар осилиб турибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ГАРМИЁН [ф. گرم — иссиқ, қайноқ] Баъзи узум турларидан махсус усулда тайёрланган майиз.

ГАРМОНИК қ. уйғун. *Миртемир — табиат картиналари билан инсон психологик кечинмаларини гармоник уйғунликда акс эттиришининг назмдаги мусаввири. «ЎТА».*

ГАРМОНИЯ [юн. harmonia – боғланиш, мутаносиблик] қ. **уйғунлик**. Бу шевада ун-илар гармонияси, яъни сингармонизм ҳо-ди-саси мавжуд эмас. «ЎТА».

ГАРМОНЧИ Гармонь чалувчи. Гармон-чи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўзин айни доли-гулига келганда, майдон гум-бурлаб кетди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ГАРМОНЬ [юн. harmonikos – ҳамоҳанг; тенг ўлчовли, мутаносиб] Икки ёни бук-лама, клавиатурали мусиқа асбоби. Қаёқлар-дадир гармонь чалинади. Рус халқининг ды-рабо ашуласи янграб туради. Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

ГАРМСАР с.т. Гармсел.

ГАРМСЕЛ [ф. гармсир – иссиқ мамлакат-лар, ўлкалар] Ёзда бўладиган иссиқ ёқим-сиз зарарли шамол. Бу ерда кўнгина азамат-лар янги кўчатлар ўтқазиб, саҳродан кела-диган қум ва гармсел йўлини тўсардилар. Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

ГАРНИЗОН [фр. garnison < garnir – таъ-минламоқ; қуроллантормоқ] Истеҳком ёки қалъада доимий ёки вақтинча турадиган ҳар-бий қисмлар мажмуи. Бу яйловга ҳар йили Тбилиси гарнизонининг ҳарбий қисмлари кў-чиб чиқади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ГАРНИР [фр. garnir – таъминламоқ; безамоқ] Гўштли овқатга қўшиб берила-диган, сабзавот, макарон, ёрма ва ш. к. дан тайёрланадиган энгил овқат. Гарнир тайёр-ламоқ.

ГАРНИТУР [фр. garniture – бирор нар-санинг мажмуи] Бирон-бир мақсад учун хизмат қилувчи нарса-буюмларнинг йиғ-маси, мажмуи. Мебеллар гарнитур. ■ Пош-ша хола уйга кириб, оғзи очилиб қолди: бир томонда гарнитур, бир томонда радио, те-левизор, уйга кирaverишда – коридорда те-лефон. Д. Нурий, Осмон устун.

ГАРОВ [ф. گرو – кафолат] 1 Ваъданинг бажарилишига ишонтириш учун қолдири-ладиган омонат нарса. -Хўп, мен гаровга пул бериб кетай, – деди Йўлчи Қора Аҳмадга. Ойбек, Танланган асарлар. Мен оғайнилари кўзларим устида тутаман, уларни муҳтож-лик чоғларида кўрсам, ўзимни гаров қўйиб бўлса ҳам, эҳтиёждан чиқаришга тириша-ман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бажарилишини, амалга ошувини таъ-минловчи нарса, асос. Кўзги шудгор – мул ҳосил гарови. ■ Дўстлигимиз ҳозирги за-

фарларимизнинг пойдевори, порлоқ истиқ-болимизнинг гарови, боқий умримизнинг тим-солидир. Газетадан. Раис ем-хашак ҳозирлаш чорвачиликни ривожлантиришининг асосий гарови экани тўғрисида катта нутқ сўзлади. С. Анорбоев, Оқсой.

Гаров ўйнамоқ (ёки боғлашмоқ) Бас боғлашмоқ, шартлашмоқ, Мерганлигимга ишонмайсизми? Ундай бўлса, гаров боғла-шамиз. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ГАРОВХОНА Аҳолидан нарсаларни га-ровга олиб, қарз берадиган жой, муассаса; ломбард.

ГАРЧАНД [ф. گرچند = گرچه] айн. **гарчи**. Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қи-лиш шарти билан бўлса ҳам, розилик бериб-ди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Гарчанд мен болалигимда бу шеърларнинг мазмунига аниқ тушунмасам ҳам, лекин шеърин руҳ тасаввуримда нимагадир интилишга ундарди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ГАРЧИ [ф. اگرحه = گرچه «агарчи» боғ-ловчисининг қисқа шакли] боғл. Эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошишига тўсиқ бўла олмас-лигини таъкидлаш учун хизмат қилади. Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берарди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳеч қандай сўз тасалли бера олмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб қўзғалишди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГАСТРИТ [юн. gaster, gastros – ошқозон, меъда] тиб. Ошқозон шиллик пардасининг яллиғланиши. Гастрит, ошқозон яраси, ош-қозон раки, йўғон ичак касалликларини аниқ-лаш учун касаллар рентген нури билан тек-ширилади. Н. Исмоилов, Касалларни пар-вариш қилиш.

ГАСТРОЛЁР Гастролдаги артист ёки ар-тистка.

ГАСТРОЛЬ [нем. Gast – меҳмон, келгинди + Rolle – роль] 1 Театр артисти ёки артист-лар гуруҳининг бошқа шаҳар ёки ҳудуддаги концерти. «Баҳор» ансамблининг гастрол. ■ Ёзда Қўқон театри Фарғонага гастролга борган эди. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 кўчма. Бирор нарса илинжида бошқа жойга бориш. Жамкочян билан Каражян (жисноят қилиш мақсадида) Волгоград, Харь-ковга гастроль қилишди. Газетадан.

ГАСТРОЛЬ-КОНЦЕРТ қ. гастроль. Хонандаларнинг бир ҳафта давом этган гастроль-концерт сафари вилоят маркази ва туманларда муваффақиятли ўтди. Гастретадан.

ГАСТРОНОМ [юн. gaster – ошқозон + potos – қонун] Озиқ-овқат магазини. У қозикдаги нахталигини кийиб, қўлида корзинка, гастрономга кетди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ГАСТРОЭНТЕРИТ [юн. gaster + enteron – ичаклар] Ошқозон шиллиқ пардаси ва ингичка ичакларнинг ялиғланиши.

ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЯ [юн. gaster + enteron – ичаклар + logos – фан, таълим] Тиббиётнинг овқат ҳазм қилиш аъзолари тузилиши ва функцияларини, уларда учрайдиган касалликларни, уларни аниқлаш ва даволаш усулларини ўрганадиган бўлими.

ГАУБИЦА [нем. Naubitze] ҳарб. Пана орқасидаги душманга юқорилатиб отадиган қисқа стволли тўп.

ГАУПТВАХТА [нем. Hauptwache – бош, асосий қоровул] Қамоққа ҳукм қилинган ҳарбий хизматчилар сақланадиган жой. Гуноҳкор «энди гауптвахтага кетдим» деб турганида, бирдан дарсдан сўраб қолар, сал тутилса, «интизом бузадиган кучни мана бунга ишлатиш керак», дер эди лейтенант. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГАФНИЙ [лот. Hafnia – Копенгагеннинг лотинча номидан] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб, кумушранг ялтироқ, чўзилувчан кимёвий элемент.

ГАШИР шв. Сабзи. Мана, Шавкатга гашир тўғратамиз. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГАШТ [ф. گشت – сайр, айланиб юриш] Бирор нарсадан олинадиган завқ; нашъу намо. Бавзида эса дала шийпонида ётиб қолардим. Бундай ухлашничг ўзига яраша гашти бўлади. О. Ёқубов, Тилла узук. Фарзандга иш буюришининг оталик гашти бўлади. Т. Мурод, Кўшиқ.

Гашт қилмоқ Айшини сурмоқ. Алимардон икки ойгача ана шу байрам роҳати билан гашт қилиб яшади. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Ҳалиги мардикор сўзини давом этдирди: -Мана мен тошкентликман. Бундан нима фойда? Пулим бўлса, ҳар қаерда гаштимни қиламан. Ойбек, Танланган асарлар.

ГАШТАК [ф. گشتک – сайр, томоша] айн. гап II. Ўз номим бор, ўз тўшагим, болишим, Ўз қишлоғим, ўз гаштагим, жўрам бор. Миртемир.

ГАШТИ шв. рвш. Охири, охирида. Хизмат қилган тахт устидан жой олар, Ёмонлик қилганлар гашти уялар. Ислом шоир, Зулфизар билан Авазхон.

ГАШТЛИ Завқ-шавқ берадиган, нашъу намоли, завқли. Бу оқишом, Низомиддиновнинг назарида, шу пайтгача кўрган оқишомлари ичида энг гўзали, энг гаштлиси эди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ГАҲ унд. с. Қўлга ўргатилган кушларни чақиритиш учун ишлатилади.

Гаҳ деса (ёки деганда) қўлга кўнадиган қилиб олмоқ Бировни ўзига бўйсундириб, сўзини икки қилмайдиган қилиб олмоқ. -Ўзи ўғлим ношуд. Хотинини гаҳ деганда қўлга кўнадиган қилиб олмадим, бундай эркакдан оғилхонадаги бузоқ яхши, – деди кампир. С. Аҳмад, Ҳасрат.

ГАҲИ [ф. گهه – баъзан] эск. поэт. қ. гоҳ. Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб, сен Яшарсен доимо дostonларимда. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ГВАРДИЯ [итал. guardia – соқчилар, кўриқчилар] I ҳарб. 12-асрда Италияда, сўнроқ Европанинг бошқа бир қанча давлатларида, 17-аср охиридан 1918 йилгача Россияда: монарх, подшо, лашкарбоши кабиларнинг шахсий соқчилари; кўшиннинг сараланган, имтиёзли қисмлари.

2 ҳарб. Собик СССР да: 1942 йилда жорий этилган, 2-жаҳон урушида алоҳида жасорат кўрсатган ҳарбий қисмлар, кемалар, кўшилмалар ва ш. к. га берилган фахрий ном. Немислар ҳайдаб келаятган одамлар орасида гвардия капитани Калашенко ҳам бор эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Муайян ижтимоий гуруҳ ёки ташкилотнинг энг яхши, сараланган намунали қисмининг номи. Бу сафар ҳам ташаббусни кекса гвардия бошлаб берди.

Миллий гвардия 1) бир қатор гарб мамлакатларида ҳарбий ва ҳарбий-полиция тузилмалари, қисмларининг номи; 2) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидagi бир қанча мамлакатларда мунтазам ҳарбий тузилмалар номи. Украина миллий гвардияси. ■ ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 23 январдаги қарорига биноан республика

Қуролли Кучларининг таркибий қисми — яллий гвардия тузилган. «ЎЗМЭ».

ГВАРДИЯЧИ 1 ҳарб. Гвардияга оид, гвардияга мансуб бўлган; гвардияда хизмат қилган; гвардия номини олган. *Гвардиячи қисм. Гвардиячи капитан.* ■ *Иккала хатга ҳам тезда жавоб келавермади. Бу орада катта жанглар бўлиб, Мирзаевнинг қисми гвардиячи қисм, ўзи гвардиячи сержант бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ГЕГЕМОН [юн. hegemon — дохий; йўл-бошчи] Ҳоким, ҳукмрон; раҳбар, етакчи.

ГЕГЕМОНЛИК Ҳокимлик, ҳукмронлик; раҳбарлик. *Давлатнинг гегемонлик роли.*

ГЕЗАРМОҚ Ранги ўчиб оқариб кетмоқ, бўзармоқ. *Эсан салқин шамолдан қўллар унча қовушмай, лаблар гезариб титрайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГЕЙЗЕР [исл. geysir — булоқ, чашма] Вақти-вақти билан ердан фаввора каби отилиб чиқадиган буг ва иссиқ сув.

ГЕЙМ [ингл. game — ўйин] Теннисда: ўйиннинг бир қисми, бўлими.

ГЕЙША [ян. гейся] Японияда: зиёфатларда меҳмондўстлик вазифасини бажарувчи, мусиқа, рақс, суҳбат одобидан хабардор аёл.

ГЕККОН [лот. sekkonidae — чангал бармоқлилар] Судралиб юрувчилар оиласига кирувчи калтақесакнинг бир тури. *Ҳозир гекконларнинг ер юзюда 660 дан ортиқроқ тури бор.* «Фан ва турмуш».

ГЕКСАХЛОРАН [юн. hex — олти + лот. chlorum < юн. chloros — кўк-сарик] Зараркунанда ҳашаротларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. *Бу жойлар деярли уч йилдан буён гексахлоран ҳидини билмайди. Сезяп-сизми? [деди Шодмонқул].* С. Нуров, Нарвон.

ГЕКСАЭДР [юн. hex — олти + hedra — ёқ, қирра, томон] *махс.* Олти ёқли геометрик шакл ёки олти қиррали кристаллографик шакл.

ГЕКТАР [фр. hectare < юн. hekaton — юз + лот. area — майдон, сатҳ] Метрик системада: 10 000 квадрат метрга тенг сатҳ ўлчов бирлиги. *Звено бўйича мажбурият ҳар гектардан ўн бир центнер эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу жой тепалик ўртасида бўлиб, кенглиги ярим гектардан ортиқ эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГЕКТАРЧИ Гектарлаб ер олиб деҳқончилик қиладиган шахс. *9 гектар ер эса гектарчиларга нақд пулга сотилган.* «Муштум».

ГЕКТО- [юн. hekaton — юз] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, «юз», «юз марта» маъноларини ифодалайди; асосий ўлчов бирликлари билан бирга келганда, шу бирликларнинг юз марта катталашини билдиради. *мас., гектометр = 100 метр, гектоватт = 100 ватт.*

ГЕКТОГРАФ [гекто.. + юн. grapho — ёзаман] Нусха кўпайтирадиган содда асбоб. *Гектографда босмоқ.*

ГЕКТОГРАФИК Гектографга оид; гектографда босилган. *Гектографик нусха.*

ГЕЛАГАЙ *шв.* Янги туққан сигир сутти; оғиз.

ГЕЛИЙ [юн. helios — Қуёш] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб рангсиз ва ҳидсиз жуда енгил газ. *Газларнинг кинетик назариясига мувофиқ, Марс атмосферасида енгил газлар — водород ва гелий сақланиб қолмаган.* «Фан ва турмуш».

ГЕЛИО- [юн. helios — Қуёш] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, Қуёшга ёки Қуёш энергиясига алоқадорликни билдиради, *мас., гелиотехника.*

ГЕЛИОТЕРАПИЯ [гелио.. + терапия] Қуёш нури билан даволаш.

ГЕЛИОТЕХНИКА [гелио.. + техника] Саноат ва маиший эҳтиёжлар учун Қуёш энергиясидан фойдаланиш йўллариини ўрганувчи техника тармоғи. *Механика институтида янги йилда алюминий кўзгулар ёрдамида ишлайдиган кудратли гелиотехника қурилмаси синаб кўрилди.* Газетадан.

ГЕЛИОТРОП [юн. heliotropion — кунга боқувчи] Қурилишда безак буюмлари тайёрлаш учун ишлатиладиган ўртача қимматбаҳо тош.

ГЕЛИОФИЗИКА [гелио.. + физика] Астрофизиканинг Қуёшда рўй берадиган ҳодисаларни ўрганувчи бўлими.

ГЕЛИОЦЕНТРИК [гелио.. + лот. centrum < юн. kentron — тўплаш, тўпланиш; марказ]: **гелиоцентрик система** Қуёшни коинот маркази деб билувчи таълимот. *Коперник системаси, яъни марказида Қуёш турган система гелиоцентрик система дейилади.* «Астрономия».

ГЕЛЛАМОҚ *шв.* Лақиллатмоқ, алдамоқ. *Аёл ақли наст бўлар деб, Ҳийла билан гелламагин.* «Гулнорпар».

ГЕЛЬМИНТ [юн. helmins, helminthos — чувалчанг, гижжа] Одам ва ҳайвонлар тана-

сида паразит ҳолда ҳаёт кечирувчи гижжа. *Гельминт кўп хўжайралаи жонивордир. «Фан ва турмуш».*

ГЕЛЬМИНТОЗ [юн. helmins, helminthos — чувалчанг, гижжа] Одам, ҳайвон ва ўсимликларда гельминтлар келтириб чиқарувчи касаллик.

ГЕЛЬМИНТОЛОГИЯ [гельминт + юн. logos — таълимот] Гельминтларни ҳамда тирик организмларда улар келтириб чиқарадиган касалликларни ўрганадиган фан. *Иммунитетга ўтадиган касалликларнинг манбаларига ва гельминтологияга доир тадқиқотлар кенг ривожланди. Газетадан.*

ГЕМ [юн. haima — қон] Гемоглобиннинг унга қизил ранг бериб турадиган оқсилсиз қисми.

ГЕМАТИТ [юн. haima — қон] Таркибида асосан темир, шунингдек, марганец, титан, алюминий бўлган қизил рангли минерал. *Лимонит ва гематит минералларининг туси бир-бирига жуда ўхшайди. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.*

ГЕМАТОЛОГИЯ [гемато.. + юн. logos — таълимот] тиб. Қон таркибини ва у билан боғлиқ касалликларни ўрганувчи фан. *Тошкентдаги Гематология институтида лейкоз — қон раки натижасида юз берадиган биокимёвий ва иммунологик ўзгаришлар ўрганилмоқда. Газетадан.*

ГЕМИНАТА Кетма-кет келган айнан бир турдаги ундош; кўш ундош. *Икки, саккиз сўзларида икки ундош ёки гемината ҳодисасини кўриш мумкин. «ЎТА».*

ГЕМО-, гемато- [юн. haima, haimatos — қон] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, қонга алоқадорликни билдиради.

ГЕМОГЛОБИН [гемо.. + лот. globus — шар, қурра] Қизил қон таначалари таркибида бўладиган ва қонга қизил ранг берадиган ҳамда бутун организмни кислород билан таъмин этиб турадиган мураккаб оқсил. *Тоғ шароитига мослаша бошлаган қўйларнинг қонида ўзгариш бўлади: гемоглобин дончалари кўпаяди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ГЕМОДЕЗ [лот. haemodesum < гемо.. + лот. des — дан, йўқотиш + in — ичида + юн. toxikon — заҳар] Организмни, қонни заҳарли моддалардан, заҳарланишдан тозалаш учун ишлатиладиган сарик тусли суяқ дори.

Бўлим врачлари жигарингизда оғриқ бор, деб менга гемодез тайинлади. «Ёшлик».

ГЕМОМЕТР [гемо.. + юн. metreo — ўлчайман] Қонда гемоглобин миқдорини аниқлайдиган асбоб.

ГЕМОРРОЙ [юн. haimorrhōis — қон оқиш] Тўғри ичак ва орқа чиқарув йўли веналарининг кенгайиши; бавосир. *Бу шифобахш гиёҳдан [бўйимодарон] тайёрланадиган дори-дармон геморройдан, шунингдек, бурун, тиш, милк ва яралардан қон кетишни тўхта-тишда ишлатилади. «Фан ва турмуш».*

ГЕМОТЕРАПИЯ [гемо.. + терапия] Қон билан даволаш.

ГЕН [юн. genes — пайдо бўлиш, келиб чиқиш] Ирсиятнинг организм белги ва хусусиятларини наслдан наслга ўтказиш вазифасини бажарувчи элементар бирлиги ва моддий асоси; ирсий белги. *Боғичлар туфайли ген информациясини авлоддан авлодга етказиб берувчи ДНК молекулаларининг айнан такрорланиши содир бўлиб тураверди. «Фан ва турмуш».*

ГЕНЕАЛОГИК Генеалогияга, шажарага, келиб чиқишга оид. *Тилларнинг генеалогик таснифи.*

ГЕНЕАЛОГИЯ [юн. genealogia — шажара, келиб чиқиш] 1 Шажара, келиб чиқиш, уруғ тарихи. *Шарқ тилларини яхши билган олим ҳозирги ўзбек адабий тили лексикасини унинг генеалогиясига кўра ҳам текширган. Газетадан.*

2 Тарихнинг уруғ ва оилалар келиб чиқиши, қариндошлик алоқаларини ўрганувчи бўлими; насабшунослик.

ГЕНЕЗИС [юн. genesis — келиб чиқиш, юзага келиш] Келиб чиқиш, пайдо бўлиш тарихи. *Туркий тилларда чўзиқ унларнинг табиати, тарқалиши ва генезиси каби масалалар кўндан мутахассисларнинг диққатини жалб қилиб келади. «ЎТА».*

ГЕНЕРАЛ I [лот. generalis — умумий, бош, олий] 1 Олий кўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон. *Армия генерали.*

2 Шу унвонга эга бўлган шахс. *Рота командири ертўладан бошини чиқариб: «Ўй иккита, ўртоқ генерал!» — деди. Шухрат Шинелли йиллар. Генерал бошқа бир неча командирлар билан комбат ертўласига кирди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ГЕНЕРАЛ II Бош, асосий. *Шаҳарнинг генерал плани.*

Генерал репетиция Спектакль ёки концерт олдидан ўтказиладиган энг сўнгги тайёрларлик. *Яхши келдингиз, Ефим Данилович, генерал репетиция! Бошлаб берадиган хоримизни бир зиштинг-а. [деди Абдусамат] А. Мухтор, Опа-сингиллар. Генерал штаб* Бош ҳарбий штаб.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР *тар.* 20-аср бошларидан 1917 йилгача Россияда бир неча губерня ёки вилоятларни ўз ичига олган маъмурий-худудий бирликнинг олий ҳарбий-маъмурий ҳуқуқларга эга бўлган ҳокими. *У [Исфандиёрхон] кетма-кет Тошкентга, генерал-губернаторга сим қоқарди. С. Сиёев, Аваз. [Ҳоким:] Менда ихтиёр йўқ, фақат генерал-губернатордан рухсат бўлса бас. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ГЕНЕРАЛИССИМУС [*лот.* generalissimus – энг юқори, олий] Баъзи мамлакатлар қуроли кучларида энг олий ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *У баландпарвоз генералиссимус эди. Ойбек, Нур қилдириб.*

ГЕНЕРАЛИТЕТ [*нем.* Generalität < *лот.* generalis – бош, олий] Армиянинг олий қўмондонлик таркиби; генераллар.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ [генерал + *фр.* lieutenant – ҳарбий унвон] Қуроли кучларда генерал-майордан юқори, иккинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Черницов армия қўмондони генерал-лейтенант Погодиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР [генерал + *лот.* major – катта] Қуроли кучларда энг қуйи генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Нотаниш киши.. ўқчилар дивизиясининг командири, гвардия генерал-майори Собир Раҳимовнинг жанговар фаолиятини ақс эттирувчи кўпгина эпизодларни суратга олган экан. Газетадан.*

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК Қуроли кучларда генерал-лейтенантдан юқори, учинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Тиббий хизмати генерал-полковниги.*

ГЕНЕРАТОР [*лот.* generator – туғдирувчи, пайдо қилувчи] *тех.* Бирон-бир ташқи манба ҳисобига электр энергияси ишлаб чиқарувчи ёки бир энергия турини бошқа хил энергияга айлантирувчи қурилма; ап-

парат. *Электр тебранишлар юқори частотали генератор ёрдами билан механик тебранишларга айлантирилади. «Фан ва турмуш».*

ГЕНЕТИК [*юн.* genetikos – туғилиш; пайдо бўлиш] *от* Генетика мутахассиси.

ГЕНЕТИК сфт. Генетикага оид; бирор нарсанинг келиб чиқиши ва тараққиётини ўрганишга оид. *Масалан, тугма сўзининг генетик маъноси боғични англатади. «ЎТА».*

Генетик касалликлар Наслдан наслга, авлоддан авлодга ўтувчи касалликлар; ирсий касалликлар.

ГЕНЕТИКА [*юн.* genetikos – туғилиш; пайдо бўлиш] Биологиянинг барча тирик мавжудотларга хос бўлган ирсият ва турли ирсий ўзгаришларни ўрганадиган бўлими. *Генетика лабораторияси. ■ [Умид] Ҳали бундан кейин генетикага доир бир кўп фикрларни Чарльз Дарвиндан ҳам топиши керак. Мирмуҳсин. Умид.*

ГЕНИАЛ [*лот.* genialis – истеъдодли] **1** Ўта юқори даражада истеъдодли, заковатли. *Гениал шоир. ■ Уларнинг бирида Навоий.. гениал шоир сифатида кўрсатилса, иккинчи афсонада оддий чўпоннинг ғамхўри ва раҳнамоси деб талқин этилади. «ЎТА».*

2 Ўта мукаммал, баркамол. *Гениал асар. Гениал шеър.*

ГЕНИАЛЛИК Ўта истеъдодлилиқ, донолик, буюклик. *Шеърин санъатларда шоирларнинг гениаллиги яққол кўринади. «ЎТА».*

ГЕНИЙ [*лот.* genius – ўта истеъдодли] Ижодий истеъдоднинг энг юксак даражаси, улкан талант; шундай хусусиятли шахс. *Меҳнатда кишиларнинг қобилияти ва таланти, инсоннинг генийси намоён бўлади. Газетадан.*

ГЕНИЙЛИК Ўта истеъдодлилиқ, буюклик, даҳолик. *Демак, ҳақиқий талант билан генийлик бир-биридан кўп ҳам узоқ эмас. У. Норматов, Талант тарбияси.*

ГЕНОФОНД, **генетик фонд** [*юн.* genos – пайдо бўлиш + *лот.* fundus – асос] Миллатнинг асосий ирсий белгилари; бир типдаги организмларга хос бўлган хусусиятлар мажмуаси. *Бу эса жиноятчиликнинг ўсишига, ёшларнинг бузилишига, ҳатто миллатнинг генофонди айнишига сабаб бўлади. Газетадан. Халқимизнинг президент раҳнамолигида миллат генофондини соғломлаштириш гоёси билан XXI асга кириб келиши жуда муҳим тарихий воқеадир. Газетадан.*

ГЕНОЦИД [юн. *genos* — уруғ, қабила + лат. *caedo* — ўлдираман] Аҳоли гуруҳларини уларнинг ирқи, миллати, дини ва ш. к. хусусиятларини рўқач, асбс қилиб, қисман ёки бутунлай қириб ташлаш.

ГЕО- [юн. *ge* — Ер] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, Ерга алоқадорлик маъносини ифодалайди. мас., *география, геология*.

ГЕОБОТАНИКА [гео. + ботаника] Ўсимликлар туркумларининг Ер юзида муҳит билан боғлиқ ҳолда жойлашини ва тақсимланиш қонуниятларини ўрганадиган фан. *Геоботаника номи билан юритилувчи соҳа ер қаърининг сир-асроридан кишиларни воқиф этиб туради*. Газетадан.

ГЕОГРАФ География мутахассиси. *Буюк математик, астроном ва географ, ҳозирги замон алгебрасининг отаси Муҳаммад ал-Хоразмий VIII аср охири — IX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этди. «Фан ва турмуш».*

ГЕОГРАФИК Географияга оид. *Географик атлас. Географик ном. ■ Бу ҳаракат прогрессив, инсоний ҳаракатдир, бу ҳаракат тор, миллий, ирқий ёки географик доираларда чулғаниб қолаётгани йўқ. «ЎТА».*

ГЕОГРАФИЯ [гео. + юн. *γραφία* — ёзаман] 1 Ер курраси ва унинг сатҳини, иқлимини, Ер юзида аҳоли ва моддий ресурсларнинг жойланишини, турли ҳудуд ва мамлакатларда ишлаб чиқариш шароити ва ишлаб чиқаришнинг тараққиёти хусусиятларини ўрганувчи табиий ва ижтимоий фанлар мажмуи. *Табиий география. Иқтисодий география. География таълими. ■ -Нега ўқимайди, ўқийди, — деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Муаллимлари бошчилигида географиядан экскурсияга келишган эди. С. Кароматов, Олтин кум.*

2 Бирор нарсанинг Ер юзида ёки унинг маълум ҳудудда тарқалиш, тақсимланиш доираси. *Ҳайвонот географияси. Тупроқ географияси.*

ГЕОДЕЗИК Геодезияга оид. *Геодезик чизик. ■ Вилоят газетасида Самарқанд давлат университетининг доценти Амир Хатипов геодезик йўл билан ер ости ёдгорликларини аниқламоқчи деган ахборот босилди. «Гулистон».*

ГЕОДЕЗИСТ Геодезия мутахассиси. *Пешма-пеш тозаланган ерларга текислов-*

чилар кетидан геодезистлар, геологлар этиб келдилар. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГЕОДЕЗИЯ [гео. + юн. *daio* — бўламан, ажратаман] Ернинг шакл ва ўлчамларини аниқлаш, Ер юзасини план ва хариталарда акс эттириш тўғрисидаги, турли хил муҳандислик-техник ишларни амалга оширишдаги ўлчамлар ҳақидаги фан. *Район архитектори қўлида машина ҳам, геодезия асбоблари ҳам йўқ. Газетадан.*

ГЕОКИМЁ [гео. + кимё] Ернинг кимёвий таркибини, унда кимёвий элементларнинг тарқалиши, уларнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиши қонуниятларини ўрганувчи фан.

ГЕОКИМЁВИЙ Геокимёга оид, алоқадор. *Геокимёвий жараёнлар.*

ГЕОЛОГ Геология мутахассиси. *Култой уйдан қочиб, Сибирда геологлар отрядида юкчи бўлиб юрганини мақтаниб гапирди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ГЕОЛОГИК Геологияга оид. *Геологик харита. Геологик қидириш. Геологик жараён. ■ У вақтда ўша жойларнинг геологик харитаси ҳам йўқ эди. С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.*

Геологик вақт Тоғ жинси қатламининг пайдо бўлишига кетган, бир ёки бир неча миллион йилга тенг бўлган вақт.

ГЕОЛОГИЯ [гео. + юн. *logos* — тушунча, таълимот] Ер қобиғи ва Ернинг тузилиши, таркиби ҳамда ривожланиш тарихи, фойдали қазилмаларни қидириш усуллари ҳақидаги фанлар мажмуи. *Олтин муаммосини ҳал этиш — геология олдидан кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири. С. Кароматов, Олтин кум.*

ГЕОМЕТРИК Геометрияга оид. *Геометрик шакл. Геометрик аксиома. ■ Айтишларига кўра, бу ер Пекин шахрининг геометрик маркази ҳисобланар экан. «Шарқ юлдузи».*

ГЕОМЕТРИЯ [гео. + юн. *metreo* — ўлчамайман] Математиканинг фазовий шакллар ва улар ўртасидаги муносабатларни ўрганадиган бўлими. *Евклид геометрияси.*

ГЕОМОРФОЛОГИК Геоморфологияга оид, алоқадор. *Маълумки, одамларнинг географик объектларни номлаш тажрибасида шу жойларнинг геоморфологик хусусиятлари муҳим ва асосий белгилардан ҳисобланган. «ЎТА». Умумий маълумотлардан Синтобнинг геоморфологик характеристикасига етган,*

Шерали ҳар бир ҳарфни ҳижжалай бошлади. С. Кароматов, Олтин кум.

ГЕОМОРФОЛОГИЯ [гео.. + морфология] Ер юзаси (қуруқлик, денгиз ва океанларнинг туби) рельефи, унинг келиб чиқиши ва ривожланиш тарихи ҳақидаги фан. Далага чиқишдан илгари, текширилмоқчи бўлган жойнинг геологияси, геоморфологияси, рельефи, гидрогеологияси, ўсимлиги билан тўлиқ ва пухта танишмоқ лозим. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ГЕОПОЛИТИК қ. геосиёсий. Бу ерда дунёдаги кўпгина ийрик давлатларнинг геополитик ва стратегик манфаатлари тўқнашади. Газетадан. Шахсан мен Ўзбекистон ва Россия ўртасидаги дўстлик алоқалари нафақат олис истиқболга мўлжалланган геополитик, балки инсоний нуқтаи назардан ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эгадир, деб биламан. Газетадан.

ГЕОПОЛИТИКА [гео.. + юн. politike — давлатни бошқариш санъати] қ. геосиёсат.

ГЕОСИЁСАТ [гео.. + сиёсат] Муайян бир мамлакат ўрни, табиий бойликлари, иқлими ва бошқа географик омилларининг давлат ташқи сиёсатига таъсирини ифодаловчи сиёсатшунослик назарияси.

ГЕОСИЁСИЙ Геосиёсатга, географик сиёсатга асосланган, алоқадор. *Ўзбекистоннинг қатъий (аксилфундаменталистик) муносабати нафақат минтақада, балки жаҳон ҳамжамиятида ҳам геосиёсий мувозанатни сақлашга кўп жиҳатдан кафолат беради.* «Фан ва турмуш».

ГЕОСТРАТЕГИК [гео.. + юн. strategia — кўшинни бошлаб бориш] Худудий-стратегик жиҳатдан муҳим. *Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар худуди ноёб геостратегик макон бўлиб, бой маданий мерос, қадимий цивилизация ва гўзал анъаналарга эга.* Газетадан.

ГЕОСФЕРА [гео.. + юн. sphaera — шар] Ернинг концентрик қобиқларидан бири. *Тошкент заминини Ер марказигача уч асосий қобиққа, яъни геосферага ажратиш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ГЕОФИЗИК Геофизика мутахассиси.

ГЕОФИЗИК Геофизикага оид. Геофизик тадқиқотлар.

ГЕОФИЗИКА [гео.. + физика] Ер шарининг умумий физик хоссаларини ва унинг

турли қатламларида содир бўладиган жараёнларни ўрганадиган фанлар мажмуи. *Геофизика институти маълумотида кўрсатилганидек, об-ҳавонинг айниши мўлжалдагидан анча олдин бошланди.* «Фан ва турмуш».

ГЕОФОН [гео.. + юн. phone — товуш, садо] махс. Ер қобигининг юқори қатламларида тарқалувчи товуш тўлқинларини қабул қилувчи асбоб.

ГЕОХИМИК қ. геохимёвий.

ГЕОХИМИЯ қ. геохимё.

ГЕОЦЕНТРИК [гео.. + лот. centrum < юн. centrum — тўплаш, тўпланиш; марказ]: **геоцентрик система** Ер — коинот маркази, Кўёш ва б. сайёралар унинг атрофида айланади, деб ҳисобловчи таълимот. *Марказида Ер турган олам системаси геоцентрик система дейилади.* «Астрономия».

ГЕПАРД [фр. guerd] Мушуксимонлар оиласига мансуб йиртқич сутэмизувчи ҳайвон.

ГЕПАТИТ [юн. hepar, hepatos — жигар] Жигарнинг яллиғланиши. *Вирусли гепатит юқумли касаллик бўлиб, унда асосан жигар шикастланади.* «Фан ва турмуш».

ГЕРАЛЬДИКА [лот. heraldus — жарчи, хабарчи] айн. гербшунослик.

ГЕРБ [пол. herb < нем. Erbe — мерос] Давлат, шаҳар, табақа, уруғ ва ш. к. нинг байроқ, пул, муҳр кабиларда тасвирланган алоҳида фарқли белгиси. *Ўзбекистоннинг давлат герби.* ■ *Ҳамқишлоқлар дилида Яшайди шундай истак: Гербимизни пахтадай Безасин кумуш ипак. Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.*

ГЕРБАРИЙ [лот. herbarium — ўт-ўлан, ўсимликлар ҳақидаги китоб] Маълум (илмий, таълимий) мақсадлар учун ўзига хос усулларда йиғиб олиб қуритилган ўсимликлар мажмуи. *Доривор ўсимликлар гербарийси.* ■ *Бу ўлжаларни мактаб биология кабинетига тўплаб, болалар билан гербарийлар ясарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ГЕРБИЦИДЛАР [лот. herba — ўт + caedo — ўлдираман] қ.х. Бегона ўтларни йўқотиш учун қўлланадиган кимёвий моддалар. *Чигитни ерга экиш билан бир пайтда ўғит, гербицид ҳам солиш лозим.* Газетадан. *Ўзбекистонда ноорганик минерал ўғитлар, гербицидлар ва пестицидларнинг қўлланиши энг юқори нормалардан ҳам ўнлаб баравар ортиқ эди.* Газетадан.

ГЕРБШУНОСЛИК Тарих фанининг гербларни ўзига хос тарихий манбалар сифатида ўрганувчи ёрдамчи соҳаси. *Насабшунослик (генеалогия) ва гербшунослик (геральдика)* — ҳали ўрганилмаган жабҳалар. «Мулоқот».

ГЕРДАЙМОҚ 1 Виқор билан кўкрагини кериб, қаддини ростлаб юрмоқ. *Барот полвон девдай гердайиб турган мингбошининг ёнига борди.* М.Исмоилий, Фарғона т.о. *Бойвачча кўчада, халқ орасида қандай бўлса, уй ичида ҳам шундай гердайган, зуғумли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ортик даражада мағрурланмоқ, манманлик қилмоқ, керилмоқ, кеккаймоқ. *Маълумотим етарли, деб гердайган киши кўп билимлардан бебахра қолади.* Р. Усмонов, Одбнома. *Фафур Фуломнинг бу гаплари, албатта, ҳозиргина кириб келган, арузда тўрттагина ғазал ёзиб гердайиб юрган кишига ишора эди.* Шукрулло, Сайланма.

ГЕРИАТРИЯ [юн. geron — кекса, қари + iatreia — даволаш, гамхўрлик] Тиббиётнинг кексаларга хос касалликларни, уларнинг кечиш хусусиятларини ўрганадиган, бундай касалликларнинг олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқадиган бўлими.

ГЕРМА [юн. herma < савдо ва даромад худоси Hermes номидан] Юқори учи одамнинг боши шаклида тугалланувчи тўрт бурчакли устун.

ГЕРМАН қ. германлар.

ГЕРМАНИЗМ тлш. Герман тилларидан, асосан немис тилидан ўзлаштирилган сўз ва иборалар.

ГЕРМАНИЙ [лот. Germanium < кашфиётчи олимнинг ватани — Германия номидан] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент, қаттиқ оқ-кулранг металл. *Яримўтказгичлар ҳосил қилишда германий, селен, теллур, индий, галлий каби нодир металллар муҳим роль ўйнайди.* «Фан ва турмуш».

ГЕРМАНИСТ Германистика мутахассиси.

ГЕРМАНИСТИКА 1 Герман тилли халқларнинг тиллари, адабиёти, тарихи, моддий ва маънавий маданиятини ўрганадиган илмлар мажмуи.

2 Тилшуносликнинг герман тилларининг шаклланиш жараёнлари ва қонуниятларини ўрганадиган соҳаси.

ГЕРМАНЛАР [лот. germanus — қардош, қариндош, яқин киши; ҳақиқий] **1** Марказий, Ғарбий ва Жануби-ғарбий Европада яшаган қадимий қабилаларнинг умумий номи.

2 айн. немислар.

ГЕРМЕТИК [юн. hermetes — идишларни зичлаб беркитишни ўйлаб топган мисрлик олим номидан] Зич беркитиладиган, ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмайдиган. *Герметик идиш.* ■ *Борди-ю, у ерда герметик эшикнинг бирон ери дарз кетиб, ичкарида сиқилган ҳаво отилиб чиқаётган бўлса-чи!* А. Мухтор, Тугилиш.

ГЕРМЕТИКЛИК Ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмаслик. *Корабельников газ қудуқларининг пухта герметиклигини таъмин этадиган комплекс тадбирлар кўришни таклиф қилди.* И. Раҳим, Тақдир.

ГЕРОИН [фр. heroine] Кучли таъсир этувчи наркотик модда. *Героин билан қўлга тушмоқ. Героин савдоси.*

ГЕРОНТОЛОГИЯ [юн. geron, gerontos — қари, кекса + logos — тушунча, таълимот] Тиббиёт ва биология фанларининг тирик организмлар, жумладан, одамнинг қариш жараёнини ўрганувчи бўлими. *Конференция қатнашчилари геронтология ва гериатриянинг ҳозирги аҳволини таҳлил қилиб, узоқ яшаш муаммоларини ишлаб чиқинди.* Газетадан.

ГЕРЦ [немис олими Г. Герц (Hertz) номидан] физ. Даврий тебранишлар частотасининг ўлчов бирлиги. *Частота — бу бир секунддаги тўлиқ тебранишлар сонидир, у герц билан ўлчанади.* «Фан ва турмуш».

ГЕРЦОГ [нем. Herzog — сайланган ҳарбий бошлиқ] Ғарбий Европада юқори табақа дворянларга, князларга бериладиган олий унвонлардан бири ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕСТАПО [нем. Gestapo < Geheime Staatspolizei — махфий давлат полицияси] Гитлерчилар Германиясида: антифашистларга нисбатан қонли кураш йўлини тутган яширин давлат полицияси. *Икки қўлим кишида, Гестапо қилар сўроқ.* Ё. Мирзо.

ГЕСТАПОЧИ Гестапода хизмат қилувчи киши.

ГЕТМАН [пол. hetman < нем. Hauptmann — бошлиқ] **1** 16-17-асрларда Украинада: казак қўшинларининг сайлаб қўйиладиган бошлиғи; 17-18-асрларда: Украина ҳокими.

2 16-18-асрларда Польшада ва Литвада: давлат ҳарбий кучларининг бош қўмондони.

ГЕТРА [фр. guetres] Оёқнинг тиззадан тўпиққача бўлган қисмини қоплаб турувчи иссиқ пайпоқ тури.

ГИАЦИНТ [юн. Hyacinthos — гулга айлантирилган мифологик йиғит номидан] Пнёзгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми. *Тошкент шаҳрининг кўпгина кўчалари гиацинт, шойигул.. ва бошқа гуллар билан безанди.* Газетадан.

ГИББОН [ингл. gibbon] Шарқий Осиё мамлакатларида дарахтда яшовчи кичкина, одамсимон маймуннинг бир тури.

ГИБРИД [лот. hibrida — қон қўшилиши; дурагай, чатишма] Чатиштириш, дурагайлаш натижасида ҳосил қилинган янги ўсимлик ёки ҳайвон; дурагай. *Гибрид уруғ. Гибрид қўй.* ■ *Умиднинг гулларга маҳлиё бўлиб турганини кўрган Салимхоннинг укаси гап атади: -Мана бу немис гибриди, «Ҳейне» деб аталади.* Мирмуҳсин, Умид.

ГИБРИДЛАШ Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг янги нав-жинсларини етиштириш мақсадида уларнинг турли нав ёки жинсларини ўзаро чатиштириш. *Паррандачиликда ҳам.. наслчилик ишига, гибридлашга эътибор бериш лозим.* Газетадан.

ГИБРИДЛАМОҚ Дурагайлаш, чатиштириш йўли билан янги нав етиштирмоқ.

ГИГАНТ [юн. gigantes — улкан, жуда катта] 1 *сфм.* Жуда катта, улкан; буюк. *Гигант қурилиш.* ■ *Одимловчи гигант экскаватор, Шаҳдам юриб борар, мисли паҳлавон.* Ф. Зоҳид Туямўйин қўшиғи.

2 *от* Ўз иши, ажойиб хислатлари билан бирор соҳада салмоқли ўрин эгаллаган шахс, буюк сиймо. *Навоий каби гигант санъаткорлар ижодида, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган.* Газетадан.

ГИГИЕНА [юн. hygieinos — шифобахш, соғломлаштирувчи] Тиббиётнинг инсон организмга ташқи муҳитнинг турли-туман омиллари таъсирини ўрганадиган ва шу асосда касалликларнинг олдини олиш, соғлиқни сақлаш чоралари ва қоидаларини ишлаб чиқадиган бўлими. *Гигиена қоидалари.* ■ *Бир куни райондан доктор келиб, «Кундалик турмушда гигиена» мавзусида лекция ўқиди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГИГИЕНИК 1 Гигиенага оид; гигиена талабларига асосланган. *Гигиеник қоидалар.*

2 Гигиена талабларига жавоб берадиган. *Гигиеник кийим.*

ГИГРО- [юн. hygros — нам, ҳўл] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, намлик, намгарчиликка алоқадорликни билдиради, мас., *гигрометр.*

ГИГРОМЕТР [гигро.. + юн. metreo — ўлчаيمان] Ҳаво намлигини ўлчайдиган асбоб.

ГИГРОСКОПИК [гигро.. + юн. skopeo — кўраман] Намни тез ўзига тортиб оладиган, намга ўч. *Гигроскопик пахта.* ■ *Ундан гигроскопик намнинг камайиши тайёр маҳсулотнинг механик мустаҳкамлиги ортишига имкон беради.* «Фан ва турмуш».

ГИД [фр. guide — йўл бошловчи; ўтказгич] Туристларни, сайёҳларни шаҳарнинг ёки бирор ҳудуднинг ҳушманзара, диққатга сазовор жойлари билан таништирадиган шахс. *Юртимизда ҳозир ёлғиз Бамаъни инглиз шу! — Ҳазилкаш гид кулдирмоқчи, Кўзида эса қайғу.* А. Мухтор, Афинада Байрон ҳайкали.

ГИДИР I [а. كدر — хижолат; ташвиш; ғам-алам] I Ёмон ният, ғараз; кек. *Кўнглида гидири йўқ одам.* ■ *Кек, гидирни билмайдиган Шерали Каримга қараб кулди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 *кўчма* Шубҳа; хавотир. *Майорнинг бунчалик очилиб гаплашиши Аъзамнинг кўнглидаги гидирини тарқатгандек бўлди, руҳи ёришди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ГИДИР II [юн. гидро] с. т. Гидростанция. [Ражаб бобо:] *Гидир қураётганимизни айтдим, бечора бирам севинди.* С. Аҳмад, Қалдрон далалар. *Бўзсув дамланиб, гидир бўлармиш.* А. Абдуқодиров, Бўзсувдан Сирларёгача.

ГИДРАВЛИК I Сууюқлик босими таъсирида ишлайдиган. *Гидравлик пресс.* ■ *У [Шодиев] гидравлик усулда бошқариладиган янги мола ихтиро қилди.* Газетадан.

2 Гидравликага оид, алоқадор. *Гидравлик қонуният.*

ГИДРАВЛИКА [юн. hydor — сув + aulos — найча] Сууюқликларнинг мувозанати ва ҳаракати қонунларини ўрганадиган ҳамда улардан фойдаланиб, гидротехниканинг амалий масалаларини ҳал қилиш билан шуғулланадиган фан; механика бўлими.

ГИДРАНТ [юн. hydor — сув] Водопровод қувурлари йўлига ўрнатилган сув олиш крани. *Қанчадан-қанча гидрантлар, макка-жўхори далалари орқада қолиб кетди.* Ш. Фуломов, Бўз ерлик бўз йиғитлар.

ГИДРАТЛАНИШ [юн. *hydror* – сув] *ким.* Турли кимёвий моддаларнинг сув билан бирикиши.

ГИДРАТЛАР [юн. *hydror* – сув] *ким.* Турли кимёвий моддаларнинг гидратланиши натижасида ҳосил бўладиган қаттиқ, суюқ ва газ ҳолидаги моддалар.

ГИДРЕМИЯ [гидро.. + юн. *haima* – қон] Қонда сувнинг кўпайиб кетиши, қоннинг суйилиши.

ГИДРИДЛАР [юн. *hydrogen* – сув ҳосил қилувчи < *hydror* – сув + *genos* – туғилиш, пайдо бўлиш] Водороднинг бошқа элементлар билан ҳосил қилган бирикмалари.

ГИДРО- [юн. *hydror* – сув, суюқлик, намлик] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, сувга, сув ҳавзаларига, намлик ва водородга алоқадорликни билдиради, мас.: *гидрология, гидробиология, гидридлар.*

ГИДРОАКУСТИКА [гидро.. + акустика] Акустиканинг товушнинг сувда тарқалиш, қайтиш ва сўниш хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОБИОЛОГИЯ [гидро.. + биология] Биологиянинг сувда яшовчи организмлар ҳаётини, уларнинг яшаш шароити билан ўзаро муносабатини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОГЕНЕРАТОР [гидро.. + генератор] Сувнинг ҳаракат энергиясини электр энергиясига айлантирадиган генератор.

ГИДРОГЕОЛОГ Гидрогеология мутахассиси. *Сўзига далил сифатида у сўнги беш йил ичида гидрогеологлар ва тупроқшунослар тўплаган маълумотларни келтирди. «Гулистон».*

ГИДРОГЕОЛОГИК Гидрогеологияга оид. *Гидрогеологик тадқиқот.*

ГИДРОГЕОЛОГИЯ [гидро.. + геология] Геологиянинг ер ости сувларининг пайдо бўлиши, оқиши ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОДИНАМИК Гидродинамикага оид. *Гидродинамик текширишлар.*

ГИДРОДИНАМИКА [гидро.. + динамика] Гидромеханиканинг суюқликлар ва газлар ҳаракатини ҳамда уларнинг нисбий ҳаракатида учраган қаттиқ жисмлар билан ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОИЗОЛЯТОР [гидро.. + изолятор] Иншоотларни сув ёки бошқа емирувчи суюқликлар таъсиридан сақловчи материал. *Ҳозирча Тошкент лак-буёқ заводи бунинг*

учун зарур миқдорда гидроизолятор тайёрлаб беради. Газетадан.

ГИДРОИНШООТ [гидро.. + иншоот] *айн. гидротехник иншоот қ. гидротехник. Гигант каналнинг мураккаб шароитларда қурилганлиги гидроиншоот қурувчиларининг оммавий қаҳрамонлигидан ҳам далолат беради. Газетадан.*

ГИДРОКИМЁ [гидро.. + кимё] Гидро-сферани ташкил қилувчи сувларнинг кимёвий таркибини ҳамда уларнинг турли жараёнлар таъсирида ўзгариш қонуниятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОКОРТИЗОН [гидро.. + лот. *cortex* – пўст] Ревматизм, лейкоз каби касалликларни даволашда ишлатиладиган дори. *Гидрокортизон сутсимон оқ суюқлик бўлиб, оғзи беркитилган шишаларда сақланади ва фақат врачнинг руҳсати билангина қўлланади. «Фан ва турмуш».*

ГИДРОЛИЗ [гидро.. + юн. *lysis* – ажралиш, парчаланиш] *ким.* Мураккаб моддаларнинг сув таъсири билан таркибий қисмларга ажралиб, янги моддалар ҳосил бўлиши. *Гидролиз саноати. — Озуқа ачитқилари қимматли оқсил ем ҳисобланади. Бундай ачитқиларни гидролиз саноати қамиш, гўзапоя ва похолдан тайёрлаб бериши мумкин. Газетадан.*

ГИДРОЛИЗЧИ Гидролиз саноатида ишловчи ходим. *Гидролизчилар янги йилнинг дастлабки кунлариданоқ ишлаб чиқаришда юқори кўрсаткичларга эришмоқдалар. Газетадан.*

ГИДРОЛОГ Гидрология мутахассиси. *Бу ерга гидролог профессор И.Я.Каминский бошлиқ тажрибали чулқуварлар келишди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

ГИДРОЛОГИК Гидрологияга оид. *Гидрологик харита.*

ГИДРОЛОГИЯ [гидро.. + юн. *logos* – таълимот] Ер юзидаги сувларни, уларнинг буғланишини, қайта сувга айланишини, сингишини ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОЛОКАТОР [гидро.. + лот. *lokatio* – жойлаштириш] Сув остидаги объектларнинг вазиятини аниқлайдиган гидроакустик асбоб.

ГИДРОМЕЛИОРАТИВ Гидромелиорацияга оид. *У ўтган йили Тошкентдаги ирригация инженерлари институтининг*

гидромелиоратив ишлар механизацияси факультетини битирди. Х. Назир, Ўтлар туғашганда.

ГИДРОМЕЛИОРАТОР Гидромелиорация мутахассиси. - *Ўзимизда гидромелиоратор бўлиб ишлайди, — дейди у [Амир Фармон Болтаев]. Б. Маҳмудов, Олтин олдизилар.*

ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ [гидро.. + мелиорация] Ерлардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш учун уларни қуритиш ёки дўриш орқали яхшилашга қаратилган турли чора-тадбирлар тизими.

ГИДРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [гидро.. + метеорология] Ернинг атмосферавий ва гидрологик шарт-шароитларига алоқадор қараёнларни ўрганадиган фан. *Халқ хўжалиги гидрометеорологияга ишонади. Чунки бу [ан ҳар қандай бало-қазони олдиндан айтиб беради. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

ГИДРОМЕХАНИЗАЦИЯ [гидро.. + механизация] Ер қазииш ва кон ишларини сув ҳамма энергияси ҳисобига бажариш усули.

ГИДРОМЕХАНИКА [гидро.. + механика] Механиканинг суюқликлар ва газларнинг мувозанати ва ҳаракатини, шунингдек, суюқлик билан унга ботирилган қаттиқ қисмларнинг ўзаро таъсирини ўрганадиган ўлим.

ГИДРОНАСОС [гидро.. + насос] Сув насоси. - *Гидронасоснинг трубаи ёрилиб кетди. — деди у ҳаяжонда, бошиқа цехлардан юлиб келган кишиларга. Газетадан.*

ГИДРОНИМ [гидро.. + юн. ономта — ном] Дарё, сув ҳавзаларининг номи. *Дарҳақиқат, Мурғоб гидроними суғд тилидаги «марг» ўзаги билан алоқадор. «ЎТА».*

ГИДРОПОДЪЁМНИК [гидро.. + подъёмник] Сув кучи билан ишлайдиган кўтаргич механизм.

ГИДРОПОНИКА [гидро.. + юн. ropos — иш, меҳнат] қ. х. Ўсимликларни тупроқсиз, озиқлантирувчи эритма ёрдамида ўстириш. *Институтнинг.. тажриба базасида гидрoпoника усулларида моллар учун озуқа етиштириш йўлга қўйилди. Газетадан.*

ГИДРОСАМОЛЁТ [гидро.. + самолёт] Сувдан кўтарилиш ва сувга қўнишга мосланган самолёт. *Гидросамолёт созлангач, парвозда давом этди. «Фан ва турмуш».*

ГИДРОСТАНЦИЯ айн. гидроэлектростанция. *Гидростанция энди қуёида ўзининг*

азамат гавдасини ва ойна кўзларини чақнатар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Бунни Канизак ҳам кўрди ва у ҳам суюниб: -Электр! «Янги турмуш» гидростанциясини юргизишини! — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГИДРОСТАТ [гидро.. + статика] Сув ости тадқиқотлари ва ишларини бажаришга мўлжалланган аппарат.

ГИДРОСТАТИК Гидростатикага оид. *Гидростатик босим.*

ГИДРОСТАТИКА [гидро.. + статика] Гидромеханиканинг суюқликлар мувозанатини ва уларга ботирилган жисملарга суюқликнинг таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОСФЕРА [гидро.. + сфера] Ер юзидаги барча сувлар (океан, денгиз, кўл, дарё ва б..) мажмуи.

ГИДРОТЕРАПИЯ [гидро.. + терапия] Сув билан муолажа қилиш, даволаш. *Гидротерапия (сув воситаси билан даволаш), қуёш ва балчиқлар билан даволаш, қисман сувдан фойдаланиш (ёз мавсумида) каби даволашлар мавжуддир. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ГИДРОТЕХНИК Гидротехника мутахассиси.

ГИДРОТЕХНИК Гидротехникага оид. *Мураккаб қурилиш ишларида, кўмир ва маъдан қазиишда, шунингдек, гидротехник ишларда тебранма ҳаракат асқатади. «Фан ва турмуш».*

Гидротехник иншоотлар Табиий ва сунъий сув оқимларидан фойдаланиш ёки сувнинг емириш таъсирига қарши курашиш учун қуриладиган иншоотлар (каналлар, тўғонлар, гидроэлектростанциялар, суғориш иншоотлари ва ш. к.).

ГИДРОТЕХНИКА [гидро.. + техника] Техниканинг сув ресурсларидан халқ хўжалигида фойдаланиш ва турли хил сув офатларига қарши курашиш мақсадида қуриладиган гидротехник иншоотларни лойиҳалаш ва қуриш ишлари билан шугулланадиган соҳаси. *Чорвоқ сув омбори бизда катта таассурот қолдирди. Бу жойда тўпланган сув муносиб бойликдир. Биз бундай иншоотлар ҳақида, Ўзбекистонда яратилган гидротехника иншоотлари ҳақида, суғориладиган ҳосилдор ерлар ҳақида орзу қилаймиз. Газетадан*

ГИДРОТУРБИНА [гидро.. + турбина] Сув оқими билан ҳаракатга келадиган парракли гидравлик двигатель. *Ҳозир анави одамлар гидротурбинани ўрнаштираётибди.* С. Анорбоев, Ишон, денгиз бўлади.

ГИДРОУЗЕЛ [гидро.. + р. узел – тутун; туташтириш жойи] Жойлашиши ва уйғунликда ишлашига кўра бирлашган бир қанча гидротехник иншоотлар (канал, тўғон, гидростанция ва ш. к.) мажмуи. *Оҳангарон дарёсига қурилган гидроузелнинг эса сув ўтказиш нормаси секундига энг кўпи билан 750 кубометр.* Газетадан.

ГИДРОФИЗИКА [гидро.. + физика] Гидросферада юз берадиган физикавий жараёнларни, сувнинг физик хоссаларини ўрганадиган фан.

ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ Сув оқими энергиясини электр энергиясига айлантириб берувчи механизмлар билан жиҳозланган электростанция. *Ўзбекистонда қудратли гидроэлектростанциялар қуриб, ишга туширилган.* Ш. Рашидов.

ГИДРОЭНЕРГЕТИК Сув энергиясидан фойдаланишга оид. *Гидроэнергетик ресурслар.*

ГИДРОЭНЕРГЕТИКА [гидро.. + энергетика] Энергетиканинг гидроэлектростанцияларда сув энергиясидан асосан электр энергияси ҳосил қилишда фойдаланиш билан боғлиқ бўлими. *Республикада гидроэнергетика ресурсларининг жуда катта манбалари ҳам мавжуд.* Газетадан.

ГИЁ қ. **ГИЁ(Х)** 1. *Қуйганидан табиб бўлиб юрибди, Гиёни қуришиб, дори қилибди.* «Баҳром ва Гуландом».

ГИЁ(Х) [ф. **جيا** – наботот, ўт, ўсимлик] 1 айн. ўт II. *Доривор гиёҳлар. ■ Тонг ели овлоқ қир гиёҳларининг сал тахир, ўткир ҳидларини уфуларди.* О. Ёкубов, Кўҳна дунё. *Худо яшар ҳар бир гиёҳда, Ҳар дарахтда бордир диёнат.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

2 Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган наркотик моддалар (наша, қорадори, кўкнор ва ш. к.). *Зиндон бошлиғи гиёҳ еб, пинакка кетгандай, шам ёнида мудраб ўтирарди.* Ойбек, Навоий.

ГИЁҲВАНД Наша, қорадори, кўкнор ва ш. к. наркотикларни истеъмол қилишга одатланган одам; банги, нашаванд. *Урушининг совуқ таъсири кўкнорихона – такагя ҳам кириб келган эди: гиёҳвандлар ҳам сиёсатдан*

ганиришадиган бўлиб қолган эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ГИЁҲВАНДЛИК Наша, кўкнори ва бошқа наркотик моддалар истеъмол қилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати; бангилик. *Гиёҳвандлик ёмон иллат бўлиб, унга берилиб қолган одам охир-оқибат тирик мурдага айланади.* Газетадан. *Болаларда ҳалолликни тарбиялашга салбий таъсир кўрсатаётган шарт-шароитлардан бири – гиёҳвандлик.* «Саодат».

ГИЖБАНГ тақл. с. Чилдирмаларнинг баралла янграган овози. *Ичкаридаги ўйинкули, қийқирик, чилдирманинг гижбанги [Алижоннинг] юрагини тимдалади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Мастура яллаганинг «ёрёри», шокилани чирмандасининг гижбанги бутун маҳаллага эшитилади.* К. Яшин, Ҳамза.

ГИЖБАНГЛАТМОҚ Чилдирмани баралла янграйтиб чалмоқ. *Роса қизитилган чирмандаларни гоҳ-гоҳ гижбанглайтиб қўяр эдилар.* Ойбек. О. в. шабадалар.

ГИЖГИЖЛАМОҚ Томонларни бир-бирига қарши қўйиб, улар орасида низо чиқармоқ. *Қўмондон яна шеригини гиж-гижлади.* «Шарқ юлдузи». *Ҳайтовур, ҳаммасидан ҳам болаларни гижгижлагани ёмон.* «Ёшлик».

ГИЖДА Чети қалин, доира шаклидаги нон. *Дастурхон турли-туман қанд-қурс, мева-чева, анвои мураббо, гижда, чап-чап патир, бўғирсоқлар билан зеб берилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Дастурхонда гижда, пахтадай оппоқ, Бобом келтиргандай туюлар менга.* Г. Жўраева.

ГИЖДАПАЗ Гижда нон ёпувчи; нонвой. *Толиби илмларнинг солган дастурхонида.. Навбахор гузари гижданазларининг қаймоқ маза берадиган қизил гиждасидан тўртта қўйилган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ГИЖЖАЛАР Одам, ҳайвон ва бошқа тирик организмларда яшаб, касаллик пайдо қиладиган паразитларнинг умумий номи; гельминтлар. *Ичакда ўрнашиб олувчи пакана гижжа тухуми ҳам болалар яшовчи муҳитда кўп учрайди.* «Фан ва турмуш».

ГИЖИНГ Бўйинини гаж қилиб юрадиган; шўх, ўйноқи (от ҳақида). *Арава йўли ўрмондан бағри кенг даштга чиқди, рессорли енгил бричкага қўшилган гижинг қўш от илдам юра кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон

изидан. *Ҳали мен минмаган гижинг тулпор мўл, Ҳали мен қувмаган оху ҳам анча.* Миртемир.

ГИЖИНГЛАМОҚ 1 Бўйнини гаж қилиб ўйноқиламоқ (от ҳақида). *Той унинг [жувоннинг] остида гижинглар, ўзини у ёқдан-бу ёққа ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. - *Қорангни кўрсатмай кетдинг? — Иш кўп, дада. — Қайтага қизимни бермай турсам бўлар экан, — кулиб қўйди Мулло Мусо бобо, — кунора тойчоқ боладек гижинглаб келиб турардинг.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ГИЛ [ф. *گل* — лой; балчиқ] Чинни буюмлар яшаш учун ишлатиладиган оқ лой; каолин. *Чойнак, пилла, кимёвий идишлар, изоляторлар ва бошқа жуда кўп нарсалар ана шу гилдан ясалади.* «Фан ва турмуш». *Цемент хом ашёси — оҳактош ва гил — конлардан қазиб олинди, майдаланади.* «Фан ва турмуш».

ГИЛАМ [ф. *گىلم* — туксиз гилам, палос] 1 Одатда жун, ипакдан тўқилиб, ерга, полга тўшалладиган ёки безак учун хоёна деворларига осиб қўйиладиган уй жиҳози; бадний тўқимачилик буюми. *Ипак гилам. Туркман гилами.* ■ *Ости тахта пол бўлгани ҳолда, полнинг устига қизил гилам ташланган, икки ён деворга ҳам қизил гиламчалар қоқилган эди.* С. Айний. Қуллар. *Асл гиламлар тўшалган бу хонанинг тўрида ҳозир Аҳмад Танбал ўтирибди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма поэт.* Ер бетини қошлаб олган майса ёки гул. *Чўпон қўбуз чалиб, молларин ёйди Барқит гилам ёзган тепа, қирларга.* Уйғун. *Шамол майсалар орасида лола гиламларини силкийди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *спорт.* Кураш тушиладиган спорт анжони; тагами. *Гиламда энгил вазнли полвонлар курашмоқдалар.*

ГИЛАМБОФ [гилам + ф. *باف* — тўқувчи] айн. *гиламдўз.*

ГИЛАМГУЛ [гилам + гул] Перу ва Бразилияда ўсадиган гулнинг бир тури.

ГИЛАМДЎЗ [гилам + ф. *دوز* — тўқувчи, тикувчи] Гилам тўқувчи. *Гиламдўз аёл.* ■ *Мана, гиламдўзларнинг буюмлари. Улар ҳар хил материалларга ишланган.* Газетадан.

ГИЛАМДЎЗЛИК айн. *гиламчилик.* Ўзбекистонда гиламдўзлик қаторида газлама ишлаб чиқариш қадимдан кенг ёйилган эди. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ГИЛАМФУРУШ [гилам + ф. *فروش* — сотувчи] Гилам олиб сотувчи. *Миркарим*

бойваччанинг отаси Тўқсон бой энг катта гиламфуруш бойлардан эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИЛАМЧИЛИК Гилам тўқиш касби, гилам тўқиш билан шуғулланиш. *Гиламчилик саноати.*

ГИЛВАТА [ф. *گل بواته* — ўтга чидамли лой] геол. Юмшоқ, кулранг тоғ жинси, гилмоя (халқ табобатида томоқ оғриғи, оғиз еликиши каби касалликларга қарши дори сифатида ишлатилган). *Майда савдогарлар сақич, гилвата сотишарди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳалигина қуёш ёғдусида олмоссимон ялтираб турган тоғ ёнбағирлари тезда гилвата тусига кирди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГИЛКОР [ф. *گىلكار* — бинокор, сувоқчи; кулол] Ганч ёки алебастрдан нақш ясовчи мутахассис; ганчкор уста. *Бухородан келмиш сангтарош, Фарғоналик гилкор ҳам бунда.* М. Али, Гумбаздаги нур.

ГИЛКОРЛИК Ганчдан нақш яшаш билан шуғулланиш.

ГИЛМОЯ айн. *гилвата.* *Гилмоя табиатда ҳар хил: оқ, кулранг, қўнғир ва бошқа рангларда учрайди.* М. Зокиров. Бебаҳо хазиналар.

ГИЛОС [ф. *گىلاس* — гилос] 1 Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик мевали дарахт ва унинг меваси. *Сариқ гилос. Қизил гилос.* ■ *Нурунинг ҳовлисидаги гилослар гуллаган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИЛОСЗОР Нуқул гилос экилган, гилос билан ишғол этилган ер, майдон. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИЛЬЗА [нем. *Hülse* — қобиқ] 1 Патрон, снаряд ва ш. к. ларда ичига порох ва ёнувчи модда тўлдириб, оғзига ўқ жойланадиган, юпқа деворли, таги берк металл цилиндр. *Катта йўлда эса болалар тўкилган ўқ, гильза ва ҳар хил бузилган қурол қисмларини териб, ўйнаб юрардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Папирос ва сигаретларда ичига тамаки тўлдириладиган юпқа қоғоз найча. [Акам] *Тайёр гильзага тамаки тиқиб, папирос ясар эди.* Ф. Фулом, Кечмиш-кечирмишларимдан.

3 *тех.* Найча, цилиндр шаклидаги турли деталларнинг номи.

ГИМН [юн. *hymnos* — қадимги Грецияда худолар ва қаҳрамонлар мақтовига бағишланган кўшиқ] қ. *мадҳия.* *Баралла янграйди*

гимнимиз куйи, Ва байроқ ел билан ўйнар ҳилпираб. Ж. Жабборов.

ГИМНАЗИСТ Гимназия ўқувчиси. *Ўйга чўмиб, сув ёқалаб Келар бир ёш гимназист.* Э. Воҳидов, Нидо.

ГИМНАЗИЯ [юн. *gymnasion* — қадимги Грецияда таълимни гимнастика билан қўшиб олиб боровчи ўқув-тарбия муассасаси] Ўзбекистонда ва айрим ҳорвижий мамлакатларда: бир қатор фанларни, одатда гуманитар фанларни чуқур ўргатишга ихтисослашган ўрта умумтаълим ўқув юрти. *Ўқув юртарининг янги шакллари — гимназиялар, лицейлар, коллежлар ривожланади.* Газетадан.

ГИМНАСТ [юн. *gymnastes* — гимнастика ўқитувчиси] *айн. гимнастикачи. Акробат, гимнаст, атлет — спортнинг шу турлари билан шугулланувчи шахслар.* «ЎТА».

ГИМНАСТЁРКА [р.] Тик ёки қайтарма ёқали, устидан камар боғланадиган уст кўйлак (расмий ҳарбий кийим). *Нормат ўрндан туриб, камарини қаттиқ тортиб, гимнастёркасини текислади-да, Адолатнинг олдига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шерали гимнастёркасининг тугмасини ечиб, бўйинини уқалади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ГИМНАСТИКА [юн. *gymnastike* < *gymnazo* — машқ қиламан] 1 Соғлиқни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган жисмоний машқлар мажмуи. *Даволаш гимнастикаси. Гимнастика машқлари.*

2 Спортнинг бир тури. *Республикамиз пойтахтида ўтган куни эронлик гимнастика усталари билан Ўзбекистон гимнастикачиларининг ўртоқлик учрашуви бўлиб ўтди.* Газетадан.

ГИМНАСТИКАЧИ Гимнастика билан шугулланувчи киши, гимнастика машқларини моҳирлик билан ижро этувчи спортчи. *«Юбилей» спорт саройида эса гимнастикачилар баҳси бошланди.* Газетадан.

ГИНА [ф. *گله* — шикоят; таъна] 1 Бирор кимсага нисбатан дилда сақланган хафалик, норозилик; кек. *Яхшида гина бўлмас.* Мақол. *Гина — адоватнинг қўшниси.* Мақол. ■ [Хусайн:] *Алишер, эски гиналарни унутинг. Гулига бўлган муҳаббатингиз туфайли, қадимий дўстлик илларини узманг. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.* [Муҳаббат] *Менга бўлган дилидаги гинасини сездирмасликка интилса-да, кўз қарашларида истехзо учқунларини сезиб турардим.* Х. Назир, Муҳаббат.

ГИНА ҚИЛМОҚ Бирор кишига нисбатан дилда хафалик, кек сақламоқ; кўнгилдаги хафаликни изҳор қилмоқ. *Жаҳлимдан тушганимдан кейин, шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртоғимдан.. гина қилишининг ҳождати йўқ экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *-Раҳбар билан сўз уриштириб чакки қилдингиз, отам, — деб тўсатдан гина қилди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шикоят, арз-ҳол. *Аҳолига маиший хизмат кўрсатиши бошқармаси раҳбарларига айтадиган гиналаримиз бор.* Газетадан.

ГИНА-ГУДРАТ *айн. гина-кудурат.*
ГИНА-ГУДУР *айн. гина-кудурат.* Баҳор ақлли қиз, мени хафа қилган эдинг, деб гинагудур қилиб ўтирмади Пулатга. Ш. Рашидов. Кудратли тўлқин.

ГИНАДОР *айн. гинали.* -Комиланинг келишини билсам, уйдан бир минут силжир-мидим? — деди Зайнаб гинадор товуши билан онасига. Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИНА-КУДУРАТ [гина + а. *كودورت* — лойқалик; хафачилик, ғам-ташвиш] Ҳар хил гина ва норозиликлар. *Онанинг гина-кудурати саратон ёмғиридек тез ўтиб бўлган эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Отақўзи, ўғли билан тоғаси ўртасидаги гина-кудурат кўпга чўзилмас, деб умид қиларди.* О. Ёқубов, Дие-нат. [Лутфинисо] *..келинларида қарши хаста кўкрагида йиғилган гина-кудуратни эзмалик билан, бирон сўзни ямламай, қизининг олдида тўкди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИНАЛАМОҚ кам қўлл. *айн. гина қилмоқ қ. гина 1.* *Уста Олим ўз уйига дўкон қурган экан, гиналаб юрмасин, деб фотиҳага келган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГИНАЛИ 1 Дилида гинаси бор, гина сақловчи, гинадор. *Гинали одам.*

2 Гина билан тўлиб-тошган, гина аралаш; гинаомуз. *Гинали гап.* ■ -*Шу вақтгача айтмадингиз-а? — гинали эрқаланди Саодатхон.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ГИНАОМУЗ [ф. *گله آميز* — гина қилувчи; хафа бўлган] Гина оҳангидаги, гина аралаш. *Гинаомуз гап.* ■ -*Танимадингиз-а, Отабобо ака! — гинаомуз Охуновга кўз ташлади Имомов.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГИНАХОҢЛИК 1 Гина изҳор қилиш, дилда бор гиналарни очик-ойдин айтиш. *Зебо шинелини билагига солиб кириб келди. Она уни кўрди-ю, гинахоҢликка тушди.* Шухрат, Шинелли йиллар. [Олаҳўжа] *Ганни гина-*

хонликдан бошлади: -Жуда қадамингни тийиб қўйдинг. Келиб тоғандан, ҳолинг қалай, деб сўриштирай ҳам демайсан-а. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИНАХОНЛИК ҚИЛМОҚ Гина изҳор қилмоқ. -Бундан чиқди, биз ҳам сенга ҳеч ким бўлмабмиз-да, — деб гинахонлик қилди Мусо. П. Турсун, Ўқитувчи. *Комил Ибодуллага гинахонлик қилди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 айн. гина 2.

ГИНАЧИ Бўлар-бўлмасга гина қила-верадиган; гина, кек сақлайдиган. *Гиначи одам.*

ГИНАЧИЛИК Гина қилишлик, гина сақлашлик. *Олимжон ҳангу манг бўлиб қолди: раиснинг жиззаки ва гиначилигини энди кўриб тургани эди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

ГИНГИВИТ [лот. gingiva — милк + itis — яллиғланишни билдирувчи кўшимча] *тиб.* Милк шилиқ қаватининг яллиғланиши.

ГИНЕКОЛОГ Гинекология мутахассиси; аёллар касалликлари врачлари.

ГИНЕКОЛОГИК Гинекологияга оид. *Гинекологик операция.*

ГИНЕКОЛОГИЯ [юн. gyne, gynaikos — аёл + logos — таълимот, фан] Тиббиётнинг аёллар организмнинг ўзига хос хусусиятларини, аёллар таносил аъзолари касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ГИПЕР- [юн. hyper — уст, юқори, нариги томон] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибига келиб, муайян нарса, ҳолатнинг меъёрдан ортиқлигини, бирор нарсанинг юқоридалигини кўрсатадиган олд кўшимча, мас., *гипервитаминоз, гиперинфляция.*

ГИПЕРБОЛА I [юн. hyperbole] *айн.* муболага I.

ГИПЕРБОЛА II [юн. hyperballo — бирор нарса орқали ўтаман] *мат.* Доиравий конусни унинг икки ясовчисига паралел текислик билан кесганда ҳосил бўладиган эгри чизиқ.

ГИПЕРБОЛИК I *ад.* Муболагали. *Достонларда илон-аждар реал хавфнинг гиперболик тасвиридир.* «ЎТА».

ГИПЕРБОЛИК II *мат.* Гиперболага оид; гиперболадан иборат бўлган. *Гиперболик функция.*

ГИПЕРВИТАМИНОЗ [гипер.. + витамин] *тиб.* Баъзи витаминларни меъеридан анча кўп истеъмол қилиш натижасида организмнинг захарланиши.

ГИПЕРЕМИЯ [гипер.. + юн. haima — қон] *тиб.* Муайян аъзо ёки гавда қисми томирларининг одатлагидан кўпроқ қонга тўлиши.

ГИПЕРИНФЛЯЦИЯ [гипер.. + инфляция] *иқт.* Шиддат билан ривожланувчи ва иқтисодий ҳалокат, инқироз хавфини тугдирувчи инфляция. *У ишлаб чиқаришнинг пасайиши, гиперинфляциянинг кучайишига.. аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келмоқда.* Газетадан.

ГИПЕРТЕРМИЯ [гипер.. + юн. therme — иссиқлик; иситма] *тиб.* Иссиқликнинг меъеридан юқори бўлиши; организмнинг меъеридан ортиқ исиб кетиши.

ГИПЕРТОНИК Гипертония касаллигига йўлиққан, қон босими ошиб кетган киши. *Гипертониклар истеъмол қиладиган парҳез овқат.*

ГИПЕРТОНИК Гипертонияга оид. *Гипертоник касаллик.* ■ *Гипертоник кризисларнинг рўй беришига метеорологик омиллар, айниқса, атмосфера босимининг кескин ўзгариб туриши ҳам сабаб бўлади.* Газетадан.

ГИПЕРТОНИЯ [гипер.. + юн. tonos — таранглик; зўриқиш] *тиб.* Майда артериялар тонуси (таранглиги)нинг ортиши натижасида қон босимининг кўтарилиши. *Гипертония касаллиги дунёнинг ҳамма мамлакатларида кенг тарқалган.* «Фан ва турмуш».

ГИПЕРТРОФИЯ [гипер.. + юн. trophe — овқат; озиқланиш] *тиб.* Муайян аъзонинг ўзига хос ҳужайра элементлари ўсиб катталашуви натижасида шу аъзо ёки унинг бирор қисмининг ҳаддан зиёд катталашиб кетиши.

ГИПЕРФАЗО [гипер.. + фазо] Фазонинг юқори қисми. *Кемангиз гиперфазога кира алмайди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ГИПНОЗ [юн. hypnos — уйқу] I Бош миyaning муайян қисмларидаги тормозланиш оқибатида инсон ёки юқори умуртқали ҳайвонларда рўй берадиган ўзига хос уйқу ҳолати.

2 Кишини гипнотик уйқу ҳолатига келтириш орқали унга сўз билан таъсир ўтказиш ва шу йўл билан ундаги баъзи касалликларни даволаш усули. *Гипноз билан даволамоқ.* ■ *Ўғрини гипноз билан тутаман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИПНОЗЛАМОҚ I Гипноз ҳолатига келтирмоқ ва шу йўл билан даволамоқ.

2 Гап-сўз, авраш, муайян руҳий ҳолат ёки таъсир билан бирон кишининг инон-ихтиёридан айирмоқ, уни ўз измига солмоқ. *Йигитали балкон панжарасига суянганича, қанча вақт кутиб турганини билмайди. Худди у борлиқ сукунатининг қудрати билан гипнозланиб қолгандек эди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ГИПНОЗЧИ Гипноз қилувчи киши; гипноз йўли билан даволовчи врач. - *Бирдан бешгача санайман, — оҳиста гап бошлади гипнозчи.* Газетадан.

ГИПО- [юн. *hypo* — остида, тагида] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, муайян нарса, ҳолатнинг меъёрдан камлигини, пасайганлигини ёки куйида эканлигини кўрсатадиган олд қўшимча, мас., *гиповитаминоз, гипотония.*

ГИПОВИТАМИНОЗ [гипо.. + витамин] Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати.

ГИПОКИНЕЗИЯ [гипо.. + юн. *kinesis* — ҳаракат] Меҳнат фаолиятининг хусусиятига кўра ихтиёрий ҳаракатларнинг камайиб кетиши.

ГИПОСУЛЬФИТ [гипо.. + лот. *sulphur* — олтингургурт] Сульфит кислота тузларидан бири; бўёқ, қоғоз sanoатида, фотографияда қўлланадиган кристалл модда.

ГИПОТЕЗА [юн. *hypothesis* — тахмин, фараз] Ҳали тажрибада синалмаган, исбот қилинмаган илмий тахмин, фаразия. *Обид Йулдошевнинг гипотезаси тўғри чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз. У [Авлиё ака] суё ҳавзаларидаги майда ҳайвонларни ўрганиш натижасида уларнинг келиб чиқиши ва тараққий топиши ҳақида биология фанига янги гипотеза киритди. Газетадан.

ГИПОТЕНУЗА [юн. *hypoteinusa* — бирор нарса остида чўзилувчи] мат. Тўғри бурчакли учбурчакнинг тўғри бурчак қарши-сидаги томони.

ГИПОТЕРМИЯ [гипо.. + юн. *therme* — иссиқлик; иситма] тиб. Одам ва иссиқ қонли ҳайвонларда иссиқликнинг одатдагидан, меъёридан паст бўлиши.

ГИПОТОНИЯ [гипо.. + юн. *tonos* — зўриқиш, таранглик] тиб. Қон босимининг пасайиб кетиши.

ГИПОТРОФИЯ [гипо.. + юн. *trophe* — овқат; озиқланиш] тиб. Болалар овқатла-

нишининг сурункасига бузилиши туфайли уларнинг аста-секин озиб кетиши.

ГИПОФИЗ [юн. *hypophysis* — ўсимта] анат. Одам ва барча умуртқали ҳайвонларда бош миyanинг асос қисмида жойлашган, қондаги гормонлар иштирокида организмнинг ўсиши ва ривожланишига таъсир этадиган ички секреция беzi. Бу модда (рух) асосан *гипофизда, ошқозон ости безида* йиғилади. «Фан ва турмуш».

ГИПОЦЕНТР [гипо.. + лот. *centrum* — марказ] Ер ости силкинишлари манбаи бўлган, zilзила бошланадиган жой; zilзила ўчоғининг маркази.

ГИППОЛОГИЯ [юн. *hippos* — от + *logos* — тушунча, таълимот] От, унинг ташқи кўриниши, анатомия ва физиологияси, уни кўпайтириш ва озиқлантириш, ундан фойдаланиш каби масалалар билан шуғулланувчи фан; отшунослик.

ГИППОПОТАМ [юн. *hippopotamos* — дарё оти] қ. бегемот.

ГИПС [юн. *gypsos* — бўр, оҳақ] 1 Оқ, кулранг ёки сарғиш рангли минерал, кальций сульфат (пиширилиб, кукун ҳолига келтирилган гипс қурилиш материали сифатида ишлатилади). *Гипсдан ясалган ҳайкал. Гипс кони.* ■ *Қуруқ иқлимли регионларда тош ва ош тузлари, калий, гипс тўпланади.* «Фан ва турмуш».

2 тиб. Чикқан, синган аъзони қимирламайдиган қилиб, тахтакачлаб қўйиш учун шу материалдан қўйилган боғлама. *Максимнинг ҳисобича, Норматнинг оёғидаги гипсни олишга яна бир кун бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Иккита койкадаги ярадорлар тузалиб, кун кеча фронтга жўнаб кетишди.* Оёқлари гипсда тахтакачлаб қўйилган учувчи-лейтенант билан чўлоқ старшина қолишди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ГИПСЛАМОҚ 1 Шикастланган аъзони гипс билан боғламоқ; тахтакачламоқ. *Оёқни гипсламоқ.* ■ *Хирурглар кенг гулзор ўртасига стол қўйиб, синиқларни гипсламоқда, ярадорларни бинтламоқда.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 қ.ҳ. Ерни майдаланган хом гипс билан ўғитламоқ.

ГИР [ф. *گرد* — юмалоқ; доира, айлана] Айлана, доира. *Беш-олти бола жам бўлиб, бир уй ичига ерни айлана қилиб чизди.* Бу — гир. Т. Мурод, Қўшиқ.

Гир айлана Айланасига, атроф-теваракни ўраб олган. *Азимбойваччанинг ташқари ҳовлиси гир айлана гиштин иморат.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Гир айланмоқ** 1) доира ясаб айланмоқ; тевагагида, атрофида айланмоқ. *Гулсум кенг доирани гир айланиб, завқ ва шавқ билан қалинаётган чилдирма ҳамда чапақлар садосига берилиб ўйнар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хонага кириб қолган бир йўлпашша гир айланиб, самолётдек вангилларди.* Мирмуҳсин, Нуқра; 2) атрофлаб, давра олиб жойлашмоқ. *Бир тўйда, катта меҳмонхонани гир айланиб ўтирган меҳмонлар ўртасида сув сепгандай жимлик ҳукм сурарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гир атроф** Теваарак-атроф, ҳамма ёқ. *Гир атроф шафтоли.* ■ *Жуманиёз гир атрофга югуриб, тағин қўлига кесак олди.* С. Сиёев, Аваз. **Гир урмоқ** (ёки ташламоқ) Бир томонга оғиб, айланиб турмоқ, шох ташламоқ (учаётган варрак ҳақида). *Гир шох урди аразлаган варраги.* Ф. Фулом. **Боши гир айланмоқ** Боши гангимоқ. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшландида, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ГИРА [ф. گيره — қисқич] *тех.* Ишлов бериладиган нарсани маҳкам сиқиб қўядиган асбоб; тахтакач.

ГИРАК [ф. گره — тугун; чалкашлик] *шв.* Маҳкам, мустақкам. *Ҳаёт — бир-бири билан гирак боғланган шундай бир ҳалқалардан иборатки, бир ҳалқанинг тилини билсанг-у, бошқаларини билмасанг, катта ишда албатта қоқилиб қоласан.* М. Исмонилӣ, Одамийлик қиссаси.

ГИРАКЛАМОҚ *шв.* Маҳкам боғламоқ. *-Баттол қиз ҳовлидамики, гираклаб олиб киришиб қўйсам! — деди Ашурмирзо.* М. Исмонилӣ, Фарғона т.о.

ГИРАНДА [ф. گيرنده — қабул қилиб, тутиб олувчи] *шв.* Ишбилармон, уddaбурун, эгчил.

ГИР-ГИР: **гир-гир айланмоқ** Тез-тез айланмоқ. *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутортанбур вангиллайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Боши гир-гир айланмоқ қ. боши гир айланмоқ қ. гир.** *Бобур ковушининг бир пойини кийди-ю, иккинчисини кийишга тоқати етмади. Унинг боши гир-гир айланар, ҳаво етишимай, нафаси қисилар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГИРГИТТОН *х.-қ.* Эркалаш ёки хурмат билдирувчи мурожаат шакли; маъно ва вазифаси жиҳатидан «айланай», «ўргилай» сўзларига тўғри келади. [*Нетайхон:*] *Ҳожархон, гиргиттон, эккан дарахтларингни Обиджон акангизга кўрсатинг.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

Гиргиттон бўлай Айланай, ўргилай. *-Мени қийнама, жон қизим, онанг гиргиттон бўлсин! — деди кампир Адолатхонга.* У. Назаров, Одамлар. **Гиргиттон бўлмоқ** Одам атрофида меҳрибонлик билан парвона бўлмоқ. *Хола Турсуноининг атрофида гиргиттон бўлиб, гир айланар, дам бошини ушлаб кўрар, дам юзини силар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГИРД [ф. گرد — юмалоқ; доира] *эск.* 1 Айлана шаклидаги нарсанинг чети, зиҳи. *Патнис гирди.* ■ *Пиёла гирдини ўпиб шаббода, Қимизимни шопириб кетар.* «Шарқ юлдузи».

2 Атроф, теваарак; чегара. *Бир қиз олов гирдида бармоқларини қирсиллатиб, чанговуз нағмаларига хиром этди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Гирдини тутмоқ *шв.* Ўраб, қуршаб олмоқ. *Дарвоза гирдини ганимлар тутди, Бурунги подшомиз оламдан ўтди.* «Муродхон». *Чопқиллашиб саллотбоши — катталар, Малахдай бўп беклар гирдини тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ГИРДАК [ф. گردک — думалоқ, айлана чодир] *кам қўлл.* Юмалоқ, чамбар. *Яна бир йигит муллабаччаларга ўхшаш қулф соқол қўйган, бошида гирдак кир салласи бор, хуштавозе.* Ф. Фулом, Шум бола. У [Содиқ мингбоши] қўша беқасам кийиб, ичидан кумуш камар боғлаган, бошида гирдак сала. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ГИРД-АТРОФ *айн. гир атроф қ. гир.* *Гирд-атроф тоғу тош, шундан бўлак уни овутадиган нарса йўқ.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ГИРД(И)БОД [ф. گردباد — уорма; бўрон, довул] Тўзон, чанг, қум аралаш буралиб кўтарилиувчи қаттиқ шамол; қуюн, уорма, довул. *Ўтинкашлар бир чақиримча ҳам йўл босмаган эдиларки, чўлда гирдоб кўзгалди.* С. Айний, Қуллар. *Гирдидод қуюн уларни ўради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу ерларда гирдидоду бўрон кўп бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ГИРДИКАПАЛАК: **гирдикапалак бўлмоқ** Меҳрибонлик кўрсатиб, меҳр талаб бўлиб ёки хушомадгўйлик билан атрофида

айланмоқ. Орамизда оналик меҳрига тўймаган болалар ҳам бор эди: улар кампир келганда, атрофида гирдикапалак бўлишарди. С. Аҳмад, Онажонлар. Султоннинг ҳам атрофида гирдикапалак бўлиб юрадиган одамлар бор эди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ГИРДИГУМ Калтабақай, миқти, бақалоқ (одам ҳақида). Чойхоначи элик ёшларда бўлган юмалоқ, гирдиғум одам. Ойбек, Танланган асарлар. Калладор, гирдиғумдан келган раис ҳаддан ташқари хушчақчақ эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ГИРДОБ [ф. گرداب – сув уюрмаси, камар, ўпқон] 1 Ариқ ва дарё сувларининг айланиб-буралиб, уюрма ҳосил қилиб оқаётган ери. Шошқин дарё тўлқини ўз гирдобига тортиб кетмоқчи бўлса ҳам, дарё тилини яхши билган тажрибали сапёр эшакни икки қўлида маҳкам ушлаган ҳолда.. сузиб борарди. А. Раҳмат, Элик бир баҳодир. Днепр гирдоби паромни ҳар қанча комига тортса ҳам, фарқ қила олмади. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кўчма Кишини ўз домига тортувчи шиддатли ҳодиса, ҳаракат, жараён. Матнано хаёл гирдобиди укасини пайқамади. С. Сиёев, Аваз. Аброр кун бўйи ўз ташвишлари гирдобиди ўралашиб, эрталаб кўрган тушини унутиб юборганди. «Шарқ юлдузи».

3 с.т. Гирдибод. Баъзи ерларда гирдоб гўзаларнинг бошини чирт-чирт узиб кетар, сўппайиб уларнинг жонсиз танасигина қоларди. С. Абдуқаҳҳор, Инсоннинг қўли гул. Қум тепалари устида гирдоб ўйнаб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари». Бир вақтлар қор зарраларидан гирдоб ясаб, кўча бўйлаб югурган изғиринлар ҳам тинди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

4 Айлана, атроф-теварак, гирд. Бодом қовоғи гирдобиди, ёноғи атрофида ва иягида пайдо бўлган.. тер худди ипга тизилган марварид донлари сингари гўзал эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ГИРДОГИРД [ф. گرداگرد – атроф, атрофида] шв. Атрофида, айланасига; атроф, чет. Иморатнинг ташқи кўриниши ҳам, ичи ҳам шоҳона: деразалар гирдогирд серҳашам. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ГИРЁН [ф. گريبان – хўнграб, бўзлаб йиғлаётган] *поэт.* Йиғлаётган, йиғловчи, йиғили. Кўзи гирён. ■ Лекин алам қилар: Бир

умр гирён Итлар орасидан Ўтса карвонинг. А. Орипов, Йиллар армони. Юрагимга осмон шавқи кирмади, Юлдузимни излаб гирёндир кўзим. М. Эгамбердиева, Гулбарг.

Дийдан гирён Йиғловчи кўз. Кўзда ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди, Дийдан гирён бўлиб, бағрим эзилди. «Маликаи айёр».

ГИРЁНА: гирёна бўлмоқ *поэт.* Йиғламоқ, кўз ёши қилмоқ. Эй дилрабо, ишқинг била девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб. Ҳамза.

ГИРИБОН [ф. گريبان – ёқа] Ёқа; бўғиз. Умар полвон етиб бориб, додхонинг гирибонидан тутиб, қулочкашлаб уриб, ерга ағдарди. К. Яшин, Ҳамза. Саудийнинг зардаси қайнади ва Ҳамиднинг гирибонидан тутиб, икки-уч силкиди. А. Қаҳҳор, Сароб. Саидбековнинг забардаст қўллари фашист офицерининг гирибонидан хитпа бўғиб олди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ГИРИФТОР [ф. گرفتار – асир олинган; дучор бўлган] Дучор бўлиш, йўлиқиш. Ёлғизларнинг иши зордир, Ғамдин ғамга гирифтордир. «Нурали». Мен бўлибман дучор бундай балога, Гирифторман энди ғамли савдога. «Баҳром ва Гуландом».

Гирифтор бўлмоқ 1) учрамоқ, йўлиқмоқ, дучор бўлмоқ. Ёмон дардга гирифтор бўлмоқ. Балога гирифтор бўлгур! (қарғ.) ■ Балога гирифтор бўлдим, отажон, Душманга хору зор бўлдим, отажон. «Равшан»; 2) мафтун бўлмоқ. Аваз-охир бўлдим сенга интизор, Сенинг жамолинга бўлиб гирифтор. «Алпомиш».

ГИРИШ фолк. Ёйнинг ўқни қадаб отадиган ипи. Қарамтадан ун тўрт донга ўқ олди, Ёйнинг гиришига ўқини солди. «Муродхон». Шу ёйни ҳар кимса кўтариб турса, Гиришин тўғрилаб нишонга урса.. «Гўрўглининг туғилиши».

ГИРИХ I [ф. گره – тугун, муаммо] I Боғлам, боғланган жой; тугун. Ҳар сўнганнинг бандида юз минг гирих. Ғ. Фулом.

2 эск. Қисик, қисилган (тиш, кўз ҳақида). Эскадрон командири бандини ингичка хивич билан боғлай туриб, гирих тишлари орасидан жавоб берди. «Афсунгарлар туҳфаси». Дўнг манглайда қизил кўзлар гирих. Ғ. Фулом, Қўкан.

ГИРИХ II [ф. گره – тугун] Меъморчиликда ва бадийий ҳунармандчиликда кеяг ишлатиладиган мураккаб нақш. Шоҳизинда

ириҳларида ўз қисматин кўради ҳаёт. М. Али. Гумбаздаги нур.

ГИРРА: **гирра қилмоқ** Бўйинини қўл билан айлантриб олиб сиқмоқ, бурамоқ. *Кўё – директор юлқиниб келиб, бир қўлини Илашевнинг бўйнига гирра қилиб олди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Гирра қилиб, белини сиқиб, Йиқитганди Ёғоч полвонни. М. Али. Боқий дунё.*

ГИРЯ [ф. *گریه* – йиғи] **1** эск. қ. **йиғи 1.** *Бир бахтсиз севгининг битмас гиряси, Қалбингдан ўрлайди, бу не бедодлик. Зулфия, Куйлама джронни.*

2 Халқ куйларидан бирининг номи; ўзбек мумтоз муסיқасига мансуб икки қисмли ашула туркуми. *Найни гамгин десалар, пуфлаймиз олазарак, «Гиря» куйин карнайда дунжсимизни шишириб. А. Шер. Қадимги куй.*

ГИСТОЛОГ Гистология мутахассиси.

ГИСТОЛОГИК Гистологияга оид. *Гистологик тадқиқотлар.*

ГИСТОЛОГИЯ [юн. *histos* – тўқима + *logos* – тушунча, таълимот] Одам ва ҳайвонлар организми тўқималарини ўрганадиган фан.

ГИТАРА [исп. *guitarra* < юн. *kithara* – уд; чертма муסיқа асбоби] Олти ёки етти торли, чертиб чалинадиган муסיқа асбоби. *Анна Ивановна девордаги гитарасини олиб, кечаси эшитган куйлардан биттасини чалмоқчи бўлди. Шухрат, Шинелли йиллар. У гитарани яхшигина чалар эди. «Ёшлик».*

ГИТАРАЧИ Гитара чалувчи.

ГЛАДИАТОР [лот. *gladiatores* < *gladius* – қилич, шамшир] Қадимги Римда: цирк майдонида ўзаро ёки йиртқич ҳайвонлар билан қуролли курашиш учун махсус ўргатилган ҳарбий асир, қул ёки маҳкум жиноятчилар. *У [Беттерж хоним], чиндан ҳам шлон одамни бўғаётганини пайқаб, қадимги юнон гладиаторларини эслади. Мирмуҳсин, Она.*

ГЛАДИОЛУС [лот. *gladiolus* – кичик қилич] Йирик ранг-баранг гулли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; пиёзгул.

ГЛАУКОМА [юн. *glaukoma* < *glaukos* – оч яшил] *тиб.* Кўз ичи босимининг кўтарилиши ва кўриш қобилиятининг пасайиши билан кечадиган кўз касаллиги. *Глаукома – кишилар орасида кўп учрайдиган энг оғир кўз касалликларидан бири. «Саодат».*

ГЛИЦЕРИН [юн. *glykeros* – ширин] Мол ёғдан ёки нефтдан олинадиган қуюқ ши-

рин суюқлик (тиббиёт ва техникада қўлланади). [Нафисанин] *Икки қўли ёрилиб, ҳадеб глицерин сургани ҳам фойда бермасди. Мирмуҳсин, Топталган хусн.*

ГЛОБАЛ [фр. *global* – умумий < лот. *globus* – шар] **1** Ер юзига оид, бутун Ер шарини қамраб олувчи. *Бироқ, бизнингча, дастурнинг глобал ғояси шундаки, у янги асрда республиканинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида сезиларли сакраш бўлиши учун асосий омил бўлиши мумкин. Газетадан.*

2 кўча Умумбашарий, кенг миқёсдаги; жаҳоншумул, жаҳон аҳамиятига молик. *Глобал муаммолар. ■ Айтиш мумкинки, бу воқеа хавфли қуролланиш пойғасига туртки бериб, нафақат минтақавий, балки яна глобал оқибатларга олиб келиши мумкин. Газетадан.*

ГЛОБАЛЛАШУВ Жаҳондаги мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳада ўзаро яқинлашуви, бирлашуви; воқеа-ҳодисаларнинг бир мамлакат доирасидан чиқиб, умуминсоний миқёсга эга бўлиши, бутун Ер шарини қамраб олиши. *Ўзбекистоннинг жаҳон хўжалигига глобаллашуви, биринчи томондан, иқтисодий муаммоларни жаҳон хўжалиги билан ҳамкорликда ечиш ва жаҳон хўжалигига бевосита чиқишига имконият яратса, иккинчи томондан, Ўзбекистон эшиклари бутун дунё учун очилади. Газетадан.*

ГЛОБУС [лот. *globus* – шар] Ер шари ёки осмон сферасининг тагликка ўрнатилган ва ўз ўқи атрофида айланадиган шарсимон модели. *Сочлари оқарган кекса, юнроқ муаллима битта қиз бола билан пачоқ глобуснинг икки палласини елимлаётган экан. А. Мухтор, Кумуш тола.*

ГЛОССАРИЙ [лот. *glossarium* – эскирган, диалектал ёки кам қўлланадиган сўзлар лугати] Бирор қадимий асарда учрайдиган эскирган ва кам қўлланадиган сўзларнинг изоҳли лугати. *Айтиш мумкинки, асарнинг глоссарий қисми ўзига хос равишда ўзбекча-немисча лугат характерини олган. «ЎТА».*

ГЛЮКОЗА [юн. *glykys* – ширин] Хўл меваларда бўладиган, тиббиётда ва қан-долатчиликда кенг қўлланадиган ширин модда, углевод; узум шакари. *Асал глюкоза, фруктоза, сахароза ва минерал моддалардан ташкил топади. «Фан ва турмуш».*

ГЛЯЦИОЛОГ Гляциология мутахассиси; музшунос. *Келгуси йилларда юз бериши*

мумкин бўлган қурғоқчилик маҳалида қишлоқ хўжалигига гляциолог мутахассислар ёрдамга келади. Газетадан.

ГЛЯЦИОЛОГИЯ [лат. glacies — муз + юн. logos — тушунча, таълимот] Музнинг пайдо бўлиши, тарқалиши ва хусусиятларини ўрганадиган фан.

ГНОСЕОЛОГИК Гносеологияга оид. Гносеологик қараш.

ГНОСЕОЛОГИЯ [юн. gnosis — билим + logos — таълимот] Билиш назарияси — илмий билишнинг манбалари, шакллари, методлари ва унинг тўғрилигини ўрганадиган фалсафий таълимот.

ГО с. т. Гоҳ. Го ундай, го бундай.

ГОБЕЛЕН [фр. gobelin < машхур бўёқчи Гобелен(лар) номидан] Девор, дераза ва эшикларга осиладиган безакли, юқори бадий қимматга эга бўлган, қўлда ишланган гилам ёки газлама.

ГОБОЙ [фр. hautbois — баланд дарахт] Ёғочдан ишланган сурнайсимон мусиқа асбоби. Увертюранинг бошидаги қувончли куй унинг ҳозирги бахтиёр дамларига ҳам оҳанг эди. Гобойларнинг ноласи унинг хаёлини бундан бир неча соат олдин отаси билан утказган азобли дамларга олиб кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ГОВ [ф. گاو — буқа, хўкиз; сугир] 1 Катта, улкан. Гов сугир. ■ Каллалари худди гов саватдай, Тиши сўйлоқ, хўп қонгир (қопонғич) бойтеватдай. «Гулнорпарни». Гов ёстиқдай зил халтани кўтариб [онам] келди. Х. Назир, Муҳаббат.

2 Сугирга, молга нисбатли ҳақорат; «мол». -Уҳ, бу говнинг қилаётган найранги! — деди-да, Абдурасул тоқчага суяб қўйилган қўшотарни қўлига олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Гов каптар Ёввойи каптарнинг бир тури. **Гов печак** Печакнинг бир тури; чирмовуқ.

ГОВВОС [ф. گوزن — оҳу, шоҳдор кийик; буғу] шв. Катта сугир. Филнинг сутин бердим ман, Фил жасадли бўлсин деб, Говвос сутин бердим ман, Умри узун бўлсин деб. «Хушкелди». [Подачи:] Бу говвос сугир, суги ширин бўлмайди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ГОВГУН [ф. گارگم — сугир йўқолди] шв. Фира-шира, қош қорайган пайт. Рустам айтди: эрта-мертан жўнаб қолсам, говгун ётарларда келиб қоларман. «Муродхон».

ГОВМИЖЖА [ф. گلمژه < гул + мижжа — киприк] Кўз атрофида ҳосил бўладиган йирингли чиқик. Кўзига говмижжа чиқибди.

ГОВМИШ [ф. گاو ميش — йирик шохли ҳайвон; хўкиз] Зотли, серсут сугир. Саккиз сугир асрагунча, Бир говмиш асра. Мақол. ■ Ола говмиш подага қўшилмайди, бирдай уйда ётади. Т. Мурод, Кўшиқ. Айниқса ола говмишига жоним ачиди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГОВРОН [ф. گاوران — сугир ҳайдовчи] 1 Мол, қўй ва б. ҳайвонларни ҳайдаш учун ишлатиладиган узун йўғон таёқ. Кекса подачи шўхлик қилган молларни говрон билан савалаб кетмоқда. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Калтак билан одам бўладиган бўлсанг, говрон билан урардим. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳар қандай таёқ, хивич. Боғбон узумзордаги болаларни говрон билан қува кетди.

ГОЖ [ф. گچ — эгри, эгилган; нотўғри] Ўжар, қайсар. [Низомжоннинг] Акаси Аъзамжон гожероқ эди. У дадасининг гапига хўп дерди-ю, кейин ўзи билганча иш тутиб кетаверарди. С. Аҳмад, Уфқ. -Ҳай-ҳай! — деди Насриддин полвон, - Оғайнилар, гож бўлманг жуда! М. Али, Боқий дунё.

ГОЖЛИК Ўжарлик, қайсарлик. Ҳеч ким легионга хоҳиш билдирмай турган шундай нозик бир пайтда «ўзимники тўғри» деб гожлик қилишни ўринсиз билган Али Наимхон бир исқирт асирнинг гувоҳлигига ишониб қўя қолишни ҳам истамас эди. Шухрат, Олтин зангламас.

ГОЛ [ингл. goal — мўлжал, нишон] Футбол, хоккей каби ўйинларда қарши команда дарвозасига киритилган тўп. Гол урмоқ. ■ Футбол бошланди. Бошида ҳаммаси жойида эди. Ун беш минутлар ўтгач, меҳмонлар чиройли гол уриб, олдинга чиқиб олишди. Газетадан.

ГОЛКИПЕР [ингл. goal-keeper] Футбол, хоккей каби ўйинлардаги дарвозабон.

ГОЛЛАНД 1 Голландия (Нидерландия)нинг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат) нинг номи. қ. голландлар.

2 Шу халққа (миллатга) мансуб, тегишли, оид. Голланд тили. ■ Қиш эрта тушганлигидан ноябрнинг бошлариданоқ раис кабинетидеги катта қора голланд печига ўтин қалашарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ГОЛЛАНДЛАР Голландия (Нидерландия)нинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. Ўз вақтида голландлар табиатга оқи-

лона яратувчилик муносабатида бўлишдан иборат ўз миллий моделларини амалга ошириб, денгиздан серҳосил ерларни ажратиб олдилар. Газетадан.

ГОЛОГРАФИК Буюмларнинг фазовий тасвирини кўрсатувчи. *Кема каютасидаги голографик телевизорда барча манзаралар, воқеалар ҳажми, ранги, реал уфқи билан ротакамдай кўринади.* М. Маҳмудов, Мангу кўй излаб.

ГОЛОГРАФИЯ [юн. holos — тўлиқ, буткул + ggrafo — ёзаман] Турли тўлқинларнинг ўзгарувчан ҳаракатидан фойдаланиб, буюмларнинг фазовий тасвирини олиш усули.

ГОЛЬФ [ингл. golf] Тўп ва чавгонлар билан очиқ майдонда ўйналадиган спорт тури. *Тошкентда гольф клуби очилди.*

ГОММОЗ [лот. gummi < юн. kommidion — дарахт шираси] Дарахт ва бир қатор ўсимликларда учрайдиган, чўзилувчан, оқ ёки тўқ сариқ рангли ёпишқоқ модда ажралиши билан кечадиган бактериал касаллик. *Ўзада гоммоз касаллиги асосан чигитки дориламаслик орқасида пайдо бўлади.* Газетадан.

ГОМОГЕН [юн. homogenes — бир жинсли] Таркиби жиҳатдан бир хил, бир жинсли.

ГОМОСЕКСУАЛИЗМ [юн. homos — тенг, бир хил + лот. sexualis — жинсий] Ўз жинсидаги шахсларга нисбатан жинсий майл кўрсатиш.

ГОНГ [индонез.] 1 Доиравий лаппак металлдан иборат, махсус таёқ билан уриб чалинадиган мусиқа асбоби.

2 *спрт.* Спорт мусобақасини бошлаш ҳақида сигнал берувчи асбоб. *Гонг чалиниши билан боксчилар курашини бошладилар.*

ГОНДОЛА [итал. gondola] авиа. Аэростат ёки дирижаблга осиб қўйиладиган, кишилар турадиган ва анжомлар жойлаштириладиган саватсимон мослама; бўлма.

ГОНИОМЕТР [юн. gonia — бурчак + metro — ўлчайман] Қаттиқ jismlарнинг ясси ёқлари орасидаги икки ёқли бурчакларни ўлчайдиган асбоб.

ГОНОРАР [юн. honorarium — хизмат ҳақи, мукофот] Ёзувчилар, рассомлар, олимлар ва ш. к. га шартнома бўйича бажарилган иши учун тўланадиган пул; қалам ҳақи. *Гонорар олмақ.* Муаллифлик гонорари.

ГОРЕЛЬЕФ [фр. haut-relief — баланд рельеф] Тасвирнинг ярмидан кўпроғи те-

кислик сатҳидан бўрттириб ишланадиган ҳайкалтарошлик тури. *Биноларга битиладиган ёдгорликлар, барельеф ва горельеф кишиларда тасвирий санъатга, ҳайкалтарошликка ҳам қизиқиш, муҳаббат уйғотиб боради.* «Санъат».

ГОРЕЛКА [р. гореть — ёнмоқ] Суюқ ёқилги ёки газни маълум мақсадда ёқиш учун мўлжалланган мослама. *Газ горелкаси.*

ГОРИЗОНТ [юн. horizon, horizontos — чегараловчи] Осмоннинг ер ёки сув сатҳи билан гўё қўшилгандек бўлиб кўринадиган ердаги чизиги; уфқ.

ГОРИЗОНТАЛ Уфқ чизигига параллел йўналган, тик чизикқа перпендикуляр бўлган. *Горизонтал чизик. Икки қатор горизонтал шпинделли пахта териш машинаси.* ■ *Мирзачўлда мелиорация ишлари ҳам яхши уюштирилган, усти ёпиқ вертикал ва горизонтал зовурлар қуриш муваффақиятли ўзлаштирилган.* Газетадан.

ГОРИЗОНТАЛЬ 1 Уфқ чизигига параллел тўғри чизик; тик чизикқа перпендикуляр чизик.

2 *геод.* Топографик хариталарда муайян жойнинг рельефини, тепалик ва чуқурликларни тасвирлайдиган чизиклар.

ГОРИЛЛА [ингл. gorilla] Ғарбий Африкада яшовчи йирик, кучли, одамсимон маймун. *Ҳозирги вақтда яшаётган маймунлар орасида одамсимон маймунларнинг тўрт тури, яъни горилла, ва гиббонлар мавжуд.* «Фан ва турмуш».

ГОРМОН [юн. hormao — ҳаракатга келтираман, кўзгатаман] физиол. Ички секреция безларидан ажралиб чиқиб, қонга қўшилладиган модда. *Организмда оқсил етишимаса, гормонлар ҳам кам ишлаб чиқарилади.* Ғ. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

ГОРН [нем. Horn — мугуз, шох] Мисдан ясалган ва хабар қилиш (бериш) ёки чақириш учун мўлжалланган пуфлама мусиқа асбоби. *Садо бердик горндан, Офтоб турди ўриндан.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Булоққовуздан усти-устига янграган горн овози боғлар, далаларда ўйнаб юрган болаларни ўз томониغا чорлади.* Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар.

ГОРНЧИ Горн чалувчи.

ГОРОДКИ [р. городок — шаҳарча, қўрғонча] *спрт.* 1 Тўртбурчак ичига маълум шаклда тизиб қўйилган ғўлачаларни таёқ

билан уриб, чегарадан чиқариш ўйини. *Городки ўйнамоқ.*

2 Шу ўйин учун белгиланган гўлачалар, чиллақлар.

ГОРОДОВОЙ [р. город – шаҳар] *тар.* Чор Россиясида: шаҳар полицияси ходимларининг энг куйи унвони ва шу унвонга эга бўлган киши; миршаб. *Қиличи отнинг белидан настга тушиб кетган бир городской қамчи ўйнатиб, оломоннинг орасини ёриб, қаландарларга йўл бўшаттирмоқда.*.. Ф. Фулом, Шум бола.

ГОРОСКОП [юн. horoskopos – вақтни кузатувчи] Муайян вақт (одам туғилган, байрам, воқеа-ҳодиса рўй берган вақт) учун сайёралар ва юлдузларнинг бир-бирига нисбатан эгаллаган вазиятларини ифодаловчи, гўё кишиларнинг тақдирини, воқеаларнинг ривожини белгилаб берувчи шартли жадвал.

ГОРЧИЦА [р. горчить – аччиқ бўлмоқ] қ. хантал. *Эмизикли оналар оёғига горчицали ванна яхши ёрдам беради.* Газетадан.

ГОРЧИЧНИК [р.] Ханталли қоғоз, горчица суркалган қоғоз (шамоллаганда баданга махсус усулда ёпиштирилади). *..газетада шу сарлавҳа остида босилган материалда шаҳар аптекаларида горчичник йўқлиги кўрсатилган эди.* Газетадан. Агар горчичник ёш болаларга қўйиладиган бўлса, 2-3 ҳисса кўпроқ ун қўйилади. «Фан ва турмуш».

ГОСПИТАЛЬ [лот. hospitalis – меҳмондўст] Одатда ҳарбийлар ётиб даволанадиган касалхона. *Уни Тошкентга олиб келиб, вокзал яқинидаги госпиталга ётқиздилар.* Ҳ. Фулом. Замин юлдузлари. *Жанг давом этаверди. Суриштиришга фурсат бўлмади. Сунг ўзим ярадор бўлиб, госпиталда ётдим. Ойдин, Суҳбати жонон.*

ГОТИК Готикага оид; готика услубидаги. *Икки ёғи баланд-наст готик бинолар билан ўралган кўча.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ГОТИКА [фр. gothique < герман қабила-лаларидан бири – гот номидан] Ўрта аср охирларида Европада кенг тарқалган мейморлик услуби.

ГОҲ [ф. «Ў – жой] *айр. боғл.* Уюшиқ бўлақларни ёки икки содда гапни айириб боғлаш учун хизмат қилади (бунда у так-рорланиб, галма-галликни, воқеа-ҳодисаларнинг галма-гал рўй беришини ифода-лайди). *Гоҳ кулади, гоҳ ийғлайди. Гоҳ мен*

борар эдим, гоҳ у келар эди. ■ *Гоҳ соғ, гоҳ касал онанинг тақдири Комилани ташвишга солади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Икки кундан бери гоҳ севалаб, гоҳ шиддат билан ёғайтган ёмғир ҳамма ёқни ивитиб юборди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГОҲ-ГОҲ *рви.* Баъзи-баъзида, аҳён-аҳёнда, баъзан. *Нурининг қайнанаси гоҳ-гоҳ келиб, Гулнорга боқишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГОҲИ(ДА) *рви.* Баъзида, баъзан. *Гоҳи маҳаллар Барот полвон нафасини ўнглаб олиш учун пича ўтириб дам олса, Фуломжон нафас ўнглашга кетадиган вақтини ҳам аяйди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. ■ *Бир гапга ўнта гап тўғрилаб туради. Буларга гап тушунтиролмай, гоҳида куйиб кетаман, отам, – деди [Ойимхон].* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГОҲО қ. **гоҳи(да).** -*Гоҳо бирпас эшикка чиқаман, – жавоб берди соқолини тутамлаб чол.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Гоҳо бу ерда йиғилишлар ҳам, мажлислар ҳам бўлиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГРАВИТАЦИЯ [лот. gravitas – оғирлик] Бутун олам тортишиш кучи; барча турдаги физик моддалар (оддий моддалар, ҳар қандай физик майдонлар) ўртасидаги универсал ўзаро таъсир бўлиб, ушбу ўзаро таъсир катта-кичиклиги, жисмларнинг тез ёки секин ҳаракатланишига қараб бутун олам тортишиш қонуни ёки умумий нисбийлик назарияси билан изоҳланади. *Ҳозирги замон биология ва медицина илмлари бугунги кунда гравитациясиз ҳаёт ёки узоқ вазнсизлик ҳолати нимадан иборат, деган саволга жавоб излашмоқда.* «Фан ва турмуш».

ГРАВИЮРА [фр. gravure] 1 **Металл, ёғоч, ойна ва ш. к. қаттиқ материаллар юзига тасвир ишлаш санъати.**

2 Шундай усулда ишланган нақш, сурат ва унинг қоғозга кўчириб босилган нусхаси.

ГРАДАЦИЯ [лот. gradatio – аста-секин баландлатиш, кучайтириш < gradus – даража, босқич] *ад.* Нутқ парчаларидан бири иккинчисининг маъносини (мазмунини) кучайтириб боришдан иборат услубий восита.

ГРАДУС [лот. gradus – даража, босқич] 1 Айлананинг 360 дан бир бўлагига тенг бурчак ёки ёй ўлчов бирлиги.

2 Температура ўлчов бирлиги; даража. *Ўттиз беш градус иссиқ.* ■ *Тошкентдан келган лектор «Ойда ҳаёт борми?» деган*

мавзуда лекция ўқиб: «Ойда кечаси юз градус совуқ, кундузи юз градус иссиқ бўлади», — деганди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Сууюқликнинг зичлигини, шунингдек, эритма ёки спирт кучини ўлчаш бирлиги.

ГРАДУСНИК с. т. Термометр, ҳарорат ўлчатиғи.

ГРАЖДАН(ИН) [р. гражданин — шаҳарлик] қ. **фуқаро**. *Чанг ва шовқин орасида аста сўралган ҳорғин гражданин аҳоли: аёллар, болалар, қоллар ҳам кўп эди. Ойбек, Куёш қораймас. Ҳар халқнинг ўз тили, маданияти, Ҳар бир гражданиннинг меҳнати шараф. Ғ. Фулом. Ҳа, Ойбек улкан сўз санъаткоригина эмас, фаол гражданин, меҳрибон устоз ҳам эди. Газетадан.*

Гражданинлар уруши Бир давлатнинг ўз ичидаги қуролли тўқнашув. **Гражданин авиацияси** Фуқароларга хизмат қиладиган авиацияси.

ГРАЖДАНЛИК қ. **фуқаролик**. *Қаҳрамондаги, қолаверса, кишидаги гражданинлик туйғусини бир хил мезон билан ўлчаб бўлмайди. У. Норматов, Талант тарбияси.*

ГРАММ [юн. gramma — кичик оғирлик ўлчови] Метрик системада: бир куб сантиметр кимёвий тоза сувнинг вазнига (килограммнинг мингдан бир улушига) тенг оғирлик ўлчов бирлиги. — Бир грамм қолдирмай топишириб турибмиз, — деди бидирлаб Баёнқул ака. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГРАММАТИК Грамматикага оид. *Грамматик таҳлил. Тилнинг грамматик қурилиши. ■ Таркибли сўзлар айрим грамматик адабиётларда ё қўшма сўз, ё сўз бирикмаларига киритилади. «ЎТА».*

ГРАММАТИКА [юн. grammatike — ҳарф ўқиш ва ёзиш санъати < gramma — ёзув, ҳарф, чизиқ] I Тилшуносликнинг сўз шакллари, сўз бирикмаларининг турлари, гап турлари ҳақидаги бўлими. *Қиёсий грамматика. Тарихий грамматика.*

2 Сўз шакллари, уларнинг сўз бирикмаси ва гапта ўзаро боғланиши ҳақидаги қоидалар ва шу қоидалар баён этилган ўқув китоби, дарслик. *Мактаб грамматикаси. Ўзбек тили грамматикаси. ■ Ўзбек тили грамматикасига оид ишларда баъзи сўз формалари «модал форма» ёки «субъектив баҳо формаси» номи билан.. таърифланиб келинмоқда. «ЎТА».*

ГРАММАТИКАЛАШИШ тлш. Сўзнинг мустақил лугавий маъносини йўқотиб,

ёрдамчи вазифада қўлланишга ўтиши, ёрдамчи сўзга айланиши. *Кўмакчи феълларда эса лексик маъно деярли унутилган бўлади, кўмакчи феъллар грамматикалашиш ҳодисасига учраб, етакчи феълларни грамматик жиҳатдан шакллантириш функцияси билан чегараланади. «ЎТА».*

ГРАММОФОН [юн. gramma — ёзув + phone — товуш] Махсус пластинкага ёзиб олинган куй, нутқ ва ш. к. ни қайта эшиттирадиган, қарнайли мусиқа аппарати. — *Грамматик деган буюмни кўрганмисан ё эшитганмисан? — кулиб сўради Ёрмат. Ойбек, Танланган асарлар. Нонвойхонанинг томига чиқиб олган бир йигит грамматик қарнайини оғзига кўйиб қичқиради. С. Аҳмад, Уфқ.*

ГРАМПЛАСТИНКА, грамматик пластинкаси. қ. **пластинка** 2. *Тошкентда яқинда грампластинкалар учун овоз ёзиб оладиган студия очилган эди. Газетадан.*

ГРАНАТА [итал. granata < лот. granatus — донатор] I Портловчи модда тўлдирилган артиллерия снаряди. *У совуққонлик билан қулоч ёйиб, граната отди — танкнинг башнясида портлади. Ойбек, Куёш қораймас. Бронтешарлар нишонга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 *спрт.* Енгил атлетикада: иргитиш учун ишлатиладиган гранатасиммон спорт анжони. *Граната отиш мусобақаси.*

ГРАНАТОМЁТ [итал. granata + р. метать — отмоқ] Граната отадиган қурол. *Гранатомёт ўқи бошловчи КамАЗ прицепидаги ёнилғи бақини учириб юборди. Газетадан.*

ГРАНАТОМЁТЧИ Гранатомётдан ўт очувчи, шунингдек, қўл гранаталарини иргитишга уста жангчи.

ГРАНИТ [итал. granito < лот. granum — дон, дон] Таркиби кварц, дала шпати ва слюдадан иборат, донатор қаттиқ тоғ жинси; қимматли қурилиш материали. *Қизил гранит. Гранит постамент. ■ Тўлқинлар гоҳ қуёш нурларини гранит қирғоқлар сайқалига туширар ва гоҳ тошни ҳам ёндирар, гоҳ гранит қирғоқлар сайқалини ўзида акс эттириб жилваланади. П. Қодиров, Уч илдиз. У [олтин] сланецлар, қумтошлар, гранитлар ичида учрайди. С. Кароматов, Олтин қум.*

ГРАНКА [р.] полигр. I Босмахонада терилиб, ҳали саҳифаланмаган матнлар

устуни ва унинг хатоларни тузатиш учун қоғозга туширилган нусхаси. Каримий бошини бир қимирлатиб қўйди-да, гранкани тузатишда давом этди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Терилган матни саҳифалашга қадар сақлаб қўйиш учун ишлатиладиган рамка, тахтакач. Гранка сочилиб кетди.

ГРАН-ПРИ [фр. Grand Prix — катта, бош мукофот] Турли хил мусобақаларда, танловларда голибга бериладиган олий мукофот. Бу ерда [Японияда] ўтказилган болалар тасвирий санъати асарлари ўн тўртинчи халқаро танловида Ўзбекистон Бадиий академияси тасвирий ва амалий санъат республика лицей-интернатининг 6-синф ўқувчиси Мадина Толипова Гран-при соҳиби бўлди. Газетадан.

ГРАНТ [ингл. grand — ҳады; кўмак, ёрдам; стипендия] Бирор илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини бажариш учун ёки бошқа мақсадларда айрим шахслар, жамоалар, ташкилотларга бериладиган мақсадли ўрин ёки пул маблағи. «Умид» грантини қўлга киритмоқ. ■ «Умид» гранти билан ўқийётган ўзбекистонлик ёшларга эса ойига 1000 доллар атрофида стипендия тўлашади. Газетадан.

ГРАФ [нем. Graf] Фарбий Европада ва чор Россиясида олий табақали дворянларнинг княздан қуйи, барондан юқори унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. Яшибоев, қайдан ўргандинг киборликни, нақ граф бўлиб кет-е. Либосни келтиринг, уловни ҳозирланг, машварат жам бўлсин. М.М.Дўст, Лолазор.

ГРАФА [юн. graphē — чизиқ] 1 Жадвалларда тик чизиқлар орасидаги, турли маълумотлар ёзиладиган устун, оралиқ. Жадвалнинг биринчи графаси.

2 Матн, қонун ва ш. к. нинг бир банди, бўлими.

ГРАФИК 1 [юн. graphikos — чизилган] 1 Турли нарса ва ҳодисаларнинг миқдорий боғланишларини чизиқлар, чизмалар воситасида тасвирлаш ва шундай тасвир (чизма)нинг ўзи. Атмосфера босими ўзгаришини кўрсатувчи график.

2 Бирор бир ишнинг ҳажми, бажарилиш муддатлари аниқ белгилаб тузилган режа. Кунлик экиш графиги 45-50 процентгина бажарилмоқда. Газетадан. Хўжалигимизда етиштирилган ҳосилни тез ва сифатли

териб олиш учун тигиз график тузилади. Газетадан. Ҳайдовчи қиз графикка тушиб олиш учун шошилмоқда эди. П. Қодиров, Эрк.

Ҳаракат графиги Транспорт воситалари ҳаракатини вақт билан боғлаб тузиладиган жадвал.

ГРАФИК II Графика соҳасида ижод қилувчи rassom. Мазкур декадада Озарбайжон rassomлари, ҳайкалтарошлари, графиклари, тасвирий ва амалий санъат арбоблари ўзларининг 800 га яқин асарларини тақдим этдилар. «Шарқ юлдузи».

ГРАФИК III Графикага оид. График тасвир.

ГРАФИКА [юн. graphikos — чизилган] 1 Бўёқ ишлатмасдан, чизиқ ва штрирлар воситаси билангина нарсаларни тасвирлаш санъати; шу усулда ишланган расм, тасвир. ..ҳайкалтарошлик, графика ва амалий санъат асарлари томошабинларда катта қизиқиш уйғотди. Газетадан.

2 тлш. Нутқ товушларини ёзувда ифодаловчи белгилар (ҳарфлар) тизими; ёзув ва алифбо ҳарфларини, товуш ва ҳарф муносабатларини ўрганувчи тилшунослик соҳаси. Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувига киритилган бу ислоҳ ўша вақтда ўзбек маданиятидаги зўр тарихий силжиш эди. «ЎТА».

ГРАФИН [итал. saffina] Сув, вино ва ш. к. солиб қўйиладиган, бўғзи тор идиш. Рўхсат теккач, Мақсуд Солиев қабулхонага чиқиб, графиндаги сувдан қуйиб ичди. «Ёшлик».

ГРАФИНЯ Графнинг хотини ёки қизи.

ГРАФИТ [юн. grapho — ёзаман] 1 Соф углероднинг бир тури, тўқ кулранг ёки қора тусли минерал (қалам ва ўтга чидамли буюмлар ясаш учун ишлатилади). Табиатда учрайдиган графит ва кўмирни таркибан олмос деб аташ мумкин. «Фан ва турмуш».

2 Қаламнинг шу минералдан ясалган ёзадиган қисми. Графит — тошқалам бўлиб, у қоғоз варағи ёки тахтага салгина тегса ҳам, из қолдиради. «Фан ва турмуш».

ГРАФЛИК 1 Граф унвонига эга бўлишлик; граф мақомида туришлик.

2 Ўрта асрларда Фарбий Европада граф бошқарган меросий феодал мулк.

3 Англия, Ирландия, Америка Қўшма Штатлари ва бошқа баъзи давлатларда: йирик маъмурий-ҳудудий бирлик.

ГРАФОЛОГ Графология мутахассиси.

ГРАФОЛОГИЯ [юн. grapho — ёзаман + logos — таълимот] Дастхатларни, улар воситасида эса ёзган кишининг хислатлари ва рухий ҳолатини ўрганадиган фан.

ГРЕЙДЕР [ингл. grader < grade — текисламоқ] Йўл қурилишида йўлни очиш, сошлаш, текислаш учун ишлатиладиган машина. *Грейдерларга цистерналар ўрнатилиб, йўллар сув билан шиббаланди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Бульдозер ва грейдерлар билан паст-баланд участкалар яхшилаб текисланади.* Газетадан.

ГРЕК 1 Греция мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Грек тили.*

ГРЕКЛАР Грециянинг асосий (туб) аҳолиси, грек халқи.

ГРЕЛКА [р. греть — иситмоқ, қизитмоқ] Баданнинг бирон оғриган қисмига қўйиладиган, одатда резинадан қилинадиган сунъий иситиш мосламаси. *Электр грелка. Резина грелка. Грелка қўймоқ.* ■ *Иноғомжон қизлардан грелка, атир олиб чиқиб беришларини сўради.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. [Врач] *Музлаб қолаётган боланинг оёқ-қўлларига грелка қўйишни маслаҳат берди.* Газетадан.

ГРЕЧИХА [р.] Бир нав галла ўсимлиги ва унинг донидан тайёрланган крупа. *Гречиха эймоқ. Гречихадан тайёрланган овқат.* ■ *Гречиха қимматли экин бўлиб, таркибида асал моддаси кўплиги билан муҳим халқ хўжалик аҳамиятига эгадир.* Газетадан.

ГРИВНА [р. гривна — бўйинга тақиладиган олтин ёки кумуш медаль] **1** тар. Қадимги Русда 409 г га тенг кумуш ёмбидан иборат асосий пул ва оғирлик бирлиги; кейинчалик 10 тийинга тенг пул бирлиги.

2 Украинада: асосий пул бирлиги.

ГРИМ [фр. grimer — юзни бўямоқ] **1** Махсус бўёқлар, ясама соч, соқол ва ш. к. ёрдамида актёр қиёфасини ўзгартириш санъати. *Грим қилмоқ.* ■ *Томоша бошланишига ҳали ўн тўрт минут бор. Артистлар грим қилиб бўлишган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Спектаклнинг бошланишига ҳали анчагина вақт борлигига қарамай, у [Обид Жалилов] грим қилишга ўтириб, Маждиддин қиёфасига кира бошлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Актёрни муайян қиёфада кўрсатиш учун ишлатиладиган махсус бўёқ, ясама

соч, соқол ва ш. к. *Гримда ўйнамоқ. Гримни артиб ташламоқ.* ■ *Ҳамза қўйган спектакларида сахна жиҳозларига, артистларнинг кийим-кечак ва гримларига жуда катта эътибор берган.* Газетадан.

ГРИМХОНА Актёрлар грим қил(ин)адиган махсус хона. *Ҳақназар гримхонада тошойнага қараб грим қилмоқда эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ГРИМЧИ Грим қилувчи мутахассис. *Гримчи рассом.* ■ *Премьера. Бугун ҳамма: режиссёрдан тортиб раққосагача, гримчидан тортиб монтергача ҳаяжонда.* «Ёшлик».

ГРИПП [фр. grippe] Нафас йўлининг яллиғланиши ва ҳароратнинг кўтарилиши билан характерланадиган юқумли касаллик. *Грипп касофат ёмон ёпишди, беш-олти кун ваража қилди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ГРИФ 1 [юн. gryphus, gryps] **1** Антик мифологияда: бургут қанотли ва бургут бошли шер; афсонавий махлуқ.

2 айн. тасқара **1**.

ГРИФ 2 [фр. griffe] Бирор кимса имзоси, ташкилот, муассаса ва ш. к. номи чекилган муҳр, штемпель ва уларнинг ҳужжат устига босилган нусхаси. «Фан» *нашиётининг грифи.*

ГРИФЕЛЬ айн. графит **2**.

ГРИФОН [фр. griffon < юн. gryphus] **1** айн. гриф **1**.

2 тех. Бурғу қудуғи трубаси остидан тўсатдан отилиб чиқадиган суюқ ёки газ-симон модда. У [Дадашев] *ёнгин грифонларнинг юзага отилиб чиқишидан ва газ фонтанининг қуёш нулларида дуч келишидан юз берганини исботлади.* И. Раҳим, Тақдир.

ГРОССМЕЙСТЕР [нем. Großmeister — катта уста] Шахмат ва шашка усталарига бериладиган энг олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахматчи ёки шашкачи. *Шахмат тахтини яна бир забардаст рус гроссмейстери банд этди.* Газетадан.

ГРОТЕСК [фр. grotesque — галати; кулгили] ад. Воқеа ва ҳодисаларни атайлаб кучайтириш ёки кичрайтиришдан, кулгили тарзда бузиб кўрсатишдан иборат бадний усул. *Сатирик (ёзувчи) бу ерда гротеск, муболага каби сатирага хос хусусиятлардан керагича, унумли фойдаланиши мумкин.* «УТА».

ГРУЗИН 1 Грузия мамлакатига мансуб туб халқнинг, миллатнинг номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Грузин тили. Грузин аёл.* ■ *Улар эшикни тақилла-*

тишган эди, ўрта бўйли, ёшгина грузин хотин келиб очди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ГРУЗИНЛАР Грузиянинг асосий (туб) аҳолиси, грузин халқи.

ГРУЗИНЧА 1 Грузин алифбоси, адабиёти, маданиятига оид. *Грузинча рақс.* ■ *Курткани елкага ташладим, дўнгалак грузинча шапкани бошга қўндирдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Грузин тили. *Сиз грузинча(ни) биласизми? Грузинча гапирмоқ.*

ГРУЗОВИК [р. груз – юк] Юк машинаси, юк ташийдиган машина. *Саодатхон грузовикдан уйига қонда бугдой.. тушираётган жувон билан саломлашар экан, кулиб ҳазиллашди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ГРУНТ [нем. Grund – замин, тупроқ] Тупроқ ва тоғ жинслари аралашган қатламнинг умумий номи.

ГРУНТШУНОСЛИК Тупроқ ва тоғ жинсларининг физик ва кимёвий хусусиятларини ўрганадиган соҳа.

ГРУППА [нем. Gruppe – тўда, тўп; бўлинма] қ. **гурӯҳ**. *Батальон миномётчилари икки гурӯҳга бўлиниб, шимолий ва жанубий қанотларга ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Группанинг ҳамма студентлари Абдухалилни софдиллиги, меҳнаткашлиги учун севишарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГРУППАБОЗ қ. **гурӯҳбоз**.

ГРУППАБОЗЛИК қ. **гурӯҳбозлик**. *Шу гапларни Сафарқулга айтсанг бўлмайдими? Биз гапирсак, «гурӯҳбозлик қилманглар, колхозни бузасизлар», деб сўкадилар.* С. Айний, Қуллар.

ГУАШЬ [фр. gouache < итал. guazzo – сувли бўёқ] 1 Оқбўёқ (белила), кукун, сувелим аралашмасидан иборат бўёқ. *Гуашь билан расм солмоқ.*

2 Шундай бўёқ билан ишланган тасвирий санъат асари.

ГУБЕР с.т. қ. **губернатор** 1. *Шундан учтўрт ой бурун «Ултармада ғулу чиқди, шаҳардан солдат келиб, анча одамни ҳайдаб кетди, буларни губернинг ўзи сўроқ қилар эмиш» деган гап тарқалган эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГУБЕРНА, губерния Чор Россиясида, шунингдек, 1929-30 йилларгача СССРда: асосий маъмурий-ҳудудий бирлик.

ГУБЕРНАТОР [лот. gubernator – ҳукмдор, бошлиқ] 1 Россияда 1917 йилга қадар

губернада олий ҳукумат амалдори; губерна бошлиғи, ҳокими. *У ашил-тапил эғниса янги формасини кийди-да, телеграммани олганича, губернатор хузурига чонди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳозирги бир қатор федератив давлатларда (Россия Федерацияси, АҚШ, Буюк Британия, Дания ва б.) сайлаб қўйилган олий маъмурий шахс; вилоят, штат, графлик маъмуриятининг бошлиғи.

3 Йирик ҳудудий бирликлар ёки колонияларда марказий ҳокимият томонидан тайинланадиган маъмурият бошлиғи.

ГУВ тақл. с. Шиддатли ҳаракат, ёниш натижасида чиқадиغان бўғиқ товуш. *Костюм яна битмабди. Аввалаги шу жумлани эшитиб, қуруқ ўтиндай гув этиб ёниб кетдим.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Ҳамма гув этиб кулиб юборди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Хирмонни ўраб олган оломон бирдан гув этиб шов-шув қутарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ГУВАЛА Лойдан қўлла ясашиб, офтобда қуритилган, таги ясси чўзинчоқ қурилиш материали. *Гувала қилмоқ (қуймоқ).* *Гувала девор.* ■ *Қишлоқдаги пахса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоққа қаратиб солинган уй пешайвонига гувала тахлаб қўйилган эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Гувала бош 1) гувалага ўхшаш чўзинчоқ бош; 2) дағл. аҳмоқ, нодон. *Ватан хонини ҳомийлик қилиб, ёлғон гапирганими? Эҳ, гувала бош.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ГУВАЛАК шв. Гувала. Унинг [Анзираг холанинг] ҳовлиси одам бўйи келар-келма гувалак девор билан ўралган. А. Қаҳҳор *Қўшчинор чироқлари. Гувалак уй, бостирм айвон Шундоқ кўча бўйида эрди.* М. Ал-Боқий дунё.

ГУВЛАМОҚ қ. **гувулламоқ**. *Бурчакс чўян печка солярка сачратиб гувлайди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир шамол турди-ю гувлак адирдан. Тўзон-ла қопланди Дарғом осмон.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузла *Пахтазор оралаб трактор гувлар, Эш иноқ тўп қиз, пешона боғлиқ.* Миртемир.

ГУВОҲ [ф. گواه – шоҳид] 1 Бўлиб ўтга воқеа-ҳодисаларни ўз кўзи билан кўрган ёлларнинг ҳақиқатан ҳам бўлганлигини та

диқлаш учун шу иш бўлган жойга махсус чақирилган киши; шоҳид. *Сидиқжон ўн бир гувоҳни ёнига олиб, районга жўнади.* А. Қаҳҳор. *Кўшчинор чироқлари. Мен инқилобгача ва инқилобдан сўнг деҳқонларимиз кечирган ҳаётларининг жонли гувоҳиман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 ҳуж. Суд ёки терговдаги иш юзасидан ўз билганларини айтиб бериш учун судга чақирилган киши. *Судга гувоҳларни чақирмоқ.* ■ *Терговчи ҳам қариянинг гувоҳ тариқасида ишга аралаштиргани, унинг алданганига шубҳа қилмасди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Воқеа-ҳодиса, фикр, ҳолат ва ш. к. нинг тўғрилигини тасдиқловчи нарсас; далил. *Кишини меҳнат улуғлайди. Сиз-биз кўрган ҳурмат-эҳтиром – бунинг гувоҳи.* Газетадан.

ГУВОҲЛАНТИРМОҚ Гувоҳлар, зарурий ҳужжатлар орқали тасдиқламоқ, расмийлаштирмоқ.

ГУВОҲЛИК 1 Шоҳидлик, кўрган ёки билганлик; гувоҳ бўлишлик. *Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 ҳуж. Гувоҳ томонидан берилган маълумот, гувоҳнинг айтганлари. *Гувоҳлик бермоқ.* ■ *Зиёдаҳон билан Анзираат холадан, қолаверса, Шарофат можаросидан хабардор бўлган бошқа одамлардан судда гувоҳлик беришларини сўради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГУВОҲНОМА [ф. *گوواهى نامە* – ёзма гувоҳлик; гувоҳнома] **1** Қайд этиш шарт бўлган юридик воқеа-ҳодисаларни тасдиқлайдиган, имзо қўйилган ва муҳр босилган расмий ҳужжат. *Тўғилганлик ҳақида гувоҳнома. Талабалик гувоҳномаси.*

2 эск. айн. **аттестат 1.** *Кеча ўнинчини аъло тугатдинг, Қўлингда етуклик гувоҳномаси.* Ҳ. Фулом.

ГУВУЛЛАМОҚ «Гув» этган овоз чиқармоқ. *Ўт гувуллаб ёнмоқда.* ■ *Ташқарида шамол гувуллаб, деразаларни чертарди.* Ойбек, *Кўёш қораймас. Йўл бўйлаб кетган симёғочлар эса узлуксиз гувуллабди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарвозада машина моторининг гувуллагани эшитилди.* С. Нуров, Нарвон. *Халқ гувуллаб, олдинга юрди, уни миришаблар гови тўсиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУВРАНМОҚ Ноаниқ, тушуниб бўлмайдиган овоз чиқармоқ; ноаниқ гапирмоқ; гўлдирамоқ. *Жавоб эшитилмагач, чол ўзича гувраниб, кўчага чиқди.* Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти. *Ташқарида гувраниб турган кўзғолончилар ичкари бостириб киришди.* С. Сиёев, Аваз. *Парда очилиши билан одамлар бирдан гувранди, кимлардир ниқир-ниқир кулди.* «Ёшлик».

ГУГУРТ [ф. *گوگرد* – олтингургурт; гургурт] **1** Бир учига қалпоқча шаклида ёнувчи модда суртилган чўп; гургуртчўп. *Тантибойвачча индамай қолди. Папиросни лабига қистириб, бир қанча гугуртни чақа-чақа, базўр ёндирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гургурт чўплари солинган, ён томонига ёндирувчи модда суртилган қутича. *Старшина жангчиларга икки яшик ёндирувчи ишша ва бир қутидан гугурт тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Яхшиямки, гугурт бор экан. Отам бир неча қучоқ хашак териб келди, – деди Ҳожиди хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУГУРТЧЎП айн. **гургурт 1.** *Бой.. гугурт-чўпнинг учай-учай деб турган алангасидан чилимнинг сархонасидаги тамакини базўр ёндириб олди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ГУДОК [р. *гудеть* – гувилламоқ; чалмоқ] **1** Сигнал бериладиган турли механик қурилмалар; ҳуштаклар. *Тошкентдаги тепловозвагон ремонт заводида бир гудок сақланади.* Газетадан.

2 Шундай қурилмалар чиқарадиган чўзиқ овоз; сигнал. *Паровоз гудоги эшитилди. Гудок бермоқ (чалмоқ).* ■ *Эрта тонгда завод гудоги Эргашини ҳам уйғотди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан кўзгалди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Тонгги гудок чалмасдан, Мен ҳам турман. Ёш кўнглимнинг майлини Ишга бураман.* Файратий.

ГУДРОН [фр. *goudron*] Нефтни қайта ишлаш натижасида қоладиган қора, смолага ўхшаш қуйқум, нефть қолдиғи (йўл қурилиши материали сифатида ва бошқа техника эҳтиёжлари учун ишлатилади). *Гудрон суркалган дарахт ёнмайди, у синдирилган темир йўл италари эса чиримайди.* Газетадан.

ГУДРОНАТОР Битум ташийдиган ва уни йўл қоплами устига бир текис тақсимлайдиган машина. *Битум ташийдиган гудронатор машинасига кимдир «губернатор»*

деб ном кўйиб юборибди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ГУЖУМ Сада қайрағоч. *Хоразмда ҳовуз деса, дарҳол кўз олдинга катта-катта гужумлар — қайрағочлар келади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Анави олакўз барзанги лом деб оғиз очмайди, кун бўйи гужум тагида осмонга қараб ётади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЗАР [ф. گزر — ўтиш жойи; кўча, маҳалла] 1 Қишлоқ ёки маҳаллаларнинг чорраҳаларида жойлашган, чойхоналари, қассоблик, баққолик каби дўконлари бўлган обод, гавжум жой. *Бу маҳаллада унга [Йўлчига] маъқул бўлган икки киши бор эди. Бирини — гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчисини — Шокир ота номли маҳсидўз чол.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай, гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 фольк. Йўл. Қалмоқлар юртига гузарим тушиди. «Алпомиш». *Гузаримиз тушса, излаб келармиз. Султон бўлган, жоним дўстим, хуш энди. «Муродхон». Кулоҳ кийиб, бўлдим мен бир қаландар, Ногаҳон гузарим тушиди бу шаҳар. «Ширин билан Шакар».*

3 шв. Дарёдан, сойдан қайиқлар ўтадиган жой; кечик.

4 тар. Бухоро хонлигида: маҳалла.

ГУЗАРГОҲ [ф. گزرگاه — ўтиш жойи] Гузар жойлашган ер; гузар. *Каталак кўчада эмас, гузаргоҳда яшаймиз.* Ойбек, Навоий. *Ойнагул Машҳадга етиб келганда, Фарҳод уни Хиёбони жам кўчасининг бошидаги гузаргоҳда кутиб олди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУЛ I [ф. گل — чечак] 1 бот. Ёпиқ уруғли ўсимликларнинг урчиш учун хизмат қиладиган, гулбанд, косачабарглр, тожбарглр, чангчилар ва уруғчидан иборат қисми. *Олма гули. Нок гули.* ■ *Нурининг ҳовлисидаги гилослар гуллаган. Уларнинг оппоқ, кўркам гуллари қуёш нурида жуда нафис товланар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Атиргул ва умуман зийнат учун экиладиган ёки табиий, ўзи ўсадиган гулли ўсимликлар; чечаклар. *Пушти гул. Оқ гул. Қўқон гул. Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз — ҳунар.* Мақол. ■ *Дала йўлининг икки томонидаги боғлар туташ гуллар билан қопланган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Супаларнинг ораларига, атрофига анвои гуллар экилган.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Қизил гул қ. қизил 1. Тувак гул Тувакде ўстириладиган хонаки гул.

3 Бирор нарсага табиатдаги гуллар шаклида чизиб, тикиб, босиб ёки ўйиб туширилган безак, нақш; орнамент. *Тез кунда альбомнинг варақлари фотосуратларга ва бўёқ қаламда чизилган гулларга безанди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Меҳрини эса дўпписининг гулидан таниди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 кўча поэт. Гўзал. *Гулли гулга кўш. Мақол.* ■ *Иккови ҳам узилмаган гул.* Ойбек Танланган асарлар. *Бермағил ёвузларга би, дақиқа хушнудлик, Гул Ватаннинг мард ўғли кўкрагингни қалқон қил.* Файратий.

5 кўча (1-ш. эгалик кўшимчаси билан мурожаат шакли) Ёр, севикли аёл. *Гулим сенга айтар сўзим бор.* ■ *Мактубимга жавоб ёзмадинг, дилдор, гулим ҳам баҳорш сенсан, Гулбаҳор.* М. Алавия.

6 кўча (3-ш. эгалик кўшимчаси билан Энг яхшиси, сараси; фойз киритувчиси, қи зитувчиси. *Йигит (лар)нинг гули. Зиёли ларнинг гули.* ■ *Шоҳ қиз, шакар қиз, қиз ларнинг гули, Қошларингни кўрсатгил, ме унинг қули.* С. Айний, Дохунда. *Йигитал келин-куёвнинг мақсади, борар манзилин билса ҳам, уларнинг саломларига алик олгач кўнгил учун сўради: -Ҳа, йигитнинг гули йўлингиз бўлсин? Т. Малик, Ажаб дунё. Фасл баҳор. Қўшим Гифур Фуломнинг элли ишлиги. Ушанда Булбул Мамедов тўйхона нинг гули бўлган эди.* Ҳ. Назир, Мафту нингман, Озарбайжон.

7 этн. Баҳорда, гуллар очилганда, марҳум хотирасига бағишлаб унинг йилига қада ўтказиладиган маросим. *Чолнинг ёстиг тагидан топилган пул уни кўмиб келиш гагина етди. Ҳали бу ёқда учи, еттиси, йи гирмаси, фотиҳахонлиги, шаклиги, ифтор лиги, икки ҳайити, гули, қовоқ оши, қовун узуми, йил ошиси, оқ солар ва ҳоказолар бор.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

Гул ташламоқ 1) гул-нақш билан қопланмоқ (қишда муз нақши билан қопланган ойна ҳақида); 2) моғорламоқ. *Нон гу ташлабди. Гул қилмоқ* Яшнатмоқ, обо, қилмоқ; қизитмоқ. *Хароб бўлган рўзғорни Ишлаб-ишлаб гул қилган.* «Ойсулув». *Ўла айтиб, тўйларни гул қиласиз, Бу хизрни ўзин гизга пир қиласиз.* «Оқ олма, қизил олма» Ўн гулидан биттаси ҳам очилмаган Ёш

навқирон одам ҳақида. *Ана шу хаёллар Бегимхонни безовта қиларди: -Ун гулимдан бир гулим очилмай туриб, тул бўлиб қолдимми?! - деб ўксинди у. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қўли гул Ҳар ишга моҳир, ўз ишининг устаси. Зокир ота, шубҳасиз, жуда тажрибали нахтакор, қўли гул одам. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

ГУЛ II тиб. Қизилча, қизамиқ ва бошқа баъзи бир касалликлар билан оғриган вақтда баданда пайдо бўладиган майда қизил тошма. *Болага гул тошди. ■ Унинг бир кўзига гул тушиб, кўролмай қолгач, халқ уни Назиркўр деб атай бошлаганди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ГУЛА I [ф. *گوله* - юмалоқлаб ўралган, эшилган ип] Тўқимачилик дастгоҳида танда ипларини иккига ажратиб, улар орасидан моки ўтказишга хизмат қиладиган мослама. *Эртаси кечқурун гула тўғрилаб ўтирсам, эшикни биров тақиллатди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ГУЛА II шв. Нусха; ўрнак, андаза.

Гула кўтармоқ (ёки кўчирмоқ) Ўрнак олмақ; тақлид қилмоқ. *Исматов ҳам хўжа-ишдан гула кўтариб, атрофига қариндош-уруғларини тўплади-да, юлғичликни бошлаб юборди. «Муштум».*

ГУЛАБАРДОР [ф. *گوله بردار* - гула кўтарувчи] Гула тайёрловчи ёки гула кўчирувчи, нусха олувчи мутахассис.

ГУЛАНДОМ [гул + андом] 1 Қаддиқомати келишган, нозик бадан (гўзал аёл ҳақида). *Бўз боламан, ҳолим йўқдир, Ёри гуландомим йўқдир. «Тоҳир ва Зухра».*

2 Гуландом (хотин-қизлар исми).

ГУЛБАДАН [гул + бадан] қ. **гуландом**. *Менинг шайдолигим бу нозпарвар дилрабодандир, Ярашган қадду қомат, хулқи хуш, нозик адоқандир, Мулоийм, гулбадан, ширин сухан, таъби расодандир. Ҳабибий.*

ГУЛБАНД I [гул + банд] Пичоқнинг дастаси билан тиги бириккан жойига ўрнатилган махсус металл ҳалқа. *Пичоқ унча катта эмас эди. Гулбандидан учигача бир қарич келарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Мўйсафид дастурхон ўрнига ялпиз бареларини яйратиб тўшади-да, гулбанди ярқираб турган дандонсоп пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди. Ҳ. Нурий, Пахтакор ўйлари.*

ГУЛБАНД II бот. Гулни тутиб турувчи новдача.

ГУЛБАРГ [гул + барг] 1 Гултожни ташкил этувчи ҳамда уруғчи билан чангчини қуршаб турувчи гул япроқчалари, баргчалар мажмуи. *Гулбарглар орасига яширинган тирноқдай кўнғиз учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Гулбаргларга термулиб, яна учди ўйларим, Япроқ мисол титратиб қўйдингиз-ку юрагим. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.*

2 *кўчма*. Гул баргчаларидек чиройли, гўзал; нозик; қизил. *Ҳамлет юрагига берарди ҳайт Сенинг у оташин гулбарг лабларинг. Ҳ. Олимжон, Офелиянинг ўлими. Майли энди, ҳеч бўлмаса қумғон қайнатсам, Қиш кунлари ловиллатсам гулбарг ёноғинг. Миртемир.*

ГУЛБАҲОР [гул + баҳор] *поэт*. 1 Гуллар очилган пайт; баҳор. *Гулбаҳор шабнам безамииди гулларни, Майин насим севинтирмиш дилларни. М. Алавия.*

2 Гулбаҳор (хотин-қизлар исми).

ГУЛБЕОР, беоргул [гул + беор] Ер бағрилаб ўсадиган энсиз баргли, нозик ранг-баранг гулли, уруғидан тез кўпаядиган манзарали ўтсимон ўсимлик. -*Уларнинг [аммамнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саногии йўқ: гулбеор, гуларъно, гулсапсар, ишқилиб, санаб тугатиб бўлмайди, - деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

ГУЛБОҒ [гул + боғ] 1 Гул экилган боғ, гулзор боғ, гулистон. *Меҳнат аҳли қилди обод Фарҳод даштини гулбоғлар, Гулистон бўлди саҳролар, учолмас энди ҳеч зоғлар. А. Пўлат. Меваларнинг уруғин Экинг, асранг, ўртоқлар, Келажакда улардан Яратилгай гулбоғлар. З. Днёр.*

2 Сайлгоҳ ер; томошабоғ, парк. *Рабочилар гулдай яшнаб кийинган, Оқшом бари гулбоғларда йиғилган. Фозил шоир.*

ГУЛГАЙ шв. Оёқ кафтининг дўнг ери.

ГУЛ-ГУЛ Чамандек ранг-баранг, гулгун ва гўзал. *Сизлар билан бирга, халқимизга гул-гул нафис газламалар тўқиб кийгизамиз! А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сочпопугин ёйган тол барги, Чаман боғлар чиройи гул-гул. Т. Тўла.*

Гул-гул очилмоқ (ёки ёнмоқ, яшнамоқ) 1) бутун гўзаллиги, латофати билан намоён бўлмоқ, яшнаб кетмоқ. *Баҳор келиб, далалар гул-гул очилиб кетди. ■ Инобат жиндек пардоз билан ойдеккина келин бўлди. Айниқса, тўйнинг эртасига гул-гул очилиб кетди. С. Аҳмад, Сайланма. Зевархон ҳам гул-гул очилиб кетди. Н. Аминов, Суварак; 2) шод-*

ликдан чехраси очилиб, яйраб-қувнаб, очилиб-сочилмоқ. *Дарҳақиқат, Канизак Ўрмонжоннинг олдига юраги пўкиллаб бордию, гул-гул очилиб қайтди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Саодатнинг ҳаяжондан гул-гул ёнган бахтиёр чехрасидан кўзини узолмасдан ўтирган Турғун биринчи марта уни севиб қолганига иқрор бўлди. О. Ёқубов, Тоғ қизи.*

ГУЛГУН [ф. گلگون – гулранг; қизғиш, пушти] 1 Қизил, қирмизи, пушти. *Дейман: саҳар шафақдан учқунми, лоласанми, Шодлик майига тўлган гулгун ниёласанми? Э. Воҳидов, Тонг нафаси. Кийгани гулгун қирмизи, Ақлим олар жоду кўзи. «Муродхон».*

2 кўчма Гўзал, чиройли. *Наврўз эди табиат гулгун, кийиб олган ям-яшил либос. Ё. Мирзо. Келгусига боқсак умидвор, Ҳаёт яна кўринур гулгун. З. Диёр.*

3 Гулгун (хотин-қизлар исми).

ГУЛДАЙ 1 Гул каби, гулга ўхшаш. *Ранги сўлиб боради, Сариқ гулдай сарғайиб. «Ой-сулув». Худди эрта билан очилган гулдай бўлиб, тиллари булбулдай бўлиб, кўзлари ёрқинлашиб кетди. «Юсуф ва Аҳмад».*

2 Чиройли, гўзал, латофатли. *Сарғаймасин гулдай юзим, Телмирмасин наргис кўзим. «Баҳром ва Гуландом». Эй ботирлар, гулдай юзинг сўлдирма, Ички сиринг душманинга билдирма. «Эрали ва Шерали».*

3 кўчма Ёш, навқирон. *Зухра бегим олти йилдан бери тўшакда ёлғиз ётади. Унинг гулдай умри беваликда сўлиб боряпти. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Гулдай қиз қари кишини бошига урармиди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

Гулдай ҳунар Жуда яхши, покиза ҳунар. *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан, бўйдоқ экан, уйи-жойи тайин экан, яна сенга нима керак? Ойбек, Танланган асарлар.*

ГУЛДАСТА [гул + даста] 1 Дасталанган гул, бир боғ гул; букет. *Набижон биринчи давлат имтиҳонини топширган кунини Муборак уни катта гулдаста олиб келиб табриклади. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Вагонларга ирғитилган гулдасталарнинг кўни ерга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 *архит.* Мачит, мадраса, сарой ва ш. к. нинг ташқи деворлари туташган бурчакда тиргак ва безак мақсадида деворга қўшиб тикланган кичик минора. [Меъмор] *Гавҳаршодбегим мадрасаси ёнига келиб, гулдастага*

қаради, зангори кошинлар ой нурида ярқираб турарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Туркум, тўплам. *Хонанда, айниқса, санъатсевар дўстларига ўзининг аввалгиларига ўхшамайдиган янги қўшиқлар гулдас-тасини Наманган шаҳридаги «Навбахор» марказий ўйингоҳида тақдим этди. Газеталан.*

ГУЛДОН [гул + ф. دان – «сақлаш жойи» маъносини билдирувчи қўшимча] Гул солиб қўйиладиган идиш; ваза. *Биллур гулдон. ■ Иқболхон чуқур хўрсинди, гулдонни жойига қўйиб, бошқа уйга ўтди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

ГУЛДОР [гул + ф. دار – «бир нарсага эга» маъносини билдирувчи қўшимча] Гулли, гул-нақш солинган, безакли. *Сопи гулдор пичоқ. ■ Бозор Ҳамроевич гулдор кўрпачага ўтириб, атрофга разм солди. Ў. Усмонов Сирли соҳил. Латофат буфетдан гулдор кўркам тарелка олиб.. хужрага кириб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ГУЛДУР тақл. с. Момақалди роқ сингарин гулдуреган товуш ҳақида. *Араванинг гулдурини. ■ Гулдури этиб, булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди. Ҳамза.*

ГУЛДУРАК Момақалди роқ ва унинг овози. *Гулдураклар гулдураб қолар, чақмоқ чақар момақалди роқ. А. Пўлкан, Изҳор. Ҳаво гулдуради ва бу гулдурак худди Пўлатнинг боши устида бўлгандек, уни ҳозирнинг ўзидаёқ янчиб юборгудек туюлди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Чотқол тоғ устини бир лаҳза ёритиб чақмоқ чақар, кейин еру кўкни ваҳимали гулдурак товушини тугиб кетар эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ГУЛДУРАМОҚ Момақалди роқ овозига ўхшаш овоз чиқармоқ. *Худди шу пайт бутун чўлни сутдек ёритиб чақмоқ чақди-ю, момақалди роқ гулдураб ўтди. М. Мансуров, Ёмби. Танк гулдураганича келиб, [Аҳмаджон ётган] окоп устидан ўтиб кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бирдан ҳавода душман самолёти моторининг гулдураган овози эшитилди. Н. Сафаров, Тилсимчилар.*

ГУЛДУРОС Гулдуреган овоз ҳақида. *Алижон учинчи рота.. томонга бурилган ҳам эди, қарағайлар тепасидаги қоронғи осмонда моторлар гулдуроси янгради. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Тепада гулдурос кўтарилиб, гўё тоғ кўчди-ю, уйдаи-уйдай тошлар бир-бирига урилиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўча Кучли; давомли. *Гулдурас қарсақлар зални титратиб юборди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Яна гулдурас қарсақлар янгради. К. Яшин, Ҳамза.*

ГУЛДУР-ШАЛДИР *рвш.* Гулдураб, шошилич равишда. *Мулла Обид чўчиб кетади, Берди татар гулдураб-шалдир ҳужрага кириб келади. А. Қодирий, Обид кетмон. У [Ҳафиза] гулдураб-шалдир ҳовлига кириб келиб, кутилмаганда бувисини таажжубга солди. Мирмуҳсин, Умид.*

ГУЛДҶЗ [ф. *گلدوز* — гул тикувчи, каштачи] Матога гул солиб тикувчи (аёл).

ГУЛДҶЗИ [ф. *گلدوزى* — гул, кашта тикиши] Гул солиб тикилган, гулдор. *Бошимдаги онам тиккан гулдўзи дўппи болаларнинг кўзини қамаштирарди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ГУЛЕТИМ [гул + етим] Отасидан айрилиб, онаси билан қолган етим қиз ёки бола. *Қадимгаларнинг: она билан қолган гулетим, ота билан қолган шуметим, деганлари бежиз эмас экан-да, — деди Башорат. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

ГУЛЁР [гул + ф. *يار* — дўст; сеvimли киши] 1 кам кўла. Гузал ёр, жонона. *Кокилинга қора мунчоқ тақайин. Сизнингдек гулёрни қайдин топайин. «Оқ олма, қизил олма».*

2 Ёр, жонон шаънига айтиладиган кўшиқ номи. *«Гулёрга сол созингни, «Баёт»га сол бозингни, Тинчлик кўшигин бошла, Эшитай овозингни. «Кўшиқлар».*

ГУЛЖАБИН [гул + а. *جبین* — пешона] Гул юзли. *Гулжабинлар даврасинда, майлига, минг розиман, Бир умр бўлсам асир, бўлсам камол Душанбада. Уйғун, Тонг кўшиғи.*

ГУЛЗОР [ф. *گلزار* — гул билан қопланган майдон] Гул экилган ер, чаманзор, гулшан. *Нигора гулзорда гул териб юрган экан. С. Анорбоев, Оқсой. Гулзорларда булбул сайраса, Гул ҳидидан кўнгила яйраса. Уйғун.*

ГУЛИСТОН [гул + ф. *ستان* — «эгалловчи» маъносини билдирувчи кўшимча] *поэт.* Яшнаган, обод ер; боғ-бўстонлар макони бўлган ўлка. *Канал қазиб, чўлни қилдик гулистон, Даламиз нашъали, даламиз бўстон! М. Алавия. Инди менинг ширин жоним керакмас, Фасли баҳор, гулистонлар керакмас. «Ширин билан Шакар».*

Олам гулистон «Масала, муаммо ҳал», «иш битадил-қўяди», «тамом», «вассалом», «хамма хурсанд» каби маъноларда айти-

ладиган ибора. *Аммо сиз «хўп» десангиз, олам гулистон. Ойбек, Танланган асарлар. Чўчманг. Биттагина дадил қадам ташласангиз, олам гулистон бўлади. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ГУЛИСУМБУЛ [гул + сумбул] Пиёзгулдошлар оиласига мансуб ўсимлик; гиацинт.

ГУЛҚАРАМ [гул + қарам] Ҳосили тўпгул шаклида бўладиган бир йиллик қарам тури.

ГУЛҚОР [ф. *گلکار* — боғбон; гул ўстирувчи] Нақш-гул ўювчи ёки ясовчи уста, мутахассис. *Унга [уста амакига] кулоллар, гулқорлар ва читгарлар каби усталар ўз ишлари учун чизма нақшлар буюра эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Техник, прораб керак, ғиштчи, сувоқчи гулқор, моҳир дурадгорлар керак. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ГУЛКОСА [гул + коса] *бот.* Гулнинг гултож, чангчи ва уруғчиларини тутиб турувчи қисми.

ГУЛКҶРПА Уй деворларига осиб кўйилладиган ёки тахмонга ёпиладиган сўзана. *Кўша-кўша палак, кўша-кўша паранжи, учтўрт уйни ясашишга етадиган дорпечлар, гулқўрпалар, чойшаблар. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди. Ойбек, Танланган асарлар. Тақир ерларнинг кўриниши жуда бошқача: майса, лолақиз-ғалдоқ, чучмомалар, худди гулқўрпа ёпиб кўйгандай. кўк, қизил, яшил тусда товланади. Ҳ. Назир. Чўл ҳавоси.*

ГУЛЛАМОҚ 1 1 Гул очмоқ, гулга кирмоқ. *Ғўза гуллади. Бодом гуллади. ■ Деразамнинг олдида бир туп Ўрик оппоқ бўлиб гуллади. Ҳ. Олимжон. Ғўзалар гуллаётган пайт. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 кўча. Равнақ топмоқ, ривожланмоқ; обод бўлмоқ. *Тоштемир Сурхон водийсининг гуллаган воҳаларини кўриб, айланиб чиқди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. [Янгиер] Бошида қандай эди-ю, ҳозир қандай? Одамнинг қадами тегди-ю, гуллаб кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

3 Гул-гул очилмоқ, гўзаллашмоқ, яшнамоқ; камолга етмоқ. *Умрининг гуллаган даври қамоқхоналарда ўтган Шохназар озодликнинг биринчи куниданоқ нима қилишини билмай, бош қашлаб қолди. «Муштум». Ёш авлод — келгусимиз, фаҳримиз ҳам кўркимиз. Ёшлик — бу умримизнинг гуллаган баҳоридир. Э. Раҳим, Янги қадам.*

Оғзидан гулламоқ Файришуурий равишда сирини очиб, айтиб кўймоқ. *— Эшитинг, —*

деди Эргаш. — Бирламчи шартим: бу ишингизни ўла-ўлгунча сир тутасиз, оғзингиздан гулламайсиз. К. Яшин, Ҳамза. Фақат бориб таништиргунча, оғзингиздан гуллаб юрманг. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ГУЛЛАМОҚ II Моғорламоқ, пўпанак босмоқ. Нон гуллабди.

Кўлингдан (ёки **кўлидан**) гуллагур қарғ. Кўлинг шол бўлгур, кўлинг сингур. — Қайси кўлингдан гуллагур бу картошкани артди, — деди у бўғилиб, — ярмини пўчоққа чиқариб юборибди-ку! «Муштум».

ГУЛЛАТМОҚ I Гулламоқ I 2, 3 фл. орт. н. Мен ҳам сенга ҳар нафас Шафқат кўлин чўзайин, Қути учган ҳаётинг Гуллатайин, тузайин. Ғайратий.

2 Файз киритмоқ; қизитмоқ, кўтаринки руҳ бермоқ. Кампир ҳам биз билан столнинг бир тарафини гуллашиб, савлат тўкиб ўтирди. Ойдин, Ҳикоялар. Унинг асл исми — Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизикчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «Набигул» деб атаганлар. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Бировнинг уйини гуллашиб ўтиришга ярайманми? С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЛЛИ I Гули бор, гул-нақш солинган, гулдор; безакли. Гулли дўппи. Олма гулли пиёла. ■ Улар яроқ гулли чинни косалардаги қовурма шўрвага нон тўғраб овқатланаётганларида, Гулсум кириб келди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ичида гули бор, ичига гул солиб кўйилган. Гулли тувак. Гулли ваза.

ГУЛМИХ [ф. گلмиخ — катта қалпоқли мих; қозик] Қозик. Қамиш босган Заҳариқ бўйидаги гулмихларга кўйлар боғлаб кўйилган. С. Нуров, Нарвон. Эски тошойна, гулмихга илинган кийим-кечаклар — уйчаннинг оддий жиҳози шу. «Саодат».

ГУЛМОҲИ [ф. گلماهى — гул балиқ] Лососсимонлар оиласига мансуб, тоғ сувларарида яшайдиган холдор балиқ. Маҳаллий халқ гулмоҳини ажойиб бир усул билан овлайди. А. Омонов, Сурхон балиқлари.

ГУЛНОР [гул + ф. نار — анор] I от Анор гули.

2 сфт. Анор гули рангидаги, қизил, қирмизи. Ёноғи шафақ рангу лаби лолага ҳам-жинс, Гул-гул очилиб, у юзи гулнор ўтажақдир. С. Абдулла.

... 3 Гулнор (хотин-қизлар исми).

ГУЛНОРА I Гулнинг бир тури. Тўтиқиз девор тагидаги гулнора орқасидан бирдан югуриб чиқди. М. Исмоиллий, Фарғона т.о.

2 Гулнора (хотин-қизлар исми).

ГУЛОБ [гул + ф. آب — сув] I Атиргул гулбаргидан махсус усулда олинадиган сув. Баҳор дарахтларни ёш келинлардек безатиб, устларига оқ, қизил кўйлак кийгизган, кокиларига гулоб сепган эди. М. Осим, Ўтрор. Гулоб билан ювайинми зулфингни? Шамол бўлиб гул юзингни силайми? Уйғун.

2 Атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шароб; май. [Навоий:] Гулоб. [Мансур косани узатиб:] Мана, тирим, гулоб. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ниҳоят, Ўтар бобо хоннинг мушкулени осон қилмоқни ўйлаб, гулобга оз-оздан афюн қўшиб бера бошлади. С. Сиёев, Аваз.

ГУЛОБИ I [ф. گلابى — пуштиранг] Гулоб рангли, пушти. Очил қайрилиб қараб, гулоби кўйлак кийган Замирани ён томондан кўриб қолди. П. Қодиров, Уч илди.

ГУЛОБИ II Қовуннинг кечпишар нави.

ГУЛОБЧИ Гулоб тайёрловчи; гулоб сотувчи. Гулобчи дўкандор кўлларини орқасига кўйиб, юмалоқ қорнини чўққайтириб, дўкон олдида аста юрди. Ойбек, Қонли бармоқлар.

ГУЛРАЪНО [гул + раъно] айн. раъно I. Уларнинг [аммамнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саногги йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсапсар. Ғ. Фулом, Шум бола.

ГУЛРУХ [ф. گلرۇخ — қизил ёноқли, гул юзли] I Гул юзли, гул ёноқли; чиройли, гўзал. Гулрухмисиз, гулрухим, дил боғида нарғизам, Қуёш янглиғ чорлайсиз, муҳаббати дуркуним. Э. Охунова.

2 Гулрух (хотин-қизлар исми).

ГУЛРҮ [гул + ф. روى — юз; юза] қ. гулрух. Кеча келгумдур дебон, ул сарви гулрү келмади. Навоий. Ўғлонлар ўтишар гўё сор бургут, Не пари, не гулрү, лайло, ойбарчин. Миртемир.

ГУЛСАПСАР Қиёқ баргли, оқ, пушти, зангори, бинафша ёки сариқ гулли кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули. Йуллар бўйлаб гулсапсарлар яшнайди. Ойбек, Навоий. Ҳали қушлар уйғонмай, кўзни очиб тонг саҳар, Кезар эдик боғма-боғ, излаб лола, гулсапсар. Ҳ. Салоҳ.

ГУЛТОЖ [гул + тож] I бот. Гулнинг гулбарглардан ташкил топган ва гулкосани тўлдириб турган қисми; тож.

2 Гулдан ясалган тож, гулжига. Баҳор қадаб бошингга гултож, Еллар эса, бил, уша менман. Шуҳрат.

3 кўчма Бирор нарсанинг энг сараси, энг олийси. Одамзод бўлган пайдо, Хуснига олам шайдо, Одам — олам гултожи. Қ. Муҳаммадий. Шегрияят гултожи — драма демак, Менинг театрим қалбим саҳнида. А. Исроилов.

ГУЛТОЖБАРГ [гул + тож + барг] айн. гулбарг.

ГУЛТОЖИХҲҲҲҲҲҲ (гул + тож + хўроз) Хўроз тожига ўхшаш тўп гулли ўсимлик ва унинг гули. Унинг атрофида қип-қизил гултожихўрозлар чайқалиб турибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЛТУВАК Ичига тупроқ солиб, гул ўстириладиган тувак. — Мана, оға, одамбашара бўлиб келдим, — деди [Матнано] аста, — на десангиз, ихтиёрингиз ўзингизда. Мен бир гўвала лойман, истанг — хум ясанг, истанг — гултувак. С. Сиёев, Аваз.

ГУЛУЗОР [гул + узор] Гул юзли, гўзал. Еллар, соғинганимни ул гулузора айтинг, Қоши қалам, париваш, кўзи хумора айтинг. Уйғун.

ГУЛУТА шв. Гилвата. Хотин тураётиб, баралла йиғлаб юборди: — Бу ер юткур қандай бало экан!.. Одамлардай гулутага, тузга, кесакка бошқоронги бўлсам-чи! А. Қаҳҳор, Анор.

ГУЛХАЙРИ [гул + а. خير — яхши, саховатли] Баланд пояли, йирик гулли бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули. Ҳовличанинг ичида гулхайри ва қабоқлар ўсиб гуллаб ётибди экан. «Гўрўғлининг турғилиши». Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши, нафас қисши каби касалликлар даволанган. Газетадан.

ГУЛХАН [ф. گلخان — оташдон] Исиниш ёки бошқа бирор мақсадда ўтин қалаб, атайлаб ёндирилган ўт, аланга. Ўлтирибди икки дўст, ўртоқ, Отамлашиб гулхан ёнида. Ҳ. Пўлат. Гулхан теварагида бир неча киши исинмоқда эди. С. Айний, Куллар. Кўёвнинг ҳовлиси ўртасида катта гулхан ёнарди. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУЛХАНЧИ Гулхан ёқувчи. Гулханчи оёқ учиде келиб, машъалага лампамой қуйиб кетди. С. Сиёев, Аваз.

ГУЛХОНА [гул + хона] 1 Хонадонларда махсус ажратиб, гул экилган ер. Хадича ая-

нинг чехраси очилди. Гулхонага кириб, ранг-баранг гуллардан дасталаб, Марҳаматга узатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Гул экиб, гул ва гул кўчати етиштириб берадиган махсус ташкилот; оранжерея.

ГУЛЧАМБАР [гул + чамбар] Гул ва унинг баргли новдасидан тайёрланган чамбар. Қишлоқ меҳнаткашлари ўз жанговар фарзандларининг номларини ҳурмат билан тилга олиб, уларнинг қабрига гулчамбарлар қўядилар. А. Раҳмат, Шоир жанг қилган жойларда.

ГУЛЧЕЛАК Гулга сув қуюдиган челақ. У [Ориф ота] гулчелакни олиб, анҳор лабига борди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ГУЛЧЕҲРА [гул + чехра] 1 Гул юзли, чиройли, гўзал. Қалам қошлар бежирим, соқит, Гулчехранда сипойи ғурур. Уйғун.

2 Гулчехра (хотин-қизлар исми).

ГУЛЧИ 1 Гул эқувчи, гул етиштирувчи мутахассис. Ҳаваскор гулчи.

2 Гул сотувчи; гулфуруш. Улар [йигитлар] ..гулчидан гул сотиб олиб, қизларга тақдим қилдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУЛЧИЛИК Гуллар, манзарали ўсимликларни етиштириш, боғ-хиёбонларга экиш, гулдасталар тайёрлаш билан шуғулланиш; гулчи касби. Эрмакка гулчилик қиламан, режаларим бор, мижозлар ўзлари уйдан олиб кетишади. Н. Аминов, Қалтис хато. — Гулчилик осон иш эмас. Бу иш жуда катта кунт талаб қилади, — деди ўқитувчи ўқувчиларга. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ГУЛЧИН [ф. گلچين — гул терувчи] Этик ёки маҳси каби оёқ кийимларининг орқа (товон) қисми (баъзан гул ёки нақш билан безатилади). — Бу ерда [бозорда] ҳамма нарса топилади: ..ёлпўш; гулчин билан тагчарм қўйилса, ҳали кийса бўладиган нимдошигина сахтиён маҳси дейсизми.. — деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола.

Панжара гулчин Жимжимадор, серҳашам. Кечаси ташқарига бир қарич қор тушиди. Деразаларнинг ойналари панжара гулчин сингари ғалати-ғалати нақилар билан безалдилар. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ГУЛЧИРОЙ 1 кам қўлл. айн. гулчехра 1.

2 Гулчирой (хотин-қизлар исми).

ГУЛШАН [ф. گلشن — гулзор] поэт. 1 Гулзор, гулбоғ, чаманзор. Оҳ, ажиб гулшанда ҳам бўлмаса дейсан тикан, Одам-ку бу — одамзод, бетимсол буюк, кабир. А.Орипов.

Шералихон гулшан боғининг деворини ёқалаб, деворнинг тушлигига етди. «Эрали ва Шерали».

2 кўчма Гуллаган, яшнаган ер, обод ўлка, мамлакат; гулистон. *Томоша қилгали Тошкентнинг эли. Шу вақтда бўлибди шаҳарлар гули. Бир-биридан зиёд зебо манзили, Бу гулшанда мен ҳам тургали келдим. Эргаш шоир. [Холихон Тожибойга:] Қани, сўраганинг айби йўқ, кўзимга ўтдек кўринасиз, қайса гулшаннинг гулисиз? Ҳамза, Паранжи сирлари.*

3 Гулшан (хотин-қизлар исми).

ГУЛШОДА 1 айн. **гулчамбар**. *Ўзбекистоннинг олий ўқув юрталарида таълим олаётган ҳиндистонлик студентлар, қадимий анъанага кўра, Ўзбекистон раҳбарлари бўйнига гулшодалар осиб қўйдилар.* Газетадан.

2 Гулшода (хотин-қизлар исми).

ГУЛЮЗ 1 қ. **гулузор**, **гулчеҳра 1**. *Жойи шамшод ул ҳам гулюз дилбардур, Керакмасдур менга жою гавҳарлар. «Баҳром ва Гуландом».*

2 Гулюз (хотин-қизлар исми).

ГУЛЯШ [венгр. hulaş] Майда бўлақларга бўлиб қовурилган гўшта гуруч, макарон ёки карам гарнири қўшиб тайёрланган таом. *Трестимиз ҳузурида.. кабоб, котлет, гуляш ва бошқа хом таомларни тайёрлаб берувчи цехлар ташкил этилди.* Газетадан.

ГУЛҚАЙЧИ Гул, ток кесадиган махсус қайчи; токқайчи. *Саримсоқ ота.. гулқайчи билан ёш дарахтларнинг пастки шох-бутоқларини қирқиб юрарди.* Мирмуҳсин, Чинқиш. *Бобом гулқайчи билан кўларра олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

ГУЛҚАНД [гул + қанд] Атиргул гулбарги ва шакардан тайёрланадиган ширинлик; қиём. *Гулқанд.. эфир мойлари, глюкоза, сахароза ва бўлак фойдали моддаларга бойдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ГУЛҚОҒОЗ [гул + қоғоз] Уй деворларига ёпиштириладиган гулли қоғоз.

ГУЛГУНЧА [гул + гунча] Гул гунчаси, очилмаган гул. *Жавоб беринг, кетай Эрон шаҳрига, Чаманда кўринди менга гулгунча.* «Баҳром ва Гуландом».

ГУЛҲАМИШАБАҲОР [гул + ҳамиша + баҳор] Баҳрдан то кузгача очилаверадиган қизгиш-сарик гулли ўтсимон ўсимлик ва унинг гули. *Намозшомгул билан садарайхон, гулбеор билан гулҳамишабаҳор ҳам бир-биридан кўримли.* Ҳ. Назир.

ГУМ 1 [ф. *گم* – гойиб, пинҳон] Дарё ёки кўлнинг чуқур жойи; чуқур. *Амударё гум экан, Теварақлари қум экан. «Кўшиқлар».* *Нусратбек дарҳол улардан кўзини олиб қочди-да, сув олгани энкайди, болалигида тенг-қурлари билан дарёга чўмилгани боришганини эслади. Чуқурроқ жойни топиб ёки қумни суриб – гум қилиб чўмилишарди.* С. Нуров, Нарвон.

Гум бўлмоқ Йўқолмоқ, даф бўлмоқ. **Гум қилмоқ 1)** ўғирлаб, билдирмай йўқ қилмоқ. *Мулла Обид йигитларига, Абдужалил бойнинг ахтаҳонасида боқиб қўйган бир жуфт тулпорларини гум қилишни буюради.* А. Қодирий, Обид кетмон; **2)** йўқ қилмоқ, даф қилмоқ; **3)** ўлдириб, ҳеч кимга билдирмай йўқ қилмоқ. [Султонбек Турғунга:] *Қўлингизда қоғозда номлари кўрсатилган беш кишини топ, гум қил.* К. Яшин, Пьесалар.

ГУМАНИЗМ [лот. *humanus* – инсоний одамий] Инсонпарварлик, кишини қадрлаш, унга муҳаббат ва ҳурмат билан қараш кишиларда юксак маънавий фазилатларни ривожлантиришга ғамхўрлик қилиш. *Достонда муҳаббат темаси оптимистик тарзда ҳақилиниши билан бир қаторда қаҳрамонлик дўстлик ва гуманизм ғоялари ҳам реалист санъаткорга хос уйғунлик ва моҳирлик билан берилган.* «ЎТА».

2 тар. Уйғониш даврида (13–14-асрларда); инсонни феодализм ва унинг мафкураси ҳисобланмиш католицизм асоратидан озод қилишга қаратилган илғор ижтимоий ва адабий ҳаракат; дунёқараш.

ГУМАНИСТ Гуманизм тарафдори; инсонпарвар, одампарвар. *Улуғ гуманист образ ўрта аср туни қоронғилигини ёритувчи ёру машъал каби менинг хаёлимни эгаллаб олди.* «ЎТА».

ГУМАНИСТИК Гуманизмга, инсонпарварликка оид; инсонни улуглаш ғоялари билан суғорилган. *Тинчлик учун кураш гуманистик ғоялар тантанаси учун кураш ишига ёшлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.* Газетадан.

ГУМАНИТАР [лот. *humanitas* – инсонтабиати; маънавий маданият] Кишили жамиятига, инсон ва унинг маданиятига инсонпарварликка оид.

Гуманитар ёрдам Инсонпарварлик ёрдами. **Гуманитар фанлар** Инсон ва унинг маънавий маданиятини ўрганувчи ижтимоий

фанлар мажмуи (мас., фалсафа, тарих, сиёсий иқтисод, филология).

ГУМАШТА [ф. گماشته — ваколатли шахс; кизматкор] **1 тар.** 20-аср бошларига қадар Туркистонда катта савдогар бойларнинг жойларда савдо ишларини олиб борувчи ишончли кишиси, вакили. *Баъзи серпул — катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашаларини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машгул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [Абдулла Қодирий] 1912 йилда яна бошқа бир савдогарга йилига 50 сўм иш ҳақи билан гумашта бўлиб киради. «УТА».

2 кўча Бирор кимсани қўллаб-қувватлаш билан муайян амалга тайинланган ёки бирор томонидан махсус топшириқ билан қўйилган шахс. У [Ваҳоб Бердиев] аппаратни ўз гумашалари билан тўлдирди. Газетадан. Солиқбой гумашалари эса буни ўзларича изохлаб, бойнинг саховатпешалиги, камбағилларварлиги деб тушунадилар. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ГУМБАЗ [ф. گنبد / گنبد — қубба, равоқ] **1** Қубба шаклидаги том; қубба тахлитидаги нарса. *Цирк гумбази. Ҳаммом гумбази.* ■ Тўғрида Ҳирот мадрасаларининг нақшли гумбазлари эрталабки қуёш нурида ярқираб кўринмоқда. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. - Гумбазни кошин билан безатмоқчи бўлибсиз, кошинингиз етарлими? — деди [Хокзода]. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

2 кўча Бесўнақай, катта, семиз одам ҳақида. *Тунов кунни холамникига борган эдим, холам.. ҳамма гапни Ҳомид чўчқанинг қулоғига етказувчи ўз қизи Зайнаб гумбаз бўлганини бирма-бир айтиб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кўк гумбази кўча Осмон. *Бола ҳар кун келар оқшомда, Тут тагига бориб ўтирар Ва сарҳадсиз нилий осмонга — Кўк гумбазга боқиб ўй сураар.* Х. Даврон, Тунги боғлар.

ГУМБАЗДАЙ, -дек кўча Катта, семиз, бесўнақай. *Ҳай, гумбаздай қиз бўп қопсан-а, вай, холаңг ўргилсин сендан, ҳой, манга қара, менга келин бўласанми?* Ю. Шомансур. Қора марварид. *Эшиниёз қари бияда гумбаз бўлиб ўтирипти.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГУМБАЗСИМОН Гумбаз тахлитидаги, гумбазга ўхшаган. *Шу сабаб кўприк дарё устига ярим гумбазсимон бўлиб «кўнган».* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГУМБУР 1 тақл. с. Портлаш чоғида чиқадиған ёки портлашга ўхшаш кучли, давомли товуш ҳақида. *Базм борган сари қизимоқда, чирманда гумбурига қўшилиб, ялли қийқириқлар эшитилмоққа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ноғоралар гумбури ва карнайлар садоси яна осмону фалакка чиқди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 сфт. Мустаҳкам, пишиқ-пухта. *Гумбур арава.* ■ -*Машина гумбур, — деди Ражаб ака. — Энди бу ёғи сенга боғлиқ, ука!* К. Раҳим, Ўз касбини севган йигит. *Аравалар гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

Иш гумбур Иш жуда яхши, иш авжида. [Мирзараим Гулжонга:] *Мана шу хат билан иш гумбур.* Гулжонни лўкилла тамиз-кўямиз.. Ҳамза, Паранжи сирлари. *Унинг [Миркомилнинг] ишлари гумбур.* К. Яшин, Ҳамза.

ГУМБУРЛАМА қ. **гумбур 2.** *Гумбурлама арава.* ■ *Комилахон, халқ ичида мени изза қилаверманг, эрта-индин гумбурлама кўприк ясаймиз.* Ойбек, О.в.шабалалар.

ГУМБУРЛАМОҚ Портлашга ўхшаш кучли ва давомли овоз чиқармоқ. *Тағин хонани титратиб момақалди роқ гумбурлади.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бетоён далада милтиқ гумбураб, акс-садоси узоқ-узоқларга кетгач, бир неча дақиқа атрофни сукунат босди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

ГУМБУРЛАТМОҚ 1 **Гумбурламоқ** фл. орт. н. *Асқар полвон ўйланиб, ҳали жавоб берганича йўқ эди, оғир булутли ҳавони артиллерия даҳшатли гумбуралиб юборди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 кўча. Қиздирмоқ; дўндирмоқ. *Жувон, эри Суярқул сепоячи сувга оқиб ўлмасдан олдин, жарангли овоз билан лапар айтар, шўх-шўх ўйнар, тўйларни гумбуралиб юборарди.* Х. Тўхтабоев, Ииллар ва йўллар.

ГУМ-ГУМ тақл. с. Кетма-кет портлашлар натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ овоз. *Мана энди ҳар икки тарафдан ҳужум. Патир-путир, гум-гум бошланди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Кўнглим гум-гум кетяпти Кўнглим беҳузур бўлиб кетяпти, кўнглим айниятипти.

ГУМДОН [ф. گم شده < گمدان — йўқолган; адашган; ғойиб бўлган]: **гумдон бўлмоқ** Гум

бирикмалар мажмуи. Гумус бирликлари ва уларнинг тупроқда тарқалиши тупроқ типининг муҳим белгиси ҳисобланади. «ЎЗМЭ».

ГУНАФША с. т. Бинафша. Қишлоққа баҳор илгарироқ келди, шекилли, Васила Назаровна танаффуслар пайтида йўлакда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг кўлида гунафша кўриб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУНГ [ф. گنگ – соқов; ноаниқ, тушунарсиз] I Сўзлаш қобилиятидан маҳрум бўлган; тилсиз, соқов, гунгалак. Гунг одам. ■ Тегирмонга бугдой солдим, Кам эканин билмадим, Шу кишига лапар солдим, Гунг эканин билмадим. «Оқ олма, қизил олма». Гунг дарвеш қабр тепасида ўтириб, узок тиловат қилди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 кўчма. Сўзлаш, гапириш ҳуқуқидан маҳрум бўлган; тилсиз, эрксиз. Подшо ҳизматидаги инсон гунг ва шол бўлиши керак экан. Ойбек, Навоий. Атроф ёлғон билан тўлганда, Ичга ютиб титроқ, нолани, Катталар гунг бўлиб қолганда, Қутла чин сўз ўйтган болани. Х. Даврон, Тунги боғлар.

ГУНГАЛАК с. т. Гунг. Шоҳимиз бебахт. Унинг оламга доғруғи кетган яккаю ягона сулув қизи туғилган кунидан бери гунгалак бўлиб юради. «Эртаклар». Ҳай-ҳай ўлан, ҳай ўлан, Дунгалакми, ёр-ёр. Кўёв поччам сўзламайди, Гунгалакми, ёр-ёр. Ё. Жўраев, Ислом, хотин-қизлар, фольклор.

ГУНГУР-ГУНГУР айн. гангир-гунгур. Гунгур-гунгур суҳбат ва кулги овозлари эшитилади. С. Зуннунова, Янги директор. Ўроз дўмбирани четга қўйди. Гунгур-гунгур суҳбат билан чой ичилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУНГУРСДАЙ, -дек с. т. Жуссаси катта; гавдали, гумбаздай. -Зовур қазийётганларнинг қаери сиздан кам. Гавдангиз гунгурсдай, бир йигитча қувватингиз бўлса, огиримизни енгил қилишингиз керакмасми! – деди Валижон Асқаралига. Ҳ. Назир, Олмос. Соатовга қоронғида гунгурсдай бўлиб кўринаётган ҳар бир адир, ҳар бир тепанинг тағида бир гап бордек туюлар эди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ГУНГУРТ Қора-сарик тусдаги, қора-сарик; кўнғир. Раённинг сочи гунгурт қора, яъни қуёшсиз жойда қора кўринса ҳам, қуёшда бир оз сарғиш бўлиб кўринар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУНОГУН [ф. گوناگون – хилма-хил, ранго-ранг] Хилма-хил, турли хил. Ҳар қадами янги кундир, Ҳар баҳори гуногундир. Миртемир.

ГУНОҲ [ф. گناه – айб] I дин. Шариат қонунига, диний ақидаларга хилоф иш, хатти-ҳаракат. Домла гундираган овоз билан нўнуса қилди: -Худонинг қудратига шак келтирманг. Гуноҳингизни орттирасиз. Сизнинг ҳамма қилмишингиз гуноҳ. П. Турсун, Ўқитувчи. Каломи шарифда ёзилишича, йиғи-сиғи олло таолонинг иродасига қарши бориш билан баробар гуноҳдир. К. Яшин, Ҳамза.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сизмайдиган иш, ножўя хатти-ҳаракат; жиноят; айб. -Нима гуноҳ қилибди шу гўдак? – деб ўйлади Нормат. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бир бечорага тўхмат қилишса-ю, била туриб, кўра туриб, жим ўтирсам, гуноҳ бўлмайдими? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Отабеклар нега қамалдилар, қандай гуноҳлари бор экан? А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Шошманг, дада, – Гулнор унинг сўзини кесиб қичқирди. – Нега Йўлчига жазо берасиз, унда ҳеч гуноҳ йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.

Гуноҳидан ўтмоқ ёки гуноҳини кечирмоқ Гуноҳ ёки айб иш қилган кишини кечирмоқ, афв этмоқ. Холхўжага йигит бўлганинг эсиндан чиқдимми? Ҳукумат гуноҳингдан ўтди-я. С. Аҳмад, Ҳукм. Беш йиллик ўзгаришдан сўнг домла мударрис Абдурахмоннинг эски гуноҳларини кечирган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Гуноҳини ювмоқ** Узини оқлаб, айб, гуноҳ, камчиликлардан фориғ бўлмоқ. -Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман, деб ният қилди отам, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Гуноҳга ботмоқ** Гуноҳ, айб иш қилмоқ; гуноҳкор бўлмоқ. Бир маҳал қотиллар қўлларида замбил билан яна пайдо бўлишди. Худди қўллари тегса, «ҳаром» бўлиб, ўзлари гуноҳга ботадигандек, жирканиб туриб, жасадларни замбилларга солишди. К. Яшин, Ҳамза. **Гуноҳи азим** Катта гуноҳ, айб. Умар полвон ўйланиб қолди, анчадан кейин тилга кирди: -Қурбон – табаррук китоб, уни хор қилиш – гуноҳи азим. К. Яшин, Ҳамза.

ГУНОҲҚОР [ф. گناهكار – гуноҳ қилувчи, айбдор] I дин. Шариат қонунига, дин ақидаларига хилоф иш қилган шахс, айбдор. Мункар-Накир.. бундай гуноҳқорни биринчи

мартаба кўриши эди, яна гурзисини ишга солди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

2 Одоб-ахлоқ доирасидан ташқари, но-жўя иш қилган шахс; айбдор. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман, шулар қатори мен ҳам гуноҳқорман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Киши ўзини гуноҳқор ҳис қилса, беғам қувнаётганларга ҳаваси келади.* П. Қодиров, Уч илдиш.

3 Жиноят қилган, жиноятчи. *Гуноҳқор бўлмақ. — Дарров ҳалиги осилиш учун юборилган гуноҳқорларнинг орқасидан от билан югур! Дор остидан бўлса ҳам қайтариб кел!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Терговчи Отахўжа акани гуноҳқор қиладиган хат ёзиб, Зумрад опанинг ўзига қўл кўйдириб олмоқчи эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ГУНОҲҚОРОНА [ф. گناهكارانه — айбдордек, гуноҳ иш қилгандек] Айб қилгандай, айбдордек. *Матнано бетини буриб, Авазга гуноҳқорона боқди.* С. Сиёев, Аваз. *Козим машинага ўтираркан, раисга гуноҳқорона боқди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГУП тақл. с. Оғир нарсанинг урилиши натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ овоз ҳақида.

Гуп этиб 1) гупиллаб, зарб билан. *Полвоннинг кучи ошиб, ўз рақибини айлантириб чунонам урдик, у гуп этиб ерга ишқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Зумрад гуп этиб, ўрнига чўкди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Йигитали мувозанатни сақлай олмай, ёнбошига гуп этиб ишқилди.* Т. Малик, Ажаб дунё; 2) бирдан ва сезиларли даражада. қ. **гупилламоқ** 2. [Чарос] *Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қудрат қорни очлигидан Аҳмадни ҳам унутиб, уйга кирди. Кириши билан билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГУП-ГУП Гуп с. тақр. *Аравалардан гуп-бурлаб тош-шағал ағдарилиши, янгроқ арра товуши, болға, босқонларнинг гуп-гуни қулоқни битирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Гуп-гуп урмоқ айн. **гупилламоқ** 1,2. *..кимдир икки қўли билан гуп-гуп уриб, болишини кўпчитарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Афшонсой томонда қурбақалар қурилар, димоққа арча, наъматакгул, ёвшан, бўзтикан ва ёввойи пиёз ҳиди гуп-гуп урарди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. **Юраги гуп-гуп урмоқ**

Кучли ҳаяжонланишдан юраги безовта-ланмоқ. Эшон аянинг ранги ўчган, юраги гуп-гуп урарди. С. Аҳмад, Сайланма. [Отабекнинг] *Ҳалиги босинқирашидан юраги гуп-гуп урар ва вужудини тер босган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУПИЛЛАМОҚ 1 «Гуп» этган овоз чиқармоқ. *Ҳаммаёқ жимжит, фақат аллақерда электростанция гупиллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кимдир югуриб, ичкарига қочди, нимадир гупиллаб, ерга тушди, нимадир полга даранглаб думалади, синди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 Бирдан димоққа урмоқ, анқимоқ (ҳид, ис ҳақида). [Ҳазратнинг] *Қўлида катта сават, саватда бут-бутун кўй.. ундан арчада пишган кабоб исси гупиллаб турибди.* И. Раҳим, Тақдир. *Димоғимга наҳорда узилган хушбўй ҳандалакнинг ҳиди гупиллаб урилгандай бўлди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

3 Шиддат билан ёғмоқ (қор ҳақида). *Гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қор ҳамон гупиллаб ёғарди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

Юраги гупиллаб урмоқ айн. **юраги гуп-гуп урмоқ**. қ. **гуп-гуп**. *Дилфузанинг юраги гупиллаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУППА I: **гуппа ташламоқ** Зарб билан йиқилмоқ; зарб билан ўзини отмоқ. *Катта оқар сувни сира кечмаган қозоқий чўл оти камчи зарбидан ўзини гуппа дарёга ташлади.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУППА II: **гуппа урмоқ** қ. **гупилламоқ** 2. *Паловнинг буғи, ширин ҳиди гуппа уради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУППАКЛАШМОҚ Тўдалашиб, бир-бирини тортқилаб, босиб-йиқитиб, ёқалашиб ўйнашмоқ (болалар ҳақида). [Рустам] *Ана шундай шўхлик ва қувноқлик билан синфга кирди, папкасини партага улоқтириб, болалар билан гуппаклашиб ўйнаша бошлади.* Шухрат, Умр поғоналари.

ГУППА-ГУППА қ. **гуп-гуп**. *Гуппа-гуппа ёғар эди момиқ қор. Бунча енгил, бунча оқ!* Ж. Жабборов. [Умарқулнинг] *Вақт ўтиб, яна дармони кета бошлади. Икки-уч қадам ташламасдан, гуппа-гуппа ишқилаверди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ГУППИ I шв. Ҳовлиқма, шошма-шошар. *Очил Куч гуппироқ одам, гапга тез учади. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.*

ГУППИ II шв. Қалин пахтали чопон, тўн. *Адолат онаси келтирган қора духоба гупписини кийиб, бошига каттагина шол рўмол солиб олган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Гуппи чопон кийган, патак соқолли ғулабир киши эгардан ёнбошлаб тушди-да, Аваз билан қўшқўллаб кўришди. С. Сиёев, Аваз.*

ГУПСАР эск. Кечувдан ўтиш учун хизмат қиладиган, махсус усулда қўй ва мол терисидан тайёрланиб, ичига ҳаво тўлдирилган мешга ўхшаш мослама.

ГУПУРМОҚ I айн. кўпирмоқ. Сув гупуриб оқмоқда.

2 кўчма Жўшмоқ, жўш урмоқ; қайнаб тошмоқ; ҳовлиқмоқ. *Жамол, Мунаваар тут-қазган бир қучоқ ранго-ранг атиргулли кўз олдига келтириб, ичидан қувончи гупуриди. С. Анорбоев, Меҳр. Қалбиди қувонч гупуриб, худди ўғлини қучгандаги каби энтикди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ГУПЧАК Гилдиракнинг марказидаги кегайлар қадалган ва ўқ ўрнатиладиган тешиги бўлган ўрта қисми. *Баъзан араванинг гупчаги тор кўчаларнинг деворларига, гоҳо ариқ четига экилган тол, теракларга бориб урилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Араванинг мойланмаган гупчаги фирчиллаб, садақайрағоч тағидаги қироатхона олдидан ўтди. И. Раҳим, Ихлос.*

ГУПЧАКДАЙ,-дек Семиз, юмалоқ. *Яли шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томонда гупчакдек юм-юмалоқ хотин, беллини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳар йили эр-хотин курортга бориб, гупчакдек семириб келамиз, — деди Савлатхон ўртоғига. Ғайратий, Довдираш.*

ГУР Бирдан бошланган шиддатли ҳаракат ва ундан чиқадиган товуш ҳақида. *Қушлар гур этиб учди. Гур этиб ёнмоқ. Гур этиб қулиб юбормоқ. ■ Ҳамма гур этиб ўрндан туриб, таъзим қилганича қотиб қолди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ГУРАС-ГУРАС рвш. шв. Тўда-тўда бўлиб, тўп-тўп. *Унинг [Мақсуднинг] хаёлларини дарвозадан гурас-гурас кириб келаётган, дарсга ошиқайтган студент йигит-қизларнинг шўх, қувноқ овозлари бўлди. М. Худойқулов, Интилганга толе ёр. Сенга тўй*

совғаси, гуллар кўтариб, Гурас-гурас келар дўстинг, тенгжуринг. Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

ГУРВАК Эртапишар қовуннинг бир нави. *Хоразм қовунлари жуда ширин бўлади: кўк новвоти, гурвак, ширинпечак.. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ГУРД [ф. گرد — паҳлавон] Шижоатли, баҳодир. *Фарҳод, Фарҳод, паҳлавону гурд, Ўз исмига муносиб бўлур. М. Али, Боқий дунё.*

ГУРДАЛИК Бақувват, кучли. *Қиз ҳақиқатан ҳам соғлом, гурдалик, кўркамгина эди. Ҳ. Нўъмон, А. Шораҳмедов, Ота. Ғанишер гурдалик, андак бўйи паст, Чайир, полвон, дадил, ҳар ишга чандаст. Ҳабибий.*

ГУРЖИ с. т. айн. грузин.

ГУРЗИ [ф. گرز — чўқмоқ, тўқмоқ] **I тар.** Тўқмоқ шаклидаги ҳарбий қурол; шашпар. *Шерзод ўрндан туриб, шернинг бошига яна бир гурзи урди. «Эртақлар». Уста Турдиали нимадир демоқчи эди, бошига гурзи тушиб, яна тариқдай сочилди. А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.*

2 Катта оғир тўқмоқ. *Фуломжоннинг гурзиси асов тош устига даҳшат билан урилганда, бутун тоғ титрар, унгуз ичи гумбурлаб кетар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ГУРИЛЛАМОҚ I «Гур» этган овоз чиқармоқ. *Болалар гуриллаб, уларнинг олдига келиб, қийқириб муҳомама қила бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳамма гуриллаб кулди. Бўтабой қип-қизарганича, илжайиб бош чайқар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Катта ернинг охиридаги тош йўлдан юк машинаси гуриллаб ўтиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 кўчма Равнақ топмоқ, барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ. *Фан ва маданият гуриллаб кетди. Иш гуриллади. ■ [Жондор] Нарӣ борса, шу икки йил мобайнида гуриллаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун, «вагончи» деб аталди. Ойбек, Танланган асарлар. Савдо гуриллаган.. Ҳар куни улфатчилик, базм. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

ГУРКИРАМОҚ I Барқ уриб ўсмоқ, ривож олмоқ (кўкат, ўсимлик ҳақида). *Баҳори бугдойнинг гуркираган пайти. ■ Парварши этилган гўзалар она сutiга мириққан боладек гуркираб ўсарди. Ш. Фуломов, Ташаббус. Кичкинагина ерда анвойи мевалар гуркираб яшнаб туради. С. Сиёев, Аваз.*

2 кўчма Гуллаб-яшнамоқ, тараққий этмоқ, Тилак бахш айласа қалбларга қанот, Унга парвоз берган билақдир ўктам, Шулар бирлигида гуркирар ҳаёт, Шулар бирлигида яшарар олам. Э. Воҳидов, Чароғбон.

3 кўчма Ҳамма ёқни тутмоқ, тарқамоқ, анқимоқ (ҳид ҳақида). Қамбар бирдан қаттиқ кулиб, Йўлчининг ёнига ёнбошлади. Оғзидан мусаллас ҳиди гуркирар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қизиган тупроқнинг майин исси гуркиради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУРПАКЛАШМОҚ айн. **гуппаклашмоқ**. Болалар уйни бошларига кўтариб гурпаклашарди. ■ Чумчуқлар худди оёғи куяётгандай бетоқат типирчилар, ушоқ талашиб гурпаклашарди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ГУРРА айн. **гур**. Алижоннинг икки оёғи осмонда чархпалак бўлиб, ерга тушиди. Ҳатто ер чангиб кетди. Даврада гурра қийқириқ кўтарилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Йигит-қизлар раиснинг машинаси кўриниши билан гурра кўзгаллиди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ГУРРОС-ГУРРОС айн. **гурас-гурас**. Кеча йиғин бўлди Чорсуда, Келаверди эл гуррос-гуррос. М.Али, Боқий дунё. Сайилга гуррос-гуррос одамлар оқиб кела бошлади. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ГУРС тақл. с. Зарб билан уриш, урилиш натижасида чиқадиган бўғиқ овоз. Оғилхона тарафда бир ниманинг гурс этиб ерга йиқилиб, хириллай бошлагани эшитилди. Ф. Фулом, Шум бола. Аллақайда кўтарма краннинг чийиллагани, сўнг гурс этиб тўхтагани эшитилди. С. Сиёев, Ёруғлик.

Юраги гурс-гурс урмоқ айн. **юраги гуп-гуп урмоқ** қ. **гуп-гуп**. Шукуржоннинг юраги гурс-гурс ура бошлади. О. Ёқубов, Ота изидан. Шербек ўз овозидан ўзи кўрқиб кетди: юраги обжувоздек гурс-гурс урарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ГУРСИЛЛАМОҚ «Гурс-гурс» овоз чиқармоқ. Нимадир гурсиллаб ерга тушиди, нимадир синди. Уйнинг эшиги шарақлаб очилди. А. Қаҳҳор, Майнз емаган хотин. Шундайдан даҳлизда гурсиллаган товуш эшитилди. С. Сиёев, Отлик аёл.

Юраги гурсиллаб урмоқ, айн. **юраги гуп-гуп урмоқ**, қ. **гуп-гуп**. Алимардон кўндан ўйлаб юрган орзуси чиндан ҳам рўёбга чиқаётганидан қувониб, юраги гурсиллаб уриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУРСКЕТДИ Пичоқ тегиши билан гурсиллаб ёриладиган бир нав қовун номи. Мадаминхўжа дастурхон солди, қон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ торган эди, қовун қарс этиб ёрилди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУРУНГ 1 Қизғин суҳбат. гап; баҳс. Мушоира – шеър базми, шоирлар гурунги, ширинсуханлар суҳбати. А. Юсупов, Мушоира. Гурунг қизигандан қизиди. Хотинлар дардлашиб, қувнашдилар. Ҳ. Фулом, Машғал. Ўз гув-гуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Мамадали аста бошини кўтариб, уй ичида бўлаётган гуруннга қулоқ солди. А. Раҳмат, Мардлар марди.

2 шв. қ. гап 2.

Чигатой гурунги тар. Ўзбек маърифатпарварларининг XX асрнинг 20-йилларида Фитрат раҳбарлигида вужудга келган адабий-балний ва илмий ташкилоти.

ГУРУНГЛАШМОҚ Қизғин суҳбатлашмоқ, суҳбатлашиб ўтирмақ. Қуёшга терс бир ҳужрада тўрт киши гуж бўлиб, одатдагича гурунглашиб ўтиришар эди. Ойбек, Навоний. Тўда-тўда эркаклар гурунглашади. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ГУРУ(Н)Ч [ф. گروچ / برنج – гуруч] Шолдан оқлаб олинадиган дон маҳсулоти; ошлик дон. Гуруч заводи. ■ Лабихон соат бешни мўлжаллаб, ошнинг гуручини солди. Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит. Аҳмад гуручни икки марта ағдариб, ошни дамлаб қўйди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Гуруч орасида қурмак бўлмоқ Бегона бўлиб ажралиб турмоқ. Ёрмат тарвузини тугатиб, тўсатдан таклиф қилди: -Борасизми? Ростини айтсам, учиб кетгим келаяпти. -Гуруч орасида қурмак бўламизми? – эътироз қилди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУРУҲ [ф. گروه – одамлар тўдаси; оломон] 1 Бир тўп одам, тўда. Жангчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Бир гуруҳ эски танишларим билан суҳбат қурдим. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

Қора гуруҳлар Ёвуз ниятли кишилар тўпи; реакцион кучлар тўдаси. Шундай қилиб, хон бошчилигидаги қора гуруҳлар маърифатпарвар Ислохўжадан ўч олдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Мақсад, маслак, фаолият ва ш. к. лар умумийлиги асосида шаклланган расмий ёки норасмий жамоа. *Текширувчилар гуруҳи. Илмий гуруҳ.*

3 Умумий белги, хусусиятга эга бўлган бир турдаги нарса, ҳодисалар мажмуи, туркуми. *Юлдузлар гуруҳи. Сутэмизувчилар гуруҳи.*

4 Дарс, машғулот ўтказиш мақсадида бирлаштирилган кишилар, талабалар бўлинмаси, тўпи. *Ҳуқуқий билимларни ўргатувчилар гуруҳи. Биринчи курснинг араб тилида таҳсил олувчи талабалар гуруҳи.*

5 Табақа, тоифа; даража. *Иккинчи гуруҳ ногирони.*

ГУРУҲБОЗ Гуруҳбозлик, тарафқашлик қилиб юрадиган шахс. *-Абдурасулни қоралаб гапирасан, гуруҳбоз дейсан. Эшитдингми, гандон? — деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГУРУҲБОЗЛИК Бир гуруҳ кишиларнинг ўз манфаатлари йўлида жамоада қарама-қарши гуруҳлар уюштиришга қаратилган ҳаракати; тўдабозлик. *Ғийбатчилик, фирибгарлик, гуруҳбозлик ва тўхматчилик, афсуски, ҳали ҳам бизнинг орамызда бор.* Газетадан.

ГУРУҲЛАМОҚ Бирор белгиси, тури, хили ва бошқа хусусиятларига қараб гуруҳларга, қисмларга бўлмоқ.

ГУСАР [венгр. huszar] Чор Россиясида ва айрим Европа мамлакатларида: енгил қуролланган отлик аскар.

ГУСЕНИЦА [р. гусеница — капалак курти] *тех.* Трактор, танк каби машиналарнинг гилдираклари устига ўралган кенг, узун занжир. *Иккинчи гранатани Аҳмедов гусеницани мўлжаллаб улоқтирди-да, ўзини тошдай ерга ташлади. Ойбек, Қуёш қораймас. Танкнинг гусеничаси мажақланиб кетиб, қимирламай қолди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ГУСЛИ Русларнинг чангга ўхшаш торли тирнама мусиқа асбоби.

ГУСТОХ [ф. گستاخ — беадаб; даяил, кўрқмас] *кт.* Одобсиз, беадаб, беандиша; сурбет; бетакаллуф. *Густох одам. ■ -Аяжон, биз густох қўшниларингизни кечиринг! — дея лабларига энган кўз ёшларини ялаб, ув тортиди аёл. Н. Қилчев. Устун.*

ГУСТОХЛИК Одобсизлик, беадаблик, андишасизлик; сурбетлик; бетакаллуфлик. *Қосимбек қўлини кўксига қўйиб бош эди:*

-Қўлингизнинг густохлигини афв этинг, бегим, мен амирзодамнинг ижозатлари билан дилимда борини сўзладим. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГУСУБУРИДА [ф. گیسوبوریده — сўзма-сўз: сочи қирқилган; уятсиз аёл] *Сочи қирқилган. Шоирамиз Маҳвашхоним ўзбек адабиёти тарихи учун қилган бу азамат хизмати эвазига.. Наманган диндорлари томонидан сочи қирқилди — гусубурида қилинди. Газетадан.*

ГУСУР-ГУСУР *айн. гурс-гурс. Бир оздан кейин кўча тарафдан гусур-гусур қилиб ўтган бир тўда от оёқларининг товуши келди. Ғайратий, Унутилмас кунлар.*

ГУТАЛИН [лот. gutta — томчи ёки нем. gut — яхши] *Этик, ботинка ва ш. к. ни ялтиратадиган қорамой. Ботинкани гуталин билан мойламоқ.*

ГУТТАПЕРЧА [ингл. guttapercha < малайча getah — қорамой + percha — дарахт] *Бази ўсимликларнинг ширасидан тайёрланган, каучукка ўхшаш юмшоқ эластик модда (тиббийёт ва техникада қўлланади).*

ГУФТУҒУ [ф. گفتوگو / گفتگو — суҳбатлашиш, суҳбат; ўзаро низо] *эск. кт.* Гап-сўзлар; суҳбат. *Мен, соддадил, бундай гуфтуғуларга ишониб, Мирзо Ёдгор хизматига кирдим. Ойбек, Навоий. Зиндон атрофида бўлаётган гуфтуғудан ичкаридаги кишанланганлар, қамаб қўйилганлар ҳам огоҳ бўлди. Мирмуҳсин, Тундаги чақмоқлар.*

ГУШНА [ф. گوسنه < گوسنه — оч; оч қолган] *Очқўз, кўзи оч. -Картабозларнинг гушниси шу-да, — деб бошқа биров жавоб берди. П. Қодиров, Уч илдиш. Эртасига кечқурун озурдадил Муҳаммад Шариф гушналар олдида борди. Қ. Мирзо, Олам тўзал.*

ГУҲАР [ф. گوهر — жавоҳир] *эск. кт. айн. гавҳар. [Жомий:] Гуҳардур ҳар сўзи, ҳар ҳарфи оташ. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бўлмагай инсон азиз, яхши хунар қилмаса Ёки ўқиб, илм ила ўзни гуҳар қилмаса. Ҳабибий.*

ГУДАК [ф. گودک — ёш бола, чақалоқ] *1 Эмадиган, кўкраклан ажратилмаган, одатда бир ёшгача бўлган бола; чақалоқ. Оилада туғилса гўдак, Унга сўйиб қўярлар исм. А. Орипов. Эсли болалар ҳам кўринмайди. Гўдаклар эса бешикда, дарахтлар орасидаги беланчақларда ухлаб ётишади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Вояга етмаган, она сути оғзидан кетмаган бола, ёш бола. *Мусулмонқул. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни хон кўтариб, эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўқитувчи ёлғиз билим бермайдди. У гўдакни одам қилади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

3 *кўчма* Етарли турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом, гўр одам. *Баринг гўдак, ҳали нодон боласан, ҳар иш қилсанг ҳам, битмаган, чаласан. «Равшан». Дилдор Аззамжонни кўрди-ю, Низомжон кўзига бир ёш бола, гўдак бўлиб кўринди-қўйдди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ГЎДАКЛАРЧА Гўдакларга, болаларга ўхшаб, ёш болалардек, болаларча. *Гўдакларча иш тутмоқ. Гўдакларча аразламоқ.*

ГЎДАКЛИК I Гўдак ҳолати, гўдак ёши; чақалоқлик, жуда ёшлик пайти. *Биз сизларнинг тарбиянгизда гўдакликдан вояга етдик [деди Элмурод] П. Турсун, Ўқитувчи. У [йигит].. гўдаклик йилларининг унутиб бўлмас хотираларига бой бўлган адир этаклари, сой бўйлари, сертупроқ кўчалар огушида маст бўлиб борар эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 *кўчма* Гўдакларга, ёш болаларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Гўдаклик қилмоқ.*

ГЎЁ I [ф. گویا – гапирувчи, нотик] эск. *поэт. Айтувчи, гапирувчи.*

Булбули гўё I жуда яхши сайрайдиган ва одамдек гапира оладиган булбул (эртакларда); 2) яхши ва бийрон гапирадиган одам ҳақида. *Сизлар ҳозир бамисоли булбули гўёсиз. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГЎЁ II [ф. گویا – худди, мисли] эрг. боғл. Қиёслаш, ўхшатиш маъноларини ифодалаш учун хизмат қилади. *Фуломжон суюнганидан ерда юрмас, гўё осмонда учарди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Тожибой кириб келди. Гўё бу ерда ҳеч ким йўқдай, ўтирганлар билан саломлашмай, кеккайиб бориб, ўз ўрнига ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГЎЁКИ [ф. گویاکه – худди, мисли] айин. *гўё II.*

ГЎЖА Ўғир (кели)да туйиб оқланган жўхори (оқ жўхори)дан тайёрланган суюқ овқат. *Хотинлар уч-тўрт жойга давра бўлиб ўтиришиб, гўжа ичишарди. С. Зуннунова, Олов. Қулмурод қозондаги гўжа ошига икки коса қатиқ қўшди. С. Айний, Қуллар.*

ГЎЗАЛ I Жуда ҳам чиройли, хусндор, кушрўй. *Гўзал қиз. ■ Гулсум унинг [Элму-*

роднинг] хаёлида бу ердаги гўзалларнинг гўзали бўлиб тура берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходималаридан Гулшанбону эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Киши кўзини қувонтирадиган, кишини мафтун этадиган, завқлантирадиган. *Гўзал табиат бағрида дам олмақ. Гўзал хулқли инсон.*

3 Завқ-шавққа бой, серзавқ, унутилмас (давр, вақт ҳақида). *Уқорли, совуқ кун Йўлчи учун умрининг энг мазмунли, энг рангли, энг гўзал кунни эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Гўзал (хотин-қизлар исми).

Гўзал адабиёт эск. Бадий адабиёт. **Гўзал санъат** эск. Бадий санъат.

ГЎЗАЛЛАШМОҚ I Чиройни очилиб, тобора гўзал бўлмоқ. *Нодира кундан-кунга гўзалашиб бормоқда.*

2 *кўчма* Тобора кўркамлашмоқ, обод бўлмоқ. *Тошкент кундан-кун гўзалашмоқда.*

ГЎЗАЛЛИК I Чирой, хусн. *У [Гулнор] букун шод, баҳор унинг.. гўзаллигига гўзаллик қўшган. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *флс.* Табиат ва жамиятдаги нарса ва ҳодисаларнинг, инсон фаолиятининг кишида меҳр-муҳаббат, қувонч, завқ туйғулари уйғотувчи хусусиятларини ифодаловчи эстетик тушунча.

ГЎЛ [ф. گول – содда; нодон, аҳмоқ] Ҳар нарсага ишонаверадиган; содда, лақма. *Гўл одам. ■ Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғри сўз, дангалчи бола. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Инспектор янги бошлиқнинг жуда содда, тўғрироғи, гўл бир кимса эканига қаноат ҳосил қилди. Н. Аминов, Суварак.*

ГЎЛАЙМОҚ шв. Бақрайиб қолмоқ, анграйиб қолмоқ. *-Эшик қия очилиб, қизнинг ярим юзи кўринди. Нима қиларимни билмай, гўлайиб қолибман, – деди Комилжон. У. Назаров, Биринчи учрашув.*

ГЎЛАХ [ф. گولخ – гулхан; ҳаммомнинг ўтхонаси] **I** Ҳаммомнинг ўт ёқиладиган жойи, ўчоғи; гўлаххона. *Шу вақтда Регистон яқинидаги.. ҳаммом гўлахидан тўрт нафар қиморбоз кўлларида икки замбар билан чиқиб келдилар. С. Айний, Қуллар.*

2 Ҳаммомга ўт ёқувчи киши; гўлахи. *Маълумот сўрамайдиган турли ишларда ишладим: қоровул бўлдим, гўлах бўлдим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. ■ Гўлаҳи*

Гўлаҳдан чиққан эск. 1) гўлаҳхонада ётган. -*Ўзиям гўлаҳдан чиққанга ўхшайди-я, яғир бўлиб кетибди, бола бечора, — деди Меҳри-ниса Маҳкам акага.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон; 2) паст табақадан чиққан. «*Гўлаҳдан чиққан теги настни бошингизга урасизми, олсангиз — бирор хонзодани олинг», деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Ўтгиз икки гўлаҳга ўт қўйган салб.** Кўп иш кўрган, ҳар балони бошдан кечирган, шайтон киши ҳақида. *Ниёзохуннинг дилига гўлгула тушди. Бойвачча эмиш.. Бу ўтгиз икки гўлаҳга ўт қўйган каллакесар ўғри-ку!* К. Яшин, Ҳамза.

ГўЛАХИ айн. гўлаҳ 2.

ГўЛАХХОНА айн. гўлаҳ 1. *Совуқ кунда бошларини қаёққа уришни билмай, охири бир ҳаммомнинг гўлаҳхонасини топдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГўЛЛИК Лақмалик, ҳар нарсага ишонаверишлик *Гўллик қилмоқ.* ■ *Тағин ўша ўша гўллингга бориб, ҳамма сир-асрорингни валдираб қўйдингми? — деди ичида, ўзидан ранжиб Отақўзи.* О. Ёкубов, Диёнат.

ГўЛОС Тўқ жигарранг. *Гўлос инак. Гўлос духоба.* ■ *Чевар ҳам турлугини Ўрнига қўёлмабдир: Нуқла оқ, барикарам, Пистоқи, гўлос, зангор.* Ф. Фулом.

ГўММА шв. Ичига гўшт ёки баъзи сабзавотлар солиниб, ёгда пишириладиган сомсаннинг бир тури. *Оллоқулибой кўк чойни ичиб, яна гўммани тушира кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГўНГ 1 Уй ҳайвонлари ва паррандалар ахлати. *Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди: от-молга қарайди, гўнг курайди, жоди билан ничанпоя қирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шу ҳайвонларнинг ахлатидан иборат ўғит. *Ерга гўнг солмоқ.*

ГўНГЛАМОҚ Ерга гўнг солмоқ, ерни ўғитламоқ, *Ерни гўнглаб ҳайдадик, чигит тикдик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ГўНГХОНА Гўнг тўкиладиган ва сақланадиган махсус жой; катта ўра, чоҳ.

ГўНГҚАРҒА Қарғасимонлар оиласига мансуб, Ўзбекистонда ўтроқ яшайдиган куш; қарга тури.

ГўНИЯ [юн. *gonia* — бурчак] маҳс. Бурчакнинг тўғрилигини текшириш учун ишлатиладиган чизмакашлик ёки дурадгорлик асбоби.

ГўПСАНГИ [ф. *كوب* — зарб (а) + *سنگ* — тош] 1 шв. Катта тош ҳовонча.

2 *кўчма* Кўпол, бесўнақай одам ҳақида.

ГўР [ф. *گور* — қабр] 1 Ўликни кўмиш учун қазилган чуқур. *Бировга гўр қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. *Гўрингдан тутун чиққур! Гўрингда чиригур! (қарғ.)* ■ *Тўпа холанинг ёнида очиқ гўр форга ўхшаб, аллақандай ваҳима таратиб, қорайиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Ўлик кўмилган жой ва шу ерда тикланган тепача; қабр; қабр устига қурилган мақбара. *Қаерга борасиз, Қулбобо.. ажалингиз етса, отамизнинг гўри ёнига сиз учун катта бир сағана ясаб, сизни элтиб кўмамиз.* С. Айний, Қуллар.

Гўр азоби Жуда ҳам қийин, машаққатли иш ҳақида. *Йўл азоби — гўр азоби.* Мақол. **Гўр азобида** Азоб ва машаққат билан, катта қийинчиликлар билан. **Гўрдами айн. гўрними.** **Гўрига гишт қаламоқ** Бировни орқаворатдан сўкмоқ, ҳақорат қилмоқ, қораламоқ. **Гўрними** Қаёқда дейсиз, ҳеч-да. *Бу сафар силаб-сийпаб ўтибдими? — Гўрними? Бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда ёки йўлидан гўри яқин* Ўлай деб турибди, ўлими яқин (ўлими яқин бўлиб қолган қари одам ҳақида). *Бир оёғим тўрда-ю, бир оёғим гўрда, ажал деган рўдапо эшикнинг тирқишидан мўралаб турибди-ю, қолган беш кунимга шуқур қилмай, яна орзу-ҳавас қилайми, айланай овсин!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ота гўри қозихонами?** Арзимаган ишга, нарсага ҳам шунча галва-жанжалми? [Ҳасан:] *Турмасанг турмассан. Шунга ҳам ота гўри қозихонами! Мен Зухра билан нариги уйга ўтаман.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. [Ўз] **гўрига тортмоқ** Бировни ўз жиноятига шерик қилмоқ; оёғидан тортмоқ. *У, Олахўжани ўз гўрига тортмай, ўша ёқда йўқ бўлиб кетса кошки эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қай(си) гўрга с. т.** Қаёққа, қаерга. *-Қайси гўрга йўқолдинг, баччағар! — ўшқирди Бобоқулга қараб. — Ўтни ёқ. Бир пиёладан чой ичиб, йўлга тушайлик!* С. Анорбоев, Оксой. **Қай(си) гўрда с. т.** Қаерда, қаёқда; қаердадир. *Аҳмаджон ака! Қайси гўрда юрибсиз? Телефон қилмаган жойим қолмади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қай(си) гўрдан** Қаердан, қаёқдан; қаердандир. [Рокия:] *Тур-гунбой — Фарҳоду, Муҳаббат — Ширин эди. Қайси гўрдан бир хат келди-ю, ораларига совуқлик тушди-қолди.* Н. Сафаров, Ҳаёт

мактаби. **Ҳаммаси (ёки бари) бир гўр** Ҳаммаси ҳам бир (хил), бирдек, фарқи йўқ. -Кўп ўтмай, у мени яна бошқа жойга топширди. Бу бой даргоҳида ўтган ҳаётим эслашга арзийдими? Йўқ. Ҳаммаси бир гўр эди, - деди Ҳамроқул. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. **Ҳар кимнинг гўри бошқа** Ҳар кимнинг ихтиёри ўзида, ҳар ким ўз билганини қилади. *Каромат ундоқ бўлиб кетди, индамадим; майли, бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар.

ГўРГА мод. с. 1 «Яхши», «ишқилиб» маъноларида қўлланади. *У (йигит) илкис атрофга назар ташлаб, юрагини бирдан ваҳм босди: не бўронда қолиб кетмаса гўрга эди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Кесим таркибида келиб, розилик, истак ва ш. к. маъноларни ифодалайди. *Фойдасини бермаса ҳам гўрга, саккиз минг сўмни қайтарсин.* А. Қаҳҳор, Сароб. -*Қариганда мени бир балога гирифторм этмасанг гўрга эди, - дея қичқирди [Зоҳир шайх].* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГўРИСТОН [ф. *گورستان* - қабристон] Ўлик кўмиладиган махсус жой; мазор, қабристон. *Онахон қизининг ялангоёқ эканини ҳам унутиб, тиканак босиб кетган гўристон устидан тўғри темир йўл устахонаси томонга йўл олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГўРИСТОНЛИК фольк. Гўристон. *Кўклам вақти эди, жума кун қариндошимизнинг тўйига бориб, қайтишда гўристонлик ичидан ўтиб кетаётганимда, бир бош суякка кўзим тушди. «Олтин олма».*

ГўРКОВ [гўр + ф. *كاري* - ковлоччи] 1 Қабристонда гўр қазувчи киши. *Қоратой чолни уйда қолдириб, Уроз билан бирга мазорга, гўрковга жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Йўқ қилувчи; йўқ қилиб, ўрнини олувчи. *Қози ҳам, Асад қори ҳам жаҳид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГўРКОВЧИ шв. Гўрков. [Гулжон Мас-турага:] *Айтганингиздек, жониворнинг гўрковчиси, нафсининг терговчиси бўладими, ҳар кимнинг ўзига инсоф берсин-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ГўРСЎХТА [гўр + ф. *سوخته* - ёнган, куйган] қарғ. Гўринг(да) куйгур. -*Ахир,*

пушаймон қилипти-да, гўрсўхта, - деди Йўлчи, ҳайратдан ёқасини ушлаб. Ойбек, Танланган асарлар. *Бозоров деган гўрсўхта Адолатга кўз олайтириб юрибди.* И. Раҳим Чин муҳаббат.

ГўРХОНА [гўр + хона] Мақбара тагидаги ўлик кўмишга мўлжалланган махсус хона. ертўла.

ГўСНОҒОРА [ф. *كوس* - катта ноғора + а. *نقاره* - кичик ноғора] Катта ноғора. *Жағ солди гўсноғора, Сафга тизилди лашкар, Ёв бўлеуси саббора, Омин, оллоҳу акбар.* А. Шер, Куз ҳилоли. *Муборак бу тонгда овозга эга Ўзбек халқининг ҳам гўсноғораси.* Ф. Фулом.

ГўСФАНД [ф. *گوسفند* - қўй]: **гўсфанд** йилли айн. **қўй йилли** қ. **қўй 2.**

ГўСХЎР [ф. *كسخل* - тентак, анқов] Бировга ем бўлувчи лақма, гўл одам. -*Бўлди, хўжайин! Бугундан бошлаб сизга текин-га ишлайдиган гўсхўр йўқ!!* - деди Муҳаммадқарим. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Кимдир гап қотди: -Хотинини колхоз раисига кўшиб қўядиган гўсхўр йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ГўШ I [ф. *گوش* - кулоқ] Эшитиш аъзоси, кулоқ. *Бу сўзни гўши бор одам эшитсун, Ўзида хуши бор одам эшитсун.* Фурқат.

ГўШ II с.т. фольк. Гўшт. *Ўлганларнинг қузғун қўнар гўшига, Чўқ савдолар солай ўзим бошига.* «Юсуф ва Аҳмад».

ГўША [ф. *گوشه* - бурчак, овлоқ жой] 1 Одамлар назаридан узоқ ер, овлоқ жой; бурчак. *Аҳмад Ҳусайн бир кун, пешиндан сўнг, Искандарони қуюқ бир дарахтзор, тинч, сокин бир гўшада кутиб ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Тураржой; бошпана. *У [Матқовул].. отасидан қолган тўрт таноб ерда йигитлик терларини тўкиб ўзига.. кичик бир гўша қурмоқчи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Умуман жой. *Жаннат гўшасими бу сўлим соҳил, Кўз узиб бўлмайди ой жамолидан?* Миртемир.

ГўШАК [ф. *گوشک* - кулоқча; кулоқнинг юмшоқ жойи] Телефон трубкаси. *Асадбек мовий телефон гўшагини кўтарди.* Т. Малик, Шайтанат.

ГўШАНГА этн. Никоҳ тўйининг биринчи кечаси кўёв билан келиннинг бошқалардан холи ўтириши ва тунаши учун уй бурчагига тортилган оқ чодир; чимилдик. *Гўшангада кўзлар илҳақ бўлмақда, Кўёв бола*

талинади ўшанга. Миртемир. Урф-одатга биноан, улар [Бобур билан Ойша бегим] бир-бирларини тўйдан сўнг гўшангада биринчи марта кўрдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГЎШАНИШИН [ф. گوشه – бурчак + نشين – ўтирувчи; яшовчи] кт. Одамлардан холи, танҳо ҳаёт кечирадиган, одамга қўшилмайдиган, жамиятдан ажралиб қолган киши. Қулмуҳаммаднинг гўшанишин бўлиб, тўшакда ётиши қулаган минорага ўхшарди. Мирмуҳсин, Чўри.

ГЎШАНИШИНЛИК кт. Одамга қўшилмаслик, аралашмаслик; танҳоликда кечириладиган ҳаёт. Ҳатто баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди. А. Қодиров, Ўтган кунлар.

ГЎШТ [ф. گوشت – эт] 1 Тирик организмнинг мушак тўқималари; эт. Томирларда қон қайнаб, кўзларда ўт чақнарди, мушак гўшлари нўлатдай қотиб кетган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Сўйилган жонивор танасининг овқат сифатида истеъмол қилинадиган қисми; эт. Кўй гўшти. Товуқ гўшти. Қовурилган гўшт. ■ Аҳмад Танбал чинни лагандаги гўштга энди қўл узатганда, эшик секин очилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Баъзи бир меваларнинг ейиладиган қисми, эти.

Бир-бирининг гўштини емоқ Доим бир-бири билан уришмоқ, жиққамушт бўлмоқ. **Бир қоп гўшт** Қўлидан ҳеч нарса келмайдиган, ландавур одам ҳақида. Рўзибой деганимиз бир қоп гўшт бўлди-қолди. «Гулдаста». **Гўштингни ейман** Дўқ, лўписа маъносидаги ибора. **Ейман дейди гўш(т)ини**, **Қайрайди кал тишини**. «Равшан». **Гўштини бир бурдадан қилмоқ** Роса урмоқ, калтакламоқ, саваламоқ. -Кўп энгиллик қилиб ҳингиллай берманглар! Отанг кўриб қолгудек бўлса, сени ҳам, мени ҳам гўштимизни бир бурдадан қилади,— деб то эшикдан чиқиб кетгунча жавраб қоладилар. Ойдин, Бечора. **Номаъқул бузоқнинг гўштини емоқ** 1) хато қилмоқ, адашмоқ; 2) нодонлик қилмоқ, -Но-

маъқул бузоқнинг гўштини бир едик-да,— дейди Берди татар. А. Қодиров, Обид кетмон. **Қип-қизил гўшт** Ҳеч вақоси йўқ, камбағал, ночор. -Ҳол сўр, аммо ҳамённи ҳам сўр, ука! Биласан-ку аҳволимизни, қип-қизил гўштимиз,— деди Умарали. Ойбек, Улуғ йўл.

ГЎШТГИРЛИК [ф. كشتى – кураш + گير – маҳкам ушловчи, тутувчи] эск. сирт. Бадан тарбияси; кураш санъати. Паҳлавон қалин лаблари билан сўзни аста ўлчаб кесиб, «гўшт-гирлик» илми ҳақида қизиқ маълумотлар берди. Ойбек, Навоий.

ГЎШТДОР [гўшт + ф. دار – бирор нарсага эгаликни билдирувчи қўшимча] 1 Гўшти кўп, сергўшт, семиз. Гўштор одам. ■ Зайнаб қисқа бўй, гўштор ва оқ танли эди. А. Қодиров, Ўтган кунлар.

2 Сергўшт, эти қалин (баъзи мевалар ҳақида). Гўштор жийда. Гўштор шафтоли.

ГЎШТКУЙДИ Хамирга гўшт, пиёзли қийма тугиб, тандирда пишириладиган бир хил сомса. Ошхонадан кабоб ва гўшткуйди ҳидлари анқийди. Ойбек, Болалик.

ГЎШТЛИ 1 айн. гўштор 1,2.

2 Ичида гўшти бор; гўшт солиб тайёрланган. Гўштли сомса. Гўштли шўрва.

ГЎШТСИЗ 1 Ичида гўшти йўқ; гўшт солинмаган, бегўшт. Гўшсиз овқат. ■ Йўлчи катта товоқдаги гўшсиз, қатиқсиз.. мошхўрдадан.. икки қошиққина ичди.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гўшти, эти йўқ; ориқ, озгин. Гўшсиз қўли билан ушламоқ.

ГЎШТХЎР [гўшт + ф. خور – еювчи] Гўштни яхши кўрадиган, гўштни кўп истеъмол қиладиган. Гўштхўр одам. Гўштхўр ҳайвонлар.

ГЎЯНДА [ф. گوينده – ҳикоя қилувчи, айтувчи; нотик, суҳандон] 1 Қадимда тўй, сайил-томоша ва шодиёналарда ҳикоя, қисса айтувчи киши.

2 Ҳофиз, ашулачи. Шерозий йиғирма беш ёшлар чамасида бўлиб, овози жаранглаган, балоғатга етган, энди мустақил гўянда бўлган пайти эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

3 этн. Таъзияда йиғини бошловчи, марҳумнинг яхши хислатларини айтиб йиғловчи аёл.

-да куч. ва сўр. юкл. **1** Гапга таъкид, кучайтирув каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. -Бола-да, — кампир узр сўраган бўлди. Газетадан. Сен ҳам юрибсан-да полвон номини олиб. «Ёшлик».

2 Гапга сўроқ мазмунини киритади. Сиз ҳам борган экансиз-да!? ■ Сартарош бўлай дебсиз-да, а? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 “Яна”, “тагин” каби сўзлар билан келганда, уларнинг маъносига ортиқлик, кучайиш белгисини киритади. *Маданиятимизни янада ривожлантирамиз.*

4 бркт. боғл. өзф. Бош гап билан эргаш гапни ёки гап бўлақларини боғлайди. *Али-мардон унинг ёнига оғир чўкди-да, қошларини чимирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Искандаров бир неча дақиқа унга маҳлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Эшик ғирч этиб очилди-да, рухсат сўраб Дарвешали кирди. Ойбек, Навоий.*

ДАБ с.т. айн. даф II.

Даб бўл! Йўқол! Кет! -Кўз тегмасин. *Келган балолар даб бўлсин! — деди [кампир] ва кўйлагининг ичига туфлаб ҳам қўйди. Ойдин, Ширин келди.*

ДАББА I [а. دبه — секин ҳаракатланиш, судралиш; кириб бориш] **1** от Ички аъзоларнинг ўзи жойлашиб турган бўшлиқдан шу бўшлиқ девори орқали ташқарига туртиб чиқиши ёки пастга — моятдонга тушишидан иборат касаллик; чурра. *Қорин даббаси.*

2 сфт. Шундай касалликка чалинган, мубтало бўлган (одам ёки жонивор). *Дабба одам. Дабба от.*

3 кўчма дағл. Судралган, юришмай қолган иш, касод бўлган мол; дангаса ва

ишқмас одам ва ш. к. ҳақида. *Нима бало, даббамисан, ётганинг ётган. Дабба мол. Бу ҳафта бозор дабба.*

ДАББА II [ф. دبه — чарм халтача] Жувоз-кашларнинг чармдан ёки металлдан ясалган ва ёғ, умуман суюқлик қуйиб қўядиган идиши.

ДАБДАБА [а. دبدبه — дукур-дукур; баланд овоз; тантана] **1** Ҳаддан ташқари тантана, ларзага келтирувчи, ваҳимага соладиган хатти-ҳаракат, шов-шув. *Илгарилашган сари базминг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қила бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Подшо дабдаба билан бозорга борибди. «Зумрад ва Қиммат».*

2 Манманлик, гурур билан тўлиб тошган хатти-ҳаракат; куруқ ваҳима. *Ҳусайн Бойқаро.. қадамларини тетик босиб, дабдаба билан чодирдан чиқди. Ойбек, Навоий. Бир танноз қиз зўр дабдаба билан идорага кириб келди. «Муштум». Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи. Т. Йўлдош, Аттанг.*

3 Ҳаддан ортиқ улуғворлик, ҳашамат; савлат, маҳобат. *Улуғбек мадрасасининг дабдабаси Регистонга бошқача тус бериб турибди. ■ Қачонлардир дабдаба билан қурилган икки табақали нақшинкор дарвозадан ичкарига киришди. «Ёшлик». ..унинг [Шайбонийхоннинг] салласига қадалган дуру гавҳарлар, тўнига тикилган олтину марваридлар дабдаба билан ялтираб кўзга ташланади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

Дабдаба сурмоқ Давр-даврон сурмоқ, шаън-шавкат билан ҳаёт кечирмоқ. *У ҳам хонлик қилиб, подшоҳлик дабдабасини суриб..*

неча ой, неча йилдан кейин ўлиб кетди. "Муродхон".

ДАБДАБАБОЗ [дабдаба + ф. باز – ўйновчи] Меъёридан ортиқ дабдабали ҳаракат, маросимларни яхши кўрадиган, маъносиз, қуруқ дабдабаларга берилган шахс. *Дабдабабоз одам.* ■ *Тўлан сафсатабоз, ёлғончи, дабдабабоз, кибрли.* Газетадан.

ДАБДАБАБОЗЛИК 1 Дабдабага, қуруқ ҳашамга тўлиқ бўлган хатти-ҳаракат. *..ўз-ўзини мақташ ва дабдабабозлик вазиятига тоқат қилиб бўлмайди.* Газетадан. *Оилавий тантаналар, маросимларнинг яна бир неча хиллари борки, уларда ҳам.. дабдабабозлик каби эски иллатлар.. мавжуд.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

2 Амалий иш ўрнига қуруқ ваъдалар, баландпарвоз гаплар билан овора бўлиш. *Йиғилишларда қабул қилинаётган қарорлар кўпинча конкрет бўлмасдан, дабдабабозлик характерида эканлиги катта камчиликдир.* Газетадан.

ДАБДАБАДОР [дабдаба + ф. در – эга бўлувчи] 1 Серҳашам, ҳашамдор; дабдабали. *Низомулмулк ҳеч қандай жиноятнинг олдидан ўтмагандек, нинагини бузмай, аввалгидек кеккайиб, дабдабадор яшар эди.* Ойбек, Навоий.

2 Савлатли, улуғвор, маҳобатли. *Дабдабадор уйни колхоз ҳисобидан ремонт қилдиргани ҳам айтилди.* Мирмуҳсин, Илдилар ва япроқлар.

ДАБДАБАЛИ 1 Ваҳима туғдирадиган, ларзага келтирадиган. [*Навоий:*] *Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдир.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ҳалдан ортиқ ҳашамга берилган ёки безалган; серҳашам, маҳобатли. *Дабдабали иморат. Дабдабали қиёфа.* ■ *Арава бир лаҳзада ўзининг дабдабали кўринишини йўқотди.* К. Яшин, Ҳамза. *Марҳумлар хотирасини ҳурматлаш уларнинг қабрларига дабдабали ёдгорликлар ўрнатиш, ҳар хил битиклар ёзиш билан ўлчанмайди.* Газетадан. *Усмонбек Уратена қозисига қарашли дабдабали уйда дарча ёнида ёлғиз ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий харитасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Қуруқ, баландпарвоз гаплар билан тўлиб-тошган; ортиқ даражада безатилган,

бўрттирилган. *Дабдабали ваъдалар. Дабдабали гаплар.* ■ *Мақолага жуда дабдабали сарлавҳа қўйилган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Интизомни мустаҳкамлаш учун курашда дабдабали сўзлар эмас, балки амалий иш керак.* Газетадан. *Фильмда дабдабали сўзлар, баландпарвоз иборалар йўқ, томошабиннинг ўзи воқеалардан хулоса чиқариб олади.* Газетадан. *Кейин Убайдуллаев уста кўрмаган рассомларни йиғиб, бир қанча дабдабали плакатлар тайёрлатди.* Газетадан.

4 Ҳалдан ортиқ тантанали, шов-шувли. *Дабдабали тўй.* ■ *Даромадга қараб буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

ДАБДАЛА: дабдала бўлмоқ ёки дабдаласи чиқмоқ 1) парча-парча бўлмоқ, чилпарчин бўлмоқ. *Соат ерга тушиб дабдала бўлди.* ■ *Шофёр минага дуч келиб дабдала бўлган машина яқинида жонсиз ётарди.* В. Ғофуров, Вафодор; 2) вайрон-толқон бўлмоқ, ер билан яқсон бўлмоқ. *Бомбардимонлар натижасида шаҳарлар дабдала бўлган эди;* 3) йиртилиб, тўзиб кетмоқ. *Нуқул қирра тош, шағалли тоғларда этик, ботинкаларимиз йиртилиб.. дабдала бўлиб, тагчармининг соғ жойи қолмади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баширжон анча дадилланди. Чўнтагидаги муқоваси титилиб, дабдаласи чиқиб кетган ўша ёндафтарчани варақлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа; 4) аъзойи баданининг бутун ери қолмай шикаст емоқ. *Калтак еб дабдала бўлди.* ■ *Мен якка, душманим эди бир гала; Белим, оёқларим бўлди дабдала.* Миртемир, Асарлар; 5) ишдан чиқмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Дехқон зоти борки, ҳозир қон йиғлаб ётибди: дабдала бўлиб, кукуни чиқиб ётган ерларни кўриб, одам тугул мол-жониворларга ҳам титроқ тушяпти.* А. Мухтор, Чинор; 6) бузилмоқ, издан чиқмоқ. *Лаълихон ишдан четлатилди; асаблари дабдала бўлган Жўрақулов яна жанга кирди.* Мирмуҳсин, Илдилар ва япроқлар; 7) расво бўлмоқ, сири фош бўлмоқ. *Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи.* «Муштум». *Гувоҳларнинг дабдаласи чиққандан кейин Фуломжон деди..* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Дабдала қилмоқ** 1) бузиб ишдан чиқармоқ, Телефон симларини дабдала қилиб ташлашган.. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси; 2) вайрон-толқон қилмоқ, ер билан яқсон қилмоқ. *Германиянинг эски чегарасидаги истеҳкомлар*

хам туриш беролмади. *Авиация осмондан дабдала қилди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ана-мана дегунча сел ҳамма ёқни дабдала қилди.* И. Мирзаев, Тўйбошилар; 3) уриб қонга бўямоқ, пачақламоқ. *Ҳа, айтгандай, агар ёмонликка олсам, ҳозир уриб, башарангизни дабдала қилар эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сиз қўй, демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, аламдан чиқай деган эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Афт-башарасини дабдала қилди.* С. Анорбоев, Оқсой; 4) руҳий азоб бермоқ, руҳан чарчатмоқ, *Кун ботса бас.* *Дард билан озор Қиз юрагин қилар дабдала.* О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим.

ДАБДУРУСТДАН *рвш.* I Тўсатдан, кўққисдан, бирдан, кутилмаганда. *Дабдурустдан киришига ботинолмай туриб қолдим.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Унинг дабдурустдан пўписи қилиши нафсониятимга тегди.* «Ёшлик». *Дабдурустдан айтилган гапга Норхоннинг кулгиси қистади.* «Ёшлик».

2 Дастлаб, аввал, бошда; дарров. *Ҳайдар ота уни [Асрорқулни] дабдурустдан танимади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Аҳмад остона ҳатлаб ичкари кирди.* *Дабдурустдан нима иши борлигини айтолмади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дабдурустдан гапни шундай бошласанг, чўчитиб юборасан.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАБИР [ф. *ديبر* — мирза; котиб] *кт.* I Ўқитувчи, устоз. *Хоразмишоҳ очиқ юз билан дабирга мурожат қилди.* Газетадан.

2 Мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби; давлатнинг расмий ҳужжатларини ёзувчи ва таҳрир қилувчи котиб, мунший. *Бу эрса, Николай вазири эди.* *Бутун хуфя ишда дабири эди.* С. Хондайлиқий, Навбахор.

ДАБЛА *шв.* Ёр сақлашга мўлжалланган хум ёки темирдан ясалган идиш. қ. **дабба** II.

ДАВ I [ф. *ديو* — дев, жин; жуда катта, улкан] *шв.* Улкан, катта, бақувват (одам ва б. нарсалар ҳақида).

ДАВ II *шв.* Тухмат, бўҳтон.

ДАВАНГИ [ф. *دينگ* — аҳмоқ, анқов; кўпол] *Бесўнақай, беўхшов, кўпол.* *Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир Поиша холанинг ўзини бир нима қилиб қўядигандай, шошиб ўрнидан туриб кетди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Бошга тушганни кўз кўрар дегандек, оғзига латта тиқилган, кўллари чамбарчас боғланган даванги фашист ҳам ушоққина қиз буйруғига буйсунушига мажбур эди.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ДАВАНГИДАЙ, *-дек шв.* айн. **давангирдай.** *Курашга ишқибоз ёшлар Тўламат мўйловнинг давангидай қоматига ҳавас билан тикилишарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мундоқ қарасам, катта йўл ўртасидан билагига костюм ташлаган давангидай бир йигит келяпти.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВАНГИРДАЙ, *-дек I* *ижоб.* Гавдали, забардаст. *Ўн олти ёшга тўлганда, Раҳматулло давангирдай йигитга айланди.* «Шарқ юлдузи». *Эшик очилиб, чорпахилдан келган, давангирдай бир йигит кирди.* «Фан ва турмуш».

2 *салб.* Қомати беўхшов, кўпол; бесўнақай, суяги бузуқ. *Давангирдай йигит.* ■ *Кексагина бир одам елкасига давангирдай бир йигитни миндирибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *-Ханжарим қонга ташна, — деди белбоғига ойболта қистирган давангирдай бир одам ҳозир бўлиб.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ашурбой ака ҳаддан ташқари дароз, серғушит, суяклари бузуқ, давангирдай одам эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАВАРА *шв.* Кўрқитиш, чўчитиш хатти-ҳаракати; дўқ, пўписи, дағдаға. *Давара қилмоқ.* ■ *Мен ҳамиша ёлинуб, гоҳи оғзаки давралар қилғонимни сўзлағонимда, ул киши кулди ва айтдиким.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. *Бой отга мина туриб яна давара қилди: -Эрталаб албатта чиқ.* Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДАВВОР [а. *دوار* — давра ясовчи] *Давра ҳосил қилиб айланувчи, чархпалак.* *Боши йўқ, сўнги йўқ бу чархи даввор.* *Коинот хаёлдай жумбоқ-да яхлит.* Миртемир, Асарлар. *Қўлимда бир қадаҳ тимқора қаҳва, Елкамда муаззам гумбази даввор.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДАВ-ДАСКА *шв.* айн. **дав-дастак.** *Бутун бойлигини, дав-даскасини қизилларга қўш қўллаб турган бой.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДАВ-ДАСТАК *шв.* Бутун бор-йўғи, барча бисоти. *Қаерда истиқомат қилмай, биринчи дав-дастагим, дастурим — китоб.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАВАЧА *шв.* Тумор.

ДАВИР [ф. *دوير* — чарм белбоғ; қайиш] *фольк.* От устига эгардан кейин ёпиладиган чочокли зарбоф абзал; ёпинчиқ. *Бисмилло деб солди отнинг устига Чочоғи зумраддан зарли давирди.* «Муродхон». *От белига олиб*

келиб ташлади Қимматбахо зар чочоқли давирди. «Хушкелди». От боради арқираб, Давирлари ярқираб. «Равшан».

ДАВКАР шв. фольк. Забардаст, девдек. Буён келди етти навкар, Навкарнинг бари давкар. «Тоҳир ва Зухра».

ДАВКАШ I шв. Мунозарани (довлаш-шишни) яхши кўрувчи, жанжалкаш.

ДАВКАШ II шв. Тухматчи, бўхтончи.

ДАВЛАТ I [a. دولت — мамлакат] Ўз фуқароларининг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, бунга қарши турувчи кучларнинг қаршилигини синдирувчи ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлари тизимига эга бўлган мустақил мамлакат. Ўзбекистон давлати. Теурийлар давлати. Давлат аппарати. Давлат бюджети. Давлат герби. Давлат интизоми. Давлат мулки. ■ Чиндан ҳам вақтли ҳуқумат давлат тепа-сига чиқди-ю, лекин амалда подишонинг халққа қарши сиёсатини давом эттирди. К. Яшин, Ҳамза. Теуур томонидан тузилган давлатнинг системаси ҳам қизиқарлидир. «Фан ва турмуш». Давлат қуриб берсин, деб ўтирмай, хашар билан битириб қўяди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАВЛАТ II [a. دولت — бойлик] I Бойлик, мол-дунё, мол-мулк. Яхши ният — ярим давлат. Мақол. Давлат тугар, билим тугамас. Мақол. ■ Маблағ, давлат, сармоя! Бизда ўша йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Рихсибой ака давлат келадиган манбани ахтара бошлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Одам ишлатиш хўп яхши нарса-да. Хизматкорлар ҳар куни давлатимга давлат қўшади. Ойбек, Танланган асарлар.

Аркони давлат Давлатнинг улуглари, давлатнинг таянчлари. Аркони давлат Чамбилда бежой кўп деб, Шиғирлатиб опкеп кийим ташлади. «Гулнорпари». Икки ёнида аркони давлат қуллуқ мақомида турибди. С. Сиёев, Ёруғлик. Давлати кўтаради Молдунёси кўп; қурби етади. Биз катта боймиз.. давлатимиз кўтаради. Ойбек, Танланган асарлар. **Тахти давлат** Давлат ҳукмронлиги, подшоҳлик. Бу ерда тахти давлатинг, Кетар мендайин улфатинг.. «Эрали ва Шерали».

2 кўчма Маънавий бойлик; бахт, омад. Соғлигинг — давлатинг. Мақол. Ҳамжи-хатлик — давлат, Ёлғизлик — қулфат. Мақол. Давлатинг — ота-онанг. Мақол. ■ Муқад-дас мазордан сенга узоқ умр, кетмас давлат,

инсоф ва тавфиқ тилаганман, болам! К. Яшин, Ҳамза. Давлат кўнса бир чивиннинг бошига, Семурғ қушлар салом берар қошига. «Муродхон».

3 кўчма (ў.-п.к. билан) Орқасида, соясида, кўмагида. Отангинг давлатида тезроқ тўйни қилиб, бу таранг қўғирчоқни тезроқ бағрингга босмайсанми, ландавур! Мирмуҳсин, Меъмор. Қариб, ўғил-қизларнинг давлатида еб-ичиб, кийиб, яйраб ўтирадиган пайтида.. С. Зуннунова, Олов.

4 Давлат (эркаклар ва аёллар исми).

Бошига давлат қуши қўнмоқ Толеи очилмоқ, омади келмоқ. [Сифат буви Жамилага:] Айланай, қизим! Наҳотки бошингга давлат қуши кўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг! Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Давлатингиз** (ёки давлатлари) қўланкасида (ёки соясида) ёки сояйи давлатларида (ёки давлатингизда) Сизнинг паноҳингизда, ҳимоянги, ғамхўрлигингиз остида (мулозамат узасидан, кўпинча кириш ибораси сифатида ишлатилади). Сиз оқпошонинг давлати соясида юрт сўраб, умрингиз айш-ишрат, нашғу намо билан ўтяпти. К. Яшин, Ҳамза. -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадимиз? -Давлатингиз соясида, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Худога шуқур, давлатлари қўланкасида, — деб қўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбегининг яқинига чўккалади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Давлатлари ёри берса** Ўзларининг мададлари билан бахтимиз чопса, омадимиз келса. Давлатлари ёри берса, албатта, бизнинг муддао ҳам шунда! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўғрилардан биттаси тутилди, давлатлари ёри берса, қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Давлат қуши** 1) эртақларда: валиаҳди бўлмаган хон ўлганда, хон қилиб кўтариладиган кишини аниқлаш учун учирилган қуш. Давлат қуши келиб, Рустамзоднинг бошига кўнди. М. Маҳмудов, Булбулигўё; 2) кўчма бир келиб қолган бахт, омад, толе. Бахтинг бунчалик қулган экан.. давлат қушини қўлдан учирши куфрони неъмат, болам! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Олтмиш деган ёшингга давлат қуши бошингга. Ҳабибий, Девон.

ДАВЛАТБОЙ бот. Шакли узунчоқ, туси сарғиш эртапишар, ёзги қовун нави.

ДАВЛАТБОШИ Давлатни бошқарувчи ҳукмрон; юртбоши. Давлатбоши беклар

келди Урганча, Яхши ният билан келдим, подшоийим. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВЛАТЛАРАРО Бир қанча давлат ўртасида бўлган ёки бўладиган, бир қанча давлатга тегишли. *Давлатлараро хўжалик бирлашмалари. Давлатлараро битим. Давлатлараро ихтилофлар. Давлатлараро муносабатлар.*

ДАВЛАТЛИ I Ўз мустақил давлатига эга бўлган (қ. **давлат I**).

2 эск. Ҳар ишга қудрати етадиган, ҳукмрон (асосан амир, хон, вазир ва юқори табақа амалдорлари ҳақида). *Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним! Мен қалмоқ[қа] бораман бундан, султоним! «Алпомиш». Бирга-бирга юринг, давлатли беклар. «Маликаи айёр». Зарбингдан ишласин бунда душманлар, Номардлик қилмагин, давлатли шунқор. «Ширин билан Шакар».*

ДАВЛАТЛИ II Катта давлатга, бойликка эга бўлган: давлатманд, бадавлат. *Давлатли одам. Давлатли оила. ■ Бу ҳужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандлиги ва уй эгасининг давлатли одам бўлганлиги англашилур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДАВЛАТМАНД [давлат + ф. *مند* – бирор нарсага эгаликни билдирувчи қўшимча] **I** айн. **давлатли II**. *Давлатманд одам. ■ Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мана, юртга ўғил ўстирган Бир давлатманд бой бўлиб қолдим. Зулфия, Хаёллар, туйғулар. Юраги яна пўкиллади. Тошкентнинг тўрт даҳаси танийдиган бу давлатманд кишининг олдига қандай киради. Ойбек, Танланган асарлар. -Давлатмандлар кўкнинг чароғи, ернинг гули, одамларнинг асли, – дейди отам. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, ўзига тўқ, бадавлат. *Илгари қолоқ ва қашшоқ бўлган бу оила маданиятли ва давлатманд оилага айланди. Н. Сафаров, Курбонали. Э, мулла Сафо, бу хотинталоқ давлатмандлар ейиш-ичиш учун эмас, мақтаниш учун бойлик тўплашади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Қишлоқ хўжалиги сановати давлатманд хўжаликлар қўлида тобора кўпроқ тўплана борди. Газетадан.*

ДАВЛАТМАНДЛИК Бой-бадавлат бўлиш; моддий жиҳатдан бақувватлик, катта иқтисодий имкониятларга эгалик. *Давлат-*

мандлик нималарга қодир эканига унинг [Қоплонбекнинг] фаҳми етади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ДАВЛАТПАНОҲ [давлат + паноҳ] Бахту саодат ато этувчи, саодатбахш; подшоҳ. *Лутфу карамингиз нуридан кўнгулларимиз чароғон ўлиб, лайлу наҳор дуои жонингизни қилмоқ ила хурраму шодмиз, давлатпаноҳ! С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАВЛАТХОНА [давлат + хона] *тар. Арк; хон саройи; қаср, сарой. Подшо давлатхонада камгин ёта берсин, энди бир сўзини подшонинг суярча ёридан сўранг. «Эрали ва Шерали». Эламас кетгандан ўз мазгилига бориб ётди. Эрта-мертан шохнинг давлатхонасига етди. «Интизор». Ун йил ўтгандан кейин, Гўрўглининг давлатхонасига Нуралихонни етаклаб борди. «Нурали».*

ДАВЛАТХОҲ [давлат + ф. *خواه* – хоҳловчи, истовчи] Бахту омад тиловчи; хайрхоҳ; бахт истовчи. -*Муҳтарам беклар, давлатхоҳлар! – деб гап бошлади Хўжа Абдулла. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДАВЛАТЧИЛИК Давлат тузуми; давлат сифатида уюлишнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий асос ва тамойиллари. *Ўзбекистон давлатчилигининг таркиб топиши. ■ Бу йиллар миллий давлатчилигимизни тиклаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш даври бўлади. Газетадан. Давлатчилик тизimini мустаҳкамлайлик. Газетадан. Қорақалпоқларнинг миллий давлатчилиги ҳам ривожланди. Газетадан.*

ДАВО [a. *دوا* – дори-дармон; илож] **I** Беморнинг шифо топиши учун қўлланадиган восита; муолажа; умуман шифобахш нарса. *Кўёш, ҳаво – танга даво. Мақол. Асал – минг дардга даво. «Қанотли сўзлар». ■ Олма шарбати организмнинг касалликларга қаршилигини оширади, юрак-томир касалликларига даво. «Саодат». Кашич мезда касалига мубатало бўлган кишиларга даво ҳисобланади. Газетадан. Унинг қўлида даво топган беморлар ўз халоскорларидан бир умр миннатдор бўлишади. Газетадан.*

Даво қилмоқ 1) даволамоқ, муолажа қилмоқ, касални тузатмоқ; 2) кўчма кўмак етказмоқ, ёрдам қилмоқ.

2 кўчма Тадбир, чора, илож. *Амалга даво йўқ, Ёмонга – бало. Мақол. Оғриқ тишининг давоси – омбир. Мақол. ■ Мусибатнинг бирдан-бир давоси – меҳнат. «Шарқ юлдузи».*

Даво топмоқ 1) касални тузатадиган восита, дори-дармон топмоқ. *Утар бобо бошиқ сарой табиблари унинг дардига даво тополмадилар.* С. Сиёев. Аваз; 2) даволанмоқ, шифо топмоқ; 3) кўчма илож топмоқ.

ДАВОБАХШ [даво + ф. بخش — бағишловчи, берувчи] кам қўлл. айн. **шифобахш**. Улар [нефтчилар] нефть қидириб келишди-ю, бироқ излашган нарса нефть эмас, даво-бахш сув бўлиб чиқди. Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.

ДАВОЛАМОҚ I Касални муолажа қилиб, боқиб тузатмоқ, дори-дармон қилиб соғайтирмоқ. *Қулоқни даволамоқ. Тишини даволамоқ.* ■ Гапирмас эдим. У профессор дардимни ипидан игнасиғача зшитса, осон даволайди, деб ўйладим. Н. Аминов, Қалтис хато. *Умид табибдир: одамни даволаб, унга қанот беради.* «Ёшлик».

2 Бирор касалликни, оғриқни дори-дармон қилиб тўхтатмоқ, йўқотмоқ. *Ракни даволамоқ. Безакни даволамоқ.* ■ Халқ жуда кўп шишларни пахтадоғ билан даволайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 кўчма Маънавий-ахлоқий нуқсонни тузатмоқ, тўғриламоқ. *-Бу касални тузатиши мумкин, — деди раис, — аммо бўлармикан даволаб айёрлигингизни ҳам.* «Муштум». *Ҳамкасбларимизни тўғрилиқ ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Бу дардни [эл дардини] аёл суви билан ювмоқ, даволамоқ лозимдир.* Ойбек, Навоий.

ДАВОЛАНМОҚ **Даволамоқ** фл. мажх. ва ўзл. н. *Касалхонада даволанмоқ. Курортда даволанмоқ.* ■ Шамси Тураевич қон босими ошиб, шифохонада даволаниб ётибди. Н. Аминов. Қаҳқаҳа. *Касалхонамизда даволанган беморлар номидан ушбу совғани қабул қилинг.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДАВОЛАНУВЧИ *от* Бирор бир соғлиқни сақлаш муассасасида даво, муолажа олаётган шахс. *Розия Фахриддиновага ҳамкасбларининг ҳам, даволанувчиларнинг ҳам ишончи беқийс.* «Саодат».

ДАВОЛАТМОҚ **Даволамоқ** фл. орт.н. *Нега оламга келиб, оҳ-надомат билан ўтиб кетаётган шу ожизани шу кунгача даволата олмадик.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАВОЛОВЧИ Касалларга қаровчи, шифо берувчи; беморларга муолажа белгиловчи. *-Қўлларимни кесадими, Шукур ака?*

— эланиб сўради у даволовчи врачдан. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ДАВОМ [а. دوام — узоққа чўзилиш, узоқ мuddатлилиқ, доимийлик] I Бирор иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг узлуксиз жараёни, бориши. *Кузатишлар “Марс-1” космик станцияси ҳаракатининг давоми нормал эканини кўрсатди.* ■ ..бу одам уч йилдан бери гулдираб келган, ҳозиргиси шунинг давомидай эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Табиатдир менинг давошим, Тутаиш эрур бағрим бағрига.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

Давом этмоқ (ёки қилмоқ) I) бирор ишни узлуксиз бажармоқ. *Ортиқча от-араваларимиз қирдаги сомонлар билан бундаги қуруқ бедаларни ташишида давом қиладилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллаво; 2) маълум вақтгача чўзилмоқ. *Бу ҳол тушга қадар давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шундай шиддатли жанг кун бўйи давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Уйин-кулги ярим кечгача давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) (ў.-п. к. билан) бошланган иш-ҳаракатни давом эттирмоқ. *Очил индамай ёзишда давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ғанижон беихтиёр орқасига қаради-ю, яна йўлида давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Тўхтатилган иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг қолган (ҳали давом этиши лозим ёки мумкин бўлган) қисми. *Ҳикоянинг давоми. Кечаги гапнинг давоми.* ■ *Қудрат хатнинг давомини ўқиёлмай.. қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *У гапнинг давомини айтолмай қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг маълум жойидан кейинги қисми, кети. *Йўлнинг давоми. Чизиқнинг давоми.*

4 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **давомида**).

Давом феъли тлш. Давомли иш-ҳаракатни англатувчи феъл. *Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатнинг такрорланганлигини, давом этганлигини англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАВОМАТ [а. دوامت — ишда бўлиш вақти] Муайян иш-ҳаракат, тадбирларга (машғулот, ўқиш, тўгарак ва ш. к. га) доимий иштирок этиш, қатнаш. *Ўқувчиларнинг дарсга давомати яхши.* ■ *Тингловчиларнинг давомати яхши бўлмади.* Газетадан. *-Хўш,*

болалар, қани, айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? — деб сўради [директор]. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

ДАВОМИДА 1 кўм. *взф.* Муайян вақт, муддатнинг давом этиш оралиғида, мобайнида. Кейинги икки йил давомида биз уруғлик чигитларни нурлантиришга оид тажриба олиб бордик. “Фан ва турмуш”. Қутбиддинлар икки кун давомида ложувард конини ўрганишди, ўн килограммча намуна олишди. С. Кароматов, Олтин кўм. Саодатхон иккинчи чорак давомида қилинадиган ишларни батафсил сўзлаб берди. С. Зуннунова, Олов.

2 Муайян иш-ҳаракат, ижодий фаолият вақтида, орасида. *Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшитиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани билиб олдим.* “Гулдаста”.

ДАВОМИЙЛИК 1 Тўхтовсизлик, узлуксиз давом этишлик. *Демак, ҳаракатнинг давомийлигини ифодалаш учун маълум даврларга қадар -моқ аффикси билан ясалган ҳаракат номининг ўрин-пайт келишигидаги шакли қўлланган.* «УТА».

2 Изчиллик, анъанавийлик. *Кадрлар танлашда давомийликка риоя қилиш лозим.* Газетадан. *Бу масала [синф раҳбарлиги]да ҳам давомийлик жорий қилмоқ лозим.* Газетадан.

ДАВОМЛИ Узок давом этган ёки эгалланган; давоми бор. *Давомли қарсақлар.* ■ *Хусайн Бойқаро.. тўхтовсиз, давомли.. урушларда.. қиличбозликдаги маҳоратини намойён қилган эди.* Ойбек, Навоий. *Қизгин баҳслар, давомли мунозаралар студентлик кезларининг ажойиб ва серзавқ дамлари ҳисобланади.* Газетадан.

ДАВОМСИЗ *эск.* Узлуксиз давом этмайдиган, мунтазам қатнамайдиган. *Давомсиз ўқувчи.* ■ *Булар [ўқувчилар] ҳам тўполончи, давомсиз, дарсда улгурмовчи бўлмаган.* Газетадан.

ДАВОМЧИ Ўзидан илгаригилар бошлаган ишни давом эттирувчи; ворис. *Бизда илму фаннинг забардаст намояндалари: Ибн Сино, Беруний, Улугбекларнинг ҳақиқий давомчилари.. етишиб чиққанлиги дунёдаги дўстларимизни қувонтирмоқда.* Газетадан. *Тўраҳон ўз авлодининг бирдан-бир давомчиси бўлган ўғли учун ҳамма нарсага тайёр эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАВОСИЗ 1 Даволаб бўлмайдиган, давоси йўқ. *Давосиз касаллик.* ■ *Урмонжон*

нима қилса экан? Бу давосиз дардни кимга айтса экан? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган.. ўз онаси эмасиди? А. Қодиррий. Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Қутулиб бўлмайдиган, иложи, чораси йўқ. *Давосиз иллат.* ■ *Йўлиқтирдинг давосиз дардга, дармонинг бўлурман деб.* «Муштум».

ДАВОТ [a. دوات — сиёҳдон] *айн.* довот. *Эртага шогирдим менга қоғоз, қалам, давот келтиргусидур.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Токчадан кўндан бери қўл урилмаган давот-қаламни олди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал. *Кўтаринглар қўлларингизда аламни, Мулла олсин давот билан қаламни.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВОТХОНА [давот + хона] *тар.* *эск.* Хон (подшоҳ) девонхонасида муншилар, мирзалар ўтирадиган хона.

ДАВОХОНА [даво + хона] 1 *эск.* *айн.* шифохона.

2 Касалларни даволаш ишлари олиб бориладиган хона, жой; муолажа хонаси; профилакторий. *Ўнг томони беморлар ётадиган хоналар, чап томони давохона, ошхона, синфхона.* Газетадан.

ДАВР [a. دور — айланиш, айлана; ал-машиниш, навбат] 1 Жамият тараққиётида ёки табиатда муҳим воқеа, ҳодиса юз берган ёки ўзига хос хусусияти билан ажралиб турадиган маълум вақт оралиғи. *Кулдорлик даври. Феодализм даври. Капитализм даври. Бозор иқтисодиётига ўтиш даври. Тош даври. Темир даври.* ■ *Ўзбекистон олимлари олиб бораётган археологик қазималарнинг тарихий диапазони тош даврдан то ўрта аср охиригача бўлган даврни ўз ичига олади.* Газетадан. *Қанча даврлар ўтса ҳам, бўёқлари худди бугун сурилгандай яп-янги турган бу ажойиб бинолар Бобурнинг қалбидаги зафар завқига завқ кўшди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бунинг устига ўша давр тарихчилари Темури забардаст, хийла чиройли одам бўлганини ёзиб қолдирганлар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Тарихда бирор шахс ёки кишилар гуруҳи, сулоланинг номи билан боғланган вақт, замон. *Темурийлар даври. Навоий даври.* ■ *Бобур Мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улугбек давридаги каби*

бирлашса, пойтахт аслига қайтса.. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

3 Шахс ҳаётидаги маълум вақт. Ёшлик даври. Талабалик даври. ■ Холиданинг ёшлик даврида аёлларнинг кўзи кўр эди, тиканни кўрмасдан босарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Утган ярим асрли мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсхонаси бўлди, кўп нарса ўргандим.* Газетадан. *Офтоб ойимнинг: "..нега қирқ кокил қилиб ўрмайсан" деган сўрашига: "Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди", деб кўлди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

4 Бирор бир авлод яшаган ёки яшаётган вақт; айна яшаб турилган вақт, замон, замона. Ўз даврининг ҳар йирик воқеаси Ойбек ижодида ёрқин аксини топди. Газетадан. *Давримиз ҳар бир соҳани комплекс равишда ҳал этишни тақозо этяпти.* Газетадан. *Чўлқуварлар ва қаҳрамонлар давр баҳодирларидир. «Ўзбекистон кўриқлари». Бадиийлик ва янгидан-янги эстетик кашфиётлар яратишимизни давр тақозо этмоқда.* Газетадан. *Ўқиш керак, давр билан бирга бориш керак: «Ўзбекистон кўриқлари». Давр тараққиёти институт олимлари ва мутахассислари олдига янги-янги вазифалар кўймоқда.* Газетадан.

5 Бирор иш-ҳаракат, талбир бажариладиган муайян вақт. Ҳисобот даври. ■ *Ғўза парваришининг қизгин даври. Ҳар соат ғанимат.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳисобот даврида йигит-қизларнинг асосий диққат-эътибори нахтациликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди.* Газетадан.

6 Маълум ҳодиса, воқеа, жараёнда ўзгариш содир бўладиган муддат. Ўсимликларнинг ўсиш даври. ■ *Биз аввало ўсимликларнинг ўсиш даврини қисқартириш ва ҳосилдорликни оширишга эришдик.* «Фан ва турмуш». *Ҳосил туғиш даврида ғўзани чеканка қилиш муҳим агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади.* Газетадан. *Буқоқнинг айна авж олган даври экан.* Й. Шамшаров, Зиёлилар.

7 махс. Такрорланувчи жараён ёки ҳоссаларнинг ҳар бир такрорланишида унинг бошланишидан то охиригача ўтадиган вақт. Битта тўла тебраниш учун кетган вақт давр деб аталади. "Физика курси". Календарь Кўёш, Ер, Ой ва Юпитер сайёраси ҳаракатининг астрономик даврларига асосланиб

тузилган. «Фан ва турмуш». Қаторнинг, элементлар хоссасининг изчиллик билан ўзгаришини ўз чегараси ичига олган қисмини.. Менделеев давр деб атади. «Кимё» дарслиги.

8 геол. Геологик системани ташкил қилувчи тоғ жинсларининг ҳосил бўлишига кетган вақт.

9 Кишининг омади келган, иши юришган чоғлар; роҳат-фароғатли замон. Ҳозир бизга давр келган вақт. Давримизда ўйнаб олайлик. ■ *Давримизда юравермайсизми, дўстим, бир кишини қанотимиз тагига ололмасак, нима қилиб юрибмиз.* «Муштум». *Кўлингдан кетмасин давринг, давронинг, Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон. «Авазжон». ..ҳозир сизларнинг даврингиз, қўлингиздан келганини бизнинг ҳаққимиздан аяманг. Бир кун яна бизнинг давримиз келар.* С. Айний, Қуллар. *Гул юзимга, буви, мунча термулдинг, Уларнинг даврида ўйнадинг-кулдинг.* «Эрали ва Шерали».

Давр сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. *Давр келса, ур, бегим, даврон келса, сур, бегим.* Мақол. ■ *Хўп подшолар давр сурган эканларда, а! П. Турсун, Ўқитувчи. Давр сурмоқчи бўлди, Бек бўп турмоқчи бўлди.* «Ойсулув». *Отанг подшо, сен қадимдан тўрасан, Олтимиш тўрт йил бўлди — давринг сурасан.* «Эрали ва Шерали»; 2) роҳат ва фароғатда яшамоқ. *Оқ эшон Худоёрхон вақтида хўп давр сурди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шу кишининг орқасидан давр суриб юрибмиз, ахир.* «Муштум». *Василий қишлоққа янги келган пайтида Асқар мулланинг давр сурган пайти эди.* С. Зуннунова, Олов. **Даври фалак айн. даврони фалак қ. даврон.**

ДАВРА I [a. دوره — айланиш, айлана; давр, навбат] I Доира шаклида тузилган саф ёки доира ясаб, қуршов олиб ўтирган кишилар ёки кўр ташлаб ўтирган одамлар. *Яхши йигит — давранинг боши.* Мақол. ■ *Давра сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди.* «Шарқ юлдузи». *Даврага ғалати сукут чўкди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ўрмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврадан топди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Шундай қуршовнинг ўртасидаги бўш жой. *Жувон даврани уч айланганидан кейин, ўзи сингари кийинган бир йигитни тортади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳаяжонга тушиб, ниҳоятда чиройли ўйнаётган Бади*

даврани айланиб чиқди. Мирмуҳсин, Меймор. *Бўри полвон қўлларини орқага қилиб, давра айланди.* Т. Мурод, Кўшиқ.

Давра олмоқ (ёки **ясамоқ**, **қурмоқ**) 1) доира шаклида тизилмоқ; қуршов олиб ўтирмоқ. *Саккиз юз одам ҳар тарафдан давра олиб, кийикни тутмоқчи бўлди.* “Эртақлар”. *Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аёллар кураш бўлаётган ерга келиб, давра олишди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) айланиб, доира чизиб учмоқ. *Самолёт шаҳар устида бир давра олиб, кўздан ғойиб бўлди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Қандай бўлди ов, менинг ишим, деб, Неча давра олди олғир қушим, деб.* «Муродхон».

3 Маълум хусусиятига кўра уюшган одамлар тўпи, гуруҳи, тўдаси; йиғин. *Олимлар давраси. Санъаткорлар давраси.* ■ *Мен қишлоқлик бир бола эмасманми, бунақанги катта олимлар даврасида биринчи бўлишим эди, андак ўнғайсизлана бошладим.* Х. Тўхтабоев, **Ширин** қовунлар мамлақати. *Ичкарида, бир тўп қизлар даврасида Зумрад ўсма қўйиб ўтирарди.* С. Сиёев, **Отлик** аёл. *Кейин, умуман, Зебо у даврага тўғри келмайди.* Ш. Холмирзаев, **Оғир** тош кўча.

4 Ўйин, мусобақа, турнир ва ш. к. нинг бир тури; бир қур ўйин, тур. *Шахматчилар ўртасидаги мусобақанинг биринчи даврасида биринчи ўйин ҳам тугади.* Газетадан. *Жаҳон биринчилиги учун кураш олиб бораётган хоккей командаларининг иккинчи давра ўйинлари ниҳоятда кескин ўтмоқда.* Газетадан. *Иккинчи давра бошланди.* **Мирҳайдарнинг** хўрози ғолиб чиқди. «Муштум».

5 Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи. *Сайловнинг иккинчи давраси бошланди.*

6 тўқм. Танда қўядиган айланувчи дастгоҳ.

7 дин. этн. Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан қўлга ўтказиб айлантирилади).

ДАВРА II Бадий мискарликда баркаш ва лаганлар устига тушириладиган, маълум тартибга эга бўлган доира шаклидаги нақшлардан бири.

ДАВРАПОЯ Пештоқиға жимжимадор безаклар солинган кириш тоқи (арки)нинг умумий номи.

ДАВР-ДАВРОН, **давру даврон** Роҳат-фароғатли замон; кишининг бахти чопган, омади келган чоғлар. *Эркин-эркин юргин, алла, Давр-даврон сургин, алла.* “Бойчечак”. *Узоқ умр кўринг давру давронда.* Ф. Йўлдош, Болаларимга. *Давру давронингда биз ҳам бир тўйиб хандалак ейлик, дугонажон! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

Давр-даврон сурмоқ айн. **давр сурмоқ** қ. **давр** 9. *Айланай, қизим.. Бойнинг севикли хотини бўлиб, давру даврон сурмайсанми? Хамза, Бой ила хизматчи. Сизлар ҳам катта бой экансизлар, извош қилинг, беш куплик дунёда давру даврон суринг! Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАВРИЙ [а. دورى — вақти-вақти билан бўладиган] Вақти-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган. *Даврий матбуот. Даврий тебранишлар (физ.).* ■ *Силжишга пропорционал бўлиб, мувозанат вазиятига томон йўналган кучлар таъсири остида бўладиган даврий тебранишлар гармоник (ёки оддий) тебранишлар деб аталади.* «Физика курси».

Даврий каср мат. Чексиз ўнли каср. **Элементларнинг даврий системаси** ким. Элементларнинг хоссалари билан атом оғирликлари ўртасидаги даврий боғланишга асосланган ҳолда рус олими Д.И. Менделеев тузган элементлар жадвали. *Элементлар даврий системасини яратган Менделеев университетга кириш учун бир неча марта уринган, лекин ҳар сафар.. химиядан “йиқилган”.* «Фан ва турмуш».

ДАВРИЙЛИК Вақти-вақти билан содир бўлишлик, такрорланишлик. *Тебранишларнинг даврийлиги.*

ДАВРОН [а. دوران — айланма ҳаракат, айланиш, бурилиш] **1** Фароғатли ҳаёт, турмуш; хуррамлик; бахтли фурсатлар. *Мени бахт нурига гарқ этди меҳнат, шонли давроним.* Т. Тўла. *Узоқ умр суринг янги давронда.* Э. Раҳим. *Худо берса, шундай дилбарти олиб, Ўтказай дунёнинг давронин суриб* «Муродхон».

2 Хукмронлик, олий мансаб (шоҳлик подшоҳлик) гашти, сурури. *Оқтошнинг шаҳрида подшоҳлик қилдим, Неча вақт даврон устида ўтирдим.* «Муродхон». Ў

булди салтанатли давронинг, Душманга кетдими етмиш кўрғонинг? «Эрали ва Шерали».

3 Даврон (эркаклар исми).

Даврон фалак 1) фалакнинг айланиши, замоннинг ўтиши; 2) кўчма тақдир, қисмат, ёзмиш. **Даврон чархи ёки чархи даврон** Тақдир, қисмат, ёзмиш. -*Даврон чархи бундай тескари айланишини кутмаган эдим, — деди Комил. Ҳ. Фулом, Машъал. Даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. давр 9. Аё шохим. афлатда тўрасан, Тўралик даврида даврон сурасан. «Фольклор». Соҳиби даврон* Амалдор, ҳукмдор; подшоҳ. *Соҳиби давронлар эси шанпати еб эмас, шанпати уриб ўрганган. Буни Аваз биларди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАВШАН шв. Куён.

ДАГАЛА фольк. 1 Жун ёки қилдан тўқилган ип, арқон. *Аймоқлар.. дагала билан уларни [Бахромни ва унинг болаларини] уриб, кечакундуз йўл юриб, айна саҳар вақтида келди. «Зулфизар билан Авазхон».*

2 Дагал жундан босилган (тўқилган) уст кийим. *Тоҳир ҳамёни кўйнига солиб чиқиб кетганча, пешин кечроқ оёғига янги аскарый этик, бошига мўгулча бўрк, чакмонга ўхшаши дагал юнгли дагалани елкасига ташлаб келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДАГАЛАЙ шв. Юмалоқ шаклда тикилган кўйна телпак.

ДАГИР I шв. Фирибгар, қаллоб; алдоқчи.

ДАГИР II тўқм. Очиқ рангли ярим шойи мато. *Нимшоии матоларнинг дагир ёки дурўя деган турлари майин ипакдан ўралади, арқоги очиқ рангли ипдан бўлади. «Фан ва турмуш».*

ДАГИШ шв. Дарё қирғоқларининг ўпирлиши; ўпирилма жой. *Ўркач-ўркач тўлқинлар соҳилга сапчиб, дамбага тинмай уриларди, тупроқни ўз қаърига ютарди. Буни Хоразмда "дагиш" деб аташади. Газетадан.*

ДАДА I Ота, падар. *Гулнор икки ҳафтадан буён дадаси ва онаси билан бирга ҳар кунни боғда ишлайди. Ойбек, Танланган асарлар. Қоракўз дадасини жуда яхши кўради. Чунки унинг саволларига дадажониси эринмай жавоб беради. «Саодат».*

Дадаси этн. Хотин кишилар ўз эрининг исмини айтмай, унинг ўрнида ишлатадиган сўз. [Ҳожар Умурзоққа:] *Тўғри, дадаси, мен айтаман. Ҳамза, Паранжи сирлари. Нима қилай ахир, дадаси? Менга қолса ҳар йили*

туғай дебманми? К. Яшин, Ҳамза. **Катта дада** Ота ёки онанинг отаси; бобо. *Чалишни билмайман. Катта дадам: "Чалма, сен найчи бўласанми, ёмон кўраман", дейди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Дада (эркаклар исми).

ДАДИЛ I Дангал иш тутадиган, кўрқиб, ҳадиксираб ўтирмайдиган; довьюрак. *Дадил бола. Дадил хотин. ■ Раҳимберди ўзига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. Қадами, товуши дадил. Ҳар қандай мушкулдан тап тортмай, тикка қарши борадиган довьюрак одам кўринади. А. Мухтор, Асарлар.*

2 Шижоат билан тўлиб тошган; жасурона, мардонзвор, шахдам. *Дадил қадамлар. ■ Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур. Ойбек, Танланган асарлар. Турсунбой тоғли қишлоғи томон жиддий, дадил одим ташлаб боряпти. «Ўзбекистон кўриқлари». Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Меҳнат қилган одам доим бошқаларнинг юзига дадил қарайди. Т. Ашуоров, Оқ от.*

3 Кўрқмай, ишонч билан, бемалол, тортинмай. *Дадил жавоб. Дадил танқид. ■ Узоқдан бўлса-да, Йўлчида дадил қарайди, баъзан яширин илжаяди. Ойбек, Танланган асарлар. Дадил ташлаётган қадамларига қараганда, унда иккиланишдан асар ҳам йўқ. Газетадан. -Нима ёрдам керак, тортинмай, дадил мурожаат қилаверинг, — деди Боймирзаев. «Ўзбекистон кўриқлари». Маъруф Назаров кинематография, драматургия соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

4 Жисмоний, маънавий жиҳатдан бақувват; тетик, бардам. *Элмурод одамлар тўлқинида Фотима билан ёнма-ён юраркан, ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сездди. П. Турсун, Ўқитувчи. Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шундан кейин Нормат ўзини янада дадил сездди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

5 Моддий жиҳатдан ўзини тутиб олган; бой-бадавлат. *Жамоа хўжалигимиз бу йил анча дадил бўлиб олди. Газетадан.*

Ҳамёни дадил с.т. Серпул, пулдор.

6 Кўчма Энг муҳим, долзарб, зарурий. *Энг дадил тоғларни ўртага ташлаб, уни рўёбга*

чиқарган ирригаторларнинг мардлиги ҳақида ҳикоя қилади. «Ўзбекистон кўриқлари».

ДАДИЛЛАНМОҚ Ўзига ишончи ортмоқ; тетикланмоқ, ўзига келмоқ. *Нодиров залдагиларга қараб олди, ўзининг жанговар дўстларини, донғи кетган оловкорларни кўриб, дадилланди.* И. Раҳим, Тақдир. *Газагига яхна гўшт еб, анча дадилланди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАДИЛЛАШМОҚ Тобора дадилланиб, шижоат ва тетиклиги ортиб бормоқ. *Горбунов яна ҳам дадиллашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Дўстларининг ўзига тикилиб турганини кўриб, Саттор дадиллашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАДИЛЛИК Жисмонан ва руҳан ўзига ишонганлик, бақувватлик; дангаллик, дов-юраклик, тетиклик. *Иш жуда соз бошланди. Энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу таклиф Темиржонда андак дадиллик уйғотди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ДАДИЛОНА *рви.* Кўрқмай, жасурлик билан, мардонавор. *Дадилона олға бормоқ.* ■ *У. қулликка, жабр-зулм сиёсатига дадилона қарши чиқди.* Газетадан.

ДАЁВ *шв.* Қайиқни бошқариб боришга хизмат қилувчи таёқ; эшкак. *Қайиқнинг орқа томонида даёв ушлаган дарға уни тўғри йўлдан олиб бормоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАЖЖОЛ [a. دَجَال - йўлдан урувчи, фирибгар, ёлғончи] 1 Ислом динига кўра, қиёмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан, тўғри йўлдан оздирувчи, одамсимон бир кўзли махлуқ. *Бу ҳикоядан [Элмурод] вужудини ваҳима босиб, бошини кўрпага буркаб олди: дажжол деган бир махлуқ кечаси билан тоғларни кемирармиш.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дажжолнинг бир кўзи кўр бўлар экан.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 кўчма Ўтакетган бешафқат ва фирибгар. *Дажжолда раҳм-шафқат бўладими — мени тоза калтаклашди, кечаси қочиб кетдим, Яхши бува.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сен қаттолларнинг қаттолсан, дажжолларнинг дажжолсан.* Ш. Рашидов, Асарлар.

3 сўк. Малъун, иблис, шайтон. [Мулла Рўзи Майсарага:] *Ҳа, мен ўлгани келдимми? Бир ёқдан жўнат қани, дажжол.* Ҳамза,

Майсаранинг иши. *Вой-вой.. Ё тирим! дажжоллар-эй!* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.

ДАЗГИЛ [ф. دستگیر - ёрдам берувчи] махс. Тикилаётган кийимини тиззага қистириб қўйиш косибчиликда ишлатиладиган айлана т. [Унсин] *Тагига кичкина курси қўйиб, ларига дазгил чаллаштириб, эңчил тортади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЗГИР *шв. айн. дазгил.* У [Ҳа] *устига кичкинагина чорбурчак кўр ташланган пастак курсига ўтириб ўзи учун мослаштириб қисқартирилган гири тиззасидан ўтказиб олар, да берган ишини тикишга бошларди.* М. С. Тилсиз гувоҳ.

ДАЗМОЛ [ф. درزيمال - дарз, тешик қиш, чокни текисловчи] 1 Кийим-ё газлама ва ш. к. ни қиздириб текислаш лиқлаш, ғижимини ёзиш учун мўланган асбоб. Чўян дазмол. *Электр д* ■ *У уйнинг иссиғи ва дазмолнинг таф қизиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли й. *Маданий турмуш учун энг зарур буюм, бири дазмолдир.* Газетадан. *Зебо да онаси кўлидан олиб боса кетди.* Шуҳрат нелли йиллар.

Дазмол босмоқ (ёки урмоқ, қи Дазмолламоқ, дазмоллаб текисламо-рам Нигорани уйдан топди: ювилган ларига дазмол ураётган экан. С. Ано Оқсой. [Адолат] *Усмонжоннинг киллакларини, сочиқларини ювди, дазмол С. Зуннунова, Гулхан. Ямоқ ишлари елашгач, ювилган кийимларга дазмол бо Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

2 Дазмоллаш натижасида кийим-газлама ва ш. к. нинг юзида ҳосил силлиқлик, текислик. *Кийган кўйла дазмоли ҳали кетгани йўқ.*

Дазмоли бузилмаган Тахи бузил ғижимланмаган; янги. *Унинг наз Зийнатуллаевнинг чиройли поляк три тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаг туюми ҳам.. ўзига кўп бино қўйг далолат берарди.* П. Қодиоров, Уч ил

3 Дазмоллаш иши. *Корхонамиз киши дазмолда ишлайди.*

ДАЗМОЛЛАМОҚ 1 Дазмол бо кисламоқ, ғижимини ёзмоқ, силлиқ Кўйлагинизни дазмоллаб қўйдим. шимов, Қалбингга қулоқ сол. Шойи

гимни киймасам бўлмас, ёқасин дазмоллаб олмасам бўлмас. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма салб. Хаспўшламоқ, бости-бости қилиб, текислаб юбормоқ (жиноят, ножўя хатти-ҳаракат ва ш. к. ҳақида). *Нон заводининг директори прокурор кабинетига икки марта илжайиб кирган эди, ишлар дазмолланди-қўйди.* Газетадан.

ДАЗМОЛЧИ Тикув ёки кир ювиш қорхонасида кийим-кечакка дазмол босувчи ишчи.

ДАЙДИ 1 Доимий тураржойи ва белгили қасби бўлмаган, бир жойда қўним топмайдиган; дарбадар (одам ҳақида). *Дайди ҳайёт кечирмоқ.* ■ *Тайини йўқ дайди. Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дарахт бир жойда кўкаради.. Отанг раҳматли умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди. Сен дайди бўлиб қолдинг.* П. Турсун. Ўқитувчи.

2 Доим тентираб, дайдиб, санқиб юрадиган; санқи. *Дайди одам.* ■ *Кир ювиб ўтирган опам орқамдан қичқиради: -Яна қаерга, дайди? Ойбек, Болалиқ. Дўппи тикиб қон бўлдим Дайди, саёқ аҳмоққа. «Бойчечак». Тагин қаёқни кўзлаясан, дайди! Бола бўлиб ҳеч фойданг тегмайди!* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

3 Ҳар ёқда изғиб юрадиган. *Унда-мунда бир эшик учрайди. Лекин оч-ориқ, дайди итлар кўпроқ санқиб юради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Бемаҳал ва бетартиб ҳаракат қиладиган, йўналиши ўзгариб турадиган. *Дайди шамол. Дайди булут. Дайди тўлқин.* ■ *Ҳаво ҳамон булут бўлиб, кўкламнинг дайди шамоли гувуллаб эсиб турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳандалак бўйини аста уфуриб ўтган дайди шабада палаклар оромини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Кўёш думалаб, кўкка кўтарилар, дайди булут парчаларининг кўланкаси қишлоқ устидан ўтиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йиғга яроқли одамларнинг ҳаммаси далада бўлди.. дайди сувнинг йўлини ўзгартириб турдилар.* Газетадан.

Дайди гап Оғиздан оғизга ўтиб юрган гап, миш-миш гап. [Мирзақул:] *Дайди гапга қулоқ солманг!* Н. Сафаров, Уйғониш. **Дайди ўқ** Бемўлжал отилган, бехосдан келган ўқ. *Фашист мерганларининг дайди ўқи Тўра-*

бойнинг бошига келиб тегди. Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *..чинқираб келаётган дайди ўқлар эса дарахтларнинг шоҳларини чўрт-чўрт узиб ташлар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ДАЙДИЛАНМОҚ Бир жойда қўним топмай, кўчиб юрмоқ, тентиракламоқ; дайдимок, санқимок.

ДАЙДИЛИК 1 Бемақсад санқиб юришга одатланганлик.

2 Дарбадар кезиб юриш, қўнимсизлик. *-Менинг ҳам кўп умрим қишлоқма-қишлоқ дайдилик билан ўтадиган бўлиб қолди, — деди Ботирали.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Санқиб, дайдиб юриш, саёқлик. *Туну кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бушамайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДАЙДИМОҚ 1 Қўним топмай, дарбадар кезиб, кўчиб юрмоқ. *Дунёдан умидимиз бор. Биз дайдимайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саёҳат қилиб, дайдиб юришга одатланган бир киши бўлганим учун қопқонга ўхшаган бу дўконда диққинафас бўлиб ўлаёзим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тентиракламоқ, тентираб, санқиб юрмоқ. *Уйингда кам бўласан, қаёқларда дайдийсан?* ■ *У уззукун шаҳар кўчаларида дайдиб юрди.* «Шарқ юлдузи». *Қудрат эгасиз дайдиб юрган саманни тутиб, Полвон отанинг олдига олиб борганда, Полвон отдан шу воқеани эшитган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

3 Бирор мақсадда изғиб юрмоқ. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Менга, дўстим, о, тутма осон, Бунда тун-кун ажал дайдийдир.* Т. Тўла, Асарлар.

4 кўчма Одатдаги ҳолатдан фарқли равишда ҳаракатланмоқ. *Алақандай дайдиб келган изғирин қуруқ қорларни чирнирак қилиб, узоқларга учириб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқ тепасида ипак толаларидай нафис мезон эринибгина дайдиб юрибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАЙН [а. دین — қарз]: **дайн қилмоқ** Бўйнига қўймоқ, бўйнига олдиarmoқ; топширмоқ. *Суд ҳайъати.. пиримнинг гуноҳларини бўйнига дайн қилиб.. 3 йил овоқхонада меҳмон бўлишларига ҳукм қилган.* Газетадан. *Болшавойларни алдашни авлиё.. зиммасига дайн қилдилар.* «Муштум».

ДАЙР [а. دایر — бутхона] 1 Насронийлар ва оташпарастлар ибодатхонаси; бутхона; оташкада. *Бизга маю машуқ, сизга дайр ташвиши.* Умар Хайём.

2 кўчма Майхона.

3 кўчма Дунё, жаҳон; бутун дунё. *Қиссаси кўп кўҳна дайрнинг.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув. *Вужуд деганлари асли нимадир? Дайр денгизиди юрган кемадир.* А. Орипов, Юртим шамоли.

ДАЙРАБОТ шв. Дарёнинг ёқаси, дарё бўйи. *Мерган отар дайработнинг ғозини. Хоним, англа Хуройимнинг сўзини.* «Муродхон».

ДАК Ипакнинг ҳиндлар тайёрлайдиган бир тури. *Бизга машҳур дак ипагини кўрсатишди. У қордай оппоқ, майин.* З. Ақромов, Ҳиндистон лавҳалари.

ДАКА Шох ташламайдиган, мувозанатланган варрак. *Турсунали ясаб олди ўзига дака. Катта, бутун тахта қоғоз, ўзи ҳам қуроқ.* Ғ. Фулом. *Болалар ширачаб дака варрагин, Баҳорни чақирар: "Боғи шамоля, кел!"* С. Акбарий, Меҳригиё.

ДАКАВАРРАК айн. дака. *Дакаваррак осмон фалакда калтадум эчкидек ликиллаб турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАКАН [а. دكان — хўроз] Товуқ-хўрозларнинг бўйдор ва гўштдор тури. *Дакан товуқ.* ■ *Кўчқорлар билан дакани нега боқиб семиртиряпти бу, ана шунга айтиб берсин.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Дакан хўроз 1) шу турга мансуб урушқоқ хўроз. *Қишлоқ томондан дакан хўрозларнинг уйқу аралаш бўғиқ овози эшитилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма ҳазил зўравонлик билан кериладиган, урушқоқ одам ҳақида. *Янги ерга бойиб кетиш учун келган дакан хўрозларни ҳам анчагина учратамиз.* Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.

ДАКАНА Ўрга яшар ва кекса аёлларнинг (кўпинча оқ доқадан) саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли. *Ўзбек ойим тўйга борадиган хотинлардек ясанган, эғнида одми хонатлас кўйлак, бошида оқ шоҳи дакана, кўзида сурма эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бошида кўкимтир шоҳидан саллача — дакана, бу дакана Хадича бегимнинг бўйи-қоматини баланд кўрсатар эди.* Ойбек, Навоий.

ДАКАНГ I айн. дакан. *Кейин жангда голиб чиққан даканг хўроздай гердаийиб, узоқда беда ўраётганлар томон жунади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДАКАНГ II тақл. с. Чилдирманинг икки зарбда чиқарган овози ҳақида. *Чилдирманинг овози кулурким, даканг-даканг.* "Муштум".

ДАКАНГЛАТМОҚ Оёғини ерга теккизмасдан, дик-дик югуртирмак. *Агар бу жиноят бир ҳимоясиз йиртиқчопон томонидан содир бўлганда эди, мингбошингиз унинг қўлини орқасига боғлаб, даканглатиб олиб кетган бўлар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ДАККАМ-ДУККАМ айн. яккам-дуккам. *Тўғонбек даккам-дуккам мўйлабини йўғон бармоқлари билан чимтиб, кинояли кулиб кўйди.* Ойбек, Навоий.

ДАККИ [ҳинд. «дахка» — зарб, туртки; изтироб] 1 Ножўя иш, хатти-ҳаракат учун айтилган аччиқ гап, қаттиқ танбеҳ, таъзир, койиш. *Чакки юрсанг, дакки ерсан.* Мақол. *У даккиларга бўш келмайдиган одам. Дакки емоқ (эшитмоқ).* ■ *Аҳмаджон دادасидан бир неча дакки эшитиб, уйига жунади.* «Ёшлик». *Болалар мени нега ёмон кўришларини айтсам, улар мен туфайли ё онасидан, ё отасидан дакки эшитарди.* Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча. *Қилғиликни сиз қилдингиз, даккини биз эшитдик.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ноҳақ туртки, хўрлаш, таҳқирлаш. *Чўрилиқдан қутулдим, энди бойнинг хотинларидан дакки емайман.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ёмон бўлсанг, ким кўрингандан дакки ейсан!* Н. Сафаров, Наврўз. *Ҳар кишидан дакки еявериб, юрагим қонга тўлиб кетди.* Уйғун, Асарлар.

ДАККИ-ДАШНОМ [дакки + ф. دشتنام — сўкиш, ҳақорат] Танбеҳ ва ҳақорат; таҳқир ва сўкиш. *Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оиласи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашном эшитмаслик учун интилган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДАКРОН Лавсан материалининг иккинчи, тижорий номи.

ДАКТИЛ Бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи, имо-ишораларга асосланган.

Дактил нутқ Кар-соқовларнинг бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи нутқи. *Дактил нутқ аслида бармоқ белгилари бўлиб, улар ҳар бир тил учун қабул қилинган ёзувни ўзида акс эттиради.* Газетадан.

ДАКТИЛОГРАФИЯ [юн. daktylos — бармоқ + grapho — ёзма] Ёзиш учун қулай бўлган ҳар қандай текис юзада бармоқлар билан амалга оширилган ёзув (кар-соқовлар ўртасида).

ДАКТИЛОЛОГИЯ [юн. daktylos — бармоқ + logos — сўз; тушунча] Кар-соқовларнинг бармоқлар ишораси билан гаплашиш усули.

ДАКТИЛОСКОПИЯ [юн. daktylos — бармоқ + skopos — қарайман] Одам бармоқларидан қолган изларни ўрганиш асосида унинг шахсини аниқлаш. *Дактилоскопия ва рўйхатга олиш бюроси ишга киришди.* «Фан ва турмуш».

ДАЛ I шв. Худди ўзига, тўппа-тўғри. *Дал отмоқ.* ■ *Овчи-да! Дал кўзлаб отар, Қайрилар қанот.* Миртемир, Асарлар.

ДАЛ II шв. Тут барги.

ДАЛА I Аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида бўлган, экин экиладиган ер, экинзорлар. *Экин даласи. Пахта даласи. Меҳнат даласи. Пахтазор дала. Боғбон боғини тузар, Деҳқон даласин сузар.* Мақол. ■ *Аёллар далада, болалар мол-ҳолларни ўтлатгани олиб кетишган.* С. Аҳмад, Уфқ, Тўғри, чоршанба куни далага кўш чиқиши керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Дала шийпони Деҳқонлар иш маҳалида ҳордиқ чиқаришлари учун далада қурилган бино. *Кўзига ойнак тутиб олган тракторчи йигит дала шийпони олдига келиб тўхтади.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Зовур бўйлаб бир оз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик.* Газетадан.

2 Шаҳардан ташқаридаги боғ, қўрғон ва ер-сувлар. - *Поччанг ўлсин! — деди аччиқланиб Хушрўй, — Нажмиддинбек деганнинг даласига кетган эди. Тўрт кундан бери дом-дараксиз.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Дала ҳовли Дала жойда барпо этилган, дам олишга мўлжалланган маскан; дача. *Дала ҳовлининг олдидан катта сой оқиб ўтади.* Газетадан. *Дала ҳовли учун дарвозаси билан тайёрланган панжарани бўяшда давом этди.* Газетадан.

2 Умуман кенг табиий сайхон ер, ёвон. *Дала, қирлар қирмизи кўйлак кийган сулув келинчакдек яшнаб кетган.* Газетадан. *Адоқсиз далалар, офтоб ўт нуркайди.* «Саодат». *Дов-дарахтлар, том-тош, далаю қирлар оптоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Уйдан (хонадан) ташқари жой, ҳовли, кўча. *Онанинг кўнгли болада. Боланинг кўнгли далада.* Мақол. *Даладан келган ўғрини тутиш осон, Уйдаги ўғрини тутиш қийин.* Мақол. ■ *Мен даладан олай хабар.. Ўйин қилиб тургин, қизлар.* «Маликаи айёр».

Дала машқи ҳарб. Аскарларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида, очиқ майдонда ўтказадиган машқлари. *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Дала почтаси** Ҳарбийларнинг ҳарбий қисмлар бўйича юриб хизмат қиладиган почтаси. *Хатдаги содда, ёқимли сўзлар, унинг таниш имзоси, дала почтасининг беш рақамли адреси — буларнинг ҳаммаси Эралининг соғ-саломатлигидан далолат бериб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАЛАБОП Дала шароитида кийишга мўлжалланган; чидамли. *Шляпасини, далабоп костюмини ечиб, илгакка илди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. - *Далабоп қаттиқ тирикдан беш-олти метр оламан, — деди Хўжараҳмон.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДАЛА-ДАШТ Дала ва даштдан иборат ерлар. *Зиёхўжанинг кўйи, йилқиси тоққа, дала-даштга сиғмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ботаника дарси синфда эмас, дала-даштда, тоғу тошда ўтказилади.* «Ёшлик». *Йўл дала-даштдан қайтувчилар, подалар, подачилар билан тўлиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАЛАЙ-ЛАМА (мўғ. «далай» — донишманд, «лама» — дин пешвоси) 16-асрдан бошлаб Тибет руҳонийларига берилган унвон.

ДАЛАСИЧҚОН Кемирувчилар оиласига мансуб жонивор.

ДАЛАТОБ I Далада, қишлоқда ўсган. *Отабек айтди: Биз токай қипчоқлар кўл остида эзилмиш ва бир ҳовуч даладобларга бош эгамиз.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 кўча Тобланган, чайир, бақувват. *Йигит тушмагур, нима қилса-да, далатоб, азамат йигит-да. Иштаҳаси ҳам карнай-даккина экан.* Ф. Фулом, Шум бола.

ДАЛА-ТОШ айн. *дала-дашт.* *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёниги тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Дала-тошда нечанинг тугаб мадори, Сиқади юракларни аламли зори.* Ғайратий.

ДАЛА-ТУЗ Дала ва экилмай ётган сайхон, бўз ерлар. *Дала-тузни сув олса, кўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. ■ *Зумрад эрта тонгдан дала-туз, яйлов айланиб кетади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Карнай-сурнайлар эрталабдан дала-тузни бошига кўтариб, меҳмон чорлади.* «Гулдаста».

10 ДАЛАЧИ Далада, қишлоқда яшовчи; далада ишловчи. *Бошқа ҳеч ерда милт этган нур йўқ, ҳаммаёқ зим-зиё, далачилар аллақачон уйқуга кетишган.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Яғриндор Арслон далачи дўсти билан хайрлашиб, лапанглаб, ичкари кириб, трубкани кўтарди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ДАЛАЧИЛИК с.т. 1 Дала экинлари (пахта, галла, сабзавот ва ш. к.) етиштиришдан иборат деҳқончилик тизими; экинчилик. *Далачилик бригадалари. ■ -Олтита далачилик бригадаси тузилди.* Газетадан. *Жавод Кўчиев биринчи трактор-далачилик бригадасига етакчилик қила бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Дала шароити. *Кечирасиз энди, далачилик.*

ДАЛАЧОЙ Далачойдошлар оиласига мансуб ўт ёки чала буталардан иборат ўсимликлар туркуми. *..улар миқдори қичитқи ўт, отқулоқ, ялпиз, мойчечак, далачой ва бошқа гиёҳларда кўпроқ тўпланиш хусусиятига эга эканлиги аниқланди.* «Ёшлик».

ДАЛБАНГЛАМОҚ шв. Гандираклагоқ. *Яна турдим. Далбанглаб бориб, бировнинг бўйнига осилдим.* «Ёшлик». *Бобо калитини тополмай, далбанглаб.. бир йиқилиб олди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ДАЛВ [а. دلو — челақ; меш] 1 (Д — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Жадй ва Ҳук буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь — 22 февраль даврига тўғри келади). *Далв кирди — давр кирди.* Мақол. ■ 1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшитиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАЛВА-ДАЛВА шв. Парча-парча, жулдур. *Алмонбойнинг кўйини боқаман. Уст-бошим далва-далва.* «Юнус пари». *Дўконларнинг эшиклари ёпиқ, биноларнинг соясида ифлос, далва-далва кийимли одамлар ухлаб ётишарди.* Газетадан.

Далва-далва қилмоқ Тилка-пора қилмоқ; эзмоқ. *Йигитнинг куюнишлари ҳамманинг юрагини далва-далва қилиб юборди.* «Ёшлик».

ДАЛДА Рухни кўтарувчи, куч-ғайрат, мардлик, дадиллик бахш этувчи маънавий ёрдам, ҳимоя, илиқ сўз ва ш. к. *Далда бўлмоқ.* ■ *Атрофдаги одамларнинг далдаси умид-*

нинг сўнги учқунини сўндирмасликка ёрдам беради. Ойбек, Танланган асарлар.

Далда бермоқ Рухни кўтарувчи, куч-ғайрат, сабр-матонат, дадиллик бахш этувчи иш, ҳаракат қилмоқ, илиқ сўз айтмоқ. *Чаққон ака довдираб қолган қизига далда берди.* Газетадан. *-Ёмон ниёз қилманг, — Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, далда берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Почтаев мажлисни бошқаролмай, ишни бузиб қўйганига амин эди.* Лекин Баратова кўз қараши билан унга далда берди. А. Мухтор, Тугилиш. **Ўзига-ўзи далда бермоқ** Ўзини ўзи юпатмоқ, ўз-ўзига тасалли бермоқ; ўзини тутиб олмоқ. *Ҳиқиллашни бас қил, дея ўзимга далда бера бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Киши ҳам ўз сўзидан қайтadими, деб ўзимга-ўзим далда бердим.* Газетадан. *Гоҳо ўзимга-ўзим далда бераман.* С. Сиёев, Ёруглик.

ДАЛИ шв. Жинни, тентак; ақлдан озган. *Дали бўлмай, вали бўлмас.* Мақол. *Далидан тўғри хабар.* Мақол. ■ *Ватандан айрилган ватангадолар Тириклик йўлида саргардон, дали.* «Ёшлик».

2 кўчма Бебош, асов. *Жайхун қани, Сайхун қани? Қани тошар дали дарё? М. Қўшмоқов, Али Камбар.*

ДАЛИ-ДЕВОНА айн. дали 1. *Кўп ўтмай, тўранинг боғини сугораётган Полвонни кўриб севиб қолдим-у, дали-девона бўлиб, ишқи ўтида ёндим.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажаб дали-девонаман, Элатимдан бегонаман.* «Тоҳир ва Зухра».

ДАЛИЛ [а. دليل — белги, из; исбот; сабаб] 1 Фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни тасдиқловчи, улар ҳақида далолат берувчи нарса; исбот, факт. *Ишончли далил. Кучли далил.* ■ *-Гумонингиз бор-у, далилингиз йўқ! — Кундузой унинг сўзини бўлди.* Ойдин, Ҳикоялар. *-Тўхмат, қани далил? — бирдан туталди бақирди Улжаев.* «Муштум». *Маъқул эмас, дейиш билан иш битмайди, бирорта далил керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 ҳук. Жиноятни тасдиқловчи нарса, факт ёки ҳолат. *Сиз айтаётган буюмлар қотилликка алоқадор эканлигига далил бўла олмайди.* Буни ҳали исботлаш керак. «Ёшлик». *У ўз раисини қўлга туширган хужжатларидан, далилларидан, тергов натижаларидан хабардор қилди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

Ашөвий (ёки ашөйи) далил ёки моддий далил Жиноятни исботлайдиган буюмлар. Суд мажлиси залида Пауэрсни жосусликда фош этувчи ашөвий далиллар қўйилган. Газетадан. Прокурор асло иложи йўқлигини ашөвий далиллар билан исботлаб берди. С. Аҳмад, Юлдуз. **Тўғри далил** Тўғридан-тўғри, бевосита исботлайдиган далил (мас., жиноятчи бармоғининг бирор нарсада қолган изи). **Эгри (ёки сохта) далил** Бавосита исботлайдиган далил. ..Бўлмаган сохта далиллар билан гапирувчи ифлосларнинг сўзига кириб, бу хилда қилиш яхши эмас. Ҳамза, Танланган асарлар.

ДАЛИЛЛАМОҚ Фикр, мулоҳаза, даъво ва ш. к. нинг тўғрилигини факт, исбот ва ш. к. билан асосламоқ, тасдиқламоқ. *Ёзувчи ҳалол, меҳнаткаш Умиднинг бу оила таъсирига тушувини ишонтирарли далиллади.* О. Тоғаев, «Умид» романи. Бу даъволарни турли аспектда далиллаш учун қитъа жанри етарли материал бера олади. «ЎТА». Янги ревизор бошқарманинг кейинги йиллардаги молиявий-хўжалик фаолиятини далилловчи барча ҳужжатлар билан танишиб, бошини қотириб ўтирмади. Газетадан.

ДАЛИЛ-ИСБОТ Далил ва исбот қилишга асос бўла оладиган нарсалар, факт. Қосим калава ҳибсдан озод қилинган, зеро, укс қўлга туширадиган далил-исбот йўқ эди. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДАЛИЛСИЗ Ишонтирувчи ҳужжатлари, исботи йўқ, фактсиз. Бу каби асарларда, одатда, тил ҳам ғализ, тасвирланган воқеалар ҳам далилсиз. Газетадан.

ДАЛИР [ф. دالیر – довьорак, жасур] Кўрқинч билмайдиган; довьорак, шижоатли. Журм ишига далир ўлуб, кўб қиламан шитоб ўзум. Хувайдо.

ДАЛИ-ТЕЛБА қ. дали-девоиа. Амударёни дали-телба дарё, бебош дарё дейишади. Р. Бекниёз. Лаққа балиқ барваста.

ДАЛИ-ГУЛИ с. т. 1 Кўнглида кири йўқ, оқкўнги ва хушчақчақ. -*Уртоғим бирдан кулиб юборди, ўзи жуда серзавқ, дали-гули, шўх бола, – дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

2 Чапанича, соддаларча айтилган; палапартиш. *Нозим ака ҳам унинг дали-гули гапларига ўрганиб кетган шекилли, индамай бош ирғади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДАЛЛА [а. دالە – воситачи; қўшмачи] нафр. Қўшмачилик билан шуғулланувчи,

қўшмачи. *Кўп қизларнинг бўйи етган паллалар. Келтираркан сарой ичра даллалар. Ҳабибий. Ҳайдайди қўшмачи деб, ҳеч ким йўлатмас уйга, Ажаб эмас аслида расвою дала булса.* Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ДАЛЛИ 1 айн. дали 1, 2. *Бахшими, оташқалб, элсевар далли, Бош оққан томонга кетаётган кас?* А. Икромов, Биз дунё одамлари.

2 Далли (аёллар исми).

ДАЛЛИК шв. Эгар тагидан солинадиган тўқим.

ДАЛЛОК [а. دالۆ – уқаловчи, массажчи; ҳаммомчи; сартарош] шв. Сартарош. *Даллокларнинг покиси, Қўлида тамокиси.. «Халқ дурдоналари».*

ДАЛЛОЛ [а. دالۆ – жарчи; воситачи] 1 Савдо-сотикда олувчи билан сотувчи ўртасида воситачилик қилувчи, молга нарх қўйиб, уларни келиштирувчи киши. *Эл назар қилмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан!* Мақол. Тилнинг узун даллолга керак. Мақол. ■ *Муҳсин гупти аввалдан даллол ёллаб олган шекилли, икковлашиб бир туркмандан гилам савдолашарди. «Шарқ юлдузи».*

2 салб. Ўртада туриб, ножўя ишларни битиштирувчи, муросага келтирувчи, воситачи. [Кўзибой:] *..Раҳимга нима деб айтаман-а? Ўртада даллолмисан, демайдимиз!?* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Далла, қўшмачи. *Гулсанам бола чоғида онаси билан далада ишлашга ўрганиб қолган эди. Энди эшикка чиқармай қўйишди: хоннинг даллолларида қўрқадилар.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. [Ғофир:] *Ахир даллол деганда паранжи бўлади-да, чопонни йигит киши кияди.* Ҳамза, Бой или хизматчи. *Иягида учтўрт тола соқол кўзга ташланган, баланд бўйли, бақувват, эркаксимон даллол кампир уни [куёвни] етаклаб, палак остидан қизга келтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЛЛОЛБОШИ Даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол. *Хўжазода Носирхўжа даллолбошининг кенжа ўғли..* С. Абдулла, Сирлар.

ДАЛЛОЛЛИК 1 Даллол иши, касби билан шуғулланишлик. *Унинг касби даллоллик. Даллоллик қилмоқ.* ■ [Набиқори] *Баъзан чайқовчилик билан, баъзан мол*

бозорида даллолик қилиб кун кечириб келади. Газеталан.

2 Бирор ишда ёки кишилар ўртасида ноўрин воситачилик қилиш. -*Мен сизнинг даллолигингизга зор эмасман! — Чарос кескин бурилиб юриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмад бригадир бунақа масалада бировга даллолик қилмаслигини яхши биладиган Нусратбек ҳайрон бўлди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАЛЛОЛЧИЛИК айн. даллолик. *Мен билмас эканман, Иброҳим Пардаев яшанба бозорга чиқиб, даллолчилик қилиб турар экан.* «Гулдаста».

ДАЛОЙИЛХОНА [а. دالوۋىلخونا — «далил» сўзининг кўпл. шакли + хона] тар. 1 Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида саводи чиққан болалар қабул қилинадиган диний мактаб. *Мазкур қонунга асосан, мусулмон мактаблари домлалари ҳар йили алоҳида гувоҳнома олишлари ва бунинг учун мактаб, қорихона, далоийилхона домласи 3 сўм 50 тийин.. солиқ тўлашлари зарур эди.* «Фан ва турмуш».

2 Расмий ҳужжат ва маълумот сақланадиган хона, жой; архив.

ДАЛОЛАТ [а. دالالت — кўрсатма; исбот, далил] 1 Бирор ишга ундаб, рағбатлантириб берилган маслаҳат, бирор ишга рағбатлантириш. *Далолат қилмоқ (этмоқ).* ■ -*Келинг, бой ака, шу болани [ҳулбаччани] олинг, — деб жиддийроқ далолат қила бошлади даллол.* С. Айний, Қуллар. *Ҳатто паровоз механиги ўрмоқ Турғунбой Усмонов ҳам далолат қилиб кўрди — фойдасиз.* «Муштум».

Далолати хайр Хайр ишига, яхшиликка ундаш, рағбатлантириш.

2 эск. Далил; далиллар; белги, аломат. *Ҳалиги эшитган сиримнинг далолатига қараб, Комилбекнинг қотили Ҳомид, деган фикрга тушдим.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Лекин “хайр” — айрилмоққа далолат эмас..* М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар.

Далолат бермоқ Хабар бермоқ, дарак бермоқ; гувоҳлик бермоқ; кўрсатиб турмоқ. [Ражабовнинг] *Ингичка қўли, умуман, кўриниши унинг нимжонроқ ўсганидан далолат бериб турар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [Навоийнинг] бутун қиёфаси яхшилик истаб келган ҳар бир кишига катта яхшиликлар қила олишидан далолат беради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Юзидаги кулгичи алақандай юшиоқ кўнгили-*

лигидан далолат бераётганга ўхшайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАЛОЛАТНОМА [далолат + нома] Бирор бир фаолият, содир бўлган воқеа-ҳодиса ёки ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча шахслар томонидан тузилиб имзоланган расмий ҳужжат; акт. *Аксар ҳолларда далолатнома олдидан белгиланган қоидавий намуна асосида тузилади.* «Иш юритиш». *Ҳайрулла қалбакилаштириш йўли билан тузилган далолатномага.. сохта ёзувларни киритиб, ҳужжат тузади.* Газеталан.

ДАЛОН шв. қ. долон. *Бостирмали кенг далонда оти чиқарилган извош.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Катта дарвоза далонида ёмғирдан қочган шалаббо товуқлар қунушганча гуж бўлиб туришибди.* С. Аҳмад, Ўн иккидан иккинчиси.

ДАЛЬТОНИЗМ [инглиз олими Ж. Дальтон (Dalton) номидан] Рангларни ажрата олмаслик касаллиги.

ДАМ 1 [ф. دَم — нафас, тин] 1 Нафас, тин. *Дамим қайтиб кетяпти. Дамимни ростлаб олай. Чуқур дам олинг.* ■ *Жиндай дамимни ростлаб олай, ух.. ҳалиям оёғимнинг қалтироғи босилгани йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бахтингиз бор эканки, мендай қўли енгил, дами ўтқир ромчига йўлиқдингиз.* К. Яшин, Ҳамза. *От пишқирган дамига Эрир тоғдаги қорлар.* «Ойсулув».

Дам солмоқ этн. Дуо ўқиб, “куф-суф” қилмоқ, куфсуфламоқ. *Кампир Авазнинг кўнгидагини билиб, дуо ўқиб, тупроққа дам солиб, сочди.* «Маликаи айёр». *Нури у кишига бориб, дам солдириб келади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дам урмоқ** 1) чуқур нафас олиб “пуф” демок, пуфламоқ; 2) айн. **дам солмоқ**. [Домуллани] *Отхонага бошлаб кирдим. Тақсир, мана бемор, дедим. Домулла кулди.. Кейин дуо ўқиб, отга дам урди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нормат сўфи бешиктерватдай лиқиллаб, нималарнидир пичирлаб ўқир, келинойисига дам урарди.* «Муштум»; 3) оғиз очмоқ, айтмоқ. *Дуч келганин лекин бири ҳам, Отанг — мен, деб уролмади дам.* Ҳ. Олимжон. *Ҳаммаси [полвонлар] нима қиларини билмай, бошини қашиб, биронтаси ҳам бораман, деб дам урмади.* «Зулфизар билан Авазхон». **Дами ичига тушиб кетмоқ** 1) нафаси қайтиб кетмоқ, нафас ололмай қолмоқ. *Машҳур артистнинг дами ичига*

тушиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Яна дамим ичимга тушиди. Бўрон нафасни бўғарди. Ҳ. Назир. Муҳаббат; 2) жим бўлиб қолмоқ. [Элмурод] Бир нафас дами ичига тушиб ўтирди-да, сўнг оғир бир энтикиб: -Ҳай, майли.. — деди. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳўжа номини эшитиб, Фуломжоннинг дами ичига тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) кўчма нима дейишини билолмасдан, оғзини оча олмай қолмоқ. Бу — Исмат-хўшага аял ботди, шекилли, дами ичига тушиб кетди. Ойдин, Ҳазил эмиш. **Дамига тортмоқ** 1) чуқур ва кучли нафас билан ичига тортмоқ, ютмоқ. Қараса, қаттиқ бўрон кўтарилиб, аждар қизни ўз дамига тортаётганмиш. «Олтин бешик». Газнинг шамоли одамни дамига тартади. П. Қодиров, Эрк; 2) кўчма ўз таъсирига олмоқ, илин-тирмоқ. Бизни шондай авраб, дамига тартаётганлар кимлар? — Нуъмон ҳожиди, Мир-ҳайдар ҳўжа, Оқилхон туралар. А. Қаҳор, Қўшчинор чироқлари. **Дамини ичига ютмоқ** Гапирмасдан, жим турмоқ. Бу ёқда қолган хотинлар дамларини ичларига ютиб, чурқ этмай туришипти. С. Аҳмад, Уфқ. **Дамингни чиқарма** 1) нафасингни чиқарма; 2) ҳеч кимга айтма, гапирма, гинг дема. Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш.. Дамингни чиқарма! Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишдан бўш вақт; ором, ҳордиқ. **Дам бермоқ**. **Дам олмоқ**. **Дам бермай югуртирмоқ**. **Дам олиш уйи**. ■ Эртага якшанба, дам олиш кунин. **Узбекистон баҳорининг гуркираган пайти**. Газетадан. Соҳибжон дамини олиб, яна йўлга равона бўлибди. «Зумрад ва Қиммат». Ҳатто Шарофат билан икки марта дам олиш уйига борганмиз. «Муштум».

3 Бирор нарса ичига йнғилган, тўпланган ҳаво, газ. **Баллонга дам бермоқ**. **Дами чиққан баллон**. ■ ..Аҳмад, дами чиққан пуфакдек, бўшашиб ўтириб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Илгари говмиш сигирнинг елинидек солиниб турадиган бағбақаси сўлган, дами чиққан пуфакдай шалвираган**. А. Қаҳор, Сароб.

4 Ошқозон ёки ичакда овқатдан пайдо бўлган ел, газ. **Ком ўрик қоринни дам қилар**, **Ўр масала — бошига калава**. Мақол. ■ **Янги узилган узум ични дам қилади**. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

5 Тафт, иссиқ, ҳарорат. **Аммо ўзиям дамига ош пишадиган отахонлардан**. О. Ёқубов,

Пьесалар. **Қиём чоғи эди. Куёш дамини ғир-ғир эган шамол кесар эди**. Ойбек, О.в.шабадалар.

6 **Кўчма** Куч, зўрлик; шиддат. **Азимжон ўз ротасидаги жангчилар билан душманнинг дамини кесди**. Н. Сафаров, Оловли излар. **Азкор халқнинг даҳшатли ҳамласи офатнинг дамини кесди**. Н. Сафаров, Оловли излар. **Қишининг дами кесила бошлади**. Ойбек, Навоий.

7 **Кўчма** Кибр-ҳаво; ҳовур. **Дамидан тушмоқ (қайтмоқ)**. **Ҳали хомсан, пишарсан, бу дамидан тушарсан**. Мақол. ■ **Бугун Бухородан комиссия келганини эшитган бўлса керак, кечаги дами ҳам қолмаган**. С. Айний, Қуллар. **Уринбой оғзидаги ошини олдирмайдиган, тутганини шарт кесадиган, дами баландгина кўринган эди**. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

8 **Буғ, ҳовур, пар**.

Дам емоқ Дамлангандан кейин ўз буғи билан етилмоқ. **Чой дам еди**. ■ **Ош дам егунча, пиёла неча бор қўлдан қўлга ўтди**. С. Айний, Дохунда. **Ошпаз шийпон тагидаги тол тагида капгирни бошидан баланд кўтарди, бу ош дам еганлигига ишора эди**. Й. Шамшаров, Фурумсаройликлар.

Дам емоқ Панд емоқ; бўш келмоқ, енгилмоқ. **Мақтанчоққа дам емасман**. Ҳабибий. **Бировдан дам емасман, сўзга полво, қахрамонман дер**. «Муштум». **Дам турмоқ** Жим бўлмоқ, тинч, дим турмоқ. **Дам туринг, битди қулоқлар, лаҳза, жон қурбақалар**. Муқимий. **Дами ичида** Айтадиганини айт-толмайди, тили қисик. **Райҳон қишлоқда, қизиникида турган кунларда Зумрадбининг дами ичида бўлди**. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. **Тожибой.. қизининг йўқолганидан кўра одамлар ўртасида иснодга қолишидан кўрқарди**. Эр-хотиннинг дами ичида, ундан-бундан сўраб суриштирайлик дейишса, гап-сўз тарқаб кетади. С. Зуннунова, Гулхан. **Дами кесилмоқ** 1) гапи бўлинмоқ, сўзлай олмай тўхтаб қолмоқ. **У Валихонга изох беришга астойдил тайёрланган эди, Валихоннинг қўл силтаб, рад қилганини кўргач, дами кесилиб, оғзини очганича, тек қараб қолди**. Ш. Тошматов, Эрк куши. **Хуббибой.. ўзининг «йўқлигидан» шикоят қилиш учун оғзини жуфтласа ҳам, аммо бирдан дами кесилиб қолди**. А. Қодирий, Обид кетмон; 2) **кўчма** шиддати пасаймоқ, сусаймоқ. **Аммо бунда куёвнинг иштироки кўримай, шунинг**

ила менинг дамим кесилиб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дамини кесмоқ** (ёки **қирқмоқ**, **қайтармоқ**) 1) қувватини кетказмоқ, таъсирини пасайтирмоқ. *Иссиқнинг ва ёғли овқатларнинг дамини кесиш учун ҳеч ким пиёладан, чойнақдан қўл узмас эди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) таъсирини бермоқ, тарбияламоқ; олдини олмоқ. Уларнинг фикрларича, кўпни кўрган муғамбир ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхшилаб тузламоқда ва дамини қайтариб қўймоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу табдир орқали айрим кўзбўямачи қаллобларнинг дамини қирқмоқчи бўлганлар. Газетадан.*

ДАМ II [ф. دم — бир нафаслик фурсат; лаҳза; вақт] 1 Он, лаҳза; кез, пайт. *Бахтли дамлар. Бир дам жим қолмоқ. Шу дамгача. Шу дамда. Чилла, ҳар дами тилла. Мақол. ■ Бир дам ўзини йўқотиб, эсанкираб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. Балки дўстлар даврасида Камим бўлмас ҳеч қачон. Лекин сени уша дамда Қайдан топай, онажон. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 айр. боғл. вэф. Баъзан, гоҳ, гоҳо. *Йўлчи эртадан кечгача дам у экинда, дам бу экинда Қамбар билан бирга ишлайди. Ойбек, Танланган асарлар. Сув дам оқизиб кетади, дам четга отади. С. Аҳмад, Уфқ.*

ДАМ III [ф. دم] Темирчиларнинг кўра ёки ўчоқдаги кўмирни ёндириш учун ҳаво юборадиган, чармдан ишланган асбоби. [Фарҳод] *Темирчидан бир кўра, бир дам сўраб олди. “Фарҳод ва Ширин”. Бошқа бир мулланинг қорни ҳам темирчиларнинг дамидек катта экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

Дам бермоқ (ёки **босмоқ**) Дам орқали ўчоққа, кўрага ҳаво юбормоқ. *Ўчоқнинг орқасидаги уйда икки киши зўр бериб, тўхтовсиз ўчоққа дам беради. Ойдин, Ҳазил эмиш. Акам мени тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига эртадан кечгача дам босар эдим. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДАМ IV [ф. دم] Чет, қирғоқ. *Иброҳимов оёғини ёзгани ўрнидан турди ва айвоннинг дамига бориб.. узоқдаги каптарранг тоғларга қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ДАМ V [ф. دم] Асбобнинг кесадиган, ўткир томони, тиғи; тиг. *Пичоқнинг дами. Қиличнинг дами. Кетмоннинг дами. ■ [Отабек] Ханжарини қинидан сугуриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди. А. Қодирий,*

Ўтган кунлар. Раҳимберди.. катта кетмоннинг дамини эговлаб, хиргойи қилиб ўтирарди. Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

Пичоқ дамича (ёки **дамидай**) Жуда юпқа. *Чуққиларнинг учи худди пичоқ дамидай чақнаб турипти. С. Аҳмад, Жимжитлик. Қилич дамида юрмоқ ёки қилич дамига оёқ қўймоқ* Хавфли, ҳалокатли иш қилмоқ ёки унга киришмоқ.

ДАМБА I [ғолл. dam — қирғоқлардаги кўтарма] Дарё, сой, сув ҳавзаси ёқаларига тупроқ, тош, шағал, бетон ва ш. к. дан кўтарилган тўсиқ, кўтарма. *Бўрон запитига олган пайтларда канал суви.. тупроқдан қилинган дамбаларни ўпириб юборгудек ваҳима солган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ..минглаб кишилар сувнинг йўлини тўсиш мақсадида ғовлар ва дамбалар қурдилар. «Фан ва турмуш».*

ДАМБА II айн. **тамба**. Кейин дамба ўрнига узун занжир урилган кўча эшигини қия очиб, кўчага чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Татьяна ферма биноси ёнидан ўтиб, запас дарвозаларнинг дамбаларини кўтариб тащлади. И. Раҳим, Ихлос.*

ДАМБА III шв. Йўғон гавдали, қўпол семиз одам.

ДАМ-БАДАМ [ф. دم بدم — ҳар замон, тез-тез] рвш. Дам ўтмай, ҳар дамда, тез-тез. *Дам-бадам чақмоқ ялт-ялт қилади. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Дарвозадан дам-бадам мўралаб турган қизлар тапир-туқур қилиб, югуриб кетишди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

ДАМБАЛАМОҚ айн. **тамбаламоқ**. *Ғуломжон кўча эшигини биратўла дамбалаб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўча эшигини дамбалаш, отга беда солиш, ташқари эшигини занжирлаб келиш керак эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДАМ-ДАМ айн. **дам-бадам**. *Найлайин, бошимда бордир минг алам, Бағримнинг олови кўнаяр дам-дам. «Тоҳир ва Зуҳра».*

ДАМГАР [ф. دمگر — дам берувчи, ҳаво ҳайдовчи] Темирчилик устахонасида дам бериб, оловни ёндирувчи хизматкор (қ. **дам III**). *Уста Шералининг дўконида ишлайдиганларга “босқончи”, “халфа”, “дамгар”.. деб ном берилар эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.*

ДАМГАРЛИК Дамгар касби; дам босиш иши билан шуғулланиш. *Уч-тўрт ой хиз-*

маткорлик қилиб юргандан кейин Темиртош дамгарлик қилди. М. Осим, Ўтрор.

ДАМГИР [ф. دمگیر – нафас, дам олувчи] Ош яхши дам ейиши учун қопқоқни ўраб қўядиган махсус қалин дастурхон ёки мато. ..бу аёл дамгири янгигина олинган ошдан тотиб кўриб, бош ошпазга танбеҳ бераётган жан. «Саодат».

ДАМДУЗ [ф. دمدوز – нафаси, оғзи боғлиқ] Кўнглидагини бировга айтмайдиган, кимсага сир бермайдиган; камгап. Дамдуз одам. ■ Қодир девкор эса қилт этмайди. Гапирмайдиам. Дамдуз бўлиб олган. «Ёшлик». Зарофат бундай ишларга чапдастликка чапдасту сал одамови, дамдузроқ. «Ёшлик».

ДАМИДА, дамийда [ф. دميدن < دمیده – «эсмоқ»; «пуфламоқ» фл. сфдш. шакли]: дамиди қилмоқ Уфурмоқ, пуфламоқ; куфсуф қилмоқ. Аммо бир ҳаромзода бангининг тутунини оғзига йиғиб, баъдазон фақирга дамиди қилур эди. А. Қодирий, Кичик асарлар. Лоҳавлони.. ўқиб, ўзимизга дамийда қилиб, масжидга келиб қараймизки.. базми жамшиднинг устидан чиқиб қолибмиз. «Муштум».

ДАМКА [фр. dame – хоним] 1 Шашка ўйинида: рақиб томонидаги энг охириги қаторга чиқиб олган ва истаган томонга юриш ҳуқуқини олган дона. Дамкага чиқмоқ. Дамкани юрмоқ.

2 с.т. айн. шашка 1. Дамка ўйнамоқ.

ДАМКЎТА шв. 1 Ҳарсиллаб, тез-тез нафас оладиган одам.

2 Доимо йўталиб, йўтал тутиб юрадиган одам.

ДАМЛАМ: бир дамлам Бир марта дамлашга етадиган, бир бор дамланадиган. Бир дамлам чой.

ДАМЛАМА Дамлаб тайёрланган нарса (дори). ..унинг [бўзочнининг] дамламаси кўнгли айнишни, қусини йўқотади. «Фан ва турмуш». Беморларга муайян ўтлардан уч хилининг дамламаси ичирилади. «Фан ва турмуш».

ДАМЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичига ҳаво, газ юбормоқ; ҳаво, газ билан тўлдирмоқ. Машина баллонини дамламоқ. ■ ..у [Султонқул] ориқ қўйларни олиб, уйда яширинча ўша қўйнинг орқа оёғидан тешиб, велосипед насоси билан дамлаб, таранг қилиб, хотинига етаклашиб бориб, "бўрдоқи" деб сотар экан. С. Абдулла; Соялар.

2 Ошқозон ёки ичакда овқат ҳазм бўлиш жараёнида ел, газ тўпланмоқ. Комбайнга илинмаган бошоқларни моллар еб, сув ичиб, кўни дамлаб нобуд бўлиб кетди. С. Нуров, Нарвон. Йўқ, қорним унчалик дамламайди. Ҳа, гоҳи-гоҳида. Н. Аминов, Қалтис ҳаракат.

3 Ҳовури чиқмайдиган қилиб бекитиб, паст оловда ўз буғида пиширмоқ, етилтирмоқ. Палов дамламоқ. Чой дамламоқ. ■ Пешиндан кечга қолманг. Мен ошни дамлаб, сизни кутиб ўтираман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нусратбек чой дамлаб келиб, чойнакни столнинг бир четига қўйди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Куннинг ўрталарига бориб, кампирнинг ўзи яхшилаб ош дамлади. Мирмуҳсин, Умид.

4 Бўғмоқ, тўсмоқ. Сув(ни) дамламоқ. ■ Ғўзанинг эгатидан сувни тортиб, "пахтани дамлаб қўйишган" шу.. кунларда Бек аканинг аёли уйда бетоб ётган Хосият холянини олдида бўлди. С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛАНМОҚ Дамламоқ фл. ўзл. н. Ош дамланди. Сув дамланди. ■ Шу кунни завод чўяндан қуйиб берган катта қозонда ош дамланди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. ..меъёрида етказиб дамланган хушбўй кўк чой Нусратбекка малҳамдек ёқди. С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛИК: бир дамлик Бир лаҳзалик, бирпаслик; оний. Кўнглида уйғонган бир дамлик хавфсирашни қизиқиш ҳисси енгиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой. Бир дамлик сукутдан кейин Жанна секин: "Юринг, ичкарига кирамиз, Умид ака", – деди. Мирмуҳсин, Умид.

ДАМЛОҒЛИК 1 Ичига ҳаво, газ киритиб тўлдирилган. Дамлоғлик баллон.

2 Ўз буғида пишиб етилиши учун усти беркитилиб, паст оловга қўйилган. Дамлоғлик ош. Дамлоғлик чой. ■ -Қайнананг суяр экан, паловхонтўра дамлоғлик. Ойбек, О.в. шабадалар. Вой, овораси нимаси, пошишахон, чойим дамлоғлик. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Тўсилган, бўғилган (катта оқин сув ҳақида). Пахтазорга келадиган сув кечадан бери дамлоғлик. Сўзлашувдан.

ДАММАДАМ с.т. Дам-бадам.

ДАММАЛ шв. Бесўнақай, кўпол. Даммал одам.

ДАМОДАМ [ф. دمادم – дам-бадам, ҳар дамда] рвш. кт. Тез-тез, узлуксиз, ҳамиша.

Иссиқ. Дим. Ҳаво етишимайдигандай. Дамодам артинса ҳам, юз-кўзини тер босарди. С. Нуров, Нарвон. Утлаб юрган кийик дамодам бошини кўтариб, атрофга қараб қўярди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар.

ДАМСОЗ [ф. *دمساز* – ҳамдам, сирдош] Қалбан сирдош, ҳамлард, ҳамсуҳбат. Иўлиқ-қанда, менинг ҳолим билмадинг, Сен сирлашиб, менга дамсоз бўлмадинг. «Муродхон».

ДАМТОВОҚ Дам едириш учун қозондаги палов устига ёпиладиган товоқ; дамгир. Пиширилган палов жуда шўр бўлиб кетган бўлса, дамлаганда, гуручнинг бетига нон ёпиб, сўнгга дамтовоқни (дамгирни) боссангиз, ҳар ҳолда, шўри бирмунча қирқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ДАМЧЎП Палов дамланганда, унинг сувини текис буғлатиш учун ишлатиладиган, узунлиги 30–35 см., йўғонлиги бармоқдек таёқча.

ДАМҚИСМА Нафас қисиш; астма. Абулвоҳид Фориғий дамқисма касалига мубтало эди, ўрнидан қўзғалиб, ҳансираганча сўз бошлади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДАНАК [ф. *داناك* – мағзининг қаттиқ қобинги] 1 Баъзи этли мевалар (ўрик, шафтоли ва ш. к.) ичидаги қаттиқ пўчоқ ва мағиздан иборат уруғ. Ҳ. Урик данаги. Шафтоли данаги. ■ Табиат ўзи уста деҳқон. Меъёри билан данак ташлаган, меъёри билан уруғ сочган. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Қаршида ўриклар аллақачон данак қотириб қолган, бу ёқларда бўлса, энди гуллаятти. С. Аҳмад, Жимжитлик.

Ширин данак Данакнинг ажратиб олинган, сиртига шакар суртилган мағзи ёки қовурилган данак. Умид Ҳафизани эскимо ва ширин данак билан сийлади. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Бола, фарзанд. Данаги ширин, данагидан мағизи ширин. «Қанотли сўзлар».

Бошида (ёки миясида) данак чақмоқ кам. қўлл. айн. бошида ёнғоқ чақмоқ қ. бош. Бизга қўллуқ қилган камбағал бошимизда данак чақсинми? Ҳ. Пўлат, Танланган асарлар. -О, Мастон, – деди Турғуной, – эрим миямда данак чақса ҳам, уйда ўтирганим бир давлат эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бошда икки букилиб, кейин миямда данак чақадиганидан шу тузук. И. Раҳим, Ихлос. Данагини чақмоқ кам. қўлл. айн. мағзини чақмоқ қ. мағиз. Абдуқодир улуғ халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида

чуқур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, воқеаларнинг данагини ўз билганича чақишга тиришар эди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАНАКДЕК, -дай Катталиги данак ҳажмидай келадиган; ҳажми ва шакли данак каби бўлган. Агар шу қизга кимда-ким данакдек тош отиб кўрсин, хоҳумонидан номнишон қолмайди. К. Яшин, Ҳамза. Данақдай хамиртурушдан бир тоғора хамир қилди-қўйди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг иягидаги данакдек, жун чиққан холини айтмаса, чиройликкина хотин эди. С. Аҳмад, Сайланма. Унинг қулоғида бриллианти данакдек келадиган зирак ялтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНАКОР, донакор фольк. Воситачи, вакил. Моманг донакор бўлиб ишни созласа, Ётарсан ойимнинг қордай бағрида. «Гулихиромон». Қабул қилгин, болам, шундай тўрани! Моманг данакор бўлиб келди орага. «Гулихиромон».

ДАНГ: данг қотмоқ айн. донг (қотиб) қолмоқ қ. донг II. Арслон жавоб тополмай, данг қотиб қолди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Ашур Мирзо китобни очди-ю, данг қотиб қолди, кўзлари чаноғидан чиқиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Данг қотиб ухламоқ (ёки ётмоқ) айн. донг қотиб ухламоқ қ. донг II. Худойқул бостирма тагида тўқимни ёстик, шолчани кўрпа қилиб, данг қотиб ётар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қандибой оғанинг кигиз ҳиди анқиб турган ўтовидан кун ёйилиб кетгунча данг қотиб ухлабмиз. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАНГАЛ I Раъй-андиша, юз-хотир қилмасдан, рўйирост, очик. Дангал гап. Дангал айтмоқ. ■ Зумрад пайтдан фойдаланиб, дангал гап бошлади. С. Сиёев, Отлик аёл. Нуқсонларини дангал айт, хатоларини юзига сол, кўзи очилсин. Уйғун, Навбахор. Ота вазиятдан чиқишининг йўлини қидира-қидира, дангалга кўчиб қўя қолди. Э. Аъзамов, Жавоб.

2 Тортинмасдан, бемалол; кўрқмасдан, шиддат билан. Аҳмад хона эшигини тақиллатди-да, дангал ичкарига кирди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу дейман, йўли шунақамаску, хўжайин, дангал кириб келавермайсизми? А. Муҳиддин, Нуқсонбой. Шайх Назарбой нақибга ўқрайиб қараб қўйди-ю, дангал чўккалади. С. Сиёев, Аваз.

3 Ростмана, чин кўнгилдан; самимий. Халил ака аскиячиларга ўхшаб очик ва дангал

куларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу ҳазилдан фақат Рисолат кулди. Дангал ва чиройли кулар эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНГАЛЛИК Тортинмасдан, ортиқча мулоҳаза қилмасдан қилинадиган ҳаракат; дадиллик, шижоат. Бу Алломиш тахлит киши ўзининг ишчанлиги ва дангаллиги билан ажралиб туради. «Шарқ юлдузи».

ДАНГАЛНИШИН [дангал + ф. نشين — ўтирувчи] Ўрта Осиё хонликларида жангларда алоҳида қаҳрамонлик кўрсатган кишиларга берилувчи рутба (унвон) ҳисобланиб, унинг эгаси хоннинг маслаҳатчиларидан бўлиб, ўз фикрларини ҳеч тортинмай, дангал айта олган.

ДАНГАЛЧИ Раъй-андишага бориб ўтирмайдиган, юз-хотир қилмасдан тўппа-тўғриси рўйирост айтувчи, шартта гапирувчи. Дангалчи одам. ■ Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гул кўринар, аммо тўғрисиўз, дангалчи бола. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДАНГАЛЧИЛИК айн. дангаллик. Самадга Маъсуманинг дангалчилиги айниқса ёқди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДАНГАНА I Бир қанча оилалар ўртасида навбат билан тайёрланган, тайёрланадиган ва тарқатиладиган умумий овқат.

2 Шерикчиликка бирор тирик мол (от, ситир, туя ва ш. к.) сотиб олиб, сўйиб, гўштини ўзаро тақсимлаш. Амма-хола йиғилиб, дангана қилур. Бўлиб олишолмай, ҳангама қилур. Мақол. ■ Утган куни Самад чол дангана қилармиш, деган гапни эшитгач, кўзи дарвозада бўлди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Агарда менинг отимни ўзгартирсаларинг, мен бир сиғиримни дангана қилиб бераман. «Эртактар».

ДАНГАСА Меҳнат қилиб, ўзини қийнашни хоҳламайдиган; иш ёқмас, танбал, ялқов. Дангаса одам. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. Мақол. Дангасага булут сояси ҳам юк. Мақол. Ўтлоқда бедана кўп, Дангасада — баҳона. Мақол. ■ Наҳотки у шундоқ дангаса бўлиб қолди? Китоб ўқишга кунти йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

ДАНГАСАЛИК I Меҳнат қилишдан қочишга олатланганлик. Дангасалик қилган одам шафқат кутмасин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Дангасалик — бу ёмон дарад, бунинг номини ўзини-ўзи алдаш дейилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

2 Дангасаларга хос хатти-ҳаракат. Кўриб турибмиз: дангасалик, айёрликни билмай-

диган йигитга ўхшайсиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Шу куни, не балодир, дангасалигим тутди. Ойдин, Ҳикоялар.

ДАНГ-ДУНГ тақл. с. айн. данг-дунг. Амаки осма соатнинг данг-дунг зангига бир нафас кулоқ солиб турди. Х. Фулом, Замин юлдузлари.

ДАНГИР-ДУНГУР айн. дангир-дунгур. Аранг-аранг қулоғимга чилдирманинг дангир-дунгур қилган нағмаси кирар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар. - Қишлоғимизни биррав кўриб кетмоқчи эдим. Бу ердаги дангир-дунгурни кўриб ағрайиб қолдим, — деди Йигитали Иброҳимга. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ДАНДАНА, дандона I [ф. دندانه — тишга алоқадор; тишга ўхшаш] **1** Бирор асбоб-ускунанинг тишга ўхшатиб ишланган ва уланадиган қисми. Муҳаммад Аваз ҳавоza зиналаридан тўппа-тўғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан гишкорлик қилди. Сўнг пештоқ тарафга ўтди, пештоқ гардиши учун дандона ташлади. «Ёшлик».

2 Иморат, кўрғон, қалъа деворлари устига ёки четига гиштдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисм. Айвоннинг данданаси. ■ У [Собир темирчи] қозининг қаршисида дандона устида тиз чўкиб ўтирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАНДАНА II [ф. دندانه — тишсимон қисмга эга] қ.х. Тишлари бўлган мола; сихмола. Энди менинг олдимда у ерга дандона, мола босиш масаласи турарди. С. Айний, Эсдаликлар.

ДАНДАНАДОР Тишга ўхшаган; тишли. XIX асрда бунёд этилган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган, буржларнинг юқори қисми данданадор қилиб ишланган. «Фан ва турмуш».

ДАНДОН [ф. دندان — тиш] **1** кам қўлл. айн. тиш. Иш юришмаса, атала дандон синадирар. Мақол. -Ғам чекма, нон бўлиб, емоққа дандон бўлмаса, Чин мусибат будир: дандон бўлиб, нон бўлмаса. Газетадан.

2 Фил тиши, фил суягидан ясалган. Дандон (сопли) пичоқ. ■ Туяларга.. олтин кўзалар, дандон сопли пўлат пичоқлар, олтин суви билан гул солинган эгарлар, Ҳиндистон доривор-зираворлари ортилган эди. М. Осим, Элчилар. Саидқул.. пичоқни қинидан чиқарди. Дандон сопли ўткир тиғ эди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Шимиладиган, қаттиқ конфет тури (қоғозга ўралмаган ёки ўралган бўлади).

..қизалоқлар югуриб келишарди. Шакархон пистали ҳалво, дандон сочарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДАНДОНБОЗЛИК Сафсатабозлик; маҳмаданалик; гапбозлик. *Биз манманликни, дандонбозликни энг хавфли эскилик деб биламиз. И. Раҳим, Меҳр кўзда. - Мен сендан қоламанми, деган дандонбозликнинг оқибати шу.. - йиглаб-йиглаб гапирди кампир. Ойбек, Улуғ йўл.*

ДАНДОНСОП Сопи фил суягидан ёки умуман суякдан ясалган. *Ориф бува дандонсоп пичоғи билан анор сўйиб қўйди. Мирмуҳсин, Умид. Мўйсафид. гулбанди ярқираб турган дандонсоп пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди. Ҳ. Нурий. Пахтакор ўйлари.*

ДАНҚА *шв.* Сулоқлик қўйиладиган идиш; керосин идиши.

ДАНҒ: *данғ қотмоқ* 1) қўрқув ёки ҳайратдан эс-ҳушини йўқотиб қотиб қолмоқ. *Жуман билан Сангин иш кийимида, юз берган воқеани ҳали ҳам англаб етмагандай, данғ қотиб турар эдилар. А. Мухтор, Тугилиш;* 2) қаттиқ ухлаб қолмоқ. *Бола.. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари ҳолдан тойиб, ҳориб, данғ қотиб ухлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДАНҒ-ДУНҒ *тақл.с.* Металл ва бошқа қаттиқ нарсаларнинг урилишидан чиқадиган физикавий товушга тақлид. *Данғ-дунғ қилмоқ.*

ДАНҒИЛ *шв.* Кенг, равон, данғиллама. *Данғил йўлда жавлонига жаҳон қойил, баракалла, Сиймосида аён бахти, ёрқин кунни, чўнг келажак. Миртемир, Асарлар.*

ДАНҒИЛЛАГАН *айн.* данғиллама. *Данғиллаган иморат.*

ДАНҒИЛЛАМА 1 Керагидан ортиқ ҳашам берилган, ҳашаматли, кенг, катта. *Данғиллама уй. Данғиллама дарвоза. Данғиллама ҳовли. Данғиллама клуб. ■ Чорбоғнинг ўртасида сойга қаратиб солинган, олдида ромли айвони, олти хонали данғиллама уйи бор. С. Анорбоев, Оқсой. Ичкари-ташқарили данғиллама иморат, олди айвонли тўрт хона, яна ошхона билан тандирхона. С. Айний. Дохунда.*

2 Овозаси кенг тарқалган, дабдабали. *Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Тўй данғиллама бўлди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

ДАНҒИЛЛАМОҚ Данғ-дунғ овоз чиқармоқ, данғир-дунғур қилмоқ. *Дахмазали деворий соат икки марта данғиллади. А. Қаҳҳор, Таниш башаралар. От чопса, данғиллар тоғнинг дараси, Қутулмоқлик бандининг муддаоси. «Эрали ва Шерали».*

ДАНҒИР-ДУНҒУР *айн.* **данғ-дунғ.** *Олдиндаги нортуя бўйнига осилган қўнғирок данғир-дунғур чалиниб борар эди. Ф. Фулом, Шум бола. ..аллақаяқдан данғир-дунғур чилдирилма чалиниб келиб қалишиди. Р. Раҳмонов, Чакалакзордаги шарпа.*

ДАОСИЗМ [хит. «дао» – қонун, тамойил] Қадимги Хитойда кенг тарқалган илғор фалсафий қарашлар тизими; шу фалсафадан келиб чиққан динлардан бири.

ДАПҚИР-ДАПҚИР *шв.* Тез-тез, ора-орада, вақт ўтказмай. *Ҳаялламай, дапқир-дапқир келиб тур, болам. К. Яшин, Пьесалар.*

ДАРА [ф. دره – тоғ оралиғидаги йўл; жарлик] Икки тоғ оралиғидаги узун, нисбатан тор, чуқур жой; жарлик. *От чопса, гумбуллар тоғнинг дараси. Ботирни ингратар найза яраси. «Алпомиш». Хотинларнинг кулгисидан Оғажон дараси жаранглаб кетди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Машина ўйдим-чуқур йўлақлардан ўтиб, энсиз дарага кириб борди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ДАРАЖА [а. درجه – босқич; мартаба, унвон; зина] 1 Иш-ҳаракат, хусусият ёки ҳолатнинг меъёри, чегарасини англатади; кўпинча аниқловчилар билан ишлатилади. *Трактор қулоқни қоматга келтирадиган даражада тариллаб ишлайди. Э. Усмонов, Ёлқин. Одамлар уйни бошларига кўтарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Отабек қизиқ ҳолатда қолди, бир турли титраб кетди, кўзлари қинидан чиқар даражага етди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Томоғи қирилар даражага етди. «Шарқ юлдузи». Улар [суратлар] орасида мукаммал даражага етганлари ҳам оз эмас. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди. Газетадан. Дарсларнинг осон-қийинлик даражасини ўқувчининг ўзи аниқлагани яхши. «Фан ва турмуш». Боланинг йиғиси бу мотамсаро муҳитда юракларни тилка-пора қиларли даражада аянчли эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унга шу даражада пул ваъда этилган эдикки, бу пулга уч арава сотиб олиш мумкин эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

шофёр. Даражали олим. Иккинчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени. ■ Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йиғитлар Ўрданинг улуг даражали бекарлини таъзим билан узатар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қишлоқ хўжалик кўргазмасидан «Олтин медаль» ҳамда биринчи даражали диплом билан келди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 тиб. Хавфлилик даражаси жиҳатидан маълум ўрин олган. Биринчи даражали куйиши.

4 Маълум аҳамиятга эга бўлган (аниқлаб келувчи сўзлар билан). Иккинчи даражали ишлар. ■ Толанинг сифатини яхшилашни ўз олдимишга биринчи даражали вазифа қилиб қўйганмиш. Газетадан. Кичкинагина, кўримсиз дўкон очиб, бошқа, наст даражали патент олди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Иккинчи даражали бўлақлар тили. Гапнинг бош бўлақларидан бошқа бўлақлари.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА с.т. Даражабадаража. Унинг мансаби даражама-даража ошиб борди. ■ ..бундан кейин валентликнинг.. бошқатдан даражама-даража еттигача ошгач, яна нолга қадар тушиб қолганини кўраимиз. «Кимё» дарслиги.

ДАРАК [а. درك — чуқурлик; хабар, огоҳлик] 1 Бирор ердан, бирор кимса, нарса ҳақида олинган хабар, маълумот. Дарак қилмоқ. Дарак келмоқ. ■ Исмоилдан ҳамон дарак йўқ эди. «Ёшлик». Қоронғи тушиди ҳамки, Отахўжа акадан дарак бўлмади, Зумрад она хавотир ола бошлади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Гунча очган сўлим навбахор Кутганимдан келтирди дарак. Миртемир, Асарлар.

Дарак бермоқ Билдирмоқ, огоҳ қилмоқ. Тўғри, айрим далалар борки, кўнгилни ғаш қилади, хавф-хатардан дарак беради. Ойбек, О. в. шабадалар. **Дарак солмоқ** Хабарини билиш, маълумот олиш учун ҳар тарафга хабар тарқатмоқ; суриштирмоқ. **Дарак (ёки дарагини) топмоқ** Бирор нарса, ходиса тўғрисида хабар, маълумот эшитмоқ. *Отам шу куни.. хурсанд эди. Марғилонлик ҳожилардан дарак топибди.* М. Исмоиллий, Фаргона т.о. *Отамнинг дарагин топмай, Соқибулбул ғамга тўлди.* «Маликаи айёр».

2 Бирор нарса ёки хусусиятдан далолат берувчи нишона, белги. *Ёшлик — ҳаёт, келажак. Ёшлик — қудратдан дарак.* Ё. Мирзо. *Оқ булутлар ферузаланган самода энгил сузади. Кузнинг дараги, деймиш бун.* Газетадан.

Дарак гап тили. Хабар мазмунини билдирадиган гап. *Хабар, дарак мазмунини билдирадиган гап дарак гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАРАКЛАМОҚ Дарагини суриштирмоқ, дарак солиб қидирмоқ, ахтармоқ. *Даракламаган жойим қолмади. Бир ёқда онаси «боламни топ!» деб еган-ичганимни ичимга туширмайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Аваз Матпанони дараклаб, саҳар ҳужрасига борди.* С. Сиёев, Аваз. *Эрталаб Соҳибанинг кетиб қолганлигини эшитдим, дараклашга ботинолмадим.* «Ёшлик».

ДАРАКНОМА [дарак + нома] кам қўл. Ёзма хабар, ёзма маълумот. *Бундай даракномалар кундалик топишириқларнинг бажарилмай қолиши сабабларини ўз вақтида аниқлашга кўмаклашди.* Газетадан.

ДАРАКСИЗ рвш. Дарак бермай, хат-хабар қилмай, бедарак. *Дараксиз йўқолмоқ. Дараксиз кетмоқ.* ■ [Ҳасанали] *Ухламай кутиб ўтирди. Аммо у [Отабек] тунги соат.. ўн иккида ҳам дараксиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир хўроз қичқириғи ўтганига талай вақт бўлса ҳам, ҳамон Рағно дараксиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДАРАКЧИ 1 Дарак, хабар олиб келувчи ёки етказувчи; огоҳ этувчи. *Қалдирғоч — баҳор даракчиси.* ■ *Бойчечак — баҳор даракчиларидан бири.* Газетадан. *Бу кулгусида заҳар бор эди, ёмон бир нарсанинг даракчиси эди.* «Ёшлик».

2 тар. Айғоқчи, жосус; агент. *Даракчининг айтишича, Искандар аскарларининг бир қисмини Сўғдияда қолдириб, ўзи қишлаш учун Зариаспга [Балх яқинидаги шаҳар] жўнаб кетибди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ДАРАНГЛАМОҚ Даранглаган овоз чиқармоқ, бермоқ. *Девордаги осма соат даранглаб, тўққиз марта занг урди.* «Ёшлик». *Тулука том даранглаб кетди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Челак қумга тушиб, энгил даранглаб, юмалаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАРАНҒ-ДУРУНҒ тақл. с. 1 Металл нарсалар урилганда ёки торли асбоблар бетартиб чалинганда чиқадиган овоз. *Энг сўнги нортуюнинг бўйнига осилган катта қўнғироқнинг даранғ-дурунғи Чингизхон элчиларининг етиб келганини ҳаммага эълон қилгудай бўлди.* М. Осим, Ўттор. *Жанубдан, Қарши томондан Бухорога тую карвонлари*

қўнғироғини даранғ-дурунғ чалиб, қатор тизилиб ўта бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Саломхонада чилдирманинг гижбанги авжга чиқди, дутор ва сеторларнинг даранғ-дурунғи, раққосларнинг шўх кулгиси янгради. О. Ёқубов. Кўҳна дунё.

2 кўчма Ортиқ даражада шов-шув, овоза, лаблаба. Даранғ-дурунғ тўй. ■ Дастлабки йили [тўй] жудаям камайиб кетди. Бўлганларида ҳам ортиқча даранғ-дурунғ бўлмади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРАНҒЛАГАН 1 Даранғ-дурунғ овозга эга бўлган.

2 Ҳашаматли, данғиллама. Даранғлаган уй.

3 кўчма Дабдабали, овозали. Мен даранғлаган номимга яраша иш кўрсатганим йўқ ҳали. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДАРАНҒЛАМОҚ айн. дарангламоқ.

Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун даранғлади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Деворий соат даранглаб, ун бирга жом урганда, Саидий ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРАХТ [ф. درخت – дарахт, ниҳол, бутга] Тана қўйиб, шох ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик. Мевали дарахт. Мевасиз дарахт. Олма дарахти. ■ Дарахт шохларида илиқ томчилардан сесканиб уйғонган гудак куртаклар табассум қилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Деворлар бўйлаб ҳар хил мевали дарахтлар: шафтоли, олма, нок, олуца, жийда. Ойбек, Танланган асарлар. Бодом дарахти ер танламайди. тошлоқ, қумлоқ жойларда ҳам бемалол ўсаверади. Газетадан.

ДАРАХТЗОР [ф. درختزار] Дарахтлар билан банд ер, майдон. Режасиз дарахтзор – чангалзор. Мақол. ■ Тегирмонни кўмиб ётган дарахтзор пастда худди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Қайинзор икки йўлнинг ўртасида бўлиб, теварак-атрофдаги дарахтзорлардан анчагина баландликда эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАРАХТЗОРЛИК Дарахтлар кўп ер; дарахтзор.

ДАРАХТСИМОН Дарахтга ўхшаган, дарахтга ўхшаб тармоқланган. Дарахтсимон ўсимта. ■ Тармоқланиб кетувчи ўсимталар дарахтсимон ўсимта.. деб аталади. Газетадан. Каштан – қора қайиндошлар оиласига мансуб дарахтсимон ўсимлик. «Фан ва турмуш».

ДАРБАДАР [ф. دربار – эшикдан эшикка: уй-жойсиз; дайди] 1 Муҳтожлик туфайли эшикма-эшик юрувчи; (мажбурият орқасида ёки жаҳонгашталиқ мақсади билан) ўзга элларда гурбатда кезувчи; овора, сарсону саргардон. Дарбадар одам. Дарбадар кезмоқ (юрмоқ). ■ Ахир, полвон шу одам касридан неча йил дарбадар кезди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Унинг офтоб ва шамолдан қорайган юзи дарбадар ҳаёт кечирганидан далолат бериб туради. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кўчма Бетартиб ҳаракат қилувчи; беқарор. О, сен, дарбадар дарё, Бунчалар вазминсану бунчалар қув, ўжарсан! А. Орипов.

ДАРБАДАРЛИК 1 Эшикма-эшик юришлик, дайдилик; саёқлик. Шу дарбадарлик бир ерга олиб боради. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Мажбуран ўзга элларда кезишлик, сарсон-саргардонлик; мусофирлик ҳаёти. Сиз Дилдорни бахтсиз қилдингиз, мени дарбадарликка мажбур қилдингиз. С. Аҳмад, Уфқ. Шойр қайтар эди дарбадарликдан, Устибоши юпун, яланғоч эди. Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари. У йигитлигини дарбадарликда ўтказиб, Андижондан Бухорогача пиёда кезган, тарашадай қотма Юсвали чол эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРБАНД [ф. در – эшик; дара + بند – берк, мустаҳкам] Табиий тўсиқ, ғов; тоғ орасидаги ўтиш қийин бўлган тор йўл. Кўрарсан, жонивор, сонсиз парини, Неча баланд дарбанд тоғлардан ошиб. «Муродхон». Ирғитиб неча дарбандни, Бедовларни ярқиллатди. «Эрали ва Шерали».

ДАРБОЗ айн. дорбоз. Элмурад станица четидаги бир тегирмон сув оқадиган ариққа ташланган икки ходачадан дарбозлардек енгилик билан ўтди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ДАРБОЗА айн. дарвоза. Филбонга ошина бўлсанг, Дарбозангни катта қил. Мақол. ■ Бир вақтда ҳалиги Ҳотам тўра дарбоза орқасига келиб, "ким" деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБОН айн. дарвозабон. Ҳой Ҳусайнбек, дарбозабонларга югур, ҳозир турсинлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБЕГИ айн. дарвозабег. Дарбозабегу югуриб, қўрғон деворига чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗИЙ [ф. دربازى] Халқ меъморчилигида хона шифтини тўртбурчак ва кўпбурчакли кесик пирамида шаклида яшанинг бир тури.

ДАРБОН [ф. دربان – эшик, дарвозани кузатиб турувчи, дарвозабон] **1 тар.** Қалъа, сарой дарвозасини кузатиб турувчи, дарвоза қоровули; дарвоза посбони. *Арк дарвозаси олдида амир дарбонлари, зарбоф тўнли қушбеги ва бошқалар саф тортиб турардилар.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Дарбоннинг чеҳраси ёришди ва дарҳол эшикни очиб берди.* Газетадан.

2 Бадавлат хонадонларда, айрим муассасаларда эшик олдида турувчи шахс: дарвоза қоровули; швейцар. *Ресторан эшиги ёнидаги серсоқол дарбон чол унга писандсиз назар ташлади.* Ҳ. Темиров, Хиёбондаги одам.

ДАРБОР [ф. دربار – подшоҳ саройи, даргоҳи] **1 тар. эк.** Хон ва беклар саройи; боргоҳ. *..солиқчиларнинг барчаси хурсанд бўлиб, карвонбошини дарбордан иззат ва ҳурматлар билан узатдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Олий даргоҳ. *Мактаб – у фан ўчоғи, кўп азиз дарбор, Биз илмнинг қалъасин олмаққа келдик.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРВЕШ, дарвиш [ф. درويش – қашшоқ, гадо] **1 дин.** Тарки дунё қилган, гўшанишинликка берилган одам; суфий. *Дамашқ шаҳрида бир карвонсаройнинг дарвозахонасида сочлари оқарган баланд бўйли бир дарвеш ўтирар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Балки бирор бобом шаҳанишоҳ ўтган, Балки вужудимда дарвеш қони бор.* А. Орипов, Ўйиллар армони. *Ҳув тортади хонақоҳнинг дарвеш.* «Ҳасанхон».

2 кўчма Ҳеч нарса билан йўқ, қашшоқ, гадо. *Зеро, халқ шундай бир дарёйи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шоҳнинг қасри, на дарвешнинг кулбаси қолур.* Ойбек, Навоий. *Кўз очиб юмгунча, дарвешнинг олдида анчагина танга йиғилди.* «Ёшлик».

3 кўчма Ҳеч нарса билан иши йўқ, ўтакетган содда ва сипо одам. *Шоир қизиқ халқ-да, ҳақиқий дарвеш бўлади.* Шукрулло, Сайланма.

ДАРВЕШВАШ айн. дарвешсифат, дарвешнамо. *У. чиндан ҳам дарвешваш одам эди.* Ҳ. Ҳошимов, Навбахор.

ДАРВЕШЛИК Дарвеш ҳолатида бўлиш.

ДАРВЕШНАМО [ф. درويشنامه – дарвешга ўхшаш] Дарвешларга ўхшаган, дарвешларча иш тутувчи; дарвешсифат. *Дарвешнамо киши.* ■ *Эшикда қари фаррош ҳожи Солиҳ пайдо бўлди. У дарвешнамо, камтарин, хаёлан киши эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШНАМОЛИК Дарвешларга хос ҳаракатга, хусусиятга эгаллик. *Собирнинг кўринишида қандайдир дарвешнамолик, муқаддаслик борга ўхшарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАРВЕШОНА [ф. درويشانه – дарвешларча] **1 сфт.** Дарвешларга хос бўлган, дарвешларниқига ўхшаган; дарвешларча. *Унинг бурушқоқ маҳсусидан бошлаб оддий салласига қадар дарвешона эди.* Ойбек, Навоий. *Ғарибий дунё ишларидан қўл ювиб, Самарқандда дарвешона умр кечирарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 от этн. Кўпинча баҳор фаслида қишлоқларда ва шаҳар маҳаллаларида айни ҳудудлар аҳолисидан тўпланган пул ёки озиқ-овқат ҳисобига ўтказиладиган хайрия маросими.

ДАРВЕШСИФАТ [дарвеш + сифат] Дарвешларга ўхшаш, дарвештабиат. *Дарвешсифат одам.* ■ *..у табиатан дарвешсифат эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШТАБИАТ айн. дарвешсифат. *Улар: «Бу дарвештабиат киши экан», – деб менга жавоб берди.* «Ойсулув».

ДАРВИНИЗМ Жонли табиатнинг тарихий ривожланиши, ҳайвонот турлари ва ўсимликлар организмларининг табиий танланиш йўли билан пайдо бўлиши ҳақидаги инглиз олими Ч. Дарвин таълимоти. *Дарвинизм – органик оламнинг тараққиёт қонуниятини ифодалайди.* «Фан ва турмуш».

ДАРВОЗ айн. дорбоз. *Улар. ерда ётган Георгийнинг икки оёғи устига қоринларини қўйиб, дарвоз ўйнашади.* Р. Файзий, Сен егим эмассан.

ДАРВОЗА [ф. دروازه – икки табақали катта эшик] **1** Шаҳар, қўрғон, қалъа, ҳовли ва ш.к. га кириладиган икки табақали катта эшик, қопқа. *Тахта дарвоза. Темир дарвоза.* ■ *Дарвозанинг бир табақаси очик эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тонгда, қалъа дарвозалари очилган ҳамон Аваз йўлга тушди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кун чошгоҳга яқин Отабек сарой дарвозасидан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Шаҳар дарвозаси 1) тар. атрофи мустақам қилиб ўралган шаҳар қопқаси. У Хивага бориб етгунча, шаҳар дарвозаси ҳам беркилиб қолган. Ойдин, Гулсанам. Қипчоқлар бизнинг томондан отилган милтиқ ўқларига чидамай, Самарқанд дарвозасини ташлаб, Камолон дарвозасига юзландилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шаҳарнинг ана шундай қопқасига ёпишган, ёндош маҳалла ёки маҳаллалар.

2 Каналларда сувни тўсиш ёки қўйиб юбориш учун ишланган махсус қурилма; қопқа. Қани, канал дарвозасини очиб юбор.

3 *спрт.* Футбол, хоккей ва ш.к. ўйинларда майдоннинг рақиб йўллаган тўпни (шайбани) киритмаслик учун ҳимоя қилинадиган чекли қисми. Пахтакорчилар рақиб дарвозасига учта тўп киритдилар. Газетадан. "Динамо" хоккейчилари рақиб дарвозасига бешта шайба уриб, ғалабага эришдилар. Газетадан.

4 *кўчма* Имконият. Бир дарвоза бекилса, Минг дарвоза очилади. «Халқ дурдоналари».

5 *кўчма* Сезги, сеза олиш имкони. Ҳислар учун яралмиш етти дарвоза. У. Исмоилов, Сайланма.

6 *кўчма* Бошланиш, эришиш, етишиш йўли. Гўзаллик дарвозасининг йўли — латофатда. Газетадан. Бобомнинг бу сўзлари менга ажойиботлар оламининг дарвозасини кўрсатиб, калитини яшириб қўйгандек туюлди. С. Кароматов. Бир томчи қон.

Бахт дарвозаси Бахт йўли, бахтга эришиш имконияти. У сени севмайди. Бахтинг очилишига овора бўлма, бу уйда сенга бахт дарвозаси берк. И. Раҳим, Ихлос. **Билим дарвозаси** Билим олиш йўли, билим ўчоғи. Мактаб — билим дарвозаси, яъни фақат билим олиш йўлини кўрсатиб беради, холос. П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарвозаси кенг** (ёки **очик**) одам Меҳмондўст одам. Эй Ҳабибий, ёру дўстларга очик дарвозамиз. Халқпарвар, бағри кенг, ҳимматда беандозамиз. Ҳабибий. Ҳимматли бул, очик бўлсин дарвозанг, Илмингни соч, чиқсин баланд овозанг. Ҳабибий.

ДАРВОЗАБЕГИ тар. Шаҳар дарвозаларини назорат қилиб, идора этувчи мансабдор. Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган дарвозабегига бақирди: —Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРВОЗАБОН [дарвоза + ф. بان — қаровчи] 1 тар. Шаҳар ёки хон саройи дарвозасининг қоровули ёки соқчиси. Ҳирот дарвозаларига дарвозабонлардан ташқари яна отлик сарбозлар қўйди. Мирмуҳсин, Меъмор. Дарвозабон бекни таниб, қўл қовуштирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи. Дарвозабонни алдаб ўтиб, тўпни дарвозага киритмоқ.

ДАРВОЗАБОНЛИК *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи вазифасини бажариш. Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар. дарвозабонлик қилар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАРВОЗАХОНА [дарвоза + хона] Ҳовли дарвозасига ёпишган ёки унинг тепасига қурилган усти ёпиқ жой. Мингбоши дарвозахонада ҳовучларини бир-бирига ишқаб, у ёқ-бу ёққа юра бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бўри ака машинани асфальт ётқизилган дарвозахонага ҳайдаб кирди. С. Нуров, Нарвон.

ДАРВОҚЕ [ф. درواقع — ҳақиқатан, дарҳақиқат] *рви.* 1 Ҳақиқатан, чиндан, чиндан ҳам. Дарвоқе қишлоқ ҳаётида катта ўзгаришлар қилишга пайт келмадими? П. Турсун, Ўқитувчи. Дарвоқе бул мулоҳаза дуруст чиқди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 *кри с. өзф.* Айтмоқчи, айтгандай. —Ҳа, дарвоқе, — деди Қудрат, бир нарса эсига тушгандай. М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Бой Гофирга:] Дарвоқе, Гофир, келинга айт, хизмат-пизмат қилиб турсин. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАРВОҚЕАН *кри с. айн. дарвоқе.* Дарвоқеан, қозон қайнаб турмаса, мажлисининг қизимаслигини бой афанди.. яхши билтурлар. Ҳамза. Ҳа, дарвоқеан, Мулларўзи ағлам сизга ҳеч нима дедими? Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДАРГОҲ [ф. درگاه — эшик; эшик остонаси] 1 Подшоҳ арки ва саройи; боргоҳ. Кампир Холчаойни подшоҳнинг даргоҳига олиб борибди. «Эртақлар».

2 Уй-жой, ҳовли, маскан. Мана, Мулла-дўст! Сизга сабр қилинг десам, хафа бўласиз. Бизнинг даргоҳимиздан ҳеч ким қуруқ қайтмайди. Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Хонадон; оила. Қизим Гулнор шундай улдуғ даргоҳга тушса ёмонми? Ойбек, Тан-

ланган асарлар. Кейин ўқиёлмади: катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ.. Қолиб кетди! А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма Хизмат, фаолият соҳаси, ўрни; ишхона. Маориф даргоҳи. ■ Эрта тонгдан қалблари пок, ўйлар, орзулари лим-лим қизлар, аёллар севимли даргоҳлари – Бухоро зардўзлик фабрикасига ошиқадилар. «Саодат». Маълумки, ҳар бир олим илм даргоҳига кимгадир эргашиб келади. «Фан ва турмуш». ..ёш муаллифлар шеърят даргоҳига ўзларининг маълум бир услублари, овозлари билан кириб келяптилар. Газетадан.

5 кўчма Нажот топиладиган, паноҳ бўладиган жой. Ер юзида шухратли, машҳур даргоҳ ўзингсан. Элу юртга қудратли, мангу паноҳ ўзингсан. Я. Қурбон. Кавказ, кимларга сен иқбол даргоҳи, Кавказ, кимларга сен қатагон диёр. А. Орипов, Йиллар армони. Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг. Ў. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 дин. Сигиниладиган муқаддас жой. Асқар ота.. иккала қўлини кўтарди: -Илоҳи омин!.. Худоё худовандо, шу ёшга кириб, даргоҳингдан ҳеч нарса сўраган эмас эдим. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Даргоҳингга имоним билан бораётганимга гувоҳ бўл. «Ёшлик».

Даргоҳида қабул қилсин ёки худо (ёки олло) ўз даргоҳида қабул қилсин Худо қабул этсин, ижобат қилсин. Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди. Дадаси, энди тузукман. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАРГУМОН [ф. درگمان – гумонли, шубҳали] рвш. Гумонли, шубҳали, аниқмас; билиб бўлмайдиган. Бу гапларнинг амалга ошиши узоқ ва даргумон бўлса ҳам.. нимадир келажакка умид тугдирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Урушдан соғ қайтаманми, йўқми – буниси даргумон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. -Бориши даргумон, – деди Абдуҳафиз.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРД I [ф. درد – касаллик; озор, алам; руҳий азоб] 1 Жисмоний азоб; оғриқ, касаллик. Оғир дард. Дард кўрмоқ. Дардга чалинмоқ. Дардни яширсанг, иситмаси ошқора қилади. Мақол. Дард чекмаган дори қадрини билмас. Мақол. Танаси бошқа дард билмас. Мақол. ■ Кечга томон дард кучайиб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Худои таоло ҳар бир дардга бир даво яратган. Ойбек, Танланган асарлар.

Дард кўрма ёки қўлинг дард кўрмасин Қўли гул ижрочига, ўз касбининг устасига яхшилик тилаб айтиладиган ибора. Бунасиба сизга. Сара бугдой. Қўлингиз дард кўрмасин, оға. С. Сиёев, Аваз. Дардини олмоқ «Ўргилиб кетай, айланай, соғу саломат бўлинг» маъноларида. Дардингизни олай, бойваччам. Бу йил, ўзингизга маълум, об-ҳаво наст келиб, деҳқончиликдан барака қочди. К. Яшин, Ҳамза.

2 кўчма Руҳий азоб, ғам-ғусса, алам-ҳасрат. Айрилиқ дарди. Дардида ёнмоқ (куймоқ). Дардини ичига ютмоқ. ■ [Фотима домлага:] Менинг ҳеч жойим оғримайди, фақат ишқ дардим бор, уф! Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. Ниҳоят, дардим юрагимдан тўлиб-тошиб, баъзи гапларни эримга айта бошладим. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагимнинг дардлари Қизил гулдай қатма-қат, алла. «Бойчечақ». Мен кимга йиғлайман, дардимни ёриб. «Ширин билан Шакар».

3 кўчма Кишининг борлигини, бутун фикри-ёдини банд этган нарса, иш, ташвиш, орзу, хаёл ва ш.к. Унинг дарди – ўйин. Бирор нарса дардида юрмоқ. ■ Шоирлик бу – улкан дард. Шукрулло, Сайланма. Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола. П. Турсун. Ўқитувчи. -Сиз нимани билардингиз, дардингиз пул, – деди Зумрад ойисига. Ойбек, Зумрад. Солиҳ Пўлатович шогирдларининг дардини яхши тушунади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан бери бениҳоя бир дард билан оғрир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дарди бедаво қ. бедаво. Дарди ичиди Дардини айтай деса, тили қисик. Дард устига чипқон (чиққандек) Буниси етмагандай, устига устак. Бола беш ёшида қаттиқ касалга учраб, икки кўзи кўр бўлиб қолди. Дард устига чипқон чиққандек, кўп вақт ўтмай, у она-онасидан ҳам жудо бўлди. Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан. Шербекнинг юраги ғаш эди. Лекин тергов дард устига чипқон бўлиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой. Дард қолмоқ Ноилож қолмоқ, доғда қолмоқ. Бир оз ақлга ён бериб иш қилган киши ҳеч бир вақт дард қолмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кузда чуқур шудгор қилинган ер деҳқонни дард қолдирмайди. Газетадан.

4 кўчма Фикру хаёл; армон, эзгу мақсад. Унинг [Алиевнинг] қалби ҳамини халқ қу-

янчи, халқ дарди, халқ орзу-ҳислари билан ёниб, оловланиб туради. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Элбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди. Н. Фозилов, Ёйдор. Дардинг мактаб очишгинами десам, ҳали бу ёқда гап катта экан-у! М. Исмоилӣ, Фарғона т.о.

5 кўча Ишқ, муҳаббат. Лайли дардида чўл кезиб юрган Мажнуннинг изтиробларига ёз ҳалати мутаносиб эди. Газетадан. Зевархон Маликаи Хуббоннинг дардида юрган эди. «Баҳром ва Гуландом».

ДАРД П [ф. درد] Койиш сўзи. Али десанг, бали дейди, ўл десанг, дард дейди. ■ Баҳрининг ранги бўзариб, қўлидан пичоқ тушиб кетди. — Нима бўлди, опагон? — Дард! А. Қаҳҳор, Хотинлар. ..Энди ҳақимни ҳеч кимга бермайман. «Дард!» деса, «ўл!» деб тура берман. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРД-АЛАМ Қайғу-ҳасрат ва улар қолдирган асорат, таъсир. Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Яқиндаги дард-аламларни эслади. Ҳомушланди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРДАРАК Дариллаб овоз чиқариши учун варракнинг эгма чўли ичига ёпиширилган қоғоз. Шабада варракнинг дарда-рагидан чиқаётган овозни олиб келади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Менинг ташвишим-ш варрак қилсам, сизларники унга дардарак ҳам бўлолмайди. «Муштум».

ДАРДДОШ [ф. دردش — ҳамдард] Би-ювнинг дардига шерик бўлувчи; ҳамдард, бирдош. Навоий минбарда туриб, бир туйғу, бир ҳаяжон билан жим қотган халққа дард-дош кўзларини югуртириб чиқди. Ойбек, Навоий. Менинг дардим-дарддошим, илин-жим, кўнгул тинчим.. сиз-ку! Миртемир, Ўсарлар.

ДАРДДОШЛИК Кимсанинг ғаму қай-ғусига шерик бўлишлик. Аҳмад Хусайн қизни ёқур диққат билан тинглади, юраги унинг ғами билан тўлди ва қиз отасининг қамалиш табабини дарддошлик билан сўради. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРДИ-ДУНЁ: дарди-дунёси қоронғи-нашмоқ (ёки қоронғи бўлмоқ) Дунёдан, ғамма нарсадан воз кечгудай хафа бўлмоқ; зуҳий тушкунликка тушмоқ. Дарди-дунёси қоронғи бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган

йигит [Олимжон] қишлоқдан бош олиб кет-моқчи бўлиб юрганда, яна [раис Солижон] жонига ора кирди. Ҳ. Назир, Қанотлар. [Зух-ранинг] Дарди-дунёси шундай қоронғи эдики, кулги ҳам ёқмасди. Р. Файзий, Балли, она қизим. ..унинг бу таклифи дарди-дунёси қоронғи бўлиб юрган Пўлатга ёқинқирамади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАРДИСАК [ф. دردسک] Сакта касаллиги. Буви Ҳилолнинг дардисак касали бор экан. «Гўрўғли».

ДАРДИСАР [ф. دردسر — бош оғриғи] **1** Ортиқча ташвиш, даҳмаза; бош оғриқ. Кийимларни чамадонга бир амаллаб сиғдир-ди-ю, оқ кийимлар дардисар бўлди. Л. То-жиева, Меҳрим сизга, одамлар. Тағин, бу қиз менга дардисар бўлар экан, деб хаво-тирланманг, ўз кучим билан имтиҳон бера-ман. М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Бош қотирадиган, машаққатли иш. Аҳ-мад Хусайн адабиётни мактаб кетди: — Ор-зуларим бор, журналист бўлишни истаймман, — деди, — лекин дардисар тирикчилик тўс-қин. Ойбек, Нур қидириб. У ҳар куни бир дардисар ишни ўйлаб чиқаради. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРДИҲОЛ [дард + ҳол] Аҳволни баён қилиш; шикоят, норозилик. Ҳаққуловнинг дардиҳол қилгани одамлар орқали қўшилиб-чатилиб, Нусратбекнинг қулоғига етди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДАРДКАШ [ф. دردکش — дард тортувчи, азоб чекувчи] **1** Узоқ вақт касалланиб ётган; дардманд. Унинг [Нигоранинг] қаршисида.. ҳафталаб, ойлаб касалхона қаравотида кўзгалмай ётган.. бир дардкаш инсон турар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дард-аламга дучор бўлган; дард-алам кўрган; аламли. Полвон ўзини эркинроқ ҳис қилди, олдидан бика эмас, оддий бир дардкаш, мазлума бир аёл.. ўтиргандай бўлди. Ж. Ша-рипов, Хоразм. Севимли газетамиз дард-кашларга ҳамдард эканлигини яхши билганим-дан ушбу мактубни ёзаётирман. Газетадан.

3 Кимсанинг ғами, қайғусига шерик бўлувчи, биргалликда қайғурувчи; ҳамдард. Дардим кўн, дардкашим йўқ менинг. К. Яшин, Ҳамза. Дилфузанинг кўнгли яримта эди. Уйда дардини эшитадиган дардкаши йўқ эди. «Ёшлик». Айниқса, эру хотин иноқ, бир-бирига дардкаш, меҳр-оқибатли бўлса, бундан ортиқ бахт йўқ. Газетадан.

ДАРДЛАШМОҚ Бир-бирига кўнглидаги ғаму ташвишларини, қайғу-ҳасратини изҳор қилмоқ, ҳасратлашиб кўнгил ёзмоқ, ҳасратлашмоқ. *Кошки у ҳам Йўлчига ҳам-роҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб.. у билан бирга тепалар, жарлар ошса. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз билан бир дардлашиб, юрагимни бўшатиб олмоқчиман. «Муштум». Эргаш билан Йўлдош узоқ дардлашиб ўтирдилар. Эргаш жуда эзилган, чўккан эди. А. Мухтор, Чинор.*

ДАРДЛИ 1 Дард, касаллик аломати бор; хаста, касал. *Дарднинг дардини дардсиз на билар. Мақол. ■ Унинг ранги касал одам каби дардли. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Ғам-алам чеккан, дард-аламга гирифтор бўлган. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман. «Рустамхон». Гулнора ая жавдираб турган дардли кўзларини ерга тикди, кўк шойи кўйлак ичидаги нимжон кўкси бир кўтарилиб кўйди. О. Ёқубов, Диёнат.*

3 кўчма Дард, алам билан тўлиб тошган; ғамли, аламли. *Бу дардли ҳаётда Гулнора ягона баҳт — Йўлчининг сингисини Унсин бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Шокир ота Йўлчининг бошида чўкка тушиб, ўзининг оғир дардли, чуқур ярали қалби билан узоқ йиғлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма Дард-аламни ифодаловчи; ғамли, мунгли. *Гулнор.. секин, майин, дардли овоз билан ашула бошлади. С. Зуннунова, Гулхан. Бақатерак шапалоқ-шапалоқ баргларини қарсиллатиб садо берар, чинорлар дарёдай шовуллар.. мажнунтоллар эса нозик оҳанг билан дардли куйлар, йиғлар эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ДАРДМАНД [ф. *دردمند* — оғриқли, касал; ғамгин] Касалланиб турувчи, касаллик асоратлари бўлган; касалманд. *Дардманд киши. ■ Дардманд бўлгандан кейин, дард устига дард келаверар экан. А. Қаҳҳор, Сароб. Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Жон қизим, дардманд онанга раҳминг келсин. К. Яшин, Ҳамза.*

2 айн. **дарджаш.** *Фарзанд учун ота-онадек яқин, қадрдон, дардманд, ғамхўр киши йўқ. М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи.*

3 Дард-алам чеккан, қайғули. *У [Ҳожимурод] туғилиб, эсини танигандан буён.. нималар қилди? Одамдек яшадими? Бирон*

дардмандга дардкаш бўлдими? С. Аҳмад, Жимжитлик.

4 кўчма Ошиқ. *Дард эса ишқинг, бўлай мен Бир умрга дардманд. Э. Воҳидов, Ёшлик девони.*

ДАРДМАНДЛИК Хасталик, касалмандлик. *Зиё ака ажабланиб деди: -Қандай дардмандлик? Отабек соғ-ку! А.Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳожар ота шу тонда ҳамма нарсани: ўзининг дардмандлигини ҳам, болаларнинг отасиз — етимлигини ҳам унутган. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.*

ДАРДНОК [ф. *دردنک* — оғриқли, азобли; касал] **1** Дардли, хаста. *Паранжи балосидан дарднок чеҳрангизни нажмурда кўрмоқ биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ошиқ они билки, эрур дарднок, Ҳам тили, ҳам кўнглию ҳам кўзи пок. «Ёшлик».*

2 Қайғули, мунгли. *У Руқиянинг юзига тик қаради, кейин ўпкаси тўлиб, дарднок жавоб берди. К. Яшин, Ҳамза. "Пешираво диёр" деган узун ва дарднок ноласини чала бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

ДАРДСИНМОҚ Бир оз дард тортиб синиқмоқ. *Шу чоқ аёл юзига боқдим, Турар эди маънос, дардсиниб. Сайёр.*

ДАРД-ФАЛОКАТ, дарду фалокат Дард ва фалокатлар, кулфатлар, мусибатлар. *Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай, ҳамма шод-хуррам эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ДАРДЧИЛ 1 Тез-тез касал бўлиб турадиган, салга касал бўлаверадиган. *Комил баайни ойдинда уйқусираб ярадиган дардчил одамдай.. мавзе эликбошисининг орқасидан боғини айланиб чиқди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Отам қариб қолди, онам дардчил қолганлигини ким билади? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кўкарган тақдирда ҳам дардчил бола сингари жонсиз ва ранги сариқ бўлади. Ҳ. Олимжон.*

2 Дард тортиб заифлашиб қолган, дардга чалинган. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалари ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, кўриққа кўшилиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Жўра дардчил, ориқ, ювош бола эди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.*

3 кўчма Қайғули, ғамли, мунгли. *-Мен бўлсам отам туғул, онамни ҳам эслай ол-*

майман, — унинг овози дардчил қалтиради. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Аҳмад Хусайн кулди, кейин дардчил хўрсинди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРД-ҲАСРАТ, дарду ҳасрат Дарду ғамлар, ташвишлар. *Гўё қалбидаги бутун севгисини, айтмоқчи бўлиб юрган дард-ҳасратларини гапирди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Ҳаддин оиди нотавон кўнглимда дарду ҳасрати.* Ҳабибий. *Кейин дард-ҳасрати, ишқи ва умид-орзулари билан тўлиб, секин юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРЁ [ф. درياء — катта сув, денгиз] 1 Манбаидан қуйилиш жойи томон табиий ўздан доимий равишда оқиб турадиган катта сув. *Зарафшон дарёси.* Азим дарё. *Дарё суви.* Дарё бўйи. *Утирган — бўйра, юрган — дарё.* Мақол. *Томчи тошиб бўлгунча, дарё оқиб бўлар.* Мақол. ■ *Пастликда Чорвоқдан фаввора бўлиб отилиб чиқаётган сув дарё ҳосил этиб, олға борапти.* Газетадан. *Кечаси дарё шунақа чиройли бўладики, Канизакхон!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Кўп миқдордаги нарсалар ҳақида. *Ҳаёл дарёси.* ■ *Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мендан чуқурроқ ботдингиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар дарёси.. янги шаҳар томонга оқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўёш ботган. Лекин унинг олов дарёси турли ранглар билан товланиб, чексиз бир парда каби уфқларда мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дарё бўлмоқ 1) оз-оздан қўшилиб, кўпайиб, дарёга айланмоқ. *Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. *Бирлашган дарё бўлур, Тарқалган ирмоқ бўлур.* Мақол; 2) кўчма жўшмоқ; тўлиб-тошмоқ. *Кўз ёши дарё бўлиб оқди.* ■ *Юрагим дарё бўлиб Тошди севинч қирғоғидан.* Ё. Мирзо. **Дарёдан бир томчи** Қолган қисмига нисбатан жуда оз. *Дарёдан бир томчи, Тунғиздан бир тук.* Мақол. ■ *Бу айтганларим дарёсидан бир томчигина!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Юраги дарё айн.** юраги кенг қ. кенг. *Ҳаманинг юраги сеникига ўхшаган дарёми?* Ойдин, Фарҳодлар. *Бунча юрагингиз дарё бўлмаса, жаврайвериб жағим толди, ё ҳа, ё йўқ, демасиз.* «Муштум».

3 кўчма Битмас-туганмас; бой; кенг. *Тақсиримнинг илмлари жуда дарё, ўзлари Бухорода хатми китоб қилганлар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Худойимнинг бир*

дарёси ғазаб бўлса, минг дарёси раҳмат. Ҳамза, Танланган асарлар.

4 эск. айн. денгиз.

Шўр дарё ёки Дарёйи шўр Каспий денгизи. *Бу аргумоғингиз билан Дарёйи шўргача етасиз.* Ойбек, Навоий.

5 кўчма Бойлик, хазина. *Санъаткор халқ тили дарёсидан ўринли фойдалана олса, бир қатраси билан серзавқ, анча бақувват гуллар кўкартира олади.* «ЎТА».

6 кўчма Ўтиб кетувчи, ўткинчи. *Ҳайҳот! Ёшлик, болалик бир дарё — оқди-кетди.* Минг афсус. К. Яшин, Ҳамза.

7 кўчма Оқим, кечмиш; тарз. *Оқибатда турмуш дарёси истаган томонга оқизди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамма нарса ўз йўлидан борар, ҳаёт дарёси уни ўзининг ўйноқи тўлқинларига миндириб, ҳамон олға сурарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАРЁ-ДАРЁ Жуда кўп, беҳад кўп. *Ўз тарихий байрамини тантана қилган халқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб, янги шаҳарга томон денгиз бўлиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бирам ялинди, бирам ёлворди, урманг, тавба қилдим, деб йиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРЁДИЛ [ф. دريادل — юраги дарёдай кенг; сахий, олиҳиммат; шижоатли] Бағри кенг, мурувватли. *Меҳнат кузагининг тўйин файзидан Қолмагай дарёдил эрлар бебахра.* Ҳ. Фулом.

ДАРЁЧИ Дарё транспортида ишловчи ишчи ёки хизматчи.

ДАРЖ [а. درج — ёзиб қўшиб қўйиш; рўйхат]: **дарж этмоқ** Қайд қилмоқ; ифодаламоқ, ёзиб қўймоқ. *Бир чеккада чордона қурган, ўнг тиззасига қоғоз қўйиб, ўнг қўлида қалам ушлаб турган муний фармони олийни дарж этди.* М. Осим, Сехрли сўз. *Ҳарбий мухбир жанг жараёнини кузатади, ўзига таъсир этган воқеаларни қаламга олади ёки ён дафтарига дарж этади.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАРЗ [ф. درز — чок, чандик; тор тирқиш] 1 Ёриқ, ёрилган. *Дарз ойна.* *Дарз кетмоқ.* ■ *У [чойхоначи] зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз пиёлани Алижоннинг олдига дўқ этиб қўйиб кетди.* Мирмуҳсин, Чинқиш.

2 Ёрилган жой; ёриқ. *Дарз бўлмоқ.* ■ *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан.. қинғир чироқ ёруғи*

тушиб турар эди. Ж. Абдуллахонов, Йўл.. кичик дарз катта кемага ҳам ҳалокат келтиради. Мирмуҳсин, Умид. Олимов бу ўсимликларнинг уруғи шамолда учиб келиб, тошларнинг дарзларига жойлашишини, ундаги намлик ва тузлардан уруғ озиқланиб ўсишини тушунтира кетди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Дарз кетмоқ Бирор куч, ҳаракат таъсирида путур етмоқ, зарбага учрамоқ, бузилмоқ. *Шу кундан бошлаб уларнинг турмуши дарз кетди.* С. Аҳмад, Сув оқиб кетди. *Дўстлик тори жуда нозик бўлади, салгинага дарз кетиши мумкин. Дарз кетдими — тамом.* Газеталан. *Бино дарз кетса, тузатса бўларкан.* *Айтинг, айтинг, виждон дарз кетмасин экан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАРИЙ [ф. *درهه* < *درهه* — тоғ, дарага мансуб: дарада яшовчилар тили; кейинчалик: сарой тили] Форсий; янги форс тили. Бу термин [«дарий»] фанда «форсий» ва «форсии дарий» терминлари билан бир маънода ишлатилади ва у билан ҳозир «янги форс тили» деб аталувчи тил ифода этилади. «ЎТА».

ДАРИЧА [ф. *درچه* — эшикча; дераза; тешик] 1 юқ. усл. айн. дарча. *Отабек қайтиб келиб, дарича остига ўтирган ҳам эди, Ҳомиднинг шу сўзини эшитиб қолди.* А. Қодирий. *Ўтган кунлар. Сувга қаранг, ўйнаб-ўйнаб оқади; Ёрга қаранг, даричадан боқади.* «Кўшиқлар».

2 кўчма Бирор нарсага (севгига, озодликка, орзуга) йўл, имконият. *Кўнгул даричасин очиб қўйинглар, Ғуссали дилда ҳам кулади баҳор.* А. Орипов. *Йиллар армони. Пастқам кўчадаги қалин девордан Умид даричасин очар Жўрақул.* С. Акбарий, Кўнгул оҳанглари.

ДАРИҒ [ф. *دریغ* — афсус, ҳайф] айн. дариго. *Дорга қараб, Эралихон йиғлаб: -Э дариг, шунинг тагига қоним тўкилар эканда, — деб афғон қилиб сўзлагани.. «Эрали ва Шерали». -Во дариг! — деб Тоҳирнинг отаси оғир уҳ тортди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дариг тутмоқ (ёки этмоқ) Аямоқ, ҳайф деб билмоқ. *Каромат опа ўзининг меҳрмуҳаббатини ҳеч кимдан дариг тутмади.* «Саодат». *Чорлар сени интиқ вужудим, Оғушингни дариг тутма, Бахт! «Ёшлик».* *Ардоқлагин бургут боласин, Ёш кўзлардан уни дариг тут.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДАРИҒО [ф. *دریغا* — э афсус, э аттанг] унд. с. Эй дариг, ҳай аттанг, афсус. *Дариго, айрилиб қолдим ул ой юзли нигоримдан.* Хуршид. *Дариго, Фурқатий, бешам қолдим, Ўзимни жаҳл зиндонига солдим.* Фурқат.

ДАРКОР [ф. *درکار* — керак, лозим; яроқли] мод. с. Керак, зарур. *Минг ишчига бир бошчи даркор.* Мақол. ■ *Ҳар муроду мақсадинга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм!* Ҳамза. *Ҳуш кўрдик, азаматлар. Биздан не хизмат даркор?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАРМАНА [ф. *درمنه*] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, ўқ илдизли доривор ўсимлик ва ундан олинадиган гижжага қарши дори.

ДАРМАНАЛИ Дармана ўсган, ундан тайёрланган дори мавжуд бўлган. *Эрманали уйда эр ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас.* Мақол.

ДАРМИЁН [ф. *درميان* — ўртада, ўртасида] қ. девор-дармиён. *Боқижон зўр таажжубда қолди, дарров девор-дармиён кўшнисига кириб суриштирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Келдим ўз юртимга девор-дармиён, Булбулдек Ёркентга қурдим ошиён.* С. Абдулла, Асарлар.

ДАРМОН [ф. *درمان* — дори, даволаш воситаси] 1 Тирик организмдаги энергия-қувват, мадор, куч. *Қалам кучи фармон билан, Қилич кучи дармон билан.* Мақол. ■ *Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини кўтаришга дармони йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мени ўзингдай бақувват деб ўйлайсанми? Дармоним йўқ, болам, дармоним.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

Дармони келмоқ Кучи, мадори етмоқ. *Дард кетди, дармон келди.* Мақол. ■ *Бозор имомнинг ҳурмати учун ёстиқдан бош кўтармоқчи бўлди, бироқ дармони келмади.* С. Айний, Дохунда. **Дармони** (ёки дармондан) **кетмоқ** Кучсизланмоқ, бемадор бўлмоқ. *Дард келганда дармон кетар.* Мақол. ■ *Оқсоқолнинг тиззасидан дармони кетиб, суна четига ўтириб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Танамдан кетди дармоним, Куйиб кетди устухоним.* «Гулнорпари». **Дармони қуримоқ** Куч-қувват, мадордан кетмоқ, мадорсизланмоқ. *Орифжоннинг дармони қуриб, ўзини ёстиққа ташлади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Дармон** (ёки дармонга) **кирмоқ** Аҳволи, соғлиғи яхшиланиб, куч-қувватга кирмоқ, тетиклашмоқ.

Сал дармонга кирсангиз, яхши бўларди. Узлукиб қолмайсизми? С. Зуннунова, Гулхан. Шукур, анча дармонга кирдим. С. Анорбоев, Оксой. **Дармон олмоқ** Куч йиғмоқ, дам олиб, аҳволи яхшиланмоқ. Эҳ.. кўркам оромгоҳнинг Кучоғида кўп жонлар. Янги ўқув йилигача Қувнаб олур дармонлар. Т. Тўла.

2 кўчма Ёрдам, кўмак; руҳий мадад. Августда гўзага қуйилган сув ҳосилга дармондир. Газетадан. Икки оғиз ишқ сўзинг уларга бир иш дармон бўлади. Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Чора, илож; даво. Дард берган дармонини ҳам берар. Мақол. Дардини яширган дармон топмас. Мақол. ■ Дардига дармон кидирдим, ёргинам бир боқмади. У. Исмоилов, Сайланма. Гоҳ шифо топамиз биз дорулардан, Гоҳ муҳаббатдан излаймиз дармон. А. Исмоилов, Югурик нур.

ДАРМОНБАХШ [ф. درمانبخش – дармон, қувват бағишловчи] Куч-қувват киритадиган; дорилик хусусиятига эга. Ваҳш водийсида ажойиб бир боғ бор. Меваси дармонбахш. Газетадан.

ДАРМОНДА [ф. درمآنده – бахтсиз; ҳимоясиз; кучсиз]; дармонда бўлмоқ (ёки кетмоқ, қолмоқ) Ҳайрон бўлмоқ; иложсиз қолмоқ, қийин аҳволга тушмоқ. Армонда қолсанг ҳам, дармонда қолма. Мақол. ■ Онахоним Ширин армонда кетган, Замон йўл бермаган, дармонда кетган. Ҳабибий. Аваз дармонда бўлиб, отга минмай.. отини етаклаб, орқасига қараб кетаверди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ДАРМОНДОРИ Жисмоний қувват бахш этувчи дори, витамин. Олмада А белгили дармондори ва анча миқдорда С белгили дармондори бор. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Олимларимиз сабзавот ва мевалар таркибида 30 хилдан ортиқ дармондорилар мавжудлигини аниқлаганлар. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Тугмачадек иккита дармондорини илимсиз чой билан устма-уст ичди. Н. Қиличев, Чигирик.

ДАРМОНСИЗ Куч-қуввати кетган, ҳорғин, кучсиз. Қиз жуда озган, юзи саргайган эди. Кўзлари ҳорғин, ўзи дармонсиз эди. Ойбек, Танланган асарлар. Рихсивой ака кўёш ботмасданоқ даладан чиқди, уйига келиб, ўзини дармонсиз сизди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАРМОНСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати кетиб, ҳолдан тоймоқ; кучсизланмоқ. Ўзи-

нинг ҳам оёқ-қўллари боятдан бери дармонсизланиб, ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Ер ҳам чарчайди, тупроқ қатламидаги ўғитлар камайиб, дармонсизланади. Газетадан.

ДАРМОНСИЗЛАШМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, тобора бўшашимоқ. Баъзи хотинлар иккиқат бўлганда, дармонсизлашади, бошлари оғрийди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРМОНСИЗЛИК Мажолсизлик, куч-қувватсизлик ҳолати. Гулнор ўрнидан қўзғалди, дармонсизликдан оёқлари титраб, настига тушиди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўкпийёз дармонсизлик билан кечадиган касалликларга даво ҳисобланади. Газетадан.

ДАРОЗ [ф. دراز – узун; узоқ давомли] **1** Баланд бўйли, новча, бўйчан. Дароз одам. Дароз терак. Ақлли пакана аҳмоқ дароздан яхши. Мақол. ■ Содиқжон йигирма ёшлардаги дароз, оғиркарвон, камган йигит. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кун ботиб қолгани учун болаларнинг бўйи дароз кўринади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Лекин бу ҳовлидаги чучумалар жуда дароз, поялари сип-силлик ва оқ. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

Дароздан келган Новча, бўйдор. Дароздан келган, яғриндор Тимофей узун ва бақувват қўллари билан Шералини қучоқлади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Узундан-узоқ, узун. Айта берса барча нутқин, Бўлажак сўзи дароз. Шайхзода. Сидқи билан қип эдим сизларга ихлос, Ўғлимнинг урини дединглар дароз. «Эрали ва Шерали».

Дастини дароз қилмоқ Имқониятини оширмоқ, қўлини узун қилмоқ. Беш миллион сўмлик имтиёзли қарз унинг ишонч ва қатъиятини оширди. дастини дароз қилди. Газетадан.

ДАРОЙИ I [ф. درايى – занг; кўнғироқ; шокила], **доройи** Эртапишар қора рангли узум навларидан бири. Ишқомда қоп-қора даройи узумлар осилиб турибди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРОЙИ II айн. **доройи**. Даройи рўмол. Даройи кўйлак. ■ Огагинам дарахтга ялмашади, Даройи кўйлак-иштон ярашади. «Халқ дурдоналари». Даройи кўйлак кийиб, тут қоқаман, Душманлар ўлган кун гул тақаман. «Халқ дурдоналари».

ДАРОМАД [ф. درآمد – кирим; фойда; бошланиш, ибтидо] **1** Савдо-сотик, меҳнат,

ишлаб чиқариш соҳаларидан давлат ёки айрим шахслар ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа хил тушумлар; кирим. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Даромадга қараб буромад.* Мақол. *Унумли меҳнат – катта даромад.* Мақол. ■ *Тўғрилиқ, ҳалоллик туфайли топилган даромад оилага бахт келтиради.* «Саодат». *Ўзбекистон шароитида асаларичилик яхши даромад берадиган соҳа ҳисобланади.* М. Тўйчиев, Асаларичилик. *Даромадга яраша буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

Даромад солиғи Ҳамма турдаги даромаддан олинadиган давлат солиғи. **Даромад тақсимоти** Хўжаликларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиш. *Иш сентябрнинг охирларида бошланиб, даромад тақсимотига яқин тугади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Даромад тақсимотидан кейин келин билан куёвнинг иши жуда кўнайиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Муқаддима, кириш. Гапнинг даромади. ■ *Гапнинг даромади тугаб, энди буромадга кўчди, шекилли.* – ўйлади чол. «Муштум». *Шу орада эртанинг даромади тугаб, Қосимахон сув париси ҳақида гапира бошлади.* М.М. Дўст, Галатепа қиссаси.

3 Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап. – Шунақа қилиб, Нарзани ҳам юбормоқчимисиз? – деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб. Х. Назир, Маёқ сари. *..домланинг сўз даромадига қараганда, сизни ўзига куёв қилиш фикри борга ўхшайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Онахон Ҳақназарова даромад қилиб ўтирмасдан, шартта шу янги гигант объектни олишни таклиф қилди.* Газетадан.

4 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, йўлак. Уйларнинг даромади ва деразалари кўчадан кўринади. А. Қодирий, Обид кетмон. *Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронғи бир қабр, яна ҳам тўғриси, дахма ҳолига киради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАРПАРДА [ф. *дар* – эшик + *पर्ده* – тўсиқ; ёпқич] **1 тар.** Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг кўлидаги алифбе китобларини тортиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади.* М. Му-

ҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Навоий чодирнинг дарпардасини кўтарди.* «Ёшлик».

2 Дераза ёки эшик пардаси. Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эшқувватов мийиғида жилмайиб, Эҳсоннинг ёнидан ўтди, дарпардани тортиб, ойнага қаради.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРРА [ф. *درّه* – қайиш қамчи] **1 тар.** Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган қалин энли қамчи. *Захзиндонларда дарра еб, баданлари қаварган.. беғуноҳ кишилар, пок дийдалар ётар эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди.* С. Сиёев, Аваз.

Даррага ётқизмоқ Дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Бенамозлардан бирини даррага ётқизиб, ҳадеб уни урмоқда эдилар.* «Муштум». *Менда бошқаларнинг ўглини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, диёнат бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Халқ ўйинларидан бири ва шу ўйинда ютқазган кишини уриш учун рўмол ёки белбоғдан эшиб қилинган қамчи, арқонча.

3 кўчма Куч, қурол; восита. *Замонавий қизиқчилар кўпроқ эскиликнинг кишилар турмуши ва тушунчасидаги кўринишларини сатира дарраси билан аямай савалайдилар.* М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа.

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАТМОҚ Дарраламоқ фл. орт. н. *Мингбоши, ҳоким кетгандан кейин, Фулом-жонни дарралатмоқчи ҳам бўлди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т.о.

ДАРРАНДА [ф. *دریدن* < *درنده* – «пора қилмоқ», «парчаламоқ» фл. ҳоз. з. шакли] **1** Сутэмизувчи йиртқич, ваҳший ҳайвонлар. *Даррандаларнинг айримлари, сариқ юмронқозиқ ва суғурлар қиш ва ёзда узоқ уйқуга кетади.* «Фан ва турмуш». *Тухуми қуриб кетган, қуруқда яшовчи судралиб юрувчилардан дарранда калтакесаклар диққатга сазовордир.* «Зоология».

2 кўчма Ёвуз, йиртқич. *Яннинг ўз ичида дарранда зотин, Гитлернинг балойи ноғиҳонларин.* Ф. Фулом. *Дарранда душманлар сержаҳл, асабий, Кучанар деворни синдирай дея.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ишлаб чиқариш соҳаларидан давлат ёки айрим шахслар ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа хил тушумлар; кирим. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Даромадга қараб буромад. Мақол. Унумли меҳнат – катта даромад. Мақол. Тўғрилиқ, ҳалоллик тўғайли топилган даромад оилага бахт келтиради. «Саодат». Ўзбекистон шароитида асарличилик яхши даромад берадиган соҳа ҳисобланади. М. Тўйчиев, Асарличилик. Даромадга яраша буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди. «Муштум».*

Даромад солиғи Ҳамма турдаги даромаддан олинадиган давлат солиғи. **Даромад тақсимоли** Хўжаликларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиш. *Иш сентябрнинг охирида бошланиб, даромад тақсимолига яқин тугади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Даромад тақсимолидан кейин келин билан кўёвнинг иши жуда кўпайиб кетди. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.*

2 Муқаддима, кириш. Гапнинг даромади. **■ Гапнинг даромади тугаб, энди буромадга кўчди, шекилли, – ўйлади чол. «Муштум». Шу орада эртанинг даромади тугаб, Қосимахон сув париси ҳақида гапира бошлади. М.М. Дўст, Галатепа қиссаси.**

3 Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап. – Шунақа қилиб, Нарзини ҳам юбормоқчимисиз? – деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб. Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..домланинг сўз даромадига қараганда, сизни ўзига кўёв қилиш фикри борга ўхшайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Онахон Ҳақназарова даромад қилиб ўтирмасдан, шартта шу янги гигант объектни олишни таклиф қилди. Газетадан.

4 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, йўлак. Уйларнинг даромади ва деразалари кўчадан кўринади. А. Қодирий, Обид кетмон. Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронғи бир қабр, яна ҳам тўғриси, дахма ҳолига киради. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАРПАРДА [ф. др – эшик + پرده – тўсиқ; ёпқич] **1 тар.** Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг кўлидаги алифбе китобларини тортиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади. М. Му-*

ҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Навоий чодирнинг дарпардасини кўтарди. «Ёшлиқ».

2 Дераза ёки эшик пардаси. Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Ў. Хошимов, Қалбингга кулоқ сол. Эшқувватов мийиғида жилмайиб, Эҳсоннинг ёнидан ўтди, дарпардани тортиб, ойнага қаради. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРРА [ф. درّه – қайиш қамчи] **1 тар.** Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган қалин энли қамчи. *Захзиндонларда дарра еб, бадаллари қаварган.. бегуноҳ кишилар, пок дийдалар ётар эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди. С. Снёев, Аваз.*

Даррага ётқизмоқ Дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Бенамозлардан бирини даррага ётқизиб, ҳадеб уни урмоқда эдилар. «Муштум». Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, диёнат бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Халқ ўйинларидан бири ва шу ўйинда ютқазган кишини уриш учун рўмол ёки белбоғдан эшиб қилинган қамчи, арқонча.

3 кўчма Куч, қурол; восита. *Замонавий қизиқчилар кўпроқ эскиликнинг кишилар турмуши ва тушунчасидаги кўринишларини сатира дарраси билан аямай савалайдилар. М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа.*

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАТМОҚ Дарраламоқ фл. орт. н. *Мингбоши, ҳоким кетгандан кейин, Фуломжонни дарралатмоқчи ҳам бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДАРРАНДА [ф. دريدن < درنده – «пора қилмоқ», «парчаламоқ» фл. ҳоз. з. шакли] **1** Сутэмизувчи йиртқич, ваҳший ҳайвонлар. *Даррандаларнинг айримлари, сариқ юмронқозиқ ва суғурлар қиш ва ёзда узоқ уйқуга кетади. «Фан ва турмуш». Тухуми қуриб кетган, қуруқда яшовчи судралиб юрувчилардан дарранда калтакесаклар диққатга сазовордир. «Зоология».*

2 кўчма Ёвуз, йиртқич. *Янчинг ўз ичида дарранда зотин, Гитлернинг балойи ноғизонларин. Ф. Фулом. Дарранда душманлар сержаҳл, асабий, Кучанар деворни синдирай дея. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ДАРРАСОЛДИ этн. Болалар ва ўсмирларнинг ўйинларидан бири.

ДАРРОВ [ф. دررو – кетувчи, қочувчи, йўқолувчи] рвш. Қисқа вақт ичида, тезлик билан; кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; дарҳол. *Гавҳар унга бир қаради-ю, дарров кўзларини яширди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Фейлим шундоқ: бир лов этиб ёнаман-у дарров учаман. С. Аҳмад, Уфқ, Қурбон ота ўзини дарров тутиб олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ДАРС [а. درس – сабоқ; маъруза] 1 Таълим муассасаларида илм, маълумот бериш мақсадида ўтказиладиган ўқув машғулоти, сабоқ. *Дарс олмоқ. Дарс бермоқ. Дарс қилмоқ (тайёрламоқ).* ■ *Насиба дарсда экан, айтдим, ҳозир, дарс тамом бўлиши билан келади. А. Қаҳҳор, Саодатнинг қиссаси. – Қизлар дарсларини тайёрлашганми? – қайин онасига қаради Саодатхон. С. Зуннунова, Олов. Яқинда синфдан ташқари дарс ўтамиз. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

2 кўчма Ҳаётини тажрибадан келажак учун чиқарилган фойдали натижа, ибрат, сабоқ. *Бу унга яхши дарс бўлди. Рост айтдим – дарс айтдим. Мақол. ■ Сенга менинг берадиган дарсим бор, Икки оғиз сўзлагани эдим зор. Ҳ. Олимжон.*

Шайтонга дарс беради қ. шайтон 2.

ДАРСЛИК Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб. *Она тили дарслиги. Тарих дарслиги. ■ Китоб жавонининг ўнг ёнбошида этажерка, унда Нодиранинг дарсликлари.. С. Зуннунова.*

ДАРСХОНА [дарс + хона] эск. Дарс ёки машғулотлар ўтиладиган хона; аудитория. *..падари марҳум.. дарсхонада ёлғуз қолғон фурсатларида чой қуйдириб ичганларидан воқиф эрдим. А. Қодирий, Кичик асарлар. Афғон офицерлари машқ хоналарида ва дарсхоналарда бўлдилар. Газетадан. Дарсхона музлаб кетди. К. Яшин, Ҳамза.*

ДАРХОН, тархон [мўғ. – темирчи; озод киши] тар. Солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабилла, уруғ, зот ёки мансабдор). *Мен Гурӯғли, элда беқлигим дархон. «Интизор». Энди сенга тимсол айтай бир алвон, Мен кетганча, ўзинг Чамбилда дархон. «Маликаи айёр».*

Дархон этмоқ (ёки қилмоқ) Муайян иш, мансаб ёки жисмоний меҳнатдан озод қилмоқ; бўшатмоқ. *Бош вазирни мансабидан*

дархон этолмаслигини Исфандиёр билади. С. Сиёев, Аваз. [Ўктам:] Қийинчиликлар йўқотилган сайин кексаларни шидан дархон қилиш керак. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРЧА [ф. درچه – эшикча] 1 Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки кўш табақали эшикча. *Ота дарвозага тамба тираб, қўшинининг дарчасидан утиб, кўчага чиқди. С. Нуоров, Нарвон. Тўтибу Зумраднинг кўлидан хатни тортиб олиб, дарча томон югурди. С. Зуннунова, Олов.*

2 Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза. *Кўпинча ёпиқ бўладиган касса дарчасидан ёқимли зарҳал нур тушиб туради. П. Қодиров, Уч илдиэ. Очиқ дарчанинг юпқа ромига икки тирсаги билан таяниб, ташқарига кўз солди. А. Мухтор, Асарлар. Дарчаларга атлас ва шойи пардалар тutilган. М. Осим, Карвон йўлларида.*

3 кўчма Фойдаланиш, кириш имкони; йўл. *Дастурхон устида қизиди суҳбат. Очди зўё бирдан фан дарчасини. М. Икром. Қайси бир одамнинг бахтига ёрсан, Очилдими сенга толе дарчаси? А. Орипов, Йиллар армони. Эзгулик дарчасини чертмади бекор, Сокин кечиб ўтди ўту сувидан. Отаёр, Оқ фасл.*

Биқинидан, пешонасидан (ёки қулоғининг тагидан) дарча очиб қўймоқ Қулоғининг тагига бир туширмоқ; калтаклаб ёки совуқ қурол билан жароҳатламоқ (дўқ, пўписа ибораси). *Ҳотам шўро кўриб қолса, нақ пешонандан дарча очади. М.М.Дўст, Лолазор. Ҳозир пешонасидан дарча очиб қўямиз, ана ундан кейин ҳеч нима эсидан чиқмайдиган бўлади. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ДАРҒА 1 эск. Кема бошқарувчиси; капитан. *Кема тумиғида турган дарға кўксини чангаллаганча дарғага йиқилди. «Ёшлик». Дарға йўлдан тойса, кема ағдарилади. «Қанотли сўзлар». Дарёнинг бўйида қарғалар бўлсам, Энг катти кемага дарғалар бўлсам.. «Кўшиқлар».*

2 кўчма Машинани бошқарувчи, юргизувчи. *Зангори кема дарғалари.*

3 кўчма Йўлбошчи, раҳбар, етакчи. *Унинг юз ёшгача соғ-саломат ва яна узоқ йиллар келажак сари шиддат билан бораётган улкан кеманинг дарғаси бўлиб қолишини тилайдилар. Газетадан. Сиз бўлдингиз шеърятнинг дарғаси. Отаёр, Оқ фасл.*

ДАРҒАЗАБ [ф. + а. درغضب – газабда, газабнок] Газаби келган, ортиқ даражада

газабланган. Саркарда ниҳоятда дарғазаб бўлди. Мирмуҳсин, Темур Малик. Хотин ҳеч қандай жавоб ололмасдан, дарғазаб бўлиб чиқиб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРҒАЛИ *эти.* Ўзбек миллати таркибиغا кирган туркий уруғлардан бири.

ДАРҒИНЛАР *эти.* Доғистон Республикаси ҳудудида яшайдиган халқ.

ДАРҲАМ [ф. درهم — мураккаб; чалкаш] Зардўзликда бой ва ҳашамдор буюмларга зар билан гул шаклида тикиладиган мураккаб нақш тури.

ДАРҲАҚИҚАТ [ф. + а. در حقيقت — аслида, чиндан ҳам] *рвш.* 1 Ҳақиқатан, чиндан ҳам. - *Мулла Абдурахмоннинг шайх дарҳақиқат яхши бўлган деб эшитаман!* — деди махдум. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 *кри с. вэф.* Ҳақиқатан ҳам, ҳақиқатда. *Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРҲОЛ [ф. + а. در حال — ҳозирнинг ўзида, тезлик билан] *рвш.* 1 Тез, дарров, бир онда. *Умид фурсатни қўлдан бермай, дарҳол эшик ёнига келди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бўри боласи ўзини дарҳол дарахтлар орасига урди.* «Ёшлик».

2 Тез вақт ичида, кечиктирмай. - *Агар шундай асос топилар экан, сизга дарҳол маълум қиламан,* — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСИСА [а. دسيسه — макр-ҳийла; яширин битим] *эск. кт.* Ҳийла, найранг, макр. *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оилани тамом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАСКАНА *шв. айн. дасткола.* Марзада барг кесаётган Дадаали ака қўлидаги дастканани белбоғига қистириб, дарров югуриб келди. А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТ [ф. دست — қўл; панжа] 1 *кам қўл. айн. қўл* 1. *Мен Исфандиёр бўлсам, дағдағали хат битган сиёсатдонни топиб, анинг дастини панжасин кесиб ташлайман.* С. Сиёев, Аваз. *Олмос ярашгандир марднинг дастига.* «Маликаи айёр».

2 *Шартта, тез; бирдан.* У даст ўрнидан туриб, айвонга чиқиб кетди. «Ёш куч». *Хотини сут соғаётган нақирни тақ эткизиб ерга қўйди-да, даст ўрнидан турди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Улугбек бу китобни*

устознинг қўлидан даст юлиб олди ва кўзларига суртди. Б. Аҳмедов, Улугбек.

ДАСТИ БАЛАНД *айн. қўли баланд қ. қўл.* **ДАСТИ УЗУН** *айн. қўли узун қ. қўл.* **ДАСТИ УЗУН** *анинг, ако.* М.М.Дўст, Лолазор. **ДАСТ КЎТАРМОҚ** *Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ, азот кўтармоқ. Уғлини кўриб, уни даст кўтариб, бағрига босди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *Анзират болтани даст кўтарди-ю, Холжонга қараб югурди.* «Ёшлик». **ДАСТИДАН** 1) сабабли, туфайли. *Рост, акаси унинг дастидан қамалди.* «Ёшлик». *У кун четда оҳ чекардим Ғуссаларнинг дастидан.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бу боланинг дастидан уйда на теши қолди, на қайчи.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) жабрилан, ёмонлигидан, зулмидан. - *Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қўлга тушса, улар билар, Дастидан сулувлар йиғлар.* «Эрали ва Шерали». Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастингдан. А. Орипов, Йиллар армони.

ДАСТА I [ф. دست — соп; тутқич] 1 Турли асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп. *Болта дастаси. Пичоқ дастаси.* ■ *Пичоқ дастасини қаттиқ қисганидан, тирноғи кафтига ботиб кетди.* «Ёшлик». *Дастаси бўлмаса, қилич ҳам кесмайди.* «Қанотли сўзлар». *Укичкина.. кетмонини ерга қадаб, дастасига ўтирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Тутқич, тутқа, қабза. *Эшикнинг дастаси.* ■ [Гулнор] *Бир қўли билан деразанинг дастасини ушлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бекнинг чайир қўли бегона чамадоннинг дастасини ушлаганича тинчиди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Чашканинг дастасидан тутиб, қора чой ичса, жуда гаитли бўлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Мусиқа асбобининг тор (ип, сим) тортилган ва қўл суриб, парда босиладиган қисми. *Дуторнинг дастаси.*

ДАСТАСИНИ ЎЗИДАН ЧИҚАРМОҚ *айн. сопини ўзидан чиқармоқ қ. соп.*

ДАСТА II [ф. دسته] *Кели (ўғир)да нарса оқлашда (туйишда) ишлатиладиган тутқичли асбоб, келисоп.* У *дадасининг қийин-қистовидан кейин, келини ҳовлига опчиқиб, зарда билан дастани тўқиллатиб, шולי оқларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Азизхон бир гал шунақа шולי оқлашда дастани шундай куч билан урган эдики, тут тўнкасидан қилинган кели иккига ажралиб кетган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТА III [ф. دسته] шв. Чиллак. Қадимги майяларнинг касалланган тишларини даволашда шифокорлар ёғоч дасталардан фойдаланишган экан. «Фан ва турмуш».

ДАСТА IV [ф. دسته – гуруҳ; тўда; боғлам, тўп] **1** Бир тутам ёки боғлам қилиб терилган ёхуд боғланган нарса; боғ, боғлам. *Бир даста ниёз.* ■ *Бир даста гул кўтариб Мамлакат киради.* С. Зуннунова, Олов. *Полда бир даста бинафша сочилиб ётарди.* «Ёшлик».

2 Устма-уст қилиб терилган, тахланган ёки тахлаб боғланган ёхуд қутичага жойлаштирилган нарса; пачка. *Бир даста китоб.* *Бир даста пул.* ■ *Ислохўжа бир даста тишхатни тез-тез кўздан кечирди.* С. Сиёев, Аваз. *У менга бир даста дафтар варақларини берди.* «Ёшлик». *Бир оздан сўнг кийим-кечак тахланадиган шкафдан бир даста пул топилди.* «Муштум». *Аҳмаднинг аяси кўлидаги бир даста чинни косани тушириб юборди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

3 махс. Ипак қурти пилла ўраши учун сўкчакка бостириладиган гўзапоя ва ш. к. боғлами. *Қурт дастага кирар вақти чимхўр бўлиб, сустлаб қолади, бир кун ноз уйқуни олади.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

4 Гуруҳ, ансамбль. *Созандалар дастаси бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққоса ва битта қўғирмоқбоздан иборат эди.* С. Айний. Эсдаликлар.

5 Тўп, гуруҳ, отряд. *Бавзан ҳар икки томоннинг илғор дасталари тўсатдан учрашиб, катта сурон билан уқ узишадилар.* Ойбек, Навоий. *Қўшин жўнаб баланд-пастда, Жўнай берди даста-даста.* «Интизор». *Минг даста тузсин, амирнинг куни санокли.* С. Айний, Қуллар.

ДАСТАВВАЛ [ф. + а. دستاۋال – биринчи навбатда, аввало] *реш.* Энг аввал, биринчи навбатда, биринчи галда, аввало. *Ҳамза у билан даставвал Хоразмда танишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Яқинлашаётган аллақандай фалокатни даставвал Нодира сезгандек бўлди.* «Ёшлик».

ДАСТА-ДАСТА I Дасталанган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Гулларим даста-даста, Ҳамон сени кутаман.* Миртемир, Асарлар. *Илгарилари ҳўв анови айвонда тойтой пахталар, қизларнинг чархи, даста-даста савағичлар бўларди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тўда-тўда, тўп-тўп. *Қўшин келди даста-даста, Ясов тортиди баланд-пастда.* «Хуш-

келди». *Қўшин жўнар баланд-пастда, Саф-саф бўлиб, даста-даста.* «Гулшанбоғ».

3 Устма-уст тахлаб пачкаланган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Даста-даста хат.* *Даста-даста пул.* ■ *Даста-даста пулни кўз олдига келтирди-ю, "пул топиш мана мунақа бўлади", деб енг шимариб, мижоз қидиришга тушди.* Газетадан.

4 Устма-уст қилиб терилган, тахланган. *Токчаларда даста-даста косалар, пиёлалар ва чойнақлар терилиб турарди.* С. Зуннунова, Олов.

ДАСТАК I [ф. دستک – қўлча; даста; ҳасса] **1** Турли қурилмаларнинг ричаг асосига қурилган қисми; ричаг. *Тегирмон қўлогининг дастаги.*

2 кам қўлл. Даста, соп, тутқа. *Унинг [бешикнинг] дастагию йўрғаси, қасқоню тағбозиси шунчалик маҳкам зичланардики, ойлаб тўхтамай тебратганда ҳам, бирор жойидан ғийқ этган товуш чиқмасди.* «Ёшлик».

3 кўчма Бирор ҳаракат учун асос, таянч қилиб олинган ёки таянч бўлиб хизмат қилувчи нарса (далил, ҳужжат, баҳона ва ш.к.). *Ҳомиднинг бу гапи унга катта дастак бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу [балиқ овлаш] отанинг яна бир тирикчилик дастагидир.* Х. Гулом, Машғал.

ДАСТАК II [ф. دستک] Оёқ кийимининг товонни айлантириб олган ва бошлиққа бириктириладиган орқа қисми. *Этикнинг дастаги.* *Кавушининг дастаги.* ■ *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАСТАКИ [ф. دستكى – қўлга алоқадор] Қўлда ясалган, хонаки; сўқма. *Дастаки самовар.* *Дастаки қулф.*

2 Қўлда бажариладиган, қўл билан ишлатиладиган. *Дастаки пуркагич.*

ДАСТАЛАМОҚ I Даста ўрнатмоқ, сопламоқ. *Кетмонни дасталамоқ.*

ДАСТАЛАМОҚ II 1 Даста-даста қилиб термоқ ёки боғламоқ. *Гул дасталамоқ.* ■ *Она гандираклаб, дасталаб қўйилган қоқ янтоқ устига орқаси билан ўтириб олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хонтахтада тандирдан янги узилган қип-қизил патирлар дасталаниб турарди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Устма-уст, қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ. *Нон дасталамоқ.* *Китоб дасталамоқ.* ■ *Чўк тушиб, сочилган жилд-қоғоз-*

ларини бирма-бир дасталади. «Ёшлик». Келин, ювиб артилган пиёлаларни дасталай туриб, чолнинг гапини яхши англамади чоғи, сўзни бўлди. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАСТАЛИ Сопи, тутқаси бор; сопли, тутқичли. Дастали кетмон. ■ Тол новдадан тўқилган, узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган. Ғ. Ғулом, Шум бола. Бу кишига ўттизта чойнак, юзта пахта гулли пиёла, йигирма бешта дастали чашка.. берилган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАСТАЛИК Соп қилишга, даста қилишга ярайдиган; дастабоп. Дасталик тол ёғоч.

ДАСТАРРА [ф. دستاره – қўл арра] Бир қўл билан ушлаб ишлатиладиган (тортиладиган) арра; кичик қўларра. Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. тайёрлашни буюрди. С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТГИР [ф. دستگیر – ёрдамчи; ҳомий, мададкор] 1 эск.кт. Ёрдамчи, мадад берувчи. Сағири бўлсин ул, хоҳи кабири, Чуқур фикри ҳамиша дастгири. Ҳабибий. Бу эрди ул арабким, бўлди дастгир. Саййид Қосимий, Садоқатнома.

2 шв. Дастали, сопли. Дўстлар қилди бир тарафга юришни, Белга осиб тилла дастгир қилишни. «Орзигул».

ДАСТГОҲ [ф. دستگاه – асбоб, ускуна, станок] 1 Косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаки станогги; дўкон. Мен ҳам тўқувчи косиблар дастгоҳида ишлаб турибман. П. Турсун, Ўқитувчи. Чол шоша-пиша дастгоҳини йиғиштирди. «Шарқ юлдузи».

2 эск. айн. станок. Тўхтаб қолган дастгоҳларнинг 70 фоизи ишга солинди. Газетадан. Автомат дастгоҳлардан мавжланиб оқатган ранг-баранг шойи газламалар шу зўр тўлқин билан тўхтовсиз кўпайиб бормоқда. Газетадан. Бугун Шералининг хаёли шошқин, Роса ярқиратиб мойланган дастгоҳ. А. Мухтор, Асарлар.

ДАСТГОҲСОЗЛИК эск. айн. станок-созлик. Дастгоҳсозлик заводи. Бизда илгари дастгоҳсозлик қўл меҳнатига асосланар эди.

ДАСТЁР [ф. دستيار – ёрдамчи; иштирокчи; ҳомий] 1 Қўлдан келган ишни бажариб, оилада катталарнинг оғирини енгил қилувчи, ёрдамчи. Мен ўн бир ёшларга кирганимда, ота-онамга яхши дастёр бўлиб қолдим. С. Айний, Эсдаликлар. Эси кириб, дастёр бўлиб қолган Элмурод укасининг.. ингичка оёқларига қараб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировнинг енгил-елпи ишларини бажариш учун ёлланган хизматкор бола. Тўртинчи кун [Қудрат] керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Канал бўйидаги сўрига ўтириб, дастёр болага кўк чой буюрдик. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Равшан пальтоси билан қалпоғини ечиб, пештахта ортидаги дастёрга узатди. «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Ёрдамчи, кўмакчи. Яхши ит – чўпоннинг қўриқчиси, дўсти, дастёри. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАСТЁРЛИК 1 Яқиндан кўмакдош, суянчиқ бўлишлик; ёрдамчилик.

2 Енгил-елпи ишларда ёрдамлашиш; дастёрчилик. Бўш вақтида.. далага келиб, Ғайбуллага дастёрлик қилиб турар, машинанинг қисмларини ўрганар эди. Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ДАСТЁРЧИЛИК айн. дастёрлик 2. Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди. Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан.

ДАСТКАЛЛАК с.т. Дасткола.

ДАСТКОЛА [ф. دستکاله – қўл асбоби] Дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиغان узун дастали асбоб. Отам онамга болта, дасттеша, дастарра, дасткола каби асбобларни тайёрлашни буюрди. С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТЛАБ рвш. Энг аввало, даставвал, бошда. Эс-хушини йўқотиб, гарангланган деҳқон дастлаб индамади. Ойбек, Танланган асарлар. Карима Ойша онадан дастлаб болаларни севишни ўрганди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ДАСТЛАБКИ 1 Энг аввал юз берган, энг аввалги, бошланғич, биринчи. Дастлабки кезлар. Дастлабки кунлар. ■ Ёзнинг дастлабки кунларида уфқларга чўзилган кенгликлар яшил тусга кирганди. Газетадан. Боғ кўзга кўриниб қолган, дастлабки кўчатлар ҳосилга кирган эди. Т. Ашуров, Оқ от. Бу – Умиднинг ҳаётидаги дастлабки ғалаба эди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Биринчи галдаги, биринчи навбатдаги. Дастлабки вазибалар. ■ Бинокорлар қисқа фурсатдаёқ дастлабки туркум ишларни уддалаб улгуришди. Газетадан.

3 Бирламчи; хомаки. Дастлабки текшириш. Дастлабки ишлаш. ■ Бу дастлабки ов-машқ эди, албатта. «Ёшлик». Дастлабки маълумотларга қараганда, 35 киши тирик

қолган. Газетадан. *Техникумда толали экинлар маҳсулотини дастлабки ишлаш учун технологлар тайёрланади.* Газетадан.

ДАСТМОЛ [ф. *دستمال* — қўл артадиган мато] **1** Қўл артадиган рўмолча, дастрўмол; чўнтак рўмолча.

2 шв. Қозон сочиқ.

ДАСТМОЯ [ф. *دستمایه* — озгина пул, маблаг; мол] **1** Савдо-сотик ишларида айлантириб туриладиган ва ўша асосда фойда кўриладиган дастлабки асосий маблаг. *Отам куёвдан олган қалин пулини дастмоя қилиб, қосиблик — маҳсидўзлик билан шуғулланади.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Меҳтархон сингари катта савдогарлар дастмоя бериб, Ҳиндистон ва Эрон билан савдо-сотик қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Дастмоясидан айрилмоқ Синмоқ, банкротликка учрамоқ. *Ҳисобини билмаган дастмоясидан айрилди.* Мақол.

2 с. т. Бисотдаги, пешонадаги бор-йўқ нарса. *Унинг дастмояси — шу битта кетмони.* ■ [Рафиқ Мидҳатга:] *Ёзавер.. Занг босиб қолмасин. Дастмояни ишга сол.* З. Саид, Н. Сафаров, *Тарих тилга кирди. — Буларнинг тонган дастмояси нуқул ашула экан-да! — Асом бува қаламтир еган каби афтини бужмайтирди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 кўчма с. т. Бирор иш-ҳаракат учун восита, дастак, баҳона бўлган нарса; рўкач. *Бултур ишимнинг ўнгидан келмагани бу йил сизга дастмоя бўлиб қолдим!* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Ғиёсиддин иккита мешни дастмоя қилиб, расталарда “оби худойи” деб, мешкобчилик қилиб юрибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДАСТОР [ф. *دستار* — салла; сочиқ] эск. айн. салла **1**. *Ҳирот чананилари.. дасторни бошларига наридан-бери чулғаб, жомега келган эдилар.* Ойбек, Навоий. *Меъмор дасторини бошига кўндириб, қиблага юзини тўғрилади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Дастор олма Анжирсимон ялпоқ олма. **Дастор қовоқ** Кўриниши бошга, тарам-тарам қилиб ўралган дасторга ўхшаш қовоқ хили. *Бу томонда аймақи ток сўриси, у томонда дастор қовоқ чирмашган эди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТОРБАНД [ф. *دستاربند* — салла ўровчи] тар. Подшоҳ ёки хоннинг салласини ўраб қўядиган хизматкор.

ДАСТОРБОШ бот. Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб кўп йиллик ўтлар туркуми.

ДАСТОРГУЛ [ф. *دستارگل*] Мураккабгуллилар (қоқидошлар)га мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Дасторгул гулзорларни безатиш учун экилади.*

ДАСТПАНЖА [ф. *دستپنجه* — қўл панжаси, бармоқлар] с. т. Қўл; кафт ва панжалар. *Ахир, сулоқмондай дастпанжа бўлгани билан ёзувга уқув бўлмаса, бекор экан-да.* А. Муҳиддин, Ўтники ўтга, сувники сувга. *Ҳар томондан бараварига урилиб турилган совуқ дастпанжалар анча-мунча нарсани ўмариб қўйди.* Газетадан.

Дастпанжаси йўқ одам кест. Ҳеч насада йўқ, қўлидан ҳеч иш келмайдиган, ношуд одам.

ДАСТРЎМОЛ [даст + рўмол] Ёнда олиб юриладиган кичкина рўмолча. *Шерали чўнтагидан дастрўмолни олди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Усмон Юсунов терлаган гарданини дастрўмол билан арта-арта, олдинга чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иқболхон зингилаб уйга кириб кетди-ю, дастрўмолга ўралган бир нарса олиб чиқди.* Ў. Усмонов, *Сурпи соҳил.*

ДАСТРЎМОЛЧА айн. рўмолча. *Дадамат аканинг кўзларига ёш қалқди, у дастрўмолчасини олиб, кўзларини артди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАСТТЕША Қўл теша. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдалликлар.

ДАСТУР [ф. *دستور* — йўл-йўриқ, кўрсатма, тартиб-қоида] **1** Муайян мақсад, иш-ҳаракат ёки тадбирнинг олдидан белгилас чикқилган йўл-йўриғи, уни амалга оширишнинг тартиби, қонун-қоидаси; программа. *Соғлом авлод дастури.* *Давлат тилини амалга ошириш дастури.* ■ *У хоксор, доно, камсуқум шоирдан ҳамиша олиқ бир сўз эшитилади, оқилона бир дастур олади.* С. Сиёев, Аваз. *Бугун ўтказилаётган сиёсатимиз аниқ, мударра равшан, тараққиёт дастуримиз мавжуд.* Газетадан. *Меҳнатга ҳурмат — ахлоқнинг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб.

Дастур тутмоқ Қўлланма сифатида амал қилмоқ.

2 Бажариладиган тадбирлар тартиби, қилинадиган ишлар рўйхати. *Анжуман дастури.*

ДАСТУРИЛАМАЛ [ф. + а. دستور العمل – йўл-йўриқ, йўриқнома, кўрсатма] **1** Йўл-йўриқ, ишончли йўлланма. *Бизнинг шоирларимиз ҳам қаерди нимадан ифтихор қилсалар, аввало худди мана шу нарсани тилга олганлар ва шу нарсани дастуриламал қилиб келганлар.* С. Зуннунова, Олов. *Ахир, бу мушоҳадалар биз учун дастуриламал энди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Низомнома, устав. *Сиз элчилар учун мукаммал бир дастуриламал ёзинг.* М. Осим, Карвон йўлларида. *У саккиз ёшида солдат бўлди, унинг қўлига “дастуриламал” беришди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАСТУРИЙ 1 Муайян мақсадга қаратилган, қатъий дастур, режа асосига қурилган; белгиланган. *Менинг назаримда, мухлифат аниқ муқобил дастурга эга бўлиши керак.* Газетадан.

2 Йўналтирувчи, аниқ мақсадни кўзловчи. [Президентнинг] *Олий Мажлис биринчи сессиясидаги дастурий маърузасидан келиб чиққан ҳолда, жорий ва истиқболга мўлжалланган иш режаларини тузиш.* Газетадан.

ДАСТУРХОН [ф. دستارخون – овқат қўйиладиган мато; унга қўйилган таомлар] **1** Ўртага ёзиб, устига овқат қўйиладиган махсус мато, рўзғор буюми. *Ёмоннинг дастурхонидан яхшининг устухони яхши.* Мақол. ■ *Кумри қулранг бўз дастурхонни ёзди.* Х. Фулом, Машъал. *Хуш келибсизлар. Қани, дастурхонга марҳамат.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Кўчма Ўртага ёзилган шундай дастурхон ва унинг устига қўйилган таомлар. *Тўкин дастурхон. Дастурхон беэмоқ. Дастурхон туэмоқ. Дастурхонга боққан дўст эмас.* Мақол. ■ *Юртимизнинг фаровонлиги, дастурхонимизнинг тўкинлиги ана шу оқ пахтадан.* Газетадан. *Шоҳона дастурхон ёзилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Дастурхонга ўтирмоқ Овқатланишга ўтирмоқ. *Бу орада Ҳамза ҳам хужрасидан чиқиб, дастурхонга ўтирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхонга қарамоқ** (ёки қараб ўтирмоқ) Ёбичиб ўтирмоқ. *Қани, дастурхонга қаранг.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхон емоқ** Зиёфат емоқ. *Жамоамизнинг барчаси ҳам ҳозир бўлиб, дастурхон ер эрдик.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй. **Дастурхон қилмоқ** Бирор гапни ҳар қаерларда ҳар кимларга гапириб, овоза қилиб юрмоқ, дастмоя қилиб олмоқ. *Сиз кимга яхши кўринмоқчи эдингиз, ёлғон гапни*

дастурхон қилиб юрибсиз? П. Қодиров, Қадрим. *Чойни ичиб, пиёланинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишга киришди.* «Ёшлик». **Нонини еб, дастурхонига оёқ артмоқ** Яхшиликка ёмонлик қайтармоқ.

3 Кўчма Мамлакат, жамият бойлиги, ризқ-рўзи. *Биз мамлакатимиз улкан дастурхонига.. оқ олтимизни қўшишимиз билан фахрланамиз.* Р. Файзий, Таъзим. *Сендақа пайтимизда биз, наинки машоқ, оғзимиздаги нонимизни ҳам эл дастурхонига қўйганмиз.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДАСТУРХОНЛИК Дастурхон бўладиган; дастурхонбоп. *Дастурхонлик мато. Бозорга тушиб, икки метр дастурхонлик олдим.*

ДАСТУРХОНСИЗ 1 Дастурхон ёзилмаган. *Дастурхонсиз стол.*

2 Кўчма Меҳмондўстликни билмайдиган, саховатсиз. *Устунларимизни.. унчалик ҳам бесаховат, дастурхонсиз одамлар деб бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАСТУРХОНЧИ 1 Тўй, катта зиёфат ва бошқа маросимларда дастурхон тайёрлаш ва келган-кетганларни кутиш учун белгиланган аёл ёки эркак киши. *Дастурхончи ва бошқа.. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхончи катта тарелкадаги чаросдан бир бошини олдига олиб, сиқимлаб оғзига солди.* «Саодат».

2 тар. Ўтмишда амир, хон ва беклар саройида сарой аҳлларига бериладиган овқатларни тайёрлатиш ва меҳмон кутиш билан шуғулланган лавозимли киши. *Гурўғли билан Авазхон шул замон тахтга чиқиб, саркарда, тўқсоба, номдор бекларини чақиртириб.. дастурхончилар дастурхон ёзиб, турли таомлар тортилиб.. кечаси билан ҳар элга ясовулларни чоптириб ётди.* «Гулшанбоғ».

3 с. т. салб. Воситачи, далоил.

ДАСТУРХОНЧИЛИК Дастурхончи вазифасини бажариш, дастурхончи бўлиш. *-Ўзинг биласан, тўйларда, маъракаларда дастурхончилик қиламан, – деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У кишига [Рустамовга] дастурхончилик вазифасини юклашди.* «Муштум».

ДАСТХАТ [ф. + а. دست خط – қўл билан битилган] Шахснинг ўз қўли билан ёзган хати. *Мулла Муҳсиннинг ўз дастхати ва таҳрири билан ёзилган “ариза” мажлисда*

яхшигина кулги берди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Тожиқўзи аввал ёзувчи дастхатиға мансуб ўша ҳаяжонли сатрларни ўқиб берди. «Ўзбекистон кўриқлари». Бу ёзув унга таниш: Асроранинг дастхати. С. Аҳмад, Уфқ.*

ДАСТШҮ(Ў) [ф. دستشوی — қўл ювадиган идиш] Қўл-бет ювганда, ювинди сув оқиб тушадиган металл идиш. У [канизак] хиёл ўтмай, қўлида дастшү ва қумғон билан келиб, ўтирганлар қўлига сув қуйди. М. Осим, Карвон йўлларида. *Бир қўлида обдаста, бир қўлида дастшү, сўрининг четида туриб, қўллариға сув қуя бошлади. П. Қодиров, Қадрим.*

ДАФ I [а. دف — доира, чилдирма] Чертиб чалинадиган, доира шаклидаги ёғоч гардишга хом тери қоплаб ясалган мусиқа асбоби; чилдирма, доира. *Даф чалиниб, бази бошланди. Мирмуҳсин, Ойна. Дилдор югуриб бориб, Давлатбахтбегимнинг хонасидан гижжак, танбур, даф келтирди. Ойбек, Навоий.*

ДАФ II [а. دف — силташ, қаршилик; узоклаштириш] Қайтариш; йўқотиш, бартараф этиш. *Мана у [Отабек] шу мудҳиш, бошга тушмоғи аниқ турган ҳалокатнинг дафи учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Даф бўлмоқ Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ. *Чол бобо қўли билан “даф бўлинглар” дегандек ишора қилиб қўйди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. «Келган бало ўша билан даф бўлсин», деди ичида. С. Анорбоев, Оқсой. Даф қилмоқ (ёки этмоқ) 1) қайтармоқ; йўқотмоқ, бартараф қилмоқ. Қўй сўтининг қон туфлаш касалини даф қилишда фойдаси катта. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Ҳар қандай ёмон назарни даф қилади бу исирик. С. Аҳмад, Уфқ. Душманнинг бир неча ҳужуми даф этилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) ҳужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ. Бегуноҳларга ножўя даф қиладиганларни сал фаҳмласанг, шипшитиб қўй: нақ белини синдирамиз. “Муштум”. -Ваҳшийга тегмасанг, у сенга даф қилмайди, — деди Шубин. Шухрат, Олтин зангласмас. Алижон чамадонини шилдираб оқаятган ариқ бўйига қўяётганида, қоплон сапчиб туриб, даф қилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Дафи савдо 1) бошга тушган савдони қайтариш; 2) бошга тушган савдони қайтарадиган.*

ДАФИНА [а. دفينه — ерга кўмилган бойлик] 1 Ерга кўмилган зебу зийнат буюм-

лари, қимматбаҳо тошлардан иборат бойлик, хазина. *Ота-бобонгиз ва ўзингиз жамғариб қўйган хазина, дафиналарни бир-бир очиб. бизга топширинг. С. Айний, Дохунда. Ўтган асрнинг охирларида Фарғона область Наманган уездида. чўпонлар тасодифан металл буюмлар дафинасини топиб олишган. «Фан ва турмуш».*

2 кўчма Сиру асрор, орзу-армон. *Дафина кўп кенг юрагимда, Қатларим сақлар. Миртемир, Асарлар.*

ДАФН [а. دفن — марҳумни кўмиш, қабрга қўйиш] Ўлган киши (майит)ни кўмиш, қабрга қўйиш маросими. *Дафн этмоқ (қилмоқ). ■ Одил бувани Собир ўз қўли билан дафн этди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Дафн маросими тушдан кейин тугаб, одамлар тартибсиз равишда. тарқала бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДАФНА [юнон мифологиясидаги Daphne — дарё маъбудининг қизи номидан] Лаврдошларга мансуб доимо яшил хушбўй дарахт; лавр. *Родионов чемпион Петросян бўйнига дафна дарахти баргидан ясалган катта гулчамбарни кийгизиб қўйди. Газетадан. Суратни дафнадек безаган райҳон, Қўл тегса, дув этиб тўкилар гўё. Б. Бойқобилов, Садоқат.*

ДАФТАР [а. دفتر < юн. diftera — қоғоз ўрами] 1 Китобча шаклида тикилган, муқоваланган ва хат ёзиш ёки расм чизиш учун мўлжалланган тоза қоғоз варақлари. *Бир чизикли дафтар. Катак дафтар. Расм дафтари. ■ Болаларникидай кулимсираган жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югуради. Ойбек, Нур қидириб. Шерали ҳозиргина эшитган гапларини апил-тапил дафтарига ёзгач, минбарга қараб қолди. С. Кароматов, Олтин қум. Отам менинг отли йигит, Дафтари гул хатли йигит. «Бойчечак».*

Вексель дафтари Қарздорларнинг қарзлари ва уни тўлаш муддатлари қайд этиладиган ҳужжат. *Шуниси ҳам борки, вексель дафтарим қаердалиги эсимда йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Кундалик дафтар* Ўқувчининг дарсларга қатнашиши, ўзлаштиришига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *..ювган кирларини дазмол қилди, болаларининг дарсларини текширди, кундалик дафтарларини кўрди. С. Зуннунова, Олов. Нота дафтари* Мусиқа ноталари қайд этилган ёки этиладиган дафтар. *Симларга қўнган қушлар*

нота дафтаридаги нуқталар-у, шамол уларга қараб, куйни чалаётгандек эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Уй дафтари** Бир хонадон, оилада истиқомат қилувчиларнинг муайян ҳудудда, манзилда рўйхатга олинганлиги қайд этилувчи расмий дафтар. **Хотира (ёки кундалик) дафтари** Шахснинг ўз кундалик ҳаёти давомида кўрган-кечирганларини ёзиб борган ёки ёзиб борадиган дафтари. *Махзум домланинг хотира дафтари*нинг биринчи қисми шу билан тамом бўлди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоий. **Шикоят дафтари** Савдо-сотик тармоқлари ва бошқа ташкилотларда мижозлар, фуқаролар ўз шикоят ва таклифларини қайд этиши учун жорий қилинган дафтар. *Шикоят дафтари*ни талаб қилса, «тўрт элик қоғозга дардингизни ёзинг, кимга десангиз, элиб бераман», деди. «Муштум». **Ҳисоб дафтари** Шахсларнинг исм, фамилиялари ва уларга, уларнинг иш-фаолиятига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтари*ни пахта устига ташлаб, чопиб тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги саргузашт ҳикоя. *Унинг дафтари узун. Дафтар қилмоқ.*

3 *кўчма* Борлик, ўзлик. *Ҳар ёнда гўзаллик ёймиш дафтари*н. А. Орипов, Юртим шамоли.

Дунё дафтари Тарих саҳифаси. *Шу буюк ўғлингни ардоқлаб дилдан, Халқим, таъзим этсанг арзигай тамом. Унинг номи билан бирга битилган Дунё дафтари*га ўзбек деган ном. А. Орипов, Йиллар армони. **Кўнгиш дафтари** Дилдаги армонлар, дард-ҳасратлар. *Хатдир кўнгиш дафтари, хатдир севги каптари*.. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. **Кўнгиш дафтари**нинг олтин бетига Бебаҳо, наъшали чечак тақдингиз. Файратий. **Темир дафтар қ. темир. Умр (ёки ҳаёт) дафтари** Умр онлари, таржимаи ҳол; хотиралар. *Мелихон она умр дафтари*ни варақлади. Газетадан. *Билсин: ҳаёт дафтари*га у *Учмас қилиб мангу битилган. Шухрат, Ёшлигимнинг давоми. (Ҳасрат) дафтари очилди* Ҳасрати бошланди. *Шу баҳона билан унинг дафтари очилиб кетди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон. *Нотаниш жувоннинг ранги оқариб, ҳасрат дафтари очилиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. -*Дафтаримни очиб нима қиласиз?* — деди енгил хўрсиниб Гуландом. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАФТАРДОР [дафтар + ф. дар — бирор нарсага эга маъносидаги қўшимча] **1 тар.** Давлатнинг кирим-чиқимлари ҳисобини олиб борувчи лавозимли киши.

2 эск. Идорага келган-кетган хат-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзувчизув ишларини бажарувчи ходим, котиб(а). *Унинг ўзига ўхшаган Ҳомид номли бир ўртоғи бор. У Округ ижроқўмида дафтардор-журналист.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАФТАРДОРЛИК Расмий муассасаларда идорага дахлдор ёзув-чизув ишлари билан шуғулланиш ва ўша мансаб номи. *Ҳўжа Афзал дафтардорлик, ҳисоб-китоб ишларига жуда моҳир эди. Ойбек, Навоий. Маориф идоралари.. бу кунгача дафтардорлик ишини.. йўлга қўйган эмаслар.* Зиё Саид.

ДАФТАРНАВИС [дафтар + ф. نویس — ёзувчи] **тар.** Қозихонада ҳукм, васиқа ва ш.к. ҳужжатларни дафтарга ёзиб борувчи; иш юритувчи.

ДАФТАРЧА 1 Дафтар с. кичр. *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамани секинлатиб ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. [Зокир ота] ..унинг [Сидиқжоннинг] отини дафтарчасига ёзиб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Босмахонада китобча шаклида тайёрланган ёндафтар ёки графалари зарур вақтда тўлдириладиган расмий ҳужжат. *Фосиҳ афанди кўлидаги дафтарчаси билан қаламини ерга қўйиб, чапак чалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ён (ёки қўйин, чўнтак) дафтарча Чўнтакка солиб юришга мўлжалланган дафтарча. *Ён дафтарчасига нималарнидир ёзиб, кўкка қаради.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳали маъруза айтган киши билан аёл Фотиманинг ўзини, отасининг исмини сўраб, чўнтак дафтарчасига ёзиб олишди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бир пиёла қаҳвадан кейин меҳмон ўзига келиб, қўйин дафтарчасини олди.* «Гулдаста». **Меҳнат дафтарчаси** Шахснинг меҳнат фаолиятига оид расмий маълумотлар қайд этиладиган ёки этилган дафтарча. *Қаёққа бораман, қораланган “меҳнат дафтарчам” билан ким мени ишга олади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Омонат дафтарчаси** Омонат кассаларига қўйилган маблағ ва уларга оид маълумотлар қайд этиб бориладиган дафтарча. [Салим Обидий] *Аллақандай зарур ҳужжатларни, омонат дафтарчасини рўмолга тугди.*

Мирмуҳсин, Умид. **Пенсия (ёки нафақа) дафтарчаси** Кимсанинг пенсияси миқдори ва уни тўлаб боришга оид маълумотлар қайд этилувчи дафтарча. *Тўлғон холамнинг пенсия дафтарчаси билан юрибман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАФТАР-ҚАЛАМ жуфт с. Қалам, дафтар ва ёзув-чизувга керакли нарсалар. *Хизматчи дафтар-қалам келтириб, санъаткорнинг олдига қўйди.* А. Қаҳдор, Асарлар. *Ҳамза Санобарнинг олдига бориб, унинг дафтар-қаламини йиғиштиришини кутиб турди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАФЪА [а. دَفْعَة — марта, карра] I Марта, карра, бора. *Илк дафъа. Сўнг дафъа.* ■ *Бу кун Йўлчи бу уйга биринчи дафъа кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шокир ака.. неча дафъа синчиклаб, кўз ўнгидан ўтказди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Бу — эркак зотининг илк дафъа унга бефарқ қараши эди.* «Ёшлик». *Феруз уни илк дафъа кўриб, Табибийга башорат қилган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бу олмоши билан биргаликда “сафар”, “гал” сўзлари маъносида қўлланади. *..бу дафъа биздан нима гуноҳ ўтди, бундай беҳурмат қилдингиз.* «Алпомиш». *Бу дафъа товуш аввалгидан кўра узоқроқдан келар эди.* Х. Олимжон.

ДАФЪАТАН [а. دَفْعَاتًا — бирдан, қутилмаганда] рвш. I Юз бериши кўзда тутилмаган, бирдан, тўсатдан, кўққисдан. *Елиб, йўргалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшугини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оксой. *Эргаш ишларни ўйлар экан, дафъатан кўз ўнгидан қўшни қиз — Азиза жонланди.* Х. Фулом, Замин юлдузлари.

2 Даствлаб, бошда, аввалига. *Берди татар дафъатан мақсадга тушунмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мансур жилмайиб, ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАХЛ [а. دَخَلَ — кириш; алоқа, муносабат; шубҳа] Бирор шахс ёки нарсага алоқадорлик, тааллуқлилик; алоқа, муносабат. *Бизнинг уришиб қолишимиз учун Карим сандиқчининг ҳам дахли бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аслини суриштирсангиз, бу ишларга худонинг ҳеч дахли йўқ, ака.* Ҳаммасини оқ-пошиш қилаётибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Дахл этмоқ (ёки қилмоқ) Хавф туғдирмоқ, ҳамла қилмоқ, тажовуз қилмоқ; тегмоқ,

Менинг уйимда бир умр турсангиз ҳам — бемалол, биров сизга дахл қилмайди. «Олтин бешик». *Бу жавоб Маҳмуд Фазнавийнинг иззат-нафсига тегди ва Сайидо тириклигида унинг юртига дахл қилмади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *-Виждонимга дахл қилманг! У сотилмайди, сотиладиган мато эмас! — деди Воҳид ака.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАХЛДОР [а. + ф. دَخْلدار — фойдали; алоқаси бор, шерик] Бирор нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлган, алоқадор, тааллуқли. *Низомиддин суҳбат ҳозир ўзининг жанговар ишларига дахлдор бўлгани учун индамай ўтирарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Айбномада ҳали қамоққа олинмаган, аммо жинойатга дахлдор бўлган бир қанча кишиларнинг номлари ҳам келтирилди.* Х. Фулом, Машғал.

ДАХЛДОРЛИК Бирор иш-ҳаракатга, жараёнга алоқадорлик; шериклик. *Кейин билсам, мамлакат тақдиридан, унинг таъвиш ва муаммоларидан доимо бохабар бўлиб туриш ҳар бир фуқаронинг табиий эҳтиёжи бўлиб, у Ватан тақдирига дахлдорлик туйғусидан келиб чиқар экан.* Газетадан.

ДАХЛЛАШМОҚ шв. Ҳазил қилиб айтмоқ, ҳазиллашмоқ. *Дахллашиб айтган эдим, менга тушунмабдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Оғалар, “сиёсат” қилманглар, дахллашманглар, — деди [Собир темирчи].* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАХЛЛИ айн. дахлдор. *Бу гаплар сенга дахлли эмас.*

ДАХЛСИЗ I Маълум бир нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлмаган, дахли йўқ, тааллуқли эмас. *Бу сенга дахлсиз гаплар.* ■ *Қурбон ўзига дахлсиз нарсалар ҳақида хаёл сураётганини пайқаб, юраги сиқилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Ҳеч ким дахл қила олмайдиган, қўл тегиза олмайдиган, ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя қилинган ёки қилинадиган; бузилмас. *Маддоҳлар — худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонлиқнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсак, зарар қилмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Яна қадри ошади онамиздай муқаддас, Ҳар қаричи муборак, дахлсиз, азиз ернинг.* Ф. Фулом, Шеърлар.

3 дит. Ўзга элларда қонун йўли билан жазолаб бўлмайдиган. *-Ҳазрат, бу одатга хилоф. Элчилар дахлсиз-ку, — деб хириллади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАХЛСИЗЛИК 1 Бирон-бир ишга дахли, алоқаси йўқлик, тааллуқли эмаслик.

2 Ҳар қандай хавф ёки тажовуздан ҳимоя этилганлик. *Чегара дахлсизлиги. Уй-жой дахлсизлиги. Дипломатик дахлсизлик. Депутат дахлсизлиги.* ■ Мамлакатимизнинг тақдир, чегараларимизнинг дахлсизлиги шу ҳудудда яшаётган фуқароларимизнинг ҳушёр ва сергаклигига ҳам боғлиқ. Газетадан. ...жамиятда хусусий мулкчиликка нисбатан ҳурмат ва унинг дахлсизлигини таъминлайдиган муҳит яратишимиз шарт. Газетадан.

ДАХМА [ф. دخمه — ер остидаги сағана, қабр] кт. Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара. *Биз дахмага кирган чоғимизда, зиёратхонада одам кўп эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Илгарилари ўша дахмада дайди-сайдилар ётиб юришарди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргила.

ДАХМАЗА [ф. دخمه — қийинчилик; алдов] Салбий нарса, ҳодиса; ортиқча ташвиш, дардисар, бош оғриғи. *Э-э! Сотинг бу туяларни, қиши билан боқасизми!? Хашак-хушак, деб дахмаза қилиб юрасизми?!* Ойбек, Болалик. *Ўзи эллик гектар ер-у, дахмазаси беш юз гектарга татийди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАЧА [р. «дать» — «бермоқ» сўзидан: берилган нарса] с.т. Ёзда дам олиш учун мўлжалланган, шаҳардан ташқарида қурилган уй-жой; далаҳовли. *Ариқ бўйидан ўтган девор орқасида дача бор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Дачадаги ўша воқеадан кейин у Зумрад билан танҳо учрашувларни бас қилган.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДАШНОМ [ф. دشنام — сўкиш; ҳақоратли сўз] Қилмиши учун уялтириш, қаттиқ койиш, сўкиш. *Дашном бермоқ.* ■ Сизга дашном беравериб, жағимда жағ қолмади. «Ёшлик». *Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ тавсир қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Ҳаётнинг у айтгандай чалкаш, мушкул, шафқатсиз эмаслигини исбот қилиб, у кишига дашном бергим келарди.* А. Мухтор, Асарлар.

Дашном емоқ Қаттиқ гап, койиш эшитмоқ. *Дашном еганим — беш нон еганим.* Мақол. ■ *У ҳеч кимдан бундай дашном емаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАШТ [ф. دشت — дала; чўл, саҳро] **1** Экилмай ётган сувсиз ер; чўл. *Бепоён дашт. Қакроқ дашт. Дашт ҳавоси. Даштда юр-*

санг, сув қадри ўтар, ёр билан уришсанг, қадри ўтар. Мақол. ■ *Дашт деганим қишлоқ этагидаги пасту баланд тепаланинг орти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ҳали дашт қоронғилик чўкмаган.* О. Ёқубов, Эр боши иш тушса.

2 Кенг, очиқ майдон; дала. *Бировлар б нарча жой тополмай саргардон, чодирси чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Н қидириб.

ДАШТ-БИЁБОН, дашту биёбон Дашт биёбон(лар), чўл ва саҳролар. *Ҳаммас дашт-биёбон: одам юрса — оёғи, қуш уч қаноти куяди.* М. Осим, Аждодларимиз қи саси. *Тақдир буни ҳам кўп кўриб, тинчги уй-жойидан дашту биёбонга ҳайдади.* Осим, Карвон йўлларида.

ДАШТЛИК 1 Экилмай ётган сувсиз лар; чўллар.

2 Даштда яшовчи киши; умуман шаҳдан ташқарида яшовчилар. *Даштлик деб қилма мазах.* «Ҳасанхон».

ДАШТПИЁЗ Ёввойи пиёз турларид бири.

ДАШША, дашшу шв. Даштшў(й). *М карликда ўнг томондаги пачоқ дўкон олди ёйиб қўйилган мис баркаш, катта-ки обдаста, дашшаю манқалдонга. кўз та ламай шложингиз йўқ.* Мирмуҳсин, Қаҳ моннома. *Холангиз бозордан дашшу ха қилиб кепти.* Т. Ашуров, Дашшу.

ДАШҚОЗОН айн. дошқозон. *Турдим энг аввал автокачкага дашқозон, бит катта бакни ортди.* И. Раҳим, Ҳаёт бул лари. *Ҳовлининг ўртароқ ерига чуқур ў кавлаб, катта дашқозон осилипти.* П. П сун, Ўқитувчи.

ДАШҚОЛ 1 Рудадан металл эри олишда ҳосил бўладиган шишасимон тошсимон модда; шлак.

2 кўчма Ярамас, бемаъни; фирром. *савдолар тушар марднинг бошига, Қа эмасман дунёнинг дашқол ишига.* «Эрали Шерали».

ДАЪВАТ [а. دعوت — чақириқ, унд ташвиқот] **1** Бирор-бир ҳаракатга, маъна мафкуравий маслакка ундаш, чақир рағбатлантириш. *Озодлик учун курашувчи сафида бўлиш унинг қалб даъвати* : Газетадан. *Икки йигит ҳам ичдаги қанда муқаддас бурчнинг даъвати билан кура шўнғиди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

Даъват қилмоқ Бирор ишга, маросимга чақирмоқ, таклиф қилмоқ. *Гапга даъват қилинган ўн чоқли қариндош аёллар ҳам кўришиб, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрашиб.. ҳар қайсиси ўз билганча дуо қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир соатдан сўнг ирок-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар кела бошлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Таклиф, чақирув.

Даъват хати (ёки қоғози) Чақирув хати, таклифнома. *Абдурахмон.. мударрис амалларида Бухороийи шарифга келиб таҳсил қилишга даъват хати олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ушбу йилнинг 15 апрелида бўладиган соғлиқни сақлаш кўрғазмасига даъват қоғози олди.* Газетадан.

ДАЪВАТКОР Маълум иш-ҳаракатга, маслак, гоёга ундовчи, руҳлантирувчи. *Сўз, даъваткор чақириқ каби, жисмингни кучга тўлдириб, қалбингни оловлантиради ва сўнмас зафарларга чорлайди.* Газетадан.

ДАЪВАТНОМА [даъват + нома] 1 Бирор иш-ҳаракатга ёки бирор гоёвий-маънавий маслакка ва ш. к. га даъват этувчи, ундовчи хат, варақа. *Даъватномада кўзғолончилар подшо ҳужуматига қарши ҳаёт-мамот курашига отланганликларини баралла маълум қилдилар.* Газетадан. *Жиззахда урушга қарши ҳаракат қатнашчилари қабул қилган даъватнома остида жуда кўп имзолар ҳамда болаларнинг бармоқ излари бор.* Газетадан.

2 Ёзма таклиф, таклиф хати, таклифнома. *Тошкентлик Мирсоат заргар олтмиш-етмиш маҳалланинг ҳар биридан йигирма-ўттиз кишини сайлаб ёздириб, даъватномалар тарқатибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАЪВО [а. دعوى – арз, шикоят, иддао] 1 ҳуж. Бузилган ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш ёки уни ҳимоя этиш ҳақида ҳуқуқни ҳимояловчи ташкилотларга қилинадиган мурожаат, арз. *Пул даъвоси. Мерос даъвоси. Чегара даъвоси. Ўзимдан чиққан балога, Қайга борай даъвога.* Мақол. ■ *Шу-шу, даъвосида маҳкам турган Элчиев қайтиб терговга бормади: билганини қилсин энди!* Э. Аъзамов, Жавоб. *Судья Хадича отинни турғазди: -Айбланувчига даъвоонгиз борми? -Қанақа даъвом бўлсин, тақдир экан!* «Ёшлик».

Хун даъвоси тар. Ўлдирилган кимсанинг қонига қон олиш ёки қонун йўли билан жазо талаб этиш.

2 Бировни айблаш, тухмат. У “мени урди”, деб даъво қиляпти. ■ У Араббойга даъво қилмоқда эди.. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзи муносиб бўлмаган ёки бўлмаган ҳақ-ҳуқуқ ёки хусусият, фазилатларни эътироф этишни талаб қилиш, бу йўлдаги уриниш, иддао. *Биринчилик даъвоси.* ■ *Саройда барча: шариат пешволаридан тортиб то кичкина амалдоргача шоирлик даъво қиларди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан, Бек отангинг тулпорини минибсан.* «Маликаи айёр». *Шунақа оилалар борки, ота-онасининг илми унчалик эмас, билимдонликни даъво қилмайдилар.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Ўзум узсам узумзордан бир шингил, Асалман дер, ширинликда даъвоси.* С. Абдулла.

4 Жавоб талаб қилинувчи мулоҳаза, фикр. *Олтин чиримас, даъво қаримас.* Мақол. ■ *Пўлатжон Зебининг бу даъвосига нима дейишини билмай, ўйланиб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Қуладиган гап эмас бу, қулманглар, – деди Маъсумаой ўз даъвосини исботлашга уриниб.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 эск. айн. теорема.

ДАЪВОГАР [а. + ф. دعواگر – даъво қилувчи] 1 ҳуж. Ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида тегишли жойларга расмий ёки ғайрирасмий арз қилган, талаб қўйган фуқаро ёки юридик шахс. *Ўғри зўр бўлса, Даъвогар жавобгар бўлар.* Мақол. *Даъвогар қози бўлса, Дардингни оллога айт.* Мақол. ■ *Ўғри қутулиб, даъвогар судга тортилган вақтлар кўп бўлган.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. *Нега уч йилдан бери индамай келган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

2 Ўзида йўқ ҳақ-ҳуқуқ, хусусият ёки фазилатларнинг эътироф этилишини талаб қилувчи. *-Менга даъвогар? Подшоҳлик ҳақида даъвогар, – деди амлоқдор.* С. Айний, Қуллар.

3 Мусобақа, танлов, спорт ўйинларида юқори ўрин учун курашувчи. *Футбол командамиз биринчи ўрин учун даъвогарлардандир.*

ДАЪВОГАРЛИК Ўзини даъво қилишга ҳақли деб ҳисоблаш; даъволашиш. *Икки киши ер талашиб қолишибди. Ҳар бири ерга даъвогарлик қилиб, далил келтира бошлабди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Мусобақада*

республикамиз ёшлари ҳам совринли ўринларга даъвогарлик қилади. Газетадан.

ДАЪВОЛАШМОҚ Узаро ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, бир-биридан ҳақ талаб этиб, жанжаллашиб юрмоқ.

ДАЮС [a. ديوث — кўшмачи] 1 Ўз хотинини бировга кўшиб берувчи; кўшмачи, далла. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди: -Мен даюс эмасман! Бунақа кўшмачилик сизлардан келади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Қаттиқ сўкиш ибораси. *Ўҳ, даюс!.. Бу пичоқ неча гуноҳсизнинг ёстиғини қуритган экан! А. Қодирий, Обид кетмон. Уйдан илон чиқдими бу даюснинг, каллаи саҳар изгиб қолибди? Тоҳир Малик, Ажаб дунё.*

ДАКЁНУС, даққионус [a. دقيانوس < лот. қадимги Рим императори Диоклетиан (Diocletianus, милодий 284-305)нинг Шарқ халқлари орасидаги номи]: **дакёнусдан қолган** 1) қадимдан, алмисоқдан қолган, жуда эски, қадимий. *Мен болаларни Қудратшлла қори сингари янги усулда ўқитишни билмаганим учун дакёнусдан қолган усул билан ўқитар эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) жуда ҳам эскириб кетган. *Гулнор дакёнусдан қолган кафшини кийиб, чирик паранжига ўралиб, Йўлчи билан жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАҚИҚА [a. دقيقه — минут; зарра; ноциклик] 1 Соатнинг олтмишдан бир бўлагига тенг вақт; минут. *..Вақт. Биз уни бўламыз дақиқа, соатларга.* Р. Парфи, Кўзлар. *Ҳар дақиқа, ҳар сония ғанимат, вақтни ўтказмай, чолни кўндириш керак.* «Ёшлик». *Ҳамма бир неча дақиқа бош эгиб, жим қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Умуман, вақтнинг жуда қисқа бўлаги; он, лаҳза. *Бир дақиқа, фақат бир дақиқа кўзларимиз тўқнашди.* «Ёшлик». *Гоҳ-гоҳда нафас ростлаш дақиқаларида ерга урилган кетмон товушлари эшитилади.* И. Раҳим, Ихлос. *Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюлар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАҚИҚАЛИ 1 Дақиқадан иборат, дақиқа ўлчовидаги. *Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашиди, илгариги кучанишлардан қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Жуда қисқа, бир онли. *Бир дақиқали иш.* ■ *Икки кўшинининг ҳовли юзида бўлган бир дақиқали суҳбатини уйда,*

дераза тагида ўтириб, чала-ярим эшитиб қолдим. Файратий, Узоқдаги ёр.

ДАҚИҚАЛИК айн. дақиқали 1, 2. *Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзан бир дақиқалик учрашув ҳам неча йиллар ёдда туриши мумкин.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ДАҚҚИ 1 Ишлатилавериб ишдан чиққан, ҳолдан тойган, шарти кетиб, парти қолган. *Даққи от.* ■ *Раисимиз даққи Содиқ, Қалити йўқ эски сандиқ.* Т. Йўллош, Аттган.

2 Кўп иш кўриб ёки даққи еявериб чарчаган, лоқайд бўлиб қолган (одам ҳақида). *Бундай совуқ сўзларни жуда кўп эшитиб, даққи бўлиб қолган.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 шв. Кўп гапирувчи, маҳмадона, вайсақи.

ДАҚҚИОНУС с.т. Дақёнус. *Куча томондан қараганда кўримсиз, даққионусдан қолган ўймакор эшик ғирчиллаб очилади.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳар қандай истездодни ўзимизнинг даққионусдан қолган тор ва эски қолитимизда ўлаб кўрамиз.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

ДАҒАЛ 1 Кўрниниш, тўзланиш бёушлов; кўпол. *Дағал бармоқлар.* ■ *Мен беканинг дағал қўлларини ўндим.* «Ёшлик». *Назарга хотиннинг бармоқлари сернай, дағал туюлди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Табиий ҳолда қаттиқ; майин, силлиқ эмас. *Дағал соч. Дағал жун.* ■ *Муалла Икром баланд бўйли, дағал соқол.. бир киши эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар йилгидан кўра кўпроқ силос, сенаж ва дағал хашак бостирилди.* Газетадан. *Унинг пешонаси устида ҳурпайган тимқора, дағал сочлари лампа шишасига қарийб тегиб турарди.* Ойбек, О. в. шабалалар.

3 Кўпол ишланган, жўн. *Дағал мовут. Дағал қоғоз.* ■ *Дағал сахтиёндан этик кийган оёқларини кериб.. пичан уюмларини аравага ортарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Ҳазм бўлиши қийин, бадҳазм. *Дағал овқат.* ■ *Мол гўштида эса бирлашма тўқима кўп ва дағал бўлгани учун қаттиқ ва ҳазм бўлиши қийин.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

5 Кишига қаттиқ тегадиган, қаттиқ ботадиган; совуқ, кўпол. *Дағал гап. Дағал муомала. Дағал одам.* ■ *Раиснинг.. дағал гапириши Козимга ёқмади.* Э. Усмонов,

Ёлқин. *Муҳаммади дағал гапириб, унинг таъбини хира қилди. «Муштум». У дағал ва совуқ товуш билан ўқиди. М. Исмоилий. Фаргона т.о. [Давроновнинг] Муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учига кўрсатарди. Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси. Кампир дағал жавоб берди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

ДАҒАЛЛАШМОҚ I Тобора дағал, кўпол бўлиб бормоқ. *Назира жуда ўзгариб кетибди: ..кўзлари атрофида ажин қўнгандай, кўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун қоматига ҳам уриб тургандай. Д. Нурий, Осмон устунни.*

2 кўчма Хатти-ҳаракати кўполлашмоқ, кўрслашмоқ. *Дағаллашдим – салга жаҳлим чиқади, Инжалашдим – салга қувончим дунё. Р. Парфи, Кўзлар.*

ДАҒАЛЛИК I Нарса, буюмнинг майин, юмшоқ эмаслиги; қаттиқлик; кўполлик. *Кўлнинг дағаллиги. Бу мато дастурхон учун дағаллик қилса керак. ■ -Форманинг [Ҳамдам форма] кўли унга дағаллик қилмасмикан? – деди кулимсираб. С. Айний, Қуллар.*

2 Муомала, гап-сўзнинг кўполлиги; кўрслик. *Назар тўсатдан дағаллик билан гап бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. -Мен одамларга, хотин-халажга қилаётган дағаллигиниғизни айтмай кўя қолай, – деди Инobat. О. Ёкубов. Эр бошига иш тушса. Жўра қоровулни қучоқлайди, унга дағаллик қилгани учун узр сўрайди. Ю. Шомансур, Қора марварид.*

3 Кўполлик билан қилинган хатти-ҳаракат. *Нари-бери кўз югуртиргач, хотинига бақрайиб қолади, сўнг Мунисхоннинг билагини чангаллаганича, дағаллик билан уйи томон судрайди. «Гулдаста». Ойсулувхоннинг дағаллиги Сувонжонга қаттиқ тегди. С. Анорбоев, Оксой. Ёш ходимдан бундай дағаллик кутмаган Толиб ака тутақиб кетди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ДАҒ-ДАҒ: дағ-дағ титрамоқ (ёки қалт-титрамоқ) Бирор касалликдан, совуқдан ёки қаттиқ кўркүвдан ияги иягига тегмай, қалт-қалт титрамоқ. *Келиннинг ранги қув оқариб кетган, дағ-дағ титрар эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургути. Кўркүв ичида дағ-дағ қалтираётган Кумри эрининг ёнига ўтиб, унга кўмаклашди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ДАҒДАҒА [а. دغغه – ҳаяжон; кўркүнч] I Ваҳима ёки шовқин солиб қилинган дўқ, нўписа. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдага солган билан довчи бўлмас. Мақол.*

■ *Латофат Рўзиевнинг овозидаги дағдагани энди пайқагандай, сесканиб кетди. Ў. Хошимов, Бир томчи шудринг.*

2 Кўрқитиш учун кўтарилган жанжал, низо. *Биз бу дағдагаларни ўртадан кўтаришга ҳаракат қилурмиз. Ойбек, Навоий. Маҳаллада ҳаммага дағдага қилиб ўрганган Фотима “закончи” деган ном ҳам чиқарган эди. Мирмуҳсин, Умид.*

3 Шовқин-сурон, овоза; дабдаба. *Уч юз одами билан салтанати дағдағаси ерни титратиб, жўнаб кетди. «Юсуф ва Аҳмад». Бу ҳам хонлик даврини суриб, подшолик дағдағасини қилиб, неча йил, неча ой ўтди. «Муродхон».*

4 кам кўлл. Ташвиш, безовталиқ, уриниш. *Шаҳарнинг шоирлари.. қофия дағдағаси билан оғрийдилар. Ойбек, Навоий.*

5 кўчма Хавф солиш, тугдириш. *Кўп ўтмай қорамтир булутлар кўк юзида дағдага қила бошлади. Мирмуҳсин, Умид. Вақт ярим кечадан ўтганда, ҳавонинг дағдағаси зўрайди. Ў. Муқимов, Матонатли кишилар.*

ДАҲА I [ф. < сурд. داه – қишлоқ] тар. Ўрта Осиё хонлиқларида: қишлоқ жойларида бир неча қишлоқдан, йирик шаҳарларда эса бир қанча маҳалла, мавзедан иборат бўлган маъмурий-ҳудудий бирлик. *Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси билди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёзнинг жазирамасида бутун даҳада бунчалик салқин, сўлим чой-хонани топиш қийин. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Дарров уч кишини Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳаларига хабар учун жўнатишди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДАҲА II [ф. داه – ўнталик; ўн йиллик; ўн кун] I тар. Ўтмишда Бухоро амирлигида ўнта пиёда аскардан иборат бўлган ҳарбий бўлинманинг номи.

2 дин. Рамазон ойида ўтказиладиган ўн кунлик ибодат ва у билан боғлиқ маросим. *Рамазон ойининг сўнги ўн куни қолганда, эшон домланинг муридларидан олтмиш-етмиш киши мадрасага йиғилиб, “даҳа” номидаги ибодатга ўтирар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ДАҲА III [ф. داه] махс. Ипак қуртининг уйкуга кириш палласи, ёши. *Даҳада қуртни мумкин қадар тўйдирини, сўнгера дастага киритиши керак. Газетадан. Қурт даҳага кирдимиз, колхоз арабаси кетма-кет шаҳарга физиллайди. С. Аҳмад, Сайланма.*

Даҳага кирмоқ Уйкуга кирмоқ (ипак курти ҳақида). *..қурт даҳага кириб, барғни икки баравар ортиқ ҳазм қилади.* Газетадан. *Ҳаммалари, даҳага кирган куртдек, овқатга ташланишиди.* «Муштум». **Катта даҳа** Ипак куртининг тўртинчи ва бешинчи уйқуси. *Пилла курти катта даҳага кирганда, одамни шошириб қўяди.* Газетадан. **Кичик даҳа** Ипак куртининг биринчи, иккинчи ва учинчи уйқуси. *Ҳа, нима қилай, холанг ўргилсин.* *Куртларим учинчи даҳага кирган, шошириб қўйишиди мени!* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Охириги даҳа** айв. **катта даҳа.** *Ёдгор соғайиб, охириги даҳада турган пилла куртидай бўлган эди.* С. Айний, Дохунда.

ДАҲАБОШИ тар. Бухоро хонлигида: даҳани (қ. даҳа I) бошқариш учун сайлаб қўйилган маъмур, амин.

ДАҲАН [ф. دهن, دهان — оғиз] I с.т. айв. **оғиз** I 2, 3. *Учи даҳанига қараб эгилган қингир бурнини ғалати қимирлатиб, ўрнидан турди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Муниранинг нешонаси дўнғроқ, даҳани кулча юзига номуносиб тарзда каттароқ эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Холи қолган Жанна эркаланиб, Умиднинг даҳанидан секин ўпиб қўйди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Сўзамоллик, гапга чечанлик; ваъдабозлик. [Турдимат] *Лафзида турмайдиган йигит.* Шу даҳани билан шунча йил раислик қилганига доғман. И. Раҳим, Ихлос.

3 Бирор нарсанинг киравериш жойи, очик томони, лаби. *Муллажон белбоғининг қатидан носқовоғини олиб, кафтини тўлдириб, нос отди, хотиржам юриб келиб, айвоннинг даҳанига ўтирди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Муроджон ишдан келса, онаси кийимларини тугиб, айвон даҳанида ўтирибди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

ДАҲАНА [ф. دهانه — кириш ёки чиқиш тешиги; тўп, милтиқ оғзи; дарёнинг этак қисми] I қ.х. Экинга сув қўйиш учун қилинган ўйиқ жой; ариқча бошланган жой. *Сафарбаров беихтиёр, гўё пахтазорга ўт кетгандек, даҳанадан даҳанага, уватдан уватга югурди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Ҳар бир бригада уч-тўрт даҳанадан сув ичарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

2 Сув ўтадиган қисқа, тор ўзан. *Кўшчинордан бир ярим километр юқорида бири юз эллик, иккинчиси яқин юз қадам келадиган иккита даҳана бўлиб, тошқин суви шу*

ерлардан ўтар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хайриби ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланиб тушадиган даҳанасидаги катта қора тол остига чироқ ёқиб келди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

3 айв. **даҳан** 3. *Айвон даҳанаси.* *Уй даҳанаси.* — Чойхона кўчанинг шундай даҳанасида, катта ҳовузнинг бўйида эди. Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. *Ҳожи бобо чарчаган кишилардай ух тортиб, супа даҳанасига ўтирди.* Ф. Фулом, Шум бола.

4 Даранинг бошланиш жойи; дара оғзи.

5 махс. Пичоқ қинининг оғзи.

ДАҲАНАК [ф. دهانک, دهنگ — оғизча] шв. Пичоқ қинининг оғзини пичоқ кесиб кетмаслиги учун унга қумуш ёки мисдан ясаб кийдириладиган ҳалқасимон қисм.

ДАҲАНАКИ [ф. دهانکی — оғизда бажариладиган; оғзаки]: **даҳанаки жанг** Оғзаки жанжал, қаттиқ айтишиш, сўкишиш. *Тўйхонанинг чекка хоналаридан бирида Жалил ака билан Собира она ўртасида хуфиёна даҳанаки жанг кетарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Мирзаёр мингбоши билан Дамин кулол ўртасидаги даҳанаки жанг ёқама-ёқага ўтди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДАҲБЕДИ Туси оч яшил, сирти текис, сертўр, эртапишар қовун нави.

ДАҲБОШИ тар. I Ўнбоши, ўнта сипоҳнинг бошчиси, даҳа саркардаси (қ. даҳа II I). *..сизлар неча йилдан бери сарбозлик қилиб, даҳбоши, қўроғаси бўлиб, жаноби олийнинг нону намакларини еган кишиларсиз.* С. Айний, Қуллар. *Бу янглиғ ҳукмимизни.. барча бекларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошиларимизга билдириб қўюрмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айв. **даҳабоши.**

ДАҲЛИЗ [ф. دهليز — кириш жойи; усти ёпиқ йўлак] Уйнинг кираверишига қурилган, одатда пойабзал ва уст кийимлар ечиб кириладиган биринчи хона. *Мулла Фазлиддин ҳўл бўлиб оғирлашган пиёзи чакмони ва этигини даҳлизда ечиб қолдирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Даҳлизда ёмғирпўши билан туфлисини ечиб, ичкарига ўтди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Зеби нам тортиб кетган даҳлизда калишини ечиб, ўнг қўлдаги хонага кирди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАҲМАРДА шв. фольк. Қўй-мол боқувчи хизматкор. *Бу майдонда қўйни боққан даҳ-*

марда, биебонда бир номардни кўрдингми? «Нигор ва Замон». Бойсари кўчса, биз ҳам кўчамиз деб, ҳаммаси чўпонларига, йилқи-чиларига, туячиларига — ҳамма даҳмар-даларига одам юборди. «Алпомиш».

ДАҲО [a. دها — зийраклик, заковат; айёрлик] **1** Фавқуллода ақл ва заковат, тенгсиз ижодий истеъдод. *Шаҳар [Навоий]даги кўп нарсалар Навоий даҳосини, унинг буюк инсонпарварлигини эслатиб туради. «Саодат». Фольклор халқ даҳосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра олиб келади. «ЎТА». Буюкларга бахш этган даҳо, Она халқим, ўзингсан буюк. А. Орипов, Юртим шамоли.*

2 Шундай фазилатга эга бўлган кимса; гений. [Мансур:] *Бу шеър даҳосига минг йил умр бер!* Бу эзининг фахридур шоир Алишер. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДАҲОВИЙ Даҳоларга хос бўлган, даҳо фазилатига эга. *Теграмдаги хилқат турфа ранг эди, Менда-ку йўқ эди даҳовий кўдрат. А. Исроилов, Югурик нур.*

ДАҲОЛИК Даҳо даражасига етганлик, даҳоларга хос фазилатга эгалик. *Гёте қобилиятдан юқориси истеъдод, истеъдоддан юқориси даҳолик, деган эди. У. Норматов. Талант тарбияси.*

ДАҲР [a. دهر — замон, аср; қисмат, тақдир] *эск. кт. 1* Замон, давр. *Даҳрнинг бақосиз ва вафосиз эканини айтади, унинг кажрафторлигидан нолийди.. «ЎТА».*

2 кўчма Олам, дунё, жаҳон. *Даҳр ишидин силккан этак, Икки қўлда икки суяк. Миртемир. Баъзан даҳр-дунёдан кўз юмишдек мудҳиш дамларни уйлаганда, ҳар қандай кишининг ҳам юраги орқага тортиб кетади. М. Қориев, Ойдин кечалар.*

ДАҲРИЁНА Даҳрийликка хос, даҳрийлик руҳидаги. *..деворлари даҳриёна кўринишхонада Николай II меҳмонларни қабул қилди. С. Сиёев, Аваз. ..шулар ичида Ҳамзахоннинг даҳриёна шеърлари ҳам бор экан. К. Яшин, Ҳамза.*

ДАҲРИЙ [a. دهري — асрий; материалист, худосиз, атеист] **1** Дунё ҳодисаларини табиат қонунларидан деб билувчи, охирагга инонмовчи киши; материалист. *Тупна-тўғри айтаман: мен даҳрийлар сафида! Миртемир, Тингла, ҳаёт! Мен ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмасдан, бу “даҳрий” мулла билан суҳбатдош бўлиб, ундан кўп*

наrsa ўргандим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи; худосиз, шаккок. *-Аваз лагин, даҳрий, — деб қўйди муфти, қозондай саллал бошини чайқаб. Ж. Шарипов, Хоразм. Эшоннинг этагини ушлаб кетган мурид даҳрий бўлиб қайтди. «Саодат».*

ДАҲРИЙЛИК Аллоҳнинг борлигига ишонмаслик; шаккоклик, худосизлик. *Шу ўринда таъкидламоқчи эдимки, дунёвийлик, айрим ақидапарастларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас. Газетадан. Урта асрларда ашаддийлашган диний экстремизмга қарши жавоб тариқасида атеизм, даҳрийлик келиб чиқди. Газетадан. Одатда, диндор кишиларни даҳрийликка олиб борадиган йўл у ёки бу диний афсонанинг тўғрилигига шак қилишдан бошланади. М. Бўрихўжаев, Сўзбоши. Бунинг учун бизга даркор нарсалар фақат дин ва оллонинг каломи — Қуръондир. Буни инкор қилмоқ даҳрийликдир. Ойбек, Улуғ йўл.*

ДАҲСАР [ф. ده — ўн + سير — ботмоннинг қирқдан бири] *Ўтмишда баъзи худудларда ўттиз икки килограммга, баъзи худудларда тўртдан бир ботмонга тенг бўлган оғирлик ўлчови. Боғни боқсанг, боғ бўлади, ботмон даҳсар ёғ бўлади. Мақол. Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор. Мақол.*

ДАҲШАТ [a. دهشت — ҳайронлик, ҳайратда қолиш] **1** Ниҳоят даражадаги кўрқинч, ҳавф, ваҳима. *Тун даҳшати. Уруш даҳшати. ■ Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди. Н. Фозилов, Дийдор. Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кўзлари даҳшат билан чақнади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Азоб-изтиробга солувчи мудҳиш аҳвол, воқеа-ҳодиса, манзара. *-Даҳшат! — деди меҳмон, — тун билан кўзимни юммай чиқдим. «Муштум». Андижонда бўлган воқеалар даҳшати Тоҳир қиёфасига кириб, Бобурга тобора яқинлашиб келмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Биз бу даҳшатларни бировдан эшитган эмасмиз, ўз кўзимиз билан кўрганмиз Р. Файзий, Таъзим.*

3 Ортиқ даражада кўрққан, ваҳимага ёки азоб-изтиробга тушган кишининг кўриниши, руҳий ҳолати. *Даҳшат солмоқ. Даҳшатга келмоқ (тушмоқ). ■ Муқаддам даҳшат ичида эшикка ёпишди. Ў. Ҳошимов,*

Қалбинга кулоқ сол. *Нигоринг ҳамон кўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отабек масалага тушунгандек бўлди ва даҳшат ичида Али билан йўлга тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛАНМОҚ Ортиқ даражада кўрқмоқ, ваҳимага тушмоқ. *Отабек даҳшатланиб, ёнидаги Алига қаради, Али эса ётган жонсиз гавдаларга қараб, лабини тишлаб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хатни ўқиб, сизнинг даҳшатланишингиз эмас, қувонишингиз, душманингизни юзтубан қилгани учун ҳақ таолога шукур айтишингиз керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛИ 1 Қаттиқ кўрқув туғдирувчи, даҳшатга солувчи, ўта кўрқинчли, мудқиш. *Даҳшатли зилзила. Даҳшатли фозжиа.* ■ *Ҳаммаёқда даҳшатли зилзила излари кўринади.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Гулнорнинг кўзлари даҳшатли равишда ёниб, юзи, лаблари кўкимтир тусга кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кишини ваҳимага солувчи, ваҳимали; кўрқинчли. *Даҳшатли хабар. Даҳшатли шовқин.* ■ *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий. *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳукм сурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қаттиқ азоб берадиган, чидаб бўлмайдиган. *[Йўлчи] Бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртага унинг устига дўлдай ёғиладиган тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАҲШАТХОНА Кўрқинч ва азоб-уқубатга тўла жой, хона. *Маҳди терлаб кетган, оғзини катта-катта очиб ҳансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАҲЯК [ф. ديهك — ўн ҳиссадан бир ҳисса] тар. **1** Кўқон ва Бухоро хонликларида деҳқонлардан етиштирилган ҳосилнинг ўндан бир қисмининг солиқ ҳақи тариқасида олиниши; ушр. *У [бувим] айтарди: -Вақф даҳягини уйлари куйгур амлоқдор билан ижарадор икки баравар қилиб олдилар.* С. Айний, Эсадиқлар.

2 Бухоро амирлигида вақф ерларидан олинган даромаднинг мадрасаларнинг мах-

сус имтиҳондан ўтган муллаваччаларига бериладиган қисми.

3 Ўрта Осиёда: ўтмишда ер, улов, уруғлик, овқат ва б. ҳамма харажатларни ер эгаси (хўжайинлар)дан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгаси, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарт билан деҳқончилик қилиш тартиби. *Хув оқ ерни қирқ йил эдим даҳякка. Анови ерга қуриб олдим чайламни.* Ф. Фулом. -*Энди, — деди Назарбой, — берилган арпанинг даҳяги ҳисобидан менинг қопимга бир галвир сол.* С. Айний, Куллар.

ДАҲЯКЧИ тар. **1** Даҳяк солигини йиғувчи амалдор (қ. даҳяк **1**). *Даҳякчининг ҳаракатидан ботирланган мулла Наврўз.. қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди.* С. Айний, Куллар.

2 Мадрасаларнинг махсус имтиҳондан ўтиб, даҳяк олиш ҳуқуқини қўлга киритган муллаваччаси.

3 Ҳосилнинг ўндан бирига эгалик қилиш шарт билан ер экувчи деҳқон (қ. даҳяк **3**).

ДВИГАТЕЛЬ [р. «двигатель» — ҳаракатлантиргич; кўзғатувчи] Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирувчи ва бошқа машинани ҳаракатга келтирувчи машина. *Ички ёниш двигатели. Поршенли двигатель. Реактив двигателлар.* ■ *Барча деталлари керамикадан ясалган ички ёнув двигатели яратилди.* «Фан ва турмуш». *Двигателнинг овози ўчди, вертолёт настега шўнғий бошлади.* Газетадан.

ДВИЖОК [р. «движок» — ҳаракатлангич] Ички ёнишли двигателдан ёки бошқа бирор манбадан энергия олиб ишлайдиган кўчма электр станция. *Олимжон қўлини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийпониди чақнаб турган чироқларни кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аллақарда движок татиллади.* П. Қодиров, Эрк.

ДВОРЯН Дворянлар табақасига мансуб киши; оқсуяк, зодагон.

ДВОРЯНЛАР [р. «дворянин», «дворяне» — князь, подшо саройида хизмат қилувчи шахс] Россияда феодализм ва капитализм даврларида хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган помешчик ва мулкдорлар, уларнинг авлодларидан ҳамда подшоҳга хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа; оқсуяклар, зодагонлар. *Дворянлар даври. Дворянлар ҳукмронлиги.*

ДЕ- [лот. de – инкорни ифодаловчи олд қўшимча] Олд қўшимча: 1) ажратиш, узоқлаштириш, бекор қилишни ифодалайди, мас., *дегазация, демонтаж*; 2) пастга қараб ҳаракатланишни, пасайишни ифодалайди, мас., *дегенерация*.

ДЕБ 1 Демок фл. рвдш. *Ҳаёт давомида икки туп ниҳол экиб, ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *Бекмуродов деб ёзилган.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Қўшма гап таркибида боғловчи вазифасида келади. *Ҳар киши тер тўжиб қилади меҳнат, халқимнинг турмуши обод бўлсин деб.* Ф. Фулом. *Латофатхон бу хатга ҳам жавоб қайтармаганидан кейин, Мирзаев “унақа гаплар миждозига тўғри келмади шекилли” деб, қаттиқ хижолат тортди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ДЕБЕНТУРА [лот. debere – қарздор бўлмоқ] Божни қайтариш ҳақидаги божхона гувоҳномаси.

ДЕБЕТ [лот. debet – у қарздор] бухг. Кирил-чиқим дафтариининг кирил, яъни ундирилган қарз, даромад ёзиб бориладиган чап томони; зид. **кредит**. – *Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак, – деди Одил.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДЕБИТОР [лот. debitor – қарздор] бухг. Бирор идора, ташкилот ёки муассасадан қарздор бўлган шахс ёки ташкилот; зид. **кредитор**. *Дебитор бўлмоқ.* ■ [Фазилат:] *Мирбадалнинг ҳам элик минг сўмли дебитор қарзи бор. Уч ойдан бери ҳисоб-китобни чўзиб келади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кўпгина хўжалик юритувчи субъектларда тўлов интизоми бўш, дебитор ва кредитор қарзлар ўсган.* Газетадан.

ДЕБИТОРЛИК Қарздорлик; тўланадиган қарзларга алоқадорлик.

Дебиторлик қарзи Юридик ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарзлар миқдори. *Корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари камаймаяпти.* Газетадан.

ДЕБО, дебоҳ [ф. ديباه, ديبا – нафис ипак мато] Бир нав нафис ипак мато; ҳарир. *Падари бузруквор волидага дебо ва атласдан ҳиллар буюриб.. аҳли маҳалларга ош тортибдилар.* «Муштум».

ДЕБОН поэт. айн. **деб 1.** *Изза қилди дебон зинҳор койиманг Мендайн гадонинг ёлғиз ўғлини.* «Рустам». *Эҳтиёт бўлинглар*

дебон, Эслатиб туради ўттиз кўнғироқ. Тўлқин, Очиқ хат.

ДЕБОЧА [ф. ديباجه – муқаддима, сўзбоши; ташқи кўриниш] **1** Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган дастлабки алоҳида саҳифаси; сарварақ.

2 Девон, куллиёт, баёз ва ш. к. га махсус ёзилган кириш мақола; кириш, муқаддима; эпик асарларнинг кириш қисми. *Аҳли шеър балки китобим назми ишқ деб очадир, Йўқ, китобим севгининг девонига дебочадир.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 кўчма Бирор нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бошланиши; бошлама. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шаҳзода дарров пайқади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Олтиариқ станцияси Илҳомжон учун ҳаёт мактабининг дебочаси бўлади.* Газетадан. *Чўққидан чопқиллаб тушган шалола – Дарё дебочаси – қўшиғи сенсан.* Г. Жўраева, Иқбол.

4 Кичик ҳажмли мусиқий асар; мусиқа асарининг кириш қисми.

ДЕБЮТ [фр. debut – бошланиш; дастлабки қадам] **1** Шахснинг бирон-бир соҳада биринчи марта ўзини намоеън этиши (мас., артистнинг илк бор саҳнага чиқиши). *Битирувчилар «Дебют ёки беш йилдан сўнг» оммавий байрам дастурини.. устозлар, қуйи курс талабалари ҳузурида намойиш этдилар.* Газетадан.

2 Шахмат ёки шашкада ўйиннинг бошланиши, дастлабки юришларни ўз ичига олган бошланғич босқич. *Дебют – ҳар иккала томоннинг ўз доналарини қулай ҳолда жойлаштириш учун олиб борадиган курашидир.* «Фан ва турмуш».

ДЕБЮТАНТ [фр. debutant – дебют қилувчи] Бирор иш, ҳаракат (саҳнага чиқиш, спортда қатнашиш)ни илк бор бажарувчи. *..Фақат Абдулла ролининг ижроси учунгина эмас, балки бошқа персонажлар характерининг талқини учун ҳам асосан дебютантлар таклиф этилди.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДЕВ [ф. ديو – жин, иблис; ёвуз, золим] **1** миф. Эртақ ва халқ дostonларида шохли, думли, бениҳоят улкан одам қиёфасида тасаввур этиладиган, эзгуликка қарши курашувчи хаёлий махлуқ, ёвузлик тимсоли. *Ўсган юртин тоза аниқ билдингми, Сўйла, хоним, деуу жинни кўрдингми?* «Муродхон».

Чинор тагида бир супа устида қирқта дев ухлаб ётибди. «Эртақлар». Девни ўдириб бўлмайди, дейишади, шу ростми? Унинг қони тўкилса, ҳар томчисидан минг дев пайдо бўлаверади, дейишади. Шу ростми? Мир-муҳсин, Меъмор.

2 кўчма Давангирдай, беўхшов, қўпол гавдали. [Қизингизни] Эрга бермай, девга бердингиз. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Полвон кетидан Матёз дев ҳам “Полвон огадан қолишмай”, деб ўз кучига яраша ишланган катта ғалтак аравани итариб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Сулаймон ўлди — девлар қутулди Қаттиққўл киши кетиб, ҳамма истаганини қила олишига — ўзбошимчаликка имконият туғилиши (мифга кўра. Сулаймон пайғамбар ўзбошимча девларни бандга солиб қўйган, Сулаймоннинг вафотидан сўнг улар эркин нафас олганлар). ..Нега ҳамманг иш қилмай, бекор ўтирибсанлар? Сулаймон ўлиб, девлар қутулибди-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 кўчма Даҳшат; қўрқинч; салобат. Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўраҳоннинг.. ўпкаларидан кейин ёта қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Макрнинг, мунофиқликнинг деви ҳамма фазилатларини ўз комига тортибди. Ойбек, Навоий.

4 кўчма Катта, улкан; баҳайбат.

ДЕВАЛАМОҚ Уймоқ, тепа қилиб қўймоқ. Дилшод завод саҳнида девалаб ташланган пахталар, пала-партиш ётган ёғочлар.. орасида адашиб қолишдан қўрққандек, бир чеккада анграйиб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахталар деваланиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қиз чопганча тушиб, настда деваланиб ётган шағал уюмлари орасида пайдо бўлди. А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ [де.. + фр. evaluation — баҳо, нарх; қиймат] иқт. 1 Миллий валюта қийматининг чет эл валюталари курсига нисбатан пасайиши; валюта расмий қисмининг пасайиши. ..олтин запаслари камайиб кетган тақдирда амалдаги пул системасининг қадр-қиммати пасаяди ва у бошқа қоғоз пуллар чиқаришни — девальвацияни муқаррар қилиб қўяди. И. Ҳамробоев, Олтин давр.

2 Муомаладаги қадрсизланган пулларни бекор қилиб, бошқа билетлар билан алмаштириш ёки қадрсизланган пул баҳосини тушириш йўли билан ўтказиладиган пул

ислоҳоти. ..яъни бу ерда иқтисодий найранглар — пулни девальвация қилишига ўрин қолмайди. Газетадан.

Очиқ девальвация Эски қоғоз пул муайян қисмининг муомаладан чиқарилиши ёки қадрсизланган пулнинг алмаштирилиши. Ёпиқ (ёки яширин) девальвация Муомаладаги қадрсизланган қоғоз пуллардан бир қисмининг улар қийматини пасайтирган ҳолда муомалада сақлаб қолиниши.

ДЕВБАНД [ф. دیوبند — девларни боғловчи] Афсун ўқиш билан девларни бўйсундирувчи, девларни енгиб, банд қилиб (боглаб) қўювчи; афсунгар. ..бизнинг қишлоғимизда ундай одамлар кўп: духонликни касб қилиб олиб, ўзларига “Девбанд — дев боғловчи” лақабини таққан одамлар девга ўхшаган одамлардандир. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВДАЙ Девга ўхшаган, девсифат; улкан гавдали, забардаст. Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали бадбашара бир йигит эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Рўпарамда девдай икки йигит турарди. С. Сиёев, Аваз.

ДЕВЗИРА [ф. دیوزیره — катта зирадай] Маҳаллий жайдари шолидан олинадиган йирик, сув кўтарадиган гуруч. Ота.. сопол товоқдаги девзира гуручнинг курмагини тера бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал. Девзира гуручнинг палови фамил чойни хуш кўрмайди, аксинча, тўқсон бешинчи кўк чой унга энг муносиб чанқовбостидир. С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВИЗ [фр. devise — шиор; ҳикматли сўз] айн. шиор.

ДЕВКОР [ф. دیوکار — дев каби ишловчи] Чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам. Одамлар уни [Лутфуллани] “девкор” дер эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Ҳеч эринмай куч тўкибди Кўкан девкор. Уйламабди: шунча пийёз кимга даркор? Ҳ. Фулом. Шодибой чарчашни билмайдиган фавқулодда девкорлардан эди. Ойбек, О.в. шабадалар.

Девкор деҳқон тар. Улгуржи ер экувчи катта деҳқон. Девкор ишлар Тез суръатлар билан қилинган улкан ишлар. Бугунги девкор ишларимизни ҳеч қандай мезон билан ўлчаб бўлмайди. Газетадан. Девкор одим Тез ва улкан қадам; тез суръатлар. Республикамиз иқтисодийётининг девкор одимлар билан илгарилаётгани.. ушбу рақамларда ўз ифодасини топган. Газетадан. Девкор уста 1) тез ва улгуржи иш қилувчи уста; хунарманд. У фабриканинг зарбдори, Девкор уста бошчиси,

басма-басда ҳам. *Ф. Фулом*; 2) *тар.* бир қанча уста, халфа ва шоғирдларни ишлатувчи корхона эгаси.

ДЕВКОРОНА *реш.* Девкорларга хос йўсинда, ниҳоятда тез. *Бинокорлик девкорона бир суръат.. билан бормоқда эди.* *Ойбек, О.в. шабадалар.*

ДЕВОЛ *с.т. айн. девор.* *Тўққиз пахса эди чорбоғ деволи.* «Гулшанбоғ». *Девол устига девол, Девона бўлай дейман.* «Халқ дурдоналари».

ДЕВОЛЗАН *с.т. айн. деворзан.* *Келин чолга қараб: -Пахса урадиган йиғирмата деволзан топинг, — дебди.* «Олтин олма».

ДЕВОЛБОП *айн. деворбоп.* Республика-мизда *ғишт деволбоп материал сифатида ҳали асосий ўринни эгаллай беради.* Газетадан.

ДЕВОН I [ф. دیوان — шеърлар тўплами] Муайян бир шоирнинг радиф ва қофияларга риоя этган ҳолда алифбо сираси билан тартиб этилган шеърларининг (достонлардан ташқари) тўлиқ тўплами. *Навоий девони. Нодира девони.* ■ *Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг фортожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди.* «ЎТА». *Хуфтон намозидан сўнг.. пойчиноқ ёнига ўтириб, Фузулий девонини варақлар эди.* *А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ДЕВОН II [ф. دیوان — давлат идораси; суд маҳкамаси] *тар.* I Ўтмишда Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида амал қилган олий давлат амалдорларининг мажлиси. *Топдингиз, соҳиби девон бугун менга ноҳақ озор берди.* *М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

Девон қурмоқ Олий давлат амалдорлари мажлисини ўтказмоқ.

2 Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирикларнинг маҳкамалари; шундай маҳкама биноси. *Иккиси бирга девонга кирдилар. Ишга илгарироқ келган мирзолар ёзув билан машғул эдилар.* *А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Кундузлари Ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* *А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.*

3 Девонда ишловчи баъзи мансабдорларнинг унвони. *Худойберган девоннинг уйи ҳам Патракда эди.* *С. Сиёев, Ёруғлик.. иллонинг ёғини ялаган Мадраим девон олдида жинка (пакана) ип эшолмайди.* *Ж. Шарипов, Хоразм.*

Мирзойи девон Давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирзо.

4 Ҳозирда Ўзбекистонда: Президент томонидан тузилиб раҳбарлик қилинадиган, Президентнинг самарали фаолият юритишини таъминлайдиган ижро этувчи ҳокимият идораси.

ДЕВОН III [ф. دیوان — гилам тўшалган супа] *с. т.* Диван. *Девонда ёнбошлаб ётган Аббосхон Саидийнинг ҳурматига қимирлаб кўйди.* *А. Қаҳҳор, Сароб.*

ДЕВОНА [ф. دیوانه — телба, ақлсиз] 1 Ақлдан озган, эси паст; телба, савдойи. *Девондан ой боши сўрама.* *Мақол.* ■ *Бечора.. ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди.* *Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳужизман деса индаманг, девонага эътироз билдириб бўлмайду.* *М. Осим, Карвон йўлларида.*

2 *дин.* Аллоҳнинг васлига етишиш умидида зикру самога берилиб, бу дунё ишларидан воз кечган суфий, дарвешсифат одам. *-Ё ҳув, ё ман ҳув, пирим Нақшбанд девона кўлласинлар, — деб [қаландар] лаълини олиб бориб, чош бошида чўккалаб ўтирган имомнинг олдида кўйди.* *С. Айний, Қуллар. Йигит ўчоқ олдида келаётиб, зикрчиларни калака қилаётгандай такрорлади: Муллабозор девона, ҳақ дўст, ё олло! П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 *кўчма* Бирор мақсад, ҳаракатга тамоман берилиб, эс-ҳушдан ажралган. *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб. Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* *Ҳамза. Лайли ёримдан айрилиб Девона бўлдим, найлайин.* «Тоҳир ва Зухра». *Ўзин афсун этиб, бўлди афсона, Девон битолмасдан бўлди девона.* Газетадан.

4 Хайр-садақа билан кун кўрувчи; гадо, тиланчи. *Девона ҳам хуржунини бир йўқотади.* *Мақол. Бегона тупроқ — девона тупроқ.* *Мақол.* ■ *Дўстлар, бечора, қашиноқ, камбагал девонаман. Най чалиб, ҳар ерда ўқирман ғазал, девонаман.* *Муқимий. Ҳиммат қилиб, шу девона боланинг йўлига садақа қилишларингизни сўрайман.* «Гулдаста».

5 *с.т.* Эрқалатиб гапирганда ёхуд ҳазил тариқасида “жиннивой”, “тентаквой” каби маъноларда ишлатилади. *-Девона бўлдингми? — деди Сафар чўтир ранги оқариб.* *Ойбек, Кўёш қораймас. Пул йўқ, девона, ниёда жўнайсанми? Ойбек, Танланган асарлар.*

ДЕВОНАВАЧЧА [ф. دیوانه‌چچه — девонанинг боласи] Қаландарнинг, тиланчининг,

гадонинг боласи, фарзанди. *Бозор халқи мендай тарки дунё қилган девонаваччани кўриб, қаландарларга бўлган ихлослари ҳаддан зиёда ошмоқда.* эди. *Ф. Фулом, Шум бола.*

ДЕВОНАВАШ [ф. ديوانه‌وش – девонага ўхшаш] *кт.* Девонасифат, девоналарга ўхшаган. *У шоир халқи девонаваш бўлади, деб эшитган-у, лекин ҳалигача гужумга боғланган шоирни кўрмаган эди.* *С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДЕВОНАВОР [ф. ديوانه‌وار – жинни, телба; телбаларча] **1** *рвш.* Девоналар каби, девоналардек, телбаларча. *Девонавор йиғламоқ.* ■ *Девонавор бўлдим ёрнинг дастидан, Шамшод излаб ошдим тоғлар устидан.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Девоналарники каби, девоналарникига ўхшаш. *Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. бироқ энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди.* *С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДЕВОНАЛИК 1 Эси пастлик, жиннилик. *Колхоз қандай бўлишини мен ўзим яхши билмагандан кейин, кишига ўзим билмаган нарсалар тўғрисида маслаҳат беришим девоналик бўлади, тақсир.* *А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 Хайр-садақа сўрашлик; гадоёйлик, тиланчилик. *Юрт эгаси девоналик қиларми? Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.* «Хушкелди».

ДЕВОНАСИФАТ [девона + сифат] Девонага ўхшаш, девона каби, девонамонанд. *Унинг ҳаёлпараст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар эди.* *М. Осим, Элчилар. Латофатнинг ўзи ҳам.. муҳаббат туйғусидан девонасифат эди ҳозир.* *Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.*

ДЕВОНБАЧЧА [ф. ديوان‌بچه – Тўқувчи уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа.

ДЕВОНБЕГИ [ф. + т. ديوان‌بېگى – маҳкама, девон бошлиғи] *тар.* **1** Бухоро ва Хива хонликларида девоннинг бошлиғи. *Хосхонада Муҳаммад Раҳимхон, вазири акбар Матмурод девонбеги, қозикалон, муфти – тўртовлон чой ичиб ўтиришарди.* *С. Сиёев, Ёруғлик. Маслаҳатим яхши англаб туринглар: Оталиқни девонбеги қилинлар.* «Муродхон».

2 Хон саройида кирим-чиқимни, пул ва озиқ-овқат ҳисобини олиб борувчи амалдор. *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган.. Шерназарбой Исломуҳжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди.* *Ж. Шарипов, Хоразм.*

ДЕВОНБЕК *айн.* **девонбеги.** *Хазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди.* *А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДЕВОНХОНА [девон + хона] *тар.* **1** *айн.* **девон 11 2.** *Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги каттадан кичик мирзо, муншилар янги бошлиқларини муборакбод қилгани ўринларидан кўзгалдилар.* *А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йўқит бошланди.* *Ойбек, Навоий.*

2 Бухоро хонлигида: суд, суд маҳкамаси, қозихона.

ДЕВОР [ф. ديوار – ғов, тўсиқ] **1** Бинонинг, уйнинг томни кўтариб турувчи ёки хоналарга ажратувчи тик кўтарилган қисми. *Уй девори. Хужра девори. Ёмонга суркансанг, доғи юқар, Деворга суянсанг – тупроғи.* *Мақол. Деворнинг сичқони бор, Сичқоннинг қулоғи бор.* *Мақол.* ■ *Хонанинг шифти ва деворлари кўҳсиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган.* *О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

2 Бирор ерни (боғ, ҳовли, кўрғон ва б.), ҳудудни ўраб олган ёки қисмларга ажратиб турадиган ғов, тўсиқ. *Чий девор. Пахса девор. Тахта девор.* ■ *Эъзозхон ўзини девордан отиб, холасиникига қочиб қутулди.* *Ҳ. Фулом, Машғал. Боғчаларни бир-биридан айирган деворлар кўринмас, ишқомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* *Ойбек, Танланган асарлар. Деворлар тағида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан бехабар яшнаб турарди.* *Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Бирор нарсанинг атрофини ўраб олган ёки уни бўлимларга ажратган қисми. *Ошқозон девори. Цилиндр девори.* ■ *Ҳатто қорин деворининг чап томонига бармоқ билан босилса, оғриқ унғ томонда сезилади.* *Ҳ.А.Ҳакимов, Ўткир аппендицит.*

Девор бўлиб қолмоқ *Кўрқинч ёки хайратдан ранги оқариб, серрайиб турмоқ. У [қиз] йигитга тикилиб турди-да, “ҳали шунақами?” деб юзига бир шاپалоқ туширди. Йигит юзини ушлаганча девор бўлиб қолди.* *У. Назаров, Биринчи учрашув. Деворга гапиряпманми? Гап уқмас ёки бировнинг гапига қулоқ солмайдиган, лоқайдлик билан қарайдиган кишиларга қарата айтилади. Деворга тапбур чертгандай* *Бировнинг гапи, насихати эътиборсиз қолганда ишлатила-*

диган ибора. - *Минг марта айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинлик қилиб қўйгин деб. Қайда, деворга танбур чертгандай.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор. **Девори қиёмат** Ҳеч нарса эшитмайдиган, қулоғи тамоман битган; гаранг, кар. **Деворнинг қулоғи бор** Ҳушёр бўлиб гапирмоққа ундаш. *Бас қил дейман, кўп гапирма беҳуда, Деворнинг ҳам қулоғи бор, гўё сўхта!* Ҳ. Олимжон. **Ранги девор бўлмоқ** Ранги оқармоқ ёки кулранг тусга кирмоқ (чарчоқ, қўрқув ёки газабдан). *У ранги девор бўлиб, қўлларини ўрикка тираб, қаддини ростлади, гўё икки опа-сингилга қарашга уялгандай.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Тўрт девор ичида яшамоқ** Ташқи оламдан, жамоатчиликдан ажралган ёки мажбуран ажратилган ҳолда ичкарида қуларча ҳаёт кечирмоқ. *Тўрт девор ичида яшаб адо бўлаётган Шаҳзодаҳон бир куни.. юзини паранг дурра билан ярим тўсиб, эшик тирқишидан ташқарига мўралади.* К. Яшин, Ҳамза.

4 қўйма Гап эшитмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; безбет. *Арзга қулоғингиз кар, тебранмас бир деворсиз.* «Гулдаста».

ДЕВОРБОП Девор қуриш учун яроқли; девор яшаш учун мос келадиган. *Республика қурилишларида деворбоп материалларга тобора кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда.* Газетадан. *Бу завод қум, гилдан деворбоп блоклар.. тайёрлаб, қурилишларга жўнатиб турибди.* «Ўзбекистон иқтисодий географияси».

ДЕВОР-ДАРМИЁН [ф. دیوار-دارميان — ўртадаги девор] **1** Ҳовли-жойлари ўртадаги битта девор билангина ажралган, ёнма-ён турувчи. *Атрофидаги девор-дармиён қўшнилари ҳамдардлик билдириб кетишди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Амакимнинг ҳовлиси бизга девор-дармиён бўлгани сабабли, отам мени шу Темирвой устага дам босиш учун шогирд қилиб бердилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Чегарадош, ёнма-ён. *Бухоро вилояти Самарқанд вилояти билан девор-дармиён қўшни.* ■ *Боғболо ахлдан, девор-дармиён қўшни бўлатуриб, ёлғиз Майрам тоғчи келмади азага.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ДЕВОРЗАН [ф. دیوارزن — девор урувчи, деворгар] Пахса девор урувчи уста.

ДЕВОРЗАНЛИК Девор уриш касби, деворкашлик. *Икки йилдирки, Муҳаммад-шариф ёз ойларида уста Холбоқи кал билан*

деворзанлик, аниқроғи, пахсакашлик қилади. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДЕВОРИЙ [ф. دیواری — деворга оид, деворга мосланган] **1** Деворга ёки девор учун ишланган, деворга мослаб танланган. *Деворий нақшлар.*

2 Деворга ўрнатиш ёки осиб учун мослаб ишланган. *Деворий соат даранглаб, ўн бирга занг урганда, Саидий ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Менинг илк ижодий машқим ана шу деворий газетадан бошланган.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ДЕВОРСИМОН Худди деворга ўхшатиб, девор каби, девордек. *Қор довон йўли ёқасига деворсимон уйиб ташланган.* Й. Шамшаров, Асарлар.

ДЕВОРСОАТ Деворга осиб қўйишга мўлжалланган соат. *Деворсоат унинг қолган умрини ўлчаётган сингари бир аллозда тақиллайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОРТАГИ Ёввойи гиёҳнинг бир тури.

ДЕВОРТЕШАР **1** Деворни тешишга, бузишга мўлжалланган. *Девортешар қуро-лар.* *Девортешар тўп.*

2 Деворни тешишга одатланиб қолган; ўғри. *Жудо бўлгунча дил севган ёрдан Тунги девортешар бўлганим маъқул.* С. Акбарий, Кўнги оҳанглари.

ДЕВОР-ТОШ Девор ва девор вазифасини ўтайдиган тўсиқлар, тошдан терилган девор. *Девор-тош ҳамин! Ошиб тушишнинг сира ўнқови йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовлилар теграсида девор-тош йўқ, на эшик, на қулф кўринади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДЕВПЕЧАК [ф. دیوپچک — ўралиб, чирмашиб, узайиб ўсувчи ўсимлик] Ўсимликларга, дарахтларга чирмашиб ўсадиган бир ва кўп йиллик зарарли ёввойи ўт; чирмовик. *Бир қарич девпечак неча таноб резаворни нобуд қилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВСАР [ф. دیوسار — девга оид; девга ўхшаш] Девга ўхшаш; девмонанд; ҳайбатли. *-Девсар одамлар қандай одамлар? — деб отамдан сўрадим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВСИМОН Девга ўхшаган; улкан, ҳайбатли. *Эй, Деснадан девсимон кечган, Эй, Днепр тўлақинин ичган..* Ҳ. Олимжон.

ДЕВСИФАТ [дев + сифат] Кўриниши девга ўхшаган; жуда улкан, ҳайбатли. *Бўйи бошқаларникидан анча баланд; гардани йўғон, сал пучуқ, девсифат йигит ўтирган ерида*

бир чайқалиб кўйди. Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари. *Девсифат киши тайтанглаб, маст бўлган туйдай, оғиз кўпиртириб келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕВХОНА [дев + хона] Девлар яшайдиган уй, девлар уйи; улкан хона. *Биз яшайдиган ҳужра "девхона" деб аталар эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВЧАРХ [дев + чарх] Хонаки пиллакашлик корхоналарида ишлатилувчи турли дастгоҳларни ҳаракатга келтирувчи улкан чарх.

ДЕВЮРАК Мард, баҳодир, жўмард; бағри кенг. - *Тўғри айтасиз, Қодирхўжа ака, уста ҳам девюрак, меҳридарё одам экан-у, билмай юрарканмиз-да, — деди Исмоилжон.*

Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЕВҚАДАМ 1 Катта-катта ташланган қадам; девларники сингари қадам. *Машина янги очилган ердан эгатга кириб кетди. Ҳўшимуқон девқадам билан унинг орқасидан эргашди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Меҳнатдаги улкан ютуқ(лар), ўзгаришлар. *Шу тўрт йил ичида қишлоқнинг маорифи девқадамлар билан илгарилайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕВҚОМАТ 1 Дев сингари улкан гавдали; жуда салобатли. *Шу пайт диванда ўтирган бир девқомат кишига кўзим тушди. «Шарқ юлдузи». [Кампир] Девқомат чол ёнида худди атак-чечак қилиб бораётган кичкина қизчага ўхшарди.* Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди.

2 кўчма Улуғвор, улкан, баланд бўйли. *[Кўёш] Кечга томон Салор ёқасида саф торган девқомат тераклар орқасига ўтиб кетди.* Газетадан. *Умурзоқ ота саданинг девқомат бўйига узоқ тикилиб турди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Бу девқомат, қудратли механизмлар бўлажак.. ГЭС барпо этиладиган жойни кафтдек текисламоқда.* Газетадан.

ДЕГАЗАТОР 1 Заҳарланган нарсани зарарсизлантирувчи аппарат; дегазация аппарати.

2 Дегазация иши билан шуғулланувчи киши; дегазация мутахассиси.

3 Заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи модда (мас. хлорли оҳак ва б.).

ДЕГАЗАЦИЯ [де.. + газ] Заҳарланган жой, ҳудуд ва нарсалар (кийим-кечак, қурол-аслаҳа ва ш.к.)ни заҳарли моддалардан тозалаш.

ДЕГАН 1 Демок фл. сфдш. *"Илм — игна билан қудуқ қазिश" деган қадимдан қолган мақол бор.*

2 Номли (исмли, фамилияли). *Қишлоғимизда.. Умринисо деган бир хотин бор эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Турсумбетов деган қирғизни полкда ҳамма билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Номи билан юритиладиган, аталадиган. *Днепр деган дарё. Халқ ўқитувчиси деган улуғ ном.* ■ *Мана, банка деган сўз чиқди. Кўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр; вексель деган сўз чиқди. Уни кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 ..деб аталадиган нарса, ҳодиса ёки шахс. *Аҳмад полвон дегани ким ўзи? ■ Кетмон деганини бир қиёмда чопади-да! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бола-чақага совғасалом деган нарсалар ҳам бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчирма гапни муаллиф гапи билан боғлаш учун хизмат қилади. *Қадимгилар: "Сабр қилсанг, гўрадан ҳалво битар", — деган.* ■ *[Қурбон ота] "Бир сиқим тупроғим бегона юрда қолиб кетмаса экан", деган ўйга борди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

6 Бирор кимса учун аталган, белгиланган. *..кампир ўзи келтирган сарполарни уйнинг юзига ёзди. Ичидан Сафаралига деган дўпти чиқди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

Айтгани айтган, дегани деган қ. айтмоқ 1. ..деган гап (ёки сўз) ..билан барабар, бошқа нарса эмас. *Орқага қайтиш — ўлим деган гап.*

ДЕГЕНЕРАЦИЯ [лот. degenerate — бузилмоқ, айнимоқ] **1** Организмдаги биологик ва психик белгиларнинг касаллик ёки бошқа омиллар туфайли ёмонлашуви; насл айниши.

2 биол. Хужайраларнинг ёки жонли организмларнинг бузилиш жараёни. *Томир ушлаб кўрилганда, унинг девори қаттиқ эканлигини сезиш мумкин: бу каби томир деворида дегенерация ҳодисаси бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕГРЕЗ [ф. *ديگ* — қозон + *ريز* < *ريختن* — «қуймоқ», «тўкмоқ» фл. ҳоз. з. шакли] Қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи (ясовчи) уста. *Дегрезларнинг кўмирини, чўянини ташийди, қолипини қуяди.* Ойдин, Бечора. *Дегрез отланади, кондуктор йўлда, Шофёр аллақачон тайёрдир рулда.* Т. Тўла, Асарлар.

ДЕГРЕЗЛИК 1 Чўян эритиш ва ундан буюмлар ясаш касби. *Менинг бобом дегрезлик билан шуғулланган.*

2 Дегрезлар яшайдиган ёки жойлашган маҳалла, жой. *Унинг отаси Обидхўжа вофурини дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ДЕГУНЧА *рвш.* Айтилиши билан, айтилган оннинг ўзида, ҳеч вақт ўтмай. *Ҳашнаш дегунча никоҳ ҳам бўлиб ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Бола йиғлади дегунча югуриб чиқади-да, яна ошхонага кириб кетади. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ДЕГУСТАТОР *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқловчи мутахассис; чашначи. *Қўшимнинг гапидан унинг вино заводига янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи – дегустатор вазифасида ишлашини билдим. “Муштум”.*

ДЕГУСТАЦИЯ [*фр.* degustation < *лот.* degustare – еб кўрмоқ; мазасини тотмоқ] *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқлаш, баҳолаш. *Халқаро ярмаркалар, дегустациялар, танловлар ва кўргазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медаль билан тақдирланган. Газетадан.*

ДЕДУКТИВ Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган; *зид. индуктив. Дедуктив хулоса. Дедуктив метод.*

ДЕДУКЦИЯ [*лот.* deductio – пайқаб олиш; хулоса чиқариш] *мнт.* Умумий ҳолатдан жузъий хулоса чиқарган ҳолда муҳокама юритиш; умумий ҳолатдан жузъий натижа чиқариш; *зид. индукция.*

ДЕЖУР [*фр.* de jour – бугун, бугунги кунга оид] **1** *эск. айн. навбатчи.*

2 *эск.* Дам олиш кунларида ёки тунда ҳам ишлайдиган муассаса. *Дежур аптека.*

ДЕЖУРЛИК *эск.* Навбатчилик. *Ётоқхонага дежурлик қилиш, пол ювиш.. каби ишларни астойдил бажарарди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДЕЗ- [*лот.* des.. – ..дан, ..дан ажратиш, холи қилиш] Бирор нарсани йўқ қилиш, узоқлаштиришни ёки унинг йўқлигини ифодаловчи олд қўшимча.

ДЕЗАКТИВАЦИЯ [*дез.. + лот.* activus – таъсирчан, фаол] Радиоактив моддалар билан заҳарланган объектлар (сув, озиқ-

овқат кийим-кечак, тупроқ, бино ва б.)ни тозалаш, зарар қилмайдиган ҳолга келтириш.

ДЕЗЕРТИР [*фр.* deserteur < *лот.* desertor – қочоқ] **1** Хизмат қилаётган ҳарбий қисмини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган ёки ҳарбий хизмат чақирувидан бўйин товлаган шахс; қочоқ.

2 Ўзининг фуқаролик вазифасини, давлат ёки жамоатчилик олдидаги бурчинини бажаришдан қочган шахс; қочоқ. *Тилингни тий, дезертир! А. Мухтор, Тугилиш.*

ДЕЗЕРТИРЛИК Ҳарбий хизмат бурчинини ўташдан бош тортишлик; қочоқлик.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ [*дез.. + лот.* insectum – ҳашарот] Зарарли ҳашаротларни махсус йўллар билан йўқотиш, қириш. *Фалла омборини дезинсекция қилиш. ■ Дезинсекция учун ДДТ (дихлордифенилтрихлорэтан) ишлатилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ДЕЗИНФЕКТОР Дезинфекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ [*дез.. + инфекция*] Зарарсизлантириш, хавфсиз ҳолга келтириш: юқумли касалликларни тарқатувчи микробларни махсус йўллар билан йўқ қилиш, тугатиш. *Дезинфекция қилмоқ. ■ Қанда дала тарқалган хоналарни 0,2 процентли трихлорофос эмульсияси.. билан дезинфекция қилинса, яхши натижа беради. «Фан ва турмуш».*

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАМОҚ Дезинфекция қилмоқ, зарарсизлантирмоқ. *Мунаввар бемор хотинни касалхонага етказиб келишлари биланоқ.. у ёқ-бу ёғини спирт билан дезинфекциялади. С. Анорбоев, Меҳр.*

ДЕИЗМ [*фр.* deisme < *лот.* deus – худо] *флс.* Аллоҳни дунёни яратувчи сифатида тан олувчи, аммо унинг табиат тараққиётидаги ролини инкор этувчи диний-фалсафий таълимот. *Пантеизм ва деизм ўрта аср шароитида илғор фалсафий ғояларни олға суришнинг энг муҳим шакли эди. «Гулистон».*

ДЕЙИШМОҚ 1 Демок фл. бирг. н. *Келини келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади. Ойбек, Танланган асарлар. “Унақа дилбар жувон энди қаёқда!” – дейишади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 *кам қўлл.* Бир-бири билан айтишмоқ, сан-манга бормоқ. *Мен кеча Умарали билан дейишиб қолдим.*

ДЕКАБРЬ [лот. december – ўнинчи; ўнинчи ой < юн. deka – ўн] Янги ҳисобдаги календарь йилининг ўн иккинчи ойи. *Декабрь ойи.*

ДЕКАДА [фр. decade – ўн кунлик < юн. dekas, dekados – ўнлик; ўнталик] 1 Ўн кун, ўн кунлик давр. *Январь ойининг биринчи декадаси.*

2 Бирор нарсага бағишланган ўн кунлик, ўн кун давомида ўтказиладиган тадбир. *Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси.* ■ *Бизнинг юртимизда кўнгина халқларнинг адабиёт ва санъат декадалари ўтказилган. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ДЕКАДЕНТ [лот. dekadentia – таназзул; тушкунлик] Декадентлик оқимига мансуб киши, декадентлик тарафдори. *Декадент шоир.* ■ *Танқидий реализмнинг буюк намоёндалари бўлган бу ёзувчилар.. декадентларга қарама-қарши улароқ, гуманизм ва демократизм ғояларини тараннум этганлар. «ЎТА».*

ДЕКАДЕНТЛИК 19-аср охири ва 20-аср бошларидаги Европа маданиятидаги инқирозий ҳолатни (таназзулга юз тутиш, умидсизлик кайфияти, ҳаётдан бешиш ва ш. к.) умумий тарзда ифодаловчи ном.

ДЕКАН [лот. decanus – ўнбоши, ўнтя жангчининг бошлиғи] Олий ўқув юртида факультетнинг раҳбари. *Тўрдаги стол ёнида декан Зуфар Ҳакимович Ҳакимов ўтирибди. П. Қодиров, Уч илдиш. -Яхши эмас! – деканнинг кўзойнак орқасидаги жажжи кўзлари қисилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДЕКАНАТ 1 Олий ўқув юртларида декан раҳбарлигида факультетни бошқарувчи маъмурий-илмий бўлинма. *Яқин орада деканатдан руҳсат олиб, қишлоққа бораман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Шундай маъмурий бўлинма ўрнашган хона; идора. *Эшикларнинг бирида “Деканат” деган ёзувни кўриб тўхтайдди. “Гулдаста”. Йигитали юраги чопиб-чопиб, деканат томон кета бошлади. Д. Нурий, Осмон устун.*

ДЕКАНЛИК Декан вазифасини бажариш; декан мансабида бўлиш. *Менинг акам филология факультетида деканлик қилади. Ректор Эркин Алиевни деканликка тайинлади.*

ДЕКЛАМАЦИЯ [лот. declamatio – нотикликни машқ қилиш] Бадний асар ёки ундан олинган парчани чиройли, таъсирчан қилиб ёдаки ўқиш маҳорати ва шундай

ўқишнинг ўзи. *У товушини гуруллашиб, нотикона ҳаракатлар билан декламация қилди. Ойбек, Нур қидириб.*

ДЕКЛАМАЦИЯЧИ Бадний асар ёки ундан олинган парчаларни ифодали ва таъсирчан қилиб ўқиб берувчи, декламатор.

ДЕКЛАРАЦИЯ [лот. declaratio – маълум қилиш, билдириш, эълон қилиш] 1 Халқаро ҳуқуқда ва сиёсат соҳасида томонлар (бир неча ҳукуматлар, сиёсий партиялар, халқаро ташкилотлар ва ш. к.) тарафидан маъқулланган дастурий ҳужжат, муҳим халқаро воқеа, қонун ва б. юзасидан умум эътиборига етказиладиган баёнот; асосий умумсиёсий тамойилларни тантанали эълон қилиш. *Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик декларацияси.* ■ *Минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш бўйича декларация қабул қилдилар. Газетадан.*

2 Солиққа тортиладиган фуқаронинг муайян даврда олган даромадлари тури ва миқдори ҳақидаги маълумотномаси. *Аmmo бу ҳақда солиқ идорасига ўз вақтида декларация тақдим этолмадим. Газетадан.*

3 Почта орқали хорижга юбориладиган пул ва қимматбаҳо буюмларга уларнинг қиймати ва хил-хусусиятини кўрсатган ҳолда кўшиб жўнатиладиган почта ҳужжати.

4 Чегара орқали олиб ўтиладиган нарсалар, қимматбаҳо буюмлар ва уларнинг миқдори ҳақида божхонага тақдим этиладиган маълумотнома.

ДЕКОРАТИВ [лот. decor, decororis – гўзаллик, нафосат] Зийнат учун хизмат қиладиган, кўркемлик, гўзаллик бахш этадиган. *Декоратив ўсимликлар.* ■ *Бу ерда қатор монументал ва декоратив санъат намуналари бунёд этилди. Газетадан. Ўзбек халқи ўзининг кўп асрлик тарихида жаҳонга донг таратган ажойиб декоратив-безак санъатини яратди. «Фан ва турмуш».*

ДЕКОРАТОР Декорациялар ясовчи мухтаassis, рассом.

ДЕКОРАЦИЯ [фр. decoration < лот. decorare – безамок, безатмоқ] Саҳнада тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ўрни ва шароитини акс эттирадиган расмлар, архитектура иншоотлари, безак ва ш. к. мажмуи. *“Тоҳир-Зухра” қўйиладиган кун эди, биринчи парда-*

нинг декорациясини қуриб қўйдик. С. Аҳмад, Сайланма. Булар ҳақиқатга эмас, кўпроқ худди сахнадаги декорацияларга ўхшаб кетади. Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕКРЕТ [лот. decretum – қарор; тўхтам; ажрим] Олий ҳокимият органларининг, ҳукуматнинг қонун кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони. *Мазкур декрет қишлоқ-овулларда жуда тез, яшин тезлигида тарқалди. Ж. Шарипов, Хоразм. Бу ерда президент Носирнинг декрети эълон қилинди. Газетадан.*

ДЕКРЕТ ТАЪТИЛИ Ҳомиладорлик таътили. *Махсус комиссия Н. Шодиевнинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет таътилига ҳақ тўланадиган бўлди. Газетадан.*

ДЕКЧА [ф. دېچچە – қозонча] 1 Кичкина қозон, қозонча. *Юкимиз энгил: бир шолча, икки кўрпа-кўрпача, декча. С. Нуоров, Карвон. У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва биқирлаб қайнаётган эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

ДЕКЧА ҚАЙНАТМОҚ Эплаб-сеплаб, бир амаллаб қозон қайнатмоқ, кун ўтказмоқ. *Давлатлари соясида декчамиз қайнаб турпти. С. Айний, Дохунда. Шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатиш гамида бош оғритишарди. Ойбек, Навоий.*

2 *кўчма* Декчада пиширилган таом. *Хўжайиннинг қозонидан унда-мунда бир тотмасак.. йўқ, мойсиз бўлса ҳам, ўз декчамиз яхши. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДЕЛВАГАЙ шв. *Энгил ва юпқа қилиб тикилган халат; энгил уст кийим. Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дўндук, устида яшил бахмалдан бурма қилиб тикилган чиройли делвагай кийими бор эди. А. Қодирий, Жинлар базми.*

ДЕЛЕГАТ [лот. delegatus – юборилган, йўлланган] Бирор ташкилот, жамоа томонидан ваколатли қилиб сайлаб ёки тайинлаб юборилган вакил. *Делегат сайламоқ. ■ Бу ассамблеядан 39 мамлакатдан 200 дан ортиқ делегат қатнашди. «ЎГА». Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар қурултойига ҳам делегат бўлган эди. «Муштум».*

ДЕЛЕГАТЛИК Делегат вазифасини ўташ; делегат бўлиш; муайян ваколатга эгалик. *Делегатлик гувоҳномаси. Делегатликка сайланмоқ.*

ДЕЛЕГАЦИЯ [лот. delegatio – юбориш, тайинлаш] Бирор ташкилот ёки давлат томонидан белгиланган, юборилган вакил-

лар гуруҳи. *Савдо делегацияси. Чет эл делегацияси. ■ Худди ҳозиргидақа, қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ДЕЛИМИТАЦИЯ [де.. + лот. limitare – чегараламоқ, ажратмоқ] Давлат чегараларини тузилган шартномага мувофиқ тавсифлаш ва хариталаштириш асосида белгилаш; белгиланган чегараларни қайта кўриб чиқиш. *..Шунингдек, мамлакатларимиз ўртасидаги чегара делимитацияси билан боғлиқ масалалар хусусида сўз борди. Газетадан.*

ДЕЛО [р. делать – «қилмоқ», «бажармоқ» сўзидан] Бирор масала ёки шахсга оид расмий ва норасмий ҳужжатлар тўплами ва шундай ҳужжатларни сақлаш учун ясалган махсус папка; ҳужжатлар йиғмажилди; иш. *Шербекнинг делосида Назаров билан қизи тўғрисида ҳам гап бор эди. С. Анорбоев. Оқсой. Бўлмаса, сенинг ўзингни справка сифатида Мадумаровнинг делосига тириклайин ёпиштириб қўяман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

Дело очмоқ 1) бирор масала ёки соҳага оид ҳужжатларни тўплаб сақлаш учун алоҳида папка тутмоқ; 2) суд ва тергов органларида бирор судли иш юзасидан ҳужжатлар йиға бошламоқ. *Воқеа содир бўлган кунни Самарқанд шаҳар Сиёб районида.. жиний иш-дело очилди ва жиноятни фош этувчи манбалар шу папкага келиб тушаверади. Газетадан.*

ДЕЛЬТА I [юн. delta] 1 Юнон алифбосидаги тўртинчи ҳарфнинг номи.

ДЕЛЬТА II [юн. delta] *геогр.* Дарёнинг учбурчаксимон тармоқланиб, кўлга ёки денгизга қуйиладиган жойида ҳосил бўлган текислик (термин Нил дарёсининг денгизга қуйилиш жойи дельта ҳарфи шакли (Δ) га ўхшашлигидан келиб чиққан). *Амударёнинг қадимги ва ҳозирги дельтаси айниқса наст ерлардир. Н. Долимов, Ўзбекистон географияси.*

ДЕЛЬФИН [юн. delphis, delphinus] *зоол.* Китсимонлар туркумига мансуб, денгиз ва океанларда яшайдиган сүтэмизувчи ҳайвонларнинг бир тури. *Баҳор кезлари дельфинлар жуфтланиш палласига киради. «Фан ва турмуш». Дельфинлар, чағалайлар ўйини бизни зериктирмай борарди. Э. Охунова, Икки океан оша.*

ДЕЛЬФИНАРИЙ Дельфинларни ўрганиш, ўргатиш ва намойиш қилиш мақсадида қурилган бассейнли иншоотлар мажмуи. *Ботумидаги дельфинарийда мен дельфиннинг чўчқанинг хуриллашини эслатадиган товушини эшитдим.* «Фан ва турмуш».

ДЕЛЬФИНСИМОНЛАР Сутэмизувчилар синфининг тишли китлар кенжа туркумига мансуб оиласи.

ДЕМАГОГ [юн. demagogos – халқ доҳийси] У ёки бу мақсадга эришиш учун демагогиядан фойдаланувчи шахс.

ДЕМАГОГИЯ [юн. demagogia < demos – халқ + ago – бошлайман, олиб бораман] Куруқ ваъдалар бериш, лақиллатиш, хушомадлар қилиш йўли билан оммани ўзига мойил қилиш, улар ўртасида обрў қозонишга интилиш.

ДЕМАГОГЛИК Куруқ сафсата сотиб, куруқ, ёлғон гаплар айтиб, кишиларни лақиллатиш. *Демагоглик қилманг! Мен коллективимизнинг ўзига хос хусусиятини айтаяман сизга.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕМАК 1 Демок, айтмоқ, гапирмоқ. *Оз емак – тан соғлиқ, Оз демак – ҳикматга боғлиқ.* Мақол. ■ *Сеники маъқул демакка бизнинг тилимиз келмас, бу сўзинг ноўрин десак, ўлдирмай қўямас.* «Ёдгор».

2 *криш с.* Яъни, бундан чиқдики, бинобарин. *Демак, уни сиз ёзган экансиз-да? К. Яшин, Ҳамза. Демак, ёлғончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

3 *кесим өзф.* Билан баробар, ..га тенг. *Фаровон ҳаёт – бу гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт демакдир.* Газетадан. *Умр – бу асаб тасмаларининг – нервларнинг яшаши демакдир.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Йўлчи учун Мирзакаримбойдан силжиш – Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕМАККИ айн. **демак 2.**

ДЕМАРКАЦИЯ [фр. demarcation – ажратиш] Қўшни давлатлар ўртасида тузилган шартномага, битимга асосан мамлакатлар орасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

Демаркация чизиги *ҳарб., сиёс.* 1) вақтинча сулҳ пайтида урушувчи томонларнинг қўшинларини бир-биридан ажратиб турган муваққат чегара; 2) урушда енгилган мам-

лакат ҳудудини ишғол қилинган зоналарга бўлувчи чизиқ, доира.

ДЕМАРШ [фр. demarche – чиқиш, ҳаракат, хуруж] Бир ҳукумат ёки унинг органларининг бошқа ҳукумат (ёки ҳукуматлар)га илтимос, норозилик, огоҳлантириш ёки бошқа хил баёнотлар билан муурожаат қилиши.

ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [де.. + лот. militaris – ҳарбий] Бирор давлат ёки ҳудудда армия сақлашни, қурол-яроғ ишлаб чиқаришни, истеҳкомлар, ҳарбий базалар қуришни ман этиш; қуролсизлантириш. *Демилитаризация қилмоқ.*

ДЕМИСЕЗОН [фр. demaisons – йилнинг ўтиш даври]: **демисезон пальто** Баҳорда ёки кузда кийиладиган енгил пальто. *Лола янги демисезон пальто, кумушранг қоракўл телпак кийиб, бўйнига гўзал шарф ўраб чиққанди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ [де.. + фр. mobilisation < лот. mobilis – ҳаракатчан] 1 Уруш تامом бўлгандан ёки хизмат муддатини ўтаб бўлгандан кейин ҳарбий хизматдан бўшатиш ёки захирага ўтказиш. *Аскарларни демобилизация қилиш.* ■ *Ҳозир июни, июлда, йўк, августда демобилизация ҳақида буйруқ чиқса керак.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Қуролли кучларни, шунингдек, халқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳарбий ҳолатдан тинч ҳолатга кўчириш. *Қуролли кучларни демобилизация қилиш.* ■ *Уруш تامом бўлганидан кейин дарҳол мамлакатда қуролли кучлар кенг равишда демобилизация қилинди.* Газетадан.

ДЕМОГРАФИК Аҳолининг ўсиш (кўпайиш) суръати билан боғлиқ бўлган. *Демографик сиёсат. Демографик вазият.* ■ *Бозор муносабатлари ҳақида гап кетар экан, Ўзбекистондаги демографик вазиятни албатта ҳисобга олиш лозим.* Газетадан. *Айрим мамлакатларда эса демографик сиёсат умуман ишлаб чиқилмаган.* «Фан ва турмуш».

ДЕМОГРАФИЯ [юн. demos – халқ + grapho – ёзаман] Аҳолишунослик; бирор ҳудуд, мамлакат, бирдан ортиқ мамлакатлар ёки дунё аҳолиси ўзгаришларини (сони, географик тақсимланиши, таркиби, ўлиш, туғилиш жараёнларини) ўрганувчи фан тармоғи.

ДЕМОКРАТ 1 Демократия тарафдори, демократия учун, халқнинг сиёсий озодлиги

ва ҳуқуқи учун курашувчи; халқпарвар. *Муқимий, Фурқат ва Аваз Утарлар ўзбек халқининг демократ шоирлари эдилар.* Газетадан.

2 Демократик партиянинг аъзоси.

ДЕМОКРАТИЗМ Демократия ва унинг тамойилларини эътироф этиш ва уни амалга ошириш. *Демократизм тарафдорри. Демократизм тамойиллари. Демократизмнинг тантанаси.* ■ *Моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш демократизмни таъминлайди.* Газетадан.

ДЕМОКРАТИК 1 Демократия тамойилларига асосланган, демократияни амалга оширувчи. *Демократик давлат. Демократик жамият. Демократик ҳаракат. Демократик тузум. Демократик ислоҳот.* ■ *Мақсадимиз аниқ — бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган, эркин, очиқ демократик давлат қуриш.* Газетадан. *Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор.* Газетадан.

2 Демократия тамойилларини ҳимоя қилувчи. *Демократик ёзувчилар.* ■ *Демократик ёзувчилар прогрессив студентлар ва хайрихоҳ ўқимишли шахслар билан секин-секин яқинлашади.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕМОКРАТИЯ [юн. *demokratia* < *demos* — халқ + *kratos* — ҳокимият] 1 Фуқаролар эркинлиги ва тенглиги конституция ва қонунларда мустаҳкамланган, халқ ҳокимиятининг шакллари амалда ўрнатилган ва юзага чиқарилган сиёсий тузум; халқ ҳокимияти. *Демократия — бошқарувнинг барча босқичларидаги эркинликдир.* Газетадан. *Ошқоралик ва демократия — бу объективлик ва поклик демакдир.* «ЎТА».

2 Жамоа барча аъзоларининг фаол иштирокида раҳбарлик қилиш усули. *Партиянинг ички демократияси.*

ДЕМОКРАТЛАШМОҚ Демократия йўлига тушмоқ, демократия асосларига таянмоқ, демократик тамойиллар асосида барпо бўлмоқ. *Давлат бошқарувини демократлаштирмоқ. Қонуннинг демократлашуви.*

ДЕМОНТАЖ [де.. + фр. *montage* — қўтариш, ясаш, жойлаштириш] Бирор нарса, объект ёки асбоб-ускунани тайёр, яхлит ҳолатдан қисмларга, бўлақларга ажратиш, бузиш (таъмирлаш ёки бошқа мақсадларда). *Насослар, дизеллар, ҳамма қимматли механизмлар демонтаж қилинсин!* П. Қодиров, Эрк.

ДЕМОҚ 1 Ўз фикрини оғзаки ёки ёзма равишда ифода қилмоқ, айтмоқ; сўзламоқ, гапирмоқ. *Мен сенга нима деган эдим. Бу ҳақда китобларда нима дейилган? Углингиз сизга салом деди. Бедарднинг олдидан дардим бор демагин.* Мақол. *Ош келса, егин, Гап келса, дегин.* Мақол. *Тўқлик нелар дедирмас, Очлик нелар едирмас.* Мақол. ■ *Шундай дейишингизни билувдим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Энг оқил мавжудот инсон деймиз-у, баъзан одамнинг арзимаган нарсаса ақли етмай қолади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Бирор товуш, ун чиқармоқ. *Мушук миёв деди.* ■ *“Имм” деган овоз эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попушак “пу-пу-пуп-пишиш” деб кўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ғинг демоқ қ. **Ғинг.** Лом-мим демай қ. **лом-мим.**

3 Аталмоқ, номланмоқ; отга, номга эга бўлмоқ; атамоқ. *Марҳамат деган олти қиз бор экан.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аваз Сайфий деган таниш муллаваччани топди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кейин Ҳикматулла деган новча йигит сўз олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Бари бир, тақдир деган нарса, пайти келиб, ўзини кўрсатиб қуяркан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Биз томонларда майна деган қуш бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Ҳисобламоқ, санамоқ; билмоқ, ўйламоқ. *Одами эрсанг, демагил одами, Они ким йўқ халқ ғамидан ғами.* Навоий, Ҳамса. [Фазлиддин:] *Саккиз юз сўмни сиз билан биз пул демаймиз. Чиндан ҳам пул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир ким ҳам онасини, волидасини севмайди дейсиз!* Газетадан.

5 ..деб ўйламоқ, фараз, мулоҳаза қилмоқ. *Шундай ҳам дейлик. Боринг, эртага самолёт учмайди дейлик. Хайр, шундай ҳам денг.* ■ *Шовқин солманг, биров эшитса, нима дейди!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳа, энди битта-яримта ўртоғиникида қогандир-да, дедик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Нима дейсиз? 1) қандай маслаҳат бера-сиз?, қандай фикр билдирасиз?, қандай (нима) деб ўйлайсиз? *Балки ғами, ҳасрати озаяр, нима дейсиз?* Ойбек, Танланган асарлар; 2) нима ҳам қилар эдингиз, қўлингиздан нима ҳам келар эди. *Шариат ўзи йўл*

топиб беради. Йўлни хотинингизнинг ўзи топиб келиб, сизни опчиқиб кетса, нима дейсиз? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Истамоқ, хоҳламоқ. *Нима десанг, албатта муҳайё қиламан. Душман нима демайди, тушга нималар кирмайди.* Мақол. ■ *Уй ажратамиз дедингиз-у, мен йўқ дедимми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхонга нознеъмат тўлсин дейман.* "Гулдаста". *...халқ учун ишлаганларга жонимни берсам дейман.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Танламоқ, бирор кимсага ёки нарсага тарафдор бўлмоқ, мойиллик билдирмоқ. *Ё мени де, ё уни де.* ■ *Мен сенинг тенгинг эмасман, Омоним бор, сени демасман.* Ҳ. Олимжон. *Ўзингиз йўлинг очиқ, кета бер, мен ота-онамни дейман, деган эдингиз-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 (шарт майли шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажаришга уринмоқ. *Гиламни кўтарай десам, жуда оғир экан.* ■ *Илгарилари уриб енгар эдим, энди урай десам, қочиб, томга чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Кўзини очай деса, қовоқлари оғирлашиб кетгандай туюлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

9 Ҳисобга олинмоқ, истисно қилинмоқ. *Отларнинг пишқиргани, ҳашаротларнинг чириллаши билан сой сувининг майин шилдираши демаса, атроф жимжит эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Сал чимирилган қошлари демаса, Авазнинг рафторидан бир нима англаш олиш қийин эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

10 Равишдош шаклида қўшма гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Энди Аваз халқни курашга чорловчи шеърлар битар деб, умид қиламиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 Буйруқ ва шарт майли шаклларида кириш сўз вазифасида келади. *Онам бечора, денг, мулла, ўзи жуда кам борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бечора капсанчилар, дейман, ер ўзларига қарашли бўлганда, шу ариқни ўша вақтда чиқаришса ҳам бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Яна, десангиз, иккита, сутлик оқ эчкилари бор.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бир (ёки ҳеч) нима демай Индамай, қаршилик кўрсатмай, сўзсиз. *Бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошиқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар. **..деганда** ..бўлганда, бўлгач, ўтгач. *Соат ўн икки деганда этиб келасан.* ■ *Бир ой деганда,*

ниҳоят, менбон бир штат топилиб қолди. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **..дегандай 1)** ..дейилгандек, дейилгани каби. *Ўз уйим, ўлан тўшагим дегандай, сиз ҳам қайтиб келибсиз-да;* 2) деган каби, ишора қилиб. *Ухўн дегандай, бош иргитди.* ■ *"Нима ишинг бор эди?" дегандек, унга тикилди.* С. Кароматов, Олтин кум. **Дегани деган** Ўз фикри, мулоҳазасини қабул қилдирадиган, айтганини бўлдирадиган. *У кишининг дегани деган, ҳеч ким бас келолмайди.* А. Мухтор, Туғилиш. **..дегунча** ..биланок; ҳамано. *Келди дегунча, менга хабар бер.* **..демай ёки ..демасдан** Суриштирмай, ҳисоблашмай. *Боши-кўзи демай ураверди. Ёз демасдан, қиш демасдан ишламоқ.* ■ **Қистаб кетиб боради, Кеча демайди, кундуз.** «Равшан». **Кўп деганда** Кўпи билан, ортиғи билан, кўп бўлса. *Бу ишга кўп деганда ўн кун керак.* **Кўрдим демайди 1)** унча-мунчага тўймайди, қонмайди. *Бир-икки коса овқатни кўрдим демайди;* 2) назар-писанд қилмайди. *Унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу йигит ҳам толиқар.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Менга деса** Мен учун бари бир, нима бўлса, бўлар. *Майли, менга деса, бу йил меҳнат кунимиз бир миридан тушсин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Нимага (ёки нега) десангиз с.т.** Сабаб шуки. *-Қойил, - дедим лабимни чапиллатиб, нега десангиз, шу пайт қовун егим келиб қолса бўладими?* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Нимага десангиз, ҳар бир мусулмонга маълумки, Мухаммад алайҳиссаломнинг қабри шарифлари бор у ерда.* Ойбек, Танланган асарлар. **Шундай денг 1)** баракалла, ана энди ўзингизга келдингиз; 2) ҳали гап шундайми! **Ҳаш-паш дегунча қ. ҳаш-паш.**

ДЕМПИНГ [ингл. dumping – арзон экспорт] *иқт.* Чет эл бозорини эгаллаш ва ундан рақобатчиларни сиқиб чиқариш мақсадида молни хорижда ўз мамлақатидаги ёки жаҳон миқёсидаги нархидан анча арзонга сотиш – рақобатли кураш воситаларидан бири.

ДЕНАТУРАТ [лот. denaturatus – табиий хоссалардан маҳрум бўлган] Маҳсуе заҳарли ёки бадхўр модда аралаштириб, инсон ичиши учун яроқсиз ҳолатга келтирилган ва фақат техникавий мақсадларда ишлатиладиган спирт. *Рангли ипак ва жун кийимдаги дазмол сарғайтирган доғ денатурат спирти билан кетказилади.* «Саодат».

ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ [фр. denaturalization – фуқароликдан маҳрум бўлиш] Фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум бўлиш; фуқароликдан чиқариш.

ДЕНГИЗ 1 Океаннинг қуруқликка таштаган ёки қуруқликка ёриб кирган бўлаги, океаннинг қуруқлик ёки орол ва ярим-ороллар билан ажралган қисми. *Орол денгизи. Болтиқ денгизи. Қизил денгиз. Денгиз ҳавоси. Денгиз флоти. Аҳмоқда ор бўлмас, денгизда – гузар.* Мақол. ■ *Ороллар ва яримороллар океанни айрим қисмларга бўлиб юборган, бу қисмлар денгизлар деб аталади. «Дунё қитъалари географияси». Денгиз суви-дек тиниқ кўзлари мулоим ва меҳр билан боқарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Кенг майдонни эгаллаган ва денгизга қиёс қилинган сунъий сув ҳавзаси. *Тошкент денгизи.* ■ *Чорвоқ денгизи худди узукка қўйилган мовий кўзга ўхшаб, яшинаб кўринади.* Газетадан.

3 кўчма Жуда катта уюм, тўда, оқим; бирор нарса билан қопланган кенг майдон. *Пахта денгизи. Қон денгизи.* ■ *Кимларнинг орқасида қамчи излари. Ҳали ҳам тўлқинлар қон денгизлари.* Ғайратий. *Кўм-кўк пахта денгизига қизгин иш борар эди.* Ойбек. О. в. шабадалар. *Перронда чайқалар одам денгизи. Кўзларда илтижо, меҳр ва ёлқин.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

Зангори (ёки кўк) денгиз Кенг осмон, само, фалак ҳақида. *Зангори денгизнинг тиниқ кўйиндан Кўм-кўк ой юзланиб, кулиб боқади.* Уйғун. *Кўк денгизнинг бир четида янги туғилган ой очилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 кўчма Оғуш, кучоқ; қуршов; асирлик. *Пулат ота шундай ички хаёллар денгизига сузиб, бойваччанинг кўнглини эритадиган гап тополмай, каловланиб турар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Хатни ёзган чоғингизда татом бир ўт ичида, ғазаб денгизига сузганлигингиз гавдаланиб, кўз ўнгимдан ўтди[лар].* А. Қодирий. Ўтган кунлар.

5 кўчма Миқдоран ва ҳажман туганмас, чексиз нарса ҳақида. *Билганинг дарё бўлса, Билмаганинг – денгиз.* Мақол. ■ *Павел Иванович илм бобида бамисоли бир денгиз.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДЕНГИЗЧИ 1 Денгиз флотига хизмат қилувчи киши. *Жиянингиз денгизчимиди? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Юк ташувчи*

ишчилар, Денгизчилар йиғилди. Барча кўзлар беғуноҳ Балиқчиға тикилди. З. Диёр.

2 айн. матрос.

ДЕНДРАРИЙ [юн. dendron – дарахт] Илмий, ўқув ёки маданий-маърифий мақсадларда барпо этилган, фақат дарахт ва буталар экилган очиқ майдон; ботаника боғининг таркибий қисми. *Ишчилар шаҳарчасидан дендрарийга кетаётган енгил машиналар ва автобусларнинг кети узилмайди.* Газетадан. *Бу дендрарий юқорида номи айтилган бирлашма ва Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника боғи ҳамкорлигида барпо этилган.* «Фан ва турмуш».

ДЕНДРИТ [юн. dendron – дарахт] анат. **1** Нерв ҳужайрасининг дарахтсимон тармоқланган ўсимталари – бошқа нерв ҳужайраларидан нерв турткиларини қабул қилиб олади.

2 мин. Бирор бир минералнинг тўлиқ ривожланган, дарахтсимон тармоқланган кристаллари.

3 кўчма Қорнинг дарахт ёки бутасимон шакллари. *Қор учқунларининг мураккаблашиб, сертармоқ бўлиб кетган дендрит шакллари чиройли манзара касб этади.* «Фан ва турмуш».

ДЕНДРОЛОГИЯ [юн. dendron – дарахт + logos – билим, тушунча] Ботаниканинг дарахт ва буталарнинг турларини ўрганадиган бўлими, соҳаси.

ДЕНДРОПАРК [юн. dendron – дарахт + ингл. park – атрофи ўралган боғ; кўриқхона] **1** Турли ўсимлик ва дарахтлар коллекцияси экилган катта боғ. *Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ботаника боғининг дендропаркидаги дарахт, бута ва лианалар 2500 турни ташкил этади.* «Фан ва турмуш».

2 Ана шундай дарахт ва ўсимликлар кучоғидаги дам олиш жойи. *Тошкент дендропаркида дам олдик.* ■ *Нисбатан иссиқ иқлимли ва серҳосил бўлган бу ерлар дендропарк учун айни муддао.* Газетадан.

ДЕНОМИНАЦИЯ [лот. denomination – қайта номлаш] Ҳисоб-китобни ихчамлаштириш мақсадида қоғоз пулларнинг қийматини пасайтириш; пул бирлигини қайта номламасдан йириклаштириш; эски пулни маълум нисбатда янги пулга алмаштириш.

ДЕНОНСАЦИЯ [фр. denoncer – эълон, маълум қилмоқ] Бирор давлатнинг ўзаро халқаро шартномани бекор қилиш, шарт-

номадан чиқиш ҳақида бошқа давлатни хабардор қилиши.

ДЕПАРА *шв.* Атроф, теварак. *Аммо депарада аҳолиси кўп қишлоқ бизниқи.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. Бир вақтлар шу депарада ҳамма нарса чаппасига айланарди. «Гулистон».*

ДЕПАРТАМЕНТ [*фр.* *departement* – бошқарма, идора] **1** Францияда ва бошқа айрим мамлакатларда энг йирик маъмурий-ҳудудий бирик.

2 Баъзи мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда, маҳкама, идора ва вазирликлар ёки улар таркибидаги бўлинмаларнинг номи. *Давлат департаменти (АҚШ Ташқи ишлар вазирлиги). Савдо департаменти. Давлат департаментининг баёнотига кўра, журналистнинг ўлдирилгани ҳақида маълумотлар келиб тушган.* Газетадан. *Иккинчи қаватдаги йўлакда департамент ноизири қабул қилишини кутиб, анча вақт ўтирадилар.* Мирмуҳсин, Чодралти аёл.

3 Баъзи халқаро ташкилотларнинг бўлинма ва шохобчалари. *Маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотнинг [ЮНЕСКО] Табиёт фанлари департаменти учрашув учун Тошкентни танлади. «Фан ва турмуш».*

ДЕПЕША [*фр.* *depesche* – шошилинч хабар] Расмий шошилинч хабар, шошилинч (дипломатик ёки ҳарбий) маълумот. *Бисмарк уруш чиқаришни кўзлаб, ўз қиролининг француз элчиси билан суҳбат қилганлиги ҳақидаги депешани.. матбуотда эълон қилди. “Янги тарих”.*

ДЕПИЛЯЦИЯ [*лот.* *depilare* – сочни, тукни йўқотмоқ, тўкмоқ] Бошдаги ярачақани даволаш ёки косметика мақсадида сочни тўкиш.

ДЕПМА *шв.* Далага сув чиқариш усуллари билан бири. *Хоразмдаги сув чиқаришининг энг оддий усуллари “сепма”, “депма” ва “нова” деб аталади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ДЕПО [*фр.* *depot* – омбор] **1** Транспорт воситалари (паровоз, трамвай, троллейбус вагонлари) турадиган ва жорий таъмирланадиган махсус бино, қорхона. *Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари Самарқанд-Бухоро туристик поездида мароқли сафар қилдилар.*

Газетадан. *Тошкентда йирик вагонремонт заводи, янги трамвай ва троллейбус деполари ишга туширилди.* Газетадан.

2 Ўт ўчириш машиналари турадиган бино.

ДЕПОЗИТ [*лот.* *depositum* – сақлашга қўйилган буюм; омонат] *мл.* Кредит муассасалари (банк, омонат касса ва ҳ.к.)га сақлаш ва фойдаланиш учун вақтинча қўйилган пул ёки қимматбаҳо қоғозлар. *Банкнинг жалб этилган депозитлари ҳажми ҳам кўнайд.* Газетадан.

ДЕПОЗИТАРИЙ [*фр.* *depositaire*] **1** Депозитларга эгалик қилувчи жисмоний ёки юридик шахс. *Хўш, икки босқичли депозитарий тизимини яратишдан мақсад нима? Газетадан. Ўзбекистонда биринчи депозитарий.. 1994 йил 8 июнда ташкил қилинган. «ЎЗМЭ».*

2 Халқаро шартноманинг асл нусхасини, унинг тасдиқлангани ҳақидаги ҳужжатларни сақловчи давлат ёки халқаро ташкилот.

ДЕПОЗИТОР Банк, омонат касса ва ш. к. га пули ёки қимматбаҳо қоғозларини қўйган шахс ёки ташкилот.

ДЕПОНЕНТ [*лот.* *deponens, deponentis* – жойлаштирувчи, сақлашга қўювчи] **1** Сақлаш учун давлат муассасасига қимматбаҳо буюм ёки маблағ қўйган шахс ёки ташкилот.

2 Бирор сабабга кўра қорхона ёки муассасадан ўзига тегишли бўлган пулни ёки тўловни ўз вақтида олмаган жисмоний ёки юридик шахс ва олинмаган ана шундай маблағ.

ДЕПОРТАЦИЯ [*лот.* *deportatio* – бадарға қилиш, ҳайдаш; сургун] Ижтимоий, сиёсий жиҳатдан хавfli киши ёки кишиларни доимий яшаш жойидан кўчириб, ҳайдаб юбориш; бадарға, сургун қилиш (жиноий ёки маъмурий жазо чораларидан бири). *..халқларни депортация қилиш ва мажбурий кўчириш, урбанизация жараёнларининг фаоллашуви ва бошқа омиллар таъсир кўрсатган.* Газетадан.

ДЕПРЕССИЯ I [*лот.* *depressio* – эзилиш, босилиш] **1 тиб.** Тушқунликка берилган руҳий ҳолат; оғир руҳий ҳолат.

2 иқт. Хўжалик тизимида, ижтимоий фаолият соҳасида юз берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик, ўсишдан тўхташ ҳолати.

ДЕПРЕССИЯ II [*лот.* *depressio* – пасайиш, чуқурлашиш] *геол., геогр.* Куруқликнинг денгиз сатҳидан паст қисми.

ДЕПСАМОҚ айн. депсимоқ. *Ҳар бир тоза ниятли кишининг муқаддас бурчи — йиқилганини устига чиқиб депсаи эмас, балки қўлтиғидан олиб турғизиш, яъни хатосини дўстларча тузатишга ёрдам беришидир. М. Исмоилӣ, Одамийлик қиссаси. Халқ тарқалганда, Жуман писмиқнинг эзилган мурдаси депсалган қорға қоришиб ётар эди. М. Исмоилӣ, Фарғона т.о.*

ДЕПСИМОҚ 1 Севинган, дўқ урган, қўрққан, инжиқлик ёки бетоқатлик қилган ҳолда ер тепмоқ, ер тепиб турмоқ. *Ер депсиб йиғламоқ. ■ Жонон бировларнинг олдига бориб ер депсир, баъзиларга кўзини сузиб, қошини қоқарди. Газетадан. Тагидаги от сувлиқ чайнаб депсийди. Й. Шамшаров, Тошқин. Катта йўл ёқасида депсина-депсина, бирпас ўткинчи машина кутишиди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

2 Босиб-янчиб ташламоқ, оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, топтамоқ. *Мурдаларни эзиб, депсиб Бу қутурган оломон.. О. Ҳакимов, Достонлар. Қайсиям колхоз яйловга катта пода ҳайдаб утаётганида, чанқоқ пода булоққа ёпирилиб, уни депсиб ташлабди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 От ёки эшакни оёқ билан ниқтаб тезлатмоқ. *Ҳасан овчи тез бориб, эшакни ечдию, унга минди-да, икки оёқлаб депсиб, бу ажал қалғасидан тезроқ кетишга шошилди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

4 Тепмоқ, урмоқ (юраги, қон томири ҳақида). *Ҳаяжондан юраги депсиб ура бошлади. Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. Нурмат отанинг гапларидан кейин юрагим яна ҳам депсиб кетди. М. Раҳмонов, Инженернинг қайтиши.*

ДЕПСИНОМҚ 1 Депсимоқ 1, 3, 4 фл. ўзл. н. *У ақлдан озгандек депсинар, ерни муштлар эди. «Ёшлик». Уюрни безовта ва саросимали депсинаётган айғирлар ўраб туришарди. «Ёшлик». Шу орада, нима бўлдию, она кийик бир депсиниб, чопиб кетди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. От бошини қайириб, турган жойида депсиниб кўйди. М. Мансуров, Ёмби.*

2 Сесканмоқ, чўчиб тушмоқ. *Юрак депсиниб тушар даҳшатли ҳар хабардан. Ғ. Фулом. Муқаддам депсиниб, уйғониб кетди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

3 *кўчма* Қимирламоқ, силкинмоқ. *Газлада ер депсинганда, посёлкада ниҳоятти 13*

мингга яқин аҳоли яшарди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

4 *кўчма* Тебраниб, қалтираб қўзғалмоқ, юрмоқ. *Машиналар депсиниб, ҳансираб бормоқда. «Ўзбекистон кўриқлари». Қудратли машина депсиниб қўзғалди ва ерни шудгорлашни давом эттирди. «Ўзбекистон кўриқлари». Қудратли тепловоз қамчи еган отдек депсинди. Газетадан.*

Депсиниб турмоқ (ёки қолмоқ) Олдинга жилмай, бир хил ҳолат, даражада тура бермоқ. *Бир жойда депсиниб туриш — қолоқликка юз тутиш демакдир. М. Назаров, Жилвон жилвалари. Хатда шундай дейилган: «Афсуски, қурилиш ишлари депсиниб қолади». «Ўзбекистон кўриқлари».*

ДЕПУТАТ [лот. deputatus — вакил қилинган, юборилган] 1 Ваколатли давлат органига сайланган киши, вакил. *Олий Мажлис депутати. Халқ депутати. Депутат сайламоқ. ■ -Ўғлим, бу депутат дегани нимаси? -Депутатми, халқ хизматкори. -Йўқ, — деди хола бошини чайқаб, — депутат бу — нажоткор. «Гулдаста».*

2 Жамоа (гурух), ташкилот томонидан бирор топшириқни бажариш учун вакил қилинган шахс. *Қурултой депутати.*

ДЕПУТАТЛИК 1 Депутатга оид, депутатга хос; депутат бўлишлик. *Депутатлик ўрни. Депутатлик ваколати. ■ Депутатлик фаолияти кўп қиррали ва мураккаб ишдир. «Саодат». Ҳар бир сайлов округида икки-уч номзод депутатлик учун курашиди. Газетадан.*

2 Депутат ҳуқуқига, имтиёзига эга бўлишлик. *Депутатлик ҳуқуқи. ■ Халқ ўзига хизмат қилган кишилар номзодини депутатликка кўрсатади. Газетадан.*

ДЕРАЗА Бинонинг ташқаридан хонага ёруғлик тушиши, ҳаво киришига ва ташқарини кузатишга имкон берувчи, очилиб-ёпиладиган ойнали ром; ром. *Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Очиқ деразадан хонага ёз шамоли урди. Ғ. Мусаёнов, Ҳиммат. Аҳмад бригадир бўйини чўзиб, деразадан машинаси турган майдонга назар солди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Алимардон дераза олдида тик турганча, биринчи қорнинг ёғишини томоша қиларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДЕРАЗАСИМОН Дераза шаклидаги, деразага ўхшаш. *Дуконлар икки қаватли*

бўлиб.. ёруғлик тушиб туриши учун гумбаз саҳнида деразасимон панжарали туйнуқлар қўйилган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДЕРАЗАТОКЧА Уй деразасининг ичкари, баъзан ташқари ост томонига ёғоч ёки бошқа материалдан ясалган токча; дераза рафи.

ДЕРАЗАҚОПҚОҚ Деразани ташқаридан ёпиб, қоплаб турадиган, ёруғлик, иссиқлик кучини камайтирадиган эшиксимон мослама. Унинг хаёлини деразақопқоқнинг тақиллаши бузди. Т. Малик, Ажаб дунё.

ДЕРАТИЗАЦИЯ [фр. deratisation – каламушларни йўқ қилиш (rat – каламуш)] Юқумли касалликларнинг манбаи ва тарқатувчиси ҳисобланган, халқ хўжалигига иқтисодий зарар келтирадиган кемирувчиларни қириш, йўқ қилиш.

ДЕРИВАЦИОН **Деривация** I, II с. сфт. *Деривацион канал. Узбек тилининг деривацион конуниятлари.*

ДЕРИВАЦИЯ I [лот. derivatio – шохобча] I Сувни дарё ўзанидан бошқа ёққа (қазилган ариққа, каналга) солиб юбориш. *Деривация ишлари. Деривация иншоотлари.*

■ ..Сидқий деривация канали қурувчиларига раҳбарлик қиларди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 ҳарб. Отиш қуролларида отилган ўқ, снаряд ва б. нинг ўз йўналишидан ён томонга огиши.

ДЕРИВАЦИЯ II [лот. derivatio – ясалиш] тлш. Тил бирликлари (сўз, сўз бирикмалари ва б.) нинг ясалиши, ҳосил бўлиши. *Уларнинг функционал хусусиятини фақат деривация жараёни билан изоҳлаш мумкин. «ЎТА».*

ДЕРМАТИН [юн. derma; dermatos – тери, чарм] Ип газламанинг бир ёки ҳар иккала томонига эластик модда қоплаб тайёрланган, мебелсозлик, муқовасозлик саноатларида фойдаланиладиган сунъий тери. *Қамариддин дерматин қопланган эшикни тиқ-тиқ урди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Ўртада думалоқ стол, икки ёнида ялтироқ дерматин қопланган суянчиқли стул. С. Нуров, Нарвон.*

ДЕРМАТИТ [юн. derma; dermatos – тери] тиб. Терининг яллиғланиши, шамоллаши билан боғлиқ касалликларнинг умумий номи. *Қўлингизни асло хлорли оҳак эритмаси билан артманг.. аллергияк дерматит пайдо бўлиши мумкин. Газетадан.*

ДЕРМАТОЛОГ Тери касалликлари му- тахассиси, врач. *Хуллас, турли касалликларда соч тўкилишининг олдини олиш учун дерматолог ёки косметологларга мурожаат қилиш лозим. «Фан ва турмуш».*

ДЕРМАТОЛОГИЯ [юн. derma; dermatos – тери + logos – билим, тушунча] Тиб- биётнинг терининг аҳамияти ва тузили- шини, тери касалликларини ўрганувчи ва уларни даволовчи соҳаси.

ДЕСАНТ [фр. descente – тушиш; туши- риш] Душман ҳудудда жанг олиб бориш учун тузилган ва шу ҳудудга самолёт, вер- толёт, кемалардан туширилган қўшин. *Ҳаво десанти. Танк десанти. ■ Улар қураётган кўприкка немис десант ташлаганини ҳикоя қилиб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар. Сўнги икки йил десант қисмларида бўлдим. О. Ёқубов, Излайман.*

ДЕСАНТЧИ I Десант қўшинларда хиз- мат қилувчи аскар, жангчи. *Бизнинг бўлин- мамиз денгиз десантчилари группасига қў- шилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

2 кўчма Бирор гаразли мақсадда фав- қулодда жўнатилган шахс(лар). *Ўзбекистонда Марказ «десантчилари»нинг буюк давлат- чилик руҳидаги бебошликларига чек қўйилди. «Фан ва турмуш».*

ДЕСАТ(ИНА) с.т. эск. айн. *десятинна.* Бутун олинадиган ерлар: *Фарғона вилоятида қирқ десатинадан ортиқ.. эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Менинг бўталогимда ҳам икки де- сатча шундай кучсиз ерлар бор. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ДЕСЕРТ [фр. dessert – сўнги овқат; овқатнинг қолгани] Иссиқ овқатдан кейин ейиладиган ёки ичиладиган ширин таом (торт, конфет, ичимликлар, ҳўл мевалар ва ш.к.) *Десерт вино. ■ Нок ўзбек овқат- ларида, асосан, тармева, десерт сифатида ишлатилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қовунни, асосан, янги узиб келиб, десерт овқат сифатида истеъмол қилинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

ДЕСИКАЦИЯ [фр. desiccare – қуритиш, сувни йўқотиш] Ҳосил етилишини тез- лаштириш, уни машинада йигиб-териб олишни енгиллаштириш мақсадида экин- ларни ўсиб турган жойида махсус дорилар (десикантлар) билан қуритиш.

ДЕСПОТИЗМ [юн. despoteia – чеклан- маган ҳокимият] I Ҳуқуқи чекланмаган,

мустабид подшо бошлиқ бўлган давлат идора усули; истибод, мустабидлик.

2 Золимлик, зўравонлик қилиш, хўрлаш. *Достоннинг ота-она деспотизмига қарши ёзилган жойлари чин юрагидан чиққан бўлиб, фигоннинг ўткирлиги билан ажралиб туради.* «ЎТА».

ДЕСЯТИНА [р. десять – ўн] Метрик система қабул этилгунга қадар Россияда қўлланган, 2400 кв. саржинга ёки 1,09 гектарга тенг ер майдони ўлчови. *Унинг Бойсун беклиги қишлоқларида 500 десятинадан ортиқ серунум ери бўлган.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДЕСЯТНИК [р. десять – ўн] Қурилишда бир гуруҳ ишчиларнинг бошлиғи, ишбоши; ўнбоши. У [Зайнаб] икки йилдан бери Яқкачинордаги сув омбори қурилишида *десятник бўлиб ишларди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

ДЕТАЛЬ [фр. detail – тафсилот; мукамаллик] **1** Машина, механизм, асбоб ва шунингдек, умуман бирор буюмнинг қисми, бўлаги. *Машина деталли. Деталь ишлаш.* ■ *“Жигули” автомобили кузовига деталлар 12 мингта пайванд нуқталари билан бириктирилган.* «Фан ва турмуш». *Ҳар қандай радиоприёмник ёки телевизорнинг ичида албатта алюминийдан ясалган деталлар бор.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор иш, ҳодиса, сюжет ва ш. к. нинг кичик узвий қисми, тафсилоти. *Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлгач, характерлар этилгандагина ёзишга ўтирар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Умуман, майда деталлар ўқувчида ёзувчида ишонч уйғотади.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *Ҳикоя муаллифи ҳатто ҳаётдаги оддий деталларни ҳам тўғри кўрсата билмаган.* «ЎТА».

ДЕТАЛЛАШТИРМОҚ Бирор нарсани батафсил, ипидан игнасиғача мукамал ишлаб чиқмоқ, баён қилмоқ ёки аниқламоқ.

ДЕТЕКТИВ [ингл. detective < лот. detectio – очиш, фош қилиш; аниқлаш] **1** от Жиноий ишларни қидириш, очиш бўйича мутахассис; полициянинг яширин айғоқчиси; жосус; изкувар.

2 сфм. Жосуслар, яширин айғоқчилар, изкуварлар ҳаёти, саргузаштлари, мураккаб жиноятларнинг очилиши ҳақида ҳикоя қилувчи (бадий асар ёки фильм). *Саргузашт детектив асарларга ҳаммаша қизиқиш катта бўлган.* У. Норматов, Талант тарбияси. Ке-

йинги йилларда ўзбек адабиётида илмий-фантастик, детектив ва саргузашт адабиётига қизиқиш кучайди. «ЎТА».

ДЕТЕКТОР [лот. detector – оловчи, топиб оловчи] радио. Радиотехеникада: қабул қилинган юқори частотали тебранишларни (қулоққа эшитиладиган) паст частотали тебранишларга айлантириб берувчи қурилма. *Халил хузур қилиб керишидда, катталиги фишдай келадиган япалоқ детекторни қўлтиғига қистириб, ертўладан чиқди.* Газетадан.

ДЕТЕКТОРЛАШ физ. Модуляцияланган юқори частотали тебранишлардан товуш частотасига эга бўлган паст частотали тебранишларни ажратиб олиш жараёни.

ДЕТЕКТОРЛИ Детектори бор, детектори бўлган. *Чойхонада дотор, чанг, детекторли радиоприёмник, шахмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕТЕРМИНИЗМ [лот. determinare – аниқламоқ; чегараламоқ; қисмларга ажратмоқ] флс. Табиат ва жамиятдаги ҳамма ҳодисаларнинг умумий объектив қонуний алоқадорлиги ва сабабий боғланиши ҳақидаги таълимот.

ДЕТЕРМИНИСТ Детерминизм тарафдори.

ДЕТОНАТОР [лот. detonare – портламоқ] **1** махс. **1** Ўзи портлаб, бошқа портловчи моддани ҳам портлатувчи модда.

2 Портловчи моддалар асосий зарядини ўт олдириш (ёндириш) учун ишлатиладиган портлаткич, капсюль, пистон.

ДЕТОНАЦИЯ [лот. detonare – портламоқ] **1** махс. Портловчи модданинг бирор ташқи сабаб билан жуда тез портлаши ёки бошқа портловчи моддани портлатиши.

2 тех. Ички ёнув двигатели цилиндрида ёнилгининг жуда тез ва чала ёниши туфайли юз берадиган ҳодиса.

ДЕТРИТ [лот. detritus – ишқаланиб ейилган, эзилган, сийқа] **1** тиб. Ўлик тўқималарнинг парчаланиш маҳсули; чечакка қарши профилактик мақсадларда қўлланадиган (эмланадиган) дори.

2 Сув ҳавзаси тубига чўкадиган, сув ёки тупроқ таркибида бўладиган, таркиби ҳайвон, ўсимлик ва замбуруғларнинг чиринган қолдиқларидан иборат органик заррачалар.

ДЕ-ФАКТО [лот. de facto – амалда, ҳақиқатда] ҳуқ. Янги давлат ёки ҳукуматнинг

қисман (юридик жиҳатдан расмийлаштирилмаган ҳолда) эътироф этилиши.

ДЕФЕКТ [лот. defectus — камайиш; нуқсон] *айн. нуқсон, камчилик.*

ДЕФЕКТОЛОГ Дефектология соҳасида ишловчи шахс, дефектология мутахассиси.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ [лот. defectus — нуқсон + logos — таълимот] Педагогиканинг жисмоний ва руҳий нуқсонли болаларнинг ривожланиш хусусиятларини, уларга махсус таълим-тарбия бериш ва улардаги нуқсонларни йўқота бориш қонуниятларини ўрганувчи бўлими. *Республика Таълим марказининг дефектология бўлими мутахассислари ўтган йиллар ичида оилалардаги ногирон болаларни рўйхатга олиш.. ишини тугаллашди.* Газетадан.

ДЕФЕКТОСКОП Дефектоскопия чоғида ишлатиладиган асбоб, аппарат.

ДЕФЕКТОСКОПИЯ [лот. defectus — нуқсон + юн. skopeo — қарайман] Материал ва буюмларнинг кўзга кўринмайдиган нуқсонлари бор-йўқлигини аниқлаш учун қўлланадиган текшириш усуллари мажмуи.

ДЕФИНИЦИЯ [лот. definitio — таъриф; аниқ кўрсатиш] Бирор тушунчанинг нарса ва ҳодисаларга хос энг муҳим белгиларни акс эттирувчи қисқача илмий изоҳи; таъриф.

ДЕФИС [лот. divisio — бўлиш, ажратиш] Сўзнинг сатр охирига сигмай қолган бўғинини иккинчи йўлга кўчирганда ишлатиладиган, шунингдек, жуфт ва такрорий сўзлар қисмлари орасига қўйиладиган қисқа чизиқча (-).

ДЕФИЦИТ [лот. deficit — етишмайди] **1** *мл.* Даромадга қараганда харажатларнинг ошиб кетиши; танқислик. *Бюджет дефицити.* ■ *..ресурсларни тежаш сиёсатини ўтказмасак, ҳеч қачон дефицит балосидан қутула олмаймиз.* Газетадан.

2 *Етишмаслик, камчиллик, тақчиллик. Товар дефицити. Ёқилғи дефицити.*

3 *Етарли миқдорда бўлмаган, кам учрайдиган; камчил, тақчил; камёб. Дефицит мол.* ■ *Кошки мен дефицит — камчил молни билмасам.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. *..бу нарса ўзи дефицит.. лекин сиз учун биттасини амаллаб топамиз. «Ёшлик». Э. унақаси «жуҳуди» атласдай дефицит бўлиб кетган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЕФЛЯЦИЯ [лот. deflare — пуфлаш, шишириш] **1** *мл.* Пулнинг қадрини, сотиб

олиш қобилиятини ошириш мақсадида инфляция даврида чиқарилган ортиқча пул массасининг бир қисмини муомаладан чиқариш.

2 *геол.* Шамол учириб келган минерал заррачалар таъсирида тоғ жинсларининг емирилиши, силликланиши.

ДЕФОЛИАНТЛАР *қ.х., ким.* Дефолиация пайтида, даврида ишлатиладиган кимёвий моддалар (кальций цианамид, магний хлорат ва б.). *Дефолиантларнинг ҳаммаси ҳам токсик модда ҳисобланиб, мутлақо зарарсиз йўқ.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Улар кам заҳарли дефолиантларнинг янги турларини яратдилар.* Газетадан.

ДЕФОЛИАЦИЯ [лот. defoliatio < de.. + лот. folium — бар] *қ.х., ким.* Пахтани машинада териш олдидан теримни осонлаштириш учун ғўза баргларига дефолиантлар сепиб, уларни қовжиратиб, қуриштириб тадбири. *Дефолиация нималигини ҳар бир пахтакор яхши билади. «Фан ва турмуш». Дефолиация пахтани тез очилтириш, машина теримини оммавий равишда кучайтиришининг асосий омилдир.* Газетадан.

ДЕФОРМАЦИЯ [лот. deformatio — шаклни ўзгартириш, хунуклаштириш] Ташқи кучлар, температуранинг ўзгариши ва б. таъсири остида жисмнинг массаси ўзгармаган ҳолда шаклининг ёки ҳажмининг ўзгариши, бузилиши.

ДЕЦИГРАММ [лот. decem — ўн + грамм] Граммнинг ўндан бир қисми, улуши (0,1 г.).

ДЕЦИЛИТР [лот. decem — ўн + литр] Литрнинг ўндан бир (0,1 л.) қисмига тенг суюқлик ўлчов бирлиги.

ДЕЦИМЕТР [лот. decem — ўн + юн. metron — ўлчов] Метрнинг ўндан бирига тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Йил давомида пойабзалчилар 789,7 квадрат дециметр тери материалларини иқтисод қилиб қолишга эришдилар.* Газетадан.

ДЕШИФРОВКА [фр. déchiffre — маъносини ечмоқ, очмоқ] **1** Шартли белги (шифр)лар билан ёзилган нарсани таҳлил қилиб ечиш, маъносини билишга, ўқишга эришиш.

2 Номаълум ёки унча маълум бўлмаган ёзувларни, мас., Миср иероглифларини, миҳатларни ўқиш ва изоҳлаш.

ДЕ-ЮРЕ [лат. de jure — қонуний, расмий] ҳуж. Ҳукуматнинг расмий, ҳуқуқий ҳиҳатдан тўлиқ эътироф этилиши.

ДЕЯЙЛИК кам қўлл. айн. айтайлик.

ДЕЯРЛИ рвш. 1 Бирор нарса, ҳолат, миқдорга жуда яқин, шунга яқин деса, .. деб айтса, ҳисобласа бўладиган. У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бунақа териларни деяри кўрмаган эди. С. Аҳмад, Юлдуз. Бўри полвон ўйлаб қараса, воҳанинг деяри барча полвонлари жам бўлибди. Т. Мурод, Кўшиқ. Зиёфат деяри мажлисга айланиб кетди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳаммамиз деяри ҳар кун бир қошиқ иссиққа муҳтожмиз. А. Қодирӣ, Фирвонлик Маллавой.

2 Қарийб; тахминан; яқин. Ҳовлидаги нарсалар деяри ўзгармабди. Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол. Мен эса, орамизда пайдо бўлган муҳаббатнинг охир-оқибат тугашини деяри билардим. О. Мўминов, Хиёндаги уч учрашув.

ДЕЯРЛИК айн. деярилик.

ДЕҲҚОН [ф. دهقان — қатта ер эгаси, заминдор; қишлоқ ҳоқими] Асосий касби ерга ишлов бериш, экин экишдан иборат бўлган киши. Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулло бўлсанг, такрор қил. Мақол. ■ Қуёш нурларини ширин-шакар меваларга айлантирган бу ўзбек деҳқони. Шукрулло, Сайланма. Мен бизга экинларимни кўрсатай. Деҳқон кўзи билан қараб, мени яхшилаб танқид қилинг. Ойбек, О.в. шабадалар.

Колхозчи деҳқон тар. 1) коллективлаштириш даврида ўз хусусий ери, от-улови ва қишлоқ хўжалик асбоблари билан бирга колхозга аъзо бўлиб кирган деҳқон; 2) колхоз аъзоси. **Якка деҳқон тар.** Колхозга кирмай, ўз ҳолича, ўзи якка ҳолда деҳқончилик қилган киши. **Якка деҳқон хўжалиги.** **Ўрта (ёки ўрта ҳол) деҳқон тар.** Ўз ерларида ўзи ва оила аъзолари кучи билан деҳқончилик қилган киши. -Ўттиз саккиз кишининг кўни от-улови ўрта деҳқон бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сўнги уч ярим йил ичида якка хўжаликлардан эллик битта ариза тулиди. Буларнинг кўниси ўрта ҳол деҳқонлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕҲҚОНБОП Деҳқонларга, деҳқончилик қилишга қулай, мос. Деҳқонбон этик. ■ Бу йил август ойининг деҳқонбон бўлиб, сахий келиши кутилади. Газетадан.

ДЕҲҚОНЛИК Деҳқон касбининг номи; деҳқон бўлишлик.

ДЕҲҚОНПАРВАР [деҳқон + ф. پرور — парваришловчи, ғамхўрлик қилувчи] Деҳқонларни ҳурмат қилувчи, деҳқон учун қайғурувчи; деҳқонлар манфаати учун курашувчи. Султонқорини ёвонимизга чақирин керак: деҳқонпарвар, фуқаропарвар киши экан. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕҲҚОНСИФАТ [деҳқон + сифат] Кўриниши, хатти-ҳаракати деҳқонларникига ўхшаш; деҳқонларга ўхшаб кетадиган. Қорачадан келган, деҳқонсифат бу йигит Муниҳондан ўнгайсизланади. С. Зуннунова, Гўлак ҳиди. Биринчи ёрдамчи эса, бунинг тамоман акси: деҳқонсифат.. ёши ҳам бирор элликни қоралаган, гаплари кескин ва бежонсиз. М.М.Дўст, Лолазор.

ДЕҲҚОНЧАСИГА рвш. Деҳқонларга кас бир йўсинда, деҳқонлар сингари, деҳқонлардек. Йўлчи.. пешанасидан мўл-мўл оққан терни энг учи билан деҳқончасига артиб, ерга қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Хоналарни деҳқончасига безайман. «Муштум».

ДЕҲҚОНЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг ерга экин экиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси, зироатчилик. Қадимданоқ Амударё, Зарафшон, Сирдарё каби оби ҳаёт соҳилларида, гўзал Фарғона, Тошкент, Бухоро ва Хоразмнинг ибтидоий табиати бағрида деҳқончилик кенг тармоқ отган эди. К. Маҳмудов, Қизилқарли пазандалик.

2 Экин-тикин билан шуғулланиш касби, машғулоти. Деҳқончилик қилмоқ. Деҳқончилик — чилик-чилиқ, Бўлмаса, қуруқчилик. Мақол. ■ Ёз фаслида деҳқончилик қилади, саҳар кетиб, кеч келади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Экинзор, экин даласи. Анови настликда деҳқончилигимиз бор. Бемалол, ҳамма нарса ўзимиздан чиқади. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

ДЕҲҚОНЧУМЧУҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб сайроқи чумчуқ тури.

ДЖАЗ қ. жаз. Узи очик, лекин ипақ дарнардalари ёниқ деразалардан джаз-оркестр садолари учиб чиқади. П. Қодиров, Уч илдиз. ..лушти ранг чироқ ёниб турган каттакон бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЗОТ [р: «деревно-земляная огневая точка» (ёғоч-тупроқли ўт очиш нуқтаси) бирикмасининг қисқартирмаси] ҳарб. эск. Иккинчи жаҳон уруши арафасида ва уруш йилларида турли хил ўт очиш воситаларини жойлаштириш ва душман ўқ, снарядларидан сақланиш учун ёғоч, тупроқ, тош ва б. материаллардан қурилган мудофаа иншооти. ..ўт, сув, ўлим тўсиқларидан ўтиб, душман дзотларини парчаладик. Н. Сафаров, Оловли излар. *Тўсатдан дзот титраб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЗЮДО [японча дзю – юмшоқ, до – йўл] Спортнинг японча миллий яккама-якка кураш тури; ўз-ўзини ҳимоя қилиш тизими. *Спортнинг дзюдо тури аёллар ўртасида ҳам оммалашиб бормоқда.* Газетадан.

ДЗЮДОЧИ Дзюдо билан шуғулланувчи шахс. *Республикамиз дзюдочилари ҳам совринли ўринларни эгаллашга ҳаракат қилишди.* Газетадан.

ДИ- [юн. di – икки] Икки, иккилик, жуфтликни ифодаловчи олд кўшимча.

ДИА- [юн. dia – орасида, аро; орқали] Тўғридан-тўғри ҳаракатни, кириб боришни, бўлинишни, ўзаро яқинликни ифодаловчи олд кўшимча.

ДИАБЕТ [юн. diabetes < diabaino – ўтаман, ўтиб кетаман] тиб. Касалликларнинг кўп сийдирадиган турларининг умумий номи.

Қандли диабет Сийдикда қанд моддаси ажралиши ва қонда қанд миқдорининг кўпайишидан иборат касаллик. *Қандли диабетда ошқозон ости бези етарли миқдорда инсулин ишлаб чиқара олмайди.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Исмалоқ қандли диабетда ҳам фойда қилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИАГНОЗ [юн. diagnosis – аниқлаш, билиш] Беморни ҳар томонлама текшириб, унинг касаллигини аниқлаш; ташхис. *Диагноз қўймоқ (белгиламоқ). Врачнинг энг биринчи вазифаси – диагнозни аниқ қўйиш.* ■ *Аниқ қўйилган диагноз ҳаёт учун элик фоида кафолатдир.* Газетадан.

ДИАГНОСТИКА [юн. diagnostikos – аниқлашга қодир] Тиббиётнинг касаллик белгиларини аниқлаш, диагноз қўйиш усуллари ва тамойилларини ўрганадиган бўлими.

2 **Диагноз қўйиш, белгилаш.** *Қадимги юнон тилида “диагностика”нинг маъноси “билиш жараёни” демакдир.* «Фан ва тур-

муш». *Фаттоҳ Ўлмасбоев, диагностика хонасидан чиқиб, қорнини чангаллаганича, ўз палатасига кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДИАГОНАЛЬ [юн. diagonios – бурчакдан бурчакка борувчи] 1 *геом.* Кўпбурчакнинг кўшни бўлмаган икки бурчагини ёки кўпёқликнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизиқ.

2 Қия йўлли қилиб тўқилган қалин ип ёки жун газлама.

ДИАГРАММА [юн. diagramma – чизма, расм, шакл] Чизиқли кесмалар шаклида ифодаланувчи турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни тасвирловчи чизма, график тасвир. *Пахта ҳосилининг йилма-йил ўсиш диаграммаси.* ■ *Нусратбек бекорчиликдан куттиш зали деворларидаги диаграмма, лавҳаларга тақдор-тақдор тикилди.* С. Нуров, Нарвон. *Диссертациядаги тажрибалар диаграммаси ва диаграммада келтирилган рақамлар эса қандайдир ноаниқ, мавҳум.* О. Ёқубов, Диёнат.

ДИАКРИТИК [юн. diakritikos – фарқловчи]: **диакритик белгилар** тили. Алифбодаги шаклдош ҳарфлардан бирининг ости ёки устига ёхуд ўртасига, ёнига қўйиладиган, унинг қандай ўқилишини кўрсатадиган махсус белгилар.

ДИАЛЕКТ [юн. dialektos – лаҳжа, шева] Умумхалқ тилининг адабий тилдан маълум лисоний хусусиятлари билан фарқ қилувчи маҳаллий ёки ижтимоий кўриниши; лаҳжа. *Алишер Навоий асарлари лексикасида турли диалектларга оид кўплаб сўзларнинг ишлатилиши ҳам унинг тўпловчилик фаолиятдан нишондир.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТАЛ Диалект – лаҳжага, шевага оид. *Диалектал сўз.* ■ *Ўзбек тили диалектал жиҳатдан ранг-баранг ва бойдир.* «ЎТА». *Адабий тил диалектал хусусиятларни нивелировка қилади, эски системаларни эса бузди.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТИЗМ 1 Бирор лаҳжага (шевага) хос бўлган лисоний унсурлар (сўз, кўшимча ва ш. к.). *Бадиий асарларда.. ўзбек шева ва диалектларига оид бўлган сўзлар – диалектизмлар учраб туради.*

2 Умумий адабий тилга лаҳжалардан кирган сўз ва бошқа хил лисоний бирликлар.

ДИАЛЕКТИК Диалектикага асосланган. *Диалектик фалсафа. Диалектик тафаккур.*

Диалектик материализм. ■ Зотан, чинакам бадий асарда гоявийлик, типиклик, эмоционаллик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхлитликни ташкил қилади. «ЎТА».

ДИАЛЕКТИКА [юн. dialektike – суҳбатлашиш, баҳс қилиш санъати] **1** флс. Табиат, кишилик жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан.

2 флс. Табиат ва жамиятнинг абадий ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи ички зиддиятлари, қарама-қаршиликларини очиш ҳамда бу зиддият ва қарама-қаршиликлар ўртасидаги доимий алоқадорлик ва кураш моҳиятини аниқлашдан иборат фалсафий метод. *Материалистик диалектика.*

3 Бирор нарсанинг ҳаракати, ривожланиши, тараққиёт жараёни. *Тарих диалектикаси.* ■ Энди билсам, диалектика фақат китобда эмас, модда бор жойининг ҳаммасида бор экан. П. Қодиров, Уч илдиз. *Мана, сиз билан биз ҳам диалектика қонуниятларига бўйсуниб, катта ҳаёт йўлини босиб ўтдик.* Х. Фулом, Замин юлдузлари.

ДИАЛЕКТОЛОГ Тилнинг лаҳжа ва шева-ларини ўрганувчи мутахассис; шевашунос. *Ўзбек диалектологлари кейинги йиллари анчагина ишлари амалга оширишди.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ [юн. dialektos – шева + logos – билим, тушунча] Тилшуносликнинг халқ лаҳжа ва шеваларини ўрганувчи соҳаси; шевашунослик. *Ўзбек тилшунослигининг жуда ёш соҳаси – ўзбек диалектологияси.. бу соҳанинг юқори босқичи бўлган лингвогеография босқичига ўтди.* «ЎТА».

ДИАЛОГ [юн. dialogos < di – икки + logos – сўз; нутқ; тушунча] **1** Икки киши ўртасидаги оғзаки мулоқот, суҳбат.

2 Адабий асарда икки ёки бир неча персонаж ўртасидаги гаплашув, суҳбат. *Драмада драматик ҳаракат ва ҳаракатларнинг очилишида диалоглар.. муҳим роль ўйнайди.* «ЎТА».

3 Икки ёки бир неча киши ўртасидаги узлуксиз суҳбат, гаплашув шаклида ёзилган адабий асар.

ДИАЛОГИК Диалог асосига қурилган; диалогга оид. *Диалогик репликаларга қараганда монологда гаплар кўпроқ мустақилликка эгадир.* «ЎТА». *Оғзаки нутқнинг диалогик характери.* «ЎТА».

ДИАМЕТР [юн. diametros – кўндаланг ўлчам] **1** геом. Айлана ёки шарнинг марказидан ўтиб, унинг икки нуқтасини бирлаштирувчи тўғри чизиқ. *Марказдан ўтувчи ватар диаметр деб аталади.* «Геометрия».

2 Умуман юмалоқ нарсанинг ва тўғарақ юзанинг кўндаланг кесувчиси. *Кўёшнинг диаметри 1300 минг километрга яқин.* «Фан ва турмуш». *Яшин урган жойининг диаметри 5 метргача боради.* «Фан ва турмуш».

ДИАПАЗОН [юн. dia pason (chordon) – барча (торлар) орқали] **1** мус. Бирор чолғу асбоби ёки ашулани овозининг энг паст ва энг юқори чегараси орасидаги товушлар мажмуи.

2 кўчма Кўлам, доира, кенглик; нуқтаи назар. *Билим диапазони.* ■ Улар халқ достонларига ижодий ёндашиб, унинг тематик диапазонини кенгайтirdилар. «ЎТА». *Режиссёр актёрларни танлашда фақат уларнинг овоз тембрларига эътибор бериб қолмай, психологик диапазонини ҳам ҳисобга олган.* Газетадан.

ДИАПОЗИТИВ [диа.. + лот. positivus – мусбат] Проекцион фонарь ёрдамида кўрсатиш учун шаффоф пластинка ёки шишага, плёнкага туширилган рангли ёки оқ-қора фотосурат. *Париж университетининг профессори.. бизга бир даста диапозитивлар кўрсатди.* Газетадан.

ДИАСПОРА [юн. diaspora – тарқалиш; ёйилиш] Зўрлаб, мажбурлаб кўчириш, геноцид хавфи ва б. ижтимоий-тарихий, диний сабабларга кўра ўз ватанидан бошқа мамлакатда яшовчи этник гуруҳ. *Яҳудий диаспораси.*

ДИАТЕЗ [юн. diathesis – мойиллик] тиб. Моддалар алмашинуви жараёнидаги тузма нуқсон туфайли организмнинг у ёки бу касалликка мойил бўлиб қолиши.

ДИАФИЛЬМ [диа.. + ингл. film – парда] Умумий мавзу асосида бирлашган ва кинолентада муайян кетма-кетликда жойлаштирилган оқ-қора ёки рангли фототасвирлар. *..ота-оналар ва колхозчиларнинг ёрдами билан мактабга диафильм аппаратлари ва ленталари сотиб олинди.* С. Зуннунова, Олов.

ДИАФРАГМА [юн. diaphragma – тўсиқ] **1** анат. Сутэмизувчиларда ва одамларда кўкрак қафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган, мускул-пайдан иборат парда, тўсиқ. *Кўёшнинг гавда бўшлиғини*

иккига бўлиб турган мускулли нарда диафрагма деб аталади. «Зоология».

2 опт. Фотоаппарат ва бошқа оптик асбобларда ёруғлик оқимининг ўтишини камайтирувчи, чекловчи мослама.

ДИАХРОНИК тлш. Диахронияга оид, диахронияга асосланган. *Ўзбек халқ шева ва диалектлари ўзбек адабий тили билан ҳам диахроник, ҳам синхроник планда жуда узвий боғлиқдир.* «ЎТА».

ДИАХРОНИЯ [диа.. + юн. chronos – вақт, давр] тлш. Айрим тил ҳодисаларининг тарихан ўзгарган ҳолда изчил ривожланиш босқичлари: давр ўтиши билан тилда юз берувчи ўзгаришлар; тил тараққиётини вақт нуқтаи назаридан ўрганиш.

ДИВАН [ф. دیوان – подшо ўтирадиган курси] Ўтириш ва ётиш учун мўлжалланган суянчиқли, икки четгида дастаси ёки ёстиқчаси бўлган юмшоқ мебель. *Ҳар куни ишдан келаман-у диванга таппа ташлайман.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

ДИВЕРСАНТ айн. диверсиячи. *Эдгар ўртоқлари билан кўлаб диверсант гуруҳларни йўқ қилди.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯ [лот. diversio – бошқа томонга тортиш, чалғитиш] Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, портлатиш, вайрон қилиш мақсадида чет эл агентлари ёки душман ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган кўпоровчилик ҳаракати. *Душманлар очиқдан-очиқ диверсиялар қилишгача бориб етмоқдалар.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯЧИ Диверсия билан шуғулланувчи, кўпоровчи; диверсант.

ДИВЕРСИЯЧИЛИК Диверсия ҳаракатлари; кўпоровчилик.

ДИВИДЕНД [лот. dividendum – бўлиниши керак бўлган нарса] Акциядорлик жамияти фойдасидан акция эгаларига уларнинг акциялари миқдорига мувофиқ равишда белгили вақтларда тўланадиган ва уларнинг даромадига айланадиган қисми. *Йил якунига кўра, ҳар бир пай азсиси 66 минг сўмдан дивиденд олади.* Газетадан. *Ҳиссадорлар эса салкам беш йилдан бери дивиденд нимагини билишмайди.* Газетадан.

ДИВИЗИОН [лот. divisio – бўлиш, ажратиш, бўлим] **1** Артиллерияда, отлик қўшинларда ва бронетанк қисмларида 2–3 батареядан иборат тактик бўлинма.

2 Ҳарбий-денгиз флотида: бир турдаги бир неча кема ва катерлардан иборат қўшилма.

ДИВИЗИЯ [лот. divisio – бўлиш, бўлим] Баъзи хорижий мамлакатларда бир неча полк ёки батальондан, турли қўшин турларининг қисм ва бўлинмаларидан таркиб топган ҳарбий қўшилма. *Танк дивизияси.* ■ *Валиевни дафн қилаётганда, бутун дивизия йиғлади.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Суннат иш билан дивизия штабига келганди.* *Дивизия кўп қурбонлар берди.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ДИГАР [ф. دیگر – иккинчи, ўзга, ёт] эск. кт. Бошқа, ўзга; кейинги; бошқача. *Жигар – жигар, дигар – дигар.* Мақол. ■ *Дунёда фарқ бўлиб ўлгандир ёрим, Ёнбошимда йўқдир ёри дигарим.* «Нурали». *Бу дунёда жигаргаям, дигаргаям ишониб бўлмас экан.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

Намози дигар айн. намозгар 2.

ДИД [ф. دید – қараш, нигоҳ; кузатиш] **1** Гўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти. *Нозик дид.* *Дид билан кийинмоқ.* *Дидига тўғри (мос) келмоқ.* *Ҳар кимнинг диди бошқа, ҳар гулнинг ҳиди бошқа.* Мақол. ■ *Устунлар нақшинкор, бино пештоқларига дид билан ранг берилган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Ҳовлидаги орасталик уй эгасининг яхши дид эгаси эканидан далолат эди.* «Ёшлик». *Халқимизнинг китобга бўлган эҳтиёжи, эстетик диди ҳам ўсмоқда.* «Саодат».

Дидига ўтирмоқ Маъкул келмоқ. *Аёлнинг хушсуханлигига назандалиги ҳам, уй-рўзғор тутishi ҳам Роҳат холанинг дидига ўтиришди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

2 Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дидинга дид қўш, Фаросатингга – фаросат.* Мақол. ■ *Дунёдан умиди бўлмаган одамда дид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Дидини бермоқ Ўхшаб кетмоқ, ўхшаб кўринмоқ, ўхшамоқ. *Ўзи ёш бўлса ҳам, олтмиш яшар чолнинг дидини беради.*

ДИДА айн. дийда.

ДИДАКТИЗМ [юн. didaktikos – ибратли; таълим берувчи] нед. Ўғит-насихатга эгаллик, ибратлилик, насихатомузлик. *Дидактизм ғоялари.*

ДИДАКТИК Дидактика мутахассиси, дидактика ўқитувчиси.

ДИДАКТИК 1 Дидактикага оид, дидактика тамойилларига асосланган. Бундай ҳикоятлар маълум маърифий дидактик аҳамиятга эга. «ЎТА». Бобур ғазаллари ва рубойлари. унинг дидактик ва фалсафий фикрларининг изҳоридан иборатдир. «ЎТА».

2 кт. Ибрат бўладиган, ўғит-насиҳат берадиган, панд-насиҳат тарзидаги. Дидактик асар.

ДИДАКТИКА [юн. didaktikos – ибратли; ўргатувчи, таълим берувчи] Педагогиканинг таълим ва ўқитиш назарияси (мақсади, мазмуни, қонуниятлари ва тамойиллари), умумий метод ва шакллари ҳақидаги бўлими. Дидактика деганда, умуман, ҳар қандай фандан билим бериш жараёнида таълимнинг таъкиллий жиҳатлари тушунилади. «ЎТА». Навоий каби гигант санъаткорлар ижодида, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган. Газетадан.

ДИДБОН {ф. ديدبان – кўзни сақловчи; кузатувчи; хабар берувчи} ҳарб. Баландикдан туриб, чор-атрофни кузатиб, душман хавфидан огоҳлантирувчи одам. ...чўлдан бирон аломат кўринган ҳамон дидбон тезда бошқаларга хабар етказар, дарров хотин-қизларни кўчиармиз. С. Айний, Қуллар. Ҳў тепаликда бир дидбон кўринади. «Ёшлик».

ДИДБОНЛИК Кузатувчилик; дидбон вазифаси. -Биз, – деди деҳқонлардан бири, – навбат билан чўл этагига чиқиб, душманни кузатиб, дидбонлик қилиб туришимиз керак. С. Айний, Қуллар.

ДИДЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чамалаб, тахминлаб кўрмоқ. Эрталаб ўзи дидлаб қўйган баъзи аломатларига дуч келиб, тўғри йўлни топди. Ойбек, Куёш қораймас. Айтгандай, мен бир кишини дидлаган эдим. Лекин тўғри келармикан деб турибман. «Муштум».

ДИДЛИ 1 Гўзалликни, нафосатни ҳис этадиган, ундан эстетик завқ ола биладиган. Дидли одам. Юксак дидли санъаткор. ■ Юксак дидли, билимдон томошабин мазмунсиз қаҳқаҳадан кўра, мазмуни жилмайишни афзал кўради. «ЎТА». Нозик табиатли, нозик дидли бу аёл [Мукаррама опа] сахна кийимининг ҳам ижодкори эдилар. «Саодат».

2 Ақл-фаросатли, фаҳмли, идрокли. Ҳамма ёқда дидли, меҳрибон хотиннинг қўли сезилиб турар эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДИДЛИК айн. дидли. [Рене] Хушрўй, мулойим, дидликкина йигит экан. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ДИДСИЗ Ақл-фаросатсиз; бефаросат; хунук. Дидсиз ўтирган ерини ҳам чангитар. Мақол. ■ Хотиннинг устида узун, ранги униққан қора атлас кўйлак бўлиб. қалин лаблари дидсиз бўялган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Фаросатсиз, дидсиз, нодонда кўз доимо кўр, оёқ – шолдир. Нурбек, Умид йўли.

ДИД-ФАРОСАТ Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. Дид-фаросати бор аёл. Дид-фаросатга эга бўлмоқ.

ДИЕТА [юн. diaita – яшаш тарзи; овқатланиш тартиби] Бемор ёки соғ одамнинг маълум овқатланиш тартиби; беморнинг белгиланган овқатларнигина истеъмол этиши; парҳез. Диета сақламоқ.

ДИЕТИК Диетага, парҳезга оид. Диетик овқатлар. Диетик ошхона.

ДИЕТИК Диетани, парҳезни сақловчи; буюрилган парҳез овқатларни истеъмол қилувчи, парҳезчи.

ДИЕТОЛОГИЯ [диета + юн. logos – тушунча, таълимот] Тиббиётнинг соғлом кишиларнинг ёки турли хил касалликларда беморларнинг тўғри, оқилона овқатланиш тартибини ўрганувчи бўлими.

ДИЕТОТЕРАПИЯ [диета + юн. therapeia – парвариш; даволаш] Ҳар хил касалликларни махсус танлаб олинган маҳсулотлар билан, муайян тартибга риоя қилган ҳолда даволаш усули.

ДИЁНАТ {а. ديانت – дин, эътиқод; диний таълимот, ишонич} **1** Виждон, виждонлик, инсоф. Диёнати йўқ одам. ■ Бой деганда диёнат бўлармиди. С. Кароматов, Бир томчи қон. [Жамшид] Бегимқуловга инсоф, унинг хўжайинига диёнат тилаб, хонадондан чиқди. «Ёшлик». Дунёда диёнат ҳали мавжуддир, ҳали мард йигитлар яшаб юрибди. А. Орипов, Йиллар армони. Унинг раҳбарлигида барпо этилаётган мустақил ўзбек давлати уч забардаст асосда – диёнат, адолат ва интизом негизда қад кўтармоқда. Газетадан.

Диёнатини ютмоқ Виждонини сотмоқ, виждонсизларча иш тутмоқ.

2 Диний қонун-қоидаларга қаттиқ риоя этиш; диндорлик, тақводорлик. Бўтам, мўминлар Муҳаммад йўлидан чиқиб кетяпти. Хотинларда диёнат қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм. Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиши

чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, дин бор, диёнат бор. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Ислоҳ дини — бу ота-боболаримизнинг дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. Газетадан.

ДИЁНАТЛИ 1 Виждонли, инсофли; диёнати бор. *Пошшахоннинг иккинчи эри сўққабош, завод ишчиси, топгани бир оилани тебратишга етадиган диёнатли эркак эди.* Д. Нуров, Осмон устунӣ. *Яхшиямки, хоннинг ёнида диёнатли бир одам бор экан, шу киши жонимга ора кирди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қиладиган, тақводор. *Ҳар қандай хотин билан ҳам иноқ бўлавермаганининг ўзи ўта диёнатли, покдомон эканининг нишонасидир.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йўқ, қайси мусулмон, қайси диёнатли ота ўз фарзандини, яна беғуноҳ, қўй оғзидан чўп олмайдиган ўғлини “оқ” қилиб, даргоҳидан ҳайдар экан?! К. Яшин, Ҳамза.*

ДИЁНАТПЕША [диёнат + пеша] Диёнатни ўзига одат қилиб олган; ақл-идрок, инсоф соҳиб; диёнатли. *..Токи диёнатпешалардан ақл-идрок ўрганиб, имони бутун бўлиб қайтсин.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИЁНАТСИЗ 1 Инсофи йўқ, виждонсиз, шафқатсиз. *Ёнимга келма, инсофсиз, диёнатсиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган; бетавфиқ. *Диёнатсиз одам. ■ Шошмай тур, сенларга бир жазо берайки, бошқа сенга ўхшаган диёнатсизларга ҳам ибрат бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДИЁР [ا. ديار — уй, маскан; мамлакат; ўлка] **1** Мамлакат, юрт, ўлка. *Ҳур диёр. Она диёр. ■ Бектемирга нотаниш қандайдир қушлар гала-гала бўлиб, аллақайларга, гўзал, иссиқ диёрларга сафар қиладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Диёримизда бир-биридан гўзал, оромбахш ва шифобахш масканлар жуда кўп.* Газетадан.

2 Яшаш жойи, маскан. *Чупонлар диёрида одамнинг қадри ниҳоятда баланд эканини ҳиротликлар пайқаб ўтиришарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўчма Бирор нарса кўп бўлган, кўп етиштирилдиган жой. *Тилда дoston Фарғона — Инак пахта диёри.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 кўчма Олам, борлиқ; кучоқ, бағир. *У ёшлик чоғиданоқ меҳнат диёрига кирди.* Газетадан. *Унинг хаёли сирли, яширин завқлар*

диёрига учди. Ойбек, Танланган асарлар. *Эҳ, нақадар ахир бегоён Сукунат деб аталган диёр.* Р. Парфи, Кўзлар.

5 Диёр (эркаклар исми).

ДИЗАЙН [ингл. design — режа, ният; лойиҳа, чизма, расм] **1** Бадний фаолият тури — эстетик хусусиятларга эга бўлган нарсалар, саноат буюмларини лойиҳалаш, жойлаштириш, жиҳозлаш; бадний жиҳатдан лойиҳалаш, ташкил қилиш. *Дизайн соҳасидаги мутахассислар маҳсул олий ўқув юрталарида тайёрланади.* «ЎзМЭ». *Замонавий дизайн.. суратлар — буларнинг ҳаммаси [китобни] ёрқин нашрлардан бирига айлантирган.* Газетадан.

2 Шу асосда бажарилган ишларнинг умумий ҳолати, кўриниши. *Бино дизайни. ■ Яна бу ускуналар ўзига хос гўзаллик — дизайн яратиш билан ҳам эътиборга лойиқ.* Газетадан.

ДИЗАЙНЕР Нарса ва объектларни безаш, уларга расм чизиш, тасвир тушириш — дизайн билан шуғулланувчи шахс; дизайн бўйича мутахассис. *Бирор бир ҳинд дизайнерини яқинлаштиргани йўқ.* Газетадан.

ДИЗЕЛИ Дизель ўрнатилган, дизель кучи билан юрадиган. *Дизели трактор.*

ДИЗЕЛЬ [нем. немис ихтирочи инженери Р. Дизель (Diesel) исмидан] Суюқ ёнилғининг оғир турлари (мас., дизель ёнилғиси) билан ишлайдиган ички ёнишли двигателъ. *Кечаси билан гупилаб чиққан дизель шовқини тиниши биланоқ, симёғочларда чироқ ўчди.* С. Аҳмад, Саҳарларда. *Нарёқда қатор турган беишта дизель бараваар гуруллади.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

ДИЗЕЛЬ-МОТОР айн. дизель.

ДИЗЕНТЕРИЯ [лот. dis — йўқолиш, ажралиш, бўлинишни билдирувчи префикс + юн. ептегон — ичак] тиб. Йўгон ичакнинг яллиғланиши ва қон аралаш ич кетишидан иборат оғир юқумли касаллик; ичбуруғ. *Дизентерияга қарши кураш. Дизентерия микроблари. ■ Дизентерия — жуда хавфли юқумли касаллик бўлиб, унинг микроблари сувда узоқ вақт сақланади.* Газетадан.

ДИЗИЛАМОҚ “Диз-диз” товуш чиқармоқ. *Ҳар ёқда турли ҳашарот овозлари визиллайди, дизиллайди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДИЙДА [ф. دید — кўз] айн. кўз **1.** Боши айланиб, кўзи тинди. *Тўшакка беҳол чўзилди. Дийдасини ёш босди.* С. Сиёев, Аваз. *Юсуф*

билан Аҳмадбекнинг дийдаси намланди. «Юсуф ва Аҳмад». Унг кўлидаги дастрўмоли билан дийдасини артди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Дийдам устига Бош устига, хуш келибсиз. Сизнинг билан бўлсин энди давроним, Дийдамнинг устига, азиз меҳмоним. «Ширин билан Шакар». Кўйган қадамларинг дийдам устига. «Равшан». **Дийдаси бўш** Кўнгли бўш, раҳмдил; йиғлоқи. Тўғри, биз хотинларнинг дийдамиз бўшироқ бўлади, баъзан йиғи юракни бўштади. Шухрат, Шинелли йиллар. **Дийдаси юмшамоқ** Кўнгли бўшамоқ, раҳим келмоқ. ..лекин Халил бобонинг дийдаси юмшамади. «Ёшлик». **Дийдаси қаттиқ** Кўнгли қаттиқ, бераҳм; кўзига ёш келмайдиган. Мен эркакларнинг дийдаси қаттиқ бўлади, деб эшитар, ўзим ҳам шунга ишонар эдим. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Сен ўзингни етимча қилиб кўрсатмай кўя қол, дийдамиз қаттиқ, йиғлатолмайсан. А. Мухтор, Чинор. **Раҳматли онасининг дийдаси қаттиқ эмасди.** «Ёшлик». **Дийдаси қотмоқ** (ёки **қотиб қолмоқ**) 1) кўравериб кўникиб кетмоқ, кўрқмайдиган бўлиб қолмоқ. Ушанда ўлимни кўравериб, дийдаси қотиб қолган эканми.. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) йиғлайвериб кўз ёши куриб қолмоқ. **Йиғлайвериб, дийдаси қотиб кетди.** С. Аҳмад, Уфқ; 3) меҳрсиз бўлиб қолмоқ, безмоқ. Бундай қош-қовоқ қилиб, ҳадеб эрингнинг жиғига тегаверма. **Дийдаси қотиб, уйдан безийди.** С. Нуров, Нарвон. **Нури дийда, нурилийда** 1) кўз нури; 2) кўчма севикли фарзанд. Она нури дийдаси ва жигар-пораси Норматни жуда соғинганини.. ёзган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Кўзичоғим, алла, Нури дийдам, алла.** «Бойчечак». **Оби дийда, обидийда** Кўз ёши; кўз ёши тўкиш, йиғи. Бу гапни каллангдан чиқар, сен меникисан, оби дийдани йиғиштир! А. Мухтор, Асарлар. **Алқисса, обидийда қилиб, надарга жавоб бердимки:** ..нима қилсалар, соҳиб иштиёр ўзларидирлар». А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтарида.

ДИЙДАГИРЁН [дийда + гирён] Йиғили; йиғлаган, кўз ёши тўккан. **Дийдагирён бўлмоқ.** ■ Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди. **Дийдагирён бўлиб, бағри эзилди.** «Ширин билан Шакар». **Тарзинг кўриб, менинг кўнглим бузилди, Дийдагирён бўлиб, бағрим эзилди.** «Маликаи айёр».

ДИЙДИЁ 1 Хотинлар ўртасида ўқиладиган, айтиладиган “дийдиё” радиодифли шеър ёки шўх лапар тури. -*Орадан ярим соат ўтар-ўтмас дийдиё ўқиб, хотинларни йиғлатиб ўтирган дарвининг кўлини орқасига боғлаб, иягига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб ташладик, — деди Ҳошимжон. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. —Э, Салтанат отин, кўчада ҳам дийдиё ўқиб қолибсиз? — деди Башорат. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

2 кўчма Дард-ҳасрат; хархаша, инжиқлик. *Бинафшахон ҳамон дийдиё қилмоқда эди. М.М.Дўст, Галатепи қиссаси. Дийдиёси жонимга тегди. Баъзида кутаётганим Ёсуман аслида шу эмасми, деб ўйлаб кўяман. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Отамурод чуқур тин олди: худо берди унга. Бошланади энди. Роса дийдиёсини айтадиган бўлди. М. Мансуров, Ёмби. Шербек онаси ўзини кутаётганини пайқаб кулимсиради: яна ўша эски дийдиё — қачон уйланасанни бошласа керак, деб кўнглидан ўтказди. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 кўчма Куруқ гап, сафсата; ваъз-насиҳат. *Раҳмат, Эсонбой, дийдиё эшитишга тоқатим йўқ. Ш. Холмирзаев. Бодом қишда гуллади. Ҳар хил миш-миш, дийдиёларга қулоқ солган ҳам аҳмоқ, бунақа майда гапларни уйга ташиб келган ҳам аҳмоқ. С. Нуров, Нарвон.*

ДИЙДИРАМОҚ Совуқ қотиб титрамоқ. *Пошиа хола совуқдан дийдираб, тушга яқин қизиникига кириб келди. Д. Нурий, Осмон устун. Розия Сатторнинг кўлида совуқдан дийдираб турган болани кўрди. П. Қодиров, Эрк.*

ДИЙДОР [ф. دیدار — ташриф; учрашув; ташқи кўриниш, юз] **1** Кишининг юзи, жамоли, рухсор; башара. *Азизхон ҳеч кимнинг Лутфинисо дийдорига тўйиб қарашини истамасди. С. Аҳмад, Уфқ. Саккиз ойдан бери энди кўриб ўтирибман дийдорингизни. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўзим ололмайман гул дийдорингдан, Толган юракларга жон бўлур пайванд. Миртемир, Асарлар.*

2 кўчма Узоқ айрилик, соғинчдан кейин кўришиш, учрашиш. *Хат — ярим дийдор. Мақол. ■ Айрилиқларни кўравериб зада бўлган юраклар бу кутилмаган дийдордан ларзага тушди. «Шарқ юлдузи».*

3 кўчма Меҳрибонлик, гамхўрлик. *Нима қиласиз гўдакни ота дийдоридан маҳрум*

қилиб. С. Аҳмад, Уфқ. *Дўстлар дийдоридан ортиқ қувонч, фиरोқидан ортиқроқ ғам йўқ.* Газетадан.

Бола (ёки гул, мол) баҳона, дийдор **ганимат** Бирор нарсани важ қилиб, бирор мақсадни амалга оширмақ. *Соддасиз, саркор, соддасиз! Бола баҳона, дийдор ганимат, деган гани эшитганмисиз?* Уйғун, Асарлар. *Мол баҳона, дийдор ганимат қилиб, кўришиб олардим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Дийдор кўришгунча** Яна кўришгунча, хайр (хайрлашув ибораси). -*Дийдор кўришгунча, — деди у секин.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хайр энди, баҳорим, кўришгунча то дийдор.* А. Орипов, Йиллар армони. **Дийдор кўришмоқ** Узоқ айрилиқ, интизорликдан кейин учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Дийдор кўришар кун яқин. Аммо ҳужум қилаётир дилимга фиरोқ.* Т. Тўла. *Биз Сўнагул билан неча бор видолашиб, неча бор дийдор кўришдик.* А. Мухтор, Асарлар. *Жўраҳоннинг айтаётган ашуласи бахт ҳақида, муҳаббат ҳақида.. севгилиси билан дийдор кўришишни истаб, соғиниб юрган йигитнинг висол орзулари ҳақида эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Она ёлғиз ўғли билан дийдор кўриша олмади.* Газетадан. **Дийдор кўрсатмоқ** Ўзини намоён қилмоқ; кўриниш бермоқ, кўринмоқ. *Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор ўзинг, Лутфу карам қилдинг кулиб изҳор ўзинг.* Ҳабибий. **Дийдор очмоқ** Юзини очиб кўрсатмоқ. *Тўйлар муборак, э севгили ёр! Келдим иироқдин, оч менга дийдор.* С. Абдулла. **Дийдор — ганимат!** Бу ўткинчи дунёда тез-тез кўришиб, учрашиб турайлик, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Одам — омонат, дийдор — ганимат.* Мақол. **Дийдор кўшмоқ** Насиб қилмоқ. *Дийдор кўшса, қиёматда кўргаймиз.* «Холдорхон». **Дийдори ўчсин** (ёки **курсин**) қарғ. Афти курсин, қуриб кетсин. *Қорачироғингни ўчир, дийдори курсин!* Уйғун, Асарлар. *Таннозхон! Дийдоринг ўчсин сенинг!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Дийдорига зор бўлмоқ** Кимсани кўришга муштоқ бўлмоқ. *Лекин фақат дийдорингга бўлиб зор Тўпланишдик, ҳамма ортиқ беқарор.* Ҳ. Олимжон. **Дийдорига муяссар этмоқ** (ёки **қилмоқ**) Дийдор кўрсатмоқ, юз кўрсатмоқ. *Ўзири ўз дийдорига муяссар қилган қутлуғ ва шарофатли кун келди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Дийдорига тўймоқ** Соғинган ёки севган кишисини кўриб, васлига тўймоқ,

хумордан чиқмоқ. *У қанча-қанча термилса ҳам, эрининг дийдорига тўя олмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Вой болам-эй, келганингдан бери кўчадан кирмайсан, бундоқ бирпасгина дийдорингга тўйиб гаплашолмайман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Қиёмат дийдор бўлмоқ** Юз кўришмайдиган бўлиб кетмоқ. *Нуралиман, қон йиғлайман зор-зор, Отам қолди ушбу ишдан беҳабар. Шу сабабдан бўлдим қиёмат дийдор.* «Зулфизар билан Авазхон».

ДИЙДОРЛАШМОҚ Кўришмоқ, юзма-юз бўлиб суҳбат қурмоқ. *Навруз кунларида ҳар бир киши.. қариндошларини байрам билан муборакбод этади, дийдорлашишга ҳаракат қилади.* Газетадан. *Аваз чой дамлади. Катта минор тепасидан офтоб кетгунча икки дўст дийдорлашиб ўтирдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Улар шу тариқада бир неча дақиқа дийдорлашишди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ДИК тасв.с. Юқори томон йўналган ва жуда тез содир бўладиган, бир онли ҳаракат ҳақида. *Бурга дик этиб сакради.* *Бола дик (этиб) ўрнидан турди.* ■ *Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Шанба кунини ноғохоний бир хабар Поччажоновни ётган еридан дик турғизди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар, қиссалар. *Котиба раис кириши билан дик этиб ўрнидан турди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДИКАНГ-ДИКАНГ айн. **дик-дик** [Бола-лар] Бирпасда диканг-диканг сакраб келиб, қўлларидаги тутам-тутам бойчечакни ўқитувчига тақдим қила бошлади. П. Тур-сун, Ўқитувчи.

ДИКАНГЛАМОҚ Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дик-дик сакраб юрмоқ, ирғиш-ламоқ. *Мурод Ҳўжараҳмоннинг диканглаб кетаётганини завқ билан кузатди-да, кейин ашуласини баланд кўйди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДИКАНГЛАТМОҚ Дикангламоқ фл. орт. н. *Кўғирчоқни диканглашиб ўйнатмоқ.* ■ *Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглашиб етаклаб борди-да, ҳужжатларини тарих факультетига топшириб келди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДИК-ДИК Дик с. тақр. *Дик-дик сакрамоқ.* *Дик-дик юрмоқ.* ■ *Ёқутойим худди коп-токдай дик-дик этиб, эрига яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эчким тунроқни чангитганча дик-дик йўрғалайди.* «Ёшлик». 134

ДИКДИККА *шв.* Диккак. *Отга солди дикдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Равшан». Қурбон ҳам тўриқнинг дикдиккасини тагига солиб, эгарга бош қўйиб, чўғларга хомуш тикилиб ётарди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Дикдиккаси ипақдан, Сачоғида зумрадлар.* «Ойсулув».

ДИКИЛЛАМОҚ 1 Сакраганнамо, дикдик ҳаракат қилмоқ, дикир-дикир сакраб юрмоқ. *Дикиллаб турган улоқ чопқиллаб бориб, елинга ёпишди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Тамиллани кўрган.. мунчоқ кўзли кўзичоқ унинг олдида дикиллаб чопиб келди.* К. Раҳим. *Кўнгироқли кўзичоқ.*

2 Шошиб-пишиб, ўйноқилаб юрмоқ. *Анна Ивановнанинг майда қадам билан дикиллаб орқага қайтишидан унинг бу учрашувдан хурсанд эканлиги кўриниб турарди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ДИКИЛЛАТМОҚ 1 Дикилламоқ фл. орт.н.

2 Шошилтирмоқ, югуртирмоқ. *Элик-боши уни тезроқ қалъага дикиллашиб олиб боришига ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИКИР *тасв.* с. Дик-дик ҳаракат ҳақида.

ДИКИР-ДИКИР *Дикир* с. такр. *Дикир-дикир сакрамоқ.* ■ *Юнглари қирқилиб енгил бўлган кўй-кўзилар дикир-дикир сакрашади.* «Шарқ юлдузи». *Эрталаб балқонга чиқсанг, рўпарандаги каштан дарахтида олмахонлар дикир-дикир ўйнаб юради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Директорнинг розилигини олган уста бўлса, дикир-дикир ўйнар эди.* «Гулдаста».

ДИКИРЛАМОҚ *Дикир-дикир* ҳаракат қилмоқ, дикилламоқ. *Майна эшагини хишлади ва шу заҳотийёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қумтепаликлар бағрида кўм-кўк, хушхўр ўтларни еб семирган кўй-эчкилар, дикирлаб, чопқиллаб, сакрашиб юрган кўзичоқларни, тўя ва йилқиларни Жунаидхоннинг навқарлари ҳайдаб, чет эл чегарасига олиб боришарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДИККАЙМОҚ Тикка кўтарилиб турмоқ, тиккаймоқ. *Ҳозир у доим диккайиб турган сочларини хўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Тўламат мўйловнинг ўсиқ қошлари диккайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қулоғи диккаймоқ 1) қулоғи тик кўтарилмақ, чимирилмоқ. *Кўчадаги шарпани эшитган жийрон қашқанинг қулоқлари*

диккайди. С. Нуров, Нарвон. *Эшак бўрини кўрган заҳоти, қулоқлари диккайиб қотиб қолган, дами ичига тушиб.. юришига мажзоли қолмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *диққати тортилмоқ; қулоқ солмоқ.* *Шу вақт ичкаридан хотинларнинг фавқулодда қий-чув товушлари эшитилиб, иккисининг [Ҳожид ва Ҳасаналининг] ҳам қулоқлари диккайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИККАЙТИРМОҚ *Диккаймоқ* фл. орт. н. *От хуркиб, қулоқларини диккайтириб, орқага қочмоқчи бўлди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Табсириланиб кетганини Ражаб ака сезибди шекилли, мўйловини диккайтириб, кулимсиради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қулоғини шунча диккайтирса ҳам, хавфни Дадақўзи эмас, Ҳожимат сезди.* А. Мухтор, Асарлар.

ДИККАК *От* устига ташланадиган безакли, попукли ёпиқ; жул. *Давир, дикдикка (дирдикка, диккак) сўзлари фақат достонлар тилида учрайди.* «ЎТА».

ДИКОНГ-ДИКОНГ *шв.* *айн.* *диқанг-диқанг.* -Эҳ, маза, маза! – деб Попук севинчидан қуёндай диконг-диконг сакради. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДИКОНГЛАМОҚ *шв.* *айн.* *диқангламоқ.* *Ҳожид бува чойни ҳам кутиб ўтирмай, соат саккизларда диконглаб, кўчага чиқиб кетди.* Мирмуҳсин. *Ювошининг шўхлиги тутса, янги туғилган бузоқдай, диконглаб сакраб кетади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ДИКРАЙМОҚ Тикка бўлиб турмоқ. *Мўмин ака, худди думини биров босиб олган мушукдай хурпайиб, кўзлари чақчайиб, яккам-дуккам мўйлови дикрайиб турарди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ДИКТАНТ [лот. dictare – ҳадеб гапиравермоқ, такрорламоқ; айтиб туриб ёздирмоқ] *Имловий ва пунктуацион қоидаларнинг ўзлаштирилиш даражасини текшириш учун айтиб туриб ёздириладиган ёзма иш.* *Диктант ўтказмоқ. Диктант олмоқ.*

ДИКТАТОР [лот. diktator – қадимги Римда фавқулодда ҳолатларда сайланадиган, чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган шахс] *Чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган ҳоким, якка ҳукмдор, ҳокими мутлақ. Кромвель ҳарбий диктатор бўлиб қолди.* «Янги тарих». *Диктатор Пиночет халқаро суд ҳукмига топширилди.* Газетадан.

2 Бирор соҳада, масалада ўз ҳукмини, сўзини ўтказувчи шахс.

ДИКТАТОРЛИК 1 Чекланмаган ҳокимиятга эгаллик; диктатор мақомида бўлишлик.

2 Ана шундай ҳуқуқ берувчи лавозим, шароит. *Диктаторлик режими. Диктаторлик даври.*

ДИКТАТУРА [лот. dictatura — диктатор унвони; чекланмаган ҳокимият] Давлат бошқарувининг нодемократик усуллар билан амалга оширилиши; зўравонликка таянувчи чекланмаган ҳокимият; тоталитар режим. *Фашистик диктатура. Ҳарбий диктатура.*

ДИКТОВКА [лот. dictare — айтиб туриб ёздирмоқ]: **диктовка қилмоқ** 1) тингловчи ёзиб олиши учун бирор-бир матнни овоз чиқариб айтиб туриш. *Бўлмаса, сиз секин-аста диктовка қилинг, мен ёзиб олай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) с.т. бирор фикрни ёки хусусий фикрни амалга оширишга мажбурлаш. *Менга диктовка қилманг, нима қилишни ўзим биламан.*

ДИКТОВКАЧИ Бирор матнни ўзгаларнинг ёзиб олиши учун ёддан айтувчи ёки ўқувчи шахс. *Йигит бутун вужуди билан ишга берилиб кетди. Бунда унга диктовкачи қиз Раҳимахон айниқса кўмакдош бўлди.* Газетадан.

ДИКТОР [лот. dictor — сўзловчи, гапирувчи] Радио ёки телевизор орқали узатиладиган тайёр матнларни микрофон олдида ёки телекамера қаршисида ўқиб эшиттирувчи ходим; суҳандон. *Радиоузел диктори. Диктор бўлиб ишламоқ.* ■ *Диктор галаба тўғрисидаги хабарни қайта-қайта такрор-лаяпти.* Т. Ашуров, Оқ от. *Радиодан таниш дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Талантли дикторимиз Қодир Махсумов айниқса лирик шеърларни ўқиганда, киши қалби тўлқинланиб кетади.* Газетадан.

ДИКТОФОН [лот. dictare — айтиб турмоқ + юн. phone — товуш, овоз] Оғзаки нутқ, куй ва товушларни ёзиб олиб, қайта эшиттирадиган қўл аппарати. *Тошкентдаги “Тез ёрдам” клиникасида магнитофон, диктофон хизматларидан фойдаланиш йўлга кўйилди.* Газетадан.

ДИКЦИЯ [лот. dictio — талаффуз қилиш] Нутқ, кўшиқ ва декламацияда сўз, бўғин ва товушларни талаффуз этишининг аниқлик даражаси. *Унинг дикцияси яхши.* ■ *Юмористик образ яратишда ижрочилар мимика, диалог, дикция, грим, костюм, бута-*

фория каби театр элементларидан усталик билан фойдаланадилар. М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ДИЛ |ф. دل — юрак; қалб, кўнгил] 1 айн. **юрак 1.** *Дил уриши. Дил уйноғи. Содда сири — тилида, Писмиқ сақлар дилида.* Мақол. ■ *Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Дилим бақувват, қўлим юмуш қидиради.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 *кўчма* Кишининг ички руҳий дунёси, ички ҳис-туйғуларининг маркази, рамзи; кўнгил, қалб. *Муҳаббат — дил меваси.* Мақол. *Дилда бўлса, тилга келади.* Мақол. ■ *Киши дилини, киши ҳушини олиб қўядиган куй.* М. Исмоқилӣ, Фарғона т. о. *Азизхоннинг бу гапдан дили ёришиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Дил боғламоқ Кўнгил қўймоқ, дўстлашмоқ, яқинлашмоқ. *Савлатига боғма, ким номард экан, дил боғлама.* Ҳабибий, Девон. **Дил мулки** (ёки **кишварни**, **уйи**) Кишининг ички дунёси, бутун вужуди; кўнгил тўри. *Дил мулкида сенсан меҳри ховарим.* Ҳабибий, Девон. *Сухбати ҳикматга бой, дил кишварин обод этар.* Ҳабибий, Девон. **Дил овламоқ** айн. **кўнгил овламоқ** қ. **кўнгил.** **Дил оғритмоқ** Хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Дил оғритган — дўст эмас.* Мақол. ■ *Бир-икки киши Қарим отанинг дилини оғритди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Дил чигили** (ёки **ғубори**) Юракдаги орзу-армон, йигилиб қолган дард; дилхиралик. *Дил чигили ёзилсин, деб тоққайчи олиб, гулзорга кирдим.* Газетадан. *Ширин суҳбат билан дилларнинг ғуборини совурамиз.* Ойбек, Навоий. **Дил яраси** Кўнгилдаги ғам-алам, алам-аччиқ. *Бош яраси тузалса ҳам, дил яраси тузалмас.* Мақол. *Қозон қораси кетар, дил яраси кетмас.* Мақол. **Дил қуввати** Кишининг руҳини кўтарувчи, кишига мадад, дадиллик берувчи нарса. *Дилимнинг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **Дилдан** Жону дил билан, самимий, чин кўнгилдан. *Мен сизни дилдан севаман. Бизга ёзган хатида дилдан салом айтибди. Дилдан табрик этмоқ. Дили бузилмоқ (ёки **вайрон бўлмоқ**) айн. **кўнгли бузилмоқ** қ. **кўнгил 1.** **Дили оқ** Кўнглида кири йўқ, оқкўнгил, софдил. *Онанинг кўкраги битмас булоқдир, Дили оқ бўлгандан суги ҳам оқдир.* Ё. Мирзо. **Дили оғримоқ** айн. **кўнгли оғримоқ** қ. **кўнгил.** **Дили снёҳ** Кўнгли ранжиган, ниҳоятда хафа. *Тонгдан бери дилим**

сиёҳ: ёмон туш кўрдим. Ойбек, Қуёш қораймас. **Дили хуфтон** (ёки қоронғи, вайрон) Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди, ниҳоятда хафа. Кечагина дили хуфтон эди. Т. Малик, Қалдирғоч. **Дили вайрон бўлиб**, зор-зор йиғлагиси келди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Фақат Дилдорнинг дили қоронғи**, либоси қора эди. С. Аҳмад, Уфқ. **Дили қон** Юраги гам-гуссага тўлган; руҳан эзилган. *Мана шу дили қон, юзи заъфарон халқ чехрасидаги бир оний шодлик Қудратни ўзининг ёниқ, илқ бағрига тортарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғуломжон ҳам сувга ташна экон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Дили қора** (ёки кир) Кўнгли қора, нияти, мақсади бузук. *Дили қора – тили қора.* Мақол. *Ғийбатчининг дили кир, Фар-ўғрининг тили бир.* Мақол. **Дили ғаш айн.** кўнгли ғаш қ. кўнгли.

3 кўчма Кўнглидаги нарса (тилақ, мақсад, ният, ўй, фикр ва ш. к.). *Дили тўғрининг йўли тўғри.* Мақол. *Қўли қинғирнинг дили қинғир.* Мақол. *Чўпон дил қилса, такадан сунт олар.* Мақол. ■ *Дили яқин кишилар бир-бирининг кўнглидагини дарров топади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *От ҳам эгасининг дилини билгандай, битта-битта қадам ташлаб, сувлигини шиқирлатиб борар эди.* А. Қаҳвор, Қўшчинор чироқлари.

Аҳли дил 1) дин. тасаввуф кишиси, суфий; 2) ҳасраткаш, кимсанинг ҳасратига шерик бўла олувчи киши; 3) бировнинг дилидагини тушуна олувчи, суҳбатдош мақсадини яхши англовчи киши. *Бу замонда шеър тинглайдиган аҳли дил қолмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳли дилларга нозу фироқ ярашмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Дил розини айтмоқ** (ёки **изҳор этмоқ**) Кўнгли (қалб)даги истакларини изҳор қилмоқ. *Раиса эри билан орани очик қилиб қайтган йиллари.. турмуш қурайлик, деб дил розини айтган эркаклар бўлди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Нуқсонингни айтган дўстга дил розини изҳор этсанг арзийди.* Газетадан. **Дилга тугмоқ** Кўнглида, ичда, юракда сақламоқ, ичга солмоқ. *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Аммо ҳар нарсани ўйлаб, дилиннга тугма, хафақон бўлиб қоласан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир сирни дилиннга туг. Уч-тўрт кун ичида дараги чиқиб қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дилни ёрмоқ** Фикру ўйларини

ўртоқлашмоқ, сирларини айтмоқ. *Бугун боқсам, сен дилингни ёрасан, Неча вақтдан буйтиб сен оворасан.* «Эрали ва Шерали». **Рамзи дил** Кўнгли ишораси, кўнглидаги муддао. *Ҳали ҳам кўнгли аро борми деб ишқим асари, Рамзи дил олмоқ учун билгани мастон келадур.* Ҳамза. **Шарҳи дил қ. шарҳ.** **Қулфи дил қ. қулф.** **Қулфи дили очилмоқ қ. қулф.**

4 кўчма Кишининг хотири, эс, ёд, хаёл; кўнгли. *Тўртни ёзамиз, икки дилда. Дилимга бир гап келди. У гапларни дилимдан чиқариб юборганман.* ■ [Ғуломжон] *Қизнинг ўзини ҳам бир кўриб, суратини дилига чизиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бизларга, истасанг – шу, истамасанг – катта кўча, дейди.* *Тилида айтмаса ҳам, дилида айтади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз дилида Мутриб билан келишмади.* С. Сиёев, Аваз.

ДИЛАБГОР айн. **дилафгор.** Янгилик бор, деб бир ниманинг исини чиқардинг-у, мани дилабгор қилиб кетдинг. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Жангчилар, Саша ўлиб, дилабгор бўлиб, взводга қайтганида, тонг ёриша бошлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛАФГОР [ф. دل افگار – дили яраланган, вайрон бўлган] эск. кт. Гам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб, дили вайрон бўлган; кўнгли бузилган, дилпора. *Ҳа, бурчакдаги кичкина стол ортида мунис ва дилафгор ҳамхонаси Маҳзуна ўтирарди.* Х. Темиров, Хиёбондаги одам. [Пирназар полвон] *..дилафгор кўнглини кўтарадиган, ҳамиша яхши ишнинг бошида турадиган одатини ташлади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Уйламасму қайда қолди деб дилафгорим ҳануз.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛАФГОРЛИК Қайғудан кўнгли вайрон бўлганлик. *Бор дилозорлик сенга-ю, Бор дилафгорлик менга.* Э. Воҳидов, Мухаббат.

ДИЛАФЗО [ф. دل افزا – кўнглини кўтарувчи, юракни тетик қилувчи] Кўнглини кўтарувчи; шодлантирувчи. *Худо ҳаққи, дилафзо, сўнги тонг бу, Мухаммадга аянчли сўнги жанг бу.* Т. Тўла, Асарлар.

ДИЛАФКОР айн. **дилафгор.** Нечунким, марҳамат бўлсин неча мендек дилафқора. Увайсий, Кўнгли гулзори.

ДИЛАФРЎЗ [ф. دل افروز – кўнглини шодлантирувчи] 1) *поэт.* Кўнглига қувонч бахш этувчи, дилни ёритувчи, қувонтирувчи. *Мунаввар ва дилафрўз баҳор келди.* «Саодат». *Мен висол боғининг бўлдим меҳмони, қалъага*

чўкканда дилафрўз оқшом. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

2 Дилафрўз (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАНД [ф. دلبنده — дилни тортувчи, кўнглини боғловчи; азиз] 1 Кўнгли бировга боғланган, мафтун бўлиб қолган. *Азал-абад ҳамдаммиз, азал-абад дилбандмиз, Салом келтирдик сенга Сирдарё буйларидан. А. Орипов, Йиллар армони. Гунча бошин эгмоқ бўлар гоҳ шамол, Осон енгилмайди замин дилбанди. Г. Жўраева, Иқбол.*

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, мафтун этувчи. *Бу кўшиқлар умрга пайванд, Нақадар шод, ёқимли, дилбанд. Х. Расул. Тожикларнинг тоғлари аро Урин олган бир дилбанд кишлоқ. Шайхзода.*

3 кўчма Суюкли бола, азиз фарзанд. *Фарзандинг — дилбандинг. Мақол. ■ Мушфиқ она кўз олдида Ўсиб борар дилбанди. Минг хил ният хаёлида: Ким бўларкин фарзанди!? Э. Раҳимов. Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди. «Ҳасанхон».*

ДИЛБАР [ф. دلبر — дилни тортувчи, жалб этувчи, ёқимли] 1 Дилни мафтун этадиган, ўзига тортадиган, ёқимли, дилрабо. *Дилбар манзара. Дилбар боғлар. ■ Бу ерда табиат сахий ва дилбар, Хоҳла — нур, хоҳласанг — тахтдир соя жой. М. Эгамбердиева, Гулбарг. Яхшиям боқийдир дилбар шеэрият, Самандар мисоли ўлим билмас жон. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 от Гўзал ёр, маъшуба, маҳуба. *Кўларимдан тут ўзинг, дилбар, Ойдин йўлга етакла мени. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Баҳорда очилган боғнинг гулисан, Сен ҳам бир дилбарнинг жони-диллисан. «Маликан айёр».*

3 сфт. Кўркамлиги, одоби ва назокати билан эс-хушни оладиган, чиройли. *Дилбар ишгит. ■ Энг дилбар одамни сўрдилар менадан, Менинг отам дедим, отам, албатта! Т. Тўла, Асарлар. Унақа [Раҳимахондек] дилбар жувон энди қайқда! Э. Раимов, Ажаб кишлоқ.*

4 Дилбар (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАРЛИК Гўзаллик ва мафтункорлик хусусиятига эгалик; нафосатлилик. *Саҳнага чиқадиган артистда ўзига хос дилбарлик бўлиши керак. Газетадан. Саъдулла Сиёевнинг қисса ва ҳикоялари.. тилининг ўктам ва дилбарлиги билан эътиборлидир. Газетадан.*

ДИЛБАСТА [ф. دلبيسته — дили боғланган, ошиқ] Ишқ дардига мубтало бўлган, ошиқ; мафтун. *Ҳар кимсага кўп лутфу карам*

айладинг, аммо Дилбаста Ҳабибийга нечук ноз қилурсан? Ҳабибий, Девон.

ДИЛГИР [ф. دلگیر — нохуш, хафа, маъзун; жаҳли чиққан] 1 Кўнгли гаш, кўнгли олинган, юраги сиқилган. *Абдусалом дилгир бўлиб, отасини кутиб ўтирган эди. С. Сиёев, Аваз. Лекин мезбоннинг дилгир кайфияти уларнинг очилиб-сочилиб ўтиришига монелик қиларди. Н. Аминов. Қаҳқаҳа. Дилгир дилни шод этиши, ноҳақ йиқилганни суяши, тухматга учраганни ҳимоя қилиши — марднинг иши. Газетадан.*

2 Юрагини олдириб қўйган, кўрқиб қолган. *Ўша даҳшатли воқеадан кейин у жуда дилгир бўлиб қолган.*

ДИЛГИРЛИК 1 Хафа, ғамгин кишининг кайфияти; кўнгли ғашлик; ғамгинлик. [Султонмурод] *Бугун ҳам эрталабдан бери дилгирликдан ўзини овутуши учун бир неча марта китобларга мурожаат этди. Ойбек, Навоий. Комил кулимсиради, дилгирлиги бир оз тарқалди. «Ёшлик».*

ДИЛДИРАМОҚ Совуқдан қалтирамоқ, титрамоқ. *Оч, дилдираб қолган Умид иссиққина танчада ўтириб, танига қайта жон кирди. Мирмуҳсин, Умид. Бурчакда ўша ногирон ҳўтикча зах ва совуқдан бошини солиштириб, дилдираб турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Оптоқ қор.. Қош қорайганда, юнун кишинган одамлар қунушиб, дилдирашиб, чойхонага томон кела бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ДИЛДОР [ф. دلدار — жасур, кўрқмас; севгили, севикли киши] 1 Гўзал ёр, маъшуба, севгили. *Фулмонжон.. тўймаган кўзлари билан дилдорига тикилиб: “Хайр, яхши қолинг”, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Неча вақтдан бери хайрон бўлибман, Ажойиб дилдора дучор бўлибман. «Кўшиқлар». Ўйласам, гулчеҳра дилдоримга дилдор ўхшамас, Лоларанг руҳсорига ҳар лоларухсор ўхшамас. Ҳабибий, Девон.*

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, кўнглига хуш ёқадиган; ёқимли, меҳрибон. *Мунча ҳам меҳмоннавозу дилкашу дилдор экан.. Ҳабибий, Девон. Орзуманд кўнглимнинг шўх дилдори сен, Севги салтанатин шўглакори сен. Миртемир, Асарлар.*

3 Дилдор (хотин-қизлар исми).

ДИЛДОРЛИК 1 Дилни тортувчанлик, ошиқлик; ёқимлилик.

2 Меҳрибонлик, дилнавозлик. *Ўз чодирда нимадир ёзиб ўтирган чол дилдорлик*

билан [Арслонқулни] қаршилади. Ойбек, Навоий. *Ҳа, мени бу хатарли йўлдан қайтарган хотиним, унинг дилдорлиги, вафосадокати бўлди.* Газетадан.

ДИЛДОШ Сиру асрорларини яширмадан ўзаро ўртоқлашувчи шахс, сирдош, ишончли суҳбатдош. *Дўстинг билан дилдош бўл. Қилар ишида қўлдош бўл.* Мақол. ■ *Ўқишга кетган кунимдан бошлабоқ сенингдек дилдош, суянчиқ ахтардим.* «Ёшлик».

ДИЛЕММА [ди.. + юн. *lemma* – асос, далил бўла оладиган ҳукм] Бир-бирига зид бўлган икки нomaқбул имкониятдан бирини танлашга мажбур бўлиш.

ДИЛЕР [инг. *dealer* – биржа даллоли] 1 Товарлар (маҳсулот) олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи жисмоний шахс ёки фирма.

2 Қимматбаҳо қоғозлар, валюталар, қўнғилликлар металллар олди-сотдиси билан шуғулланувчи. ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи фонд биржаси аъзоси, жисмоний ёки юридик шахс.

ДИЛЕРЛИК Дилер касби, вазифасида бўлишлик, шу иш билан шуғулланиш. *Товар ресурсларини тақсимлашнинг биржа тизимини вуждога келтириш кўлаб тadbиркорлик бўғинлари – брокерлик ва дилерлик шaҳралари.. пайдо бўлишига олиб келди.* Газетадан.

ДИЛЖАМ [дил + а. جمع – тўпланиш, бирлашиш] фольк. Кўнгли жойига тушган, хотиржам, осойишта. *Ана энди кўнгли дилжам бўлиб, Ёвмит элига Гўрўглибек уч кун тўй-томоша бериб, ўз ишида бўлди.* «Юнус пари». *Олиб келиб, дорга тортиб ўлдириб, Кўнглимни дилжам қилинлар.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДИЛ-ЖИГАР : дил-жигаридан урмоқ ай. жигаридан (ёки юрагидан) урмоқ қ. урмоқ.

ДИЛ-ЖОН, дилу жон кам. қўл. ай. жондил. *Сен менинг дилу жонимсан. Жўхори – чорванинг дилу жони.* ■ [Ҳожи она бойга:] *Хонзода.. сени дилу жонидан яхши кўрар экан. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ДИЛИЖОН [фр. *diligence*] Транспорт тараққий этмаган вақтларда почтани, йўловчилар ва уларнинг юкларини мунтазам ташиш учун хизмат қилган тўрт гилдиракли кафта соябон арава.

ДИЛИКАПТАР [ф. *دلگفتار* – каптар юраги] Узумнинг кечлишар, хўраки нави. Куз

кунлари. Ишқомларда хусайни, диликаптар, кишимши, шивирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган. С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради.

ДИЛКАШ [ф. *دلکش* – дилни тортувчи, мафтункор, жозибали] 1 Кишини ўзига тортувчи, суҳбатлашса завқ, лаззат оладиган; суюкли. *Дилкаш қиз. Дилкаш йигит.* ■ *Ростини айтганда, шундай дилкаш йигитга чиндан тоға бўлишни кўнглим тилаган эди.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси. *Бобо анча дилкаш, суҳбати ширин ва ўтган замонларни эслаб гапиришни ёқтиради.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Кишининг баҳридилини очадиган, дил баҳра оладиган. *Шу дилкаш дамларда мен йраб, Лаззатга фарқ бўлиб кетаман.* Ҳ. Олимжон.

ДИЛКАШЛИК Кишини ўзига жалб қилишлик, самимийлик; очиқ кўнгилик. *Дилкашлик қилмоқ.* ■ [Йигитнинг] *Дилкашлиги Шербекка ёқиб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дилкашлик қиладиган Ҳафизасиз каттакон ҳовлида “шоми ғарибон” қилиб, кампир бувининг бир ўзи шумшайиб ўтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДИЛКУШО [ф. *دلگشا* – кўнгилини очувчи] кт. Баҳридилни очадиган, кўнгилини хушнуд қиладиган; оромбахш. *Бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гармселлар ўрнига дилкушо шабадалар эсади.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Сенингдек дилкушо жонон топилмас.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗ [ф. *دلنواز* – дилни, кўнгилини эркаловчи] кт. 1 сфм. Кўнгилини овлоччи, кўнгилини хушнуд этувчи; марҳаматли, ёқимли. *Мулоийим, дилнавоз садолар унинг [Ўулининг] бутун тамирларидан ҳордиғини сугургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Иқлими дилнавоз, бойликлари беқиёс.. бизнинг бу серқуёш ўлкамизда олтин куз барқ урмоқда.* Уйғун.

2 Дилкаш ёр, маъшуқа. *Менинг дилнавозим, ниғорим келур.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗЛИК Кўнгилини хушнуд этишлик; меҳрибонлик.

ДИЛОВАР [ф. *دل آوار* – юракли, мард, жасур, қаҳрамон] 1 Юракли, қўрқмас, жасур, ботир. *Замину замонда ўзингсан ёлиб, Эй, менинг диловар, оловқалб укам.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бирга борар моҳи анвар, Қаватинда диловарлар.* «Гулшанбоғ».

2 Диловар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ДИЛОВАРЛИК Диловар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қаҳрамонлик, ботирлик. *Диловарлик кўрсатмоқ. Диловарлик жанги.*

ДИЛОЗОР [ф. دل آزار — дилга озор, ранж етказувчи, дилни яраловчи] 1 Кишининг дилига озор берувчи, кишини ранжитувчи, муомаласи совуқ, ситамгар. *Дилозор одам. Дилозордан худо безор. Мақол. Кимки бўлса дилозор, Ундан злу юрт безор. Мақол. ■ Раис ака, унақа дилозор бўлманг, С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 Юракни эзувчи, оғир, машаққатли. *Уларни ночор, дилозор қора кунлари мажбур қиларди! М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДИЛОЗОРЛИК 1 Дилозорга хос хатти-ҳаракат; дилозор бўлишлик. *Энди қариб бораётиман, бор умрим сипоҳилик қиламан деб, дилозорлик билан ўтди. «Нурали».*

2 Кишининг дилига озор етказиш, одамни ранжитиш. *Дилозорлик қилмоқ. ■ Дилбар бу гапларнинг ноўрин ва дилозорлик эканини била туриб гапирар эди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

ДИЛОРО [ф. دل آرا — дилга оро берувчи, кўнгилини безовчи] 1 кт. Кўнгилга хуш ёқувчи, кишини мафтун этувчи; дилрабо. *Тожикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Дарахтзори кўм-кўк, дилоро, Аталаркан у “Баланд қишлоқ”. Шайхзода.*

2 Дилоро (хотин-қизлар исми).

ДИЛОРОМ [ф. دل آرام — дилга ором, роҳат бағишловчи] 1 сфт. Дилга осойишталик бағишловчи, кўнгилга ором берувчи; оромбахш, роҳатбахш. *Навниҳоллар, кўм-кўк япроқлар. Яшинади-да, бўлди дилором. Х. Расул.*

2 от Ширинсўз ва меҳрибон ёр; маҳбуба, маъшуқа. [Мулларўзи:] *Келмайсизми, эй дилором! Юрак беором бўлди-ку! Ҳамза, Майсаранинг иши. Тўйиб шимирса ёрим, Ёзилади хуморим, Чечак очар гулзорим, Кўрсам дилоромимни. Ё. Мирзо.*

3 Дилором (хотин-қизлар исми).

ДИЛПАЗИР [ф. دلپازير — кўнгилга мақбул келган, дилтортар] кт. Кўнгилга маъкул тушувчи, кўнгилга ёқадиган, ёқимли; дилрабо. *Шайх найда дилпазир бир мақомни гоят гўзал чалибди. Ойбек, Навоий. - Меҳмонлар кўп мулоим, дилпазир кишилар экан, — деди Абдулла. Й. Шамшаров, Биз тўқайбузарлармиз.*

ДИЛПАРВАР [ф. دلپور — дил тарбиячиси, ғамхўри] кам. қўлл. Кўнгилини хушловчи, кўнгилга далда, таскин берувчи. *Дилимда тўхтамас ғам, Меҳрибон дилпарварим бордир. Ҳабибий, Девон.*

ДИЛПИСАНД [ф. دلپسند — дилга маъкул тушувчи, ёқувчи] кам. қўлл. Кўнгилга маъкул тушувчи, кўнгилга ўтирувчи, ёқувчи. *Ҳаётбахш қўшиқдек бўлди дилписанд Одоб расмидаги ноз, ишваларинг. Х. Расул, Бахт нашъаси.*

ДИЛПОРА [ф. دلپاره — дили, қалби парчаланган] Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб, кўнгли пора, вайрон бўлган; дилафгор. -*Удилпорани икки оғиз сўз билан хурсанд қил, — деди Ҳожихола Тўтиқизга. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДИЛРАБО [ф. دلرپا — қалбни жалб этувчи, дилтортар, мафтункор] 1 сфт. Кўнгилини мафтун этадиган, кишини ўзига тортадиган; ёқимли. *Дилрабо куй. Дилрабо манзара. ■ Ватан! Нақадар, дилдор ва дилрабо, жозибали ва ёқимли эшитилади бу сўз! Газетадан. Овоз шу қадар тиниқ, дилрабо эдики, Муқаддам ҳаяжондан энтикиб кетганини сезди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Эй, сиз, тоғлар, дилрабо тоғлар, Ёш қалбимни мафтун этгансиз. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 от Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. Э дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб. Ҳамза. *Кетдим бериб кўнгила у дилрабога вафо билан, Тўлдирди-кетди кўнглимни ишқий наво билан. М. Бобоев.*

3 Дилрабо (хотин-қизлар исми).

ДИЛРАБОЛИК Кўркамлиқ, мафтункорлик; таннозлик. [Сув] *Қанча-қанча ерларга бебаҳо нафосат ёяди, чўлларга жон, боғларга дилраболик бағишлайди энди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Ноз этиб, Ҳабибийнинг ишқин имтиҳон айлаб, Расми дилраболикда янги бир ишор этдинг. Ҳабибий, Девон.*

ДИЛРОЗ [ф. دلراز — кўнгили, юрак сири] кт. Юрак сири, кўнгилдаги ҳасрат ёки тилак, истак, орзу. *Дилроз айтмоқ. ■ Гуломжон тоғда бўзлаб, дилрозини сўзлаб ётган ойдin кечада бахтнинг шу қадар яқин эканлигини билибмиди? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Улар [Ўғилой ва Ҳаётжон] бир-бирларига қизиқиб қарар, лекин дилрозларини изҳор қилишга ботинолмас эдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ДИЛСИЁХ [ф. دلسيهه — қора юрак, ёмон ниятли] 1 Бировга яхшиликни раво

кўрмовчи, ичи қора, бахил. Уларни боғчадан қувиб борамиз, Даф бўлсин дилсиёҳ, бахил, наламис. «Муштум».

2 Ичи қора одамдан жабр кўрган, кўнгли қолган, ранжиган. Ҳа, танисаям, танимаганга соянти ўзини, дедим-да, дилсиёҳ бўлиб, қайтиб кетдим. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛСИЁҲЛИК Бировнинг ноҳақ, ноўрин ҳаракати, сўзидан қаттиқ ранжишлик ёки ана шундай ҳаракат билан бировни ранжитишлик; хафагарчилик. -Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тагин орага бирон дилсиёҳлик тушмасин, - деди Лаъли ердан кўзини узмай. Д. Нурий, Осмон устунни. Устма-уст юз берган дилсиёҳликлар Муҳаммад Шарифнинг юрагини зада қилиб қўйди. Қ. Мирзо, Олам гўзал. Уйдаги дилсиёҳлик каттаю кичикнинг, айниқса бундай ҳолатга кўникмаган Шавкатнинг вужудини сирқиратарди. Қ. Кеңжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ДИЛСЎЗ [ф. دل سوز — юракни, қалбни ёндирувчи; жонкуяр] кт. Дилни куйдиралиган, ўткир, таъсирли; жонни олувчи. Номаи дилсўз. Ошиқи дилсўз. ■ Чиқарди жонидин бир охи дилсўз, Қиёмат бўлди гуёки ўшал рўз. «Тоҳир ва Зухра». Ошиқ бир номаи дилсўз юборибдир. «Муштум». Яшин уриб кетган дарахтдек тўниб, Поёнсиз бўшлиққа қарайман дилсўз. Р. Парфи, Кўзлар.

ДИЛСЎЗЛИК 1 Дилни ўрташлик, ўта таъсирчанлик, мафтункорлик.

2 Юракдан берилганлик; ачинганлик, жонкуярлик. Қамбарали Мирҳомидхўжанинг сўзига жон-дили билан қулоқ солар экан.. Мирҳомидхўжога дилсўзлик ваҳжидан чуқур уф тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироқлари.

ДИЛТАНГ [ф. دل تنگ — юраги тор, сиқилган] 1 Юраги сиқилган, ғоят хафа, ғамгин; маъюс. Шу кунларда шоҳ жуда дилтанг эди. «Баҳром ва Гуландом». Жўнар бўлдим мен бундан дилтанг, Йўлларимга қараб қолдинг сен. А. Орипов, Йиллар армони. Гоҳи мағрур, гоҳи дилтанг, Гоҳи ҳазин, гоҳи тумтароқ. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Юраги тор, тажанг; паришон. Дилтанг одам. ■ Эломонов дилтанг қўл силкиб қўя қолди. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. Қўлимни боғла, майли, бўлма дилтанг! Элимни ёлма-ю, элтиб мени ёқ! С. Абдулла, Асарлар. Шунақа дилтанг пайтда Холқўзининг келгани унга булут орасидан чиққан офтобдек туюлди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДИЛТАНГЛИК 1 Юраги сиқилган, ранжиган ҳолат; хафалик; тажанглик. Даврон дилтанглик билан бир неча бор у ёқдан-бу ёққа юрди. Н. Қиличев, Чигирик. Хотиним сал хавотирланиб, эрим шоирмас, ёзувчи, деб эътироз билдирган экан, врач кўёвим дилтанглик билан қўл силтабди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Паришонлик; маъюслик, хафагарчилик. Салиманинг сал ёришганидан кўнгли таскин топса ҳам, бари бир, зимдан сезилиб турган дилтанглигини буюлмайди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИЛТОРТАР 1 Кўнгилга хуш келадиган; кўнгилга яқин; дилни ўзига тортадиган, мафтункор, дилкаш. Дилтортар дўст. ■ Чол дилтортар кишиси олдида ечилди. Й. Шамшаров, Пахтақайнар. Чойдан сўнг икки дўст икки-уч дилтортар улфат билан тоққа чиқиб кетишга қарор қилдилар. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Кишига ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам, унинг оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан.. танийдиганлар кўп. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛФИГОР [ф. دل فگار — қалби, кўнгли яраланган] кт. айн. дилафгор. Ҳажр доғи дардманду дилфигор айлар мени. Нодира. Утса ойлар ҳам, Муқимий, дилфигорим бор эди! Муқимий.

ДИЛҲАСТА [ф. دلخاسته — юраги пора; дилпора; кўнгли қолган] 1 Юраги касал, қалби парчаланган. Киши ҳар кунни шудринг кўтарилмасдан гул терини тарк этмаса, асло дилхаста бўлмайди, ўпка касалига йўлиқмайди. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 кўчма Юраги пора бўлган, эзилган; ниҳоятда хафа. Шу тўрт девор ичида қон ютиб, беҳад заҳмат чеккан дилхаста синглингизга лоақал сиз шафқат қилингиз. Ойбек, Улуғ йўл. Заррае андиша қил, увол эмасму, эй пари, Бир ғариб дилхастага бермоқ эсанг мунча азоб. Ҳамза, Асарлар. Таъсир айламас, дилхаста Ниҳон, қилғонинг била минг оҳу фиғон. Газетадан.

ДИЛҲАСТАЛИК 1 Қалби шикасталик, юраги касаллик.

2 кўчма Юраги эзилганлик, маъюслик, хафалик. ..дилхасталик пайтида Эгам унга [Ҳабибага] меҳр ва ёрдам қўлини чўзди. Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ДИЛХИРАЛИК [дил + хиралик] Кўнгил совиши; хафачилик, араз. *Икки кунлик дилхираликдан сўнг улар яна ярашишди. Мирмуҳсин, Умид. Маликанинг муҳаббати эрига фақат дилхиралик келтирарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Орадаги дилхиралик учдикетди. М.М.Дўст, Лолазор.*

ДИЛХИРОЖ [ф. دلخراش – қалбни тирновчи, юракни эзувчи] Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи. *Бирдан уйни бошга кўнрагудек бўлиб, дилхирож куйи янгради. С. Зуннунова, Узилган ип. Даврада Инобат, Зухралар ўйнашар дилхирож ўйлида. Э. Охунова, Мен тонгни уйготдим.*

ДИЛХОНА [ф. دلخانه – кўнгил уйи] *поэт. Кишининг ички дунёси; кўнгил, дил. Рангим бўлди-ку заъфарон, Дилхонаси сенсиз вайрон. «Нигор ва Замон».*

ДИЛХОҲ [ф. دلخواه – юрак истаги, интилиш; орзу-умид қилинган нарса] **1** Кўнгил истаган, дил хоҳлаган, кўнгил суйган. *Эй қабулар, шеърим олиб, ёри дилхоҳимга элт. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Онажоним, менга бу кун сендан ўзга дилхоҳ йўқ! Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.*

2 айн. дилтортар.

ДИЛХУН [ф. دلخون – юраги қон, қалби яраланган; ғам-аламли] **1** Қаттиқ алам чекиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, қаттиқ хафа. *[Онаси] Уни юпатгули.. сўз тополмай дилхун бўларди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аваз, мотамсаро уйга қира-ётгандек, дилхун бўлиб остона ҳатлади. С. Сиёев, Аваз. Ки байтим сатри иккидур: Бири дилхун, бири дилхун. Э. Воҳидов, Ёшлик девони.*

2 кўчма Кишига азоб берувчи, ёқимсиз, жирканч. *Аҳмад чуқур хўрсинди. Бу оғир, жирканч, дилхун муҳитни тарк қилиб, озодликка – кўчага чиқиб кетди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

3 кўчма Бағри қон, қип-қизил. *Тонг кўйида маъюс ва дилхун Атиргуллар эгар бошини. «Ёшлик».*

ДИЛХУНЛИК Ғам-ғуссага ботганлик, ўта хафақонлик, дилпоралик. *Истардим: оламда ўтса дилхунлик, Истардим: оламда фақат гулгунлик. Миртемир, Асарлар.*

ДИЛХУШ [ф. دلخوش – қалби шод, мамнун, хурсанд] **1** Қалби қувончга тўлган, шодон, хурсанд. *Дилхун бўлмақ. Дилхун қилмақ. ■ Нормаматнинг назарида, у*

[имом] ширин калом, дилхун одам чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. -Мен сизга бир мисол келтирмақчиман, – деди дилхун оҳанг-да. И. Раҳим, Ихлос.

2 Кўнгилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган. *Дилхун оҳанг. ■ Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган: хушбўй шабада, дилхун манзара, оромижон табиат. И. Раҳим, Ихлос. Келинг, яхшиси, ҳамма кунларимиз бугунгидай дилхун ўтиши учун ичайлик. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

ДИЛХУШЛИК Қалби қувончга тўлишлик, хурсандлик; яхши кайфият. *Назирхон.. дилхунлик билан кулиб гапира бошлади.. Р. Файзий, Гўзал. У бирпас ўйланқираб туриб, яна қайнотасига дилхунлик кўрсатишга уринди. А. Ҳақимов, Илон изидан.*

2 Кўнгил очиш, хурсандчилик қилиш. *Турдиевнинг шу вазоҳатини кўрган киши уни бир умр дилхунлик қилмаган.. дейди. Шухрат, Шинелли йиллар. Уша кун у шодан кейин ҳамтовоқлари билан дилхунлик қилди. Газетадан.*

ДИЛШИКАСТ(А) [ф. دلشکسته – юраги парчаланган, кўнгли синиқ; хафа] Кўнгли синиқ, кўнгли ярим, кўнгли вайрон; дилафгор. *Мусофир, дилшикаста меҳмоннинг дилин шод айламоқ мезбонга яхши. «Ақл ақлдан қувват олади». Биламан, албатта, дилшикастман, Ана у дароҳтга болта урсалар. А. Мухтор, Асарлар.*

ДИЛШИКАСТ(А)ЛИК **1** Кўнгли синиқлик, кўнгли яримлик; маҳзунлик.

2 Дилшикаст кишининг кайфияти.

ДИЛШОД [ф. دلشاد – кўнгли шод, хурсанд; мамнун] **1** Қалби қувончга тўла, хушнуд, хурсанд. *Ҳар ким ўз севгани бирла дилшод. Тутқун эмас, эркин ҳамда озод. Ҳабибий. Обод ўйимни у дилшод қилди. Ф. Фулом.*

2 Дилшод (эркаklar исми).

ДИЛШОДЛИК Шодонлик, хурсандчилик; хурсанд кайфият, мамнунлик. *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Не қилайки, одамлардек яшолмадим дунёда, Лек кўнглимда нолиш эмас, алланечук дилшодлик. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.*

ДИЛҒАШ [ф. دلغش – кўнгли беҳузур, беҳуд; кўнгли алағда, юраги ғаш] *кам кўлл. 1* Кўнгли хижил; ўта ғамгин, хафа. *Бир тонг Ҳофиз Кўйкий дилғаш бўлиб уйғонди. «Ёшлик».*

2 Кўнгилни хижил қилувчи, кўнгилни чуқтирувчи, кишини хафа қилувчи. *Дилғаш воқеа.* ■ *Ногоҳ Севареулнинг кўз ўнгида дилғаш бир манзара нурланиб, яна қулоғига ўзининг аламнок бўзлагани эшитилаётгандек тунглади.* Н. Қиличев, Чигириқ.

ДИЛҒАШЛАНМОҚ Кўнгли хира бўлмоқ, кўнгли бузилмоқ, юраги сиқилмоқ. *Давлат тепадан бостириб келаётган қорамтир булутларга дилғашланиб тикиларкан, қорнимиз тўқ, эгнимиз бут, аммо кўзимиз оч, кўнглимиз юпун, деб ўйлади.* Н. Қиличев, Чигириқ.

ДИЛҒАШЛИК Кўнгли хижиллик, хафалик. *Чиндан ҳам, жигардан, юракдан ўтиб кетадиган дилғашлик эди бу.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДИМ I I Шамолсиз, шабадасиз ва нафасни қайтарадиган даражада иссиқ. *Ҳаво шу қадар иссиқ, дим эдики, эрталаб ўрилган пичан кечгача шақирлаб қуриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жазирама иссиқдан ҳаммаёқ дим бўлиб кетган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳавоси етишмайдиган, ҳавоси бузилган; оғир, бўғиқ. *Ўтов дим бўлгани учун Юсуфжон анча вақтгача ухлай олмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳаммомдагидай гуп этиб, юзимга дим ҳаво урилди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Дим хонада қасқонга тушгандек аъзойи баданидан тер қуйилади.* «Гулдаста».

3 Ичи ҳаво билан тўлиб қолган, ичига ҳаво йиғилган. *Ошнам, тошдек оғир, пуфланган мешдек димсан. Бир кун паққа ёрилиб, ўлгинга эга бўлмасалар, шу.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИМ II I айн. жим. *Писмиқ дим ўтирар.* Мақол. ■ [Мулларўзи Мулладўстга:] *Дим! Оғзингизни паритон қилмай, сабр қилиб турсангиз, шу ҳафта ичида бўлади-қолади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Шунча шовқин бартараф бўлиб, дим бўлди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

2 Овоз чиқармай, гапирмай жим ўтириш ўйини. *Дим уйнамоқ.* ■ [Умматали] *Ишга шўнғиб, ҳамма билан дим уйнайди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ДИМ III шв. I Сира, асло. *Ичкари кир, ёта бергин жойингга, Дим уларга қарай кўрма, чирогим.* «Равшан». *Подшосин ушлаб олинлар, Бежой хўрликлар кўрсатиб, Дим индамасдай қилинлар.* «Гулнорпар».

2 шв. айн жуда, жуда ҳам. - *Аваз ога, сизга дим жабр бўлди, — деди [Шерозий].* Ж. Шарипов, Хоразм. *Азизим, Сизни дим соғиндим.. тушларимда кўриб чиқаман.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 шв. Ҳеч ҳам, ҳеч бир, тамоман, умуман. *Молининг дим сони йўқ.. қирқ йигит асло саришта қилолмайди.* Э. Жуманбулбул ўғли, Булбул тароналари. - *Мен сендан жуда кўрқардим, Ойдонажон, сенда ор-номус, уят, шарм-ҳаё деган сўз дим йўқ экан, — деди Седана.* «Хушкелди».

ДИМ-ДИМ I Димлаб, аста-аста қайна-тиб тайёрланадиган овқат. *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ бройлердан танлаб олинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИМ-ДИМ II I Индамаслик, овозини чиқармаслик, жимлик, бости-бости. *Профессор узукни Сунбулхон аяга бериб, бу гапни дим-дим қилиб юборишни тайинлади.* Мирмуҳсин, Умид. *..Назаримда, бир гап борга ўхшайди.* Ҳаммаси дим-дим, қидиришмаяпти. С. Зуннунова, Гулхан. *Дим-дим, ўра кўмдим, Гапирганинг оғзига Бир шапалоқ урдим.* «Бойчечак».

2 Болаларнинг индамай, жим ўтиришдан иборат бир хил ўйини. *Орага жимлик чўкди.* Аёллар, *еўё дим-дим ўйнаётгандек, чурқ этмай, қирга қараб юра бошладилар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Болтаевнинг тутган йўлига келганда, у дим-дим ўйинига ўхшайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳар учови [Салом бувиш, Нодира хола, Марям бахши] ҳам дим-дим ўйнагандай жимиб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ДИМИҚ шв. айн. дим I 2. ..дам ўтмай аччиқ изғирин шовуллаб, димиқ айвонга ёпирилди-да, ўчоқ олдидаги хас-хашакни ҳовли саҳнига шопириб ўйнади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Муқимий чўчиб уйғониб кетди, Оқжарнинг димиқ, қора тунда.. аъзойи бадани зирқираб оғримоқда эди.* С. Абдулла, Қувғунда.

ДИМИҚМОҚ I Ҳавонинг жуда иссиқлиги ё ўта намлиги, ёки бошқа ҳолат туфайли қийналиб нафас олмоқ, нафаси қайтмоқ; бўғилмоқ. *Ҳовлини кўрғонсифат қуриб, тор жойда димиқиб яшашни жини севмайди.* «Ёшлик». *Тўғонбек димиққандек оғир нафас олиб, даричанинг икки табақасини ҳам кескин итариб юборди.* Ойбек,

Навойй. *Бир маҳал Пошиа кампир димиқиб, секин бошини кўрадан чиқарди. Н. Қиличев, Чигирик. -Албатта очини керак, — деди онаси ўрнига жавоб қилиб Абдусаттор, — қўрт димиқиб қолибди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

2 Нафас қайтаралган даражада бузилмоқ, оғирлашмоқ (хона берклиги туфайли ёки ундаги баъзи нарсалар таъсиридан юзага келган ҳаво ҳақида). *Кун бўйи иссиқ қамалиб, димиқиб қолган хонани шамоллатиш учун демазаларни очиб юборди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Кийимларини алмаштириб, ўрнига чўзилди. Уй димиқиб кетгандек, нафас олиш оғирлашиб борарди. «Ёшлик».*

3 Ўралган ҳолатда ёки узоқроқ туриб бўрсиб қолмоқ, айнимоқ, бузилмоқ. *Овқат димиқиб қолибди. Гўшт димиқибди. ■ Ёз бўйи ғўзаларни тўйдирган серунум тупроқ кулранг ўғит билан аралашиб, пастга тушар, остки қатламнинг димиқиб ётган қора тупроғи юзага чиқиб товланарди. Й. Шамшаров, Пахтақайнар. Қирғоқларини нўпанак қоплаб, суви димиқиб ётган ҳовуз. Х. Фулом, Машъал.*

4 кўчма Бўфилмоқ (овоз ҳақида). *Бошини кўрага буркаб олган Элмурод димиққан овоз билан сўради. П. Турсун, Ўқитувчи. Қўрбоши аччиқ тутун устига энгашиб тура бериб, димоғи тарс ёрилиб кетаёзди ва димиққан овоз билан қичқирди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

5 кўчма Бир жойда ўтиравериш зерикмоқ, руҳан эзилмоқ. *Сиз жуда яхши, чиройли, ақлли қизсиз! Бу даргоҳда димиқиб қолибсиз, холос! «Муштум». Бу аёл унинг димиққан ҳислари учун, чувалашиб ётган ўйлари учун мана шундай кенгликларга дарча очиб кетгандай эди. А. Мухтор, Асарлар. Қобил уларнинг сал зериккан ва димиққан даврасига тоза бир экин бўлиб кирди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.*

ДИМЛАМА I сфт. Димлаб пиширилган. *Димлама сомса. Димлама котлет. ■ Овқат вақтида у ўтирмади, сирка-қалампирли яхна калла-поча, димлама жўжа, хуллас, тонган-тутганини қўйиб, жон-дилдан хизмат қилди. А. Мухтор, Асарлар.*

2 *от* Гўшт, ёгга пиёз, кўпроқ помидор ва сабзавотлар солиб, шуларнинг буғида (селида) димлаб пиширилган таом. *Димлама учун албатта кўй гўшти бўлиши керак. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Келти-*

рилган туғунни стол устига қўйиб очган эди, ҳамма хонани димлама ҳиди тутиб кетди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Хомроқ ҳолда узиб, қалин нарсага ўраб, иссиқ тутиб етилтирилган. *Димлама помидор. Димлама нок. ■ Айниқса, фартукли кишиларнинг серсоқоли.. тарози келар-келмас, димлама помидорни харидорга узатди. «Муштум».*

ДИМЛАМОҚ I Ҳовури чиқмайдиган қилиб ўрамоқ, шу йўл билан пиширмоқ. *Сомсани димлаб пиширмоқ. ■ Таманно сумкасидан димлаб пиширилган товўқни олди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Назира ўлжа какликларни димлаб, дастурхонга келтирди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

2 Бўғмоқ, тўсмоқ (сувни).

3 Хомроқ узилган мева ёки сабзавотни ўраб қўйиб, иссиқда етилтирмоқ. *Нокни димламоқ.*

4 Нафасни сиқмоқ, бўғмоқ (ниҳоятда иссиқ ёки бўғиқ ҳаво ҳақида). *Дуруст ухлай олмадингиз дейман? Ҳаво хўп димлади-да, мулла. Й. Шамшаров, Пахтақайнар.*

5 кўчма шв. Кўндирмоқчи бўлмоқ; алдамоқ, аврамоқ. *Ёдгор сени ўлдиришига кўп димлади. Мен қабул қилмадим. Ҳамза, Асарлар.*

Сигирни димламоқ салб. Ўз вақтида соғмасдан елинини шиширмоқ (баъзилар сигирни бозорга солиш учун шундай қилдилар).

ДИМЛАНМОҚ I Димламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н.

2 Тўпланмоқ, тошмоқ; тўснлмоқ. *Қизлар шу кунни кечаси билан ухламадилар. Чунки сув димланиб, тўғон тупроқларини ювиб, ялаб турибди, хавф зўр. Й. Раҳим, Чин муҳаббат. Бир маҳал Йигитали даранинг суви димланиб оқувчи жой — шовва қаршисидан чиқиб қолди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

3 Ҳовури, буғи чиқмайдиган қилиб бекитиб қўйилмоқ. *Лавлаги айтар лавланмадим, қозон-қозон димланмадим. «Бойчечак». Дунё.. кечалари маҳкам димланган қасқонга ўхшаб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ДИМЛИК Иссиқдан, ҳавонинг бузилиши ёки етишмаслигидан юзага келган нохуш ҳолат; иссиқлик. *Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кечки димлик кўчаларнинг юмишқ чангини оғир босиб тушмоқда эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ДИМОҒ [a. دماغ – мия; бош] **1** анат. Бурун бўшлиғи билан оғиз бўшлиғининг туташадиган ери; ҳалқумнинг юқори бўлими. Гулрўйнинг димоғига гул этганча нам тупроқнинг хуш бўйи урди. «Ёшлик». Учоқда дамлаб қўйилган палов ҳиди димоғига урилиб, иштаҳасини қитиқлади. «Ёшлик».

Димоғида гапирмоқ Бўғиқ овоз билан ёки пўнғиллаб гапирмоқ; кулмоқ. У димоғида гапирар эди. Унинг овози пинғиллаб эшитилгани учун Бегимхон ниқиллаб кулиб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Руҳий ҳолат, кайфият. Жаранглашиб, димоғлари чоғ бўлиб, Урганч элга ҳаммаси тўйга кетди. «Юсуф ва Аҳмад». Аҳмаднинг ҳам димоғи чоғлашди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 кўчма Ўзини баланд тутиш, кибр-ҳаво, кеккайиш, такаббурилик. Такаббур, олифта хонимлар димоғ билан кеккайиб, индамай ўтирарди. Ойбек, Нур қидириб. Кейинги кунларда Рашидда димоғ пайдо бўла бошлади. «Шарқ юлдузи».

Димоғи баланд ёки калондимоғ Бировни менсимайдиган, кеккайган, манман. -У кишининг олдида ўн соат турсангиз ҳам индамайди, шунақа "димоғи баланд," – деди. Ойдин, Ҳикоялар. Бежой баланд шу чопсоннинг димоғи. «Ҳасанхон». -Йўқ, – деб ўйлади Яхшибоев, бу элчининг димоғи баланд. М.М.Дўст, Лолазор. Бизнинг раис ўжарроқ, Гап укмас, калондимоғ. «Муштум». **Димоғи куймоқ** Фириб емоқ, панд емоқ. Икки йил бўлди куйган эди димоғим. «Нигор ва Замон». **Димоғи кўтарилмоқ** Ўзини бошқалардан баланд оладиган бўлиб қолмоқ, кеккаймоқ, манманлик қилмоқ. Оббо! Раис бўлиб, димоғи кўтарилиб қопти-ку! С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Кресло унинг димоғини кўтариб, амал гурури бошини айлантириб қўйди. Газетадан. **Димоғи шишмоқ** айн. **димоғи кўтарилмоқ**. Бўлса уй-жой, [Канизакнинг] илгариги эридан қолган рўзғори бордир. Бу безотнинг [Сидиқ-жоннинг] димоғини шиширган шу нарса. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Айтганингиздек, мингбошининг ўзи ҳам димоғи шишиб қолибди. Ҳамза, Асарлар. **Димоғига қурт тушмоқ** ёки **димоғидан қурт (эшак қурт) ёғилмоқ** Жуда ҳам кеккайиб, ҳеч кимни менсимай қўймоқ, Аввал уни муллаваччалар судради.. кейин Мамарайим афандининг димоғига қурт тушди. М. Исмоилий, Фар-

ғона т.о. [Қайнотаси] Нарироққа бориб тўнғиллади: -Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшак қурт ёғилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Димоғидан қор ёғмоқ** Қовоғи очилмайдиган, серзарда бўлиб қолмоқ, жаҳли чиқмоқ. У [Сатин бойвачча ҳовлига] ҳар кириб чиққанда, бир эт-бир эт тушар, димоғидан қор ёғар ва аламига чиқолмасдан, пўнғиллаб ўтарди. Х. Шамс, Душман. **Димоғ қилмоқ** Арзимаган нарсага аразламоқ, зарда қилмоқ.

ДИМОҒДОР [a. + ф. دماغدار – димоғли, кибрли] **1** Бошқалардан ўзини баланд тутиб, кибр билан юрадиган, кеккайган, кибрли, мутакаббир. Димоғдорга бир гап оз, икки гап кўп. Мақол. ■ Камол ёшлигида димоғдор Бекхўжа билан ҳеч қачон яқин дўст тутинмаган эди. «Ёшлик». Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қилдим, дарров димоғдор бўлиб кетади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Баландпарвоз, катта. Ҳар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синовдан қўли баланд ўтганлиги ҳақида димоғдор гаплар қиларди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДИМОҒДОРЛИК Кеккайганлик, манманлик ҳолати, хусусияти. Йигитали қандайдир димоғдорлик билан гапириб, Назирга ер остидан қараб қўйди. Д. Нурий, Осмон устун. Димоғдорлик, гўдайиш каби хислатлар уларнинг [Чалабийларнинг] касби. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДИМОҒЛИ айн. **димоғдор**. Ойболтадек салмоғли. Эшон ойимдек димоғли Эшон поччамга салом! Ҳамза.

ДИМОҒ-ФИРОҚ Нозланиб ёки тихирлик билан муносабатда бўлиш; ноз-истиғно ёки зарда. Димоғ-фироқ қилмоқ. ■ Уйда ҳам ҳаловат йўқолди.. Олдинги иззат-икромлар димоғ-фироқ ва миннатга ўхшаш нордон киноя билан алмашина борди. Х. Назир, Қўктерак шабадаси. Тугаб борянти-ю, димоғу фиरोқиға ўлайми! «Ёшлик».

ДИН [a. دين – эътиқод, ишонч] Илоҳий кучга, Худога ишонистга асосланган дунёқараш, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуи. Ислам дини. Христиан дини. Будда дини. Дини бошқанинг феъли бошқа. Мақол. ■ Ислам дини кишиларни тўғри йўлга бошлайди. Ойбек, Танланган асарлар. -Жаноби олий учун, дин учун, шариат учун жонимиз-молимиз фидо, – деди белига қилич осиб, кифтига

бешотар милтиқ кўтарган бир йигит. С. Айний, Қуллар. Имонига, динига мустаҳкам покиза одам бор жойда ажина юз чақирим нарига қочармиш. С. Аҳмад, Хукм.

ДИНДАН ЧИҚМОҚ (ёки қайтмоқ) 1) динга ишонмай, унга амал қилмай қўймоқ; даҳрий бўлмоқ. *Диндан чиқсанг, чиқ, элдан чиқма. Мақол. Яхши гап билан илон индан чиқади, ёмон гап билан муслмон диндан чиқади. Мақол.* ■ *Майли, диндан қайтганни яна дин йўлига солиш – савоб иш.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) ўз динини бошқа динга алмаштирмоқ. *Христиан динидан чиқиб, Исламни қабул қилмоқ.*

ДИНАМИК 1) Динамикага оид (қ. **динамик** 1); ҳаракат ва куч таъсири билан боғланган. *Динамик куч.* ■ *Организм тўқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади.* «Фан ва турмуш». *Динамик босим суюқлик оқимининг тезлиги туфайли вужудга келади.* «Физика» дарслиги. *Ёзувчи яратган кўпгина образлар ҳаётнинг ўзидаги каби динамик ҳаракатда бўлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

2) кўчма Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой; жўшқин. *Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» асарида Анварнинг динамик образини яратган.*

ДИНАМИК Электр тебранишларини товуш тебранишларига (товушга) айлантириб берадиган асбоб.

ДИНАМИКА [юн. dynamikos – кучга оид; кучли] 1) физ. Механиканинг жисмлар механик ҳаракатини уларга таъсир қиладиган кучлар билан боғлаб ўрганадиган бўлими.

2) Ҳаракат ҳолати; ўсиш, ривожланиш; воқеа, ҳодисадаги жўшқинлик. *Меҳнат унумдорлиги динамикаси.* ■ *Абдулланинг ўз йўли, ўз оҳанги, ўзи яратган шеърий динамикаси бор.* М. Қўшжонов, Ижод сабоқлари.

3) мус. Муайян асарнинг нота ёзувида ва бевосита уни ижро этишда товушлар садоланиши кучининг (баланд-пастлигининг) ўзгарувчанлиги.

4) Шу ўзгарувчанликни ифодаловчи белгилар мажмуи.

ДИНАМИТ [юн. dynamis – куч] Ҳарбий соҳа ва тоғ ишларида қўлланадиган, асосий таркибий қисми нитроглицерин ва суюқ нитроэфирлардан иборат бўлган кучли портловчи модда. *Тўхтасин полвон тик.. қоялар, тепалар тагидан ўйиб кириб, унинг*

остига динамит қўйиб портлатиб, дарё устига ағдарар экан. Ш. Ғуломов, Ёрқин йўллар. *Йигитали, худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида ўтиргандек, юрагини ҳовучлаб гапира бошлади.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ДИНАМИТЧИ Динамит ёрдамида портлатиш ишлари билан шуғулланувчи ишчи.

ДИНАМОМАШИНА Ўзгармас ток генераторининг эскирган номи, электр генератори.

ДИНАМОМЕТР [юн. dynamis – куч + metro – ўлчайман] Куч ўлчайдиган асбоб. *Тиббиётда динамометр мушакларнинг энг юқори кучини ўлчайида ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

ДИНАСТИЯ [юн. dynasteia – сулола] айн. сулола 1. *Романовлар династияси.* ■ *Навоий ахоманийлар династиясининг сўнги вакили Доро III ни ўта зотимликда айблайдди.* «ЎТА».

ДИНГ: **қулоғи динг** Бирор шарпа, товуш ёки гапни эшитиб ҳушёр тортадиган, бирор нарса пайдан бўлиб турган киши ёки ҳайвоннинг ҳолати ҳақида. *Ҳажвчининг қулоғи динг, кўзи рентген бўлиши керак.* «Муштум». *Бўри галаси қулоқларини динг қилиб, атрофга аланглайдди.* «Шарқ юлдузи». *Яхшибоев қулоқларини динг қилди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИНГИЛЛАМОҚ с.т. Иккала орқа оёқни кўтариб ирғишламоқ ёки жадал юра бошламоқ; дирингламоқ. *Той дингиллади. Бузоқ дингиллаб чонди.* ■ [Абу] *Тойчаларга ўхшаб, дингиллаб чопадиган ҳам бўлди.* Мирмуҳсин, Она. *Авазхон.. дингиллаб келаётган Оқтойни таниди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *-Сизни ҳам уринтирмай, ўзим шундай паловтўра ясайки, ўликлар еса – тириладиган, тириклар еса дингиллайдиган бўлсин, – деди Асад.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Узоқдан Қўзибой, қўлтиғида папкаси, Оқтойни дингиллатганча келаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эшакларини дингиллатиб, атроф қишлоқлардан янги чопон кийган деҳқонлар келишмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИНГИРЛАМОҚ айн. дингилламоқ. *Ўзимда йўқ дингирлаб кетаётиб, йўлда ҳамма ҳужжатларимни тушириб қўйибман.* «Ёшлик».

ДИНДОР {а. + ф. دیندار – динга эътиқод қилувчи, художўй} Динга амал қилувчи, худога, динга ишонувчи; художўй. *Мулла*

Обид ҳар қанча диндор бўлса ҳам, Хатиб домланинг ғарзсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди. А. Қодирӣ, Обид кетмон. Султон Аш Мирзо Хўжа Яҳёга қарши кескин чора кўролмайдди, чунки бутун диндорлар Хўжанинг томонида. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДИНДОРЛИК Динга амал қилишлик, динга тобелик; художўйлик.

ДИНДОШ Бир динга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). [Салоҳиддин:] Қаердаки мусулмон дунёсига дуч келсам, одамлар беш вақт намозларида дуога қўл очиб, сиз, туркистонлик диндошларига нажот тиллаганини кўрдим. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ДИНИЙ Динга оид, динга алоқадор бўлган, динга, руҳониятга тегишли. Диний ақидалар. Диний эътиқод. Диний таълимот. Диний адабиёт. ■ Онам диний, дунёвий китобларни ўқиган, саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. У [Тўраҳон] ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозини ҳам қанда қилмасди, рўзани ҳам. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашини лозим кўрмади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИНИЯ [а.]: диния назорати эск. Диний назорат. Мен бу гапни [мозор бузилишини] эшитиб, Тошкентга бордим. Диния назорати ҳам рухсат этди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мадрасаи диния Мусулмон шарқида олий диний ўқув юрти.

ДИНКАЙМОҚ айн. динкаймоқ. Лакиснинг бирдан қулоғи динкайдди. «Шарқ юлдузи».

ДИНОЗАВР [лот. deinos — даҳшатли; кўрқинчли + sauros — калтакесак] зоол. Мезозой даврида яшаган, насли қирилиб кетган, узунлиги 20 метр ва ундан ортиқ бўлган судралиб юрувчи ҳайвон. Динозаврнинг деярли барчаси тухумдан кўпайган, уларнинг аксари иссиқ қонлиларга оид эди. «Фан ва турмуш».

ДИНОР [а. دينار — тилла пул] 1 Қадимда мусулмон мамлакатларнинг олтин тангаси. Ҳозирда Ливия, Тунис, Ироқ, Иордания, Жазоир, Судан, Кувайт каби мамлакатларда амал қилувчи пул бирлиги. -Менга ҳозирча эллик минг динор пул керак бўлиб қолди, — деди эътирозга йўл қўймайдиган оҳангда. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Тилла, олтин. Гадога салом берма, динор бер. Мақол.

ДИНСИЗ 1 Шаръий талаб ва қоидаларга амал қилмовчи, динга, худога ишонмовчи; даҳрий. Динсизга мусулмонлар орасида ўрин йўқ. К. Яшин, Ҳамза.

2 Диндаң қайтган; кофир, шаккок. Бу динсиз ғойибдан хабар беришни даъво қилиб, ўзини худога шерик қилибди-да! С. Айний, Эсдалиқлар.

ДИНЧИ айн. диндор. Динчи одам. ■ Динчига чиқарманг сиз яна мени, Эътиқод қўйганман кўзимга кўпдан. Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДИНҒ тақл.с. Торни чертганда чиқади-ган товуш ҳақида. Дутор динғ этди. ■ Дуторим динғ-динғ этади, Ичида моши бормикин! «Кўшиқлар».

ДИНҒИЛЛАМОҚ с.т. Динғирламоқ. Дўмбирани чалганимда, ундан динғиллаб оққан овоз гўё юрагимдан чирқираб чиққан куй сингари сезилди. Газетадан. Каримжон оқсоқол чойхонанинг бир бурчагида дуторни динғиллатиб ўтирар эди. Газетадан.

ДИНҒИР тақл.с. «Динғ» тарзида эшитилган узлуксиз овоз ҳақида.

ДИНҒИР-ДИНҒИР Динғир с. тақр. Динғир-динғир қилмоқ. Дуторнинг динғир-динғири эшитилмоқда эди.

ДИНҒИРЛАМОҚ «Динғ-динғ» тарзида овоз чиқармоқ. Қаердандир дуторнинг динғирлаган овози келяпти. ■ -Мана, шамол ҳам гивиллаб қолди, — деди чойхоначи челақни бармоқлари билан динғирлатиб. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДИОД [ди. + (электр)од] Икки электронли электрон лампа.

ДИОРАМА [диа. + юн. hologra — кўриниш, манзара] Тасвир маҳсуе ёритиладиган материалга чизилладиган тасвирий санъат тури. Йирик диорамалар маҳсуе биноларга ўрна-тилади. «ЎЗМЭ».

ДИПЛОМ [фр. diplôme < юн. diploma — икки букланган варақ, ҳужжат] 1 Бирор ўқув масканини битирганлик ёки бирор илмий унвон, илмий даража берилганлигини тасдиқловчи расмий ҳужжат. Имтиёзли диплом. Техника фанлари номзоди дипломи. Диплом олмоқ. ■ Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Университет, институт ва ш. к. ни битириш олдидан, шундай ҳужжат олиш мақсадида ёзиладиган иш, тадқиқот ёки лойиҳа.

Диплом иши. Диплом (иши) ёзмоқ. Дипломни ҳимоя қилмоқ. ■ Малоҳат диплом ёзар, имтиҳонларга тайёрланар, шунинг учун тун билан куннинг фарқи қолмаган эди. Х. Гулом, Замин юлдузлари. Бу янги уй лойиҳаси Малоҳатнинг иштирокида туғилган, бинобарин, Малоҳатнинг диплом иши эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

3 Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома. *Беруний мукофоти лауреати дипломи. Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг дипломи. Бокседан жаҳон чемпиони дипломи. ■ Айрим журналлар, фотомухбирлар ва табиат ҳаваскорлари пул мукофотлари ва дипломлар билан тақдирланди. Газетадан.*

ДИПЛОМАНТ I Олий ёки махсус ўрта ўқув юртини битириш дипломи устида ишлаётган (диплом иши ёзаётган) талаба. *Тошкент давлат иқтисодиёт университети дипломанти Ш. Расуловнинг.. диплом иши юксак баҳо олди. «Фан ва турмуш».*

2 Мусобақа, танловда ютиб чиқиб, диплом билан мукофотланган киши. *Конкурс дипломанти.*

ДИПЛОМАТ I [фр. diplomate < юн. diploma – икки букланган варақ, ҳужжат] **1** Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокаралар олиб бориш учун махсус тайёргарлик кўрган ва шундай ишлар учун ўз ҳукумати томонидан вакил қилиб тайин этилган лавозимли киши. *Ўзбекистон дипломати. Дипломат бўлиб ишламоқ. ■ 1829 йил январда Эрон пойтахти Техронда рус дипломатига суиқасд қилинади. С. Кароматов, Олтин қум. Хитой дипломатининг фикрича, «Шанхай бешлиги»нинг келажаги порлоқ. Газетадан.*

2 с.т. Иш, гап, муомалада уста, моҳир киши. *Жуда дипломат бўлиб кетибсиз-ку. ■ ..Соҳибқирон жуда моҳир дипломат бўлган. «Фан ва турмуш». Савдо ходими – турли хил одамлар билан муомала қила оладиган, илмли ва дипломат одам. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.*

ДИПЛОМАТ II Кичик чемодан шаклида ишланган, кулфланадиган портфель. *Дипломатидан бир варақ қоғоз олди-да, туғри бошлиғи Рустам Раҳмоновичнинг олдига кирди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Олдинда серсавлат Мойлихўжа ака, ортида жигарранг дипломат ва семиз қоғоз папка*

кўтарган Ғойибжон пилдираб келар эди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ДИПЛОМАТИК I Давлатнинг чет мамлакатлар билан бўладиган расмий муносабатлари ва дипломатияга оид. *Дипломатик акт. Дипломатик алоқа. Дипломатик муносабат. ■ Узаро тенг манфаатли дипломатик алоқалар ўрнатиш зарур ва шарт. Газетадан. Томонлар учрашув вақтини дипломатик каналлар орқали аниқлаб, келишиб олдилар. Газетадан. Акрамжон гўё дипломатик қабул маросимига ясангандай қора костюм, оқ нейлон кўйлак кийиб, қора галстук тақиб олган.. эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

2 Дипломатларга, яъни элчиларга оид. *Дипломатик ваколат. Дипломатик иммунитет.*

Дипломатик корпус Бирор мамлакат ҳукумати ҳузуридаги чет эл дипломатлари. *Трибуналарда дипломатик корпус аъзолари турибдилар. Газетадан.*

3 кўчма Чуқур ва нозик ўйлаб, эҳтиётлик билан айтилган ёки қозилган. *Дипломатик жавоб. ■ Шундай бўлса ҳам.. дипломатик равишда, хотини ва қизи орқали очикдан-очик Саудийга билдирар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ДИПЛОМАТИКА [фр. diplomatique < юн. diploma – икки букланган қоғоз варағи] Тарих фанининг расмий ва шахсий юридик ҳужжатларнинг шакл ва мазмунини ўрганувчи ёрдамчи тармоғи.

ДИПЛОМАТИЯ [фр. diplomatie < юн. diploma – икки букланган қоғоз варағи] **1** Давлатнинг ташқи халқаро сиёсатни амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти. *Ўрта аср ўзбек дипломатиясининг йирик намоёндаларидан бири Абдураззоқ Самарқандий.. атоқли тарихчи олим ҳамдир. Газетадан. Кафиллик берсам, бермасам, дипломатия ишларидан хабардор бошқа одамимиз йўқ. Т. Малик, Қалдирғоч.*

Халқ дипломатияси Айрим шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ш. к. нинг долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал этишга, ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган норасмий фаолияти.

2 с.т. Бирор мақсадга эришиш йўлида усталик билан олиб борилган муомала. *Дипломатияни жуда боппайсиз-да. Ҳе, яшанг, дипломатиянгизга қойилман.*

ДИПЛОМФУРУШ Ҳақиқий ёки қалбаки дипломларни яширин равишда сотиш

билан шуғулланувчи кимса. *Маълум бўлишича, бу икки бетайин шахс дипломфуруш.. экан.* Газетадан.

ДИР тақл. с. Силкиниб қалтираш, титраш туфайли ҳосил бўладиган товушга тақлид. *Дутор қуруққина йиғламасди, балки бутун кошотни "зир" эттириб ва хаста юракларни "дир" силкитиб йиғлар эди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* Қиз *дир титраб, бир лаҳза қотиб қолди.* Ойбек, *Танланган асарлар.*

ДИРАМ [ф. درهم < а. درهم < юн. drachme – кумуш пул; оғирлик ўлчов бирлиги] **1 тар.** Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқда 3,2 г. кумуш тангага тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

2 тар. Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги.

3 эск. Умуман танга, пул. *Толедан карам тила-ю, гадодан дирам тилама.* Мақол. ■ *Уруш чиқмаса, ҳолим хароб, ёнимда бир дирам ҳам қолмади.* М. Осим, *Карвон йўлларида.*

ДИРГИЗЛАМОҚ шв. Совуқда титраб-қақшамоқ; тиши тишига тегмай қалтирамоқ. *Ҳар замонда совуқда дирғизлаб, тўрт-бешта какликни қафасда ушлаб турган болалар кўриниб қолади.* С. Аҳмад, *Жимжитлик.* *Ушанда қаҳратон қиш эди. Онаси Маърифатни бағрига босиб, оппоқ тонг отгунча изғиринда дирғизлаб, бошпана қидирган.* С. Аҳмад, *Ойдин кечалар.* *Ёқшига ўтин-кўмир йўқ. Чолнинг жигибийрон бўлаётгани ҳам шундан. Болалар дирғизлаб юрибди.* Р. Файзий, *Ҳазрати инсон.*

ДИРДИККА фольк. От устига солинадиган безакли ёпқич. *Отга солди дирдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Хушкелди».

ДИР-ДИР: **дир-дир титрамоқ** (ёки **қалтирамоқ**) Совуқдан, кўрқинч ёки ҳаяжондан қаттиқ титрамоқ. *Севаргул дир-дир титраб, унсиз йиғламоқда эди.* «Ёшлик». *Қосимнинг тили калимага келмади. Дир-дир титради.* С. Аҳмад, *Сайланма.* *Кампир дир-дир қалтираб, зишкни очди-да, чироқни тўғри қилди.* Ҳ. Олимжон.

ДИРДОВ Озғин, қирчанғи (асосан уй хайвонлари ҳақида). *Дирдов от. Дирдов кўй.* ■ *Ичкари томонда эса дирдов сигир, қаровсиз техника кўриниб турарди.* «Муштум». *-Қарабсизки, бир отар кўйнинг ярми семиз бўлса, ярми дирдов, – деди ота.* Газетадан.

ДИРЕКТИВ Расмий йўл-йўриқ кўрсатиб берадиган, дастур бўлиб хизмат қиладиган, дастурий. *Директив режа. Директив хат.*

ДИРЕКТИВА [фр. directive < лот. dirigere – йўлламоқ, йўналтирмоқ] Юқори раҳбар органлар томонидан берилган ва бажарилиши мажбурий саналган расмий йўл-йўриқ, дастур, кўрсатма. *Директива олмоқ.*

ДИРЕКТОР [лот. director < dirigere – йўналтирмоқ, йўл кўрсатмоқ] Корхона, муассаса ёки ўқув даргоҳининг раҳбари; мудири. *Завод директори. Мактаб директори. Бош директор.* ■ *Мен пахта заводининг директори билан гаплашган эдим.* А. Қаҳҳор, *Кўшчинор чироқлари.* *Мактабимиз директори Сафо Авезов қурилиш бўлаётган ерда парвона.* «Муштум». *Магазин директорининг озғини мойлашга ҳаракат қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман.* А. Қаҳҳор, *Асарлар.*

Директорлар кенгаши Йирик корхоналар, акциядорлик жамиятларининг сайланадиган раҳбар ижроия органи.

ДИРЕКТОРЛИК Директор мавқеида бўлишлик, директор вазифасини бажаришлик. *Директорлик вазифаси. Директорлик қилмоқ.* ■ *Онасининг топши-тутиши бир-икки эркакниқидан қолишмас, модалар ательесидида директорлик қиларди.* Ф. Мусаёнов, *Ҳиммат.*

ДИРЕКЦИЯ [лот. directio – йўналтириш, йўл кўрсатиш] **1** Корхона, муассаса, ўқув даргоҳларининг директор бошчилигидаги раҳбарлик аппарати. *Дирекция таркиби. Дирекциянинг қарори. Дирекциянинг топшириғи.*

2 Шу аппарат ўрнашган хона, бино. *Дирекцияга кирмоқ. Дирекцияга чақирилмоқ.*

ДИРИЖАБЛЬ [фр. dirigeable – бошқариладиган] Ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтарилувчи, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан енгил учиш аппарати. *Сўнги пайтда енгил учиш аппаратлари – азростат ва дирижабллар яна катта эътибор қозоняпти.* Газетадан.

ДИРИЖЁР [фр. diriger – бошқариш, йўлга солиш] Оркестр ёки хорни, опера ёки балет саҳналарида эса оркестрни, хорни ва барча ижрочиларни бошқариб боровчи, мусиқий асар ижросининг уйғунлигини таъминловчи шахс. *Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрининг дирижёри.* ■ *Дирижёр тесқари қараб, ҳадеб тайёқчасини ўйнатарди.* С. Аҳмад, *Музыкали воқеа.*

ДИРИЛЛАМА айн. **диркиллама.** *Дириллама, момақаймоқ, чайнамай шимадиган дундиқча экан.* К. Яшин, *Ҳамза.*

ДИРИЛЛАМОҚ 1 Титраш, тебраниш натижасида дир-дир овоз чиқармоқ. Салют зарбидан деразаларнинг ойнаси дириллаб кетди. ■ Самолёт енгил дириллаб, моторлари бетиним гўнғиллади. «Ёшлик». Назаров столга бир мушт туширди. Пиёла дириллаб кетди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Паровоз гудоги эшитилди. Унинг узундан-узоқ чўзиқ қичқирishi вокзални дириллатиб юборди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Силкинмоқ, тебранмоқ, зирилламоқ. Бадани дириллайди. Юрагим дириллаб кетди. ■ Дарё шамолдан сесканган отнинг бадани дириллаб кетди. С. Аҳмад, Иқбол. Агар келсам шу ерга, жиғиллайди юрагим, Ёрим эсга тушганда, дириллайди юрагим. «Муштум».

ДИРИНГ-ДИРИНГ тасв. с.: **диринг-диринг** сакрамоқ (ёки **ўйнамоқ**) айн. **диригламоқ**. Қуйилиб турган шароб, тамтамларнинг қора қошлари.. меҳмонларни **диринг-диринг** ўйната бошлади. Ғ. Фулом, Қон хиди келади. Пошшахоннинг келишларини эшитиб.. бизнинг юрагимиз **диринг-диринг** ўйнади. Ҳамза, Асарлар.

ДИРИНГЛАМОҚ Дик-дик сакрамоқ, дикангламоқ, ирғишламоқ, ўйноқламоқ. Отам бир йил эшак сотиб олди.. уни ҳар ким миномас эди, минган одамни **дириглаб**, устидан отиб ташларди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДИРК тасв. с. Силкиниб, тебраниб турувчи нарса, сапчиб қилинган ҳаракат ҳақида. Ҳусан кийикни ушламоқчи бўлиб қўла бошлаган эди, кийик **дирк** этиб, ёнига ирғиди. Ё. Шукуров, Кутилмаган воқеа. Тарлон **дирк-дирк** ўйнади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ДИРКИЛЛАМА 1 Роса етилган, тўлишган, бўлиқ; таранг. У яшил барглар орасидан мўралаб турган дўланадай **диркиллама** қўшалоқ кўсакни кўриб, кўзлари чақнаб кетди. «Шарқ юлдузи».

2 Диркиллаб турадиган; бўлиқ гавдали, лорсиллаган. **Диркиллама** бадан. ■ Учоқлар Гулшодхоним чилвир соч, оқ шоҳидек силлиқ, тоғ эчкисидай **диркиллама** эди. У Исмоилов, Сайланма.

ДИРКИЛЛАМОҚ 1 “Дирк-дирк” ҳаракат қилмоқ, лорсиллаб турмоқ. Кўкраклар оёқларнинг оҳангдош училишига мос **диркиллайди**. Ойбек, Қуёш қораймас. Бутун гавдаси силкинади, кўкси **диркиллайди**. С. Аҳмад, Уфқ.

Ичкари хонадан югуриб чиққан ярим яланғоч раққоса буралиб, аъзойи баданини диркиллатиб, ўйинга туша кетди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 айн. **дикилламоқ** 1. Шу пайт кўча эшиги зарб билан очилиб, **диркиллаб** беш-олти кўзи кирди. «Ёшлик». Бедовимни **диркиллатиб**. Ҳар кўчганда тўплар отиб, Элима кеткали келдим. «Гўрўғли».

3 кўча Нарсанинг янгилиги, бўлиқлигини ифодалайди. **Ликопчаларда бутунича кўйилган диркиллаган бодринг, олма шаклидаги қип-қизил помидор иштаҳани қитиқлайди.** Н. Аминов, Тилло табассумлар. **Сансарик олтиндек товланиб турган палов диркиллаб турарди.** Ж. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИР(Р) 1 тақл. ва тасв. с. Тебраниш натижасида ҳосил бўладиган ана шундай ҳаракат ва товуш ҳақида. **Учиб ўтган самолёт зарбидан деразалар дир этиб кетди.**

2 Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундов сўз.

ДИРИНГЛАМОҚ айн. **дикилламоқ**. Муллажиринг **жирингламас**, одам **диригламас**. Мақол. ■ **Отлар эгарнинг тагида дириглар ва биз борган сари илгаридоғи суворийга яқинлаша бордик.** Ҳ. Олимжон.

ДИРҲАМ [а. درهم < юн. drachme – кумуш пул ва оғирлик ўлчов бирлиги] 1 айн. **дирам** 2. **Дирҳам VII асрдан XIV асргача Осиёдаги мусулмон мамлакатларда муомилада бўлган.** «Фан ва турмуш».

2 Бирлашган Араб Амирликлари ва Марокаш Подшоҳлигида пул бирлиги.

3 Миср ва Суданда қимматбаҳо металлларнинг 3,12 граммга тенг ўлчов бирлиги.

ДИСГАРМОНИЯ [лот. dis, юн. dys – ажратиш, инкорни ифодаловчи олд қўшимча + юн. harmonia – уйғунлик, оҳангдошлик] 1 мус. Гармониянинг, оҳангдошликнинг мавжуд эмаслиги ёки бузилиши; ҳамоҳангликнинг йўқлиги.

2 Келишмовчилик, ноиттифоқлик; нувофоқлик.

ДИСК, **диска** [юн. diskos – ясси доира, айлана] 1 Машина, механизм ва ш. к. нинг доира (айлана) шаклидаги қисми. **Пахта териш машинасининг диски. Борона диски.** ■ -**Дисканинг ранги машинанинг рангида бўлади.** – деди Абдурахмонов. И. Қаландаров, Шоҳидамас баргида. **Малоҳат дискадан темир йўлга отилиб тушди.** «Шарқ юлдузи».

2 спорт. Енгил атлетикада қўл билан узоққа отиладиган ялпоқ металл асбоб. *Узоқ вақт стадион гавжум бўлади. Бири итанга кўтаради, иккинчиси диска улоқтиради.* Газетадан.

3 ҳарб. Пулемёт, автомат, милтиқ ва ш. к. нинг патрон жойлашадиган, айлана шаклдаги ўқдони. *-Дискда ўқ тўла эди. Майли, пайти келганда, биронтасини ҳам бекор кетказмай-миз, — деди майор.* Ойбек, *Кўёш қораймас.*

4 Умуман, айлана (тўғарак) шаклдаги нарса. Кўёш дискаси. ■ *Кўёш диски марказининг юқори кульминация пайти ҳақиқий туш вақти дейилади.* «Астрономия». Директор шундай деди-ю, *телефон дискасини айлантира боилади.* «Муштум».

ДИСКАЛАМОҚ қ.х. Дискали бороналар билан кесакларни майдалаб текисламоқ. *Эски бедаялар эрта баҳорда боронланади ва дискаланади.* Газетадан. *Экиш олдидан ерлар 8-10 сантиметр чуқурликда дискаланади ва борона қилинади.* Газетадан.

ДИСКАЛИ Диска ўрнатилган механизм, техника. *Дискали мола. Дискали борона.*

ДИСКВАЛИФИКАЦИЯ [лот. dis — ажратиш, инкорни билдирувчи олд кўшимча + qualificatio — қандай (сифатли)лигини белгилаш] *спорт.* **1** Мусобақа қоидаларини техник жиҳатдан бузганлиги учун спортчи (ёки жамоа)ни эришган натижалардан маҳрум қилиш.

2 Ахлоқий меъёрларни бузганлиги ёки муайян талабларга мос келмаслиги туфайли спортчинини мусобақаларда қатнашишдан умуман ёки вақтинча четлатиш.

ДИСКЕТА [ингл. diskette — кичик диск] *тех.* Компьютернинг ташқи маълумотлар сақланадиган, алмашинувчи ясси қурилмаси; эгилувчан магнит дискли кассета.

ДИСКОВОД [р. «диск киритгич»] Компьютернинг дискдаги маълумотларни компьютерга кўчириб олиш ёки компьютердаги маълумотларни дискка кўчириб олиш учун мўлжалланган мосламаси.

ДИСКОНТ [ингл. discount — чегирма; фарқ] *иқт. мл.* **1** Қимматли қоғозлар, қоғоз ёки танга пуллар ва ш. к. нинг фонд биржасида айни пайтда сотилаётган нархи билан белгиланган нархи ёки уларни қайтариб сотиб олишдаги нархи ўртасидаги фарқи.

2 Товарни турли муддатларда етказиб бериш билан боғлиқ нархлари ўртасидаги фарқ.

3 Товарнинг сифати меъёр ёки шартнома талаби даражасида бўлмаслиги оқибатида товар нархининг пасайиши.

4 Банк ёки айрим шахс томонидан векселни унинг амал қилиш муддатигача ўтган даврдаги фоизларини чегирган ҳолда ҳисобга олиб бориш.

5 Векселни қайта сотиб олишда банк ундирадиган фоиз.

ДИСКОТЕКА [диск + юн. theke — омбор, жой] **1** Компакт дисклар, грампластинкалар мажмуи; улар сақланадиган жой.

2 Ёшларнинг мусиқа тинглаш ва рақс тушиш учун мўлжалланган кўнгилочар маскани; мусиқа клуби.

ДИСКРИМИНАЦИЯ [лот. discriminatio — ажратиш; фарқлаш] Халқаро ва миллий муносабатларда бирор давлатнинг, юридик ёки жисмоний шахснинг ҳуқуқ ва имтиёзларини бошқаларга нисбатан чеклаш, камситиш.

ДИСКУССИОН *эск.* Мунозара, муҳокама қилинадиган; мунозарали, тортишувли. *Дискуссия масала.* ■ *Журнал ўзбек адабиётшунослиги ва тилшунослигининг муҳим масалаларига бағишланган дискуссия мақолаларни эълон қилади.* «ЎТА».

ДИСКУССИЯ [лот. discussio — муҳокама қилиш, тадқиқ этиш] Бирор масалани тўғри ҳал қилиш учун матбуотда ёки илмий йиғинларда ўтказиладиган эркин, оммавий муҳокама; мунозара. *Ўзбек имлоси масалаларига бағишланган дискуссия. Илмий дискуссия.* ■ *Дискуссия қатнашчилари жуда кўп қимматли фикрлар айтиб ўтдилар.* «ЎТА».

ДИСЛОКАЦИЯ [лот. dislocation — жойлаштириш; силжиш; суяк чиқиши] **1** ҳарб. Ҳарбий қисмларнинг мамлакат бўйлаб белгиланган жойларга ўрнаштирилиши, ҳарбий-ҳаво кучларининг тегишли аэродромларга, ҳарбий-денгиз флоти кемаларининг портларга тақсимлаб жойлаштирилиши. *Погодин.. машинадан тушиши биланоқ, янги дислокация ҳақида дивизияларга хабар юборди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Шукеча душман полки дислокация қилинаётгани ҳақида радиogramма қўлга туширилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 геол. Ер қобиғидаги турли ўзгарувчан жараёнлар натижасида тоғ жинслари дастлабки жойланишининг бузилиши, ўзгариши.

3 тиб. Синиш ёки чиқиш пайтида суякнинг жойидан силжиши.

ДИСПАНСЕР [фр. dispensaire < dispenser – тақсимламоқ] Айрим гуруҳ касал(лик)ларни аниқлаш, даволаш, уларнинг олдини олиш, тарқалиши ва авж олишига йўл қўймаслик мақсадида доимий кузатиш олиб боровчи махсус тиббий-профилактик муассаса. *Тери ва таносил касалликлари диспансери. Онкологик диспансер.* ■ *Диспансер райондан икки чақиримча қуйида – Иброҳимовнинг эски машҳур боғида жойлашган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДИСПЕПСИЯ [юн. dyspepsia – ёмон ҳазм бўлиш] тиб. Кўпинча болаларда учрайдиган овқат ҳазм қилиш аъзолари касаллиги; меъда-ичак фаолиятининг бузилиши. *Токсик диспепсия бола ҳаёти учун жуда хавфли, бунда зудлик билан тиббий ёрдам кўрсатиш керак. «ЎЗМЭ».*

ДИСПЕТЧЕР [ингл. dispatch – тез бажараман] махс. 1 Транспорт воситалари ҳаракатини ёки корхонадаги иш жараёнини хабар бериш қурилмалари ва алоқа воситалари: телефон, радиотелефон, сигнализация, факс ва телевизион ускуналар, компьютер ва ш. к. орқали битта марказдан, бир жойдан туриб назорат қилувчи ва бошқариб турувчи ходим. *Темир йўл диспетчери. Диспетчер бўлиб ишламоқ.* ■ *Операторга ҳам, диспетчерга ҳам, станция навбатчисига ҳам тиним йўқ.* Газетадан. *Шу пайт радиодан диспетчернинг овози янгради. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

2 кўчма Ташкилотчи, уюштирувчи, олдинга бошловчи. *Футбол майдонида жамоа сардори диспетчер ролини ўйнайди.* Газетадан.

ДИСПЕТЧЕРЛИК Диспетчер хизмати ва машғулоти. *Барча нефть қудуқлари битта диспетчерлик пультадан бошқарилмоқда. “Ўзбекистон иқтисодий географияси”. Йўл ҳаракатига раҳбарлик системаси иккита йирик диспетчерлик марказида жойлаштирилган.* Газетадан.

ДИСПЛАЗИЯ [юн. dysplasia – (суяк) ўсиши, ривожланишининг бузилиши] тиб. Аъзо, тўқима ёки тана қисмларининг эмбрионал ва туғилгандан кейинги даврда нотўғри ривожланиши.

ДИСПЛЕЙ [ингл. display – қайта кўрсатмоқ] Маълумотларнинг ишланиш натижаларини электрон-ҳисоблаш машинасида

олиб, уларни электрон-нурли асбоб экранида матн, жадвал, график тарзида акс эттиришга мўлжалланган мослама. *Харидор пойабзал танлагандан сўнг дисплей клавиатурасидаги тегишли клавишани босади ва буюртма дарҳол компания оմборига келиб тушади.* Газетадан.

ДИСПРОЗИЙ [лот. Dysprosium < юн. dysprositos – топилиши, аниқланиши қийин] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб оч кулранг металл.

ДИСПРОПОРЦИЯ [лот. disproportio – ўзаро нисбатнинг бузилиши] эск. Мутаносибликнинг йўқлиги, бутун нарса қисмларининг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги; номутаносиблик. *Режаларни бажариш жараёнида қарама-қаршилик ва айрим диспропорциялар борлиги аниқланди.* Газетадан.

ДИСПУТ [лот. disputare – баҳс, мунозара қилмоқ] эск. кам қўл. Бирор бир мавзуда ўтказиладиган оммавий мунозара, тортишув, дискуссия. *Диспутлар, лекциялар факультет бўйича ўтказилади. П. Қодиров, Уч илди. ..бирмунча ёзувчиларнинг адабий ижодини аниқлаш нуқтаи назаридан диспутлар, адабий-ижодий кечалар ўтказдик. Н Сафаров, Оловли излар.*

ДИССЕРТАНТ [лот. dissertans, dissertantis – батафсил қараб чиқувчи, тушунтирувчи] Илмий даража олиш мақсадида ўз илмий иши – диссертациясини махсус илмий кенгаш аъзолари ўртасида ҳимоя этувчи киши. *Диссертантга сўз берилди.* ■ *Диссертант ўз маърузасида жуда кўп қимматли маълумотлар, тажрибалардан мисоллар келтирди.* Газетадан.

ДИССЕРТАЦИЯ [лот. dissertatio – фикр юритиш, тадқиқ қилиш] Илмий даража олиш мақсадида ёзиладиган ва махсус илмий кенгаш мажлисида ҳимоя қилиш учун тақдим этиладиган илмий тадқиқот иши. *Номзодлик диссертацияси. Докторлик диссертацияси.* ■ *Баҳорга чиқиб, Йигиталининг диссертация ҳимоя қилиш куни белгиланди. Д. Нурий, Осмон устун. Ниҳоят, оғир, машаққатли кунлар орқада қолиб, Латофат кандидатлик диссертациясини муваффақият билан ёқлаб олди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Докторлик диссертациямни ўз юртимда, ўз она тилимда.. сунбий тўсиқларсиз ҳимоя қилдим.* Газетадан.

ДИССИДЕНТ [лот. dissidentis — қаршилик қилувчи, кўшилмайдиган] **1** Бошқача ўйловчи, ҳукмрон тузум, мафкура билан келишмайдиган.

2 1950-80-йилларнинг ўрталарида бир қатор социалистик мамлакатларда мавжуд тузумга қарши бўлганларнинг умумий номи.

ДИССИМИЛЯЦИЯ [лот. dissimilatio — ўхшамаслик, ўхшашликнинг йўқолиши] **1** биол. Организм фаолияти жараёнида қабул қилинган мураккаб органик моддаларнинг парчаланиб, оддийроқ моддаларга айланиш жараёни.

2 тлш. Сўзларни талаффуз этганда, артикуляция ўрни ёки усули жиҳатдан ўхшаш товушлардан бирининг ўзгариши, бошқа ноўхшаш товуш билан алмашинуви.

ДИССОНАНС [фр. dissonance < лот. dissonare — ҳар хил оҳанг чиқармоқ; созланмаганлик, уйғун эмаслик] мус. **1** Товушлар уйғунсизлиги; ҳамоҳангликнинг йўқлиги ёки бузилиши; зид. **консонанс**. *Фаробий билан Ибн Сино иккови консонанслар ва диссонанслар тўғрисидаги таълимотини қайта кўриб чиқилган.* «Фан ва турмуш». *Диссонанс — икки ёки ундан ортиқ товуш баравар чалинганда чиққан товушнинг қулоққа кескин ва нотинч эшитилиши.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 Ёқимсиз оҳанг, товуш.

ДИССОЦИАЦИЯ [лот. dissociatio — бўлиниш, ажралиш] **1** ким. Молекулаларнинг таркибий қисмларга ажралиши, парчаланиши.

2 псих. Рухий (психик) жараёнлардаги боғланишнинг бузилиши.

ДИСТАНЦИОН Маълум масофадан таъсир этадиган, бошқариладиган. *Дистанцион найча. Дистанцион бошқарув. Дистанцион тест синови.*

ДИСТАНЦИЯ [лот. distantia — масофа, оралик] **1** Умуман нарса-буюмлар, жисмлар ўртасидаги оралик; масофа.

2 ҳарб. Сафланган аскарлар, кўшинлар орасидаги, шунингдек, ҳарбий техника, жанговар самолёт ва кемалар ўртасидаги масофа, оралик. *Колоннадаги машиналар ўртасидаги дистанция 50 метр бўлмоғи керак. Дистанцияни сақлаб юринг!*

3 спорт. Югуриш, сакраш каби мусобақаларда ҳаракатнинг бошланғич ва сўнгги нуқталари (старт ва финиш) ўртасидаги, шунингдек, боксчилар ўртасидаги оралик.

4 Темир йўлларнинг, шунингдек, оддий сув йўллари (дарёлар)нинг маъмурий-техникавий бўлинмаси (хизмат кўрсатиш шохобчаси).

ДИСТИЛЛАМОҚ Дистиллаш, ҳайдаш йўли билан тозаламоқ, соф суюқлик ҳосил қилмоқ. *Дистилланган сув дори-дармон эритмаларини тайёрлаш учун тиббиётда ҳам ишлатилади.* “Кимё” дарслиги. *Абдумажид шприцни спиртда ҳамда дистилланган сувда тозалаб, бузоққа укол қилди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ДИСТИЛЛЯТ Дистилляция, ҳайдаш маҳсули (мас., бензин, керосин ва ш. к. лар нефтни ҳайдаш жараёнининг дистиллятлари).

ДИСТИЛЛЯТОР Суюқликни дистилловчи аппарат. *Махсус аппаратлар, дистилляторлар.. етишмайди.* Газетадан.

ДИСТИЛЛЯЦИЯ [лот. destillatio — томчилаб оқиш] ким. тех. Суюқликларни, суюқ аралашмаларни буғга айлантириб, соф таркибий қисмларга ажратиш, тозалаш.

ДИСТРОФИК Дистрофия билан касалланган киши.

ДИСТРОФИК Дистрофияга оид. *Дистрофик ўзгариш.*

ДИСТРОФИЯ [юн. dystrophia — озиқланишнинг бузилиши] тиб. Бирор аъзо, тўқима ва умуман организмнинг озиқланиш жараёни бузилишидан иборат касаллик. *Жигар дистрофияси. Юрак мушаги дистрофияси.* ■ *Касаллик вақтида беморнинг жигар ҳужайралари кўплай емирилса, жигар дистрофияси бошланади.* В. Мажидов, Сарик касаллиги.

ДИФТЕРИТ айн. **дифтерия**.

ДИФТЕРИЯ [юн. diphthera — парда, эт] тиб. Томоқнинг ва бурун шиллиқ пардаларининг яллиғланиши ва улар устида парда ҳосил бўлиши билан кечадиган, кўпинча болаларда учрайдиган оғир юқумли касаллик; бўғма. *Дифтерия касали. Дифтерия билан оғримоқ.*

ДИФТОНГ [ди.. + юн. phthongos — овоз, товуш] тлш. Икки унли товушнинг бир бўғинда бирикиб, қоришиб келиши ва шундай бириккан товушлар (мас., немис тилидаги “au” каби). *“Ўзбек тили” китобида сингармонизм, редукция, дифтонг, ассимиляция каби фонетик ҳодисалар анча яхши ёритиб берилган.* «ЎТА».

ДИФФЕРЕНЦИАЛ I [лат. differentia – фарқ, тафовут] **1 мат.** Эркин ўзгарувчан миқдорнинг чексиз кичик ихтиёрий ортгирмаси.

2 тех. Бир валдан турли тезликда айланадиган икки валга ёки икки валдан бир валга ҳаракат узатадиган, машина ва механизмларнинг турли қисмларига турлича айланиш имконини берадиган тишли гилдиракли механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ II I Ҳар хил шароитда турлича юз берадиган, бир хилда турмайдиган; фарқли, тафовутли. *Дифференциал тариф. Дифференциал рента. Дифференциал ёндашиш.*

2 мат. Дифференциалга оид. *Дифференциал геометрия.*

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [лат. differentia – айирма, фарқ; фарқланиш] Бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажратиш, табақалаш.

ДИФФЕРЕНЦИАЛМОҚ I Бирор нарсани ўрганишда унинг таркибий қисмларини бир-биридан фарқламоқ; шу нарсани табақаларга, таркибий қисмларга ажратмоқ.

2 мат. Дифференциални топмоқ, дифференциални ҳисоблаб чиқмоқ (қ. **дифференциал I I**).

ДИФФУЗ: **диффуз товушлар тили.** Бир-бирига сингишиб кетган, қоришиқ товушлар.

ДИФФУЗИЯ [лат. diffusio – тарқалиш, ёйилиб кетиш] *физ.* Бирор модда (газ, суюқлик) зарраларининг бошқа модда орасига секин-аста ўтиб тарқалиши, кириб бориши. *Газлар диффузияси. Суюқликлар диффузияси.*

ДИХОТОМИЯ [юн. diha – икки қисмга + tome – бўлиш; кесилиш] Бутуннинг изчил равишда иккига бўлиниши ва бу бўлақлардан ҳар бирининг иккига ажралиши.

ДИЭЛЕКТРИК [юн. dis – орқали, орасидан + *ингл.* electric] *от* Электр токани ўтказмайдиган модда; изолятор.

ДИЭЛЕКТРИК сфм. Электр токани ўтказмайдиган. *Диэлектрик моддалар.*

ДИҚҚАТ [а. دققَة – аниқлик; синчковлик; нозиклик] **1** Фикр, фикру зикр, фикр-ёд. *Ўзини унутиб, барча диққати ҳужра ичига оққан эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сидиқжон.. болага қараб, у-бу деб турган бўлса ҳам,*

кўзи ва бутун диққати Шарофатда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Назар-эътибор, илтифот; синчковлик. *Диний ва миллий руҳнинг тарбиясига алоҳида эътибор ва диққат лозим. Ойбек, Нур қидириб. [Кумуш] Соҳлари орасидаги чиғилларни диққат билан тараб, жом ёнига ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўлқинжон Хурининг сўзларини зўр диққат билан тинглади. Ф. Мусажонов, Хури. Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Диққатга сазовор (ёки лойиқ) ёки шоёни диққат Эътибор этишга арзийдиган, эътиборни ўзига тортадиган. *Диққатга сазовор гап. ■ Шаҳрингизнинг диққатга сазовор жойларини кейин кўрамиз. «Гулдаста». Ҳўжаев афандининг фикри-зикри шоёни диққат. З. Саид, Н. Сафаров. Тарих тилга кирди. Диққатни жалб қилмоқ (ёки тортмоқ) 1) эътиборни, фикрни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ, эътиборни бирор нарсага қаратмоқ. Маърузачи тингловчиларнинг диққатини шу масалага тортди; 2) бошқаларнинг эътиборини ўзига қаратмоқ. Тебраниб ёнаётган шам зўр мўъжизадай ҳамманинг диққатини жалб қилган эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Дастлабки кунларда қишлоқ аҳолисининг диққатини жалб қилган янги домла бора-бора назардан тушиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 сфм. Узлуксиз эътибор талаб этадиган, юракни сиқиб юборадиган, оғир, машаққатли. *Диққат иш.*

4 Зериктирадиган, зерикарли, мароқсиз. *Диққат гап.*

Диққат бўлмоқ ёки диққатни ошмоқ Бўғилмоқ, сиқилмоқ; зерикмоқ. *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг [Раънонинг] диққати ошиб кетган, тиқ этса, эшикка қараб қўймоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Диққат қилмоқ 1) эътибор бермоқ; илтифот қилмоқ. Ҳали диққат қилмаган эканман: юзлари сип-силлиқ, худди тошдан ясалганга ўхшайди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати; 2) бўғмоқ, юракни сиқмоқ; зериктирмоқ. Ҳоким тўрани диққат қилма. К. Яшин, Ҳамза.*

5 кесим өзф. Бўғилган, юраги сиқилган; хафа. *Ўзи диққат, хуноб, лекин тез-тез хайлга*

кетарди. Ойбек, Нур қидириб, Аваз диққат. Хива томонга қарайвериб, кўзи тешилай деди. Отасидан мужда йўқ. С. Сиёев, Аваз.

ДИҚҚАТБОЗЛИК Диққати жуда ошганлик, юраги ўта сиқилганлик ҳолати; хунобгарчилик. *Кел, бўлар иш бўлди, диққатбозликни кўй. Уйғун, Асарлар. Шундай шодиёна кунда диққатбозлик? Сенга ярашмайди, оғайним. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Муқимий.. тарик ўраётган бир тўда деҳқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамми равшанлик ўрнини яна диққатбозлик эгаллаб олди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.*

ДИҚҚАТЛАНМОҚ Бирор нохуш воқеадан ёки гап-сўздан юраги сиқилиб асабийланмоқ, бўғилмоқ. *Отабек диққатланди: -Қипчоқлар эканини билдим, аммо гуноҳлари нима, деб сиздан сўрайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДИҚҚАТЛИК Руҳан эзилганлик, юраги сиқилганлик, хафалик. *Мен диққатлигимни иш билан ёзишга ҳаракат қиламан. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ДИҚҚАТПАЗЛИК айн. диққатбозлик, диққатчилик. *..икки соат бадалидаги диққатпазлиги етмагандек, яна шунча вақт ипсиз боғланиб ўтириши керак. «Ёшлик».*

ДИҚҚАТСИЗ Эътибор бермайдиган, бепарво, эътиборсиз.

ДИҚҚАТСИЗЛИК 1 Эътибор бермаслик, диққат қилмаслик.

2 Ишга бепарво қараш, бепарволик.

ДИҚҚАТЧИЛИК айн. диққатбозлик. *Ҳасан оғчи очлигини ҳам унутган, диққатчилик унинг иштаҳасини бўғиб қўйганди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ДИҚҚАТ-ЭЪТИБОР Диққат ҳамда эътибор; бутун фикр, ўй-хаёл. *Диққат-эътиборини тортмоқ. ■ ..Аммо қизларнинг бутун диққат-эътибори рўпарадаги деворда, дуч келган жойга осиб қўйилган суратларда эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ДИҚҚИНАФАС [*ا. ضيق النفس* — нафас қисиш; астма] **1** Зерикиш ёки бетоқатликдан нафаснинг сиқилиши; нафаси сиқилдиган.

Диққинафас бўлмоқ кўчма Юраги сиқилиб асабийланмоқ; бўғилмоқ; хуноб бўлмоқ, хуноби ошмоқ; зерикмоқ. *Касалдан сўнг диққинафас бўлиб юрган Ҳафиза эрта билан одатдагидек ўқишга борди. Мирмуҳсин, Умид. Лаъли кенг ҳовлида диққинафас*

бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Д. Нурий, Осмон устунни. Қиши билан тор уйларда диққинафас бўлган кишиларнинг димоғига адирлардан гиёҳларнинг хушбўй нафаси келиб урилди. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Нафасни сиқадиган даражада оғир, бўғиқ; зерикарли. *Эртага у диққинафас, рутубатли Ҳиротдан чиқиб кетади, шу йўсин билан бир йўла бу беадад ғаму ғуссадан ҳам қутулади. Мирмуҳсин, Меъмор. Юриш, далаларга кетайлик, дўстим, Диққинафас уйда ётмоқ пайтимас. А. Орипов, Митти юлдуз.*

3 кўчма Босилиб, бўғилиб, сиқилиб ётган. *Қиш бўйи қор остида “диққинафас” бўлган бахмал майсалар бўй чўзиб, кўёшга талтинмоқда. Ё. Шукуров, Чорчинор остида.*

ДИҚҚИНАФАСЛИК Юраги сиқилганлик, руҳан эзилганлик ҳолати. *Бир ерда кўп ўтириб қолиш ҳам одамга диққинафаслик келтиради. А. Ҳакимов, Илон изидан. Лекин кўнгиш ҳамон хира. Бу кўнгишхиралик диққинафасликка айланди. Шўҳрат, Шинелли йиллар.*

ДО [*итал. do*] мус. Диатоник (ўзгарувчан тонли) товушқаторнинг биринчи поғонаси; асосий етти поғонали товушқаторнинг биринчи товуши. *Музыкада еттита асосий товуш бор: до, ре, ми, фа, соль, ля, си. И. Акбаров, Музыка саводи.*

ДОБИЛ тар. эск. От эгари қошига боғлаб, маҳкамлаб қўйиб, жанг пайти ёки тўйда чалинадиган доирасимон мусиқа асбоби; довул. *Добил-доирани чалади, Кўрганнинг ақлин олади. «Нурали». Шодиёна пўлат добил олтин эгарнинг қошида. «Гулшанбоғ». Эралихон суюнчида бир телтак, шопча (қилич) ҳамда қашқалдоқнинг терисидан бўлган добил берди. «Юсуф ва Аҳмад».*

ДОБИЛБОЗ тар. эск. Добил; довул чалувчи (қоқувчи). *Добилбоз добилини қоқди, товуши Чамбилга етди. «Маликаи айёр». Оқсоқол, жиғадор, амалдор, навкар, добилбоз, қушбеги, кўрғонбеги овга сафар қилишини билдирди. «Маликаи айёр».*

ДОВ 1 1 Бўйи баланд, йўғон ва бақувват. *Бир кун, кеч кирай деганда, тугун кўтарган, дов, елкадор йигит билан паранжи ёпинган аёлни эргаштириб кирдилар. Й. Шамшаров, Тошқин. Унинг [Муҳаммад Сайиднинг] яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссадан қувват барқ урарди. Ойбек, Навоний.*

Мелиқўзи ниқ этиб кулиб юборди. Кейин ўрнидан туриб, дов қаддини ростлади. Й. Шамшаров, Довруг.

2 кўча Журъат, ботиниш; дадиллик.

Кўнгли (ёки юраги) дов бермаслик Ботина олмаслик, журъат қила олмаслик. Аёлнинг кўзларига қарашга юраги дов бермади. С. Нуров, Нарвон. Ҳикмат нотани ёзишга ёзди-ю, Оқилага узатишга юраги дов бермади. Ю. Шомансур, Қора марварид. Лекин йўлни кесиб ўтишга кўнглим дов бермади. Ҳ. Фулом, Машъал.

ДОВ II [ф. داو < а. دعوى — иддао, талаб] Ўз ҳақ-ҳуқуқини тасдиқлаш ёки қондириш ҳақидаги талаб, даъво, тортишув. Ёмон йўлдош ёв бўлади. Охир иши дов бўлади. Мақол. Ботир ёвда билинар, сўзчи — довда. Мақол. Камбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам, дови юрмас. Мақол. ■ Шаҳода! Айт, менга қандай довинг бор? — О, сенга довим жуда кўп. К. Яшин, Ҳамза.

ДОВ III [ф. داو — ўйинда ўртадаги пулни кўпайтириш] Қиморда ўртага тикилган пул ёки бошқа қимматли нарса. — Қиморда мени дов тикмасайди, яна бировга ютқизмасайди, деб кўрқар эдим, — деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бойвачча, ўз навбатига, ошиқ отишга ботинолмай турган кишиларга кўз югуртириб чиқди, бошқа талабгор бўлмаганлиги учун ёнидан пул чиқариб, телпагининг тагига қўйди-да, “дов” деди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДОВ IV фольк. Уруш, жанжал; курашув, олишув. Ер товсиз бўлмас, Эл — довсиз. Мақол. Ёмон хотин олганнинг дови уйда. Мақол.

ДОВ-ДАРАК айн. дом-дарак. Дўстининг дов-дарагини суриштириш учун Қоратой темирчи елиб-югурди. Ойбек, Танланган асарлар. Поччанг ўлсин! Тўрт кундан бери дов-дараги йўқ, ўлдими-қолдими, билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВ-ДАРАХТ с.т. Ҳар қандай дарахт, ҳар хил дарахтлар. Дов-дарахтлар, қизғиш бўёққа чайиб олингандек, ял-ял товлана бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. Дов-дарахтлар оппоқ, худди гижим рўмоғи ёпиб олган келинчақдай товланади. С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ДОВ-ДАСКАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. ..лека шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, яна аллақанча дов-даскак олдим. Ҳ. Фулом, Машъал.

ДОВ-ДАСТАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. Дов-дастакни йиғиштирмақ (ёки кўтармақ) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмақ қ. дов-дастгоҳ. Сенинг бу чирик дов-дастагинг бутун маҳаллани ерга қаратади. «Муштум».

ДОВ-ДАСТГОҲ с.т. Барча асбоб-анжомлар, дўкон-дастгоҳ. Уйдаги дов-дастгоҳлар, безаклар мени ҳайратга солди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

Дов-дастгоҳни йиғиштирмақ (ёки кўтармақ) Бор-йўғини йиғиштириб жўнамақ. Ҳамроқул наридан-бери дов-дастгоҳини йиғиштириб жўнади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Киночилар аҳволнинг жиддийлашганини кўриб, дарҳол дов-дастгоҳини йиғиштириб, четга чиқишди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДОВДИР Телба-тескари иш қиладиган, телбанамо; думбул, анқов; ҳовлиқма. Наҳотки энди шу арзимас идорачани ҳам элай олмасанг? Қанақа довдир, ношуд одамсан ўзинг? Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

Довдир гап Телба-тескари, бетайин гап. Унинг [Зайнабнинг] бу довдир гаплари ғалаба қозонмоқчи бўлган Қумушни довдиратди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВДИРАМОҚ I Бирор нарса, вазият таъсирида тўғри ҳаракат қила олмаслик, ўзини сал йўқотган ҳолда алпон-талпон ҳаракат қилмоқ; гангимоқ. Уртанча келин оиладаги янги одатга кўниқолмай, кечаси довдираб, ҳовлига чиқади. С. Аҳмад, Сайланма. Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кунда бўлган.. мажлисни эслади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Довдираганимдан стул қолиб, нақ ерга ўтир-волаёзибман. «Ёшлик».

2 Тўғри сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, телба-тескари, чалкаш-чулкаш гаплар гапирмоқ, валдирамоқ. Вой довдир, нима деб довдираяпсан ўзинг? П. Турсун. Ўқитувчи. Матпано, тушида Хизирга йўлиққан ким-садек довдираб, тили калмага келмай қолди. С. Сиёев, Аваз.

3 Ўзини йўқотмоқ, шошиб қолмоқ, саросимага тушиб, гангиб, кўрқиб қолмоқ. Имом эшикни очаркан, эркакча кийиниб келган аёлни кўриб довдираб қолди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мурод бу гаплардан довдираб қолди. Нима дейишини билмас эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Ногаҳоний зарб еган кишидек довдираб қолишди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДОВДИРАТМОҚ I Довдирамоқ фл.орт.н.

2 Ҳайратга солмоқ. Муниранинг кутилмаганда ланар айтиши эркакларни довдиратиб қўйди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ДОВДИРЛИК Телба-тескарилик, думбуллик, анқовлик. Гоҳида бу довдирлик гўлликча, меровликча бориб етади. «Ёшлик». Бу гап Хўжақуловага малол келди: «Ҳалиям ўша довдирлиги бор экан-да», — деб қўйди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОВ-ЖАНЖАЛ Ҳар хил тортишув ва жанжал; низо, келишмовчилик. Қолхоз аҳллари орасида дов-жанжал кўпайди. «Муштум». Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди. «Маликан айёр».

ДОВЛАМОҚ с.т. Ҳақ-ҳуқуқ талаб қилмоқ, талашиб олмақ; дов, даъво қилмоқ. Кучли билан курашма, молли билан довлашма. Мақол. ■ Назаров ҳузур қилиб керишди: «Эсинг бўлса, келиб мен билан довлашасанми, мияси суюлган чо!» А. Кўчимов, Ҳалқа. Отанг етолмади бу кунларга. Толеингни довлаб бериб, ўлиб кетди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Йўқ, энди мен ҳаётдан ўз тегишимни, ўз чароғон кунларимни довлаб оламан. А. Мухтор, Асарлар.

ДОВОЛ шв. Девор.

ДОВОН I I Тоғ ёки тепаликнинг баланд, аммо ошиб ўтса бўладиган қулай жойи; ошув. Қашқар довони. Арпасиз от довон ошоилмас. Мақол. Донога эргашган довондан ошар. Мақол. ■ Бу вақт улар Қорақарга деган довондан ошиб, кўз илғамас, кенг, текис яйловга чиқдилар. А. Мухтор, Асарлар. Довоннинг белига чиққунча Мухаммад Шариф ҳам, шак ҳам ҳолдан тойди. К. Мирзо, Олам гўзал.

2 кўчма Кейинги иш ва ютуқларга йўл очиб берадиган улкан иш; эришилган ёки эришилажак қийин марра. Оила қуриш нақадар юксак довон эканини Маҳкам энди биринчи марта.. ҳис қилмоқда эди. П. Қодиров, Уч илдиш. Мавсумнинг дастлабки довони ортда қолди. Газетадан.

3 кўчма Хаёлий, руҳий марра, мақсад, интилиш. Эй кўнглим, оламдан суюнчи сўра, Довонлар, тоғлардан елдай учиб ўт. Миртемир, Асарлар. Тўлқиндай асов бўл, сергак қаламим. Давру довонлардан баркамол ўзгил. Г. Жўраева, Иқбол.

ДОВОН II махс., кам қўлл. Тўқувчиларнинг ишхонасида икки устуннинг тепа

оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч галтак.

ДОВОТ [а. دوات — сиёҳдон] эск. айн. сиёҳдон. [Аваз] Токмадаги лос солинган довот, қамиш қалам ва қоғозни олиб, хонтахта устига қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. Маёёр мингбошининг маҳкамаси: хонтахта устида қаламдонли довот, дафтар, қоғозлар бор. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ДОВРУҚ I Донг, шон-шуҳрат, машхурлик. Чала доврўққа чол йиғилар. Мақол. ■ Сувератингизни кўп кўрганман, доврўфингизни кўп эшитганман. С. Аҳмад, Уфқ.

Довруқ таратмоқ ёки доврўғи кетмоқ Машхур бўлмоқ, ҳаммага танилмоқ. «Бобурнома» 17-асрнинг 90-йилларидан бошлаб Европага доврўқ таратган эди. «Фан ва турмуш». Аммо номи тилдан тилга ўтиб, бутун фронтга доврўғи кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Миш-миш гап, хабар, шов-шув. Ўттиз икки танга [солиқ] доврўғи гузар аҳлининг юракларини уюштириб, буни эшитиши биланоқ исёнга қўл қўйдилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Унинг [Тожибойнинг] юмуш билан Тошкентга бориб келгани Қамишканада хийла доврўқ бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОВРУҚЛИ Довруғи кетган; шуҳрат қозонган, донг чиқарган. Довруқли пахтакор. ■ У заводга илк бор қадам қўйганда, келажакда доврўқли пайвандчи бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Газетадан.

ДОВУЛ I Вайронлик келтирувчи кучли бўрон. Довул турди. Довулда қолмоқ. ■ Сал ўтмай осмон оқариб, атроф ёриша бошладую, тунги қора довулнинг қабих иши бутун даҳшати билан намоён бўлди. О. Ёқубов, Диёнат. Ёлғизлик қурсин, ёлғизга қоронғи тунда шабада ҳам довул бўлиб туюлар экан. И. Раҳим, Ихлос.

ДОВУЛ II эск. Овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун мўлжалланган, теридан ёки пўлатдан ясалган махсус ноғора. Довул ҳар вақт миришабнинг ўзи ёки унинг ўринбосари шаҳарни айланиб юрганда чалинади. С. Айний, Дохунда. Урди Ҳасан довулни, Қаттиқ тортиб айилни. «Равшан». Аҳён-аҳёнда узоқлардан довул товуши эшитилади: тун посбонлари уйқудаги шаҳарни қўриқлаб юрадилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. 43

Довул қоқмоқ (ёки чалмоқ) 1) қаттиқ, даҳшатли овоз чиқармоқ, гумбурламоқ. *Ихтиёрим ҳеч бир касга бермадим, Довул қоқиб, шунқоримни чуймадим.* «Эрали ва Шерали». *Момақалди роқ ваҳимали довулини қоқиб, гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда чақмоқ чақар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) бонг урмоқ. *Сиз деб қоқдим, яна балким қоқарман, Исён довулини қаттиқ қоқарман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ДОВУЛБОЗ тар. Довул чалувчи, довул қоқувчи. *Мен эдим неча вақт элда довул-боз, Тул бўп қолди Барчинойдай сарвиноз.* «Алпомиш». *Қайтарма Чамбилнинг довул-бозини, Ўғлинг олиб келар сарвинозини.* «Интизор».

ДОВУЛЛИ 1 Довули бор, довулга эга бўлган. қ. довул II.

2 Қаттиқ бўронли; довул бўлиб турадиган. *Баҳорда сел, дўл, бўрон ва довулли кунлар бўлди.* Газетадан. *Қиш чиқиб, довулли кунлар камайиб қолди.* А. Мухтор, Чинор.

ДОВУР I қўм. (ж.к. билан) шв. I Қадар, -гача. *Соат иккига довур. Қишга довур. Кечга довур.* ■ *У чўлоқланиб дарвозага довур чиқди.* «Ёшлик». *Мен унга довур бу ҳовлининг шикаст-рехтини созлатиб, бошлаб жиҳозлаб қўлман.* Н. Қиличев, Чигирик. *Юнусхон тонгга довур ўн қайта ухлаб, ўн қайта уйғонди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Марта, карра. *Тиловбердини ўғлинг билан уч довургача олиштираман.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ДОВУР II шв. Товуш, овоз. *Ер тагидан бежой отнинг довури келадир.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ДОВУР III айн. давир.

ДОВУЧЧА шв. Ҳали пишмаган, гўр ўрик, гўра. *Деворлар оша эгилиб ётган ўрик шохиди данак қотирган довуччалар маржондек тизилган, оқариб қолган гилослар устида чумчуқлар парвона бўларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Келинлар ўриқнинг шохини эгиб, лабини қимтийди: Нордон довулча!* С. Акбарий, Меҳригиё.

ДОВУЧЧАЛАМОҚ Гўра мева тугмоқ, ҳосил қилмоқ. *Баҳорнинг қизиган кунлари: ўриқлар довуччалаган, олмалар туккан, тутлар пишаёзган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДОВУШ с.т. шв. Товуш, овоз. *Кўкалдош алт ҳарчанд чинқириб қолди, куйиб-пишиб, кўп довуш қилди.* Қоражон қулоқ солмай

кетди. «Алпомиш». *Оҳ тортганда, тўкилар кўзидан ёши, Ғам билан чиқади бекнинг довуши.* «Алпомиш».

ДОВУШЛАМОҚ шв. Қичқирмоқ, товуш чиқармоқ; чақирмоқ. - *Тўхта, золим! — деди ҳам довушлади.* «Эрали ва Шерали».

ДОВЧИ Жасур, довиюр, довлашувчи киши. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас.* Мақол. *Кўп отган билан овчи бўлмас, Кўп деган билан довчи бўлмас.* Мақол.

ДОВЮРАК Қўрқмас, ботир, жасур. *Дов-юрак одам.* ■ *Мен довиюр Ражабовни тоғ бургутига ўхшатдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бай-бай, аммо зап довиюр йигитлар экан-да, шоввозлар!* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДОГМА [юн. dogma, dogmatos — фикр; қарор; таълимот] Қанчалик тўғрилиги танқидий текшириб кўрилмай, ҳақиқат сифатида кўр-кўрона қабул қилинган қонун-қоида, фикр; ақида. *Баширжон “догма” сўзининг маъносига тушунмаса-да, ҳар қалай, ёмон ҳақоратли сўз эканига ақли етди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОГМАТИЗМ Эскирган, қотиб қолган, бир томонлама назария ва қонун-қоидаларга, ақидаларга асосланган тафаккур; танқидий қарамай, кўр-кўрона фикрлаш; ақидапарастлик.

ДОГМАТИК от Қотиб қолган, ўзгармас ақидалар тарафдори; ақидапараст. *Догматикларни ва кироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз.* Газетадан.

ДОГМАТИК сфт. Қотиб қолган, ўзгармас фикр, мушоҳадаларга, ақидаларга асосланган. *Догматик қарашлар.* ■ *Оқибатда фанга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам топмоқда.* «Муштум».

ДОГОВОР [р. договор — келишув, битим] эск. айн. **шартнома.** *Хатда нима депти? — Договорнинг бир нухасини сўрапти.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДОД [ф. داد — адолат, адл; фиғон, нола] 1 унд.с. Руҳий ёки жисмоний азобга чидаё олмай чиқарилган қаттиқ товуш; бақирик, фарёд. *Дод! Войдод! Кимсаной, сен ўлгунче мен ўлсам бўлмайдим, болам!* А. Обиджон. *Аканг қарагай Гулмат. Бу юракни сиқадиғар жимликдан у “дод!” деб юборай деди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрталаб жуда ёмон аҳволга*

тушиди: уйнинг у бошидан бу бошига “дод” деб юмалайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Дастидан дод (демок) Кимсанинг ёки бирор нарсанинг салбий ҳаракатидан, бирор нохуш воқеадан норозилик сифатида нола, фарёд қилмоқ. *Жиззахда молларидан айрилиб, ўғриллар дастидан дод деб юрганлар анчагина. «Муштум».* Дод бу раиқчи эрнинг дастидан. С. Аҳмад, Юлдуз. *Дод! Золим келиннинг дастидан дод!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Хавф-хатардан ёки кўрқувдан ёрдамга чақириб чиқарилган қаттиқ овоз; бақирик. *Дод солмоқ.* ■ *Дод! Дод, одамлар, келинлар! Дод, бек ўзига ўт кўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қиз ҳозир бошига қон кийдирилишини билди-ю, бор овози билан дод солиб қичқира бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *-Дод! Войдод! Қароқчилар босди!* – доvon орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Ҳозир беҳисоб туёқлар остида қолиб янчилишини сезди-ю, дод солиб қичқирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Ёмон ном, ёмонлик, ёвузлик. *Дод қолдирма, от қолдир.* Мақол. *Яхшидан от қолади, Ёмондан – дод.* Мақол.

4 кўчма Адолатсизлик ёки азоб-уқубатдан нолиб қилинган оғзаки ёки ёзма арз, шикоят, фиғон. [*Домла Ғофирга:*] *Қани, додингни айт, нима додинг бор?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Азиза додини кимга айтишини билмай, қон-қон йиғлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

Додига етмоқ, додига қулоқ солмоқ ёки додини эшитмоқ, тингламоқ Шикоятини, арзини тингламоқ; адолат қилмоқ. *Подшоҳга арзга борсангиз, додингизга етмасмикин, мулла тоға?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Додини тинглайдиган мураббий тополмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *Додингни худога айт!* Аҳволингни, арзингни, шикоятингни ҳеч ким тингламайди, дод дейишнинг фойдаси йўқ. *-Аканг айлансин, Сидиқжон, энди додингни худога айт! На ўзинга қилдинг, на манга.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Додини бермоқ 1) таъзирини, адабини бериб қўймоқ, қилмишига яраша чора кўрмоқ; жазоламоқ; қийнамоқ. *Унақа муттаҳамнинг додини бериб қўйиш керак.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сиз йигитларнинг додини берадиган қизсиз.. сизга ўнлаб йигит мафтун бўлиши мумкин.* П. Қодиров, Қалбадги кўёш; 2) ўлдирмоқ, кирмоқ. *Буни*

минсанг, ака, йўлли бўласан, Қалмоқларнинг жуда додин берасан. «Алпомиш». *Кўп девларнинг додин берган Гўрўғли, Авазхонга раҳбар бўлган Гўрўғли.* «Маликаи айёр.

ДОДА шв. Дада, ота. *Додам пул берди, санолмадим..* (Топишмоқ – Юлдузлар).

ДОД-БЕДОД [ф. داد-بيداد – шовқин, жанжал; фарёд] Ёрдамга чақириб қилинган нола, арз-дод; шовқин-сурон. *Сафарқул.. дарёдан ўтиб, Ширинилар қишлоғига яқинлашганда.. қишлоқдан чиқаётган “дод-бедод!” ва “войдод!” садолари уни жуда ҳайратга солди.* С. Айний, Қуллар. *Кампирнинг дод-бедоди эшитилди.* С. Айний, Қуллар.

ДОД-ВОЙ Дод солиш, додлаш; бақирик, фарёд. *Қоронги уйда ур-йиқит, тўполон, муштлаш, отишма, дод-вой бошланди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Пастда эшитилган дод-войлар ва инграшларга қараганда, бу тошлар мўлжалга тегмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОДЛАМОҚ Рухий ёки жисмоний азобга чндай олмай, қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Хотин кишининг додлагани, эркак кишининг сўкингани эшитилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Менинг биқинимда осколка борлигини биларди, додлаб юборади, деб ўйлади шекилли.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, фарёд, нола қилмоқ. *Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Санобар хола соч юлиб додлади, йиғлади, сиқтади.* С. Зуннунова, Олов.

3 Ёрдамга чақириб дод солмоқ. *Додлаб қочар экан, йиқилди.* «Ёшлик». *Додлаб, ёрдамга чақиришга шахзоданинг иззат нафси йўл қўймасди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ДОДРАС [ф. دادرس – қози; ҳимоячи, халоскор] Жабрланганларни ҳимоя қилувчи, уларнинг арзини тингловчи. *Арзинг бўлса, додрас ҳузуридасан, ганир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОД-ФАРЁД [ф. داد-فریاد – шовқин, бақирик, фарёд] Дод ва фарёд, под-вой. *Дод-фарёд қилмоқ.* ■ *Аёллар дод-фарёд кўтариб, муштлашганларни ажратишга чақира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инграган овозлар, дод-фарёдлар эшитила бошлади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бир зумда қийчув, тўполон, дод-фарёд кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОД-ФИҒОН айн. дол-фарёд. Дод-фиғон кўтармоқ. Дод-фиғон қилмоқ.

ДОДХОҲ [ф. دائخوۋا — даъвогар; одиллик истовчи] 1 эск. кт. Адолат талаб этувчи, адолат истовчи, даъвогар. *Нима деб амр этсам, шуни қилинглар, Хуройим устидан додхоҳ бўлинглар.* «Рустамхон».

2 тар. Бухоро хонлигида адолат, ҳақ-ҳуқуқ истовчилардан амир номига ариза қабул қилувчи ва унинг жавобини арзчиларга етказувчи лавозимли киши. *Райимбек додхоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулчехра давлатхонага кириб, мирохўр, тўқсабо, додхоҳларни чақирди.* «Эрали ва Шерали».

3 тар. Кўқон хонлигида қозихона ишлари устидан назорат олиб борувчи амалдор.

4 тар. Ўтмишда Фарғона водийси ва Тошкентда мингбоши ва бошқа баъзи амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз. *Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос. Порасиз ўтмас сенга юз илтимос. Муқимий. -Ҳа, шошманг, дарвоқе, мингбоши додхоҳ ёрдам бермасмикинлар? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ДОЗА [юн. dosis — бўлак, улуш] тиб. Беморга бир бор ёки бир кеча-кундузда қабул қилиш учун белгиланган дори-дармон миқдори. *Болалар дорисининг дозаси. Катталар дорисининг дозаси. ■ [Сиддиқа] Дориларнинг хиллари, дозаларини, яъни қайси дорида қандай аралашмалар борлигини ва бу аралашмалар миқдори қанча эканлигини ҳам айта олади. Н. Ҳакимова, Врач бўлмаса ҳам.*

2 Умуман муайян ўлчовга эга миқдорлар. *Намакоб тайёрлаш учун туз билан сув турли дозаларда олиниши мумкин. Ўсимликка радиоактив нур берилса, берилган нурнинг дозасига қараб, ё яхши ўсади, ёки секин ўсади. «Фан ва турмуш».*

ДОЗАЛАМОҚ Дозаларга бўлмоқ; дозасини белгиламоқ. *Беморларга бериладиган дориларни дозалаб чиқдим.*

ДОЗАТОР 1 тех. Суяқ ва сочилувчан моддалар миқдорини, қоришмага кирадиган таркибий қисмлар улушини автоматик равишда ўзи ўлчайдиган (дозалайдиган) мослама, асбоб. *Ҳозирги вақтда бетон қилиб қориладиган шағал, майдаланган тош, кум, цемент махсус тарозилар — дозаторларда тортилади.* Газетадан.

2 Ўшандай асбоб билан иш қилувчи мутахассис, ишчи.

ДОЗАТОРЧИ айн. дозатор 2. *Қорхона дозаторчилари ва лаборатория ходимлари уларнинг [омухта емларнинг] сифатини доим назорат қилиб борадилар.* Газетадан.

ДОЗИМЕТР [доза + юн. metreo — ўлчайман] Ионловчи нурланиш дозаларини ўлчовчи асбоб. *..бу иш аллакимнинг дозиметр-га боқиб кўриш хаёлига келмагунча давом этди.* Газетадан.

ДОЗИМЕТРИЯ физ. Амалий ядро физикасининг ионловчи, радиоактив нурлар дозасининг жонли ва жонсиз организмга таъсирини ифодаловчи физик миқдорларни ўрганувчи, нурланиш дозасини аниқловчи соҳаси.

ДОИМ [а. دائم — чўзилувчи, узун; ҳаммиша] рвш. Вақт жиҳатдан узлуксиз давом этувчи; ҳамма вақт, ҳаммиша. *Қизи бор уй доим саришта. Мақол. Бўрининг кўзи доим овда. «Қанотли сўзлар». ■ У менга доим сени эслатиб туради. Т. Ашуров, Оқ от.*

ДОИМИЙ 1 Ҳамма вақт мавжуд бўлиб, узлуксиз давом этиб турадиган, муттасил. *Доимий ғамхўрлик. ■ Ёрмат бу ерда доимий яшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар. Китоб — Жомийнинг яхши дўсти, ажралмас ҳамроҳи, мутолаа ва ижодиёт эса унинг доимий машғулоти эди.* Газетадан.

2 Ўзаро, узлуксиз, ўзаро боғланган. *Сой билан шабада товуши кўшилиб, доимий бир куй ҳосил қилади. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. Оғриқ эса доимий ва борган сари кучайиб борадиган бўлади. Ҳ. Ҳакимов, Ўтқир аппендицит.*

3 Абадий, мангу. *Доимий дўст. ■ Касалхона, меҳрибон ҳамшира Элмуроднинг эсида доимий сақланиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДОИМО айн. доим. *“Тупроқ олсанг, олтин бўлсин”, деб доимо онам дуо қиларди. «Гулдаста». Лочинлар вояга етганда, доимо жуфт бўлиб юради. «Фан ва турмуш».*

ДОИР [а. دائر — айланувчи, айланма] кўм. (ж.к. билан) Алоқаси, дахли бўлган, алоқадор, тегишли; мансуб. *У [Сидиқжон] ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу кимёга доир гап. П. Турсун, Ўқитувчи. Хотира дафтарида ёзувчилик меҳнатига доир кўп фикрларни учратиш мумкин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

ДОИРА I [a. دائره — айлана, доира; соҳа, тармоқ] **I** геом. Текисликнинг айлана билан ўралган юзаси; тўғарак. *Ярим доира. Доиранинг юзи.* ■ *Кучли шамол юзлаб километрли улкан доира бўйлаб елади.* «Фан ва турмуш». *Скамейкалар доира шаклида кўйиб чиқилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кенг далада доира ясаб ўтирган одамлар орасидаги деярли ҳамма йигитларнинг кўзи Бадиага.. қаратилган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Доира чизмоқ 1) тўғарак чизик чизмоқ, *Тошкент харитасининг бир қанча ерига йўғон қизил қалам билан доиралар чизилган эди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар;* 2) кўчма доира шаклида айланмоқ, давра олиб юрмоқ ёки учмоқ, *Жуда баландда, худди кўк гумбазининг остида, қандайдир каттакон бир қуш қанотларини борича ёзиб, аста доира чизмоқда. С. Анорбоев, Оқсой. Қилич яланғочлаганлар орқасида доира ясаб отлиқлар ҳам турарди. Мирмуҳсин, Темур Малик.*

2 кўчма Белгили бир чегара, аниқ бир ҳудуд ичидаги жой. *Шаҳар доирасида.* ■ *Адабиётда умр бўйи тутаб юрган ёзувчи ҳеч қачон ўз маҳалласи доирасидан ташқарига чиқмайди, лекин ўзини классик ҳисоблайди. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

3 кўчма Бирор иш-ҳаракат, қонун-қоида ва ш. к. давом этгиши, жорий бўлиши, тарқалиши эҳтимол бўлган белгили ҳудуд, жой. *Фронт доирасидаги шаҳарлардан кўчириб келтириляётган одамларни жойлаштиришга тайёргарлик кўриш лозим эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. ..бола тарбияси, унинг ахлоқ-одобини фақат оила доирасига боғлаб кўйсақ, рўй берган ҳозирги янги шароитга тўғри келмайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 кўчма Чегара, чек, рамка. *Инсоф доираси. Фикр доираси. Таъсир доираси.* ■ *Қамина адаб доирасидан заррача чиқмаган бўлса керак. Ойбек, Навоий. Фарғонадаги кенгаи Умиднинг дунёқараш доирасини анча кенгайтирди. Мирмуҳсин, Умид.*

5 кўчма Белгили бир соҳа, касб ёки табақа ва ш. к. аҳли; кишилар йигиндиси, уюшмаси. *Юқори доиралар. Хабардор доиралар. Журналистлар доираси.* ■ *Гуландом бундай турмушдан нафрат қилар, бу ифлос доирадан, фаҳш уясидан қутулишни истар..*

эди. Ойбек. Танланган асарлар. ...мавлони Беҳзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шухрат топган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОИРА II Айлана шаклидаги, гардиш-симон урма мусиқа асбоби; чилдирма, даф. *Доира чалмоқ.* ■ *Болохонанинг токчасида доира, танбур, дутор ва рубоб каби мусиқий асбоблар бор эди. С. Айний, Эсдалиқлар. Чилдирмачи настга сакраб тушиб, доирасини қиздириб келди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДОИРАВИЙ I Доира шаклидаги, айланма. *Доиравий йўл.* ■ *Сўнгроқ тепанинг ўртасидан катта доиравий.. бир супа қилиб, устига бир шийпон солди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 Асоси доира шаклида бўлган. *Доиравий конус (мат.).* ■ *Агар тўғри бурчакли уч-бурчакни катетларидан бири атрофида айлантирилса, унда тўғри доиравий конус деб аталувчи геометрик жисм ҳосил бўлади. «Геометрия» дарслиги.*

ДОИРАСИМОН Айланага ўхшаш, тўғараксимон. *Маъруф Назаров вертолётнинг доирасимон кичик ойналарига қараб, осмон гумбазига боқарди-да, хаёл сурарди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ДОИРАЧИ Чилдирма чалувчи, чилдирмачи. *Доирачи раққосанинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамблини бошқариб, усуллар йўлини кўрсатиб берувчилардандир. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Халқ сайили ва байрамларида доирачиларнинг мусобақалари тез-тез уюштирилиб турар, доирачилар эса ўз ўйинчилари билан унга қатнашар эдилар. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ДОЙИ шв. Тоға. *Рўмолимнинг учи шойи, Ўртасида бордур ойи. Олиб беринг, жоним дойи. «Кўшиқлар». Хон, Авазни дорга буюрган экан, дойим орага тушиб, элик таёқ сурабди. С. Сиёев, Аваз.*

ДОЙРА с.т. айн. **доира.** *Тўйдан қайтиб келганда, Дойра чалиб келамиз. «Бойчечак».*

ДОЙРАДАСТ айн. **доирачи.** *Кейин сурнайчи Миловни.. дойрадаст Зойирбой Гулбоевни ёзинг. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Дойрадастлар, қўлга олинг дойрани. Раққосалар чир айлансин даврани. Р. Бекниёз, Тўтиё.*

ДОЙРАЧИ айн. **доирачи.** *Ушанда у киши.. ёш йигит — дойрачи эди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

ДОК [голл. dok, инг. dock – кема устанонаси] Кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисмини қуриш, сувдан чиқариб кўздан кечириш ва таъмирлаш ишларини амалга оширувчи корхона. *Касаба союзларига доклардаги юк ташувчилар, қора ишчилар ва бошқалар бирлашдилар.* Газетадан.

ДОКА Пахта ипидан сийрак қилиб тўқилган юпқа газлама. *Эр-хотиннинг уруши – Дока рўмолнинг қуриши.* Мақол. ■ *Роҳат-биби эрини эсига олар экан, кўз ёшларини дока рўмолнинг учи билан артиб кўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Дока кўйлак киймайман, Ич кўйлаги бўлмаса, Сени ёрим демайман, Зар кокилинг бўлмаса. «Оқ олма, қизил олма».*

ДОКАПАРАНГ, докафаранг Францияда, умуман, Европада тўқилган юпқа, ҳарир мато, ипакли дока. *Отанинг юзига сув сачради, шекилли, белбоғига қистириқлик докафаранг рўмолчасини олиб артди.* Ойдин, Гулсанам. *Докапаранг кўйлагинг кийсанг бўлар, ёр-ёр. Шу қишлоқда бировни севсанг бўлар, ёр-ёр. «Кўшиқлар».*

ДОКАФУРУШ Дока билан савдо қилувчи, дока сотувчи. *Докафуруш Исмоил Ёдгоровнинг савлатидан от ҳуркади.* «Муштум».

ДОКЕР [ингл. dockerg – док ишчиси] Портларда юк ташувчи, докларда, кемасозлик корхоналарида ишловчи ишчи. *У докер ухлаган қирғоққа боқар, Қуёшдай муқаррар, чин ва муштарак.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОКЛАД [қад. р. докладати < кладати – қўйиш, тахлаш] эск. 1 қ. маъруза. *Ҳисобот доклади.* ■ *Докладдан кейин қизгин музокара бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай маърузанинг ёзма матни. *Доклад ёзмоқ.* ■ *Ҳайронаман, ҳайронаман, ҳайронаман. Докладимни ёзолмайман, ҳайронаман.* «Муштум».

3 Юқори раҳбарий органларга ёки бошлиққа оғзаки ёки ёзма равишда тақдим этилган расмий маълумот, ахборот. *Сержант Лобов бўлинмасини бошлаб бориб, жангчиларнинг машққа тайёр эканини доклад қилди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ДОКЛАДНОМА Бирор хабар, воқеа-ҳодиса тўғрисида раҳбар органларга ёки бошлиққа ёзма равишда топшириладиган расмий маълумот, ахборот (қ. **билдириш-нома**). *Докладнома ёзмоқ. Докладнома топширмоқ.* ■ *Унинг қўлидаги даста-даста*

ҳисоботлару докладномаларни ўқисангиз, гўё шаҳарда ҳеч қандай чанг, ғубор йўқ. Газетадан.

ДОКЛАДЧИ айн. маърузачи. *У [Ойимхон] мажлисни очгач, докладчига сўз берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Докладчи Исмоилжон Норматов охириги сўзида бунини мамнуният билан қайд этди.* А. Қаҳҳор, Синчалак.

ДОКТОР [лот. doctor – ўқитувчи, муаллим, устоз] 1 с.т. Касалларни даволовчи олий маълумотли тиббиёт ходими; шифокор, врач. *Доктор ёзаётган анкетасидан бош кўтариб, жимлайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. *Ойим ҳам тез-тез докторга қатнайдиган бўлиб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Докторлик диссертациясини ҳимоя қилган фан номзодлари ёки профессорларга бериладиган олий илмий даража ва шу даражани олган олим. *Филология фанлари доктори.* ■ *Илмий кенгаш кашифётимни кўриб чиқиб, яхши ҳоҳлабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ДОКТОРАНТ [нем. Doktorant – докторлик илмий даражасини олишга тайёрланаётган < лот. doctorantis – таълим олаётган] Докторлик диссертациясини ёзиш учун бирор илмий муассасага бириктириб қўйилган фан номзоди.

ДОКТОРАНТУРА Илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлири ҳузуридаги олий малакали илмий ходимлар – фан докторлари тайёрлаш шакли. *Докторантура фан номзоди илмий даражаси негизида 3 йил давом этади, диссертация ҳимоя қилиши билан якунланади.* Газетадан. *Институт ҳузурида аспирантура ташкил этилди, ҳозирги вақтда эса докторантура ҳам очилди.* Газетадан.

ДОКТОРЛИК 1 Доктор илмий унвонини олиш учун ёзилган иш ёки ана шундай илмий даража. *Докторлик диссертацияси.* ■ *Орадан йиллар ўтиб, Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Яхши одам, ҳозир докторлик диссертациясини ёзаяпти.* С. Зуннунова, Олов.

2 Шифокор, врач касби; врачлик фаолияти. *Қорабўтанинг қизи докторликка ўқийди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Докторлик ҳам мушкул касб. Мен яқиндагина мустақил иш бошлаган одамман.* «Ҳарорат».

ДОКТОРХОНА с.т. эск. Касалларга хизмат қилувчи муассаса; амбулатория, касалхона. *Ойингиз бир оз бетоб бўлиб қолди. Докторхонага олиб кетишди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар. *Қишлоғимиз катта бўлмагани учун докторхона йўқ. Аммо аптека бор.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДОКТРИНА [лат. doctrina – таълимот; ўқимишлилик] кт. Илмий ёки фалсафий таълимот, назария; асосий назарий ёки сиёсий нуқтан назар. *Ҳарбий доктрина.* ■ Ядро қуроллини ишлатишдан, биринчи ядро зарбаси доктриналаридан воз кечиш тинчлик ишига хизмат қилади. Газетадан. *Ўзбекистонда ҳарбий доктрина ишлаб чиқилган.* Газетадан.

ДОКТРИНЁР [фр. doctrinaire – муайян доктрина тарафдори] кт. Бирор доктринага, догмага, илмий ёки фалсафий таълимотга қаттиқ ёпишиб олган ва унга кўр-кўрона эргашувчи шахс; ақидапараст.

ДОЛ I фольк. I Тик, тикка, адил. *Дол қомат.* ■ *Дол бўйингдан мендай момонг ўргилсин, Эр йигит суйгани нозли гул бўлсин.* «Нигор ва Замон». *Ой томоша қилар осмондан Ҳовлиларни ҳар тун дол туриб.* У. Кўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 рвш. Худди, нақ, қоқ; аниқ. *Нишоннинг дол ўртасига урмоқ. Овни отсанг, билиб от, Дол нишонга илиб от.* Мақол. ■ *Олмакўзнинг [отнинг] дол белига минайин, Чўқиб, саҳроларда сайр қилайин.* «Орзигул».

3 рвш. Бир оз қийшайтириб, яримта қилиб. *Дўппини дол қўймоқ. Дуррани (рўмолни) дол ўрамоқ.* ■ *Дўппини дол кўндириб олган новча ҳофиз тўйхонани бошига кўтариб хониш қиляпти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Эғнида гулдор пушти халат, дуррани дол қўйган, оёғида қизил бахмал шиптак.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Кичкина дакана рўмолни дол қўйибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бутун, борича, баланд (товуш ҳақида). *-Ҳа, адаш, топилдими болаларингиз? – деди қўшниси Озодага, азбаройи эшитсин дебми ё бошқа ниятдами, овозини дол қўйиб.* «Ёшлик».

5 Ёнғоқ, данак ўйинларида соққанинг ган(кон – маълум шаклда тизилган ёнғоқ)га энг яқин турган ҳолати ҳақида (бундай соққа эгаси биринчи бўлиб отиш ҳуқуқига эга бўлади). *-Сен долми, мен долми? – Мен дол!*

6 шв. Кифт, елка.

ДОЛ II {а. د – “д” ҳарфи номи} Араб алифбосида “д” ҳарфининг номи (унинг

шакли – د – мумтоз адабиётда эгилган қад-қоматга ишора сифатида қўлланади). *Алифдек қоматинг долдек эгилмиш.* ■ *Оғир меҳнат белини дол қилган.* К. Яшин, Ҳамза. *Не-не тик қадрларни дол этди қоғоз.* А. Исроилов, Биз – дунё одамлари.

Дол бўлмоқ Эгилмоқ, букилмоқ. *Қаддимиз дол бўлиб, ёнди юраклар.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Гоҳ бўрон ўқира, гоҳ бўралар қор. Чинорлар дош бермай, бели дол бўлар.* Миртемир, Асарлар.

ДОЛЗАРБ I от взф. Бирор иш ёки жараён энг қизгин ёки қисталанг бўлган пайт. *Саодатга шундай долзарбда яхшилик қилмай, қачон яхшилик қиласан?* И. Раҳим, Ихлос. *Суюк-суюгига пахтакор одам бунақанги долзарбда даладан жилмайди.* Р. Файзий, Асад либоси.

Долзарб кунлар (ёки палла, пайт, дам) Ишлар қизиган ёки тикилиш келиб қолган кунлар. *Иш қисталанг келиб, долзарб кунлар ҳам бошланди.* А. Шермухаммедов, Тошкентлик паҳлавон. *Ҳозир чорвадор учун энг долзарб кунлар ҳисобланган қишлоқ давом этмоқда.* Газетадан. *Пахта йиғим-терими долзарб паллага кирди.* Газетадан.

2 сфт. Бажарилиши, қилиниши кечиктириб бўлмайдиган, биринчи галда ҳал этилиши лозим бўлган; ўта муҳим. *Долзарб муаммо. Долзарб масала. Долзарб вазифа.* ■ *Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Долзарб мавзудаги мағрузалар ўқиб эшиттирилди.* Газетадан. *Саноат роботларини ривожлантириш масаласи бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бўлиб қолмоқда.* «Фан ва турмуш».

ДОЛИ-ГУЛИ: доли-гулига келмоқ (ёки етмоқ) 1) авжга чиқмоқ, қизимоқ. *Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйин айна доли-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Экиш авжи доли-гулига етган вақтда-я!* С. Аҳмад, Сайланма; 2) етилмоқ, тобинга, қиёмига етмоқ. *Агар биз ернинг доли-гулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз.* Н. Сафаров, Халича Аҳророва.

ДОЛЛАР [ингл. dollar < нем. Taler – олтин ёки кумуш танга] I Америка Кўшма Штатларининг асосий пул бирлиги (1786 йилдан). *Бир доллар 100 центдан иборат.* ■ *Ҳар йили*

жаҳон бозорида 200 миллиард доллар баҳода турли дорилар сотилади. «Фан ва турмуш». Шундай жамғармага эга бўлишимиз керакки, хоҳлаган пайтда — марказими, долларгами.. истаган нарсаларимизни сотиб олиш учун қурбимиз етсин. Газетадан.

2 Австралия, Барбадос, Канада, Малайзия, Сингапур, Фижи, Ямайка каби 30 га яқин катта-кичик давлатларнинг пул бирлиги (бошқа валюталарга нисбатан қиймати бир хил эмас).

ДОЛЛАШМОҚ I Ким доллигини аниқлаш учун кимнинг соққаси ганга яқинлигини ўлчашмоқ, қ. долл 5. Ким дол? — Мен дол. — Йўқ, мен дол. — Булмаса, доллашамиз.

2 кўчма Куч синашмоқ, беллашмоқ.

ДОЛОМИТ [фр. француз минерологи Г. Доломье номидан] геол. Мураккаб таркибли кулранг, сариқ, яшил рангли минерал. Оҳангарон ва Олмалиқ атрофида доломитнинг катта захиралари бор. Газетадан. Ҳайвон қолдиқлари йиғиндисидан пайдо бўлган оҳақтош ва доломит жуда кўп тарқалган органик тоғ жинсларидан ҳисобланади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ДОЛОН [ф. دالان — усти ёпиқ йўлак; даҳлиз] шв. Дарвозадан то ҳовлигача қурилган, икки томони девор, усти ёпиқ кенг йўлак. Дўстинг келса долонда кут, Душман келса — айвонда. Мақол. ■ Баширжон долон эшигида бир оз иккиланиб турди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОЛЧИН [ф. دارچين — долчин, корица] I Лавдрошлар оиласига мансуб, барги қалин, доим яшил тропик дарахт.

2 Шу дарахтнинг қуритилган ва зиравор ҳамда доривор сифатида ишлатиладиган пўстлоғи. Қанисан, болам? Манави чойни ич. Долчин солиб дамлаганман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДОЛФА I поэт. Кучли, қудратли тўлқин, пўртана. Умрдир гоҳида долғали уммон. А. Исроилов, Югурик нур. Инсон ахир турди, Инсон эмас, виждон турди. Тинмайсанми, долға, долға.. Т. Тўла, Асарлар.

2 кўчма Турмуш қийинчиликлари, тўсиқлар, ғовлар; ғалаён. Инсонни жамият орасида долғалар, курашлар, суронлар кутади. «Шарқ юлдузи». Қалб шундай уммонки, унинг бағрида Даҳшатли долғалар силсиласи бор. Э. Воҳидов, Садоқатнома. Мана тахтда Ҳусайн Бойқаро ўтирур жим, фикрида долға. Ойбек, Гули ва Навоий.

ДОЛҒАЛАНМОҚ поэт. айн. тўлқинланмоқ. Бизга берилган бахтни эллаб олиш, бошқариш керак, оғайни, бу бизнинг зиммамизда. Кўксим долғаланиб кетади ўйласам. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ДОЛҒАЛИ поэт. Қаттиқ тўлқинланган, кўпириб тошган; пўртана. Эртанги хаёллар — долғали денгиз. Ғафлат кечасининг сукутига зид. Р. Бобожон. Парк долғали денгиз каби кўпирарди. Ойбек, Улуғ йўл.

ДОМ I [ф. دام — тўр, тузоқ, қопқон] кт. I Ҳайвон ва паррандаларни тирик тутиш учун мўлжалланган ов қуроли; тузоқ, сиртмоқ; қопқон. Бандга тушган бу кўнгиладир, менда, айтинг, не гуноҳ, Дил қушига дом қўйган ул икки жодуда айб. Э. Воҳидов, Мухаббат. Зумрад маккорнинг домига тушган эди, чор-ночор бўйин эгди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қафасдан бўшади эрк истаган қуш, оҳу халос бўлди йиртқич домидан. Уйғун, Тонг қўшиғи.

2 кўчма Асирлик, тутқунлик. Мен у сахро гўзалининг бўйнидаги зулм домини узиб олиб ташламоққа қодир эдим. Ойбек, Навоий. Йўқ, эси-ҳуши сизда, муҳаббатингизнинг домига тушди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Бировни илинтириш ёки ўзининг йўлига юргизиш учун қилинган ҳийла, найранг; шу мақсадда қўйилган тузоқ, қопқон. Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинармидим. О.Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. Эркин-эркин ўйнаб юрган бошқа охулар бу золим сайёднинг домига тушмасин, дейди. К. Яшин, Ҳамза.

ДОМ II: домн ҳам йўқ, дарағи ҳам йўқ Дом-дарағи йўқ, Ушандан бери домн ҳам йўқ, дарағи ҳам йўқ. У. Исмоилий, Рустам.

ДОМ III [тўғриси дам I] Дам, ич, оғуш, кучоқ. Бойлик ботқоққа ўхшаган нарса. Домига бир тортса, бир умрга фарқ бўлиб кетишинг турган гап! Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу уруш каттаю кичикни бирдек ташвиш домига тортди. Б. Маҳмудов, Деҳқонбой ҳикояси. Сени ҳам домига тортмоқ бўлади Севги деб аталган бу эски шева. Ф. Ғулом.

ДОМ IV [р. < лот. domos — уй, бошпана] с.т. Уй, кўп қаватли уй, бино. Бинобарин, ҳар бир домдан оқилона фойдаланиш зарур эди. С. Кароматов, Олтин қум. Яхшиям домда турамыз.. дом деганлари жоннинг роҳати экан. Газетадан.

ДОМАН [ф. *دامان* — этак, чет, ҳошия] *шв. айн. домана* II. У [Аваз] гоҳо “Шеърят домани бекор тутибман-да”, дея пушаймон ейди. «Ёшлик».

ДОМАНА I *шв.* Ҳеч нарса, балога ҳам. *Ўзича ҳамма нарсага ақлим етади деб ўйлайди-ю, доманага ҳам фаҳми етмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ДОМАНА II Ҳар бир нарсанинг этаги, таги; чети, ҳошияси. *Тоғнинг доманаси.*

ДОМАНГИР [ф. *دامن گير* — этакдан тугвчи] Бировдан хафалик жойи, гинаси бўлган, ўпка-гина қилувчи; даъвогар. *Домангир бўлмақ.* ■ *Аъзам ҳамон ўғай онаси билан дадасидан домангир.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Сойбўйи аҳли сиздан эмас, мендан домангир.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОМАТ *шв. айн. домод. Аваздай фарзандим келди, Қизимга доматим келди.* «Гулшанбоғ».

ДОМ-ДАРАК, *дому дарак* Хабар, дарак; ном-нишон. *Икки ойдан буён у қозизодадан дом-дарак йўқ.* Ойбек, Навоий. *Эрталаб келиб кўрса, милтиқ отилиб кетган-у, лекин ўлжадан дом-дарак йўқ.* С. Содиқов, Ўз-ўзини отган айиқ.

ДОМ-ДАРАКСИЗ Дом-дараги, номнишони йўқ; хат-хабарсиз. *Катта акаси дом-дараксиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эри шу кўйи дом-дараксиз кетаверди.* С. Зуннунова, Ғудак ҳиди.

ДОМИНАНТА [лот. *dominans, dominantis* — устунлик қилувчи, ҳукмрон] I Устун турувчи асосий ғоя, белги, хусусият, таркибий қисм. *Деярли ҳамма ҳолларда ҳам қора ранг қизил ранг устидан доминант бўлиши мумкин.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 *тлш.* Синонимлар қаторидаги бош, асосий сўз. *Ҳар бир синонимик қаторнинг чегараси, ундаги сўзлар асосий сўз (доминанта)га қиёслаш орқали белгиланади.* «ЎТА».

ДОМИНАНТЛИК Устун келишлик, устун туришлик.

ДОМИНИКАНЛАР *этно.* Доминикана Республикаси (Гаити ороллари)да яшовчи халқ.

ДОМИНИОН [ингл. *dominion* < лот. *dominium* — бирор нарсага эгаллик, ҳукмдорлик] *эск.* Британия империяси таркибига кирган, номигагина ўзини-ўзи идора қилган, лекин ички ва ташқи сиёсатда унга

қарам бўлган давлат. *Ўз-ўзини идора қиладиган мустамлакалар “доминионлар” деб аталади.* «Янги тарих» дарслиги.

ДОМИНО [фр., итал. *domino* < лот. *dominus* — жаноб] Ҳар бири икки сатҳ (юза)га ажратилган ва ҳар бир сатҳида 0 дан 6 тагача нуқтаси (очко) бўлган йиғирма саккизта ясси тўртбурчак пластинкачалар билан ўйналдиган ўйин ва шундай пластинкачаларнинг ўзи. *Домино ўйнамоқ.* ■ *Саҳна орқасида қилич-қалқон таққан кишилар домино ўйнаб ўтиришибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Йиғиштирилган бир хонада тўрт киши домино ўйнаб ўтирибди.* П. Қодиров, Уч илди.

ДОМКРАТ [голл. *dommekracht*] *тех.* Машина, вагон каби оғир нарсаларни созлаш-қуриш ва таъмирлашда ўз устига қўйиладиган оғирликларни (500 тоннагача) вақтинчалик маълум баландликка кўтариб берадиган механизм. [Шофёр] *Уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, филдиракни кўтарди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОМЛА *с.т.* I Домулла. *Хатиб домла жўнатилгандан буён катта масжид намозсиз қолаётганга ўхшарди.* А. Қодирӣ, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 Ҳар қандай илмли кишига ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берар эди.* Шукрулло, Сайланма. *Домласи, шу қизимга яхши баҳо қўйворинг.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ДОМНА [қад. р. *дымати* — пуфлаш] Темир рудаларидан чўян олиш учун қурилган махсус печь, иншоот. *Моторлар гувуллар жаҳон йўлларида, Домналар тинимсиз меҳнаткаш.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОМНАЧИ I Домна печини қурувчи.

2 Домна печида руда эритувчи мутахассис, ишчи. *Бекобод домначилари ўз вадаларининг устидан чиқишди.* Газетадан.

ДОМОВОЙ [р. *домовая* (книга) — уй дафтари] *с.т.* Муайян ҳовлида, хонадонда доимий яшовчилар қайд этилувчи махсус дафтар; уй дафтари. *У фамилиясидан “Хўжа”ни олиб ташлаган, домовойга “Тошхўжаев” эмас, “Тошев” деб ёзилган.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Асли бу кампир яхшиликни бил-*

майдиган нарса. Домовоидан ҳам бир амаллаб ўтказардим. С. Аҳмад, Сайланма.

ДОМОД [ф. داماد — куёв, қаллиқ] шв. айн. **куёв**. Доктор хотин кулди: -Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку! «Ёшлик». Дастлаб шаҳар аҳли уни «Ўртоқ муҳаррирнинг домоди» деб айтарди. М.М.Дўст, Лолазор.

ДОМОНГИР қ. домангир. Эй, буларни қўйинг. Мендан домонгир бўлиб юришмасин. «Ёшлик». Кейин бир-биримиздан домонгир бўлиб юрадиган иш бўлмасин. М. Мансуров, Ёмби.

ДОМУЛЛА [ф. + ҳинд. دلا — ота, катта + а. لا — ўқитувчи; руҳоний олим] **1** Диний мактаб муаллими. Сайфулла мачитга бориб, домулласидан сабоқ олиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Домулласан, илмингдан садага, яхшилаб ўқитгин энди беҳроқ. «Эрали ва Шерали».

2 Мадрасани битирган мулла киши. Хон мулла Ниёз домуллага қаради.. Домулла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Домулла имом Масжидда имомлик қилувчи мулла. **Домулла почча** Имом домуллага ҳурмат билан мурожаат қилиш шакли. Чарчамайсиз, домулла почча, фақат қуруқ қошиқ оғиз йиртади, холос. Ҳамза.

2 этн. Дуохонлик, иссиқ-совуқ қилиш билан шуғулланувчи шахс. [Юсуфбек ҳожи Ўзбек ойимнинг] Доимо иссиқ-совуқчи домулла, хўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с.т. Ўрта ва олий мактаб ўқитувчиси; илмий раҳбар, устоз. Қудрат уни Ольга Петровна билан таништириб: -Мана сизга домулла, шу кишида ўқийсиз, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Иброҳимов домулласи Иван Петровичнинг уруғчилик совхозига келганини эшитиши биланоқ, бутун материалларини олиб жўнади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

ДОН I [ф. دان — уруғ, тухум; дона] **1** Бошоқли ва дуккакли ўсимликлар маҳсулининг бир донаси. Бугдой дони. Маккажўхори дони. Деҳқон ишлаб дон сочар, Эл-юртига нон сочар. Мақол. Арпанинг дони бўлгунча, Бугдойнинг сомони бўл. Мақол. ■ -Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради-да, — деди бир деҳқон. С. Айний, Куллар.

2 Шундай маҳсул мажмуи, йиғиндиси; ғалла. Бирида улов бўлса, экиш учун дони йўқ, дони борида улов, ер йўқ. Н. Сафаров, Оловли излар. Энди меҳнат кунига ҳам оз-моз дон тесса керак. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Бошида отаси, уйда қонда дони бўлса, булар шу ерда ўтирармиди. Т. Ашуров, Оқ от.

3 Паррандаларга бериладиган шундай овқат, озуқа; (сочиладиган) дон-дун. Бир товўққа ҳам сув керак, ҳам дон. «Қанотли сўзлар». Болали она нонга тўймак, Болали ғоз — донга. Мақол. ■ Эй, дўстим, ҳозир-чи, тухум қилмайдиган товўққа ҳеч ким дон бермайди. Шукрулло, Сайланма. Онаси.. тўр ортидаги товўқларга дон сочарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Дон олишмоқ Бирор кимса билан яқинлик қилмоқ, интим муносабатда бўлмоқ; ўйнаш бўлмоқ. Ойим тирикликларида ҳам дадам Зумрад кампир билан дон олишиб юрардилар. С. Аҳмад, Юлдузлар. -Бир-бири билан дон олишиб қолган бўлса.. сиз билан биз.. қуда булишдан бошқа иложимиз йўқ, — деди Салим бобо. С. Аҳмад, Чўл оқшомлари. **На дон, на сомон** Ҳеч нарсага ярамайдиган нарса ёки кимса ҳақида. Ўзи, баъзи рецензиялар бўлади, ўқисанг — на дон, на сомон. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ДОН II [исп., итал. don < лат. dominus — жаноб] Испанияда ва испан тилида сўзлашувчи бошқа мамлакатларда: эркак исми олдидан қўйиб, унга ҳурмат билан мурожаат қилишда қўлланадиган сўз; Италияда: руҳонийлар ва дворянларнинг фахрий унвони.

ДОНА [ф. دانه — дон, ғалла; -та, нафар] **1** Саноқ сонлардан кейин келиб, миқдор билдиради. Бир дона гуғурт чўни. Беш дона тухум. Бир дона кўсак. ■ Раъно онасининг сўзи билан қутидан беш-олти дона нон олиб, дадасининг қўлига берди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Дон, уруғ. Анор донаси. Маккажўхори доналари. Қорамуғ донаси бўлгунча, бугдойнинг сомони бўл. Мақол. Боламнинг боласи, қандак ўрикнинг донаси. Мақол. ■ Анор доналаридек ширин сўзларинг. У. Исмоилов, Сайланма.

3 Сочилувчан нарсаларнинг ҳар бир юмалоқ бўлаги, зарраси. Қум доналари. Мунчоқдек тер доналари. Марварид доналари. ■ Сулув сочлари тўзгиган ҳолатда югуриб кириб, ёмғир доналари юмалаб турган юзини

отасининг майин елкасига босди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Нос сочилиб, унинг бир неча донаси сакраб-сакраб, стол тагига кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Зарралар, бўлақлар, қисмлардан тузилган нарсанинг ҳар бир зарраси, қисми. *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади. "Қизиқарли геометрия". Мирзакаримбой.. тасбеҳ доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордона қуриб ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Шахмат, шашка ва ш. к. ўйинларда ҳар бир сипоҳ, пиёда ёки тўгаракча. *Баъзан рақибнинг икки донасига бирданига ҳужум қилинади. «Фан ва турмуш». Бири газета ўқиса, бири китоб варақлар, бири шашка ўйнаса, бири шахмат донасини сурар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

6 Чўтнинг тўғмасимон қисми. *Чўт доналари шақир-шўқур бўлиб қолди.* «Муштум».

ДОНАБАЙ [дона + а. *بيع* – сотиш, савдо] Доналаб байлашиладиган ёки доналаб бериладиган (олди-сотди муомалаларида ёки иш ҳақи белгилашда). *Улгуржи олиб, донабай сотмоқ. Донабай ҳақ тўламоқ. Қунбай ишлашдан донабайга кўчиши натижасида иш ҳақи ошди.*

ДОНА-ДОНА I Зарралар, доналарга ажралиб турадиган, ҳар бир донаси алоҳида-алоҳида бўлиб турадиган. *Дона-дона тишлар.* ■ *Исирик донаю дона, Тутунидан тўлсин хона. «Бойчечак». Ойниҳолнинг ёна-ёна Холлари бор дона-дона.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *рвш.* өзф. Якка-якка, битта-битта; доналаб. *Гул уздим дона-дона. "Фольклор". У оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан донадона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *рвш.* кўчма Аниқ, равшан, тушунарли. *Жўраҳон адиб саволарига дона-дона қилиб жавоб қайтарди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мутриб ёстиқ тагидан найча қилиб ўралган қоғоз олди, чиройли қироат билан дона-дона қилиб ўқишга тушди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ён дафтардан йиртиб олинган катак чизиқли бир варақ қоғозга йирик ҳарфлар билан, дона-дона қилиб биноларнинг адреси ёзилган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ДОНАДОР [ф. *дане-дар* – доғли; данакли; донали] Бўлак ёки зарралари дона-дона

бўлиб турадиган, маълум доналардан таркиб топган. *Донадор тупроқ.* ■ *Ер чуқур ҳайдалгандагина тупроғи майин ва донадор бўлади.* Газетадан. *Донадор мурч кўпчиликка дамланадиган катта паловага солиб пиширилади.* Газетадан.

ДОНАЛАБ *рвш.* **1** Ҳар бир донасини алоҳида, дона-дона қилиб; битталаб. *Доналаб санамоқ. Доналаб сотмоқ.*

2 *кўчма* Аниқ, равшан, тушунарли қилиб. *Доналаб ўқимоқ.* ■ *..хаёл суриб қолди, қўли билан столни чертиб: -Ҳа, исботламоқ зарур, – дея қайтарди сўзларини доналаб.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДОНАЛИ I Маълум, белгили доналардан иборат бўлган. *Эллик икки донали карта.*

2 *айн.* **донадор.** *Майда донали чўян (тех.).*

3 Доналаб сотиладиган. *Донали моллар.*

ДОНАЧА I Майда, кичкина дона, заррача. *Қум доначалари.* ■ *Йўлак бизни оқ мрамардек ярақлаб турган, тепадан зилол доначалар томаётган улкан горга олиб кирди.* Газетадан.

2 *шв. айн.* **тошма.** *Марзиянинг юзига донача чиқибди.*

ДОНАШҮР(А) [ф. *دانه شور* – тузли дон] Мол ейдиган бир турли ёввойи ўсимлик. *Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, донашүр.. сингари доғли ўтларни жуда севиб ейди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ДОНАШҮРАК Туз аралаштириб қовурилган данак, мағиз.

ДОНГ I (3-ш. бирл. **донғи**) Шон-шуҳрат, доврўқ, машҳурлик. *Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас.* Мақол. *Жоҳилликдан жон чиқар, Қобилликдан донг чиқар.* Мақол. ■ *Гулраънонинг бўйи етиб, донғи бутун қишлоққа тарқалди.* О. Ёкубов, Ота изидан. *Олтин кузимиз ўзининг саховати билан оламга донг таратган.* Газетадан.

ДОНГ II: донг қотиб ухламоқ ёки донг қотмоқ Жуда қаттиқ ухламоқ. *Йўл азоби хийла толиқтирган экан, донг қотиб ухлаб ётса, ўғли кириб уйғотибди.* Х. Назир, Ўтлар туташганда. *Боши ёстиққа тегиши билан донг қотиб ухлаб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Нозима ёстиқни ушлаганча донг қотди.* «Ёшлик». **Донг қотиб қолмоқ** Ҳайрат ёки қўрқувдан эс-хуши қочиб, серрайиб қолмоқ. *Мунисхон нима қилишини билмай, донг қотиб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Темур Малик бу гапларни эшитгач, донг қотиб қолди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

ДОНГ III Вьетнам Социалистик Республикасининг пул бирлиги.

ДОНГДОР Донг чиқарган, доврўғи кетган; шуҳратли, машҳур. *Донгдор механизатор. Донгдор врач.* ■ Унинг шеърларидаги фасоҳат, топқирлик, бу йигитнинг қувваи ҳофизаси донгдор шоирни мафтун этди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Барҳайт Ойбек бу — қутлайди мамнун, Қутлар Фафур Фулом — донгдор замондош.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДОНГЛИ айн. донгдор.

ДОН-ДУККАКЛИ: дон-дуккакли экинлар Донни учун экиладиган дуккакли ўсимликлар.

ДОН-ДУН Дон ва бошқа хил донлар, галла. -Тўй учун дон-дун тайёр. *Фақат кийимларни тиктирсак бас, — деди Ўтбосар. Ғайратий, Довдираш. У.. дон-дуннинг қимматлашиб бораётганидан гапирди. С. Сиёев, Ёруғлик. Бир оз дон-дун ола келдик, жиндак бўлса ҳам дармон-да.* Уйғун, Асарлар.

ДОНЖУАН [испан афсоналари ва айрим ёзувчилар асарлари қаҳрамони Дон Жуан номидан] Аёлларни йўлдан оздирувчи, севги саргузаштлари ишқибози; хотинбоз, хотинпараст. *Бавзиларнинг бесабаб хотин олиб, хотин қўйишлари, донжуанларнинг кирдикорлари.. қулоққа чалиниб туради.* Уйғун, Замон талаби.

ДОНЖУАНЛИК Донжуанларга хос бўлган хатти-ҳаракат, хотинпарастлик.

ДОНИШ [ф. دانش — билим, фан; таҳсил, сабоқ] кт. Табиат ва жамият ҳақидаги билим, маълумот; тўпланган илм. *Навоий юрагига жонбахш ғазал жо этган, Ибн Синодай донишни яратган, Нодирани камол топтирган — Она! “Гулистон”.*

Аҳли дониш Илм аҳллари, билимдон кишилар. *Сир ёқасидаги Фороб қишлоғининг мардуми Муҳаммад аҳли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машҳур эди.* А. Мухтор, Чинор. *Қадимдан аҳли дониш, олиму фозиллар, шоиру ёзувчилар, алломалар бир шаҳарга тўпланиб яшашлари расм бўлган.* «Ёшлик».

ДОНИШМАНД [ф. دانشمند — олим, билимли, доно] Мавжуд илму ҳикматларни эгаллаган, баъзи воқеа-ҳодисалар ҳақида олдиндан башорат қила оладиган; билимдон; олим; доно. *Донишманд одам. Жасурни — жангда, донишмандни — ғазабланганда, дўстни муҳтожликда сина.* Мақол. ■ *Тирик-*

ликнинг белгиларидан бири — муҳаббат, деб бекор айтмаган донишмандлар. Шукрулло, Сайланма. *Бир донишманд: “Соли нек аз баҳор маълум аст”, яъни “йилнинг яхши келиши баҳордан маълум”, деб айтган экан.* С. Аҳмад. Қадрдон далалар.

ДОНИШМАНДЛИК Ўқимишлилик, билимлилик, донолик. *Халқ донишмандлиги кишини лол қолдиради.* Газетадан. *Бу донишмандлик эмас, қизим..* Уйғун, Асарлар.

ДОНЛАМОҚ Донларни териб емоқ (қушлар ҳақида). *Йўлда донлаб юрган сўфитўрғайлар отлардан хуркиб, нарироққа бориб қўнар, отлар етай-етай деганда, хуркиб, дув этиб учиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шудгорда аллақанча оқ, кўкиш хонаки каптарлар донлаб юрибди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

ДОНЛАШМОҚ I Кўп, бир гала қушларнинг дон териб ейиши. *Қушларнинг ҳаммаси Олимнинг оёқлари остида бемалол донлашар, ундан сира қўрқимасди.* Ғайратий, Каркулоқ.

2 айн. дон олишмоқ қ. дон. *Ҳайдар акам билан қачондан бери донлашасан? Яширмай, тўғрисини айтaver.* В. Ғофуров, Вафодор. *Студентлигида бир қиз билан донлашиб юрди. Қиз ниҳоятда чиройли эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДОНЛИ I Дон солинган, ичида дони бор (идиш ҳақида). *Донли қоп.*

2 Галла берадиган, дон етиштириш мумкин бўлган. *Донли ўсимликлар.*

ДОНЛИК I айн. донли. *Кампирнинг дарди кўзада, сичқоннинг кўзи донлик кўзада.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Экиш учун, уруғликка мўлжалланган дон. *Яна қанча донлик керак экан, ҳеч тортинмай айтаверинглар.* Газетадан.

3 Дон солиб қўйиш учун мўлжалланган идиш. *Бугдойни донликка солиб қўймоқ.*

ДОННА, донья [итал., исп. donna — хоним] **Дон II** сўзининг обрў-эътиборли аёлларга нисбатан қўлланадиган шакли.

ДОНО [ф. дана — билувчи, билимдон, донишманд] **I** от. Ақл-заковатли, донишманд, оқил. *Доно қиз. Доно раҳбар. Айтгувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно керак.* Мақол. *Нодон сўзлар — доно ибрат олар.* Мақол. ■ *Дононинг алами тез тарқайди.* «Ёшлик». *Аҳмоқлар билан кулишгандан кўра, донолар билан йиғлашган афзал.* Газетадан.

2 сфт. Ақл-заковат билан айтилган, қилинган; ақл-заковатдан далолат берадиган; оқилона. *Доно маслаҳат. Она тилим – доно тилим.* Мақол. ■ *Жуда доно гапларни айтдингиз.* С. Аҳмад, Юлдузлар.

ДОНОЛИК I Ақлу заковатга эгаллик, билимдонлик, донишмандлик. *Доно қариса ҳам, донолиги қаримас.* Мақол. *Қариликни донолик безар, Ёшликни – камтарлик.* Мақол. ■ *Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Доноларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Донолик қилмоқ.*

ДОНОР [*лот. donare – совға қилмоқ, қурбон қилмоқ*] махс. Ярадор ва беморларга қўйиш учун ўз қонини ёки бошқа, бемор шахсга кўчириб ўтказиш учун бирор аъзосини берувчи киши. *Донор аёл.* ■ *Қон берувчини – донор, қон олувчини реципиент деб аташади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДОНОРЛИК Беморларга ўз қонини бериш билан шуғулланишлик, донор бўлишлик.

ДОНФУРУШ [*ф. данфруш – дон, ғалла сотувчи*] Ғалла маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДОНХОНА Дон-дун, озуқа сақланадиган махсус хона, дон омбори; ғаллахона. *Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб, хотинлар орасидан кимнидир ўз ёнига чақирди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ҳовлида одам борки, жон бор. Девордан тартиб доваррахтгача, ..ошхонадан тартиб донхонагача, рўзғор буюмларигача – бари одам тафтидан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДОНХЎР [*ф. данхур – дон еувчи*] Асосан дон еб яшовчи. *Донхўр паррандалар.*

ДОНХЎРАК Қафасда сақланадиган парранда ва қушлар учун дон солиб қўйиладиган махсус иднш. *Жўжалар донхўракдан дон ейишга тезда ўрганади.* «Зоология». *Қуркалар учун донхўракларнинг турли хиллари ишлатилади.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

ДОНҒ I айн. **донг.** *Ботира ўтса, донғи қолар, Пода ўтса, чанги қолар.* Мақол. ■

Подшонинг донғи ўтирганлар ичида оғиздан оғизга кўчди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОНҒ II: **донғ қотмоқ** айн. **донғ қотмоқ.** *..ойни пойлаб ётган чол саҳарга борганда, уйқу элиб, донғ қотди.* «Эртақлар».

ДОНҒ III тақл. с. *Металлар бир-бирига урилганда чиқадиган товуш ҳақида.* *Темир донғ этиб урилди.*

ДОНҒИЛ кам. қўлл. **I** Кенг ва равон. *Олдинда олис, лекин ёруғ ва донғил бир йўл.* Миртемир, Асарлар.

2 Очiq, баҳаво. *Кўзларим ўнгида у яшил ошён, Дала ўртасида кенг, донғил айвон.* Миртемир, Асарлар.

ДОПИНГ [*ингл. doping – наркотик истеъмол қилиш < dope – наркотик бермоқ*] Спорт ўйинлари натижаларини яхшилаш мақсадида қўлланадиган, организмнинг жисмоний ва руҳий фаолиятини вақтинча кучайтирадиган моддалар; стимуляторлар.

ДОР I [*ф. دار – дарахт, дарахт танаси; тўсин, устун*] **I** Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун (қозиқ) орасига қўндаланг ўрнатилган ходача ёки тортилган арқон (ип). *Ёшигина бир жувон дорга кир ёйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Деворга қоқилган қозиқ ва миҳларда болаларнинг камзул, кўйлаги, дорда паранжи ва аёл мурсаги осилғиқ эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўлимга маҳкум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган махсус қурилма. *Дорга осмоқ (ёки тортмоқ).* *Бевафо ёр – жонингга дор.* Мақол. ■ *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишлаганингиз.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

3 кўчма *Ноҳақлик, адолатсизлик рамзи.* [*Навоий:*] *Замон донога дор, жоҳил учун ёр.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

4 Тик ўрнатилган иккита ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чигириқлардан иборат, дорбозлик ўйинлари, машқлари бажариладиган қурилма. *Дорбоз дордан ўлар, морбоз – мордан.* Мақол. ■ *Бу ерда дор, кураш, кўғирчоқ ўйинидан ташқари туя уриштириш, халқ ўйинларининг барча турлари ижро этилмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма *Юксак мақсад, мансаб; орзу-истак.* *Осилсанг, баланд дорга осил, Оёғинг ерга тегмасин.* Мақол. ■ *Сиз ўз устангизнинг қизига етолмаган бўлсангиз, бу мен осилган дор жудаям баланд-ку; бу ёғи қан-*

доқ бўларкин, ака? К. Яшин, Ҳамза. Билиб туриб баланд дорга осилдик, айб ўзимизда. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Дор тагидан (ёки дордан) қочган Ўтакетган муттаҳам, фирибгар одам ҳақида. Яна айтманг: бири муттаҳам, бири ўғри, бири дордан қочган! Уйғун, Асарлар.

ДОР II [а. دار — уй, жой; макон; бино] Арабча қўшма сўзлар — таркибида аниқлик артикли ال бўлган изофали бирикмаларнинг биринчи қисми; уй, маскан. макон маъноларини билдиради, мас., *дорулбақо, дорулфано*.

ДОРБОЗ [ф. دارباز — дор(да) ўйновчи] Дорда ўйновчи, ўйин кўрсатувчи киши. *Дорбоз узун лангарни ушлаб, арқондан юкорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм. Қиличнинг дамидай арқон устида Кўзларини юмиб юрибди дорбоз. Булутларга ёндош осмон остида Киприкдаги ёшдай турибди дорбоз. А. Орипов, Митти юлдуз.

ДОРБОЗЛИК Дорбоз ҳунари, фаолияти; дорда ўйнаш. *Дорбозлик инсоннинг диди ва ақл-идроки яратган қадим санъатлардан биридир.* М. Қодиров, Асака дорбозлари. — *Опажон, дорбозлик — жонбозлик деб қўйибдилар.* Дорбозликда ҳийлагарлик кетмайди. Н. Қиличев, Чиғирик.

ДОР-ДУНЁ [ф. دار-دنيا — жаҳон, коинот] Дунё, олам. *Бечора қиз, шундай хафа, шундай хафа! Дор-дунёси қоп-қоронғи!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОРИ I [ф. دارو — дори-дармон; даво, малҳам] Касални даволаш ёки касалликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган, табиий ёки кимёвий йўл билан олинган модда. *Безгак дори. Малҳам дори. Дори ҳиди. Дори қўймоқ (суртмоқ). Дори тайёрламоқ. Дард чекмаган дори қадрини билмас.* Мақол. ■ *Синтетик дориларга нисбатан ўсимликлардан олинган дорилар афзал тўтилади.* Газетадан.

2 Наркотик модда (қорадори, наша ва б.). *Ортимиздан кўчага кузатиб чиққач, Аҳмад Зокирни четга тортиб, наст овозда: -Қишлоқда “дори”дан топиладими? — деб сўради. «Ёшлик». Анави қора дорингдан мошдай бериб кет-да, бир ҳаз этай.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман шифобахш нарса, восита. *Тушининг оши тишига дори.* Мақол. ■ *Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди!* Кигиз

ҳар нарсага ҳам дори, тиш заҳарини сўради. А. Қодирий, Обид кетмон. *Асал кўзнинг хиралашишига дори.* «Фан ва турмуш».

4 кўчма Рухий дардга дармон бўладиган, ғам-ғуссани тарқатадиган нарса, даво. *Сизнинг гапингиз менинг кўнглимга дори бўлди.* ■ *Тошкент йўли Чирчиқдан нари дейди, Қизнинг сўзи йигитга дори дейди.* «Оқ олма, қизил олма».

5 с.т. Текинхўр (паразит) ёки зараркунанда, касал тарқатувчи ҳашаротларга, кемирувчиларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. *Бурга дори. Қуя дори. Сичқон дори.* ■ *Самолёт дала қирғоғига сўнги марта дори сеппиб ўтди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бу йил дори ўрнига далаларга ҳашарот кушандасини қўйиб юборишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

6 Заҳар. [Мастура Гулжонга:] *Кундошларнинг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бой атайин дори бериб қўйган эмиш, деб эшитдик.* С. Зуннунова, Олов.

7 с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган кимёвий доривор моддалар.

8 кўчма с.т. Спиртли ичимлик. [Қори кулиб:] *Ё томоқларингдан қуруқ ўтмаётибдими? Пича дори олиб келайми?* Уйғун, Дўстлар. *Ухлаганим й-й-йўк, ҳез, дорингдан қуй-чи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 с.т. Портловчи модда, порох. *Туячиларнинг ҳаммасида дориси оғзидан тиқиб отиладиган милтиқ бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *..уларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан даволаймиз.* С. Айний, Куллар.

10 кўчма Чора, тадбир, йўл; восита. *Ҳўш, нега энди порахўрликка қарши дори ишлаб чиқармас эканмиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ҳамкасбларимизни тўғрилиқ ва ҳалоялик дориси билан даволаймиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОРИВОР [ф. دارووار — шифобахш, дори бўладиган] I сф. Турли касалликларга дори бўладиган ёки дори олинадиган. *Доривор ўсимликлар. Доривор моддалар.* ■ *У доривор гиёҳларни тоғма-тоғ юриб топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб туяр — дори тайёрлар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўсимликлар доривор моддалар манбаидир. Шундай моддалардан бири гул нектаридир.* «Фан ва турмуш».

2 Овқатни ва овқат маҳсулотларини хушхўр қиладиган моддалар (зира, зирк, зарчува, қалампир ва ш.к.). *Мурч зираворгина эмас, доривор ҳамдир: у овқатни яхши ҳазм қилдиради, терлатувчи хусусиятга ҳам эга..* Газетадан. *Супанинг бир томонини қоғозга ўралган мурч, зарчува, қалампир, зира сингари дориворлар, кашнич, кўклиёз, жамбил сингари кўкатлар банд қилган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Улар [савдогарлар] Россия бозорларига Ҳиндистон дориворлари, Самарқанд, Бухоро косиблари тўқиган шойи, атлас, зарбоф, кимхоб, бахмал олиб борар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

3 с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган моддалар. *Кўнчилик дориворлари.* ■ *..бегона ўтларни пуркаш йўли билан йўқотиш мақсадида кэмёвий дориворлардан фойдаланиш керак.* Газетадан.

ДОРИГАР [ф. дароғер — дори тайёрловчи, дори сотувчи] Дорилар тайёрловчи мутахассис; доришунос, фармацевт.

ДОРИ-ДАРМОН айн. **ДОРИ 1.** *Ўрик маънидан ёғ олинади ва овқат учун ишлатилади, дори-дармон қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. *Дарҳақиқат, асал ер юзининг кўп жойларида дори-дармон сифатида қўлланганлиги ҳам бежиз эмас.* М. Тўйчиев, Асаларчилик.

ДОРИЛАМОН, доруламон [а. دارالامان — осойишталик уйи] Тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой, осойишта жой. *Самарқандда инқилоб бўлганмиш. Дориламон дейишади, шу ростми?* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Заррин ва нафармон нурларга кўмилган бу дориламон маскан улар бахтидан мунаввар эди.* Ш. Рашидов, Асарлар. *Таассуфлар бўлсинким, бу дориламон кунларнинг қадрига етмаётган ношукур бандалар бор.* Газетадан.

ДОРИЛАМОҚ Дори сепмоқ, дори пуркамоқ; тегишли дорилар билан ишлов бермоқ. *Агрономлар чигитни саралаб, дорилаб бердилар.* С. Айний, Қуллар. *Ёш жарроҳ.. яраларни усталик билан тикди, дорилади, болади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ДОРИЛБАҚО, дорулбақо [а. دارالبقا — боқийлик макони; нариги, у дунё] дин. *Нариги дунё, охират.* зид. **дорилфано.** *Иягини танғиб қўйинглар, дорилбақога жўнади эшон!* М. Осим, Карвон йўлларида. *Олтинларни дорилбақога кўтариб кетаман, дедингми?* К. Яшин, Ҳамза.

ДОРИЛМУАЛЛИМИН, дорулмуаллимин [а. دارالمعلمين — муаллимлар уйи] эск. Ўқитувчилар тайёрлаш билим юрти, педагогика институти. *Мен муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллиминга кирдим.* «Ёшлик». *Ота уни Истамбул дорилмуаллиминда сабоқ олиш учун жўнатган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОРИЛФАНО, дорулфано [а. دارالفنا — ўлим, йўқлик макони] дин. Бу дунё; ўткинчи дунё. зид. **дорилбақо.** *..волида ҳам дорилфанодан дорилбақога рихлат қилдилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. *Гўрков чол гувалани олиб, гўр тўйнуғига қўя бошлади.. қад кўтара бошлаган деворнинг бу тарафи — дорилбақо, у тарафи — дорилфано.* «Ёшлик».

ДОРИЛФУНУН [а. دارالفنون — фанлар уйи, маскани], **дорулфунун** эск. 1 айн. **университет.** *Муаллимнинг маслаҳати билан шаҳар дорилфунунни қошидаги адабий тўғаракка қатнай бошладим.* М.М.Дўст, Лолазор. *Тошкент маърифат бўсағасидир, ўнлаб дорилфунун гўё офтоб.* Ҳ. Фулом.

2 кўчма Ҳаёт мактаби, ҳаёт, турмуш тажрибаси. *Таажжуб қиламан тақдиргаким, Жафою ғам бўлмиш дорилфунун.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ётлар эшигида юрди хору зор, Унга дорилфунун бўлди шу ҳаёт.* Р. Бобожон, Танланма.

ДОРИЛХАЛОФАТ [а. دارالخلافت — халифалик пойтахти], **дорулхалофат** эск. кт. айн. **пойтахт.** *Дорилхалофат фуқароси қошига етгач, фақир [мен] уларни қувонтирмақдан ожиз қолгаймен.* Ойбек, Навоӣй.

ДОРИМОҚ шв. 1 Бирор томон қадам босмоқ, яқинлаб келмоқ, ораламоқ. *Қадам босмади инсон, Доримади ҳеч ҳайвон.* Ҳ. Олимжон. *Сиз бор — бизга хавф-хатар дорирмиди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бировга бошда, бировга оёқда бахт дорийди дейдилар.* «Тоҳир ва Зухра».

2 Намоён бўлмоқ, кўринмоқ; югурмоқ, ёйилмоқ. *Насриддиннинг юзига табассум дориди.* 3. Аълам, Афандининг қирқ бир пашшаси. *Чолнинг юзига қувонч дориди.* «Шарқ юлдузи».

3 Ёпирилиб келмоқ, босмоқ. *Ўн азамат, Холдорхон, Оч бўридай дориди, Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қориди.* «Хушкелди». *Ёқиб юборишса-ку, ойнадай бўлади, пашша, чивинлар доримаиди!* С. Нуров, Нарвон.

4 кўма Таъсир қилмоқ, сеҳрламоқ; сингимоқ, тарқалмоқ. *Шоир деб шуни айтинг, сўзи халқига дориса. «Оқ олма, қизил олма». Ромчига қаратишса, “дев дорибди” деган эмиш. «Муштум».*

5 кўма Йўл олмоқ, жўнамоқ. *Қизим, мен ҳам қаридим, Гўрга томон доридим. Х. Олимжон. Отам қирқда юк кўтарган нор эди, Етмишида гўристонга дориди. «Бўтакўз».*

6 кўма Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Элатида белгили қайсар эди, Даҳ деганда қирқ мингига дорирди. «Алпомиш».*

ДОРИНОМА [ф. دارونامة — дори ёзилган қоғоз] Беморга врач томонидан буюрилган дори-дармон ёзилган қоғоз; рецепт. *Оддий далил: бемор шифокор олдига бориб, доринома ёздириб олди дейлик. Газетадан.*

ДОРИССАЛТАНА(Т), доруссалтана(т) [а. دارالسلطنة ва دارالسلطنة — салтанат макони, пойтахт] Султон пойтахти, олий ҳукмдор қароргоҳи. *Шоҳим! Сиздан ўтинчим бор, бир фармони олий берингим, токи алар [Аваз] ҳам жумлаи мўмин каби дориссалтанатингизда эмин-эркин юрсинлар. С. Сиёев, Аваз. Биз Самарқандай дориссалтанатга муяссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДОРИТОМИЗГИЧ Кўз (қулоқ, бурун ва б.)га суяқ дори томизиш учун мўлжалланган, учи ингичка ва охирига резина трубка (қалпоқча) кийдирилган кичкина шиша найча; пипетка.

ДОРИФУРУШ [ф. داروفروش — дори сотувчи] Дорини тайёрлаб сотиш ёки фақат сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юққагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди. С. Сиёев, Аваз.*

ДОРИФУРУШЛИК Дори-дармонларни сотиш иши билан машғул бўлиш; дори сотувчилик касби. *—Энди Зулунбек билан дорифурушлик қиламиз. Биласизми, почча, сульфидиннинг ўн грами неча пул? Икки минг сўлкавой, — деди Лобар Карвонга. Х. Фулом, Тошкентликлар.*

ДОРИХОНА [дори + хона] Дори тайёрланадиган ва сотиладиган жой; аптека. *Сотиболдиннинг хотини дорихонада ишлайди, ҳар куни мингта одам билан жавоб-муомала қилади. А. Қаҳор, Майиз емаган хотин. Нусратнинг димоғига тер, бензин, дорихона ҳиди урилди. С. Нуров, Нарвон. Кейинги*

йилларда Пойканд харобаларидан 8-асрга мансуб дорихона қазиб очилди. «Фан ва турмуш».

ДОРИШУНОС [ф. داروشناس — дориларни ўрганувчи] Дори-дармонларнинг янги хилларини яратувчи, кашф этувчи ёки уларнинг шифобахшлигини ўрганувчи мутахассис, фармацевт. *Дастлаб немис дорিশуноси Сертюрнер 1806 йили кўкноридан морфин алкалоиди олди. «Фан ва турмуш». Шўхрат Аббосов киночи эмас, дорিশунос бўлмоқчи эди аслида. Газетадан.*

ДОРИШУНОСЛИК Тиббиётнинг дори-дармонларнинг хусусият ва хосиятларини ўрганувчи соҳаси; фармацевтика. *Дорিশунослик соҳаси. Дорিশунослик саноати. — Тиббиёт ва дорিশунослик фанлари республикамизда кейинги йилларда айниқса тез ривожланади. «ЎТА».*

ДОРИШШИФО [а. دارالشفاء — шифо, даво маскани], **дорушшифо** Шифо маскани, касалхона. *У оқ халат кийиб, дорушшифода Афғон боласига қўярди малҳам. Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.*

ДОРОЙИ I [ф. دارايى — йўл-йўл ипак мато: Ахамонийлар сулоласининг подшоҳи Доро номидан] Ўриши хом ипак, арқоғи ишқорланган ипакдан тўқилган сербар ҳарир газлама ва ундан тайёрланган кийим-кечак. *Доройи кўйлак. — Хосият биби оқ доройи рўмолининг учларини икки елкасига ташлаб.. гурунга аралашмай ўтирибди. И. Раҳим, Ихлос.*

ДОРОЙИ II [ф. دارايى] Эртапишар, жайлариди узум навларидан бири.

ДОРПЕЧ [ф. دارپچ — дор ёпқичи, ўрамаси] Дорга осиб қўйилган кийим-кечакнинг устига ёпиладиган безакли буюм. *Учтўрт ўйни ясашига етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳам қаноатлантирган эмасди. Ойбек. Танланган асарлар. [У] Деворлардаги ранги ўчган дорпеч, сўзаналарга тикилади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ДОРУ эск. кт. айн. **дори**. *Ёру биродарлик — умр доруси; Дўстсиз кимнинг бағри бутун бўлади. С. Акбарий. Йўқ, текин томоқ, текин дору берадиган хастахона очармиш. С. Сиёев, Аваз.*

ДОРУҒА [т.-ф. داروغه — мўғ. «дарга» — раис, бошлиқ; «дарах» — тобе қилмоқ, енгмоқ] *тар. Шаҳар посбонлари сардори;*

бош мишаб, шаҳар идораси бошлиғи. *Анов қашқа йўрғада жиптанглаган амалдор шаҳар доруғасининг амакиваччаси Шоди бедоддир. Ойбек, Навоий. Ниятингиз таҳсинга сазовор, жаноб Ҳасанбек. Аммо сиз доруғасиз. Сиз аввал шаҳардаги гулуни бартараф қилинг, фитнанинг уясини топинг.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

Доруға ҳақи айн. **доруғона**. Бу хирмондан.. сизга ўндан уч тегади. Бунинг устига.. доруға ҳақини ҳам сизга ўтказаман. С. Айний, Куллар.

ДОРУҒОНА [ф. داروغانه < мўғ. «дараху»] тар. Шаҳар посбонлари, бошлиғи фойдасига йигиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға ҳақи. [Жалолиддин:] Хазинани бойитаман деб, халқни гадо қилдингиз. Улоғ деб оласиз.. доруғона деб оласиз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДОРЧИ тар. Осиб ўлдиришга ҳукм этилганларни дорга тортувчи жаллод. Унинг онаси поляк халқининг.. қўзғолони чоризм жаллоди — дорчи Муравьев томонидан бостирилгани тўғрисида.. ҳикоялар айтиб берар эди. Газетадан.

ДОРЧИН [ф. دارچين] айн. **долчин**. Қўзлари тийрак бир бола келиб салом бердида, икки пайса қора мурч ва тўрт пайса дорчин сўради. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОРЧЎП [ф. دارچوب — дор ёғочи] 1 Дорбоз дор устида мувозанатни сақлаш учун икки қўлида кўтариб юрадиган узун ёғоч; лангар. Дорбоз бола дорчўпини тиззасига кўндаланг қўйиб, тепада.. дам олиб ўтирар эди. С. Сиёев, Аваз.

2 Хонада кийимларни осиб (ёйиб) қўйиш учун мўлжалланган дорнинг икки таянч ёғочи. ..мана шу шифти баланд, чор бурчагига дорчўп қоқилган улкан хонада бир вақтлар Огаҳийдек маликулкаломлар шегр ўқиган. «Ёшлик».

ДОСКА [лот. discus — доира, айлана товоқ] Хат ёзиш, расм чизиш, умуман ўқув машғулотлари учун мослаб ясалган, одатда қора ёки жигар рангга бўялган силлиқ тахта. Синф доскаси. Доскага ёзмоқ. Доскага чиқмоқ. ■ Дераза билан доска орасида қўлини орқасига қилиб юриб, лекция ўқийётган.. барвас-та киши тўхтади. П. Қодиров, Уч илдиш. Ҳамманинг диққат-эътибори доскадаги ёзувни дафтарга кўчириб олиш билан банд. К. Яшин, Ҳамза.

ДОСКАЛА [ф. داسكاله — боғ қайчи; ўроқ] шв. айн. **ўроқ**. Эргаиш қўрбошини бир кампир доскала билан чопиб ташлабди. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. Бой катта бошини кичик қилиб чиққанида, ўйлаб ўтирмасдан, қўлидаги доскала билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди. М.М.Дўст.

ДОСТОН [ф. داستان — қисса, ҳикоя; тарих] 1 ад. Назм билан ёзилган улкан ҳикоя, қисса; поэма. Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони. ■ Достон устида жиддий ишлай бошладим. Шукрулло, Сайланма. Мактаб дарсликларида унинг “Кўкан батрак” достонини алоҳида дарс қилиб ўқитишган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Бир ўлкаки, дунёда бироқ Битилмаган достондир бори. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 ад. Халқ қаҳрамонлари ҳақида назм ва насрда айтилган эпик асар. *Ўзбек халқ достонлари. Фозил Йўлдошнинг “Алтомийш” достони.*

3 кўчма Кечмиш воқеалар; саргузашт; дарду ҳасрат. Қўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли-мунгли чалиб ўтдилар. Ғ. Ғулум, Соаялар. Э, ака.. қўйинг, достонимни очманг.. Ҳамза. Бугун занг кемирган тиллар шуъласи, Асрлар достони бордир уларда. А. Шер, Қадимги куй.

4 Оғиздан оғизга ўтиб юрган маълум, машҳур саргузашт ҳикоялар, гап-сўзлар, таъриф-тавсифлар. Эл гамини билган элда достон. Мақол. ■ Келиннинг сулувлиги Марғилонда маълум эканми? -Маълум экан, тилларда достон экан. А. Қодирий. Ўтган кунлар. Тошкент тинчлик, дўстлик, ҳамкорлик шаҳри сифатида тилларда достон. «Саодат».

Достон бўлмоқ Эл орасида гапирилмоқ, куйланмоқ; оғизга тушмоқ. Фозилжон тўйининг таърифи баъзи бир хил хотинларга неча кунгача достон бўлди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Баширжоннинг навбатдаги антиқа ишлари халқ ичида достон бўлган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Шаҳарга достон бўлган тўй ҳам тугади. С. Аҳмад, Сайланма. **Достон қилмоқ** Бирор воқеа-ҳодисани, гап-сўзни овоза қилмоқ, эл орасига ёймоқ.

5 кўчма Овоз, хониш; сайраш. Чакалакнинг аллақайси бурчагидан булбулнинг достони — нағмайи ҳазори эшитилди. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

6 Достон (эркаклар исми).

ДОСТОНЧИ 1 Достон айтувчи, бахши. *Ўзбек халқ достончилари. ■ Ўзи жуда фаросатли, доно, достончи чол. М. Осим, Карвон йўлларида.*

2 Достон (поэма)лар ҳам ёзган адиб. *Эътибор Охунова шоира, очеркист, публицист, ҳикоянавис, достончи.. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ДОСТОНЧИЛИК 1 ад. Халқ оғзаки ижодидаги эпик аънава. *Маълумки, халқ достончилигида насрий ҳамда назмий парчаларнинг аралаш келиши табиийдир. «ЎТА».*

2 Достон айтиш, достон куйлаш фаолияти; достончи бўлишлик. *Ёдгор бахши Уста Қулай ўғли Қўрғон достончилик мактабининг бобокалонидир. М. Қўшмоқов, Жуманбулбул.*

ДОСТОНШУНОС Достонлар ва достончилик санъатини тадқиқ қилувчи мутахассис, олим. *Мен ҳам шу муаллимга ҳавас қилиб, насиб этса, албатта, достоншунос бўламан, деб ўйлар эдим. М.М.Дўст, Лолазор.*

ДОТАЦИЯ [лот. *dotatio* — ҳадя, совға < *dotare* — таъминламоқ, жиҳозламоқ] мл. Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ортикча харажатларини қоплаш ёки бошқа эҳтиёжлари учун уларга давлат томонидан ёрдам тариқасида, қайтариб бермаслик шарти билан берилган пул, маблағ. *Дотация бермоқ. ■ Бутун дунёда қишлоққа дотация бериш мавжуддир. Газетадан. Заводимиз давлатдан дотация олмай ишламоқда. Газетадан. Давлатдан дотация олмаслик ва рентабел ишлаш учун кўпроқ пул топши лозим. Газетадан.*

ДОХИЛ [а. *داخل* — ич, ички; кирувчи; аралашувчи]: **дохил бўлмоқ** эск. 1) кирмоқ, бир нарсанинг ичига кирмоқ; қадам кўймоқ; етмоқ. *Тонг маҳали Тарлон икковимиз бозор жўнадик. Қизилсувга дохил бўлдик. «Ёшлик». Ёш ҳокимнинг оғзи қулоғида: аҳолиси мамнулик билан уни кутиб олган шаҳарга дохил бўлади. М. Осим, Карвон йўлларида. Сарчашма бўйига дохил бўлдингми, Бу чашмада паризодни кўрдингми? «Муродхон»; 2) дахлдор, алоқадор, тегишли бўлмоқ. *Ҳар ким ўз ҳолига яраша бирор нарса худойи қилиб, савобга дохил бўлишини илтимос қиламан. С. Айний, Дохунда. Қанчадан-қанча кишининг ҳожатини чиқарди, савобга дохил бўлди. Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.**

ДОХИЛИЙ [а. *داخلي* — ички] эск. кт. айн. **ички. Дохилий ишлар.**

ДОЦЕНТ [лот. *docens, docentis* — ўргатувчи] Олий ўқув юртларида профессорликдан куйн, ассистентликдан юқори илмий унвон ва шундай унвон олган киши. *Доцент Мухторхон Мансуров ниҳоятда истараси иссиқ, дилкаш чол. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

ДОШ 1 [ф. *داش* — катта ўчоқ; хумдон] кам кўлл. айн. **қозон, дошқозон.** *Эл-улуснинг қаҳр-ғазаби қирқ қулоқли дошини ёрар. «Шарқ юлдузи». Дошларда қайнаган шинининг ҳиди Димоғни шод этар, руҳни саломат. Ф. Ғулом.*

Дошда қайнаган Ҳаёт қийинчиликларини, тажрибаларини бошдан кечирган, пишган. *Бегзода — подшолик дошида қайнаган, ёт элар пулига ёлланган бир сотқин. Ф. Ғулом.*

ДОШ II: дош бермоқ (ёки келмоқ) Чидам, туриш бермоқ, бардош бермоқ, чидамоқ. *У кишига [Юсуповга] бошқа касаллик ёпишди. Охири юрак дош бера олмади. Й. Шамшаров, Сеҳрли кўл. Асадулла бу нигоҳга дош беролмай, кўзларини олиб қочди. «Шарқ юлдузи». Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас. Ойбек, Навоий. Аммо унча-мунча куч дош келолмайди сувнинг забтига. Газетадан.*

ДОШҚОЗОН 1 Катта йиғинларда, тўй ва маъракаларда кўпчиликка овқат пишириладиган улкан қозон. *Дошқозоннинг оши хом бўлмас. Мақол. ■ Тўйхонада дошқозон осилди. Т. Мурод, Қўшиқ. Дошқозонда қайнар сумалак, Онахонлар тонгни пойлайди. «Саодат».*

2 кўчма Ўртадаги, умумлашган мол-мулк. *Биз коллектив дошқозонига ўз ҳиссамизни қўшаётимиз.*

ДОЯ [ф. *دایه* — боқувчи, парваришловчи; энага] 1 Тўлғоқдаги аёлларни туғдирувчи хотин; энага, акушерка. *Мунаввар Йўлдошга оғирлигини ортмаслик учун ўзига иш ҳам топди: туғруқхонага доя бўлиб кирди. С. Анорбоев, Меҳр. Доя келгунча Тўлғонийнинг ҳомиласи нобуд бўлди. С. Сиёев, Аваз. Доя келгандан сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Гўдакларни тарбияловчи аёл. *Ҳарам дарвозасида юрувчилар хоннинг ёлғиз ўғли — шахзодага қаровчи канизлар, доя хотинлар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

3 кўчма Сабаб, боис, асос; пайдо, бунёд қилувчи. *Мўъжизалар дояси. Мўл ҳосил дояси.*

Кўнгилсизликлар дояси. Бахт дояси. ■ Севги йўқ ерда лоқайдлик билан қараш илдиз отар экан. Бу эса кўнгилсизликларнинг дояси. С. Кароматов, Ҳижрон. Қўйди менга бахт дояси Собир лақабимни. С. Абдулла, Танланган асарлар. Ёқимли сўз мўъжизалар дояси бўлса, ёмон сўз — умр заволи. Газетадан.

ДОЯЛИК Доячи, доя хунари, касби; доя вазифасини бажариш. Доялик қилмоқ. ■ Эйтибор опа доялик қилганда, Тозагул унинг ёнида кўмаклашиб турди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ДОЯЧА Ёш доя, ёш энага. Чойдан кейин дояча Кумуш ёнидан бир оз вақтга чиқиб турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дояча ким, ақиқаса нечта қўй керак, нечанчи кунда тўй ўтказилади? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОЯЧИ айн. доя 1.

ДОЯЧИЛИК айн. доялик. Доячилик қилмоқ.

ДОҒ 1 [ф. داغ — белги, тамга; тамгалаш] 1 Нарсаларнинг бетига бошқа рангда, бошқа тусда ажралиб, фарқланиб турган кичикроқ жой, табиий белгилар. Бадандаги қизил доғлар. Қуёш доғлари. Ойда ҳам доғ бор. Мақол. ■ Эъзозхон юзини нафис доғлар қоплаган бу қорача жувонни севиб юраркан. Ҳ. Фулом, Машъал. Тунсиз кун йўқ, доғсиз лаола йўқ. Ойбек, Навоий. Юздаги доғларни йўқотиш учун бетни оқартирадиган дорилар ва турли хил усуллар қўлланади. «Саодат».

2 Нарсаларнинг бошқа бирор модда, нарса тегиб булганган, ифлосланган, кирланган жойи. Сиёҳ доғи. ■ Шилиниб, тилдаланиб, қон доғи билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда, барчани даҳшат босди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ойимхон доғ босган дастурхонни сандалга ёзиб, патнисда тўртта сингиб пишган нон келтириб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Баширжоннинг қора коржомасида оҳак ва бўёқ доғлари қотиб қолган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 кўчма Иснод келтирувчи, ёмон таасурот ва таъсир қолдирувчи, ёмон ном; иснод. Ёмондан доғ қолади, яхшидан боғ қолади. Мақол. Яхши бола ёғ келтирар, Ёмон бола доғ келтирар. Мақол. Тоза қалбда доғ бўлмас. Мақол. ■ Севгига тушган доғни дарё қадар кўз ёши тўкиш билан тозалаб бўлармишими? Н. Сафаров, Хаёт мактаби. Кўр-қоқлик доғини ўлим ҳам ювомайди. А. Мухтор. Асарлар. Бу гап мактабимиз шаънига доғ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Доғ туширмоқ 1) иснод келтирмоқ, бадном қилмоқ, булғамоқ, Номига доғ туширмоқ. ■ Эркак отага, фарзандлар номига муносиб бўлиши, уларга доғ туширмаслиги.. лозим. Газетадан. Юрт шаънига доғ тушириб кетди занғар. Ҳ. Фулом, Машъал; 2) кўри-нишини бузмоқ. Ҳуснига доғ туширмоқ. **Қалб** (ёки юрак) доғи Кўнгилга оғир олинган воқеа-ҳодиса, гап-сўзнинг асорати; кўнгил қолиши. Яхши сўз — юрак ёғи, ёмон сўз — юрак доғи. Мақол. ■ Кийим доғини ювиб кетказса бўлади, лекин қалб доғини ювиб бўлмайди. Газетадан.

4 кўчма Гуноҳ, камчилик, нуқсон. Ўтган илми доғимизни, албатта, бу ил ювамиз, планни бажармай қўймаймиз. «Ўзбекистон кўриқлари» Ўз виждоним олдида умримнинг доғи йўқ.. А. Мухтор, Асарлар.

5 кўчма Асорат, салбий таъсир. Уруш доғларини ҳали ювиб тугата олмайман. Ойдин, Ҳикоялар. Оҳу кетса агар, тоғи қолади, Яра ёмон битса, доғи қолади. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДОҒ 2 [ф. داغ — ўта қиздирилган, қайноқ] Ўта қизитилган, қиздириб, маълум мезъерга етилтирилган (ёғ, мой ҳақида). Доғ бўлмоқ. Доғ қилмоқ. ■ Фарида ёғ доғ қилди. «Шарқ юлдузи». Қўйинг-чи, сабзи тўғрашни ҳам, ёғ доғ қилишни ҳам билмагандан кейин, нима ҳам дейсиз. «Гулдаста».

Доғ сув шв. Қайнаган сув. Матпано.. бир бурда нон еб, бир пиёла доғ сув ичишга мажоли келмай, тўшакка ёнбошлади. С. Сиёев, Аваз. Шукруллохон, бир пиёла доғ сувимиз бор, эрталабки муштан қайтма, деганлар. Шукрулло, Сайланма.

ДОҒ 3 [ф. داغ — қайғу-алам, ҳасрат; хафалик] 1 Оғир мусибатдан, қайғу-қулфатдан кўнгилда қолган алам. Бу чархи бемуруватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. Увайсий. Мастуранинг севгиси, чидами, Ҳижрон доғлари унинг ўзидай пок, самимий. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Кўзлари кўр бўлиб кетмайдими шўрлик она сенинг доғингда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Булбул ошно бўлар эрам боғига, Қурсин ўлим, ким чидайди доғига. «Равшан».

2 Армон, ҳасрат. Нега эски доғларни очдинг, Доғ устига оғулар сочдинг? Ҳ. Олимжон.

Доғда қолмоқ Бирор ҳаракати, мақсади амалга ошмаганидан армонда қолмоқ; бирор ишни бажаришга улгурмай қолмоқ.

Солдат.. минани кўмишга кўмди-ю, бироқ шунрни ёқолмай доғда қолди. «Фан ва турмуш». Яхшибоев Маматқуловни кеткизиб, аёл билан гаплашмоқчи эди, лекин доғда қолди. М.М.Дўст, Лолазор. Фақат Ёқутойнигина эмас, бошқа гўзал қизларни ҳам доғда қолдирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Доғман ёки доғдаман 1) қуяман, бўғиламан, тажанг бўламан. *Яна шунисига доғманки, баъзи бойларимиз.. уларнинг сўзига ишонади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим ҳам офтобни кўролмай доғман. С. Сиёев, Ёруғлик. Даврон билан унинг муносабатини тушуна олмай доғдаман. П. Қодиров, Қадрим; 2) армондаман. Гапириб пушаймон егандан, гапирмай доғда қол. Мақол. ■ Шу вақтгача муносиб куёв учрамай доғда эдик. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Фарзанд доғи Фарзанддан жудо бўлганлик сабабли юракда қолган армон, алам, ғам. Фарзанд доғи ёндирар, Пайти келса куйдирар. Мақол. ■ Бир донадан сўраган эканлар: "Ким полвон?" Ушккиланмай: "Фарзанд доғига чидаган она!" — деган экан. Шухрат, Умр поғоналари. Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДОҒ-АЛАМ, доғу алам Қайғу-алам, қайғу ва алам. *Қайтайин, йиғлатиб мендай санамни, Солиб юрагимга доғу аламни.. «Маликаи айёр».*

ДОҒ-АРМОН, доғу армон Қайғу-ҳасрат ва ўкинч, етолмаган орзу, мақсад. *Тортарди амоч деҳқон, Кўкси тўла доғ-армон. С. Абдулла. Бу юрагим қолди доғу армонда. «Баҳром ва Гуландом».*

ДОҒДОР [ф. داغدار — доғи бор; белгили, тамғали] Бирор жойида доғи бор, доғ теккан, доғли. *Доғдор юз. Доғдор пилла.*

ДОҒ-ДОҒ: доғ-доғ ўртамоқ Руҳий жиҳатдан ортиқ даражада куйдирмоқ, руҳан эзмоқ, яраламоқ. *Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар. Ғ. Фулом.*

ДОҒ-ДУҒ Ҳар хил доғлар. *Нечун ойнинг юзи доғ-дуғ, оппоқ эмас? Гўё биров юмдаб-тирнаб олгандай. Қ. Мухаммадий. Электр лампадаги чанг, доғ-дуғ ғашини келтирди. С. Нуров, Нарвон. Кир қайнатилганда яхши очилади, ҳар қандай доғ-дуғлар ҳам йўқ бўлиб кетади. «Саодат».*

ДОҒЛАМОҚ 1 Қиздириб етилтирмоқ, доғ қилиб тозалармоқ (мой, ёғ ҳақида). *Ишдан*

кейин дил чоғлаб, Капгирни белга боғлаб, Кўй ёғини хўп доғлаб, Пиширдим жонон палов. «Муштум». Ўзбек ошпазлигининг ўзига хос хусусиятларидан бири — ёғни яхшилаб қиздириб доғлашдир. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. Яхши доғланган мойга пиёз, гўшт тушиши билан бутун қирни аллақандай ёқимли ҳид тутиб кетди. Ойдин, Ширин келди.

2 Газаклаган ярага думба ёғи, пиёз ва ш.к. қиздириб босмоқ. *Ярани доғламоқ.*

Юракни (ёки бағирни, сийнани) доғламоқ Алам ўтказиб ёки бошга кулфат солиб, дилда қаттиқ алам қолдирмоқ, дилни яраламоқ. *Беҳуда йиғлаганинг — юрагингни доғлаганинг. Мақол. ■ Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб, Мен юрибман Шакарбекни сўроқлаб. «Ширин билан Шакар». Чамбил белдан чиқдим белимни боғлаб, Ёдимга тушганда, сийнамни доғлаб. «Тулихиромон». Саллачани дол кўйиб, Юрагимни доғлайсан. «Оқ олма, қизил олма».*

3 кўчма Таъзирини бермоқ, ўч олмоқ. *Мажлисда Комилни ёмонлаб, балого қолдим. Бу тирранча мени доғлайдиганга ўхшайди. И. Раҳим, Ихлос.*

4 Мафтун қилмоқ, ўзига асир қилмоқ; армонда қолдирмоқ. *Юрагимда кўндир алам, мени доғлади бир санам. «Муродхон». Қўлга тегсин доғлаган паризодинг.. «Муродхон».*

5 кўчма Қайғу-ҳасрат; ғам-аламга дучор қилмоқ, бўлмоқ. *Бу уруш унинг юрагини бир умрга доғлаб кетди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Ҳар нарсдан қодир эгам сақласин, Кўролмаганларнинг кўнгли доғлансин. «Ойсулув».*

ДОҒЛИ 1 Юрагида доғи, алами, яраси бўлган, алам чеккан, куйган. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёқ боғли?! Бир нарча қотган нонга Юрак-бағир доғли! Ҳамза. Мажнун учун доғли сийнам, Энди вайрон кулбаҳонам. «Баҳром ва Гуландом».*

ДОҒЛИ 2 Доғи бор, доғ теккан; доғдор. *Доғли юз. ■ Дераза тагида ўтирган аёл кўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб кўяди. М. Файзий, Уч қиз. Қўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас жим турди-да, кейин учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДОҒЛИК, доғлик айн. доғли. *Юлдузлар шивирлар диллари доғлик! А. Орипов, Йиллар армони. Мабсум дил-ўйи қайғу-ла доғлик.*

Миртемир, Асарлар. *Кишининг бахти меҳнат бирла боғлиқ, Кимики меҳнат этмас, кўнгли доғлиқ*. Ҳабибий.

ДОҒУЛИ Ўта айёр, маккор, муғомбир, алдоқчи. *Доғули одам.* ■ *Тўпорилиги ёлгон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу.* М.М.Дўст, Лолазор. *Тинч турарми бу кекса олам, Тинч турарми доғули замон.* А. Орипов, Рухим.

ДОҒУЛИЛИК Ўта айёрлик, маккорлик, алдоқчилик. *Яна кимлардир жиноят гирдобида доғулилик қилади.* Газетадан. -*Доғулилик қилманг, — деди кампир овозини бир нарда кўтариб, — биламан, кимга муҳаббат кўйганингизни.* Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшук.

ДОҒ-ҲАСРАТ, доғу ҳасрат Қайғу-алам ёки қайғу ва ушалмаган орзу, армон. *Мен сизни бир умр кўрмасман, кимлигингизни, кимнинг қизилигингизни ҳам билмай, доғ-ҳасратда ўтиб кетарман, деб ўйлаган эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кекса Нух вазирларини бир-бири билан яраштиролмай, мамлакатда тинчлик ўрнатолмай, доғу ҳасратда ўлиб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОҲИЁНА [a. +ф. داهيانه — доҳийга ўхшаш] *рвш.* Доҳийларга хос донолик билан, доҳийларча, оқилона. *Доҳиёна фикр. Доҳиёна иш тутмоқ. Доҳиёна йўл-йўриқ кўрсатмоқ.* ■ *Тажриба жараёнида Кеплерда сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклдан иборат, деган доҳиёна фараз туғилди.* «Фан ва турмуш».

ДОҲИЙ [a. داهى — айёр, маккор; зийрак, доно] Фавқуллодда ақл-заковатга эга бўлган шахс, оқил йўлбошчи. *Набилар, расуллар, доҳийлар унда, Қабрлар, қасрлар тургандир қатор.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Доҳийлар бешигини бедор тебратган Сен — она.* Миртемир, Асарлар.

ДОҲИЙЛАРЧА Доҳийларга хос, доҳийларга муносиб тарзда, доҳиёна. *Доҳийларча иш тутмоқ.*

ДОҲИЙЛИК I Доҳий бўлишлик.

2 *салб.* Ўзини ўта доно, барчадан устун деб ҳисоблашлик; такаббурлик. *Худо берган оғир, масъулиятли бурчни оғишмай, доҳийлик касалига берилмай, ҳалол адо этиши учун жуда катта ақл-идрок ва фаҳм-фаросат керак.* Газетадан.

ДРАМА [юн. drama — ҳаракат] Бадиий адабиётнинг уч асосий тури (лирика ва эпос

билан бирга)дан бири: асосан диалог — персонажларнинг ўзаро сўзлашуви шаклида, муаллиф нутқи аралаштирилмай ёзилган саҳна асарларидан иборат. *Ҳамза драмалари. Драма театри.* ■ *Бу қимматли ҳужжат бизда мусиқали драмага бундан бир неча минг йил олдин асос солинганини тасдиқлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ДРАМАЛАШТИРМОҚ Бирор асарни, мас., романни, қайта ишлаб, драма шаклига солмоқ, саҳнага мосламоқ.

ДРАМАТИЗМ Саҳна асарида воқеа ва ҳолатларнинг ўзига хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлилиги. *Тус-тўполон, сохта драматизмдан қочиш, ҳақиқий санъаткорлик сирларини қидириб топиш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Шундан сўнги лавҳалардан драматизм янада кучайиб, воқеалар шиддатли ва кескин тус ола бошлайди.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДРАМАТИК I Драмага, саҳна асарига оид. *Драматик асар. Драматик театр. Драматик актёр.* ■ *“Уч” Ҳамзанинг илк драматик асари деб тахмин қилинади.* «Саодат». *Драматик асарда деталь ўз ўрнини топса, актёр учун ҳам катта материал беради.* «Шарқ юлдузи».

2 Драматизм билан сугорилган. *Драматик финал.* ■ *Драмада драматик ҳаракат ва характернинг очилишида диалоглар билан бирга монолог ҳам муҳим роль ўйнайди.* «ЎТА». *Бизда яратилаётган кўпчилик романларда яхлит драматик воқеа кўринмайди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДРАМАТУРГ Саҳна асарлари, драмалар ёзувчи адиб. *Театр билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДРАМАТУРГИЯ [юн. dramaturgia] I Драматик санъат; саҳна асарларининг тузилиш тамойиллари ва усуллари ҳақидаги назария. *Драматургия курси.* ■ *Театр тана бўлса, драматургия унинг жонидир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор ёзувчининг, халқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи. *Ҳамза драматургияси. Ўзбек драматургияси.*

ДРАП [фр. drap — мовут] Устки кийимлар тикиладиган қалин соф жун ёки ип аралашган газлама, қалин мовут. *Қора драп.* ■ [Шербек] *Бошига қоракўл қулоқчинини, эгнига қора драп пальтосини кийди.* С.

Анорбоев, Оқсой. *Зулунбек қора драп пальтосига ёпишган хас-чўпларни қоқиб, эшик томонга йўналди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ДРАҲМА [юн. drachme – Қадимда Юнонистонда кумуш пул ва ўлчов бирлиги] Грецияда пул бирлиги. *..Юнонистонда оғирлик ва пул бирликлари ҳам драҳма деб юритилган. «Фан ва турмуш».*

ДРЕЗИНА [нем. Draisine – немис ихтирочи инженери Дреза (Drais) исмидан] *тех.* Темир йўл изларида унча узоқ бўлмаган масофага боришга мўлжалланган, қўл кучи ёки мотор билан юргизиладиган тўрт гилдиракли арава. *Биз худди шу ерда дрезинада [метронинг] “Ойбек” станциясигача йўл оламиз. Газетадан.*

ДРЕЛЬ [нем. Drillbohrer – бурги, парма] Металлар, ёғоч ва б. материалларда тешиклар очиш учун ишлатиладиган дастаки ёки электрик қўчма механизм. *Электр дрель. Пневматик дрель.*

ДРЕНАЖ [ингл. drain – қуритиш] **1** Захоб, шўрхок ерларни зовурлар қазиб ёки қувурлар кўмиб қуритиш усули ҳамда шундай зовур ва қувурларнинг ўзи. *Айрим жойлардаги дренаж қувурлари сувнинг босимидан ёришиб кетди. Газетадан. Аммо ўн йилдан ошдики, бу дренажлар ишламайди. Газетадан.*

2 тиб. Яра ёки тана бўшлиғидан суюқликни (йиринг ва зардоб)ни махсус найча билан сўриш ёки дока пилтага шимдириш орқали тортиб олиш.

3 тиб. Шу мақсад учун ишлатиладиган махсус резина ёки шиша найча.

ДРЕНАЖЛАШ Дренаж йўли билан ернинг захини қочириш. қуритиш. *Бўлмалар ҳавосининг нам бўлмаслиги учун бинони қуруқ жойга солиш, фундаментици нам ўтмайдиган қилиб ишлаш, ерни дренажлаш керак. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ДРЕССИРОВКА [фр. dresser – ўргатмоқ] Ҳайвонларни муайян кўникмалар ҳосил қилиш орқали баъзи ҳаракатларни бажаришга ўргатиш.

ДРОЖЖИ [р. «дрожжие» – суви сиқиб олинган нарса; қуйқа, қуйқум] *с.т. айн. ачитқи, хамиртуруш. Пиво дрожжиси. Хамир дрожжиси. ■ Дрожжилар аминокислоталарга жуда бойдир. Газетадан.*

ДРУЖИНА [р. дружина < друг – йўлдош; жангчи ўртоқ] **1 тар.** Қадимги Русда: князга яқин одамлар ва князлик қўшини.

2 эск. Бирор иш (жамоат тартибини сақлаш ва б.) олиб бориш мақсадида тузилган кўнгиллилар гуруҳи, тўдаси. *Дружинага ёзилмоқ. Дружина тузмоқ. ■ Дружиналарга бirkитилган уй-жой кварталларида жамоат тартиби қаттиқ муҳофоза қилинмоқда. Газетадан.*

ДРУЖИНАЧИ Дружина аъзоси. *Дружиначилар Нусратбекни безорилиги учун.. оёғини ерга тегизмай, судраб кетишди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

ДУАЛ [лот. dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] Икки, иккиланма. *Дуал тузилиш ўзбек халқ эртакларида ҳозиргача сақланиб қолган. «ЎТА».*

ДУАЛИЗМ [лот. dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] *фил.* Дунёнинг негизда бир-бири билан келиштириб бўлмайдиган ҳолатлар, тамойиллар, фикрлаш тарзи, дунёқараш ёнма-ён мавжуд деб билувчи, материалистик қараш билан идеалистик қарашни келиштиришга уринувчи фалсафий оқим; *зид. монизм.*

ДУАЛИСТ Дуализм, яъни дуалистик қараш тарафдори.

ДУАЛИСТИК Дуализмга оид, дуализм тамойилларига асосланган. *Дуалистик дунёқараш.*

ДУБ [р. «дуб» – қурилишбоп дарахт, ёғоч] *айн. эман. Дубнинг ўсиши учун кўп ёруғлик ва иссиқлик керак бўлади. «География». Мен – кекса дубман: унча-мунча шамол мени эголмайди. «Шарқ юлдузи». Қаердандир дуб бочканинг талх ҳиди келади. А. Мухтор, Асарлар.*

ДУББ [а. دَبّ – айиқ]: **Дубби акбар** Етти қароқчи (Катта айиқ) юлдузлар туркуми. *Бу Зухал, мана бу Дубби акбардир. А. Орипов, Йиллар армони.*

ДУБ-ДУРУСТ *с.т.* Дуппа-дуруст, туппа-тузук, яхшигина.

ДУБИР, дубур *шв. фольк.* Юрганда ёки чопганда эшитилувчи паст, бўғиқ овоз; дупур (кўпроқ отлар ҳақида). *Гўрўғлининг қўшинига отларнинг дубири эшитилди. «Гулнорпари». Юрганда отнинг дубири ерни қимирлатиб кетди. «Ҳасанхон». Бирдан қулоқларига отларнинг дубури келди. «Гўрўғлининг туғилиши».*

ДУБЛЕТ [фр. doublet < double – қўшалоқ, иккиланган, икки ҳисса] **1** Бирор нарсанинг иккинчи нусхаси; иккита бир хил, тенг қимматли нарсанинг бири.

2 Қимматбаҳо, нодир тошлар (буюмлар)нинг ясама, сохта нусхаси.

3 тлш. Тилда маъносига кўра айнан тенг келувчи ва бири иккинчиси ўрнига алмашиб қўлланishi мумкин бўлган сўз ва бошқа хил лисоний бирлик. Бироқ шмий матнда дублетларнинг уч-тўрттасини бирданига беришни мезърий ҳолат деб қараш керак эмас. «ЎТА». Тилда синоним, дублет ва вариантларнинг қаватланиши ёки такрорланиши ортиқ информацияни вужудга келтиради. «ЎТА».

ДУБЛЁР [фр. doubleur – иккилантйрувчи] 1 Бирор ишни навбатлашиб бажарувчи ёки бир ишда бир-бирининг ўрнини боса олувчи икки кишидан бири. Космонавтнинг дублёри.

2 Театрда ролни ижро этувчи актёрни алмаштирувчи актёр ёки бир ролни навбатлашиб бажарувчи икки актёрдан бири.

3 Дубляж қилинган фильмда овоз берган (кино)актёр. Баъзи ҳолларда экрандаги ҳолатга нисбатан сўз узун бўлса, дублёр сўзни тезроқ айтиши керак. Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

4 Футбол ва бошқа ўйинларда асосий ўйинчилар ёки команда таркиби учун тарбияланувчи ва уларни алмаштира олувчи ўйинчилар ёки команда.

ДУБЛИКАТ [лот. duplicatus – иккиланган] Бирор ёзма ҳужжатнинг асл нусхаси билан баб-баравар расмий, юридик кучга эга бўлган бошқа нусхаси, копияси. Улардан сўраб келинг, дубликат олиш учун қандай ҳужжатлар керак бўлса, дарров берамиз, дейишди. «Муштум».

ДУБЛЯЖ [фр. doublage – икки марта, икки қарра кўпаймоқ] Бошқа бир тилдаги овозли фильмни иккинчи бир тилга таржима қилиб, диалоглар таржимасини фильм қаҳрамонлари оғиз ҳаракатига мослаштирган ҳолда яратилган фонограмма. Кинофильмларни омма орасида ёйишда фильмлар дубляжи катта аҳамият касб этади. Газетадан.

ДУБУЛҒА тар., ҳарб. Бошни тиф ёки ўқдан (шунингдек, бошқа хил зарбалардан) сақлаш учун темир ёки лўлатдан ишланган бош кийим; шлём. Малика қоп-қора сочларини турмаклар, бошига олтин дубулғасини кийди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. ..офтоб суворийларнинг бошларидаги ялтироқ

дубулғаларда, эгиларидаги совутларда акс этиб, кўзларни қамаштирар эди. М. Осим, Ўтрор.

ДУВ рвш. 1 Бирдан, бараварига, тез. Дув тўпланмоқ. Дув этиб учмоқ. Ховли ўрта-сидаги бир туп тут дув пишпти. Боланинг кўзларидан дув ёш тўкилди. ■ Кумушбиби ўз устига дув йиғилган қизларга кўзини қаратди-да, чўнтагидан рўмолчасини олиб, кўз ёшини қуритди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тамоман, бутунлай. Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак доктор опа ҳар куни Шерзоддан.. нима туш кўрганни сўрайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Маҳбубанинг бугдойранг қулча юзи дув қизарди. О. Ёқубов, Тилла узук.

Дув гап Ҳамма ёққа тез тарқалган, ҳамманинг оғзига тушган миш-миш гап. Янги шаҳарда алақайси бир маҳкамага неча юз киши таёқ кўтариб, эшигу ойналарини синдирибди, шу одамлардан нечтаси қамалибди, деган хабар ҳамма ерда дув гап эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Юртда дув гап – фалон бўпти, писмадон бўпти. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУВАРАК [ф. دوپاره – иккинчи марта, иккиламчи] 1 Мевали дарахтнинг бир йилда иккинчи бор берган меваси. Дуварак олма. Олманинг дувараги. ■ Бир йиллик новдаларда етилаётган узум бошлари билан бир қаторда бачки новдаларда дуварак пайдо бўлиши мумкин. «Фан ва турмуш». Баъзи шохларда бултўр чала терилган мевалар – дуварак олхўрини эслатувчи зайтунлар қуришиб ётарди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

2 кўчма Бўйи паст, пачоқ (одам ҳақида). Дуварак одамлар. ■ Йўлдош почтачининг дуварак қизича ҳам бўлолмайсан, сендан ёш, лекин ўн ҳисса кўп ишлайди. «Ёшлик».

3 кўчма Хом, гўр; тажрибасиз. Келганига бир йил, ярим йил бўлиб қолганлар бор.. дуварак бўлса ҳам, пулни пуфлаб тугади-ганлар – буларни оз-моз пул билан рағбатлантириши мумкин. А. Мухтор, Туғилиш.

4 Умуман, ҳар нарсанинг кичкинаси, етилмагани. Поезд мени кичкинагина, номи ҳали темир йўл хариталарига кирмаган дуварак бир развездга ташлаб ўтиб кетди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. -Авраб ҳам бўлмайди бу дуваракларни, – арз қилди Убайда хола хит бўлиб. Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ДУВВА рвш. шв. Бирдан, бараварига; дув. Олма дувва тўкилди. Толдаги чумчуқлар дувва учиб кетди. ■ Анжирнинг мадҳига тополмадим сўз, Дувва тўкилгандай саватга юлдуз. Газетадан.

ДУВДОҚ с.т. Тувалоқ.

ДУВ-ДУВ Дув с. тақр.; жуда кўп, беҳисоб. Дув-дув тўкилмоқ. ■ У ўғлининг дўстларини кўриши билан кўзларидан дув-дув ёш тўкди. Ҳ. Фулом, Машъал. Болалар қоқишса, дув-дув тушади: Оғиз тинмас оппоқ тутидан. Миртемир, Асарлар.

Дув-дув гап Кўпчилик орасида тарқаган ҳар хил: тўғри ва шубҳали гап-сўз. Қўнларнинг бирида маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: “Мухторхон домўлла уйланармиш!..” А. Қаҳҳор, Тўйда аза. Ҳамма ерда дув-дув гап, шунинг узингдан билай, деб келдим-да. Т. Ашуров, Оқ от.

ДУВОЛ шв. айн. девор. Севмасанг — зўрлик увол.. Обқочаман ошиб дувол. Отаёр. Оқ фасл.

ДУВУЛЛАБ рвш. Тез, бирдан, бараварига, дув (тўкилмоқ, оқмоқ ва ш. к.). Чигитлар ердан дувуллаб униб чиқди. ■ Мастура холанинг кўзларидан дувуллаб ёш оқарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силкитдим, томга дувуллаб ёмғир суви тўкилди. Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор. Дувуллаб бир ҳовуч ўрик тўкилди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУГ с. т. айн. дук I.

ДУГОНА [ф. دوگانه — иккита, жуфт] I Ўртоқ, дўст (хотин-қизлар ҳақида). Салом, менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим, қизлар. Зулфия. Тўлғоний кўшинларининг уйида, дугоналари орасида ўтиварди. С. Сиёев, Аваз. Даверу давронингизда биз ҳам тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Шерик, жуфт. Кўксев билан Оқсев икки дугона, дилбар, Икки ёқдан тоғ бағридан ўйноқлаб келар. Шайхзода. Уруғлик ерда ўса бошлагач, аввал дугона қилдим (бир жойда икки тут қўйдим), сўнгра ягона қилдим. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДУГОҲ [ф. دوگاه — икки пайт, икки жой] Шашмақом системасидаги учинчи мақом чоми (қ. шашмақом). “Дугоҳ”ни бошлаб оборди. “Дугоҳ” ҳам излаганини топиб бермади, ўзи ҳам излашдан, бўзлашдан чарчамади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУГЧИ с.т. Дугчи. Бешиқчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришини “бахт” деб билар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ДУД I [ф. دود — тутун, қурум; оҳ, нола, ғам-алам] Тутун, қурум, ис. Порох дуди. ■ Мамажоннинг димоғига қорачироқ дуди гун этиб урилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ёғ дуди осмонга кўкиш устундай кўтарилди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Деворлари ва шипини қоп-қора дуд босган бу уйга қуёш нурлари кичик бир тўйнуқдан тушарди, холос. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кўчма Ғубор, доғ, асорат. Кўзимда ғуборнинг захарли дуди. Ф. Фулом. Гулнорнинг кўнглини қоплаган ҳасрат дуди тарала бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Аслида суҳбатдан қолган дуд ҳали Элмуроднинг кўнглидан аримаганиди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 кўчма Оҳ, нола; руҳий азоб. Ҳожи холанинг дуди осмонда эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Душмандан интиқом олиб, дудини димоғидан чиқарайлик. М. Осим, Карвон йўлларига.

4 кўчма Аччиқ, жаж; ғазаб. Мана шу ерда мингбошининг дуди осмонга чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 кўчма Илиқлик тафти. Ҳут кирди, ер остига дуд кирди. Мақол.

ДУД II тақл. с. Болалар сурнайининг ёки автомобиль сигналининг овозига тақлид сўз. Дуд демакка дудоқ керак.

ДУД III [ф. دود — тутун] Газламага гул босишда ишлатиладиган қўш қолип.

ДУДА [ф. دوده — қурум, майда қуқун] Оқ бўзнинг сийрак тўқилган тури. Дуда пашишахона. ■ Бизда ҳам газламаларнинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами ва ҳоказолар. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДУДАК Тувалоқлар туркумига мансуб қуш.

ДУДАМ [ф. دودم — икки тигли, икки дамли] айн. дудам. Шеър ул тиги дудамдурки, жаҳонни фатҳ этар.. Мунис.

ДУДАМА [ф. دودمه — икки тигли, ҳар икки томони ўткир] I сфт. Икки томонида ҳам дами, тиги бор. Дудамачи. ■ Пичоқ унча катта эмас.. ингичка ва дудамачи эди. С. Айний, Эсдалиқлар. У этиги кўнжигга солиб қўйган дудамачи ханжарга ишора қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Тилини чиқариб тишлаб,

дудамачи билан новдани бутай бошлади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

2 *от* Ҳар икки томони тигли пичоқ ёки ханжар. Зулайхо орқасига қайтади. Бир неча қадам юради-ю, дудамани эслайди. П. Қодиров, Қадрим. Нақ кўксига солигача ботиб кетди дудамачи. О. Ҳакимов, Достонлар.

ДУДБУРА айн. дудбурон.

ДУДБУРОН [ф. *دودبران* – тутунни ташқарига тортувчи] 1 Шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўркон. Онам баланд, дудбурони бор ошхонада куйманар эди. Ойбек. Болалик. Хўл хазон ёқилган ўчоқнинг дудбуронидан кўз ачитувчи тутун чиқади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Темирчилар кўраси ёки кулоллар хумдонининг тутунни ташқарига тортадиган қарнайсимон қисми.

ДУД-ДУД Дуд II с. тақр. *Дуд-дуд сурнай* чалинди.

ДУДКАШ [ф. *دودكاش* – тутун тортувчи] шв. I айн. дудбурон 1, 2.

2 Ашаддий қашанда, ҳалеб сигарет тутатишни яхши кўрувчи (киши).

ДУДЛАМА Дудлаб ишлов берилган, қоқланган. *Дудлама балиқ гастронамларда кўп.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДУДЛАМОҚ 1 Дуд билан ишлов бериб қоқламоқ, сурламоқ (гўшт, қазии ва шу кабиларни). *Дудланган қазии.* ■ *Холиса тақсимчаларда қора майиз, мағиз, дудланган қазии келтириб кўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Дуд билан қоқламоқ, исламоқ.

ДУДМОЛ Нималиғи аниқ бўлмаган, ҳар хил тушунса бўладиган; мужмал, муҳмал. *Дудмол гап. Дудмол хулоса. Дудмол қарор.* ■ *Тожибой одатига мувофиқ қисқа, дудмол жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. Азизхоновни тик турган ёши қиз эмас, унинг дудмол туюлган саволи ажаблантирди. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз. *Чол дудмол қилиб йигитга қаради.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДУДОҚ кт. I айн. лаб. [Гулнор] Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сизди. Ойбек, Танланган асарлар. *Севишганлар кўли бир-бирига чирмашди. Дудоқларда бўса чақнади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ярқираган ёноғиндан айланай. Гул баргидай дудоғиндан айланай.* «Кўшиқлар».

2 *кўчма* Оғиз; тил. *Шараф сизга, ёғар миллион дудоқдан кучли олқишлар.* Ф. Гулом. *Алла айтган дудоқларда Она меҳри тошқин.* Миртемир, Асарлар.

ДУДУЛАМОҚ с.т. “Дуд-дуд” деган овоз чиқармоқ. *Машина сайргоҳга кириб борди ва дудулаганича одамларни оралаб, дарё томон йўналди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шу пайт машина “дудулаб”, икки бола ура қочиб қолишди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ДУДУҚ Баъзи товушларни қийнаиб талаффуз этувчи ёки тутилиб гапирувчи. *Дудуқ одам.* ■ *Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини эшитиш ундан ҳам қийин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Гўдак-сиз ўтарман наҳот жаҳондан, Майли, чўтир, дудуқ – севардўм жондан.* Миртемир, Асарлар.

ДУДУҚЛАНМОҚ Баъзи товушларни қийинлик билан талаффуз этмоқ ёки тутилиб-тутилиб гапирмоқ. *У [Худойқул] Элмуроднинг сўроқларига дудуқланиб, тўмтоқ-тўмтоқ жавоблар бера бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Би-би-бе.. – деди Қурбон дудуқланиб.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ДУДУҚЛИК Тутилиб гапиришлик, дудуқланиш хусусияти. *Унинг [Худойқулнинг] дудуқлигини ва ҳовлиқиб гапиролмай қолишини Давлатёр шундай деб таърифлади: – Бу худо қилган соқов эмас, ўртоқ Дўсматов! Мадаминов шундай қилиб кўйган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУЖОН [ф. *دوجان* – икки жон(ли)] шв. Ҳомилалор, иккиқат. *Кунларнинг бирида бойнинг энг кичик хотини дужон бўлибди.* «Зумрад ва Қиммат».

ДУДХОНА [дуд + хона] Гўшт, қазии кабии егуликлар дудланадиган хона.

ДУЗ айн. туз II. *Одам эса чорасиз, гамгин кўринади бу чексиз дудда.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ДУЗД [ф. *دزد* – ўғри] Ўғри. *Ўғри-дудд ўзин тортар панага, Санам қизлар зулфин ташлар шонага.* «Эрали ва Шерали».

ДУК I [ф. *دوک* – йиг, дук] Чарҳнинг йигирилаётган ип ўралиб борадиган қисми; йиг. *Ҳар қизнинг олдида.. ип ўралган семиз дуклар қаланиб ётипти.* Ойбек, Навоий. *У [Оташ дукчи] дукни гув-гув айлантиради.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДУК II тақл. с. Бирор оғир нарса иккинчисига урилганда чиқадиған бўғиқ овоз

ҳақида. Эшик дук этди. Дук этган товуш эшитилди. ■ [Латиф] Челақдан иккинчи шишани олиб, тағига бир урди-да. Султоннинг олдига “дук” этказиб қўйди. О. Ёқубов, Ларза.

ДУКАРТ [ф. دوکارد — икки тигли; қайчи] шв. Кичкина қайчи.

ДУКАРТЛАМОҚ Қайчи билан кесиб текисламоқ; қайчиламоқ. Қўзлари катта-катта Муҳаммадалибек тоза ювилиб-таралган, дукартланган соқолини аста силар эди. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДУК-ДУК Дук II с. тақр. Эшикни дук-дук қоқмоқ. ■ Ҳасан сўфи тошга қулоғини босиб тинглади. Анча тинглаб ётди: Дук-дук бор-у.. жуда олис. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аввалига у [соқчи] аста-секин юриб борди, кейин Насриддин афандининг қулоғига дук-дук қилган овоз эшитилди. «Муштум».

Юраги дук-дук урмоқ Юраги ўйнамоқ, юраги қаттиқ урмоқ. Эшик очилши биланоқ Ҳасаннинг юраги дук-дук уриб, ранги оқариб кетди. Ибоҳон, Улуғ кун. Умиднинг юраги дук-дук уриб, беихтиёр унга яқинлашди. Мирмуҳсин, Умид.

ДУКИЛЛАМОҚ I “Дук-дук” этган овоз чиқармоқ. Эшик дукиллаяпти.

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). Унинг [Мирвалининг] юраги дукиллаб ура бошлади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Қувончимданми, аллақандай хавотирданми — юрагим дукиллаб кетди. А. Мухтор, Асарлар.

ДУККАК Ловия, мош каби ўсимликларнинг донни ўраб турувчи икки паллали пўчоғи; кўзоқ; дуккакдошлар меваси. Ловия дуккак чиқарибди. Мош дуккаклари. ■ Олти қизнинг ичида сен полвони, Дуккакка сиёмайди мошининг дони. «Кўшиқлар».

ДУККАҚДОШЛАР бот. Икки йиллик ва бир йиллик икки паллали ўсимликлар оиласи.

ДУККАКЛАМОҚ Дуккак чиқармоқ, дуккак ҳосил қилмоқ. Мош дуккаклабди.

ДУККАКЛИ Дони дуккакларда пишиб етиладиган. Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади. Газетадан.

ДУККИ шв. Дўнг, қавариб чиққан. Ҳаракатнинг зўрлигидан Раҳимнинг сепкил бетлари, дукки пешонаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДУККИБОШ Дўнг бош, боши катта, дўнг пешонали. Бу дуккибош, сепкил юз бола ҳар гапта тиржайиб турарди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУККИПЕШОНА Дўнг пешона, шундай пешонали одам.

ДУКУЛЛАМОҚ айн. дукилламоқ. Юрагим дукуллайди, Ёр келганга ўхшайди. «Оқ олма, қизил олма». Пиджагимни киймасимдан хонам девори дукуллади. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДУКУР I тақл. с. Дукурлаган овоз ҳақида. Бошқалар ҳам ётиб қулоқ солдилар. Аммо ҳеч ким дукурнинг қаёқдан келаётганини аниқлай олмади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Дастурхон йиғиштирилиб, Султонмурод кетмоққа қистаркан, дарвозада отларнинг дукури эшитилди. Ойбек, Навоий. Латофатнинг юрак дукури хийла босилди. «Ёшлик».

ДУКУР II шв. Сув тақсим қилинадиган жой.

ДУКУР-ДУКУР Дукур с. тақр. Отларнинг дукур-дукури, итнинг ҳуриши эшитилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Турсунот ҳеч нарсани кўрмас, юрагининг дукур-дукурдан бошқасини эшитмас эди. А. Мухтор, Опасингиллар. Дукур-дукур от келди, Қаранг, қандай зот келди. «Кўшиқлар».

ДУКУРЛАМОҚ I Дукур-дукур овоз чиқармоқ. Шу дукурлаш секин-секин оёқ товушига мубаддал бўлиб, Анварнинг қулоқлари тиккайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Кўчадан эса от туёқларининг сабрсиз дукурлаши эшитилди. «Фан ва турмуш».

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). Дарчага яқинлашганида, юраги бирдан дукурлаб, эшик олдига тўхтаб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУКУРМА [ф. دوکرم — иккита ипак курти]: дукурма пилла Иккита ипак курти бир кафанга ўраган пилла, қўшалок пилла; барака.

ДУКЧИ Дук ясовчи уста. Улар бешикни Жиззахдаги машхур дукчи Оқил амакига ишлатишган экан. «Ёшлик».

ДУКЧИЛИК I Дук ясаш билан машғуллик, дук ясаш ҳунари ва ўша касбнинг номи.

2 Бозорда дукчилар дўкони жойлашган раста.

ДУЛДУЛ [а. دلدول — жайра] **1** Диний ривоятларга кўра, Муҳаммад пайғамбар

минган ва кейинча ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг исми ёки лақаби. *Той ўссин, нақ Дулдулдай бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Келишган, чиройли, учқур от. *Солибой.. ориқ-тириқ отларни арзон баҳода сотиб олиб, бир оз боқиб, дулдул баҳосида пуллар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ДУМ [ф. *دوم* – қуйруқ, дум] **1** Хайвон танасининг чиқарув тешиги тепасидан бошланадиган ва ингичкаланиб борувчи энг ортки, охириги қисми; қуйруқ. *Сичқон сигмас ишига, ғалвир боғлар думига.* Мақол. *Туянинг думи ерга тегар, Хўжанинг қизи эрга тегар.* Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди.* Мақол. ■ *У [ит] думини ликиллатди-да, Нигоранинг оёғи остига ёта қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Думини хода қилиб 1) думини тикка, юқори кўтариб. – *Сигир бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб, бир қочиб берди, – деди Шум бола.* Ф. Ғулом, Шум бола. *Молхонадан келаятсам, олдидан думини хода қилиб, бир бузоқ югуриб ўтди.* «Муштум»; 2) *кўчма* орқасига қарамай, тумтарақдай бўлиб. *..Олдинга қанча бордим? Нуқул бадбашара махлуқдан қочган юраксиздай думининги хода қилиб қоласан-ку?* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..зўр келганда кўпинча беллашишдан бош тортади-да, думини хода қилиб қочади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Думи юлинган мусичадай (ёки товукдай)** Бир ери ёки бир нарса етишмагандай, беўхшов. *Бердибой гарчи шаҳардан думи юлинган мусичадай бўлиб келган бўлса ҳам, фазлсиз эмас.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *..орамизда Икром деган бир кимса ҳам бор эди.* *Думи юлинган товукдай бир четга чиқиб, шумшайиб турибди.* «Ёшлик».

2 Баъзи жониворлар танасининг кет томонидаги узун патлар ёки ингичкаланишган қисми. *Хўрознинг думи. Қалдирғочнинг думи. Илоннинг думи.* ■ *Ҳалиги чавоқ балиқ қор устида ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан савалайди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Раиснинг ориқ, қорамтир юзига ярашмаган тақасимон мўйлабининг учлари чаён думидай гажакланди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мева, барг ва ш. к. нинг банди.

Дум бермоқ Пишиб етилмоқ (асосан поллиз экинлари ҳақида). *Бир кун нахта чопиб юрсам, битта қовун жуда ҳам тўри келган,*

“мени е!” деб дум бериб турибди. Ф. Ғулом, Тирилган мурда. *Нимадир “тирс” этди: қизилуруғ қовун дум берди шекилли.* А. Эшоннов, Дугор.

4 Сабзавот ўсимликларининг ер юзасида ўсиб турган барги. *Сабзининг думини кесмоқ.*

5 Учиш аппаратларининг ингичкаланишган кет томони. *Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон нуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Самолётнинг думида елкамни қисганча биқиниб ўтиравердим.* «Гулдаста».

6 Умуман бирор нарсанинг кети, охири. *Юлдузнинг думи. Қанча машиналар қаторлашиб ўтди, ҳали думи кўринмайди.* ■ *Чарос дераза панжарасидан.. думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чопа беришнинг беҳуда эканини пайқаб, эшелоннинг думига уланган қизил вагонларга толиққан кўзларини умид билан тикди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

7 *кўчма* Доим бировга эргашиб ёки унга хушомад қилиб, бирга ортидан юрадиган одам; шотир. *Абдурасул Тожибойнинг мажлисда ўз тарафини оладиган думлар тўплай бошлаганини гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дум эмиш, хўжа келиб менга дум бўлсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 *кўчма* с.т. Қарз, топширилмаган имтиҳон *Унинг математикадан думи бор.*

Бурганинг думини кўрган Жуда ҳам шум, айёр, уздабурон. *Биламан, Гаеҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Думини босмоқ** Ғашига, асабига тегмоқ. *Идорада, иш устида, иш юзасидан гапиратирман.* *Думингизни босганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мен бир-иккитасининг думини босдим шекилли.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Думини ликиллатмоқ** Хушомадли ва айёрона иш кўрмоқ. *Саройда биз ҳам дум ликиллатиб, қуйруқ қоқиб юрибмиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. *У калондимоғ, энди қаршисидаги одамдан ўзига ўхшаб дум ликиллатишини талаб қилувчи нусхага айланади.* «ЎТА». **Думини тугмоқ ёки думи тугилмоқ** Қайтиб келмайдиган қилиб ишдан бўшатмоқ, ҳайдамоқ. [*Розиқ сўфи*] *Бир магазинга кечки қоровул бўлиб олган эди. Ундан ҳам ишқал чиқариб, думи тугилди.* С. Абдулла, Соялар. *Турсунбой.. кўпол ва дағал муомалали бўлгани сабабли.. бригадирликдан*

думи тугилган эди. «Муштум». Ҳаммамизнинг думимизни тугар эмишлар. Уйғун. Асарлар. ..иккинчи бу гапдан оғиз очманг, акс ҳолда, думингизни тугаман. Ҳ. Гулом, Машғал. **Думини тутқазмаслик** (ёки ушламаслик) Ҳеч кўринмай, йўлиқмай қочиб юрмоқ. *Фаффор кўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқазмасга уринади.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Думини қисмоқ** 1) итоаткорона иш тутмоқ; бўйсунувчан, итоаткор бўлмоқ. *Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Девона ўша заҳоти думини қисиб, жуфтакни ростлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) кўча бўйсунмоқ, жиловланмоқ. *Сув думини қисди, энди шошмасдан [тўғонни] мустаҳкамлаш керак.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Думи хуржун** (ёки хуржунда) Нотайин, таги-туғи йўқ; ўлда-жўлда, чатоқ ёки чала-чулпа; сарсон. *Думи хуржун гап. Думи хуржун иш.* ■ Бўрибой ўша одамларнинг номини тилга олгиси келмай, думи хуржунда қолди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Гушт топиришининг ҳам думи хуржунда.* «Муштум». **Думи қисик** Бирор айби бўлган, айб иш қилган, айбдор; бирор нарсадан ҳадиксировчи. *Мусофир итнинг думи қисик.* Мақол. ■ *Илгари ўғрининг думи қисик бўларди, эл олдига сазойи қилинарди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУМА [р. дума – ўй, фикр < думать – ўйламоқ] тар. Ўтмиш чор Россиясида турли давлат муассасаларининг номи; ҳозирги Россияда эса қуйи палата номи. *Давлат думаси. Шаҳар думаси.* ■ *Улар ўша дума сайловидан кейин сизни кўргани кўзи йўқ.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУМАК шв. Жўхориюя илдизи. Соҳира айвонга думак, яъни жўхориюя илдизини ташир эди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДУМАЛАМОҚ с. т. Юмаламоқ. Кўзларимиз тўқнашди-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан икки томчи ёш думалаб кетди. «Саодат». Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалата-думалата, ўз бўйларидан баланд, катта курра ясаганлар. Ойбек, Танланган асарлар. *Олачипор тарвузлар, “устим кўм-кўк бўлса ҳам, ичим қип-қизил”, деб думалашиб ётибди.* «Саодат».

ДУМАЛОҚ с. т. Юмалоқ. Бу хотиннинг ёши эликдан ошган бўлиб, ўзи пакана, думалоқ. С. Зуннунова, Янги директор. Эсон бобо пайкални оралаб, думалоқ, сариқ, қо-

рамтир холи бор қовунни кўтариб чиқди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДУМАЛОҚЛАМОҚ с. т. Юмалоқламоқ. *Асал буви дастурхонни думалоқлаб, қўлтиғига уриб олди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУМАЛОҚ-СУМАЛОҚ жуфт с. Гавдалари турли тузилишда бўлган. *Ўқтам муаллимнинг думалоқ-сумалоқ, ёқимтой болалари билан “сув сепар” ўйнашди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДУМАХОНА тар. Дума идораси, дума маҳкамаси. -Ҳали, - деди *Ўрмон полвон, - Россияда подшоҳ йўқ, ҳукумат ишини думакхонадан қўйилган Милуков билан Керенскийдай бир неча киши бажармоқда.* С. Айний, Куллар.

ДУМБА [ф. دمه , دمه – орт, кет; думба, куйрук] 1 Кўйларнинг кет томонида сон билан бел ўртасида ўсган, асосан думалоқ шаклда кўринувчи ёғ қисми. *Семиз кўйнинг думбаси катта, Семиз одамнинг – суҳбати.* Мақол. ■ *Ёлғиз кўйни ҳайдаш нуқул азоб. Бўйнидан сургайман – йўқ, думбасига арқон солиб тортаман – йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Рабно томорқада думбаси серкиллаган, жингалак юнгли кўзичоқларга майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Кўй танасининг шундай қисмидан чиққан ёғ. *Думба тўғрамоқ. Думба эритмоқ. Узоқдаги думбадан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ■ *Қайнонанинг маслаҳати билан докага думба ўраб, чақалоққа сўрдиришди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Мамат қассоб.. оғринибгина ярим килодан ошиқ думбани тарозига ташлади.* «Ёшлик».

3 Одам танасининг сон билан бел ўртасидаги юмшоқ орқа қисми. *Кимдир скамейкага газета солиб ўтирган экан, думбасининг изи тушиб қопти.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ДУМБАДОР [ф. دمه دار – думбали, думбаси катта] Катта думбали. *Думбадор кўй.* ■ *Чўпон лорсиллаган, думбадор кўйларини сой тарафга ҳайдади.* «Газетадан».

ДУМБА-ЖИГАР Думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат ёки газак. *Заргаров, яқин бир ой бўлади, чоракам бир литр хушбўй винони думба-жигар билан ичгани асраб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. -*Думба-жигар билан кабоб олиб келдим, – деди Сайфи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДУМБАЛИ 1 Думбаси бор, катта думбали. Думбали кўй. ■ Шербекнинг вазифаси ҳам майин жулли, ҳам думбали дурагайлар учратишдан иборат. С. Анорбоев, Оқсой.

2 айн. думбадор.

3 Думба тўғраб солинган. Думбали сомса.

ДУМБАЛОҚ: думбалоқ ошмоқ айн. умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ. Ўртага қилтириқ бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қилади. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Мовий осмонда сўфитўғрайлар.. думбалоқ ошар, гоҳ ерга тушиб, яшил майсаларда йўрғалаб ўйнар ва тинмай вижирлашар эди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ДУМБУЛ [ф. دمبرل — тўлиқ пишмаган дон, дуккак] 1 Донли экинлар, меваларнинг таъм кириб қолган, лекин ҳали етилиб пишмаган ҳолати. Ҳали думбул шафтолиларнинг шохлари ерда. Ойбек, О.в.шабадалар. Чол қуроқ дастурхон ёзиб, сопол тақсимчада думбул ўрикдан кўйди. Т. Малик, Қадр.

2 Ҳали қотмаган, сутми-қатик бўлиб қолган (дон ҳақида). Думбул жўхори. ■ Бир танобча ерга жўхори экилса, думбул бўлмасдан тамом бўлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Нусратбек йўл четидаси майда баргли гулларнинг япроғини титкилаб ўтаётганда, кунгабоқар думбулининг ҳиди анқиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Бошоқлар чайқалар, думбулроқ лекин, Думбул бошоқларда ҳали сут донлар.. Миртемир, Асарлар.

3 кўчма Ақлсизроқ, тентакнамо, девонасифат. Думбул одам. ■ Хўп, бу одамнинг бугун кўли узун. Ўртага суроби тўғри бўлгач, бу думбул эркатой нима қилади? «Ёшлик». Ярамас, бизни ҳақорат қилди! «Думбулсан!» деди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Ҳаёт тажрибаси бўлмаган; хом, гўр. -Ўқишга ҳафсала қолмадимми? -Ҳафсала-ку бор-а, — деди Холдор нималарнидир эслаб, — аммо ўйлаб қарасам, думбул эканман, пишганимча шоширманг. И. Раҳим, Зантори кема капитани. Бу замоннинг думбул қизлари наридан-бери бир иш қилиб кўйишади-да, кейин оҳ уриб, чапак чалиб қолишади. Мирмуҳсин, Умид. Афсуски, айрим нашриёт ва редакцияларда гоҳят масъулиятли ишлар чаламулла, думбул муҳаррирлар кўлига топшириб кўйилган. «Ёшлик».

5 кўчма Мазмунан пишиқ-пухта эмас; хом; қиёмига етмаган. Думбул асардан фази-

лат қидирадиган эстетик нўноқ танқидчилар фаолиятига чек қўйиш лозим. Газетадан. Шоирнинг “Севи сирлари” тўпламида қиёмига етмаган, думбул шеърлар учраб туради.. Газетадан.

ДУМБУЛЛИК 1 Дон экинлари уруғининг етилиши бошланадиган фаза, босқич, давр.

2 Пишмаганлик, хомлик, гўрлик (мевалар ҳақида).

3 кўчма Ҳаёт тажрибасига эга эмаслик, пишмаганлик, гўрлик. Унинг ичида гап ётмайдиган, шалдир-шулдурлиги, думбуллиги Онахонга ёқди. Мирмуҳсин, Умид.

ДУМДОР [ф. دمدار — думи бор, думли] 1 Думи бор; узун думли: Равшанбек қараса, бир одам ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкилаб, ҳа деб йўрғалади. «Равшан».

2 кўчма Мужмал, нотайин; тагдор, сирли (гап ҳақида). Думдор гап. Думдор қилиб гапирмоқ. ■ -Бир гап бўлар, деб думдор қилма, — дейди Патар, — хўп бўлади, деб айт. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДУМ-ДУМАЛОҚ с. т. Юм-юмалоқ. ..амакимнинг қисик кўзлари йигирма тийинлик тангадай дум-думалоқ бўлиб кетди. С. Аҳмад, Сайланма. Ёдгор ёноқ суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалоқ қорачиқли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУМКАШАК [ф. دىمكش — думидан тортувчи; ортидан борувчи] шв. Орқадан эргашиб юрадиган.

ДУМЛИ 1 Думи бор. Узун думли от. Думли кўйлар. ■ Сэр телевизор вишкасига анқайиб қолганда, сичқон думли, рапидасимон беретқасини шабада учуриб кетди, кўнги хираланди. «Муштум».

Думли юлдуз с. т. айн. комета.

2 кўчма Ўқишдан қарздор, қолоқ. У [Карима] раҳбарлик қилган синфда биронта ҳам “думли” ўқувчи қолмади.

ДУММА-ДУМ 1 Орқама-орқа, орқама-кейин, орқасидан қолмай, товонма-товон. Милиционер йўлни очиб юборди. Кутиб қолган машиналар думма-дум ўта бошлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. У [Қудрат] думма-дум Сорокиннинг кетидан эмаклаб борарди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 кўчма Пешма-пеш, пайдар-пай, орқама-кетин. ..колхознинг уч-тўрт машинаси

Асакадан шағал.. хом фиштни думма-дум таший бошлади. «Муштум».

ДУМОҚ, **думоғ** *айн. димоғ. Бўронбек уйга кириши билан думоғига атир ҳиди урибди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ДУМПАРАСТ [ф. *دېمپرست* — думини ёқтирувчи; парваришловчи] Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар (пашша-хўрлар) оиласига мансуб, катталиги чумчуқдек, эркагининг иккита дум пати жуда узун қуш.

ДУМСИМОН Шақли думга ўхшаган; дум сифатли. *Орқасида думсимон нимадир ерга судралиб келяпти. Э. Аъзамов, Жавоб. Бундай думсимон пуллар Шарқий Африкада яшаган аҳоли ўртасида ишлатилган. «Фан ва турмуш».*

ДУМЧА I **Дум 1-4** с. кичр. шақли. *Наби полвон қиздирилган тамғанинг думчасидан омбир билан қисиб туриб, уни Некқадамнинг билагига босди. С. Айний, Қуллар.*

ДУМЧА II *шв. Дагастасиз, хумчасимон кичкина идиш. Кўзани чигирнинг думчаларига тутиб тўлатди ва қизга узатди. Ойдин, Гулсанам.*

ДУМҒАЗА I Қушларнинг дум патлари ўсиб чиқадиган бўғим-бўғим суяги.

2 Одам ва ҳайвонларнинг умуртқа охиридаги бўғим-бўғим думчага ўхшаш суяги. *Қуённинг думғаза умуртқалари бир-бири билан қўшилиб кетиб, битта, яхлит суяк — думғаза ҳосил қилади. «Зоология».*

3 Қўйнинг шундай суягига ёпишган ёғ ва гўшти. *Думғаза шўрва.*

ДУНҒАНЛАР *этно. Марказий Осиёда, асосан Қозоғистон, Қирғизистон, қисман Ўзбекистонда яшайдиган халқ. Ўлкада.. қозоқлар, қирғизлар, ўзбеклар, тожиклар, мўғуллар, дунганлар.. яшарди. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ДУНЁ I [а. *دنيا* — жаҳон, олам] **1** Бутун борлик; коинот, олам. *Боғ кўрки — бодом, Дунё кўрки — одам. Мақол. Тил кичик бўлса ҳам, дунёни бузади. Мақол. ■ Дунёда онадан азиз, онадан мўғтабар инсон йўқ. Газетадан. Дунёда энг даҳшатли нарса — ёлғизлик. Т. Ашуров, Оқ от.*

2 Борлиқнинг, мавжудотнинг айрим бўлақлари йиғиндиси, тўплами. *Юлдузлар дунёси.*

3 Жоңгли табиатнинг айрим қисмлари, улар яшайдиган муҳит. *Ҳайвонот дунёси.*

Ўсимликлар дунёси. ■ Табиатни муҳофаза қилиш, жумладан, ҳайвонот дунёсини сақлаш.. ҳозирги даврда муҳим аҳамиятга эга. Газетадан. Дарҳақиқат, булар [илонлар] газандалар дунёсининг турқи энг совуқ, захари энг ўткир вакиллари ҳисобланади. «Фан ва турмуш». Кариб денгизда жойлашган Ямайка ороли наботот дунёсининг бойлиги ва ранг-баранглиги билан машҳурдир. «Фан ва турмуш».

4 Ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат. *Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

5 Атрофимизни ўраб турган бутун мавжудот; атроф муҳит. *Торға — тор дунё, кенга — кенг дунё. Мақол. ■ [Отабек] Туш кўрар эди: Дунёни қоронғилик босган эмиш. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Кўзим очдинг, мен дунёни кенг кўрдим, Узимни ҳам одамларга тенг кўрдим. Ҳ. Олимжон, Асарлар.*

6 Ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният. *Ўзбек пахтакорининг доврўғи дунёга таралди. ■ Бутун дунё сени олқишлар. У. Исмоилов, Сайланма.*

7 Ер юзи, ундаги барча қитъалар, мамлакатлар. *[Ҳайдар ота:] Агар биров менга “қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми?” деса, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан, шу супани бера қол, дер эдим. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Агар дунёнинг нариги бурчагига сизни опичлаб боришга тўғри келсайди, мен севина-севина бажарардим. Ойбек, Танланган асарлар. ..дунё аҳолисининг тенг ярми гуруҳ билан тирикчилик қилади. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандачилик.*

8 Ҳаёт, тириклик. *Бу дунё ўтар-кетар, юзи қоралик қолар. Мақол. ■ Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим. К. Яшин, Ҳамза. Ким дунёдан тоқ ўтибдики, сиз ўтасиз? С. Аҳмад, Уфқ. Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Бевафо дунё ёки дунёин бевафо *Ҳеч ким раҳм қилмайдиган, охири ўлим билан тугайдиган, беқарор ҳаёт. Пушти наноҳимиздан айрилганимиз ростми? Оҳ, бевафо дунё! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу бевафо дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгли деган нарса ҳам бор экан. М. Исмоилий,*

ларда ётган ҳисобсиз байтулмоллар фақат сенга керакми? К. Яшин, Ҳамза. Фармон, кел, ўладиган дунёда бир отамлашайлик. У. Исмоилов, Сайланма.

9 кўчма Кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти. Сехрлар дунёси. Руҳий дунё. Хаёллар дунёси. Маънавий дунё. Тафаккур дунёси. ■ Шербекнинг дунёси бўм-бўш, ҳувиллаб қолгандек туюлди. Нигорасиз турмушида ҳаловат бўлармиди! С. Анорбоев, Оқсой. Сўнагул ўз дунёси билан банд эди. А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда. Аллаларда онанинг руҳий дунёси, фарзандга бўлган муҳаббати, орзу-ўйлари акс этади. «Саодат». Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Хаёллар дунёси кенг, ўткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб, кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди. Ойбек, Нур қидириб.

10 Маълум бир илм-фан, касб-ҳунар, ижтимоий ҳодиса соҳаси. Адабиёт дунёси. Одамийлик дунёси. Таълим-тарбия дунёси. ■ Адабиёт дунёсида икки турли танқид бор: жиддий танқид ва ҳажвий танқид. А. Қодирӣ, Кичик асарлар.

11 Маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданият ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга эга бўлган омиллар билан бирлашган кишилик жамияти ва у мавжуд бўлган давр. Қадимги дунё. Капитализм дунёси. Цивилизация дунёси.

Бир дунё Жуда кўп, беҳисоб, беадад; жуда катта. -Оҳ, дадажон, мен шўрли қариган чоғингизда сизга бир дунё ташвиш бўлдим, - деди Эъзозхон. Ҳ. Фулом, Машъал. Ғалаба! Олти ҳарфдан иборат бу сўзда бир дунё қайғу, қувонч ва маъно бор! Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳовлига чиқдим. Мени бир дунё юмуш кутиб турган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Дунёга устун бўлармидинг "Умр қисқа, абадий яшармидинг" деган маънони ифодалайдиган ибора. Дунёдан тоқ ўтмоқ Турмуш қурмасдан, ёлғиз яшамок, сўққабош бўлмоқ. На хотин, на бола-чақа бор. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб. Ойбек, Танланган асарлар. Энди эр деган шу бўлибдими? Бундан кўра дунёдан тоқ ўтган яхшироқ, ёлғиз юрган тинчроқдир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дунёдан чироқчисиз бормоқ (ёки ўтмоқ) Фарзандсиз ўтмоқ, бефарзанд қолмоқ. Ёшим олтимиш тўртга етди, ўғлим-қизим бўлмади.

Дунёдан чироқчисиз бораман. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дунё кўзига қоронғи бўлмоқ (ёки кўринмоқ) Ниҳоятда ғамга ботмоқ, юраги сиқилмоқ; ўта руҳий тушқунликка тушмоқ. Талғат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дунё кўрган Турмуш тажрибаларига эга, ҳаётнинг борди-келдисини кўрган. Биродари киром, сиз дунё кўрган бир кишисиз. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дунёни сув босса, тўпнигидан келмайди (ёки тўпнигига чиқмайди) Беғам, парвойи фалак, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ киши ҳақида. Бу одамлар тўрт ишкали бут, дунёни сув босса, тўпнигига чиқмайдиган.. кишилардай бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дунёни таниган ёки дунёдан хабардор Кўпни кўрган, кўп биладиган, билимли. Дунё тургунча туринг (ёки турсинлар) Узок умр кўринг. Дунё тургунча туринг, асти ғам кўрманг. К. Яшин, Ҳамза. Икки дунё бир қадам Писанд эмас, ҳеч гап эмас (кўпинча масофа ҳақида). Саёқ учун икки дунё бир қадам. Ойбек, Танланган асарлар. Икки дунёда Сира ҳам, асло, ҳеч. -Мен у билан икки дунёда чиқиша олмайман, - деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи. Тарки дунё қилмоқ Ҳаёт лаззатларидан воз кечмоқ. Асли ўзим тарки дунё қилганман. «Ўзбек халқ достонлари».

ДУНЁ II [a. دنیا - жаҳон, олам] Бойлик, давлат. Дунёнинг кераклигини бозорда билдим, Охиратнинг кераклигини - мазорда. Мақол. ■ Мунира худди Аҳмаднинг ўзига ўхшарди, уни молу дунё, бойлик қизиқтирмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг бирдан-бир дунёси, умид-орзуси, кўзларининг оқу қораси болалари эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУНЁВИЙ [a. دنيوي - бутун жаҳонга, реал ҳаётга оид] Реал, моддий дунёга, ҳаётга оид, ҳаётгий. Дунёвий ишлар. ■ Бобур.. кўпроқ дунёвий ишлар билан банд бўлди, ўз шеърларида дунёвий муҳаббат, инсоний фазилатлар, реал маҳбубанинг гўзаллигини улуғлади. «ЎТА». Онам диний ва дунёвий китобларни ўқиган саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Қуръоннинг ҳеч қаерида дунёвий ишларни эгаллаш керак эмас, деган гап йўқ. «Фан ва турмуш».

ДУНЁДОР [a.+ф. دنیادار — мол-дунё эгаси] Мол-мулки, бойлиги кўп, бадавлат. *Баъзи серпул, дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машгул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДУНЁ-ДУНЁ Жуда кўп, беҳад, ҳисобсиз, беадад. *Сизга биздан дунё-дунё салом. Дунё-дунё умидлар.* ■ *Хотиралар.. Бу бир оғиз сўз ўз ичига дунё-дунё воқеаларни сиғдира олади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДУНЁЛАРЧА рви. Бениҳоят кўп, сонсаноқсиз; буюк, юксак. *Албатта, Юсуфбек ҳожига бу ваддаларнинг ҳеч аҳамияти йўқ, фақат у ўғлининг соғлигини билса.. — унинг учун дунёларча мартаба ва ҳурмат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁЛИК Бойликлар йиғиндиси, ҳазина. *Олиб боринг буни газнахонага, дунёликдан бунинг кўзин тўйгазинг.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУНЁПАРАСТ [a.+ф. دنیاپرست — бойликка ҳирс кўйган] Бойликни, мол-мулкни жуда им яхши кўрадиган, бойлик йиғишга ўч; мс параст. *Дунёпараст одам.* ■ *..дунёпараст ва шуҳратпараст муттаҳамлар Турк тон тупроғидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁҚАРАШ Табиат ва жамиятга, уларнинг айрим воқеа-ҳодисаларига бўлган қараши, мафкуравий, маънавий, илоҳий қарашилар тизими. *Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзи хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараш бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Навбахор ижодида ишқ масаласи шоир дунёқарашли, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълимнинг таркибий қисмидир.* «ЎТА».

ДУО [a. دعا — илтижо, чақириш, даъват] 1 дин. Худога ёлвориб, унга илтижо қилиб, ўзи ёки бошқалар учун яхши, эзгу тилак тилаш. *Кўпчиликнинг дуоси кўл бўлур.* Мақол. ■ *Дуо қилинг, бўласин менинг фарзандим.* «Эрали ва Шерали». *-Худоё худовандо, қизларимни ўз паноҳингда асрагин!* — деб дуо қилди. Ҳ. Фулом, Машғал. *Тўрт мулла чўкка тушиб олиб.. мен билмаган дуоларни ўқиб.. дам солишпти.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бувим хавотирга тушиб, дуо ўқидилар.* «Саодат». *Уч тоифа кишилар бордирки, уларнинг қилган дуоларини Тангри ижобот қилмайди.* «Ҳадис»дан.

Дуойи бад ёки бад дуо Кимсага ёмонлик тилаб қилинган дуо, қарғиш. *Девонаи дарवेश дуойи бад қилиб, юзига фотиҳа тортибдию, жўнаб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бермасанг, дуойи бад қилиб, ишингни хур-жунлаштираман.* К. Яшин, Ҳамза. *Нега кўзингни лўқ қилиб, саррайиб турибсан? У шаккокни дуойи бад қил, дуойи бад!* К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи жон** Кимсага умр ва яхшилик тилаб қилинган дуо. *Топганимни халтага [ёндафтарга] жамлаб, дуойи жонларини қилиб юрибман.* К. Қаҳҳарова, Чорак аср ҳамнафас. *Мени бу ердан чиқариб юборсангиз, ўла-ўлгунча дуойи жонингизни қилар эдим.* К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи хайр** Кимсага яхшилик тилаб қилинган дуо. *Онанинг йигитга дуойи хайри, Эрини кузатган гўзал лабидан.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

2 дин. Фотиҳада ўқиладиган қуръон сураси. *Дуойи фотиҳадан кейин ҳаммалари ўринларидан туриб, йўл ҳозирлигини кўра бошладилар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Домла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шундан сўнг иккинчи хутба ўқилиб, дуойи фотиҳа қилинди.* «Муштум».

3 Кишининг соғлиги, ўлими, бахтсизлигига сабабчи деб ҳисобланувчи турли ёвуз кучлар, инс-жинсларни қайтариш, кимсани кимсага иситиш ва ш. к. учун азайимхонлар, дуохонлар томонидан ўқиладиган ёки тумор ва ш. к. га ёзиб бериладиган матн, хат. *Ўзбек ойимнинг мияси айнадимми ёки.. сеҳрчи ҳиндунинг дуоси асар қилдимми, ҳар нучук, уч йиллик адоватлар ва гина-қудуратлар барчаси ҳам аллақайёққа қараб учиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сиз туғмас экансиз, бахтингиз боғланган, фарзандталаблар менинг дуойим билан тўққиз ой деганда фарзанд кўрадилар.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Умуман кишилар бир-бирларига тилайдиган яхшиликлар; яхши ниятлар. *Олтин олма, дуо ол, Дуо олтин эмасми.* Мақол. *Меҳнат билан ер кўкарар, Дуо билан — эл.* Мақол. ■ *Энасидан дуо олди.* «Нурали». *Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол.* «Маликаи айёр». *У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртнинг дуосини олган киши.* С. Аҳмад, Сайланма.

Дуо демоқ (ёки айтмоқ) Салом демоқ, салом айтиб қўймоқ. *-Худога шуқур, тинчлик,*

азаматлар зўр бериб ишлаб ётибди, дуо дейишди, — деди Алим бува. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Нормат аканга дуо деб қўй, қизим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қудрат акам дуо деб юбордилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Дуода бўлмоқ** Кимсага доимо яхши тилаклар тилаб ўтирмақ. *Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди, Хафа бўлмай, сен дуода бўл энди.* «Маликаи айёр». **Дуойи салом** Салом ва яхши тилаклар ёзилган хат, мактуб. *Ўғлингиз сизга бир дуойи салом юборган эди.* ■ -Боласи тушкур, — деди кулиб Норбобо, — дуойи салом ёзишга нўноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади! Ойдин, Ҳикоялар. *Мирзо аризалар ва ўқишга кетган фарзандларга дуойи саломлар ёзиш билан кун ўтказа берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Холмат акаларга кўндан-кўн дуойи саломимизни етказинг.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДУОГҲЎЙ [а. + ф. دعاگوۋى — дуо қилувчи, хайрихоҳ] **1** Дуо қилувчи, дуо ўқувчи; бирор тилак билан худога ёлворувчи. *Утирганлар даст туриб, хон дуоғўйига қуллуқ қиладилар.* С. Сиёев, Аваз.

2 кўчма Кимсага яхшиликлар тиловчи; меҳрибон. *Сен бўлгайсан дуоғўйим, Жоним эна, хуш қол энди.* «Муродхон». *Афтидан, кампирим қазо қилганга ўхшайди. Дуоғўйимдан айрилдим, элат!* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Дуолар ўқиб ёки ёзиб, гўё инс-жинсларни қайтарувчи, шу йўл билан қасалларни даволовчи шахс.

4 Иссиқ-совуқчи, азайимхон. -*Мен шу вақтгача дуоғўйдан ҳеч шифо топмаганман.. — деди Қаландар деган банди.* С. Айний, Дохунда.

ДУОТАЛАБ [а. دعاطلب — дуо изловчи, дуога муҳтож] Дуо ёзиб беришни илтимос қилганлар, дуога муҳтожлар. *Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзиб бераётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУОХОН [а. + ф. دعاخوان — яхши тилак тиловчи] айн. **дуоғўй** **4**. *Болани кўрсатмаган.. дуохон, азайимхон, қасидахон.. қолмади.* «Олтин олма». *Кўҳна аркнинг ичкари, ташқариси дуохонлар, кўчириқчилар, ромчилар, азайимхонлар, қаландару мунажжимлар билан тўла.* С. Сиёев, Аваз.

ДУОХОНЛИК Дуо ўқиш. дам солиш билан шуғулланишлик. *Зероки дуохонликдаги шухратим халойиққа унча ошкора эрмасдур.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *У фол очар,*

дуохонлик, табиблик қиларди. Газетадан. *Менинг дуохонлик, фирибгарлик, чайқовчилик каби.. ҳунарлардан ҳам хабарим бор.* «Муштум».

ДУП тақл. с. Бирор нарсанинг ерга ёки ичи пўк нарсага урилишидан чиқадиган товушга тақлид. *Бир нарса дуп этди. Дуп этган овоз эшитилди.* ■ *Қўлдошбой.. қопни бир силтаганди, унинг ичидан қоп-қора думалоқ нарса нўстакнинг устига дуп этиб тушди.* «Ёшлик».

ДУП-ДУП **Дуп** с. тақр. *Ойша хола зарда билан дуп-дуп юриб бораркан, бирдан эшик олдида турган, икки кўзи тўла.. қизил жун хуржунни кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ДУПОЯ I [ф. دوپايه — икки оёқли] Ямоқчи усталарнинг учи қайрилган темир асбоби.

ДУПОЯ II Мискарик, нақшгарликда ишлатиладиган сандоннинг узун, думли тури.

ДУППА-ДУРУСТ Яхшигина, бинойидек. *Дуппа-дуруст дўппи. Дуппа-дуруст ёзаяпти.* ■ *Мен шу машинада дуппа-дуруст нахта териб берган механик-ҳайдовчиларни биламан.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДУПУР тақл.с. Дупурлаган товуш ҳақида. *От тўғининг қаттиқ дупури тун осудалигини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *От дупурини эшитиб, хонақоҳидан Зоҳир шайх чиқди.* С. Сиёев, Аваз. *Яқин орадан от пишқиргани, тўёқ дупури эшитилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Икки қулоғим чиппа битди, ҳамма ёқни дупур тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУПУР-ДУПУР **Дупур** с. тақр. *..дарвозахона йўлагиди дупур-дупур оёқ саслари эшитилди.* С. Нуров, Нарвон. *Шу вақт икки отлиқ дупур-дупур қилиб келиб, Пирназар аканинг эшиги олдида тўхтади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Дам олишга команда берилгач, юздан ортиқ жангчи беш-ўн минут дупур-дупур қилиб, ювиниб, чекиб олди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

ДУПУРЛАМОҚ «Дупур-дупур» овоз бермоқ; дукурламоқ. *Дупурлаб юрмоқ. Юрагим дупурлаб ураяпти.* ■ *Ташқарида от дупурлади.* С. Сиёев, Аваз. *Пол бирдан дупурлади.* С. Нуров, Нарвон.

ДУР [а. دُر — марварид, инжу] **1** Инжунинг, гавҳарнинг йирик тури. *Доно — дурдан аъло.* Мақол. *Гул тикансиз бўлмас, Дур — садафсиз.* Мақол. ■ *Аслида Аҳмад ёқут нима, дур, бриллиант, марварид нима, унча-*

лик фарқига бормас эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дудоғу билакларида, қулоғу бармоқларида дурру гавҳарлар, олтин безаклар йилтиллаб, бир жаҳон бўлиб, уйқу оғушида ётибди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Бебаҳо ёки энг яхши, аъло, сара нарсалар ҳақида. *Яхшилик шундай дурру гавҳарки, унинг баҳоси ҳеч қачон камаймайди.* Газетадан. *Ҳар сўзи ширин-шакар дур қизлар.* «Муштум».

3 кўчма поэт. Қимматли, сермазмун, чуқур маъноли сўз ёки шеър ҳақида. *Мен.. Навоий "Хамса"сининг сарғиш саҳифаларига қараб олиб йиғлардим, кўз ёшларим тўкилиб, Навоий терган дурларга қоришарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз сўзласа, оғзидан Дур сочилар, ёр-ёр.* «Кўшиқлар». *Ҳангомада оғзидан дур сочибди.* «Юсуф ва Аҳмад».

4 кўчма Ёруғлик, ёғду. *Қуёш сепар нурларин, Ерга заррин дурларин.* З. Диёр, Асарлар.

5 кўчма Мева, самара, ҳосил; натижа. *Отам ҳамиша: "Тажриба дурини саралаб тер", – дердилар.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Бағрингга дур сочди олтин пахтазор!* Г. Жўраева, Иқбол. *Гул очилиб сўлгунча, Қурти ўради илак. Халқ этаги тўлгунча Дур тўкар этак-этак.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

6 кўчма Бойлик, давлат; қут-барака. *Тер тўксанг, дур оласан.* Мақол. ■ *Ерга чигит тушди – дур тушди дейишади.* Газетадан. *Тер тўкилди – дур етиштирилди.* Газетадан.

7 кўчма Сув ва унга ўхшаш товланувчан нарсалар (томчи, шудринг, қор учқунлари). *Рўпарамда сонсиз фонтанлар, Қулоғидан дур ёғилади.* Х. Салоҳ, Чашма. *Кечаси тушган шудрингга чўмилган кўм-кўк майсалар худди дур тўккандек чарақлаб, қуёш билан ўпишиб товланади.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДУРАГАЙ [ф. دورگه – икки қонли, аралаш қонли; гибрид] Ирсий белгилари жиҳатидан ўзаро фарқланувчи икки ёки ундан ортиқ организмни чапиштириш, дурагайлаш йўли билан олинган насл; чапишма, гибрид (ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). *Дурагай кўй.* *Дурагай олма.* *Дурагай уруғ.* ■ *Шербек дурагай кўзининг орқа томонидан сездирмасдан борди-да, маҳкам ушлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Олимларни редиска ва карам ёки карам ва шолғом дурагайлари қизиқтириб қолгани бежиз эмас.* «Фан ва турмуш».

ДУРАГАЙЛАМОҚ Ирсий белгилари, зоти, тури бошқа-бошқа икки хил ҳайвон ёки икки хил ўсимликни бир-бирига чапиштирмоқ, шу йўл билан улардан янги бир насл етиштирмоқ. *..дурагайлаш усули кўп меҳнат ва вақт талаб қилади.* Н. Назиров, Атом-селекционер.

ДУРАДГОР [ф. دروگر – ёғочга ишлов берувчи, нажжор] Ёғочдан иморат ва бошқа ҳар хил буюмлар ясовчи ҳунароманд, уста. *Ромсоз дурадгор. Сандиқсоз дурадгор.* ■ *Ҳар куни дурадгор устанинг уйдан қонда қилиқ олиб келиб, [молнинг] тағига тўшайман.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Гавдаси худди дурадгор рандалаган тахтага ўхшаш сип-силлиқ.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДУРАДГОРЛИК 1 Дурадгор касби; ёғочсозлик ҳунари. *Дурадгорлик ишлари. Дурадгорлик асбоблари.* ■ *Акам дурадгорлик, яъни тоқичилик ҳунарига ўргата бошлади.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *Бодомнинг ёғочи дурадгорлик ва ускунасозлик учун яхши материал ҳисобланади.* М. Набиев, Бодом. *Эшик, дераза, пол, тўсин керамки? Демак, дурадгорлик устахонаси керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дурадгорлар ишлайдиган жой, устахона; *дурадгорлар расгаси.*

ДУРАДГОРЧИЛИК с.т. Дурадгорлик. [Флагман кемада] *Иккита механик устахона, темирчилик, дурадгорчилик устахоналари бор.* «Ёшлик».

ДУРАДОМОН *айн дураддоминий* Дур-алюмин идиш.

ДУРАНГ 1 [ф. دورنگ – икки рангли; иккиюзлама] Шахмат, шашка, футбол, карта ва ш. к. ўйинларда икки томон кучи тенг келиб, ўйиннинг ҳар иккала томоннинг галабасисиз тугалланиши. *Ўйин дуранг бўлди.* ■ *У кутилмасанда асп билан шоҳ берди, мен ўйинни дуранг билан тугатишга мажбур бўлдим.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Шу аҳволда томонлар дурангга рози бўлишди.* Газетадан.

ДУРАНГ 2 [ф. دورنگ – икки рангли] Маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил рангли ип ёки ипак билан тикилган гулли қошия, уқа. *Ҳаккам дуранг этик, Олифта, сатанг, тетик, Яғрин ташлаб, ҳайқириб, ўтганларга кўрсатиб..* Ф. Фулом.

ДУРАФШОН [ф. درافشان – марварид-дур сочувчи] поэт. *Дурдек ялтираб турадиган.*

Ўрта Осиёнинг қайрилма қоши: Бири — Амударё, бири — Сирдарё. Ялт-ялт тебраниди тубида тоши, Ёқут янглиғ ёки дурафшон гўё. Т. Тўла.

ДУРАХШОН [ф. درخشان — ёруғ, ёрқин, ялтироқ] Ярқироқ, чақнаб турувчи, жилваланувчан. *Илк бор сиз [ўқитувчи] кўрсатган дурахшон Зухра Букун шеърим ичра ташбеҳдир мумтоз. А. Орипов, Йиллар армони.*

ДУРАЯ с.т. Дурўя. *Дурая рўмол.*

ДУРБИН [ф. دور — узоқ + بين — кўрувчи] **1** Узоқни яқин ва катта қилиб кўрсатадиган, узоқдаги нарсаларни кўриш ва кузатиш учун хизмат қиладиган асбоб; бинокль. *Командир дурбинни кўзига тутиб, ҳар томонга қаради. С. Айний, Қуллар. Низомиддин ғилоф ичидан дурбин олиб, дарахтни кўздан кечира бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 кўчма Зеҳн, ақл-идрок. *Комилжон — илми одам, агроном. Унинг дурбини сиз билан биз кўролмаган нарсаларни кўриши мумкин. И. Раҳим, Ихлос.*

ДУР-ГАВҲАР, **дуру гавҳар жуфт с. 1** Дур ва гавҳар; қимматбаҳо, нодир нарсалар.

2 кўчма Маъноли, мазмунли сўзлар, гаплар. *Лайлининг кўнгли очилиб, ҳар сўздан дур-гавҳарлар сочилиб, шунда қизнинг баҳри очилганини билиб, энаси айтди.. «Фольклор». Сенга хат ёзгани ўтирдим, Юрагимдан дур-гавҳар тўқдим. У. Носир, Юрак.*

ДУРДА [ф. درده — чўкма, қуйқа] **1** Мураббо, қиём, шинни ва ш. к. нинг бетида ҳосил бўладиган қумоқ-қумоқ парда. *Мураббо дурда боғлабди.*

2 Қиздирилган ёғ, сариёғ, шароб ва ш. к. тагига чўккан қуйқум, қуйқа, лойқа. *Шинни дурдаси. ■ Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб, сут қайнатар, дурда ёғ қўшиб, ичишга мажбур қилар эди. «Ёшлик».*

ДУРДА-ДУРДА такр.с. Бўлак-бўлак, узук-юлуқ; тарқоқ маъноли. *Бир қолингга тушолмаган дурда-дурда фикрлар зговлансин. Ғ. Ғулом, Шеърлар.*

ДУР-ДАРОЗ, **дуру дароз** [ф. دورودراز — узун, кўп сўзли; ортиқча] Узундан-узоқ, чўзиқ. *Дур-дароз гаплар. Дур-дароз музокаралар. ■ ..дур-дароз шикоятлар қилди. А. Қодирий. Кичик асарлар.*

ДУРДОНА [ф. دردانه — бир дона дур; ёлғиз бола] **1** Дурнинг сараси; йирик ва тоза

инжу. *Гуллар кўндир бу хилқат аро, Дурдоналар янглиғ сочилган. А. Исроилов, Биз — дунё одамлари. Қақир саҳро бугун тўйхона бўлди, Ери — зар, тошлари дурдона бўлди. Ҳабибий.*

2 кўчма Тоза, беғубор, дурдек оппоқ. *Сўзи ширин, тишлари дурдонадир, ёр-ёр. «Кўшиқлар». Дурдона тишинг, лаъли лабинг ҳам қора холинг, бу ҳусни камолинг. Ҳабибий.*

3 кўчма Бебаҳо, қийматли, нодир, қадрли нарса ҳақида. *Сўз — дурдона, уни одамларга гулдаста қилиб тут. Газетадан. Мана, шундоқ битта афсона, Афсоналар ичра дурдона. Ойбек, Навоий ва Гули. Дур ичра дурдонам дейман, Ёлғизим, яғонам дейман. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.*

4 кўчма Чуқур маъноли, мазмунли, қимматли. *Дурдона асар. Дурдона сўзлар. ■ Қуйла, созим, юрагим, шеърим.. Ҳар бир сатри олмос, дурдона. Ғайратий. Бобо ибратнамо афсона бошлаб, Сўзи қийматбаҳо дурдона бошлаб.. Ҳабибий.*

5 кўчма Бадиий, маданий, маънавий мерос ҳисобланадиган қимматли асарлар, обидалар. *Йиллар ўтаверди, шоирнинг шеърини дурдоналари наслардан наслларга мерос бўлиб қолаверди. Н. Сафаров, Оловли излар. Турфа хил моддий ва маънавий дурдоналар билан танишар эканмиз, замину замонлар чашмасидан баҳраманд бўламиз. Газетадан.*

6 кўчма Экинлардан олинган ҳосил. *Ватан хазинасига 3,5 миллион тоннадан ортиқ дурдона тўқилди. Газетадан. Ҳар туп гўза, ҳар ниҳол Дурдонага айланиб, Чаноқлари урди барқ. Ғайратий.*

7 Дурдона (хотин-қизлар исми).

ДУРКУН 1 Бўлиқ, тўла, гавдали. *Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган.. қўша-қўша узукли қўллари дуркун кўксига қоғуштирилган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Бозорқул.. Онабидини кўз олдига келтирди.. у анордек тиқмачоқ, дуркунгина, оташ. А. Мухтор, Асарлар. Ҳозирги кўзилар дуркун, териси талабга жавоб беради. Газетадан.*

2 Ўсиқ, ўсиб етилган. *Ғўзалар кўзни қувонтирадиган даражада дуркун эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Дуркун ўтларни ҳуш кўрувчи тоғ эчкилари юқорилаб кетишди. «Ёшлик».*

ДУРРА(ЧА) 1 [ф. دره — чарм тасма ёки а. طره — пешона, кокил] Аёллар пешонага танғийдиган кичик рўмол. *Йигитларнинг кўзи қуйсин, деб дуррани чап томонга сал*

қийшайтиброқ танғирди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Сабогул кўз ёшларини дуррасининг учига артиб, Шералини уйга таклиф этди. С. Кароматов, Олтин кум. Гавҳар бошида юлқинаётган дуррачасини томоғи остидан танғиб боғлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДУРРА II бот. Ғалладошлар [ғаллагуллилар] оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик; доғли жўхорининг бир тури.

ДУРРОНИЙЛАР этн. Афғон миллатини ташкил этувчи йирик қабилалар уюшмаси.

ДУРСИЛЛАМОҚ «Дурс-дурс» товуш чиқармоқ. Тулпор боради ҳарсиллаб, Туёғи ерга дурсиллаб. «Маликаи айёр».

ДУРУСТ [ф. درست – тўғри, ҳалол; бутун, комил] I сфт. Яхши, тузук. Дуруст одам. ■ Хусайн Бойқаро ҳарбий санъатни дуруст билар эди. Ойбек, Навоий. Шундай қарорга келингани анча дуруст бўлган экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 крш с. өзф. Маъкул, яхши, ўринли. Ра-йимбойнинг қишлоғиданими? Ҳа, дуруст. С. Аҳмад, Уфқ. Дуруст, мен гапингизга ишонаман, лекин ановларни ишонтириш учун кучли далил керак. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Соғ, тетик, соғ-саломат. Мурад энди ўзини анча дуруст сезарди. Т. Ашуров, Оқ от. Терговчи келганида, Қудратулло ўзини анча дуруст ҳис қиларди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

4 Мўл, кўп, унумли. Бу йил сабзавот экинларидан ҳам дуруст ҳосил олинади. Газетадан. Сидиқжон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Муносабати яқин ва жойида, ўзаро қалин. Уста Турдиали худо билан дуруст эди, уч ярим яшар қизчаси ўлди-ю, ораси бузилди. А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ДУРУСТЛАМОҚ Ўз ҳолига келтирмоқ, ўрнига қўймоқ, яхшиламоқ, тузатмоқ. Ҳозир бунни омонат қўйиб кетай, эрта оқшомгача биров сезмаса, дурустларман. Ҳамза, Асарлар.

ДУРУСТЛАШМОҚ I Дурустламоқ фл. бирг. н.

2 Дуруст бўлиб қолмоқ, тетикланмоқ, яхшиланмоқ. Кечга яқин Гулнорнинг рўзи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДУРУСТЛИК Яхшилик ҳолати, кўн-гиллагидек ҳолат. Дурустлиги шуки, ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам, чаққонгина доктор экан. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ДУРУСТ-НОДУРУСТ жуфт с. Ўринли-ўринсиз, ўйламай гапирилган; тўғри-нотўғри. Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган Эрур яхши ҳозиржавоб лақмадан. «Ақл ақлдан қувват олади».

ДУРУҒ [ф. دروغ – ёлғон, алдов гап] кт. айн. ёлғон. Дуруғ гап.

Дуруғ айтмоқ (ёки қўшмоқ) 1) алдамоқ, ёлғон гапирмоқ. ..ушбу мурофаада [улар] ҳақ сўзни айтмоқлари, дуруғ қўшмасликлари.. зарур. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) янглиш, хато айтмоқ. Мен дуруғ айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминни битиштириш учун сўзладим-да! А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ДУРФИШОН [ф. درفشان – дур сочувчи] айн. дурафшон. Кел, ишқ йўлида кўзларинени, Эй Нодира, дурфшон этиб кет. Нодира.

ДУРҒУЯ [ф. دورويه – икки томони бир хил, икки томонлама] Икки томони бир хил қилиб тўқилган маҳаллий мато тури. Дурӯя рўмол. ■ Нимшоии матоларнинг дағир ёки дурӯя деган турлари табиий ипакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипдан бўлади. «Фан ва турмуш».

ДУСАҚ шв. Икки ёшли қўй.

ДУСТ [ингл. dust – чанг] Дезинфекция қилиш, зараркунанда ҳашаротлар (қурт, қандала, бурга, пашша, куя ва б.)ни қириш, ўлдириш мақсадида ишлатиладиган кимёвий кукун, порошок. У гугурт қутичасига кўсак қуртини солиб, устидан дуст сенди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУСТУМАН шв. фольк. Тўнкарилган ҳолда, юзи пастга қараб (ётмоқ, йиқилмоқ). Олиш кўрганмисиз ўзи?! Дустуман бўлмаса, ҳисоб эмас. «Ёшлик». Подшо тахти олдида бориб, дустуман йиқилди. «Кунтуғмиш».

ДУТ I айн. дуд I 1. Эшигиндан ўтволай, Чилимимга дут олай. «Оқ олма, қизил олма». Дут қўйиб ётган ерда нима бор, ўтинчими, кўмирчими, ўзлари ўт ёқиб ўтирар. «Маликаи айёр».

ДУТ II тақл. с. айн. дуд II. Бир ҳофтаки, машина дут этса, эшик гичирласа, кўчага болалар чувуллашиб қолишса, кўзи тўрт. С. Сиёев, Райҳон.

ДУТО [ф. دوتا — эгилган, икки букилган] *позт.* Эгилган, букилган, букчайган. Эсида она шўрлик, мунису ювошилиги, Қаддининг дутолиги, меҳрининг дарёлиги. Миртемир, Асарлар. Мусибат остида рост қомати дуто кўринур. С. Абдулла, Танланган асарлар.

ДУТОЛИК 1 Эгилганлик, букилганлик.
2 кўчма Ожизлик. Бош эгмоққа жазм этганим — дутолигим эмасдир. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДУТОР [ф. دوتار — икки тор, икки торли] Икки торли, чертиб чалинадиган узун дастали мусиқа асбоби. *Дутор чалмоқ. Дутор чертмоқ. Дуторсиз бахши бўлмас, Ёмонсиз — яхши.* Мақол. ■ *Дутор товуши қандайдир ўзининг бир ҳасратини сўзлагандек, ҳикоя қилгандек бўлиб эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муҳаббат — дутор, эҳтиёт қилиб турмасанг, тоб ташлайди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ДУТОРБОЗ [ф. دوتار باز — дутор чалувчи; дутор ишқибози] *айн. дуторчи.* *Дуторбоз дуторини чертиб, найчи найини тортиб, суҳангарлар кўшиқ айтиб, базм жуда авжига чиқди.* «Маликаи айёр».

ДУТОРБЎЙИН Бўйини узун ва хушбичим (асосан от ҳақида). *Дуторбўйин араби отлар, “Чу”, деса бир қирдан ҳатлар.* «Равшан».

ДУТОРЧИ 1 Дутор чалувчи созанда. *Дуторчи дуторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтақ.

2 Дутор ясовчи уста.

ДУХОБА 1 Орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туқлар билан қопланган мато; бахмал, бархит. *Қизил духоба. Қора духоба. Духоба кўрна.* ■ *Мошранг духоба дўпчили, тўққиз-ўн яшар чиройликкина бола — болаларнинг каттаси эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Чий духоба. қ. **чий.** **Ғижим духоба** қ. **ҒИЖИМ 1.** *Мен янги, бели бурма, сариқ чий духоба костюмим билан шалваримнинг чангини қоққанча, бирпас гарангсиб, аланглаб турдим.* Х. Назир, Чўл ҳавоси.

2 кўчма Бир текис ва қалин ўстан. *Қирларда духоба майсалар. Уйғун. Тонг кўшиғи.*

ДУХОБАГУЛ *бот.* Гули қизғиш ва юзи духобага ўхшаш қалин ва майин гул нави. *Духобагулларга дудоқ теккизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади.* Уйғун.

ДУХОВКА [р. дух — ҳаво] Ошқона плитаси ёки газ плитасининг ичига ўрнатилган, қиздириб турли таомлар пишириладиган махсус тунука қути. *Духовкада пирог пиширмоқ.* ■ *Холиса духовкадаги димланган товукни ағдариб қўйиб, қўлларини сочиққа артди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУХОВОЙ [р. дуть — пуфлаш]: **духовой оркестр** Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоблари оркестри. *Ибодуллани эрталаб духовой оркестр садоси уйғотиб юборди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ДУХТАР [ф. دختر — қиз] *с.т., шв.* Қиз. *Тезлик билан келсин хоннинг духтари.* «Гулихиромон». *Отим Ларзонойдир, боғбонга духтар.* «Гулихиромон».

ДУЧ: **дуч келмоқ** (ёки **бўлмоқ**) 1) учрашмоқ, тўқнашмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз келмоқ. *Йўлакка чиқиши билан Анварга дуч келди.* Ў. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кушандаси дуч келганда, шундай ҳам думини хода қилар эдики.* А. Қодирий, Кичик асарлар; 2) йўлиқмоқ; гирифтор бўлмоқ. *Хусусан, ўқшининг дастлабки йилида бола кўпгина қийинчиликларга дуч келди.* «Фан ва турмуш». *Расо тўққиз эканда ёшим, Бир балога дуч келди бошим.* Ҳ. Олимжон. **Дуч келган** Тўғри келган; ҳар қандай, насиб қилган. *Қиз дуч келган биринчи таксини тўхтатди.* «Ёшлик». *Тўйда ошни дуч келган одам дамларди.* «Ёшлик». *Дуч келган ерларда ётиб юрадиган дайдига ўхшайди.* «Шарқ юлдузи».

ДУЧАВА, дучўба / дучўва [ф. دوچوبه — икки(та) чўп] Узбек анъанавий ногорадоира усули.

ДУЧМА-ДУЧ Юзма-юз, рўпара. *Мана, дучма-дуч келдик.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУЧОР [ф. دچار — рўпара, тўқнаш келган; мубтало бўлган]: **дучор бўлмоқ** 1) учрамоқ, учрашмоқ, юзма-юз келмоқ. *Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор.* Миртемир, Асарлар. *Дучор келса, қирқ минг девни ўлдирай.* «Маликаи айёр»; 2) гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Қанд касалига дучор бўлганлар учун овқатланишдан олдин янги сабзи ва бодринг ейиш тавсия қилинади.* «Фан ва турмуш». *Севги дардида мени Дучор ётиб кўйдинг, хаёл.* Газетадан.

ДУШ [фр. douche < doucher — сув қурури; сув селиш] 1 Ювиниш ёки даволаниш учун сувни майда тешиқлардан ёмғирдай ёғдириб берадиган қурилма. *Душ остида*

ювинмоқ. *Врач унга ўн душ буюрди.* ■ Жимжитлик. *Фақат у ер-бу ерда ишлаб турган душларнинг шовуллаши эшитилади.* М. Хайзуллаев, Тилла маржон.

2 Шундай қурилма ўрнатилган хона. *Душга кирмоқ.* ■ У душга тушиб, ювиниб чиқди-да, устидаги кийимларини ўзгартирди. Ойдин, Ҳикоялар.

ДУШАНБА [ф. دوشنبه — икки шанба; шанбадан кейинги иккинчи кун] Ҳафтанинг биринчи кун, якшанбадан кейинги, шанбадан олдинги кун. [Отабек] *Душанба куну кечаси бир эмас, уч душман билан кураш тўғрисидагина ўйлар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Водил — қадимдан бозор қишлоқ. Бу ерда ҳар душанба куну ниҳоятда гавжум, тирбанд бозор бўлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШВОР [ф. دشوار — мушкул, қийин, эғир; хавфли] Қийин, мушкул, эғир. *Душворли.* ■ *Сиз жуда баландда, мен қуйидаман, Ҳа, сизни севмаслик душвор, бибижон.* Миргемир, Асарлар. *Ҳижрон, ҳижрон оғирдир шайда, Висол, висол тотли ва душвор.* Х. Саъод, Излар ва ҳислар.

ДУШМАН [ф. دشمن — ёв; мухолиф; бадхоҳ] 1 Дунёқарши, манфаатлари, хатги-ҳаракати бир-бирига қарама-қарши бўлган, ўзаро ғаним, рақиб сифатидаги гомонларнинг ҳар бири. *Ҳоявий душман. Дуст ачитиб гапирди, душман — кулдириб.* Мақол. *Тикан захри учуда, душман захри ичида.* Мақол. *Душманнинг катта-кичиги бўлмайди.* Мақол. ■ Булар [Шарқ мутафаккирлари] зулм-зулмат, адолатсизлик, жаҳолат, хурофотнинг ашаддий душмани эдилар. К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳарб. Урушда ўзаро бири иккинчиси билан жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв. *Душман билан бўладиган жангларда қўрқоқлик қилманглар.* «Ҳадис»дан. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 кўчма Инсонга ва умуман бирор нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса. *Ёввойи ўт — ҳосилнинг душмани.* *Жаҳл — душман, ақл — дўст.* Мақол. *Сўнги тушаймон — ўзинга душман.* Мақол. ■ *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

..тушқунлик — энг ёмон душман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДУШМАНЛАШМОҚ Бир-бирига ёв, ғаним, рақиб бўлиб қолмоқ.

ДУШМАНЛИК 1 Бирор кимсага ёв, ғаним, мухолиф бўлишлик; бировга ёмонлик қилишлик; кўролмаслик. *Нури бу оилага тушгач, уч кун ўтар-ўтмас, икки қайнана — кундошлар орасидаги душманликни сизди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Душманларча иш, хатги-ҳаракат. *Душманлик кўрсатмоқ. Душманлик қилмоқ.* ■ *Душман душманлигини қилар экан.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДУШМАНЧИЛИК айн. **душманлик 2.** Ораларида душманчилик пайдо бўлди.

ДУШОХИ [ф. دوشاخه — икки шохли; ёғоч паншаҳа] Миллий нақш турларидан бири. *Содиқжон бойваччанинг тош пойдевор устига солинган, олди сирли айвон, душохи.. нақшлар билан безатилган.. меҳмонхонасида.. икки кумуш қандил париллаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШХОНА Душ ўрнатилган хона. *Душхона қурмоқ.* ■ *Ҳамма дала шийпонларида душхоналар бор.* Газетадан.

ДУЭЛЬ [фр. duel — олишув, жанг < лот. duellum — уруш, жанг] Икки шахснинг орномус талашиб, маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки отишуви. *Дуэлга чиқмоқ.* ■ *Урта асрларда баҳс юритаётган одам ўз ҳарифига: “Сиз ҳақсиз, мен енгилдим”, дейишдан кўра уни дуэлга чақиритишни афзал кўрган.* «Фан ва турмуш».

ДУЭТ [итал. duetto < лот. duo — икки] мус. 1 Икки мусиқа асбоби ёки икки хил овоз билан ижро этиладиган мусиқа асари. *Дуэт — икки ашулачининг икки овозда айтиши учун ёки иккита чолгу асбобида чалиш учун мосланган музика асари.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 Шундай асарни ижро этувчи икки созанда ёки навозанда. *Улар Тоҳир ва Зухра ариясини дуэт бўлиб айтишди.* Газетадан.

ДУҲҲҲҲ [урдуча دهل , دھول — катта ногора] Ҳарбий юришларда, овга чиқишдан олдин чалинадиган қадимий дўл ногора (яна қ. дўл III).

ДЮЖИНА [фр. douzaine < лот. duodecim — ўн икки] Ўн икки дона (бир хилдаги нарсалар ҳақида). *Бир дюжина қошиқ.* ■

Майхонанинг панароқ бир бурчагига ўтираиб, Саидий бир дюжина пиво букурди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЮЙМ [голл. duim — бош бармоқ] Ўтмишда Россияда ва ҳозир Англияда: 25,4 миллиметрга тенг узунлик ўлчови.

ДЮЙМЛИК Дюйм узунлигидаги, дюймга тенг. *Бир дюймлик тахта (қалинлиги бир дюйм тахта; дюймовка).* ■ *Уч дюймлик труба. Уч дюймлик трубадан 150 метр олиб берсангиз.* Н. Юсупова, Боедаги суҳбат.

ДЮКЕР [нем. Duker < лот. ducere — ўтказмоқ] Ариқ, канал сувларини улар йўлидаги тўсиқлар (бошқа канал, дарё, дара, йўл ва ш. к.) билан кесишган жойдан ўтказиш учун ётқизилган кувур шаклидаги, муайян босимли сувўтказгич қурилма, иншоот.

ДЮНА(ЛАР) [нем. Düne] Шамол таъсирида ҳосил бўладиган (тўпланадиган) ва узлуксиз силжиб турадиган қум тепалари.

ДЮРАЛОМИНИЙ [нем. < айн. қотишма дастлаб ишлаб чиқарилган Дюрен шаҳри номидан + алюминий] Алюминийнинг мис, қисман марганец, магнит, темир билан қотишмаси.

ДЎЗАНДА [ф. دوزنده — тикаётган; тикувчи] Игна билан тикувчи (машиначи, пойабзалдўз ва ш. к.) [Унинг] *Йигирматадан кўпроқ дўзандаси бор эди.* С. Айний, Қуллар. *Сартарош соқолга, дўзанда оёққа қарайди, деганлари рост экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЎЗАНДАЛИК Игна билан кашта ва кийим тикиш иши, дўзанда касби. *Касби — дўзандалик. Дўзандалик қилмоқ.*

ДЎЗАХ [ф. دوزخ — жаҳаннам] 1 Диний тасаввурга кўра: ўлган, дин талабларини бажармаган гуноҳкор бандалар охиратда абадий азобланадиган жой; жаҳаннам. *Дилзорларнинг ҳаммаси дўзахга маҳкумдир.* «Ҳадис»дан. *Дўзахни зино қилган, бировнинг ҳақини еган гуноҳкор бандаларимга яратганман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 *кўчма* Кишини ортиқ азоб-уқубат ва мушкул аҳволга солувчи шароит, муҳит, ҳолат. *Яхши рўзғор — жаннат, ёмон рўзғор — дўзах.* Мақол. ■ *Бу ғамхона қошона унинг учун дўзах-ку!* К. Яшин, Ҳамза.

ДЎЗАХИ [ф. دوزخی — дўзах азобига маҳкум, лойиқ; дўзахга тушган, лаънати] 1 *дин.* Дўзахга тушишга лойиқ бўлган гуноҳшлар қилган шахс, дўзахга маҳкум. [Имом:]

“Улар худонинг қаҳр-ғазабига учрайди, барчаси дўзахи”, дер экан. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 *кўчма сўк., қарғ.* Ёмон, бадфеъл кишига нисбатан қўланади. *Не, яхши таниймиз у кишини. — Бўлмаса, уста Баҳром ўша дўзахининг божаси бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЎКАЙ с. т. Бирор жой, ташкилот, ҳокимиятнинг мансабдор катталаридан, қазоларидан ҳисобланадиган кимса; кузир. *Маҳалла дўкайлари.*

ДЎКОН [а. دكان — магазинча; чодир, устахона] 1 Бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо-сотиқ хонаси, корхонаси; магазинча. *Баққол дўкони. Китоб дўкони. Дўкон мудир.* Ёмон *чўпон тиконга берар, Яхши чўпон — дўконга.* Мақол. ■ *Амакингизнинг дўконига яхши шоҳилар, бахмаллар келибди, олмайсизми? Ойдин, Ўзидан кўрсин. Тўғри газета-журнал дўконига йўл олди.* «Шарқ юлдузи».

2 Хунармандларнинг ишхонаси. *Темирчи дўкони. Бўёқчи дўкони. Сартарошлик дўкони.* ■ [Мулла Обид] *Тинчимайди: гузарда ямоқчилик дўкони очиб, ҳам ўзининг, ҳам қишлоқнинг эҳтиёжини ўтаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Хунармандлар фойдаланадиган дастгоҳ; станок. *Тўқув дўкони. Дўкон тўқисанг — бўз бўлар, Чарх йигирсанг — тўн бўлар.* Мақол. ■ *Уйларида дўкони ҳам бор: алача.. жанда тўқийди.* Ш. Холмирзаев, Қаҳрамоннинг сўнги кунлари.

ДЎКОН-ДАСТГОҲ жуфт с. Косибларнинг дўкон ва дастгоҳлари, бошқа иш асбоблари мажмуи. *Ота ўлиб, боласига дўкон-дастгоҳ мерос қолмаса, одамлар: “гадо бўлар экан, шўрлик”, деб бош чайқашарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Дўкон-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) қ. дов-дастгоҳ.

ДЎКОНДОР [а. + ф. دكاندار — дўкони бор, дўкон эгаси] Хусусий дўконда мол сотувчи савдогар; дўкон эгаси. *Дўкандорлар, ўткинчи одамлар маҳлиё бўлиб, илон ўнатишчига йўл берарди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ДЎКОНДОРЛИК Дўконга эгалик; хусусий дўкон очиб, савдо билан шугулланишлик.

ДҶУКОНХОНА Ҳунармандлар дўкони (дастгоҳи) жойлашган хона, жой; ҳунармандлар ишхонаси. *Бўзчининг дўконхонаси.* ■ *Юпқа девор билан ҳовлига ажратилган дўконхонада Шокир ота ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДҶУКОНЧА Кичкина дўкон, савдо шохбчаси. *Савдога киринг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДҶУКОНЧИ айн. **дўкондор.** Тўйчи дўкончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади. А. Кўчимов, Ҳалқа. *От-арава, машина ишибалаб юборган текис йўлдан сал юрганзимздан кейин, орқамиздан дўкончи йигит ҳаллослаб етиб келди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ДҶҮЛ I Юмалоқ ва б. турли шакл. турли катталиқдаги муз парчаларидан иборат атмосфера ёғини. *Айрилган йўлда қолар, Бўлинган — дўлда.* Мақол. ■ *Дўл шундай шиддат билан ёғар эдики, ердан чанг кўтарилиб, ҳавони ғубор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Дўлда қолгандай Юзи чўтир кимса ёки нарса ҳақида. *Юр, Содиқ жияним, башарангми бу ёки дўлда қолган таптимми?* А. Қодирий, Ҳўтган кунлар.

ДҶҮЛ II [ф. دول — челақ, чўмич; воронка] Тегирмон тоши тепасига ўрнатилган пирамида шаклидаги идиш. хампа (тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади). *Йўлчи йўлини билар, тегирмончи — дўлини.* Мақол. ■ *Саҳар пайтларида.. икки дўлни янги бугдойлар билан тўлғазгач, Эгамберди ака ухлашга ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДҶҮЛ III Уруш майдонларида ёки улкан тантаналарда чалинадиган катта ноғора. *Карнай-сурнай, дўл, ноғораларнинг така-туми осмон ёқасини йиртиб солгудек.* К. Яшин, Ҳамза. *Дўл қоқа оламан, карнай чала оламан.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДҶҮЛАЙМОҚ шв. I Кўзини чақчайтирмақ, ўқраймоқ. *Қиём, кўзи дўлайиб, Қурбонга тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Манглайда битта кўзи Боқар эди дўлайиб.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Кимсага калтак ёки мушт кўрсатиб дўқурмоқ. *-Ҳаддингдан ошма, — дўлайиб ўшқирди Дуранбек.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Рустам тишларини ғижирлатиб, муш-*

тини дўлайтирди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Собир депсиниб, итга муштини дўлайтирди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *У кафтини дўлайтирганча нималарнидир деб дағдаға қилди.* «Шарқ юлдузи».

ДҶҮЛАНА [ф. دولانه — олмачасимон мевали дарахт] I Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, кўпинча тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган, сариқ ёки қизғиш, думалоқ мевали дарахт ва унинг ейишли меваси. *Жондан кечмасанг — жонона қайда, тоққа чиқмасанг — дўлана қайда?* Мақол. ■ *Тўп-тўп ўсган ёввойи дўлана, наъматак шохларида чумчуқлар чуғурлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шу дарахт ёғочидан ишланган мунчоқ. *У [маки] йўғон калта бармоқлари билан айвонда дўлана тасбех ўгириб ўтирар эди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Эшакка дўлана таққандек, сенга фартуқни ким илиб қўйди?* И. Раҳим, Ихлос.

ДҶҮЛАНМОҚ шв. Қайрилмоқ, букилмоқ, бурилиб айланиб ўтмоқ. *Кирди йўлга дўланиб, Сингисси бунда қолди.* «Муродхон». *Тоғлардан дўланиб ўтдик.* «Юнус пари».

ДҶҮЛВАР шв. I Гавдаси катта, йўғон, барваста (одам ҳақида). *Дўлвар йигит.* ■ *Далаларни ниёда кезсангиз.. дўлвар йигитларни, лобар қизларни кўрасиз.* Газетадан.

2 Кенг, тўқис. *Дўлвар кўйлак.*

3 Содда, гўл. *Тилавовнинг очиқ қўл, дўлварлигига кўп кишилар беш кетади.* Газетадан. *Менинг талқинимдаги Яхшибоев, ёшлик пайтларида ўта жўн, ўта дўлвар, ўта ёқимтой туюляпти.* М.М.Дўст, Лолазор. *Арслонқулнинг соф юрагини.. табиий ақлини ифодаловчи дўлвар сўзларини кўпроқ эшитгиси келди.* Ойбек, Навоий.

ДҶҮЛМА Қиймани тоқ, қарам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва ш. к. нинг ичига солиб пиширилган овқат. *Палов десанг — пайшанбага, Дўлма десанг — душанбага.* Мақол. ■ *Меҳмонлар ўтиришгач, Расулбек буғи чиқиб турган каклик дўлмани ўртага қўйди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДҶҮЛОБ шв. Кўнгилчан, сахий, саховатли, қўли очиқ. *Раисимиз Сотиболдиев феъли кенг, хийла дўлоб одам.* *Ёрдам сўрагани ноумид қайтармайди.* Ҳ. Назир, Кўк-терақ шабадаси.

ДҶҮЛОП I шв. Кўпол, бесўнақай.

ДҶҮЛОП II шв., Серодам, гавжум.

ДҮЛОП III шв. Ҳар хил навли донлар аралашмаси.

ДҮЛТА I шв. Юмалоққина, лўппи, дўмбоқ. *Дўлта бола.* ■ Арслонқул унинг юмшоқ дўлта юзини бармоқлари билан аста қисиб, қалбага чопди. Ойбек, Навоий. *Мана сиз, бўйингиз паканароқ, лекин.. жудаям дўлта йигитсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДҮЛТА II шв. Қаймоқни қиздириб, ёгини олгандан кейин қозонда қоладиган жиззасимон ейишли қисми.

ДҮЛЧА [ф. دولچه – сув челақ, кўза] шв. I Ҳовуздан мешга сув олишда ишлатиладиган чарм идиш, чўмич.

2 Мисдан чуқур косага ўхшатиб ясалган рўзгор буюми.

ДҮМБАЙМОҚ Туртиб, қаппайиб чиқиб турмоқ. *Чўнтагим дўмбайиб қолди.* ■ Қабр ёнига тизланган Отабек ва юқори-қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДҮМБАЛОҚ: дўмбалоқ ошмоқ айн. *умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ.* *Даврон салто қилгандай дўмбалоқ ошиб тушди.* П. Қодиров. Уч илдиз.

ДҮМБИЛАМОҚ I Лўппи, дўмбоқ болаларнинг селкиллаб, чаққон-чаққон қадам ташлаб юриши ҳолатини ифодалайди. *Эшик ёнида уч-тўрт ёшли қизча дўмбиллаб юрибди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

2 Семиз, бақалоқ кимсаларнинг тез-тез лапанглаб юриш ҳолатини кўрсатади. *Карим қизиқнинг дўмбиллаб кириб келишини кўрган улфатлари кулгига шайланишаверди.* «Муштум».

ДҮМБИРА [تنبور – танбур сўзидан] мус. I Икки торли, пардасиз, дуторга қараганда калтароқ, чертиб чалинадиган чолғу асбоби. *Уроз дарахтга суяниб, дўмбирасини чертар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отам дўмбира чертар эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 с.т. Барабан. *Дорбоз киндикка келган бўлса керак, дўмбиранинг бир маромда дириллаши эшитилди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Дўмбира қилмоқ 1) дўмбира сингари шишириб юбормоқ. *Француз солдатлари бўлса, халоскоримиз сенсан, деб ўпишавериб, икки бетимни дўмбира қилиб юборишди.* К. Яшин, Номус ва муҳаббат; 2) қаттиқ танқид қилмоқ, ҳақиқий башарасини, кирди-корларини очиб ташламоқ. *Бунақанги миш-*

мишларни ёзиб дўмбира қилинмаса, оғзаки гап билан битириш қийин. «Муштум»; 3) шовшув кўтармоқ, миш-миш гап қилиб юрмоқ. [Саидов] *Лалайган десам, гапдон чиқиб қолди-ку, мана шунақалар кишининг сирини дўмбира қилади-да.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ДҮМБИРАЧИ I Дўмбира чалувчи, чертувчи; дўмбира билан куйловчи. *Дўмбирачи энди "Қози"ни қарғай бошлади.* А. Суюн, Олис тонлар.

2 с.т. Барабанчи. *Шу пайт майдонга олдинда дўмбирачиси билан саф тортиб мактаб болалари кириб келишди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДҮМБОҚ I Дўмпайган, дўмпайиб (кўтарилиб) чиққан. *Дўмбоқ пешона.* *Дўмбоқ жой.* ■ *Кўларини пастга тушириб, дўмбоқ тиззаларини ёпиб ўтирди.* С. Нуров, Нарвон. *..тепаликдаги хароб қишлоқ гўристонини ва онасининг дўмбоқ қабригина бутун чинлиги билан унинг кўзларига.. қадалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дўмпайиб, кўтарилиб турган жой ёки нарса. *Пешонасида дўмбоғи бор.* ■ *Учларида ботаётган кўёсининг шуъласи ўйнаган иккита адил оқ қайин орасида дўмбоқ пайдо бўлди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 кўчма Тўладан келган, семиз, лўппи. *Дўмбоқ бола.* ■ *Йўлда Шамсиқамар деган дўмбоқ жувон билан учрашиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид. *Темирбек дўмбоққина йигит, жиндек овсарлиги ва доводирлиги ҳам бор.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДҮМПАЙМОҚ I айн. дўмбаймоқ. *Катта тут ёғоч кўланкасида дўмпайган янги қабрни кучиб, соатларча йиғлаб, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамма ариқ уватида дўмпайиб ётган бир қорани кўрди.* «Ёшлик».

2 Мукка тушиб ётмоқ. *Ишдан кейин ҳеч қаёққа чиқмайди, узоққа бормайди, бўш қолса, айиқдай дўмпайиб ухлайди.* А. Мухтор, Асарлар. *..чарчаган болалар ҳар ерда дўмпайиб ухлаб қолишди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДҮНА-ДҮНА шв. фольк. Ёпирилган, даҳшат солган ҳолда. *Боринлар сиз душмана дўна-дўна.* «Интизор». *Оч шердайн дўна-дўна От қуйинлар, беклар, ғазога.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДҮНГ I от Ернинг ёки бирор нарсанинг бирмунча баланд кўтарилган жойи; тепалик. *Ўғри – тун ошгунча, Бўри – дўнг ошгунча.*

Мақол. ■ У дўннга, бу дўннга чиқиб қаради, укасининг қайси тарафга қараб кетганини билмади. «Кундуз билан Юлдуз».

2 сфт. Бўртиб чиққан, кўтарилган, дўмпайган, қаппайган. Дўнг ер. Дўнг жой. Дўнг пешона. Дўнг қишлоқ. Кўнқор бўлар қўзининг пешонаси дўнг бўлар. Мақол. ■ Дўнг ерга ўтириб, одатдагидек яна дарёга тикилди. Мирмуҳсин. Темур Малик. Дўнг пешонасининг настқи қирраси иккита ёввойи бароқ қош билан тамом бўларди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Дўнг олмоқ Энгаштириб, думбасига тизза билан тепмоқ (турли ўйинларда).

ДўНГАЛАК 1 шв. 1 Ғилдирак (арава, вагон, паровоз ва ш. к. да). *Поез(д)ингни юргизган Утхонаси билан дўнгалаги. "Кўшиқлар"*. Юмалоқ олам ҳам сирли бир чўпчак, Дўнгалак айланур наҳот бегунчак. Миртемир, Асарлар.

2 Юмалоқ ёки доира шаклидаги. Кўҳна, тугилавериб сири кўчиб кетган дўнгалак хонтахтани келтириб ўртага қўйди. С. Сиёев, Райҳон. Кўчада икки оптик турарди. Бири тулки тумоқ кийган, бўйдор, иккинчиси дўнгалак телпақда. С. Сиёев, Аваз.

3 Дўнг ер, тепалик. ..дўнгалакларни бузиб, ерларни текислаш ва чимзорларни ҳайдаб, ишга солиш.. каби ишларга эътибор бериш лозим. И. Раҳим, Ихлос.

ДўНГЛИК 1 Дўмпайганлик, қаппайганлик, бўртиқлик.

2 Ернинг қавариқ бўлиб чиққан жойлари, дўнг ер, тепалик. *Мактабимизнинг олдида каттақон дўнглик бор.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Машина терак бўйи дўнгликка кўтарилди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Биз учун кўқарар дўнгликларда чим, Биз учун яшайди кўкда юлдузлар.* «Ёшлик».

ДўНГПЕШОНА Пешонаси бир оз бўртиб чиққан. *Эшик олдидаги каравотда олтмиш беш ёшлардаги дўнгпешона, жуссаси кичкина, оқ-сарик қария, кўзлари маъносиз жавдираганча ўтирарди.* Х. Султонов, *Бир оқшом эртаги.*

ДўНГСА Кичкина дўнг, пастак тепалик.

ДўНГСАЛИК Дўнгса жой, кичик дўнглик, тепалик.

ДўНДИРМА с.т. Талабга жавоб берадиган қилиб, ўринлатиб, жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб ишланган, тайёрланган. *Дўндирма кабоб. Дўндирма иш.* ■

Дўндирма қилиб дамланган чойлар кетма-кет қуйилиб турибди. К. Яшин, Ҳамза. -Эҳ, қани энди, дўндирма иш бўлар эди-да! - Ҳакимбой-вачча лабини ялаб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДўНДИРМОҚ 1 Дўнмоқ фл. орт. н.

2 с.т. Жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб, бошлаб бажармоқ, ижросини жойига қўймоқ, ўринлатмоқ. *Ғалпи дўндирмоқ.* ■ *Чоршанба - зўр йигит, ишни дўндиради.* М. М. Дўст, Лолазор. [У] *Ўзимизнинг таомларни - кабоб ва паловдан тортиб то ҳалимгача - дўндириб юборади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДўНДИҚ Бўйи-баста келишган, дўмбоққина, лўппи; ёқимтой. *Дўндиқ келинчак. Дўндиқ қизча.* ■ *Анвар келишган, дўндиқ бола эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Бир дўндиқ, дўмбоққа суқланиб боқдим, Орзулар кўкида қанотим қоқдим.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДўНДИҚЧА 1 Дўндиқ с. кичр.-эркл. *Ана, кўрмайсанми, бу қандай оппоқ дўндиқча!* *Шунақа дўндиқчасига уйлансам.* Мирмуҳсин, Умид.

2 шв. Бир турли ип ёки ипак газлама. *Дўндиқча рўмол.*

ДўНМОҚ эск. 1 Айланмоқ, ўхшамоқ; бир томондан иккинчи томонга ўгирилмоқ. *Ёлмаган қорлар ёнар, Тушларим ўннга дўнар. «Шарқ юлдузи».* *Тошга дўнди ёстиқлар, ғам-ғусса бош қўйганда.* «Саодат».

2 Қайтмоқ; тикланмоқ, ўзгармоқ. *Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин. Хасмингнинг сўзига, болам, кўнмагин.* «Хушкелди». *Қиё қайтган давлат қайта дўнмайди, Бахт қуши қўлингга осон қўнмайди.* «Тоҳир ва Зухра».

ДўНОН [мўғ. دوتان - тўрт ёшли от] 1 Уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки туя. *Кунлар ўтиб, қулун - той, той - қунон, қунон эса дўнон бўлиб етишади.* Н. Фозилов, *Қуш қаноти билан.*

2 Икки ёшга тўлиб, уч ёшга қадам қўйган қўй ёки эчки. *Дўноннинг тойлиги бўлмас, Нокаснинг - бойлиги.* Мақол.

3 кўчма Бўйи (вояга) етган. *Қиқирлашиб кулишади, Сатта бирдай дўнон қизлар.* «Гулнорпари».

ДўНҒ тақл. с. Йўғон тор, сим ва ш. к. чертилганда чиқадиган дағал овоз ҳақида. *Дўнғ этган овоз эшитилди.*

ДўНҒИЛЛАМОҚ 1 "Дўнғ" этган овоз чиқармоқ.

2 Ноаниқ ёки кўпол гап қилмоқ; тўнғилламоқ. *Дераза тагида қовоқ-тумшугини осилтириб ўтирган Муса кўса дўнғиллади.* С. Аҳмад. Хукм. Кампир яна дўнғиллади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЎП тақл. с. Жарангсиз нарсаларнинг қаттиқ нарсага урилишидан ҳосил бўладиган товуш. *Дўп этмоқ. Тўп ерга дўп этиб тушиди.*

ДЎП-ДЎП Дўп с. такр.

ДЎПИЛЛАМОҚ “Дўп-дўп” этган овоз бермоқ. *Уни ҳали кўрмасдан, бутун гавдам ўт бўлиб, юрагим чопқир отлар изидек дўпиллайди.* Ҳамза, Асарлар.

ДЎПИЛЛАТМОҚ 1 Дўпилламоқ фл. орт.н. *Тўпни дўпиллатиб уйнамоқ. Оёқни дўпиллатмоқ.*

2 *кўчма* Аёвсиз танқид қилмоқ, хато ва камчиликларини, салбий хислатларини айтиб койимоқ. *Сабохон минбарга чиқди. Собирвой биров чимдиб олгандай чўчиб тушиди: “Мени дўпиллатиб қолса-я..”, деб кўнглидан ўтказди.* А. Муҳиддин, Кўнгишлар.

ДЎПИР тақл. с. Дўпиллаган овоз ҳақида.

ДЎПИР-ДЎПИР Дўпир с. такр. [Шербек] *Бир вақт дўпир-дўпирдан уйғониб кетди. Қараса, ҳамма перронга интиляпти.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отларнинг оғир дўпир-дўпири эшитиларди.* «Шарқ юлдузи».

ДЎПИРЛАМОҚ айн. дўпилламоқ.

ДЎППАЙМОҚ Нотекис, ноўхшов бўлиб, бўртиб чиқиб турмоқ; дўмбаймоқ. *Қўлим дўппайиб турган тугунчага тегди. «Шарқ юлдузи».* Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДЎППИ Авра-астарли, кўпинча қавима, пилта урилган, тепа, кизак ва жиякдан таркиб топадиган гулдор ёки гулсиз, тўгарак ёки тўртбурчак шаклдаги бош кийими. *Бахмал дўппи. Гилам дўппи. Ҳожи дўппи. Чуст дўппи. Зар дўппи. Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. ■ [Сидиқжон] *Нима дейишини билмай, бошидан дўпписини олиб, у ёқ-бу ёғига чертди, тиззасига кўйиб, жиягини тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироқлари. *Эсиз йигитлик, эсиз бошдаги дўппишю белдаги қийиқ.* С. Аҳмад, Уфқ.

Тагдўзи дўппи қ. тагдўзи. *Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши тагдўзи дўппини кийдирди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тус (ёки чуст) дўппи қ. тус** II. *Мансур жиламаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб*

турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *..айниқса янги тус дўппи билан қийиқчасига осилган пичоқ уни бениҳоя хурсанд қилиб юборди.* Ў. Усмонов, Сайланма.

Бировнинг дўпписини бировга кийгизмоқ Ўзининг фойдасини кўзлаган ҳолда бошқаларни алдаб, лақиллатиб юрмоқ. *Буни бировнинг дўпписини бировга кийгизиши дейди.* Шукрулло, Сайланма. **Дўппини алмаштиргандек** Жуда осон, қийинчилик туғдирмайдиган. *Бош омон бўлса, иш топиш дўппини алмаштиришга ўхшаши бир нарса.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. **Дўппини ерга кўйиб** Хотиржамлик билан, бамайлихотир, диққатни бир жойга тўплаб. *Кетидан пачаваси чиқмаслиги учун, дўппини ерга кўйиб.. ўйлаб кўринг олдин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппининг тагида одам бор** «Эҳтиёт бўл», «сирингни сақла, лақиллаб гапираверма» маъноларидаги ибора. **Дўппини осмонга отмоқ (ёки иргитмоқ, ташламоқ)** Ортиқ даражада қувонмоқ, ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. *Бу ерда икки-уч овора бўлиб, иш битирган одам дўпписини осмонга отиб хурсанд бўлади.* «Муштум». **Дўпписини ол деса, калласини (ёки бошини) олмоқ** Бирор ишни лозим бўлганидан ҳам ўтказиб, ортиқ даражада ва кўпол қилиб бажармоқ. *Тасаддуғингиз кетай, дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. бошини кесиб келтирамиз-да.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Дўпписи яримта** Иши жойида, ғам-ташвиши йўқ, парвойи фалак, беғам. *Бизнинг “сартия” жуда беғам.. ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Ҳалқумигача қарзга ботганини ўзи сезмай қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппи тор келганда** 1) иш қисталанг бўлган ёки ноилж қолган вақтда. *Дўппи тор келиб қоладиган вақтларда кабоб қилиб юборамиз.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 2) камчилик, етишмовчилик юз берганда. *Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎППИДЎЗ [дўппи + ф. دورز — тикувчи] Дўппи тикувчи уста, чевар.

ДЎППИДЎЗЛИК 1 Дўппи тикувчи касби; дўппи тикиш билан шуғулланиш. *Дўппидўзлик — нозик ҳунар. Ҳунаргина эмас, уни санъат деса ҳам бўлади.* «Гулистон».

2 Дўппидўзлар жойлашган ер, маҳалла (бозорда, шаҳарда). *Биз дўппидўзликда турарамиз. Қайтишида дўппидўзлик билан келдик.*

ДҮППИЛИК Дүппи бўладиган, дүппига етарли, дүппибоп. *Дүппилик сатин. Бир дүппилик духоба. ■ Вой, мана бу парча сатин меники, дүппилигим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ДҮППИФУРУШ [дүппи + ф. فروش – сотувчи] Дүппи сотувчи, дүппи билан савдо қилувчи. *Амманнинг қизи Абдураззоқ дүппифурушга тушган эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Бозори шабда дүппифурушдан олган дүппиларни кўтариб, одамларга кўрсатиб ёлборар эди Усмонжон. С. Зуннунова, Гулхан.*

ДҮППИЧИ с.т. 1 Дүппи тикувчи, дүппиўз.

2 Дүппи сотувчи, дүппифуруш.

ДҮППИҚАЙТАҚИ с.т. Парвойи фалак, ҳеч нарсадан ғами йўқ; дүпписи яримта. *Соясалқин ерларда шўрва шопириб, дүппиқайтақи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқийдилар, эшитадилар. Ғ. Фулом, Мард майдонга чиқсин.*

ДҮППОСДАЙ Дүппайиб кўтарилиб чиққан; семиз, дўмбоқ. *Кун терак бўйи бўлганда, аскарнинг ён қишлоқдаги холаси дүппосдай ўғлини эргаштириб келди. Т. Мурод, Кўшиқ.*

ДҮППОСЛАМОҚ 1 Қўл, калтак ва ш. к. билан урмоқ, хумордан чиққунча, роса муштламоқ. *Кеча биров дүппослаб ташлаган кишидек бутун бадани шол-шол. Шухрат, Шинелли йиллар. Базоз ўғлининг кучук боласидек дүппосланаётганига чидаб туролмади. М. Исмоилий, Фаргона т.о.*

2 кўчма Аёвсиз танқид қилмоқ, бутун кирдикорларини очиб ташламоқ (оғзаки ёки ёзма равишда). *Хўп дүппослаб, танқидчи сўнгра Ижодимга тилайди камол. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дүппосланган эди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.*

ДҮРДАЙМОҚ 1 Шишиб, кўтарилиб чиқмоқ. *Ари чаққан лаблари дўрдайган эди. ■ Матпанонинг юз-кўзи моматалоқ эди: ўнг кўзи чала юмуқ, устки лаби дўрдайиб турибди. С. Сиёев, Аваз.*

Дўрдайган лаб Чўччайган қалин лаб. *Болалигидаги дўрдайган лаблари энди қуёш тафтида, дашту далада, тоғу тош шамолда тишибди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 кўчма Кимсага лабини буриб ёки лабини чўччайтириб, қовоқ солиб қарамоқ, *Мунча дўрдаясан?!*

ДҮРДОҚ Қалин, кўтарилиб чиққан, дўрдайган. *Дўрдоқ лаб. ■ [Хонзода Гулбахорга:] Сен ниманга бино кўясан? Ҳуснинггами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг ғилай, ажина қошиқдек юзларинг бор! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Яхшибой ака дўрдоқ лабларида хуштак чалганча, идорасига кириб кетди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДҮРИЛДОҚ Дўриллаган, бир оз бўғиқ, йўғон. *Назар ширасиз, дўрилдоқ овозда шеър ўқий бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. Софиянинг қулоқлари остида отасининг дўрилдоқ, аммо эркаловчи овози янграгандек бўлди. Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.*

ДҮРИЛЛАМОҚ Йўғон, титроқ, бир оз бўғиқ овоз чиқармоқ, дўрилдоқ овоз билан гапирмоқ. *Қодиржоннинг овози дўриллаб қолди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Овозинг дўриллар, демак, бу уйда Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким. Ғ. Фулом, Шеърлар.*

ДҮРИЛЛОҚ айн. *дўрилдоқ. Мутал унинг овози азалдан бўғиқ, дўриллоқ эканини биларди. О. Ёқубов, Ларза. Йиллар ўтди бир-бирин қувиб, Овозимиз бўлди дўриллоқ. Н. Нарзуллаев, Сайланма.*

ДҮРМОН этн. Ўзбекистон ва Тожикистонда, шунингдек, Афғонистон шимолда истиқомат қилувчи ўзбек қабилаларидан бири.

ДҮРСИЛЛАМОҚ айн. *дўмбилламоқ. Ашур ер остидан бирпас сузилиб қараб олди-ю, дўрсиллаб чопганча, отасига ташланди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДҮСАРА Содда, дилкаш, меҳрибон. *мен дўсара, қувноқ одамларни яхши кўраман. Мирмуҳсин, Умид. Дўсарагина, лўтти юз, қувноқ, жозибаси гўёки гунча. М. Икром, Кўнгил гули.*

ДҮСТ [ф. دوست – шафқатли ўртоқ, ёр, ошно, маҳбуб(а)] 1 Қарашлари, дили, иш фаолияти яқин бўлган, иноқлик, аҳиллик билан боғланган икки ёки ундан ортиқ кишининг ҳар бири; ўртоқ, *зид. душман. Қадрдон дўст. Чин дўст. Қиёматли дўст. Вафодор дўст. Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингнинг ҳам дўсти бор. Мақол. Дўст сафарда билинади, Оға-ини – кулфатда. Мақол. ■ Дўст қидир, дўст топ жаҳонда, Дўст юз минг бўлса, оз. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

2 Яқин, таниш, ошно. *Мана бу дўстим билан мен дарёдан ўтолмай қолдик. Шу*

яқиндаги қишлоққа нон сўраб бордик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Урта Осиё халқлари: ўзбек, тожик, туркман, қирғиз, қорақалпоқ ва қозоқлар. бир-бири билан иноқ ва дўст бўлиб яшаганлар.* Газетадан.

Дўстингдан топ Дўсти, яқин кишиси бирор ёмонлик қилганда айтиладиган ибора. **Дўсти содиқ** Вафодор, садоқатли дўст. *Дунёда дўсти содиқни топиш қийин экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Жон (ёки жонажон) дўст** Жонини ҳам аямайдиган, самимий, бегараз дўст. *Пойлаб-пойлаб, хўб томоша қилсанг-чи, Тўй-томоша қуллақ бўлсин, жон дўстим.* «Юсуф ва Аҳмад». Аввал айтганимдек, академик Ҳабиб Муҳамедович Абдуллаев билан [Абдулла Қаҳҳор] жон дўст эдилар. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. **Иш (ёки меҳнат) дўсти** Бирга ишлаб, меҳнат жараёнида орттирилган дўст. *Иш дўстинг — жон дўстинг.* Мақол. ■ *Кўриб кўй, деб сўзни бошлайман, меҳнат дўстим — асал ёримга.* Гафратий. **Мол дўсти** Олди-берди муносабатларида орттирилган дўст, бирор нарсадан илинжи бўлгани учунгина ошно бўлган, юзаки дўст. *Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молдан кечмайди.* Мақол. **Пирига ҳам дўст бўлмайди** Ҳеч кимсага дўст бўлмайдиган ёмон одам ҳақида. *Эрининг юз-хотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

3 Мурожаат қилиш шакли. *Хўш, тақсир, нега хомушсиз? -Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Диний тасаввуфда: Аллоҳо, эй худо. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадоё товуши эшитилади: "Ҳей дўст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, бақавли расули худо".* А. Қаҳҳор, Бемор.

Дўст тортмоқ 1) "дўст!" деб худога ёлвормоқ. *У ўз одагининг аксича дўст тортди-да, юқорига қаради.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) кўчма қичқирмоқ, сайрамоқ. *"Роҳат"ни эшитиб, Тантйбойвачча "эзиб юбордингиз, жонидан!" деб қичқирди ва бангилар каби бир "дўст!" тортди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДўСТ (ў - чўзиқ) унд. с. Тасанно, офарин маъноларини билдиради. *Дўст, кам бўлманг! Богларни қоплайди завқу шавқ, қарсак, Кексалар оғзида: "Дўст!", "Баракалло!".* Уйғун, Тонг қўшиғи.

ДўСТ-ДУШМАН Дўст(лар) ва душман(лар). *Хунарли эр хор бўлмас, Дўст-душманга зор бўлмас.* Мақол. ■ *Сен дўст-душманни ажратиб муомала қилгин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДўСТ-ЁР Дўст(лар) ва ёр(лар), ҳамлам(лар). *Дўст-ёрлар аҳил бўлса, чўлда олтин ундирар.* «Муштум». *Дўст-ёрлар йиғилиб, чағир ичиб, мусиқа ва рақслар билан тонг оттирадилар.* Ойбек, Навоий.

ДўСТЛАРЧА рви. Дўстларга хос равишда; дўстона, дўстлар каби. *Дўстларча муомала.* *Дўстларча кўришиш.* ■ *Жўра дўстларча койиб-койиб, хужранинг беш тийинлик чақадай қулфини кўрсатди-да, йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДўСТЛАШМОҚ Дўстона муносабатлар боғлаб, ўзаро яқинлашмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Яхши билан дўстлашсанг, Ўлгунигча хушлашар.* Мақол. ■ *У билан дўстлашишни кўнглимга тугиб кўйдим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ботирали у билан жуда дўстлашиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДўСТЛИК Дўст мақомида бўлишлик; яқинлик, ошнолик; аҳиллик; меҳрибонлик. *Дўстлик синовда чиниқар.* Мақол. *Халқ дўстлиги — юрт бойлиги.* Мақол. ■ *Нафс, шахсиятпарастлик ғолиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом.* Шукрулло, Сайланма. *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* Газетадан.

ДўСТОНА [ф. دوستانه — дўстларча] рви. Дўст каби, дўстларча, дўстлардек, дўстлик билан. *Дўстона муомала.* *Дўстона салом.* *Дўстона сўхбат.* ■ *Шербекнинг елкасига қўлини дўстона ташлади-да, ўтир, дегандек ишора қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДўСТПАРВАР [ф. دوستپاروار — дўстни қадрловчи, севувчи] Дўстларини ва дўстликни севувчи, қадрловчи, дўстларига меҳрибон, ғамхўр. *Ваъдага вафоли, ахлоқда мумтоз, Дўстпарвар, ўз сўзли, ёрига содиқ.* Ғ. Фулом.

ДўХТ [ф. دوخت — бичим, бичиқ; тикиш, чок] 1 шв. *Тана тузилиши, бичими; қомат. Дўхти келишган йигит.*

2 Юз тузилиши, бичими; афт-ангор. *Дўхти совуқ.*

3 Кийимнинг бичими. *Дўхти келишган костюм.* ■ *Шу бракларнинг ичида бир тарз*

дўхти келишганроқлари бизлар эканмиз. «Муштум».

ДЎХТА [ф. دوخته – тикилган, тайёр] шв. Пана бўлсин учун айвон олдига тутиб қўйиладиган парда.

ДЎХТИР с.т. Доктор. Агар у йигитни дўхтир кўрса, касалини аниқлайди, дори беради, тузатади. Ҳ. Фулом, Мангулик. Аваало Худо, қолаверса, дўхтир сақлаб қолдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ДЎҚ I Қўрқитиш, чўчитиш, тартибга чақириш учун айtilган гап, қилинган ҳаракат; пўписа, сиёсат. Дўқ урмоқ (қилмоқ). Уғри дўқи билан қўрқитар, Ёмон аёл – йигиси билан. Мақол.

Дўқ урмоқ (ёки қилмоқ) Қўрқитмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ, дўқламоқ. Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. – Қочининг йўлини мўлжаллаб қўйдинми, ростингни айт! – деди Жуман дўқ қилиб. А. Мухтор, Тугилиш. – Ҳаддингиздан ошманг, – деб дўқ урди Яхшибоев. М.М.Дўст, Лолазор.

ДЎҚ II тақл. с. Жарангсиз нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўлган овоз. Дўқ этган овоз эшитилди. Чойнакни дўқ этиб ерга қўйди. ■ Шоқир ота ўтирган жойида ҳасасини ерга дўқ этиб урди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚ-ДАВАРА айн. дўқ-пўписа. Тўрабек.. баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-давара қилар, шу билан ҳоврини босар эди. Ҳ. Нуъмон ва А.Шораҳмедов, Ота.

ДЎҚ-ДЎҚ, дўқ-дук I Дўқ II с. такр. Бехос ўрнидан туриб, этиги билан дўқ-дўқ юра бошлади. А. Мухтор, Асарлар. ..қўлтиқ-таёқларини дўқ-дук ташлаб, протез оёқларини ғичиллатиб, нари кетди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Дўқиллаган овоз бериб юрадиган, шалоқ. Ғилдираб ҳар қадамда минг дўқ-дўқ, Мунча нотинч онағар араванг. Муқимий.

ДЎҚИЛЛАМОҚ “Дўқ” этган овоз бермоқ. Кўп ўтмай кўчадаги йўлакда ҳассанинг

дўқиллагани, бировнинг йўталгани эшитилди. «Ёшлик».

ДЎҚИР тақл. с. “Дўқ” тарзидаги давомли овоз. Дўқир этмоқ. Дўқир арава. ■ Қўқон араванинг дўқири кўрсин, – вайсади Лутфинисо. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚИР-ДЎҚИР Дўқир с. такр. Дўқир-дўқир этмоқ. Араваларнинг дўқир-дўқири. ■ Олой йўли ўнқир-чўнқир, машиналар дўқир-дўқир, Кўйдик бу йўлнинг дастидан. «Муштум».

ДЎҚЛАМОҚ Қўрқитиш, чўчитишга ҳаракат қилмоқ; дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. Менга буйтиб дўқламанг, каттака! Мен бўлган гапни айтман. «Ёшлик».

ДЎҚОЛ шв. Зикна, феъли тор.

ДЎҚ-ПЎПИСА жуфт с. Ҳам гап, ҳам ҳаракат билан қўрқитиш хатти-ҳаракати, дўқ ва пўписа(лар). Терговчининг дўқ-пўписа билан гап бошлашини кўрган бойвачча хиёл бўшади. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

ДЎҚ-СИЁСАТ жуфт с. айн. дўқ-пўписа. Аваз газаб билан дўқ-сиёсат қила берди. «Нурали».

ДЎҚ-ТАҲДИД жуфт с. Дўқ ва таҳдид(лар). Гулнорнинг захарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан муҳрлашга тиришдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚҚИ шв. Кўпол, бесўнақай, беўхшов.

ДЎҒАЙМОҚ шв. айн. ўдағайламоқ. Бир неча киши дадамни ургани дўғайиб келди. А. Қаҳҳор. Ўтмишдан эртақлар. – Ким ёт унсур? – деди Тўлаган яна дўғайиб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЎҒЛАТ этн. Ўзбек халқи таркибига кирган қадимий туркий қабилалардан бири.

ДЎҒОБ [ф. دوغاب – оҳакли қоришма] Ғанч ясаш учун тайёрланган қоришма. – Дўғоб қорингиз! – деганда, шогирдларининг юзи ёришди. «Ёшлик».

ДЎҒОВ [ф. دوغاب – қатикли, чалопли ёвғон шўрва] шв. Сут-қатик зардоб.

81.2Ўзб-4

Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. 1. А–Д / Таҳрир ҳайъати: Т. Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. - Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.-680 б.

ББК 81.2Ўзб-4

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

I жилд

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй)

2006 й. 14 июлда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70 x 100 $\frac{1}{16}$. Офсет қоғозда босилди.
73,25 нашриёт-ҳисоб табағи. 55,25 босма табоқ.
Адади 3000. Баҳоси шартнома асосида. 06-663-буюртма.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриётининг ишлаб чиқариш,
харитаграфия ва безак бўлимида саҳифаланди.

“Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи корхонасида босилди
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй).